

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONVM
IN
NOVVM TESTAMENTVM,
TOMVS SECVNDVS.

PARISIIS.

Sumptibus Authoris,

Et prostant exemplaria Apud Viduam GVLIELMI PELE',
viâ Iacobæa sub Signo Crucis Aureæ.

M. DC. XLVI.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
AD
ACTA APOSTOLORVM.

TYPOGRAPHVS LECTORI.

QVOD fuerit auctoris consilium in suis ad Nouum Testamentum Annotationibus adornandis & publicandis satis ipse præfatus est, cum ante quinquennium priorem earum partem in quatuor Euangelia ederet. Hic ergo quæ mearum sunt partium paucis exequar. Cum superiore anno, post decennalem Legationem Gallicam pro Serenissima Suecorum Regina, feliciter & magnâ cum gloriâ defunctam, ex hac Vrbe discederet Vir non solum amplissima dignitate, sed etiam ingentibus erga litteras meritis Excellentissimus, nomine Magnus, re Maximus, magnam partem huius voluminis apud virum sibi familiarem reliquit, vt eam Typis meis committerem. Ne integrum opus ei crederet, sola obstitit scriptura minus nitide exarata, quam vt eam amanuensis commodè assequeretur. Itaque in ipso itinere Vir laboris indefessi onus sibi imposuit reliqua iterum scribendi quæ Hamburgo ad amicū eundem non multo post sunt quidem transmissa, sed minus adhuc nitida quam vt operæ meæ recte ea legere possent. Antequam autem amanuensis ea exscribere paratus esset, auctor ex Suedia rediens in morbum incurrit quo Rostochij magno reipublicæ litterariæ damno nobis ereptus fuit annum agens quartum & sexagesimum. Et hæc causa est quare hoc opus postrema, minimè tamen contemnenda sui parte mancum sese tibi sistat; dum nempe reliqua fugientibus & exilibus characteribus scripta in mundum redigantur. Interea ne gaudia tua morarer, hunc secundum Tomum tibi offerre volui, tertium in quo enarrationes in alias omnes Catholicas Epistolas, vti & in Apocalypsim habentur, prope diem, cum Deo, publici iuris itidem facturus. Diligentiam summam adhibui vt quam emendatissimus prodiret, quod tamen malo vt ipse cognoscas quam vt industriam meam hîc me venditare necesse sit. Vale & Grotiano nomini, familiæque bene precare, præsertim vero Inclytæ Heroinæ Mariæ Reigersbergiæ defuncti viduæ, rari exempli fœminæ, quæ dum fata Deusque sinebant, marito suo me-

rito carissima, etiam post obitum, eius gloriæ promouendæ studiosissima, non pauca ad editionem paratâ habet, quibus scientias ornare & locupletare, te verò beare possit, velitque. Lutetiæ Parisior. Kal. Februar. M. DC. XLVI.

HOC SECVNDO TOMO CONTINENTVR ANNOTATIONES

In Acta Apostolorum, pag. 1

In Epistolas S. Pauli,

<i>Ad Romanos,</i>	pag. 167
<i>Ad Corinthios I.</i>	341
<i>Ad Corinthios II.</i>	455
<i>Ad Galatas,</i>	515
<i>Ad Ephesios,</i>	551
<i>Ad Philippenses,</i>	599
<i>Ad Colossenses,</i>	625
<i>Ad Theſſalonicenſes I.</i>	651
<i>Ad Theſſalonicenſes II.</i>	672
<i>Ad Timotheum I.</i>	691
<i>Ad Timotheum II.</i>	734
<i>Ad Titum,</i>	763
<i>Ad Philemonem,</i>	781
<i>Ad Hebraeos,</i>	789
<i>In S. Iacobi Epistolam,</i>	899

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
A D
A C T A A P O S T O L O R V M.

ΠΑΞΕΙΣ ἢ Ἀποστόλων] Græcam vocem retinuerunt Syrii & Arabi, ut sæpe in vocibus quæ transfusæ in sermonem alium vim non eandem habituræ putabantur. Perinde autem est, siue Acta vertas, ut hic interpret, siue actus, ut veterum nonnulli. Idem enim significant actus & acta, ut effectus & effecta, euentus & euenta, iussus & iussa, multaque alia ad eam formam. Est quidem receptius ut acta dicantur quæ in publicas tabulas relata sunt. Sed etiam Cicero quicquid quisquam egit, id modo acta, modo actus vocat. Et leges Sempronias ait esse acta Gracchorum. Neque actus hoc sensu Poëtarum tantum vox est. nam & Cicero primo legum dixit, non solum in rectis, sed etiam in pravis actibus insignem esse humani generis similitudinem. Apostolorum, id est, Petri & Pauli. Nam cæterorum ferme obiter tantum fit mentio, & postquam Paulum sectatus est Lucas, de eo solo pergit loqui. De cæterorum Apostolorum actibus vix tenuis ad nos fama manavit. Lucæ nomen unde, ipse quis qualisue fuerit, diximus ad librum eius priorem, qui vulgo Euangelium dicitur.

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον] Id est πρῶτον. Vide quæ ad Ioh. Euang. 1. 15. & 30. λόγον, id est librum, sic ἑξῆς μὲν λόγον dixit Galenus.

Ὡς Θεοφιλε] Vide quæ dicta ad anteloquium Euangelij Lucæ.

Ὡς ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν] Id est ἐποίησε & ἐδίδασκε. Sic Gen. 11. 3. ὡς ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιεῖν. Sic ἤρξαντο ἡλῆες. Matth. 12. 1. μὴ ἤρξετε λέγειν. Luc 1. 11. 8. adde & quod infra 11. 4. Hæc verba breuem Euangelij descriptionem continent.

Ἀρχὴ ἥς ἡμεῖς] Sic solent Historiarum scriptores libros posteriores cum prioribus connectere. Sic Herodotus Thaliæ principit: ὅτι τῶν δὴ τ' ἀμνηστων. principio Eratūs: Αἰετογόρας μὲν οὐκ ἰωνίῳ γαστήρας οὐκ ἐκλεοντῶ. initio Vraniz: Ταῦτα μὲν οὕτως λέγει ἡ γῆρας. Thucydides Peloponnesiacῶν 11. ἀρχὴ ὅς ὁ πόλεμος ἐκείνῳ ἦδ' Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων. Qui pari modo & se-

A ij

quentes libros præcedentibus connectit. Sic & respicit Lucas hic aperte finem libri sui prioris.

2. Ἐπιλάμβρος ὅς τις Ἀποστόλοις] Multa illis præcepta dâns quæ breuitatis causa hic reticentur. Simile dicendi compendium habes II. Sam. xvi, 2.

Διὰ πνύματος ἁγίου] Est & hæc compendiosa locutio: vult enim dicere: mandauit quæ agere deberent per Spiritum sanctum, postquam scilicet cum accepissent.

Οὐδ' ἔξῃζατο] Vocum traiectionis: nam hoc membrum refertur ad id quod præcessit Ἀποστόλοις. frequentes sunt tales in sacris scriptis traiectiones.

Ἀνυήφθη]. Vide quæ dicta ad Marcum xvi, 19.

3. Ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις] ἐν hic valet cum. cum multis miraculis quorum quædam referuntur à Iohanne in Euangelio.

Καὶ λέγων τὰ ὅτι ὁ βασιλείας τοῦ Θεοῦ] Quomodo ad omnes gentes peruen-
tuum esset Euangelium per quod Deus in hominibus, etiam regibus, re-
gnat.

4. Καὶ συναλίσσους] Supple αὐτοῖς, ipsos in vnum recolligens, qui dispersi fuerant, vide Ioh. xxi, 2. Est Attico more passiuum sono, sensu actiuum. Herodotus Euterpe: τὰς γυναῖκας συναλίσσαντος. Cum in vnum locum feminas omnes congregasset.

Τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς] Lucæ xxiv, 49.

Ἦν ἡκούσατέ μου] Transitus à sermone indirecto ad directum, qui in hi-
storiis frequens. ἡκούσατέ μου, bene Græca locutio, quales multæ in hoc scri-
ptore, qui & medicos & historicos legerat. Ita Xenophon: τὸ πολλῶν ἔφη
ἀκούειν.

5. Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι] Vide Matth. iii, 11.

Ἐν πνύματι ἁγίῳ] Satis fuerat dixisse πνύματι ἁγίῳ, quomodo Latinus hic Spiritu sancto. Sed Hellenistæ ad modum Hebræi addunt ἐν, quomodo ἐν ὕδατι dicto Matthæi loco. βαπτίζεις, hic est largiter profundi, non leuiter aspergi. Multo plus accepere Apostoli quam olim Prophetæ. Vide Euang. Ioh. i, 34. Hic Spiritus erat πνύμα κρίσεως & πνύμα χάριτος, Esaiæ i, 7.

6. Εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰσραὴλ] ὅτι quod sæpe
an significat, vt Græci interpretes per εἰ, ita Latinus per si sæpe vertit. Re-
spiciunt Apostoli locum Danielis vi, 27. Restituas, id est, restituere paras
in veterem dignitatem.

7. Οὐχ ἔμελλ' ὅτι γινῶμαι χρόνους ἢ καιροῖς] In Daniele vii, 12. γινῶμαι
vertitur ἔως χρόνου καὶ ημερῶν. Est ἐν ὅττι δοῖν, quo significatur tempus certo con-
stitutum. Id vero tempus fuit trecentis ferme post hæc verba annis. Tunc
enim Christus Davidis stirps in terris regnare cœpit per Constantinum, ac
deinceps per alios & alios, non imperatores tantum, sed & reges, qui re-
gnum suum Christo vt Regi Regum subiecere. Christiani populus Dei,
atque ideo verus Israel, Gal. vi, 16. Christus eorum caput Israel ita etiam
secundum carnem. Occultum esse hominibus, quando regnum reditutum

fit ad domum Davidis, aiunt & Hebræi. καίτοι tempestates vertit Augu-
stinus, epistola 78.

Οὗ ὁ πατήρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδέᾳ ἀξουσίᾳ] Mos est Christi arcanas dispensa-
tiones ad patrem referre. Matth. x x, 23. Marci x i i i, 32.

8. Ἀλλὰ ἀνέβη δυνάμει] ἡ γὰρ ἰσχύς 1. Sam. i i, 4. καὶ ἐσεσθὶ μοι μάρτυρες ἐν τῇ
Ιερουσαλὴμ, καὶ ἐν παντὶ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ Σαμάρειᾳ, καὶ ἕως ἑσέτου ὃ γῆς] Summam hic
proponit tot sermonum Apostolicorum, quos hic liber exhibebit. Confer
Marci x v i, 20.

9. Ἐπὶ ῥοῦ] ἀνέφερετο. Luc. Euang. x x i v, 51.

Καὶ πρὸς τὴν οὐρανὸν ἦλθεν αὐτὸν] Elias in Coelum vectus in turbine, ii. Regum.
ii. i. ii. Christus in nube placida. Vide Lucæ i x, 54. 55.

10. Ἐν ἰσοθῆτι λαλῶν] Vide quæ dicta ad Matthæi x v i i, 2. manuscriptus
vetustissimus habet ἐν ἰσοθῆτοι λαλῶν, sed parum id refert. Est autem loquen-
di genus etiam Latinis vsitatum; sic, in auro, in purpura, Cato apud Gel-
lium.

11. Οὕτως ἐλάσεν] κατέβησεν] i. Thessal. i v, 16. resurrecturos in monte
olivæ Israelitas sentit Chaldæus in Canticum, & alij ad Ioël i i i, 2.
Zach. x i v, 4.

12. Σαββάτου ἔχον ὁδὸν] Iter Sabbati plerique Iudæi definiunt bis mille vi-
nis, id est, mille passibus. nam passus duplex vlna, Stadium Plinio octava
pars mille passuum i i, 23. Ergo iter Sabbati essent stadia octo, quod non
longe abit à Syri sententia, qui hic posuit stadia septem. In Iosepho expli-
catur per stadia quinque: sed suspecta est lectio, cum Theophylactus Io-
sephum citet de stadiis septem. At ex Bethania sublatum Christum colli-
gimus ex Lucæ x x i v, 50. à Bethania vero ad urbem quindecim stadia po-
nit Iohannes x i, 16. videtur Iohannes in animo habuisse Iudaicam quan-
dam mensuram, quam stadium vocat, quanquam Græci stadij ferme di-
midium tantum continebat; sic Leucæ alibi maiores, alibi minores: vide
quæ habet doctissimus Seldenus, libro i i i. cap. 9, de Iure naturali &
gentium secundum Hebræos, post Drusium & Bezan hoc loco.

13. Εἰς τὸ ἱερὸν] Vide ex quantillo loco, & hominibus ex x, quantæ rei
factum sit exordium; & confer quæ habuimus Matth. x i i i, 31.

Ὁ πρῶτος] Qui primus hic bono iure nominatur, utpote à Christo desi-
gnatus non obscure πρῶτος Apostolici cœtus: vnde & loquendi exor-
dium facit, ut hic notant Græci interpretes. Oecumenidus de Petro; πρῶ-
τος τῶν μαθητῶν ἐκκλησιαστικός. Theophylactus: ὡς καὶ πρῶτος.

Καὶ Ἰούδας Ἰακώβου] Frater quod hic addit Arabs. At Syrus est Iacobi filius.
fieri potuit ut pater filium haberet sibi cognominem.

14. Σὺ γυναιξὶ] De sexu, non de matrimonio hanc vocem recte cepere
Syrus & Arabs. intelliguntur mulieres illæ quarum mentio Matth. xxvii.
55. & cum iis Hierosolymitanæ quædam.

Καὶ Μαρία τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ] Quæ ut eximia singulariter memorari mereba-

tur. Vide quæ diximus ad Marcum xv 1, 7.

15. Ὅχλος ὀνομάτων] Nomina dicere pro hominibus receptum fuisse inter Iudæos loquendi genus ex Apocalypsi apparet.

Ὡς ἐχάτον εἴκοσι] Tanquam Satrapæ novi regni, quod multo maius existurum quam Nabonidi regnum, cui cxx fuerunt Satrapæ, Dan. v 1. 2.

16. Ἐδὲ πλεροθῶαι] Par erat Iudæ simile quid evenire, quale Achitopheli euenerat, cuius perfidiam Iudas erat imitatus. Sic πλεροθῶαι sæpe sumi diximus ad Matth. 1, 22.

17. Τὸν κληρὸν τῆς διακονίας ταύτης] κληρὸς dicitur quicquid alicui obuenit, sicut hæreditaria sola forte diuidebantur. Sunt quidam κληροὶ ἀγίων, ad quos omnes pertinent Christiani. Coloss. 1. 12. 1. Pet. v. 3. sunt & κληροὶ διακονίας, ad quos pastores: inde natum nomen clericorum.

18. Ἐκτίστω χρεῖον] Id est, monumentum sceleris sui reliquit, ut explicauimus ad Matth. xx v 11, 6. non tamen obstem, si quis putet fundi ad sepulchra externorum destinati vsum quendam concessum Iudæ, & ibi eum exspirasse. Vide quæ hic habet Theophylactus.

Καὶ πρηγὴς θυρόδμος ἐλάκησε μέσος] Vide de hac re quæ diximus ad Matth. xxv 11, 5.

19. Τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτοῦ] Vocem διαλέκτου non tam arcte sumi à Luca, ut discrimen aliquod in lingua significet, quomodo Græci hac voce vti solent, sed pro ipsa lingua, apparet ex locis aliis infra. 11. 6. 8. xxi. 40. xxii. 2. xxvi. 14.

Αρχιδουμά] ארד דומא quomodo hic scribit Syrus. Hierosolymitana eius temporis lingua prope ad Syriacam accedebat.

20. Ἑρμῆς] In Lxx. est ἡρμωμδμή. Citauit hæc Lucas memoriter, ex Lxx. id qui faciunt sæpe verbum verbo commutant.

Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτῆς] Et hoc ex Lxx. in Hebræo פקדון. est autem פקדון Hebræis quoduis officium siue munus, siue perpetuum, siue temporarium: ut videre est Num. 111, 32. 1v, 16. vii, 2. xiv, 29. xvi, 29. xxvi, 23. 1. Paralip. xxi 11, 11. & alibi.

21. Ἐν ᾧ εἰσῆλθεν εἰς ἡμᾶς ὁ Κύριος] Id est coram nobis vixit. intrandi & exeundi vocabulo omnes vitæ actus, qua publici qua priuati significantur. Vide Zach. v 111, 10.

22. Ἀρχιδουμὸς ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου] Id est ex quo ab Iohanne fuit baptizatus. id enim initium ei fuit auspicandi muneris. Et inde incipit Evangelij historia, cui quædam alia præfationis vice inseruiunt, ut diximus ad inscriptionem libri Matthæi.

23. Τὸν καλούμενον βαρσαβὰν] בן שבע filium iuramenti.

Ὅς ἐπακλήθη Ἰῦςος] Forte à Romanis id nomen acceperat ob morum integritatem.

Καὶ Ματθίαν] Ματθίας idem nomen quod plenius scribitur Ματθαίας, ut notauit Drusius, & nos ad Maccabaica.

25. *Συνέειπε ἀπολογησάμενος*] *בְּלִיָּה* Jerem. xvi. 10. de animis hominum certo iudicare, folius est Dei.

Ἀγαπήσαν ὃν ὁμοιωσάμενος τὸν ἑαυτοῦ] Vtrum magis ames. Sic enim *אהב* sepe sumitur apud Hebræos.

25. *λαβεῖν τὴν κληρονομίαν τῆς ἀποστολῆς*] *λαβεῖν*, id est, ut accipiat. *κληρονομία* habuimus & supra 17. hic additur, *ἀποστολῆς*, nimirum *ἐν ᾗ* δουλεύει *ἀποστολῆς*. in manuscripto illo: *τὸν τόπον τῆς ἀποστολῆς*.

ὃς ἦν παρὶς Ἰούδας] *γυν.* Cuius officij Iudas defector fuit.

πορεύσασθαι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον] *Pro* *εἰς τὸ πορεύσασθαι*. significatur eventus sceleris ipsius iusto Dei iudicio consecutus. Proprium, id est, qui ipsi melius conveniebat, quam Apostolica functio: manuscriptus ille quem dixi, habet *εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον*, non male.

καὶ ἰδόντες κληρονομίας αὐτῶν] id est, coniecerunt nomina eorum in urnam, & in alteram urnam alteram schedam inscriptum habentem nomen *ἀποστολῆς*: alteram schedam vacuum: deinde ex utraque urna pariter eduxere binas schedas, ut in diuisione terræ. Ad eum modum David sacerdotum functiones fortibus distribuerat. i. Paralip. xxi. v. 5. Iosephus i. v. de bello Iudaico: *κληρονομίας ἐπαχίρυσται ποιεῖν τοῖς ἀρχιερεῖς*. deinde: *ὡς ὁ πατριάρχης ἦν τῆς ἐκκλησίας ἰσοῦς ἀρχιερεῖς*. Virgilius ii. *Aeneidos*.

Λαοκοόν dictus Neptuno forte Sacerdos.

vbi Servius ex Euphormione: *Laocoön Thymbraei Apollinis sacerdos, forte ductus est: ut solent fieri cum dæst sacerdos tertius*. Plato de Legibus vi. 3. *τὸ μὲν δὲ τῶν ἱερέων, τῶν Θεῶν ὅτι τρεῖς ποταμοὶ αὐτῶν τὸ καθεσθαι μὲν ἔχουσιν, ὅτι τῶν Θεῶν τρεῖς* *ἑσθαι δὲ τῶν Θεῶν*.

Ἐπὶ τὸν ὄνομα] Nomen eius cum nomine Apostolatus exiit.

καὶ οὕτως ἐκρίθη] *οὕτως*, quod alibi veritur *ἐκρίθη*, alibi *ἐκρίθη*. vide supra 17. vbi pro eodem dicitur *κατακριθὲν*.

Μετὰ τῶν ἑνδεκά Ἀποστόλων] Vide Matth. xxviii. 16. Marc. xvi. 14. Luc. i. 9. xxi. 9. xxi. 33.

AD CAPVT SECVNDVM.

E*N τῇ συμπλοκῇ τῇ ἡμερᾷ τῇ πεντηκστή*] Optime & Syrus & Latinus hic legere, *τῇ ἡμερᾷ*. agitur enim non de vna die, sed de toto dierum ambitu. Et familiare Hebræis id loquendi genus. Sic *ἐπὶ τῇ πεντηκστῇ* αὐτῶν ἡμερᾶν habemus Gen. xxv. 24. Leuit. xxi. 4. & pro eodem *ἐπὶ τῇ πεντηκστῇ* Luc. ii. 21. Πεντηκστή Hellenistis vocatur non semper dies vltima, sed sepe totum illud tempus dierum quinquaginta a Paschate, *פסח* Hebræis. Sic & Tertullianus idololatria: *Excerpta singulas solennitates iustorum, & in ordinem exsere, Pentecosten implere non poterunt*. Sic Canon Nicænus vocat *genia flecci* & *τῇ τῇ πεντηκστῇ ἡμερᾷ*. Dies vltimus septem septimanarum erat, dies iustæ legis, ut colligitur Exodi x. 1.

ἀπὸ πάντων ἔθνεσιν ἧστ' ἐπὶ τὸν οὐρανὸν] id est, de sexdecim nepotibus Noæ, unde propagatae gentes cætera.

6. Γενομένης ἡ δ' φωνὴ τῆς] φωνή pro fama, vt Num. xv. 34. 1. Regum i. 40. & alibi.

καὶ συνεχέθη] id est, συνεβράχθη, ἐμείνω, animo fuit turbido ac sollicito. omnibus his vocibus reddi solet Hebræum נָגַח & hoc explicant sequentia versu 7. 12.

7. οὐκ ἰδοὺ, πάντες οὗτοι εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι] id est, homines indocti vide Iohan. i. 46.

9. Παῖδες] תַּיִם פְּרָדִים Gen. xi. 1, 23.

καὶ Μήδου] מִדְּי . ibidem. 2.

καὶ Ἐλμύται] עֵלְמַי ibidem 22. Elymæi vicini Persis & Medis. vide Strabonem, Lium, Plinium: Nostra ad Danielelem vi. 11. 2.

καὶ οἱ ἑταίρου αὐτοῦ τὴν Μεσοποταμίαν] אַרַם dicto Commate 23.

Ἰουδαίαν τε] quæ olim terra בְּנֵי גֵנְז Gen. x. 15.

καὶ Καππαδοκίαν] כַּשְׁדָּ : vrbs præcipua Mazæa. in omni hoc Asæ tractu populos paucos fuisse Græcos, barbaros plerosque docet nos Strabo libro xxi. illorum barbarorum erant linguæ illæ duæ & viginti, quas didicerat Mithridates.

Πόντον] תִּירָס.

καὶ τὴν Ἀσίαν] אַשּׁוּר . 2.

10. Φρυγίαν τε] אַשּׁוּר 3. vide Annotata nostra ad librum i. de veritate religionis Christianæ.

καὶ Παμφυλίαν] פַּנְפִּי . 3.

11. Αἴγυπτον] מִצְרַיִם . 6. Κρήτης vrbs mercatu iam olim celebris cum articulo & leui mutatione Αἴγυπτος. inde terræ & flumini nomen apud Græcos. ipsi se Μισοί vocabant. vide nostra quæ iam diximus annotata.

καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς Κυρηνεύου.] Nomen quidem Libyæ respondet Hebræo לִיבְיָהוּ. Sed Græci sic totam Africam vocant quæ פֶּשֶׁת Gen. x. 6. & Augustinus hunc locum citans, Africam nominat.

καὶ οἱ ἐκδημουῦντες Ρωμαῖοι] orti ex רֹמָי .

Ἰουδαῖοι τε καὶ ἑσσηλῆνται] Romæ multi erant Iudæi, vt nos docent Cicero & Horatius. Multæ etiam fœminæ & libertini se eis addebant. Testes Tibullus, Ovidius, Philo, & alij.

12. Κρήτης] pars רִי cuius mentio ibidem 2.

καὶ Ἀραβίας] pars posterum אֲרָבִי ibidem 6.

τὰ μεγαλὴα τῆς Θεοῦ] Dei potentiam, quæ Iesu resuscitato apparuit. id enim præcipuum argumentum fuit, quo conuersus est mundus, supra i. 22, infra 24. & i. 33.

12. διστάσαντες] Hastabant vertit Augustinus recte.

τὴ αὐτὴν θύραν τῆς ζωῆς] הַמַּחְזֵק , Hebræis admirantium vox.

13. ἱεροὶ καὶ ἁγίαστοι] מְקַדְּשִׁים vt est. i. Paral. xxvi. 16. vbi Græci μυκαίοντες.

ὅτι γλέυκοις μμωστρωμένοι εἰσι] סיגן ילמ. est autem γλέυκοις hic γλυκασμός, Joel III. 18. Amos. I. 13. Sapa vel defrutum vinum ex musto decoctum, eoque perpetuam dulcedinem retinens.

14. ἐπὶ τῷ φωνῷ αὐτοῦ] vt gregis non Christiani tantum, sed & Apostolici pastor. Hic incipit nominis sui à rupe dicti meritum implere.

καὶ ἐνωπίασθαι τὰ ῥήματα μου) ἐνωπίζειν vox est Hellenistica confecta ad exprimendum Hebræum נצקת. ἐνωπίζειν τὰ ῥήματα μου habes Ioh. XXXI. 10. Ps. V. 1. & alibi.

16. εἰς γὰρ ὥρα ἔστιν ὃ ἡμέραι) id est, tempus precum matutinarum, ad quas homines vel mediocriter pij, non ibant nisi ieiuni; imo diebus festis ad sextam usque horam ieiunatum docet nos Iosephus de vita sua.

ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τὸ εἰρημὸν ἔχει τὸ Περσὶ τῶν Ἰουδαίων) iterum euenit quod Joel de temporibus sibi propioribus prædixerat. Antequam Deus iudicia sua per Nabuchodonosorem exerceret in Iudæos, Esaiam, Ieremiam, Ezechielem, feminas etiam nonnullas donauit prophetia. Sicut vero iudicia quæ per Romanos Deus erat exerciturus, multo futura erant atrociora, ob dissipationem gentis sine spæ restitutionis, par erat vt maiora etiam beneficia præcederent ad conuincendam Iudæorum duritiem. id nunc eueniebat. itaque monet Petrus singulos ne tantum beneficium negligant, vt sic gente pereunte ipsi seruentur, sicut olim illi per τ signati apud Ezechielem.

ἐν ταῖς ἐχάταις ἡμέραις) in Hebræo est באחרית, id est : post ista : Sed idem solere significari per באחרית הימים, quod est ἐν ταῖς ἐχάταις ἡμέραις, obtinimus ad Gen. XLIX. 1. & alibi : LXX hoc loco, ἐναι μὲν ταῦτα. Sequitur Lucas in huius loci, vt & aliorum productione, LXX interpretes, non tamen ad amissim, verbis interdum mutatis aut transpositis, quod & Moses fecit Decalogum in Deuteronomio recitans.

17. ἐπὶ πᾶσι σάρκε) in diuersæ sortis homines.

καὶ παροφθαλμοῦ) afflatum sentient vt Philippi filia, Agabus.

ὁρατοῖς ὁφνύται) ὁπτασίας, visa diuinitus excitata, quale est quod Petro obuenit, de animalibus immundis, & Anania infra I. 10.

ἐνυπνίως ἐνυπνιασθήσονται) visa nocturna à Deo accipient, vt Paulus XVI. 9.

18. ἐπὶ ταῖς δούλοις μου & ἐπὶ ταῖς δούλαις μου) in Hebræo est : super seruas & ancillas, supple etiam : contra dictum Hebræorum : Spiritus sanctus non requiescit super animam pauperis.

ἐαρέτω) significatur larga donatio.

19. καὶ δώσω τέρατα) Respondit Hebræo ופלאות quod & hic & alibi per τέρατα vertitur.

καὶ σημεῖα) id non est hic in Hebræo : sed valet idem quod aliis in locis Hebræum ומופתא quod cum ופלאות sæpe iunctum inuenitur. Sic & τέρατα

& σμῆλα coniunguntur. Ioh. x. 48. hic infra. iv. 30. vii. 36. Rom. xv. 28. & in Estheris capite ultimo.

αἵμα) multas cædes.

καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ) multa incendia oppidorum, virosum, villarum.

20. ὁ ἥλιος μετὰ σφαιροῦται εἰς σκοτός) per fumum qui cælum obsidebit.

καὶ ἡ σφαῖρα εἰς αἷμα) propter aerem qui multum sanguinem attrahet.

ὁρασαὶ) bene veritatem quomodo & Lxx. est enim ἀεὶ videtur veritatem eodem modo Iud. xiii. 6. i. Paralip. xviii. 21. Hab. ii. 7. Malachi. i. 4. alibi πῆμα, χαλεπός, θαυμαστός, θαυμάσιος, φοβερός, καλὸς, ὁδοῦς. dixit hoc Joel de die excidij per Nabuchodonosorum, Petrus de die excidij per Romanos. omnes enim dies beneficiis aut pœnis illustres, dies Domini vocantur, ut bene notavit Maimonides ductore dubitantium ii. 29.

21. καὶ ἔσται πᾶς ὃς ἀπὸ ἐπικαλήσει τοὺς ὀνόματι Κυρίου σωθήσεται) pij eripientur communi exitio. Vide quæ diximus ad Matth. xxiv. 16. & sequentibus. idem in altero excidio eueherat: Ezechiel ix. imo & in ipsa captiuitate pij in honore fuerunt, ut Daniel & socij eius. Sic & Apollos, Timotheus & alij Apostolorum discipuli. ad pro eam usurpant, & alij, & Dionysius Halicarnassensis.

22. Ἰσπουδὸν τὸν Ναζωρεῖον) Appellant cum eo nomine quo vulgo vocatus fuerat. Matth. xxvi. 7. Mar. i. 24. x. 47. xiv. 67. xvi. 6. Luc. iv. 34. xviii. 37. xxi. 19. Ioh. xviii. 5. 7. xix. 19. hoc libro infra. iii. 8. iv. 10. vi. 14. xxii. 8. xxvi. 9.

ὁρασαὶ τὰς ὁδοὺς) Conspectum vobis. Sic καὶ ὁρασαὶ τὰς ὁδοὺς: Esther. ii. 9. ὁρασαὶ τὰς ὁδοὺς puellæ spectabiles.

ὁρασαὶ) ὁρασαὶ.

καὶ λέγει καὶ τῶν αἰώνων) de his vocibus iam diximus. Hæc tria iunctim habes & ii. Cor. xii. 12. mos est Hebræorum res magnas pluribus vocibus eloqui.

23. καὶ δευτέρω βαλὴν καὶ δευτέρω τὸ εἶδος λαβόντες) Deus constituerat ut Christus per perpeffionem in gloriam intraret: Luc. xxiv. 26. hoc est τὸ δευτέρω de quo egimus ad Luc. xxii. 12. idem est, δευτέρως hic, & i. Petr. i. 2. nam δευτέρω in his libris decretum sæpe significat, si cut & Latinum sciscere, vnde scita. Rom. viii. 19. xi. 2. i. Petr. i. 20. Ut hoc decretum ad exitum perueniret permisit Deus Iudæos de Christo agere quæ vellent, cum id impedire facillime posset. Matth. xxvi. 53. 54. ἰδοὺ, idem est quod alibi sæpe ὁρασαὶ: permissum ipsis. Matth. xvii. 22. xxii. 18. Vide & Lucæ xxii. 53. ἰδοὺ sunt proprie qui deduntur hostibus. Sic Deus Christum dedit hostibus.

καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὁ ἀνίσταται) interfecistis eum crucifigendo per Romanos, qui ὁ λαὸς, quod Dei legem nullam obseruarent: eodem sensu ὁ λαὸς: Matth. xxvi. 48. Mar. xiv. 41. Luc. xxvi. 7. in manuscripto veteri est, καὶ ἔσται ὁ λαὸς, non male: εἰς τὴν γῆν, dicuntur per Romanos

hoc fecisse Iudæi, quod à Romanis importunis flagitationibus ac minis extorferi facit, qui facit ut fiat. *θεραπείαν* dictum breuiter pro *θεραπείαν τῆς σαυρώ*. Sic *θεραπεύσας σαυρῶ* dicitur Coloss. II, 14. Cruci affigere dixit Curtius: Cruci suffigere Suetonius.

24. *λύσας τὰς ὀδύνας τῆς θανάτου*) *τὸς ὀδύνας, ὀδύνας θανάτου*. Græcis interpretibus, non est mors, aut status post mortem, sed grauissimi dolores, quales solent esse mulierum in partu morientium. Apparet I. Samuel. XXII. 6. Ps. XVII. 15. CXVI. 3. Ab his doloribus Deus Christus liberauit, resuscitando eum ad vitam nullis doloribus obnoxiam. *λύσας τὰς ὀδύνας τῆς θανάτου*, ait Barnabas.

καθὼς οὐκ ἦν ὁμοῦς αὐτῷ) Arabs legit *ὡς ὁμοῦς*, nempe ὡς ὁμοῦς. *οὐκ ἦν ὁμοῦς*, id est, non erat par, non erat æquum, quomodo *ὁμοῦς* sumitur Math. IX. 15. & alibi. non erat æquum ut vir innocens diu subiaceret alienæ malitiæ.

25. *Δαυὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν*) de ipso. Recte hoc dicit, quia Iudæis persuasum erat, res Dauidis esse typos Regis Messiae. Habent quæ sequuntur sensum suum in Dauide, sed magis figuratum. voluit autem Deus in Messia eadem impleri magis *καὶ πόδας*, ne quid causari posset populus vocalium anceps.

ὅτι δεξιὸν μοι ἔδει) id opitulatur mihi tanquam *ὡς δεξιάν*.

ἵνα μὴ παλίσω) ne deiciatur de regni promisso.

καὶ ἡγαλλιάσαστο γλώσσά μου) LXX sic posuere quia in eorum codicibus fuit *καὶ ἡγαλλιάσαστο* : quales in libris veteribus varietates multæ fuere.

26. *ἐπὶ ᾧ ἡ σάριξ μου κατακλινώθη ἐπὶ ἐλπίδι*) Hoc dixit Dauid, Saulis metu latebras ex latebris quærens : Christus ante crucem & in cruce.

27. *ὅτι οὐκ ἔπαυσαί τις τὴν ψυχὴν μου εἰς θάνατον*) de Dauide sensus, non patieris me interfici à Saule. I. Samuel. XXII. 1. de Christo, non relinques me diu sub regno mortis. *ψυχὴν μου*, id est, me : frequens Hebraismus.

οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδοὺ διαφθορῆν) *δώσεις* permisses. *ἰδοὺ* Hebræum vertitur per *ἀφίεναι* : ut Gen. XX. 6. Exod. XII. 23. & per *ἔξω* interdum, sæpe & *διδοῖν* ut Gen. XXXI. 7. & hic infra 27. *τὸν ὅσιόν σου γέννησιν* id est, seruum tuum pium. *ἰδοὺ διαφθορῆν* est *μετέφθορεν* ab animato ad exanime, id est, perdi, interire. Sensus idem qui in priore membro. Est enim *ἐξήγησις*.

28. *ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς*) de Dauide : eximes me his malis quæ morti comparantur. de Christo : eximes me morti.

πληρώσῃς με ἀφροσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς σου) de Dauide intellige in Templo : de Christo in Cælo.

29. *ὅτι καὶ ἐπαλάσσεις καὶ ἑταίροις καὶ τὸ μέγα αὐτῷ ἔστιν ἐν ἡμῖν*) id est, in hac urbe, quod soli Dauide concessum. non negat verba illa de Dauide vlllo modo posse intelligi, sed neque tam magnifice, neque tam *καὶ μεγαλοῦς*, quam de Iesu : vnde sequitur eum esse Messiam in Dauide præfiguratum. Dauid in sepulchro manet : Iesus non manet.

30. ἐκ καρποῦ ὃ ὀσφύος αὐτοῦ] verba sunt ex Ps. cxxxii. ii. vbi in Græco : ἐκ καρποῦ ὃ κοιλίας σου : ex partu vxoris tuæ. sensus eodem recidit.

τὸ κῆσαρχα] Hoc ideo addidit Petrus, quia Christum pro certo habebat conceptum ex Spiritu sancto.

τὸν Χεῖσον] in hoc missum ut Rex esset populi Dei.

καθίσαι ἐπὶ τῆ θρόνῳ αὐτοῦ] Dauidis regnum fuit super populum Dei : sic & Christi. Nec refert quod in Christi regno plures sint gentibus. nam in his impletum est quod in Israël erat adumbratum.

32. οὐ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν ῥήτορες] non ex fama, sed ex iis quæ visu, auditu, tactuque percepimus. Hoc testamur omnes pariter, nihil inde lucraturi, nisi odia, verbera, carceres, mortes. quare nulla est causa cur nostro testimonio fidem derogetis.

33. ὑψώθη] in Cœlestem regiam sublatus. Ioh. Euang. xx, 17.

τίλω πὶ ἐπαγγελίαν τῆ ἀγίας πνεύματος λαβὼν] id est, impetrato à Patre iuremittendi Spiritum sanctum, quod pater ei promiserat. vide Ioh. Euang. xiv. 26. xv. 26. xvi. 13. 14. 15.

τίτω ὃ πῶ ὅμοις βλέπει] id est, auditis. Hebræi omnem sensum & internum & externum, videndi vocabulo exprimunt. Agitur hic de subito linguarum usu.

34. οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν.] Dauid in sepulchrum descendit. 1. Regum ii. 10. non autem euectus est in Cœlum ut Elias. quare verba Psal. cx in ipsum congruere non possunt. De eis Psalmi verbis vide quæ diximus, tam ad ipsum Psalmum, quam ad Matth. xxi. 44.

36. ἀσφαλῶς οἶμαι γνωστέον ὅτι οὗτος Ἰσραὴλ] γρη γρη. Certo norit.

ὅτι Χεῖσον κ' Χεῖσον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε] Dominum rerum omnium, magis quam Adamus fuerat : Christum, id est, regem populi Dei.

36. κατεβήσαν τῇ καρδίᾳ] sic vertitur ἔβην, Gen. xxxiv, 7. dolorem sentire.

τί ποιήσωμεν] quærunt an aliqua spes restet, & quæ.

38. μετανοήσατε] ἐν ᾧ emendamin.

καὶ βαπτισθῆτω ἕκαστος ὑμῶν ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χεῖσον εἰς ἅφισιν ἁμαρτιῶν] non satis est Christo credere, sed oportet & Christianismum profiteri, Rom. i. 10. quod Christus per baptismum fieri voluit. qui hæc præstat, certus fit de remissione peccatorum. Sic Constantino dixit Ægyptius quidam : πείσης ἁμαρτίας αἰσχροπρεπὲς εἶναι τὴν χριστιανὴν δόξαν κ' τίτω ἔχει ἐπαγγελίαν, τὸ τίς ἀσβεῖς μεταλαμβάνοντας αὐτῆς πείσης, ἁμαρτίας ἔξω τῷ βαπτισμῷ καθίσταται : ait Zosimus. ἅφισιν ἁμαρτιῶν γρη.

καὶ λαβὼν τὰς δεξιὰς τῆ ἀγίας πνεύματος) per impositionem manuum Apostolicarum. infra xix, 6.

39. ὑμῖν γὰρ βέβη ἡ ἐπαγγελία) τίς τίνοισ ὑμῶν) nempe remissionis peccatorum. apparet id Ierem. xxxi, 34. Zach. xiii, 1.

καὶ πᾶσι τοῖς ἑκαστῶν) iam didicerant à Christo per eum remissionem.

peccatorum etiam gentibus dari, Matth. xxviii, 13. supra 18. sed quibus legibus eam adepturæ essent gentes, id necdum sciebant.

δοῦναι αὐτὸν ἀποκαλίσκῃται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν) id est, quicumque vocati paruerint. Nam sæpe in vocibus beneficium significantibus tacite subintelligitur beneficii acceptatio. Sic nomen vocatorum sumitur, 1. Cor. i, 24. & Iudæ i. i. sic reuelari sumitur Esaiæ. l. i. i. Sic Deus dare poenitentiam dicitur, 2. Timoth. 2. 25. dare panem de cælo, 32. dare cor Deut. xxix, 4. multaque sunt alibi pari sensu posita.

40. οὐδὲντα δὲ τὸ ἄλλο (αὐτῆς) id est, descrito huius improbæ gentis mores. Γένεα σουδα dicitur ex Deut. xxxii, 20. Respondet Hebræo נָשִׁים.

41. ἀποστολῆσαν) Nempe discipulis Iesu Christi: coetui illi ex hominum.

42. περὶ παρασκευῆς τῇ διδασκῇ τῶν Ἀποστόλων.) Vide supra i. 14. infra 46. vii, 4. viii, 13. x, 7. Rom. xii, 12. xiii, 8. Coloss. iv, 2. Hebræi dicerent מְרַבֵּן.

καὶ τῇ κοινωνίᾳ.] Cum de communione bonorum infra demum agere incipiat, videtur hic vox κοινωνίας recte intelligi pro colloquio, quo modo κοινωνεῖν sumitur, Gal. vi, 6.

καὶ τῇ κλάσῃ τῶ ἀφῶν] frugalibus conuiujs, quæ Eucharistiæ sumptione clauderantur. quare Eucharistiæ mentionem hic fecit Syrus. Vide quæ diximus ad Matthæum xxvi, 21. κλάσιν ἀφῶν מִן הַלֶּחֶם. Jerem. xvi, 6. Hebræorum panes tales erant, qui manu facile frangerentur. inde fragmenta, מַעֲלֵדִים, מַעֲלֵדִים Hebræis.

καὶ ταῖς προσευχαῖς] supra i. 14. Tertullianus Apologetico: *Coimus ad Deum, quasi manu factæ precationibus ambiamus: Hac vis Deo grata est.* Chrysost. II Sermone, cur obscurum sit vetus Testamentum: ἐκείναι γὰρ καὶ ἱερουργεῖς ἀρχαῖοι, καὶ οἱ ἐφθλυ εἰπόν, ἀδυνάτοις ἐσμέν, ὥστε τὴ συνειδήσειν ὅτι ἀγνοοῦμεν τὸν Θεὸν δοῦναι ἡμῖν τὰ ἀποκρυφά.

43. ἐγένετο ἡ πόσις ἡλικίας πόθος.] Reuerentia magna Apostolorum omnes tenebantur, propter sermonis vim & accedentia signa. Vide infra v. 5, 11. ἡλικίᾳ pro homine & alij usurpant & Epiphanius.

πολλὰ τι πρὸς τὴν σημαίᾳ] habes hæc duo & in Græco Estheris x, 10. & infra v. 30.

44. καὶ ἔχον ἀπαντὰ κοινὰ] nempe quomodo Esseni, de quibus erat bonæ pars Christianorum: quorumque instituta Christus nunquam reprehenderat. De illis loquitur Esseni qui coniuges ac liberos habebant. Philo: ὅτι ταμίαιον ἐν πάντων καὶ διαπάναι, καὶ κοινὰ μὲν ἐσθῆτες, κοινὰ δὲ τροφὰς ἀποτίνα πρὸς κοινὰν. Hos idem Philo in libro de præmijs & poenis dicit: τὰ ἴδια ἀποτίνα εἰς μέσον ἀγαθὰ εἰς κοινὴν μεθύσιαν καὶ ἀπόλαυσιν. idem de eis tradunt Iosephus & Zachuth. Theophrastus de iisdem: θαυμάσιον ἔστι αὐτοῖς τὸ κοινωτικόν, οὐδὲ ἔστιν ἀρεὴν κτίσις πνὰ παρ' αὐτοῖς ὑπερέχοντα. νόμος γὰρ τοῖς εἰς τὸ κοινὸν εἰσόντας, ἀνὰ μέντοι τῶν τελευτῶν ἢ οὐσίαν, ὥστε ἐν ἀπαντι μὴ τι πνίως ἀποτίναται φαίνεται, καὶ ὑπερ-

χρὸν πλούτου. Par vita Pythagoristarum, quorum multa instituta ab Essenis, aut eorum auctoribus. Iamblichus de iis: Ἰσθον οὐδὲν οὐδὲν ἐδίδκατο. id κατέδεικτο vocat Gellius. 1, 9. & explicans ait: quod quisque familiarum pecunieque habebat, id dedisse in medium, & eorum societatem inseparabilem.

45. καὶ τὰ κτήνη, & τὰς ὑπάρξεις ἐκείνων.] Rerum suarum venditarum pretia dabant Apostolis in usus communes. infra. IV, 37.

καὶ διμέλεις ἐν τῇ κοινῇ καὶ τὰς χεῖρας εἶχε] nempe ægrotis ad medicamenta, & alias res necessarias: item ad alimenta infantium. Nam ceteri viri foeminaeque de publico vestiebantur, de publico mensam habebant communem, & φερίαν.

46. ἐν τῷ ἑκῷ] quamquam cœtus habebant peculiare, tanquam Synagogas, tamen communes in Templo populi cœtus non deserebant. Vide infra III, 1.

καθόντες τι καὶ οἰκον ἄρτον] denique aut vicini simul ad mensam conveniebant in ædibus ad id commodissimis.

ἐν ἀγαλλιάσει] ob tanta Dei beneficia.

καὶ ἀφελότητι καρδίας] corde puro. Quod Paulus dixit ἐν ἀλλότῃ. Rom. XII, 8. I. Cor. I, 12. Coloss. I, 22. Ephes. VI, 5. sic καθαρά καρδιά Gen. XX, 5. ὁσιότης καρδίας καὶ ἀδύτης, I. Reg. IX, 5. πληρότης secundum quosdam interpretes Græcos, Prou. XI, 3. ἀπλότης καρδίας, I. Paralip. XXI, 17. ἀλγύνα. Prou. XXV, 11, 6.

47. καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸ λαόν.] Erant gratiosi etiam apud ὅλους, ob bonitatem, modestiam, patientiam, quarum virtutum ea vis est, ut amorem etiam à disparis vitæ hominibus extorqueat.

προσέτιθευ τοῖς συζυγόις] τοῖς συζυγόις hic intellige eos, qui se segregabant à communi Iudeorum impietate. Vide supra 40. Hebræis ἁπλοῦς. quicunque malum aliquod effugiunt, dicunturque ij Græco συζυγοί, αἰσινισμοί, αἰσινισθέντες, ἐξαρσμοί, ἐξαρσθέντες. Prius est vitia fugere: sequitur ad discere virtutes, quod fit in Ecclesia.

CAPVT III.

ΠΙ τὸ αὐτὸ] Circa idem tempus.

ἐπὶ τῷ ὧρῳ τῷ ὑποδύσει τῷ ἐνδύσει] quæ hora precationis, erat dici nona. Ea precatio vespertina dicebatur, quia vespere incipiebat sole declinante. Exempla habes ex XXIV. 63. Iudith. IX. infra X. 30. Vide quæ diximus ad Math. XIV. 15. & XXV, 11. 45. Et solebat fieri addito τῷ πρὸ ut apparet Dan. IX. 21. vocabaturque id τῷ πρὸ siue ὑποδύσει, paruum, quia matutina oblatio erat vberior. precatio matutina dicebatur τῷ μεσημέρι, meridiana τῷ μεσημέρι: vespertina τῷ ὑποδύσει. Nihil hac in parte mutarunt Christiani. in Clementis Constitutionibus VI. 24: τοῖς τῷ ὑποδύσει ὡς καὶ τῷ μεσημέρι. Orationes nona hora concludi ait Tertullianus de

ieiuniis. idem eodem libro: Porro cum in eodem commentario Luca & tertia hora orationis demonstratur, sub qua, Spiritu Sancto initiati, pro ebriis habebantur: & sexta, qua Petrus ascendit in superiora: & nona, qua Templum sunt introgressi, cur non intelligamus, salva planè indifferentia semper & ubique & omni tempore orandi, tamen tres istas horas, ut insigniores in rebus humanis, quæ diem distribuunt, quæ negotia distinguunt, quæ publice resonant, ita & solenniores fuisse, in orationibus diurnis? quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis: utique per aliquarum horarum exceptionem: non aliarum. autem quam insigniorum, exinde Apostolicarum, tertia, sexta, nona; ibidem & libro de Oratione nos docet quarta & sexta à Sabbato stationes, id est, semicieunia protracta ad nonam; quod & Iudæorum religiosioribus factum notat Maimonides.

2. *πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ*] solent plerumque in descriptione Templi *θύραι* dici: sed interdum & *θύραι*, ut II. Paralip. IV. 22. Ezech. XL. 13. Vocesque Hebrææ *חַדָּר* & *שַׁעַר* modo vertuntur *θύραι*, modo *θύρα*.

τὴν λεγομένην ὡραία.] Quia facta ex ære Corinthio. Iosephus de Bello Iudaico VII. 12. ubi vir doctissimus Ludouicus Capellus *ὡραία* pro *ἁγία* legendum putat, non leuibus de causis.

τὴν αἰτὴν ἐλεηροσύνην] ad petendam stipem. Sic loquuntur Cicero, Seneca, & Latinorum alij.

ὁ ὃ ἐπείχετο αὐτοῖς] Vox est bene Græca, quales multæ apud Lucam. intentus os tenebat.

6. *ἔδραι*] vide quæ diximus ad Marc. I. 25.

7. *καὶ πᾶσας αὐτὸν*] *πίστιν*, siue *πάλην* est manu premere: quod fieri solet inter bene volentes sibi mutuo.

αἱ βάσεις.] *בָּסִים* siue *בָּסִים*: *βῆμα*, Deut. II. 5. nam & Latinis solum, & pedis infimum significat, & id cui pes imprimitur: sic & Hebræis.

καὶ τὰ σποδοῖ] *סִדְוִי*. Sic dicitur pars illa circum talos.

καὶ ἐξαλλομήμος] respicitur vaticinium Esaia XXXV, 6. *τότε αἰεὶ ὡς ἔλαφος ὁ χαλός.*

II. *ὅτι τῇ σοφίᾳ τῇ καλουμένη σοφίᾳ*] vide Ioh. X. 23. quidam viri eruditi putant, eam porticum appellari *סוּפִיָּה*. I. Paralip. XXV 1, 16. Adde I. Regum X, 5. II. Paralip. IX, 13. & Esaia VI, 17.

12. *ὡς ἰσθμὸς διδάσκει*] Medica facultate.

ὡς δὲ σοφία.] Aut quasi Deus nobis hoc ob nostram pietatem largiretur. Hoc ideo aiunt quia donum hoc acceperant non in suo, sed in Iesu nomine, ut eius discipuli & testes. Vide quæ sequuntur 15. 16.

παρακαλεῖ τὸν ἐξελπίσιν αὐτὸν] in huiusmodi locutionibus subauditur *ὡς ἔμελλεν*, rem hanc nempe ut hic ambularet. Sic & infra XXV 11, 1.

13. *τὸν πῶτα αὐτοῦ Ἰησοῦ*] id est, ὡς quomodo Deus eū appellauerat Matth. 14 15, 17. id enim magis hic respicitur quam admirabilis conceptio; paucis adhuc nota: *πῶτα*, cum de Iesu dicitur, filium vertunt etiam Ambrosius &

& Hilarius, vt notat Erasmus infra I v, 27.

παρδίδωκεν] Pilato. hoc proprie ad Senatores pertinet, Matth. xv, 1. Ioh. xviii, 30.

καὶ ἰρηναῖον.] Hoc ad populum. sensus est : noluitis cum pro Christo agnoscere. Simile loquendi genus de Mose infra v II. 33.

κελεύωντος ἐμὲν διαλύειν] Est ἕτερος. Sensus, cum Pilatus æquum iudicasset eum dimittere. idem est, quod Syrus hic significat per פָּרַח.

14. αὐτὸν φορέα] Auctorem seditionis, unde cædes erat orta. Lucæ xxi, 19. 25.

χαρισθῆναι ἐμὴν] id est, in vestram gratiam dimitti. contra χαρίζεσθαι πρὸς dicitur & qui in gratiam alterius aliquem damnat, Act. xxv, II. 16.

15. τὸν ὃ ἀρχὴν ἔχει ζωῆς] respicit ad locum Esaiæ ix. 6. vbi typus Christi vocatur ἡ ῥίζα : quod LXX vertunt πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. iam ostenderat Iesus hunc sibi titulum competere mortuos excitando : Et est manifestum ἐν τῷ θανάτῳ in vocibus φορέα, & ἀρχὴν ζωῆς.

ἀποκτείναντες] occidit qui necis causam dat, vt Iudæi clamando, crucifige.

16. τῇ πύξ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ] sequitur mox ἐπετίμων τὸ ὄνομα. Mos est Hebræorum nomen bis repetere etiam diuerso casu vt parcant pronomina : vt Gen. xiv, 24. xx, 12. xxi, 18. 19. xxiv, 1. 2. Num. x, 29. Psal. lxxxv, 1. 1. Sam. xii, 1. Zach. i, 6. Ps. xlii, 4. cxiv, 44. Nomen hic est vis ac potestas.

ἐπετίμων] ῥῥα. quod alibi per ἐπετίμων, alibi per ἀνορθώσας vertitur. Vide supra 7.

καὶ ὁλοκληρίαν τῷ σώματι] Sic Esaiæ i. 6 σωφ. vertitur ἀολοκληρία. Bene Latine vertitur integritas. Nam integrum corpus vitioso opponit Cicero.

17. ὅτι καὶ ἀγνοίαν ἐπεδείξατε] ῥαυρῶν quod καὶ ἀγνοίαν vertitur Levit. xxi, 14. alibi ἀκύνετος. Remiserat Deus interdum & grauiora crimina vt Dauidi. Sed multo erat facilius ad ea condonanda quæ aliquid trahunt de inuoluntario, propter admixtam ignorantiam quantumvis crassam ac supinam, quæ culpam non tollit sed minuit. Vide 1. Cor. ii, 8. Philo de Abele & Caino : ἀρεσθὲν ἀκούσιν ὅτι ἐκ καυφοῦ παιδος, διεσπάρηκεν οὐ δύσπερρον ἔχον, διδουκαλίαν.

ὥστε καὶ οἱ ἀρχοὶ ἡμῶν] quorum maior erat culpa quam plebis Senatorum auctoritatem sequentis. Vide supra 12.

18. ἃ περὶ τῆς γῆς] καὶ. idem verbum infra i ii. 24. vi. 32.

παθεῖν τὸν Χριστόν] Vide quæ diximus ad Euangelium Lucæ xxi, 26 infra xxv, 23. subdubitari potest, an hæ voces sint pars sensus, an glossēma additum. quia desunt in vetere illo manuscripto.

ἐπλήθυνον οὕτως] vos in malum hæc excogitastis : ille in bonum direxit. Gen. L. 20.

19. μετὰ νοῦν οὕτως] animo.

καὶ ὁπιστρέψατε.] factis.

εἰς τὸ ἐκλειψθῆναι ἡμῶν πρὸς ἀμείβαν] sic ἀπὸ τῆς τῶν ἀνομίας est Esaiæ xlii.

22. vbi in Hebræo מִחִיתִי. similitudo sumpta ab iis quæ in tabulis scripta de-
lentur.

ὅπως αὐτὸ ἐλθῶσι] vt veniant. Sic ὅπως sæpissime sumitur in his libris: &
recte sensum afflicti sunt Syrus, Arabs. Tertullianus de resurrectione car-
nis citat: *ut tempora nobis superueniant refrigerij.*

καὶ ἀναψύξεως) Exod. viii, 15. חַרְחָה vertitur ἀναψύξεως. sicut calamita-
tes æstui comparantur, ita ab iis liberatio auræ refrigeranti. Sensus est: vt
imminenti excidio gentis eximamini.

20. καὶ ἀποστείχῃ τὸν πᾶσαν κακουργίαν ὑμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς] mittat, quamprimū
scilicet, ad tollenda omnium piorum mala. Tertullianus: *Si ad Dei volunta-
tem & ad nostram suspensionem pertinet regni Domini repræsentatio, quomo-
do quidam protractum quendam sæculi. postulant, cū regnum Dei quod vt
adueniat oramus ad consummationem sæculi tendat? optamus maturius regna-
re, & non diutius seruire. Etiam si præfinitum in oratione non esset, de po-
stulando regni aduentu, ultro eam vocem protulissimus, festinantes ad spei
nostræ complexum. clamant ad Dominum inuidia animæ martyrum sub altari:
quonam usque non ultisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ? Nam
utique ultio illorum à sæculi fine dirigitur. Imo quam celeriter veniat, Domi-
ne, regnum tuum: votum Christianorum, confusio nationum, exultatio An-
gelorum, propter quod conficimur, imo potius propter quod oramus. πᾶσαν
κακουργίαν quod Tertullianus vertit prædesignatum, habet etiam vetus
ille in Anglia codex. Vide infra xxii, 14. & xxvi, 16. Exod. i. 13.
Iosua i. 12.*

21. ὃν δὲ μὲν οὐρανὸν ἀρχαῶν.) Nihil redditur ad μὲν illud: Sed ea ἀποκατά-
στις facile suppletur ex verbis ἀρχὴ χρόνων ἀποκατάστασις. quasi dicat: vbi illud
tempus venerit, ex cælo in terras redibit, supra i. 1.

ἀρχὴ χρόνων ἀποκατάστασις πάντων ὃν ἐγένεσεν ὁ Θεός) Ἀποκατάστασις Plutarcho,
Columellæ, Numenio apud Eusebium, Seruio ad Eclogam quartam,
Gnosticis apud Irenæum i. 13, & aliis, est reuolutio sideris in pristinum
locum: historicis, quies reddita rebusturbidis. Sed cū ἀποκατάστασις etiam
ostendere significet, sicuti ἀποκαταστατικὸν numerum Capella vocat quina-
rium, quia cum aliis imparibus siue cum suo genere sociatus, se semper
ostendit, hunc sensum hic præferam. Adusque tempus, inquit, illud cum
exhibita rebus erunt ea quæ prophætæ verbis prædixerant de excidio Iudæo-
rum, de vocatione gentium. sic ἀποκαταστήσεται προκαταστήσεται. Amos. v. 15. Nec
aliter sumitur ἀποκαταστήσων Ps. xvi. 5. & Occumenius sic explicat, ἀποκαταστήσῃ,
εἰς πέρας ἐλθεῖν ἅπαντα.

ἀπὸ αἰῶνος) id est: iam olim. מֵעוֹלָם Iob. xxiv. 2. Esaia. lxiii. 16. 19.

22. Περὶ τῷ ὑμῶν ἀναστήσει ὁ Κύριος) Generaliter hæc Deilex eò pertinet, vt
quicumque propheta in populo Dei surrexerit, miracula faciens, aut futura
incognita certo prædicens, nec abducens populum ad deos falsos, ei parca-
tur, etiam si quid contra legem præcipiat. Eximie autem pertinet ad Iesum

quo nullus illustrior, illis signis, per quæ prophetas cognosci Deus voluit. Vide quæ diximus ad citatum hic locum Deuteronomij XVIII. 15.

23. ἐξολοθρευθήσεσθαι ὅτι τὸ λαὸν) morte violenta aut immatura: sed mystice etiam Rabbini hoc ad poenas post hanc vitam referunt.

24. τῶν καὶ ἐξῆς ὅσοι) Hæc ita connectenda sunt.

καὶ τῶν καὶ ἐξῆς τὰς ἡμέρας ταύτας) Aduentum, miracula & regnum.

25. ὑμεῖς εἰσὶν υἱοὶ τοῦ θεοῦ) id est, vos estis ij ad quos missi sunt prophetæ illi à Samuele deinceps. Sic υἱοὶ νομῶντες apud Matth. IX, 15. Marc. II. 19. Luc. VII. 4.

καὶ τὸ δεσφύοντες) filij pacti dicuntur Hebræis, ad quos pactum pertinet. Promiserat Deus Abrahamo, Isaac, Iacobo nunquam defecturam posteritatem ipsorum. Hæc causa fuit cur in maximis excidiis aliquos semper Deus seruauerit. inter illos aliquos nunc esse poterant illi quos alloquitur Petrus. dicere poterant:

Quid uerit in paucis nomen inesse meum?

καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ὁμοῦ ἐνδολογηθήσονται) πᾶσι καὶ τῷ λαῷ) Vide quæ dicta ad Gen. XII. 3. Si ille Abrahamo promissus benefaciet omnibus gentibus, quanto magis consanguineis suis, si modo hi. impedimenta auferant.

26. ὑμῖν προφητῶν) nam Christus primum Iudæis verbum suum proposuit per se: deinde Gentibus per Apostolos. Vide Matth. X, 5. XV, 24.

ἀναστήσας τὸ πνεῦμα αὐτῶν Ἰησοῦ.) excitare hic non est è mortuis ad vitam reuocare, sed conspicuum facere, prophetia aliisque donis. Respiciuntur enim ea quæ præcessere, προφητῶν ὑμῖν ἀναστήσας. Sic & surgere tribuitur prophetis: Deut. XXXIII. I. XXXIV. 10. Sirach. XLVII. I. XLVIII. I.

ἀνίστασθαι αὐτὸν ἐξολοθρευτὰ ὑμῶν) id est, benefacientem populo vestro per tot sanationes.

ἐν τῷ λαῷ) ostendit quò illa beneficia spectauerint, nempe. ut auctoritatem Iesu conciliarent, & per eam quicquæ ad vitæ emendationem, qualem Iesus præcipiebat & præmonstrabat, perduceretur. ἐν τῷ pro eis τὸ. Sæpe enim nostri scriptores istas particulas permutant. Et sic accepit Latinus.

πονηριῶν) τὸ κακόν. ea vox modo generaliter omnem vitiosam consuetudinem significat, modo specialiter malitiam: ut Marc. VII. 22. Luc XI. 39. Rom. I. 28. I. Cor. V. 8. Cicero in Tusculanis: *Virtuti contraria est vitiositas: sic enim malo quam malitiam appellare, quam Græci κακίαν vocant. Nam malitia certi cuiusdam vitij nomen est; vitiositas omnium.*

CAP. IV.

ΠΕΣΤΗΣΑΝ αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς) Vide Matth. XX. I.

καὶ ὁ σάατος τὸς τῷ ἱεροῦ) Cuius erat munus cauere, ne quis tumultus in templo oriretur, qualem videri volebant timere ex noua hæc prædica-

nione. Vide quæ diximus Matth. xxvi. 43. Luc. xxi. 4.

καὶ οἱ Σαδουκαῖοι.) Rigidi admodum in pœnis exigendis, ut Iosephus nos docet, qui Phariseos ait fuisse in iis rebus leniores. Nimirum qui omnem spem in hac vita collocatam habebant, seuerè occurrendum putabant omnibus iis quæ turbare poterant quietem populi, in qua & ipsorum quies continebatur. Adde quod si Iesus à mortuis resurrexisset, in ea controversia quam habebant cum Phariseis maximam, penes Phariseos erat victoria. vide infra xxiii. 6. 7.

3. καὶ ἔδυντο εἰς τήρησιν) sic & infra v. 18. τήρησις vocatur quæ plerumque παύσις. vide Ierem. xx. 2.

5. οἱ ἀρχόντες) id est, eos quibus constabat τὸ συνέδριον, siue συνέδριον, infra 15. Vide Luc i v, i. Ioh. iiii. 1. supra ii, 17.

καὶ ὑποκόμους) Senatores vrbs.

καὶ γραμματεῖς) adseffores vtrorumque, viros legis peritos.

6. καὶ Ἄναν τὸν Ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαι) Vide Euang, Lucæ iii. 2.

Ἰσαβηλ) ἰσβη רבית in Rabbiorum scriptis.

καὶ οἱ ἄλλοι ἄρχιερεῖς) quorum maiores summo sacerdotio non ita pridem functi fuerant, quæ magna nobilitas fecerat ut Synedrio magno ascriberentur.

7. ἐν ποταμίᾳ) arte medica an magica : Nam & hæc inquisitio erat Synedrij.

ἢ ἐν ποταμίᾳ) qua auctoritate, si forte se id prophetico iure fecisse dicerent.

9. εἰ ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα) interrogamur. Sic Tacitus : ne cuius facti in posterum interrogaretur. Cicero pro domo : quis me unquam lege ulla interrogavit ? ἀνακρινόμεθα hoc sensu habes apud Platonem vi. de Legibus, Plutarchum & alios. vide infra xii. 9. xxv. 26. xxviii. 18. Si hic sumo in sensu vulgari. si de hac re quaestio est, parata est nobis responsio.

ἐκ δὲ γενέσθαι ἀνθρώπου αἰδώς) genitivus modo causam efficientem, modo rem aut personam recipientem notat, ut hic.

ἐν τῷ) per quem. Simile loquendi genus Pl. cviii. 14. ii. Samueli. xxii. 30.

10. ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζαρεθα, δι' ὃ ὑμεῖς ἐσταυρώσασθε δι' ὃ ὁ Θεὸς ἤρπεν ἐν νεκρῷ) verba ut libera, ita plena gravitatis : vnde mox videbimus παρρησίαν tribui Apostolis. Quid enim hoc erat aliud quam summum Senatum arguere summi patricij ?

παρέστηεν) adstat erectus. ut infra 14.

11. ὁ λίθος ὁ ἔξεδυσθη ὑφ' ὃς οἱ οἰκοδομοῦντες) Vide Matth. xxi. 42.

12. καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἢ σαρκί) in nullo, nempe hominum, ut indicant sequentia. neque enim Deum excludit Petrus.

ἐκ τῶν οὐρανῶν) Eorum qui in terris conspecti sunt : non Patriarchæ : non Prophetæ : non Sacerdotis : non regis.

13. ἀρχιμαγιστὰς ἦσαν) id est, non versari in doctrinis Thalmudicis quales ἡרע"י לֵא Hebræis. nam Scripturas sacras Apostoli & legerant, & memoria tenebant.

καὶ ἰδοὺ αὐτοὶ) ἡרע"י sunt Hebræis qui neque magistratus sunt, neque Legisperiti. Sic I. Cor. XIV. 16. 23. 24, opponitur ei qui docet: & II. Cor. XI. 6 ἰδοὺ τις τῶν ὑμῶν, homo in sermone nihil supra plebeium habens.

ἐπορεύσαντες τὸ αὐτὸν ὅτι σὺ καὶ τῶν Ἰησοῦ Ἰσσαν) non mirum, cum Senatorum quidam interdum Iesum suis discipulis comitatum adiissent & allocuti essent Matth. XXI. 23. Luc. XVII. 18. Ioh. XII. 42.

14. οὐδὲν ἔχον ἀντιτάξαι) אַנטאגן נישט צו זאגן Job XXXII. 5.

15. ἔστι τὸ πνευματικόν) vox πνευματικόν alibi collegium significat, alibi locum, quò collegæ conveniebant: sic & Ecclesia interdum homines, interdum locum.

συνέβατον πρὸς ἀλλήλους) ירדו יצגו Orch. VI. 7.

16. ἀπὸ γὰρ ἀπυλίστου μαθα) destitute interminemus.

18. μὴ φθίγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν) neque priuatim, neque publice docere id dogma.

19. εἰ δὲ ἡμεῖς οὕτως ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς ἀκούοντες μόνον ἢ τοῦ Θεοῦ, κείνου) provocant Apostoli simpliciter ad κοινὴν ἡτοιμασμένην: ut & infra v. 29. Est hæc sententia frequens apud Rabbinos. Herodotus: πρὸς ὅσον ποιεῖν τὰ τοῦ Θεοῦ ἢ καὶ ἡμεῖς ἀκούοντες. non repetam hic quæ de hac re colligimus II libro de Iure Belli ac Pacis cap. xxvi. §. 3. & in annotatis ad eum locum.

20. οὐ δύναμις γὰρ ἡμεῖς ἀ εἰδέναι καὶ ἀκούειν μὴ λαλεῖν) Hic quoque δύναμις sumitur sensu non Physico sed morali, ut supra II. 14. Si quis homini testimonium veri denegat, peccat: quanto magis qui Deo?

21. ἀπαιτῶντες αὐτοὺς) Apud Hebræos nulla absolutio erat peremptoria: semper repeti poterant rei ex novis probationibus.

μηδὲν δεξιόθεν καὶ ἀπὸ τοῦ καλίστου) est ἰσοψη non dissimilis ei quam supra notauimus III. 13. & Luc. XXII. 4.

24. Δεῖσθε τὸν Θεόν, ὁ ποιῶν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν) Est locutio Hellenistica, per οὐ interpositum significans vocativum: ut Gen. XLIX. 8. Ps. II. 7. sensus est: Otu, Domine, opifex cœli, terræ & maris, & omnium quæ in iis. Vniuersum hoc apud Hebræos modo tribus nominibus ut hic, modo duobus ut cœli & terræ exprimitur.

25. Δαβὶδ τὸ πνεῦμα σου) πνεῦμα σου hic valet *spiritui tui*: id apparet ex collatione Hebræi cum Græco χι κ, 18, & aliis locis. in vetere illo Manuscripto est: ὁ τὸ πνεῦμα σου ὁ πνεῦμα σου ἀγίου σώματος Δαβὶδ. πνεῦμα σου, εἰπὼν ubi transpositæ à scriba voces videntur, pro: ὁ δὲ πνεῦμα σου ἀγίου σώματος Δαβὶδ τὸ πνεῦμα σου. Spiritus sanctus oris Davidis, est is qui per os Davidis futura pronuntiabat.

ἵνα πᾶς ἐφύλαξεν ἑαυτὸν.] Hæc omnia Lucas καὶ λέγει descripsit ex LXX.

26. οἱ βασιλεῖς] מלכים Hebræis non tantum illi qui propriè reges, sed & reguli, & præfides, vt sæpe notauimus.

27. ἐπὶ ἀληθείας] in manuscripto illo additur hic, ἐν τῇ πόλει σου ταύτῃ.

τὸν ἄγγον παῖδά σου Ἰησοῦ] Vide supra 111, 13. 26.

ὃν ἐχρίσας] quem tanta potestate ornaueras, sanandi morbos, expellendi dæmones, mortuos resuscitandi. Vnctio Christi vt & Davidis suos gradus habuit.

σὺν ἔθνοσι.] Cum Romanis qui in consilio aut ministerio erant Pilati.

καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ) Iuda & Benjamin, & qui ex aliis tribubus in Iudæa habitabant. Pari modo ἔθνη & λαὸν opposita habes Tobia xiv, 8.

28. ὅσα ἡ χεὶρ σου, & ἡ βουλή σου ἐργάσεται γνῶναι.) Vide supra 11, 23. Deus quia omnipotens est, ideo quod vult effectum dat: ideo manus, id est, potentia præponitur hic consilio. Hominum, quia talem potentiam non habent, consilia sæpe fallunt ἐργάζεσθαι, Hebræis קדם עשה.

καὶ τὰ νῦν) γίγνεται, quod per νῦν vertitur, apud Hebræos est excitantis. Genes. xx, 2. xxv, 23. xxv, 11, 3. 8. 43. xxxv, 13. & alibi sæpe.

μετὰ παύσεως) sine metu.

30. ἐν τῇ τῶν χειρῶν σου ἐκτίθενται) explicatur ratio per quam Deus maxime illam in Apostolis fiduciam loquendi augere possit.

31. ἰσαλῶσθαι ὁ πόρος.) Signum Dei efficaciter agentis. infra xv, 26. vide xiv, 26.

32. ὡς ἡ καρδιά & ἡ ψυχὴ μία.) Citat Plutarchus in Catone Vticensi versum veterem: δύο φίλοι, ψυχὴ μία. Eodem respicit Aristoteles Nicomach. ix, 8. Erant vt Hebræi loquuntur קרובים אחדים.

καὶ οὐδὲ εἰς τὴν ἡμῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν ἔλθον ἰδοὺ εἶ.) Explica ex iis quæ supra 11, 44.

33. χάρις τε μεγάλη καὶ ὅτι πάντας ἠκούει.) Magni ab omnibus fiebant. Vide supra 11, 47.

34. τῶν περιουσιῶν) nempe agrorum & domuum, vt præcedentia ostendunt.

35. καὶ ἐπίδοται ὡς αὐτοῖς πόδας) quod signum erat pecunias illas subicientium Apostolorum arbitrio. ab eo more sumpta locutio, Ps. viii, 7.

διδοὺς ὃ ἐκείνῳ κατὰ ὅτι αὐτὸς χρεῖαν εἶχεν) expone vt supra 11, 45.

36. Ἰωσήφ δὲ) sic & vetus ille Manuscriptus. Alij Ἰωσῆς eodem sensu. Nam Hebræa vocabula, in Græcum transferuntur aut planè qualia sunt vt Ἰωσήφ, aut addendo vt Ἰωσήπος, aut detrahendo, vt facilius recipiatur declinatio Græca, quale est Ἰωσῆς, Ἰωσήτος. Vide quæ diximus ad Matth. i. 16.

ἡπικλήθη Βαρνάβας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ὃ ἐστὶν μετεφωτισμένος ἢ ὡς ἡπικλήσεως) Apostoli ei hoc nomen dederant, in omen doni Prophetici. vide infra ix. 24. itaque dictus fuit Hebraice נבואה בר Græco sermone contractè Βαρνάβας. Nihil mutandum. nam Hellenistis mos, prophetiam vocare ὡς ἀπικλήσιν. sic accipe infra xiii, 13.

λαΐτης) ex tribu Leui. quomodo autem Leuitæ res aliquas soli habere potuerint, diximus id quod nobis videtur ad Ierem. xxxii, 7. potuit etiam fundus hic pertinuisse ad uxorem Barnabæ, quomodo Rabbini explicant loca xxiv, 33 Iosue, & i. Paralip. ii, 21.

Κύριος τῶν ἁγίων) ortus parentibus qui in Cyprio habitauerant. Vide infra xiii, 5.

37. ὡς ἐκεῖ τὸ χεῖμα) id est, τὸν πικρὸν vt modo est locutus. Sic כסא Iob xxvii, 17 vertitur χεῖματα. Oportet autem magnam fuisse possessionem Barnabæ, quod eius speciatim hic fit mentio.

CAPVT V.

ΝΑΝΙΑΣ] idem nomen quod habemus Ierem. xxviii, i.

Σαπφείρη] שפרה pulchra: vt Psal. xvi, 6. iod interpositum more Syriaco.

καῖμα] מקנה καῖμα vertitur. שדה קנה Prou. xxi, 10.

2. ἐροσφίστατο.] Est idem verbum ii. Macc. i v, 32. Tit. ii, 10. in Glossis ἐροσφίζομαι, peculor, usurpo.

3. ὅτι ἐπλήθυνεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου] id est, cur fuisti à Satana impleri cor tuum? Sic & in Iudam intrasse dicitur Satanas: Luc xxii, 3. Ioh. xiii, 27. Graue crimen est rem votam non solidam Deo persolvere. Leuit. xxviii, 10. Deut. xxiii, 21. 22. 23. Voti species est חרם cuius violati poenam vide in Achanis historia Iosue vii, 15. 25.

Ἀποδοῦναι σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Ἀποδοῦναι quod respondet Hebræo כִּבֹּד; modo cum datiuo construitur vt Iob xxxiv, 6. Psalm. lxxviii, 36. lxxxix, 35: modo cum accusatiuo vt Prouer. xiv, 5. Sic & ἀποδοῦναι cum accusatiuo reperitur ii. Reg. 4. 16. ita hic constructionem cum accusatiuo habemus, sequenti commate cum datiuo. Pari modo ἀλογῶν modo datiuum post se, modo accusatiuum habet. Sed & Græci sic loquuntur vt Aristophanes: οὐδ' ἀποδοῦναι μοι. Idem est mentiri Deo vel Spiritui sancto. vide quæ diximus ad Matth. xii, 13. Mentiri Deo aut Spiritui sancto dicitur is qui sperat, se Apostolos fallere posse Spiritu sancto instructos. quod mox dicitur πνεύματι vt in Ps. lxxviii, 41. ונסו tentarunt: quod paulo ante 36 יכזבו mentiti sunt. Sic duplex figura: nam & conatui datur nomen actus: & possidens designatur ex re possessa.

4. οὐχὲν μόνον σοὶ ἔμελλε) Licebat tibi per nos non vendere prædium & eius proprietatem retinere.

καὶ πᾶσαν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε;) nempe ἡ κτμή. Etiam postquam venderas fundum, pretium totum retinere tibi licebat ac de eo nihil Deo uocare.

τί ἐπ') id est, quid fuit causæ cur hoc in animum tuum induceres? sic & infra 9. Loquitur sic & Pollux. plena locutio τί γέγονεν ἐπ' Iob. xi v. 22.

5. ἐξέφυξε) Sic vertitur ἄγν. Iud. 1 v. 21. Vide hoc capite infra 10 & XII.
23. Quia decrant Ecclesiæ Magistratus, tutores & iniuriarum vindices, ideo Deus prodigiosam puniendi potestatem attribuit Apostolis.

6. σωέσθαι αὐτὸν) | ὥς ἐσέλλεν est mortuum fasciis inuolucere: Ezech. XXIX. 5, Tob. XII. 14. vsurpat sic & Euripides Iphigenia in Tauris & Troadibus, & Homerus sæpe: item Plutarchus. in glossario: Pollingo ὥς ἐσέλλω νεκρὸν: vnde ὥς ἐσέλλω apud Dionysium Halicarnassensem. Pro eodem ponitur συτέλλω. Sic Euripides ibidem Troadibus:

— οὐ δαίμῳτος ἐν χερσίν

Πέπλοις συνεσάλησαν.

Bene ergo vocem hanc accepit Syrus. Hebræi dicerent שָׂמַם.

8. τοῦτου] expressa nempe pretij quantitate, quam dixerat Ananias.

9. συνεφωνήθη ὑμῖν] סִבְחָהּ. in hoc conspirastis.

καὶ ἐξοίσουσέ σε.] Hebraismus, pro: iudem te efferent.

ὡς τὸν αἵδρα] vna cum viro in eodem sepulcro. Hoc sensu περιεβάλλει dixit Poëta Græcus in epigrammate:

12. ἧς ὃ ἦν χειρὸν ἦν Ἀποστόλων] רַב id est: per Apostolos. Hebraismus frequens.

ἐν τῇ σοφῇ Σολομώντος.] Vide supra III. II.

13. ἦν ὃ λοιπῶν.] Eorum qui extra Ecclesiam erant.

οὐδὲς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς] metu, ne mali aliquid ipsis eueniret ab Apostolis. Simile vide 1. Regum XVII. 18.

14. μᾶλλον ὃ προσετίθειτο] multo etiam magis quam ante. Respicitur enim hic id quod dictum est supra 1 v. 4.

15. καὶ περιεβάλλον] Vide Marci. II. 4.

καὶ ἡ σκία ἑθροισίας τῆς αὐτῆς] Christus fimbriæ tactu sanauit morbos, Petrus etiam vmbraë contactu. ita impletum est quod dixerat Christus Ioh. XIV. 12.

17. Ἀναστὰς ὃ ὁ Ἀρχιερεὺς] Exiens è Synedrio, vt videret quid ageretur, ἡ οὖσα αἵρεσις ἦν Σαδδουκαίων] in magno Senatu erant & Pharisei & Sadducei. infra XXII. 6. Sed summus Sacerdos & consanguinei eius, sectæ erant Sadducæorum: vt procerum pars magna. Αἵρεσις vt Latine secta, vox est media. Vide infra XXI v. 5. Ciceronem xv. Epist. 16. L. si duas §. 2. D. de Excus. Tutorum.

ἐπλήσθησαν ζήλου] תַּאֲרָב quod ζῆλον vertunt LXX sæpe iram significat. Causam iræ Sadducæorum indicauimus supra 1 v. 1.

18. ἐν τῇ σοφῇ] Vide supra 1 v. 3. idem infra δεσμωντήριον. 21. 23. & φυλακή. 22.

19. ὡς οἱ τὰς θύρας τῆς φυλακῆς] Vt Matth. XXVIII. 2. & infra XII. 10.

20. πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.] Est μετανυμία: nam vitæ nomine intelligit doctrinam, quæ ad vitam æternam ducit. Sic & Ioh. XII. 50. XVII. 3.

σαδέντις] id est, constanti animo. qui tales sunt stare dicuntur Hebræis:

vt

vt 1. Cor. VII. 37. x. 12. II. Cor. I. 24. Eph. VII. 14. Coloss. IV. 12. Philo de Cherubinis, *ἐνταῦθα* explicat ἀπὸ πῶτον καὶ τότε ἀφ' ὧν δὲ γένοντο.

21. καὶ πάντες τὴν γερουσίαν ἥν' ἦν Ἰερουσαλὴμ] id est, Senatores urbis Hierosolymorum, & si qui Senatores ex aliis oppidis ad festum diem conuenerant. Vide supra I. v. 5. & quæ dicta ad Matth. x. 17. idem est γερουσία quod supra ἐπισβύπρησι οἰκοῦντες.

24. ὁ, π. ἰσραὴλ] nempe ὁ μέγας. דְּבַר.

καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς ἰερού] de quo supra IV. 1.

καὶ οἱ ἀρχιερεῖς] Principes Sacerdotalium familiarum. vide Matth. II. 4. & ibi dicta.

καὶ αἱ γυναῖκες τῆς] ἡρώδης pro ἑν. mirabantur quid hoc esset rei. ita accepit & Syrus.

25. οὐ μὲν εἶας] non ligatos: vt alioqui fieri solebat. Matth. XXVII. 2.

28. ὁμοθυμαδὸν ἀποκριθεὶς] Locutio qualis supra IV. 17. Iustinus Apolo-
tico II: οἱ Ἀποστόλοι αὐτῶν ἐξελθόντες παύλας ἐκέρχοντο, καὶ ὡς δαίμονος ὁρμήντες καὶ ἡμῶν διδασκόντων. Notat qui responsa ad orthodoxos scripsit, hoc iam non ignorantia sed malitia fuisse.

καὶ βούλομαι παραχρῆν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τῆς ἀνθρώπου τούτου] id est, vultis nos conerare crimine interfecti hominis istius. Sanguis Hebræis cædes, & crimen cædis & poena cædis.

29. Πειθαρχεῖν δεῖ τοῖς μὲν ἡ ἀνθρώποις] Vido quæ supra IV. 19. Πειθαρχεῖν vox est bene Græca, qua & infra vitur Lucas 32. & XXVII. 21. & ad Titum Paulus III. 1. Respondet Hebræo שָׂמַח.

30. ὁ Θεὸς ἡμῶν πατέρων ἡμῶν] prouide hoc addidit, ne quis alium Deum ab Iesu prædicatum crederet, quam eum quem coluerant Abraham, Isaac, Iacob, de quo præceperat Moses, contra quàm sibi persuasit Marcio. Sic & supra. III. 13. & infra VII. 82. XXI. 14.

ὅτι ὑμῖς ἀνέχεσθε] trucidastis. Sic enim vox hæc sumitur & infra XXVII. 21. Lucas, vt eruditus, multis vitur vocibus pure Græcis, qualis hæc est, quæ eodem sensu apud Herodotum, & Plutarchum reperitur. Hebraice est חָרַף, quod χερσὶν vertitur Iobi XIII. 18.

καὶ ἐπεὶ οὕτως ἐστὶν ἐν νόμῳ.] ita maluit dicere quam ἐπὶ σωφροσύνης, vt alluderet ad locum Deuteronomij XXI. 23.

31. ἀρχηγόν] דָּבִד מְלִיכָא דַּנְּי דַּנְּי Dan. IX. 25. Vide supra III. 15.

δοῦναι μαρτυρίαν τῆς ἰσραὴλ] vt resurrectione ipsius & ascensu in cælum intellectis, ineatis eam viam quam ineundam dixit. Christi sanguis, vt inquit Clemens, πάντα τὰς κόσμους μετανοίας χρεώσθαι ὑπὸνέει.

καὶ ἀφίστην ἀμάρτιων] quæ poenitentiam fide animatam sequitur.

32. ἡμῶν ῥημάτων τούτων] harum rerum, more Hebræo: דְּבָרֵינוּ אֵלֶּיךָ.

καὶ τὸ πνεῦμα ὃ τὸ ἄγιον.] Non nos tantum, sed & Spiritus sanctus, virtus diuina Matth. x. 20.

ὅτι πεπεισμένοι αὐτῶν] vide supra 29.

D

33. *διεπρίοντο*] dirumpebantur animis. sic infra VII. 54.

34. *Φαισαῖος*] quod genus hominum lenius erat circa poenas.

Γαμαλιήλ] Credibile est fuisse illum quem Thalmudici aiunt magistrum fuisse Simeonis eius, cuius ætate destructum fuit Templum. Frequens fuit hoc nomen inter Hebræos, & patriarcha quidam eius nominis fuit Honorianis temporibus, cuius meminit lex Honorij in Codice Theodosiano, Hyeronimus ad Pammachium, Marcellus Empiricus c. 23.

ἔξω βεαχὺ π τοῦ Ἀποστόλου ποιήσαι] Vt moris erat fieri reis, ubi de eorum negotio consultabatur. supra I v. 15 Est autem locutio satis Græca, sic Aristoteles *Oeconomicon* II dixit, *τοῦ Ἀποσταλέντας εἰς φυλακὴν ποιήσαι. Ημετε fac* apud Terentium, Donatus interpretatur *accede*. Sic & Apuleius: *intra rament sese facit*.

36. *πρὸς τὸ εὐτυχεῖν ἢ ἡμερῶν αἰέτη.*] Politici in deliberationibus multum utuntur exemplis, præsertim patriæ suæ, & quorum recens memoria.

Θεύδης] Est nomen non Græcum, sed Hebræum, הודא quod Syri enuntiant per diphthongum Theuda, quomodo Thomam Thaumam vocant, & Iosephum Iausephum. frequens erat id nomen apud Hebræos, itaque non mirum est diuersis temporibus plures extitisse factiosos homines eiusdem nominis. de quo hic agitur is extitit paulo ante finem Herodis, vt notat Casaubonus Exercitatione XVI, ostendens ita sensisse & Origenem.

λέγων εἰς αὐτὸν] Addit manuscriptus ille in Anglia, vt & alij quidam, *μέγαν* vt infra VIII. 6.

διγυθισαν] Dispersi sunt duce amisso.

καὶ ἐγχετο εἰς οὐδὲν] id est, omnes illorum conatus evanescere, iuxta proverbium Hebræicum, de quo diximus ad Matth. xvi. 18.

37. *Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος*] Puto esse Gauloniten. huius Judæ meminit Sal-
manticensis, & Rabbinij alij.

ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς] relegato Archelao.

δισκορπίσθησαν] idem quod modo dixerat *διγυθισαν*. in Hebræo esset *נחצו* vt Ezech. xxviii. 25. & alibi.

38. *ὑπόσητε ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπων τούτων*] id est, nihil vobis sit cum illis negotij: vt Matth. xxvii. 18.

ἐξ ἀνθρώπων] ex humano commento.

καταλυθήσεται] *דקח לא* vt est in Hebræo proverbio paris sensus.

39. *μήποτε ἐ θεομάχοι εἰσθῆτε*] ante *μήποτε* hic subintelligitur *cauendum est*. Symmachus *דאפך* vertit *θεομάχοι*. Iob. xxvi. 5. Prou. ix. 18. & xxi. 16. Verbum *θεομαχῶν* habes II. Marc. v. 19. *Γλώσσας θεομάχοι*, in expositione fidei quæ additur operibus Iustini.

40. *ἐπίσθησαν δὲ αὐτῷ*] nempe ne Apostolos occiderent: non autem vt intactos dimitterent. quod tamen æquum fuerat, & congruens iis, quæ dixerat Gamaliel.

δείξαντες] cum loris eos cecidissent, more Hebræo. Confer quæ infra xxi.

19. II. Cor. XI. 24. prædictum id Matth. I. 17. XXI. 35. XXIII. 34. Marci. XII. 5. XIII. 9. Luc. X. 10. II.

41. ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος τῷ σωτηρίου, ὅτι κατεξιώνησαν ἡμῶν τὸ ὄνομα τῷ Ἰησοῦ ἀπομαρτυρεῖν] memores præcepti herilis: Matth. v. II. 12. Magna virtus, ipsam contumeliam honori ducere, ob bonam causam. in Manuscripto illo vetere non additur τῷ Ἰησοῦ, parique modo in Epistola Iohannis. III. 7, legitur in eodem Manuscripto, ἡμῶν τὸ ὄνομα: nimirum ἀπομαρτυρεῖν.

AD CAPVT VI.

ΟΓΓΥΣΜΟΣ] sic verti solet vox Hebræa pluralis גמול Exodi XVI. 7. 8. & alibi.

ἢ Ἑλλήνων] Iudæorum religione, sed qui cum Alexandria & vicinis in locis vixissent antea, morem inde retinuerant Sacra scripta legendi Græce, ἢ Ἑλλήνων, ut aiunt hac de re Thalmudici, qui mos mansit ad Iustiniani tempora ut cognoscimus ex Nouella CXLVI. Talem Alexandrinam Synagogam fuisse Hierosolymis notatur in Glossis ad Caput II, Estheris, & Cæsareæ, in Thalmude Hierosolymitano: Et infra IX. 29. Syrus Ἑλλήνων interpretatur Iudæos qui nouerant Græce: Chrysostomus, Occumenius & Theophylactus τοὺς Ἑλλήνους φησὶ γερμένους. Horum plerique Hebraice non intelligebant, quorum fuit & Philo, quamquam Iudæus ex Iudæis ortus. In talium gratiam librum cui sui transtulit nepos Sirachides.

παρεδωκεῖν αὐτὸ ἐν τῇ διακονίᾳ] nempe aut ægrotæ aut infantibus oneratae minus accipiebant, quam mulieres in Iudæa natæ. Hæc distributio vocatur hic διακονία. Sic διακονεῖν Marci. I. 31, Luc. IV. 39. VIII. 3. Ioh. XIII. 6. Romæ XV. 25. Hebr. VI. 10. Διακονίαν ἐπαγγέλλων hoc sensu dixit etiam Iulianus Imperator. id accidebat quia non certis hominibus, sed modo his, modo illis Apostoli ad hanc rem utebantur: & quidem Iudæis in Iudæa natis, id correctum instituto diaconorum collegio & electis etiam Hellenistis.

2. οἱ δὲ μαθηταὶ] proprie, quia Matthias numerum impleuerat. τὸ πλῆθος ἢ μαθητῶν] Erat enim eo tempore Ecclesiæ regimen tale, quale olim Athenis fuisse dicit Plato ἀποκρίσιν μὲν διδόντας πλῆθος. Adde & cum principatu.

οὐκ ἀρεστὸν ἐστὶ] οὐκ ἀρεστὸν vertitur & significat id quod placere debeat. Alibi vertitur ἀρεστὸν, ὡς ἀρεστὸν. Hæc ideo dicit, quia quod aliis negotiis datur id decedit prædicationi: itaque καὶ ταῖς ψαίμας hic est, minus eutangeres, quam fieret, si eo oneretur.

διακονεῖν ἑκάστῳ] dare singulis sodalitiis quæ ad victum & vestitum sunt

necessaria. ita *δρακονία* hæc à maiore parte describitur. Vide quæ diximus supra II. 44.

3. *ὅσοι ἐλάτουν οὐκ ἀδελφοὶ*] *ברו לך*. I. Sam. XVII. 8. vbi Græci : *ἐκλέξαται αὐτοῖς ἀνδρα*.

ὅς ὑμῶν μετ' ἐκκλησίᾳ] formam dat Ecclesiæ, vt qui ad ministeria eliguntur testimonium habeant eorum quibuscum vixere. Sic infra XVI. 2.

πλήρεις πνεύματος ἀγίου] donis eximiis præditos. vide infra 8.

καὶ σοφίας] & in Sacris literis institutos, vt si opus esset ex iis disputare possent, sicut fecit Stephanus.

ὅτι ἡ χρεία ταύτης] ad hunc vsum. *חזקת הכהנים* : exemplo scilicet illorum, qui in Synagoga dicebantur *עֲנִינִי*, Epiphanio *Ἀζανίται*. totum primæ Ecclesiæ regimen conformatum fuit ad formam Synagogæ. quæ bene se habebant, nihil opus erat mutari. Habuere tales & Esseni, de quibus Philo : *ἐλθόντες δ' ὑπηρετοῦσι τὰς δρακονικὰς χρείας ὑπηταλυσῶντες*. Tales Iosephus *ὑποδύτας* & *χρηστονομῶντες* *ἐπιμαλητὰς* vocat.

ἡμεῖς ὃ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δρακονίᾳ τὸ λόγον περὶ σκαρτερήσομεν] Assidui erimus tum in præcundo plebi in precibus ad Deum, tum in plebe instituenda. quod sic tamen intelligendum est, vt inspectionem in Diaconos Apostolici à se non abdicauerint, sicut nec Episcopi postea fecere : sed ea inspectio minus exigebat temporis, quam quotidiana administratio. Ignatius ad Trallenses : *ὃ ὃ δρακονοί, ἀλλ' ἢ μιμηταὶ τοῦ ἀγγελικῶν δυνάμεων, λειτουργοῦντες αὐτῷ* (nempe Episcopo) *λειτουργίαν καθεστάν καὶ ἁμῶν*.

5. *Στέφανον ἀνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἀγίου καὶ φιλανθρωπίας, καὶ Πέτρον καὶ Νικόνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενῆν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιόχεια*] Nomina hæc omnia sunt Græca, quod non mirum in Alexandrinis : in Iudæis vero in Iudæa natis, credo nomina fuisse Hebræa quæ Lucas Græce extulerit. Sic Apostolum Philippum credo Hebræis vocatum *מלך פ* os cordi congruens, aut *מלך פ* os admirabile. Nicolaus cum dicitur fuisse ab Antiochia profelytus, intellige *קריש*, id est, circumcisum, & legisuæ voluntate subditum. Nam tales quin in Ecclesiam recipi possent nunquam dubitauere Apostoli, sed an idem fieri deberet de iis qui erant *קריש* grauior erat quæstio, & oraculi indigens. Hic est Nicolaus à quo nomen traxere Nicolaitæ in Apocalypsi, & patribus memorati. Alij ipsum accusant. Alij verba eius in prauum detorta malunt.

6. *ἐπέθηκεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας*] signum mandati ministerij, I. Timoth. V. 22. Sic populus eligebat regem, Prophetæ vngebant Dei nomine. Quod hic fecere Apostoli, idem Episcopi postea, tum in Presbyteris, tum in Diaconis ordinandis, etiam tunc cum electio esset penes ordinem, ac plebem.

7. *πολὺς τε ὄχλος τοῦ ἱσραὴλ*] id est, multi ex familia & comitatu Sacerdotum. Vide similem historiam Ioh VII. 46. 47.

ὑπήκουον τῇ πίστι] per fidem obediuerunt Christi præceptis. baptizati sunt.

8. πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως] In Manuscripto quem sæpe dixi, & in aliis Manuscriptis est, πλήρης χάριτος & sic legere Syrus, & Latinus.

9. λιβερτίνων] Libertini Romæ multi Iudaicæ religionis. eorum fuit Cæcilius ille in quem est diuinatio Ciceronis, vt nos Plutarchus docet. Tacitus Annalium I I ait quatuor millia libertini generis superstitione Iudaica infecta, missa in Sardiniam. Meminit & Iosephus. Hi partim erant profelyti, partim Iudæi origine & bello capti ac manumissi. Philo in Legatione: πῶς οὐδ' ἀποδύχῃ τὴν πύραν τῆς Τιβέριως ποταμοῦ τῆς Ρώμης ἀποβυλῶ, ἐν ᾧ οἱ ἡγρόει κατεχιδύων καὶ οἰκουμένην πρὸς Ἰουδαίων. Ρωμαῖοι δ' ἦσαν οἱ πλείους, ἀπὸ τῶν ἀποβυλῶν αἰχμαλωτοὶ καὶ ἀχθίντες εἰς Ἰταλίαν, ἐκ τῶν κατεχιδύων ἡλδοθεροθήσαν. Horum sumptu structa Hierosolymis hæc Synagoga, & positi in ea magistri cruditi. Narrant Iudæi Hierosolymis fuisse Synagogas cccclxxx.

καὶ Κυρηναίων] multi in Cyrenaica Iudæi. Iosephus xvi. 10.

καὶ Ἀλεξανδρίων] vbi etiam ius par cum Macedonibus erant adepti. vide quæ ad Maccabaicum tertium notauimus.

καὶ Ἀσίας] Plurimi & in Asia Iudæi. Iosephus xi. 3. xiv. 17. xvi. 4. vide & infra xix.

10. τῇ σοφίᾳ] propter Scripturâs quas nouerat.

καὶ τῇ ἀνδραγαθίᾳ ἣ ἐλάλει] propter diuinam vim verba eius dirigentem, ex promisso: Matth. x. 20.

11. πῶς ἐπέβαλον] subornarunt. Sic de testibus loquuntur Cicero pro Roscio & in Panegyrico Plinius.

ῥήματα βλάβη] ῥήματα Ezech. xxxv. 12: vbi in Græco: φωνῆς βλάβη.

12. Συναγίσαντες τὸ ἔλεος] ἡσπ. quod Græce verti solet συσπρέψαν.

καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ γραμματεῖς] Synedrium, vt ostendunt sequentia.

ἐπιστάτης] concursu facto:

13. μίχυντες ψευδῆς] vera falsis miscentes, vt ij qui in Christum dixerant. Volebant enim credi ea quæ dixerat Stephanus dicta ab eo cum abominatione Templi & legis. contra tales testes est Ps. LII.

14. ὅτι ὁ Θεὸς ὁ Ναζωραῖος οὗτος κατελύσκει τὸν τόπον τῆτον] id est, templum. At idem prædixerat Daniel ix. 26. Olim cum similia prædiceret Ieremias in periculum venit, sed immerito, vt sapientiores & æquiores iudicabant: vt videre est Ierem. xxvi. 16. & sequentibus.

καὶ ἀλλάζει τὸ ἔλεος ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς] Hæc non dixerat Stephanus: sed forte allegauerat locum Malachiæ i. 11. & similes alios.

15. ὡς ἐν πνεύματι αἰθέριου] id est, habebat grauitatem cum summa suauitate coniunctam. Vide supra 8.

CAP. VII.

Εἰ ἀρα ταῦτα οὕτως ἔχει] suntne vera quæ isti de te testantur? εἰ ἀρα דאן.

2. ὁ δὲ ἔφη] Cū de duabus rebus accusaretur Stephanus, quod Templi excidium prædixisset, & quod vocationem gentium ad Deum, ut ostendat nihil in eo esse iniqui, omnem historiam veterem ad sua tempora percurrrens insinuat καὶ κρύψεν, Dei fauorem nunquam adstrictum fuisse loco vlli, ne Tabernaculo quidem aut Templo: deinde Iudæos, si gentis suæ & sua facta bene expenderent, nihil habere cur se alienigenis præferrent.

Ἄνδρες ἀδελφοί.] Hoc populo dicit.

καὶ πατέρες] Hoc Senatoribus. sic & Romani Senatores vocabant Patres.

ὁ Θεὸς δὲ δέξῃς] מלך חבבך Ps. xxiv. 7.

ᾧ φων.] Hoc est ex traditione Hebræorum, non ex scripta historia. meminit huius traditionis Abarbaniel.

ὅτι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ] Videtur ergo Vr fuisse in Mesopotamia: nec repugnat Ammianus libro xxv. vbi Vris facit mentionem. Nam eo tempore Mesopotamiæ possessio inter Romanos & Persas disceptabatur armis. fieri tamen potest ut נהרים ארם Hebræis latius patuerit, & omnia illa continuerit quæ non Euphrate tantum & Tigride, sed & eorum diuergiis irrigantur.

ἐν χειρῶν.] in Carris quæ & ipsæ in Mesopotamia.

3. καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν· ἔξῃθι ἐκ τῆ γῆς σου] Qui hæc conciliant cum Mose Gen. xii. i, existimant in Mose וימר esse plusquam perfectum, & per ἐπὶ νῦν ibi referri id, quod in Vre dictum fuerat: qualia ὕστερον ποῦτα multa sunt & in sacris, & in profanis historiis Laudo qui omnes nodos tollunt: Neque tamen si in veteris loci, aut temporis exacta designatione memoria Lucæ titubauerit, ideo historię quam scripsit peribit auctoritas. Spiritus sanctus Apostolos & Evangelistas confirmavit in doctrina Evangelica: in cæteris rebus, ut hominibus, reliquit, quæ sunt hominum.

εἰς γῆν λὺν αὐτοῖς] Longe ergo erat adhuc à Cananæa cū Deus hæc ei diceret. Amabat ipsum Deus, non locum quo eum ducebat.

4. μετέκνησεν αὐτὸν] Gen. xii. 4.

5. οὐδὲ βῆμα ποδῶς] sic Deuter. ii. 5, transfertur להגן הך.

ὅτι ὄντος αὐτοῦ τέκνου] Hoc obiter inspergit, ut fidei vim commendet.

6. ὅτι ἔσται τὸ ἀπέρμα αὐτοῦ πάροικον] Liberi eius incolæ erunt. ita enim loquuntur Latini.

καὶ δουλώσουσιν αὐτὰ, & κακώσουσιν ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ.] Sic in Hebræo Gen. xv. 13. in Græco paulo amplius: καὶ δουλώσουσιν αὐτοῖς καὶ κακώσουσιν αὐτοῖς, & ταπεινώσουσιν

ἀντὶ τῆς ἀκαθαρσίας. ἔτι. Thophyladus hoc loco: ὁ δουλώσας αὐτὸν ἔτι τῆς ἀκαθαρσίας. Hæc nata sunt ex diuersis versionibus inter se permixtis. Est autem hic in Hebræo brevis locutio, non bene percepta ab interpretibus. Sensus enim est, duraturam eam calamitatem usque ad annum ferme quadragesimum ex quo oraculum Abrahamo obtigerat: ut diximus ad illum Genesios locum: ubi quæ prædicuntur omnia ad Ægyptum pertinent.

7. καὶ μὴ τοῦτο λέγειν] καὶ λέγειν μοι ἐν τῷ πνεύματι τοῦ κυρίου. Hoc magis sensu congruit quam verbis. Nam in Genesi est; ἀποσπάρσιν] ὁ δὲ.

8. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ ἀγαθὰ] Nempe post illa eximia promissa. Hæc quoque ad propositum Stephani pertinet, ne crederetur circumcisionis obedientia causa fuisse promissorum.

καὶ οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἰσαάκ. Non propter Isaacum data sunt promissa: sed Isaacus propter promissa datus, in umbram gratiæ per Euangelium dandæ.

τοὶ δὲ τρεῖς πατριάρχαι] tribuum auctores ut & commate sequente. Sic & Abraham πατριάρχης. Hebr. v. 11. 4. Confunduntur voces φύλης & πατρίδας, illi quos diximus proprie φύλαρχαι vel φύλαρχοι: Dauid proprie πατριάρχης: ut supra 11. 27. quis auctor erat familiæ regali, quæ πατρίδα Luc. 11. 4.

9. ἐλάλουντες τὸν Ἰωσήφ] Est χρύψας. vult enim dicere, vos pari modo Iesum ex inuidia tradidistis extraneis.

ἀπέδωκεν εἰς Αἴγυπτον] ὡς γὰρ καὶ ἡν ἰσραήλ, quod de Madianitis dixit Moses xx. 11. 36, hic recte ad patriarchas transtulit, qui causa eius mali fuerant in Græco ibi est, ut hic, ἀπέδωκεν τὸν Ἰωσήφ εἰς Αἴγυπτον. Pari ferme modo ἐλάλησεν εἰς Αἴγυπτον dixit Aristophanes, id est, emere ut feratur in agrum.

καὶ ὡς ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ] καὶ hic valet εἰρημνία, quasi dicat: non est sine exemplo, quod Deus benefacit iis quibus vos nocetis maxime.

10. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν] ἐν δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς. gratiosum cum fecit apud regem sapientiam nomine. Gen. xli. 39. ἐξέλαμψεν in ipso, ut Philo loquitur, καλοκαρδίας ἐμπρόσθεν.

ἡγοῦμενος ἐν Αἴγυπτῳ] Vice regis cuncta regentem Gen. xli. 43.

καὶ ἔβλεν τὸν οἶκον αὐτοῦ] fecit illum etiam aulæ suæ magistrum, quales maiores domus Francis olim, Græcis Constantinopolitanis κοιντοπαλάτιοι à cura Palatii.

χρῆσται] Sicut verbum χρῆσται etiam de hominum alimonia usurpatur, Matth. v. 6. xv. 20. xv. 33. 37. Marc. vi. 42. vii. 27. viii. 4. 42. Luc. vi. 20. ix. 17. xvi. 21. Ioh. vi. 26. Philip. iv. 12. Iacob. ii. 16: ita & χρῆσται quod hic respondet Hebræo נָחַל: quod est Gen. xli. 2. 26. xlii. 2. xlii. 2. xlii. 14. & illico vertetur σῖτα.

12. πέμπει] id est, πέμπειν ut supra, i. i.

13. καὶ ἐν τῷ δέυτερῳ] Supple χρῶν. id est, cum altera vice eos mitteret: ἀνεγνώσθη Ἰωσήφ] ἐγγίγη Gen. xlv. 1. ubi Græci ἀνεγνώσκειτο.

ἐν ψαλμοῖς ἐδοκίμασεν πάντα] Vetus satis est hæc lectio, ut ex Syro, Arabe,

Latino appareat. Et hinc factum, ut, sicut in Caïnanis nomine repetito, libri Græci etiam hinc mutationem reciperent à Christianis exscriptoribus. Nam Gen. XLVI. 27, ubi in Hebræo septuaginta animæ nominantur, quomodo habet & Iosephus & Chaldæi interpretes, Græca nunc habent ἐβδομήκοντα πέντε, additis & vocibus quibusdam, quæ in Hebræo desunt, & ad explendum hunc numerum pertinent. quoniam & in Deuteronomio. x. 22, ubi eadem refertur historia, eadem mutatio in Græcis libris facta post tempora Hieronymi. nam is eo in loco existisse numerum septuaginta aperte significat quæstionibus ad Genesim. Sicut autem in nomine Caïnani ex vno exemplari Lucæ male scripto, error in omnia fluxit quæ habemus, ita & hic factum arbitror: originemque erroris fuisse quod post O, id est, septuaginta, annotatum fuit E, ad significandam quintam particulam sectionis ad Stephanum pertinentis.

16. καὶ μετέβησαν εἰς Συγχέμ, καὶ ἐπέβησαν ἐν τῷ μνηματι ὃ ἀνήστατο Ἀβραάμ, πρὸς ἀφ' οὗ καὶ Ἰσὴρ ἦν ὁ ἔμμερος τῆς Συγχέμ.] Postrema illa τῆς Συγχέμ male hic adscripta docent nos & Syrus & Arabs. optima erit sententia, si pro ἔμμερος vicina voce scribas ἔφρων. Ab Ephrone enim est quod monumentum emit Abrahamus Gen. XXIII. 17. & in eodem monumento sepultus fuit Iacob: Gen. L. 13. Iosephus autem sepultus fuit in Sichem: Ios. XXIV. 32. Hoc ergo dicit, eos de quibus erat locutus, partim in Sichem, partim in agro, qui Ephronis fuerat, sepultos. Fratres Iosephi in Sichem sepultos ait Hieronymus in Paulæ Epitaphio: at Iosephus in illo, qui Ephronis fuerat, agro, ut antiquæ historiæ 1 v. Optimam conciliaturam nobis hic locus suppeditat, si dicamus partim eos cum Iacobo, partim cum Iosepho sepultos, quod ipsum argumentum est nullam eis certam fuisse sedem.

17. ὁ χρόνος δ' ἐπαγγελίας] finis annorum aliquanto supra quadringentos. Vide Exodi XII. 40.

ἥς ὡμοσεν ὁ Θεός] omnem vehementem Dei affirmationem iuramentum dici ait Moses Maimonides. Tale est: certo cognosce Gen. xv. 13. At codex ille, qui in Anglia, hic habet ὡμολόγησεν, quomodo legit & Latinus.

18. ἀνέστη βασιλὸς ἐπ' αὐτοῖς, ὃς ἐστὶν ἡδὺν ἢ Ἰωσήφ] verba sunt LXX interpretum Exodi. I. 8.

19. καὶ τὰς σφοδρὰς ἐργασίας τοῦ γένους ἡμῶν] sic LXX Exod. I. 10: καὶ τὰς σφοδρὰς ἐργασίας αὐτῶν, ubi in Hebræo לְעַמְּךָ, prudenter aduersus eos agamus. pertinet autem hæc vox etiam ad labores eis impositos, ut historia ostendit, & Iudith v. 9: καὶ τὰς σφοδρὰς ἐργασίας αὐτῶν ἐν πόλει καὶ ἐν κλίνοισιν. Eundem sensum in eadem historia habes Ps. cv. 24: יְבַרְכֵּךְ בְּעֶבְרָתְךָ ubi Græci: τῆς δουλοῦδαι ἐν τοῖς δούλοις αὐτοῖς. Ezechiel Tragicus:

Δόλον καὶ ἡμῶν πολὺ ἐμνηστεύσατο

Βασιλὸς Φαραὼ· τοῖς μὲν ἐν κλίνοισιν, τοῖς

ὀκνητοῖς τε βάρεσιν αἰκίζων βροτοῖς·

Πόλεις τ' ἐπύργου σφῶν ἐκκητι δυνάμεσθαι.

ἰσχυρὰ

Ἐπειτα κηρύσσῃ μὲν Ἑβραίων γλῶσσαι
τ' ἀρσενικὰ ῥίπτειν ποταμὸν εἰς βαθυρρῶον.

Sic de Antiocho Daniel VII. 20, συνῶν παρεβλήματά.

τῇ ποιεῖν ἐκδέναι τὰ βρέφη αὐτῶν] ita ut ipsi cogerentur exponere infantes suos mares, ne à regis satellitibus interficerentur. Hunc sensum suggerit nobis vox eadem ἐκπένται, quæ repetitur mox 21.

εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι] Hoc refertur ad illud ἐκάνκασε. propositum Pharaonis erat gentem extinguere. ζωογονεῖν Hellenistæ usurpant pro in vita relinquere, ἡγη, ut videre est Iud. VII. 18. 1. Sam. II. 6. XXVII. 9. II. Regum VII. 4. id hic ad totam gentem refertur. nam interemptis aut dispersis infantibus, necesse erat gentem perire. Contrarium huius verbi est Exodi II. 17 de obstetricibus, ὅτι οὐκ ἔφησαν, ὅτι ἐξωβόρουν τὰ ἀρσενικά.

20. καὶ ὡς ἀεὶς τῶ Θεοῦ] illud ἀεὶς est ex Græco Exodi II. 2. vbi in Hebræo עוֹלָם. illud τῶ Θεοῦ, quod hic additur, est Hebraismus אֱלֹהִים, id est, valde. Sic: Νινδὴ ὡς πόλις μεγάλη τῶ Θεοῦ Ion. III. 3. sic & in Genituo נפתלי אלהים Gen. XXX. 8. sic cedri Dei, & similia.

21. ἐκπένται ὃ αὐτὸν] Melius Manuscriptus: ἐκπέντος ὃ αὐτῶ, ob id quod sequitur.

αἰείλατο αὐτὸν] Terentius.

Quicquid peperisset decreuerunt, tollere.

id est, non pati interire.

ἀνέξελετο αὐτὸν εἰς αὐτῇ εἰς ἡόν] Exodi. II. 10. Heb. XI. 4.

22. καὶ ἐπαρδύθη Μωσῆς πῶς σοφία Αἰγυπτίων] non scripsit hoc de se Moses: sed res per se est credibilis & traditione firmata. Ezechiel Tragicus:

Τροφαῖσι βασιλικαῖσι ἐπαρδύμενον

Ἄπανθ' ὑπαγείθ' ὡς δὲ ἀπὸ ἀλγύχων ἐόν.

Certe Astrologiæ & Medicinæ peritia passim in eius legibus apparet. Quæ fuerint Ægyptiorum disciplinæ, discere est ex Clemente Alexandrino Strom. VI. Adde quæstionem ad Orthodoxos XXV.

23. ὡς ὃ ἐπληροῦτο αὐτῶς πᾶσα κλονέτης χρόνος] Hoc non est in sacra scriptura, sed haustum est ex traditione, quæ reperitur in Midrasch Rabba Bereschith.

καὶ ἰδὼν πᾶσα ἀδικουμένη] dure tractatum verberibus.

ἡμύνατο] tutatus est innocentem.

πατάσας δ' Αἰγύπτου] ad mortem usque, ut apparet infra 28. ius naturæ & innocenti, & innocentem tutanti, ius dat aduersus nocentem. Vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis. I. 6. & 10.

25. ἐτόμζε ὃ σωσέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶ] Ex tam prompto ipsius animo ad eos tutandos.

26. μαχηδύεις] δὲ ἀπληκτοζομδύεις habent hic LXX senes. in Hebræo עֲשָׂר;

E

quod & alibi per *μάχεσθαι* vertitur, vt Exodi. XXI. 22. Leuit. XXIV. 10. Deut. XXV. 2. II. Sam. XIV. 6.

καὶ συνήλασεν αὐτοῖς] Conatui datur nomen effectus. deinde vox quasi vim significans agentis instantiam significat, vt *ἀναισχέζεν* Luc. XIV. 23. & *ᾤξυβιάζει* Luc. XXIV. 28.

εἰπὼν] non ipsa verba posuit quæ sunt in Exodo, sed sensum bene expressit. Nam ibi *ὁ πλησίον*, qui hic *ἀδελφός*, popularis: eisdem ortus maioribus.

27. *ὁ ὃ ἀδικῶν*] sic & LXX verterunt in hac historia Hebræum *עושה*. in Euangelio eodem sensu dicitur *ὁ πονηρός*, is qui iniuriam facit: *ὁ ἀξάμματος χυεὶν ἀδικίαν* vt Græci loquuntur. vide libro. I. de iure Belli ac Pacis. II. 18.

τίς σε κατέσχον ἀρχόντες, καὶ διαβίβω ἐφ' ἡμῶς] eadem verba sunt in versione LXX, nisi quod ibi est *ἐφ' ἡμῶν*, sensu eodem.

29. *ἐφύγα δὲ Μωσῆς*] nempe satis intelligens cædem illam Ægyptij malum sibi creaturam, quod Ægyptij Hebræos seruorum, imo pecudum haberent loco, in quos nullam cadere iniuriam credi volebant.

ἐν γῇ Μαδιαμ] semper vrget propositum. Deus sicut in Mesopotamia & Ægypto ita & in terra Madianis adfuit piis. Est vbique idem.

30. *καὶ πᾶσι προσεφώνησαν ἐν τῷ παραδείκνυ*] & hoc est ex traditione.

Ἄγγελος Κυρίου] vere Angelus: sed diuinis mandatis, & extraordinaria potestate instructus. Vide quæ diximus ad initium Decalogi.

ἐν φλογὶ πυρός] Manuscriptus ille, *πυρὶ φλογός*, quomodo legit Latinus. tam *φλόξ* *πυρός*, quam *πῦρ* *φλογός* II. Thess. I. 8, est ignis flammans.

31. *ἐθαύμασε τὸ ὄραμα*] breuiter significat, quod non exprimit, rubum arsisse; nec vltum tamen, quæ imago erat populi Hebræi in summis calamitatibus futuri superstitis.

ἐξήμετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτόν] Hic quoque aliqua est ordinis inuersio, sed ad summam rei nihil pertinens. Nam in Exodo Moses prius iubetur calceos soluere, quam Deus ei dicit, se Deum esse Abrahami, Isaaci, & Iacobi.

32. *ὅτι ἐτόλμα κατανόησαι*] id est, inspicere, vt est in Hebræo Exodi, vbi Græci *καπεμβλέψαι*. Sed *κατανόειν* eodem sensu, pro verbo *נבט*, quod hic in Hebræo est, sæpe ponitur, vt Exodi. XXXIII. 8. Ps. X. 14. XXI. 19. XCI. 8. XCIV. 9. CXIX. 15. 18. CXLII. 5. simili modo Exodi XIX. 21 *וירא* in Græco vertitur *κατανοήσαι*. Nimirum sensuum internorum & externorum vocabula inter se commutari solent.

33. *αὖσον τὸ ὑπόδημα*] Vide quæ ad hunc Exodi locum attulimus.

34. *ἰδὼν ἰδὼν τὸν κάκιστον τὸ λαὸν μου τὸ ἐν Αἰγύπτῳ*] Eadem verba sunt in Græco LXX. *videns vidi*, id est, penitus peruidi.

καὶ τὸ σενάριον αὐτῶν ἤκουσα] in versione LXX est *τῆς κερυγῆς*. *קריג* plerumque *κερυγή* vertitur: at Iobi XXV. 11. 9 *דברים*.

καὶ κατέβη ἐξ ἰδὼν αὐτοῖς] Hoc quoque ex versione LXX senum. dicitur Deus descendere, vbi aut protegit suos, aut hostes vlciscitur: adscendere, vbi id facere desinit.

καὶ νῦν διῶ] sic quoque est in Græco LXX. in Hebræo כִּלְכִּל, id est, adesdum.

35. ὃν ἠρνήσαντο] quem noluerunt agnoscere. Vide supra I I I. 13.

καὶ λυξωτῶ] לִקַּח hac voce verti solet, vsurpaturque & de hominibus & de Deo, etiam cum nullo pretio accepto aliquem liberat, ut videre est Ps. XIX. 15. LXXVIII. 35. Nec durior erit metaphora, si Latine redemptorem hoc sensu dicas, quam si Græce λυξωτῶ, quod venit ἀπὸ τοῦ λύτρου. Nihil mirum ad translationis elegantiam sufficit par effectus.

ἐν χειρὶ Ἀγγέλου] Hoc referendum est ad ἀπέστειλεν. mandata ei per Angelum dedit.

36. οὗτος ἐξήγαγε αὐτοὺς] Late prædicat & beneficia quæ Moses populo præstitit, & honores quos à Deo accepit, ut eò turpior sit populi in ipsum contumacia, minusque mirum, si talibus orti parentibus, in Iesum ingrati & immanes fuerint.

37. ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Περφήτω ὑμῖν ἀνάσσει Κόσμος] ille vobis Iesum commendavit, verbis ad prophetas quidem alios aliquatenus, sed ad Iesum eximie pertinentibus. Vide quæ ad locum Deuteronomij dicta, & quæ supra III. 22.

38. οὗτος ἔστιν ὁ γινόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἡμέρᾳ] qui in omni isto perdifficili itinere adfuit populo Israëlítico, qui לִקַּח Hebræice, Græce ἐκκλησία.

μὲν τῷ ἀγγέλου τῷ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ] nempe Dei nomine & mandato speciali. Vide quæ diximus ad initium Decalogi.

ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα] respicitur locus Deut. XXXII. 47. vbi lex dicitur esse vita, id est, causa vitæ felicitis, quæ eximie vita Hebræis. Hic ζῶντα est ζωοποιουῦντα: sicut βασιλεύειν facere regnare. Frequens hoc Hellenistis.

39. καὶ ἐσπράφισαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον] rediere ad mōres quos in Ægypto didicerant.

40. ποίησον ἡμῖν Θεοὺς] Ægyptij, ut ex Iamblichō ex aliis discimus, stangebant deorum gradus: & per minores deos etiam maiores attrahi in simulacra: ideo pluralis ponitur hic & in Exodo.

οἱ ἀεσπορεύουσιν ἡμῶν] qui nobis iter monstrent ac prosperent.

ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγε ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὗτος οἶδαμεν π' ἄγεται αὐτῷ] Est Hebraica locutio, pro τῷ γὰρ Μωσῇ οὗτῳ οὗτος οἶδαμεν π' ἄγεται. Sic & in versione LXX: sed ibi amplius est Μωσῆς οὗτος ὁ ἀνθρώπος, & in Hebræo מֹשֶׁה הַזֶּה: quasi dicerent: mortalem ducem nolumus: immortalem volumus.

41. ἐμμοχόποιήσαν] Hanc vocem Lucas confinxit ad exemplum multarum quas ad eum modum finxere LXX. Respondet Hebræis דּוּגְמָהּ יָצְרָהּ fecere autem iuuenem ad imitationem Ægyptiorum: apud quos Apidis cultus valde est vetus. Vide Tacitum historiarum V: & Herodotum libro II.

τῷ εἰδωλῷ] isti iuuenco fusili, tanquam in quem deducti essent divini spiritus.

καὶ ὁφθαλμοὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν χεῖρας αὐτῶν] Læti saltarunt eius rei cāsa.
קחצו יקפו אִנְיִּישׁוּתָן פִּאִצְעִין. Exod. XXXII, 7.

42. ἐσπεψε ὃ ὁ Θεὸς] auersans eos. Sicut Virgilius dixit: *auersa dea mens.*
& est verbum actiuum pro reciproco.

παρέδωκεν αὐτοῖς λατρεύειν τῇ σπατῇ τῆ οὐρανοῦ] permisit eos ab vno malo
cultu in alterum delabi: nec vni, aut alteri, sed plurimis diis se proster-
nere. Hoc autem non est referendum ad illud tempus in deserto, sed ad
tempora posteriora. Nam, vt iam videbimus, propter hæc peccata fre-
quentia & diuturna traditi sunt in manus Chaldaeorum. Vide I Regum
XVII, 16. XXI, 3. XXIII, 5.

μη σφάγια] verba sunt ex LXX quæ ad Amosum sic interpretati sumus:
Nonne in deserto quotidie mihi sacra obtulistis. & tamen vos auersatus
sum, propter contumaciam? quanto magis nunc, cum ad contumaciam
adjeceritis hos novos cultus nouorum Deorum?

καὶ θυσίας] תִּזְבָּחִים. vide quæ dicta ad Marc. IX, 49.

43. ἀνελάβετι τὴν σκηνὴν τῆ Μολὸχ] σκηνὴν ad Amosum diximus esse νατοκὸν
in quo sedebat imago regis quondam Ammonitarum, ex quo nomine
Ammonitæ Saturni stellam nominabant.

καὶ τὸ ἄστρον τῆ Θεοῦ ὑμῶν ῥεμφαν] sic habent multi codices. Et hæc lectio vi-
detur restituenda etiam in libris LXX. Nam ῥεμφαν est רִמְפָּן Remphan Sy-
riaca pronuntiatione, pro quo Masoritæ legunt רִמְמֹן ῤ Regum v, 18.
Sic Saturnum vocabant Syri, colebantque non in forma regis, sed in for-
ma stellæ. Nomen inde sumptum, quod ea stella sit altissimo orbe, vt
Tacitus loquitur: in Hebræo est נִימָה quod eandem Saturni stellam signi-
ficat, sed Arabibus. res eadem.

καὶ] id est, propterea.

ματαικῶς ὑμᾶς ἐπέκρινε Βαβυλῶνος] in Amosi Hebræo & Græco: ἐπέκρινε Δα-
μάσκου. Sed sensus bene expressus est. minus enim dixit Amosus: plus si-
gnificauit. Assyria & Media quæ ultra Babylonem sunt, multo magis sunt
ultra Damascum. Sic Esaiæ x, 9. vbi in Hebræo est, כְּרַכְמִישׁ, LXX vertunt,
ἐπάνω Βαβυλῶνος.

44. ἡ σκηνὴ τῆ μὲντοι] redit ad alteram partem argumenti sui, quod est
de loco cultus: & ostendit cum variasse. eodem argumento pugnat Iere-
mias VII. 12.

καὶ τὸν τύπον] sic in versione LXX Exodi xxv. 40. vbi in Hebræo תְּבִנָּה.

45. ἀποδεξάμενοι] acceptam ab iis qui cum Moysæ vixerant.

ἐν τῇ κατὰχρῳ ἡβρῶν] frequens Hellenistis permutare ἐν & εἰς, quia He-
bræi pro vtraque α litteram ponunt. κατὰχρῳ ἡβρῶν est terra à gentibus pos-
sessā. Si vox κατὰχρῳς plerunque sumitur, respondens Hebræo חִתִּים.

ὡς ἔξωθεν ὁ Θεός] וְיָרִיחַ vt Exodi XXXIV. 24. Num. 21. 32. Deut. XI. 23.
vbi in Græco ἐκβάλλειν.

ὅτε προσώπα αὐτῶν πάντες ἤμην] Ad eorum aduentum; est hoc loquendi

genus Deut. II. 21. 22. & alibi sæpè. imitati sunt hanc locutionem, ij qui inscriptionem eam fecere, quam in Africa vidit Procopius: ἡμεῖς ἐσμεν οἱ φυλάκτες τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἀληθοῦς υἱοῦ Ναυῆ.

46. ὃς ἄρε χεῖν] ΝΥΝ. vide Luc. I. 30.

ἡτήσατο ἄρεῖν οὐκ ἐκείνη τὴν ὥραν] permanentem sedem. illud ἄρεῖν, est sumptum ex Ps. CXXXII. 5. ἡτήσατο ἡ ψ: id est, desiderauerit. sic ἡ ψ per ἐκείνην vertitur Deut. XI. 26. οὐκ ἐκείνη Hebræis ἡ ἡ est quælibet habitatio.

48. ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ] depromptum ex Solomonis verbis: I. Regum VIII. 27. ὅπου κατοικησὶ, in Hebræo כִּי, significat contineri poterit. Euripides:

Πόρος δ' αὖ οἶκος τεκτόνων πλασθεὶς ὑπὸ

Δεῖκατος τὸ θεῖον ἀνέβητο τῶν ἰσχυρῶν ποταμῶν;

Zeno citante Clemente Alexandrino & Origene: ἵνα καὶ οἱ οὐκ ἐκείνην οὐδὲν δέχοι. ἵνα καὶ μὴ γὰρ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἄξιον, οὐκ ἐκείνων ἔργον ἐ βασιλείων. Habes ναὸς χειροποιήτων etiam Marci I. v. 58. & ἐν χειροποιήτοις ναοῖς infra XVII. 24. Manuscriptum tamen quæm dixi, vocem ναοῖς hic non habet. Origènes contra Celsum III. VII. VIII, parilocho ponit simulacra & tēpla: dicitque ea primum dicata dæmonibus, qui aut carminibus induciti, aut per se locis quibusdam assueti, ob nidores iis adhærescerent. Sic & Cæcilius de Christianis: *Cut nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra?* & agnoscit M. Octavius: *Templum quod ei extruam, cum totus hic Mundus eius opere fabricatus eum capere non possit?* & Arnobius templorum constructionibus, Deum à Christianis honorari negat. Apparet eos Christianorum conuentuum loca templa dici noluisse; quod templum Christianis sit corpus purum: altare animus sanctus: simulacra vero omnis generis virtutes. Sensit Origenes Deum, eum templum sibi fieri permisit à Solomone, pari id fecisse proposito, quo & altare & victimas indulxit, nempe ut se populi ingenio aptaret ac eostitus sibi vindicaret, quos alioqui populus falsis diis erat impensurus. Loca Origenis ea de re digna sunt lectu, & ab his quæ hic dicit Stephanus, non aliena. Imperatores etiam Christiani templorum nomē usurpant vbi de paganis agitur, ut C. de paganis, sacrificiis & templis, non vbi de Christianis. sic & Zeno Veronensis: *quo tibi Ecclesia, si ad eunda sint templa?* Hieronymus aduersus Vigilantium: *Basilicas aut destrueret aut in templa converteret.* Vocabant ergo Christiani suorum conuentuum loca, modo Ecclesias καὶ συναγωγάς, modo basilicas, & eodem sensu domos Dei: Templi autem appellationē destinatō abstinebant.

καθὰς ὁ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ] Esaias LXVI. 1.

49. ὁ οὐρανός μου θεός] ex LXX.

ἡ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ καὶ παύσεως μου; οὐχὲ ἡ χεῖρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα.] in LXX verbis paulum diuersis: καὶ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ καὶ παύσεως μου. πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χεῖρ μου.

51. *συλληγοὶ ἀρχηγοὶ*] Hoc elogium Hebræis datur Exodi xxxviii. 3. xxxix. 9. Deut. ix. 6. 13. Neh. ix. 6. Adde Bar. ii. 30.

καὶ ἀπειθήναι τῇ καρδίᾳ] Cor habentes plenum vitiosis affectibus. Leuit. xxiv. 41. Ierem. ix. 26.

καὶ οἷς ὦσιν] quibus pruriunt aures ad ea audienda quæ vitiis fauent. Ierem. vi. 10.

αἰεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπλήτετε] id est, Dei monitis per prophetas, transuersos vos opponitis, vt qui iter impediunt: quod est *קריקת פני פועל* *פלאגון* Leuit. xxvi. 21. 23. 24. 40. 41.

καὶ ὑμεῖς] Est hic geminatio vocis ὑμεῖς, quales multæ apud Hebræos.

52. *τίνα ἔργον ἐρεσθῆναι οἱ πατέρες ὑμῶν*] Matth. v. 12. xxi. 35. xxiii. 31. 37. Luc. xiii. 34.

τὸ δικαίον] Iesu, cui eximie hoc nomen competit: vide supra iii. 14.

οὗ τὸν ὑμῖν ἐρεσθῆναι καὶ φονεῖς γεγνησθαι] vestrum fuerat eum tueri, quia prophetæ vestræ tutelæ commissi sunt: contra vero nihil omisit, quo eius mors procurari posset. Vide supra. iii. 13.

53. *εἰς διατάξεις ἀγγέλων*] εἰς pro inter. ostendit quam magnifice data sit lex inter multas Angelorum turmas. respicitur enim locus Deut. xxxiv. 2. *διατάσσειν* vox est militaris, vt patet Iudicum. iii. 23 in Græco: i. Maccab. vi. 35: ii. Macc. xii. 20.

54. *διεπρίοντο τοῖς καρδίαις αὐτῶν*] vide supra v. 33.

καὶ ἐβρουρον τοῖς ὀδόντας αὐτῶν] *ענינו קריקת* Pl. xxxv. 16. xxxviii. 12. cxli. 10. Thre. ii. 16. gestus vehementer irascentium.

55. *ἀξάν Θεοῦ*] fulgorem quendam quo Dei maiestas repræsentabatur. Vide Exodi xxiv. 17. xxxiii. 18. 22. Ezech. ii. 1.

καὶ τὸ ὕδιν τὴν ἀνδράπευ] Vide quæ diximus ad Matth. vii. 20.

ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα τῷ Θεοῦ] non sedentem, quomodo alibi describitur ad ostendendam regiam dignitatem, sed stantem quasi paratum in opem suorum: Nam & auxiliares Græcis *ὑποστάται* & *נושא* apud Hebræos sæpe eum habet sensum.

57. *καὶ ἐξ αὐτῶν ἡ φωνὴ μεγάλη*] Hæc intellige, non de senatoribus, sed de astante plebe. facta enim hæc omnia per seditionem, quam comitari solet clamor.

συνέχον τὰ ὦτα αὐτῶν] συνέχον id est *ἐβουσαν*, *יבסות*.

καὶ ὁρμησάντες ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτὸν] quasi ex iudicio zeli, quod stante republica usurpare solebant, sed tantum in eos qui Iudæis auctores essent ad falsos cultus. Solebant autem tales lapidari: Deut. xxi. 6. Vide quæ diximus ad eum locum & de Iure Belli ii. Cap. xx. §. 9. Exempli habes aliquot in Maccabaïcis & infra xxii. 13. meminit eius iuris Iosephus Albo. Philo de Monarchia: καὶ ὅτι περὶ αὐτοῦ καὶ ἅπασιν τοῖς ἱεροῖς ἐχρυσὶν ἀρετῆς ἐκ χειρὸς ἀναπαύσσειν ἀνυπερδέτως τὰς πηρωσίας, μήτ' εἰς διασκήριον, μήτ' εἰς βουλατήριον μήτε συνόλους ἐπ' ἀρχῇ ἀγόντας, ἀλλὰ τῷ ὁμοθυμαδὸν μισοπονηρῶ πάθει & φιλοδῶκα καταχεῖσθαι πρὸς τὰς

τῶν ἀσεβῶν ἀφ' ἱερειῶν καλῶν, νομίζοντες αὐτοὺς ὑπὸ τῷ καθεστῶτι πάντα γὰρ ἡ ἀρετὴ βουλαὶς, διήκταις, γραμματοῖς, ἐκκλησιασταῖς, κατηγόροις, μάρτυρας, νόμοις, δῆμον, ἵνα μηδενὸς ὄντος ἐμποδίων, ἐφοβοὶ σωδὸν πολλῇ ὡς θανατίζοντα ὁσὸν τοῦτος. Solebant autem sacerdotes, etiam cum sub Romanis essent, ad talia conniuere: vide Iosephum x v. 8. qui & alibi huius moris meminit. Verum duplici modo hic peccabant isti homines: primum in legem, quæ etiam libera republica iudicium illud populare exerceri noluit, nisi in auctores idololatriæ, qualis non erat Stêphanus: deinde in Romanos, qui ipsis ademerant ius omne capitalium suppliciorum. Atque istorum hominum, quos ἑλλῶτες Iosephus vocat, crescens in dies audacia tandem & iram excitauit Romanorum, & urbi, temploque exitium attulit.

§ 8. καὶ οἱ μάρτυρες] Quanquam per seditionem hæc, vt diximus, agebantur, tamen aliquid de legitimo more retinebant. testium enim erat primos iacere lapides, ac sic semet, si quid falsi subesset, fontes facere cædis, populum vero, qui ipsorum auctoritatem sequebatur, absolueret. Vide Deut. xviii & Mosem de Kotzi præcepto iubente x c i x.

ἀπιδεντο τὰ ἡμέτια αὐτῶν] Nempe quod expeditiores essent. Ingentia enim saxa iaci à testibus solebant.

κελουμένου Σάνου] qui tum scholam Gamalielis frequentare studiorum causa solebat. Act. x x i i. 3. Sed æstu abreptus, à lenitate magistri ad atrociora multorum exemplis patiebatur se trahi. Philipp. iii. 6.

§ 9. ὁππότε κελεύει τὸν Ἰησοῦν] nempe τὸν Ἰησοῦν quod ex sequentibus hic subintelligitur.

καὶ λέγοντες Κύριε Ἰησοῦ] Non dubium est quin Iesu hic sit vocatiuus, quomodo Apocalypsi x x i i. 20.

ἀξαι τὸ παντὺ μὲν μου] Magistrum discipulus imitatur Luc. x x i i i. 46.

§ 10. οὕτως ὅς θάνατα] vt solebat fieri in precibus intensioribus, maxime in periculis.

μὴ εἰσῆς αὐτοῖς τὸ αὐτὸ πᾶν τὸ αὐτὸ] Et hoc domini exemplo. Luc. xxiii. 34. μὴ εἰσῆς ad verbum ne appendas. sic Esdræ vii. 25. 32. Iob. xxviii. 15. Ierem. xxxii. 9. 10. Zach. xiii. Est verbum hoc ἰσάναι pro Hebræo ἤρω quod i. Reg. x x. 39 vertitur πέν, Exodi. x x i i. 18 ἀποπέν, Esaïæ lv. 2 πῶς. olim pecuniæ erant æs graue, quod pendi & sic solui solebat. inde σαθμός Græcis, Romanis libripens, impendia, expensæ, pendere, pensiones, & similia. Quia autem in rationibus æquandis, quod alteri imputo id non minus me liberat quam si penderem, id est, soluerem: hinc factum est vt ἰσάναι sit imputare. Et propter similitudinem quam crimina cum debitis pecuniariis habent, qua de re egimus libro II de iure belli ac pacis c. xx. §. 2, sicut soluere dicitur pœnas qui eas patitur, ita imputare qui eas exigere vult, non imputare qui exigere non vult. Hic autem, ne impendas aut imputes, hoc valet, ne tanti hoc crimen facias, vt viam illis ad conuersionem obstruas, quemadmodum & in dicto Christi: de quo ad Lucæ locum modo à nobis indicatum, egimus.

ἐκοιμήθη] Hebræorum est שכב dicere pro mori vt Esaiæ xiv. 18: vbi in Hebræo שכבת, in Græco κοιμήσας. sic & Matth. xxvii. 52. Ioh. xi. 11. infra xvi. 6. 1. Cor. v. 11. 38. xi. 30. xv. 6. 18. 20. 51. I. Thess. iv. 13. 14. 15. II. Petri. iii. 4. Vide quæ diximus ad Matth. ix. 24.

C A P. VIII

ΑΥΛΟΣ ὃ ἐκ συνδεδυκῶν τῇ ἀειρήνῃ αὐτῆς] probabat hoc Zelotarum facinus, animo, verbis, factis. infra xxii. 20. Hoc & alia quæ sequuntur de Saulo non temere referuntur, sed vt cogitemus, οἶος ἔξ οἴου..

2. Συνεκόμισαν ὃ] vox est sepulchralis. Sophocles Aiace:

Οὗτός, σε φωνῶ τόνδε τὸν νεκρὸν χρεῖν

Μὴ συνεκόμιζεν.

Respondet Hebræo ἡρε.

ἄνδρες δολαβεῖς] vide supra ii. 5.

καὶ ἐποίησαντο κοπιτὸν μέγαν ἐπ' αὐτῶν] verba desumpta ex Gen. l. 10. vide & Zach. xii. 10. i. Marc. ii. 70. iv. 39. ix. 20. Erat id genus honoris habitū mortuo apud illas gentes. Maiorem ei Deus honorem habuit, cū post ad ipsius, vt Martyrum primi, reliquias plurimos morbos sanari voluit, quæ de re si quis dubitet, legat Augustinum de Ciuitate Dei. xxii. 8. vbi conspicua reperies eius quod dico documenta: quare nec mirum si eas reliquias pij conuenienter honorauerint, vt loquitur idem Augustinus Epistola CIII. Ab hoc experimento ad aliorum quoque martyrum reliquias concurrī cœpit pari successu, eaque pars est regni eius quod martyribus tribuit Apocalypsis xx. 4. vbi qui memorantur mille anni à Constantino incipiunt.

3. κατὰ τοὺς οἴκους ἐισπορεύμενος] irrumpens in ædes.

σέρων τε ἄνδρας & γυναῖκας] quasi bello captos. Tale illud in Troadibus Euripidis:

Οἶδ', ὡς ἂν Αἴας εἴλε Κασσάνδραν βίαν.

Virgilius Æneidos. ii:

*Ecce trahebatur sparsis Priameia virgo
Crinibus.*

Seneca Thebaïde:

*Matres ab ipso coniugum raptas sinu
Sæuus catena miles imposita trahes?*

Ideo Paulus horum facinorum postea se damnans, ait se fuisse non δυνάμει modo, sed & ὑβερειώ. i. Timoth. i. 13.

παρεδίδου εἰς φυλακὴν] in carcerem templi. Vide supra iv. 3. v. 8. 19. 22. 25. iussu nimirum Synedrii, quod in Iudæos non prehensionem tantum, sed & verberum ius habebat.

4. οἱ μὲν οὐκ ἔξωπαρέντες διήλθον] id est, non subsistebant in Iudæa, & Samaria, sed longius etiam ibant ut à periculo abessent. Vide infra x i. 19.

Φίλιππος ὁ] Diaconus ut censent veteres, recte. Nam si Apostolus fuisset, imposuisset & manus baptizatis. vide infra 14. in tali circumstantia Euangelium prædicare non diaconorum tantum est, sed & priuatorum x i. 20.

καταλθὼν εἰς πόλιν τὴν Σαμαρείας] Σαμαρεία eo tempore de regione sæpissime dicebatur. Luc. x v i i. 11. supra 1. 8. infra v i i i. 9. x v. 5. itaque recte hic & Ioh. i v. 5 dicitur πόλις τὴν Σαμαρείας vrbs Sebaste: olim anathemate deuota per Esdram & Nehemiam, nunc in communem gratiam recepta.

6. ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοῦ] quia audiebant tam serio ac constanter asseuerantem res actas.

καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει] quæ ipsi auctoritatem conciliabant maximam.

7. βοῶντα] nempe αὐτὰ τὰ πνεύματα. Frequens enim est Hebræis ut subintelligatur nouus casus nominis, quod præcessit. Solent impuri spiritus non exire sine clamore. Matth. v i i i. 29. Marc. 1. 26. I i i. 11. v. 7. 1 x. 26. Luc. 1 v. 41.

9. λέγον ἵναί τινα ἑαυτὸν μέγαν] potentem & efficacem. Scholiastes Horatii ad epistolam. 1. libri. II: *quasi magus promittat se agere magna*. Vide supra v. 36.

10. οὕτως ὅστις ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη] in Manuscripto cuius sæpe memini, ἡ καλουμένη μεγάλη. quomodo legit Latinus. Iustinus: καὶ θεὸν πάντες μὲν Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν, ἐς τὸν θεὸν ἐκείνον ὁμολογοῦντες προσκυνοῦσι. Dicebat Simon se esse sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia pater. Irenæus. 1. 20. Tertullianus, aut quisquis est scriptor eius particulæ quæ subijci solet libro Tertulliani de præscriptione aduersus hæreticos, de Simone hoc agens: *Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum*. Sensus est, dicebat Simon se esse id numen quod in quaque gente summum creditum, variis vocabulis appellaretur. Ut apud Samaritanos הוהי, apud Græcos Δία, apud Latinos Iouem, & ita deinceps.

11. τοῖς μαγείαις] Satanæ præstigiis.

12. τὰ περὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] de regno illo quod hic inchoatur, consummabitur post resurrectionem.

ἐβαπτίζοντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες] Nisi baptismus aquæ creditus fuisset præcepti esse diuini, abstinuissent ab eo feminae.

13. αὐτὸς ὅτις εἶπεν] Credidit Christum fecisse miracula & resurrexisse à morte: non autem propositum addidit viuendi secundum Christum, quæ fidei est perfectio.

ἐν τῷ παραστῆναι τῷ Φίλιππῳ] Assiduus apud eum erat. vide supra 1. 14. II. 42. 46. v i. 4. infra x. 7. Rom. x i i. 12. Coloss. 1 v. 13.

15. προσήγγισεν αὐτῷ ὅτις λέγεισιν πνεῦμα ἄγιον.] promissus quidem erat

Spiritus sanctus iis, qui baptizabantur, sed non illico atque baptizati essent, sed ubi Deo id videretur. Voluit autem Deus ordinarie non contingere baptizatis dona illa admiranda, nisi per Apostolos, ut ea ratione testibus suis auctoritatem quam maximam conciliaret, quod ipsum simul ad retinendam Ecclesiæ unitatem pertinebat.

16. οὐπω γὰρ ὡς ἐπὶ οὐδενὶ ἄνθρωπῳ ἐπιπεπρωκός] vide Ioh. v. 11. 39.

17. τότε ἐπέθηκεν τὰς χεῖρας ἐπὶ αὐτοῖς] vide quæ diximus ad Matth. ix. 18.

20. τὸ ἀργύριόν σε εἴη εἰς ἀπόλειαν] in hoc commate & quatuor sequentibus est *θελίφρασις* eius deuotionis quæ fiebat per *התאמת* sine definitione temporis: Sensus autem hic est: pecunia ista tibi maneat tuo cum malo.

ἐπὶ δὲ σπαραγὲν τῷ Θεῷ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτεῖσθαι] sperasti comparare pecuniis id quod donum est Dei. Vide Matth. x. 8.

21. ὅτι ἐστὶ σοι μερὶς οὐδὲ κληῖρος ἐν τῇ λόγῳ τούτῳ] Vitæ istius æternæ, quam nos prædicamus, tibi neque pars neque ministerium debetur. *μερὶς* vt II. Cor. vi. 5. *κληῖρος* nempe *δουλοῦ* vt supra i. 17.

ἢ γὰρ καρδία σου ὅτι ἐστὶν ὁ Θεὸς ἐνώπιον τῷ Θεοῦ.] Tu enim non Dei honorem quæris: & id Deus videt.

22. μετανόησον οὐδὲ γὰρ ἡ κακία ταύτης ἐδήθητι τῷ Θεοῦ εἰ δὲ ἀρεθίσται σοὶ ἡ ἐπίνοια ἡ καρδίας σου.] Hæsitanter loquitur, vt Ioel. ii. 14. Ion. iii. 9. Dan. i v. 24. poterat Deus vitam illi statim post crimen abscindere: poterat & dare dolorem aliquem sine vera animi emendatione. Philo allegoriis: *πολλὰς γὰρ ψυχὰς μετανόησιν χρῆσθαι βουλευθείσας ὅτι ἐπέβλεψεν ὁ Θεός, ἀλλ' ὡς ἂν παλιρροίας εἰς τὸν ποταμὸν ἀνέχρησαν*. Eadem est sententia Mosis Maimonidæ de pœnitentia Cap. vi. §. 4. Christiani primorum sæculorum in grauissima crimina post baptismum lapsos non restituebant communioni, neque tamen desperare iubebant de Dei misericordia.

ἢ ἐπίνοια ἡ καρδίας σου] Consilium quod cepisti. Habes vocem *ἐπίνοιας* Sap. vi. 16. ix. 14. xiv. 12. xv. 4. Sir. xl. 3. II. Marc. xii. 46.

23. εἰς γὰρ πολλὴν πικρίαν, καὶ σῶδισμον ἀδικίας ὄρεθαι σε ὄντα] *εἰς* pro *ἐν*. *πολλὴ πικρία*, quæ *πολλὴ καὶ πικρία* Deut. xxxix. 18 est fel amarissimum. id vero significat animi constitutionem perquam vitiosam, & talem, quales sunt cibi felle corrupti. idem est *σῶδισμος ἀδικίας*, nodi vitiorum vix extricabiles. *σῶδισμος ἀδικίας* est in Hebræo Esaia LVIII. 6.

24. δειδήθη ὑμῖς ὡς ἐμοῦ παρὰ τὸν Κύριον] Sensit se talem esse intus, qualem Apostoli dixerant. Itaque cum ipsos iudicet Deo caros, eorum deprecatione uti vult, vt Iobi deprecatione qui eum læserant.

ὅπως μηδὲν ἀπέλθῃ ἐπὶ ἐμὲ ὧν εἰρήκατε] Respicit ad illa verba Petri supra 20.

25. πολλὰς τε κέρας τῷ Σαμαρεῖ τῷ διαγλίττει] *διαγλίττει* cum accusatiuo personæ, ad quam defertur nuntius, habes etiam in Græco Ioel ii. 32. Luc. iii. 18. Apoc. xiv. 16.

26. εἰς Γάζαν. αὐτὴ ἐστὶν ἔρημος] Hebraïsmus: pro: quæ est deserta. *Gaz* a vetus ab Alexandro disiecta, adhuc Strabonis tempore erat *μεινύουσα ἔρημος*,

quæ sunt ipsius Strabonis verba. Sed alia sub eius nomine ædificata est in proximo, ut ex libro locorum, qui Hieronymi esse creditur, notauit Drusius.

27. ἀντὶ τοῦ Αἰδοῦ] Eunuchi viri dicuntur, quod virorum habeant speciem.
Εὐνοῦχος] Terentius:

Eunuchum porro dixi velle te,

Quia sola utuntur his reginæ.

nempe ad euitandas suspiciones. impletum hic mystice id quod dixit Esaias LVI. 4. 5. & quod est in Ps. LXXII. 10.

Δυναστεὶς Κανδάκης ὁ βασιλεὺς Αἰθιοπῶν] Meroes quæ Æthiopiæ accensetur, & erat γυναικοκρατούμενη. Nomen Candaces ab Augusti ævo ad Vespasianum ævum ad Meroes reginas transiit, ut discimus ex Strabone XVI. 1: Plinio VI. 29.

ὁς ὡς ἐπὶ πάσι τὸ γὰρ αὐτῆς] Dynastæ vocem generalem, specialius explicat, significans fuisse Γαζαφύλακα, quod inter præcipua est munera.

ὁς ἐλθὲν ἐκ τῆς ἑρμουσίου εἰς Ἱερουσαλὴμ] tempore Pentecostes. venit autem ut profelytus. Nam incircumcisorum primitiæ Cornelius.

28. ὡς τὸ ὑποσέφω] sacris confectis redibat ad Meropen.

καὶ καθήμενος ἐπὶ τῷ ἀμασσοῦ αὐτῆς] ut mos viris magnis. Esaiæ. LXXII. 18.

29. κολλήθη τὸ ἀμασσὸν] tam prope accedit, ut illum in curru sedentem alloqui possit. sic κολλήθη Ruth. II. 8.

30. ἀναγνώσκοντες τὸν Περσῆτιον Ἠσάϊαν] clara voce.

Ἀεὶ γὰρ γνώσκεις ἃ ἀναγνώσκεις] Allusio qualis in illo αἰέγων, ἔγων. Satisne percipis quo tendant quæ legis?

31. πῶς γὰρ ἂν δοταίμεν, εἰ μὴ τις ἐδιδήγησέ μιν] Non putabat tam perspicuam ubique esse scripturam, & expositum omnibus habere sensum, ut nunc faciunt non sellularij tantum, sed & feminæ: qui rectius facerent, si duce sibi opus esse agnoscerent.

παρεκάλει τὸν ὁ δὲ ἑλπίσαν ἀναβαλεῖν καθίστασθαι αὐτῶν] impletum & hic mystice quod dixit Esaias LXXVI. 20.

32. ἡ δὲ ὁμοῦ τὸ γὰρ] ὁμοῦ idem est quod ὁμοῦ: nec quicquam commune habet cum Hebræo תוֹכַח præter fortuitam soni vicinitatem. Cicero ad Atticum: ne Tironi quidem dictari, qui totas periochas persequi solebat.

ὡς ὁμοῦ] Locum hunc totum ex LXX protulit Lucas, nisi quod in LXX est καί τινος αὐτῶν, & post τινος non ascribitur αὐτῶν, nec post τινος αὐτῶν. & τινος αὐτῶν ibi est sine δὲ. Sed hæc duæ postremæ varietates non sunt in manuscripto, qui hic consonat versioni Græcæ. Utitur eodem loco, sed longius producto Clemens in epistola. ipsum Eunuchum puto Prophetæ locum legisse in sermone Hebræo, quem facilius addiscere potuit à multis Iudæis qui in Æthiopia erant, à quibus & religionem acceperat.

33. ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κείσε αὐτοῦ ἤρθη] Legerunt LXX בעצר משפטו לקח. Sensus tunc esset: *Postquam depressus fuit, ablata est ab eo pœna.*

τὴν δὲ χρόαν αὐτοῦ πῶς διαμήσει] χρόα Græcis vt 777 Hebræis durationem significat, siue tempora quæ mensuræ sunt durationis. Vide Esaiam xxxiv. 10. 17. LI. 8 Explica ex Hebr. vii. 24.

ὅτι αἰρέται ὑπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ] Propter mala tolerata honorabitur summis illis præmiis.

34. ὅτι ἐὰν αὐτῷ] Nam & Esaias multa pertulit mala Manassis tempore. ἢ ὅτι ἐπέρου πνοῆς] forte de Ieremia cogitavit.

35. ἀπεργασίετο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν] in quem omnia ista verba congruunt, eximio modo.

36. καὶ τὴν ὁδὸν] Per viam stratam. sic בברת Gen. xxxv. 16 vertit Aquila καὶ ὁδὸν τῆς γῆς. meminit Hieronymus in locis Hebræicis, & ad Genesin, interpretaturque in itinere, & iuxta viam.

ἡλθον ἐπὶ τὸν ὕδωρ] Ad fontem, qui est in vico Bethsora, in tribu Iuda, euntibus ab Ælia ad Hebron in vigesimo lapide. ita Ado in Martyrologio.

πὶ καλούει με βαπτισθῆναι] Hinc intelligimus Eunuchum etiam de baptismi necessitate institutum. Sic multa præcedentium ex subsequentibus suppleantur.

37. εἶπε δὲ Φίλιππος] in Manuscripto illo, cuius sæpe memini, deest hoc comma, non minus quam in aliis tum codicibus, tum versionibus antiquissimis. quare nihil probabilius, quam ab aliquo additum, ex eo quod gestum credi par erat.

38. καὶ ἐβάρησεν αὐτὸν.] Ergo & diaconis ius baptizandi, nempe quia Apostoli ipsis id permiserant, vbi ipsi non adessent. Ignatius ad Smyrnenses : εἰς ὃν ἔστι χρεὶς τῷ ἐπισκόπου οὐτε βαπτίζειν οὐτε δευσιτελεῖν. Tertulianus de Baptismo : *Supereſt ad concludendam materiā, de obseruatione quoque dandi & accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est Episcopus, dehinc presbyteri & diaconi: non tamen sine Episcopi auctoritate, propter Ecclesie honorem, quo saluo, salua pax est. Alioquin etiam laicis ius est. quod enim ex æquo accipitur, ex æquo dari potest, nisi Episcopi iam aut presbyteri aut Diaconi vocantur discipuli. Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Proinde & baptismus, æque Dei census, ab omnibus exerceri potest: sed quanto magis laicis disciplina verecundiæ & modestiæ incumbit? Cum ea maioribus competant, ne sibi adsumant dicatum Episcopis officium Episcopatus. Æmulatio schismatum mater est. omnia licere dixit sanctissimus Apostolus, sed non omnia expedire. Sufficiat scilicet in necessitatibus utaris, sicut ubi aut loci, aut temporis, aut personæ conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis.*

39. πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον, & εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ ἀνέχων] Ma-

nuscriptus ille vetus sic habet. *ωνεῦμα ἄγιον ἐπέκεισεν ἐπὶ τὸν ἐλνοῦχον, ὁ ἄγγελος ὁ κύριος ἤρπασε τὸν Φίλιππον καὶ οὐκ εἶδεν*, &c. quomodo & alios quosdam habere codices notatum Erasmo & Bezae. & sic citat ipse Hieronymus Dialogo Orthodoxi & Luciferiani. Difficile est dicere vtra lectio sit verior, cum receptam sequantur & Syrus & Arabs. Si Manuscriptos, quos dixi, sequimur, sensus erit ante ullam manuum impositionem anticipatum in Eunuchō donum Spiritus sancti, plane ut in Cornelio Centurione & domesticis eius ante baptismum infra xx. 44. Philippum autem ab Angelo fuisse aliò deportatum, quale quid Abacuco euenisse credidit scriptor accessionis ultimæ ad Danielem.

ἐπορεύετο γὰρ τὸν ὁδὸν αὐτὸς χάριτον] illud *ἐπορεύετο γὰρ τὸν ὁδὸν αὐτὸς*, causam reddit cur Philippum Eunuchus ultra non viderit, quia suam viam insistebat eunuchus: Philippus aliò auferebatur. illud autem *χάριτον* obiter tantum additur, significatque tranquillitatem animi quam eunuchus ille ex Euangelij notitia erat consecutus.

40 *Φίλιππος ὁ ὤρεθι εἰς Ἀζωτον*] rursus *εἰς* pro *ἐν*, ut supra 23. *ὤρεθι*, id est, conspectus fuit. sic *καὶ* pro conspiciere habemus Gen. iv. 13. 14, & alibi sæpe. itaque & per *ἰδὲν* vertitur Ierem. xxiii. 11. Thren. II 9.

ἀγγελίζετο τὰς πόλεις πάσαις] Eadem constructio quæ supra 25.

εἰς τὴν ἐλδοὴν εἰς Καισάρειαν] Cæsaream quæ Stratonis dicitur, & non longe abest ab Azoto. Vide Ptolemæum.

AD CAPVT IX.

ΤΙ ἐμπνέων ἀπυλῆς ἐ φονοῦ] ἐμπνέων, *בשן*.

προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ] qui eo tempore erat *בשן*, id est, princeps Synedrij.

2 *ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς*] Ab ipso ut Synedrij principe. patet id infra xxiii. 5.

εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς] Romani Synedrio permittebant ius prehensionis & verberum, non tantum in Iudæos Palæstinæ, verum etiam extra Palæstinam, ubi erant Synagogæ quæ sponte sua iurisdictionem Synedrij in rebus ad religionem spectantibus agnoscebant.

τῆς ὁδοῦ ὄντας] *הוא הדרך*, illius instituti.

3. *ᾤξείσραφεν αὐτὸν*] *ברק עליו*.

φῶς ὑπὸ τῷ οὐρανοῦ] vide infra xxi. 6. & xxvi. 13. Adde infra xii. 7.

4. *καὶ πιστὸν ἐπὶ τὸν γένω*] ut Daniel viii. 17. & x. 9.

Σαούλ, Σαούλ] ipsam vocem Hebræam hic posuit, sine casu Græco.

τί με διώκεις] Quia Christus & Ecclesia vnum faciunt corpus: & qui regnum lædit, lædit regem.

5. *ὁ δὲ κύριος εἶπε*] in Manuscripto illo: *ὁ δὲ ἐγὼ εἰμι ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζαρεῖος ὁ ἐκ σου διώκεις· ἀλλὰ ἀνάστηθι*. quomodo & multos alios habere codices observa-

tum est ab aliis, qui non male notarunt à librariis hæc ad hunc locum addita ex eo quod infra est partim xxii. 10 : partim xxvi. 14. quibus in locis hæc ipsa historia plenius recitatur.

6. εἰς τὴν πόλιν] Damascum.

καὶ λαληθήσεται σοι τί θεὸς ποιῶν] sicut Sauli olim regi dictum יהוה עשך תעשה לך. γνωρίσω σοι ὃ ποιῶν.

7. οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνεδρόντες αὐτῷ εἰσηκούσαν ἐννοεῖ] ita attoniti ut vocem perderent : quomodo accepit Syrus. Simile vide Gen. xlv. 3. præ stupore primum defixi, deinde delapsi sunt, ut discimus infra xxvi. 14.

ἀκούοντες μὲν ὃ φωνῆς] Sonum confuse audientes, non autem intelligentes verba, plane ut illi Ioh. xii. 28. quod & populo ad montem Sinai eunisse putat Maimonides ex loco Exodi xix. 9, collato cum Deut. iv. 12. v. 23. Infra xxii. 9, φωνῇ αὐτοὶ ἠκούσαν est, non intellexerunt. Nam ὡς Hebræum sæpe ponitur pro intelligere.

μηδὲνα δὲ θεωρουῦντες] plane ut illi qui cum Daniele erant. Dan. x. 7.

8. ἡγέρθη δὲ ὁ Σεῦλος ἀπὸ τοῦ γῆς] ut Daniel viii. 18.

ἀντιφρόνως δὲ ἦν ὁ φθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ἔβλεπον] Sic legit Syrus, non οὐδένα multique libri sic habent. sensus est, quamquam oculis erat apertis, nihil tamen conspiciebat : & is sensus clare exprimitur infra xxii. 11, ubi eadem historia refertur : ὡς δὲ αὐτὸς ἐβλέπον ἀπὸ τοῦ ὁφθαλμοῦ. Ea fuit imago Sauli qualis antehac fuerat, speciem habens hominis eruditi in lege, cum plane animo cæcus esset.

χρειαζομένους δὲ αὐτὸν] ut cæcis fieri solet. Sic Antigone ποδηγὸς Oedipidis in Phœnissis : cæci parentis regimen apud Senecam.

9. καὶ αὐτὸς ἐφάρξαι οὐδὲ ἔπειν] pœnitentiam sic ostendens sœuitiæ in Ecclesiâ exercitæ. Hoc est quod Hebræi dicunt, *תשובתו תלך בלילה* αὐτοῦ.

10. Ἀνασίας] Tam amicus Saulo futurus, quam alter Ananias fuerat Danieli. Dan. i. 6. & sequentibus.

ἐν ὁραματι] Apparuit illi non in somnio, sed ἐν ὁρασίᾳ Angelus aliquis Christi speciem referens. viderat ergo antehac Christum Ananias, quippe vnus discipulorum LXX, si veteribus credimus.

ἰδοὺ ἐγώ, κύεω] id est, paratus sum iussa accipere & facere. de hoc loquendi genere, diximus Matth. xxi. 30.

11. τὴν ῥύμην] Sic Esaiæ xv. 3, vertitur רומא quod alibi *רומא* & Pollux illam vocem per hanc exponit. in Glossario ῥύμη *vicus*.

ἐν ἀπείᾳ ἰουδα] cum quo vetus hospitium Saulo videtur fuisse.

Ταρσῆα] Mytice impletum quod est Esaiæ lxvi. 19. ubi in Hebræo *תור* in Græco *ταρσίς*.

12. καὶ εἶδεν ἐν ὁραματι] Syrus accepit ut continuata Dei verba : nec obstat quod sequitur *virum nomine Ananiam* : quia Paulo, qui illum non nouerat, in viso id ipsum nomen indicatum fuit.

καὶ ἐπιδέοντα χεῖρα, ὅπως ἀνέβλεψεν] Vide dicta supra viii. 17.

13. *τοῖς ἀγίοις σου*] Veris Nazarenis. sic & infra 32. & 41.

14. *καὶ ὅτε ἐχρ' ἐξουσίαν*] ostendit Ananias quam non tutum sibi sit, eum accedere qui potestatem acceperat in ipsa vrbe Damasco capiendi homines eius professionis, cuius erat Ananias.

ὡς δὲ ἦν ἀρχιερέων] Est *συνεδριάζον*. Ex parte enim nobilissima designatur totum Synedrium.

ἐπαγγελουμένοις τὸ ὄνομα σου] sicut Stephanus fecerat VII. 58. Plinius de Christianis sui temporis: *quod essent soliti stato die ante lucem conuenire, carmenque Christo, quasi Deo dicere secum inuicem.*

15. *σκεῦος ἐκλογῆς μοι ὅστις οὗτος*] Hebraismus. *σκεῦος ἐκλογῆς* pro *σκεῦος ἐκλεκτόν*, instrumentum exquisitissimum. Vas vsus Dei, ait Rabbi Israël ad Pf. L. I. nec aliter vocem *σκεῦος* usurpat Polybius de Damocle loquens: *ὁ δὲ ὡς ὑπὸ περιπλοῦν σκεῦος & πολλὰς ἔχον ἀφορμὰς εἰς πειρὰς οἰκονομίας.*

ἐνώπιον ἔθνων & βασιλέων ἦν τε Ἰσραὴλ] Respicitur ad locum Esaia XLIX. 6, & Ierem. I. 10.

16. *ὅσα δὲ αὐτὸν ἔαυρ' τῷ ὀνόματί μου παθεῖν*] odia popularium, furorem gentium, carcerem, flagra, famem, sitim, naufragia, mortem. Hæc illi ostendam: & tamen prædicabit nomen meum: quæ aliis fecit, libenter feret.

17. *εἰς τὴν οἰκίαν*] illius Iudæ de quo supra. II.

Σαὺλ ἀδελφεῖ] fratrem eum vocat vt fidei consortem. sic supra VI. 3.

καὶ πνεύματι συνέμαρτυρος ἔγενετο] quod ei euēnit, simulatque visum recuperavit, vt ad externum signum res interna accederet. Hæc fuit anticipatio gratiæ, qualem supra notauimus VIII. 39. & habebimus infra X. 44.

18. *ὡς δὲ λεπίδες*] adumbrantes velum illud de quo agit Paulus II. Cor. III. 14.

ἐβαπτίσθη] vsus est pari iure Ananias quo ante Philippus Diaconus.

19. *καὶ λαβὼν ἑσφύλιον ἀνέχουσιν*] est sono actiuo, sensu reciproco: *πληθὴν Gen. XLVIII. 2.* sic & *ἰσχυρὸν, ἐπικύρουν, κατεκλύον* sæpe in interpretibus veteris Testamenti, & Sirach XLVIII. 25. & I. Macc. I. 38. VII. 25. sic & *ἐπύχον*, Luc. XXIII. 5.

ὡς δὲ ἐν Δαμασκόφ μαθητῶν] *μαθητῶν* hic vt supra I. 15 qui Iesum magistrum agnoscebant, non Hillelem aut Sameam aut alios. Damasci autem tales aliquamulti erant à tempore dispersionis illius de qua supra VIII. 1. 3.

20. *ἐν τῇ συναγωγῇ*] Semper enim Apostoli primum Iudæos affati sunt, vt aut eos conuerterent, aut omnem eis excusationem adimerent.

ἐκήρυσσε & Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ] melius in Manuscripto: *ἐκήρυσσε & Ἰησοῦν Θεόν*. Nam Christus & Dei filius pro eodem ponitur, vt diximus. Quæstio erat, an Iesus Nazarenus esset ille Christus siue Dei filius.

21. *οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορεύσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοῖς ἐπαγγελουμένοις τὸ ὄνομα τούτο*] quasi dicerent: An etiam Saul inter Prophetas, I. Sam. X. II. *πορεύειν* hic est vexare. vtitur eodem vocabulo in eadem hac historia Paulus: Gal. I. 13. 23.

καὶ ὧδε εἰς τὸ ἐλθῆναι] ὧδε Græcis etiam motionem ad locum significat. Matth. viii. 29. xiv. 8. Luc. xiv. 21. Ioh. xx. 27. Apoc. iv. 1.

ὅτι τοῖς ἀρχιερεῖς] vide supra 14.

22. ἐνεδυναμοῦτο] fortior fiebat in dies. sic Rom. iv. 20. Eph. vi. 10. 11. Timoth. ii. 1. Hebræ: xi. 34. respondet Hebræo נָצַח, vt apparet Ps. lxx. 9.

καὶ συνέχυνε τοῖς Ἰουδαίοις] pudefaciebat argumentis.

συνεμβάλλων] docens eos: respondet enim Hebræo עָנָה. Exod. xviii. 16. Deut. iv. 9. Esaiæ xl. 13. sic & infra xvi. 10. i. Cor. ii. 16.

23. συνεβλόσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀγγεῖν αὐτὸν] velut iudicio zeli, de quo diximus supra vii. 57. Vide quam cito impletum sit quod Saulo Deus prædixerat supra 16.

24. παρέστησεν αὐτὸν] nempe Iudæi, quod nomen quanquam ex remotiore loco, hic subauditur, vt sæpe alibi.

τὰς πόλεις] vrbis portas ne elabi posset.

25. κατήκταν δὲ τοῖς τεύχεσι χαλάσαντες] vt olim Rahab exploratores κατεχάλασαν δὲ τὸν οὐρανόν. Iosue ii. 15. Apostolici corda explorant, vt illi vrbes. sic & David dimissus per fenestram. i. Sam. xix. 12. χαλᾶν vel χαλάζειν funibus dimittere, vt Ieremiæ xxxviii. 6.

ἐν αὐαίᾳ] sic Sallustius: *E muris carnes sportis dimittebant.* Sporta à sparto.

26. ἐπιτρέποντο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς] familiariter cum illis conuersari, vt infra x. 28. vbi κολλᾶσθαι, id est, quod συγγεῖναι. dicit Ioh. iv. 9.

27. Βαρνάβας ὅ] de quo supra Act. iv. 36. forte Barnabas Saulum ante conuersionem nouerat, credebatque ei vt minime mendaci.

καὶ δηγήσατο αὐτοῖς] Hæc Græci ad Barnabam referunt: & rectius ni fallor, propter illa quæ sequuntur de Damasco. Conueniebat enim id potius narrari ab aliis qui id scirent, quam ab ipso Saulo prædicari.

ἐπαρρησιόσατο] aperte & palam locutus est. Ioh. vii. 13. 26. xi. 54.

28. εἰσπορεύομενος ἐκ ἐκπορεύομενος] coram eis viuens, vt supra i. 21.

29. πρὸς τοῖς Ἑλλήνισις] Etiam cum Iudæis Græco sermone vtentibus, vt hic Syrus. Vide supra vi. 1. & quæ ibi dicta.

οἱ ὅτι ἐπικρίνον αὐτὸν αἰγείν] nihilo meliores Iudæis Damascenis.

30. εἰς Καισάρειαν] eam de qua supra viii. 40.

εἰς Ταρσὸν] vbi inter multos sibi propinquos, & notos tutior ab infidiis esse posset.

31. εἰς τὸ ἐξελθῆναι] multis in exilium egressis deflagrauerat vexatio. id est quod Christiani pacem vocabant. Vide annotata nostra ad i. librum de iure belli ac pacis. c. II. circa finem.

οἰκοδομῶμεν] Est hæc vox simili modo translata, quo Latinum instruere. Vide i. Cor. vii. 10. x. 23. xiv. 4.

καὶ πορεύομαι πρὸ φόβου τοῦ κυρίου.] Similis constructio i. Macc. vi. 23 πορεύεσθαι τοῖς ὑπὸ αὐτῶν λεγομένοις. & 59 πορεύεσθαι τοῖς νομίμοις αὐτοῦ.

32. *ὧς κατοικοῦντας Λύδαν*] est is vicus Palæstinæ ad occasum Iordanis. vide Plinium & Ptolemæum. in Syriaco *ܠܝܕܐ* vt & in Hebræo *לוד*. Paral. VIII. 12. Iosephus Antiquæ historiæ XX. 5 vocat *κώμην πόλεως τὸ μέγας δὲ ὑποδίουσαι*. vide quæ dicta ad Marcum. I. 38.

33. *Ἀινίαν ὀνόματι*] idem est nomen *Ἀινίας* & *Ἀινείας*, sed illud genuinum vt hic est positum: hoc poëticum, quia aliter ea vox heroicum intrare non poterat. ideo in Iambicis scribitur *Ἀινίας*. Sophocles Laocoonte:

Νῦν δὲ ἐν πύλῳσιν Ἀινίας ὁ δὲ θεῶν.

Et hinc etiam Heroici dicunt *Αινεάδας*, & Latini *Æneadas*, secunda correpta. *Æneas*, de quo hic agitur non dubito, quin fuerit Iudæus; dictus inter Græcos, quibus Lucas hic se accommodat, *Αἰνίας*: Hebræis *לילל* Hil- lel, vt ille Hierosolymis nobilis magister.

34. *ἰᾶται σε ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός*] *ἰᾶται* habet & Manuscriptus ille, & sic legit Syrus. Non precatur: sed certo promittit.

αἰάσῃ] *ךל קום*.

ἐρῶσιν σε αὐτοί] lectum quem antehac tibi strauerunt alij, tute tibi sternes, in signum restitutæ valetudinis. Simile, non idem, habes Marci. II. 9. Ioh. v. 8.

35. *καὶ τὸ Σαρον*] in Manuscripto *τὸν Σάρρωνα*. neutrum male, hoc est Hebræum, illud Syriacum. Saron est ager pascuus late patens. vide I. Paral. VI. 16. XXV. 11. 29. Esaiæ XXIII. 9. Ioh. v. 8.

36. *ταβιθά*) in Syriaco *ܬܒܝܬܐ*. Recte monent eruditi Syris sæpe v. poni vbi in Hebræo est *בית*. Hebræis *בית* est *δορυς*. Deut. XII. 15. 22. XIV. 5. XV. 22. II. Sam. II. 18. I. Regum I. v. 23. I. Paral. XII. 8. Prou. VI. 5. Cant. II. 9. IV. 3. VII. 3. VIII. 14.

ἢ διεμελυνδομένη λέγεται δορυς.) Sic vocabatur inter Græcos, quomodo Thomas *Δίδυμος*, Cephas *Πέτρος*. vide infra 39.

πλήρης ἔργων ἀγαθῶν) Locutio Hebræa, qualis Esaiæ I. 21. Ioh. I. 14. infra XIII. 10.

37. *λούσαντες ἡ ἀντιλή*] *Lauare cadauera proximis concedebatur*: Seruius ad IV. *Æneidos*, ad illud Virgilij:

Date vulnera lymphis

---*Abluam.*

idem Virgilius IV:

Corpusque lauant frigentis, & ungunt.

38. *ἐλγὺς ἡ οὐσης Λύδης τῇ Ἰόππῃ*) Apparet id ex Ptolemæo.

39. *κλαίουσαι*) Vt Marci v. 38.

ὁπιδιενύμναι χιτῶνας ἐ μείνα, ὅσα ἐποίησεν μετ' αὐτῶν οὐσα ἡ δορυς) Vides verum esse quod dixit Euripides:

Ἀρετὴ δὲ καὶ ὑποθάνη τις σὺν ὑπόλυται.

χιτῶν interior vestis, *μέγιον* exterior.

40. *ἐμβαλὼν ἡ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος*) ne famam aucupari videretur. didicerat & hoc à magistro Marci v. 40.

G

θῶς τὰ γόνατα) Vide supra VII. 60.

πρὸς τὸ σῶμα) proprie. Nam Homerum σῶμα non usurpare nisi de corpore mortuo observant veteres.

αὐάσηθι) ὠρῃ vt Marci v. 41. ἐμριώθη τῇ δορυφόρῳ, Cantic. VIII, in fine.

ἢ ὃ βύσξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς) Signum reuiuiscntis.

41. παρέστη αὐτῶν ζῶσαν) exhibuit.

42. γνωστὸν ὃ ἐγένετο καὶ ἑλθὼν ἐκ τῆς Ἰόππης) Celebratus Ioppe Barjonas plusquam Ionas. Ionas ē ceto resuscitatus. Barjonas Talithæ ex orco resuscitator.

καὶ πολλοὶ ἐπίσταν ἐπὶ τὸν κύριον) in Christo fiduciam suam posuere.

43. ὡς πρὶ Σίμωνι βυρσῇ) in Glossario: βυρσῶς coriarius. Græci elegantiores βυρσοδέψῃ dicerent.

C A P. X.

NOMATI Κορήλιος) Romanus Romano nomine, ex Scipionibus, aut Sullis forte.

ἐκατοντάρχης) in Glossario: Centurio: ἐκατόνταρχος.

ἐκ σωτηρίας) Σπαίρω in his libris esse non legionem, sed cohortem apparet ex Matth. XXV. 27. Marci XV. 16. Ioh. XVIII. 3. 12. ubi qui ei præest χλῖαρχος vocatur, vt & infra XXI. 31.

τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς) id est, legionis Italicæ. legio Italica est in veteri lapide cuius meminit Lipsius ad Tacitum Hist. II. & ipse Tacitus sæpe.

2. δούλος ἐ φοβούμενος τὸ Θεόν] incircumcīsus, sed qui idololatria relicta vni Deo se dederat, & quæ pietati consentanea iudicabat, sequebatur, quales תמידי אומות dicuntur Thalmudicis, σέβουμνοι ἑσθλαῖς infra XV. 4. multi olim tales in Iudæa vixerant, sed certis adstricti regulis, de quibus plurima lectu vtilia prodidit vir maximæ eruditionis Seldenus. Postquā Iudæi gentiū iugum ferre coacti, ægre seruata sibi sacrorum libertate, iurisdictionem in alienigenas secum habitantes amiserant, ideoque eos intra illas regulas coercere non poterant, instituere sapientes vt Iudæi plane alienigenarum commercium deuitarent, quia aut idololatræ erant, aut certe Noæ præcepta non putabantur seruare: & hoc perpetuo secuti essent Apostoli, neque vllum non Iudæum gente aut proselytum legis admisissent ad suam familiaritatem, nisi Deus diserte Petro primum, deinde & Paulo ostendisset, id fieri sibi placere. Et cessabat causa instituti illius sapientum: quia tales alienigenæ aggregantes se Ecclesiæ per baptismum, eo ipso testabantur, se non modo ab idololatria, sed ab omnibus flagitiis longe discedere, vitamque pollicebantur multo puriorem, quam illa, Noæ præcepta sequentium fuerat.

ποίων τε ἐλεηροσύνας πολλὰς τοῦ λαοῦ] Iudæis, quos ideo amabat, quod vnum Deum colerent.

καὶ δεόμενος τῷ Θεῷ διαπαντός) Assiduus in fundendis precibus ad vnum & verum Deum.

3. ὡς δὲ ἄραν ἐνδύτῳ] circa tempus sacrificij vespertini. vide supra III. 1.

ἀγγελον τῷ Θεῷ] Vide quam bonus sit Deus, qui tam bene videnti datis & Angelum mittit, & Apostolum, ut eum doceat eam viam, quæ posthac vnica erat ad salutem, verbum Crucis.

4. πῶς Κύριε) sic eum appellat honorifice ut homine maiorem.

αἰτίῃσαι εἰς μνημόσυον) Est similitudo sumpta à suffitu legali: nam is proprie vocatur קָרָבָה, Græce μνημόσυον Levitici. II, & alibi. Et de suffitu dicitur αἰτιάζειν Apoc. IV. is autem suffitus symbolum erat precum: Apoc. V. 8 VIII. 3. precationem subuehi alis duabus aiunt veteres, ieiunio & misericordiae operibus.

ἐνώπιον τῷ Θεῷ) Non male: sed nec male Manuscriptus. ἔμπροσθεν τῷ Θεῷ.

5. καὶ μὲν ἀπεμύλει Σίμωνα) Maior erat legatio Apostolica quam Angelica. Angelus Apostolum monstrat: Apostolus Christum. tantum honorem testibus suis habuit Christus.

7. σπασιώτῳ Διοσέῳ) rarum ἐπίθετον.

ἢ ὡς καρπεριώτῳ αὐτῷ] iis qui illi apparebant. Et sic scripsisse puto Latinum interpretem.

9. ἐπὶ τὸ δῶμα] vnde liber conspectus esset Templum versus. Talibus enim in locis precari solebant Iudæi. Dan. VI. II.

ὡς δὲ ἄραν ἐνδύτῳ] quæ vna horarum dicatarum precationi, ut diximus supra III. I.

10. ἐγρέτο ὃ πρῶτος) Esuriisse non mirum est meridie eum, qui mane summo, ut credibile est, surrexerat.

ἦθις γέσσειναι] γέσσειναι, non addito accusatio habemus & Ionæ. III. 7: infra XX. II. γέσσειναι potest eodem modo sumi, aut referri ad αἶον quæ vox præcessit.

ἰκταίς] Hæc vox interdum horrorem, interdum insaniam significat: Hoc loco constitutionem hominis extra se rapti. sic de Apolline Lucanus:

--mentemque priorem

Expulit atque hominem toto sibi cedere iussit

Pectore.

11. τὸν οὐρανὸν ἀνελκόμενον] vide quæ dicta supra VII. 56. & Matth. III. 16.

σκεῦός τι ὡς ὀδόντιον μεγάλην] ἡβ Hebræis, quod σκεῦος vertunt Græci, Syri כְּלִי, significat omne id quod in vsu est domestico, etiam de lino aut lana. ὀδόντιον, vel ὀδοντίου vox satis generalis ut apparet Osee. II. 3. 9. Simdonem dixit scriptor responsum ad orthodoxos: & hoc loco Oecumenius.

τίσασσιν ἀρχαῖς δεδωμένον] ἀρχαῖς vocat angulos, ut explicat Syrus. videbatur autem linteam illud à cælo pendere, ut significaretur libertas cælitus indulta.

12. πάντα τὰ τεύχεα τῆς γῆς] חַמְצָה vbi nullo addito ponitur, significare solet animantia ex Lege munda.

καὶ τὰ θηρία] חיות . quorum multa immunda. Leuit. XI. 27.

καὶ τὰ ἑρπετὰ] ירש , quo nomine etiam pisces comprehenduntur apud Hebræos. Horum multa immunda, vt dicto loco Leuitici apparet.

καὶ τὰ πετεινὰ τῆ οὐρανοῦ] ἄγ , cuius generis multa item immunda.

13. θῦσον ἐ φάγε] id est, macta omnia ista & de omnibus ede.

14. μηδαμῶς Κύει] sic verti solet חללה , quod alibi μὴ ᾄγοιτο , alibi ἱλεως . de qua voce diximus ad Matth. X. 22.

πάν κοινὸν ἢ ἀκαθάρτον] alterum per alterum explicat, nam sus dicitur כטמ , quod vertitur ἀκαθάρτος . Leuit. XI. 7. Eadem inter κοινὰ . I. Macc. 50. 65. Commune est quo vulgo vtuntur gentes, non etiam populus Deo sanctificatus. Narrat Seneca Tiberij tempore vetita Romæ sacra externa. Signum fuisse, abstinentiam à certis animalibus.

15. ἀ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνε] verbum כטמ , quod hic vertitur κοινεύω , proprie est polluere, improprie pro polluto habere. Frequens id in verbis Hebræis. Potuerat credere Petrus hoc viso indicari tantum, permitti iam cibos lege vetitos, quos extra terram Iudæam licite sumi etiam Iudæi quidam credidere, quia ratio valetudinis id in Iudæa exigebat, & in vicinis quibusdam locis: vnde & Ægyptij à sue abstinuere olim, & Æthiopes non Iudaizantes à cibis ferme illis omnibus, quos lex vetat. Sed Petrus quòd linteam illud de cœlo venisset, & in cœlum receptum esset, primum suspicatus est maius aliquid latere: infra 17. Deinde, cùm eodem tempore à Cornelio accerferetur, & à Deo iuberetur ad eum ire μηδὲν δεσχευόμενος , intellexit quid hic esset mysterij: Nempe Iudæis persuasum plane erat, per animalia immunda significari homines impios, vt ostendit Barnabæ epistola, producta nobis ad IV librum de veritate Religionis Christianæ. Clemens Stromatων II. v: Eleazar apud Eusebium præparatione Euangelica: Origenes contra Celsum, & Iosephus Albo; ac sicut de animali, ita de tali homine dicebant חיה כטמ . Hinc intellexit linteam illud de cœlo delapsum esse Ecclesiam cœlitus collectam. Apoc. XXI. 2. & in cœlum redituram. in hanc Ecclesiam colligi debent non tantum animalia munda, quomodo se Iudæi vocabant, sed & immunda, quo nomine Iudæi appellabant alienigenas, sed nempe postquam cœlesti ope ab idololatria & prauis moribus respuissent, ac pietati se dedissent, quod fecerat Cornelius, ampliusque facturus erat, & post eum multi alij Euangelio fidem habentes. Hi sunt quos Deus mundauit: nec in Ecclesiam inuoluuntur nisi iam mundati. vide infra 34. 35. occidere est tollere in eis quod restat de veteri homine: manducare sibi adunare.

16. τὸ ὃ ἐλάλοτο ὑπὲρ τοῦ] Solent visa & oracula quæ penitus animo infigi Deus vult, repeti. Ternarius autem numerus proprius Christianorum. infra X. 16. XI. 10. II. Cor. XII. 8.

17. τὴν οἰκίαν Σίμωνος] nempe coriarij, vt supra 6. ideo in sequenti commate distincte dicitur: Σίμων ὁ ὀπικαλούμενος Πέτρος.

ἐπὶ τῇ πύλῳ] de hac voce ad Matth. 26. 27.

19. εἶπε αὐτῷ τὸ πνεῦμα] id est, Deus non per visum, sed per afflatum.

20. μηδὲν ἄχρενόμηνος] sic & infra XI. 12. Nihil hæsitans, nempe ideo quod illi ad quos accerferis, Iudæi non sunt. ita ἀχρεῖνον sumitur Matth. XXI. 31. Marci XI. 23. Rom. IV. 20. Iac. I. 6. II. 4.

ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτοῖς] Actium pro duplici actiuo: id est, feci vt mitterentur.

21. πρὸς τοὺς ἀνδρας] quæ sequuntur, ἀπισταλμένοις ἀπὸ τῆς Κορινθίας, sicut in multis aliis libris defunt, ita & in Manuscripto, nec habet Syrus. Articulus scilicet τοῖς satis indicat de quibus agatur.

22. ἀνὴρ δίκαιος] vir probus. Vide quæ dicta ad Matth. I. 19.

καὶ φοβούμενος τὸ Θεόν] Verum Deum, quem & vos Iudæi colitis, non deos gentium.

μυρταυρόμηνος τῷ ὑπὸ ὄρου τῶν ἔθνων ἢ Ἰουδαίων] vt alter ille centurio huic non dissimilis. Luc. VII. 5.

ἐξημαπόση] Vide quæ dicta Matth. II. 12. ἐξημαπόσω respondet Hebræo נָכַח aquod Ieremiam sæpe.

23. ἐξέτισε] participes fecit hospitij sui, volente Simone coriario.

24. καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους] id est, affines. nam & hi dicuntur necessarii, teste Festo. Et ita hic sumenda ea vox, cum cognatorum mentio præcesserit.

25. ἐσθῆθ' ἐν τῇ Πύλῳ] cum in eo esset vt fores intraret.

προσκύνησεν] Iudæi quidem & aliæ gentes Orientis cum honorem exhibebant, non regibustantum, sed & aliis in dignitate positis. At Græcis & Romanis ismos deorum honori reservatus. vnde intellexit Petrus se Cornelio Angelum putari, quomodo Lystrenses pro diis habuere Paulum & Barnabam XI V. 12. 13, in fine. ideo cum honorem Petrus auctatur, quod ostendunt quæ sequuntur eis verba.

26. καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἀνθεσπὸς εἰμι] tibi ὁμοιοπαθής.

27. ἐισὴλθ') in partem interiorem domus.

28. ὡς ἀδεύμιτόν ἔστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ] vocem ἀδεύμιτον habes, II. Marc. VI. 5. & VII. 7. Respondet Rabbinico וְאִם, illicitum non lege Mosis, sed decreto sapientum, quod pari loco cum lege habebatur. Sed præterquam quod Deus non talium tantum decretorum, sed & suæ legis est dominus, cessabat hic ratio decreti. Decretum factum erat contra idololatrias malæque vitæ homines, qualis non erat Cornelius. Et posthac aggregatio ad Ecclesiam, apertissima futura erat nota, quâ alienigenæ boni à malis discernentur.

ἀλλοφύλων] sub hoc nomine non comprehedebantur profelyti legis (ij nanque erant ciues adscitij) sed alij omnes extra Iudæos ortu & tales profelytos. vox ἀλλοφύλος respondet Hebræo נָכַח. Esaiæ. II. 6. VI. 5. II. Macc. X. 2. 5. vnde ἀλλοφυλισμός II. Macc. IV. 13. VI. 24.

κολλᾶσθαι] familiariter conuiuere, vt supra IX. 26.

ἢ προσέρχεσθαι] imo etiam adire, extra necessarios vsus. προσέρχεσθαι ψ11.

μηδὲν κρινόν· ἢ ἡ κελεύσαντος λέγειν ἀνθρώποις] nempe à Deo mundatum, vt explicat infra 35. Hæc erat ἀλλοιωθεῖα animalium.

29. ἀντιπρόσωπος] אַנְתִּיפְּרֹוּפִים Ecclesiastæ VIII. 11.

ἡνι χυγῶ] חַבִּיבֵי חַיָּה. qua de causa.

30. ὑπὸ πέντηκστῃς ἡμέραις μέχρι ταύτης τῆς ὥρας] ὑπὸ hic est positum pro ὡς Hebræo. sic תַּרְחֻמָּה postridie Levit. XXIII. 12. sensus est, die ante hoc tempus quarta ieiunaueram.

καὶ τὴν ἐναντίαν ὥραν προσδύχνομος] imitatus in hoc Iudæos. vide supra III. 1. & hoc capite 3. & infra X. 30.

ἐν ἐσθῇτι λαμπερῇ] qui mos Angelis. supra I. 10.

31. ἐμνήσθησαν] quod supra dictum ἀνέβησαν εἰς μνημόσυμον simile loquendi genus Gen. VII. 1. XIX. 29. XXX. 22. & sæpe alibi.

33. εὐθὺς αὐτῆς] illico. hic vsurpatur hæc vox, & infra XI. 11. XXIII. 30. Marci VI. 25. Philipp. 11. 23. utitur & Philo de transnominatis, & Procopius Vandalicis.

οὐτε καλῶς ἐποίησας ὡς ἀχρόμυθος] Est gratias agentis, vt benigne apud Horatium, notante bis Scholiaste ad Epistolam I. 7. sic καλῶς ἐποίησας. Philip. IV. 14. καλῶς ποιήσας. Ioh. Epist. III. 6. Aristophanes Acharnensibus καλῶς ποιῶν ὅς τις περ λῶ. vtuntur & Architas apud Laërtium, Demosthenes & Dionysius Halicarnassensis. sic quod Aristophanes dixit Pluto: τὴν δὲ καλῶς ὄντως ποιῶν ὑπόλυσται, Plinius dixit. VI. Epistola: bene fecit Regulus quod est mortuus. notauit hoc genus loquendi etiam Donatus ad Terentium.

ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παρήμερος.] Cùm & Syrus & Latinus legerint ἐνώπιόν σου, puto eam lectionem esse vetustiore. ἐνώπιόν σου id est: in tua sumus potestate. idem loquendi genus. Gen. XIII. 9, γινώμι vbi Græci ἐναντίον σου, eodem sensu.

34. ἀοίξας ὃ πέτερος τὸ σῶμα] magnaliquid dicturus. sic Matth. V. 2.

ἐπὶ ἀληθείας καὶ ἀλαμβάνομαι] Agnoscas ex his verbis Petri ingenium promptum atque sincerum.

ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός.] פְּנִים אֵין לוֹ וְאֵין דְּמִמָּה אֵין דְּמִמָּה דְּמִמָּה. Deut. X. 17. פְּנִים אֵין לוֹ וְאֵין דְּמִמָּה אֵין דְּמִמָּה דְּמִמָּה. II. Paral. XIX. 7. Non curat vnde quis ortus sit. Vide Ezech. XVI. 11.

35. ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνη] Etiam inter Romanos.

φεδούμυθος αὐτὸν & ἐργαζόμενος διακονοῦν, δικτὸς αὐτῷ ὅτι] δικτὸς ἦν Prou. X. 25. וְיָצַח Exodi XXV. 11. 38. Luc. IV. 24. Philip. I. V. 18. gratus, acceptus. sensus in illo Ps. XXXIII. 18. illud.

ἐργαζόμενος διακονοῦν] est ex Ps. X. V. 2. שָׁכֵן לְהַגֵּן in descriptione eius qui habitaturus est in tabernaculo Domini, quod mystice ad Ecclesiam refertur.

36. τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ] Hebraismus pro ὃν λόγον ἀπέστειλε.

quem nunquam nunquam Israelitis, Deus per Iesum, ut sequitur. olim quidem id innuerat exemplis Melchisedeci, Iobi, Naamanis, Cyri: sed per Iesum decretum hoc suum generale aperuit ipsis Israelitis: Apparet id Matth. VII. 12. Ioh. XI. 32. quæ tamen verba ipsi Apostoli non plene affecti sunt ante has reuelationes.

δασυζώμενος εἰς αὐτὸν ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ] quam Angeli prædixerant Luc. II. 14. Et Christus dedit Ioh. XIV. 27. Nempe Christi discipuli inter se in summa pace, in caritate & dilectione debent vivere, & ad id Christus dat Spiritum suum, in vno linteo, id est, in vna Ecclesia esse debent.

αὐτὸς ὅτι πάντων Κόβας] Matth. XXVIII. 18. ostendit impletum Danielis vaticinium, de imperio æterno.

37. ἡμῶν ἀδελφῶν τῶν ἀσώμενων ῥῆμα] ῥῆμα vocat famam de Iesu.

μὴ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκέρυξεν Ἰωάννης] vide supra I. 22.

38. Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ Ναζαρεθ ὡς ἐξήγγειλτο ὑμῖν ὁ Θεὸς τὸν δούλον αὐτοῦ] Hebraismus pro αὐτῷ Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ Ναζαρεθ ἐξήγγειλτο ὁ Θεὸς τὸν δούλον αὐτοῦ. Hæc est ἐξήγγειλος illius famæ, de qua loqui cœperat. Respicitur autem locus Esaiæ LXXI. 1: citatus Lucæ IV. 18.

καὶ δυνάμει] est ἡ ἀπὸ τοῦ Spiritu & virtute; id est, Spiritu potentissimo. Similis Luc. I. 17. 35. sic & alibi δυνάμει pro Spiritu, ut supra I. 8.

ὡς ἀπὸ τοῦ ἀσώμενου] Pari sensu nomen ἀσώμενος habuimus supra IV. 9.

καὶ ἰσχυρὸς πάντας τοὺς κατὰ δυνάμεις ἀσώμενους ὑπὸ τοῦ δαβόλου] ideo à daemonibus corporaliter possessos liberavit, ut intelligeretur etiam genus humanum à diabolo spiritualiter possessum liberaturus, & vere futurus τῷ πνεύματι καὶ τῷ λόγῳ ποιῶν κέλευα τοῖς ἀσώμενοις, ut est in Ps. CXLVI. 7. Vide Matth. XII. 29. Luc. X. 10.

ὅτι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ αὐτὸν] Deus eum semper amabat: Matth. III. 17. Semper exaudiebat. Ioh. XI. 42.

39. καὶ ἡμεῖς ὅσοι μαρτυροῦμεν πάντων ὧν ἐποίησεν] Manuscriptus ille: ὡς μαρτυροῦμεν πάντων, non male: ut Petrus distinguat facta ante resurrectionem, & facta post resurrectionem, & horum quidem Apostolos dicat esse testes: horum vero populum omnem.

καταμαρτυροῦντες ὅτι ἐξ ὧν] Vide supra v. 30. Eo minus Iudæi querendum habent de vocatione gentium quod ipsi Iesum tam crudeliter tractauerint.

40. καὶ ἵδμεν αὐτὸν ἐκείνῳ ῥῆματι] fecit eum cognosci, visu, auditu, tactu Ioh. I. Epist. I. 1. Hoc est quod ἐκείνῳ ῥῆματι dicitur Ioh. XXI. 1.

41. οὐ πάντῃ τῷ λαῷ] Non illis crudelibus Iudæis Ioh. I. v. 22. vbi est verbum Ἰουδαίων.

ἡμεῖς οἱ ἀπὸ τῶν ἀσώμενων] ἡμεῖς τὸν εἶδος vox est nata quidem in Græciæ ciuitatibus, vbi manibus sublati fiebant electiones magistratuum: sed cœpit paulatim produci longius ad quamvis electionem, ita ut Iosephus ὑπαρχοὺς dicat ἀσώμενους à Cæsare. Et Philo ἀπὸ ἀθλων, Mosem dicit ὑπὸ τοῦ ἀσώμενου.

42. ὅτι ἁπλὸς ὅστις ὁ ἀεισμητός ὑπὸ τῆς Θεῆς κλητὸς ζώντων καὶ νεκρῶν] Matth. xxv. 31. Ioh. v. 27. 28. Act. i. ii. Timoth. iv. i. 8. i. Petr. iv. 5.

43. τούτῳ πάντες οἱ προσφῆται μάρτυροί] vide Luc. xxiv. 23. 26. 27. supra iii. 18. 24.

ἀρεσὶν ἀνθρώπων λαβεῖν διὰ τῆς ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὰ πεπυθόμενα εἰς αὐτὸν] Vide quæ dicta ad Matth. xxv. i. 28. Ioh. iii. 18.

44. ἐπίστωσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὅτι πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον) Anticipata rursus gratia, vt supra viii. 39. ix. 17. erat autem hæc dispensatio plane necessaria, vt disceret Petrus, & per Petrum Apostoli, non negandum illis aquæ baptismum, quibus etiam Spiritus baptismum Deus impartiret. Minori auctoritate res tam noua obtineri non poterat: docet id nos comma sequens. ἐπιπίπτειν dicitur de Spiritu sancto supra viii. 16. x. 15. dicitur & πρὸ ἐκστάσεως vt supra 10. sic & de timore.

45. οἱ ἐκ περιτομῆς) περιτομή per transnominationem homines circumcisi Rom. iii. 30. iv. 9. Gal. ii. 7. 8. 9. οἱ ἐκ περιτομῆς qui nati ex circumcisis. Gal. ii. 12. Coloss. iv. ii. Tit. i. 10. sic Tryphon Iustino: ἐμὴ δὲ Ἑβραῖος ἐκ περιτομῆς.

ἐκκέχυται) Eadem vox quæ supra ii. 7. & 33. respondet Hebræo קָדַשׁ. Ioh. ii. 28. & copiam ingentem donorum significat.

46. λαλοῦντων γλώσσαις) variis linguis, vt Apostoli & alij in primo cœtu. supra ii. 6. ii.

47. τὸ ὕδωρ καλύπτει) id sic dicitur, sicut prohibetis aquas apud Ouidium: καλύπειν ὕδωρ apud Iobum xii. 10. Et καλύπει hoc modo cum accusatiuo repositum habes Gen. xxiii. 6. Sirach. iv. 26. Luc. vi. 29. prohibet aquam Deus cum imbrem negat: prohibet aquam qui non finit bibi, & qui non finit lauare: de quali autem lotionē, hic agatur, exponunt sequentia.

48. προστάξει τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι) Apostoli ad baptizandos homines, etiam aliorum utebantur opera. facit & qui per alium facit.

ἐν τῷ ὀνόματι τῆς Κυρίας Ἰησοῦ) Ex nomine Christi tacite intelligitur, & qui vnxit pater, & Spiritus quo vnctus est. Vide supra ii. 38. infra xix. 25. Rom. vi. 3. Gal. iii. 27.

τότε προσήγαγον αὐτὸν ἐπιμαίνας ἡμέρας πέντε) Cornelius, & qui cum eo, Petrum rogarunt vt & hospes ipsorum & conuiuia esset, qua in re obsecutus est eis Petrus xi. 3. Et sic ostendit Petrus se à Deo solum præceptis illis sapientum de vitanda familiaritate cum incircumcisis. Cibis tamen lege vetitis eum vsum non puto. neque enim id ei objicitur capite sequente: nec puto quemquam Iudæum ad Christum conuersum id fecisse, dum patria illis frui licuit.

CAP.

CAP. XI.

A ἔθνη] homines incircumcisi, quos Iudæi ἔθνη vocant.

2. διεκρίνοντο.] 117 disputabant.

3. ὅτι] subintellige: Hoc querimur.

ἐπὶ τῶν λόγων αὐτοῦ] contra decretum sapientum. Petrus autem non spernit talium decretorum auctoritatem, sed disertum Dei mandatum opponit.

4. ἀρχὴ ἀπό τοῦ ὅτι Πέτρος, ὅθεν ἐκάλειτο αὐτοὺς καὶ ἐκάλει.] ab initio reuelationis, quæ sibi contigerat, omnia deinceps ordine exposuit.

5. ἡμεῖς] frequens vox huic scriptori: vt supra x. 30. infra II. 17.

6. κατανοοῦν καὶ εἶδεν] κατανοεῖν hic est conspiciere vt supra VII. 31. εἶδεν, diligentius contemplari.

10. ἀνιστάμενος] 117. sic 117 ἀνίσταται. Abac. I. 15. supra x. 6 pro eodem positum ἀνίσταται 117.

12. καὶ οἱ ἐξ ἀδελφῶν οὗτοι] qui testari poterant à Deo dona Spiritus sancti in Cornelium & domesticos eius effusa.

14. ἐν οἷς σωθήσῃ οὐ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου] post missum Christum noluit Deus aliam esse viam ad salutem quam per eius cognitionem. ideo Cornelium in illo statu Noahidarum non reliquit. Et nota non ipsi tantum, sed & domui ipsius bene à Deo fieri. Sic Philo in historia Angelorum qui ad Abrahamum diuerterant: νομοῦν μὲν τοι καὶ τὴν εἰσοδὸν αὐτῶν ἐπὶ μᾶλλον ὅτι θουῶν πάντα τὰ μέρη τῶν οἰκίαις πρὸς τὸ βέλτερον, αὐτὰ πῶς πλεονεκτήσῃ ἀπὸ τῆς ὁποῦν δυνάμεως.

15. ἐν ᾧ τὸ ἀρξάμεν με λαλεῖν] id est, ἐν τῷ με λαλεῖν. dum loquor, vt supra I. 1.

16. τὰ ῥήματα Κυρίου] sunt proprie quæ sequuntur Iohannis Baptistæ verba Math. III. 11. Marc. I. 8. Luc. III. 16. Ioh. I. 26. Sed quæ Iohannes dixerat, probavit Christus. Matth. XI. 9.

17. ἐγὼ δὲ τίς ἡμεῖς δυνατὸς καλύψαι τὸ Θεῶν] pro ἵνα δυνατὸς ᾖ. quis ego eram, vt Deo possim obsistere? Deus eos tales vocavit ad salutem, non ego.

18. ἡνύχασαν] Nihil ultra conquesti sunt, victi vero.

ἄρα] Ergo.

τὴν μετάνοιαν εἰδέναι] dare poenitentiam, hic est velle ignoscere: dare effectum poenitentiae.

19. οἱ μὲν οὖν ἀναπαύοντες] illi de quibus supra VIII. 1. & 4.

ἐπὶ τῶν λόγων αὐτοῦ] Latus explicat, quod breuiter dixerat dicto loco VIII. 4. Ex his locis quosdam porro Silæ & Timothei propinquos in Macedoniam venisse diximus in secundam ad Thessalonicenses.

μηδὲν λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις] quia sermonem Græcum non didicerant.

H

20. Κύπριοι καὶ Κυρηνάιοι] Noti illis in locis in quibus frequens sermo Græcus. Nam Cyprus & Cyrene connexa diu regno Ægyptio, in quo multus ille sermo, præsertim Alexandriæ.

ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλλήνιστας] Certo legendum πρὸς ἑλλήνας, quomodo habet ille in Anglia manuscriptus. Et ita legit Syrus. vertit enim *cum Græcis*: non cum Græce loquentibus, vt supra ix. 22. legit eodem modo & Latinus & Arabs. Ἑλλήνιστας iam à tempore imperij Græci, id est Macedonici, dicebantur Iudæis omnes incircumcisi à parte prædominante. sic sumitur ea vox II. Macc. iv. 36. Et hinc ἑλληνιστὴς χερσικτῆρ. II. Macc. II. 10. ἑλληνιστὰὶ δόξαν 16. 15. καὶ ἑλληνιστῶν II. Macc. vi. 9. xi. 24. instituta scilicet extranea: & apud Paulum sæpe. Cæterum hic proprie sumi recte potest. nam Antiochiæ multi erant Græcæ originis. vide II. Macc. vi. & ibi dicta.

ἀγαλλίζομεθα ὃν Κύριον] eius res narrantes vt supra v. 42.

21. ἐπέστρεψεν] conuerterunt se. Αἰτιῶν pro reciproco.

23. ἰδοὺ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ] per gratiam Dei intellige hic incrementum Ecclesiæ.

τῇ προθέσει ὃν καρπίας] firmo proposito: quomodo προέδοις furnieur etiam II. Timoth. III. 10.

25. ἀναζητήσας Σαῦλον] amicum veterem & beneficio à se affectum. supra ix. 27.

26. χρηματίσαι τε πρεσβυτέρων] χρηματίζειν pro nominari est vox melioris Græcitatatis, quam & Polybius non semel vsurpat, scriptor Lucæ lectus, & Paulus Rom. viii. 7.

ἐν Ἀντιοχείᾳ] Vbi sedes fuerat regni eius quod Magog Ezechiel, Septentrionale Danieli, & euersum erat ante aduentum Christi secundum oracula.

Χερσianoὶ] Græcorum more qui à magistris discipulos nominabant, vt Pythagoreos, Platonicos, Aristotelicos, Epicureos.

28. Ἀγαστος] אגב vnde Græcum ἀγάπη.

ὅς τις καὶ ἐγχετο ὑπὸ Κλαυδίου Καίσαρος] meminere Suetonius & Dion Claudio: & Iosephus xx. 2.

29. ὡς περ ἠνυπορέϊτο τις] כמציאת ידו ידו. Leuit. xxv. 28.

εἰς δακρυονίαν] ad leuamentum pauperum. id δακρυονία dicitur supra vi. 1. Rom. xii. 7. II. Cor. viii. 4. ix. 1. 12. 13. ix. 8.

τοὺς κατωκοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς] qui pauperes ferme erant. Quare sæpe eos Paulus modo Achæis, modo Macedonibus commendat.

30. πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους] Hæc prima est presbyterorum in Ecclesia mentio. Iudæis דינארי dicti, non solum qui iudiciis publicis, sed & qui Synagogis singulis præerant. presbyteros vertit lex secunda Codice Theodosiano de Iudæis: in alia lege dicuntur Patres Synagogarum. Totum autem regimen Ecclesiarum Christi, conformatum fuit ad Synagogarum exemplar. Sed & apud Græcos πρεσβυτέρους καὶ τοὺς αἰεῖτους καὶ τοὺς νέωντας εἰσάγαγον οἱ

παλαιὸι λέγουσιν, ait Halicarnassensis Dionysius libro. II.

διὰ χειρὸς Βαρνάβα & Παύλου] per Paulum & Barnabam commissos. pro ῥα
Hebræi dicunt רב.

CAPVT XII.

ΠΕΒΑΛΕΝ Η ΕΡΩΔΗΣ, ὁ βασιλεὺς τῆς γῆρας] Hebræum est רב חש, quod sæpe vertitur. ἐπαύλειον γῆρας, nonnunquam ἐπείνεον, & significat studium alicui rei impendere, Gen. III. 22. Deut. XII. 7. & alibi. Herodeni hic recte Syrus explicat Agrippam, filium nempe magni Herodis, ex qua familia quotquot erant, communi nomine Herodes vocabantur.

κακῶσαι πικας] solet sic verti. אגריפא Hebræum.

2. αὐτίκα ὃ Ἰάκωβον & Ζεδεδάειον Ἰωάννη μαχαίρῃ] filium Zebedæi, ὃν βροτῆα id est, eximium inter Apostolos, eoque Herodi suspectiorem ita contigit ei calix ille de quo Christus erat locutus Matth. XX. 23. Gladio autem, quia antiquitus reges hoc solo supplicio in fontes ytebantur. Hæc Hierosolymis acta sunt. Nam præter alias tetrarchias etiam Iudæam proprie dictam à Claudio Agrippa accepit, teste Iosepho XIX. 4. vide infra 12.

3. καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεσὸν ἔστι τοῖς Ἰουδαίοις] Herodis posterius, Herodis magni exemplo omnes actus suos in id dirigeabant, partim ut Cæsaribus, partim ut populo Iudaico grati essent, rectumne esset quod agerent, an non, plane securi.

πρωτόθεν συλλαβεῖν καὶ Πέτρον] locutio Hebræa, qualis Lucæ. XX. 12. & alibi.

4. ἦσαν ὃ ἡμέραι ἔρ' Ἀζύμων] initium δ' ἑορτῆς siue octo dierum. Azyma incipiunt ante Pascha, ut diximus ad Matth. XXVI. 18.

πᾶσαι τετραδαίς] in Glossis: τετραδον ἡμετεριον: quaterni per vices eum seruabant.

βουλόμηνος μὲν τὸ Πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτόν] post diem eum, quo agnus edebatur, qui ob lætitiā exemptus suppliciis. Vide quæ ad Matth. XXVI. 5. Ἀναγαγεῖν hic, & mox παραγαγεῖν, est producere, publico ostendere.

6. κοιμώμηνος μετὰ δύο στρατιῶν] Vides quam anxie sit custoditus, ut cui ne cubare quidem soli licuerit: quique non vna catena vinctus fuerit, sed duabus: & præter hæc ad fores aliis appositis custodibus.

7. ἐπέση] idem loquendi genus, quod Luc. II. 9. & XXIV. 4.

καὶ φῶς ἐλαμψεν ἐν τῇ δικήματι] ut supra IX. 3.

παύσας ὃ τὴν πλῆθυσιν τῶ Πέτρῳ] ut solent qui aliquem volunt excitare.

8. περιέζωσαι] adstringe tunicam: ut erat moris. Ierem. XIII. 1. cubauerat Petrus in tunica.

καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδαλία σου] Vide quæ diximus ad Marcum. XII. 8.

περιβαλεῖν τὸ ἱμάτιόν σου] iam & pallium impone tunicæ: ut exituri solent.

H ij

9. οὐκ ἴδρι ὅτι ἀληθὲς ὅτι π' ἀνθρώπων οὐκ τὸ αἶγλου, ἰδοὺ δ' ὄραμα βλάπτει.]
Admetus apud Euripidem:

ὦ θεοὶ τί λέξω. θαῦμα' ἀνέλπιστον τόδε.

Γυνῆκα λούσσω τέλει' ἐμὲν ἐπηύματος,

ἢ κέρτομος μου θεοῦ πρὸς ἐμπλήσσει χάρις;

deinde:

Ὁρα γὰρ μή τι φάσμα νερόενον τόδε;

10. ἀγρόν τις δ' ἀφ' οὗ φυλακὴν] Custodiam Latinus, recte: Suidas: κουνιστὰ τὰ πρὸς διακομιτῇ δυνάμειον ἐπ' αὐτῷ. Nec aliter Hesychius.

αὐτὸν ἀφ' οὗ εἰς τὴν πόλιν] E carcere in ipsam urbem Hierosolymorum.

ἡ δὲ αὐτομάτη ἐκείνη αὐτοῖς] αὐτομάτως fieri dicitur quod fit sine labore humano. vide Marci i v. 28. Leuit. xxv. 5. II. II. Reg. xix. 29. sic αὐτοδίδακτος vocat Homerus eum, quem Deus docuit. sic αὐτομάτη πύρα, Sap. xvii. 6.

11. ἡρόδοτος ἐν αὐτῷ] vbi ad se redierat, stupore excusso.

ἡ δὲ αὐτὴ ἀληθὲς, ὅτι ἐξαπέστειλεν ὁ κύριος τὸ αἶγλον αὐτῷ καὶ ἐξείλετό μιν ἐν χειρὶ ἡρώδου] fentiebat in se impletum, quod dixerat Esaias. 21. 14.

καὶ πλείους ἀποδοχίας τῆ λαοῦ ἡρώδου] non eorum tantum qui Hierosolymis habitabant, sed & qui Paschatis causa eò conuenerant.

12. συνιδόντες] Considerato vbi locorum esset, quæ fuit proximam domum fidorum sibi.

ὅτι τὸ οἶκον Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπηγουμένου Μάρκου] Mater hic à filio ut notiore appellatur. Sic Matth. xx, 20. xxvii, 55. Marci xv, 40. Iohannem autem hunc Marcum cur alium esse putem ab eo qui scripsit Euangelium, dixi ad initium illius Euangelij.

οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνθηροισμοὶ καὶ ἀποδοχίαι] multi enim cœtus & multis in domibus habebantur.

13. τὴν θύραν τῆς πυλῶνος] ostium illud quo area domui præiacens claudabatur. Vide supra x, 17. Matth. xxv 1, 7.

προσῆλθε παρὰ τὴν ὑπακοῦσαν] Venit ut ex voce cognosceret, quis esset, ne quem temere admitteret.

ὀνόματι Ῥόδῃ] Hebraice רודא Cant. II. 1. multa mulierum nomina à floribus, herbis, arboribus, ut Susanna à lilio, Hadesa à myrto. Græcum nomen Ῥόδῃ est etiam in Menandri fragmentis.

15. ὁ αἶγλος αὐτῷ ὅτι.] Ex opinione magistrorum, de qua diximus ad Matth. xviii, 10. Vide Gen. xlviii, 16.

17. καὶ αὐτοῖς τῇ χειρὶ] vox est bene Græca, quam & alibi Lucas usurpat xiii, 16. xix, 33. xxi, 40. Ovidius autem ita circumscribit:

---qui postquam voce manuque

Murmura compressit.

Perfius:

—Calide fecisse silentia turba

Maiestate manus.

Heliodorus: τὴν χεῖρα ἀποδείκναι πρὸς ἰσχυρὰν τὸ κλυδάνον τὸ δῆμον κατέστη.

σὺν] id est, εἰς τὸ σὺν.

ἀπαγγέλει Ἰακώβω] fratri, id est, consanguineo Domini, cuius est quam habemus epistola. Iosephus hunc vocat, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰησοῦ λεγομένου Χριστοῦ. Ἰακώβος ὄνομα αὐτοῦ. Antiquæ historiæ xx, 8.

17. καὶ τοῖς ἀδελφοῖς] iis qui in eo loco tunc non aderant. multis enim in locis cœtus habebant, ne nimia multitudo in vnum conglobata suspectiores eos faceret.

καὶ ἐξῆδὸν ἐπορεύθη εἰς ἑπὶ τῆσαν] ne forte ibi quo multi conuenerant quæreretur.

19. ἀνακρίνας τοὺς φύλακας] Quæstione de eis habita. Vide supra iv, 9. & infra xxviii, 18. & xxv, 26.

ἐκείλουν ἀπαχθῆναι] Romano more hoc dixit Lucas: duci iussit, nempe ad supplicium. Seneca de ira, l. 16. *Confundit tribunal furens Piso, ac iubet duci utrumque.*

καὶ κατὰ τὸν δρόμον τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν] Huius itineris meminit & Iosephus xix, 7.

20. θυμομαχῶν] Hanc quoque vocem de Polybio sumpsit Lucas. vitur & Diodorus Siculus, & alij, significatque, pugnaturire.

Τυρίοις & Σιδωνίοις] Quæ ciuitates tunc sub Romanis erant, sed cum vmbra aliqua libertatis.

ἐπορευθέντες ἃ παρήσαν πρὸς αὐτὸν] Legati ex communi vtriusque ciuitatis decreto.

τὸν δὲ τῶ κοιτῶνος τῆ βασιλείας] Hoc officio fungentes Suetonius & in Nerone & in Domitiano cubicularios vocat, quo nomine etiam de priuata domo agentes vtuntur Cicero & Iurisconsultus Alfenus. Dicunt & Græci posteriores κουβικολῆτες, vt Leontius Scholasticus in Epigrammate, Cedrenus, Menander protector, Etymologici scriptor. Codinus dixit κοιτωνάριον.

ὅτι τὸ ἐξέφειδεν αὐτῶν τὴν χώραν δὲ τῆ βασιλικῆς] Territorium Sidonis & Tyri angustius erat, quam vt illas ciuitates populosas alere frumento suo & vino posset. itaque opus habebant ex Iudæa, Galilæa, & aliis regionibus. quæ Herodis erant, talia coëmere. Vide quæ diximus ad Esaiam xxiii. 18.

21. Τετάρτη ἡμέρα] die ad hoc constituta, secunda nempe ludorum, quos exhibebat in honorem Claudij Cæsaris. ita Iosephus xix. 7.

ἐκδοσάμενος ἐσθῆτα βασιλικήν] Ex argento rara arte textam, quæ solis radiis in eam incidentibus splendorem de se edebat admirabilem: idem Iosephus.

καὶ καθίστας ἐπὶ τῷ βήματι] βῆμα hic est suggestum positum in theatro, vt ex Iosepho discimus. omnis locus editior βῆμα Græcis dicitur, vt & Syris ܒܝܬ, qua voce Syrus interpres hic vtitur.

ἐδημηγόρει πρὸς αὐτοὺς] singulari quadam facundia.

22. ὁ δὲ δῆμος ἐπιφάνει] principium facientibus aulæ assentatoribus.

Θεοῦ φωνὴ καὶ οἱ αὐτοῦ] Hebræi eam reuelationem quæ per vocem

fiabat, vocabant **בֵּת קוֹי**, qua voce hic Syrus utitur. id his verbis Herodī tribuunt assentatores, **Θεὸν προσταγοῦντες**, ait Iosephus. Non erat Hebræis mos reges Deos appellare ob periculum vocis, cunctis ferme circum populis, reges partim viuos, partim mortuos, colentibus honore eo, qui diis erat proprius. in collegio toto senatorum, non idem erat periculi. itaque eos, non autem reges, inuenimus dictos **אֱלֹהִים**.

23. **ὁδὸν ἀγγέλου ἧ ἐπάταξεν αὐτὸν Ἄγγελος Κυρίου**] Graui dolore circa cor, & per ventrem omnem. sic Iosephus. in morbis immittendis sæpe Angelorum ministerio Deus utitur. Exod. XII. 27. II. Sam. XXIV. 16.

ἀντὶ ὧν οὐκ ἔδωκε τίλῳ δόξαν τῷ Θεῷ] non reliquit Deo illibatum suum honorem. non fecit quod Petrus supra X. 26: & Paulus & Barnabas infra XIV. 14. 15.

καὶ γρόμμος σικωληκόβροτος] Ad exemplum Antiochi. II. Macc. IX. 9. ostendit sic Deus iis qui plus homine spirant, homines eos esse, id est, vermium escam.

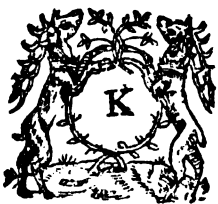
ἐξέρυξεν] **עָרַב** ut supra v. 5.

24. **ὁ δὲ λόγος τῷ Θεῷ ἤνθαις ἐπληθύνετο**] multa hominum fruge: verbum enim Euangelicum germini comparatur.

25. **πληροῦσάντες τίλῳ δακρυόναν**] cū subuenissent pauperibus Iudææ, ex pecunia Antiochiæ collecta. supra XI. 29. 30.

Ἰωάννῳ δὲ ἐπικληθέντι Μάρκον] de quo supra 12.

CAPVT XIII.

ΑΤΑ τίλῳ οὔσαν ἐκκλησίαν] in ea quæ ibi erat Ecclesia Christianorum.

Περφῆ] instructi prophetico dono, quod à Malachiæ temporibus ad tempora Christi cessauerat. Tales, qualis Cæsareæ Agabus.

καὶ διδάσκαλος] sicut in Synagogis primus senum is erat, qui docebat populum & **רבי** aut **מנה** vocabatur, ita in Ecclesia Christiana **τῷ πρεσβυτέρῳ** idem erat munus: iidem sunt **πρεσβύτεροι οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ**. I. Tim. v. 17. In magnis vrbibus, qualis Antiochia, sicut multæ erant Iudæorum Synagogæ, quia omnes in vnum locum coire non poterant, tantis spatiis diuisi, ita plures Christianorum conuentus: singulis suus magister, qui & **κατ' ἐξοχὴν** dictus **ὁ ἐπίσκοπος**, sicut Hebræis **הַגָּדוֹל הַקָּדוֹן**. in rebus magnis magistri ex omnibus vrbis regionibus coibant: ut hic.

Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ] cognomen Latinum ei à Romanis datum. Habes nomen idem in Discoridis initio. Etiam imperij affectator quidam sic dictus.

Μανιῶ τε] **מנחם** in libro Iuchasim. Græca vox nulla in **μ** terminatur.

Non obseruarunt id LXX qui ~~lucis~~ scribebant. At Lucas qui etiam ortu Græcis scribebat ~~μ~~ mutauit in ~~ν~~ vicini soni licetam.

Ἡρώδου τῆς τετάρτης] Agrippæ minoris, qui, filius illius Agrippæ, cuius mors iam narrata, non ~~inducit~~ ut puto, sed Chalcidi primum, deinde & aliis quibusdam regionibus præfuit, tetrarchæ nomine.

συντροφος] ~~συντροφος~~ hic collactarius vertitur à Latino interprete, ut & in Glossis. Exitat vox collactanei apud Vlpianum in L. 51. collactaneus D. de Manumissis vindicta. de femina, collacteam dixere Iuuenalis & Capella. At vocabulum συντροφος latius patet, significatque eum qui à prima ætate cum altero educatus est: ut II. Macc. IX. 29. utque ita uiuuntur Plato, Plutarchus & alij, nec aliter hic accepit Syrus.

2. λεπορύζουσαν ὃ αὐτῷ] verbum λεπορύζω satis late patet, sed cum addatur ieiunium, recte puto Syrum & Arabum hoc loco hanc vocem sumpsisse in precandi sensu: coniungi enim solent preces & ieiunium, Matth. XVII. 21. Marc. IX. 29. Luc. II. 7. infra XIV. 23. I. Cor. VII. 5. ideoque κατ' Hebræum modo vertitur λεπορύζω, modo προσεύχομαι.

εἰπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] per Prophetas istos.

ἀφορίσται δὴ μὴ] tanquam primogenitos. Nam in lege de primogenitis Exodi XIII. II est ἀφορίσταις.

εἰς τὸ ἔργον ὃ προσηλκήματι αὐτοῖς] id est, πρὸς ὃ κλημαται αὐτοῖς. vocare hic est destinare.

3. ἐπιθόντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς] inuocantes Dei opem ad impositum ipsis ministerium. vide supra VI. 6.

ἀπέλυσαν] id est, vale illis dixerunt. sic Matth. XIV. 15. 22. 23. XV. 23.

4. κατὰ λῶν ἐκ τῆς Σιλοβανίας] ibi quoque visuri extinctum regnum Magog. ut supra diximus XI. 25.

5. ἐν Σαλαμῖνι] in vrbe quam Teucer ex patriæ suæ dixit nomine,

Antiquam tellure noua Salamine futuram,

ut canit Horatius.

ἐν ταῖς συναγωγαῖς Ἰβ' Ἰουδαίων] multi in Cypro Iudæi. Hieronymus in Chronico Eusebij ad tempora Traiani: *Salaminam Cypri interfectis in ea gentibus, subuertere Iudæi.*

εἶχον ὃ καὶ Ἰωάννου] Marcum cognomine, de quo supra XII. 25.

ὑπέρτερον] obeuntem munera minora, ut in Ecclesia Diaconi. Vide quæ ad Lucam IV. 20.

6. ἀπὸ λῶν ἐκ τῆς ἡσσαν] in Manuscripto ἄλλω τῶν ἡσσαν, quia ab oriente, ad occidentem usque venerant.

ἀρχὴ πάσης] destructuri Veneris cultum.

ὃ ὄνομα Βαρισοῦς] filius Iesu siue Iosue alicuius. talia nomina sunt Barjona, Bartholomæi, aliaque facta πατρωνυμικῶς.

7. πρὸς ἀντιπατήρα] Est καὶ ἡρώδης. proprie enim qui Cypro præerat vocabatur ἀντιπατήρ. Sed non mirum est Græcos ista permiscuisse, aut potius,

vt egregij erant. adulescentes, nomen quam honorificentissimum dedisse prouinciarum rectoribus. Generale nomen est præsidis: quo & hic Latine vti licet.

8. Εὐμας] Hoc alterum erat nomen illi, qui modo dictus Bariesus.

ὁ μᾶζος οὕτω γὰρ μεθερμηνεύει τὸ ὄνομα αὐτοῦ] id est, εὐμας significat μᾶζον, nempe Arabum lingua. nam ~~μαζ~~ magi. Vnde Arabem hunc fuisse non male conieccheris. Vide quæ diximus ad Matth. II. I.

ζητῶν διασπείλαι τὸ ἀνύπατον ὑπὲρ τὸ πῖστεως] impedire ne crederet Evangelio.

9. Σαῦλος ὁ καὶ Παῦλος] id est, qui, ex quo cum Romanis conuersari cœpit, hoc nomine à suo non abludente, cœpit à Romanis appellari: sic qui Iesus Iudæis, Græcis Iason: Hillel Pollio: Onias, Menelaus: Iakim Alcimus. Apud Romanos Silas, Siluanus, vt notauit Hieronymus Pasides, Panfa, vt Suetonius in Crassio: Diocles, Diocletianus: Biglinitza, soror Iustiniani, Romane Vigilantia: sic & nomina Persica à Græcis nonnihil immutari dixit Strabo. libro XII. idemque nunc facere Turcas Louclaius.

καὶ ἀντίστας εἰς αὐτὸν] vide supra III. 12. VI. 15.

10. καὶ πάσης ψευδοπροφητείας] in Glossario: ψευδοπροφητεία falsum. infra XVIII. 14 habemus ψευδοπροφητείας quo nomine Plutarchus vocat falsi testamenti fabricationem.

ὑπὲρ διαβόλου] diaboli ingenium referens. Vide Ioh. VIII. 44.

οὐ παύσει διασπείλαι τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς ὁδοὺς] Transvertere Tertullianus. id vero est ex transuerso aliquid obijcere, quo minus iter peragi possit. Vide quæ diximus supra VII. 81.

11. ἡ χεὶρ τοῦ κυρίου ἐπ' αὐτὸν] Manus Domini, quamuis potentem actionem significat in bonum vel malum, sed hic in malum: & ἐπ' valet idem quod particula ϵ Ruth. I. 13.

ἐπέπουν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος] duabus vocibus expressit Hebræam עָנָן וטָמָא. Gen. XIX. 11. 12. Sam. VI. 18.

ἐξήκει χειρὸς αὐτοῦ] vide supra IX. 8.

ἐπίστευσεν] credidit Evangelio: neque tamen se abdicauit magistratu: quod si factum fuisset, non reticuisset id Lucas.

13. εἰς Πέργην τὴν Παμφυλίαν] celebrem Dianæ templo, vt Mela nos docet. ita vbique manum cum idolis conferebant Apostoli.

ὑποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν] nempe laboris & periculorum fugiens, vt hic aiunt Græci scriptores. Vide infra xv. 38.

14. εἰς Ἀντιόχειαν τὴν Συρίαν] non illam Syriæ de qua supra. de hac vide Strabonem libro XII. hic Apostolus intrare incipit eas partes in quibus Gog regnauerat, & destructus fuerat.

15. μὴ ὅτι ἀνίστημι τὸ νόμιμον καὶ τὸ πνεῦμα] More recepto ab Esdræ temporibus, vt præter particulas de lege, quod vetus erat, etiam de prophetis particula aliqua sabbatis singulis legeretur.

οἱ ἀρχισυνάγωγοι] **חכמים** siue **זקנים**, quorum princeps κατ' ἐξουσίαν, ὁ ἀρχισυνάγωγος **הקריש**.

εἰ ἐστὶ λόγος ἐν ὑμῖν ὡς ἀκριβέστερος] id est, Prophetia. Vide quæ diximus supra IV. 36.

16. καὶ κατέσχευεν τὴν ῥῆσιν] Repete quæ dicta supra XII. 17.

16. καὶ οἱ ὀρθόμηναι ἦ. Θιόν] id est, οἱ σινομήνοι τῷ ἐλλείπον. infra XVII. 4.

17. ὁ Θιὸς τῷ λαῷ τούτῳ] Hoc dicit Pisidis, Iudæos digito monstrans.

ἔδωκε αὐτοῖς παύσεις ἡμῶν] non vulgaribus beneficiis affecit.

καὶ ἡ λαὸν ὑψώσεν] id est, in gratia apud regem eos constituit per Iosephum ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ] durante incolatu ipsorum in Ægypto παροικία Hebraice **גלות**, vt Gen. XXVIII. 4.

καὶ μὲν βασιλεὺς ὑψώσεν ἡγήσασθαι αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς] Ex verbis Dei Exod. VI. 6.

18. παταγισαμένῳ τῇ γλώσσῃ] idem sensus Pl. XCIV. 10.

ἐξοποφόρησεν αὐτοῖς] ingratos eorum mores pertulit. Vox hæc est ex LXX Deut. I. 32. vbi Lucas recte legit **ἐξοποφόρησά σε**, & non **ἐποποφόρησά σε**. in Hebræo enim est **קטנ**, id est, *pertulit te*: in Chaldæo **קטנ**. Est vox **ἐποποφορέω** bene Græca; Cicero ad Atticum XIII. 29. *In hoc τῷ τόπῳ μου πρὸς θεῶν ἐποποφόρησον.*

19. ἔθνη ἑπτὰ] Sex nominantur, Exodi. III. 8: Cananæi, Hitthæi, Amorrhæi, Perizæi, Heuzi, Iebusæi. Sed addendi his Girgazenī **גרגזים** ex Neh. IX. 8. quos in Africam iussit aiunt Hebræi. Et eos nominat in Africanis rebus Procopius, Vandalicorum II.

κατακληροδόμησεν αὐτοῖς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν] sic habent libri antiquiores, etiam ille in Anglia. alij **κατακληροδότησεν**. Nihil refert. Nam **הנח** in piel aut **הנחיל** in Hiphil, modo vertitur **κατακληρονομήν** vt Deut. III. 28. Iosua XIV. 2. & alibi, modo **κατακληροδοτῆν** vt Deut. I. 38. Ios. XIX. 51.

20. καὶ μὲν αὐτὰ ὡς ἑπταπενήκοντα καὶ πέντε] Rectius codex ille in Anglia, & alij quibus usus est interpret Latinus, illa ὡς ἑπταπενήκοντα καὶ πέντε connectunt cum præcedentibus: & deinde ponunt **μὲν αὐτὰ**. Anni autem illi ferme quadringenti & quinquaginta incipiunt ab exitu ex Ægypto, desinunt in illud tempus quo Dauid ex Sione eiecit Iebusæos. Tantum temporis impensum fuit ad collocandam gentem Hebræam in illis sedibus. Solomon anno ab exitu quadringentesimo octuagesimo Templum condidit. I. Reg. VI. 1, Regnavit autem Dauid per annos ferme quadraginta. II. Sam. V. 5.

ἔδωκε καὶ αὐτοῖς ὡς Σαμουὴλ τῷ Περσέτῳ] quasi dictatores cum potestate, non & cum pompa regia. Vide quæ ad librum Iudicum diximus.

21. καὶ κἀκεῖθεν] Et inde, id est, ab ipso. sic Cicero: *fors unde discerem neminem pro à quo discerem*: & Virgilius: *genus unde Latinum*, id est, à quo. apud Terentium: *unde petitur*, id est, reus à quo petitur.

ἠθέσαντο βασιλεῖα] Hoc voluerunt, idque cùm adhuc prophetam haberent, id est, Deum ipsum à quo regerentur.

ἀνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν] Ex qua erat & hic melior illo Saul, regnum sub Christo adeptus maximum, destructor mysticus Amalecitarum, mori paratus pro populo Dei, reiectus, non ut ille à Deo, sed à suis popularibus, Dei nomen obtendentibus.

ἐν τῇ πιασαμένῳ] hoc referendum est ad id quod præcessit ἕως Σαμουὴλ τῷ πατροφύτῳ: cæteris velut per parenthesim interiectis: ut intelligatur Samuel munere suo prophetico functus, partim ante Saulis regnum, partim dum consiliis Saulē rexī, simul x l. nam quatuor tantum ante mortem Saulis mensibus creditur Hebræis mortuus Samuel. ita Samuel velut alter Moses curando populum Moſis æquavit tempora.

22. καὶ μετὰ τὴν ἀποθνήσκειν αὐτὸν] id est, amoto ē rebus humanis: non enim ante Davidi regnum promissum tradere Deus voluit, quam mortuus esset Saul. sic μετὰ τὴν dicitur qui obiit. II. Macc. x l. 23. & μετὰ τὴν θανάτου qui ex rebus humanis aufertur. Hebr. x l. 5.

ἦλθεν αὐτοῖς ὁ Δαβὶδ] ὤρθη crexit, conspiciendum dedit.

ὡς ἐπὶ Δαβὶδ] Ps. lxxxix. 21.

ἀνδρα καὶ τὸν καρδίαν μου] id est, mihi gratissimum. vide supra vii. 46. aliis verbis exprimit quod in Psalmo præcesserat, *electum de populo*.

ὅς ποιήσῃ πάντα τὰ θελήματά μου] nempe in regendo populo: idem est quod dicitur Ps. lxxviii. 72.

23. οὗτου ὁ Θεὸς ὤπασεν τὴν ἀνίστασιν.] Matth. i. l. Luc. i. 32.

καὶ τὸν ἐπαγγελίαν] I. Dan. xvii. 12. 14. Ps. lxxxix. 37. Jerem. xxiii. 5. Mich. v. 2.

ἦλθεν] Hoc ex scriptores posuere ex eo quod antecessit de Dauide. at Manuscriptus in Anglia & alij libri peruetes habent ἦλθεν, quomodo Hebræum נִבְּאָה est, fecit venire.

τῷ Ἰσραὴλ] illis primo loco: quia inter eos vixit.

σωτήρα] sic vocatur Luc. ii. 11. Ioh. iv. 42. supra v. 3. & apud Paulum sæpe. est autem explicatio eius quod sequitur Ἰησοῦ. vide Matth. i. 21.

24. παρακλήσαντος Ἰωάννου] Matth. iii. 1.

ὡς παρακλήσαντος ὁ εἰσοδὸς αὐτοῦ] id est, antequam Iesus munus suum auspicaretur. sic ingredi consulum dicunt & iurisperi.

βαπτισμα μετάνοιας] Marci. i. 4. Luc. iii. 3.

25. ὡς ὁ ἐπὶ τὴν ὁδὸν ὁ Ἰωάννης ὁ δρόμον] id est, cum in cursu suo pergeret. sic implere post aliquem, in Hebraismo est aliquem sequi.

τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι] quem me existimatis esse. Subintelligitur: Messiam. Non verba ipsa, sed sensum retulit, qui est Ioh. i. 2.

ὅτι εἰμὶ ἐγὼ] is non sum.

ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ] post me munus suum auspicabitur.

οὐδὲν εἰμὶ ἄξιος τοῦ ἐπὶ τοῖς ποταμοῖς ποδῶν λῦσαι] vide quæ ad Matth. iii. 11. Ioh. i. 27.

26. καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν] vide supra 16.

ὑμῖν ὁ λόγος ὁ σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη] Non alienum hic negotium agitur

Nuntius is quem adferimus tam ad vestram, ô Iudæi, quam ad vestram, pij Pisidæ, salutem pertinet.

27. οἱ δὲ ἑβραϊστὴς ἐν Ἱερουσαλὴμ) plebs.

καὶ οἱ ἀρχόντες) Senatores Magni Synedrij.

τῶν ἀγνοούντων) nescientes illum Iesum esse Messiam promissum. vide supra III. 17. I. Cor. II. 8.

καὶ ταῖς φωναῖς τῶν προφητῶν. ταῖς καὶ πᾶσι οὐκ ἔχοντι ἀναγνωσασαμένους) φωναὶς dixit τοῖς φωναῖς. ita enim vocantur, partes prophetarum in sua sabbata distributæ; sicut legis τοῖς νόμοις. vide supra III. 17. Audiebant harum rerum vaticinia sabbatis, inquit, & non intelligebant. Nam ἀγνοούντων & ad Iesum, & ad propheticas voces siue lectiones refertur.

κείναντες ἐπὶ δόξῃ) Hoc ad Senatores refertur, qui præiudicio suo Iesum confoderunt. Matth. XXVII. 65. Luc. XXI. 2. Ioh. XVIII. 30. & sic impleverunt prædicta Esaia LIII. & alibi. Est hic ἔλληψις duplex: κείναντες nempe αὐτὸν: & ἐπὶ δόξῃ nempe ταῖς φωναῖς. deinde κείναντες pro κείναντες ut Matth. VII. 1. Ioh. XII. 47.

28. καὶ μηδὲν αἰτίαν ὀνείδιον ἔχοντες ἵπτανται Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτοῦ.) Hoc iam ad plebem pertinet. Matth. XXVII. 22. nullam causam veram habebant: neque enim in legem, neque in ipsos peccauerat, legem bene explicauerat: ipsos plurimis affecerat beneficiis.

29. ὥς ὃ ἐπὶ ἡμῶν ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἁγίου) possis exponere: postquam finem habuere omnia, ut respiciatur id quod dixit ipse Christus Ioh. XIX. 28. 30. Nam sæpe actiua sensum habent passivum vel absolutum. Vide quæ dicta ad præceptum quartum Decalogi.

καθελόντες δὲ τὸ ξύλον) deest articulus ut sæpe. vult enim dicere οἱ καθελόντες τὸ ξύλον, qui eum de cruce detulerunt, Iosephus Arimathensis & comites eius. Matth. XXVII. 88. 89.

ἐθῆκαν εἰς μνημεῖον) Matth. dicto loco XXVII. 59. Marci XV. 46. Luc. XXI. 53. Ioh. XIX. 41.

31. τοῖς συναβῶσιν αὐτῷ δὲ τῇ Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλὴμ) Non Apostolis tantum, sed & mulieribus Galilæis, quæ cum ipso Hierosolyma venerant. Matth. XXVII. 55.

οἱ πατέρες εἰσι μὲντοι αὐτῶν πρὸς τὸ λαόν) supra X. 41. Adde supra I. 22. 32. III. 18. v. 32. X. 39.

32. ὑμᾶς διαγγελλόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν ἡμοῦν, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε τοῖς τέκνοις) διαγγελλόμεθα hic rursus habemus cum accusativo personæ: ut supra VII. 25. 40. in sequentibus est Hebraïca circumductio, pro qua liceat dicere: ὅτι τὴν ἐπαγγελίαν πρὸς τοὺς πατέρας ἡμοῦν ἀπεκάλυψε ὁ Θεός. hic est nuntius quem adferimus vobis, impleta illa promissa.

ἀναστήσας Ἰησοῦν) id est, exhibens. ut supra II. 30. III. 26. nam infra distinguitur & sequitur ἀναστήσας ἐν νεκρῶν.

33. ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δαυιδ τὸ γέγραπται] *vetus scriptum fuit τῷ δαυιδ, ut plures ex Hieronymo monuere, addita causa, quia olim in Hebraeis codicibus Psalmi, qui nunc primus & secundus dicuntur, cohærebant. idem in aliis etiam Psalmis euenit.*

ὅς με εἰ σὺ· ἐγὼ σήμερον γέγονα σε) , ὁ fili mi, hodie te genui, id est, regem te feci, ut diximus ad Psalmum: hoc in Christo impletum, cum ei data omnis potestas & in cœlo & in terra, Matth. xxviii. 18. Iustinus colloquio cum Tryphone: τότε γένεσιν αὐτῷ λέγων γένεαις, ἔξοτε ἢ γένεσις αὐτῷ ἐμμελλε γένεαις. Recte: nam sicut qui nascuntur nosci incipiunt, ita & qui in magnum honorem euehantur, Similia similibus occupant nomina. Iudeos antiquitus hunc locum ad Messiam retulisse, apparet & ex eo ipso Iustini loco, & ex Dauide Kimchi.

34. ὅτι ὃ ἀνέστησιν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν] Retro redit ad id quod de resurrectione dixerat, ostendens & hoc vaticiniis congruere.

μνησθὲν μέλλοντα ἀποστείλειν εἰς ἑλφθουραν] non iterum moriturus, ut illi quos Elias & Eliseus suscitauere. Vide supra II. 27.

ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσα Δαβὶδ. τὰ πάντα] LXX in Esaiæ LV. 3: ἐλεήσωμαι ὑμῖν ἐλεήκων αἰώνιον τὰ ὅσα Δαβὶδ. τὰ πάντα. Sensus est: misericordiam meam vobis tam constantem exhibebo, quam exhibui Dauidi. Genitiuus hic est Δαβὶδ, significatque obiectum: & subintelligitur ὡς.

35. ὅς ἐν ἑτέρῳ τόπῳ] Alibi dicit, Dauid scilicet, quod ex remotiore loco repetitur, ut sæpe.

οὐ δώσας τὸν ὅσόν σου ἰδοὺν ἑλφθουραν] Est idem locus qui supra II. 27.

36. Δαβὶδ μὲν γὰρ τῇ ἰδίᾳ ἡμεῖς ὑπηρετήσας τῇ τῷ Θεοῦ βασιλῇ] Cum per suam ætatem inferuisset Dei consiliis, nempe in populo regendo. Vide supra 22.

ἐποικήθη καὶ κατατετίθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ] sepultus est. Vide supra II. 29.

καὶ εἶδε ἑλφθουραν] Aliquo tempore seruatus fuit à morte, quæ via est ad dissolutionem corporis, non in perpetuum. Est ἐξήγησις præcedentium, eò tendens, ut pateat locum modo productum excellentius in Christum quam in Dauidem conuenire.

ὅτι ὁ Θεὸς ἤγαγεν.] tertio scilicet die.

ὅτι εἶδε ἑλφθουραν] Mors cum effectum in eo non habuit, ut corpus dissolueret. Est duplex καὶ ἑλφθουραν. nam & videre ponitur pro experi, & experi de mortuo non nisi improprie dicitur.

38. ἐξ τούτου ὑμῖν ἀφαιρῶ ἀνθρώπων ἀπαγγέλλει] Vide supra x. 43.

39. καὶ ὑπὸ πάντων ὧν ὅτι ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσῆος διακαθάρσιν ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστῶν διακαθάρσιν] Non est idem quod præcessit, sed aliud beneficium. Nam קָדַשׁ, quod plerumque Græcæ est διακαθάρσιν significat & purgare. vertiturque קָדַשׁ καθαρεύς ἐσται. Iob. iv. 17. καθαλειώσεται. Dan. viii. 14. purgatur à criminibus qui à peccandi consuetudine liberatur. id ἐπὶ τὸ πολὺ per legem non fiebat. Hebr. x. 23. Causa est quia lex promissa non habebat cœlestia. Hæc autem attulit Christus, ideoque corda purificauit.

40. τὸ εἰρημύζον ἐν ταῖς ψευφήταις] in eo volumine quod ab Hebræis dicitur נביאים. videte ne idem vobis eueniat, quod olim parentibus vestris vrbe & Templo exciso, ipsis deportatis ob contemptum beneficiorum Dei. Vide Abacucum & ibi dicta.

41. ἴδετε αἱ κατὰφρονηταί.] Abacuc. i. 5. videbitis vos qui tot monita contemnitis, quid sim factururus. Verum est quod coniecit Beza LXX fenēs pro בני legisse בנך nam & in eodem Abacuco ii. 5 בנך vertitur κατὰφρονήτης.

καὶ θαυμάσατε) Contraxit Lucas saluo sensu Græca quæ sic habent : καὶ ἐκθαλίφατε καὶ θαυμάσατε θαυμάσια.

καὶ ἀφαιήσθητε) nempe κατὰφρονηταί. vt Matth. vi. 16. expallescite. Quomodo LXX fenēs hic in Hebræo legisse videantur, diximus ad Prophetam ipsum.

41. ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι) in LXX pro ὅτι est λόγος. apparet à Luca hæc non ex codice scripta, sed quantum memoria suppeditabat.

ἔργον) hæc repetitio vocis in Græco non est, sed rem efficaciter exponit.

ὃ οὐ μὴ πιστεύσῃ) Alij codices habent δ, quomodo & codex LXX interpretum.

42. περιχάλου τὰ ἔθνη) Pilidæ isti.

εἰς τὸ μετὰξὺ σαββάτων) omnino legendum εἰς τὸ μετὰξὺ σαββάτων, medio tempore inter duo sabbata. id ideo dicunt, quia videbant Apostolos per sabbata Iudæis instituendis vacare, vt patet supra xii. 14. infra 44. xvi. 13. olim o longum & o breue ad eandem aut supparem formam scribebatur.

43. τῶν σέβομνων προσκυλῶτων) non τῶν ἐκκλησιῶν, sed eorum qui legi Moysis se subdiderant, קרצ קרי.

οἱ πρεσβύτεροι) Paulus & Barnabas.

προσκαλουῦντες αὐτοῖς) illis Iudæis & Profelytis.

ἐπιμαρτυροῦντες τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ) ita per μετάνομίαν vocatur doctrina Evangelica, quæ summo Dei beneficio nobis contigit. sic Heb. xii. 15. i. Petr. v. 12.

44. τῷ ἑρχομῶν σαββάτῳ) Melius Manuscriptus : τῷ ἑρχομῶν σαββάτῳ, id est, sabbato proximo. sic τῇ ἐρχομῇ infra xx. 15.

45. ἰδόντες ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι οὐκ ἔχουσιν) illos ex gentibus, quibus ferre non poterant se æquari. hoc est quod ζῆλον vocat.

ἀντιλέγοντες τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες) illa ἀντιλέγοντες & βλασφημοῦντες, sicut in multis aliis libris desunt, ita & in illo optimo Manuscripto, pariter habentibus codicibus vsi sunt Syrus, Latinus, Arabs.

46. παρησιασάμενοι) Nihil territi ipsorum contumeliis.

ὑμῶν ὡς ἀπαρχὴν προσέτοιμασθαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ) ἀπαρχὴν ὡς, id est, oportebat ex Christi præcepto & exemplo. Matth. x. 24. xv. 6. Luc. xxiv. 47. supra i. 8.

ἐπιδοὶ ὅτι ἀπὸ θαλάσσης αὐτὸν) מוסר fastiditis. מוס plurimis in locis veteris testamenti vertitur ἀπὸ θαλάσσης, interdum ἐξουθενουῖν, φανλίζην, aliisque verbis. Vide supra vii. 39. i. Tim. i. 19.

καὶ οὐκ ἀξιόις κελνεῖν ἐαυτοὺς ἀνομίαις ζωῆς] Est idem loquendi genus, l. Iudices Cod. de dignitatibus libro XII. *nec sibi posthac de eo honore blandiantur, quo se ipsos indignos iudicauerunt.* id est, ostenderunt non minus clarè, quam iudex qui sententiam pronuntiat. solent actionibus nomina tribui aliarum actionum, quarum pares sunt effectus. vide quæ dicta libro II. de iure belli ac pacis. XX. 2. Matth. XXVI. 12. Vide & Ps. CVI. 24. Prou. VIII. 36. XVII. 19.

47. οὗτοι γὰρ ἐντέταλ) ἡμῖν ὁ κύριος) Christus dicto loco, supra I. 8. Matth. XXVIII. 19. Marc. XVI. 15. Luc XXIV. 43.

πέδειξά σε εἰς φῶς ἐθνῶν τὴ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἡμέρας τοῦ ῥ. γῆς) in versione LXX Esa. XLIX. 6. *δέδειξά σε εἰς ἡμετέραν γῆν, εἰς φῶς ἐθνῶν καὶ εἶ* σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἡμέρας τοῦ ῥ. γῆς. Hoc de Esaia dictum, multo magis Christo conuenit, qui fecisse dicitur quod fecit per Apostolos. est autem allegatio hæc absolute posita, ita vt ante eam subaudiatur, *sicut scriptum est*, quod rectè suppleant Syrus, & Arabs.

48. ἀκαύοντα ἢ τὰ ἔθνη) Pisidæ: parem sibi à Deo honorem haberi, cum Iudæis, qui se solos populum Dei vocabant.

καὶ ἐδοξάζον τὸ λόγον τοῦ κυρίου) laudarunt Dei bonitatem in Evangelio apparentem.

καὶ ἐπίσταται ὅσοι ἦσαν πειρασμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον) Non est hic *προπροσμενόμενοι*, quod esset prædestinati, sed nec *προπειρασμένοι*: verum *πειρασμένοι*. Et manifeste hi *πειρασμένοι* ad vitam æternam, opponuntur eis, qui se ea vita indignos iudicauerant, id est, ostenderant. *Ἐπὶ* valet *ἰσως*, quod & per *πείνας* sæpe vertitur, & inter alia significat parare. Tum vero frequens est Hebræis vt forma passiuæ ponatur pro reciproca, Niphal pro Hithpaël. notant id Hebræorum grammatici, Leuit. XXV. 29. II. Sam. XX. 10. & sequuntur Hellenistæ. sic II. Macc. XIV. 3, *μεμολυμμένος*, est qui se polluerat. sic Rom. X. 3. *οὐκ ὑποτάσσων*, se non subiecerunt & Hebr. XII. 9, *ὑποτασσάμεθα* subjiciemus nosmet. Iacobi IV. 7. & I. Petr. V. 5. *ὑποτάγητε*, subjicite vosmet, & 10. *ταπεινώσθητε*, humiliare vosmet, quod verbum pari sensu habes. I. Petr. V. 6. Parant se vitæ æternæ, qui si eius spes detur grauissima ob id velint facere ac pati. tales sunt *οἱ δοῦλοι εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ*, vt Lucas loquitur IX. 62. & facile credunt Evangelio Ioh. VII. 17. Cùm hæc dicimus, non excludimus præuenientem Gratiam: facere enim homines dicuntur id quod faciunt per Dei Gratiam excitati, sicut se dicuntur conuertere. Est enim quædam Gratia etiam ante fidem, quæ patris tractio vocatur. Nihil vident qui ad prædestinationem, & quidem absolutam, vt loquuntur, hæc verba referunt. Nam neque prædestinati omnes vnius loci credunt eodem tempore, neque omnes qui credunt, sunt eo sensu prædestinati. Neque id arcanum de singulis, qui ad salutem peruenturi essent, qui non, Lucæ erat reuelatum.

49. διεφέρετο ἢ ὁ λόγος τοῦ κυρίου) ille sermo de quo locutus erat Lucas, supra 48.

50. τὰς σεβομένης γυναῖκας) Profelytas. Nam erant & profelyti in ea vrbe, vt audiuius supra 43.

καὶ τὰς δοξήμονας) illæ profelytas alias fœminas honoratas, notas sibi, concitabant. nomen δοξήματος hoc sensu habuimus & Matth. x v. 43. & habebimus rursus de fœminis, infra xvii. 2. Græci hoc loco δοξήμονας γυναῖκας Romano vocabulo matronas interpretantur: non male. Clemens de rebus Petri: ἥς δοξαῖν τὰς ἐπιφανίστας καὶ αὐτὸς ὁ λόγος μαρτύνας οἶδε καλεῖν. Cedrenus: τὰς σόφρονας γυναῖκας μαρτύνας ἐκάλουν.

καὶ οὓς περὶ τοὺς πόλειους) illæ matronæ maritos suos incitabant. οὓς περὶ τοὺς πόλειους habes & in Nouella Iustiniani cxxiii. ita vocantur decurionum primi, Latine principales, vt apud Tertullianum & Cod. Theodosiano. hi erant alibi quinque, alibi decem, alibi viginti.

καὶ ἐπήγαγον διωγμὸν) Vide Matth. v. 10 11. 12. xiii. 21. supra viii. 1.

καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ὁρίων αὐτῶν) exire iusserunt pro imperio. sic verbum id fumitur Matth. ix. 25.

51. οἱ ὃ ἐκπιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τοῦ ποδῶν αὐτῶν) non rem tantum, sed & rei symbolum obseruarunt, iuxta Domini verba Matth. x. 14. vbi dicta vide.

ἐπὶ αὐτοῖς) aduersus ipsos: in testimonium contra ipsos: vt est Luc. ix. 5.

εἰς Ἰκόνιον) Urbem Lycaoniæ. Strabo xii.

52. οἱ ὃ μαθηταὶ) Qui Pergis Euangelio crediderant.

ἐπληρωῦτο χάρις) ob acceptam peccatorum remissionem & promissa cœlestia.

καὶ πᾶν δῶματος ἁγίου) donis ad obfignandam fidem.

CAP. XIV.

ΓΕΝΕΤΟ ὃ ἐν τῇ Ἰκονίῳ) Hic Paulo adfuit Timotheus ii. Timot. iii. 10, etiam ante Paulo notus & sæpe itinerum eius comes, adhuc puer aut adolescens cum esset. Latinus interpres in Iconio hic dixit, Græcum secutus. sic in Berenice, in Hispali apud Plinium: sed vbi vox vrbs aut oppidi sequitur.

καὶ τὸ αὐτὸ) simul, vt supra ii. 1. nempe Paulus & Barnabas & eorum comites, in quibus Timotheus, pariter ingressi sunt synagogam.

2. ἐκάλεισεν τὰς ψυχὰς τοῦ ἐθνῶν) κακοῦν dixit quod alij κακύνειν. loquitur sic & Dioscorides aliquoties.

3. τῆς ὑπερυψωμένης τοῦ λόγου) Auctoritatem Deo dante sermoni. sic & infra xv. 8. Ioh. v. 37.

τῆς χάριτος) sic & infra xx. 24. 32. διαγγέλιον χάριτος. Et breuius ὅτι χάριτος, id est, per Euangelium. infra xviii. 27. quod ex summa Dei bonitate is nuntius processit.

4. ἐρίσθη ὃ τὸ πλῆθος τῶν πόλειους) Simile Ioh. vii. 43.

5. ὁρμή) Respondet Hebræo תהוה quod tumultum significat.

συνὸν πάντες ἀρχουσιν αὐτῷ) supra xiii. 50.

ὑβρίσαι & λιθοβολῆσαι αὐτὸν) Simile illud Matth. xxii. 6 ὑβρίσαντες καὶ ἀπέκτειναν.
Vide & i. Theff. ii. 2.

6. κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις) non tam suæ vitæ causa, quam ne tempus inutiliter periret, quod alibi fructuosius impendi poterat. Vide Matth. x. 23.

Λύσρας καὶ Δέρβλου) Derbes neminit Ptolemæus. Λύστρια habet Stephanus in vrbibus Hic modo Λύσρα Λύστρας, modo Λύστρα Λύστρων declinat.

8. ἀδύνατος τοῖς ποσὶν) Nihil peccauit, qui vertit *debilis*. Mæcenas:

Debilem facito manu,

Debilem pede, coxa.

Vide controuersiam Senecæ, quæ inscribitur *debilitans expositos*.

χαλὸς ἐν κοιλίᾳ μηδὲς αὐτῷ) Simile loquendi genus Matth. xix. 12. & supra iii. 7. incurabilia sunt humana ope vitia, quæ cum aliquo nata, cum eo adoleuerunt.

ὃν οὐδέποτε ᾤδεσσι πεπατήκει] Manuscriptus ᾤδεσσι πεπατήκει.

9. ὅτι πῶς ἔχει τὸ σπινθῆναι] Nempe à malo suo. vide Matth. ix. 28. & ibi dicta.

10. ἀνάστηθι ὅτι ὧς πόδας σου ὀρθῶς] Similis locutio supra iii. 6.

καὶ ἥλλετο] Vide supra iii. 8.

Λυκαονιστὶ] lingua Cappadocum.

λέγοντες αἱ διὰ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς] id interdum factum credebant gentes. Homerus:

Καί κε διὸ ξείνοισιν ἰοικότες ἀλλοδαποῖσι

Παντοῖσι τελέθοντες ὅπισσ' ὤσι πύλλας.

Catullus:

Præsentem nanque ante domos inuisere castas

Sæpius, et sese mortali ostendere cætu

Calicolæ nondum sprete pietate solebant.

Iupiter apud Ovidium primo Metamorphoseon.

Et deus humana lustrò sub imagine terras.

ii. τὸν δὲ Παῦλον Ἐρμῶ] Solebat enim Iupiter Mercurium secum ducere, ut vides in Amphitruone Plauti: Aristides de Demosthene: ἐν ἑαυτοῦ αἰῶνι αὐτὸν Ἐρμῶ πρὸς λόγιον τύπον εἰς ἀνθρώποις μεταλαμβάνειν. Themistius oratione i: ὡς ἄρα ὁ Ἐρμῆς καὶ ἀλιπὸν δὲ Δία τε & τὸ οὐρανὸν σαρκίᾳ μικρᾷ περιεβύβηκεν ἐν τῇ πόλει ἡμῶν ᾤδεντο.

ἐπειδὴ αὐτὸς ὡς ὁ ἡρώδης τὸ λόγον] id est, plurimum loquebatur. allusum videri potest ad cognomen Mercurij, ἡρμῶν. Philo de Mercurio: τὸν ἡρμῶνα & θεωρήσειν τῷ θεῶν, ἀφ' οὗ & Ἐρμῆς ὠνόμασται. Iustinus Apologeticò secundo: Ἐρμῶ μὲν λόγον δὲ ἡρμῶνα πᾶν & πάντων διδάσκαλον.

12. τῷ Διὶ τὸ ὄνομα πρὸς τὴν πόλιν αὐτῇ] More gentium Iouis simulacro Iouis nomen dedit. πρὸς τὴν πόλιν. id est, ad portam, πρὸς τὴν θύραν τὴν πόλιν. ii. Reg. vii. 3. 10. sic Venus extra urbem in Rudente Plautina.

ταύρου] Et maxima taurus—

Victima. Virgilius.

καὶ

καὶ στέμματα] coronas, quas ipsis diis imponerent. Epistola Ieremiæ 7 : καὶ καταδύσουσι στεφάνους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡς θύων αὐτῶν ; ad quem locum allata à nobis vide. etiam Dianam Ephesiam fuisse coronatam testes sunt, Pausanias & Dionysius Halicarnassensis.

ἐπὶ τῶν πυλῶνας] ante fores ædium, in quibus Paulus & Barnabas diuerfabantur.

ἠΐτε θυῖν] immolare, mactare, porricere, quomodo diis fieri solebat.

13. δὲ ἄρρηκτον τὸ ἰμάτιον αὐτῶν] Vt in summo dolore. Vide dicta ad Matth. XXVI. 56.

εἰσεπήδησαν εἰς τὸ ὄχλον] intrare cum illa pompa volentibus iuere obuiam.

14. ἀνδρες ἢ ταῦτα ποιεῖτε] Non hoc fecisset Empedocles qui studuit, ut ait Horatius, Deus immortalis haberi, & de se scripsit,

Εγὼ δ' ὑμῖν θυὸς ἀμβροτος, σὺνέτη θνητός.

καὶ ἡμῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἀθανάτοι] sic Iacob. v. 17 : ἡλίας ἀθανάτος ὡς ὁμοιοπαθὴς ὑμῖν. id est, cibi & potus indigi, morbis mortique obnoxii. sic ὁμοιοπαθὴ γινώ dixit sapiens Hebræus v. 11. 3. utunturque eadem voce, Plato, Aristoteles, Theophrastus.

ἀπὸ τούτων ἡ μάταια] μάταια זכרים Zachar. x. 17. זכרים I. Reg. xv. 13. & alibi sæpe : זכרים Amos. ii. 4. quibus nominibus Hebræi deos gentium vocant, quippe inania hominum commenta, deos sine re.

ὅτι τὸ Θεὸν ζῶντα] qui non moritur, ut reges illi in deos consecrati, sed semper viuit agitque.

ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς] ut supra iv. 24. hac nota Deus optime distinguitur à diis falsis. Ieremiæ x. 11. egregiam hic habemus formam orationis quam imitari debeant, qui apud populos in idololatria educatos Euangelium prædicant.

15. ὃς ἐν ταῖς παρερημύαις ἡγαγῆς] longo iam tempore, ex quo vixit Iosephus Iacobi filius.

εἶασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι τῷ ὁδοῖ αὐτῶν] Hoc comparate dictum, ut sequentia ostendunt. Nec legem illis dedit, quibus prauos cultus compesceret, nec prophetas.

16. καίτοιγα εὖκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκον] dedit tamen vnde discerent, quamquam non tanta quanta Hebræis. Scriptor egregius de vocatione gentium. 1. 5: *Quamuis ergo hac & multa similia veritatis scriptura pronuntiet, secundam tamen ipsam credimus, & piissime confitemur, quod nunquam vniuersitati hominum diuinæ providentiæ cura defuerit : quæ licet exceptum sibi populum specialibus ad pietatem direxerit institutis, nulli tamen nationi hominum bonitatis suæ dona subtraxit, ut propheticas voces & præcepta legalia cenuincerentur in elementorum obsequiis ac testimoniis accepisse; unde & inexcusabiles facti sunt, quia deos sibi dona fecerunt : & quæ creata sunt ad utendum, venerati sunt ad colendum. & II. 4: Quamuis enim speciali cura atque indulgentia Dei, populum Israeliticum constat electum, omnesque alias nationes suas vias ingredi, hoc est*

secundum propriam permissa sunt vivere voluntatem, non ita tamen se aeterna creatoris bonitas ab illis hominibus auertit, ut eos ad cognoscendum se, atque metuendum, nullis significationibus admoneret. Caelum quippe ac terra ac mare, omnisque creatura quæ videri atque intelligi potest, ad hanc præcipue disposita est humani generis utilitatem, ut natura rationalis de contemplatione tot specierum, de experimentis tot bonorum, de perceptione tot munerum, ad cultum, et dilectionem sui imbueretur auctoris, implente omnia Spiritu Dei, in quo vivimus, moveamur et sumus. & 10: Manifestarunt enim diuinorum eloquiorum multæ auctoritates et continua omnium sæculorum experimenta docuerunt iustam Dei misericordiam, misericordemque iustitiam, nec alendis unquam corporibus hominum, nec docendis, iuvandisque eorum mentibus defuisse. Semper enim pluit super bonos et malos, semper solem suum oriri fecit super iustos et iniustos, semper vitales auras præbuit, semper diei et noctis vicissitudines ministravit, ubertatem agris, multiplicationem seminibus, fecunditatem generandis hominibus semper impendit. & 15: adhibita, enim semper est uniuersis hominibus quædam superna mensura doctrinæ: quæ parcioris occultiorisque gratiæ, sufficit tamen sicut Dominus iudicauit, quibusdam ad remedium, omnibus ad testimonium. Ait Plotinus, si Mundi vocem audiremus; nihil aliud eum dicere quam Deus me fecit: non Cretensis Iupiter, aut Arcas Mercurius, sed Deus ille ἀγνῶστος, de quo Paulus ad Athenienses.

ἀγαθοποιεῖν] כַּסֵּם. Nam כַּסֵּם vertitur per ἀγαθοποιεῖν. Num. x. 32. Iud. xvii. 13. Exstat idem verbum Tob. xii. 14. I. Macc. xi. 33. II. Macc. i. 2. Marci. i. 11. 4. Luc. vi. 9. 33: apud Petrum etiam & Iohannem pro eodem ἀγαθοῦργον. I. Timoth. vi. 18. & hic manuscriptus ille habet ἀγαθοῦργων. optime autem hæc vox connectetur cum superioribus. Satis enim memoriam sui inculpsit illorum animis, qui non cessat perpetuo eis benefacere.

αὐθενόθεν ἡμῖν ὡς ποιεῖς διδόναι] Aratus:

Ἔδωκεν ἐργασμένοιο Διὸς ὦδρα.

καὶ καρπὸν καρποφόρου] Ver, ætatem, autumnum.

ἐμπιπλῶν ἔσφις] frumento.

καὶ σφραγισμένης] id est, vino. Sirach. xxxi. 33.

19. ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου] Ab Antiochia Pisidiæ & Iconio Lycaoniæ vrbi- bus venere aliqui eorum qui iam hostilem animum in Apostolos induerant. supra XIII. 50 XIV. 2 adde II. Tim. III. 15 ubi huius capitis historia attingitur.

καὶ λιθοβόλους & Παῦλον] in Manuscripto, λιθοβολήσαντες. perinde est vtrum legat. nam & λιθάσων & λιθοβολῶν in vsu est Græcorum, etiam in his libris, quod hic narratur, id est, cuius meminit Paulus I. Cor. x. 25.

20. αἰσπής] de eo loco ubi pro mortuo iacuerat.

εἰς Δέρβην] de qua supra 6.

22. καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δὴ ἡμεῖς εἰσελθόντες εἰς τὴν βασιλίαν τοῦ Θεοῦ] Rom. v. 11. & II. Cor. passim. hoc præfigurauerant molestiæ itineris per desertum Moïsi tempore.

23. *χριστονήσαντες*] solet quidem *χριστονέν* sumi de quavis electione, etiam quæ ab vno vel paucis fit. Sed & electioni, de qua agitur, accessisse consensum plebis credibile est, ob id quod in re minori supra habuimus v. 1. 2. 8.

παρέδωκεν αὐτοῖς τὴν Κυρίαν] Iesu optimo custodi.

24. *ἦλθον εἰς Παμφυλίαν*] sua vectigia retro legentes. vide supra XIII. 13.

κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν] Attaliam Ptolemæus in ora maritimâ Pamphyliæ ponit post Lyciam. Sic & Strabo. Alij Lyciæ attribuunt. Sed prouinciarum fines à Romanis sæpe mutati. nomen habet ab Attalo vno regum regni Gog vt Hebræi loquuntur.

26. *εἰς Ἀντιόχειαν*] nempe Syriæ, vt sequentia ostendunt, collata cum iis quæ supra XIII. 1. 2. 3. 4. 13. 14.

27. *ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ*] id est, quanto honore eos affecisset Deus per tot hominum conuersionem. Similis locutio Pf. CXIX. 123. Luc. I. 71. & alibi.

καὶ ὅτι ὡμοίησι τοῖς ἔθνεσι δόξαν πίστεως] id est, occasionem dedit in se credendi idem loquendi genus I. Cor. XVI. 9. II. Cor. II. 12. Coloss. IV. 3.

CAPVT XV.

Αἱ πένες] Quidam ex Iudæis Antiochenſibus. quidam Iudæi, non omnes, ita sentiebant, neminem hominum ſeruari poſſe niſi circumcideretur, totique Moſis legi, vt vnica ad ſalutem viæ, ſe ſubjiceret, quomodo hic locus explicatur in conſtitutionibus quæ dicuntur Clementis VI. 12. alij tamen ſentiebant etiam eos qui erant *תּוּרַיִם יְהוּדִים* poſſe ſeruari, nimirum quia ipſa circumciſio non erat imperata, niſi Abrahami poſteris, Gen. XVII. 10. II. 12. Nec lex Moſis, niſi Iſraëliſtis. Ananias Iudæus Izati Adiabeno apud Iosephum XX. 2. *ἀνὰ μὲν ὃ αὐτὸν εἶπεν ὁ Χρῆστος ὁ θεὸς ὁ δὲ δούλος αὐτοῦ*. Tryphon hæſitanter loquitur apud Iuſtinum: *μὲν οὖν γὰρ σοὶ ἐν ἐκείνῳ τῷ φιλοſοφίᾳ ἔρομαι ὁ ζῶντι ἀνθρώπῳ ἐλπίς ὑπελείπετο ἀμείνωνος μίσους*. ex his duabus ſententiis leniorem Deus probauit.

τῷ ἔθνει Μωσέως] *הַשָּׁמַיִם* ſecundum Moſis inſtituta. Erat quidem circumciſio antiquior, ſed à Moſe etiam præcepta. Ioh. VII. 22.

2. *ἡ μομφὴς οὐκ εἴσεως*] ex acerbatione animorum orta. ita *כִּי* modo *εἴσεως* vertitur, modo *ᾧ ἀπὸ πλεονεξίας*.

καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ ὁ Βαρνάβας] Hi datiui ad *συζήτησιν* pertinent, non ad *εἴσεσιν*. Paulo & Barnabæ impoſita neceſſitas cum illis hominibus diſputandi. Vti potuit Paulus iis quæ prophetæ dixerant Nehemani, Nabuchodonofori, Cyro.

ἔταξαν] Nempe οἱ ἀδελφοί, tota Eccleſia.

ὡς οὖν ἡ ἀποστολὴ καὶ ἡ πρεσβυτερία] Apoſtoli quanquam in ſe iuris ſatis haberent & donorum Dei, & auctoritatis, exemplo ſuo docebant Episcopos

nihil agere sine presbyterorum consilio, probantes laudabilem Synagogæ morem.

ἅτε ζητήματος τούτου] si qua inter Iudæos quæstio oriretur, unde iustus erat schismatis metus, adibatur Synedrium, instructum viris doctissimis, idque ex lege quæ est Deut. XVII, & sequentibus. sic Christiani, ubi tale quid inter ipsos ortum esset, ibant consultatum Hierosolyma, ubi Petrus erat & Iohannes & Iacobus, forte & alij quidam Apostolorum & seniores egregij. Quod tunc fuit vrbs Hierosolyma, id destructis Hierosolymis facta est Roma, ubi magna copia eruditorum, tum qui in vrbe habitabant, tum qui aliunde eò aduentabant, ita ut Synodus Romana Concilij vniuersalis (quale nisi sub Imperatoribus Christianis haberi non potuit, nec sub illis semper) vim aliquatenus in se contineret: eoque magis quod ab ea Synodo etiam aliarum regionum Episcopi per epistolas consuli solerent.

3. οἱ μὲν οὐὲν περιεμμένοντες ὑπὸ τῇ ἐκκλησίᾳ] id est, aliquousque deducti à fidelium quibusdam. nam περιμένειν non est comitem se dare itineri: sed honoris causa aliquousque proficui, unde nomen habent carmina περιμμένοντες.

πρὸς ἐπιστοφὴν τῇ ἐθνῶν] ad Deum: nempe Cornelij, Antiochenium, Cypriorum, Pisidarum, Pamphyliorum, Lycaoniorum, Lyciorum.

καὶ ἐποίουσα χρεὼν μεγάλῃ πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς] ob tanta Ecclesiæ incrementa.

4. ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν] Vide supra XIV. 27.

5. Ἐξανέστησαν τέτινες τῶν ἀπὸ τῆς αἰρέσεως τῇς Φαρισαίων τῶν πεπιστευκότων] Sicut Antiochiæ quidam è Iudæis facti Christiani, ita & Hierosolymis quidam duriores illam defendebant sententiam.

6. συνήχθησαν ἡ οἱ Ἀπόστολοι & οἱ πρεσβύτεροι] sedentes plebe adstante, qui & postea mos Christianis. Confer quod est infra 12.

7. ἀφ' ἡμεῶν ἀρχαίων] pari sensu Asaph usurpat מִקִּדְמוֹתֵינוּ vbi LXX ἡμέρας ἀρχαίας; pro iis quæ ante annos aliquot euenerant.

ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο] Est Hebræa constructio, qualis I. Sam. XVI. 9. IO I. Reg. VIII. 16. II. Paral. VI. 5. VIII. 6. Nos ipsi placuimus. Nos, modeste, id est, ego: ut

--*et* nos aliquod nomenque decusque

Gessimus.

ἀλλὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου ἀκοῦσαί τε ἔθνη & λόγον τῆς διαθήκης] ut alienigenæ ex me discerent Euangelicam doctrinam.

8. καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμάρτύρησεν αὐτοῖς] testimonium ipsis reddidit corda illorum esse purgata, ut iam sequetur, alioqui Spiritum sanctum illis non daturus.

καθὼς & ἡμῖν] qui circumcisi sumus, & Mosis instituta obseruamus.

τῇ πίσει καὶ σαλεύσας τὰς καρδίας αὐτῶν] Cum ergo mundati sint, non debent amplius immundis accenseri, vide supra X. 15. 28. Iustinus contra Try-

phonem de Christiana religione : *ὅτι ταύτης τῆ ὁδοῦ, ὁδὸς παντὶ ἀνδρόπινον νοῦ.*

νυν οὐ πὶ πειράζετε τὸ Θεόν] Cur Deum offenditis? vt supra v. 9. qui Deum offendit, patientiam eius tentat : offendit autem qui voluntati eius sufficienter reuelatæ obstreperit.

ἐπιθῆναι ζυγὸν ἐπὶ τὸ ξάχιλον] dicitur hoc de seruitute, vt Ierem. xxviii. 14. Rabbini vsurpant de doctrina quæ aliquid omnino faciendum inculcat. Vide quæ diximus ad Matth. xxiii. 4. dicunt pro eodem Rabbini *מחל*, id est, *βαρύνειν*, cui contrarium est *לחל* *קונפֿיציען*, pro docere aliquid non esse necessarium.

ὅτι οὐτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὐτε ἡμεῖς ἱκανοὶ βασιλεῖς] id est, tulimus, sed cum molestia, ob ingentem illum numerum præceptorum ritualium, quem videre potes apud Mosē de Kotzi. dicimur non posse, quod perdifficile est. vt Matth. vi. 24. Marci. i. 45. Luc. xi. 7. Ioh. vi. 60. Ostendit quam durum sit, onus tam molestum iis imponi, quos Deus velit ab eo esse liberos.

13. *ἀπεχείρη*] loqui cœpit, vt supra i. i. 12. & alibi.

Ἰάκωβος] Quia non minus Petrus ob Cornelium, quam Paulus ob alios ad Ecclesiam admissos accusabatur : Iacobi, qui proximam Petro habebat auctoritatem, erat primam sententiam dicere.

14. *Συμεών*] Hebræum nomen est שמעון : Gen. xxix. 33. id Græcis litteris scribitur Συμεών, vt Luc. ii. 8 : posito υ, pro Hiric & ε, pro Scheua. Græci verò pro eo vsurparunt nomen Græcum soni similis Σίμων, vt Sirach. l. i, Iosephus & nostri scriptores. Sed hic Lucas Hebraïcam pronuntiationem secutus est, quia Hebræum inducit loquentem Hebræis. Syrus & hic & alibi eodem modo id nomen expressit. Errant qui de Simeone illo agi putant, cuius Lucas meminit dicto Cap. II. breuiter repetit Iacobus à Petro dicta.

ὡς ἦν] nempe in persona Cornelij.

ἐπισκέψατο λαβεῖν] Similis est locutio : Ierem. xxxii. 41. *καὶ ἐπισκέψομαι τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ* : vbi in Hebræo : *אֶתֵּן לְהַטִּיב אוֹתָם* *gaudebo de ipsis, benefaciendo ipsis.*

ἔξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ] Ante erant quidam in gentibus, qui Deum inuocabant, & Dei timentes dicebantur, sed cœtum non faciebant.

16. *μὲν ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ, τὴν πεπτωκυῖαν ἐκ τῆς κατεσκαμμένης αὐτῆς οἰκοδομήσω*] Locutio Hebraïca, quæ hoc significat : reponam domum Dauidis collapsam. Nam Hebræis omne habitaculum *σκηνή* dicitur, quia ea habitatio vetustissima. Clarius explicare voluit quod sic verterunt LXX : *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν Δαβὶδ, τὴν πεπτωκυῖαν, ἐκ τῆς κατεσκαμμένης αὐτῆς ἀναστήσω.*

καὶ ἀνορθώσω αὐτὴν] in LXX eodem sensu, propius ad verba Hebraïca : *καὶ οἰκοδομήσω αὐτὴν καθὼς αἱ ἡμέραι τῆς αἰῶνος*. Restituam eam, qualis olim fuit. Deus minus promittit : plus facit. Restituit enim domum Dauidis in Iesu,

& ad splendorem multo maiorem.

17. ὅπως αὐτὸ ἐκζητήσωσιν οἱ χαλῶντες ἢ αἰθερόπων ἢ κύριον] addidit αὐτὸ purioris sermonis, & κύριον maioris perspicuitatis causa ad versionem L X X senum. pro eo quod Masoretici posuerunt כִּי לִי L X X senes legerunt כִּי לִי & sumptserunt singulare pro plurali: quod non rarum est ubi de genere toto agitur.

καὶ πᾶσι τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομα μου ἐπ' αὐτοῖς] Hæc verbotenus ex L X X. apparet constructionem esse καὶ τὸ σημαγόμενον, ἔθνη, ἐπ' αὐτοῖς, quasi dixisset αἰθερόποις, qui vocantur de nomine in eo, id est, qui erunt σεβόμενοι σεόν. Vide quæ ad Matth. v. 9.

λέγει κύριος ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα] Hæc, ait Amosus, sunt Dei ipsius dicta, qui & ea dabit effecta.

18. γινώσκῃ αὐτὸ αἰῶνός ἐστι Θεὸς πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ] non mirum est Deum Amosi temporibus prænosse, quod facere decreuerat, atque id præfigurasse, tum rebus illis de quibus agit Amosus, tum ipsius verbis, eminentius implendis Messia temporibus, quam vnquam ante. Deus cum exiguam terram dedit Iacobi posteris, cum primum decem, deinde duas tribus spargi fuit in oras longinquas, maius aliquid animo agitabat: Volebat latius & nosci & coli. in Manuscriptis quibusdam & illo in Anylia est γινώσκον & ἔργον.

19. οὕτως ἐγὼ κρίνω] id est: ita censeo, quomodo Romani Senatores sententia dictionem concludebant. Vide Philippicam Ciceronis, tertiam, quintam, octavam, nonam, decimam, undecimam, decimam tertiam, decimam quartam, omnes circa finem.

μη παρενοχλεῖν τοῖς λαοῖς ἢ ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸ Θεόν] non imponendas illis molestias non necessarias, ne sic multis aditus ad Christianismum præcluderetur.

20. ἀλλ' ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς] Ea auctoritate, de qua diximus supra.

καὶ ἀπὸ τῶν ἁλίσθηματων ἢ εἰδώλων] Non censet monendos pios ex gentibus de iis, quæ satis didicerant: Deum colendum, vnum, & verum, non falsos: ei omnem exhibendam reuerentiam: abstinendum à cædibus, rapinis, iniuriis, adulteriis, & incestis iure gentium cognitis: ius cuique reddendum: sed de iis monet quæ disputationem recipere videbantur, & quæ Iudæos poterant offendere, & impedire quo minus pii ex gentibus cum piis Hebræis in vnâ Ecclesiâ coalescerent. in his primum locum obtinent τὰ ἀλίσθηματα ἢ εἰδῶλων, id est, ea quæ infra vocantur εἰδωλόθυτα. Malach. i. 7, in Græco L X X senum est, ἀπὸ τῶν ἁλίσθηματων, ubi Aquila & Symmachus, μεμελυσμένοις. Sirach. xi. 33: ἀλίσθησαι τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐν εἰδωλοθυτοῖς. Vide ad Dan. i. 8. Scriptor Constitutionum, quæ clementis nomen præferunt, vi. 12, ἀλίσθηματα exponit per εἰδωλόθυτον. Christiani vt ait Iustinus cum Tryphone disputans: πᾶσαν ἀδικίαν & πτωχείαν μέχρις ἐχάτου θανάτου ὑπομένουσιν ὥστε καὶ μήτε εἰδωλόθυτον μήτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν. Et cū in

Trypho dixisset, esse quosdam qui Christiani dicerentur, & ederent, *ἔδωλοντο*, dicerentque ea re animum non obstringi, dicite eos id quidem nomen usurpare: sed ea docere quæ sunt à Spiritu seductore. *ἔδωλοντο*, à quibus abstinere vult Iacobus, duum sunt generum: alia, vbi ad ipsam mensam pars de pane & cæcis in focum porroctur (ea enim vox huic rei propria) & vinum igni inspergitur, de balicuius nomine in *ἰσχυρο* aduocato: alia, vbi qui diu in templo sacra fecit, id amicis significans, *ἐκκαλεῖται* exta, cuius moris apud Plautum aliquoties est mentio. Theophrastus iter facien-

→ ngũ tự 5 chữ

Τὰς νόμους Μαρτυρεῖ καλὸν κρίει ζήτημα πέμψον.

Ovidius Metamorphosis:

Sacra tulere suam: pars est data cetera mensis.

huc illud pertinet Iuuenalis :

Et natalitium cognato ponere laudum

Accidente noua, si quam dabant hostia, carne.

Pars illa extorum quæ in aram vel focum dabatur, Græcis dicitur *εὐχέλεια*, Latinis profecta aut proficiat: per eam partem cætera quoque diis sacra erant. Vtro horum modorum quis de immolatitiis edat, ea res idololatriæ deputatur. . . Tertullianus de idololatria: Si propter sacrificium vocatus assistam, ero particeps idololatriæ. Eodem libro: Propterea Spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis, vinculum & iugum nobis relaxavit, ut idololatriæ deuotanda vacaremus. Et de Corona: verbo nudo conditio (id est, creatura Dei) pbluitur, ut Apostolus docet: si quis autem dixerit, hoc idolothyum est, ne contigeris. idem de spectaculis: Neque de sacrificio, & parentato edimus. Apud Minucium Cæcilius: præceptis cibos & delibatos altaribus potus abhorretis. mox Octavius: sacrificiorum reliquias & pocula delibata contemnimus. Clemens Alexandrinus. Pædag. II. 1. ἐπιδοὺς ὑπομνήσας καὶ ἀπὸ τῆς ἐιδωλοθύτου καλοσυνήτου· ὅπως ποτὶ ἄρα ὠφελήσῃς. ἀποχρίσας δὲ τούτων. μισοὶ δοκεῖ μοι καὶ βδελυγμὸς εὐδυνα· ὡς ἐφίπῃς) τοῖς αἵμασι ψυχὰς ἐπὶ τῇ ἐρέβδῃ νεύων καὶ ἀπερισκεπτότων. οὐ γὰρ θάλλω ὑμᾶς κοινοποῖς δαιμονίων ζῆναι, δ' Ἀπόστολος λέγει. ἀφαικίον ποίνην τούτων οὐδὲ δότικας! οὐ γὰρ ἔσθ' τις ἐν αὐτοῖς δύναμις, ἀλλ' ὅτι πλὴν συνείδηται πλὴν ἡμετέραν, ἀγία οὖσα, & τῇ δαιμονίῳ ὅτι πλὴν βδελυγία, οἷς ἐκτακτοσύνη μυσταγωγίῃς. abstineri ab immolatitiis, non simpliciter, quod res illæ malæ sint factæ, sed ob iustas causas, dicit Origenes contra Celsum. VIII.

¶ *et non prociat.*] inter præcepta Adamo & Noë data Iudæi non ponunt interdium scortandi; & qui inter gentes putabantur sapientissimi, non negabant quidem meretrices turpiter facere, quod meretrices essent, ut loquitur Vlpianus. L. idem D. de condit. ob turpem causam: & poenam esse in ipsa professione flagitij, ut loquitur Tacitus Annalium II: attamen non putabant peccare, qui foeminis ad hoc venalibus vterentur, ut apparet ex Ca-

tonis sententia quæ apud Horatium est, & Solonis lege quam Philemon laudat in Comœdia Delphis, iis versibus quos in Excerpta retulimus, ut & Eubuli in Nannio versus paris argumenti, quibus addi potest Argentarij Epigramma, in Anthologia III. 6. Cicero pro M. Cælio hac de re agens, *Quando enim hoc factum non est? Quando reprehensum? Quando non permissum?* At lex Christi, dilectionem in omnes fraternam imperans, non sinit, quæquam aliena uti turpitudine, & sic eam fouere: quippe cum & lex Moïsis omnibus Hebræis feminis id vitæ genus interdixisset. Lactantius VI. 23. *Nec tantum alienis toris, quos attingere non licet, verum etiam publicis vulgarisque corporibus abstinendum esse præcepit.* Multum pertinebat ad illos ex gentibus cum Hebræis consociandos, si viderent Hebræi ipsorum puellas, castitatis laude Hebræis puellis nihil concedere: viros quoque, sibi ab omni venere extra nuptias temperare.

κὴ τὸ πικρὸν κὴ τὸ αἷματις] fuere iam olim codices, in quibus de erat αἷματις; fuere & in quibus post αἷματις additum & hic & infra in epistola 29: κὴ εἶσα μὴ δέλωσιν αὐτοῖς θυεῖσθαι, ἐπὶ τοῖς μὴ ποιεῖν. Sed in plurimis codicibus, inque versionibus omnibus & apud Origenem libro VII contra Celsum, aliosque hoc adest, illud vero adest. Et certe prius illud huc pertinet, ut mox ostendemus, non & alterum. Nam si quis dicere velit hac verborum summa comprehendere omnia Euangelij præcepta, fallitur, cum præceptum de vno Deo colendo per Christum, de abnegatione sui, & subeunda cruce, non sint, intra hunc ambitum: alia etiam non nisi obscure admodum huc referri possint. Sed id quærebatur à quibus rebus, præter nota omnibus scelera, cauere sibi deberent incircumcisi, ut sine offensa Iudæorum cum Iudæis in vnam Ecclesiam coalescerent. Legem quæ est Gen. IX. 4 post diluuium datam humano generi, quam vulgo nunc interpretantur Iudæi de membro animalis viui non edendo, vetustiores intellexere de non edenda carne simul cum eius carnis sanguine. Manifestum id facit Iosephus antiquæ Historiæ I. 4. & versiones LXX senum, Aquilæ & Symmachi. Et sic sensisse Rabbinum Ananiam Gamalielis filium & alios quosdam, ait Gemara Babylonica ad titulum de Synedrio. Nec obstat quod incolæ incircumciso permittit lex morticino vesci. Deut. XIV. 21. id enim fieri poterat, detracto sanguine, non minus quam in eis animalibus, quæ victus causa occidebantur. Hanc legem non minus quam alias Adamo & Noë datas observauere diu populi alij extra Hebræum; donec ad idololatriam sunt prolapsi. ideo scriptor constitutionum Clementis ait pios hic remitti ad imitationem Melchisedeci, Iobi & similium. Seriore æuo, legis illius observatio redacta est ad incolas terræ Iudææ, qui non nisi sub conditione eius legis inter cæteras obseruandæ ius hospitij, & amicitiae impetrabant: & ad paucos pios, qui, quamuis idololatriæ cohabitantes, ab idololatria tamen se abstinebant. Ex quo vero Macedones, deinde Romani summo imperio Iudæam tenuere, aut Iudæa reges habuit Romanis obnoxios, Iudæi sapientes cum

cum viderent, sibi ultra ius non esse cogendi incolas ad obseruanda ea quæ Adamo & Noë præcepta à Deo fuerant, non aliud remedium, ne ista licentia ad Iudæos serperet, inuenere, quam vt ab omni propiore consuetudine, cum incolis omnibus (neque enim pij amplius ab impiis distingui poterant) Iudæos arcerent. Hinc illud *μη συζῆναι, μη συκολλαῖν, μη συνεισθῆναι* cum talibus: quæ sæpe habes & in sacris scriptis, & apud Iosephum. Postquam nouam Ecclesiam ex Christi præcepto Apostoli colligere cœperunt, potuere iam iterum, vt olim, peregrini pij ab idololatriis distingui, eo ipso quod se illi addebant Ecclesiæ. Causa autem cur Iacobus voluerit, hos ex gentibus vocatos abstinere à sanguine, hæc credita est à veteribus Christianis, quod illi Moysis quidem præceptis, quæ Israëlitis data erant, non tenebantur, neque circumcisionis lege, quæ solos Abrahami obstringebat posteriores, liberi autem non erant ab iis quæ Adamo & Noë Deus præceperat, ad quæ addidit quædam Christus, demisit nihil. Tertullianus de Monogamia: *Et adeo in Christo omnia reuocantur ad initium, vt & fides reuersa sit à circumcissione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit: & libertas ciborum, & sanguinis solius abstinencia, sicut ab initio fuit: & matrimonij indiuiduitas, sicut ab initio fuit: & repudij cohibitio, quod ab initio non fuit, & postremo totus homo in paradysum reuocatur, vbi ab initio fuit: & in libro de ieiuniis: Æque post diluuium in reformatione generis humani sufficisse vnā interim legem à sanguine abstinendi, permissō vsu ceterorum.* Huc respiciens Leo Imperator, vbi vetat sanguinem edi intestinis, velut tunicis, infarctum, ait tum veteris tum nouæ Gratiae tempore, rem illam habitam nefariam. Et certe præcepti illius, sicut obseruatio, non nimis superstitiosa, est facili, ita causæ honestæ admodum. Nam si quod naturale est spectamus, solent quæ tali alimento vtuntur gentes, efferari, quod in America maxime perspectum est: si vero id quod morale est, optima & apertissima significatio est, à vindicta abstinendum. Nam qui se vindicat, pasci sanguine dicitur. Addit Origenes aliam causam, quod dæmones pasci sanguine crederentur. Neque vero Christiani veteres hoc præceptum acceperunt tanquam datum ea vna ex causa, vt Iudæorum offensa vitaretur. Nam si id esset, non obseruassent id præceptum cum certo vitæ periculo, etiam vbi non aderant Iudæi: at hoc fecisse eos constat. Biblis, apud Eusebium, Historiæ v. 1: *πῶς αὐτὴ παρὰ τὰ φάρμακα οἱ τοιοῦτοι οἷς μὲν ἀλόγων ζώων αἷμα φάρμακόν ἐστιν;* Testis & Tertullianus Apologetico: *Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus: qui propterea quoque suffocatis, & morticinis abstinemus, ne quo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. denique inter tentamenta Christianorum, botulos etiam cruore distentos admonetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quæle est, vt quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis?* Octavius apud Minutium: *tantumque ab humano sanguine cauemus, ut nec edulium pecorū in sibus sanguinem nouerimus.* In canonibus

Apostolicis, qui liber antiquissimos Christianorum mores continet, legimus : *εἰ τις ὀπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τῷ καθολοῦ τῷ ἱερατικοῦ φάργη κρέα ἐν αἵματι ψυχῆς αὐτοῦ, ἢ θνησιμαῖον ἢ θνησιμαῖον, καὶ παρέρεισθαι ; τὸτο γὰρ ὁ νόμος ἀπέειπεν· εἰ ὃ λαϊκὸς εἴη, ἀφορίζεσθαι.* Neque vero initiis Christianismi inclusa fuit hæc observatio, sed magna sollicitudine ad sequentia sæcula transmissa est. Pro Oriente testis sit Gangrensis Synodus Canone II, *εἰς ἐσθίοντα κρέα, χωρὶς αἵματος & εἰδωλοθύτου καὶ πικρῆς, μετ' ὀλαβείας καὶ πίστεως, καὶ τρεῖς ὡς αὐτὸ δὲ τὸ μεταλαμβάνειν ἐλπίδα μὴ ἔχοντα, ἀνάσσειν ἔστω.* Renouavit hoc interdictum Synodus in Trullo, Canone LXVII, & Leo Imperator, ut modo cœpi dicere, Nouella LVIII. Pro Occidente testimonium habemus Synodi Vvormatiensis sub Ludouico Pio cap. 65 : Et Papæ Zachariæ epistolam ad Bonifacium, Archiepiscopum Moguntinum : Adamum Bremensem cap. 20 : & libros pœnitentiariorum complures, qui sanguine vescentibus pœnas imponunt canonicas. Et hæc quidem de sanguine. Sed cur *πικρὸν* additur? Nimirum quia solebant Græci, & gentes aliæ, ut ex Athenæo duobus in locis discimus, in deliciis habere τὰ πικρὰ, id est, carnes in quibus exacta diligentia asseruatus erat sanguis, ut ita cum eo sanguine, intus retento, coquerentur, quod & ipsum erat contra legem de sanguine non edendo. Hac de causa & in Gangrensi Synodo *πικρῆς* diserte fit mentio, ut & *εἰδωλοθύτου*, ex hoc scilicet Apostolorum præcepto. Magis mirum videri potest quod *θνησιμαῖον* additur in Apostolico qui dicitur Canone : & quod Iustinus ait *πικρὸν κρέας ἐν αἵματι ὅτιν ἐστὶ νεκρομαῖον*, cum, ut modo ex Deuteronomio ostendimus, pio incircumciso licuerit edere *נבלה*, quod *θνησιμαῖον* vertunt LXX, quod idem est cum *νεκρομαῖον*, ita ut *θνησιμαῖον* apud Aristophanem Aulis Scholiastes interpretetur *νεκρομαῖον*. Sed intelligenda est hæc prohibitio de morticino aut etiam à feris rapto (nam & *θνησιμαῖον* adjicit dictus canon) quibus adhereret non deductus sanguis, ut plerunque fieri solebat. Tertullianus Apologetico c. 4 cum de sanguine locutus esset : *qui propterea quoque suffocato & morticinis abstinemus.* quæ duo ut paria ponit & Hebræus liber dictus Chulin. Quæ sunt de sanguine edicta in lege per Mosem tradita, huc non adfero, quia ea nullos, nisi Israëlitas, aut qui sponte se legi subjicerent, obligabat. Hunc Canonem si Ecclesia, Apostolorum & antiquitatis reuerentia, in usum reuocare velit, non reluctabor, si absit superstitio, & id caueatur ne de industria, magna sanguinis copia, aut in carne aut extra carnem ad victus delicias asseruetur. Nam rigide illud de suffocato non observatum in Africa suo tempore testis est Augustinus contra Faustum XXXII. 13. Et Zonaras ad Gangrensem Canonem, sanguinem interpretatur *ἑκτέμνους ἐφόδμον & πηγνύμενον*. Balsamo : *χωρὶς ὀπτιοδύτου αἵματος.*

21. Μωσὴς γὰρ ἐκ θρησκείων ἀρχαίων καὶ πόλιν τοῦ κηρύσσοντος αὐτὸν ἔχει ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ πᾶν σάββατον ἀναγνωσκόμενος] Sensus mihi hic videtur esse per ἀντιπροσώπον. Nam quod ad Mosem attinet, non possunt qui ex Iudæis sunt, queri cum

sperti ab alienigenis nostri gregis, quando in nostris non minus quam in Iudaicis conuentibus, Moses, ita vt ab antiquo factum est, legitur, & quidem Sabbatis. Συναγωγῶν nomine veniunt etiam Christianorum Ecclesiae, vt & Iacobi. II. 2. Theophilo Antiocheno, Συναγωγὰ αἱ καλούμεναι ἐκκλησίαι. Christianorum mos vetus, qui diutissime mansit in Oriente, conuenire non minus Sabbati quam Dominicis diebus. Clemens Constitutionum VII. 24. τὸ σάββατον μὲν τοι καὶ τιμῇ κυριακῇ ἑορτάζεται· ἐπὶ τὸ μὲν δημιουργίας ἔστιν ἀπόμνησις καὶ ἡ ἀνάστασις. Paria habet VIII. 33. & 67. Asterius Amaseæ Episcopus in Homilia de repudio: καλῶ συνάξεια vocat τὸ σάββατον καὶ τὴν κυριακὴν. Gregorius Nyssenus ἡμέρας ἀδελφαί. Balsamo: ὡς δὲ τῶν ἀρχαίων πατέρων ἐξιστάσθαι δι' ὅλου σχεδὸν ταῖς κυριακαῖς τὰ σάββατα. ideo Constantinus Christianos non minus in Sabbatum, quam in diem Dominicum vadari vetuit, teste Eusebio. Hinc etiam ortum illud, vt sicut diebus Dominicis tanquam lætitiæ diebus non ieiunabatur, sicut docet Gangrensis Synodus Canone XVII. 1: ita nec Sabbatis, excepto vno ante Pascha. Sic ἑορτάς interpretatur Zonaras ad Canonem Apostolicum 53. Ignatius ad Philipenses: εἴ τις κυριακῇ ἢ σάββατον πηδύει, πολλὴ ἐνὸς σαββάτου, χρεοκτόνος ἔστιν. Sabbatum nunquam nisi in Pascha ieiunandum ait Tertullianus de ieiuniis: qui & aduersus Marcionem. IV. priuilegium donatum Sabbato à primordio mundi, dicit, veniam ieiunij. Quare cùm Iustinus, & Tertullianus patres illos ante Mosē negant sabbatizasse, id intelligendum, non de conuentibus, sed de rigido per totum diem otio. Ignatius ad Magnesios: μηκέτι οὐκ ἔστι σαββατίζωμεν Ἰουδαϊκῶς ὡς ἀρχαίαι χρίσταις. Sabbatis autem in illis primorum Christianorum conuentibus, non Euangelia legebantur, sed Mosē מֹשֶׁה, plane vt apud Iudæos Iudai- zantes. Primo id mutauit Synodus Laodicensis, voluitque Sabbatis Euangelia non minus, quam veteres scripturas legi Canone XIX. Manet & nunc ex antiquo mos apud Christianas Ecclesias, vt in Sabbato ante Pascha legatur historia creationis, plane vt apud Hebræos. Dicit ergo Iacobus hac in parte non habere quod querantur Iudæi, cùm in singulis vrbibus, vbi conuentus erant Christianorum, in Sabbatis legeretur Mosēs ἐν ἡμεῶν ἀρχαίων, id est, vt olim, nihil in hoc immutato more. Creditur à Mose fuisse institutum vt lex in Sabbato legeretur. κηρύσσειν, est alta voce pronuntiare, vt Exodi XXXII. 5. Matth. III. 1. & alibi sæpe.

22. τοῖς Ἀποστόλοις & τοῖς πρεσβυτέραις] Vide supra II.

συνὸν ὅλη τῇ ἐκκλησίᾳ] Approbante Apostolorum & presbyterorum sententiam. Sic Laici Synodorum Actis subscribebant, hoc modo, *consentientis subscripsi*. Vide infra XVI. 4. vbi soli Apostoli cum presbyteris nominantur.

Ἰούδαν & ἑπικαλούμενον Βαρσαβᾶν] fratrem illius Iosephi, de quo supra

I. 23.

καὶ Σίλαν] fuit hic inter primos Christianorum Hierosolymis, dictus & Siluanus, vt notauimus supra XIII. 9.

ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς] viros eximios. יְהוֹשֻׁעַ.

L ij

23. γραψάντες δε χεῖρας ᾧ] est & hic rectus pro obliquo, de quo loquendi genere diximus ad Marcum i v. 40.

τοῖς δὲ ἰουδαῖς] incircumcisis. Ad Iudæos fideles nihil hæc pertinent.

χαίρειν.] ita vertit Lucas Hebræum וְשָׁלוֹם.

24. ἀνασπάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν] ἀνασπάζειν dixit, quod Hebræi לְהַנִּיחַ quod LXX vertunt διασπέρειν διασπείρας Num. xxxii. 7. ἀφίσταται καρδίαν Num. xxxii. 9. sensus est: labefactantes animos.

λέγοντες περιτέμνεσθαι] infinitivus pro gerundio, dicentes circumcidendos, nempe fideles.

καὶ τηρεῖν τὸ νόμον] & observandam ipsis legem, id est, illa præcepta, quæ Moses addidit ad præcepta vetera: de iis enim solis querebantur.

οἷς οὐ δίδωμεν λόγους] mandata talia non dedimus. Auctoritatem Apostolorum falso illi suis dogmatibus præscribebant.

ἡρόδοτος ὁμοθυμαδὸν] Vide supra ii. i. v. 12. non parum ponderis addit decreto concors sententia.

26. ἀνθρώποις περιτέμνουσι τὰς ψυχὰς ὑμῶν ὑπὸ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] περιτέμνειν ψυχὰς, id est, τὴν ψυχὴν est vitam periculis exponere. quod παύειν ψυχὴν dixit Iohannes x. 12. & alibi. efficaciter commendant Paulum & Barnabam, ut qui nihil credendi sint facere sui causa, cum propter Christum, & Ecclesiam tot pericula subierint, & subeant quotidie.

27. καὶ ἑαυτοὶ δεῖτε λέγου ἀπαγγέλλοντες τὰ αὐτὰ] præsens pro futuro. ἀπαγγέλλοντες pro ἀπαγγελοῦντες: ut verbis eadem vobis dicant quæ continet epistola, & certos vos faciant epistolam hanc non esse suppositam.

28. ἰδοὺ γὰρ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐλάλει ἐν ὑμῖν] id est, nobis per Spiritum sanctum: ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ.

μηδὲν πλέον ἐπιτιθεῖναι ὑμῖν βάρος] βάρος hic dicitur quod ζυγός, supra 10. ubi dicta vide.

πλεον ἢ ἐπιτιθεῖναι τούτων] præter hæc quæ omnino opus est fieri. est ἐπιτιθεῖναι vox pure Græca: diciturque apud Demosthenem & Plutarchum de iis rebus quæ lege fieri oportet. Subauditur ὄντων. sic dicimus, τὰ λίαν.

29. ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων] immolatitia ea vocant Christiani Latine scribentes: Hebræi זבחי מתים. vide supra 20.

καὶ πνικτῶ] πνικτῶ hic non legit Irenæus, ut nec Cyprianus, & in multis exemplaribus defuisse testatur Hieronymus: forte, quod quantum eius necesse esset, id sub vocabulo sanguinis satis intelligeretur.

δὲ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς] Hebraismus. nam apud Hebræos הוּא littera proprie valet דֵּשׁ, nonnunquam אֵל.

εὖ ποιεῖτε] recte agitis. sic Tertullianus de pudicitia. Vide quæ dicta supra x. 33.

ἐρρωθε] קוּחַת. sicut Latini Epistolam claudunt verbo *vale*, aut *valere*, sic Græci verbo ἐρρωσο vel ἐρρωθε. Sed vetustissimi codices hoc loco sic non

habuere, sed *πνεύματα ἐν τῷ σώματι ἔχον*, quod Irenæi interpres III. 12, vertit *ambulantes in Spiritu sancto*: Tertullianus de pudicitia rectius, *uectante vos Spiritu sancto*. Simili modo *πνευματοφορεῖσθαι* dicunt Patres Græci.

30. οἱ μὲν οὐδ' ὑπολυθέντες] Paulus, Barnabas, Iudas, Silas.

31. ἀναγόντες δὲ] Christiani Antiochenſes.

ἐπὶ τῇ ὡδὲ κλήσας] Multum ipsis placebat, quod viderent, libertatem, qua utebantur, ab Apostolis probari.

32. καὶ αὐτοὶ θεωροῦνται ὄντες] donis Spiritus instructi.

ὁ γὰρ λόγος πολλὰ παρεκάλεισεν τοὺς ἀδελφοὺς] Sermone prophetico. Vide supra IV. 36. XIII. 15.

καὶ ἐπιστήριξαν] supra IV. 22. infra 41. XV. III. 23. 1220.

33. ποιήσαντες ὃ χρόνον] nempe *τίνα ποιῆν χρόνον* Ciceroni est tempus ponere. Vide quæ dicta ad Matth. XX. 12. & ad Apoc. XIII. 5.

ἀπελύθησαν] id est, potestas eis facta abeundi, si vellent. Abiit autem primum Iudas solus, postea cum Paulo & Barnaba Silas.

μετ' εἰρήνης] cum faustis precibus. sic *εἰρήνη* sumitur Matth. X. 13.

πρὸς τοὺς Ἀποστόλους] Manuscriptus ille, ut multi, alij rectius. *πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς*.

34. ἰδοὺς ὃ Σίλας ἐπιμείναι αὐτῷ] Hoc comma Manuscriptus ille non habet; ut nec interpres Syrus. Habent tamen Latinus, Arabs & libri alij.

35. διέτερον ἐν Ἀντοχείᾳ] Aliquot dies post Iudæ abitum subſtitere.

καὶ πᾶσαν πόλιν] per Syriam, Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Lyciam.

36. ἐπισκεψάμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμεῖς ἐν οἷς κατηγάγαμεν τὸν λόγον τῷ Κυρίῳ πῶς ἔχουσι] Hebraïca locutio, pro *ἐπισκεψάμεθα πῶς ἔχουσιν οἱ ἀδελφοί*, &c. sic infra XVI. 4.

37. Βαρνάβας ὃ ἐβουλόσατο συμπρολαβεῖν τὸ Ἰωάννην καὶ κλησύνμον Μαρκον] cognatum suum, ut censent veteres ex loco Coloss. IV. 10 Manuscriptus ille vetus ut multi alij, pro *ἐβουλόσατο* habet *ἐβόλετο*. quomodo legit & Syrus.

38. Παῦλος ὃ ἤξις] æquum iudicavit. Sic Luc. VII. 7.

τὸν ὑποστάντα αὐτῷ ἀπὸ Παμφυλίας] Hominem qui labores & pericula defugisset, minus aptum putabat tali itineri: & mores potius respiciendos quam sanguinis cognationem, quæ multum sæpe rebus sacris obſtitit.

39. ἐγγίει οὐδ' παρεξυσμός] ἤγρ' quod verti solet *θυμός*, *ὄργη*, *χόλος* item *παρεξυσμός*. Culpa fuit penes Barnabam. ὁ Παῦλος ἐζητεῖ τὸ δίκαιον. ὁ Βαρνάβας τὸ φιλενθροπον aiunt hic Græci, qui & illud notant, seueritatem hanc Pauli profuisse Marco, qui per eam monitus, fortior in posterum sit factus, & ut talis, à Paulo salutetur dicto ad Colossenses loco.

ὥς χειροδύωαι αὐτοὺς ἀπὸ ἀλλήλων] Ut olim Abrahamus & Lothus, salua amicitia Gen. XIII. 9.

ὡς δοθῆναι τῇ χάριτι τῇ Θεοῦ ὑπὸ τῆς ἀδελφῶν] commendatus diuino fauori. ut supra XI. V. 26.

L. iij

41. καὶ Κιλικίαν] nempe vbi fratres erant aliqui, ex illa post Stephanum dispersione. Supra x i. 19. xv. 23. Ex Syria scilicet in Ciliciam iuerant quidam, vt alij in Cyprum & Macedoniam.

C A P. XVI.

ΑΤΗΝΤΗΣΕ ὃ εἰς Δέρβιν καὶ Λύσαν] vide supra xiv. 6. 8. 20. 21.

μαθητῆς πρὸς αὐτὸν ὀνόματι Τιμόθεος] Lucæ non ante visus, Paulo autem à pueritia notus: II. Timoth. i. 5. & in multis itineribus ei comes: II. Timoth. III. 10.

ἡὸς γυναῖκες πρὸς Ἰουδαίας πηγῆς] fœminæ ex illis quæ in Iudæa primæ in Christum crediderant. nomen ei Eunice. II. Timoth. i. 5.

παῖδες ὃ ἕλληνας] viri boni incircumcisi. Lex vetabat ex Iudæis ducere extraneas legi non subiectas: feminis autem Iudæis non vetabat nubere extraneo pio, sicut Esther nupsit Assuero. Iudæi multum erant mulieriosi.

2. ὃς ἐμάρτυρεῖτο ὑπὸ τοῦ ἐν Λύσαις ἐκ τῶν ἀδελφῶν] bonæ vitæ testimonium habebat ab iis quibuscum vixerat. Id, quanquam in viro sibi noto, præire volebat Paulus, priusquam ei munus Euangelistæ mandaret, exemplum dans Episcopis, ne quid in Presbyterorum electione faciant suis affectibus ducti, sed sequantur normam.

3. τῶν ἐδέλφησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτοῖς ἐξ ἑσθῆν] nempe in Macedoniam, vbi Timotheus & Silas propinquos quosdam habebant Iudæos gente, fide Christianos, ex illis post Stephanum longe lateque dispersis.

καὶ λαβὼν ἀδείπειν αὐτὸν] Non fuerat circumcisis, quia, vt Thalmudici tradunt, non erat ius matri filium circumcidere patre inuito: Patris enim potestas præualebat.

ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς ὄντας ἐν τόποις ἐμείνοις] in Macedonia quò ire volebat. Sperabat ipsius opera multos ex Iudæis nondum conuersos ad Christum posse conuerti, quorum nonnulli rigidioribus illis sententiis occupati, consuetudinem sermonemque eius declinaturi fuerant, si scissent incircumcisum. Paulus circumcisionis & vsum & omissionem ex temporum locorumque vtilitate metiri nouerat. Et in his rebus dijudicandis lumine fuit perfusus maiore quam alij Apostoli.

ἡδυσαν γὰρ πάντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι ἕλληνας ὑπῆρχεν] Constructio Hebraizans, qualem sæpe habuimus & proxime xv. 36. Cum Græcum scirent parentem eius fuisse, ipsum quoque suspicati essent religionis esse Græcanicæ. Manuscriptus simplicius habet: ἡδυσαν γὰρ πάντες ὃ π. ἕλληνας ὁ πατήρ αὐτοῦ ὑπῆρχεν.

4. παρεδίδωκεν αὐτοῖς] de hac voce vide Matth. xv. 2.

φυλάσσειν τὰ δόγματα] decreta. in Græco Danielis sæpe inuenitur δόγμα pro

decreto regio. Sic & Luc. II. I. infra XV II. 7. Sumitur de præceptis per Moſem datis, Eph. I I. 12. Coloſſ. II. 14. Apoſtolorum decreta erant quidem leniora quam illa Moſis, & ſalutaria magis, quam quæ à regibus ſolent proficiſci, non minus tamen obligantia.

τὰ κεκρυμμένα ὑπὸ τῆς Ἀποστόλου ἐ τῆς προσηγορίας τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ] quæ conſtituta erant, ſic κείνων ſæpe ſumitur; vt infra XX. 16. I. Cor. V. 3.

5. καὶ ἐπείσθοντες τῷ ἀριθμῷ] 127, aucti ſunt numero.

6. ὁδοῦντες δὲ καὶ τὴν Φρυγίαν ἐ τὴν Γαλατικὴν χώραν] Hæ partes erant Aſiæ minoris.

καλυδόντες ὑπὸ τῷ ἀγίῳ πνεύματι λαλῆσαι τὸ λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ] A Spiritu ſancto, id eſt, per afflatum, τὸν λόγον, id eſt, Euangelium κατ' ἐξοχὴν, vt ſupra VI II. 4. XI. 19. in Aſia, nempe minore. Erant prouinciæ iſtæ vicinæ Bithynis & Piſidis, apud quos iam magnæ erant conſtitutæ ex gentibus Eccleſiæ, vnde facile Euangelij cognitio per Aſiam minorem ſpargi poterat.

7. ἐλθόντες καὶ τὴν Μυſίαν ἐπείσθοντες καὶ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι] iter inire Bithyniam verſus, quæ & ipſa cum Myſia, pars Aſiæ minoris, regni Gog. in Manuſcripto eſt εἰς τὴν Βιθυνίαν.

8. κατέβησαν εἰς Τροάδα] Phrygiæ partem maritimam.

9. ὄραμα] 117.

Ἀγγέλους τοὺς Μακεδόνων ἐστῶς] Angelus Macedoniam curans. confer quæ ſunt apud Danielem X. 12. 13. 20 21.

βοήθησον ὑμῖν] Angelus curator Macedonum ſe Macedonibus accenſet.

10. Διδοὺς ἐπιτάγην ἔξελθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν] Erat quidem Pauli iam antè conſilium ire in Macedoniam, ſed volebat eò ire longo ambitu, tranſeundo Boſphorum.

συμβιάζοντες] argumentum inde trahentes. nempe ex illo viſo nocturno.

11. Διυδρομήσαντες εἰς Σάμοθρακιν] quæ inſula non longe à Troade. itaque à Sarnothrace Germanicus in Troada venit. apud Tacitum Annalium II. Διυδρομεῖν eſt ſecundo vento nauigare: vt infra XX I. I.

τῇ τε ὑποουσίᾳ εἰς Νεάπολιν] Vrbs eſt Edonidis partis Macedoniae, in qua & Philippi. Sed Neapolis in ipſo ſinu Strymonico: introſum Philippi. Vide Ptolemæum.

12. ἐκείθεν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πόλις καὶ κολωνία τῆς Μακεδονίας] ita hæc legenda, nec interſtinguendum inter πόλις & κολωνία. Hæc enim dicit, venienti à ſinu Strymonico primam urbem quæ ſit colonia eſſe Philippos. Paulus Colonias maxime ſequebatur, quod ibi & plus eſſet hominum & gentes variz. Cæſus in L. Colonia. D. de Cenſibus. Colonia Philippienſis iuris Italici eſt. Vlpianus in L. in Luſitania cod. titulo: in Prouincia Macedonia Dyrracheni, Caſſandrenſes, Philippienſes, Dienſes, Stobenſes iuris Italici ſunt.

13. ἔλθομεν ἔξω τῆς πόλεως τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἐντρίχου ποταμοῦ τῆς.] Iuuenalis:

Ede ubi consistas : in qua te quero profectus.

vbi Scholiaſtes : *locus Iudæorum in quo erant.* Philo Synagogas vocat *συναγωγὰς*, quia in illis & legebatur lex & orabatur. Sed etiam quibus in locis Synagogæ non erant, puta ob exiguum Iudæorum numerum, aut quod magistratus non permitterent, habebant Iudæi loca orationibus destinata, procul à turba, & maxime ad amnes, aut mare. Vide infra XXI. 5. Philippis non fuisse Synagogam colligimus & infra XVII. 1.

14. *ὀνόματι Λυδία*] ita dicta à solo natali. nam Thyatira vnde hæc erat, Lydiæ affcribit Stephanus. foemina è Lydia vestium textu nobiles.

πορφυρέωλης] purpuraria : in Glossis : *πορφυρεώλης ριγνιτῆριος*.

ἢ ὁ Κύριος ἀνοιξέτω τὴν καρδίαν] Actiux voces interdum sic sumuntur, vt tacite includant effectum, quanquam is effectus aliquatenus in humana est potestate. Aperuit Deus, illa sinente aperiri, imo etiam aperiente suo modo, vt apparet Apoc. III. 20. Sic trahi dicitur qui trahentem volens sequitur. sic dari id quod accipitur. vide quæ diximus ad Ioh. VI. 37. 44.

προσέλθων τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου] Vt fidem haberet Pauli dictis. Est *μετανομία*. Nam τὸ προσέλθων causa credendi.

15. *ὡς ἡ ἐξαπίσθη*] Vide supra VIII. 12.

εἰ κεκήκατέ με πιστὴν τοῦ Κυρίου ἔσθ] si me putatis ex animo credere, quod profiteor.

καὶ παρέδωκεν ἡμῶς] Habes hoc verbum, eodem sensu apud hunc ipsum scriptorem Euangelio XXIV. 29.

16. *πορόσομεν ἡμῶς εἰς προσδοκίαν*] illam de qua supra 13.

ἔχουσιν πνεῦμα Πύθωνος] Plutarchus de defectu oraculorum : *ὡς αὖτε τοῖς ἐγασπίμοις* Eurycleas πάλαι, νυνὶ Πύθωνας προσταγορόμενους. LXX interpretes vbi in Hebræo nominantur *אֲבִיבִים* ab *אֵבֶב*, quod est vter, vertunt *ἐγασπίμους*, Latinus Pythones. Horum nominum eadem significatio, quam explicat Galenus in Glossis Hippocratis : *ἐγασπίμοι οἱ κεκλεισμένου τοῦ στόματος φθιγγόμενοι, διὰ τὸ δοκεῖν ἐκ τοῦ γαστρὸς φθέγγειν*. Aristophanes Vespis :

Μιμησάμενος τὴν Ἐυρυκλείου μαντείαν καὶ δαγνοίαν

Εἰς ἀλλοτρίας γαστέρας ἐνδὺς κωμωδία πολλὰ χέει.

Vbi Scholiaſtes ad illud : *Ευρυκλείους. οὗτος ὡς ἐγασπίμους λέγει* ἀδήνησι τ' ἀληθῆ μαντιόμοις διὰ τὴν ἐνυπάρχοντος αὐτῷ δαίμονος. deinde : *ἐγασπίται ἢ ἐδρυκλείται ἐκατέρωθεν ἐντυθεῖν πάντες οἱ μαντιόμοι, ὑπὸ Εὐρυκλείου προστὸν τὸ ποιεῖσθαι.* Pytho est vrbs Delphorum vt ad Lucanum diximus. qui ibi vaticinabantur vocabantur *πύθωνες, πυθόληπτοι, πυθυμάντιες*. inde vox serpsit ad similia facientes. Manuscriptus tamen *πνεῦμα πύθωνα*, quod non probem.

ἢ τις ἐργασία πολλὴν παρῆχε τοῖς κυρίοις] *ἐργασία* proprie opificium. per *μετανομίαν* quaestus omnis, vt infra 19.

17. *λέγουσα οὗτοι οἱ ἀδελφοί, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσιν, αἵ πνευμάτιον ἀλλοῦσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας*] Vide similem historiam Marci v. 7.

Malus bonum cum simulat, tum est pessimus.

18. ἀποπειθεὶς ὁ Παῦλος] *Nolens testem sibi spiritum mendacem.*

ὡς ἐλάλῃ σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξῆλθῃ ἀπὸ αὐτῆς] *vtens iure dato*
Marci xvi. 16.

19. ἴδοντες ὁ οἱ κύριοι αὐτῆς] *possunt vnus plures esse domini, non tamen*
in solidum.

ἐκλυσαν εἰς ἃ ἀγορεύει] *obtorto collo, vt loquuntur Latini.*

ὅτι τοῖς ἀρχόντες] *ad duumuiros Coloniae, quosiam dicet στρατηγοῖς, hono-*
ratori vocabulo, sicut Capuae duumuiri praetores se dici volebant. Pari
modo supra qui erat praefrator dictus est ἀνθύπατος. sic decuriones, sena-
tores.

21. καὶ ἐλάλουν ἐν ᾧ αὐτὸς ἐξεπὶ ἡμῖν ὡς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ οὐδὲ ποιεῖν ῥωμαίοις οὐσί] *Cicero de legibus II: suos deos, aut nouos, aut alienigenas coli, confusionem habet*
religionum. Tertullianus vetus ait decretum fuisse, ne quis deus consecraretur,
nisi a senatu probatus. Maecenas ad Augustum, narrante Dione Cassio:
τὸ μὲν θεῶν, πάντη πάντας αὐτὸς τε σέβει καὶ τὰ πάτρια καὶ τοῖς ἄλλοις τιμὰν ἀνίσταται. τοῖς
ὃ ἐξείζοντες τί ποτε αὐτὸ ἐμίσει ἐκόλαζε, μὴ μόνον ἢ θεῶν ἕνεκα, ὧν καὶ φρονήσας
οὐδὲ ἄλλου αὐτὸς πρὸς θεωρημῆσεν, ἀλλ' ὅτι κατὰ πρᾶγμα δαιμόνια οἱ τοιοῦτοι ἀντισφύροντες
πολλοὺς ἀσπαύδουσι ἀλλοθινομένῃ. καὶ τούτῳ ἐ συμμοσίαι, ἐ σοσῆσες, ἐ ταιεῖαι τε γί-
γνονται, ἀπὸ ἧς καὶ μοναρχίαι συμφέρει.

22. καὶ οἱ στρατηγοὶ πεπρήγαντες αὐτὸν τὰ ἱμάτια ἐκέλευον βάδίζειν] *Sic & Dio-*
nysius Halicarnassensis: τοῖς βασιλεύχοις ἐκέλευσαν ἢ ἐσθῆτα τε δεματάρρησαι ἐ
ταῖς βάσιν τὸ σῶμα ξαίνειν. pro quo Liuius libro II: Consules spoliari hominem
et virgas expediri iubent. eodem modo loquitur idem Liuius libro VII. pro
eodem dixit Plutarchus in Cicero ἐσθῆτα περιεχέειν. in Publicola περιεχέειν
τὰ ἱμάτια. in Camillo κατὰρρηγνύναι τὰ ἱμάτια. in Mario περιεχέειν τὸν χιτῶνα.
Valerius alibi ait, nudari iussit, alibi addit veste scissa, spoliatoque corpore.
Cicero septima Verrina: hominem proripi, atque in foro medio nudari, ac de-
ligari et virgas expediri iubet. Seneca in controuersis vt verba legitima re-
fert: ummoue licitor, despolia, verbera. in historia de beato Apollinari: Exuite
eum et cadentes dicite, &c. Liuius XXVIII. laterantibus vestem licitoribus. Se-
neca de ira. I. 16 licitorum describit vestimenta scindentem. Tacitus Hi-
storiarum IV. de Herennio: Protractum e tentorio scissa veste, lacerato cor-
pore.

23. τὸ ἀποφυλάκι] *Paulus Iuriseconsultus carceri praepositum appellat L.*
carceri D. de custodia reorum: optionem carceris Ambrosius. commentari-
ariensem vocat L. de His C. de custodia reorum: & Graeci ex Latino
ἀποφυλάκιον in Nouella Iustiniani XIII: & in Edicto XIII. Hunc com-
mentariensem dictum fuisse Stephanam, & eundem esse cuius Paulus me-
minit, I. Cor. I. 16. XVI. 13. XV. 17 putant Graeci ad hunc locum.

24. ὁ δὲ ἐλάλῃ αὐτὸν εἰληφῶς] *praeciptum. nam ἐλάλῃν inter alia*
praecipere Matth. x. 5. & alibi saepe.

εἰς ἃ ἰσχυρῶς φυλάσσεται] *Augustinus ad Iohannem: Alij mittuntur in*

M

carcerem, & in ipso carcere non omnes, sed pro meritis causarum, in imo. carceris detrahuntur. Sedis intimæ tenebras dixit L. 1. C. de custodia reorum.

καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἡσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον] Scholiastes ad nebulas Aristophanis: εἶδος διαχωτικῆς τὸ ξύλον, ὡς ποδοκράτῃ λέγουσι & ποδοσφάτῃ. fuit tamen discriminis aliquid inter ξύλον & ποδοκράτῃ. nam in veteri lege Attica habemus; διακρίντων ἐν τῷ ξύλῳ οἱ ἑνδεκά ἢ ἐν τῇ ποδοκράτῃ· puro ποδοκράτῃ esse quas ligneas soleas appellat Cicero: ξύλον autem quod ligneam custodiam appellat Plautus. in L. si hominem D. depositi. legimus vinctum vel ad malam mansionem extensum. Hic Græci Scholiastæ malam mansionem exponunt, ξύλον εἰς ὃ ἐμβάλλουσι τοὺς πόδας. Eusebius dixit τὰς ἐν τῷ ξύλῳ ἀφ' ἑαυτοῦ τῶν ποδῶν· quod Prudentius,

*Lignoque plantas inserit
Dinuricatis cruribus.*

Lucianus: τὰ μέλη ἐν τῷ ξύλῳ καὶ κατακλιθεῖν. Iobi xxxiii. 11, vbi in Græco: εἶπα ὃ ἐν ξύλῳ μου ἢ πόδας in Hebræo est τὸ, quod eiusdem libri xiii. 27, alij κάλυμα vertunt, alij κατακλίμα, alij ξύλον εἰρατῆς, alij ξυλοπέδιον. Chaldaïs כִּיָּו aut כִּיָּו est cippus. Quod apud Cedrenum est κακουρχία id latius patet & omnia carceris incommoda complectitur. ἡσφαλίσατο hic est custodiit. μετανυμία. custodia enim securos nos facit.

25. καὶ ὃ τὸ μεσονύκτιον] Quod Varro dixit noctis meridiem audaci translatione.

ὑμνοῦν τὸν Θεὸν] laudes Deo canebant, & gratias agebant pro honore sibi habito, in eo quod pro Christo pati possent. supra v. 41.

26. ὅρατε ὃ σημεῖος ἐγγίηται μέγας] Signum secutura rei magnæ, vt Matthæ. xxviii. 2.

ὥστε συναλεῖσθαι τὸ συνέλευσις τῷ διαχωτικῇ] Simile loquendi genus. Ps. xix. 8. lxxxii. 5. Esai. xxiv. 18.

ἀνελθόντων τῶν ὁδοκατακλιθεῖν αἱ πόδες] vt supra xii. 9.

καὶ πάντων τῶν διαχωτικῶν ἀνέστη] non vni vt supra xii. 7: sed vinctis omnibus, vt scirent Apostolos & sibi, & aliis esse utiles, & per eos solui animorum vincula.

27. ἀσπασμῶδες μάχαιραν ἑμᾶλλον ἑαυτὸν ἀναιρεῖν] metu grauioris supplicij. Solebant enim commentarienses, si effugissent vincti, eandem pati poenam quam vincti passuri fuerant. L. ad commentariensem C. de custodia reorum. ἀνελθόντων autem frequens Græcis & Romanis, neque improbatæ aut Stoicis aut Epicureis: ne Platonici quidem & Aristotelici, omni modo & sine exceptione. Σπᾶν μάχαιραν, est gladium de vagina educere. Num. xxii. 23. 31. Ios. v. 13. Iud. viii. 20. ix. 14. xx. 2. 15. xxv. 35. i. Sam. xxxi. 4. ii. Sam. xxiv. 9. ii. Regum iii. 26. Ezech. xxi. 28. xxvi. 15. Ps. xxxvii. 14. i. Paral. x. 4. xxi. 5. 16. plena locutio est i. Sam. xvii. 51. Dixit & Aristophanes: εἶφος γ' ἑαυτοῦ. Et Strabo iv: ἀσπασμῶδες τὸ εἶφος.

28. μηδὲν παρ' ἑξῆς σεαυτὸς κακὸν] inter Hebræos quæstionem fuisse dubiam, an se interficere liceret, diximus libro II. de iure Belli ac Pacis XIX. 5. Christiani maioris patientiæ debitores & exempla Christi, Apostolorumque eius habentes ob oculos, pro certo semper habuere potius quamvis mortem expectandam, quam sponte sumendam, nisi quod de mulieribus, quarum pudor periclitatur, non nihil dubitatum est. Iustinus Apologetico I: εἰ οὐκ πάντες ἐαυτοὺς φοιδύσαντες τὴν μὴ ἡμετέραν θανάτου ἐμαρτυροῦναι εἰς τὴν αἰδιδύμεναι, ἢ ἐμὴν τὸ ἀνθρώπου γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῶν ἄνθρωποι ἐσόμεθα, ἐναντίον τῆς Θεοῦ βουλῆς ἐκείνῃ ποιούμετες ἐὰν τὸ παρ' ἑξῆς. Clemens Strom. IV. λέγοντες ὅτι ἡμεῖς τοὺς ἐπισηδύσαντες τὴν θανάτου· εἰσι γὰρ πῆρες οὐχ ἡμέτεροι, μόνον τὴν ὀνόματος κοινωνοί, οἱ δὲ αὐτοὺς ὡς ἀδιδόντες ἀδίδουσι τῇ παρὰ τὸν θεμικρὸν ἀπεχθείας, οἱ ἀβελιοὶ θανάτωντες· τοῦτοις ἐξάγειν ἐαυτοὺς ἀμάρτυρας λέγοντες, καὶ δημοσίᾳ κολάζοντες. οὐ γὰρ τὸν χαλεπὸν σῶσαι τὴν μάρτυριαν τὴν πιστὴν, τὸν ὄντως θεὸν μὴ γνωρίζοντες, θανάτου ὃ ἐαυτοὺς ἀποδιδόναι κενά, καὶ ἀπαρ' ἐοῖσι Ἰουδαίων τυμωροφιστὰς ματαίως περὶ.

29. αἱτίσας ὃ φῶτα] Plures lucernas. φῶτα in plurali usurpant Hellenistæ vt Pl. CXXXVI. 7. Hinc dies φάτων, qui & ἐκκαρίων.

παρ' ὅσους τὸ Παύλῳ καὶ τὸ Σίλῳ] Mos hic ab Oriente in Macedoniam venerat cum aliis multis, ab Alexandri Magni temporibus. Vide Marci III. II. V. 33. VII. 25. Luc. V. 8. VIII. 28. 47.

30. Καὶ παρὰ τῶν αὐτοῖς ἐξω] in locum aliquem carceris sub dio positum vt liberius respirarent. vestibula carcerum & salubria loca dixit L. I. C. de custodia reorum.

31. Κύριοι] dominos vocare eos quos honorare velimus receptum tum erat & apud Græcos & apud Romanos. Testis Martialis & alij.

τί μοι δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ] Spem aliquam vitæ melioris ex antiqua traditione, aut ex philosophorum doctrina acceperat.

πίσθισον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν] nempe eâ fide, quæ ad obedientiam flectat animum. Sæpe enim generis nomina pro specie quadam eximia ponuntur.

καὶ σωθήσῃ σὺ ἐν ὁ οἶκός σου] Vives hic Syrus. id est, peruenies sic ad eam vitam, quam expetis.

33. καὶ παρὰ τῶν αὐτοῖς] adductos ad κολυμβήθραν aliquam, quæ erat intra septa carceris.

ἐλουσεν ἀπὸ τοῦ πληγῶν] abluit sanguinem virgis excitatum.

καὶ οἱ αὐτοὶ] Manuscriptus. καὶ οἱ οἰκῶντες αὐτῷ πάντες.

ὡς ἄλλοι] similia exempla dati sine mora baptismi habemus supra VIII. 38. X. 47. XVI. 15.

34. ἀναγὰγόν τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ] in domum suam, vicinam carceri, vt solent esse domus commentariensium.

παρίθηκα ἑσπάζαν] παρὰ τὴν αἰτίαν proprie dicitur de conuiuatore. Luc. X. 8. XI. 6. I. Cor. X. 27. Cicero ad Atticum. Hac ad te scripsi apposita mensa secunda. idem alibi dixit apponere in vasis fictilibus: apponere quod satis est. Helena Paridi:

apposita quæ nunc facis improbe mensa.

ἡγαλλιάσατο πανοικὸν πεπιστευκὸς τῆς Θεᾶς] Participium hîc causam reddit. ideo gaudius est quòd non ipse tantum, sed & tota eius familia tanta luce perfusa esset.

35. οἱ στρατηγοὶ] de quibus supra 19. 20. 22.

Τὸς ῥαβδούχοις] Censuram in versione retinendam vocem rabduchi. Quam enim & Plutarchus & glossaria lictores Græce ῥαβδούχοις vocant, ipsa tamen vox Græca quosvis magistratuum ministros significat, quod bacillum, qui Græce ῥάβδος dicitur, in ministerij sui signum gestarent.

ἀγροῦς δαύλουσιν τοὺς αἰθερότους ἐμῖνοις] subiecit duumuiros poenitentia, quod in plebis commotæ gratiam, indicta causa, cædi iussissent homines aduenas contra morem Romanum. Paulum autem ius habuisse ciuitatis Romanæ nondum videntur scisse.

37. δὶκαρτες ἡμῶς δημοσίᾳ] dicuntur duumuires fecisse quod fieri iusserant. Et multum auget iniuriam, quòd facta erat in publico. vide L. prætor in fine D. de iniuriis.

ἀνταρτίους] Contra ius gentium & Romanorum: de iure gentium audi Hesiodum:

Μηδὲ Νίκεω δολέως πρὶν ἀμφὸν μῦθον ἀκούσθης. & Senecam Medea:

Qui statuit aliquid parte inaudita altera,

Æquum licet statuerit, haud æquus fuit.

De iure Romano testis Cicero: *causa cognita possunt multi absolui, incognita nemo condemnari potest.* & Tacitus Historiarum I: *inauditi atque indefensi tanquam innocentes perierant:* & Historiarum III: *quamuis inuisum & innocentem, more tamen audiendum.* Testis & Tertullianus peritus sane Romani iuris in Apologetico: *inauditum si damnant, inuidiam iniquitatis merebuntur.* idem aduersus nationes: *Quando non licet indefensos & inauditos omnino damnari.* Apuleius IX. Milefiarum: *Nec ad instar barbarica feritatis, vel tyrannica impotentia damnetur aliquis inauditus.* Saluianus fine libri VIII. *Sed in urbe illa non tam hominum fuerunt hæc beneficia, quam legum. interfici enim indemnatum quemcunque hominem, etiam XII. tabularum decreta vetuerunt.*

αἰθερότους Ῥωμαίους ὑπαρχόντας] Est Synecdoche, qualis Matth. XXVIII. 44. Nam ius ciuitatis Romanæ solus habebat Paulus, ut videbimus infra XXII. 25. Ciuem Romanum omnino virgis cædere non licebat per leges Porcias & Sempronias: quanto minus causa indicta? norat Paulus ad innocentiam & causæ bonæ præsidium etiam legibus uti.

οὐ γὰρ] Ἀπεισώπαις. Non enim ita agi rectum est.

ἡμῶς ἐξαγαγέτωσαν] tanquam innoxios. Sic magistratus Apuleium solatum veniunt, Milefiarum III.

38. καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούοντες ὅτι Ῥωμαῖοι εἴσι] Simile vide infra XXII. 29. Metuebant Maiestatis crimen, quod Verri minatur Cicero circa finem

Verrinæ ultimæ. ita enim constituerant leges, vt in ciue Romano læso, ipsa Populi Romani maiestas læsa crederetur.

39. παρεχέσσαν αὐτοὺς] Consolati sunt eos, dicentes, indignos eos esse ea, quam acceperant iniuria. Vide Terentium Adelphis Act. II. Sc. I.

ἡρώπων ἐξῆθ' ἐν τῇ πόλει] Hoc obtentu, ne quid triste ab irata plebe paterentur.

40. εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν,] id est, in Lydiæ domum. sic in Comœdiis: *Eamus ad me.*

παρεχέσσαν αὐτοὺς] Hortati eos sunt vt in fide constantes manerent, quanquam se abeuntibus.

καὶ ἐξῆλθον] nempe tum ne periculis se ingererent non necessariis, tum quia Macedonia, quam ipsis Deus commendauerat, latius patebat.

CAPVT XVII.

Ἰοδύσαντες ἢ τὴν Ἀμφίπολιν] Urbem vicinam Philippis, vt ex Ptolemæo liquet.

καὶ Ἀπολλωνίαν] Eam quam Mygdoniam vocat Ptolemæus. Erat mari adlita, Corinthiorum & Corcyræorum Colonia. quam describit Cæsar III belli ciuilibis, & Strabo

libro VII.

ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην] Est vrbs præclara Macedoniæ ad finem Thermaicum vt ex Strabone, & Ptolemæo cognoscere est, condita à Philippo Amyntæ filio post victoriam de Thessalis, vnde vrbi nomen.

ὅπερ αὐτὴ ἡ συναγωγή τῆς Ἰουδαίων] Articulus additus significat Philippis, Amphipoli & Apolloniæ nullas fuisse Synagogas: sed si qui ibi essent Iudæi, eos Synagogam adijisse Thessalonicensem.

2. κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου εἰσῆλθον πρὸς αὐτοὺς] Hebraïstus pro: εἰς Παῦλον καὶ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ εἰσῆλθον. Mos erat Paulo primum adire Iudæos & ipsi afferre Euangelij sermonem. supra XIII. 46.

3. διλέγεται αὐτοῖς ἀπὸ τῆς γραφῆς δεικνύων καὶ ὡς προφητῆς εἶπεν καὶ ὡς κηρύττει ἐν μέσσοις] puto rectius distinguere διλέγεται αὐτοῖς, ὡς τῆς γραφῆς δεικνύων καὶ ὡς προφητῆς εἶπεν. multa cum illis disserēbat, & ex scripturis apertum faciebat, & ob oculos ponebat Christum debuisse pati. ὡς προφητῆς εἶπεν intellige ἐν ὧν αὐτῶν. quæ plena locutio reperitur Exod. XIX. 7. XXI. 1. Deut. IV. 44. Locis scripturæ iidem vsus est Paulus, quibus Christus in eadem re Luc. XXIV. 26. 27.

ὅτι ἐγὼ καὶ Ἰσίδωρος ὑμῖν] transitio ab oratione obliqua ad directam, frequens & aliis & nostris maxime Scriptoris.

4. καὶ ὡς ἐκκλησιασθέντες τῶν Παύλου καὶ Σίλας] ἡμεῖς, additi fuere Paulo & Silæ. sed in ἐκκλησιασθέντες plus aliquanto est, & significat plane illos additos fuisse Paulo & Silæ, sicut res hereditaria apud Hebræos. vtius

M iij

hoc verbo & Lucianus. συλληγοῦμαι pro eodem dixit Aristides.

ἦν τε σεβόμενων Ἑλλήων πολὺ πλῆθος] hic σεβόμενοι Ἕλληνες sunt iidem quos Hebræi vocant תידיאן pij ex gentibus, qui legem quidem Moſis non ſuſceperant, ſed idololatria & pravis moribus relictis, vnum colebant Deum, & nemini faciebant iniuriam; qui gradus erat ad Chriſtianiſmum.

γυναῖκων τε ἦν ἀφρότων] ex Matrónis. Vide ſupra XIII. 50.

5. ἦν ἀρρέσιων πναε] Ammonius: Ἀρρέσιος ἐὰν ἀρεσπαροῦτόνως, σημαίνει τὸν πονηρὸν πὲν ἐν ἀγορᾷ τε θρασυμάρτυρον· ἐὰν δὲ ἀρεσπασαυμάρτος, σημαίνει τὸν ἐν ἀγορᾷ πρῶτον. Hi ſunt quos circumforaneos vocant Latini, Liuius libro IX forenſem factiōnem, Plautus ſcurras Trinummō, quos ſic graphice depingit:

*Nihil eſt profecto ſtultius neque ſtolidius,
Neque mendaciloquius, neque argutum magis,
Neque confidentiloquius, neque periurius,
Quam urbani aſſidui ciues, quos ſcurras vocant.*

ἀρρέσιοι σύρφυκις Clementi Alexandrino: ἡδὴ ἀρρέσια Theophrasto.

ὀχλοποιήσαντες] ὀχλοποιεῖν eſt τῷ π, quod συσποφιλῶ ποιεῖν vertitur apud Amosum.

τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος] Iudæis, qui Hebræice γῆση: Hic fuit ex Iudæis illis Chriſtianiſ, qui ex Iudæa in Syriam, ex Syria in Macedoniam venerant.

6. ἐπὶ τοῖς πολιτάρχαις] Vox Græca eodem modo facta quomodo Βοιωτάρχαι illi urbis præfecti: Hi gentis Bæoticæ.

οἱ τῶν οἰκουμένων ἀναστατάσαντες] qui terrarum orbem ad res novas excitaverunt: ſic ἀναστατῶν & infra ſumitur XXI 38. Politici qui sæpe dogmata vera à falſis, ſalubria à noxiis non norunt diſtinguere, omnia noua ſuſpecta habent; id Evangelio vehementer obſtitiffet, niſi Deus ingenti Spiritu diſſlaſſet iſta conſilia.

7. οὐκ ἀποδέχεται] in Gloſſis ἀποδέχομαι ſuſcipio, excipio. ſic uſurpatur hæc vox Tobie VII. 9. I. Macc. XVI. 15. frequens vox hoc ſenſu & apud Poëtas, & apud hiſtoriarum ſcriptores Græcos.

ἐπὶ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς βασιλεῦσι] Neque enim aut olim populus Romanus, aut poſtea Cæſares permiſere in regionibus deuictis, quendam regem dici, niſi ſuo permiſſu. Liuius commemorat à Maſiniſſa gratias actas Senatui, quod Scipio eum regem appellaffet: & Cicero pro Deiotaro, & in Aruſpicum reſponſis, & in Epiſtolis, non ſemel Deiotarum ait à Senatu regem appellatum. Salluſtius in bello Iugurthino narrat Maſiniſſæ nepoti à Metello non conceſſum ut ſellam iuxta eum poneret, quod iſ honos eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellauiffet. Ariouiſtum à populo Romano regem appellatum docet nos in Commentariis ſuis Cæſar: in qua hiſtoria Dion: τῶν κρείστων βασιλέων τῶν τῷ Ῥωμαίων εἰληφέναι: qui & de Iuba, βασιλὸς παρασημοῦνται. Valerius Maximus refert à Pompeio Ariobarſanis filiam regem appellatum.

βασιλεία λέγοντες ἔπειον ἢ Ἰησοῦς] non Iudææ tantum, de quo apud Pilatum accusatus Iesus fuerat, sed totius humani generis. Nam Christiani Iesum vocabant κύριον, quod in hoc libro sæpe; sæpissime vero in Paulinis litteris occurrit. Hoc autem idem valet quod βασιλεύς. Apoc. i. 8. xv. 3. xvii. 14. Non magis quam Pilatus intelligebant isti Macedones, regnum Christi eius esse ingenij, vt regibus mundi huius non obstaret, imo & illorum firmaret imperia multis modis. Simile vide Iohan. xviii. 36. 37. ἔπειον, id est, alium à Cæsare, qui se κόσμον κύριον dicebat, vt est in L. Ἀξίωσις D. ad legem Rhodiam.

8. ἔθεσάν τιν' τὸν δῆλον καὶ τοὺς πολιτάρχας] id est, animos & populi & magistratum non parum commouerunt, metu ne quid in Imperium Romanum committerent.

9. καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν ὡς καὶ τὸ ἱάσθης] Est vox Romani iuris, satis accipere, cui respondet satisfdare, vnde satisfdatio ἱκανοδοσία Theophilo: sicut satisfacere ἱκανὸν ποιῆσαι. Marci xv. 15. Sunt enim hæc pari modo dicta. L. i. D. qui satisfdare cogantur. Satis accipere frequens in iure, vt initio L. i. D. vt in possessionem legatorum. Satis accipit, cui cauetur, quantum legi aut iudici aut viro bono satis est. Iason hic & amici eius satis dederunt iudicio fisci Paulum & Silam, si opus esset, quod non euēnit. ita interpretati sunt hunc locum recte & Syrus & Arabs.

10. εἰς Βέρεαν] Est vrbs Macedonia non procul à Polla. Plin. iv. 10. Ptolemæus in Macedonia.

οἵ τινες] Paulus & Silas.

ὡς ἐξ ἑρμούμοι] vbi Beræam venerant.

11. οὗτοι δ'] Nempe Iudæi Beræenses. nam præcessit τῷ Ἰουδαίῳ post Berææ mentionem. Huc ergo refertur illud αὐτοῖς.

ἀκούσαντες ἄλλαν τῇ ἐν ὁμιλίᾳ] Genitiuus hic significat alterum membrum comparationis. ἀκούσαντες autem Patres Græci interpretantur ὁμιλίαν, non æque duro erant animo: audiebant patienter: cogitabant de re: inquirebant. Erant ἀδελφοὶ καὶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ: Erant magis πελάγιοι καὶ τὴν ζῴην αἰώνιον. Volebant facere voluntatem Patris, eoque melius cognoscebant de verbo Ioh. vii. 17. In Glossario. ἀκούσας, ingenuus. Vtrunque primitiuam significationem habet de origine, translata ad animum. sic & Latini dicunt ingenium liberale. Iosephus de iis qui Antiochi impiis iussis non obsequebantur xii. 7: οἱ δ' ἀνιμωμένοι καὶ τὰς ψυχὰς ἀκούεις οὐκ ἐφείνησαν αὐτοῖς. Plutarchus in Homericis quaestionibus: ἴσθ' ὅτι αὐτῶν φιλοσόφων δόγματα, καὶ τὸ ἀδελφικὸν ἢ τὴν ἀρετὴν, ἔχουσιν μὲν ἀρχαῖοι τῶν ἀγγέλων, ὑποδὲ πάντες εἰς τὸ πλεονεκτήματα.

οἱ τινες] qui Iudæi Beræenses.

ἐθέσαντο τὸ λεγόν] id est, crediderunt verbo, vt hic explicant Græci. Eadem locutio supra xi. i.

μὲν πάντες μεθυμένας] ככל לבב: animo alacri. sic μεθυμένα sumitur,

Sir. XLV. 32. II. Cor. VIII. II. 19. IX. 2.

ἀνακρίναντες τὰς γραφὰς εἰ ἔχοι τὰυτὰ οὕτως] non quod dubitarent de veracitate Pauli & Silæ, sed vt Prophetica scripta cum illorum verbis conferendo, magis magisque in veritate confirmarentur, & haberent vnde alios conuincerent. Ἀνακρίνῃ hic est quod ἐρῶν Ioh. v. 39. ῥῥη. nam id vtraque illa Græca voce vertitur.

12. πολλοὶ μὲν οὐκ ἔξ αὐτῶν ἐπίστευσαν] Ex Iudæis aliorum exemplo.

καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν ἀρχιμόνων] quædam etiam ex Macedonicis matronis. Vide supra XII. 30.

13. σιλλῶντες τῶν ὀχλοῦ] σιλλῶν multis vocibus Hebræis respondet. hic tantundem valet quantum σείν, τινε concitare, irritare aduersus aliquem.

14. πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τῷ πύλασαν] Habet quidem Manuscriptus ille & alij, ὡς : sed ὡς verius arbitror, & deductum quidem Paulum ad oram maris tanquam nauigaturum, & famam ita sparsam, cæterum re ipsa prope- rasse eum terrestri itinere Athenas.

ἐπιμύθοντες τι ὅτι Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ] in Macedonia vbi consanguineos habebant.

15. οἱ δὲ καθεστῶντες τῷ Παύλῳ] Qui Paulum deducebant mandatu Thessalonicensium, in Manuscripto est καθεστάνοντες.

καὶ λαβόντες ἐντολὴν] à Paulo.

16. παρεξέμειπε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ] commotus ei fuit animus. לב שמתם Pf. CXLIV. 4. vbi Græci ἐξέσχεθη ἡ καρδία. Similis locutio Ioh. XII. 27. XIX. 21. XIV. 1.

κατέιδωλον οὖσαν τῷ πόλιν] Vocem κατέιδωλον finxit Lucas, ad exemplum vobis κατέιδος, quod est interprete Polluce λατῶν διοῖς. Quos deos vocabant Græci, eos Christiani εἰδωλα. Paulus Hebraïce dixerit, עובדיה עברה ורה. Athenæ vrbs sanctorum referta, Cicerone de Aruspicum responsis.

17. καὶ τοῖς σιβορμῆαις] Nempe τῶν Ἑλληνῶν. vt supra 4.

καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ] vbi res erant venales, & quò maxime populus coibat. Ἀγορὰ τόπος ἐνθα παρέξουσιν τὰ ἄνια, ait Scholiastes ad Acharnienses.

18. ἱερεῖς δὲ τῶν Ἐπικουρείων] Duo genera philosophorum nominat, maxime alienorum à Christiana religione. nam Epicurei neque Mundum conditum à Deo credebant, neque Deo curam esse rerum humanarum, neque vlla præmia aut poenas post mortem, neque bonum aliud quam quod sensibus perciperetur.

καὶ Ἑταῖροι] Stoici vero erant. γενεὴ οἰήσας ἑμπεδοκρίτους.

Negabant sapientem suum, quicquam Ioui cedere: nihil cum Deo debere ob id quod sciret: Iouem plus non posse quam bonum virum: Iouem diutius bonum esse, at sapientem nihilo minoris se æstimare, quòd virtutes eius spatio breuiori clauduntur, quæ habes apud Senecam Epistola LXXIII. Manu quærendam mortem potius quam ferendam, seruitutem, contumelias, aut graues morbos.

συνε-

σωθείαλλον αὐτῷ] Congressi sunt cum eo : translatio est de præliis sumpta, vt apparet Luc. xii. 31. vitur ita sæpe Polybius, quem sequi amat Lucas. Tertullianus de Hæreticorum præscriptionibus, de Paulo locutus : fuerat Athenis, & istam sapientiam humanam affectatricem, & interpolatricem veritatis, de congressibus nouerat.

ὁ ἀερμολόγος οὗτος] Σπερμολόγοι proprie aues quæ fata depascuntur, vt ait Scholiastes ad aues Aristophanis. Cæpit hinc transferri ad eos, qui aris imposita auferrent : vt ait Vlpianus ad Demosthenis Orationem de Corona, vbi Æschini hoc nomen datur. longius transferri cæpit ad omnes inhonesto quæstu se sustentantes. Hinc Σπερμολόγα ῥήματα, & ἀερμολογία ναυπηγῆ, apud Plutarchum. Eustathius ad E. Odysseæ. Ἰστέον ὅτι ὡς ἀερ ἐν ταῦτα τροπικῶς ἐρρέθη, ἀέρμα πνεύς, οὕτω τὰ ῥήματα καὶ τὸ ἀερμολογῆν ἐπὶ τῶν ἀλαζονδορμῶν ἀμεθόδως ἐπὶ μαθήμασιν ἐκ τῶν ἀδρακονοματίων. Εὐπολις λέγειται τὸν φυσικὸν Περσέωνος δακτυλίου ἐν τῷ· ὅς ἀλαζονδῶν] καὶ ἀλιπίεως ἀπὲρ τῶν μεταώρων, τὰ ὅτι ἡραμῶν ἐσθλεί. ὁ δὲ κυρίως, φασὶ, ἀερμολόγος & ἀερμολόμος εἶδος ἐστὶν ὀρέου λεωάρμου καὶ ἀέρματα, ὃς οὖν Ἀπτικοὶ ἀερμολόγοι ἐκάλουν τοὺς ποδὶ ἐμπόεια καὶ ἀγροῦς δακτύλους, διὸ τὸ ἀλαλέγειν καὶ ἐκ τῶν φορτίων, φασὶν, ἀπορρεῖν καὶ δακτυλῶν. ἐκ τούτου ὅτι τὴν αὐτὴν ἐλάττανον κλίσιν καὶ οὐδένος λόγου ἄξιον. Tatianus coniungit πλεωαίους καὶ ἀερμολόγους.

Ξένων δαιμονίων δοκεῖ κατὰ γὰρ εἶναι] Non rarum id Athenis, publico scito extranea numina admittere. Strabo de Atheniensibus : πολλὰ τῶν ξενικῶν ἱερῶν παρεδίδεστο. priuatim id non licebat. ideo Socrates accusatus, tanquam ἔτερεα καὶ κενὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος, vt Laërtius loquitur.

ὅτι ὁ Ἰησοῦς & τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦς ἀντιτάλλεται] sub resurrectione intellige etiam omnem potestatem in cælo & in terra, & iudicandi mortuos & viuos, quam Iesu Paulus tribuebat. Vide infra 31.

19. ὁπλαβορμῶν καὶ αὐτὸν] manu leniter prehensum.

ὅτι ὁ Ἀρεῖον πάρον ἡγάζον] non ad iudicium, sed quod ibi multi esse solerent homines eruditi, senatores, oratores, & alij. Vide infra 34.

διναίμεθα γινώσκαι] Licetne nobis per te discere, quod sit tuum dogma, cuius sis in philosophia sectæ?

20. ξενίζοντα γὰρ πᾶσι] non audita. sic ξενίζουσιν συμφορὰς βασιλείαν dixit scriptor II. Macc. ix. 6.

ἢ αὐτὸν λέγει τὰυτα] idem loquendi genus habuimus supra II. 12.

21. καὶ οἱ ἐπιδημιῶντες ξένοι] peregrini qui ibi ad tempus diuersabantur, facile & hi imbibebant ciuium vitia.

εἰς οὐδὲν ἔπαιον ἀπαύειν] vacabant. sic & Marc. vi. 31.

ἢ λέγει τὴν καὶ ἀπαύειν καμνότερον] Demosthenes Philippicâ IV : τοσούτων χρόνων ἀπουδάξτε, ὅσον αὐτὸν κατὰ ἀκούοντες καὶ ἀπορροαγὰς τῇ πᾶσι. idem in responso ad Epistolam Philippi : ἡμεῖς δὲ, εἰρηστέαι καὶ ἀγαθὰς, οὐδὲν ποιῶντες ἐνθάδε κατὰ μέτρα, μέλλοις αἰεὶ καὶ ψιφίζομενοι, καὶ πυνθανόμενοι καὶ τὴν ἀγροῦν, εἴτε λέγειται πᾶσι. Vides illic dici πᾶσι, quomodo hic καμνότερον, comparatiuum

N

propositiuo. Sic & apud Platonem: ἡ καμώτερον, ὡς Σωκράτης;

22. καὶ πάντα ὡς δισδαιμονεστέροις ὑμῶν διαφῶ] δισδαιμών vox est media. δισδαιμονία ἡλκτο τὴ πόλεως Plutarchus: religio ciuitatem inuasit. Laudare voluit Athenienses quod pro copia cognitionis suæ religiosi essent, vt ea insinuatione aditum sibi pararet ad eos docendos rectiora. Erat autem hæc laus propria Atheniensium, religionis studio alios populos vincere. Iosephus aduersus Appionem II: μιμῆσθαι γὰρ οὐ παροῦσαν τινὲν Ἀπίωνος ἀπαρ-
δύσαν, ὅς οὔτε τὰς Ἀθηναίων τύχας, οὔτε τὰς Λακιδαιμονίων ἐνένοησεν, ὧν τοὺς μὲν ἀν-
δρεοτάτους, τοὺς δὲ διασεβέστας τῶν Ἑλλήνων ἅπαντες λέγουσιν. Sophocles Oedipode Coloneo:

“Ὅς οὐ γὰρ εἶπες γὰρ τοὺς ἐπιστάτας

Τιμαῖς σεβίζειν, ἢ τε τῷ δὲ ὑποφέρει.

Lycurgus Orator aduersus Leocratem: εὖ γὰρ ἴστε, ὡς Ἀθηναῖοι, ὅτι ὧς πλείστον διαφέρειτε τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν πόλιν, ὅτι τοὺς θεοὺς δισσεβῶς ἔχετε. &c. Pausanias I: λέλειπται δὲ μοι καὶ παρότρυν, ὡς Ἀθηναῖοις παλαιότερον πῆ ἢ τοῖς ἄλλοις εἰς τὰ θεῖα ἔστι παρουσία. Philostratus IV: ἐπειδὴ φιλοθύτας τοὺς Ἀθηναῖοις εἶδεν.

23. διερχόμενος γὰρ] transiens per urbem.

τὰ σεβάσματα ὑμῶν] Σεβάσματα, Philoni σεβασμοί, sunt ea per quæ dii coluntur, vnde culturas hic non male vertit Latinus. diximus de hoc vocabulo in alteram ad Theffalonicenses.

ἀγνώσῃ Θεῷ] Lucianus: καὶ τὸν ἀγνώστον ἐν Ἀθήναις. &c. τὸν ἐν Ἀθήναις ἀγνώστον. quare dubitari non debet quin fuerint inscriptiones quædam in singulari, Θεῷ ἀγνώστῳ. sicut Laërtius originem huius rei narrans dicit ab Epimenide monitos Athenienses vt sacra facerent τὴν παροῦσαν Θεῷ, id est, ei deo ad quem hæc res pertineret, non addito nomine. Sic Romani: si Deus, si dea es. Macrobius III. 9. Cum Pausanias ait aras Athenis fuisse Θεῶν ἀγνώστον, hoc vult, multas fuisse aras tali inscriptione Θεῷ ἀγνώστῳ. quanquam potuere & aliæ esse pluraliter inscriptæ, aliæ singulariter.

ὅν οὐδὲ ἀγνοοῦντες δισσεβέει] Nota δισσεβεῖν actiue, sic apud Plutarchum ex poëta veteri:

οὐδὲν χάματος δισσεβέειν τοῖς.

Simili constructione, sensu paulum inclinato, δισσεβέειν τὸ ἴδιον οἶκον dixit Paulus I. Timoth. v. 4.

τῶν ἐν ἡμῶν κατὰ γέλω ὑμῶν] Lucanus:

Et dedita sacris

Incerti Iudæa Dei.

id est, Θεῷ ἀγνώστῳ. Samaritani in Epistola ad Antiochum Epiphanem: ἰδρυσάμενοι δὲ ἀνάνυμον ἐν τῷ Γαλιζίν λεγομένῳ ὄρει ἱερόν. Dion Cassius Iudæorum Deum vocat ἀρρητον καὶ αἰδοῖν. Iosepho deus Iudæorum ἀρχήτης, αἰδώς, ἀρχοντας, ἀναλλοίωτος, κατὰ οὐσίαν ἀγνώστος. Nullum habebat nomen cognitum gentibus: quo vero à Iudæis appellabatur, id vulgo pronuntiare non licebat. Deum esse qui mundum creasset aut non credebant gentes, aut quis is

esset ignorare se fatebantur. Ouidius:

Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille deorum

Congeriem secuit.

Vide quæ iam sequentur, & quæ supra XIV. 15. Sicut illa, ita & hæc oratio egregiam præscribit formam iis quibus negotium est idololatrias ad rectam viam reuocare.

24. *ὅτι ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ*] Vide supra VII. 48. & ibi dicta.

25. *εἰδὲ ὑπὸ χειρὸν ἀνθρώπων θεραπείαι παροδυσμός πρὸς*] sensus est: non ideo à piis colitur, quod eo cultu ipse opus habeat, sed quia id nostri est officij: idem sensus in Ps. L. IO. II. 12. 13. Euripides Hercule furente:

Δεῖται γὰρ ὁ θεὸς, εἴπερ ἐς ὄντας θεὸς

Οὐδενός. ἀνιδῶν οἷός τε δύνῃσι λόγοι.

αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ σωτὴν καὶ πάντα] *ζωὴν καὶ σωτὴν*, id est, *σωτὴν ζωῆς*, ut apparet ex Gen. II. 7. & diximus ad Ioh. III. 5. Deus pater *πανδμήτων* Num. XVI. 23. id est, omnibus animantibus causa viuendi: eximie vero hominum, ut qui & sui, & aliarum rerum dominium ad instar Dei acceperint.

26. *ἐποίησέ τι ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος*] Ex semine vnus Adami, ut eo quoque modo nos omnes quodam naturalis cognationis vinculo colligaret. Misna præter hanc causam adfert & alias, ut ostenderet Deus totum mundum posse esse in vno homine: ut sic rectius Deum esse vnum intelligeretur: ut maior esset admiratio in tanta formarum ac vocum diuersitate.

κατακλινὲν ἐπὶ πᾶν τὸ πρῶτον ἡ γῆ] Ex Gen. XI. 8. est autem *πρῶτον ἡ γῆ*, id quod vulgo dicimus superficiem terræ, cùm Iurisperiti id quod inædificatur vocent superficiem, τὸ πρῶτον vero γῆς, solum.

ὁρίσας περὶ ὁρίσας καὶ τοὺς] Magna quadam prouidentia curauit, ut vbi gens aliqua cœpisset exundare, terræ ei nouæ patefcerent, nemine prohibente.

καὶ τὰς ἐσθλὰς καὶ κακοὺς αὐτῶν] *ἐσθλὰ καὶ κακοὺς* Deut. XXXII. 9. vbi Græci *ὅρια*. ita sufficientes cuique fines attribuit, ut non necesse haberent alienos fines inuadere; neque vero id permissæ fuissent facere, nisi Deus populos quosdam ob graua facinora punire voluisset.

27. *ἡ τοῦ θεοῦ κύριον*] in Manuscripto τὸν θεόν, quia κύριος in his libris plerumque est Iesus.

εἰ ἀεὶ φιλαφῆσται αὐτὸν ἐν ὁρίσιν] iterum *ἐν ὁρίσιν*, pro *φιλαφῆσταις* *ὁρίσιν*. fecit hæc omnia, ut occasionem illis daret se inueniendi velut palpando. Et per *εἰ ἀεὶ φιλαφῆσταις*, ostendit aliquam rei difficultatem. nam palpare aut cæcorum est (vide parietem palmatum Quintiliani) aut noctu incedentium.

καὶ οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκείνου ἡμῶν ὑπάρχοντα] Nempe vi potentiae suæ: neque enim ad subtiles disputationes de præsentia essentiali Dei, de qua

variæ fuere & philosophorum & Iudæorum & Christianorum sententia, Athenienses vocat Paulus, sed ad ea quæ rebus sentiebantur. Porphyrius oraculum citat:

Πάντα Θεῷ πλήρη· πάντῃ Θεός ἔστι Φανήθη.

Iosephus ubi verba Solomonis de templo explicat: Σὺ γὰρ, εἶπεν, οἶκον μὲν αἰώνιον ἔχεις, ὃ δὲ ἀπολεῖ, καὶ ὧν σαυτὴ εἰρηλότης γαρονότα τὸν οὐρανὸν οἰδαίμεν & αἰεταὶ καὶ γλῶ καὶ θάλασσα, δι' ὧν ἀπάντων, ἐδὲ τούτοις ἀκούμενος, καχώρηκας. Apud eundem Iosephum Aristæus: τὸν γὰρ ἀπαντα συστητάμενον Θεὸν & οὗτοι (Iudæi scilicet) καὶ ἡμεῖς (Græci) σεβόμεθα, ἐτόμως ὑπὸ τῇ σύμπασι ἐμφύειν τὸ ζῆν, ἢ ἐπακλῆσαι αὐτὸ νοήσαντες. Zenonis sententia apud Diogenem Laërtium: εἰς ἀπαντὴν τὴν κόσμον μέγας δῆκεν ἢ νοῦν καὶ θάπτερ ἐφ' ἡμῶν. Seneca Epistola XL I: *prope est a te Deus: tecum est: intus est.* LXXIII: *Miraris hominem ad Deos ire? Deus ad homines venit: imo quod propius est, in homines venit* LXXXIII: *Nihil Deo clusum est: interest animis nostris, & cogitationibus mediis internenit.* Dion Chrysostomus: ἀπε γὰρ οὐ μακρὰν ἐδί' ἔξω τῷ Θεῷ διακισμένοι, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μίσω πεφυκότας ἐκείνῳ. *mox πανταρχὸν ἐμπιπλάμενον δὲ θείας φύσεως.* Proclus ad Timæum: οὐδινὸς γὰρ ἀφείσκη τὸ θεῖον, ἀλλὰ πᾶσιν ἔξ' ἴσου παρέστιν. idem sensus apud scriptores Christianos. Minutius Felix: *Non solum in oculis Dei, sed & in sinu vivimus.* idem: *ubique non tantum nobis proximus, sed infusus est.* Clemens Strom. II. de Deo: εἰργάτω βέβηκεν. Arnobius I: *Non quod incedimus, quod spiramus, & vivimus, ab eo ad nos venit?* idem VII: *Deo longum nihil omnino est, cui punctum terra est, & sub nutu omnia constituta.* Saluianus II: *Docens insitam inter virtutes sacras nostram esse substantiam.* Si quis plura velit, consulat Arrianum Epictetorum I. 14: Nazianzenum oratione I: Ambrosium in Ps. xviii.

28. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν & κινέμεθα & ἵσμεν] Est Hebraismus. in ipso, id est, per ipsum, ipsius beneficio. Per ipsum existimus: ipse nobis vitam homini congruentem, & motus tali vitæ respondentes dedit.

ὡς καὶ πινὲς ἤν' καὶ ὑμᾶς ποιητῆς εἰρήκασι] non mirum si Cilix Paulus Cilicem Aratum, vel in patriæ communis honorem, legerat.

τῷ γὰρ καὶ ἡμῶς ἵσμεν] Animo scilicet. loci huius Aratei paraphrasin habes apud Festum Auienum, ubi hæc inter alia:

Flos & flamma animæ qui discurrente meatu

Mentis primigenæ penetralia diu resoluens

Implevit largo venas operatus amore.

Quod de Ioue dixerat Aratus, id vero Deo aptat Paulus, quia & sapientiores Græci per Iouem Deum summum intelligebant. sic Aristæus apud Iosephum ait Deum Iudæorum esse Deum vniuersi, quem ζῆνα vocant Græci.

ἡμῶς οὐκ ὑπάρχοντες τῷ Θεῷ] accommodat se poetica locutioni Paulus. Significat autem nos mente potissimum ad Deum accedere, ac propter hanc similitudinem filios eius dici. Vide quæ diximus ad finem III. Lucæ.

In Nouo vero Testamento grauiore de causa filij eius dicimur, quod bonitatem eius imitemur: rursus aliter per resurrectionem eius filij erimus, beatitudinis consortio.

οὐκ ὁφείλομεν νομίζειν, χρυσὸν ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράματι τέχνης & ἐνδυμύσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶδός μιν] duo spectantur in simulacris: materia & opus. Materia etiam præstantissima, ut aurum, argentum, marmor, multo inferiora sunt homine: opus non potest non ignobilius esse opifice: multum ergo falluntur qui putant talia ad honorem Dei esse idonea, cum purissimus Dei honos sit in cultu abducto ab omnibus rebus sub sensum cadentibus. Vide quæ de ea re attulimus. ad Deut. iv. λίθος hic est marmor, ut Esaiæ xxvii. 19. Ierem. ii. 27. iii. 9. De marmoreis simulacris vide Plinium. *χαράμα*, est id, quod sculpitur. nam *χαράσσειν* sculpere ii. Regum xvii. 11 in Græco. Exprimere voluit Hebræum מַחֲבֵרָה τέχνης qualia opera Praxitelis vel Polycleti. τέχνης ἐμμελέτημα Sap. xii. 10. ἔργον χειρουργίας Deut. xxvii. 5. καὶ ἐνδυμύσεως ἀνθρώπου: quædam non ex arte ad aliquod exemplar ficta, sed facta pro libitu, quales illæ personæ sine corpore, de quibus dicto loco Arnobius. Quod hic ἐνδυμύσεως dicitur, id in Græco Ezechielis ἐνδυμύμα multis in locis, ubi in Hebræo לְבָשִׁתִּי הָיָה דְמוּתוֹ: nam multæ gentes putabant tales in cælo esse deos, quales simulacra exhibebant. Arnobius Libro vi. *Simulacra hæc omnia superiorum sunt imagines numinum. ergo & in cælo habitare dicendus est deus talis ad cuius formam & speciem simulacri huius similitudo directæ est.*

30. ὅτι μὲν οὐκ ἔχοντες τὴν ἀγνοίας] sic vocat tempora priora, comparata ad lucem Euangelij.

ὁφείλομεν ὁ θεὸς] ὁφείλομεν est dissimulare, quasi non videas. מִלֵּךְ Deut. xxxii. 1. 3. 4. dicitur Deus dissimulasse idololatriam, quia eam sectantibus non minabatur poenam Gehennæ ut in Euangelio.

Ἰακώβος ἀγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πνεύματι μαρτυρεῖν] destitit omnibus denuntiat ut se corrigant.

31. ὅτι ἐποίησεν ἡμέραν] Apud se constituit: homines vero certos fecit aliquam diem iudicij fore, etsi quando ea futura esset, etiam amicissimos celauerit.

ἐν ἀνδρὶ] per eum hominem.

πῶς ὥραζεν πᾶσι] quia res erat vix credibilis, argumentum adfert eximium. sic נִסְיָנוֹתָיִם Osee v. 9.

ἀνάστησας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν] Deus Iesum resuscitando è mortuis, maximum quod potuit doctrinæ eius testimonium præbuit. In ea autem doctrina & hoc erat, se fore iudicem humani generis. Matth. xxv. 31. & seq. Ioh. v. 25.

32. οὐ μὲν ἐχλεύαζον] Non dubium quin Epicurei.

οἱ δὲ εἰπον· ἀκουσόμεθα σου πάλιν ὅτι οὗτου] Nempe Stoici qui hominis mortui restitutionem non putabant impossibilem. ut ostendimus ad librum II de Veritate Religionis Christianæ.

33. καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέρους αὐτοῦ] dilatus in alium diem.

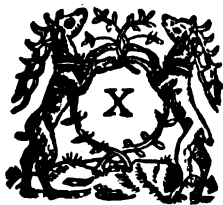
34. πρὶν ὅτι αὐτὸς κολληθῇ αὐτῷ] Cum in propiorem se eius familiaritatem insinuassent. sic κολληθῆναι sumitur supra v. 13. ix. 26. x. 28.

ἐν οἷς καὶ Διονύσιος] Non ille qui in Gallia martyrium passus est. id enim Decio Romanis imperante contigit, ut perspicuum fecit vir doctissimus Iacobus Sirmondus.

Ἀρεοπαγίτης] Vnus ex illo nobilissimo Senatu, qui & in republica multum habebat auctoritatis, & de cædibus & vulneribus iudicabat. Græci vocant σεμνότατον, καὶ διαμότατον διασήμεον. Sanctissimum consilium Valerius Maximus II. 6. qui & sapientiam eius prædicat viii. 1. Arcum iudicium dixit Tacitus Annalium II. multum procul dubio profuit Evangelio, viri tam grauis & publico testimonio probati conuersio.

ὀνόματι Δάμαρις] dubito an legendum Δάμαλς, quod Atticum esse mulieris nomen discimus ex Anthologia III. 12.

CAPUT XVIII.

ΩΡΙΣΘΕΙΣ ὁ Παῦλος] cum abiisset. Respondet Hebræo פדא ut apparet Iud. iv. 1. sic & commate sequente & supra Act. i. 4.

ἦλθεν εἰς Κόρινθον] Græciæ quondam lumen, ut eam Cicero vocat, excisam quidem à Mummio, sed cum tempore reflorescentem.

2. ὀνόματι Ἀκύλαν] Hebræum nomen אקל Latinè vertere Aquilam. scribitur & אקל & אקל. quidam putant idem nomen fuisse nobili interpreti Chaldæo, qui interposito י, quod frequens Chaldæis, dicitur, אקל י.

Ποντικὸν τῶν γένει] ortum parentibus Ponticis. Nam in Ponto multi Iudæi. Vide Petrum I. I. 1.

Περσάπας] recens בקר. Ezech. xi. 3.

Πελοποννησίαν] Hebraice פדא.

ὅτι τὸ δὲ τελεῖται Κλαύδιον, χαρίζομαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς πρώτης] Meminit Suetonius : Iosephus non meminit : vnde apparet non diu Romæ observatum illud edictum, quod & ex fine huius libri colligere est.

3. καὶ εἰργάζετο] Quem morem ab initio prædicationis Paulus sibi indixerat I. Cor. iv. 12. I. Thess. ii. 9. II. Thess. iv. 8.

ἦσαν γὰρ πλυσσοποιοὶ τε καὶ τέχνη] tentoriorum opifices in usum militare. Mos erat etiam doctissimis Iudæorum opificium aliquod discere, vnde, ubi res ferret, se sustentarent. Erant pelliones, sutores, σιφανοπλόκοι, pistores, librarij. nimirum Hesiodum illud cogitantes :

Ἔργον δὲ οὐδὲν ὀνειδές.

De Asinæo & Afilæo in Babylonia Iudæis Iosephus xviii. 12. ἀνδρὶς ἡ μήτηρ

αποστείλιν· ἔσονται μωδὸς· πρὸς τὴν ἀντίστοιχον· ἀποστολὴς τοῖς ἐπιχωρίοις· ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ·
 θαλασσεύον παρ' αὐτοῖς. sic Apostoli post resurrectionem Christi piscatores. Et
 Minutius de Christianis : *expertes artium nisi sessilium.* & de Octavio : *pi-*
storum praeceptorum. Epiphanius *haeresi LXXX* : πάντων ἡμῶν τῶ Θεοῦ δούλων ἡμῶν εἰς
 διακοσίω καμύοντων. ταῖς ἰδίαις χερσὶν εἰς τὸ ἐπαρκεῖν καὶ ταῖς ἐκδομοδαῖς. Theodo-
 retus sermone VII : Σκῦπας καὶ ὑφαντάς καὶ χαλκοτύπους καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσοι τὰς τέχνας
 μεταχειρίζονται.

4. διαλέγεται ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ πᾶν σάββατον ἐκπαιδεύει Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήνας] Naid
 etiam Græci sabbato disputare solebant. Suetonius Tiberio XXXII.

5. οἱς ὁ κατέλαθεν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὁ, τε Σίλας, καὶ ὁ Τιμόθεος.] Quos Paulus
 sequi se iusserat. XVII. 15. significauerat autem illis Paulus per eos, qui
 se Athenas deduxerant, quod ῥόκρο ite diuigeret.

συνείχετο τῷ ἀνδράτι ὁ Παῦλος.] plenus diuino spiritu agnabatur. sic
 συνείχετο ὁ Ἰερὴμ. XXII. 9. ἴδου, id est, velut extra se positus. συνείχε-
 τος φόβω Iob. III. 24. sic Plutarchus feminas superstitionis συνείχετο αὐτῶν
 βαρβαρικῶς in Solone. rectius autem legi-πῶτο ἀνδράτι quam λόγῳ, quan-
 quam λόγῳ habet ille Manuscriptus.

ἡμετέριον τοῖς Ἰουδαίοις ἡμῶν τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν] sic habet & Manuscriptus
 est autem transpositio pro τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν Χριστὸν. Similis infra 28.

6. ἐκπνεύσας τὰ ἴμματα] nempe ne quid putueris adhæresceret. Vide
 supra XIII. 51.

τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν] sic. I. L. Sam. I. 16 in Græco τὸ αἷμα
 σου ἐπὶ τὴν κεφαλὴν σου. id est, luis potnam debitam homicidio : proprie
 enim de homicidio dicitur, vt & Matth. XXVII. 25 : improprie de pecca-
 tis aliis. Sensus est : si quid vobis mali enenerit, scitote id vestra culpa
 euenisse.

καθὰ ἐξ ἡμῶν] steti in specula & clamaui. Respicitur locus Ezechielis
 XXXIII. 4. vbi in Græco, τὸ αἷμα αὐτῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἔσται. Et 8 : οὐ τὴν
 ψυχὴν αὐτῶν ἐξήρησας.

ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη παραδόναι.] vt supra XII. 46.

7. πρὸς ὀνόματι Ἰησοῦ] Τίτου legere & Syrus & Arabs, quidam codices ha-
 bent vtrunque nomen, Τίτου Ἰησοῦ, Romano more.

οὗ ἡ οἰκία καὶ συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ] cuius domus contigua erat Syna-
 goga.

8. Κεῖνος δ'] Hebræum forte nomen fuit שָׂכָרָא.

ὁ Ἀρχισυνάγωγος] כֹּהֵן שָׂכָרָא. Vide quæ ad Matth. IX. 18.

9. εἶπε ὁ κύριος] per Angelum in Christi figura.

δὲ ὁ δαίμων ἐν νυκτὶ] vt supra XVI. 9.

μὴ φοβῆ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσῃς] fac vt olim Esaias. LXII. 1.

10. Δότι ἐγὼ εἰμι μετ' σου] id est, sum tibi auxilio. Vide quæ dicta Matth.
 XXVIII. 28. Respicitur id quod Deus dixerat Ierem. I. 18 : Δότι μετ' σου
 ἐγὼ εἰμι.

καὶ οὐδὲς ἐπιθόνηται σοι] nempe χεῖρας. sic Achilles apud Homerum Iliados A :

Οὐκ ἐμεδ' ἔωντος ἐπὶ χθονὶ δεικαμύμω

Σοὶ πόλλης ὠδῆς πνυτοί βαρείας χεῖρας ἐπίσσει

καὶ κακῶσά σε] Vt tibi noceat. Simile dicto loco Ierem. i. 18. 19.

ὁ λόγος αὐτῶν μοι παλὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ] populus hic dicuntur ij qui facile Christi populus fieri poterant, vt oues Ioh. x. 16. Vt hic ex futuro, ita alibi ex præterito dantur nomina: vt Matth. x x 1. 31. Respici videtur vaticinium Esaia L I V. 15.

11. ἐνδίδωκε τὸ ἐμαυτὸν καὶ μύνας ἐξ] id est, moram fecit. nam ita sumitur Hebræum נשׁוּ, cui respondet καθίζω, quod & alibi vertitur καθέλω, μέλω, διαμέλω, καταμέλω, ὠδόμελω, παύω, ἀναπαύω. Habes hic vocem ἐμαυτὸν qua & alibi Lucas vtitur i v. 19, & Iohannes & Paulus & scriptor ad Hebræos & Iacobus. Exstat & sæpissime in Græcis versionibus Veteris Testamenti. vtiuntur &, præter poëtas, Plato, Xenophon, Aristophanes.

12. Γαλλίωνος ὁ ἀδελφεὸς τοῦ μεγάλου Ἀχαιῶν] Erat hic frater magni Senecæ dictus cum junior esset Nouatus, sed adoptatus postea à Iunio Gallione. Statius de hoc nostro :

Et dulcem generasse Gallionem.

Hic est frater, quem honores consecutum dicit Seneca ad matrem his ipsis temporibus scribens. Achaia erat prouincia proconsularis sub Augusto. Tiberius Macedonia adiunxit, & Cæsarianam fecit. Sed Claudius has prouincias Senatui reddidit, id est, rursus fecit proconsulares, teste Suetonio in vita Claudij 25, & Dione LX.

καταπίπτει ὁμοθυμαδὸν] id est, ἀντιθέτα, vt supra 6.

ἐπὶ τὸ βῆμα] ad tribunal proconsulare vt grauis criminis reum.

13. ὡδῆ τὸν νόμον ἀπατίθῃ τοῖς ἀνθρώποις σέβασται ἡ θεὸς] Hoc volunt: Iudæis concessum est à Romanis etiam in Græcia viuere secundum legem Moysi: hic vero neque vobis Romanis in religione se addit, neque legem Moysi sequitur & turbat Iudæos. hæc accusatio inde obtentum sumebat, quod Apostoli, qui Iudæi erant, incircumcisos ad suum cœtum admitterant. ideo autem proconsulem accedunt Iudæi, quia in Achaia animaduersiones in populares suos non habebant, qualem habebant in Iudæa & vicinis regionibus.

14. εἰ μὲν οὖν καὶ ἀδίκημα π] puta homicidium, vulneratio, furtum, quæ veniunt sub nominibus πρὸς γὰρ πρὸς γὰρ, quæ omnia per ἀδίκημα reddi solent.

ἢ ψευδομαρτυρία ποιεῖν] quale est falsimonium. Vide supra XIII. 10.

καὶ λόγον καὶ ἡγεμονίαν ὑμῶν] merito vos ferrem. æquum esset vt vos paterer quantum velletis dicere: fuisset hoc mei officij. vsurpat sic ferme καὶ λόγον Plato Epistola VII.

15. εἰ ὃ ζητήματα εἶσι πρὸς λόγον] id est, de rebus quæ disputationem recipiunt.

piunt. sic λόγον vocem vsurpant Demosthenes, Theophrastus & alij.

καὶ ὀνομάζων] Puta an Iesus dicendus sit Christus.

καὶ νόμου] An lex vestra omnes incircumcisos damnet.

ὁψάθε αὐτοὶ] Vos videritis. idem loquendi genus quod Matth. xxvii. 41.

κρείττις γὰρ ἐγὼ τοῦτων οὐ βέλομαι· εἶ] bene responsum vt ab homine dulci: quasi dicat: Romani quidem libertatem religionis Iudæis etiam in Græcia concessere, sed si quæ inter ipsos de religione oriuntur controuersia, aut eas componant inter se, aut disputent quantum libet. Romanorum magistratum non est eis se immiscere, non magis quam Stoïcorum & Epicureorum inter se disceptationibus.

16. καὶ ἀπέλασεν αὐτοὺς ἐπὶ τῷ βήματι] Remouit eos à limine iudicij, tanquam nihil adferentes, quod sui effet fori.

17. ἐπιλαβόμενοι] Hæc vox media est. Hoc loco eam prehensionem quæ cum vi fiat, significat.

πάντες οἱ Ἕλληνες] Non est Ἕλληνες in illo Manuscripto: Neque Latinus in suis legit. Puto esse addimentum alicuius interpretis, rei satis conueniens. Nam Corinthij homines qui tribunali adstabant, cum viderent Iudæos ideo à tribunali cum contemptu abigi, quod suæ legis quæstionibus obstrepuissent Proconsuli, aliis rebus occupato, ipsi quoque velut Proconsuli gratum facturi, verbera ingessere Iudæis, quo abirent celerius, ita mos erat prouincialium, præsertim Græcorum, actus suos aptare ad ea quæ placerent potentibus. Cicero in epistola ad fratrem, Græcos ait diuturna seruitute ad nimiam assentationem eruditos.

Σωθύνων τὸν ἀρχισυνάγωγον] Nempe Synagogæ alterius ab ea cui præerat Crispus. nam in magnis vrbibus plures erant Synagogæ: & singulis sui archisynagogi. Eadem de causa olim Romæ, Antiochiæ & alijs magnis in vrbibus, excepta Alexandria, vbi morem alium semper obtinuisse ait Epiphanius, plures fuere Episcopi pro diuersis vrbium regionibus conuentibusque Christianorum. id in posterum vetuit Synodus Nicæna. Sostheni nomen Hebræum videtur fuisse שושן. vnde & feminæ nomen Susanna.

18. ὑποτάξάμενος] Valedicto. habes hanc vocem Marci vi. 46. Luc. ix. 61. 11. Cor. ii. 13.

καὶ σὺν αὐτῇ Πρίσκιλλᾳ καὶ Ἀκύλᾳ, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν κέντραις. εἶχε γὰρ Ὀχλὸν] ideo Priscillam prius nominauit, quia de Aquila aliquid addendum habebat: nempe cum antequam iter aggredere, voto se soluisset Cenchræ, raso capite. votum intellige Nazaræatus ex lege Num. vi. 18. Cum in deserto esset populus, capillus radi debebat apud tentorium, & post terram possessam, Hierosolymis, accedente victima: sed hæc præcepta vt alia de sacrificiis, eos non obligabant qui extra Iudæam agebant. Εὐχὴ per excellentiam dicitur votum Nazaræatus. Ὀχλὸς μὲν Philoni, vt diximus ad Matth. ii. 23. Cenchræ portus est Corinthiorum, vt Piræus Atheniensium. Est autem is portus ad sinum Saronicum. apparet ibi

Ecclesiam fuisse Christianorum Rom. XVI. 1. Cenchris pro Cenchreis contracte dixit Ovidius Tristium I. 9.

19. καὶ αὐτοὶς ἡγάγετον αὐτὸν] Syrus recte, nisi fallor, hæc verba trajecit post illa ἀναστρέψας πρὸς ὑμᾶς.

20. ἐπεροπώντων ὃ ἀντὶ] Aquila & Priscilla.

21. ἑορτὴν τινὲν ἑρχομένην] vbi ἑορτὴ simpliciter dicitur, intelligitur Pascha. ποιῆσαι] Loquendi genus quale supra XV. 33. & infra 23.

εἰς Ἱερουσόλυμα] εἰς pro ἐν Ἱερουσόλυμοις.

πάλιν ὃ ἀναστρέψας] πάλιν abundat vt apud Platonem Timæo : πάλιν ἐπα-
νέστην.

τὸ θεῶν θελόντος] Egregia cautio Christianorum, nihil futuri promittere nisi expresse addito, si Deus velit, vt ita significarent omnibus rebus, sed priorum maxime, interuenire Dei prouidentiam. Sic & Paulus I. Cor. IV. 19. & de eo omnes Christianos admonet Iacobus IV. 15.

καὶ ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ Ἑβραίου] Ἀνήχθη hoc quidem loco est nauigauit, quomodo explicat Syrus. Sic & Lucæ VIII. 22.

22. καὶ καταβὰν εἰς Καισάρειαν] nempe ἐν ναυί. Est enim Cæsarea maritima vrbs. Sic & infra XXVII. 5 sumitur κατήχθημεν.

ἀναβαίς] Nempe Hierosolyma: quod semper intelligitur, quoties de itinere per Iudæam Hebraïloquuntur. Ioh. VII. 8. 10. XII. 20.

καὶ ἀποσταλόμενος τινὲν Ἑκκλησίαν] Apostolos & fideles qui erant Hierosolymis.

κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν] Syriæ ad Orontem.

23. τινὲν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν] vbi aliquos iam discipulos fecerat Paulus XVI. 6.

καὶ Φρυγίαν] supra XVI. 6. & II.

ἐπισκεῖζον πάντας τοὺς μαθητάς] supra XIV. 21. XV. 32. 41. Etiam bene sata interdum irrigari vtile est.

24. Ἀπολλῶς ὀνόματι] idem nomen Apella, apud Horatium: Ἀπὸλλῆς, Rom. XVI. 10: & quod hic est Ἀπολλῶς: Hebraïce אַפֶּלָא.

Ἀλεξανδρίαις τῶν ἡγούμενων] cuius parentes aut maiores Alexandriæ habitauerant. idem loquendi genus quod supra habuimus IV. 38.

ἀναστρέψας ἐν ταῖς γραφαῖς] par loquendi genus supra VII. 22. רבו.

25. οὗτος ὡς κατήχημένος τινὲν ὁδὸν Κυρίου] prima elementa Christianismi acceperat. Vide Lucæ I. 4. & quæ diximus ad Matth. XXVIII. 19. 20. Adde Gal. VI. 6.

ζῶν τῶν πνεύματι] idem loquendi genus Rom. XII. 11.

καὶ ἐδιδάσκον ἀκριβῶς τὰ ὧν Κυρίου] nempe pro modo cognitionis quem acceperat. ἀκριβῶς optima fide.

ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου] ἐπιστάμενος id est, expertus, quomodo ab Hebræis sumitur γיט עִשָּׂא LIII. 3. Christiano more non fuerat baptizatus, ideoque nec Spiritus sancti dona acceperat.

26. ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ] liberius quam ante etiam in publicis conuentibus loquebatur.

καὶ ἀκεβύτηεν αὐτὰς ἐξέδιντο τὴν τῷ Θεοῦ ὁδὸν] maxime de salute incircumcisorum.

27. εἰς τὴν Ἀχαΐαν] Corinthum.

προσέειπεν αὐτοῖς οἱ ἀδελφοί] ultro hortantes ad implendum tam forte propositum.

ὅτι τῆς χάριτος] refert Syrus ad συνεβάλετο. & recte. multum profuit Ecclesiae per dona quæ post baptismum in nomen Christi sibi collatum, acceperat, præueniente Dei gratia Apostolicas manus.

28. ὁπίνως γάρ] Hanc vocem Lucas usurpat & in Euangelio XXIII. 10. exstat & in Græco Iosue VI. 8. recte verteris acriter. Hesychius exponit per ἰχυροῦς.

ἔλαλτον αὐτοὺς] ἡγοῦντο quod vertitur per ἐλάττειν, ἐκλάττειν, ἐξελάττειν.

ὅτι δὲ τὸν γράβον] ὅτι δὲ τὸν γράβον hic quod supra ὁ δαπνιζόμενος. XVII. 3.

CAP. XIX.

ΟΝ Ἀπολλῶ] Accusatus antiquus quartæ apud Græcos declinationis sic Theocritus: ἢ Ἀθῶν ἢ Ροδόπιν. Et Virgilius ex eo: *Aut Atho aut Rhodopen*: & Liuius *montem Atho*. ταῖς αἰωτιεωδέσιν μερῇ] Septentrionaliora, Pontum & Bithyniam.

2. εἰ πάντες αὐτὸν ἐλάβετε, πιστεύσαντες] Spiritus sanctus hic & in sequentibus, ita vt Iohannis VII. 34, sunt dona ista Ecclesiae Christianae reseruata: quæ Paulus haud dubium quin pluribus vocibus descripserit.

ἀλλ' οὐδὲ εἰ πάντες αὐτὸν ἔβην ἡκούσαμεν] non audiuimus dari nunc talia dona.

3. εἰς τί οὐκ ἐβαπτίσθητε] εἰς τί pro ἐν. πῶς. quomodo baptizati estis?

οἱ γὰρ εἶπον, εἰς τὸ Ἰωάννη βαπτίσματα] id est, ἐν τῷ Ἰωάννῃ βαπτίσματι. baptisma- te Iohannis.

4. Ἰωάννης γὰρ ἐβάπτισε βάπτισμα μετανόιας] Non cohæret hoc μετὰ cum eo quod sequitur ἀκούσαντες γὰρ, vt multi putarunt: sed positum est κατ' ἀποσιώπην vt supra III. 21. Sic contra apud Terentium Donatus notat, *sed tamen* poni, vbi *quidem* non præcessit. Sensus est: baptizauit ille quidem in poenitentiam, id est, hortatus est eos quos baptizauit, vt se emendarent, & sic mala imminetia euaderent, sed non in promissum Spiritus sancti, quæ distinctio inter vtrunque baptismum innuitur & Matth. III. 11: hoc libro I. 5. Scriptores responsionum ad orthodoxos: τὸ βάπτισμα τῷ Ἰωάννῃ παροίμουν καὶ τῷ Θεῷ δὲ χάριτος.

τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι] Vt plena præcepta regni cœlestis acciperent ab eo qui post ipsum populo Israëlítico appariturus esset. Hac enim nota Iohannes Baptista Christum depinxerat. Matth.

III. II. vbi dicta vide. perfectius dogma perfectiorem exigebat baptismum. Vide Græcos Patres hoc loco, & Tertullianum de baptismo, vbi baptismum Iohannis ait nihil cœlestis præstitisse, sed cœlestibus præministrasse, & addit: *Adco postea in actis Apostolorum inuenimus, quoniam qui Iohannis baptismum habebant, non acceperant Spiritum sanctum, quem ne auditu quidem nouerant. ergo non erat cœlestis, quod cœlestia non exhibebat.*

5. ἀκούσαντες δὲ] nempe illi ad quos Paulus loquebatur. sunt enim hæc Lucæ verba. Sic accipere Latinus, Syrus, Arabs, & veteres omnes ante Marnixium.

εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ] id est, in nomen Patris & Filij & Spiritus sancti. Vide quæ diximus ad Matth. XXVIII. 19.

6. καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς.] baptizati erant ab alio Christiano: sed Deus ad commendandum munus Apostolicum, non ante eis Spiritus sui dona communicare voluit, quam Apostolica manus eos tetigisset. Hoc plerumque ita factum est. Deus tamen illi legi non adstrictus, sicut Apollo illa dona ante impositionem Apostolicarum manuum contulerat, ita Cornelio ante ipsum baptismum.

ἐλάβον τε γλώσσας καὶ περιθήκον] Non vulgaria dona, sed & complura & maxima accipere, viles futuri ad fundandas per Asiam Ecclesias. Vide Esaiam LIV. 13. 14. LXII. 1.

8. καὶ πείσαν τὰ ᾧ βασιλείας τοῦ Θεοῦ] Vide supra XVIII. 4, vbi idem verbum πείσαν, sed cum accusatiuo personæ. significatur multos tractos in assensum, etsi non omnes, vt ostendunt sequentia.

9. ὡς δὲ πρὶν] Iudæorum.

κακοδοξοῦντες τὴν ὁδόν] dogma Christi XVI. 25. 26. infra 23. XXII. 4. XXIV. 23.

Ἀποταῖς ἀπ' αὐτῆς ἀφώρεισι διὰ μαθητὰς] Et ipse à Synagoga exiit, & eos qui crediderant, abduxit, eo quod in Synagoga tuti non erant futuri.

ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου πρὸς] Sophistæ siue declamatoris, cui nomen Tyranno. ita Suidas. fuit hoc nomen & cuidam satelliti Herodis, vt videre est apud Iosephum XVI. 16.

10. πάντας διὰ κατοικουμένης τῆς Ἀσίας] Qui sacrorum causa Ephesum venire solebant. Erat enim templum illud commune Asiæ, vnde & nomen Ἀσιαρχῶν. Iudæi quoque ex aliis Asiæ vrbibus sæpe eò veniebant mercatus causâ aut iudiciorum.

II. ἀντάμεις πρὸς αὐτὸς τοὺς τυχούσας] Locutio bene Græca. Dionysius Longinus de Mose: οὐχ' ὁ τυχὼν αὐτῆς. illud autem ἀντάμεις est גבורות vt supra II. 22.

12. σουδρία] de hac voce diximus Luc. XIX. 20. Ioh. XI. 44.

σιμικίνδια] Est apud Martialem Lemma, semicinæctium, cum hoc disticho:

Det tunicam diues: ego te praestringere possum:

Essem si locuplex, munus utrumque darem.

in Glossis: *femicinctum* ἡμιζώνιον. Alibi: *femicinctum* ὑπόζωμα. Suidas: σιμικίνδιον φακώλια, ζωνάκια, illud φακώλια vult dicere fasciolas. Est vox σιμικινδία & in Catechesi Cyrilli, & in Niceta, Paphlagone.

καὶ ἀπαλλάσσονται ἀπ' αὐτῶν πρὸς τὰς πόλεις.] ita praeſtitum quod dixerat Christus Ioh. xiv. 12. Vide & supra v. 15.

13. ἀπὸ τῶν περὶ Ἱερουσαλὴμ Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν.] de quibus vide quæ attulimus ad Matth. xii. 27. περὶ Ἱερουσαλὴμ autem vocat quod non vno in loco subsisterent, sed huc illuc cursitarent, quæstui aucupando, quales apud Græcos ἀργύροι, apud Latinos circulatores.

ὁρμίζοντες ὑμᾶς ὅτι Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Παύλου κηρύσσει.] Simile vide Marc. ix. 38. Luc. ix. 49.

14. υἱὸς σουδᾶ.] נַעֲדָא ut hic Syrus. à iureiurando dictum nomen.

Ἰουδαίῳ ἀρχιερείῳ.] filij principis familiæ alicuius sacerdotalis. nam & tales dici ἀρχιερείς ostendimus Matth. ii. 4.

15. Ἀποχεῖδεν ὁ πνεῦμα τὸ πομπὴν εἶπε ὅτι Ἰησοῦς γινώσκω ὅτι Παῦλος ὁπίσταμαι.] Deo cogente. Tertullianus in Apologetico. *Credite illis cum verum de se loquantur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem.* Vide si placet totum locum.

ὑμῖς ὅτι τίς ἐστὶ.] quasi dicat: vos certe nihil ad illos pertinetis.

16. καὶ κατέκειντο αὐτῶν.] ἀμφοτέρων pro αὐτῶν habet & ille Manuscriptus. Ergo de septem Scævæ filiis duo ibi adfuere. Mire autem transit oratio ab homine ad ipsum Spiritum, quia quod ille homo agebat, id agobat non sua, sed Spiritus impuri vi. Vide Matth. vii. 28.

17. καὶ ἐπέστη φόβος ὅτι πάντας αὐτοῖς.] ut supra v. ii.

καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.] solet de Deo dici μεγαλυνεῖν τὸ ὄνομα σου: ut II. Sim. vii. 26.

18. ἤρχοντες ἐξομολογούμενοι.] Venerunt ad Apostolos, confitentes quam male vitam hæctenus traduxissent, commemoratis etiam criminibus graviorebus, ut illi qui ad Iohannem Baptistam venerant Matth. iii. 6. ubi dicta vide. Græci hoc loco. Δεῖ πάντα πρὸν λέγειν τὰς ἐαυτῶ ἀμάρτίας, ὅτι ὁ πνεῦμα, ὃς τὸ ἐαυτὸν ἀγαλλίχων, τὸ ἐπὶ μὴ ποιεῖν τὰ αὐτὰ, καὶ τὸ εἰρημίζον· λέγει σὺ τὰς ἀμάρτίας σου θεωρεῖς, ἵνα διαμαρτῆς καὶ τὸ, διαμαρτῆς ἐαυτῶ κατήχεως ἐν θεωπολογία.

19. ἱερατοὶ ὅτι τὰ περὶ τὰς πόλεις θεωροῦν.] περὶ τὰς πόλεις quæ sint intelliges ex Irenæo i. 2 de Simonianis: *amatoria quæque, & agogima, & qui dicuntur parredri, & oniropompi, & quæcunque sunt alia perierga* (male scribitur *parerga*) *apud eos studiose exercentur.* Hæc Philosophi vocabant περὶ τὰς πόλεις & πομπῆς & πομπῆς, ut Porphyrius ii de abstinendo ab animatis, ubi & φίλτρα & ἐρωτικὰ ponit in hac classe. πομπῆς βέλους habent hic Patres Græci. Christiani vero Diabolica hæc vocarunt. Sed Lucas recepta Ephesi voce uti, contentus est. Ephesus ante alias ciuitates his pravis studiis dedita. Magorum qui erant Ephesi meminit Plutarchus Alexandro. Menander πομπῆς.

Ἐφέσια τοῖς γαμοῖσιν οὕτως πεπιπνύει

λέγων ἀλεξιφάρμακα.

quod interpretare ex Apuleio in Herbario: Si quis *denotus defixisque fuerit in eius nuptiis eum sic resoluet*. Anaxilaus apud Athenæum: καὶ πρὸς τοῖς ἐν σκυταρίοις ῥαπτοῖσι φορῶν Ἐφεσίου γράμματα καλὰ. Plutarchus Sympoticorum VII: οἱ μᾶλλον τοῖς δαιμονιζομένοις καλῶσι τὰ Ἐφέσια γράμματα πρὸς αὐτοὺς κατὰλέγειν ἢ ὀνομάζειν. Clemens Alexandrinus Strom. I: πνὲς ἢ μυθικώτερον ἢ ἰδαίων πελουμένων δακτύλων, σοφοὺς πᾶσι πρὸς τοῖς γινέσθαι λέγουσιν, εἰς οὓς ἢ τῶν Ἐφεσίων λεγομένων γραμμάτων ἢ ἡ κτ' μουσικῶν ὁρεσὶς ῥυθμῶν ἀναφέρεται. Et Strom. V: Ἀνδοκίδης γ' οὐκ ὁ Πυθαγορεὺς τὰ Ἐφέσια καλούμενα γράμματα, ἐν πολλοῖς ἢ πολυθρύλλητα ὄντα συμβόλων ἔχειν φησὶ ἄξιον σημαίνειν ἢ Ἄσκιον μὲν τὸ σκότος, μὴ γὰρ ἔχειν τὸ το σκιά. λίξ τέ ἐστιν ἢ γῆ κτ' ἀρχαίαν ἑπωνυμίαν. ἢ πῆλας ὁ ἐνιαυτός ἢ τὰς ὥρας. δαμναμυδὺς ἢ ὁ ἥλιος ὁ δαμάζων. τὰ Αἰσιά τε ἢ ἀληθὴς φωνή. meminere & Eustathius ad Odysseæ φ, qui etiam pedibus & zonæ & coronæ ipsius Dianæ Ephesiæ inscriptas ait fuisse litteras Ephesias ἀσφαλῶς ἢ ἀνιμωπεδῶς, & Hesychius & Suidas.

συνενόησαντες τὰς βίβλους κατέκαον ἐνώπιον πάντων] non satis est, poenitentiam animo concipere. facis quoque ostendenda est. Matth. III. 8.

καὶ εὖρον ἀργυρεὺς μυριάδας πάντα] puto Lucam hoc pretium non ad Romanum, aut Græcum, aut Asiaticum, sed ad Iudaicum redegisse, & ἀργυρεὺς respondere Hebræo שדך quod pro siclo argenteo ponitur. atque ita vertitur. Num. VII. 85. Deuter. XXII. 19. II. Regum XV. 20. Esaiæ VII. 23: Ierem. XXXII. 9. Visserunt isti fideles libros illos: non vendiderunt, ut pretium ad Apostolos afferrent: fuisset enim id velut pretium scorti, quod offerri non debet. Deut. XXIII. 18.

21. ἔδειτο ὁ Παῦλος ἐν τῇ συνάγωγῃ] bene notant eruditi esse locutionem Hebraicam כחל לך שׁ quod Græci vertunt ἔδειτο ἐν τῇ συναγωγῇ. Non mirum autem συνάγωγα cum articulo poni pro animo. Vide I. Cor. II. II. v. 5. VI. 20. Eph. IV. 23. Hebr. IV. 12.

δοῦ με ἐν Ῥώμῃ ἰδεῖν] quærebat eas vrbes Paulus, vbi maximam sperabat messem.

22. καὶ Ἐρεσσον] Non eum cuius mentio Rom. XV. 25: sed alterum cuius mentio II. Timoth. IV. 20. forte Hebræus fuerit cui nomen Dauidi.

ἐπέχε χρόνον εἰς τιμὴν Ἀσίαν] pro ἐν τῇ Ἀσίᾳ, quæ mutatio frequens Hellenisticis.

23. Ἰσχυρὸς οὗτος ὁ λόγος] Non levis tumultus. Ἰσχυρὸς & Ἰσχυρὴ & ὀρυβὸς poni solent pro Hebræo חממה.

ὡς ἐν τῇ ὁδῷ] occasione Evangelij.

24. ἀργυροκόπος] Hæc vox in Glossario recte vertitur *faber argentarius*.

ποιῶν ναοὺς ἀργυρεῖς Ἀρτέμιδος] id est, exiguas ædiculas argenteas, & in iis simulacrum Dianæ ad effigiem veri templi & simulacri. Talis ædiculæ Veneris Cnidiae meminit Plinius XXXVI. 5. Ναῖδα vocat Polybius. Dion

Νεῖς μικροὺς, quorum fabulosos νεοποιούς vocat Aristotelis interpres, ut obseruauit Salmasius ad Solinum.

παρίχτο τοῖς τεχνίταις ἐργασίας οὐκ ὀλίγας] τεχνίταις hic vocat operas Demetrii quibus ille dabat quod agerent, filios artis suæ dixit Syrus.

25. τοὺς ὅμοις ταῦτα ἐργάτας] alios sibi similes & quæstus eiusdem.

ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ ὑποβολὴ ἡμῶν ὅτι] Ex hoc opificio quæstus est nobis. hinc ditamur. nolebat falsum videri quod ipsi proderat.

26. λέγει δὲ ὅτι οὐκ εἶσι θεοὶ οἱ δὲ χειρὶν ἀνθρώπων] Negabat ullam esse vim diuinam in simulacris. dicebat congruentia Psalmo cxv. 4, & sequentibus, & Ieremiæ x. 3. & sequentibus.

27. οὐ μόνον ὃ τέτο κινδυνεύει ἡμῶν τὸ μένος εἰς ἀπὸλειμὸν εἰσελθεῖν] omnino legendum est ἡμῶν quomodo & Syrum & Arabem arbitror legisse. sensus est. Periculum est non modo ne id quod nos contingit (id est, ars nostra) in contemptum veniat. τὸ ἡμῶν μένος id quod nos tangit nota locutio. ἀπὸλειμὸς autem, idem quod ἐλειμὸς, per μετανομήαν contemptum significat. ideoque ονειδισμὸς & ἐλειμὸς se mutuo interpretantur Esa. xxxv. 13.

ἀλλὰ ἐπὶ τὸ δὲ μεγάλης διατ᾽ Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λαμβάνεται.] quasi dicat parum est de nostro quæstu. tota religio hic perichitatur. Templum Dianæ fuisse Ephesi ante Liberi Patris & Amazonum tempora, docent nos Ephesij apud Tacitum Annalium i. i. Maius factum communiter ab Asia civitatibus Livius auctor est libro i. ideo Martialis:

Nec Trivia templo molles laudentur Iones.

Aristophanes:

Ἡ τ᾽ Ἐφεσίου μάχης παύσασθαι ἔχει αἶκον ἐν ᾧ

Κόρασι τε λυδῶν μεγάλως σέβουσιν.

Magna Diana hic dicitur illa Ephesia, ut Pausania περὶ ἡεροπορίας.

τὴν μεγάλαν αὐτῆς] Bene Latinis *Maiestatem* Glossarium *μεγαλειότης* *Maieestas*. posses & numen vertere.

ὡς ὅλη ἡ Ἀσία ἐπικουμένη σέβεται] non falso hoc dicit. Nam & inter paucos deos qui à Romanis testatoribus hæredes institui poterant, erat hæc Diana Ephesia, ut nos docet Vlpianus institutionum tit. xxv. §. i. §. ii.

28. ἀεικλὸν λέγοντες, μεγάλην ἡ Ἀρτέμιδος Ἐφεσίου] quasi abominantes id quod Paulus efficere conabatur.

καὶ ἐπὶ ἡδὴ ἡ πόλις ὅλη σιγῆσθαι] idem quod supra *θεῶς* nam *τὸν* sicut *θεῶς* vertitur, ita & *σῖγῆσθαι*. Et *max* dicitur, *ἐπὶ ἡδὴ* *πολὺ* *χρόνῳ* *ἡ πόλις* *σῖγῆσθαι*.

ἡμῶν τὴν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ διαφεῖν] quo concurre populus solebat. Diosdorus Siculus libro xvi: ὃ δὲ δῆμος ἅπας ἀμὲν ἡμέρα συνάραται εἰς τὸ διαφεῖν Plutarchus Arato: κατέβαινε εἰς τὸ διαφεῖν ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς πλῆθος ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας τῆς δὲ ψυχῆς αὐτῆς ἐπὶ λόγῳ. Iuuenalis de Demosthene:

Et pleni moderantem vela Theatri.

Meminit eiusdem moris idem Plutarchus in Timoleonte, & is qui vitam scripsit Latine. Vide & alia loca quæ in hanc rem congestit Heraldus diligentia in Aduersariis.

Γαῖον ἔ' Αἰσαρχὸν Μανεδνάς] Caius hic erat quidem Theffalonicensis, sed origine Derbæus, vt discimus infra xx. 4. Mentio & aliorum huius nominis, inter Romanos per frequentis, in scriptis Pauli & Iohannis. Aristarchi huius mentio infra xx. 4. xxvi. 2. Coloss. iv. 10. Philom. 24. Nomen est apud Græcos celebre ac commune multis etiam scriptoribus.

30. οὐκ εἶπὼν αὐτὸν οἱ μαθηταί.] precibus eum dimouebant.

31. ἦν Ἀσιαρχῶν] Sicut Phœnicarchia & Syriarchia sacerdotia fuere: Codice de Nat. lib. l. 1: sic & Asiarchia, quod sacerdotium Asiæ vocatur l. in honoribus D. de vacatione & excusatione munerum: ita vt Vlpianus in l. si duas §. Gentium D. de excus. dignitatem hanc præsidatum Asiæ vocet: & Asiarchas προπύοντας καὶ τὴν ἐπαρχίαν dicat Strabo: qui & hoc nos docet, lectos ex præcipuis Asiæ ciuitatibus, inter quas fuisse & Tralles. sic & Latinus interpres hoc loco Asiarchas vocat Asiæ principes. postquam Christiani facti sunt Imperatores, mansit sacerdotibus illis provincialibus, sine sacrificiis, honores & insignia vetera: functio autem vnica eis mansit ludos edere suo sumptu, vnde Asiarchas, munerarios interpretatur Ruffinus in Polycarpi martyrio apud Eusebium. Horum impendia magna erant nec adstricta legibus ludorum aliorum sumptus ad modum redigentibus l. cunctos C. Theod. de expensis ludorum. & ideo patrimoniorum oneribus accensentur l. Nec protoctasix C. de muneribus patrimoniorum. & l. i. Cod. de periculo successionum parentis. dabaturque de eis excusatio artium professoribus l. si duas §. est autem D. de Excusat. Tutorum. Est Asiarcharum mentio & in marmoribus Arundelianis.

μη δοῦναι αὐτὸν εἰς τὸ δῖαρον] ne populi concitati ira ei noceret.

32. ὡς γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκαχυμένη] ἐκκλησία hic ἡγηρ cœtum quemuis significat, cūm concio Latine non fit nisi à magistratu secundum leges conuocata multitudo. Plutarchus in Coriolano dixit ἐκκλησίαν δορυβάδην, & in Phocione ἐκκλησίαν παμμιγὴν ἔ' ἄρχον.

33. ἔκ τ' ὃν ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον] subauditur πρὸς vt Matth. xxii. 1.

34. Ἰοὴν καὶ 17. & alibi. προεβίβασαν, id est, προωκώοντες eum extra turbam in eum locum, vnde ab omnibus exaudiri posset.

προεβιβάσαντες αὐτὸν ἦν Ἰουδαῖον] Iudæi eum proponebant tanquam idoneum Pauli accusatorem, vt qui ipsius dogmata nosset omnia, & ab iis desinisset. Videtur enim hic esse Alexander faber ærarius de quo queritur Paulus 1. Timoth. i. 20. 11. Timoth. iv. 14. Hoc autem modo Iudæi volebant odium omne hoc à se amouere, cum scirent se quoque inuisos esse tanquam inimicos deorum.

κατατίνας εἰς ἄλλαν] Vide supra xii. 17. xiii. 16.

ἦθελον ἀπολαγῆσθαι παρ' αὐτοῦ] Iudæorum causam à Pauli causa segregare.

35. ἡ γραμματεὺς τ' ὃν ὄχλου] γραμματεὺς est hic scriba ciuitatis, ὁ εἰσάγων ἐν τῷ δήμῳ τὰ ἀπὸ τοῦ δήμου γράμματα ἀναγιγνώσκων ait Scholiastes Thucydidis

didis. Apud Romanos, ut ait is qui vitas Imperatorum Latine scripsit, scribæ mercenarij existimabantur: At apud Graios nemo ad id officium admittebatur, nisi honesto loco & fide & industria cognitus.

τὴν Ἐφεσίαν πόλιν νεώκρον εἶναι τῆς μεγάλης θαλάσσης Ἀρτέμιδος] de Enna Cicero: *Vt mihi non ciues illius ciuitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolæ atque antistites Cereris viderentur.* Est νεώκρον vox hoc sensu etiam in marmoribus Arundelianis: & in nummis sæpe, ut in illo Μαγνήτιον νεώκρον Ἀρτέμιδος. in alio: Ἐφεσίαν δὲ νεώκρον καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. vbi bis νεώκρον vocantur Ephesij ob bis editos ludos in honorem Cæsaris, Dianæ autem perpetuos.

καὶ τὸ Διοπετὺς] nempe ἀγάλματος. Erat id ex vite factum, ut Muciano auctore tradidit Plinius: sed quia fabricatio eius omnem memoriam excedebat, ideo facile sacerdotes plebi persuasere esse de cælo delapsum, ut Suidas notat in voce Διοπετὺς. sic de Tauricæ Dianæ simulacro Euripides:

λαβεῖν τ' ἀγάλμα θαλάσσης ὅ φασιν ἐνθάδῃ

Εἰς τοὺς δὲ ναοὺς οὐρανὸν ποιεῖν ἄπο.

idem postea vocat Διοπετὺς ἀγάλμα. sic & de ancili Plutarchus Διοπετοδὲς πέλις. Est & apud Herodianum Διοπετὺς ἀγάλμα. Iouem pro cælo dici frequens Græcis. sic & Horatius *sub Ioue frigidò.*

36. ἀνατρήσαντες οὐκ ὄντων πύτων] Hoc vult: qui πῶς ἢ χειροποίητον loquuntur, ij nihil lædunt hoc simulacrum quod constat esse non χειροποίητον, sed Διοπετὺς.

καταλαμβάνουσιν ὑπάρχον] bene Latinus *sedatos* vertit. Glossarium κατεστέλλω *sedo*, ut supra 35. sic Virgilius:

Olli respondit, *sedato corde Latinus.*

καὶ μηδὲν περὶ τῆς θέσεως] Latinus, *nihil temere agere.* Bene: sic περὶ τῶς μὴ ὁμνε *temere ne iura.* L. si dicit D. de iureiurando. in Glossario περὶ τῆς *temerarius.* Plutarchus Camillo: περὶ τῶς μάχῃ χρησάμενος. *cum temere pugnasset.*

37. οὐτὶ ἱεροσύλους] quia ne intrauerant quidem Templum.

οὐτὶ βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν] quia Dianam Ephesiam speciatim non nominauerant. Iosephus secundo contra Appionem: τὰ γὰρ αὐτῶν ἡμῖν φυλάττειν πάτερν ἔστιν, οὐ γὰρ ἀλλοθίων κατηγορεῖν, ἔπειτα γὰρ τὴν μήτην χλευάζειν, μήτη βλασφημεῖν τοὺς νομιζομένους θεοὺς παρ' ἑτέροις, ἀπικρὲς ἡμῖν ὁ νομοθέτης ἀπέριπκον. Nempe Iudæi nominatim non maledicebant huic vel illi gentium deo, quia nomina ipsa eorum deorum non pronuntiabant. Aliud tamen vult lex, aliud Iosephus Romanis persuadere conatur: ut diximus III. de iure Belli ac Pacis v. 2.

38. πρὸς πᾶσι λόγοις ἔχουσιν] nempe μομφῆς. sic εἰς πᾶσι πρὸς πᾶσι ἔχη μομφῶν. II. Cor. VII. I. sic 777, quod proprie λόγον sonat, vertitur ἀντιλογία Exod. XVIII. 16. & κείμεν Exod. XVIII. 22.

ἀγροεῖται ἄγονται] Ἀγροεῖται scribendum, si Suidam sequimur & Glossarium: vbi legimus: *Cum lex agitur*: ὅτι ἡ ἀγροεῖς ἔστιν, vbi subaudiri ἡμέτερον

notauit Casaubonus. Sunt, inquit, dies quibus lege agitur, quos fastos Romani vocant.

καὶ ἀνδύπατοὶ εἰσιν] Est καὶ ἄρχησις. nam proconsules cū dixit, intelligit & cum qui vere proconsul, & legatum eius. Sic magistratibus nomina data maiora ostendimus supra XIII. 7. & XVI. 20. de Legato proconsulis vide L. omnes §. apud Legatum L. solent §. Legatos, L. Legati D. de officio proconsulis.

ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις] lege inter se agant. ἐγκαλεῖν proprie de accusatore dicitur: sed hic valet disceptare: quomodo & apud Plutarchum sumitur Alcibiade.

39. εἰ δὲ τι πρὸς ἐπὶ τὴν ἐπιμέλειαν] si quicquam desideratis eorum, quæ ad ciuitatis regimen pertinent, sub quo & templi cura comprehendebatur. Ciuitates multæ sub Romanis habebant quandam restrictam ἀυτονομίαν, vt ex Plinij epistolis videre est.

ἐν τῇ ἐννομῶν ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθῆσθαι] ἐννομος ἐκκλησία legitimus cœtus est, qui à magistratu ciuitatis conuocatur & regitur: concio, vt modo diximus.

40. κινδυνόμεθ' ἐγκαλεῖσθαι πάντας] periclitamur omnes qui hic sumus rei fieri seditionis apud proconsulem P. Suilium.

τῆς συστροφῆς ταύτης] concursus istius. vitur & Seneca hac voce hoc sensu. Sulpitius Victor: *secundum legem illam: qui cœtum & concursum fecerit capite puniatur.* Erant exceptiones quædam, vt in aduentu hostium, incendio & rebus similibus. ideo dicit nullam huius concursus causam posse reddi.

ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν] iussit quemque domum ire.

C A P. X X.

Αἱ ἀσασάμενος] Syrus transtulit & osculatus ex more illarum gentium. Luc. VII. 45. Rom. XVI. 10. 1. Cor. XVI. 20. II. Cor. XIII. 12. I. Thess. V. 26.

2. εἰς τὴν Ἑλλάδα] in illam partem, vbi Athenæ. Vide Ptolemæum in Achaia.

3. ποιήσας τε μῆνας ἑξῆς] Locutio quæ supra XV. 33. XVIII. 21. 23.

ῥητορὶς αὐτῶν ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων] Vt sæpe euēnit. supra IX. 23. XIII. 10. XIV. 2. 5. XVII. 5. II. Cor. 26. impletum sæpe circa Paulum id quod dicitur Ps. XXVII. 12. 13.

4. ἀρχὴ τῆς Ἀσίας] quidam & vltra: neque enim ἀρχὴ excludit vltiora. Similia vide Matth. I. 25.

Σάπαφος Βεργιαῖος] idem nomen est Σάπαφος & Σωσίπαφος. ac fuere hoc nomine etiam Historici, Rhetores, Grammatici. in Manuscripto illo vetere, vt in multis aliis, est hic Σάπαφος Πύρρος Βεργιαῖος. Pyrrhus nomen est frequens in Thessalia & vicinis regionibus. Σάπαφος est שָׂפָא vt dicemus

ad Rom. xv i. 21. Berœa vrbs Macedoniae est, de qua supra xvii. 10. 13.

Θεσσαλονικίων δὲ Ἀεΐσαρχος] de quo supra xix. 19. Hos duos tantum Thessalonicenses fuisse putat Syrus : Mihi videtur hoc ad quatuor quae sequuntur nomina pertinere. Vide quae supra xix. 27.

καὶ Γαῖος Δερβᾶνος] qui origine Derbæus, natus in Macedonia.

καὶ Τιμόθεος] hic Thessalonitenfibus accensetur, quia maiores eius ex Iudæis erant, qui Thessalonicæ quondam vixerant. Vide quae diximus in Appendice de Antichristo.

Ἀσσανοὶ δὲ] id est, ex Epheso, ut infra de Trophimo dicitur, & de Ty-chico colligitur II. Timoth. II. 12.

Τυχικός] qui nominatur non tantum dicto ad Timotheum loco, sed & Eph. vi. 21 Tit. III. 12. Coloss. iv. 7.

ὁ Τεύφριμος] huius mentio infra xxi. 28. & II. Timoth. iv. 20.

5. ἔμμενον ἡμᾶς] Hic obiter Lucas significat, quod non exprimit, se Paulo comitem fuisse huius itineris & sequentium Romam usque.

ἐν Τροάδι] dubitari interdum potest, sitne nomen regionis an vrbs. nam Τροάς etiam vrbs, Plinio teste. ἐν Τροάδι vt ἐν Ἐφέσῳ I. Eph. I. I. I. Ti-moth. I. 3. II Tim. I. 18. ἐν Κορίνθῳ supra xix. I. I. Cor. I. I. II. Cor. II. II. Tim. I v. 20.

6. Ἐξελθούσας] amne primum, deinde mari.

μετὰ τὰς ἡμέρας τῆς Ἀζύμων] Paulus vocatorum ex gentibus libertatem tuebatur. ipse tamen dies Iudæorum festos observabat. Vide supra xviii. 21. infra xx. 16. I. Cor. xvi. 8.

ὑπὸ Φιλίππων] de qua vrbe supra xvi. 12.

ἀρχὴς ἡμερῶν πάντε] Subauditur πλῶσαντες, ex eo quod praecessit Ἐξελθούσας; ita saepe constructio magis fit ad sensum quam ad verba.

οὗ] in qua vrbe, nempe Troade.

7. ἐν ᾗ τῇ μιᾷ τῆς σαββάτων] Vide Matth. xxviii. 1. is dies conuentus Christianis proprius I. Cor. xvi. 2. dies Κυριακή. Apoc. I. 10. Iustinus de eadem die Apologetico II: τῇ τῇ ἑλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων καὶ πόλεως ἡ ἀρχαῖς μερόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθούσας γίνεσθαι.

συνιμμένων τῆς μαθητῶν τῇ κλᾶσαι αἶτον] Eucharistiam, Syrus. intellige aga-pas quae Eucharistia claudabantur. in Manuscripto : συνιμμένων ἡμῶν, & mox : οὗ ἡμεῖς συνιμμένοι, non male

ὁ Παῦλος ἀπλέγατο αὐτοῖς] Post coenam, vt Christus Ioh. xiii. 31 & sequen-tibus. Marci xvi. 14. Luc xxii. 33.

μέλλων ἐξίνααι τῇ ἐπαύριον] postridie exiturus ex vrbe Troade.

8. ἐν τῷ ὑπηρεσίῳ] in quo erat conuentus. vt supra I. 13.

9. ὀνόματι Εὐτυχῆς] Rectius & αἰαλογικώτερον scriberetur Εὐτυχῆς. id enim nomen non rarum in Graecia.

ὑπὸ τῇ τρίτῃ] τρίτῃ vocat tertiam contiguationem incipiendo ab imo. Contra in Genesi à summo incipitur & imum vocatur τρίτῃ, vt diximus vi. 16.

P ij

10. ἐπέπαιον αὐτὸς) sicut de Elifæo dicitur II. Reg. IV. 34: *συνέλαμψεν ἐπὶ τὸ παρδάειον* : vbi alij interpretes ἐμεγύρασαν.

ἢ γὰρ ψυχὴ αὐτῆς ἐν αὐτῷ ὄσιν) id est, iam nunc cum loquor vita ei rediit.

11. καὶ γαστήρμος) Vide supra X. 10. hic erat cibus matutinus.

13. ἀνέχθημεν) vide supra XV. 11. 21.

πεδᾶειν) pedare vt loquebantur veteres Latini : peditare, vt glossarium.

14. εἰς τὴν Ἀΐον) Urbem Troadis. Strabo XII. Huc Troade vrbe, tam terra, quam mari breue erat iter.

εἰς Μιτυλήναιον) Lesbii insulæ urbem præcipuam, vnde Pittacus, Alcæus, Sappho.

15. ἀπὸ τοῦ Χίου) Nota est insula inter Lesbum & Samum.

εἰς Σάμον) Ioniz. Nam est altera eius nominis insula in Ambracio sinu, & alia apud Thraciam.

καὶ μέναιτες ἐν Τρογυλλίῳ) quod Ioniz est promontorium, non longe à Samo. Testes Strabo & Ptolemæus.

εἰς Μίλητον) Ioniz urbem, vnde Thales, Anaximander, & alij. Hinc Milesiaca, de amoribus scripta.

16. ἡγορήσει) Vtitur hoc verbo Aristoteles. Hebræi dicerent *הוֹדוּתָהּ*.

17. ὅπο ὃ τὸ Μιλήτου πέμψας εἰς Ἐφεσον) non ita longe distant hæ vrbes, vt ex Ptolemæo apparet.

μετακαλέσασθαι] ad se vocauit. sic supra VII. 14. X. 32. XXII. 25.

τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας] πρεσβ. Vide supra XI. 30. XIV. 23. XV. 4. 6. 22. 23. XVI. 4. vocantur iidem & ἐπίσκοποι, nempe quia inspectores erant gregis, vt infra dicitur 28. Sed is qui princeps erat, excellenter vocabatur ὁ ἐπίσκοπος, cui respondebat summus sacerdos in Templo, in Synagoga vero Archisynagogus. Hic est Angelus Ephesi in Apocalypsi, quia Dei nomine verba faciebat ad populum, & pro populo ad Deum. Videtur autem hoc tempore Ephesini presbyterij princeps fuisse Timotheus & cum presbyteris venisse ad Paulum.

18. εἰπὼν αὐτοῖς] Est hic egregia forma, qua vti possit bonus Episcopus ex causis necessariis valedicens Ecclesiæ suæ.

πῶς μὲν ὑμεῖς πάντα χρόνον ἐχθόμενοι] id est, quomodo me erga vos gesserim. Pari fere modo habes ἐχθόμενοι I. Thess. II. 5. & 10. sic γένομαι σὺ δὲ ἐχθρας apud Thucydidem.

19. μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης] Apostoli in tanto vocationis culmine positi, nihil tamen grande præ se ferebant, sed cum minimis etiam æquabiliter versabantur. Ne hoc quidem de se prædicasset Paulus nisi successoribus formam vitæ reliquere debuisset.

20. ὥς οὐδὲν ὑπευλάμην ἢ συμφέροντων] Nihil eorum quæ ad vitam æternam parandam credi, sperari, fieri debent. ὑποτίλλει hic & infra 27 est subducere : ponitur ea vox Græca pro Hebræo *כַּשׁ* & pro *הַשׁ*.

τὴ μὴ ἀναγγέλλαι ὑμῖν] *ne id vobis annuntiarem.* de hac locutione diximus aliquoties.

καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ] in conuentu. supra xviii. 29.

καὶ κατ' οἴκους] singulos occasione data.

21. ἀπεμύρυσθαι ἰσχυροὺς καὶ ἑλλοισί τε καὶ εἰς τὸν Θεὸν μετανοοῦν] ἀπεμύρυσθαι supra habuimus; modo sine adiuncto, modo infinitiuo, aut ὅτι subsequente. Hic cum accusatiuo, vt & mox 24. & xxiii. 11. & xxviii. 23. & Exod. xviii. 20. Ezech. xvi. 2. xx. 4: vbi in Hebræo עניתי. sensus est, certo affirmauit illis esse locum poenitentiae: id est, poenitentiam non fore inutilem. sic ἀποδοῦναι μετανοοῦν xl. 18. Et fidem in Christum esse veram ac salutarem.

22. διδόμενος τῇ παρουσίᾳ] Spiritu vincula praesentiens. Nam quæ futura sunt, ea prophetis tanquam praesentia menti obuersantur. id in sequentibus fusius explicat.

τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσουσίν μοι μὴ εἰδώς] quæ causa, qui modus, quis exitus futurus sit vinculorum, adhuc me latet. τὰ συναντήσουσίν μοι ἢ γινώσκω. nam γινώσκω euenire Ruth. i. 16.

24. ἀλλ' οὐδὲνός ἐστι λόγος ποιῶμαι] Non tanti sunt mihi ista mala, vt ea me ab Euangelij praedicatione deterreant.

οὐδὲ ἔχω τίνα ψυχὴν με τιμᾶν ἐμμενέει) subauditur hic οὕτως, cui respondet quod sequitur ὡς. tantum abest vincula metuam, ne mortem quidem defugio. Hebræis pretiosam habere vitam dicitur qui ei parcat. 11. Regum i. 13. 14. Contra nullo pretio habere qui non parcat. Ezech. xxxvi. 5.

ὡς τελειῶται τὸν δρόμον μου) non tam vitam curo, quam complere cursum. Cursus laborem magnum & assiduum significat supra xiii. 25. 1. Cor. ix. 24. τελῶν τὸν δρόμον habes & 11. Tim. iv. 7.

καὶ χαρᾶς) Sæpe Paulus hoc nomine appellat animi ex bona conscientia tranquillitatem, vt Rom. v. 5. 11. Cor. vii. 10. 1. Thess. v. 16. & alibi.

καὶ τὴν ἀσκασίαν ὑπὸ ἔλεον) vide supra i. 17. 25. vi. 4.

τὸ ἀναγγέλλειν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ) vide supra xiv. 3.

25. ὅτι οὐκ ἔστι ἔτι ἄλλο τι προσεσπῶν μου) quasi diceret:

Extremum futo quod te alloquor, hoc est.

ὑμεῖς πάντες) Vos omnes Asiatici. Hebraïsmus. Non videbitis vos omnes, id est, nemo vestrum.

ἐν οἷς πολλοὶ κηρύσσον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ) vide supra vii. 12.

26. μαρτυροῦμαι ὑμῖν) id est, coram vobis testificor. sic Gal. v. 3: μαρτυροῦμαι ὅτι πάλιν παρὰ ἀνθρώπων ἀπεστάλην μενέει.

ὅτι καὶ ἐγὼ ὑπὸ τοῦ ἁμαρτωίου πάντων) vide supra xviii. 6. & Matth. xxvii. 24. & ibi dicta.

27. οὐ γὰρ ἐπισυνέλεον τὴν καὶ ἀναγγέλλαι ὑμῖν) subauditur π. vide supra 20.

πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ) voluntatis nomine μετνοσυμῶς hic significat omne id, quod à singulis praestari vult Deus, vt ad salutem perueniatur.

Vfus non dissimilis Lucæ vii. 30. idem hic vocat τὴν βαλὺν τῆς Θεοῦ quod modo τὰ συμφέροντα.

28. οὐ δύναται αὐτὸς αὐτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμένι) non potest gregi attendere, qui non sibi attenderit.

ὅτι ὁ ἡμέτερος πνεῦμα ἄγον ἐθετο ἐπισκόποις) Explicat nomén muneris, quod erat פּרוּסִים nam pastores sunt ἐπίσκοποι ποιμένες γρηγορη. dicit autem eos constitutos à Spiritu sancto, quia constituti erant ab Apostolis plenis Spiritu sancto, quanquam approbante plebe. vide supra xi v. 23.

ποιμαίνειν) breuiloquium frequens Hebræis pro εἰς τὸ ποιμαίνειν.

τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοῦ) Manuscriptus ille habet τῆς Κυρίας, ut & multi alij. Et Syrus sic legit qui vertit *Christi*. facilis lapsus compendiosæ scriptionis θε pro χος. Apostoli plerunque Christum κύριον vocant, Patrem vero Deum.

ὡς ἀειποιήσατο) fecit ut existeret, qui iustissimus acquirendi modus. vide Ephes. i. 14.

ὅτι τῆς ἰσθμοῦ αἵματος) Nam per mortem cruentam, Christus illam potestatem colligendæ sibi Ecclesiæ, adeptus est, secundum vaticinium Esaiæ l. iii. 10.

29. μετὰ τὴν ἀφίξιν μου) post meam profectiōem. ἀφίξις profectio in Glossario.

λύκοι βαρεῖς) Lupi vespertini. Ierem. v. 6. Abac. i. 8. Sopho. i. i. 3. βαρεῖς hic idem valet quod γρηγόρη dicto Abacucci loco, ubi LXX ἐξύπερι ἡσθὺς τοῦ λύκου. vult dicere rapaces. persecutio hic indicatur illa sub Nerone. Ob hanc laudatur Ephesiorum perseuerantia Apoc. ii. 2.

μηδὲ φοβούμενοι τῷ ποιμένι) qui nulla ducentur gregis commiseratione. ita דור & Græce φοβέσθαι sumitur: Deut. vii. 16. xii. 8. xix. 13. 21. Dicit simplicius quod figurate Sophonias: non rodent ossa vsque ad mæde.

30. καὶ ὅτι ἡμεῖς ἀντὶ τῆς ἀσκήσεως αἵματος) Nicolaitæ Apoc. ii. 6.

κατασκευάζοντες διδασκαλίας) docentes ea quæ à recto defleunt sic διδασκάν sumitur Lucæ xxi. 2. supra xii. 8. 10: sic γρηγόρη διδασκαλία Matt. xvii. 17. Luc. ix. 41. Philip. ii. 15. Dogma Nicolaitarum erat, matrimonium institutum esse mere humanum, & tale quod conscientias non obligaret: immolatitiis sine distinctione licere vesci. Vide Irenæum i. 27: Tertullianum de præscriptione aduersus Hæreticos: Clementem Alexandrinum Strom. ii. & iii: qui Nicolai Diaconi verba in prauum ab eis ait detorta: Epiphanium Hæresi 25: Theodoretum lib. iii.

τῷ ἀποστόλῳ τοῦ μαθητῆς ὅπου ἀντὶ) subauditur ἐνεκα. ideo docent carnī placentia, ut eos quos Ecclesiæ disciplina offendit, ab Ecclesia abductos sibi faciant sectatores. ὅπου est vox propria discipulis. Matth. iv. 19. x. 38. xvi. 24. Marc. viii. 34. Luc. ix. 23. xiv. 27. xxi. 8. xii. 18. supra v. 37.

31. διὸ γρηγορεῖτε) Cauete vobis, & facite ut & alij eos caueant. Non ex-cidit illis hoc monitum. Apoc. v. 6.

ἔτιαν) vide supra XIX. 10. ubi biennij mentio. Cum eo biennio coniungendum tempus prioris aduentus Paulini Ephesum XVII. 19. & annus ille vnus interpretandus, pars anni.

32. ὡς ἀπὸ θεοῦ) יתקדש.

τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τοῦ χαρίτος αὐτοῦ) Est ἐν δεξιῇ θεοῦ. sensus enim est: commendo vos Deo per sermonem bonitatis eius. itaque ad Deum oratio redibit, plane quasi illa καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ interiecta non fuissent.

τῷ δυναμίσῳ ἐποικοδομησῶν) supple vos, quod addit hic Syrus. Ædificare est efficere vt in fide crescant, sicut domus quæ paulatim surgit. Eph. 11. 20. Coloss. 11. 7. Iudæ. 20.

καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν) sic vocatur vita æterna, quia firma est eius possessio, vt rerum soli apud Hebræos. Vide ad Ephes. 1. 14. 18.

ἐν τοῖς ἡμετέροις πάσιν) ἐν hic, vt sæpe apud Hebræos 2, valet inter. in societate omnium qui ad sanctitatem peruenere.

33. ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπαθύμισα) præclarior de se prædicationis, quam illa Samuelis 1. Sam. XII. 5. Samuel testificabatur nihil se iudicandi causa accepisse. Paulus nec laboris in docendo assidui repensationem ullam accipere voluerat.

34. τοῖς χάριταις μὲν ἐ τοῖς οὖτοι μετ' ἐμοῦ ὑπηρετήσαν αι χεῖρες αὐτῶν) Vt supra XVII. 3. & 11. Thess. 111. 8. Adde 1. Cor. 11. 12. 1. Thess. 11. 9. idem loquendi genus apud Xenophontem: αι χεῖρες ἐκάστῳ ὑπηρετεῖσι.

35. πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν) id est, πάντας. obseruauerunt alij par loquendi genus 1. Cor. IX. 25. X. 33. Eph. IV 15.

οὕτω κοπιῶντας) Etiam cum molestia aliqua. sic κοπιᾶμεν vsurpat idem Paulus in eadem hac re. 1. Cor. 15. 12. Respondet Hebræis vocibus הלה & עי & לה & aliis molestiæ significationem habentibus.

δὲ ἀνταμείβεσθαι ἡμῖν ἀδυναμούντων) infirmos sustentandos, ne cadant scilicet. Infirmitas vocat qui suspicari poterant Paulum commodi sui causa comminisci doctrinam Euangelij. omnes tales anfas præcidere Paulus voluit.

ὅτι αὐτοὶ εἶπα· μαχαιρίον ὅτι δίδουαι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν) Hoc est inter illa quæ Paulus didicerat non ex scripto, sed relatu eorum qui Dominum nouerant. Non dissimile dictum Aristotelis Nicom. 111, τῆς ἀρετῆς μᾶλλον τὸ εὖ ποιεῖν ἢ τὸ εὖ πάσχειν. & Sallustij in Catilinario, *magis dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant*: & in Iugurthino de Sulla. *multis rogantibus aliis per se ipsa dare beneficia, inuitus accipere*. Plutarchus ex Epicuro: εὖ ποιεῖν ἢ δίδόν ὅτι ἔ πάσχειν.

36. οὕτως τὰ γόνατα αὐτοῦ) Vt in tristi tempore. Vide quæ diximus ad Matth. VI. 5. Nondum ergo introductus erat mos genua non flectendi intra Pascha & Pentecosten. Nam quæ hic narrantur, in id tempus inciderunt. vide supra XX. 16.

37. καὶ ὁπποῦντες ὅτι τὸν τεράχην τοῦ Παύλου) Hunc morem habes. Gen. XLV. 14 XLVI. 30.

κατεφίλου αὐτὸν) vide supra 1.

38. *ωρεπίμπον ὃ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον*) *prosecuti eum sunt ad nauem usque.*
Vide supra xv. 3. Talem *ωρεπομπήν* describit Ovidius:

Terra tibi : nobis adspiciuntur aquae.

Et

*Iamque ratem terris dimisit fune soluto
Nauita, & angustum deiecit in æquora pontem;
Sæuus ubi à puppi longo clamore Magister
Dissipat amplexus, atque oscula fida renellit,
Nec longum cara licet in ceruice morari.*

C A P. XXI.

Ναυθῆναι ἡμῶς) sume vt supra xiii. 13. xvi. ii. xviii. 21. xx.

3. 13.

ἀποαυαδέντες ἀπ' αὐτῶν) quasi vi auulsi. significanter exprimit affectus mutuos.

ἀνδρομήσαντες) Vento secundo vt supra xvi. ii.

εἰς τὴν Κῶ) Con dixit Aristoteles: Coon Plinius. priores illas duas desinentias agnoscit Stephanus: Lucas eam prætulit quam & supra habuimus xix. i. insula est inter Cycladas celeberrima, tum Æsculapij cultu, tum Iunonis æde, de qua scriptum Theodori librum memorat Vitruuius.

τῇ ὃ ἐξῆς εἰς τὴν Ρόδον) Solis cultu & Colosso nobilem.

2. *δραπετῶν εἰς Φοινίκην*) Nempe Tyrum, vt mox dicet.

3. *ἀναφανέντες ὃ τὴν Κύπρον*) Est vox nautica. *Cum detexissemus Cyprum.* Etiam nunc sic loquuntur nautæ, cum volunt dicere, aliquem locum prius latentem sibi in conspectum venisse.

καὶ καταλπόντες αὐτὴν δώνυμον) Similis locutio:

---at illi *lena* iacebat

Bellua.

ἐκεῖ γὰρ ὡς τὸ πλοῖον ἀποφορτίζμενον ἢ γόμενον) præsens pro futuro. ibi nauis exponere debebat onus Ephesi receptum.

4. *ἔλεγον δὲ τὸ πᾶν δόματος μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλὴμ*) brevis locutio, subintelligendum enim, nisi vinciri vellet. Eadem illi prædicebant, quæ mox Agabus.

ὅτι ὃ ἐρχέτο ἡμῶς ἔξαρπσαι τὰς ἡμέρας) *ἔξαρπσαι*, id est, *πληθεῖσαι* κτλ.

ωρεπομπόντων ἡμῶς πάντων) vt supra xv. 3. xx. 38.

καὶ δέντες τὰ γόνατα ὅπῃ ἢ ἀγχαλόν) Ex occasione quidem itineris à Paulo suscepti: sed simul congruenter mori Iudæorum. Tertullianus de ieiuniis: *Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omiſſis templis, per omne littus, quocunque in aperto aliquando iam preces ad cælum mittant.* Idem aduersus Nationes i: *Iudæi enim festi, sabbata & cæna pura, & Iudaici ritus lucernarum, & ieiunia cum azymis, & orationes littorales.* Philo aduersus

aduersus Flaccum: πάντες τε δευτερεύοντες ἐν ἡμῶν & ὡς αἱ ἀμὲν τῇ ἰσὶν δευτερεύοντες ὅτι τοῖς πλησίον αἰχμαλοῦς ἀφικνουῦνται. vide quæ supra XVI 13.

6. καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους] vt supra XX.I. in Manuscripto est: προσευξάμενοι ἀπ' ἀλλήλων ἀλλήλους.

εἰς τὰ ἴδια] Vide quæ diximus ad Luc. I I. 49.

7. κατέλυσεν εἰς Πτολεμαῖδα] Urbem Phœnices, quam Plinius dicit olim Acen dictam: id est 129 Iud. I. 31. in Manuscripto: κατέλυσεν εἰς Πτολεμαῖδα.

8. εἰς Καπάρναι] Stratonis, quæ in Iudæa, siue Syria Palæstina. Vide Ptolemæum.

Φιλίππου τὸ διακονοῦν ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ] id est, qui cū olim de numero VII diaconorum fuisset, factus erat presbyter ἐπισκοπῆς, nulli certæ Ecclesiæ affixus, quales Euangelistæ vocabantur. Eph. I V. II. I I. Tim. IV. 5. id est ἐπισκοπῆς. Esaiæ XL. 9. LII. 7 ita solebant promotiones fieri. καὶ βαθμῶν. I. Timoth. I II. 13.

9. δοξαῖς πατρὶνι] Ex proposito & suo & Patris, vt credibile est. Vide quæ dicta ad Luc. I I. 37. Matth. XIX. 12. adde I Cor. VII. 37.

προσπεύουσαι.] Vide hic impletum id quod habuimus supra II. 18: ὅτι πᾶς δούλος μου.

10. ὀνόματι Ἀγαθός] is de quo supra XI. 28.

11. καὶ ἔσται ὡς Ζαχαρίας τὸ Παῦλον] notus prophetarum mōs, ipsi etiam rebus conspicuis futura præsignandi. Sic zonam suam defodere iussus Ieremias XI I I imitati id & falsi propheta, vt apparet Ieremias XXV I I I. Dionysius Thrac: ἱερίεργοι γὰρ οὐ δευτερεύοντες ἀλλὰ δευτερεύοντες.

ἡσυχίας τε αὐτῷ τὰς χεῖρας & τοῖς πόδας] Sic Christus Petro dixerat: ἄλλος σε ζήσει. Ioh. XXI. 10.

καὶ ὡς δαδίσουσαν εἰς χεῖρας ἑλθόν] ita discipulo euenturum erat quod olim Magistro. Matth. XX. 19.

12. καὶ οἱ ἐντόποι] Cæsareenses Christiani, humano ducti affectu.

13. καὶ συνθρύποντες μοι & καρδίαν.] frangentes animum, nempe quantum in ipsis erat: verba enim interdum intelliguntur etiam sine effectu. Est locutio eadem Num. XXX I I. 9. ἀνέκοντες fregerunt cor, vbi LXX ἀπέσπασαν τὴν καρδίαν. Paulo ante, vbi idem verbum est, δευτερεύοντες τὰς δεξιὰς.

ἐπὶ μῶς ἔχω] Eadem locutio I I. Cor. XII. 14. I. Pet. IV. 5. & Dan. III. 18.

14. εἰπόντες τὸ δόγμα τὸ Κυρίου γράψω] Et hoc ad exemplum Magistri. Matth. XXVI 42.

15. ἐπισυνάγουσιν] sic & Manuscriptus, non ὑποσυνάγουσιν, quod hic locum non habet. ἐπισυνάγει hic est sarcinas iumentis imponere. vtuntur sic Xenophon & Aristoteles.

16. συνελθόντες καὶ τὸν μαθητὴν] nempe πνεύς: vt Matth. XXI I I. 34. & alibi.

ἄγοντες παρ' ὃ ξενιοτάμεν] brevis locutio pro ἄγοντες ἡμῶς πρὸς πᾶν παρ' ὃ ξενιοτάμεν: ducentes (id est, ducturi, præsens pro futuro) nos ad eum apud quem diuerteremur. Nam Mnason ille ex Cypro videtur habitatum

Q

iuisse Hierosolyma. Ei nomen Hebræum fuerit **יהושע**.

ἀρχαίῳ μεθ' αὐτῶν] Ex eo tempore quo Paulus & Barnabas in Cypro fuerant, supra XIII. 4.

18. **ὡς ἰακώβου**] absente Petro primum Apostolici cœtus.

οἱ πρεσβύτεροι] vt supra xv. 6. qui Apostolorum Hierosolymis erat, is munere fungebatur, quo postea Episcopi, ideoq; presbyteros conuocabat: nisi forte Iacobus hic fuit frater Domini, non Apostolus, sed Episcopus.

19. **ὅτι τῆς διακονίας αὐτοῦ**] vide supra xx. 24. & ibi notata.

πόσῳ μετὰ ταῦτα εἰσὶν Ἰουδαίων] vide quo modo auctum fuerit **gratum** illud sinapis intra annos xxv.

καὶ πάντα ἑβραῖαι τὰ νόμῳ ὑπαρχοῦσι] Magno studio tenentur seruandæ legis, etiam de sacrificiis, de cibis vetitis, aliisque rebus eiusmodi. Nec id mirum: nam decretum quod fecerant Apostoli, tantum ex gentibus vocatos tangebatur. Neque dum Paulus quicquam Iudæos ea de re docere cœperat: quod fecit aliquanto serius, & quidem extra Iudæam. Nam intra Iudæam qui erant Iudæi **χριστιανίζοντες**, hi ante dispersionem illam quæ per Adriānum euenit, libertatem ab legis onere, non percepere, vt intelligimus ex Eusebio & Seuero Sulpicio circa illa tempora. Et ad tales scripta est epistola ad Hebræos.

21. **κατηχηθήσαντες ὑπὸ σοῦ**] de te hoc intellexerunt, nempe sermone & literis illorum in Asia Iudæorum qui tot molestias Paulo exhibuerant.

ὅτι διατεταγμένη διδασκαλία ἀπὸ Μωσέως ἕως καὶ τῶν ἑβραίων πατέρων Ἰουδαίου] Iudæos qui erant **ἐν ἀγαθοῦς ἀποστολῆς** **יהושע** Jerem. xxix. 32. defectio à lege i. Macc. ii. 17.

λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα,] id est, suadens eis ne liberos circumcidant: quod antiquissimum erat præceptum, omnes Abrahami posteros obstringens.

μηδὲ τοῖς ἱσθῶσι περιτεμεῖν] **יהושע** hic sunt **יהושע** præcepta ritualia: & **περιτεμεῖν** respondet Hebræo **יהושע** vt Prou. vii. 20. & alibi. Pro eo mox habebimus **συζῆν**.

22. **πάντες δὲ πλῆθος συναχθέν**] in rebus maioribus, præcipue ex quibus schisma metuebatur, Apostoli & successores eorum Episcopi, non presbyterorum tantum utebantur consilio, sed & plebem aduocabant, vt vidimus supra vii. 23. 30. Vide Epistolam Cypriani xxxiii. xxxiv. xxxv. xl.

23. **ὡς ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν**] id ita dicitur, quia votum est velut onus quoddam, vt ad Num. vi. diximus. Votum intellige magnum, id est, Nazaræatus.

24. **ἀγνίσθητι σὺν ἀνθρώποις**] **ἀγνίσθητι** in versione LXX, dicto loco Num. vi, verbo **יהושע**, & **ἀγνισμός** nomini **יהושע** respondet: significat autem abstinere à vino, rebusque aliis quæ interdictæ sunt Nazaræis. sic & infra xxiv. 18.

καὶ διακονήσας ἐπὶ αὐτοῖς] id est, non ipse tantum offer, quæ oportet, sed &

illis aliis dat pecunias, vnde habeant, quæ offerant, agnum, agnam, arietem, placentas & lagana. Talem enim liberalitatem fuisse non insolitam, ex Maimonide discimus. Vult autem hoc Paulum facere Iacobus, quo plebi abundantius satisfaciat.

ἵνα ξυρῇσανται τὴν κεφαλὴν] id est, vt illi voti liberentur eo facilius. Est *μυλωνυμία* signi pro signato. Nam sicut obligatio votiua exprimebatur demisso capillo, ita liberatio comâ abrasâ. Num. vi. 18. quæ coma supponebatur vrenda ollis, in quibus coquebantur carnes de sacro *δρακίνα*: ita enim nos docent Hebræi. Diximus supra xviii legem hanc de victimis & de rasura in Templo facienda, vim habuisse in Iudæa, non extra eam. Non longe abit hinc mos Græcorum comam libandi diis, de quo Horatius, Statius in Achilleide & coma Earini, & Cenforinus de natali.

καὶ γινώσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηται φεῖ σοὶ οὐδὲν ἔστι] falsam esse famam quæ de te sparsa est, quasi Iudæos à legis obseruatione auerteres.

ἀλλὰ σοιχαίς ἐ ἀντὶς τὸν νόμον φυλάσσειν] σοιχαίς vt modo diximus, hic est *ῥῆ* & significat vitæ institutum aliquod persequi.

25. φεῖ δὲ ἡ πρὸς πεπιστυκότων ἐθνῶν] Quasi diceret Iacobus: alia est ratio vocatorum ex gentibus: illos enim à legis onere liberos communi decreto pronuntiauius.

κείναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοῖς] infinitiuus pro gerundio: nihil tale seruandum ipsis, nempe eorum quæ Moses præscripsit.

εἰ μὴ φυλάσσειν αὐτοῖς τὸ, τε εἰσδιδάσκοντες, καὶ τὸ αἶμα, & πορνείαν] supra xv. 20. xx. 9.

26. τότε ὁ Παῦλος ὡς λαβὼν τοὺς ἀνδρας] se eis socians.

τῇ ἐχομένη ἡμέρᾳ] postridie quam aduenerat, vt colligimus infra xxiv. 1. & 11.

ἀρχιγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν ἧς ἡμερῶν τῆ ἀγνισμοῦ] omnibus edicens se castimonium suscipere in dies septem, ita vt dies ipsius pariter exirent, cum diebus aliorum, qui aliquanto ante, ac in maius tempus se obligauerant: licebat enim cuique eum quem vellet votiua obligationi præstituere terminum. Num. v 1. 5. sic Paulus in dierum hebdomada se obligauit: illi alij in duas, tres, aut quatuor hebdomadas. illud ἐκπλήρωσις verba legis respicit. ἡ αὖ ἡμέρα πληρώση ἡμέρας ὀχθῆς αὐτῆς. Num. v 1. 13.

ἕως οὗ προσπύνηται ὑπὲρ ἐνὸς ἐκείνου αὐτῶν ἢ προσφορὰ] Aoristus hic significat rem quæ fieri debebat, vsque dum offerenda esset pro vnoquoque (eorum qui se obligauerant) oblatio. id est, ita tempus sumpsit, vt pariter cum illorum tempore defineret.

27. ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἐπὶ τὰ ἡμέρας συντελεῖσθαι] Hinc colligimus, quod supra tacuit Lucas, Paulum castimonio suo præfiniuisse dies septem.

οἱ δὲ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι] Ex Epheso & aliunde.

συνέχον πάντα τὸν ὄχλον] vide supra xix. 29. συνέχον ἡσυχίαν.

καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν] per seditionem, sine publica auctoritate.

Q ij

28. ἀδρτε Ἰσραηλῖται] vt Romæ dicebatur : Porro *Quirites*.

βοηθεῖτε] ita Scipio apud Appianum : ἐπικουρεῖτε ὦ Ῥωμαῖοι. *adeste ciues* : est duobus locis apud Liuium. Et cum fides Quiritium imploratur, opem atque auxilium fidei nomine significari ait Seruius ad x. *Æneidos*.

ὁ κ' τῆ λαοῦ καὶ τῆ νόμου, καὶ τῶ τάσῃ τούτου] Eadem accusatio quæ in Stephanum intenta, supra v. 14. vbi dicta vide.

ἐπὶ τῇ ἐν ἑλλήναις εἰσαγάγῃ εἰς τὸ ἱερόν] Quod plane non licebat. Vide Mo-
sem de Cotli, præcepto iubente xxi. nempe intra septum illud lapideum,
quod in tres cubitos attollebatur, inscriptumque columnis habebat : μὴ
δύνῃ ἀλλόφυλον ἐντὸς τῆ ἀγίας παρεῖναι. Iosephus belli Iudaïci v. 14. si quis alieni-
gena, etiam Romanus, id septum transgrederetur, is occidi poterat, te-
ste eodem Iosepho belli Iudaïci vi : & Philone de legatione.

καὶ κακείνωκα τὸν ἄγιον τόπον τούτον] Eo facto Templum polluit. id enim κοινούω
Matth. xv. 11. 18. 20. Marc. vi. 11. 15. & sequentibus.

29. Τερόφισον τὸν Ἑφέσιον] Quem illi Iudæi Asiatici optime nouerant.

30. καὶ ἐγχεῖτο συδρομὴ τῆ λαοῦ] Exstat hæc vox Iudith. x. 19. idem quod
συσροφὴ supra xi. 40. 77.

καὶ δειδώς ἐκλείδουσιν αἱ θύραι] Nempe à ianitoribus Templi, metuenti-
bus ne qua in Templo seditio oriretur, aliis Paulum male tractare, aliis
tueri volentibus.

31. ἀνέβη φάσις] iudicium. ita eam vocem vsurpant Attici, Isocrates, De-
mosthenes & alij : μῆνυσιν interpretatur Pollux.

τῷ χλιαρχῷ τῆς αὔρας] Præfecto eius cohortis quæ temporibus festis,
ac proinde etiam in Pentecoste, præsidium habebat in porticibus Templi
ad prohibendos tumultus, si qui orirentur : quam cohortem ἀνέβαν etiam
Iohannes dixit xv. 11. 3. ὧς Iosephus, vt ostendimus ad Matth. xxv. 1. 5.
& 45. Eos qui cohorti præerant Tacitus modo præfectos vocat, modo tri-
bunos : præfectos puto cum in legione sua erant, tribunos vbi extra eam.
Hoc addendum eis quæ diximus ad Ioh. xv. 11. 12.

32. ἐπαύσαντο τῷπτοντες τὸν Παῦλον] à vi abstinebant in conspectu Romani
Præfecti.

33. αἰλύουσι δυοῖ] Catenis duabus, quibus manus ambæ stringerentur,
vt supra xii. 6. 7.

καὶ ἐπυνθάνετο, τίς αὐτῷ εἶη καὶ τί ὅτι πεποιτικῶς] tum ex ipso, tum ex plebe.

34. μὴ δυναμῶμος ὃ γινῶναι τὸ ἀσφαλὲς ὅτι τὸν δόρυβον, ἐκέλευσε] in Manuscri-
pto : μὴ δυναμῶμου ὃ αὐτῷ γινῶναι, quæ constructio & infra est xxii. 17.

εἰς τὴν παρεμβολὴν] Ad Maccabaïca diximus παρεμβολῇ his scriptoribus
dici, ipsam militum multitudinem. Ea autem extra dies festos omnes,
in diebus festis bona pars, erant in Antonia, vt & alij, & nos diximus.

35. ὅτι τοῖς ἀναβαθμοῖς, συνέβη βασιζέσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῷ σπαινωτῷ ὅτι τὴν βίαν
τῆ ὄχλου] Cicero ad Atticum : Gradus templorum ab infima plebe completi
erant. Idem pro Cluentio, gradus concitatis hominibus completos narrat.

37. εἰ ἐξέσι μοι εἰπῶν τι πρὸς σε ;] plena honoris præfatio. sic apud Liuium: *Cum bona venia, quaeso, audiat, Patres conscripti.*

Ἐλλωσι γνώσεις ;] Curtata locutio: subauditur enim λαλεῖν. Plena locutio exstat Nehemiæ xiii. 24: καὶ οὐκ εἰσὶν ὑπερβώσκοντες λαλεῖν Ἰουδαῖσι. Lingua Græca post Macedonum imperium facta erat quasi communis populorum Asiæ & Ægypti: vide quæ diximus ad Matth. xxvii. 37.

38. οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος] Hæc ostendunt gesta hæc sub Neronis imperio. neque enim dubitandum quin Ægyptius de quo hic agitur, sit ille de quo Iosephus veteris historiæ xx. 6: & belli Iudaïci ii. 23. hic Ægyptius prophetam se dicebat.

αἰασαπόσας] vide supra xv. 6.

εἰς τὴν ἔρημον] solebant enim impostores illi, initia colligendæ multitudinis armatæ facere in locis desertis, vt diximus ad Matth. xxi. 26. Iosephus antiquæ historiæ xx. 6: ἐπυδοῦν αὐτοῖς εἰς τὴν ἔρημον ἔπαυσαι.

τοὺς πεντακισχίλους ἀνδρας] Hæc, vt dixi, nebulonis illius initia fuisse. postquam multitudo illi ad triginta millia creuerat, ex locis desertis ad Oliuarum montem processit, ibique copiæ eius per Felicem dissipatæ sunt. sed hæc iis quæ hic narrantur feriora sunt, legique possunt apud Iosephum belli Iudaïci ii. 23.

ἢ σικελίων] sic & Iosephus vocat indicato iamjam loco illos homines publico iniussu arma capientes: qua de re diximus ad Matth. xxvii. 16. & 38.

39. Ἰουδαῖος Ταρσις] natus Tarsi: ortu Iudæus.

τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμε πόλεως] imo ὑπερμαχίας, vt de ea loquitur Stephanus. Recte. erat enim Ciliciæ totius caput, teste Strabone, condita à Perseo, vt Lucanus vult, ab heroibus, aut gigantibus, vt alij apud Dionem Chrysostomum. Tum vero facta vrbs libera, de quo dicemus infra xxii. 28.

ἐπὶ ἤν μοι λαλήσαι πρὸς τὸν λαόν] prudenter populum allocutus non est, nisi accepta potestate, ne seditionem accendere crederetur. vide infra xxvi. 1.

40. ἐπὶ ἢ ἀναβαθμῶν] in gradibus Antonia de quibus supra 35.

κατέσσε τῇ χειρὶ τῶν λαῶν] vide supra xii. 17. xiii. 16. xix. 33.

πολλῆς ὃ σιγῆς ἡμοθυμίας]

Conticuere omnes, intentique ora tenebant,

τῇ Ἐβραϊστὶ δαλέκτῳ] id est, lingua Hierosolymitana, magna ex parte Syriaca, qua tum Iudæi utebantur. Sic δαλέκτον posuit Lucas, & supra i. 19. ii. 6. 8. in Manuscripto est τῇ ἰδῶ δαλέκτῳ, vt supra i. 19. ii. 6. 8.

CAPVT XXII.

ΝΑΡΕΣ ἀδελφοὶ ἐ πατέρες] Vide supra VII, & ibi dicta. Patrum nomen addit, si qui forte Senatorum adessent.

τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας] ἀπολογία recte cum Cicerone dicitur defensio. defensio est etiam, ubi factum negatur. purgatio eius est species, ubi facto concessio, culpa remouetur. Latinus interpres hic non male: *reddo rationem*. in Glossario ἀπολογουμαι *rationem reddo*.

2. παρέχον ἡσυχίαν] fecere silentium. ita loquitur Plautus.

3. ἐν τῇ πόλει ταύτῃ] ubi præcipua sedes studiorum legis.

ὧδ' οὖν πόδας Γαμαλιήλ] Eius de quo supra v. 34. Ad pedes dicit, ideo quod discipuli sedebant multum infra magistros: proximi vero magistro ij quorum maximi profectus. Vide Deut. xxxiii. 3, & Philonem de Essenis. Scriptor Commentariorum quæ nomen præferunt Ambrosij ad primam ad Corinthios: *Hæc traditio Synagoga est, ut sedentes disputent, seniores dignitate in cathedris, sequentes in subselliis, nouissimi in pavimento super mattas*. Quod igitur est in Thalmudicis titulo תלמודא ad tempora Gamalielis stantes didicisse legem, interpretare stetisse omnes, dum ipsa legis verba legebantur. Vide quæ ad Lucam i v. 20.

παραδεδωμένος ἡ ἀκρίβειαν τῷ πατρὶος νόμου] secundum sectam exquisitiorem. sic infra xxvi. 5. καὶ τὴν ἀκριβείαν τῶν ἀγγέλων τῶν ἡμετέρων θρησκείας. Iosephus belli Iudaici i. 4. de Pharisæis: *ὅτιμα τῶν Ἰουδαίων δοκοῦν ἀκριβέστερον εἶναι ἢ τῶν ἄλλων, & τοὺς νόμους ἀκριβέστερον ἀρνηγᾶν*. idem veteris Hiltoriae xvii 3: *ὡς γὰρ μέγαν τῶν Ἰουδαίων ἀνθρώπων ἐστὶν ἀκριβέστερον μέγα φρονεῖν τῷ πατρὶος νόμου, οὗς χαίρειν τὸ θεῖον παραδεδωμένων ὑποῦν ἢ γυναῖκας*. Φαρισαῖοι καλοῦνται. & in sua vita: *τῆς ἡμετέρας ἀκρίβειας, οἱ δὲ τὰ πατρίως δοκοῦσι ἢ ἄλλων ἀκριβείᾳ διαφέρειν*.

ζηλωτὴς ὑπάρχων τῷ θεῷ] Ex Numer. xxv. 13. habebant quidem Pharisei ζήλον Phineæ, sed non cum veri scientia coniunctum. Rom. x. 2.

4. ὅς ταύτῃ τὴν ὁδόν] sectam hanc. Vide supra xvii. 17. xix. 9. 23.

ἐδίωξα ἄχρι θανάτου] quantum scilicet in me erat.

ὧδε διδοὺς εἰς φυλακὰς ἀνδρᾶς τε & γυναικᾶς] Vide supra ix. 1. & 2.

5. ὡς & ὁ ἀρχιερεὺς μάρτυρές μοι, & πᾶν τὸ πρεσβύτεριον] id est, Synedrium magnum. vide quæ dicta ad dictum caput ix.

πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς] ita hic vocat Iudæos ob communem ex Iacobo originem.

ἵνα τιμωρηθῶσιν] vt verberibus cæderentur.

7. ἐπὶ τὴν εἰς τὸ ἔδαφος] Hebraïce הָרָא, quod χαμαὶ reddi solet.

9. τὴν ἡ φωνὴν οὗ ἡκούσαν τῷ λαλοῦντός μοι] nempe distincte. Sonum confusim audiebant, non ipsa verba: sicut diximus supra ix. 7.

10. ὡς τὰς ἐπαγγελίας σου ποιήσω] quæ à me tibi imperantur vt facias. supra ix. 7: τί σε δεῦ ποιεῖν.

11. ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἡμετέρας] *δόξα* 7155 eximium quendam fulgorem significat. supra VII. 55, II. Cor. I. 11. 7.

12. ἀπὸ δυνάμεως καὶ τοῦ ἰσχύος] Pius, non quopis modo, sed etiam secundum legis nostræ præscripta, ut Zacharias & Elizabeth. Hoc multum pertinet ad rem de qua agebatur. in Manuscripto tantum est ἀπὸ καὶ τοῦ ἰσχύος vir legi congruens.

καὶ πάντων ἡδὲ κατωκελευμένων] *κατωκελευμένων*] nescio Damasci.

13. καὶ ἔστη] ut Lucæ IV. 39. Stabat superior, ut cum ad nos inponeret, quemadmodum narratum dicto capite.

14. ὃς ὁ εἶπεν] referens scilicet visum quod sibi diuinitus obtigerat. καὶ ὁ Θεὸς ἦν πατὴρ ἡμεῶν. Et hoc oppositè, perferretur Deo Abrahami, Isaac, & Iacobi defectionem docere.

καὶ ἐπεὶ οὕτως] Sic & infra XXV. I. 16. καὶ ἐπεὶ οὕτως habes pro Exodi IV. 13. pro καὶ Ἰωσ. 14. 12. Eodem sensu habuimus καὶ ἐπεὶ οὕτως supra X. 41.

ἰδὼν τὸν Σίχαρον] Iesum illum summe innocentem ac bonum, ut Ioh. I. 11. 7.

16. καὶ ἀπολύσου τὰς ἀμάρτίας σου] fidei, & professioni fidei, quæ per baptismum fit, simul coniunctis, promittitur remissio peccatorum. Vide Marci XVI. 16. Sicut ablutio facit ne maculæ appareant, ita remissio ne peccata. Esaias I. 18.

ἐπεκαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου] in Manuscripto illa, & aliis τὸ ὄνομα αὐτοῦ. quomodo & Syrus legit. id alij ad Iesum referunt: ego rectius ad Deum Patrem, sæpe enim demonstratiue, & relatiue (respiciunt) aliquid remotius. cur ita censem causam vide in iis, quæ diximus ad Matth. XXVIII. 19. ubi agimus de precibus in baptismo.

17. καὶ προσερχομένου μου ἐν τῇ ἱερᾷ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ] Hæc est vna reuelationum de quibus agit I. Cor. XII. 2. Est autem constructio, qualis supra XXI. 34. rectus enim sermo fuerat, καὶ προσερχομένου ἐν τῇ ἱερᾷ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ.

18. καὶ ἰδὼν αὐτὸν] Angelum vice Christi, ut in veteri federe Dei vice. Vide supra IX. 10. XVIII. 9.

ἔξῃ ἐν τῷ οὐρανῷ] Tacite hic subintelligitur, & abi alio prædicatum. Nam ad id respondet Paulus.

ὁ δὲ οὐκ ὤφειλενταῖς σου τὰν ἁρτιῶν αὐτῶν] Quasi dicat Dominus: sanabiles qui sunt, iam sanati sunt: ceteri iam obdunescere, quos sua poena exspectat. Vide supra IX. 29.

19. καὶ ὡς εἶπεν. Κύριε αὐτοὶ ἐπίστειλαι] Quasi non vniuersaliter intelligendum esset, quod Dominus dixerat. Ostendit Paulus sibi non nihil esse spei, quod Hierosolymitæ qui se pridem nouissent, tantam mutationem non possent nisi magnæ veræque causæ attribuere.

ἡμεῖς φυλακίζων] in carcerem dabam. Exstat hoc verbum in βασιλικῇ. item Sapient. XVIII. 4.

καὶ διέσκη καὶ τὰς περιχώρας τῆς περὶ αὐτοὺς ἐστὶν οἱ] Ex iussu Synedrj, cui ea coërcitio permiffa intra Iudæam, & regiones quasdam vicinas. vide supra IX. 2. & infra XXVI. II. & quæ diximus ad Matth. X. 17.

20. καὶ πωλοδοκῶν τῇ αἰμαρέτει αὐτοῦ] ipsa verba quæ supra habuimus. VIII. 1. καὶ φοχάσων τὰ ἱμάτια ἧς αἰμαρευόσων αὐτὸν] nempe testium, qui primi ad lapidandum vide supra VII. 58.

21. πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ὁδοῦ εἰμι] Nempe in Arabiam, Syriam, Lyciam, Lycæoniam, Bithyniam, Mysiam, Asiam, Græciam, Macedoniam, Illyricum, & quidem magno cum fructu. Vide supra IX. 15. Rom. XV. 19.

22. ἀλλ' οὐκ ἐστὶν τοῦτο τοῦ λόγου] vt qui pati non possent, gentes fieri participes communis salutis.

αἶρε· ὅτι καὶ τὸν ποδὸν] sic Lucæ XXIII. 18: αἶρε τὸν. supra XXI. 36.

οὐ γὰρ καὶ οὗτοι αὐτὸν ἔλυν] οὐ καὶ οὗτοι ὁδοῦ εἰμι.

23. καὶ ῥητορεύων τὰ ἱμάτια] vt expeditiores essent ad vim faciendam. Simila habuimus supra VII. 58.

καὶ κοινοὺς βαλλόντων εἰς τὴν αἶαν] nempe terra pedibus concussa, vt ab iratis fieri solet. ita accepit Syrus.

24. ἀρᾶσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν] in partem interiorem Anabæ ubi erant milites.

εἰπὼν μάλιστα ἀνίστασθαι αὐτὸν] Mos Romanus quæstionem habendi per flagra, de quo diximus ad Matth. XXVII. 19. Sed & ante is mos apud alias gentes fuerat. hinc factum vt ἰσχυρῶς sumatur pro flagris II. Macc. VII. 37. & ἐκτελέσθαι pro torquere. Sap. XI. 10. sunt autem flagra virgis seniores. Cicero pro Rabirio, Porcia lex virgas ab omnium civium Romanorum corpore amouet. hic misericors flagella retulit.

ἡ αἰτία] ex ipsius confessione.

25. διὰ τὴν αἰτίαν οὕτως ἀπεφάνηται αὐτῷ] qua re eos tam graviter offendisset.

25. αἰς τὴν αἰτίαν οὕτως ἀπεφάνηται αὐτῷ] postquam eum (præfectus cohortis) exposuerat loris. αἰτίαν est αἰτία, exponere. ἱμάτια hic quod modo μάλιστα. in Glossario ἱμάτια lorum. loris cædi apud Ciceronem & Comicos sæpe. Ea est censio bubula apud Plautum: cuius est & hoc alibi:

Vbi viuos homines mortui incurfant boues.

26. αἰς τὴν αἰτίαν οὕτως ἀπεφάνηται αὐτῷ] Alij codices habent ἐπιστά, & sic legisse videtur Syrus. Astantem, nempe quæstioni, à præfecto imperatæ. Vide quæ diximus ad Matth. XXVII. 31.

27. εἰ ἀντιπαρὸν Ρωμαίων ἐκτελέσθαι ἔδεικεν ὑμῖν μάλιστα] vtrunque habuimus & supra XVI. 37. illud Romanum, est contra leges Porciam & Semproniam illud, indemnatum, & contra Romanas, & contra omnium bene moratarum gentium leges, vt supra diximus. de Porcia lege diximus modo. Cæsar apud Sallustium: *Quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animaduverteretur? an quia lex Porcia vetat?* Cicero Ver-

rina

rina Quinta : *O nomen dulce libertatis ! ô ius eximium nostræ ciuitatis ! ô lex Porcia , legesque Sempronie !* Et mox : *facinus est vinciri ciuem Romanum , scelus verberari.* Proclamauit Paulus itidem , vt ille de quo ibi Cicero : *Ciuis Romanus sum.*

26. *ὅσα τί μέλλεις ποιεῖν*] vide ne in maiestatem populi Romani pecces. diximus ea de re supra xvi. 38.

28. *ἐξ ὧ πολλοὶ κεφαλῶν τῶν πολιτῶν τὰντι ἐκποσώμενοι*] per auaritiam Claudianorum temporum, vt loquitur Tacitus Historiarum v. Et nominatim ius Ciuitatis Romanæ ab eo venditum dicit Dion. Nomen ciuium Romanorum magno emptum dicit Saluianus. *κεφάλαιον* Græci ponunt pro sorte quæ vsuris opponitur. At Hellenistæ pro quauis pecuniæ summa ponunt, vt Leuit. vi. 4. Num. v. 7. xxxi. 26. 49. Syrus hic *ܡܠܟܐ ܡܢܝܢ* multo argento.

ἐξ ὧ ἔκ τῃ γῆνι] At qui Tarsus non Colonia erat, sed libera vrbs, Plinio teste v. 27. Concessam Tarsensibus libertatem ab Antonio dicit Apianus Ciuium Quinto. Et Dion Chrysostomus priore oratione Tarsensi multa priuilegia recitat ab Augusto tributa Tarsensi ciuitati, non autem ius Colonix aut municipij, qualibus ius ciuitatis Romanæ competeat, vt diximus D. ad Municipalem : & Vlpianus inter Ciliciæ colonias Tarsum non nominat. Restat ergo vt aliquis maiorum Pauli bellis ciuilibus, quæ inter Cæsarem Augustum, & Brutum, Cassiumque, aut etiam inter eundem Cæsarem, & Antonium intercessere, ius illud sibi comparauerit. Vnde colligas ex opulenta familia fuisse Paulum : neque vana esse quæ veteres Græci ad hunc locum dixere.

29. *οἱ μέλλοντες αὐτὸν αἰετίζειν*] Quos Latini lorarios vocant, Græci *ματιχοφόροι*.

ὅτι ῥωμαῖος ὅστις καὶ ὅτι ἡ αὐτὸν δεδικαῖς] Nam vel hoc solum, vincire ciuem Romanum, crimen erat, vt modo ostendimus.

30. *βεβήμενος γινῶναι τὸ ἀσφαλές*] Certi aliquid scire volens. Sic & supra xxi. 34. & infra xv. 26 : *ἀσφαλές τι γράψαι.*

τὸ, τί κατηγορεῖται ὡς ἔστιν Ἰουδαῖον] τὸ, τί similiter habemus Luc. i. 62. τὸ *ἐστὶ διὰ τὸν* sensus sequentis.

ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς διαμύτης] vt sine præiudicio causam diceret.

καὶ ἐπέλυσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅσων τὸ συνέδριον αὐτῶν] Melius Manuscriptus : *συνεδρεῖν*. non enim eos ad se vocauit, sed in loco maiorum eos conuenire iussit. nam quia intellexerat de religione controuerfiam esse, explorare voluit Synedrij sententiam, cuius erat de religione cognitio. Principes autem sacerdotalium familiarum specialiter nominantur, quia in eo confessu dignitate eminebant. vt Matth. xxvi. 3. 39. xxvii. 1. 3. 12. Marci viii. 31. xiv. 55. Luc. xxi. 20. supra iv. 23. infra xxi. 14.

ἔστην αὐτοῖς] pro *ἐν αὐτοῖς*. in medio eorum confessu.

R

CAP. XXIII.

TENΙΣΑΣ ὃ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ] De hoc verbo vide Lucam IV. 20. XXII. 56. supra III. 4. 12. VI. 15. XI. 6. XIII. 9. XIV. 9.

ἐγὼ πόσῃ συνεδήσας ἀγαθὴν πολιτείαν τῷ Θεῷ] Nunc quidem secundum Christum: ante vero quantum ex Phariseis magistris haurire potueram. Hoc illis opponit, à quibus pro impio Deique hoste habebatur. Πολιτεύεσθαι, Græcis scriptoribus est vitæ genus sequi. sic II. Macc. VI. 1. XI. 25. passiuo sensu sumitur Canone XIV Sardicensis Synodi. τῷ Θεῷ est coram Deo, vt vertit Syrus. Testem citat mentium introspectorem.

2. ὁ ὃ ἀρχιερεύς Ἀνανίας] Nebedæi filius iuxta Iosephum antiquæ historiæ VIII. 3. Forte apud Iosephum XX. 6 pro τοῦτον Ἀρχιερέα ἢ Ἰωνάθαν, scribendum Ἀνανίαν. Nam à Roma, quo cum Cumano missus fuerat, rediisse Ananias videtur. Alius ab hoc est Ananias qui Iosepho Cabæi successit.

ἐπὶ ταῖς τοῖς παρεστώσιν αὐτῷ] Apparitoribus, qui שׂוֹרְטִים Hebræis.

τύπτεν αὐτὸν τὸ σῶμα] in hoc quoque par fortuna discipuli cum magistro: Ioh. XVIII. 23.

3. τύπτεν σε μέλλει ὁ Θεός] Vtitur iure Prophetæ. vide quæ diximus ad Luc XIII. 32. & adde responsum ad Orthodoxos 125. Simile illud Esaiæ LII II: *in dolore cubabitis*. Vide & quæ Sobnæ prædicit Esaias XXII. 17. 18 & quæ ibi à nobis notata: & quæ de rege Iechonia Ieremias XXIII. 30. 1. Ananiæ incertum mortuo an amoto, non multo post hoc tempus suffectus est Ismaël Phabi.

ὅτι κακοποιῶντες] Egregia similitudo, ad exprimendos homines impios, qui honoris, aut commodi causa pios se simulant:

Introrsum turpes, speciosi pelle decora.

Pari comparatione vtitur Seneca: *Miseri sunt, sordidi, turpes, & ad similitudinem parietum suorum extrinsecus culti*. Etiam hoc Prophetarum est libere reprehendere, non viros tantum principes, sed & reges. Exempla vide I. Regum XVIII. 18. II. Reg III. 13.

καὶ οὐ καὶ τῇ κρίσει μετὰ νόμον] Manebat lex iudicialis, quam diu manebat respublica: & secundum eam iudicare tenebantur Hebræi iudices, intra eos cognitioni limites, quos Romani ipsis concedebant.

καὶ ὁ δῆμος καλεῖς με τύπτεσθαι] nondum dicta causa. Vide quæ diximus ad dictum Iohannis locum & supra XVI. 37. ὁ δῆμος est ἡ γυν. Pl. LXXI. 4.

4. τὸν ἀρχιερέα τῷ Θεῷ λοιδόρεῖς] Acrem sui sensum relinquebat, multum de vero trahens exprobratio. Simile vide Luc. XI. 45. Hic λοιδόρεῖς, quod ibi ὑβρίζεις.

5. σὺν ἡδύν, ἀδελφοί, ὅτι ἔστιν ἀρχιερεύς] benignis verbis lenire hominem ferocem voluit, vt Nathan apud Iosephum: *ἀσπίς ὢν & συνεπὶς ἀνὴρ, λογισμῶν*

ὡς οἱ βασιλεῖς ὅταν εἰς ὄργην ἐμπέσσωσι ταύτην πλέον ἢ τῶς διηγήσῃ νέμονται. Hæc Pauli verba Ananias & apparitores sic accipiebant, quasi excusaret Paulus, quod sibi in istis malis constituto, non satis in mentem venisset; quicum sibi res esset. Nam γινῆσθαι sæpe est considerare, ἐπισκοπεῖν, vt Esther. II. II. Verum latentior sensus suberat: non esse eum sacerdotem; aut principem Senatus, qui eas dignitates pretio comparasset. didicerat enim hoc à Gamalielle Paulus, iudicem qui honoris consequendi causa pecunias dederit, reuera neque iudicem esse, neque honorandum, sed asini habendum loco: vt est in titulo Thalmudico de Synedrio. Iudæi peculiariter tales magistratus vocant deos aureos, & argenteos, eosque adorandos negant. Veram defensionem non attulit Paulus, prophetico iure se vsum, quia id ei non fuisset creditum, nec id quicquam isto loco profuisset.

ἡγεσθῆναι γὰρ] quasi dicat: scio ex Scripturis in eo honore positus debere hanc reuerentiam, ne maledictis, etiam veris, laceffantur. vide quæ diximus lib. I. de iure Belli ac Pacis IV. 7.

Ἀρχὸντα τῆ λαοῦ σου οὕτως ἐρεῖς κακῶς] verba ipsa LXX Exodi. XXII. 28. vbi in Hebræo est כַּנְזִי, quomodo vocari solebat princeps Senatus, quem locum istis temporibus plerunque occupabat Sacerdos summus. habes hic ἐρεῖς κακῶς cum accusatiuo, vt & κακολογῆν II. Macc. IV. I.

6. γοῖς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἐν μέσῳ ὅτι Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἐπὶ Φαρισαίων] Phariseos fuisse in Synedrio apparet Matth. XXI. 45. Sadducæos quoque supra IV. I. & v. 17. Non deerat Paulo humana etiam prudentia, qua in bonum Evangelij vtens, columbæ, serpentem vtiliter miscebat, & inimicorum dissidiis fruebatur.

ἐγὼ Φαρισαῖος εἰμι υἱὸς Φαρισαίου] accuratioris sectæ, vt dixit supra XXI. 23. in Manuscripto est υἱὸς Φαρισαίου, id est, ex patre & matre natus eius instituti. sic Ἐβραῖος ἐξ Ἐβραίων, καὶ νόμον Φαρισαῖος, Philipp. III. 5.

ὡς ἐλπίδος καὶ ἀνάστασις νεκρῶν ἐγὼ κέλεομαι] Est ἐν ὅλῃ δουρί. Rectum fuerat; ὡς ἐλπίδος ἀνάστασις, ob spem de resurrectione in iudicium vocor. vide quæ diximus supra XVII. 25. & Ioh. III. 5.

7. ἐγένετο στάσις] id est, dissidium, vt supra xv. 2.

καὶ ἐγένετο τὸ πλῆθος] idem quod apud Iohannem VII. 43. & X. 19, χόσμα ἐγένετο. Simili locutione Virgilius dixit: scinditur vulgus. πλῆθος hic est πῦρ, ipse cœtus Senatorum, cum suis assessoribus.

8. Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μὴδὲ ἄγγελον, μὴδὲ πνεῦμα] Deum esse credebant: sed præter eum nihil quod non sensibus perciperetur, non Angelos ὑφίσταδις, non superesse corporibus animos; ideoque nec fore ἀνάστασιν. Vide quæ diximus ad Matthæum XXI. 27.

Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφοτέρω] coniunxit hic opinionem de angelis, & de Spiritu tanquam vnam.

9. οἱ γραμματεῖς] Legisperiti adseffores Senatorum. vide quæ ad Matth. II. 4.

ἀντιμάχοντο] contendebant cum aliis. רבו.

εἰ δὲ ἀνέμιμα ἐλάλησεν αὐτῷ] afflatus quidam in animum miro modo penetrans, qui & ὀπίσθια Græcis. Vide supra x. 19. xi. 12. 28. xvi. 17. xx. 23.

ἢ ἄγγελος] vt Matth. i. 20. ii. 13. Luc. i. 11. supra v. 19. vii. 26. x. 3. 7. 22. xii. 7. 8. 9. 10.

μηθ' ὁμοφρονῶν] Vox est bene Græca quæ exstat & ii. Macc. vii. 19. sic & nomen ὁμοφρονῶν supra v. 39. vbi, dicta à nobis vide.

19. μηθ' ἀρπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπὸ ἀντ'ρῶν] ne eum discerperent, vt Orpheæ Thresfæ, in qua historia vocem ἀρπασθῆναι vsurpat Isocrates. Lucianus: μικρὸν χρόνον διέπασσεν. Atrocis iræ est hæc descriptio.

ἐνέδωκε τὸ σπῆνδμα κατεβῆναι] Totam militum manum ab Antonia deduxit in conclauē illud apud Templum, in quo Senatus habebatur.

εἰς τὴν παρεμβολὴν] in Antoniam, vt supra.

ii ὅπως αὐτῷ ὁ Κύριος] de hoc verbo vide Luc. ii. 9. xxiv. 4. supra xii. 7. Dominus ei apparuit per Angelum, vt supra aliquoties.

10. θαρσὺν Παῦλι] Certum cum facit Dominus, omnem istam commotionē plebis violentiam nihil ipsi nocituram. Cum improbus aduersus iustum cogitat, frenditque dentibus, Deus eum irridet. Ps. cxv. 12. & mala consilia non prouehit. Ps. cxl. 9. Sed pios tutatur contra insidiatores. Ps. xii. 6.

οὕτω σε δεῖ εἰς Ρώμην ἀπελθεῖν] Illud rem futuram hic significat, vt Matth. xvi. 21. vbi dicta vide. Nec aliter hic interpretatur Syrus.

12. ποιήσαντες πνιες τῷ Ἰουδαίῳ συστροφῶν] συστροφή supra xix. 40 concursus: hic potius coitio est, sicut mox explicatur σιωπηροῦς. sic συσπρέφειν est coniurare ii. Sam. xv. 3. i. Reg. xvi. 8. 16. ii. Regum ix. 14. x. 8. xiv. 18. xv. 10. 15. 25. 30. xxi. 22. 23. pro quo συσπρέφειν ποιεῖν Amos vii. 10. in quibus locis in Hebræo est רשק.

ἀντιμαρτυροῦνται ἑαυτοῖς] voto addiderunt diras, id est, pessima sibi imprecati sunt, ni id implerent. Vide quæ ad Matth. xxvi. 74. impletum hic quod de se dixit Dauid, insanientibus inimicis, Ps. cii. 9. נשבעו בי קט' עמוֹן.

μητε φαγεῖν μητε πίνειν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον) non fuisse sine exemplo talia inter Iudæos iuramenta, docet nos Philo de legibus specialibus: εἰς δὲ οἱ ὁμνύουσιν, ἐὰν τύχη, φαγεῖν καὶ σφαγεῖν.

14. τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις) quibusdam ex Synedrio. Vide supra xxii. 30. & iv. 5. Matth. xvi. 21. xxi. 23.

Ἀναδέμασι ἀντιμαρτυροῦνται ἑαυτοῖς) בחרם התחרמו.

15. ἐμφανίσαιτε τῷ χιλιάρχῳ) significate. Nam ἐμφανίζεσθαι. Exod. xxxiii. 13. sic & infra 22. Hebr. xi. 14.

σὺν τῷ συνεδρίῳ) id est, non vos soli, sed vna cum collegis vestris, quo maior significationi sit auctoritas.

ὅπως αὐτεῖον αὐτὸν πατράρχη πρὸς ὑμᾶς) Nempe ex Antonia in conclave in quo Senatus habebatur.

ὡς μέλλοντες διαγνώσκειν ἀκριβέστερον τὰ πρὸς αὐτὸν) exactius quam in prima cognitione. Solent enim rei per intervalla temporum sæpius audiri, siue quod noui aliquid iudici innotuerit, siue vt exploretur an sibi consent.

πρὸ τῆ ἐγέρσεως αὐτὸν) antequam ad vos veniat: Syrus. sed amplius significatur, velle se cædem perpetrare in via, satis longe ab eo loco, in quo senatus habebatur, ne senatus eo nomine argui posset.

ἔτοιμοι εἶναι τῇ ἀνελθεῖν αὐτὸν) Hic quoque τῇ abundat vt aliquoties. nam supra dixit, ἐτόίμως ἔχω ὑποθαιεῖν. sic & infra 20, συνέθεντο τῇ ἐρωτήσας.

16. ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τῆ Παύλου) Paulum habens auunculum.

τὸ ἐνέδρον) infra dixit ἐνέδραν xxv. 3. vtrunque Græcum est, & apud interpretes Græcos sæpe reperitur. ἐνέδρα etiam I. Macc. i. 38. ἐνέδρον Sapient. xiv. 2. I. Macc. ix. 40. x. 8. xi. 8. 69.

ἄσχετος) ideo quod adfuisse consilio, nimirum ignorantibus Iudæis illis, necessitudinem iuuenis huius cum Paulo.

καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ παρεμβολῶν) in eum locum in quo Paulus asseruabatur. supra 10.

17. ἑκατὸν ἑκατοντάρχων) quales decem erant sub illo præfecto, si cohors esset millenaria: alioqui pauciores. vide supra xxii. 26.

ἀπαγγεῖν πρὸς τὸν χεῖραρχον) Nihil petiit à præfecto: sed credidit eum pro æquitate Romana facile reperturum malo illi imminenti remedium.

18. ὁ μὲν οὖν ἀπαλαβὼν αὐτὸν) ipsum iuuenem secum deduxit, vt præfectus ex ipsius ore cuncta certius cognosceret.

19. ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ) manu prehensum, vt iis solemus facere, quos ex turba abducimus.

21. σὸ οὖν μὴ πτωχῆς αὐτοῦ) Hoc iuuenis addidit, ex pio in auunculum affectu.

καὶ νῦν ἔτοιμοι εἶναι) parati sunt, nempe ad eum occidendum. supra 15.

πρεσβυτέρους τινὲς ὑπὸ τοῦ ἐπαγγέλλαν) nuntium abs te. sic enim ἐπαγγέλλαν sumitur: Ellher. iv. 7. & Ezech. vii. 26. & ἐπαγγέλλαν, annuntiare: Sirach. xvi. 26.

22. ἀπέλυσε τὸν νεανίαν) dimisit à se iuuenem.

ἡ δὲ λαλῶσα μνηστὴρ ἐκλαλήσας ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρὸς με) Transito ab indirecta oratione ad directam, frequens Hebræis, sed & aliis scriptoribus.

23. δύο πρὸς ἑκατὸν ἑκατοντάρχων, εἴπατο, ἐτοιμάσατε στρατιώτας ἑκατοσίους) quisque centum milites qui sub se erant. Martialis:

Vare Paratonias Latia modo vite per urbes

Nobilis, & centum dux memorande viris.

καὶ ἰσχυρῶς ἐξεδυμένοντα) solent peditibus equites attribui, qui eis præsidio sint. Hic numerus paulò plus quam duas turmas facit.

καὶ δεξιοτέρας ἑκατοσίους) Manuscriptus: δεξιότολους ἑκατοσίους. Legionibus

R. iij

Romanis aderant auxilia è milite externo, armata leuius. in iis præter funditores, erant qui tela manu mitterent. Hi videri possent dicti *δεξιόλογοι*. nec aliter legere & accipere Syrus & Arabs. Verum Suidas & Etymologiæ scriptor *δεξιολάβοι* interpretantur *ωχράφουλας*. Putat Meursius intelligi eos qui carceri datos asseruabant, & prehendebant eos qui prehendi iubebantur. Constantinus Porphyrogenneta: *οἱ ὃ λεγόμενοι τωρμέβρας εἰς ὑπουργίαν τῆς στρατιῶν ἐλάχθησαν. σημαίνει ὃ τοιοῦτον ἀξίωμα τὸν ἔχοντα ὑπὲρ αὐτὸν στρατιώταις τοξοφόροις πεντακοσίοις, καὶ πλῆτασις ξιακοσίοις καὶ δεξιολάβοις ἑκατόν.* Sed fieri potest vt ex hoc loco Lucæ male lecto & intellecto id nomen in senioris æui militiam penetrauerit.

ὑπὸ ξίτης ὥρας τῆς νυκτός] frequens est in Syria noctibus iter facere ob calores diurnos. Verum hic hoc consilium eo pertinebat, ne in ipso itinere insidiæ fierent, ante deducto Paulo, quam ad coniuratos eius rei notitia perueniret.

24. *πῆντε πε ωχράστηται*] Contra quam modò transit hic oratio à directā in indirectā.

ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸ πᾶν] vide Lucæ x. 34. xix. 35.

ὡς Φήλικα τὸ ἡγέμονα] Felix hic Pallantis, qui apud Claudium omnia potuit, frater fuit, Iudææ impositus, & cuncta male facta sibi impune ratus, tanta potentia subnixo, vt ait Tacitus Annalium xix. qui de eodem Historiarum v: *Antonius Felix, per omnem seuitiam ac libidinem, ius regum seruili ingenio exercuit.* Nihil minus quam Arcadiæ regibus ortus, quod illorum adulatores plebi persuadere volebant. Et hic tamen homo, seruili & ortu & ingenio, non cohortibus tantum, aliisque, & prouinciæ Iudææ præpositus fuit, sed & trium reginarum maritus, teste Suetonio in Claudij vita 28. quod intellige non eodem tempore, sicut quidam male interpretantur illud *ματὶ γυναῖκος ἀνδρα* apud Paulum; sed alia mortua aliam: & reginas intellige regum filias & neptes, quomodo Antigone & Electra ἀνασσει apud Tragicos. Harum reginarum vna fuit Drusilla infra nominata xxiv. 24, Agrippæ Regis soror. cui ad adipiscendam Cæsarum gratiam nomen datum ex ea familia quæ tum imperabat, vnde & Agrippa ipse habebat nomen.

τὸν ἡγέμονα] Iudææ procuratorem, vice præsidis. vide quæ dicta ad Matth. xxvii. 2.

25. *ἀνέχουσιν τὸν τύπον τῆτον*] Hoc tenore vt loquitur Cicero Hinc *τύποι* pro epistolis vsurpat Zonaras ad Canonem xxix Concilij in Trullo. in Glossario *τύπος formata, forma.* Sumitur pro exemplari i. Petri v. 3.

26. *τῶ κεράτῳ ἡγέμονι*] *κεράτος* titulus positorum in dignitate. vide ad Lucam i. 4.

27. *καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπὸ αὐτῶν*] id est, cùm iam prope esset vt ab eis interficeretur. Hoc sensu *μέλλεν* inuenitur etiam apud Thucydidem, Demosthenem & alios.

ἔπειτα· σου τὰ στρατόμαχον] Bene vertitur *superueniens* : vt supra IV. 1.

μαζὸν δὲ πρῶτα ὅς ἐστι] Aoristus hic nullum certum tempus designat : Et tantum valet, quantum καὶ ἔμαθον.

28. εἰς τὸ σωεῖδριον αὐτοῦ] vide supra XXII. 30.

29. ὡς ζήτημάτων τῷ νόμῳ αὐτοῦ] vide supra XVIII. 15.

μηδὲν ὃ ἀξίον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα] nullius criminis reum, quod Romanæ leges morte puniant, aut vinculis coercant : non signiferum rebellionis, non homicidam, non seditiosum.

30. μὲνυσθῆναι δὲ μοι ἐπιβελῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι] sermonem ita incipit quasi dicturus esset μελλούσης · dixit autem μέλλειν, quasi præcessisset μὲνυσθῆναι δὲ μοι ἐπιβελῆς. ita sæpe constructio fit ad sensum magis quam ad verba, vt diximus Eph. 1. 3.

ὡς ἀρχαῖος καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ] Ex more Romano. infra 35. xxv. 16.

ἔρρωσο] quæ solennis epistolarum clausula. vide supra xv. 29.

31. εἰς τὴν Ἀντιπαρτίδα] Vrbs est Iudææ ad occidentem Iordanis. Vide Ptolemæum.

32. ὑπὲρ σπῆραν] pedites ducenti, grauioris armaturæ, & totidem iaculatores. Neque enim opus tam multis erat, cùm iam longius abitum esset ab Hierosolymis, vbi erant coniurati. Aduersus vulgaria itinerum pericula sufficiebat equestre præsidium.

εἰς τὴν παρεμβολὴν] in Antoniam.

33. οἱ πτερεῖς] Hoc ad remotius, id est, ad equites referendum.

ἰσχυρόντες εἰς Καυσαρείαν] Vbi tum forte erat Felix, vt solebant præfides prouinciam perambulare. Cæsaream, nempe Stratonis.

παρίστησαν καὶ τὸ Παῦλον αὐτοῦ] bene vertitur *stiterunt*. Sic vbi in Digestis est iudicio sistere, Græca Basilica habent παριστᾶν. Paulus non dixit centurionibus aut equitibus illicitum esse quod agebant, sed vsus est beneficio publicæ tutelæ. Patres in Africano Concilio Cap. 83 : *Quorum contra furorem possimus non insolita, nec à Scripturis aliena impetrare præsidia, quomodo Apostolus Paulus, sicut in Apostolorum actibus fidelibus notum est, factionum conspersionem militari etiam submouit auxilio.*

34. ἐκ ποίας ἐπαρχίας ὅς ἐστι] ἐπαρχία est prouincia etiam infra xxv. 1. nec aliter prouinciam appellant Græci qui Romanas res scripsere. In Glossario quoque. ἐπαρχία Prouincia.

35. ἀκούσομαι σου ἐφ' ὃ, ὅταν εἴ οἱ κατηγόροι σου ὡς ἀγγέλλονται] iuxta dictum vetus :

Μηδὲ δίκην δικάσεις πρὶν ἀμφοῖν μᾶλλον ἀκούσης.

Est autem ἀκούσων idem quod ἀκούειν, vt apparet Deut. 1. 16. Iob. 1x. 33. vtuntur sic & Plato & Plutarchus.

ἐν τῇ πραιτωρίῳ τῷ Ἡρώδου] Nempe quod erat Cæsariæ. vide supra xii. 17. & sequentibus. Prætorium à prætore Romano, id est, imperatore

nomen habet: sed, vt fieri solet, cœpit proferri latius eius vocis vsus ad omnes domos virorum illustrium. Vide Matth. XXVII. 27. Marc. XV. 16. Ioh. XVIII. 28. 33. XIX. 9. Philip. I. 13. Et apud rusticæ rei scriptores prætorium est pars villæ in qua dominus habitat.

CAPVT XXIV.

ΕΤΑ' ὃ πᾶντι ἡμέρας) in Manuscripto : μὴ δὲ πᾶσι ἡμέραις.

κατέβη) ab Hierosolymis mare versus, qui eunt, descendere dicuntur.

Ἀναίας μὴ τῶν πρεσβυτέρων) Melius Manuscriptus : μὴ πρεσβυτέρων πινων. cū aliquibus è Senatu. supra XXIII. 14.

καὶ ῥήτορες Τερτύλλου πινός) Homine Romano, qui & linguam Romanam, & actionum formulas melius nosset. ῥήτωρ Græcis est orator : Latini eam vocem Græcam magis de dicendi magistris usurpant, quos Græci σοφιστὰς vocant.

οἱ πᾶσι ἐμφάνισαν τὸ ἡγμένον) ἐμφανίζω est indicium facere, vt vidimus supra XXIII. 13. 22. & Esther I. 22. in Glossario : ἐμφανίζω allego, intimo. Quare hic sensum esse arbitror : accusationem attulere, reum egere Paulum, inscribere in crimen more Romano.

2. κληθέντος ὃ αὐτὸς) id est, adduci iusso. Nam sub militari custodia seruabatur.

3. πολλὰς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ) Inter præcepta rhetorica est iudicem laudando sibi beneuolum reddere, quod nec Paulus ignorauit, vt apparet infra IO. & XXVI. 2. 3. Vide Ciceronis exordia pro Roscio Amerino, pro Milone, & alia. Ambrosius libro VI. de Sacramentis capite ultimo : unde et oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, vt iudicem factorem sibi præstent : incipiunt enim à laudibus eius, vt beneuolum sibi faciant cognitorem.

καὶ κατορθομαίτων γιορδάνων τὸ εἶναι πούτω διὰ τῆς σῆς προνοίας) Melius Manuscriptus, διορθομαίτων. κατορθομαίω apud Philosophos, vt Cicero nos docet, est factum exactum ad perfectissimam sapientiæ regulam. Sed voce διορθομαίτων significatur, multa à Felice in rebus ad Iudæos pertinentibus fuisse in melius restituta. nam hoc est διορθοῦν. Hebræis נָצַח. & ita accepit Syrus.

4. ἵνα ὃ μὴ ἐπὶ πλείον σε ἐκόπῃ) in Glossario : ἐκόπῃ impedio : & ita sumit Paulus Rom. XV. 22. Gal. V. 7. 1. Thess. II. 18. Impedit autem à negotiis præsidem, qui diu alloquendo eum detinet. Est & hoc inter rhetorica artificia, polliceri se breuem fore, præsertim apud occupatos.

τῇ σὲ ἐπιεικείᾳ) ea humanitate qua soles. Solent coniungi ἐπιεικεία & παραφύτης. intelligitur hic facilitas & patientia in audiendo.

5. λέγωντες γὰρ τὸν αἵμα τῆτον λοιμὸν) sic Cicero dixit : pestem ciuitatis, pro Rabirio : pestem patriæ, pro Sestio : pestes imperij, pro Deiotaro.

καὶ

κ) κυριεύει πάντων τῶν Ἰουδαίων, τοῦ καὶ τὴν οἰκουμένην) idem sensus qui supra XVII. 6.

προποσίτω τε) in Glossario προποσίτης princeps. sic vocantur qui in arte, qui in conuiuio, qui in iudicio aut re quauis alia primarium locum obtinent. sic Cyprianus in sententia proconsulari dicitur, auctor iniqui nominis & signifer.

τῆς ἡβ Ναζαράων αἰρέσεως) ita in Iudæa vocabantur, qui extra Iudæam Christiani, nempe à Domino ipsorum Iesu Nazareno. Et sic hodie quoque Iudæi & Mahumetistæ Christianos appellant. Vide quæ diximus ad initium Matthæi.

6. ὅς ἐστιν ἐν ἐπαύξει βεβηλώσας) introductis alienigenis. Falsum crimen.

ὅν ἐστιν ἐπαύξει) Recta locutio fuerat : αὐτὸν ἐπαύξει. Alioqui est αἰσχρολογία, nec illud ἐλθόντες verbum habet quod ei respondeat. Sed similia passim apud bonos auctores reperiuntur, maxime vero apud nostros. Simile quid notauimus Eph. I. 13.

κ) καὶ ὁ ἡμέτερος νόμος ἡδυνήσας κείνην) Nempe tanquam eum qui alienigenas in Templum induxisset : in quo crimine capitalis pœnæ ipsis permixta erat exsecutio ; vt diximus supra XXI. 28.

7. παρῆλθον ὃ Λυσίας) idem quod ὤπισθεν supra XXIII. 27. Scholiastes Thucydidis : ἐπαλθόντες, ὅτι ξένων. παρῆλθόντες, ὅτι ἰδίων. alibi : ἐπέρχῃ ὁ ξένος. παρέρχῃ ὁ πολίτης. idem : τὸ παρῆλθον, τὸ αὐτίκα δηλοῖ. sic & Athenæus : αὐλαρδὸν ὃ παρῆλθον.

βία πολλὴ ἐκ ἡβ χειρὸν ἡμῶν ἀφείλετο) vim vocant opem vim prohibentis.

8. καλῶσας καὶ τοὺς κατηγόρους αὐτῶν ἔρχασθαι) supra XXII. 30.

παρ' οὗ) à quo, nempe Paulo.

ἐπιτομή αὐτῶν ἀνακρίνας) Quæstione habita per tormenta : ita recte accepit hic Syrus.

9. συνέθεντο ὃ ἐστὶν οἱ Ἰουδαῖοι) Ananias & senatores oratoris sui dicta approbabant. in Glossario συνήθημι, συναινῶ. Pausanias : Ἀρρίαντος μὲν οὐκ ἔγνω οὐδαμῶς κατὰ γὰρ τὸ συνήθησθαι.

10. νόστιμος αὐτῶν τῷ ἡγεμόνι λέγειν) potestate loquendi ei facta. Vide supra XXI. 39. XXVI. I.

ἐκ πολλῶν ἐπὶ) gesta enim hæc sub finem procurationis huius Felicis : vt patet infra XXVI.

ὅτι σε κείνῳ) id est, rectorem. Nam ὡς κείνῳ Hebræis est, etiam regere.

τὰ ἔθνη τούτων) Iudææ, Galilææ, Samariæ, Perææ. Iosephus Belli Iudaïci I. 21. Nam Agrippa habebat Batanæam, Trachonitidem, Gaulonitidem, & regnum Lysaniæ & præfecturam, quam Varus addiderat.

ἀποδοῦναι τὰ πρὸς ἐμαυτὴν ἀπολογώμεν) Reo conuenit, vultu ac verbis præ se ferre fiduciam.

11. δυναμίδου σου γινῶμαι) ex testibus.

ὅτι οὐ πλείους εἰσὶ μοι ἡμέραι ἢ δεκάδυο) vide supra XXI. 27.

ἀφ' ἧς ἀνέβην) ab hac vrbe Cæsareæ.

προσηύχων εἰς Ἱερουσαλήμ) non profanaturus Templum, sed Deum veneraturus cum Iudæis cæteris.

12. καὶ οὕτω ἐν τῷ ἱερῷ ὄντων με πρὸς πᾶσα διαλεγόμενον) Non hoc dicit, quod crimen esset in Templo, postquam à sacrificiis vacabatur, aut in Synagogis, aut inter eundem per vias publicas de legis & prophetarum sensu disputare : sed quo longius omnem criminis speciem à se amoveat.

ἢ ἐπισύστασιν ποιουῶτα) Concursum, contra leges Romanas. συστροφῇ supra XIX. 40. Nam γγῖ vertitur συστροφή. Iud. XIV. 8. & ἐπισύστασις. Num. XVI. 40. sic & Num. XXVI, סתירות vertitur ἐν ἐπισυστάσει ἀντὶ.

13. οὐτε ᾧδεσθαι δύναμαι πρὸς ὧν νυνῃ κατηγοροῦσίν μοι) παρίσταδις proprie est hominem exhibere. vt supra IX. 41. XXI. 33. improprie ad res transfertur, & significat ostendere. sic ἀνδρίαν παρίσταδις apud Plutarchum : δόξαν παρίσταδις apud Platonem. Non possunt probare quod intendunt, nempe aut seditionem à me excitatam, aut alienigenas deductos in Templum. quod hic est ᾧδεσθαι infra est ἀποδείξαι. XXV. 7. accusatore autem non probante, reum absolui necesse est.

14. ὁμολογῶ ὅτι τὸ σοί) id fatetur, quod ad Dei honorem maxime pertinebat, & apud æquum iudicem nocere ei non poterat : nempe esse se sectæ eius quæ Nazaræorum dicebatur, non tamen contemptorem aut Dei, aut legis, aut popularium.

καὶ τὴν ὁδὸν) 777.

ὡς λέγουσιν αἵρεσιν) Est enim hæc vox non minus quam illa Hebræa significationis mediæ, vt apparet supra V. 17. XV. 5 & infra XXVI. 5. ita Iosephus vsurpat de Iudæorum sectis : de philosophorum Græci : de Medicorum Galenus.

λατρεύω) 777.

τῷ πατρὶ ὁ Θεός) Deo Patrum, Abrahami, Isaaci, Iacobi, & cæterorum à quibus ortum duco. vide supra III. 13. V. 30. VII. 32. XXII. 14.

πιστεύων πᾶσι τοῖς καὶ τὸν νόμον ἔτι τοῖς Περσέταις γαλαταῖς) vide infra XXVI. 20.

15. ἐλπὶδα ἔχων εἰς τὸν Θεόν, ὡς καὶ αὐτοὶ οὗτοί ποτε ἐχόντες, ἀνέστασιν μέλλεν ἔσεσθαι) vide supra XXI. 6. ἐλπὶς Hellenistarum respondet sæpe Hebræo נִסְּבָּ vel נִסְּבָּ ideoque post se recipit εἰς vel ἐπὶ cum accusatiuo. Fiduciam hanc in Deo habeo, futuram resurrectionem eam quam & isti expectant.

δικαίον τε καὶ ἀδίκον) Quæ melior erat inter Iudæos sententia, à Christo probata Ioh. V. 29. Matth. XXV. 31. & sequentibus. Nota præcipuum hoc esse fidei obiectum.

16. ἐν τῷτο ὅτι αὐτὸς ἀσπῶ) Propter hoc, id est, propter hanc fiduciam.

ἀσκάω exerceo : nempe memetipsum : quod apud Hellenistas sæpe subauditur, quia Hebræi sæpe pro reciprocis vsurpant modo actiua, modo passiua.

ἀπερόσκοπον σωείδησιν ἔχων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους) Melius alij codices ἔχων. Exerceo me propter illam spem, vt conscientiam seruem, eam quæ nec Deum, nec homines offendat. Vide supra xxiii. 1. Vox ἀπερόσκοπος est & apud Sirachiden xxxii. 22. apud Paulum i. Cor. x. 32. Philipp. i. 10. πρὸς σκοπὴν & ἀπερόσκοπος respondent Hebræis שָׂקוֹף & נֶפֶשׁ quæ id significant, quod Latinum offensa.

17. δι' ἐπὶ ἧ πλειόνων) post annorum aliquot absentiam : sic ἔχει habemus Gal. ii. 1. & alibi.

παρεγερμένην) veneram Hierosolyma.

ἐλεησέν με καὶ ποιήσων εἰς τὸ ἔθνός μου) tantum abest vt nocere, vltro prodesse ipsis volui.

καὶ προσέειπεν) tantum abest vt Deum aut legem contempserim : obtuli victimas & alia, legitimo ritu.

18. ἐν οἷς) in quibus dum occupor.

εὐχόμενος με ἡγισμῶν) נִזְיִר in casto : abstinentem à vino aliisque rebus à quibus Nazaræi abstinent. Vide supra xx i. 24. 26.

οὐ μὴ ὄχλου) sine concursu. vide supra 12.

οὐδὲ μὴ θορύβου] sine vi. in Glossario. θόρυβος tumultus, turba : vide Matth. xxvi. 15. xxvii. 24. Marci v. 38. xiv. 2. Act. xxi. 24. respondet Hebræo הוֹמָה & פֶּה. Nec de vi publica, nec de priuata teneor.

πρὸς ἧν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι) supra xx i. 27.

19. οὗς δὲν ὄντα σου παρέιναι & κατηγορεῖν εἴπα. ἔχουσιν πρὸς με ἢ αὐτοὶ οὕτως εἰπάτωσαν) Hæc postrema per parenthesin legenda.

20. εἴπα δὲ ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα) in Manuscripto : ἢ δὲ ἐν interrogatiue. optime sic sensus cohæret. Quid maleficij, inquit, in me probarunt, cum apud Syhedium res acta est ?

ἢ ὅτι μὴ τούτου φωνῆς ἵς ἐκράξα. ἐν αὐτοῖς, ὅτι ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν) nisi hoc crimen esse volunt, quod palam professus sum credere me mortuos à Deo posse resuscitari.

21. ἀντιτάσσεται αὐτοῖς) optime vertunt qui vertunt : Ampliavit eos. loquitur sic Cicero pro Cæcinnâ, & tertia Verrina. Lilius libro iv. Solennis vox iudicis diffidentis erat Amplius, supplè cognoscendum. meminit Cicero Bruto, Asconius ad tertiam Verrinam, Donatus ad Eunuchum.

ἀπεβίβασθαι εἰδώς τὰ ἑαυτοῦ ὅσα εἶπον, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἐγὼ κρίνομαι καὶ καθ' ὑμᾶς) Sequor eos qui εἶπον hic intermedia verba censent interponi. Hoc sensu : vbi exactius didicero, quid sit de hac secta, & vbi Lyfias venerit, causam istam terminabo. Nam ὁ γὰρ λόγος est de finis causam : ἔχει enim in compositione sæpe consummationem significat. Statum huius controuersię videbat Felix partim esse legalem, partim inficalem. legalis

erat, an secta Nazarena esset contra legem Iudæorum. inficialis, an Paulus concursus, aut tumultum concitasset. de priore audiendi erant complures viri eruditi, præter accusatores. At de altero testis certus erat ipse Lyfias. Quare merito interlocutus est Felix.

23. *ἄλλος ἀμείβος τῷ πρὸς ἐκείνον ἄρχῃ*] Alicui centurioni ex Cæsarensibus.

πρὸς τὸν Παῦλον] Neque enim ante absolutionem plane dimitti poterat. L. Neque D. de custodia reorum.

ἀντιστῆναι] nempe à vinculis. in Glossario *ἀντιστῆναι* laxatio.

καὶ μηδὲν καλύψει τῷ ἰδίῳ αὐτὸς ὑπηρετεῖν ἢ πρὸς τὸν αὐτὸν] Hoc pro dignitate personæ constituit, quia ciuem Romanum esse intellexerat. L. 1. D. de custodia reorum, dicto iam titulo.

24. *ὁ δὲ ἀνδρὸς ὁ Φίλιξ*] nam exierat ad vxorem accersendam.

ὡς δὲ ἀνδρὸς τῇ γυναίκῃ αὐτῇ οὖσα Ἰουδαία] Hæc soror Agrippæ, relicto contra legem marito Azizo Emesenorum rege circumciso, Felicem hominem incircumcisum, sui amore tactum, secuta, nuptias cum eo fecerat. Iosephus xx. Annalium 6. Erat autem hæc ipsa Drusilla neptis Antonij & Cleopatraz: teste Tacito Historiarum v. vide quæ dicta supra xxiii. 24.

μεταπέμψατο τὸν Παῦλον] adduci iussit, vt supra 2.

ὡς δὲ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως] vt priorem partem sui in hac re officij exsequeretur.

25. *ἄλλος ἀμείβος τῷ αὐτῷ πρὸς τὸν αὐτὸν καὶ ἐκείνῃ*] quæ duo, præter Deum, Religio Christiana exigit in summo gradu. Tit. 1. 8. 11. 12.

καὶ τῷ καίματι τῷ μέλλοντι ἵσταται] etiam in malos: supra 15.

ὁ δὲ ἀνδρὸς ὁ Φίλιξ] metuens sibi, si res sic se haberet: conscius sibi vitæ flagitiosæ, vt Tacitus nos docet Annalium xii. Non erat iusti hominis, seruili ingenio, id est, per omnem sæuitiam, ac libidinem exercere ius regium: quod de eodem Felice dicit Tacitus Historiarum v: non erat continentis, à marito nolente vxorem abducere.

τὸ νῦν ἔχον πορεύου] id est, vt nunc se res habent, abeas. non vaco nunc eiusmodi dissertationibus.

26. *ἀλλὰ τὸ καὶ ἐλπίζων ὅτι χεῖματι δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου*] Nempe quia & ciuem Romanum esse intellexerat, & principem sectæ multorum milium. Pertinebat & hoc ad seruire illud ingenium, eratque contrarium tum Hebræis legibus: Exod. xxiii. 8. Deut. xv. 19: tum & Romanis Lege 1. 1. 3. & 4. D. ad legem Iuliam Repetundarum.

ὡς δὲ πικρὸν πρὸς αὐτὸν μεταπέμψατο] sæpius ad se adduci iubens. vt supra xxiv. 24. infra xxv. 6.

ὡμίλει αὐτῷ] colloquebatur cum eo. *ὡμίλει*.

27. *διπλῆς τῷ πρὸς τὸν αὐτὸν*] biennio reatus Pauli expleto.

ὡς δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν πρὸς τὸν αὐτὸν] vide Iosephum Antiquæ Historiæ xx. 7. & belli Iudaici ii. 24.

θέλων τε χάριτας κατεδίδοται τοῖς Ἰουδαίοις ὁ πῦλαξ] gratificari volens Iudæis, vt innocentis incommodo iras populi redimeret : qua de causâ Pilatus quoque Christum supplicio affecit. multa sæua & iniqua in Iudæos patrauerat Felix, quorum accusatus apud Neronem, per fratris Pallantis potentiam poenæ ereptus est, teste Iosepho antiquæ historiæ xx. 7.

χάρις κατεδίδοται] locutio est bene Græca, Demostheni quoque vsitata & Xenophonti. quales locutiones non paucas habet Lucas, vbi non alios inducit loquentes, sed ipse loquitur, & quidem de rebus ad religionem non pertinentibus.

CAP. XXV.

ΠΙΛΑΤΗΣ τῇ ἐπαρχῇ] Cum in prouinciam peruenisset, vt loquitur Traianus ad Plinium 27 : ingressus fines prouinciæ, vt Vlpianus L. obseruare §. aliquam D. de officio Proconsulis : ingressus prouinciam ibidem §. post hæc.

αὐτίκα εἰς Ἱερουσόλυμα ὑπὸ Καίσαρείας] Nam & hoc obseruare debebant præfides in quam primum ciuitatem venirent vel applicarent d. L. §. ingressus.

2. ἐπιθέουσιν ἡ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραὴλ καὶ τῷ Παύλῳ] id est, accusationi in Paulum coeptæ institere. vt xxiv. 1. οἱ πρεσβύτεροι hic, qui supra περιεβύτησι.

3. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν] in Glossario : ἀξουχία ὄντο, obsecro, rogo.

αἰτούμενοι χάριν] χάρις hic est beneficium, vt apud Græcos sæpe : vt εἰ χάρις ἐβραδύποις ἀχρεῖς χάρις.

ἐνέδραν ποιοῦντας ἀνελθεῖν αὐτὸν καὶ πάλιν εἶδεν] Clandestina ficariorum vsuri opera, ita, vt auctoritatem possent defugere.

4. ἀπεκρίθη πρὸς τὸν Παύλον ἐν Καίσαρείᾳ] id est, bene cum ibi seruari, nec quicquam causæ esse cur transferretur, cum ibi non minus, quam Hierosolymis accusari possit. Romani Præfides non semper in vna vrbe ius dicebant, sed vbiunque erant.

ἐαυτὸν ἡ μάχη ἐν τῇ καίσαρειᾳ] Hierosolymis nempe Cæsaream.

5. οἱ οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν] quibus commodum erit. ita hic accepit Syrus : sic dici solebat : quæis commodum est, exsequias, te, ἀναπὶ ἰλίου θανάτου.

συναγαγόντες] mecum descendentes. ita loquitur quia Cæsarea est ad mare.

εἰπέτω ἐν αὐτῇ βύρω] nempe quod accusare veliat, ex sequentibus. Nam vox ἀποποιεῖν, non est in plerisque libris, & videtur ascripta ex Glossemate. sic Latine dicimus : siquid habes.

6. ἀπεκρίθη ὁ ἐν αὐτοῖς] ἱεροσολύμοις scilicet.

ἡμέρας πλείους ἢ ὅκτω] alij libri οὐ πλείους ἢ ὅκτω. At Manuscriptus : οὐ πλείους ὅκτω ἢ ὅκτω, quod verum puto. Nam & Latinus sic legit, & Syrus, & Arabs.

Solemus sic loqui vbi ad numerum exacte definiendum notitia aut memoria non suppetit. sic ὡς τε sæpe vsurpant sancti Scriptores. vt Matth. XIV. 21. Marci VI. 44. Luc. IX. 14. XXII. 41. XXIII. 44. Ioh. VI. 10. supra II. 41. V. 36. X. 3.

καθίστας ἐπὶ τῷ βήματι] Erant quæ de plano fieri poterant, maiora non nisi pro tribunali. Hæc enim inter se opponuntur apud Suetonium, Paulum, & Papinianum.

ἐκείλδοσι τὸν Παῦλον ἀχθῆναι] ad se duci.

7. περιέστησαν] circumstetere tribunal.

οἱ δὲ πρὸ ἱεροσολύμων κατὰ βεβηκότας] Legati à Senatu.

αἰπάματα] Recte sic, non vt alij libri habent αἰπάματα. dicitur αἰπάματα ea forma qua θῆμα, ἀκρόαμα, & similia.

ἀ σὺν ἴχθον ἀποδύξαι] supra ὡς εἰρησῆσαι XXV. 13. vetus est dictum: si accusasse sufficiet, quis innocens erit?

8. ὑπολογουμένης αὐτῇ ὅτι] illud ὅτι hic abundat Hellenistarum more. Sequitur enim directa oratio.

οὔτε εἰς τὸν νόμον τοῦ Ἰουδαίων] legem enim perpetuo obseruavi.

οὔτε εἰς τὸ ἱερόν] Templum piè adij, nec quenquam in eo induxi alienigenam.

οὔτε εἰς Καίσαρα πῇ ἠμύρτον] non docui rebellionem: nihil feci, dixiue contra Cæsaris imperium.

9. θύλων χεῖρι κατὰθέσθαι] Eadem locutio, quæ supra XXII. 27.

ἀποκρίνεις πρὸ Παύλῳ] alloquens Paulum. nam sic ἀποκρίνεις sæpe ponitur & apud hos & apud alios scriptores. vide supra III. 12.

ἐκεῖ ὡς ἐν τούτῳ κρινέσθαι ἐπὶ ἐμοῦ] Visne à Synedrio iudicari me præsentē? sic ἐπὶ & infra sumitur XXVI. 2. Habebat Synedrium iurisdictionem quandam in Iudæos: sed ciuitatis Romanæ ius validius erat iure Synedrii, itaque inuitus cogi non poterat illos agnoscere iudices. Solebant præfides interdum adesse ordini ciuitatis. L. I. §. sed et si D. quando appellandum sit.

εἴπῃ ὃ ὁ Παῦλος] & iudices illos, & urbem, & iter ipsum reformidas.

10. ἐπὶ τῷ βήματι Καίσαρος ἐστὼς ἐγώ] Recte Tribunal Cæsaris vocat id, quod procurator habebat nomine ac mandato Cæsaris. vide ad Matth. XXVI. 2. Vlpianus L. I. D. de officio procuratoris Cæsaris: quæ acta gesta que sunt à procuratore Cæsaris, sic ab eo comprobantur, atque si à Cæsare gesta sint.

οὐ μὲν δὲ κρινέσθαι] Nam de ciue Romano Præfidum Romanorum erat cognoscere.

Ἰουδαίοις οὐδὲν ἠδίκησα] ideo iudicium tuum non reformido, quia certum nihil à me læsos Iudæos. inique eos de me queri.

ὡς ἐ σὺ καλλίον ἐπιγινώσκεις] Melius nosti, scilicet quam vt opus sit me ea de re te docere. Scis id ex Felice, & ex eis qui Felici in cognitione adfuerunt.

11. εἰ μὴ γὰρ ἀδικῶ] si id institutum quod sequor Iudæos iniuria afficit.

καὶ ἄξιον θανάτου πᾶσι τοῖς Ῥωμαίοις] Et si ea iniuria talis est, quæ secundum leges Romanas mortem mereatur.

οὐ ὡς αἰτέμην τὸ ἀποθανεῖν] Simile illud Demetrij apud Liuium libro 1: *Ego si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam.*

εἰ δ' οὐδὲν ἔστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσιν μοι] si nihil in re est eorum, de quibus me accusant.

οὐδὲς με δύνάται αὐτοῖς χαρίσασθαι] Nemo ius habet vt me illis donet. sic Herodes apud Iosephum belli Iudaïci II. 5. accusatur, τὸ τῆς Ἰουδαίας αἵματι πεχεῖσθαι τοῖς ἔξωθεν δήμοις. Philo eundem sensum. sic eloquitur: ὡς ἀκλήθισται δὲ τυχεῖσθαι πρὸς ὧν καὶ ποτὶ δουρατῶν μείζον δι' ἀγαθὸν οὐδὲν αὐτῇ παρέξεις, ἢ τοῖς Ἰουδαίοις ἐκδοῦς ἢ προσέμεινον. δύνάται enim hic ad facultatem legitimam refertur. donat reum inimicis, qui eum ipsorum iudicio tradit.

καίσαρα ἐπακαλοῦμαι] id est, si me vis Synedrio iudicandum tradere (id enim videbatur agere Festus) ad Cæsarem Neronem appello. licebat hoc Romanis legibus in tali casu. Nam ante sententiam appellari potest, si quæstionem in ciuili negotio habendam iudex interlocutus sit, vel in criminali contra leges hoc faciat. L. Ante. D. de Appellationibus recipiendis. Erat autem contra leges Romanas ciuem Romanum, prouincialibus hominibus iudicandum tradere, & id nolentem. Plinius in Epistola de Christianis: *Fuerunt alij similis amentia, quos, quia ciues Romani erant, annotari in urbem remittendos.*

12. πότε ὁ Θεὸς συλλαλήσας μετὰ τῶν συμβουλῶν] vt mos erat Romanis præsibus, agere res magnas de Consilij sententia. vide quæ diximus ad Matth. XXVII. 19. μετὰ συμβουλῶν, vertendum est cum consilio, vt vetus interpres fecit, non vt alij, cum concilio.

καίσαρα ἐπηκέκλησας, ἐπὶ καίσαρα πορεύσῃ] Non opus est hic interrogatione: melius enim procedit sermo: *Cæsarem appellasti*, id est, quandoquidem ad Cæsarem prouocasti, ad Cæsarem ibis. Prouocatio non erat simpliciter facta, sed sub conditione. verum Festus libenter arripiebat occasionem, qua se ab hac molestia & inuidia liberaret.

13. ἡμέτερον δὲ διαγρηγορήσαντων πνῶν] cum dies intercessissent aliquot. Eadem locutio, Marci XVI. 1. infra XXVII. 9.

Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς] Filius eius Herodis Agrippæ, cuius mors supra recitata est XII. Fuit autem hic rex Chalcidis primum, deinde Batanææ, Trachonitidis, Gaulonitidis, quibus addidit, Nero Abilam, Iuliada, Tarichæas, & Tiberiada. Iosephus Bello Iudaïco I. 21. 22. meminit huius Agrippæ etiam Thalmud Hierosolymitanum.

καὶ Βερνίκη] Soror Agrippæ illius, nupta (quod per legem licebat) patruo suo dicto Herodi, & post eius mortem Polemoni Ciliciæ regi. vide Iosephum Ant. hist. XIX. 7. de bello Iudaïco II. 26. & 28. Βερνίκη est nomen

Macedonicum pro φερώνικη. nam Macedones φ in β mutabant. sic & βρύγας dicebant pro φρύγας. ita quæ Berenice Valerio Maximo. VIII. 6, eadem Plinio Pherenice VII. 41. Fuit hæc femina infamis in fratre, ut nos docet Iosephus x, x. 5. eoque referendum illud Iuuenalis.

--- Deinde adamas notissimus & Berenices

In digito factus pretiosior: hunc dedit olim

Barbarus incesta dedit hunc Agrippa sorori.

Falluntur enim Scholiastæ, qui alio hæc trahunt.

14. ἀνέειπεν] Græca vox facta ad modum Latinæ *retulit*. Hebræi dicerent נִגַּח.

15. ἐπιφάνισαν] accusationem attulere: vide supra XXIV. 1. hoc capite 2.

αἰτούμενοι κατ' αὐτῆς δίκην] in Manuscripto est κατὰ δίκην.

16. ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χεῖρ' ἐκδοῦναι τινα ἀνδραπον εἰς ἀπώλειαν ὅτιν ἢ δ καὶ τηροῦμενος καὶ παρόντων ἔχει τοὺς κατηγοροῦντας, τίπον τι ὑπολογίας λαβεῖν ὅτι τὸ εἰκλήματος] quid sit χεῖρ' ἐκδοῦναι supra vidimus II. Est autem curtata locutio: plena esset: non est Romani moris quenquam in exitium donare alteri, dammando eum, antequam & accusator contra constituerit, & ipse sui defendendi acceperit copiam. idem de Romanis Appianus: οὐ πᾶσι οὐσίαν ἀχελαιῶν κατὰ δικήν. Philo de præsidibus Romanis: τότε γὰρ κοιναὶ παρέχοντες ἑαυτοὺς δικασταίς, ἐξ ἑαυτοῦ καὶ κατηγοροῦντες καὶ ὑπολογισμῶν ἀκροάμενοι μηδενὸς ἀχελαιῶν τοῦ παραγνώσκοντος ἀξιουμένους, ἐβράβδον οὐτε πρὸς ἐλθεῖν, οὐτε πρὸς χεῖρ' ἀλλὰ πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἀληθείας τὰ δόξαντα εἶναι δίκαια. Attulimus plura huc pertinentia ad titulum Digestorum de requirendis vel absentibus damnandis. καὶ παρόντων est in conspectu. ita vertitur יגדל Exodi xx x. 6.

17. ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος] ἀναβολὴν ποιεῖν est aliquoties apud Plutarchum pro moram interponere.

18. οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπώοικον ἐγὼ] de rebellion, de vi armata, de seditione.

ζητήματα δὲ πᾶσι] vide supra XXIII. 29.

ὅτι τῆς ἰδίᾳς δισσεδαμονίας] sic Quintilianus III. 8: *Primus Iudaica superstitionis auctor*. Sic Vlpianus in lege qui ad tempus D. de Decurionibus: *Eis qui Iudaicam superstitionem sequuntur Divi Severus & Antoninus, honores adipisci permiserunt; sed & necessitates eis imposuerunt, quæ superstitionem eorum non lederent.*

ὅτι ἔφασκεν ὁ Πάυλος ζῆν] Resuscitatum esse.

20. Ἀποερώμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν ὁδὸν τούτου ζήτησιν] cum ego in rei istius inquisitione hærerem, ignarus scilicet disputationum quæ sunt inter Iudæos, & ex quibus normis ex sint dijudicandæ. Manuscriptus non habet εἰς. Et solet ὑπορέω sæpe construui cum accusatio.

καὶ καὶ κείνους ὅτι τούτων] à Synedrio, ut supra diximus.

21. ἐπικαλέσασθαι τὴν διάνοιαν αὐτὸν εἰς τὴν τῶ Σεβαστοῦ διαγωγὴν] Est ἑλλησφις pro εἰς τὴν διάνοιαν. in hoc appellavit, ut Cæsaris cognitioni servaretur:

Cæsar

Iudaicarum legum, ac quaestionum non ignaro audire, quid illud esset, de Iesu Nazareno, quod ei pro crimine objiciebatur. αἰτίας hic dixit quod supra 7 αἰπάματα.

CAP. XXVI.

Πῦρε πέταί σοι ἰσθ' σταντὲ λέγειν] vt supra XXIV. 10.

ὁπταίνεις τὴν χεῖρα] vt solent dicturi.

2. ἐπὶ σοι] te praesente. non enim iudex erat Agrippa: vide supra XXV. 9.

3. μάλιστα γνώστη ὄντα σε] Attici pro genitiuis absolute positis vsurpant accusatiuos. Frequens id apud Thucydidem.

ἰθὺν τι] An gentes teneantur nostris institutis.

καὶ ζητημάτων] vt de diuino afflatu, de resurrectione, de Messia.

5. θεωρῶνόντες με ἀναθῆν] idem est ἀναθῆν quod modo ἀπ' ἀρχῆς ἦν.

εἰαὶ θέλωσι μῆρτυρεῖν] si modo quod norunt testari velint.

καὶ τὴν ἀκριβεστάτην αἴρεσιν] vide quæ allata supra XXI. 3.

τῆς ἡμετέρας θρησκείας] Vox hæc à Thracibus venit, vt nos docet Plutarchus. est autem significatio eius media. Iac. I. 26. 27. Coloss. II. 18.

6. ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοῖς πατέρας ἐπαγγελίας χρηομένης] intelligit spem resurrectionis, vt supra XXI. 6. XXIV. 15 promisit Deus se futurum Deum Abrahami, Isaaci & Iacobi. illi autem in hac vita nihil supra cæteros habuere, nec res soli possederunt, præterquam ad sepulturam: inde colligebatur maiora illis bona post hanc vitam reservari. vide quæ dicta ad Matth. XXII. 32.

ἵστηκα κενόμορος] quasi dicat ob id reus sum. vt supra XXI. 6. & infra 7. stare est reorum.

6. τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν] Græca libertate nouam vocem finxit Lucas, concinnè admodum: quomodo & δωδεκάσηπτερον de re eadem dixit in epistola Clemens. Iosephi autem tribum bipartitam pro vna Paulus sumpsit, ne præteritos putemus Leuitas.

7. ἐλπίζει καταντῆσαι] id est, peruenire. vt supra XVI. I. XVIII. 19. 24. XX. 15. XXI. 7. XXV. 13. Est vox apud Polybium frequens.

8. ἢ ἄπσιν κενεῖται παρ' ὑμῖν] מֵהַכֹּהֲנִים בְּעֵינֶיכֶם. habes id loquendi genus apud habes Zach. VIII. 6.

εἰ δ' ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει] εἰ, pro ὅτι ad modum Hebræi כִּי. Gen. XLVII. 9. Ps. LXIII. 7. CXXXIX. 10. Num. III. 30. Esaiæ IV. 5.

ἐγὼ μὲν οὐκ ἴδωκα ἑμαυτὸν πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζαρενίου δύνεον πολλὰ ἐναντία ποιεῖν] videbar mihi debere multa hostilia facere aduersus Religionem Iesu Nazareni. ὄνομα pro religione habuimus aliquoties.

καὶ πολλοὺς ἄλλων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα τὴν ὥρην ἧς ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβῶν] supra IX. 2. XXII. 5.

ἀναυσευρμένων π. αὐτῷ κτηνέικα ψῆφον] ψῆφον φέρει per κτηνέικα etiam Æschines vsurpat pro comprobare, à re fori ad alias translato significatu. Hoc dicit se Stephani interfectionem toto animo, verbis gestisque approbasse. vide supra xxii. 20. & est plurale pro singulari. vt sæpe. vide ad Matth. ix. 8.

11. καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλὰ καὶ τιμωρῶν αὐτοῦ] faciens eos flagris cædi. supra xxii. 19.

ἐν ἁγίῳ βλασφημῶν] Cogebam eos Christo maledicere.

ὡς αὖτε π. ἐμμενόμενος αὐτοῖς] in eos velut furore accensus.

ὥς ἐς τὰς ἔξω πόλεις] pro ἐν ταῖς ἔξω πόλεσι. in vrbibus extra Iudæam, qualis erat Damascus.

12. καὶ ἐπιτροπῆς] in Glossario: ἐπιτροπή. προεμισθία φροσύνης. *procuratio.*

13. ἡμέρας μέσης] supra xxii. 6.

ὡς τὸ λαμπερότατον τὸ ἥλιον] Si Christi in terris agentis vultus, vt Sol luxit: Matth. xvii. 2: æquum fuit magis eum lucere iam in cœlo regnantis. Et si iusti vt Sol splendebunt: Dan. xii. 13. Matth. xiii. 43: quanto magis omnium iustorum princeps?

14. τῇ ἐξουσίᾳ δαλέκτω] sume vt supra xxii. 40. xxii. 2.

συνθεῖν σοι πρὸς κέντρα λακτίζον] plenius historiam recitat, quàm supra capite ix recitata fuerat. Prouerbiū autem hoc, de his qui res sibi male cessuras moliantur, ad Iudæos à Græcis venerat. primus Æschylus Agamemnone:

Πρὸς κέντρα μὴ λακτίζε, μὴ, πῆσας μογῆς.

idem Prometheo:

Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτανεῖς.

Euripides Bacchis:

Πρὸς κέντρα λακτίζοιμι θνητὸς ὢν θεῶν.

idem Pelias:

Πρὸς κέντρα μὴ λακτίζε τοῖς κρατῶσί σου.

Zenobius in Prouerbiis: πρὸς κέντρα λακτίζον. Iulianus ad Sallustium: μηδὲ ὁ φησιν ἡ πατριμία, πρὸς κέντρα λακτίζον. Secuti Latini. Terentius Phormione 1. 2:

--- nanque inscitia est.

Aduersus stimulum calces.

Habet & Sossipater Charisius libro iv. Ammianus Marcellinus libro xviii: ne contra acumina calcitraret. Hebræi dicerent **אֶפֶס בְּעֵינַי**. Syrus hic **אֶפֶס בְּעֵינַי**.

16. καὶ εἴθ' ἐπὶ τοῖς πόδας σου] vt Dan. xix. 18.

προχέουσαδαί σε] id est, ἵνα σε προχέουσιν. vide supra xxii. 14.

ὢν π. ὀφθήσομαί σοι] id est, eorum per quæ tibi apparebo. respiciuntur vñs Pauli plurima: supra xviii. 9. xxiii. 11. 11. Cor. xii. 2.

17. ἀναυσευρμένος σε] præsens pro futuro, id est, exempturus te manibus

Judæorum & gentium. ita verbum hoc habuimus supra VII. 10. 34. XII. 11.

ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ] præstabis in ipsis spiritualiter, quod tibi corporaliter eueniet.

18. τὸ ὑπιστρέφαι] Subauditur ἐνεκα.

ὑπὸ σκότεις εἰς φῶς] quod illo Christi fulgore significatur.

καὶ τῆς ἐξουσίας τῆς σατανᾶ] sic vocat idololatriam. vide Luc. x. 10.

τὸ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν] vide supra x. 43. significat peccata ipsorum priora, quamuis grauiā, nihil obstitura ipsorum saluti.

καὶ κληροῦν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις] ius ad vitam æternam cum piis cæteris. ἐν pro inter. vt Matth. xx. 26.

πίστι τῇ εἰς ἐμέ] per quam purgantur corda.

19. σὺ ἐγκόμω ἀπειθῆς] Tam potens illa vocatio, tamen non adimebat ei obstitendi potentiam. Deus libera vult obsequia, non coacta. σὺ ἐγκόμω ἀπειθῆς. non oblititi contumaciter: ita hic Syrus. Respicitur locus Eisaie L. 50: ἡ παιδεία ᾧ Κυρίου ἀνοίγῃ μοι τὰ ὦτα, ἐγὼ δὲ σὺν ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω.

τῇ οὐρανίῳ ὀπίσται] ὀπίσται Θεοῦ. Ezech. viii. 3. nam cœlum pro Deo ponit notum est. Danielis interpretes Theodotion vbique ponit ὀπίσται, alij ὄραμα, aut ὄρασι.

καὶ ὑπιστρέφον ὑπὲρ τὸν Θεόν] Recte: nam gentes falsos coluerant Deos: Iudæi verum Deum, sed non sicut oportebat.

20. ἀξία τῆς μετάνοιας ἔργα ποιεῖσάντας] vide Matth. iii. 8.

21. ἐπιεσθῆντο δεξιμασίαις] vt ante Dominum. supra v. 30: vbi idem verbum.

22. ἐπικουρίας οὐκ ἔχον τῆς ὡδὸς Θεοῦ] Pf. xviii. 19: καὶ ἐχρῆτο Κύριος ἀντιστέλλεσθαι μοι.

ὑποταγόμενος μικροῖς καὶ μεγάλῳ] instituens omnis generis homines. Genus loquendi Hebraicum Deut. i. 17. i. Sam. v. 8. xxx. 2. 19. i. Reg. xxxiii. 2. xxv. 32.

ὃν καὶ οἱ Περοφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι ἐν Μωσῇ] vide Luc. xxi. 26.

23. εἰ παθητὸς ὁ Χρὺς] duplex improprietas. nam & εἰ pro ὅτι vt supra 18. & παθητὸς pro eo qui debebat pati, vt apparet dicto loco Euangelij Lucæ. Vide Dan. ix. 2. Tryphon Iudæus cum Iustino disputans, plane agnoscit quod nunc Iudæi negant. Ait enim: παθητὸν μὲν πᾶν Χρῆστον, ὅτι αἱ γραφαὶ κηρύττουσι, φανερόν ἐστι.

εἰ ὡφθὸς ὃς ἀναστὰς πάλιν νεκρῶν] Primus resuscitatus ad vitam immortalem. ideo dictus ὡφθὸς ἐκ νεκρῶν. i. Col. 18. Apoc. i. 5.

φῶς μέγλη καὶ ἀγέλλειν πᾶσι λαοῖς ἐν τοῖς ἔθνεσι] Ex Esaia xl. 6. Lux est doctrina apertissima ad salutem. Luc. ii. 32.

24. τὰ πολλὰ σε γράμματα εἰς μαρίαν ὡδεύει] Sic Theognetus Comicus:

Ἐπαίειτο ἑμάς, ὡς πότρε, γράμματα.

Ἀντίστροφέν σου τὸν βίον τὰ βιβλία.

Eruditus erat Paulus non in lege tantum, sed & in traditionibus, quæ resurrectionem, & bona vitæ alterius apertius docebant. Norat linguas Hebræam, Syriacam, Græcam, Latinam; legerat & poëtas.

25. κείνη Φῆτι] vt supra xxiv. 3.

ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ὑποφθέγγου] quæ dico ea duo & sincera fide & bene animi compos. sic Homerus:

Ἀλλὰ σωφροσύνησι νόηματα παῖδες ἔκλυον.

Et conuenit origo. Nam σώφρων est ὁ σώζων τὴν φρένα.

26. ἐπίσταται γὰρ ὡς ἐντύπων ὁ βασιλεὺς) De miraculis factis per Iesum & discipulos eius.

ὡς δὲ ἐπαρρησιαζόμενος λαλῶ) eum fiducia loquor.

27. οὐδὲ γὰρ ἐν κρυφαῖς περὶ ἀνθρώπων τῶν ἐντοῶν) id est, in locis occultis, vt hic interpretatur Syrus. Sic Terentius Adelphis:

Interea in angulum aliquo abeam.

28. πιστεύεις βασιλεῦ Ἀχέππῃ τοῖς θεωρήταις; οἶδα δ' ὅτι πισύεις) Non oratores tantum, sed & Paulus hunc habet morem, vt sæpe alios interrogent, & mox sibi respondeant.

ἐν ὀλίγῳ με πείθεις χριστιανὸν γίνεσθαι) Parum abest quin mihi persuadeas vt fiam Christianus. Est locutio bene Græca. Nam & Plato dixit in Apologético: ἔγωγε οὐδ' ἐπεὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τῶν. prope idem de poëtis cognouit in Manuscripto, χριστιανὸν ποιῆσαι vt me Christianum facias.

29. ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ) id est, non propemodum tantum sed plane. Ideo addit ἐν πολλῷ, quia alter ἐν ὀλίγῳ dixerat. Seruat enim idem dicendi genus. In Manuscripto: ὀλίγῳ καὶ μεγάλῳ sine ἐν.

ὅποῖος κἀγὼ εἰμι, παρεκτός τῶν δεσμῶν ἐντύπων) Omnia illis opto, quæ in me sunt, præter incommoda. Vincula autem vocat, custodias sibi circumdadas. Popularis enim sermo vincula non tam strictè sumit quam Iuriconsulti L. Verum est D. de verbor. signif. Tale est illud Virgilij:

--- Et vinclis innaret Clælia ruptis!

non enim obsides vnquam ligantur, ait Seruius.

30. καὶ ὁ ἡγεμὼν) Festus. vide supra xxiii. 24.

καὶ οἱ συγκατάδημοι αὐτοῖς) Consilium Præsidis. supra xxv. 12.

31. ἀναχωρήσαντες) Cùm in suas domos se recepissent.

θεσπιάς) Agit de vitæ instituto. Tale & illud supra xxv. 11: εἰ μὴ γὰρ ἀδίκη.

32. ὑπολείπειν ἐδύνατο) potuisset absolui.

εἰ μὴ ἐπακέλητο Καίσαρα) Nam appellatione potestas Iudicis à quo appellatum est, cessare incipit ad absoluendum, non minus quam ad condemnandum. Crimina enim integra seruanda sunt cognitioni superioris.

C A P. XXVII.

Σ ἡ ἐκρίθη) constitutum fuit vt supra II. 16. XXV. 25.

τῷ ἀποπλεῖν ἡμῶς) Constructio qualis supra III. 12. I. Cor.

II. 2.

παρεδίδου τὸν τι Πῶλον) Nempe Festus & qui ab eo id mandatum acceperant. Frequens est apud Hebræos subaudire nominatium verbo congruentem. At Manuscriptus *παρεδίδου*, vt ad vnum Festum se referat oratio.

καὶ πῶας ἐπέχεις διαμώτας] Latinus vertit custodias, bene admodum. Sic vocem custodiæ vsurpant Suetonius Domitiano, Paulus in L. Carcer, & Venuleius L. Ne quis D. de custodia & exhibitione reorum.

ἐκατοντάρχη] vide supra XI.

ὀνόματι Ἰουλίῳ] Liberto, credo, Iuliæ domus. Vide quæ ad Lucam. Sic Earinus, dictus Flavius. In Manuscripto tamen infra est Ἰουλιάνος.

αὐτοῖς Σεβαστῆς] Bene Latinus cohortis Augustæ. Sed intellige cohortem fuisse ex legione Augustæ, quomodo illa Cornelij ex legione Italica supra XI. Nam Augusta nomen legionis in Antiquo lapide apud Lipsium ad Taciti secundum Historiarum.

2. πόλεις Ἀδράμυττων] Multæ sunt vrbes dictæ *מִצְרַיִם*. Ἀδράμυττος, Ἀδράμυττα, Ἀδράμυττος, Ἀδράμυττον. Nam tot modis hoc nomen scribitur apud Stephanum & apud alios. Celeberrima omnium est vrbs Africæ maritima, de qua Procopius Vandalicorum II. quam hic iudicari recte censet Hieronymus. Naui hæc videtur Africanas merces in Syriam, deinde Syriacas in Lyciam portasse, vt ibi acciperet

Vina Syra reparata merce.

vt loquitur Horatius. sic solebant Athenis ire naues primum Menden aut Scionen, deinde in Bosporum : idque etiam nunc fieri solet vt onera bis terve aut sæpius mutantur.

μέλλοντες πλεῖν εἰς τὴν Ἀσίαν πόλεις] Manuscriptus *μέλλοντες πλεῖν*. Ab Africa veniebat naui. legebat oram Asiæ & vrbes quasdam maritimas negotiorum suorum causa adibat. *πλεῖν πόλεις* quomodo Virgilius *Tyrrhenum nauigat æquor*. Sic *πλεῖν εἰς τὴν Ἀσίαν* Demosthenes. *πόλεις*, id est, *μῆρη*, maris nempe.

ἀντιχρηστὴν] vt supra XVI. II. XVIII. 2. XX. I. 2. & infra 4.

ὁντος οὐκ ἦν Ἀριστάρχου Μακεδόνης Θεσσαλονικέως] Hic Aristarchus Christianus factus Paulum ex Macedonia in Iudæam vsque comitatus fuerat. supra XIX. 19. XX. 4. Idem Paulum iam custodiæ datum ex amore in ipsum & veritatem comitari sponte voluit, Romæque primum adiutor eius : Phil. 24 : deinde vinculorum particeps fuit. Coloss. IV. 10.

3. εἰς Σιδῶνα] quæ satis propinqua Cæsareæ. Apparet id ex Ptolemæo.

φίλανδρον τὸ δ' Ιούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος] Exemplo Felicis xxiv. 23. πρὸς τοὺς φίλους πορεύοντα] cum milite.

ἐπιμελείας πρᾶν] cum cura haberi. Sic ἐπιμελείαν σώματος dixit Galenus.

4. ὑπερδύσαντες τὴν Κύπρον διὰ τοὺς ἀνέμους ἐξ ἐναντίου] Accurate admodum totam hanc nauigationem describit Lucas. Nauigauimus, inquit, ita vt à Cypro non longe abessemus : Non quod rectum iter eo ferret, sed quod ventus aduersus cogeret & sinus & iter obliquare. Sic & infra xxvii. 7.

5. τὸ πῆλγος τὸ καὶ τὴν Κιλικίαν & Παμφυλίαν διαπερδύσαντες] Πέλγος hic significat altum mare quod procul à terra est, vt & Matth. xviii. 6. & II. Maccab. v. 21.

καταβήμεν] κατὰ est appellere Luc v. 11. supra i v. 30. xxi. 3. infra xxviii. 12. in Glossatio: κατὰ γῆν aduectio: κατὰ γῶ aduehor.

εἰς Μύρα τῆς Λυκίας] Manuscriptus & alij: Λύστρα. vox vtraque corrupta, videlicet pro Λιμύρα quod nomen & amni, & vrbi ad amnem sitæ in Lycia. Myra interiorius iacet. Lystra in Lycaonia est.

6. πλοῖον Ἀλεξανδρινὸν πλεόν εἰς τὴν Ἰταλίαν] Multæ naues ex Alexandria Italiam petebant, aduehebantque frumentum ab Ægypto & Persicas Indicasque merces. Ideo soli ius habebant ad oram appellere non demissis supparis. Appellebant autem plerumque Puteolos. Et ad Pharum Puteolanam reficiendam fouendamque Alexandrina ciuitas contulit, vt ex inscriptionibus discimus. Classis Alexandrina, Niliacus catapulus Martiali.

ἐμβίβασιν ἡμῶς εἰς αὐτό] ἐμβιβάζειν est vox bene Græca, & Platoni etiam in Epistolis vsitata, pro imponere in nauem.

7. βαρυνόμενος] ob multum onus, vt accipit Syrus.

μόλις προσέβημι καὶ τὴν Κνίδον] Insulam Cariae obiectam & Veneris simulacro ac cultu nobilem.

μη παραλείποντες ἡμᾶς τὸ ἀνέμου] Non sinente vento, nempe rectum nos tenere cursum, διευφορμῶν: ita hanc ἑλλειψιν supplet hic Syrus.

ὑπερδύσαντες τὴν Κρήτην] vide supra 4.

καὶ Σαλμώνην] in eam partem in qua vicus est Salmone, vnde promontorium Salmonium Straboni & Ptolemæo.

μόλις τὸ πρὸς ἀλγέμενοι αὐτῶν] Cum difficulter locum cum præternauigassimus. Μόλις difficultatem sæpe significat vt i. Petri iv. 18. Sirach. xxv. 1. 24. πρὸς ἀλγέμενοι hic & infra 13. est præteruchi. Virgilius:

---(E) crebris legimus freta concita terris.

id est, præterimus, ait Seruius.

8. καλούμενον καλοῖς λιμένας] Manet hodieque id nomen. Stephano est καλὸν ἀκτὴν eodem sensu. Nam bona ora nautis dicitur ea quæ est portuosa.

ὃ εἰς πόλιν Ἀλασία] In Manuscripto ὃ εἰς πόλιν ἢ Ἀλασία. Et puto hanc veram esse lectionem, nec aliter legisse Arabem & Latinum, quam in illo Alasia, in hoc Thalesta, mutatione non multum à recto abeunte legitur.

9. καὶ ὅντος ἡδὴ ἐπισφαλούς τῃ πλοῦς διὰ τὸ καὶ πλεῖν πνεύματι παρηνεικνύσθαι] *Nautica* per excellentiam dies כפרים *ἑξήκοντα*, decima Tisri. Vide *Leuit. xxiii*. Tisri partim cum Septembri, partim cum Octobri congruit. Mense Novembri claudi maria notat Vegetius.

παρηνει ὁ Πῶλος] à Deo monitus.

καὶ ὕβρεως ἐ πολλῆς ζημίας] Hæc duo coniuncta & infra habentur 21. ὕβρις ad personam, ζημία ad res magis refertur. Et est κατὰ χάριν satis elegans, quomodo Latini dicunt, cœli iniuriam.

ἀλλὰ ἐ πρὸ ψυχῶν ἡμῶν] id est, personarum, quæ magnis malis affectæ. Sic hoc nomen habuimus & supra 11. 41. & habebimus infra 37.

τῇ φορτίου] id est: φόρος. Νηὸς φόρον dixere & Athenagoras & Eustathius: onus Latini: unde illud Iulii inuerecundum: *Nunquam nisi plena tollo vectorem*. Plena, supple oneris.

11. τῷ κυβερνήτῃ ἐ τῷ ναυκλήρῳ] Κυβερνήτης est qui nauem gubernaculo regit. Ναυκληρος vero in Glossario recte vertitur *naucularius*, qua voce aliquoties utitur Cicero. Græcam Plautus retinuit. Latius patet naucularij nomen quam magistri. Nam magister is demum est quem exercitores navi præfecere: Naucularius etiam qui suæ navi præest. Gubernator suas coniecturas sequebatur: huius auctoritatem naucularius.

12. αἰδούτου ὃ τῷ λιμῆος ὑπάρχοντος πρὸς ἀνταχμασίαν] sicut αἰδύτης est idoneus Ps. xxxii. 6. Luc. ix. 62. xiv. 32: ita αἰδύτης non idoneus, incommodus. χιμαζιάσαι est iactari tempestatibus. ἀνταχμασίαν vitare tempestates. Hoc igitur dicit: non erat portus ille idoneus ad vitandam tempestatem.

εἰς Φόινικα] Habet in Austrino Cretæ latere Ptolemæus urbem Phœnicæ, portum Phœnicunta.

βλέποντα καὶ λίβα] Λιβ., Latine Africus, flat ab occasu brumali.

καὶ καὶ χῶρον.] χῶρος vox est non Græca origine, sed Latina, Corus vel Caurus, Græcis ἀργέτης. flat ab occasu æstiuo, aut, ut alij volunt, solstitiali. Portus ergo iste in angulo situs duo mari ventisque diuersis objiciebat cornua.

13. ὑποπνέουσας ὃ νότον] ὑπὸ sæpe in compositione rem imminuit. itaque ὑποπνέειν est leniter flare. Talia sunt ὑποκουφάς, ὑποκρίνα, ὑπολαλέω & similia.

δύξαντες τῆς πρὸς νότον κακῆς καὶ ἀνταχμασίαν] Nautæ scilicet. κρατεῖν πρὸς νότον est voto potiri. Id ideo existimabant, quia Australe Cretæ littus legere volentibus Auster obtigerat.

ἀεαντες] cum soluisent, nempe à Phœnicæ aut Phœnicunte portu.

ἄσπον παρὲν ὄντο καὶ Κρήτιν] ita distinguendum est. id est: quam proxime oram Cretæ legebant. קרסו קרסו hic Syrus. non metuentes scilicet ne in littus impingerentur, ideo quod lenis admodum esset Auster, ut ex antedictis cognouimus. Non repetam multis quod alij recte hic ostenderunt

derunt male à nonnullis putatum nomen hoc esse proprium loci Affon.

αἴμος τυφωνικός] τυφών quid sit, supra notauimus ex iis qui Meteora descripsere. At Iudæis Hellenistis τυφώς est quæuis violentior procella. Nam sic interpretes quidam vertunt in Ps. CXLVIII. 8 הַרְעָם הַיָּם : vbi alij πνεῦμα καταιγίδος, ventus procellosus. Sicut & idem nomen הַרְעָם vertitur καταιγίς Ps. LV. 9. LXXXIII. 16. CVII. 27. 29. Esai. XXIX. 6. XL. 24. XLI. 16. alibi κλύδων, vt Ionæ I. 4. II. 12.

ὁ καλούμβρος Εὐερακλύδων] Manuscriptus Εὐερακλύδων, haud obscura conmutatione λ in δ quarum litterarum perquam vicini sunt ductus in Manuscriptis. Vera lectio est, quam secutus est Latinus interpres, Εὐερακύλων. Pari modo dicitur Euronotus, & Eurocercius apud Vitruuium. Nec nouum vocabula Græcæ originis cum Latinis coalescere. Talia sunt, biclinium, epitogium, Anticato, notata Quintiliano I. 9. quod multo facilius procedit, vbi vox illa Græca in Latium adoptata est, vt Eurus. Non frustra autem Lucas, non contentus dixisse coortum ventum procellosum, adjicere voluit vnde is flaret, quod nullus esse posset Euroaquilone magis aduersus Italiam petentibus. Dici poterat vento tam procelloso flante ab ortu & Septentrione id quod apud Lucanum est,

Nec ratis Hesperias tanget neque naufragus oras.

15. συναπαθίντος ὃ τῷ πλοίῳ] Abrepto à Creta.

καὶ μὴ δυναμὲν ἀντοφθαλμῶν τῶ ἀνέμῳ] Egregia translatio. ἀντοφθαλμῶν proprie est contra tueri : improprie obniti : vt cum Plutarchus negat Demosthenem potuisse ἀντοφθαλμῶν τῶ ἀργυρίῳ, & cum Polybius non vno loco negat hos aut illos potuisse hostibus ἀντοφθαλμῶν : quo sensu hoc verbo vititur & Sirachides XII. 14. Sic & ἀντιβλέπων vsurpat Iosephus, vt Antiquæ historiæ VI : παθήμασιν οἷς εἶπεν ἡμεῖς ἀντιβλέψαι : & secundo contra Apionem : τοῖς περὶ τὰς τοῖς ἀντιβλέψαν. Syrus recte vertit vento obfistere.

ἐπιπιδόντες ἐφερόμεθα] ἐπιπιδόντες, nempe τῶ ἀνέμῳ quod nomen præcessit. Cedentes vento ferebamur. Sic & Ouidius tempestatem describit I. Tristium 3:

*Nauiæ confessus gelidum pallore timorem,
Iam sequitur victus, non regit arte ratem:
Sic non quo voluit, sed quo rapit impetus undæ,
Aurigam video vela dedisse rati.*

16. ποῖον δὲ πῶς ὑποδραμόντες] id est, cum prope insulam venissemus. quo sensu verbum ὑποπλεῖν habuimus supra XXVII. 4. & 7.

καλούμβρον Κλαύδων] quæ Κλαύδος Ptolemæo, Κλαύδων Athenæo. in Syro est κρη, sed creditur scriptum pro κρη. nam Γαυδὼ eandem, vt creditur, insulam dixit Strabo, & Suidas Κανδὼ legit hoc loco : Gaudon Plinius, Solinus, Stephanus, Procopius nominant : quam hanc ipsam esse censent eruditi, variante, vt solet, pronuntiatione.

μόλις ἰχθύσαμιν πειρατῆς ἡμεῶν τῆς σκάφης] Ægre potuimus scapham ex mari in nauem attollere. Vide infra 30. factum id ne scapha incussa naui eam læderet.

17. ὡς ἀεαντες] qua subducta. Contraria sunt αἶρεν σκαφὴν & χαλᾶν.

βοηθείαι ἐρχόντο] βοηθείαι vocat quas Latini ministeria. Ea enim vox plebem naualem significat. vitur sic Germanicus in Capricorno, ubi à nobis dicta videant si queis vacat.

ὑποζωννύμεν τὸ πλοῖον] funibus nauem ligantes, ne vi ventorum & fluctuum diffiliret.

φοβοῦμεν οὐκ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπίπτειν] ne naui una cum ipsis impingeretur in Syrtim. Sic vocantur loca omnia vadosa à duobus in Africa arenosis sinibus dictis hoc nomine. ἐκπίπτειν, ex mari profundo scilicet in breuia.

χαλᾶσαντες τὸ σκεῦος] demisso malo. Nam malus hic κατ' ἐξοχὴν dicitur σκεῦος: vt obseruatum Heraldus. Sic & Syrus accepit. Solet demitti malus aut etiam in repentino periculo abscindi ne ventus ea parte nauem vrgeat. Arborem deicere dixit Papinianus L. Cum arbor D. ad legem Rhodiam.

οὕτως ἐφέροντο] nempe sine malo. Similis vsus voculæ οὕτως, Ioh. I v. 6.

18. σφοδρῶς ὃ χειμαζομένων ἡμεῶν] χειμαζομένων est vt modo diximus, tempestate iactari.

τῇ ἐξῆς ἐβολὴν ἐποίησαν] iactum fecere, nautæ scilicet. ἐβολὴ iactus in Glossario: & sic sumitur Ionæ I. 5. vox vtrique propria huic rei. Vide titulum Digestorum ad legem Rhodiam de iactu. Iactum facere Harmenopolus vertit ἐβάλλειν, ὑποβάλλειν, ῥίπτειν. fit id leuandæ naui gratia, vt loquitur lex prima dicto titulo. Solet autem hic ordo seruari, quem & in hac historia habemus. Primum iaciuntur merces, vt hoc loco: deinde armamenta vt statim sequitur: postremo & cibaria, vt infra 38.

19. αὐτόχειρες τὴν σκελὴν τῶν πλοίων ἐρρίψαν] ἐρρίψαν habet Manuscriptus ille, nec aliter Latinus legit. ἡ σκελὴ est id quo res quæque instruitur Bene hoc loco Latinus vertit: *armamenta*. in Glossario *Armamenta ἀρµα*. vtuntur hac voce eo sensu non poetæ tantum, sed & historici, vt ecce Tacitus Historiarum v: *Armamenta Liburnicis solita*: Iulianus Iurisconsultus L. Naui D. de lege Rhodia.

20. μήτε ὃ ἡλίας, μήτε ἄστρον ἐπιφανόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας] Solennis descriptio grauiorum tempestatum: sic apud Virgilium:

Ponto nox incubat atra.

Apud Lucanum:

*Non cæli nox illa fuit. latet obsitus aër,
Inferna pallore domus, nimbiisque grauatus
Deprimitur, fluctusque in nubibus accipit imbrem,
Lux etiam metuenda perit, nec fulgura currunt
Clara, sed obscurum nimbosus diffilit aër.*

Apud Statium:

Inde, horror aquis & naptus ab omni.

Sole dies; misceat tenebras.

de verbo *ἐκπύου* vide quæ diximus ad Matth. x. xviii. li.

ἐκπύου et *ἐκπύου* *ἐκπύου* } *ἐκπύου* interdum hiems; interdum tem-
pestas, ut hic & Matth. xviii. 3. Idem Latini Poetæ & hionis vocant po-
nunt pro tempestate. *ἐκπύου* hic est incumbere, incubare, quomodo ex
Virgilio iam habuimus: *Ponto nox incubat atra.*

Ex alibi: *—Veni velut agmine facto,*

Qua data porta ruunt, & ternas turbine verfant:

Incubuerunt mari.

Quintilianus lib. v. Cum magna vis venti in mare incubuit.

λεπὸν ἀεὶ πρὸς τὸν ἑλάντῃ] dictum hoc *ἐκπύου*, secundum
id quod videbatur; qualia multa & in communi & in sacro sermone. In
Syriaco: *abscissa spes.*

21. *καὶ τὸν ἑλάντῃ*] non quod alimenta decissent, ut nos vi-
debimus, sed quod ingens illa iactatio omnem adimat appetitum & con-
tra cibi fastidium pariat.

καὶ τὸν ἑλάντῃ] mihi, nempe nihil hac in re non diuinitus dicenti.

καὶ τὸν ἑλάντῃ] non soluere à Cretar vide supra 24. 11.

καὶ τὸν ἑλάντῃ] Locutio bene Græca. Nam
simili modo loquuntur Epigrammatici Græci & Lucianus. Latinius ipso-
que interpres erudite transtulit lucrifacere. Sic *quanti ille inuictus lucrife-
cit* Plin. vii. 39. Sic lucrationem malorum dixit Tertullianus. Tale & il-
lud: *Lucri fac censoriam notam.* Causa loquendi inde, quod lucrifacere
re videtur, & qui damnum cuitat, auctore Aristotele. De vocibus *ἐκπύου* &
ἐκπύου vide supra 10.

22. *καὶ τὸν ἑλάντῃ*] nempe, si me audiat. Quæ
conditio ex superiori oratione satis intelligitur. Tales passim in sacra scri-
ptura sunt locutiones quæ tacitam in se conditionem habent, ex antece-
dentibus & consequentibus, aut ex ipsa rei natura intelligi facilem. Sam.
ii. 30. xiii. 13. 14.

καὶ τὸν ἑλάντῃ] Particula exceptiua loco aduersatiuæ. ut Luc. xxiii. 28.

Ioh. i. 9. in Græco i. Cor. xi. i. Philipp. i. 8. i. i. 16. iv. 12. Apoc. ii. 25.

23. *καὶ τὸν ἑλάντῃ*] Multo rectius hoc de se Paulus potuit di-
cere quam in simili periculo Ionas i. 9. Et propterea Iona comites eo ser-
uati sunt eiecto: Pauli comites per eum retentum.

καὶ τὸν ἑλάντῃ] *Δὲ* sume ut supra xxiii. ii. *ἐκπύου* autem hic
iudiciale est, stare. Rom. xiv. 10. pro quo supra *ἐκπύου* x. xv. 10.
actiuum *ἐκπύου* supra xxiii. 33. Horatius:

—dispercam si

Aut valeo stare aut noui civilia iura

Vbi Scholiastes : *Si habeo vires ut stem in iudicio.*

24. *καταλείπαι σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλείονας μετὰ σου*) sensu contrario hic habemus *καταλείπει* ei qui bis supra XXV. II. 16. ibi in perniciem tradere : hic in vita seruare. Tibi dat, id est, tui causa eos seruat. Vnus interdum nauem perdit; vnus interdum nauem seruat. Idem contingit in republica.

25. *ἀδυναμῶν*) vt supra 22. Hoc est quod alibi dicitur *ἀδυναμῶν*, vt supra XXIII. II.

πιστῶν γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὐκ ἔστιν ἔσθαι) Fidem Deus etiam ad consequenda huius vitæ beneficia sepe requirit, vt ostendat eam multo magis ad consequendam æternam esse necessariam.

εἰς νῆσον δὲ πνα] non *νησίον* qualis Claude, sed iustam insulam, qualis Melite.

ἀπὸ τῆς ἐκπαιρῆς) *ἀπὸ* rursum vt modo 42. *ἐκπαιρῆς* vt supra 17.

27. *ἀφ' ἑσθέρων ἡμῶν*) *ἀφ' ἑσθέρων* pro huc & illuc ferri usurpauit & Plutarchus.

ἐκ τῆς Ἀδρίας) Quod notarunt hic viri eruditi ex Strabone, Ouidio, Statio & Ptolemæo, Adriam cœpisse dici pro toto Ionio, verum est. Itaque Procopius mare à Methone ad Siciliam, & alibi à Cephalenia ad Calabriam, Adriam vocat, & alio loco partem Adriæ facit sinum, & diserte Vandalicorum primo tam Gaulon quam Meliten in Adria locat.

προσάγειν πρὸς αὐτοὺς γῆν) accedere sibi terram aliquam. Ita solent nautæ loqui. Tale illud apud Virgilium I. I. *Aeneidos*.

Prouehimur portu : terræque urbesque recedunt.

28. *βολύλαταις*) *βολὴς* quæ *καταπύματα* Herodoto Euterpe, funis cum plumbæ quo deiecto nautæ maris altitudinem explorant, quod *βολύλα* dicitur. Catapiraten dixit Lucillius illis versibus qui corrupti apud Isidorum XIX. 14:

Hinc Catapiraten puer eodem deferat, unctum

Plumbi pauxillum raudus linique metaxam.

vbi vocem nauticam non omnibus notam exposuit verbis popularibus.

εὐθεὶ ὀργυὰς εἰκοσι) *ὀργυὰ* est quantum patent passæ manus, vnde passui nomen. Hac mensura vti nautæ solent.

εὐθεὶ ὀργυὰς δισκοπῆν) id signum erat propius accedere terram. Omnia hæc manualia accurate & nitide describit Lucas.

29. *εἰς ἄσπερα τόποις*) Aspera loca vocat saxosa, vt hic recte explicat Syrus, qualia multa esse circa insulas solent. *χειρῶδες* dicunt alij.

ἐκ πρύμνης ῥιζαντὸς ἀγκύρας πύσσας) sic Virgilius:

Anchora de prora iacitur.

Pluribus autem opus anchoris, vbi sæuit mare.

ἤρχοντο ἡμέραν ἡμέρας) vt facilius despicere possent vbi essent locorum.

χαλαπαίντων πρὸ σκάφω εἰς πρὸ θάλασσαν) Nimirum vt in eam delapsi relicta naui saluti suæ consulerent. Cicero II. de Inuentione : *Postea*

aliquanto, ipsos quoque tempestas vehementius iactare cepit usque adeo ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret.

προσάσσει ὡς ἐν ἀγκυραῖς μακρότερον ἀπέναντι ἀγκυρας ἐκπένειν) Hoc utebantur prætenu, velle se scapha uti, ut anchoras longius à prora figerent fune eousque prolato. Nota locutionem προσάσσει μακρότερον ἀπέναντι ἀγκυρας. specie longius tenduntur anchoras.

τὸ ἐκπένειν ἀρχὴν) de quo supra 1.

καὶ μὴ εὐνοῖ) dixit hoc, nautas digito monstrans.

ὅπως σὺ δὲ οὐ δύνασαι) Quomodo hoc non pugnet cum iis quæ dicta supra 22, vide illo loco.

32. ἀπέκοψαν τὰ ῥομφαία τῆς σκαφῆς ἐξ ἑαστὴν ἡσυχίαν ἐκπένειν) Abscissis funibus siuere scapham auferri. ἐκπένειν hic dicitur respectu navis: supra his, respectu maris. Sic ἐκπένειν τῆς ἀγκυρῆς, ἐκπένειν τῆς πόλεως apud Plutarchum.

33. αἱ τοὶ δὲ ἀπὸ τοῦ) Sic dictum quomodo 1. Macc. III. 17: ἐκλελυμένα ἀσπιδοῦς σήματα. id ita intelligendum, quod vix quicquam alimenti cepissent plerique, recte notatum aliis.

34. ὅπως ἂν ὑμεῖς ἀπολαβὴν ῥομφαίας) Nempe ut firmiores essent ad perferendos labores quibus erat opus. vide 1. Sam. XIV. 28. 29.

οὐδὲν γὰρ ὑμῖν ὀφείλει ἐν τῇ καφαλῇ περὶ τῆς] Prouerbialis locutio, sicut Latine dici posset: Ne hilum quidem vobis nocebitur. Vide Luc. XXI. 18. Intellige hoc rursus sub conditione, si consilia mea sequamini.

35. ἀχαιεῖς τὸ ἐν Θεῷ] vide Matth. XV. 36. Marci VII. 6. Ioh. VI. 11. ἐνώπιον πάντων] exemplum dans quod imitarentur.

καὶ κλάσας] vt Matth. X IV. 19. XV. 36. Marci V I I I. 6. 19. Luc. XX IV. 36.

ἤρξατο ἐδίδειν] id est, edit, vt supra 10. 11.

36. εἰδυοὶ ὃ ἡμεῖς πάντες] Ex ista tam seria Pauli, viri non levis, assueuratione.

37. αἱ πάντων ψυχὰς] Personæ: vt supra 18 41. & hoc capit. 10. 22.

38. κορεδόντες ὃ ῥομφαίας] id est, postquam. exempla famis epulis, vt Virgilius loquitur.

ἐκούφισον τὸ πλοῖον] Leuarunt nauem, vt loquuntur Paulus Iurifconsultus & Callistratus.

ἐμβαλλόμενοι τὸν σῖτον] iactando cibaria. Nam & hoc fieri solet. Vide L. si laborante §. cum in eadem D. ad L. Rhodiam. Hic tertius fuit iactus, vt modo obseruauimus.

39. τίς γὰρ οὐκ ἐπὶ τῇ γῆτι] Nesciebant terra esset cōtinens, an insula, & quæ κόλπον ὃ πρὸς χερσίν οὖται] id est, conspexere, vt supra VII. 31. κόλπος Græce, Latine sinus, modo de terra, modo de mari dicitur, vt hic. Distinguitur enim à littore.

ἐχόντα αἰγάλας] Non frustra hoc additur. Sunt enim sinus quidam maris qui littus non habent, sed præruptis rupibus cinguntur.

40. ἀφῶσιν τὰ πλοῖα] appellere. Vtitur sic Thucydides.
καὶ τὰς ἀγκύρας ἀφελόντες] id est, anchoris undique sublatis. id vero ideo dixit, quia plures erant. supra 29. volebant vento uti, quod non poterant nisi sublatis anchoris.

εἶων εἰς τὸ πλοῖον] Est brevis locutio pro εἶον τὸ πλοῖον ἵνα εἰς τὸ πλοῖον εἰσέλθωσι. si fuerunt nauem ire in mare, illud scilicet quod inter locum in quo defixa fuerat naus, & littus intererat.

ἀμα ἀνέντες τὰς ζεύξεις τῶν πηδαλίων] In antiquis nauibus hinc erant gubernacula, suum cuique lateri, ut ostendimus in imaginibus Aratois. Cratinus ὁδυσσεύσι· ὡς αὖ μέλλον τοῖς πηδαλίοις ἡ ναὺς ἡμῶν πηδαλῆ. Ea gubernacula vinculis quibusdam annectebantur naui, quas hic Græce Lucas ζεύξεις vocat: Latinus iuncturas: quomodo in Glossario ζεύξεις Iunctura. Cum tangerantur ea vincula, tunc gubernacula multum in aquas descendunt & perdere suo nauem retinent, quominus à ventis euertatur.

καὶ ἐπείσαντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πονεύσει] Artemonem vocat hic Lucas ἀρτέμονα velum illud proræ proximum, quod dolona Pollux vocat, & Liuius duobus locis. Artemo adiectamentum potius quam pars naus est, ait lauolenus L. Malum D. de verborum signif. Eo uti solent nautæ ubi metuunt ne vela maiora plus satis venti concipiant. nauemque nimis urgeant. Erat autem id hic eo magis necessarium quod arborem deiectam iam supra audiuius. Ad illud τῇ πονεύσει subintelligi putem αὐτὰ, nec magis mirum dici πονεῖν πνεῖν, quam πλοῖον πλεῖν.

κατέχον εἰς τὸ ἀγριὸν) κατέχον pro tendere usurpant & Herodotus & Plutarchus.

41. εἰς πόπον διθάλασσαν) Tæniā intelligit, quales multæ solent esse non procul à littore, ita tamen ut inter eas & littus mare interluat.

ἐπὶ πλοῖον τὸ ναυῶ) Bene Latinus: *impegit*. sic Lucanus:

--- Laborque

Fortuna, quod te nostris impegit arenis.

καὶ ἡ μὲν πλοῖον ἐρείσασα) cum hæsisset in tæniā.

ἔμεινεν ἀσάλευτος) mansit inconcussa. ἐσάλευσεν αὐτοῖς ὡς κύμα θαλάσσης Sirach. xxxi. xi. 21.

ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο) dissoluta est à fluctibus puppis, quia in terram subuehi non potuerat. Simile de Argo canit Lucanus:

Rapta puppe minor subducta est montibus Argo.

42. τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο) βουλὴ dicit voluntatem, quod statim βούλημα. sic & bello captos in simili periculo trucidatos sæpe legimus.

μὴ τις ἐκπορευθῆσας) nempe è naui in littus non longe absitum.

βυθόρμος ἀφίσταται τὸ Παῦλον) ut ciuem Romanum.

τοῖς δυναμῆοις κολυμβᾶν) ut nautas, & si qui alij nare didicerant.

ὑπερβύσαντες ποταμὸν) deiectis è naui in mare corporibus.

ἐξίνα) exire è mari in littus.

ἐπὶ πινυ ἧς ἀπὸ τῆ παλίου) *puta remis arreptis.*

44. οὐ μὲν δὲ πὶ σάνισιν) *Cicero II. Officiorum: Si tabulam de naufragio arripuerit. & ad Atticum: Hac una me ex hoc naufragio tabula delectat.*

Ὁ δὲ δάπτερος παλιῦ ἐστὶ δῆπου λεγόμενος,

Ἀντὶ τοῦ ἀποτύχη πρὸς, ἐν κώπαισι πλεῖν.

CAP. XXVIII.

Αἱ δὲ εὐασις) *Cum euassissent.*

ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται) *Illa Melite quæ non longe ab Africa.*

οἱ δὲ βαρβαροὶ) *Afri, qui mari potentes vicinas insulas tenuere.*

οὐ τὴν τυχούσαν φιλανθρωπίαν) *De hac locutione vide supra XIX. II.*

2. αὐτὰντες γὰρ πυρὸν) *Lignorum struem.*

προσλαμβάνοντο πάντας ἡμᾶς) *Idem hospitio exceperet. Id enim sic verti solet, ut & ἡρῆ & similia.*

ἀπὸ τὸν ὑπὸν, τὸν ἐφεσώπα) *Propter imbrem qui superuenerat. Post ingentes ventos, solent imbres sequi.*

καὶ δὲ τὸ ψύχος) *Frigus & ex anni tempore aderat, & vento atque imbris augebatur. Et non poterant non frigere, qui per mare natauerant. Plautus: Edepol, Neptune, es balneator frigidus:*

Cum vestimentis postquam abs te abij, algeo.

3. συσπρέφαντες ἡ τῆ Παύλου φρυγάνων πλῆθος) *In Manuscripto: φρυγάνων πλῆθος. Cum virgulta quædam collegisset, nempe quæ in proximo parata iacebant. φρύγανον fomes in Glossario. Fomes est, quicquid ignem alit.*

ἐχθρὰ ἐκ τῆς θερμῆς ἐξήθοῦσα) *in Glossario: θερμὴ calor, feruor, æstus. Vtitur sic Thucydides in pestilentiae descriptione. Ignis calorem ut senserat vipera, effugere volebat. In Manuscripto est, ἀπὸ τῆς θερμῆς, quod clarius. Sic ἀπὸ τῆς ἰσθμῆς, ἀπὸ τῆς λύπης in causæ significato sæpe apud Græcos.*

4. τὸ θηρίον) *Sic solent vocari bestiae quæ veneno nocent, in quibus excellunt viperae, vnde θηριακὴ ἀντίδοτος nomen habet. Ambrosius in Hexaemero: Vipera nequissimum genus bestiae. inde Vipeream inspirans animam apud Virgilium.*

πάντας φονδὲς ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος) *Putabant conuictum criminis, ob quod custodiæ erat datus.*

ἡ δίκη τοῦ κυρίου εἶπεν) *Δίκη hic Diuina ultio, de qua illud vetus:*

ὁ θεὸς γὰρ ἐν χρόνῳ

Δίκη δὲ ἀπαντ' ἀγρουσαν εἰς φάος βροτοῖς.

& alia multa apud Stobæum de rerum natura, titulo VII. Hesiodus:

Δίκη δὲ ἰσθμῆς ἔχει

Εἰς τέλος ἐξήθοῦσα. παθὼν δὲ τὴν νῆπιος ἔγνω.

ζῆν σὺν εἶασεν) Sic in epigrammate Græco Sarapis dicit homicidæ.

Εἰ μὴ νῦν σε μεθῆκε θανεῖν, θάνατον μὲν ἄλυτον

Νῦν ἔφυγες. στυγρὰ δ' ἴδι φυλασσόμενος.

6. οἱ ᾧ προσεδόκων αὐτὸν μέλλεν πύμασθαι) *Inflammati*. Nicander describens læsum à vipera:

αἱ δὲ θυμαὶ

Πομφόλυγας τὰς ἐν γαπυεῖ, φλύκταιναι ἀραιαί,

Οἷα πυρεκμήτοιο χροὸς πλάσσωσιν ὑπερθεῖν.

deinde:

Παῦ δ' ἔπι οἱ δριμύτα δέμας κατὰδόσκειται ἄτη

Οἷα πυρπολίουσα.

ἢ κατὰπίπτεν ἀφ' ἧν νεκρὸν.] Venenum enim viperæ quibusdam in locis valde rapidum est.

μηδὲν ἄτοπον] Nihil incommodi. Hoc sensu vox ἄτοπον est in Græca versione Iobi i v. 8. & apud Theophrastum i v. 15.

μεταβαλλόμενοι] Mutata sententia, ut mos vulgi:

Sequitur fortunam, ut semper, & odit

Damnatos.

ἐλεγον Θεὸν αὐτῷ εἶναι] Herculem puto ἀλεξίκακον, qui in Melite insula colebatur.

7. ὑπῆρχε χρεῖα τὰς πόδας τῆς νήσου, ὀνομαστὴ Ποπλίω] Romani diuites in provinciis fundos habebant, maxime in Africa. Forte hic libertus fuerit Augusti. Nam & Syrus ille Mimus itidem libertus, dictus Publius sine alio nomine. Est autem πόδας Μελιταίων nomen magistratus. Apparet id ex inscriptione in insula Melite reperta. Α. Κ. ΚΙΟΣ. ΚΤΡ. ΠΡΟΤΑΗΝΖ. ΙΠΠΕΤΣΙ ΡΩΜ. ΠΡΩΤΟΣ. ΜΕΛΙΤΑΙΩΝ. ΚΑΙ. ΠΑΤΡΩΝ. ΑΡΞΑΣ. ΚΑΙ. ΑΜΦΙΠΟΛΕΤΣΑΣ. ΘΕΩ. ΑΤΤΟΤΣΤΩ.

ὅς ἀναδεδέχμενος ἡμᾶς] Nempe iussos transire ex diuersorio publico in suam domum.

φιλοφρόνως ἐξένισεν] Iam tum πᾶσι μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, & umbras quasdam habens virtutum Christianarum. Vide Matth. xx v. 35.

8. πυρετοῖς & δυσεντερίαι] *Δυσεντερίαν* tormina vertit Celsus i v. 15. Is morbus, si duret, plerunque & febres adfert.

συνεχόμενον] Matth. iv. 24. Luc. iv. 38. Vtitur hac locutione & Galenus. Recte. Nam συνέχειν est vincire. Et morbi vincula quædam Luc. xiii. 16.

κατακείσθαι] Cubat, id est, ægrotat, Scholiastes ad illud Horatij:

---Cubat hic in valle Quirini.

καὶ προσδέχμενος ἑπιδούς τὰς χεῖρας αὐτῶν] Vide Matth. ix. 18. xix. 13. Marci vi. 5. vii. 32. xvi. 18. Luc. iv. 40. xiii. 13.

9. ἔχοντες ἀδυνάειαν] Vt Luc. xiii. 12. Ioh. v. 5. xi. 4.

10. ἀναγορμύοις ἐπίθεντο τὰ πρὸς τὴν χεῖρα] Permiscuit locutiones de nauigantibus & de naui, ut fieri solet. Nam ἀναγορμύοις ad nauigantes, ἐπίθεντο ad nauim pertinet. τὰ πρὸς τὴν χεῖρα, ea quæ erant opus, cibaria scilicet.

In

In Manuscripto το πλεονεξίας pluraliter, vt supra XX. 34.

II. ὡς χειμαρόν ἐν τῇ νήσῳ] Quod in Melite tempestatem vitauerat, vt supra XXVII. 12. nam hyems nondum exierat.

Ἀλεξανδρίῳ] Vide quæ dicta supra XVII. 6.

ὡς δαίμονος Διοσκούρου] Aliud est ὡς δαίμων, aliud tutela. Tutela in puppi, vt Minerua in Argo: ὡς δαίμων siue insigne in prora. Sic in naui, qua vetus Quidius, tutela erat Minerua, insigne Cassis, & inde nomen, quomodo Pistris, Centaurus. Erudite Latinus vertit: cui erat insigne Castorum. Sic Plinius X. 43: supra Castorum adem. Tertullianus: Phantasmata Castorum. Arnobius libro II: Tyndaridæ Castores. libro IV: Tria genera Castorum. Minutius: Vt & cum equis Castores viderentur. Et Cyprianus de Idolorum vanitate: Castores alternis moriuntur.

12. καὶ κατέβητες εἰς Συκεοῦστας] Nempe ad exponendas merces quasdam Alexandrini nauigij.

13. εἰς Πήγον] Πήγον scribebant Græci & populum Πηγύου, adduntque omnes originem esse nominis, quod ibi ab Italiæ latere abscissa esset Sicilia. Regium vero, Latino nomine, oppidum est Galliæ Cisalpinæ.

δάμνασι] Locutio bene Græca, qua & Herodotus & Xenophon vtuntur. Tribuitur personæ quod est rei. Tale illud: Stare solitus Socrates dicitur pertinaci statu perditus & pernox, apud Gellium II. 1.

εἰς Ποτόλους] Puteolos enim appellere solebant naues Alexandrinæ; docet id nos Seneca Epistola 77. & decretum in Gruteri inscriptionibus. Statius:

—modo nam trans æquora terris

Prima Dicarchæis Pharium gravis intulit annum.

Puteolis enim vetus nomen Δικαρχία, vnde poëtæ faciunt Dicarcheam.

14. οὐ δέοντες ἀδελφοῖς] Ergo non Romæ tantum, sed & Puteolis iam erant Christiani.

παρεκλήθημεν] Rogati sumus. Sic hoc verbum & supra sumitur XVI. 15. XXI. 12. XXV. 3.

ἐπὶ αὐτοῖς ἐπιμῆναι] Manuscriptus παρ' αὐτοῖς.

εἰς τὴν Ρώμην ἦλθομεν] Romam ibamus. ita hic bene accepit Syrus. Iudæi Hellenistæ modo per πόλιν, modo per ἱερὰς vertunt promiscue.

15. ἄλλοι Ἀππίου φόρου ἐ Τριῶν Ταβερῶν] Id est, alij obuiam venerunt ad Forum Appij, alij ad Tres Tabernas: illi prius, hi ferius. Nam Tres Tabernæ propiores Romæ, vt apertum fit ex tabulis & epistola Ciceronis ad Atticum II. 10. Multa tum loca in Romano Imperio habebant nomen alia fori, alia tabernæ: fori ab omnium rerum mercatu: tabernæ, quod ibi vinum & esculenta venum proposita essent.

16. ὅτι ἡ ἡλδομεν εἰς ῥώμην] Manuscriptus εἰσῆλθομεν: quod planius.

τὸν στρατοπέδον] Burro recte enim viri docti interpretantur Præfectum Prætorio. Nam à Tiberij temporibus Prætorianus miles in castris habitus,

teste Tacito Annalium iv. Et sub huius cura fuisse reorum custodias, multis eiusdem Taciti locis euincitur.

συν τῇ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιῇ] Ex more Romano. Scholiastes Iuuenalis castrensem carcerem dici ait, quando captiui traduntur catenati. Sed intellige ita, vt eadem catena & militem constringeret. Iosephus xviii de Agrippa postea rege: *διείσπετο δὲ αὐτῷ ὡδὴ τὸ Μακρῶνος στρατιῶν τε μεξίων αἰδρῶν; οἱ ὡδὴ φυλάξεσαν αὐτὸν ἐν φροντίαν, καὶ ἐκατοντάρχου, ἐφέτησομῶν τε ἐκείνοις, καὶ σιωδίου ἐσομῶν, λουξά τε καθ' ἡμέραν συγχορεῖσθαι & ἀπιδιδόσθαι καὶ φίλων ἐσόδους, τῶν τε ἄλλων βασιάνων ἢ τῇ σάματι γένοιτ' ὦν.* Seneca huc respexit de Tranquillitate i. 10: *Eadem custodia vniuersos circumdedit, alligati- que sunt etiam qui alligauerunt, nisi tu forte leuiorem in sinistra catenam putas.* Et Ep. v: *Quemadmodum eadem catena et custodiam et militem copulat: sic ista, quæ tam dissimilia sunt, pariter incedunt.* Sic de Manio Aquilio Athenæus: *σιωδίον ἔχον ἀλύσι μακρὰ βασάνων πανταπῆχυν, πῶς ὑπὸ ἰσχύος ἔλκεται.* Hæc est catena cuius mox meminit eam monstrans Paulus 20. & Eph. vi. 20. Cum catena longa fuerit, quæ & militem & Paulum tenebat, facile iam intelligimus, quomodo Paulus, quanquam victus, huc illuc ambulare potuerit. Hoc est, quod *δομῶς* nomine Paulus intelligit. Coloss. iv. 18. Philipp. i. 7. 13. 14. 16. 11. Tim. ii. 9. Philem. 10. 13.

μένει καθ' ἑαυτὸν] Sine aliis. ita vertitur *גבול* Gen. xxx. 41. xlii. 32. Zach. xii. 12. xiii. 14. quod alibi vertitur *καταμόνας*.

17. ἧς Ἰουδαίων πλείους] Eminentiores. Neque enim Synagogam Romæ videntur habuisse Iudæi eo tempore.

οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῇ λαῷ ἢ τοῖς ἔθνεσι] Supra xxv. 8. 10.

ὅς ἐστιν ἐγγιστάτων] Auctus scilicet. Similis ἔλλαψις supra vii. 9.

παρεδόθην] Vt ante Christus. Supra xxi. 11. vbi dicta vide. Traditus autem est Romanis, cum à Iudæis apud Felicem accusatus est.

18. ἀνακρίναντές με] Præuio quodam examine. Vide supra xxv. 26.

ἐβούλοντο ἀπολύσαι] Voluerunt me dimittere; nempe nisi appellassem. Similis locutio Matth. xxv. 1. 39. vbi de ea diximus.

ὅτι τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοὶ] supra xxv. 25. xxxvi. 31. Sic seruus non minus quam Dominus ab incredulis testimonium retulit suæ innocentiae.

19. ἀντιλεγόντων δ' ἧς Ἰουδαίων] Cum illi hoc agerent, vt me ad Synedrij cognitionem traherent, videreturque Festus illis velle gratificari.

ὡς ἀκούσας ὅτι καλέσασθαι καί ποτε] Nempe ne hoc fieret.

οὐχ ὡς τῶ ἐθνους μου ἔχον τι κατηγορήσαι] Accusor, non accuso. nec contra totam gentem vlla lis mihi est.

20. παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν] Vocauī, vt vos viderem.

καὶ προσελάλησαι] Loqui vt cum amicis.

ἐνεκεν γὰρ ἐλπίδος τῆς Ἰσραήλ] Propter fidem de resurrectione. Vt supra xxiii. 6. xxiv. 15. xxvi. 6. 7.

τὴν ἄλυσιν τῷ τινι ἀδελφεῖ] vide supra 16.

21. οὐτε γράμματα οὐδὲ σὺ ἐδιξάμεθα] Nempe quæ de te nominatim agerent, & nos monerent, ut tibi aduersaremur.

οὐτε ὡς ἀφ' ἡμῶν τις ἦν ἀδελφῶν] Aliquis de gente nostra. Iudæi enim alij alios fratres vocabant. Vide supra VII. 2. 37. XIII. 26. 38. XXIII. I. 5. 6.

22. οὐδὲ μὲν γὰρ τῆς αἰρέσεως τούτης] Nazaræorum: supra XXIV. 5. cuius scilicet sectæ te esse profiteris.

γινώσκοντες ἡμῖν ὅτι πανταχόθεν ἀπὸ τῶν ἐπιστολῶν] Nimirum propter litteras istas scriptas à Synedrio paulo post Christi abitum ex terris, de quibus diximus ad Matth. XXVI. 63. aiunt Iudæi earum litterarum exemplum asseruari apud Synagogam vetustissimam quæ est Borbetomagi Vangionum.

23. ὡς ἡμεῖς οὐκ ἐπὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ] Condicta die.

ἦσαν πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν] Domum in qua diuertebat. Vtitur sic vocē ξενίας & Iosephus.

ἐξήκιστο δὲ ἀποκρίσας τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] Exponebat futurum Dei regnum, adhibitis probationibus, tum ex sacris litteris, tum ex iis, quæ in Domino Iesu erant conspecta. Ita ἀποκρίσας habuimus supra x. 42. & alibi. Pro ἀποκρίσας in Manuscripto est ἀποκρίσας. quomodo supra xVII. 3.

πίστευσε τὸ αὐτοῦ] πείθει hic de conatu sumitur, ut supra xix. 8. in Glossario. Suadeo, πείθω, πείθομαι, συμβουλεύω.

τὰ ὅσα τῷ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ νόμου Μωσέως & τῶν προφητῶν] Ostendebat enim omnes res Iesu prædictas aut præfiguratas à Mose & Prophetis. Luc. xxiV. 27. supra III. 18. 24. XIII. 27. xv. 15. xxII. 14. xxvi. 22.

24. οἱ μὲν ἐπὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, οἱ δὲ ἐπὶ τῇ αὐτῇ] Vt plerumque evenit, ut supra xiv. 4. xvii. 34. xix. 9.

25. ἀπελθόντες) ἀπελθόντες pro discedere est locutio Polybiana. Invenitur & Exod. xxxiii. II.

ἦμα ἐν) Id est, abeuntibus hoc unum dixit.

27. ἐπαχύνθη γὰρ) Sequitur Lucas LXX Interpretes Esaiæ vi. 10, ut solet: tantum post οὐκ ὁφθαλμοῖς addidit αὐτοῖς. De sensu vide quæ dicta ad Matthæum xiii. 15. Quantum vero induruerint Iudæi post reiectum Evangelium, vide ad Rom. II.

ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀποστείλει τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ) In Manuscripto, τὸ σωτήριον. Σωτήριον substantiue, est Hellenistica vox ut Esaiæ xii. 3. xxvi. I. xxxiii. 20. xxxviii. II. lx. 6. I. lx. 10. I. lxii. I. lxiii. I. I. Sam. II. I. I. Par. xvi. 23. in Psalmis sæpissime. Refertur interdum ad personam, ut Lucæ II. 30. modo ad rem, ut hic ad sermonem Evangelii. Potuerat Deus ad Gentes cum sermonem mittere, etiam si nihil peccassent Iudæi. Sed omnem illis querelam præcidit, cum id non fecit, nisi postquam Iudæi plurimi id beneficium sibi oblatum contempserant. Vide supra xiii. 46. xviii. 6.

αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται) Ipsi non audient tantum, sed & obediant. Nam ἀκούειν

obediendi sensu hic ponitur, ut sapissime γινω apud Hebræos, quod modo per ἀκούειν, modo per ὑπακούειν vertitur. Sic ἀκούειν habemus cum accusatio Matth. XI. 14. alibi cum genitio, ut Matth. XV III. 15. 16. Luc. VI. 47. Pet. epist. I. IV. 6. Quod expertus erat Paulus in multis Asiæ & Europæ urbibus, ut apud gentes sermonis felicius esset seges, idem & nunc futurum prospiciebat.

29. πολλὰ ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ζήτησιν) ἐν ἑαυτοῖς, id est, inter se. ζήτησιν, id est, disputationem, alio defendente, quod alius accusabat. Ζήτησις sic sumitur, I. Tim. I. 4. VI. 4. II. Tim. II. 23. Tit. III. 19. quod συζήτησις Act. XV. 2. 7. Sed comma hoc totum, sicut non fuit in codicibus Græcis, quibus vsi sunt Syrus & Arabs, ita nec in vetere illo Manuscripto comparet.

διεπὶαν ὁλλῶ) Hanc vocem habuimus & supra XXIV. 28. & διεπὶαν supra XX. 31. Utuntur & alij.

ἐν ἰδίῳ μισθώματι) In suo conducto. Suum dicitur ratione vsus. Conducti vox in hoc sensu est in L. I. §. si filius familiars, & §. Habitare. D. de his qui effuderint. Sic in lege Cornelia verbum domus suæ Vlpianus extendit ad conductum. L. lex Cornelia. D. de Iniuriis, quod sequuntur Institutiones, titulo de Iniuriis. §. sed & lex. Sic & hospitium, domus alicuius dicitur L. I. §. 2. D. de agnoscendis liberis. Et domus sua, est omne domicilium L. Nec in ea. D. ad legem Iuliam de adulteriis. §. Ius.

30. καὶ ἀπεδέχετο πάντα; ὅτι ἰσχυροδυνάμεις πρὸς αὐτὸν) Neminem excludebat, Dei exemplo.

κρῖνον τῶν βασιλείων τῶ Θεοῦ) Regnum illud, quod adueniet fine seculorum.

καὶ διδάσκων τὰ πρὸς τὸ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ) Vt supra 23. τὰ πρὸς τὸ Ἰησοῦ, miracula eius & præcepta & mortem & resurrectionem & missionem Spiritus sancti: per quæ certi fiebant homines de Regno illo coelesti.

μὴ πάσης παρρησίας) Animo intrepido.

ἀκωλύτως) In Glossario, ἀκωλύτως: improhibito. Euenit hoc primo Neronis quinquennio, intra quod Principem egit probabilem,

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAS PAVLI,
IN
EPISTOLAM AD ROMANOS.

THE OLD SIKOVH

ANTATOTIA

THE SIKOVH MI

THE

THE SIKOVH MI

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A S P A V L I.
 I N E P I S T O L A M A D R O M A N O S.

EPISTOLÆ Paulinæ non temporis ordine locatæ sunt ab iis qui eas primi in vnum volumen compegerunt: sed pro dignitate eorum ad quos scriptæ sunt. Ideo præcedunt quæ ad Ecclesias; sequuntur quæ sunt ad singulos. Et inter eas quæ sunt ad Ecclesias, prima est quæ ad Romanam, ob vrbs eius maiestatem. Erat autem Romæ initium quoddam Ecclesiæ, factum primo; quomodo Antiochiæ, à Christianis aliarum prouinciarum, quos illuc negotia perduxerant: Auctum deinde prædicatione & miraculis Petri, quem Simonis magi præstigiæ vi diuina reprimendæ Romam traxerant circa initia Claudiani principatus, vt veteres tradidere. Quæri solet cur Romanis scribens Paulus, Græce potius scripserit quam Latine. Credo id eo factum quod & ipse & scriba eius, Tertius nomine, quanquam forte Latini sermonis non plane ignari, Græce tamen rectius ille dictaret, hic scriberet, quam Latine: & quod Græca lingua Romanis omnibus, etiam feminis, vt ex Iuuenali discimus, in vsu esset quotidiano: peregrinis vero Romæ morantibus notior quam Romana. Accedebat quod hæc epistola quanquam Romanis proprie missa, ita omnia continebat religionis Christianæ munimenta vt dignissima esset cuius exempla etiam ad alias Ecclesias mitterentur. Græca autem, vt Cicero ait pro Archia, leguntur in omnibus ferme gentibus, Latina suis finibus exiguis sane continentur, Corintho scriptam hanc epistolam probat Origenes, non ex illis annotationibus quæ in quibusdam codicibus post finem epistolarum scriptæ leguntur (ex enim nec antiquæ sunt, nec in omnibus libris reperiuntur, neque in quibus reperiuntur eadem sunt) sed argumentis ex ipsa epistola depromptis: quia scilicet mittitur epistola per Phœben diaconissam Ecclesiæ quæ erat Cenchreis, portu Corinthiorum: quia inter eos qui

tum Paulo aderant, & quorum nomine Romanos salutat, erat Caius quem Corinthium fuisse discimus I. Cor. I. 14: & Erastus quem & ipsum fuisse Corinthium discimus II. Tim. IV. 20. Scripta autem est non primo Pauli aduentu Corinthum, sed altero, cuius mentio Act. XIX. 21. Euincitur id collato isto loco cum eo qui est infra XV. 24. Vtrobique enim eiusdem itineris quod Hierosolyma Paulus instituerat, fit mentio: & quia in hac epistola additur id iter inter alia eo pertinere, ut Paulus subsidia pauperibus Hierosolymitanis adferret, inde collegit Chrysostomus duas quæ sunt ad Corinthios prius fuisse scriptas: quia I. Cor. XVI. I. & II. Cor. IX. I. 2 illa subsidia præparantur. Multa esse non obuij sensus in scriptis Paulinis docemur II. Petri III. 16. Causa eius rei partim communis Paulo cum Apostolis cæteris, sermo scilicet eius Græcus multa loquendi genera de Hebraismo aut etiam eo qui tum in usu erat populari Syriasmò trahens; partim Paulo propria, sermo nimirum sæpe abruptus, sæpe intercisus, nec tam fluens præmeditato ordine, quam impetu quodam, ut quidque in mentem venerat, ruens: Deinde veterum ac novorum inter Hebræos magistrorum sententiæ obiter magis attractæ apud eos quibus notæ essent, quam explicatæ, de quibus omnibus vide Hieronymum quæstione ad Algasiam decima. Hanc autem ad Romanos epistolam plus habere confragosi quam cæteras, notat Origenes eo loco qui in Philocaliæ relatus est caput nonum. Dicit enim videri Paulum non instare proposito, quod scilicet sæpe ab incepto sermone in alterum transuolet. Ad difficultates alias in hac epistola & hæc accedit, quod obiectiones Iudæorum, ad quas respondet, non euoluit, sed ut illis quibus scribebat satis cognita scitu transuerberat: & quod generaliter enuntiat ea quæ vera sunt *ὅτι πᾶσι*, quod manifestissimum est III. 10. sed & ad alia pari iure porrigi debet. Et tamen veteres, præsertim Chrysostomus, multum de Paulino spiritu trahens, plerunque huius epistolæ sensus satis bene sunt affecuti. Noui scriptores magnam lucem polliciti, plus caliginis intulere. Fidem quidam hic interpretati sunt persuasionem qua quis credit Iesum pro se nominatim & ad salutem omnimodè ipsi parientiam, esse mortuum, siue quod apud illos eodem recidit, se esse prædestinatum: Cum contra Paulus multis locis Christum pro omnibus esse mortuum doceat, neque talis quam illi prædicant fides quicquam in se habeat veri aut utilis. Alij per fidem intelligunt omnem illam quæ Evangelio exhibetur obedientiam. Atqui nec hoc cum Pauli locutione congruit. is enim dilectionem præfert fidei I. Cor. XIII. 13. & fidem dicit opus suum per dilectionem exsequi Gal. V. 6. aperte à fide dilectionem quæ præcipua pars est illius obedientiæ, distinguens. Reipsa fides in epistolis Paulinis & in illa ad Hebræos est existimatio magnifice sentiens de Dei potentia, iustitia, bonitate, &, siquid promiserit, in eo præstando constantia. Hanc à Deo magni plane fieri, & merito quidem, ostendit Philo

Philo de hærede rerum diuinarum. Et hoc est quod in hac Epistola dicitur fidem ad iustitiam imputari, aut iustitiam reputari per fidem. Non enim id significat Christi obedientiam fide apprehensam haberi pro nostra, ut quidam censent: Sed fidem censeri à Deo rem egregie bonam. Omne enim honestum Hebræis iustum dicitur. Sic qui reddit pignus pauperi, ei esse dicitur iustitia, aut is habere iustitiam Deut. xxiv. 13. Sic ultio illa quam de idololatriis sumpsit Phinees, dicitur ei in iustitiam reputata Ps. cvi. 30: ubi est **וְשָׁח** quod proprie dicitur de eo quod in rationes, ut Levit. xxiv. 27. 50. 52. xxvii. 18. Num. xxiii. 9: aut etiam in censum aliquem refertur ut Deut. ii. 20. Iosue xiii. 3. II Sam. iv. 2. Inde, solita etiam apud alias gentes translatione, de eo quod magni parui fit, aut quod gratum ingratumve habetur: ut Gen. xxxi. 15. II Reg. x. 12. II. Paralip. ix. 20. Osee viii. 12. Esaie xxix. 16. Est autem duplex constructio eodem sensu, imputatur in iustitiam, sicut **ἐλογίσαντο εἰς μαθύνουσαν** I. Sam. i. 13: aut iustitia imputatur propter hoc, quomodo dicitur **σοφία λογισθήσεται** Prou. xvii. 29. Vtrunque significat rem aliquam tanti haberi, tanti censeri. Aliud est cum dicitur homo iustificari per fidem. Nam **δικαιούω** & **δικαιῶ** respondent modo **קָרָא** in Kal, quod significat iustum esse ut Gen. xxxviii. 26. Sirach. xxxi. 5: aut iustum apparere, sicut esse dicitur quod apparet: sic **קָרָא** Ps. li. 6. **δικαιώσῃς** & **קָרָא** Ps. cxliiii. 2. **δικαιώσῃς**: modo verbo **קָרָא** in Piel aut **קָרָא** in Hiphil: quæ nativo sensu significant iustum facere, id est, à vitiis purgare, mundare, liberare, ut diximus Act. xiii. 38. 39. & sic sumitur Ps. lxxiii. 13. Esaie liii. 11. Dan. xii. 31 in Hebræo. Ecclesiastici xviii. 23. I. Cor. iv. 4. Apoc. xxi. 11. Et hoc sensu hac voce plerumque utuntur Rabbini, ut in Zohar, in Rabbino Israël & aliis videre est. Et quia hoc sensu idem est quod mundare, ideo etiam de Templo dicitur in Niphal pro Hophal Dan. viii. 14. **שָׁקַרְקָרָא** quod vertitur **καθαρεύσθαι τὸ ἅγιον**. Sumitur & comparatè: sic Ierusalem iustificavit Samariam, Ezech. xvi. 51 simile est isti locutioni apud Lucanum:

Et Mutina & Leucas puros fecere Philippos.

Vide & Ierem. iii. 11. Est & alia à proprietate nonnihil discedens huius vocis significatio. Neque tamen vel sic idem valet quod remittere peccata, ut quidam putant. Est quidem & in foro eius usus, non tamen ut simpliciter sit absolvere. Nam de actore non minus quam de reo dicitur. Exodi xxiii. 7. Deut. xxvi. 1. I. Sam. xv. 4. Prou. xxvii. 15: in quibus locis valet tractare ut iustum. Neque vero in rebus fori tantum usurpatur, sed etiam in rebus aliis, significatque omne id facere quod iustis fieri conuenit, puta probare Gen. xxxviii. 26. Matth. xi. 19. xii. 39. Luc. vii. 35. xvi. 15. xviii. 14. laudare Eccles. i. 22. xxxi. 5. I. Tim. iii. 7. benefacere I. Reg. viii. 32. Ecclesiastici ix. 15. Tob. xii. 3. Luc. x. 29. Cum ergo primitiuo sensu iustificare sit iustum facere siue inno-

centem, sicut duplex est iustitia, altera quam homines sua vi præstant, & quæ apud homines laudem meretur, exterior illa scilicet, infra IV. 2. IX. 32: altera interior, quam Deus in nobis efficit & quæ apud Deum valet vi, idem est fide nos iustificari, quod fide mundari corda. Hebr. X. 22. per obedientiam veritatis mundari animas I. Petr. I. 22. & ideo Christus etiam corporum morbos non sanauit nisi in credentibus, ut ostenderet multo magis sic animos sanari. Et fuit quidem hoc omnium temporum, ut interior animi puritas ex fide nasceretur, ex fide cresceret. Cæterum tanto hoc excellentius Euangelij temporibus competit, quanto promissa sunt & maiora & certiora. Cordi sic mundato, tanquam puro vasi, infundit Deus Spiritum suum, Spiritum, inquam, Christi, plenum dilectionis Dei ac proximi, omnisque bonitatis. Chrysostomus non male ad Gal. III: ἡ δὲ ἀγαπῶν ἡ ἐνδύματα. καὶ ἔδειν ἐννοῶντο. Is Spiritus deinde ingenti vbertate opera producit non minus diuina atque cœlestia quam erant linguarum vsus, prophetia, dæmonum expulsio. Ita qui erant צדיקים fiunt חסידים, & ἀγαπῶν sequitur ἀγαπῶν I. Cor. I. 30. Non male ad hanc rem Lactantius: *Tunc magis iustitiam debet operari cum factus est iustus, ut quod ante in medellam vulnerum fecerat, post modo faciat in laudem gloriamque virtutis, item: Et sicut in rudibus artibus priusquam serere incipias euulsis sentibus & omnium stirpium radicibus amputatis arua purganda, sic de nostris animis prius vitia detrahendo, & tum demum virtutes inserenda, de quibus seminata per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.* Et hunc ordinem secuta est in sacramentis Ecclesia. nam post ἡγάθηται datur baptismus, id est, ablutio à peccatis, sequitur vnctio, id est, collatio Spiritus, deinde quotidiana τῆς ἀγάπης sacrificia. Hieronymus: *Baptismus dimittit è carcere, & dimisso, si laborauerit, premia pollicetur.* Spiritum autem illum Dei qui habent & sollicitè seruant, eos Deus ut ex se natos sibi que similes pro filiis suis habet, iis ius dat certum ad bona æterna ac cœlestia. Hæc cum ita se haberent, ut nec mundaretur cor nisi per fidem in Christum, nec Spiritus ille nisi in cor sic mundatum infunderetur, neque nisi illo Spiritu præditos Deus planè pro suis agnosceret, sequebatur hinc, Iudæorum immensam multitudinem, ut quæ in Iesum non crederet, à bonis illis æternis ac cœlestibus excludi. Id vero Paulus triste quidem esse, ait, at non absurdum. Nam quicquid à Deo fieri apparet (apparebat autem Christianos solos Spiritu Dei donari, tum ex vita quâ multum cæteros anteibant, tum ex signis etiam miraculorum, illis in omnium conspectum incurrentibus) id omnino rationem habet, etiam si ea nobis non appareat. Hæc prælocutus ostendit tamen Paulus conspici aliquo modo non cur Deus ita facere debuerit, sed cur id eum magis decuerit. Addit hoc ipsum quod nunc gereretur, fuisse figuris quibusdam veteribus præmonstratum. De prædestinatione illa, de qua multa in Scholis dicuntur, nullus hic sermo, neque vero ad rem id pertinebat, quod egregie monstrat Toletus. Etiam

remissio peccatorum quid sit in hac epistola, multi non recte intelligunt. Deus Christi precibus, ob summam eius obedientiam, hoc tribuit, ut humanum genus corruptissimum non destitueret, sicut poterat, & obduraret in peccatis, sed vias & quidem magnificentissimas cunctis aperiret, per quas Spiritum illum sanctum & consequenter æterna ac coelestia bona adipisci possent. Vide quæ diximus ad Lucam **xxiii. 34.** Et hoc notavit Chrysostomus ad **iv** Caput huius epistolæ multo plus esse iustificari, quam remissionem accipere peccatorum. Hæc in ipso limine explicanda duximus, quæ toti epistolæ faciem præferrent.

CAPVT PRIMVM.

ΔΟΥΛΟΣ] De hoc nomine vide quæ dicta **Act. xiii. 9.**
Δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ] In veteri Testamento qui erant in magnis muneribus, dicebantur **Δούλοι Κυρίου**, id est, Dei, vt Moses **Ios. iii. xiv. 7. xxi. 4. i. Par. vi. 59. Iosue. Iudic. ii. 8.** Dauid **Pf. cxxxi. 10.** Nehemias **Neh. i. 6.** In nouo Testamento etiam Iesu Christi, qui & Dominus ipsorum dicitur.

καλητός] Vocatus ad munus obeundum non minus magnifice quam Moses **Exod. iii.** Moses per Angelum Dei **Act. vii. 30.** Paulus per ipsum Dei filium.

ἀποστόλος] De hac voce vide dicta ad Matth. **x. 2.**

2. **ἀποπελεγμένος εἰς διαγέλιον Θεοῦ**] **לברית**, id est, selectus: sicut populum Israël dicitur Deus **לברית** **ἀφορίσας** aut **ἀφ' ἑαυτοῦ** ē populis **Leuit. xx. 24. 26.** Dicitur & Ecclesia **ἀφορίσας** Paulum **Act. xiii. 2**: sed diuino iussu. In Syriaco hic est **ܩܪܝܢܐ** quasi diceret Paulus se nunc iustius dici posse Phariseum, segregatum à cæteris non ritualibus institutis, sed operâ eximiâ. Est & **ἀφορίσας** **Gal. i. 15**, sed sensu paullum diuerso, vt ibi dicemus. De voce Euangelij vide quæ dicta ad inscriptionem Euangelij secundum Matthæum.

ὃ προεπηγγέλατο ὁ Θεὸς ἡμῖν διὰ προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἀγίαις] Quod Euangelium promiserat, Deus nempe cuius nomen præcessit, per Prophetas, nec sermone tantum, sed & scriptis quæ melius seruari solent. Nolite nouitate percelli, cùm illa nouitas pridem sit prædicta. Vide **Luc. xxiv. 44. Ioh. xii. 16. Act. x. 4. 43. Hebr. viii. 8.**

3. **ὅτι καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς**] Hoc refertur ad illud quod præcessit **διαγέλιον**. Explicatur enim de quo agat ille sermo bona nuntians.

καὶ ἡμεῖς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ καὶ σάρκα] id est, de Maria **Gal. iv. 4.** vbi eadem vox **ἡμεῖς**, id est, cœpit existere. Maria autem erat de posteris Davidis **Luc. ii. 5. Matth. ix. 27. xii. 23. xv. 22. xx. 30. 31. xxi. 9. 15. Marci x. 27. 48. Luc. i. 31. 69. xviii. 38. 39.**

καὶ ἐκ δυνάμεως καὶ πνεύματος ἀγαπῶντος ὁ Θεὸς πατέρας ἡμῶν]

δειδέντος Syrus vertit, qui cognitus est: quomodo per *δεινός* vertitur ידען Iob. XXII. 28. At Latini interpretes etiam vetustissimi qui *prædestinatus* est, ut apparet non tantum ex ea qua utimur versione, sed & ex Irenæi interprete III. 18. & 32, & ex Rufiniana versione Origenis ad hunc locum, & ex Hilario VII de Trinitate, & ex Concilio Toletano XI. 5. Epiphanius quoque hæresi LIV citat *προειδέντος*, ratus idem valere *δείξιν* & *προδείξιν*. Sic quod est *προάειπε* ἡμεῖς Aët. II. 25, idem est *ᾠεισμένη* βουλὴ ibidem 23. Pari sensu habemus *ᾠεισμένων* Luc. XXII. 22: & *ᾠεισι* Aët. XV. 31. Sic & *ᾠεισμός* sumitur Aët. X. 42. Sed sensum difficiliorem efficit curtata locutio quam evolueri conabimur. Iesus filius Dei multis modis dicitur: maxime populariter, ideo quod in regnum à Deo euectus est, quo sensu verba Psalmi II, de Dauide dicta cum ad regnum peruénit, Christo aptantur Aët. X III. 33, & ad Hebræos I. 5. v. 5. Hæc autem filij siue regiæ dignitas Iesu prædestinabatur & præfigurabatur iam tum cum mortalem agens vitam magna illa signa & prodigia ederet, quæ *δυνάμεων* voce denotantur, sæpe & singulariter *δυνάμεις* ut Marci VI. 5. IX. 39. Luc. IV. 36. V. 17. VI. 19. VIII. 46. IX. 1. Aët. III. 12. IV. 33. VI. 8. X. 38. Hæc signa edebat Iesus per spiritum illum sanctitatis, id est, vim diuinam, per quam ab initio conceptionis sanctificatus fuerat Luc. I. 35. Marci I. 8. Ioh. IX. 36. Opponuntur hic de Christo *καὶ σάρκα* & *καὶ πνεῦμα*, ut & I. Petri III. 18. quomodo de eodem opponuntur *ἐξ ἀδινείας* & *ἐκ δυνάμεως* I. Cor. XIII. 4. Ostenditur ergo Iesus nobilis ex materna parte, utpote ex rege terreno ortus, sed nobilior ex paterna parte, quippe à Deo factus rex cælestis post resurrectionem Hebr. V. 9, Aët. II. 30. & XXVI. 23. ubi est similiter *ἐξ ἀνάστασις νεκρῶν* pro *ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν* ut loquitur Petrus I. I. 3, & ei regno etiam ante destinatus per tot miracula facta vi diuina ipsi propria & in ipso habitante. Simile quid in nobis geritur. Nam & nos per opera spiritus destinamur regno post resurrectionem adipiscendo. Irenæus V. 8: *Nunc autem partem aliquam Spiritus eius sumimus, ad perfectionem & preparationem incorruptelæ.* Nouatianus: *de Spiritu sancto qui id agens in nobis ut ad aeternitatem & ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra perducatur dum illa in se assuefacit cum cælesti virtute misceri.* At Chrysostomus oratione de Spiritu sancto putat esse longam traiectionem, & illa *καὶ πνεῦμα ἀγιάσων*, *ἐξ ἀνάστασις νεκρῶν* *χειρὸς* referri ad illud *ᾠφεισμός* εἰς τὸ εὐαγγέλιον: quasi dicat Paulus se aptum redditum ad Euangelij prædicationem per Spiritum sanctum qui resurrectionem Christi est consecutus. Ioh. VII. 39. Aët. II. 33.

[*Ἰησοῦς χειρὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν*] Hæc Chrysostomus cum proximis connectit, alij cum eo quod præcessit ἡοὺς αὐτοῦ, ut hoc sit illius *ἐξήγησις*.

5. *ὅτι οὐ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολῇ*] ἐν ὅλῃ δουρί, id est, *χάρις ἀποστολῆς* beneficium ingens. Nam collatum munus Apostolicum & alibi *χάρις* vocat ut infra XV. 15. 16. Gal. II. 9. Eph. III. 2. 7. 8. & quantum hoc sit benefi-

cium explicat 1. Tim. 1. 12. *Δι' οὗ* aut per quem Iesum, aut, si Chrysostomum sequimur, per quem spiritum. *ἐλθέτω χρειν* 12171.

εἰς ὑπακοὴν πίστεως] Sic & infra xv. 26. id est, vt Deo obediatur per fidem Euangelio habitam. Genitiuus sæpe causam efficientem exprimit. Sic & 1. Petri 1. 22. Obedientia est id quo tendit fides. infra xv. 18. xv. 19. 11. Cor. v. 11. 15. x. 5. 6. Philem. 21. 1. Petri 1. 2. 18. vt obediatur, non vt disputetur de natura Dei, ait hic Chrysostomus.

ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι] apud omnes gentes.

κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ αἰσ] Ad gloriam ipsius, nempe Christi 11. Cor. iv. 5. 11. Thess. 1. 12.

6. *ἐν οἷς ἐστὶ καὶ ὑμεῖς*] Vos Romani qui ex Paganismō ad Christianismum venistis, quales Epaphretus, Amplias, Urbanus, Stachys & alij qui nominantur in fine huius epistolæ.

καὶ τοὶ Ἰησοῦ χριστοῦ] Sæpe hoc *καὶ* addit Apostolus fidelibus loquens vt intelligerent omnem suam emendationem & spem esse ex liberissimo Dei beneficio qui criminibus grauibz inuolutos ex alto vocasset.

7. *πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ρώμῃ*] Et Iudæis & aliunde ortis: & in dignitate positis & priuatis: & ingenuis & libertinis & seruis. Omnes enim in Christo pares.

καὶ τοῖς ἀγίοις] Simul nominat & beneficium & officium. Datium verbo subaudito ponere mos est epistolarum.

χρεὶς ὑμῖν] id est, fauor, nempe Dei & Christi vt sequitur: adsit scilicet.

καὶ εὐχὴ] *Ὅπως* prospera omnia. Vide Matth. x. 13. Marci v. 34. Luc. vii. 50. vii. 48. x. 5. xi. 21. xvi. 32. Ioh. xx. 2.

8. *ωφθον*] Est vox incipientis epistolam. nam hætenus inscriptio fuit. Simile sermonis exordium Ioh. vi. 25.

ἀχαριστῶ τῷ Θεῷ μου] Notat Chrysostomus hic & in priorem ad Corinthios, magni esse affectus quod cum qui est omnium Deus sibi facit proprium. Frequens id in Dauide. Sic ex affectu Deus se Deum dicit Abrahami, Isaaci & Iacobi. Gratias agebant patres veteris Testamenti pro bonis terrenis. Apostoli pro iis quæ ad Dei gloriam etiam cum ipsorum maximis incommodis & periculis pertinebant.

διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ] Christiani sicut Patrem precantur per Christum, ita & per Christum gratias agunt: id est, agnoscunt beneficia patris sibi per Christum data. Vide Ioh. xiv. 14.

ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν κατεγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ] Magno cum gaudio Prouincialium Christianorum acceptus fuit ille nuntius, etiam Romæ, in capite Imperij, esse qui eandem fidem profiterentur.

ἰσχυρὸς γὰρ μου ἔστιν ὁ Θεός] Iuramenti hoc vim habet: sed in re certissima & ad Deum pertinente. Vide quæ diximus ad Matth. v. 34.

Y ij

ὃ λαβὼν ἐν τῇ συνήθει μου] id est, volente animo, non renitens vt Ionas. Hoc est ἐν ψυχῇ Eph. vi. 6.

ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἡθοῦ αὐτοῦ] Seruio Deo, non docendo ritus legales, sed doctrinam multo cœlestiorem.

ὡς ἀδελφεῖς πῶς μνησθεὶς ὑμῶν ποιοῦμαι] Magni affectus signum non interdum, sed perpetuo amicorum in precibus meminisse. Similia habes 1. Thess. i. 3. 11. 13. v. 17. 11. Tim. i. 3.

10. εἴπως ἤδη ποτὲ δοθῶσθόμην ἐν τῇ διλήματι τῷ Θεοῦ εἰλθεῖν πρὸς ὑμᾶς] Illud εἴπως significat non certum fuisse Paulum an quod precabatur assecuturus esset. Itaque docet nos orare tali sub conditione si id è gloria sit Dei. Εὐδοκῶν verbum est frequens in interpretibus veteris Testamenti, notatum quoque à nobis sæpe in Tobia, Sapientię & Sirachidę libris ac Maccabaicis, respondens Hebræis aliquot verbis, frequentissime verbo תָּלַח. Itaque sensus est: laboro precibus meis, si forte Dei voluntas felicitatem mihi indulgeat ad vos veniendi. Similis constructio 11. Macc. x. 23: τῷ δοθῶσθαι καὶ παραδοῦναι: qui felicitatem nobis dedit mundandi Templum. Sic & σωτηρία & ἀνάπαυσις dicuntur δοθῶσθαι Sirach. xxxviii. 14. & Maccab. 11. 16. Διλήμα Θεοῦ de providentia Dei res nostras dirigente vsurpat & Ignatius ad Trallenses de Polybij aduentu Smyrnam agens.

11. ἵνα ἢ μετὰ τὸ χεῖρμα ὑμῶν συνδραμεῖν] Non vt accipiam aliquid, quæ de causa plerique Romam veniunt, sed vt dem, & dem non terrena, sed spiritualia. Potuerat dicere doctrinam, reuelationem, prophetiam, sed mauult vsurpare vocabulum χεῖρματος, vt suo exemplo modestiam doceat.

ὡς τὸ σπείρειναι ὑμᾶς] Teneros adhuc fuisse Romanos in fide innuit magis quam exprimit. Sic & infra xv. 25. 1. Thess. 111. 3. 1. Petri v. 10. Apoc. 111. 2. & alibi.

12. τὸ τοῦ Θεοῦ συμφρακλιθῆναι ἐν ὑμῶν ὅτι ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τὸ ἐμὸν] Hic συμφρακλιθῆναι regitur ab ὑποποθεῖ. Emollit quod dixerat, ostendendo non se tantum illis, sed & illos sibi aliquid gaudij allaturos. ἐν ἀλλήλοις improprie dixit pro in vtrisque, in me & vobis. Dixit sic & Demosthenes καὶ πρὸς ἀλλήλους.

13. καὶ ἐκωλύθη ἔχειν τὴν διάνοιαν] Recte monuere complures hæc παρανοήτως legenda. Nam priora & posteriora inter se cohærent. Hoc dicit: Voluntas mihi non defuit ad vos veniendi, quanquam sine successu. Impeditus autem fuerat per alia negotia Euangelij magis vrgentia, vt ipse explicat infra xv. 22. Simile vide Act. xv. 6. 7. Magis vrgobat necessitas locorum in quibus Christus erat ignotus.

ἵνα καρπὸν τῶνα χάρις ἐν ὑμῶν] Fructus hic de quo agit est tum incrementum Ecclesię per miracula Apostolica, tum confirmatio infirmiorum.

καθὼς & ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνειν] Ostendit non inutilem se fore Romanis, cum iam multis aliis gentibus fuisset utilis: vt dicat infra xv. 18. 19.

CAP. I. IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

177

14. Ἕλλησι τε καὶ βαρβάραις] Sæpius Apostoli per *αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνας* non Iudaizantes Græcos vocant. Sed hic Paulus Græcorum & locutione aptans, humanum genus distinguit in Græcos & barbaros, ut Thucydides libro primo Sic Ammonius: *βαρβαρον, τὸ οὐχ Ἑλληνικόν*. Etiam Romanos Plautus vocat barbaros: sed in contrarium disputat Dionysius Halicarnassensis libro 1. probatque Romanos Italosque alios Græcæ magis esse originis. At Paulus non tam hic originem respiciens quam mores, barbaras gentes vocat illas feriores, Græcas quæ cultiores essent.

Gracia victa ferum victorem cepit & artes

Intulit agresti Latio.

ἑποῖς τε καὶ αἰσίοις] Sicut moribus differunt gentes, ita & ingenio:

Bæotum in crasso iurares aëre natum.

Significat autem Apostolus ita omnibus hominibus aptatum esse Evangelium, ut nec stupidos contemnat, nec ab ingeniosis contemni debeat.

ὁφειλόντες εἰμὶ] Nempe ex Dei imperio, quo obligatus ita erat Paulus, ut sine gravi crimine detestare id non posset. 1. Cor. IX. 16. Similis usus nominis huius infra x v. 27.

οὕτως] Sicut aliis gentibus Evangelium prædicavi, sic & vobis prædicare volui. Refertur enim hoc οὕτως ad id quod præcessit commate 13.

15. τὸ κατ' ἐμὲ πρῶτον] Quod meæ est potestatis, id paratum est. Sic τὸ πρῶτον παρεχόμενα dixit Plato in legibus, per *μετέλλειν* scilicet.

καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ] Lucifuga non sum. ostendi id Antiochiæ, Athenis, Ephesi & Corinthi: paratus sum & in illa splendidissima vrbe Roma ostendere.

οὐ γὰρ ἐπαρκεῖται τὸ διαγέλιον τῷ κρείττω] Est *μετέλλειν*. Non occulto Evangelium Christi, sicut occultari solent quorum nos pudet. Hoc faciant Cereris & Liberi Liberæque apud Græcos aut Romæ Bonæ Deæ mystæ ac mystides.

δύναμις γὰρ Θεοῦ εἰς σωτηρίαν] Nunquam potentius Deus id egit ut hominum animos sanaret, quæ via est ad salutem æternam, quam nunc per Evangelium. Tanta ei affulsit & adhuc affulget vis miraculorum. Ideo brachium Dei dicitur sensu mystico Esaïæ LIII. 1. Vide & 1. Cor. I. 18.

κατὰ τὴν πίσυνον] Sicut medicamentum non prodest nisi haustum, ita nec Evangelium nisi fides ei habeatur.

Ἰουδαίῳ τε πρῶτον] Nam Iudæis primum ab ipso Iesu annuntiatum & ab Apostolis annuntiandum fuit Evangelium Act. III. 25. 26. XIII. 46. Similis locutio infra II. 9. 10. II. Cor. VIII. 5.

καὶ Ἑλλήνι] Hic more Iudaïco loquitur. Nam Græcos magis nouerant Iudæi maxime post Macedonum imperia.

δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ] Iustitia quæ non in solis factis exterioribus consistit, sed à Deo efficitur, & ut Dei opus Deo placet. Sic infra x. 3 opponuntur

Θεὸς δικαιοσύνη & ἰσχύς. Dei iustitiam habes hoc sensu & infra III. 22. 26. II. Cor. v. 21. Iac. I. 20. II. Petri I. 1.

ἐν αὐτῷ] per hoc Evangelium.

ἀποκαλύπτεται] monstratur. Evangelium perfectissime docet quomodo viuendum sit. Respicitur locus Esaiax LXII. 1 ἵνας αὐτὸς ἔλθῃ ὡς φῶς ἡ δικαιοσύνη. Vide eundem Esaiax & LVI. 1.

ἐκ πίστεως] Iustitia illa ex fide nascitur. Nam promissa coelestia & contraria minæ ita vt oportet credita, animam à vitiis repurgant.

εἰς πίσιν] Non enim quiescit fides vbi iustitiam peperit, sed perpetuo influit in opera. Quod Abrahami exemplo docet Iacobus. Nam quam Abrahami fidem Moses circa initia pietatis eius posuerat, Iacobus posuit in summo eius progressu. Amat Paulus voces repetitas, vt infra v. 19. II. Cor. II. in fine. Simile est Ps. CXXXIV. 8. & Ioh. I. 16. Bene hunc locum explicat Clemens Alexandrinus Strom. v, fidem interpretans priorem quæ substruitur, posteriorem quæ isti inædificatur.

καθὼς γέγραπται] Apud Abacucum, vbi quæ à nobis dicta vide. Non mirum est si Deus hoc nunc facit, quod & olim fecit, vt beneficiat in se confidentibus.

ὁ ὃς δίκαιος] Vir pius.

ἐκ πίστεως] Loquitur apud Abacucum Deus. Legitur autem nunc in Hebræo *per fidem suam*: sed veteres codices habuere *per fidem meam*, id est, in me: expectando patienter mea promissa quæ per Abacucum & alios prophetas ipsis annuntiaui, & non deficiendo ad idololatriam, vt illi de quibus paulo ante propheta egerat. viuet: id est, consequetur reditum in patriam. Nam viuere Hebræis sæpe est eximi miseriis & feliciter viuere. Sicut tunc fiduciam in Deum habentes liberati sunt ex captiuitate Babylo-nica, ita nunc ex captiuitate peccatorum & poenis eam consequentibus. Et sic hunc locum Abacuci vsurpat Schemtob.

ἀποκαλύπτεται γὰρ ὅτι Θεὸς ἀπὸ οὐρανοῦ] Nempe per Evangelium continens minas non minus quam promissa. Incipit autem à minis, vt & Iohannes Baptista. Perterrendi enim prius sunt homines, sicut Paulus in terram deiectus fuit. ἀπὸ οὐρανοῦ, id est, non hominum commentis, sed diuina reuelatione. Vide Matth. XXI. 25. Evangelium Iustinus ait sole esse lucidius. Nam qui solis conspectu Deum non coluerant, eos auditu Evangelij adductos vt eum colerent, colloquio cum Tryphone.

ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀσέβειαις] Aduersus peccata quæ directe in Deum feruntur.

καὶ ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις] aduersus peccata contra homines. ἀσέβειαι Hebræi Græce scribes latius vsurpant quam philosophi, vt significet omne id quod erga homines minus sit quam debet fieri ex officij alicuius ratione. Coniunxit hæc duo ἀσέβειαι & ἀσέβειαι etiam Philo de linguarum confusione: ἀσέβειαι μὲν ἀνθρώποις, ἀσέβειαι δὲ θεοῖς. Et significanter dixit ἀνθρώποις, id est, non Iudæorum tantum, sed & omnium gentium. Lex Mosis ad solos Iudæos pertinebat.

ἡ δὲ τὴν ἀληθείαν ἐν ἀσπίδι κατεχόντων] eorum inquit hominum qui τὰς κοινὰς ἐννοίας de Deo, de eius bonitate ac iustitia, de honesto, permalos mores ita opprimunt vt non magis appareant quam qui in atro carcere captiui detinentur. Simile illud in choro veterere:

Ἀφρονες ὅ ὅποσοι τὴν ἀλήθειαν ἀγνοοῦσι

Ὑπὸ τῆς ἀσπίδος βιοπῆς ἀφανίζονται.

ἀσπίδι hic Paulus generalius sumit quam modo, vt & ἀσπίδι complexatur, quod ostendent sequentia. Origenes aduersus Celsum sexto cum dixisset: ὅτι τὸ πρῶτον ἡ ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Θεοῦ υπολαβόντας φανερὴν ὑποκαταστήσει τῆς κατὰ ἀνθρώπων κολάσεως, hæc deinde & sequentia Pauli verba subtextit. Idem libro primo, Celsi hanc producit confessionem: ὅτι ἐστὶν ἀρχαῖος ἀφωδὴν λόγος, καὶ διὰ τὴν αἰὶ καὶ τὰ ἴθνη σοφώταται καὶ πόλεις, καὶ ἄνθρωποι κατεχόμενοι. Notitias illas Græci modo ἐννοίας, modo περιλήψεις vocant, vt apud Ciceronem videre est Academicorum II: & de Finibus III: & Tusculanarum I. Iustinus vocat περίματα ἀληθείας καὶ πᾶσι. De iis nos quædam attulimus libro II de Iure Belli ac Pacis XX. 45. & 46. Plura Plutarchus in eius argumenti libro contra Stoicos. Tertullianus de anima: *Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine.* Idem contra Marcionem: *Anima à primordio conscientia Dei dos est.* Cyprianus de Idolorum vanitate. *Hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.*

ὁ δὲ τὸ γνωστὸν τῷ Θεῷ φανερὸν ὅτι ἐν αὐτοῖς] τὸ γνωστὸν τῷ Θεῷ vocat id quod de Deo sciri & facile potest & expedit, qualia sunt esse eum potentissimum, & ius habere in omnia, vt iam Apostolus explicabit. Sunt alià minus ad vitam dirigendam necessaria eoque obscuriora. Ideo Iosephus contra Appionem II Deum dicit ἀνάμει μὴ μόνον ἡμῶν γνωστὸν, ἀλλὰ καὶ οὐσίαις ἀγνοοῦσι. ἐν αὐτοῖς hic est multis inter ipsos, vt Pythagoreis, Platoniciis, Stoicis, quorum in hanc rem argumenta, accedentia ad vetustissimam latissimeque diffusam traditionem, conuincendo Aristoteli & Epicuro sufficiunt. Vide librum nostrum primum de Veritate Religionis Christianæ & librum Sapientiæ XIII initio, & quæ ibi, & Act. XVII. 27 à nobis dicta.

ὁ δὲ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανερώσεται] Variis modis, de quibus agit Dion Prusænsis in Olympiaca oratione lectu dignissima. Hinc & illi qui non cognouerant, occasionem cognoscendi habuere.

20. τὰ δὲ ἀέετα αὐτῶν] Hominum actiones videmus, Dei actiones non videmus, sed ex operibus eas cognoscimus.

ὑπὸ κτίσεως κόσμου] Ab initio humani generis. Sic ὑπὸ sumitur Matth. XIII. 35. XXIV. 34. Luc. XI. 50. Similis locutio Ioh. XV. 27. & eo sensu dicunt Hebræi מֵהַיָּסֵדָה מֵהַיָּסֵדָה.

τὸς ποιήματα τοῦ Θεοῦ] τὸς ἔργοις Sap. XIII. I. Iudæi Hellenistæ πᾶσι sæpe vertunt ποιήματα vt Ecclesiastæ VII. 14: ἵδου τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ. Sic & Ps. CXLIII. 5. Ex opere intelligitur operatio. Vetus quidam non male: ἐκ τῶν μεγάλων ἐ

Z

καλλοῦς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γηυσουργὸς αὐτῷ θεωρεῖται. Plotinus : τὸ μὲν πρὸς αὐτομάτῳ καὶ τύχῃ εἰδέναι τὰς τῶ πάντες τῶ οὐσίαν καὶ ζύστασιν , ὡς ἄλογον καὶ ἀνδρὸς οὔτε νοῦν, οὔτε ἀφ᾽ ὧν κακῆμεν, δῆλον ποῦ . καὶ πρὸς λόγον καὶ πολλοὶ ἔκτεροι πρὸς τοῦ κατὰ βέλῳται δικινύτες λόγοι. Idem alibi : ἐπεὶ οὐκ τὸ γινώσκον ὁ κόσμος ὅστις ὁ ζύμπας, ὁ τῶτον θεωρῶν ἄρα ἀν᾽ ἀκούσας παρ᾽ αὐτῶν , ὡς ἐμὲ πεποιθήκει ὁ Θεός. Tatianus de Deo : τὰτο δὲ τῆς ποιήσεως αὐτῶν ἴσμεν , καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν τὸ ἀόρατον τοῖς ποιήμασι κατὰ λαμβανόμενα . Athenagoras : ὧσαῦτα ἔχοντες πρὸς πιστεύειν ἐνέχουσα τὸ εὐτακτον, τὸ δὲ πάντες συμφωνον, τὸ μέγας, τῶ χροιαί, πὲρ γῆμα, τῶ δὲ δύνανται τὸν κόσμον. Hoc est quod Hebræi vocant עֲלֵיוֹ בְּרִית ex Esaia XXIV. 5.

καθεστῶται] id est , satis apparent. Et est δξύμωρον in ἀόρατα καθεστῶται. Hebræi omnes sensus internos & externos videndi vocabulo amant exprimere.

ἢ τὴν αἰδῶν αὐτῶν δύναμις] Potentia semper durans. Sic αἰδῶν vox sumitur & Iudæ 6. & αἰδῶν apud Symmachum Micheæ v. 11. 8 : ubi alij εἰς τέλος, alij εἰσσεύει. Talem esse Dei potentiam inde apparet, quod animantia semper alia atque alia nascuntur ex vi quam Deus rebus indidit. Hominum potentia fragilis est, & si non aliter, cum ipsis intercidit.

καὶ θιούτης] Habes vocem θιούτης & Sap. xviii. 9. Rabbini dicunt תְּהִיָּה & ea voce imperium maxime denotant. Idem תְּהִיָּה נָא Esaia XXIV. 14. Opifex ius habet in opificium suum. Seneca epistola xcvi : *Primus est decorum cultus deos credere : Deinde reddere illis maiestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est. Scire illos esse qui præsentunt mundo : qui universa vi sua temperant, qui humani generis tutelam gerunt.*

εἰς τὸ εἶναι αὐτοῖς ἀναπολογῆται] Construe cum καθεστῶται. Satis Dei proprietates istæ apparent ad convincendos ingrati animi qui talem deum non coluere. Vocem ἀναπολογῆται habes & infra ii. 1 : & in Ciceronis ad Atticum epistolis. Quo plus scientiæ, eo minus excusationis. Luc. xxi. 47. Ioh. ix. 41. xv. 24. Loquitur autem de gentibus ὅτι τὸ πᾶν . quia pauci semper fuere σκεδόμενοι ἑλλείψεις.

21. Διότι γινώσκεις τὸν Θεόν] Naturali iure, non familiari, ut loquitur Tertullianus de spectaculis. οὐ καὶ ἐπίγνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἀείφασιν, ut Clemens Strom. vi. Quidam enim philosophi ἀνέβαινον ἀπὸ τῶν ὁρατῶν εἰς τὰ νοητὰ, ut ait hunc locum explicans Origenes contra Celsum iii. Tertullianus in Apologetico : *semper humana mens male de Deo meruit, primo quidem ut inofficiosa eius, quem cum intelligeret ex parte, non requisivit.* Hinc intellige quod dicit de Anima Tertullianus, nihil liquido sapuisse animam Socratis, qui tamen ipse Tertullianus libro de Testimonio Animæ plurima adfert indicia notitiæ de Deo naturalis. Duos hos notitiæ gradus aduersus Marcionem primo idem Tertullianus sic dispescit : *Nos definimus Deum primum natura cognoscendum, dehinc doctrina recognoscendum : natura ex operibus : doctrina ex prædicationibus.* Et de resurrectione carnis. Præmisit tibi

naturam magistram, submissurus & prophetiam, quo facilius credas prophetiæ, discipulus natura. Lactantius: *Quam sibi veniam sperare possunt impietatis suæ, qui non agnoscunt cultum eius quem prorsus ignorari ab homine fas non est? Nam & cum iurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iouem aut deos multos, sed Deum nominant. Adeo ipsa veritas cogente natura etiam ab inuitis pectoribus erumpit.*

οὐχ ὡς Θεὸν ἐδύξασαν] ὡς Θεὸν, id est, super omnia. Deo & propter excellentiam naturæ & propter imperium honorem deberi res manifestissima est. Malach. i. 6. Deo plus aliquid quam laudem deberi, ait Aristoteles Nic. i. 12.

ἢ διὰ τὴν εὐνοίαν] Gratia debetur, ut summorum ac plurimorum beneficiorum auctori Aristoteles Nic. ix. i. Semper Aristoteles de Deo melius docet in ἐξωτερικοῖς λόγοις quam in ἀκροαματικοῖς, quia in illis sequitur sensum communem, in his suum.

ἀλλ' ἐμπαίωθσαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν] Ut Academici qui pro omnibus & contra omnia disputabant. Sic,

Nimium altercando veritas amittitur.

Talis locus ille Euripidis in Sisypho quem in Comicorum fragmentis produximus. Vide Ciceronis disputationes de natura deorum & quæ de ea res sunt apud Sextum Empiricum. Respicit hic Paulus sententiam quæ est ii. Regum xvii. 5, & Ierem. ii. 5. quibus locis in Græco: ἐπορεύθησαν ὅποια ἦν ματαίων καὶ ἐμπαίωθσαν. Magno conatu maximas egere nugas, non inuites tantum, sed & damnosas ipsis & aliis. Esaiæ xli. 29.

καὶ ἐσοπάθη ἡ ἀσωέτος αὐτῶν καρδία] Qualis culpa, talis poena. Lumen rationis excusserant: Deus & quod restabat eis ademit. fuerunt ἐκπονομήντοι τῇ δυνάμει. Ephes. iv. 18. Vere dictum Prou. xix. 3: *Stultitia hominis pervertit viam eius*, id est, mores corrumpit. Quomodo idololatria, de qua iam agitur, impietatem adferat, impietas mores pessimos, diximus ad librum Sapientiæ. Recte Atticus Platonius: ὥστε ἐποιμὸν ἢ χεῖμα πρὸς ἀδικίαν, ἢ τῆς πονηρίας ἀπόγινωσις.

22. φάσκοντες εἶναι σοφοὶ] Cum se dicerent aut se dici sinerent σοφοὶ. sic appellati septem illi in Græcia notissimi, antequam Pythagoras philosophi sumeret nomen. Sic apud Romanos Sempronius dictus σοφὸς & Attilius sapiens, ut legimus apud Pomponium de origine Iuris.

ἐμπαίωθσαν] Facti sunt

Κενεῖς οἷστος ἐμπλεοὶ ἀσπί

ut dicebat de illis Timon. ἐμπαίωθσαν nempe Deo dirigente. ἐμπαίωθσαν δὲ Θεὸς τὴν σοφίαν τῷ κόσμῳ τύτου. 1. Cor. i. 21. Bene Euripides:

μὴ σὺ σοφιστὴν εἶσις οὐχ αὐτὴ σοφός.

& Pacuvius:

*Odi homines ignava opera, philosopha sententia;
Qui cum sibi semitam non sapiant, alteri monstrant viam.*

Z ij

Adde Ierem. x. 14.

23. καὶ ἠγάξαν τέλει δόξαν τῷ ἀφ' αὐτοῦ Θεοῦ] sunt verba sumpta ex Ps. cv. 1. 20: sicut habuit ibi verus lectio בְּבוֹרִי, sicut & Ierem. i. l. 11, ubi Deus loquitur, idemque verbum est בְּבוֹרִי, in libris veteribus sequebatur בְּבוֹרִי. sensus est, pro honore quem Deo debebant, honorem habuere vitulo, simulacris. Dei proprium nomen ἀφ' αὐτοῦ interpretantur Scholiastæ, qui nec interit, nec fit deterior.

ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτῆς ἀνθρώπου] ἐν ὁμοιώματι est & in dicto Psalmi loco. ἐν pro ad. transfulerunt honorem Dei ad effigiem vituli. Eadem locutio in re commutationis Leuit. xxv. 11. 10. ὁμοίωμα εἰκόνος est figura quæ apparet in simulacro. Sic ὁμοιώματα εἰδώλων i. Macc. 1v. 49. ipsi Dei similitudinem dicebant. At talis non est. Deus enim non habet formam humanæ similem, nedum peiorum animantium. Empedocles de Deo:

Οὐτε γὰρ ἀνδρομένη κεφαλὴ καὶ γῆα κέχασται.

Οὐ μὲν ἀπαὶ νῶτον γὰρ δύο κλάδδι αἰσούσι,

Οὐ πόδες, οὐ δοὰ γούν', οὐ μὲν λαχύνεται.

Xenophanes:

Οὐτε δῆμας θητίων ὁμοίοις.

Antiphanes: ὁφθαλμοῖς οὐχ ὁρᾶται, οὐδὲν εἶοικε. quod optime conuenit cum iis quæ habemus Deut. 1 v. 15. Iosephus contra Appionem 11: πᾶσα μὲν γὰρ ἔστι εἰκόνα τῷ πούτε ἀλλότριος. καὶ ἡ πολυτελής ἀπὸ τοῦ εἶναι εἰκόνα τῷ θεῷ ὁρᾶται. καὶ πᾶσα τέχνη εἰκόνα μιμήσεως ὁπποῖαν ἀπὸ τοῦ εἶναι οὐτ' εἰκάζειν ὅσον, Ex hac causa, ait Strabo, culpato a Mose non Egyptios tantum qui feris & pecudibus Deum similem facerent, sed & Græcos qui homini: addens. τύπου τῆς αὐτῆς εἰκόνα πλάττειν παρρησίᾳ νοῦν ἔχον ὁμοίωσιν ἢ παρ' ἡμῖν; De Persis Herodotus: ἀλλὰ ἐκ τούτων ποιοῦσι (ἀγάλματα) μαρτυροῦντες, ὅτι οὐκ ἀνθρώπου εἴδους εἰκάζουσιν τοῖς θεοῖς, καὶ οὐδὲν οἱ ἄλλοι. Sic & Numæ visum ait Plutarchus, οὐχ ὅσον ἀνθρώπου τὰ βεβηλωμένα τοῖς χεῖρεσσι. Et Germanis Tacitus, non esse ex magnitudine cœlestium assimilari eos in ullam humani oris speciem. Nullum ὁμοίωμα Deo faciendum ait Theodoretus ad Exodum xxxviii: & scriptam hanc legem in hominum cordibus ait Origenes libro 1. Et libro 111: ἡ κοινὴ ἐννοία ἀπὸ τοῦ εἶναι θεὸς οὐδαμῶς ὅσον ἔστι φθαρτὴ, οὐδὲ πᾶσι ἐν ἀφύχῳ ἔστι ἀπὸ ἀνθρώπων μορφῶν, ὡς καὶ εἰκόνα ἢ πᾶσα σύμβολα εἰκόνου μηχανήματα. ὅτι οὐκ ὁμοίως λέγεται τὰ εἰδὲ ἀγάλματα, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ. καὶ τὰ εἰδὲ τῶν τοιούτων δημιουργημάτων, ὅτι οὐκ εἰσὶ σύμμετρα τοῖς θεοῖς, ὅλγιστα τε εἰδὲ τῶν, ὅτι πᾶσι θεοῖς δημιουργήσαντος, καὶ αἰώνιου, καὶ κυβερνήτου τὰ πάντα. Et postea: οὐχ ἡ τῶν θεῶν βασιλεία καὶ νομοθεσία εἰς τὴν αἰωνιότητα ἀλλ' αἰωνίου καὶ ἀσφαλείας. τὰ ὑπὸ βασιλείᾳ καὶ φρονήσει εἰδὲ ἀνθρώπων καὶ ἀσφαλείας. Recte ergo scriptor in Psalmo, & hoc loco Paulus imagines istas non pro Dei imaginibus habent, sed pro iis quorum formam referunt.

καὶ πεποιμένων, καὶ πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἑαυτοῖς] Hoc Egyptios, qui sapientissimi vi-

deri volebant, maxime tangit. Strabo dicto loco: αἱ εἰς ὅρας φερόμεναι οἱ Ἀγρόπιοι θηλείαι εἰκάζονται, καὶ βοσκόμεναι τὸ διόν. Philo de iisdem: οἱ κύνας, λύκους, καὶ λέοντας, & προκοδύλους, & ἄλλα πλείονα θηρία, καὶ ἐνύδρια, & χερσαῖα, καὶ πτερυγία θηρία. Theophilus Antiochenus libro 1: τί μὴ λοιπὸν καὶ ἀλλότῃ τὸ πλῆθος οὐκ ἐβόσκει ζώων. Αἰγυπία, ἐρητύς τε & κίλυξ & θηρίων, καὶ πετεινῶν, & ἐνύδρων θηρίων; Serpentes speciatim in Aegyptiorum cultu memorat Sapiens Hebraeus cap. x v i. Omnigenūmque Deūm monstra dixit de iisdem Virgilius Iuuenalis:

*Quis nescit Volusi Bithyniae qualia demens
Aegyptus portenta colat: crocodilon adorant
Pars haec: ille pauet saturam serpentibus Ibin.
Effigies sacri nitet aurea Cercopitheci,
Dimidio magica resonant ubi Memnone chordae,
Atque vetus Thebe centum iacet obruta portis.
Illic caeruleos, hic piscem fluminis, illic
Oppida tota canem venerantur.*

Sed nec Romani plane extra hanc culpam. Lucanus circa Pauli tempora:

*Nos in templa tuam Romana recepimus Isim,
Semideosque canes.*

Et laribus quibusdam canina erat species. Vide & Philostratum v. 1. & Varro de diis: *Habitus illis hominum ferarumque & piscium. Quidam vero mixtos sexu, diuersis corporibus induunt.*

24. αὐτὸ & παρέδωκεν ἑαυτὸν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἁπθυμίαις ἵνα καθεστὼν αὐτοῖς εἰς ἀρχὴν διαποιῶν] Deum deseruere, Deus vicissim eos deseruit, non leges illis dāns diuinas, & humanas sinens deprauari, non prophetas mittere, & philosophos sinens ad absurda prolabi. Siuit eos facere quod luberet, etiam summe foeda: ut qui Deum non honorauerant, semetipsos dehonorerent. Quod hic ἀρχε-διαποιῶν, & infra vi. 10. Gal. v. 19. Eph. i. v. 19. v. 3. Coloss. iii. 5. 1. Thess. ii. 3. 1. v. 7, id infra 26, ubi hic sensus repetitur πᾶσι ἀπομύσσει. ὁ Θεὸς δὲ δοῦναι τὸν εἶναι est à praesidio suo destitutum, alteri male tractandum relinquere. Deut. xxii. 15. xxxii. 30. 1. Sam. xxii. 12. ἀρχε-διαποιῶν נחלחל Osee ii. 10. Nahum. iii. 6, quod alibi ἀφροσύνη, impuritates Cicero secunda Philippicā. Ostendit non esse cur Romani se iis quos barbaros vocabant, ut Scythis & Germanis, praefereant.

τὴν ἀπομύσσειν & ἀπομύσσει αὐτοῖς ἐν ἑαυτοῖς] id est, per sese: sic ait, ut ipsi corporibus suis dedecus inferrent, sua sponte, cogente nemine:

Quid facerent hostes capta crudeliter urbe?

Sic accepit & Theophylactus. Similis sensus 1. Cor. vi. 18. Contrarium est τὸ ἑαυτοῖς οὐκ εἶναι ἐκείνους ἐν ἀγωνισμῷ καὶ ἡμῶν. 1. Cor. vi. 18.

25. οἱ ποτε μετέλλαξαν τὴν ἀληθείαν τὸ Θεὸν ἐν τῇ ψυχῇ] Eadem locutio quae supra 23. & ἀληθείαν Θεὸν pro Θεὸν ἀληθινόν. pro Deo vero sumptum

imaginariorum. Nam פסוּדוֹס קַדְשׁ Hebræis est deus falsus, vt Esaiæ XXVII h. 15. XLIV. 20. Jerem. XIII 25. XXIII. 14. Osee VIII. 1. Alibi, vt Amos II. 5, vocantur dii isti מַאֲתָא pari sensu.

$\text{καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάβαν τῇ κτίσει ὡς τὸν κτίσαντα}$] ἐσεβάσθησαν & ἐλάβαν est $\text{עָבַדוּ וַיִּשְׁתַּבְּחוּ}$. prior vox de sacrificiis dici solet, & vertitur עָבַדוּ Sap. XV. 6. 18. posterior de flexione corporis quæ sacris accedere solet, ὡς τὸν κτίσαντα , hic $\text{αὐτὴν ὃν κτίσαντος}$ explicat scriptor constitutionum Clementis: & præterito creatore Hilarius: sed ὡς cum accusativo in comparatione positum id quod excedit significare solet, vt Exodi XXXVI. 4. Ps. XLV. 8. Luc. XIII. 2. 4. Hebr. III. 3. IX. 23. Sic & Philoni $\text{τῆς παρ' ὑπηκόοις ἀρχόντος διαφορᾶν}$ dixit. Tum vero κτίσαντα est pro Hebræo הַבּוֹרֵא . nam Hebræi, quia pauca habent verbalia, participiis vtuntur vice verbalium, sic κτίσαντα valet quod κτίσῃ I. Petri IV. 19. Sensus ergo est: maiori honore opificia affecere quam ipsum opificem: quem si aliquo modo agnouere, vt Platonici, nulla tamen ei sacrificia instituerunt. Poterant dicere, sicut dixere Pythagorei, Platonici, Stoici, se non eadem cum plebe sentire, non ciuilem se sequi Theologiam aut poeti- cam, sed naturalem, vt ista distinguebat Varro: Per Iouem se intelligere ætherem: Per Iunonem, ærem: Per Neptunum, mare: Per Nai- das, fontes: Per Cybelen, terram extimam: Per Ditem & Proserpinam, terræ viscera: Per Cererem, vim frugiferam: Per Dryadas, arborum vi- tas: Per Vulcanum, ignem: Per Liberum, humorem corporibus insitum. Dicit ergo Paulus ne sic quidem eos excusari posse, qui rebus ipsis cultum detulerint quem potuere maximum, opifici vero nullum aut præ illo tenuem. At plane, vt Iosephus de illis loquitur secundo contra Ap- pionem: $\text{εἰς πληθος δόξας ποικιλιήμυροι καὶ ἀληθείαν καὶ δόξαντος θεοῦ καὶ ἐπὶ λήμυσαν}$. nimirum quia, vt dicebat Plato, $\text{τὸν μὲν οὐκ ποντῶν καὶ πατὴρα τῶν αἰώνων ἀρετῆς ἀρετῆς καὶ ἔργον καὶ δεινὸν εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν}$, id est, non tutum est dicere: quam ad rem plura testimonia attulimus annotatis ad lib. IV de Veritate Religionis Christianæ. Vide & quæ contra Platonem, hoc loco habet Chrysostomus. Seneca de sacris agens receptis: *Quæ omnia, inquit, sapiens seruabit tanquam legibus iussa, non tanquam diis grata*. Hæc mali- moris velamenta, iniustitiæ conuincit Euangelium, & hoc loco Paulus. Adde his mores qui Romæ iam Pauli tempore inualuere, Cæsares mor- tuos diuinis colendi honoribus, de quibus Lucanus:

*Fulminibus manes radiisque ornabit & astris,
Inque deum templis iurabit Roma per umbras.*

Siqui per Cæsarem peierassent, grauissimè puniebantur. Si per Deum, fe- rebant id impune.

$\text{ὅς ἐστιν ἀλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμὲν}$] Frequens formula Hebræis, vt Gen. IX. 26. XIV. 20. XXIV. 27. 31. Sed præcipue vsurpari solita, quemadmo- dum Iudæi monent, & hic notauit Chrysostomus, vbi aliquid narratum

est quod factum dictumve sit contra maiestatem, ut tali addito malignitate ostendatur Deo suam maiestatem nihilominus esse saluam. Addit Paulus εἰς τοὺς αἰῶνας, ut significet Deum non aliquo, sed omni tempore cultu laude, & honore esse dignissimum. Quod ut homines magis magisque agnoscant, addit precativo sensu particulam, amen: ut & infra 1X. 5. XI. 36. XV. 33. VI. 20. XVI. 24. 27. 2. Cor. XIII. 13. Gal. I. 5. VI. 18. Eph. III. 21. VI. 24. Philipp. IV. 20. 27. Colof. IV. 18. v. 28. II. Tess. III. 18. I. Tim. I. 17. VI. 21. II. Tim. IV. 18. 22. Tit. III. 15. Philem. 25. Hebr. XIII. 21. 25. I. Petr. IV. 11. v. 11. 14. II. Petr. v. 18. II. Petr. III. 18. I. Ioh. v. 21. II. Ioan. 14. Et in Apocalypsi aliquoties.

26. δὲ τὸ παρὶ δῶκεν αὐτοῖς] Facit Paulus quod post longam παρένθεσιν facere solemus, repetens verba prius posita 24.

εἰς πάθη ἀπηνίας] Cupiditatibus infamibus. Quid enim infamius quam non dicam feruere voluptatibus, sed iis quæ natura reperit non esse contentum, cum tamen quas naturæ dedit sint suauiores. adeo verum est quod dixit Tacitus, magnitudinem infamiæ à nonnullis concupisci atque eius apud prodigos nouissimam esse voluptatem.

αἱ τὴν γὰρ θήλειαν ἀντὶ μάλιστα τὴν φυσικὴν χεῖσιν εἰς τὴν ὡς φύσιν] Incipit à feminis quas maxime pudor decet, etiam circa naturales voluptates. μάλιστα cum particula εἰς, eodem sensu quo id verbum sequente ἐν bis habuimus, quia Hebræi π ponunt, quod & per εἰς & per ἐν vertitur. Tangit illarum vlcus quas tribadas vocant Phædrus & Martialis, Frictrices Tertullianus, quarum fuit, ingenio & poësi nobilissima Sappho, quæ apud Ovidium sic loquitur:

Lesbides infamem quæ me fecistis amata:

Recte infamem, ob πάθος ἀπηνίας. Seneca epist. 95, de sui seculi feminis: *Libidine verò ne maribus quidem cedunt, pati nata. Dii illas deæque male per-dant: adeo peruersum commenta genus impudicitiae.* Clemens Alexandrinus: καὶ γυναῖκες ἀνδρίζονται ὡς φύσιν. Voci μάλιστα quæ hic vsurpatur affinis est & paris significatus ἐπαλάσσειν: vnde ἐπηλασμοῖς dixit Aquila Osee IV. 14 pathicos, qui non minus quam istæ feminæ sexus officia commutabant, & de quibus iam ager Paulus.

27. ὁμοίως καὶ οἱ ἄρρενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χεῖσιν τῆς θηλείας] In Græco Epigrammate est:

Θηλυτέρας φιλεῖν ὀλίγον κακὸν, οὐνεκα κείναις

Κυριαδοῖς ὁἴεσι πότνα δέδωκε φύσιν.

Δέρεαι, καὶ ἀλόγων ζώων γένος. οὐ γὰρ ἐκείνων

Φύσιν, ἀπμαζέει δόγμα συζύγης.

Ἄρσιν γὰρ θήλεια συνάπτει· οἱ δὲ ἀλεγειοὶ

Ἄνδρες ἐς ἀλλήλους ξείνον ἄρσιν γάμον.

Cui conuenit illud in epistola Iudæ: ὅσα ἡ φυσικῶς αἰς τὰ ἀλογα ζῶα ἐπίσταται ἐν τούτοις φθίεσθαι. Plato de legibus primo: ἐννοητέον ὅτι τῇ θηλείᾳ καὶ τῇ καὶ

ἄρρένων φύσιν εἰς κοινωνίαν ἰούσιν ἢ γυνήσας ἢ ὧδε αὐτὰ ἡδονὴ καὶ φύσιν βασιλεύουσιν
 ἀδικαῖ· ἄρρένων ἢ πρὸς ἄρρένας, ἢ θηλείων πρὸς θηλείας ὧδε φύσιν. Plutarchus ama-
 torio : ἡ ὧδε φύσιν ὁμιλία πρὸς ἄρρένας, vbi & amorem hunc νόσον vocat.
 Maximus Tyrius dissertatione decima : οὐ γὰρ ἀπὸ τῆς διττῆς σαρκὸς ἄρρένος,
 ἀδικίου χημέματος σαρκεῖ ἄρρεν. ἀδικος ἡ μίξις, ἄγονος ἡ συνουσία. ὅτι πᾶσιν ἀνείρεσι καὶ
 γυναικῶσι ἀρεῖς. μετέτεκε τὰς ἀφροσύνας ὅτι τὴ φύσιν. ἔτι γὰρ ὅτι τὴν γυναικῶν τοῖς ὀφθαλ-
 μοῖς· εἰς ἀρετῶν ἡδονῇ ἡδύναται.

ἐξακροάθησαν ἐν τῇ ὁρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους] Egrege vocem exardescendi
 vsurpat, vt & Poëtæ vbi de amoribus agitur. ὁρᾷ hic vocat quod paulo
 ante ἐπιθυμίας. non enim amoris nomen meretur talis cupido. ἐπιθυμῶν
 λέγεται τῶν, ἀλλ' οὐκ ἐρᾷ ait Maximus Tyrius.

ἀφροσύνην κατεργαζόμενοι] Maximus Tyrius : ἀφροσύνη οὐτὶ πᾶσι διχ-
 νοῦς οὐτὶ νόμμοι, οὐτὶ ἐρωτικῶν τῶν ὄντων ξυνουσίᾳ. Sic ἡλβν vertitur ἀφροσύνη Gen.
 XXXIV. 7.

καὶ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ τοῦ θεοῦ καὶ πάντας αὐτῶν ἐν αὐτοῖς καταλαμβάνοντες] Nam quæ
 à diis facta narrant, non mirum si & ipsi faciant. Theophilus Antioche-
 nus : ἐπὶ μὲν ἐπὶ τὰς συζητήσεις ἀρρητοποιτίας εἰσηγήσαντο· ἐπὶ πρῶτον γὰρ τοῖς θεοῖς κα-
 τὰ φύσιν ἐν ἀρρήτοις μίξεσι συνήσαντες. Vsum hac nefanda venere Solonem ait Plu-
 tarchus in amatorio : Zenonem Stoicæ sectæ principem Diogenes Laër-
 tius. Romæ verò omnia plena talium. idem Theophilus ὅτι περὶ θεοῦ
 locutus : ἀφροσύνην ὑπὸ Ῥωμαίων ἡγεῖσθαι, πᾶσαν ἀγέλην, ὡς περὶ ἱππῶν φορβὰς δὲν,
 συναγείρειν αὐτῶν πνευματικῶν. Qui sensus verbis prope iisdem est apud Iustinum
 Apologetico secundo. Horatius in scriptis Philosophicis :

— Si ancillula præsto

Sit, vel verna puer, &c.

Seneca eodem ferme quo hæc Paulus scribens tempore epist. 95 : *Transco
 puerorum infeliciū greges quos post transacta conuiuia, alie cubiculi contu-
 malia exspectant. Transco agmina exoletorum per nationes coloresq̃ue descripta.*
 Martialis ait neminem fuisse tam trepidi aut solliciti pudoris qui metueret
 in tali facto deprehendi. Scantinia quidem lex vetuerat supra pueri, sed
 ingenui tantum, nihil de seruis constituens. Et ea ipsa lex postea exole-
 uit. vis tantum puniri cœpit & quidem pari modo siue in puerum siue
 in feminam L. si postulauerit in fine D. de adulterio L. in eadem §. Præ-
 terea D. ad legem Iuliam de vi publica. Tacitus de Tiberio : *Solitudinem
 maris repetit pudore scelerum & libidinum : quibus adeo indomitis exarserat,
 ut more regio pubem ingenuam stupris pollueret : nec formam tantum (&) decora
 corpora, sed in his modestam pueritiam, in aliis imagines maiorum incitamen-
 tum cupidinis habebat. Tuncque primum ignota ante vocabula reperta sunt,
 fellariorum (&) spintriarum ex fœditate loci ac multiplici patientia, propositique
 serui qui quærerent, pertraherent, dona in promptos, minas aduersus abnuentes.*
 Vide Suetonium de eodem Tiberio 43. Ἀνθρωπίνης vocem habemus &
 II. Cor. VI. 13. Significat ea vox mercedem parem operæ.

καὶ προσέειπεν ἰδοὺ κίμασαν τὸν Θεὸν ἔχον ἐν ὁργῇ αὐτοῦ] ὁργῇ αὐτοῦ Hebraice תנח
per *מאנונימא* cultum Dei significat, ut videre est Prou. 11. 7. Osee 14. 16.
vi. 6. sic & Coloss. 1. 16. *ἰδοὺ κίμασαν* sæpe est iudicare: & genere sumpto prospec-
cie, rectum aestimare, ut infra xiv. 22. *Θεὸν ἔχον* est habere propitium, ut
11. Ioan. 9. Sensus ergo est: non tanti fecerunt Deum ut eius fauorem
eum colendo sibi acquirerent.

παρέδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς εἰς ἀδοκίμον νοῦν] Est allusio in vocibus *ἰδοὺ κίμασαν* &
ἀδοκίμον. Deum non tanti fecere quem colerent. Deus eos tradidit cogi-
tationibus plane aspernandis: nam *ἀδοκίμον νόμισμα* est nummus reiecta-
neus. sic vox *ἀδοκίμη* sumitur & 1. Cor. 1 x. 7. Tit. 1. 16. Heb. vi. 8. & alibi
πρὸς quod scoriam significat, per *ἀδοκίμον* vertunt interpretes Prou. xiv.
4. Esa. 1. 22. Latini rejiculas oves vocant quæ ob morbum rejiciuntur. *νοῦν*
hoc sensu ut totum animum eiusque actus significet, habemus & Ephes.
1 v. 17. 1. Tim. vi. 5. 11. Tim. 111. 9. Tit. 1. 15. Non longe abit hinc illud
in Tragœdia Græca:

Ὅταν ᾖ δαίμων ἀνδρὶ ποσειδῶν κακῶς

τὸν νοῦν ἔλαττε παρῶτον.

ποιεῖν τὰ μὴ καθέκοντα] id est, εἰς τὸ ποιεῖν τὰ μὴ καθέκοντα. Hebræi dicerent
השגה לך רשע. & μὴ καὶ dicunt Græci. Lactantius: *immemores quid nati
sint, cum feminis patientia certant.*

29. παντοφθορίους πᾶσι ἀδικίαις] Est mira *ὁργῇ* in hoc sermone & egre-
gius *χαρακτηρισμὸς* illorum temporum, præsertim Romæ, quales descrip-
tiones aliquot habemus & in Senecæ epistolis circa tempus idem. Cum ha-
ctenus ea attigisset quorum turpitudine maxime eminebat, nunc alia tan-
git vitia latissime sparsa, sed Romæ maxime regnantia, quæ omnia per
se quidem sunt mala: sed eorum prauitas longis moribus velut obducta
opus habebat indicari ab Evangelio. Ac primum dicit iniustitiam, per quam
Romani facti erant orbis domini, bella ferendo sæpe iniusta & societatem
vertendo in dominatum. Vide quæ diximus de Iure Belli & Pacis
tum in Prolegomenis, tum libro 1. cap. 111. 21. Romanos nihil nisi raptum
habere, causam eis bellandi cupidinem profundam imperij ac diuitiarum
non plane falsò apud Sallustium Mithridates: Galgacus verè apud
Tacitum raptores orbis vocat, quos non oriens, non occidens satiauerit:

πορνεία] Hic sub *πορνείας* nomine non meretricios tantum congressus intel-
lige, quos laudat apud Horatium priscus Cato, sed & adulteria, ut Matthe.
v. 22. Sallustium illum cuius plena censorij sententiis est historia in adul-
terio deprehensum notauit ex Varrone Gellius. Vide quæ habet Horatius
lib. 1. Satyra 11. & libro 11. Satyra v 11. Seneca sui temporis feminis dicit
vnius adulterium sorduisse, quasi matrimonium esset. Ex Arriano disci-
mus solitas se feminas defendere Platonis dogmate de communitate
mulierum. Vide Senecam epist. xcvi. Tiberij & Caij adulteria habes
apud Suetonium. Imperatorum facta imitabantur in prouinciis præfides.

A 2

Habet nescio quid *ιδιωμόν*, dicebat Varro, formosula provincialis vxor.

πονηρία] *ponelia* malignitas, prauitas, malitia, in Glossario. Malitia est versuta & fallax nocendi ratio. Eius exemplum habes egregium in Appiano in narratione eorum quæ præcessere bellum Carthaginense tertium. Malitiam Imperatorum Romanorum habes apud Tacitum Annalium XIII. Tiberium Tacitus idem vocat callidum & tegendis sceleribus obscurum. Apparuit id tum in aliis rebus, tum maxime in euertendo Germanico, & tota Drusi domo. Sic & Liua omnem Augusti domum euerterat, vt suos prouheret.

ῥωμαίων] Romanorum arma in eos acerrima, quibus victis spolia maxima sunt, dicit Mithridates: Petronius:

*Si quis sinus abditus ultra,
Si qua foret tellus quæ fuluum mitteret aurum,
Hostis erat, fatisque in tristia bella paratis
Querebantur opes.*

Si locuples hostis auari ait Galgacus. Seneca ille tam eloquens auaritiæ accusator intra quadriennium ter millies sestertium parauerat, id est, vt putant eruditi, quindecim milliones florenorum.

κακία] *kakia* Græcis, vt Cicero notauit, generaliter sumitur pro omni vitiositate, quomodo Aristoteles *ἀρετῇ* opponit *κακίας*. Speciatim vbi sumitur, videtur notare consuetudinem alius nocendi, qualem describit Virgilius:

Et si non aliquà nocuisses, mortuus esses.

μεσὸν φθόρου] quod vitium paruis magnisque ciuitatibus commune dixit Tacitus. De talibus dictum olim: *Aut illi nescio quid incommodi accidit, aut nescio cui aliquid boni.* Vide de eo Horatium epist. II.

φόνος] Apparet id primum in bellis populi Romani. Seneca: *Homicidia compescimus & singulas cedes. quid bella & occisarum gentium gloriosum scelus? Non auaritia, non crudelitas modum nouit. Ex Senatusconsultis plebisque scitis bella exercentur, & publice iubentur vetita priuatim.* Deinde in seruos. Vedius Pollio seruum ob fractum crySTALLINUM murenis obiecit. maxime verò in amphitheatro, vbi homines partim feris, partim hominibus trucidandi obiciebantur, tantum in oblectamentum populi, quod merito Romanis exprobrant Christiani Tatianus, Tertullianus, Minutius, Arnobius, Lactantius. Iam verò Imperatoribus Romanis quouis leuissimis ex suspicionibus sine causæ cognitione morti addicere ita quotidianum, vt in Tacito & Suetonio, ac Dione non aliud frequentius occurrat, & cum talia narrant historici, tædium lectorum deprecantur.

λεῖλα] Tria fora plena litibus. fuere verò philosophi ipsi quoque vitiligatores de quibus Timon:

Φοῖτῃ ὃ βροτολογὸς ἔχει κατὸν λελαχῖα,
 Νείκης ἀνδροφόνου κασιγνήτη ἔχειδος,
 Ἡ τ' ἀλὴν ἀδελφὴ πάντα κυλινδῆται.

Cuius & alia in hanc rem produximus annotatis ad librum II de veritate Religionis Christianæ.

ὁδου] Lucilius :

Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Non omnis dolus iudiciis coercebatur. Licere enim in pretio venditionis & emptionis se mutuo circumvenire, dixit Pomponius L. in causæ cognitione etiam D. de minoribus. Paulus Iurisconsultus L. item si §. quemadmodum D. Locati. Hoc quoque per Evangelium iniquitatis conuincitur. Vide quæ diximus libro II de Iure Belli & Pacis cap. XII. 26. II. & 26.

κακοήθεια] Malignitas vertitur in Glossario, & hoc sensu eam vocem usurpat Tacitus. Locum habet, cum quæ possumus in bonam partem interpretari, in peiorem rapimus contra quam exigit officium dilectionis I. Cor. XIII. 6. Sic inter Caluum, Asinium, Brutum, Cælium, Cæsarem, Ciceronem, mutuam malignitatem detegi ait scriptor de causis corruptæ eloquentiæ. Hoc est vitium cuius Herodotum arguit Plutarchus.

30 ψευεῖς] In Glossariis : ψευεῖς susurrator. Hebræum שׁוֹרֵר verti solet ψευεῖς, significatque clam & in aurem alium obtrectare. Psal. XLII. 8. Sirach. XXI. 30. Ovidius :

Linguaque refert audita susurro.

κατάλαλοι] In Glossario : κατάλαλῶ obgannio, obloquor : vertitur sic Hebræum הָגַל & חָלַל & alia quædam. Significantur hic qui apertius famam alterius lædebant, vt multi Romæ, etiam amicitiae specie. Talis ille apud Horatium :

Me Capitolinus conuictore usus amico ---

Que à puero est, causaque mea permulta rogatus

Fecit & incolumis letor quod vixit in urbe.

Sed tamen admiror quo pacto iudicium illud

Fugerit---

Addit deinde Horatius :

Hic nigræ succus loliginis : hæc est

Ærugo mera.

Hoc Suetonius vocat excusando opprobare. Polybius : κατὰ τὸν δὲ ἑπὶ τῆς οὐτοῦ ἀρῆται τρέπος διαβολῆς, τὸ μὴ ψέγοντας, ἀλλ' ἐπαρνούσας λυμαίνεσθαι.

θροσύνης] Bene monent qui legi hic volunt θροσύνης. Agitur enim de vitiiis, non de pœnis. Recte autem dicuntur osores Dei aut abhorrentes à Deo, vt citat Cyprianus epistola 68, qui simul atque aliquid ipsis euenisset aduersi, deos incusabant, aut negabant providentiam. Lucanus :

---Expectabit ab alto

Æthere Thessalicas, teneat cum fulmina, cades :

Aa ij

*Scilicet ipse petet Pholoem, petet ignibus æten,
Immeritaque nemus Rhodapes, pinusque raiñantes:
Cassibus hoc potius feriet caput?*

Sic inuidia deorum, crimen deorum, Pompeium Deis obijci, apud eundem legas. Tacitus annalium XIV: *Quæ adeo sine cura Deum eueniebant ut multos post annos Nero imperium & scelera continuauerit.* Caij quanta impietas fuerit ex Philone aliisque docuimus in illam ad Theſſalonicenſes. Et eius rei recens erat memoria cùm hanc epistolam scriberet Paulus.

ὕβρις] ὕβρις contumeliosus in Glossario. ΠΡΩΤΟΝ Prouerb. xv. 25, & alibi vertitur ὕβρις. Ait Aristoteles in Rhetoricis, & iuuenibus & dictibus euenire, ut facile alios indigne habeant. Vide in Gellio historiam de iuvene qui alapas impingebat obuiis. Tacitus ubi de poenis Christianorum agit: *pereuntibus addita ludibria.* Eidem narratur Neronis in Thraſeam contumelia prænuntia cædis imminentis. Quomodo Tiberius & Claudius matronis per contumeliam magis quam per libidinem illuserint, vide Suetonium Tiberio 44. 45. Claudio 36.

ὑψηλότης] ὑψηλότης est superbia, agnatum, ut Sallustius ait, nobilitati malum. Est autem ὑψηλότης definiente Theophrasto, καὶ τοσοῦτος πόθος αὐτῶν ὅς ἄλλων, cuius vitij egregium nobis dedit ἡ ἀποστολή & complura sunt apud Martialem eorum qui alios ad oscula non admittebant, qui à conuiuiis seorsim cœnabant, aliaque faciebant eius generis. Galgacus apud Tacitum de Romanis: *quorum superbiam frustra per obsequium & modestiam effugeris.* Claudiae vero familiae quæ post Augustum Romæ imperauerat, cuius in nomen adscitus Nero, veterem & insitam superbiam notat idem Tacitus.

ἀλαζόνες] ἀλαζόνες est iactator, gloriator, arrogans in Glossario. Apud Theophrastum quoque alia est ἀλαζονίας notatio, alia ὑψηλότης. & est ἀλαζονία Platoni εἰς περὶ ἀγαθῶν καὶ ἀγαθῶν ὅς μὴ ὑπερχῶνται. Theophrastus περὶ ἀλαζονίας dixit πᾶν ἀγαθὸν καὶ ὄντων, ubi περὶ ἀλαζονίας est excitatio opinionis: cuiusmodi hominis descriptio est egregia quarto ad Herennium & in Alexidis fragmentis quæ nos edidimus, & in Martialis Epigrammatis non malæ. Talis Mucianus, arte quadam omnium quæ diceret atque ageret ostentator, Tacito: & Romanorum plerique:

Introrsum turpes, speciosi pelle decorâ.

Quorum mores vocat personatos, & vitæ fabulam Martialis. Miles gloriatus Plauti, Græce erat ἀλαζόν.

ἐφελκυστικὴ κακία]

Ingeniosa gula est.

ait Petronius: ubi & sequentia vide. Adde quæ de commentis luxuriæ in ædibus, in vestibulis, in epulis, vasis, gemmis, vnionibus, mensis, lectis multa apud Senecam, Plinium & alios.

γονεῖον ἀπειθείς] Proculus cùm questus esset de filio quod mortem suam

expectaret, & ille dixisset, se non expectare, imo, inquit, rogo expectes. Cogitemus quid fecerint Tiberius in Liuiam: post hanc epistolam scriptam Nero in Claudium & Agrippinam.

ἀσυνίτοις, ἀσυνδίτοις] videri potest esse *μενοειργαία*, at non est. Sed ex vna voce varie scripta duæ factæ sunt. Syrus non nisi vnam legit, ἀσυνδίτοις, quæ vera est. Non de intellectus, sed de voluntatis vitio hic agitur: Et quidem maximis, inter quæ est perfidia, tum in federibus publicis, tum in contractibus priuatis. Notant id in Romanis vitium à Punici belli tertij temporibus historici prope omnes. Vide exempla Seruiliij Galbæ & Cn. Domitij apud Valerium Maximum v. l. 6. Firmij Læti apud Tacitum Annalium i. l. P. Egnatij apud eundem x. v. l. Idem in summa malorum Tiberiani temporis ponit fallaces amicitias, Annal. i. v.

ἀσώβητοις] Expertes etiam naturalis affectus. Eius argumentum quod liberos, si numerus grauis videretur, aut tolli vetabant, aut iubebant exponi, idque impune; nam & ideo in lege Pompeia de parricidis pater filium enecans non comprehenditur. Tertullianus Agologetico: *quot vultis in his circumstantibus, & in Christianorum sanguinem hiantibus ex ipsis etiam vobis iustissimis; & seuerissimis in nos presidibus apud conscientias pulssem, qui natos sibi liberos enecent. siquidem & de genere necis differt, vtrique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis.* Paria habet Iustinus in Apologetico. Hinc est quod Tacitus in Iudæorum institutis à Romanorum discrepantibus ponit: *Necare quæquam et agnatis nefas, ubi vox agnatis ita sumenda, quomodo in iure, agnatione sui hæredis testamentum rumpi dicitur.*

ἀσώβητος] vetus interpres vertit *implacabilis*: non male: nam sic ἀσώβητος dicitur qui pacem non recipit. Nec aliter hic accepit Syrus. Bene hoc conuenit in illorum temporum Romanos, de quibus Tacitus negat sperandum fuisse vt qui pacem belli amore turbauerant, bellum pacis caritate deponerent, Historiarum ii. Lucanus:

*Quemque sua rapiunt scelerata in prælia causa
Hos polluta domus legesque in pace timende,
Hos ferro fugienda famas mundique ruina
Permiscenda fides.*

ἀνελήμονες] immisericordes sane Romani, etiam in provinciales. et maxime in seruos, de quibus Seneca epistola xlvii: *Infelicitus seruis mouere labra, ne in hoc quidem vt loquantur, licet. Virga murmur omne compescitur, & ne fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternutamentum, singultus, magno malo vlla voce interpellatum silentium luitur. Neque tota ieiuni mutique perstant.* Addit: *Non habemus illos hostes, sed factuos.* Deinde dominum sic admonet. *Vis tu cogitare ipsum quem seruum tuum vocas ex iisdem seminibus ortum, eodem frui celo, aque spirare, aque vivere, aque mori?* Iuuenalis de seminarum moribus:

*Pone crucem seruo : meruit quo crimine seruus
Supplicium ? Quis testis adest ? Quis detulit ? audi.
Nulla, inquam, de morte hominis cunctatio longa est.
O demens ! ita seruus homo est ? nil fecerit , esto.
Sic volo , sic iubeo , sit pro ratione voluntas.*

Et postea :

*Hic frangit ferulas : rubet illa flagello ;
Hic scutica. sunt quæ tortoribus annua præstant.*

De viris idem :

*Mitem animum & mores modicis erroribus equos
Præcipit , atque animas seruorum & corpora nostra
Materia constare putat paribusque elementis.
An scuire docet Rutilus , qui gaudet acerbo
Plagarum strepitu, & nullam Sirena flagellis
Comparat , Antiphates trepidi laris aut Polyphemus,
Tam felix quoties aliquis tortore vocato
Vritur ardenti duo propter lintea ferro.*

De prouinciarum autem præsidibus hoc eiusdem :

*Si frangis virgas sociorum in sanguine , si te
Delectant hebetes lasso lictore secures.*

Est descriptio non dissimilis eorum qui à diuinis legibus desciscunt apud Philonem de humanitate : *Οὐκ ἔστιν ἡμεῖς νόμων διαστάντες ἰδίῳ ὅτιν ἀκολούθῃται, αἰσχυρῶς, ἀδίκῃ, ἀσέμνῃ, ὀλιγοφρονῇ, φιλαπὶχθήμονας, ψευδοδολῆας ἐταίρους καὶ ψευδοδικῆας, τινὲς ἐλδοθεῖαν παρεχόμενους ὅλου & ἀκράτου, & πημύτων, & διμορφῆας, εἰς τὰ τοὺς γαστρός διαπορεύσας & ἥν μὴ γαστέρα, ὧν τὰ πλεονεκτήματα ζημίαι σώματός τε & ψυχῆς εἰσιν.* Senecam suo, id est, ei quo Paulus vixit seculo conuitium facientem & eadem quæ hic habes exprobrantem vide x v de beneficiis 15. & 17.

32. *οἱ πῶς τὸ δικαίωμα τῷ Θεῷ ἐπιγόνῃς*] *לֹא עָשָׂה* vt sæpe apud Ezechielem & alios. Genitiuus hic causam efficientem significat. Intelligitur enim hic ius partim per rationem , partim per traditionem inscriptum humanis mentibus , recte puniri qui grauia delinquent ; quod tractauimus libro II de Iure belli & Pacis cap. x x. initio. Etiam Græci ius naturæ vocant *νόμον διῶν*.

ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα ποιοῦντες ἀξιοὶ θανάτου εἰσι] Sunt quædam crimina quæ mortem mereri consensus hominum testatur. Act. xiii. 28. xxiii. 29. xxv. 11. 25. xxvi. 31. xxviii. 18. Talia sunt homicidia, adulteria & aliæ fœdæ libidines ad quas hæc verba respiciunt.

οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσι] faciunt ipsi modo hoc, modo illud, vbi datur occasio.

ἀλλὰ καὶ σιωποῦσιν τοῖς ποιοῦσιν] Hoc peius illo. nam affectu abreptus peccat aliquis sine eo non peccaturus. At qui defendunt talia & docent

vitio carere, sane grauius delinquant. Hi sunt $\alpha\gamma\alpha\gamma$ apud Paraphrasten Chaldaicum Leuit. xx. 5. de quibus agi etiam Leuit. xxvi. 21 aiunt Rabbinii. Verbum $\alpha\alpha\alpha\alpha$ est etiam in Maccabaïcis & apud Lucam xi. 48. $\alpha\alpha$. viii. ii. & xxii. 20. & apud Clementem in Epistola. $\xi\mu\alpha\alpha\alpha\alpha$, $\epsilon\pi\alpha\alpha\alpha$, hoc loco Chrysostomus, & post eum alij: Theophylactus dixit $\alpha\alpha\alpha\alpha$. Philosophos hic maxime tangit Apostolus, qui erant doctores populorum, & quibus proinde imputari debebat si quæ populus ipsis probantibus peccaret. Exempli causa $\alpha\alpha\alpha\alpha$ & quosvis incestus esse $\alpha\alpha\alpha\alpha$ docebant non Epicurei tantum, sed & seueri illi Stoïci, quod non Theophilus tantum Antiochenus nos docet, sed & Sextus Empiricus Zenonis & Chrysippi vtens verbis quæ pudet transcribere. Sic vitiæ cupiditatem probant Aristoteles & Cicero locis quos citauimus in annotatis ad ii pro Religione Christiana. Idem Aristoteles bellum in barbaros vult esse venatus quoddam genus, ac proinde rem natura iustam: Politicorum i. 8. Idem abigere partum vult licere quamdiu quod conceptum est vitam nondum habet, Polit. vii. 16. Omnia autem facinora summam defenderunt illi philosophorum qui dixere nihil natura esse inhonestum, sed differre ista hominum institutis. Et, vt Iustinus eorum sententiam explicat, $\mu\eta\delta\epsilon\iota\ \epsilon\eta\ \alpha\pi\epsilon\tau\lambda\omega$, $\mu\eta\delta\epsilon\ \kappa\alpha\kappa\acute{\iota}\alpha\tau$, $\delta\delta\epsilon\eta\ \eta\ \mu\acute{\omicron}\nu\omicron\nu\ \tau\omicron\upsilon\epsilon\ \alpha\iota\ \delta\epsilon\sigma\iota\mu\omicron\iota\ \eta\ \alpha\gamma\alpha\theta\acute{\alpha}\ \eta\ \kappa\alpha\kappa\acute{\alpha}\ \tau\omicron\upsilon\tau\alpha\ \eta\gamma\gamma\alpha\sigma\tau\alpha\iota$, $\delta\alpha\alpha\alpha\ \mu\epsilon\gamma\iota\sigma\tau\eta\ \alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\alpha\ \epsilon\ \alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\alpha\ \delta\epsilon\iota$. Hinc illud desumptum: $\alpha\alpha\alpha\alpha\ \eta\ \tau\omicron\upsilon\epsilon\ \delta\epsilon\alpha\iota\ \eta\gamma\gamma\alpha\sigma\tau\alpha\iota$.

$\kappa\alpha\iota\ \zeta\omega\mu\epsilon\theta\alpha\ \alpha\delta\iota\kappa\alpha\ \kappa\epsilon\ \delta\iota\kappa\eta\ \omega\epsilon\tau\alpha\mu\epsilon\theta\iota\sigma\iota$.

Item:

$\tau\iota\ \alpha\iota\gamma\epsilon\theta\epsilon\iota$, $\epsilon\iota\ \mu\eta\ \tau\omega\tau\alpha\ \gamma\epsilon\tau\alpha\mu\epsilon\theta\iota\sigma\iota\ \delta\omicron\kappa\eta$;

Vide quæ de Epicureis attulimus lib. ii de Iure Belli & Pacis xx. 44. Apposite ad id quod hic dicitur, Philo libro de legibus specialibus: $\alpha\alpha\alpha\alpha$ $\tau\omicron\upsilon\tau\iota\ \eta\ \alpha\alpha\alpha\ \epsilon\iota\ \delta\epsilon\alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\ \mu\acute{\omicron}\nu\omicron\nu$, $\alpha\lambda\lambda\alpha\ \kappa\epsilon\ \delta\epsilon\alpha\iota\ \tau\omega\iota\ \delta\epsilon\alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\ \epsilon\kappa\alpha\upsilon\sigma\tau\epsilon\ \gamma\omega\mu\epsilon\theta\iota\ \delta\alpha\delta\ \tau\eta\ \eta\epsilon\ \delta\epsilon\alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\ \mu\acute{\omicron}\nu\omicron\nu$ (ita legendum, non $\alpha\alpha\alpha\ \tau\eta\ \eta\epsilon\ \delta\epsilon\alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\ \mu\acute{\omicron}\nu\omicron\nu$) $\delta\epsilon\alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\ \epsilon\kappa\alpha\upsilon\sigma\tau\epsilon\ \gamma\omega\mu\epsilon\theta\iota\ \delta\alpha\delta\ \tau\eta\ \eta\epsilon\ \delta\epsilon\alpha\iota\sigma\tau\epsilon\iota\ \mu\acute{\omicron}\nu\omicron\nu$. Cyprianus Epist. xxi: Non est enim immunis à scelere qui vt fieret imperauit: nec est alienus à crimine, cuius consensu licet non à se admissum crimen, tamen publice legitur. Sakiianus lib. i v: Nam dum spectantes hæc comprobant ac libenter vident, omnes ea visu atque assensu agant. Tacitus: Corruptere $\epsilon\eta$ corrupti, sæculum vocatur.

C A P. II.

$\iota\omicron$] id est, cum ita se res habeat sicut iam diximus, vt ius illud quod omnibus hominibus commune est, dicet esse quædam crimina morte digna. Debuerunt hæc connecti cum præcedente capite: nouum autem inchoari ibi, $\delta\alpha\iota\mu\epsilon\ \epsilon\ \sigma\omega\phi\iota\alpha$.

$\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\alpha\ \delta\epsilon$] vide supra i. 20.

ὃ ἀνδραγαθὸς πᾶς ὁ κρίνων] A philosophis venit ad magistratus qui Hebræis הַשּׁוֹפְטִים οἱ κρίνοντες siue οἱ κριταί. Sub magistratuum autem nomine etiam domini comprehendi debent qui in seruos domesticam habebant iurisdictionem. Apposite autem hoc addidit ad Romanos scribens ex quibus erant omnes etiam prouinciarum rectores.

Tu regere imperio populos Romane memento.

ἐν ᾧ ὃ κείνεις τὸν ἑαυτοῦ κατὰ κείνεις] ἐν ᾧ dixit hic & infra VIII. 3. pro idcirco, באשר, quod est αἰπολογικόν, vt apparet Gen. XXXIX. 9. Te damnas, quia ius illud commune est hominum. Imperatores Romani homicidia morte puniebant, ipsi innoxios quotidie plurimos trucidabant. Nero per risum: sane, inquit, legem Iuliam timeo, cum venenum coqui iuberet. Sueton. 34. Incestæ virgines Vestales viuæ defodiebantur: Nero vni earum vim intulit. Suet. 28. Puniebatur capite qui puerum ingenuum rapuisset L. & eam D. ad L. Iuliam de vi publica. Imperatoribus id erat quotidianum. Vide Suetonium Nerone 28. Hanc imperatorum licentiam imitabantur in prouinciis præfides. Seruus si ingenuum puerum stuprafset, non effugiebat crucem: Dominis in seruos id licebat: & tales pueri dicebantur delicati. Cyprianus: qui sedet crimina vindicaturus, admittit: Sed & ad priuata de aliis iudicia recte hoc Pauli extendas. Sic David apud Nathanem semet damnabat. Iustinus in colloquio cum Tryphone: ἰδὲν γὰρ ὅτι & τοῖς μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βελομένοις ἅπας αὐτοὶ τοῖς ἄλλοις δύνανται. & ἐν σωειδήσειν ἑχέαις ταῦτα ὀνειδίζονται ἀλλήλοις ἅπας ἐργάζονται. Saluianus 1. lib. de gubernatione Dei: In aliis nempe horrent quod in se ipsis admittunt, mirum in modum & accusatores eorundem criminum & peccatores. Exsecrantur publice quod occulte agunt, ac per hoc, dum damnare se ceteros putant, ipsos se magis propria animaduersione condemnant. Et postea: Aliis fenerissimi sumus, nobis indulgentissimi; aliis austeri, nobis remissi. In eodem crimine punimus alios, nos absoluiamus. intolerabilis sane & contumacia & presumptionis, nec agnoscere volumus in nobis reatum, & audemus de aliis usurpare iudicium. Chrysostomus de peccato & Confessione: ἀλλ' οἱ πολλοὶ ᾧ ἐνδεχόμενον ᾧ μὲν ἰδίῳ ἀμάρτημα τὸν σωτήρα γίνονται, ᾧ δ' ἀλλοτρίῳ κατήγοροι. Neque hoc non videre Romanorum sapientiores. Cicero Verrina v: Omnia quæ vindicaris in altero, tibi ipsi fugienda sunt. Etenim non modo accusator, sed ne obiurgator quidem ferendus est qui quod in alio vitium reprehendit, id in ipso reprehenditur. Horatius libro 1. Sat. 3.

Ego met mi ignosco Menius, inquit.

Stultus & improbus hic non est dignusque notari.

Seneca de ira lib. 1. 14: Cogitet quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his quæ egit veniam desiderent, iam irascetur etiam sibi. Neque enim æquus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam ferat. lib. 11. 28: Is qui nullius non uxorem concupiscit, & satis iustam putat amandi causam, quod aliena est, idem uxorem suam affici non vult, & fidei acerrimus exactor est

est perfidus, & mendaces persequitur ipse periurus; & licet sibi inferri ager-
rime calumniator patitur, pudicitiam seruulorum suorum attentari non vult qui
non pepercit sua. Aliena vitia in oculis habemus, à tergo nostra sunt. Inde est quod
tempestiua filij conuiuia pater deterior filio castigat. Nihil alienae luxuriae ignos-
cit qui nihil suae negat. Et homicida tyrannus irascitur, & punit furta sacri-
legus. Magna pars hominum est quae non peccatis irascitur, sed peccantibus.
Epist. XCIV. Scis improbum esse qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse aliena-
rum corruptor uxorum. Scis ut illi nil cum adultero, sed nihil tibi esse debere cum
pellice: & non facis. V. 11. Epist. 22. Nostine hos qui omnium libalium serui
sic aliorum vitis irascuntur, quasi inuideant & grauissime paniant quae maxi-
me imitantur? Adde quae de hoc argumento non aliena attulimus tum
in prolegomenis ad Stobaeum, tum ad Matth. v. 11. 3: & libro I de Iure
Belli ac Pacis x. 3.

τὰ δὲ αὐτὰ μέγιστος ὁ κρίτων] hoc quoque dicit non omnibus, sed ple-
risque.

2. οὐδὲν γὰρ] ipsa ratio hoc nos docet.
(ὅτι τὸ κῆμα τὸ θεὸς ἐστὶ καὶ ἀλλόθιαι ὅτι τοῖς τὰ τοιαῦτα μέγιστος] Sequitur
hoc ex ipso Dei nomine. Deum enim concipere non possumus sine iu-
stitia.

Ei θεὸς τὸ πρῶτον αἰγρὸν, καὶ εἰς τὸν θεόν.
ἀλλόθιαι hoc loco est iudicium iustum, nihil dans gratiae aut odio, ut infra
III. 7. 1. Cor. XIII. 6. Hebraeum *חַוְוָה* interdum vertitur ἀλλόθιαι, interdum
δικαιοσύνη sensu saepe eodem. Opponitur hoc, ut notat Chrysostomus,
iudiciis Romanorum quae erant corruptissima. Vide de Clodianis iudici-
bus Senecam epistola XCVI: ubi multa egregie dicta, hoc verò impri-
mis: *Cum stuprum committeretur rei iudicanda causa. Haec cognitio de in-
corrupto Dei iudicio in multis dormit, sed excitari solet circa mortem, ut
Plato obseruat de Republica I. Cicero I. de Diuinatione: Eos qui secus
quam decuit vixerunt, peccatorum suorum tum maxime poenitet. Nec sane
difficilis adeo erat collectio, cum Deus sit iustus, mali autem saepe in hac
vita sint felicissimi, aliud expectari iudicium.*

3. λογίζῃ γὰρ τὸ τοιοῦτον] Existimasne? Potestne hoc in animum in-
ducere?

ὁ κρίνων τοῖς τὰ τοιαῦτα μέγιστος] qui de illis iudicas secundum leges, non
Romanorum tantum, sed omnium gentium consensu probatas.

καὶ ποιῶν αὐτὰ] cum eadem facias.

ὅτι οὐ ἐκφύλλῃ τὸ κῆμα τὸ θεὸς] loquitur sic & Diphilus:

Οἷοι οὐ τοῖς θανόντας, ὁ Νικηεσπ.

Τρυφῆς αἰνέτας μεταδόντας ἐν βίῳ

Περδύρας τὸ δῖον;

Nec longe abit Sophoclis illud:

Θεὸς γὰρ παντὶ οὐχ ἰσχυρὸς βροτῶν.

Plura habes in eum sensum apud Stobaeum naturalium titulo 7. Homines

Bb

tribus modis crimina ferunt impune: quia aut ignorantur, aut quia nemo tam potens est qui ipsos puniat, aut quia ius perumpitur gratia aut pretio. Horum nihil in Deum cadit, scit omnia, potest quæ vult, ex recto iudicat. Vide Iobum XXXIV. 22.

4. ἡ τὸ πλούτου ἐχρηστότης αὐτοῦ] בור ורעה vt Psal. v. 8. cvl. 7. ומהן בור לxix. 17. Sic πλάτης χρείτης dicitur Eph. i. 7. πλούτος δέξτε infra ix. 23. Eph. i. 18. iii. 16. Col. i. 27. πλούτω pari sensu usurpat Simplicius ad Epictetum. ἡ ἀποβολὴ τὸ πλούτου τῆς ἐχρηστότης διὰ dicit Philo in allegoriis. Non dissimili modo πλούτου vocem infra habemus ix. 23. & xl. 33.

καὶ ἡ ἀποχῆς] Sic & infra III. 26. in Glossario: ἀποχὴ λακταμενικῆ, ἡ ἀνοχία.

καὶ ἡ μακροθυμία] עֲדָה וְיָמָה.

ἀγνοῶν] id est, non considerans. nam γνῆ Hebræum sæpe est attendere. ὅτι τὸ χρηστὸν τὸ Θεοῦ εἰς μετένοian οὐ ἀγνοῶν] Hoc est in differendis pœnis τὸ θεωρηγούμενον Θεοῦ θέλημα, de quo & II. Petr. III. 9. succedit deinde post longam patientiam alterum, puniendi grauius. Sic Sap. xi. 24: ἐλεῖς ὃ πάντας εἶπὶ πάντα δύνασαι & παρρηῆς ἀμειψόμενα ἀνιθεῖται εἰς μετένοian. Philo Allegoriis: οὐδὲ τοῖς ἀμειψόμενοις διδὸς ἐπιτίθειν ὁ Θεός, ἀλλὰ δίδωται χρόνον εἰς μετένοian & ἡ τὸ σφάλματος ἴασιν. Hinc est quod τῇ δίκῃ etiam Poëtæ dant βραδύτητα. vide dictum titulum Stobæi. μετένοια significat non dolorem solum ob peccata, sed & vitæ emendationem.

καὶ ἡ σκληρότης σου] quæ vero tua est durities. Duritiem id vocat Paulus quod Latini scriptores callum obductum animo, longa scilicet vitiorum consuetudine. Vide Matth. xix. 8. Marci xvi. 14. Similis vsus verbi σκληρότης est: xix. 9. Heb. III. 8. 13. idem dicitur ἀπαλῶν Eph. iv. 19. Exempla talis constitutionis in Pharaone & Saule regibus.

καὶ ἀμετανόητον καθεῖν] Exponit clarius quod per μετὰφασιν dixerat. ἀμετανόητος autem hoc loco est non qui pœnitentiam agere non potest, sed qui non agit. Pari modo ἀμετακίνητος qui non mouetur. I. Cor. xv. 38.

Θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς] Respicitur locus Deut. xxxii. 34. 35. ubi sic in Græco: οὐκ ἰδοὺ τοῦτε συνήκατε παρ' ἐμοῦ & ἐσφερόμεθα ἐν τοῖς θησαυροῖς μου. ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω. Philo dicto loco de Allegoriis ad hæc verba respiciens: ἵσθι γὰρ ὡς περ ἀγαθὸν οὕτω κακὸν ὡς περ Θεοῦ θησαυροῦ. ἐν ἡμέρᾳ γὰρ φησὶ ἐκδικήσεως ἐσφερόμεθα τοῖς ἡμῶν κακῶν θησαυροῖς. dixit & Plutarchus θησαυρὸν ὀργῆς. Præterea est hic locutio Hebraizans, actiuum pro duplici adiuo. θησαυρίζεις, afferuas pro afferuari facis עֲצָרָה aut עֲבֹדָה cum Nehemia xiii. 8. aut cum Iobo xxv. 1. 13. קָוָה: quomodo & ὑποθησαυρίζονται, sed in bonam partem, ponitur I. Tim. vi. 19. Sic βασιλεύει sæpe est facere vt quis regnet. ὀργὴ ira, pro pœna. Et bene thesaurus iræ opponitur diuitiis bonitatis. Et post ὀργὴν, subauditur reddendam, ex loco Deuteronomij.

καὶ ὑποκαλύψεις & διαφανεύσεις Θεοῦ] ἐν δὲ τῇ προῦποκαλύψεως διαφανεύσει

ut, ut generalius dicat quod deinde explicaturus est specialius. Bene ad-
ditum ἀνεγορευμένης nec nomine iræ affectus inordinatus intelligeretur.

6. *ὅς ἀποδοίῃ ἕκαστῳ ὡς τὰ ἔργα αὐτοῦ*] Nihil planius. bonis factis bona,
malis factis mala Deus reddet. Respicit Deus iudicans & hæc & ista Matt.
xvi. 27. xxv. 35. & sequentib. ii. Cor. v. 10. Apoc. ii. 23. xx. 12. xxi. 12.
Hoc interest quod poena non potest per iustitiam excedere mensuram cri-
minis: præmium autem, si accedat dantis liberalitas, potest esse maius
quam quantum facta per se valeant. Quanquam autem præmium tantum
promittere immensæ fuit liberalitatis, tamen, ubi promissum est, ius ex
eo nascitur. Quibus vero promissio facta non est, ut Patriarchæ & pij ex
gentibus, ij præmium post hanc vitam sperarunt quidem, sed neutiquam
tantum. ideo cum de eo loquuntur *ἀδελφαι* nominant, non regnum cæleste.
Sed & hi plus accipient, quam sperauerunt.

7. *τοῖς μὲν καὶ ὑπομνησάμενοι ἔργου ἀγαθοῦ ὁδὸν ἐκ ἡμετέρας ἐλπίδας*] Nam *ἐλπίδα* *ὑπομνή* pijs ex gentibus non quidem planè certo credita, sed
ita tamen ut sententia eam adstruens probabilior crederetur. καὶ ὑπομ-
νησάμενοι hic idem est quod *ὑπομνησάμενοι*. solent enim istæ particulae permisceri,
ut i. Cor. xii. 8. Eph. iii. 3. & alibi. Tum verò *ὑπομνή*, quod proprie
expectationem significat, ponitur hic pro constantia: quia expectatio
talis, qualis describitur Ps. xxxvii. 5, & alibi, constantiam solet pro-
ducere. Sic *ὑπομνή* est perseverare, Matth. x. 22. & singulare hic est pro
plurali: *ἔργου ἀγαθοῦ* pro *ἔργων ἀγαθῶν*, ut & infra i. Cor. iij. 14. xv.
58. i. Thessal. i. 3. ii. Thessal. i. 11. 17. quod admodum frequens est
ubi rerum aliquarum uniuersitas significatur. ὁδὸς hic significat statum
illustrem, ut Matth. xiii. 42: *ὁδοῦ*, coniunctum cum laude, de qua vide
Ioh. xii. 18. i. Petri i. 7: ἀφθαρσία, perpetuam.

Ζηλοὺ ἀγαθῶν] supple *ἀποδοίῃ*. dabit illis quod homines optant maxime;
Posidippus:

Ὡς τοῖς θεοῖς ἀφθαρτος δόξαται πρῶτον,

τῆς ἀφθαρσίας κρείττον οὐδὲν δόξαται.

Huius rei certos nos planè fecit Euangelium, vel eo solo nomine facien-
dum maximi.

8. *τοῖς ὅτι ἐκ ἀθεΐας*] id est *ὡς ἐκείνων*. sic *ἐκ* particula apud Hebræos
sæpe qualitatem denotat, ut infra iii. 26. iv. 12. Gal. iii. 7. Tit. iii. 19.
ἐκείνων autem intellige, contra Deum, quod de Idololatria dici solet. Sic
Israel *בית המרי* Ezechiel xii. 2, à verbo *מרר* quod *ἐκείν* vertitur, Genes.
xxvi. 35. i. Sam. xii. 14. 15. Sic & filius *מרר* Deut. xxi. 18, qui in
patrem est contumax. Similem sensum habet illa Dei querela de He-
bræis *בְּרִיחִי בְּעֵסִי בְּחַבְלֵי דָם* *מִן הַיָּדָיו* *וְעַל הַיָּדָיו* *אֲשֶׁר*. Deuteron.
xxxii. 21.

οὗτοι ἀποδοῦναι μὲν ὅτι ἀθεΐας] qui non sequuntur rectæ rationis dictata
quæ & supra *ἀποδοῦναι* dicta est i. 18.

Bb ij

πυροβολοῦσι ἢ τῇ ἀδικίᾳ] Verum iniustitiam sectantur. ἀδικία hic generatim sumitur, ut & ἀσεβείαν comprehendat, ut supra dicto loco 1. 18. πείθει-
 σθαι sectari, quomodo Gal. III. 1. v. 5. Hebræi dicerent הלכים אחר השקר
 θυμὸς ἐ ὀργή] subauditur, imminet. Vbi est in Hebræo אף quod iram
 gravem significat, LXX solent ponere voces duas θυμὸς καὶ ὀργή, ut videre
 est Gen. XXVII 43. interdum & in Hebræo duæ sunt voces ut ורחבת אף
 Deut. IX. 19. Per iram autem illam exardescenrem Dei ματῶν μυχῶς gra-
 uis pœna intelligitur, quod clarius explicant sequentia.

9. ἑλπίς καὶ συνχώρησις] Cum hactenus ostendisset quam necessarium
 fuisset Gentibus Evangelium, nunc & Iudæos addit, quorum non pauci
 Romæ Evangelio se opponebant. Vide Acta in fine. Hæ quoque vo-
 ces duæ paræ significatus mali vehementiam significant, respondentque
 Hebræis צרה וצוקה, ut apparet ex Græco Esaia XXX. 6. Vox ἑλπίσως ὑβί-
 que obuia: vox συνοχία & Esaia. VIII. 21: & infra VIII. 35. II. Cor. VI.
 4. XII. 10. συνοχρεῖσθαι Esaia. XXVIII. 20. & alibi. Alibi συνοχρεῖσθαι plus est
 quam ἑλπίσθαι. Latini quoque angustias pro miseria dicunt.

ὅτι πᾶσαι ψυχὴ αἰσχροῦ τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν] Anima hic pro perso-
 na sumitur, ut apud Hebræos sæpe. Et operantem malum intellige: quæ
 talem: nam mutata hominis vita mutatur & Dei decretum, Ezech.
 XVIII.

Ἰουδαίῳ πρῶτον καὶ Ἕλλησι] Sicut in privilegiis Iudæum præposuerat I.
 16, sic & eundem præponit in pœnis: id enim exigit ratio, ut qui plus
 accipit, eò plus crucietur, si beneficio non responderit. Apertius est iudi-
 cium voluntatis Dei in lege diuinitus scripta & prohibente homicidia,
 adulteria, furta, aliaque huiusmodi, quam in sola collectione rationis.
 Bene Augustinus de vera Religione cap. 6: *Lex prohibens omnia delicta
 cōngeminat: non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam veti-
 tum committere.* Quò pertinent ea quæ habebimus infra IV. 15. v. 13. Vnde
 non longe abit illud Taciti Annalium III: *Si velis quod nondum vetitum
 est, timeas ne vetetur: at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra,
 neque pudor est.* Quanquam autem quæ hic dicuntur, ad pœnas vitæ alterius
 proprie pertinent, tamen voluit Deus etiam in antecessum conspicuis si-
 gnis ostendere seueritatem suam aduersus contumaces, Romanos quidem,
 immittendo tyrannum pessimum, deinde bella ciuilia valde cruenta: Iu-
 dæos autem, euellendo eos funditus à patrio solo euerfa república & cultu.

10. δέξα ἢ καὶ πᾶν] accipe ut supra 7.

καὶ εἰρήνη] bonà omnia. Hebræi enim ea omnia pacis nomine comple-
 ctuntur.

πάντα καὶ ἐργαζομένου τὸ ἀγαθόν] nempe ex animo diuinitus purgato.

Ἰουδαίῳ πρῶτον] quia primas in retributione ferent.

καὶ Ἕλλησι] Ἕλλησι hic intelligit τὸν σιλόμωρον, quales paucos fuisse supra
 diximus: fuere tamen semper aliqui imitatores Melchisedeci, & Iobi,

& Iethronis, & Naamanni. Vide Act. x. & xvii. 4. Vide & quæ diximus hac de re lib. i de Iure Belli ac Pacis, & in Annotatis ad eum locum.

11. οὐ γὰρ ἐστὶ προσωπολήψια ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ] προσωπολήψια Rabbiniis מִשְׁפָּחַת פְּנִים 18. x. 34. Eadem sententia quæ Act. x. 34. desumpta ex 11. Paralip. xix. 7. Est idem sensus & Deut. x. 17. Personam respicere dicitur qui in iudicio, aliud respicit quam quod in iudicium venit. Deus cum homines iudicat, non originem respicit, sed actiones. Eph. vi. 9. Colos. iii. 25. 11. Petr. i. 17. In beneficiis distribuendis aliquid interdum origo valet, in iudiciis diuinis nihil.

12. ὅσοι γὰρ ἀνόμους ἡμῶν] legem hic vocat eam quæ à Deo voce, aut scripto publicata est. ἀνόμους hic valet תּוֹרַת קַדְשׁ, id est, cum legem talem non haberent: id culpam non tollit quidem, sed minuit Luc. xii. 43. 48. infra 1 v. 15. v. 13. & in hoc statu erant Gentes, quos Græcos à parte Iudæis notiore appellat. Par diuisio hominum in τοὶ ὑπὸ νόμον & ἀνόμους reperitur 1. Cor. ix. 21.

ἀνόμους καὶ ὑποταύταις] ὑποταύταις dicuntur quicunque villo modo à vita illa post hanc beata excident, cui opponitur σωζέμενοι. vide Ioan. x. 28. infra xiv. 15. 1. Cor. i. 18. viii. 11. 11. Cor. ii. 15. 1 v. 3. 11. Thef. ii. 10. Hoc est quod mystice significatur per legis נִכְרָת. ἀνόμους καὶ ὑποταύταις, id est, minus punientur, ait Chrysostomus 11. de Ieiunio.

καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἡμῶν] id est, cum legem talem haberent. Ita καὶ sæpe ponitur Hebræis & ἐν nostris, vt Matth. vi. 22. xvi. 27. xxv. 31. 11. Cor. xiii. 4. 11. Tim. i. 13. ideo quod hic & 111. 19 dicitur ἐν νόμῳ, infra 14 explicatur ἔθνη νόμον ἔχοντα. Peccare hic intellige non in significato illo laxissimo, sed restrictiore & eminentiore, quo sensu per Deum regeneriti negantur peccare.

ὅτι νόμον κειθήσουσιν] grauib. suppliciis addicentur, lege eos conuincente, quam non obseruauerunt etiam in potissimis & facillimis obseruatu. Moses eos accusabit: Ioh. v. 45. æquum non erat vt si quorum crimina ad notitiam non peruenissent aut alio aliquo modo effugissent iudicum seueritatem, pœnas effugerent. Quare talium se ultorem Deus ipse in lege promiserat. Leuit. xvii. 10. xxxii. 2. 3. 5. 6. 17. Hæc autem ultio non semper in hac vita expletur, sed sæpe reseruatur in diem iudicij, vt sequitur infra 16.

13. οὐ γὰρ οἱ ἀνεργαὶ τὸ νόμον] Parum refert memoriter discere præcepta, nisi re impleantur. Par sententia, sed ad Euangelium applicata, Iac. i. 22. Sic de Chrysippi libris Epictetus: Ζητῶς οὐκ τὸν ἐξηγούμενον • καὶ μέγχι πούτῳ εὖπω σημειῶν οὐδὲν • ὅταν ᾗ εὖρω τὸν ἐξηγούμενον, ἀπολείπειται χεῖρας τοῖς παρηγελμένοις. τὲτο αὐτὸ μόνον σημειῶν ὅτι • ἀνὴρ ᾗ αὐτὸ τὲτο τὸ ἐξηγῶμαι θαυμάσιον, τί ἄλλο ἢ γραμματικὸς ἀπετιλέσθω ἀντὶ φιλοσοφίας, πάλιν γὰρ δὴ ὅτι ἀντὶ Ὁμήρου Χρύσιππον ἐξηγούμενος; μάλλον οὐκ ὅταν τις εἴπω μοι, ἐπαναγῶμαι μοι Χρύσιππον, ἐρυθραῖον ὅταν μὴ δύ-

Bb iij

καὶ ὁμοία τὰ ἔργα & σύμφωνα ἐκτελεῖεν τοῖς λόγοις. Cui explicando Simplicius illud citat Demosthenis : οἷς ἅπας λόγος , καὶ ὅτι τὰ ἔργα , καὶ αὐτὸν π. φαίνεται & κενόν. Seneca :

*Quid leges sine moribus
Vana proficiunt?*

Iosephus : οὐ γινώσκει δι' ἄλλο , ἀλλὰ & τὰ περὶ νόμον πρᾶξις. Nemo agrotus eo solo sanabitur quod Hippocratem legat. Hæc verba & quæ sequuntur usque ἐν ἡμέρᾳ, esse παραδειγμα complures monuere.

δικαιοσύνη καὶ θεῷ] iustitiam eam habent quam Deus æternis præmiis repensat. Vide supra i. 17. Refellitur hic pestilens Rabbiorum sententia, docens omnem qui Iudaismum profitetur, quomodocunque vixerit, partem habiturum in futuro seculo. Hanc sententiam sic exprimit Iustinus : ὑπολαμβάνοντες ὅτι πάντες τοῖς ἑσπέραις ἢ ἡμέραις τῷ Ἀβραάμ οὖσι , καὶ ἀμύπητοι οὖσι & ἀπειθείς πρὸς τὸν Θεόν , ἡ βασιλεία ἡ αἰώνιος δόξα ἔσται.

ἀλλ' οἱ ποιῶντες τὸν νόμον δικαιοσύνηται] Hic δικαιοσύνηται idem est quod in præcedenti membro δικαιοί εἰσι, id est, ἰσχυροί in Kal. Iusti nempe coram Deo, ut & præcedentia & sequentia euincunt. Intelligenda autem & hic conditio quæ modo de gentibus subintellecta est, nempe ex mundo corde, ut diximus supra 10. במצותיהם יקדשו, qui se sanctificant in præceptis, ut loquuntur Hebræi. Deus spiritum suum dat iustis: eum non dabat Hebræis manente adhuc lege nisi ἀμύπητοι secundum legem. Nam sine tali studio iusti non erant. Luc. i. 6. Quibus autem nunc non dat spiritum suum, eos certos non facit vitæ æternæ. Infra dicit iustitiam quæ coram Deo valet non contingere ex lege Moysis, nempe distincta ab iis officiis quæ etiam ante legem requirebantur.

14. ἅπαι γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα] ἔθνη, id est, ἔθνη vel ἔθνη quomodo Iudæi vocant gentes alias. Non habentes legem, interpretare ut supra 12.

φύσις καὶ τὸ νόμον ποιῶν] φύσις hic, cum νόμος opponitur, non significat ingenium prava educatione corruptum, sed usum rectum rationis cuius facultas homini agnata est: neque omnia Dei auxilia excludit. Sic τὸ δικαιοσύνη καὶ τὸ δικαιοσύνη distinguunt Aristoteles, ac Iurisprudenti ius naturale ac civile. Sic & i. Cor. x. 14. Adde hic quæ ex Iosepho, Iustino, & Clemente attulimus ad Matth. v. 17. τὸ νόμον intellige illa quæ & natura & lege præcipiuntur, ut, Non occides, Non moechaberis, Non furaberis. Si hæc nosse Iudæis sufficeret, sufficeret & gentibus, quanquam hæc ductu rationis, Iudæi etiam legis præscripto id perceperant. At gentibus id non sufficit. Ergo nec Iudæis. οὐ γὰρ περὶ πολλῆς ὁ Θεός, ut præcessit.

αὐτοὶ νόμον μὴ ἔχοντες] repetitum. maioris evidentiae causa, ex eo quod præcesserat. Et nota neutro nomini reddi masculinum constructione ea quæ dicitur καὶ τὸ ἀμεμώμενον, ut Matth. xxviii. 19. Act. xv. 17.

ἐκαστὸς εἰς τὸν νόμον] id est, sibi id præstant quod lex Iudæis. Et est hic παραδειγμα

simul & ὁξύνουσιν. Simile ὁξύνουσιν infra 25: ἡ ἀπειτομή σου ἀπεθυσία γέγονεν. Est & μεταλήψις, quia causa nominatur pro effectu, quamvis ex alia causa procedente.

15. οἱ πρὸς ἀνδραγαθίαν] vitæ innocentia scilicet.

τὸ ἔργον τὸ νόμον] id est, id quod lex in Iudæis efficit, nempe cognitionem liciti & illiciti. Legis virtus est imperare, vetare, permittere, punire, ait Modestinus. Chrysippus, ait νόμον εἶναι ἀποστακτικὸν μὲν ὅν ποιεῖται, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὅν μὴ ἀποστακτικόν· quæ verba & Philo usurpat, &, ut iam videbimus, Origenes.

γραπτὸν ἐν ταῖς καρδαίαις ἀνθρώπων] Est quidem hæc non scripta sed nata lex, ut Cicero ait pro Milone: sed eleganter Apostolus, quia lex Dei scripta erat in tabulis, hanc scriptam dicit in corde, hoc additamento translationem mitigans. Planeque idem loquendi genus usurpat Dion Chrysostomus ἐπὶ Ἰδοῦ, sub quo nomine etiam ius Naturæ comprehendit. In corde Adami scripta fuisse præcepta, בְּרָא יְהוָה אֵת הֶעֱבָרִי אֵת הֶעֱבָרִי ait Hebræus Gedalia Schab-scheleth. Origenes verbis quæ in philocaliam relata sunt: ὅτι ἡ ταῦτα λέγει γὰρ νόμος ὁ καὶ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐνσταταρμένους τῇ ψυχῇ, καὶ οὐκ ὀνομαζέται ἡ γραφή, εἰς γραμμένους τῇ καρδίᾳ λόγος, ἀποστακτικὸς μὲν ὅν ποιεῖται, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὅν οὐ ποιεῖται. Tertullianus aduersus Iudæos: Denique ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis, legem fuisse contendo non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, & a Patribus custodiebatur. Nam unde Noë iustus inuentus, si non eum illa naturalis legis iustitia præcedebat? unde Abraham amicus Dei deputatur, si non de equitate & iustitia legis naturalis? Idem de Corona Militis: Quæris igitur Dei legem? habes communem istam in publico mundo, in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet provocare ut cum in velamine ponendo, nec natura nos, inquit, docet? ut eam ad Romanos naturā facere dicens nationes ea quæ sunt legis & legem naturalem suggerit, & naturam legalem: Sed & in priore Epistola: naturalem usum conditionis in non naturalem masculos ac feminas inter se demutasse affirmans retributione erroris in vicem pænæ, utique naturali usui patrocinatur. Hierocles ad aureum carmen: Ταῖς δὲ ψυχῇς ποτεταῖς οἷα ἐπιφέρειται, διότι ἀποστακτικὸν εἶναι καὶ ἀποστακτικὰ τὰ ὅρδον λόγου ὅν φύσις ἐπὶ τῇ καὶ εἰς γρηγορήσαντων αὐτῇ. κατὰ τὴν αἰσθητικὴν ψυχὴν δὲ ἀποστακτικὸς ὅν ποτεταῖς. περὶ τῆς αἰσθητικῆς δὲ ἀρδὸν λόγου ἐν αἰσθητικῇ τὸ καὶ τὸν ἀποστακτικόν, ὅν οἱς μὲν αὐτῇ ἀποστακτικὸν κελίον διχάως, καὶ τὸν ἀποστακτικόν σφοδρικῶς, καὶ ὅλως δὲ κατὰ τὴν ἀρδὴν ὅλως ἐπὶ τῇς ἀποστακτικῇ ἐν οἷς ἀποστακτικῇ ὅλως. Et alibi: Ταῦτα τῇς κρίσεως ἀρχὰς κυριαρχίας ἀποστακτικῆς, τὴν ἀγαθότητα τὴν Θεοῦ, τὸν τὸ ἀπὸ ταύτης νόμον δὲ ἐν αὐτῇ ἀποστακτικῇ μέμνον ὅρδον νόμον, καὶ ὡς τὸ πᾶν ἐνοικεῖ τὸν ἀποστακτικόν. Rursus alibi: Κινδυνεύει γὰρ εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀποστακτικὴν ἢ ἀποστακτικὴν ψυχὴν ὅλως τῇς οἷς καὶ μὴ εἶναι ἀποστακτικῇ (ita enim legi debet) τῇ δὲ εἰς τὴν καὶ φύσιν ἀποστακτικῇ ἀπὸ τῆς οἷας τῆς αὐτῇ ἐπὶ τῇ καὶ ἀποστακτικῇ κατὰ τὸν τὸν ἀποστακτικόν τὴν ἀποστακτικῇ ἀποστακτικῇ.

συμμετρικῶς αὐτῇ τῇς σιωπῆσεως] id est, ἀποστακτικῇ. Nam συμμετρικῶς protestari etiam Plato usurpat, quia qui testimonium perhibet, causam ali-

cuius adiuuat. sic & testificari dicitur συμμάρτυρεσθαι Iecrem. XI. 7.

καὶ μετὰ αὐτῶν ἄλλων τῶν λογιστῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπολογουμένων] Philo libro peiorem insidiari meliori: οὗτος ὁ ἀνθρώπος ἐν ἐκάστῳ τῇ ψυχῇ χυδαῖαν, τότε μὲν ἀρχὸν καὶ βασιλεὺς διεκρίσκει· τότε δὲ δικαστὴς καὶ βεβαδύτης τῆς καὶ τὸν βίον αἰώνων. ἔστι δὲ ὅτε μάρτυρας καὶ κατηγοροῦν λαβὼν ἄξιον ἀφαιρῶς ἡμᾶς ἐνδοξάζει ἐλέγχει, μηδὲ δεῖναι τὸ σῶμα εἶναι, ἀναλαμβάνοντος δὲ καὶ ἐπισομίζοντος τὰς τῆς σωτηρίας ἡμέρας καὶ ἐκείνου καὶ μὴ ἀφύπνιστος ὁρῶν γλώττης ἐπὶ τῇ. Et postea ad quaestionem cur Cainum Deus interrogauerit respondet: ἴν' ἢ μέλλουσα καὶ ἀποκρίσθαι ποιεῖται ψυχὴ δὲ ἐαυτῆς ἐλέγχει τὰ πρὸς ὧν εὖ ἢ κακῶς ἀποφαίνει, μήτε κατηγορεῖ, μήτε συναγωνιστὴν χρομήν ἐπὶ τῇ. Et de linguarum confusione: πάντες γὰρ οἱ φασκεῖται λανθάνουσιν ἐννοίας πρὸς τὰ καὶ λήσιν τὸ θεῖον ἀδικουμένης, μήτε τὸ δίκαιον ὑφέξον εἰσάγειν ἡρώτων ἀνακρίσασθαι. Hierocles: ἐνταῦθα γινώσκοντες τὰ λόγου τῶν ὅλων ὡς ἀγαθὰ καὶ κακά αἰσθάνονται ἀποφασίζοντες μοι τιτὼ γινώσκω, ἵνα πρὸς ἑστὶν ἡ ψυχῆς δικαστικῇ πρὸς ταῦτα ὡς πρὸς θεῖους νόμους ἀποβλέπων, ποιῇ μὲν δὲ ἢ κακῶς πεπραγμένων τιτὼ ἐπίκρισιν· πόθεν γὰρ ὁ ἐπιλογισμὸς ἐξ ἑστὶν μὲν ἐργασμένων ἡμᾶς ἐπισκοπῇ, χρῆσθαι δὲ πρὸς τὸν ἐπὶ τῇ, εἰ μὴ ὁ ἀπολογισμὸς νόμους πᾶσι λαβοὶ καὶ οὐ πρὸς τῇ τιτὼ ζῶντα ἔσται, καὶ πρὸς τοῖς τὸ τῇ σωτηρίας ταμίον, ὡς πρὸς πᾶσι σκοπὸν, ἀποδίδουσι τὸ ὅλον ἡμῶν βίον. Horatius:

— Hic murus aeneus esto:

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Iuuenalis:

— Cur tamen hos si tu

Euasisse putas, quos diri conscia facti

Mens habet attonitos & surdo verberare cedit,

Occultum quatiente animo tortore flagellum?

Pœna autem vehemens & multo seuior illis

Quas & Cadrius gravis inuenit & Rhadamanthus,

Nocte dieque suum gestare in pectore testem.

Et mox:

—quod fas

Atque nefas tandem incipiunt sentire peractis

Criminibus.

Cui simile Taciti illud: perfecto demum scelere magnitudo eius intellecta est.

Egregie hanc conscientiae vim depingunt Poëtæ in Oreste qui Menelao apud Euripidem querenti:

Ὅρεσα Τληπόλεον πῶς σ' ἀπόλλυται νόσος;

respondet:

Ἢ σῶσις, ὅτι σῶσις δὲν ἐργασμένος.

Est & hoc Menandri non spernendum:

Ὁ σωστικός αὐτὸς π, καὶ ἢ θεοσώπαιος,

Ἢ σῶσις αὐτὸν διδόντων τῇ ποιῇ.

μετὰ αὐτῶν] hoc est vicissim, siue alternante sententia. sic de Nabuchodonosore legimus Dan. v. 6. οἱ ἀπολογισμοὶ αὐτοῦ διαλέγοντο αὐτὸν. Muso-

nus

nus autem apud Gellium v. 1. *Varios adeo vultus disparilesque sensus gerat perinde ut cum conscientiamque eius affecerint, utrarumque animi partium, aut sincerarum, aut agrarum philosophi pertractatio.*

16. ἐν ἡμέρᾳ ὅτε καὶ ἐπὶ αὐτῷ] Absoluta παρένθεσις, redit Apostolus ad illud quod dixerat, καὶ ἐπὶ αὐτῷ & ei suum tempus assignat. Est autem positum ὅτε pro ἐπὶ sicut cum Latini dicunt *habebat domi unde disceret*, id est, ex quo. Et in Manuscripto pro ὅτε hic est ἢ sensu eodem.

καὶ κρυπτεῖς αἱ ἀνθρώπων] id est, καὶ κρυπτεῖς, ἑρμηνεύ. Sic & 1. Cor. iv. 5. Thales interrogatus ecquis Deo latere posset male agens, dixit, nē cogitans quidem:

Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum,

Facti crimen habet.

ait Iuuenalis, probans hoc ipsum historia de Herodoto deprompta.

καὶ τὸ διαγέλιον μὲν ἔσται τοῦ Θεοῦ] Id est, per Iesum Deus iudicabit de hominum factis ac cogitatis, plane sicut ego hoc omnibus populis annuntio. Vide Act. x. 42. xv. 31. 11. Tim. iv. 8. Locutio illa καὶ τὸ διαγέλιον μὲν pari sensu est 11. Tim. 11. 8. Bene autem hic Evangelium interposuit, quia sola ratione constare non poterat per quem Deus esset iudicaturus. Huic autem veritati Paulus fidem adstruebat miraculis.

17. Ἰδοὺ σὺ Ἰουδαῖος ἐπινομάζῃ] quod nomen erat religionis eo tempore & significabat μονόθεον, vnius Dei cultorem, qui non modicus honos. Vide infra 28. Simul alluditur ad vocis originem. Philo de Allegoriis : καὶ μὲν τοῦ ἐξουσιολογῆσαι ὁ Ἰουδαῖος ἀμβολοῖ : quod & mox eodem libro repetit. Et libro de Plantatione : καλεῖται ὁ Ἰουδαῖος ὅτι ἐρμηνεύει καὶ ἐξουσιολογῆσαι. Ideo Ioannes in Apocalypsi negat eos reverā esse Iudæos, qui se sic appellabunt 11. 9.

καὶ ἐπαπαύσει τὰς νόμους] inniteris νόμῳ. nam πῶν vertitur ἐπαπαύσεις vt Ezech. xxix. 7. Eundem sensum habet πῶν Esai. xl viii. 2. quod per αἰτησιεῖς vertunt LXX. Multum præsidij in eo ponis quod legem habeas à Deo datam. vide infra 23.

καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ] in eo multum tibi places quod vnum verumque Deum noris. Respici videntur verba Esaiæ xl v. 25:

18. καὶ γνώσκεις τὸ θέλημα] quid Deus fieri velit non ex rationis nudæ collectione, sed & ex libris Moysis & prophetarum didicisti.

καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα] sic & Philip. i. 10 : αἵς τὸ δοκιμάζον ἀμὰς τὰ διαφέροντα. vterque locus respicit ad locum legis de fissis vngulis, cuius mysticus sensus est scilicet, distingui à nobis debere licita & illicita, quæ multos fallunt arcto limite. Sic eam legem explicat Philo libro περὶ γαργίας, additque id non sufficere, nisi & ruminemus, id est, ostendamus nos meminisse ubi opus est. Barnabas non longe abit cum τὰ διήγηται interpretatur, approbante & Alexandrino Clemente Strom. v, τοῖς μαλεπόντας ὁ ἐλά-
τοι δὲ δόγμα ῥήματος. Idem Barnabas hoc præceptum refert ad cognitio-

nem vtriusque seculi, ut & Origenes ad Leuit. XI.

κατηχούμενος ἐκ τῆ νόμου] quippe à prima ætate edoctus ex lege, illa scilicet discrimina liciti & illiciti, ut hic recte sumit Syrus. κατηχῶν est *עמשה* κατήχους *אמשה* Rabbinis. Habes hoc verbum Luc. I. 4. Act. XVIII. 25. I. Cor. XIV. 15. Gal. VI. 6.

19. πέποιθάς τε] tibi ipse persuades. Rabbinos præcipuè compellat, qui & פקחים *Hebræis*, id est, videntes.

σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τοῦ πλῶν] te esse à quo omnes gentes doceri possent. ut bene exprimatur hæc persuasio, Iudæis hic ascribuntur, ex ipsorum iudicio, tituli magnificentissimi, gentibus vilissima nomina. Re ipsa Deus illis Iudæis dicere poterat: *Quis cæcus nisi seruus meus?* ut est Esai. XLII. 18. & ὁδηγὸς τοῦ πλῶν Matth. XV. 14. Nam & si quos ex gentibus faciebant profelytos, eos nihilo faciebant aut institutione sua aut exemplo meliōres, imo peiores etiam ob inanem in ritibus fiduciam. Matth. XXIII. 15.

ὥς ἥρ' ἐν σκότει] Multis verbis rem eandem exprimit Apostolus. Respicit autem locum Esaiæ XLV. 6. quem Iudæi etiam nunc interpretantur de semetipsis multos facientibus profelytos: & Rabbini ipsis vocantur, lux mundi.

20. παρὰ δὲ τὴν ἀρετὴν] מורה נבוכים quo titulo librum inscripsit Maimonides.

διδάσκων νηπίων] מרקק עוללים. infantes intellige hic νοσφύτους in Iudaismo. Sic I. Cor. III. I νήπιος, qui νόφυτος I. Tim. II. 6.

ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῇ νόμῳ] μόρφωσις, vel, ut Aquila loquitur, μόρφωμα est forma rei quæ conspicitur, *אמת* aut *תכנית*, & ita sumitur II. Tim. III. 5. Transfertur ad animum significatio, quia rerum quas discimus velut figuræ ei imprimuntur, eæque res dicuntur id nobis μορφοῦν Gal. IV. 19. Sic verbum *אמת* vertitur μορφοῦνται Esai. XLIV. 13. & I. Sam. XXVIII. 14 γνώσις. formam honesti, formam veri boni dixit Cicero, mentes formare studiis Horatius, artibus informare ætatem Cicero. τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας pro τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας: formam notitiæ de ea veritate quæ est in lege. Nihil detractum legi vult Paulus, agnoscit eam esse veram, id est, verè à Deo datam.

21. ὁ οὐκ διδάσκων ἑαυτὸν οὐκ διδάσκεις] Est *πλοκή*. nam docere secundo loco significat semet ad faciendum excitare. dicebant, & non faciebant Matth. XXIII. 3. Conueniebat illis prouerbiū:

Ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἔλκεσι βρύων.

Cui simile est Luc. IV. 23. Philemon eum sensum sic explicat.

—Οὐκ ἰατροῖς οἰδ' ἐγὼ,

Τ' πρὸς εἰκαστίας τοῖς νοσοῦσιν εὖ σφόδρα

Πάντας λαλοῦντας, εἴτ' ἐπ' αὐτὸν πάλαισι π

Αὐτοῖς ποιουῦντας πάντ' ὅτ' ἐκ εἰωνότα.

Iosephus in sua allocutione ad Iudæos quæ est Belli Iudaïci v. 26: ὑμῶν

ὅτι ἡ ἀλαζονεία ἐκ τοῦ νόμου πείσσει;

ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτει κλέπτεις] κηρύσσειν est palam aliquid docere, vt Matth. III. 1. IV. 17. X. 27. in Syriaco ܝܪܝܬܝܢܝܢ. Infinitiuum illud κηρύσσειν hic valet pro gerundio. Furari & vetus & frequens inter Hebræos Psal. L. 18. Prou. XXIX. 24. Cùm hæc scriberet Paulus, recens erat memoria Asinæi & Asilæi in Babylonia Iudæorum, ad quos ingens multitudo confluxerat, qui omnes non nisi ex rapto viuebant. Iosephus Antiq. XVII. 12. Non multò post sacerdotalium familiarum principes fraudatis minoribus sacerdotibus decimas sibi totas abstulere. Iosephus XX. 6. & exorti ficarij rapinis vbique grassantes. Iosephus XX. 7. Iosephus quoque dicto loco de Bello V. 26 κλοπὰς καὶ ἀρπαγὰς Iudæis exprobat.

22. ὁ λέγων μὴ μοιχεύει μοιχεύεις] Et hoc vitium non minus frequens ab antiquo, vt apparet dicto iam Psalmi loco. Ierem. V. 8. Malach. III. 5. Thalmudici libri ostendunt plurimos Rabbinos huic & affinibus vitiiis illigatos fuisse, Akibam, Meirum, Chaninam, Eleazarum. Hi fructus fuere fiduciæ in solis ceremoniis collocatæ. Iosephus inter crimina quæ popularibus suis dicto loco exprobat ponit & μοιχείας. Et libidines Magistrorum inter Iudæos attingit & Iustinus cum Tryphone disputans.

ὁ βεβηλωμένος τὰ εἰδωλά] εἰδωλά proprie sunt imagines: sed eam vocem vsurpant Iudæi Hellenistæ cum de diis Gentium agunt, quia imagines tantum eorum existunt, res non existunt. Eosdem deos vocabant βεβηλωμένους, qua voce verti solent Hebrææ voces אלהים, אלהים, שמים, תועבות. Vide quæ dicta ad Matth. XXIV. 15.

ἡεουλαίς] Non multum distat falsos deos colere & verum spoliare, quod faciebant sacerdotes non offerendo ex prouentibus ea quæ lex Dei ipsis præcipiebat aut certe non qualia oportebat. Malach. I. 8. 12. 13. 14. III. 10. vbi dicta vide. Iosephus dicto loco ait Templum ab Iudæis multis modis profanatum.

23. ὅς ἐν νόμῳ κενυχάσαι] vt supra 17. ὅς τῆς ὁδοῦ αἰσίου τὸ νόμον τὸν θεὸν ἀπημάρις] Παράβασις est ἕως, notabilis violatio legis. Est autem αἰνήσιον valde ἐμφανὲς. Deum de cuius lege gloriamini, quantum in vobis est, ignominia afficitis.

24. τὸ γὰρ ὄνομα θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι] Non allegat loca, nempe nota Iudæis quibus hæc scribuntur Esaiæ LI. 15. Ezech. XXXV. 1. 20. vbi est שׁוֹרֵק שׁוֹרֵק אֶת הַלֵּל עֲבָדָיו לְבַלְלָם בְּדִבְרֵי שׁוֹרֵק. Dicebant gentes, ecce qualis religio quæ talem vitam parit? Error, ὅτι τὸ μὴ ἀποκρίσθαι αἰτιον.

25. ὡς τοιαῦτα γὰρ ὠφελεῖ] vt pars obedientiæ legalis quæ se solutos videndum intelligebant Iudæi: nec id vrget Paulus.

ἐὰν νόμον παραστή] verè dixit Origenes vocem νόμον variè vsurpatam epistolam hanc obscuriorem facere: verum ea ambiguitas ex præcedentibus & consequentibus distinguenda est. Hic, ex iis quæ præcessere commate

Cap. II.

14, apparet intelligi illa præcepta quæ perpetuam ac naturalem in se honestatem continent, & ex illo fonte in legem etiam Mosis deducta sunt, ut Deum cole, ne furator, ne mœchator. subintelligendum præterea, si hæc facias animo bene emendato sine quo nulla opera Deus probat, ut iam ante vidimus.

ἰαν ὃ παλαιὸς νόμος ἔστι] nempe in graviore illis quorum exempla iam posuerat. παλαιὸς νόμος Ezech. XVIII. 10 secundum Symmachi versionem, id est, Legirupa.

ἢ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν] non plus tibi proderit quam si præputium adhuc haberes. Est idem loquendi genus quod supra 14. planeque idem est ac si dixisset, ἢ περιτομή σου εἰς περιτομὴν λογισθῆσθαι, sicut iam loquitur Paulus in opposito membro. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc epistolam. Quod Græci dicunt ἀκροβυστία & Latini præputium, quasi περιπόδιον, id Hellenistæ dicunt ἀκροβυστία Gen. XVII. II. 14. 23. 24. 25. XXXIV. 14. Exod. IV. 25. Levit. XII. 3. Ios. V. 3. I. Sam. XVIII. 25. 27. II. Sam. III. 14. Ierem. IX. 24. I. Marci I. 17, à nomine ἀκροβυστία quod significat summa parte obstructum, unde & verbum fit ἀκροβυστία Levit. XIX. 23.

26. ἰαν οὐκ ἢ ἀκροβυστία] Est hic synecdoche partis pro toto. nam per præputium homo intelligitur qui præputium in se habeat. Sic infra III. 30. IV. 9. XV. 8, περιτομή est homo circumcissus.

τὰ διαμύματα τῶ νόμου] Apostolus hic explicat quid modo intellexerit per νόμον, nempe τὰ διαμύματα quod verti διαμύματα solet, nec ab interpretibus tantum, sed & à Iosepho, & ubi accurata locutio servatur, significat ea quæ suapte natura honesta sunt, ut diximus Luc. I. 6. & lib. I. 9 de Iuro Belli ac Pacis.

φυλάσσει] sedulo observet, ut Matth. XIX. 20. Act. XXI. 24. Gal. VI. 13. & subintellige rursus, corde mundato, quales olim Iethro, Naaman, forte & Cyrus, & Darius: Postea centuriones duo in Evangelio & Actis, alique multi.

οὐχ ὡς ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθῆσθαι] tantundem illi valebit status incircumcissus quantum alteri qui circumcisioni obligatus est, aut obligatum se putat, status circumcissus. Idem ins Actio quod Titio.

Tros Tyriaque mihi nullo discrimine agitur.

καὶ κείνῃ ἢ ἐν πόσει ἀκροβυστία] κείνῃ, id est, comparatione sui tuam culpam cunctet. sic Ninivitar & regina Saba κατὰ κείνους damnabunt Iudeos Matth. XII. 42. ubi dicta vide. sic Noe κατὰ κείνους τὸν κόσμον Hebr. XI. 7. ἐν αἰσῶσι hic dictum ut supra. ὅς τις εἰδώς &c. per πόσιν intelligitur rectus usus rationis ut supra 4. Sensus est: Præputiatus is qui rectam rationem ducem sequitur. Nec aliter hic accipit Syrus.

27. ἰαν τὸ νόμον παραδίδωμι] id est, τὰ διαμύματα τῶ νόμου. & πλεον̄ hic idem quod modo παραδίδωμι, id est, effectum dare. Nam παραδίδωμι Hebræum per πλεον̄, ὁππότε, verti solet.

οὐδὲ ὁ δὲ γραμματος καὶ περιτομῆς περιβαλὼν νόμος] Hic δὲ idem est quod modo ἐκ vel ἐξ, & supra 7 καὶ : id est, significat adiunctum : & potest per præpositionem *cum* exprimi, ut & infra IV. II. XIV. 20. II. Cor. III. III. Te qui legem violas cum habeas & scriptum legis & circumcisionem, Scriptum legis efficaciter dixit, quasi diceret, lex tibi nihil aliud est quam scriptura. Ostendis eam te habere legendo, non agendo. Ες νομικὸς, non νόμμος. Sic ferme vim ac potestatem legis verbis opponit Celsus Iurisconsultus. Cassiodorus : *Legem facere non est verba legis exterius sequi, sed mentem (scilicet) intentionem legis obedienter implere.*

28. οὐ γὰρ ὁ ἐν φανερῷ Ἰουδαῖος ἐστὶ] construendum hoc cum eo quod sequitur : οὐδὲ ὁ ἐκ πατρὸς καὶ οὐκ ἀπὸ θεογονίας, ἀλλ' ἐκ θεοῦ. Non is qui exterius Iudæus est, utique is est quem Deus (de hominum iudicio hic non ago) probat ac laudat. Incipit hic שרר more Hebræo, id est, sensum mysticum sensui vulgari opponere. Non multò aliter Arrianus Epictetorum II. 1: λόγῳ Ἰουδαῖος, ἔργῳ ἄλλο τι. Iudæus palam is est qui à Iuda originem ducit, eaque gloriatur Esai. XLVII. qui se talem ostendit fimbriato habitu, de quo egimus Matth. IX. 20.

οὐδὲ ἡ ἐν φανερῷ, ἐν σαρκὶ περιτομή] Illud ἐν φανερῷ exponit per ἐν σαρκί, id est, quæ, si inquisitio fiat (ut olim post Antiochi tempora) in ipsa carne aspici potest. Non ea est quam Deus præcipue aut necessario probat. Sic & Ephes. II. II. τῆς λειτουργίας περιτομῆς ἐν σαρκί.

ἀλλ' ὁ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖος] Loquitur sic & Rabbi Israël. Deus, ut mens æterna & optima, mentem potissimum spectat. ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖος id est, qui intus in corde Deum agnoscit καὶ ἐξομολογᾷται. Alluditur enim ad originem nominis, ut supra diximus 17. & apparet Apoc. 11. 9.

Si Deus est animus, nobis ut carnalia dicunt,

Hic tibi præcipue piura sit mente colendus.

Vide quæ diximus ad Iohan. IV. 24. & in prolegomenis ad dicta poetica ἐ Stobæo & ad lib. IV. de veritate Religionis Christianæ. ἐ κρυπτῷ, id est, in corde. Sic explicatius τὰ κρυπτά ἐ καρδίας I. Cor. XIV. 25. II. Cor. 34. 2. Sic & τὰ κρυπτά, id est, cogitata, supra 16. & sup. 42.

καὶ περιτομή καρδίας ἐν ἀνθρώπῳ] id est, per spiritum, supple effecit, unde vocatur hæc περιτομή ἀνεργημάτων Col. II. II. quæ facit ut per spiritum Deo servietur. Philip. III. 3. Hæc est illa circumcisio quam & ipsi Prophetæ exigunt & à Deo expetendam doceat Deut. 10. 16. xxx. 6. Ierem. IV. 4. Philo libello de circumcisione notat τὴν καρδίαν ἀμειψῆσαι τὴν περιτομήν ἐν τοῖς μέσσοις. additque circumcisionem illam exteriorē ἀμειψῆσαι τῇς ἐν τῇ καρδίᾳ ἐν τοῖς μέσσοις. In libro vero de sacrificiis & hoc addit : περιτομὴν τὰς ἐν τῇ καρδίᾳ ἐν τοῖς μέσσοις. πᾶσι δὲ ἐστὶ τὰς περιτομὰς φύσις τὴν ἡγεμονικὴν, αἱ αἱ ἀμειψοὶ τῇ πᾶσιν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐν τοῖς μέσσοις. ἐστὶ δὲ ὁ καρπὸς ψυχῆς γυναικὸς ἐφύλασται, ἀφαιρεσὶν καὶ οὐκ ἀποκρίσθαι.

οὐ γραμμάτων] non ea præcipue quam legis scriptum præcipit. Plutar-

chus Numa, ὡς οὐ χαλῶς ἐν ἀφύργοις γραμμασι φορουμένων τῶν ἀπορήτων • ὃ λογισμὸς φασι μὴδὲ τοῖς Πυθαγορείοις εἰς γραφὴν καὶ ἀπίστα ταῖς συντάξεσιν.

οὗ ἐπαμνος οὐκ ἔξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ] Hæc diximus cum iis quæ hoc & superiori commate præcesserunt connectenda, quomodo & Syrus videtur accepisse. Homines de corde certò non iudicant. Deus id nouit & id præcipue, sicut efficit, ita & laude & præmiis prosequitur. Vide infra IV. 2. IX. 30. 31.

C A P. III.

Ἰ' οὐκ τὸ θεῖον τῆ Ἰσραήλ] עֲתִידָה Ecclesiastæ v i. ii. Obiectio interrogatiue proponitur. Si ita se res habet vt Deus sine ortus discrimine munditiem cordis solam approbet, spirituque suo & consequenter præmio cœlesti dignam iudicet, quid ergo præcipuum habet populus ille quem Deus toties suum peculiariter populum vocat?

ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆ περιτομῆς] עֲתִידָה Gen. xxxv i. 26. Psal. xxx. 10. Si etiam præputiatus Deo mundus esse potest, cur ergo instituta fuit illa exterior circumcisio?

2. πολὺ καὶ πάντα ἔσονται] πολὺ proprie respondet isti θεῖον. at καὶ σύλληψις etiam membro secundo interrogationis. Hoc dicit: Eadem in utroque pietas apud Deum valet, sed vt ad eam perueniat Israëlita siue circumcissus aliquis faciliores habet aditus.

περὶ τοῦ μὲν γὰρ] עֲתִידָה Inchoatio sermonis, vt supra i. 8. vbi similiter μὲν est sine ἀποδοτῶ. Sermonem autem hunc hic non consummat Apostolus, sed differt in caput ix. 4.

ὅτι ἐπιστάθουσιν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ] עֲתִידָה in Puhel, id est, hoc Iudæi habent præcipuum quod illis in custodiam data sunt Dei oracula. Mos est Græcorum passiuæ construere cum eo casu quem regerent actiuæ: quod & nostri scriptorē sæpe sequuntur ac nominatim in passiuo πεινέσθαι. i. Cor. ix. 17. Gal. ii. 7. i. Thess. ii. 4. i. Tim. i. ii. Tit. i. 3. λόγια τοῦ Θεοῦ אֱמֶתֶת אֱמֶתֶת dicuntur recte omnia dicta à Deo profecta, vt Sap. xvi. ii. Syrach. xxxv i. 12. & λόγια ζώντων Αἱ. v i. 38. Sed hic proprie significari videntur oracula Messiam præmonstrantia, quorum indicio Iudæi facilius quam gentes eum agnoscere potuerunt: quod & infra 21. 22 explicatius dicit Apostolus. Vide Pf. cxv i. 38. 58. 16. in quibus locis in Græco est λόγια. ea ipsa sunt quæ sæpe Paulus vocat ἐπαγγελίας tum in hac epistola, tum in illa ad Galatas. Quantum verò hoc sit beneficium, intelligi potest ex iis quæ dicuntur Eph. iii. 2.

τί γὰρ εἰ ἡπίστανται πᾶσι] quasi dicat, quid tum si illi beneficio vsi non sunt? non ideo id beneficium esse desuit. Α' πᾶσι hic, vt Marci xvi. 16. Αἱ. xxviii. 14 significat culpam non communem humano generi, sed

specialem, & Dei ope, si ea non negligatur, euitabilem: de qua rediximus aliquid in Annotatis ad finem lib. II de veritate Religionis Christianæ. Manuscriptus hic habet *ἠπαύθησαν* non male: *ἠντες* autem dixit Apostolus cum dicere potuisset, plerique. Ita solet *χαίρειν τίς*εν. Simile habes infra XI. 17. & Hebr. III. 16.

μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τελευτῇ τῆ Θεοῦ κατάρχεσθαι;] quod hic de Deo vsurpat Paulus, idem de Christo II. Tim. II. 13: *εἰ ἀπιστοῦμεν ἐμείνος πιστὸς μέλει*. Deus promiserat Abrahamo, Isaac, Iacobo posteritatem ipsorum sibi peculiari curæ fore. fecit hoc tum aliis rebus, tum Messiam illis promittendo & præfigurando. Exhibuit talem ipsi eum secuti non sunt, nempe plerique, quomodo totum hoc caput intelligendum est. vide Iohan. I. II. Subintellige: Quid mirum ergo si ad gentes se transtulit?

μὴ ἁποίτοι] Est valde auersantis. *לֹא יִלְכָּד*. Vide quæ dicta Matth. X. 22.

4. *ἡμέθω ὃ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς ὃ ἀθετοῦμεν ψεύδης*] sensus est. Appareat Deus constans in promissis, etiam si vel omnes homines fidem fallant. De hoc comparatiuo genere loquendi egimus ad Matth. V. 18. Esse pro apparere frequens in Hebræorum libris, vt infra 26. deinde verax, pro eo qui sit bonæ fidei: mendax, pro eo qui malæ. Et ita hic sumendas voces ostendunt præcedentia, & collatio illius quem adduximus ad Timotheum loci, vbi *πιστὸς* idem est quod hic *ἀληθὴς*. Et plurimis locis veteris Testamenti *אֱמֶן* & *אָמֵן*, quod proprie *ἀληθῆ* sonat, vertitur *πιστὸς*. Græci & Latini dicunt *ψύδισθαι* & mentiri eum qui fidem fallit. Deut. XXXII. 4 *אֱמֶן אֱל*, in Græco *Θεὸς πιστὸς*, in Latino *Deus fidelis*.

καθὼς γέγραπται] Omnino hoc ad sequentia referendum. Similis locutio Act. VII. 42. XV. 15. & hic supra I. 17. infra IO. VIII. 36. IX. 13. 33. XI. 8. XV. 3. 9. 21. Cor. II. 9. X. 7. II. Cor. VIII. 15. IX. 9.

ὅπως αὐτὸ δικαιωθείς ἐν τοῖς λόγοις σου] sunt ipsa verba LXX interpretum Ps. II. 6. quos & Paulus & Lucas multum sequuntur. *Δικαιωθείς* hic est pro Hebræo *תָּצַד* in Kal, id est, vt iustus appareas. Sic enim id verbum sumi diximus in Prolegomenis ad hanc epistolam, estque id congruens ei quod modo diximus de voce *ἡμέθω*. *ἐν τοῖς λόγοις* pro, in actionibus tuis, Hebræa locutio.

καὶ νικήσης ἐν τῷ κριναδαί σου] LXX & Paulus sensum bene expressere. verbum in Hebræo est *תִּזְכֶּה*, id est, purus appareas. qui autem purus apparet in lite, is vincit. si iudicaris, id est, si homines de te iudicare velint, vt clare hic Syrus. *בְּשִׁפְטֶךָ*, quod est in Hebræo, potest exponi aut *dum tu iudicas* aut *dum aliquis de te iudicat*. nam nomen sæpe apud Hebræos in verbis subauditur, maxime in infinitiuis gerundiue positis. Et posteriorem sensum sicut Græci prætulere, ita & Apostolus. Sensus est. Vocauit Deus gentes ad Euangelium, sed post longam Iudæorum contumaciam. Quid iniuriæ eis fecit? Saluum illis fuit suum priuilegium,

5. *εἰ ὃ ἀδικία ἡμεῶν*] Est hic *μίμησις*, nam ipsa verba Iudæorum qui Romæ

erant repetit Paulus. Obiectio autem hæc Iudæorum inde maxime fluebat, quod gentes quæ idololatriæ aliisque vitiis immersæ fuerant, dicerentur à Deo adoptatæ. qui id credunt, aiebant illi, tuto peccare possunt. Est eadem obiectio Celsi verbis apud Origenem: & hic quidem Apostolus duntaxat ostendit quod infertur esse impium. responsum autem differt in caput VI. Estque idem cum illo Origenis: spectandas gentes non quales fuere, sed quales nunc sunt. Interim & hoc ostendit, Iudæos illo tempore nihilo gentibus fuisse meliores. Præterea docebant Apostoli, nihil Deo gloriosius, quam quod omnes gentes ad se vocasset. Ei autem rei occasionem datam ex Iudæorum contumacia. Ex his duabus rebus verissimis natæ sunt falsæ illæ obiectiones & calumniæ quas hic refutat Apostolus.

Θεὸς διαγορευόντων σωίστησι] id est, spectabiliorem facit, vt infra v. 8. sic & σωίσαντες pro testatum facere vsurpant Demosthenes, & Hesychius σωίσαναι exponit παύειν. Magna Dei bonitas quod gentes etiam cordi sibi esse ostendit.

τί ἐσθμυ] id est, an ideo hoc dicimus quod nobis falso objicitur? vide infra VI. 1.

μη ἀδικος ὁ θεὸς ὁ ἐπιφέρει τὴν ὀργὴν] μη, id est, nonne γὰρ nonne Deus cum nos puniet (est enim ὀργή pro pœna μετανυμία frequens nostris) iniuriam nobis faciet? Sic dicitur ἐπιφέρει αἰτίαν Αἰ. xxv. 18: ἔλθω Philip. I. 16. Hoc autem eo pertinet quod dicebant Apostoli Deum ab Iudæis desertum vicissim ipsos abdicaturum à tutela sua, vnde maxima mala essent ventura.

καὶ ἀνθρώπων λόγῳ] אֱמַרְתִּי בְדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם vt loquuntur Magistri aut אֱמַרְתִּי עַל־דְּבַר בְּנֵי אָדָם vt est Ecclesiastæ I II. 18. id est, cum quæstionem istam proposui, vsus sum verbis quorundam apud vos. Sic impiorum verbis utitur Salomo in Ecclesiaste. Simile loquendi genus I. Cor. IX. 8. Gal. III. 15. sic ἀνθρώπων λόγῳ V. 16: vtor vulgò tritis loquendi modis. Sic ferme κατ' ἄνδρα dixit Æschylus Agamemnone. κατ' ἀνθρώπων Chrysippus tertio libro de Iustitia, citatus, à Plutarcho de Stoicis sibi met contradicentibus.

6. μη γίνω] Vide supra 3. Sed præterea hic respicitur locus Gen. xvi. 11. vbi in Hebræo est לִי לִילִי. nam & sequentia inde sumpta sunt.

ἐπὶ πῶς κενεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον] id est, nullo modo possumus Deum iniustum imaginari quem cum Abrahamo iudicem mundi agnoscimus. Hæc verba & quæ præcessere κατ' ἀνθρώπων λόγῳ & μη γίνω, pariter per παράδεικτον legenda sunt. nam obiectio cœptam inde persequitur.

7. εἰ γὰρ ἡ ἀληθεία τοῦ Θεοῦ] Hic continuatur cœpta μίμησις: Et ἀληθεία hic est bona fides, sicut ἀληθής supra fidei tenax.

ἐν τῷ ἐμῷ ψέσματι] & ψῆσμα hic est infidelitas quomodo ψάδης supra infidus: & ἐν pro, per.

ἐπερίσσευεν] abundantior fuit, id est, abundantior apparuit secundum ea quæ diximus supra 4.

ut rēd. dñs. dñs.] vñdē maior Dei gloria, nempe ex gentium voca-
tione.

¶ ἐν ταύτῃ οὐ ἀποτολμαὶ τελούμεναι] quasi diceret, non debet Deus queri de eo quod ad gloriam eius pertinet.

8. καὶ μὴ ἐλυσσόμεθα καὶ κατὰ τοὺς ὁδοὺς τοῦ πνεύματος ἀγαθοῦ ποιεῖν τὰ κατὰ
 τὴν ἐλπίδα τὰ ἀγαθὰ.] Rursus hæc per parenthesis in legenda sunt. (καὶ μὴ ἐλυσσόμεθα καὶ κατὰ τοὺς ὁδοὺς τοῦ πνεύματος ἀγαθοῦ ποιεῖν τὰ κατὰ
 τὴν ἐλπίδα τὰ ἀγαθὰ.) Nam Apostolus tam fordam & calum-
 niosam objectionem totam recitare non potest, ut non his detrahendo in-
 terloquatur: & est transpositio, quales multæ apud Hebræos. ποὶ ἔν προ ὧν
 μὴ, cur non? Nam ὅτι προ cū habuimus & Matc. ix. τίς ἐστὶν ὁ κύριος
 ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ut agemus mala ut inde tantum bonum, Deo scilicet gloriæ, proueniat?
 Paulus in parenthesis obiter testatur referri quidem hæc id est & Aposto-
 lis, sed per calumniam, quia Apostolorum verba non bona fide refere-
 bantur, sed vice eorum illegitima illatio. & ex hoc loco. Exemplum αἰνιτι-
 ποεῖς dat Clemens Alexandrinus libro III.

ὅτι πὲρ χεῖμα ὁσίων ἐστὶ.] Non tanti facit hoc dictum Iudeorum Aposto-
lus ut operose soluat, satis habens. id detestari, & calumniam dicere, &
quidem poena dignissimam: recte admodum. Nam & Aristoteles Nico-
machaeorum v. l. 10. negat *ὁβριότης* dicendam: καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁβριότης ἐν
ποσὶ καὶ ἐν δυνάμει. Sic Orestes patrem ultus, sed male, occisa per vim matrem,
ideo furis agitatur. Iustinus contra Tiryphonem: οὐδὲ γὰρ τὸν καὶ τὸν
ἐν τῇ μακρῇ ταύτῃ ἀνδρὶ καὶ τῇ ἐν δυνάμει ὁβριότης ὁβριότης ἐστὶν: οὐκ ἔστιν ὁβριότης
ἐν τῇ μακρῇ ταύτῃ ἀνδρὶ καὶ τῇ ἐν δυνάμει ὁβριότης ὁβριότης ἐστὶν. Latenter praedicat hic Paulus urbis & Templi ex-
cidium & populi dissipationem.

9. *et sub*] Quid ergo? Hic Apostolus redit ad id quod tractare co-
perat initio capitis.

ὑπερβολῶς f. Attica locutio pro *ὑπερβολῶς* *ὑπερβολῶς* excellere apud Demosthenem & alios. in Glossario : *ὑπερβολῶς* excellere. Quæstioem propono, an igitur nos Iudæi præcellimus gentes?

οὐ πάντες] quaestioni apposite respondet. Preceſſimus, ſed non per omnia. Non eò viſque, ut non tam nobis quam gentibus neceſſaria fuerit Euangelij gratia. Solet interdum negatiua vniuerſali particula praepoſita apud Hebraeos negare vniuerſaliter: ſed id huius loco non conuenit. nam reſtringit quod ſupra dixerat *πάντες* eſſe *ἐν ᾧ*, nempe in quibusdam rebus, non in omnibus. Itaque *οὐ πάντες* valet hic *non omnes*. *ἵνα*

**Προβαίνουσα δὲ] Probat id quod iam innuit magis quam dixi, Evan-
gelij beneficium Iudæis non minus quam gentibus fuisse attestatum.
Προβαίνουσα, accusationem præstruximus, nempe 1. 17 de gentibus 1. 11. 2.
Et deinceps de Iudæis.**

Iudaeis et Samaritanis de quibus dicitur id est, non minus Iudaeos quam
 gentes, cum Christus advenit, flagitiosissimae fuisse vix, quamvis illi le-
 gem, hi philosophiam magistram accepissent. de quibus hoc loco, ut

ex sequentibus apparet, significat grauib. vitis addictos esse. qui talis est infra VII. 14. dicitur *παραμύθος ὑφ' ἀμφοτέρων*. vnde porro sequitur illud *πάρ-
τας* hic intelligendum non plane de singulis, sed de plerisque. Aristote-
les Poëticorum capite 20: *τὸ δὲ πάντες αὐτοὶ τὴν παραβολὴν καὶ μεταφορὰν ἐπιτίθαι*. idem-
que dicit Hieronymus epistola CXLVI quæ est ad Damasum, afferens lo-
ca Iohan. x. 8. 1. Cor. IX. 22. Philipp. II. 21. quibus addi potest locus Ioh.
III. 10. 32. v. 26. Erant sane corruptissima illa tempora, quod de Iudæis sa-
tis ostendit Iosephus, Iustinus contra Tryphonem adducens ex Psalmis
quæ iam sequentur: de Romanis historia & poemata. At tamen erant in-
ter Iudæos quidam, quales Zacharias, Elizabeth, Simeon, Anna: & inter
gentes, quales duo Centuriones, alter in Evangelio, alter in Actis memora-
tus: Sed hi nihil nisi gutta in mari. Vide responsum ad orthodoxos CX.
Non minus generaliter Fides loquitur apud Silium Italicum lib. II.

Vix colitur iurisque locum sibi vindicat ens,

Et probis cessit virtus: en aspice gentes.

Nemo insons pacem servant commercia culpa.

10. *καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος*] Tempora sunt talia, qualia olim à Davide & aliis
descripta sunt. Sic & Christus prophetarum verba usurpat, de aliis tempo-
ribus primum dicta, sed suis non minus conuenientia. Vide Matth. XXIII.
14. Mar. IV. 12. Luc. VII. 10. Ioh. XII. 40. Act. XXVIII. 26. Vt ut-
rumque hic Paulus diuersis sententiis tum ex Psalmis, tum ex Esaia. nec utique
verba semper annumerans, sed sensum, qualem memoria ei suggererat,
bene exprimens.

ὅτι ἐστὶ δικαιοσύνη οὐδὲ εἰς] Psal. XIV. 1. & LIII. 1. qui duo Psalmi ex parte iis-
dem verbis concepti sunt in Hebræo. In Græco Psal. XIV est *ὅτι ἐστὶ ποιῶν
ῥησέματα*, *ὅτι ἐστὶν ἕως ἑνὸς*: at in Psal. LIII, *ὅτι ἐστὶ ποιῶν ἀγαθόν*. 30. Hebræis
omne quod honestum est significat, & sic Græci sæpe iustitiæ vocem usur-
pant juxta illud:

Εἶν' ὃ δικαιοσύνη συλλέβδω πᾶς ἀρετή.

Agit de iis qui apud Saulē erant.

11. *ὅτι ἐστὶν ὁ σωμῶν, ὅτι ἐστὶν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν*] Breuius dixit quod diffu-
sius in Psalmo XV: *Κύριος ἐκ τῆς οὐρανὸς διεκρίθη ὅτι τοῖς ἡγιασμένοις τῆ
ἰδὼν εἰ ἐστὶ σωμῶν ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν*. Querendus erat quasi cum lucerna vir bo-
nus. Intelligens hic dicitur qui intellectu recte utitur, sicut impius in eo-
dem Psalmo vocatur insipiens. Querere autem Deum dicitur, cui Deus
cordi est.

πάντες ἐξέκλιναν] sic & in Græco in Psalmis. vias deuias iniere extra rectā
orbitam.

12. *ἀμὰ ἠγγελάθουσιν*] Et hoc ex Græco. in Hebræo *וְהָיוּ כְּהָמוֹת* pariter
puteſcant. quæ autem talia sunt, esui sunt inidonea: sic illi nullo bono
vſui. Sic *σωμῶν* opponuntur *ἀγαθὸν εἰς χεῖρας* Eph. IV. 29.

13. *ὅτι ἐστὶ ποιῶν ῥησέματα, ὅτι ἐστὶν ἕως ἑνὸς*] Hic Græci in Psal. XIV repe-

tunt, eadem verba quæ initio habuimus & in Psal. LIII : *עַל עֵשׂוּן פִּי אֶחָד* - *עַל עֵשׂוּן פִּי אֶחָד*. In Hebræo *עַל עֵשׂוּן פִּי אֶחָד* in hoc membro est, in priori non est. Quod ante dixerat David, id efficacius repetit tanquam sibi plane compertam. *חֲשׂוֹנֵי אֹזְנִי* aut, *אֲזַדְּנֵם פִּי*, hic idem est quod *פִּי* supra, *אֲזַדְּנֵם*, nempe *אֲזַדְּנֵם* *בְּאֶזְנוֹתַי*, ut supra locutus est Paulus II. 10.

Τῶς ἀναισθητοὶ ὁ λαὸς ἡ ἀσπίς] ex Psal. v. 10. ubi in Græco cadent quæ hic verba. Describit hic Psalmus homines etiam in sanguinem calumniantes, quales in aulis multi. Sepulchrum apertum est quod expectat mortuum. Sic Chaldaeorum pharetras sepulchra aperto comparat Ieremias v. 19. Pari modo eorum de quibus agitur guttur, id est, vox à gutture procedens, expectabat mortuum aliquem videre. Sic Eptius Mascellus, *Quid tibi cum meis mortuis* : de iis quos accusando in mortem agerat loquens. Tales autem & Christianis erant, Iudæi multi. Vide Acta Apostolica.

Τῶς γλῶσσαις αὐτῶν ἐφθλίσθησαν] etiam hæc verbo tenus ex Græco, verbum *φθλίσθησαν* etiam alibi usurpant LXX, ut Num. xxv. 17. Ps. cv. 29. In Hebræo hoc loco est *נִשְׁחָלְמוּ*, id verbum Prouerb. xxviii. 23 vertitur *גְּלוֹסֹתָי חֲרִיטִי*. Plerunque adulatorum etiam calumniatores sunt. *ἐφθλίσθησαν* est Bæotica terminatio. Sic legimus *ἐφθλίσθησαν*, *ἐμείσθησαν*, *ἐπλάσθησαν*, & similia. Sic *ἐλάβουσαν*, 1. Macc. xi. 48.

ὅς ἀσπίδων ὑπὸ τῇ χεὶρὶ αὐτῶν] ex Psal. cxli. 4. ubi eadem hæc in Græco. Qui sermone suo alijs nocent, dicuntur habere venenum sub labijs, ut apud Iacobum III. 8. Pessimum autem venenum est aspidum, quod *ἐνὶ πτερῶν* esse tradit Aristoteles de Historia Animalium vii. 29. Lucanus lib. ix. de Aspide:

--- Et crassi gutta veneni

Decidit : in nullo plus est serpente coactum.

Nicander de eadem :

--- χαλκῶν δ' ἄντ' ὀφθαλμοῦ αἰτῆς.

Ἵπποκράτης δ' ὅτι τὰν αἰτῶν ὅλ' ἐν ὀφθαλμοῖς παύσθην.

Exemplum nobile in Cleopatra. Vide & Elianum libro ix.

ὅτι τὸ σῶμα ἀεὶς καὶ πικρίας γέμει] ex Psal. x. 7. ubi in Græco : *ὅτι ἀεὶς τὸ σῶμα αὐτοῦ γέμει ἐ πικρίας*. Videntur enim Græci pro *πικρία* Legisse *πικρία* quomodo est Dan. xxxi. 32. solent homines impij pios & exsecrari & amarissimis, iisque dolosis, id est, falsis, maledictis impetere. vide Matth. v. 11. 44.

15. *ὅτι οἱ πόδες αὐτῶν ἐκράαι αἶμα*] ex Esai. lxx. 7. ubi describit homines coruos Manassi, ubi LXX : *οἱ πόδες αὐτῶν ἐκράαι αἶμα*. Paulus *ὅτι* dixit pro *ἐκράαι*, pari sensu : nem & *ἐκράαι*, quod hic in Hebræo est, *ὅτι* vertitur Prouerb. xxiii. 28. & *ὅτι* Esai. viii. 1. Nec aliter *ὅτι* *ἐκράαι* apud Plutarchum. In Glossario : *ἐκράαι*, *ὅτι* *pernix*, *velox*.

D d ij

16. συνῆμμεν καὶ ταρασσόμεθα ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν] Eadem verba in Græco dicuntur in locis Esaiæ. Sensus est, omnia per vim agunt. Verissimum hoc de Iudæis illorum temporum. Inde calamitatum causa.

17. καὶ ὁδὸν εἰρωμένης οὐκ ἐγνώσαν] In Græco Esaiæ: καὶ ὁδὸν εἰρωμένης οὐκ ᾔδεισαν. Nihil faciunt quod cuiquam profit. Hebræis ne scire aliquis dicitur quod non curat. Ierem. I v. 22. & supra I v.

18. οὐκ ἐστὶ φόβος Θεοῦ ἀπέναντι ἧς ὁφθαλμοῖς αὐτῶν] sunt ista verba Græca in Psal. XXXVI. 1. Sensus est: pietatem plane non respiciunt.

19. ὁ δαυὶδ ὅ] quasi dicat. Res hæc nota est iis qui sacris litteris operam dedere: ex quibus id docet Kimchi ad Psal. XIV.

ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει] Νόμος vox hic generalius sumitur, ut & Psalmos comprehendat & Prophetas, quomodo & Ioh. x. 34. ubi hæc de re egimus: ostendimusque vocem Hebræam כִּתְּוֹת omne id significare quod hominem dirigit.

τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλοῦ] id est, Iacobi posteris, aut profelytis qui legem susceperunt. Hi enim dicuntur esse ἐν νόμῳ supra II. 12, aut ὑπὸ νόμῳ infra V. 13, vel ὑπὸ νόμον I. Cor. IX. 20. Hæc quoque regula, quanquam generaliter enunciatur, exceptiones sane habet, nempe nisi diserta mentio gentis alicuius extraneæ præcesserit, ut in Esaiæ loco Chaldæorum. Et alibi onus Ægypti, onus Damasci, onus Edom, onus Ninives.

ἵνα πᾶν σῶμα φεαγῇ] Hoc ideo attulit ut nihil habeant quo se tueantur, cum hæc omnia illis comueniant quæ veteribus Hebræis Deus exprobrauit, neque id negare possint. Est autem proverbium apud Hebræos קַפְּזָה עוֹלָה פִּיה, Iob. v. 15, & Psal. CVII. 42: iniquitati os occlusum est. Pari sensu occludere linguam Plauto in Milite. Hoc est ut sint ἀναπολόγητοι, ut supra I. 20. II. I.

καὶ ὑπόδικος γίνηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ] ὑπόδικος דַּוָּק, debitor, pœnarum scilicet. Plato sæpe hanc vocem hoc sensu usurpat. Omnis mundus, id est, maxima pars hominum, ut I. Iohan. v. 10, pœnas grauissimas meruit non sane ob aliquid agnatum, sed ob facta perfida & crudelia, qualia modo indicata sunt. Respicitur maxime, ut diximus, scruitia in Christianos.

20. ὅτι ὅς ἐργων νόμος οὐ δικαιωθήσεται πᾶσι σαρκί. ἐνώπιον αὐτοῦ] Quod generaliter de hominibus dixerat, iam Iudæos magis magisque premens aptat ipsis specialiter. Alludit quidem Apostolus ad id quod habemus Psalm. CXLIII. 2. sed argumento à minus credibili ad magis credibile. Si Dauid, ut inter reges non malus, & legis apprime gnarus, falsus est de se sui-que similibus, si vita sua, ex quo ad legis notitiam peruenerat, inspiceretur à Deo, non posse eam Deo probari, quid de illis censendum est, quos ipse Dauid adeo execratur, & quibus similes sunt nostri temporis Iudæi? οὐ δικαιωθήσεται in Hebræo דַּוָּק לֹא in Kal, non erit, id est, non apparebit iustus. Vide quæ in Prolegomenis ad hanc epistolam. πᾶσι σαρκί.

in Hebræo *כָּל הָאָדָם* omnis viuens. Vtraque vox hominem significat. Vide Matth. x xiv. 22. Et in Davidis quidem verbis ista vniuersalitas quomodo accipienda sit, ex supradictis apparet. At Apostolus hinc infert legem Moſis, in qua Iudæi plus æquo fiduciæ collocabant, ut vidimus supra *תַּלְמִיד*, per se spectatam, id est, seorsim ab iis quæ ante legem fuerant, non eas habuisse vires ut homines ad veram ac Deo placentem iustitiam perduceret, quippe cum Abrahamus sine lege, Davidem sub lege constitutum multum superauerit. Causa cur lex tales vires non habuerit, est quia promissa tantum continet vnius vitæ hominis cuiusque spatio limitata, cum facta Abrahamo promissa ultra mortem eius in immensum se porrexerint, sub quibus & maius quiddam latere Abrahamus suspicatus est, sed pro ratione temporum tenuiter. vnde & iustitia eius quamuis in corde sita ac Deo placens, tenuior tamen multo fuit iustitia ea quam primorum temporum Christiani plerique per omne vitæ tempus, nempe à baptismo, exhibuere. Pro modo reuelationis creuit fides: pro modo fidei puritas animi ac vitæ. Vbi plus contulit Deus, plus etiam exigit. Aiunt philosophi multis actibus acquiri firmam quandam facilitatem. ita enim Quintilianus vertit quod Græci *ἐξήνη* vocant. Sic & per actus multos legi congruentes acquiritur iustitia quædam inter homines valens, non autem illa interior quam præcipue desiderat Deus & quam solam dignatur Deus præmiis non terrenis, sed cœlestibus aut potius supercœlestibus. Quare & Aben Ezra in opere Rhythmico de lege, legem vocat principij nomine.

ὅτι ὃ νόμος ἐπὶ γνώσεως ἀμύρτιας] Ne quis putaret legem plane fuisse inutilem, ostendit eius vsum egregium, nempe quod notitiæ illæ actionum turpium, quas mali mores in Ægyptiaco maxime incolatu obliterauerant, manifesta voluntatis diuinæ reuelatione factæ sunt rursus conspicuæ. Natura aliquo modo indicat diuinam voluntatem, at multo magis reuelatio tot fulta miraculis. vide infra v. 11. 9. *Νόμος* vbi simpliciter à Paulo ponitur, legem Moſis significat ut *II. 12. 14. 23. 25. Ἐπίγνωσις* idem quod *γνώσις*, cognitio, aut paulo amplius, supra *I. 28* infra *x. 2. Eph. 1. 17. 1 v. 13. Philip. 1. 9. Coloss. 1. 9. 1. 10. 11. 2. 111. 10. 1. Tim. 11. 4. 11. Tim. 11. 25. 111. 7. Tit. 1. v. & apud Petrum aliquoties. sic & ἐπιγνώσκειν est γινώσκειν Matth. vii. 16. 70: supra *I. 32. & alibi.**

21. *νυνὶ ὃ χάρις νόμου διχαροσύνη Θεοῦ παρέρχεται*] Nunc vero, id est, nostris temporibus hac in parte felicissimis, iustitia Dei, id est, ea quæ Deo summe placet, utpote ad summum perducta gradum, apparet rebus magnis, ex vita scilicet innocentissima Christianorum, sine lege, id est, etiam sine lege, etiam in illis qui ex gentibus nulla intercedente legis illius conditione vocati sunt, & vocationi obtemperarunt. *παρέρχεται* *הַלָּךְ* clare patet, ut *Ioh. 111. 21. 1. Cor. 1 v. 11. & alibi.* Cordis quidem exactam notitiam solus habet Deus: sed Christianorum Apostolicæ ætatis perpetuus vitæ tenor ac malorum patientia talis erat, ut non credibile esset

D d iij

hæc aliunde quam ex mundato corde proficisci. accodebant & spiritus dona.

ῥητορευμένοι ὑπὸ τῶ νόμου καὶ τοῦ Προφητῶν] in illis oraculis de quibus locutus est supra 2. Idem sensus supra 1. 2. verbum ῥητορεῖν eodem significatu habes Act. x. 43. Hebr. vii. 8. de re vide Ioh. v. 39. 46.

22. Δικαιοσύνη ἢ Θεοῦ] ἐπιναφροῦς.

ἡ πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ] ostendit unde illa pietas nata sit, nempe ex fide in Iesum Christum, id est, in promissa eius vere coelestia, præ quibus omnia quæ huius vitæ sunt, & vita ipsa nihili dicuntur, quod compendium est ad vitia omnia excindenda. Fides Iesu Christi pro in Iesum Christum. Sic fides Dei Marci xi. 22: Fides nominis Iesu Act. iii. 16: Fides filij Dei Gal. ii. 20. Nempe casus possessivus etiam efficientem causam & obiectum siue materiam circa quam designat. In manuscripto planius est: ἡ πίστις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Fuit & in veteribus Patriarchis fides, sed non ea quæ nunc requiritur, in Iesum ut Christum.

εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας] εἰς significat iustitiam illam esse in erudentibus; ἐπὶ etiam apparere. Fides in Christum ubi ad maturitatem suam peruenit, id est, cor implevit, parit illam admirabilem, Deoque acceptissimam puritatem eandemque conservat. Omnes, id est, tam ex gentibus natos quam ex Iudæis. In manuscriptis nonnullis, & illo, quem sæpe laudo, est tantum: εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας.

οὐ γὰρ ἔστι ἀφορμή.] In hac re nullum est discrimen. sic explicat quod ante breviter dixerat: ἢ οὐκ ἀφορμὰς; οὐ πάντας, supra 9. ubi dicta vide. ἀποκρίσκει respondet Hebræo כִּי discernere.

23. πάντες γὰρ ἡμάρταν] non mirum est Deum hac in re gentes ab Iudæis non distinguere, cum omnes, id est, utraque illa hominum genera gravissimis peccatis tenerentur. Sic ἀμάρταν habuimus & supra ii. 12. & in Iohannis epistola sæpe.

καὶ ὑπερέβη τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ] ideo multum illis deest quo minus à Deo approbentur. ὑπερέβη est minus aliquo habere i. Cor. xii. 24. ii. Cor. xii. 5. xii. 11. Hebr. iv. 1. δόξα Θεοῦ est approbatio hominis quæ fit à Deo, ut Ioh. xii. 44. Vide infra iv. 2.

24. δικαιούμενοι δωρεὰν] Ad iustitiam verò perducuntur, etiam sine labore qui ad minores virtutes, id est, philosophicas requiri solet, fides enim eius laboris compendium facit, ut in Paulo apparuit & in multis ex Paganismo conuersis subitoque raptis ad martyrium. Quæ proprie opponitur impensæ, sed & labor impendi dicitur & emi aliquid labore. Epicharmus:

Τῶν πένων πολλοὺσι ἡμῖν πάντα τ' ἀγαθ' οἱ θεοί.

Sed & magna pecunia constabant apud Iudæos & gentes sacrificia καθαρισμῶ. Respicit Apostolus ad verba Esaia l. v in principio. Serviunt huic loco recte intelligendo verba Lactantij iii. 26: *Da mihi virum qui sit*

iracundus, effrenatus: paucissimis Dei verbis tam placidum quam onem reddam. Da supidum, auarum, tenacem: iam tibi eum liberalem dabo & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: iam crucem, & Phalaridis taurum contemnet. Da libidinosum, adulterium, ganeo- nem: iam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem & sanguinis ap- petentem: iam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da iniustum, insi- pientem, peccatorem: continuo & æquus & prudens & innocens erit: uno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tanta diuinæ sapientia vis est, ut in hominis pectus infusa matrem delictorum stultitiam uno semel impetu expellat, ad quod efficiendum non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista sunt, facile, & modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat.

24. τῇ ἀπὸ τοῦ πατρὸς δὲ τῆς ἀπολύσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.] Christus per obe- dientiam suam, maxime in morte, & preces ei accedentes hoc à Patre obtinuit, ne is humanum genus grauibus peccatis immersum desereret atque obduraret, sed viam illis daret ad iustitiam perueniendi per Chri- stum. Eisaia. LIII. IV. Hoc ipsum, sicut vocatur remittere peccata Luc. XXII. 34, ita & ἀπολύσειν aut ποιῆν λύσιν Luc. I. 68. ἡλῶν aut ἡλῶν, id est, liberare, nempe à necessitate moriendi in peccatis, viam patefaciendo per quam exire ista liceret. Bene autem hanc liberationem ascribit bo- nitati diuinæ, quia bonitatis Dei fuit Christum nobis dare. Iohan. III. 16, infra VIII. 32. Adde Eph. I. 7.

25. ὃν προσέτιν ὁ θεὸς ἰδαισέων δὲ ὁ πῖστος ἐν τῷ αὐτῷ αἵματι.] ἰδαισέων τῷ τῷ in veteri Testamento dicebatur tegmen Arcæ, cui infidens nubes quædam à Deo immissa, certum faciebat populum de suo aduersus eum favere. Le- uit. XVI. 2. Num. VII. 89. Sic & Deus Christi preces illas ratas habendo & propter eas mittendo Spiritum in Apostolos Ioh. XIV. 16, ostendit se bene velle humano generi. Cum autem addit δὲ τῆς πίστεως, ostendit quomodo quisque effectum illius bonitatis, id est, iustitiam veram posset assequi, nempe fidem habendo sanguini Christi, id est, doctrinæ per sanguinem Christi sancitæ, sicut federa sanciri sanguine solebant. Vide Matth. XXVI. 28. Iustinus contra Tryphonem: μικρὴ αἷματι. ἔργων καὶ προσβάτων ἢ ἀποδοῦν δα- μνῶν καὶ παλαισμένων, ἀλλὰ πῖστι δὲ τῷ αἵματι Χριστοῦ & τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Et po- stea pascha ait figuram fuisse Christi, οὗ τῷ αἵματι καὶ τῷ λόγῳ ὁ εἰς αὐτὸν πί- στως γένηται τοῖς οἰκοῖς ἰαυτοῦ, τῷ ὅτι ἰαυτοῖς, οὐ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν. Sed in Manu- scripto deest τῆς πίστεως.

εἰς ἰνδεξιν δικαιοσύνης αὐτοῦ.] referenda hæc ad verbum quod præcessit προσέτιν. Vocem autem δικαιοσύνης malim hic de bonitate interpretari quam de fide in promissis præstandis, quia quæ sequuntur, non ad Iudæos solos pertinent, sed etiam ad gentes, quibus promissio nulla erat facta. Fre- quenter autem Hebræi דָּקָר & nostri δικαιοσύνη pro bonitate usurpant vt I. Sam. XII. 7: vbi דָּקָר misericordis vertit Latinus. Pl. XXXVI. II. II. Cor. IX. 9. 10. & alibi sæpe. Vide quæ diximus ad Matth. VI. I. Græci interpretes

πῶς vel πῶς plerumque διαγορεύω. vertunt : at διαγορεύω Deut. vi. 25. xxiv. 13. Pl. xxiv. 5. xxxiii. 1. ciii. 6. Esai. i. 27. xxviii. 17. lxx. 16. Dan. iv. 24. ix. 16. Iustinus seu quisquis est scriptor ad Diognetum bene sensum sic exprimit : ἡλθε ὁ καὶ ἐν τοῖς παροῦσιν χρόνοις φανεῖται ὁ αὐτὸς χριστός.

ὅς ἐστιν παρὲς ὅς ἐστιν ἀποχρῆστος ἀποχρῆστος ἐν τῇ ἀποχρῆστος. id est, αὐτός, more Hebræo, nomen pro relatiuo : & ὅς cum accusatiuo hic causam efficientem significat, vt in Hesiodo :

Ὅτι ὅς βροτοὶ ἄνδρες ὁμοῖς ἀφ' αὐτοῦ τε φανί τε.

& ὅς τῶν, ὅς τοῖς apud Demosthenem : & ὅς τὸν πᾶν Iohan. vi. 57. Quanquam hoc loco sumi etiam potest pro antecedente, unde aliquid inferitur. Explicat enim quomodo Deus bonitatem suam testamentam fecerit, nempe eo quod peccata ante hoc tempus commissa, tam Iudæis quam Gentibus, magnā quadam patientiā (nam sic ἀποχρῆς vocem & supra habuimus ii. 4. responderque Hebræo חַסֵּד) transmisit, id est, dissimulauit. nam sic sumitur παρῆναι apud Græcos Esther v i i. 4. vbi in Hebræo legerunt חַסֵּד in secunda persona. Sic silentio aut dissimulatione transmittere aliquoties est apud Tacitum. Vult autem hoc dicere, peccata eorum temporum tot ac tanta fuisse, vt Deus, si summo iure voluisset agere, potuerit homines in illis peccatis relinquere, neque exitum illis aperire. Quæ peccata cum in hunc quidem finem transmisit, siue dissimulauerit, ingens id fuit bonitatis eius documentum. Vide Act. xvii. 30. & i. Tim. i. 15. 16.

26. ὅς ἐστιν ὁ καὶ τῶν διαγορεύων αὐτὸς] Repetit quod dixerat, vt sæpe solet, vbi quid altius vult infigere animis.

ἐν τῷ καὶ χρόνῳ] quod modo dixerat καὶ. Significat tempus illud quo Apostoli prædicarunt Euangelium ad excidium vsque urbis & Templi Hierosolymitani. Nam Iudæos maxime hæc spectant quæ iam dicet.

ὡς τὸ ἐν αὐτοῖς διαγορεύων] Tertio sed aliis verbis idem repetit. Nam esse hic est apparere, vt supra iii. 4.

καὶ διαγορεύων τὸν ἐν πίστει Ἰησοῦ] Non tantum Deus se bonum ostendit, sed & bonos facit eos qui sibi credunt, vt prædictum fuit ab Esaiā lxx. 11. ἐν πίστει hic sumitur vt supra ii. 8, & ieremias. 27, & φθόνας, & iv. 11, ἐν φθόνας, ad significandum adiunctum. Sed in manuscripto est, τὸν ἐν πίστει Θεός, non male. Nam fides per Iesum fertur in Deum.

καὶ οὕτως ἡ ἀρχὴ] ostendit quam sapienter Deus hanc potius viam sanandi homines, quam aliam vllam elegerit. καὶ οὕτως vox media. Significat enim rem aliquam magnificare, eaque niti siue bene siue male : sed hic ea intelligitur qua homo, vt est natura φιλανθρωπίας, magnum aliquid sperat de viribus suis, vt ille poeta :

—equum animum ipse parabo.

Scriptor ad Diognetum ait per Euangelium patefieri τὸ ἀδύνατον ἡμετέρας φύ-

σεως οὐκ ἐστὶν τοῦτον ζῆλος. Tractat hunc locum egregie Philo libro de sacrificiis Abelis & Caini.

ἐξελείδῃ] exclusissima est.

27. οὐκ ἔστιν ἡμῶν] Νόμον his, ut sequentia ostendunt, laxius sumit pro omni viuendi regula.

ἢ ἐργον] nempe quæ humanis viribus præstita hominem assuefaciunt ad ciuilem quandam vitam, qualem exigit lex Moïsis. Augustinus in sermonibus à viro optimo Iacobo Sirmondo editis: *Timor hominum forte potest carnem ab immunditia temperare: animam autem non nisi timor Dei.*

οὐχ] Non sanæ nam illis sepe ne opus quidem ad cor repurgandum.

ἀλλὰ οὐκ ἔστι νόμος πίστεως] quia iustitiam Deus dat non per laborem, sed per fidem, & fidem dat per non expectatam reuelationem celestium bonorum clarissimam & certissimam. Omnia ergo non ex iis quæ homines per se efficere possunt, sed ex Dei beneficio. Quare nihil est quod fiduciam in naturæ nostræ viribus habeamus: Deo nitendum: Deo omnia accepta ferenda sunt. Hæc sanandi ratio & homines modestissimos facit, & Deo summe gloriosa est. Figuram huius rei in Noë Philo notauit libro ἀποχρηστικῆς. Ait enim. εὐχὴν ἔχοντες ἵνα ἡμεῖς ὡς καὶ οὗτος μὲν ἀνθρώπων ἐργασίμους.

28. καὶ ἐν ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἀναγκαῖον ἀποδοῦναι] in Manuscripto καὶ ἐν ἡμῶν οὐκ ἔστιν: quasi dicat: Hæc enim cogitamus quæ cogitare debemus, iustitiam nobis sine labore Dei dono aduenisse. Sic καὶ ἐν ἡμῶν sumitur Marci x. 31. Heb. x. 19. 11. Cor. 12. 7. Philip. 1. 8. Hæc cogitatio reprimit illam καὶ ἐν ἡμῶν.

καὶ ἐν ἡμῶν οὐκ ἔστιν] sine operibus legis: id est, etiam si absint opera legis, ut in gentibus fiebat.

29. ἡ ἱουδαία οὐκ ἔστιν ἡμῶν οὐκ ἔστιν] est hic ratio cur via per legem non fuerit optima: quia non conueniebat tot populis: neque enim omnium populorum homines poterant venire sacrificaturi Hierosolyma. Sic hic semel positum, sed in explicatione bis sumendum. An Deus ille verus, huius mundi & humani generis opifex, vult tantum Deus, id est, sospitator atque ὁμιλητής esse, Iudeorum, ut Iudeorum multi existimant? Simile loquendi genus cui inest duplex vocis Dei significatio, substantiua & appellatiua, apparet Luc. xx. 38, si conferas Matth. xx. 11. 32. ubi quæ à nobis dicta vide. Deum autem velle & coli à gentibus & iis vicissim summa bona conferre, apostolicus prædictum erat Prophetis, ut Malach. 1. 11. & aliis.

ἐν ἡμῶν οὐκ ἔστιν] Hoc ita dictum est quomodo apud Poëtam:

Rex Iuppiter omnibus idem.

Sic & Eph. 1. 6. & Gal. 3. 20.

ὅς ἐστιν ὁ θεός] id est, ὁ θεός, futurum pro præterito more Hebræo. Frequentissimum id ubi notantur actus continui. Quid mirum, inquit, si summe bonus id agat ut alios bonos faciat?

E c

ἡμετέριον ἐν νόμῳ] Iudæos & natos & adscititios. *ἡμετέριον* hic ipsi qui circumcisi sunt, vt Gal. II. 7. 8. 9. quomodo *ἀποβυσία* supra II. 26, & sic illico, ij qui præputium retinent, id est, gentes pleræque.

καὶ ἀποβυσίαν διὰ τῆς πίστεως] Apparet ἐν quod præcessit, & quod hic est *διὰ* idem valere. Per fidem purgantur corda. Vide quæ in prolegomenis ad hanc epistolam dicta.

νόμον αὐτῷ κατεργασάμενος διὰ τῆς πίστεως] Nova interrogatio continens objectionem. Si ita se res habebat, videri poterant Apostoli docere legem fuisse inutiliter datam. *κατεργάσθαι* proprie est inutilem reddere Luc. XIII. 7. per *κατεργάσθαι* dicere rem aliquam esse inutilem, quale illud in Virgilio;

Nunc Phaëtoniadas muscos circumdat amari

Corticis.

Id est, circumdatas dicit. Item:

quis humum florentibus herbis

Spargeret aut viridi fontes induceret umbra?

Id est, sparsam himnum & fontes indultos caneret. Vide & Jerem. I. 10.

διὰ τῆς πίστεως est *μετὰ νομίαν*: id est, per ea quæ de fide prædicamus.

μὴ ἄλλοις] longe absit. *לֹא לְאֻלֵּים* vt supra III. 4. 6. infra VI. 2. 15. VII. 7.

13. IX. 14.

ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν] Manuscriptus eodem sensu *ἱστῶμεν*. *ἱστῶμεν*, stare facimus: id est, honorem ei suum defendimus: sicut Latine dicimus: *recto stat fabula talo*. Nimirum docebant Apostoli per legem rectius agnoscere peccatorum turpitudinem supra 20: societatem civilem per eam fuisse seruata & aliquatenus, poenarum, metu, repressa ne erumperent vitia: Gal. III. 23. in lege promitti Christum & iustitiam quam Christus attulit: supra 21. At sic pluribus modis legem ducere nos ad Christum Gal. IV. 24. Christum vero finem esse legi propositum infra x. 4. Tertullianus de pudicitia hunc locum citans addit. *Legem sistimus, scilicet in his quæ & nunc Nouo testamento introducta, etiam cum latiore præcepto prohibentur. Pro Non Mœchiaberis, Qui viderit mulierem ad concupiscendum, iam mœchatus est in corde suo: Et pro Non occides, Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit Gehennæ. Quære an salua sit lex Non mœchandi, cui accessit, Non concupiscendi?*

C A P. I V.

Ἰσὺς ἱερωμῶν; Ἀβραάμ τὸν πατέρα ἡμῶν ἀπαράναι καὶ σάββα;] Iudæi maiorum suorum ac præcipue Abrahami virtutibus fisci putabant, quomocunque viuerent, se semper vnos mansuros Dei populum, neque Deum tam rigide cum ipsis quam cum aliis acturum, quod & nunc sibi persuadent. Huius opinionis vestigia non obscura habemus Matth. VI. 9. Luc. III. 8. Ioh. VIII. 33. 37. 39. 40. Huic noxiæ persuasione, sicut Iohannes Baptista & Christus occurrerant, ita & hic Paulus occurrendum censuit: & ita quidem vt in Iudæos retorqueat sumptum ab

Abrahamo argumentum. Ponenda interrogatio post *ἡγουμένω*, vt infra v. 1. quid est ergo quod dicimus? Nempe an dicimus: Abrahamum patrem nostrum consecutum (iustitiam scilicet, quæ vox iam præcesserat) per carnem, id est, propriis viribus? Quasi dicat: minime vero, cuius negationis rationes deinde reddit. Caro opponitur diuinæ reuelationi, Matth. xvi. 17. Gal. i. 16. Inuenire respondet Hebræo *אמן* quod sæpissime qualemcunque adeptionem significat, vt Gen. vi. 8. xviii. 3. xix. 19. xxxii. 5. xxxiii. 8. & alibi sæpe: quomodo & apud Iudæos Hellenistas *ἀείνον* sumi notauimus Luc. i. 30.

2. *εἰ γὰρ Ἀβραάμ ἐξ ἔργων ἰδικαώμεθ*] si iustus apparuit, *ᾧ* in Kal, factis tantum externis, qualia per se præstare poterat.

ἔχῃ καύχημα] habet in quo confidat aut vnde laudem speret. de voce *καυχᾶσθαι* vide supra II. 17. 23.

ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν] *πρὸς* hic valet apud: diximus Ioh. i. i. est aliquod *καύχημα* iustum apud Deum, infra v. 2. 3. II. 17. I. Cor. i. 31. II. Cor. x. 17. Philip. iii. 3. Qui ad civilem modum, id est, externa aliqua specie est innocens, laudem potest ab hominibus sperare temporariam, non illam æternam à Deo: *ἀπὸ τοῦ μισθὸν αὐτοῦ* Matth. v. 5. *τὸ γὰρ μὴ ἀδικεῖν οὐκ ἔπαυτος* ait Philostratus de vita Apollonij v. 1. 2.

τὸ γὰρ ἡ γραφὴ λέγει] Gen. xv. 6. Postquam narrata fuit Dei promissio facta Abrahamo de sobole, re ipsi insperata. citat locum Paulus ex Græco.

3. *ὁπίσθον δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ*] fidem Dei promissis habuit, quod ipsum præsupponit (vt loquuntur scholæ) egregiam existimationem, & de potentia Dei, & de optima eius fide, vnde & fiducia in Deum oritur. Philo in loci illius ex Genesi expositione in libro de hærede rerum didinarum: *μήτε Θεὸς χρεὶς ἐνέσθαι ἀποδοῦναι τῷ Ἀβραάμ, οὐδέ τινα πρὸς τὸν Θεὸν ἢ ἀντιδικεῖν αὐτῷ.* Dicitur autem hic Abraham *δικαιώμενος* per *θελοῦν*, cum in scripturis ad id tempus vocetur *δικαιωμένος Ἀβραάμ*.

καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] Sic & Macc. ii. 52: *Ἀβραάμ οὐκ ἐν νόμῳ ἀρίστην πρὸς, & ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην*; id est, Deus pro re egregia, valdeque laudabili id habuit, vt in Prolegomenis exposuimus ex loco Psal. cvi. 30. Et meritò sane, non quod in fide præcæ sunt virtutes quas Deus requirit, sed quod virtus maxima cætera nunque est mater &ATRIX. *πλεονέκτην ἀρετῆς πᾶσι* dixit Philo dicto libro: & fine libri de Abrahamo: *ἦν ἑκπαύων ἡ σοφὸς καφικῶν.* libro de linguis: *ἦν ὁ γὰρ Θεὸς καὶ βέλους αὐτοῦ διάδοσιν.* sic libro de Coloniis, explicans illud *Ὁστέδωκεν*: *ἡ γὰρ ἀρετὴ πᾶσι πᾶσι,* ait, *ὡς ἐπίσθον ἡ ψυχὴ τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν ᾧ ἡ ἀρετὴ πᾶσι πᾶσι ἐπιδεικνύται τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ἐν ἀποδοχῇ ἧς μάλιστα ἀρετὴ ἐκμεταλλίσσεται ἐλπίδι χρίστος, καὶ ἀποδοχῇ νομοῦ καὶ πᾶσι πᾶσι τὰ μὴ παρόντα, ὥς τὸν ἑαυτοῦ βέλους πᾶσι. & libro de ipso Abrahamo: ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις παρρησιαστικὴ βίου, καὶ ἀποδοχῇ χρίστος ἐλπίδι, ἀποδοχῇ μὲν καμῶν, ἀγαθῶν δὲ ποσῶν, καὶ ἀποδοχῇ ἀποδοχῇ.*

θυώσις, δ' δαιμονίας κληῖρος, ἐν ἀπασι βηγίωσις, ἐπισηρομένη τῇ πάντων αἰτίῳ καὶ δυνα-
μὲν μὲν πάντε, βουλημένη ὅτι καὶ ἄρεται. libro de Caino, ait optimum sacrifici-
cium quod Deo offertur fidem esse. Iustinus plane, ut hic Paulus, histo-
riam Abrahami nobis applicans: τέκνα τῆ Αἰσάμ, δεῖ τὴν ὁμοίαν πίστιν ὄντας.
ὅτι γὰρ ἑόπον ἐκείνος τῇ φωνῇ τῆ Θεοῦ ὁρίσασθαι, & ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην: τὸν
αὐτὸν ἑόπον, καὶ ἡμῖς τῇ φωνῇ τῆ Θεοῦ τῇ δεῖ τῇ δαυσόλῳ τῆ Χριστοῦ λαληθῶσι
πάντων, καὶ τῇ δεῖ τῇ περὶ τῆς κηρυχθείσης ἡμῶν, πιστεύοντες, μέχρι τῆ δαυθνήσεως πάντων
τοῖς ἐν τῇ κόσμῳ ἀποταξάμεθα. Clemens autem in Epistola ad Corinthios;
quod hic de Abrahamo, dicitur, generale facit sic loquens: Καὶ ἡμεῖς οὐδὲ
δεῖ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κληθέντες οὐδὲ ἐαυτῶν δικαιοσύμεθα, οὐδὲ δεῖ τῆς
ἡμετέρας σοφίας ἢ σωτέως ἢ δικαιοσύνης ἢ ἔργων ὅντων καταργασάμεθα ἐν ὁσιότητι καρδίας,
ἀλλὰ δεῖ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντες τοῖς ἀπὸ αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσε.

4. τῇ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται καὶ χάρις, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀφείλημα] Simi-
lilitudo ab hominibus desumpta. sicut qui operas alicui præstat, non ideo
amicus est illius: sed mercedem accipit operæ respondentem: sic etiam
qui natiua vi, ut potest, Dei præceptis exterius aliquo modo paret, habet
mercedem, liberatur à suppliciis, ac terram promissam suo tempore pos-
sidet: sed non ideo fit amicus: quod de Abrahamo dicitur Esaia L I. 8.
II. Paralip. XX. 7. Iacobi II. 27. Amicos non facit nisi voluntatum simi-
lilitudo. χάρις hic fauorem amicitiamque significat, ut supra II. 23. Vide
quæ infra V. I. & ad Lucam XVII. 10.

5. τῇ καὶ μὴ ἐργαζομένῳ] id est, etiam si nihil operetur, occasione forte
destitutus.

πισθότι ὅτι ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσθεῖ] id est, ei qui in hoc Deo fidit, ut
Dei ope fiat bonus, etiam si ante fuisset impius, id est, idololatra, qualis
fuerat Abrahamus, secundum Philonem libro de Abrahamo, libro περὶ
Υποκειάς, libro de pietate, & libro de præmiis: Iosephum Antiquæ histo-
riæ I. 8: & Maimoniden plus vno loco: quam sententiam firmat locus
Iosue XXIV. 2: quanquam Rabbini plerisque id negantibus.

λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην] illa fides ei plurimum prodest, quippe à
Deo magni æstimata.

6. καὶ οὗτος ἐστὶν ὁ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαριστὸν τὸν ἀνθρώπου] Psal. XXXII. quem
Davidis esse docet inscriptio. μακαρισμός etiam Aristoteli & Ammonio
est gratulatio & prædicatio felicitatis alienæ.

ὅτι ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην καὶ εἰς ἔργων] etiam si opera nondum adfint,
quia in illo Psalms loco nulla fit mentio operum, sed animi dolo carentis,
id est, sinceri in pietatis studio.

7. μακάριοι οὗτοι ἀφ' ὧν αἱ ἀνομίαι] in Hebræo נְשִׂימָה quibus ablata est im-
probitas, id est, qui improbi esse desierunt, sicut David post illud in Vriam
facinus vitam mutauerat. Græcum eundem habet sensum, sed per μετανο-
μίαν. Neque enim plane condonat Deus graua crimina, nisi iis qui vitam
iam mutare incepserunt, Ezech. XVIII. Immeritò hic à quibusdam vapulat
Origenes.

καὶ ὅτι ἐπικαλύφθησαν αἱ ἀμάρτιαι] sicut in persanato corpore non apparet vulnus, ita nec in animo sanato ea quæ olim fuisse crimina. Beneficium superueniens iniuriam apparere non patitur, ait Seneca: sic & innocentia per fidem superueniens omnem ex prioribus delictis labem obliterat.

8. μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐ μὴ λογίσῃται κύριος ἀμάρτιαν] id est, in quo nihil inuenit Deus ob quod ei succenseat. Nam ὡς quod hic vertitur λογίζεσθαι, Zach. VII. 10 vertitur μισοῦμαι. Hæc tria describunt amicitiam hominis cum Deo, ἡδεὺς Θεοῦ. Similitudo tracta à contrahentium rationibus, ubi is cui aliquid imputatur aut expensum fertur soluere id debet. Vide quæ diximus libro II de Iure Belli & Pacis XIX. 2. cum annotatis.

9. ὁ μακάριος οὗτος οὗτος] descriptio ista beati hominis cui conuenit?

ὅτι τὸν περιτέμνω] An circumcisos, supple tantum: quod hic recte ad sensum addidit Latinus, figura qualis supra III. 30.

ἢ ὅτι τὸν ἀπερθεύεται] An verò etiam non circumcisis? figura eadem quæ supra II. 10. ἢ ἑβραῖον quod ὅτι vertitur, sæpe subiectum significat cui aliquid conuenit, ut apparet Gen. XXVII. 12, & alibi. subauditur verbum γίνεσθαι.

λέγομεν γὰρ] Præfens pro iamjam præterito. diximus supra 3.

10. πῶς οὖν ἐλογίσθη] In quo Abrahami statu?

ἐν περιτεμνῇ ὅτι ἢ ἐν ἀπερθεύει] Egregie hic cædit Iudæos, ut dici solet. in suis ipsorum castris. dicere poterant.

τοῖς αὐτοῖς περὶ

ἐπιστολάς.

Similiter Iustinus cum Tryphone disputans: οὐδὲ γὰρ Ἀβραάμ δὲ τὸν περιτέμνω ἀπὸ Θεοῦ ἐμάρτυρήθη· ἀλλὰ δὲ τὸν πίστιν. καὶ τὸ γὰρ περιτεμνέσθαι αὐτὸν, ἀρκεῖται ὡς αὐτὸς οὕτως· Εἰπίστανται ἢ τῷ Θεῷ Ἀβραάμ ἐλογίσθη αὐτὸς εἰς δικαιοσύνην. καὶ ἡμεῖς οὖν ἐν ἀπερθεύει τὸ σαρκὸς ἡμεῖς πιστεύοντες τῷ Θεῷ δὲ τὸν Χριστόν, & περιτεμνόμενοι ἔχοντες τὸν ὠφελούσαν ἡμῶς τοῖς κατήχητοίς, τὸ ὅτι τῶν καρδιᾶς, δικαιοὶ & δίκαιοι τῷ Θεῷ ἐπιστολῶν φαίνονται. Abraham quatuordecim ut minimum ante annis, ut quidam putant XXV, dicitur credidisse Deo ad iustitiam priusquam fuit circumcisos.

II. καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτεμνῆς] non caret exemplo usurpationis genitui vice appositionis: sed Manuscripti plurimi & ille in Anglia habet περιτεμνῆς. & sic legit Syrus. circumcisio illa aspectabilis signum erat circumfisionis inter-næ factæ per fidem, quæ & iustitia fidei iam dicetur. Sunt τὰ αἰδητὰ σημεῖα siue σύμβολα ἢ σημεῖα. Sic circumcisio exterior etiam Philoni σύμβολον ἡδονῶν ἐκτομῆς. Quod hic σημεῖον Paulus, id alibi πύλον dicit infra V. 14. I. Cor. X. 6. II. Iustinus in colloquio cum Tryphone: δίκηντι ὅτι εἰς σημεῖον ἢ περιτεμνῆς αὐτὸν δίδω, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον δικαιοσύνης.

σφραγισμένης δικαιοσύνης τῆς πίστεως] Circumcisionem corporis vocat σφραγίδα ex parte Abrahami: quia sicut testes, cum annulum imprimunt instrumento, ostendunt id esse sincerum, sic & Abraham imprimens sibi no-

Ec iiij

tam circumcisionis, plenam doloris & irrisam apud externos, ostendit iustitiam, id est, sinceritatem fidei suæ. Deus enim promiserat Abrahamo stirpem in multas gentes exituram. addiderat se daturum posteritati ipsius terram Canaanam, ac præterea se Deum futurum, id est, *θεογον*. tum ipsi tum posteris eius: & in testimonium fidei habitæ his promissis, voluerat notam illam corporibus imponi, ut legimus Gen. XVII. II. *σπερμα* respondet Hebræo *זרע* significatque annulum signatorium, ut videre est Cant. VIII. 6. Jerem. XXII. 24. Ezech. XXVIII. 12. Aggæi II. 24. unde & *זרע* vertitur Gen. XXXVIII. 18. 25: aut etiam ipsam sculpturam quæ est in annulo aut in re alia: Exod. XXXVIII. II. 21. 36. XXXIX. 3. 12. 30. Hinc verbum *זרע* quod est *σπερμα* 1. Reg. XXI. 8. Neh. XII. Psal. VII. 8. IX. 10. Esai. VII. 16. XXXIX. II. Jerem. XXXII. 19. II. 44. Dan. VI. 17. IX. 24. XII. 4. De cuius verbivsu *καὶ μεταφορῶν* diximus Ioh. III. 33. Scriptor responsionum ad orthodoxos ait merito *σπερμα* hanc, id est, circumcisionem ei parti impressam quæ per naturam inutilis, per fidem æctiosa facta fuerat: responso CIL Chrysostomus vero circumcisionem comparat notæ impressæ in militum cutem, quæ ostendit eos ad imperatorem pertinere.

ἥς ἐν ἀκροβυστία] Eius fidei quam habuerat etiam nondum circumcisis. *ἐν* hic ut supra 10.

εἰς τὸ ἵν' αὐτὸν πατέρα πάντων ἡμῶν πισυόντων] supra I. *πατέρα* sumit *μυστικῶς* quo sensu *πατέρα λόγου* dixit & Philo. Sic pater est qui aliis præit institutione aut exemplo. Vide quæ diximus ad Matth. XII. 19. Ioh. III. 3. Iustinus contra Tryphonem: *τίνα τὸ Ἀβραὰμ ἡμεῖς τὸν δούλον πᾶσι ὄντες.*

δὲ ἀκροβυστίας] *ἡ* hic idem valet quod modo *ἐν*. Sic *ἡ* *χειρὶς ἐν τῇ* in manu habere, *ἡ* *στόματος ἡ* in ore esse populo, dicunt etiam Græci elegantiores. Vide supra II. 27.

εἰς τὸ λογιζέσθαι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην] idem est iustitiam imputari per fidem, quod fidem imputari in iustitiam. Significat enim ascribi alicui laudem fidei nomine. Nam & laus dicitur iustitia per *μετωνυμίαν*. Iustitiæ deputatus est, ait Tertullianus.

καὶ πατέρα ὡς πατρίδα] Repetendum ex superiori loco *εἰς τὸ ἵν'*: & *ὡς πατρίδα* hic intelligenda interior illa cordis.

τοῖς οὖν καὶ ὡς πατρίδα μόνον] non solis Iudæis, Israëlitis, Idumæis & Cethuræ posteris. *ἐν* hic sume ut supra II. 8. 27. III. 26. *τοῖς* hic generale est: quod deinde diuiditur in duo membra, nisi cum Syro mauis arbitrari traiectas hic voces, ut sit *τοῖς οὖν* pro. *ἐν τοῖς*.

ἐλλὰ ἐπὶ τοῖς σοιχοῦσι τοῖς ἱσραὴλ καὶ ἐν τῇ ἀκροβυστία *πίστεως* *τῇ* *πατρὶς ἡμῶν Ἀβραὰμ*] more Hebræo nomen posuit pro demonstratiuo pronomine. Pater *μυστικῶς* est Abraham omnibus fidem suam imitantibus, quam fidem habuit etiam in circumcisis. *σοιχοῦσι τοῖς ἱσραὴλ, ἱσραὴλ βαλόν, εἰς ἱσραὴλ ἡμεῖς, καὶ ἱσραὴλ ἀκαλουθεῖν* sunt locutiones *καὶ μεταφορῶν*, pro imitari, etiam apud elegantes Græcos. He-

brai pro eodem dicunt. נאם & נאם vertitur Proverb. xxx. 19. *Non enim promissio illa facta est Abrahamo sub conditione observandi legem Moysi* quippe quæ nondum tunc erat. Idem sensus Gal. iii. 18.

ἡ το ἀποδομένη αὐτοῖς] si non ipsi, ergo nec posteritati eius, nam eadem dī
 promissio: dicto loco Gen. xlv. το ἡ δὲ ἐκδομένη αὐτοῖς] Respicit promissum illud; *Beati dii & cetero*
in te omnes filii dī & cetera, quod latius pertinet quā ad solius Caſanæ
 possessionem, & magnam mundi partem, quæ mundus *ἡ οὐρανὸς & ἡ γῆ*
 complectitur. Nam & ed promissio Abrahami posteritas præter Iudæam
 tenuit Idumæam & cetera Arabia, Æthiopiz etiam non paucam. Quæ &
 licet arcanam gerebat imaginem æternæ felicitatis: quod & Philo agno-
 scit & recte explicat libro, *πῶς ὁ Ἰσὴν παλαιῶν κληρονόμος*, & aperte nos
 docet scriptor ad Hebræos xlv. *παρὰ τὸν Ἰησοῦν* Christus *κληρονόμος* Heb. i.
 i. ii. 5. & sequentibus, & cum Christo Christiani infra xi. *ἡ ἀποκ. ix.*
 16. Quia apud Hebræos soli hæreditas acceptæ erant inalienabiles, ideo
 omnis firma atque perpetua possessio ipsis dicitur *ἡ κληρονομία* ut Rſp
 ii. 8. & alibi.

ἀλλὰ καὶ ἀκαχοσιῶν πίστεως] per animi probitatem, quæ partim in fide con-
sistit, partim ex fide nascitur aliturque. [179]

14. *ὁ δὲ θεὸς τὸν νόμον ἀνέγραψεν*] hic relicto sensu historico ad mysticum venit. Si illi, inquit, qui legem Moysi exterius implent, nempe quales tunc sunt, adipiscuntur bona illa futuri seculi. Et rursus hic, ut modo 12.

κεκένωται ἡ πίστις] *κεκένωται* respondet Hebræo *לֹא יָדָע*. *κεκένωται* id significat: vi carere. Sic *κεκένωται* habes & 1. Cor. I. 17. IX. 15. II. Cor. IX. 3. Si lex Moſis exſpectanda in hoc fuit, nihil Abrahamo fides ſua profuit.

καὶ κατέργηται ἡ ἐπαγγελία] Ergo promissa illa multo ante legem Moysi facta Abrahamo, effectu caruere. *κατέργηται* vt modo *κεκρίνεται*, hic non susceptionem actionis, sed ipsam existentiam significat : sicut *δεδικασμένος* interdum est iustus fuit. Sic Gal. v. 4. II. Sic *ὅτι ἄρα* vertitur Ecclesiastæ XII. 3.

15. *ὁ γὰρ νόμος ὁρῶν καταρτίζει* ostendit quid faciat lex illa Moſis, qua-
tenus eſt lex Moſis tantum, id eſt, quatenus diſtinguitur ab iis præceptis
& interdiciſ quæ ab initio fuerant. Nempe infert poenam grauibꝯ pec-
catis & quidem certam, & in multis letalem, cū ante crimina multa
diſſimularentur, alia poenam haberent aut leuem aut arbitrariam. *ὁρῶν*
pro poena habuimus & ſupra II. 5. 8. III. 5. Vide & Matth. III. 7. *καταρτίζει*
& ponitur apud interpretes & pro *corripit* & pro *habet*, quorum vtrunque
effectiōnem qualemcumque ſignificat. Inter virtutes legis Modeſtinus
ponit punire, vt ſupra diximus.

ὅς ὃς ἐδοῦκε τὸ μῆν, οὐδὲ τὸ ὀφείλον.] melius Manuscriptus ille ὅς ὃς, non dicit non esse peccatum, sed non esse ἔμψ , id est, contemptum legis à Deo non per collectiones, sed expressum datæ, ac proinde minus esse poenæ meritum. Vide quæ diximus supra II. 2. 12. 111. 20.

16. $\delta\epsilon\tau\ \tau\epsilon\tau\ \epsilon\lambda\ \pi\iota\sigma\tau\epsilon\varsigma$] Respectu fidei, nempe ἰνὰ τὴν πίστιν facta sunt Abrahamo egregia illa promissa. Pendet enim hoc ex illis quæ supra 13.

ἵνα καὶ χάρις] unde factum est ut promissum esset ingens, quippe procedens ex summa Dei benevolentia tanquam ad amicum, ut diximus supra. Amicus amicum liberaliter remunerat, & tanto liberalius, quanto ipse maior est. Conductor operæ operam pari hospitio reponat. $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] Altera ratio, cur fidei Deus respexerit, ut paria sperare possent pii quibus à Deo lex nulla erat, dotæ $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] Semina hic intellige $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$], ut modo II. nomen Patris.

$\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] non solum Judæis quos ita hic vocat $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$], ut modo $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$], sed etiam gentilibus. $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] hic est genitium casus. Illos indicat qui fidem habent Abrahami, id est, qualem Abrahamus habuerat.

$\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] omnium qui unquam vere in Deum crediderat, etiam ante Christi tempora.

17. καθὼς γέγραπται] Gen. XVII. 5.

$\text{ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν πένθησας}$] in his verbis causa est mutati nominis Abram in Abraham, elisa littera 2 post $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$]. Horum verborum sensum mysticum hic usurpat Paulus, patrem $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] eum qui exempli præit, ut modo diximus.

$\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] Hic addenda interrogatio. De Abrahami fide id cuius querit coram quo, id est, quo teste, Abrahamus crediderit. Amat multum $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] Apostolus, ut notatum tum aliis, tum Isidoro Pelusiotæ. Ipse autem sibi respondet.

$\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] id est, non sane coram hominibus quos fides ista latuit, sed coram Deo.

$\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] cum non de oblatione Isaac agatur, ut Hebræ XI. 17. 18. & Iacobi II. 21, sed de eiusdem Isaac ortu promisso, apparet $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] hic per translationem dici homines decrepitos & per naturam inutilēs ad gignendi functionem, ut ipse Apostolus verbis apertioribus iamjam explicabit, & scriptor ad Heb. XI. 12. Sic fides mortua quæ iustitiam ac consequenter salutem de se non edit. A contrario $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] est ad talem functionem utiles facere. Sic curare à lepra est $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] II. Reg. V. 7. dicitur $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] & qui nutrit Gen. V. 20: & qui à malis eximit Ps. LXXI. 20.

$\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] Sicut Hebræis $\text{ἵνα καὶ χάρις ἵνα τὴν χάριν ἵνα τὴν χάριν}$] vocari est esse: ita vocare, facere ut quid existat. Sicut enim dominus servum vocans, facit ut veniat, sic & Deus re eas quæ nec sunt nec futura putantur. Ita sumitur id

id verbum ferem. XXXII. 23. τὰ μὴ ὄντα intellige ea quæ facturi gignendo, seuendo, pariendo sunt necessaria, Ἀνατὼν εἰς καὶ ἀπολλῶν Hebr. X. II. Philo de principatus constitutione: τὰ μὴ ὄντα ἐκάλειον, εἰς τὸ εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἐξ ἀπομοίων ὁμοιότητας καὶ ἐξ ἐπεσόπιος ἐξοτότητας ἐξ ἐκωνομότητων ἐ ἀναμύσαν κοινωνίας καὶ ἀρμόσιος καὶ ὅτι ὁ πᾶσι τοῖς πᾶσι ἐργαζόμενοι. Sic Plutarchus Romulo nouæ vrbis conditorem ποιεῖν ἐξ οὐχ ὑπαρχόντων. Idem de Themistocle: ποιεῖν ἐξ οὐχ ὑπαρχόντων παρ' αἰθέρα ἐπαρθεῖς. Et de Arato: ἐξ οὐχ ὑπαρχόντων ἐκτίσας οὐρανόν.

18. δ:] qui Abrahamus, de quo proposita fuerat quæstio. παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ὁπίσθου] Est hic ὁπίσθου, quam figuram amat Paulus. Spes insperata, quomodo inauratæ hupræ, nescire quod scias, nec capiti potuerit capi, allaque similia. Credidit in spem, id est, in vespere ex Dei promissio, contra spem, nempe secundum naturæ leges.

εἰς τὸ ἡμέτερον αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν] vt sic omnibus gentibus exemplum præiret. Vide supra II. omnes illi erant ἡμεῖς ἢ juxta Esaiam X. 34.

καὶ τὸ εἰρηκόον] Gen. XV. 5.

οὕτως ἔστι τὸ ἀπέραισόν σου] nempe vt stelle cæli, quod ex loco Genesios hic subauditur. Sumit autem Apostolus illa verba, vt & alia supra, in sensu mystico. Philo tum de Allegoriis, tum de hærede rerum diuinarum, per semen intelligit καὶ ἀπὸ τοῦ σπέρματος in Abrahami animo habentes & fulgorem & motus suos ad siderum instar, imò supra sidera. Paulus verò rectius eos qui ad exemplum Abrahami tales in animo, velut in terrestri cælo, lutes essent habiuri. celebratum apud Pythagoricos.

ἐπιείκεια καὶ ὁμοθυμαδὸν ἡμῶν καὶ πάντων ὁλοκλήτως.

19. καὶ μὴ ἀποστήσας τῇ ἡμεῖς] ἀποστήσας τῇ ἡμεῖς dicuntur qui aliqua de re habitant, vt ostendit locus infra XIV. 1, collatus cum I. Cor. VIII. 7. 12. καὶ τὸ εἶναι ὁμοθυμαδὸν. I. Mac. XI. 49. Oppositum est τὸ ἀποστήσας quod modo sequetur.

οὐ κατενόησαν] id est, non manifestè respiciens. nam considerant hoc quidem, vt videmus Gen. XVII. 17: sed habet cogitationem expulsi animos fretus Deo pollicentes. ergo illud καὶ τὸ εἶναι hoc significat actum permanentem, vt aliquoties Hebræum עָמַד & Græcè σταῖς hoc Hebr. עָמַד.

τὸ εἶναι σῶμα πνευματικόν] nempe ad illam fundationem, de qua diximus supra 17.

καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι] Ex Gen. XV. 12. 17. suspexit autem vnam defunctam animam, idcirco adiecit illud καὶ. Sic Græci dicunt καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι.

καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι] vtrum non vna concepturam, vt potest anus nonagenaria. Hunc vterum Philo libro de hærede rerum diuinarum, imaginem accipere animæ quæ a rebus in se sensum cadentibus abdicata ex Deo concipere incipit.

20. καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι] Hæc apte contra non male translatum Syriacè.

οὐ διακρίνει τῇ ἀπιστίᾳ] τῇ ἀπιστίᾳ, id est, δι' ἀπιστίας. Διακρίνει δὲ hic, ut & Matth. xxi. 21. Marci xi. 23. Marci xiv. 23. Iac. i. 6, idem est quod διακρίνει Marci xiv. 31. xxviii. 17. ἐκδιδάσκει & ἐπαμφοτερίζει Philoni, ut diximus ad dictum locum Matth. xv.

ἀλλ' ἐκδιναμάσκει τῇ πίστει] Passivum hoc hic valet quod Hebræum Hithpahel, pro quo & ipsi Hebræi sæpe ponunt aut Kal aut Niphal. Sic Ps. lxxix. 9 in Hebræo est in Kal ἵπν, Græce in passivo ἐκδιναμάσκει, utrunque pro, firmavit sese. Quanquam autem se firmasse dicitur Abrahamus, intelligendum hoc est Dei excitatu & ope præsentissima. Possesse enim dicimur etiam quæ per Deum possumus.

δοῦναι δόξαν Θεῷ] dare gloriam Deo dicitur qui aut facit aut dicit aut, ut hic Abrahamus, cogitat id quod Deo honorificum est, siue id quod Dei proprietatibus convenit. Vide Luc. xvii. 8. & quæ dicta ad Matth. xxvi. 63.

21. καὶ πειθομένης] plane persuasum habens. πειθομένης est impleri aliqua re, ut apparet Ecclesiastæ vii. 11. ubi in Hebræo מלא plenum est. sic & II. Tim. ii. 4. iv. 17. Hinc ducta translatio ad persuasionem, quia ubi quis non dubitat, sed rem pro certa habet, eius cor dicitur tali re esse plenum. Vide infra xiv. 9. Hinc πειθομένη ἐλπίδος & πίστεως Hebr. vi. 11. x. 22. πειθομένης plene persuasus est etiam apud Isocratem Trapezitico.

ὅτι ὁ ἐπισηλταὶ δυνατός ἐστι & ποιῆσαι] nempe Deus, quod nomen præcessit. ἐπισηλταὶ semper deponaliter ponitur in his libris pro promittere. Promissa pro rebus certis habentur si nec de voluntate nec de potentia promittentis dubitatur. Deum velle quod promittit facile creditu est. De potentia illi dubitant qui nihil aliud Deum esse putant quam ipsam naturam.

ὅτι καὶ ἐξελίχθη αὐτὸς εἰς διακρίσεις] Illa fides habita est pro egregia re ac valde laudabili. Hæc sententia, fidem Abrahami à Deo pro re magna acceptam, posita fuit à Mose Gen. xv. 6 ante natum Ismaëlem: sed cum parium potest ratio, recte & à Paulo ad fidem de ortu Isaaci, & à Iacobo ad eam fidem, quæ in oblatione Isaaci emicuit, refertur, fidei enim si initia Deo placent, multò magis incrementa: nec vlla sunt piorum opera in quæ fides non influat.

23. ὥστε ἐγράφη ἡ δι' αὐτὸν μόνον] Recte. nam historias illas de Abrahamo, Isaaco, Iacobo, ac Iosepho legibus suis præposuit Moses, ut eo exemplo omnes ad pietatem excitaret. Notat id Philo. Si & impiorum facta & poenæ scripta sunt ad deterrendos alios i. Corinth. x. 11. Cum autem hic dicit Paulus, specialiter Christianos intelligit, ut ostendunt sequentia.

24. τοῖς πεποιθεμένοις τῇ ἐλπίδι Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν] Eadem ferme verba habes i. Petri i. 21. Hæc est fides maior, fide Abrahami. Nam Abrahamus & Sara mortui erant figuræ, Iesus vero atque perfecte.

25. *ὁς παρέδωκεν*] à Deo Patre: nempe in mortem quod & infra subauditur VIII. 32. Vide quæ diximus ad Matth. XVIII. 22. Respicitur Græca versio Esaiæ LIII. 6: *Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ὡς ἀμάρτιαν ἡμῶν*.

ὅτι τὸ ὁμοιωθῆναι ἡμῶν καὶ ἐγάρθῃ ὅτι τὴν δικαιοσύνην ἡμῶν] Potuerat dicere, qui & mortuus est & resurrexit ut nos à peccatis iustificaret, id est, liberaret. Sed amans *ὡμοιωθῆναι* morti coniunxit peccata quæ sunt mors animi, resurrectioni autem ademptionem iustitiæ quæ est animi resuscitatio. Mire nos & à peccatis retrahit & ad iustitiam ducit, quod videmus Christum mortem non formidasse pro doctrinæ suæ peccatis contrariæ & ad iustitiam nos vocantis testimonio, & à Deo resuscitatum, ut eidem doctrinæ summa conciliaretur auctoritas. vide I. Petri I. 3.

CAP. V.

ἐκμαρτύρηται οὐδὲν ἐν πίστει] mandati igitur à peccatis per fidem.

ἐπιπλήσω ἐχούμεν πρὸς τὸν Θεόν] Amicitia Dei frimur. Vide quæ supra IV. 4. Hic *ἐπιπλήω*, quod ibi, & iam mox *χαίω*. Sicut Abraham amicus Dei fuit, Iac. II. 23 sic & nos.

ὅτι τὸ κυεῖν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Ei post Deum gratiam debemus. Causam iam exprimet.

2. *οἱ οὖν ἐ τὴν ἀποστολὴν ἐχούμεν τῇ πίστει καὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ*] A quo tum alia habemus beneficia, tum hoc vel maximum, quod ille nobis dedit credendi causas, ut sic per fidem perueniremus ad illam Dei amicitiam ac benevolentiam. *ἀποστολὴν* respondet Hebræo *בְּנֵי* & *בְּרָק*, unde *ἀποστολὴν* tum hic, tum Eph. II. 18. III. 12 est aditus ad rem vel personam. Pro *τῇ πίστει* in Manuscripto *ἐ τῇ πίστει*, quod Paulo visitatius, & solent facile excidere litteræ repetitæ.

ἐν τῇ ἐνστάσει] in qua nempe fide stamus, id est, cauemus nobis à peccatis. Nam sicut qui peccat cadere dicitur, Hebr. IV. 2. Iac. V. 12: sic stare, qui à peccando abstinere, infra XIV. 4. I. Cor. X. 12. Est hic præteritum pro præsentem, more Hebræo.

καυχώμεθα ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ] Fulemur spe gloriæ illius quam à Deo accepturi sumus, secundum promissa Christi. *καυχώμεθα* est aliqua re iuncti, ut diximus supra I. 17. 23. Itaque *καυχώμεθα* quod est gaudere vertitur & per *καυχώμεθα*, & per *καυχώμεθα*, ut & *καυχώμεθα* & *καυχώμεθα* quæ paria sunt significatus.

3. *οὐ μόνον τῇ*] Non tantum gaudemus ea spe.

ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ] Hic propius effectus magnæ illius, id est, Christianæ fidei, gaudere aduersis, quæ propter Dei & Christi nomen cucurrunt. Exemplum vide Act. V. 41. quale in veteri testamento frustra quæras. Adde II. Cor. VII. 4. VIII. 2.

εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονῇ κατερχάσσεται] nempe in credentibus. ὑπομονῇ sufferentiam vertit Tertullianus, alij Latinius tolerantiam aut patientiam: eam intellige per quam Dei causa mala quævis libenter toleramus. De utilitate aduersorum pulchra & Paulo satis consentientia habet Rabbi Israhel de Anima c. 28. & 33.

ἢ ὅ ὑπομονὴ δοκιμῇ] Explorationem, nempe sui ipsius: nam patiendō discit homo suas vires. Alibi sumitur id nomen respectu aliorum. at Iac. 1. 3 τὸ δοκιμὴν ponitur μετανυμικῶς pro ipsis rebus aduersis.

4. ἢ ὅ δοκιμὴ ἐλπίδα] Nam qui scit se durissima pati Dei causa, eius spes magis magisque accenditur, tum ex Dei bonitate, cui non conuenittalem patientiam non munerare, tum ex promisso Christi Marc. v. 12. Iohan. XVI. 20.

5. ἢ ὅ ἐλπίς οὐ χεῖται ἄλλοις] id est, spes in Dei promissis fundata non fallit. Locutio sumpta ex Ps. CXII. 6. est μετανυμία, quia plerumque pudere eos solet qui vanis pollicitationibus fidem habuere. Vide & Sirach. II. 10. Notauit in hac periodo gradationem Augustinus, quam figuram amat Apollolus, ut videre est infra VII. 39. X. 14.

ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν τοῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ τοῦ ἀνδρώματος ἀγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν] Hoc dicit: eo minus dubitandum habemus de rei speratae euentu, quia etiam arram à Deo accepimus, spiritum sanctum. Dei dilectio hic intelligenda qua Deus homines diligit, ut videre est infra 8. Spiritus effusus in Christianos, id est, vbertim datus dicitur Act. II. 17. 18. 33. X. 45. Tit. III. 6. Hic vero ipsa Dei dilectio effusa dicitur, id est, abundanter testata hominum animis. Nam quisque sibi conscius donorum quæ acceperat, recte inde colligebat magnum in se esse Dei amorem. Non solent tam magna promutuo ij dare qui fidem volunt fallere. Adde II. Cor. I. 21. 22. Eph. I. 14.

6. ἐπὶ καὶ Χειρὸς] Hoc καὶ non connectitur cum prioribus, sed nouum est argumentum ad probandum Dei in nos amorem à minus credibili ad magis credibile assurgens. Legerunt hic alij εἰ, alij εἰς τὸ: sed ἐπὶ, rectum est, & construitur cum ὄντων ἀδυνάτων, quomodo mox sequetur ἐπὶ ἀμάρτανων ὄντων ἡμῶν.

ὄντων ἡμῶν ἀδυνάτων] cum nondum vires accepissemus ad seruiendum Deo.

καὶ κατὰ] tempore ad eam rem opportuno, Ioh. X. 11. I. XVII. 1. Gal. IV. 4. Exactis hebdomadibus Danielis: destructis regnis.

ὡς ἀσεβῶν] id est, etiam pro impiis, quales multi non inter gentes tantum, sed & inter Iudæos. Quod hic dicit ἀσεβεῖς mox dicit ἀμάρτανου, sensu scilicet eminentiore, quomodo Hebræis עשירים & עשירות pro eodem summi solere notatum est eruditis. Græci quoque interpretes pro utraque illa voce Hebræa modo dicunt ἀσεβεῖς, modo ἀμάρτανου. Vide quæ diximus libro II de Iure Belli ac Pacis cap. XX. 44.

ἀπὶθανε] ideo mortuus est, vt illi peccatores ad fidem perducī possent, quæ fides præcipue nititur morte Christi & resurrectione. vide supra I V. 25.

7. μὲν γὰρ ἡμεῖς περὶ τοῦ ἀποθανεῖν] Syrus legit ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ · sensu optimo. Magnum est quod dixi. Est hoc perrarum, vt quis pro homine malo mortem velit oppetere. Loquitur ex sententia philosophorum ac Iudæorum. Seneca: *Succurrat perituro, sed vt ipse non pereat nisi si futurus ero magni hominis aut magnæ rei merces.* Idem sensus in epistola Epicuri ad Pythoclem. Philo: *μὲν γὰρ ἀνθρώπων εἰδότες ὅτι οὐδὲν λυσιτελεῖ τὸ θανάτωμα θνητοῖς.*

ἡμεῖς γὰρ ἀγαθὸν ἔχα περὶ καὶ πολλὰ ἀποθανεῖν] Est συγχώρησις. Aliquos in gentibus aut Iudæis inuenias qui pro viro bono se periculis obijciant: vt Iohnathan pro Dauide: vt Damon & Pythias apud Valerium Maximum I V. 7. Lactantius V. 18. *Quid enim illi familiares Pythagoræ laudantur à vobis, quorum alter se tyranno vadem mortis pro altero dedit, alter ad præstitutum tempus, cum iam sponsor eius duceretur, præsentiam sui fecit, eumque interuentu suo liberauit? quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, si stulti putarentur.* ἔχα hic est facile, oppositum ei quod præcessit μὲν γὰρ. tale illud:

Τάχα μὲν καὶ αἰνέειν αἰνέωτο.

Et ἔλαμψεν non est audere, sed sustinere, sicut ἔλαμψεν ἱκετεύειν, ἔλαμψεν ἀπὸ τοῦ ἀποθανεῖν frequenter apud Græcos.

8. σωῖς ὅτι ἡμεῖς ἀγάπην εἰς ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ] Hæc est dilectio Dei τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς erga omne humanum genus indistinctè. σωῖς, conspicuam facit, vt supra III. 5. Deo hoc ascribit, quia is filium suum tradidit, filio suo non percutit.

ὅτι ἐν ἀμνηστία ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ ἀποθανεῖν] Repetit paulum mutatis verbis sensu eodem quod dixerat, vt egregium & memoriæ infingendum.

9. πολλὰ οὐ μάλιστ'] hic iam sequitur illatio maioris, id est, magis credibilis rei.

δικαιοσύνης καὶ] ad veram atque internam puritatem siue iustitiam perducit.

ὅτι τὸ αἷμα τοῦ υἱοῦ] est μὲν γὰρ. nam sanguis siue mors cruenta Christi causa fidei, fides iustitiæ. is ordo manifestus supra III. 25.

σωθήσονται διὰ τοῦ τοῦ Θεοῦ ὅτι ὁρῶν] id est, eripiemur à communi exitio quod impios manet. Par locutio, I. Thess. 10.

10. εἰ γὰρ ὅτι ὅτι] Nam impij omnes Deo sunt inimici, Iac. I V. 4. Deum non amant, I. Ioh. I V. 20.

καὶ πολλὰ ἡμεῖς τὸ Θεὸν διὰ τοῦ θανάτου καὶ ἡμεῖς] id est, Deus à nobis grauissime læsus, cum filium suum nostri causa morti dedit, ostendit se non eo usque iratum, vt non sub bonis conditionibus in gratiam redire nobiscum vellet. Id hic est καὶ πολλὰ ἡμεῖς non plene scilicet, sed καὶ πρὸς τὸν Θεόν.

illum effectum: vt 11. Cor. v. 19.

πολλὰ μᾶλλον κατέλαχότες] id est, postquam Deus nobiscum venit ad conditiones, subintellige, quas nos accepimus iisque paruimus. nam sæpe sub verbis actus primi intelliguntur actus secundi. Similia vide Ioh. vi. 44. xvii. 6.

συνθροῦν δὲ τῆς ζωῆς αὐτοῦ] per vitam ipsius. Vita omnis vim agendi in se continet: & quid potius agat Christus, cui omnis potestas data est, quam vt malis eximat eos pro quibus in gratiam patris reponendis tam multa fecit ac passus est?

οὐ μόνον ὅ] Parum est quod dixi, fore vt malis nos eximat.

ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῇ Θεῷ δὲ Ἰησοῦ Χριστῷ] Supple sumus. quomodo accepit Syrus. id est, Dei pollicitis per Christum factis innitimur, atque confidimus nos insuper bona & æterna, & maxima consecuturos. vide quæ supra 4. & Hebr. iii. 6.

δὲ οὐ νῦν τὴν κατέλαχεν ἐλάβομεν] νῦν, id est, iam nunc accepimus reconciliationem. Dictum μετανοήσας, id est, accepimus effectum istius reconciliationis, Spiritum sanctum, quem Deus non dedisset nobis nisi plane in gratiam suam repositis. Hic apertius exprimitur actus ille secundus, de quo diximus supra 10. Pax subditorum cum rege tunc perfecta est cum subditi eis conditionibus paruere quas rex præscripserat.

12. δὲ τὸ] Hæc cum ita se habeant vt diximus. Est enim כִּי δὲ τὸ, non reddentis causam ante dictorum, sed ex ante dictis tanquam certis mysterium vetus interpretantis: Id autem hic est: quæ per Adamum gesta sunt, eorum contraria debuisse geri per Christum. Idem explicat 1. Cor. xv. 22.

ὡς περ δὲ ἐνός ἀνθρώπου ἡ ἀμάρτια εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε] κόσμον hic intellige genus humanum cui peccandi exemplum primus dedit Adamus. Cor non Euam dixit? quia Hebræi non solent γυναιλογεῖν per feminas.

καὶ δὲ ἡ ἀμάρτια ἐστὶ θάνατος] id est, virium imminutio, causa lassitudinis, dolorum, morborum & ex his secutura mortis, vt ad Genesim diximus. Atqui immortalitas Adamo, etiam si Deo paruisset, dicat aliquis, promissa non erat, & natura erat χεῖρος, factus εἰς ψυχὴν ζῶσαν non εἰς ἀνθρώπου ζωντανού 1. Cor. xv. 45. Fateor. at, si præcepto diuino paruisset, mansissetne in Paradiso semper, an maius aliquid deinde de eo constitutum fuisset, & nobis incertum est, & ipsi incertum fuit. Hebræi quidam existimant futurum fuisse, vt post vitam felicem longissimam Deus ei sine vlla molestia ac dolore animum à corpore liberaret, quod ipsi non νοῦ, id est mori, sed γυν aut osculum pacis vocant. Alij putant euentum ei fuisse id quod Enocho & Eliæ euēnit: sed de hac re alij iudicent: dum illud teneamus, quod ait Sapiens Hebræus, diaboli inuidiā mortem in mundum intrasse 1. 24. Et quod Sirachides, per mulierem initium factum peccandi, & inde esse quod morimur xxv. 33.

καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διήλθεν] peruenit ad omnes Adami posteros, ipsa lege originis per quam non poterant non omnibus quæ diximus malis obnoxia esse corpora, ex tali corpore substantiam suam & qualitates ducentia. Sublato enim beneficio illo per arborem vitæ, manebat corpus humanum quale cæterorum animantium, caducum ac fragile velut testa ex humo facta. Hoc sensu aiunt Hebræi mortem ex peccato Adami venisse ad posteros eius, vt Paraphrastes Chaldæus Ruth. i v. & Ecclesiastæ. vii: scriptor vitæ Moſis plus ſemel, Iarchi, Hana Bārhaïna in Bereſith Rabba. Cyrillus aduerſus Anthropomorphitas cap. viii: οἱ γεγόνητες ἔξ αὐτῆς ὡς ἀπὸ φθαγῆτος φθαγῶς γεγόνημεν. vide & quæ ibi ſequuntur.

ἐφ' ᾧ πάντες ἥμενοι] frequens eſt μεταφωρίσας Hebræis dicere peccatum pro pœna, & peccare pro pœnam ſubire: vnde & procedente longius figura per μεταλήψιν καὶ ἡμῶν ſiue peccare dicuntur qui malum aliquod etiam ſine culpa ferunt, vt Gen. xxi. 37. & Iob. vi. 24. vbi καὶ vertitur per ἀποδοῦναι. Εφ' ᾧ hic eſt per quem, quomodo ἐπὶ cum datiuo ſumitur Luc. v. 5. Act. iii. 16. i. Cor. viii. 11. Hebr. ix. 17. Chryſoſtomus hoc loco: ἐκείνου πούτος καὶ οἱ μὴ φαρζόντες ἀπὸ τῆς ἐύλου γεγόνασιν παρ' ἐκείνου πάντες θνητοί. Poſt hæc verba ſequitur longa hic παρενθήκη ad comma vſque 8, vbi reditur ad cœptum ſermonem. Id genus dicendi Græci ὑπερβατον vocant, ſoletque id multum emolliiri, ſi voces eadem aut ſenſus ante poſitus repetatur addito inquam vel ergo, vt infra ἀλλ' οὐδ', id eſt, vt dicere cœperam.

13. ἀλλ' ὅτι νόμος ἀμάρτια ὡς ἐν τῇ κόσμῳ] Subauditur hic καὶ. Cauſam reddit cur dixerit omnes homines ideo mortuos quod ex Adamo ortum traherent, quia lex nulla illis data erat quæ tranſgredientibus mortis pœnam minaretur. Non negat fuiſſe peccatum vt Caini, hominum qui fuerunt diluuij tempore, Sodomæ ciuium, fratrum Iſoſephi, Pharaonis qui Moſi coæuus fuit & aliorum. Ἀλλ' ὅτι νόμος, id eſt, ante legem Moſis quæ grauibus facinoribus pœnam affcribit, mortem.

ἀμάρτια ὅτι καὶ ἐλλογίζονται μὴ ὄντος νόμου.] in Manuſcripto καὶ ἐλλογίζονται: nec aliter legit & Syrus & Theophylaſtus. verbum ἐλλογίζονται etiam in illa ad Philemonem Paulus uſurpat. Recta locutio fuerat ἐλλογίζονται: ſed omiſſi augmenti habemus & alia exempla. Senſus eſt, Non iniūſte imputabatur vt cauſa poſſit dici mortis, nempe in ſingulis hominibus. Non enim ſingulos tunc homines Deus puniit, ſed genera totæ hominum & in illis etiam pueros nubilus commiſſi reos. At lex de ſingulis dicit *Morte moriatur*. Nempe Deo ipſo mortem inflicturo, ſi ceſſarent, aut rem ignorarent iudices.

14. ἀλλ' ἐκαστὸς ἀπὸ ἁδὴμ μέχρι Μωſέως] Attamen, inquit, vim ſuam exercuit mors in homines ſingulos ab Adami ætate ad Moſis ætatem, id eſt, per annos ferme bis mille quingentos, non breue ſpatium. βασιλεύει γὰρ eſt vim ſuam exercere vt infra 21. vi. 21. Sic ἐξου βασιλεύει dixit ſapienter Hebræus i. 14. καὶ & μέγε poni ſolent ad temporis notationem vt Act. x. 30.

καὶ οὗτοι οὐκ ἔστιν ἀποκρίνωται, ὅτι τὸ ὁμοιωματι τῆς ὁμοειδέας, Ἀδὰμ.] Etiam in eos valuit qui nihil simile Adamo commiserant, quales Abel, Noe, Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Iosephus. Quia ἀποκρίνω ambiguum est & aliquo sensu omnibus hominibus qui aliquandiu aetatem egere, tribui potest: ideo distincte explicat de quo peccandi genere hic agat, nempe de tali quod pariter fieri possit ei quod Adamus commiserat. Solent graues transgressiones comparari transgressioni Adami, Osee v. 1. 7.

ὅς ἐστι ὁ πῶτος τῶ μέλλοντος.] Mors quidem illa, ut iam diximus, secuta est ex naturae lege, sed quam Deus facile impedire potuisset, nisi voluisset Adamum figuram esse Christi, diuersa tamen gignendi ratione & effectibus contrariis. ὁ μέλλον hic dicitur respectu habito ad tempus Adami & deinceps ad legem usque, is qui Ἀδὰμ ἔχων 1. Cor. xv. 46. sic & Col. 11. 17 vox μελλόντων respicit priora tempora. πῶτος est figura ad quam aliud quid plenius efficitur Exod. xxv. 40. Sic 1. Cor. x. 6. 11. dicitur ἀντίτυπον Heb. ix. 24.

15. ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ θεὸς ἡμῶν ὅτι ἐστὶν ὁ καὶ ζῶντων.] Hoc vult dicere: in neutro quidem quicquam iniqui: sed tamen Deo conuenientius esse, vnum facere vitae auctorem quam vnum mortis. ζῶντων, dicitur quod mox ἀποθνήσκουσιν beneficium quod dūis, ut infra xi. 28. 11. Cor. 1. 11. Πάτερ ἡμῶν verò respondet vocibus Hebraeis יְיָ אֱלֹהֵינוּ & similibus quae violationem legis diuinæ grauem significant. Hic verò ea vox intelligitur simul cum suo effectu qui iam explicabitur. Deus magis amat prodesse quam nocere. Et vita Deo gravior quam mors.

16. καὶ οὐχ ὡς ὁ θεὸς ὁμοιωματι οἱ πολλοὶ ἀποθνήσκουσιν.] οἱ πολλοί, id est, fere omnes excepto Enocho, & si qui forte fuere alij de quibus id scriptum non est. Idem est hic τῶν ἐν ὁμοιωματι, quod modo δι' ἀποκρίσεως.

πολλὰς μάλα.] multo facilius. nam illud quam hoc difficilius creditur, & tamen verum esse apparuit.

ἡ χάρις ἢ τοῦ καὶ ἡ δωρεά.] Hic χάρις dixit quod ante χάρις, causam pro effectu: iustitia diuina quae Christianis obtrigit & magnum est beneficium & nullis à nobis meritis prouocatum: ideo donum dicitur.

ἐν χάριτι τῇ τῷ θεῷ ἀποθνήσκουσιν ἡ χάρις καὶ ὁ θεὸς.] χάρις hoc loco significat beneuolentiam Christi in genus humanum.

ὅς ἐστι πολλοὶ ἐκδοσθῶν.] in multos, id est, in omnes qui in Christum credidere, quod initium est nouae naturae. ἐκδοσθῶν, id est, abundanter apparuit, ut supra iii. 7. & Matth. v. 20. γὰρ.

16. καὶ οὐχ ὡς ὁ θεὸς ἀποκρίνωται ἡ δωρεά.] Εἰς ἑξῆς duplex. Nam & post δι' ἐνός subauditur nomen δωρεῆς, ex verbo ἀποκρίνω quod praecesserat, & post ἡ δωρεά subauditur ἔχω. non sic se habet donum, ut illa mors ex vno peccato consecuta. Multo efficacius fuit beneficium quam noxa. In quo autem ea differentia sita sit iam explicat.

τῇ ὁμοιωματι καὶ ὁ θεὸς.] καὶ ὁ θεὸς ὁμοιωματι Dei hic significat, cui occasionem dedit peccatum Adami.

εἰς καὶ αἰεταί] frequens est Hebraeis causam nominare pro effectu, quamvis ex alia causa procedente. Ita, quia damnati mori solent, damnatio hic dicitur pro morte.

τὸ ὃ χάρισμα] Intelligit hic fidem quam Eph. 1. 8 donum Dei dicitur, quia Deo reuelante nihil tale meritis contingit.

ἐν πολλῶν ὁδοῦ πνεύματι] occasione sumpta ex multis peccatis.

εἰς δικαίωμα] ad vitam rectam siue perpetuam obedientiam: quomodo δικαίωμα & infra 18. Sic Iobi xxxiv. 27 קָדַר quod est vias eius, septuaginta vertunt δικαιώματα αὐτοῦ. Ideo nomen singulare hic usurpavit Apostolus, ut vnum ac constantem vitam tenorem significaret. Apocalypsis pluraliter pro eodem dixit: τὰ δικαιώματα τοῦ ἁγίου xix. 8.

17. ὃ ὅ] ostendit quantum sit ista vita recta quam Dei dono adipiscimur, ex eo quod secum trahit æternam vitam ac felicitatem.

τὸ τὸ ἐνός ὁδοῦ πνεύματι] Repetit quod dixerat supra 15: sed ut maius aliquid quam ante inferat. In Manuscripto est, & ἐν ὁδοῦ πνεύματι.

ὁ θάνατος ἐκασίλδοι] ut supra 13.

ὁ δὲ τὸ ἐνός] id est, per naturam ex vno in omnes transcuntem.

πολλὰ μᾶλλον] multo facilius, ut supra 15.

οἱ πλὴν ἀβυσσῶν τὸ χάριτος] abundantiam gratiæ more Hebraico, id est, gratiam abundantissimam vocat, beneuolam patefactionem diuinæ voluntatis factam per Christum.

καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης] Δωρεὰ δικαιοσύνης, rursum Hebraismus pro iustitia quæ dono datur. vide supra 15. Dono autem dari dicitur, quia per fidem obtingit quæ est donum Dei, ut diximus supra 16.

λαβάνοντες] id est, qui voluerunt accipere & sic acceperunt reipsa: sic & Iohan. 1. 12.

ἐν ζωῇ βασιλείας] duo magna dicitur & hominibus gratissima, vitam & regnum, siue immortalitatem & summos honores. Vide 1. Cor. 15. 8. 18. Tim. 1. 12. Apoc. 5. 10. x. 4. xx. 5.

ὁ δὲ τὸ ἐνός Ἰησοῦ Χριστοῦ] per vnum principem Act. 1. 15. Etenim vitam illam æternam in tenebris latentem primus apertam fecit, primus eam esse consecutus: idem etiam nouam de se naturam trahentibus eam conferet.

18. ἀεὶ οὖν] Hic post longam ἀπαισίαν, in qua obiter instituta comparationis disparitatem ostendit quandam, redit ad id quod dicere coeperat supra 12. ἀεὶ est repetentis interruptum sermonem. Simile hyperbatum & repetitionem sermonis inchoati per 13 habet Philipp. 1. 1. 5.

ὡς δὲ τοὺς ἀδελφούς τοὺς ἐκ τῆς ἁγίας καὶ ἀληθινῆς πίστεως εἰς καὶ αἰεταί] supple ἵνα τὸν τὸν processit. Hebraei, ubi statum aliquem designant, quod valet ut, ponunt vice nominatiui ut Gen. 1. 20: ἐποίησεν αὐτὸν ἀρχαγγέλους. Et 1. Corinth. xx. 45: ἐποίησεν αὐτὸν ψυχὰς ζώων: vnde & hoc αἰς καὶ αἰεταί & quod sequetur εἰς δικαιοσύνην Syrus per nominatiuos transtulit.

οὕτω κ' δι' ἐνὸς διακώματος] id est, ὑπακοῆς, vt iam explicat: eam obedientiam Christi per omne vitæ tempus ad mortem vsque vocat singulari numero διακώμα ob vniformem eius tenorem, vt diximus supra 16.

εἰς πάντας αἰθεράπους] intellige omnes qui ipsi sicut oportet credunt, quod initium est, vt diximus, nouæ naturæ.

εἰς διακώσιν ζωῆς] euenit eis liberatio à peccatis, quæ liberatio causa est vitæ æternæ. Genitiuus apud nostros scriptores ex Hebraismo varias significationes habet. Hic rei effectus designatiuus est.

19. ὡσαύτ' ἔδωκε τῆς ἀρχαῆς τῇ ἐνὸς αἰθεράπου ἀμάρτανλοι κατεσθῆσαν οἱ πολλοί] Est rursus μετανομία. Ita tractati sunt quasi peccassent actu, nempe quia addicti sunt morti. Sic vox peccatoris sumitur I. Regum I. 21. & alibi. πολλοί hic rursus dixit cum modo dixerit πάντας omnes, excepto forte vno aut altero.

οὕτω κ' διὰ τῆς ὑπακοῆς τῇ ἐνὸς] per obedientiam Christi perpetuam, doctrinæ ipsius congruentem & à Deo repositam summo præmio. Vide Philipp. II. 8. 9.

διακοὶ κατεσθῆσαν οἱ πολλοί] Futurum pro præsentē durabili. Et multi, id est, credentes, sic vt credi oportet. Vides hic διακοὶ κατεσθῆσαν idem esse quod διακωθήσονται aut διακωυῦται, & posito abstracto vice concreti, more Hebræo, διακοσμήσονται II. Cor. v. 21. Respicitur autem non obscura locus Esaie LIII. 12: Per sui notitiam iustos faciet iustus seruus meus multos. Iusti fient nempe apud Deum, ac proinde & diuina præmia suo tempore consequentur.

20. νόμος ὃ παρεσθῆκεν] Poterat dicere Iudæus: Si ita se res habet vt Christus sit causa vitæ, sicut mortis Adamus, quid ergo egit lex Moysis? Huic quæstioni respondens ait: lex de transuerso interuenit inter exordium peccati & exordium nouæ iustitiæ. Sic παρεσθῆκεν Gal. II. 4. παρεσθῆκεν Iudæ 4.

ἵνα ὃ πλεονάζει τὸ ἀγαθόν] Hebræis sæpe esse dicitur quod apparet: Itaque sicut πλεονάζειν est abundantius apparere supra III. 7. & hic 15: ita & πλεονάζειν hic & infra VI. I. II. Cor. IV. 15. II. Thess. I. 3. vtrunque πλεονάζειν & πλεονάζουσι iunctim habes I. Thess. III. 12. Per legem, magis innotuit peccatum. Supra II. 9. 12. III. 20. IV. 15. infra VII. 8.

οὗ ὃ πλεονάζει ἢ ἀμάρτια] οὗ hic valet postquam, sicut & Latine vsurpatur ubi. Solent enim locorum notæ ad temporis significationem transferri.

ὑπερπελάσθαι ἢ χεῖς] non satis habuit dicere ὑπελάσθαι, sed præpositionem augmentem addidit, vt intelligeretur multò illustrius apparuisse Dei beneuolentiam quam ante apparuerat peccati turpitudine. Amat tales compositiones Paulus vt ὑπερεκτείνω, ὑπερεκτείνωμι, ὑπεραίεσις, ὑπεράνω, ὑπεραυξάνω, ὑπεριπλάω, ὑπερψάω. Sic ὑπερπελάσθαι habes & II. Cor. VII. 4. & ὑπερπελάσως Marc. VII. 37. & ὑπερπλεονάζω. I. Tim. I. 14.

21. *ἵνα ἀπὸ τῆς ἐκείνου ἡ ἐκείνου ἐν τῇ θανάτῳ*] vires suas ostendit per mortem. vide supra 14.

οὗτος ἐστὶν ἡ χάρις βασιλείου] benevolentia Dei vires suas ostendat.

ἐξ ὑποταγῆς] Per obedientiam Christianorum.

ἵνα ἡμεῖς αἰώνιον] quæ obedientia ducit ad vitam æternam.

ἐξ ἡμεῶν καὶ τῆς ἐκείνου ἡ ἐκείνου] qui scilicet sicut iustitiam illam in nobis efficit, ita & vitam æternam ipse nobis datus est, ut post Patrem ipsi omnia debeamus.

CAP. VI. IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

Π *οὗτος ἐστὶν ἡ χάρις βασιλείου*] Sic & supra locutus est xv. 1. sed solus addi interrogationibus, ut & infra 21. *ἐκείνου* nostris scriptoribus etiam in presenti dicitur, ut Matth. v 11. 4. Redit Apostolus ad id de quo ipse & Apostoli alij perludant incredulos Romæ agentes infamabantur, & quod attigerat 11. 8. sed tunc non plene ei responderat quia ut id vulliter fieret, quædam prius erant præstruenda quæ continentur cætera parte capitis tertij & capitibus quarto & quinto, ut nunc ista dissecta sunt. Nam in Pauli epistola fuit hæc continua. At ergo nunc. Quid ergo est quod dicimus? An ista dicimus quæ Iudæi illi de nobis spargunt?

ἐκείνου ἐστὶν ἡ χάρις βασιλείου] In Manuscripto illo in Angliæ est *ἐκείνου ἐστὶν ἡ χάρις βασιλείου*. Recte. Cohæret hoc cum eo quod præcessit. An hoc dicimus: Persecutemur in peccatis ut magis appareat Dei beneficentia. De voce *ἐκείνου*, ut & de voce *ἐκείνου* diximus supra. Antecedens verum erat, Deo maxime fuisse gloriosum ex iis qui idololatraz multisque flagitiis involuti fuerant, populum sibi colligere: sed iniqua erat illatio: ideo nihil mali esse si & vocati peccare persequerentur, ut rursum Deus maiore cum gloria eorum miseretur. Hoc consequens falso attribuebatur Apostolis & eorum sectatoribus, qui contrarium & docebant & factis ostendebant. Tertullianus bene: *Compensatione res acta est: lucra sunt quibus, ut vultis, præstamus. Item: Libertas in Christo nullam innocentie fecit iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae.*

ἐκείνου ἐστὶν ἡ χάρις βασιλείου] Amerisantis est, ut supra 11. 4.

οὗτος ἐστὶν ἡ χάρις βασιλείου] Loquendi genus receptum apud Hebræos. Philo libro de Allegoriis: *ἡ χάρις βασιλείου* *ἡ χάρις βασιλείου* *ἡ χάρις βασιλείου*. Et libro peribremi insidari meliori: *ἡ χάρις βασιλείου* *ἡ χάρις βασιλείου* *ἡ χάρις βασιλείου*. Sed & apud Philosophos. Nam & Porphyrius sapientiam morti comparat dicens, *ἡ χάρις βασιλείου* *ἡ χάρις βασιλείου* *ἡ χάρις βασιλείου*. Marcus Antoninus

libro VIII. ὅς ἀποθανόντα δὲ τὸ λοιπὸν ζῆται καὶ τὸ πρῶτον.

Nam quodcumque suis mutatum finibus exit,

Continuo hoc mors est illius quod fuit ante.

ἀποθανεῖν ἀμρτία est non amplius vivere in peccato, sicut ἀποθανεῖν νόμῳ Gal. II. 19 non vltra secundum legem vivere.

ἡ πῶς ἐπὶ ζήσῳ ἐκ αὐτῆς] πῶς hic non τὴ πάντως ἀδύνατον, sed rei indignitatem ostendit vt Matth. VI. 28. Gal. IV. 9. Indignum est, si loti in lutum reuoluimur II. Petri II. 22. Hinc iam incipit Apostolus doctrinæ quæ ipsi falso imputabatur, veram opponere, vt haberent Christiani quod ipsis Apostoli verbis regerent obiectatoribus. Itaque Christianos iam alloquitur.

3. ἢ ἀποθέτεσθαι] an non meministis? sic & infra VII. I.

ὅτι ὅπου ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν] Id est, in nomen seu doctrinam Iesu Christi, vt Act. X. 6.

εἰς τὸ θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν] Ignatius ad Trallenses: φαίνεται μοι οὐ κατ' ἀδελφον ζῆτος, ἀλλὰ καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποῦ δὲ ἡμεῖς ἀποθανόντες, ἵνα περὶ ὅντας εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ εἰς τὸ βαπτίσματος κοινωνοὶ καὶ ἀσπασίας αὐτοῦ γνηστοί. Iustinus colloquio cum Tryphone: ὡς ἐκ ἡμεῶς βαπτισθέντες τοῖς βαπτίζουσιν ἀμρτίας ἀπὸ τοῦ ἁμαρτωλοῦ, καὶ τὸ σωφρονιστικὸν καὶ τὸ ζῆλον ἐκ τοῦ ὕδατος καὶ πίστεως ἐκλύθη. Et postea: ὁ καὶ Χριστός, σωφρονιστικὸς πίστεως καὶ πίστεως, ὃν καὶ πρὸς πάντας ἀγαθὰ γήρως καὶ ἀναγνῶντος ὑπὸ αὐτοῦ δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ζήλου, τὸ το μυστήριον, καὶ σωφρονιστικὸν. Deinde: εἰπον ὅτι, δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ζήλου οἱ σωφρονιστικοὶ καὶ μετανοοῦντες ἐφ' οἷς ἡμεῖς, ἀπολύθησαν τὰς μελλουσας ἐπιπράξεις καὶ ὁμοκατείναν. Qui baptizabantur, ab iis exigebatur professio fidei, in qua & hoc erat, Christum ob peccata nostra esse mortuum, id est, ad abolenda peccata. Vide supra IV. 25. Christus etiam vitam suam pro nobis abdicauit: & nos idem facere debemus ipsius causa. quanto magis abdicare prauas cupidines? Quod mors corpori Christi, hoc baptismus peccato.

4. οὐκ ἐβαπτίσθημεν οὐδ' αὐτὸν εἰς τὸ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον] ostendit non verba tantum baptismi, sed & ipsam eius formam hoc innuere. Nam immersio totius corporis in flumen, ita vt non conspiceretur amplius, imaginem gerebat sepulture quæ datur mortuis. Sic Gal. II. 12: οὐκ ἐβαπτίσθημεν εἰς τὸν θάνατον] ad representandam etiam oculis Christi mortem.

ἵνα ὡς περὶ ἡμεῶν καὶ αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν] nam & huius rei imaginem gerebat corpus ex aqua resurgens.

εἰς τὸν θάνατον] id est, per potentiam quam gloria sequitur. Hoc est, quod καὶ ἡμεῖς dicimus Eph. I. 19. VI. 10: pro quo ad Colossenses I. 11 dicitur ὅτι καὶ ἡμεῖς, sicut καὶ quod ἡμεῖς verti solet, vertitur καὶ. Psal. LXXVII. 13. Ezech. XII. 2. XLV. 24.

ἐκ νεκρῶν καὶ ἡμεῖς ἐκ νεκρῶν καὶ ἡμεῖς ἐκ νεκρῶν] Hebraei καὶ ἡμεῖς ἐκ νεκρῶν καὶ ἡμεῖς ἐκ νεκρῶν in vita noua.

Nunc hic dies aliam vitam adfert: alios mores postulat.

Si resurgere cum Christo volumus, necesse est eum imitemur: quæ imitatio in iis qui longe aliter vivere, est velut resurrectio quædam. nam sicut separatio animi à corpore est mors corporis, ita separatio animi à Deo est mors animi.

5. *εἰ δὲ συμφύτοι γεγόναμεν τῷ θανάτῳ αὐτοῦ.*] Græcis συμφύτοι dicuntur quæ in vnum coalescunt, vt plantæ quædam Luc. viii. 7. vnde sumpta translatione de amicitia vsurpatur apud Platonem & Plutarchum. Ergo αὐτῷ hic subauditur ex sequente genituo αὐτοῦ, vt sæpe. Coaluimus Christo, ad instar eius mortui, nempe cupiditatibus, vt ille vitæ functionibus.

ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάστασις ἐσόμεθα] nempe συμφύτοι αὐτοῦ ἐσόμεθα τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ita instar eius resurgemus. Prior similitudo est generis, hæc speciei siue generis proximi. Vbi rebus molestis opponuntur solatia, vsurpari solent particula καὶ & ἀλλὰ. Sic apud Virgilium:

Si non ingentem foribus domus alta superbis

Mane salutantem totis vomit ædibus undam:

Post versus deinde aliquot sequitur:

At securæ quibus & nescia fallere vita

Dives opum variarum, &c.

6. *τίτῳ γὰρ ὁπότε*] modò hoc cogitemus & infigamus animo. Sic καὶ αὐτοῦ, & voces similes interdum sumi notauimus ad Ioh. xv. 18: *ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἀδελφὸς σιωπῶν*] Pergit ex cruce, morte, & resurrectione Christi multas sumere similitudines & eis aptare ἀναλογίας loquendi genera: quòd ipsum ὅτι dicitur Hebræis. *ὁ παλαιὸς ἀδελφός* Iho & Eph. iv. 22. iii. 9, est subiectum pro adiuncto, pro *ὁ παλαιὸς ἀδελφός* καὶ, vetus illa in homine viuendi ratio, quæ & natura dicitur. Ad hanc μεταστροφὴν adiunxit Paulus, & *πνεῦμα πωποτίαν* quâ delectatur pluriimum. Tribuit enim rei inanimæ, id est, accidenti, id quòd est animatorum. Veterem illam naturam crucifixam dicit, id est, ad similitudinem Christi crucifixam: quia, sicut per crucem non sine graui dolore ad exitum peruenitur, ita illa natura sine dolore non exstinguitur. Est enim sui amor & inde voluptatum appetitus agnatus homini deinde longa consuetudo *διὰ τὴν ἡμετέραν* sed has difficultates fides superat. *ὅτι ἡμετέραν* id est capidore, manifestum sequentia. occidi dicitur corpus, cum vita spoliatur, Matth. x. 28. Corpus autem peccato, id est, consuetudini peccandi eleganter tribuit Paulus, quia est veluti compages quædam multis constans membris, id est, vitiis Coloss. iii. 5. Sic & morti corpus infra tribuit: Grex, populus, legio apud Iurisconsultos corpora sunt, & corpus ciuitatis apud Iurium, collegiorum corpus apud Caium Iurisconsultum. Transiit & ad inanitatem Cicero, cum dixit *librorum corpus* Latine & Græce *ἀνευ*. Sed audacior est trans-

latio ubi accidentibus datur corpus, quomodo Virgilius dixit corpus regni.

τὴ μὴκρὴν δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἀμαρτίᾳ] τὸ pro ἡμᾶς τὴ, ut saepe alibi. ideo ac posthac peccato siue consuetudini vitiosæ seruiamus, sicut ante seruimus. δουλεύειν seruire, vox est mediæ significationis. Nam & Deo dicimur seruire. Matth. v. l. 24. Act. xx. 19. Eph. vi. 7. 1. Thess. i. 9. & Christo, infra xi v. 18. xvi. 18. Coloss. iii. 24. & legi Dei infra vii. 23. & iustitiæ, infra vi. 19. & contra Mammonæ, Matth. vi. 24. Idolis Gal. iv. 9. voluptatibus & cupiditatibus Tit. iii. 3. impuritati vi. 19. corruptioni ii. 1. Petr. i. l. 19. Sic & Latine diximus seruire vitæ, valetudini, posteritati, populi commodis, dignitati: & contra amor, cupiditatibus, iracundiæ. Seneca: *Commota semel & concussa mens ei seruit à quo impellitur.*

7. ὁ γὰρ νεκρὸς δουλεύει τῇ ἀμαρτίᾳ] id est, liber est à peccato, siue non vltra seruit peccato. Mortuorum enim non est peccare. Recte hic Syrus cum Basilio, Chrysostomo, Oresumenio, Theophylacto vertit *liberatus est à peccato*. Eo enim sensu, ut in Prolegomenis diximus, sæpissime δουλεύει vsurpatur in hac Epistola, ut & Act. xiii. 38. 39. Pertruseodem sensu dixit πῶς αὐτὸς ἀμάρτιας i. iv. 2: Est autem μεταφορὰ hic à simili ad simile: non enim proprie iustificatur, id est, mundatur aut iustus fit qui est mortuus, ac ne liberatur quidem, si proprietatem verborum sectemur: sed quia verum est cum non seruire amplius peccato, ideo liberari primum, deinde per μεταφορὰ etiam iustificari dicitur: sic eum qui mortuus sit, liberum esse ab odio, invidia, morbo, molestiis dicunt optimi scriptores. Sic mors medica dicitur Æschylo, quia, ut ipse explicat:

Ὀὐδὲν ἄλλος ἀπὸ τῆς θανάτου
 Sic & Euripides: *Θάνατον οὐδὲν ἄλλο μᾶλλον ἀνθρώπου.*

Est autem hæc Pauli sententia, ut multa alia, sumpta ex dictis Rabbi-
 ram. Nam in Thalmude habemus:

הַמֵּת כְּמֵת וְכִי יִשְׁכַּח מִצְוָתוֹ שֶׁל מֹרֶד, id est, *simul quis est mortuus, factus est liber à præceptis*. Si à præceptis liber, ieiuncta à peccato liber. Paulus autem hoc aptat per μεταφορὰ ei qui mortuus est peccato, ut locutus est supra 2. Mortui non redeunt ad vitam priorem. Sic nequì peccato verò est mortuus, ad priorem vitam redire debet.

αὐτὸς ὁ γὰρ ἀποθανόντων οὐκ ἔστι] & hic est, quandoquidem, ut apparet ex positis supra 2. & οὐκ ἔστι est ad similitudinem Christi, quomodo modo habuimus μεταφορὰ.

ἀποθανόντων] pro certo habemus, si promissis per Christum factis. *et in ὁμοιομοσίᾳ] nempe in æternum, vita cœlesti & felicissima. Idem sensus in Tim. iii. n. quod alibi dicitur οὐκ ἔστιν ἄλλοτε.* 1. Cor. xv. 8. & sc-

quentibus dicto ad Timotheum loco.

9. *εἰδότες*] sume vt supra *γνώσκοντες*.

ὅτι χειρὸς ἐγάρ τις ἐν νεκρῶν οὐκ ἐν δυνάμει] non vltra moritur. Mors ei causa immortalitatis.

Δύναμις αὐτῆς οὐκ ἐν χειρὶ] Hæc est causa præcedentis dicti: Non vltra moritur, quia est eo in loco vbi mors vim non habet. Vide Ioh. xvi. 10, & ibi dicta. Positus est extra territorium mortis.

10. *ὁ ὃς ἀπέθανε*] Hic δ vt *πρὸς* Hebræum non ad nomen aliquod, sed ad complexum refertur: quasi dicat: quantum enim attinet quod mortuus est Christus. Simile loquendi genus Gal. ii. 20.

τῇ ἀμρῆτι ἀπέθανεν ἐφάπαξ] *ἀμρῆτι* respondens, vt diximus *κωτ* Hebræo; sæpissime sumitur pro pœnis peccatorum. Christus semel defunctus est malis illis quæ ob peccata nostra sustinebat. Et sic non male interprete- ris vocem *ἀμρῆτι* Hebr. v. 3. vi. 27, vt intelligatur Christus obtulisse preces Deo, vt ab illis malis quæ ob peccata nostra sentiebat, libera- retur.

ὁ ὃς ζῇ, ζῇ πρὸς Θεῷ] viuit in honorem Dei, nihil nisi res Dei curat. Aristides: *τὸν ὃς ζῶντα ὑπὸ Θεῷ ἔστιν ἡ ἀνθρώπων παρὰ μὲν ἡμῶν ἡμεληκότα.*

11. *οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε*] sic cogitate. Reputate, vertit Tertullianus de pudicitia. Ita enim *λογίζεσθαι* sumi notauimus supra III. 28.

ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν ἔσθαι ἀμρῆτι] Hic *ἀμρῆτι* non figurate sume, sed pro- prie: sic necesse est interdum vocum significatus varient, quibus allusiones istiusmodi allubescunt. repetit hic quod dixerat supra 2.

ζῶντες ὃς πρὸς Θεῷ] id est, in id vos in vita seruatos vt quidquid vitæ vo- bis restat, id Deo impendatis. Officium enim magis quam eius executio hic notatur.

ἐν χειρὶ Ἰησοῦ πρὸς κλέω ἡμεῖς] id est, per Iesum Christum: quia cū dō- minus noster sit redemptionis iure & constitutione paterna, hoc quod dixi, suo iure à nobis exigit.

12. *μὴ οὐδὲ βασιλεύετε*] vim suam exerceat. Vide supra v. 4.

ἐν πρὸς θνητῶν ὑμῶν σάρματι] bene adiecit hoc *ἐν πρὸς*; cū enim mortalita- tis nostræ nos admonet, facile significat de vita altera cogitandum, nec formidandos labores haud sane diurnos.

εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ] nempe *τῇ ἀμρῆτι*. Loquitur tanquam de infami hera cui seruire indignum sit.

ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῆς] Corporis cupiditates, si frænum non ad sit, ad pec- catum ducunt Iac. i. 15. quare non tantum illicitæ cupiditates suffocandæ sunt in suis initiis, verum etiam corpori non vltra indulgendum quam natura exigit, vt parère discat parti meliori.

13. *μὴδὲ πειρᾶσθε τὰ μέλη ὑμῶν ὁδοῦ ἀσέβειας τῇ ἀμρῆτι*] membra hic in- tellige omnes corporis partes, etiam interiores, vt & Coloss. iii. 5. *ὅτι* recte verteris instrumenta. Ita enim sumi Græcam vocem docet Eustas

thius ad Iliados Δ. sic & arma dici Latinis Servius ad illud Virgilij:

Cerealique arma

Item:

Dicendum est quæ sint duris agrestibus arma.

Et Hebræum *יָד* est omne instrumentum, quod nonnunquam *יד* ver-
titur. *παρεισάμεν* solet quidem de membris dici Lucæ 1. 19. Iohan. x v. 22. 1.
Samuel xvi. 22. Psal. cxxxv. 1: Sed quia hic de membris velut instru-
mentis agitur, *παρεισάμεν* recte verteris, tradite, vt Matth. xxv. 1. 53. ix. 41.
aut habete vt Act. 1. 3. II. Tim. II. 15. *Αδμία* generaliter ponitur, vt supra
1. 18. & refertur ad actiones hoc loco, sicut *ἀμρτία* ad ipsam consuetudi-
nem siue qualitatem.

ἀλλὰ ὡς ἐκείνη ἐστὶν ἡ αὐτοῦ τῆς Θεᾶς] vt supra 11.

ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας] vide supra 4.

καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῆς Θεᾶς] Hic *δικαιοσύνης* vox ad omnes
actiones honestas extenditur, & æque late patet atque contraria quam
modo habuimus *ἀδμίας*. Corpus nostrum mediæ est qualitatis, quo & ma-
le & bene vti licet.

14. *ἀμρτία ὅτι ὑμῶν οὐ κινεῖσθαι*] non est hoc monitum, sed solatium, quasi
dicat: facilem vobis spondeo victoriam, modo ne sitis *ῥησάμενοι*. Non ex
nunc vires sunt vires peccati ad vos debellandos quæ olim fuerunt. Simili
sensu vocem *ἡρώ* usurpat Psalmographus XIX. 14.

οὐ γὰρ ἐστὶν ὑμῶν νόμος, ἀλλ' ἐστὶν χάρις] *Μετανομία*. Dicitur enim *χάρις* pro
Euangelio qui est *λόγος χάριτος* Act. xiv. 3. Similis locutio Act. xiii. 43.
Lex quia nihil promittebat supra terrestria, non satis virium dabat ad ani-
mum mundandum. Euangelium verò promissa habens celestia, vires dat
magnas vti volentibus. Tractatur hoc vberius fine capitis septimi. *ὅτι νόμος*
habes & Gal. iv. 21.

15. *ἢ οὐκ*] Quid ex his sequitur quæ diximus? An illud quod inimici
Euangelij nos docere dicunt?

ἀμρτήσομεν] Etiam hic Manuscriptus habet *ἀμρτήσομεν peccemus*. Recte
est enim *μύμησις* verborum quæ usurpabant inimici: sic supra 1. *ἐπιδοσάμεν*.
Peccemus, id est, pergamus indulgere vitiis.

μὴ γένοιτο] longe absit, vt supra 1. & alibi sæpe.

οὐκ εἰδότες] Rursum clare ostendit quid doceat, vt habeant Christiani
Romæ quod Pauli verbis opponant Iudæis obtrectatoribus.

16. *ἐπὶ ᾧ παρεισάμεν ἑαυτοὺς δουλοῦς εἰς ὑπακοὴν δουλοῦ ἢ ἐπὶ ᾧ ὑπακούμεν, ἢ τῷ ἀμρ-
τίᾳ εἰς δούλον, ἢ ὑπακούμεν εἰς δικαιοσύνην*] Duo sunt domini, peccatum &
vita secundum Euangelium, quæ hic per *μετανομίαν* Euangelium dicitur.
Vtri vos mancipetis vestra electio est, tanquam in biuio Pythagorico.
Sed vti bene eligatis, videte quis sit vtriusque imperij exitus. Hinc mors
& quidem æterna, quia Christus non iterum moritur vt eam soluat: inde
iustitia, id est, laus pro iustitia. Quia *ἀδμία* hic constructur cum genitiuis

ἀμαρ-

ἀνθρώπου & ὑπακοῆς, ideo ὅ bis repetitum non cum δουλοῖ construitur, sed est dativus vim habens ablativi Latini, quasi dicat: Hoc ipso quod vos mancipatis, hoc ipso quod in animum inducitis parēre aut peccato aut Evangelio, hoc, inquam, ipso viam initis aut ad mortem, aut ad iustitiæ laudem.

17. χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ] Sicut pro Evangelio, ita & pro successu Evangelij gratiæ semper habendæ sunt. Supra 1. 8.

ὅτι ἵπτι δουλοῖ τῷ ἀνθρώπῳ, ὑπακούσατε ἡ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδώκατε τὸν νοῦν διδασκῆς] Est hic primū Hebraismus præteriti cum copulativa coniunctione, vice participij. non enim Deo gratias agit quod servierint peccato, sed quod qui servierunt peccato, postea obedierunt Evangelio: Ἐκ καρδίας, id est, non exterius tantū, sed intra animi recessus, sincera fide. Idem loquendi genus Deut. 10. 29. VI. 5. XI. 13. XIII. 3. Marci XII. 30. Luc. X. 27. I. Tim. I. 5. II. Tim. II. 22. Vide & quæ diximus Matth. XXII. 37. εἰς τὸν νοῦν διδασκῆς, id est, obedistis ad eum modum quem doctrina Evangelij præscribit. Sic τὸν νοῦν sumitur Hebr. VIII. 5, ex loco Exodi XXV. 40: ubi in Hebræo נתבנית, quod alibi vertitur וְדָדוּמָא, alibi דְּגִיטָא, מוֹרֶה, דְּמוּיָמָא. Illud παρεδώκατε idem valet quod παρέλαβετε קבלתם. Vide quæ diximus ad Matth. XV. 2. Solent enim Græci ab actiuis, etiam quæ dativum personæ regunt, formare passiva & eis addere accusativum rei, ut ἐπιστάθισαν λόγια supra III. 2. ἐπιστάθην τὸ δαγῆλιον I. Tim. I. Sic & elegantes Græci dicunt ἐπὶ ἐπιτομῇ δίαξαν & similia. Evangelium vocatur διδασκῆ Ioh. VII. 16. 17. Act. V. 28. XIII. 12. infra XVI. 17. II. Ioh. 9. est νοῦν sed oppositum Iudæico: ἐλδοθεροδίντες δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου] Idem est quod δικαιωδίντες, ut & in Prolegomenis ad hanc epistolam diximus, & evincitur ex eo quod habuimus modo commate 7. sed congruentior hîc fuit vox ἐλδοθεροδίντες, quia δουλοῖ præcessit aliquoties. Crudelis hostis vos ceperat: Deus vos inde exemit. Amant vox ἐλδοθεροῦ & similes post se præpositionem ἀπὸ vel ἐξ pro Hebræo כּאֲדֹנָי ut infra VI. 22. VIII. 2. 21. Deut. VII. 8. XIII. 5. XXI. 8. I. Paralip. XV. 11. 21. & alibi sæpe: sic & Plato: ἀπὸ τοῦ βαρβάρου ἡλδοθεροῦ πόλιν.

18. ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσυνῇ] diximus supra 6 δουλεύετε etiam in honestam partem sumi, ut hic δουλοῦσθαι, id est, servum fieri, addici, mancipari. & δικαιοσύνης vox hic generalis est, ut supra 13.

19. ἀνθρώπων λέγω] id est, sensus spirituales exprimo per similitudines rerum vulgariarum & vobis notarum, Nonne æquum est ut regi suo bene serviat qui per regem à suis hostibus liberatus est? Vide quæ diximus supra III. 5. & ad Ioh. III. 12.

ὅτι πλὴν ἀδυνατεῖ τῆς σαρκὸς ὑμῶν] Non de vitio, sed de intellectus tarditate hic agit. Sic ἀδυνάτε usurpatur I. Cor. VIII. 7. & ἀδυνατῶ infra XIV. 1. I. Cor. VIII. 11. Et σὰρξ hoc quidem loco est ingenium fectum tractare res terrestres, qualia erant præcipue ingenia Romanorum.

Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Ideo ab imperiis sumit similitudinem.

Hh

ὡσαύτῃ γὰρ περιστήσατε] Vos, Romani, qui nunc Christum profitemini, videte quid dicam, & quid Iudæis illis respondere debeatis non verbis tantum, sed & rebus.

δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ] vide supra 1. 24.

καὶ τῇ ἀνομίᾳ] ἀνομίας nomine ea omnia intellige quæ contra legem societatis humanæ fiunt, qualia sunt illa de quibus supra 1. 27. 30. 31.

εἰς τὴν ἀνομίαν] ita vt quotidie peiores fieretis. Is enim mos est consuetudinis.

οὕτω νυνὶ ὡρσθήσαστε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ] An iniquum aliquid exigo, cum volo vos tantum diligentiae adhibere in colendis virtutibus quantum adhibuistis in colendis vitiis? Procopius 11 Vandalicorum non male: οἱ ἐν αὐτοῖς διδουμουῦντες αἷς ἡμῶντον διφρεπιστρέαν τὴν ἀπολογίαν εἰσαεὶ φέρονται.

εἰς ἀγιασμόν] id est, ita vt quotidie progressum faciatis in sanctitate. Par enim vis consuetudinis in vtranque partem: imo ad bonum fortior. Vide quæ diximus ad Matth. x1. 30.

20. ὅτι καὶ δοῦλοι ἦτε τῇ ἀμνηστίας, ἐλπίσθεσι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ] id est, ne cogitabatis quidem de eo quod honestum ac Deo gratum esset. Sic & nunc nihil cogitate quod turpe sit Deoque displiceat. Parem adhibete operam. Apparet hic vocem ἐλπίσθεος, & in re bona & in re mala dici, non minùs quam δοῦλος.

21. ἥτις οὐκ καρπὸν εἶχετε τότε ἐφ' οἷς νυνὶ ἐπαυχώμεθα;] fructus vnicus erat infamia apud bonos. Liquet hoc, quia & ipsi boni iam facti sine pudore eorum meminisse non potestis. Si hoc efficit recordatio, quid res ipsa?

τὸ καὶ τέλος ἐμνήσανθ' ἀνάγκης] Est ἑλλειψις. Vult enim hoc dicere. Talis erat res ipsa. quod si finem siue exitum respicitis, is nullus alius erat quam mors, nempe sine spe vitæ melioris. Neque enim Deus ita viventibus quicquam promissit boni, neque ipsa per se mens humana talium sibi conscia quicquam boni sperare audet, vt Plato testatur de Republica primo. τίλ' ἡὶ ἐστὶν ἀπ' οὗτοῦ quod modò vertitur ὅτι εἶχετε, modò ἀπ' ἐκείνων ποδοῖς.

22. νυνὶ δὲ] Hoc opponitur illi ὅτι καὶ: quasi dicat, multum mutatae sunt res. Vide supra 19.

ἐλπίσθεσθ' ἀνάγκης καὶ τῇ ἀμνηστίας] vt supra 18.

δοῦλωθέντες ὅτι περὶ Θεοῦ] mancipati Deo. Supra dixit τῇ δικαιοσύνῃ 18. nimirum qui bonitati rebusque honestis seruit, & Deo seruit: quia Deus hoc semper amavit & in Euangelio apertissime praecepit.

εἶχετε τὸν καρπὸν ἡμῶν εἰς ἀγιασμόν] Hic in præsens est fructus, quod quotidie euaditis sanctiores, ac propter id etiam honoratiores apud bonos. Opponitur hoc infamiae quam significauit, cum & memoriam dixit pudoris haud exortem.

τὸ καὶ τέλος, ζῶντων αἰώνων] finem finì opponit, morti vitam, nec breuem aut desitutam, sed vere æternam.

23. *Ἡ δὲ ὁμοίωμα τῆς ἀνθρώπου θανάτου*] Est similitudo sumpta de militia, quæ & ipsa seruitus quædam est, maxime nota Romanis. *ὁμοίωμα* proprie sunt quæ ad panem vescenda dantur, qui vsus in Latina lingua remansit. Olim species ipsæ dabantur militi, postea pro eis pecunia data est, sed mansit vetus nomen. In glossariis: *ὁμοίωμα* *diarium*: utitur sic inter alios Polybius. Inde & ad Iudæos transit vox *κῆδος* ut diximus ad Luc. III. 14. & ideo velut omnibus notam vsurpant nostri scriptores, ut apparet non tantum hic & dicto Lucæ loco, sed & 1. Cor. IX. 7. Mire autem mercedem dixit malum quod pro prauis factis redditur, cum merces labori reddi soleat. Similis *μετὰ λυγρῶς* apud Ciceronem cum dixit: *Data est merces errori meo magna*. Sed & Seneca vitiorum dixit mercedem.

τὸ δὲ χάρισμα τῆς Θεοῦ ζωῆς αἰώνιος] Solent reges egregiis militibus præter stipendium dare coronas, laureas, honores. His donatiuis comparat vitam æternam, non quod non detur bene meritis, sed quod multo sit maior merito, quippe res æterna & cœlestis. Poterat quidem vita æterna & merces dici, ut sæpe dicitur, sed nobilius est nomen donatiui. Neque articulus frustra additur, simulque inuertitur is ordo loquendi qui in priore membro *ἀντιδότης* fuerat. Hoc enim vult. At quod donatium Deus dat sibi militantibus, id non est noxium aliquid, ut mors, aut leue aliquid, ut in militia Romana, sed est res maxima, immortalitas & gaudia cœlestia. Vbi quis pro opere multo plus reddit quam quanti est opera, potest id & merces dici & donum: trahit enim de utroque. Sed hic præualet doni sub conditione promissi & post conditionem impletam dandi natura.

CAP. VII.

Ἀγνοεῖτε ἀδελφοί· γνώσκουσιν δὲ τὸν νόμον λέγω] Hic Paulus sermonem ad solos Iudæos dirigit quos fratres vocat etiam carnis ortu, ut infra x. 1. Magnum autem hic aperit mysterium primo omnium Apostolorum Paulo, inter multa diuinitus ei patefacta II. Cor. XII. 1. 7, reuelatum, etiam Iudæos qui Christi disciplinam sectantes multum in ea profecissent, non obligari ultra vinculo legis per Moysen datæ: Decretum Apostolicum quod est Act. xv de solis agit qui ex gentibus vocati erant, & intra eos limites diu se tenuit Paulus, ut patet Act. xv. 1. 4. Nondum tempus erat & hoc aperiendi, quod Deus non obscure significauit, cum non Templum tantum fuit dirui, sed & ipsam Legem in triumpho Romanorum portari. Ait se Legis non ignaros alloqui, quia is mos erat Iudæorum qui non in summa viuerent egestate, liberos suos à prima ætate imbuere lectione & notitia Legis.

ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τῆς ἀνθρώπου] ius potestatemque in eum habet, ut dominus in seruos. Sic *κυριεύειν* habemus, Luc. XXII. 25. Legem *ἐξουσιάζειν*

Hh ij

frequens Hebræis. Vide caput v i i Rabbini Ismaëlis de Anima. Similia Esa. i. 2. v. 14. Jerem. xxxi. 15. Iob. v i i i. 8.

εις ὅσον χρόνον ζῇ] Quamdiu lex vivit, quamdiu extincta non est. Lex enim abrogata mortua est, id est, vim obligandi non habet. Idem est in domino si nullum habeat hæredem. nam qui hæredem habet, in hærede vivit. Vide quæ dicta libro i i de Iure Belli ac Pacis cap. i x.

ἡ δὲ ὑπανδρος γυνὴ τοῦ ζῶντος ἀνδρὸς δέδειται νόμῳ] Exemplum sumit in lege coniugij. Ei vxor manet deuincta, manente coniugio, & per id lege coniugij, idque in vsum mariti quem lex vnum ita respicit, vt eo extincto etiam lex quoad feminam extinguatur. ὑπανδρος γυνή, id est, nupta. sic vertitur שׂוּמְהָא נֶחֱמֵת Num. v. 29. & שׂוּמְהָא Prou. v i. 24. & 29. Loquitur sic & Sirachides i x. 10. x l i. 27. ζῶντος ἀνδρὸς, in vsum viri viventis.

2. εἰάν τις ἀποθάνῃ ἀνὴρ) Cui soli lex illa operam dabat. quod de morte hic dicit, idem de repudio dici potest, quod & ipsum mors est coniugij.

κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου ὁ ἀνδρὸς) Liberata est à lege coniugij quæ erat lex viri, quia viro, vt dixi, consulebat: quanquam abesse potest illud τὸ ἀνδρὸς sicut abest in plurimis manuscriptis. Καταργεῖται ἀπὸ τοῦ νόμου est à lege liberari vt sequentia ostendunt, quia qui à domino aliquo liberatur, ei mortuus est quodammodo. Vide supra v i. 2. Non multò aliter καταργεῖται ἀπὸ τοῦ νόμου dicitur Gal. v. 4. Respondet ἀργῶν & καταργεῖται Hebræo לֹא עוֹלָם quod est desinere. Sicut idem est ἀμύρῃαι ἀποθάνειν nobis quod nos ἀμύρῃαι, sic idem νόμον καταργεῖται nobis, aut nos ἀπὸ τοῦ νόμου; In illa locutione ius respicitur, in hac secundum ius agendi necessitas. Sic & Cicero voces commutat, vbi de pecunia debita, & de gratia debita agit. Vide Gellium i. 4. sed maluit Apostolus ea locutione vti, quæ Iudæos minus offenderet.

3. ἀλλὰ οὐδὲ ζῶντος ὁ ἀνδρὸς) ac proinde vivente etiam lege illa maritali.

μοιχαλὶς χρηματίζῃ) χρηματίζῃ est appellari, quomodo & Græci scriptores sæpe vsurpant, & Lucas Act. x i. 26. μοιχαλὶς πόνος Prou. xxx. 20. Ezech. x v l. 37. xx i i l. 45. Osee i i i. 1. Mal. i i i. 5.

εἰάν τις γυνὴ τοῦ ἀνδρὸς εἴπω) ὅτι שׂוּמְהָא נֶחֱמֵת Levit. xx i i. 13. sicut habere Chrysidem dicitur qui cum ea cubat, ita haberi mulier à viro siue esse viro. Nam esse alicui dicitur quod ab eo habetur.

εἰάν τις ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλθέτω ἐξ ἐμοῦ ἀπὸ τοῦ νόμου) hic explicat, quid sit legem ei esse mortuam.

τὴν μὴ εἶναι μοιχαλίδαν) ita vt non sit adultera, non teneatur adulterij poenis.

ἢ διὰ τὴν νύμφην ἢ διὰ ἄλλο) Siue per nuptias, siue aliter. nam etiam si aliquid tale sine nuptiis admittat, peccat: sed non in legem contra adulteras.

4. ὅτι ἀδελφοί μου & ὑμεῖς) etiam vos Iudæi.

ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ.] Idem quod ὁ νόμος ἐμὴν ἐθανατώθη. Nam in his figuratis locutionibus ista reciprocantur, vt diximus supra 2. Lege opus non habetis.

ὅς τῷ σώματι τῷ Χριστοῦ) per corpus Christi, crucifixum scilicet. Nam Christi crux & mors inter cætera, & hoc à Patre impetrauit, vt legis illius imperium tolleretur. Eph. 11. 15. 16. Coloss. 11. 14. Hi loci in causâ fuere cur Pauli Epistolas non reciperet Ebion.

εἰς τὸ γυνάσθαι ὑμᾶς ἀνδρὶ ἑτέρῳ) Ecclesia sponsæ comparatur 11. Cor. x1. 2. Eph. v. 39.

τὸς ἐν νεκρῷ ἐγερθέντι) qui factus ipse homo nouus, vitam etiam nouam postulat.

ἵνα καρποφορήσῃτε τῷ Θεῷ) vt ex Christifatu secundi edamus opera multo meliora quam fuerant magnæ partis hominum sub statu legis. Persequitur similitudinem. Nam & partus in matrimonio fructus dicuntur, Psal. CXXVII. 4. Luc. vii. 42.

5. ὅτι γὰρ παρὸν ἐν τῇ σαρτί) Pauci sub statu legis erant *ανδραγαθῆς*, & qui tales erant non erant tales ex sola vi legis. Plerique verò erant *σαρκικοί*, nullam aut tenuem spem habentes vitæ æternæ, ac proinde addicti huic vitæ, & huius vitæ commodis ac voluptatibus, vnde in tam magna materia facile nascitur peccatum.

τὰ παιδείατε ἡδὲ ἀμύλησιν) cupiditates ad peccatum ducentes. Sic hæc vox sumitur etiam, Gal. v. 24.

τὰ δὲ τῷ νόμῳ) deest participium. Chrysostomus supplet *παρόμοια*, aut *γυναικόμενα*, recte ex sequentibus.

ἐπὶ γὰρ ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν] ἐπὶ γὰρ ἐστὶν est deponens, ac poni solet etiam non expresso accusatio: vt cum dicitur *τίς δὲ ἀγάπης ἐπὶ φρουρήσῃ* Gal. v. 6. Vide & 11. Cor. 1. 16. Eph. 111. 30. Coloss. 1. 29) 11. Thess. 11. 7. Iac. v. 16. Deinde ἐν pro per, more Hebraico. Dicit ergo cupiditates istas opus suum edidisse per humani corporis partes internas & externas, de quibus supra v. 13.

ὅς τὸ καρποφορεῖται τῷ Θεῷ] etiam motem *καρποφορεῖται* Paulus, cupiditates fructum, id est, pabulum mortis præsentis hominem.

ὅς πάλιν] *καρποφορεῖται* γὰρ τῷ νόμῳ. Repetit verbum quod in comparationis parte priore posuerat supra 2.

ἀποθανόντας ἐν τῷ καπιχέρῳ] Abj codices habent *ἀποθανόντας* cuius lectio in Origenes meminit. Quomodo & Chrysostomum legisse apparet ex eius interpretatione: ὁ νόμος δὲ αὐτὸ καπιχέρῳ ἐπὶ γὰρ ἐστὶν. Christus moriens interfecit legem Moysi quæ Iudeos sibi obligatos habebat: sicut lex coniugij feminam. *καπιχέρῳ* respondet Hebræo *מָת* quod est possidere.

ἀλλὰ διὰ τὸν ἵμῳ ἐν καπιχέρῳ *ἀνδραγαθῆς* vt sonamus, Deo scilicet, nouo spiritu, id est, Spiritu Christi. Hebraismus frequens, *καπιχέρῳ ἀνδραγαθῆς* pro *ἀνδραγαθῆς καπιχέρῳ*. Recte spiritum nouum dixit, qui ante resurrectionem Christi

sti datus non fuerat. Ioh. VII. 39. Vide & I. Cor. III. 6.

καὶ οὐ παλαιότητι γραμμάτων] Legem Moſis vocat literam vetuſtam. Literæ vetuſtæ ſolent euaneſcere. Heb. VII. 13. Scriptum etiam Rhetores sæpe dicunt pro lege. ſic & ſupra I. 27. 29. II. Cor. III. 6. 7.

7. τί οὖν ἐροῦμεν] quid ergo eſt quod dicimus? vt IV. 1. VI. 1. Recurrit enim ad calumniam alteram ſibi obiectam, legem cauſam eſſe peccati ac ob id malam.

ἐπὶ νόμος ἀμάρτια] eſt μετανομία. dicimusne nos, vt illi calumniantur, legem eſſe cauſam peccati?

μὴ γινώσκω] longe id à ſe rejicit, vt ſupra III. 6. 31. VI. 2. 15.

ἀλλὰ τί τοῦ ἀμάρτιας ὥς ἐγὼν εἰ μὴ διὰ νόμος] id eſt, non ita exacte noſſem. Dicuntur enim hæc comparate. Vide ſupra III. 20.

τί τοι πρὸς ἐπιθυμίαν ὥς ἴδω] Notandum eſt hoc loco ac deinceps Paulum in prima perſona loqui, non quod de ſe agat : ſed quod modeltiæ cauſa res odioſas ſic exprimere malit, quod ipſe dicit μεταλημμένον I. Cor. IV. 6. Similia loquendi genera habes I. Cor. VI. 10. 12. X. 23. 29. 30. XIII. 2. Gal. II. 18. Chryſoſtomus ad I. Cor. XII : ἀλλὰ τὰ φοβητὰ ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἀποστόλου γυνάξῃ. Hieronymus ad Danielelem : Peccata populi, quia totus eſt populo eſt, enumerat perſona ſua, quod & Apoſtolum in epiſtola ad Romanos facere legimus. Neque verò non & alibi talia occurrunt. Scholiaſtes Horatii ad epiſtolam VII. libri primi : Reprehendit Celſum moroſitatis & inconstantia, ita tamen vt qua in eo carpit, in ſe transferat, quo reprehendat liberius. Sic in arte poëtica :

—Brevis eſſe laboro : Obſcurus ſio.

Item :

Descriptas ſeruare vices operumque colores

Cux ego ſi nequeo ignoroque, Poëta ſalutor?

Et

—vitæ denique culpam :

Non laudem merui. —

Scholiaſtes : Se autem ponit pro quouis alio. Sic & Lucianus Κεῖνος ἐμῷ. Similem poſitionem primæ perſonæ pro incerta habes apud Ambroſium de officiis I. 48. Apoſtolus autem hic ſub prima perſona deſcribit Hebræorum genus quale fuit, ἐπὶ τὰ πολλὰ, primum ante legem : deinde poſt legem ὥς ἴδω, nempe ὅτι ἀμάρτιας, quod ex ſuperiori ſubauditur. Ante legem homines plerique inſontes ſe putabant, ſi abſque vi ac furto alienam vxorem aut rem ad ſe tranſduxiffent. Hec enim eſt quod lex vocat concupiſcere, puta videns aliquis friguiſculum naſci inter virum & vxorem, fouet illud accenditque vt modeltiarum impatiens maritus illam à ſe ſegreget : aut iuuenem luxurioſum pecunia inſtant, rebus eius pignori acceptis, vt ille non ſoluentis res eas ſibi vt commiſſas retineat. Hæc multi non ſcelera eſſe putant, ſed ſolertis ingenij commenta. Sic & in libidinum genere agnoſcunt Hebræi multa fuiſſe improba quæ nullis poenis coercerentur.

Laetantius: *Metus legum, non scelera comprimebat: sed licentiam subponebat. Poterant enim leges delicta punire, conscientiam munire non poterant. Itaque quae ante palam fiebant, clam fieri coeperant: circumscribi etiam iura.*

εἰ μὴ ὁ νόμος ἐλεῖν οὐκ ἐπιδύνατο) τῷ πτ κζ Exodi κκ. 17. τῷ πτ κζ Deut. v. 21: Subaudi uxorem alterius, domum, seruum, bouem, asinum. Lex igitur à Deo tam solenniter promulgata effecit ne quis Israëlita dubitare posset quin tales doli peccatis accensendi essent: ἐπιδύνατο est ἐπισταμέν. vide Matth. xix. 18. & Marci x. 11. & ibi à nobis dicta.

ἀφορμὴν ἣ λαβοῦσα ἡ ἀμαρτία δὴ τῆς ἐντολῆς κατεργάσατο εἰς ἑρμηνείαν) ἡ ἀμαρτία, hic est peccandi consuetudo quae ante legem fuerat, ea etiam post legem dolos illos malos pepent. at quomodo? ἀφορμὴν λαβοῦσα δὴ τῆς ἐντολῆς, id est, impunitatem nata à præcepto: quia præcepto isti nulla poena erat apposita, qualis erat apposita adulterii, & furtis: ideo contemnebatur: quod signum est eos qui istis malitiis indulgebant, ab illis alijs abstinuisse non honesti amore, sed poenae metu. Αφορμὴν pro impunitate etiam Demosthenes usurpat: & dicitur, ut explicat Thucydides Scholiastes, ἔξ ἧς ὁρμώμενός τις σάξεται. Sic & Gal. v. 13 sumitur hæc vox. Multi interpretes ἀφορμὴν exponunt occasionem, putantque idem hic dici quod vulgari proverbio: *Nitimur in vetitum*: cui conuenit Senecæ illud: *Homicidae cum lege caeperunt, & illis facilius poena monstrauit.* Et Taciti: *fenus agitare & in usuras extendere ignotum: ideoque magis seruabatur quam si vetitum esset.* Quale quid & αὐτὴ ἀπονομιὰ τις habes apud Lampridium Seuerum. Hæc sicut in quibusdam ita se habere non nego, ita non ita communiter eueniunt, qualia sunt ad qua respicit Paulus. Supradictæ interpretationi bene congruit quod dicit Maimonides ductore dubitantium III. 41, ab inolita peccandi consuetudine non posse hominem auelli nisi grauibz poenis.

χωεῖς γὰρ νόμος ἀμαρτίαν νικεῖ) νικεῖ, id est, vim non habet quam debet. Vide supra v. 1. 2. Sic fides νικεῖ, quæ hominem ad iustitiam non perducit. Et hoc comparate dictum. Minus enim peccatum conscientiam conuellit, ubi lex diuina non adest.

9. ἐγὼ δὲ ἐξ ὧν χωεῖς νόμος ποτὶ) id est, ἀπὸς ἐγὼ, ut dicit infra 25. illi nempe quem sub hoc pronomine ego significo: id est, genus Israëliticum, vixit & ante legem, in Ægypto scilicet Vide Ezech. xvi. 4. & xxiii. 2. v. 1. ἐλθόντες δὲ ἐντολῆς) data Israëlitis lege.

ἡ ἀμαρτία ἐξ ὧν) apertius quam ante conuictam habuit conscientiam, magis patuit eius fœditas. Puto rectius legi ἐξ ὧν quam ἐν ὧν.

ἐγὼ δὲ ἀπὸ θανάτου) Homines plerique in vitiis suis amuebantur sine ulla spe vitæ melioris. Hebr. ii. 15.

10. καὶ ὁρῶντες μὴ τὴν ἐντολὴν ἀλλὰ τὴν ἐλπίδα) erant præcepta legis moralia pars eius obedientiæ quæ Deo debetur: & eo sensu vitam illam æternam non dabant quidem, sed ad eam ducebant. Vide quæ diximus Matth. xxi.

17. *Ἀρρέσθη* deprehensa est ipso euentu.

αὐτῇ) Illa ipsa.

εἰς θάνατον) supple *ἀγῶν* : euentu scilicet : quia nimirum ita inoluerat peccandi consuetudo, vt maioribus egeret remediis.

ἡ γὰρ ἁμαρτία) illa consuetudo per speciem quandam iuris ad se trahendi res alienas.

II. *ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τὸ ἐν πολλῇ*) impunitatem nata per illud praeceptum, cui neque in Decalogo, neque alibi vlla poena apposita est. Vide quae diximus ad Matth. v. 20.

ἐξοπλισέ με) Dicitur praeceptum id fecisse, cui occasionem dedit. Decepti homines fuere spe impunitatis etiam post hanc vitam à Deo consequendae, in quo misere fallebantur, vt & nunc falluntur multi Iudaei.

καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκλειν) occasionem dedit cur homines non peruenirent ad veram iustitiam, & consequenter ad vitam coelestem.

12. *ὅτι ὁ μὲν νόμος ἄγιος*) Nihil praecipit quod non rectum sit, etsi quaedam minus perfecta permittat. Obstruit os calumniae, de qua agere coeperat supra 7.

καὶ ἡ ἐν πολλῇ) etiam illud praeceptum, Non concupisces.

ἁγία) sanctum est, id est, Deivoluntati congruens Ps. xix. 9. & Ps. cxix.

καὶ δικαία) nihil iniqui exigit.

καὶ ἀγαθὴ) utilis est omnibus per se.

13. *τὸ οὐδ' ἀγαθὸν ἐμὸν γέγονε θάνατος*) id est, causa peccati. eadem locutio quae supra.

καὶ θάνατος) absit vt causa mortis aeternae dicatur : Intellige causam per se; nam per accidens causae, improprie causae dicuntur, cum occasiones quaedam sint potius, nec in id datae, sed arreptae.

ὅλλα τὴ ἁμαρτία) supple, fuit vere et per se causa mortis illius.

ἵνα φανῇ ἡ ἁμαρτία) idem φανῇ quod *ἔρεθῇ*, vt II. Cor. xii. 7. supra vii.

16. & *ἵνα* est ita vt. Significatur enim euentus.

διὰ τὸ ἀγαθὸν) construe cum φανῇ. per legem enim intelligitur quo eat peccatum.

καὶ ἔρεθισμα θάνατος) adducens mortem. Locutio similis ei quae supra I v. 15. φαίνεται & voces similes amant ungi participiis quae Latini per infinitiua vertunt. Sic φαίνεται καλουμένη apud Thucydidem : φαίνομαι προθυμούμενος apud Demosthenem : φαίνεται συνωχεύων, φαίνομαι ποτήσις apud Plutarchum Numa. Quomodo vitam aeternam sperare potest, qui norit se in rebus manere quae Deus iam seuerè vetat?

ἵνα γινῇται καὶ ἡ ἁμαρτία) ita vt hanc summopere reas facilla peccandi consuetudo. *Ἀμφοτέρως* cum significat : κυρ. I. Reg. i. 21. καὶ ἡ ἁμαρτία vsitatum Paulo pro eximie. Cor. xii. 3. II. Cor. i. 8. iv. 17. Gal. i. 13. Idem est ἡ ἁμαρτία vsq. Iob xv. 11. Non potest excellentius

rea

reā peragi ista consuetudo, quam cū ostenditur non aliis tantum ad tempus nocere, sed etiam ei penes quem est nocere æternum.

ἢ τῆς ἐπιλήτης,) per quam convincitur Deo summopere displicere.

14. οἰδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος ἀνθρώπων) Ostendit iam causam cur ex lege aliud in homine consequatur quam id quod per se lex propositum habet. Alia, inquit, natura est legis: alia magnæ partis hominum. Lex à Deo profecta est qui est spiritus purus nullisque malis affectibus obnoxius Ioh. IV. 24. Etiam de humana lege agens Aristoteles Politicorum III. 16, ait cum qui legem præficit rebus, Deum ipsum præficere, quia lex sit ἀνὸς ὁρέξεως τοῦ. Legem in mente habitare ait Schemtob.

ἐγὼ δὲ σαρκινὸς εἰμι) id est, maior pars Iudæorum affectibus abripitur qui ex carne oriuntur. Sic σαρκικὰ ἐπιθυμία I. Petr. II. II.

παραμυθός ὑπὸ τῷ ἀνθρώπῳ) Similes sunt Achabo de quo Elias id prædicat. I. Reg. XXI. 20. Vnde etiam discimus passivum hoc παραμυθός habere vim reciproci. Nam ibi in Hebræo est Hithpahel העשות לך העשה vendidisti te ad male agendum: vbi in Græco πείρασται ποῖσά τι ποιεῖν. id est, tradidisti te: quæ ipsa verba inde desumpta habes & I. Macc. I. 17. Licebat iure Hebræo semet in servitutem vendere. Quia vero ex venditione sequitur traditio cum dominio, ideo venditionis nomen pro illis consequentibus usurpatur, etiam vbi venditio non intercessit. Sic Deus dicitur Israëlitas ob peccata vendidisse inimicis Deuter. XXXII. 30. & Iudicum c. II. 14. III. 8. IV. 2. Sic & Esa. L. 1. Sic pari translatione hominem mancipatum vitis dicunt Latini. Quod hic est vendere, infra dicitur ἀρχμαλῶσις. Servi enim fiunt duobus modis, venditione, & belli iure: effectus idem.

15. ὁ γὰρ καταργῶμαι οὐ γνώσκω) id est, non approbo. Nam sic γινώσκω sunt Hebræi. Esai. I. 6. Osee V. 11. 4. & Hellenistæ γνώσκω Sir. XVIII. 26. Matth. VII. 23. vbi alia loca attulimus. Talis est Medea apud Euripidem:

Καὶ μενδάνω μὲν οἷα δεῖν μέλινω κακῷ.

Θνητὸς δὲ κρίσας ἤν' ἐμὲ βυλδύματι.

Et apud Ovidium:

—video meliora proboque,

Deteriora sequor:

Et Laius in Tragœdia:

Ἀέλιον οὐδὲν ἤν' ἐμὲ σὺ νεοτὴς.

Γνώμην δὲ ἔχοντα μὲν ἢ φύσιν βιάζομαι.

Quæ Græca loca ad hanc rem adducit Clemens Stromatum II. Plutarchus corrigens illud ex Tragœdia Atreo:

Αἰ. αἰ. τόδ' ἦδη δίδωκε ἀνδράσιν κακόν,

ὅταν τις εἰδῇ τ' ἀγαθόν, χεῖται δὲ μή.

Ait: ἀμεῖναι μόνον καὶ ἀλόγον, καὶ οὐκ εἶναι εἰδέναι τὰ βέλτερά, ὑπὸ τῷ χεῖναι ὑπὸ ἀνεί-

σίαι καὶ μαθηκίας ἀγαθαί. Recte ait, ὅτι ἀκεραίαι. Multo enim plures sunt ἀκεραίαι quam ἀκόλαστοι. Et describuntur hīc homines ex maiore sui parte. Vide quæ diximus ad Matth. xiii. 9. In hoc loco γνώσκω quod in illis quæ attulimus μὴ θάνατον, μὴ λείψανον, εἶδέναι, γινώσκω ἔχον. Plautus Trinummo, *Scibam ut esse me deceret, facere non quibam miser.*

οὐ γὰρ ὁ θέλω τὸ ποιεῖν] θέλω recte veritas potentialiter, quod vellem, secundum ea quæ diximus ad Matth. xxvi. 39. quanquam & in indicatīo sumi potest, dum noris non agi hīc de certa constitutione decretoque voluntatis, sed de leui desiderio. Agunt εἰς τὸ διληπτικὸν & mens & carnales affectus, sed hi vt propiores τῷ διληπτικῷ, agunt validius, at mens languidius, nisi magnis adiuta præsidiis. Arrianus Epictetearum secundo locum habet huic similem: ἐπεὶ γὰρ ὁ ἀμφοτέρων οὐ θέλει ἀμφοτέρων, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην, δῆλον ὅτι ὁ μὲν θέλει οὐ ποιεῖ, & ὁ μὴ θέλει ποιεῖ.

16. ἀλλ' ὁ μισῶ τὸ ποιεῖν] Intellige μισῶ, sicut modo θέλω, de motu quodam subitaneo & facile evanescente.

εἰ δὲ ὁ οὐ θέλω τὸ ποιεῖν] quandoquidem ea facio quæ facere nollem.

σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλὸς] vt illi de quibus Satyricus:

Virtutem videant inuabescantque relicta.

σύμφημι est assentior, etiam Sophocli & Euripidi. Tum vero Hebræis dicere est, cogitare.

17. νυνὶ γὰρ ὅτι ἐν ἐγὼ καταργάζομαι τὸ] Nunc ergo, id est, post legem datam, non amplius homo, totus scilicet, male agit. Est enim aliquid in homine quod repugnat: quod quid sit iam explicabit.

ἀλλ' ἡ οἰκουμένη ἐν ἐμοὶ ἀμφοτέρω] Inolita illa pridem peccandi consuetudo, quam & naturam dici ex Eueno & aliis ostendimus lib. ii. de Iure Belli ac Pacis xii. 26. Bene autem huic consuetudini additur verbum οἰκῶν, vt & infra 18. 20. non diuertit apud illos nequitia, sed habitat vt Senecam imitemur. Sed contra in emundatis habitat Spiritus sanctus Rom. viii. 9. I. Cor. iii. 16.

18. οἶδα γὰρ ὅτι ὅτι οἰκῶ ἐν ἐμῷ, πούστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν] Homo cum nominatur, modò totus intelligitur, modò καὶ συνικαδοχὴν tribuitur id nomen partibus. Sic quod hīc dixit, in me, interpretatur de carne & affectibus ex carne orientibus. In his vix quicquam erat boni, quanquam in mente erat aliqua boni cognitio, vt iam amplius dicet. Ac in Christianis, quales plerique erant primis illis temporibus, ipsi etiam affectus erant correcti per fidem ac spiritum; & corpus ipsum habitaculum erat Spiritus sancti I. Cor. v. 19, non minus quam olim Templum erat Maiestatis diuinæ habitaculum. Recte diximus σὰρξ etiam affectus includere: imo sæpe pro illis solis sumitur vt I. Cor. v. 5. Tertullianus libro de pudicitia hunc locum sic explicat: *Nam etsi habitare bonum in carne negauit, sed secundum legem literæ in qua fuit: secundum autem legem Spiritus, cui nos annexi, liberat ab infirmitate carnis: lex enim, inquit, Spiritus vitæ manu-*

misit te à lege delinquentiæ & mortis.

τὸ γὰρ θέλω ὡφελῆσθαι μοι· τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν οὐχ ὀρέσκειω] In Manuscripto pro οὐχ ὀρέσκειω est οὐ, nempe ὡφελῆσθαι. Longe à me abest bene agendi vis.

19. οὐ γὰρ ὁ θέλω ποιεῖν ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ οὐ θέλω κακὸν τὴν ἐπιθυμίαν] Plane Iudæo eum sermonem tribuit quem pagano Lactantius IV. 24: *Volo equidem non peccare, sed vincor. Indutus enim sum carne fragili & imbecilla. hac est quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor incertus, & pecco non quia volo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare, sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum.* Et quid mirum illos talia vela obtendisse vitiis suis, cum hoc ipso sermone, tanquam Paulus de se iam correcto, iam Apostolo loqueretur, multi vrantur nomine Christiani. nec id huius tantum est sæculi, sed & aliorum, ex quo labascere cœpit prima illa puritas. Apparet id ex vita Andronici apud Nicetam Choniaten. Verum id mirari non debemus, cum & Apostolorum ætate fuerint qui in suam perniciem verba Pauli hæc & similia detorquerent II. Per. III. 16. Deo laus sit quod optimi, id est, trium primorum sæculorum Christiani hunc locum sic ut oportet intellexerint, dictante illo spiritu per quem vita ipsorum regebatur.

20. εἰ γὰρ ὁ οὐ θέλω ἐγὼ τὴν πειρασίν, ὅτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οὐκ οὐκ εἰς ἐμοὶ ἀμάρτια.] Repetit quod dixerat 17. sed addidit πολλῶν, ἐγὼ bis sumpto, sensu diuerso. Homo est qui consentit peccato, sed non omnes partes, hominis mente diuersum dictante, quod culpam augeat.

21. ὀρέσκειω δεῖν τὸν νόμον τῆς θεότητος ἐμοὶ ποιῆν τὸ καλὸν ὅτι ἐμοὶ τὸ καλὸν ὡφελῆσθαι] Εὐείσκειω hîc est experior, quod mox βλέπω dicet, more Hebræorum, qui sensus omnes, etiam interiores, videndi vocabulo appellant. Experior, inquit, etiam legem diuersam à Dei lege. quæ illa lex? quod quamquam opto bene agere, malum tamen mihi est propius: vnde hoc? ex carne: non quod caro quemuis cogat peccare, sed quod consuetudini peccandi, ut iam dicit, multum patrocinetur. caro omnia amat quæ se delectant. Multa autem eius generis haberi sine peccato non possunt: ideo peccandi consuetudini fauet caro quæ intra nos est, cum lex Dei exterius tantum sonet.

22. συνίδομεν τῆς νόμου & Θεοῦ] אבותי לתורה. nam אבה per συνίδω vertitur Deut. XIII. 8. Hoc est quod modo dixit: σύμφημι τῆς νόμου ὅτι καλός. Est συμπαιδεία. nam proprie mentis est approbare, non gaudere: sed solent causis tribui proximorum effectuum nomina.

καὶ τὸν ἴσον ἀνθρώπον] Non idem est ὁ ἴσος ἀνθρώπος & ὁ παρὸς, nec idem ὁ ἕξω & ὁ παλαιός. Vetus, & nouus homo nomine subiecti significant eius qualitates. At cum dicitur ὁ ἴσος & ὁ ἕξω ἀνθρώπος, nomen totius per συνίδω δαχλὺν datur partibus. Semper in homine sunt homo interior & exterior, id est, mens & corpus cum suis affectibus. At ubi est nouus homo, ibi

vetus esse desiit. Qui hîc ὁ ἴσως ἀνθρώπου is est, ὁ χρυσὸς τῆς καρδίας ἀνθρώπου. I. Petri III. 4: ὁ ἀνθρώπος ἐκ ἐξώτερόν τῆ ψυχῆ καὶ σαρκὸς Philoni libro peiorem meliori insidiari, vbi & eum esse ait qui ἀφαιρῶν ἡμῶς ἐνδοθεὶ ἐλέγχει. At libro de Agricultura eundem vocat τὸν ἡγαθὸν ἀνθρώπον, additque ἀνθρώπου ὃ ὁ ἀνθρώπος ἡμεῶν τίς ἀν εἶναι πάλιν ὁ νοῦς. At libro ὅτι τῆς εἰς ἀρετὴν ἀνάστασιν οὐκ ἀποδίδου, dicit Deum à nobis laudari debere etiam ἐπὶ τῇ σὰρξ, ὅς κρείσσος ἀνθρώπου ἐστὶν ἐν ἀνθρώποις, κρείσσος ἐκ χείρον. Hierocles ὁ μὲν δ' ἀνθρώπου in aureo illo carmine interpretans, ait illud se poni καὶ ὅτι ἀνθρώπου ἐστὶν ὁ λογικὸς οὐρανός: & alibi dicitur ei ὁ ἀνθρώπος, ψυχὴ λογικὴ, μὴ σαρκοῦς ὡς τὰ σάματα. Ita enim ibi legendum, nimirum Pythagoricis mens sola homo est, cætera non partes, sed instrumenta hominis. At Paulus cum vulgo loquitur. Nam & Plautus salutem dixit interioris hominis. Tertullianus de resurrectione: *Ita vocabulum, homo, consociatarum substantiarum duarum quodammodo fibula est: sub quo vocabulo non possunt esse nisi coherentes. Porro Apostolus interiorem hominem, non tantum animam quam mentem atque animum intelligi maluit, id est, non substantiam ipsam, sed substantia saporem.*

23. βλέπω ὃ ἐπὶ νόμον ἐν τοῖς μέλεσσι μου] Sic vocat carnis appetitus validos: ענה עני Hebræis.

ἀντραπείνους τῶ νόμῳ τῷ νοός μου] Multum amat voces easdem Paulus variis sensibus ponere. Est illi lex Dei siue Mosis: est mentis, id est, iudicium de honestis & turpibus: est lex membrorum, id est, appetitus carni consentientes: est lex peccati, id est, ipsa peccandi consuetudo. Sic ἀμαρτία, θάνατος, διαπορεύειν alio atque alio significato habuimus. Mens honesta approbat, caro dulcia, siue illa honesta sint siue non: vnde fit vt sæpe caro ratione non edomita, menti aduersetur, quod hîc dicit ἀντραπείνους translatione ducta à militia, vnde & ὁ νόμος modò deduxerat. Norant autem Hebræi omnia bella cum Cananæis eorumque vicinis gesta huius belli interni gerere imaginem. Νόμος τῷ νοός dixit & Porphyrius ὅτι λόγος lib. I.

καὶ ἀνθρώπων τῶ νόμῳ ὁ ἀμαρτίας τῶ νόμῳ ἐν τοῖς μέλεσσι μου] ἐν τῷ νόμῳ male hîc scribitur, cum libri correctiores habeant τῷ νόμῳ. Hoc ait: vehementia affectuum ex carne orientium fauens consuetudini peccandi, eidem consuetudini subiciebat ludæos plerosque. Continuat translationem à bello desumptam. Nam qui belli lege capitur, is capientis seruus fit, vt diximus libro III. de Iure Belli ac Pacis cap. VII. Est ea de re Mosis lex Deut. XX. 4. Ponit autem etiam consuetudinem peccandi in membris, quia per omnes partes corporis exercetur. Vide supra VI. 13. 19. Eadem similitudine utitur Simplicius ad Epictetum: ἀλλος ὁρῶν τὸν λόγον κινήσει (ποτέσω ἡμᾶς τοῖς κατὰ τὸν νόμον οὐσιασμοῖς) ἐκ ἀνθρώπων λαβοῦσα. Paulus autem duo componit paria. Legi Dei adest mens. Legi peccati adest caro.

24. Τελείωνος ἐστὶν ἀνθρώπου] Addit exclamationem siue Τελαίονον homini tali, qualem descriperat, convenientem. Vere enim miser est quem animi sui cogitationes verberant quotidie atque dilaniant. Τελαίονος 7177.

τίς με ῥύσεται] Lex enim id non potest. Aliunde ergo quærenda libertas.

ἐν τῷ σώματι τῷ θανάτῳ ὄντι] σῶμα θανάτου vocat non corpus mortale, sed μεταφωρικῶς corpus vitiosum, quod ἀμαρτίας dixit supra vi. 6: quod hinc ob effectum dicitur σῶμα θανάτου quia emancipatis adimit spem vitæ æternæ. Genitui Hebræis & eos imitantibus Hellenistis sæpe sunt pro adiectiuis, vt hic corpus mortis, id est, mortiferum: odor mortis, id est, odor lethalis: arbor vitæ, id est, viuifica.

25. ἀλλὰ οὐκ ἐγώ, ἀλλ' Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οὐκ ἐγώ.] Hæc plane per παρασύνθεσιν legenda, quæ ommissa cætera cum sequentibus cohærent. Illam autem παρασύνθεσιν interposuit Apostolus, sicut & aliam supra ii. 6, ad ansam præcidendam male verba sua capientibus, quasi dicat, ego quidem hæc in prima persona per modestiam quandam elocutus sum: At recte si sine figura mihi de memetipso loquendum sit, non is ego sum qui tales laniatus sentiam, cum Deus me per Iesum Christum, id est, per Euangelium & spiritum eius, ab isto corpore peccati liberarit, vnde & Patri v. summæ causæ, & Christo vt causæ subordinatæ gratias ago. Ita recte hunc locum explicauit Origenes, quem Ambrosius & veteres alij sequuntur. Gratiarum actionem paribus expressam verbis habuimus supra i. 8.

ἀλλ' οὐκ ἐγώ, ἀλλ' Ἰησοῦς] non ipse ego, sed ille ego, id est, is homo quem sub primæ personæ pronomine descripsi. Sic in tabula cognationum, ὁ υἱὸς θεοῦ ab aliis vocatur ego.

τῷ κυρίῳ τοῦ θεοῦ δουλεύω νόμῳ] Servire illum dicit legi Dei quia eam bonam fateri cogitur.

τῇ δὲ σαρκὶ τῷ σώματι ἐμαρτίας] quia caro siue corpus consuetudini ministerium præbet, eiusque dictata exsequitur. Caro proprie est pars corporis, sed sæpissime pro corpore sumitur, vt videbis, si conferas Leuit. xvi. 27. cum Hebr. xiii. 11. Et sic quidam veteres commemorantes institutionem Eucharistiæ, aiunt Christum dixisse, *Hæc est caro mea*.

CAP. VIII.

QUÆN *ἀλλ' οὐκ ἐγώ, ἀλλ' Ἰησοῦς*] Repetit sermonem quem reliquerat sine, vt nunc ista leguntur, capitis sexti, nanque ibi dixerat vitam æternam illis certo esse repositam qui secundum Euangelium vitam suam instituunt. Hic statim occurrebat obiectio. Atqui multi Christianorum legem Moysi non observant: non sunt πρὸς νόμον. Respondet iam Paulus, tantum abesse vt ob id damnationi diuinæ subiaceant, vt ne Iudæi quidem lege Moysi amplius teneantur, si modo bona sua intelligant, & ex præscripto Christi viuant. *Καταλείψαντες* hic vt & supra v. 16, est idem quod mors vi. 23, nempe æterna.

ὅτι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μὴ κατὰ νόμον ἀβελήτων, ἀλλὰ κατὰ ἀντίθεσιν] ius qui per Iesum

Christum siue per Euangelium eoque perducti sunt ut non eant quod carnis affectus rapiunt sine discrimine, sed Spiritum sanctum adepti, eius motibus constanter obsequantur.

2. ὁ γὰρ νόμος τῆ ἀνδραγαθίας] Tanto perfectior lege mentis, quantum noua creatio superat veterem: tanto etiam perfectior lege Moſis, quantum lex solida præstat umbris.

τῆς ζωῆς ἐν χερσὶ Ἰησοῦ] τῆς ζωῆς, id est, ζωοποιου, illius, inquam, Spiritus qui ad vitam æternam ducit quam Christus daturus est.

ἠλευθέρωσέν με ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας ἔξ ὅτου θανάτου] liberauit me (id est, quemuis vere Christianum: Iam enim primam personam alio sensu usurpat) primum à peccandi consuetudine, deinde etiam à morte æterna quæ consuetudinem illam necessario sequitur. Nam peccati voce hic non veniunt nisi τὰ πνευματικά, ut explicat Clemens Strom. II. Sic ἁμαρτάνειν etiam in Iohannis epistola sumitur.

3. τὸ γὰρ ἀδύνατον ἔστι νόμος ἐν ᾧ ἡ ἀδυναμία ὅτι ἐστὶν σαρκὸς] Hoc refertur non ad nomen aliquod, sed ad totum complexum quod sequitur, qualem constructionem & modo habuimus VII. 21. Hoc enim dicit: id quod Christus præstitit, nequisse legem Moſis præstare, quia caro, id est, carnales Iudæorum affectus vires eius retuderant. Vide Act. XIII. 3. 8. & Hebr. IX. 15. τὸ γὰρ ἀδύνατον τῆ νόμου bene tranſtulit Latinus: *Nam quod impossibile erat legi.* Casus enim possessiuus talibus adiectiuus additus, idem valet quod datiuus: sicut idem est malum hominis & malum homini. ἡ ἀδυναμία, minus potuit, excidit, לֹא יָכוֹל. Pari sensu τὸ ἀδύνατον τῆς ἐντολῆς dicitur Heb. VII. 18. ἔν ᾧ hic valet, quia, more Hebræico.

ὁ θεὸς πᾶν ἑαυτῷ ὑπὸν πάμην] nempe in mundum. Mittere autem Deus dicitur ubi mandata dat, ut diximus ad Ioh. IV. 34. vide & Ierem. I. 7.

ἐν ὁμοιωμένῃ σαρκὶ ἁμαρτίας] id est, ut tractaretur sic quomodo nocentes tractari solent. Esai. LIII. 12. Marc. XV. 28. Philip. II. 8.

καὶ ὅτι ἁμαρτίας] propter peccata: idem enim est quod ὅτι τὰ πνευματικά supra IV. 25. Sic ὅτι ἁμαρτιῶν I. Cor. XV. 3. & Gal. I. 4. & ita recte hæc verba accepit Syrus.

κατέκρινεν τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ] Per carnem suam scilicet morti traditam interfecit peccatum. Nam κατέκρινεν dicitur pro interficere, sicut κατέκρινεν pro morte, quia damnati interfici solent: interfecit vero, id est, interficiendi nobis vires præstitit. Interficere est efficientiam adimere. Ita est hic μεταλλήσις, siue figurarum multiplicatio. Vide quæ supra IV. 25. Est autem argute dictum. Ipse qui damnatus peccato videbatur, damnauit peccatum.

4. ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν] ut nos præstaremus omnia quæ in lege Moſis per se honesta sunt, quæ dicuntur דִּינֵי טוֹבִים, sicut ea quæ sunt addita vocantur דִּיקָה עֲלֵי לֵב, ubi distincte loquuntur Hebræi. Præstant autem qui vere sunt Christiani illa quæ in lege Moſis honesta sunt,

& in illis maiora, vt diximus supra III. 31. non quia Moses iussit, sed quia Christus, qui & vires dedit.

ὅτις μὴ καὶ σὰρκα παπατοῦσι, ἀλλὰ καὶ πνεῦμα] Repetit quod dixerat supra I, vt ostendat se agere de Christianis re & nomine, quales plerique erant qui Christianismum profitebantur crucis tempore.

5. οἱ γὰρ καὶ σὰρκα ὄντες] Hi qui possidentur à carnis affectibus quæ παθήματα dixit supra. Sic κατίδωλον urbem in Actis habuimus.

τὰ τῆς σαρκὸς φρονεῖν] φρονεῖν & φρόνημα Paulo non ad intellectum, sed ad studium solet referri. vide quæ diximus ad Matth. XII. 23. Solent animi constitutionem actiones frequenter sequi. Vide quæ ad Matth. VII. 18.

οἱ ὃ καὶ πνεῦμα] qui possidentur à Dei Spiritu, qui nunc non nisi per Christum contingit.

τὰ τῷ πνεύματι] id est, student rebus sanctis, qualis est ille Spiritus.

6. τὸ γὰρ φρόνημα τῷ σαρκὸς θάνατος] Hic rationem reddit cur supra dixerit etiam à morte se liberatum, quia studium illud carnis affectibus per omnia obsequendi ad mortem eamque æternam ducat. vide supra VI. 21. VII. 10. II. 24. φρόνημα hic idem quod γῆ Gen. VI. 5. Mortem hic dixit pro causa mortis, vt supra VII. 12.

τὸ ὃ φρόνημα τῷ πνεύματι ζῶν καὶ εἰρήνῃ] id est, causa est vitæ ac felicitatis quam Hebræi pacis nomine appellant. Vide supra II. 10.

7. ὁππὲρ τὸ φρόνημα τῷ σαρκὸς ἐχθρὸς εἰς τὸ Θεόν] est inimicitia cum Deo, id est, ita se gerit, sicut solent inimici. Causæ nomen pro effectu. Vide Iac. IV. 4.

τὰς γὰρ νόμους τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται] fertur quâ lubet, non quâ monstrat Dei Lex. Non male huc, sed sensu eminentiore aptes quod dixit Agathon:

— πρὸς τὸ πρᾶξασθαι δι' ὅλον,

Τὴν ἡδονὴν, ὀπιθυμίαν, λύπην, φόβον.

Ἀσκήσεως γὰρ καὶ μάχης πολλὰς δεῖ.

Οὗτοι γὰρ, οὗτοι καὶ δεῖ ἀπλάγχων αἰεὶ

Χωρεῖσι & κυκλῶσιν αἰδεσμένων κίβη.

οὐδὲ γὰρ δύναται] Lex enim definitum est aliquid. Cupiditates infinitæ. Similia loquendi genera habes I. Cor. II. 14. I. Ioh. III. 9.

8. οἱ ὃ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσκουσιν οὐ δύναται] qui tales sunt, quales descripti, Deo placere non magis possunt, quam regi subditi rebelles. Quomodo ergo Deus illis daret summum munus, id est, felicitatem æternam?

9. ὑμεῖς ὃ σὰρ ἐστὶ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι] Christianos tam Iudæos quam alienigenas alloquitur. Quod modo dixit καὶ σὰρκα & καὶ πνεῦμα, nunc dixit ἐν σαρκὶ & ἐν πνεύματι, sicut ἑνδοκὸν dicunt Græci eum qui à Deo possidetur. Similitudo sumpta ab ijs qui custodibus vndique sepuntur, & in eorum sunt potestate,

ἐπὶ τῷ πνεύματι Θεοῦ δικαί ἐν ὑμῖν] est & hic effectus pro causa. vult enim dicere: Si tamen ita fidem imbibistis & animo mundati estis, ut digne-
tur in vobis habitare aura illa cœlestis.

10. εἰ δὲ τίς πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει] Rectè πνεῦμα Χριστοῦ, dixit quod modo πνεῦμα Θεοῦ, quia post Euangelij patefactionem spiritus ille non datur, nisi per Christum Ioh. xiv. 15. 16. 17. 26. & habere sic dicit, sicut domus dicitur habere dominum.

οὐκ ἔστι αὐτῷ] Nondum plene Christi est. Nam credere & baptizatum esse non sufficit.

εἰ ὃ Χριστός ἐν ὑμῖν] Hic ἐν aliter quam supra sumitur. In vobis, tanquam in templo suo, nempe per Spiritum, qui Christi vicarius Tertulliano dicitur.

τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἀμάρτιαν] diximus supra corpus & carnem Hebræis promiscue sumi. Carnem pro affectibus carni congruentibus sæpe habuimus. Ita & hic ponitur corpus quod in Christianis dicitur esse mortuum, id est, exutum pristina illa quiduis agendi libertate, propter peccatum, id est, ad vitandum peccatum, sicut dicitur aliquis fugere propter hostes.

τὸ ὃ πνεῦμα ζωῆ] & hic μετανομία est, pro causa vitæ. Sicut mors, id est, mortis causa 13.

ὅτι διακονοῦν] quia operatur in nobis iustitiam non humanam, sed diuinam, quæ iustitia non obscure hic dicitur causa vitæ æternæ.

11. εἰ ὃ τὸ πνεῦμα τοῦ ἁγίου Χριστοῦ ἐν νεκρῶν οὐκ ἐν ὑμῖν] Spiritus Dei Patris & Christi, ut iam diximus. Hic vero Spiritus Patris dicitur, quia inde prima eius origo est, neque simpliciter dixit Patris, sed cum elogio maxime ad rem pertinente, eius qui suscitavit Christum e mortuis.

ὁ ἁγίος τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν] Idem ille Pater, cui ut principi causæ tribui solet Christi resurrectio Act. iiii. 15. iv. 18. v. 30. xiii. 38. Supra iv. 24. i. Cor. vi. 14. & alibi.

ζωοποίησιν καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν] Idem est ζωοποίησιν quod ἐγερσὶν τῶν. Hoc sensu verbum hoc habes Ioh. v. 21. est & supra iv. 17. i. Cor. xv. 22. Gal. iii. 21.

ὅτι ὁ ἐνοικουῦν αὐτῷ πνεύματος ἐν ὑμῖν] Non paulò melior est lectio altera, ὅτι τὸ ἐνοικουῦν αὐτῷ πνεῦμα ἐν ὑμῖν: quomodo legere Syrus, Latinus, Origenes, Chrysostomus, Oecumenius, & alij. Sicut Christum, quia in se habuit naturam illam diuinam quæ Iohanni λόγος vocatur, aliis etiam Spiritus, ut diximus ad Marc. ii. 8, ob id ipsum æquum non fuit manere in morte, sed cum resuscitari oportuit, ut clare dicunt Paulus supra i. 4, Petrus iii. 18, & scriptor ad Hebr. ix. 14, ita etiam non patitur Deus in morte manere eos quibus dedit Spiritum suum. Neque enim datum ut auferat: sed dat ut arrhabonem, id est, partem pretij, ut fidem faci-

ciat ipsum etiam pretium, id est, vitam æternam secuturam I I. Cor. I. 22. v. 5. Eph. I. 14.

12. ἀεὶ οὐδ' ἀδελφοὶ ὀφειλόμενοι ἑσμεν, οὐ τῇ σαρκὶ τῇ καὶ σαρκὶ ζῶν] Subauditur ex ratione oppositi, & ex ijs quæ sequuntur: ἀλλὰ πνεῦμα τῷ καὶ πνεύματι.

Quisquis magna dedit, voluit sibi magna rependi.

Deus Spiritum suum dedit, ut eo utamur. Clemens Strom. II: πὸν εἰλη-
φότα τῷ ἀφισαν ἢ ἀνθρώπων σὺν ἡ ἀνθρώπων καὶ. Aliter qui faciunt ij dicun-
tur Spiritum sanctum dolore afficere Eph. IV. 30. imo & extinguere
I. Thess. v. 19. cum cura haberi vult tam magnus hospes: alioqui valedi-
cit hospitio.

13. εἰ γὰρ καὶ σαρξὶ ζῶν, μάλιστα ὑποθήσκειν] nempe sine spe vitæ melioris,
quam qui habent dormire potius quam mori videntur. Deus summum
bonum non dat sua præcepta spernentibus.

εἰ γὰρ πνεῦμα τὰς ψυχὰς τῶν σαρκεσὶ διατάττει] est & hîc μετανομία. nam
ψυχὰς dixit cū vellet intelligi παθήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ut Gal. v. 24:
aut τὸ φρόνημα τῆ σαρκός, ut supra, ex quibus oriuntur αἱ ψυχὰς. Sicut au-
tem ζωοποιεῖν Hellenistis sæpe est in vita conservare: Neh. IX. 6. Psal.
LXXI, Ecclesiastæ VII. 13: ita & διαταττεῖν in morte retinere. Sunt enim
iam interfectæ cupiditates malæ priusquam in cor intret Spiritus sanctus.
Vide supra VI. 6.

ζῆσιον] vita plane felice, quæ æterna vita dicitur.

14. ὅσοι γὰρ πνεῦμα Θεοῦ ἀγροῦν] aguntur, id est, animantur, sicut apud
Virgilium: *Mens agitat molem*. Sic & Gal. v. 18. De ijs agit qui in corde
habent legem Dei, de quibus vaticinatur Esaias I. 7.

οὕτως ὅτι οἱ Θεοῦ] Excellenti modo. nam si Adam dictus Dei filius, ut
diximus ad Lucam III. 38, quia Deus ei inflasset vitæ terrestris spiritum,
quanto magis ij quibus inflavit Deus sanctitatis Spiritum? Vide I. Iohan.
III. I.

15. οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον] Spiritum servitutis hîc vocat
affectum servilem metu solo poenæ præsentis à malo abstinendum, qua-
lis erat status maximæ partis Iudæorum sub lege Moſis. Merito autem
servile hoc vocat. Nam servi plerunque noxis abstinent, non domini
amore, sed metu crucis aut pendentis habenæ. Sic Horatius:

Nec furtum feci, nec fugi si mihi dicat

Servus, habes pretium, loris non ureris, aio

Non hominem occidi: non pasces in cruce cornos.

Aristoteles: χεῖρες δὲ ὅσοι οὐ δὲ αἰδῶ, ἀλλὰ διὰ φόβον αὐτῷ δρῶσι, καὶ φέροντες οὐ
πὲρ αἰχρὸν ἀλλὰ τὸ λυπηρόν. Πῆγ πνεῦμα pro affectu frequens Hebræis, vnde &
pro ira & pro amore sumi solet. Sic & I. Cor. II. 12. IV. 21. Gal. VI. 1. quod
hîc πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον, idem πνεῦμα δουλείας. II. Tim. I. 7.

ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἰοθεσίας.] Non satis habuit dicere spiritum libertatis,

Kk

sed dixit adoptionis. Nam qui adoptantur, si serui sint, & liberi ex fernis fiunt, & filij. Filij lege facti *ἐν τοῖς* dicuntur in iure Græco. verbum est *ὑποδομία*, vnde nomen *ὑποδομία*, quod & arrogationem & adoptionem specialiter Romanis dictam comprehendit. Poterat & ab ipsa naturali generatione similitudinem sumere Apostolus, sed vt ab adoptione sumeret, huic loco conuenientius fuit, quia simul meminit status prioris, quasi seruilis.

ἐν ᾧ κληρονομήσει, ὡς ὁ πατήρ.] Imitatur puerorum patribus blandientium voces, vt diximus ad Marci x i v. 36. Articulus *ὅ* hic habet vim vocatiui, vt apud Aristophanem, *ὁ πῦρ φέρε* & *ὁ Ξανθίας* pro *Ξανθία*. ex Syriaco *כִּנְיָ* est Græcum *Ἀπὸ*. Tum vero mos est blandientium repetere aut voces easdem, vt Matth. vii. 22, aut paris significatus, vt Ps. viii. 1. Recitat autem Apostolus voces quas statim à baptismo enuntiabant Christiani.

16. *αὐτὸ τὸ πνεῦμα*] Spiritus ille à Deo datus.

συμμετρεῖ τὰς πινδύμας ἡμῶν] id est, *μετρεῖ*. Sic eandem vocem compositam pro simplici habuimus supra i. 17. *πνεῦμα ἡμῶν* hîc est animus noster vt i. Cor. ii. 11. ii. Cor. v. 11. 1. vox enim *רוּחַ* apud Hebræos est valde *πολύσημος*, & Paulus, vt diximus, vocum similitudines venatur, etiam in significato diuerso: quod genus figuræ Græci *ἀντακλῶσις* vocant: qualis apud Plautum:

Oculorum præstinguat aciem in acie hostibus.

ὅτι ἰσχυρὸν τέκνον Θεοῦ] Sicut Sparti ex lanceæ signo impresso corpori, Pelopidæ ex humero eboris in modum candicante genus suum noscebant. Deus tale donum non dat nisi iis quos pro filiis habere vult.

17. *εἰ δὲ τέκνον εἶ κληρονόμος*] Sententia est conueniens non tantum Israëlito, Num. xx v. 11, sed etiam gentium iuri. Nam lex quædam tacita liberis parentum hæreditatem addicit L. cum initio D. de bonis damnatorum. Sed magis est vt ius Hebræum respexerit Paulus, ideoque *τέκνον* hîc sint *υἱοί*, non quod non utrique sexui Christianorum aptari possint quæ dicit, sed quod iure Mosis filij necessario hæredes, filia non nisi filiis deficientibus. Et solet vox *τέκνον* eximie de filio dici: Matth. xxi. 28.

κληρονόμος μὲν Θεοῦ] In voce hæredis hîc non respicitur ius succedendi in bona defuncti, sed possessio firma atque inalienabilis, qualis erat rerum soli apud Hebræos quæ vocantur *חֵלֶק*, & Hellenistis *κληρεῖς*, *κληρονομία*, *κληρονομία*: interdum *καταχρηστικῶς*, qua voce & Stephanus in oratione sua bis utitur. Sic distinguuntur patrimonium Abrahami & munera. Gen. xxv. 4. 5. Apud Deum patrimonij locum habet, cœlestis felicitas.

ὡς κληρονόμος ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ] tanquam *χειρ τοῦ Θεοῦ*, quomodo vocatur infra i. 9. Matth. i. 2. Luc. i. 7. hic 29. Coloss. i. 15. Hebr. i. 6. Regnabimus, sed sub Christo & per eum. Nam ille diserte est *κληρονόμος πάντων* Hebr. i. 2. nos fideicommissi titulo.

ἐν παντὶ συμπαρομεῖ] nempe Christo, id est, si constanti patientia aduersa omnia toleremus, sicut Christus fecit. Bene adiecit conditionem, quia

natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat, vt ait Cyprianus. Vide Matth. x. 33. Gal. vi, 9.

ἵνα καὶ ἀνυπομονήσῃτε] causam addit cur tolerare mala illa constanter debeamus, spe certa scilicet futuræ gloriæ. Idem sensus 11. Timoth. 11. 12.

18. λογίζομαι γὰρ] Id est : hoc enim semper cogito , vt & vos cogitare debetis. Sic verbum λογίζομαι habuimus supra III. 28. & VI. II. Veterum quidam vertunt , expendo : non male.

ἐπὶ τοῖς ἀξίαις τοῖς παθήματι & ἡμῶν καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ὑπερβαλὺς ἡμῶν
 us huius] Quæ enim proportio 2 toleramus breuia, exspectamus æterna.
 Notat Chrysostomus patientiæ opponere Paulum non leuamentum à ma-
 lis, quod directe ei opponitur, sed aliquid multo maius, gloriam ex pa-
 tientia, & dicere eum, futurum vt in nos, id est, circa nos reus letur hæc
 gloria, quia iam nunc ius ad eam habemus, sed quod non omnibus ap-
 pareat Coloss. III. 3. 4. Ἀξίον vox deducta est ex rebus quæ ponderantur.
 Nam quod pondo exempli causâ pendet, dicitur ὑποσῶν ἀξίον, id est, tra-
 here, deducere. Vtitur sic Plutarchus vita Demosthenis. Hinc agina apud
 Festum qua inferitur scapus trutinæ. Homerus ἀξίον vocem sic usurpat:

καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἕως τοῦ ἐσθλῆτος.

Si in alteram lancem injicias aduersa quæ ferenda sunt, in alteram bona quæ expectantur, immensum propendebit in qua sunt bona. Idem sensus II. Cor. IV. 17.

19. ἢ γὰρ ὡς καὶ ἐκείναι τῆς κτίσεως πλὴν ἀπικάλυψιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀνακαλύπτει }
Hic alios sunt qui intelligant Christianos , qui noua sunt creatura : sed ij
simpliciter & sine additamento κτῖσι non vocantur. Neque satis coheret
sermo, si iidem sunt κτῖσι & υἱοὶ τοῦ Θεοῦ. Origenes κτῖσιν de corpore accipit
singulorum Christianorum, quasi τίνας Θεοῦ sint animæ solæ : nimis Pytha-
gorice & non ex more Pauli. Verum est κτῖσιν hic dici , vt Hebræis אֲנָשׁ,
hoc vniuersum quod conspiciamus ; quo sensu κτῖσι dicitur Iudith. ix. 13.
xv i. ii. Sap. xi. 6. v. 18. xvi. 24. xix. 6. Et respici hîc locum Ecclesiastæ
dicentis totum hoc esse vanitatem, id est, vanitati subiectum i. 2.8. μετέστηται
ἐκ τῆς γῆς, vt Paulus iam loquitur : quia scilicet perpetuo orbe alia gignuntur,
alia intereunt, animalia scilicet & plantæ & metalla, & partes terræ, maris,
aëris, etiam cœli ac siderum, secundum veterum sententiam, Philo de Cai-
no : ἤλικα δὲ καὶ σελήνη καὶ τὸν οὐρανόν τε καὶ κόσμον ἅτοι καὶ εἰς ὅταν ἐκτελέσωται,
καὶ κινούμενα καὶ φερόμενα συνεχῶς, διότις εἰσὶν κομμάτια καὶ τὰ κομμάτια ἀφωρώροι
ἐναργίαν αἱ ἐπιστοὶ λέγει. Τὸ γὰρ κομμάτιον τὸ τὸ ἐν αὐτῷ τῆς καθένης ἐκτα-
λάσσεται, ὥστε μὲν θάλασσα, τότε γῆ γίνεται, τότε δὲ ἄλλου παύρημα πρὸς ὀδυσσέως δὲ οὐ
αὐτὸ ἀκινούμενον ἐκφερόμενος καὶ πάλιν τροπὴς ἀλιευόμενος ἐκ τοῦ ὕδατος παλαιώσαντων
ἐλάσσεται καὶ μεταβαίνει εἰς τὸ καινότερον μεταβάλλει αὐτὸν, καί ποτε αὐτὸς δὲ ἐκ τοῦ
τοῦ χροσίου ἢ καὶ ἵδιος μετατρέσθαι πρὸς χρυσοῦ καὶ μὴ πάλιν τροπὴς αὐτοῦ ἐκ μέθυ-
στον αὐτὸν εἶναι πρὸς τοῦ πνεύματος μετατρέσθαι καὶ τὸ εὐαγγέλιον ἀνακαλύπτει, εἰς ταῦτα

Kk ij

τον μετέχοντα τῆς υἱότητος καὶ γλώσσης οὐσίας. Expectatur autem post ἐμπύρεσιν multo melior puriorque machina II. Petr. III. 13. vbi Hebraïco more cœli & terræ nomine noua rerum summa intelligitur, etsi forte non in cœlum terramque distincta. Sicut autem frequentes sunt *περοσποποιῖαι* apud omnes scriptores, ita & apud sacros, vt cùm audire iubentur cœlum & terra, cùm montes exultasse, maria & amnes trepidasse dicuntur, vt Deut. XXIII. 1. Psal. CXIV. Similia habes Ierem. LVII. 6. Osee XIII. 14. Et cùm non sensus tantum, sed & locutio eis affingitur, vt Esai. LV. 12. Baruch. III. 34. Habac. II. 12. Supra cæteros autem Paulus amat *περοσποποιεῖν*, nunc legem, nunc peccatum, nunc mortem, & hîc naturam rerum aspeçabilem. Cœperant Christiani à Claudij temporibus male tractari. Eos Paulus dupliciter consolatur: primùm quod tota rerum vniuersitas rerum vicibus & interitioni sit obnoxia. Stultum autem sit sibi optare quod mundus non habet: De qua re vide chorum Senecæ in Thyeste fine actus IV: & epistolam Sulpitij ad Ciceronem, & Senecam ad Heluidiam. Deinde quod Apostoli quotidie multas patiantur vexationes & contumelias, non debeant autem Christiani eam sortem recusare quam Apostoli libenter ferant. ἡ ἀποκαραδοκία τῆς πίστεως, est ipsa πίστις ἀποκαραδοκίουσα, more Hebræo. Significat ἀποκαραδοκία hic & Philipp. I. 20, attentam expectationem, qualis est eorum qui stant capite arrecto cùm aliquem opperiantur è longinquo venturum, quod *καραδοκίην* dicunt Herodotus, Euripides, Aristophanes, alij. In Glossario: *καραδοκῶ expecto*. usurpat & Iosephus. Cicero ad Atticum IX. 10. τὸ μέλλον ἰβὶ *καραδοκῆς*. Quid ergo dicit opperiri tam attente rerum naturam? Patefactionem filiorum Dei, id est, tempus illud cùm omnibus apparebit esse filios Dei qui nunc sunt quidem, sed non putantur esse. Apparebit autem cùm Deus eos faciet sibi similes Ioh. III. 2. vtitur autem Apostolus voce ἀποκαλύψας quia præcesserat τὴν μέλλουσιν δοῦναι ἀποκαλύψῃναι. Totam hanc naturam hominum causa conditam, non Moses tantum statuit, sed & Philosophorum optimi. Non debet ergo reformari in statum meliorem nisi cùm homines reformabuntur. Et hunc quem iam explicauimus sensum alibi sequitur Origenes, libro nempe contra Celsum I v. cùm de Sole & Luna locutus dicit: *οὐδὲ ὡς ὁμοιογενῶν ὅτι τὸ ἀποκαλύψαι τῶν ἡγῶν τὸ θεοῦ ἀποδύχονται*.

20. τῇ γὰρ μεταίωτην ἢ κτίσις ὑπὸ τῆς] *Ματαίωται* vocat rerum inconstantiam ac mutabilitatem, vt apparet ex Ecclesiastæ loco, & ex Ps. XXXIX. 6. *ὑπὸ τῆς* significat, *subest*, passiuum pro neutro.

οὐχ ἐκούσαι] Res sensum habentes omnes amant sui conseruationem, & si quibusdam credimus, nullæ sunt quæ non aliquem sensum habeant, quamquam is non eo ab omnibus nomine apelletur. Sic supra Philo: *ἐκ δὲ αὐτοῦ οὐσία*. conditionem inuitam vanitati succidisse ait Tertullianus.

ἀλλὰ δὲ τὸν ὑποτάξαντα] Pulchra quidem creauerat Deus, sed caduca. Tertullianus de corona, & alij hoc referunt ad tempus post peccatum,

quod recipi potest, si sola spectetur noxa quæ à rebus aliis ad homines peruenit. At in Apologetico Tertullianus ad ipsam creationem hoc refert: *Quæ ratio uniuersitatem ex diuersitate composuit, ut omnia æmulis substantiis sub unitate constarent, ex vacuo & solido, ex animali & inanimati, ex comprehensibili & incomprehensibili, ex luce & tenebris, ex ipsa vita & morte, eadem æuum quæque ita destinata ac distincta conditione conseruat, ut prima hæc pars ab exordio rerum quas incolimus temporali ætate ad finem defluat, sequens, uero quam exspectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Cum ergo finis & limes medius qui interhiat adfuerit, ut etiam mundi ipsius species transformetur æque temporalis, quæ illi dispositioni æternitatis aulae vice oppansa est, tunc restituetur omne humanum genus ad expungendum quod in isto æuo boni seu mali meruit.*

ἰσὶ ἐλπίδι] prosequitur θεωρουποποίησιν : & cohæret hoc cum ἐπιτέλει.

ὅτι ἐστὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς] Hic interpretatur quod ματαωότητα dixerat, & id quod subijci dixerat, nunc vocat seruitutem, & ei opponit, liberari. Simile illud Euripidis:

Τὸ τῆς ἀνάγκης οὐ λέγειν ὅσον ζυγόν.

εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης ἢ τῆς τέκνων τῷ Θεῷ.] τῆς δόξης ἢ τῆς τέκνων τῷ Θεῷ habet hic temporis significationem. Libertatem, inquit, à vanitate siue interitu accipiet tunc, cum filij Dei ad gloriam illam æternam peruenient. Tertullianus aduersus Hermogenem: *Tunc erit morti finis cum præses eius diabolus abierit in ignem quem preparauit illi Deus & Angelis eius, prius in puteum abyssi relegatus, cum reuelatio filiorum Dei redemerit conditionem* (Sic κτίσιν vertere solet) *à malo ubique vanitati subiectam: cum restituta innocentia & integritate conditionis pecora condixerint bestijs, & paruuli de serpentibus luserint, cum pater filio posuerit inimicos sub pedes, utique operarios mali.* Quorum vltima non absunt à Rabbiorum sententia qui existimant etiam muta animantia meliorem statum adeptura cum homines resurgent. Vide Manassæ de resurrectione. Philo libro de Præmiis: *ὅτι ἀπαλπίστον ὅτι ἔξῃ μαρτυροῦνται ἢ καὶ δάκρυον καὶ τὰ ζῶα ἡμεροδότησαι.* & postea: *τότε καὶ σκορπίων γλῆψι καὶ ὄφειν καὶ ἄλλων ἐρπετῶν ἀσφαλτοῖν ἐξεί τὸν ἰόν.* Solent boni patres in honorem filiorum etiam seruos eorum ornare.

22. οἵδε μὲν γὰρ ὅτι πάντες ἡ κτίσις στυγάζει καὶ σωωδίνει ἄρχῃ τῇ νῦν] Omnes simul mundi partes suspirant & parturiunt hæcenus, nempe vt liberentur. Est translatio sumpta à femina, quæ cum magno dolore ac gemitu parturit, exspectans vt onere liberetur. Στυγάζειν est etiam parturientium.

οὐ μόνον δὲ] Non tantum totus mundus istorum malorum est particeps.

ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς πινύματος ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς στυγάζομεν] Sed & nos, inquit, Apostoli scilicet, eadem mala sentimus ac plangimus. Apostolos autem egregia circumscriptione denotat, cum illos nominat,

qui primitias accipere Spiritus sancti, quod Apostolis aliis contigit Pentecostes die, Paulo vero paulò post admirabilem illam de cœlo vocationem. ἀπαρχὴ est ἡμεῖς id quod ante decimas Deo sacrabatur, unde dici cœpit de omnibus iis qui alios tempore antecedunt, ut videre est x i. 16. x v i. 5. i. Cor. x v. 20. 23. x v i. 15. Iac. i. 18.

ὑποστάσις ἀπεχχομένη] est enim duplex ὑπόστασις, altera in spiritu quæ hic fit, ut vidimus supra 14. 15, altera in toto homine ac coram omnibus. Vide Ioh. i. 12. Luc. x x. 36. Ideo quia vox erat ambigua, per appositionem eam explicat.

τὴν ὑπολύξωσιν ἧς συμμετέχουσιν ἡμεῖς] Ἀπολύξωσις animorum hic fit cum à vitiiis purgantur: corporum tunc fiet cum ea ab omnibus malis libera reuiuifcent. Sic ὑπολύξωσις sumitur Luc. x x i. 28. Ephes. i. 14. i v. 30. 31. Hebr. x i. 35.

24. τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώσθημεν] id est, salutem æternam non habemus adhuc, sed speramus. Sic Cicero dixit in spe esse negotium, quod non existit, sed speratur.

ἐλπίς δὲ βλέπομένη] Hic spem dixit pro re quæ speratur. Ea ubi videtur & habetur, desinit sperari. Sic & πῶς περιμένει ἡλῆος, οὐ βλέπομένη Hebr. x i. 1.

25. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;] cur ultra id speret? Est enim indicatiuus pro subiunctiuo. In Manuscripto quem sæpe laudo, est τί καὶ ὑπομένει;

26. εἰ δὲ οὐ βλέπομεν, ἐλπίζομεν, διὲ ὑπομονῆς ἀπεχχομένη] id est, spes ista non infructuosa est in nobis, sed egregiam virtutem operatur, malorum fortem tolerantiam. Vide supra v. 4.

ὡσαύτως ὃ] præterea: τὴν quod modò per ὡσαύτως, modò per μὲν τῶν explicatur.

καὶ τὸ πνεῦμα] Spiritus Dei supra 11. & 14: à Christo promissus & datus, unde & Christi spiritus dicitur 9. Tertia hic sequitur Christianorum consolatio ab auxilio spiritus.

συνεπαλαμβάνει τῶν ἀδυνάτων ἡμεῖς] συνεπαλαμβάνειν est auxilio esse, ut Luc. x. 40. & per μετανουμίαν solari. Ἀδυναμίαι Apostolo sunt dolores ex rebus aduersis ut i. Cor. 11. 3. 11. Cor. x i. 30. x 11. 5. 10. Gal. 11. 13. Heb. i v. 15. v. 2. x i. 34. Sic & ἀδυνάτις sumitur 11. Corinth. x i. 29. x 11. 1. 9. 20. Hebræum vertitur πόνος, ὁδὸν, ἀδύναμις. Spiritus ille molestiam nostram solatur.

ὅ γὰρ τί περιεχόμενα καὶ διὲ οἶδαμεν] Latini καὶ διὲ referunt ad cuncta ἀδύνατα. Non satis scimus. Naturaliter homo orat eximi rebus aduersis: & tales ferme sunt preces, etiam bonorum, sub veteri & carnali testamento. Vide Psalmos.

ἀλλ' ἐν τῷ πνεύματι καθυποτάσσονται ἑαυτοὺς ἡμεῖς ἀλλήλοις] Συναίμασι sunt mentis suspiria sub onere graui laborantium i. Cor. v. 2. unde & adinfect-

nos animi motus transfertur. ἀλλήτως, id est, etiam sine voce. Iudæi nullas preces valere censebant nisi voces saltem intra labia exprimerentur. Christiani etiam solo animo conceptas preces non perdunt. ὑποψεύς est aduocatorum, qui clientibus desideria dictant. Id autem Spiritui sancto ideo tribuitur, quia preces ad Deum nobis dictat. Docet autem nos Spiritus precari Deum ea quæ Deo sunt gloriosa, rationibus nostris sepositis, imo & cum nostro, si ita res ferat, incommodo. Exemplum vide in Paulo Philip. I. 20. 21. 22. 23. 24. 25. & in amicis Pauli Act. XX I. 14. Parimodo Gal. IV. 6. clamare dicitur Spiritus ille, id est, ad clamandum nos excitare. In Ecclesia diaconus imaginem quodammodo gerit Spiritus sancti.

27. ὁ ὃ ἐρωτᾷ τὰς καρδίας] quod Dei ἡθεύει Ps. V II. 10. Ierem. XI. 20. XV II. 10. XX I. 12. Act. I. 24. XV. 8.

οἶδε τί τὸ πνεῦμα ἔστι πνεύματος, ὅτι τὸ θεὸν ἐρωτᾷ καὶ ἡμεῖς] ἀπαυλῶν hic brevius dictum, pro ὑποψεύς. Nomen quid studeat spiritus, nempe sanctorum preces dirigere secundum Deum, suggerendo eis illa precari quæ Deo seruiant. Κατὰ θεὸν hic idem quod τὸ θελημα ἀποκ. I. Ioh. V. 14. Subintelligitur autem tales preces Deum non posse non gratas habere, etiam si verbis non exprimantur.

28. οἰδαμεν ὃ] Sequitur quarta consolatio, inde ducta quod omnia illa aduersa Christianis eueniant, non ex generali quodam Dei permisso, sed ex decreto speciali quod ad ipsorum bonum tendat: idque tum aliunde intelligi, tum quia Deus se diligentes non possit non summe diligere.

ὅτι τῆς ἀγαπᾶς ὁ θεὸς πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν] etiam aduersa illis admi-
niculo sunt ad incrementa virtutum & præmij. Manuscriptus non male: πάντα συνεργεῖ ὁ θεὸς εἰς τὸ ἀγαθόν. Non longe hinc abit Platonis illud prima de Republica: τῆς ὃ θεοφιλεῖ οὐχ ὁμολογήσομεν ὅτι γὰρ κατὰ θεὸν γίνεται πάντα χεῖρ δὲ ὡς οἶον τι αἰετα;

τῆς καὶ πνεύματι ἀληθείας οἷσι] Id est, qui se ad omnem Dei voluntatem accommodant. Nam πνεύματι sicut in hominibus Act. XIII. 23. XX VII. 13. II. Tim. III. 11, sic in Deo est voluntas, infra IX. 11. Est quædam πνεύματι καὶ αἰώνων ut de Messia mittendo Eph. III. 11. Sed de ea hic non agitur, ut ostendunt sequentia. Κλητοὶ autem apud Paulum dicuntur ij qui vocanti obediunt, ut supra I. 6. I. 24. Sic & Apoc. XV II. 14.

29. ὅτι οὐ πνεύματι] quos enim ut filio suo credentes approbavit iam ante. Sicut γὰρ πνεύματι est approbare, supra V II. 15, sic πνεύματι prius approbare, ut infra XI. 2.

καὶ πνεύματι συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ] duplex εἰκὼν. nam & initio deest τύπος & in fine ὁμοειδής. Συμμόρφους τῆς εἰκόνος idem quod συμμόρφους εἰκόνι, quomodo σύμμορφον τὸ σῶμα habemus Philip. III. 21: sicut ἀδύνατον τὸ νόμῳ supra valet ἀδύνατον τὸ νόμῳ. Vocat autem εἰκὼνα exemplar ad quod aliquid aliud effingitur, quod alibi τύπος, ὁμοειδής, ὁμοίωμα, ὁμοῖον. Christus in passio-

nibus atrocissimis obediens fuit, & sic ad regnum illud cœleste peruénit. Eadem via Deus præconstituit ducere Christo credentes. Sic Paulus Philip. III. 9 ait se participem factum passionum Christi, ac sic συμμορφούμενος τῇ θανάτῳ αὐτοῦ, idque in spem resurrectionis. Sic supra v. 11. 17: si vnà patimur, & vnà gloriam adipiscemur. Sic Christus dicitur propter passionem coronatus gloria & honore factus esse princeps salutis æternæ Heb. II. 9. 10, iis scilicet qui ibidem propter hanc similitudinem fratres eius & participes carnis & sanguinis eius vocantur. Et in eadem epistola XII. 2 iubemur stadium tolerantiae decurrere, spectantes in principem & consummatorem fidei Iesum, qui ob propositum sibi gaudium crucem pertulit ignominiamque contempsit. Sic & II. Tim. II. 12: Si toleramus, etiam vnà, nempe cum Christo, regnabimus. προοιζῆν dicitur Deus quidquid ante constituit quam fiat Act. IV. 28. Non additur hic πρὸ αἰώνων vt I. Cor. II. 7. Nunquam autem usurpatur προοιζῆν nisi de bonis rebus. ὅτι quod hic pro illo προοιζει posuit Syrus, significat constituit: vertitur enim per ἔλεον Dan. VI. 12. per ἐπιτέλεον Dan. VI. 9: per ἐκτέλεον Dan. V. 26. 27. VI. 10. X. 21. εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν προοιζόντα ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.] Est antecedens pro sequente, hoc enim vult dicere: vt Christiani per Christi, tanquam fratris primogeniti, vestigia ducerentur. Idem sensus qui dicto capite secundo ad Hebræos. Vide & quæ allata supra 17.

30. οὐδ' ὃ προοιζει] repetendum hic ὑπὸ κοινοῦ, conformari ad exemplar filij sui. ὅτοις & ἐκάλει] Nempe ad passiones; nam sic sumi verbum vocandi apparet I. Petr. II. 20. 21. ἀλλὰ εἰ ἀγαθοποιούτης & πάροντες ὑπομείνῃτε, τὸ τοῦ χαριος κῶδός. Θεός· εἰς τὸ τοῦ γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι & Χριστός ἐπαθεν ὑμῶν ἡμῶν, ὑμῶν ὑπομιμνήσαντων ὑποχαμένων, ἵνα ἐπακολουθήσῃτε τοῖς ἰχνυσιν αὐτοῦ. Par sensus in illa II. Thess. III. 3: τὸ μηδένα σήμερις ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἶδῃτε ὅτι εἰς τὸ τοῦ κλέμεθα, dicitur Deus pios vocare ad perpeffiones, vbi causas earum, non modo non impedit, sed & disponit.

καὶ οὐδ' ἐκάλει ὅτοις & ἐδικάωσιν] hos & iustos fecit, id est, vires eis præstitit perseuerandi in iustitiæ suæ obedientia. Nam δικαίου non de initio tantum, sed & de progressu dicitur.

οὐδ' ὃ ἐδικάωσιν] nempe cum effectu, ipsis donum tantum non negligentibus.

ὅτοις & ἐδόξασιν] id est, decreuit gloria decorare. Sic Ephes. I. 4. elegit, valet, decreuit eligere. Sic Christus gloriam habuisse dicitur priusquam mundus esset Ioh. XV. 1. 5: vt ibi cum veteribus exposuimus. Sic gratia in Iesu data nobis dicitur ante tempora sæcularia II. Tim. I. 9: id est, decreta dari. Vide quo gradationem istam Apostolus deduxerit. Chrysostomus ἐδόξασιν exponit, ornauit donis mirificis.

31. ἢ οὐκ ἐξ ὧν πρὸς ταῦτα] id est, quid ex his inferimus? Nam ἐξ ὧν apud Apostolum in præfenti etiam tempore poni supra notauimus. Tum πρὸς ταῦτα etiam Aristophani significat propter hoc.

εἰ ὁ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν] si hic valet, quandoquidem: assumit enim quod adstruxerat. Deus pro nobis Christianis est, quandoquidem omnia ad nos summis bonis ornandos dirigit.

32. ὅς γε τὸ ἰδίον ἡοὺ αἰεὶ ἐφίστατο] quod in Abrahamo signum fuerat amoris in Deum Gen. XXII. 12, id in Deo signum benevolentiae aduersus homines. in Græco Genesios: αἰεὶ ἐφίσταντο ἡοὺ σου.

ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν] id est, pro omnibus hominibus. Idem sensus qui supra v. 8. Si tanti fecit homines quosuis, quanti facturus est homines sibi fideliter obsecutos. De verbo ἀπαρτίσθαι vide supra I v. 25.

πῶς οὐχὶ σὺν αὐτῷ πᾶσι πάντα ἡμῖν χρειάσται] Facilius est dare amicis factis, quam adhuc hostibus: & facilius omne aliud quam filium.

33. τίς ἐγκαλέσει καὶ ἐκλεκτῷ θεῷ] Propius munit Christianos aduersus criminum iudicia quæ ipsis innocentibus intentabantur. Quis accusabit electos Dei? id est: Qui tandem sunt qui eos accusare audent? nempe homunciones. Simili sensu, quid est, habemus Ps. VII. 5: & quis ego, quæ mea vitæ aut cogitatio patris mei: pro quantillus & quantilla, I. Reg. XVIII. 18. Electos Dei, id est, eos quos Deus maximifacit. Vide Matth. III. 17. & XX. 16.

θεὸς ὁ δικαίων] Deus est qui eos pro iustis, vt reuera sunt, habet & vt tales vult tractare. vocent eos alij quam volent odiosissimis nominibus: Deo eorum innocentia perspecta ac grata est. Respicitur locus Iob xxi v. 29: Ipso concedente pacem quis est qui condemnet?

34. τίς ὁ καταλείπει] Qui tandem sunt qui eos dampnant? Iudices mortales & mali.

Χριστὸς ὁ ἀποθνήσκων] qui pro nobis est mortuus,

καθάρων ὃ ἐ ἐγερθεὶς] imò etiam nostri causa ex mortuis est excitatus, nempe vt sciremus illum nobis fore iudicem. Vide supra I v. 35. & Act. XVI. 31.

ὅς ἐστιν ἐκ δεξιῶν θεοῦ] Rex regum, Dominus dominantium. Id enim per dextram Dei significatur. Vide quæ ad Matth. XX. 21. & ad Ier. subaudi καθεζόμενος.

ὅς καὶ ἐπιτρέχει ὑπὲρ ἡμῶν] subintellige ὅτιν. Is ipse qui nostri causa mortuus. qui nostri causa resuscitatus est, & ad dextram Patris consedit, is est, qui nostras res Deo commendat: nam hoc sensu ἐπιτρέχειν & ἐπιτείνει habuimus etiam in Maccabæicis. Pari sensu Christus dicitur ἐπιτρέχειν ὑπὲρ αὐτῶν Heb. VII. 25, id est, eorum qui ipsi confidunt res Deo commendare; Spiritum ipsis impetrare. Reges terreni Christianos dampnant. Rex celestis adeo non dampnat, vt dignos censeat suo patrocínio.

τίς ἡμᾶς χρεῖται ἀπὸ τῆ ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ] Ἀγάπη τίς Χριστοῦ vt mox ἀγάπη τοῦ θεοῦ est ea dilectio qua Deus se diligentes diligit. Vide supra 28. 32. & infra 37. 39. Est autem verbum χρεῖται significanter positum. Solet enim de Iudaicis diuortiis usurpari Matth. XIX. 8. Marc. X. 9. τίς autem dicit;

& respondet de rebus, quia etiam res *περὶ σαρκὸς*. In his verbis *δείνωσιν* recte notauit Augustinus.

Θλίψις ἢ στενοχωρία] Tribulatio an angustia, vertit Latinus: quomodo etiam citat Saluianus II contra auaritiam. De his vocibus diximus supra II. 9. Tertullianus *Θλίψιν* vertit pressuram.

ἢ διωγμός] *Διώκειν* est expellere, vt diximus ad Matth. v. 10. Sic Christiani Claudianis temporibus vnà cum Iudæis pulsi Roma, teste Suetonio.

ἢ λιμός, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος] quæ sæpe euenisse Christianis videmus II. Cor. XI. 26. 27.

ἢ μάχαια] gladium. ciuilibus potestati intelligit, vt XIII. 4. Nondum quidem ad mortem vsque Romæ in Christianos sæuitum fuerat, sed quod Iacobo euenerat in Iudæa Act. XII. 2, idem & alibi Christianis euenire poterat.

καθὼς γέγραπται, ὅτι ἐν ἐκείνῃ σου θανάτου μέγα ὄλεθρος ἢ ἡμῶν· ἐλογίζθημεν ὡς περὶ σφαγῆς] Recte monent qui hæc legi volunt *καὶ παρενθήκην*. Obiter ostendit Paulus etiam si ad sanguinem hostium sæuitia perueniret, talem patientiam non carituram veteri exemplo petito ex Psal. XLIV. Sequitur Paulus versionem LXX. Occidimur quotidie, nempe nunc hic, nunc ille, de populo. *περὶ σφαγῆς*, pecudes in hoc asseruatæ vt maculentur.

37. *ἀλλ' ἐν ὅτοις πάντων ὑποτασσώμεθα*] Respondet interrogatis. Tantum abest vt ista nos à Dei dilectione separent, vt illa omnia plus quam vincamus, id est, de eis triumphemus. Amat Paulus verba componere cum *ὑπὸ* vt notauimus supra v. 20. De Christianorum prompto in mortem animo locus est apud Marcum Antoninum. libro IX.

δὲ τῷ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς] Non nostris, sed à Deo datis viribus. Vide quæ habuimus supra v. I. 2. 3.

38. *πέπνυσμαι γὰρ*] Bene vertit Latinus interpres: *Certus sum*. Sic in Platonis Apologia: *πέπνυσμαι ἐγὼ ἐκὼν μηδένα ἀδικῆσαι ἀνθρώπων*. *Certus sum me sponte nemini fecisse iniuriam*. Sic infra XIV. 14: *οἶδα ἔτι πέπνυσμαι*. Alibi opinionem aut spem significat.

ὅτι οὐτε θάνατος] id est, metus mortis.

οὐτε ζῆλος] spes vitæ.

οὐτε ἀγγέλους] Mali scilicet, qui Angeli satanæ dicuntur II. Cor. XII. 7.

οὐτε ἀρχαί, οὐτε δυνάμεις] Sunt Angeli maiores in regno Satanæ qui appellantur & ἀρχαί & δυνάμεις Eph. vi. 12. ἀρχή, δυνάμις, δυνάμις I. Cor. xv. 24. Sicut etiam inter Angelos lucis eminentiores paribus vocabulis appellantur Ephes. I. 21. Col. I. 1. 16. Verè autem diximus nomina hæc sumpta ex imperio Persico, sub quo olim Hebræi vixerant. Nam ἀρχαί sunt דברבני Dan. IV. 13. v. 2. δυνάμεις דין Ester. II. 18. sicut δυνάμεις דין אשטא quod δυνάμεις Chaldæis, vnde multa sumpserant Persæ, vt ad Esterem & ad Esdram ostendimus. Sic ἀρχαί siue ἀρχόντες sunt דין אשטא Iob. XII. 24. XXXIX. 25. & apud Ezechielem & Esdram: κυριότητες siue κυριαויות Dan. XI.

7. 4. 5. Est autem omnium populorum Orientalium abstracta usurpare pro concretis.

ἐπιστῶτα οὐτε μέλλοντα] nec quæ nunc sentimus mala, nec si qua grauiora imminet, vt certe imminebant tormenta exquisitissima, cruces, cutis detractiones, viuicomburia.

39. οὐτε ὑψωμα] Spes honorum. ὑψωμα pro honoribus habes in Græco Iob. XXII. 24.

οὐτε βάθος] Metus ignominiae. Merito postremo loco hæc posuit, quibus succumbunt sæpe etiam qui mortem contemnunt.

οὐτε τις κτίσις ἐπέα] aut res vlla alia. nam etiam quæ substantiæ non sunt, dicuntur ἐκπιδαι, vt videre est apud Sirachiden XI. 16. XXXIX. 34. XLI. II.

διηγήσεται ἡμᾶς χάρισιν ἀπὸ τῆς ἀγάπης τῆ Θεοῦ τῆς ἐν Χρυσῷ Ἰησοῦ παρ' κυρίου ἡμῶν] Locutus ante de Christi in nos amore 35: addit & Dei in nos amorem quem nobis conciliauit Christus.

CAP. IX.

ΛΗΘΕΙΑΝ λίαν ἐν Χρυσῷ] Cum dixisset & magnis argumentis euicisset Apostolus neminem Deo ita placere vt ei summum bonum dare velit nisi qui Spiritu Dei donatus sit; hunc autem spiritum non dare Deum nisi iustificatis, id est, corde mundatis, quod hoc quidem tempore nemini contingere potest nisi per fidem in Iesum Christum, quod manifestum erat ex ipsis conspicuis Spiritus donis quæ non contingebant nisi in Iesum credentibus; videbat facile collecturos Iudæos quod hinc sequebatur, nempe populum Iudaicum consideratum ἐπὶ τὸ πάλαι non vltra esse populum Dei; sed populum Dei esse Ecclesiam Christianam constantem maxima sui parte non ex Iudæis, sed ex alienigenis qui idololatræ fuissent. Quorum vtrunque vehementer pugnabat cum iis opinionibus quas Iudæi ex Magistris suis hauserant: Posterios Abrahami, Isaac, & Iacobi semper præcipuo apud Deum loco fore, & quamuis multa delinquerent, Deum ista condonaturum, tum ob maiorum virtutes, tum ob professionem veræ Religionis. His responsurus, parat ostendere Deum nunquam ita se adstrinxisse posteris Patriarcharum, vt non libertatem sibi retineret puniendi contumaces, & aliis quamuis fontibus ignoscendi ac benefaciendi, idque signis etiam quibusdam antiquis ac præterea exemplis dictisque significatum. Quidquid Deum facere appareat, quale hoc est de donis Spiritus collatis in Ecclesiam, ablatis vero à multitudine Iudæorum, id pro re et o habendum, magnæque esse temeritatis contra id disputare. Beneficiorum suorum & miserationis rationes Deum debere nemini. His præfationibus cum audaciam contudisset, ostendit deinde non potuisse à Deo

vllam iniri viam quæ aut ipsi esset gloriosior, aut humano generi utilior. Est autem tota tractatio quæ in tria quæ nunc sequuntur capita diuisa est, obscurior, non modo ob causas toti huic epistolæ communes, de quibus in Prolegomenis ad hanc epistolam egimus, verum etiam quia miris modis æquum se præbens Iudæis & gentibus, amaris dulcia, dulcibus amara miscet, & ab his ad illa, ab illis ad hæc inobseruatos facit transitus, ac sæpe amat plus innuere quam dicere. Ac primùm, quia sæpe male tractatus à Iudæis, contrà in summo honore habitus apud Christianos è gentibus vocatos, credi poterat, aut infensus illis, aut in hos propensior, suspicionem hanc longe à se amolitur, & quidem iureiurando adhibito per Christum, quod non minoris haberi debet in nouo federe, quam iuramenta in veteri federe per Deum facta, quia Deus omnem iam potestatem Ecclesiæ regendæ ac tuendæ Christo tradidit. Veritatem dico in Christo, id est, per Christum. Similis locutio Dan. XII. 7: ὡμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τὸν αἰῶνα. Ierem. v. 7: ὡμουν ἐν τοῖς ἐσθλ. οὖσι θναῖς. Et μετρησεν ἐν χειρὶ Ephes. v. 17. Deum simul & Christum testes aduocat Paulus 1. Timoth. v. 21.

οὐ ῥέδωμι] Non loquor in gratiam vt aretalogi solent.

συμμετρησένης μοι τῆς συνειδήσεώς μου] Συμμετρησένης idem est quod μετρησένης, vt diximus II. 15. VIII. 16. Dicit vulgo solet; Conscientia mille testes.

ἐν συνείδησιν ἀγίῳ] Non illa gentium conscientia, quæ ipsas modò accusat, modò excusat, sed conscientia quæ est in Spiritu sancto, id est, per Spiritum sanctum regitur.

2. ὅτι λύπη μοι ὅτι μεγάλη καὶ ἀδελφειπὸς ὁδύνη τῇ καρδίᾳ μου] Hæc posteriora sunt ex Ps. XLIII. 2. יָמָא בְּלִבִּי וְנִי דִּיכְבֵּי Dicit summe sibi dolere quod Iudæorum maximi & plurimi erant extra statum veræ iustitiæ & diuini spiritus ac salutis æternæ.

3. ἡυχάμην ᾧ αὐτὸς ἐγὼ] Est imperfectum pro optatiuo quod frequens Græcis, siue addito, siue non addito αἰ, vt Act. XXV. 22. Ἐμυσσὼν habet αὐτὸς ἐγὼ. Ego ipse qui hæc male ominata de illis cogor dicere.

ἀνὰ θεομῶν ἐγὼ] ἀνὰ θεομῶν pro ἀναθεματισθῆναι quomodo 1. Cor. XVI. 3. & V. 1. 21. Gal. I. 8. I. 9. ex Hebræo אָנָּה אוֹתָהּ quod hic habet Syrus. Sic תָּלוּהָ deportatio pro deportatis ponitur.

ἀπὸ τῆ χειρὸς] id est, ab Ecclesia Christi quæ Christus vocatur 1. Cor. XII. 12. Gal. III. 27. Sicut mos erat apud Hebræos uxores vocari de mariti nomine, Esai. IV. 1. Hoc dicit, velim non modo carere honore Apostolatus, verum etiam contemptissimus esse inter Christianos, quales sunt qui excommunicati sunt. In Ignati Epistola ad Romanos legimus: ἀδελφὸς τῷ ἀρχιδιᾶν ἐστὶ ἐμὸς ἐρχόμενος, μάστιγι ἵνα Ἰησοῦς χειρὸς ἐκτινέται.

ἵνα ἡμεῖς τὸν ἀδελφὸν μου τὸν συγγενὴ μου καὶ σὺν ᾧ] id est, si ea ratione illos ad iustitiam veram & ad æternam salutem possem perdiscere. Adco illis male

non volo, quippe sanguinis vinculo mihi coniunctis.

4. αἱ πρὸς εἰσιν Ἰσραηλῖται] qui sunt posteritas Iacobi, cui à Deo Israelis nomen datum est.

ὡν ἡ ὑπόθεσις] vocantur enim Israelitæ filij Dei. Deut. xiv. 1. Exod. iv. 22. nempe ob beneficia huius vitæ quæ Deus eis indulserat, non ob promissa vitæ æternæ, vt Christiani.

καὶ ἡ δόξα] id est, Arca quæ 1. Paralip. xv. 7. 11. Paralip. vi. 41. Psal. lxxiii. 3. lxxviii. 61. Solet autem verti καὶ ἡ δόξα, δόξα, δόξα, quanquam proprie δόξα est כבוד majestas Dei apud Arcam relucens 1. Sam. ii. 12. dicto Pl. lxxiii.

καὶ αἱ διαθήκαι] id est, verba federis scripta in duabus tabulis Exodi xxxiv. 28. Eas Hebræi vocant ברית. Potest hoc nomine comprehendi & circumcisio, & aspersio sanguinis quæ & ipso federis vocabulo appellantur Gen. xvii. 10. Exod. xxiv. 8.

καὶ ἡ νομοθεσία] quæ Hebræis תורה omnes illæ constitutiones per Moſen datæ ad vinciendam populi societatem.

καὶ ἡ λατρεία] עבודה quo nomine veniunt sacrificia omnia, sed præcipue agnus Paschalis, vt videre est Exodi xii. 25, vbi in Græco φυλάττειν τὴν λατρείαν ταύτην.

καὶ αἱ ἐπαγγελίαι] id est, εὐλογίαι ברכות, præclara illa sed terrestria promissa Levit. xxvi. & Deut. xxviii. quæ εὐλα vocat Philo.

ὡν οἱ πατέρες] quos iure sanguinis contingunt magni illi viri Abraham, Isaac, & Iacob, quorum tam libenter Deus meminit Exod. vi. 3. Levit. xxvi. 42. & qui per excellentiam Patres dicuntur Exod. iii. 13. 16. 1v. 5. xiii. 5. & alibi.

καὶ ἔσθ' ὅς τις κατὰ τὸ σῶμα] non secundum τὸ ὄν quod in ipso, sed secundum τὸ αἰσθητόν. Vide supra i. 3.

ἀλλ' ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας] Potest hoc de Christo recte sic intelligi, quia cùm dicitur super omnia, tacite excipitur Pater i. Cor. xv. 27. Sed ex Sylo apparet veteres codices habuisse: ὁ δὲ ἐπὶ πάντων εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, quod consuetæ locutioni Pauli melius convenit, qui cùm de Patre & Filio loquitur, Patri nomen Dei, Filio nomen Domini tribuere solet. Et sic fuisse in vetustis codicibus Cypriani, sic etiam legisse Hilarium, nec aliter videri legisse Chrysostomum, notavit Erasmus. Et satis erat huic quidem loco, dicere hoc privilegium Iudæorum, quod ex illis natus esset Christus omnibus aliis maius esse, quia Christo laus & honor debetur supra omnes, id est, etiam supra Abrahamum, Isaacum & Iacobum.

ἀμήν] Sic Amen insertum habuimus, & supra in Dei laudatione i. 25. sic & infra xi. 36. & xvi. 27. Gal. i. 5. Eph. iii. 21. Philip. iv. 20. 1. Tim. i. 27.

ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ ἀποκρίθητε ἡμεῖς ῥωμ] Quanquam hæc vera sunt, in-

quit, tamen fieri nequit, vt irritus sit sermo Dei, nempe minæ illæ quas Deus in lege Leuit. xxv. 14. Deut. xxvii. 15. xxviii. 15. Iohan. xxiiv. 20. & alibi, sæpe aduersus contumaces Israelitas pronuntiat. Sic Deut. iv. 30: ἀρρήσουσί σε πάντες οἱ ἄγγελοι οὗτοι, id est, minæ istæ. οὐχ ὁδὸν Rabbini est רשעא יא. ἐκπίπεν לֵבנִי est irritum fieri i. Sam. iii. 19. οὐκ ἔπεισεν Δαυὶδ πάντων τῶν λόγων αὐτοῦ ὅτι ἦ γινώ. Sic & Iosue xxi. 45.

οὐ γὰρ πάντες οἱ ἔξ Ἰσραὴλ οὗτοι Ἰσραὴλ] Non omnibus ex Iacobo ortis competit causa nominis, propter quam Iacobus à Deo vocatus est Israel Gen. xxxii. 28. ad quam historiam Iosephum vide. Conuenit id nomen, vt Tertullianus recte intellexit, eximie Martyribus, Angelos enim hac parte superant, quod qui maximus est honos, pro Deo mori eis contingit. Iustinus contra Tryphonem disputans: ἡμῶς ὃ μηδὲν τούτων τενοηκότας μηδὲ νοεῖν ὡς ἀσκόμαζόμενοι, ἐπειδὴ καὶ τὸ σαρκικὸν σπέρμα τῷ Ἰακώβ τέκνα ἐστὶ, πάντας σπαράσσουσαν περσοδουῶμεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τούτοις αὐτοῖς πληροῦται ἀποδείκνυται μοι ἐν πολλοῖς. Philo de Nobilitate: Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἔσωσαν κοινὸν πᾶσιν ἀνθρώποις ὄνομα, τὰ μὴ ὅτι μεγάλοις γένεσι σπμνυῖναι τῆς χαλκαγαλίας ἀμεινομένης. Ἰουδαίους ὃ καὶ ἔπειρα δίχα τῶν κοινῶν ἔχεται. τῶν γὰρ ἡγεμόνων ἀρχηγῶν εἰσὶν οὗς αἱ τῶν περσόνων ἀρεταὶ σωδὼως αὐτὸν ὠνήσαν ἐπὶ ὀπλητήτοις & ὑπαγίοις προσέξουσιν ἀλόντας, εἰ καὶ περὶ ἐπέρου μηδενὸς ἐλεγχθέντας, ἀλλ' οὐκ ὑπὸ τῷ σωφροδότης, ὁ μόνον ἔξ ἀπάντων δικαστήριον τέχνης λόγων οὐ ὡς ἀρχαῖαι.

7. οὐδὲ ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ πάντες τέκνα] Intellige pleno iure, ita vt hæredes sint supra viii. 17. Neque Ismaël neque ex Cethura filij hæredes Abrahamo, sed Isaac solus Gen. xxv. 5. 6. Philo de Nobilitate: πολὺ πάρος ἡμεῖς οὗτος ἐκ ξιῶν παροδοποιησάμενος γυναικῶν, οὐ δὲ ἡδονῆς ἀπολαύσων, ἀλλὰ δι' ἐλπίδα τῆς πληθύναι τοῦ γένους. ἀλλ' ἐκ πολλῶν εἰς μόνον ἀποδείχθη κληρονομός τῶν πατρῴων ἀγαθῶν, οἱ δὲ ἄλλοι πάντες γνώμης ὑμῶν σφαλέντες & μηδὲν τῶν τῆς γνησιότητος ἀπομαζόμενοι, διωκόμενοι ἀλλοξινώδεις τῆς αἰσιδύμης διγυρίας. Et de præmiis, de Abrahamo locutus: οὗτος πολλοῖς μὲν ἔχε παῖδας, ἀπαντας ὃ πλεονέκτος ὑπαγίους, οὗς τὰ πλείωματα τῶν γένεσι ἐκδοσάμενος ἀσφαλῶς ἐνωρμίσματο.

ἀλλ' ἐν Ἰσαὰκ κληρονομήσεται σοι σπέρμα] Gen. xxi. 12. vbi & LXX ἐν Ἰσαὰκ κληρονομήσεται σοι σπέρμα. Id est, per Isaacum continget tibi stirps nobilissima. Nam κληρὶ καλεῖσθαι, significat celebrem esse.

8. τοῦτο] Hæc vox est explicantis νότον latentem, quod ὡς dicitur Hebræis. Significat in hac historia non tantum exemplum existare diuinæ libertatis, sed & figuram eorum quæ nunc geruntur. Itaque alibi Paulus hanc ipsam de Isaac & Ismaële historiam referens, dicit hæc esse ἀλληγορούμενα. Gal. iv. 24.

οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς] non illi, inquam, utique sunt quos Deus paternæ singulari affectu fouet. Sic semen Dei Malach. ii. 15.

ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζονται εἰς σπέρμα] λογίζονται εἰς σπέρμα, id est, à Deo tractantur vt filij sui. Sic ἐλογιάθη δίκαιος apud Clementem in Constitutionibus: id est, ita à Deo tractatus est, vt homines iusti tractari solent.

9. ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος] qui scribitur Gen. xviii. 10.

καὶ τὸν καμὲν τέτον ἐλδύσμεν] in LXX Angelus Dei nomine sic loquitur: ἐπαυασρέφω ηἴξω πρὸς σέ καὶ τὸν καμὲν τέτον εἰς ὄρας, ἐξείη υἱὸν Σαββὰ ἡ γυνή σου. Veniam ego, Deus scilicet. Ergo Isaacus Dei opus. Duplex hîc figura populi Christiani. Primum quod nascitur non naturæ viribus, sed vi diuina, ut Isaacus: deinde quod intercedente promisso. Gignitur enim per promissa Euangelica. Potest & hoc addi quod Ismaël fero, Isaac miti fuit ingenio; quod discrimen Philo obseruat. Ingenium autem mite proprium Christianorum Matth. xxvii. 27. i. Cor. i v. 21. Gal. v. 22. Eph. i v. 2. Coloss. iii. 12.

10. οὐ μόνον δὲ] Est hîc ἐλλειψις, qua figura sæpe vtitur Apostolus. Sensus est: non solum id quod iam diximus documentum est eius quod inferre volumus.

ἀλλὰ καὶ Ρεβέκκα] Rebecca idem nos docet. Rebecca pro Rebeccæ historia.

ἐξ ἐνὸς κοίτιν ἔχουσα Ἰσαὰκ τῷ πατρὶ ἡμῶν] quæ genituram habuit ex uno Isacco patre nostro, nempe duplicem eodem tempore, quod tacite ex opposita voce ἐνὸς subintelligitur. Nam & Philo obseruat mysterium aliquod magnum latuisse in illo geminorum tam mature prædicto discrimine. Loci sunt libro de Allegoriis, sine libri de Caino & Abele, ac de Nobilitate. Κοίτη respondens כַּבַּשׁ & כַּבְשָׁן primo sensu est cubile: deinde per μετασυσμίαν adiuncti σεμνῶς sic exprimitur ἡ συνουσία, ut videre est infra xiii. 13. Hebr. xiii. 4. quæ dicitur κοίτη ἀνδρῶν Levit. v. 16. 17. 18. xviii. 20. xxii. 4. Num. v. 12. Deinde per longius euntem figuram siue μεταλήψιν ipsum ἀνδρῶν, id est, genitura, ut hîc. Habent autem hæc verba ἑμφασιν, ne forte quod de Ismaële dixerat, ad matris aut temporis diuersitatem aliquis referret.

11. μήπω γὰρ γνησθέντων, μηδὲ παραστάτων τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν] Sic & Philo de iisdem in Allegoriis: τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἡσαΐ, τὸν μὲν ἀρχόντα & ἡγεμόνα & διακόπτην, τὸν δὲ Ἡσαΐ ὑπήκοον & δοῦλον, ἐπὶ καὶ γαστρὸς ὄντας, φησὶν ὁ θεός. Incipit euoluere mysterium latens. Prætulit Deus eum qui posterius nasceretur eo qui prius. Infantes nondum nati nihil boni aut mali agere potuerant. quid hoc portendit? Deum itidem prælaturum populum credentem, populo non credenti, ut credentes regeneret per Spiritum suum, nulla habita ratione aut operum legalium quæ Iudæi fecerant, aut cultus idololatrici & aliorum criminum quibus inuoluti fuerant illi ex gentibus, non magis quam si ea nunquam existissent. Sæpe enim in sacris litteris ponuntur quasi paria, non esse, & non considerari, ut Hebr. v. 11. 3.

ἵνα ἢ κατ' ἐμλογίαν ἢ ὅτι πρὸς τοὺς μὲν] Ideo hoc dictum est, ut maneret, id est, ut probaretur hoc argumento (nam id Hebræi dicunt per וְיָשָׁא quod Græci multis in locis vertunt μέν) voluntas Dei (libera scilicet) in iis quæ pertinent ad prælationem, id est, ut alterum alteri præferat. Id

enim omne ἐκλογὴς dicitur nomine. nam חַבֵּי Hebræum, quod plerunque vertitur ἐκλογήν, per περιποίησιν vertitur Deut. VII. 6. X. 15. Prou. I. 29.

οὐκ ἐξ ἔργων] Sic quod perfidem seruamur, Dei est donum, non enim ex operibus Eph. I. 9. Seruauit nos Deus & vocauit vocatione sancta non secundum opera nostra: sed secundum suam voluntatem II. Tim. I. 9. Vide supra III. 24. I. v. 6. & ibi dicta, & infra XI. 6. Noua creatio quæ ante acta sunt non respicit.

ἀλλ' ὅτι καλουῖται] Vocat Deus per promissa. Itaque eodem recidunt ἐπαγγελίας λόγος & κλησις.

12. ἐρρέθη αὐτῇ ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι] Sub parentum designatione intelligi hîc populos recte percepit Iosephus. Sic Iacob & Israel pro Iacobi posteris, Esau & Edom pro Idumæis passim. Et præcessit in Genesi: *Duo populi in utero tuo*. Est autem impletum Dauidis temporibus, ut patet II. Sam. VIII. 14.

καθὼς γέγραπται] est & hîc ἔλληνες. Plena sententia. Quod vaticinium reuera impletum est, ut scriptum reperimus à Malachia.

τὸν Ἰακώβ ἐγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαὺ ἐμίσησα] id est, prætuli Israelitas quam grauium criminum reos Idumæis. Nam hæc significatio vocis ἐμίσησα ὑπόνοια, ut in Propheta, ita in Paulo sufficit ei quod tractant argumento. Et est locutio ista in comparationibus vsitata apud Hebræos, ut apparet Gen. XXI. 31. in Hebræo, & Deut. XXI. 15. & II. Sam. XV. 7. Prouerb. XIII. 24. & in Matth. VI. 24. & Luc. XIV. 26. Ioh. XII. 25. Dicit Malachias plane hoc constitutum Deo in beneficijs suis præferre Israelitas Idumæis, idque & nunc apparere, & magis appariturum, Hyrcani nempe temporibus, de quibus vide Iosephum Anriquæ Historiæ XII. 19. Hæc ipsa si ad ὑπόνοιαν referantur, respondent populo Idumæo, populus Israeliticus, ut prius à Deo genitus: populo olim Israelitico, populus nunc Christianus, ut posterius à Deo genitus. Seruitus autem Idumæorum significat conditionem multò viliorē populi veteris Iudaici, qui promissa nunquam habuit nisi terrestria, & dona Spiritus valde infrequentia. Barnabas: ἀλλ' Ἰδούμεν εἰ οὗτος ὁ λαὸς κληρονόμος, ἢ ὁ παλαιός. Ἐὰν δὲ ἡ διαθήκη εἰς ἡμᾶς ἢ εἰς ἐκείνους. ἀκούσθητε νυνὶ ἀδελφοί τοῦ λαοῦ τοῦ λέγειν ἡ γραφή. ἰδοὺ τὸ Ἰσραὴλ ἀπὸ τοῦ παλαιούτου καὶ τοῦ νεοτέρου. αὐτὸς ὁ πᾶς λαὸς ὁ ἐκείνους καὶ ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι. αἰσθάνεσθαι οφείλεται τις ὁ Ἰσραὴλ καὶ τις ἡ Βεβαίκα, καὶ ὅτι πᾶν δίδωκεν ὅτι μείζων ὁ λαὸς οὗτος ἢ ἐμῶν. Tertullianus aduersus Iudæos: Itaque cūti populus seu gens Iudæorum anterior sit tempore, & maior per gratiam primæ dignationis in lege, noster vero minor ætate, utpote in ultimo sæculi spatium adeptus notitiam diuinæ miserationis, proculdubio secundum edictum diuinæ locutionis prior ἔστω maior populus, id est, Iudaicus, seruiat necesse est minori, ἔστω minor populus, id est, Christianus superet maiorem. Ac post: Noster uero populus minor, id est, posterior, relictis idolis quibus

bus ante deseruiebat ad eundem Deum conuersus est, à quo Israël, ut supra memorauimus, abscesserat. Sic nanque populus minor populum maiorem superauit, dum gratiam diuinæ dignationis consequitur, à qua Israël est repudiatus. Idem libro III aduersus Marcionem: *Iacob qui quidem posterioris & prælatioris populi figura est, id est, nostri.* Cyprianus Testimoniorum contra Iudæos lib. 1: *quod duo populi sint prædicti maior & minor, id est, uetus Iudæorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: Et dixit Dominus Rebecca duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur. Et populus populum superabit, & maior seruiat minori.* Rhilo sicut non totam rem peruidit, quia non credidit, ita non plane abscedit, cum dicit libro de Abèle & Caino per Esauum & Iacobum significari naturas malam & bonam, illam priorem, hanc excellentiorem, ac non multo post id ipsum explicans ait: *ὁ ἄνω γένος ἡρώδης ὁ ἄνω γένος ἡρώδης, καὶ ὁ ἄνω γένος ἡρώδης ὁ ἄνω γένος ἡρώδης.* Et de euigilanti Noë: *ὁ ἄνω γένος ἡρώδης ὁ ἄνω γένος ἡρώδης, ὁ ἄνω γένος ἡρώδης ὁ ἄνω γένος ἡρώδης.* qui eodem libro & de calce accepta, & de iure natalium vendito facunde ἀποκρίσθαι. Item de insidiis Esau in Iacobum libro peiorem insidiari meliori: & quomodo alteri ventri, alter parentibus ac Deo partuerit, libro de Nobilitate: & quomodo durus & siluester ille, hic mitis ac placidus, libro de præmiis & poenis. Cæterum sicut res eiusmodi quatenus umbram aliquam habent veri certique dogmatis, leniter prosequi suauis est, ita omnes comparationes per omnia æquare, & inde dogmata comminisci, agreste, atque inficetum est. Recte monet Tertullianus, non ex symbolis materias commentandas, sed ex materiis parabolas, neque enim in comparationibus omnia ad speculum respondere posse. Et Chrysostomus, vtendum id cuius causa instituta est comparatio, mittenda cætera. Saluam vult Deo Apostolus libertatem dispensandorum beneficiorum suorum, præfertim eorum per quæ ad veram iusticiam peruenitur: non vero personis quibusdam nondum creatis, æterna constitutione nullas habente causas, præclusam omnem eo perueniendi viam. Quod ἐν ἀρχῇ est Ismael & Esau, id ἐν ἀποδόσει sunt Iudæi privilegio humanæ originis freti. Quod ἐν ἀποδόσει Isaac & Iacob, id ἐν ἀποδόσει Christiani ex promissis diuinis geniti, posteriores tempore, priores Dei donis.

14. *ἢ οὐκ ἔσθ' ἡμεῖς;*] *quid ergo dicimus?* Hac præfatiuncula diximus uti Paulum, vbi calumniosam suæ doctrinæ interpretationem vult amoliri.

ἢ ἀδικία ὡς τὸ θεῖον;] An hoc docemus, quod illi nos docere insurrant, à Deo quædam iniuste fieri? Apud Deum esse dicitur id quod ei adheret, aut iure ei attribui potest. Hoc ipsum Deut. xxxiii. sic eloquuntur Græci: *ὅτι ἐστὶν ἀδικία ἐν αὐτοῖς.*

ἢ ὁμοῖον;] Et hoc sæpe habuimus. Est autem longissime auersantis. Absit vt hoc dicamus, quod non tantum dicto Deuteronomij loco, sed

M m

& toto libro Iobi, infinitisque aliis locis, ipsi denique Dei naturæ plane repugnat.

τῷ γὰρ Μωσὶ λέγει] Nempe postquam circa vitulum omnes peccauerant. Exodi XXXIII. 19.

15. εἰθέτω ὃν αὐτὸς εἴπω, & οἱ πλείοντες ὃν αὐτὸς οἰκτείρω] In Græco οἰκτέω melius, quasi dicat faciam in eo quod mihi visum erit. solent sic loqui domitii ac reges, quoties constitutionis suæ causas nolunt reddere, etiamsi aliquas habeant. Idem Deus summo iure facere potest in beneficiis suis largiendis aut negandis, in peccatis condonandis & vindicandis, non quod non ipsi rationes discriminum consent, sed quod nihil necesse sit eas cognitas esse hominibus. Vide quæ attulimus ad dictum Exodi locum. Scriptor libri de vita & morte Moysis verba illa Dei sic explicat: *Nemini quicquam debeo, gratis do mea.* Non autem hoc dicit Paulus, quod non huius disputationis de qua egit hactenus, rationes aliquas possit reddere (nam & reddet aliquas) sed quod priusquam eò veniat, edomare velit contradictoris audaciam. Etiam de Principibus dicunt Politici: Non esse nostrum æstimare quem supra cæteros & quibus de causis extollant: summum illis datum esse rerum arbitrium, subditis obsequij gloriam relictam: abditos eorum sensus, & si quid occultius parant exquirere, illicitum, anceps, nec ideo nos posse assequi: militem tam nescire quædam quam scire oportere: Parendo, non imperia ducum sciscitando, res militares contineri: malum esse militem qui imperia ducum interpretari malit quam exsequi. Sufficere nobis poterat, nemini Deum velle dare bona æterna, nisi qui intus iustus sit: ad consequendam eam iustitiam, viam ineundam quam ipse monstrat, & certam esse ostendat donis spiritus sui.

16. ἀλλὰ οὐκ οὐ γὰρ θέλωτες οὐδὲ γέροντες, ἀλλὰ ἐλευούτες θεοῦ] Hebræi cum pauca habeant aduerbia & coniunctiones, ferme eorum vice utuntur copula. Itaque hîc volentis & currentis, idem valet, quod currentis quod libet. Non est hoc negotium de quo agitur in hominis cuiusque arbitrio, sed Dei. Posset enim sine iniuria omnes qui graua peccarunt morbo suo relinquere, nec ullam adhibere medicinam: multo magis eis qualem velit medicinam præscribere. Procedit à minori ad maius, id est, magis credibile.

17. λέγει γὰρ ἡ γραφή τῷ Φαραὼ] id est, in sacra scriptura dicitur Pharaoni. Similis locutio Marci X. 28. Iohan. V. 11. 38. 42. XIX. 24. 37. Gal. III. 22. IV. 30.

ὅτι εἰς αὐτὸ τὴν ἐξουσίαν σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμιν μου καὶ ὅπως θάβω τὸ ὄνομα μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ] In Græco est Exodi IX. 16: ἐπεὶ ὅτι τοῦ ἀποδείξωμαι, ἵνα ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν ἰσχύ μου καὶ θάβω τὸ ὄνομα μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. Quod Paulus vertit, ἐξουσίαν σε & LXX ἀποδείξωμαι, in Hebræo est קָנִיתִיךָ, id est, stare te feci. Sicut autem viuificare Hebræis dicitur qui in vita con-

seruat, instare facere, ἐγείρειν, qui non impellit in ruinam. Pharaos iste populum Deicultorem, non bello victum, sed ob Iosephi merita in tutelam receptum durissimo seruitio premebat. A Deo de hac iniustitia admonitus, & quidem magnis signis prodigiisque additis, contumaciter obstiterat. Id enim valet ἐβάρυνεν ἢ καρδίαν Φαραὼ Exod. VII. 14. V III. 15. Est enim Calpro Hithpacl, & sensus est, ipse cor suum graue reddidit, sicut aperte explicatur VIII. 15: vbi in Hebræo est, Pharaos graue fecit cor suum: & IX. 35: vbi in Græco est, ἐβάρυνεν αὐτὴν ἡ καρδία. Hominem tam contumacem potuerat Deus illico prosternere: non fecit hoc, sed eum viuum seruauit, vt plura etiam potentia suæ signa circa eum ederet, quæ Deo magnam gloriam erant paritura, vt dicitur Nehemiæ IX. 10. Sirach. xvi. 15. Graue cor dicitur quod à proposito dimoueri se non patitur. Quem perdere iure potuerat Deus, cum iure poterat etiam suo morbo relinquere, nec adhibere medicinam, quod Deus iure potest aduersus omnes contumaces. Quam vero mensuram contumaciæ ad hoc expectare non dico necessarium sit, sed conueniens diuinæ quæ bonitati quæ seueritati, nemo exacte nouit nisi ipse. Tertullianus aduersus Marcionem II: *Indurat cor Pharaonis: sed meruerat in exitium subministrari qui iam negauerat Deum, qui iam legatos eius toties superbis excusserat, qui iam populo laborem operis adiecerat. Postremo quæ Aegyptius olim Deo reus fuerat gentilis idololatriæ, Ibi in eum crocodilum citius colens quam Deum unum.* Notanda vero etiam ratio qua vsus Deus dicitur aggrauasse vel indurasse cor Pharaonis, nempe ne populum dimitteret: nam de eo hic agitur. Si Deus fecisset durare mala quæ immiserat, aquas verfas in sanguinem, ranas, cinyphes, muscas, pestilentiam, dubitari non debet quin Pharaos dimissurus fuerit populum. Quia vero Deus mala illa statim sustulit, ea res illi auxit contumaciam. Origenes in fragmento quod habemus philocaliæ cap. xx, locum illum Exodi & hunc Pauli explicans: οὕτως ἀποκρίνεται ὁ Θεὸς ἀπὸ συνηθείας τὰ ὡσαῦτα ἀνταρραγνύσασθαι, πολλὰς τῶν ῥησέων διαποτῆρ φασκάντων ὡς ὅτι τὴν ῥησέωσιν καὶ τὴν μακροθυμίαν ἐκτίβομεν οὐκ ἔστιν ὅτι, ἐγὼ σε πατήρ ἐποίησα, καὶ ἐγὼ σοὶ ἀπὸς γέγονα τῶν πληκούντων ἀμάρτημάτων. δεῖ γὰρ ἴδους ἀκούσας ὅτι τῆς δυναμείας τῆς λεγομένης ὅτι μὴ συκοφαντεῖν, καὶ κατακούοντας τῆς βουλῆς τῆς λόγου. ὁ γὰρ Παῦλος ταῦτα σαφῶς ἐξέτασας φησὶ πρὸς τὸν ἀμάρτανοντα: ἡ τῆς πλάτης τῆς ῥησέως αὐτῆς καὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι τῆς μακροθυμίας κατὰ φροντίς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ ῥησὸν τῆς Θεοῦ εἰς μετένοιαν σε ἔρχεται καὶ ὅτι τὴν σκληρότητα σου καὶ ἀμετένοητον καρδίαν, ἀποταύριζες εἰσαυτὸν ὀργλῇ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως διαφανείας Θεοῦ. ἀλλὰ γὰρ πρὸς τὸν ἀμάρτανοντα ὁ Ἀπόστολος, λεγόμενος πρὸς τὸν Φαραῶν, ὅτι πάντως ἀρροδίως νοθεύει ταῦτα ἀπαγγελλόμενα αὐτῷ καὶ τὴν σκληρότητα καὶ ἀμετένοητον αὐτῆς καρδίαν ἀποταύριζοντα εἰσαυτὸν ὀργλῇ. τῆς σκληρότης οὕτως οὐδὲ φανεῖς γρηγορήσεις, εἰ μὴ καὶ σημεῖα ἐργάζονται ἢ ἐργάζονται μὲν, μὴ ὡσαῦτα ὅτι ἐκ πληκῶν. In præcedentibus Origenes multa egregia disputauerat contra eos qui Pharaonem χυλὸν & plane ex naturæ necessitate inemendabilem statuebant. Et post hæc quæ iam produximus verba, multa alia habet digna lectu. Indurauit ergo se Pharaos,

& diu. Indurauit autem Deus Pharaonem non auferendo eum ex vita, neque vtendo ea virium suarum dispensatione qua statim duritiem eius potuerat contumdere, sed aliâ potius quæ magis magisque cognitam faceret humano generi ipsius contumaciam, ac tandem quoque Dei in eo puniendo iustitiam. Est autem in Pharaone imago populi Iudaici à Christi temporibus ac deinceps. Miserat Deus ad eum populum non Moſen, sed filium suum cum signis innumeris. Potuerat eorum contumaciam statim vlcisci, sed noluit. Siuit eos in pace agere per annos ferme quadraginta. Interea temporis peiores effecti quotidie, infamiam sibi accersiuere apud omnes gentes, ita vt cùm tandem excidium eis euēnit, quanquam tristissimum, esse tamen infra eorum mala merita crederetur, ipso teste Iosepho.

ἀεὶ οὐδ' ἄλκι ἐλπί] Emollit quos vult ob causas sibi cognitās. Variā sunt diuinæ misericordiæ genera quorum libera Deo est dispensatio. Eorum maximum id quo hominum vitia corrigit, quod sæpe facit non tam leniter tractando quam acriter castigando. Adducit ad hanc rem Origenes hoc ipsum argumentum iterum tractans Philocaliæ cap. xxvi locum insignem ex II. Macc. vi. 12, & sequentibus, vbi ostenditur maximæ hoc esse misericordiæ diuinæ non diu sinere ex sententia agere eos qui peccant, sed statim illis adhibere disciplinam.

ὅτι ὁ ἄλκι σκληρύνει] *σκληρύνειν* respondet verbo קָמַח quod itidem in Scriptura vsurpatur non minus quam כָּבַד *βαρύνειν*, & sensu eodem. Primum prædicit Deus conspecta Pharaonis duritie se cor eius induraturum Exodi i. v. 21. deinde dicitur induruisse cor Pharaonis vii. 22. viii. 19. 36. vbi ibi Hebræo est, & indurauit, nempe se, cor Pharaonis. Dicitur & Deus indurasse cor Pharaonis ix. 13. x. 20. 27. xi. 10. xiv. 4. 17. Pharaosemet obdurauit voluntaria obstinatione: Deus Pharaonem, id est, siuit durioſorem fieri, ac qualis esset ostendit (vtrunque enim per verba actiua apud Hebræos significari solet) seruando, vt diximus, viuum molliusque cum tractando quam merebatur, vt postea tarditatem supplicij gravitate compensaret. Vide dictum locum ex Maccabaico, & Origenis quæ indicauimus. Addit Kimchi in verbo קָמַח indurare Deum animos hominum, consilia sua ipsos celando, exemplum dans in Pharaone & Seone.

18. *ἐρεῖς οὐκ μοι*] dicis tu Iudææ pertinax.

τί ἐπ' ἐμὴν μέμφομαι] cur ergo Deus nos inculat? sic *μέμφομαι* sumitur Hebr. viii. 8. sic & II. Maccab. ii. 7.

πῶς γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀντίστησι] est Hebraïsmus. nam & indicatiuus ponitur pro subiectiuo: & præteritum pro quouis tempore: quasi dicat, *τίς ἀντίστησι*. quis possit voluntati eius obstare? est proverbium tritum vsu inter Hebræos, vt apparet Genes. i. 19: vt quidem accepit Latinus interpres. Sic II. Paralip. xx. 6 ad Deum: *ὅτι ἐστὶ πρὸς σὲ ἀντιστάτω*. Hoc oppo-

nebant Iudæi Paulo. Si Deus nos non vult sanare nisi per fidem, & fidem nobis non dat, cur nos accusamur? Nam Deo aliquid volenti homo frustra se opponat. Responsio erat parata Apostolo: verum hoc esse in iis quæ Deus sine conditione vult effecta dare. Hic aliam esse rem: nam quanquam Deus sanare non vult nisi in Iesum credentes, ut non credant in ipsis esse causas, quam responsionem insinuabit Apostolus mox 29, & latius exsequetur capitibus sequentibus. sed antequam id faciat, prudenter contundit Iudaicam ferociam: merito sane. nam quod dicebat Paulus Christianos factos Dei populum, apparebat rebus ipsis, id est, & excellentissima vitæ puritate, & donis Spiritus eximiis.

μηνύμεθα ὃ αὐθροῦν] At qui otu. Est formula corrigentis aliorum dicta, ut Luc. XI. 28. infra X. 18.

οὐ τίς εἰ ὁ αὐτοκλεινόμενος τῆς θεῆς;] Tu quis, id est, quantulus es qui Deo respondere audeas, id est, contra ea quæ Deum facere vides, disputare? Est & hoc sumptum ex dicto frequenti apud Hebræos, cuius sensum habes Ioh. IX. 12. 13. 14. 15. 16. XXII. 31. 32. 33. 34. 35. Dan. I. 32. Etiam homines heri seruo dicere solent, abi responsator. M. Antoninus Imperator libro XX: ὁρᾷς γὰρ καὶ αὐτοὺς, ὅτι πᾶσι τοῖς ἀγαθῶν διαλογῶν περὶ τὸ θεῖον.

μη ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῆς πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως] Hoc quoque ex usu sumptum apparet Esai. XXIX. 16. & XLV. 9. Nihil autem aliud indicat quam non debere homines reprehendere facta Dei opificis sui. τί με ἐποίησας οὕτως, id est, cur me sic tractasti? Nam etiam in illo sensu apud Græcos & nostros ποιῆν pro dativo habet accusativum, ut apparet Matth. V. 44. & secundum quædam exemplaria XXV. 22. Luc. XV. 14.

ἢ ὅτι ἐκ τοῦ ἔργου οὗ καὶ πλάσας τὸ πλάσας;] Ius habet figulus non modo ex eodem luto facere quæ velit vasa, sed & facta refingere, & ex esculentis, si velit, facere matulas. Vide Sap. XV. 7: vbi ἐκ τῆς αὐτῆς πλῆθος, quod hic est, ἐκ τῆς αὐτῆς φύσεως. Nam φύεμα, quod de farina maxime usurpari solet, generale est, & quidvis mixtum significat, ut in geoponicis, φύεμα κόνιας καὶ βολεῖτου. Quod hic εἰς πλῆθος οὐκ εἶναι, ibi καὶ αὐτῶν ἐργῶν οὐκ εἶναι: quod hic εἰς ἀπείραν, ibi ἐναντία. Verum hanc similitudinem non in omnibus respondere ostendit Ieremias XV. 11. 6, vbi eadem vititur figuli ac luti similitudine, statimque subjicit Deum hominum consiliis sua attemperare consilia. Videatur locus, & alter ei similis Sirachidæ XXIII. 14. 15: vbi post similitudinem figuli & luti additur: ὑποδύναι αὐτοῖς καὶ τὸν κλῆρον αὐτῶν. Non ulterius igitur premenda hæc ὑπόνοια, quam ne eorum quæ Deus agit nos velimus esse censores ac iudices. Simile illud in Evangelio Matth. XX. 14. 15: Tolle quod tuum est, & abi. An non licet mihi de meo facere ut volo? Quia vero φύεμα vox hic apparet, non possum omittere Philonis locum de sacrificiis Abelis & Caini. Est is talis: τὸ ποίνω φύεμα, ἢ καὶ τὰ ἀληθῆς λέγειν, ἡμῶν ἐστὶν αὐτῶν, συμπεφορημένον καὶ συγκεκμημένον πλείων οὐσιῶν ἵνα ὑποταλασθῶμεν. καὶ γὰρ γὰρ

ἰσχυρὰ καὶ ἐπὶ τὴν ὑπερφανείαν, δυνάμεις ἐναντίας, μέγας καὶ ἀνακαταστάμενος ὁ ζωοποιός ἐν ἐκ-
παύσει ἡμετέραν ἡμετέραν ἀπειργάσατο συμφορὴν· ἃς οὐ καὶ φύεσθαι εἰρήται. Platoni vero
de Republica secundo, ubi de vario agitur hominum statu, Deus vocatur
ὁ πλάσων.

22. εἰ ὁ θεός] Post repressam superbiam manifestis Dei factis obtre-
stantium, paulatim dispensationis illius diuinæ causas aperit, quantum qui-
dem eas hominibus scire fas est. εἰ ὁ hīc nihil habet quod ei reddatur per
καὶ ἡμετέραν. Valet itaque. *Quid tum si?* id est, *Quid in eo iniqui?*

θέλων ὁ θεός ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ] volens osten-
dere in impios Iudæos severitatem suam & potentiam ad iudicia sua exse-
quenda etiam per Romanos. Innuit enim Apostolus desolationem illam
à Daniele & Christo prædictam : τὸ δυνατὸν, ut supra II. 4 τὸ χεῖρον, neutra
adiectionum pro denominatiuis, more Græco.

ἦν ἔσαν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σὺν ὀργῇ κατηρησμένοι εἰς ἀπώλειαν] Σὺν ὀργῇ
duplici sensu dici possunt aut per quos, aut in quos Deus iudicia sua exse-
quitur. nam per utrosque tanquam per instrumenta Dei severitas, quæ hīc
ὀργῇ dicitur, elucet. Hīc sumendum id in sensu posteriore. Contrà σκευὴς
ἐκλογῆς Act. IX. 15 instrumentum electum : Et modò σκευὴς εἰς τιμὴν, εἰς ἀπώ-
λειαν. σκευὴς εἰς τιμὴν etiam II. Tim. II. 21. σκευὴς τῆς λειτουργίας Heb. IX. 21. Di-
cuntur autem σὺν ὀργῇ homines certe non ex natura, sed ex longa ina-
durataque malitia, dignissimi scilicet in quos Deus grauissima edat exem-
pla: quales erant Iudæi plerique illis temporibus: dicuntur eidem σὺν κα-
τηρησμένοι εἰς ἀπώλειαν, ubi more Hebræorum qui pauca habent verbalia, par-
ticipium ponitur pro verbali: plane ut Hebræum קָדַם quod aptum signi-
ficat, & per עֲשֵׂי מַעַשִׂים verti solet à verbo קָדַם, quod modo עֲשֵׂי מַעַשִׂים vertitur,
modo κατηρησμένοι ut Ps. LXXVIII. 10. LXXIV. 16. LXXXIX. 38. Hoc sensu
κατηρησμένους habuimus & Luc. VI. 40. Apti ad interitum sunt qui dirum
exitium meruere. Tales Deus non illico perdit, sed tempus illis dat ad resi-
piscientiam, quod hīc ostendunt illa ἦν ἔσαν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ & supra II. 4
ubi est eadem vox μακροθυμίας: & sequitur τὸ χεῖρον τῷ θεῷ εἰς ματαίωσιν οὐ
ἀλλ'· quæ omnia apertissimum faciunt non respici hīc homines nude ut
creaturas Dei, aut ut Adami posteros, sed ut similes Pharaoni. Est
apud Eusebium Præparationis V III Philonis locus ab eo quod hīc tra-
ctatur non alienus: θεομνηστὴς ὁ (Deus) καὶ ὅτι ὑπαρτίας ζώντων, ἅμα μὲν καὶ
ἐν εἰς ἐπαινόθωσιν αὐτοῖς διδοῖς, ἅμα ὅ καὶ τὴν ἵλιων φύσιν αὐτῶν μὴ ὑπερβαίνειν ἵς ὅπα-
δος ἀρετῇ καὶ φιλενδοξοπία γέγονεν. Sic & II. Macc. VI. 14: ἀγαμέμνει μακροθυμῶς ὁ
θεὸς μέγας τῇ καταντήσαντος αὐτοῦ πρὸς ἐκπαύσειν ἀμφοτέρων κολάσαι.

23. καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ] Paulus omnem abundantiam
solet πλοῦτον vocare, ut supra II. 4. XI. infra 33. II. Cor. VIII. 2. Eph. I.
7. II. 7. πλοῦτος δόξης hīc & Eph. I. 18. & Coloss. I. 27, est ingens gloria.
Agitur autem hīc de effusione donorum Spiritus quæ Deo fuit summe
gloriosa. καὶ ἵνα γνωρίσῃ, id est, fecit hoc tum ob alias causas, tum ut

ostenderet, &c. Nam contraria ex contrariis elucescunt.

In oculis illorum.] Homines in quibus Deus bonitatem suam mirifice ostendit. *in Hebræum per hoc* verbi solet, & usurpari etiam ubi nulla præcessit miseria.

ad honorem hie inchoandum, perficiendum
in vita altera. Quomodo autem eos ad id preparaverit, explicant se-
quentia. ~~Deinde~~ & ~~deinde~~ non invenitur nisi de rebus bonis.

24. οὗτοι οὖν οἱ ἐκλεκτοὶ ἦσαν οὐ μόνον ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἑθνῶν. Nos, id est Christianos, quos Deus vocavit, cum effectu scilicet, id est, ad obedientiam perduxit, genitos partim ex Iudæis, partim ex alijs gentibus. Verba consilij & laboris sæpe ita solumuntur, ut simul & eorum includant, ut dicitur 1. Tim. II. 2. & 1. Cor. 13. 4. Vide supra VII. 30. & hic est effectus eius quod præcessit. *ἐκλεκτοὶ οὖν οἱ ἐκλεκτοὶ ἦσαν οὐ μόνον ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἑθνῶν*]. Nempe Deus qui à Propheta loquens inducitur. Loca hæc adducit Apostolus, ut ostendat Dei libertatem in faciendo discrimine inter eos qui deliquere ex causis ipsi sibi cognitis. Locus est Osee 1. & II. Simul ostendit in rebus illis antiquis figuram fuisse rerum maiorum.

ἡμεῖς καὶ οὗτοι λαὸν μετὰ ἡμῶν, ὅτι οὐκ ἠγάπημέν ἐσμεν, ὡς καὶ ἡμεῖς οὐκ ἠγάπησάντες οὐκ ἔσμεν. Postrema hæc sunt ex Græco LXX, excepto quod in Græco, non est aut, & post κληθήσονται, ponitur et, quod leve est discrimen. Quæ verò præcedunt, desumpta sunt ex fine capitis II, non plane iisdem verbis, sed sensu saluol. Est ibi in Græco: ἡμεῖς καὶ οὗτοι λαὸν μετὰ ἡμῶν, aut, ut alij libn habent, ὡς καὶ ἡμεῖς οὐκ ἠγάπησάντες. Et ὡς καὶ ἡμεῖς οὐκ ἠγάπησάντες. Agit autem eodem loco Oseas, ut ad eum diximus, de decem tribubus abductis per Assyrios, ex quibus pauci simul cum Iuda & Benjamin erant redituri in patriam, & rursus futuri Dei populus. Cur illi, non alijs ob causas æquas, sed hominibus non patentes. Sic & suo tempore significat Paulus vsum Deum pari libertate.

27. *Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ἡμεῖς* [*ἡμεῖς*], hic est idem quod *οὐκ ἐσμὲν*, de vs
1. Cor. x. 30. II. Cor. vii. 4. ix. 2. xii. 5. nimirum, quia Hebraei
sic vsurpant.

ἐὰν ἢ ὁ ἀπειθεὺς ἢ ἡ ἡὴν Ἰσραὴλ ὡς ἢ ἄμμος. ὁ καταλάσκει τὸ καὶ ἐλαφροῦ ποσὶν ὅτι αὐτὸς
 λόγον γὰρ σιωπεῖται. καὶ σιωπεῖται ὅτι. ἀπελασμένη ὅτι λόγον ἀπὸ τοῦ λαοῦ ποιεῖται
 ἐπὶ τῇ γῆς.] Locus est Esai. x. 22. qui in Græco sic legitur : καὶ ἐὰν ἡμῶν ὁ ἀπειθεὺς
 Ἰσραὴλ ὡς ἢ ἄμμος ὁ καταλάσκει, τὸ καὶ ἐλαφροῦ ποσὶν σιωπεῖται. λόγον σιωπεῖται καὶ
 σιωπεῖται ἐπὶ διακρίσει, ὅτι λόγον σιωπεῖται ποιεῖται καὶ ἐπὶ ἀποκρίσει. ἔλα. ubi
 primum evidens est transitio, nam recto ordine debuit præcedere λόγον
 σιωπεῖται. In Paulino autem textu, quatenus hunc habemus, satis absurdum est
 poni primum γὰρ, deinde ἐπὶ. Omnino hæc lectio interpolata est ex LXX.
 Vetus autem lectio existat in Manuscripto illo quem toties laudo, & sic

habet: λόγον γὰρ σωτηριῶν καὶ σωτηρίων ποτίσας κείνος ὅτι τὸ γῆς, quæ sufficiunt, satisque exprimunt id quod vult Esaias. Ingentem vastitatem terræ Iudææ, quæ per excellentiam γῆ siue οἰκουμένη, intulerat Sennacheribus. Pateri, qui Hierosolyma se recepere relictī tanquam ex clade superstites, quos Hebræi נשׁתׁרׁב dicunt, Græci interpretes λοιποὶ, ὑπολοίποι, καὶ λοιποὶ, ὑπολοίποι, λοιμὸς, κατὰ λοιμὸν, ἐκκατάλοιπος, ἀπολοιμὸς. Latini reliquias, ut Virgilius: *in*

Reliquias Danaum atque immitis Achilli.

Deus enim fecerat quod in rationibus putandis fieri solet, ubi post expuncta ea quibus expensa acceptis æquantur, exigua aliqua summa restat quæ debeat. Similis locutio apud eundem Esai. xxviii. 18. Quod tunc fecerat Deus, non mirum si rursus faciat & de multis paucos ad veram salutem perducatur quos quibusque de causis, ipsi visum. Non defuisse Deo causas cur ita faceret, ostendit Paulus non omitendo illud *ἐν φησὶν αὐτοῖς* 29. καὶ οὕτως περιέριπεν Ἡσαίας] præteritum perfectum hīc est pro plusquam perfecto, more Hebræo, vult enim dicere, sicut in prioribus, id est, capitū primo dixerat idem Esaias.

εἰ μὴ κείνος Σαβαώθ ἐκκατάλειπεν ἡμῶν ἀπέρμους, ὡς Σόδομα καὶ Ἐγχώθηδον, καὶ ὡς οὐ μόνον ἀλλ' ὡμοιώθηδον] Sunt hæc descripta verbo tenus ex LXX. Loquitur autem ibi Propheta de vastitate & occidione facta per Refinem, & Phaceen, quō tempore paucos, si cum cæteris conferas, Hierosolymis conclusos Deus servavit, unde iterum cresceret populus. Quod ex messiad sementem reservatur, perexiguū est, sed inde veniunt novæ messes. Sic Esdras apud Iosephum xi. 5. παραλείπει τὸ θεόν, ἀπέρμα π καὶ λείπεται ἐν τῷ συμφορῆς αὐτοῦ καὶ αἰχμαλωτίας περιέσονται καὶ πάλιν εἰς Γερουσίαν καὶ τὸ οἰκίαν γλῶσσοι καταστήσαντα λαβεῖν οἰκὸν αὐτοῦ. Sic etiam Deus Pauli temporibus Iudæorum paucos ad viam salutis æternæ perduxit. Cur non plures, & cur hos, non alios; causæ penes ipsum. Iustinus contra Tryphonem: ὅτι δὲ τὸν ἡμετέρον κακίαν ἀπέκρυψεν ὁ θεὸς ὑφ' ὑμῶν τὸ δύνασθαι γὰρ τὸν σοφίαν τὴν ἐν ταῖς λόγοις αὐτοῦ, πολλὴν πᾶσι οἷς καὶ χρεὶν τῆς πολυσταλχίας αὐτοῦ, ὡς ἐφη Ἡσαίας, ἐκκατάλειπεν ἀπέρμα εἰς σπομίαν, ἵνα μὴ ὡς Σοδομοῦ καὶ Γομορράων τέλειον καὶ τὸ ὑμῶν ἄλλος ἀπολείπει, ὡς Γομορρά posuit hic pro dativo Γομορρά τινος. Par loquendi genus in Græco Osee iv. 6: ὡμοιώθη ὁ λαός μου ὡς ὅτι ἔχον γὰρ. Vtraque constructio est in vno commate Ezechielis xxxii. 2: λίοντι ἐθνῶν ὡμοιώθη σὺ καὶ ὡς δράκων. Sodoma & Gomorra vrbes desolatæ. κείνος σαβαώθ τινος τινος, est Deus Angelorum vel astrorum: vox enim Hebræa vtrumvis horum potest significare. Vide quæ diximus ad Matth. xxiv. 29.

30. τί οὖν ἐροῦμεν] Quid ergo dicimus? cū ostenderit liberum Deum neque dispensationi eius circa beneficia obstrependum, etiam si causæ nobis non pateant, iam ostendit fuisse Deo causas ita potius agendi quam quomodo cum agere voluissent Iudæi.

ὅτι ἐθνη τὰ μὴ δυνάμενα διαμαρτυρεῖν, κατέλαβε διαμαρτυρεῖν.] Participium præsentis temporis hīc sumendum pro plusquam perfecto. Gentes quæ non quasi-

quæsiuerant iustitiam (secundum Deum) assecutæ sunt eam iustitiam, id est, ad eam iustitiam peruenere. idem sensus qui infra x. 20. *διόλου* hîc, quod ibi *ζητοῦν*. Sumitur sic & *קָרַב* Hebræum ut Psal. xx. xiv. 14: ubi in Græco *ζητοῦν ἐπὶ τὴν καὶ διαλέγοντες αὐτὴν*. Quomodo & Petr. i. iii. 11: *ζητοῦντες ἐπὶ τὴν καὶ διαλέγοντες αὐτὴν*. Vide & Deut. xvi. 21. Prouerb. xv. 7. xxi. 2. Vide & infra xii. 13. xiv. 19. i. Cor. xiv. 1. Philip. iii. 12. 14. i. Thess. v. 15. i. Tim. vi. 11. ii. Tim. ii. 22. Sic & Aristoteles: *τούτων γὰρ ἡ δόξα παύσασθαι διώκοντες*. Et Xenophon: *οὐδὲν γὰρ ἀγνώμονας διώκοντες*.

διωκόμενοι γὰρ ἐκ πίστεως] veram illam iustitiam, ad quam Deus aditum nisi per fidem esse nōhuit.

ἡ δὲ ὁδὸς ἧς διώκοντες νόμον διωκόμενοι, εἰς νόμον διωκόμενοι εἰς ἑσθλότητα] νόμος hîc viam significat. Hebræum enim *דָרַךְ* est à *דָרַךְ* dirigere quod & *סִבְלָה* vertitur: *סִבְלָה* respondet Hebræo *עָמַד* quod est peruenire ii. Paralip. xxv. viii. 9. Ecclesiastæ v. i. 14. xii. 1: & apud Danielem sæpe. Iudæi quærebant viam iustitiæ eius quæ Deo placeret, sed frustra plerique.

32. *ἀλλὰ*] quæstionem mouet vt respondeat, & ostendat non omnes diuinæ huius dispensationis causas esse in abscondito.

ὅτι οἱ διώκοντες] cucurrerunt, sed quæ ipsis libebat, non quæ monstrabat Deus. Deus semper fidem fecit maximi, eamque esse viam voluit ad iustitiam, vt videre est Heb. xi. & supra i. v. 3. At nunc non quævis fide contentus est, sed eam requirit quæ in Iesum, & per Iesum in Deum fertur.

ἀλλ' οἷς ἐξ ἑργῶν νόμον] subaudi *ἐπιδόκοντες*] tanquam peruenturi ad illam iustitiam per opera legis Mosaicæ, in quo multum se fallebant. Non enim in id data erat ea lex: sed partim, vt sicut leges humanæ, maiori tamen auctoritate, societatem ciuilem conseruaret, partim vt illum populum ab aliis populis quam longissime secerneret, nec aliud obseruata pariebat quam publice tranquillitatem, priuatim verò impunitatem, & bona quædam temporaria. Quod si in illa sola exteriori obedientia, quæ Mosis legi exhibebatur, ponerent homines iustitiam totam quam Deus exigit, iam lex non tantum ad id non proderat, sed ei non exiguum adferebat impedimentum. Quare qui sic animati erant, vere deuia se stabantur.

οἱ περὶ λίθων τὴν πορείαν] Solent qui iter faciunt, interdum in lapides impingere & pedes lædere, ac sic impediri ne iter prosequantur. Vide Ioh. xi. 9. Sic ergo quidam *πορεύονται τὴν νόμον* i. Petr. ii. 8. Quod Petrus ibi dicit de Euangelio, id hîc Paulus de Christo, quia idem est Christus prædicatus & Euangelium: & considerandus hîc Christus euangeliumque eius simul cum sua cruce. Hoc enim est quod Iudæos plerosque offendeat. Non poterant Christo euangelioque eius credere, nisi cum maximo periculo amittendæ rei familiaris, patriæ, amicitiarum, honorum, forte & vitæ. At Deo credere minoris non constat; vt ex Abra-

hami rebus docemur. Eum qui ad veram fidem, quæ ad iustitiam diuinam ducit, peruenire cupit, oportet ita esse animatum ut paratus sit verum, etiam cum maximo rerum ad vitam hanc pertinentium damno, amplecti & profiteri, nihilque Deo æquare, nedum anteferre. Iohan. v. 44. VII. 17. VIII. 47. Vide & Luc. II. 34.

καὶ οὗτοι ἡγχαίονται; Ἰδοὺ ἰγὰρ ἡθνη ἐν Σιών λίθον ποροποιήματα καὶ πέτραν scandalon σου, & πᾶς ὁ πεισθεὶς ἐν αὐτῇ οὐ καταιγισθήσεται] Pars horum verborum desumpta est ex Esaia xxviii. 16: vbi in Græco est: ἰδοὺ ἰγὰρ ἐμβαλλὰς εἰς τὴν θεμελίωσιν Σιών λίθον πολυτελή, &c. Sequitur post aliqua verba: καὶ ὁ πεισθεὶς, οὐ μὴ καταιγισθῇ. Et is est locus vnde deprompta & Petri verba i. Petri i. 6. At quæ in medio hæc sunt posita, ex altero sunt loco VII. 14. eiusdem prophetæ, vbi Græca habent hodie negationem: οὐχ ὡς λίθον ποροποιήματα συναρτίσθαι, οὐδὲ ὡς πέτρας πᾶματι. At in Hebræo est: Et erit vobis, Deus scilicet, in sanctuarium: (id est, pro asylo) in lapidem autem offensionis & in petram scandali diaboli domibus Israel. Recte autem ista loca coniunxit, quia in veròque agitur de temporibus Sennacheribi, Deiquetutela is promittitur qui intra Hierosolyma manentes in lege Dei perstitissent. Erat autem receptum inter Hebræos omnem liberationem veterum figuram gessisse eius liberationis quæ expectanda esset temporibus Messia: cui & apostoli multa passim superstruunt. In loco priorē LXX senes legisse rectius in Hebræo quam quod Masoretæ prætulere vult & diximus ad ipsum Esaia locum. καταιγισθῆναι est falli, ut diximus supra. v. 5. Sensus ἀληθευέας est: qui Evangelio non credunt eos impediri ne viam insistant, quæ ad veram iustitiam ducit. Qui verò ei credunt, eos neutiquam falli, sed quod cupiunt adepturos. dicitur autem Evangelium positum in Sione, quia inde ad gentes alias is sermo prodit, ut prædictum fuit Psal. cx. 1.

CAP. X.

ΔΕ ΑΛΛΟΛΟΓΕΙΤΑΙ] alloquitur Iudæos qui iam Christo nomen derant.

ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας] Eὐδοκία καρδίας hæc est animi beneuolentia. γὰρ in Psalmis sæpe. Vide Luc. II. 14.

καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἵνα τὰ ἰσχυρὰ ἔσιν εἰς σωτηρίαν] Jerem. xxxiii. 6. Opto illis bona omnia, etiam æterna. Amolitur à se odij suspicionem.

2. ἀποκρίσεις τῶν ῥημάτων] Sic Luc. x. 22 ἀποκρίσας αὐτοῖς. Eadem constructio Act. xv. 8. xxii. 5. Gal. iv. 13. Coloss. iv. 13. dicitur de iis qui testimonium præbent quod alteri profit.

ἡ δὲ ἐκείνη θεοῦ ἐχρυσία] studium quoddam erga Deum. Sic ζήλος τῷ θεῷ Psal. lxi. 10. Iohan. ii. 17. Nomina omnia eiusmodi modo

genituum habent subiecti, modo obiecti.

ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν] ἐπίγνωσις idem quod γνώσις vt 1. Reg. VII. 14. Prou. II. 5. Osee. IV. 6. VI. 6. supra I. 28. III. 20. Eph. I. 17. & alibi sæpe. Eunt quā itur, non qua eundum est: id culpam minuit, non tollit. Discere debebant meliora, maxime tam obuia luce.

3. ἀγνοοῦντες γὰρ τὸν Θεὸν διακροσύντων] id est, ἐκ Θεοῦ vt dicitur Philip. III. 9. Iustitia illa vera & interna ac Deo grata à Deo ipso se reuelante, & homines ad se vocante proficiscitur. Cuius exemplum in Abrahamo Paulus supra dedit I v. 2. 3. De hac Iudæi plerique non cogitabant.

καὶ τὸν ἰδίαν διακροσύντων ζητουῦντες σῆσαι] ἰστέναι τῷ νόμῳ est inter alia approbare potestatem ac ius alicui tribuere. Iudæi plerique pro causa salutis æternæ constituere volebant iustitiam illam externam quæ per frequentes actiones paratur & in societate humana aliquid valet. est κατὰ νόμον, non κατὰ δίκην, vt distinguit Cicero libro tertio & quarto de finibus, & de officiis primo.

τῇ διακροσύνῃ Θεοῦ οὐχ ὑπακούουσιν] bene monent viri eruditi esse hîc formam passiuam pro reciproca: Niphali, vt Hebræi loquuntur, pro Hithpael: qua de locutione egimus ad Act. XIII. 48. Non subiecerunt se iustitiæ Dei, id est, viam non iniere per quam ea comparari possit, fidem scilicet. Multi ad sapientiam peruenirent nisi peruenisse se putarent. Idem Iudæis illis euēnit. Non dissimile est illud Philonis: εἰσὶ ἡ καὶ οἱ δόξαντες ἐπιμαρτυροῦντες, (nempe ἀπομαρτυροῦντες ἐλπίδος) φιλαυτίαν καὶ δυνάμειας ἀπασσάμενοι, τὰς ἀπίστας ἢ κατὰ νόμον ἀντιθέκων ἑαυτοῖς. ὑπαίνοιοι ἡ πάντες οὗτοι· μόνος ἡ ἀποδοχῆς ἀξίος, ὁ ἀναδὲς τὸν ἐλπίδα Θεοῦ.

4. τέλος γὰρ νόμου χειρὸς] id est, lex Mosis via tantum fuit ad Euangelium: τέλος est viæ meta, vt supra VI. 21. 22. I. Tim. I. 5. Idem sensus Gal. III. 24. & supra III. 31. & V. 11. 4. Heb. V. 11. 19. Christus sæpe ponitur pro Euangelio, vt & supra diximus IX. 32. πλήρωμα νόμου ἀγάπη, infra XIII. 10.

εἰς διακροσύναν παντὶ τῷ πιστεύοντι] ij qui Christo credunt, nempe vere ac perseueranter, hi per istam fidem perducuntur ad iustitiam Dei. Hic est cardo totius disputationis huius, distinguere iustitiam internam ab externa, & ostendere ad internam hodie nullam esse viam nisi per Christum.

5. Μωσὴς γὰρ γράφει Θεοῦ νόμον, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἀνθρώπος ἦν οὗτος ἐν αὐτοῖς] Non paulo melius Manuscriptus: Μωσὴς γὰρ γράφει ὅτι τὸν Θεοῦ νόμον τὸν ἐκ νόμου ὁ ποιήσας ἀνθρώπος ἦν οὗτος ἐν αὐτῇ, quomodo & Latinus legit: ex Græco Leuit. XV. 11. 5. Sed ibi ἐν αὐτοῖς refertur ad περὶ νόμου: hîc ἐν αὐτῇ ad διακροσύναν pari sensu. ἐν valet peruiuet, id est, longæuus erit, vt interpretatur Chaldæus. Iustitia legis non est talis obedientia quæ nulli contigit, sed lex consideratur vna cum suis expiationibus. Hoc modo secundum legem facta sua dirigentibus lex vitam promittit longam ac prosperam. Hæc est factorum merces. Deut. XXXII. 47.

N n ij

6. ἡ ὃ ἐκ πίστεως διακοσμήσῃ, οὕτως λέγει] id est, is qui per fidem in Christum iustitiam Dei adeptus est, Deo gratias agit pro tam exposito beneficio. Iustitia pro iustitiam consecuto Hebraïsmus abstracti pro concreto, qualis ἐκλογὴ pro electo, περιτομή pro circumcisis.

μη εἰσῆς ἐν τῇ καρδίᾳ σου τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανὸν] Verba sunt ex Deuter. xxx. 12: dicta ibi à Mose, vt ostenderet non esse difficilem acquisitionem legis cognitionem, vt ibi diximus. Ne dicas in corde tuo, hoc est, ne cogites, locutio frequens Hebræis. Philo, omnem virum bonum esse liberum: καίτοι τίς ἢ μακρὰς ὁδοπορίας ἢ τὴ θαλαττὴν ὅτι χρεῖα πρὸς ἔρδην καὶ ζήτησιν ἀρετῆς, ἥς τὰς ψυχὰς οὐ μακρὴν ἀλλ' οὕτω σοὶ πλησίον ἐβάλλετο, καθάπερ ἔστι σοφὸς ἢ Ἰουδαίων νομοθέτης φησὶν· ἐν τῇ σωματί σου ἔστι ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ἔστι ἐν ταῖς χερσὶ σου. Et libro de præmiis & pœnis: Οὐ γὰρ ἰσχυροὶ ἔστι βαρύνεσθαι τῆς τῶν χρησμοδῶν δυνάμεως αἱ προστάξεις εἰσὶν, οὐδὲ μακρὸν τὸ ἀγαθὸν ἐφίσηκται ἢ πέραν θαλάσσης, ἢ ἐν ἑκατίαις ἡμέραις, ὡς δυνάτω πολυχρονίου ἔστι καματηρὰς ὑποδημίας, οὐδὲ ὀλίγη φωνὴ ἐπέλατο τὴν ἐντεῦθεν εἰς οὐρανὸν ὑποκίαν ἵνα πρὸς μετέωρος ἔστι πῦρ ἀρδὴς μόλις ἐφίκαται τῶν δυνάτων· πλησίον δὲ ὅτι καὶ ἐγγύτατον ἔστι μέρτι τῶν κατὰ ἑκάστον ἡμῶν ἐνιδρυμένων σωματι καὶ καρδίᾳ καὶ χερσὶ, λόγῳ καὶ δυνάμει καὶ προστάξει. Ex quibus duobus locis Philonis obiter nota ipsum sequi LXX versionem qui in Hebræo plus legerunt quam nos habemus, nempe καὶ ἐν χερσὶ σου. Paulus autem verba Moïsis Euangelio applicat argumento à maiori. Solent qui rem perquam difficilem volunt significare, vt similitudine ascensus in cœlum, & descensus ad inferos. Eteocles Phœnissis:

Ἀφ' ὧν ἀνέλθοιμι ἡλίου πρὸς ἀπολαῖς

Καὶ γῆς ἐνερθεῖν.

Vbi Scholiastes: εἶδε ἡ δυνάμειν εἰς οὐρανὸν ἐλθεῖν ἢ εἰς ἄδου κατελθεῖν. Tertullianus aduersus Nationes II: *Diogenes consultus quid in cœlo agatur, Nunquam inquit ascendi.*

Ὁποῖα χεῖρ κατὰ γαῖαν] Ὁποῖα est explicatio ὑποπόας vt supra IX. 8. Illud, inquit, Quis ascendet in cœlum, perinde est quasi dicas: Quis in cœlum ibit vt Christum inde faciat descendere? Intellige nihil opus de eo nos laboremus. Deus hoc fecit. Vide Ioh. III. 13. & ibi dicta. Hunc sensum hic sequitur Syrus, & sæpe infinitius est vice ἵνα cum potentiali.

7. ἡ πρὸς κατὰ βήσεται εἰς τὴν ἀβυσσον] In Græco LXX senum est πρὸς τῆς θαλάσσης, sed credibile est in aliis versionibus fuisse εἰς τὴν ἀβυσσον vel πρὸς τῆς ἀβυσσου. Nam Hellenistis ἀβυσσος sæpe est mare magnum, vt & Sirachidæ xv. 18. Sed quia ea vox omne quod profundum est significat, inde hac voce vt maluit Paulus vt eam ad sedem mortuorum transferret. Vide quæ diximus ad Lucam v. 11. 19. In proverbialibus autem istis locutionibus etiam si vox nulla occurreret ambigua, mutatio talis nihil habet mali, dum semper maneat sensus idem, vt hic significandæ difficultatis. Sic alij dicunt facilius camelum transmittas per foramen acus, alij elephantem. Ἀβυσσον, τὴν ἀνεξιχνίαστον dixit Clemens in epistola ad Corinthios.

ὅτι πᾶς χεῖρον ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεται] illud perinde est quasi dicas; Quis ad loca infima ibit ut inde Christum corpore sepultum, anima in loco quem Deus nouit custoditum, recompositum in vitam restituat? Nec de hoc quidem opus nos laborare. Deus & hoc pro nobis effecit.

8. εἰ γὰρ σου τὸ ῥῆμα ἔστιν ἐν τῇ σάρτει σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου] Sunt ipsa verba LXX senum, nisi quod ibi additur σφόδρα. Sensus in Mose est: nihil aliud opus quam legem quotidie legi ac animo retineri.

ὅτι πᾶς τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως] ὅτι πᾶς rursus est explicatio ὑπονομίας. Hoc quod esse tam facile verè dici potest, est, euangelium, quod ῥῆμα Θεοῦ infra 17. Eph. 11. 17. Heb. vi. 9. xi. 3. ῥῆμα verò πίστεως, quomodo ἀκοὴ πίστεως Gal. 111. 2. 111. 5, ἀκούει πίστεως 1. Tim. 111. 6, id est, id verbum quod per fidem recipitur.

ὁ κηρύσσων] quod ego & Apostoli alij docemus, & Iudæos, & Gentes.

ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῇ σάρτει σου κύριον Ἰησοῦ] Si ore fatearis Iesum esse Dominum tuum. oris fecit mentionem, quia os nominatur à Mose. Alio- qui συνοικδοχηκῶς omnes corporis partes intelligit. nam sicut negant quidam Deum factis, Tit. 1. 16, ita alij factis Iesum dominum agnoscunt.

9. καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγερεν ἐκ νεκρῶν] Facta enim non æstimat Deus, ut ea in æternum remuneretur nisi quæ ex corde mundato profisciscuntur. Mundatur autem cor per fidem, & eam maxime qua creditur Iesus à Deo resuscitatus, in hoc scilicet ut & præcepta eius noscamus esse diuina, & promissa certa, tum propter auctoritatem ei datam, tum propter vitæ redditæ conspicuum exemplum. Duo quæ hîc habemus, confiteri & credere, habes & 1. Ioh. 14. 15. & v. 1. Pietatem illam quam Deus amat, non esse rem difficilem agnoscit & Philo libro de sacrificantibus: αἰπεῖται γὰρ φησὶν ὡς δέοντα ὡς δὲ σοὶ ὁ Θεὸς οὐδὲν βαρὺ καὶ ποιικίλον ἢ δύσπρητον, ἀλλ' ἀπλοῦν μέγα καὶ ῥέδιον. ταῦτα δὲ ἔστιν, ἀγαπᾶν αὐτὸν ὡς δευράτῳ. Chrysostomus: Γνώμης μόντης δίδεται καὶ πίστεως, οὐ πόνων καὶ ἰδρώτων.

σωθήσῃ] ad vitam æternam peruenies.

10. καρδίᾳ γὰρ πισδύται εἰς δικαιοσύνην] Per fidem acquiritur cordis iustitia, ut sæpe diximus.

σάρτει δὲ ἐμολογῶνται εἰς σωτηρίαν] Est hic similis Synecdoche, qualem iam notauimus. Nam qui in professione solida Christianismi perseuerat, is seruator.

11. λέγει γὰρ ἡ γραφή· πᾶς ὁ πισδύων ἐπ' αὐτὸν οὐ καταιχευθήσεται] Loco citato sine capitis quod præcessit. Et ibi & hîc sumit verba Esaiæ in sensu mystico & excellentiore. Ibi est, ἐπ' αὐτῶν, hic ἐπ' αὐτὸν. sensu pari: In Hebræo id subauditur.

12. οὐ γὰρ ἔστι δυνάστης Ἰουδαίου τε καὶ Ἑλλήνων] omnes qui intus recti sunt, Deo placent. Tales autem nunc sunt multi ex gentibus, ut apparet ex vitæ sanctitate, malorum patientia, donis spiritus. Vide supra 11. 14.

N n iij

ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων] κύριος hoc loco valet κυριον, pro quo dixit θεὸς supra III. 29.

πλουτῆς εἰς πάντας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτὸν] πλουτῆς nempe χάρις. Sic πλοῦτος χάριτος dicitur Eph. I. 7. Abundans bonitate in omnes. Vide supra II. 4. IX. 23.

13. πᾶς γὰρ ὃς ἀνθρακίσσεται τὸ ὄνομα κυρίου σωθήσεται] Qui inuocauerit, toto nempe animo, seruabitur, intellige hîc in sensu mystico, cuius arra futura erat liberatio ab excidio Hierosolymorum. Vide Act. II. 21. & ibi dicta.

14. πῶς οὐκ ἀνθρακίσσεται εἰς ὃν οὐκ ὀπίσθουσιν· πῶς δὲ περισύουσιν οὐ οὐκ ἴκυσαν;

15. πῶς δὲ ἀκούσουσι φωνὴν κηρύσσοντος· πῶς δὲ κηρύξουσιν εἰ μὴ ὑποτασσώσι; καὶ οὐκ ἔστιν ἡ γὰρ ἡμετέρα· ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες ἡμετέροις διαγλυζόμενοι εἰρήνην] Hæc omnia verba continent obiectionem ad dicta Apostoli. Est autem obiectio talis. Apostoli non peruenere in loca omnia in quibus sunt Iudæi, puta in remota Syria & Ægypti: vbi non fuere, non prædicarunt verbum Euangelij: vbi prædicatum non est, auditum non est: vbi auditum non est, credi non potuit. At cur huc venerint, illuc non venerint, pendet à Deo dirigente, quod hic dicitur mittere vt & Ierem. I. 7. cuius missionis nobis diuino monitu factæ exempla habes Act. XIII. 2. XVI. 6. 7. 8. 9. XX. 22. XII. 21. Videtur ergo, dicit is qui obijcit, adhuc causa in Deo esse cur multi Iudæi æternum pereant, si ita est, vt ais, vt sine iustitia interna nemo salutem æternam adipisci possit, neque hoc tempore iustitiam talem adipisci sine fide in Iesum, quæ fides auditum requirit, auditus prædicationem, prædicatio missionem, id est, directionem diuinam. Si vera essent quæ dicuntur, non caritatem sua ratione hanc excusationem discimus Iohan. XV. 22. Ad illud, πῶς ὃς κηρύξουσιν subintelligendum more Hebræo οἱ κηρύκας, qui ijdem διαγλυζόμενοι. nam διαγλυζέω etiam deponentialiter ponitur vt Luc. II. 10. III. 18. IV. 18. VIII. 1. IX. 6. Act. V. 42. VIII. 4. 12. 40. X. 36. XIII. 32. XII. 1. 15. 21. XV. 35. XVII. 18. Locus ille qui obiectioni firmandæ adhibetur est ex Esai. LVII. 2. vbi in Hebræo: *Quam pulchri super montes sunt pedes eius qui euangelizat, id est, audire facit pacem, qui euangelizat bonum.* In Græco LXX legitur: ὡς ὡραῖοι ἐπὶ ἡμῶν ὡς πόδες διαγλυζόμενοι ἀκοῶν εἰρήνης ὡς διαγλυζόμενος ἀγαθά. Sed ex Hebræo simul & hoc Pauli loco apparet legendum: ὡς ὡραῖοι ἐπὶ ἡμῶν ὡς πόδες διαγλυζόμενοι ἀκοῶν εἰρήνης, οἱ διαγλυζόμενοι ἀγαθά. Diximus autem sensu priore dici hæc de Ieremia, sed ita tamen vt etiam veteres Iudæi intellexerint hæc eminentius conuenire in tempora Messia. Probat ergo is qui obiectionem hanc facit, æquum fuisse vt ex hoc vaticinio Apostoli à Deo dirigerentur in omnia loca in quibus viuerent Iudæi, quod factum non erat, cum interim ad multos alienigenas peruenissent ijsque prædicassent Apostoli.

16. ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῇ διαγλίῳ] Respondet Paulus duplici modo: primùm illos non posse excusatione hac vt quibus adfuissent Apostoli &

qui Evangelio prædicato tantis cum miraculis & bene audito non paruerant, qui erant valde multi, ut ex Actis apparet. ὁ ἀκούων διαζάλειν aut τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ dicuntur qui se parant ad eam vitam quam præscribit Evangelium, ut II. Thess. I. 8. & III. 14. Hinc ὑπακοὴ πίστεως, id est, ex fide, supra I. 5, ut ibi diximus: ὑπακοὴ τῆς ἀληθείας I. Petr. I. 22.

Ἡσαίας 28 λέγει] Idem ille Esaias, cuius verbis usus est qui obreccionem fecit, hoc quoque prædixit, in sensu scilicet abstrusiore, quo sensu hæc verba adducit & Iohan. XII. 38.

ὡς εἰς τὴν ἀκοὴν ἡμεῶν] Quasi diceret *pauca*. Quod Ieremiæ tempore euenerat, iterum erat euenturum paribus de causis. Ἀκοὴ hic Hellenistico more, ut ἡκούω apud Hebræos, est sermo qui auditur, ut Matth. I V. 24. XI V. I. XXIV. 6. Marci I. 28.

ἀλλ' ἢ πῶς ἐξ ἀκοῆς] Veniens ad alteram responsionis partem concedit quod sumptum erat, fidem non esse nisi ex auditu. ἀλλ' hic valet sane. Notant Scholiastæ sumi pro ὡς εἰς & apud Hesiodum & apud Apollonium.

ἡ ἀκοὴ τοῦ Θεοῦ ῥήματος τοῦ Θεοῦ] auditus ille est verbi diuini, id est, verbi à Deo missi etiam hoc concedit.

18. ἀλλὰ λέγω μὴ ἴκοντα] Sed hoc concessio, inquit, quæro an illi quos excusatum is, omnino nihil de Evangelio audierint. id negare vult Paulus & rem simili illustrat.

ἡμεῖς γὰρ] At enim.

ὡς πάλιν γὰρ ἐξ ἑβραίων ὁ φθόγγος αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ πλεονά & διευκρίνις τὰ ῥήματα αὐτοῦ] L X X interpretes in Hebræo legisse ὁ ἡρ pro ὁρ diximus ad Psalmi locum. Cælum astriferum vno in loco est: & tamen eius vox & verba ubique locorum audiuntur, id est, vis eius intelligitur. Pari modo cum Apostoli in illustrioribus urbibus fuerint, ibique & prædicauerint & miracula fecerint, ut Hierosolymis, Cæsareæ, Ioppæ, Antiochiæ, Ephesi, Corinthi, Thessalonicæ, inde fama rerum tantarum peruenit ad omnes terras in quibus habitabant Iudæi, idque sufficit. Sic Agrippam negat Paulus ignarum esse posse eorum quæ ab Iesu gesta erant, quia scilicet illa non in angulo aliquo, sed in locis illustribus contigissent, Act. XX V L 26. Hanc esse causam diximus cur Apostoli non permisi sint in Asiam ire, quia ex Pisiæ & Pamphylia urbibus fama satis clara illuc peruenire potuerat. In Latino φθόγγος αὐτοῦ & ῥήματα αὐτοῦ refertur ad ὁρῶντα, quod Hellenistæ pluraliter enunciant, ut Hebræi ὁρῶν, etiam ubi aut de solo aëre, aut de solo astrifero cælo mentio est. Simile est quod de lege Moysi dixit Philo: ὅτι νόμος τὸ αἶδος οὐκ ἀπολείπειν δεῖ πλεονεξίας τῆς διευκρίνις ἀρχῆς καὶ ὅτι τῆς γῆς πρῶτον ἐφθάρκεν. Vide quæ de Romanorum fide supra dixit Paulus I. 8. & Act. VII. 6. & Coloss. I. 6. Clemens de Paulo: διαγορεύειν διδάξαι ὅλον τὸν κόσμον.

19. ἀλλὰ λέγω μὴ ὅτι ἔγωγ' Ἰσραήλ] Ego nunc te vicissim interrogo: An omnino dici possit ad aliquos Israëlitas non peruenisse fama de Aposto-

lis. Dicere vult Paulus id plane probabiliter dici non posse. Itaque in ipsis hærere culpam, quæ etiam in mystico sensu prædicta à Mose & Prophetis.

πρῶτος Μωϋσῆς λέγει] Moses qui cæteros prophetas tempore præcedit, hoc dicit.

ἐγὼ ὡς ἑλθὼσα ὑμῶς ἐπ' εἰς ἔθνη, ἐπὶ ἔθνει ἀσωτίῳ παροργισθὲς ὑμῶς] Sumpta hæc ex versione LXX senum Deut. XXXII. 21. nisi quod ibi bis *ἐλθὼσα*, vbi hic *ὑμῶς*, sensu eodem. apparet enim de Israelitis agi. Gens non gens κατ' ὀξύμωρον ibi Philistini, hîc omnes qui malas habuerant leges & circa idola insaniuerant. Vera enim sapientia est Dei cognitio Deut. IV. 6. Ibi Deus ad æmulationem & iram excitauit Israëlitas, victorias largiendo Philistinis: hîc vero dona spiritus sui dando illis quos populorum nomine indignos credebant Israëlita.

20. Ἡσαίας ὃ ὑποβλήμα καὶ λέγει] id est, ὑποβλήμα siue παρήγοράς λέγει. verbo ὑποβλήμας utitur & Plutarchus.

Διέδλω τοῖς ἐμὲ μὴ ζητῶσιν · ἐμφανὲς ἐγρηγόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπισκοπῶσι] In Græco Esaiæ LXV. II ordine inuerso: ἐμφανὲς ἐγρηγόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπισκοπῶσιν, διέδλω τοῖς ἐμὲ μὴ ζητῶσιν. Diximus ad eum locum interpretes LXX legisse יתשדד & agi primo sensu de iis qui præter spem liberati sunt Antiochi temporibus. ἐμὲ μὴ ἐπισκοπῶσι, id est, *me non consulentibus*. Optime autem id aptatur tot populis quibus aduenit Euangelium, cùm nihil de Deo, Deive cultu cogitarent, quod ingens beneficium sæpe ac meritò prædicant Apostoli. Non abludit hinc illud Philonis libro, Deum esse immutabilem: συμπαίειν ὃ πολλὰκις τοῖς μὲν ὀπιπρόνος ζητῶσιν ἀποτυγχάνειν, τοῖς δ' ἀνὰ φροντίδος ῥᾶστα καὶ ἂ μὴ διανοήσαντων δεικνύειν. Vide & supra IX. 30.

πρὸς ὃ τὸν Ἰσραὴλ λέγει] Deus scilicet, quod sæpe etiam in prophetis subauditur. πρὸς his valet aduersus. Israëlitem enim accusat Deus, non eum alloquens, sed de eo loquens.

ὅλλω τίω ἡμέραν ἐξενέτωσα πὰς χεῖρας μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα] sunt ipsa verba, quanquam sine vlllo sensus detrimento transposita, LXX interpretum, sequentia paucis vocibus interpositis illa ipsa Esaiæ quæ iam habuimus. Respiciunt autem hæc illos Iudæos qui Antiochi partes erant secuti. Si tunc tales esse potuere in Iudæis, quid mirum si & nunc tales inueniantur? Ἐπὶ ταῦτα ψαδ est obuiis vlnis aduocare. Ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, populum non modo non obedientem, sed & contumaciter se opponentem iussis. Duobus enim verbis LXX senes vertendum putauere ἦτο quod & per ἀφίστασθαι & per ὡς ἀφροσύνην vertitur. Et vocem ἀντιλέγοντα apud nostros non de verbis tantum, sed & de rebus vsurpari diximus ad Lucam II. 34.

CAP. XI.

ΕΓΩ οὖν] dico igitur, nempe ad eam quæ iam recitabitur obiectionem.

μη ἀπόσται ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ] In Manuscripto hîc non minus quàm infra additur, ὃν παρέγω, quod rectum putô.

Et ita apparet legisse Origenem, Chrysostomum, Occumenium & Græcos alios : ut optimum sit ἀντίθετον verborum παρέγω & ἀπόσται. Nam παρέγω Hebræa locutione est *primò approbavit* : de qua locutione diximus supra VIII. 29. ἀπόσται vero ei contrarium respondet Hebræis לָנָה, הָרַךְ, הִרַךְ, הָרַךְ, הָרַךְ, הָרַךְ, הָרַךְ quæ omnia in despectus significatu usurpantur, pleraque autem primitiua vi significant à se remouere, depellere, abicere, ad alterum autem illum significatum ideo deflexa sunt quod quæ auersamur, ea à conspectu nostro soleamus amouere. Quærit ergo is cui Paulus disputanti respondet, an hoc velit Paulus, eundem populum prius amatum à Deo, nunc ab eo despici. Quò tam varie? Non multo aliter Gedeon Iudicum VI. 13 : *μη οὐχὲ ἐξ Αἰγύπτου ἐξήγαγον ἡμᾶς κύριος καὶ νῦν ἐξέρριψεν ἡμᾶς* ; Respondurus Paulus primum more suo auersatur hoc dictum.

μη ἤνοιτο] Longe id absit. Non dereliquit Deus populum suum. I. Sam. XII. 22.

καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ φυλῆς Βενιαμὴν] Quasi dicat, si hoc dicerem, omnes omnino Israëlitas Deo exosos, iam & ego sine vlla spe essem salutis & frustra tanta perpeterer. Sum enim & ego non tantum ex Abrahamo ortus, sed & ex Israël, nempe per Benjaminum. Designatè originem suam explicat quo minus de ea dubitetur. Vide Philipp. III. 5.

2. οὐκ ἀπόσται ὁ κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν παρέγω] Negatione aperta respondet obiectioni. Nunquam Deus totum populum ex Israël ortum amauit, ita ut ad veram iustitiam & quæ ei cohæret salutem omnes deduceret, sed quosdam. Non ergo iidem sunt aut pares plane quos approbavit in hoc, & quos nunc despicit. Aliquos à Deo repelli nihil erat noui. Vide Deuter. XXIX. 28 : vbi est in Græco ἐξέβαλον αὐτοῖς.

ἢ οὐκ οἴδατε ἐν ἡλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή] Id est, in illa parte libri Regum qui quòd res Eliæ contineret, ideo μετανυμικῶς de eius nomine appellatur.

ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ καὶ τὸν Ἰσραὴλ λέγων] λέγων abest in Manuscripto. bene : nam sicut ἐντυγχάνειν ἱερὸς πινος est negotium alicuius commendare, ita ἐντυγχάνειν κατὰ πινος est aliquem accusare. Vide I. Macc. VIII. 32, X. 61. 63. 16. XI. 21.

3. κύριε τοῖς προφῆταις σου ἀπέκτειναν καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαφαν, καὶ γὰρ ὑπὸ λείφθῃ μόνος καὶ ζητῶσι τὴν ψυχὴν μου] In Græco I. Regum iuxta Hebræos,

Ο ο

iuxta Græcos III. Regum, XIX. 10 verba sunt prope eadem: τὰ θυ-
σιασθεῖά σου κατέσκαψαν & τὴν προσθήκην σου ἀπέκλεισαν ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ ὑπολόλεμμεν
ἐγὼ μονώτερος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν ἀπ' αὐτῶν. Illud ἐγὼ ὑπελείψθην, vel
ὑπολόλεμμεν μόνος, aut μονώτερος, idem est quod apud Horatium: *Nunc ego*
resto. Quid sit ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου patet ex ijs quæ dicta ad Matth. II. 20.
Altaria illa quæ hîc euerfa dicuntur, ea erant quæ pij in decem tribubus
sibi struxerant, ex quo permessi non erant ad templum ire, quo tempore
lex de altaribus alibi struendis cessare videbatur. Ita Kimchi.

ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός.] χρηματίζειν dicitur de omni ratione qua
Deus hominibus aliquid præter ordinem significat, vt Matth. II. 12. 22.
Luc. II. 26. Act. X. 22. Hebr. VIII. 5. XI. 7. Sed hîc proprie χρηματισμός
est vox illa tenuis quam Hebræi vocant חַיַּר חַב, cuius mentio dicto loco
I. Reg. XIX. 12.

κατέλιπον ἑμαυτῶν ἐπὶ τέκνις χεῖρας ἀνδρῶν οἱ ὅπως σὸν ἱκανῶς γόνυ τῇ Βάαλ] In
Græco Regum postquam prædixit Deus clades quas Iehu & Elisæus erant
edituri, sequitur: καὶ κατέλειψεν ἐν Ἰσραὴλ ἑπτὰ χεῖρας ἀνδρῶν πάντοι γόνατά αὐ
σὸν ὠκλασάν γόνυ πρὸς Βάαλ. Sed Paulus Hebræum pressius sequitur, vbi est
יְהִי אֶשְׁתִּי, quod est secundum coniugationem κατέλιπον. at locutione val-
de recepta, maxime post copulam, valet κατέλειψα. reliqua faciam septem
millia. Et puto in alijs Græcis versionibus, quas viderat Paulus, fuisse
κατέλιπον. Emollita quoque à Paulo est appositio: nam quod in Hebræo &
Græco est *septem millia omnia genua quæ se non flexerunt Baali*, hîc est,
septies mille qui genu non flexere Baali, sensu eodem. Sed cur hîc in femi-
nino, τῇ Βάαλ? In Tobia legitur Βάαλ τῇ δαμόλῃ, vbi alij codices δυνάμει.
Sed in Achabi historia ad quam hæc pertinent, videmus Baalem diserte
distingui à vitulis, & in hoc culpam Achabi grauiorem fieri quàm Iero-
boami, quòd Ieroboamus vitulos tantùm, Achabus autem Baalem co-
luerit, idque Sidoniorum exemplo I. Reg. XVI. 31. Non male igitur viri
docti sentiunt subaudiri hîc nomen εἰκόνη quod vocabulum pro idolo
positum habes, Deut. IV. 16. II. Paralip. XXVI. 7. Ezechiel. V. 12. 20.
VIII. 5. Esai. XL. 18. 28. Dan. III. 1. & sequentibus. Et nominatim de
Baale IV. Regum XI. 19, & generaliter vbi simulacri alicuius, etiam Mo-
lochi, mentio τὴν Βάαλ solent dicere LXX. vt Iud. III. 7. Osee I. 8.
Jerem. II. 8. in Græco: XI. 14. X. 18. 5. XXXII. 35. I. Sam. VII. 13. Soph.
I. 4. Sensus in oraculo manifestus est, effecturum Deum vt cladibus illis
super tribus decem venturis intacti manerent, qui Baalis imagini nec ge-
nua flexerant, nec osculum dederant, plane sicut qui legem obseruarunt,
exempti sunt ab excidio Hierosolymorum factò per Nabuchodonosorem.
Ezech. IX. 4. Hi fuere quos Deus illis temporibus ἔγνω, id est, pro suis
agnouit.

οὕτως ἐν πρὸς νῦν καὶ πρὸς λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν] id est, communi
vitiositati Iudæorum erepti sunt pauci beneficio profecto ex summa Dei

bonitate. *καὶ μὴ* est *וְאֵין* vel *וְרַחֵם* quod & *καὶ ἀλείμμα* supra IX. 27. pauci de multis. *ἐκλογὴ* est quoduis Dei beneficium. In Euangelio omnia ea quæ ad æternam vitam ducunt. *χαίς* unde fluit *ἐκλογὴ*, est Dei bonitas. Hoc beneficium, fuit vocatio per Euangelium. In Perek Melek legimus dictum Rabbini Sinai: *In terram Canaan introierunt de sexcentis millibus bini tantum: idem fiet in diebus Messia.*

εἰ δὲ χαίς ἐστιν ὅτι ἐργον] id est, quo insignius esset beneficium, fecerat hoc Deus etiam in eos quorum pia facta non præcesserant. Vocati sunt & paruere non minus homines vitæ ante flagitiosæ, quam qui emendatius vixerant.

ἐπεὶ ἡ χαίς ἐστὶν ὅτι ἡ χάρις] Hoc comparatiue dictum. potest & in operantes beneficium conferri, sed tunc minus apparet beneficii magnitudo. Est *ὁ ἐξ ὁμοιωσέω*. Non est verò idem quod hic tractatur, & quod supra initio capitis v. ibi de iustitiæ effectibus, hîc de causis tractatur: ibi *λογίζε-ται καὶ χαίς*. Hîc *καὶ μὴ χαίς ἡ χάρις*. Imo & vita æterna ibi *χαίς* v. 1. 23. ita accipimus *χαίς* ἀντὶ *χαίς* Ioh. I. 16.

εἰ δὲ ἐργον ἐστὶν ὅτι ἐστὶν χαίς, ἐπεὶ τὸ ἐργον ἐστὶν ὅτι ἐστὶν ἐργον] Hæc recte de sunt in Manuscripto, nec legit Latinus interpres, sed nec Origenes, nec Ambrosius, nec Chrysostomus.

7. *τί οὖν*] Quid ergo est quod doceo? An eos qui olim amati fuerant à Deo, iam despectos? non sane.

ὁ δὲ λαὸς Ἰσραὴλ τούτου ἐστὶν ὁ λαὸς] Israël hîc pro maiori parte Israël: ea non assecuta est quod quærebat, nempe iustitiam quæ apud Deum valeret. Idem sensus qui supra IX. 31. Causam autem cur non sit assecuta, hîc non repetit, quæ petenda est ex IX. 32. & X. 3.

ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν] *ἡ ἐκλογὴ* hîc pro *ἐκλεκτοῖς*, quomodo *ἐκλεκτοὶ* supra & *ἐκλεκτοὶ* habuimus pro circumcisis & pro iustis. Sic & Daniel dixit XI. 15 *בְּחַרְתִּי*, id est, *ἐκλογὴς ἀνδρῶν* pro viris electis. *ἐκλεκτοὶ* autem sunt cum effectu intelligendi, vt supra *ἐκλεκτοὶ*, ij quibus maxima à Deo beneficia obtigere, quique eis vti non neglexere.

οἱ δὲ λοιποὶ ἐπεφρόνησαν] Reliqui qui hoc beneficium aspernati sunt, induruerunt, id est, non tantum non exuere vitia, sed & peiores effecti sunt, quod maxime apparuit ex ipsorum in Christianos sæuitia. *πεφρόν*, idem quod *σκληρύνειν*. Ioh. XII. 40. I. Cor. II. 14. unde *πρόφρων* infra 25. Alibi *πρόφρων* tarditatem in re aliqua comprehendenda significat. Hebræum *כָּהַן* vertitur per *πεφρόν*, alibi per *βαρύνειν*, de quo verbo supra IX. 17. alibi per *ἐκφυλοῦν*.

8. *καθὼς γέγραπται*] Esai. XXI. 10.

ἰδοὺν αὐτοὺς ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἐξουσίαν] Sensem expressit memoriter, vt sæpe. Nam in Esaiâ ad ipsum populum loquitur propheta, & ait: *πρόφρων ἡμῶς πύριος πινόμεν κατὰ τὴν ἐξουσίαν*. Prior mutatio eò minoris momenti quod & Propheta eodem commate à secunda persona in tertiam transit, vt &

alii Prophetæ sæpe. Nec altera vilius est momenti, cum dare spiritum
 ἁγίου ἔσται idem sit quod cum potandum præbere. Est autem ἁγίου hoc
 loco non à πνεύματι pungere, vnde πνεύματι Act. 11. 37: sed à veteri
 πνεύματι. simplex est ἁγίου pro ἁγίου, quod in Latinis mansit quo, vnde nu-
 tus & nutare. Hinc ἁγίου, πνεύματι, & πνεύματι quod est nutare, id est, caput
 concutere, vt solent non tantum dormitantes, & fenestres qui

Omnia omnibus annuntiant.
 vt ait Cassius, verum etiam quos inuasit stupor. Nomen Hebræum in
 Esaiâ est אַנְשֵׁי אֵלִי quod Aquila vertit ἀνθρώποις. Theodotion ἐκείνοις:
 quomodo idem nomen verterunt LXX Gen XI. 21. & XV. 12. & no-
 men idem valens אַנְשֵׁי Psal. LXXVIII. 29. & I. Sam. XXVI. 12 אַנְשֵׁי
 vertitur ἀνθρώποις & Ioh. IV. 13. & XXXIII. 15 πᾶσι. Verbum quoque He-
 bræum אָנַח vnde istis nominibus origo, vertitur non modo per ἁγίου-
 Gen, sed & per ἀνακατέλκει. In Daniele etiam VIII. 10, & X. 9, per
 ἀνακατέλκει significat cadere, vertiturque altero loco per ἀνακατέλκει, al-
 tero per ἁγίου, sensu eodem. Est ergo spiritus ἁγίου talis ani-
 mi commotio quæ homines vecordes ac velut extensos facit, quod
 multis hand dubie euenit Iudæis, cum ingens ille Sennacheribi exercitus
 terram inuasit & ad urbem Hierosolyma castra posuit, de quo tempore
 agit Esaiâs: sed optime id ipsam aptatur Iudæis, qui postquam Christum
 cum sua cruce exhorruerunt, quæ esset vera iustitia cognoscere, multoque
 magis eam adipisci nequiere, ac sic in grauissima mala, tum huius, tum
 alterius sæculi inciderunt.

ὁφθαλμοὶ αὐτοῦ καὶ οὐ βλέπουν & ὦτα αὐτοῦ καὶ οὐκ ἀκούουσιν] deprompta hæc ex Esaiâ VI.
 10. vbi est in Græco: τοῖς ὦσιν αὐτοῦ βαρύνται ἰσοῦσαι καὶ οἱ ὁφθαλμοὶ αὐτοῦ καλύπτονται,
 μήποτε ἴδωσι τοὺς ὁφθαλμοὺς & τοὺς ὦτας αὐτοῦ μισήσονται. Illud τὸ καὶ οὐ βλέπουν est vice
 nominis in genitiuo positi more Hebræo, ad significationem adiuncti.
 Bene autem Deo hic adscribitur quod in Esaiâ ipsis Iudæis, quia sicut Pha-
 rao prius indurauit cor suum, deinde Deus cor Pharaonis, ita & qui vide-
 re conspicua noluerunt, eis in posterum etiam iudicii vis hebetatur. De
 loco Esaiâ satis egimus ad Matth. XIII. 14. & Act. XXV. 11. 6. Nimirum
 ita se res habet:

Ὅταν γὰρ ἀρχὴ ἀμαρτίας βλέπει πᾶσι,

τοὺς οὐκ ἀκούουσιν ὁφθαλμοὺς αὐτοῦ

τοὺς οὐκ ἀκούουσιν τοὺς ὦτας αὐτοῦ, εἰς ἃ τὰς ἀμαρτίας ἔσται

τοὺς οὐκ ἀκούουσιν, ἵνα εἰδῇ μὴ εἶναι αὐτὸν ἀκούοντα.

Quo loco vtens Lycurgus orator contra Isocratem: οἱ θεοὶ, inquit, οὐδὲν
 ἀκούουσιν ποιοῦσιν ἢ ἢ πονητῶν ἀνθρώπων & ἀγαθῶν ἀκούουσιν. Quem sensum sic
 expressit Velleius Paterculus: Quippe ita se res habet, vt plerumque cui for-
 tunam mutaturus est Deus consilia corrumpat. Ammianus verò Marcellinus:
 Solent manum iniectionibus factis hebetari sensus hominum & obrundi. Nec ali-
 ter sensere Iudæi veteres, vt ex Philone etiam & Iosepho apparet: & Chri-

frani. Cyprianus est Epistola l. v. Ita est Dei non intelligere delicta, ne scilicet
 carum penitentia. Sicut scriptum est & dedit illis Deus spiritum transformationis,
 ne reuertantur scilicet & curentur & deprecationibus & satisfactionibus iustis
 post peccata sanentur. Et sermone de lapsis: Nec nos quorundam moueri aut
 error improuidus aut super uanus, qui cum tenentur in tam grandi crimine, per-
 cussi sunt animi cecitate ut nec intelligant delicta nec plangant. Indignatus Dei
 maior hac plaga est. Saluius lib. vi. de gubernatione Dei: Nam inuictos
 crimina sua praecesserant ut nec metuerent periculum suum. Praescientia capta
 uitas nec formidabatur. Ablatus quippe erat à peccatoribus timor ne posset esse
 cautela. Itaque barbaris penae in conspectu omnium fuit, nullus metus erat ho-
 minum, non custodia caritatis. tanta animorum uel tanta potius peccatorum
 cecitas fuit, ut cum absque dubio nullus penae uellet, nullus tamen ut ageret
 ne periret.

Ita ut ostendat quod] construitur hoc cum intelligitur quod praecesser-
 rat, ceteris per papirionis modum interiectis. Prouide hoc addidit Pau-
 lus: non enim omnes quos indurat Deus, in perpetuum indurat, sed quos-
 dam grauius peccare, aut etiam in pericula incidere sinat, ut sic eos uelut ex
 somno excitet, nouaque experimenta capiat, an bona neglecta accipere
 uelint. Nam inter illos Iudaeos, de quibus hunc Esaiæ locum usurpauerat
 Christus Matth. XIII. 14. Marc. vi. 12. Luc. vii. 10. Ioh. xii. 40, fuerunt
 illi qui conscientia patricidij in Christum commissi & metu malorum quae
 Apostoli minabantur, Euangelium prius spreum recipere Act. ii. 37. 38.
 39. 40. 41. De eadem obduratione loquens Paulus i. Cor. i. i. addit &
 ὅς σήμερον & ἔτι σήμερον.

9. καὶ ἀβελὰ λέγει. ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ὡς περὶ τὴν ψυχὴν, καὶ ἔτι σήμερον & ἔτι σήμερον
 αὐτοῦ εἰς ἀνταρδιότητα αὐτοῦ.] de simili scilicet hominum genere Ps. lxxix. 23.
 In Graeco ibi: ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ὡς περὶ τὴν ψυχὴν, καὶ ἔτι σήμερον & ἔτι σήμερον
 αὐτοῦ. Quae optime cum Hebraeo conueniunt, nisi quod ibi est futurum
 in sed quod saepe apud Hebraeos sumitur pro praecatio. τὸν αὐτοῦ αὐτοῦ
 & vertitur ἀνταρδιότητα vel ἀνταρδιότης, sicut & interpretes ὡς
 suspissime
 vertunt ἀνταρδιότητα. Paulus, ut solent qui memoriter aliquid citant, sensum
 bene expressit, & uerba pleraque, non tamen scrupulose. Nam primum
 omittit ἐκ τῆς αὐτοῦ quod solet addi mensa ut Ps. xxiii. 5. Ezech. xxiii.
 41. Deinde post εἰς τὴν ψυχὴν addidit καὶ ἔτι σήμερον, id est, capturam quae fit per
 laqueum, ut facilius intelligatur id quod hic significatur per laqueum. Pro
 ἀνταρδιότητα posuit ἀνταρδιότητα, & ordinem inuertit, praeponebat illud εἰς ἀνταρ-
 διότητα. Loquitur David de iisdem de quibus Ps. xli. 10: qui cum a deo fa-
 miliares ipsi fuissent ut quotidie conuiuio ipsius interessent, ipsum apud
 Saulem foede calumniati erant, pernitiemque ei struxerant. Eis ex spiritu
 legis optat paria. Et per mensam intelligit mensae participes per personarum.
 Operatur igitur ut amici & conuiuia eorum eos decipiant, ut quod Davidi fece-
 rant, ipsi inueniant & sic impingant in mala quae nostris Hellenistis inuenerunt.

Myſtico ſenſu menſa poteſt intelligi altare, Malach. i. 7. & per altare *συνεκδοχικῶς* templum, quo incenſo multis Iudæi partim flammis interiere, partim capti ſunt.

10. *συνπαθήσαντες οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τῷ μὴ βλέπειν*] id eſt, *ἕως τῷ μὴ βλέπειν*. Solet autem hoc dici de grauibus miſeriis, vt videre eſt Lam. v. 17. Et hoc & quod ſequitur plane Græco interpretum LXX reſpondet.

καὶ τὸν ὥτον αὐτῶν διὰ παντὸς σύγκαμψον] *סחמך* proprie lumbos eorum ſignificat, ſed ob vicinitatem ſolet id nomen & pro dorſo poni vt Pl. Lxv i. 10. *יְדֹוּ מְלִיכִים עַל הַיָּדֵי הַזֵּאת*. Illud *σύγκαμψον* poſitum eſt pro Hebræo *סחמך* quod eſt commouere atque etiam laſſare. nam *סחמך* Aquila ὁ ἀκριβοῦς vertit ἀπονεῖν, laſſeſcere. Idem autem valet curuare dorſum, quod laſſare: vtroque enim ſignificatur onerum grauium impoſitio, & per id ſeruitus, qualis innumeris Iudæorum euenit per Titum.

11. *λέγω οὖν*] Eadem locutio quæ ſupra i. An hoc dico quod mihi imputatur?

μὴ ἵπτασθαι ἵνα πέσωσι] an dico eos ita lapſos vt cadant, id eſt, vt in caſu mancant: nam ſæpe verba ſumuntur in ſenſu durationis. *πάειν* ἢ *πῶν* poni ſolet de eo qui impellitur: *πῶν* autem quod per *πίπτειν* vertitur ſæpe iacendi habet ſignificationem, vt cum dicitur Apoc. xviii. 2. *ἐπὶ τὴν ἐπίπτεσθαι*, id eſt, plane iacet: ideoque pro eo ponitur *κατακλίναςθαι* Exod. xxi. 18. Et eodem ſenſu *ρίπτειν* Luc. iv. 22. & *τετανοῦσθαι* Eſther. vi. 13. Eſai. iiii. 24. in Pl. xxxvii. 24. *עַתָּה נִשְׁכַּח הַיָּדָא וְנִשְׁכַּח הַיָּדָא* idem eſt quod hic dicitur: non manebit ſemper in lapſu. Per hoc autem Apoſtolus indicat quod ſupra, cum dixit *ἕως σήμερον ἡμέρας*.

ἀλλὰ τὰ αὐτῶν ὡς ἀπώματι ἢ σαρμεῖα τοῖς ἔθνεσι εἰς τὸ ὡς ἀπώματι ἕως] Ad illud *σαρμεῖα* ſubauditur *ἵγμετο*, quod ſuppleuit Syrus. Senſus eſt: Deus Iudæorum plurimos ob contumaciam ipſorum ad tempus dereliquit, vt eò faciliùs gentes peruenirent ad veram iuſtitiam quæ hîc per *μετανομίαν* ſalus dicitur, vt conſpecta ipſorum ſanctimonia & donis ſpiritualibus, Iudæi illi æmulatu tanti honoris amplecterentur ea quæ ſpreuerant. Vide ſupra x. 19. Iudæorum incredulitas duobus modis ſeruiit gentibus: primùm quod ea ratione apparuit nullam iniuriam à Deo Iudæis fieri quod Gentes vocaret ad ea quæ ipſi repudiauerant: de quo vide ad Matth. xxi. 14. Deinde, quod ſi Iudæorum pars maxima in Chriſtum credidiſſet ea obſtitiffet ne Gentes, niſi circumciſæ & legi Moſis ſubditæ, ad corpus Eccleſiæ reciperentur, vt videre eſt Act. xv. 1. & xxi. 20. Nunc vero multò minor pars cum eſſent, legem dare cæteris non potuere. Ita ex tenebris Deus lucem fecit exiſtere, ſapientiâ ſane admirabili. *ὡς ἀπώματι* *עַתָּה*.

12. *εἰ δὲ τὸ ὡς ἀπώματι αὐτῶν πλοῦτος κόσμος εἰ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν*] *ὡς ἀπώματι*, id eſt, quod modo *πάειν*, incredulitas multitudinis Iudæorum: *ἥττημα* paucitas Iudæorum credentium. Sic & in Græco Eſaiæ xxxi.

8. οἱ ὅ γε νεανίσκοι ἔσονται εἰς ἡλίμνα, id est, pauci erunt. Illa incredulitas multitudinis, & paucitas Iudæorum credentium, facta est opulentia Mundi siue gentium, quia occasionem istam arripuit Deus gentes vocandi, quarum Gentium innumera multitudo credidit. Mos Pauli est omnem abundantiam vocare πλοῦτον, vt diximus supra 11. 4. 1X. 23.

πόσα μᾶλλον τὸ πλῆθος αὐτῶν] Quanto magis multitudo Iudæorum credentium (de quo infra 26.) exemplo suo ac doctrina alios adhuc à gentibus ad fidem perducet? πλῆθος, hic est multitudo, vt & infra 15.

13. ἡμῶν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν] Cum multa hæcenus dixisset ad refutandos Iudæos incredulos, & ad confirmandos qui crediderant, nunc ad Christianos ex Gentibus sua potissimum opera collectos Paulus sermonem vertit, eosque monet ne propter dona à Deo accepta, nimis, aut securi viverent, aut Iudæos vt plane deploratos contemnerent, odiove haberent.

ἐφ' ὅσον μὲν εἶμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος] ex Christi destinatione A&. 1X. 15. & reuelatione Spiritus sancti facta Ecclesiæ A&. 1X. 2. quod Petrus ipse agnouit Gal. 11. 7. non quod, non & Paulus synagogas, & quidem primo semper loco adierit, nec quod non Petrus, vt Cornelium, ita alios alienigenas conuerterit, sed quod Petrus præcipue in ea se loca conferebat in quibus plurimi erant Iudæi, contra Paulus vbi plurimi alienigenæ.

τίλω θλαστόν με δοξάζω] Meæ tunc operæ felicitatem prædico, cum dico multos esse ex Gentibus conuersos. ita præmulcet animos, vt & supra fecerat capitibus 1X. & X circa Iudæos, ne durius acciperentur quæ erat subiuncturus.

14. εἶπω ὡς ἐληλάσω με τίλω σάρκα καὶ σώσω πᾶσι ἐξ αὐτῶν] quod de tanta multitudine Gentium conuersa loquor, id inter alia facio, vt Iudæos ad imitationem prouocem quæ ipsis Iudæis salutem sit paritura. Vide supra 11. Carnem suam vocat iunctos sibi ortu sanguinis: supra 1X. 3: locutione Hebræa, quam habes Gen. XXIX. 14. XXXVII. 26. εἰ πως est non desperantis.

εἰ γὰρ ἀποβολὴ αὐτῶν ἀπαλλαγὴ κόσμου] ἀποβολὴ ab ἀποβάλλειν quod idem cum ἀποθεῖν quod habuimus modo commate 1: & cum ἐκβάλλειν quod est Deut. XXIX. 28. despexerat Deus Iudæos qui Euangelium contempserant. ea occasione Mundus, id est, plurimi ex Gentibus, Deo sunt reconciliati, id est, specialem quandam Dei amicitiam adepti, facti sunt Dei populus, 11. Cor. V. 19. 20. videbant enim ex scripturis Iudæorum probatum Euangelium quod Iudæi tanto odio oppugnabant. Multi sunt gradus diuinæ μεταλλαγῆς, vt & remissionis, distinguendæ pro materia.

τίς ἡ παρολῆψις εἰ μὴ ζῶν ἐκ νεκρῶν] παρολῆψις contrarium est τῇ ἀποβολῇ. παρολαμβάνειν vnde παρολῆψις 2^α 7^α 7^α primo significatu est propinquum sibi

facere : inde per translationem , in tutelam suam recipere , sicut Deus suscipit credentes Euangelio : Loquitur autem de assumptione magnæ Iudæorum multitudinis.

εἰ μὴ ζῶν ἐκ νεκρῶν] id est , summum gaudium. nam Hebræi sicut tristitiam mortis , ita gaudium vitæ nomine apellant. Hoc vult : cū tantum futurum sit hoc gaudium , sustinete Iudæos patienter , sicut Deus eos sustinet , & serio Deum pro eis orate neque eos contemnite.

16. εἰ ἢ ἡ ἀπαρχὴ ἀγία ἐ τὸ φύεμα] Hæc quæ sequuntur , eo etiam pertinent ne ex Gentibus vocati Iudæos , ideo quod legis ritibus addicti essent , à se segregarent. nam sicut Ebionis spiritus inter Iudæos , ita spiritus qui Marcionem postea agitavit , inter Christianos è Gentibus factos incipiebat se ostendere . Contra vtrunque hoc hominum genus. graua fuere Apostoli certamina. Adeo difficile est seruare mediocritatem. Ἀπαρχὴ plerunque respondet Hebræo תרומה . Ea erat liberalitas quæ de frugibus maturis Deo offerebatur ante decimas. vocatur & תשרי ut Deut. xviii. 4. xxv. 1. 2. Ea oblatione facta reliquum frumenti coquere & eo vesci licebat. Id frumentum quia ad coquendum sumebatur , ideo hîc vocatur φύεμα , quod Latine alij materiam , alij massam vocant. Ea sancta erat , id est , vsui humano permessa , sicut cibus dicitur per preces sanctificari , & vxor viro II. Cor. v. 11. 14. Tim. i. v. 5. Pari modo sicut Abrahamus sanctus fuit , ita & posterius eius fidem eius imitantes , ac propterea non debent veluti profani ab Ecclesia segregari. Philo totam gentem Iudaicam Deo esse velut ἀπαρχὴν dicit libro de constituendo principe.

καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἀγία ἐ οἱ κλάδοι] Altera similitudo eodem tendens. Nomen ῥίζας hic sumitur συνεκδοχικῶς pro toto trunco , vnde se rami extendunt : poniturque pro Hebræo ענף quod modo ῥίζα , modo στέλεχος vertitur.

17. εἰ δὲ πνεῖς ἢ κλάδων ἐκτελέουσιν] εἰ δὲ hic valet *quamuis*. Quamuis , ait , quidam rami defracti sunt. vitur voce agricolarum qui inutiles ramos defringunt. Vide Ioh. xv. 2. Virgilius :

aut summas defringi ex arbore plantas.

Cicero pro Cæcinnâ. qui pratercuntes ramum defringerent arboris. id ipsum intelligit quod ἀποβολὴν ante dixerat ψαψ in Psal. lxi. 7. & ὀφθιμωσμός est , cum dicit *quidam* pro longe plurimis.

ὃν ἢ ἀρχιέλεμος ὢν ἐνεκνεύειν ἐν αὐτοῖς] vnum aliquem alloquitur pro omnibus : ἐν αὐτοῖς , id est , positus es inter ramos illius arboris. Ovidius :

Venerit insitio : fac ramum ramus adoptet.

Sunt autem insitionis plura genera , quorum vnum dicitur Græcis ἐνοφθαλμισμός , Latinis inoculatio , quod hîc videtur significari per ἐκνεύειν , qua voce & Theophrastus vitur. Recte autem notant & Ambrosius & Hieronymus in hac re eo maius describi Dei beneficium quod contra morem est agricolarum feros furculos miti arbori inserere , cū contrarium fieri solcat ,

soleat, quod & apud rei rusticæ scriptores frequens est, & intelligi potest ex hoc eleganti Epigrammate Callimachi:

Ἡ πάρος ἐν δρυμοῖσι πόδες ζείδωρος ἀρούρης

Ἀρχαί, ἀπερβύσαν ἄριμον ἐρηδουμένης

Ὁ θεὸς οὐδ' ὅρμησεν πατήρ τοις ἡμεῖσι δάλλας

Οὐκ ἔμεν ἡμετέρας κλωνὶ φέροντα βάρος.

Πολλή σοι φυτοργὴ πότου χάρις· εἴνεκα τοῖο

Ἀρχαί ἐν δάλλασιν ἀνδρῶν ἐξηράφοντο.

Philo: de Diris: ὅτι αὐτὸ ἐν ἀποδείξει ἀρετῆς φουρβύλιον εἶναι λέγουσιν, καὶ πρὸς τὴν ῥίζαν εἶναι χάριτος, καὶ ὅτι παλαιὰ ἐστὶν ἡ πόσις, ὅτι παλαιὰ ἐστὶν ἡ πόσις, ὅτι παλαιὰ ἐστὶν ἡ πόσις, ὅτι παλαιὰ ἐστὶν ἡ πόσις. Idem autem hic figurate indicat Paulus, quod apertius dixerat IV. II. oleam autem potius dixit quàm aliam arborem, quia & pulchra est & fructifera Psal. LII. 10. & ex ea vnguntur reges & sacerdotes. Vide quæ ad Zach. IV. 3.

καὶ συκοιναὶ τῆς ῥίζης καὶ τῆς πότιος τῆς ἐλπίδος ἐσθλῆς] Est ὁ δὲ λόγος. Vult enim dicere: τῆς πότιος τῆς ῥίζης τῆς ἐλπίδος. nam à radice succus ad ramos diffunditur, & proprie id conuenit oleæ Iud. IX. 9. Particeps factus es promissorum quæ Deus fecit Abrahamo, mystice acceptorum. Vide Matth. XXII. 23. Συκοιναὶ 7271.

18. μὴ κατασχῶς τῶν κλάδων] Noli despiciere ramos defractus, multo magis adhuc adhærentes. Verbum κατασχῶς Jerem. L. 30. Zach. X. 12. Jerem. L. 10. Iac. II. 13. III. 14. in Psal. LII. 3 ἡ κατασχῶς τῶν κλάδων ;

οὐδ' ὅτι τῶν κλάδων, οὐδ' ὅτι τῶν κλάδων, οὐδ' ὅτι τῶν κλάδων, οὐδ' ὅτι τῶν κλάδων] Abrahamus, Isaacus, Iacobus, & alij pij patres nihil tibi debent. tu illis multum: & propter illos etiam posteris.

19. ἐπεὶ οὐδ'] dicis igitur. Verba ponit Christianorum quorundam ex Gentibus, sicut ante Iudæorum posuit.

ἐξεκλάδοισιν οἱ κλάδοι τῆς ἐλπίδος ἐκέντησαν] Deus Iudæos abjiciendo, mihi locum fecit.

20. καλῶς] bene dixisti scilicet. formula dictum approbantis, ut & id. εὖ γε. καλῶς γε. Plena locutio Marci XII. 32. Luc. XX. 39. Ioh. IV. 17.

τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάδοισιν] ob incredulitatem defracti sunt.

οὐδ' ὅτι τῇ πίστει ἐστηκαί] Tu verò in fide stetisti, id est, hæcenus mansisti in arbore. Nam τῶν sæpe per μέγαν vertitur.

21. μὴ ὑψηλοφρονεῖς] Sicut φρονεῖν diximus supra VII. 5. 7. 27 non de intellectu, sed de affectu sumi, ita hæc & I. Tim. VI. 17 ὑψηλοφρονεῖς est superbire, cui opponitur ταπεινοφρονεῖς. Sic φρονεῖν μέγαν dixit Euripides. Menander φρονεῖν μέγαν. Et qui tales sunt, ὑψηλοφρονεῖς dicuntur. Contra modesti, φρονεῖν ὀρθῶς, φρονεῖν αἰσθητικοῖς ἴσιν. Superbia ingens vitium, maxime circa ea quæ à Deo data habemus.

ἀλλὰ φοβῶμαι] Timorem ob res temporales excludit fides: non etiam

P p

timorem Deum offendendi, Philip. II. 12.

21. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἢ καὶ φύσιν ἀλάσταν οὐκ ἐρείσκει] non perpercit eis, quo minus defringeret.

μήπως οὐδὲ σου φείσεται] In Manuscripto, quem sæpe laudo, tantum est οὐδὲ σοὶ φείσεται, quomodo & Syrus legit. nempe, si & tu à fide deficias, ut illi I. Tim. I. 19. IV. 1. unde serio monentur omnes manere in fide I. Tim. II. 15. II. Tim. IV. 7. I. Cor. VI. 13.

22. ἴδε οὐδὲ χηρσότητι καὶ ὑπότομον θεοῦ] In Glossario: ὑπότομον *rigidum*. Sic ὑπότομος ὀργή, ὑπότομος χεῖρις. Sap. V. 20. VI. 5. Sic ὑπότομος, *feuerè*. II. Cor. XIII. 10. Tit. I. 13. Origo vocis à medicis qui membra infecta abscindunt. Etiam Hebræis קריח est *cauterium* Dan. IX. 2. unde קריח quod *cauterium* vertitur Esaiæ XXVIII. 27.

εἰ ἀνὲν ὁπαιμείνης τῇ χηρσότητι] id est, si Dei aduersus te bonitatem retineas. Sic fides vocatur ἔλεος infra 31. Si facias quod de se dicit Dauid LII. 10: הָלַכְתָּא עִיס תּוֹ עֵלְיוֹס תָּא דְּעוֹד עִיס תְּנִין מֵיָנוּא.

23. ἐπεὶ εἰ σὺ ἐκκοπήσῃ] ἐπεὶ hic est alioqui, ut supra III. Vtitur sic & Platonum in Gorgia, tum in Hippia minore. Antè locutus est de ramorum defractione: hinc de adhibita securi. Teneri rami franguntur: exciduntur qui diu in arbore steterunt. Vide Matth. III. 10.

καὶ ἐκείνοι ἃ εἰὰν μὴ ἐκπαιμείνῃσι τῇ ἀπιστίᾳ εἰς κενὴν ὀρθότητα] Si cesset causa, cessabit effectum.

δυνατὸς γὰρ ὅστις ὁ θεὸς πάλιν ἐκπαιμείνῃσι αὐτοὺς] Nihil est præter incredulitatem, quod Deum impediatur eos rursus pro suis assumere & paterne tractare. Simile loquendi genus supra IV. 21. infra XIV. 4. II. Cor. IX. 8. I. Tim. II. 12. Hebr. XI. 19.

εἰ γὰρ σὺ ἐκ πῆς καὶ φύσιν ἐξεκόπησας ἀρχιεραίου, καὶ ὡς φύσιν ἐκπαιμείνῃς εἰς καρπὸν] Vocem hanc καρπὸν finxit Paulus, ut melius eam opponeret ἀρχιεραίῳ, simul respiciens, ut sæpe, in hoc omni sermone ad Pl. I. II. ubi est קריח תיב, in Græco ελαίον καρπὸν.

πόσῳ μᾶλλον] quanto facilius. quomodo μᾶλλον etiam supra habuimus V. 9. 10. 13. Facilius est artis effectus, ubi natura adiuuat.

οἱ καὶ φύσιν] nempe κλάδοι ex Abrahamo nati.

ἐκπαιμείνῃσι τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ] Sic suam arborem dixit Ovidius:

Vt sua quod peperit vix ferat arbor onus.

25. οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τούτο] μυστήριον est res arcana quam homines nisi Deo dante scire nequeunt ut I. Cor. XV. 51. Apoc. X. 7. XVII. 7. Dan. II. 18. 19. 27. 28. 29. 30. 47. IV. 6. Dicitur & de hominum arcanis Tob. XII. 6. Iudith. II. 2. Sirach. XXII. 24. XXVII. 16. 17. 21. II. Macc. XIII. 21.

εἰνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι] Ex Prou. III. 7: ubi in Græco: μὴ ἴσθι φρόνιμος ὡς σεαυτὸς, secundum LXX, μὴ ἴσθι σοφὸς secundum alios interpretes. In Hebræo est. *Ne sis sapiens in oculis tuis*. Manuscriptus hic habet

et inuicem, quomodo Eliae. vi. et. ubi et inuicem et inuicem. Sensus est: Ne existimetis vos ita esse prudentes ut vestro ingenio putetis vos quae futura sunt posse praenoscere.

[illegible]

Alludit ad dictum Hebraeorum omnem
 Israëlitam partem habentium in futuro saeculo. Hi, ut sepe faciunt Apo-
 stoli, in sensum meliorem hoc trahens, significat id verum fore de vero
 Israël, id est, de his qui Jacobi sive Israëlitis patientiam in malis imita-
 buntur, de Israël Dei, ut loquitur ad Gal. vi. 16. Simul autem innuit adesse
 tempus quo non pauci, veramque, sed magna quaedam multitudo Iudaeorum
 Christum esse amplexura, id autem evenit primum cum videtur Iudaei im-
 pletum quod Christus dixerat, Idola Romanorum, id est, signa militaria
 apparitura in conspectu Templi, qua de re diximus ad Matth. xxiv. 15.
 Tunc enim multi Christianismum amplexi simul cum ante factis Chri-
 stianis exempli sunt secularis malis. Hi sunt illi signati Apoc. vii. 1. Nam
 sicut olim Nabuchodonosoris tempore omnes qui legem Moysi erant se-
 cuti, & propterea per 42, id est, 7 annos signati dicuntur, Ezech. xli. 1, li-
 berati sunt à multorum exitio: ita tunc qui crucis signum gerebant in
 corde. Post id vero excisa vrbe, exciso Templo, cum tam multo clarius
 veritas varietiorum Christi apparetet, servitutis etiam personalis onus
 multorum fregisset ferociam, quod & in Babylonio exilio olim evenie-
 rat, multi plane Iudaei Christum amplexi sunt, Vespasiano & Tito id non
 impredientibus. Iustinus Iudaeos in persona Tryphonis alloquens:

— 20505 242000000 | **Esaiæ LX. 20.**

Ἡξὶ ἐν Σιών ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἀντιπάλους σου Ἰακώβ] in LXX: Ἡξὶ ἐν Σιών ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ἀντιπάλους σου Ἰακώβ. Apparet LXX pro ישיב le-
 gisse ישיב. Agitur de Cyro, Christi figura, qui venturus sit ad liberandos
 Iudaeos, nempe eos qui ex Iacobo, id est, inter Israëlitas, ab impietate se

conuerterint. Ita habet nunc textus Hebræus. LXX vero ita accipere, quasi dicatur Cyrus liberaturus Israëlitas & impietates eorum, id est pœnas impietatum, auersurus, quod ad Christum optime aptari potest.

27. καὶ αὐτὴ αὐτοῖς ἢ παρ' ἐμοῦ διαθήμην] Hoc est quod ipse præmitto. Sequitur dicto Esaiæ loco: Spiritus meus qui est in te & verba mea quæ posui in ore tuo non recedent de ore tuo & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui, dixit Dominus amodo & usque in sempiternum: ut habet Latina versio; id est, prophetiæ tibi mandata implebuntur, ut ad illum locum diximus, sed Paulus qui diuersa Prophetarum loca solet compingere, ut vidimus supra 8, aliuo eiusdem prophetæ locum arripuit xxvii. 9: vbi similia verba præcedunt: καὶ τὸ ὅτι διαθήμην αὐτοῖς: sequitur vero: ὅταν ἀφελώμεν τὴν ἀνομίαν αὐτῶν pro quo Paulus ponit:

ὅταν ἀφελώμεν τὴν ἀνομίαν αὐτῶν] sensu plane eodem. Nam singularia sæpe pro rerum de quibus agitur vniuersitate ponuntur. In Hebræo est, ut remoueamus peccatum suum, id est, ut Iudæi semet corrigant. Sed recte ad Deum transtulit Apostolus, cuius est dare pœnitentiæ tempus & causas.

28. καὶ πᾶσι τοῖς ἀσυνέτοιμοις ἰσχυροῖς δι' ὑμῶν] occasione Euangelij Iudæi mihi & aliis adiutoribus meis male volunt, hac maxime de causa, quod vos incircumcisos ad Ecclesiam admittimus. ἰσχυροῖς nempe εἰσι, quod apud Hebræos & Græcos sæpe subauditur.

καὶ πᾶσι τοῖς ἐκλογαῖς ἀγαπῶσι διὰ τοῦ πατρὸς.] id est, nihilominus iidem Iudæi mihi aliisque Apostolis cari sunt propter eorum maiores, ratione electionis, id est, quia eos olim Deus elegit, hoc est summis beneficiis affecit. Elegisse Deus dicitur quibus eximie bene fecit, & solet id non sine magna causa dici de illis patribus Iudæorum, ut Act. xiii. 17. Deut. i. 37. Neh. ix. 7. Ps. cxxxv. 4.

29. ἀποκαταστήσει ἡμεῖς τὰ χάρισμα καὶ ἡ κλήσις τῷ Θεῷ] τὰ, id est, τὰυτά, ut Hebr. iiii. 4. dona Dei quædam sunt absoluta, quædam conditionata. In conditionatis tribuitur Deo, secundum nostrum loquendi modum, pœnitentia Jerem. xviii. 7. inter absoluta hoc est, & quidem propter patres quorum hîc iam præcessit mentio, quod nunquam internecione exstingui vult Iudæos, sicut alios sæpe populos exstinxit. Leuit. xxvi. 44. Jerem. i. 29. v. 10. 18. xv. 11. xxx. 11. xli. 28. Ezech. xx. 17. Alterum est & quidem propter eosdem Patres, quod nunquam toti isti populo præcludere vult vias per quas ad resipiscendum adduci possint. id vero est quod hic vocationem appellat. Philo de constitutione principis: τὸ δ' αἶπον, αἱ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἔθνους ὡσεὶ μαχῆται διακοσμοῦναι καὶ ἀρεταῖς, αἱ καὶ πάντες φυτὰ ἀθάνατα διασπέρουσιν, αἰδουμένα καρπὸν φέρουσαι, τοῖς ἀποκόνοις σωτηρίαν, καὶ πρὸς πάντα ὠφέλιμον. καὶ αὐτοὶ τύχαι ἀμφοτέρων, ἰασιμα, ἀλλὰ μὴ παντελῶς ἀνίατα. Et libro de Diris dicit Iudæos vti tribus aduocatis primum Dei bonitate, δούλω ἢ τῇ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἔθνους οὐσιότητι, ὅτι ταῖς ἀφειδίαις σωματικῶν ψυχῶν ἀπολυσσονται καὶ μυητὴν ἐκδοικινύμενοι πρὸς τὸν ἀρχόντα διεσπῶνται τὰς ἑαυτῶν καὶ θυγατέρας ἱερατείας

οὐκ ἀπλῆς εἰσάγει ποιεῖσθαι, γίεως αὐτοῖς παρέχοντος τῷ πατρὶ τὸ ἐπὶ κλονεῖν διχαῖς.
 Similia habet Maimonides de poenitentia cap. v. 11. §. 5.

ὡσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε πρὸς Θεόν] Vos Romani & Græci, humaniores populi, non minus quam barbari, derelicto vero Deo, adhæsitis falsis diis. In Manuscripto abest, καὶ.

καὶ ὃ ἠλπίθητε τῇ ζήτησιν ἀπειθείας] Vos credidistis, vocati occasione incredulitatis ipsorum. Est μεταστροφή· ἐλπίδα pro credere, ἐλπίς pro fide. Solent ἀπειθεῖα & ἀπιστία pro eodem poni. Et sensus idem qui supra 11.

31. οὕτω καὶ οὗτοι καὶ ἠπειθήσαν] οὗτοι Iudæi. καὶ idem quod supra εἰς τῆς σήμερον ἡμέρας.

πρὸς ὑμετέρας ἐλπίς ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλπίσωσιν] ἵνα hic est δευατικόν· & positum non initio, sed in medio commate, ut 1. Cor. ix. 10. & alibi. Is erit exitus, ut ipsi aliquando, id est, ex ipsis muki, ad fidem perveniant occasione vestrae fidei & donorum fidem consequentium. vide supra 11. & 14.

32. συνέκλειστο γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς πάντας εἰς ἀπίθειαν] id est, vicibus res agitur. Olim vos conuicti inobedientiæ, nunc illi. συνέκλειστο est convincere, ut Gal. 1. 22. ubi est ὑπο, eodem sensu quo hic εἰς, nimirum quia qui criminis alicuius conuincuntur, tenentur ita constricti ut effugium, id est, excusationem non habeant.

ἵνα τοῖς πάντας ἐλπίσῃ] modo hos, modo illos bonis afficit ubi crediderint. Agitur enim hic non de communi Dei bonitate in genus humanum, sed de ea qua credentes prosequitur.

ὁ βάθος πλούτου] βάθος significat idem quod ἄβυσσος, ut 1. Corinth. 11. 20. Apoc. 11. 24. Refertur autem ad tria sequentia quæ negat posse penetrari. πλοῦτος hic intelligenda abundantia, nempe bonitatis, quod nomen additur supra 11. 4. eam ait esse impenetrabilem, nempe quomodo Deus olim gentium, deinde Iudæorum contumaciam tamdiu pertulerit.

καὶ σοφίας] Impenetrabilis & illa sapientia, quod gentes non vocauerit nisi post ostensam Mundo Iudæorum contumaciam.

καὶ γνώσεως Θεοῦ] Est & hoc impenetrabile, quomodo permotuerit & Gentium ingenia & Iudæorum, ut illos quidem miraculis nunquam auditis, Iudæos vero partim invidiâ in Gentes, partim summis calamitatibus ad se pertraheret. In Psal. cxxxix. 6. מִנְּמֵנוּ לַעֲמֵלָהּ. Mirabilis scientia tua præ quam ut eam assequar.

33. ὡς ἀνεξιχνίαστα τὰ κείμενα ἀπὸ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ] κείμενα vocat Dei decreta, more Hebræo. Respicitur locus Ps. xxxv. 7 : ubi in Græco : τὰ κείμενά σου ἄβυσσος πολλή. Habes κείμενα pari sensu Psal. cxix. 91, & alibi. Per vias autem intelligit rationes illas per quas decreta sua Deus ad exitum perducit. Hoc autem vult dicere Paulus : Ego, quem multis revelationibus Deus honestavit, dispensationis diuinæ partes aliquas attigi, sed multo plura me latent, & quæ attigi, admiror, non pervideo. Iobi v. 9. legimus : κύειν ὃ ἤν' πάντων διαπόττω ὁπταλίσματα, τὸν ποιῶντα

μεγάλα καὶ ἀνεξήγητα, ἐνδοξά τε καὶ ἄξια. Et IX. 10: ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξήγητα ἐνδοξά τε καὶ ἄξια. Origenes aduersus Celsum: οἱ γὰρ πῦες εἰρησὶ καὶ ἀκούσθαι ἀφ' αὐτοῦ καὶ ἀνεκδιηγήθῃ οὐδὲ πῶς καὶ τὰς ἀνθρώπων ψυχὰς διαφύουσι οἰκονομία. Arnobius lib. II: Neque enim promptum est cuiquam Dei videre mentem, aut quibus modis ordinauit res suas, homo, animal cecum & ipse se nesciens, ultra potest rationibus consequi. quid oporteat fieri, quando, vel quo genere ipse cunctarum rerum pater, moderator & dominus scit solus. Saluianus: Non ideo non iustum est quod diuinitas agit, quia capere vim diuinæ iustitiæ homo non valet. Sicut plus Deus est quam humana ratio, sic mihi plus debet esse quam ratio quod à Deo agi cuncta cognosco. Hebræi notant ad Num. xv: Non est curiose querendum post opera Dei: omnia enim sapienter fecit, tametsi abscondita sint ab oculis sapientum.

34. τίς γὰρ ἐγὼ νοῦν κυρίου, ἢ τίς συμβούλιον αὐτοῦ ἐγρηγόρητο] Sunt hæc verba sumpta ex LXX. Esai. xli. 13. 14. Reges terreni habent consiliarios qui intima ipsorum nouerint. At Deus ad sua consilia homines non admittit. Scimus quidem Dei consilia quædam, sed à Deo patefacta, Matth. xi. 27. Ioh. i. 18. xv. 14. 15. 11. Ioh. v. 20. 1. Cor. ii. 16. & ea ipsa exigua pars sunt consiliorum Dei. Sap. ix. 18. βουλή δὲ σου τίς ἐγὼ εἰ μὴ σὺ ἐδωκας σοφίαν, καὶ ἐγρηγόρησας τὸ ἀγνόν σου πνεῦμα ἀπὸ υἱῶν. Sirach. xi. 3: τίς ἐξεποίησεν ἀετὰ καὶ τὰ ἄρκα, αὐτὰ καὶ τίς ἐξηγήσεται τὰ μεγαλεία αὐτῶν; πῶς τοις μεγάλοις αὐτῶν τίς ἐξαειρήνησται, καὶ τίς προσθήσει ἐκδιηγέσθαι τὰ ἔλθῃ αὐτῶν; οὐκ ἔστιν ἐλεγεῖσθαι, οὐδὲ προσθεῖναι, & οὐκ ἔστιν ἐξηγήσασθαι & θαυμασία τὰ κυρίου.

35. ἢ τίς προσέδωκεν αὐτοῦ καὶ αὐτὸς προσδοκῆται αὐτοῦ] Sunt qui in hunc sensum sumunt quod est Iobi xli. 2: ὁ ὥσκι' ἀνιῶν ἡμῶν. Est autem καὶ positum pro vt. Hoc enim dicit hæc sententia. Quis prior Deum munerauit vt vicem reddere debeat? Sententia autem eodem tendit quò illud in Euangelio Matth. xx. 14: Tolle quod tuum est, & vade. Quasi dicat Apostolus: Si cui rationes diuinæ dispensationis à me hæctenus allatæ non satisfaciunt, cogitet non de reddenda gratia, sed de beneficio dando: hic agi: beneficii autem sui quemque oportet esse arbitrum. Liberalitas à libertate nomen habet.

36. ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν & πάντα] Ab ipso omnes homines ad salutem vocantur, per ipsum bona accipiunt, idque vt ipsum honorent. ἐξ causam operantem significat, vt 1. Cor. i. 30. & alibi: ὅς cooperantem: εἰς vero τέλος ᾧ, id cuius causa fit aliquid. Duo ista εἰς & ἐξ habes & 1. Cor. viii. 6. Πάντα refertur ad totam illam de qua egit dispensationem. Simile est quod de Ptolemæo Rege dicit Theocritus:

Ἀνδρῶν δ' αὖ Πτολεμαῖος ἐνὶ προσώπῳ λεγόμενος,

καὶ πόμπης, καὶ μέγας.

αὐτοῦ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν] Quæcumque Deus agit, non à nobis diiudicanda, sed cum veneratione & laude excipienda sunt. Similia epiphonemata habuimus bis supra i. 25. ix. 5. Sic Deut. xxxii. 3: ὅτι μεγαλοσύνῳ τῷ Θεῷ ἡμεῖς.

CAP. XII.

UM docuisset Paulus neminem nunc ad iustitiam eam quæ ad vitam æternam ducit, pertingere nisi per fidem Evangelio habitam, Deumque cur ita constitueret gravissimas habuisse causas, & ea quæ objici solent soluisse, ad monita veniens, re ipsa ostendit quod supra dixerat obiter; per Evangelium legem perfici, idque per singulas cundo legis Mosaicæ partes, ritalem primum, inde eam quæ regit iudicia *α λ λ*. 15. Postremo eam quæ mores *χ ι λ*. 13. Ac primum incipit à rituali siue Levitico, cuius præcipuum sacrificia, & inter sacrificia *π λ η*, id est, *ὁλοκαυτωμα*.

ὡς καὶ οὐκ ὑμῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ] id est, cum quæ dixi ita se habeant, monita vobis dabo doctrinam istam consequentia. Mos is est Pauli, quem secuti alij veteres, post τὸ δογματικόν, subiungere solent τὸ διδακτικόν.

ὡς καὶ οὐκ ὑμῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ] Per illas proprietates Dei descriptas Exod. i. v. 6. Solent Hebræi, cum magnitudinem misericordiæ indicant, usurpare plurale *עֲשֵׂה לָנוּ* *οἰκτιρμοὺς*, ut Neh. i. 11. & in Psalmis sæpe.

ὡς καὶ οὐκ ὑμῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ] *ὡς καὶ οὐκ ὑμῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ*, aliter *ὡς καὶ οὐκ ὑμῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ* quam vocem habes de holocausto Levit. i. 2. & sequentibus. Et *θύσια* nomen generale per excellentiam dicitur de holocausto, ideoque *π λ η* verbitur *θύσια* Exod. x. 25. *xxix*. 42. Num. *xxiii*. 3. *xxviii*. 13. Ios. *xxii*. 27. Iob. i. 5. Ezech. *xlii*. 11. Ostendit vno exemplo ritualia perfici per res solidiores quæ umbris istis ex aduerso respondeant. Iudæi offerunt corpus mortuum, vos corpus viuum, id est, vna cum corpore actiones eius: nam agere est vivere. Idem hîc dicit, cum allusione ad sacrificia (cui similes allusiones habes Philip. *ii*. 17. *iv*. 18.) quod simpliciter *i. Cor.* *vi*. 20.

ἀγία] in lege sanctum dicitur quidquid Deo oblatum est, ut Levit. *xi*. 4. Matth. *xxiii*. 19. quantò magis hominum corpora ab omnibus vitiis iustificata, id est, repurgata.

ὡς καὶ οὐκ ὑμῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ] Holocaustum dicitur *ὁσμή θυσία* *τῆς κωλείας* Levit. i. 9. 13. 17. Et alibi sæpe. Id multò magis Christianorum corporibus & actionibus competit, ut videre est *ii. Cor.* *ii*. 15. Philipp. *iv*. 18.

τὴν λογικὴν λατρίαν ὑμῶν] *λατρία* *עבדה* Levitica erat *τῆς ἀλόγων*, id est, per pecudes. nam omnia muta animantia *ἄλογα* vocantur Sap. *xi*. 15. in Glossis *animalia* *ζῷα ἄλογα*. Hinc *λογισμὸς* in canonibus. Nos vero offerimus corpus, in quo est animus rationis excellentissimæ compos, & actiones ratione directas. Sic *λογικὸν γάλα* dixit Petrus *i. ii*. 2. Holocausti victima tota consumebatur in honorem Dei: sic & vitiosos affectus in nobis consumi oportet: quod ibi ignis, id hic fides in cœlum ascendens.

τῇ ἀνταγωγῇ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑμῶν] Nunc explicat quid significant lotiones sacerdotum.

2. *μὴ συζηματίζετε τὴν αἰὼν τούτην*] id est, ne vitam ducite similem hominibus amantibus sæculum hoc cū vos in baptismo renuntiastis. Sic *συζηματίζεσθαι ὁμοθυμίαις* dixit Petrus 1. i. 14. Vtitur eo verbo & Plutarchus, pro quo Columella dixit configurari. Huic oppositum est *μεταμορφοῦσθαι* transfigurari. Seneca epistola VI: *Intellige, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari.* Sic amygdalas ex dulcibus in amaras transfigurari dixit Plinius XV II. 24. qui & VII. 55 Pythagoricam *μεταμορφώσεων* transfigurationem appellat. Et Suetonius Neronem narrat conatum transfigurare Sporum in muliebrem naturam. Transfiguratio, de qua hīc agit Paulus, fit, ut ipse addit per innovationem animi: nam *καὶ* pro animo hīc dixit *καρὶ δοξαῖς*. quippe & *καρὶ* vertitur Esai. XL. 13. hoc significant in holocausto caput & iecur quæ prima imponuntur altari Levit. I. 7.

εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὸ πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν] Estis Levitæ mystici. Levitarum legalium est, examinare victimas ex lege Levit. XXII. Deut. XV. 21. XVII. 1. quod & alibi supra II. 18. Id *μυρομετρῶν* vocat in epistola Clemens: vestrum, quæ actiones Deo placeant. *πλεον* responderet Hebræo *עושה* quod Levit. I. vertitur *ἀμωμον*, & Exodi XXI. 5 *πλεον*. Quod autem hīc dixit *ἀγαθόν*, responderet Hebræo *טוב* Levit. XXII. 21. vbi *עשוי* vertere LXX, *אֵלֶּיךָ* Levit. I. 3. & 4. Jerem. VI. 20. Malach. II. 13. *עושה* etiam de victimis dicitur & pingues significat Levit. XXV. 11. 10: vbi *עשוי* verterunt LXX quod hīc *ἀγαθόν* Paulus. Ita omnes victimarum laudes ad res meliores transfudit. *θέλημα* dixit *μετανομήσας* pro iis quæ Deus amat, ut 1. Thess. I. v. 3. quod in genere dixerat nunc ad rerum species deducit.

3. *λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος δοθείσης μοι*] id est, pro auctoritate Apostolica. sed sicut omnia quæ alij habent, ita & quæ ipse habebat ad Dei bonitatem refert, ut modestiam doceat, quæ Christianos tantò magis decet, quantò maiora sunt quæ accipere. est ergo hīc *μετανομία* causæ pro effectu.

πάντες τῶν ὄντων ἐν ὑμῖν] id est, omnibus qui in Ecclesia estis, siue Iudæi, siue Christiani.

μὴ ἐκφραγεῖν παρ' ὃ δὴ φερεῖν] idem est ferme quod *ὕψι φερεῖν* XI. 20. Est autem infinitivus pro imperativo, more Græco, ut infra 15. Nolite plus animorum fumere, quam oportet. Non debent Levitæ sibi arrogare quæ sunt sacerdotum, nec sacerdotes quæ sunt summorum sacerdotum. Contra hoc præceptum peccavit Diotrophes 1 II. Ioh. 9. & ferme omnes schismatum auctores.

ἀλλὰ φερεῖν εἰς τὸ σφραγεῖν] *Σφραγεῖν* hīc modestiam significat. Sic & Græcis opponuntur *ἀλαζονεῖν* & *σφραγεῖν*, ut apud Soraden:

Ἄν ἀλαζονῆς, τὸ ἐ' αἰτίας ἐστὶ φρονίμα.

Ἄν ὃ σφραγεῖς, τὸ τοῦ Θεοῦ δῶρον ὑπάρχει.

Similis *παρονομασία*, apud Charondam: *καταπορεύσθαι δὲ ἕκαστος τὸ πλεονὲς σφραγεῖν μᾶλλον ἢ φερεῖν.*

ἐκείτω ὡς ὁ Θεὸς ἐμείλει μῆτρον πιστῶς] est hīc transpositio pro *ὡς ἐκείτω*, ..qualia

qualia multa apud Paulum. Quisque se gerat pro donis quæ à Deo accepit, nempe pro modo eius quam habet fidei. Nam quod de internis donis ait Cyprianus: *Quantum illius fidei capax afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus*: idem primis illis temporibus etiam de donis extra conspicuis verum erat. vide Matth. xv. 11. 20. Itaque μέτρον πίστεως, quod mox dicit ἀποδοτέον πίστει, est ipsa mensura gratiæ data pro modo fidei. vide infra 6. Eph. i. v. 7. 1. Cor. xii. 7. Ἀναλογίαν proportionem primus vertit Cicero, quem secuti sunt Latini alij. Hieronymus aduersus Iovinianum i. 1: *Tantum gratia Christi infunditur, quantum valemus haurire*. Etiam hîc alluditur ad Leuitarum ministeria: alia enim imponebantur iuuenibus, alia prouectis, alia senibus, vt diximus ad Luc. i. 11. 23. Adde Num. i. v. 1. Paralip. xv. 15. erant illa vetera, nostrorum αἰήματα Hebr. x. 19. 24. In prima illa Ecclesia pro fide erant dona, pro donis ministeria. Fiebat enim electio, sine gratia, sine ambitu, sine fraudibus, Spiritu sancto dirigente. Tertullianus Apologetico: *Presidentibus probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti. neque enim pretio vlla res Dei constat*. Clemens in Epistola: μετανομιῆς χεῖρμα dixit pro ipsa functione: καὶ οὕτως ἐν τῷ χεῖρματι αὐτοῦ.

4. 5. καὶ οὕτως ὅτι ἐν τῷ σώματι μέλη πολλὰ ἔχουσιν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὸ αὐτὸ ἔχουσιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἐν σώματι ἑσμέν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καὶ οὕτως ἀλλήλων μέλη.] Frequens est apud omnes scriptores comparatio corporis humani cum corpore sociali, quale est corpus reipublicæ, ad quod similitudinem à corpore humano deduxit Menenius Agrippa ea oratione quam habet Liuius libro i. Tale est Ecclesiæ Christianæ corpus, cui similitudines ab humano sumptas corpore aptat Apostolus, non hîc tantum, sed & 1. Cor. xii. 12. & sequentibus. Eph. i. v. 25. v. 30. Clemens in Epistola ad Corinthios: λαβόμεν τὸ σῶμα ἡμῶν· ἡ κεφαλὴ ὅλη καὶ πόδι οὐδὲν ἔστιν, οὕτως οὐδὲ αἱ πόδες ὅλη καὶ τῆς κεφαλῆς. ὅτι ἡ ἐλάχιστη μέλη τοῦ σώματος ἡμῶν ἀνακαίη & ἀρχεῖται εἰς τὸ ὅλον τοῦ σώματος· ἀλλὰ πάντα συμπνέει καὶ ὑποταγῇ μετὰ χεῖρματι εἰς τὸ σῶμα ὅλον. Περίεν dixit Paulus per μετανομίαν functionem, quod ministerium dixit Menenius indicata iam oratione. Sumus vnum corpus in Christo, id est, per Christum qui corporis istius compactor fuit. Tertullianus Apologetico: *Corpus sumus de conscientia religionis & disciplina unitate, & spei federe*. καὶ οὕτως, id est, singuli, qua de voce diximus ad Marcum x. 14. 19. construitur hîc cum plurali καὶ οὕτως εἰσιν. Dixit autem ἀλλήλων μέλη & hîc & Eph. i. v. 25: Sicut Latine dicimus, Cuius meus, municeps meus, de iis qui nobiscum eiusdem sunt ciuitatis, aut municipij.

6. ἔχοντες δὲ χεῖρματα καὶ τὸν χάριν τοῦ δωδύσαντος ἡμῖν δωροῦν.] Dona varia pro ea liberalitate quam in nos Deus exercuit. id enim dixit hîc δωδύσαι χεῖρ.

ἐν τῷ πνευματικῷ.] Subaudiendum in singulis membris, μὴ ὑπερβῶναι ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν. contineant se intra limites singuli. Donum proph-

tiæ olim rarum, frequens in Ecclesia Christiana Act. XIII. 1. XV. 32. I. Cor. XII. 28. 29. XIV. 29. 37. 38. Ephes. III. 5. IV. 11. de Apostolis quorum primus gradus, nihil dixit, quod illi admonitionis non egerent.

καὶ τὴν ἀναλογία τῆς πίστεως] id est, pro prophetia, aut maiore, qualem Moses habuit, aut minore, qualem Prophetæ alij, quam Deus ipsi pro modo fidei elargiri voluit. Hac mensura contentus sit, nec egrediatur sibi reuelata.

εἴτε δακρυῖαν ἐν τῇ δακρυῖα] Supple σωφρονεῖν. Hoc est munus דמיון de quo multa Maimonides tomo III. vide Act. VI.

εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ] εἴτε ὁ διδάσκων supple sit. At Manuscriptus εἴτε διδασκαλίαν, supple ἔχει. οἱ διδάσκαλοι proximus à Prophetis gradus, Act. XIII. 1. I. Cor. XII. 28. 29. Eph. IV. 11. Erant illi qui multis Ecclesiis erant impositi ad instruendos eos qui Ecclesiis singulis præerant, qualis Titus in Creta, seniores Episcopi in Africa, alibi Metropolitæ. His respondebant in Iudaïsimo שפלאים בחכמה siue רבנים à synedrio facti. Habes doctores nominatos Canone nono Concilij Cæsaraugustani primi.

8. εἴτε ὁ ᾠδακλῶν ἐν τῇ ᾠδακλίᾳ] Hic significatur presbyter κοπιῶν ἐν λόγῳ I. Timoth. V. 17. id est, Episcopus, cui respondebat in Iudaïsμο הגורר הכהן, siue מנצח, aut ראש הקהל, aut ריש כנושתא. Vide ad Matth. IX. 18. Hebr. XIII. 7. & in Epistola Clementis.

ὁ μετὰ δούλῳ ἐν ἀπόπτῃ] Diuitem intelligit. Est quidem opulentia bonum temporale, sed cum in usus pauperum confertur, fit spirituale. μετὰ δούλῳ est alios participes suorum bonorum facere. Luc. III. 11. supra I. 11. Eph. IV. 28. I. Thess. II. 8. Habes id verbum & in interpretibus, Job. XXII. 17. Prou. XI. 26. Ἀπόπτῃ fallacitati opponi solet, quia dolosi sunt duplices, alij intus, alij extra: sed interdum pro liberalitate ponitur, vt II. Cor. VIII. 2. IX. 3. non præse ferunt minus se habere quam habeant: non sunt detrectatores opis propriæ.

ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀπουδίᾳ] πρεσβύτεροι hic & I. Thess. V. 12, qui & πρεσβύτεροι I. Tim. V. 17. sunt οἱ πρεσβύτεροι הַזְקֵנִים siue הַזְקֵנִים, de quibus Tertullianus: *Præsident probati quique seniores.* Horum erat diligenter attendere ad singulorum mores, monere titubantes, lapsos censura corrigere, præscribere poenitentiae tempus & modum, interdum & relaxare. Hac cura, ἀπουδίᾳ dicebatur.

ὁ ἐλεῶν ἐν ἰλαρότητι] ἰλουῦντας hic vocat qui ægrotis aderant, quos posterior ætas parabolanos vocauit L. quia inter cætera L. Parabolani C. Theodosiano de Episcopis. & L. Parabolani C. Iustin. titulo eodem. ἰλαρότης hoc loco promptitudinem animi significat, quomodo & ἰλαρότης dicitur II. Cor. IX. 7. itaque Prou. XVII. 22. & XIX. 12. ἰλαρόν & ἰλαρότης vertitur interpretibus LXX. at aliis ἰλαρία. Esai. LX. 10, ἰλαός.

9. ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος] supple ἔστω. sicut in sequentibus subauditur ἵνα. Sicut Leuitæ intē se fratres erant Leuit. x x i. 6. Deut. xviii. 7, sic & vos. Vocē ἀνυπόκριτος habes & Sap. v. 13. xviii. 6. & Iac. i. 17. Tribuitur dilectioni, non hic tantum, sed & 1. Cor. vi. 6. 1. Petr. i. 22. Fidei 1. Tim. i. 5. 11. Tim. i. 5.

Ἰσχυροῦντες τὸ πνεῦμα, καὶ λαλοῦντες ἑαυτοῖς ἀγάπῃ] Nempe sicut Leuitæ olim Mosi ac deinde Phineæ adhæserant, ardenti odio idololatricæ. Exod. xxix. 1. 26. x xv. 11. Deut. x x xiii. 9.

10. τῇ φιλαδιφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι] Utuntur hac vocē φιλοστοργία, Aristoteles, Xenophon, Cicero etiam ad Atticum. Hinc ad verbi formā φιλοστοργία habes 1. Macc. i. x. 21, Significat vehementem amandi affectum.

τῇ μὴ ἀλλήλους προσηρούμενοι] Idem sensus Philipp. ii. 3. Leuitæ minores cedebant maioribus, vos ultro cuius concedite. Sit hoc inter vos certamen. προσηρούμενοι, hic est sibi præponere, posteriorem ducere, ἡγήσασθαι ὑπὸ ἑτέρου dicto ad Philipenses loco.

11. τῇ ἀστυδί μὴ οὐκ ἔσθαι] Leuitæ erant succincti Ezech. x l. iv. 18. quomodo Propertius dixit succinctos popas. nam poparum Romæ ea erat functio, quæ Leuitarum Hierosolymis. Id signum sculitatis, quam in omni bono opere præstare debent Christiani.

τῷ πυρὶ καὶ μὴ ζῆντι] Sicut igne olla Leuitarum Mich. i. i. 3. 1. Samuel. ii. 13. & sequentibus Ezech. x x i v. 4.

τῷ κλέει δουλεύοντες] quod eximie de Leuitis dicitur Num. i. 30. v i i i. 15. Deut. x. 8. 1. Samuel. ii. 13. Ezech. x l v. 4. 5.

12. τῇ ἐλπίδι χερσίν] non spē decimarum similiumque obventionum, sed spē vitæ æternæ. Itā spiritaliter impletur in Christianis, quod de Leuitis dictum fuerat: Deus portio ipsorum Num. x v i i i. 20.

τῇ ὁλῇ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ] Sicut Leuitarum munus fuerat ferre tabernaculum, ita vos Ecclesiæ causa quidvis sustinere.

τῇ προσδοχῇ ἀποσταστεύοντες] Erat & hoc Leuitarum proprium. Esdræ i. xi. 5. x i. 17.

13. ταῖς χεῖρσι τῶν ἀγίων κοινωνοῦντες τῷ φιλοξενίᾳ διακονοῦντες] Quidam codices habuerē παλαιῖς: & sane Leuitarum & hoc erat celebrare memoriam virorum magnorum, de qua re ad Sirachiden diximus. Sed hoc rectius præfero. Leuitæ eum pauperibus & peregrinis de tertiis decimis epulabantur: At Paulus mysticos Leuitas hortatur, ut ipsi de suo pauperes & peregrinos excipiant. Διόκειν hic est sectari, ut supra i. x. 30. In comitate sequente, insectari ut Matth. v. 10. 11 vbi dicta vidē.

14. ἀπογγίνετε οἱς διακόνοις ἡμῶν, ἀπογγίνετε ἑ μὴ ἐκτελέσαν] Sicut in veteri lege Dei ἀπογγίνετε pronuntiabant Leuitæ Deut. x. 8. x x v i i. 12. ἀπογγίνετε vero alij. vide Matth. v. 44.

15. χεῖρσιν μὲν χερσίντων καὶ πλάσιν μὲν κλαίοντων] Allusum ad duas templi portas, quarum vna erat sponsorum, altera lugentium. utrisque conuenientia dicebant Leuitæ.

16. *ὁ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φερόμεναι*] id est, concordēs, inter vos estote. Id enim *ὁ αὐτὸ φερεῖν* 11. Cor. XI. 11. Philipp. 11. 2. Et *εἰς ἀλλήλους*, inter vos, vt infra XI. 19. 1. Thess. 11. 12. sicut *ἐν ἀλλήλοις* Marci IX. 50. Ioh. XI. 11. 35. infra XV. 5.

μητὶ τὰ ὑψηλὰ φερόμεναι] Repetit quod supra dixerat XI. 21. & supra 3.

ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς σωμαπαράδειγμα] modestissimorum exempla sectantes. Nam qui ducatur dicitur *σωμαπαράδειγμα* Exodi XIV. 6. qui ducantem sequitur *σωμαπαράδειγμα* Gal. 11. 13. 11. Petr. III. 17. Leuitæ etiam pauperrimo cuique de plebe in oblationibus seruire debebant & perfugium præbere miseris.

μη γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς] Repetitur ex supra dicto XI. 25. vbi notata vide. Nolite esse quales eruditi apud Iudæos plerique è Leuitis, qui ceteros per contemptum vocabant populum terræ.

17. *μηδὲν κακὸν ἀντὶ κακοῦν ἀποδοδόντες*] Non licet vobis quod Leuitis illis licebat, sine iudicio occidere idololatrias: vobis id Christus non permittit. Illis licebat oculum poscere pro oculo, dentem pro dente: vobis id non licet.

προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων] Manuscriptus habet, *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων*, quomodo idem monitum habes 11. Cor. VII. 2. Hoc quoque ad exemplum Leuitarum, qui in templo Dei, inspec-tante omni populo, mandata faciebant. Locutio ipsa desumpta est ex Prou. III. 4. *προνοοὺ καλὰ* vbi in Hebræo *לכש*, quod diligenter procurare significat.

εἰ δυνατόν ὃ ἐξ ὑμῶν μὲν πάντων ἀνθρώπων ἐπιδιδόντες] etiam cum idololatriis, secundum Christi spiritum Luc. IX. 56. Hoc vult dicere, omnium amici este si fieri potest: si non potest vtrinque, certe ex vestra parte amici esse. *ἐπιδιδόντες* respondet vocibus Hebræicis *שלם*, *שלם*, & *שקט*, quæ significant tranquille & amice cum aliquo viuere.

19. *μη ἑαυτοὺς ἐκδικουμένους ἀγαπήσει*] id est, vlciscentes, vt sequentia ostendunt: quomodo & Syrus accepit & Græci interpretes, nec aliud voluit Latinus cum dixit defendentes: Nam Christiani eam vocem in vlciscendi sensu sumebant, vt diximus in annotatis ad Lib. 1. cap. III. §. 3 de Iure Belli ac Pacis.

ἀλλὰ δὲτε τόπον ὀργῇ] id est, ne occupate pœnam quam eis infliget Deus per se aut per ministrum suum, de quo paulo post acturus est. Relin-quite tempus Deo. Sic diabolo locum dare dicitur, qui ei aditum ad se aperit Eph. IV. 27.

γέγραπται δὲ· Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω] *ἐμοὶ* hic valet, ad me pertinet. In Hebræo: *לעלם ושלם לי נקם* *mihi ultio & retributio in tempore*. LXX ver-rerunt: *ἐν ἡμέραις ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω*. Domini est punire seruos, non con-seruorum. Sed Deus hoc ius in lege veteri in certis casibus etiam singulis tribuit, vt in vindice sanguinis. At in Euangelio, vbi nihil dandum affectibus, pœna est aut Dei, aut legis publicæ, quæ & ipsa affectibus caret.

20. *καὶ οὐκ οὐκ πῶς ὁ ἐχθρὸς, ψάμμις αὐτὸν· καὶ οὐκ οὐκ πῶς αὐτὸν.*] Duobus notissimis exemplis omnia beneficiorum genera indicantur vt *Matt. x x v. 35.* *ψάμμις* frequens apud *L X X* pro *האכל, הברה, עט*. Habes idem *1. Cor. xiii. 3.* ac *Sap. xv i. 20.* *Sir. x v. 3.* Sic & *πῶς* ponitur pro *הקרא, חזק, נס*. Sunt autem hæc verba & sequentia desumpta ex *Prou. xxv. 21. 22.* Et ibi quidem consilia sunt: in Euangelio præcepta. *Tertullianus* contra *Scapulam*: *Ita enim disciplina iubemur diligere inimicos quoque & orare pro eis qui nos persequuntur, ut hæc sit perfecta & propria bonitas nostra, non communis. Amicos enim diligere omnium est: inimicos autem, solorum Christianorum.*

21. *καὶ γὰρ πῶς αὐτὸν ἀνδραγαθὸς πρὸς σαρδόνος ἐπὶ τῷ κεφαλῇ αὐτοῦ*] Apparet ex *Prouerbiorum* loco de poena diuina agi, quæ per ignis similitudinem passim exprimi solet. Sensus est: si alter illa tanta tua patientia ac beneficentia ad meliorem mentem reuocari non potest, grauis ei impendet poena. Dicimur facere, cui rei occasionem præbemus vt *Luc. x v i. 9.* *Tertullianus* libro de *Patientia*: *Plus improbum illum cadis, sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia sustines.*

μη νικᾷ ὑπὸ τοῦ κακοῦ] vincitur à malo, id est, ab actione mala, qui malos imitatur. *Solon* *Syracusarum* princeps apud *Herodotum* *v i i* *Spartæ* Legato respondit cordate: *ἔστιν Σπαρτῆϊτα ὑνείδεια χαπόνη ἀνδραγαθὸν φιλεῖ ἐπαυάγειν τὸν θυμὸν. οὐ μὲν τοι ὑποδιζήμερος ὑβρίσματα ἐσὶ τὰς λέγας, οὐ με πείσας ἀχρήμονα ἐσὶ τῇ ἀμοιβῇ θύεσθαι.*

ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν] vincitur malum ferendo: contra quam in *Græcorum* *Romanorumque* publicis certaminibus. *Seneca* de beneficiis *v i i. 30*: *ut corporum, ita animorum molliter vitia tractanda sunt; sæpe quod explicauit mora, pertinacia trahentis abruptum est.* Et capite sequenti: *Vincit malos pertinax bonitas, nec quisquam tam duri infestique aduersus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet.* Est totum hoc caput *Isocratium*. adeo densa habet *ισόκωλα* & *ἀντίθετα*.

CAP. XIII.

ΑΣΑ ψυχὴ ὁκνοῦσας ὑπερχούσας ὑποτασσάτω] Absoluto vsu legis ritualis & ad mores pertinentis, venit ad illam partem quæ ad imperium publicum societatemque civilem pertinet ostenditque in hac parte *Mosis* leges non aboleri à *Christianis*, vt qui, in *Iudæa* si viuerent, illis legibus parendum haberent, sed æquari cum aliarum gentium legibus *Deo* non repugnantibus. Nec ob stare quod *Mosis* lex à *Deo* esset lata, cum & quæ extra *Iudæam* sunt imperia eorumque auctoritas à *Deo* haberet originem. Simul præcidit difficultatem multorum in *Iudæa*, qui ideo quod dictum sit *Deut. x v i i. 15* regem legendum à fratribus, id est, popularibus, inferre

bant externis nullam deberi obedientiam, tacite innuens illam legem valuisse, cum sui iuris esset populus Hebraicus: postquam vero Dei iudicio sub Romanorum imperium deuenerat, illis quoque non minus quam regi Iudæo, aut Iudæorum Synedrio parendum, sicut Nabuchodonosori pareri precepit Ieremias, sicut Prophetæ Chaldaeis & Persis paruerunt. Erat autem hæc admonitio eò magis necessaria, quod supra à lege Moïsis liberos dixerat Christianos, unde incautus aliquis inferre potuerat, neque legem Moïsis politicam Hebræis, neque alias leges ciuiles Christianis ullam injicere parendi necessitatem: quod contra se habere ostendit ex imperiorum origine & usu. πᾶσα ψυχή· etiam prophetæ & Episcopi. Nam & Prophetæ & summi sacerdotes veteris federis sub Regum ac Synedrij potestate fuerant. Εξουσία respondet Hebræo מַלְכוּת & Chaldaeo מַלְכוּת per quæ significatur imperium. Additur autem ἐκκλησία, vt intelligantur principes regesque & quocunque alio nomine sunt tutores status publici, vt Seneca loquitur de Clementia libro 1 v: quorum constituta potestate simul constituta potestas est eorum qui sub illis regunt populos, nimirum pro mandata ipsis parte, vt hoc explicat Petrus I. II. 13. 14: vbi similiter est βασιλεία καὶ ἐκκλησία. ὅτι καὶ τὰς ἐκκλησίας, id est, pareat in omnibus quæ contra Deum non sunt. Est enim Niphal pro Hitpahel: quod in verbo ἡγεμονία & inde compositis frequentissimum esse, alibi ostendimus. Si Dei præcepta seruantibus ob hoc ipsum malum inferatur, non resistent, sed patienter id sustineant.

οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ. αἱ δὲ οὐσίαι ἐξουσίαι ἀπὸ Θεοῦ κατὰ μέτρας εἰσι] Imperia omnia post vocationem Gentium, Deus regit ac mutat non communi tantum illa prouidentia per quam multa relinquit naturali ordini, sed sapientia attemperata subditorum vtilitatibus, aut, si ita meruerint, poenis. Fecit hoc & olim Deus aliquoties Prou. x l v i i l. 2. Ps. lxxvi. 7. Dan. ii. 21. 37. At Christus hoc vniuersaliter à Christianis credi & pro certo haberi voluit. Ioh. x ix. ii. Quem sequens hoc loco Paulus, nullum ait imperium nunc contingere nisi Deo auctoritatem ei suam dante, sicut rex dat præsidibus: quod vt rectius intelligatur, ait omnia imperia, quæ sunt, id est, quamdiu manent ac durant, à Deo constitui, id est, auctoritatem suam accipere, non minus quam si reges illi per Prophetas vincti essent, vt quidam Syriæ reges. In Clementis constitutionibus habemus: τὸν βασιλικὰ πολεμικῇ, εἰδὼς ὅτι τὸ κλέψαι ἔστιν ἡ χυεῖν. Irenæus v. 24: Cuius enim iussu homines nascuntur, huius iussu & reges constituuntur, apri illis qui illis temporibus ab ipsis regnantur. Tertullianus in Apologetico: Nos iudicium Dei suspicimus in Imperatoribus qui gentibus illos præfecit. Idem ad Scapulam: Christianus nullius hostis est, nedum Imperatoris, quem sciens à Deo suo constitui, necesse est vt & ipsam diligat, & reueretur & honoret, & saluum velit.

2. ὡς δὲ ἀντικατάμετρος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τὸ Θεοῦ ἀπὸ τῆς ἀντιμέθεως] ἀντικατάμετρος

hoc est, per vim se opponere, sicut Deus impiis se opponit Prou. III. 34. Iac. I v. 6. I. Petr. v. 5. Syrus hic posuit *qui contra insurgit*: non male. Respicit enim Apostolus factum Iudæ Gaulonitæ & sectatorum eius, quorum exempla breui contra expressum Christi interdictum secuturi erant Iudæorum multi non minus infelicitate, quam in Romano imperio Galba, Otho, Vitellius. Et nota Dei edictum hic dici, ne quis regibus vim opponat. Est enim hic *ἀγῶν* quod Esdræ v. 1. 10. Heb. x. 23 *ἀγῶν* & *ἀγῶν* Psal. cxix. 9. quomodo & Romani Imperatores constitutiones suas Græce appellabant. ἀντιστάσιμον. rursus passiuum sono, sensu reciproco.

οἱ δὲ ἂν διαμαρτυροῦντο καὶ ἐν τῷ λαῷ. Non minus quam apud Iudæos qui Synedrio se opponebant Deut. xv. 12. aut regi I. Reg. II. 43, aut regi Deut. xx. 18. qui id facit, dicitur *וְיָרֵם אֶת־מַלְכּוֹ* quod idem valet quantum ἀντιστάσιμον. καὶ ἐν τῷ λαῷ potnam ferent. Sic Matth. xxiii. 14. Solent enim verba de rebus bonis ad malas transferri vt II. Cor. xi. 24.

3. οἱ γὰρ ἀρχόντες οὕτως εἰσι. φόβος ἡμῶν ἀγαθὸν ἔργον, ἀλλὰ οὐ κακόν. Post argumentum ab origine, alterum addit ab usu, cuius causa constituta sunt imperia, nempe vt improbitate repressa tutius viuant boni. Hoc autem plenissime præstant boni reges, mali quoque aliquatenus, vel sui causa. Et quanquam interdum aliquid vitij interuenit, nunquam tamen non satius est esse principes, quam non esse. Nam vt recte Tacitus: *vitia erunt dondo homines, sed neque hac continua & meliorum interuentu pensantur.* Et quomodo sterilitatem aut imbres & cætera naturæ mala, ita luxur vel auaritia dominantium toleranda. Vide quæ de hac re fufe disseruimus libro primo de Iure Belli ac Pacis III. 4. & in annotatis ad eum locum. Vnde & ea quæ apud Paulum sequuntur, explica. Agrippa in oratione ad Iudæos, quæ est apud Iosephum belli Iudaici II. 28 ait nullos à Romanis magistratibus missos vt bonis noceant. Cicero II. de Legibus: *Leges improbos supplicio afficiunt, & defendunt ac tuentur bonos.* In Manuscripto legitur: οὕτως εἰσι φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Recte, dum noris *μνημονεύειν* esse effecti pro causa: nam opus ponitur pro operante.

Θέλεις γὰρ μὴ φοβέσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποιεῖ. ostendit idem se significare cum dicit ἐξουσίαν, & cum dicit ἀρχόντας.

καὶ ἐξ ἑπαινον εἰς αὐτῆς. Dicent *Bonus vir. Caius. Scius, tantum quod Christianas*, vt est apud Tertullianum. Cum hæc scriberet Paulus, non sauebatur Romæ in Christianos. Etiam Iudæi Romam redierant. Philo hunc sensum sic exprimit: *πρωτοῦ δὲ ἐπὶ ἀδικίας, ὡς ἐπὶ ἀδικίας πῶς, βελτιοῦσθαι*, Libro de Iudice.

4. Οὐδὲ γὰρ ἀγνοεῖς ὅτι σοι εἰς τὸ ἀγαθὸν. Idem vult quod Seneca epistola LXXIII: *Errare mihi videntur qui putant philosophia fideliter deditos contumaces esse ac refractarios & contemptores magistratum ac regum, eorumque per quos publica administrantur.* E contrario enim nulli aduersus illos gratiores

sunt: nec immerito: nullis enim plus praestant quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi quibus ad propositum bene-vivendi aditum confert securitas publica, necesse est ut auctorem huius boni, ut parentem colant. Ac sicut hac in re magistratus multum sapientibus profunt, ita & sapientes, praecipue Christiani, plurimum magistratibus. Nam multos corrigendo, & meliores reddendo etiam quam leges humanae praecipunt, detrahunt illis magnam ferveritatis materiam, efficiuntque ut placidius imperent. Tractat hoc pulchre Apologetico II Iustinus & Chrysostomus aliquoties.

εὐὶ ὃ κακὸν ποιῆς] contra leges societatis civilis.

φοβὸς] si non aliud, formido poenae te absterreat. Loquitur enim homini cuius.

οὐ γὰρ εὐκὴ τίω μέλαινα φοβεῖ] οὐ γὰρ εὐκὴ est λύπης, pro, graui de causa gladium gerit. In Thalmudicis frequens illud est de Rege Hebraeo: *Rex qui portat gladium*. Id recte aptat ad reges omnes: par enim nunc omnium ius. Et Romani Imperatores pugionem gerebant, quod ius vitae necisque civium interpretatur Tacitus historiarum III. Licet illis interficere, quod aliis non licet. Irenaeus v. 24: *Et propter hoc & ipsi magistratus indumentum iustitiae leges habentes, quaecumque iuste & legitime fecerint, de his non interrogabuntur, neque poenas dabunt.*

Θεὸς γὰρ ἀφ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐκδικεῖς εἰς ὀργλὴν τὰς πρὸς τὸν κακὸν πράσσοντι] εἰς ὀργλὴν dictum est μετανοητικῶς, pro in poenam. Philo dicto libro de Iudice, de nocente: *ἀφ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐκδικεῖς (πόθεν) ἀλλ' ὀργῆς ἀξία.*

5. διὰ τὴν ἀνάγκην ἐπιτάσσεται] Sophocles:

μὲν γὰρ τὰς κρίσεις· ὡς δ' ἐπιτάσσεται. τί μὴ;

οὐ μόνον ἀπὸ τὴν ὀργλὴν] Non solo poenae metu quam leges minantur.

ἀλλὰ & ἀπὸ τὴν συνείδησιν] quia Christus id praecipit Matth. XXII. 21.

6. ὅτι τὰ τε γὰρ καὶ φόβος καὶ πείνη] non tantum metu commissi, sed etiam quia Christus ita voluit, Matthaei dicto iam loco. Iustinus martyr Apologetico II: *φόβος γὰρ & εἰσφορὰς τοῖς ὑπὸ ἡμῶν τεταγμένοις πάντας καὶ πᾶσι πᾶσι, μὴ φέρειν, ὡς ἐδιδάχθημεν παρ' αὐτοῦ.* Tatianus: *ποσά τῃ φόβος καὶ ὁ βασιλεὺς, εἰ τοῖς παρ' αὐτοῦ.* Tertullianus Apologetico. *Cetera vestigalia gratias Christianis agents ex fide pendentibus qui alieno fraudando abstinemus.*

λειτουργοὶ γὰρ Θεὸς εἰσι] quod bis dixerat ἀφ' αὐτοῦ, nunc dixit λειτουργοὶ. Ita ἡρώδης Hebraeorum modo λειτουργὸς vertitur, modo ἀφ' αὐτοῦ.

εἰς αὐτὸ τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφ' αὐτοῦ] ὡς γὰρ, id est, assidui in hoc ipsum, nempe ut Dei iure malos puniat ad innocentium tutelam. Qui homini seruiunt, mercede opus habent: illi Deo seruiunt in re magna utilique, etiam Ecclesiae.

7. ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τοῖς ὀφειλάς] Non regibus tantum, sed & praefidis, procuratoribus, publicanis, ministris regum. τοῖς ὀφειλάς, id est, τὰ ὀφειλόμενα ut Matth. XV III. 32. In Glossario, ὀφειλὰ *debitum*.

τὰς τὸν φόβον, τὸν φόβον, τὰς τὸ τέλος τὸ τέλος] τὰς, id est, ὡς, supple ὀφείλονται

EX

ex priore. Sicut Poëtæ, ita & Apostoli sæpe articulos commutant. Itaque sicut hic articulus præpositiuus, vice articuli subiunctiuui, ita subiunctiuus vice præpositiuui infra X I L. 2. 5. φόβος & πῶς sic differunt, quomodo Latini tributa & vectigalia. Vectigalia pro mercibus dantur. Tributa pro solo aut capite. Quidam φόβος vocant εἰσφορὰς, vt & Iustinus verbis modo adductis. Sed satis diximus de his vocibus ad I. Macc. X. 32. φόβος & εἰσφορὰς distinguit & Iosephus belli Iudaici II. I. φόβος respondet Hebræo שׁוֹמֵר.

τῶν φόβων, τὸν φόβον, τῶν πλὴν πυνὼν, πλὴν πυνὼν] φόβου nomine intelligit sollicitam cautionem ne quid admittamus quod eos possit offendere: τιμῆς nomine omnia reuerentiæ signa.

8. μηδὲν μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους] occasione vocis ὀφείλας, transit à Legis Politicæ parte ad eam quæ mores instruit, ostenditque ea præcepta, sicut ante Moysen fuerant, sic & nunc manere, sed cum supplementis quæ se digna Christus adiecit. Est autem argute dictum: cætera debita solvuntur nec manent: dilectionis debitum semper & soluitur & manet.

ὁ γὰρ ἀγαπᾶν τὸν ἑαυτὸν] id est, hominem quemuis, eiusdem Dei imagine ornatum, iisdem ortum primis parentibus.

τόμον πεπληρωκε] is adiecit quod Legi Moysi deest. מל Nam qui Moysi tantum præcepta exsequitur, ei adhuc aliquid deest. Matth. XIX. 20.

9. τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονδέσεις] Recitat præcepta eo ordine quo L X X in suo Hebræo textu ea legerunt in Exodo, vt ostendimus in fusiore nostra ad Decalogum expositione.

οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, σὺ ἐπιθυμήσεις] σὺ ἐπιθυμήσεις hic valet, non ages vt aliena prætextu quodam fauorabili ad te attrahas. Nihil facies in fraudem legis. Vide supra V I I. & ibi dicta.

καὶ εἰς ἐπὶ ἐπὶ ἐπὶ ἐπὶ] nempe eiusdem naturæ, id exigens quod alter debemus alteri, puta honorare parentes: & alia quæ sunt in lege, sed extra Decalogum.

ἐν τούτῳ τῶ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται] summam comprehenditur. כלל. Sic Aquila in principio Geneseos בראשית vertit κεφαλῶν, id est, simul; vt exponit ad Genesim Philoponus. Sic dicunt Hebræi: כלל הנהגה כלל באהבה. Lex tota in hoc ἀνακεφαλαιοῦται: Dilige Deum toto corde & tota anima atque substantia. Et hoc præceptum Dei amandi, & alterum amandi proximi, dicuntur Hebræis, vt alij notarunt, כלל הנהגה כלל באהבה, id est, summæ magnæ. Græci auctores ἀνακεφαλαιοῦσιν vocant quod Latini causæ coniectionem. Augustinus: in quibus causæ summam repetitur, quam vocant ἀνακεφαλαιοῦσιν. Ἐν τούτῳ τῶ λόγῳ, id est, in hoc præcepto. nam sic Hebræi דבר eximie vsurpant.

ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν] In hoc præcepto non legis, sed Christi, Matth. XIX. 19. Iubet quidem & Lex diligi proximum. Leuit. XIX. 18. sed proximi nomine Lex intelligebat eum qui eidem legi subiectus esset.

R r

ut ostendimus ad Matth. v. 43. Neque verò ea formula comprehendebat eos, à quibus læsus grauitèr esset aliquis, quod facit Euangelica Matth. v. 44. Proximus ante legem homo quiuis Gen. x. 1. 3. Sic & in Euangelio, quod non omni populo, sed omnibus datum est Luc. x. 33. Comprehenduntur igitur illa legis præcepta in isto Christi præcepto, ut pars in toto, multas etiam alias partes habente.

10. ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐ κατεργάζεται] puto veriore esse lectionem quorundam codicum quam sequuntur veteres interpretes Græci, τὸς πλησίον. dilectio, id est, is qui alterum diligit, alteri nihil facit mali. Si nihil mali, ergo nec matrimonium eius, nec vitam violabit, nec res furripiet.

πλεονεξία οὐκ νόμος ἡ ἀγάπη] Plus enim continet quam lex. Est euerriculum omnis iniuriæ.

11. καὶ τὸτο] Hoc καὶ τὸτο valet præsertim, & refertur ad id quod longe præcesserat, dilectionis nos semper esse debitores.

εἰδότες τὸν καιρὸν] considerantes quale iam sit tempus.

ὅτι ὡς ἡμεῖς ἡδὴ εἴς ὑπνοῦ ἐγερθῆναι] Similitudinem sumit à re bellica, ut sæpe ut 11. Cor. x. 4. 1. Tim. i. 18. 11. Tim. ii. 3. Eph. vi. 17. 1. Thess. v. 8. Cicero pro L. Muræna de duce: *illum buccinarum cantus excussit.* Horatius: *Nec excitatur classico miles truci.*

νῦν ἐγγύστερον ἡμῶν ἡ σαρματία] Loquitur tanquam de obsessis qui magno animo per medios hostes debent euadere.

ἢ ὅτι ἐπιστάμεθα] id est, quam cum credere cœpimus. Verba enim talia interdum initium, interdum progressum, interdum exitum significant. Sic Exod. i v. 20, in Hebræo & Latino: *ex quo locutus es ad seruum tuum.* in Græco ἀφ' οὗ ἤρξα λαλεῖν πρὸς θεράποντί σου. Sic Neh. viii. 3. תחלה dicitur pro initio lucis, ut explicat Kimhi in ea voce.

12. ἡ νῦν ἐπεσκόφησεν] magna rerum bonarum ignorantia. Περὶ κατὰ τὸν cursum suum peregit: καὶ ut hic Syrus. *Transiit*, Cyprianus.

ἢ ὅς ἡμεῖς ἤλθομεν] peruenit ad nos dies: affulsit lux Euangelica. sic Lam. i v, quod prius dictum fuerat καὶ ἤλθε, exponitur per καὶ ἤλθε. Paraphrasis 1. Thess. v. 4. 5. 6.

Αὐτομάτως οὐκ τὰ ἔργα τῶν σπύριτος] quæ qualia sint explicat dommate frequenti:

καὶ ἐνδοξαμίδια τῶν θέντα & φατός] id est, parma: arma fulgentia decet milites, ut ille apud Plautum: *Curate ut splendor meo sit clypeo clarior, Quam solis radij esse olim, cum factum est solent.* Quæ vero sint Christianæ militiæ armæ explicat Eph. vi. 17. & sequentibus.

13. ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἀρχιμόνω ἀειπαυῶμε] qui de die procedunt, eunt composito gradu. Ovidius: *Nox & amor vltimumque nihil moderabile suadent.*

Tacitus historiarum i v: *omnem pudorem nox ademerat.* Ita nos de peccatis tante compotes omnia agere quàm honestissimè.

μη κάμοις] κάμοι sunt nocturnæ amationes, unde καμάζω. vide Idyllium Theocriti καμάζω, & Sap. xlii. v. 23. ff. Mac. vi. 4.

καὶ μέθαις] Nam & potari solet de nocte: i. Theff. v. 7.

καὶ πόσις] πόσις est congressus cum muliere, ut diximus supra i. x. 10. Dixit autem pluraliter καί ποσις ut exprimeret concubitus vagos, ex quibus quæ & quot sequuntur in lafaunde hæc edifferit suo more Chrysostomus.

καὶ ἀσέλγεια] καὶ ἀσέλγεια vox Græca satis late patens, & omnia comprehendens quæ lascivæ libidinosæque sunt, sed hæc ea intelligi putem quæ sunt contra sexum leges. Nam & Alcibiades contra Timocratem hoc sensu vitat, in Glossario ἀσέλγεια immodestia. Seneca de talibus: quibus abscondendis nulla satis atra nox est, libro i. de Natura cap. 16.

καὶ ἐρις καὶ ὄργη] καὶ ἐρις καὶ ὄργη per ἐρις hæc intelligit contumaciam, per ὄργη, id est, iram, pugnas. Sic, τὸν ἐς θάνατον ὄργον ὄργον, dicit Clemens in Epistola ad Corinthios. Vtrunque consequi solet, tum violentiam, tum scortationem. Epicharmus:

Θόσι, ἐν ᾧ θύτης πόσις ἐχέτο. Β. καὶ ἐν ᾧ γὰρ μοι.
Α. ἐν πόσις ἢ κάμος. κάμου δὲ ἐχέτο θύτης.
Εκ δὲ θύτης. ἔκ τε γὰρ ἐκ θύτης ἢ καὶ κάμου.

Idem:

Εκ ἀσέλγειας ἢ ἀσέλγειας: ἐκ δὲ θύτης ἢ μάχης.

Eubulus de vini crateribus:

Ἡμέτερος ἐστὶν ἄλλ' ὄρεος. ὁ δὲ πέμπτης βοῆς.
Εἴς τε καὶ κέρων. ἔσθλαρος δὲ ὑποπλαν.

Mnesitheus de vino:

Τοῖς μὲν μέριον πίνουσι & κεχαμμένα
Βύθυμια φέρει. αὐτὸ δὲ ὑπερβαλὺς, ὕβρις.

14. ἀλλ' ἐνδύουσα τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν] Ait Chrysostomus etiam suo tempore loquendi genus frequens fuisse: ὁ δὲ δὴ τὸν δὴ ἐνδύουσα, ad significandam intimam quandam coniunctionem. Sic Χριστὸν ἐνδύουσα Gal. III. 27. Sic & novus homo indui dicitur Eph. i. v. 24. Coloss. III. 10. & misericordia Coloss. i. II. 12. Christum induere est qualitates eius imbibe- re. Sicut dicitur & homo indui veste & vestis ab homine, sic homo induit spiritum, & spiritus hominem, Iud. vi. 34.

καὶ ὥς σαρκὸς περιποιεῖται μὴ ποιεῖν εἰς ἐπιθυμίαν] Carnis curam ne gerite: Et quia hoc generaliter dictum male poterat accipi, quasi nec valetudo curanda esset, addidit, ad cupidines explendas scilicet & indistincte, ut Epicurus dixit: οὐ γὰρ ἔστιν ἔχειν ἢ ποιεῖν τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' αἰσθάνεσθαι μὲν τὰς εἰς χυλὸν ἡδονὰς, αἰσθάνεσθαι δὲ τὰς εἰς ἀσέλγειαν καὶ τὰς εἰς ἀνδρομαχίαν καὶ τὰς εἰς μαρτυρίαν. Περιποιεῖται ποιεῖν, idem quod περιποιεῖται, supra XII. 17. i. Tim. v. 8. 435.

R. r. ij

CAP. XIV.

EX illo dilectionis, de quo agere coeperat, præcepto egregia Paulus consuetudina deducit, illis temporibus ac locis porquam necessaria. Iudæi multi ad Christum conuersi, omni modo seruare volebant, & aliis seruanda imponere præcepta Moſis, etiam ritualia, Act. xv. Hi vocatos ex gentibus, ista præcepta non seruantes auerſabantur. Contra vocati è Gentibus, conſecrati sunt propter Christum libertatis, Iudæos Iudaice viuentes à ſua communione volebant excludere xi. 18. 21. unde ſecuturum erat ſchiſma, & mirum in ipſis initiis obſtiturum Euangelij proceſſibus. Huic malo vt occurrat Paulus, mediam inſtitit viam, & Iudæos qui in Christum crediderant, monet ita ſuam ſequantur opinionem, vt à damnandis crimine impietatis qui aliter ſentiebant, abſtineant. Ex gentibus vero vocatos, ne illorum quamuis Iudaice viuentium communionem defugiant, & vt impieſos ſpernant. Multum Apoſtolos exercuere duo iſta hominum genera, quorum dum nunc his, nunc illis ſe accommodant pro tempore ac locorum ratione, utroſque verò ad mediocritatem reducant, cognitam faciunt ſuam, & prudentiam, & bonitatem. Iuſtinus in colloquio cum Tryphone temperamentum hoc Apoſtolicum ſic exprimit: Εἰσὶν ἡ ἀπειρημένοι, ὁ Τρύφων, καὶ μὴδὲ κοινωνεῖν ὁμιλίας ἢ ἐσθλῆς κοινωνίας ὁμιλῶντες. οἷς ἐγὼ οὐ συναινέω εἶμι, ἀλλ' εἰὰν αὐτοὶ ὅσα τὸ ἀδυνάτης τῆς γνώμης καὶ τὰ ὅσα δύνανται νῦν ἐκ τῆς Μώσεως, ἢ ὅσα τὸ σκληροκαρδίον τῆ λαοῦ νοοῦντος ὁρᾷται, μὴ τὸ ἐπὶ τῶν τῶν Χριστὸν ἐλπίζον ἐν ταῖς αἰωνίοις ἐ φύσῃ διανοησάμενοι καὶ διανοησάμενοι βούλωνται, καὶ ἀφελῆσαι συζῆν τοῖς χριστιανοῖς ἐ πιστῶς, ὡς περιέπον, μὴ πείθοντες αὐτοὺς μήτε δὲ ἀφελῆσαι ὁμοίως αὐτοῖς, μήτε συμβαλίσιν, μήτε ἄλλα ὅσα τοιαῦτα ἐστὶν τῶν ἐν βροτοῦσιν καὶ ἀδελφοῖς δὲν ἀποφαίνεσθαι.

τὸν ὃ ἀδυνατοῦντα τῇ πίστι] ἀδυνατοῦντα vel ἀδυνῶν τῇ πίστι, hīc vocat qui Christianismum quidem amplexus est, sed non omnia à Christo, aut Spiritu eius reuelata pernoſcit, præcipue verò mysterium illud quod ſeptimo capite aperire coepit Paulus. Tales fuiſſe in Palæſtina Nazaræos notat Epiphanius Sic Horatius: *ſunt paulò infirmior*, id est, ſcrupuloſior. Cyrillus vocem hanc bene explicat contra Iulianum vii: ἐν δὲ τῷ ὃ συνειδότε καθαροῦ, Θεοῦ τὴν δόξαν ἀνὰ πᾶντες, ὡς ἀπάντων ἡμῶν τῶν ἐν δυνάμει ἐλδοῦντες καὶ ἀξίμων χειροτονῶν τὴν χρῆσιν. εἰ ὃ ἀδυνῶν περ ἐν τοῦτοις ὑμῶν τε οὐπω, καὶ ὁρᾷται ἐξουῖαν νοῦν, οἷσιν ὃ ἐπὶ π καὶ ἱεροῦτα ἀληθῶς, οὐπω βεβαιότι ἀπὸ τὸ γήσιον εἰς πίσιν, συγκαταστήματα, ὡς περ πῶς παροφθαλμοῖς ὁρατοῦνται τὰ μακροῦς ἀναβιβάζοντες τε καὶ βραχὺ πρὸς τὴν ἐκείνου τῶν πρᾶγματι ἐμπειρία. Constantinus Imperator apud Eusebium: ἀδυνῶντες δὲ ὑποκατακλινόμενοι λόγῳ συζητήσεως,

περὶ λαμβάνει] ſociate Eccleſiæ, ſicut qui hoſpitio aliquem excipiunt dicuntur cum περιλαμβάνειν Act. xviii. 26. xxviii. 2. Eccleſia enim

domui comparatur supra XI. 25. Sumitur hæc admonitio ex iis quæ de Christo dicta Matth. XII. 26.

ἡμεῖς οὐκ ἐσμεν ὡς οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες] non sumentes vobis dijudicandas ipsorum cogitationes: nempe an legalia ut necessaria usurpent, an ut vitia. Διὰ τὴν διjudicare Matth. XVI. 3. I. Cor. VI. 5. Job. IX. 14. XV. 5. Ecclesiastæ III. 18. II. Samuel XX. 9. Levit. XXIV. 12. Exod. XVII. 16. διλογισμοὶ cogitationes Matth. XV. 19. Marci VII. 21. Luc. XI. 35. V. 22. VI. 8. IV. 46. 47. XXV. 3. & supra I. Cor. III. 26.

ἡμεῖς δὲ μὴ πεινῶν φαγεῖν ποιεῖν] supple ὅτι οἱ αἱ putat licere omnibus vesci. πεινῶν, id est, omnis generis edulia.

οὐδὲ δὲ ἀνὴρ ἀρχαῖα ἰδοῖεν] Argumentum à minori. Tolerandi sunt ij qui ab omnibus animatis abstinendum putant, quod quidam faciebant religione quadam, alij quod id melius existimarent. Religione id factum multis docet nōs Aelius Spartianus de Imperatore Iuliano loquens: *Septem autem nulla existente religione, quæ legumini busque contentus sine carne canauit.* Ideo cum asperum recte viuendi præceptorem vocat Sextus Aurelius Victor. Eorum qui id melius existimarent exemplum sit Sextius Philosophus, cuius meminit Seneca epistola C VII. eiusque exemplum se quoque aliquando secutum ait animalibus abstinuisse. Dicebat ergo is Sextius referente Origene: ἐμψυχον ζῷον μὴ ἀφροδισίῳ, καὶ οὐκ ὡς πορνικόν. Qua de re existat eruditus Porphyrij libellus. Atque ita sensisse physicks de causis Xenocratem & Polemonem notat Clemens Stromateon VII. Addit Philo in loco quem seruauit Eusebius in fine octauæ præparationis: Διὸ καὶ μέχρι νῦν οὗτος λόγος ἐκκαταστάς ἀπὸ πάντων ἀνθρώπων (ζῶων nempe) λαχανώδου χλοῆς καὶ καρπῶν δένδρων προσοψήμασιν ἡδίστη ὑπολαύσις χαυμύρι· ubi clare explicatur quod hic dicitur λαχανα ἰδοῖεν. Abstinenciam ab animatis Danieli & sodalibus eius tribuit Iosephus antiquæ historiæ XII. Effenis idem tribuit Philo libro de vita contemplatiua. vetus id fuisse apud plurimas gentes, maxime apud Ægyptiorum sacerdotes & Cretensium & Eleusine, apud quosdam etiam Perlarum magos ostendit Hieronymus II contra Iouinianum. Apud Indos etiam multi id obseruant, & vetus id esse Indis notauit Abenescdra ad Gen. XLVI. 32. Imitati sunt id in Christianis multi, alij quod id melius putarent, alij scrupulosa opinione. Clemens pædag. II: Ματθαῖος μὲν οὐδὲ ὁ Ἀπὸστολος περιμνήσκει καὶ ἀφροδισίων καὶ λαχάνων ἀνδρὶ κρεῖσσιν μεταλαμβάνειν. Augustinus lib. XX. c. 20 ad Faustum, Iacobum ait fratrem Domini seminibus & oleis usum, non carne nec vino. Canon Apostolicus distinguit inter eos qui per exercitationem abstinebant, & eos qui exsecrabantur res à Deo conditas. Sic enim habet Canon 21: εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλος τῶ κατὰ λόγον Ἰσραηλικοῦ γένους καὶ κρεῖων καὶ οἴκου, οὐδὲ ἄσκησιν, ἀλλὰ διὰ βδελυρίαν ἀπέχεται, ἐπιλαθόμενος ὅτι πάντα κατὰ λίαν, καὶ ὅτι ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον, ἀλλὰ βλασφημῶν διαβάλλει τὴν δημιουργίαν, ἢ καταιρῖσιν ἢ διορθώσιν καὶ τῇ δικαιοσύνης υποβαλλέσθω. ὡσαύτως καὶ λαϊκός. Ideo Tatianum & alios ab Ecclesiâ

ὁ ἐσθίων] nempe carnes ex animalibus.

τὸν μὴ ἐσθιοντα] abstinentem ab animatis & ob id oleribus contentum.

μὴ ἐξουθενήτω] tanquam rudem atque imperitum. De verbo ἐξουθενέω vide quæ diximus ad Marcum VIII. 31. IX. 12.

καὶ ὁ μὴ ἐσθίων] Pythagoræ sectator aliquis.

τὸν ἐσθιοντα] promiscuo victu utentem.

μὴ κενήτω] ne damnet; id est, pro deplorato habeat.

ὁ γὰρ Θεὸς αὐτὸν προσελάβετο] Deus gentes vocavit sine vlla ciborum lege.

οὐ τίς εἶ ὁ κείνων ἀλλόθιον οἰκέτω] nempe ubi Domini legem habes nullam; quis tu es aut iudæe aut Pythagorista, qui id iuris tibi vindicare audeas?

τὸ ἰδίῳ κρείω πᾶσι ἢ πᾶσι] id est, domini iudicio aut pro se aut contra se sententiam feret. Stare dicitur qui in causa victor est, ut Psal. I. 4. Cadere causa dicuntur & Latinis qui iudicium contra se referunt.

σαθήσεται ὃ] Est bene ominantis.

ἀνατὸς γὰρ ὅτιν, ὁ Θεὸς ἔσταυ αὐτὸν] ἀνατὸς hinc sumitur ut supra XI. 23. scrupulosa ista opinio Deum non impediet quominus eum sententia sua seruet, si cætera Christiane vixerit. In Manuscripto est: ἀνατὶ γὰρ, ut II. Cor. XIII. 3.

ὅς μὲν κείναι ἡμέραν παρ' ἡμέραν] Cum de cibis egisset, venit ad alterum genus ritualium, circa dies festos & non festos ex lege. κείναι æstimat ut I. Cor. II. 2. Sic κείναι πολέμους pro hostibus habeo, apud Demosthenem. ἡμέραν παρ' ἡμέραν: diem præ die, quomodo ὡδὴ sumitur à Græcis interpretibus Ps. XLV. 8. Sic & supra habuimus I. 25. Præfert Sabbata, Pascha, Pentecosten, οὐλωπιρίαι, interlunia diebus aliis. Sic solebant Hebræi dicere de nocte Paschali: *Quantum præstat hæc nox aliis noctibus?*

51. ὅς ὃ κείναι πᾶσαν ἡμέραν] id est, quemvis diem pariter sanctum habet, serviens Deo ab interlunio ad interlunium, à sabbato ad sabbatum, focundum vaticinium Esaiæ LXXI. 23.

ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῦ καὶ προνοοῦται.] Manuscriptus ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῦ καὶ προνοοῦται. Hebræi dicunt יָדָה לְנַפְשׁוֹ וּלְבָרְכָהּ, id est, fruatur quisque sua fomentia. Sic Ecclesiæ VIII. 12: ἐπιπρονοήθη καρδία υἱῶν τῶ ἀνθρώπου ἐν αἰῶνι ὃ ποιήσει τὸ ποιεῖν: in malis perpetrands sibi præcavit. Ponitur etiam προνοοῦται etiam pro προνοοῦται. Sic προνοοῦται ἀγαπᾷ in Clementis epistola. Sensus hic idem qui in isto Sophocleo: ὁ Θεὸς ὃ μὴ τίδ' ὅτι ἐν γνώμῃ φίλος. ἡμῖν δὲ οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς ὃς καὶ οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς. Κοινὸς τ' ἐστὶν ἐργάτης αἰσῶντος.

Et Eueni:

Καὶ πρὸς μὲν τοῦτοις ἀρκεῖ λόγος εἰς ὃ παλαιός.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

ἡμεῖς δὲ τοῖσι δοκοῦν ἐσθίν, ἡμῖν ὃ τῶν.

scriptis, operam alicui rei dare, ut vidimus supra VII. 3. XII. 16. Κυρίῳ, id est, in honorem Dei. Obseruat dies festos pio animo, quòd hoc in Iudæis Deo placere existimet.

καὶ ὁ μὴ φερονῶν τὴν ἡμέραν τοῦ κυρίου οὐ φερονεῖ] Et ille qui dies omnes pariter Deo dedicat, nihil aliud in hoc quàm Dei honorem respicit.

καὶ ὁ ἐσθίων] quasvis carnes scilicet.

Κυρίῳ ἐσθίει] hunc quoque vescendi actum Deo consecrat.

ἀχαριστοῦ γὰρ τοῦ Θεοῦ] Deo pro datis gratias agit, ut mos erat Iudæorum & Christianorum. De hoc more diximus Matth. XIV. 19. XV. 36. XXVI. 25.

καὶ ὁ μὴ ἐσθίων κυρίῳ οὐκ ἐσθίει] Abstinet quòd id tutius existimet, & eo ostendit se Dei reuerentem esse.

καὶ ἀχαριστοῦ τοῦ Θεοῦ] pro ipsa illa qua vititur temperantia.

7. οὐδὲς γὰρ ἡμεῖς] nostrum qui Christiani sumus.

ἐαυτοῦ ζῆ καὶ οὐδὲς ἐαυτοῦ ἀποθήσκει· ἐὰν τι γὰρ ζωὴν τοῦ κυρίου ζωὴν ἐὰν τι ἀποθήσκει τοῦ κυρίου ἀποθήσκει] id est, Christo qui nos suos fecit, & vitam, & vitæ omnia, & ipsam mortem consecrare debemus, & parati sumus. Nonne hoc tantum est ut propter hæc leuicula dissimulari debeant?

8. ἐὰν τι οὐκ ζωὴν, ἐὰν τι ἀποθήσκει, τὴν κυρίου ἐσθίει] vide Eph. I. 21. Seruorum nihil est proprium. Omnia sunt Domini. Nos serui Christi sumus, empti summo pretio, ipsius sanguine. Hoc est quod sequitur.

9. εἰς τὸ γὰρ Χριστὸς ἐ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ] debetur ei hoc dominium ex Patris decreto, qui ideo eum mori fuit ut suscitaret, suscitauit ut vitam ei cœlestem daret, coniunctam cum regia potestate in Ecclesiam, & pro Ecclesia. In Manuscripto tantum est ἀπέθανε καὶ ἔζησε. Et sic videtur legisse Latinus & Theophylactus.

10. σὺ δὲ κείνους τὸν ἀδελφόν σου.] Tu Christiane legis ritus obseruans, cur pro impio habeas alterum non minus quàm tu præcepta Christi implentem?

ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου.] Tu, Christiane, liberum te à ritibus credens, cur alterum Christianè viuentem aspernaris tanquam imperitum, quod ius illud à Christo datum nondum satis intelligat? De verbo ἐξουθενεῖν, vide supra.

πάντες γὰρ ἐκρυπτόμεθα τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ] Quid occupas illius officium? Illius est de occultis iudicare. Solus nouit quantum cognitionis quisque acceperit, quantum ab eo pro talenti sui modo exigi debeat. Tribunal Christo ut iudici attribuitur, & I. Cor. V. 10. & stare solent, quorum causa tractatur. Solent autem res diuinæ ad humanarum modum explicari.

11. γράψαι γὰρ] Esai. XLV. 23.

ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος] in Hebræo & Græco Esaiæ: κατ' ἐμαυτὸν ὁμνῶ. Hoc autem Dei iuramentum alijs locis exprimi solet per verba, Vixi ego, ut Esai.

Esaï. XLIX. 47. XVII. 16. 19. XVIII. 3. XX. 3. Soph. II. 9. Deus loquitur ad Esaïam: sed & honor qui Christo habetur, ad Patrem ut auctorem redit.

ὅτι ἐμὲ καὶ πάντων γόνου.] Sic & LXX dicto Esaïæ loco, & intelligitur καὶ ἐμὲ καὶ πάντων se flectet, quomodo sumitur Hebræum עָרַחָהּ.

ἐπουρατίων καὶ ὀπηγίων, καὶ κατὰ χρόνιον.] Hæc huc non pertinent, neque habentur in libris melioribus, neque Syrus id legit, neque Arabs, neque Origenes, neque Chrysostomus, neque Occumenius. irrepsit huc in quibusdam libris ex loco Philipp. II. 10.

καὶ πάντα γλῶσσα ὁμολογήσεται τῷ Θεῷ.] In Hebræo & Græco: ὁμολογήσεται πάντα γλῶσσα τὸν Θεόν. sed sensus recte expressus est. nam ut ad Esaïæ locum diximus, cultus omnis Dei per speciem unam, id est, per sacramentum exprimi solet, ut Esaïæ XIX. 18. Recte igitur Paulus figuram illam euoluens, pro specie genus reddidit.

12. ἄρα οὐκ ἔλαβες ἑμὲ δὲ ἐαυτὲ λόγον δῶς τῷ Θεῷ.] An responderit mensuræ cognitionis quam accepit. δῶς pro δαδῶς, quomodo Luc. XV. 1. 2. δαδῶς τὸν λόγον, & Hebr. XIII. 17 ὡς λόγον δαδῶσόντες, & I. Petri IV. 5 δαδῶσιν λόγον. Sic & Dan. VI. 2.

13. μηκέτι ἀλλήλους κενώμεν.] Periculoso enim id in rebus dubijs, quia quale de alio iudicium tuleris, tale de te feretur, Matth. VII. ubi dicta vide.

ἀλλὰ τὸ κρῖναι μέλλον.] supple faciendum. similis locutio I. Cor. VII. 37. Est autem ἀντανάλασις, κρῖναι δὲ κρῖναι sensu diuerso.

τὸ μὴ πείναι πειρασμὸν ἀδελφῶν ἢ σκάνδαλον.] id est, ne occasionem temere detis alicui, aut non accedendi ad Christianismum, aut ab eo recedendi illud πειρασμῶτος, hoc σκανδάλου voce, quæ grauior est, significatur. Vide Matth. IV. 6. I. Cor. VIII. 9. Matth. V. 49. XIII. 41. XVIII. 7. infra XIV. 20. 21. Hoc autem faciebant, & Iudæi qui gentibus insuetis imponere volebant legis iugum, & e gentibus Christiani qui Iudæos hac in re hæsitantes ab Ecclesia repellebant. Occasiones omnes alienorum lapsuum vitare non possumus, sed vitandæ sunt eæ ad quas necessitate nulla aut utilitate impellimur.

14. οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.] id est, per Christum, qui mihi hoc apertius quam aliis reuelauit. Vide supra VII.

ὅτι οὐδεὶς κενὸν ἀνέστη.] per se, id est, natura. κενὸν ἦν. vide quæ dicta Matth. XVI. & Act. V. 14. etiam serpentibus gentes quædam vescuuntur. Supponit autem nullam esse de ea re gentibus legem datam: & ab Iudæis ablatam iam ante ostenderat.

εἰ μὴ τῷ λογισμῷ ὅτι κενὸν ἦν ἀνέστη κενὸν.] quia nihil licitum ei qui illicitum aliquid credit, dum id credit. Diximus de hoc axiomate libro I de Iure Belli & Pacis XXI. 2. λογισμῷ: existimanti, ut supra II. 3. III. 28. VI. II. VIII. 18.

15. εἰ ὃ δὲ βεῖμα ὁ ἀδελφός σου λυπῆται] Id est, si libertatem tuam ita defendis ut ipsi imperitiam exprobres. τὸ βεῖμα לִבְמָה in lege & Thalmudicis.

οὐκ ἐπὶ καὶ ἀγάπῃ ὡς πατέρις] dilectio unde totus hic sermo fluit non modo vult tolerari eos qui nondum omnia peruident, sed etiam illorum bono libertatem nostram circumcidi. Est argumentum à maiori ad minus. Fundamentum autem in loco Osee vi. 6.

μὴ πρὸς βεῖματί σου ἐκείνοι ἀπόλλυσι, ὡς οὐ χεῖρος ἀπέθανε] Christus pro omnibus hominibus mortuus est in quibus sunt & illi qui peribunt Ioh. III. 16. I. Tim. II. 4. 5. 6. II. Petri II. 1. III. 9. Hebr. x. 29. Plane idem quod hic, dicitur I. Cor. VIII. 11. Qui istam libertatem non intelligit & ob id durius tractati se videt, facile eò perducipotest ut de Euangelio dubitet primum, deinde & sequius existimet. Quare leniter tractanda, & si fieri potest, edocenda, non obtundenda sunt ingenia eiusmodi. μὴ ἀπόλλυσι רַבָּה תִּכָּל.

16. μὴ βλασφημῶσω οὐδὲ ὑμῶν τὸ ἀγαθόν] Syrus & Latinus legerunt ἡμῶν, bene : & τὸ ἐγαθὸν succincte pro τὸ ἀγαθὸν ἔργον. Idem loquendi genus in epistola ad Philippenfes. Bonum est libertas Christiana : sed si inde schismata oriantur, male audit apud extraneos.

17. οὐ γὰρ ἔστιν ἡ βασιλεία τῶ Θεοῦ βεῖσις καὶ πόσις] Est μετῃνυμία. Non bibendo neque edendo paratur ius ad regnum cœleste I. Cor. VIII. 8. Aliis actibus opus. Simile loquendi genus habuimus supra VIII. 6.

ἀλλὰ δικαιοσύνη) Innocentia. Respiciuntur loca Esaie LIV. & LXII.

καὶ εἰρήνη) id est, pacis studium.

Ἐχρεὶ ἐν πνέματι ἀγάπῃ] cura exhilarandi alios per dona Spiritus sancti, non autem eos irritandi, quod modo dixit λυπῶν. Vide supra I. 12.

18. ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Θεῷ] Per tales actus.

ἀρέσκει τῷ Θεῷ καὶ δοῖται τοῖς ἀγαθέσις] Is & Dei fauorem sibi polliceri poterit, & laudem ab hominibus piis. Vocem ἀρέσκου habuimus supra XII. 1. 2. ἀρέσκει τῷ Θεῷ, est טוב לפני אלהים. δόκιμος est qui probatur, ut infra XVII. 10. I. Cor. XI. 19. II. Cor. X. 18. XIII. 7. II. Tim. II. 15. Iac. I. 12. Proprie de auro, aut pecunia dicitur, ut videre est Gen. XXIII. 16. I. Reg. X. 18. Zach. XI. 13. II. Paralip. IX. 17. XXVIII. 18. XXIX. 4.

19. ἀγαπᾶ οὐδὲ τὰ τῆς εἰρήνης δώματα] ut supra 17.

καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης τῆς εἰς ἀλήθειαν] Fideles sunt templum Dei I. Cor. III. 16. 17. VI. 19. II. Cor. VI. 16. id templum ædificatur bonis documentis & exemplis. Et huc mystice referenda quæ apud Moysen sunt de Tabernaculo : & in historia Regum de Templo.

20. μὴ ἐνεπαύσῃ τὸ βεῖμα τὸ κατὰ τὸν Θεόν] Persistit in cœpta Templi figura. vide Matth. XXV. 1. 6. quod hic κατὰ τὸν Θεόν, id φέρει I. Cor. III. 17. תָּהוּ Hebraice. id fit acerbis altercationibus, per quas veritas sæpe, caritas certo amittitur.

πάντα ἢ καὶ αὐτὰ] nempe βεβήματα, tum suapte natura, tum Christi permisso. Idem dictum Tit. I. 15.

ἀλλὰ καὶ τὸν τῶς αἰθεράς διὰ περιστάσεως ἐκδοῦν] διὰ ita hīc valet μὴ, vt supra II. 27. IV. II. II. Cor. III. II. καὶ τὸν subaudi τὸ βεβήμα : res pro actione. Mala est eius actio qui per eam temere occasionem præbet alteri recedendi ab Euangelio, dum se contumeliose tractari videt.

21. καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πίνειν οἶνον] Melius est, positivum pro comparativum, vt Matth. XVIII. 8. 9. Idem sensus I. Cor. VIII. 13. Quidvis potius nobis sustinendum est, quàm vt facto nostro non necessario fratrem in ruinam impellamus.

μηδὲ ἐν ᾧ ἀδελφός σου περισκοπεῖ] supple, facere. Et ἐν ᾧ, valet per quod, more Hebræo.

ἢ σκανδαλίζει ἢ ἀδικεῖ] hæc absunt in Manuscripto : neque legit Syrus.

22. οὐ πῶς ἐχρῆς] πῶς hīc est persuasio ea per quam quis credit licitum esse id quod facit : assensus conscientie : τῶν μαγιστρῶν Hebræis. Cum interrogandi nota hæc legerunt Chrysostomus & Occumenius : recte.

καὶ σταυτὸν ἔχει ἐνώπιον Θεοῦ] id est, tunc vt cum alium non habes testem quem offendas.

μακάριος ὁ μὴ κρίνειν ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει] Felix qui semet non damnat (κρίνειν enim pro κατακρίνειν perfrequens) in eare quam præfert, id est, quam agendam suscipit. Idem sic eloquitur Iohannes II. 21 : εἰ μὴ ἡ καρδιά ἡμῶν μὴ κατακρίνωμεν ἑαυτοὺς, παρήσiam ἔχομεν πρὸς τὸ Θεόν.

23. ὁ ὃ δὲ διστακτικὸς] qui dubitat, qui hæsitat. Vide dictum locum de Iure Belli ac Pacis. Διακρίνειν est dubitare, vt Matth. XXI. 21. & supra IV. 20. quibus locis dicta vide.

εἰ μὴ φάγη, καὶ κατακρίνεται] à semet ipso scilicet.

ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως] non cum firma persuasione licitum esse quod facit. Optimum enim illud, *Quod dubitas ne feceris* apud Ciceronem, tritum & Hebræorum prouerbio.

πάν ὃ δὲ οὐκ ἐκ πίστεως ἀμάρτια ἐστίν] Peccatum est quidquid fit conscientia non adstipulante. Hoc monitum Iudæos qui Christiani facti erant spectat, ne aliorum exemplo id facerent quod ipsi aut licitum non putabant, aut certe valde de eo dubitabant. Post hæc verba in Manuscripto illo quo sæpe vtimur, non minùs quàm in aliis Manuscriptis vetustissimis, sequuntur commata tria quæ sine epistolæ habemus. Et hoc loco illa legisse apparet Chrysostomum, Occumenium, Theophylactum. Videtur Paulus primum hīc finire voluisse epistolam, sed postea aliquanto plus, quàm sperauerat, nactus temporis, alia quædam adiecit. Marcionis exemplaria hīc epistolam finiebant, teste Hieronymo.

CAP. XV.

ΜΕΙΣ οἱ δυνατοὶ] δυνατοὶ hic vocat prouectiores in rerum cognitione, quibus oppositi supra ἀδυνατοί. Sic ἀδυνατοὶ ἐν λόγῳ Luc. XXV. 19. Act. VII. 22.

τὰ ἀδυνάμειν ἀδυνάτων βασίζειν] similitudo ducta ab itinerum sociis, quorum validiores qui sunt, minus validos parte sarcinarum leuant. Onus alleuant, dicit Cicero. ἀλλήλων βάρεν βασίζειν. hic Apostolus Gal. VI. 2. Videtur autem argumentum duci ex lege Exodi XXIII. 5, hoc modo: Si subleuandum est iumentum inimici, quantò magis homo amicus? Sensus est, leniter ferre nos debere aliorum hallucinationes.

καὶ μὴ ἐαυτοῖς ἀρέσκειν] ἀρέσκειν hoc loco, vt & I. Cor. X. 33, est rem gratam facere, quomodo & Xenophon dixit γίγναι ἀρέσκων. est μεταστροφή effectus pro causa.

2. ἔλασος γὰρ ἡμεῖς] Manuscriptus, ἔλασος ἡμεῖς, quod cum præcedentibus melius cohæret.

τὰς πολλοὺς ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκονομίῳ] Non in omnibus gratificari alteri debemus, sed in iis quæ ipsius bono cedunt, id est, per quæ fieri melior potest. Nam post εἰς τὸ ἀγαθὸν subauditur αὐτοῖς, vt supra VII. 28. & XIII. 4. & eius interpretatio est illud πρὸς οἰκονομίῳ, de quo vide supra XIV. 19. ἀρεσκέτω, id est, scire debet hoc sibi curandum.

3. καὶ γὰρ ὁ Χρῆστος] is scilicet qui nobis pro exemplari debet esse I. Petr. II. 21.

οὐχ ἑαυτοῖς ἠρώσεν] non quæsiuit sibi dulcia.

ἀλλὰ] supple fecit, vt supra XIV. 23.

καὶ διὰ τὸ γέγραπται· οἱ ὀνειδισμοὶ τοῦ ὀνειδιστοῦ αὐτοῦ ἐπὶ ἐμοῖ] Verba sunt Davidis qui figura Christi, psalmo iuxta Hebræos LXIX. 10. Vide Matth. XXV. 11. 39. 40. 41. 42. Omnia hæc sustinuit Christus Dei ac hominum causa.

4. ὅσα γὰρ περιεγράψω εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν περιεγράψω] Occurrit tacita obiectioni; ad Davidem ista pertinent. Sit ita: id constat inter ludæos omnes istas res figurat esse Ierum Christi. Vide I. Cor. X. 6. περιεγράψω ante scriptum & περιεγράψα ante scripti Eph. III. 3. sicut περιγράψαμεθα ante eui- cimus, supra I. II. 9. εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν, idem hic quod πρὸς ἰουδαίους ἡμεῖς dicto loco I. Cor. X. 11.

ἵνα ἀπὸ τῆς ὑπομονῆς καὶ διὰ τῆς ἀδικητικότητος τοῦ γράφοντος ἐλπίδα ἔχωμεν] vt inter mala quæ ferimus & inter solatia quæ nobis præstat sacra scriptura, spem perpetuo retineamus. Vide supra V. 3. 4. VII. 25.

5. ὁ ὃ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἀδικητικότητος] θεὸς τῆς ὑπομονῆς est is quem tolerantia Christiana respicit. Sicut infra 13: ὁ θεὸς τῆς ἐλπίδος· θεὸς τῆς ἀδικη-

κλήσεως, is à quo solatia veniunt. Genitivus enim in his libris modo obiectum, modo causam effectricem denotat.

ἀλλ' ἔμῳ τὸ ὑπὸ θεοῦ ἐν ἀγαθοῖς) id est, de vobis omnia quæ ad concordiam mutuam prodesse possunt. vide supra x i r. 18.

καὶ χεῖρον ἰησοῦ) Talem, inquam, concordiam quæ pietati Christianæ non obstat. Nam Iesu Christi nomen pro præceptis eius sæpe ponitur.

6. ἦα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ σώματι δοξάζετε τὸ θεὸν ἐκ πατέρων τῶν κυρίων ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ) id est, ut cum Deum laudatis eique preces funditis, faciatis id non tantum eodem verborum sona (sicut δοξολογία & ὑμνῶν fieri solebant) sed & animo pleno mutua dilectionis, sine contemptu, sine odio. Habes hanc vocem ὁμοθυμαδὸν Act. i 1. 46. ubi forma est Ecclesiæ perfectissimæ. Adde ad eius vocis explicationem id quod est Act. iv. 32. Deus, eximie Christi, & Deus Eph. i. 17, & pater dicitur Eph. i. 3. & per ipsum, noster.

7. ἀλλ' ἀποσπαραγμένους ἀλλήλοις) Hæc cum ita se habeant, id est, cum in Evangelio præcipuum sit dilectio, nolite ob res tales, alij alios à fraternitate abscindere. Vide supra x ii. 1.

καθὼς καὶ ὁ χεῖρος ἀποσπαραγμένος ἡμᾶς εἰς δόξαν τοῦ θεοῦ) id est, sicut Christus nos sibi sociavit, ut aliquando divina gloriæ cum ipso simus participes. Ioh. xvii. 24.

8. λέγω ὑμῖν ἰησοῦ χριστοῦ ἀφ' οὗ ἀρχαῖται πάντα τὰ ἐκτίμια τοῦ κόσμου) Mas nuscipit λέγω ὑμῖν. Rationem reddit præcedentium, & quo minus ex gentibus vocati Iudæos præ sese spernerent, egregio vitur argumento, quod veritatem Dei, id est, Evangelium, Christus ipse per se non nisi circumcissioni, id est, Iudæis circumcisis (vide supra iii. 30. iv. 9. 12.) prædicaverit. Vide Matth. xv. 24. Christus, quæquam filius, recte ἀρχαῖτος dicitur, quia eam personam susceperat: Matth. xx. 28. Iohan. xiii. 14.

ἐκ τῶν βιβλικῶν τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ πατέρων] Nam Hebræis promissus erat Messias, non gentibus, quanquam & de gentibus vocandis vaticinia præcesserant. Genitivus πατέρων hîc obiectum significat. Patribus enim, nempe Iudæorum, facta erant ista promissa.

9. καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ἐκτίμίων τοῦ κόσμου ἀφ' οὗ ἀρχαῖται πάντα τὰ ἐκτίμια τοῦ κόσμου] subauditur & λέγω ex præcedentibus, & verbum οφείλεω debere. Similis ἔλλοις supra i v. 13. Debent Gentēs maximas Deo gratias, pro tanto beneficio ipsi exhibito ex nulla promissi obligatione.

καθὼς καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ἐκτίμίων τοῦ κόσμου ἀφ' οὗ ἀρχαῖται πάντα τὰ ἐκτίμια τοῦ κόσμου] Supra ista verba LXX ex Psalmo secundum Hebræos xviii. 36. Dicit David se etiam vicinis alienigenis narraturum Dei in se beneficia. Optime autem hæc ad mysticum Davidem Christum aptantur.

10. καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ἐκτίμίων τοῦ κόσμου ἀφ' οὗ ἀρχαῖται πάντα τὰ ἐκτίμια τοῦ κόσμου] id est, alio loco, ut Matth. iv. 7. Hebræi dice-

rent נאמר וישב, verbum enim שב per πάλιν solent vertere LXX.

διφράνθητε ἔθνη μὴ τὸ λαοὺς αὐτῶν] dubitari non debet quin sit ex Deut. xxxii. 43. Nam ibi in editione LXX eadem verba exstant, & apparet eos bis legisse litteras עמ, nempe hoc modo: והרגנו גוים עמ עמ.

11. καὶ πάλιν· αἰνεῖτε τὸν κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, & ἐπαγγέσασθε αὐτὸν, πάντες οἱ λαοὶ] ex Psal. cxvii. 1. iuxta Hebraïcam editionem: verba hîc eadem quæ apud LXX, nisi quod ibi omittitur copula quæ & in Hebræo non est, sed subauditur.

12. καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει· ἔσται ἡ ῥίζα τῆς Ἰεσῆ καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχὴν ἐθνῶν. ἐπὶ αὐτῷ ἔθνη ἐλποῦσι] Sunt hæc quoque ex LXX Esaïæ x. 12: vbi quod in Hebræo est שֶׁנֶּל in vexillum victoriæ, verterunt ἀρχὴν, quia vexillum signum imperij. Locus prophetæ de Ezechia agit, sed qui & ipse non obscura fuit Christi imago. Orietur, inquit, ex Iessæ domo soboles quæ erigetur Gentibus pro vexillo, nempe in id, vt Gentes ei se committant cum bona fiducia. Hæc pertinent non tantum ad ostendendum Gentibus quid Deo debeant, verum etiam ad retundendam Iudæorum ferociam. Quid est? vultis vos ægre ferre si Deus promissa præstat?

13. ὁ ὃ Θεὸς ὃς ἐλπίδος πληρώσας ὑμᾶς πίστεως χάρις καὶ εἰρήνης ἐκ πατρὸς πιστευόν] ὁ Θεὸς τῆς ἐλπίδος est is Deus quem spes nostra respicit, vt diximus supra 5. Ille Deus nos impleat non rixis & iurgiis, sed tranquillitate (id enim χάρις vocat) & concordia, ita tamen vt communem fidem retineatis: neque enim Deus pacem probat cum detrimento fidei in Christum.

14. εἰς τὸ θεμελιῶν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου] vt ex illa tranquillitate & concordia spes vestra in Deum crescat, ope Spiritus sancti qui non amat contentiosos. Vide Gal. v. 22. Ephes. iv. 3. θεμελιῶν πνεύματος.

14. ἀποστολὴν ὃ ἀδελφοί μου, & αὐτὸς ἐγὼ δεῖ ὑμῶν] solet Apostolus monita sua emollire quasi ex superabundanti adhibita, vt eò magis suos ad officium excitet. Simile loquendi genus II. Tim. i. 5. Et in epistola ad Hebræos v. 11. 9. Et verum erat quod dicit, sed in parte eorum quibus scribit.

15. ὅτι καὶ ἰδοὺ μεσοὶ ἐστὶ ἀγαθωσύνης] spero vos sponte vestra sine meo monitu abstinenturos à condemnationibus & contemptu.

16. πᾶσι πληροῦσθε τὴν χάριν τῆς γνώσεως] Satis intelligentes esse vos plerisque libertatis Christianæ.

17. ἀλλοις δὲ ἀλλοις νοθεύειν] alios, id est, imperitiores instituere de ista libertate.

18. ὁ γὰρ ἐγὼ ἀδελφοί μου ἀποστολὴν ὑμῶν ἀπὸ μέγιστον] id est, paulo liberius, vt hîc accipit Syrus: nam ἀπὸ μέγιστον & ἐν μέγιστον diminuit aliquid de eo quod dicitur, vt infra 24. I. Cor. xiii. 9. II. Cor. i. 14. II. Tim. i. 5.

19. ὡς ἐπαγγέλλομαι ὑμῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ] quasi dicat ἀποδοῦναι καὶ αὐτὸν ὁ Θεός & necessitatem officij excusat, nam per χάρις intel-

ligit *ματωνυμικῶς* ipsum Apostolatum, ut supra xii. 6. *ἐπαναμνησκόν* *רררר*.

16. *εἰς τὸ εἶναι με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη*] esse, pro conspici, ut factis probem me ministrum esse Christi ad Gentes missum. Vide supra xi. 13.

ἱεραρχουῦντα τὸ θαυγάλιον τῷ Θεῷ] dum obeo sacerdotium non Leviticum, sed Christianum ex vaticinio Esaie Lxvi. 21.

ἵνα ῥηήται ἡ προσφορά ἡμῶν ἐθνῶν δωροσδίκως] non pecudes Deo offerens, sed homines multos per me ad Deum conuersos. Persistit in similitudine victimarum. ideo dicit *δωροσδίκως* quod idem cum *δάρσις*, quod supra habuimus xii. 2. ubi dicta vide. Vocem *δωροσδέχου* habes & infra 34. 11. Corinth. vi. 2. viii. 12. i. Petr. ii. 5. Luc. iv. 19. *δικτὸς* respondet *Ἑβραῶ* *ררר*.

ἡλοσμένη ἐν πνεύματι ἀγίῳ] non sale, ut Leviticarum victimarum, sed ipso Spiritu sancto. Vide quæ dicta Marci ix. 49.

17. *ἔχω οὐκ αὐτήχισιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς τὸν Θεόν*] Sensus est: cum tam multos ad fidem adduxerim, habeo quod læter in rebus Dei, non quasi per me ista effecerim, sed per Iesum Christum. *Καυχᾶσθαι* modo inniti, modo lætari ob rem aliquam. *ἕλη* interdum *καυχᾶσθαι* vertitur, alibi *ἀγαλλᾶν*. Sic *ῥγ* per utrumque vertitur, nec minus *γλγ* & *γνγ*.

18. *οὐ γὰρ ὁλμήσω λαλεῖν*] Vix audeam eloqui. est honesta *προσπειρία* *πειαντολογίας*. quales multas adhibet Paulus, ut ii. Cor. xii. 1, & sequentibus.

τί ὧν οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν] quid non fecerit, id est, quàm multa & magna fecerit, ad gentium obedientiam, nempe efficiendam.

καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ] vide Act. v. 11. 22.

19. *ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων*] solent hæc sæpe coniungi, ut Matth. xxiv. 24. Ioh. iv. 48. Act. ii. 43. 30. v. 12. vi. 36. xiv. 3. in Cor. xii. 12. Talia erant dæmonum ciectio, morborum omnis generis sanatio, mortuorum resuscitatio.

ἐν δυνάμει πνεύματος Θεοῦ] in Manuscripto *ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου*, quo modo citat Athanasius. Hoc ad illas reuelationes de quibus agitur ii. Cor. xii, & linguarum dona pertinet. Hæc erant Paulinæ *ἱεραρχίας* signa, multo magnificentiora quàm cecaris & poderes & tintianabula.

ὥστε μοι ὑπὸ Ἱερουσαλὴμ] Tangitur illa historia quæ est Act. ix. 26.

καὶ κύκλῳ] Hoc *κύκλῳ* hic aduerbialiter ponitur, pro *circum* ut Iob. vi. 3. Gen. xxiii. 17. xxv. 3. xli. 48. Exodi. vii. 24. & alibi sæpe. Sic & Matth. i. 1. 34. vi. 6. 36. Luc. ix. 12. Antelligit Phœnicen, Syriæ alia, & Arabiam Act. ix. 20. xi. 25. xiii. 1. Gal. i. 17.

μέχρι τοῦ Ἰλlyricοῦ] Recte, nam Macedonia quam peragrauit Paulus, Dalmatiam attingit, quæ pars Illyrici, & ipsum mare Illyricum. In tractu est Apollonia nominata Act. xvi. vide Ptolemaem.

πληροῦναι τὸ θαυγάλιον τῷ Χριστῷ] id est, implexisse munus prædicandi

Euangelij; Est *μαρτυρία*. Sic *παραστάντες τὴν ἀρετήν* dicitur Act. xii. 25. *εἰ ἔργον ἐπλήροσαν* Act. xiv. 25. & *πληρώσω τὸ λόγον τῆ θεοῦ* Coloss. i. 25.

20. οὕτω ὃ φιλοτιμούμενον διαγλίζεις) φιλοτιμῶς quanquam ab honoris appetitu originem trahit, vfu tamen traductum est ad id omne quod studio magno ac contentione agimus. ita enim vsurpat Plato, Xenophon, Plutarchus, alij, & noster Apostolus 11. Cor. v. 9. 1. Theff. i. vii.

οὐχ ὅπου ἀνομιώθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον διμάλον οἰκαθέρη) Vere de se hoc prædicat Paulus, plerisque in locis se iecisse Euangelij femina. Similitudine autem fundamenti, & alibi hac in re vitur 1. Cor. 1v. 10. Ephes. 11. 20.

ἀλλὰ κατὸς γέγραπται) feci scilicet. Ellipsis, qualis supra 3.

οἷς μὴ ἀνηγγέλη ὡς αὐτὸς, ὁ φάνηται, & οἱ οὐκ ἀκροάσαι σιωπῶντες) verba ipsa LXX apud Esaiam Lii in fine. Videbunt res non ante nuntiatas, & intelligent non ante audita. quod, primo sensu dictum de iis qui vidēre euentum vaticiniorum Ieremiæ, mystico sensu optime ad Euangelium refertur.

22. διὸ καὶ ἐνέκοπτόμην τὰ πολλὰ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς) Sæpe, cum scilicet vellem ad vos venire, inhibitus fui, nempe quia aliò traherat me cura populorum, ad quos nondum, vt iam ad Romanos, Euangelij notitiā peruenerat. *ἐνέκοπην* sensu inhibendi habemus & Gal. v. 7. & 1. Theff. 11. 18. In glossario: *ἐνέκοπῳ incido, impedio*. Similitudo ducta à curribus aut nauibus quibus palus infigitur.

23. οὐκ ἔστι μὴν ἐν ἐμοὶ τόπον ἔχειν ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις) non inueniens locum vbi nunc fundamenta iacienda sint. *ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις* in his regionibus, Græciæ scilicet. In Glossario: *κλίμα regio, tractus*. Sic *κλίματα* Achaiæ, Syriæ, Ciliciæ, habemus 11. Cor. xi. 10. Gal. 1. 21. Proprie *κλίμα* vocant Geographi spatium quod à duobus parallelis intercipitur: Sed historici modo arctiùs, modo latius sumunt.

ἐπιπορεύειν ὃ ἔχον τὴν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ὅρα πολλῶν ἰσχυρῶν) Vide supra 1. 11. *ἐπιπορεύειν* hîc quod *ἐπιπόρευσις* 11. Cor. vii. 7. 11. Act. xix. 21.

24. ὡς εἰς τὴν πόλιν εἰς τὴν Ἰαπωνίαν ἐλθόντες πρὸς ὑμᾶς) in Manuscripto *ὡς εἰς*: & sic legere Græci Patres. Sic *ὡς εἰς* 1. Cor. xi. 34. In Manuscripto etiam est, *εἰς Σπανίαν*. Alij codices: *εἰς τὴν Σπανίαν*. Scribit sic Strabo & Glossarium vetus & Scholiastes; Iuuenalis ad Satyrā xiv & Martianus Capella, vt ad eum annotauimus. Sic habent & codices Iustini & Curtij Manuscripti: & Iudæi scribunt *ספנד* vt Kimchi ad Obadiam: interdum & corruptè *ספנד* vt ab aliis notatum. Multa itinera in animo habuit Paulus quæ exsequi situs non est, siue per dictatum spiritus, siue per occasiones enascentes quæ præuertendæ videbantur. Sunt qui in Hispaniam iuisse Paulum putant post primam causæ dictionem apud Neronem: certe Clemens in epistola ad Corinthios ait eum fuisse præconem & in oriente & in occidente.

24. ἐλπίζω γὰρ ὁξυπορόμομος διασσεῖς ὑμᾶς) quia ex Græcia per Italiam iter in Hispaniam capere volebat: obiter verò Romam inuisere.

καὶ ὑφ' ὑμῶν περιμεριμῶμαι ἐμεῖ) per Galliam scilicet Italis optime cognitam. Similem rem vide Act. xvi. 15.

ἐὰν ὑμῶν πλεονέξω ὑπὸ μέτρον ἐμπλησθῶ) ὑπὸ μέτρον non quantum vellem, sed quantum licebit. Vide quæ diximus supra 15. ἐμπλησθῶ: tale illud. *Amplexu extremo satiari tuorum.* Syrus ab odoribus sumptam translationem putavit.

25. καὶ ἡ πορόμομος εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁξυκόνων τοῖς ἀγίοις) ferens illis quæ undique in eorum usum collegi. Vide quæ diximus in prolegomenis ad hanc epistolam. πορόμομος, id est, ad iter accinctus sum. Vide quæ dicta ad Matth. xxvi. 28.

26. δὶδόντων γὰρ Μακεδονία & Ἀχαΐα) Placuit enim Macedonia & Achaia, id est, Ecclesiis quæ sunt in Macedonia & Achaia. Tacite Romanos ad pares liberalitates inuitat.

κοινωνίαν πινὰ ποιήσεσθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς ἡμῶν ἀγίων ἐν Ἱερουσαλὴμ) id est, facere pauperibus illis partem de suis opibus. In glossario: κοινωνία communicatio. De nomine πτωχὸς diximus ad Matth. xxvi. 11. πτωχοὶ ἡμῶν ἀγίων, id est, pauperes qui sunt inter sanctos. Talia sunt, *Nigra lanarum, onorum oblonga.*

27. δὶδόντων γὰρ) Est egregia ἀναφορὰ simul cum ἐπανορθώσει.

καὶ ὀφείλεται αὐτοῖς εἶσι) Proprie debet à quo in iure exigi quid potest: improprie quem honesta aliqua ratio ad agendum impellit. De utroque hoc debendi significat diximus lib. II. de Iure Belli ac Pacis vii. 4. xiv. 6. xxii. 16. Sic gratiam debere aliquis dicitur. Vide Gellium i. 5. Sic vocem ὀφείλεται habuimus supra i. 14. viii. 12. יִשְׁכַּח.

εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτοῖς ἐκοινοῦνησαν τὰ ἔθνη) Cum prophetias de Christo ab illis acceperint & eorum exemplo in Christum crediderint. Nota κοινωνία sicut Latinum participare, & agendi & patiendi sensu dici.

ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι ἑαυτοῖς) Par argumentum habes in Cor. ix. 11. σαρκικὰ vocat quæ ad hanc vitam sustentandam pertinent. λειτουργῆσαι hîc est. τρυφῆν inferuire, nempe alicuius necessitatibus. sic λειτουργῶν χρείας dixit Apostolus Philipp. ii. 5. & ipsam hanc largitionem ὁξυκόνων τῆς λειτουργίας ii. Cor. ix. 12.

28. τὰ τοῦ οὐνοῦ ὀφειλόμενα: & σφραγισμένους αὐτοῖς τὸν καρπὸν πέντε] est μετάνοια Nam consignari solent quæ deponuntur. Ita consignatam dotem dixit Suetonius in Claudio. Et fructum vocat id quod ex beneficentia nascitur. Sic καρποὶ μετάνοιας Matth. iii. 8. μετὰ ἐλπίδα & καρπὸν ἀγαθῶν Iac. ii. 17.

ἀπελθόμεναι δὲ ὑμῶν εἰς τὴν Ἰσπανίαν] etiam hîc libri meliores εἰς τὴν Σπανίαν. Dictum autem est δὲ ὑμῶν, id est, per vestras terras, sicut eamus ad me, id est, domum meam. Tale illud: *proximus ardet V calegon.*

T t

29. ἐν πληθύνει δόξης τῆ διαγαλίου τῆ χειρὸς ἐλδοσμοῦ] in Manuscripto illo, vt & in aliis, ἐν πληθύνει δόξης χειρὸς, quomodo legit & Origenes, & Ambrosius, & Latinus interpres, id est, veniam cum vberimis Christi donis, ad vos confirmandos scilicet. Vide supra I. II. *πλήθω* abundantiam significat, vt Ioh. I. 16. Sic & Cant. V. 13. *δόξα* omne id quod in nos liberaliter confertur *ברכה* Eph. I. 3. Gal. III. 14. Est enim translatio à voce ad res. *δολομηδὴ ἐν πληθύνει*, est in inscriptione Ignatianæ Epistolæ ad Ephesios.

30. καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῆ πιδύματος] per illam dilectionem quam in nobis effecit Spiritus sanctus.

συναγωνίσασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑμῶν πρὸς τὸν Θεόν] ἐν ταῖς προσευχαῖς, per preces. Dixit autem non *βοηθῆν*, sed *συναγωνίσασθαι*, quia preces certamen quoddam sunt, vt apparet Coloss. IV. 12. Eius certaminis figuram gessit certamen Iacobi cum Angelo.

31. ἵνα ρυθῶ ὑπὸ ἥβ' ἀπειθουμένων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ] vt eorum manus euadam. Prospiciebat enim periculum ex eorum sæuitia. vide Act. XXI. II & sequentibus. Par loquendi genus I. Thess. III. 2. II. Cor. I. 10.

καὶ ἵνα ἡ δακονία μου] opera hæc quam sumpsi in colligendis perferendisque pecuniis. Talia enim *δακονίας* nomine vocantur, vt Act. VI. I. supra XII. 7. I. Cor. XVI. 5. II. Corinth. VIII. 4. IX. I. 12. ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ: erga Christianos qui sunt Hierosolymis; locutio similis ei quæ supra 26.

δι' αὐτοὺς ἡγήται τοῖς ἀγαίοις] vt nempe Iudæi qui in Christum crediderant vocatos ex gentibus sincere ament, conspecta hac ipsorum in se beneficentia.

32. ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς] Lætus tam bono operis successu.

διὰ διλήμματος Θεοῦ] id est, Deo iter meum ad vos prosperante. Sic ἐν διλήμει τῆ Θεοῦ habuimus supra in re eadem I. 10.

καὶ συναπαυόσωμαι ὑμῶν] ἀναπαύομαι τῶν est solatium accipere, vt videre est I. Cor. XV I. 18. II. Cor. V II. 13. Philem. I. 7. 20. *Συναπαύειν* est solatium dare & accipere. Sensus plane idem, qui supra in verbo *συμωδωμένη* εἶπεν. I. 12. Gen. IV. 29, vbi explicatur significatio vocis Noë, in Græco est: οὗτος ἀναπαύσει ἡμᾶς ὑπὸ ἥβ' ἔργων ἡμῶν & ὑπὸ ἥβ' λυπῶν ἥβ' χρεῶν ἡμῶν. In Latino: *Iste consolabitur nos ab operibus & laboribus manuum nostrarum.*

ὁ ὃ Θεὸς τῆς εἰρήνης] Deus pacis auctor. Loquendi genus, quale supra 5: Θεὸς τῆς ἀγαλλήσεως. Hoc dicit, vt hoc magis Romanos à rixis auertat.

μὲν πάντων ὑμῶν] vobis adsit, faueat, opituletur. Vide quæ ad Matth. XXVII. 20. & ad Lucam I. 28.

CAP. XVI.

Τρίτημι ὃ ὑμῖν] sicut epistolæ quædam sunt mere *δοσεται*, quarum & Paulus meminit. 11. Cor. 111, & exempla exstant apud Ciceronem, ita & epistolarum quarundam partes siue adiectiones. Commendat Phœben, tum ut adiuuetur in negotiis, tum ut locum suum ibi teneat, sicut in synagogis moris erat. de epistolis commendatitiis est Canon vi Antiochenus & x i Constanti-
nopolitanus.

Φοίβη] Sicut Phœbus nomen viri apud Martialem, sic Phœbe mulieris.

οὖσαν διάκονον] In Iudæa diaconi viri etiam mulieribus ministrare poterant: Erat enim ibi liberior ad feminas aditus, quàm in Græcia, ubi viris clausa *γυναικῶν*. ideo duplici in Græcia foeminarum auxilio Ecclesiæ opus habuere. Alteræ erant *προβύτης* siue *προκαθήμεναι* quæ foeminarum mores formabant, & ante Laodicenam Synodum manibus impositis ordinabantur, ut videre est Canone eius Synodi x i. Aliæ erant *διάκονοι*, Latine etiam diaconissæ, quod Plinius in epistola ad Trajanum vertit ministras, quæ feminas pauperes aut ægrotas pecunia atque opera subleuabant.

τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς] Cenchreæ portus Corinthi ad Saronicum sinum. vide Act. xviii. 18.

2. *ἵνα ὑμεῖς ἀποδοῖτε ἐν κυρίῳ*] id est, ob Christum cui fideliter inservit.

ἀξίως ᾧ ἄγων] id est, sicut sanctos excipi oportet. Sic sæpe adverbium *ἀξίως* regit genitivum quem reget adiectivum.

καὶ ὡς ἡμεῖς ὑμῖν ἐν ᾧ ὑμεῖς ἔχετε] Iulianus in epistola multum creuisse ait Galilæorum (sic ille Christianos appellat) religionem per *τὴν* *οὐκ ἐστὶν ἐξουσία*. Est autem hic *προεστῆναι*, ut & Latinis adesse, opitulari.

καὶ ὃ αὐτὴ προστάτης πολλῶν ἐγγυηθῇ ἐ αὐτῇ ἐμὸς] non dixit *προστάτης* adiutrix, sed magnifico plane titulo eam exornans dixit *προστάτης*, id est, patronam. Sic Athenis dicebantur peregrinorum defensores. Et Plutarchus Latinam vocem patroni *προστάτης* solet reddere.

3. *ἀποδοῖτε Πελονιδίαν ἢ Αὐλῶν*] Origenes docet hoc loco *Πελονιδίαν* scriptum fuisse hoc loco, quomodo & habent quidam Manuscripti & legis Latinus: & conjicit eandem esse quæ in Actis Priscilla dicitur. recte nam foeminarum nomina modo simpliciter enunciabantur, modo *ἐκκλησιαστικῶν*. Sic Livia Drusi vxor Tasito, quæ semper Suetonio Livilla. Sic quæ Claudia Tacito, Suetonio Claudilla. Tales sunt Secundilla, Tertulla, Quartilla, pro Secunda, Tertia, Quarta. Discas hinc edictum Claudij contra

Iudæos non diu viguisse, acribus, ut ferme talia, initiis, incurioso fine, ut loquitur Tacitus.

τοῖς σωτηροῖς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ) Merito hoc nomine eos ornat Paulus, cum non vir tantum, sed & mulier aliis ad Christianismum perducendis operam dederint. Act. xvi. 26.

4. οἱ πάντες ὑπὸ τῆς ψυχῆς μου & εἰ αὐτὴ ῥάχην ἐπέσκειν) in ista seditione cuius mentio Act. xviii. 17. Est autem proverbiale locutio ῥάχην ὑπομένειν, quomodo dare ceruices & præbere ceruices est apud Ciceronem & Iuvenalem. Sic & caput objicere periculis, frequens locutio.

οἷς σὺ ἐγὼ μόνος ἀρχαίω, ἀλλὰ & πάντῃ αἱ ἐκκλησίαι ἢ ἰθὺν) nempe quæ circa Corinthum.

καὶ τίτῳ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν) eodem modo de illorum domo loquitur Paulus i. Cor. xvi. 20. Quia recens ab exilio redibant Christiani, credibile est, cum hæc Paulus scriberet, nullos Romæ fuisse communes Christianorum conuentus, neque presbyteros quos alioqui salutaret Paulus. Tali autem tempore quæque domus Ecclesia est, sicut Tertullianus ait: ubi tres, Ecclesia est, licet laici. Vide Beza ad Act. xxi. 2.

ἀπαύσασθαι Ἐπαγετὸν & ἀγάπητον μου) Magna laus eximie diligi ab eo qui omnes diligebat.

ὅς ἐστι ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαιᾶς ἐν Χριστῷ) Ἀόλις legit Origenes & Latinus interpres. Et nunc quoque nonnulli codices sic habent: & sic aliquoties citat Hieronymus, & id rectum arbitror. Nam ἀπαρχὴ Achaïæ, non Epænetus, sed Stephanas i. Cor. xvi. 15. Sic vocantur qui in quaque gente primi crediderant, similitudine ducta ab illis oblationibus quæ ἱερωὴν Hebræis, ἀπαρχαὶ Hellenistis. Vide supra vii. 23. xi. 6. usurpat ἀπαρχὰς eodem sensu de his qui primi crediderunt etiam Clemens in epistola ad Corinthios.

6. ἀσπασασθαι Μαρίαν) nomen exprimit Syriacum ἀσώμα. Vide ad Matth. i. 16. Nomen erat valde frequens, ob sororem Moysis ita dictam.

ἢ πρὸς πολλὰς ἐνοτίας εἰς ἡμᾶς) id est, pro nobis.

7. ἀσπασασθαι Ἀνδρόνικον) Cum hic fuerit Iudæus, quippe Pauli cognatus, est hoc nomen Græcum expressum de Iudaïco: quod puto fuisse ἡρῶν Μαρινία Πόντις.

καὶ Ἰνῆν) videtur fuisse vxor Andronici cui nomen Ἰνῆς.

καὶ αὐτῶν μου] quia forte ἑσθλὸν propinquum duxerat Andronicus.

καὶ συναρχαίω μου] crescit oratio, maior enim honores est passionum ob Christum esse participem, quam sanguinis. Pari honore Aristarchum afficit Coloss. i. 15. & Epaphroditum Philem. 23. Sæpe autem in vinculis fuit Paulus, ut videtur ex i. Cor. vi. 5. Clemens in epistola ad Corinthios de Paulo: ἡμεῖς ἀσπασασθαι πορεύσασθαι.

ὅς πᾶσι ἐστὶν ἑσθλὸς ἐν τοῖς ἀποστόλοις] id est, qui etiam cæteris Apostolis bene sunt cogniti: quomodo & Syrus videtur accepisse: nec id mirum, cum sequatur:

ὅς ἐ ἐμὸς γαμόνατος ἐν Χριστῷ] id est, in Ecclesia Christi: fuere hi aut ex LXX illis qui in Pentecoste Apostolis adfuere, aut ex primis per Petrum conuersis.

8. ἀσπασαδὲς Ἀμψιαν τὸν ἀγαπητὸν μου ἐν κυρίῳ] Manuscriptus habet Ἀμψιατὸν, quomodo & Origenes legit & Latinus. Est id nomen Romanorum ex participio passiuo, qualia Donatus, Amatus, Præstolatus, Benedictus, Græcum σπασόμενος, Hebræum Baruch & alia.

9. ἀσπασαδὲς Οὐρβανὸς] Et hoc nomen Romanum quo appellati sunt Episcopi complures.

καὶ Σπύριον] Nomen est Græcum.

10. ἀσπασαδὲς Ἀπλλαῦ] Est nomen Laconicum, quod fuit & philosopho apud Plutarchum & nobilissimo pictori Ἀπλλῶ concio. ἀππλάζων concionari. Merito dubitat Origenes, an non hic sit Apollos in Actis nominatus; nam & alius qui Ἀππλάς Athenæo (quod contractum ex Ἀππλόδωτος) est Apelles in epitome Artemidori Ephesij, & apud Clementem Alexandrinum.

τὸν δοκίμῳ ἐν Χριστῷ] id est, qui magnis experimentis apparuit esse bona fide Christianus. Vide supra I v. 18.

ἀσπασαδὲς τοῦ ἐκ τοῦ Αἰσχροῦλου] Mortui, ut arbitror. nam sic & de Onesiphori familia loquitur II. Tim. I. 16.

11. ἀσπασαδὲς Ἡρῳδιανὰ τὸν συγγενὴ μου] Herodes nomen est Atticum: Ἡρῳδης Parthicum. Puto autem Idumæos illos nomen quod à Parthis tunc potentibus acceperant in Græcum emoluisse ex quo ad Romanos se transulere: Ab hoc nomine Ἡρῳδων ut Καίσαριων & similia.

ἀσπασαδὲς τοῦ ἐκ τοῦ Ναρκίσσου τοῦ ὄντος ἐν Κυρίῳ] Puto intelligi Narcissum Claudij libertum in cuius domo aliqui fuerint Christiani.

12. ἀσπασαδὲς Τρύφαντὸν & Τρυφιδίαν] Nomina hæc an sint traducta ex Hebræis תרפה & תרפה, an vero Romanæ mulieres fuerint, vitæ antequam Christo crediderant impudicæ, qualis Tryphæna apud Petronium, dubitari potest.

ἀσπασαδὲς Περσίδα] fuerit ancilla aut libertina aliqua orta à Perside & nomen à patria habens, ut Myssa, Syrus, Daus.

13. Ρούφος τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ] eximium inter Christianos filium Simonis Cyrenæi. Vide Marcum x v. 21.

καὶ τὸν μνηστὴ ἡμῶν ἐ ἐμὸς] Rufi matrem naturæ, Pauli affectu: quomodo Maria Virgo mater Iohannis Apostoli.

14. Ἀσίνακτος] nomen Græcum boni omnis, ut multa.

Ἀδριανὸς] Et hoc nomen apud Græcos frequens, quod habuit & Adriani Imperatoris libertus ortu Trallianus.

Ἐρμῆς] est nomen libertini hominis, contractum ex Ἐρμῶδωτος. Vide quæ in Prolegomenis ad Lucam. Putant Origenes & cum secuti veteres hunc esse qui Græcè scripsit librum Pastoris quem habemus Latine & fragmen-

ta quædam apud Irenæum & Clementem. Mirum est eum librum quondam cum epistola ad Hebræos certasse de auctoritate. Epistola ad Hebræos utebantur rigidi disciplinæ defensores, qui post baptismum lapsis in grauiora crimina, id est, idololatriam, homicidium, adulterium, misericordiæ quidem diuinæ spem omnem non adimebant, non tamen eis reddebant communionem Ecclesiæ. Hermas, qui ipse post baptismum lapsus esse dicitur, vni crimini pœnitentiam volebat dari, Angeli, vt ipse dicebat, auctoritate. In oriente videtur Hermas habuisse lenitatis suæ approbatores. At in occidente & Africa præualuit seueritas, primusque Zephyrinus Episcopus Romanus, non idololatrias, nec homicidas, sed semel adulterij conuictos aut confessos ad pœnitentiam & post eius exactæ tempus ad communionem admisit, contradicente Tertulliano: quæ disputatio postea Nouato scindendi Ecclesiam prætextum dedit. Non malum fuerat, si retineri potuisset primus ille rigor: sed rectoribus Ecclesiæ prima esse debet vnitatis cura & videndum non modo quid sit optimum, sed & quid obtineri possit. Nocuit antiquus rigor & nimia securitas cui iam pares non sumus, ait Tacitus.

Παρόλαν] Martialis hoc nomine libertum quendam Domitiani appellat.

Ερμῆν) Hermes nomen est apud Martialem. Talia nomina Phœbus, Phœbe, & similia.

15. Φιλολόγον) & hoc nomen libertini alicuius ad literas instituti, atque in eam spem sic à domino nuncupati. Sic Attæius libertus Attici Capitonis dictus Philologus teste Suetonio qui causam explicat: *Philologi appellationem assumpsisse videtur, quia sicut Aristophanes, qui primus hoc cognomen sibi vindicauit, multiplex variaque doctrina censebatur.*

κ) Γουλίαν) & hæc libertina fuit manumissa ab aliqua de Cæsarum domo.

Νηρέαν) est nomen Sabinum Neria. Vide Gellium XIII. 21.

κ) Ολυμπῶν) & hoc contractum pro Ολυμπόδωρον. Vide dicta prolegomenis ad Lucam.

16. ἀσπασαδι ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγίῳ] Qui ntos Christianis post orationes, in signum sanctæ dilectionis. Vide I. Cor. XV 1. 10. II. Cor. XIII. 12. I. Thess. V. 26. I. Petr. V. 14. Iustinus Apologetico II: ἀλλήλους φιλήματι ἀπαζόμεθα πνευματικοὶ ἡμῶν λέγον. Tertullianus de Oratione: *Quæ oratio cum diuortio sancti osculi integra? Quæ omni omnino officium facientem impedit pax? Quale sacrificium est à quo sine pace recedatur?* Nam osculum illud pacis nomine appellabant. Præcesserat enim: *cum fratribus subtrahant osculum pacis, quod est signaculum orationis.* Hinc ad yxorem II: *Alicui fratrum ad osculū conuenire.* De hoc osculo Clem. Pædag. III: *ἀγίου αὐτοῦ χάληκεν ὁ Ἀπόστολος. Ἀπορρομῶντες ἀλλήλους ὡς βασιλείας πολυδωμένα ὡς ψυχῆς ὡς διανοίας ὡς σωματός σάφρονος ὡς μακάριους ὡς οὐ μέγιστα ἀρετοῦνται ἑκάστους ἡμεῖς.* Meminit eius

moris & Origènes hoc loco, & Martyrologium ad 11 Idus Septembres de Sosthene & Victore. Ostendebant eo modo Christiani se omnes inter se pares esse. Nam apud Persas & alios Orientis populos pares os inter se iungebant, superiores dabant manum osculandam inferioribus.

ἀπαζόνται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Χριστοῦ] quæ sunt in Græcia.

17. ὡς ἀγαλῶν ἡ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχουσίας, καὶ τὰ σκάνδαλα ὧν τινὲς διδάχων ἐν ὑμῖν ἐμείδοντι ποιουῦντας] Σκοπεῖν considerare. Idem verbum in eadem re habes Gal. III. 17. διχουσίαι præcedunt: sequuntur σκάνδαλα, id est, schismata. Vide dicta ad Matth. XIII. 41. Notat autem hîc eos qui, cum ipsi Iudæi non essent, vocatis gentibus imponere volebant legis Moisaicæ iugum contra & præcepta Christi pacem commendantis, & præceptum Apostolicum, quod ubique Paulus seruandum docuit Act. XVI. 4. Confer Epistolam ad Galatas.

καὶ ἐκκλινάτε ἀπὸ αὐτῶν] Et hoc argumentum facit vt credam non fuisse tunc conuentus communes, aut presbyterium Romæ. Alioqui voluisset tales excommunicari. Vbi autem sine tali regimine est Ecclesia, nihil aliud possunt singuli quàm declinare familiarem conuictum cum iis qui non ex regula Christi viuunt, vt diximus in commentario ad secundam ad Thessalonicenses, vbi ἐλλείπειν ἀπὸ πάντος ἀδελφοῦ ἀγαπῶντος πατρὸς, idem est quod hîc ἐκκλινέειν. vide & quæ diximus ad Matth. XVIII. 17.

18. οἱ γὰρ τοιοῦτοι πρὸς κυρίῳ ἡμεῖς Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ] Eadem notâ eosdem homines describit Apostolus dicto loco Philip. III. 18. 19. Nimirum isti homines duo spectabant, primum vt semet & alios Christianos liberarent à cruce: nam Iudæis ab antiquo permissa erat per Imperium Romanum suæ religionis libertas, non item Christianis: deinde ea ratione Iudæorum sibi amicitiam & inde vtilitates parabant. Hoc autem nouerat Apostolus non ex coniecturis solis, sed dictante etiam Spiritu sancto. Non dissimile est quod de Demade dictum narrat Plutarchus libro de diuitiarum studio: αὐτὸς γὰρ εἰς τινὲς γαστέρα ἐδημαγωγῶν.

καὶ οὗτοι τῆς χρηστολογίας] χρηστόλογοι sunt homines blandi magis quàm benigni, vt interpretantur eam vocem ij qui Pertinacis vitam scripsere. Est hoc pars ἀρεσκείας cuius descriptionem habes apud Theophrastum. Mulieri extraneæ tribuit Salomo ψῶλον ἡρληκῶν blanditias linguæ.

καὶ εὐλογίας] εὐλογεῖν Isocrati & Aristophani est laudare. Solent autem qui aliis placere volunt eos in os laudare, & culpas etiam eorum extenuare. De talibus agitur II. Tim. III. 4. 5. 6. 7. quales vtinam non tam multi sint nostro etiam sæculo.

ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας ἡς ἀγκυκλῶν] vtilli qui dicebant, Pax, vbi non erat pax, Jerem. VIII. 10. Ἀγκυκοὶ hîc per χαριεντισμὸν dicuntur homines faciles decipi. Plutarchus: οἱ ἀγκυκοὶ ὑπὸ ἡβῆς λεγόντων μᾶλλον βλάπτουσιν.

19. ἡ γὰρ ὑμεῖς ὑπακοὴν εἰς πάντας ἀφίκατο] quia ubique celebratur vestra in

Christum fides, ideo multi ad vos vndique concurrunt, nimirum sperantes in opulenta vrbe optimum sibi fore aucupium. ὑπακοὴ hīc vt supra I. 5. x v. 18. Idem plane sensus qui supra L 8.

χαίρετε οὖν τὸ ἐφ' ὑμῶν] Maiori parti Christianorum gratulatur quæ se non fuerat ab illis lucripetis seduci. attamen quia

Cuius potest accidere quod cuiquam potest,
addit monitum.

Θέλω ὃ ὑμεῖς σοφοὺς μὴ εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀπειροὺς ὃ εἰς τὸ κακόν] Ita prudentes vt non fallamini, ita bonos vt non fallatis. Idem sensus qui Matth. x. 16. & I. Cor. x v. 20. εἰς τὸ ἀγαθόν, id est, vt in bono perseueretis.

20. ὁ ὃ Θεὸς τὴν εἰρηνὴν σωζέτω ὑμῶν τὴν ἡσυχίαν ἀπὸ τοῦ πόντου τοῦ ὕδατος ὑμῶν ἐν τῷ ἔργῳ] Explicatur sensus ὑπονοίας loci Gen. I I I. I. Nam ibi per serpentem intelligi Satanam consentiunt omnes Hebræi. ideo Satan dicitur Hebræis שָׁטָן, ἔφης ἀρχαῖος Apoc. XII. 9. δράκων sæpe in eadem Apocalypsi. Habet Satan calliditatem, & studet nocere, vt serpens aut draco. Hoc autem vult dicere Apostolus: Satan est qui per novos illos doctores eam quæ inter vos Christianos ex Iudæis & ex Gentibus vocatos erat, concordiam cœpit rumpere. Sed non diu durabunt eius astus. Facile pars maior & sanior cæteras ad sanitatem reducet. In Genesi dicitur mulieri & posteritati eius וְנַפְשָׁךְ שָׁמַרְתָּ, sensu non malo. Sed Christianorum est quàm apertissime omnia ad Dei gratiam referre, vt hīc & alibi facit Paulus. In Manuscripto est, σωζέτω ὑμῶν vt sit votum, non prædictio. Nec aliter legere Syrus, Latinus, & Origenes.

ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ ὑμῶν) In hoc quod dixi Christus vobis faueat & opituletur. Hīc iterum finire proposuerat Paulus, sed tempore dato pauca adiecit & ipse, & scriba eius, vt solet subter epistolas fieri.

21. ἀπαζώνται ὑμεῖς Τιμόθεος ὁ σωτήρ μου.) Vide A&. x v I. & sequentibus.

καὶ Λούκιος) Cur non esse hunc Euangelistam Lucam putemus, diximus in nostris ad Lucam Prolegomenis. Sed est hic Lucius Cyrenæus A&. x I I I. I: frater Rufi, vt quidam putant.

καὶ Γάσων) Hospes Pauli Thessalonicæ A&. v I I. 5. vnus Iudæorum in Christum credentium, ad quos scripta est epistola ad Thessalonicenses quæ secunda dicitur, ideo quod seriùs Ecclesiis innotuit, vt diximus in nostro ad secundum caput eius epistolæ commentario.

καὶ Σωσίπατρος) Beræus A&. x x. 4. Idem enim nomen est variis dialectis Σώπατρος & Σωσίπατρος. Et Græci eidem scriptori alij hoc, alij illud dant nomen.

οἱ συγγενεῖς μου) Iudæi ergo fuere. Γάσων Hebraïce vocatur גַּסְיָא, Sosipater vero גַּסְיָא.

22. ἀπαζόμεθα ὑμεῖς ἐγὼ Τέρπος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ἐν κυρίῳ) Τέρπος legunt Syrus, Arabs, Origenes, Ambrosius, & Græci. Quare in Latinis quæ aliter habent error est exscriptoris. Primus, Secundus, Tertius, Quartus, Quintus

Quintus, Sextus, nomina frequentia apud Romanos. ἐν κυρίῳ construendum cum ἀπαζομαι vt 1. Cor. xv. 20. Hoc ad marginem adscripserat Tertius, dum hanc epistolam ex Pauli archetypo describit. Tales Græci ὑπογραφίαι vocant.

23. ἀπαζέσται ὑμεῖς Γαῖος ὁ ξένος μου) Nomen fuit multis, etiam Christianis eius temporis, commune, sed hic bene notant eruditi designari eundem qui 1. Cor. i. 4. Hunc postea fuisse Episcopum Theffalonicensis Ecclesiæ ait ex traditione Origenes. Latini scribebant Caius, pronuntiabant Gaius, quia olim c, fuit r, vt in Græco Alphabeto: inde τῆρες, Ceres, multa que similia. Græci vt pronuntiabant hoc nomen, ita scribebant: Γαῖος. Ita semper Polybius, Dionysius Halicarnassensis, Plutarchus, Dion & inscriptiones. ξένον dicit sicut Latini hospitem, eum qui alterum excipit.

καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης) hoc ideo addit, quia cum hæc scriberet, solebat conuentus Christianorum haberi in Caij illius ædibus.

ἀπαζέσται ὑμεῖς Ἐραστός ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως) Erastus frequens apud Græcos nomen paris significatus cum Agapeti, Pothini, similibusque nominibus. οἰκονόμος τῆς πόλεως nempe Corinthi. Id Romani veteres dixissent quæstorem. Sed οἰκονόμος vox à domo ad urbem translata est, sicut & vox arcarij quam hic posuit Latinus. Nam id antiquitus nomen fuit privati ministerij, vt apparet L. Thais in fine D. de fideicommissariis libertatibus. Vides iam ab initio, quanquam paucos, aliquos tamen fuisse Christianos in dignitatibus positos.

καὶ Κουαρτός ὁ ἀδελφός) Quartus nomen quale modo Tertius. Romani hi fuerint negotiantes Corinthi.

24. ἡ χρεὶς τῆ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲν πάντων ὑμῶν Ἀμήν.) Eadem verba quæ supra 20. nisi quod ibi abest πάντων. Sed Paulus eandem sententiam rursus scripsit sua manu, vt moris ipsi erat 11. Theff. 111. 13. 18. 1. Cor. xv. 22. Sic & quæ supra posuerat manu scribæ fine capitis xiv, repetiit hic sua manu.

25. πρὶν ὃ θνατὸν ὑμεῖς σκέψαι) Hoc σκέψαι Deo sæpe tribuit Paulus vt 1. Theff. 111. 13. 11. Theff. 11. 17. 111. 3. 1. Petr. v. 10. Alibi de hominibus idem verbum vsurpat, in suo scilicet gradu atque ordine. Quod homines faciunt verbis, & exemplis, id Deus facit suo spiritu. Hoc est דַּרְכֵּי אֱלֹהִים דְּלִיבָהּ, Deut. xxv. 11. 29.

καὶ τὸ διὰ γέλιόν μου) in ea doctrina, quam ego doceo.

καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ) Crescit oratio, imo in ea quam prædicauit ipse Christus. nam διὰ γέλιον & κήρυγμα idem esse ostendimus in Prolegomenis ad Mathæum.

26. καὶ ἀποκαλύψαι μυστήρια χροτίς αἰώνιους στοιχημῆς, φανερωθέντος ὃ νυν) Non de sola vocatione gentium, sed de tota Christi doctrina agi facile credet qui considerauerit loca Eph. i. 9. v. 19 Coloss. 11. 26. vbi multa verba eadem quæ hoc loco. Ibidem 11. 2. 1. Petri 1. 22. Aliquid dixerunt de eo Pro-

phetæ ut iam sequetur, sed id ipsum nunquam intellectum est nisi ex eventu. χρόνις αἰώνις, id est, longissimo tempore ut 11. Tim. 1. 9. idem est. ἀποκαρυσμῶν ἀπὸ τῶν αἰώνων. Col. 1. 26. Eph. 111. 9. ἡμεῖς ἐπέχουσιν 16. 5. Vide Esai XLII. 9. 16.

ὅτι τὰ γραφῶν προφητικῶν κατ' ἐκτελέω τῶ αἰώνι Θεοῦ εἰς ὑπακοὴν πίστεως εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωριζόντος) Hic τῶ αἰώνι Θεοῦ positum est vice pronominis eius, more Hebræorum qui sæpe nomina ponunt pro pronomibus. In omnes gentes, id est, apud plurimas gentes, patefacta, id est, probata est illa doctrina per scripturas propheticas, euentu nimirum ad vaticinia respondente. Vide supra 1. 2. 111. 21. εἰς ὑπακοὴν πίστεως : ita ut etiam doctrinæ isti fides sit habita. Vide supra 1. 5. xv. 18.

27. μόνῳ σοφῷ Θεῷ) Sic explicat id quod supra dictum erat τῷ ἀναρμόνῳ. Deus solus sapiens dicitur & hic & 1. Tim. 1. 17, quia solus auctor est omnis sapientiæ, sic & solus immortalitatem habere dicitur 1. Tim. v. 1. 16.

ὅτι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας) Articulus additus idem valet quod αἰῶνας αἰώνων, id est, in æternum, sine fine. sicut gratiarum actio supra v. 11. 24, gaudium v. 11, ita & δοξολογία per Iesum, tanquam viam, ad Patrem dirigitur.

ὡς ῥωμαίους ἐγράφη) Annotationes istæ quæ Paulinis epistolis adiungi solent, nullius sunt auctoritatis, quia nec in omnibus exemplaribus apparent, & aliis sunt aliæ, discrepantque & in Syriacis & Arabicis. Hoc tamen quod hic dicitur, verum esse credo, non ob istam annotationem, sed quia ex epistola idem colligitur. Vide quæ diximus in Prolegomenis ad hanc epistolam.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD CORINTHIOS.

THE UNITED STATES
DEPARTMENT OF THE ARMY
WASHINGTON, D. C.
OFFICE OF THE ADJUTANT GENERAL

HVGONIS GROTII
 ANNOTATIONES
 IN EPISTOLAM
 AD CORINTHIOS
 PRIOREM.

ORINTHVS ex angusto Achaïæ limite hinc Ionium,
 inde Ægæum prospectans mare, ex commerciis ma-
 gnas adepta diuitias, ita vt Homero ob id dicatur
 ἄφνειος; Pindaro verò ὀλβία Κόρινθος, Ἰοδμήν περὶ θυρόν Πό-
 σιδῶνος ἀγλαόκερον, ex diuitiis ad tantum peruēnit lu-
 xum, vt inde natum sit prouerbium:

Οὐ παντὸς ἀνδρὸς εἰς Κόρινθον εἶδ' ὁ πλοῦς.

Scortis vero plurimum semper indulgere Corinthij, adeo id non turpe
 habentes, vt publicis precationibus adhiberentur meretrices, essetque in
 ijs precationibus, vt augerent dij numerum prouentumque meretricum,
 etiā vouerent quidam se nouas meretrices adducturos, quæ ex Athenæo
 & Æliano docemur. Ibi Lais de tota Græcia tributa exegit libidinis;
 denis drachmarum millibus vsum sui indicans, & mortua sepulcrum ha-
 buit omnium Poëtarum versibus celebre. Et hinc κοινδιάζεισθαι vulgo
 Græcis scortari, & κοινδία κόρα Platoni ea quæ se vulgat. Et Suidas pro-
 uerbium commemorat, ἀπεκοινδία τοῖσιν ἡρώεσσιν. additque αἰπὴ τῇ μι-
 ατηρήσῃ ἐν Κορίνθῳ. πολλὰ γὰρ ἐν αὐτῇ εἴδμεν. Semper celeberrimas meretrices
 Corinthi fuisse notat Scholiastes Nazianzeni ad priorem in Iulianum.
 Ælianus etiam ebriosos ait fuisse Corinthios. Diuitias solet & superbia
 comitari, quam in Corinthiis eximiam notat Plutarchus, erat in ore illis:
 οὐκ ἀνέχεται ὁ Διὸς Κόρινθος. Hæc superbia cum eos ad contemptum vsque
 Romani nominis inflasset, excidium eis attulit, victore Mummio: (sed
 restituta per Iulium Cæsarem vrbe, vt Strabo narrat, & in fragmentis
 Diodorus Siculus, breuissimè vt opulentia, ita & vitia illa rediere. Philo-
 sophiæ ibi studia ab antiquo floruerunt, Periandro eius vrbs principe inter
 septem Græciæ sapientes annumerato, multumque ibi versato recepta-

V u iij

rum inter homines opinionum derisore Diogene. Quantum temporis ac laboris Apostolus Paulus insumperit ad ferendum ibi Christianismum, ex Actis discimus. At sicut apud homines ingeniosos, facile fuit commentitios Græcorum deos, quorum præcipua Corinthi Venus, euertere: ita inolita vitia non ita facile meliori disciplinæ cesserunt. Itaque sicut à gentibus aliis, ita à Corinthiis ægre obtineri potuit, ut scortationem pro re illicita ducerent. incestos etiam, qui dicuntur, concubitus in se nihil habere mali, sententia fuit Diogenis: imo & Stoïcorum & Epicuri, ut ex Sexto Philosopho, Theophilo Antiocheno libro III & aliis discimus. Hoc quoque illis inhæsit. Resurrectura corpora, nec Platonici credebant, qui in pœnam corpora animis data censebant: neque verò aut Epicurei, aut Peripatetici, qui rerum humanarum curam nullam esse Deo docebant: illi apertius, hi verò ἐν ἰσχυραῖς λόγοις. Arrogantia verò causa fuit, cur in Ecclesia partes quisque facere mallet, quàm de principatu alteri concedere. Hæc ita se habere, non ex his tantum Pauli epistolis cognoscas, sed & ex ea, quæ posteriùs aliquanto à Clemente ad eosdem Corinthios scripta est. Passim enim accusat in eis ἀλαζονείαν, ἀνιδέειαν, πόλιν, ἰσοψηφίαν, ζήλον, ἔριδα, φιλονεικίαν: Vnde factum ait, ut nec presbyteris, nec eorum ἡγουμένοις pareretur, nascerentur schismata, & inde seditiones. Monet præterea, ut serio fugiant μαεράς καὶ ἀνάγκης συμπλοχάς, μέθας, βδελυκίας ἐπιθυμίας, μυστηρίων μοιχείαν. Resurrectionis autem dogma multis modis in illa epistola Clemens tuetur. Paulus igitur per amicos edoctus inter illos Corinthi Christianos esse quidem nonnullos verè pios, sed esse & alios philosophicis opinionibus & fastu vitiiisque adhuc imbutos, sermonem ita temperat, ut modo adhibeat solatia & laudes, modo liberas castigationes, ut quisque prout sibi esset conscius, ita aut hæc aut illa sibi aptaret: quomodo & Spiritus sanctus in Apocalypsi agit cum Sardianorum Ecclesia.

CAPVT PRIMVM.

ΑΤΛΟΣ κλητὸς ὑπόστολος] vide quæ dicta ad Rom. I.

ἀδελφάτος Θεοῦ] sic Corinthiis, κλητοῖς ἡγιασμένοις ἐν Θελήματι Θεοῦ scribit Clemens. In epistola Ignatii ad Ecclesiam Romanam: πεφωτισμένη ἐν Θελήματι Θεοῦ.

καὶ Σωθένης ὁ ἀδελφός] Modestiam ab initio iam docet Paulus, hominem multo sibi imparem (videtur autem is esse cuius mentio Act. xviii. 17.) sibi socians.

τῇ ἐκκλησίᾳ τῷ Θεοῦ τῇ οὐσῃ ἐν Κορίνθῳ] Ita loquitur & Clemens, & Ignatius sæpe.

ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Sic & Clementem loqui iam diximus. Ignatius quoque: ἐκκλησίᾳ ἡγιασμένη.

2. κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ὑποταγομένοις τὸ ὄνομα ᾧ Κυρίῳ ἡμεῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ αὐτῶν τε & ἡμεῶν] Ostendit vocationem omnibus esse communem, ac proinde unum esse corpus debere, non tantum unius loci, sed & omnium locorum, puta Achaiæ & Macedoniæ in qua tum erat Paulus, Ecclesiam.

3. χάρις ὑμῖν & εἰρήνη] Vide Rom. I. 7.

4. εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου] Rom. I. 8.

ὅτι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ] Est hic nomen quod præcessit positum pro relativo αὐτῷ hic & infra 8. I. Thess. III. 12. II. Thess. I. 7. 8. & alibi.

5. ἐπλουτίσθητε] id est, abundatis. Vide Rom. II. 4. II. Cor. IX. II. ἐν αὐτῷ] per Christum.

ἐν παντὶ λόγῳ] Est ἀγαθὸν : nam præcesserat ἐν παντί. Intelligit autem hic dona linguarum.

καὶ πάσῃ γνώσει] Hic intelligit dona prophetiæ.

6. καθὼς τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαίωθη ἐν ὑμῖν] μυστήριον Χριστοῦ vocat Evangelium, ut infra II. I. II. Tim. 18. βεβαιῶν est rei veritatem testimonio confirmare Marc. XVI. 20. Philipp. I. 7. Sic iuramentum dicitur esse ἐβεβαίωσιν Hebr. VI. 6. Respondet Hebræo עֲרִיבָה.

7. ὥστε ὑμεῖς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι] id est, ita, ut nihil minus habeatis quàm qui alibi sunt Christiani. Vide Rom. II. 1. 23.

ἐπικαυχόμενοι τῷ ἀποκάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Dum eos laudat qui resurrectionem expectant, tacite aliter sentientes castigat. Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ est ipsum tempus resurrectionis. I. Petr. 7. & 13. vide & Rom. V. 11. 18.

8. ὅς κ' ἐβεβαίωσιν ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεικλήτοις] Potest vel ad Christum, vel ad Deum referri, sed rectius ad Deum ob id quod sequitur πρὸς ὁ Θεός. Confirmat autem Deus non cogendo, sed laborantes & orantes novis semper auxiliis armando : facit quod suarum est partium. infra X. 13. ἀνεικλήτοις, id est, iustos ac sanctos, ut Coloss. I. 22. ἀμώμοις, ἀμαρτητοῖς Philipp. II. 13. I. Thess. II. 10. III. 13. Eph. I. 27. Philip. II. 15. Coloss. I. 22. I. Petr. III. 14. Iudæ 29. Apoc. XIV. 5.

ἐν τῇ ἡμέρᾳ ᾧ Κυρίῳ ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Pro eis τῶν ἡμερῶν, id est, ut in illa die Christi tales appareatis. Ephes. v. 27. Simile loquendi genus, sed per eis Eph. IV. 30.

9. πρὸς ὁ Θεός δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμεῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] si vocavit vos ut Christi sanctimoniam imitemini, dabit etiam quæ ad hoc sunt necessaria. Vide de hac communione I. Ioh. I. 3. πρὸς ὁ Θεός ex Esaia XLIX. 7.

10. ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες] Idem loquamini in iis quæ ad regulam fidei pertinent, cuius pars est dogma de resurrectione. Philosophorum varia sunt placita : Christiani omnes idem sentire debent ; in regula, inquam, fidei.

ἐν μὴ ἢ ἐν ὑμῶν χάριματι) Deinde, ne etiam alia quavis occasione partes faciat in Ecclesia. χάριμα apud Iohannem de studiorum varietate habuimus. Hic, & infra XI, 18. XII 25 aliquid amplius, id est, segreges notat. vsurpat sic & Clemens in dicta epistola.

ἦτε ὅ κατεργασμένοι) כְּנִינִי, perfecti, ut hic vertit Syrus. Vide Luc. VI. 40. Estote quales vos decet esse.

ἐν τῷ αὐτοῦ νοῦ) ut idem credatis. vnde sequebatur ut & loquerentur eadem, sicut iam dicere coeperat.

ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ) Hoc iam ad affectus animi refertur, quod alibi explicatur per φερεῖν & φέρνμα. sic γνώμη sumitur Apoc. XVII. 13, 11. Macrab. IX. 20. Utuntur sic & Plato & Demosthenes.

11. ὑπὸ ἧς χλῆς) Puto indicari mortuæ Chloes liberos.

ὅτι ἐριδὲς ἐν ὑμῶν εἰσι.) Hæc voce schismata etiam Clemens exprimit.

12. λέγω ὅ τῆτο) Nota ἐξηγήσεις, ut, inquam, Latinis.

ἐκ τῶν ὑμῶν λέγει, ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ; ἐγὼ δὲ Κηφᾶ.) Intelligendum hoc non de omnibus, sed de multis : ut infra XIV. 26. Et, sumi Pauli, Apollos, Cephæ, nempe sectator. Quidam putant Paulum hæc nomina vsurpasse, ut alios homines denotaret, vnde factiones Corinthi nomina trahebant. Argumento utuntur, quod infra IV. 6 dicat Paulus se ea quæ dixerat transformasse in se & Apollon. Verum ibi agitur de modestia, quam præ se ferre debent omnes Euangelij ministri, omnia ad Dei bonitatem referendo. At hic quod dicit res erat intellecta ex Chloes familia. Adde quod Clemens in epistola de hoc tempore loquens non obscure ostendit quid actum fuerit : Ἀποστόλοις τῶν ἐπιστολῶν τῶ μακαρίου Παύλου ἔ Ἀποστόλου. τὸ φερεῖν ὑμῶν ἐν ἀρχῇ τῆ διαβολῆς ἐγχαίρει; ἐπὶ ἀληθείας πιδματικῶς ἐπέστειλεν ὑμῶν, ὅτι αὐτὸς τὸ Κηφᾶ ἔ Ἀπολλῶν. δὲ τὸ ἢ τῆ φερεῖν ὑμῶν πεποιθῶται. ἀλλὰ ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη ἦτορ ἀμῆτης ὑμῶν φερεῖν. φερεῖν τὴν τῶ Ἀποστόλοις μεμνημένους, καὶ ἀπὸ διδασκαλίας τῶν αὐτῶν. καὶ ὅ κατεργασται, τίνες ὑμᾶς διέπραξαν, &c. Vbi χαριεντίζον sectas appellat φερεῖν : quod Cicero vertit alicubi propensiones. Per Apostolos autem miraculis insignes, non dubium, quin intelligantur Clementi Petrus & Paulus; & per virum probatum Apollos. Alij ergo Corinthi ab Apollos instituti post Pauli abitum, alij ab ipso Paulo, alij qui à Iudæa venerant à Petro, sub illis nominibus, alia atque alia dogmata tradebant: quale quid & sub Matthiæ nomine factum ex Clemente Alexandrino cognoscimus.

ἐγὼ δὲ Χριστὸς) venerant enim ex Iudæa quidam qui ipsum Christum docentem audierant, & quæ ille de nova genitura dixerat eadem esse volebant cum iis quæ dixerat de resurrectione, falsò ac perniciosè; Sadducæorum scilicet traduces.

13. μεμνήσται ὁ Χριστός;) Per Christum intelligit Christi Euangelium, & querit an id alibi sit aliud? Fieri id non posse significat, cum vetuerit Christus multos esse doctores & unitatem suis commendavit. Matt. XXIII. Ioh. XVII. 21. 22.

μὴ

μη Παῦλος ἐσαυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν ;) Num Paulus vobis omnia beneficia ad vitam æternam pertinentia sua morte impetrauit ? Hoc Christi solius est.

ἢ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου ἐβαπτίσθητε ;) Nempe vt ab ipso nomen duceretis, sicut à Iohanne Baptista ij quos ille baptizauerat. Vide Matth. ix. 14. Mar. ii. 18. Luc. vii. 18. vii. 24. Ioh. i. 25. Act. x. 37. Adde quod diximus ad Matthæum xxvii. 19.

14. Ὁραεῖσθαι τὴν θύραν οὗδενα ὑμῶν ἐβάπτισα) Ipse nempe meis manibus.

εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον) Crispum Archisynagogum Act. xviii. 8. Caium hospitem aliquo tempore Pauli, cum in vrbe Corinthi esset. Rom. xv. 23.

15. ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.) Nequis vel vlla specie tale quid de me iactare possit. Pro ἐβάπτισα Manuscriptus ille habet ἐβαπτίσθητε : quomodo & Latinus legit, pari sensu.

16. ἐβάπτισα ἢ καὶ τὸν Στεφάνῳ οἶκον) Est ἐπαυρόθωσις prioris dicti. Stephanam hunc Græci putant esse commentariensem Philippensem, qui conuersus Corinthum immigrauerit.

λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ πῃ ἄλλον ἐβάπτισα) nempe eorum qui nunc Corinthi habitant. Dixit se id nescire, quia fieri poterat, vt alij aliunde eò migrassent.

17. οὐ γὰρ ἀπέστειλε με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι.) Comparatè dictum. vt multa. Baptismus per quemlibet impleri poterat : sicut illi à Petro conuersi in Pentecoste non omnes ab ipso fuerunt baptizati : At prædicatio res erat maximè digna Apostolis & maximo cum periculo coniuncta.

οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου) Idem σοφία λόγου quod λόγοι σοφίας, חכמה ודברים Proverb. i. 2. σοφοποιούμενοι μῦθοι I. Petr. i. 16. Sermones multa eruditione conditi, qualibus se venditabant illi, qui Corinthi partium erant duces. Hinc dicti σοφισταί.

ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ) Minus appareret virtus mortis Christi, si fides Euangelio habita adscribi potuisset verbis eruditis & artificiosis. De verbo κενόσθαι vide Rom. iv. 4. Caterum hic compare id verbum sumitur.

18. λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ) Narratio ista de Christo crucifixo & resuscitato, quæ nititur Christianæ doctrinæ auctoritas. Vide infra ii. 2. Gal. vi. 14.

ταῖς μὲν ὑποκατασκευαῖς μαρτυροῦντες.) Rem denotauit ex effectu. cum incredulos denotare vellet, dixit pereuntes, quia qui Euangelio non credunt, pereunt Ioh. i. 18. Pari modo discriminantur homines in σοφισμῶν καὶ ὑποκατασκευῶν ii. Cor. ii. 15. 16. Est stultitia, id est, stultum aliquid videtur, indignum creditu. Id verò euenit quod in vitiis suis non diuertantur, sed habitent : ideo nolunt vera videri, quæ vitiis sunt contraria.

Xx

ταῖς ὁμοδομίαις ἡμῶν] credentibus : qui iidem in via sumus ad salutem.

διναμὶς Θεοῦ ὅτι] vis Dei in illo sermone posita est , per quam iustificamur , id est , à vitiis purgamur , deinde sancto Spiritu imbuimur. Vide Rom. I. 16.

19. γὰρ ὡς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡμεῖς ἀποκάλυψεν ἡμῖν τὰ μυστήρια τῆς ἀποκαλύψεως.] Legit in Esaia XXIX. 14, אֶת־הַחֵטְא : ubi nos habemus חֵטְא, etiam LXX sic legunt , ut Paulus. vertunt enim κρύβω abscondam , efficiam ne luceat : quod idem valet cum ἀποκάλυψω. Iustinus quoque cum Tryphone disputans ter locum Esaia citat : prius per κρύβω : deinde per ἀποκάλυψω : deinde rursus per κρύβω. Quod Esaia de sui temporis hominibus dixerat , idem ad sua tempora maiori iure aptat Apostolus.

20. πῶς σοφός ; πῶς γραμματεὺς ; πῶς συζητητής τῶ ἀίματος τοῦ κυρίου] Est παραβολὰ loci Esaia XXXIII. 18. In quo loco itidem πῶς sic repetitur. Sed ibi agitur de iis qui præcipua munia habuerant in castris Assyriorum : hic verò de artium professoribus earum, quas Corinthij magnificiebāt. σοφὸς Græcis, ut חכם Hebræis, per excellentiam dicebantur ij, qui præcepta morum tradebant, ut septem illi per Græciam nobiles , deinde Socrates , & alij. γραμματεὺς hō loquendi genere Hellenistico & legum peritus & historiarum. συζητητής τῶ ἀίματος, indagator rerum naturæ, quæ Hebræis חזקת חילוק, id est, Physicus. Id studium חזקת חילוק dici solet : quod proprie est συζητητής. sic apud Barchum I. 23 & sequentibus, οἱ ἐκζητοῦντες τὴν φύσιν τοῦ κυρίου & γὰρ sunt Physici. οἱ μυστολόγοι sunt qui μύστας ἰδιώτας distabant חזקת חילוק : οἱ ἐκζητοῦντες τῶς συντάξεως legis periti & historici. Maluit autem συζητητής quam ἐκζητητής dicere Paulus, quia Physicæ quæstiones multis disputationibus ventilari solebant : quod est συζητῶν. Ignatius ad Ephesios : πῶς σοφός ; πῶς συζητητής ; πῶς γραμματεὺς ἢ λογιαντὴν ἀνατρεῖ ; Tertullianus hunc Pauli locum sic vertit libro de idololatria : ubi sapiens, ubi literator, ubi conquisitor huius aui? Sensus est ; ostende mihi philosophos & philologos, qui tot homines ad tantam probitatem perduxerint, quot & ad quantam nos per sermonem crucis. Pauci sunt illorum discipuli præ nostris, & manent scortatores, si non peius aliquid : manent κενὸς οἶκος ἡμετέραις ἀσθεῖς, ut dicebat Timon : manent arrogantes, litigiosi, maledici.

οὐχὶ ἐμώμεθεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τῷ κόσμῳ τούτῳ ;] μαρτυρεῖται חכמה hic est stultitiæ convincere, quo sensu verba in Hiphil frequentia sunt apud Hebræos. Intellige autem comparatione eius frugis, quam protulit Evangelium. vocula τούτου non est in Manuscripto, nec ea opus.

21. ἐπεὶ δὲ ἐκ τῆς σοφίας τῆς Θεοῦ εἶπα ἔγνω ὁ κόσμος ὅτι τῆς σοφίας πῶς Θεοῦ] σοφίαν τῆς Θεοῦ hic vocat cognitionem illam Dei, quæ ex rerum natura oritur. De qua diximus ad Roman. I. 20. 21. & Act. XIV. 16. XVII. 27. ἔγνω hoc loco significat reueritus est : quod ad Romanos ἐδόξεσαν vel ἀχαιέσσαν. sic ἔγνω Iohannes etiam accepit I. 10. & exponit per ἔλαβον.

ἐδόξεσαν ὁ Θεός] Similem constructionem vocis ἐδόξεσαν habemus Luc.

XII. 23. Rom. XV. 26. Gal. I. 15. Coloss. I. 19.

ὅτι τῆς μωρίας ἢ κηρύσματος] Duplex hic tropus : nam & ὅτι τῆς μωρίας ἢ κηρύσματος positum est pro μωρὸς κηρύσματος, & stultum dicitur non quod tale est, sed quod tale esse multis eruditis putatur. Apparet id in sequentibus & mox II. 14. sic multa appellantur καὶ τὸ φαίνεται, non καὶ τὸ εἶναι.

σοῦσαι τοὺς πιστεύοντας] A vitiis liberare in præsens, in posterum donare vitâ æternâ.

22. ἐπειδὴ & οἱ Ἰουδαῖοι σημείον αὐτοῦσι] non quaecunque, sed ex animi sui arbitratu. Matth. XII. 38: nempe de cœlo Matth. XVI. 1. Marc. VIII. 12: sicut Moses grandinem fecerat descendere, & Elias ignem. Legendum hic ἐπειδὴ &, ut est in plerisque editionibus, non ἐπειδὴ γὰρ, ostendit sensus coherentia. Non enim argumentatur Apostolus, sed iam dicta explicat. Præterea in Manuscripto est pluraliter, σημεία.

καὶ ἄλλωες σοφίαν ζητοῦσι] volunt Græci quæ dicuntur sibi probari per causas naturales. In Manuscripto est, ἐπιζητοῦσι.

23. ἡμῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον] non rationes adferimus, sed testimonium de re conspecta.

Ἰουδαίοις δὲ σκάνδαλον] Non tantum quia in crucifixum credere probrosum ipsis videbatur, sed quia insuper hæc fidei professio crucem secum trahebat: Gal. V. 11.

Ἕλλησι δὲ μωρίαν] Insipidum illis videbatur nihil adferri de rerum principiis, de finibus, de animi natura: quæ elementa sunt apud Græcos sapientiæ moralis.

24. αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς] κλητοὶ hic appellantur cum effectu, id est, ij qui vocationi paruerunt, ut Rom. VIII. 28.

Χριστὸν Θεὸς δύναμις καὶ Θεὸς σοφία] Hæc per μετέληψιν accipienda: quia per Christum Deus ostendit & potentiam suam ad homines convertendos, (vide Rom. I. 16.) & sapientiam, de qua actum Rom. II. 32. Vide & infra II. 7. & Esaia LIII. 12.

25. ὅτι τὸ μωρὸν τῷ Θεῷ] Comparet dictum, id est, quod in sapientia Dei minimum est.

σοφώτερον ἢ αὐθρόπων ἐστίν.] Est contracte dictum pro σοφώτερον τῷ σοφῷ ἢ αὐθρόπων. Sic apud Plinium *omnium triumphorum lauream adeste maiorem*. Subauditur enim *laureis*.

& τὸ ἀδυνάτον ἢ Θεῷ] Et hoc comparet sumendum: Significatur enim id quod in Dei potentia minimum est.

ἰσχυρότερον ἢ αὐθρόπων ἐστίν.] Et hic subaudi τῷ ἰσχυρῷ. Idem sensus est, qui proverbialiter exprimitur I. Regum XXII. 10.

26. βλέπετε γὰρ πλὴν κλησιν ὑμῶν ἀδελφοί] Et hic est μετανομία. Nam κλησιν dicit euentum vocationis. Pauci, qualis Nicodemus, Iosephus Arimathensis, Sergius, crediderant Euangelio: multi piscatores, multi sellularij: non quod Euangelium vilius sortis homines à se abiciat, sed quod arctam

viam facilius ingrediantur minus sarcinati. Vide Matth. v. 3. XIX. 23. & ibi dicta. Lactantius VII. 1. *Nemo virtuti fauet, nisi qui sequi potest: sequi autem non est facile omnibus: ij possunt quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo virtutem qui semper in bonis fuerunt: quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt, assuetudine ac desiderio bonorum quæ sola nouerunt. Eò fit ut pauperes & humiles Deo credant facilius quàm diuites qui sunt impedimenti multis implicati, imò catbenati & compediti seruiunt ad nutum domina cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretiuit: nec possunt in cælum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera portantes. Angustus admodum trames est, per quem iustitia hominem deducit in cælum. Hunc tenere non potest nisi qui fuerit expeditus ac nudus. Vide & quæ ibi sequuntur. Hoc ideo dicit quia inter Corinthios alij ob doctrinam, alij ob diuitias se anteponebant aliis.*

οὐ πολλοὶ σοφοὶ καὶ σαρπη.] supple, crediderunt. Sapientes secundum carnem vocat eos, qui pollent sapientia mundi huius, ut modo dixerat: cā scilicet, quæ non est ex reuelatione. Reuelationi enim diuinæ caro opponitur Matth. VII. 17.

οὐ πολλοὶ δυνατοὶ] in dignitatibus positi, ut Apoc. VI. 15. גבורים.

οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς] genere nobiles, quales Corinthi Cypselidæ & Bacchiadæ.

27. ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός] τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, id est, τῷ κόσμῳ, quale loquendi genus habuimus & Rom. VIII. 3. eos qui à mundo ob eruditionis penuriam pene pro stultis habentur. Vide Prou. VIII. 3. Deinde est μωρονομία: elegit Deus, id est, crediderunt: qui enim credunt, eos Deus eligit, siue approbat. Et nota genus neutrum poni pro communis ut & alibi, & in sequentibus.

ἵνα τοῖς σοφοῖς καταισχυνῇ] qui semet præstare ad talem normam nunquam potuerunt.

καὶ τὰ ἀδυνάτῃ τοῦ κόσμου] intelligit homines de plebe.

ἵνα καταισχυνῇ τὰ ἰσχυρὰ] quomodo dixerat δυνατοῖς. Job XII. 19. ואיתנים וסלק. δυνατός ὁ γὰρ κατέσπευλε.

28. καὶ τὰ ἀγνώτῃ τοῦ κόσμου] Eos qui apud homines habentur ignobiles. Iulianus libro VI exprobrat Christianis, quod plerique eorum essent serui & ancillæ. Etiam in ministerio Ecclesiæ ancillas fuisse ex Plinio discas. Chrysostomus infra ad caput II obiectum ait Christianis, maximam eorum partem fuisse nutrices, obstetrices, eunuchos.

καὶ τὰ ἐξουθενούμενα] Solent enim tales despici. De hoc verbo vide Mar. IX. 12. Luc. XVIII. 9. Act. IV. 12. Rom. XIV. 3. 10.

καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ] ἡσυχία Hebraïca quæ καὶ ἐκ δακ usurpat de rebus valde abiectis. Vide Esai. XL. 17. contrā τὰ ὄντα sicut & τὸ

dicitur de eo quod in pretio est. Gal. vi. 3. Tum verò *καταργή* sume, vt Rom. III. 31. ostendit esse nihili. Hæc omnia præfigurata fuerant temporibus exitus ex Ægypto, & in Dauidis pugna contra Goliathum & eiusdem euectione in regnum, & rursus temporibus Esdræ & Nehemiæ.

29. *ὅπως μὴ καυχῆσθαι πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ*] Fecit Deus ne quid in hoc negotio homo sibi tribueret. Nam *καυχᾶσθαι* est inniti alicui rei, lætari de re aliqua. Vide Rom. II. 17. 23. v. 2. 3. II. *μὴ & πᾶσα* Hebræis vniuersaliter negant. *ἐνώπιον Θεοῦ*, id est, vbi cum Deo res est. vbi homo ex parte vilioris caro appellatur, fit hoc ad fastum reprimendum.

30. *ὅς ἐστιν ὁ ὢν ὑμῖν ἐστὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*] *ὅς* hic significat causam efficientem primariam, vt Rom. II. 36. *ἐν* pro *ἅ* causam mediam. Et *ἐστὶ* intellige, estis noua creatura, facti estis longè alij quam eratis.

ὅς ἐξηγήθη ἡμῖν σοφία ὑπὸ Θεοῦ, διανοούμενη τὸ ἐ ἀγαθὸς καὶ καταλύσας] Est hic perpetua metonymia effecti positi pro causa. Christus enim, Deo ita procurante, factus est causa, per quam sapiamus, diuina scilicet, per quam à peccatis purgemur, per quam Spiritu sancto donemur, per quam à morte quondam vindicandi simus: quod *καταλύσας* dicitur Rom. v. 11. 23. Eph. I v. 30.

ἴσα] supple fiat: Similis illi Rom. xv. 3. alibi, & infra I. 9.

31. *καθὼς γέγραπται ὁ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάτω*] sensus concisè de promptus ex Ieremiæ ix. 23. 24. Vbi in Græco habemus: *ὁ ὁ ἀγαθὸς καυχώμενος, μὴ καυχάτω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ μὴ καυχάτω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, καὶ μὴ καυχάτω ὁ πλούσιος ἐν τοῖς πλούτοις αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ ἐν κυρίῳ καυχάτω ὁ καυχώμενος, ὁ σωθήσεται ὅτι ἐστὶν ἐν κυρίῳ, ὁ ποιῶν ἔλεος καὶ κῆρυμα καὶ διανοούμενη ἐστὶ τῷ γῆ. Vbi in Hebræo pro *καυχάτω* est *ἡγήται*: quod per *ἀγαθὸς* alibi vertitur.*

CAP. II.

ΑΓΩ ἰδὼν πρὸς ὑμῶς ἀδελφοί] Hoc dicit: mea quoque loquendi & agendi ratio congruit isti Dei ministerio, tum apud alios, tum apud vos maximè.

ἰδὼν αὐτὸν κατ' ἰσχυρίαν λόγον] Non erat Paulus indifertus: sed in Græcia multi erant disertiores, qui ad naturæ opes artis adminicula & longum vsum adiecerant. ideo dicit *κατ' ἰσχυρίαν*, id est, *πᾶν*.

ἡ σοφίας] eruditus quidem erat Paulus in lege & scriptis interpretum: at non æque in Philosophia illa Græcanica.

καταγγέλλων ὑμῖν τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ] Euangelium quod supra I. 6 *ὑμῖν* & *Χριστῷ*. Deus quippe per Christum voluntatem suam nobis testatam fecit. in Manuscripto est *τὸ κηρύττειν τοῦ Θεοῦ*. Vide Rom. xv. 1. 25. & sic habuit codex quo vsus est Ambrosius, & is quo vsus Syrus.

2. οὐ γὰρ ἔκτεινα] Non magni feci, vt Rom. xiv. 5.

τῶ ἐιδέναι π. ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦ Χριστὸν] Nosse verba legis, & traditiones, linguas aliquas, legisse etiam vestros poëtas. Frequens est nostris scriptoribus τῶ præponere infinitiuo, vbi alij ponerent τὸ. ἐν ὑμῖν, id est, ὡς ἐν ὑμῖν: cū apud vos viuerem.

καὶ τὸτον ἐσταυρωμένον] Et quidem crucifixum, id est, cuius exemplum in omnibus malis Euangelij causa perferendis scirem mihi esse sequendum. Sic sumendum ostendunt sequentia.

3. καὶ ἐγὼ ἐν ἀδυνείᾳ, καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν φόρῳ πολλῶ ἐγκύμην πρὸς ὑμᾶς] καὶ hīc est pro *nam*: ἀδυνεία hīc est dolor ex rebus aduersis, vt diximus Rom. viii. 26. Metus & ille timor pericula significant, cum ab Iudæis vi ad tribunal tractus fuit Paulus, Sosthenes pulsatus, Paulus ipse coactus discedere, quæ habes Act. xviii. φόβος & φόρος, sæpe iungi solent ἀνέστησας causâ, vt Ps. ii. ii. in Græco. ii. Cor. vii. 15. Eph. v. 5. Phil. ii. 12. πρὸς ὑμᾶς, id est, παρ' ὑμῖν. vide Ioh. i. 2.

4. καὶ ὁ λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμα] Sermones mei, tum priuati, tum publici. Nam κηρύσσειν est multis dicere Matth. x. 27.

οὐκ ἐν παιδοῖς ἀνδραγαθήν σοφίας λόγους] παιδοῖς Græcum non esse multi notarunt: nec adeo Cilix Apostolus, vt vocem nusquam lectam vsurparet. Legendum παιδοῖς sicut infra 13, ἐν διδασκαλίᾳ ἀνδραγαθήν σοφίας λόγους. Intelligit eos sermones, quibus vti solet humana sapientia. Syrus legit ἐν παιδοῖς & λόγους sensu non malo: quomodo legit & Eusebius, & videtur legisse Origenes Philocalia cap. xvi. i. sed quod dixi præfero. Quod de Demetrio dicit Seneca, multo iustius de Apostolis dici potest, fuisse eos eloquentiæ eius quæ res fortissimas deceat, non concinnatæ, nec in verba sollicitæ, sed ingenti animo prout impetus tulit res suas prosequentis. Hippodamus libro de Republica: χρεῖσθαι δὲ τὰς λόγους πολιτικὰς καὶ σωματικὰς καὶ οἰκείας τὰς δὲ ἀνθρώποις τὰς λέγοντας, ἀλλὰ μὴ παραποιητὰς. οὕτω γὰρ ἡ λέξις ἐστὶται τὸ ἥθος τῶ λέγοντος ἐμφαίνεσθαι.

ἀλλ' ἐν ὑποδείξει πινύματος καὶ δυνάμεως] Habent Mathematici suas ὑποδείξεις: habet Aristoteles suas. At quanto maior illa per tot ac tanta miracula? Genitius subsequens hīc instrumentum denotat: voce πινύματος, videtur significare prophetias, voce δυνάμεως sanationes.

5. ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων] ne fides vestra nasceretur ex humana eruditione.

ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ] sed per eximiam Dei potentiam, quo maior scilicet ipsi honor & gratia habeatur. vide supra i. 17. Iustinus in colloquio cum Tryphone de prophetis loquens: αἰωνίως πάσης ὑποδείξεως ὄντως ἀξιοπιστοὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας. Origenes in Philocalia: εἰ γὰρ αἱ χρηματικὰς ἀποδείξεις ὁδοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐναποκαίμεναι τῶν βιβλίων κατήχουσιν ἢ ἀνθρώπων, ἡ πίστις ἡμῶν ἀλόγως αὐτὴ ὑπελαμβάνετο ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων καὶ οὐκ ἐν δυνάμει Θεοῦ, &c.

6. σοφίας ᾗ λαλοῦμεν ἐν τοῖς πλείοις] Ea dicimus, quæ plena esse sa-

pientia iudicabunt veri ac probi Christiani. Ij enim *πλειον*, ut diximus, Matth. v. 48.

σοφίαν ἣ οὐ τ' αἰῶνος ζύττε] non illam Physicam, de qua & supra i. 20.

οὐδὲ τῆς ἀρχόντων τ' αἰῶνος ζύττε] Politicam cui adhærent iurisprudentia & historiarum cognitio.

τῆς παρορουμένης] quæ nunc sunt imperia non minus peribunt, quàm illa figurata per statuum Danielis II. 44. Virgilius i. Georg. II;

Non res Romana perituraque regna.

7. *ἀλλὰ λεληθὲν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ τῆς διαποικευμένης*] Inversa locutio pro *τῇ διαποικευμένης ἐν μυστηρίῳ*. quæ diu in arcano recondita fuit, vide Rom. xv. 25. & Eph. III. 4. 5. 9. *μυστήριον κτλ & πτλ*, ut apud Danielem aliquoties.

ἡ περὶ αἰῶνας ὁ Θεὸς ποιεῖ τὰς αἰῶνας] ante multa tempora, ut dicitur dicto Romanorum loeo, Recte ante multa tempora; nam præfiguratum hoc non tantum in Abrahamo, & Melchisedeco, sed & in Noë, & Enocho, & Abele.

εἰς δόξαν ἡμῶν] ad maximum honorem nostrum, quos donis supra omnes prophetas ornare voluit.

8. *ἡ οὐδὲς τῶν ἀρχόντων τ' αἰῶνος ζύττου ἔχοντων*] *ἡ* nempe *σοφίαν*. Cum autem dicit *ἀρχόντων* non intelligit minores illos magistratus, qualis Nicodemus & Iosephus Arimathensis, sed illos præfulgentes, quales Pilatus & Herodes ac Cæsares: & intra Iudæos Caïphas & Annas.

εἰ γὰρ ἔχοντων] Si penitus pernoscant Dei destinata in hac re.

οὐκ αὖ τὸν κύριον τὸ δόξης ἐκείνουσαν] Non credibile est eos cruci addicturos fuisse, aut instigatione sua, ut sacerdotes; aut decreto, ut Pilatus; aut consensu, ut Herodes, eum quem Deus esse vult omnium iudicem. Nam gloria Christi illum diem maximè respicit i. Petr. iv. 13. Tertullianus aduersus Marcionem III: *Scriptura quæ interemptibilem Christum edicentes utrique & ignorabilem affirmant: nisi enim ignoratus, nihil scilicet pati posset.* Crucifixisse dicuntur etiam qui assensum præbuere Act. II. 36. IV. 10. Non excusat illos ea ignorantia: satis enim res magnas fecerat Christus, ut quid afferret inquirerent: cætera si discendi & bene agendi fuissent cupidi, ab ipso percepturi. Christus *κύριος δόξης* præfiguratus per arcam, quæ *הכבוד מלך*. Psal. xxi. v. 9.

9. *ἀλλὰ ὡς ἡμεῖς γινώσκουμεν*] Euēnit scilicet: qualis *ἐλπίς* supra i. 31. sed in manuscripto non est *ἀλλὰ*, & sic quoque satis cohæret sensus. Illi non nouerunt, quia Deus talia non reuelat nisi se amantibus, id est, inquirentibus.

ὁ ἀποκαλύπτει τὰς ἀποκρυφθῆσας, καὶ οὐκ οὐκ ἡμεῖς, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ αἰετῇ, ἀλλ' ὡς ἡμεῖς γινώσκουμεν] Sensus quidem est apud Esaiam Lxi. v. 4. 3 *ubi* *Γραῖται*: *ὅτι τὸ εἶδος σου ἐκκαθαίρει, οὐδὲ οἱ ἀποκαλύπτει ἡμῶν εἶδος σου πλεον* σου, καὶ τὰ ἔργα σου ἀποκαλύπτει ἡμῶν εἶδος σου. Quæ verba etiam Rabbini

de vita altera exponunt sensu arcaniore : sed cum ipsa verba quibus hic vitur Paulus existisse in Apocryphis Eliæ tradat Origenes, Hieronymus ad Pammachium de optimo genere interpretandi, Zacharias Chrysopolitanus, & Gregorius Syncellus, credibile omnino est deprompsisse hoc Paulum ex scriptis Rabbiorum, qui ea habuerant ex traditione veteri : de quo genere dictorum vide quæ attulimus ad Matth. xxvii. 9. Multos veteres libros periisse dicit hoc loco Chrysostomus. Manuscriptus pro *αὐτὸν ἵπτομασεν* habet *ὅσα ἵπτομασεν. καρδία* Hebræis pro toto animo dicitur. Et ascendere in cor Ieremiæ iii. 16 & alibi, est, quod Latinis in mentem venire. Non alienum ab hoc loco Philonis illud libro de Abele & Caino : *τίς γὰρ αὖ γήραιο ἰκανὸς τὴν πρὸς τὸν ὄντα μεταστάσιν ψυχῆς τελείας κατανόησαι; οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὴν τῶν ὑπομνήσεων εἰδέναι τὴν βεβήωσιν αὐτῆς, ἀπὸ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἐπιδειάζουσιν. τῷ γὰρ εὖ πάροντι συμβούλῳ ὁ Θεὸς πρὸς αὐτὸν μάλλιν χαρίζεται, οὐ χρεῖται.*

10. *ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ*] Id est, per illum spiritum qui Christo fuit adunatus. Vide quæ dicta Marc. ii. 8. & Rom. i. 14. Aperuit Deus nobis, inquit, Apostolus per Christi spiritum futurum esse iudicium vniuersale, quod Christus sit exerciturus, & qua norma & quo exitu. In Manuscripto non est *αὐτῷ*.

τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ] Idem sensus qui Iohan. i. 18. vi. 46. viii. 19. 38. x. 15. 50. xiv. 7. 9. *τὰ βάθη* consilia diu occultata. Rom. xvi. 25. & supra 7.

11. *τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου*] Principum abditos sensus quis nouit nisi ipse Principis animus? Nihil opus illo ἀνθρώπων & abest in Manuscripto.

οὐτα ἔτι τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδὲς οἶδεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ] Arcana Dei nemo nouit nisi ipse spiritus Dei, qui prophetis ex particula, Christo vero perfectissime datus est. Pro *οἶδεν* in Manuscripto est *ἔγνω*, pari sensu.

12. *ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν*] Non ab humano ingenio profecta sunt ea quæ dixit Christus.

ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ] Spiritus ille qui nostri causa in homine Christo fuit, est ipsius Dei velut portio & instrumentum.

ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαριζόμενα ἡμῖν] Vt certò noscamus, non fluctuante coniectura, ea quæ Deus nobis dedit, id est, dare decreuit. Est enim *μυστηρία* qualis Ephes. i. 4. ii. 6. i. 9. Timoth. i. 9.

13. *αὐτὸ καὶ λαλοῦμεν*] quæ etiam ex Christi præceptis omnibus populis annunciamus.

οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρώπου σοφίας λόγοις] Non eo sermone quem docuit humana eruditio.

ἀλλὰ ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἀγίου] Sed eo sermone quem docuit sanctissimus ille Christi spiritus. Bis hic habemus *διδακτοῖς* cum genitiuo causam significante : qualis locutio est apud Ioh. vi. 45. In Manuscripto non exprimitur *ἀγίου*, nec opus.

πνεύματι

πιδμαπκοῖς πιδμαπκῶ συκρίνοντες] Exponentes ea quæ prophetæ Spiritu Dei αἰτι dixere, per ea quæ Christus suo Spiritu nobis aperuit. συκρίνεν est ἡλκ exponere. Gen. XL. 8. 16. 22. XLI. 12. 13. 15. Dan. v. 13. 17. Quod ἐπιλύει Gen. XLI. 12: & inde λύσις Ecclesiastæ VII. 30. quod σύλκειν Dan. II. 25. IV. 15. v. 28. & σύλκεισις in eodem Dan. II. 4. 5. 6. 7. & alibi sæpe. Prophetia enim non est ἰδίας ἐπιλύσεως II. Petr. I. 20.

14. ψυχὸς ὃ ἀνθρώπος] non idem est ψυχὸς ἀνθρώπος & σαρκικός. ψυχὸς est qui humanæ tantum rationis luce ducitur: σαρκικός qui corporis affectibus gubernatur: sed plerunque ψυχικοὶ aliqua in parte sunt σαρκικοὶ, vt Græcorum Philosophi scortatores, puerorum corruptores, gloriæ aucupes, maledici, inuidi. Verùm hîc nihil aliud designatur quàm homo humana tantum ratione nitens, quales erant Iudæorum plerique & Philosophi Græcorum. Iudas in epistola ψυχικοὺς explicat, πνεῦμα μὴ ἔχοντες. Hierocles ψυχικὸν σῶμα vocat quod mox explicat τὸ ζῶπικόν.

οὐ δὲλα ταῦτ' ἐκ πιδμαπτος ἔθελον] Non intelligit ea quæ per Prophetas sunt prodita: quippe quæ ne ipsi quidem prophetæ satis intellexerint. capere, hîc est, quod mox γινώσκω, intelligere.

μωεία γὰρ αὐτῶν ὄντι] Id est, quasi stultorum vocēs nihil significantes. Tale erat Esaïæ vaticinium Æthiopi Aἰ. VII. 31.

ὅτι πιδμαπτικῶς ἀνακρίνεται] Vt dijudicetur verus eorum sensus, opus est noua & apertiori reuelatione: qualis per Christum contigit. Ἀνακρίνομαι est vox forensis Aἰ. I v. 9. XII. 19. Et solet transferri ad examen doctrinæ Aἰ. XV. II. 11. infra XIV. 24. Et sic vertitur ἡκὴν Hæbræum:

15. ὁ ὃ πιδμαπτικῶς ἀνακρίνει τὰ πάντα] In Manuscripto, ἀνακρίνει τὰ πάντα. Qui multa à Christo luce imbutus est, facile iudicat de sensu prophetarum. Potest de eo optimo iure dici, quod alio sensu dicit Aristoteles Eth. III. 15: ὁ ἀποουδαῖος ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς.

αὐτὸς ὃ ὑπὸ οὐδενὸς ἀνακρίνεται] A nemine iudicari, id est, refelli potest: vt Stephanus Aἰ. IV. 10. Causa sequitur:

16. τίς γὰρ ἔγνω τοῦ Κυρίου ὅς συμβεβῶσιν αὐτόν;] Ex Esaï. XL. 13. vbi in Græco: τίς Κυρίου τοῦ ἔγνω, & τίς αὐτῶν σύμβουλος ἔγινετο; Quomodo & Paulus citauit eum locum Rom. XL. 34. Deus ante Christi tempora neminem admisit ad arcana sua pernoscentia, sicut reges admittere consiliarios quosdam solent. συμβεβῶσιν est instituere, edocere, vt vidimus Aἰ. IX. 22. XVI. 10. hîc verò, non multum remoto significato, est consilium dare, συμβεβῶσιν, σύμβουλον γίνεσθαι. Itaque συμβεβῶσιν & συμβεβῶσιν coniunguntur Esaïæ XL. 14.

ἡμεῖς ὃ τοῦ Χριστοῦ ἔχομεν] Nos autem nouimus Dei consilia, quæ Christo fuere reuelata. Ioh. XV. 15. Quis potest de Dei voluntate certiora adferre quàm ipse Deus? is autem ea Christo tradidit. Ea igitur qui habet, nullis prophetarum allegationibus, nullis Philosophorum ratiunculis solide refelli potest. Optime Ambrosius: Cui magis de Deo, quàm Deo credamus?

C A P. III.

Αἱ ἐγὼ ἀδελφοί,] Etiam ego tantis Dei donis instructus.

ὥς ἡδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι.] Non potui, id est, non ex usu iudicavi, nempe cum apud vos essem. De hac significatio-
ne vocis δύναιται diximus ad Mar. v. 1. 5.

ὑμῖν λαλῆσαι τοῖς πνευματικοῖς] nempe οὔσι. Hæc enim particula subaudiri solet, vt II. Cor. xii. 2. Sermones qui coram omnibus habentur, accomodantur captui partis maioris. Pars autem maior Corinthiaci cœtus non multum adhuc in doctrina Christi, quæ spiritualis erat, profecerat. Ideo magis adhuc opus habebant instillatione præceptorum Christi ad edomandas affectuum malorum reliquias, quàm explicatione figurarum, quæ latebant in veteri historia, & noui federis res adumbrabant. Est germanus huic locus & hunc explicans ad Hebræos i. v. 11. 12. 13. 14. ubi pariter lac sunt elementa Christianæ religionis, cibus verò explicatio mysteriorum in veteri historia latentium. Hæc conueniunt iis qui multum profecere in pietate: illa necessaria sunt incipientibus.

ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς] Tanquam habentes adhuc in vobis vestigia affectuum non satis Christianorum. Comparatè eos & πνευματικοῖς negat, & σαρκικοῖς appellat: nempe quia alij erant qui multò plus in pietate profecerant.

ὡς νηπίοις ἐν χερεσίν] Sic vocem νηπίου usurpat & scriptor ad Hebræos i. v. 13. Dicuntur sic, non temporis habita ratione per quod Christum cognouerant, sed τῆς θεωροῦσας. Sic & Homerus & Hesiodus homines exiguæ sapientiæ νηπίους vocant. Vide & Eph. i. v. 14.

2. γάλα ὑμῶν ἐπόποτα] Prouerbiale δὲ πρὸς τὴν ἐπ. Cicero ad Atticum xii. Philo de agricultura: ἐπεὶ ὁ νηπίος μὲν ἔστι γάλα τροφή, τελευτῶν δὲ τὰ ἐκ πυρρῶν πρῶματα, & ψυχῆς γαλακτώδεις μὲν εἰν τροφαὶ καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Theophilus Antiochenus libro ii: καὶ γὰρ νῦν ἐπὶ τὴν γυνθὴν παιδίον, ὥς ἡδὴ δύναιται τὸν ἄρτον ἐσθίειν, ἀλλὰ θεωρῶν γάλακτι ἀνατρέφεται, ἐπιτα καὶ θεωρεῖται τῆς ἡλικίας, & ἐπὶ τὴν σπειρὰν τροφὴν ἔρχεται. Lacte nutriri solent non infantes tantum, sed & ἐκτικοί: Facilius enim concoquuntur liquida. Verbum ποτίζειν habuimus Matt. x. 42. xxv. 35. 37. 4. 2. xxvii. 48. Mar. ix. 41. xv. 36. Luc. xii. 15. Rom. xii. 20. Occurret & in hac epistola aliquoties.

καὶ οὐ βεβῆκα] Est σύλληψις. Nam de lacte quidem dicitur ἐπόποτα, non autem de cibis: subauditur ergo, dedi. βεβῆκα hîc quod σπειρὰν τροφήν Hebr. v. 12. Philo: οὐχ ἑρᾶς ἐπὶ καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν οὐ θεωρεῖται πεπηγμέναις & πολυτελέσι χρῆται τροφαῖς πρὶν ἢ ταῖς στοιχείοις καὶ γαλακτώδεσιν ἐν ἡλικίᾳ τῇ βρεφώδει;

οὕτως γὰρ ἡδύναι] Et hîc subaudiendum, ferre aut concoquere. Occidit enim infantem qui ei dat panem & carnes. Maimonides ductore dubitantium l. 33. Frequentes tales in Paulo ἐλλείπει modo nomen, modo

verborum. cum simili ἰσχυρί habes Hebræum לִיכֹל, id est, potero Esaiæ 1.13. Pl. c. 1. 5 in Hebræo.

ἀλλ' οὐτε ἐν τῷ δυνάδει] Ne nunc quidem tanto tempore post fidei initia. Debuerat cognitio & virtutes crescere cum tempore. Origenes contra Celsum III: τὰ ἐν ἡμῖν μέγιστα καὶ ὅσα τὸν ἑλμῶν ἐν τοῖς ποσὶ τὸ ἰσχυρὸν ἀνελύχοντες φέρον εἰς μέσον οὗ ἀποθεοῦ σινοῦν ἀπεσταλτοῦ. ἀποκρίνοντο δὲ ἐν τῷ σινοῦν τῷ βαδύνοντι τοῖς νεοπροσέτοις καὶ διορθοῦντες λόγων ἱστορίας ὀνομαζομένων γέλων. γέροντες γὰρ οὗτοι τῷ Παύλῳ ἡμῶν Κορινθίους ἀποστέλλοντες, ἔλκοντες δὲ, οὐ κεκαθαρμένοι δὲ πρὸ τῆς ἐξουσίας ἡμετέρας ἐπὶ τοῦτο, ἀλλ' οὐ βροῦμεν. οὐπω γὰρ ἐδύναμεν, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ δυνάδει. ἐν γὰρ σαρκασμοῖς ἐστὶ, &c.

3. ὅπου ἐν γὰρ σαρκασμοῖς ἐστὶ] Non omnino, sed plus satis, comparatē ad alios Christianos, ut iam diximus.

ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζήλος καὶ ἔρις ἐκ διχουσιᾶς] ὅπου hīc valet quandoquidem ut II. Petr. I. 11. Utuntur ita hac particula & Xenophon & Plutarchus. Est autem hīc gradatio. Nam invidia contentionem pepererat, contentio scissuram. Vide supra I. 10. & infra XI. 18. XII. 25. & adde epistolam Clementis. ζήλος καὶ ἔρις ἐκ διχουσιᾶς πηγὴ ἔριδος.

οὐχὲ σαρκασμοῖς ἐστὶ] Nam inter opera carnis numerat Apostolus ἔρις, ζήλος & διχουσία Gal. v. 20. Carnis scilicet nomine omnes affectus respiciens, qui non Dei honorem & proximi salutem præcipue respiciunt, sed ea quæ nostrā sunt & nobis placent.

καὶ ὡς ἀνθρώποι ἀντιπαρῆναι] vivitis ut plerique homines solent, non ex Dei præscripto: non καὶ θεῶν, ut loquitur Apostolus Rom. v. 11. 27. Homo enim hoc loco Deo opponitur.

4. ὅταν γὰρ λέγῃ τις· ἐγὼ μὲν εἰμι Παῦλος, ἢ πετρός ἢ ἐγὼ Ἀπολλῶς] Illis quidem nominibus illi utebantur: sed principes sectarum sub hoc prætextu suo honori & commendis velificabantur, ut apparet infra I v. 6.

5. ἡς οὐδὲ εἶπεν Παῦλος, τίς ἢ Ἀπολλῶς; ἀλλ' ἡ ἀρετὴ οὐκ ὦν ἐπιστάσται;] si hoc de se sentire voluit tantus Apostolus & tantus Euangelista, quantō magis id illos cogitare oportuit qui, cum viris tantis comparandi non essent, suas tamen sectabantur glorias cum Ecclesiæ malo. ἀρετὴ hīc non speciale nomen est functionis, sed generale, respondens Hebræo מַעֲשֵׂה conueniens omnibus qui Euangelio inserviunt: quomodo & infra II. Cor. III. 6. VI. 4. XI. 23. Ephes. III. 7. VI. 21. I. Thess. III. 2. I. Tim. IV. 6. similimodo ἀρετὴν habuimus Act. I. 17. VI. 4. XX. 24. XXI. 19. οὐκ ὦν, id est, quorum opera.

καὶ ἡ χάρις ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν] Est hīc traiectiō. Rectum fuerat: καὶ ὡς ἐλάττω ὁ Κύριος ἔδωκεν, & subauditur ἡ χάρις. Tales sunt prout eis Deus dedit, quales eos Deus sua beneficentiā efficit. cum quicquid habent, ab ipso profectum sit, meritō etiam eius honori inservire debent. Similem traiectionem habuimus supra I. 7. Et in iisdem vocibus ἐλάττω ὡς Rom. XII. 3.

6. ἐγὼ ἐφύμισα, Ἀπολλῶς ἐπὶ τοῦτο, ἀλλ' ὁ θεὸς ἠὲξεν] ἐπὶ τοῦτο dixit figuratē

pro ἡρδασε, quæ vox propria agricolis: sed bene facta est translatio, quia quod plantis est irrigari, id animalibus est potum præbere. Et ideo vicissim qui bene potarunt, irrigati dicuntur: sunt enim tales μετὰ φρονι ἀντίσποροι. Et hoc quidem dictum sit de hac voce. Cæterum alia rursus est in omnibus illis translatio à plantis ad humanum ingenium. Deus hîc comparatur terræ, vnde aluntur insita. Qui plantat, furculum infigit terræ: qui rigat, vias terræ aperit: incrementum autem reuera ab ipsa est terra, matre ac nutrice omnium. Ita in Euangelij negotio, fidei, iustitiæ, sanctitatis prouentus omnis Deo debetur, à quo est reuelatio, & reuelationis testimonia & spiritus dona. ἡυξάνεν τῆς γῆς Esaia L V. 10. LXI. II.

7. ὥς τε οὐτε ὁ φυτεύων ἔστι π, οὐτε ὁ ποτίζων] Nihil sunt, nempe si Deum respicias. Nihil magni sunt. Sic enim τί sumptum Gal. V. 13. II. Corinth. III. 5.

ἀλλ' ὁ ἡυξάνων Θεός.] Paulò alia est similitudo eodem tendens & itidem ab agricultura desumpta, sed alio modo. Apud Philonem: φιλαυτός ὁ Θεός, ὁ αἰτίας ὁ νοῦς, οἰόμενος ἑστῆς Θεός, ποιεῖν δοκῶν ἐν τῇ πάσῃ ἐξουσιάζομενος. Θεός ὁ ἀνθρώπου καὶ φυτεύοντος ἐν ψυχῇ τὰ καλά, ὁ λέγων νοῦς ὅτι ἐγὼ φυτεύω, ἀσπεῖ. οὐ φυτεύσας οὐδ' ὅταν ὁ Θεός φυτεύῃ.

8. ὁ φυτεύων ὁ Θεός ὁ ποτίζων ἐν εἰσιν] Idem agunt negotium: sicut illi in agricultura plantam terræ & terram plantæ admouent, sic hi in Euangelio homines ad Deum, Deum ad homines perducunt. Qui eidem negotio incumbunt, non debent partes facere. De hoc loquendi genere vide Ioh. X. 30. XV. 11. 22. I. Ioh. V. 7. 8.

ἐκαστος ὁ τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν λήψεται καὶ τὸν ἑαυτοῦ κόπον] Pro magnitudine laboris erit magnitudo mercedis: sed immenso maior labore merces.

Θεός γὰρ ἐσμεν συνεργοί.] Nos Apostoli & doctores alij: quos deiecerat, Deo comparans, eos hominibus comparans multum attollit: dicit enim eos cum Deo operari, suo scilicet modo. Idem & veritati cooperari dicuntur III. Ioh. 8. Vicissim Deus συνεργῶν dicitur Apostolis Mar. X V. 20.

9. Θεός γεώργιον, Θεός οἰκοδομή ἐστίν] Plebem hic alloquitur, & duas adhibens similitudines, priorem sermonem ab agricultura desumptum finit, & nouum ab architectura orditur. γεώργιον est omne quod ab agricola excolitur. legitur in Græcis libris veteris testamenti, vt Gen. XX V. 14. Ierem. LIII. 23. Prou. VI. 7. XXXIV. 30. XXXI. 16. Pari sensu populus Esaia LXI. 5, φύτωμα Κυρίου.

10. καὶ τὸν χάριν τῷ Θεῷ τὸν δοῦντάς μοι] omnia refert ad honorem Dei, vt alios doceat idem facere.

ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τίθει] σοφὸς Græcis adiectiuum est omnium artificum. Itaque σοφὸς ἕρπει τέκτων etiam apud Homerum legimus. Sic Exod. XXXIV in Græco: οἱ σοφοὶ οἱ ποιοῦντες τὰ ἔργα τῷ ἀγίῳ. Et Esaia III. 2 מְבָרְכִים כֶּסֶם vertitur σοφὸν ἀρχιτέκτονα. Fundamentum iacit, qui rei aliqui initium dat. De Euangelio id usurpat Apostolus Rom. XV. 20. Et

scriptor Hebr. VI. 1. Paulo longius prouecta translatione ipsi Apostoli, ut in prædicatione principes, fundamenta dicuntur Apoc. XXI. 14.

ἄλλος ὃ ἐποικοδομεῖ] Quia ædificij mentionem fecerat, aliam instituit ab ædificio comparisonem: ante fideles dixerat ædificium Dei, nunc ædificium vocat ea quæ in Ecclesia Christiana à doctoribus docentur. Similes transitiones, parte similitudinis retenta, parte mutata, habes Matt. XII. Mar. IV. Ioh. X. & alibi.

ἐκείνος ὃ βλέπει τοὺς ἐποικοδομοῦν] Ostendit rem esse periculi plenam.

II. θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδὲς δύναται θεῖναι πλὴν τὸν κείμενον] Non licet aliud ponere fundamentum, quàm quod ego posui, id est, non licet contra docere. Δύναται hîc significat ius agendi. vide Matth. IX. 15. Luc. V. 21. sic & iurisperiti verbum posse & nomen potestatis vsurpant.

ὃς ἐστὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστός.] Id est, Christi historia, præcepta & promissa. Sic Deum esse, mundum ab eo conditum ac regi, datam ab eo legem, ὀρηγῶ id est fundamenta vocant Hebræi.

12. εἰ δὲ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τούτου χρυσόν, ἀργύρον, λίθους ἡμίους, ξύλα, ῥότον, χαλκὸν.] Fingit sibi ædificium Paulus partim regale, partim rusticum: quia quanquam tale fieri moris non est, tamen naturæ non repugnat, & id requirit ἀπόδοις. Proponit ergo nobis domum cuius parietes sint ex marmore: columnæ partim ex auro, & partim ex argento: trabes ex ligno: fastigium vero ex stramine & culmo, vnde culmen dicitur. λίθους ἡμίους, aut ἐλικτοὶ etiam marmora dicuntur, ut ostendit locus Esaiæ LIV. 11, collatus cum primo Paralip. XXI. 2 in Græco, & cum Iosepho. vide quæ ad illum Esaiæ locum diximus. In tabernaculi structura erant aurum, argentum, lapides, ligna, Exod. XXV. 4. 5.

13. ἐκείνου τὸ ἔργον φανερὸν γήθησται] Euentus ostendet quæ materia firma sit, quæ infirma.

ἢ γὰρ ἡμέτερά δηλώσῃ ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάσεται] Longum tempus adferre solent incendia, siue casu fortuito, siue igne cœlesti, siue vi bellica. ἡμέτερά, id est, longum tempus: longa dies etiam Latinis. Sic ἐν χρόνῳ sæpe vertunt LXX. vide quæ diximus Num. III. 13. Adde Esaiæ III. 24. ἡμέτερά δηλώσῃ, idem est quod dicit Sophocles:

• Ἀπανθ' ὁ μακρὸς καὶ ναεῖθιμος χρόνος
Φύγ' τ' ἀδηλα—

Et quod Simonides:

Οὐκ ἐστὶν μείζων βάστατος χρόνου οὐδὲνδ' ἔργου.

Et hîc δοκιμάσεται, intellige ἔργον ἐν πυρὶ, per incendium.

καὶ ἐκείνου τὸ ἔργον ὅποιόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσῃ] Rectè, nam aurum ignibus inuictum est; argentum & marmora diu igni resistunt: minus lignum: mimimè stramen & culmus. ἐν πυρὶ δοκιμάσεται χρυσὸς Ecclesiast.

II. 5.

14. εἰ πρὸς τὸ ἔργον μένει δ' ἐποικοδόμησον, μισθὸν λαμβάνει] Iam venit ad ὑμῶν.

Y y iij

δοσιν. Si quis doctor præcepta specialia dederit, quæ considerata re, loco, tempore, circumstantiis, conueniant cum generalibus Christi præceptis, is honorem apud Ecclesias omnes consequetur. Clemens Strom. VII: ἡ μὲν οὖν πίστις σωτηρίας ὄσιν, ὡς εἰπὼν, τῇ κατεργασθῆναι γνώσει· ἡ γνώσις δὲ ἀποδοξίς, ἥ δὲ πίστις παρελημμένην ἰσχυρὰ ἐ βίβλος, δὲ τῆς κυριακῆς διδασκαλίας, ἐποικοδομουμένη τῇ πίστι εἰς τὸ ἀμασώπτητον, καὶ μετ' ἐπιστήμης κατὰληπτόν τινα ὑποκατασκευάζουσα. καὶ μοι δοκᾷ περὶ τῆς εἰς μάθεσθαι σωτηρίας ἡ δὲ ἐθνῶν εἰς πίστιν, ὡς περιεργασθῆναι. δούτερον δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνώσιν. ἡ δὲ εἰς ἀγαπᾶν ὑποκατασκευάζουσα ἐκείνην ἡδὲ φίλον φίλον τὸ γινώσκον περὶ γνωστομάνην παρέλθον. Plato magistratibus mercedem dicit esse honorem. Et honor is qui doctori habetur ab Ecclesiis omnibus, præfatiuum est honoris à Deo consequendi ex promisso Matth. x v l. 19. Incendio igitur respondet lux quæ ab Ecclesiis omnibus vni Ecclesiæ laboranti allucet. Sic Dei iudicia igni comparantur Esaia i v. 4. L x v l. 16. Et Spiritus Ecclesiæ primum in ignis forma datus.

15. εἰ πῶς τὸ ἔργον κατὰσχέται] si ab aliis Ecclesiis deprehendatur doctrina alicuius repugnare Christi doctrinæ, aut directe, vt licitum esse cum nouerca concubito, vt non expectandam resurrectionem; aut spectatis circumstantiis, vt licere epulari in idolio, licere litigare apud profanos magistratus. Talia enim iudicio sanarum Ecclesiarum stare non possunt. Iustinus cum Tryphone disputans negat pro Christianis habendos, qui resurrectionem futuram negant. Tertullianus aduersus Marcionem *vt Quia per ignem indicatur vestra superedificatio*. trabes incendio solent perire: epistola dicta Ieremias 55.

ζημιωθήσεται] deijcietur omnium iudicio de doctoris munere, aut etiam communione priuabitur, vt illi incesto accidit.

ἡ τοὺς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς δὲ πρὸς] id est, in summo erit salutis suæ periculo: Etsi eam adipiscetur (quod boni ominis causa sperare mauult Apostolus) non fiet id sine graui mœstitia ac dolore. vide I. Cor. I I. 7. Hic est ὁ λυθὸς σαρκοῦς, infra v. 5. σιζέσθαι ὡς δὲ πρὸς, est prouerbiale ad significationem summi periculi. Sic ἐν τῷ πρὸς ἀρπάζοντις dixit Iudas 23. Aristides in Apellem: ἐν μέσῃ, παρὶ, πρὸς τὸν ἀνδρα σιζέον. Cyprianus epistola L x v i: *Exuenda est velociter de incendio sarcina, priusquam flammis superuenientibus concremetur. Nemo diu tutus est periculo proximus.*

16. ὡς οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστὶ] redit ad comparisonem cœptam supra, à qua ad alia quædam, affinia tamen, deflexerat. Philo familiam Abrahami templo comparat. Rabbi Alcheck ad Aggæum I I ait populum Israëliticum dici Dei templum. Multò iustius vero Christiani & singuli & collecti, ob Spiritum Dei in ipsis habitantem. Vide infra v l. 19. II. Cor. v l. 16. Saluianus ad sororem: *Benedictus itaque Dominus Deus noster, qui semper Spiritus tui custos, nunc præcipue etiam carnis fuit, & in te manens teque custodiens manum suam ex interioribus tuis usque ad exteriora porrexit: non solum sancta sanctorum, sed etiam vestibula templi sui & circumsepta ser-*

uauit, protectionemque suam latius pandens fecit salutem animæ tuæ usque ad salutem corporis peruenire.

καὶ τὸ πνεῦμα τῷ Θεῷ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;] καὶ, id est, quia. multò augustior hæc inhabitatio quàm illa per fulgorem apud Arcam.

17. εἰ τις τὸν ναὸν τῷ Θεῷ φθείρει] destruit. Quod fieri solet malis doctrinis & malis exemplis Rom. xiv. 15. hîc infra viii. 11.

φθείρει τὸν οὖν Θεός.] id est, grauissimè punit, nisi nempe monitus respiscat. φείδει hîc quod ἀπολείπει Matt. xxi. 41. sic Athalias, sic Baltassarē perdidit Deus: illam quòd templum, hunc quòd templi donaria profanasset.

ὁ γὰρ ναὸς Θεοῦ ἁγίος ἔστι] sancta violari non debent.

οἱ πάντες ἐστέ ὑμεῖς] id est: Quod templum vos estis. nam relatiuum inter duo substantiua positum modo recipit genus & numerum præcedentis, modo subsequēntis.

18. μηδὲς ἑαυτὸν ἐξαπατᾷ] נפשותיהם לא יפתו Jerem. xxxv. 9. Omnis Philosophia humana Euangelio repugnans, deceptio est II. Thess. ii. 3.

εἰ τις δοκᾷ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ] σοφὸς ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ est σοφὸς καὶ σοφίαν κόσμου vt sequitur. si quis in eo sibi placet quod nouit omnium Philosophorum sententias & rationes.

μαρὲς ᾔδειται] Euangelio se teneat, quod illi Philosophi stultum putant. supra i. 18. 21.

ἵνα ᾔσκηται σοφός] Vt ea sapiat, quæ ad vitam æternam certò eum possunt perducere.

19. ἡ γὰρ σοφία τῷ κόσμῳ τούτῳ, μαρὲς ὡς τῷ Θεῷ ἔστι] Deo non magis placet quàm summa stultitia, quia puritatem illam animi quam Deus requirit, non exhibet, supra i. 21. Et stultitia, id est, non pluris fit quàm stultitia. Similis locutio Rom. i. 14. & 25. sic Esaiæ xlii. 56: כָּל חֵכֶם וְכָל בִּינָה בְּעֵינֵי אֲנֹכִי מְרִיבִים, & ii. Sam. xv. 31: כָּל חֵכֶם וְכָל בִּינָה בְּעֵינֵי אֲנֹכִי מְרִיבִים. Vbi alij ματαίωσι, alij ἀφρόνησι τὴν βουλήν Ἀρχαίλ.

γέγραπται γὰρ ὁ δρασφόρος τοῦ σοφοῦ ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ] Est ex verbis Eliphazi apud Iobum v. 13. vbi LXX habent: ὁ καταλαμβάνων σοφοὺς ἐν τῇ φρονήσει. Est δράσειν propriè pugno includere Leuit. ii. 2. v. 12. Num. v. 26. laxiùs sumptum idem valet quod καταλαμβάνειν, vt Psal. ii. 12 in Græco. Et πανουργία vox est media, hîc idem valens, quod φρονήσις. Vide Prouerb. i. 4. viii. 5. Sirach. xix. 21. xxxiv. 10. Fecit hoc Deus egregiè, cùm Philosophos inter se commisit, vt nihil alter pro certo affirmauerit quod non alter æque ingeniosus euersum eat.

20. καὶ πάλιν· κύριος γνώσκει τοὺς δόλοισιν ἡμῶν ὅτι εἰσὶ ματαίωται.] ex PL x c iv. 11. vbi in Græco: κύριος γνώσκει τοὺς δόλοισιν ἡμῶν ὅτι εἰσὶ ματαίωται. Paulus pro ἀδρόμων posuit σοφῶν, quia id instituto ipsius conueniebat: & haud dubie de iis maxime agit Psalmographus, qui sibi sapere plurimùm videbantur.

21. ὥστε μηδὲν χαυχάσθω ἐν αἰθροῖς] Lætetur quòd hunc aut illum doctorem habuerit, vt ei se addicat, vt apud Iudæos Hillelis & Sammæi discipuli: apud Græcos Pythagorici, Platonici, Aristotelici, Epicurei.

πάντα γὰρ ὑμῶν ἔστιν] Non vos doctorum causa estis, sed illi vestri causa. Deus illis dona dat in vsum vestrum.

22. εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλῶς, εἴτε Κηφᾶς] Quia illi hæc nomina prætendebant, vtitur illis nominibus. Quod si Apostoli sunt illorum causa, quos instituunt, quantò magis illi qui se faciebant sectarum principes?

εἴτε κόσμος] Iactant se quidam rerum naturalium scientia. Atqui totum hoc vniuersum in hoc conditum est, vt Deus cognoscatur. Illi ipsi verè vniuersum possident, vniuerso vtuntur, ac fruuntur, qui Deum norunt.

εἴτε ζωὴ] si vitam doctoribus protrahit Deus, id facit vt profint Ecclesiæ Philipp. I. 24.

εἴτε θάνατος] si ob Euangelium mortem obeunt, id fit vt alij ipsorum constantia firmiores fiant.

εἴτε ἐνεσῶτα] si linguarum & sanationum dona habent, in id habent, vt fideles inde & numero & viribus crescant.

εἴτε μέλλοντα] Idem est de rerum futurarum reuelationibus.

πάντα ὑμῶν ἔστιν] Omnia hæc sunt non ipsorum tantum, sed aliorum, quales vos estis, causa.

ὑμεῖς ᾧ Χριστῷ] Cristi creatura, vt ipsi obediat.

Χριστὸς ᾧ Θεῷ] sicut Christus patri suo obediuit: infra x i. 3.

C A P. I V.

ΤΙΤΩΣ ἡμᾶς λογιζέσθω αἰθροῖς] ψιν, id est, ἑκαστος, quilibet: Hebraïsmus: sic infra v i. 18. vii. i. 26. xi. 27. Gal. ii. 6. iii. 15. vi. i. vi. 7. & alibi sæpe.

ὡς ὑπηρετὰς Χριστοῦ & οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ] Rursum erigit quos, vt fidelium causa institutos, deiecisse videri poterat. Magnum est Messiae esse ministrum & Dei dispensatorem ad elargienda ea quæ diu condita fuere. ὑπηρετὰς hoc sensu habes & Lucæ initio. μυστηρίων voce intelligit dogmata Euangelica. vide Rom. xv i. 25. supra ii. 7. οἰκονόμους dispensatores rectè hîc vertit Latinus. sic & in glossario: οἰκονόμος dispensator. Pertinet hoc nomen primùm ad priuatorum, deinde & ad publicæ rei arcarios, vt dictum Lucæ xii. 42. i. Cor. iv. i.

2. ὃ ᾧ λοιπὸν] Idem valet quod frequentius dicitur λοιπὸν, supra i. 16. Act. xxv ii. 20. ii. Cor. xiii. ii. ii. Tim. iv. 8: aut τὸ λοιπὸν vt Matth. xxv i. 45. Marc. xiv. 41. Eph. v i. 10. Philip. iii. i. i. Thess. iv. 8. iv. i. ii. Thess. iii. i. Hebr. x. 13. Vsurpatur & de rebus & de temporibus restantibus. Sed sæpe, vt hîc, orationem connectit, & vim habet eam quàm Latina vox, cæterùm.

Ἐπὶ—

[Ἐπιτεταύει τοῖς οἰκονόμοις] *Ἐπιτεταύει* ad Latinismum accedit. *requiritur*. Vocis οἰκονόμου translationem persequitur.

[ἵνα τὰς ἐκείνης τις ὁρῇ] Plurali subiicit singulare, quia ista in distributivis promiscue usurpantur. Fidelem esse præcipua laus in dispensatore Matt. xiv. Itaque tribuitur Mosi Hebr. xii. 5. Samuëli i. Sam. iii. 20. Ministris Evangelij Ioh. vi. 21. Coloss. i. 7. iv. 7. Tales autem certe non erant illi sectarum duces Corinthi.

3. [ἐμοὶ ὃ εἰς ἐλαχίστην ὄντι] Est Hebraismus: nam illis attributa quæ Græcè nominatio exprimeretur, exprimuntur per ὃ quod valet *est*. Vide quæ diximus ad Matth. x. ix. 5.

[ἵνα ὃ ἐμὸν ἀνακείνη] *ἵνα* hic valet *si*. Parum mea refert quid vos de me iudicetis, præ eo quod Deus de me iudicaturus est. Hoc vult cogitare illos, quos non nominat, sed notat.

[ἵνα ἀποδοῖναις ἡμέρας] Hieronymus putat hoc & alia quædam esse ex Cilicum, ubi Græcam primùm linguam didicerat Paulus, idiomate. Illis enim diem solitum dici pro iudicio: nec mirum, cum & Latine dicamus diem dicere, & Germanis verbum significans citare ad iudicium, à die deducatur. sed & iob. xxiv. i. Hebræi interpretantur *iudicium*.

[ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακείνω] Non mihi summo plenas de memet iudicandi partes. Iuvenalis de diis locutus: *Notior est illos homo quam sibi.*

[οὐδὲ γὰρ ἐμαυτὸς σωσίδα, ἀλλ' ἐν τούτῳ δικαιώμεν] Constructio est inuolucrior more Hebræo: quam sic explices: quanquam enim non in mentem mihi venit me in ministerio mihi eredito secus quicquam fecisse; tamen non inde sequitur me plane ab omni culpa esse liberum. Id enim significat *δικαιώμεν*. Act. xiii. 38. Rom. vi. 7. Vide & Prolegomena in epistolam ad Romanos. Chrysostomus sensum bene affecutus est: καὶ τί δὴ ποτε; εἰ μὴδὲ ἑαυτὸς σωσίδα, οὐ δικαιώμεν; ὅτι σωσίζαντες ἡμῶν ὁδὸν εἰ αὐτοὶ πᾶσι ἀμάρτηματα, καὶ μὴ μὲν αὐτὸν εἰδέναι ταῦτα ἀμάρτηματα. Huc præcipue pertinet, quod dicit Iac. i. i. 2, πολλὰ πειρασμοὶ ἅπαντες. & quod omnes & semper iubemur dicere: *dimitte nobis debita nostra.* Clemens in epistola: δεξινατε τὰς χεῖρας ὑμῶν πρὸς τὸν ἀνταρκτηρεῶτα Θεόν, ἱκετεύοντες αὐτὸν ἰλίων ἡμεῶν, εἰ τι ἄκοιτος ἡμῶν περ. In Ignatiana, quæ dicitur, epistola ad Romanos habemus: ἐν ᾧ τοῖς ἀδικήμασιν αὐτῶν (militum, à quibus trahebatur) καὶ ἄλλον μαθητεύομεν. ἀλλ' οὐ ὥστε τὸν δαδ-καίωμεν. Hieronymus dialogo aduersus Pelagium secundo hunc Pauli locum commemorans addit: *Hoc dicit ne quid forte per ignorantiam deliquisset.* Posidius de Augustino: *Dicebat post perceptum baptismum etiam laudatos Christianorum sacerdotes absque digna & competente poenitentia exire de corpore non debere.* Hæc verissima est huius loci interpretatio: nec querenda est alia. Confer Pl. x. ix. 13.

ὁ ὃ ἀνακείνων μοῦ κύριός ἐστιν.] Is est, qui detectis non actibus tantum,

sed & cogitationibus exactissimum. & de me & de aliis iudicium feret.
קק הים אל. Ps. XLIV. 22.

5. ὥστε μὴ πρὸς καμρόν ἢ κείνους] Hoc maximè aduersus eos torquet, qui cùm Christi & Petri discipulos se dicerent, Paulum accusabant tanquam inimicum Iudaicæ gentis : quam culpam magno vbique studio à se amolitur Paulus.

ὥς αὖ ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσῃ τὰ κρυπτὰ τῶν σκότειν, καὶ φανερώσῃ τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν.] Tuto quidem damnari potest pro statu præsentis, qui flagitiose viuit. manifesta enim sunt opera carnis. At actibus per se bonis aut mediis malum animum ascribere contra dilectionis est regulam. Christo iudici relinquenda ista arcana : τὰ κρυπτὰ τῶν σκότειν ψαλμ. lxxv. iob. xii. 22. Quod prius obscure dixerat φωτίσῃ τὰ κρυπτὰ, id per ἐξηγήσιν explicat. τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν בְּלִי תְּלִיכָה תִּלְכָּה τὰ κρυפὰ τῆς καρδίας dicto Psal. XLIV. 22. Hæc enim nosse solius Dei ac Christi est Act. i. 24. xv. 8. φωτίσῃ hîc est, in lucem protrahet.

καὶ τὰ ἐπαινος ἀμείψεται ἐκείνῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.] Nempe si bona egerit bono animo : unde & contrarium datur intelligi : Sed mauult ὁφθαλμοὺς ἀνοίξειν :

6. Ταῦτα ὃ ἀδελφοὶ μεταχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν & Ἀπολλῶν & ὑμεῖς] Syrus rectè interpretatur : proposui hæc in persona mea & Apollo. Quia hi vestri doctores meo etiam & Apollo nomine abutuntur, in nostra persona ipsis ostendi, quàm modestè de se ac de aliis iudicare debeant : quantamque curam gerere vestri & pacis. μεταχημάτισα proprie est mutare habitum : vt videre est i. Sam. xxviii. 8. Inde transfertur ad orationem, quæ aliud videtur dicere, aliud innuit : cuiusmodi locutiones vocari à Græcis solent λόγοι ἐχηματισμένοι, quas controuersias figuratas dixit Quintilianus ix. ii. & figuras Suetonius Vespasiano & Domitiano : Hieronymus epistola lxxvi ad Rufinum. Philostratus de Herode Attico : χηματίσας τὸν λόγον. Chrysostomus de hoc loco agens in sermone de non vulgandis peccatis : συνησίουσιν τὴν κατηγορίαν. De accusatiuo Ἀπολλῶν vide quæ diximus ad Act. XIX. i.

ἵνα ἐν ἡμῶν μέσση τὸ μὴ ἵσθαι ὃ γέγραπται φερταῖν] Vt in nostra persona in iis quæ de me & Apollo scripsi discatis non alios sumere affectus quàm quales Deus in scriptura exigit. γέγραπται in his libris semper ad libros veteris Testamenti refertur.

ἵνα μὴ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐνὸς φυσιοδοῦν καὶ τὸ ἐπ' ἑτέρῳ] Videtur scriptum fuisse φυσιοδοῦν ne superbiatis alter contra alterum pro hoc vel illo doctore. His verbis ostendit se cùm dixit γέγραπται, locum aliquem respexisse Scripturæ non verbo tenus, sed sensu. Is locus est Deut. xviii. 20. Nam si regi præceptum ne se supra alios fastuose efferat, quanto magis aliis. Commune est omnibus gentibus vt inflari dicant pro superbire : hinc homo inflatus apud Ciceronem. Inflare virem, in Satyra, superbum facere. sic spiritus magnos gerere, est superbire. Chrysostomus appositè ad hunc locum : ἀλλως

ὅδ' οὐ γὰρ τὰς ὑψηλότητας ἐπὶ ἐν μέσσοις, ἀλλ' ἢ ὅταν οὐδὲν ἔσται. Deinde : ὁ φλεγματιώμενος, οὕτως ὁ νοσῶν.

7. τίς γὰρ σὺ ἀξιοκρίνεις] Eos primum attingit, quos plebs ita ob eximia dona admirabatur, ut eis se certatim addiceret. Quod illi cum impedire debuissent, non impediabant, sibi in eo placentes. discernit Deus, cum huic plus dat, alij minus : Hinc ἀξιοκρίσεις πλουσιώτων infra XII. 10. Habes hunc sensum fusè tractatum initio libri VIII constitutionum quæ dicuntur Clementis.

τί γ' ἔχεις ὁ οὐκ ἐλαβείς ;] In omni re honos penes dantem, non penes accipientem. Sunt autem & merito dicuntur χαρίσματα. Etiam si dona haberetis Apostolica (multum autem id abest) tamen ipsam donorum nomen modestos vos facere debuit. Deus dedit in suos usus, non in tuos.

εἰ γ' ἐλαβείς, τὸ καυχῆσθαι οὐ μὴ λαβών ;] Quid in eo tibi places tanquam tuo labore id tibi parasses ? Doctores maximè tangit.

8. ἤδη κακομεταίνοι ἐστέ] Ironia longa & grauis. ut vos existimare video, nihil restat vobis expetendum, non magis quam iis qui de epulis facti sunt saturi.

ἤδη ἐπαινήσεται] Tantam scilicet copiam donorum consecuti estis, ut quousque alios etiam Apostolos vincatis. Loquimini ut Ephraim Osæ XII. 9: πηλοῦνται, ὥρμηκε ἀναψυχὴν ἑμαυτοῖς.

χαίρεις ἡμεῖς ἐβασιλεύσατε] Ex qua ego à vobis absum, vos in tuto estis, sicut reges quibus nemo potest nocere. Loquimini ut Babylon Esaïæ XLVII. 7. 8.

καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε) Non equidem inuideo : miror magis.

ἦτα ἐ ἡμεῖς ὑμῶν συμβασιλεύσωμεν) si ita in tranquillo essent & extra periculum res vestræ, tutum mihi esset eò confugium.

9. δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμῶς τοῦ ἁποστόλου ἐχάτοις ἀπὸ δόξης ὡς ἐπιθανάτοις) ὅτι deest in Manuscripto. δοκῶ ut sæpe apud Latinos credo, est εἰσφρονίζον. si ex rebus secundis, ut vos videmini existimare, colligitur Dei fauor, nos Apostoli à Deo collocati erimus infimo loco, tanquam bestiarum. sic enim Tertullianus hunc locum transfert libro de pudicitia : *Et puto nos Deus Apostolos nouissimos elegit veluti bestiarum*. Infra omnes homines fors erat damnatorum ad bestias, qui hîc κατ' ἐξοχὴν dicuntur ἐπιθανάτοις. id Hebræis esset בני תחת. ἀπὸ δόξης constituit, quod Tertullianus vertit elegit, est בני תחת.

ὅτι διαφέρον ἐν γυμνασίοις καὶ πόλεμι, καὶ ἀγῶνι καὶ ἀνδροπόλει) Instat cœptæ similitudini. Et διαφέρον dixit pro iis qui spectantur, sicut ἀκρόαμα dicuntur ij qui audiuntur. Non dissimiliter, versari in theatro apud Ciceronem est spectari ab omnibus. Est usurpatio continentis pro contento. Proprie amphitheatrum dicebatur locus in quo pugnabatur cum bestiis : sed & amphitheatrum theatri est species, ex duobus constans velut concurrentibus theatris. Iob se dixit תחת תחת xvi. 5 : id Græci vertunt γὰρ ὡς ἐν ἀκρόασι. Cum mundum velut spectatorem Apostolici certaminis Paulus

introduxisset, addidit καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, vbi illud prius καὶ ponitur pro, id est. Mundum enim, hoc est mundi potissima, τὰ νοεῖα, dispersit in Angelos & homines: id Hebræi vocant familiam superiorem & inferiorem.

10. ἡμεῖς μετὰ δὲ Χριστὸν) Nos Euangelij causa quotidie vt stulti vide-
mur. Vide Act. xxv. 24. supra I. 25.

ὑμεῖς ὃ φερόμεν ἐν Χριστῷ) Vos eruditionis nomine vosmet ipsos, idque
in Christo, id est, in eius Ecclesia. Vide quæ dicta Rom. ix. 3.

ἡμεῖς ἀδυνάεις) Miseri, afflicti: מְשֻׁלָּמִים. Vide supra I. 27. II. 3. Rom. viii.
27. & ibi dicta.

ὑμεῖς ὃ ἰσχυροὶ) potentes. Vide supra I. 27.

ὑμεῖς ἐνδοξοὶ, ἡμεῖς ὃ ἀπμοὶ) Vos magnifici. Vide Luc. vii. 25. verti sic
folet כְּבִדִּים & נִכְבָּדִים. Nos despecti, vt Matth. xiii. 37. Marc. vi. 4.
נִקְלָהִים. Quod opponitur ἐντίμοις. Esai. iii. 4: & ἐνδοξοὶ I. Sam. xviii. 23.

II. ἀλλ' ἄγε τίς ἐπ' ὧρας) etiam nunc: ne me de præteritis tantum agere
existimetis.

καὶ πινώμεν & διψώμεν & γυμνιτεύομεν) Præcipua vitæ incommoda recitat,
vnde intelligenda cætera eius generis. Vide Act. x. 19. Philipp. i. v. 12.
II. Cor. iv. 8 & sequentibus, vi. 4. 5. 6. γυμνῆται sunt velites: vnde γυμνιτεύειν
velitem agere: sed κατὰ ἄρρητον dicitur de omnibus nudis, id est, tenuiter ve-
stitis. Vide Marc. xiv. 52. Ioh. xxi. 7.

καὶ κολαφιζόμεθα) κολαφίζειν proprie quid sit vide Matth. xxvi. 67. sed
per κατὰ ἄρρητον ponitur pro quavis graui vexatione, vt videre est II. Cor. xii.
7. I. Petr. ii. Simile loquendi genus II. Cor. xi. 20.

καὶ ἀστατέμεν) iactamur נִגַּן. Hoc tristior est nostra paupertas quod nec
tenui lare eam abscondere possumus, sed vbique locorum eam circumfe-
rimus. sumus ἄοικοι, ἀνέστοι. ἐλαυνόμεθα φυγάδες, ἔξεδροι, χθονός.

12. καὶ κοπιώμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσίν.) laboramus ad lassitudinem.
Vide Act. xviii. 3. II. Thes. iii. 8. Hæc omnia tacita oppositione notant
doctores Corinthios, opulentos, inflatos, quibus quæstuosum erat Euan-
gelium.

λοιδορούμεν, ὀνειδίζομεν, διακόμεν, ἀνιχνεύομεν, βλασφημούμεν, ὀνειδίζομεν.)
Ex Christi præcepto Matth. v. 10. 44. ὀνειδίζομεν nempe Deum: Deum
pro ipsis precamur. In Matthæo: προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ἡμᾶς. Pro
βλασφημούμεν in Manuscripto est δυσφημούμεν. Habes id verbum apud Græ-
cos scriptores sæpe, & I. Macc. vii. 4: vt & nomen δυσφημίας I. Macc. vii. 38.

13. ὡς ὀνειδάμεθα τῷ κόσμῳ ἐν γυμνήτῳ) Reperitur hæc vox ὀνειδάμεθα Pro-
uer. xxi. 18. Et significat lustramen. sic & Ambrosius hunc locum citat:
tanquam lustramenta huius mundi facti sumus. sicut ὀνειδάμεθα, idem quod
καθαίρεν. Ios. v. 4. Deut. xviii. 10: ita ὀνειδάμεθα idem quod καθαίρεμα. Sole-
bant ad id viles homines adhiberi. Mater Menœcci apud Papinium The-
baïdis x:

Lustralem ne feris ego te puer improbe Thebis

Deuotumque caput, vilis cen mater, alebat

ad quem locum Scholiaſtes : *Lustrare ciuitatem humana hostia Gallicus mos est. nam aliquis de egentissimis pellicebatur præmiis, ut se ad hoc venderet. qui anno toto publicis sumptibus alebatur purioribus cibis : denique certo & solenni die per ciuitatem ductus ex urbe extra pomeria saxis occidebatur à populo. Meminit eius moris Gallorum & Cæsar libro v i. Et Seruius ad illud Virgilij: *Auri sacra fames.* Tales homines non modo qui morti, sed & qui flagris se deuoueant Græcis dicuntur καθαύματα. Scholiaſtes ad Plutum Aristophanis : καθαύματα ἐλέγοντο οἱ ὅτι καθαύοντο λαιμοῖς πρὸς ἢ πρὸς ἐτέρας νόσους θυρόθυμοι τοῖς θεοῖς. ὅτι τὸ εἶδος καὶ ὡς δὲ ῥωμαίοις ἐπικρατέσιν. Et ad Equites : ἔφερον γὰρ καὶ Ἀθηναῖοι λύαν ἀγρηνεῖς καὶ ἀγρίους καὶ ἐν καίρῳ συμφορᾶς πρὸς ἐπιλιδούσης τῇ πόλει, λαίμαρξ, λέγω, ἢ τοιούτου πρὸς, ἔθροον τοῖς τοῖς ἐνέκα τῆς καθαυθῆναι τῆς μιᾶς αὐτοῦ οὐδὲ ἐπὶ νόμαζον καθαύματα. Et quia illi viles erant, ut diximus, inde natum teste Eustathio, ut καθαύματα dicantur οἱ ῥυπαροὶ καὶ ἀποβλητοί. Curtius cum dixit purgamenta urbium suarum, Græcum illud καθαύματα in mente habuit. Et Tertullianus libro de Pudicitia quod hic est καθαύματα recte vertit purgamenta. Piacularem dixit Plautus :*

πάντων ἀλείψιμα ἕως ἀφ' ἧς] Ierem. XXII. 28 μὴ ἀλείψιμα φαῦλόν. Ita vertit Symmachus : Hieronymus interpretatur quisquiliis. Eustathius ἀλείψιμα interpretatur ἀπόβλημα id quod spongia abstergitur : alij σκύβαλον. In Glossario est quisquilia σκύβαλον. Id malo hic quam fabanum interpretari, quanquam id quoque eodem nomine significari tradant Grammatici. Non male hic verteris retrimentum. Tob. v. 24. ἀλλὰ ἀλείψιμα τῆς παιδείας ἡμῶν γήρυτο. Vbi dicta vide. Barnabas : ἀλείψιμα τῆς ἀγάπης ὑμῶν, id est, nihil, si vobiscum compareri :

14. οὐκ ἐντρέπον ὑμᾶς γράφω ταῦτα] ἐντρέπειν est pudefacere Plutarcho & aliis bene Græcis. Apud interpretes respondet Hebræo שׁוּב & aliis verbis paris significatus. Hoc dicit, non se hæc scribere ut Corinthios apud alias Ecclesias traducat. De doctoribus locutus, nunc verba ad fidelium singulos vertit.

ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νεύετε] In Manuscripto νεύετε, recte, ut cohæreat cum illo ὡς. νεύετε est castigare in id ut alter melior fiat. Parentibus maxime id nomen conuenit, ut videre est Sap. XI. II. XII. 26. Respondet Hebræo בָּרַךְ & רָם.

15. ἐὰν γὰρ μωροὶς παιδαγωγῶν ἐχρηστέω] παιδαγωγῶν. Latine pædagogum dixere Cicero & Columella : custodem Horatius. Ita dicitur is qui puero aut adolescenti adest ad mores eius formandos. Sic Oresten cum Pædagogo introducit Sophocles Electra, & Leonidas Alexandri dicitur παιδαγωγός. Vide Gal. III. 25.

ἀλλ' οὐ πολλοὶ πάντας. ἐν γὰρ Χριστῷ ἵησὺ δὲ τῷ θεῷ ἐγὼ ὑμᾶς ἐξήντησα] Prouide addit ἐν Χριστῷ ἵησὺ, id est, per dona à Christo data. Primus in hac re honos est Patris Matth. XXI. 9. I. Petr. I. 3. I. Ioh. III. 9. Proxi-

mus Christi, vt hîc apparet & dicta Matthæi loco: tertius Apostolorum, vt hîc, Philem. 10. Gal. 1 v. 19. His omnibus & titulus patris & gignendi verbum conuenit, sed suo cuique gradu. Sic Christus fundamentum & Apostoli fundamenta: Christus seruat homines & Apostoli eos seruant. Pater hoc loco is est qui primus in Euangelio aliquem instituit.

16. ὁδὸν ἀλάστω ὑμῶν, μιμηταί με γίνεσθαι] Quid ni id fieri possit, cum Paulus Christum ipsum sit imitatus? infra x 1. 1. Imitationem autem præcipue hîc requirit in cura tutandæ in Ecclesia tum vnitatis, tum sanctitatis.

17. ὁ δὲ τὸ ἐπιμύσει ὑμῶν Τίμοθεον] nempe qui verbis latius explicet ea quæ breuiter hæc epistola comprehendit.

ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πρῶτον ἐν Κυρίῳ] Nam à puero comes Apostolo hæserat. Vide 11. Tim. 1. 5. 1. Tim. 1 v. 6. Vide quæ diximus in Appendice de Antichristo. Ideo Timotheum non communi illo, sed specialiori sensu τέκνον vocare consueuerat Apostolus 1. Tim. 1. 2. 18. 11. Tim. 1. 2. 11. 1.

ὁς ὑμῶν ἀναμνήσῃ τὰς ὁδοὺς μου, τὰς ἐν χειρὶ, καὶ ταῖς πανταχοῦ ἐν πίστει ἐκτελεσθεῖσιν διδάσκων] In memoriam vobis reducet, quomodo ego & viuiam ipse secundum Christi præcepta, & viuendum esse doceam. ἀναμνήσῃ γὰρ.

18. ὡς μὴ ἐρχομένη δὲ με πρὸς ὑμᾶς ἐφυσιασθῶσιν τινες] Id est, superbe se gerunt, vt supra 1 v. 17. Inde enim natæ partes, quod doctorum alius alium sperneret, idemque faciendi auctor esset plebi. Multa autem mendosa huiusmodi eueniebant in Ecclesiis absente Paulo, quæ facile præsentia eius repressisset. Vide Phil. 1 L. 12.

19. ἐλθούμεν ἢ ταχέως πρὸς ὑμᾶς] Ita quidem sperabat Paulus, sed diutius differre hoc iter coactus fuit: ita vt & alteram epistolam ex aliquo intervallo scripserit, priusquam eò rediret: 11. Cor. 1. 23.

καὶ ὁ Κύριος θαύσει] Ita conuenit loqui Christianis Iac. 11. 13. 14. 15. vide Rom. 1. 10. Hebræi dicunt שם ה' רצה אם כי Deus voluerit, aut שם ה' בנבירה per potentiam Dei.

καὶ γνώσεται οὐ τὸν λόγον ὅτι πεφυσιασμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν] Experimento apparebit, non illine me sint disertiores (nihil enim hoc ad rem) sed an Deus per eos, an per me potentiùs operetur.

20. οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.] Dei regnum, id est, maiestas, apparet non in verbis calamistio inuictis, sed in vi miraculorum, qualia ab humana ope proficisci nequeunt. Vide supra 11. 1. Sicut Latini dicunt regibus, Tua maiestas; ita Græci, βασιλεία σου.

21. τί θέλει;] τί pro πόποιον. Sic Lilius: *Duo celeberrimi duces quis prior eorum vicisset.* Et scriptor belli Hispanici: *Inter duos fit contentio, quis prior pontem occuparet.*

ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς] ἐν hîc valet cum more Hebræorum. Per virgam μεταφορικῶς intelligit potestatem immittendi aut mortem, vt Ananiæ & Sapphiræ; aut cæcitatis vt Elymæ, aut morbos. Ita tunc Deus supplebat

id quod magistratus Ecclesie præstare debent & tunc non præstabant. ἡ δὲ ῥάβδος verti solet, vertitur ῥάβδος Esa. x. 24. Similem usum vocis ῥάβδος annotauimus Mar. III. 10.

ἢ ἐν ἀγάπῃ πλούμῳ πὶ παρόρητος] ad potius plenum amoris & animi lenis ac benigni?

CAP. V.

Αὐτὸς ἀκούει ἐν ὑμῖν πορνεία] Primum indignum quod apud vos Christum professos vlla audiatur turpitudine: deinde vero talis ὅλος, id est, vlla omnino: ut μὴ ὁμιλῶν ὅλος apud Iustinum & Chrysostomum, quod alibi καταλείπει. Vide ad Matth. v. 33, πορνείας nomine non sola scortatio significatur, sed omnis venus contra fas, iura, bonosque mores: etiam adulteria eo nomine venire notauimus ad Matth. v. 32. sic apud Prophetas הוה & הוהה sapissime sumitur. Veniunt eo nomine etiam coniugia illegitima. Tertullianus de Pudicitia: *Ideo penes nos occultæ quoque conjunctiones, id est, non prius apud Ecclesiam professæ, iuxta mæchiam & fornicationem iudicari periclitantur.* Sic Basilio: αἱ πόρνοι αἱ ὧδὲ γυναικὲς τὰς πόρνας ἀπολογισάσασθαι πορνέουσιν. &c: ἢ ὧδὲ γυναικὲς τὰς διαπόρνοι αἰδοῦν ἐαυτῶν ἐκδοῦναι ἐπορνέουσιν. Item: ἐὰν τις πῶδαι ἀκαθαρσίας κατεπιδαίς ἐκπίσσει πορὸς δύο ἢ ἀδελφῶν ἀδελφὸν πορνέουσιν, μὴ γὰρ μὲν ἡγήσασθαι τὰ ταῦτα.

καὶ τὰς πόρνους ἡ τις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομαζέται, ὥστε γυνῆ καὶ πατρὸς ἔχει] ἔχει hic est quasi coniuge vti, quomodo intellexit Syrus. Vide quæ dicta ad Matth. xiv. 4: vbi & hoc notauimus, uxorem alicuius dici eam quæ vxor fuit, etiam marito iam defuncto. In manuscripto deest ὀνομαζέται: quod nec Latinus in suo habuit codice. Tale probrum dicit Apostolus etiam in gentibus non reperiri, id est, vix reperiri. verè Plutarchus Seleucum narrat, cum vellet Stratonicen uxorem suam filio suo Antiocho concedere, veritum ne ipsa offenderetur πὸς μὴ νενομισμένης ut re illicita. Et Cicero in re simili dicit: *scelus in omni vita inauditum.*

2. καὶ ὑμεῖς πεφυστωμένοι ἐσθε] Inflati estis maioris cuiusdam sapientiæ opinione, quæ talia censet ἀδύφορα. Ita enim censebant & Cynici & Stoici. Atqui si legibus civilibus cuiusque populi tenentur Christiani, ut Paulus docet xiii capite ad Romanos, multo magis iis quæ apud omnes bene moratos populos receptæ sunt, non sine graui ratione, & iis maxime quæ cum lege à Deo per Moysen Hebræis data consentiunt. Vide Leuit. xviii. 8. Mirabitur forte aliquis Romanum Proconsulem pœnas non exegisse de tali incestu. Sed nimirum defuit accusator: neque solebant Romani magistratus in ista statum publicum non directè tangentia sollicitè inquirere.

καὶ οὐχὲ μᾶλλον ἐπινέσασθαι] Est metonymia adiuncti: nam quia Ecclesia

cum aliquem esset à suo consortio exclusura lugentium fumebat habitum, eo factum ut lugere dicatur pro excommunicare. sic *πένθος* interpretantur veteres II. Cor. XII. 21. Clemens Constitutionum II: *μὴ λύπης καὶ πένθους ἀνιάτως ἔχοντα τῆς ἐκκλησίας ἀποπέμψετε*. Tertullianus de Pudicitia: *Nec gaudium confert repertrici Ecclesiae sed luctum*. Origenes contra Celsum III: *οὗτοι ὅ (Christiani) ὡς ἀπολωλότες ἐ πνευματικῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς ἀσπλγίας ἢ πρὸς ἀτόπου ἡρηνημόους ὡς νεκροὺς πένθοσι*. Episcopi Synodi Ephesinae ad Ecclesiam Constantinopolitanam narrantes depositionem Nestorij: *ὡρτήσαν μὲν ἐπὶ τῶν γεγονότων διακρύπτειν*. Sic & Theodoretus sermone duodecimo aduersus Græcos: *ὡς πὶ ἐπιμνήσοι θρησκείας βιοτεύοντες καὶ φείδοντες ὁρῶντες ἑαυτοὺς, &c.*

ἵνα ἑαφθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τοῦ ἔργου τῆς τοῦ πνεύματος] Non per mortem, ut videtur intellexisse Tertullianus, sed per *ἔργον*. Nam omnia laudabilia Synagogæ instituta retinere Apostoli. Et si quis quæ Hebræi de ea re scribere, cum moribus antiquæ Ecclesiæ compareret, miram inueniēt congruentiam. *ἑαίρειν ἐκ μέσου* est ex Ecclesia excludere, quomodo loquitur Cyprianus. Orasse debueratis Deum ut tota Ecclesia consentiret tales excommunicaret. *ἐν ᾧ διχοστασία καὶ πᾶσι καὶ ἑμμερε πῆναι*.

34. *ἔγω μὲν γὰρ ὡς ἀπὸν τῶν σώματι, παρὼν ὅμως ἐν τῷ πνεύματι ἵδω καὶ λέγω ὡς παρὼν, τὸν οὐτὸς τῆς καταργασίας, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν ἐπὶ τῷ ἑμῷ πνεύματι, σὺν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ ὡς ἀποκαταστήσῃ τὸν τοῦ τοῦ Σατανᾶ*] In manuscripto deest *ὡς*: non malè. Apostolorum erat munus, si quid in Ecclesiis negligebatur, id supplere suâ auctoritate, accedentibus sæpe & miraculis. Absentem se dicit corpore, præsentem vero spiritu, id est, animo, ideo quod omnia videret quæ ibi gerebantur, ut Elifæus quæ se absente faciebat Giezi, II. Regum. v. 26. Vbi est *cor meum* pro eo quod, hic est spiritus. Illud, *ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, rectè coniungit Chrysostomus cum sequentibus *συναχθέντων ὑμῶν*. Nam fideles quoties conueniunt, conueniunt in Christi nomine. vos autem cum dicit, non omnes Corinthios qui Christiani dici volebant intelligit (erant enim scissi inter se) sed optimos. Quod autem addit, *καὶ τῷ ἑμῷ πνεύματι*, eo significat sicut nunc cognoscebat omnia quæ ibi fierent, ita tunc etiam quæ facturi essent se visurum. Præterea dicit ipsam virtutem mirificam, nempe Christi, ipsi adfuturam. Tradere autem Satanæ est precari Deum ut eum tradat in potestatem Satanæ, nempe ut per eum morbis vexetur. sic & I. Tim. I. 20. Nam eam potestatem sicut interdum specialiter Satanæ accipit ad tentandos pios, ut Iobum II. 4. 5. 6. 7. & Paulum I. Cor. XII. 7: ita plerunque eam obtinet in eos qui profani cum sint, piis tamen accenseri volunt.

5. *εἰς ὁλοθρον τῆς σαρκὸς*] ut iræ diuinæ sensu carnales affectus in illo extinguantur. Ita *σὰρξ* sumitur Rom. VII. 5. VIII. 9. *ὁλοθρον τῆς σαρκὸς* pari modo dicitur quo *θανάτου τὰς ψυχὰς τῶν σώματων*, Rom. VIII. 13.

ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] ut spiritus, id est animus

animus apud Deum depositus (vide Luc. XIII. 46. Act. v. 11. 59.) non intereat, sed saluus ei sit, restituendus nimirum corpori in die resurrectionis. 11. Tim. 1. 12. Multos sanat malum temporarium, Ps. LXXXIII. 17.

6. οὐ καλὸν τὸ καθυστερεῖν ὑμῶν] Immerito vobis placeat isto tali doctore, Philosopho magis quam Christiano.

οὐκ οἶδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;] Idem prouerbiū Gal. v. 9. Hebræi per ζύμην intelligunt μεταφορικῶς omne id quod alia corrumpendi vim habet, siue dogma sit, siue exemplum, siue aliud quid. Vide quæ dicta ad Matth. x. v. 1. 5. Ita liber Zeror in institutione Paschatis ἄρτος, id est, fermentum mysticè interpretatur ἔργον τῆς malum appetitum.

7. ἐκκαθαίρεται οὐδὲ τὴν παλαιὰν ζύμην] Omnia per quæ corrumpi potest Ecclesia. Sensus, ut dixi, mysticus præcepti Exod. XII. 19. Verus addidit, sicut alibi dixit veterem hominem, Rom. v. 1. 6. Quod hic est ἐκκαθαίρειν, id in versione LXX in Exodo est ἀφανίζειν.

ἴνα ᾖτε νέον φύραμα] וְהָיָה, vel וְהָיוּ. Vide dicta ad Rom. 1. x. 21. Ignatius ad Magnesios: καθάρου οὐδὲ τὴν παλαιὰν ζύμην τὴν παλαιωθεῖσαν, τὴν σεσηπῶσαν, καὶ μεταβάλλου εἰς νέαν ζύμην χρείταις. Iustinus colloquio cum Tryphone: διὸ ἐ μὲν τὰς ἐπιτὰς ἡμέρας ἧς ἀζυμοφαγῶν, νέαν ζύμην φεράται ἐαυτοῖς ὁ Θεὸς παρήγγηλε; ὑπετέτην ἄλλων ἔργων περὶ εἶναι ἐ μὴ ἧς παλαιῶν καὶ φαύλων τὴν μέμνησιν.

καθὼς ἐστε ἀζυμοί] וְהָיוּ quod est Exod. XII. 8, & alibi vertitur ἀζυμοί. unde & dies illi Paschatis ἀζυμα, aut ἀζυμοί ἡμέραι Iosepho: ut & Matth. xx. v. 1. 17. Marci xiv. v. 1. 12. Luc. xxii. v. 1. 7. Act. xii. v. 4. xx. v. 6. Hinc homines ipsi ἀζυμοί qui fermento abstinent, quomodo dicuntur ἄσπιτοι, ἄδοιτοι. Mysticè hoc loco sic vocantur, qui sibi cauent ab omnibus iis per quæ corrumpi mores solent. Estis, id est, esse debetis secundum vestram professionem. Vide Rom. v. 1. 2.

καὶ γὰρ τὸ πάχα ἡμῶν καθὼς ἡμῶν ἐτύθη χρεῖταις.] Prosequitur cœptam ἀλληγορίαν. Sicut sanguine Agni Paschalis allito postibus liberati sunt Israëlites ab ex-cidio, ita & Christiani per sanguinem Christi aspersum cordibus, id est, per fidem ex passione Christi conceptam, liberantur à communi exitio humani generis. Agnus ille sine vitio esse debuit: & Christus sine vitio fuit. Adde quæ diximus ad Luc. xxii. 16. Christus ergo mysticum Pascha, id est, agnus Paschalis: quod πάχα θυσίαν vocat Iosephus. Sic θυσατε τὸ πάχα Exod. xii. 21. Deut. xv. v. 1. 2. 5. 6. ἐσφαξαν τὸ πάχα Esai. vi. v. 20. 11. Paralip. xxx. v. 15. 17. xxxv. v. 1. 6. 11. Vox ὑμῶν ostendit Paulum de mystico, non de Iudaico Paschate loqui.

8. ὥστε ἐορτάζωμεν] ἐορτάζειν, וְהָיוּ, in lege Moysi est abstinere ab omni opere ut Deo sacra fiant. In mystico sensu, ita perpetuo Deo seruire, ut omnia opera sint sacrificia Esaiæ lxv. v. 1. 23. Philo: ἐορτὴ ψυχῆς, ἡ ἐν ἀρεταῖς ἀφροσύνη τελεία. Vidit aliquid huius rei Thucydides cū dicit: ἐορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἢ τὸ τὰ δέοντα ποιεῖν.

μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ] בִּיצָר הָרַע, in malis cupiditatibus.

A a a

μηδὲ ἐν ζυμῇ κακίας καὶ πορνείας] multo minus in actionibus improbis atque versutis : qualis erat illa incestum per philosophicas rationes defendentis.

ἀλλ' ἐν ἁζύμοις] Subauditur, panibus. Per panes autem mysticè intelligendæ actiones, ut quibus pascatur animus.

εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας] Prius illud opponitur κακία, alterum πορνεία. εἰλικρινεία est fuga impuritatis, ἀληθεία simulationis. Hieronymus contra Pelagium dialogo 1: *Pascha cum amaritudinibus editur, Pascha sinceritatis, veritatis.*

9. ἐγράφα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ] In aliqua epistola antehac scripta, quæ intercidit, ut multæ. Satis Deo debemus quod tot servatæ sunt, ad quas si & singulorum vita & regimen Ecclesiæ dirigatur, bene erit.

μὴ σιναναμίγνυσθαι πόρνοις] πόρνοις hîc intelligit, non sane catamitos, ut quidam volunt, sed scortis videntes, quod & præcedentia ostendunt & quæ sequuntur VI. 10. 15: & loca Sir. XXIII. 21. 22. σιναμίγνυσθαι hîc & II. Thess. I. 4: συζῆσθαι Ioh. IV. 9: κολλᾶσθαι Act. X. 28.

10. καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τῷ κόσμῳ τύτου] Non id scripsi de non Christianis. Illud καὶ in Manuscripto non compareret, & abest rectius.

ἢ τοῖς πλεονέκτησις] Addit alia vitiorum genera. πλεονέκται sunt qui in contrariis & promissis fraudant alterum. Id facere est πλεονεκτεῖν γὰρ Hebræis, unde & nomen γὰρ πλεονεξία, πλεονέκτημα.

ἢ ἀρπαξίῃ] plus est ἀρπαγὴ quàm πλεονεξία. Nam ἀρπαγὴ vim habet adiunctam, ut raptus & rapina apud Latinos.

ἢ εἰδωλογαῖς] Hîc primum occurrit ea vox. Quod Hebræi dicunt וְיִדְּבָרָא id Hellenistæ dicunt εἰδωλογαίαν, non quod vox voci respondeat, sed quod sic optime intelligeretur quod vellent, quia gentes incultu suo publico utebantur simulacris, id est, imaginibus exstantibus, Iudæi non utebantur. Hinc vox mansit etiam apud Christianos, non quod secundum Decalogi præceptum eos obligaret, sed quia ille vocis usus illo sensu inualuerat.

ἐπεὶ ὀφείλετε ἅπα ἢ τῷ κόσμῳ ἔξῃσθαι] Nihil noceret si hoc fieri posset, sed nimis hoc graue esset. intercideret ferme omne vitæ humanæ commercium, quod hîc ὑποβολικῶς exprimitur.

νυνὶ δὲ ἐγράφα ὑμῖν] νυνὶ non est hîc ad temporis discriminationem additum, quasi nunc aliquid scriberet Paulus quàm ante scripserat, sed habet vim aduersatiuæ, quomodo νυνὶ sumitur infra VII. 14. & XII. 20. & νυνὶ infra XII. 18. XV. 20. Ita apud Ciceronem sæpe ponitur, nunc vero.

μὴ σιναναμίγνυσθαι, εἰς τὴν ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πορνὸς, ἢ λοιδορὸς, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλογαῖος, ἢ μέθυσοις, ἢ ἀρπαξ] si quis frater dictus, id est, Christianus dici volens. Vide Act. VI. 3. Amicitia cum talibus peccatoribus dehonestabat Ecclesiam, cum iis qui extra Ecclesiam erant non item. Ad modum dicta vitiorum nomina addidit hic pari iure λοιδορὸς & ebriosos. λοιδορία

respondet Hebræis vocibus ריב & דבר : illa iurgium, hæc λόγον & ὀνειδισμὸν significat. Vide Ioh. ix. 8. Act. xxiii. 4. supra. i. v. 12. i. Petr. ii. 23. Habes ergo hîc præcipuas excommunicationis causas. In excommunicationis locum ubi aut presbyterium non est, aut Ecclesia est lacerata, succedit priuata familiaris commercij fuga : Vnde non longe abit Charondas illud : ἀδικῶ ἀνδρὶ ἢ γυναικὶ μὴ ὁμιλεῖν μηδένα ἢ ὀνειδίζεσθαι ὡς ὄντα ὁμιλοῦντας.

καὶ τοιούτων μὴ δὲ συνεσθίεν] cum talibus, id est, adeo viriosis & Christianorum nomen usurpantibus, ne epulas quidem habere communes, quod minimum est inter amicitiae signa. Vide Gal. ii. 12. συνεσθίεν. habes Geth xlii. 32. Pl. ci. 5 in Græco. Hebræis mos erat cibum communem non sumere cum eo qui erat in ריב.

12. τί γὰρ μοι καὶ τοῦ ἔξω κρίνεται] non hoc adeo mihi aut vobis necesse est ad seruandam Ecclesiae puritatem. καὶ abest in Manuscripto recte. οὐχὲ τοῦ ἔξω ὑμῖν κρίνεται ;] id est, debetis iudicare? Nonne vestri est officij aut poenis quibusdam, si eas suscipiant, castigare, aut si id nolint, à vestra consuetudine segregare ita viuentes? In hoc conuenire omnes & consentire debueratis.

13. τοῦ ὃ ἔξω ὁ Θεὸς κρίνει] rectius κρίνει, puniet eos suo scilicet tempore. τοῦ ἔξω דבריהם, ἀλλοτρίους vt vertunt L X X. hoc per parenthesin legendum est.

καὶ ἔλαψτε τὸν ποτηρὸν ἔξ ὑμῶν αὐτῶν] In Manuscripto ἔλασσε. Melius alij codices ἔλαψτε : sicut præcessit κρίνετε. nam ista coherent, parenthesi vt diximus interposita, vt sensus sit : Nonne debetis eum à vobis amouere? sicut κρίνετε est debetis iudicare. sæpe enim verba talia non tam actum quam officium significant. Ideo Syrus & hanc interrogationem & præcedentem per imperatiuum traxit. Sumpta autem hæc locutio ex Deut. xxi. 7. vbi in Græco ἔλαψτε τὸν ποτηρὸν ἔξ ὑμῶν αὐτῶν. ita & Deut. xiii. 5. xvii. 7. xxi. 21. xxii. 21.

CAP. VI.

ΠΟΛΛΑ τῶν ὑμῶν ποῖμα ἔχον πρὸς τὸν ἔπαινον] ποῖμα ἔχον אשר יהיה לך ריב. I. Sam. xv. 10. dicitur talis Hebræis בעל משפט. πρὸς hîc valet καὶ quod habes Matth. v. 23.

κρίνεσθαι ὅτι ἴψ' ἀδικῶν] κρίνεσθαι est litigare ריב vt Matth. v. 39. & in veteri Testamento sæpe verbum משפט, quod exacte Græco ipsi respondet. ἀδικοὶ hîc dicuntur idololatræ qui Deo non exhibent, quod debent, qui mox dicuntur ἄπιστοι. Est hoc quod Paulus hîc præcipit ex laudabilibus institutis Synagogæ. Dicebant Hebræi : *Qui adducit Israëlitam ad tribunal gentium, is profanat nomen Dei.* occasionem enim dant, qui id faciunt, extraneis dicendi : Ecce quam concordēs sunt illi qui vñum Deum colunt. Εἰς hic sumitur vt Act. xxv. 9. 10. Timoth. vi. 13. Tractatur

hæc res Clementis constitutionum II. 45.

καὶ οὐχὲν ἐπὶ τοῦ ἐκτάου] Potius quam apud Christianos, arbitros scilicet, *ἡγουμένους*. Etiam ubi non est in sacris diuersitas, viri boni est ad arbitrum potius ire quam ad Iudicem, ob litium moras & impendia & pragmatiorum ea augmentum versutias : & quia sæpe ex lite civili nascitur iudicium criminale.

2. οὐκ οἶδατε ὅτι οἱ ἀδελφοὶ τὸν κόσμον κρινούσι] Ipsi primum à Christo iudicati, erunt deinde Christi adseffores iudicanti alios. quod de Apostolis dicitur Matth. XIX. 28. Luc. XXII. 30. Cyprianus : *utpote amici domini & cum ipso postmodum iudicaturi*.

καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος] Per vos tanquam adseffores Christi, ὁ κόσμος maxima hominum pars. οἱ παῖδες καὶ οἱ. Et κρίνεται præsens pro futuro, vt supra III. 7. 14.

ἀλλ' οὐκ ἐστὶ κριτήριον ἐλαχίστων] Indigni estis qui cognoscatis de rebus caducis? κριτήριον hic non est tribunale, sed κρίσις, iudicium, γὰρ vt Iud. V. 9. Dan. VI. 10. 26.

3. οὐκ αἰδύμεθα ὅτι ἀγγέλους κρινούμεθα] Nam & qui peccarunt Angeli eo tempore sententiam accipient, Iudæ 6. Tertullianus de cultu feminarum : *Hi sunt Angeli quos iudicaturi sumus, hi sunt Angeli quibus in lauacro renuntiamus*. Forte & boni Angeli maiores honores accipient.

μήτις γὰρ βιωτικὰ] nedom res huius vitæ. Sic μερίμνας βιωτικῆς Luc. XXI. 34. μήτις γὰρ valet hic τίς γὰρ.

4. βιωτικὰ μὲν οὐδὲν κριτέον ἐὰν ἐλθῇ] Est μετάνοια. nam κρίσις hic vocat res dijudicandas.

τοῖς ἐξουσιασμένοις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὑμῶν κριτέον] Si magnis illis vestris doctoribus id non vacat, vel minimos de piorum plebe arbitros sumite. ἐξουσιασμένοι ἐπὶ τῆς. Sic comparate intelligendi qui infra cæteros habentur. Εὐκαρίστη hic est עֲשִׂיָּה quod primo de iudicibus dictum qui in magnificis sedibus collocantur, I. Sam. II. 8. Sirach. X. 17. XI. 1 : cœpit deinde ad arbitros, imo & ad alia munera transferti.

πρὸς ἐντροπῶν ὑμῶν λέγω] Vt vos pudeat huius rei, vt & infra X V. 54. supra IV. 14 : οὐκ ἐξέστην ὑμᾶς γράφω, sed alio sensu, significatis non in hoc se scribere vt Corinthios apud alios traducat. Εἰς τὴν ἐστὶν ἡμεῖς Iob. XX. 3. Psal. XLIV. I. 6. LXXI. 13. CIX. 29.

οὕτως οὐκ ἐνὶ ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲν εἶς, ὅς ἀποστήκει διακρίναι ἀνὰ μέσον τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν] Adeone nemo est inter vos eruditus qui possit iudicare, id est, cui vacet. Fuerat hoc illorum potissimum qui se sapientiæ nomine inter vos venditant. At si illi id defugiunt, vel ad imperitos iri oportuit. Apparet ex Syro scriptum hîc olim fuisse : ἀνὰ μέσον τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν. Nam ἀνὰ μέσον de vno non dicitur : Vide Gen. XV I. 5. Deuteron. I. 16. Repetitio earundem vocum, vt sæpe, occasionem dedit posteriores omitendi.

6. ἀλλὰ ἀδελφός καὶ ἀδελφὸς κελύει] id est, cum fratre litigat : ut saepe diximus.

καὶ τὸ ἐπὶ ἀπέων] Vide supra i.

7. ἥδη μὲν οὖν ὅλως ἡττήμα ὑμῖν ὅτιν, ὅτι κείμενα ἔχει μὲν ἑαυτῶν] κείμενα dixit quod supra πείσμα, ὡς ut ibi diximus. Qui ob res quibus facile caretur litigat, facit contra Christi praeceptum quod explicauimus ad Matth. v. 40. Qui magnum profectum in Christianismo & mundi contemptu fecere, damnum quoduis faciunt potius quam ut litigent : quod docet Clemens dicto modo constitutionum loco. Qui nondum eo peruenire, in iis non est πείσμα, sed ἡττήμα, id est, minus aliquid summo. Dicitur enim ἡττήμα comparate ad aliquid maius ut Rom. x i. 12. Sic ἐλεήτωμα δὲ ἐλεήτων habes apud Sirachiden & Tobiam. Chrysostomus : ἀκαμὸς ὅτιν, ἐλεήμων ὅτιν, φιλόπῳχος ὅτιν· ἀλλ' ἔχει πὶ ἐλεήτωμα.

ὅτι πὶ οὐχὲ μᾶλλον ἀδικεῖν ;] Lysias aduersus Diagitonem : ἐδὴ δὲ οὐ μόνον οἱ ἀδικουῦντες χείρονα ὑμῖν εἶναι δοκῶσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν ἐλαττωτέρως ἢ πρὸς ἑαυτοὺς ἔχοντες, ἀπέχονται μὴ ἀδικεῖν. Quod Lysias de propinquis dicit, hic de eiusdem fidei consortibus Paulus. Et ἀδικεῖν hic, ut apud Platonem & Menandrum, est æquo animo iniurias perpeti.

ὅτι πὶ οὐχὲ μᾶλλον ὑποσχεῖσθαι ;] Videtur ἀδικεῖν ad dignitatem laesam, ὑποσχεῖσθαι ad rerum damnum pertinere. Nam ex his duabus causis nascuntur lites.

8. ἀλλὰ ὑμῖς ἀδικεῖτε καὶ ὑποσχεῖσθαι καὶ αὐτοῖς ἀδελφοῖς] Non modo non fertis, sed ipsi infertis iniuriam. Hoc eis dixit quorum prior erat causa.

9. ἡ οὖν διδασκίαν ὅτι ἀδικοὶ βασιλεύουσιν ἐπὶ αὐτῶν καὶ κρηγομήσουσι.] Et hoc nomen ἀδικοὶ & quæ sequuntur, non ad ἔξιν solam referenda sunt, sed ad quemvis actum deliberatum, quamdiu is non per seriam poenitentiam emendationemque eluitur. Sic in iure furem & adulterum dicimus qui semel furatus est aut adulterium fecit. Sunt enim hæc peccata vastantia conscientiam, mortifera, quæ vno ictu perimunt, ut loquitur Augustinus. Sunt aliæ quotidianæ incurvationes, ut Tertullianus loquitur, μὴ εἰς πνευματικὴν συνείδησιν, ut Clemens. Ab his distinguenda illa grauiora de quibus hic agit Paulus & Gal. v. 19. 20. 21. 1. Tim. i. 9. 10. quæ non admittet omnino qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius si admiserit, ut loquitur Tertullianus. Ἀδικων vox hic complectitur eos qui infra dicuntur κλέπτειν & πλεονέχειν.

μὴ πλατύνει] Solet hac præfatione uti Christus ut Luc. xxi. 8, & Paulus ut infra xv. 33. Gal. vi. 7, Iacobus quoque i. 16, quoties aliquid dicturi sunt, quod ignoratum aut non obseruatum maximo stabit malor.

οὗτοι πόρνοι] id est, πορνῶται, qui cum scortis se miscent, ut diximus supra v. 10. & manifestum fit infra 15.

οὗτοι εἰδωλολάτραι] Qui falsos Deos colunt.

10. οὗτοι μοιχοὶ] Qui aliena matrimonia possunt.

οὔτε μαλακοὶ] id est, pathici. Scholiastes ad primum Thucydidis: φιλοκλήτης δὲ τὸν Πάριδος θάνατον θήλειαν νόσον νοσήσας, & μὴ φέρον τὴν αἰσχύνην ἀπελθὼν ἐκ τῆς πατρίδος, ἔκτισε πόλιν καὶ δὲ τὸ πάθος μαλακίαν ἐκάλεσε. De eadem re Aufonius:

Mollis erat facilisque viris Pæantius heros.

Catullus:

Cinæde Thalle mollior cuniculi capillo.

Phædrus hoc sensu dixit *molles mares*. Appud Petronium eodem sensu *molles, veteres*. Vibius sequester: *mollescit, id est, obscænus fit*. Plinius libro XXVIII: *probrosa mollitiei*. Arnobius: *in partibus Fabius adurit molles*. Utitur voce mollium sic & Augustinus de Ciuitate Dei libro VI. Claudianus de Eutropio.

Quid enim seruum mollemque pudebit?

μαλακίαν hoc sensu usurpat & Philo de legibus specialibus. Chrysostomus quoque μαλακοὶ hoc sensu usurpat supra capite quarto & hoc loco exponit ἡττωρηκότας. Syrus hic vertit *ἀλλοτρίους*, id est, qui se corrumpunt.

οὔτε ἀρσενικοῦται] id est, *drauci*. Est ἀντιστροφὸν eius quod præcessit.

οὔτε κλέπτει] Fur est Iurisconsultis definitibus qui fraudulose lucri causa rem vsus aut possessionem rei alienæ contrectat.

πλεονέκτης] Ita dicitur qui in contractibus fidem fallit aut quouis modo alium circumuenit. Sumunt ita hanc vocem & Xenophon & Aristoteles. Vide supra v. 10. II. Eph. IV. 19. v. 3. 5. Marci V. 11. 22. Rom. I. 24. Coloss. III. 9. Hebraice *גזב*.

οὔτε μέθυσοι] Eos intellige qui de consulto vino se ingurgitant, ita ut & vsus rationis sibi adimant.

οὐ λοιδόρει] Vide supra v. 11.

οὐκ ἀρπάγεις] Distant à furibus, quod fures dolo, raptores vi vtantur. Vide supra v. 11.

βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι] Id est, quamdiu tales sunt non debent sperare partem in beatitudine cœlesti. Manet autem reatus vsque ad feriam poenitentiae functionem, si tamen eam Deus concedit. Neque enim concedit omnibus: sed quosdam occæcat & obdurat. In quos autem ea seueritate vtendum sit, ipse solus nouit qui intima hominum introspicit & nouit quæ mensura patientiæ ipsius conueniat.

καὶ ταῦτά πνεῖς ἦτε] Hæc fuistis, id est, tales fuistis vestrum quidam. Positum est neutrum pro communi. Nullum antea factum facinus baptismo quenquam excludit. Sed multorum culpæ contra acceptas prius notitias sunt tales ut ij ad fidem non sint idonei, ac proinde nec *παιδεύοι* *πρὸς τὴν ζωὴν αἰώνιον*.

ἀλλ' ἀπελούσατε, ἀλλ' ἡγιασθήτε, ἀλλ' ἐδικαίωθήτε ἐν τῷ ὀνόματι ᾧ Κεῖν Ἰησοῦς & ἐν τῷ πνεύματι τῷ Θεοῦ ἡμῶν] Baptizati estis ac deinde accepistis Spiritum sanctum & maiores quotidie in iustitia progressus fecistis. Nam

ita illud ἐδικηλώθη hoc loco sumi suadet ordo, & idem sensus in Apoc. XXII. 11. In nomine Christi, id est, per doctrinam Christi quæ doctrina per Spiritum obsignatur.

πάντα μοι ἔξεσιν] Repetit verba vsitata doctoribus illis Corinthiis qui opiparas diuitum mensas sectabantur. Dicebant illi : Omnia mihi licent, id est, Deus ista omnia nostri causa condidit : quare nihil est mali, si eis utamur.

ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει] Respondet Paulus adhibendum modum : Non enim omnem vsum talium conducere aut valetudini, quæ sapienti negligenda non est, aut recto vsui rationis. Nam

---Corpus onustum.

Hesternis vitiis animum quoque degrauiat.

12. πάντα μοι ἔξεσιν] Iterum repetit illorum verba vt pressius respondeat. Frequens talis obiectionum repetitio apud Senecam.

ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιάζομαι ὑπὸ πινος] Est ὀργανομασία in ἔξει quod præcessit, & ἐξουσιάζομαι. ἐξουσιάζειν est imperium habere Luc. XXII. 25. infra VII. 4. Respondet Hebræo הָשָׁמַך vt videre est Neh. IX. 37. Ecclesiastæ IX. 17. X. 4. & הָשָׁמַך in Neh. V. 15. & in Ecclesiaste aliquoties. Hinc passiuum ἐξουσιάζομαι est in seruitutem redigi. Qui vltra modum epulis se implet, qui ciborum delicias sectatur, seruus est ciborum, non dominus.

13. τὰ βεσμάτα τῇ κοιλίᾳ, & ἡ κοιλία τοῖς βεσμάσι] Datiui hîc respondent Hebrææ particulæ ה, quæ sæpe propter significat : Cibi sunt ventris implendi causa, & venter ad cibos accipiendos & digerendos. ventrem intellige hîc ventriculum & intestina.

ὁ ὃ θεὸς & αὐτὸν καὶ αὐτὰ κατὰρξουσιν] Efficiet vt cessent. Corpora vbi Angelicis erunt similia, non egebunt cibi :

Οὐ γὰρ οἱ τὸν ἰδουσ', οὐ πίνουσ' αἰδοῦντα οἶνον

ij qui cœlestem vitam degunt, vt diximus Matth. XXII. 30. Quod autem dicitur hîc Deus factururus vt & venter cesset, id quidam de vsu ventris intelligunt. Sed ex veterum scriptis ad hunc locum apparet eos credidisse homines quidem corpora recuperaturos, at non sequi in eo corpore fore eas partes quarum tunc officia sunt cessatura. Plutarchus aut quisquis est scriptor conuiuij sapientum : ἀρ' οὐκ ἄξιον σωτηριεῖν τῇ ἀδικίᾳ καὶ σώματι καὶ ἡμῶν οὐ καλὸς οὐδὲν δὲ αἰδοῦνται, οὐδὲ ὀρεξίν ἐνδίδωσι. Pertinet autem & hic sermo vt æterna potius curemus, quàm temporaria ac breui desitura.

13. τὸ ὃ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι] Nequis quod de cibis dictum erat ad scortationem quoque pertraheret, quasi eius quoque vsus cum cibis esset permissus, vt docebant isti philosophi magis quàm Christiani, opponit se huic errori, ostenditque non eodem modo hanc rem se habere. Corpus enim habere nos non vt scortemur, sed vt Domino seruiamus, nempe per continentiam aut conjugium. Nam & Dominum euectum in summam illam potestatem in hoc, vt corpora

nostra post peractum obedientiae cursum suae gloriae consortio donet.

ὁ ὃ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἡγάρε καὶ ἡμᾶς ἐξεγαρεῖ διὰ τὴν δυνάμειν αὐτῆς] Hæc particula ὃ est ἐξηγητικὴ præcedentium. De hac Dei potentia in Christi resurrectione patefacta vide Rom. I. 19. 20.

15. οὐκ οἶδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἔστιν;] Est enim Ecclesia corpus mysticum, cuius caput Christus, membra autem singuli Christiani, tum animo, tum corpore. Nam & corpore Christo seruiendum est. Vide infra XL. 3. Eph. I. 22. IV. 15. V. 23. 30. Coloss. I. 18. Vide & Rom. XII. 4. 5. & infra XII. 12. & sequentibus usque ad 27.

ἀεὶς οὐκ τὰ μέλη τῶ Χριστοῦ ποιήσω πόρνης μέλη;] Christo ea auferam ut seruiant scorto? Nam, ut ait Ambrosius ad hunc locum, membra adhaerentia meretrici desinunt esse membra Christi.

μὴ γένοιτο] Minime id decet ad castitatem vocatos.

ἢ οὐκ οἶδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρῃ ἐν σώματι ἔστιν. ἑσονται γὰρ, φησιν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν] φησιν nempe ἡ γραφή ut Rom. I V. 3, & alibi. Quod de vxore dictum erat Gen. I. 24, aptat meretrici quæ est velut vxor usuraria & iis fungitur quibus vxorem fungi ius fuit. εἰς σάρκα μίαν Hebraismus est pro σὰρξ μία. Κολλᾶσθαι קבץ in dicto Genesios de vxore. Sic veneris glutinum dixit Apuleius. Lucretius:

Usque adeo cupide veneris compagibus hærent.

17. ὁ ὃ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύματι ἔστιν] Est ἀντανάγκαις & respicitur locus Deuter. X. 20: Κύριον τὸν Θεὸν σου φοβηθήσῃ καὶ αὐτῷ λαβέσθῃς καὶ παρὲς αὐτὸν κολληθήσῃ. Sed hic κύριος de Christo potius sumendum videtur, ut sæpe quæ de Deo dicta sunt in Vetere Testamento, Christo applicantur in Nouo. ἐν πνεύματι ἔστιν, id est, ita animatus est, quomodo Christus fuit animatus. Sic amici dicuntur ψυχὴ μία. Metonymia in qua causa nominatur pro effectu. Similis locutio Ioh. III. 6.

18. φεύγετε τὴν πορνείαν] id est, quàm longissime abeste etiam ab extremis lineis.

πάν ἀμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἀνθρώπος ἐκτὸς τῶ σώματος ἔστιν] Ostendit esse aliquid in quo scortatio alia crimina superet: non quòd non & alia peccata exteriora per corpus peragantur: sed quòd ipsi corpori peragentis contumeliam non adferant. ἀνθρώπος hic valet ἀνὴρ, vir. Pari autem iure hæc omnia de feminis intelligenda, ex natura τῆς πορνείας.

ὁ ὃ πορνείαν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἀμάρτανει] nimirum quia id immergit in cloacam. Nec id ipsi nesciebant. Morem enim habebant à tali concubitu venientes, totos se abluendi: quod hic notat Chrysostomus.

ἢ οὐκ οἶδατε] annon cogitatis.

19. ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τῷ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματι ἔστιν] Spiritus sanctus hic quòd שכינה in templo. Totus homo, templum Dei supra I. 16. 17. Sed רביר, id est, adytum est, mens hominis: animi cæteræ partes הכיל, basilica templi: corpus vero אולם porticus cum subdialibus. Bene hunc locum explicat

explicat Tertullianus libro de cultu feminarum altero : *Cum omnes templum simus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu sancto, eius templi aditua & antistita Pudicitia est, quæ nihil immundum ac profanum inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.*

ὁ ὢν ἐν τῷ Θεῷ] Spiritus ille à Deo est multo magis quàm splendor ille qui apparebat interdum inter Cherubinos. Constructio est Græca quæ relatiuo pronomini dat casum præcedentem.

καὶ οὐκ ἐστὶ ἐαυτῶν] præterea non estis vestræ potestatis Rom. xiv. 7. 8.

ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς] omisit ius ex creatione, quia alterum erat recentius & magis speciale. Habes eadem verba infra vii. 23. & sensum i. Pet. i. 18. ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς, recte verteris, acquisiti siue comparati estis pretio. Nam לקח quod est accipere, acquirere, vertitur ἀγοράζειν & habet in Hebræo post se במחיר τιμή pretio. Et Esa. lv. i. וכלוּ כסף וכלוּ מחיר שברו בלוא כסף וכלוּ מחיר Græce ἀγοράσθητε ἀντὶ ἀργυρίου καὶ τιμῆς. Et קנה quod proprie est ἀλλάσσειν, vertitur per ἀγοράζειν ii. Paralip. xxxiv. ii. Prouerb. xx. 17. Esaia xxxiv. 2. & discriminis causa additur ἐν ἀργύρῳ ii. Paralip. xxi. 24. valet ergo ἀγοράζειν idem quod ἀλλάσσειν Act. xx. 28. vnde ἀλλάσσειν Ephes. i. 4. i. Thess. v. 9. ii. Thess. ii. 14. i. Petr. ii. 9. Sic & Latinis veteribus emere erat sumere, vnde demo & adimo & præmium. Sensus est: Christus vos à peccatis redemptos sibi mancipauit, sed magno ei statis, morte ipsius cruenta.

δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν] Honorate Deum, quod præcipue fit obsequendo. At quidam codices habuere δοξάσατε ἀπὸ τὸν Θεόν. Vnde imperiti scribæ fecerunt ἀπὸ.

καὶ τῷ σώματι ὑμῶν] Non solo animo. Nam & corpus ejus est, & ei seruire debet.

καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν] Neque solo corpore: id enim est πνεῦμα, sed animo simul.

ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Θεοῦ] Non solo creationis iure, verum etiam iam dictæ redemptionis, quam ita fecit Christus vt non sibi nos tantum, sed & Deo acquisiuerit Apoc. v. 9. Imò & Deus ipse dicitur nos acquisiuisse Act. xx. 28. Vide iii. Rom. 23. 24. Verum hæc particula, & illa καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν abest in Manuscripto, sicut & abfuit à codicibus quibus vsi Latini: Græci vero & Syrus & Arabs hæc legerunt.

CAP. VII.

ΕΠΙ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν γυναῖκος μὴ ἀπειθεῖν ὡς ἡ τὰς πορνείας ἔχουσα τὴν ἑαυτῆς γυναῖκα ἔχει καὶ ἑαυτὴν τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα ἔχει] Frequens erat apud Philosophos quaestio, an sapienti ducenda vxor. Qui omnia ad se referebant, considerantes quàm parum commoda sæpe sint mulierum ingenia, educatio liberorum quàm

Bbb

molesta, quot periculis obnoxia, abstinendum à nuptiis censebant. Est in eam sententiam Antiphanis philosophi locus apud Stobæum & dicta Lycurgi, Thaletis, Socratis & aliorum. Contrà qui publicas spectabant utilitates, dicebant reipublicæ sicut alia tributa, & liberum sationem deberi. Et in eam partem habes apud Stobæum dicta illustria Musonij & Hieroclis. Menander sic ait:

Γαμῶν, εἰς τὴν τιμὴν ἀληθείαν οὐδὲν ἔστι,
Κακὸν μὲν ὄντιν, ἀλλ' ἀναγκαῖον κακόν.

Metellus Numidicus in oratione quam censor habuit: *Si sine uxore possemus, Quirites, esse, omnes ea molestia careremus. Sed quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis ullo modo vivi possit, saluti perpetuæ potius, quàm breui voluptati consulendum.* Itaque cum Corinthi sub Christianorum nomine Philosophi verius quàm Christiani variè tractassent hanc controuersiam, pij quidam homines, qui Apostolum illis doctoribus præferrent, consulendum eum hac de re censuerunt. Is vero, ut in omnibus, ita in hac re Deum præcipue & Ecclesiam spectans, vitam quidem sine nuptiis præfert, quod sic expeditius quis Deo & Ecclesiæ & sanctorum singulis inservire possit. Cæterum iis qui temperare sibi à feminis aut non possent aut etiam nollent, nuptias dicit, non conducibiles modo, sed & ὑποδείκνυται necessarias, ideo quod Deus scortatione vehementer offendatur. De liberis serendis non ita solliciti erant Christiani, ut ob id solum ducendæ uxoris necessitatem sibi imponerent, ideo quod finem sæculorum de proximo instare suspicarentur. Tertullianus de Monogamia: *Crescite & redundate, euacuauit extremitas temporum.* Si qui tamen inirent coniugium, iis hunc etiam finem propositum esse debere sentiebant. ἀπὸ τοῦ γὰρ est dictum σμῶς ut Prou. vi. 27. Gen. xx. 6. Terentius Hecyra:

Nocte illa prima virginem non attigit.

Catullus:

Sic virgo dum intacta manet, dum intacta senescit.

Hoc ergo dicit Paulus: optimum esse cum nulla femina nupta aut innupta consuetudinem habere. ἀνδραγαθός, hic est vir, ut supra vi. 18. sic in iure: *Si homo, vel mulier.* Διὰ τὴν τὰς πορνείας vitandas scilicet. Pluraliter videtur dixisse πορνείας, ut omnia impuritatis genera includeret. Suam quæque mulierem habeat, non publicam scilicet. Et mulier suo viro contenta alterum non norit. Vide Hebr. xiii. 4. ἔχειν, vbi de coniugio agitur, & viro tribuitur & mulieri, ut diximus ad Matth. xiv. 4. Lactantius. *Quisquis affectus illos frænare non potest, cohibeat intra præscriptum legitimi tori.* Chrysostomus: γὰρ, ἀσφάλεια σαφεροῦς.

3. ἢ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τιμὴν ὀφείλει μὴ δύνανται ἀποδεχόμενος, ὁμοίως δ' ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ.] Altera erat quæstio, an ducta iam uxore rectius non foret ea uti ad domus regimen, non ad concubitum. Id Paulus tutum negat talibus

quales negat esse Corinthios. **הקדש** quod est Exodi **xxi. 10**, & à **LXX** vertitur **ὁμιλία**, Paulus **σεμιῶς** admodum vocat **ἀνοιαν**, quomodo Homertus **φιλόπεια**, Plutarchus **φιλοφροσύνη**. In Amatorio : **ἐκ τῆ διαύτης φιλοφροσύνης**. In Solone : **μηδὲ τις ἀνδρὸς αὐτῇ πρὸς σάφροντα γυναῖκα καὶ φιλοφροσύνη**. Sed Manuscriptus ille & alij hīc habent **ὀφειλὴν** eodem sensu, ita vt videatur alterum illud esse huius interpretamentum. Est hoc praeceptum quod hīc ponit Paulus, inter praecepta iubentia legis centesimum primum & vicesimum.

4. **ἡ γυνὴ τῆ ἰδίου σώματος σὰν ὀξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ὁμοίως ὃ καὶ ὁ ἀνὴρ τῆ ἰδίου σώματος σὰν ὀξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνὴ**] **σὰν ὀξουσιάζει** hīc est non habet ius plenum atque integrum. Nam non vitæ tantum, sed & corporum inita est **κοινωνία**. In re autem sociali, nemo sociorum ius plenum habet.

μηδ' ἀποστρέψῃ ἀλλήλους.] isto iure.

5. **εἰ μή τι αὐτὸ συμφώνον πρὸς καθεὶν, ἵνα χαλάσῃτε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ παρουσίᾳ**] **εἰ μή τι καὶ ὁκ.** Ex consensu semper abstineri potest, quantum ius coniugum attinet: volenti enim non fit iniuria: & eam continentiam sibi indixisse Christianos nonnullos, ex Saluiano & alijs discimus. Sed id, vt dixi, Corinthiis non satis tutum iudicauit Paulus. Itaque vult eos secubare aut in casto esse, vt Romani loquebantur, ad tempus breue, & hoc quoque ex more Iudaico. Nam Iudæi castimoniam seruabant aut iustus causa, vt nos docet Paraphrastes Chaldæus, Ecclesiastæ **iii. 5.** & Matthæus **ix. 15**: aut vt ad sacrum solenne se pararent, quod intelligi potest ex locis Exod. **xix. 15. i. Sam. xxi. 4.** vbi dicta à nobis vide, Tertullianus libro ad uxorem secundo dissuadens feminis Christianis ne paganis nubant, inter alia incommoda & hoc adfert. *Quis denique solennibus Paschæ ab-
noctantem securus sustinebit?* Preces amant comitatum ieiunij Matt. **xvii. 21.** Marc. **ix. 29.** Luc. **ii. 37.** Act. **xiv. 23.**

καὶ πάλιν ὅτι τὸ αὐτὸ συνέρχεσθαι] In eundem lectum conuenite. Nam **ὅτι τὸ αὐτὸ** est in eundem locum, vt Act. **ii. 1.** & infra **xi. 20.**

ἵνα μὴ πειράξῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς ὅτι τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν] Nam Satanas vitiorum scintillas excitat. **Ἀκρατίς** Aristoteli dicuntur qui in bono proposito constantes non sunt, sed illecebris vitiorum succumbunt. is morbus ei dicitur **ἀκρασία**. Tales autem multi erant Corinthi, etiam inter eos qui Christianismum profitebantur, sed nondum satis in eo adoleuerant.

6. **τὸ ὃ λέγω καὶ συγγνώμην, οὐ καὶ ὁπταγών.**] Hoc est, id quod dixi, habeat quisque suum aut suam coniugem, non praecepi, sed suasi. Est hoc **מחול** **לדבר**. Præcepta omnes tangunt, monita dantur prout cuique expedit. **Συγγνώμη** hīc non veniam delicti significat, sed æquam concessionem, quomodo & **חלם** Hebræorum interdum sumi diximus ad Luc. **iv. 27.** Dixit hoc Apostolus indulgens, non præcipiens, ait Tertullianus de Monogamia.

7. **ὁρίω γὰρ**] *vellem.* Vide quæ dicta ad Matth. **xxv. 139.** Marc. **x. 35.** Rom. **vii. 15.**

πάντας ἀνθρώπους ὅς τις ἑμαυτὸν] Paulus ubi ad magna hortatur, suum adducit exemplum.

ἀλλ' ἕκαστος ἰδὼν χάρισμα ἔχῃ, ὅς ἢ οὕτως, ὅς ὃ οὕτως] Non tantum illa Spiritus dona quæ nullo labore obtinentur dici *χαρίσματα* possunt, sed & illa quæ multo labore obtinentur. Omne enim bonum datum à Deo Iac. 1. 17. Quomodo autem continentia donum sit, vide Matth. XIX. 11. & ibi dicta. Videmus vero hîc etiam coniugalem castitatem donum Dei dici. Sunt enim Dei alia maiora, alia minora dona.

8. λέγω ὃ ὅτις ἀγάμοις ἢ τοῖς χῆραις] Hebræi dicunt *מלה ואלמה*. Græci mulierem amisso coniugio *χήρα* vocant: ut vir amisso coniugio *χῆρος* dicatur, ἀναλογία permittit, usus popularis non recipit. Quare aliam vocem quæsiuit Paulus, & ἀγάμον dixit, generis nomen pro specie usurpans. Nam ἀγάμος ex vi vocis est tam qui nunquam in coniugio fuit, quàm cui perijt coniugium. Sed in posteriore sensu hic usurpat Paulus, ut viduarum addita mentio nos docet, & vox ἀγάμος repetita infra 11.

καλὸν τοῦτο ἔστιν ἵνα μείνουσιν ὡς καὶ γὼ] Ex hoc loco non improbabili- ter colligitur Paulo fuisse uxorem, quod & Clemens Alexandrinus putat, sed cùm hæc scriberentur, mortuam. καλὸν, id est, καλλίον, melius. Vide quæ à nobis & alijs dicta ad Lucam 11. 36.

9. εἰ ὃ σὺ ἐκτενύουσαι] Si perseverare nolunt aut non possunt, ut loquitur Cyprianus. ἐκτενύουσαι idem est quod ἀνέχεσθαι, ab aliqua re sibi temperare, abstinere. Vtroque modo vertitur *קם* Hebræum. Et Aristoteli est ἐκτενής qui constans est in bene agendi proposito.

γαμήλια ποιεῖν] Nuptiās faciant. Id enim commune maribus & feminis. Nubant enim, Latine de feminis tantum dicitur, aut de effeminatis per irrisum. Sed Christiani scriptores non semper proprietates istas observant.

κρίανον γὰρ ἔστι γαμήλιον ἢ πυρεθῆσαι] *ברר* vertitur *πυρεθῆσαι* Prou. 17. 21. *ῥηιδυμῶν* vero Esaiæ 1. 29. *ῥῥ* vero vertitur & *πυρεθῆσαι* & *πυρεθῆσαι*, inflammari ad cupiditates, & inflammatum libidinibus dixit in Tusculanis Cicero. Virgilius:

Vritur infelix Dido.

In Glossario *πυρεθῆσαι* caleasco. convenit hoc cum eo quod supra dixit, *καὶ πορνείας*.

10. ὅτις ὃ γαμήλιον ποιεῖν θέλω] Non iam moneo, sed iubeo.

σὺν ἑγώ, ἀλλ' ὁ κύριος] Comparet dictum, non ego ex me, sed ex Christi auctoritate. Simile Matth. X. 20.

ἡντινα δὲ ἀνδρὸς μὴ χωρεῖν] Rectè dicit hoc à Christo præceptum argumento à minori, id est, minus credibili. Lex Moïsis indulserat marito uxorem dimittere: Christus ad maiorem dilectionem & patientiam nos vocans, vetat id fieri, ubi abest impudicitia. Si hoc Christus viro dixit, cui tantum iuris dederat lex Moïsis, quantò magis idem intelligi debet de fe-

mina, cui lex Moſis nihil tale conceſſerat? Eadem ergo tolerantia quam in exercenda lege Moſis Chriſtus viris præſcripſerat, multo iuſtius erat obſeruanda feminis quibus ius à marito diſcedendi dabat non lex Moſis, ſed Græcæ & Romanæ leges, illorum populorum ingenijs aptatæ. Accuratè autem hic loquitur Paulus, cum de muliere dicit *μη χωρισθαι*, id eſt, ne ſe ſeparet: nam paſſium hic, vt alibi, eſt pro reciproco: de viro *μη ἀφίεναι*. Nam dimittere à domo quod Paulus dixit *ἀφίεναι*, Attici *ἀπομέναι*, eſt mariti, vt domini domus: *χωρίζω*, vel *ἀποχωρίζω*, quanquam aliquo ſenſu vtrique aptari poteſt, magis tamen propriè conuenit feminæ, vt apud Atticos *ἀπολείπει*, deferere. Sic Joſephus: *ἡ γυναὶκὶς ἐξ ἑαυτῆς ἀφίενται*; & Iuſtinus in Apologetico priore de femina loquens *ἐχωρίζω*, quod Romani dicerent, diſceſſit aut diuertit.

εἰ δὲ καὶ χωρισθῇ] Si frigusculum aliquod interceſſerit, & ob id de domo viri vxor aliò ſe contulerit.

ἢ τοῦ ἀνδρὸς ἡμετέρας] Cœlebs maneat, in ſpem reſarciendi amoris, *ἢ τοῦ ἀνδρὸς ἡμετέρας*] ſi exſpectare non vult donec maritus: ipſe quærat vias ſe reſtituendi in ipſius gratiam: quod etiam facere debet, ſi in ipſa aliquid fuit culpæ. Vide præceptum generale, quod hæc etiam referri debet, perſcriptum Matth. v. 24: ſed cum hæc Paulus ſcriberet, memoria ſeruatum ac voce traditum.

καὶ ἄλλα γινώσκω *μη ἀφίεναι*] *μη ἀπομέναι* dicerent Attici: ne repudiet, ne exi-gat. Hebræi dicerent *שָׁרַף מִלֵּךְ*, *μη ἀνέλκω*. ita enim ea vox ab interpre-tibus verti ſolet Leuit. xxi. 7. 14. xxi. 13. Num. xxx. 10. Ezech. xlii. 22. Intelligendum autem Chriſti præceptum hic breuiter indicatum in eò ſenſu quem Chriſtus explicauerat.

12. *ὅτι ὁ λοιπὸς ἐγὼ λέγω, ὅτι ὁ κύριος*] Chriſtus præceptum dederat iis qui ſuæ futuri eſſent diſciplinæ. De iis coniugiis in quibus alter eſſet Chriſtianiſtus, alter non eſſet, nihil dixerat. Reſtabat ergo ex præceptis generalibus de dilectione omnium hominum deriuare monita, quæ tamen non poſſunt ita eſſe perpetua, vt non ex circumſtantijs reſtringantur, vt debet fieri in dictis quidem *καὶ ὅτι*, ſed *καὶ ὅτι* *καὶ ὅτι* applicandis.

εἷς ἀδελφός] Chriſtianus.

γινώσκω *ἐχθ' ἑπαισιν*] Idololatrida. Vide ſupra vi. 6. Sic infra 13. 14. 15. x. 27. xi. 22. 23. 24. ii. Cor. i. 14. 15. i. Tim. v. 8. Tit. i. 15. Apoc. xxi. 8. Habet, id eſt, Chriſto credidit in tali matrimonio deprehensus. Nam poſt fidem talia matrimonia inire omnino non licebat. Vide Tertullianum ad vxorem i. v.

καὶ ἄλλα *σταθεροῦς* *ὁρίαν* *μη ἀφίεναι*] quæ prior cauſam non det diuortio, contenta ipſius moribus, quanquam de rebus diuinis non idem perſuaſa. *σταθεροῦς* dixit potius quam *ἀφίεναι*, vt ſignificaret voluntatem feminæ cum mariti voluntate concordantem.

μη ἀφίεναι *ἢ τοῦ ἀνδρὸς*] *μη ἀπομέναι* ne ipſe prior bene concordans matri-

monium dissoluat. Objici potest ; At Nehemias coniugia Iudæorum cum feminis alieni cultus dissolui voluit. Responsum esto : hoc præceptum datum fuisse soli populo Hebræo Exo. XXXIV. 16: vt qui illo tempore quàm longissime ab aliis populis debebat separari. Aliis populis ea lex non fuit data, nec expediebat eam dari post reuelatum mysterium de vocatione Gentium.

13. καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἁγίον] Paria dat monita vtrique sexui. Exemplum in matre Timothei.

καὶ αὐτὸς συνδεδεμένος οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφίεναι αὐτόν,] ἀφίεναι hîc usurpat de muliere, non dura admodum κατεχέσθαι, quia etiam ἡ ἀπολείπουσα potest dici ἀφίεναι. Sic ἡγῆ vertitur per ἀφίεναι, & ἡγῆ & alia quæ deferendi habent significationem.

14. ἡγῆσθαι γὰρ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἁγίος ἐν τῇ γυναίκῃ καὶ ἡγῆσθαι ἡ γυνὴ ἡ ἁγία ἐν τῷ ἄνδρῳ] Hîc ὁ ἄνθρωπος & ἡ γυνὴ dicuntur μετανομικῶς pro vſu viri aut vxoris, id est, consuetudine coniugali. Et ἐν τῇ γυναίκῃ & ἐν τῷ ἄνδρῳ valet propter mulierem Christianam, propter virum Christianum. In Manuscripto vero pro τῷ ἄνδρῳ, est ἀδελφός, ex more Christianorum coniugum qui se mutuo fratres & sorores vocabant. Vide Tertullianum ad vxorem. Quod vult dicere, hoc est : Qui Christianus est, quæue Christiana, nouit etiam in consuetudine illa officij sui limites. Vide historiam de femina Christiana apud Iustinum Apologetico. Tertullianus II. ad vxorem: *Non ut penes sanctos officia sexus, cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis Dei modeste & moderate transigantur.* Vide Clementem Alexandrinum pædagogi II. 10. Idem Stromat. III: *ὅτι ἀγαθόντων ἄγων ἐ τὸ ἀνέμω.* Quare sicut cibis, id est, ciborum vſus, sanctificatur per preces & gratiarum actiones I. Tim. IV. 5, hoc est, Deo gratus est: ita & ille coniugij vſus propter pietatem quam etiam in ea re coniugum melior obseruat. Causam cur hæc scripserit Paulus, Tertullianus annotat: *Verebantur ne non liceret eis matrimonio suo uti qui in carnem sanctam Christi credidissent.* Apud Hebræos dicitur vxor viro sanctificari per arram, scripturam, concubitum, id est, fieri legitima coniux. Vide Moſen de Kotzi præcepto iubente 48: & de honestate feminarum Paraphrasten Chaldæum ad Cantie. IV. 12.

ἐπεὶ ἀγαθὰ πάντα ὑμῶν ἀκατάρατα ἔσονται. καὶ ἡ ἀγάπη ἔσται] ἐπεὶ hîc est alioqui, vt apud Græcos sæpe: & ἀγαθὰ πᾶσι καὶ ἡ ἀγάπη. Ita recte interpretantur hîc & Syrus & Latinus. Si vterque essetis idololatræ, liberi vestri essent immundi, id est, פסולים pſolavi, quia educarentur in cultum idolorum Deo displicentem.

καὶ ἡ ἀγάπη ἔσται] Iam vero liberi vestri sunt כשרים recti, mundi, Deo grati, quia Deus ad educationem liberum opitulatur parti meliori: cuius exemplum habemus in Timotheo: & haud dubium quin multa existerint alia eiusmodi, cum hæc Paulus scriberet. Tertullianus de Anima. *Hinc enim & Apostolus ex sanctificato altero sexu sanctos procreari ait, tam ex feminis prerogatiua, quam ex institutionis disciplina. Cæterum, inquit, immundi*

nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati, & per hoc etiam saluti intelligi volens fidelium filios, ut huius spei pignore, matrimonii quæ retinenda censuerat, patrocina-retur. Idem ad uxorem II: Si ergo ratum est apud Deum matrimonium eiusmodi, cur non & prospere cedat, ut pressuris & angustis & impedimentis & inquinamentis non ita laceffatur, habens iam ex parte diuinæ gratiæ patrocini-um? Hieronymus quoque ad quæsitâ Paulini intelligit sanctos dici liberos, ideo quod candidati sint fidei, nati & educati extra inquina-menta idololatriæ. idem ad Lætiam: Sancta & fidelis domus virum san-ctificat infidelem. Iam candidatus est fidei, quem filiorum & nepotum credens turba circumdat: id est, de tali viro est cur bene speretur.

15. εἰ ὃ ὁ ἀπὸς χωρίζεται] Si se subtrahit, id est, dirimit coniugium pars pagana. χωρίζεται hîc de utroque coniuge dicitur. passivum pro reciproco. χωρίζω] Sinatur facere quod vult. Idololatra mœcho similis: Her-mas II. 4.

οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφή ἐν τοῖς ἑσώτοις] Non obligatur ut cœlebs maneat & reconciliationem expectet aut procuret. Lex Christi de Chri-stianæ disciplinæ consortibus agit: quos propius vinculum nectit & apud quos si quid aberratum est, facilis est sanatio per Ecclesiæ auctoritatem. Vide quæ diximus ad Matth. v. Omnis obligatio servitutis est similis, & ideo ex vicino id nomen arripit.

ἐν ὃ εἰρήνην κέκληται ἡμεῖς ὁ Θεός] Id est, eis εἰρήνην, ut pacem servemus etiam cum paganis quoad fieri potest. Vide Rom. XII. 18. In id vocati sumus, id est, hoc est officij nostri.

16. ἢ ὃ οἶδας γυναι εἰ τὸν ἄδρα σὸς, ἢ πὶ οἶδας ἀνὴρ εἰ τὴν γυναῖκα σὸς] Per-tinet hoc ad id quod dictum supra 12. 13. 14. Nam illud 15 per περιουσίαν tantum interiectum fuit. Simile habuimus supra 6. & alibi. Non frustra autem hoc dicit, quia lucrifactorum per mulieres virorum, & mulierum per viros erant exempla, quæ bonam spem facerent. Magnam enim vim habebat in animos sancta viri aut mulieris conversatio. σωζεν dicuntur alij alios quos ad Christum perducunt infra IX. 21. 1. Tim. IV. 16. Iac. V. 20. Sic Iosephus Iacobi filius, sic Moses τὰς ἑαυτοῦ γυναῖκας εἰς τὴν ἑαυτοῦ με-τέθεον δούκειαν, ait scriptor responsionum ad orthodoxos responsione X. Clemens Strom. IV: ἔλοιτ' ἂν οὐκ ἡ σάρκα, πρὸς τὸν β' πείδων τὸν ἄνδρα κοινὸν ὡς αὐτῇ γίνεσθαι ἢ πρὸς δαιμονίαν φερόντων. εἰ ὃ ἀδελφὸς ἔχοι, μόνῃ ἀποδιδόναι ἐὰν ἀπὸ αὐτοῦ, πάντα μὲν τὰ ἀνδρὶ πιστομένη, ὡς μὲν δὲν δεινὸς ἐκείνη πρὸς αὐτὴν ποτα, πάλιν δὲ αὐτὴ ἀρετῶν αὐτῇ συντηρίαν ἀγαθὴν νομίζεται.

17. εἰ μὴ ἐγὼ ὡς ἐμάχιστον ὁ Θεός, ἔλαστον ὡς κέκληται ὁ Κελεύς, οὕτω ἀδελφὸς τοῦτο] Illud quidem quod dixi non scis, sed hoc debes scire, talia non ob-stare saluti. εἰ μὴ pro ἀλλὰ poni notarunt viri egregij. Tale est Plauti-num illud:

Ei liberorum, nisi diuitiæ, nihil erat.

Id est, nihil ei erat liberorum, sed erant diuitiæ. Vide Gal. I. 7. & II. 16.

Tum vero inuerso ordine bis hic ὡς positum, quomodo & supra III. 5. Et in Manuscripto est: ἐκείτω ὡς ὁ κύριος ἐμέλεισιν. קלח, id est, *μείζων* dicitur Deus, cum alicui sortem aliquam assignat natalium, fortunæ, coniugij. Bene autem addit, ut quemque vocauit Deus, explicans illud ἐμέλεισιν. Ex quo Deus te vocauit ad Euangelium, & tu scilicet vocanti paruisti, ex eo paternam & peculiarem tui gestat curam. Quod si putasset saluti tuæ esse noxium, viuere cum pagano, natum esse ex Israëlita aut pagano, statu liberum esse aut seruum, aliter e dispensasset. Nunc cum non aliter dispensauerit, inde collige, nihil hoc saluti tuæ obstare, ut nimirum

---quam tibi sortem

Seu ratio dederit, seu fors objecerit, illâ

Contentus uiuas. --

ᾠδεπατῖν hic ut קלח apud Hebræos est vitæ genus siue institutum insistere Errant qui putant ab exscriptoribus hic transpositionem factam contra Pauli mentem. Mos est Pauli obiter quædam à re non aliena interjicere, ac deinde cœptum sermonem repetere. Itaque ex occasione eorum quæ de coniugio dispari dixerat, locum ingreditur communem de variis huius vitæ conditionibus quæ saluti nihil obstant. Redit vero ad propositum commate 25.

καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διδάσσωμι] Nihilo plus vos quàm ceteros onero. Paria doceo ubique tum præcepta, tum monita.

18. ᾠδεπεριμερόος τις ἐκλήθη] Vocatus quis est ad fidem cum à parentibus esset circumcissus, more Iudaïco.

μὴ ἐπιπαύω] subauditur τὴν ἀρεθυσίαν. הלהע'ימש'א. ne glandem tegat, cutem extendendo: ita enim loquitur Celsus VI. 27. Iosephus id vocat τὴν ᾠδετομὴν ἐπιπαύειν. Faciebant hoc quidam odio Iudaismi, quæ de re diximus I. Maccab. I. 17. quo id fiebat, spaster dicebatur, teste Epiphonio.

ἐν ἀρεθυσίᾳ τις ἐκλήθη] Natus scilicet ex Gentibus. ἐν ἀρεθυσίᾳ, id est, ἀρεθυσίαν ἔχων ut Rom. IV. 10.

μὴ ᾠδεπεριμερόω] Non est quod fuscipias onus à Deo non impositum. Neque enim es ex Abrahami posteris.

ἢ ᾠδετομὴ οὐδὲν ἔστι, ἢ ἀρεθυσία οὐδὲν ἔστι] οὐδὲν ἔστι, id est, nullus est momenti, in salutis negotio de quo hic agimus.

ἀλλὰ πῆρσις ἐντολῶν θεοῦ] Supple momentum habet maximum. Ex hoc loco collato cum eo qui est Gal. V. 6. & VI. 15. discimus in idem recidere, siue dicas obseruationem præceptorum Dei (nempe in Euangelio) siue fidem quæ per dilectionem operatur, siue nouam creaturam. Prima locutio rem significat, secunda partes ei rei assignat; tertia causam primariam indicat. Quando igitur ab hac re pendet salus, ad hanc studia omnia nostra referamus.

22. 23. ἐκείτω ἐν τῇ κλήσει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν ταύτῃ κληθέντι] Est *προκλησία*, Nam aliud

aliud significat *καίτοι*, aliud *καὶ ὅτι*. *καίτοι* est appellatio, id est, conditio hominis ex qua appellatur Iudæus, Græcus, liber, servus, per *μεταφοράν* Hebræis frequentem, quibus *καὶ ὅτι* statum alicuius, aut conditionem significat. Verbum autem *καὶ ὅτι* pertinet ad designationem temporis quo quis ad fidem pervenit. In hac maneat, id est, hac contentus sit, ut iam diximus. Nam *ὅτι* pro *καὶ ὅτι* tolerare: & utroque modo veratur Hebræum *וְהוּא* & *הוּא*.

21. *Ab hoc mundo*] Cum servus esses, Evangelij cognitionem es adeptus.
in hoc mundo] Ne id de consue commoveat, ut propterea à domino
fugas. Nam specie libertatis, quam Christus suis paravit, quidam & ma-
gistratum & adminorum impèria spernebant. Sic Stoica secta, quæ sa-
pientem esse regem dicebat, male intellecta arrogant faciebat & turbi-
dos, notante Tacito Annalium xiv. Quidam etiam molesti erant Ec-
clesiæ, ut eius sumptu libertatem adipiscerentur, quod reprehendit Igna-
tij dicta Epistola ad Polycarpum. Debebat quisque Christianorum qui si-
milis esset conditionis, id cogitare quod Epistetus:

Δούλος ἔκτιστος, ἡρώδης καὶ σαύματι ἀπείρ,
 καὶ πάλιν ἔως καὶ φίλος ἀθανάτοις.
Aristonymus inter philosophiæ beneficia hoc recitat: βίωσθι ἀποκούμενος τῶν
 παυμάτων, ἧς ἀνόνηται οἱ τῶνδε καὶ.

ἀλλ. ἢ ἐ δυνάμει ἐκείνῃ, ἡ δὲ ἐκείνῃ, ἡ δὲ ἐκείνῃ] Si potes volente domi-
no libertatem obtinere, sume hoc, non tanquam *ἀπαρ*, sed tanquam
ἐκείνῃ, ut loquuntur Stoici. Fac autem hoc non aliam ob causam
quam ut expedius Deo & Ecclesie servire possis. Nam servi non pote-
rant Episcopi aut Presbyteri fieri volente domino. Vide Canonem Apo-
stolicum LXXII. Non suadet ut illos Hebræos imitemur qui aures sibi
perforari sinebant Exodi xxxv.

ὁ δὲ ἐν Κορίνθῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπαλλάσσεται Κυρίου ὄντων. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἐλευθερωθεὶς κλη-
 θεὶς, δοῦλος ἐστὶ Χριστοῦ] Est hic & ἀντίθετος & ὁμοίων Rom. vi. 10. 21. 22.
 Servus per Christum ad fidem perductus, liberatus est Christi, & quidem
 Orcinus, per ipsum scilicet liberatus à molestis dominis, cupiditatibus ac
 vitiis. Vicissim homo ingenuus, servus nihilo minus esse debet, nempe
 Christi. Vide quàm breui argumentatione Paulus servos liberis æquaverit.
 Ignatius : εἰς δεξιὰς Θεοῦ πατρὸς δουλαδέσσωσαν ἵνα χριστοῦ ἐλευθερίας πύχσωσιν ὑπὸ
 Θεοῦ. Tertullianus de Corona : Coronat & libertas secularis, sed tu iam re-
 demptus es à Christo, & quidem magno. Servum alienum quomodo sæculum
 manumittit ? Et si libertas videtur, sed & servitus videbatur. Omnia imagina-
 ria in sæculo & nihil veri. Nam & tunc liber hominis eras redemptus à Christo,
 & nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Ἀπαλλάσσεται ῥαββ
 Rab-
 binis & Chaldæis. Syrus hic posuit מרררר quod est ἐλευθερωθεὶς.

23. ~~quis respondit~~] Repetit quod supra dixerat v l. 20. quia nimis saepe id dici non poterat.

Ccc

μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων] Christi estis: nolite in vos ultro accersere feruitutem non necessariam quam vobis imponere volunt isti doctores pro suo lubitu. Quasi dicat: si seruitus illa legibus introducta vobis est grauis, cur aliam sponte vestra in vos attrahitis?

24. ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἐν τούτῳ μερίτω αἰσθῆται] Quisque in quo statu ad fidem peruenit, eum toleret tanquam Deo inspectante: κατὰ τὴν χάριν.

25. ὡς εἰς τὸ ἵδιον παρθένον] Redit ad propositum. nam cum de coniugibus & viduis egisset, æquum erat eum aliquid dicere & de virginibus.

ἐπιταγὴν κυρίου ἣν ἔχω] Interpretare vt supra 6. & 10. Nullum habeo Domini præceptum omnibus conueniens.

γινώσκω ὃ δίδωμι] Consilium do: quod si secuti eritis, laudabo vos: sin minus, non damnabo. Vide quæ diximus ad Matth. XIX. 12. γινώσκω est consilium vt II. Cor. VIII. 10. vñtur sic Thucydides & alij. Et ita hñc accepit Syrus. Nam καθήκον est consilium. occurrit apud paraphrastas Chaldaeos sæpe.

ὡς ἡλεηφόρος ὑπὸ κυρίου πρὸς ἐμὴν] Vt qui Domino fidelis sim seruus, sed hoc ipsum consecutus Dei beneficio. Ita semper Paulus quicquid in se & aliis est virtutis refert ad Dei misericordiam, quæ nunquam quidem hominibus defuit, sed in Euangelio apertissime patefacta est. ἡλεηφόρος ab ἐλεείσθαι quod est beneficium consequi, quod verbum passiuum habemus Matth. V. 7. Rom. II. 30. 31. II. Cor. IV. 1. I. Tim. I. 13. 16. I. Petr. II. 10. Idem est ἡλεηφόρος quod καχεκταφόρος, γινώσκω. nam nostris scriptoribus ἔλεος omne beneficium significat. Vide quæ diximus ad Luc. I. 28.

26. νομίζω οὐδὲν ἔτι καλὸν ὑπάρχειν ἢ πλεονέκτησιν ἀνάγκην] καλὸν, id est, κάλλιον, melius vt supra 1. ob præsentis angustias. Nam ἐνεδῶσιν opponitur μέλλουσι Rom. VIII. 38. supra III. 2. Gal. I. 4. ἀνάγκη vero angustias atque ærumnas significat, vt diximus ad Luc. XXI. 23. Quod autem de suis temporibus dicit Paulus, id omnibus temporibus post Christum conuenit. Nam secundum Christum viuere volentibus nunquam deerunt vexationes, modo minores tamen, modo maiores: sed etiam subito maximæ ingruere possunt. Et quanto est fatius vnum caput quàm multa obijcere talibus malis?

μία γὰρ ψυχὴ, ἥς ὑπὸ ἀλγῶν

μέγιστον ἄλγος.

ait Euripides. Philippides vero:

Τὸ Πλάτωνος ἀγαθὸν ὅστις τῷτο Φίδυλε

Μὴ λαμβάνειν γυναῖκα, μηδὲ τῇ τύχῃ

Διὰ πλεόντων αὐτὸν περιβάλλειν περιμέτρων.

Vide Matth. XXIV. 19.

τὸ οὕτως εἶναι] Quæstionem proposuerat de feminino sexu, & responderet de utroque. par enim ferme est ratio. τὸ οὕτως εἶναι, id est, sicut virgines, sine coniugio scilicet.

27. *θέλωται γυναικαὶ ; μὴ ζῆται λῶτον*] Ita coelibem vitam præfert ut à fideli nolit incipere diuortium. *θέλωται*, id est, obligatus es. Nam matrimonium vinculum est. Sic & Rom. VII. 2. *λύσις* est *χρευσμός*. Sic in Digestis : *saluto matrimonio*.

λείπεται ἀπὸ γυναικός] id est, liber es. Nam præcipue de nunquam nuptias expertis nunc loquitur. Sic apud Hebræos sæpe passiva sumuntur pro verbis neutris.

μὴ ζῆται γυναικαὶ] Hoc iam consilij est, ut supra dixit.

28. *καὶ ἡ ἐν γήμῃ αὐχὴ ἡδύτης*] Non violasti fedus, ut loquitur in hac re Clemens Alexandrinus.

ὁλόθεν ἡ τῆς παρὰ ἑξουσίας οἱ θεοῦ] Ipsum quidem matrimonium semper per se multas habuit molestias, sed non potest non plurimas habere, ubi quis vivere proposuit contra sæculi morem. Mundus enim suos amat. Odit contrarios.

ἰσὼ ἡ ὑμῶν φειδομένη] Id est, vestrum miseratione ducor. Vide Act. XX. 9.

29. *τὸ το δὲ φημι ἀδελφοί*] Utilitatem sui consilij, semper boni, commendat ex rebus futuris sibi à Deo reuelatis, id est, à superuentura persecutione per Neronem. Similem prædictionem Ephesius factam à Paulo habes Act. XX. 29.

ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπὸν ὅτιν, *ἵνα ἐὰν οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς καὶ ἔχοντες αἱσὶ*] legenda hæc vno spiritu. Sensus enim est breue posthac tempus futurum, cum ij qui vxores habent, pares futuri sint non habentibus, nempe quia quotidie in periculis erunt ne alter alteri abripiatur per scititiam iudicum aut inimicorum. *καιρὸς συνεσταλμένος* tempus contractum, id est, breue. *τὸ λοιπὸν* est posthac, ut Matth. XXV. 45. Marci XIV. 41. Hebr. X. 13. Vtitur & Demosthenes & alij. in Glossario *λοιπὸν* *κατῆρμα* *post*, *secus*, *iam*. Est autem hæc prophetia cum libertate quadam adumbrata ex illa Esaïæ XXIV. Cui similis locus Ezech. VII. 12. 13. Et *ἵνα* est pro *ὅτι* ut Ioh. III. 4. Ita sæpe *καὶ* ponitur apud Hebræos ut Gen. XXXVII. 9.

καὶ οἱ κλαύοντες ὡς καὶ κλαύοντες] Non vacabit ijs qui in luctu erunt sumere lugubria. Ezech. XXI. 16. 22. Ierem. XVI. 4. XXII. 18. Insuper erit cur gaudeant ob ereptos amicos calamitatibus Ierem. XXII. 4.

30. *καὶ οἱ χαίροντες ὡς καὶ χαίροντες*] Sponsi & sponsæ paria cum cæteris mala ferent, nec manebit eis gaudium. Ioh. III. 16.

καὶ οἱ ἀποσείροντες ὡς καὶ ἀποσείροντες] Qui fundum emerunt, pares erunt nihil possidentibus. Hunc sensum habes dictis locis Ezech. VII. 12. 13. & Esaïæ XXIV. 2.

31. *καὶ οἱ καταχρῶμενοι τῷ κόσμῳ ὅτιν ὡς καὶ καταχρῶμενοι*] *καταχρῶμενοι*, idem est quod *χρῶμενοι*, nisi quod videtur plenius quiddam significare. Plato: *ὅτιν ἀρῶντος καταχρῶμεται* *δωρεῖ*· dono non recte usus est. Lyfias: *ἀργύριον καταχρῶμεται* absumpsit, sicut & Romani abuti rem dicunt pro vtendo consumere.

Sic *χολῶ κατὰ χροῖαν*, tempus infumere. Mundum hîc intelligit res huius vitæ. Qui large eis vñ sunt antea, pares erunt eis qui parce vñ sunt.

ὡς γὰρ τὸ γῆμα τῷ κόσμῳ τούτῳ] Idem sensus qui in illis *Esaiaë* *xxiv. 4.* *הארץ אמללה נבלה חבל*. sed locutio desumpta est à theatro. Dicitur *ὡς γὰρ τὸ γῆμα τῆς σκηνῆς* vbi scena inuertitur aliamque plane ostendit faciem. Hoc vult: non manebunt, vt nunc sunt, res tranquillæ, sed mutabuntur in turbidas. Sic *i. Ioh. ii. 17.* *ὁ κόσμος ὡς γένοιται*.

32. *Θέλω ὃ ὑμεῖς ἀμερίμους εἶναι*] *Θέλω* hîc rursus est, velim aut malim, vt supra 7. Et *ἀμερίμους* intelligendum comparatè. Minus enim curarum habet qui se, non totam familiam curat. Hæc altera est ratio præter illam de persecutione, cur cœlibatus coniugio præferendus. Maxime autem hoc locum habet in iis qui se totos Ecclesiæ ministerio dederunt.

ὁ ἀγαπῶν μεμνητὸν τὰ τοῦ Κυρίου πῶς ἀρίστῳ κυρίῳ] Hoc præcipue agit, vix aliud habet quod agat.

33. *ὁ ὃ γαμήσιος μεμνητὸν τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρίστῳ τῇ γυναίκῃ*] Sollicitus est in cultu corporis, in ornatu ædium sui que & vxoris: qualia amare solent mulieres. Vide *Plautum Aulularia* *iii. 5.*

34. *μεμύεσαι καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος*] Est & hîc passiuum pro verbo neutro, vt supra 27. *μεμύεσαι*, id est, distat: quia quæ diuiduntur, distant. Sic *תנן* vsurpant *Hebræi* & *Syri*. Multum interest nupta & virgo.

ἡ ἀγαπῶν μεμνητὸν τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἀγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι] *ἀγία* hîc intellige eximie. Nam & corpus habet intactum voluptatibus, & animum Christo plenius vacantem. Bene *Naumachius*:

*Καλὸν γὰρ δέμας ἀγνὸν ἔχειν, ἀδμῆτά τε μέμνηεν
Παρθενικῶν, καὶ θαρσύνει τ' αἰὲ μελεδήμασι χαίρειν,
Μήτε σαρυτλήτων λαγόνων ὡς φέρτον ἀγροῦσαν,
Μήτε πόνον φορέουσιν ἀγασσον Εἰλεσίβας,
Ἀλλ' ἵσαι βασιλείαν ἀφανεῶν θηλυτεράων,
Ψυχῆς ὄμμα φαεινὸν ὡς βίοτοιο χέουσιν,
Ἐνθα γάμοι κερδοὶ καὶ ἀληθείες, ἐνθα μεγάλα
Θεασίσις ἐπέεσι νόματα φαίδιμα τίκται.*

ἡ ὃ γαμήσιος μεμνητὸν τὰ τοῦ κόσμου πῶς ἀρίστῳ τῷ ἀνδρὶ] Comit se oculis mariti. ei mores suos accommodat.

35. *τὸ τοῦ θεοῦ τὸ συμφέρον λέγω*] Consilium dantis est, spectare quod ei expedit cui consilium datur. Manuscriptus habet *σύμφερον* pari sensu.

οὐχ ἵνα βέρον ὑμῖν ἐπιβάλω] *βέρος* est *πρῶτον* *Prou. vi. 5. xxii. 25.* alibi *παγίς*. Non vt vobis laqueum injiciam, id est, vobis præcepta dictem quæ Christus non dedit. Id enim *תק*, id est, ligare dicunt *Hebræi*. Idem dicitur *ἐπιθεῖναι ζυγὸν* *Act. xv. 10.* & *βάρος* *Act. xv. 28.* *φορτία* *Matt. xxxi. 11. 4.* Translatio satis plana. Nam opinio de re aliqua vt illicita hominem pressum, adstrictum & quasi illaqueatum tenet. Sic *Prou. vi. 2.* *תשקך* *obligatus es.*

ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐχρημον] comparate. Est enim honestum matrimonium, sed honestior castus cœlibatus. Sic ἀχρημοσύνη est decor infra XII. 23. & ἀχρημόνως decorè Rom. XIII. 13. infra XIV. 40. 1. Thess. IV. 2. in Glossario ἀχρημον honestus.

καὶ ἀπαρέδρον πρὸς Κυρίῳ ἀφεισπιάτως] παρεδρόειν dicitur qui assidet Prou. VIII. 3. & per translationem qui inseruit infra IX. 13. Sic 1. Sam. II. 22. תוֹאֵב Symmachus verterat παρεδρόουσαν. qui alicui vacat, dicitur ei esse παρέδρος aut eum habere παρέδρον. Sap. VI. 14. IX. 4. ἀπαρέδρον Græco more, qui adiectiuum neutrum pro substantiuo denominato vsurpant, est facilitas ad vacandum alicui. Nam eam vim habet & in compositionibus. ἀφεισπιάτως adiectiuum habemus & Sap. XVI. 11. & Sir. XLII. 2. ἀφεισπιάται est occupari, distrahi, Ecclesiastæ I. 13. V. 19. Luc. X. 40. ἀφεισπιάτως ita ut non distraharis, sicut cura familiaris distrahit eos qui in coniugio viuunt à piis meditationibus & factis. vritur hac voce Athenæus.

36. εἰ δὲ τις ἀχρημονεῖν ὅτι τιμὴν παρθένον αὐτῷ νομίζει, εἰς ἣν ἡ ὑπόσχεσις, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ δέλεῖ ποιεῖται] Si quis putat ἀχρημονεῖν, id est, ἀχρημονήσθαι, præsens pro futuro ut sæpe, subituum se dedecoris aliquid per virginem eo quod sit plus satis matura. Respicit Corinthiarum puellarum ingenia. Idem de Hebræis puellis videntur existimasse magistri quorum est sententia: Si filia tua sit בוגרָה ὑπόσχεσις, manumitte seruum tuum ut ipsi eum facias maritum. Hæc est causa cur Iustinianus noluerit exheredari posse filiam si quid in corpus suum peccauerit, postquam ad viginti quinque annos ætatis venerit, & parentes eam nuptum dare distulerint. Nou. CXV. 3. Menander:

Θυγάτηρ ὁπίγματος καὶ ὅλως μηδὲν λαλῇ,

Διὰ τὴν σιωπῇν πλείστα παρὰ αὐτῆς λέγει.

Ἀκμή est flos ipse ætatis. Eam quæ supergressæ sunt, magis ostendunt cuius sunt ingenij, & si eo ferantur, magis ὀργῶσι.

Hæc bona non primæ tribuit natura iuuentæ:

Quæ cito post septem lustra venire solet.

Ἀχρημοσύνη solet dici de re turpi ut Rom. I. 27. Turpitudine autem liberum ad parentes redundat Prou. XIX. 13. εἰ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, si urget necessitas ex corpore aut animo puellæ. Huic opponitur μὴ ἔχον ἀνάγκην, cui nulla talis imponitur necessitas. ὃ δέλεῖ ποιεῖται. Det eam nuptum. Ea enim res more Iudæorum, qui & nunc obtinet, ex auctoritate patrum pendebat: nec minus more Græcorum.

Τῶν δ' ἐμὲ νυμφόματ' αὐτῶν

Πατέρει μελήσῃ.

est apud Euripidem. Et apud Sophoclem mulier sic loquitur:

Ὅταν δ' εἰς ἡμέλῃς ἑξήκοντ' εὐφροσύνης

Ὡδούμῃ ἐξω καὶ δευπολούμῃα.

γαμίσσασθαι] nempe ipsa & qui ipsam desiderat. in singulari cœperat: concludit in duali, quia res hæc nisi inter duos peragi non potest.

Ccc iiij

37. *ὅς ὃ ἐπικεν ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ*] Qui primum ipse tenax est sui propositi, filiam seruandi virginem. *Ἐδραῖος* est tenax propositi, infra x v. 38. Coloss. i. 23. in Glossario *ἐδραῖος firmus, stabilis*.

μη ἔχων ἀνάγκην] id est, si præterea tali proposito nec corpus nec animus filiae obstitit.

Ἐξουσίαν ὃ ἔχει ἀπὸ τοῦ ἰδίου θελήματος] Multis verbis eandem rem exsequitur, quia non vult notendi filiae necessitatem virginittatis imponi. Si libertatem habet faciendi quod vult, id est, si per filiam non stat. Nam in hac in re magnum est parentum, sed & spectanda filiae voluntas.

Virginitas non tota tua est, ex parte parentum est.

καὶ τὸ πλῆκεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, τὸ πρῶτον τὸν ἑαυτῆς πατέρα] *πλῆκεται* dicunt philosophi, ubi aliquid plane decreuerunt. Vide & Rom. xi v. 13. Et τὸ ἥκει, ut alibi, sæpe præponitur infinitiuo pro quo alij ὀππότε ponerent. *τὸν ἑαυτῆς* filiam scilicet, nam articuli sunt vice nominum quæ ex materia subiecta facile intelliguntur.

καλῶς ποιῶ] rem facit valde laudabilem. Dare vult filiae quod longè optimum est.

38. *ὥστε καὶ ὁ ἐγκαμίζων, καλῶς ποιῶ*] *ἐγκαμίζειν* est spondere, nuptum collocare. Vide Matth. xxii. 30. xxi v. 38. Luc. xvi. 27. xx. 34. 35. In Manuscripto bis est *γαμίζων*.

ὃ ὃ μὴ ἐγκαμίζων, κρείσσον ποιῶ] Est enim aliquid licito melius. Vide quæ diximus libro III. de Iure Belli ac Pacis i v. 12.

γυνὴ δεδωται νόμον ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς] Vincita est lege coniugij. Sic vocem νόμου & verbum δεδωται habuimus & Rom. vii. 2. Sed ibi secundum ius Moſis. hîc secundum ius à Christo datum.

ἐὰν ὃ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ] De hac locutione diximus ad Matt. ix. 24. xxv. 11. 52. Iohan. xi. 11. Act. xiii. 36. Vide & infra xi. 30. xv. 6. 18. 20. 51. 1. Theſſ. iv. 13. 14. 15. 11. Petr. iii. 4. In Manuscripto tamen est *δοθέν*.

ἐλδοθέα ἔστιν ὃ θέλει γαμθῆναι] Id est, ius habet de se statuendi. Nubendo nihil facit contra Christum, Deum non offendit.

μόνον ἐν Κυρίῳ] id est, intra Ecclesiam, cum Christiano scilicet. Vide quæ de hac locutione dicta ad Rom. ix. 3. De re ipsa vide infra ii. Cor. vi. 14. & Tertulliani librum ad uxorem secundum. ita hîc accepit Arabs.

40. *Μακροτέρως ὃ ἔστιν ἐὰν οὕτως μείνῃ*] felicior, tranquillior, securior, si ita maneat, id est, qualis est, innupta nimirum. Ita οὕτως & supra habuimus 27.

καὶ τὸν ἐμὴν γνώμην] Secundum id consilium quod dedi, supra 25.

δοκῶ ὃ κατὰ πνεῦμα Θεοῦ ἔχων] Non intelligit reuelationem, sed fidei affectum Deo & piis seruiendi. Vide supra i v. 21.

CAP. VIII.

I EPI ἡ ἡβ' εἰδωλόθυτον] αὐτὴ ἡβ' ἀλισθημένων, de immolatis
 carnibus. Diximus ad cap. xv. Actorum εἰδωλόθυτα quatenus
 Apostolico decreto, quod ubique prædicauit etiam Paulus,
 ut cognoscere est Act. xv. 4, vetita sunt, esse duum gene-
 rum. Nam aut in aram data profecta, & cætera exta reddita ei qui victi-
 mas obtulerat, qui deinde significabat amicis se sacrificasse, & orare se eos
 ut ad reddita exta venirent: aut apud mensam coram conuiuiis in locum
 qui erat vice aræ data profecta, ac deinde receptum ibidem conuiuium.
 Corinthi & alius mos inualuerat ut qui istius vicerant populo in ipso
 templo post sacrificium publicum darent epulum. Idem credo inter se
 fecisse alios συμύσας siue συνδιασώτας. Hæc omnia, sed supra cætera ter-
 tium hoc ex sensu communi aliam interpretationem vix poterat recipere,
 quàm ab iis qui talibus immolatis vesciebantur approbari cultum ido-
 lorum. Vide Num. xiv. 2. At isti Corinthij, nomine Christiani, intus
 Græcanici philosophi, sicut illud de incestis, ita & hoc ad dialecticas quas-
 dam disputationes trahebant. Idolum re ipsa non subsistit, quod verum
 erat de diis illis Corinthiis: Nam Iuppiter, Apollo, Venus, Leucothea,
 Palæmon homines fuerant qui iam olim interierant. ideo εἰδωλόθυτα He-
 brais מִנְחָה יְהוָה. Quod non est, contaminare animum non potest. Ni-
 hil ergo in eo peccati, si in Templo epuler: si ad exta vocatus eam: si post
 profecta in focum data mensæ accumbam. Sic illi de quibus & Tryphon:
 Καὶ μὴ πολλοὺς ἡβ' τὸν Ἰησοῦ λέγοντας ὁμολογεῖν, ἢ λεγομένων χριστιανῶν, πυνθάνομαι
 εἰδέναι τὰ εἰδωλόθυτα ἐ μὴδὲν βλάπτειν λέγει. Paulus qui Christi habebat spi-
 ritum, & omnia non ad disputationum subtilitates, sed ad vsum, ad Dei
 honorem, ad plurimos à paganismo abstrahendos, ad retinendos in Chri-
 stianismo qui iam Christiani esse cœperant, referebat, & sincerius & quod
 se qui solet perspicaciùs talia tractabat. Itaque piis ex Corintho qui ipsum
 hac de re consuluerant Apostolica prudentia respondet, cui consentiens
 Iustinus Tryphoni hæc reponit: Καὶ ἐκ τῶ ζωόντος ἡβ' ἀνδρας ὁμολογουῦτας ταυ-
 τὰς ἡβ' χριστιανούς, ἢ τὸν σωζομένον Ἰησοῦ ὁμολογεῖν ἐ Κύριον, ἐ Χριστόν, ἐ μὴ τὰ
 εἰδέναι διδάγματα διδάσκοντας, ἀλλὰ τὰ ὑπὸ ἡβ' τῆς πάντης πνεύματι, ἡμῶς οἱ δ' ἀλη-
 θινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ κηρυχθεὶς διδασκαλίας μαθηταί, πρὸς περὶ ἐ βεβαίωτοι γνώμαται.
 Valeria cum eam deponentes de saggario hortarentur de idolothytis
 manducare, nec sibi omnino licitum testaretur, quia esset Christiana,
 maculata est. Sic Ado ad 14 Calendas Maij in Martyrologio.

οὐδαμῶς ὅτι πάντες γινώσκοντες ἡβ'] Ne isti πρῶτοι μὲν putent se solos sapere,
 non minus & nos intelligimus quid sit idolum siue deus commentitius.
 πάντες, id est, pars maxima nostrum ut Rom. 11. 12. Quomodo sumen-
 dum & quod sequitur.

ἡ γνώσις πολλοῖς] Solet hoc facere : facit in multis.

ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ] Dilectio dicitur in rebus omnibus videndum quid in commune expediat. Vide Rom. XIV. 19. XV. 2 : ubi nomen est huic verbo respondens οἰκοδομεῖ. Sæpe & nomine hoc & verbo Paulus utitur.

2. εἰ δὲ τις δευαὶ εἰδέναι π] Id est, si quis in hoc vno sibi placeat, quod ingeniosus, quod eruditus sit, quod dialecticas disputationes norit. De hac significatione vocis δευαὶ vide quæ diximus ad Matth. I. 1. 9. & Mar. X. 42. Sic & infra XI. 16. In Manuscripto est ἐγνωσέναι, ut una vox ter repetatur.

οὐδὲν οὐδὲν ἔγνω καὶ οὕτως οὐκ ἔγνω] Hoc quod præcipuum est ignoscere cognitionem per se non esse salutiferam, sed quatenus ad dilectionem ducit. Scire ut oportet, est scientia recte uti ad suam & aliorum salutem.

εἰ δὲ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν] cui connexum est & illud, ut proximus diligatur propter Deum.

οὗτος ἔγνωται ὡς ἀπὸ αὐτοῦ] Rursum ἀνταρκαλασθε. Nam alio sensu dixerat ἔγνωται : alio sensu dicit ἔγνωται Matt. V. 11. 27. οὐδὲν οὐδὲν ἔγνω ὡς ἀπὸ αὐτοῦ. Sic & Rom. VII. 15. VIII. 29. XI. 2. II. Tim. II. 19. I. Thes. V. 12. 19. Ioh. XV. 11. 3. Psal. 1. 6. πρὸς τοὺς ἁγίους οὐδὲν ἔγνωται, id est, approbat : ἀγαπᾷ. Sic Sapientia Prou. VIII. 7. ἐγὼ εἰς ἑμὲ πρὸς τοὺς ἁγίους ἀγαπᾷ. Similis est ἀνταρκαλασθε in verbo nostendi Gal. IV. 9. & hic infra XII. 12.

4. αὐτὸς τῆς βροτῆος οὐκ ἔστιν εἰδωλόν] Generalia quædam necessaria ad modum præfatus, redit αὐτὸς τὸ εἰδωλόν καὶ λαλῶν.

εἰδωλόν ἐστὶν οὐδὲν εἰδωλόν ἐν κόσμῳ] dij isti res sunt imaginariæ. Ideo vocantur εἰδωλόν vel εἰδωλόν, εἰδωλόν, & εἰδωλόν. Idolum est εἰς ὃν ita Origenes in Exodum & eum secutus in vita Theodori Cedrenus. Theophilus libro I. τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῶν εἰδωλῶν εἰδωλόν ἐστὶν καὶ οὐκ ἔστιν. Arnobius libro VI : promptum est pro diis immortalibus mortuos vos colere. Vide quæ ibi sequuntur, & Clementem Admonitione ad Gentes, & Lactantium II. 14. & sequentibus. Ideo Iudæi filij semper viventis Dei in additionibus ad Estherem.

2. οὐδὲν οὐδὲν Θεός ἔστιν εἰς μὴ αὐτῶν] Non plures dij.

5. καὶ γὰρ εἰσὶν λατρεύοντες τοῖς] Etiam si aliqui existant reuera qui deorum habeant nomen & dicantur εἰδωλόν. Sic II. Thes. II. 4 : ἐπὶ πάντα λατρεύοντες Θεοὺς εἰς ὃν οὐκ ἔστιν.] ut Sol, Luna, Astra.

εἰς ὃν τῆς γῆς] ut roges viuentes. Quod si illa astra & illi reges dij nobis non sunt, multo minus ij qui non existunt.

ὡς ἀπὸ αὐτοῦ τοῖς πολλοῖς] Nempe more loquendi apud Gentes recepto : λατρεύοντες ut dixit modo.

καὶ κύριοι πολλῶν] εἰδωλόν. Sic enim in oriente dij Gentium vocabantur.

6. ἀλλὰ ἡμῖν εἰς Θεὸς ὁ πατήρ] pater nempe Christi & per eum noster : Ioh.

XV. 11. 3.

ὅτι οὐκ ἔστιν πάντα] Hæc præpositio causam significat primariam rerum.

καὶ

καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν] ad eius gloriam. Creauit enim nos vt à nobis honoretur. Vide Rom. xi. 36. Et est hic Hebraïsmus, *ἔσ' nos ipsius causa* : pro cuius causa nos sumus.

καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦ Χριστός] Dicitur quidem is & Deus : sed nunquam apud hunc Apostolum vbi patris est mentio. Itaque κύριος significat excellentiam supra res omnes, excepto patre, infra xv. 27. Act. i. 36.

δι' οὗ τὰ πάντα] quæ ad nouam creationem pertinent. i. Tim. i. 5.

καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ] per ipsum sumus quod sumus, nempe Christiani, i. Petri i. 21.

7. ἀλλὰ οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις] Non omnes eam cognitionem habent, id est ista nihil esse ; vnum esse Deum ; vnum Dominum.

πνεῖς ὃ τῇ σιμείδῃσ' τῆ εἰδῶλου ἕως ἄρτι ὡς εἰδωλόθυτον ἐδίδεσι] *σιμείδῃσ' εἰδῶλου* hic vocat opinionem de idolo quasi vim aliquam haberet. Est translatio à re vicina ad vicinam. Nam opinio illa aliquid simile habet conscientię. Qui tales sunt, carnes immolatitias vescuntur tanquam immolatitias, id est putant ex prosectis aliquid illas accepisse sanctimonię à numine illo cui ara fuit dicata. Hunc sensum rectè videtur affecutus Syrus. *ἕως ἄρτι* rectè dicit, quia multum adhuc vigeat paganismus etiam Corinthi. At in manuscripto est : *ἐν σιμείδῃ τῆ εἰδῶλου* vt sit *μετανομία*.

καὶ ἡ σιμείδῃσ' αὐτῇ ἀδυνῆς οὕσα μολυνέται] *ἀδυνῆς* hic est morbida, malè instituta. *μολυνέται*, contaminatur, quia talibus actibus magis magisque inolefcit praua opinio. Omnis autem praua opinio, præsertim circa res diuinas, inquinamentum quoddam est animi.

8. βεβήκαμεν ὅτι ἡμεῖς οὐ παρίσσοι τῷ Θεῷ] id est, epulæ cum infidelibus communes. Qui sine scrupulo talia conuiuia inibant, volebant credi sapientiores cæteris : at ait Paulus non ob id Deo esse acceptiores. *παρίσσοι*, id est commendatæ : quia qui aliquem regi commendant solent eum in regis conspectum adducere, quod est *παριστάναι*.

οὕτε ἂν εἴη φάρακον] si inter sumus infidelium conuiuuiis. *φάρακον* nihil ob id erimus Deo gratiores. De verbo *φάρακον* vide Rom. i. 11. 7. v. 15.

οὕτε εἰ μὴ ὑστερούμεθα] Neque si abstineamus, eo minus habebimus de Domini beneuolentia. De significatione verbi *ὑστερεῖσθαι* vide supra i. 7. In manuscripto est inuersus ordo *οὕτε ἂν εἴη μὴ φάρακον φειστέον, οὕτε εἰ μὴ φάρακον ὑστερούμεθα*.

9. βλέπετε] Etiam atque etiam videte, id est caute.

ἐν μὴκῃ ἢ ἐξουσίᾳ ὑμῶν αὐτῇ] *μετανομία*. Nam libertatem dixit, cum vellet intelligere libertatis usurpationem. *ἐξουσία* vox ius agendi significat vt Rom. i. 12. supra v. 1. 27. vide & supra v. 1. 12.

ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] *ἐκείνη* est hic *ἡμέρα* id per quod quis in ruinam impellitur. Vide quæ ad Matth. v. 29. & præceptum veteris c. lxxviii. ruinam autem hic intellige discessionem à Christianismo.

τοῖς ἀδυνόστον] In manuscripto ἀδυνόστον. Id hic non absolute intelligendum, ut modo, sed comparate de iis qui cum recens Christiano cætui se addidissent, fidei erant teneræ, & quæ facile malis documentis aut exemplis conuelli posset.

ἐὰν γὰρ τις ἴδῃσιν τὸν ἔχοντα γνώσιν] te qui eruditus & tibi videris, & aliis crederis. Vocabant enim illi se γνωστικούς tanquam plus videntes cæteris. Vide 1. Tim. vi. 20. & Clemens Alexandrinus πεφυσιωμένους εἰς γνώσιν vocat Pædagog. i. 6.

ἐν εἰδωλείῳ] εἰδωλείον est templum Idoli ut diximus. Macc. i. 50. x. 83. Sic ἑσάρτειον habemus 1. Sam. xxxi. 10. Sic Ἀ'περγατεῖον 11. Macc. xii. 26. sic & Ποσειδώνιον Græcis est templum Neptuni. Μησεῖον, Musarum, Νυμφαῖον, Nympharum.

κατακείμενον] accumbantem, id est epulantem more Græco. Sic Plato de Republica secundo, ἐπὶ κλινῶν κατακείμεται. Virgilius,

Tu das epulis accumbere diuūm.

Vide Matth. xxvi. 20.

οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτῆς ἀδυνόστου ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα εἰδέναι] συνείδησις rursus opinio. οἰκοδομηθήσεται confirmabitur, quo modo Paulus hac voce uti solet. εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα εἰδέναι, nempe in honorem idoli sicut & te facere existimat. Itaque eo perducitur ut ἐν εἰδωλολατρείᾳ nihil mali esse arbitretur.

καὶ ὑπολείπεται ὁ ἀδυνῶν ἀδελφός] paulatim desinet esse Christianus, ita secum cogitans, cur persecutiones sustineam si ista sunt ἀγένητα. In manuscripto paulo aliter ὑπολλήνεται οὐκ ἐν τῇ σῇ γνώσει ἀδελφός, δι' ὃν, &c.

ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει] occasione scientiæ tuæ cuius obtentu ista defendis.

δι' ὃν χεῖρὸς ἀπέθανεν] Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, ut per Euangelium conuerti possent. Ergo & pro iis qui pereunt. Rom. xiv. 15. 11. Petri ii. 1. Hebr. x. 29.

12. οὐτοὶ δ' ἀμυρτάνοντες εἰς ἀδελφούς, καὶ τύποντες αὐτοὺς, τίω συνείδησιν ἀδυνόστον] τύπειν hic est vulnus infligere. Prou. xxv. 1. 22. Συνείδησιν hic vocat persuasionem de veritate & necessitate Euangelij, quæ cum adhuc sic tenera leui vulnere interimitur.

εἰς χεῖρὸν ἀμυρτάνετε] Eripitis enim ei discipulum, Fructum mortis Christi quantum in vobis est impeditis. Magna hæc est in Christum iniuria.

διότι εἰ βροῦμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω] est exaggeratio. Potius quam occasionem alicui Christiano redeundi ad idololatriam, malim non tantum epulis illis immolariis, sed omni omnino carne siue animato abstinere, & pane solo atque oleribus, ut nonnulli faciunt, victitare. Non autem hoc dicit, quod hoc aliquo casu opus sit, sed ut ostendat multa grauiora quam de quibus hic agitur sustinenda pro proximorum salute. Simile loquendi genus obseruauimus, Matth. v. 29.

CAP. IX.

OΥΧ ΕΙΜΙ ΔΑΨΟΛΟΙ] Pergit arguere doctores illos qui eruditionis nomine inflati plus philosophicis disputationibus quam utilitati fidelium tribuebant. Urget autem eos suo exemplo, hoc dicit: Si Apostolus sum, ut sum, nihilo minor sum illis doctoribus.

ΟΥΧ ΕΙΜΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ] Libertas certè omnibus æqualis est, nec mihi minus quam illis competit. In manuscripto melius crescit oratio. ΟΥΧ ΕΙΜΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ, ΟΥΧ ΕΙΜΙ ΔΑΨΟΛΟΙ. Et sic legisse Syrum & Arabem apparet.

ΟΥΧ ΉΠΟΤΟΥ ΧΕΙΡΟΝ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ ΗΜΩ ΕΩΡΕΑ;] Si illis auctoritatis aliquid confert Græcanica eruditio, at mihi diuinæ reuelationes.

2. ΟΥ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΜΕ ΥΜΕΙΣ ΕΣΤΕ ΕΝ ΚΥΡΙΩ;] Ego vos Christo formaui. Sic

Et magnium magni Cæsaris illud opus.

De eo qui à Cæsare institutus fuerat.

ΕΙ ΆΛΛΟΙΣ ΟΥΧ ΕΙΜΙ ΔΑΨΟΛΟΙ, ΑΛΛ' ΥΜΙΝ ΕΙΜΙ] Si alij dubitarent an Apostolus essem, vos certè dubitare non deberetis propter ingentia signa apostolatus, quæ apud vos edidi.

Η ΓΔ ΣΦΕΡΑΙΣ ΤΩ ΕΜΗΣ ΔΑΨΟΛΗΣ ΥΜΕΙΣ ΕΣΤΕ ΕΝ ΚΥΡΙΩ] Sicut per signa apposita constat instrumentum aliquod esse sincerum, ita per vestram conuersionem constat me esse Apostolum. De voce σφαιρίδος vide quæ dicta ad Ioh. I I I. 3. & Rom. I V. II. ΑΨΟΛΗ munus apostolicum, Act. I I. 5. Gal. I I. 8. quomodo ΕΠΙΣΚΟΠΗ munus episcopi Act. I. 20. I. Tim. I I I. I. ΕΝ ΚΥΡΙΩ supple. ὅτις eo ipso quod estis in Christo, quod estis Christiani. ΕΜΟΝ ΓΕΝΕΑΣ ΤΑΔΕ.

3. Η ΕΜΗ ΔΑΨΟΛΙΑ ΟΤΙΣ ΕΜΕ ΑΝΑΚΡΙΝΟΥΣΙΝ ΑΥΤΗ ΕΣΤΙ] Melius putem hæc ad sequentia quam ad præcedentia referri. Qui sibi id arrogant, ut de meis actionibus iudicent, eis respondeo quæ sequuntur. Doctores nonnulli Corinthiorum, γνωστικοί illi scilicet Paulo obtrectabant tanquam minus intelligentem quanta esset sapientis hominis libertas. Ostendit vero Paulus se id rectè intelligere, & id multis argumentis docet. Sed se vsum libertatis circumscribere prudentiæ & dilectionis finibus.

5. ΜΗ ΟΥΧ ΕΧΟΜΕΝ ΕΞΟΥΣΙΑΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΓΥΝΑΙΚΑ ΠΡΕΙΛΑΓΕΙΝ ΩΣ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΙΠΟΙ ΔΑΨΟΛΟΙ, ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΥΡΙΟΥ, ΚΑΙ ΚΗΦΑΙ] Crescit oratio. nam primum Apostolos nominat, deinde fratres, id est cognatos Domini: Postremo Cepham ipsum principem Apostolici cætus. Cephas siue Petrus uxorem suam comitem habuit itinerum, quæ & coram ipso ad mortem ducta est, ut ex traditione refert Clemens Alexandrinus libro V I I. Idem fecere & alij Apostoli & vxorum opera vti sunt ad matronas conuertendas ut idem narrat libro I I I. quanquam addit ΟΥΧ ΩΣ ΓΑΜΕΤΕΙΣ, ΑΛΛ' ΩΣ ΑΔΕΛΦΑΙΣ ΠΡΕΙΛΗΓΟΝΤΑΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ, quasi significare volens non vfos Apostolos vxoribus ut vxoribus, cum tamen ante dixisset & Petro & Philippo natos filios, & à Philippo filias nuptum

D d d ij

datas. Videtur ergo rectius, *γυνῆκα* hic accipere non de matronis talibus quales Christum comitatæ olim fuerant. Solebant enim Iudæi vxores suas appellare sorores ob communem originem, Tob. v. 18. in Græco. Christiani autem ob communem fidem vt diximus supra VII. 14. Pari de causa Tertullianus vxorem suam dilectissimam in Domino conseruam vocat. *συνεὶ* est secum ducere quoquo quis eat. Sic *συνεὶ* fumitur Ezechiel. XLV. 1. 2. *ἀγαθὰ* hoc ipsum Iustino vbi de Iudæis agit sine colloquij cum Tryphone: Ne feminæ in socios aut gentes externas traherentur ait Tacitus Annal. III. 2. Intellige autem *συνεὶ*, sumptu Ecclesiarum vt fieri solebat.

6. *ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας*] Barnabas Pauli diu comes multum ab exemplo ipsius traxerat.

ὅτι ἐχρήσθη ἐξουσίᾳ τῇ μὴ ἐργάζεσθαι] Id est ius parcendi operæ nostræ & viuendi impensis Ecclesiarum. Putatis fortè nos duos ius nostrum non intelligere. Intelligimus sane; sed & intelligimus, quando utilius sit eo iure non uti. Vide Act. XV. 11. 3.

ὅτι σπαρέυσται ὅτις ἰσθίει ὁ-φάντοις ποτί] Vt ostendat se ius suum intelligere, argumenta eius iuris adfert, primum ex consensu Gentium, deinde etiam ex lege Moysis. ὁ-φάντια stipendia Luc. III. 15. suis stipendiis militare, id est suo ære, suo sumptu.

ὅτι φυτῶν ἀμπέλων ἐ ἐκ τῆ καρποῦ αὐτῆς ὅτι ἐσθίει] Vinitoribus licet vuas edere.

ἢ ὅτι ποιμαίνει ποίμνῳ καὶ ἐκ τῆ γάλακτος τὸ ποίμνις ὅτι ἐσθίει] Solent pastores, si qua necessitas vrgeat lacte pecudum se sustentare. Lac & bibi, dicitur vt supra III. 2. & edi, vt hic nimirum cum pane quem in pera ferebant pastores, II. Regum IV. 42. Iudith X. 5. XIII. 11.

8. *μὴ καὶ αἰθεροποιῶντα ταῦτα λέγω*] An putatis me quæ dico sola humana auctoritate adstruere, ex moribus scilicet. Vide Rom. VI. 19.

ἢ οὐχὲ ὁ νόμος ταῦτα λαλεῖ] Lex ipsa à Deo data, in qua nihil est iniqui.

ὅτι καὶ τῶ νόμῳ Μωσέως γέγραπται· οὐ φιμώσῃς βοῦν ἀλωῶντα] Verba LXX. Deut. XXV. 4. φιμώω capistrare vt loquuntur Plinius & Columella: infrænare vt vertit Ambrosius. *ἐπιστομίζω* vt Hesychius, os occludere, vnde per translationem significat silentium indicere, Matth. XXII. 12. 34. Marc. I. 25. IV. 39. Luc. IV. 35. I. Petr. II. 15. *ἄλωον* dicuntur boues cum grana ex aristis exterunt pedibus: Qui mos orientis, sed & Græciæ, vt ex Theophrasto & aliis discimus. Vide de hac re Mosem de Kotzi præcepto iubente XCI. vetante CLXXXIV.

μὴ τῶ βοῶν μέλει τῶ Θεῷ] Non præcipuè, sed ideo iubemur misericordiam etiam in iumentis exercere vt eo magis eam noscamus in homines exercendam. Quintilianus v. 9. *Nec mihi videntur Arcopagita cum damnaverunt puerum coturnicum oculos ejicientem, aliud iudicasse, quam id signum esse perniciosissimæ mentis multisque malo futuræ si adoleuisset.* Homines quos

Deus à tutela sua destituit, dicitur habere velut pisces & insecta, quia Deus animantium ipsa genera tantum curat, homines etiam singulos, si tanti sint. Vide quæ hac de re φιλοσοφικῶς differit Maimonides duce dubitantium III. 17. Philo libro de Sacrificantibus: οὐ γὰρ ἡμεῖς τῶν ἀλοῶν ὁ νόμος, ἀλλ' ἡμεῖς τοῦτο ἐκ λόγου ἐχόντων, ὥστε οὐ τῶν θυομένων φροντίς ἔστιν, ἀλλὰ τῶν θυνόντων, ἵνα μὴ δὲν πάσους χηραίνωσι. Philostratus vita Apollonij VIII. 9. τὸ τοῦτο ὅτι οὐκ ἡμεῖς τῶν λεόντων εἶπα. οὐ γὰρ ἡμεῖς θηρίων ἀγωγῆς ἀπουδαζόμεθα, ἀλλὰ ἡνίκα ἐπὶ τοῖς τυράννοις διδοί. Non dissimile illud Æschinis contra Timocratem: οὐ γὰρ ἡμεῖς τῶν οἰκιστῶν εἶπα οὐδ' αὖτε τῶν ἀποούδιασεν ὁ νομοθέτης, ἀλλὰ βελόμημος ἡμεῖς ἐδίξην πολὺ ἀπέχην, ὅτι τῶν ἐλαδιθέρον ὑβριώς.

ἢ δὲ ἡμεῖς πάντας λέγει] πάντως est præcipue: sicut πάντες plerique.

δὲ ἡμεῖς γὰρ ἐγγράφῃ, ὅτι ἐπὶ ἐλπίδι ὁφείλει ὁ ἀεθριῶν ἀεθριᾶν, & ὁ ἀλοῶν δὲ ἐλπίδι τοῦ αὐτοῦ μετέχην ἐπὶ ἐλπίδι]. Libri hic variant, ut est ab aliis annotatum. Manuscriptus ille: ὅτι ὁφείλει ἐπὶ ἐλπίδι ὁ ἀεθριῶν ἀεθριᾶν & ὁ ἀλοῶν ἐπὶ ἐλπίδι τῷ μετέχην. In qua lectione duobus notanda; primum post ὁ ἀλοῶν subaudiendum ἀλοῶν, idque ex simili ἀεθριᾶν quod præcessit. Deinde μετέχην referendum, non ad posterius tantum, sed & ad prius ἐπὶ ἐλπίδι. Qui iumentis consultum voluit, multo magis hominibus laborantibus, ut laborem soletur spes mercedis, siue ea detur in parte rei ipsius in qua laboratur, ut fit colonis partiariis, siue in pecunia quæ omnium rerum vicem subit.

II. εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ πινυμένα ἐσπίεραμεν μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικά διεύρομεν;] Bis à minori ducit argumentum: Primum à iumentis ad homines; deinde ab hominibus laborantibus in iis quæ ad hanc vitam attinent, ad homines laborantes in rebus ducentibus ad vitam meliorem. Si illi digni sunt qui alantur, quanto magis hi. Serere & metere frequentia in proverbiis, ut notavimus ad Matth. XXV. 22. Ioh. I V. 37. Hoc loco serere est operam præstare, metere pro opera aliquid accipere. μέγα, id est an mirum est? sic οὐ μέγα minime mirum: II. Cor. XI. 15.

εἰ ἄλλοι ἢ ἡμεῖς ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς] si alij fruuntur iure in vos, quanto magis nos, supple æquum fuit pari frui iure? ἔξουσία ὑμῶν εἰς ὑμᾶς, quomodo ἔξουσία πάσης σαρκός, Ioh. XV II. 2. ἔξουσίαν πινυμένων Matth. X. 1.

ἀλλ' οὐκ ἐρησάμεθα τῇ ἔξουσίᾳ ταύτῃ] Qui ius habet, potest & eius iuris usu abstinere. Alioquin dominus eius iuris non esset.

ἀλλὰ πάντα εἰσπορεύμεθα] perferimus. Sic εἰσμεν habemus infra XIII. 7. II. Thessal. III. I. 5.

ἵνα μὴ ἐκκοπῶν πᾶσα δὲ τῶν πρὸς εὐαγγελίῳ τῷ Χριστῷ] ἐκκοπῶν est impedire, Rom. XV. 22. Gal. V. 7. I. Thess. II. 18. Hinc ἐκκοπή impedimentum, ut ubi via intercisa est.

13. οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερά ἐργαζόμενοι, ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐστίουσι] Levitarum nimirum, quorum erat mactare pecudes. Hi de sacro vivebant, id est de decimis.

Ddd iij

οἱ τῶν θυσιαστικῶν ἀποσπείροντες τῶν θυσιαστικῶν συμμερίζονται] Manuscriptus hic habet παρσπείροντες de qua voce diximus supra VII. 35. Intellige sacerdotes quorum erat exta aris imponere, partes autem sibi retinere, Leuit. VII. 6. idē rectē hic dicuntur partiri cum ipso altari tam de Sacerdotibus quam de Leuitis. Vide locum Deut. XV II. 1. sic Ion apud Euripidem, βωμὸν μὲν ἔφερον.

οὕτως καὶ ὁ κύριος διέτεξε ὅτις τὸ εὐαγγέλιον κατέγγελλον ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν] Nimirum ex dicto quod tunc per manus tradebatur: Cæterum nunc perscriptum est, Matth. X. 10. Luc. X. 8.

15. ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων] Non alimenta accēpi non munera.

ὅσα ἐγραψα ἢ ἄλλα, ἵνα οὕτως γένηται ἐν ἐμοὶ] id est mihi. Non ideo scripsi vt mihi præstentur quæ aliis.

καλὸν γάρ μοι μάλλον ὑποθάνειν; ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ] καύχημα iam sæpe diximus esse ἀγαλλίαμα gaudium. Malim mori quam gaudium illud quod parit mihi conscientia meo sumptu prædicati Euangelij auferri. Magnum animum olim ostendit Abrahamus nihil de præda bello parta sibi cupiens, Genes. XV. 22. 23. Multo maiorem Paulus pro graui ac salutifero labore ne alimenta quidem sibi sumens. καλὸν cum datiuo pari sensu habuimus, Matth. XV III. 8. 9. XXV I. 24. Marci IX. 42. 43. 45. 47. Verbum verò κενουῶ habuimus, Rom. I V. 14. supra I. 17.

ἐὰν γὰρ διαγγαλίζομαι, ὅσα ἐστὶ μοι καύχημα] Comparete intellige. Magis enim erigitur conscientia de iis quæ ex nulla obligatione egregia fecit.

οὐαὶ δὲ μοι ἔστιν ἐὰν μὴ διαγγαλίζομαι] Amos III. 8. V II. 15. 16. 17. Ierem. XX. 8. Qui à Deo in hoc illuminatus est, debet alios instruere etiam cum vitæ suæ periculo ait Maimonides ducis dubitantium II. 31. & Rabbi Israël de Anima, cap. 6. Si quis defugiat, eueniet ei quod Ionæ aut peius aliquid.

εἰ γὰρ ἐκὼν ἔτετο παρέστω, μισθὸν ἔχω] Si id sponte fecissem, non iussus, vt Frumentius & alij quidam. μισθὸν ἔχω sperare inde possem præmium non quoduis sed eximium: ἀλλ' εἰ γὰρ ἄσπ' τιμὴ ἐν πολλῷ γίνεται, πολλὴν ἔχει τὸν μισθὸν καὶ ἔτετο. ἀλλ' ἢ ἐν ἐντολῇς τάξει οὐ τοσοῦτον. Vide dicta à nobis ad Luc. XV II. 10. vbi & tunc Pauli locum attigimus.

εἰ δὲ ἄκων] ἄκων hic non est inuitus sed iussus, non meopte arbitrato.

οἰκονομίαν πεπίστευμαι] Ratio mihi reddenda est impositi muneris. οἰκονομία ἡρκα quod alibi ὁπισκόπη. Vide supra IV. 1. πεπίστευμαι cum accusatiuo vt Rom. III. 2. Potest mihi dici; Redde rationem villicationis tuæ. Luc. XVI. 2.

18. τίς οὐὶ μοι ἔστιν ὁ μισθός;] id est, vnde ergo spes eximij cuiusdam præmij? Augustinus: *Pouit beatus Paulus ex Euangelio sibi victum querere. Quod maluit operari amplius erogabat.*

ἵνα διαγγαλίζομαι ἀδάπανον εἴσω τὸ εὐαγγέλιον τῷ χριστῷ] ἵνα hic est si: sic supra VII. 27. habuimus ἵνα pro quando. εἴσω hic est dictum quomodo πᾶσι

ται χρεῖν apud Græcos sæpe, locare aut collocare beneficium apud Latinos. ἀδάπανον, nempe accipientibus: ita ut ipsis nihilo constet. In Glossario ἀδάπανον, sine impensa partus.

εἰς τὸ μὴ κατὰρξήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ] Non est κατὰρξήσασθαι male uti, ut quidam putarunt, sed uti aut peruti ut supra 7. 31. In Evangelio prædicando scilicet.

19. ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων] Id est ab omnibus hominibus liber: nemini sum obnoxius.

πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα] sponte me ut omnium servum gessi, nullum laborem, nulla incommoda ipsorum causa defugiens.

ἵνα τοῖς πλείονας lucrήσῃ] Ut eo plures lucrificiam, id est servem. Vide Matth. x v i i i. 15. lucrifit enim quod servatur. Itaque pro eodem mox dicet, σώσω.

20. καὶ ἐζηρόμην ὥς Ἰουδαίος ὡς Ἰουδαῖος] Quasi Iudæus essem, nempe religione. Exemplum vide Act. xxi. 23. 24. 25. 26.

ὥς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον] Quasi profelytus essem. Profelyti enim legi se subiciebant. Exemplum huius rei vide Act. x v i. 3.

ὥς ἀνόμοις ὡς ἀνόμοις] ἀνόμοι hic dicuntur οἱ τὸν νόμον μὴ ἔχοντες. Rom. ii. 14. id est quibus lex Moysis data non est, quales erant omnes extra Israëlitas & Profelytos: Exemplum huius rei vide Act. x v i i. 22. Gal. ii. 3. 14.

(μὴ ὡς ἀνόμοις θεῶν, ἀλλ' ἐννόμοις χρεῖσιν) hanc parenthesis addidit ne quis vocem ἀνόμοις prave interpretaretur. Nam alio sensu dicuntur ἀνόμοι qui pro animi lubitu viuunt, Marci xv. 28. Luc. xxi. 37. Act. ii. 13. ii. Thessal. ii. 18. i. Tim. i. 9. ii. Petri ii. 8. Dicit ergo se legem habere, nempe Christi & secundum eam vivere. Sic ἐννόμον βίωσιν dixit Sirachides. In manuscripto θεῶν & Χριστοῦ in genitiuo pari sensu, & sic legere Græci qui ad hunc locum scripsere.

ἐζηρόμην ὥς ἀδυνέσιν ὡς ἀδυνέσις] tanquam novitius ac tener in fide.

ὥς πᾶσι γέγονα τὰ πάντες] In omnes formas me verti prout ferebat utilitas eorum quibuscum mihi reserat. Prudentis est non inhærere ὥς πρὸς ὅλον, sed spectare τὰ καθ' ἕκαστα.

τίτῳ ὃ ποιῶ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, ἵνα σταυρωθῶνός ἀμὲν γράμμαι] Μετενυμία ut participes Evangelij fiam, id est, præmij eius quod in Evangelio promittitur. Sic βεβαίωι Syrius hic dixit victoriæ.

24. οὐκ οἶδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ ἑρχόμενοι, πάντες μὲν ἑρχόμενοι, εἰς ὃ λαμβάνει τὸ βεβαίον] trajectio pro πάντες μὲν οἱ ἐν σταδίῳ ἑρχόμενοι ἑρχόμενοι. Et prius illud ἑρχόμενοι est participium pronomine σταδιοδρόμου, more Hebræo. Σταδίον curriculum in Glossario. Βεβαίον palma in eodem Glossario. Et in hoc loco citando ubi est βεβαίον palmam dixere Cyprianus & Ambrosius. Eandem vocem in sensu ad quem tendit hæc comparatio habet Philipp. iii. 14.

οὕτως ἑρχεσθαι ἵνα κατὰλάβω] Ita currite ut primi sitis in cursu, & sic præmij possitis assequi.

πᾶς ὃ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα εἰσπραττέεται] Horatius,
*Qui studet optatam cursu contingere metam,
 Multa tulit fecitque puer, sudavit & alsit:
 Abstinnit venere & vino.*

Epicetus: Μέλεισοι ὀλύμπια νικῆσαι; καὶ γὰρ τὸν Θεὸν. κομψὸν γὰρ ἔστι. ἀλλὰ σφόδρὰ
 τὰ κατηγούμενα, καὶ τὰ ἀκόλουθα καὶ οὕτως ἅπτε τῆ ἔργου. Δεῖ ὁ ὀλυμπιεὺς, ἀνασκοφοῦν,
 ἀπέχεσθαι πημάτων, γυμνάζεσθαι πρὸς ἀνάγκην ἐν ὥρᾳ τελευτῆς, ἐν καύματι, ἐν ψύ-
 χῃ, μὴ ψυχρὸν πίνειν, μὴ οἶνον, ὡς ἔτυχεν. ἀπλῶς ὡς ἰατρὸς ἐπιδιδόναι σεαυτὸν τῷ ἐπιτά-
 τη. Latè idem exequitur Chrysostomus XXI. de statuis. Locum Tertul-
 liani hac de re alij produxere. Vide Aristotelem Polit. V III. 4. & Hesychium in ἀνασκοφῶν. Vtitur hoc argumento à certaminibus scenicis, gym-
 nicis & equestribus ad certamen virtutis ducto. Philo quoque contra Flac-
 cum libro.

ἐκείνοι μὲν οὐκ ἵνα φθαρτὸν σέφανον λάβωσιν] puta ex oleastro aut picea, aut
 lauru. Philo: ἀλλὰ γὰρ ἰσθρὸς κοτίνων καὶ σελίνων ὀκλειῆς ἢ τελευτή. σφοδρὸς ὃ οὐ πολὺ
 μᾶλλον ἐλδυσθείας ἢς ὁ πόθος ψυχῆς μόνον, εἰ δὲ τ' ἀληθεὶς εἰπεῖν, ἐνδρῦται. Basilus:
 ἐπεὶ ὃ σέφανων καὶ ἀθλητῶν ἐμνήσθη, ἐκείνο μυσία παθόντες ἐπὶ μυρίοις, & πολλαχόθεν
 πλὴν Ῥόμῃ ἐαυτοῖς συναυξήσαντες, πολλὰ μὲν γυμνασικοῖς ἐνδρῶσαντες. πόνοις, πολλαὶ δὲ
 πληγαὶ ἐκ παροδῶν λαβόντες διαίταν δὲ οὐ πλὴν ἡδίστην, ἀλλὰ πλὴν ὧδ' ἢ γυμνασῶν
 αἰσούμενοι, & τὰλλα, ἵνα μὴ διαβίβῃ λήγειν, οὕτω δρῶντες, ὡς ἢ πρὸς τῆς ἀγωνίας
 βίον, μελέτῃ δὲ τῆς ἀγωνίας πτωχεύειν τὰ δοκίμιον πρὸς τὸ σάδιον, καὶ πάντα ποιοῦσι,
 καὶ κινδυνεύουσιν ὥστε κοτίνου λαλεῖν σέφανον ἢ σελίνον, ἢ ἄλλου πινος ἢ τοιούτων. Eume-
 nius: *An si fortissimi viri in sacris certaminibus summo labore atque etiam vi-
 ta periculo solam vocem praconis, & coronam testimonium putant, &c.* Et no-
 ta hæc scribi Corinthiis apud quos Isthmia agebantur.

ἡμεῖς δὲ ἀφθαρτὸν] Subauditur ἵνα λάβωμεν ex superioribus. Vitam æter-
 nam atque cælestem vocat μετὰ φθορᾶς coronam ἀφθαρτὸν, sicut Petrus σέ-
 φανον ἀμβράκτιον, I. v. 4.

26. ἐγὼ οὐκ οὕτω ξέχω, ὡς σὺ ἀθλῶς] Id est ut appareat me promoue-
 re; non ut ille de quo est Epigramma:

Τὸ σάδιον Περικλῆς εἶτ' ἐδραμῶν, εἶτ' ἐκάθην,

Οὐδὲν οἶδεν ὅλως. Δαιμονίος βραδύτης.

οὕτω πάλαι ὡς σὺ αἶσα δαίμων] In Glossario πάλαι pugil. Pugilēs siue
 πυγᾶ priusquam certarent manum & brachia in ventum iactabant ut Se-
 neca loquitur. Ventilare id dicunt alij. Virgilius de Darete,

Alternatim tactat

Brachia protendens, & verberat actibus antrasque

Theophilus Antiochenus libro III. οἱ τὸ ἀδύνατον ἀντὶ τῆς ἀνάγκης. Eu-
 stathius ad illud Homeri Iliados v. ξίς δ' αἶσα πύκι βαδίζει καὶ αἶσα πὺν
 πύκιν, ὅς οὐ ἐλθεῖν παρρημία δοκεῖ, αἶσα δαίμων, ἐπὶ τῇ ἀντιθέσει τῆς ἀντιθέσεως.
 πύκιν μὲν τοῖς ἀπὸ τῆς πύκινος πύκινος παρρημίας ἐπὶ τῇ ἀντιθέσει, ἀπὸ πολλῶν
 σὺ δαιμονίως μετὰ τὴν κινῶσι τὰς χεῖρας. Idem Eustathius ad I. Iliados: καὶ ὃ

ποτὶ

ποτὲ αὐτοῖς τέχνη ἐξίβειν συχρὰς ὥρας ἐπὶ χαλκῷ ἢ ἀντιπάλων ἀνὰ τῶν ἐκ χειρὸς ἢ αἰετα δὲ δὴ λέγεται ἔδαμεν ἢ καὶ ἰσχυροτάτου πολεμικῶς. Seneca Naturalium quæstionum VII. 13. Soluere ista quid aliud est quam manum exercere, *ἢ in ventum iactare brachia?*

ἀλλ' ὑπομάζω με· τὸ σῶμα ἐ δουλαγωγῶ] Vera lectio hæc ὑπομάζω, non ὑποπίζω, nec ὑποπαίζω. Persequitur enim postremam similitudinem à pycta desumptam. Pyctarum est aduersarium ὑπομάζεν. Sunt ὑπόπια propriè τὰ ὑπὸ τοῖς ὤπασιν ἢ πληγῶν ἵκηι ut ait Pollux, sed latius dici sic capere ἀφ' οἰαομένη τοῦ πληγῆς ζαύματα, ut ait Scholiastes ad Acharnenses Aristophanis. Cicero Tusculanarum II. Pugiles castibus contusi. id est ὑπομαζόμενοι. vsum μεταφορικὸν huius vocis habuimus Luc. XVIII. 5. Cùm Paulus pycta se comparasset, quæri poterat quis esset aduersarius: Ipsum inquit corpus meum; Hoc ego obtundo, inquit, id est multis afficio incommo- dis, de quibus vide supra IV. II. *ἡ γὰρ ἡμεῖς ὡς ἡ γὰρ* ut de eadem re Mai- monides. Etiam δουλαγωγῶν à pyctis desumptum est. Nam qui vicerat, vi- ctum trahebat aduersarium quasi seruum. Sic Paulus de corpore suo vel- ut edomito triumphabat. Sic Seneca epistola V. 11. dixit durius tractan- dum corpus ne animo malè pareat. Σληεαγωγῶν hoc vocat Iosephus in Da- nielis historia: σωματικὴν γυμνασίαν Paulus I. Tim. IV. 8. ἀσκήσων Canon Apo- stolicus LI. Basilii de legendis Græcorum libris. ἐν ᾧ λόγῳ ὑπομαζόμενος τὸ σῶ- ματος τῷ μὴ ὡς ἐν βορβόρῳ τοῖς ἡδοναῖς αὐτῆς κατασφύριχται μέλλαντι, ἢ τοσούτον ἀνδρῶ- εἶναι αὐτῆς, ὅσον φησι Πλάτων, ὑπηρεσίαν σοφίας κτωμένης εἰκότα ποιεῖται Παῦλος, ὅς πα- ραιτῇ μηδὲμίαν χεῖναι τὸ σῶματος φροντίαν ἔχον εἰς ἐπιθυμίαν ἀφορμῶν. Vide Am- brosium epistola V. 11. Nazanzienum oratione VI. Augustinum de operi- bus Monachorum c. I. 9. & 10. voce δουλαγωγῶν hoc sensu etiam Athenag- oras utitur. Tacita comparatione perstringit illos epulatores Corinthios.

μηποτε ἀλλοις κηρύξας] qui alios docui viam salutis.

ἐαυτὸς ἀδύκμος γίνωμαι] ipse ea salute indignus fiam. ἀδύκμος Rabinis est ἡρώδης relictus Catoni & Varroni. Opponitur ἀδύκμον γίνεσθαι ei quod su- pra habuimus συκοινωνὸν γίνεσθαι διαγλίττι, participem esse præmij in Evan- gelio propositi. Chrysostomus hoc loco: εἰ δὲ Παῦλος τί τοῦτο δίδωκεν ὁ τοσούτοις διδάξας, καὶ δίδωκε μὴ τὸ κηρύξαι, καὶ γίνεσθαι ἀγλῆτος, καὶ τῆς οἰκουμένης τιμῆς μετε- σίας ἐπιδοτέσθαι, τί αὐτὸν εἰπομένη ἡμεῖς; μὴ γὰρ δὴ νομίσαντες φησι, ἐπειδὴ ἐπιστάμεν, ὅτι ἀρκεῖ τί τοῦτο εἰς σωτηρίαν ὑμῶν. Εἰ γὰρ ἐμὸν τὸ κηρύξαι, τὸ διδάξαι, τὸ μυελοῖς με- σταγωγῶν οὐκ ἀρκεῖ εἰς σωτηρίαν, εἰ μὴ καὶ τὰ κατ' ἐμᾶν τὸν ὁρῶντι μὲν ἀληθῆ, πολλὰ μὲν ὑμῶν. De voce ἀδύκμος diximus ad Rom. I. 28.

Ecc

CAP. X.

Τ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί] Melius in manuscripto : οὐ θέλω
 ὅδ' ὑμᾶς ἀγνοεῖν, quomodo & Latinus legit & Ambrosius alii-
 que. Bene cohæret id cum superioribus. Dixerat in præce-
 dentibus se ipsum corpus suum malè tractare ne sperato præ-
 mio excidat. Monet Corinthios idem vt faciant, ac ne sibi blandiantur,
 vt multi tunc faciebant & nunc faciunt, quod multa dona à Deo acce-
 pissent. Per ea enim eos non constitui extra periculum, sed eo magis
 obligari, vt sibi caueant. Quod ipsum ostendit adumbratum rebus anti-
 qui populi Hebraici, in quibus figuram fuisse temporum Messiae sapien-
 tissimi Hebræorum consentiebant. ἀγνοεῖν hic valet esse immemorem.
 Nam legerant isti Corinthij libros veteris Testamenti, sed non omnia
 memoria retinebant, non omnium sensum reconditiorem intelligebant.
 Sic ἀγνοεῖν sumitur Rom. vi. 3. vii. 1.

ὅτι πατέρες ἡμεῖς] Hebræorum, quorum erat Paulus.

ὑπὸ τῇ νεφέλῃ ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον] illi nube protecti
 fuere contra calorem solis Ezech. viii. 21. Nos Christus ita defendit ab
 ira diuina, vt viam nobis ad salutem monstret. Illi per mare transi-
 ere, Exod. xiv. Nos mundum cœpimus contemnere. Sed restat transeundum
 ingens desertum.

2. Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσὴν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ τῇ θαλάσσῃ] Baptizati
 sunt, id est, quasi baptizati sunt. Vsurpat istam vocem vt eo magis ostendat
 umbram rerum nostrarum. Res enim baptismi est in illis duobus quæ
 iam diximus, liberatione ab ira diuina, & liberatione à mundo. Deinde
 in eo quod conspicitur est aliquid simile. Nubes impendebat illorum ca-
 piti : sic & aqua iis qui baptizantur. Mare circumdabat eorum latera : sic
 & aqua eos qui baptizantur. In Moysen baptizari est, Moysi credere, &
 per eam fiduciam incipere iter sub nube, deinde & per mare, ipso Mose
 præeunte. Sicut Christus nobis præiuit. Vide Exod. xiv. 31. & quæ à nobis
 dicta ad Matth. xxvii. 19. Tertullianus libro de Baptismo. *Primo qui-
 dem cum populus de Ægypto expeditus, vim regis Ægypti per aquam trans-
 gressus euadit, ipsum regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quæ figura mani-
 festior in baptismi sacramento? liberantur de seculo nationes, per aquam scili-
 cet, & diabolus dominatorem pristinum in aqua depressum derelinquunt.*

3. καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρώμα πινόμενα ἐσμεν] Manna vocat βρώμα πινόμε-
 να quia Deus in eo operabatur gustus varios, vt diximus ad Exodi xvi.
 Sic νόμος πινόμενος Rom. vii. 14. id est à Deo datus. Nam Deus per ex-
 cellentiam spiritus Ioh. iv. 24. Cum dicit τὸ αὐτὸ non vult dicere idem no-
 biscum, sed idem qui tunc seruati sunt, vt Iosue & Caleb, & qui periere.
 Hæc paritas non impedit euentus discrimen. Verum in manuscripto nota

est τὸ αὐτὸ neque hic, neque in sequente membro. Sed τὸ πνδματικὸν ἔφαζεν βοῦμα, & τὸ πνδματικὸν ἔποιον πόμα. Manna de cælo datum figurat Christum nobis cælitus missum ad animi alimentum cum variis virtutibus. Manna θεῶν λόγον bis interpretatur Philo libro Peiorem insidiari meliori, & libro, Quis sit rerum diuersarum hæres.

4. καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνδματικὸν ἔποιον] Expone vt priora. Tam qui sospites fuere quam qui perierunt eodem vsi sunt potu diuinitus dato.

ἔπινον γὰρ ἐκ πνδματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας] Rupes illa spiritualis dicitur quia Deus ei aquam indiderat. τότε πρῶτον ὕδατος ἀφαιρίσιν ὑπονόμοις εἰς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ συρροέντος vt Philo exponit de vita Moïsis. Dicitur autem Israëlitæ secuta rupes, effectu scilicet; aqua ipsos sequente quæ è rupe manabat. Tertullianus dicto libro de Baptismo. *Hæc est aqua quæ de comite petra populo defluebat.* Philo dicto libro, Peiorem insidiari meliori, πέτραν explicat πλὴν συρροῦν καὶ ἀδράκοπιον σοφίαν Θεοῦ. Deus γὰρ in veteri Testamento, Christus in nouo.

ἢ ὅτι πέτρα ὡς ὁ Χριστὸς] id est Christum præfigurabat. Non illi hoc intelligebant, sed nos intelligimus quibus omnia ista præstruebantur. Rupes percussa aquam dedit, Christus ad mortem percussus Spiritum sanctum suis obtinuit. Vide infra xii. 13. Per ipsam aquam rupes Hebræos comitabatur. Et Christus per spiritum nobiscum est ad finem sæculi. Matth. xxvii. 20. vt septem boues & septem spicæ sunt septem anni Genes. xli. 26. id est septem annos præfigurant. Vide & Apocal. xvi. 15.

ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν δίδόκησεν ὁ Θεὸς] δίδόκησεν γὰρ Multo maximam eorum partem Deus gratam non habuit. Idem eueniet multis Christianis qui magnis datis bene non vtuntur.

κατεσπώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ] Vocem ipsam vsurpauit quæ est in Græco Num. xiv. 16. κατέσπασεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Vide ibidem 29. 32. xxv. 1. 64. 65. Psal. lxxv. 33. Hoc illorum exitium æterni exitij imago est.

ὧς τὰ ὅτι τύποι ἡμῶν ἐγγραφήσθαι] Typus est rudis rei delineatio de qua fit imago perfectior. Inde ἐν τύπῳ apud Aristotelem, rudi docendi modo. Opponitur ei τὸ ἀκριβὲς, τὸ λεπτομερὲς. Vide Rom. v. 14. Vtitur voce τύπων in hoc sensu & Iustinus colloquio cum Tryphone.

εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καὶ κακῶν ἀκρίβειαν ἐπιθυμήσαντες] ἐπιθυμητὰ κακῶν sunt qui necessariis non contenti plura ardentè desiderant vt illi Israëlitæ Num. xv. 4. Ps. lxxvii. 29. ἐπιθυμητὰς οὐκ εὖ. Hoc rursum tangit Corinthios epulatores.

7. μηδὲ εἰδωλόλατοι γίνεσθαι καὶ τοὺς πνεύματι αὐτοῦ] Hic tangit eos qui εἰδωλότοις vescerantur, quod aut idoli cultus erat aut gradus ad cultum idoli.

ὡς περ γέγραπται, ἐκάλεισεν ὁ λαὸς τὸ φαγεῖν ἐκ πίτου, καὶ ἀνέστησαν παίξιν] Ipsa verba LXX. Exodi xxxii. vbi παίξιν esse diximus saltare, pro quo & Virgilius dixit ludere. ἀφραίνεσθαι Act. vii. 41. Sedit populus, nempe sicut vos accumbitis. Ad saltandum, vt & vos facitis,

Ecc ij

μηδὲ παράνομον] Sic solet Paulus ubi aliquid odiosum dicit uti plurali primæ personæ καὶ κήρυξαν.

καθὼς πνίς αὐτῶν ἐπαρμόσεν] Παρμόσεν manifestè hic est cum feminis extra nuptias rem habere. In Græco Num. xxv. 1. ἐβέβηλάνθη ὁ λαὸς ἐκπαρμόσας εἰς τὰς θυγατέρας Μωάβ. תונגל. Tangitur hic ille incestu contaminatus.

καὶ ἐπίσταν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσὶν ἑξῆς χιλιάδας] In Hebræo & Græco Num. xxv. 9. εἰκοσὶν ἑξῆς χιλιάδας. Sed intellige mille occisos à Phinee & sodalibus eius, viginti vero & tria millia plagâ diuinitus immisâ.

9. μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χεῖδὸν καθὼς καὶ πνίς αὐτῶν ἐπίσταν] Oranino legendum est μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Θεόν, quomodo est in vetustissimo illo manuscripto. Error commissus ex notis θν. & χν. Christus nomen est hominis. ἐκπειράζειν est תנסה Deut. vi. 16. fecere id sæpe Hebræi, sed eximè eo tempore cuius narratio est Num. xxi. 5. & sequentibus. Tentare Deum est experimentum capere quousque itura sit eius patientia. Tanguntur hic schismatum auctores.

καὶ ὑπὸ τῶν ὄφειν ἀπώλοντο] Ab illis ignitis serpentibus, sic & qui Deum irritant præda fiunt diaboli.

10. μηδὲ ρολύζετε] ρολύζειν est obloqui superioribus, ut videre est Num. xiv. 1. Tanguntur hic illi qui de Apostolo hoc minus decenter loquebantur.

καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ ὀλοθρόνῃ] In libro Num. xiv. 33. dicuntur percussi & mactati coram Deo: sed Deimos est iudicia sua per Angelos exsequi: ut videre est II. Sam. xxiv. 16. I. Regum xix. 35. Ecclesiastæ v. 5. sic & beneficia quædam per Angelos dispensat. Ioh. v. 4. Angelus ὀλοθρόνῃς, aut ὁ ὀλοθρόν Hebr. xi. 28. & Sap. xviii. 22. 25. est qui in Tobix libro ידושא, à דוש est ὀλοθρόν Hebr. xii. 23. Ierem. ii. 30.

II. ὧς τὰ ὅλα τύποι συμβαίνει ἐκείνοις] Manuscriptus pro τύποι habet τυπῶς. Erant quæ ipsis euenire præfigurationes, rudia lineamenta. Ibi res temporariæ, hic æternæ. dicunt Hebræi אבותינו מִן הַבְּרִית patres documentum filiis.

ἐγράφη ὅτι πρὸς νεφελῶν ἡμῶν εἰς οὐρανὸν ἔτι πάντα τὰ αἰῶνων κατετύπησεν] Nam in omnibus actionibus prisca sæculi Deus semper ob oculos habebat tempora Messiae in quibus non vaticinia tantum, sed & figuræ omnes implerentur. Vide quæ ad hanc rem attulimus ex Iustino, Tertulliano & aliis ad Matth. i. 22. ὧς τὰ πάντα τὰ αἰῶνων est idem quod πληροῦμα τῆς χρόνου Gal. iv. 4. πληροῦμα τῶν χρόνων Ephes. i. 10. Id est tempus illud post quod nulla noua lex, aut maior Prophetia erat expectanda. Νεφελῶν הַרְהוּרִים.

ὥς ὁ δοκῶν εἶναι] Præsens pro futuro, id est qui se semper staturum putat.

βλεπίτω μὴ πέσῃ] Videat ne cadat, id est caueat sibi, timendo quicquid euenire potest, Rom. xi. 20.

13. πειρασμὸς ὑμῶν οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ αἰδοῦντος] Quia putare poterant se

iam virium suarum experimentum habuisse quod incommoda quædam ob Euangelium pertulerant; ostendit leuia illa esse præ iis malis quæ posthac ipsis superuenire possent. *πειρασμὸς ἀνθρώπου* est vulgaris tentatio, frequens inter homines. Sic *παίδες ἀνδρῶν & αἰαὶ υἱῶν ἀνθρώπων* sunt castigationes communes, frequentes I I. Sam. V I I. 14. Sic *γραφὴ ἀνθρώπου* stylus qui in usu est Esaiæ VIII. 1. sic *ἀνθρώπινον λέγω* loquor vulgimore, Rom. VI. 19. Sic Leuit. VI. 3. *ὡν ἐὰν ποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος*, id est, eorum quæ frequenter fiunt. Non dum ad sanguinem restitistis ait scriptor ad Hebræos XII. 4. *εἰληφὲς ἀπρε-
hendit.*

πιστὸς ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσῃ ὑμᾶς πειρασθῆναι, ὥστε ὁ δύνασθαι. ἀλλὰ ποιήσῃ καὶ πρὸς πειρασμὸν καὶ τὴν ἐκβάσιν τῆς θύνασθαι ὑμᾶς ὑπομένειν] Dixerat maiora mala posse euenire vt eo magis cautos redderet. Nunc ne nimium consternarentur solatium addit significans Deum, modo ipsi negligentes non sint, daturum vires pares tentationi. *ἔκβασις* quod alibi *διέξοδος* *παύσις*. Sic exitus mortis Ps. LXVIII. 21. est euasio. Incidit in tentationem qui succumbit, vt diximus Matth. VI. 13. Exit, qui tentationem vincit. *ἐκβασις* euadendi facultatem vt possitis tolerare, interpretatur Cyprianus Testimoniorum I I I. 9. vbi & hanc ponit sententiam: *Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.* Non dicit vt omnino perferatis, sed vt possitis perferre: vt possitis tolerare quomodo dicto loco Tertullianus. Arma Deus dabit per quæ valebitis vincere si non sitis *ῥιψάσιδες*. Ideo autem dicit *πιστὸς ὁ Θεὸς*, quia Deus in tali statu opem suam promisit. Matth. VII. 11. Luc. XI. 13. Vide supra I. 9. II. Cor. I. 18. 1. Thess. V. 24. II. Thess. III. 3.

ὁ δὲ ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας] fugite, id est, quam longissime abeste. Bene hoc cohæret cum paulò ante dictis: si vosmetipsos affuefaciatis epulis in idolio, facile vbi grauior persecutio incubuerit, ad plenissimam idololatriam deuoluemini.

Per numeros veniunt ista, gradusque suos.

Et, *Nemo repente fit turpissimus.*

15. *ὡς θεοτόμοις λέγω*] Attentionem Corinthiorum excitat, cum ipsis ingenium tribuit. *θεοτόμος* hic qui Homero *θεοτόμος*.

χρίνατε ὑμᾶς ὁ φημι] Quasi dicat: adeo æqua adferam vt non alios quam vosmetipsos sumam iudices.

τὸ ποτήριον τῆς δόξης ὁ δόξαζον & *δρακίσιν*, item *δολογία* & *δρακίσιν* diximus ad Matth. XXVI. 25. Intelligitur autem hic non *δολογία* aut *δρακίσιν* communis, sed illa huic negotio propria per quam orant fideles vt panis ille & vinum illud fiant, sicut mox appellabuntur XI. 27. 29, corpus & sanguis Christi, alimentum nouæ creationis.

οὐχὲ κοινωνία τῆς αἱματός τῆς χειρὸς] *κοινωνία* qualis supra I. 18. Rom. I. 16. *κοινωνία* vocat id per quod fit ipsa communio. Sic & Irenæus V. 2. contra eos disputans qui mundum negabant à Deo conditum. Sic autem secundum hæc videlicet, nec Dominus sanguine suo redemit nos, neque calix Eucha-

Ecc iiij

rística communicatio sanguinis eius est. Quod mox interpretatur, Quando ergo & mixtus calix & fractus panis percepit verbum Dei fit Eucharistia sanguinis & corporis Christi. Est locutio non dissimilis apud Valerium Maximum VI. 2. vbi Scipio Iouis epulo cum Graccho concordiam communicasse dicitur.

τὸν ἀπὸν ὃν κλωμῶ] pro ὁ ἀπὸς ὃν κλωμῶ. Sic,

Hos quos videtis stare hic captiuos duos.

pro *hi quos. & urbem quam statuo vestra est. pro urbs.* Simile loquendi genus Matth. XXI. 14. Fractio & fractionem in cruce peractam significat & ipsam communionem.

17. ὅτι εἰς ἄπτον] supple ὅτι vt hic accepit Syrus. Id autem subintelligendum per ὑποζύγμα ex eo quod sequitur ἐσμὲν. sicut hoc quod dispersum fuit, postquam est congregatum factus est vnus panis, ait Clemens Constitutionum VIII. 26.

ἐν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμὲν] Vnum sumus corpus, id est membra Christi qui est caput. Rom. XII. 4. 5. supra VI. 15. infra XII. 12. 14. 18. 19. 20. 22. 25. 26. 27. Eph. I. 22. IV. 15. 25. V. 30. Coloss. I. 18.

οἱ γὰρ πάντες ἐν τῷ ἐνὸς ἁπτοῦ μετέχομεν] Omnes, nempe qui eidem mensæ sacræ pariter accumbimus, & vnā facimus *φραξίαν*, quæ *φραξία* totius Ecclesiæ gerit imaginem. Magni erant panes apud Syros & Græcos ita vt facile deni aut plures eodem pane vescerentur. Diogenes Laërtius in vita Pythagoræ: ἐφ' ἑνα ἁπτον οἱ πάλαι ἤσαν φίλων ἐφοίτων, καὶ δάσκαλόν τε καὶ νυκτὸς οἱ βαρβαροί.

18. βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ καὶ σάρκα] Nos enim καὶ πνεῦμα Israëlitarum sumus. Rom. IX. 6. Gal. VI. 16.

οὐχὶ οἱ ἐδίδοντες τὰς θυσίας] *ἰμὴν* τὰς σωτηρίας θυσίας, vnde qui eas obtulerant vescebantur.

κοινωνοὶ τῷ θυσιασθῆναι εἰσι] Per id ostendunt se eum Deum colere cuius est altare in quod profecta victimæ data sunt.

τί οὐδὲ φημι ὅτι εἰδῶλον τί ἔστιν] Quia facile visuri erant Corinthij quo tenderet ista comparatio, nempe vt qui immolatitia Græcanica ederent, censerentur eos Deos colere quorum aris data erant profecta, ideo hoc non exprimit, sed occurrit ei quod sciebat dicturos philosophos, idolum nihil esse vt supra VIII. 4.

Concedit ergo hoc illis non esse ultra Iouem, Neptunum, Cererem: perüsse eos pridem.

20. ἀλλ' ὅτι ἀ θύει & ἐθνη δαιμονίοις θύει] Id est Dæmones mali per ista nomina, quæ nihil sunt, homines à vero Deo abducunt. Probat ex Deut. XXXII. 17. vbi in Græco ἐθυσαν δαιμονίοις & οὐ θεῶς, vbi pro δαιμονίοις in Hebræo est *דִּימוֹן*, id est dæmonibus *ἑταρομόρφους*. Tertullianus de Spectaculis: Scimus nihil esse nisi nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulachra eorum, sed non ignoramus qui sub istis hominibus & institutis simulachris

operentur & gaudeant, & diuinitatem mentiantur nequam spiritus, scilicet demones.

οὐ θέλω ὃ ὑμεῖς κοινωνοὶ ᾧ δαμονίων γίνεσθαι] Ne in speciem quidem velim vos sociari pessimis illis spiritibus Dei & salutis humanæ inimicis: κοινωνοὶ γίνεσθαι τῶν quod τελείωται, id est initiari vertunt Græci Num. xxiv. 9. Pl. CVI. 28.

οὐ δύνασθαι ποτίεον Κυρίου πάντες, καὶ ποτίεον δαμονίων] οὐ δύνασθαι non conuenit, non decet. Supra III. 10. Matth. ix. 15, ποτίεον δαμονίων vocat vinum diis libatum quod Hebræis כּוֹרֵן כּוֹרֵב יין. Vide quæ de ea re attulimus ad Matth. xxvi. 27.

καὶ ἑαπέζης δαμονίων] Nam & in idoliis mensæ ponebantur populo, tribubus, fodalitatibus ἱερὸν ἑαπέζην habes in Scholiaste Pluti.

22. ἢ ὡς ἐζηλοῦμεν τὸν Κόρειον] id est ad iram prouocamus. Ira enim sæpe καὶ ζῆλος, vnde & verbum καὶ, siue κινῆ quod vertitur ὡς ἐζηλοῦμεν, παρῆλθεν, παροργίζει. Eminentèr autem dici solet de iis qui idolis honorem exhibent vt videre est Deut. xxxii. 21.

καὶ ἰχθυόμενοι ὡς ἰσμήν] Vt nempe pœnās euadere possimus quas iratus Deus nobis velit infligere. Sensus depromptus ex Iobo x. 18. xxxvii. 23.

23. πάντα μὲν ἔχεται, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει] Eius scilicet generis res de quibus & supra egit v. 12. vbi idem dictum. In genere edere ἰδωλόθυτον non est illicitum, vt si quis solus sit nec aliud habeat quod edat: In circumstantiis certis, ideo fit illicitum quia alios id potest peiores reddere. Transit hic Paulus vt sæpe à secunda persona ad primam: id enim perinde est vbi de quouis homine agitur. Sic & supra 6. 7. 8. 9. 10. similis mutatio fit aliquoties.

ἀλλ' οὐ πάντες οἰκοδομοῦν] Minus dixit; plus sensit. Illa adeo homines meliores non faciunt, vt etiam ad ruinam impellant.

24. μηδὲς τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖτω] Nequis id vnum spectet quod ex tali re ipsi esse boni aut mali possit.

ἀλλὰ τὸ τῷ πλησίον ἔχεται] Nam inter Christianos partem nostri magnam sibi proximus vendicat. Qui proximum amat, Deum amat.

25. πᾶν τὸ ἐν μακαρίων παλαιοῦ μύθῳ, ἰδίῳ] μακάριον vox est Græca ex Latina. vt μακαρίου πνεύματος & similia. Vtitur & Plutarchus exponens κραιώλιον, & Lexica Græcolatina. Retinuit eam & Syrus. Rabini scribunt קריקא. Nomen habet à loco qui erat Romæ: is autem ab homine cuius id fuerat solum. Fieri poterat vt macellarius ὁ ὀψοπόλης antequam ad macellum carnes ferret, aliquid de iis in aram dedisset. ὅτι κατ' ἀρχαίαν ὄνεια τῶς ἀπονομαίης καὶ μακαρίων. Eusebius libro viii. Fieri etiam poterat, quod Augustinus notauit, vt sacerdotes, partes quæ ipsis cedebant, venderent. De eo non vult sollicitè inquire, licet nescire talia, & nescisse se dicere. Tertullianus de ieiuniis: *Clauus macelli tibi tradidit, permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem.*

μηδὲν ἀνακρίνοντες δὲ τὴν σωείδῃσιν] *Ἀνακρίνεν* hic est damnare, quomodo & κρίνεν sæpe ponitur, Damnare autem hic est pro impuro habere. δὲ τὴν σωείδῃσιν propter persuasionem nempe vestram. Vide supra VIII. 7. Persuasionem autem intellige eam de qua sequitur, nihil esse in cibis per se impurum. Vide quæ diximus ad Matth. XV. 11.

26. τὸ γὰρ Κύριον ἢ γῆ καὶ τὸ πᾶν πᾶν] Est ex Ps. XXIII. 1. *Κύριον* siue πᾶν πᾶν est omne id quod super terram versatur, sicut πᾶν πᾶν θαλάσσης, omne id quod in mari est Psal. XCVI. 11. 1. Paralip. X V I. 32. *Κυρίου* hic est τοῦ κυρίου. Nam cum Apostoli loca citant veteris Testamenti sæpe Deum Dominum vocant, cum alioqui de suo loquentes Christo soleant dare Domini nomen.

27. εἰ δὲ πεκαλέῃ ὑμᾶς ἑστὶ ἀπίστων] Non significans scilicet se sacrificasse. πεκαλέω est ad conuiuium vocare. Qui ad id mittebantur serui κλήτορες Graecis, latinis vocatores.

καὶ θέλετε πορεύεσθαι] Si omnino ire vultis, admonet tacite, melius fortè facturos si non eant. Ire tamen non prohibet. Supra V. 10.

πάν το ὡς ἀπὸ τοῦ στόματος ὑμῶν ἐκτελεῖται] Id est edite de appositis quod lubet. ὡς ἀπὸ τοῦ στόματος vox propria mensæ, Marci VIII. 6. 7. Luc. I V. 16. X. 18. XI. 6. Act. XVI. 34.

μηδὲν ἀνακρίνοντες δὲ τὴν σωείδῃσιν] idem sensus qui supra 25.

28. εἰ δὲ τις ὑμῶν εἴπῃ τὸ εἰδωλόθυτον ἔστω] Si quis, nempe conuiuator, vobis dixerit: Sacrificavi Cereri & ad hæc exta vos vocavi, in manuscripto hic pro εἰδωλόθυτον est ἱερόθυτον. Est ea vox in œconomicis quæ Aristoteli tribuuntur. Phrynicus mauult dici θύοθυτον quam ἱερόθυτον.

μὴ ἐκτελεῖτε δι' ἐκείνου τὸν μὴ ὑμῶν, & τὴν σωείδῃσιν] Nempe quia ille Cererem aliquid esse credit, & in ea opinione confirmatur, te de immolatiis edente. Sic σωείδῃσιν de pagano habuimus supra VII. 17. Habet hic καὶ vim ἐκτελεῖται, vt sæpe.

29. τὸ γὰρ Κύριον ἢ γῆ καὶ τὸ πᾶν πᾶν] Terra & fruges Dei sunt, non Cereris; noli ergo alere falsas opiniones. Ita possunt hæc verba hoc loco exponi: sed rectius fortè omittentur vt malè repetita: neque enim habet ea hoc loco manuscriptus. Syrus quoque, Latinus, Arabs non legerunt.

σωείδῃσιν ἢ λέγω οὐχὲ τὴν εἰδωλόθυτον] Id est tuam qui nosti Cererem nihil esse; & omnia ista in dominio esse Creatoris.

ἀλλὰ τὴν τὴν ἐπέου] Illius qui te vocauerat, ἐπέου, γὰρ is qui cum tibi negotium est.

ἵνα τί γὰρ ἢ ἐκείνου με κρίνεται ὑπὸ ἄλλης σωείδῃσιν] Aliud est ἐπέου, aliud ἄλλος. ἐπέου, vt dixi, is qui cum negotium est, ἄλλος quiuis alius qui cum negotium non est. Si quis conuiuia norit eas res esse immolatiis, ego autem id nesciam, ego libertate iusta vtor: ille si me propterea pro idololatra habeat, iniquè me damnat.

30. εἰ ἢ ἐγὼ χρεώμενος εἰμι] Si ego, id ignorans scilicet, per Dei beneficium, id est,

id est, Deo dante & id concedente, participo, cibos scilicet appositos. In manuscripto hoc *εἰ ἐγὼ χάριτι μετέχω* sine ὃ coheret cum superioribus.

καὶ βλασφημοῦμαι] cur calumniam patior?

καὶ οὐ ἐγὼ ὁ χραίστος] pro re de qua Deo gratias ago. Vide 1. Tim. iv. 4. Est hic ἀπίστις qualis multa apud Paulum.

31. *οὐτε οὐδὲ ἐοδίστη, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιῆτε*] id est caute ne villo vestro facto *καὶ ἀεσπίστως* Dei honor lædatur. Dictum est Hebræorum *עוֹשֵׁי עֲוֹל לַיהוָה יָשׁוּׁם*. Est id in Pirke Aboth, & apud Maimonidem.

32. *ἀπορώσαντοι γίνεσθαι καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήσις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ*] *ἀπερόσητοι* hic active sumitur pro eo qui neminem offendit, id est deteriorem facit, *הַיָּשׁוּם*. Vide præceptum veteris *עליון*. Act. xxvi. 16. ubi de hac voce egimus. Iudæi si quis Christianus in idolo ederet, aut ad immolationem vocatus iret, dicebant: ecce quem verè illi dicant se unum Deum colere: Græci dicebant, si illi hoc faciunt, nihil in idololatria mali esse censent: Christiani adhuc teneri, impendentibus malis aliquibus facile ad defectionem impellebantur.

33. *καθὼς καὶ γὰρ πάντες πῶσαν ἀρέσκου*] *ἀρέσκου* hic est prosum *μετανοητικῶς*. Vide Rom. xv. 1. 2. *ἀρέσκου* respondet verbis Hebræis *רָצוּן*, & *רָצוּן*. Sensus idem qui supra ix. 19.

μη ζήτῃς τὰ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ ὅτι πολλὰν ἴνα σωθῇσι.] Vide supra 24. Eterna salus alterius nostris commodis multum præponderat.

CAP V T X I.

ἱμῶντα με χρίσθαι] Supra iv. 16.

καθὼς καὶ γὰρ Χριστὸς] Desperare non debent Corinthij Paulum se posse imitari, si ipse Christum Dei filium imitari potuit. Non dissimile illud Cyri apud Xenophontem libro viii. *ὡςπερ εἰ ὑμεῖς καλεῖσθαι ἐμὸ μίμησθαι, οὕτως ὑμεῖς ζῆτε*

ὅπως ὑμεῖς ἀρχὰς ἔχοντες μιμησθαι ὑμᾶς διδάσκετε.

2. *ἐπιμῶν ὃ ὑμεῖς ἀδελφοὶ ὅτι πάντες με μέμνησθε*] Hic sermo ad illos pios se vertit, qui ad ipsum scripserant.

καὶ καθὼς παρέδωκε ὑμῖν τὰς ἐντολάς κατέχευε] *ἐντολάς* nomine vocari omne id quod docetur diximus ad Matth. xv. 2. Hic vero significat præcepta quædam eius generis quæ Christus Apostolorum & *ἀποστόλων* prudentiæ permiserat, pertinentia ad *ἐκκλησίαν* & τὸ *ἐκκλησίον*, qualia non omnia perscripta sunt, quia sufficiebat ea auctoritate Apostolorum in usum esse perducta. Quorundam non ex proposito, sed obiter & occasione data in Epistolis fit mentio. Vide II. Thessal. ii. 2, 15. Multa erant in hoc genere per se non ita magni ad pietatem momenti, sed in quibus utile erat aliquid in commune constitui, ne discrepans usus dedecoraret Ecclesiam, Fff

disputationes & ex disputationibus, ut fit, schismata fereret. Ut ecce quærebatur in Ecclesiæ conuentu, homines aperto esse deberent, an operto capite. & specialiter precum tempore, aut ubi reuelationes à Deo acceptæ populo exponerentur. Hic primum feminas quod attinet, res non multum habebat difficultatis. Satis apparebat magis decere feminas operto esse capite ob pudorem sexus, de viris poterat in utramque partem differri. Sicut apud Græcos γυνῆ κεφαλῇ fieri dicitur quod palam fit sine metu aut pudore, ita & Hebræis. Quare quod Exodi xiv. 8. Israëlitarum dicuntur egressi manu elata, Chaldæus dixit בְּרִישׁ גִּלְיָ. Et Ben Arama Mosem dicit cum Deo collocutum בְּרִישׁ גִּלְיָ capite aperto. Et cum populum alloqueretur Moses Dei nomine, ὡς προσήλυτων, non tegmen habuit in capite, sed velum tantum oppansum vultui ne fulgor præstingeret adstantium oculos. Exod. xxxiv. 34. At Leuitæ in templo tecto erant capite, quasi metuentes ne ipsi minus digni Dei maiestatem conspicerent. Hoc vero sicut alia Templi ad Synagogam transtulere Iudæi. Apud Græcos mos fuit sacra facere capite aperto. Legendum enim apud Macrobiū 1. Sat. 8. illic *Græco ritu capite aperto res divina fit*, Apparet ex loco eiusdem libri capite 10. ubi itidem de Saturno agitur, & sacrum ei fieri dicitur aperto capite, ritu peregrino, id est Græco. Et ex loco 111. 8. ubi Varronem ait dicere, Græci hoc esse moris aperto capite sacrificare. αὐτὸ δὲ ἀναλύει κεφαλῇ ait de iisdem Saturni sacris agens Plutarchus in Romanis quæstionibus. Lucem facere id dici solitum Festus testatur. Eodem modo, id est aperto capite, etiam Herculi in ara maxima sacrum fieri solere testatur præter Macrobiū dicto libro 111. 61, Dionysius Halicarnassensis libro 1. Nimirum quia id sacrum institutum erat ab Euanthro homine Græco. Sed Æneas contrarium morem in Italiam intulit sacra faciendi velato capite, ne quod malum omen oculis aut auribus obueniret ut Virgilius nos docet Æneidos 111. & ad eum Seruius & in breuiario Aurelius Victor, sed & Plutarchus in Romanis quæstionibus. Et eius moris etiam Plautus meminit in comædiis quibusdam, ut solet admiscere Romana Græcis. Paulus Græcis Corinthiis scribens Græcum præfert morem, & causas adfert quales ferebat negotij natura: ex Pauli præscripto perpetuo hunc morem tenuere Christiani veteres. Tertullianus Apologetico, *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo quia non erubescimus, denique sine monitore quia de pectore oramus*, &c. Nihil huc pertinet mos Septentrionis in reuerentiæ signum capita nudandi, qui quanquam per Germanicas nationes late manavit, & Iudæis tamen & Græcis & veteri Italiæ fuit incognitus.

3. εἰλω ὃ ὑμεῖς εἰδέναι ὅτι πάντες ἀνδρὲς] nempe Christiani.

ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι] imperans ipsi & per spiritum influens. Vide adducta supra x. 17.

κεφαλὴ ὃ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ] Hoc non debet de nuptis tantum intelligi, sed de

toto sexu quomodo interpretatur Tertullianus libro quo ostendit etiam virgines in Ecclesia velandas, & id obseruatum perpetuo ait Corinthi ex hoc Pauli præscripto. *Maiores nostri*, ait M. Porcius Cato apud Liuium XXXIV. *Nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine authore voluerunt. In manu esse parentum, fratrum, virorum.* Idem mos honestis apud Hebræos feminis. Ideo meretrix dicitur מְכַלָּה Deut. xv. 1. 30. id est sibi-met-imperans. Hoc per παρένθεσιν interiectum est. Nam redit oratio ad id quod antecesserat.

κεφαλὴ ὁ Χριστὸς ὁ Θεός] ita viro Christiano Christus imperat, sicut Christo Deus. Vide supra III. 23.

4. πᾶς ἀνὴρ κεκεντρυμένον ἢ περιτεμένον] id est etiam tunc cum precatur aut reuelationes Dei exponit. In publico viri Hebræi semper recto erant capite. Musar. 6. Sic & apud Græcos & Romanos.

καὶ κεφαλῆς ἔχον] Sic & καὶ τῆς κεφαλῆς dixit Marcus. xiv. 3. vbi Matthæus ἐπὶ τῷ κεφαλῷ XXVI. 7. subauditur *Pileum* vel *Galerum*.

καταχυνῶ τὸν ἑαυτῆς κεφαλῷ] id est, sibiipsi iniuriam facit. Sic capiti tuo, id est, tibi apud Latinos.

5. πᾶσα ἡ γυνὴ κεκεντρυμένη ἢ περιτεμένη] Sicut in vetere Testamento feminae fuere περιτεμένες vt Maria soror Moysis Exodi xv. 20. Debora Iudic. v. vxor Esaie v. III. 3. Holda II. Regum XXI. 14. ita & in Nouo, vt filia Philippi Act. xxi. 9. & alia postea. Solebant autem tales etiam publice prophetias sacras exponere, vt apparet dictis veteris Testamenti locis. Quare quod Paulus vetat feminas docendi munere fungi, infra xiv. 28. id intelligendum cum exceptione, nisi speciale Dei mandatum habeant.

καταλύτω τῇ κεφαλῇ] Sic & Plutarchus loquitur, pro eo quod Latini dicunt aperto capite. Femina Hebræis in publico non aspiciebatur nisi operto capite Musar. 37. Vide Gen. xxi. 65. Inde caput mulieris nudare est eam contumeliose tractare vt ex Phesichtha ad Leuit. xxiv. 19. & ex Rabbi Solomone ad Num. v. 18. Notauit vir eruditissimus. Apud Græcos videtur varius fuisse in publico feminarum habitus, vt & apud Romanos fuisse varium Plutarchus in Romanis nos docet. Paulus id prætulit quod maxime conueniebat verecundiæ.

καταχυνῶ τὸν κεφαλῷ ἑαυτῆς] interpretare vt supra 5.

ἐν γὰρ ὅτι καὶ τὸ ἀπὸ ἐξουρημένη] Quod feminis fieri non solebat nisi cum turpes videri vellent vt in luctu. Deut. xx. 12. Suetonius in Caligula: *Regulos quosdam barbam posuisse & uxorum capita rasisse ad indicium ultimi luctus* Plus est radi quam tonderi.

εἰ ἡ αἰχρὸν γυναικὶ τὸ καίεσθαι ἢ ξυεῖσθαι] Formæ decus, capilli apud Petronium. Seruius ad Æn. I. *à cadendo dicta Casaries. Ergo tantum virorum est.* Feminis adulteris Germani crines accidebant: Tacitus Germania.

κατακαλύπτει] operto sit capite: in Ecclesia scilicet, qui mos ex præscripto Pauli retentus. Clemens constitutionum II. 27. αἱ γυναῖκες κατακα-

λυμμέναι τὴν κεφαλὴν (ὡς γὰρ ἀρμόζει γυναικὶ τῷ ᾧ) περιτρέψασθαι.

7. ἀνὴρ μὲν γὰρ] Vir hic de toto sexu dicitur, vt & mulier.

ὅτι οὐκ ὀφείλει κατὰ κεφαλὴν τοῦ κεφαλῆν] Non decet virum esse velato capite.

εἰκὼν καὶ δοξα Θεοῦ ὑπάρχων] Vir ad Dei effigiem factus, nempe imperio etiam in uxorem, vt recte hoc explicat Isidorus, dicens ideo de muliere non dici, conditam eam ad Dei imaginem. Gen. 1. 26. 27. Merito ergo vir vocatur Θεοῦ δοξα, id est, ἀπαύγασμα effulgentia, radiatio. Est Hebraica locutio. Nam Hebræi effulgentiam diuinæ maiestatis radium vocabant כבוד Hellenistæ δοξαν vt Exod. xvi. 10. xxi. 16. 17. xxxiii. 18. 22. xl. 31. 32. Num. xiv. 10. xvi. 19. 43. Ezech. ii. 1. iii. 23. viii. 4. x. 4. Augustinus Sermone iv. in octava Paschæ: *Reuelanda sunt capita eorum, quod est indicium libertatis.*

γυνὴ ὅ δὲ δοξα ἀνδρός ὅτιν] Minus aliquid viro, vt Luna lumen minus Sole. τὸ σῆλυ, ἀρρὲν ἀπλὲς philosophis. Imperat materfamilias suæ familiæ, sed viri nomine.

8. οὐ γὰρ ὅτιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ὅτιν ἀνδρός] Et hoc ex Mose Gen. 11. 21.

9. καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ ὅτιν τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ ὅτιν τὸν ἀνδρα] Si vnium Deus esse hominem voluisset, vir is esse debuit, non mulier: quin vir aptior ad actiones humanas, quippe humoris minus habens, plus autem caloris. Sed propter illud, Crescite & multiplicamini, femina quoque opus fuit.

10. ὅτιν τὸ οὐκ ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς] Μετανομία frequens Hebræis vbi signum rei significatæ nomen accipit. Velamen enim signum est imperij, sub quo est mulier. Et vicissim vir quæ mulieri imperat velamen eius ob id, vt quidam putant, dicitur Gen. 1. 16. Sententia est Græca.

Γυναὶκί δ' ἀρχὴν οὐκ ἔδωκεν ἡ φύσις.

ὅτιν τοῖς ἀγγέλοις] Si alibi velatæ esse volunt mulieres, certe in Ecclesia tales esse debent, vbi par est omnia geri summa cum verecundia, ordinemque & decorem seruari, quippe vbi non tantum adsint homines, sed & ipsi Dei Angeli: Sicut Cherubini erant in Templo ad significandam Angelorum præsentiam, quo respiciens Agrippa in oratione ad Iudæos libro 11. belli Iudaici c. 28. apud Iosephum: *μὲντοι οὐκ ἔγωγε μὲν ὑμῶν τῶν ἀγγέλων, καὶ τοῖς ἰεροῖς ἀγγέλοις.* Sic & in Synagoga Angeli adesse crediti. Vide Deuteron. xxxiii. 2. & Interpretes Hebræos ad initium Ps. lxxxii. Philo libro περὶ φιλανθρωπίας de Mose. ὑμῶν δ' ἐκτίσθη πᾶν σαρκοῦ καὶ ἀρμόνιος εἶδος, καὶ κατὰ φύσιν αὐτοῦ καὶ ἀγγέλων λειτουργοί. οἱ μὲν ὡς γυναικες, πρὸς τὴν τῆς οὐσίας ἀγαθίας δοξαζέσθαι διδασκαλίαν. οἱ δ' ὡς ἄνθρωποι καὶ τὴν σοφίαν ἐμπνεύσαν. διδασκαλῆμοι μὴ τῆς οὐσίας ἀγαθίας, &c. Angelum orationis nominat liber Hebræus Chasidin dictus. Tertullianus quoque de oratione: *Angelo orationis*

adhuc adstante. Meminit horum Angelorum & Chrysostomus de Eleemofyna oratione I. Vide & I. Tim. v. 21. Etiam Plutarchus libro cur oracula defecerint, quosdam ait esse *δαίμονας ἐπιτοκόπους, δαίμονας ἰατρῶν & μυστικῶν ὁρηγαστάς.* & Iamblichus v. 26. cuique templo suos esse custodes. Vide & quæ ad Ecclesiasten v. 2. Athenagoras *τῶν ἐν μίεσι θεῶν* Angelis tribuit. Peccavit Sara quod apud Angelos risit. Gen. xviii. 12. Omnia in Angelorum conspectu seria esse debent.

11. *πλὴν οὐτὶς ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὐτὶς γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν Κυρίῳ*] id est, Dominus neque viros exclusis feminis, neque feminas exclusis viris redemit. Disparēs sunt sexus in creatione & officiis, pares in salutis negotio. Gal. iiii. 28.

12. *ὡς καὶ ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ*] Repetit quod dixerat supra 7. ut adiectione id ipsum mitiget.

οὕτως ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ] Articulus hic ut & alibi totum genus virorum indicat excepto Adamo. Omnes enim per feminas in lucem eduntur: De hoc usu articuli vide quæ ad Matth. xii. 32. & Marci iii. 26.

13. *ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ*] Etiam primus homo Luc. iiii. 2. ac proinde & omnes eius posterī. Præpositio *ἐν* causam hic efficientem significat. Vide Rom. xi. 36. supra i. 30. Et hic ad creationem, alibi ad novam creationem refertur.

14. *ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ*] Simile supra x. 15.

ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ] In eccl̄ctu qui maxime requirit *τὴν ἀρετήν*; cuius vocis quæ sit vis vide Ciceronem de officiis primo.

15. *ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ*] Non est hoc plane naturale: sed sicut iurisperiti iuri gentium sæpe dant nomen iuris naturæ, ita & naturalia dicuntur quæ non sine probabili ratione longe & late recepta sunt, ut diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis xii. 28. Tertullianus de Corona. *Quæris igitur Dei legem? habes communem istam in publico Mundi, & in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet pronocare, ut cum in velamine faciei, non natura vos, inquit, docet?*

ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ] Solet enim dici.

ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ]

Quod intelligo de longa coma quæ clericis per canones interdicta.

γυνὴ δὲ ἐστὶν ἡ κομὴ, ὡς καὶ ἀντὶς ἐστὶν.] Deus feminam fecit *ἀνθρώπῳ τῇ κομῇ μόνῃ, ὡς καὶ ἡ κομὴ ἐστὶν ἡ γυνὴ*, ait Alexandrinus Clemens Strom. II. Plutarchus quæstionibus Romanis: *ὡς καὶ (ἀνδρῶν) τὸ καίρειν, ὡς δὲ (γυναικῶν) τὸ κομῆν συνέστις ἐστὶν.* Hebræi *קנה* quod proprie *δόξαι* significat. Ezech. xxiv. 17. interpretantur cincinnos.

16. *ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ*] Musonius apud Stobæum titulo *ἐκ τῆς ἀπολογίας* comam vocat *οὐκ ὡς τὴν φύσιν, ἀλλ' ὡς τὴν πεποιμένην.*

17. *ὡς ὁ Χρὶςτός ἐστιν ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστῷ*] Si cui libeat contra hæc disputare liber-

Fff iij

tate illa adolescentioris Academiae. de hoc usu vocis *δοκῆν* diximus ad Matth. III. 1.

ἡμῖς τῶν αὐτῶν συνήθειαν οὐκ ἔχομεν] Nos Apostoli eo more non utimur, ut scilicet in Ecclesiis mulieres sinamus esse capite aperto.

οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τῷ θεῷ] Neque ecclesiae illae quae ubique sunt terrarum ita faciunt. Duabus securibus disputationes amputat instituto Apostolico, & consuetudine Ecclesiarum. Quod per omnes Ecclesias receptum est, disputando velle in controuersiam vocare, est *φιλονεικεῖν*.

17. *τὸ δὲ ᾠδαγέλλων οὐκ ἐπαρῶ*] In Manuscripto *τὸ δὲ ᾠδαγέλλων οὐκ ἐπαρῶν*, quomodo & Latinum legisse apparet & Syrum. Ut pergam, Inquit, dare praecepta *πρὸς ὁμιλίαν*, sunt quorundam facta quae laudare non possum. Aliorum eorumque meliorum facta supra laudauerat x i. 2. Ita saepe in hac epistola & aliis, sermonem variis eorum qui in eadem vivebant Ecclesia animis attemperat.

ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἥττον συνερχομεν] quod conuentus vestri non in melius, sed in peius procedunt. Mos vetus erat in Graecia ut diuites quaedam offerrent diis, quae deinde in usum cedebant pauperum, aut ut fieret *παιδαγῳγία* vbi alius plus, alius minus conferebat pro suis opibus: omnes autem de omnibus pari iure epulabantur. Meminit Scholiastes Aristophanis utriusque moris, illius quidem ad Plutum, huius vero ad Pacem: Plutarchus Licurgo vbi *συσίτηα* Laconica describit *ὅτι ταυτὸ δῆμιον καὶ πόλιν τῶν πλουσίων βαδίζοντες*. Hunc morem non imitati tantum erant, sed multum superauerant primi illi in Achaia Christiani quos Paulus instituerat, & non dubium quin & exemplo illius *κοινοβίῳ* quod Hierosolymis instituerant Christiani, accenderat ut ad illud ipsum quantum fieri posset, accenderent. Itaque dominicis diebus diuitum sumptu fiebant conuiuia de quibus pari iure & pauperes & diuites vescerentur & pauperes auferebant *λατρίαιτα*. At Paulo digresso diuites qui arctiore disciplina teneri volebant doctores sibi adsciuerant aptis suis ingeniis, cumque illis, spretis pauperibus, epulas habebant lautiores quam deceret. Hoc vero iam erat non progredi, sed retrocedere. Negat igitur Paulus se laudare hoc posse *καὶ λατρίαιτα* significans valde hoc sibi improbari.

18. *προῖον δὲ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*] Id est, in ea domo in qua conuentus habentur. Nam sicut *συναγωγὴ* proprie est ipse conuentus, improprie locus in quem conuenitur, ita & nomen *ἐκκλησίας* utrunque habet significatum. Ita hic sumendam vocem ostendit quod sequitur 22. Fuisse autem Christianis, cum pacata essent tempora, certas aedes in quas conuenirent ex Eusebio vbi ad Diocletiani venit tempora manifestum est.

ἀκούω ῥήματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχον] Accidebat iam illis temporibus, quod nostris multo magis euenit, ut res instituta ad concorporandos fideles in vexillum schismatis verteretur.

καὶ μέγας ἢ πτωχὸς] id est, credo in aliquibus eam esse culpam, non in omnibus. Vide supra I. II. sic ὑπὸ μέγας sumitur Rom. XI. 25.

ἡ δὲ ἐν ὑμῶν αἰρέσις ἐστὶν] Habet ea res usum aliquem, ideoque iudicat Deus eam non esse vi sua omnipotente impediendam. Vide quod diximus Matth. VIII. 7. & Luc. XVII. 1. Idem esse ῥήματα & διχοστασίας vidimus supra I. 10. & XVI. 17. Nec aliud ex vi vocis αἰρέσις significat, quam usus obtinuit, ut αἰρέσις dicatur ea scissura quæ dogmate aliquo discrepat: fuitque olim vox media ut apparet Act. XXIV. 5. 14. XXVI. 5. & ex philosophorum & medicorum scriptis, quomodo & Latina vox sectæ in bonum sensum usurpatur & à Philosophis & à Iurisperitis Latinis. Sed frequentior Christianorum usus euicit ut in culpæ parte poneretur velut hic & Gal. V. 20. Plerumque autem, ut veterum quidam loquitur, schisma in hæresim eruat. Quia qui sectarum sunt principes, ut eas faciant immortales, aliquid in dogmatibus populariter innouant, quale erat, scortationes & incestus esse res medias, sapientibus nihil nocere si velscantur immolatitiis & alia eiusmodi.

19. ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γίνωνται ἐν ὑμῖν] ij qui constantes sunt in fide & moribus. οἱ δόκιμοι רבירים Rabbinis. His opponuntur ἀδόκιμοι I. Cor. XIII. 5. Vbi talia eueniunt, discedit scoria à corpore, manet aurum. Chrysostomus bene ad hunc locum, quod & aliis locis conuenit. τὸ δὲ ἵνα ἴκωνται οὐ πανταχοῦ ἀπολογίας ἔστιν, ἀλλὰ πανταχοῦ καὶ τῆς ἐν πειρασμοῖς ἐνθάδεως.

20. συμπραγμύων οὐδ' ὑμῶν ἔσται τὸ αὐτὸ] יחד Pl. II. 2. alibi יחד. Vide Act. II. 1. οὐκ ἔστι κυριακὸν δῆπνον φαγεῖν] κυριακὸν δῆπνον est ἀγάπη cuius pars erant sacra mysteria. Chrysostomus & alij putant præcessisse mysteria, secutum conuiuium. Et sane conueniebat id Græcorum moribus apud quos præcedebat conuiuium sequebantur epulæ ut supra diximus. At in Oriente congruenter Iudaïco mori præcedebat conuiuium, in fine eius sequebatur panis & vini distributio, quod diu seruatum in Ægypto ostendimus ad Matth. XXVI. 25. Vocat igitur δῆπνον κυριακὸν totum illud conuiuium cuius partem aut primam aut postremam faciebant mysteria. Hoc vero, inquit Paulus, non est celebrare conuiuium Domini. Id enim omnes æquat, sicut Christus pro omnibus pariter est mortuus. Nec in hac re ullum discrimen esse debet diuitis aut pauperis.

21. ἕκαστος δὲ τὸ ἴδιον δῆπνον περιλαμβάνει ἐν τῇ φαγῇ] Hoc vult: diuites primum inter se mensis diuersis epulabantur. Deinde reliquias suas dabant pauperibus. ἕκαστος etiam de multis dicitur, ut supra.

καὶ δὲ μὲ πτωχεῖ] Pauperes interim esuriunt.

ἐς δὲ μέτρον] Plus satis bibit, quomodo Hebræi usurpant suum שָׂכר & quomodo μέτρον habuimus Ioh. II. 10.

22. μὴ δὲ οἷας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν] Quantum lubet & quibuscumque lubet. Domesticæ epulæ sunt quorum vultis, istæ communes fidelibus, ut ipse Dominus.

ἡ τῆς Ἐκκλησίας ᾧ Θεῷ καταφευγόντι] Respicitur locus qui est Levit. XIX. 30. *Sanctuarium meum reueremini.*

καὶ καταλιμώσῃ τοὺς μὴ ἔχοντας] Hoc verò est, inquit, pauperibus exprobrare paupertatem. Durum est quod interim esuriant. Sentiant se contemni.

Nil habet infelix paupertas durius in se

Quam quod ridiculos homines facit.

τί ὑμῖν εἶπω. ἐπαρτίσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ ; οὐκ ἐπαρτίσ] Est schema quod ἐπαρτίσ vocant veteres quo sæpe uti hunc Apostolum notavit Isidorus Pelusiota libro III. epistola 183.

23. ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου] Dubitari potest didicerit hæc Paulus narrantibus Apostolis aliis, an insuper ex revelatione quomodo credibile est Mosem quædam didicisse præteriti temporis.

ἀ καὶ παρέδωκα ὑμῖν] Vos docui.

ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρέδιδωκε] Cum ei mors velut præfens esset ante oculos. Et vos cum memoria talis rei celebratur, ob diuitias vestras intumesceitis?

ἔλαβον ἀπ' αὐτοῦ] Vide quæ ad Matthæum de hac re diximus.

τὸ ἑστῆ ὑμῶν κλάδμον] Manuscripti quidam habent ἀνυπόμεινον, non male.

25. μὴ τὸ συνεπιπίνειν] Hoc addit ut mysticum poculum ab illis antecedentibus, quorum Lucas meminit, distinguat. Vide quæ dicta ad Matth. XXVI. 25.

τὸτο δὲ ποτήριον ὃ κατὰ διδασκίαν ἐν τῷ ἐμφ' αἵματι] Sunt verba Lucæ in hac historia. Vnde credibile est ex eius commentariis, quanquam tunc, ut puto, nondum editis, Paulum hæc sumpsisse.

26. ὅσαυτις γὰρ ἀν' ἐαδίητε τὸν ἀπὸν τῶτον καὶ τὸ ποτήριον τὸτο πίνετε] Sunt verba Pauli ostendentis quo pertineant hæc mysteria.

τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καὶ τὸ μέλλειν] annunciatis, id est, annunciare debetis.

ἀρχὴς οὗ ἀν' ἔλθῃ] ad iudicium scilicet. Vide Act. I. 11.

ὥστε] Ratio ex præcedentibus.

ὅς ἀν' ἐαδίητε τὸν ἀπὸν τῶτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως] Notant Iuriconsulti sicut coniuncta pro disiunctis, ita disiuncta pro coniunctis interdum poni, ut cum dicitur super pecunia tutelaue sua L. sæpe ita verborum signific. Et Syrus hoc loco pro disiunctiva particula coniunctivam posuit. Potest tamen disiunctiva hic in sua proprietate sumi, quia fieri poterat ut dives seorsim à pauperibus biberet, non ederet; aut ederet, non autem biberet seorsim. Cæterum veteres libros multos hic post ἀναξίως habuisse τὸ κυρίου docent nos Ambrosius & Chrysostomus hoc loco secundum quasdam editiones: Oecumenius quoque hic: Basilii capite ultimo libri primi & quæstione tertia libri II. Augustinus contra Donatistas libro

libro v. cap. 8. & libro ix. contra Fulgentium. Indigne Domino edit vel bibit qui in hoc actu curat quæ sua sunt, non quæ Domini. Ne iussisse de dominica communione videantur, ait Canon 111. Concilij Elibertini.

ἐνοχος ἔσται τῷ σώματι καὶ τῷ αἵματι τοῦ Κυρίου] Par fecit quasi Christum trucidare. Hebr. v. 1. φ. κ. 19. ἐνοχος ἔσται hic idem valet quod apud Hebræos בן חן quo uti solent ubi peccata peccatis comparant.

28. Δοκίμασον δὲ ἀδελφοί μου] Hoc dicit quia per schismata prostrata erit Ecclesiæ disciplina ut vidimus supra v. 1. Ne credite, inquit, etiam si Ecclesiæ iudicia cessent, impune vos laturos contemptum mysteriorum.

29. ὁ γὰρ θάνατος καὶ πῦρ ἀναξίως, κρίμα ἐαυτοῦ ἐσθίει καὶ πίνει] id est, edendo & bibendo damnationem in se accersit. Quod per se salutare est, in venenum ipsi vertitur. Ad supplicium participavit, ait Clemens Constitutum v. 1126.

μὴ διακρίναν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου] id est, propterea quod panem istum factum sacramento corpus Domini à pane communi non discernat. Iustinus Apologetico 11. οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν, ἀλλ' ὁ ἕκαστος ἑαυτοῦ λόγου Θεοῦ σαρκοποιήσας Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν & σάρκα & αἷμα ἑαυτοῦ τῆς σαρκίαι ἡμῶν ἔχει, οὕτως καὶ πλὴν δι' ὁμοῦ λόγου τῷ πατρὶ αὐτοῦ διαχρισθηδύσαν θοφίλῳ, & ἡ αἷμα & σάρκα καὶ μετέβολλὼν ξέρονται ἡμῶν, ἐκείνῳ τῷ σαρκοποιηθέντι Ἰησοῦ & σάρκα καὶ αἷμα ἐσθιέμεθα καὶ πίνωμεν.

30. διὰ τούτο] Propter hæc & similia.

ὅτι ὑμῖν πολλοὶ ἀδυνεῖς & ἀρρώστοι] Crescit oratio. Nam ἀδυνεῖς est qui languet חרר vel חרר : ἀρρώστος qui ægrotat חלה. Vide Leuit. xxv. 1. 16. 25. Deut. xxv. 11. 21. 22.

καὶ κοιμῶνται ἡλικίῳ] morte immatura quæ in lege significatur per חרר & חלה & חרר, quod habes Exodi xii. 15. 19. de his qui pascha celebrant cum fermento. Cum dicit κοιμῶνται ostendit se loqui de iis qui poenitentia tacti moriebantur. Nimirum Deus ius habet etiam poenitentes afficiendi huius vitæ damno. Clemens Strom. 1 v. ἰστέον μὲν τοῖς μὲν τὸ λούρον τοῖς ἀμάρτημασι πεπλησμένοις τούτοις εἶναι τοῖς πεπαιδευμένοις. τὰ μὲν γὰρ πεπαιδευμένοις ἀφείδη. τὰ δὲ ὑπερηκόμιστα, ἐκκαθαίρεται.

13. εἰ γὰρ ἐαυτοῦ διακρίνομεν, ὅτι ἐκρινόμεθα] εἰ δὲ ἐαυτοῦ habet Manuscriptus sæpe nobis dictus. & ἐκρινόμεν habent Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Si inde factorum poenas de nobis ipsis exigeremus, animo contrito & humiliato, lachrymis, ieiuniis, & aliis σκληραγωγίαις non opus haberet Deus poenas nobis immittere. Simplicius ad Epictetum. ἐὰν περ ἐαυτοῦ κρίνῃται δίκην, τὰ καὶ θάνατον οὕτως καθάρσει διὰ τὸ ἐκκαθαίρεται καλεῖσθαι. Potest etiam hic locus intelligi: si in Ecclesia iudicia, ita ut oportet, exercerentur.

κρίνομεν ὅτι ὑποὶ τῷ κυρίῳ πεπαιδευμένοι ἵνα μὴ πάλιν πάλιν καὶ καὶ κρίνομεν] κρίνει δὲ dixit de malis huius vitæ & morte immatura : καὶ κρίνομεν de poenis æternis. Omnia mala quæ in hac vita eueniunt fiunt ὑποδοσίαι sine πεπαιδευμένοις.

Ggg

ἡμεῖς si sequatur seria poenitentia & emendatio. Talibus dicunt Hebræi, Sit tibi mors tua in expiationem omnium peccatorum tuorum. Mundum hic intellige eos qui à Christo sunt alieni : ut Ioh. xviii. 4. & alibi.

33. ὥστε ἀδελφοί μου] Perterrefactos rursus hac blanda compellatatione solatur.

συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν] Nempe τὸ κυριακοῦ δείπνον, quod hic ex superioribus subauditur.

ἀλλήλοις ἐσθιέμεθα] Vt communis sit mensa diuitem & pauperum.

34. εἰ δὲ τις πυνή] Est χλιδασμός. Loquitur enim tanquam pueris qui ita solent esse ὀξύπνους ut quiduis arripiant, nec alios ad partem vocent, neque velint οὐκ ἐμείλῃ.

εἰ οἶκῳ ἐδίδετο] Quod volet & quantum volet & quibuscum volet, vel solus si ita lubet. Est enim quisque rex domi suæ.

1. ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε] Ne ea quæ in conuentibus vestris perperam fiunt, causa vobis sint mali.

τὰ ἃ λοιπὰ ὡς αὐτὸ ἔλθω δευτέρως] Apostoli ius habebant constituendi quæ ad conuentuum ἐνταξίαν & ad λειτουργίας pertinebant. Vide supra vii. 17. infra xv i. i. vbi idem est verbum. Hæc origo est Canonum qui dicuntur Apostolici, qui ab ipsis non quidem conscripti, sed in usum introducti fuere.

C A P. XII.

EPI ἃ ἡ πνευματικὴν ἀδελφότητα] id est, πνευματικὴν ἀδελφότητα, de iis qui spiritu afflantur siue impuro siue sancto. Est enim nomen πνευματικὸς ad vtrunque commune, ut videre est i. Ioh. i. 2. 3. 6. Sic & infra habes nomen masculinum πνευματικὸς xiv. 37.

οὐ θέλω ὑμεῖς ἀγνοεῖν] id est, immemores esse. ut supra x. i.

οἶδατε ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε] Ἰδιῶς, id est, idololatraz.

πρὸς τὰ εἰδωλά τὰ ἀφ᾽ αὐτῶν ὡς αὐτὸ ἦγεσθε ἀπαγορεύοι] quomodo ageremini ad idola muta, abducti nempe à Deo. Ageremini spe discendi futura, ad idola muta, id est, ad vates qui illis aderant, ut in Templo Pythio, Amphiarai, Trophonij. Significanter autem dixit muta idola, ex Abac. ii. 18. vbi in Græco εἰδωλά κεφαλά, quod idem est cum ἀφ᾽ αὐτῶν ut daret intelligi, illam vim qua vates isti siue mares siue feminae prædicebant quædam quæ deinde euentus comprobabat, aut quædam humanam vim superantia efficiebant, non fuisse à simulacro ut vocis ita intellectus experte Ps. cxv. 4. Sed à dæmonibus qui falsa ista persuasione populum à Deo abducebant. Vide supra x. 20. Non mirum autem si mali isti dæmones multa prædicunt quæ eueniunt & alia quædam stupenda, Deo sinente, edunt,

ideo quod præter ingenij perspicaciam, longam quoque habent rerum experientiam & cum incredibili sint numero facile latentia rerum futurarum indicia explorant. Vide quæ diximus in Annotatis ad librum IV. de veritate Religionis Christianæ. Hoc quod tunc cum idololatræ essetis vobis euēnit, putate etiam nunc euenire posse. Nam & tales *πυθομαντεις* *Βαχχοληπτοι* *νυμφόληπτοι*, diabolo instigante ad vestros cœtus possunt accedere: & quædam prædicere quibus exitus respondeat. Interdum id accidisse discas ex Eusebio historiæ IV. 16.

3. *δοὶ γινώσκω ὑμῖν*] *דויעריתכם* Doceo vos. Quærere poterant Corinthij cum res ita se habeat, vt futura prædicere possint & à Deo & à Dæmone afflati, quomodo eos dignoscemus? Hac de re eos edocet Paulus, ea quæ sunt legis *κατ' ἀναλογία* applicans ad Euangelij tempora.

ὅτι οὕτως ἐν πινόμενι Θεὸς λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ] Sicut in veteri lege, vt quis prophetis ascriberetur, non sufficiebat euentus cum prædictis respondens, sed præterea requirebatur ne à vero Deo homines abduceret, vt ostendit collatio locorum Deut. XIII. 1. 2. 3. 4. 5. & XV III. 21. 22. sic & sub nouo testamento præter conuenientiam euentus cum prædictis requiritur ne homines à Iesu abducatur. Nam sicut Deus & Dei prouidentia fundamentum fuit illis temporibus, ita nunc Iesus, siue Deus per Iesum cognitus fundamentum est totius religionis. Vide supra III. 11. Idem plane sensus I. Ioh. IV. 3. *λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ*, de Iesu *יהוה* dicere, est eius nomen execrari: *βλασφημῶν* vt est A. &. XX V I. 11. & apud Iustinum: maledicere Christo vt est in Epistola Plinij. In Manuscripto est *λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ* vt sit oratio *μιμητική*.

καὶ οὕτως δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦ εἰ μὴ ἐν πινόμενι ἀγῶ] id est, qui afflatus habet, is si constanter Iesum profiteatur suum esse dominum cui per omnia parere velit, ne dubitate quin diuino non Satanico afflatus sit spiritu. Plane idem dicit Iohannes dicto iam loco & Polycarpus in epistola ad Philippenfes.

4. *διαρίσας ὃ χαρισμάτων εἰσὶ*] Post datum discrimen, per quam necessarium cognitu, inter afflatos diuino & afflatos Satanæ spiritu, pergit dicere etiam afflatus diuini esse discrimina, non quod non omnia bona sint, sed quod non omnia omnibus data: & omnia data non ad ornandos singulos, sed ad utilitatem Ecclesiarum. Quod eo pertinet, vt & superbia auferatur & inuidia: inculcetur autem modestia & studium omnibus fidelibus inferuendi.

τὸ ὃ αὐτὸ πνεῦμα] Non distant hæc origine vt diuina à diabolicis, sed distant effectu. Idem hic spiritus primordio, sed alius atque alius opere.

καὶ διαρίσας διακονῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος] Varia sunt ministeria in Ecclesia: sunt fideles, sunt diaconi, sunt presbyteri, sunt principes presbyterorum, sunt & horum principes. *Διακονία* modo nomen est speciei infirmæ vt A. &. VI. I. modo nomen generis vt A. &. V I. 4. Roman. XI. 13.

Ggg ij

& alibi. Idem Dominus, id est, eidem Christo omnia hæc seruire debent.

6. καὶ ὁμοίως ἐνεργήματων εἰσὶν] Pro diuersis ministeriis Deus diuersa dabit dona: non tamen omnibus eadem, nec semper: sed quibus & quando ipsi visum, ob causas ipsi, non hominibus cognitæ. Ἐνεργεῖν proprium ei rei de qua hic agitur. Matth. xiv. 2. Marci vi. 14. Gal. ii. 8. iiii. 7. Eph. ii. 2. iiii. 20. De hoc donorum discrimine sic Iustinus colloquio cum Tryphone: οἱ καὶ λαμβάνουσι δώματα ἕκαστος ὡς ἄξιοί εἰσι, φωτισθέντες δὲ τῷ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τούτου. ὁ μὲν γὰρ λαμβάνει συνέσεως πνεῦμα, ὁ δὲ βελήης, ὁ δὲ ἰσχύος, ὁ δὲ ἰάσεως ὁ δὲ περγηρώσεως, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβου Θεοῦ.

ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσι] Hæc omnia in iis qui Christum pro Domino habent ab vno procedunt Deo.

ἐκείνῳ δὲ δίδεται ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον] φανερωῖν est dare ita vt appareat ἡλγ. Jerem. xxxiii. 6. Hinc φανέρωσις donum conspicuum. Data sunt, inquit, non ipsorum causa, sed Ecclesiæ.

8. ὃ μὲν γὰρ δὲ τῷ πνεύματι δίδεται λόγος σοφίας] Dicendi graues sententias quales sunt in Solomonis libris. Hoc donum, vt alia sequentia, alij acquirebant multo labore: Christiani, Deo volente, solo afflatu, ἀκονίτι. Est hic σοφία quod in libris Solomonis חכמה. Vide supra i. 20.

ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως] γνώσις ΓΝΩ est γραμματεία cognitio historiarum. Vide dictum locum i. 20. In libris Solomonis sæpe sic sumitur.

καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα] idem hic valet καὶ quod ἐν insequentibus. Sic & Græci dicunt αἱ καὶ τὸ σῶμα ἰσθοναί.

9. ἐτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι] Fides hic intelligitur non ea quæ in omnibus Christianis requiritur, sed ea per quam quis credit, Deum per se aliquid miri velle facere vt infra xiii. 2. Matth. xv. 11. 20. Huc pertinet potestas dæmones ejiciendi. Solebat Deus hoc præmium dare adultæ & bene conseruatæ fidei Marci xv. 17.

ἄλλῳ δὲ χεῖρματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι] Hoc donum sanandi morbos presbyteris Ecclesias gubernantibus maxime dabatur. Vide quæ diximus ad Marci xv. 18.

10. ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων] Potestas puniendi fontes, qualis exercita in Ananiam & Sapphiram, in Bariesum, in Hymenæum, & Philetem. Δύναμις nomen est generale istorum donorum vt apparet Matth. xi. 21. 23. & alibi. Sed quia alia speciale habent nomen, ideo nomen commune huic dono adhæsit. supra i. 20. v. 4.

ἄλλῳ δὲ προφητεία] Prædictio futurorum qualem habuit Agabus Act. xi. 28. xii. 11. & multi alij illis temporibus. Horum autem bene exploratorum fiebat matricula: & illorum erat post Apostolos prima dignitas. infra xii. 28. Eph. iii. 5. & i. v. 11.

ἄλλῳ δὲ διακρίσις πνευμάτων] Diudicatio qui prophetæ veri essent, qui falsi infra xiv. 29. Id autem fiebat hoc modo. Si à Christo homines

non abduceret, annotabantur quæ dixerat, expectabatur euentus : is si dictis congrueret, ascribatur ordini prophetarum. Pari modo de miraculis iudicabatur. Nam pro diuinis habebantur, quæ Iesum profitebantur auctorem. Hoc donum videtur maxime datum, præsidibus presbyterorum qui plures ad eam rem cognoscendam coibant. Huc illud pertinet infra XIV. 14. ἐλέγχειν ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεσθαι ὑπὸ πάντων. Tertullianus libro de Anima cum de visionibus egisset : *diligentissime digeruntur ut etiam probentur*. Exemplum talis conuentus qualem dixi ad examinandas prophetias habes dicto Eusebij loco v. 16. 17. vbi voces ἑξέτασάντων & ἀποδοκιμασάντων vsurpat Apollinaris, vt & vocem ἐξελέγειν. Ex partes in Iudaïca republica fuerant Synedrij.

ἐτέρω δὲ γλῶσσι γλωσσῶν] Varia linguarum genera pro hominibus quibuscum res erat. Hoc erat donum Apostolis maxime & Euangelistis datum.

ἄλλω δὲ ἐρμηνεία γλωσσῶν] Quia fieri poterat vt non omnes quibus Apostoli aut Euangelistæ loquebantur essent eiusdem linguæ, ideo erant in Ecclesia qui dono sibi diuinitus dato eadem aliis interpretarentur, quam ad rem magna opus erat memoria. Vide infra XIV. 5.

II. πάντα δὲ θεῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα] Dei, non Diaboli. Agit enim hic de Christum profitentibus. Vide supra IV.

ἡμεῖς ἰδίᾳ ἐκάστω κατὰ τὴν βούλησιν] Liberrimo Dei arbitratu. Nemini enim talia dare tenetur. Nec cuiquam singulatim id promisit. ἰδίᾳ hic valet quod Rabbiniς שׁוּבָב.

12. καὶ θάνατος γὰρ τὸ σῶμα ἐν ἑστὶ] Corpus φυσικόν, puta hominis.

καὶ μέλη ἔχει πολλὰ] Singula suis vsibus destinata. Vide Galenum de vsu partium. Vide & Rom. XII. 14. & supra VI. 12.

πάντα δὲ τὰ μέλη τῷ σώματι τῷ ἐνὸς πολλὰ ὄντα ἐν ἑστὶ σῶμα] Subtiliter dictum: nam cunctæ partes à suo toto non re differunt, sed ratione.

οὕτως καὶ ὁ Χριστός] Nempe cum sua Ecclesia, quæ & ipsa venit sub Christi nomine. Rom. IX. 13. Regnum est in rege & subditis.

13. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν] In vno spiritu, id est, in spem spiritus eiusdem, siue spiritualium donorum quæ ab eadem omnia origine veniunt vt dictum est supra 4. Baptismus fidei est consignatio. Deus autem dat ista dona credentibus & id profitentibus : Marci XV I. 16. 17. εἰς ἓν σῶμα vt omnes simul vnum fieremus corpus.

εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι] Apud mundum aliquid, apud Christum nihil valent hæc discrimina. Vide supra V I. 12. & sequentibus. Gal. III. 28.

καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν] Calicem quoque Domini in hanc spem bibimus. Baptismus exteriora corporis lauat : calix irrigat interiora. Sic spiritus Dei & intus & extra operatur. Est pro melle & oleo. Sed in Manuscripto pro his verbis est καὶ πάντες ἐν σῶμα ἐσμεν.

14. καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἐν μέλος ἀλλὰ πολλὰ] Non vnum aliquod membrum, quamuis excellens, facit corpus, sed cuncta simul: vt supra 12. Dionysius Longinus: ὅτι γὰρ μελῶν ἐν μὲν οὐδὲν ἡμιθὺν ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀξιόλογον ἔχει· πάντα δὲ μετ' ἀλλήλων ἐκπληροῦν τέλειον σύστημα σωματοποιούμενον τῇ κοινωνίᾳ, καὶ ἐν τῇ δισμοῖ τῆς ἀρμονίας ἀεικλειόμενον. Maximus Tyrius in dissertatione pro vita aeterna: ἡ δὲ σώματος χρεία πολυμερὲς τε οὖσα καὶ πολυδεὴς, σώζεται τῇ συνελείᾳ τῶν μερῶν πρὸς τὴν ὑπερισταμένην ὅλου· φέρουσι πόδες, ἐργάζονται χεῖρες, ὁρᾷσιν ὀφθαλμοί, ἀκούουσιν ἀκοαί, καὶ ἑτέρα ἵνα μὴ δεχθῶμεν λέγων.

15. ἐὰν εἴσῃ ὁ πός, ὅτι οὐκ εἰμὶ χεῖρ] Pari festiuitate membris humanis sermonem tribuit Menenius apud Liuium libro 11. qui locus cum hoc conferendus est: & Æsopus apud Maximum Tyrium dicto loco, pedem inducit querentem de onere & id destituere volentem. Significat autem non debere minores inuidere maioribus.

17. εἰ ἔλον τὸ σῶμα ὀφθαλμοὺς] Quintilianus VIII. 5. *Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra suum officium perdant.*

ποὺς ἢ ἀκοή] Non dissimiliter Plotinus: οὐδὲ γὰρ δακτύλων τὸ βλέπειν.

18. νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔειπε τὰ μέλη, ἐν ἧσιν ἂν τῶν σῶματι, καὶ οὕτως ἐδέλῃσιν] loco conueniente non ex vi materiæ, sed ad vsum totius ἐκ σκοπούας vt loquuntur Stoici. Vide Eph. 1v. 15. Plato x. de legibus: μέρος μὲν γὰρ εἶναι ὅλου καὶ οὐκ ὅλον εἶναι μέρος κατεργάζεται.

εἰ δὲ καὶ τὰ πάντα ἐν μέλος, ποὺ τὸ σῶμα.] Est enim corpus humanum συνεκτικόν, constans ἐκ συνσημμένων.

21. οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμοὺς εἶπαι τῇ χειρὶ, χρεῖαν σου οὐκ ἔχω] Sicut membra ventri indignata subtraxisse suum officium fabulatur Menenius. Manus alimenta præbet corpori in quo est oculus.

22. ἡ πάλιν ἡ κεφαλὴ οἷς ποσὶ χρεῖαν ὑμῶν οὐκ ἔχω] Non debent qui minores sunt à maioribus contemni.

23. ἀλλὰ πολλὰ μᾶλλον τὰ δοκοῦντα μέλη τῷ σώματος ἀδυνάστεα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖα ὅτι] oculo quid aut tenerius aut vtilius.

καὶ ἂν δοκοῦν ἀπρόσπερα εἶναι τῷ σώματος οὕτοις πηλὴν ἀειασσόμενα ἀειπίδα μιν] vt ventri & iis quæ sub ventre damus tegmina. Nam multi populi brachiis & pedibus nudis aut ex parte nudis incedunt. Vestitum hic dixit πηλὴν. Sic annulis damus dactylotheam, arcui coritum, custodiæ diligentioris causa: qui honos quidam.

καὶ τὰ ἀσχημονα ἡμῶν ἀσχημοσύνην ἀειασσόμενα ἔχει] πηγῇ interpretes Græci ἀσχημοσύνην vocant eas partes quas à pudore nominamus. Eas tanquam mysteria à vulgi conspectu amouemus.

24. τὰ δὲ ἀσχημονα οὐ χρεῖαν ἔχει] Facies quæ in homine pulcherrima non tegitur, non absconditur, patet omnibus, sicut templi extima.

ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκτέτασεν τὸ σῶμα] Temperamento opus est in corporis membris collocandis.

τῶν ὑπερωῶν] ijs quæ minus habent dignitatis, qualia sunt per quæ fit

egestio. ὑπερὶν quid sit vide Rom. III. 23. supra I. 7. V III. 8. In Manuscripto est τὸ ὑπερμερόν.

ἀφαιροῦντες θύει τιμὴν] Cicero de officiis I. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquam, quæ figuram in qua esset species honesta eam posuit in promptu: quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem aspectant essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit.

ἵνα μὴ ᾖ ὁρίσµα, ἐν τῷ σώματι] Est figurata locutio pro ne vllæ partes negligenterentur à corpore. Sic etiam in Ecclesiæ corpore contemni non debent, quibus minus illustria dona contingere, vt expellendi dæmonas, interpretandi.

ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνήσας τὰ μέλη] Vt omnia membra in vnum consentiant, quemadmodum Menenius loquitur.

-- Alterius sic

Altera possit opem res ex conspiciat amice.

25. καὶ εἴτε πάσῃ ἐν μέλος συμπάσῃ πάντα τὰ μέλη] Id consensum membrorum dixit Plinius. Celsus consortium Plutarchus Bruto: ὁρῶντες ἐκείνους τὸ νόμον τοῖς πολιταῖς ὡς πρὸς ἐνὸς μέλους συναρτάνεσθαι καὶ συναρτάνεσθαι ἀλλήλοις. Chrysostomus de Poenitentia X. σώματος γὰρ καὶ μελῶν ὁμοῦ ἀλλήλοις ἐσμέν συναρτάνεσθαι. ὅτι δὲ τὸ σώματος καὶ ὁ ποῖς δέχεται βλάβην, πῶς καὶ αὐτὸ ἐπὶ τῇ ὁμοῦ καὶ τοῖς τῆς αὐτοῦ σωματικῆς ἀλλ' οὐχ ὅρα πῶς ἀξίαν ἐν τῷ κατὰ τῆς συμφορῆς.

εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη] δοξάζεται hic est bono aliquo afficitur, sicut fieri solet eis quos honoramus. Ideo Cyprianus δοξάζεται quod hic est vertit latatur.

27. ὑμεῖς δὲ εἷστε σῶμα Χριστοῦ] Omnes simul corpus mysticum Christi vti capitis. Eph. I. 23. Coloss. v. 18.

καὶ μέλη ἐκ μέλους] id est, singuli membra estis. ἕκαστον μὲν pro ὅτι καὶ μέλος suppressis articulis.

28. καὶ οὗτοι ἄνθρωποι οἱ θεοὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προστὶν ὑποπόδιον] illos nempe eminenter sic dictos à Christo in id vocatos vt prima Ecclesiarum fundamenta iacerent.

ἀποδοῦναι τιμὴν] Prophetæ Apostolis honore proximi. Eph. IV. II.

ἦντων διδασκάλους] διδασκαλοὶ hic & Act. XII. I. & Eph. IV. II. ἀπὸ Rom. XII. 7. sunt illi qui eruditione eminentes multis Ecclesiis instituendis præerant, qualis Titus in Græcia. Vide quæ dicta ad illum ad Romanos locum.

ἐκ τῶν δυνάμεων] More Hebræo abstractum pro concreto vt in sequentibus. Δυνάμεις enim hic dicuntur qui habent ἐνέργειαν δυνάμεων, ius plerumque attendi fontes. Vide supra 10. Sic תבנית Hebræis in potestate constituti.

εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων] Eos qui morbos sanandi potestatem accipere.

ἀνταρτάνεσθαι] ἀνταρτάνεσθαι est curam alicuius gerere vt diximus ad Luc. I.

54. Ea vox cum satis sit generalis hoc loco videtur significare præfides presbyterij qui populum commonefacere officij sui solebant. Ideoque *ὑδραυλῶντες* dicuntur Rom. xii. 8. vbi dicta vide. Ad hoc quoque Deus dona dabat peculiaria. Græci complures quod hic est *ἀντλήτης* explicant *παραστάς*.

κυβερνήτης] Hi sunt qui *ποιμνίς* Eph. i v. i. ex Syriaco *ܡܪܝܬܝܢ*, *οἱ ποσειδάμφοι*. Rom. xii. 8. alibi *πρεσβύτεροι*, qui singulas regebant ecclesias.

ἅπῃ γλώσσων] Non omnes omnibus linguis loquebantur vt Apostoli ex vsu gentium, sed alius hac alius illa & quidem tali quam nunquam didicerat.

μὴ πάντες ὑπόστοι] Non omnia possumus omnes.

μὴ πάντες διερμηνεύουσι] Interpretare vt supra 10.

ζηλοῦτε δὲ τὰ χερίσματα τὰ κρείττονα] Agite cum Deo precibus vt à Deo accipiat dona optima, id est, maxime vtilia. Nam *ζηλοῦν* hic est expectare vt & infra xiv. 39. Sic & Sap. i. 12. In Manuscripto pro *κρείττονα* est *μείζονα*.

καὶ ἐπὶ κτὶ ὑπερβολῶν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι] Viam vobis ostendam qua nosse possitis quæ sint vtilissima. Quanquam id forte opus non est, quia ipsa experientia id vos docet. Ideo dixit *κτὶ ὑπερβολῶν*, id est, vt Iurisperiti loquuntur ex superabundanti. *רבות* vt Rabbini.

C A P. XIII.

AN ταῖς γλώσσαις ἢ ἀιθερόπων λαλῶ] id est, omnium gentium linguis. Hoc ideo dicit, quia multi qui id donum acceperant non modestè utebantur: nimium sibi placebant præ cæteris, cum tamen id donum non sit datum ostentationis causa, sed ad utilitatem aliorum. Nulla erant eiusmodi *χερίσματα* quibus non male vti homines possent, & quæ non possent male vtendo perdere. Recedente enim disciplina, vt loquitur Cyprianus, recedebat & gratia.

καὶ ἢ ἀγγέλων] Est & in Angelis aliquid *ἀνάλογον* linguis per quod conceptus sibi mutuo tradunt: Solent autem *ἀνάλογα* inter se recipere communicationem vocabulorum. Vide Dan. vii. 13. Dubitat Nazianzenus an Angeli inter se etiam externis vocibus vtantur.

ἀγάπῃ μὴ ἔχω] Nam & hoc est quo fides ducit & ex quo censetur. *χερίσματα* illa modo dantur, modo non dantur, prout aliorum vsus exigit. Dilectio est quæ Deum imitatur & perpetuò adesse potest & nos in perpetuum Deo commendare.

γέγονα χάλκος ἢ ἄν] Id est, tintinnabulum animi causa sonans, nihil autem significans. Tintinnabula erant ex ære.

ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον] Cymbala distinguit ab ære, quia erant pleraque ex argento. *ἀλαλάζειν* est *ἀνομοκροῖν* & quemuis sonum inconditum significat.

ficat. Vide quæ ad Marcum v. 36. *κρόβαλον* à sono dicitur *לִרְרָר* II. Sam. vi. 5. & in Psalmis & Paralipomenis sæpe.

καὶ εἰὰν ἔχω θεωρητίαν] Nam & hanc habuisse quidam possunt & tamen pietatem & salutem amittere. Matth. v. 22.

καὶ εἰδὼ τὰ μυστήρια πάντα] si intelligam quo tendant omnes istæ figuræ Veteris Testamenti.

καὶ πᾶσαι τὴν γινῶσιν] omnem historiarum cognitionem.

καὶ εἰὰν ἔχω πᾶσαι τὴν πίσιν, ὥστε ὅρη μετακίνηεν] Fidei enim adultæ id eras præmium, res miras efficere vt diximus supra 9. Est autem prouerbialis locutio montes transferre, id est, res plane stupendas efficere, vt videre est ad Matth. xv. 20. vbi dicta vide. Adde Apocalypsim viii. 8.

ἀγάπην ἢ μὴ ἔχω] Fides multa promissa habet, quia via est ad dilectionem. Ipsa autem dilectio est quæ opera edit magis admiranda quam ea quæ miracula vocantur, & si operandi tempus desit aut occasio, participes factos diuinæ bonitatis, participes etiam facit diuinæ beatitatis. Hoc scire & hoc agere est esse Christianum.

οὐδὲν εἶμι] Nullo apud Deum ero in pretio ad consequendum vitam æternam. Manuscriptus hic habet, *οὐδὲν ὠφελοῦμαι*. Vide Ps. l. 15.

καὶ εἰὰν ψαμίσσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου.] Hoc etiam gloriæ causa fieri potest, sicut à Thebano quodam factum commemorat Origenes ad Matth. xix. *ψαμίσζειν* proprie est ad vescendum dare Num. x. 4. 18. Deut. vii. 3. 16. figurate in alicuius vsus impendere. Esai. lv. 14.

καὶ εἰὰν ᾤξω τὸ σῶμα μου ἵνα κενωθῶμαι] Nam hoc fecit Calanus & multo post Peregrinus philosophus, *ὑπερβολῆς* causa, non Dei amore vt socij Danielis. Adeo apud Deum res istæ ex proposito magis quam ex facto æstimantur. Vide quæ diximus ad Matth. vi. 1. & sequentibus.

ἀγάπην ἢ μὴ ἔχω] illam quæ vere nos Dei filios facit. Vide Matth. v. 48.

οὐδὲν ὠφελοῦμαι] Nempe ad præmium cœleste.

4. *ἡ ἀγάπη μακροθυμοῖ*] Diuina plane *ἀγάπης* descriptio profecta expectore eius pleno. *μακροθυμοῖ* *וְכָל הַיּוֹם* Prou. xix. 11.

ἀνθρωπίνης] Humanitatem ostendit. Sic *ἀνθρωπίνης* sumitur Canone xi. Synodi Nicænæ. Hebræi dicerent *בְּחַיִּי* *חַיִּי*.

ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ] Non inuidet. Quo sensu hanc vocem habemus Genes. xxxi. xxv. 10. Sic Theocritus:

Ζηλωτὴς μὲν εἰμὶν ὁ τὸν ἄριστον ὕπνον ἰαύων

Ἐνδύμιον.

ἡ ἀγάπη περπεροῦται] *περπεροῦμαι* *perperam ago* in Glossario. Vox hæc in veteribus Græcis non reperitur & quod in Cicerone ad Atticum l. ii. legitur *ἐνπερπεροῦμαι* omnino corruptum est. Vnde conijcere est natam hanc vocem ex Latina. Nam in Latio vetus vox est, Accius.

Describere in theatro perperos populares.

Item.

Hhh

Et eo plectuntur Poeta quam suo vitio sapientius

Ductabilitate nimia vestra, aut perperitudine.

Sunt autem hæc contraria, recte facere, & perperam, ut ex Cicerone pro Cecina apparet. Sed Græci paulo strictius acceperunt in significatione simulationis. Nam *ψευδία, καλλωπισμός* apud Clementem Pædagogi III. I. Sic & Basilii in definitionibus: *τί ἐστὶ τὸ ψευδένειν; πᾶν ὃ μὴ δὲ χεῖρας, ἀλλὰ δὲ καλλωπισμὸν ὡς λαμβάνεται.* Dilectionis mos non est is qui ambitionis, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere. Hebræi dicerent *יָלִי אֵל*.

οὐ φυσιοῦται] Non intumescit. Vide supra I v. 6. 18. 19. v. 2. VIII. I. Habet sibi adiunctum ingentem comitatum virtutum, inter eas & *ταπεινοφροσύνην*.

5. σὺν ἀρχιμοῦνι] Cauet quicquam agere quod vel opinione hominum turpe sit. Non agit Cynicum. Vide Ciceronem de officiis primo.

οὐ ζῆτι τὰ ἑαυτοῦς] In omnibus rebus magis publicum quam suum agit negotium. Vide supra x. 24. 33.

οὐ παροξύνεται] Difficile est nunquam irasci quod est *παροξύνειν* 177. Sed hoc ingenium est eorum qui homines diligunt ut non modo sine causa non irascantur, sed & in iusta commotione modum seruent. Vide quæ dicta ad Matth. v. 22. ad Acta xv. 39.

οὐ λογίζεται τὸ κακόν] Id est, non facile mali quicquam suspicatur. Dubia in partem accipit meliorem. *λογίζεσθαι* sæpe est cogitare, existimare.

οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀσυνία] Non applaudit male agentibus. *χαίρει* est *μετυνμία*.

οὐ χαίρει ἢ τῇ ἀληθείᾳ] Amat integritatem, vias rectas. Nam *ἀληθεία* late patet, ut & Hebræum *יָשׁוּעַ*.

πάντα ἐν ᾧ] Fert quæ ferri villo modo possunt. Vide supra ix. 12. Solent voces vniuersales restringi ex materia subjacente. Sic Gen. III. 20. *Omnis uiuentis* Chaldæus interpretatur *omnium filiorum hominis*.

πάντα πισύει] Mauult credere quæ credita nihil nocent, quam temere aliquem mendacij damnare.

πάντα ἐλπίζει] Non facile de quoquam desperat quin ad meliorem frugem venire possit. Euripides:

Οὕτως δ' ἀνὴρ ἀεισος ὅστις ἐλπίσι

Πέποιθεν αἰεὶ.

πάντα ὑπομένει] Ab iis qui in profectu sunt, in dies meliora expectat. Græca est sententia. *ὁδεύει τὴν ἀμνησίαν ἢ δύνοια*. Adde Prou. x. 12.

ἢ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει] *לֹא נִכָּח* Nunquam usu caret.

εἴτε ἢ προφητεῖαι, καὶ τερνίζονται, εἴτε γλώσσαι παύσονται, εἴτε γνώσεις καὶ τερνίζονται] In sæculo illo meliore neque præfagia futurorum, neque commemoratio præteritorum vsum habebit. Erit enim ibi cognitio præsentissima

omnium quæ cognoscere pro illo statu expediet. Et hic ἡλικίαι, si prophetiæ, nempe alicui obtigere.

9. ἐκ μέρους ἡ γνώσεως] Explicat quæ dixerat : Non deerit cognitio, sed non talis erit qualis nunc est. Nam si res præsentes spectamus, quantum est quod ignorant etiam qui maxima ea in re dona sunt consecuti.

καὶ ἐκ μέρους προφητείας] Pauca sunt de quibus dantur prophetiæ : & eas ne prophetæ quidem ipsi plene intelligunt, nisi post eventum.

10. ὅταν ἡ ἔλθῃ τὸ τέλειον] Vita illa perfectior quæ αἰὼν πηλοποιήσας Heb. VII. 28.

τότε τὸ ἐκ μέρους καθαρῶν ἁρτιται] Dona illa cessabunt, quia omnibus eadem erit cognitio.

11. ὅτι ἡμεῖς νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλει, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογίζομεν] Similitudine rem illustrat qua & Maimonides vititur. Alius est sermo, alia studia, alij rerum conceptus pueris, alia hæc viris. Multo autem maior erit differentia temporis huius & illius celestis vitæ :

*Reddere qui voces iam scit puer & pede certo
Signat humum, gestis paribus colludere, & iram
Colligit ac ponit temere & mutatur in horam.*

De voce νηπίων vide Matth. XXI. 16.

ὅτι ἡ γένηται ἀνὴρ] Vir plenæ ætatis Ephes. IV. 13. Sic apud Horatium ætas animusque virilis.

κατήργηκα τὰ τῆς νηπίου] Id est, sermonis vitia cortexi, studui rebus maioribus, res ipsas intellexi clarius. Ita priora illa obliteraui.

βλέπομεν γὰρ ἅπτη δὲ ἰσότητι ἐν ἀνίμῳ. τότε ἡ ἀπόστατον πρὸς ἀπόστατον] Apparet hæc sumpta ex Num. XII. ubi Moses aliis prophetis præfertur eo quod non per figuras adumbrantes, sed apertis indiciis velut per amici colloquium sibi facienda & futura alia intelligeret. Multo autem maius discrimen erit inter cognitionem quam habuit Moses & cognitionem futuri ævi quam tunc fuit inter Mosem & prophetas alios. Addidit Paulus illud δὲ ἰσότητι, quia quæ in speculo videmus, ea palpari nequeunt : imago quædam est rei, non res ipsa. Quod hic dixit ἀπόστατον πρὸς ἀπόστατον, id dixit εἰδος I. Cor. V. 7. id est Hebræis הַמָּוֶת.

ἅπτη γνώσκω ἐκ μέρους] Quæ ipse ego qui sum Apostolus ex donis cognoui, exigua sunt præ cognitione sæculi melioris. Hoc eo tendit ne inolefiant qui talia dona hic acceperunt.

τότε ἡ ἐπιγνώσκω] Exacte nouero omnem modum per quem Deus mundum gubernauit & salutem hominum procurauit, & dispensationum causas. Vide I. Ioh. III. 2. Ἐπιγνώσκω πλεονῶν γινώσκω. Nam ἐπὶ auget. Vide Rom. III. 20. x. 2. Philo de allegoriis : οἱ δὲ ὅσους ἐπιλογισμοὶ ὄντως οὐκ ἴσμεν καὶ οὐκ ἐκκαταλείψονται, ἀλλὰ τῶν ἐργῶν τῶν τεχνικῶν καὶ τοιούτων. ὅτι δὲ περὶ πλεονέστερος ἢ πολλοὶ καὶ διαφόροι τοῦς, τὰ μέγιστα μυστήρια μνησθεὶς, ὅς περὶ οὐκ ἴσμεν γινώσκω τὸ ἀπὸ γινώσκω, ὡς οὐκ ἔστι οὐκ ἴσμεν τὸ μέγιστον, ἀλλὰ ἰσχυρῶς τὸ γινώσκω.

Hhh ij

ἐμφανισθῇ ἐν αὐτῇ τῇ ἀγγελίᾳ λαμβάνει· ὡς ἀπὸ αὐτῆς αὐτὸν καὶ λαμβάνει καὶ πλὴν οὐκ αὐτῆς ὡς ὅτι πόντος λόγον, καὶ πόντος τὸν κόσμον. Perfectam fore in vita altera cognitionem etiam Hebræi statuunt & Plato in Philosopho.

καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην] Id est, sicut Deus mea consilia & cogitata exacte novit. Iuvenalis de diis :

—Notior est illis homo quam sibi.

Vide & supra I v. 4. 4. 1. Ioh. III. 20.

13. καὶ ἡ μὲν πίστις, ἡ ἐλπίς, ἡ ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα] καὶ hic non est temporis, sed oppositionis pro *at vero*. vt Rom. III. 21. V I I. 16. supra v. II. μὲν ὁπο-
positum est ei quod dixit καταργηθήσεται. Sed quomodo manebunt (præsens enim hic futuri habet significationem vt infra X v. 32. X V I. 3.) In altero
αὐτο? Nempe eo modo quo rupes Israëlitas sequebatur effectu suo. Supra
X. 4. Sic mortuos sequuntur opera. Apoc. X I V. 13. Fides, spes, dilectio
præmium habebunt I I. Tim. I v. 7. 8. non prophetiæ Matth. V I I I. 22.
Balaam prophetam egit, & Deo inuisus fuit. Iudas I. II. Addidit τρία ταῦτα
quia ternarius numerus Deo sacer.

μείζων ἢ τούτων ἡ ἀγάπη] Μείζων etiam de pluribus dicitur vt videre est
Matth. X I I I. 32. Luc. I X. 46. Maxima est inter has tres : quia fides & spes
ad dilectionem ducunt. Dilectio nos Deo coniungit & similes facit I. Ioh.
I v. 8 sine hac ipsæ quoque spes & fides manent infructuosæ vt intelligi
potest ex dictis initio capitis huius. Gal. v. 6. Iac. I I. 10. & sequentibus;
Ignatius in Epistola ad Ephesios ἀρχὴ ζωῆς πίστις, τέλος ἡ ἀγάπη.

C A P. X I V.

ἰώκετε πλὴν ἀγάπῃ] Cohæret cum superioribus. Cum tanti
sit dilectio, omnino efficitur vt eam habeatis. De voce δαύ-
κην vide Rom. I X. 31. X I I. 13. X I V. 19.

ζητεῖτε ἃ τὰ πνευματικά] Subaudi charismata. Expetite vt
ea habeatis si fieri potest. Neque enim omnino illa ad sa-
lutem sunt necessaria.

μεῖλλον ἢ] Id est, maxime. Est enim hic μεῖλλον pro superlativo, vt mo-
dò μείζων.

ἵνα προσφητεύητε] Prophetiam cæteris donis præfert, quia maximam ea
res auctoritatem præstabat Euangelio, conuinciebat incredulos, firma-
bat credentes. Diuinum enim ab omnibus hominibus creditur esse præ-
dictio, dicta ob id diuinatio.

2. ὁ γὰρ λαλοῦν γλώσσῃ] Maxime eos compescit qui linguarum dono non
modeste utebantur apud eius linguæ gnaros, sed in Ecclesia vbi aut nulli
aut pauci erant qui intelligerent : & eo dono confisi spernebant cæteros.
Non contingere quidem diuinitus dona ista post Christum, nisi in Chri-
stum credentibus. Sed poterant qui crediderant, amittendo dilectionem

aut etiam fidem, dona ista in se se extinguere 1. Theff. v. 19. Recedente enim disciplina recedebat & grátia, vt loquitur Cyprianus.

ὅτι αἱ θεότητες λαλεῖ] Nempe nisi adsint eiusdem linguæ homines.

ἀλλὰ θεὸς] Deum solum habet conscium.

οὐδὲς γὰρ ἀκούει] Nempe in Ecclesia. Loquitur de eo quod plerunque fiebat. Rarum erat vt adescent peregrini. ἀκούει hic est intelligere vt γινώσκω sæpe Hebræis. Vide Gen. xi. 7. Esaiæ xxxvi. 11. Rom. xi. 8.

πνεύματι ᾧ λαλεῖ μυστήρια] Spiritu quidem afflante loquitur, sed res quæ non pateant. Nam quicquid latet, siue id futurum est, siue præsens, μυστήριον dicitur. Rom. xi. 25. xvi. 25. 11. Theff. 11. 17.

3. ὁ δὲ θεωρητῶν αἱ θεότητες λαλεῖ οἰκοδομῶν] Prodest aliis, id enim οἰκοδομεῖν Paulo vt sæpius diximus.

καὶ ὡς κλησιν καὶ ὡς μυνθῶν] Generis nomen in speciem dispertit, prodest monendo fragiles, solando afflictos: illos periculorum, hos liberationis prædicatione. Vtrunque cum circumstantiis quæ humanitus prospectari non poterant.

4. ὁ λαλῶν γλώσση, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ] Sentit enim intra se vim Christi.

ὁ δὲ θεωρητῶν ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ] Et præsentis & absentes. Solebant enim prophetiæ ab Ecclesiis ad Ecclesias transmitti.

5. θέλω] Velim, vt Rom. v. 11. 16. & alibi.

πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις] Nempe si ita Deo placeret. Ostendit se pariter affectum vt olim Moses. Num. x. 29.

μᾶλλον δὲ ἵνα θεωρητεύητε] Quia id pluribus conducit, vt iam dixit.

μᾶλλον γὰρ ὁ θεωρητῶν ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις] Maior, id est, Ecclesiæ utilior, vt supra xiii. 13.

ἐπεὶ εἰ μὴ διερμηνεύῃ] Est duplex negatio pro vna, more Hebræo כִּי לֹא וְיִתְּרָא. Sensus est, nisi idem qui linguæ donum habet, habeat & donum interpretandi, id est, fidelem memoriam.

καὶ ὁ ἀδελφοί] Καὶ hic quoque positum pro At vero vt supra xiii. 13.

εἰάν τις πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν] Solet sæpe Paulus personam primam ponere ὑποθετικῶς.

ὃς ὑμῖν ἀφελήσῃ εἰὰ μὴ ὑμῖν λαλήσῃ] Est hic εἰὰ μὴ pro sed. Nam agit de alio genere alloquendi. Diximus de hoc vsu istarum particularum supra v. 11. 17.

ἢ ἐν ἀποκαλύψει] ἀποκαλύψις hic est expositio figurarum latentium in veteri Testamento, qualia multa habet in Paulinis epistolis, & in illa ad Hebræos. Sumitur interdum generalius vt infra 30.

ἢ ἐν γνώσει] γνώσις est historiarum cognitio, vt diximus supra xii. 8. xiii. 2. 8.

ἢ ἐν προφητείᾳ] Prædicendo quæ euentura sunt.

ἢ ἐν διδαχῇ] διδαχὴ hic vocat præclaras sententias quales sunt in libris Solomonis. Quod supra σοφίας, πνεύματος.

Hhh iij

ὁμοῦς] *Atqui* vt Gal. III. 5.

τὰ αὐτὰ φωνὰν δίδοντα] αὐτὰ vocat instrumenta sensu carentia.

εἴτε αὐτὸς, εἴτε κινεῖται, εἰς ἀξιοσύνην τοῖς φωνήσις μὴ δὲ, πῶς γνωσθήσεται τὸ ἀκρόατον ἢ τὸ κινεῖσθαι] si inauditum quid sonent instrumenta nihil intelligi potest. Ideo distingui solent modi Dorij, Phrygij, Lydij. Thebarum vrbs ad tibiam structa, ad tibiam est diruta. Est tibiæ vsus in lætis Matth. x. 1. 17. est & in luctu Matth. x. 23. Eadem cithara canit res heroum & amores.

καὶ γὰρ] *similiter.*

εἰς ἀδελφὸν φωνῶν σάλπηγος δὲ, τίς ὠδισσόμεθα εἰς πόλεμον] Olim alius erat tubæ sonus ad pugnam, alius ad receptum. Procopius Gothicorum II. οἱ τῶν σάλπηγος τὸ παλαιὸν ἐν τῇ Ρωμαίων στρατῷ χρονοῦντο. τότε τῶν ἡρώων δὲ, ὡς ἐπὶ τοῖς ἑκκαδόμενοι τὸ πλεῖστον ἐφύκει καὶ τοῖς στρατιώταις εἰς μάχην ὁρμῶντι. ὁ δὲ ἄλλος ἐπὶ τὸ στρατόπεδον ἀεικίλῃ τοῖς μαχομένοις, ἰσχυρὰ τῶντα ἐδίδκεν τῇ στρατιᾷ ὡς αἰετὶς ἔχειν. ταύτην τε αἰετὶς οἱ μὲν στρατιῶται τὰ κινεῖσθαι τοῖς στρατιώταις ἐκείλους, οἰκίνοι δὲ τὰ ὠδισσόμενα ἔργα ἐπιτελεῖν ἴχθυον. Κελευθὴ γὰρ ἐν ταῖς θυμολογίαις ἀμύνηται πταίτης οὐδαμῶς πέφυκε. Id magno malo intermissum ad sua tempora ait Procopius ibidem. Sic apud Hebræos alius tibiæ sonus ad conventus civiles alius ad iter Num. x. 1. φωνὴ est γυνή ibidem Num. x. 6.

9. οὕτως καὶ ὑμεῖς ὅτι τῆς γλώσσης εἰς μὴ ἀσπασίαν λόγον δύνανται] Nempe ijs qui adsunt, aut eorum plurimis.

πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον] τὸ λαλούμενον ἡλπίσθη.

ἐστὶν γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες] Similis locutio illi quæ supra ix. 26. ὡς ἀέρας ἀκούει. Nam qui à nemine intelligitur, is ventis loquitur.

ὅσαυτα, εἰ πύργοι, γλῶσσαι φωνῶν ἔσιν] ὅσαυτα dixit quasi digito monstrans numerum septuagenarium. Tot enim linguas esse aiunt Hebræi. Sed addit, si forte, quia possunt esse & plures de quibus Hebræi nihil audierant.

καὶ οὐδὲν αὐτοῖς ἀφωσόν] Hic αὐτοῖς non refertur ad φωνὰς, sed ad ipsos homines quanquam ij nominati non sunt, sed facile ex præcedentibus intelliguntur. Parem usum nominis αὐτοῖς & alibi notauimus. Hic nomen ex superioribus subauditur Num. vii. 9. Esther v. 9. sed in Manuscripto deest αὐτοῖς. vt neutrum singulare sit pro plurali masculino. Sunt populi

Tam uarij linguis, habitu, quam vestis & armis.

εἰς οὐδὲν εἰδὼ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς] Δύναμιν appellat vocum significationem.

ἐστὶν τῷ λαλοῦντι βαρβάρως καὶ ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ βαρβάρως] Vsurpauit vocem barbari quæ respondet Hebrææ נִכְלִי Ps. cxiv. 1. in sensu ὅτι οὐκ ἐγώ, quomodo & Ouidius:

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

Sic Homero Cares βαρβαρόφωνος. Antiochus ἐμοὶ δὲ πάντες Ἕλληνας ἀντιτίθενται. Est ἐν ἐμοὶ hic pro ἐμοὶ quomodo sæpe ἐν his scriptis ἀποτίθεται.

12. οὕτως καὶ ὑμεῖς] οὕτως hic valet propterea, γὰρ.

πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε, ἵνα περισσώητε] Traiectio : pro ζητεῖτε ἵνα περισσώητε πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας. Optate ut abundetis ijs maxime donis, vnde plurimum vtilitatis ad ecclesiam redeat.

13. διότι ὁ λαὸς γλώσσῃ περισσώσῃ ἵνα διεμνησθῇ] Etiam oret ut memori animo retineat quæ lingua externa dixit, ut sic eadem Græce possit exponere.

14. εἰν γὰρ περισσώχομαι γλώσσῃ] Alioqui si vel optimas ad Deum preces lingua externa eloquar.

τὸ πνεῦμά μου περισσώχεται] πνεῦμα vocat motum illum qui est ab afflatu.

ὁ δὲ νοῦς μου ἀκαρπὸς ἐστὶ] Mens mea nihil bene à se excogitatum profert.

15. τί οὐκ ἐστὶ] Quid igitur est, nempe quod optandum sit.

περσεύχομαι τῷ πνεύματι, περσεύχομαι δὲ καὶ τῷ νοῷ] ἵνα subauditur. Hoc optandum est ut orem, id est, oret aliquis, non tantum motu illo afflatus, verum etiam iis quæ ipse excogitavit.

ἡμεῖς δὲ τῷ πνεύματι, ἡμεῖς δὲ καὶ τῷ νοῷ] Quod de precibus ad Deum dixit, idem de laudibus Dei, ὧς ἡμεῖς quæ solebant canendo pronuntiari. Vide quæ diximus Matth. xxv i. 30. Adde Marci xiv. 26. Act. xv i. 25. Eph. v. 19. Coloss. iii. 16.

ἐπὶ] ἐπὶ hic est alioqui ut Rom. xi. 6. 16.

εἰν εὐλογίας τῷ πνεύματι] Si Deum laudes tantum dum durat ille motus linguae peregrinae. Εὐλογεῖν idem cum eo quod mox sequitur ὡς αἰνεῖν. Vide quæ diximus Matth. xxv i. 26.

ὁ ἀναπνεύων τὸν τόπον τῷ ἰδιώτῃ] ἰδιώτης ὁ ἀμαθής. Scholiafles ad Ranas. In Glossario, ἰδιώτης ὁ μὴ νοήμων, rusticus, rudis. Utitur sic & Alexis. Rabbinus Hebræi inde fecerunt suum תחת. Vide Act. iv. 13. Et ἀναπνεύων τόπον תחת אלהים itidem Hebraismus, pro in statu aliquo esse.

πῶς ἐρεῖ τὸ Ἀμὲν ἐπὶ τῇ σῇ ὡς αἰνεῖ] In veteri Ecclesia episcopo aut alio quouis Deum precante vel laudante plebs accinebat Amen, vnde illud:

Et resonaturis ferit athera vocibus Amen.

Ea voce dicta approbans, idque ex more Hebræo secundum quem. Amen dicitur, ἐφύμμιον Philoni. Vide Deuteron. xxviii. 22. & quæ ad Matth. v. 18. In Aruc תחת ימין אלהים. Cum quis Amen dicit ad preces quas non intelligit, id vocatur Hebræis תחת ימין, Amen pupillum. Ideo preces & laudes celebrabantur lingua populari tam apud Iudæos quam apud Christianos. Origenes aduersus Celsum viii. οἱ λοιποὶ τῶν χριστιανῶν οὐδὲ τοῖς ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς καὶ μερόσις ὀνόμασι καὶ περὶ τῶν θεῶν, ὡς αἰνεῖται ἐν ταῖς ὡδαῖς, ἀλλ' οἱ μὲν Ἕλληνες Ἑλληνιστικῶς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαϊκῶς· καὶ οὕτως ἕκαστος καὶ τὴν αὐτὴν ἀφελὲν ὡς αἰνεῖται τῷ θεῷ, καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται· ὁ δὲ πάσης ἀφελῆτος κύριος τῶν ὑπὸ πάσης ἀφελῆτος ἀρχαίων ἀκούει, ὡς μάλιστα (ἢ οὕτως ὀνομασθεὶς) φωνῆς τῆς καὶ τὰ σημειώματα ἀκούων, δηλουμένης ἐν τῇ ποικιλίᾳ ὡς ἀφελῆται. οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ ἐπὶ πᾶσι θεὸς εἰς τὴν καλλιθεσμῶν ἀφελῆτον πνεύματος.

βαρβαρον ἢ Ἑλλῆνα, καὶ μηκέτι τὰς λοιπὰς ὁμιταμένων, ἢ μηκέτι ἢ ἐν ἄλλαις διαλέκτοις λεγόντων φροντίζων.

ἐπειδὴ τί λέγεις σὺ οἶδ'] Non intelligit, Græcam tantum linguam edoctus.

οὐ μὲν γὰρ καλῶς διαχειρίζεις] 773b.

ἀλλ' ὁ ἑπὶ σὺν οικοδομεῖται] nihil inde proficit.

18. διαχειρῶ τῶ Θεῷ με πάντων ὑμῶν πολλοὺς γλώσσαις λαλῶν.] Apostoli omnium donorum habebant ὁμοῦτα.

19. ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πάντε λόγους δεῖν τῷ νοῷ με λαλῆσαι ἵνα καὶ ἄλλοις κατηχήσω, ἢ μωροῖς λόγοις ἐν γλώσσῃ] In Manuscripto est τῶ νοῷ με. In Ecclesia, id est, ubi pauci sunt plurimi linguarum gnari, malim quinque, id est, pauca, verba loqui à me ipso cogitata quam multa per afflatum linguæ peregrinæ & plerisque non intellectu. κατηχήσω ὑμῶν, faciam audire, id est, intelligere. μωροῖς 773b, id est, innumera.

Ἀδελφοί, μὴ παύσθαι γίνεσθαι τοῖς φρεσὶ] Puerorum est ostentare se in rebus inutilibus.

ἀλλὰ τῇ κακίᾳ μιμνήσκεσθαι] Innocentia pueros vos imitari non veto, ut nec Christus vetuit. Matth. x v 11. 3.

τοῖς ὅ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθαι] Similes viris adultis. Eph. iv. 13.

21. ἐν τῶ νόμῳ γέγραπται] Νόμῳ vocabulo hic significat omnia scripta diuinitus data. ut Ioh. x. 34. xv. 25.

ὅτι ἐν ἐπερογλώσσοις καὶ ἐν χαίλεσιν ἐπέροις λαλήσω τῶ λαῷ ὡς ἐγώ, καὶ οὐδὲ οὕτως εἰπακούσονται με] Hæc citari à Paulo ex loco quidem Esaiæ xxv 11. 11. & 12. non tamen ex versione LXX, sed ex versione Aquilæ docet nos Origenes Philocaliæ v 111. Sunt autem verba quædam quæ propheta in medio posuit omissa ut ad rem hanc non pertinentia. Pœna est versari inter homines linguæ extraneæ. Et vos id Ecclesiæ imponitis? Labium apud Hebræos non minus quam lingua loquelam significat. Gen. xi. 1.

ὥστε αἱ γλώσσαις εἰς σημεῖον εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις] Præcipue dantur ad conuertendos extraneos, infideles adhuc. compare dictum.

ἢ δὲ θεωρητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις] Nempe tantum.

ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν] ad confirmandos fideles.

23. ἐὰν οὐκ συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη δεῖν τὸ αὐτὸ] In locum eundem. Vide supra xl. 20.

καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν] Si alius alia lingua clamat, omnes barbara, non Græca.

εἰσέλθουσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι] Christiani qui vnam tantum linguam norint, aut etiam increduli nihilo peritiores. Solebant etiam Pagani adire Christianorum ecclesias ad videnda quæ ibi agebantur.

σὺν ἐροῦσιν ὅτι μὴ οἶδ'] Quippe & infani ea loqui solent quæ nemo intelligat. Si ita agatur, erit Ecclesia similis turri Babylonice, aut iudicio istius quod

quod ex duobus surdis apud iudicem surdum fuisse agitatum memorat
Græcum epigramma,

ἰαὶ δὲ πάλαις προφητεύουσιν] Lingua Græca.

ἰστέλθῃ δ' ἀπίστος ἢ ἰσχυρὸς] Græce intelligens Christianus aut Paganus.

ἰλῆσταί τε ὑπὸ πάντων ἀντιλαμβάνεται ὑπὸ πάντων, καὶ αὐτὰ τὰ χερσὶν αὐτῶν
παρεσθ' ὀφείλου] Diximus alibi ~~θεοφανείας~~ dici etiam de rebus præteritis aut
præsentibus, sed hæc ætæ ætæ ut nulla vi humani ingenij cognosci possint.
Vide Matth. xxv. 68. Prophete ergo intrantibus talia dicebant qualia
Christus Samaritidi Ioh. iv. 29. qualia Eliseus Giezi 11. Regum. v. 26.
Dicit Irenæus l. 6. se multos novisse & audisse ipsum fratres, qui occulta
hominum in apertum proferrent.

καὶ οὐκ ἐπὶ τῷ σώματι ἐκείνῳ ἐκείνῳ] Deum venerabitur, & qui-
dem prostrato corpore. Sicut in regum ita in Dei honore varij erant ge-
stus: Summa autem demissio ostendebatur corpore proieceto, ut diximus
ad Matth. v. 11. 2. & in maioribus Annotatis ad Decalogum. Sic Iobi 1.
20. πᾶσαν χαμὶ προσκυῖναι.

ὡς ἐν Ἑγύπτῳ, ὅτι ὁ Θεὸς ὅπως ἐν Ἑγύπτῳ] Sicut Ægypti magi dicebant. Di-
gitus Dei est hic. Exodi v. 11. 19. Deus esse dicitur ubi maxime mira opor-
tetur.

26. τί αὐτῷ ἔστι] Quid ergo faciendum est? Sumis interrogantis perso-
nam, ut respondeat.

ὅπως συνάξει] ut supra 23.

ἔκαστος ὁμῶς ψαλμὸν ἔχει] Cum interrogatione legenda hæc membra
Etiam extemporales isti hymni sæpe ab afflauerant: Talis fuit hymnus
Simeonis & Annæ viduæ: & ut credibile est, Moysi & Mariæ sororis eius,
& alter Moysi, & Debore, & Annæ quæ nupta Elcanæ, & Debore, & Elise
5. omnia quæ olim aut ex ingenio aut ex labore veniebant, tunc multis
dabantur subito & divinitus, ut ex eo intelligeretur Dei summa benefi-
centia.

ἐκαστὸς ἔχει] Sententias eximias. supra x. v. 6.

γλῶσσαν ἔχει] Donum linguæ alicuius quam non didicit.

ἀποκάλυψιν ἔχει] Donum explicandi ea quæ latent sub figuris Veteris Te-
stamenti.

ἑρμηνείαν ἔχει] Donum omnia ordine didendi Græce quæ alter dixit lin-
gua peregrina. In Manuscripto hæc omnia paulo aliter scripta sunt. ψαλ-
μὸν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει.

πάντα πρὸς οἰκοδομὴν ᾠμαίτω] Non nostra spectatur gloria, sed utilitas
Ecclesiæ.

27. εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, καὶ ὅσοι τὸ πνεῦμα ἔσται, καὶ ἀνὰ μέγεθ'] Quia multi
erant illo tempore qui dona spiritus habebant, maximus ἀπαιτίας custos
Apostolus, non vult omnes qui donum linguarum extranearum habe-
bant, in vno conventus tempore eo uti, ne plusquam oportet plebs

detineretur: neque vero alios in hac parte basilicæ, alios in ista adfari & quasi distrahere plebem, ut in foro Agyrtæ faciunt, sed præcipit ut vno die non plures duobus aut tribus audientiam sibi poseant, idque diuisis temporum spatiis, ut primum hic, deinde iste, mox alius audirentur. & hic valet καὶ ἡμέραν. Solet enim & in distributionibus usurpari. Matth. xxi v. 7. infra xv i. 2. Ἀνὰ μέρος, id est, non simul, sed suo quisque ordine.

καὶ εἰς ἀποκλυδίαν] Vnus aliquis qui id donum habeat, & linguam utramque intelligat, dicta peregrino sermone explicet sermone Græco, nihil prætermittens aut immutans.

28. εἰδὲ τίς μὴ ἢ ἀποκλυδίαν] Si nemo adsit id donum habens.

σγάπτω ἐν ἐκκλησίᾳ] Si quis donum linguæ habet, reseruet id aliis locis ubi peregrini sint conuertendi. Publicos autem cotus linguam illam non intelligentium ne obturbet.

εἰ αὐτὸς ὃ χαλεπὸν καὶ τὸ ὄν] Domi suæ, si vult, Deo teste.

29. προσφίται δὲ ἢ τῶν χαλεπίων] Nempe vno die, sicut de linguæ donum habentibus dixit.

καὶ οἱ ἄλλοι ἀποκλυδίαν] Præses Ecclesiæ, advocatis etiam, si res sit difficilior, vicinarum Ecclesiarum præsidibus. Vide supra xi i. 10.

30. εἰ ὃ ἄλλω ἀποκαλυφῇ καὶ σημεῖω] Nam stantes solebant prophetias promere Ieremi. xxv i. 2. quo posito etiam precabantur ut diximus ad Matt. vi. 5. Si vno aliquo loquente Deus alium afflauerit, ne is alium interpellaret, aut seorsim cum populo agat, sed expectet donec prior ille defuerit. De sedendi more vide Act. xxii. 3.

31. διῶκετε γὰρ καὶ εἴνα πάντες προσφίταις] diuersis aut diebus aut horis.

εἴνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες ἀποκαλύπται] Quod non fieret, si eodem tempore alius in hoc angulo, alius in illo plebem adfaretur.

32. καὶ πῶς ματα προσφίταις ἀποκλυδίαν] & hic est pro nam, idque καὶ ἀνθυποφασίν. Poterat aliquis dicere: atqui ita vrgeor ut differre nequeam. Respondet Paulus rem sic se non habere in diuinitus afflatis hominibus, quomodo se habet in Pythonicis. Hos ita arripi atque agi ut suæ potestatis non sint. At Dei dona quanquam non ab hominis voluntate profecta, voluntate tamen eius regi quoad actum, tempus & moram ordini necessariam facile pati. De Sibylla Virgilius.

At Phœbi nondum patiens immanis in an thro
Bacchatur vates, magnum si pectore possēt
Excussisse Deum, tanto magis ille fatigat,
Os rabidum, fera corda domans.

Lucanus quinto de Phœbade:

—bacchatur demens aliena per antrum
Colla ferens, vittaque Dei Phœbeaque fersa,
Erectus discussa comas, per inania templi
Ancipiti ceruice rotat, spargitque vaganti.

*Obstantes tripadas, magnoque exastuat igne
Iratum te Phœbe ferens.*

Non sic Esaias, Ieremias & prophetæ alij afflatu Dei agebantur, sed leniter & cum modo. Adeo poterant non obsequi, ut Ionas munus detre-
ctauerit. Nulla hic cōductio, nisi ex pœnæ metu. Hunc sensum recte per-
uiderunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Multum autem
ab eo aberrant, quiblibet dona prophetica alijs prophetis esse subiecta.
Non pugnant inter se Dei dona: nec sententiæ exquirendæ sunt ubi Deum
loqui constat.

οὐ γὰρ ἐστὶ ἀκαταστατός ὁ Θεὸς ἀλλ' εἰρήνης.] Spiritus impuri violenti sunt,
Deus pacificus & lenis. Vide I. Regum xix. 12. Hoc per parenthesim
legendum est. ἀκαταστασία est κινεῖν. Rabbini. Habes hanc vocem & II. Cor.
xii. 20. Iac. iii. 16.

ὡς ἐν πάσαις ἐκκλησίαις τῶν ἀγίων.] Referendum ad id quod dixit hominum
liberis vsibus subijci Dei dona. Vide simile supra xi. 16.

34. αἱ γυναῖκες ὑμεῖς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σιγήτωσαν.] Ne doceant populum aut in-
terrumpant loquentes. Tyrtaeus:

Πολλὰ λέγειν ὄντιν' ἀνδρὶ γυναῖκι ὃ πᾶσι χαρήται,

Sophocles. Γυνὴ, γυναῖκι κόσμον ἢ σιγὴ φέρει. Quod maxime seruandum in pu-
blico. Valerius Maximus III. 8. *Quid femina cum concione? Si patris mos
seruatur, nihil.* Vide & L. i. §. secundo D. de postulando. & L. Femina D.
de regulis iuris & ibi à nobis dicta. In Manuscripto est ἐν ταῖς ἐκκλησίαις.
Intelligendum vero cum exceptione afflatus prophetici diximus supra
xi. 5.

οὐ γὰρ ἐπιτρέπεται αὐταῖς λαλεῖν] Non permissum est ut I. Tim. ii. 12.
ἀλλ' ὑποτασσέσθαι] reuereri sexum potiorum quod fit etiam silentio.
Subauditur autem non ἐπιτρέπεται, sed καλεῖσθαι iubetur, idque ex contra-
rio ut I. Tim. iv. 3. Sed in Manuscripto est simplicius: ἀλλ' ὑποτασσέσθαι
τοῖς ἀνδράσι.

καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει] Gen. ii. 16. Vide supra xi. 7. & ibi dicta.
εἰ δὲ π' ἡμεῖς ἐδιδάχμεν] Si quid à doctore dictum non satis intellex-
erint.

ἐν οἴκῳ τοῖς ἰσίοις ἀνδρὶς ἐρωτῶνται] Mares domus suæ interrogent, qui
aut respondebunt ex se aut consulent peritiores. Multum semper Eccle-
siis mali dedit effrænis mulierum audacia.

ἀλλ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γυναῖξιν λαλεῖν] De suo scilicet. Et magis est, οὐ
ἐρωτῶν. Vide supra xi. 13.

36. ἡ ἐφ' ἣν ὁ λόγος τῷ Θεῷ ἐξηλθεν] Hoc ideo dicit quia Corinthij illi
doctores morem introduxerant contrarium omnium Ecclesiarum insti-
tutis, ut feminae & docerent & interrogarent. At Hierosolymis exierat ser-
mo Euangelij. Ibi aliter fiebat.

ἡ οὖν ὑμεῖς πρότερον κατετύπτεσθαι.] Sicut primò non estis qui credidistis, ita nec

foli. Par vobiscum ius habent tot alie Ecclesie, & æquum est partem toti, non totum parti cedere.

37. εἴ τις δοκῇ προφητεῖν εἶ] Si quis apud vos creditur esse Prophetæ.

ἢ πνευματικὸς] aut aliis donis spiritus instructus. Vide supra xii. i.

ἐπιζητούμεν αὐτὸν ὡς ἔσται ὑμῖν] Cupio hoc ei ostendi. Nam si verè à Deo afflatum habet, his quæ dixi contradicere non poterit.

ἐπὶ κινήσει εἶναι ἐντολαί.] Non mea sponte, sed à Deo iussus hoc dico.

ἢ δὲ τίς ἀγνοῖ] Si quis dicat se dubitare an mihi hoc imperatum sit. In Manuscripto, ὅτι τοιοῦτον ἐστὶν ἐν ὅλῃ.

ἀγνοεῖ] Dubitet sane, sed suo periculo. Nam spreta auctoritas Apostolica Deum habet vindicem.

ἀπὸ ἀδελφοί μου] Ex diverticulo de fornicis redit ad prius dicta, & quod maxime necessarium est repetere non grauat.

ἐκζητεῖτε τὴν προφητείαν] Præcipue à Deo expetite donum propheticum supra i.

καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσας μὴ κολύετε] Neminem eo dono præditum prohibete eo uti, modo utatur ita ut modo dixi.

πάντα δογματικῶς καὶ ὡς ἔστιν ὁ λόγος] Melius in Manuscripto & aliis quibusdam libris πάντα ὅ. Est enim restrictio eius quod præcessit. Εὐχαριστίας idem est quod supra πρὸς τὸ εὐχαριστοῦν vii. 35. καὶ ὡς vero idem quod modo ἀνὰ μέτρον. Partitis temporibus, suo quisque ordine.

C A P. XV.

ΝΟΡΙΣΤΩ ὃ ἐμὲ ἀδελφοί] Maximum malum, sed non ita late diffusum per Corinthiorum Ecclesiam, ultimo loco medicari aggreditur Paulus. Nam quia resurrectionis dogma philosophicis quibusdam ratiunculis oppugnari solebat, ut cognoscere est Act. xvii. 18. ex Athenagora, ex

obiectis de resurrectione quæ sunt in Iustini operibus, & ex libro Tertulliani de resurrectione, eo euenerat ut quidam facti quidem Christiani, sed philosophorum quorundam opinionibus non satis liberati, quorum fuisse Hymenæus & Philetas, dogma illud in ἀλυστοίαν verterent, seque iam nunc resurrectionis esse compotes dicerent, quod Gnosticos fecisse testatur Clemens Alexandrinus Strom. III. Resurrectionem itaque arbitrabantur, non vacare rebus huius vitæ, inter quas est matrimonium, sed soli meditationi ad exemplum Cæsarum Essenorum. Hoc enim cum noua quædam ipsis vita esse censeretur, cui comparata vita prior moreretur, ideo & illud mortem, & hoc resurrectionem vocabant, ut ex loco Pauli II. Tim. ii. 17. 18. & dicto Clementis loco, & ex iis quæ de Saturnino habent tum Irenæus tum Tertullianus, datur intelligi. Et

ad hoc & ad alia quædam dogmata pertinet & illud Tertulliani in Apologetico. *Ex horum semine etiam nostram hanc nouitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulterauerunt, & de una via obliquos multaq; & inexplicabiles trames fecerunt.* Hoc vero cum reuera nihil esset aliud quam ipsa doctrinæ Christianæ fundamenta conuellere, sollicitè sibi refutandum censuit Apostolus.

τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐαγγελισάμην ὑμῖν] Vox Euangelij primum quidem τὸ κήρυγμα Christi significat, deinde & illa per quæ κήρυγμα illud confirmatum est: id est, historiam de vita, miraculis, morte, resurrectione, & in cælum euectione Christi ut diximus in Prolegomenis ad Euangelia.

ὃ καὶ παρελάβετε] Quod tanquam verum receperitis. Sic καὶ sumitur apud Hebræos: Vnde & nomen καὶ pro doctrina frequens.

ὡς & ἡ ἱστορία] In cuius professione perstitistis hætenus pars maxima.

2. δι' οὗ καὶ σώζεσθαι] Est & hic præsens pro futuro. ut supra x i i. 13. infra x v i. 5. ii. Petri i i i. ii. per quod salutem consequemini.

ἢ ἡ λέξις εὐαγγελισάμην ὑμῖν, ἢ πατήρ] Est & hic traiectio & λόγος positum est pro modo. Si recte meministis quomodo id vobis annuntiauerim, id est, & historiam cum suis circumstantiis, & dogmata cum sua explicatione. Ita enim facile videbitis quantum hæc distent ab iis quæ isti ex philosophis male Christiani dicunt.

ἐπεὶ εἰ μὴ εὐχρησάμεθα] Est & hic duplex negatio pro vna ut supra x i v. 5. Cum dicit, nisi frustra credidistis, hoc vult, nisi illa omnia prius credita vobis exciderant.

3. παρέλαβα ὃ ὑμῖν ἐν ὁμιλίαις] Inter præcipua quæ credere debetis.

ὃ καὶ παρέλαβον] Quod ego ipse acceperam ab Anania primum, deinde & ab Apostolis, accedente forte & speciali revelatione ut diximus supra x i. 23.

ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν] Vere non imaginarie. Ideo omnia quæ ad mortem & resurrectionem pertinent, tam accurate observata, tradita ac postremum conscripta sunt.

ὡς καὶ ἡ ἀποστολή ἡμῶν] Sic δὲ τὰ ὁμιλήματα ἡμῶν Rom. i v. 25. ubi dicta vide.

καὶ τὰς προφητείας] Sicut Esaias, Daniel & alij prædixerant. Vide quæ dicta ad Luc. x i x v. 26. 27. Act. x x v i. 23.

καὶ ὅτι ἐτάφη] Exanimis repositus fuit in monumento adhuc vacuo. Vide quæ ad Euangelium Matthæi.

καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ] Reditus Christi in vitam, modo per ἀναστήσας, modo per ἐγείρωσθαι significatur: quia scilicet mors & casus & somno comparatur.

καὶ τὰς προφητείας] Nam & hoc Esaias & Daniel prædixerant, & præfigurerat Ionas.

5. καὶ ὅτι ὁ φῶς καὶ] Res tanti momenti neque facilis credita multis

egebat testibus. Quod hic tangitur idem est cum eo quod habet Lucas XXIV. 34.

ἐπὶ τοῖς δώδεκα] Spectat hoc ad historiam quæ est Luc. XXIV. 36. Vocantur autem Apostoli οἱ δώδεκα non quod tot essent, mortuo Iuda & Thoma absente, sed quia eo numero institutum erat eorum collegium. Vide quæ dicta apud Ioh. XX. 24.

6. ἐπὶ τοῖς ὅφθιν ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ] Hæc apparitio contigit in Galilæa Matth. XXV. 11. 7. in monte, ut traditio habet, Thabor siue Itabyrio, ἐφάπαξ ἑνὶ τόπῳ eodem tempore. ἐπάνω πεντακοσίοις constructio est ἐλμπικὴ sicut Latine dicimus, interficit plus trecentos.

ὅς ἐστιν οἱ πλείους μεθύουσιν ἕως ἄρτι] Ex quibus qui volet testimonium poterit exquirere.

πρὸς δὲ ἰκοιμήθησαν] Quorum liberi & familiares testari adhuc possunt, quid ex ipsorum ore ista de re audiuerint.

7. ἐπὶ τοῖς ὅφθιν Ἰακώβῳ] Videtur ἐπὶ τοῖς hic esse non πόσῳ, sed præterea ut supra XII. 28. Hebr. III. 17. Nam apparitio Christi Iacobo facta est statim post resurrectionem ut habet traditio, quam ex Hieronymo commemorauimus in prolegomenis ad Matthæum.

ἐπὶ τοῖς ὅφθιν Ἀποστόλοις πάντιν] De quo vide Iohan. XX. 25. & sequentibus, & XXI.

8. ἔγραπτον ὃ πάντων ὡς εἶπε τῷ ἐκφράματι, ὡς εἶπε καὶ μοι.] Est & hic traiectio. Recta enim elocutio fuerat ὡς εἶπε καὶ μοι, ὡς εἶπε τῷ ἐκφράματι. Conspectus est & mihi qui sum velut partus ex abortione. ὅτι Iob. III. 1. 6. Ecclef. VI. 3. Hoc autem ideo dicit, quia non longā institutione ad Christianismum perductus fuit, quo esset velut naturalis partus, sed vi subita, quomodo immaturi partus ejici solent. Imitatus hoc est Ignatius, aut quisquis est scriptor Epistolæ ad Romanos inter Ignatianas. οὐ γὰρ εἰμι ἄξιος, ὡς ἔγραπτος αὐτῷ καὶ ἐκφράματι.

9. ἐγὼ γὰρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν Ἀποστόλων] Ad augendam testimonij fidem, magna de se prædicaturus primum quantum potest se dejecit, ne glorias flare videretur.

ὅς ἐστιν ἐμὲ ἱκανὸς καλεῖσθαι Ἀπόστολος] ἱκανὸς est ἄξιος ut apparet collatione loci Matth. III. 11. & Ioh. II. 7. Indignum se negat tanto honore, ob vitam priorem. Atqui alibi dixit miserationem sibi obtigisse ideo quod, quæ fecerat, ea fecisset per ignorantiam I. Tim. I. 13. Verum est: sed id culpam minuit, non detrahit. Et qui talia peccat, si summo iure agatur, Apostolico honore non est dignus.

διότι ἐδωξα τὴν ἐκκλησίαν τῷ Θεῷ] Deus id iam condonauerat, & ipse meminit.

10. χάρις ὃ Θεὸς εἰμι ὁ ἔμμε] Dei miseratione sum Apostolus.

καὶ ἡ χάρις αὐτῆς ἢ εἰς ἐμὲ οὐ κατὰ ἐξουσίαν] Collatus mihi honos fructu suo non caruit.

in dñe: *ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου*) *ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου* plus, amplius
 effecit. Vide Rom. x. 19. 20. *οὐκ ἐστὶν ἰσχυρία τοῦ κυρίου* non
 ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου) Comparete & hoc dictum, non
 v. se excludat, sed ut potentia diuina potissimas tribuat partes. Similis
 locutio Matth. x. 20. Gratia Dei cum aliquo esse dicitur, cui fauet atque
 opitulatur. Vide Matth. xxvii. 20. Quod hic petri *ἐκ* explicatur id alibi
 per *ἐκ* Act. i. 33 per *ἐκ* i. Tim. vi. 1. Est hæc explicatio vocabuli
ἐκ *ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου*) Ego qui hoc feci Ecclesias: non *ἐκ* χάριτος τοῦ κυρίου
ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου Apostoli alij, supple respiciuntur. Similis locutio supra xxi. 3.
ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου) Et Christus ipsa *ἐκ* τῆς χάριτος τοῦ κυρίου & hoc refertur
ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου) Regula Christi inquam baptizati *ἐκ* τῆς χάριτος τοῦ κυρίου utrunquē
 continet bonū, inquit, utroque in vobis in *ἐκ* τῆς χάριτος τοῦ κυρίου) Id est, esse *ἐκ* τῆς χάριτος τοῦ κυρίου quæ sunt *ἐκ* τῆς χάριτος τοῦ κυρίου
ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου) Nam et re. quod factum est fieri potest. Contra tales disputat
 Abarbaniel ad prima Esaia. *ἐκ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου*)

13. *ἡ ἀνάστασις κατὰ τὸν αἶνόν τιν' ἐστίν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγὼ γάρ εἰμι.* Sublato genere tollitur & species. Est argumentum ut Scholas dicunt in Ferio, id eo adductum ut coniecta falsitatis illatione & assumptione manifesta, nempe Christum fuisse mortuum, perimatur propositio quæ est, Nullum mortuum resurgere.

Id ideo quia hoc præcipue argumento vñ erant Apostoli, ut convincerent
verum esse Christi dogma; quod Deus cum, si falsa docuisset, non resus-
citasset è mortuis. Vide Act. 1. 22. 11. 32. 14. 10. 33. XIII. 37. Rom. 1.

4. r8. 24. mo. *(Deprehendimur nomine Dei)* Deprehendimur nomine Dei
falsum tulisse testimonium, abusi Dei nomine contra præceptum Exodi
xx 7. Quod scilicet de nobis minime credendum est, quos vis tam emen-
dare facile ab omni falsimonie suspicioni liberat.

ὁτι ἐμάρτυρεται. ὅτι Θεὸς ὅτι ἡ ψα, τὸν Χεῖσιν]. Contra Deum enim est testi-
 monium orone quod Deum fecisse dicit ad quod non fecit. Si de homi-
 ne falsum dicere, magnum est scelus, quanto magis de Deo? Si quis rei-
 gis monetam adulterat, gravissime punitur. Quanto magis qui Dei. Ma-
 racula enim Dei moneta.

de circ. hyper., sicut dea rixegit circ. hyperetia. Est eadem connexio quae fu-
pra 13.

17. *οὐδ' ἔστιν ἡμεῖς ἐν ἡμετέροις, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν*] Idem quod supra 14. Nam valde necessaria Apostoli saepe repetunt.

Non estis certi de remissione peccatorum

vestrorum quam Christus promissit Dei mandato: cuius mandati fidem non alia magis facit res quam ipsius ex morte resuscitatio. Rōm. i. v. 25. 18. *deq. q. oi xristianis in xristo amantur*] Perierunt igitur sine spe vitz melioris qui Christi, id est, Evangelij, causa mortem obierunt ut Stephanus & alij. Et hoc possumus esse propter et quod hic est et xristi idem dicitur 1^a 2ª Cor. i. Thess. iv. 14.

Quid 9. si in rñ ζῶντι ζωὴν ἀλλ' ἀποθνήσκοντες ἐσμέν ἐν Χρυστῷ Ἰησοῦ, ἐκ τούτου πᾶντιν ἀποθνήσκοντες ἐσμέν.] Argumentum maximi ponderis, quod etiam latius deducit Apostolus infra 30. Non amantes esse Apostolos satis constabat ex vita ipsorum, dictis & scriptis. Atqui amenium fuerat obijcere se tot odiis, incommodis, periculis, morti ipsi, nisi præmium aliquod post hanc vitam expectarent: cuius præmij fidem nulla magis illis res fecerat quam Christi resurrectio. Vere ergo miserandi erant Apostoli si consuec insani-
rent. Quid enim à Christo in hac vita sperare poterant, quod cum tan-
tis malis compararetur? Μόλις construendum cum τῇ ζῶντι ζωῇ. ἀποθνήσκοντες, constructio qualis suprâ κ 111. 13.

10. supra v. II. VII. 14. XII. 20. XIV. 6.

- ἀπαρχὴ τῆς κολοιμημένης ζωῆς] Sequitur Clemens in Epistola τοῦτον αὐτὸν λόγον ἀγαπᾷτο. πῶς ὁ Θεὸς ἐκείνου τὴν διωκτικὴν ἡμῶν πλὴν μὴ καταστῆναι ἀνάσσειν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἀπαρχῇ τοῦ παύσαντο τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν κατὰ ἀνάσσειν. De vſu vocis ἀπαρχῆς vide Rom. v. 12. x. 16. xv. 5. Dicitur autem Christus ἀπαρχὴ τῆς κολοιμημένης non ob mortem, sed ob vitam immortalem, quam omnium hominum primus post mortem est concepit. Loquor iam secundum Hebræos, quibus vivere dicitur non animus solus, sed homo totus. Eodem sensu Christus dicitur Coloss. 1. 18. & Apocal. 1. 2. ἀρχὴ τῆς κολοιμημένης.

21. ἐπεὶ δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ ὁ θάνατος] Idem est sensus qui Rom. vi. 14. 15. 16. 17. 18. 19. Sicut per unum Adamum mors pertigit scilicet ad omnes qui naturam eius participabant.

ἡ δὲ ἀνάστασις πάντων ἐκ νεκρῶν] hic valet ita more Hebraeo. Et ἀνάστασις
ἐκ νεκρῶν hic est ἡ resurrectione beata , sumpta voce in partem meliorem.
Resurrectio beata omnibus contingit, qui naturæ Christi sunt participes,
quod proprie quidem pertinet ad eos qui Christo crediderunt eam pol-
licenti : Attamen etiam sine pollicitatione contingeret piis qui ante Chri-
stum fuere, quia τινες ἄλλοι sunt secuti qui in Christo imperatores. Data enim
illis sunt velut pro mutuo dona quædam de donis Christo detentis; qui-
bus pro temporum ratione recte sunt rsi.

22. ὡςπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν,] Id est, per Adamum, obvi-
tam ab ipso datam. Ἐν τῷ Ἀδὰμ hic idem quod ἐν ἡμῖν. Rom.
v. 12.

οὐτος ἐστὶν τοῦ Χριστοῦ πάντας ἐκκοινωνήσας τας.] In Christo id est, per Christum
omnes

omnes nempe qui participes sunt naturæ Christi. Sic vox *omnes* furnitur & Rom. v. 18. *Εν τῇ χεῖρὶ* idem quod *ἐν χεῖρὶ τῇ τῷ ἐνὸς αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ* *χεῖρὸς* Rom. v. 15, & *διὰ τῆς ἐνὸς Ἰησοῦ χεῖρὸς*, Rom. v. 17. *διὰ τῆς ὑπακοῆς τῇ ἐνὸς*. 16. 19. vbi dicta vide. Verbum *ζωοποιεῖν* in sensu beatæ resurrectionis habuimus Ioh. v. 21. vi. 13. Rom. i. 17. viii. 11. Proprie respondet Hebræo *חַיָּה*.

23. *ἐκαστος ὃ ἐν τῇ ἰδίᾳ ἔλκεται*] Tertullianus 101. aduersus Marcionem intelligit intra mille annos quorum mentio fit in Apocalypsi xx. 3. 4. 5. 6. 7. pro meritis alios maturius, alios tardius resurrecturos. Nec aliud videtur velle libro de resurrectione carnis cum dicit: *Vnusquisque autem in suo ordine, scilicet quia & in suo corpore. Ordo enim non alius quam meritorum dispositor.* Sed mihi certum habetur illud de resurrectione prioris martyrium, quod est in Apocalypsi, neque Paulo, neque Christianis ante Apocalypsis editionem fuisse cognitum. Sed illud credibile est & sciuisse & hic indicasse Paulum, resurrecturos ita prius singulos, prout Christi imaginem propius expresserint. Simili quodammodo sensu habuimus & *ἔξω* supra xiv. 48.

ἀπαρχὴ χεῖρὸς] Is iam resurrexit.

ἐπὶ ταῖς οἱ τῇ χεῖρὸς] Qui Christo fideliter seruierunt.

ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῆς] Nempe *ζωοποιήσουσιν*

24. *εἴτα τὸ τέλος*] Nempe regni illius quod Dei patris vice ac nomine Christus administravit, vt sequitur.

ὅταν ὁ θεὸς τῶν βασιλείων τῆς γῆς καὶ πατρὶς] Nempe sicut præfides in prouincias missi reddebant Cæsaribus acceptam potestatem.

ὅταν καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ δύναμις] Illud *καὶ ἡ ἀρχὴ* quod est *ἀρχὴ* hic plusquam perfecti habet significationem. Nam quod hic dicitur, præcedit *παρουσίαν*. Illa autem nomina *ἀρχὴ*, *ἐξουσία*, *δύναμις* significant omnia imperia & regna mundi ac regimina minora. Respicitur enim, sed sublimiore sensu id quod est apud Danielem vi. 14. 27. Tunc verè Christus erit *ἀρχὴ* τῆς βασιλείας τῆς γῆς & βασιλεὺς τῆς βασιλείας τῆς γῆς quomodo vocatur Apoc. i. 5. 1. Tim. vi. 15. cum destructo omni illo potentatu de regibus non minus quam de infimis quibusque sententiam feret.

ὅτι ὁ θεὸς τῶν βασιλείων ἀρχὴ οὗ αὐτῆς πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ] In Manuscripto *τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ*. Donec eius inimicos omnes ei subiciat. Ex Psalmo cx. sic intellecto quomodo cum Christus explicat Matth. xxii. 44. Ad illud ὅτι subaudiri debere ὁ θεὸς tum ex Psalmo apparet, tum ex eo quod sequitur 27.

27. *πάντα ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς*] Hoc est ex Psal. vii. mystice intellecto quomodo cum accepit scriptor ad Hebr. ii. 8. Nam Christus alter Adam, in quo omnia maiora & æterna.

ὅταν ὁ θεὸς ἐπὶ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ] Ne Deo rerum omnium opifici, quem & Iudæi & pij in gentibus colebant,

Kkk

credatur facere iniuriam si diceret Christo omnia fore subiecta, occurrit prauæ interpretationi & ex ipso verbo *ἡρώ* quod est in Psal. VIII. ostendit, satis apertum esse omnibus eum qui cætera Christo subiecit excipi. Irenæus dicebat se ne Christo quidem crediturum fuisse si alium Deum quam Mundi opificem prædicasset. Est autē hæc interpretatio eius generis quod Græci vocant *καθ' ὑπεξάρτησιν*, quo sæpe uti cogit necessitas: ut cūm dicimus. *Et quod tegit omnia cælum.* *ὅταν εἴπω*, nempe scriptura ut Hebr.

1. 7.

28. *ὅταν ᾖ ἀποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ἀποταγώσεται καὶ ἀποταξάσθην αὐτῷ τὰ πάντα*] Erit sicut legatus qui deposito legationis onere dignitatem retinet.

ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι] Omnia erunt Dei plena: Illic omnibus omne cognatum, ait Seneca ad Marciam de vita cœlesti pro suo modulo loquens. Angeli & pij adunabuntur cum Deo sicut scintillæ cum sole, ait R. Solomo in libro Keter Malchut, & huc mystico sensu Hebræi trahunt locum Seph. III. 9.

29. *ἐπεὶ τι ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ἢ καὶ νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ καὶ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ἢ καὶ νεκρῶν;*] Hic *ἐπεὶ* est *præterea*: & *καὶ* est *ergo*. *τί ποιήσουσι* quid efficient. Est nouum argumentum ex ritu tunc per Ecclesias recepto, vnde appareat ab omnibus creditam resurrectionem. Nam si quis in statu *κατηχουμένου* esset mortuus, erat qui ipsius vice ac nomine baptizabatur, sic mortui fidem apud ecclesiam obsignans. Tertullianus de resurrectione carnis. *Si autem baptizantur quidam pro mortuis, videbimus an ratione.* Certe illa præsumptione hoc eos instituisse contendit, qua alij etiam carni, ut vicarium baptismum, profuturum existimarunt ad spem resurrectionis, quæ nisi corporalis non alias sic baptismate corporali obligaretur. *Quid* ~~est~~ *ipso* baptizari, ait, si non quæ baptizantur corpora resurgunt? Idem aduersus Marcionem. *Quid*, ait, *facient qui pro mortuis baptizantur si mortui non resurgunt?* *Viderit institutio ista.* *Kalendæ*, si forte, *Februariæ*, (respondebant illi) *pro mortuis peterent.* *Noli ergo Apostolum nouum auctorem aut confirmatorem eius denotare ut tanto magis sisteret carnis resurrectionem, quanto illi qui varie pro mortuis baptizarentur spe resurrectionis hoc facerent.* Ambrosius aut quisquis est qui sub eius nomine ad hunc locum legitur. *In tantum stabilem & ratam vult ostendere resurrectionem mortuorum, ut exemplum eorum qui tam securi erant de futura resurrectione ut etiam pro mortuis baptizarentur si quem mors præuenisset, timentes ne aut male aut non resurgeret qui baptizatus non fuerat, viuus nomine mortui tangebatur.* Vnde subiicit: *quid* ~~est~~ *baptizantur pro illis?* *Exemplo hoc non factum illorum probat, sed fixam fidem in resurrectione ostendit.* Marcionitas hoc more vsos tum ex Tertulliani verbis intelligitur, tum aperte id dicit Chrysostomus & post eum alij. Volebant autem videri Marcionitæ omnium quæ Paulus aut instituerat aut probauerat seduli sectatores. Mirari hunc ritum eo minus debemus quod nonnullis in

locis ipsa mortuorum corpora sint baptizata ut apparet ex Canone qui aliis est XVIII, aliis XIX Concilij Carthaginensis, nec minus mortuis corporibus data Eucharistia ut nos docet idem Canon Carthaginensis & LXXXIII Synodi in Trullo habitæ. Credo autem inter alia usurpatum illum vicarium baptismum ut Ecclesia pro defunctis oraret. Non solebant enim publicæ preces fieri pro Cathecumenis, quanquam eleemosynas pro eis licebat dare.

ἢ καὶ ἡμῖς κινδυνόομεν καὶ πάντων ὄντων] Nos Apostoli, & Evangelistæ adiutores nostri, si nulla est resurrectio mortuorum expectanda; stultissimi nos hominum fumus. Vide supra 19.

καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω] Id est, quotidie paratus sum mori. Vide II. Cor. IV. II. 12. Sic Paulus quotidie moriebatur, quomodo dicitur adulterium fecisse qui id voluit.

ὃτι τίω ὑμᾶς ἐκ τῆς κενώσεως καὶ τῆς ἐλπίδος] Pronomen hic possessivum quod vice genitivi est, sicut alibi genitivus, causam designat efficientem. Hoc enim vult dicere. Quam vere ego gaudeo (id enim est καυχώμαι) de vestro profectu in Christo, ita verum est me quotidie paratum mori: Tantum abest ut dubitem an futura sit resurrectio. Responsio ad obiecta Græcorum quæ est in Iustini operibus. εἰ καθ' ὑμᾶς οὐκ ὄντος ἀληθοῦς τὸ ὡς εἰς τῆς ἀναστάσεως ὁδὸς, ὡς τούτου τῆς ἐαυτῆς ζωῆς προετήκηται οἱ μὲν τῶν ἐαυτῆς θάνατον· ποίας δ' ἄλλης θρησκείας πολυτρόποις βασάνοις τε καὶ θανάτοις ἐβλαμώθη τὸ ὁδόν, ἢ τῆς ἐαυτῆς θρησκείας, λέγω δὲ ὅτι καὶ χριστιανῶν ὡς εἰς τῆς νεκρῶν ἀναστάσεως.

32. εἰ καὶ ἀνθρώπων ἐπιμαχόμενοι ἐν Ἐφέσῳ] Quidam putant Paulum reuera cum bestiis coactum depugnare Ephesi & Dei opē saluum evasisse, quomodo Ignatium feris obiectum legimus, & Christianos ad Leonem damnatos apud Tertullianum. Sed primum non erat rem tam insignem præteriturus Lucas, qui & minora Pauli, & quidem illorum temporum, annorat. Quare rectius erit intelligere, concertandum sibi fuisse Ephesi cum hominibus ferinis, quomodo ἀνὰ δυνάμει πνεύματος dixit in Lycurgo Plutarchus. Sic & Deut. XXII. 33. impij feris comparantur, & possint reges in litteris Prophetarum & II. Tim. IV. 17. Erat enim vulgo receptum ut quibus negotium erat cum hominibus offeratis, ij dicebantur ἐπιμαχόμενοι. Assentior autem Tertulliano qui eandem rem hic tangi putat quæ tangitur II. Cor. I. 8. Ita enim ille de Resurrectione. *Per quam & repugnavit ad bestias Ephesi, illuc scilicet vestras Asiaticæ pressuræ.*

τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται] Facile mihi fuisset placare illorum animos, nisi fiducia resurrectionis effecisset ut omnia pericula contemnerem.

φάρμακον καὶ πικρὸν· αὐτὸν ἀποθνήσκομεν] Μίμησις Epicureos & eius generis alios ipsorum verbis depingens. Verba sunt deprompta ex Græco Isaia XXXI. 13. Multa talla habet Horatius. Strato:

Καὶ πῖνε καὶ τέρπου Δημόκρατες· οὐ γὰρ εἰς αἶσι
 --Πιόμῳ οὐδ' αἶσι πρῶτος ἐξόμαθα

Et alius:

Πῖνε καὶ εὐφραίνε, τί γὰρ αὐτεῖον, ἢ τί τὸ μέλλον
 --οὐδὲς γινώσκω.

Zalladus vero:

Πᾶσι θανεῖν μερόπασιν ὀφείλεται. οὐδέ τις ἔστι
 Αὐτεῖον εἰ ζήσῃ θνητὸς ὀπισσέρμος.

· Τοῦτο σαφῶς ἀνέγραψε μεθ' αὐτῶν, εὐφραίνε σπαντῶν.

Tam in Efaia quam hic αὐτεῖον ὑποθήσασθαι est breui moriemur. Brevis est vita. Præsens hic iterum pro futuro vt supra x i i l. 13.

μη̄ πλανᾶσθαι] Monendi forma supra v i. 9. Gal. v i. 7.

φθίεουσιν ἤδη χρεσθ' ὁμιλίαι κακαί.] Est versus ex Thaide Menandri vt Hieronymus nos docet, ita scriptus ab ipso Menandro:

φθίεουσιν ἤδη χρεσθ' ὁμιλίαι κακαί.

Est enim Trimeter ex Spondæis & Iambis: sed Spondæis in sua sede. Terullianus Trimetro liberiore, qualem Comœdiæ Latinæ vsurpant, sic transtulit:

Bonos corrumpunt mores congressus mali.

Sententiæ huic non dissimilis:

κακοῖς ὁμιλῶν καὶ τοὺς ἐκείνη κακός.

Et Theognidis:

Ἐδλῶν μὲ γὰρ ἀπὸ ἐδλῶ μεθίσταται· ἐκ δ' ἡ κακοῖσι

Συμμιγθῆς, ἀπολείβει καὶ τὸν ἰόντα νόον.

Donatus ad Eunuchum II. 2. Vide ut sententiose demonstrat, malos ex bonis contagione fieri, exemplis in prauum praualembus. Significat Paulus periculosa maxime esse colloquia eorum qui spem tollunt vitæ alterius.

ἀνθρώποι δεινῶς] ἀνθρώποι proprie dicuntur qui ex vinolentia ad se redeunt vt Gen. ix. 24. i. Sam. xxv. 37. Ioel. i. 5. transfertur ad eos omnes qui ab errore liberantur vt Abac. ii. 19. δεινῶς autem breuiter dictum est pro ζήσαντες δεινῶς, in posterum iuste victuri.

καὶ μὴ ἀμειβάνεσθαι] Ne vos date voluptatibus, vt faciunt isti Epicurei.

ἀγνώσκουσιν γὰρ Θεοῦ πῶς ἔχουσιν] Latent inter vos quidam ἀδύοις ἢ καὶ ἡνὶ καὶ ἡνὶ vt loquuntur Hebræi. Vicina sunt ἀδύοις & desperatio vitæ melionis.

ὡρὸς ἐν ἑορταῶν ὑμῖν λέγω.] Vt supra v i. 5. Castigat eos quod talium hominum commercia non fugiant.

35. ἀλλ' ἐρεῖ τις πῶς ἐγίγνεσθαι οἱ νεκροί.] Id est, quomodo fieri potest vt mortui reuiuiscant? Nam postquam sua adstruxerat Paulus, refellit Philosophorum obiecta.

ποῖον ἡ σῶμα ἐρχομαι] Nempe in vitam. Ita argumentabantur philosophi isti. Si in eodem corpore redibunt, quorū hoc? Neque enim

edent neque bibent, neque gignent. Si in alio, non idem erunt. Respondet Paulus fore aliquatenus idem, aliquatenus non idem, idque per similitudines illustrat.

ἀφορῶν] Merito sic eos vocat qui miracula fieri non credunt, cum natura ipsa plena sit miraculis, sed quæ sui frequentia migrant in nomen aliud.

36. οὐ δ' ἀνέρις, οὐ ζωοποιεῖται ἐκ μὲν ἀποθανόντων] Vetus erat apud Rabbinos corpus sepultum grano comparare. Vñs ea similitudine ad Cleopatram Rabbinus Meir, ut legimus in Gemara de Synedrio cap. xi. utitur & Rabbi Hya. Satis diligenter hanc similitudinem explicat Clemens v. 6. Theophilus Antiochenus lib. i. εἰ γὰρ πέποιε ἑστῆν κόκκος σίτου ἢ τῆς λοιπῶν καρμῶν, ἐπεὶ βλαστῇ εἰς τὴν γῆν, φέρων ἀποθήκην καὶ λύνει, ὅτε ἐγείρεται καὶ μένει σῆμα. Et libro ii. ἑσπῆσθαι οὐδ' ἢ γῆ γενομένη ἐν ἐπὶ τῆν ἀναστάσεως. Καὶ ἀναστάντων οὐδ' ἐν τῇ καρμῶν, ὁ Θεὸς δὲ παρὰ τῶν ἁλῶν. ὁ ἀποκρίνων ἐστὶν. οὐδὲν τὸ λοιπὸν τῶν ἐν τούτοις ποικίλιαν καὶ ἀφ' ὧν καλλονίαν καὶ πληθύν, καὶ ὅτι δὲ ἀντὶ τοῦτο οὐδ' ἀνάστασις εἰς δίκην τῆς μελλούσης ἑσόδου ἀναστάσεως ἀπάντων ἀνθρώπων. Granum mori dicitur cum aëri ereptum terra occultatur. In Manuscripto est ζωοποιεῖται. Hebræum חַיָּה modo hoc, modo illo modo vertitur. viviscit dixit de semine Plinius.

37. καὶ ὁ ἀνέρις οὐ τὸ σῆμα τὸ γηινόν, ἀλλ' ἀποκρίνων] Multa enim ex vno prodeunt. Minutius: *Semina nonnisi corrupta revirescunt*. Tertullianus in Apologetico: *semina nonnisi corrupta & dissoluta fecundius surgunt*.

ἀλλὰ γηινὸν κόκκον] Granum sine culmo, sine arista.

εἰ τύχοι σίτου] Latine recte vertes, puta tritici.

ἢ πρὸς τῆς λοιπῶν] Hordei, farris, milij.

38. ὁ δὲ Θεὸς οὐκ ἐκ τοῦ σῆματος, καὶ οὐκ ἐκ τῆς φύσεως] Nam & opera naturæ à Deo sunt qui naturam instituit.

39. οὐ πάντα σὰρξ ἡ αὐτὴ σὰρξ] Caro species est corporis. Sicut carnes quanquam multum inter se differentes, non desinunt esse carnes: Sic & corpora multum inter se distantia, tamen corpora sunt. Caro Hebræis non dicitur, nisi de corpore mortali.

ἀλλὰ ἄλλα μὲν αἰθεράων, ἄλλα δὲ σὰρξ κινῶν, ἄλλα δὲ ἰχθύων, ἄλλα δὲ πτερυγίων] Vox πτερυγίων hic respondet Hebræo תַּיִם, quo nomine veniunt omnia animantia muta super terram pedibus gradientia. Carnem autem piscium dixit etiam Plinius non vno loco, sicut Hebræi Levit. xiv.

40. καὶ σῆματα ἰπποκρίτων, καὶ σῆματα ἐπὶ γῆς. ἀλλ' ἐπὶ γῆς μὲν τῆς ἰπποκρίτων δόξα, ἐπὶ γῆς δὲ ἡ τῆς ἐπὶ γῆς] δόξα hic vocat rerum speciem, τὸ εἶδος Luc. ix. 29. quæ ἰδοὶ Matth. xxv iii. 3. חַיָּה Hebræis.

ἀλλὰ δόξα ἡλίου, καὶ ἀλλὰ δόξα σελήνης, & ἀλλὰ δόξα ἀστέρων, ἀστὴρ γὰρ ἀστὴρ ἀφ' ὧν ἐν δόξῃ] Non tantum alia est species terrenis alia cœlestibus corporibus, sed & ipsa inter se corpora cœlestia differunt specie, siue eo quod conspiciuntur. Sol omnium siderum fulgorem abscondit. ὁ ἥλιος πάλαι ἀφ' ὧν τῆς

σελῶντος δυνάμει καὶ δόξῃ ait Theophilus Antiochenus. At vero :

Micat inter ignes

--*Luna minores.*

Inter stellas alias sunt errantes, sunt fixæ : & inter has aliæ eximiæ, Arcturus, Sirius, spica Virginis, aliæ minores, idque per multos, gradus. Vide Dan. XII. 3. & Pf. XLVIII. 3.

42. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις ἡβ̄ νεκρῶν] Sic etiam res se habet in resurrectione mortuorum. Simile loquendi genus Matth. XIII. 24.

ἀεὶρεῖται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ.] Quasi dicat, tota illa quam attuli comparatio huc tendit ut intelligatur longe alia esse species mortalis, alia immortalis corporis. Et cum posset dicere, sepelitur, maluit dicere, feritur, ut magis insisteret similitudini supra sumptæ de grano. Ἐν φθορᾷ Hebræo more, id est, φθαρτὸν, quod diffluit & sic corrumpitur. ἐν ἀφθαρσίᾳ, id est, ἀφθαρτον, quod corrumpi nequit. Vide supra IX. 3. In aureo carmine Pythagoræ :

Ἔσται ἀθάνατος θεός, ἀμβροτός, οὐκ ἐν θνήσκῃ.

ἀεὶρεῖται ἐν ἀπηλείᾳ] Abiectum ab hominibus ne factor noceat. Nam mortuos sepeliri, viventium interest. Cadaueris facies, in contemptu dicitur apud Terentium.

ἐγείρεται ἐν δόξῃ] Hic δόξα non quamvis speciem, sed putchram atque venerabilem significat. נִכְבָּד.

43. ἀεὶρεῖται ἐν ἀδυνείᾳ] Sine sensu, sine potestate durandi in eo statu.

ἐγείρεται ἐν δυνάμει] Vegetum, firmum, cum sensibus multis quos nunc non intelligimus.

44. ἀεὶρεῖται σῶμα ψυχικόν,] Id est, quod fuit ψυχικόν. Simile loquendi genus habes Matth. XXII. 23. Rom. IV. 5. Dicitur autem σῶμα ψυχικόν id quod ad tempus viuit, dum anima adest. Anima est vox huius vitæ. Postea non nisi improprie sic dicitur. Itaque Maimonides animam in hac vita ait potentia esse spiritum, in altera vita actu fore.

ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.] Habens in se vice animæ spiritum immutabilem nunquam abscessurum, conseruatorem, & ducem corporis, quem spiritum naturam diuinam appellat Petrus II. I. 4. Irenæus v. 12. & dicitur spiritus circumdans intus & foris hominem. Tale corpus נִשְׁמָה דִּי חַיִּים dicitur Aquibæ in libro super litteras. Huius spiritus arrhabo est spiritus qui in hac vita Christianis datur. Vide Irenæum v. 11. & Tertullianum de resurrectione carnis. Eum spiritum Tatianus animæ alam vocat.

ἐστὶ σῶμα ψυχικόν καὶ ἐστὶ σῶμα πνευματικόν.] Quasi dicat. Distant multum illa inter se.

45. οὕτω καὶ γέγραπται. ἐγέρητο ὁ παῖς ὁ ἀδελφῶν Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν] Gen. II. 7. ἐγέρητο ὁ ἀδελφῶν εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Paulus addit nomen Ἀδὰμ ex præcedentibus apud Moysen, & nomen παῖς ut melius Christum ei componeret. Vide Rom. v. 14. & supra 22. Factus est homo in animam viuentem.

tem, id est, factus est viuens animal. Est enim abstractum pro concreto. Animalium est viuere ad tempus.

ὁ ἔσχατος Ἀδάμ] Christus.

εἰς πνεῦμα ζωοποιού] Factus est per resurrectionem & euectionem in cælum homo plane diuinus qui potestatem habeat etiam aliis dandi vitam & quidem æternam. Ioh. vi. 33. 40. 47. 50. 57. supra 22. In Adam fuit ἐπιποθεινός quædam ad viuendum. In Christo ἐνεργία, ait Cyrillus.

46. ἀλλ' οὐ φερόμεν τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἐπειτα τὸ πνευματικόν.] Nempe corpus quod subaudiendum ex superiori 44. promisit Deus imperfectiora ut perfectiora sequerentur. Sic ante pueri sumus quam viri. Sic prius lex, deinde Euangelium. Prius cælum & terra quæ cernimus, posterius cælum & terra, id est, Vniuersum multo pulchrius.

47. ὁ φερόμενος ἀνθρώπος ἐν γῆ, χοϊκός.] Dixit de anima & spiritu. Nunc de corpore loquitur. χοϊκός limaceus Tertulliano, ex limo, in Latino Irenæi v. 11. Respicitur illud Gen. 11. 7. ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον χοῦν ἁβρῶν. Hebræum est γῆν, quod habes & Gen. 111. 19. Significat autem quamuis terræ particulam. Philo: διττὰ ἀνθρώπων γῆν· ὁ μὲν γὰρ ὅτεν οὐρανίος ἀνθρώπος, ὁ δὲ γῆνιος· ὁ μὲν οὖν οὐρανίος ἀπὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γηγενὴς, φθαρτὴς & σιωλόγον γένους οὐσίας ἀμείτοτος· ὁ δὲ γῆνιος ἐκ ἀποσάδος ὕλης, καὶ χοῦν κέκληται, ἐπὶ γῆνι. Theophilus χοῦν vnde sumptus est Adam interpretatur οὐ τῆς ξηρῆς, ἀλλὰ τῆς πολυμεροῦς καὶ ποικίλης ὕλης μέρος.

ὁ δευτερός ἀνθρώπος, ὁ κύριος ἔξ οὐρανοῦ] Hic ἔξ οὐρανοῦ dicitur Hebræo more pro οὐρανίος, id est, cœlestis, habens iam corpus cœleste.

48. οἷος ὁ χοϊκός, ἵσοις καὶ οἱ χοϊκοί.] Quale corpus Adamus habuit, tale & seuit in posteros, in Adamipersona genus humanum describitur. Origenes contra Celsum iv.

καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, ἵσοις & οἱ ἐπουράνιοι] Sic & Christus qui nos regenuit, nobis corpus dabit suo simile. Cum autem dixit ἐπουράνιος intelligi vult corpus fore dignum habitaculo supercœlesti. Vide Hebr. v. 1. 4. de vocē ἐπουράνιου vide Eph. 1. 3. Sedes 111. in qua est Dei maiestas & Angeli dicitur quidem cælum, nimirum tertium excellentius cæteris, ideoque dictum οὐρανὸς καὶ οὐρανοὶ pluraliter, sed id nec minùs ἐπουράνιος supercœlestis, respectu habito ad cælum spectabile. Origenes Philocalia xviii. πῶς οὐ δύνατον & πλὴν σάρκα· τὴν ἰσοσύνην ἀμείψασθαι ποιότητος γαρστέναι· διανύτω ὁποῖαν ἐχέτω τὴν πλὴν ἐν αἰθέρι, καὶ τοῖς ἀνωτέροις ἀπὸ τῶν τοῖς πολιτευσόμενοι;

49. καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν πλὴν εἰκόνα τὴν χοϊκὴν.] Corpus simile corpori Adami & ob id morbis, malis & morti obnoxium.

φορέσαμεν καὶ πλὴν εἰκόνα τὴν ἐπουράνιαν] φορέσαμεν habent alij codices & sic legerunt Syrus, Arabs, & sic citat Origenes contra Celsum. Corpus habebimus simile corpori Iesu, in suo tamen gradu. Sic vox εἰκότος sumitur Rom. viii. 29.

50. πῶς ἂν φημι ἀδελφοί.] Clarius sua dicta explicat. Sic & supra v. 11. 29.

δὲν σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσῃ οὐ δύνασται] Hic apparet per carnem & sanguinem כְּרִי יִשְׂרָאֵל intelligi corpus tale quale hic habemus, fluidum, fragile, caducum Sirach. XI V. 19. Hebr. II. 15. constans ex particulis minimis quæ decedunt quotidie & quarum in locum alia extrinsecus accedunt, vt ait Alfenuus in L. Proponebatur D. de iudiciis. Talia corpora non conueniunt isti regno immutabili. κληρονομεῖν tenere, possidere iure certo. Sic emolliendus interpretatione Augustinus cum dicit libro contra Adimantium XII. in resurrectione non fore carnem aut sanguinem.

οὐδὲ ἡ φθορὰ] Et hic est abstractum pro concreto. Nam per φθορὰ vult intelligi φθαρτὸν. & ita explicat quid intelligi voluerit per σάρκα & αἷμα. τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ] Pertingere ad statum illum inmutabilem non potest.

51. ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω] Rem hactenus vobis aliisque incognitam. Vide Rom. XI. 25. XVI. 25. supra II. 7. IV. 1. XIII. 2. XIV. 2.

πάντες μὲν οὐ κοιμησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα] Variant hic libri. Optime Manuscriptus ille. οἱ πάντες μὲν οὐ κοιμησόμεθα· οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Neque omnes obdormiemus, id est, moriemur. Neque omnes mutabimur. Veram hanc lectionem ostendunt sequentia. Eadem sententia in commentario ad librum Aboth. LIII. 2. & notis ad caput I. Rabbinum Israël de Anima. Eodem spectat locus Act. x. 42. & verba Symboli.

ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι] Hæc referenda ad proximum quod præcessit. Dicit mutationem istam corporis caduci in corpus immortale ita subitam fore vt tempus percipi non possit. ἐν ἀτόμῳ, idem quod alibi ὡς σῆμῃ Esaia XXIX. 5. עֲתֵּבָה עַל רִיפָה ὀφθαλμοῦ כְּעָרְבָה apud Rabbinos. כְּעָרְבָה ἡδῆ Syrus hic. Illud ἐν ἀτόμῳ etiam philosophi vsurpant, alterum, in niḥu oculi, multæ gentes. in vltima tuba, id est, ad sonum tubæ vltimæ: siue ad signum vltimum quale per tubam in militia dari solet.

σαλπίσιν δὲ] Dabitur enim signum. Vide Matth. XXIV. 31. vbi dicta vide. Et I. Thess. v. 16. Sensus mysticus loci Zach. IX. 14.

καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται] καὶ hic notat tunc: in Manuscripto pro ἐγερθήσονται est ἀναστήσονται.

ἀφθαρτοὶ] Vide supra 50.

καὶ ἡμῖς ἀλλαγησόμεθα] Nempe quos bibos Deus illic deprehenderit, inter quos Paulus putauit fieri posse vt & ipse esset & alij multi qui cum ipso vivebant. Sic ἡμεῖς οἱ ζῶντες dixit de eadem re. Paulus I. Thess. IV. 17. Id eo euenit quia de die vltimo, quando is futurus esset nihil Christus suis reuelauerat. vt semper expectaretur. Et propiores fuere Apostoli & qui eos secuti sunt Christiani vt crederent breui id futurum. Vide si placet quæ hac de re notauimus ad III. librum de veritate religionis Christianæ & in Appendice ad nostra de Antichristo.

53. δὲ καὶ τὸ φθαρτὸν τῆτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν] Tertullianus libro de resurrectione carnis ita hunc locum explicat: Oportet enim corruptum istud induere

induere incorruptelam & mortale istud induere immortalitatem. Hoc erit illud domicilium de cælo quod gementes in hac carne superinduere desideramus utique super carnem in qua deprehendemur: quia grauari nos ait qui sumus in tabernaculo, quod nolimus exui, sed potius superindui, uti denoretur mortale, à vita scilicet, dum demutatur superinduendo quod est de cælis: Quid enim non desiderabit, dum in carne est, superinduere immortalitatem & continuare vitam, lucrifacta morte per vicariam demutationem? &c. Rursus eodem libro: Oportet enim corruptiuium istud induere incorruptionem & mortale istud induere immortalitatem. Quid mortale, nisi caro? Quid corruptiuium, nisi sanguis? At ne putes aliud sentire Apostolum, providentem tibi & ut de carne dictum intelligas, laborantem: quum dicit istud corruptiuium & istud mortale, cutem ipsam tenens dicit. Certe istud nisi de subiecto nisi de comparente pronuntiasse non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Et aduersus Marcionem ita. Oportet enim corruptiuium hoc, tenens utique carnem suam dicebat Apostolus: Paria habet Iustinus ad Symbolum. Plutarchus Bruto de Cæsare: τῇ χρεὶ τοῦ σώματος ἀπτόμενος ἔσται, ἢ δὲ οὐκ αὖ ὑμῶν δοκᾷ βροδτος, ἀναμῖναι τοὺν τὸ σαρκίων; Ενδύσασθαι valet התלבש quod Hebræi vsurpant cum de corpore immortalis agitur.

καὶ τὸ θνητὸν τὸ ἐνδύσασθαι ἀθανάσιον] Potest esse corpus mortale etiam quod non moritur.

τὸτε γρησέτω ὁ λόγος γεγραμμένος] λόγος דבר res ipsa. Tunc fiet illud quod scriptum est. Solet hoc dici cum prophetarum verba trahuntur in sensum eminentiorem. Locus est Esaia xxv. 8.

κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος] בלע המות לנצח quod LXX quidem vertunt κατέπιε θάνατος ἰχθύου. At alij melius, puto, verterant κατέπιε τὸν θάνατον, εἰς νίκος. לנצח sæpissime vertitur εἰς νίκος, secundum ἐτυμολογίαν vt II. Sam. I. 26. Ierem. III. 5. Lam. v. 20. Amos I. II. V III. 7. Prouerb. XXI. 28. vbi Symmachus, Aquila, Theodotion omnes vertunt εἰς νίκος. At sensus est, in perpetuum. Itaque vertitur εἰς τὸν αἰῶνα & ἕως αἰῶνος Esaia XIII. 20. Et Chaldaeus sæpe transfert לעלמין: Græci alibi εἰς τέλος vt Ps. XIII. 2. plenè, perfecte.

55. ποὺ σὺ, θάνατε, τὸ κέντρον, ποὺ σὺ ἄδη τὸ νίκος] LXX in Osea XIII. 14. ποὺ ἢ δίκαι σὺ θάνατε; ποὺ τὸ κέντρον σὺ ἄδη, sensu eodem qui hic est, verbis paulum mutatis, vt fieri solet ab iis qui memoriter locum citant. Apparet autem Græcos interpretes in Hebræo non legisse וְאֵי vt nos, sed אֵי & pro רבריך legisse רבריך Apostolus hic quasi in re præsentē vt sæpe prophetæ triumphum canit de morte & inferno, id est, statu mortuorum. Solent enim coniungi, vt Esaia XXV III. 15.

56. τὸ ὃ κέντρον τῷ θανάτου ἢ ἀμάρτια] Egregie sensu Euangelicò explicat dictum Osea. Aculeus scorpionis, aut feræ similis, est id quo maxime nocet. Sic quo maxime nocere mors potest, si detineat homines sub suo imperio, ita vt reuiuiscere non possint. Hoc ius morti dat inobe-

dientia hominum grauis aduersus Deum.

ἡ δὲ δύναμις τῆς ἀπορίας ὁ νόμος] Legem hic intellige quodcumque praeceptum diuinum vt Rom. III. 20. I V. 19. V. 13. V III. 2. 7. supra IX. 21. Peccatum eo est grauius quo voluntas Dei magis patet. Quod fit maxime per legem à Deo datam Rom. V. 13. V II. 8. 9. 10.

57. τὰς δὲ θειὰς χάριτας διδόντι ὑμῖν τὸ νίκῃς εἶναι καὶ τὴν θάνατον ἡμεῶν ἰησοῦς χριστός] Nempe dedit nobis vincere peccatum, ac proinde & mortem vincere. Peccatum in Nouo foedere plerumque significat aut consuetudinem peccandi, aut etiam malefacta ἐν παρανομίᾳ. Sic, qui natus est ex Deo, non peccat.

58. αὖτε] Ergo. Est enim illationis nota vt supra III. 21. IV. 5. XI V. 20. ἑσθίει γινώσκει, ἀποκαλύπτει] Bis idem dixit vt ostendat magnam requiri constantiam in officio faciendo. Sic πειρασμολογῶν καὶ ἑσθίει Coloss. I. 23. Vide & supra VII. 37. & Abac. II. 3. 4. Simonides ἀνδρα ἀγαθὸν vocat ἄριστον καὶ ποτὶ ἐ νόῳ πειράζοντα.

δοξαζόμενος ἐν ταῖς ἔργοις ὅτι καὶ ἐν πᾶσι] Omnia quae Deo grata sunt facientes abunde, etiam plusquam quisquam exigere audeat, vt Paulus fecit suo sumptu Euangelium annuntians.

εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν ὅτι ἐστὶ κενὸς ἐν καίῳ] Αἰτόμενος, vult enim dicere magna fore laboris praemia. ὁ κόπος ἐν καίῳ labor secundum Dominum, secundum Christi praeceptum. Bene hanc admonitionem contexit cum sermone de resurrectione. Nam si verum est dogma de resurrectione, nullus labor grauis videri debet. Quid enim suauis vita, eaque immortali, ac beatissima.

CAP. XVI.

 EPI δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰς ἀρχῆς] Nisi codicum consensus me retineret, libens hic legerim ἀρχῆς. Nam eam vocem in sensu liberalitatis usurpat Paulus & II. Cor. IX. 6. Solet sic fami Hebraeum עֲרֵב à verbis ad res ducta translatione. Intelligit autem collationem pecuniarum ad subleuandam paupertatem fidelium. in Iudæa Rom. X V. 26.

ὡς ποτὶ δίναντα τὰς ἐκκλησίας τῆς Γαλιλαίας] Amabant Apostoli easdem consuetudines vbique introducere. Et haec sunt traditiones Apostolicæ relatae, vt diximus, in συναγωγῇ Κασόρων. Hoc est iter per Galatiam cuius mentio Act. XV I. 6.

2. καὶ μὴν σαββάτων] συμφορήσεως Ἰουδαίων ait Philo, ἀπαρχὴν ἔτι καὶ τῆς ἀλλοτῆς δουλείας nempe etiam extra Sabbata. Christiani maxime Sabbatis & diebus Dominicis qui sunt μία σαββάτων Matth. XXXV III. I. conueniebant, sed quia hi qui ex Iudæis facti erant Christiani moris Iudaici retinentes sabbatis pecunias non tractabant, ideo ad eam rem aptior erat dies sequens. Tertullianus Apologetico. Modicam unusquisque stipem mensstrua die, vel cum velit, & si modo velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo

compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humandiisque, & pueris ac puellis re ac parentibus destitutis: itemque domesticis senibus: item naufragis & si qui in metallis, & si qui in insulis vel in custodiis dumtaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ fiunt.

ἐκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτοῦ πιδίτω θησαυρίζων] Sibi seponat, paulatim cumulum aliquem faciens. Id enim est τῷ quod modo per θησαυρίζων; modo per σωάζων vertitur. Id successit in locum decimarum.

ὅ, π' εἰν δοδωται] In Manuscripto clarius, ὅτι αὐτὸ δοδωθῇ est autem brevis locutio. Quodcumque Deus prosperauerit pro quodcumque Deus prosperans ei dederit. Δοδωῖν ΠΥ. Hebræi hunc sensum sic exprimunt. וְנָתַן לְכָל אֲשֶׁר יִשְׁכַּח.

ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γένοιται] Id est, tunc primum. Quod si esset, tenuiores futuræ erant collationes quam quæ ex longo tempore primum creuissent.

ὅτι ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γένοιται, οὐ δοκιμάσθη, δι' ἐπιστολῶν, οὕτως πέμψω ἀπὸνέγκειν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ] Notam interpungentem ponendam post δοκιμάσθη recte monet Theophylactus. Et rursum brevis est locutio, mittam per litteras, id est, mittens per litteras eos commendabo, testimonio meo eos prosequar. Vide quomodo vir tantus nullam suspicioni rimam aperire voluerit. χάρις dixit beneficium. Vide supra x. 30. Sirach. xvii. 18.

ἄς εἰν ὃ ἡ ἀξιοκ τῆ χάριτος πορεύσασθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται] Vide quomodo eos excitat ut dent quamplurimum. Si summa collecta tanti erit, ego pro epistola eos comitabor.

5. ἰδούσμεν ὃ πρὸς ὑμῖς ὅταν Μακεδονίαν διέλθω] Macedoniam quidem transit A. C. xx. 3. Sed angustius temporis exclusus non adiit Ephesum, sed presbyteros ad se acciuit. ibid. 16. & sequentibus.

Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι] Rursum hic præsens pro futuro. Vide quæ dicta ad Matth. xxvi. 28.

16. πρὸς ὑμῖς ὃ πρὸς τὸν ὄχλον τῶν ἐφ' ἡμῶν, ἢ καὶ τῶν ἐκκλησιῶν ἵνα ὑμῖς με περὶ μέλητα οὐ εἰν πορεύσασθαι] Ab hoc proposito, cuius mentio & A. C. xix. 21, alia gratiora Apostolum diuerterunt, ut iam diximus. Solebant autem quidam ex Ecclesiis Apostolo se itineris aliquousque comites addere, ut videre est A. C. xv. 3. xvii. 4. 15. xx. 38. xxi. 5. Quo ibo, id est, in Iudæam II. Cor. i. 16.

7. οὐ δίτω γὰρ ὑμῖς πρὶν ἐν παρόδῳ ἰδῆναι] Hic ἄλλω votum & desiderium significat. πρὶν id est, nunc. Hoc vero nunc hic significat futurum imminens. Ἐν παρόδῳ, in transcurso: obiter.

ἐλπίζω ὃ γένοιται ὑμῖν πρὸς ὑμῖς εἰν ὁ Κύριος ἐπιτίθηται] Melius in Manuscripto: ἐλπίζω γὰρ. Explicat quod præcesserat. Et de futuro incerto loquens usurpat solitam Christianis cautionem. Sic Rom. i. 10. supra i. v. 19. iv. 15. Si Deus voluerit, etiam Paganis vsitatum ostendit Tertullianus de Testimonio Animæ. Alij rudiores eorum dicebant, si dii volent, ut Plautus

Pænulo 1 v. Scena vltima, Cicero 1 v. Verrina, Suetonius Caligula 8. Aut, cum diis volentibus quod est apud Ennium, Plautum aliquoties & Catonem de re Rustica.

ἐπιμύω ὃ ἐν Εἰσόδῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς] Postea aliæ occasiones fecere vt magis properaret, velletque in ipsa Pentecoste, id est, sine dierum quinquaginta à Paschate esse Hierosolymis. Act. xx. 16. Ita ambulatoriæ sunt hominum voluntates.

9. οὐρα γὰρ μοι ἀντίωρα μεγάλη & ἐνέργης] Ostium spem significat vt videre est Osee 11. 15. Quia sicut ostium aditum dat in domum, ita spes ad rem. Sic & Act. xiv. 26. 11. Cor. 11. 12. Melius in aliis codicibus ἐναργής. Spes conspicua. In Glossario Εἰναργής liquidus, euidens. Ita apparet legisse hic Ambrosium.

καὶ ἀντικείμενοι πολλοὶ] Quod alium terruisset, hoc Paulum inuitat. Multi ibi sunt hostes Euangelij, ideo desidero ibi esse, vt me iis opponam.

10. εἰάν ὃ ἔλθῃ Τιμόθεος] Timotheum sibi & Domino fidum miserat quidem Paulus, vt apparet supra 1 v. 17. Sed ita vt in itinere multas ecclesias haberet inuisendas. Quare pericula prospiciens dicit, si ad vos venerit.

βλέπετε ἵνα ἀφόβως χηρῆται πρὸς ὑμᾶς] Curate ne illi homines inter vos diuitiis aut eruditione turgidi, schismatum auctores, quorum culpas arguet, quicquam nocere ei possint. Curate quantum in vobis est, non enim omnia pericula illo tempore vitari poterant. Sed bonorum est omnia experiri ne mali bonis aliis noceant.

τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται, ὡς καὶ ἐγὼ] Magnum præconium. Nam quid non fecerat Paulus! opus Domini est Euangelij promotio. Act. xii. 2. xiv. 25. xv. 38. Vide & Matth. xxi. 28.

μήτις οὐκ αὐτὸν ἐξευθνήσῃ] Monet pios vt eum pro meritis reuerentur. Vide 1. Tim. 1 v. 12.

προσέμψατε ὃ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρὸς με] Id est, facite vt ad me rediturus à vobis discedat sospite ea quæ inter vos esse debet amicitia.

ἐκδηχόμεν γὰρ αὐτὸν μὲν ἡμεῖς ἀδελφῶν] Multum eius comitumque eius (nam & alij cum Timotheo Corinthum inerant, vt & sequentia ostendunt) reditum desidero, opera eorum vsurus.

ὡς ὃ Ἀπολλὼ τῷ ἀδελφῷ] Nouerant hunc Corinthij. Nam apud ipsos fuerat Act. xv 11. 17. Et cum viri & pietatem & eruditionem haberent cognitam, multum optauerant pij qui erant Corinthij, ipsum potissimum ad res Corinthij corrigendas mitti.

καὶ πάντως οὐκ ἔστιν ὅτι δέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ] Non potui id ab eo obtinere, nempe quia alia magis vrgentia eum distinebant.

ἐλεύσεται ὃ ὅτε διακρίσῃ] Id est, vbi ab illis negotiis se expedierit. Εἰκαρπείν est vacare ab aliis rebus, vt Marci vi. 31. Act. xv 11. 21. Hinc διακρία. Sir. xxxviii. 26. 1. Macc. xi. 42.

ζητορεῖτε] Vide Matth. xxiv. 42. xxv. 13. xxv. 1. 41. Act. xx. 31.

στήκετε ἐν τῇ πίστει] State, id est, perstate. Vide supra xv. 1. Verbum *στήκειν* pro *ἵστασθαι* habet, & Marc. xi. 25. Rom. xiv. 4. Gal. v. 1. Philipp. i. 27. iv. 1. Thess. i. 11. 8. ii. Thess. ii. 15.

ἀνδρίζεσθε] *Nunc fite viri* ut loquitur vetus Poëta Latinus, & Homerus: ἀνέρες ἔστε Ἰσραὴλ ἀνδρίζεσθε ii. Paralip. xxxii. 7. Moses Iosueam sæpe hoc verbo animat. Ios. i. 6. 7. 9. 18. David Solomonem i. Paralip. xxviii. 20.

καταποιεῖσθε] Est & hic passivum pro reciproco, *fortes vosmet prestare*. Nam i. Sam. i v. 9. ubi in Græco est καταποιεῖσθε in Hebræo est קָוִימָהּ sic & alibi.

14. πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω] Quæ ubi est, ibi non sunt schismata. Ideo toties eam Corinthiis Paulus commendat. viii. 1. xiii. 1. 3. 4. 8. 13. xiv. 1. ii. Cor. ii. 4. ii. 8. vi. 6.

15. ὁδομαχῶ ὑμῶς ἀδελφοὶ οἵδετε τί ἐστι οἶκόν σου Στεφάνῳ ὅτι ἔστι ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, & εἰς δόξαν σου τῶν ἀγαθῶν ἐποίησεν ἑαυτῷ] De hoc Stephana vide quæ diximus supra 16. De significato autem vocis ἀπαρχῆς Rom. xvi. Scitis ait Stephanam cum suis & inter primos esse qui crediderunt, & multum eos inseruivisse fidelibus aliis.

16. ἵνα καὶ ὑμεῖς καταλάβετε τῶν δούλων] καταλάβετε hoc quidem loco est reuereri, honorem & obsequia deferre ut Eph. v. 21. i. Petri v. 5.

καὶ παντὶ τῷ συνεργωμένῳ καὶ κοινῶντι] Qui cooperantur ad propagationem Evangelij & laborant ad subleuandos fideles, ostendit quod dixit non personis se deferre, sed meritis.

17. χαίρει ὃ ὄντι τῇ πατρὶστί τῷ Στεφάνῳ & Φορβυνάτῳ καὶ Αχαΐκῳ] Fortunatus nomen est Romanum. Achaïcus nomen Græcum. Sed nomina Romana etiam apud Græcos eo tempore erant frequentia. Et mihi videntur Fortunatus iste & Achaïcus liberi fuisse Chloes. Vide supra i. ii.

ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀναπλήρωσαν] Quod vos omnes facere oportuit, id illi fecerunt. Certiorem me fecere de vestris morbis. Simili modo καταπληρώω τὸ ὑστέρημα dixit ii. Cor. ix. 12. מלא המחסור.

18. ἀνέπαυσεν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν] ἀνέπαυσεν ἑαυτῷ, id est, recrearunt Zach. vi. 8. ii. Cor. vii. 13. Philem. 7. 20. Vide & Matth. xi. 29. Recrearunt Paulum cum intellexit multos adhuc in Ecclesia Corinthiaca esse qui vera dogmata retinerent: pietatem & pacem colerent. Recrearunt vicissim pios illos, cum eis significarunt quo amore eos Paulus prosequeretur. τὸ πνεῦμα, pro animum meum aut me, locutio frequens: Ignatius in epistola ad Romanos ἀπαύζεται ὑμῶς τὸ ἐμὸν πνεῦμα, & quidem cum verbo ἀναπαύειν reperitur dictis Zachariæ & ad Philemonem locis.

ἐπηρώσκειτε οὖν τὸν θεὸν διούτους] Id est, magni facite. μετενομήα frequens apud Hebræos.

19. ἀπαύζονται ὑμῶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας] Hinc probabilis coniectura sumitur Ephesi potius, ut habent Syriaci & Arabici libri, quam Philippis in Macedonia, ut habent Græci, scriptam hanc epistolam. Fauet huic

sententiæ id quod supra habuimus 6. & 8. & quod est 11. Cor. 11. 12.

20. ἀπαύζονται ὑμεῖς ἐν Κυρίῳ] Id est, à Christo omnia bona vobis adprecantur.

Αὐλῶς καὶ Πρίσιλλα] Qui Paulum Corintho Ephesum erant secuti Act. XV 11. 19.

συνὴ τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ] Id est, cum tota familia sua quæ erat Christiana. Vide Rom. xv 1. 5. Quocunque illi ibant, secum ferebant Ecclesiam.

ἀπαύζονται ὑμεῖς οἱ ἀδελφοὶ πάντες] Nempe qui in hoc sunt tractu. Simile Rom. xv 1. 16.

ἀπαύσαι ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπῃ] Vide Rom. xv 1. 16. Et recte osculum pacis iis imperat qui in periculo erant ne per schismata abriperentur.

21. ὁ ἀπασμὸς τῇ ἐμῇ χερὶ Παύλου] Priora ex autographo Pauli descripserat Tertius aut Timotheus aut alius quis. Cætera adscripsit Paulus sua manu. Vide 11. Thess. 111. 12.

22. εἰ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἦτο ἀνάθεμα Μαριάνῳ] Sua manu ascribit sententiam cuius maxime eos meminisse volebat, ut Augustus aliquando faciebat ad prouinciarum præsides. Ἀνάθεμα Μαριάνῳ est grauiissimum מריאן, addita precatone ut Deus quamprimum in eum vindicaret. Vide quæ diximus ad Luc. vi 22. מריאן Syris est Dominus, vnde Syri Maronitæ quia Christum מריאן vocant, & Murrani reges in veteri Latio, de quibus ad x 1. Æneidos: & Marnas Gazarorum deus Epiphanio, & virgines Cretensisibus Μάρνας, sicut alibi κυρία. Hinc in Hispania solebat dici ut historię narrant: *Sit anathema Marano & excommunicatus.* Arabs hoc loco אלرب מן רחא מן חרמא מן פליכן *is omnis sit excommunicatus à spe Domini.* Id est, ab ea spe quam Dominus nobis dedit. Simile Gal. 1. 8. 9.

23. ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ μετ' ὑμῶν] Rom. xv 1. 24.

24. ἡ ἀγάπη μου μετ' πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est: Ego propter Christum vos omnes sincere diligo. Et vim habet illa locutio, μετ' ὑμῶν. Dicuntur amicitie dissolui interuallis locorum. Hoc negat apud se fieri. Se animo ipsis esse præsentem: res eorum curare.

HUGONIS GROTTII
ANNOTATIONES
IN ALTERAM EPISTOLAM
AD CORINTHIOS

EQVE statim post priorem, neque multo post scripsit hanc ad Corinthios epistolam Paulus. Tantum enim interualli fuit quo Timotheus à Paulo missus ire Corinthum potuit, mandata Pauli explicare & ut eis pareretur laborare, & ad Paulum redire. Labor autem eius Corinthi apud plerosque bene successerat, unde & lenior aliquanto hæc est epistola, quam prior. Manebant tamen quidam Paulo inuidentes, quorum obtreccionibus passim hac epistola respondet.

CAPVT PRIMVM.

1Α' ἀλλήματος Θεός] Sic & 1. Cor. 11.

σὺ τῷ ἁγίῳ πᾶσι τοῖς οὔσι ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ] Voluit Paulus exempla huius epistolæ mitti ad alias in Achaia ecclesias, ut tum fieri solebat.

2. χάρις ὑμῖν & εἰρήνη] Vide Rom. 1. 7. 1. Cor. 1. 3.

3. εὐλογητὸς ὁ Θεός] Formula solemnitis gratias agendi. Rom. 1. 25. IX. 5.

ὁ πατὴρ ἡμῶν οἰκτιρῶν] Genitiuus pro adiectiuo ut & in verbis subsequen-
tibus, pater, inquit, summè misericors. Vide Exodi xxxiv. 6. Deus
ܐܠܗܝܬܝ Syris & Arabibus.

4. ὁ ὀνειδικαλῶν ἡμᾶς ὅτι πολλοὶ τῇ θλίψει ἡμεῶν] Non sine causa hoc dixit
aduersus eos qui Deo exosos putant eos qui in multis incommodis ver-
santur. Confer Rom. v. 3. VIII. 35.

εἰς τὸ δυνάσθαι ἡμᾶς ὀνειδικαλῶν τοῖς ἐν πόσει θλίψει] Omnia sua Paulus ad Ec-
clesiæ utilitatem refert.

ἀλλ' οὐκ ὡς ὀνειδικαλῶντες ἡμεῖς ὀνειδικαλούμεθα αὐτοὺς ὑπὸ τῷ Θεῷ] Id est, per dona illa

spiritus quibus Deus me solatur. Vide Act. iv. 36. ix. 31. xiii. 15.

5. *πολλὰ καὶ μέγα*] Multa sunt & magna. Vide Rom. iii. 7. v. 15. xv. 13.

εἴτε δι' ἐνδοκίμια] In Manuscripto ; *εἴτε ἐνδοκίμια*, vt pendeat hoc à verbo præcedente *πολλὰ καὶ μέγα*, quod & de afflictionibus & solatiis positum fuit. Afflictiones sibi euenire dicit ipsorum salutis causa, id est, propter euangelium, vnde supra dixit, *παθημάτων χάριν*, id est, quæ Christi causa feruntur. Vide I. Petri iv. 16.

6. *καὶ στερήσεις*] Deest in Manuscripto.

τῆς ἐνεργουμένης] Id est, *καταρξαμένης*. Vide Rom. vi. 3. *ἐνεργῶς* modo deponentialiter sumitur, modo, vt hic, passiuè.

ἧν ἂν τῶν παθημάτων] Eadem dicuntur quæ eandem ob causam sufferuntur.

7. *καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν βεβαία ὡς ὑμῶν*] Hæc per parenthesin legi debent. Nam quod sequitur *εἴτε ἐνδοκίμια* respondet ei quod præcessit *εἴτε ἐνδοκίμια*. Hoc autem hic dicit, firmam se habere spem de constantia etiam Corinthiorum in sufferendis malis. Cæterum non prætereundum duxi in illo Manuscripto, de quo dixi toties, verba præcedentia alio posita ordine, hunc in modum, *ἐνδοκίμια καὶ στερήσεις, εἴτε ἐνδοκίμια ὡς τῆς ὑμῶν ἐνδοκίμιας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ ἧν ἂν τῶν παθημάτων ὧν ἐν ἡμῶν πάσχοντες καὶ ἡ ἐλπίς, &c.*

Εἰδότες] Hoc non ad Corinthios refertur, sed ad Paulum & Timotheum. Et scire se dicit Corinthios tangi sensu vt aduerforum ita & bonorum quæ ipsi Deo dante contingebant.

8. *οὐ γὰρ ἐνδοκίμια ὑμῶν ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ ὡς τῆς θλήψως*] Est hic *ὡς* pro *ὡς*. Imo Manuscriptus habet hic *ὡς*. Et ἀγνοεῖν pro ἀγνοῦν *εἶ*.

τῆς ἡμετέρας ἡμῶν ἐν τῇ Α'σίᾳ] Videntur indicari illa pericula de quibus Act. xx. 19.

ὅτι καὶ ὡς ἐβόλλω ἐπαρήθημεν ὡς δύναμιν] καὶ ὡς ἐβόλλω valde, vt Rom. vii. 13. i. Cor. xii. 31. *ἐπαρήθημεν*; pressi sumus vt infra v. 4. *ὡς δύναμιν*, supra quam vires humanæ sustinerent: fuit *πνευματικὸς ὡς ἀνθρώπου*. i. Cor. x. 13.

ὥστε ἐξαπορηθῆναι ὑμᾶς καὶ τὴν ζωὴν] Ita vt spem vitæ abjicerem *Εξαπορεῖσθαι* &c. ii. 9. Pf. lxxxviii. 15. infra iv. 8.

9. *ἀλλ' ὡς ἐν ἡμετέροις τὸ πνεῦμα τὸ θανάτου ἐρχομένου*] *πνεῦμα θανάτου* τῆς θανάτου sententiam mortis. Id est ita affecti fuimus quomodo ij de quibus sententia ad mortem pronuntiata est. Locutio similis illi i. Cor. xv. 32.

ἵνα μὴ πεποιθότες ὡς ἐν ἡμετέροις ἀλλὰ ὅτι τῇ θείᾳ τῇ ἐλπίδι] Causam adfert cur Deus in tanta pericula Paulum peruenire voluerit. Hebræis interdum mortui dicuntur qui quasi mortui sunt, & resuscitati qui liberantur, vt videre est Ezech. xxxvii.

10. *ὅς ἐκ τῆς θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς*] Liberari dicimur non tantum à malis quæ sentimus, sed etiam ab iis quæ imminet. Vide Prou. x. 2.

x. 4.

XI. 4. & confer XXIV. 2. Vide & canticum Sodalium Daniëlis circa finem. *πληκόντων* à morte tam tristi, per manus popularium, per manus eorum qui unum Deum colere se profitentur.

καὶ ῥύσαι] Hoc neque Græci commentatores legerunt, neque Syrus.

εἰς ὃν ἡλπίκαμεν ὅτι καὶ ῥύσεται] Dicit hoc non quod mortem metueret, sed quod longiorem suam vitam sciret è magna re esse Ecclesiarum. Vide Philipp. I. 24.

συνουπουργούντων καὶ ὑμῶν ἡμεῶν ἡμῶν τῇ δόξῃ] Est & hic traiectionis pro *τῇ δόξῃ ἡμεῶν*. Magno honore Corinthios afficit Paulus, cum vult eorum precibus adiuuari.

ἵνα ἐκ πολλῶν πειρασμῶν τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν διακρίσεως ἡμεῶν] Plurimi codices habent *ὑμῶν ἡμῶν*, & sic Syrus Græcique multi legerunt. Est & hic traiectionis. Rectus sermo *τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα ἐκ πολλῶν πειρασμῶν*, id est, donum Dei respectu multorum hominum mihi datum, incolumitas nempe concessa in gratiam multorum fidelium. *ἵνα* est respicere, inde *ὅτι* quod *πειράσονται* vertitur est respectus. Sic & infra II. 10. Hinc *ἵνα* est propter. *διακρίσεως* gratiarum actione celebretur: *ἡμεῶν ἡμῶν*, mea vice, meo nomine.

12. *ἡ γὰρ χαρά ημεῶν αὐτῇ ἐστίν.*] Gaudium nostrum. ut iam sæpe nomen hoc *χαρῆς* & *χαῖρημα*, & verbum *χαυχαῖται* exposuimus.

τὸ μυστήριον τῆς συνδύσεως μου] Vide Rom. II. 15. IX. I.

ὅτι ἐν ἀπόδοτι καὶ εὐχαριστίᾳ Θεοῦ] Sincero animo tanquam Deo inspectante. Vide I. Cor. v. 8. Hoc ideo dicit, quia quidam ipsum incusabant, quasi reditum pollicitus esset, nihil tale cogitans. Dicit igitur, se qualis fuit Corinthi, & nunc esse, fidei optimæ, sed euentum præstare non esse suum, multa interuenire quæ cogant mutare consilium. Omnia debent eadem esse quæ fuerint cum promitterem, ut promittentis fidem teneas, ait Seneca de beneficiis, ubi multa habes exempla, ei rei de qua hic agitur, similia. In Manuscripto pro *ἀπόδοτι* est *ἀγάπη*.

οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ] Est obliqua oratio. Perstringit enim obrectatores suos, eruditione Græcanica turgentes. Confer. I. Cor. II. 1. 4.

ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ] in pro eum. Cum multis donis spiritualibus.

οὐσδήποτε μέρει ἐν τῷ κόσμῳ] Vbicunque fuimus. *οὐσδήποτε μέρει* *ἐν τῷ κόσμῳ*.

οὐσδήποτε ἢ πρὸς ὑμᾶς] Maxime apud vos. Vide dictum locum I. Cor.

13. *οὐ γὰρ ἄλλο γράφομεν ὑμῖν ἀλλ' ἢ ὅ ἀναγνώσκετε ἢ ὅ καταγνώσκετε*] Manuscriptus, *ἀλλ' ἀναγνώσκετε & καταγνώσκετε*. Veram lectionem esse arbitror quam secutus est Syrus, *ἀλλ' ὅ ἀναγνώσκετε καὶ καταγνώσκετε*. Non alia vobis scribimus (quam quæ vera sunt scilicet) sed quæ hic legitis, ea sic gesta agnoscitis.

Εὐχαριστοῦμεν ὑμῖν καὶ ἵνα ὑμεῖς καταγνώσκετε] Ostendit se non omnem spem abieciisse ad ipsos veniendi. Agnoscetis me, ita spero, perpetuo talem. Nempe ubi ad vos venero.

Mmm

14. *ἡδοναὶ καὶ ἐπὶ γινώσκῃ ἡμεῖς ἀπὸ μέρους*] *ἀπὸ μέρους*, id est, quidam vestrum, quomodo Rom. x. 25. qualem me nouistis quidam, id est, ostendistis vos me talem agnoscere, cum Timotheum tam benigne excepistis, eiusque monita secuti estis.

ὅτι χαρῆμα ὑμῶν ἐστί μοι] Gaudetis enim me doctore.

καὶ οὖτως καὶ ὑμεῖς ἡμεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἡμεῖς ἰσοῦς χριστοῦ] Eritis scilicet gaudium mihi, id est, causa gaudij, cum videbo vos eiusdem salutis & gloriæ participes.

15. *καὶ ταῦτα τῇ πειθοῖ*] Confusus me vobis plerisque esse cordi. *πείθομαι* est *πείθω* II. Reg. xviii. 20.

ἐβουλόμην εἰδέναι πρὸς ὑμᾶς τὸ πρῶτον] Hic quoque tractatio est, nam τὸ πρῶτον constituendum est cum *ἐβουλόμην*. Volueram antehac ad vos venire, nempe cum priorem epistolam scriberem, quam vide xvi. 5. & sequentibus. Non finxi me velle, sed reipsa volui. Dixi quod sentiebam.

16. *ἵνα δώτεται χάρις ἔστω*] Vt alterum hoc à me habeatis beneficium, vt I. Cor. xvi. 3.

καὶ ὅτι ὑμεῖς εἰδέναι εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας εἰδέναι πρὸς ὑμᾶς] Subauditur *με*, quasi dicat; primum beneficium fuit quod apud vos substiti in Macedoniam iturus, alterum sperabam fore quod ex Macedonia ad vos me reciperem. Est constructio πρὸς τὸ ἐπιμενέμενος. Nam in voce *δωτέων* tacite inest duplex beneficium, quod quale sit explicat.

καὶ ὅτι ὑμεῖς ἀπεμφοθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν] Id est, vt quosdam de vobis comites sumerem mei in Iudeam itineris, si forte eo irem. Vide I. Cor. xvi. 4. 5. 6. 7. & ibi dicta.

17. *τί ποτε οὐδὲ βουλευόμενος*] Cum reuera id meum consilium fuerit eo tempore.

μήτις δὲ τῇ ἐλαφείᾳ ἐχρησάμην] Possumne accusari, quod aliud tunc dixissem quam haberem in animo? *ἐλαφεία* hic idem quod *κυνόψις*, id est, vanitas, vt exponit Glossarium. Varios vocare solemus eos qui mendaces sunt: quia verba eorum carent pondere: Vanum mendacemque coniunctim dixit Virgilius.

ἢ ἂν βουλόμην καὶ σάρκα βουλόμην] At dicet aliquis mutasti consilium. Respondet Paulus mutavi ne ob mea commoda? id si fecissem, poterat aliqua esse species me accusandi.

ἵνα ἢ παρ' ἐμοῦ τὸ καὶ καὶ τὸ οὐ, οὐ] Omnino legendum hic est, quomodo hic legit Syrus, & mox sequitur; *ἵνα ἢ παρ' ἐμοῦ τὸ καὶ, καὶ τὸ οὐ*. Id est, vt propterea aliud dicam, aliud faciam. Nam *καὶ*, item *οὐ*, modo promissum aliud additum, hoc vero abnuitum significant, modo ipsam promissum salis implementum: itaque ex duplici hoc significato facta hic est *πλοκή* vt diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis xxx. 21. & ad Matt. v. 37. Festus ubi explicat vocem *nauci*: quidam ex Greco quod sit *καὶ* & *οὐ* lenem hominem significari volentes. Leuē: *ἐλαφρόν*. Ita optime Felti ille locus hanc Pauli explicat.

πιστὸς ὃ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς εἶπεν. ἐγγίστατο καὶ καὶ οὐ] Id est, quàm verus est Deus, tam verum est, & vos scitis, me nulla apud vos fraude usum. Similis locutio: viuit Dominus, id est, quàm vere viuit Dominus.

19. ὁ καὶ τῷ Θεῷ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῶν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς δι' ἐμῶν καὶ Σιλῶνα καὶ Τιμοθέου] Explicat quid sit δι' ἡμῶν. Et Siluanus hic, vt recte notauit Hieronymus non alius est quàm qui Silas in Actis, varia pronuntiatione.

εἰς ἐγγίστατο καὶ καὶ οὐ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ γέγονεν] Christus ipse non irrita habuit verba nostra, sed multis miraculis ea confirmauit.

20. ὅσαι καὶ ἐπαγγελίαι τῷ Θεῷ,] Quotquot sunt promissa Dei in veteri testamento ad nouam creationem pertinentia.

ἐν αὐτῇ τὸ καὶ, & ἐν αὐτῇ τὸ Ἀμὲν] Ea per Christum habent suum implementum. καὶ & Ἀμὲν idem valent, ideoque & coniungi solent. Vide dictum locum de Iure Belli ac Pacis. Altera vox Græca est, altera Hebræa. simile Ἀ'Ἐἔἂ ὁ πατήρ. In Manuscripto, ἐν αὐτῇ τὸ καὶ, διὸ καὶ δι' αὐτῇ τὸ Ἀμὲν. Id est, quia Deus promissa per Christum implet, ideo etiam eius honori canitur Amen in Ecclesiis. Et sic legit & interpretatus est Syrus.

τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν] Traiectio pro πρὸς δόξαν τῷ Θεῷ vt Deo laus sit. At si Manuscripti lectionem in iis quæ præcedunt sequimur τῷ Θεῷ recte cohærebit cum illo Ἀμὲν.

δι' ἡμῶν] Nostro ministerio. Spectat præcipue gentium conuersionem.

21. ὁ καὶ βεβαιῶν ὑμᾶς σὺν ἡμῖν εἰς Χριστὸν, & χάρις ἡμᾶς, Θεὸς] Supple est, & hic valet nam. Causam enim reddit cur ista omnia cedant ad honorem Dei, quia à Patre ista potestas proficiscitur. Ab eo procedit ista vnctio, id est, spiritus operatio interior, fidem in Christum fulciens & roborans. Hæc vnctio dicitur etiam I. Ioh. II. 20. nempe quia mystice significabatur per illam vnctionem quam accipiebant Reges & Sacerdotes, vt videre est loco Psalm. XLV. 8. collato eo qui est ad Hebræos I. 9. Christiani Sacerdotes quia animum & corpus & bona Deo offerunt, Reges quia ad regnum destinantur.

22. ὁ καὶ σφραγισμὸς ἡμᾶς] qui & externis testimoniis apparere voluit spiritus illius vim atque naturam. Vide Eph. I. 13. Instrumentis fides accedit ex testium signis. Vide Rom. IV. II. I. Cor. IX. 2.

καὶ οὕτως τὸν ἀρραβῶνα τῆς πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν] Conscios nos facit illorum donorum spiritualium, quæ dona spiritualia sunt arrhabo futuræ vitæ spiritualis, infra v. 5. Eph. I. 14. Arrhabo ἄρραβος vox est primitus Hebræica ac proinde & Phœnicia, à Phœnicibus eximiiis mercatoribus in Græciam venit. Origo vocis à ἄρρα quod est ἔσχατος fide iubere. Vide Gen. XXV. I. II. 18. Arrabo pars est pretij, & spondet pro toto pretio. Vide quæ diximus ad I. Cor. XV. 46. Latini arrabonem ἀρραβὼν aram dicunt. Sed & arrabonis vox est apud Plautum, Terentium, Varionem.

Mmij

23. ἐγὼ δὲ μὴ πνεῦμα τὸν Θεὸν ὁππότε μὴ ἐπὶ τὴν ἐμεῖς ψυχὴν] Est iuramentum perfectum, sed in re grauissima. Sic Iob XVI. 18. ἰδοὺ ἐν οὐρανοῖς ὁ μὴρτυς μου, ὃς δὲ συνίσταται μοι ἐν ὑψέσις. Vide quæ à nobis dicta ad Matth. v. 34. In animam meam, id est, cum maximo meo malo, si fallo. Tale illud iusiurandum Iob. XXII. 23. שָׁקֵץ יִבְרָא הוּא הוּא *Deus vindicet*. Sic *ne viuiam* iurandi formula apud Ciceronem & Martialem, *ne saluus sim* apud Ciceronem alibi.

ὅτι φειδόμενος ὑμῶν οὐκ ἔπει ἦλθον εἰς Κόρινθον] Erant & aliæ causæ cur iter differret Corinthum, sed hoc non minima quod vellet eos ante aduentum suum penitus corrigi, ne aut verbis aut factis asperioribus uti cogeretur. Vide I. Cor. IV. 21. & infra XII. 20. 21.

24. οὐχ ὅτι κτενέμεθα ὑμῶν τῆς πίστεως] Est ἀνθυποφοβία. Videbatur enim imperiose dixisse, non parcens. Itaque remouet à se hanc suspensionem. Nihil volumus à vobis credi nisi quæ Christus præcepit. Si quid pro nostro lubitu imponeremus, hoc esset dominatum exercere in fidem, ut hic in populum peculiarem Deo ut I. Petr. v. 3.

Ἀλλὰ συνεργοὶ ἐσμεν τῆς χάριτος ὑμῶν] Cum Deo & Christo, ac sub illis in id laboramus ut gaudij fiat participes, nempe æterni. Sic χάρις sumitur Heb. XII. 2.

Τῇ δὲ πίστει ἐσθίετε] Præteritum more Hebræo pro præsentii. Statis fide, id est, per fidem, nempe operantem, in eo estis statu ut illud æternum gaudium iure optimo sperare possitis. Ideo tantum operæ impendo ut fides ista vobis constet. nihil quæro, nihil exigo aliud.

C A P. II.

ΕΠΙΝΑ Δ' ἐμαυτῶν τῷτο] Ἐκρίνα, constitui, ut est A. C. II. 16. XXVII. I. ἐμαυτῶν mihi, id est, apud me, ad imitationem ἢ Hebraïci.

Τὸ μὴ πάλιν ἐν λύτῃ πρὸς ὑμᾶς ἔλθω] Et hic traiectio est & duæ voces pro vna. Sensus enim est μὴ ἀνθρῶν πρὸς ὑμᾶς ἐ τῷτο ἐν λύτῃ, non redire ad vos ita ut reditus meus mœrorem vobis adferat.

2. Εἰ δὲ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς ἐ πρὸς ὅτιν ἀφαιρῶμαι] Id est, qui me consolari deberet ut doctorem suum.

Εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ὅς ἐμὸς] Ac proinde nemo : Quomodo enim tristis alium solabitur? Singulare pro plurali ut in collectiuis.

3. Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τῷτο αὐτὸ] In hac epistola scripsi vobis causam, cur reditum ad vos differam, ut eam auferatis.

ἵνα μὴ ἔλθω ἐν λύτῃ ἐπὶ λυπῇ ἡ ἐγὼ] Inter tot pericula, in quibus versatus sum, nouum mœrorem ob seueritatem verborum aut rerum, qua uti cogar aduersus inemendatos. Erat Apostolus talis qualis describitur bonus princeps :

Qui quoties sanus cogitur esse dolet.

Vide infra xxi. 21.

Α' φ' ὃν ἰδὲ με χαίρων] Ex quorum profectu ego maximum percipere gaudium debebam:

Τις πατέρ' ἀνέσθη εἰ μὴ δοδαίμονες υἱοί;

Προποθεὶς ὅτι πάντας ὑμαῖς ὅτι ἐμὴ χάρις πάντων ἡμῶν ἔστιν] Ita bene de vobis sentio, ut credam vos nihil malle quam ut gaudeam. Monstro viam, quae id consequamini, sicut רצב Hebraeum solet post se trahere חַי, ita Graecum προποθεῖν secum habet ὅτι, ut videre est secundo Regum xviii. 21. & alibi.

4. Ἐκ ᾧ πολλὰς θλίψεως καὶ σωροῦς καρδίας] σωροῦς est anxietas, ut Lucæ xxi. 25. Iudic. xi. 3. σωτέροσιν angi, ut Luc. xii. 50. Iob. xxx. 3.

Ἐξ πολλῶν διαφύων] Διὰ hic valet cum. Sic δὲ ἀκριβοῦς λέγειν apud Aristotelem.

οὐχ ἵνα λυπηθῆτε] Non enim hoc erat προσηνόμενον θέλημα Pauli.

ἀλλὰ πλὴν ἀγάπῃ ἵνα γινώτε καὶ ἔχω φεικτότερος εἰς ὑμαῖς] Et hic locutio est per traiectionem vocum: deinde φεικτότερος intellige plusquam Ecclesias alias.

Εἰ ὅ τις λελύπηται] Si quæ Ecclesia me mœrore affecit. Hæc enim vox ex præcedentibus intelligitur, καὶ τὸ σημεινόμενον. Cum autem indefinite dicit εἰ τις, notat ipsam Corinthiorum Ecclesiam ut ostendunt sequentia.

ὅτι ἐμὴ λελύπηται, ἀλλ' ὑπὸ μέρεσι] Hic quoque ὅλη vel ὅλος si λαὸς subaudiatur, intelligendum ex appposito membro ὑπὸ μέρεσι, non totus cœtus me mœstitia affecit, sed quidam, hoc enim est ὑπὸ μέρεσι Rom. xi. 25. supra i. 14. Sic & μέρεσι i. Cor. xi. 18.

ἵνα μὴ ὀκθαρῶ πάντας ὑμαῖς] Quasi dicat: Hoc ideo exprimo, ne quis putet singulos vestrum à me accusari. ὀκθαρεῖν est oneri esse ut primo i. Thess. ii. 9. ii. Thess. iii. 8. Est autem accusatio oneris quædam impositio, sicut & Prophetarum obiurgationes & minæ vocantur κωρ, id est, onus.

Γρατὸν τῷ ζωέτω] Hoc dicit velut digito indicans illum, qui maximum dolorem Paulo attulerat, doctus, & diues, & nouercæ maritus. Tertullianus de Pudicitia non vult hic de illo homine agi. Ponit enim quod verum est in prima Ecclesia post baptismum in adulterium aut simile quid prolapsos nunquam ad communionem restitutos: aliorum criminum reos, puta incestus in nouercam, diutius tamen abstentos, quam fuit intervallum illud temporis intra scriptionem priorem & hanc alteram ad Corinthios. Sed in eo cum multis aliis fallitur quod agi hic putat de restituenda communione, cum agatur de auferendo morbo, quem ei Satanas ad preces piorum Corinthiorum immiserat.

Ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἢ ὑπὸ πλείονων] Castigatio illa quæ à presbyterio fieri solet more Iudaïco. Poenæ Canonicae vocantur ἐπιτιμιαὶ & ἐπιτήμια. Reperitur eo sensu sæpe in conciliorum actis, & apud Chrysostomum de Sacerdotio. Sufficit, inquit, si abstinenceur à communione & σιλησώμεθα quædam

ei adiunguntur. Eas si suscipiat licebit pro eo precari. Vide Ioh. v. 16. Restitutum enim iam erat Corinthi presbyterium & cum eo disciplina quæ per schismatum distractiones cessauerant.

7. ὥστε πυναιτίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίζεσθαι ἐ τῷ ᾄσματι] μᾶλλον deest in Manuscripto. Subintelligitur autem hic *velim*, & πυναιτίον opponitur ei, quod videri posset de omnibus queri, quasi dicat, nihil vos accuso nunc ut nimium remissos. Imo ad lenitatem ultro hortor. Condonare & solari hoc loco est Deum orare ut morbus ille desinat: Soluere peccata etiam de priuatis dici notauimus ad Matth. xviii. 18. χαρίζεσθαι hic respondet ἡντινὶς vide Esth. i v. 32.

Μὴ πρὸς τῇ φεικτικῇ λύσει καὶ τῇ ὁδῷ] καὶ τῇ πένει hic est γλῶσσαι quod proprie quidem est absorbere, translate vero quouis modo perdere, ὑπολλύειν, quomodo & interdum vertitur illud γλῶσσαι. Si ad morbum accedat animi cruciatus, facile inde mors sequi potest. De illo nouerca marito hic agi censet & Origenes ad Psalmum xxvii.

Διὸ τῷ ᾄσματι ἡμᾶς κυρῶσαι εἰς ἑνὸν ἀγάπην] Κυρῶσαι proprie est alicui rei formam suam legitimam dare ac sic eam ratam firmamque facere, hic per translationem est facto ostendere. Nam qui hoc facit, is aliquo modo ratum facit quod in animo habebat. Factum autem quod hic requiritur, sunt preces totius Ecclesiæ pro illo grauiter afflicto.

Εἰς τὸ γὰρ ἐχθρῶν] Nempe ea quæ sunt in prima epistola cap. v. Aortus hic significationem habet plusquam perfecti.

ἵνα γὰρ πῶς δοκιμῶ ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπακούετε ἐμοί] Δοκιμῶ est experimentum vt Rom. v. 4. infra v. 11. 2. IX. 13. XIII. 3. Philipp. ii. 22. hic vero per μεταφορικῶς ipse animus, qui ex periculo patet. Vt nossem experiendo an mihi vt Christi Apostolo per omnia obedire velleris.

10. ὃ δὲ π χαρίζεσθαι] Si cui aliquid condonatur ex æquitatis & lenitatis regulis.

καὶ ἐγὼ] Tanquam animo præsens, sicut in illo Satanæ tradendo fueram I. Cor. v. 4.

καὶ γὰρ ἐγὼ εἶπεν καὶ ἔπειτα δὲ ὑμᾶς ἐν φεικτικῇ Χριστὸς] In Manuscripto est quomodo & Latinus legit: καὶ γὰρ ὁ καὶ ἔπειτα δὲ ὑμᾶς, vt post δὲ ὑμᾶς iterum subaudiatur καὶ ἔπειτα δὲ ὑμᾶς. Simplicius legit Arabs: ὁ καὶ ἔπειτα δὲ ὑμᾶς. Ostendit se iam præiuisse condonando, sicut ante præiuerat condemnando. Propter vos, inquit, hoc feci, vestro bono, vt meo exemplo disceretur lenitate non minus, quam seueritate vt: ἐν φεικτικῇ Χριστὸς, id est, in hac re Christum respiciens vt homines seruem in fide Christi. Sic supra i. 11. ἐκ πολλῶν φεικτικῶν, respectu multorum.

ἵνα μὴ περιουσιάζωμεν τὸν Σατάναν] Ne circumueniamur à Satana, vt hic Latinus: ne fraudemur, vt Tertullianus. Est hic Metonymia. Nam qui alios circumueniant, plus suo habere solent. Pari modo γὰρ quod

proprie est *κατακτείνω*, etiam vulnerare & quovis modo ledere significat. Sic & infra hoc verbum sumitur, Cor. 2. XII. 27. XII. 18. Pluraliter autem loquitur, quia etiam unius exitium damnum est Christi & Ecclesiae.

οὐ γὰρ διὰ τὸ νοήματα ἀγνοοῦμεν] *Νοήματα* *ἐν* *τῷ* *κατὰ* *ἐξουσίαν* Eph. v. i. ii. Diversis modis hoc agit Satanas, ut homines à Deo abducatur, aut illoscebris, aut infecta desperatione. Vide infra XI. 3. I. Petri v. 8. Christiani veteres etiam eos quos ob graua crimina ad communionem nunquam admittebant, volebant tamen desperare de Dei misericordia. Tertullianus de Pudicitia, *Hæc erit penitentia, quam et nos debere quidem agnoscimus multo magis, sed de venia Deo reservatur.* Multo magis ad tempus abstentis iubebam bene sperare.

12. *Εἰδὼν ὅτι εἰς τὴν Τροάδα εἰς τὸ ἀσπάλιν ἐκ χειρὸς*] Spectat hoc ad historiam quam habemus Act. XX. 6. et Tim. i v. 13.

καὶ ὅτε μοι ἀποδόθηκεν ἐν Κυρίῳ] Magna spe mihi data à meo Christo acquirendi. Vide I. Cor. XV. 9. & hic est quamvis.

13. *ὅτι ἔχρησα ἀνδρὶ τὸν πόντον μου*] *ἀνδρὶ* requiem animi significat. Act. XXIV. 23. infra VII. 5. VIII. 13. II. Thess. i. 7.

τὸ μὴ ἔσθην με τίτιν τὸν ἀδελφόν μου] Quia Titus ex occasione aliqua Corinthi fuerat, & bene exceptus infra VII. 7. 13. 14. Ideo ostendit Paulus & hic, & alibi, quam id sibi gratum sit. Plurimi enim à se Titum fieri, ita ut absentiam tam boni adiutoris gravissime viderit.

ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτῷ] Et hic *ἀνδρὶ* nomen non habet expressum quo referatur, sed subintelligitur nomen ex voce Troadis. Intelliguntur enim qui erant Troade.

ἔζηλθον εἰς Μανδανίαν] Ut propior essem Tito, & cum ad me vocarem, infra VIII. 6. i. 6.

14. *τὸ δ' ὅτι χάρις τὸ πάντοτε σπαρασσόν ηἱματὶ ἐν τῷ σώματι*] Verum est quod viri eruditi notarunt *σπαρασσόν* hic esse pro *ἱππὶλ*, sicut *σπαρασσόν* est facere ut quis regnet, I. Sam. IX. 22. XII. I. XV. 35. & *σπαρασσόν* ad festinandum incitare Esther. v. i. 14. Respondet autem *σπαρασσόν* Hebræo *נצח* Deus per Christum facit ut omnia adversa superemus. Ita videntur accepisse hoc verbum, tum Syrus, tum Ambrosius.

καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ πανηγυρὶν δι' ἡμᾶς ἐν παντὶ τόπῳ] Alludit ad unguentum illud odoratum quo ungebatur summus sacerdos Exodi xxx. 23. Psalm. cxxxiii. 2. Per bonum odorem autem hic significatur bona fama. Osee xiv. 7. Ierem. xl v. 11. II. Sicut per malum odorem mala fama. Gen. xxxiv. 30. Exodi v. 21.

ὅτι χειρὸς δυνάμει τοῦ κυρίου ἐν τῷ σώματι καὶ ἐν τῷ ἀποκαταστάσει] Subaudiendum hic est in secundo membro *καὶ ἐν τῷ ἀποκαταστάσει* ex vi contrariorum. Similis *καὶ ἐν τῷ ἀποκαταστάσει* I. Tim. IV. 3. I. Cor. XIV. 44. I. Tim. II. 12. Pij bene de Apostolica & Evangelio loquuntur, & impii male. vocantur autem ex

euentu pij οι σκάρφοι, Act. III. 47: contra impij οι δαρλάρφοι II. Cor. u. 18. *Θεός*, id est, in honorem Dei.

οὗτος μὲν ὁσμή θανάτου εἰς θάνατον] Hic prior vox *θανάτου* qualitatem significat, vt II. Reg. IV. 40. Altera euentum significat. Sunt odores quidam tam mali, vt etiam exitium adferant, vt Auerni & Asphaltitæ halitus. Fama illa mala de Euangelio credita, multis adfert perniciem æternam. In Manuscripto est, *ἐκ θανάτου εἰς θάνατον* nimirum quia mala illa fama auctores habet homines in peccatis mortuos.

οὗτος δὲ ὁσμή ζωῆς εἰς ζωὴν] Sicut odores quidam animo defectos velut in vitam restituunt, ita bona de Euangelio fama eos qui eam hauriunt perducit ad vitam æternam. & hic Manuscriptus habet *ἐκ ζωῆς*. Nimirum quia bona illa fama est à Deo auctore vitæ. Simile loquendi genus *ἐκ πίστεως εἰς πίστιν* Rom. I. 17. & infra III. 18. *ἐκ δόξης εἰς δόξαν*. & ita hoc & præcedens membrum legit Clemens Alexandrinus.

17. καὶ πῶς τὰ περὶ ἡμῶν] Id est, quam difficile est hoc quod nos præstamus, qui & tot aduersa & pessimos de nobis rumores Christi causa contempnimus. Huic questioni responsio subiicietur, infra III. 5. Nam quæ intercedunt explicatio sunt difficultatis.

οὗτος γὰρ ὁσμήν ὡς οἱ λαοὶ καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ] Tangit manentes adhuc Corinthi malorum reliquias, in doctoribus magis quam in populo. *καπηλὸς* est qui esculenta & poculenta vendit vt diximus ad Sirach. XXVI. 24. hinc transferri coepit ad omnia quæ quæstui habentur. Sic *καπηλεύειν τὰ ὀρήματα* dixit Herodotus, *καπηλεύειν ἐπιβόλῳ* Herodiamus, Cauponari bellum Ennius. Parimodo eos qui euangelium habent quæstui *χρησιμώμενοι* vocat Ignatius ad Trallianos. Vide & infra IV. 2.

ἀλλ' ὡς ἐξ εὐκριντίας] Sincere. Vide I. Cor. v. 8. supra I. 2. Philipp. I. 10. *ὡς* hic est *ἡλικία* ἥν vt dicunt Hebræi.

ἐκ Θεοῦ] A Deo iussu.

καταστάμενοι τῷ Θεῷ] Deum præ oculis habentes.

ἐν χειρὶ λαλοῦμεν] Ea dicimus in Christo, id est, Christi nomine, tanquam legati ipsius. Infra v. 20. Simpliciter peccata reprehendimus, poenitentes erigimus. Non vt illi, qui vt suo quæstui studeant, etiam vitam non emendantibus Dei veniam pollicentur, Deo id non probante II. Tim. II. 6.

CAPITULUM III.

Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν] Cohærent hæc cum superioribus, itaque nova sectio hæc non erat facienda. Cum enim coepisset ostendere quam esset difficile omnes partes implere hominis vere & solide Christiani, & ob id quædam de se quasi coactus commemorasset, reprensens se ne diutius hunc sermonem

con-

continuet, ait non opus eo esse apud Corinthios qui testes fuissent suæ integritatis laboris & constantiæ. Illud *παλιν* spectat ad ea, quæ sunt in priore ad Corinthios cap. v. ix. xiv. Puto etiam ad ea quæ erant in epistolis quæ nunc periere. Est autem positum *ἀρχόμεθα*, pro opus-ne est ut incipiamus? & interrogatio pro negatiua. Quasi dicat, minime id opus, cum quo sensu bene cohærent sequentia.

Εἰ μὴ χηζόμεθ' ὑμῶν] Illud *εἰ μὴ* est formula obijcientis sibi id quod facillime soluitur. Vtitur sic voce *nisi* sæpe Cicero, & alij.

ὡς πρὶς] vt alij minus noti.

Συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς ἢ ἢ ὑμῶν συστατικῶν] Commendatitiis literis vtrunque opus inter ignotos. Multa talium epistolarum exempla. Apud Ciceronem non pauca, & apud Nazianzenum & Isidorum.

2. *ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμῶς ἐστίν.*] Solet Paulus ex vocibus præcedentibus occasionem captare eas transferendi ad aliquid *μυστικώτερον*. Vos estis mea Epistola: vt Rom. xxii. 9. & alibi. Vos estis mea Epistola, id est, ego Euangelium vestris inscripsi animis. Et dat totius nomen parti. Nam ipsos dixit, & ostendit se loqui de eorum studio & affectu.

γνωστομόνη ἐ ἀναγνωστομόνη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων] Amat & *παρανομασίας* Paulus, vt infra iv. 8. Prius agnoscitur manus, deinde legitur epistola. Sic Corinthios Christianos omnes sciebant esse Apostoli Pauli discipulos. Deinde videbant sensus ipsius in illorum vita expressos.

3. *φανερύμενοι ὅτι ἐστὶν ἐπιστολὴ χειρὸς*] Refertur hoc ad illud *ὑμῶς ἐστέ*. Est & hic *φανερύμενοι* passiuum pro reciproco quod Hithpacl Hebræi vocant: Sic *φανερῶσαι* est *הארה*. Simul est hic *ἐπιπόρευσις* quædam qualis supra xv. 10. Nam cum Corinthios dixisset suam esse epistolam, vt inuidiam dicti mitiget, dicit eos esse epistolam Christi, sed suo scriptam ministerio.

Διακομιθεῖσα ὑφ' ἡμῶν] Et hæc est compendiosa locutio: nam ministratam à se & suis adiutoribus dixit, pro suo ministerio perscriptam: Christus dictauerat Epistolam, Paulus tabellio fuerat.

ἐγχαρμημένη οὐ μέλαν] Quomodo scribi solent hominum litteræ: *μέλαν* est sæpius cruor.

ἀλλὰ πλάμα θεοῦ ζῆντος] Conspectu miraculorum.

οὐ ἐν πλάτῃ λυθίνῃς] Euangelium non humanis tantum litteris præfert, sed & diuinis antiquioris temporis. *תתל* Exodi xxxi. 18. *לדבר*. Vnde & Orphicorum scriptor dixit *διπλαρα θυμὸν*.

ἀλλ' ἐν πλάτῃ καρδίας σαρκίνας] Illud *σαρκίνας* hic alludit quidem materiam cordis quæ est carnea, sed proprie significat animos ductiles, & non saxeos. Ostendit impletum quod prædixerat Ieremias. xxxi. 33. Similis oppositio apud Plutarchum de Lycurgo *τὰ ἢ οὐκ κλειώτατα καὶ μέγιστα πρὸς δόξα μάλιστα πλάσσει καὶ ἀρετῇ ἐν τοῖς ἡσίοις, ὅτε καὶ τοῖς ἀγῶναίς. ἢ πολὺν ἐγχαρμημένον μέλαν καὶ βέλαν ἔχοντα πλὴν πρᾶξις, διαμὸν ἰχυρότατον τῆς ἀνέμων ἐν πλάτῃ*

ἐποιεῖτο τοῖς νέοις νομοθέτου δέδεικται ἀπογαζομένη πρὸς ἑκάστην αὐτῶν. Dion autem Prusiensis eo sermone, quo consuetudinem legi præfert: οἱ νόμοι ἐν σαίνισιν ἢ σήλαις φυλάττονται, τῶν δὲ ἑκάστη ἐν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς. ἀσφαλεστέρα δὲ ἐκ κρείττων ἢ τοιαύτη φυλακή. In lege veteri scriptum præcipuum est: vocalis institutio ei seruit. in Evangelico vocalis institutio præcipua: scriptura ei custodiendæ seruit.

4. πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχοντες διὰ τῆ χειρὸς τοῦ Θεοῦ] Hic post παρενθέντων repetit sermonem quem habuimus supra II. 17. Quod dixi vix esse ut præstetur, id tamen præsto, & præstiturum me deinceps confido, non viribus natiuis, sed iis quas Deus per Christum promisit credentibus.

5. οὐχ ὅτι ἱκανοὶ ἐσμὲν ἀπὸ ἑαυτῶν λογισασθαι πὺν ὡς ἐξ ἑαυτῶν] Ea quæ tot sæculis incognita, per Evangelium Deus patefecit, unde nascuntur vires tam eximia edendi opera, eiusmodi sunt ut nemini quamvis ingeniosissimo in mentem venire potuerint. Ideo autem cum dixisset ἀπὸ ἑαυτῶν repetit ὡς ἐξ ἑαυτῶν, quia potest quidem homo ista capere, sed non ex se reperire. Talia sunt Verbi ἐν σάρκασις, Crux filij Dei, eiusdem motui resurrectio.

ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τῆ Θεοῦ] Deus est qui illis rationibus à se repertis nobis vires tantas indit.

6. ὅς κ' ἱκανώσῃ ἡμᾶς] ἱκανοῦν habes & Coloss. I. 2. respondens Hebræo רבך & magis etiam Rabbinico רבך Deus nos ministerio tanto aptos non reperit, sed fecit. Sic Saülus hic factus est in virum alium ut olim alius eiusdem nominis, I. Sam. x. 6.

δρακόνους καὶ ἡγεμονίας] Vox δρακόνου hic generaliter sumitur, ut I. Cor. III. 5. Sic & δρακονία Act. I. 17. & alibi sæpius. De nomine καὶ ἡγεμονίας vide prolegomena nostra ad Evangelia.

οὗ γραμματος ἀλλὰ πνεύματος] Moses scripturam in tabulis lapideis populo attulit: Apostoli verbum comitatum illustrioribus signis quam Moses dederat, ut linguis, sanationibus, mortuorum resurrectione, quin & potestate dona talia aliis conferendi, quod nunquam visum fuerat.

τὸ δὲ γράμμα ἀποκτείνει] Sicut חיה Hebræis ζωοποιεῖν dicitur de eo qui aliquem non interfecit, ut Exod. I. 17. & Iudic. V III. 19. Sic interficere dicitur qui hominem morti relinquit, nec ab ea liberat. Hoc autem facit lex Moïsis, nulla habens promissa novæ vitæ, secundum ipsam viventibus. Ioh. V I. 49. Gal. III. 21. Præterea occidit, id est, morte violenta punit peccantes.

τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ] Spiritus Dei est qui vitam præstat æternam.

7. Εἰ δὲ ἡ δρακονία τῆ θανάτου] Id est, legis cuius omnia promissa morte terminabantur sine vlla spe restitutionis. Vide Levit. x x v i. Deut. v. & x x v i i i.

ἐν τετυπωμένῃ ἐν λίθοις] Dicit ministerium Moïsis inscriptum fuisse saxeis tabulis, quia illæ tabulæ ostendebant ipsum, cui Deus eas tradiderat esse

μερίτω illius foederis, est ergo μετιονυμία causæ pro effectu. ἐντυπωῦ est
תחת כולאפיו Exod. xxxii. 15. vbi de eisdem tabulis agitur.

ἐξηγήθη ἐν δόξῃ] Gloriosum fuit Mosi ministerium illud.

ὥστε μὴ δυνάσασθαι ἀπερίστω τοὺς ἡοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ προσώπον Μωϋσέως διὰ τὴν δόξαν
τῆς προσώπου αὐτοῦ] Bene explicat quod est Exodi xxxiv. 30. metuebant
accedere ad eum. Ideo enim non audebant accedere quia non poterant
eum contra tueri, quod est ἀπὸ τῆς, Luc. ii. 20. xxxii. 56. Act. iii. 4. 12.
vi. 15. vii. 55. xi. 6. xiii. 9. xiv. 9. Et fulgorem faciei Mosi recte δόξαν
dixit, quia & LXX verbum Hebræum קר vertunt ὡς διδοξασμένη & διδό-
ξασ. Vide quæ à nobis dicta ad illum Exodi locum, & i. Cor. xi. 7.

τὰ κατὰργουμένη] Quia, inquit, splendor cum morte, si non & ante, erat
cessaturus. Vide i. Cor. ii. 6. vi. 13. xiii. 8. 10.

8. πῶς οὐχὲ μᾶλλον ἢ διακονία τῆς πινόμενης ἔσται ἐν δόξῃ] Quanto honoratius
est ministerium illius spiritus qui arrhabo est vitæ æternæ?

9. εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατὰργίσεως δόξα] Lex enim destructa ab iis, quæ ante
legem fuerant & in lege sunt tralatitia, nihil aliud quam damnabat pec-
catum, id est, foeditatem eius faciebat apertiore, Rom. vi. 7. 8. Gal.
iii. 19. & sequentibus: & plures occasiones peccandi dabat.

Πολλὰ μᾶλλον ἀμεινότερη ἢ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ] Hic illud δόξῃ con-
struendum est cum ἀμεινότερη. Multo gloriosius erit ministerium iustitiæ,
nempe illius internæ, & ita Deo gratæ, vt & ei vitam alteram eamque
sempiternam polliceatur. De qua iustitia vide Epistolam ad Romanos.

10. καὶ γὰρ οὐ διδόξασται τὸ διδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἐνεκεν τῆς ὑπερβαλλού-
σης δόξης] Illud διδόξασται Syrus interpres non male vertit: æquum non fuit
honorari illud ministerium (quamuis per se honoratum) hætenus si ra-
tio habeatur eminentioris gloriæ Euangelio scilicet reseruatæ, per tot
dona spiritualia & promissa æterna. Εἰ τούτῳ τῷ μέρει hic & infra ix. 3. & i.
Petr. iv. 16. est hætenus: in hoc. Sic ἐν μέρει Coloss. ii. 16. quod attinet,
quomodo & Græci scriptores dicunt, τὸ ἐμὸν μέρος me quod attinet. ἐνεκεν
autem in significato comparisonis poni recte ab aliis notatum est.

Εἰ γὰρ τὸ κατὰργουμένον] Illud ministerium cuius omnis fructus cum vitâ
hac interibat. Διακονία quidem est foemininum: sed constructio est ad rem:
vt Triste lupus stabulis.

διὰ δόξης] Etiam hic διὰ est pro μὲν vt supra ii. 4.

πολλὰ μᾶλλον τὸ μένον ἐν δόξῃ] Ministerium quod manet, id est, quod
fructum habet perpetuum nunquam desitutum.

12. ἔχοντες οὐδὲ ποτε αὐτὴν ἐλπίδα] Quæ in æternum prominet.

πολλὰ παρρησίᾳ ῥησιν] Aperte & agimus & loquimur. Nam vtrumque
Syrus כחסינא vt alibi diximus.

13. καὶ οὐ κατὰ τὸν Μωϋσῆς ἐπίδωκεν κλύμματα τὸ προσώπον αὐτοῦ] Est ἑλλειψς. Sen-
sus enim plenus est. Non ita se res nostræ habent, vt cum Moses faciei suæ
velū imposuit. κλύμματα vertit, vt & LXX, Hebræum קנה Exod. xxxiv. 33.

N n ij

πρὸς τὸ μὴ ἀπνέουσι διὰ τοῦτο τὸ ἱερὸν ἐς τὸ τέλος τὸ κατὰ τοὺς νόμους] Hic Paulus incipit ὡς, id est, mystice explicare, fulgorem Moysis & velum. Fulgor ille Moysis præfigurabat fulgorem Messiae, quem cognoscere illis temporibus non dabatur. Christus finis est legis Rom. x. 4. ac proinde & legalis ministerij, quod κατὰ νόμους ut iam exposuimus, supra 7. II. πρὸς τὸ μὴ ἀπνέουσι, ita ut non inspectarent.

ἀλλ' ἐπεφόρη τὰ νοήματα αὐτῶν] Id est, quanquam nunc eum agnoscere debebant, tam clare reuelatum, non agnoscunt tamen. Ita ad internæ iustitiæ neglectum complurium animi indurere. Volunt vitam æternam per legem, quæ nullibi in lege promissa est. ἐπεφόρη II. 2.

14. ἀλλ' ὅτι τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κέλυμμα] Illud ipsum velum mysticum, quod per velum illud aspectabile significabatur. Lex data die nubilo ad significandum velum quod oculis nostris adimit prospectum veri. Ita Maimonides ductore dubitantium I II. 9.

ὅτι τῇ διαγωγῇ τῆς παλαιᾶς διαθήκης] Quæ in templo & Synagogis fiebat, sabbatis maximè. Per vetus testimonium intelliguntur libri Moysis, cuius pars potissima fœdus Sinaiticum.

ὅτι μὴ ἀνακαλυπτόμενον ὅτι ἐν χειρὶ κατὰ νόμους] Ideo manet impendens ipsis, quia tolli nisi Christo cognito non potest, secundum sensum mysticum Esaie xxv. 7. κατὰ νόμους hic est quod mox ἀφανίζεται.

ἀλλ' ὅτι σήμερον ἵνα ἀναγνωσθῇ Μαυσοῦς κέλυμμα ὅτι τὸν καρδίαν αὐτῶν κλύει] Repetit sensum quem iam semel posuerat, ut rem omnibus Christianis admirandam infigat animo. Moses hic pro libris Moysis ut Act. xv. 21. Tegumentum cordis etiam Lam. III. 63. quidam interpretantur animi cœcitatē.

16. ἵνα δὲ αὐτὸς ἐπιστρέψῃ] Nempe ἡ καρδία ex præcedentē; & ἐπιστρέψῃ est passivum pro reciproco, ubi se converterit, nempe ad Christum, ubi eum respexerit.

ἀφανίζεται τὸ κέλυμμα] Tunc videbunt quantus sit splendor euangelij olim præfiguratus. Origenes contra Celsum quinto : καὶ λέγουσιν δὲ ὅτι ἵνα αὐτὸ ἀναγνωσθῇ Μαυσοῦς κέλυμμα ὅτι τὸν καρδίαν κλύει, τὰς οὖν τῶν διατρίβων Χριστοῦ μὴ ἀσπασαμένους ὁδὸν ἐπικερύφει τὸ βούλημα τῶ Μαυσοῦ νόμου. Ἰσχυρὸν δὲ ἐπὶ εἰς ἐπιστρέψῃ τις πρὸς τὸν Κύριον (ὁ ὅς Κύριος τὸ πνεῦμα ὄντι) ἀφανισθὲς τὸ κέλυμμα ἀνακαλυπτόμενον προσώπῳ τῶ ἐν τοῖς κεκοιμημένοις νοήμασι καὶ τοῖς γραμμασιν δόξαν τῶ Κυρίου ἀσπείρει καὶ πείθειται καὶ μεταλαμβάνει τῆς καλουμένης θείας δόξης εἰς τὸν αὐτὸν δόξαν. Habes eodem pertinentia etiam contra Celsum libro v II. & apud Rabbīnum Israëlēm cap. III.

17. ὁ ὅς Κύριος τὸ πνεῦμα ὄντι] Christus homo quidem fuit, sed cum vi diuina, quæ spiritus dicitur Marci II. 8. & Rom. i. 4. ubi dicta vide. Itaque dicit Paulus se, cum hic de domino loquitur, præcipue de vi illa diuina loqui.

ὁ ὅς τὸ πνεῦμα Κύριος] Sicut ipse vim diuinam in se habet, ita & aliquid

de vi diuina nobis communicat, pro nostro modulo. Is est spiritus Christi de quo Ioh. xiv. 26. xv. 26. Dicitur autem spiritus Christi & hic & Gal. iv. 6. Philipp. i. 19. quia per Christum & propter Christum datur.

ἐκεῖ ἐλδοθεῖα] Ac proinde cessat velum, signum subiectionis i. Cor. x. 10. Libertatem hic intellige à vitiis. Vide Rom. vi.

ἡμεῖς ὃ πάντες] Nos Christiani tam ex Iudæis quam ex gentibus facti.

ἀνακαλυμμένοι πρὸς ὅσον] Rectè, non per tot ceremoniarum umbracula.

τίω δὲαν Κυρίου καὶ ὁπρὶς ὁμοῖοι] Id est, attente spectantes, quomodo & Latini dicunt speculari: nimirum quia qui speculum consulunt omnia singulatim intuentur. Sic Christiani attente meditantur, quanta sit Christi in cœlo regnantis gloria. Plus illis contigit quam olim Moysi ipsi Exodi xxxiii. & xxxiv.

τίω ἑαυτῶν εἰκόνα μεταμορφούμεθα] Non vna hic figura. Nam & præsens ob certitudinem ponitur pro futuro. Et transformabimur in speciem Christi, est, transformati eam consequemur. Cœlestes erimus quomodo ipsa cœlestis est i. Cor. xv. 45. Sicut ille regnat, ita & nos regnabimus i. Tim. ii. 12. Apoc. v. 10.

ὑπὸ δόξης εἰς δόξαν] Magnus honor fuit hic, Christo ministrasse ut iam dictum est: maior erit, cum ipso regnare.

καὶ ὑπὸ Κυρίου πιδμάτος] Καὶ ὑπὸ hic est quippe & rem ipsam significat, ut & supra i. 17. & ὑπὸ hic valet ut ἢ interdum apud Hebræos. Per spiritum Christi peruenimus ad illam gloriam. Is enim animum hic nostrum imbuens donat eum immortalitate & olim etiam corpora efficiet spiritualia, ut diximus i. Cor. xv. 44. & supra i. 22. v. 5. & hoc capite 6. confer & Rom. v. 4. ubi ὅ quod hic ὑπὸ. Est & hic traiectio ὑπὸ Κυρίου πιδμάτος pro ὑπὸ πιδμάτος Κυρίου.

CAP. IV.

ἔχοντες τὴν ἀγαπῶν τὸν τῶν] Vox ἀγαπῶν hic sumitur ut supra iii. 8.

καθὼς ἐλεήθημεν] Quoduis beneficium Dei dicitur nostris scriptoribus dicitur. Magnum est autem beneficium vocari ad tantum salutare ministerium. Vide i. Cor. ii. 25.

οὐκ ἐνιπρόσθεν] Non pigrescimus. Vide Luc. xv. 11. 1. 1. 1. 1. 1.

2. ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτά τῆς αἰχμῆς] Notat doctores lucripetas, qui captationes suas volebant esse ignotas. ἀπειπάμεθα longe à nobis repellimus τὰ κρυπτά τῆς αἰχμῆς sunt ea quæ ob pudorem occultantur. Nam genitiuus hic & alibi sæpe causam impellentem significat. ὅτι κρυπτά τῆς αἰχμῆς ut Ierem. xl. ix. 10.

μὴ ὡς παλαιῶν ἐν πτωχεύῃ] μὴ ὡς παλαιῶν vel μὴ ὡς παλαιῶν non vafride vtentes;

Nn iij

ut qui aliud sunt, aliud videri volunt.

μηδὲ δουλοῦντες τὸν λόγον τῷ Θεῷ] Δουλοῦν habuimus Rom. I II. 13. δουλοῦν habemus Ps. x v. 3. xxx v i. 3. dolo tractant verbum Dei, qui ut hominibus placeant aut partem veri tacent, aut falsa admiscent.

ἀλλὰ τῇ φανερόσῃ τῆς ἀληθείας] Libera veri apparitione, דברים נכחים Prou. xxv. 26.

σωσάντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων] Placentes non omnibus (id enim fieri nequit) sed bonis conscientijs ἐνώπιον Θεοῦ velut Deo inspiciente.

3. εἰ ὃ ἐστὶ κεκαλυμμένον τὸ διαγέλιον ἡμῶν] Videbat objici sibi posse, multos esse, qui veritatem istam non agnoscant, καλύπτεσθαι aut κρύπτεσθαι ut Luc. xix. 42. id etiam dicitur, quod quamuis per se conspicuum sit, reipsa tamen non conspicitur ut Sol à cæcis.

ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον] Est μετανουμία. Nam pereuntes vocat eos qui perire meruerunt, qui vitiis suis fauent, & vera videri nolunt quæ vitiis aduersantur.

4. ἐν οἷς ὁ Θεὸς τῷ αἰῶνος τύπου ἐπέφλωσε τὰ νοήματα.] Satanam siue dæmonem principem intelligit. Porphyrius de malis dæmonibus agens, ἡ περὶ τῶν αὐτῶν δύναμις δακνὴ Θεοῦ ἐστὶ μέγιστος. Ita tanquam si Deus esset, hominibus imperat: & idolorum cultus ad ipsius vsum redit. Dixit autem eum Deum sæculi siue mundi huius, sicut Christus principem mundi huius Ioh. xii. 31. ex maxima parte ut i. Ioh. v. 19. Eph. i v. 12. οἱ πλείους κακοί. Plutarchus de Iside: πᾶσα φύσις ἄλογος καὶ θηριώδης τῆς τῷ κακοῦ δαίμονος γέγονε μόρας. Excæcat omnia diabolus agendo. Eph. ii. 2. Deus sinendo. Diabolus sic deus, quomodo venter, Philipp. iii. 19. quia Dei vice colitur.

ἢ ἡ ἀπίστων] Constructio Hebræizans. Nam recta constructio fuerat ἐν οἷς ἀπίστοις, deinde νοήματα αὐτῶν. Hebræi pro relatiuo sæpe ponunt id quod antecessit, aut antecedere debuit. Vide quæ diximus ad Gen. vi. 3.

εἰς τὸ μὴ ἀυγάζειν αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τῷ διαγελίῳ τῆς δόξης τῷ Χριστῷ] Ne participes essent eius bonis quod prædixit Esaias xlii. 6. 16. ἀυγάζειν ὑμῶν. In Manuscripto est ἀφ' αὐγάζειν, & abest αὐτοῖς, non male, id est, non videant illam lucem. Nam ἀυγάζειν & ἀυγάζεσθαι sæpe est videre. τὸν φωτισμὸν dixit μετανουμικῶς, effectus nomen ponens pro causa. τὸ φῶς ἡ ἀλήθεια. Nam ἡ ἀλήθεια pletumque φῶς vertitur: interdum φωτισμὸς ut Iob. iii. 9. Ps. xxv ii. i. xlii. 4. lxxviii. 14. Euangelium splendens Christi vocat annuntiationem de Christi miraculis, resurrectione, ascensu in cælos, regno cœlesti, de missione spiritus per eum facta.

ὅς ἐστιν εἰκὼν τῷ Θεῷ ἀοράτου] Nimirum quia sicut ex imagine hominis species cognoscitur, ita ex iis quæ egit & locutus est Christus, Dei potentia, sapientia, sanctitas, bonitas. Hebr. i. 3. Etiam Hebræis Messias dicitur משיח ut in Zohar & alibi. Adde Coloss. i. 15. i. Tim. iii. 16. Ioh. i. 18.

5. οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν] Non dicimus nos esse huius negotij principes, non nostram rem agimus.

ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον] Eum dicimus esse Dominum cui per omnia parendum sit.

ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν λέγει Ἰησοῦν] Vide quam modestè loquitur, qui se non Iesu tantum servum dicit, sed & omnium eorum qui in Iesum credunt.

6. ὅτι ὁ Θεὸς] Hoc ipsum quod servus sit Christianorum agnoscit maximum esse Dei in se beneficium.

ὁ εἰπὼν ἐν σκότεις φῶς λάμψαι] Gen. 1. 3. ὁ εἰπὼν, id est, qui iussit, רמא. sæpe comparantur beneficia creationis veteris & novæ. Vide quæ ad initium Euangelij Iohannis dicta. Ex tenebris legis lux Euangelij.

ὁς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν] Decet vocula est, more Hebræo. Deus idem is est qui lucem accendit in animis nostris. ἔλαμψεν hic est pro Hiphil, vt supra διελαμβόειν. Sic ראה quod est in Hiphil vertitur φωτίζει Ps. XV III. 29.

ὡς ἐν φωτισμῶν τῆς γνώσεως] Vt alios eadem cognitione illustraremus. Agit enim de ministris Euangelij vt patuit supra 1.

τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ] Maiestatem Dei vocat eam quæ à Deo data est.

ἐν παρουσίᾳ Ἰησοῦ Χριστοῦ] παρόντων ὧν Hebræis id omne significat quod sensibus exterioribus percipitur, vt Christi dicta & facta, & splendor ille in monte, & resurrectio, & quæ eam sunt secuta. In hoc Dei maiestas sine velo apparuit.

7. ἔρχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τῆτον] Sic vocat cognitionem Euangelij. Vide Matth. XIII. 44.

ἐν ὁσπράντοις σκέυουσιν] In corpore multis malis obnoxio sicut fictile quod facile frangitur, Ierem. XXI. 28. Platonici corpus hominis palpabile, quod vocant ὁσπράνιον, opponunt τῷ λεπτότατῳ σώματι quod vocant ὄχημα ψυχῆς.

ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἡ τοῦ Θεοῦ] hic ἡ significat, appareat. Adversa quæ patimur ostendunt illa quæ facimus mira non nostra virtute nos facere. Nam si ea virtus in nostro esset Dominio, careremus adversis.

καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν] Vide supra I. 1. 5. Est vis quædam divina in nobis, non ex nobis. Ideo agit cum vult.

8. ἐν παντὶ θλιβόμεθα ἀλλ' οὐ στυγερῶμεθα] Hic στυγερία plus aliquid est quam θλίψις. Premimur, non opprimimur. Solent alibi istæ voces promiscue vsurpari, vt diximus ad Rom. I. 9. Hebræi dicerent, אולי ענינו עשׂהנו.

ἀπορούμεθα ἀλλ' οὐκ ἀξυπορούμεθα] ἀπορία hic est perplexum esse, quomodo hoc verbum sumitur Gal. I. v. 20. & nomen ἀπορία Esa. V III. 22. Luc. XXI. 25. ἀξυπορία ita perplexum esse, vt desperes, vt supra I. 8.

διωκόμενοι ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλείπομενοι.] גרדפם ולא נעזבם. Ab hominibus quidem male tractamur, sed Deus nos non deserit. Solatur nos spiritu suo.

καταβαλλόμενοι ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι.] גרדפם ולא נבלעים similitudo sumpta à militibus qui deiectione resurgunt. Sic hic Israëlita apud Ierem. 34. הרמני נבוכדנאצר. *Dejecit me Nabuchodonosor.* Omnia hæc præsignificata in rubo ardenti, & per iter in deserto, & per tempora Antiochi.

10. πάντοτε τὴν νίκην τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ σάρτι φερόμεντες.] Νέκρωσις ἡ νίκη sunt miseriæ, & mortis pericula Pl. LXXIX. 11. Sic & Rabbiniסעג תנא ניקהס תיס יגווס quomodo νίκης μήτ' Rom. IV. 19. Domini, id est, ad exemplum Domini. Solent enim similia similibus nominibus nuncupari, ut & in sequenti opposito.

ἵνα ἢ ἡ ζωὴ τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ σάρτι ἡμῶν φερωθῇ.] Id est, vita talis, qualis est Christi, immortalis, beata, cœlestis.

11. αἰὲν γὰρ.] Quotidie, id est, sæpissime.

ἡμεῖς οἱ ζῶντες.] Nos qui adhuc vivimus, qui nondum ex hac vita excessimus, ut multi iam Christianorum.

εἰς θάνατον παραδιδόμεθα.] Iterum hic mortem vocat mortis pericula μετανυμικῶς.

διὰ Ἰησοῦ.] Evangelij causa quod à Christo nobis commendatum est.

ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τῷ Ἰησοῦ φερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.] Hic ζωὴ significat vim & efficaciam Christi. Vita enim in actione consistit. Christus immortalis per Apostolos adhuc mortales agit & loquitur.

12. ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.] Sumitur hic ἐνεργεῖται passivè, ut sensus sit: Evangelij prædicatio in nobis efficit mortem, id est, mortis pericula, eadem autem Evangelij prædicatio vobis, qui nulla ob id incommoda sentitis, vitam efficit æternam. Sed ne ipsi Apostoli ideo minoris haberentur, quod tot subjacerent incommodis, prudenter subjicit.

ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως.] Habentes communem nobiscum Dei Spiritum, qui non datur nisi credentibus. Iterum hic genitiuus causam significat, id est, conditionem requisitam.

καὶ τὸ γεγραμμένον ἐπίστευσθε καὶ ἐλάβησθε καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν διὸ καὶ λαλοῦμεν.] Hæc inter se cohærent, & dixit ἡμεῖς πιστεύομεν διὸ καὶ λαλοῦμεν pro ἡμεῖς πιστεύοντες διὰ τὸ καὶ λαλοῦμεν. In Psalmo vnde hoc desumptum est (est autem locus in Hebræo codice c x v l. 10.) Græca sic habent, ἐπίστευσθε, διὸ ἐλάβησθε, quia credidi, ideo loquor.

14. εἰδότες ὅτι ὁ ἐξαίρετος τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ ἡμεῖς διὰ Ἰησοῦ ἐξέγαγεν, καὶ ὠξυσήσῃ σὺν ὑμῖν.] Eius boni quod vobis per tot mala acquisivimus, nos non erimus expertes. Deo patri tribuitur excitatio Christi à mortuis, Act. III. 15. XIII. 30. Rom. IV. 24. X. 9. I. Cor. VI. 14. Nostra autem & Deo & Christo, Rom.

Rom. VII. 11. Ioh. v. 21. *παρουσία* exhibebit, sistet ante tribunal Christi. Sic infra XI. 2. Eph. v. 27. Sic stare dicitur qui iudici sui copiam facit Act. XXVII. 24.

15. *ὅτι ὅτι πάντα δι' ὑμᾶς*] Hoc omne quod Christus mortuus est, quod resuscitatus, non mea magis quam vestra causa accidit.

ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ διὰ τοῦ πλείονος τῆς δικαιοσύνης ὡς ἐκείνη διδοῦσα τὸ θεῖον] *ὑποδραστοὶ* ponenda post *πλεονάσῃ*. Sensus enim est, ut quo amplius est beneficium, eo abundantior efficiat Dei gloriam, multis admodum gratias ei agentibus.

ὁ δὲ ἐκαστοῦ] Id repetit quod dixerat supra 1.

16. *ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἐξω ἡμῶν ἀνθρώπος διεφθίρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἀνακατασκευάζεται ἡμέρα καὶ ἡμέρα*] Quid dicantur ὁ ἔσω καὶ ὁ ἐξω *ἀνθρώπος* satis exposuimus ad Rom. VII. 22. Corpus per tot aduersa attenuatur. Id enim hic est *διεφθίρεται*. Nam & iniure perire dicuntur quæ deteriora fiunt. At animus indies fit vegetior. Hoc enim est *ἀνακατασκευάζεται*, quasi dicat iuuenescit. Quod *ἀνακατασκευάζεται* Eph. IV. 23. *συντελεσθήσεται*. Illud quoque *ἡμέρα καὶ ἡμέρα* *ὡς* *ὡς* est Hebraismus qui vertitur *καθ' ἑκάστην ἡμέραν*. I. Sam. XVIII. 10. Esther III. 4. Iob. I. 4. Id Latinis est *indies*.

17. *τὸ δὲ ὡδυνήκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν*] *τὸ ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως* Græca locutio pro, ἡ θλίψις ἐλαφρὰ. & ante *ὡδυνήκα* subauditur articulus ἡ, id est, huius temporis afflictio, quomodo sumpsere & Syrus & Latinus. Ita sumunt & Græci interpretes & sic *ὡδυνήκα* usurpant Xenophon & Demosthenes. Levis autem dicitur comparata ad gloriam quæ ei opponitur membro altero antitheti.

καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης καταργεῖται ἡμῖν] Hic quoque *βάρος δόξης* dixit pro *δόξῃ βαρεῖαν*, & quasi ita dixisset adiecit, *καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν*, id est, excellentissime grauem gloriam. *καθ' ὑπερβολὴν* habuimus & Rom. V. 11. 13. Sed hic Hebræo more verbum geminans Apostolus summam quandam excellentiam indicauit. Grauem autem dixit gloriam eam quæ solida est. Nam quæ solida sunt ex auro plus pendent, quam mixta. Ipsa gloria *כבד* apud Hebræos à gravitate nomen habet. Cuius adiectiuum *כבד* Chaldaus sæpe vertit per *קרי*, id est, *τίμιον*.

μὴ σκοπιώτων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα] Heb. XI. 1.

ὅτι βλεπόμενα παροίματα] *παροίματα* dicuntur quæ non diu durant, ut Matth. XIII. 21. Marc. IV. 17. Hebr. XI. 25.

ὅτι μὴ βλεπόμενα αἰώνια] Id est, sine ullo fine. Nam ita vox hæc in libris Noui foederis ex ipsa foederis natura sumitur.

C A P. V.

ΤΙΔΑΜΕΝ γδ] Cohærent hæc cum superioribus.

ὅτι ἐὰν ἡ ἐκτίσις τοῦ σώματος τῆ σκηνῆς] ἐὰν hic est et si. Etiam si, inquit, corpus hoc non tantum affligatur, sed etiam dissolvatur ante diem Domini. Σκῆνος & Hebræis & Pythagoricis est corpus. Sic γὰρ οὗτος σκῆνος idem quod φθαρτὸν σῶμα Sap. IX. 15. Appellat sic & Euryfus libro de fortuna, Theagis libro de virtutibus, Pythagoricam-
bo, & Plato Axiocho, & Hebræus liber Zoar. οἰκία τῆ σκηνῆς quomodo fons Timaii, oppidum Antiochiæ, amnis Eridani, arbor fici ἐξοικισμένης. Σκῆνος eodem sensu apud Petrum II. I. 13. apud Philonem libro virum bonum esse liberum: ὁ νοῦς ἀψευδῶς ἀνθρώπου οἶκον ἐκτισθέντος τὸ αἰσθητὸν εἶδος. Animus noster in corpore habitat, non tanquam in domo diu statura, quæ iam dicetur οἰκοδομητὴν, sed tanquam in tentorio quod facile tollitur. Annotavit hoc & Chrysostomus, nec aliter interpretatur Hieronymus ad XXXIX. Esaia.

οικοδομῶν ἐν Θεοῦ ἐργῶν] Præsens pro futuro. Habebimus ædificium à Deo factum, id est, corpus ἰπνεύσιον, πνευματικόν, de quo Cor. XV. 42. 43. 49. Nihil nobis peribit.

οἰκίαν ἀχρεοποίητον] Perstat quanquam de corpore loquens in similitudine ædificij. Sic γὰρ ἀχρεοποίητον habemus Marci XIV. 58. οὐδὲν οἰκίαν ἀχρεοποίητον Coloss. II. II. Vult dicere corpus factum diuinitus. Sic ἄμα οὐ χρεοποίηται Hebr. IX. 24.

αἰώνιον ἐν Θεῷ οὐρανῶν] Corpus non immortale tantum, sed & loco isti, id est, summo cælo, conueniens.

2. καὶ γδ ἐν τούτῳ στενάζομεν] In hoc corpore gemimus. Rom. VIII. 23. Nempe ob quotidianas molestias.

τὸ εὐκταίειν ἡμῶν τὸ εἰς οὐρανὸν ἐπιθυμεῖν] Vox ἐπιθυμεῖν aut ἐκταίειν, qua utitur Paulus I. Cor. X. V. 53. respondet Hebrææ שָׁלַחַה qua in hac re utitur liber Zoar & alij. Exemplum ponunt in Enaocho & Elia.

3. εἴτε ἐνδυσάμενοι οὐ γυμνοὶ ἀπεσπόμεθα] Id est, si nos dies iste deprehendat cum corpore, non exutos à corpore, si erimus inter mutandos, non inter mortuos. Nam ita existimasse Paulum, fieri posse ut ipse & qui eiusdem erant temporis viui ab illo die deprehenderentur, manifestum facit locus ille quem dixi ad Corinthios & primo Thess. IV. 15. 17. ideo ambigue loquitur: ἐὰν κατελυθῇ, & εἴτε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vtrumvis futurum est, inquit, non fraudabimur nostro præmio.

4. καὶ γδ οἱ ὄντες ἐν τῇ σκηνῇ στενάζομεν βαρύνμενοι] Repetit quod dixerat, & addit causam cur gemant. οἱ ὄντες dum moramur. Sic Ruth. I. 4. וישבו שם, in Græco & ἦσαν ἐν αὐτῇ.

ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκταίειν ἀλλ' ἐπιθυμεῖν] Dictum hoc comparete.

Malumus non exui hoc corpore, sed per mutationem superindui corpore immortali. Malumus mortem lucrificare.

ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ἐκ τῆς ζωῆς] Vt consumatur mortale ab immortalitati. Ita loquitur & liber Hebraeus qui dicitur succus malorum granatorum. Nempe sine dolore.

5. ὁ ὃ καταργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τὸ θεῖον] Qui nos ad hoc preparauit, per Euangelij nempe sui cognitionem. Sic ἡμεῖς Hebraeorum saepe significat ἐτοιμάζω, & sic vertitur interdum. Vide & Deut. xxxii. 6. vbi ἡμεῖς exponitur per ἡμεῖς.

6. ὁ ὃ δὲ δίδωμι τὸν ἀρραβῶνα τῷ πνεύματι] Spiritus ille qui credentibus à Deo datur est velut promutuum vitae illius plene spiritualis. Vide supra i. 21. Est & hic genitiuus positus ἐξηρηκῶς. Nam ipse spiritus est arrhabon. Et subauditur hic rursus particula est, vt supra i. 21. r. v. 6.

6. ὑποσπέντες οὐκ πάντες] Subaudiendum rursum, sumus. Sic enim solent Hebraei participia sine verbo ponere pro verbo praesentis temporis, quod Hebraei in verbis non habent. Sumus bono animo.

καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐνδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου] Id est, à conspectu ipsius absumus: vt peregrini qui à fratribus suis absunt.

7. διὰ πίστεως γὰρ ἀσπασάμεθα, καὶ οὐ διὰ εἰδούς] Hoc per parenthesin legendum est. Sensus est vitam nostram componimus (id enim ἡμεῖς Hebraeis) per fidem. Rem vero vitam consecuti nondum sumus. Εἰδούς ἡμεῖς est res ipsa. Num. x. 1. 8. Par sensus Rom. viii. 24. i. Cor. xiii. 12.

ὑποσπέντες ὃ] Repetit quod dicere coeperat, vt fieri interdum solet absoluta parenthesi.

καὶ ἀσπασάμεθα μᾶλλον ἐνδημοῦσαι ἐν τῷ σώματι ἢ ἐνδημοῦσαι πρὸς τὸν κύριον] Malumus, nempe si nostram tantum conditionem respicimus, vt explicatur Philipp. i. 23.

9. διὸ ὃ φιλοτιμούμεθα εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐνδημοῦντες διὰ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου] Quapropter, id est, quia de resurrectione non dubitamus, omni studio contendimus (id enim est φιλοτιμεῖν vt Rom. xv. 20. i. Thess. i. v. 2) vt & nunc & tunc Christo placeamus, nunc vitam nostram ipsi probando, tunc ab ipso praeium accipiendo.

10. τοὺς γὰρ πάντας ἡμῶς θανερωθήτω δὴ] Id est, stare ὡς ὅτι Rom. xiv. 10. ἡμεῖς conspici.

ἡμεῖς ἐν τῷ βήματι τοῦ κυρίου] Vt solent qui causam dicunt stare in loco conspicuo coram iudice.

ἵνα κομίσωται ἕκαστος τὰ ἴδια τῷ σώματι] Sic habent optima exemplaria, & sic legit Latinus, non διὰ τῷ σώματι. ἴδια sunt ea quae corpori debentur. Sicut iustitia dicitur suum cuique reddere, quod saepe est τὸ ἀμύζον. Referet quisque praeium vel poenam, quod corpori ipsius, id est, ipsi, debetur.

ὡς ὃ ἡμεῖς, εἴτε ἀγαθόν, εἴτε κακόν.] Conuenienter vitæ quam duxerit.

Ooo ij

11. εἰδότες οὖν τὸν πόρον τῆ Κρείων] Cum igitur notum nobis sit quæ sit vera religio : quam Hebræi circumferibentes vocant *μεν* *πικρὸν* in prouerbiiis sepe.

αὐθρονοῦ καὶ δουλοῦ] Damus operam vt alius persuademus eam religionem sequi.

Θεὸς ὃ παρατεθήκα] Id est, huius sinceri nostri propositi Deum habemus testem, Præteritum pro quouis tempore, more Hebræo.

-χαλπίζω ὅτι ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν παρατεθήκα] Non dubito quin me quod attinet etiam vestra conscientia mihi talis propositi testis sit.

12. οὐ γὰρ πάλιν ἐμαυτὸς συνιστάμεν ὑμῖν] Repetit quod dixerat supra 11. 1.

Ideo dicit *πάλιν* hoc sensu. Iterum dico non opus esse, vt me vobis commendem, satis me nostis. Est translatio verborum pro *πάλιν* ὃ οὐ συνιστάμεν. & οὐ συνιστάμεν pro *λέγωμεν* οὐ συνιστάμεν.

-οὐ γὰρ πάλιν ἐμαυτὸς συνιστάμεν ὑμῖν καυχίστες ἑαυτῶν] Supple, *hoc dicimus*. Et *καυχίστες* intellige, magni gaudij occasionem. De quo significatu verbi *καυχῶμαι* & nominum *καυχίστες* & *καυχώματος* satis iam diximus.

ἵνα ἔχητε μέρος τῶς ἐν πνεύματι καυχώματι & οὐ καρίᾳ] Vt habeatis, nempe vnde causam meam tueamini aduersus eos qui sibi placent in rebus externis, vt eruditione & diuitiis, non autem in cordis puritate, qualem mei actus testantur. *πνεύματι* *καρὰ* 1. Sam. xvi. 7. vbi *ἐν* posuere Græci, omne id quod inter homines humana sapientes magni fieri solet.

-οὐ γὰρ πάλιν ἐμαυτὸς συνιστάμεν ὑμῖν] Inimici Pauli *ἐν* eius calumniabantur, tanquam signum animi non semper sui compotis. At Paulus contingere sibi *ἐν* non negat (nam & Petro contigerat Act. xi. 7.) sed dicit hoc sibi euenire in Dei honorem, qui etiam eo modo Pauli ministerium illustrabat infra xii. 1. Subintelligitur *ἐν* ex verbo præcedenti. Simile loquendi genus Rom. ii. 28.

-οὐ γὰρ πάλιν ἐμαυτὸς συνιστάμεν ὑμῖν] Repete iterum *πνεύματι* quod subintelligitur, *ἐν* hic est ea agere, quæ sunt hominis qui est extra *ἐν*. Vide Marti v. 15. Talis sum vobis, id est, in vestros vsus, cum doceo, cum scribo.

14. ἢ γὰρ ἀγάπη τῆ Χριστοῦ συνέχῃ ἡμᾶς] Dilectio quam Christo debemus nos compellit vt omnia Dei & Christianorum causa agamus. *συνέχῃ* similitudo sumpta à parturientibus. Vide Luc. xii. 50.

-καίναίτε τὸν πόρον] Vt qui hoc statuamus.

ὅτι εἰ εἰς ἑαυτὸν πάντες ἀπέθανεν] Si, id est, quandoquidem.

15. εἰς ἑαυτὸν πάντες ἀπέθανεν] Hic quoque actum dixit pro officio aut eo quod debetur. Debent & omnes mori nempe peccato. Sensus enim est idem, sed breuius enuntiatum qui Rom. vi. in principio, 1. Petr. iv. 1. 2.

-καὶ ἑαυτὸν πάντας ἀπέθανεν] & hic valet *nam*. Ostendit qualem Christus mortem pertulerit.

ἵνα εἰ ζῶντες μεταβῶμεν εἰς τὴν ζωὴν] Non ex suo arbitratu.

iv. etiam de ipso verbo *in* dicitur *in* genitum] Ex Christi præscripto. In eius honorem, simile loquendi genus Rom. v. 11. 2. xiv. 7. et 10. et 11. et 12.

16. *ὡς ἡμεῖς ἀπὸ τῶν ὧν οὐδὲνα ὀφειλομένων ἔσταιμεν*] Non æstimamus quodquam è diuitiis, aut eruditione, quæ sunt res carnales, id est, huius sæculi.

hic est indicatius pro subiunctiuo more Hebræo. Etiam si, inquit, Christum in carne, id est, cum vitam adhuc mortalem ageret, familiariter cognitum habuissemus, nunc tamen eum non ut talem consideramus & colimus, sed ut regem cœlestem & iudicem humani generis. Est *ἡμεῖς* in verbo *ᾤκνωσαν* quod & notitiam significat & æstimationem. Dictum autem hoc est aduersus illos, qui cum ex Iudæa Corinthum venissent, se præferebant cæteris, eo quod Christum ipsam dicentem audissent, viderent, forte & cognatione aliqua contingerent, ut illi qui ob id dicti fuerant *ἰεροσολίται*. Vide quæ dicta ad 1. Cor. 1. 12.

17. *ὅτι ὅς ἐστιν ἡμεῖς καὶ ὁ Χριστός*] Qui Christum profitetur est velut homo novus, & estimandus ex profectu quem fecit in via Christi. Nona creatio modo de vita Christiana ut Gal. vi. 15. modo de ipso Christiano homine dicitur. Recte utrunque. Nam vitam illam producit Deus & hominem refingit. Confer Rom. vi. 6, Non multum abit hinc id quod Plato dicit citatus Eusebio præparationis xi. καὶ γρηγοῖς ὃ καὶ τῆτον τὸν ἔσπονδε αἰαίχῃς φέμεται, οὗτος ἔχεν ὄνομα & τὰ λόγον, ὅσας μὴ θεὸς ἀντὶ τοῦ ἀλλὰ μαρτυρεῖ ἐκείνῳ. Adde quæ ad Ioh. i. 1. 3.

Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθον | Nobilitas, opes, Philosophia, nihili sunt.

id est yjore mē mēre nēre] Nova sunt omnia, quæ ad salutem æternam nosducunt, ex quibus nunc æstimandi sumus. Vide Eph. III. 9. Est autem mystica applicatio loci Esaia XLIII. 18. 19.

18. τὰ ἃ πάροιν] Hæc scilicet, ex quibus censendi sumus.

καὶ οὕτως ἡμεῖς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐκκλησίας] Ministros nos fecit ipsius fci
propositi.

19. ὡς ὅτι τοὺς ἐν Χριστῷ κόσμον καὶ ἀλλάξαντες αὐτοὺς] Hic ὡς est ἐκκηνητικόν.
Hoc est, quod Dei nomine annuntiamus.

μη λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ ἀδικήματα αὐτῶν]. Non ita imputans, vt non eos à peccatis & pœnis peccatorum vellet liberare per eam viam, quam Christus & monsttrauerat & iniuerat. Vide Luc. xxiii. 34. Sunt enim peccatorum remissionis, vt & aliorum Dei beneficiorum, sui gradus. Vide Ioh. iii. 16.

καὶ δίδωμι δὲ ἡμῖν τὸν λόγον τῆς κατ' ἀλλήλους.] Ponere verba in aliquo, aut in ore alicuius, est mandata alicui dare Exodi iv. 15. Sic Deus Apostolis mandata dederat humanum genus ad suam amicitiam reuocandi.

20. *ἐν ᾧ Χριστὸς αὐτὸς ἐπιστάμενος*] Christus Dei nomine hoc annuntiavit, nos
VERO Christi nomine, quippe ab ipso in hoc munus substituti loh. v. 1. 57.

ὡς τὸ Θεοῦ ἀπαγγέλλωντος δι' ἡμῶν] Legati quod dicunt id Rex dicere videtur. Deus Christum legatum fecerat, Christus ex potestate sibi à patre data Apostolos.

δι' ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ] Christi nomine.

καὶ ἀλλήγητε τῷ Θεῷ] Redite cum Deo in gratiam. Dicitur καὶ ἀλλήλας, etiam is qui alium offendit. ut videre est Matth. v. 23. 24. I. Cor. v. 11. II. Rom. x. 15.

21. τὴν γὰρ μὴ γόντα ἀμάρτιαν] Christum infontem. Ioh. v. 17. 46. I. Petri. II. 22. Nosse peccatum est conscium sibi esse peccati.

ἡμῶν] Nostri causa.

ἀμάρτιαν ἱποίηται] Duplex figura. Nam & abstractum est pro concreto, ut in membro opposito *iustitiam*, id est, *iustos*, & præterea subaudiendum *ut*. Fecit peccatorem, id est, tanquam peccatorem. Sinit eum tractari tanquam scelerosum. Ita explicant Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus non male.

ἵνα ἡμεῖς ὑπολάβωμεν δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ] Vt nos per ipsum fieremus iusti ea iustitia quam Deus approbat, cuius pars potissima est in corde. In Christo, id est, per Christum, Christo duce.

C A P. VI.

ὑπερβῶντες ὃ καὶ] Cohæret sermo cum superioribus, & intellige *υπερβῶντες τῷ Θεῷ*, ut I. Cor. III. 9. Post καὶ subintelligitur *ἡμεῖς*.

ἀπαγγέλλωμεν μὴ εἰς κενὸν τιλὴ χάριν τῷ Θεῷ διέσσει ἡμᾶς] Est & hic *μετανομιὰ*. Sensus enim est monemus vos, ne ita vos geratis ut appareat frustra in vos collatum hoc Dei beneficium. Omne beneficium Dei solet appellari *χάρις*, hic vero intelligitur vocatio per Evangelium. Sicut dari ita accipi dicitur interdum etiam sine effectu Ioh. v. 1. 33. Act. II. 32. Apoc. III. 8.

2. λέγει γὰρ, καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ ἐπὶ κούσας σε, καὶ ἐν ἡμέραις σωτηρίας ἐβόηθησά σοι] Ipsa verba LXX interpretum Esaie XLIX. 8. καὶ ἡμεῖς διὰ τοῦ in Hebræo וְנָתַתָּה נְצַח est tempus illud quod Deus elegit ad salutem populi procurandam. Quod ab Esaia dictum de salute temporali, mysticè ad salutem æternam refert Apostolus.

ἰδοὺ νῦν καὶ ἡμεῖς δωρεάν ἡμῶν ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας] Hoc tempore quo nos Apostoli vivimus, tanta rerum notitia, tantis miraculis instructi, hoc vere est tempus quo Deus eximiis modis vobis offert salutem. Sensus idem qui Hebr. III. 7. 13. 15. 17. 7.

3. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ δόντες δωροδοκῶμεν] Cohæret hoc cum ἀπαγγέλλωμεν. Osten- dit enim quam serio moneat, qui ut aliquid proficiat, nullis terreatur incommodis, nulla non commoda negligat. δωροδοκῶμεν hic quod alibi δωροδοκῶμεν

σομμία, vt Rom. xiv. 13. id est, omne id per quod aliquis auerti posset ab Euangelio, ὡς πρ.

ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ δόξα] Id est, nostra Euangelij prædication.

4. ἀλλ' ἐν παντὶ σωσάντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ δούλους] Id est, probantes omnibus nostram in hoc ministerio fidem. Vide supra iv. 2. Ἐν παντὶ, id est, in quavis re sicut modo, ἐν μηδενὶ in nulla re. Cohærent autem & hæc cum illo ὡς δούλους.

ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψει, ἐν ἀνάγκῃ, ἐν ἐπιτοχείᾳ] Hæc ita connectenda sunt, vsque dum sequitur, ἐν ἀγνόητῃ. Explicat enim quibus in rebus ista tolerantia, aut vt Tertullianus loquitur sufferentia versetur. Θλίψις & ἐπιτοχία hic coniunxit, vt Rom. ii. 9. De voce ἀνάγκης. vide Luc. xxii. 23. i. Cor. v. 11. 26. supra negavit se ἐπιτοχεῖσθαι respiciens Dei solatia. Sed hic res quales in se erant, exponit.

5. ἐν πηγαίς] Act. xvi. 23. infra xi. 23. 24.

ἐν φυλακαῖς] Dicto loco Actorum.

ἐν ἀκαταστασίαις] Intelligunt quidam veterum id ipsum quod ἀσυνεχὴ dixit i. Cor. iv. 11. Sed rectius Syrus interpretatur seditiones. Ita enim vox illa Græca sumitur Prou. xxvi. 28. Luc. xxi. 9. i. Cor. xiv. 33. infra xii. 20. Iac. i. 11. 16. Vtitur hoc sensu & Polybius in fragmentis à Valesio editis. Exempla vide Act. xv. 12. xvii. 23. & sequentibus.

ἐν κόποις] κόποι sunt labores ad lassitudinem. Vide i. Cor. xv. 58. & infra xi. 23. 27. i. Thess. 9. 111. 5. Adde Act. xx. 35. i. Cor. xv. 10. Gal. i. v. 11. Coloss. i. 29. i. Tim. iv. 10.

ἐν ἀργυρίαις] Sic & infra xi. 27.

ἐν νηστείαις] i. Cor. iv. 1. Philipp. i. 12.

6. ἐν ἀγνόητῃ] In abstinentia à Venere, atque etiam à rebus quæ talis culpræ suspicionem parere poterant. Vide infra xi. 2. i. Tim. v. 22.

ἐν γνώσει] In cognitione legis καὶ τὸ ἴπτον & καὶ τὴν μωμησέναι δέονται.

ἐν μακροθυμίᾳ] In lenitate aduersum eos qui in ipsum deliquerant.

ἐν χρηστότητι] In beneficentia aduersus omnes ὅσοι.

ἐν πύμῃσι ἀγίοις] Cum prophetiis, linguis, sanctionibus.

ἐν ἀγάπῃ αὐτοκρίτῳ] Rom. xii. 9. i. Petri i. 22.

ἐν λόγῳ ἀληθείας] Prædicando Euangelium nulla ex parte adulteratum supra iv. 2.

7. ἐν δυνάμει Θεοῦ ὡς καὶ τῷ ὅπλῳ τῆς δεξιᾶς καὶ ἐπιστροφῆς] Dei virtute nobis arma subministrante, tam dextra quam sinistra, ad iustitiam implendam. Milites dextra hastam gerunt, scutum sinistra. In rebus secundis hasta vtuntur, in rebus duris scuto. Sic Deus Apostolo & adiutoribus eius vires dabat eximias per quas & secundis & aduersis rebus recte vterentur. Hunc sensum exigunt sequentia. Simile prouerbium apud Homerum:

οἳ δ' ἐπὶ δεξιᾷ, οἳ δ' ἐπὶ ἀριστερᾷ νωμῆσσι βουῶ.

ἢ δόξης καὶ ἀτιμίας] Siue honor nobis habetur, siue contemnimur.

ἢ δυσφημίας καὶ εὐφημίας] Siue male siue bene de nobis homines loquuntur.

ὡς πλάνοι καὶ ἀληθεῖς] Desunt verba duo. *Tanquam impostores habemur, & veridici sumus.* Non deterrent nos calumniæ per quas ut impostores traducimur, quo minus pergamus doctrinam illam quæ vera est & ob quam traducimur eloqui. De nomine πλάνων & impostorum, quod datum Christo Apostolis ac Christianis, diximus ad Matth. xxv. 11. 63. πλάνοι Hebræis תרמס.

ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἐπαγινωσκόμενοι] Multi nos nosse non curant, sed aliis bene noti & cari sumus. Vide quæ dicta à nobis ad Matth. xix. 29. ἀγνοούμενοι ידעו. ἐπαγινωσκόμενοι יכירו.

9. ὡς ἀποθνήσκοντες] Credimur quotidie morituri.

Semper casuris similes, nunquamque cadentes.

καὶ ἰδοὺ ζῶμεν] Adhuc viuimus Dei ope, & viuimus donec Deus ipse morte gloriosa nos honestare voluerit.

ὡς παιδιδόμοι καὶ μὴ θανατούμενοι] Id ipsum quod iam dixerat explicat adducto Psalmi loco cxviii. 18. ubi in Græco παιδιδῶν ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, καὶ πρὸ θανάτου οὐ παρέδωκέ με. Dicuntur παιδιδῶς proprie pueri qui verberibus emendantur: improprie viri summe pij qui per ista tentamenta semper meliores fiunt.

10. ὡς λυπούμενοι, αὐτὸ ἢ χαίροντες] Videmur semper in mœrore esse ob tot res aduersas, interim gaudemus ob testimonium bonæ conscientiæ, & Dei solatia.

ὡς πτωχοὶ, πολλοὶ ἢ πλουτίζοντες] Habemur egenissimi, interim in alios conferimus summas diuitias, dona scilicet Spiritus sancti.

ὡς μηδὲν ἔχοντες καὶ πάντα κατέχοντες] Nihil mancipio habentes, vñ omnia. Nam qui oculos suos pro ipso daturi erant, ecquid ipsi de bonis suis negassent? Gal. i v. 15. Ipse quidem de his nihil sibi sumebat, sed dabat pauperibus Iudæis quantum volebat tanquam de suo. Sic impletum eminenter vaticinium Esaïæ Lxi. 4.

11. τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέωγε πρὸς ὑμᾶς Κορίνθιοι] Hoc ἀνέωγε hic est pro Hitpacl, ut & passiuum sequens התפתח. Aperire os frequens Hebræis locutio ut Iob. iiii. 1. Macch. v. 2. xiii. 26. Significat autem hic non quouis modo loqui, sed liberaliter & aperte loqui. Elucet enim in verbis præcedentibus miram quædam ἀγνότης, quam obseruauit Augustinus.

ἢ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται] Non verbis tantum liberalis sum in vos, sed & affectu animi, התרחב sic רחב i. Reg. i v. 29. Pari modo dicitur dilectio effusa in cordibus Rom. v. 5. Hunc affectum etiam infra commemorat v. 11. 3.

12. οὐ σπνοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν] Id est, non exiguum locum in animo nostro possidetis. קצרתם.

σπασμένη ἢ ἰσχυρὰ ἀπὸ τοῦ ὕψους] Vestra ex parte est cor angustum, affectus tenuis, in me scilicet. Σπασμένη non tantum de miseratione, sed & de alio quouis affectu dicuntur infra VII. 15. Philem. V. 11. 20. Dicit autem hoc Corinthiis non omnibus, sed quibusdam.

τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις ἀγαπᾷ] Distinguenda hæc in hunc modum : τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν (ὡς τέκνοις ἀγαπᾷ) κατὰ τὴν ἐν ὑμῖν. Vicissim & vos (nam ut filius loquor) dilatare vos : τὴν ἀντιμισθίαν est pro κατὰ ἀντιμισθίαν ad vicem rependendam. τὴν αὐτὴν eandem, id est, parem affectui meo. Ita hunc locum accipere & Syrus & Arabs. Recte. Vocem ἀντιμισθίας habuimus & Rom. I. 27. Idem postulat Apostolus infra VII. 2.

14. μὴ ᾄδετε ἐν τοῖς ἑσθλαῖς αἰσίου] Monet eos, ut & in priorē epistola, ne in idoleis conuiuarentur. Ἐσθλὰ est alteram partem iugitrahē, id est, idem iugum subire. Quare Syrus hic dixit : Ne sitis filij vnus iugij cum iis qui non credunt. Et est hic applicatio mystica legis Deut. XXII. 10. vbi loca attulimus Plauti & Calphurnij. Vide præceptum veteris COI XXXII. Ouidius :

Non bene inæquales veniunt ad aratra iuueni.

Papinius 1. Thebaidos, de æqualibus quidem tauris, sed rudibus adhuc:

Sic ubi delectos per tota armenta iuuenicos.

Agricola imposito sociare affectat aratro,

Illi indignantes quævis nonnullæ vomere mulæ

Ardua nodosos cernix descendit in armos,

In diuersa trahant, atque æquis vincula laxant

Viribus & vario confundunt limine sulcos.

τίς γὰρ μετὰ διανοουμένην καὶ ἀνδράν] Amicitia pares aut recipit aut facit. Intelligendum hoc pro materia de qua agitur. Est enim inter homines omnes quædam societas, sed non talis. Sunt hæc τὰ ἐν Λευί. XXI. 19. vbi ἐν ἐσθλῶ quidam interpretes. διανοουμένη hic est cultus Dei ex ipsius præscripto. Ἀνὴρ religio sine lege diuina, & contra eam. Hæc sententia Sirach. XIII. 10. & in Psalmo I.

τίς δὲ καὶ τὴν φωτὶ πρὸς σκότος] Lux est Euangelium, tenebræ, gentium fabulæ.

15. τίς δὲ συμπαθεῖς καὶ πρὸς βέλαι] Id est, cum quouis homine ex lege. Nam ἡ γὰρ ἐξ ἀνάγκης vertunt LX X Deuter. XII. 13. Iud. XXI. 22. II. Sam. XVI. 7. XX. I. XXIII. 5. I. Reg. XXI. 10. VI. 13. Prou. 13. Nimirum ἀλὴ quod est σημερινόν, & ἡ γὰρ quod iugum significat, quæ est Hieronymi etymologia. Alij alias adferunt. Sed Græci hanc sunt secuti. Christus obedire Deo nos docuit, illi cupiditatibus tantum suis obsequuntur. Quidam libri habent βελιὰ mutata vltima. Sic βελζεβούλ pro βελζεβούδ, Ἀβελουί pro Ἀβελουί, Ἰωβὰρ pro Ἰωβὰδ, Συχαί pro Συχλῶ. Vide quæ ad Matth. X. 25. & ad Ioh. IV. 5.

PPP

ἡ πρὸς μὲν πρὸς μετ' ἀπὸς.] Quid commune? Ita enim loquuntur Hebræi
II. Sam. xxi. Act. viii. 21.

16. πρὸς ὃ συγκαθέσθης τὰς Θεοῦ μετ' ἐιδάλων] Συγκαθέσθης societas. Nam Exodi
xxiii. ubi est in Hebræo עָרַבְתָּ יָדְךָ לַיָּדָא neponas manum tuam
cum impio, Græca versio habet, οὐ συγκαθέσθῃς μὴ τῷ ἀδίκῳ. Philosophi
συγκαθέσθιν vocant animi assensionem.

16. ἐμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντες] Templum est ubi Deus habitat. In piis
habitat Deus per Spiritum sanctum. Sunt igitur templum Dei. Idem sen-
sus I. Cor. iii. 17. & vi. 19. Nec frustra addidit ζῶντες: quia Dij gentium
erant homines mortui. Vide Matth. xxvi. 63. Luc. vi. 69. Act. xiv. 15.
I. Thess. i. 9. I. Tim. iii. 15. vi. 17.

καθὼς εἶπεν ὁ Θεὸς ὅτι ἐγκατέσθην ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμεγαλήσω] Est applicatio mystica
loci Levitici xxi. 11. & 12. ubi in Græco: θήσω τὸ πᾶν μου ἐν ὑμῖν. De-
inde verbis quibusdam interpositis καὶ ἐμεγαλήσω ἐν ὑμῖν. Citavit hunc
locum, ut & alios, cum libertate aliqua Paulus: itaque & in medio posi-
ta omittit, & personam mutat, salvo sensu. Et עָרַבְתָּ quod LXX, θήσω
πᾶν μου, recte vertit ἐγκατέσθην, quomodo & Græci Esaia xxxiii. 18. alibi
per οἰκὴν aut κατοικίαν. Confer Ezech. xxxvii. 27. Rom. viii. 11. II.
Tim. i. 14.

καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεὸς καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός.] Sunt hæc quoque verba ex se-
quentibus in Levitico, ubi Græci: καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε μοι λαός,
quæ verba Christianis multo magis quam veteribus Israëlitis competunt.

17. Δὲ ἐξέλθῃ ἐκ μέσου αὐτῶν καὶ ἀφορεύῃ λέγα Κύριος] Quod de Baby-
loniis deferendis dixerat Esaia li. 11. id pari iure aptat ad idololatrias
alios. In Græco Esaia est: ἐξέλθῃ ἐκ μέσου αὐτῶν, ἀφορεύῃ.

καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἀφίεσθαι, καὶ εἰσελθόμεν ὑμᾶς] In Esaia dicto loco ante ea
quæ habuimus præcessit: ἀκαθάρτου μὴ ἀφίεσθαι. Sequitur porro quibusdam
interiectis: ὁ ὑποσυνάγων ὑμῶν Θεὸς Ἰσραὴλ. In Hebræo עֲבַדְתֶּם. Verbum עֲבַד
plerumque vertitur ὑποσυνάγειν & συνάγειν. Sed & προσλαμβάνειν ut Ps. xxi. 1.
9. quod idem est cum εἰσελθόμεν. Vide Rom. xiv. 3. xv. 7. Philem. xii.
17. Per animalia immunda & res immundas significari idololatrias sentiunt
& Hebræi. Vide quæ diximus ad Act. x.

18. καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, ὃ ὑμεῖς ἔσεσθε μοι εἰς υἱὸν καὶ θυγατέρα, λέγα Κύ-
ριος παντοκράτωρ] Vulgo putant desumptum ex loco Ierem. xxxi. 1. Pro-
pius accedit locus Ieremiæ eodem capite 9. Sed puto desumptum ex hym-
no aliquo celebri apud Hebræos. παντοκράτωρ respondet Hebræo יְיָ aut
תְּבָא. Nam utraque hæc vox Græce sic vertitur.

CAP. VII.

ΑΤΤΑΣ οὐκ ἔχοντες τὰς ὑπαρχαίας] Deum in nobis semper habitaturum, Deum nobis fore patrem.

καὶ διαέσκημεν ἑαυτοὺς] 1777.

ἀπὸ πάντος μολυσμὸς σαρκὸς] Qui opponitur τῇ ἀγιότητι, de qua supra v. 6. Evangelica explicatio legum de τῶντων.

καὶ πνέματος] Inquinatur spiritus per mala dogmata & actus malos.

δογματεύοντες ἀνασυνίλημι ἐν φόβῳ Θεοῦ] Sanctitatem animi implentes opere, idque respectu Dei.

2. ὑποτάσσεται ἡμῶς] Recipite nos: in cor scilicet vestrum. Est enim sensus repetitus ex superiore v. 13.

οὐδὲν ἡδονήσαμεν] Nemini fuimus malo exemplo. Vide I. Cor. v. 1. 10. Syrus hic posuit verbum ἀλλυ quod est illudere alicui. Ex contrario significat se aperte & ingenuè cum eis egisse.

3. οὐ πρὸς κατέκριον λόγῳ] Corrigere eos vult, non traducere, quod hic est κατέκρινεν. Antecedens pro consequente.

περὶ οὗτος γὰρ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ἐστὶ] Nempe supra v. 1. 12. magnum ibi habetis locum.

εἰς τὸ συναποθανεῖν ἐ σὺν ᾧ] Sic Horatius:

Tecum vivere amem, tecum obeam libens.

& alibi

---ibimus, ibimus

Vicunque praecedes, supremum

Carpere iter comites parati.

Egregius χαρακτήρ boni pastoris Ioh. x. 11.

4. πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς] Magnum mihi ius libere apud vos loquendi. Est & hic μετανομία.

πολλή μοι καὶ χαρὴς ἵνα ὑμῶν] Multum gaudeo vestri causa, ubi vos in pietate perseverare ac proficere intelligo.

παραίτηται τῇ ἐξουσίᾳ ἵνα ἐκδοῦμαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάντῃ τῇ θλίψει ὑμῶν] Eπὶ hic significat post. Sic ἐπὶ τῷ συμβεβηκόσι, post eventum. Apud Demosthenem, ἐπὶ τῷ τῷ πολλὰ ἔπειτα διεξίει, Posthaec multa commemorabat alia. Dicit hic generaliter quod iam explicabit specialius: primum dicena quae fuerint aduersa: deinde, quod illud gaudium atque solatium.

5. καὶ γὰρ ἐλάβοντες ἡμεῖς εἰς Μακεδονίαν] Act. xx. 3. supra I. 16.

οὐδὲ μὲν ἔρχομαι ἀπὸ τῆς σαρκὸς ὑμῶν] Idem loquendi genus habes supra II. 13.

Vide & Act. xxi. v. 24. & infra VIII 13. Vix respirare nobis à malis licuit, tot erant hostes, tot insidiatores.

καὶ ἐν παντὶ θλιβόμενοι] Rursum subauditur *fructum*, more Hebraeo ut supra v. 6. & alibi saepe. Eν παντὶ ut supra v. 1. 4.

ἐξ ἑσθλῶν μέρους] A gentibus & Iudaeis. Hi enim sunt αἱ εἴς, I. Cor. v. 12.

Ppp ij

ἴσασιν φόβοι] A falsis fratribus XI. 26. Est allusio ad locum Deuteron. XXXII. 25. Ἐξωθεν ἀπικνώσῃ αὐτοὺς μάχαιρα καὶ ἐκ ἡγῆς ταπεινῶν φόβος.

6. ἀλλ' ὁ ὠδυναλῶν τοὺς ταπεινοὺς] Is qui consolatur afflictos. Respicitur locus Esaia LXI. 1. 3. Vide & Luc. I. 52.

παρικάλειν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Τίτου] Vide supra I. 13. Ostendit quanti Titum faciat, ut eo magis attollat officia quæ Corinthij Tito præstiterant.

οὐ μόνον δι' ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ & ἐν τῇ ὠδυνῇ ἢ παρικλήθῃ ἐφ' ὑμῶν] Gaudet non tam Titi causa quam ipsorum, quod in Tito ostendissent, quanti Paulum & Euangelium à Paulo prædicatum facerent. Dicit autem ἐν τῇ ὠδυνῇ, intelligens ipsam narrationem τῆς ὠδυνήσεως per μέγαλην, qualem & alibi obseruauimus.

ἀναγέλλων ἡμῖν τὸν ὑμῶν ἐπιπόθητον] Desiderium vestrum mei videndi. Sic & ἐπιπόθητον nomen habuimus Rom. XV. 23. Εἰπιπόθῳ respondet cum vocibus פוק , גע , באה.

τὸν ὑμῶν ὁδυρμὸν] Mœrorem nempe piorum Corinthi ob ea mala, quæ in Asia & Macedonia Paulus pertulerat. ὁδυρμὸν habuimus & Matth. II. 8. ubi respondet voci פריהרמ. Ierem. XXXI. 18. נני veritur ὁδυρμῳ.

τὸν ὑμῶν ζήλον ὑπὲρ ἐμοῦ] Intelligit ardens studium illorum piorum Corinthi in defendenda bona Pauli fama contra calumnias. Vide Ioh. II. 17. I. Cor. XII. 3. infra XI. 2.

ὥστε με μᾶλλον χαρίσασθαι] Vt eo magis gauderem videns honorem Titi cum meo esse coniunctum.

ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησάν ἡμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ] In illa priore in qua multa sunt asperiora, quia multa erant mala & late serpsent.

οὐ μετamelomai] Dicturus eandem sententiam si in iisdem rebus poneretur, ita quod de se dixit Phocion.

εἰ καὶ μεταμελόμην] Id est, quanquam doluit mihi, nempe quod illa generalitate verborum multi pij se quoque notari putauerant.

βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη εἰ καὶ πρὸς ὥραν ἐλύπησεν ὑμᾶς] πρὸς ὥραν, id est, modico tempore. Sic sumitur hæc locutio etiam Gal. II. 5. Philem. 15. Sic πρὸς καὶ πρὸς ὥρας Thess. II. 17. Sumpsit autem Apostolus vocem ὥρας magis Latino quam Græco significatu. Nam Græcia vetus anni tempestates & rerum occasiones hoc vocabulo expressit. Latini vero & Græci posteriores, congruam temporis partem sic vocant: & proprie quidem dici partem duodecimam: per abusionem vero quoduis tempus non diuturnum.

9. νῦν χαίρετε οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν] Gaudeo non ἀπλῶς quod doluistis, sed κατὰ π, quia dolor ille emendationem toti Ecclesiæ attulit. Dolor secundum Deum est is qui ob id suscipitur, quod sciatur Deus offendi peccatis.

ἐλυπήθητε γὰρ καὶ Θεόν] Id est, conuenienter diuinæ voluntati. Sic κατὰ

ἀρετῶν πράξεις, actiones quæ virtuti conueniunt.

ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἔξ ἡμῶν] Ita vt nullum per nos damnum acciperitis. Quid enim damni accipit, qui melior fit?

10. ἢ γὰρ καὶ Θεὸν λύπη μετανοίας εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον καταργεῖται.] Per μετανοίαν intelligit ipsam emendationem, quæ talem dolorem subsequi solet. Et est hic quasi ἀτανάκλασις. Nam μετανοίας ἀμετανόητον si dixisset, perfecta fuisset ἀτανάκλασις, vt cum Plinius dicit: *superest ut mea pœnitentia pœnitentiam agam.*

ἢ ὃ τὸ κόσμῳ λύπη θάνατον καταργεῖται] Mœror obignominiam acceptam, ob res amissas, ob creptos amicos, sæpe aut morbos mortiferos parit, aut etiam homines ad ultro quærendam mortem adigit. Piis neutrum eueniet, vt qui didicerint, ἀθροῖσιν φέρειν ἀθροῖσιν.

ἰδοὺ γὰρ] Hoc ecce est exemplum recens adferentis eius quod dixerat.

απουδὼν ἀλλ' ὑπολογίαν] ἀλλὰ hic valet *imo* (εἰ). ὑπολογίαν, id est, excusationem suæ negligentia, primum apud Timotheum, deinde apud Titum. In Glossario: ὑπολογία *excusatio, purgatio, satisfactio*. Et alibi: *excusatus ὑπολογιστέμενος*.

ἀλλὰ φόβον] Propter illa quæ scripserat in priore epistola I. v. 2. 19.

20. 21.

ἀλλὰ ἐλπίζουσιν] Nempe quia spem reditus sui Paulus fecerat I. Cor. I. v. 16. xvi. 5. & sequentibus.

ἀλλὰ ζῆλον] Pro Pauli bona existimatione, supra 7.

ἀλλ' ἐκδίκησιν] Vindictam appellat hoc quod tales doctores Corinthij deseruerant.

ἐν παντὶ συνειστήσατε ἑαυτοῖς ἀγνοεῖτε ἔξ ἐν τῷ πειρασμῷ] Συνειστήσατε hic est rebus probastis. Sic συστήσιν per δίδξιν exponit Demosthenes contra Callippum. Manifestum fecistis vos insontes esse in hoc negotio, nempe in iis quæ ad mei contemptum dictaque factaque erant.

11. ἃ εἰ ἐ ἐγραψα ὑμῖν] Si quid scripsi, nempe ea de re, & subaudiendum *id scripsi*, vt supra II. 10. v. 13. & alibi sæpe.

οὐχ ἵνα κατὰ τὴν ἀδικήσαντος] Non quod ei male vellem.

οὐδὲ ἵνα κατὰ τὴν ἀδικηθέντος] Nec quod mihi ex ipsius dolore solatium quærerem. Inest enim τῇ πικρῇ τὸ παρηγορεῖν τοὺς πικρονόμους, vt diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis xx. 6.

ἀλλ' ἵνα κατὰ τὴν φανερωθῆναι τὴν απουδὴν ἡμῶν τὴν κατὰ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] Sic Græci. At Syrus, & forte melius, τὴν απουδὴν ὑμῶν τὴν κατὰ ἡμῶν, sine illo πρὸς ὑμᾶς, quod & in aliis codicibus deest, vt sensus sit: in hoc ea de re scripseram, vt appareret omnibus quam me ametis coram Deo, id est, sincere, Deo conscio.

13. διὰ τοῦτο παρεκλήθηκα ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ ὑμῶν] Id est, ex litteris vestris quas ad me miseratis per Timotheum.

ἀποστολῆς ὃ μᾶλλον] Duplex comparatiuus vt Marti I. 26. & v. 11. 36.

Ppp iij

Talia sunt *μᾶλλον ἐνδικότεραι* apud Æschylum, *καὶ ἄλλοι διττοχέστεροι* apud Euripidem, *μᾶλλον ἐλβεώτεροι* apud Aristophanem, *ἀριπότεροι μᾶλλον* apud Aristotelem. Sic & apud Plautum magis certius, magis maiores, magis dulcius, apud Virgilium magis beatior, apud Valerium Maximum magis locupletior, quæ notata in doctissimis de Grammatica Vossij libris.

ἡ χάρις ἡμεῖς ἐπὶ τη χάριτι Τίτου] Gaudio nobis fuit id gaudium, quod Titus à vobis secum attulit.

ὅτι ἀναπαύεται τὸ πνεῦμα ἀπὸ πάντων ὑμῶν] Quod per vos omnes recreatus fuerat eius animus, de hoc significato vocis *ἀναπαύει* diximus I. Cor. xvi. 18.

14. *ὅτι εἴτι ἀπὸ ἡμῶν ἡμεῖς παραύχημι οὐ κατηχυνώσθην*] Ita ut siquid magnifice de vestro in me affectu apud Titum prædicauerim, in eo non vanus apparuerim. Est autem in voce *κατηχυνώσθην* effectum positum pro causa. Nam qui mendacij conuincuntur, eos pudor sequi solet.

ἀλλ' οὗτως πάντες ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτως καὶ ἡ καύχησις ἐστὶν Τίτου ἀληθὴς ὁ λόγος] *Ἐπὶ Τίτου* hic est apud Titum. Sic *ἐπὶ Ἰουδαίου* apud tot testes, apud Lucianum. Sicut vos quæcunque vobis dixi, vera comperitis, sic & Titus vera comperit, quæ ipsi de vobis dixeram.

15. *καὶ ἡ ἀγάπη ἀπὸ πολλοτέρου εἰς ὑμᾶς ἔστιν*] Amor eius erga vos multo magis est, id est, fertur. Locutio similis Ps. cxi. v. 9.

ἀναμνησκόμενοι τὸν πάντων ὑμῶν ὑπακόλῳ] Eam scilicet quam Corinthij Titus tanquam Pauli vicario exhibuerant. Vide infra v. 11. 23. *ὡς καὶ φόβος ἐστὶν τοῦ Θεοῦ* *ἀπὸ τῆς ἀγάπης* *αὐτῶν*. Vide supra II. & Ps. II. II.

χαίρει ὅτι ἐν παντὶ θαρρῶ ἐν ὑμῖν] Quod tales sitis ut de vobis mihi omnia optima possim polliceri. Est & hic *μετανομία* effectus pro causa. Sic infra x. i. Adde Prou. xxxi. II.

C A P. VIII.

Ναείσομεν ὃ υἱὸν, ἀδελφοὶ τὴν χάριν τῆ Θεοῦ τὴν διδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας] Multum sane erat quod fecerant Macedones, quorum exemplo Paulus Corinthios vult excitare. Sed Paulus, ut solent Apostoli, pro effectu causam nominat, docens omnia quæ à Christianis fiunt, deberi non cuius, sed eximie Dei bonitati, ut qui tot & tam gravia peccata remiserit, voluntatem suam tam aperte reuelauerit, ultro vocauerit à se ab alienatos, & id per tot miracula. Hæ sunt causæ propter quas in nouo testamento, quam in vetere, vberior est, & esse debet, gratiæ commemoratio.

2. *ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ ἀλλήλων ἡ ἀγάπη τῆς χάριτος αὐτῶν, ἡ καὶ βλάβος πτωχίας αὐτῶν ἐπέλασεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἀποδόσεως αὐτῶν*] In priore membro subaudiendum est, *fuit*. Magnum fuit eorum gaudium (nempe ex pace consen-

tiæ vt supra v. 1. 10.) etiam tunc cum per aduersa maxima explorarentur. Vide supra II. 9. Macedones enim Christiani vehementer vexati fuerant, & à gentibus Act. x v. 1. 20. & sequentibus, & à Iudæis Act. x vii. 5. 13. *πτωχία* eis τὸ βάθος est summa paupertas, partim ex confiscatione bonorum, partim quia diuites Ecclesiam deseruerant. *πτωχὸν* vox in his libris sæpe non ad mendicitatem redactum, sed re tenuem significat, vt Marci xii 42. *καὶ βάθος*, id est, infima paupertas. Sic conditio abiecta vocatur, *πτωχὸν* Psal. cxxx. 1. *βάθος* Rom. v i i i. 39. *ἀπλότης* est hoc quidem loco liberalitas, vt infra ix. 11. 13. & Rom. x i i. 8. quomodo & *ἀπλῶς* sumitur Iac. i. 5. Est alioqui vox generalis quæ quamuis animi integritatem significat, vt apparet i. Par. ix. 17. 11. Sam. xv. 11. Prou. ix. 1. supra i. 12. infra xi. 3. Est. v i. 5. Coloss. i. 22. *πλοῦτος* vero Paulo est omne id, quod amplum eximiumque est, vt vidimus Rom. ii. 4. ix. 23. x i. 12. 33. *ἐσθλίσαντες* *ἡμεῖς*. Egregium est *ἀντίθετον* in vocibus *βάθος* & *ἐσθλίσαντες*. Ipsorum summa paupertas, id est, ipsi Macedones valde pauperes, ex vndarunt in egregiam liberalitatem. Magna apparet hic Pauli sapientia. Macedones pauperes laudat, vt tanto plus à locupletibus Corinthiis obtineat ad subleuandos in Iudæa pauperes.

3. *ἔτι καὶ δύναμιν ῥήματος* & *ἡμεῖς δύναμιν* *ἐκταίρεται* *μὴ πολλὰς ὡφθαλμίστως* *διόμωροι* *ἡμεῖς* *τὴν χάριν* *καὶ* *τὴν κοινωνίαν* *τῆς ἀρχοντίας* *τῆς* *ἐκ* *τοῦ* *ἀρχίου* *ἀρχαίου* *ἡμεῖς*]. Hic quoque ad *διόμωροι* subauditur *ἦσαν*, vt modo vdx fuit. Sic & infra ix. 13. Deinde est vocum traiectio. Nam *ῥήματος* est *παρρησίας*. Illa autem *καὶ δύναμιν* & *ἡμεῖς δύναμιν* cum sequentibus cohærent. *ἐκταίρεται* respondet Hebræo *עָזַב* Neh. x i. 2. quod *ἐκουσάζομεθα* ibi verunt Græci. Sic dicuntur qui non ex legis præscripto, sed sponte sua aliquid donant, qualia à pauperibus non postulanda, sed si vltro dent recipi posse dicit Maimonides, Tom. i i i. fol. 85. Dedere, inquit, pro viribus, imo supra vires, id est, ita, vt sibi met ipsis incommodarent: deinde, multum me & socios meos rogarunt, ne hoc recusaremus. *τὴν χάριν*, beneficium hoc, vt i. Cor. xv i. 3. Rogarunt etiam vt in nosmetipsos reciperemus partem laboris istas pecunias deferendi ad sanctos in Iudæa. Id enim *ἀρχοντία* dicitur, sicut & omne id in quo aliis vtilis nos reddimus infra ix. 12. 13. i. Cor. xv i 15.

5. *καὶ οὐ κατὰς ἡλπίσμεθα*] Non hoc tantum fecere quod sperabamus. Subauditur enim *μόνον*.

ἀλλ' ἑαυτοῖς ἔδωκαν *προσέτι* *τῶν Κυρίῳ*, *καὶ* *ἡμῖν* *διὰ* *θελήματος* *Θεοῦ*] Non bona tantum sua, sed & de suo numero polliciti sunt se daturos, qui Corinthum irent. Hic & ponitur pro *ἔπιτα*, vt respondeat voci *προσέτι*. In ea re, inquit, ipsi semet deuouerunt & Christo & mihi. *Διὰ* *θελήματος* *Θεοῦ*, Deo ipsorum animos mouente. Varie sumitur hæc locutio: alibi enim diuinam gubernationem, vt Rom. xv. 32. alibi munus à Deo impositum significat.

6. *ἐκ* *τοῦ* *ὀφθαλμοῦ* *ἡμεῖς* *τίτον*, *ἵνα* *κατὰς* *προσέτι* *ῥατο*, *οὕτω* *καὶ* *ἐπιτελέσῃ* *ἐκ* *ὑμῶν*

ἐπὶ τὴν χάριν ταύτην] Fecerunt hoc ut eo efficacius me rogarent, ut Titum ad vos mitterem, impleturum id beneficium quod cœpit, excitandi scilicet vos ad subleuandam fratrum in Iudæa inopiam. Cœpit, nempe cum per vos transiret.

7. ἀλλ' ὡς περ ἐν παντὶ ἀφεισδύμεν πρὸς αὐτὸν] Non ignorauit Paulus artem Rhetorum, mouere laudando. Optimum vero erit post ἐν παντὶ ponere ὑποστροφῶν, ut quod in genere dixit, deinde per species explicet. In omnibus excellitis, primum in fide, credendo ea quæ credi debent.

λόγῳ] In instituendis aliis.

καὶ γνώσις] Cognitione historiarum, poetarum rerumque aliarum, quæ etiam in docendo suum vsum habere possunt, ut Paulus in his ad Corinthios epistolis ostendit.

καὶ πάσῃ ἀσπουδῇ] Studium ad agendas res bonas.

καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ] Eἰ ἡμῖν pro eis ἡμεῖς. In dilectione illa quæ ex vobis, ex animo scilicet vestro, ad nos, supple fertur.

ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι ἀφεισδύμεθα οὐ κατ' ἀπὸ τῆς ἀγῶνς λέγω] Ita hæc puto optime coniungi, ut in hac etiam beneficentia vincatis alios, id dico quidem, adhortans scilicet, non tamen impero.

8. ἀλλὰ ὅτι τῆς ἐπέσθης ἀσπουδῆς καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνώσις δοκιμάζω] Dico scilicet hoc, ut comparatione eius quod fecere Macedones discam, quam sit sincera vestra dilectio, nempe in illos fratres qui in Iudæa sunt. Ut hic δοκιμάζω, ita infra δοκιμῶ dixit in re eadem IX. 13.

9. γνώσκετε ὅτι τὴν χάριν τὴν Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Beneficentiam Christi in nobis, cuius exemplo & nos benefici in alios esse debemus.

ὅτι δι' ἡμᾶς ἐπὶ ὅλῃς πλούσιος ὢν] Id est, cum vi illa polleret omnis generis miracula patrandi, etiam mortuos resuscitandi, personam tamen gefit tam humilem, ut ne domum quidem haberet propriam Matth. V. 11. 20. idque propterea quod id ad salutem nostram conduceret. καὶ ἔστιν ἐπιθέτα Μεσσία.

ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐμῇ ὑποταγῇ πληρώσῃ] Illa Christi humilitas, perfectissimam obedientiam habens comitem, causa fuit per quam vos ad veram iustitiam perducti estis. Dona spiritus accepistis, vitam accipietis æternam.

10. καὶ γνώμῃ ἐν τούτῳ δίδωμι] Est quidem præceptum Christi iuuare pauperes, sed modus aliquis libertati relinquitur. quod Macedones fecerant, tale erat ut suaderi magis, quam iuberi posset. Sic γνώμῃ δίδωμι de cœlibatu habuimus I. Cor. V. 11. 25.

τὰ τοιαῦτα ὅτι ὑμῖν συμφέρει] Expedit vobis tueri bonam famam quam cœpistis consequi. Vestrum iam vobis exemplum proponam. Non est pulchrum audire:

*Cœpisti melius quam desinis : ultima primis
Distant.*

οἱ πλείους οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ εὖ λέγειν περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πίστεως] Potest aliquo

aliquo sensu defendi hoc dictum : sed si quis sequentia compareret, videbit esse loquendi genus inuersum, qualia multa in iure civili Romano & in aliis scriptoribus à viris eruditis notata sunt, ubi in disparium comparatione præcedit quod naturali ordine subsequi debuit : & ita hunc locum interpretati sunt recte & Syrus & Arabs. Πέρυσιν in glossario vertitur, *anno præterito* : quanquam solet & usurpari de vetustiori tempore. Causa autem cur Corinthij antehac aliquid quidem, sed pauxillum, contulissent ad iuuandos in Iudæa fratres, videtur fuisse quod confiscationibus aut multis plurimi essent exhausti, quo spectat id quod habuimus 1. Cor. x. 13.

11. νυνὶ ὃ ἐπὶ ποιῆσαι ὑπελείπεται] Nunc perficite quod bene inchoatum est. Amat Paulus ut & Græci infinitiuos ponere vice nominum idque cum articulo neutro.

ὅπως καὶ αὐτὰ ἡ περιουσία τῆ θύλει] Ea laudanda fuit cum vires non supererent. Περιουσία בל יבני Paralip. xxix. 31.

οὕτω ἐπὶ τὸ ὑπελείπειν] Adsit scilicet. De quali ἐλλείπει egimus iam aliquotiens.

ἐκ τῆ ἐχθρῆ] Ex copia quæ nunc vobis maior est quam tunc erat. γ' λκλ'.

12. εἰ γὰρ ἡ περιουσία περιέχεται καὶ αὐτὴ ἐκ τῆς ἀπερίσβεστος οὐ καὶ οὐκ ἐχθρῆ] Etiam hic verbum aliquod subaudiendum est, ut 1. Cor. xiv. 34. 1. Tim. iv. 3. Grata est Deo voluntas pro facultatibus : supra facultates non exigitur. Non postulat Deus id quod impossibile est.

13. οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἀντὶς, ὑμῖν ὃ θλίψις] Subaudiendum illud *exigitur*. Plus dicit quam dixerat, non modo impossibilia non exegi, sed nec quæ supra modum molesta essent. Seneca : *dabo egenti, sed ut ipse non egeam*.

14. ἀλλ' ὅτι ἰσότης] Idem ius Actio quod Titio.

εἰ πᾶς νυνὶ καίρις] Iam cum cesset illa in vos vexatio. Est locutio non infrequens LXX interpretibus ut Gen. xxix. 34. עבדך.

τὸ ὑμῶν ἀξίωμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα] Supple ῥήται per ἀξίωμα. Sequitur enim ea vox. ἀξίωμα est ῥήται ὑστέρημα ῥήται sensus is qui in Cyro Xenophontis : ἀπὸ ἰδὼν ἀξίωμα ὄντα ῥήται ὑμῶν χρημάτων, οὕτως τὰς ἐνδύας ῥήται φίλων ἐκαποδομαί. Liuius : *ut ex eo quod affluit opibus vestris, sustineatis necessitates aliorum*.

ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων ἀξίωμα ῥήται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα] Ut si quando fames illa quæ nunc Iudææ incumbit cessauerit, & vobis forte aliquid acciderit aduersi, eueniat vobis id quod dicitur :

Habet in aduersis præsidia, qui in secundis commodat.

ὅπως ῥήται ἰσότης] Id est, ut mutua sint officia, quemadmodum inter amicos esse debent.

15. καὶ οὕτως γέγραπται, ὃ τὸ πολὺ οὐκ ἐπλεόνασε, καὶ ὃ τὸ ὀλίγον οὐκ ἐλαττόνησε] Interpretes LXX. Exodi xvi. 10. iisdem prope verbis : οὐκ ἐπλεόνασεν ὃ τὸ πολὺ καὶ ὃ τὸ ἐλαττόν οὐκ ἐλαττόνησεν. Subauditur post τὸ πολὺ, & post τὸ ἐλαττόν, ἔχειν. Egregia ἀλληγορία historiarum de manna. Vidit eam & Philo in alle-

goriis: καὶ ὅτι τὸ μέγα οὐδ', & ὅτι πάσης δωρεᾶς ἡ δὲ Θεὸς δωρεῖται τὰς χάρις ἡμῶν, καλὸν τὸ ἐνείκεμον καὶ μεμερημένον, & μὴ τὸ ἰσθ' ἡμαῖ λαμβάνειν πλεονεξία. Τοῦτο γὰρ τὸ τῆς ἡμέρας οὐδ' εἰς ἡμέραν συναγαγέτω ἡ ψυχὴ, ἵνα μὴ ἐαυτῷ φύλακα ᾖ ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὸν φιλόδωρον Θεὸν δοπορήσῃ. Et in libro, quis sit hæres rerum diuinarum, cum dicta iam verba ex LXX interpretibus protulisset, addit, ἡνίκα τὰς τῆς ἀναλογίας ἐχρήσαντο θαυμαστὴ καὶ θαυμαχίῳ λόγῳ. Spectat & huc ea quam in symbolo profitemur sanctorum communio.

χάρις ᾗ τὰς Θεὸς τὰς δοδόντι τῷ αὐτῷ ἀποδῶν ἰσθ' ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου] Vide ut omnia ad bonorum auctorem Deum referat, ut & supra VIII. 1.

17. ὅτι τῷ μὲν ᾠδῶ κλησιν ἐδίδετο] Illam de qua supra 6.

ἀποδοτέρας ᾗ ὑπάρχων ἀνταίρετος ἐξήλθε πρὸς ἡμᾶς] Sensus est: Titus cum eum hortarer, ut hoc iter susciperet, ostendit se præuenisse mea desideria, & sua sponte iam id cupiisse. Ἀνταίρετος, id est, ἐκυσταζόμενος, ut diximus supra 3.

18. συνεπέμψαμεν ᾗ μετ' αὐτῶ πᾶσι ἀδελφοῖς, οὓς δ' ἐπαρὸς ἐν τῇ διαβολῇ διὰ πᾶσιν ᾠδῶ κλησίων] Mos erat Hebræorum elemosynis dispensandis tres præficere, ut monet Maimonides Tōm. III. fol. 85. Eum hic sequitur Paulus. Mihi non displicet illorum sententia qui hic Lucam designari putant: ita tamen ut per Euangelium non intelligatur liber, qui tunc editus nondum erat, sed ipsum munus Euangelistæ, quod Lucas Pauli vice multis in locis fideliter obierat, siue ipsa Euangelij prædicatio, ut infra x. 14. ἐν προδῶ.

οὐ μόνον ᾗ] Non tantum dignus est qui magni fiat: ob hoc quod dixi.

19. ἀλλὰ καὶ χειροτονῶντες ἰσθ' ᾠδῶ κλησίων] Mos erat Pauli electionem eorum qui pecunias administrarent, non sibi sumere, sed Synodo permittere I. Cor. XV. 1. 3. Adeo non satis illi erat à culpa abesse, nisi & suspensiones excluderet. Subauditur & hic ἐχέμεν. De verbo χειροτονεῖν vide quæ dicta Act. XIV. 23.

σωτήριος ἡμῶν] Hoc per parenthesis interiectum est, & Lucæ optime conuenit, ut ex actis ab ipso scriptis apparet.

ὡς τῇ χάριτι ταύτῃ] Μετανοητικῶς χάρις vocat, id quod ex liberalitate datum est, ut & I. Cor. XVI. 3.

τῇ διακουμένῃ ὑφ' ἡμῶν] Quam nos procurauimus, in Macedonia scilicet. Sumitur hic verbum διακουεῖσθαι sicut διακονίας vox supra 4.

πρὸς τῷ αὐτῷ τῷ Κυρίῳ δοξᾶν] Domini enim honor est cum serui bene officium faciunt.

καὶ παραθυμίας ὑμῶν] Nempe excitandam, exemplo Macedonum, ut supra 1.

20. ἐλλόμενοι τῷ πνεύματι] Hoc referendum est ad συνεπέμψαμεν. ut illa οὐ μόνον ᾗ & sequentia sint παρανοητικῶς dicta. Σπυλλόμενος metuens ut Matth. II. 15. id vero hic ponitur pro cauens, causa pro effectu. Sic & II. Thess. III. 6. Illa est μεταφορὰ ducta à nautis vela contrahentibus.

μήτις ἡμᾶς μωμῆσθαι ἐν τῇ ἀδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν] Α'δρότητα vocat summam pecuniæ fatis magnam. כִּישָׁ vertitur ἀδρός Iob. xxix. 9. xxxiv. 19. In Glossario: ἀδρός *grandis*. Donatus in Virgilij vita ἀδρόν validum interpretatur. Scholiastæ Græci ἀδρότητα exponunt δύναμιν, μέγεθος.

21. θεωροῦμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων] Curantes ea quæ sunt honesta. Sumptum est hoc ex Græco Prouerb. iii. 4. θεωροῦ καλὰ ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀνθρώπων. Vbi in Hebræo LXX legerunt כִּשָׁ cum punctis iis vt non nomen esset, sed verbum modi imperantis: recte sane. ἐνώπιον Κυρίου καὶ ἀνθρώπων. Ea quæ & Deus probat & viri boni. Similis locutio Rom. xii. 17.

22. Συνοψεύσαμεν ἡμεῖς αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν] Tertium aliquem qui cum Tito & Luca iret. Hic fortè fuerit Epānetus memoratus Rom. xv. 5.

ὅν ἐδοκίμασαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις ἀποδεικνόν ὄντα] Experti sumus sedulum. In Glossario: ἀποδεικνός *sedulus, studiosus, efficax*.

Νυνὶ ἡ πολλὰ ἀποδεικνόν] Si fieri potest, adiecit aliquid ad sedulitatem priorem.

πεποιθήσῃ πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς] Id est, ideo quod de vobis omnia sperat optima me auctore. Vide supra i. 15.

23. εἴτε ὑπὸ Τίτου] Supple quæstio est. Si de Tito agitur.

κοινωνὸς ἐμὸς] Socius laboris in Euangelio prædicando.

καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός] Quod propius vos spectat, etiam in vobis partim corroborandis, partim corrigendis mihi adiutor fuit.

εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν] Nempe in disquisitionem veniunt. Amat ἐλαίφεις Paulus, rem eloqui properans. De Luca & altero hic loquitur.

ὑπόστολοι ἐκκλησιῶν] Aliud sunt ὑπόστολοι Χριστοῦ à Christo eorum principe legati, aliud legati Ecclesiarum. In Thalmudicis רגליהו sunt, qui decimas & alia Leuitis debita ad ipsos deferrebant, qui ὑπόστολοι in Codice Theodosiano de Iudæis, vt diximus ad Matth. x. i. ὑποστολή eorum munus Iuliano & Epiphanio. Inde sumptum hoc nomen.

δοξα Χριστοῦ] Μετανοητικῶς, id est, instrumenta sunt gloriæ Christi.

πλὴν οὐκ ἐνδείξεν τῆς ἀγάπης ὑμῶν ἐπὶ ὑμῶν καυχήσεως ὑπὸ ὑμῶν εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθαι] Est Hebraismus ἐνδείξασθαι ἐνδείξεν ἀγάπης & καυχήσεως, pro ἀγάπῃ & καύχῃσιν. Ostendite eos à vobis diligere. Ostendite vera esse quæ de vestro in me & meos adfectu prædico.

εἰς καθόλου τῶν ἐκκλησιῶν] Ita vt illa vestra dilectio appareat omnibus circum Ecclesiis, & iis maxime quarum decreta ad vos venerunt.

C A P. I X.

ΕΠΙ ΜΕ ΓΔ ΤΗ ΔΕΚΑΝΟΝΙΑΣ ΤΗΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΘΕΛΑΣΟΝ ΜΟΙ ΕΣΤΙ ΤΟ ΓΡΑΦΕΝ
 ὑμῶν] Hæc connectenda fuerant cum superioribus. Ostendit
 enim se nullis ultra hortatibus vti velle super isto negotio
 pauperum, cum de ipsis omnia maxima multis de causis ex-
 spectet. De voce δεκανοίας vide supra V III. 4.

2. οἶδα γδ τίω περὶ ὑμῶν] Vide supra V III. 12. 19.

ὡς ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσι] Quam apud Macedonas magnifice præ-
 dico: de qua triumpho.

ὅτι Ἀχαιοὶ παρεσκόδουσαι ὑπὸ πέρυσσι] Idem dicit quod supra V III. 10. Ne
 Macedonibus plus tribuere videretur, quod plus dedissent, Achæos, quo-
 rum præcipui Corinthij, hoc honore solatur, quod priores incepissent.

ὁ δὲ ὑμῶν ζήλος] Æmulatio vestri exempli, חקיקה.

ἡρέτισε] תירץ vel תירץ.

3. ἐπιμύει ὃ τοῖς ἀδελφοῖς] Titum & duos alios præmisit, ipse, si posset, se-
 cuturus. Præmisit autem ut cuncta parata inueniret in suo aduentu.

4. ἐν τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως] In hoc fundamento meæ iactationis,
 ut Ezech. XXV I. II. in Græco. Sic & infra XI. 17. Hebræi dicerent מצב.

τίω περὶ ὑμῶν] Εὐλογία, הברכה largitio ut I. Sam. XXV.

27. περὶ ὑμῶν, id est, περὶ ὑμῶν, prædictam, de qua iam multum
 dixi. Sic περὶ ὑμῶν habemus in tertio Maccabaïco.

οὕτως ὡς εὐλογίαν καὶ μὴ ὡς πλεονεξίαν] Volenter data. Rogamus, non eri-
 pimus.

ἔτι] Præterea vero. Supple, censui vos monendos, è superioribus.

ἐκ εὐλογίας] Id est, liberaliter. Sic & Ezech. XXXIV. 26.

ἐκ εὐλογίας καὶ δωρεῶν] Id est, à Deo recipiet. Frequens Hebræis transla-
 tio, Iob. IV. 8. Matth. XXV. 24. 26. Luc. IX. 21. 22. Ioh. IV. 34. I. Cor. IX.
 II. Gal. VI. 7. 8. 9.

7. ἐκαστος κατὰ τὴν καρδίαν] Ut vult in corde suo, לכוף לבו Exod.
 XXX. 5. Nam κατὰ τὴν καρδίαν hic est velle, ut Prou. XXI. 25. in Græco κατὰ τὴν
 Aristoteli deliberata voluntas. Subauditur hic, det.

μὴ ἐκ λύπης ἢ ἐκ ἀνάγκης] Nam τὸ ἀκούσιον laudem detrahit actioni.

ἰλασθὲν γδ ὁ δὲ τὸν ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς] Est sententia trita apud Hebræos. Hinc
 Sirachides XXXII. in Græcis, in Latinis XXXV. II. ἐν πάσῃ δόξῃ ἰλασθῶσι τὸ
 πρὸς τὸν σου.

8. πάντα χάριν] Sic appellat Dei dona, ut I. Cor. I II. 10. & alibi.

θελοῦσθαι εἰς ὑμᾶς. Facere ut abundet ὑμῶν. Nam Græci actiua su-
 munt pro dupliciter actiuis, quæ Hiphil vocant Hebræi. Sic βασιλεύειν, fa-
 cere ut quis regnet.

πάντα ἀποκρίσιν ἔχοντες] Id est, contenti iis quæ natura desiderat. Sic

ἀντίρροια sumitur I. Tim. vi. 6. & ἀντίρροια Philipp. iv. ii. Vsurpat & Polybius ἀντίρροια hoc sensu. Qui suis parce utitur, multum aliis poterit dare.

καὶ οὕτως γέγραπται, ἐσκόρπισεν ἱδρώα τῆς πίστεως. ἡ διακονίῃ αὐτῆς μὲν εἰς τὸν αἰῶνα] Sunt verba LXX in Psalmo qui Hebræis cxii. 8. Ἐσκόρπισεν sparsit, id est, liberaliter erogavit, ut Prou. x. 24. Διακονίῃ hic est misericordia ut Matth. v. 1. Itaque in dicto Psalmo alij posuere ἐλεημοσύνη, alij φιλανθρωπία. Manet in perpetuum, in Psalmo significat famam post se longam reliquit. At ex sensu Pauli præmia parit æterna. Nempe si & aliæ virtutes adsint quæ adesse debent, sed ita tamen ut inter eas misericordia plurimum valeat.

10. ὁ ὃ ἐπιχορηγῶν ἀντίμα τῆς ἀνάγκης] Qui vobis dedit quod daretur pauperibus. Nam id hic seminare, ut supra 6. Sunt autem verba hæc & sequentia ex Esaia l. v. 10.

καὶ ἄρτον εἰς βρωσὴν χορηγήσας] Non tantum vobis det ad vitam necessaria. Vide Matth. vi. 11.

καὶ πληθύνει τὸν ἀπὸρος ὑμῶν] Verum etiam det ut in posterum plura dare possitis. Respicitur locus Deut. xxv. 11. 12.

καὶ ἀυξήσας τὰ ἔσχηματα τῆς διακονίῃς ὑμῶν] Idem sensus qui in superiori membro. Nam διακονίῃς etiam hic vult intelligi τῶν ἐλεημοσυνῶν. Respicitur autem locus Osee x. 13. vbi ἔσχηματα διακονίῃς Græci, qui omisso γ legerunt πῦρ, & sumpserunt ut nomen, non ut verbum.

ἐν παντὶ πλησιζόμενοι] Hic rursus subauditur ἐν. Vide & Rom. 9. 28.

εἰς πάντων ἀπόδοιτα] ἀπόδοις hic est liberalitas ut Rom. xii. 8. supra VIII. 2.

ἥτις κατεργάζεται δι' ὑμῶν χάρισται τῷ Θεῷ] Quæ causa est, cur nos gratias Deo agamus. Δι' ὑμῶν non δι' ὑμῶν legit Syrus.

12. ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας τῆς αὐτοῦ] Sume ut initio huius capitis.

οὐ μόνον ὅτι προσαναπαροῦσα τὰ ὑστέρηματα τῶν ἀγίων] Ut supra viii. 14.

ἀλλὰ & φεισάμενοι διὰ πολλῶν χαριστῶν τῷ Θεῷ] Ipsa liberalitas per se Deo grata est, deinde alium etiam fructum Deo fert, eo quod qui ea liberalitate sublevantur gratias Deo agunt.

διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας τῆς αὐτοῦ] Experimenta huius rei supra ii. 9. v. 11. 2.

δοξάζοντες τὸν Θεόν] Sermo naturalis fuerat δοξάζοντων. Sed ostendimus ad Marcum vi. 40. rectum pro obliquo sæpè poni, non apud nostros tantum scriptores, sed & apud elegantiores Græcos, quale illud in Homero Iliados 2.

Ἀνδρομάχη θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἡστιάδος,
Ἡστίαν, ὃς ἐναιεν ἱπποδάμοι υἱέσσιν.

Item:

Ἀμφὶ δ' ἐξομῶν γεγενητοῖς ἦεν Ὀδυσσεύς.

Qqq iiij

Potest tamen dubitari an non fit error exscriptoris, quia mox sequitur *ἐπιποδουμένων*.

ὅτι τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ δαδάλιον τῷ Χριστῷ] Id est, *δι' ὁμολογίας* gaudent fratres Iudæi, quod vos quoque per professionem factam in baptismo subieceritis vosmet Euangelio Christi. Sic *ὁμολογία* dicitur & Hebr. III. I. IV. 14. X. 23. Sic & verbum *ὁμολογῆν* sumitur I. Ioh. 1 v. 3. 15. II. Ioh. 7.

καὶ ἀπόδοσι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς] Deinde gaudent de liberali vestra bonorum communicatione. Vide Rom. XV. 26. supra VIII. 4. Hebr. XIII. 16.

καὶ εἰς πάντας] Etiam de vestra in alios beneficentia gaudent & Deo gratias agunt, ne credantur suum tantum negotium gerere.

καὶ αὐτοὶ διήσυχον ὑμῶν ἐπιποδουμένων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν] Et hic est *μετανομία*. Nam *ἐπιποδουμένων* *amantium* est pro *amoreni suum ostendentium*. Cum vos viderint tam liberales propter Euangelij confortium, Deum pro vobis precantur: & sic quomodo possunt, ostendunt vos à se vehementer diligi. *ἐπιποδῶν* in hoc sensu habes Pl. CXIX. 131.

15. *χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ ὅτι τῇ ἀνεκδιήγητῳ ἀσπεδῶν*] Paulus in gratiarum actionem se illis in Iudæa fratribus adiungit, & quasi Amen illis accinit, *ἀνεκδιήγητον* id quod tantum est vt explicari nequeat. Idem alibi *ἀνεκλάλητος* vt I. Petr. I. 8. Ineffabile, & alibi *inerarrabile*, dixit Plinius Maior.

C A P. X.

ΤΤΟΣ ὁ ἐν Πάβλος] Quia erant adhuc pauci quidem, sed erant tamen Corinthi qui Paulo obtredebant, aduersus eos Paulus dignitatem muneris sui tuetur.

διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ ἐπιεικίαν τῷ Χριστῷ] *Επιείκεια* hic bonitatem significat vt Baruch II. 21. Cant. puer. 13. Sap. XII. 18. II. Macc. II. 23. X. 4. quomodo & *ἐπιεικὴς* sunt viri boni ac faciles Philipp. IV. 5. I. Tim. III. 3. Tit. III. 2. Merito autem has præcipue Christi virtutes commemorat, quia propter earum imitationem maxime spernebatur.

ὅς ἐστιν ἀρετῶν ἡμεῶν ὁ Θεός, ἀπὸν ὁ ἀρετῶν εἰς ὑμᾶς] Sunt hæc dicta *μνημονεύει* vt Græci quidam interpretes recte monuerunt. Idem enim est quod infra 10. Dicebant obtretratores cum præsentem multo lenius agere, quod offensas metueret, aut gratias captaret. Similes *μνημονεύει* etiam in Epistola ad Romanos habuimus.

2. *ἀνομιμῶν παρὸν ἀρετῶν τῇ πεποιθήσει*] Rogo ne cogar vbi adero audacter vti ea fiducia quam in Deum habeo: nempe impleturum Deum mea iusta desideria. *πεποιθήσεις* hic quod *πίστις* primo Cor. XI. 9. Sic *πεποιθῶσιν* pro fide habes & Eph. III. 12. Respondet Hebræo *πιστός* hoc est quod dixit venire cum virga I. Cor. IV. 21.

ἡ λογισμὸς ἐλπίσιν ὅτι πάντα τοῦ λογισμοῦ ἡμεῶν ὡς ἀπὸν σάρκα ἀπειθαριώται] Prius illud *λογισμὸς* est cogito, vt Rom. I. 3. & alibi: alterum illud *λογισμός*

μύους est *estimantes* vt Marci xv. 28. Rom. xi. 26. In carne ambulant qui in ministerio Euangelij gratias captant, aut offensas improborum metuunt.

3. ἐν σαρκὶ γὰρ παύμενοι] Aliud est καὶ σὰρκα παύμενοι quod iam habuimus aliud ἐν σαρκὶ. Hoc enim significat in conditione esse infirma & nullis malis obnoxia. Vide Hebr. v. 7. & xl. 14. Gal. i v. 13. i. Ioh. i v. 2.

οὐ καὶ σὰρκα σπείδόμεθα] Bella gerimus non infirma.

4. Ὡς γὰρ ὅπλα τῆς στρατίας ἡμῶν] Pari ferme translatione Chaldaeus Gen. xlviii. 22. per arcum & gladium preces Iacobi intelligit. Vide & Eph. vi. 13. 2i. i. Theff. v. 8. & supra vi. 7.

οὐ σαρκικὰ] Non inualida.

ἀλλὰ δυνατὰ τοῦ Θεοῦ] Id est, per Deum. hinc sume explicationem vaticiniorum de victoria Messiae.

πρὸς καθάρτησιν ὁρρομαίων] Respicit historiam Iesus, qui ad buccinae sonum Deo agente, deiecit munimenta Ierichuntis. Quod ibi in Graeco est πύχης id hic ὁρρομαίους. Solent homines manibus fidere Ierem. xlviii. 7. Ideo quicquid est cui quis confidit per similitudinem dicitur ὁρρομαίους. Prou. xx i. 22. Qualis erat apud Corinthios humana eruditio, eloquentia, diuitiæ.

λογισμοὶ καθαρῶν καὶ πᾶν ὑψωμα ἐπαρρόμενον καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ] Cohererent hæc cum σπείδόμεθα cæteris per παρένθεσιν interiectis. Est autem hic primum traiectionis pro καθαρῶν λογισμοὶ καὶ πᾶν ὑψωμα. Deinde ἐν ὧς δοῖν. Nam λογισμοὶ & πᾶν ὑψωμα positum est pro ὑψωμα λόγων. Explicat ἀλλήγοειαν· nam ὑψωμα idem quod ὁρρομαίους, turris & pinnæ murorum. Iis comparat ratiocinationes Philosophorum quæ Euangelio opponebantur. δαδγέλιον hic κατ' ἐξοχὴν dicitur γνώσεως τοῦ Θεοῦ, vt supra i v. 6. Vide & Lucæ i. 77.

καὶ ἀνυπακούοντες πᾶν νόμον εἰς τὸ ὑπακούειν τῷ Χριστῷ] Intelligendum hoc non de effectu, neque enim in omnibus res succedit, sed de argumentis sufficientibus ad effectum totum producendum. Sic dari dicitur etiam quod non accipitur. Sic Act. v. 31. Ioh. vi. 33.

καὶ ἐν ἐπαύρῳ ἔχοντες ἐκδιδόναι πᾶσαν ὁρρομαίαν] Hæc est illa virga de qua modo dicebamus, quali vsus Paulus in Elymam, in reum incesti, in Hymentæum, in Philetam.

ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή] Si vos quod vestri est officij feceritis. Neque enim duris remediis locus est, vbi tota Ecclesia in morbo cubat. Necessaria est venia vbi totus deseruit exercitus, ait Seneca. Videtur respici historia Num. xv i. 26.

7. Ὡς καὶ πρὸς ὅλους βλέπει] Adeone illa tantum quæ apud homines valent respicitis? Id enim πρὸς ὅλους vt vidimus supra v. 12. Gal. ii. 6.

Εἰ τις ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτὸν] Hebraismus ἢ apud se.

Χρὶστὸς ὁ Θεός] Subauditur ex superiore ἑαυτὸν. Se à Christo diligi.

τὸ τοιοῦτον πάλιν ἀφ' ἐαυτοῦ] Vel me non monente hoc cogitet.

ὅτι κατὰ τὰς Χειρὸς, οὐτὼ καὶ ἡμῶς Χειρὸς] Apparet id omnibus, inquit, ex vita mea & ex miraculis adeo eximiis & frequentibus.

8. εἰ τι γὰρ ὑπερβαίνω πρὸς τὴν καυχώμεσθαι] Si quid plus de me dixero, quam alij possent dicere. In ὑπερβολῇ mira semper Pauli grauitas cum modestia coniuncta.

ὡς τῶν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἡμῶν] Patresius aliquod habent in liberos. Paulus autem sub Deo & Christo pater Ecclesiæ Corinthiorum IV. 15. hoc illi alij de se dicere non poterant.

ἡς ἐδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν καὶ οὐκ εἰς κατάρτισιν ὑμῶν] Ius parentum bono liberum, non malo introductum est. Ieremias mandata habebat diruendi & destruendi I. 10. Paulus ædificandi.

οὐκ αἰχμαλωτίζομαι] Non deprehendar vanus, ut supra VII. 14.

ἵνα ὃ μὴ δόξω ὡς ἀνὰ κενὴν ὑμᾶς ἔχει τῶν ὑποβολῶν] Territare γρηγορῶ. Non quædam plura ea de re, nequis inania esse putet terriculamenta. Res docebit.

ὅτι αἱ ὑποβολαὶ φησὶ] Ait ille quem denoto, & nominare nolo:

Quisquis is est (nam nomen adhuc utcunque tacebo)

βαρεῖαι] Pondus habent sententiarum..

καὶ ἰσχυραὶ] Pressæ argumentis.

ἡ δὲ παρρησία τῆ σάματος ἀδελφῆς] Vultus & gestus nihil habet magnificum. Nam ut diximus supra III. 12. παρρησία Syris etiam ad actiones refertur.

καὶ ὁ λόγος ὑπερβαίνειν ὡς Ἀχαιοῦ] Non erant verba eius inflata rore Achaico, ut est in Catalectis.

11. τὸ τοιοῦτον ὁ τοιοῦτος] Ille quem mens intelligit: ut Ovidius in Ibin loquitur.

ὅτι οἱ ἐσθλὸν πρὸς λόγον δι' ὑποβολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες πρὸς ἔργον] Non curat sibi eloquentiam vindicare, sed dicit se præsentem rebus impleturum, quæ per epistolas minatur in eos qui se non corrigunt.

12. οὐ γὰρ ὑμῶν ἐκτρέφω ἢ συγκρίνω ἐαυτοῖς ποιεῖν ἢ ἐαυτοῖς συνιστάνων] Nolo enim, inquit, me illis eruditus & disertis aut addere aut comparare. Non quæro ex isto mustaceo laureolam. illi se iacent in ista aula.

ἀλλὰ ἂν ἐν ἐαυτοῖς ἐαυτοῖς μετρουῦν καὶ συγκρίνοντες ἐαυτοὶ ἐαυτοῖς, οὐ συνιστάνων] Longe aliter quam cæteri hæc accepit Photius. Putat enim Paulum hæc de semet dicere, ut συνιστάνων interpretetur tanquam participium de auditoribus. Sed verior est aliorum interpretatio. Non vident illi quam ipsi non publicis, sed quas ipsi fecere mensuris se metiantur, id est, sibi sine suffeni, deinde quomodo ipsi inter se laudes dent mutuas, id est, mutuum muli scabant. Illud ἐαυτοῖς modo de singulis dicitur, ut Rom. XI. 33. XII. 16. infra XIII. 5. modo de pluribus inter se ut I. Cor. V. 1. 7.

13. ἡμῶς δὲ οὐχὲν εἰς τὰ ὑπερβαίνειν καυχώμεσθαι] Non placebimus nobis supra modum:

modum : קח לך ex contrario illos notat.

ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τῆς κληρονομίας] Κανὼν est funis per quem agrimensores cuique possessori partes terrarum assignant. Ita Aquila vertit 17 Iob. xxxviii. 5. quod alij χοιρίον & σαρπίον. Sic Apostoli alij alias instituerunt Ecclesias: plurimas Paulus: Pauli obtrectatores nullas.

οὗ ἐμείρετον ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον] Videtur scripsisse Paulus μέτρον, & ita legisse Syrus & Arabs. In Manuscripto illo quem multum sequor, hoc caput & præcedentis & sequentis quædam defunt. Eius, inquam, funiculi cuius mensuram Deus nobis attribuit. Inter Apostolicos qui dicuntur Canonas est & ille : ἐπίσκοπον μὴ ὁλμᾶν ἔξω ἧς ἑαυτὴ ὄρεον χειροτονίας ποιεῖται. Termini autem primi facti sunt occupando: ex hac æquitate nemo debuerat Corinthi recipi in ministerium Ecclesiasticum, nisi Paulo adprobante, aut eo cui Paulus id mandasset.

ἐφικέται ἄχρι & ὑμῶν] Ita vt illa mensura mei Apostolatus ad vos vsque pertingeret.

14. οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς ἡμεῖς ἐκτείνομεν ἑαυτοὺς] Non extendimus nos ipsos, id est, καὶ μετανυμίας possessionem : hoc vero est inspectionem nostram in ea loca in quæ non peruenimus, id est, in quæ iuris nihil habemus. Nihil facimus contra legem Deut. xix. 14.

ἄχρι καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῇ εὐαγγελίᾳ τῆς χειρὸς] ἐφθάσαμεν idem quod ἐφίκομθα. Sic Matth. xii. 28. Luc. xi. 20. Rom. ix. 31. Philipp. iiii. 16. i. Thess. ii. 16. Sic Dan. iiii. 8. iv. 18. ἐφθασεν ἕως τῆς οὐρανὸς & ἐφθασεν εἰς τὸν οὐρανὸν γὰρ Ἐν τῇ εὐαγγελίᾳ Hebraïco more pro per Euangelium.

ὥστε εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις] Vt illi faciebant obtrectatores Pauli:
---aliena ad pabula fuci.

ἐλπίζα ὅτι ἔχοντες ἀξιοδομήσας τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλιευθήσεται καὶ τὸν κληρὸν ἡμῶν εἰς πλεονεξίαν] Spem habentes vt augescerent fide vestra per vos multo magis incresecamus in funiculo, id est, in possessione nostra. Quia Corinthij magni erant nauigatores & mercatores, sperabat per eos aliquam famam Euangelij ad oras exteras peruenturam, quæ ipsi Paulo aditum ad prædicandum daret, vt olim factum erat Antiochiæ, vt per mercatorem Frumentum postea factum apud Indos. Ideo sequitur.

εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελισσάμεθα] Videtur Syrus legisse εἰς τὸ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελισσάμεθα, vt in locis ultra vos positis Euangelium annuntiare possem, nimirum aditu per vos præparato. Videtur innuere Græcas ciuitates ad Pontum Euxinum positas.

ὥστε ἐν ἀλλοτρίῳ κληρῷ εἰς τὰ ἔτοιμα καυχῆσθαι] Non autem sibi placere iactantem se in alienis terminis, quod facile est. εἰς τὰ ἔτοιμα, id est, ἐτόμως. Sicut modo εἰς τὰ ἄμετρα fuit pro ἀμέτρως.

17. ὁ δὲ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχᾶται] Qui sibi in aliquo placere vult, in eo placeat sibi quod Christum nouit & ei seruit. Sic & i. Cor. i. 31. Simile Ierem. ix. 24.

R r r

οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν σωιστῶν ἐκείνός ἐστι δόκιμος ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος σωίσῃσιν] Commendare hic est laudare, ut interpretatur Syrus, quia qui commendare aliquem volunt, solent eum laudare. Δόκιμος, id est, idoneus ad vitam æternam. Similitudo à nummis probis sumpta.

C A P. XI.

ΦΕΛΟΝ ἀνείχεσθαι με μικρόν τῇ ἀφροσύνῃ] Melius codices alij: ἀνείχεσθαι με μικρόν π τῆς ἀφροσύνης. Est autem traiectio pro μικρόν π τῆς ἀφροσύνης μου. Vtinam ferre possitis paululum meam insipientiam. Ita autem vocat extortam φελαυδολογίαν, ideo quod speciem quandam insipientiæ habeat, apud eos qui rem non penitus inspiciunt cum suis circumstantiis. ὄφελον ἱλκ 11. Sam. v. 3. Psal. CXIX. 4. Alibi ponitur pro Hebræo יתן כ quod & ipsum est oprantis, ut unde Latinis.

ἀλλὰ καὶ ἀνείχεσθαι μου] Modi precatiui. Attamen quæso me ferte.

2. ζηλώ γὰρ ὑμᾶς ζήλω Θεοῦ] Sollicite vos custodio sicut mariti qui uxores suas ardentem amant, idque facio propter Deum.

ἡρμοσάμενος γὰρ ἐνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἀγνὴν ὡδυσσῆσαι τῷ χειρῶ] Persequitur cœptam similitudinem, & explicat mysticum sensum cantici Salomonis, & legis illius in Levit. XXII. 14. Virgines sunt incorruptæ. Talis esse debet Ecclesia, & qui ad eam pertinent Apoc. XIV. 4. Vide quæ diximus ad Luc. I. 27. ἡρμοσάμενος paravi. Sic Prou. XIX. 14. ὡδὺς ἡ Κυρίου ἀμύβυστος γυνὴ ἀνδρὶ, ubi Græci in Hebræo legere מכלה pro משובלת Chaldæus autem videtur legisse, משובלת vertit enim מתמדת. ὡδυσσῆσαι est hic in manus tradere quomodo pacta viro traditur. Vide Gen. XXV. 41. XXIX. 21. Hoc est quod collocare in matrimonium dicunt Latini. Paravi, inquit, ut traderem: ornavi vos omnibus modis. Sic & Esth. v. 27. כלה Hebræis sponsa ab ornatu. Est & hic traiectio: nam ἐνὶ ἀνδρὶ & τῷ χειρῶ loco diffita sunt, re cohærent.

3. ὡς ὁ ὄφης] Serpens ille siue draco per quem Satanas intelligitur diæus Hebræis נחש הקדמני. Vide Apoc. XII. 3. 9. & pluribus locis aliis.

Ὅταν ἐξηπάτησεν] I. Tim. II. 14.

ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ] Vafritie sua. Sic ὄφης λῶ πανούργος verterat Aquila Gen. III. 1.

οὐτὰ φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστὸν] Est & hic contracta locutio. Ne corrumpantur cogitata vestra à simplicitate quæ in Christum, pro ne corrupta cogitata vestra auertantur ab ea simplicitate quæ in Christum fertur, quæ Christum respicit. Hoc fit ubi Philosophicis doctrinis adulteratur sermo Evangelij. Vide supra I v. 2. ἀπλότης hic est sinceritas, siue puritas, nihil alieni admixtum habens, quæ virginitati de qua cœptum dici respondet.

4. εἰ μὴ ὅς ἐρχόμενος] Ille qui ex Iudæa ad vos venit, & à Christo se institutum dicit I. Cor. I. 12.

ἄλλον Ἰησοῦ κηρύσσῃ ὃν σὺ ἐκηρύξαμεν] Ἰησοῦ hic intellige appellatiue *seruatorem*. Si seruatore vobis certiore annuntiare potuit, quam nos annuntiauimus.

ἢ πνεῦμα ἔπρεον λαμβάνετε, ὃ σὺ ἐλάβετε] Aut si is vobis potiora dona Spiritus conferre potuit, quam nos per manuum impositionem vobis contulimus.

ἢ δαγμάλιον ἔπρεον ὃ σὺ ἐδέξαο] Si doctrinam adferre potuit nostra celestio-rem.

καλῶς ἠνέχεο] Merito cum ferretis, nempe in eo quod me longe infra se ponit.

5. λογίζομαι ὅς μηδὲν ὑπερηκάνει ἧς ἡμεῖς λίαν ὑποσώλων] At nunc aliter res se habet: neque ego in prædicatione habeo cur cedam, non dicam illis, sed nec ipsis Apostolis, imo Apostolorum præcipuis, id est, Petro, Iacobo, Iohanni, Gal. II. 9. Eadem prope verba infra XII. II. Est autem hic duplex nota magnitudinis ἡμεῖς & λίαν, sicut λίαν ἐκ πειρασμοῦ Marci VI. 51. & aduerbium præposito articulo, simul pro adiectiuo. Hebræi dicerent *המדתך גדולה*. Dicit hoc præcipue aduersus eos qui Petri se sectatores profitebantur.

6. εἰ ἢ καὶ ἰδιώτης τῆς λόγῳ] Redit ad id quod sibi obiectum supra dicit. ἰδιώτης, id est, similis ἰδιώτη. vide Act. IV. 13.

ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει] Cognitione legis & mysteriorum in lege latentium.

ἀλλ' ἐν παντὶ φανεροθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς] Fucum nulla in re fecimus. In omnibus & omnino aperte vobiscum agimus. *ἐν παντί*, בכל valet omnino. Oblique notat aduersarios.

7. ἢ ἀμύρπιαν ἐποίησα] Vehementer cor ferit quærens an peccauerit in eo quod eximix erat virtutis, & vnde illi aduersarij longe aberant.

ἐμαυτὸν ἀπεινῶν] Ita vili viuens, quasi seruus essem.

ἵνα ὑμῖς ὑψωθῆτε] Vt vos per fidem dona spiritus consequeremini.

ὅτι δωρεὰν τὸ Θεοῦ δαγμάλιον ἀνηγαγισμένον ὑμῖν] Sine vestro sumptu, Act. XVIII. 3. I. Cor. IX. 4. & sequentibus.

8. ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὸ ὑμῶν διακονίαν] *Εὑλήσα*, id est, ὡς ἐσύλησα, accepi ab illis. ὀψώνιον vocat modicum aliquid quale est quod militi datur. πρὸς τὸ ὑμῶν διακονίαν, ad sustentandos pauperes vestros, id enim διακονία supra VI. 3. VIII. 4. IX. I. 12. 13. Corinthi aut initio pauci erant diuites in Ecclesia, aut præparci.

καὶ παρὲν πρὸς ὑμᾶς ἐ ὑπερηθὺς] Id est, ex vestris collationibus non satis reperiens vnde pauperes vestri alerentur.

οὐ κατηνάγκησα οὐδινός] Habemus hoc verbum & quidem addito personæ genitiuo bis infra XII. 13. 14. Dicit autem Hieronymus vocem hanc desumptam ex Cilicum idiomate. Videtur autem de iis dici qui cum sint

ignavi ac torpidi aliis ob id sunt oneri. In Iobi Græco χ χ χ ι ι ι. 19. πῆθος ὁσῶν αὐτὸς ἐναρκήσῃ, obtorpeo. In Glossario κατὰναρκῶ, obtorpeo.

τὸ γὰρ ὑστέρημάς μου παρεστεινεπλήροσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας] Nempe Philippenses. Philipp. 1 v. 15. 16. Cum manibus mihi victum tenuem pararem, ab illis accepi unde pauperes iuuarem.

καὶ ἐν παντὶ ἀβαρὴ ὑμῶν ἐμαυτὸν ἐτήρησα καὶ τηρήσω] In Glossario, ἀβαρὴς non grauis.

10. ὅτι ἐν ἀληθείᾳ χερσὶ ἐν ἐμοὶ] Verum loquor Christo teste 1 x. 1.

ὅτι ἡ καύχησις αὐτῇ] Hoc gaudium meum, quod vobis oneri nunquam fuerim.

οὐ σφραγίσται εἰς ἐμὰ ἐν ὧς κλίμασι τῆς Ἀχαιᾶς] Melius alij codices, οὐ φραγίσται ἐν ἐμοὶ καὶ non continebitur intra me, non tacebitur. Nam στήθεσ φράσσιν est os occludere Rom. 111. 19. Heb. x 1. 33. Et est λυπῆς, pro longe ac late manabit per omnem Achaïam.

11. τίς ἐστι] Quæ causa est, inquit, cur id sciri velim.

ὅτι οὐκ ἀγαπᾷ ὑμᾶς] An quod vos non amem? Nam qui aliquem non amant, solent ei benefacta sua exprobrare.

ὁ Θεὸς οἶδεν] Qui corda nouit, scit vos à me tenere amari. Est in his verbis, vt & alibi, vis iurifiurandi.

12. ὃ γὰρ ποιῶ καὶ ποιήσω] Pergam hoc ipsum publicare.

ἵνα ἐκκοψῶ τινὲς ἀφορμὰς ἧς διλόντων ἀφορμὰς] Vt abscindam prætextum quærentibus eum vt se nobis anteponant. De voce ἀφορμῆς vide Rom. vii. 8. 11. Iactabant illi doctores diuites se nihil de arca Ecclesiæ sibi fumere.

ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὐρεθῶσι κατὰ τὸ καὶ ἡμεῖς] Vt saltem meo exemplo reipsa præstent quod se dicunt facere.

13. οἱ γὰρ ὁριζοῦντο φάσμα πῶς] Illos præcipue notat qui cum Christum vidissent, dicebant se ab ipso mandata prædicandi accepisse. Sic φάσμα φηται qui se prophetas dicunt, cum à Deo non sint vocati.

ἐργάζονται δόλοισι] Operantur Euangelio, sed non bona fide. De voce ἐργάζονται vide Matth. 1 x. 37. 38. x. 10. xx 1. 2. 8. Cur malæ fidei? Nihil fumebant de arca Ecclesiæ, sed clam fumeabant plurima ab iis, qui peccatis onerati, neque ab iis se liberantes, sperabant ipsorum precibus se posse seruari: quo genere hominum nihil perniciosius 11. Tim. 111. 6. Vide & Matthæ xx 11. 14.

μεταχρηματίζονται εἰς ἀποστόλους χερσὶ] Ἐπὶ τῷ πνεύματι. Vide 1. Sam. xx v 111. 8. Vnde intelliges hoc hic dici, illos homines personam induere Apostolorum Christi, cum ab eorum virtutibus longe absint. Subintelligitur hic rursum sunt, vt supra 6. subintellectum fui. Solent Hebræi, qui præsentis temporis verba non habent, participiis ad eum modum vti.

12. καὶ οὐ θαυμάζον] Nihil in hac re noui.

αὐτὸς γὰρ ὁ Σατὰν μεταχρηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός] Id est, φωτίζων vt

CAP. XI. IN II. EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

loquitur in Epistola Barnabas. Quod dicit confessum erat apud eruditos, quales illi Paulo aduersantes videri volebant. Porphyrius apud Eusebium præparationis i v. de dæmonibus : ἐπίσημον ὅτι καὶ μεταβάλλουσιν τὰς μορφὰς οἷα χεῖρες. ac paulo post : σφοδραὶ καὶ κτηνοφιλῆες οἶον ἐνέδρας, ὡς τὸ πολὺ ποιοῦνται τὰς ἐμπιπλῶσας, πῇ μὲν λανθάνουσιν πικρομήμοι, &c. Idem Porphyrius ii. de abstinentia ab animalibus de iisdem. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ εἰς τῆς περὶ τούτων ἀπατησίαν. Id ipsum Dæmonum genus vocat ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφον καὶ πολυτρόπον. Arnobius ait ex Magorum sententia, antitheos sæpe obrepere pro veris. Citauimus & Iamblichi loca ad eandem rem facientia in annotatis ad lib. iv. de veritate Religionis Christianæ.

15. οὐ μὲν οὖν] Id est, οὐ θαυμάσων vt modo dixerat. Vide x. Cor. ix. ii. εἰ καὶ οἱ δῆκονοι αὐτοῦ] Nam certe Satanæ ministri sunt, qui sui commodi causa fouent peccata.

μεταζημιάζονται ὡς δῆκονοι δικαιοσύνης] Id est, Euangelij, quæ causa veræ apud Deum iustitiæ. Vide Rom. i. 17. i. 22.

ὡν τὸ τέλος εἶναι καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν] Id est, quæ nunc clam faciunt aperta fient, & summam illis infamiam parient. Vide ii. Tim. ii. 16. vbi de iisdem agitur hominibus.

16. πάλιν λέγω] Aliquoties repeto quomodo inter vos vixerim.

μή τις με δόξη ἀφρονα εἶναι] Nequis putet mihi imprudenti excidisse quæ dixi.

εἰ δὲ μή] Si non vultis credere hæc omnia prudenter à me dici.

καὶ ὡς ἀφρονα δέξαθε με ἵνα καὶ γὰρ μηκέτι π. καυχῶμαι] Δέξαθε ferte, tolerate. ἡ γὰρ est & δέχεσθαι & ἀνέχεσθαι. Ferte me paulo lætius loqui de rebus meis, etiam si vos hoc putaretis esse imprudentiæ. Nam ἀφρονομία omnis speciem habet ἀφροσύνης, non tamen semper est ἀφροσύνη, vt disci potest ex libro quem de ea re eoque titulo fecit Plutarchus.

17. ὁ λαλῶ οὐ λαλῶ καὶ κύριον] Non hic iam loquor ex Dei aut Christi mandato, sed pro affectu meo. Vide i. Cor. v. 11. 25.

ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ] Nota ὡς, non enim hæc de se prædicatio in se est ἀφροσύνη, sed circumstantias non bene expendentibus speciem eius rei potest præbere.

ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως] In hoc firmamento gaudij mei. Vide supra ix. 5. vt ibi dicta.

18. ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται καὶ τὴν σάρκα] Quia multi sibi placent magis in externis, quam in internis rebus. Vide supra v. 16.

καὶ γὰρ καυχῶμαι] Habeo & ego de quo gaudeam in rebus illis in aspectum cadentibus, si ea tanti habentur.

19. ἡδύως γὰρ ἀνέχεσθαι ἡμῶν ἀφρόνων] Ferre soletis iactabundos.

φρόνιμοι ὄντες] Vt quidem vobis videmini. Est enim συλχέρησις.

20. ἀνέχεσθαι γὰρ εἴπερ ὑμεῖς κατὰ δουλοῦ] Vt erant qui Corinthios victui & diebus legalibus volebant subicere.

• *εἰς κατωδίς*] Interpretare ex Matth. XXIII. 14.

εἰς λαμβάνει] Clam scilicet, vt modo diximus.

εἰς ὑμᾶς εἰς πρὸς ὅσον δάριον] Id est, ludibrio habet. Species pro genere. Nam faciem verberare inter maxima ludibria est. Luc. XXII. 64. Matth. v. 34. 1. Reg. XXII. 24.

καὶ ἀπὸ μίαν λέγω ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠδυνήσαμεν] Sensus est, si de ignominiiis agitur nos eas pertulimus maximas. καὶ hic valet *de*: aut quod *attinet*. *ἀδυνῆν* est adfligi, vt *ἀδυνῆς* afflicti 1. Cor. IV. 10. *ἀδυνῆα* miseria, ærumna 1. Cor. II. 3. Rom. VIII. 26. infra 30. ὡς hic abundat vt sæpe

ἐν ᾧ δὲ αὖ πάλιν, ἐν ἀφορσῇ λέγω, *ὁ λῆξ καὶ γὰρ*] *ὁ λῆξ* hic valet *παρηγορησάμεθα*, loqui audentius, vt Philipp. I. 14. Iudæ 4. ἐν ἀφορσῇ hic rursus valet ὡς ἐν ἀφορσῇ. Facile id intelligitur ex superioribus.

22. *Ἐξ ἑσῶν εἰσι; καὶ γὰρ*] Id est, ab Abrahamo orti. Nam Abraham dictus *אברהם* quod venisset ex locis trans Euphratem, vt diximus ad Gen. XI. 1. Legenda hæc priora membra cum interrogatione.

23. *Ἰσραηλιτῶν εἰσι; καὶ γὰρ*] Si ob Iacobum sanguinis auctorem magis sibi placent: & ego ex eo sum. Hæc dicta aduersus illos magistros, qui ex Iudæa venerant.

ἄλλοι Χριστοὶ εἰσι; ὡς ἀφορσῶν λαλῶ, ὡς ἐγὼ] Plusquam illi. Deest enim *ἀλλοῖς*. Et *ὡς ἀφορσῶν* pro ὡς *ὡς ἀφορσῶν*.

ἐν κόποις ὡς ἀφορσῶν] Resumit iam & membratim explicat id quod dixerat *ἠδυνήσαμεν*. De voce *κόπων* vide supra v. 1. 5.

ἐν πληγαῖς ὡς ἀφορσῶν] Vide supra v. 1. 5.

ἐν φυλακαῖς ὡς ἀφορσῶν] Vide ibidem.

ἐν θανάτοις πολλῶν] Id est, in mortis periculis supra I. 9. 10. IV. 11. 12. I. Cor. XV. 30.

24. *ὡς ἑσῶν πνεύματος πρὸς ἑσῶν*] Subauditur *πληγῶν*. Similis breuiloquentia Luc. XII. 47. Quadraginta verbera infligi ferebat lex, non iubebat, Deuter. XXV. 3. Vide præceptum iubens CV. & vetans CXCI. sapientes citra eum numerum consisti voluere. Sic ante & post sabbatum addidere horam, hæc sunt quæ vocant sepimenta, *προφυλαγὰς* legis, in odiosis minus, in fauorabilibus paulo plus facere quam lex imperat. Neque hoc pugnat cum interdicto quod est Deut. IV. 2. Nam addere ad legem est facere quod lex vetat. Diminuere est omittere quod lex iubet. Horum neutrum fit in ista & similibus traditionibus. Iudæi Romanorum permisso in Iudæa & quibusdam locis vicinis ius in suos animaduertendi ad verbera vsque habebant.

ἀπὸ ἐκείνων] Act. XIV. 18. Nempe per seditionem multitudinis, vt videre est Ioh. X. 31. Act. V. 26. XVI. 5. Virgilius in seditionis descriptione:

Iamque faces & saxa volant.

Idem *λιθαίνω* hic & dicto Iohannis loco, & Act. V. 26. XXIV. 14. Hebr. XI. 37. quod *λιθοβολεῖν* Matth. XXI. 35. 37. Marci XII. 4. Luc. XIII. 34.

Αἱ. viii. 58. 54. xiv. 5. Hebr. xii. 20. ἡρδ.

ῥις ἐναυάγηται] De tribus his Pauli naufragiis vnum in Αἱtis, narratum habemus. Alia euenire priusquam Lucas Paulo se coniunxisset.

νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίητα] ποιῶν tempori adiunctum durationem significat vt Iac. i. v. 13. Apoc. xiii. 5. Νυχθήμερον vox Græcis frequens respondens Hebræis duobus וָכַר וָכַר. Βυθός ἡλύμα, vt Exodi xv. 5. Psalm. lxxviii. 23. c. vii. 24. est altum mare.

26. ὁδοιπορίας πολλάκις] ἐν hic & in sequentibus subauditur, ὑπὸ καινῶν ex eo quod præcesserat ἐν κόποις, ἐν φυλαγαῖς, ἐν θανάτοις.

καινύνοις ἐκ ἑβραίων] Nempe ἐμὸς, à mea gente, à Iudæis. Sic Αἱ. vii. 19. Gal. i. 14.

ὡς ἐθνῶν] Ita vocare solent omnes qui Iudæi non sunt, neque Iudæis additi, עַמִּי.

καινύνοις ἐν πόλει, καινύνοις ἐν ἐρημίᾳ] Hæc singularia ponuntur pro pluralibus.

ἐν ψευδοδέλοις] Vide Gal. ii. 4. Hi sunt qui Christianos se simulabant, vt res Christianorum perdicerent, deinde eos proderent. Similis compositio in ψευδομάρτυς, ψευδοαπόστολος, ψευδοεσθήτης.

ἐν κόπῳ & μόχθῳ] Μόχθος hic est miseria ἡργ.

ἐν ἀγρυπνίᾳ πολλάκις] In peruigiis, supra i. v. 5. Exemplum vide Αἱ. xxvii. & sequentibus.

ἐν λιμῇ καὶ δίψῃ] In locis scilicet vbi nihil erat esculenti aut poculenti.

ἐν ησείᾳ πολλάκις] Intellige ieiunia sponte suscepta ad accendendas preces, vt Αἱ. ii. xiii. 2. 3. xiv. 23. i. Cor. vii. 5.

ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι] Αἱ. xxviii. 2. & Rom. viii. 35. γυμνότητι autem intellige comparate, id est, vestitum tam leuem qui corpus non satis defenderet, vide Marci xiv. 52. Ioh. xxi. 7.

28. χρεῖς ἧς παρεκτός] Præter hæc corporis incommoda.

ἡ ἐπιούσατος μου ἢ κατ' ἡμέραν ἢ μέριμνα παντὶν ἧς ἐκκλησιῶν] Oppugnor quotidie ab ea anxietate in qua versari Ecclesias video. ἐπιούσατος oppugnatio Num. xxv. i. 9. תַּחַת אֶל תַּחַת quod est irruere velut globo facto. Vide & Αἱ. xxi. v. 12.

29. πῶς ἀδυνάει καὶ οὐκ ἀδυνῶ) Quæ Ecclesia adfligitur vt ego non adfligar? Id enim ἀδυνάειν vt diximus supra 21. ἡψכ Similaris sensus Iob. vi. 9.

πῶς σκανδαλίζεται & οὐκ ἐγὼ πεισθίμην) Quis est cui offensa obijcitur in via pietatis, vt non ego vrar? πεισθίμην Græcum vt & Latinum vri, modo de cupidine dicitur, vt i. Cor. vii. 9. modo de animi cruciatu. Sic apud Terentium vro hominem. Hebræi תַּחַת eodem modo vsurpant.

εἰ χαυχώσθαι διὰ τὰς ἀδυνείας μου χαυχήσομαι) In eo gaudio ac triumpho quod tot mala Christi causa pertulerim. Vide Αἱ. v. 41.

ὁ Θεὸς & πατὴρ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν ἀλογητὸς εἰς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι) Est & hic traiectio, nam οἶδεν naturali ordine poni debuit ante illa

ὅτι οὐ ψεύδομαι. Et hic iterum iurat Paulus, sed in re grauissima, & ad Deum pertinente. ὁ δὲ λογιστὸς εἰς τοὺς αἰῶνας לְעוֹלָמִים הַבְּרוּךְ , titulus Dei. Rom. I. 25. IX. 5.

● Δαμασκός ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τῷ βασιλείῳ] Est eadem historia quæ Act. IX. 23. 24. 25. Aretas hic fuit Arabum rex cuius meminit Iosephus xviii. 7. & alibi. Is hoc tempore Damascus tenebat eique præfectum imposuerat qui hic dicitur ἐθνάρχης, ideo quod toti Syriæ Damascenæ præfesset. Habemus eandem vocem in Macchabaïcis & Iosepho sæpe, & in Strabone. Etiam qui princeps erat Iudæorum Alexandriæ, sic vocatur in Edicto Claudij quod est apud eundem Iosephum. Iustinus colloquio cum Tryphone: ὅτι ὁ Δαμασκὸς τῆς Ἀρραβικῆς γῆς ἡνὶ καὶ ἔστιν, εἰ καὶ νυνὶ περισηνέμεται τῇ Συροφονικῇ λεγομένη, οὐδ' ὑμῶν πνὲς ἀνήσασθαι δύναται. Tertullianus aduersus Marcianum III. Et Damascus Arabia retro deputabatur antequam transcripta esset in Syrophænicen, ex distinctione Syriarum.

33. πᾶσαι με θέλων] Sic πᾶσαι habemus Ioh. III. 30. 32. 44. VIII. 20. x. 39. xi. 57. Act. xii. 4. Hebræi dicerent שָׁמַח.

διὰ θυρίδος] Per fenestram muro iniunctam.

ἐν σαργάνῃ] Act. IX. 25. ἐν αὐτῇ. At σαργάνη est funis apud Æschylum. Intellige hic funem quo sporta attenebatur. Aut ἐν hic sit more Hebræo nota instrumenti. Rabbiniסרגס est cilicium.

ἐχάλαδω] הורדתי. Vide Iosephum II. 15. & dictum locum Actorum.

C A P. XII.

Αυχαῖσθαι ὃ οὐ συμφέρει μοι.] Lætitia gestire non expedit. Sæberrimum animo ἢ τῆς οἰήσεως συστολή.

ἐλθουσιν γὰρ εἰς ὁππασίας ἐὺ ἀποκαλύψεις Κυρίου] Eo, inquit, veniendum esset, si gestiendi & exultandi quærerem materiam. ὁππασία, quomodo apud Daniele sæpe vertitur מראה siue ὄρασις, est species visibilis obiecta vigilanti aut somnianti. ἀποκαλύψεις est quidem generale, sed hic ponitur pro afflatu, siue luce qua mens perfunditur.

2. οἶδα αἰθεροπον ἐν χειρῇ] Christianum. Hæc Paulus prædicat, quasi non sua: quasi diceret.

---quæ non fecimus ipsi

Vix ea nostra puto.

Ideo in tertia persona hoc eloquitur, ut ille in Controuersijs Senecæ: Scio quendam in hac ciuitate propter hoc adoptatum. Sicut contra ubi aliquid dicendum est quod odiosum est, pro secunda persona primam assumit.

περὶ ἡρῶν διακρίσεως] Referam hoc ad illud ἐν χειρῇ. Hominem talem qui per annos iam quatuordecim Christo seruiat.

εἶπε ἐν σώματι σὺν οἶδα. εἰ ὁ ἅγιος τῷ σώματι σὺν οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν, ἀπαρχύεται τὸν

τὸν ὁδοῦτον ἕως ἑξήτου οὐρανοῦ] Est & hic traiectio. Nam illa εἶπε ἐν σώματι & quæ sequuntur in fine huius versus poni naturaliter debuerant. Hebræi orbes in cœlo diuersos non agnoscunt, sed cœlum partiuntur in tres regiones, quarum prima est nubifera, altera astrifera, tertia angelifera. Prima dicitur Hebræis שָׁמַיִם עוֹלָם, secunda הַתִּיכוֹן עוֹלָם, tertia הָעֶלְיוֹן עוֹלָם. Alij primam vocant רָקִיעַ secundam שָׁמַיִם tertiam שְׁמַיִם. Ergo tertium cœlum hic dicitur quod alibi cœlum cœlorum, cœlum summum, Angelicum. Potest autem euenire alicui vt longe remota videat duplici modo, aut si per Angelum aliquo auehatur, quod in additamentis ad Daniele de Abacuco refertur, & quomodo à Satana auectus creditur Christus, aut vt sine loci mutatione ea quæ sunt absentia tanquam præsentia ei exhibeantur diuinitus excitata specie, quomodo Christus vidit omnia regna mundi, Ezechiel cum ad Chaboram esset ea quæ gerebantur in templo Hierosolymitano. Dicit autem Paulus nescire se vtro modo ei de quo agit id euenerit. Ἐν σώματι est corpore translato: ἐκτός τῆς σαρκὸς est in animo sine vlla corporis motione.

4. ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν οὐρανὸν] More Hebræorum distinguitur cœlum siue mundus supremus à Paradiso. Cœlum illud supremum promittitur pijs post resurrectionem: post mortem & ante resurrectionem Paradisus: ille locus gloriæ, hic solatij. Diximus ea de re ad Lucam XXI. 43. Reperies idem discrimen apud Rabbinum Israëllem de anima. Et distinctum quid à cœlo tertio Paradisum intelligunt hic Chrysostomus, Occumenius, Theophylactus. Ἡρπάγη קָדַח.

καὶ ἡκούσεν ἁρρητὰ ῥήματα, ἃ οὐκ ἔχον ἀνθρώπων λαλῆσαι] Sicut Moses intellexerat omnem illam dispensationem qua Deus populum Israëllicum tuebatur ac regebat, sic Paulus illam per quam Christus Ecclesiam suam gubernat, vnde factum est vt ad danda consilia aptior fuerit ipso Petro qui primas in Ecclesia obtinebat. Sed hæc quæ intellexerat vetitus fuit enuntiare.

ὡς τῇ ποιούτου καυχήσομαι] Futurum pro potentiali more Hebræo. De tali homine gaudere & exultare possem.

ὡς ἢ ἐμαυτῷ οὐ καυχήσομαι, εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀδυναμίαις μου] Non dicam quæ feci, sed quæ pertuli, id enim minus inuidiosum est: & pauci sunt qui talis gaudij societatem appetant.

6. εἰ γὰρ θύληται καυχῆσθαι, οὐκ ἔστι μοι ἄφρον] Si de factis meis dicere aliquid vellem, nihil mihi opus esset vaniloquentia. Satis rerum mihi superpetaret. ἄφρον antea habuimus pro οἷς ἄφρον. Hic vero magis proprie ἄφρον dicitur, qui δὲ τὴν χαυνότητι sibi non sua adscribit:

Hoc faciunt stulti quos gloria vexat inanis.

ἀλήθειαν γὰρ λέγω] Dicerem enim vera.

φείδομαι ἢ] Consulto ab illarum rerum commemoratione abstineo.

μή τις εἰς ἐμὲ λογισθῇ ὡς ὁ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι εἰς ἐμὸν] Nolo quisquam

SSI

me aliunde æstimet, quam ex ipsis quæ ipse vidit me facientem, aut do-
centem audit. Præsentia mihi sufficiunt. Præterita malo occultare si-
lentio.

καὶ τῇ ἀποκάλυψιν ἧς ἀποκαλύψαν ἵνα μὴ ὑπαίνομαι] Etiam ob illas quas dixi
revelationes ne exultem, graue mihi frænum datum est.

ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ] Ezechielis XXVIII. 24. in Græco est σκόλοψ
παρίας vbi in Hebræo, כמרן הן סלסל est autem הן סלסל spina. Et in Osee II. 6.
vbi in Græco est φέρω τὴν ὁδὸν αὐτῆς ἐν σκόλοψι, in Hebræo est, סרסל
quod itidem spinas significat. Etiam Num. XXXIII. 55. σκόλοπος ἐν ὄρε
ὁφθαλμοῖς ὑμῶν, סרסל quidam sentes interpretantur. Per spinam autem
carni inditam significatur per similitudinem dolor admodum pungens.
Dolorem auriculæ vel capitis significari ait Tertullianus de Pudicitia, κα-
ταλαλγίαν Chrysostomus, & Hieronymus: carnis & corporis multa ac gra-
uia tormenta Cyprianus de mortalitate.

ἀγγέλος Σατάν] Id est, immissus mihi à Satana: nam ἀγγέλου vox tribuitur
etiam rebus non animatis vt vento & igni. Ps. CIV. 4. Vide quæ dicta no-
bis ad Gen. III. 23. A Satana autem morbos etiam piis immitti, Deo id
finente, ex Iobi historia discimus. Vide & Lucæ XII. 16.

ἵνα με καταφύξῃ] Id est, vexet. Est enim species pro genere vt supra. XI.
20. Sic καταφύξεται sumitur & I. Cor. IV. 11.

7. ἵνα μὴ ὑπαίνομαι] Vt omnis animi ὑπαίνομαι tam graui & assiduo do-
lore reprimeretur. Sed hæc verba in Manuscripto hic non reperiuntur.
& satis esset supra esse posita.

8. ὑπὸ τούτῳ ἔξω τὸν κύριον παρεχάλομαι ἵν' ὑποστῇ ἀπὸ ἐμοῦ] Vt abiret à me
dolor ille. De ternario numero in precibus vide quæ dicta ad Matth.
XXVI. 24.

καὶ εἰρηκὲς μοι] Nempe Christus per בן קור.

9. ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου] Sufficiet tibi quod tibi bene volo. ἀρκεῖ, id est,
sufficere debet. Pij cum malorum leuamenta orant non semper exau-
diuntur: quia nec precantur nisi sub conditione, si ipsorum bono & Dei
honoris id sit conducibilis.

ἡ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ παρούσα] Causam hic reddit cur malum hoc
ei non auferat: quia potentia ipsius, nempe Christi, hoc magis perficitur,
id est, illustratur, quo ij per quos agit magis sunt aduersus obnoxij. Qui à
Paulo videt morbos sanari, sciat hoc non ab ipso esse (ægrota enim & ipse)
sed à Christo. παρούσα hic est perfectius agnoscitur, sicut sæpe verba He-
bræa Hiphil ad notitiæ effectum referuntur. Alioqui verum etiam hoc
est quod Plinius dicit VII. Epist. 26. *optimos nos esse dum infirmi sumus.* Cui
congruit Senecæ illud: *Calamitas virtutis occasio est.* Et Quintiliani. *Te-
meritas omnis animorum, calamitate corporum frangitur.* Et Minutij Felicis,
calamitas sæpius disciplina virtutis est. Et Saluiani. *Adfectis artubus vires cor-
porum in virtutes transferuntur animorum.* Et hoc eiusdem. *Sancti viri*

inferiores se faciunt, quia si fortes fuerint sancti esse vix possunt.

ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον κενήσιμος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μου] ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον hic dictum est pro ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον pro κενήσιμος, Marc. ix. 42. Alibi μᾶλλον κρείττερος, μᾶλλον φεικτότερος, μᾶλλον φεικτότερος : ita ut μᾶλλον coniungatur cum positivo, comparatio, & superlativo.

ἡ δὲ ἐπισημασία ἐστὶ ἐμὴ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ] Id est, ut eo magis vis illa Christi per me appareat, nam ἐπισημασία, ἐπισημασία ex Syriaco ܐܬܐܬܐܬܐ est habitare. Habitare autem hoc loco est frequenter se ostendere : sicut homines sapius domi sunt, quam extra domum.

10. ὅτι δὲ δίδωμι ἐν ἐκκλησίαις] ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον aut ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον Amo ipsa illa aduersa.

ἐν ἐκκλησίαις] Imo contumeliose tractari Christi causa.

ἐν ἐκκλησίαις] Vide supra v. l. 4. & I. Cor. vii. 26.

ἐν διωγμοῖς] Vide Matth. xiii. 21. Marci iv. 17. Act. viii. 1. Rom. viii. 35.

ὅταν γὰρ ἀδυνάτοις εἶμι] Quo magis aduersis premor, eo maiora Deus per me operatur.

11. γάρτοι ἀφ' οὗ καὶ κενήσιμος] In Manuscripto non est καὶ κενήσιμος. Nam ἀφ' οὗ id est, ἀπὸ ἀφ' οὗ. ut sæpe in capite præcedente, hic idem valet quod καὶ κενήσιμος.

ὑμῖς με λυαίνετε] Sunt quædam ἀπολογίαι extortæ ac propterea extra culpam.

ἐγὼ γὰρ ἀφ' οὗ καὶ ἐμὴ σὺνίσταμαι] Non debueratis expectare ut quicquam ad me commendandum dicerem. Nemo me melius nouerat quam vos : nemo melius de me testimonium præbere poterat.

οὐδὲν γὰρ ὑστέρηκα ὅτι ἐστὶ λίαν ὑποκόλου] Supra xi. 5.

εἰ καὶ οὐδὲν εἶμι] Si in me spectet extra Christum nihil sum, nullius præstij apud Deum. Hic οὐδὲν sumitur sicut oppositum πῶς, Gal. vi. 3.

12. ὅτι ἐστὶ σημεῖα τοῦ Ἀποστόλου] Per quæ cognoscor ego esse Apostolus non minus quam illi duodecim.

ἐν πάσῃ ὑπομονῇ] ὑπομονὴν posuit ante charismata. Vere Apostolicum est plura quam cæteri aduersa fortiter tolerare.

ἐν σημεῖοις καὶ τέλεσι τοῦ Ἀποστόλου] ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον, ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον.

13. τί γὰρ ἔστιν ὁ ἡγεῖται ἐστὶν ταῖς λαοῖς ἐκκλησίαις ;] An minora dona per impositionem manuum mearum vos recepistis, quam illæ Ecclesie quas Petrus & alij Apostoli fundarunt.

εἰ μὴ] Specie exceptionis magis firmat quod dicit, est enim ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον.

ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ καταφύκω ὑμῖς] Non fui piger vestro damno. Non sumpsi à vobis quæ me à manuum labore liberarent. Vide supra xi. 9.

καίτοι μοι πλεονέκτημα τῶν ἑτέρων.] Et hæc valde efficax est ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον. ἡ δὲ οὐκ ἔστι μᾶλλον fuit qui plus summat quam oportet. Paulus hic ex contrario fecit figuram.

S f f ij

Si apud vos iniustitia est, minus quam debetur fumere, rogo hanc culpam mihi condonetis. *χαίρεισθε* est quod Rabbinici dicerent, *ברוך*.

14. *ἰδοὺ τρίτον τῆτο εἰποιμὶς ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς*) Non hoc dicit tertio se venturum, sed iam tertium esse quod se parat itineri ad ipsos, & impeditur. *εἰποιμὶς ἔχω* animo nempe ut Act. XXI. 13. Vide & Dan. III. 15.

καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν) Constitui perstare in meo instituto, nihil vos grauandi, supra XI. 9.

οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς) Nihil vestrum expeto, sed vos in æternum saluos præstare cupio. Dictum vere Apostolicum.

οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὁστανεῖζεν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις) Supple *ὀφείλουσι ὁστανεῖζεν*. Ratio naturalis quasi lex quædam tacita, liberis parentum hæreditatem addicit, ait Iuriconsultus Paulus. Vide quæ diximus de Iure Belli ac Pacis lib. II. cap. VII. 5.

15. *ἐγὼ ἢ ἥδινα διαπαντός*) Res meas, quanquam tenues sunt, impendam.

καὶ ἐνδιαπανθήσομαι ὡς ἑῷ ψυχῶν ὑμῶν) Memetipsum impendam. Nam passiuum hic ut sæpe est pro reciproco, quod Hebræi dicunt Niphal pro Hitpahel. *ὡς ἑῷ ψυχῶν ὑμῶν*, id est, pro vobis. *כַּמְּנִי שֶׁנִּשְׁמָר*.

εἰ ἢ ὡς ὅτις ὑμᾶς ἀγαπῶν) Cum vos diligam plus quam alias Ecclesias.

ἢ ἢ ὡς ὅτις ὑμᾶς ἀγαπῶν) Minus à vobis diligor quam doctores alij.

16. *ἔγω ἢ, ἐγὼ οὐ καταβάρομαι ὑμᾶς*) Forte mihi hoc concedent illi me vobis palam grauem non fuisse.

ἀλλ' ὑπάρχων πανούργος, δόλω ὑμᾶς ἔλαβον) Forte dicent me ut hominem versutum fecisse per interpositas personas, quod per memetipsum facere nolueram. Objicit hoc sibi tanquam ex aduersariorum verbis, ut statim soluat.

μή πνα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτῶν ἐπλεονέκησα ὑμᾶς) Puta per Timotheum I. Cor. XVI. 10. *ἐπλεονέκησα ὑμῶν*. Vide supra VII. 2. Est hic ἀπίστωσις ut,

---urbem quam statuo vestra est.

18. *παρεκάλεισα Τίτον*] Hortatur sum ad vos ut iret, supra VIII. 6.

καὶ σιναπίσειλα τὸν ἀδελφόν] Qui putatur Lucas. Vide supra VIII. 18.

μή τι ἐπλεονέκησεν ὑμῶν Τίτος] An ex vobis lucrum fecit.

οὐ πρὸς αὐτῷ πνεύματι περιπατήσαμεν] *πνεῦμα* hic adfectum animi significat.

οὐ τοῖς ἰχνεσι] Nonne illi meis institerunt vestigiis? id est, me per omnia imitati sunt.

19. *πάλιν δοκῶτε ὅτι ὑμῖν ὑπολογίζομαι*] Putatis forte me hoc toties repetere mei tantum purgandi causa. Aliud est quod præcipue hic specto.

κατηγόριον τῷ Θεῷ ἐν χειρὶ λαλοῦμαι. *Ἐ* ἢ πάντα ἀγαπητοὶ ὡς τῆς ὑμῶν οἰκο-

δομῆς] Puto auferendam *δοξολογίαν* post *λαλοῦμεν*, & legendum *ὅτι πάντα*. Dicimus hæc omnia, conscio Deo & ea veracitate, quam Christus nos docuit, vestri profectus causa, nempe ne si ego vobis vilescam, vilescat vobis & Evangelium, quale id vobis prædicaui. Confer Gal. i. 20. Coloss. i. 22.

20. φοβέμαι γὰρ μὴ πῶς ἐλθὼν οὐχ οἷους εἶλω εἰς ὑμᾶς] Metuo ne vos inueniam corruptos à doctōribus illis qui vitiis blandiuntur.

καὶ γὰρ εὐρεθῶ ὑμῖν ὅσον οὐ θέλετε] Id est, ne seueritate in vos vti cogar, vt i. Cor. 4. 21, supra x. 6.

μήπως ἔρεις] Supple, etiamnum post tot remedia adhibita inter vos reperiantur i. Cor. i. ii. iii. 3.

ὅτι] Dicto loco Cor. iii. 3.

συμεῖν] Iræ, vt Aët. xix. 28. Gal. v. 20. Eph. iv. 31. Coloss. i. ii. 8.

ἰερωταί] Quorum mentio dicta ad Gal. loco. Vide & Rom. ii. 8. Philipp. i. 16. Iac. iii. 14. 16.

καταλαλιά] Habes hoc nomen & i. Petr. ii. 1. & καταλόγους Rom. i. 30. vbi de significato diximus.

ψευδισμοὶ] ψευδεῖς habes in eodem ad Romanos loco, vbi dicta vide.

φυσώσας] Gloriarum flatus ob diuitias, eruditionem, eloquentiam. Notat illos quos i. Cor. iv. 18. 19. v. 2. vbi habes verbum φυσώσας vt & i. Cor. viii. 1. xiii. 4.

ἀκαταστασίας] Seditiones quæ ex schismate nasci solent, vt nos docet epistola Clementis ad Corinthios. De hoc vocabulo vide Luc. xxi. 9. i. Cor. xv. 33. supra vi. 5.

21. μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεὸς με πρὸς ὑμᾶς] Est & hic traiectio. Nam πάλιν ἐλθόντα με cohæret cum πρὸς ὑμᾶς, vbi ad vos rediero. Ταπεινοῦ hic est mœrore afficere, vnde ταπεινῶσαι Luc. i. 48. Aët. viii. 33. Pf. xc. 3. in Græco. Deus me mœrore afficiat, id est, Dei causa mœream.

καὶ πυνθήσω πολλοὺς ἧς περιμήρηκτότων] Est hic μετανυμία. Nam lugeam dicit pro punire cogar, quod Apostoli non faciebant sine signis. Sicut Romani ciuem damnaturi sumebant pullam togam. De hoc sensu vocis πυνθῆν vide quæ dicta i. Cor. i. 2.

καὶ μὴ μετανοήσαντων) Eos dico qui ante aduentum meum se non correxerint.

ἐπὶ τῇ ἀκαταστάσει) Illas libidines intelligit quas eadem voce ad Rom. i. 24.

καὶ πορνεία) Hoc vocabulo diximus & scortationem comprehendi & nuptias illicitas. Vide Aët. xv. 20. i. Cor. v. 1.

καὶ ἀσέλγεια ἢ ἡσυχία] Omni genere lasciuiz. Vide Marci v. 22. & Rom. xiii. 13. ἀσέλγεια hoc loco Tertullianus transfert vilitate, libro de Pudicitia.

CAP. XIII.

ΕΙ Δ' ΟΤ' ἔτι τοῦτο ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς) Id est, tertium me iam itin-
neri paro. Est enim idem quod dixerat supra xii. 14. & solet
conatibus dari nomen affectus. In Manuscripto autem est
planius, ita ut supra : ἐπομένως ἔχω ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς. Et sic legit
Syrus.

ὅτι σήμερον δύο μὲν τέσσερις καὶ τριῶν σαδύσεται πᾶν ῥήμα) Id est, cum iam his
tenus id dixerim, tandem ratum erit, quod Hebræi dicunt עתה. Est
enim applicatio quasi per παραβολὰν legis Deut. xix. 15. Similis ferme ap-
plicatio legis eiusdem Matth. xvii. 16.

2. ὡς παρὸν τὸ δέσπετον) Præsens pro futuro, velut iterum apud vos fu-
turus.

τοῖς πνευματικῶς) Iis qui iam peccarunt gravius. Supra xi. 21.

καὶ ὅτι ἔτι ποτε πᾶσι) Siqui adhuc peccaturi sunt.

ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν) ἐὰν hic valet quando. Vbi ad vos rediero.

ὡς φείσομαι) Agam severe pro criminum meritis.

ἐπεὶ δοκιμῶ ζητεῖτε τὸ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος χειρὸς) Quandoquidem ita agitis
ut videamini periculum facere velle quid Christus, cuius nomine Euange-
lium prædico, per me efficere possit. Vide supra v. 20.

ὅς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀδυνάει, ἀλλὰ δυνατὴ ἐν ὑμῖν) Est præsens pro præterito. Non
opus habetis eius rei periculum facere, eum iam pridem Christus per me
apud vos ingentia dederit potentia suæ signa. Vide supra xii. 12.

4. καὶ ὅτι εἰ ἐπαυρόθη ἡ ἀδυναμία, ἀλλὰ ἡ ἐν δυνάμει Θεοῦ) ἀδυναμία hic est
conditio caduca & infirma, quam Christus nostri causa suscepit. Vir-
tutem Dei intellige eandem, quæ in ipso operata fuerat, & confer Rom.
i. 3. 4. i. Petri i. 11. 18. Tacite autem indicat Paulus non debere se propter
multa quæ ferebat adversa contemnere, cum eadem via Christus ingressus
fuerit.

καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀδυνατοῦμεν ἐν αἰσίν) Id est, propter ipsum multa patimur. Id
enim esse ἀδυνάει sæpe iam vidimus. Particula γὰρ sæpe apud Hebræos valet
propter. At in Manuscripto est οὐκ αὐτῶς non male: ad illius exemplum.

ἀλλὰ ζητούμεθα τὴν αὐτὴν ἐν δυνάμει Θεοῦ εἰς ὑμᾶς) Id est, vitam conseque-
mur immortalem per eandem Dei virtutem quæ per nos inter vos tam ma-
gna operata est. Vide quæ diximus ad i. Cor. xv. 44.

5. ἑαυτοὺς περιεργάζεσθαι εἰ ἐν τῷ πίστει) Etiam atque etiam circumspicite, an
omnia ea dogmata bene retineatis, quæ vobis tradidi.

ἑαυτοὺς δοκιμάζεσθαι) i. Cor. xi. 28. Sensus idem Soph. i. 1. secundum
quosdam interpretes. Deest hoc in Manuscripto.

ἢ ὅτι ἐν ὑμῖν ἐστὶν Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν ὢν) Nomen sentitis Chri-
stum per spiritum suum in vobis præsentem esse? Si id sentitis, bene

tractate tantum hospitem. Ephes. iv. 30.

Εἰ μή τι ἀρεὰ ἀδύκμοι ἐστὶ] Nisi adulterini estis, id est, nomine non re Christiani I. Cor. ix. 27. II. Tim. i. 8. Tit. i. 16. Hebr. vi. 8. His oppositi ἀδύκμοι probi qui sunt quod videntur Rom. xiv. 18. xv. 10. I. Cor. x. 19. supra x. 18. II. Tim. i. 11. Iac. i. 12. & hic mox 7.

6. ἐλπίζω ὅτι ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδύκμοι] Ostendemus hoc factis ipsis, non conniungendo ad crimina ut alij faciunt.

ἀρχομεν ὅτι πρὸς τὸν Θεόν] Id est, ad Deum preces ea de causa fundo.

μὴ ποιήσῃ ὑμᾶς κακὸν μισθόν] Ne cogar cuiquam poenam infligere, quæ malum dicitur quia dura est toleratu. ποιήσῃ cum accusatio pro quo Latini datium ponerent. Matth. xxv. 11. 22. Luc. xv. 19.

οὐχ ἵνα ἡμεῖς ἀδύκμοι φανώμεθ, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὰ καλὰ ποιήτε, ἡμεῖς ὅτι ὡς ἀδύκμοι ὄμεθ] Est hic transpositio οὐχ ἵνα pro ἢ οὐχ. Qualis traiectione in eadem voce ἵνα est Eph. i. 18. Sensus est: preces illas facio, quod malo vos bonos esse, quam meam sinceritatem vestris poenis testatam fieri. Mancam ego potius sine tali documento, quam vos in peccata talia incidatis.

8. οὐ γὰρ δυνάμεθα τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀληθείας] Potestas illa nobis data est ut recte ea utamur, non ut male. Absit à nobis ut auctoritatis nostræ augendæ causa adfligamus innocentes. ἀλήθεια nostris scriptoribus, ut Hebræis נחמך vel נחמך, sæpe significat id quod rectum iustumque est. Ioh. iii. 21. ubi dicta vide & iii. Ioh. 3.

9. χαίρομεν γὰρ ὅτι ὅτι ἡμεῖς ἀδυνάμοι] Id est, appareamus velut infirmi, non edentes illa quæ diximus potentie in nobis divinæ documenta.

ὑμεῖς ὅτι δυνατοὶ ἥτε] Ut vos sitis valentes ac vegeti.

τὸ γὰρ καὶ ἀρχόμεθα τὴν ὑμῶν κατάρτισιν] Ut officium faciatis, ne in mala incidatis. κατάρτις est κατάρτις quod ἐτοιμασία solet verti, recta constitutio, sicut κατάρτισμός τις ut diximus ad Luc. vi. 40. Adde quod diximus ad Genesin xxxiv. 21.

10. διὰ τὸ τὸ ὑμῶν εἶπὸν γράφω ἵνα πᾶσι μὴ ἀποτόμως χρῶμεθα καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἰδοῦναι μὴ δὲ Κύριος εἰς οἰκονομίαν, καὶ οὐκ εἰς κατάρτισιν] Ideo, inquit, minas adhibeo, ne eas exsequi cogar. χρῶμεθα ἀποτόμως est severe agere. Nam χρῶμεθα interdum absolute ponitur nullo nomine sequente. Sic ἀπαγωγὴν ἐχθρῶν, II. Macc. xii. 14. ἀποτόμως severe. Sic & Tit. i. 13. ἀποτμία seueritas, Rom. xi. 22. ἀποτόμος ὀργή, κρίσις ἀποτόμος, Sap. v. 20. vi. 5. In Glossario ἀποτόμος rigidum. ἐξουσία hic intelligit potestatem illam diuinitus datam ad immit- tendos morbos, cœcitatē, mortem etiam, quæ data Apostolis, non ad damnum, sed ad utilitatem & profectum Ecclesiæ. Vide supra x. 8.

11. λοιπὸν ἀδελφοί] Quod restat. Verbum est properantis sermonem absol- uere.

χαίρετε] Bene valete. Ita enim Græci hoc usurpant.

κατὰρίσκετε] Facite quod vos decet. Vide supra 9. Est & hic Niphal pro Hithpael.

ὡς μαλαγεῖται] Et hoc eiusdem formæ. Solemini vosmet, nempe siquid aduersi inciderit.

τὸ αὐτὸ φρονεῖτε] Concordes este. Nam φρονεῖν Paulo ad effectum non ad intellectum refertur. Simili modo τὸ αὐτὸ φρονεῖν habuimus Rom. XII. 16. XV. 5. Philipp. II. 2. III. 16. IV. 2.

εἰρυνεύετε] Marci IX. 50. Rom. XII. 18. I. Thess. V. 13.

καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρῆνης ἔσται μετ' ὑμῶν] Vobis fauebit, & auxilio erit. Vide Luc. I. 28. & ibi dicta. Deus pacis & dilectionis, id est, auctor pacis & dilectionis. Vide Rom. XV. 33. XVI. 20. I. Cor. XIV. 33. Sic Hebræi dicunt, יהוה אלהינו, אלהינו.

12. ἀπαύσατε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπῃ] Rom. XVI. 16.

ἀπαύσατε ὑμῶν οἱ ἄγιοι πάντες] Nempe qui in Macedonia sunt.

13. ἡ χάρις τῆς Κυρίας Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῆς Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τῆς ἀγίου πνεύματος μετ' πάντων ὑμῶν] Supple sit, ut Rom. XVI. 24. I. Cor. XVI. 23. Sunt autem hic ut & in baptismo aperte nomina τῆς τριάδος eius quam Christiani colunt.

Ἀμὲν] Deest in Manuscripto. Additum hoc ab Ecclesia Corinthiaca, quæ id respondere solebat, quoties Epistola hæc lecta erat.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD GALATAS.

T t t

202

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A M
 A D G A L A T A S.

TERTULLIANVS in primo aduersus Marcionem hanc epistolam inter primas Pauli fuisse existimat. Verba eius sunt. *Ab illo certe Paulo qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique ne in vacuum cucurrisset aut curreret, tum primum cum antecessoribus Apostolis conferebat. Igitur si feruenter, ut adhuc Neophytus, aduersus Iudaismum, aliquid in conuersatione reprehendendum existimauit, passuum scilicet conuictum, postmodum & ipse usu omnia omnibus futurus ut omnes lucraretur, Iudeis quasi Iudaus, & eis qui sub lege tanquam sub lege: tu illam solius conuersationis placitura postea accusatori suo reprehensionem suspectam vis haberi, &c.* Vehementiorem in hac quam in aliis epistolis esse satis apparet. Causas tamen alias quam suspicatur Tertullianus existimo, nempe quod illi qui libertatem rituum Iudaicorum vocatis è gentibus volebant eripere non Iudæi essent, quibus aliquid ea in re erat condonandum, sed alienigenæ qui in Iudæa vixerant: quorum princeps erat Cerinthus: quales fuisse & illi qui Philippis eadem docuerunt ut index est ipse Paulus Philipp. 111. 3. quod iidem Iudaizandi necessitatem docerent, nulla pietate moti, sed ut eâ ratione honores & commoda à Iudæis adipiscerentur: simulque effugerent incommoda quæ Christianos premebant: nam eis temporibus Iudæis, per leges Romanas & edicta, libera erat religionis functio, non item Christianis, quos vexari iam tunc cœpisse ex Actis & aliis Pauli epistolis apparet. Videbat autem Paulus, cui specialius quam cæteris incumbere gentium conuersio, quantum impedimentum ei rei allatura esset hæc noui oneris iniunctio. Cum autem isti Pauli libertatem strenue defendentis obtrectatores, dicerent Paulum ius docendi non nisi à Petro, Iohanne & Iacobo accepisse, ac proinde illorum instituta Pauli institutis ante habenda, præterea Paulum ipsum in hac re fuisse varium,

Ttt ij

Paulus contra magno animo ostendit se non minus quam alios Apostolos Apostolatum suum à Christo accepisse, neque Petrum, Iohannem & Iacobum aliud docere quam ipse doceat: se quoque, etsi in usu aut omissione rituum solitus esset se accommodare utilitati eorum quibuscum viveret, idem tamen de ista libertate docuisse semper: & hoc suum dogma typis veteris testamenti *μυσικῶς* explicatis confirmat. Tempus quo scripta est hæc ad Gallogræcos epistola, sicut designate indicare non possum, ita videre mihi videor non longe abfuisse ab eo tempore quo ad Romanos scripta est epistola.

CAPVT PRIMVM.

ΤΚ ἀπὸ ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἀνθρώπου] Munus hoc mihi neque ab hominibus suopte arbitrato impositum est, neque etiam Dei iussu per meros homines, quomodo multi in Ecclesiis ordinati fuere per Apostolos dictante spiritu, ut Matthias ab Apostolis nominatus, sed ab ipso Christo iam extra homines in diuina potestate constituto. Christus per euectionem suam in cœlum non est homo, nempe qualis fuit, & quales nos sumus, id est, mortales.

ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Ab eo qui statim à resurrectione Deus à Thoma dici cœpit. Vide Ioh. xx. 28.

καὶ Θεοῦ πατρὸς τῷ ἐγείναντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.] Quo magis suum munus commendet, per causam mediam ascendit ad primam, nam potestas illa quâ Christus Ecclesiam regit & Paulum ad Apostolatum vocauit, venit ei à Deo Patre, supra quem nihil est.

2. καὶ οἱ σὺν ἡμῶν πάντες ἀδελφοί] Corinthij, ut ego arbitror. fuit apud Galatas Paulus aliquanto ante quam Corinthum veniret Aët. xv. 6. & xviii. 1. videtur autem secundum ad Galatas iter de quo Aët. xviii. 23. instituisse post hanc scriptionem.

ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας] Ancyranis, Tauianis, Pessinuntiis: non addit hic titulum *sanctis*, quia cœperant ab Euangelio declinare.

3. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] In Manuscripto καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ut Rom. I. & Cor. I. 3. II. 2.

τῷ δόντος ἑαυτὸν ὡς ἡμῶν ἀνθρώπων ἡμῶν ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τῆ ἐν σῶτι αἰῶνος πονηροῦ] Dedit, subaudi, in mortem ut Rom. iv. 25. viii. 32. Eph. v. 2. T. II. 14. Mors Christi multos habet effectus: hunc inter alios ut admirabilis obedientie exemplo nos à peccatis abstrahat I. Petri I. 18. αἰὼν hic quod ἡμεῖς Aët. II. 40. κόσμος I. Ioh. I. II. 17. v. 19. videtur autem maxime Iudæos tangere qui regnum huius mundi exspectabant. ἐξέληται ἡμᾶς Esaiæ xlii. 22. alij libri hic habent, ὡς ἡμῶν ἀνθρώπων quomodo baptismum dari ὡς τῆς ἀνομίας ἡμῶν dicit Iustinus colloquio cum Tryphone.

καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν] Ostendit obiter Christum non tan-

tum volentem esse mortuum, sed ex decreto patris, nempe ad sancien-
dum fœdus nouum diuersum à legali. Laudantur exordia quæ audito-
rem ad id quod præstandum est præparant: & hic diuersa attributa con-
iungit vt Eph. I. 3. I. Theff. I. 3. I. Petri I. 3.

5. ὅς ἐστι δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνι) Vide Rom. XV I. 25. Deut. XXXII. 5.

6. θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ὑπὸ τῆς καλίσταντος ὑμᾶς ἐν χερίῳ χειρὸς
εἰς ἑπὶ διαγέλιον) μετατίθεσθε, id est, finitis vos transferri per novos illos
doctores: Hebraïce מִתְּלִיךְ quod ad nomen Galatarum alludere ait Hiero-
nymus. Cæsar Gallos, vnde orti Galatæ, ait in consiliis capiendis fuisse
mobiles, & nouis plerumque rebus studuisse. καλίσταντος recte coniungitur
cum voce χειρὸς. vocare nos, id est, nihil cogitantes ad salutem inuitare,
Deus Pater sæpissime dicitur, sed quia id facit per Christum, recte &
Christus hoc facere dicitur. ἐν χερίῳ, id est, benigne, amanter admodum:
id enim Hebræi dicunt מִתְּלִיךְ Christum autem cùm dicit, ipsius doctrinam
intelligit. Et alterum Euangelium dicit figura à simili, id est, nouam do-
ctrinam quasi esset Euangelium. Sic Satanæ Deus huius sæculi, quia quasi
Deus colitur.

7. ὃ ὅτι ἐν αὐτῷ) Quæ res nihil in se habet aliud, ὃ enim ad totam rem
refertur.

εἰ μὴ πᾶσι εἰσὶν οἱ ταπεινῶντες ὑμᾶς) Nisi quod sunt quidam qui animos ve-
stros commouent ἰληῖα : qui scrupulos vobis injiciunt.

καὶ θέλοντες μεταστέψαι τὸ διαγέλιον τῆς χειρὸς) Mutat mercem qui aliquid
admiscet extraneum, vt hi doctores doctrinæ Christi miscebant Legis
Iudaicæ necessitatem, quam Christus noluerat imponi iis, præsertim qui
ex gentibus erant vocati, idque vitam quidem mortalem agens innuerat
magis quam dixerat: apertius autem explicauerat Apostolis post resurre-
ctionem, tum per se, tum per Spiritum sanctum.

8. ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὑμεῖς ἢ ἄγγελος ὃς οὐρανὸς διαγγέλιζται ὑμῖν παρ' ὃ διαγγελισάμεθα
ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω) παρ' ὃ hic significat contra quam vt Act. XV I I I. 13. Rom.
I. 26. IV. 18. XI. 34. & διαγγέλιζται hic sume pro docet, ea figura quam iam
obseruauimus. Quod de Angelo dicit, est quidem exaggeranter dictum,
non tamen plane ἀδύνατον, nam Angeli desertores olim in cœlo fuere:
neque semel, sed sæpius accidisse vt Angeli ex bonis mali fierent putant
Hebræi. in veteri fœdere mentio est fœderis cuiusdam noui: at in Christi
fœdere non modo nullum posterius promittitur, sed etiam asseritur nul-
lum existitutum posterius, vt videre est Matth. XXV I I I. 20. ἀνάθεμα ἔστω
ὁ ὅτι id est, cum eo nihil nobis sit commercij, non magis quam cum
iis quos Synagoga aut Ecclesia penitus abscidit. Vide Rom. IX. 3. I. Cor.
X I I. 3. XV I. 22.

9. ὡς περὶ ἡμετέρου καὶ ἄπὸ πάλιν λέγω) Solemus quæ valde inculcare ani-
mis volumus sæpius repetere. ἄπὸ hic valet nunc, vt Matth. I I I. 13. IX. 18.
vbi dicta vide.

εἰ τις ὑμῖν διαγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε) Contra quamego vos ex Christi mandato docui.

10. ἀρτι γὰρ ἀνθρώποις πείθω ἢ τὸν Θεόν) Nunc, id est, ex quo Apostolus factus sum. πείθω hic significat propitium mihi facio vt diximus ad Matth. XXVIII. 14. Sic in Græco I. Sam. XXIV. 8. καὶ ἐπύθετο Δαβὶδ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ λόγου. Ex obliquo aduersarios ferit qui dum hominum iras effugerent Dei iram non curabant.

ἢ ζητῶν ἀνθρώποις ἀρέσκειν) An facio vt illi qui Iudæorum captant gratias.

εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον) Sicut antea faciebam.

Χεῖρὸς δοῦλος ὡς καὶ ἡμεῖς) non essem genuinus Christi seruus. is enim solidum hominem postulat Matth. VI. 24. de se loquendo illos alios ex contrario notat.

ὡς ἐστὶ καὶ ἀνθρώπων) Nihil humani affectus admixtum habet.

12. οὐδὲ γὰρ ἐγὼ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου παρέλαβον] Non ex Hillelis traditione hoc ad me venit.

οὐτε ἐδιδάχθην] Non hoc me Gamaliel docuit.

ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χεῖρὸς] Per reuelationem cœlestem addidici iterum Iesum Christum hominibus, id est, mortalibus, opponit. Sic Moses vocatur per Angelum in rubo.

13. τίς ἡμεῖς ἀσποφύς.] Habes hanc vocem Tobiae IV. 19. Eph. IV. 22. I. Tim. IV. 12. Hebr. XIII. 7. Iac. III. 13. & in vtraque Petri non semel, significat autem vitæ genus ac modum.

ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ] In Iudaïca religione. Sic Ἰουδαῖον habes Esth V. 11. 17.

ὅτι καὶ ἰσχυροῦ] Locutio Paulina vt Rom. VIII. 13. II. Cor. IV. 17.

ἐδίδακον τίς ἐκκλησίαν] Idem habes I. Cor. XV. 9.

καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ] Habes hoc verbum de re eadem Act. IX. 21.

14. καὶ περὶ νομίον ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ] In notitia Iudaïcæ religionis siue in legis studio.

ἰσχυροῦ πολλοὺς συμπληρώτης ἐν τῇ ἰσχύϊ μου] כּוֹחַ אֲנִי מְלֵא בְּכָל הַיּוֹדִים vt est Dan. I. 10. כּוֹחַ אֲנִי מְלֵא כָל הַיּוֹדִים vt loquitur alicubi Maimonides. Genus autem hic dixit pro gente vt II. Cor. XL. 26.

ὡς ἀποστόλος ζηλωτὴς ὑπαρχὼν τῇ παλαιᾷ διαθήκῃ] διαθήκῃ voce tum ipsam legem, tum legis interpretationem intelligit. Vide Matth. XV. 2. & ζηλωτὴς est ardens studiosus. Vide Act. XXI. 60. Rom. X. 2. Philipp. III. 6. παλαιὰ διαθήκη hic, vt ἐστὶ παλαιὰ Act. XXVIII. 7. sunt leges & instituta à maioribus accepta. Vide Act. XXIII. 6.

ὅτι ὁ Θεὸς δίδωσιν ὁ Θεός] Hoc δίδωσιν cohæret cum illo quod sequitur ἀποκαλύψαι. Cum Deo visum est per me cognitum facere filium sum. ὁ Θεὸς γὰρ dicitur de iis quorum Deus rationes reddere non solet.

ὁ ἀποστόλος με ἐκ κοιλίας μητρὸς μου] Solet quidem hæc locutio proverbialiter & sæpe ἰσχυροῦς usurpari, vt Ps. XII. 10. LVIII. 4. LXXI. 6. Esaiæ XLVIII. 8. Sed hic tamen proprietas significationis retinenda est : respici-

citur enim locus Ieremiæ 1. 4. quem bene explicat Maimonides ductoris dubitantium 11. 32. Requiritur ad prophetiam bonum cerebri temperamentum : non tamen qui id habent Prophetæ fiunt , sed ij quibus hoc Deus vult concedere. non dissimilis locutio est apud Philonem : *ἐν τῇ γαστρὶ ἐν τῇ τῆς φύσεως ἐργαστείᾳ ἀναπαύοντα αὐτοκράτορα.*

καὶ πάλαις ἀπὸ τῆς χάριτος αὐτοῦ] Vocationem illam intellige de qua A&. 1X. 5. & sequentibus : illa autem proveniebat ex singulari quadam Dei benevolentia in eum, qui tunc cum maxime hostem agebat Christianismi.

ὑπαγαλῶμαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ] *ἐν* hic est *per*. voluit filium suum per me cognitum facere plurimis. Et sic accepit Syrus.

ἵνα διαγαλίσσωμι αὐτοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσιν] *ἵνα* hic sumo pro *ita* ut quo sensu ponitur in 1. Cor. IX. 14. & Apoc. XIII. Explicat enim modum quo Deus voluerit per Paulum filium suum cognosci , nempe Paulo gentibus prædicante A&. IX. 15.

ὡς οὐ προσανατίθειμι σαρκὶ καὶ αἵματι] Significat statim se, id est , nulla mora interposita, coepisse fungi suo munere, ut dicto Actorum loco commate 20. videre est. Sed maluit id efferre per negationem. *προσανατίθειμι* idem quod *ἀνατίθειμι* , aliquem adire consilij capiendi causa. Usurpant sic Diodorus Siculus & Lucianus. Caro & sanguis significant hic hominem & quidem mortalem ut Eph. V 1. 12. Matth. X V 1. 17. Non quæsiui ex homine vilo an parendum mihi esset : Sciebam enim mihi gravissimas pœnas imminere nisi paruissem 1. Cor. IX. 16. hæc omnino eo pertinent ut ostendat se nihil dare aut amoris in gentes, aut odio in Iudæos, sed se quæ facit facere Dei & Christi causa.

οὐδὲ ἀπὸ τῶν εἰς Ἱερουσόλυμα πρὸς τοῦ πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλου] Petrum, Iohannem, Iacobum , qui plurimum circa illa tempora Hierosolymis agebant.

ἀλλὰ ἀπὸ τῶν εἰς Ἀραβίαν] In loca Damasco proxima : ipsa enim Damascus tunc sub Arabum erat regno. Hæc prima est gentium cui Paulus Evangelium annuntiavit : in hoc quoque Mosi similis, cui post relictam Ægyptum prima statio in Arabia. sic impletum mystice vaticinium Esaïæ XLII. 11. Hoc iter Lucas non enarravit, quia ei non adfuit.

Ἰσραήτου Πέτρον] Ut Petrum inuiserem, ita hic interpretatur Chrysostomus. Sic *Ἰσραήτου χάρις* Plutarchus Theseo. Usurpat sic & Lycophron. Pro Πέτρον hic in Manuscripto est *κηφαῦ*, & sic in omni hac epistola, & credo sic scripsisse Paulum , sed exscriptorem reposuisse nomen inter Græcos notius.

εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου] *εἰ μὴ* hic valet, sed, ut Matth. XII. 4. Gal. I. 7. 11. 16. Apoc. II. 4. & alibi, nullum reperi Apostolorum quippe qui alio iuerant Evangelij spargendi causa, sed reperi eum qui eorum vicem obibat Iacobum fratrem Domini.

ἐν μέσσοις πρὸς αὐτὸν ἡμέρας διηκρίναν] Magnus hospes magni hospitis.

καὶ ὁ γράφω ὑμῖν ἰδοὺ συνάπτω τὸ φιλίον ἐπὶ οὐ φέλωμαι] Iuramentum adhibet

vt Rom. I. 17. II. Cor. I. 23. & alibi sæpe. Causa autem grauis erat vt crederetur Apostolus à Christo factus, non ab aliis Apostolis substitutus.

ἐπιτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς σαρείας καὶ τῆς κλικίας] Aët. IX. 30. Vocem κλίματος habuimus & Rom. XV. 23. II. Cor. XI. 10.

ἡμεῖς ὃ ἀγνοούμενος πρὸς προσώπων ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν χειρὶ πρὸς προσώπων hic est quod Latini dicunt *de facie*. Ita Cicero ad Pisonem & alij. hoc interferit vt appareat falsum esse quod de illo spargebatur, ipsum in Iudæa docuisse necessitatem rituum Iudaïcorum.

μόνον ὃ ἀκούοντες ἦσαν] Præcessit ἐκκλησίαις & sequitur masculinum, intelliguntur enim illi qui in Ecclesiis erant.

ὅτι ὁ διώκειν ἡμᾶς ποτε] Id est, διώξας. Nam sic Benoni sæpe ponitur apud Hebræos. vide Sirach. XLVIII. 7.

νῦν διαγγέλλεται τὴν πίσιν ὡς ποτε ἐπόρθη] πίσιν vocat μετανυμκῶς τὸν λόγον cui creditur. Sic & infra III. 2. 5. 23. 25. de voce πορθεῖν vide supra 13. De re Aët. IX. 21.

καὶ ἐδίδασκον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.] ἐν ἐμοὶ, mei causa: Hebraïsmus.

C A P. II.

ΕΠΙΤΑ ὃ δὲ δεκαπασάρον ἐγὼ] Assentior codicibus si qui pro δεκαπασάρον habent πασάρον. Cum enim numeri per notas scriberentur, facile fieri potuit vt ante A, per errorem I, adderetur & ex vno sæpe exemplari scripturæ vitia in multa fluxisse alia ostendimus ad Luc. I v. 26. & alibi. In numeris autem plurimos admissos errores ab exscribentibus, apertum fecimus ad multa veteris Testamenti loca. Nihil autem credibilius reperio quam notari hic illud ipsum Pauli iter cuius mentio Aët. XV. 2. quod non potest totis quatuordecim annis posterius fuisse aut conuersione Pauli, aut etiam, si quis id malit, sine Arabicæ peregrinationis. δὲ hic sumitur, vt Matth. XXVI. 61. & Marci II. 1. ἀνέβη εἰς Ἱερουσόλυμα μὲν Βαρνάβα] Hic idem Barnabas Paulo comes adiungitur dicto Aëtorum loco. semper quoties de Hierosolymis loquuntur Hebræi dicunt ascendere, etiam vbi in externis sunt locis, quia domi ita loqui erant soliti Aët. XV. 2. XXI. 4. 12. 15. XXV. 1. Βαρνάβα genitiuus, quales Ἀλδία, Πανσανία.

συμωθευλαβὼν καὶ τίτον] Titus eo tempore non erat Euangelista, sed comes Pauli, qualis diu Timotheus.

2. ἀνέβη ὃ καὶ ἀπαλάμην] Occasionem ab hominibus nātam Christus viso aliquo diurno aut nocturno confirmauerat.

καὶ ἀνεδίμην αὐτοῖς τὸ διαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι] Hic ἀνεδίμην significat *narravi*, vt Aët. XXV. 14. quo sensu ea voce & Plutarchus vtitur. Illud αὐτοῖς hic, si vocular captamus, non habet quo referatur: si sensum, facile est intelligi eos significari qui Hierosolymis erant, quia nomen id vrbis præcessit.

καὶ

κατ' ἰδίαν ὃ τοῖς δοκοῦσι] δοκοῦντες sunt qui præter cæteros illustri sunt in fama. Euripides:

Λόγος γὰρ ἐκ τ' ἀδοξουμένων ἰὼν,
Καὶ ἥ δὲ δοκούτων, αὐτὸς οὐ ταυτὸν δίνει.

Vtitur sic hac voce & Plato aliquoties. Rabbini dicerent יְשֻׁבִּי apparet autem ex iis quæ sequuntur intelligi non Apostolos alios, sed illorum Apostolorum nimis feruidos sectatores.

μήπως εἰς κενὸν ἔειχα ἢ ἔδραμον] Ne in irritum caderet meus labor tum eius temporis, tum anteaclus: nempe si fama ea spargeretur aliud me docere, aliud eos qui ante me vocati erant Apostoli. Loquendi genus quod attinet habes simile Philipp. II. 16. Tertullianus aduersus Marcionem IV. *ascendit ad cognoscendos Apostolos & consultandos ne forte in vacuum cucurrisset, id est, ne secundum illos credidisset & non secundum illos euangelizaret.*

3. ἀλλ' οὐδὲ τίς οὐ σὺ ἐμοί, Ἐλλὼ ὦν ὑποκρίσθῃ πᾶσι] Id est, non exegerunt hoc à me illi Hierosolymis Apostoli ut Titum facerem circumcidi, facturi id forte si Iudæus fuisset aliqua ex parte, ut Timotheus ex matre Αἰ. XV. 1. 2. 3. at cùm esset gentis alterius, nemo id ab eo exegit.

4. ὅτι ὃ τοῖς παρειστάσις ψευδολογοῖ. οἱ πινες παρειστῆσαν κατὰ σκοπιῶσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ὑποκρίθῃ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς κατὰ δολωσάνται. οἷς οὐδὲ πρὸς ὡραν εἰξάμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τῆ δολωγίας διαμείνη πρὸς ὑμᾶς.] In Manuscripto κατὰ δολωσάνται. apparet autem οἷς illud hic παρέλκειν, aut abundantia sermonis non infrequente Hebræis, aut exscribentis errore. Sensus est: at illorum Iudæorum causa qui se Christianos simulabant, ut libertatem per Christum partam nobis extorquerent, nihil cessimus de proposito eius libertatis & tuendæ & ad vos omnes transmittendæ, παρείσταντες sunt qui παρεισδόντες Iudæ. 4. ita dicuntur qui se arte insinuant, subinducunt, subinferunt. Simile παρείσταντες, II. Petri II. 1. ψευδολογῶν vocem habemus & II. Cor. XI. 26. explorandi verbum apparet esse castrense. Significat autem hic per μετανομίαν specie amicitiae malum alijs truere ut solent exploratores, est autem malum, etiam opinio seruitutem adferens inutilem. ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, id est, per Christum Iesum qui nobis huius libertatis plenam notitiam fecit, cùm ante rei esset controuersia οὐδὲ πρὸς ὡραν ne ad minimum quidem tempus ut II. Cor. VII. 8. 1. Theff. II. 17. Philem. 15. τῇ ὑποταγῇ, id est, ita ut non agnosceremus pios ex gentibus isti iugo esse obnoxios.

6. ἀπὸ ὃ ἥ δὲ δοκούτων ἐστὶν τι, ὅποιοι ποτε ἦσαν οὐδὲν μοι διαφέρει, πρὸς ὅσον αὐτοῦ οὐ λαμβάνει ἐμὸν γὰρ οἱ δοκοῦντες οὐδὲν προσανέδεντο] In Manuscripto πρὸς ὅσον ὁ Θεὸς οὐ λαμβάνει rectius. Vide quæ dicta Αἰ. X. 34. scribenda autem sunt ista ab ὅποιοι vsque ad λαμβάνει per παρενδύσιν. cœperat ita instituere sermonem Apostolus quasi dicturus esset ἀπὸ ὃ ἥ δὲ δοκούτων ἐστὶν τι οὐδὲν προσλαβόμενος. sed interiecta παρενδύσιν repetiit vocem δοκοῦντες & subintulit.

Vuu

οὐδὲν προσανέθεντο, id est, addiderunt, aut authoritatis aut cognitionis scilicet. similem transitum habes Eph. I. 13. & alibi sæpe. δοκιμάων π' εἶ, id est, qui magni aliquid esse videbantur sic I. Cor. III. 7. II. Cor. III. 5. sic contra οὐδὲν est, nihil magni I. Cor. VIII. 4. quomodo & τὰ μὴ ὄντα I. Cor. I. 28. agit de illis qui in Iudæa inter Christianos doctissimi putabantur: quales autem sint (nam ἦσαν hic est pro indefinito tempore & fieri potest ut quidam eorum cum hæc scriberet Paulus mortui fuerint) de eo negat se esse sollicitum, cum Deus in salutis negotio talia non attendat προσέπειν enim vox hic sumitur, ut II. Cor. v. 12. x. 7. ibi dicta vide οὐδὲν μοι διαφέρει. note cito Syrus.

7. ἀλλὰ συναντίον ἰδόντες ὅτι πέποιδμεν τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, κατὰς Πέτρος τῆς ἀπειρώτης. ὁ γὰρ ἐνέργησας Πέτρος εἰς βασιλείαν τῆς ἀπειρώτης, ἐνέργησας καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ γρόντας τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν μοι, Ἰάκωβος, καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκιμαῖτες σύλοι εἶ, δεξιάς ἐδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβαν κοινωνίας.] Primum in Manuscripto illo antiquissimo non est interpositum inter Iacobi & Iohannis nomen Cephæ quod rectius arbitror. Satis enim fuit præcessisse Petri siue Cephæ nomen, neque moris est eum qui princeps sit collegij mediò loco nominari, sed aut primo ut Matth. x. 2. aut postremo ut Marci xvi. 7. præterea scriptores veteres de hoc loco agentes Petrum primo loco nominant, est autem & hic παρένθεσις incipiens ab ὁ γὰρ & desinens in ἔθνη & traiectio quædam, nam secundum naturalem loquendi ordinem Iacobus & Ioannes nominari debuerant cum participio ἰδόντες. Sensus enim est: tantum abest ut illi Iudæi mihi quicquam contulerint aut auctoritatis, aut notitiæ, ipsi illi in Ecclesia præcipui Iacobus & Iohannes me non imparem, sed ut collegam agnouere, & ut tali dedere dextram: nam dextram dare apud Hebræos signum societatis, ut videre est. Leu. vi. 2. Ieremiæ 15. hoc autem cur fecerint causam adfert, quod viderent & Iacobus & Iohannes res non minores effectas per Paulum apud gentes quam per ipsum Petrum apud Iudæos, ita ut nihil haberet Paulus cur in Apostolico munere aut aliis aut ipsi Petro quicquam cederet: illa autem ἐνέργησας & χάριν δοθεῖσαν tum ad miracula pertinent, tum ad ingentis hominum numeri conversionem. Quod autem dicit hic Paulus Petro creditum fuisse Apostolatium circumcisionis, sibi autem incircumcisorum, id intelligendum est ἐπιστολὴ siue κατ' ἐπικράτειαν. nam & Petrus Cornelium conuertit incircumcisum, & Paulus Iudæos nonnullos, ut ex Actis discimus. Vide Act. ix. 15. sed præcipuum studium Petro erat circa Iudæos: Paulo circa gentes alias. Petro autem adiutores & velut adstipulatores plerunque Iacobus, & Iohannes, Paulo autem Barnabas, & ipse diuinitus ad hoc vocatus: quem proinde Græci non male Apostolum decimum quartum nominant. Datius ille Πέτρος ut & ἐμοὶ regitur à præpositione ἐν quæ est in verbo ἐνέργησας. dicit autem de Iacobo & Iohanne οἱ δοκιμαῖτες σύλοι εἶ quia Ecclesia superædificata illis duobus quasi columnis sustentari credebatur.

quales scilicet columnas Græci *στήλας* vocant. Videtur autem Paulus alludere ad columnas illas duas quæ erant in templo Salomonis II. Paralipom. III. 17. ἀκροβυστίαν pro hominibus incircumcisis habuimus Rom. II. 25.

ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν παλινομιάν] In Manuscripto ἡμεῖς μ. est autem hic ἐλλείψις quæ optime supplebitur *Apostolatu fungeremur*, nempe ex illo ὑποσολλὴ quod iam præcesserat.

10. μόνον ἥντιν πενιχῶν ἵνα μνημονεύωμεν] Pauperum scilicet qui in Iudæa. Meminisse est curam gerere Ps. VII. 5. CVI. 4. Luc. XXIII. 42. & alibi. Rogarunt Petrus, Iohannes, Iacobus Paulum & Barnabam ut quod facere iam cœperant (vide Act. XI. 29.) id porro facerent, ex Gentibus pecuniam colligentes quibus Iudæorum egestas subleuaretur.

ὁ καὶ ἐπαυρίσασθαι αὐτὸν τὸ ποιεῖν] Hebraïsmus est: nam Hebræi post relationem *וְכֵן* addunt pronomen demonstrativum rei aut personæ. De re ipsa vide I. Cor. XV. I. II. Cor. VIII.

11. ὅτε δὲ ἦλθον Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν] In Manuscripto hic rursus *κηραῖ*. Videtur significare id tempus de quo in Actis XII. 1.

καὶ ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀντίσω] Coram ipso improbaui eius consilium: nam καὶ ἐπὶ τὸν αὐτὸν est coram *עָלַי*: quod & ἐν ὁπποῖον & ἐν ὅπῃ verti solet, & sæpe solet poni cum ἀντιστήναι ut Deut. VII. 24. IX. 2. Ioh. I. 5. ἀντίσω autem hic intelligendum verbis amicis: nam & *וְעַתָּה* quod est respondere, per ἀντιστήναι vertitur.

ὅτι κατεργασμένος εἰμι] κατεργασμένος sæpe nihil aliud est quam minus probare, apud Demosthenem Æschinem & alios, & κατεργασμένος hic est more Hebræo participium, pro verbali κατεργαστός.

12. πρὸς τὸν ὅτι ἦλθον πρὸς ὑμᾶς] Id est, ab Hierosolymis cui Ecclesiæ tum præsidebat Iacobus: Iacobo, id est, ab eo loco ubi erat Iacobus, quomodo recte hic sumit Syrus. Sic dicimus eamus ad me.

μὴ ἥντιν ἐθνῶν συνηθίμην] non erat quæstio de eo quod liceret (neque enim de eo Petrus dubitabat) sed de eo quod esset utilius.

ὅτι δὲ ἦλθον] Illi Hierosolymitani.

ὑπέσχετο δὲ ἀφώρῃσεν ἑαυτὸν] ὑποσέλλω se subducere Iob. XII. 8. Abac.

II. 4.

φοβούμενος ὥστε ἐκ παλινομιᾶς] Metuens ne eos offenderet & sic occasionem daret Christianismum deserendi. ὥστε ἐκ παλινομιᾶς. ut Act. X. 45.

13. καὶ συνυπακρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι] Nempe qui Antiochiæ erant. si codices vetusti assentirentur, legendum hic putarem συνυπακρίθησαν & mox τῇ ὑποκρίσει. Nam ὑποκρίνομαι idem est cum eo quod modo dictum est ὑποσέλλω. Subduxerunt se à familiari consuetudine Christianorum circumcisorum, & certe sic legit Syrus, nam *וַתִּתְּנֵם* est ὑποκρίνομαι.

ὥστε καὶ Βαρνάβας συνυπακρίθη αὐτῷ τῇ ὑποκρίσει] ὥστε cum indicativo vice infinitivi habemus apud optimos scriptores Græcos Isocratem, Aristophanem

Vuu ij

nem Platonem Xenophontem Plutarchum. rem autem magnam dicit, tantam eius exempli à Petro editi fuisse vim, ut etiam Barnabas, itinerum Pauli comes & cum eo Gentium magister, idem fecerit.

14. ἀλλ' ὅτι εἶδον ὅτι σὺ ὁρῶντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς εὐαγγελίας] Id est, ubi vidi non insistere eos eam viam quæ ad propagandam ubique veritatem Evangelicam erat maxime conducibilis, ita hic sumendum hoc verbum pro eo quod Hebræi dicunt *ישוה הדרך להם*, Tertullianus aduersus Marcionem Pr. *non de predicatione, sed de conuersatione à Paulo denotabatur.* Illud *ἔρχεσθαι ὁρῶντες ποιεῖν*, opponitur *τὸ σκελεῖν & ἐκτελεῖν* sed materia hæc non admittit tam duram interpretationem.

εἶπον τῷ Πέτρῳ ἡμετέροις πόρτοις] In magno confesso.

εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχεις] Iudæus ex Iudæis, quem probabilius est lege Mo-
sis teneri quam illos qui ad Abrahami stirpem nihil pertinent.

ἐθνικῶς ζῆς] Vteris libertate, nempe ubi tibi ita visum est. Vide supra 12.
Act. x. in Manuscripto *ἐθνικῶς καὶ σὺ Ἰουδαῖκῶς ζῆς.*

τί τὰ ἔθνη ἀδικοῦσιν Ἰουδαίζον] In Manuscripto *πῶς καὶ ἔθνη, &c.* sensu eodem cur inuitas exemplo tuo. Sic idem verbum habuimus, Matth. xiv. 21. Marci vi. 45. Luc. xiv. 23. Act. xxvi. 1. Est simile verbum *ἐκδικαίω* Luc. xxiv. 29. Act. xv. 11. Cor. xii. 11.

15. ἡμεῖς πρὸς Ἰουδαίους] Hic absoluta narratione Paulus inchoatum ad Galatas sermonem persequitur. Nos natura Iudæi, non vt illi vestri doctores, qui cum sint ex gentibus Iudaizant.

καὶ σὺ εἰς ἔθνην ἀμύπητος] Id est, idololatæ & legis diuinæ ignari. Nam id quidem fuere illi noui doctores. Vide quæ dicta ad Matth. v. 46.

16. εἰδότες ὅτι σὺ δικαιοσύνην καὶ ζωὴν εἰς ἔργον νόμου] Id est, non perducitur ad veram ac spiritualem illam iustitiam quæ vitam æternam parit, per opera legis. Vide quæ ad Epistolam ad Romanos diximus in Prolegomenis & Act. iiii. & iv. agendo secundum legem homo assuecit ad iustitiam quandam, sed carnalem, & præmium habentem temporale. In Manuscripto additur ὅτι εἰς ἔργον νόμου locutione non dissimili ea quæ est II. Cor. iiii. 5. nisi quod ibi est *ὡς*, hic *ὅτι*, vt sensus sit legis opera posse inservire ad pariendam veram iustitiam, sed hanc ex illis proprie non procedere: neque hoc ad illam absolute requiri.

εἰ μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ χριστοῦ] Hic *εἰ μὴ* valet *ἀλλὰ*. Vide quæ diximus Ioh. v. 19. adde Apoc. ix. 4. xx. 27. fide Iesu Christi, id est, in Iesum Christum. Simile loquendi genus notauimus Marci xii. 22. vbi dicta vide.

καὶ ἡμεῖς καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκτελεῖν] καὶ hic valet etiam. Etiam nos Christianismum susceperamus, certo persuasi Iudaismum non sufficere, alioquin enim gentibus solis prædicandus fuisset Christus.

ἵνα δικαιοσύνην ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐκ ἔργων νόμου] οὐ hic valet *quia* vt Rom. xiii. 20. *δικαιοσύνην* intellige iustitiam consequentem, illam quæ vitam æternam locum trahit.

διότι οὐ διακωιδήσεται ἐξ ἔργων νόμος πάντων σάρξ.] Locutio quæ apud Hebræos vniuersaliter negat, nempe vbi negativa verbo additur, vt recte hic ab aliis notatum. Lex illam iustitiam nemini contulit, opus est fide rerum maiorum quam lex promittit.

17. εἰ ἡ ζήτουμένη διακωιδήσεται ἐν Χριστῷ] id est, per Christum, siue per fidem Euangelio eius habitam.

ἀρεθὺν καὶ ἐν τοῖς ἀμάρτανλοις] ἀμάρτανλοις hic intellige non in sensu isto laxiore, sed arctiore, id est, flagitiosæ vitæ homines. Plane tangit illos circumcisionis doctores qui vitæ erant minime emendatæ: sed odiosa vt solet in prima persona eloquitur.

ἀπαρ Χριστὸς ἀμάρταν δόξακος] Legendum hoc sine interrogatione. Sensus est, iam dicent increduli Christum nihil aliud quam peccandi licentiam auxisse. Hoc illi colligent ex vita nostra, nisi ea superet & Gentium, incircumcisorum & Iudaizantium vitam.

μὴ ἴδωμεν] Legendum hoc per περιέδοται, & est abominantis. Rom. xii. 4. 31. VI. 3. 15. VII. 7. 13. IX. 14. XI. 1. 11.

18. εἰ γὰρ ἂν κατέλυσα] docendo.

ἐλπίτα πάλιν αἰσδομένη] male viuendo.

ἐξοβλάττω ἱμαῖον σῶνιστον] in manuscripto σῶνιστον, pari sensu, id est, ostendo ἐξοβλάττω, id est, impium, & qui longe alia dicam quam faciam. γὰρ quod vertitur ἐξοβλάτης, ἀποβλήτης.

19. ἐγὼ γὰρ ὅτι νόμος, νόμος ἀπέθανον] merito, inquit, ego hæc abominor. Longe enim ego viuo aliter. Per legem hic intelligit, & legem Moysi, & scripta prophetica. Atque se per ea ipsa adductum ne legem vltra in pretio habeat: nimirum quia iustitia quædam maior ibi promittitur. Circumcisio cordis, inscriptio in cor. mortuus sum legi, id est, non vltra ad eam meam vitam compono. Locutio similis Rom. vii. 1. sensus autem idem qui Rom. vii. in principio.

ἵνα Θεὸς ζήσῃ] nempe secundum Christi præscriptum. vide Rom. vi. 10. 11. Cor. v. 15.

Χριστὸς συνιστάμενος] Sicut ille crucifixus est, ita & ego crucifixi, id est, cum cruciatu interemi vitia omnia Rom. vi. 6.

20. ὃς ἦν ὅτε ἐγὼ] id est, is qui fueram non sum. Mutatus sum multo magis quam alter ille Saul. 1. Sam. x. 6.

ὃς ἡ ἐν ἐμοὶ Χρὶςτος] qui scilicet me spiritu suo gubernat.

ὃς ἡ αὐτὴ ζωὴ ἐν σαρτί] quod adhuc fungor eis functionibus quas hæc mortalitas vita exigit. Sicut Philipp. i. 22. ὃς hic ita positum, vt Rom. vi. 10.

ὃς πῶς ζωὴ ἐν τῷ ἁγίῳ] sustineo hoc sub spe vitæ melioris, cuius promissis à filio ipso Dei mihi factis fidem plenissime habeo.

τὴν ἀγαπήσαντος μου] Nempe vt partem humani generis. Eum enim hic sensum exigunt sequentia; datum in commune beneficium etiam ad singulos pertinet.

καὶ ὡς δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν] Rom. IV. 25.

21. ὥς ἀδοτῶ τίω χάριν τῷ Θεῷ] Non sperno hoc Dei donum, id est, Euangelium ἡπαρמל non modo non viuo dissolute, sed exactiorem sequor normam quam eam quæ est in lege.

εἰ γὰρ ἡ νόμος διαγορεύει] id est, si per legem haberi potuit illa iustitia quæ Deo plane placet, & vitam æternam parit, aut si illa iustitia legalis sufficit.

ἀεὶ Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανε] Nihil opus fuit Christum mori. δωρεὰν חנה hic valet μάττω, quomodo חנה transfertur Prou. III. 30. Ezech. XIV. 23. quid enim opus Euangelio si lex sufficebat: & si Euangelio non erat opus, nec morte Christi erat opus: quia in hoc à Deo destinata est vt Euangelium ipsius sanguine sanciretur.

C A P. III.

αὐοήτοι Γάλαϊαι] Hanc paternam increpationem non pugnare cum præcepto Christi apparet ex ijs quæ dicta ad Matth. V. 22. αὐοήτοι חלילה.

τὸς ὕμῃς ἐβάσανε] βασιναίνειν proprie est oculos corrumpere. Sed ab oculis ad animum transfertur, vt & Latinum inde deductum fascinare.

τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι] id est, ita vt non pareretis veritati semel traditæ: vt eam non retineretis.

οἷς κατ' ὀφθαλμοῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ περιγράφη ἐν ὑμῖν ἐκτυφωμένος] Construi debet ἐν οἷς ὑμῖν in quibus, nempe vobis. Est loquendi genus Hebraicum. Sic Iosue XIII. 21. ὃν ἐπάταξε Μωσὴς αὐτόν. sic Petrus I. II. 24. οὗ τῆς μέλειται αὐτῷ ἰάσθη. Sed melius in Manuscripto omittitur illud ἐν ὑμῖν, vt superuacuum. sensus est: ita antehac descriptus est vobis Christus, cum sua cruce, vt quasi ob oculos vobis versaretur. περι in voce περιγράφη hic, vt & Rom. XV. 4. & περιγράφη Eph. III. 3. tempus antea factum significat, vt in περιησιαίμεθα Rom. III. 9. sic περιῖπον infra V. 21. I. Thess. IV. 6. & περιλέγομεν I. Thess. III. 4. nec aliter mox in περιδηγήσωμεν. Solet sermo historicus conferri picturæ, & hinc διατυπώσεως nomen quod subiectionem sub aspectum vocare liceat. Quintilianus formam rerum expressam verbis. Intelligit autem hic Apostolus mortem Christi cum suis effectibus.

2. τὸ μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν] ἐρώτησις figura specie volentis aliquid discere vrgens aduersarium.

ὃς ἔργων νόμος τὸ πνεῦμα ἐλάβετε] Spiritus sanctus non datur nisi iam iustis siue munificatis animo; iusti ergo eratis cum eam accepistis. At non per opera legis. Neque enim eo tempore legem sequebamini.

ἢ ὡς ἀκοῆς πίστεως] Id est, per prædicatum vobis Euangelium. Nam ἀκοή vt & Hebræum הווען sermonem significat, vt Iohan. XII. 38. Rom.

XIX. 16. Fidem autem pro eo quod creditur habuimus, & supra I. 23. sic & I. Tim. IV. I.

3. οὕτως αὐτοὶ ἐστὶ ; ἐπαρξάμενοι πνεύματι] Consecuti iam illa cœlestia dona. ἐπαρξάμενοι πνεύματι Græcus loquendi modus pro ἀρξάμενοι ἐν πνεύματι.

νυνὶ σαρκὶ ἐπιτελείετε] Reditis ad carnalia præcepta qualia sunt illa legis Hebr. V II. 16. infra VI. 12. 13. Philipp. III. 3. 4. ἐπιτελεῖσθαι hic, ut alibi ἐνεργεῖσθαι, est passivum voce, sensu activum, more Attico.

4. ὅσα ὑμεῖς ἐπάδεσθε εἰκῇ] Mala tot tolerastis ob professionem Christianismi frustra, cum ea euitare potueritis, Iudaismum, quod illi suadent, profitendo.

ἢ ἡ εἰκῇ] Id est, si tamen frustra tantum, id est, sine commodo, tacite innuit hanc mutationem non modo priorem patientiam reddere irritam, sed & cum maximo damno, amissione nempe illius spiritus, fore coniunctam, nisi ad bonam mentem redeant.

5. ὁ οὐκ ἐπιχρησάντων ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἐνεργῶν δυνάμει ἐν ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως] Manuscriptum ἐξ ἔργων νόμου τὸ πνεῦμα ἐλάβετε, nec aliter putem scripsisse Paulum. Est enim constructio similis ei quam habuimus supra II. 16. utraque est non καὶ λέξις, sed καὶ τὸ σημαίνοντι. Vbi de accipiente inchoans sermonem desinit in dantem, hic de dante cum sermonem cœpisset transit ad accipientem. Simile Ioh. XV II. 2. visitata locutio fuerat ἐξ ἔργων νόμου ἐχρήσθη. & nota ἐξ rursus hic valere, ὅτι ut supra II. 16. dona Spiritus quam illis temporibus fuerint frequentia cognosci potest ex I. Cor. XII.

6. καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] Non mirum est fidem nunc à Deo magni fieri, cum semper eam Deus pro re egregia habuerit. Hoc enim est λογίσθαι εἰς δικαιοσύνην ut ostendimus in prolegomenis in Epistolam ad Romanos & IV. 3.

7. γινώσκετε ἀγαθὸν ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοι εἰσὶν υἱοὶ Ἀβραὰμ] Proles eius μετὰ ut Rom. IV. 12. γινώσκετε scitote quomodo hic Syrus.

8. περὶ δὲ οὗ ἡ γραφή] De scriptura ut de homine loquitur, & prævidere eam dicit quod præsignificat. Simile habes infra III. 22. Vide & Iohan. V II. 38. 42. Rom. IV. 3. IX. 17. X. II. XI. 2.

ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοὶ τὰ ἔθνη ὁ Θεός] Præsens pro futuro, respicit enim tempus Evangelij cum non Iudæi tantum, sed & gentes ad iustitiam veram perducti sunt per fidem.

περὶ δὲ ἡ γράφη τῷ Ἀβραὰμ] Multo ante prædixit Abrahamo: sed maluit Paulus illo uti verbo quod significaret latenter in his vocibus contineri rem Evangelij.

ὅτι ἐνδολογηθῆσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη] ἐνδολογηθῆσονται habes in Græco Gen. XII. 3. sic & Gen. XX II. 18. in quibusdam exemplaribus. Nam in aliis est εὐλογηθῆσονται. Sic & Psalm. LXX II. 17. Sic & Act. III. 25. sensus est: per

te summa bona adipiscuntur gentes omnes, aut etiam adeptas se agnoscunt quod vult התברכו Gen. XXII. 18.

9. ὡς οἱ ἐν πίστεως] Id est, credentes. vide idem loquendi genus Rom. IV. 12. & infra 10.

διεργουῦται σὺν τῷ πατρὶ Αβραάμ] Maxima bona consequuntur ad exemplum Abrahami. Ita σὺν sumitur Rom. VIII. 32. Sic οὖν Ecclesiastæ II. 16. Latine vertitur, *similiter*. Nec aliter sumenda verba συμπαῖχεν, συνοδοξάζου, & alia eiusmodi.

10. ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν ὑπὸ κατάρχεις] Id est, nulla habent illi promissa vitæ æternæ atque cœlestis. Solent σερήσης fumere nomen τῆς ἐναντίας quia comparate talia videntur.

γέγραπται γάρ. ἐπηκατάρατος πᾶς ὃς σὺν ἐμυδύει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ νόμου τῷ ποιῆσαι αὐτὰ] Ex Græco Deut. XXVII. 26. vbi legimus: ἐπηκατάρατος πᾶς ἀνθρώπος ὃς σὺν ἐμυδύει ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις τῷ νόμου τοῦτο ποιῆσαι αὐτοῖς· vbi ἐν πᾶσι Græci addidere ad sensum & ex Græcis Samaritani iam Hieronymi tempore, intelliguntur enim omnia præcepta cætera quæ nondum eo capite nominata fuerant. Objici hic potest, esse quorundam commissorum, multoque magis omissorum expiationes quasdam proditas. Verum id est, sed illæ expiationes liberabant à morte aut violenta aut immatura, nullum autem contra mortem remedium adferebant: non pollicebantur resurrectionem & vitam æternam vt remissio illa peccatorum quæ est in Euangelio, quod si in prophetis tale aliquid innuitur magis quam dicitur, id promutuum est, sumptum de gratia Euangelica. In Manuscripto est ὅτι ἐπηκατάρατος. particula illa sæpe præponitur allegationibus. Vide Ioh. XV. 25.

11. ὅτι ἢ ἐν τῷ νόμῳ οὐδὲς διακοδοῦται ὡς τὰ πατρὶς θέλει] Neminem esse qui per legem Moïsis eam iustitiam assequatur quæ Deo placet, valet illa iustitia apud homines non apud Deum, nempe vt datorem vitæ æternæ.

ὅτι ὁ διακός ἐν πίστεως ζήσεται] Vide Rom. I. 17. & ibi dicta, multa sunt quæ me mouent vt credam hanc epistolam & illam ad Romanos prope eodem dictatas tempore. Sed hæc est asperior, quia malum apud Galatas erat grauius.

12. ὁ ἢ νόμος σὺν ἔστιν ἐν πίστεως] Legem hic intelligit præcepta in Sinai data in quibus nulla fidei mentio, ea autem præcipue respicit quia ij quibuscum res ipsi erat cætera parui ducebant.

ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἀνθρώπος ζήσεται ἐν αὐτοῖς] Id est, vitam hic habebit felicem, Leuit. XV III. 5. nam viuere Hebræis sæpe est feliciter viuere: mors misere.

13. Χεῖρς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐν τῇ κατάρχει τῷ νόμῳ] Nempe auctor & reuelator vitæ æternæ ac cœlestis. ἐξαγοράζειν, vt & ἀγοράζειν, sæpe quamuis liberationem significat: hic vt & infra IV. 5. eam significat quæ facta est magno pretio. κατάρχει νόμου est mors sub qua lex homines relinquit, ea vero
fors

fors etiam iis communis erat qui legem à Deo datam non habebant: quare & liberatio ad omnes pertinet, id hic valet ἡμαῖ.

ἡμιόμοτος ὡς ἡμεῖς κατέα] Duplex hic figura: nam & κατέα pro κατέα-
τος, quomodo circumcisio pro circumcisis: & subauditur ὡς: nam Chri-
stus ita tractatus est quasi esset Deo κατέατος. Nihil homini pessimo in hac
vita peius evenire poterat. Vide II. Cor. v. 21. & ibi dicta. inde apparet
quanti nostram salutem fecerit. id vero eo spectat ne parui ducantur eius
beneficia.

γράφαι γὰρ ὅτι κατέατος πᾶς ὁ κρεμνόμενος ἐπὶ ξύλου] In Manuscripto hic
rursum est ὅτι, nota scilicet loci citandi. Apud Hebræos non erat poena
aut crucis aut patibuli: nam strangulandi stantes strangulabantur, sed eo-
rum qui ob graua crimina, puta idololatriam, erant lapidati, corpora pa-
tibulo suspensa per aliquot horas erant ostentui populo, vt qui supplicio
ipsi non interfuissent eo conspectu à criminibus absterrentur: at si tam
contumeliosum erat post mortem suspendi, multo certe contumeliosius
erat crucis supplicium, quod & ipsum cum afflictione suspensionem con-
iunctam habet, & Romanis moribus erat maxime infame, vnde nomen
cruciarij.

14. ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τῆς Ἀβραάμ ἡγήται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] ἐν pro per: &
nomen repetitum pro pronomine. Sensus enim est per ipsum: & εὐλογία
τῆς Ἀβραάμ sunt bona illa magna quæ gentibus per Abrahamum, id est,
per aliquem ex ipsius stirpe, euentura prædictum fuerat.

ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τῆς πνεύματος λαβώμεν διὰ τῆς πίστεως] Subauditur hic nempe,
est enim hoc ἵνα præcedentis ἐξηγητικόν. Nam quod maius bonum in hac
vita poterat sperari Spiritus sancti donis, præsertim cum illa ipsa certos
faciant homines de vita cœlesti? illa autem dona manifestum dari cre-
dentibus in Christum, non per legis opera incedentibus. ἐπαγγελία τῆς πνεύ-
ματος, id est, Spiritus promissus, more Hebræo: vide Act. II 33. addē Act.
I. 4. Hebr. v 1. 12. 15. x. 36..

15. ὡς ἀνθρώπου λέγω] Id est, exemplum sumam à re mere humana.
Solent Thalmudici ea emollitione vti quoties Deo humani aliquid tri-
buunt. Vide quæ diximus Rom. III. 6. in Manuscripto hic additur, ἀδελφοί,
quod & Latinus & Syrus legerunt.

ὁμοιως ἀνθρώπου κεχωρημένω διὰ τῆς οὐδὲς αἰδομένης ἢ ἐπιδικάζονται] διὰ τῆς hic
significat promissum, de qua voce diximus in prolegomenis ad nouum
Testamentum & ὁμοιως ἀνθρώπου hic est vel hominis, ita enim loquimur vbi
minus aliquid adferimus, quam id est quod indicare volumus. Si quis
alteri quid promiserit ita vt quæ ad legitimam promissionem requiruntur
adfuerint (id enim est κεχωρημένω Gen. xxii. 20.) nemo qui sit bonæ
fidei, aut contra faciet, aut instrumentum illud mutabit. particula ὅτι hic
aliquid posterius significat, vt ἐπισημασμένω Act. xxvii. 13. est ergo ἐπιδικά-
ζονται posterius aliquid constituere, nempe tale quo id quod prius

Xxx

factum fuerat immutetur. *ἡ ἀπαγγελία* ponitur pro Hebræo *בְּרִית*.

16. *τῷ ᾧ Ἀβραάμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι*] Nempe à Deo qui optimæ est fidei: promissa, aliquoties repetita.

καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ] Recte: nam quod vno loco Gen. XII. 3. dictum erat de Abrahamo, id Gen. XXII. 18. de semine eius dicitur, ut nimirum intelligamus illud magnum bonum euenturum humano generi per Abrahamum, quia scilicet ex sanguine Abrahami sit exstiturus qui id effecturus sit.

οὐ λέγει ὅτι σπέρματι ὡς ὅτι πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματι, ὅς ἐστι χεῖρ] Nam quanquam Hebræum *בְּרִית* plurali numero dici non solet, poterat tamen Moses vsurpassse vocem *בְּרִית* aut *בְּרִיתִי* quæ isti Græco *σπέρματι* responderet: at id non fecit, quia indicabat vnum aliquem fore inter posteros Abrahami eximium qui illud bonum gentibus esset allaturus, & eum quidem non ex Ismaële oriturum, sed ex Isaaco, qui in eo sacrificio, de quo ibi agitur, Christi gesserat figuram: simili modo Christus singulariter ille esset qui ex Dauide oriri debebat, Act. II. 30.

17. *τῷ ᾧ λέγω*,] Postquam promissi sensum explicauit, redit ad sermonem quem interruperat, & ostendit quo pertineat illud quod dixerat promissa perfectionem suam habentia non rescindi.

ἡ ἀπαγγελία περικυρωμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐς χεῖρ] Id est, promissum illud iam perfectum à Deo, pertinens ad Christum. in Manuscripto deest illud *ἐς χεῖρ*.

ὁ μὲν ἐπὶ τετρακόσια & ἑξήκοντα γεγονὼς νόμος σὺν ἀκρω] Numerus hic desumitur ex loco Exod. XII. 40. vbi diximus initium videri sumendum ab ea reuelatione Abrahamo facta quæ describitur Gen. XII. 11. 12. paulò vero ante id præcesserat promissio illa memorata Gen. XII. 3. quare hunc numerum Hebræis notissimum seruare, quam aliquantillum adjicere maluit Paulus, nec quicquam intererat, quando in numero maiore comprehenditur minor. Non ob id tanto post tempore data est lex, ut quod Abrahamus, Isaacus, Iacobus, & Patriarchæ crediderant futurum, id irritum fieret, respiciendum ergo quid Christus adferat non quid lex attulerit.

ἐς τὸ καθάρησθαι πλὴν ἐπαγγελίας] Explicat quod dixerat. eadem verba habes Rom. I v. 14. vbi dicta vide.

18. *εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία*] Possessio æternæ vitæ, & fœlicitatis. Vide iam dictum ad Romanos locum.

ὅτι ἐπὶ ὧν ἐπαγγελίας] Nempe de Christo: nam hæc *ἐπαγγελία* dicitur per eminentiam, Act. II. 39. VII. 17. XIII. 32.

τῷ ᾧ Ἀβραάμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός] Nempe Christum nepotem post multos gradus Abrahamo dedit, idque secundum vetus promissum. Sic Deus dicitur lucernam dedisse Dauidi multo post mortem eius tempore II. Regum VIII. 19.

19. *τί οὐκ ὁ νόμος ἦν ἐν ἐπαγγελίᾳ χάριτι περιτέτθῃ*] Melius alij codices

τί οὐκ ὁ νόμος; ἥν ᾠθαβάσαιον χάειν ποροσετίθῃ. quorsum ergo lex, dicat aliquis. respondet Paulus, appositam fuisse legem, nempe post promissa, quia vitia populi Israëlitici in Ægypto increuerant, & pœnarum malis debebant coërceri, ne praua illa consuetudine paulatim ad impietatem prolaberentur. Vide infra v. 23. & 1. Tim. 1. 9. Lectio Ιρηναι ὁ νόμος ἥν ποροσετίθῃ quem ille sequitur & III. 7. vt monuit Beza, & v. 21. minus huic loco conuenit.

ἀρχὴς οὗ ἔλθῃ τὸ πνεῦμα ὡς ἐπηγγελται] Id est, vim suam habitura (id enim hic subintelligitur) donec veniret ille nepos Abrahami per quem gentes bona summa debebant accipere, & ad quem promissio illa Abrahamo facta spectabat, plane quasi ipsi facta esset. idem hic dicit quod initio capituli v. 11. ad Romanos. plane germanæ sunt istæ epistolæ, & validum est argumentum: si ne Iudæos quidem lex nunc obligat, multo minus gentes: alij codices δ' ἐπηγγέλται semen promissum.

ἡ γὰρ ἐξ ἀγγέλων] Legem ait præceptam per Angelos, id est, Angelo vno nomine Dei eam pronuntiante Act. v. 11. 38. cæteris cum stipantibus Deut. xxxiii. 2. Hebr. 11. 2. vide quæ à nobis dicta in commentario ad Decalogum. opponit Angelos filio per quem datum est Euangelium.

ἐν χειρὶ μοσίου] Mose medium se interponente inter Deum & populum. Deut. v. 5. vbi Græci καὶ γὰρ ἀν' εἰσῆλθαι ἀναμέσον Κυρίου καὶ ὑμῶν ἐν τῷ καιρῷ ὁρίνω. Latinus: *Ego sequester & medius fui inter Dominum & vos tempore illo*, nempe tanquam inter partes litigantes pararius, qui Rabbiniis רבנים. id vero ideo quia populo graua vitia adhuc adhærebant: vnde & terribilis fuit sonus legis quem sonum quidem perceptum populo volunt Hebræorum doctissimi, sed vocem distinctè non perceptam nisi à Mose. Alij idem sentiunt, nisi quod excipiunt duo prima præcepta, quæ de re vide Mosem Maïmonidem. ἐν χειρὶ Hebrææ locutio pro per.

20. ὁ δὲ μοσίτης ἐνὸς ὅτι ἐστιν] ἐνὸς hic sumo à neutro ἐν. Non solet sequester se interponere inter eos qui vnum sunt, id est, bene conueniunt. Sic δὲ ἐν sumitur Ioh. x. 30. xvii. 11. 21. 22. 1. Cor. iiii. 8.

ὁ δὲ Θεὸς εἷς ὅστις ἐστιν,] Id est, Deus sibi constat: sibi est similis Malach. iiii. 6. sic dicunt Latini: *rex Iupiter omnibus idem*. Sic Cicero: *idem qui semper fueris inuentus es*. Par sensus Eph. i v. 6. non mutatur Deus Malach. iii. 6. nempe nisi homine mutato: quare nisi multa ac graua interuenissent delicta, Deus tam placidum se atque amicum exhibiturus fuerat Israëlitis quam se exhibuerat olim eorum maioribus, neque nunc magis quam tunc opus fuisset medio aliquo qui se interponeret.

21. ὁ οὐκ ὁ νόμος καὶ ἥν ἐπαγγελίαν τῷ Θεῷ μὴ γένοιτο] distulit Deus promissum non abstulit.

εἰ γὰρ ἐδόθη ὁ νόμος δι' ἀνθρώπου] Si lex promissa habuisset vitæ, nempe æternæ: nam dicitur lex facere quod promittit more Hebræo. Locutio non dissimilis 11. Cor. iiii. 6. tangit præcipuum errorem Iudæorum

illius temporis vt & in Epistola ad Romanos.

ὅπως ἐκ νόμου ἡ ἡ δικαιοσύνη] In manuscripto ἀπὸ τοῦ νόμου : tunc etiam iustitia per legem fuisset reuelata vitæ æternæ conueniens, id est, interna ac spiritualis, qualis est Euangelica.

22. ἀλλὰ συνέκλεισε ἡ γραφή πάντα ὑπὸ ἀμάρτιαν] πάντα nempe τὰ ἔθνη. Scriptura omnes populos peccatis inuoluit, id est, inuolutos declarauit, non illos tantum qui diluuij tempore fuerant, & Sodomitas & Amorrhæos & Ægyptios, sed & Israëlitas. Est hic locutio similis ei quam jam habuimus. Nam facere scriptura dicitur id quod ostendit.

ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσιν] Vt tanto insignius esset beneficium, cum olim iustitia illa vera ac spiritualis daretur per fidem ijs qui in Iesum Christum erant credituri. ἐπαγγελία, hic est res promissa, vt supra 14.

23. πρὶν τοῦ ἔλθαι τὸ εὐαγγέλιον] Id est, priusquam veniret Euangelium, quod μετανοητικῶς fides dicitur. Sic vocem πίστεως habuimus & supra 1. 2. 3. & hic supra 2.

ὑπὸ νόμου ἐφρουρούμεθα συνεκλεισμένοι] In manuscripto συνκλεισμένοι. Nos Israëlites inuoluti peccatis, vt cæteri, per legem custodiebamur, id est, poenarum legalium formidine coercebamur-ne nimium exsiliret,

frænis natura remotis.

Vide hac de re Eleazari epistolam quæ est in præparatione Eusebij. agit de populo qualis erat ἐπὶ τὸ πλεῖστον. nam νόμοι ἐμφοράματα τῆς ἀμαρτίας, ait Isocrates Areopagitico.

ἕως τὴν μέλλουσαν πίσιν ἀποκαλυφθῆναι] Id est, ad tempus vsque dum reuelaretur Euangelium.

24. ὥς ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς χριστόν] Sunt vt hominum ita & populorum ætates, vt Florus ostendit. Ætas Israëliti populi sub lege erat quasi pueritia, infra 1 v. 1. Nempe illa cui solet addi παιδαγωγός, siue custos vt Horatius loquitur 1 v. 9. qui eos à grauioribus delictis retrahat. Hoc officium lex illa populo præstitit, quod ni fuisset, prolapsi fuissent ad tantam impietatem per quam obsurduissent ad vocem Euangelij. Est autem παιδαγωγός non nisi temporaria auctoritas. Simplicius ad Epietum Pædagogi similitudine paullo aliter vtitur, sed quæ ab hac non longe abit. οἱ ἀπαυδαῖτοι τῆς κατὰ νόμον ζωῆς οἱ παιδαγωγοὶ ὥς καὶ οἱ ἀνθρώποι καὶ οἱ μουσοδοί. Postea : παιδεία μὲν γὰρ ὅτι κυρίως ἡ τῆς ἐν ὑμῖν παιδαγωγίας ἐπανόρθωσις καὶ πᾶς μὲν ἡ ἐν ὑμῖν ἀλογία τὸ μὲν ὠφελιμὸν μὴ ὁφείσθαι, πρὸς δὲ τὸ πρὸς τὴν ἀρετὴν μόνον, ὥστε οἱ παῖδες παιδαγωγὸς ὃς ὁ λόγος ῥυθμίζων καὶ μετῶν τὰς ἀλάρους ἐν ὑμῖν ὁρέξας καὶ πρὸς τὸ ὠφελιμὸν ἀποδιδόντων ἡμῶν. Videat si cui vacat locum totum ad illud Epieteti : ἀπαυδαῖτου ἔργον, &c.

ἵνα ἐκ πίστεως δικαιοσύνην] Vt suo tempore veram iustitiam consequeremur per Euangelium.

ἔλθοντος δὲ τῆς πίστεως] Vt supra 23.

οὐκ ἐπὶ τῷ παιδαγωγῶν ἐσμὲν] Alia ætas alios mores postulat.
Ætatis cuiusque notandi sunt tibi mores.

ait Horatius.

πάντες ὑποὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Vos qui in Christum credidistis ita ut oportet, ac sic credere perseveratis, estis filij (Dei nempe) adulti, quales qui sunt incipiunt bonis paternis frui. Sic & vos accepistis patris spiritum. Dicuntur quidem & Israëlitarum sub lege Dei filij Deut. xiv. 1. sed tanquam pueri quorum dignitas nondum apparebat: regebantur enim servilem in modum, infra 1 v. 1.

οἷσι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε] In Christum baptizari est per baptismum se profiteri Christi discipulum. Vide quæ dicta ad Matth. xxv 11. 19.

Χριστὸν ἐνδύσασθε] Sicut à baptismo vestes sumuntur ita vos promissistis vos induituros Christum, id est, victuros secundum Christi regulam, Rom. xiii. 14. Similis allusio ad ritum baptismi Rom. vi. 2. 2. & 5.

28. οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλλήνι] Non est in hac re Iudæus aut Græcus: id est, illa discrimina in hoc negotio non attenduntur: idem sensus & eadem locutio Coloss. iii. 11. præterea ἐν pro ἐνι habemus; & Iacob. i. 17. quare immerito suspecta quibusdam est hæc lectio. Græci hic omnes non Iudæi, in quibus & Galatæ.

οὐκ ἐν δουλῳ οὐδὲ ἐλεύθερῳ] Nam & serui liberi sunt à peccatis & ingenui serui sunt Christi, 1. Cor. vii. 21. 22. Eph. vi. 8. Coloss. iii. 11.

οὐκ ἐν ἀρσενί οὐδὲ θήλει] Conditionum & sexuum diuersitas nihil hic efficit. in Iudaismo magnum erat priuilegium virilis sexus: Is solus fœderis signum in corpore gerebat. Solus regni ac sacerdotij erat capax, solus exclusis fœminis gradus par ad hereditatem admittebatur.

πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Manuscriptus breuius ac simplicius habet: ἅπαντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστὲ ἐν Χριστῷ, quod & bene cum sequentibus cohæret, esse in Christo dicuntur qui Christum induere, qui Christo obediunt, Ioh. xvii. 21. Rom. xv. 7. qui Christi sunt, ut iam sequitur. dicit autem tales esse Galatas Christianos Paulus ex parte potiore, & quia optabat ut omnes tales essent, & de multis bene sperabat.

ὡς τῷ Χριστῷ] Si Christi estis: si non nomine tantum, sed & re ad Christum pertinetis.

ὡς τῷ Ἀβραάμ ἀπέρμενοι] Filij mysticè Abrahami ut supra 7. Christus nomen suum & dignitatem vobis communicat: etiam per vos conuertuntur gentes aliæ.

καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονομοῦμεν] Nempe vitæ cœlestis. Vide supra 18.

C A P. I V.

ΕΓΩ ὃ ἐφ' ὅσον ἄρσενον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν] κληρονόμος, id est, filius. Similitudinem sumit à puero cuius pater peregrinatur, tali patri comparatur Deus multa humana facta dissimulans. Similis comparatio Matth. xx i. 33. vbi dicta vide.

οὐδὲν διαφέρει δούλου] Nam & cæditur vt seruus, Sirach. xxx. i.

Κύριος πάντων ὧν] Locutio figurata quod significat vox quodammodo addito dominij titulo, cum is filiis tribuitur, vt Institut. de heredum qualitate & differentia L. in suis D. de libris & posthumis nimirum dicitur herus exspectatione. herum minorem dicunt serui in comœdiis.

2. ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόποις ἐστὶ καὶ οἰκονόμοις] ἐπιτρόποι vocat quasi tutores, qui patre absente ipsius vice fungantur. est enim vox hæc Græca etiam ad Iudæos ac Syros deducta פרושיות, nec semper tutorem, sed quemuis alium personæ aut rei præpositum significat, vt videre est apud Chaldaeos Paraphrastas Gen. xxxix. 4. xli. 34. xliii. 15. Esther. i. 8. ii. 3. οἰκονόμοι sunt actores qui sub tutorum inspectione res pupilli administrant, nec eum patiuntur eis vti nisi tutorum arbitratu.

ἄρτι τῆς προδοσιμίας τῷ πατρί.] Ad tempus illud quod pater præfinierit: donec pater eum iudicarit idoneum vt sit suæ tutelæ. προδοσιμία vox est bene Græca apud Aristotelem & alios, pro eo Rabbini dicunt קבר נע vel קבר נע.

3. οὐτως καὶ ἡμεῖς] De Iudæis loquitur, vt ostendunt sequentia.

ὅτι ἡμεῖς νήπιοι] Ætati ephebicæ respondet omnis ætas Israëlitiçi populi, post exitum ex Ægypto ad Christum.

ὑπὸ τῇ σοιχείᾳ τῷ κόσμῳ ἡμεῖς διδουλόμενοι] Erasmus subieci ritibus illis qui nobis cum mundo erant communes: qualia sunt templa, aræ, victimæ, liba, νομιμίας & similia, imposita Israëlitis in hoc, ne talium amore ad idola dilaberentur. σοιχεῖα dicuntur in quaque arte eius rudimenta, quia quod in rerum natura sunt elementa, id illa in artibus. ita in re pietatis sunt quædam σοιχεῖα Hebr. v. 12. quæ quia Iudæis cum mundo sunt communia, vocantur τῷ κόσμῳ à maiore ea usurpantium parte, vt & Coloss. i. 8. 20. Similis translatio in voce Rabbinica דינים.

ὅτι ὃ ἦλθε τὸ πλήρωμα τῷ χρόνῳ] Id est, finis illius προδοσιμίας. Sic enim πληρῶδες αὐτὸ συμπληρῶδες sumitur de fine temporis, Act. ii. v. Gen. xv. 24. xxix. 21. L. 3. Leuit. vii. 23. & alibi sæpe. Sic πλήρωμα καὶ ἐπὶ Ephes. i. 10.

Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ] Primogenitum ad quem absente patre cura pertinebat: misit, id est, potestatem ei dedit eximiam.

γενόμενον ἐκ γυναικὸς] Non creatum eo modo quo Adamus creatus

fuerat, sed natum partu muliebri, quo nobis esset similior.

ἡνωμένοι ὑπὸ νόμῳ] Plerique codices rectius ἡνωμένοι ὑπὸ νόμῳ, id est, subditum legi, quia scilicet natus erat Iudæus.

5 ἵνα ᾤεσθαι ὑπο νόμον ἐξαγοράσῃ] Vt legi subditos liberaret à vitiis primum, deinde & ab obligatione legis, οἱ ὑπὸ νόμον Iudæi & Profelyti I. Cor. IX. 21.

ἵνα τῶν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν] Pariter scilicet Iudæi & gentes, sublato vallo quo dissepcebantur. Sicut filios pueros comparaerat seruis, ita persequens hanc similitudinem, υἱοθεσίαν vocat illud permissum patris quo permittuntur filij res quasdam suas habere & suo arbitratu res quasdam agere, nempe manente in patrem obsequio, sed sine specialibus præscriptis. Vide quæ dicta ad Luc. XV II. 10.

6. ὅτι δὲ ἐστὶ υἱοὶ] Similes facti Deo per cor à vitiis mundatum.

ἐκ ἀπέρου τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα τῷ υἱῷ αὐτοῦ] Tanquam partem de hereditate pro mutuo datam. Solent interdum patres aliquid de hereditate liberis dispensandum dare. Vide Luc. XV. 12. Spiritus autem ille eximius sæpe vocatur Dei, sæpe & Christi, quia per Christum obtinetur Ioh. XIV. 16. sensus idem hoc loco qui Rom. V III. 15. 16.

εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν] Non in cuticulam ubi est circumcisio. Manuscriptus ἡμῶν non male.

κράζον] Id est, clamare nos faciens. Hebraismus quem interpretatur ille par huic ad Romanos locus.

ἀκούει ὁ πατήρ] Vox filiorum amorem suum erga patres testantium. Vide dictum locum Rom. V III. 15. & ibi dicta.

ὡς ὅτι ἐπὶ εἰ δοῦλος] Tu Galata.

ἀλλ' υἱὸς] Nempe pleno iure, maior annis.

εἰ ὁ υἱὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ χειρὸς] Hæres futurus non expectatione tantum, sed & rei possessione quam Christus dabit. Vide Rom. V III. 17. iure Hebræo filij tantum hæredes, sed sub illo nomine indicantur omnes fideles, cuiuscunque sint sexus.

8. ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν] τότε quasi digito intento designat omne tempus quod ante vocationem Galatarum exierat, cum dicit οὐκ εἰδότες Θεὸν non noscentes Deum, illum scilicet æternum vniuersi opificem, maximam partem intelligit, ad quam comparati Philosophi non omnes (nam nec Aristotelici excipi debent, nec Epicurei & multi horum similes) valde erant pauci, ac ne ij quidem recte exprimebant id quod credebant animo.

εἰδέναι τοὺς Θεοὺς μὴ φύσιν οὖσι θεοῖς] In Manuscripto: τοὺς φύσιν μὴ οὖσι θεοῖς, id est, qui reipsa dii non erant: τοὺς λεγόμενους θεοῖς, I. Cor. V III. 5. non dissimile loquendi genus apud Aristotelem de partibus animalium, II. 2. ὅτι τὸ ψυχρὸν φύσιν τίς ἀλλ' οὐ σῆρσις ὄσιν. Deut. XXXII. 21. ἡν-α-β, ibi Græci: ἐπὶ οὐ Θεοί, id est, τὰ φύσιν μὴ ὄντι Θεοί. Sic φύσιν sumitur & Eph. II. 3.

9. νῦν δὲ γινώσκοντες Θεὸν] Christi beneficio Ioh. XV III. 3.

μᾶλλον ὃ γνωρίζετε ὑπὸ Θεοῦ] Quod plus est à Deo ipso approbati: nam & id γῆ Hebræis. Vide Pf. I. 6. I. Cor. V III. 3. & amat Paulus voces easdem mutato nonnihil significatu iungere. approbauerat autem eos Deus datis spiritualibus donis.

πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀδυνή κ' ἡρώα στοιχεῖα] Reuerti illos dicit ad illa Elementa pietatis, non quod Iudaïzassent antea, sed quod multa vsurpassent cum Iudæis communia, vt ciborum delectum, dierum discrimina. & Galli Deum matris, quæ culta à Galatis, non circumcidebantur quidem, sed castrabantur. talia elementa vocat ἀδυνή quia vim non habebant munda-
dandi animum : & ἡρώα quia diuitias illas donorum spiritualium secum non ferebant. confer Hebr. V II. 18. 19.

οἷς πάλιν ἀνωθεν δουλεύειν θέλετε] πάλιν & ἀνωθεν idem valent vt ἄψ' αὐδὲς sæpe apud Homerum, πάλιν ἐξαρχῆς apud Aristophanem, πάλιν ἐν δόλῳ Matth. XXVI. 42. quæ repetitio rei nouitatem aut indignitatem notat.

10. ἡμέρας ὡς σατῆραι] Sabbata.

καὶ μελῶς] νομιλίας.

καὶ καμερὶ] כַּמֶּרֶת vt azyma, tabernaculorum diem, diem propitiatio-
num.

καὶ ἐνιαυτοῖς] annum sabbaticum.

φοβοῦμαι ὑμᾶς] Id est, res vestræ mihi timorem incutiunt.

μή πως εἰκὴ κακοπίαχα εἰς ὑμᾶς] Ne forte totus labor à me in vos impensus in irritum cadat. hoc ideo quia illa æmulatio Iudaïcorum rituum gradus esse poterat ad exuendum penitus Christianismum, voce μήπως bene temperat sermonem inter metum ac spem : nihil certi prædicit, sed ostendit periculum.

ἡμεῖς ὡς ἐγὼ] Estote velut ego, id est, alter ego, nimirum amicissimi mihi : hæc est dilectio maxima, alterum diligere tanquam semetipsum. Cicero quoque pari modo, quasi me alterum, dixit, vt docti notarunt.

ἐπὶ καὶ ὡς ὑμεῖς ἀδελφοὶ] כַּכְּמִי, tanquam vos ipsi amicissimus sum vobis.

λέγω ὑμῖν] Verba ὡς παρὰ.

οὐδὲν με ἡδυνήσατε] Nihil me priuatim læsistis, cur credere debeatis vos à me tractari durius quam antehac. quæ dixi ex amore nascuntur.

13. οἴδατε ὃ ὅτι δι' ἀδυνήαν τῆς σαρκὸς δηγλιστάμην ὑμῖν τὸ πρῶτον] Quasi dicat:

Per varios casus, per mille pericula rerum.

perrexi vt vos instituerem, id enim ἀδυνήα Rom. V III. 26. I. Cor. II. 2. II. Cor. XI. 30. XII. 19. σαρεξ autem hic significat omne id hominis quod in aspectum venit τὸ πρῶτον, nempe cùm præsens essem. Nam & absens nunc eos docet.

14. καὶ τὸν πειρασμόν με τὸν ἐν τῇ σαρκὶ με οὐκ ἐξουθενήσατε οὐδὲ ἐξέπύσατε] Tentationes vocat ipsa aduersa per quæ explorari homines solent, Iac. I. 3.

&

& plus est ἐκπύειν quam ἔξουσιεῖν hoc enim contemptum, illud & abominationem significat, qualem multi ostendere solent aduersum infelices, & est translatio ducta ab esculentis & potulentis, quæ si vehementer displiceant exspuere solemus. Sic Catullus:

—precesque nostras

Oramus caue, despuas.

ἀλλ' ὥς ἀγαθὸν Θεοῦ εἰδέξασθαι με] Locutio Hebræa, summum honorem ipsi habitum aut habendum significans II. Sam. XIX. 27.

ὥς χεῖρόν Ἰησοῦν] Ipsum Christum, si in carne ad vos venisset, vix potuissetis maiore honore excipere. ὑπεβολή, sed efficax. reuocat illis in mentem ab ipsis collata in se beneficia, quo minus crederetur eis insensus esse, quasi diceret: non ita sum durus vt talium obliuiscar.

15. τίς οὐὶν ἡμεῖς ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν] Manuscriptus ποῦ οὐὶν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν quomodo & alij habent codices perueteres. vbi nunc illa prædicatio felicitatis vestræ ex aduentu meo? μακαρισμὸς vocem habes & Rom. IV. 6. quomodo & μακαρίζω Luc. I. 48. Iac. V. II. & in sapientiæ libro & apud Sirachidem aliquoties.

ἄρτι οὐὶν ὑμῶν] Vbique hoc ego de vobis testari soleo.

ὅτι εἰ δυνατὸν] Id est, si id mihi prodesse potuisset.

Ὡς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν ἔχουσιν αὐτὸ εἰδέναι με] Tale illud:

Ni te plus oculis meis amarem.

Idem & fodere oculum dixit, vt & Seneca in Oedipode, quod alij exsculpere, eruere.

ἢ ἔχουσιν ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῶν] Id est, an nunc quia vera vobis dico, ideo putatis me inimico in vos esse animo? hic sensus optime cum præcedentibus & sequentibus conuenit.

17. ζηλοῦσιν ὑμᾶς] Ζηλοῦν aliquem dicitur qui valde ab eo amari affectat: quia talis cupiditas comitem solet habere ζηλοτυπία, est ergο μετριομία. Vide II. Cor. XI. 2. agit autem hic de nouis illis doctoribus de quibus & supra.

οὐ χαλῶς] Non eam ineunt quam oportet viam: debebant hoc bene merendo à vobis consequi: non dolo grassari.

ἀλλὰ ἐκλείπει ὑμᾶς θέλουσιν] Sic & Manuscriptus, non ἡμᾶς. Sensus est: secludere vos volunt à mea amicitia. Syrus legit ἐκλείπειν, quomodo & multi Græci codices habent. Volunt vos sibi seruare. Vide infra v. 12. 13.

ἵνα αὐτοὶ ζηλοῦσιν] Vt & vos magni habeatis ab ipsis amari.

18. καλὸν ὃ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν χαλῶ πάντοτε] Rectum erat vt semper operam daretis vt ego à vobis amari expeterem, est enim hoc amari honestum Theocritus:

τίτυρε μοι τὸ καλὸν πεφιλαιμένη.

καὶ μὴ μόνον ἐν τῇ παρρησίᾳ με πρὸς ὑμᾶς] Cum adesset magni id faciebatis quod nunc cœpistis contemnere: amicitias bene fundatas interualla locorum non disiungunt.

Yyy

τεκνία μου, οὐκ ἔτι πάλιν ὠδίνω] Comparat se matri cuius est tenerimus in liberos affectus. est autem hic ὠδίνω ἡ ἡγήνη, id est, vtero gesto. nam ἡ ἡγήνη quod ὠδίνω dixere LXX apud Esaiam xxv. 1. 27. multis in locis vertitur ἐν γαστρὶ ἔχειν. foetus Physicus non nisi semel gestari & edi potest: foetus moralis sæpius. alibi Paulus patri se comparat vt I. Cor. I v. 15. Philipp. iv. sed matris comparatio aptior ad molestias ac labores vnà significandos. simul ostendit plus se amare Galatas quam Moses amauerat Israhēlem, Num. xi. 12.

ἀρχὴς οὗ μορφωθῆ ὁ Χριστὸς ἐν ὑμῖν] Foetus paulatim in vtero formam suam accipit, quod ἑξοικονίζομαι dicunt LXX Exod. xx. 1. 22. vterum formandi hominis moneta dixit Macrobius. Christum hic intellige ipsum dogma Christi, quod impressum animis hominem facit Christianum, confer Apoc. xii. Similis locutiq apud Philonem in legatione: διόρρηστα γὰρ λόγια τοῖς νόμοις ἔχοντες ὑπολαμβάνοντες, καὶ τὸ ἐκ παλαιότητος ἡλικίας τὸ μέγεθος παιδιδιδόντες, ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀγαλματοφοροῦσι τὰς τῶν δεσποτέρων εἰκόνας. εἴτα ἐναργεῖς τόποις καὶ μορφῇς αὐτῶν καθορῶντες αἰεὶ τοῖς λογισμοῖς αὐτῶν τεθήπασιν.

20. ἡθελον ὃ παρῆναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι καὶ ἀλλάξαι τιτὼ φωνῶ μου] Id est, modo asperius, modo lenius loqui prout vos reperirem affectos. id enim præsens tibus & coram loquentibus magis patet.

ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν] Hæsito circa vos, nempe quo genere sermonis vti debeam.

21. λέγειτέ μοι οἱ ἐκ νόμον θέλοντες ἔτι τὸν νόμον, ὅτι ἀκούετε] Non consideratis sensum μουσικώτερον verborum Moysi?

22. γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔχον ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας] Sensum historiæ refert cum iis notis quæ ad ἀλληγορίας pertineant, de qua agere cœpimus ad Rom. ix. 7. 8. 9. Saram in ἀλληγορίῳ libro τιτὼ ἀρετῶν interpretatur Philo quæ ingenua est, Agarem vero artium cognitionem quæ virtuti famulari debet, aut alioquin expelli, tum in libro Cherubim tum alibi, vtrunque habes ab eodem Philone fuscè explicatum in libro ὡς ἐκ τῆς εἰς τὰ θεοπαιδύματα σωόδου.

23. καὶ ὃ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης καὶ σάρκα γεννηθῆται] Id est, secundum consuetum naturæ ordinem, iustis parentum ætatibus בשר בן דור. Sic Iudæi Abrahamidæ modo naturali. Vocem παιδίσκης pro ancilla sæpe vsurpant LXX. Vide ad Matth. 26. 69.

ὃ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, δὲ τῆς ἐπαγγελίας] μετανομία, id est, per eam vim extraordinariam quam Deus promiserat. Sic per Dei verbum Christiani fiunt credentes, mystica Abrahami soboles.

24. ἃ πνῆ ἔστιν ἀλληγορούμενα] Sumit quod confessum erat inter Iudæos, in historiis illis præter sensum historicum alium eminentiorem occultari, qui כּדורֵי dicitur. Lex כּדורֵי דברי משה verba duplicata Moysi Maimonidæi sunt ἀλληγορούμενα, id est, figuram rei maioris continent vt hic explicat Chrysostomus.

αὐται γὰρ εἰσιν αἱ δύο διαθήκαι] Simile loquendi genus Gen. xli. 26. & I. Cor. x. 4.

μία μὲν] Nempe διαθήκη.

ὑπὸ ὅσας Σινᾶ] Nempe data. Σινᾶ scribit quomodo Strabo, Iustinus, & Sulpitius: in Hebræo יְנוֹד: Σινᾶϊον ὅσας Appioni, Iod facile perit in pronuntiatione.

εἰς δουλείαν ἑλθόντα] Generans prolem in conditionem seruilem.

25. ἥτις ὅτιν Ἀγάρ] Hic contra rei significatæ dat nomen rei significantis. sensus enim est per Agar significari fœdus in Sina factum.

τὸ γὰρ Ἀγάρ Σινᾶ ὅσας ὅτιν ἐν Ἀραβίᾳ] In Manuscripto τὸ γὰρ. causam reddit cur Agar illud fœdus significauerit, quia & mons Sina vbi factum est illud fœdus vocatur Agar, καὶ συνιστάται nempe quia ibi est oppidum Agra Plinio, Agara Dioni in rebus Trajani: gens ipsa Ἀραβῆς Straboni & Stephano: pro quo Græci posteriores dicunt Ἀγαρίνοι & Chaldæi אַגָּרִי.

οὕτως γὰρ τῇ τοῦ Ἱερουσαλήμ] Pari iure est cum Hierosolymis Iudææ: nam οὕτως λέγεται ἀλλήλοις, καὶ τὰ ὁμοίως ἔχοντα πρὸς πᾶσι. Hebræi dicerent כְּנָח כְּנָח.

δουλεύει γὰρ καὶ ἡ πόλις αὐτῆς] In Manuscripto: δουλεύει γὰρ pari iure est, quia pariter subiecta est Agar, id est, gens Agarena & singuli ad eam pertinentes, circumcissioni & sacrificiis & dierum discrimini, quanquam non lege Moïsi, sed ex suis legibus, aut moribus Ismaëliitarum qui & Agarenī & Sarraceni. De circumcissione diximus in Annotatis ad librum primum de veritate religionis Christianæ. in conditione libera aut serui non apud Romanos tantum & Græcos, sed & apud Hebræos & Arabas, partus ius maternum sequebatur.

26. ἡ γὰρ Ἱερουσαλήμ] ἡ πόλις pro πόλιν vt Philip. iii. 14. nomine autem Ierusalem hic intelligitur alterum fœdus nempe Evangelicum, idque ob ἐπιμνησκόμενοι. nam Ierusalem significat visionem pacis, quod nomen Euangelio eximie competit Luc. ii. 14. Rom. v. i. x. 15. i. Cor. v. ii. 15 Eph. i. 17. Hebræi pulchriorem Ierusalem expectant. Zohar ad Numeros, Iarchi ad Canticum: sed vere illa pulchra Ierusalem iam aduenit. Apoc. xxi. 2. dicitur autem superne venisse, quia Deus pater eam non in montem descendens, sed in cœlo manens misso filio suo reuelauit. hunc sensum docet nos scriptor ad Hebræos xii. 25.

ἐλευθέρα ὄντων] Libera à vitiis & ritibus, Saræ similis.

ἥτις ὄντι μήτηρ πάντων ἡμῶν] Matris nomen conuenit Græcæ voci τῇ διαθήκῃ: illa est pactio quæ nos Deo peperit: nos, tam conuersos ex Iudæis quam ex Gentibus.

27. γάρ γε πᾶσι καὶ ἀφ' ἐξουσίας τοῦ ἁγίου ἡ οὐκ ἐκ νόμου, ἥτις ἐστὶν ἡ ἐκ ἀδυναμίας, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄδραν] Sunt ipsa verba LXX senum Esaie l. i. v. i. vbi primo notandum participia præsentia poni pro præteritis, quod & sensus exigit & in Hebræo manifestum est. quod

Y y ij

autem ibi dicitur de vrbe Hierosolymorum diu deserta & regno destituta, maiorem eius fore sobolem quam terrarum semper habitatarum ac regnatarum, id *μυσικῶς* perquam eleganter ad Euangelium aptat Paulus, quod Christo prædicante paucos peperit, eo vitæ mortali exempto plurimos, ita vt Iudæi præ Christianis pauci essent. *ἐρημον* hîc quod in Hebræo est *מחמיו* apparet ex membro opposito intelligendum viduam quomodo sumitur, & Lam. i. 13. alioquin vox & Hebræa & Græca potest significare orbam liberis, desertam ab amicis, & multa similia. *ῥήγνυσθαι* potest quidem & ipsum partum significare: sed Hebræus textus magis exigit vt eruptio vocis intelligatur, quomodo *ῥήξῃ φωνῶν* habemus Iob. vi. 5. & verbum ipsum quod hic in Hebræo est *תנא* per *βοᾶν* vertitur Esaia xiv. 7. xlii. 23. Philo de Caïno. *τὴν δὲ αὐτῆς τῆς παλαιότητος ῥήξαι φωνῶν*. Non abscedit à cœpta similitudine. nam & Sara quasi vidua fuerat cum Agar Abrahamum possideret.

28. *ἡμεῖς ὃ ἀδελφοὶ καὶ Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.*] καὶ Ἰσαὰκ, id est, ad exemplum Isaci filij promissionis. Adepti sumus nouam naturam per Dei gratiam olim promissam sic & Rom. ix. 7.

29. *ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ καὶ σάρκα ἡμετέρις*] Ismaël. ὁ σοφιστὴς Philoni. Ostendit non in omnibus meliorem esse conditionem ecclesiæ, quippe quæ à Synagoga grauissime vexaretur: sed hoc esse leue & temporarium pro tantis bonis.

ἐδῶκε τὸν καὶ πνεῦμα] Supple genitum. *πνεῦμα* vocat vim illam diuinam per quam Sara fœcunditatem alieno tempore acceperat. vide i. Cor. x. 3. Dicitur persecutus esse Ismaël Isacum quia eum irrisit, id est, pietatem eius vt ex Hebræis diximus ad Gen. xxi. 3. Per Isaacum intelligit Philo gaudium quod est in animis piorum. idem in *ἀλληγορίαις*. *Φήσι σεμνυνομένη, γέλωτα ἐποίησέ με Κύριος. ὅς γδ αὐτὴ ἀκούσῃ, συγχαίεται μοι. ἀναπείζαντες οὐκ ὥστε οἱ μύσαι ὡδὸς ἐξαδί τελευτὰς ἱεροῦστας. ὁ γέλως ἔστιν ἡ χαρὰ. τὸ ὃ ἐποίησεν ἴσον τῆς ἐχρήνησεν. αἴς' εἶ) τὸ λεγόμενον τοιοῦτον. Ἰσαὰκ ἐχρήνησεν ὁ Κύριος. αὐτὸς γδ πατὴρ ἔστι τῆς τελείας φύσεως.*

οὕτω καὶ νῦν] Sic & nunc Iudæi illi ritibus addicti quos vos vultis imitari, maximo odio prosequuntur Christianos.

30. *ἀλλὰ τί λέγῃ ἡ γραφή; ἔβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γδ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μᾶλλον τῆς υἱοῦ τῆς ἐλδιθέας*] Manuscriptus hîc *παιδίσκην αὐτῆς*. in LXX. Gen. xxi. 10. *ἔβαλε τὴν παιδίσκην αὐτῆς, καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γδ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης αὐτῆς μᾶλλον τῆς υἱοῦ μὲν Ἰσαὰκ.* Est autem Sara quæ ibi loquitur quæ erat ingenua & matrona. apud Hebræos ex vetustissimo more, qui & ante Abrahamum obtinuisse videtur, filij concubinarum quæ liberæ essent & in vxorem duci iure potuissent, succedebant patri intestato ante cæteros: at filij ex ancilla nati minime. Maïmonides in Titulo. *מבימה*. illa eiectio significat, eos qui in ritibus hærent non peruenturos ad iustitiam veram & cœlestem. confer Ioh. viii. 35.

31. *ἀεὶ ἀδελφοὶ ὅτε ἰσχυρὸν παροτρύνετε πάντα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας*] In Manuscripto: *ἀεὶ ἡμεῖς ἀδελφοί. nos Christiani. & ἀεὶ hic valet, ergo, & ὅτε ἰσχυρὸν* significat meminerimus nos non esse ancillæ liberos, id est obligatos ritibus Iudaicis.

C A P. V.

Ἡ ἐλευθερία οὐδ' ἢ χειρὸς ἡμῶν ἡλευθέρουσι σῆκναι καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐπέχουσι] Hæc sic recte cohærent, male in quibusdam codicibus diuulsa, ita ut pars horum capiti præcedenti adhæreat. nativa locutio fuerat: *ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ*. nam cum ea præpositione verba standi poni solent. ut 1. Cor. x v i. 13. Philip. i. 27. 1 v. i. 1. Thess. i i i. 8. sed tales particulæ sæpe subintelliguntur. & ἢ hic est *καὶ, καὶ, καὶ*. ζυγὸν δουλείας vocat non tantum id quod Hebræi dicunt *יגרת* legi iugum, sed & opiniones ac ritus quibus gentes semetipsos deinxerant. *ἐπέχουσι* hic, vinciri, adstringi, frequens apud bonos scriptores verbum. in Glossario *ἐπεχόμενος obligatus*. Christus etiam iugum nobis imposuit, sed suaue. vide Matth. x i. 29.

ἰδοὶ] Vox est attentionem excitantis.

ἐγὼ Παῦλος] Apostolus à Christo vocatus, quod illi vestri doctores de se dicere non possunt.

λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν ἀπειθήμησθε, χειρὸς ὑμῶν οὐδὲν ὀφειλήσῃ] Si circumcidi mini, id est, circumcidi vos procuratis, nempe cum certa persuasione vos qui ex gentibus estis in id obligari. Nam viam salutis æternæ Deus constituit aut Iudaïsmum, aut Christianismum. Paganismum enim à Deo non esse satis constat. si Iudaïsmus ea via est, Christianismus ea via non est: si Christianismus ea via est, Iudaïsmus ea via non est: alioquin circumcisionem per se non damnari, & Paulus sæpe ostendit, & Iustinus contra Tryphonem. Opponitur hæc assertio illi falsæ assertioni de qua agitur Act. x v. i.

μὴ ῥυτίσθαι ἢ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ ἀπειτεμένω. ὅτι ὀφειλὴς ἔστι ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι] Intellige rursus, circumciso ex ea opinione quam iam diximus. si Iudaïsmus via est ad salutem, totus Iudaïsmus est observandus: non ex eo eligendum & spernendum quod velis. isti novi doctores multa legis non observabant. infra v i. 13. nimirum quia illud vnum spectabant ut Romani ipsos pro Iudæis haberent, ac sic liberos esse sinerent à legibus novæ religionis vetantibus. Id autem videbant satis obtineri posse per circumcisionem. ex circumcisione nosci Iudæos dicit etiam Arrianus in Epictetis, & Martialis damnatam tributis dicit eam partem quæ circumciditur.

4. *κατηργήθητε ὑπὸ τῷ χειρὸς*] Ostenditis vos Christi legibus obligari nolle. similis locutio Rom. v i i. 2.

Y y y iij

οἱ πνεῖς ἐν νόμῳ δικαιώσθε] Hōc est qui ea iustitia contenti estis quam lex potest producere, quæ iustitia est carnalis, præmia habet terrena.

τῆς χάριτος ἐξέπιστατε] Gratiā κατ' ἐξοχὴν intelligit Euangelicam. iam ultra Euangelium ad vos non pertinet. ἐξέπιστατε ׀תלכנ.

ἡμῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιosuμένης ἀπεκδεχόμεθα] Nos intra animum per fidem exspectamus spem illam quæ iustitiæ (nempe spirituali) proposita est. πνεῦμα hic animum interpretor, qui opponitur cuti in qua est circumcisio. Spem vero dixit μετ' ὀψιμικῶς ipsum præmium quod speratur. id vero est vita æterna. sic spei nomen ponitur & Rom. v. 11. 24. Coloss. 1. 5. Th. 11. 13. 1. Petri 1. 3. & alibi. spes iustitiæ hic, quæ corona iustitiæ 11. Tim. 1 v. 8.

6. ἐν γὰρ χειρὶ Ἰησοῦ] Id est, in lege Christi. Sic & Moses pro lege sæpe ponitur.

οὐτε περιτομή η ἰσχύς] Ac proinde nec alia legis præcepta. nam præceptum circumcisionis Iudæi præcipuum ac stabile vocant, quia hoc solum detot præceptis iubentibus si omittatur, pœnam habet additam ἐξολοθροῦσθαι. Angeli illius, qui vim habebat excindendi non circumcisos, vim à Christo destructam ait Origenes contra Celsum 1 v.

οὐτε ἀκροβυστία] Hoc ideo dicit, nequis ob id quod incircumcisus est Deo se gratiorem putet.

ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη] Fides hic spem etiam comprehendit, quibus si accedat dilectio operans, nihil desideratur amplius ad obtinendam salutem æternam: planeque idem valet πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη, quod noua creatio. infra v. 15. & observatio præceptorum Dei, nempe Euangelicorum 1. Cor. v. 11. 19. 1. Ioh. 11. 3. hoc est in Christianismo τὸ πᾶν.

7. ἐφέχετε καλῶς] Sæpe vita Christiana cursui comparatur, quia magna ad eam alacritate & contentione opus est. supra 11. 2. Philip. 11. 16. Hebr. x. 11. 1. 11. Tim. 1 v. 7. 1. Cor. 1 x. 24.

τίς ὑμᾶς ἐνέκοι τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι] In Manuscripto est, ἐνέκοι ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, non vt quidam volunt ἀνέκοι. ἐκκόπη proprie est transuersum aliquid struere quo iter impediatur, vnde translatione quadam significat impedire Act. xxiv. 4. Rom. xv. 22. 1. Thess. 11. 8. & ἐκκοπή impedimentum 1. Cor. 1 x. 12. veritatem eximie vocat ipsum Euangelium. Vide supra 111. 3.

8. ἡ πειρασμὸν εἶναι ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς] ἡ hic demonstrat. est enim positum pro αὕτη ἡ πειρασμὸν. εἶναι ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς non ex Deo qui nos ad vitam æternam vocauit, ita vt eam vellet haberi viam vnicam per Christum 11. Tim. 1. 11. 12. non est Deus sibi contrarius.

μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ] Similitudo est per quam significatur à paucis facta initio late admodum inter Galatas sparsam fallacem istam persuasionem. Vide Matth. x. 11. 33. & 1. Cor. v. 6.

10. ἐγὼ πίπτοιμι εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ ὅτι οὐδὲν ἄλλο φερόμεν] Id est, ego eam

spem habeo in Dei erga vos bonitate, ut tandem, re nempe bene expensa futuri sitis affecti ita ut ego sum. hoc ideo dicit quia videbat illos non mala malitia, sed incogitantia quadam & metu lapsos.

ὁ ὃ τῶν αἰσίων ὑμῶν βασιλεὺς τὸ κρίμα, ὅστις αὐτῇ] Pœnas dabunt quicunque harum turbarum causæ sunt. ὁ τῶν αἰσίων ἡγεμὼν. Vide Act. xv. 24. ubi de eodem dogmate agitur. ἐκείνῳ est ferre aliquid quod graue est ut II. Regum xviii. 14. Matth. xx. 12. Act. xv. 10. κρίμα pœna Matth. xxiii. 14. Marc. xii. 40. Luc. xx. 47. xxiii. 10.

11. ἐγὼ δὲ, ἀδελφοί, εἰ περιτέμνω ἐπὶ κηρύσσῃ, τί ἐπὶ διώκομαι] Si verum esset quod illi dicunt me ipsum post conuersionem docuisse necessitatem circumcisionis, nullam haberem curam tam dura ferendi quam fero. nam Iudæi, ut diximus, religionis causa nulla mala patiebantur.

ἀεὶ κατήργηται τὸ σκάνδαλον τῷ σωτῆρι] In Manuscripto additur τῷ σωτῆρι sensus est. Iam si id est, cessabit crux quæ tam multos offendit. σκάνδαλον σωτῆρος, id est, ὁ σωτὴς ὅς ἐστι σκάνδαλον. Nam genitius sæpissime apud Hebræos, interdum & apud alias gentes, appositiuo sensu ponitur. crux dicitur quicquid Christi causa ferimus Matth. xvi. 24. Luc. ix. 23. xv. 27.

12. ὅφρα καὶ ὑποκόψονται οἱ ἀναστῶντες ὑμῶν] καὶ hic est ὁ περὶ τῆς ἀποκόψεως. quandoquidem illi in pellicula abscissa ita gloriantur, utinam illis abscindatur insuper totum feminale membrum, quo magis triumphent, כְּרִיתָהּ שֶׁכַּח, Græcè ὁ ὑποκοπήματος Deuter. xxiii. 1. est is cui, ut cum Horatio loquar, cauda salax demessa est. id ὑποκόψαι τὰ αἰδοῦναι etiam Stephano ubi de Gallis matris Deum, quales & Pessinunte erant, vrbe tunc Galatiæ cum hæc epistola scriberetur. Dion de Heliogabalo τὸ αἰδοῦναι περὶ καὶ χοιρίων κρεῶν, ὡς καὶ καὶ παρ' αὐτοῦ ἐν τούτῳ διαπραγματεύων, ἀπέχετο. ἐβελύσσεται μὲν πάντες αὐτὸ καὶ τὰ κόψαι. hic καὶ κόψαι idem est quod ὑποκόψαι apud LXX, & Paulum, & sic hunc locum accepisse Chrysostomum apparet εἰ βούλομαι μὴ περιτεμνέσθωσαν μόνον ἀλλὰ περικοπήσθωσαν. ποῦ οὖν εἰσιν οἱ ὁλοκαύτοντες ὑποκόψαι ἐαυτοὺς καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπαυμάνοι καὶ τὴν τῷ Θεῷ διμερῆσαν διαβάλλοντες. nec aliter Hieronymus. Si putant sibi hoc prodesse, non solum circumcidantur, sed etiam abscindantur. si enim exspoliatio membri proficit, multo magis abolitio. videtur ad hunc locum respicere lex Visigottica xii. iii. 4. illi vero qui carnis circumcisiones in Iudæis vel Christianis exercere præsumpserint: quisquis hac aut intulit alteri, aut fieri ab altero permiserit sibi, veretri ex toto amputatione plectetur. αἰσάντων hic idem τῶν αἰσίων, vide Act. xvii. 6. xxi. 38.

13. ὑμεῖς γὰρ ἐπὶ ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί.] Vocati estis, nempe ad salutem, in statu libertatis. ἐπὶ apud Græcos scriptores sæpe statum aut conditionem significat.

μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ] Apostolus hic partem moralem, quam alibi tractare incipit absoluta parte dogmatica, dogmaticis interfert, occasione sumpta ex voce libertatis. Libertatem Christus suis dedit in rebus quæ per se nihil habent honesti: in illis vero rebus quæ

natura aut sensu communis vtilitatis commendantur, plus exigit quam lex vlla. deest hic vox *date* aut *ostendite*: quales ἐλαίψεις multæ in his libris ἀφορμὴ est prætextus vti Rom. v 11. 8. nolite carni, id est, carnis cupiditatibus hoc nomen libertatis largiri in obtegumentum vitiorum: nimirum quasi tanta sit Dei misericordia vt hominibus quomocunque viuentibus velit dare vitam æternam, quomodo Iudaïci doctores dicebant, omnem Israëlitam partem habiturum in futuro sæculo. non sic intelligenda est Christiana libertas.

ἀλλὰ οὐκ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις] Non tantum non nocete, sed & seruite omnibus.

14. ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἐνὶ λόγῳ πληροῦται] Sicuti rudimenta implentur per doctrinam perfectiorem. Lex Israëlitica tantum inter se iungit: Euangelium homines omnes. idque non quouis modo, sed propter Deum: tum illud ἀγαπήσῃς in lege intelligitur secundum præcepta legis, in Euangelio secundum præcepta Evangelica multo sublimiora. Vide Rom. x 11. 8. 9. in Manuscripto est πληροῦται.

ἐν τῷ ἀγαπήσῃς τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν] Exstant quidem hæc verba Leuit. x 19. 18. sed ibi ὁ πλησίον est Israëlitica aut profelytus, hic omnis homo: ibi dilectio exigitur in factis quibusdam: hic & in animo & in factis maioribus.

15. εἰ ὃ ἀλλήλοις δέκετε] Verbis. erant enim diffidia inter Galatas.

καὶ κερταδίετε] Id est, læditis factis.

βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων αἰαλωθῆτε] Cauete vobis, inquit, à talibus, ne mutuis istis odiis Dei iram, & pœnas grauissimas in vosmetipsos concitetis. Vide Hebr. x 11. 29.

16. λέγω ὃ πνεῦμα πειρατίζει] Id est, vitam inſtituite secundum spiritum Christi qui semper Christi verbis consonat v 11. 1. 10. 13. 14. & hic infra 18. & 25.

καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς μὴ τελέσητε] Ita fiet vt non agatis ea quæ, carni, supple tantum, placent, quod qui faciunt dicuntur carnis curam habere ad cupiditates Rom. x 11. 14. ambulare secundum carnem Rom. v 11. 1. in carne esse Rom. v 11. 5. caro & affectus qui ex carne oriuntur quærunt iucunda, nec considerant, quid rectum aut non rectum sit, quod discrimen aliquatenus dicat ratio, Dei autem præcepta plenissime. tales affectus vocantur ἐπιθυμία σαρκὸς Ioh. 11. 16. Eph. 11. 3. 1. Petr. 11. 11. errant qui οὐ μὴ τελέσητε putant esse imperatiui, nec locus quem citant id vllomodo ostendit. contra οὐ μὴ sequentem habens subiunctiuum significat id quod fieri potest aut solet, Matth. v. 18. οὐ μὴ παρέλθῃ vt & Luc. x x 1. 32. Matth. x. 23. οὐ μὴ τελέσητε & 42. οὐ μὴ ὑπολέσῃ. x v 1. 8. οὐ μὴ γούσῃτε Hebr. v 11. 11. οὐ μὴ διδάξωσιν, Apoc. xv 11. 7. οὐ μὴ ἴδω. τὰ ἐν ἐπιθυμίᾳ, opere cam perficere, sic ἀμάρτια ὑποτελεσθεῖσα Iac. 1. 15.

17. ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμαὶ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τῆς σαρκὸς] Id est, natura

natura in diuersum feruntur : carnis in suauia , spiritus in ea quæ pia & sancta sunt.

ἑδῶτα ὃ ἀντίκεινται ἀλλήλοις] Nempe in multis rebus multa delectant, quæ non decent : & contra. hoc dictum vim habet περιουσίας.

ἵνα μὴ ἂν ἀβέλγηται ἑδῶτα πρῶτον] Hoc construendum est cum proximo membro τὸ ὃ πνεῦμα καὶ σαρκός. ideo spiritus se carni opponit, ne ea faciat quæ alioqui velletis, nempe si caro sola vos duceret. Vide Rom. V I I I. 13.

18. εἰ ὃ πινόμενον ἄγειν] Hoc iterum cum illo quod dixi membro cohæret ἄγειν. hic est duci, regi, gubernari vt Rom. V I I I. 14.

οὐκ ἐστὶν ὑπὸ νόμον] Male in quibusdam codicibus ὑπὸ νόμου. qui spiritu ducuntur, vt iam maiores annis facti non opus habebant lege adolescentiæ custode, supra I I I. 25.

19. φανερὸν ὅτι τὰ ἔργα τῆς σαρκός] Vt ostendat quo ducat caro remotis frænis, turpissima quædam digito ostendit. confer. Matth. x v. 19.

ἂν πᾶσι μοιχεία] μοιχεία in lege Moſis est concubitus viri cœlibis, aut mariti cum nupta aliena : in Euangelio etiam mariti cum ea quæ nupta non est. quia Christus iura sexuum æqualia esse voluit, contra quam factum est vbi soli viri exclusis feminis legum erant Domini.

πορνεία] Sub hoc nomine veniunt & concubitus extra nuptias & nuptiæ illegitimæ ; vt videre est 1. Cor. v. 1. Vide ea quæ dicta A C. x v. 20.

ἀκαθαρσία] Vox hæc satis late patet vt diximus ad Matth. x x I I I. 27. sed videtur hic vt & Rom. I. 24. & 11. Cor. x I I. 21. contrahi ad libidinem extra naturam. sic Barnabas in epistola ἀκαθαρσίαν vocat, eam αἰσώμην quæ ore fit. Balsamo ad Basilicum ἀκαθαρσίαν interpretatur αἰμομιξίας, id est, ῥυγ.

αἰσώμην] Significat vt dicto 11. ad Corinthios loco diximus, omne lasciuix genus, in quo primas obtinent partes libidinum incitamenta.

20. εἰδωλοθυσία] Cultus falsorum numinum, qui plerunque apud simulachra celebrari solebat.

φαρμακεία] Proprie quidem veneficium significat, sed sæpe respondet Hebrææ voci עֲשֵׂה לֵיכּוֹת Exod. v I I. 11. 12. & עֲשֵׂה עֲשֵׂה Isaiæ x I v I I. 9. 12. vbi de magicis artibus agitur : credo quod idem plerunque essent & venefici. Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilij.

ἔχθρην] Immicitia, id est, manentia odia.

ἔρεις] Verborum certamina ex ira Rom. I. 27. x I I I. 13. 1. Cor. I. 11. I I I. 3. 11. Cor. x I I. 20.

ζῆλον] Æmulatio improba de honore : solet iungi cum voce ἔειδος vt Rom. x I I I. 13. 1. Cor. I I I. 3. 11. Cor. x I I. 20. sicut & φθόνος & ἔλεις iunguntur Philipp. I. 15. 1. Tim. v I. 4.

θυμὸν] Ira immoderata 11. Cor. x I I. 20.

ἐκείνη] Contumaciæ vt Rom. I I. 18. 1. Cor. x I I. 20. Iac. I I I. 16.

διχοστασίαι] Sic & Rom. x v I. 17. 1. Cor. I I I. 5. idem quod ῥίσματα 1. Cor. I. 10. x I I. 18. x I I. 25. diffidia quæ sine opinionum diuersitate Ecclesiam scindunt : puta ex Episcoporum electione discordi, ex contemptu disciplinæ.

αἰρέσεως] Sectæ quæ ex placitis humanis vehementius defensis trahunt originem. Vide quæ dicta I. Cor. XI. 19.

21. φθόνοι] Invidia: dolor ex bonis alienis.

φόνου] Voces paris soni amatiungere Apostolus vt has ipsas Rom. I. 29.

μέδαι, κῶμοι] Hæc rebus cohærent. Vide Rom. XIII. 13. & ibi dicta.

καὶ τὰ ὅμοια τούτοις] De paribus par iudicium.

ἀπὸ λέγω ὑμῖν κατὰς καὶ περιῖπον] Breuiter, supra 13.

ὅτι οἱ τὰ θιαῦτα πλεονάζοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι] Illud τὰ θιαῦτα abundat hic. Satis enim fuerat dixisse ἀπὸ. Sed quia voces quædam intercesserant nihil nocuit eandem significationem aliis voculis reponere. πλεονάζοντες noli restringere ad ἔξιν, sed sume etiam de actibus περιεργασίας. Vbi hæc reperiuntur ibi nondum regnat spiritus.

22. ὁ ὃ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐστίν] Fructus, id est, opera vt Matth. III. 8. IO. VII. 16. 17. 18. 19. 20. XII. 33. Luc. III. 8. VI. 43. Ioh. V. 2. XII. 24. & alibi. πνεῦμα hic intellige, vt supra Spiritum sanctum.

ἀγάπη] Alibi generalius sumitur. hic beneficentiam significat: opponitur ἐχθρῆς & φόνου.

χαρὰ] Gaudium ex bonis alterius, quod inuidiæ opponitur.

εἰρήνη] Fuga diffidiorum. opponitur ἐλπί.

μακροθυμία] Spes de lapsorum emendatione, opposita ζήλῳ.

ρησέτης] Suauitas in conuictu opposita ἐλεεινότητι.

23. ἀγαθωσύνη] Bonitas illa quæ dubia accipit in partem meliorem, nec facile quenquam aut condemnat aut contemnit Rom. XV. 14. hæc impedit διχρασάει.

πίστις] Intelligenda hic aperta professio veræ fidei, opponitur τῇ αἰρέσει.

πλεονείκη] Ira fuga. opponitur θυμῷ.

ἐγκράτεια] Temperantia quæ & libidinibus supra memoratis, & ebrietati opponitur.

24. καὶ ἢ τοιοῦτων οὐκ ἔστι νόμος] Si homines fuissent tales, nihil opus fuisset lege Moïsi, aut alia lege pœnali, supra III. 19. Græcorum est dictum: *δίκμος ἐὰν ἦς, πρὸ φόβου ῥήσῃ νόμῳ*. Tacitus Annalium III. *vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro scelere, eoque sine pœna aut coercitionibus agebant.*

οἱ ὃ τῷ Χριστῷ] In Manuscripto οἱ ὃ τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ. qui vero ad Iesum Christum pertinent: qui se ei dedere regendos.

τὴν σάρκα ἐσώουσαν] Ij carnem constrictam tenent, viresque eius, ad peccandum scilicet, confringunt, sicut homo cruci affixus, constringitur, frangitur, & cum sanguine vires ei abscedunt. Vide Rom. VI. 6.

συνὸς τοῖς παθήμασι] παθήματα hic intellige affectus τοῦ θυμοῦ.

καὶ τοῖς ἐπιθυμίαις] Affectibus τοῦ ἐπιθυμητικοῦ siue ὀρεκτικοῦ.

εἰ ζῶμεν πνεύματι] Si animus noster Dei spiritu mouetur. Sic & infra VI. 16. nam moueri est viuere.

πνεῦμα καὶ σοφίᾳ] Affectibus id ipsū exprimamus quod ἡλὴ Hebræi dicunt. Vide quæ dicta ad Ioh. XII. 8. 9. IO. I. Cor. VII. 17. II. Cor. V. 7. Eph. II. 1. 17. V. 15.

μη γλαυμία κανόδοξοι, ἀλλήλοις περιχαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες] Hæc ideo specialius inculcat Paulus, quod hæc mala maxime in Ecclesiis Galaticis inualuissent. κανόδοξοι sunt qui honorem venantur ex iis rebus in quibus verus honor situs non est, vt ex opibus, eruditione, eloquentia. horum vitium κανόδοξία Sap. xiv. 14. Philipp. ii. 3. περιχαλῆσθαι prouocare dicitur de iis qui ad certamen aut bellicum aut ludiciale alios vocant. Inde per translationem dicitur de iis qui in quouis alio certamine, puta eruditionis aut eloquentiæ, sperant se aliis superiores fore. hoc est eorum qui potiores se arbitrantur : aliorum est inuidia : neutrum vero Christiano conuenit.

C A P. VI.

ΕΑΝ καὶ περιλαβῇ ἀνθρώπος ἐν τινὶ ᾧματι] περιλαβῇ hic est deprehensus fuerit, quomodo περιλαβῶς sumitur, Sap. xvii. 17. vult autem dicere deprehensus antequam hæc epistola ad vos veniat, in aliquo delicto, nempe eorum quæ iam dixi, præsertim διχουσίας aut αἰρέσεως. illud ἀνθρώπος ponitur pro aliquis, vt & infra 7. quia Hebræi sic ponunt ὅτις.

ὑμεῖς οἱ πῶματοι] Vos qui carnem crucifixistis, qui spiritu ducimini. :

καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον] καταρτίζειν est aptum reddere : interdum & sanare quod corruptum est. Matth. iv. 21. Marci i. 19. quæ significatio bene congruit huic loco. si iumentum prolapsum restitui debet. Exodi xxiii. 5. quanto magis homo.

ἐν πῶματι ὁμιλῶν] Leni animo secundum regulas quidem disciplinæ Ecclesiasticæ, sed accedentibus etiam fraternis monitis. ipsa enim disciplina Ecclesiastica, cum bono etiam ipsorum qui lapsi sunt sit instituta, lenitati non obstat II. Thess. iii. 15.

σκοπῶν σεαυτὸν] Temet circumspiciens, circumspicere autem ponitur pro cauere. Solent enim qui sibi cauent circumspicere. est autem hic transitus à plurali ad singularem, quia vtrum prius dicas, perinde est. Sic & supra iv. 6. 7.

μη καὶ σὺ πειρασθῇς] Intelligendum hoc verbum hic cum pleno effectū, id est, ne & tu aliquando tentationi alicui succumbas. Sic & actiuum πειράζων sumitur I. Cor. vii. 1. Thess. iii. 5. adde quæ dicta ad Matth. vi. 13.

2. ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε] Etiam peccata sunt onera : portat aliena peccata qui non superbe lapsum contemnit, sed sperat de eo meliora.

καὶ οὕτως ἀναπληροῦσατε τὸν νόμον χειρὸς] Sic plerique codices habent vt sit imperantis : etiam hoc modo ostendite vos esse amantes proximi, quod iubet lex Christi Ioh. xiii. 34. xv. 12.

3. εἰ γὰρ δοκῇ τις ἑστῆν, μηδὲν ὄν] Hic & ἡ & μηδὲν sumuntur comparate, id est, si quis pluris se æstimet quam sit, videri. Cor. iii. 7. x. 19. xiii. 2. I. Cor. xii. 12. δοκῇ putat.

ἐαυτὸν φρεναπατᾷ] Decipit cor suum, vt loquitur. Iac. i. 26. se citius fallat quam alios, ab hoc verbo φρεναπάται Tit. i. 10. qui animos seducunt.

Z z z ij

4. τὸ ἕρπον ἐαυτῷ δοκιμαζέτω ἕκαστος] Singulare pro plurali, quomodo idem vocabulum ἕρπον habemus I. Petr. I. 17. & Apoc. x x II. 12. sua quisque facta expendat I. Cor. XI. 27. multi apud Galatas magnifice faciebant quod minus mali essent quam alij. at.

Nulla est gloria præterire afellos.

καὶ τότε εἰς ἐαυτὸν μόνον τὸ κριχμα εἴξει] Gaudebit recto sui examine.

καὶ οὐκ εἰς τὸν ἑπείγον] Non deteriorum comparatione.

5. ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσκει] Quisque suum onus feret, id est, pro delictis feret poenam, κωμ. non subleuabitur peiorum comparatione. ut delictorum, ita poenarum sunt gradus.

6. κοινωνεῖτω ὃς ὁ κληρονομήσας τὸν λόγον τοῦ κληρονομήσαντος ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς] Non est hic ponenda ὑποσινμή post κληρονομήσαντος. hoc vult dicere: is qui docetur verbum, id est, Euangelium, quod κατ' ἑξοχὴν dicitur λόγος Αἰ. xv. 16. (nam vox κληρονομία hic paulo laxius sumitur ut & Rom. I. 18. non ut alibi de primis tantum rudimentis) de rebus omnibus bonis participem faciat doctorem suum. κοινωνεῖν, ut Latinum participare, dicitur & de dante ut Rom. XII. 13. Philip. I. 15. & de accipiente ut Rom. xv. 27. respondet Hebræo חֲבֵר. & hic valet per. per omnes res bonas, id est, non per alimenta tantum, sed & alia obsequia, & officia. Vide I. Cor. I. 11. I. Tim. v. 17. necesse erat dici hoc Galatis, quia illi noui doctores accipiebant non à Christianis, sed à Iudæis. Hos multi Galatæ sequebantur per tenacitatem, quia nihil in eos sumptus faciendum habebant. de talibus dicitur מְרַחֵם מַלְאכִי Malach. II. 3.

μηδὲ πλανᾶσθαι] Id est, ne decipite vosmetipsos. Niphal pro Hithpael.

Θεὸς οὐ μὴ κτερίζεται] Job. IV. Deus non sinit sibi illudi. Nam verbum hoc quoque cum effectu intelligendū est. Habet hanc sententiā & Polycarpus.

ὃ γὰρ ἐὰν ἀντίρη ἀνθρώπος, τὸ τοῦ θεοῦ μέτρον] Est prouerbium frequens apud omnes gentes. vtuntur eo Æschylus, Euripides, Gorgias, Plautus Captiuus, Cicero II. de Oratore: *ut sementem feceris ita et metes*. Similes sententias habes Job. I. 8. Prou. XI. 18. & alibi. ferere Hebræis sæpe operari, metere poenam aut præmium ferre, Matth. XXV. 24. 26. II. Cor. IX. 6. & seq.

ὅτι ὁ ἀντίρην εἰς τὴν σάρκα ἐαυτοῦ] Qui omnia impendia facit in corporis voluptates.

ἐν τῇ σαρκὶ θεοῦ φθορᾶν.] Nam & caro ipsa φθαρτὴν I. Cor. XV. 53. merito talem exitum reperiet, quale est id cui studuit.

ὃ γὰρ ἀντίρην εἰς τὸ πνεῦμα] Qui impendium facit in eas res quas dicitur Dei spiritus.

ἐν τῷ πνεύματι θεοῦ ζωὴν αἰώνιον] ἐν τῷ πνεύματι, id est, propter illum spiritum qui est ἀφθαρτος. Sic Hebræi נֶפֶשׁ vsurpant.

τὸ γὰρ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκαταμεν] τὸ καλὸν, id est, primum ea quæ sunt iustitiæ, deinde ea quæ sunt misericordiæ: qui illa non facit, ut Galatæ tenaces, hæc multo minus faciet. ἐκκαταμεν segnescere: Luc. XV III. I. I. Cor. IV. I. 16. Eph. III. 13. II. Thess. III. 13.

καρὰ τὸ ἰσθὺς θεοῦ ἐσθῆναι] Illo die quem Deus præfinit.

μὴ ἐκλυόμενοι] Participium hoc vim habet conditionis, modo ne defatigemur. id enim ἐκλυόμενοι ἡσυχ sic sumitur hæc vox Iudith. xv. 2. Sirach. xl. 11. 12. 1. Macc. iii. 13. x. 82. Matth. ix. 36. xv. 3. Marc. vi. 11. 3. Hebr. xii. 3. 5.

10. ἀεὶ οὕτως ὡς κατένευσεν ἡ ζωὴ] Aut εἰς scriptum fuit, aut ὡς positum pro εἰς. Sic ἀρχὴ οὗ Heb. iii. 13. dum manet hæc vita, secundū cuius actiones iudicabimur.

ἐργαζόμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας] Beneficiamus quibusvis hominibus ut proximis nostris, ex Christi lege.

μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς αἰσινοὺς τῆς πίστεως] οἰκῶς. i. Tim. v. 8. תבית בן qui de familia alicuius est. Sic Christiani sunt de familia Dei. Eph. ii. 19. familia autem Dei i. Tim. iii. 15. i. Petri iv. 17. est talis per fidem. ideo eadem recte fidei familia, genitio instrumentum significante : eadem familia spiritualis i. Petri iv. 17. quod si omnibus fidelibus consulere debemus, multo magis iis qui in id vnum incumbunt, ut nos instituant.

11. ἴδετε πολλοὶς ὑμῶν γραμμασιν ἐγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ] In aliarum epistolarum fine quædam scribebat sua manu i. Cor. xvi. 21. 11. Thess. ii. 17. & Coloss. iv. 18. cætera manu aliena, ut videre est, Rom. xvi. 22. hic vero Paulus sua manu scripsit omnia quæ iam sequuntur, ut recte putat Hieronymus. Id autem multum erat in homine adeo occupato, & ut videtur, non multum assueto Græce scribere. quantis literis, id est, quam multis. Solent adiectiva magnitudinis poni pro adiectivis ad numerum pertinentibus. Sic Græcum πόσι utroque sensu usurpatum. Solebat sua manu Paulus scribere sententias quasdam insigniores ac perpetuo retinendas.

12. ὅσοι θέλουσιν ἀποδοῦναι τὴν ἐν σαρκὶ] Id est, qui apud homines magni videri volunt. ἐν σαρκὶ pro ὡς σαρκὶ & caro pro homine. ἀποδοῦναι proprie pulcher, ἡμεῖς τῷ per translationem quidquid placet aliis. Sic λόγους ἀποδοῦναι dixit Demosthenes.

οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς ἀπειτέμεναι] Nempe exemplo & doctrina. Vide supra iii. 14.

μόνον ἵνα μὴ τῇ σαρκὶ τῷ Χριστῷ ἀκάνθου] σαρεὶν Χριστῷ vocat incommoda ob Christum ferenda, alludens simul ad illud peculiare supplicium quod passus est Christus, inter alia, ut nobis patientiæ exemplum daret. sic & Philip. iii. 18. quæ epistola sub idem tempus scripta videtur, & paribus de causis. Vide quæ diximus in præfatione ad hanc epistolam & supra vi. 11. crux Christi eo modo dicitur, quomodo perpassiones Christi i. Cor. i. 5.

13. οὐδὲ γὰρ οἱ ἀπειτεμποῦντες ὡς τὸν νόμον φυλάττουσιν] Non tanto tenentur studio legis, ut omnia eius præcepta ex æquo observent. facile inveniunt exceptiones. Vide quæ diximus Matth. xxiii. 4. & supra v. 3.

ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς ἀπειτέμεναι] Volunt, id est, in id laborant. μετανομία. Manuscriptus eodem sensu ἀλλὰ βούλονται.

ἵνα ἐν τῇ ὑμῶν σαρκὶ καυχῶνται] Ut exsultent ex vestro metu carnali. ut vestra inconstantia in ferendis incommodis ipsis honori cedat apud Iudeos.

14. ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχῶνται εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ τῷ Χριστῷ ἡμῶν ἵνα Χριστῷ]

Z z z iij

Meum est gaudere, non quod mutando aliquid doctrinæ incommoda defugiam, sed quod ob doctrinam tuendam omnia fortiter patiar. idem sensus II. Cor. XI. 30. & XII. 5. 9. adde ea quæ Philip. I. 29.

οὐ οὐ ἐμοὶ ὁ κόσμος ἐσίνεσθαι] Mores illos hominum mundo seruientium ego despicio, quomodo cruciarij ab adstantibus despici solent. Vide Matt. XXVII. 39.

καὶ γὰρ τοῦ κόσμου.] Ego ab illis vicissim despicior.

15. ἐν γὰρ χειρὶ Ἰησοῦ, οὔτε φειδμήν τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καὶ πῖσις] οὔτε φειδμήν τι ἔστιν, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καὶ πῖσις dicunt veterum quidam scriptum fuisse in libro cui nomen ὑποκάλυψις Μωσέως: & iisdem verbis locus hic legitur in Manuscripto. forte is liber ab aliquo Christiano scriptus fuerit. nam καὶ πῖσις locutio est Christiana. vt videre est II. Cor. v. 17. quamquam res ipsa prædicta Esaia XLII. 9. significatque statum noui hominis de quo Paulus Coloss. III. 10. Eph. I. 15. Rom. v. 4. sensus huius sententiæ idem qui supra v. 6.

16. καὶ ὅσοι τοῦ καὶ νόμι τούτου σοιχῆσονται, εἰρῶν ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος] In Manuscripto σοιχῶσιν de qua voce vide quæ supra v. 25. Locutionem καὶ νόμι σοιχεῖν habemus & Philip. III. 16. sic Michæa VII. 4. in Græco legimus: ὁ βασιλεὺς ὅτι καὶ νόμος. καὶ νόμος hic dicitur via quasi ad regulam facta, id est, plane recta, ad rigorem, vt dicunt mensores. talis est via illa nouæ creationis. pax, & misericordia, id est, felicia omnia à Deo fauente. Sic χάρις & εἰρῶν coniuñcta habemus I. Cor. I. 3. II. Cor. I. 2. Eph. I. 2. Coloss. I. 2. I. Thess. I. 1. χάρις, ἔλεος, εἰρῶν. Tim. I. 2. II. Tim. I. 2.

καὶ ὅτι τὸν Ἰσραὴλ τῷ Θεῷ] Quasi dicat non ita hæc opto gentibus, vt Israëlitas excludam, dummodo iidem etiam veri apud Deum sint Israëlitas, id est, spirituales Iacobi imitatores, precibus Deum quasi vincentes, malis vt Iacobus exerciti. Vide Ioh. I. 47. Rom. IX. 6. nota τὸν Ἰσραὴλ cum articulo quomodo ἡ ἰσραήλ Ps. XXV. 22.

17. τῷ λοιπῷ] Id est, posthac. vtitur sic Demosthenes.

κόποις μοι μηδὲς παρεχέτω] Abstineant quæso me vexare ij qui Christiani dici volunt. Satis aliunde habeo quod feram.

ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ ἐν τοῖς σώματί μου βαστάζω] Circumcisi sunt isti noui doctores. Sum & ego, sed hoc nihili æstimo præ certioribus meæ in Christum fidei notis, id est, vibicibus ac cicatricibus ex plagis illis, lapidationibus, & verberibus, quorum meminit II. Cor. XI. 23. 24. 25. Similitudinem autem sumpsit à militibus, qui victuris in cute punctis signabantur vt diximus ad Apoc. XIII. 16. vbi & vocem στίγματα eo sensu ab Æliano sumi ostendimus.

ἢ χάρις τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ μὴ τῷ πνεύματι ὑμῶν ἀδελφοί] In aliis epistolis dicit: μὴ πάντων ὑμῶν. hic μὴ τῷ πνεύματι ὑμῶν vt significet se ea præcipue precari, quæ non ad corporis commoda, sed ad animi perfectionem pertinent. eodem modo finit epistola Barnabæ, & eadem est locutio in liturgia Græca, Latina, & aliis.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD EPHESIOS.

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND
VOLUME 19, 1919

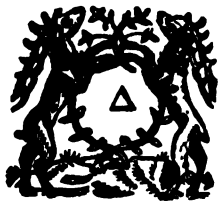
HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD EPHESIOS.

AD epistolæ huius caput primum, ad secundum caput eius quæ secunda dicitur ad Thessalonicenses, ad Iohannis epistolam II. 18. & sequentibus, III. 9. IV. 1. & sequentibus, & ad quædam Apocalypses fusiorem explanationem edidimus pone annotata nostra ad Evangelia. Eam consulere poterunt quibus id est otij. Nos & inde & aliunde sumemus, quantum huius tractationis modo convenit. Ephesi Ecclesiam Paulus severat, ut videre est. Act. XVIII. XIX. Eo digresso multi exstiterent, qui Christianis multa mala ferentibus, & maiora metuentibus Evangelij causa, persuaderent, posse homines & recte vivere & vitam æternam consequi sequendo Philosophorum scita, puta Heracliti qui Ephesus fuerat, aut Pythagoræ, qui, ut hic Græci notant, multos habebat Ephesi sectatores. Præterea multi erant Ephesi Iudæi, ut ex Actis & Iosepho apparet. Hi quoque studebant Christianos ad suos ritus traducere. Ideo Paulus iam vetus in Apostolico munere, & ob Evangelium Romæ victus, ostendit illis, quanta sit vis Evangelij præ doctrinis omnibus: Quomodo omnia Dei consilia ab omni ævo eo tetenderint: quam admiranda sit in eo Dei efficacia: rerum sublimitatem adæquans verbis sublimioribus quam vlla vnquam habuit lingua humana. Proxima huius & argumento, & verbis etiam, est illa ad Colossenses, eodem, ni fallor, scripta tempore. Ad Laodicensis vero plane eodem tenore scriptam fuisse epistolam colligere licet ex iis quæ Tertullianus habet contra Marcionem. Nam Marcio hanc Epistolam vocat ad Laodicensis, ex fide, ut credibile est, Ecclesiæ Laodicensis. Nam cur in ea re mentiretur, nihil erat causæ. Et hanc esse credimus quam Paulus dicit *ἡ ἐκ τοῦ Λαοδικεύου* Coloss. I. v. 16. non scriptam à Laodicensi, sed ad Laodicenos pertinentem: quod ipsum recte significatur casu possessivo. Nam literæ eius sunt, cuius tabellariis sunt tra-

A a a a

ditæ, multoque magis ubi & redditæ sunt. L. si epistolam. D. de acquiriturum dominio. exponit autem breuiter hæc epistola summa Dei beneficia, & gratiam quam ei debemus verbis factisque.

CAPVT PRIMVM.

ΙΑ' ἀλλήματος Θεοῦ] Sic & I. Cor. I. I. II. Cor. I. I. Coloss. I. I. Idem dicitur Gal. I. 4. καὶ τὸ ἀλλήμα τῷ πατρὶ, & κατ' ὅμοιωσιν Θεοῦ πατρὸς I. Tim. I. I. Ostendit suo exemplo quantum sit beneficium vocationis. Et ipse enim, & homines cæteri longe aliud agebant.

Θεὸς ἀγίοις Θεὸς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ] Idem titulus Christianis datur I. Cor. I. 2. II. Cor. I. I. Christiani primum fiunt צריקים, deinde חסידים. Vide Prolegomena in Epistolam ad Romanos. In Manuscripto Θεὸς ἀγίοις πᾶσι Θεοῖς οὖσι, &c.

καὶ πᾶσι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est, qui hætenus in pio isto instituto perseverauerunt, quomodo nomen πᾶσιν sæpissime sumitur, ut respondeat Hebræo מְבָרָכִים.

2. χεῖρς ὑμῶν καὶ ἐν πλῆνι ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Rom. I. 7. I. Cor. I. 3. II. Cor. I. 2. Gal. I. 3.

ἀλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ] A laude Dei orditur, ut II. Cor. I. 3. ubi verba eadem. Εὐλογητὸς γὰρ Gen. IX. 26. & alibi sæpe.

ὁ ἀλογητὸς ἡμᾶς] Euenit hic quod frequens est Paulo ut eadem vox vix villo interuallo in sensu diuerso sumatur. Εὐλογῶν enim iam fuit laudare, nunc est bene facere, ut Iob. XLII. 12. nimirum quia vtrunque ex benigno animo proficiscitur. Et solent similia inter se nomen permutare.

ἐν πάσῃ ἀλογίᾳ πνευματικῇ] Non illis beneficiis terrenis quæ habes Leuit. XXVI. Deut. VII. 13. & XXVIII.

ἐν Θεῷ ἐπουρανίῳ] Perfectio huius felicitatis non erit in terra Canaan, sed in summo cælo. Vide quæ dicentur infra 20. ἐπουράνιος supercœlestia reddidit aliquoties Tertullianus. ὅτι tum per se, tum in compositione modo valet *super*, modo *in*. Si priori modo sumas, cœlum hic intelligere debebis astringerem regionem: Si posterius, ipsum cœlum summum siue tertium.

ἐν Χριστῷ] Id est, per Christum tanquam causam secundariam. Sic plerique codices, non Χριστῷ.

4. καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ] Hic decretum sumit nomen actus, ut infra II. 6. & II. Tim. I. 9. Vocationi interdum postponitur Electio. Sed & ipsa vocatio est electio quædam, id est, beneficium quoddam eximium, ducens ad vitam æternam: cuius generis quæ sunt beneficia, illa omnia tam nunc rectè sub electionis nomine veniunt, quam olim ea quæ ad huius vitæ commoda & honores spectabant. ἐν αὐτῷ per ipsum. Nam &

quod Apostoli hac in re fecere, Christi fecere mandato, adeo ut Christus ipse id fecisse dicatur Act. XIII. 47. Ioh. XII. 32. Per ipsum, non per Moïsem.

πρὸ καταβολῆς κόσμου] Iudæi electionem suam ab Abrahamo auspicantur, eaque se iactant antiquitate: aut & interdum ab exitu ex Ægypto, quod tempus dicitur ΕΓΡ Ps. LXXIV. 2. At in constitutione diuina multo prior fuit Abrahamo Christus, ut ipse docet Ioh. VIII. 56. & sequentibus. καταβάλλειν est iacere fundamenta Hebr. VI. 1. ἦν hinc καταβολὴ de domo dicitur II. Macc. II. 30. Et per similitudinem de mundo Matth. XIII. 35. XXV. 34. Luc. XI. 50. Ioh. XVII. 24. Hebr. IV. 3. IX. 26. I. Petri I. 20. Apoc. XIII. 8. XV. 8. Solet scriptura de Deo ut de homine loqui. Homo domum structurus prius usum eius animo figurat. Deus mundum conditurus hominis causa, hominem vero ut Deum coleret, cultum quendam perfectissimum sibi proposuit, ad quem, præstructis gradibus quibusdam, hominem esset perducitur, idque per filium suum. Simili modo Hebræi dicunt, ante mundum fuisse legem, Pœnitentiam, & nomen Messia. Sic mysterium Euangelij dicitur absconditum ἀπὸ ἡρῶν αἰώνων infra III. 4. Coloss. I. 28. πρὸ ἡρῶν αἰώνων I. Cor. II. 7. quod ipsum dicitur κεκρυμμένον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου dicto loco Matth. XIII. 35. Gratia data, id est, dari destinata πρὸ χρόνων αἰώνων. II. Tim. I. 9. quod idem valet atque regnum paratum ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Matth. XXV. 34. Gloria Christo data πρὸ καταβολῆς κόσμου Iob. XVII. 24. Christus προγεγραμμένος, id est, prædecretus; πρὸ καταβολῆς κόσμου. I. Petri I. 20.

ἢ ἡμεῖς ἀγῆαις καὶ ἀμώμοις κατηνώπον αὐτῷ ἐν ἀγάπῃ.] Subauditur hic εἰς τὸ, Ostendit quo tendat vocatio illa prius in decreto, deinde in æctu, nempe ut sic vocati edant magnæ pietatis opera, & ab omni crimine vacent. In veteri lege arietes & boues, qui Deo offerebantur, debebant esse ἁμῶμοι. Exodi XXIX. 2. Leuit. I. 7. 10. III. 1. 6. & alibi sæpe. Christiani nunc semet offerunt, Rom. XII. 1. Æquum ergo est, ut & ipsi sint ἁμῶμοι. Infra v. 27. Coloss. I. 22. Iudæ 24. Marc. XV. 5. siue ἁμώμοι, ut Philipp. II. 15. II. Petri I. 14. siue ἁμῆμοι, ut Philipp. II. 1. Thess. II. 1. 13. Eximia & probitas & innocentia requiritur, ut plenum fortiatur effectum illa tam admiranda vocatio. Hæc autem duo optime comprehenduntur in nomine dilectionis, in qua est Euangelij τὸ πᾶν. Et rectè additur κατηνώπον αὐτῷ. nam & animi puritas requiritur, quam solus Deus inspicit.

5. προερίθαις ἡμεῖς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν.] Cum constituisset nos sibi per Christum filios facere. Nam εἰς αὐτόν est pro datiuo, ad modum Hebræi בְּנֵי: & nomen υἱοθεσίαν sic datiuum regit, quomodo ipsum verbum υἱοθετῶν, qualis est illa constructio: quid tibi illam tāτῆς est? Olim Israël בְּנֵי בְנֵי. Vocatio huc tendit, ut purgati adipiscamur spiritum illum qui nos faciat Dei filios, id est, diuinæ voluntatis imitatores. Sicut diuersi generis sunt Dei decreta, sic & verba προερίθαις, προερίζειν, προεργάζεσθαι; &

deducta inde nomina, *πρόδοσις*, *προβλεψιμὸς*, *πρόβλεψις*, non eodem sumuntur modo. Significant enim interdum decretum permittendi cum præscientia quadam coniunctum, vt Act. II. 22. IV. 28. Rom. III. 25. interdum decretum Dei sine conditione. Act. V. 28. IX. 11. hic infra III. 1. Petri I. 20. Rom. V. 28. I. Cor. II. 7. Hic vero, & alibi, decretum eius quod Deus facere vult, si & homines faciant quod debent, quanquam illa conditio non semper exprimitur, sed ex aliis locis, imo etiam ex iis quæ eodem loco sunt coherentia, satis intelligitur. Sic Deus constituerat Paulum, & ei in nauigatione comites seruire, nempe si & ipsi omnem ad id adhiberent operam: & Paulum Apostolum facere, si non inobediens esset viso celesti. Simili modo *προβλεψιμὸς* etiam de humano proposito sumi solet Rom. I. 13.

καὶ τὴν δόξαν τῆ δουλείας αὐτοῦ] Ita vt placuit voluntati ipsius. *Εὐδοκίαν* & *δόξαν* γὰρ, vbi non personam directe respiciunt, cui tunc præpositio *ἐν* solet præponi, sed actionem, talem denotant actionem cuius ratio non soleat reddi. Deus iudiciorum suorum vindicantium rationes liberaliter solet reddere: beneficiorum autem reddit interdum, interdum non reddit. De secundo hoc beneficiorum nihil quod in homine sit respicientium genere agitur Esaiæ XL. 13. Item XL. 34. 35. Sic mundum conditum *ἐξ δούλειας* quia Deo ita visum fuit, dicunt Hebræi. Etiam apud Latinos quoties iudicium aut ratio non apparet, solere interponi, sic visum, notauit Seruius. Ita si quærat aliquis cur illa tam eximia vocatio contigerit illius sæculi hominibus, & inter eos Ephesiis, responderi nihil aliud potest, quam ita visum Deo. Adde si placet quæ à nobis dicta ad Exodi XXXIII. 19.

6. *ὥς ἵπαρον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ*] Vt laus gloriosa ei reddatur pro beneficio tanto. Nam *ἵπαρον δόξης*, hîc valet *ἵπαρον ἐνδοξον*, Hebræorum more qui genitiuos ponunt pro adiectiuis. Et *ὥς* non hic finem, saltem primum, sed consequens aliquid significat. Nihil æquius quam pro tanto beneficio laudes Deo semper reddi. Etiam Aristoteles Nicomachiorum IX. 2. Diis & parentibus reddi ait honorem; æquale enim nihil reddi posse. Vide Deut. XXVI.

ὅτι ἡ χάρις αὐτοῦ ἡμῶς] In Manuscripto pari sensu *ὥς χάριτος αὐτοῦ ἡμῶς*, quo nos affecit. Sed Hebræi, vt & Latini interdum, amant nominibus addere verba cognata. γὰρ est *χάρις*, γὰρ verbum *χαιροῦ*. quod per *ἐλπίδα* & *ἀγαπῆν* sæpe vertunt LXX. Vide quæ dicta ad Lucam I. 28. Maria ecclesiæ gerebat imaginem.

ὅτι καὶ ἡγάπησεν ἡμῶς] γὰρ. Vide Esai. V. 1. Cum nullum Deus vnquam magis quam Christum dilexerit, Matth. III. 17. nihil mirum est si non modo per eum, sed & propter eum clementem & beneficium se ostenderit humano generi. Nam & talem sæpe se Israëlitis ostendit propter Abrahamum, Isaacum & Iacobum.

7. ἐν ᾧ ἔχρησεν τὴν ὑπολύτρωσιν διὰ τὴν ἀμνηστὶν ἡμῶν τῶν ἐφ' ἡμῶν ὧν ὡς ἀποκαταστά-
 των] Eadem verba Coloss. I. 14. nisi quod pro ὡς ἀποκαταστά-
 των sensu eodem. Retro videtur gradi & hic & illo ad Colossenses loco,
 quia locutus de adoptione & sanctitate, venit ad peccatorum remissio-
 nem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrysostomus & alij hic notant.
 Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas, quam quod pro nobis, hosti-
 bus adhuc suis, filium dilectissimum in mortem dederit. Remissionem
 peccatorum hic optime intelligas illam Dei indulgentiam, qua humano
 generi in grauissima lapsio crimina, non tantum vias poenitentiae praecludere
 noluit: sed nouas insuper & nunquam antehac auditas rationes aperuit
 per quas ad poenitentiam inuitaretur. Ea vero ipsa remissio etiam ὑπολύ-
 τωσις dicitur, id est, ὡς quomodo vocari solet id quod ad redimendum
 datur. Exodi XXI. 30. nempe ut sciamus hanc remissionem non conti-
 gisse sine graui impendio, non quidem à nobis facto, ut in illa Exodi lege,
 sed in Christo pro nobis. Vide quæ diximus ad Luc. XXI. 34. Poterat
 Deus suo iure id facere nulla victima intercedente: sed quia non Iudæi
 tantum, sed & gentes solitæ erant ab annis ferme quatuor mille ad expian-
 da peccata uti victimis, ne facilitas veniæ peccata minoris duci faceret,
 ideo & hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed quo
 magis eius bonitas appareret, à se, non à nobis datam. Actio est ὑπολύ-
 τωσις. Vita Christi impensa nobis, λύτρον. Matth. XX. 28. & ἀντίλυτρον I. I.
 Tim. II. 6.

καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ] In Manuscripto τῆς χρηστότητος αὐτοῦ. Πλοῦτος
 Paulo abundantiam significat. ut diximus ad Rom. II. 4. I X. 23. II. Cor.
 VIII. 2. sic & infra 18. III. 16. Coloss. I. 27. & eadem locutio πλοῦτος τῆς
 χάριτος infra II. 7. Rursum in eo Hebraïsmus, quod abundantia bonita-
 tis, dicitur pro bonitate abundante. Vere abundans bonitas, quod qui
 nostri nulla in re indiget, nos à se auersos ultro ad se vocauit, & ut id fie-
 ret, filium mori voluit.

8. ἵς ἐφεισάδουσιν εἰς ἡμᾶς] ἐφεισάδουσιν ut Hebræa (אשׁ תת בבר modo de
 eo qui accepit dicuntur, modo de eo qui dat, ut hic & II. Cor. I X. 8. 12.
 I. Thess. III. 12. Non contentus posuisse nomen πλούτου, addidit ver-
 bum ἐφεισάδουσιν, ut bonitatis huius ἀκατάληπτον magnitudinem imprimeret
 animis.

ἐν πάση σοφίᾳ καὶ φρονήσει] Σοφία חכמה: φρόνησις תבונה Prou. I. 1. Sapien-
 tiæ fuit inuenire rationes sanandi generis humani: prudentiæ eas dispo-
 nere. In morte Christi fuit & testimonium de veritate doctrinæ ab ipso
 promulgatæ, & simul omnium virtutum Christianarum perfectissimum
 exemplum. Secuta autem & resurrectione, pignus promissi nobis
 præmij.

γνωρίσται ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς θελήματος αὐτοῦ] Arcanum, siue, ut Tertullia-
 nus loquitur, sacramentum voluntatis, est voluntas Dei diu abscondita,

A a a a iij

partim silentio, partim inuolucris figurarum tam tenebrosis, ut ne Angeli quidem id quod futurum erat perspicerent. I. Petri I. 12. κατὰ ἄλυσιν ἐν μυστηρίῳ & διέτρηται τὴν σφύραν αὐτῆς βουλῆς, ait Iustinus ad Diognetum.

καὶ τὴν διδασκίαν αὐτῆς περιέθετο ἐν αὐτῇ] Ostendit qualis fuerit ista Dei voluntas, nempe liberrima, antiquissima, recondita. Nam ἐν αὐτῇ hic est intra se. αὐτῇ enim in his libris sæpe valet εἰ αὐτῇ.

ΙΟ. εἰς οἰκονομίαν τῆ πληροφάνειας τοῦ χρόνου] Ideo hoc Deus penes se retinuerat, ut suo demum tempore id publicaret, dispartiretque, in Iudæos & gentes. Est similitudo sumpta à familia, in quæ paterfamilias, aut aliquis eius loco, ex cella deprompta dimensa dat singulis. Id hic Deo tribuitur, alibi ministris Dei ut infra III. 2. I. Cor. IX. 17. Coloss. I. 25. I. Tim. I. 4. πληροφάνεια χρόνου est maturitas temporis, aut clariùs, maturum tempus. Nam πληροφάνεια Hebræis dicitur tempus quod ad metam suam perductum est Act. II. 1. Sic πληροφάνεια χρόνων Gal. IV. 4. πληροφάνεια ἡμερῶν Ezech. V. 2. Dan. X. 3. Credibile est respici hic ad hebdomadas Danielis.

ἀνακεφαλαιοῦν τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ] Κεφαλαιοῦ Sir. XXVIII. 9. ἀνακεφαλαιοῦ Rom. XIII. 9. est æra in summam colligere. nam κεφάλαιον est summa, Hebræis כֶּתֶב aut כְּתוּבָה, Chaldæis כְּתוּבָה. Hinc procedente similitudine qui dispersos in vnum agmen cogit, recte dicitur eos ἀνακεφαλαιοῦν, sicut Latine colligere. ἐν τῷ Χριστῷ per Christum tanquam caput.

τὰ ἐν οὐρανοῖς & τὰ ἐπὶ τῆς γῆς] Hoc est quod Hebræi dicunt familiam Dei superiorem & inferiorem. Confer Coloss. I. 20. Christo enim omnis potestas data & in cælo & in terra, Matth. XXVIII. 18. Vide infra 21. & cum eo loco confer Coloss. I. 16. ubi ἐκτίσθη videtur esse ordinata sunt, de qua huius vocis significatione diximus aliquid in Prolegomenis ad Evangelia. Angeli olim alij Iudæis, alij Persis, alij Græcis fauebant, ut videre est apud Daniele m. 13. 20. XII. 1. Nunc omnes propter Christum libenter inserviunt Christianis, ut ad Angelicam dignitatem vocatis. Hebr. I. 14. Exempla vide Matth. XXVIII. 10. Act. V. 19. XII. 2. XVI. 26. XXVIII. 23. Iudæi alienigenas oderant ut idololatrias. Gentibus inuisi Iudæi ob institutorum diuersitatem. Qua de re diximus libro secundo de Iure Belli & Pacis x v. 9. Nunc qui ex utroque genere ad Christum veniunt, amici, imo fratres inter se, vnus simul Dei populus.

ἐν αὐτῇ] Satis fuerat dixisse ἐν τῷ Χριστῷ. Sed repetendum censuit, quasi diceret, per ipsum inquam vnum, non per vllum alium. Non hoc factum per Moysen, non per Philosophos.

11. ἐν ᾧ καὶ ἡ πληροφάνεια] ἡ πληροφάνεια possessionem, id est, ius possessionis accepimus, non terrestris ut maiores nostri per Iesum filium Nun, sed cœlestis. Sic pater dicitur πληροφάνεια τοῖς υἱοῖς in Græcis codicibus nonnullis Esaiæ xviii. id est, possessionem filiis relinquere. Sæpe autem ius ad rem, rei nomen accipit, ut infra 11. 6. Philipp. III. 20. Quæ prius generaliter de Christianis dixerat, iam distinctius in duo genera disperit, priusque agit de

se & Apostolis & aliis qui ex Iudæis vocati fuerant. In Manuscripto est *ἐκλήθημεν*, non male.

12. *προοριζόντες καὶ προέδωκεν τῷ πάντι ἐργουῦτος καὶ τῷ βουλήν τῷ πλη-
ματος αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαυτον τῆς δόξης αὐτοῦ*] Ostendit illam Iudæorum
ante alios vocationem venisse ex Dei decreto, nempe ut ipsi per omnem
terram in Dei laudem perferrent ea quæ Christus egerat, quæque Christo
euenerant. De verbo *προορίζεται*, & de voce *προέδοται* diximus ante.
Deum autem Paulus hic describit hoc titulo quod omnia effecta det quæ
voluit, ex Esaiaë XLVI. 10. Quod intelligendum de iis actionibus quæ
Dei solius sunt, quale est Christum mittere cum mandatis, & eum mor-
tuum resuscitare. Vide Rom. IX. 19.

οὗς προεληλύθαι ἐν ταῖς χειρὶ] Hæc est descriptio Iudæorum qui priores
vocati, & priores in Christum credidere, ac spem suam in eo colloca-
runt. Sic II. Thess. II. 13. *ὅτι εἰλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς*, pertinet ad Iudæos
qui ob Christianismum à Iudæis pulsi Thessalonicam concesserant.

13. *ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ διαγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν,
ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες*] Rectus ordo fuerat, καὶ αὐτοὶ πιστεύσαντες. Sed & Græci
articulum postpositivum nonnunquam ponunt pro demonstrativum. Euan-
gelium vocatur hic ut & I. Cor. VI. 7. *ἀλήθεια*, quia nihil habet admixtum
falsi, quod habent doctrinæ Philosophorum: neque umbras habet ut lex
Mosis, sed res solidas. Vocatur & Evangelium *τῆς σωτηρίας ὑμῶν*, quia via
est non tantum certissima, sed hoc tempore etiam unica quæ ad æternam
salutem homines perducit.

ἐσφραγίσθητε τῷ πιδύματι τῆς ἐπαγγελίας τῆς ἀγάπης] Non extra signati estis;
quomodo Iudæi circumcisi, & Græci idolorum punctis notati, sed intus
Spiritu sancto, quem Deus per Christum promiserat Luc. XXIV. 49. Act.
I. 4. II. 33. Signum annuli instrumento impressi reddit indubitabile quod
actum est. Vide quæ dicta ad Ioh. III. 33. & V. 27. Sic & dona illa Dei,
puta Prophetiæ, sanationes, linguæ, ejectiones dæmonum, certos redde-
bant credentes de paterna Dei in se benevolentia. Rom. V. 5. VIII. 15. 16.

14. *ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ὑμῶν*] In Manuscripto *ὅ ἐστιν*, pari sensu;
De voce *ἀρραβὼν* diximus I. Cor. I. 22. & V. 5. Vox est Cananæa siue Phæ-
nissa, quæ per commercia inde in Græciam venit. Et valde huic rei con-
uenit. Est enim arrhabo pars pretij in antecessum data, quo minus de
plena solutione dubitetur. Sic dona illa spiritus cœlestia portio quædam
erant felicitatis cœlestis, & æternæ, & de ea fidem faciebant. Dicitur au-
tem felicitas illa cœlestis hæreditas, quia nunquam à nobis discedet, non
magis quam terræ hæreditariæ apud Hebræos, quarum proprietas sem-
per redibat ad veteres Dominos.

εἰς ὑπολύτρωσιν τῆς ὑπερπαισίσεως] Id est, ad fidem faciendam, futurum ut
qui credidere & obsecuti sunt, etiam resuscitentur ad vitam cœlestem.
ὑπολύτρωσις hic, ut & infra I V. 30. intelligitur non illa quæ viam facit ad

pœnitentiam, neque ipsa quæ in hac vita contingit à vitiis emundatio, sed illa plena libertas ab omnibus animi corporisque infirmitatibus, id est, beata resurrectio. Rom. VIII. 23. infra IV. 30. *ἡμετέρας* autem Hebræo more abstractum pro concreto: Populus ille Deo acquisitus ut dicitur I. Petri II. 9. & Act. XX. 20. Habet autem ea vox *ἡμετέρας*. Solemus enim magni facere ea quæ nobis magni constant. Alius forte malit *ἀπολύτωση* *ἡμετέρας* hic intelligere eam liberationem quæ vitam secum ferat. Nam *הַקָּדוֹשׁ* Hebræum, est *ζωοποίησις*. Esdræ IX. 8. 9. *ἡμετέρας* I. Paralip. XIV. 13.

εἰς ἐπαγγελίαν τῆς δόξης αὐτοῦ] Sæpe repetit Apostolus vocem *ἐπαγγελίαν*. Dona illa spiritus quæ olim paucis in Hebræo populo contigerant, nunc contingebant plerisque Christianorum, etiam illis qui non ab Abrahamo Isaaco & Iacobo, sed ab idololatriis orti, ante & ipsi idololatæ fuerant.

15. *ὅτι τὸ*] Quia Deo pro tantis beneficiis gratiam debemus, quod vnum ei reddere possumus.

ἀκούσας τὴν κατ' ὑμῶν πίστιν] Vestram speciatim fidem. Nam *ἡ* est partitium. Loquitur autem Paulus de profectu Euangelij apud Ephesios ex quo ipse ab illis discesserat.

ἐν τῇ κυρίῳ Ἰησοῦ] Fidem in Deum fundatam in Christo.

καὶ τὴν ἀγάπην εἰς πάντας τοὺς αἰῶνες] Bene conjunxit fidem & dilectionem *διαικωνίαν* *ἐκκοιμένην* ut loquuntur Græci patres. Fides nisi dilectio accedat nos ad vitam æternam non perducet. Vide quæ dicta Gal. v. 6.

οὐ παύομεθ' ὑμῶν χάριτων ὡς ὑμεῖς] Deo enim gratias non pro nobis tantum, sed & pro aliis ad Christum perductis debemus. Hæc pars est communionis sanctorum.

μὴν ὑμῶν ποιούμενος ὅτι τῷ προσελθόντι μου] Amant iungi gratiarum actio, & preces: illæ pro impetratis, hæc ad alia impetranda.

17. *ἵνα ὁ Θεὸς τῆς κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*] Vide Ioh. XX. 17. Si Deus dicitur Deus Abrahami, Isaaci & Iacobi, multo iustius dicetur Deus Christi, quem in cœlestem regiam Deus euexit, summumque ei secundum se imperium tribuit.

ὁ πατὴρ τῆς δόξης] *כבוד* *אל* ut aiunt Hebræi: *כבוד* *מלך* Psal. XXIV. 7. Simile *ὁ πατὴρ* *τῷ οἰκτιρῶντι*. II. Cor. 13. Deus non tantum claritudinem habet, sed & claritudinem dedit Christo & dabit Christianis. Pater autem dicitur, qui causa est alicuius rei.

δὴν ὑμῖν πνεῦμα σοφίας] Spiritus Dei qui credentibus datur, inter alias etiam sapientiam imprimit animis, non rerum huius sæculi, qua Philosophi se iactabant, sed earum quæ ad vitam meliorem ducunt, Act. VI. 3. I. Cor. II. 7. II. Cor. I. 12. Coloss. I. 9. 28. Iac. I. 5.

καὶ ἀποκαλύψας] Idem spiritus etiam res futuras aut latentes, quæ humana ope sciri nequeunt, suis reuelat. Vide I. Cor. XIV. 6. 26. & ibi dicta: & infra III. 3.

ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ] Id est, εἰς ἐπίγνωσιν αὐτοῦ vt magis magisque Deum noscamus. γῶσις est cognitio: ἐπίγνωσις cognitio Dei exactior. Rom. III. 20. infra IV. 13. Coloss. I. 9. 10. II. 2. III. 10. II. Petri I. 2. I. Tim. II. 4. II. Tim. II. 4. II. Tim. II. 25. III. 7. Tit. I. 1. Philem. I. 6. II. Petri I. 2. 3. 8. II. 20. Sic & Osæ VI. 6. & alibi.

18. παρασημαίους τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς καρδίας αὐτοῦ] καρδίας non δανοίας, habet etiam Manuscriptus. Per ἀποκάλυψιν ostendit illam sapientiam & reuelationem, veram & eximiam, esse illuminationem oculorum interiorum, quam optare solebant viri magni. Psal. XIII. 4. Et quam lex Moysis exigua quadam parte præstabat, Ps. XIX. 9. 27. καρδία, Hebræis est animus. Ei tribuuntur oculi, vt multis ostendimus ad Matth. VI. 2. Clemens in Epist. ad Corinthios: ἐμβλέψαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς ψυχῆς. Tribuuntur ei & aures, quia est in animo aliquid illis ἀνάλογον.

εἰς τὸ εἰδέναι ὑμῶν τίς ἔστιν ἡ ἐλπίς τῆς κληρονομίας αὐτοῦ] Ostendit porro quæ sint præcipua illa circa quæ illa & sapientia & reuelatio versentur: nempe bona illa, æterna & cœlestia quæ dicuntur spes vocationis diuinæ: quia & vocatio eo tendit, vt ea sperentur. Itaque in voce spei est μετανυμία, qualis in eadem voce Gal. V. 5. Coloss. I. 5. Tit. I. 5. Tit. II. 13. Hebr. VI. 18.

καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις] πλοῦτος δόξης est abundans claritudo. Vide supra 8. Ea futura erit in sanctis. Illa autem claritudo dicitur esse τῆς κληρονομίας, id est, κληρονομίαται, quia habebitur non fructuario, sed mancipij iure, idque dante Deo, quod hic per genitium αὐτοῦ indicatur, vt & Rom. V. 17. Israëlitz habuerant à Deo κληρονομίαν non spernendam: sed quæ ad cœlestem illam comparata merito sordeat.

19. καὶ τί τὸ ὑπερέχον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμῶν τοῖς πιστεύοντες] Videtur retrocedere à vita cœlesti ad resurrectionem, sed id consulto fecit, vt ostensa Dei bonitate, etiam potentiam eius summam ostendat. Vide Philip. III. 21. Magnæ sane potentiz est omnia piorum corpora non tantum in vitam restituere, sed & efferre supra omnes quas cognoscimus cœli regiones.

καὶ ἐνέργειαν τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ὡς ἐνήργησεν ἐν Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ τῆς νεκρότης] Cohærent hæc cum illis quæ præcessere, ὑπερέχον μέγεθος τῆς δυνάμεως. & quod de nobis dictum erat, de Christo dicitur, sed verbis aliis quo copiosior sit oratio. Mirari non debemus tantam vim potentiz Deum in nobis exserturum, cum talem iam exseruerit in Christo, cum eum à mortuis excitauit. Vocabulum καὶ rei similitudinem significat. Quod factum apparet, id iterum fieri potest. ἐνεργεῖν hic est actu ostendere, vt infra III. 20.

καὶ ἐκθέσειν] In Manuscripto καὶ καθεύσει αὐτὸν. Et postquam eum collocasset. Nam καθεύω hic transitium est, vt in multis locis quos produximus in commentario ad caput secundum secundæ ad Thessalonicenses.

Bbbb

ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ] In Manuscripto ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ. Dignitatem ei à se proximam tribuit. Vide quæ dicta Matth. xx. 21. Finguntur in cœlo duo solia, alterum Dei, alterum Agni, id est, Christi. Apoc. xxii. 1. 3. Sed illud Dei intelligendum vbi simpliciter θεός nominantur. Apoc. v. 3. Hebræis כבוד כסא θεός δόξης.

καὶ ἡσυχίας καὶ ἀρετῆς καὶ ἰουδαίας, καὶ δυναμῆος καὶ κυριότητος] Intelligunt quidam de imperiis terrenis. Sed locus Coloss. i. 16. & quod hic infra est i. 17. euincit agi hic de eximiis Angelorum classibus. Similis ordinum distinctio etiam in Satanæ regno infra v. 12. i. Cor. xi. 24. Rom. v. 11. 38. vbi exposuimus vnde ortum habeant hæc nomina.

καὶ πάντες ὀνόματι ὀνομαζομένοις οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι] Si quæ sint adhuc illis nominibus augustiora Angelorum vocabula, quæ noscimus in sæculo altero, כבוד, etiam illis Christus imperat. כבוד nomen apud Hebræos dignitatem sæpe significat. Participium præsens per σύλληψιν continet & futurum.

22. καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοῦ πόδους αὐτοῦ] Mystica applicatio Psal. v. 11. 7. vbi Græce, πάντα ὑπέταξας ὑποτάξας ἡμῖν ποδῶν αὐτοῦ. Vide quantum secundus Adamus priori præstet. Huic subiecta pecora & armenta, illi Angelorum exercitus.

καὶ αὐτὸν ἰδὼν καραδίῃ ἡσυχίας πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ] Est traiectio, sensus est: ipsum super omnia, supple positum, dedit Ecclesiæ, vt caput eius. Magna consolatio quod tantum imperium habeat is, qui id exercet Ecclesiæ bono, sicut caput consulit corpori. Vide Hebr. i. 14. capitis nomen respectu Ecclesiæ Christo datum vidimus i. Cor. xi. 3. Vide & infra i. v. 15. v. 23. Coloss. i. 18. 11. 19.

τὸ πληροῦμα τῷ πάντι ἐν πνεύματι πληροῦμένῳ] Causam reddit cur Ecclesia corpus dicatur Christi, quia ab illo impletur sicut corpus humanum è cerebro. πληροῦμα alibi actiuam, alibi passiuam habet significationem. Hic passiuam rectius conuenit, ob locum huic geminum Coloss. i. 10. & infra hic v. 18. Nec aliter sumenda vox eadem Coloss. i. 19. Et πληροῦμα hic dictum forma Attica, sono passiuo, sensu actiuo, quomodo hoc verbum vsurpant & Plato in Timæo, & Xenophon Græcæ historiæ sexto. Christus in omnibus, credentibus scilicet, implet omnia, mentem luce, voluntatem piis affectibus, corpus ipsum obsequendi facultate: ad quæ dona perpetua accedebant primis temporibus etiam χάρισμα illa πνευματικά, quorum mentio multa in priore ad Corinthios, & de quibus etiam hic supra aliquid attigimus.

CAP. II.

Αἱ ὑμεῖς ὄντας νεκροὺς τοῖς ᾠδαπώμασι καὶ τοῖς ἀμάρτιαις] Non ita difficile est soluere Pauli ἀναπόδοτα, quæ in illo frequentia esse notarunt Hieronymus & alij. Nam si quæ hic sequuntur vsque ad comma 4. sumas vt παρενθήκω, & deinde ὃ quod sequitur commate 4. & καὶ quod sequitur commate 5. (nisi malis ὃ sumere pro ὁμοῖς & καὶ pro καὶ) sumas vt πλεονάζοντα more Hebræo, qui suum ὃ quod & ὃ & καὶ valet, sæpe sic interponunt, habebis orationem bene coherentem. Est autem hic ἑλλειψις vocalæ ἐν, qualis Prou. vi. 12. Plena locutio est in loco qui huic est geminus Coloss. ii. 13. & hic in Syriaco, vt & infra 6. est ergo hic datiuus pro casu qui sextus dicitur, & causam significat. Alioqui si datiuus in proprio suo sensu sumatur ἀποδρῆσθαι τῇ ἀμάρτιᾳ longe aliud indicat, ab eo quod hic significatur, vt videre est Rom. vi. 2. Mortui in peccatis sunt homines immergi vitiis, ita vt vix vlla spes sit eos ad vitam meliorem posse resurgere, quolibet Pythagorei struebant καὶ ἀφ' οὗ, & qualium exempla vitanda docet lex Nazaræatus in sensu mystico. In Seror Hamor habes הרשעים בחייהם קריוֹם מתים. Tales autem fuerant in gentibus plerique, etiam ex Philosophis, vt ostendimus ad Rom. i. Voces istæ ᾠδαπώματα & ἀμάρτια, interdum permutantur, vt patuit supra i. 7. interdum distinguuntur ita vt ἀμάρτια sit חטא vel אשם: vtrunque enim Hebræum illa voce transfertur: ᾠδαπώμα vero מעל, quomodo vertitur ista vox Hebræa Ezech. xlv. 13. xv. 8. xvi. 24. xx. 27. Alibi ἀνομία, ἀνομία, ἀνομία. Sic Latini distinguunt flagitium à scelere.

2. ἐν αἷς ποτε ᾤεσθαι] Vos etiam Ephesij, dediti tum vitiis aliis, tum magicis artibus. Vide quæ dicta Aët. xx. 19. ᾤεσθαι τὸν ἥλκον consuetudinem significat.

καὶ τὸν αἰῶνα τῷ κόσμῳ ζῆτε] Αἰὼν multa significat: interdum vitam, & per μετενομήσαν rationem viuendi, quæ דרך Hebræis. vixistis vt mos erat plerisque.

καὶ τὸν ἀρχόντα τῆς ἐξουσίας τῷ αἵθερι.] Dæmonum multa sunt genera. Ignatius ad Ephesios: ἐν ἧ πᾶς πόλεμος καθαρῶνται αἰερίων καὶ ἐπὶ γῆντι πνεύματων. Illi terrestres vocantur κοσμοκράτορες τῷ σκότειν, quia qui sub terra latent obscuri sunt. Illi vero in aëre, τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας ἐν ἐπουρανίοις. Infra vi. 12. Plato: Δαίμονες αἰετὸν γένος. Habes idem in libro Hebræo qui dicitur Cedrus Libani: & liber הרשה מנחה ait à terra ad cœlum omnia plena spiritibus. Terrestris illi suggerunt appetitus crassiores, quales sunt qui externis sensibus percipiuntur. Illi vero aërei superbiam, vltionem, καὶ ἀνιδόξια, idololatriam, vitia non minora, sed subtiliora. ὁ ἀρχὸν τῆς ἐξουσίας τῷ αἵθερι est is, qui omnibus illis potestatibus aëris imperat, singulari posito vice pluralis.

Bbbb ij

De eo principe vide Matth. IX. 34. XII. 24. Marc. III. 22. Luc. XI. 15. Ioh. XII. 31.

τὸ πνύματος τὸ νυν ἐπεργουῦτος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας] τὸ πνύματος, singulare pro plurali, quod frequens ubi de toto genere agitur, quomodo αἰθερῶπος est humanum genus. Illorum, inquit, spirituum, qui etiam nunc dominantur, non in vobis, sed in omnibus illis qui Evangelium sibi oblatum repudiarunt. υἱὸς ἀπειθείας & hic & Coloss. III. 6. locutione Hebræa sunt homines, qui diuinis legibus, quanquam & sanctis, & clara diuinæ potentia testimonia habentibus, subicere se nolunt. Similis descriptio Deut. XXXII. 9.

3. ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς ἀνερρώφημεν ποτε] Ne nimirum onerari se putarent gentes, addit & Iudæos qui illo tempore ἐπιθρονοῦ nihil meliores fuerant, ut & ex sacris litteris & ex Iosepho apparet. Dicit autem ἡμεῖς, quanquam ipse talis non fuerat (vixerat enim vitam non quidem vlllo modo comparandam, cum ea quam duxit postea Christianus, sed tamen probiorem quam sui temporis Iudæi, Philipp. III. 6.) utens figura κοινώσεως, per quam ea quæ sunt odiosa facimus nobis communia. Vide Dan. IX. 5. Seruius ad illud, *Et dubitamus adhuc? Et dubitas. Miscuit personam suam.* Tale & illud Homeri. Τυδείδῃ τι παθόντι λειψάμεθα Δουριδὸς ἀλκῆς. Vide & quæ diximus in VII. ad Romanos. ἐν οἷς nempe ὡδωπώμεσθαι. Vide Coloss. III. 7.

ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμεῶν] Ad exemplum maiorum nostrorum, quorum historia est Num. XI. 34.

ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς] Indulgentes actionibus illis crassioribus, puta scortationibus, adulteriis, & vinolentiis.

καὶ τῶν ὁρασιῶν] Subtilioribus illis vitiis, quæ sunt magis ἐν τῇ θυμειδῇ, & propius ad virtutes videntur accedere.

καὶ ἡμεῖς πάντα φύσιν ὀργῆς ὡς καὶ οἱ λοιποὶ] In Manuscripto καὶ ἡμεῖς φύσιν τέχνης. Non agi hic de labe originaria satis ostendunt præcedentia, ubi describuntur vitia à quibus multi veterum fuere immunes. Iræ in his libris sæpe est pœna, filij iræ sunt qui pœnam meruere, sicut filij mortis, qui mortem. II. Sam. XII. 5. Ioh. XV. 12. II. Thess. II. 3. φύσιν autem significat non opinione, sed reuera ut Gal. IV. 8. ἀληθῶς, γνησίως, ut hic habet Oecumenius. Nec aliter Theophylactus. Syrus תיכילימ plene, omnino. Quomodo & Hieronymus ait à veteribus acceptum. Tales erant plerique Israëlitarum, quales fore prædixerat Moses Deut. XXXII. 5. 20. & quales describit Esai. LVII. 5.

4. ὁ ὃς θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει] דַּבָּר רַב Exodi XXXIV. 7.

ὁ δὲ πλὴν πολλῶν ἀγαθῶν ὡς ἡγάπησεν ἡμεῖς] Nos, id est, totum humanum genus. Hæc est dilectio illa antecedens de qua Rom. V. 8. I. Ioh. IV. 10.

καὶ ὄντας ἡμεῖς νεκροὺς τοῖς ὡδωπώμασι συνέζωοποίησε τῷ χριστῷ] De istis duabus particulis ὃ & καὶ quæ hic περιάλλουσι diximus supra. Fecit nos vivere

cum Christo, id est, ad exemplum Christi. ζωοποιεῖν adumbratum ex Hebræo חיהו quod habemus Deut. XXXII. 39. & alibi.

χάριτι ἐν σωτηρίῳ] Sumunt multi interpretes vt παρένθεν. Sed Chrysostomus istud hoc loco non videtur legisse, & credi potest festinatione scriptoris positum, ex eo quod est infra 8.

καὶ σωτηρίῳ] Nempe spe, vt dicitur Rom. V. 11. 24. Ideo Christum excitauit, vt sciremus nobis idem euenturum.

καὶ συναγάγεται ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐν χεῖρσι Ἰησοῦ] Etiam nōs ergo regnabimus. Matth. XIX. 28. XX. 21. 11. Tim. II. 12. In quos ergo? difficile dictum: mystericum est vt ait hic Chrysostomus. Restamen vera: Per ἀπαρχὰς sanctificatur tota frugum congeries. Sic Christus cœli possessionem adeptus est, non pro se tantum, sed & pro nobis. Ius ad rem, vt & supra diximus, sæpe rei nomen accipit.

7. ἵνα ἐν δόξῃται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐσχατοῖς τὸν ὑπεράλλοτον πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἣν ἡμεῖς ἐν χεῖρσι Ἰησοῦ] Quod nunc spe ac iure obtinemus, tunc in re ipsa obtinebimus. Αἰῶνις αἱ ἐσχατοί, אבן חול, tempus post resurrectionem: Αἰὼν ὁ μέλλων supra I. 21. Hebr. VI. 5. πλοῦτος χάριτις vt supra I. 8. Et augendi causa adiecit ὑπεράλλοτον vt II. Cor. III. 10. IX. 14. supra I. 17. infra III. 19. Et post χάριτος adiecit ἐν χρηστότητι, vt ista verborum abundantia magnitudinem beneficii significaret. Sic Esaias LXIII. 7. posuit טוב רב & רבון & rursus רב חסד. Rursum addit ἐν χεῖρσι, vt sciamus nos post Deum Christo omnia ista debere. In Manuscripto est ὑπεράλλοτον πλοῦτος quasi πλοῦτος esset neutrum declinationis tertiæ. Et ita perpetuo in illo libro poni solet πλοῦτος cum adiectiuus neutris.

8. τῇ δὲ χάριτι ἐν σωτηρίῳ ὅτε τῆς πίστεως, ἣν ἔσται ὅτε ἔξ ὑμῶν. Θεὸς τὸ δῶρον] Σωζομεν hic est purgari à vitijs: iustum reddi vt Act. II. 40. & Cor. I. 21. Nempe sicut vita in peccatis mors dicitur, sic ab ijs liberari appellatur seruari. Hoc autem per fidem fieri late ostendit Apostolus in Epistola ad Romanos. Ea fides siue in Deum fiducia procedit non ab argumentis humanitus repertis, qualibus utebantur Philosophi, sed ab ijs quæ Deus non rogatus in Christi miraculis & morte, & resurrectione nobis exhibuit. Merito igitur hoc Dei bonitati adscribit, eiusque donum vocat. ἔσται, id est, illud ipsum quod credidimus. Philipp. I. 29.

ὅτε ἔξ ὑμῶν] Supple ex prioribus, seruati estis. Non acquisiuitis istam iustitiam longa exercitatione, quomodo Philosophi dicunt acquiri virtutes. Subito & sine labore ea vobis obuenit per compendiosam viam fidei. Vide Rom. IV. 2. & ibi dicta.

ἵνα μὴ τις καυχῆσθαι] Ne quis id laudi sibi tribuat, quasi suo pte ingenio aut labore peruenisset ad istam iustitiam quam sanctitas & sancta opera sequuntur. Quicquid est in flumine fonti debetur.

10. αὐτῇ δὲ ἐσχατῇ πόλει] Ex Deut. XXXII. 6. & Esai. XLIII. 21. & XLIV. 21. Populum Israëliticum Deus sibi fecerat, liberando eos Israël-

B b b b iij

tas à seruitute Ægypti. Populum Christianum sibi Deus fecit, liberando nos à seruitute vitiorum. Hæc est noua creatio 11. Cor. v. 17. Gal. vi. 15. Vnde hic sequitur.

κτιθέντες ἐν χειρὶ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς] Vt bona opera ederemus. Sicut ex rudi mole terram Deus condidit vt fruges ederet, ita ex hominibus ἀπὸ κτιθῆς Deus fecit compositos homines, vt deinde bona opera ederent. ὡς θεοποιῶν τῇ φύσει ἢ διδασκαλίᾳ, ait Theodoretus. Adde quæ de hac voce diximus in Prolegomenis ad Euangelia. ἐπὶ hic significat id cuius causa aliquid fit, quomodo Græci dicunt, ἐπὶ κέρδει, ἐπὶ μισθῷ.

οὗς θεωποῖμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς θεωπητῶμεν] Præparauit, tum præscribendo formam operum, tum dando spiritum, qui ad optima quæque nos agat: quasi in mari aliquis & viam præsignaret, & simul ventos daret ferentes.

ὁδὸ μνημονεύετε] Concludit ex antedictis, omnes ad Christum conuersos perpetuo gratias Deo debere, sed maxime illos ex gentibus.

ἐπὶ ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ] Carne, id est, origine carnali: (nam ita caro sumitur Rom. i. 3. ix. 3. i. Cor. x. 18.) eratis עַמִּי. Eo enim nomine vocabantur qui non erant de Israël populo, Matth. vi. 32. & alibi sæpe. In Manuscripto ὅτι ποτε ὑμεῖς, &c.

οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης θεωποίας ἐν σαρκὶ θεωποίητου] Contemptim à Iudæis etiam piis dicebamini ἀκροβυστία, id est, ἀκροβυστίας ἔχοντες quod legimus Act. xi. 3. יְהוּדָי Judic. xiv. 3. xv. 18. i. Sam. xiv. 6. xvii. 26. 30. xxxi. 4. ii. Sam. i. 20. i. Paralip. x. 4. Esai. l. i. i. Ezech. xxviii. 10. xxxi. 18. & alibi sæpe. Quæ vox Hebræa à Græcis plerumque vertitur ἀσέλγητοι, at Iosue v. 7. ἀκρόβυστος. ἀκροβυστίας vocem pro ἀκροβύτοις habuimus & Rom. ii. 25. 26. 27. Sic ἀσέλγητι pari μετανομήτι pro circumcisis Rom. iii. 30. iv. 9. Non frustra autem additur ἐν σαρκὶ & θεωποίητου quia est & alia circumcisio mystica cordis siue animi, quæ est ἀλειτουργία Coloss. ii. 11. Hæc per Euangelium communis facta est Iudæis & Gentibus.

12. ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἀκείνῳ χωρὶς χειρὸς] Quia promissiones de Messia ad solos Iudæos à Prophetis annuntiatae fuerant. Vide Rom. ix. 4. Nunc cum possidetis non minus vos, quam ij quibus promissus fuerat.

ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τῆ Ἰσραὴλ] In illa Republica à Deo instituta non modo honores non poteratis capere: sed nec pro ciuibz haberi. adeo distabant instituta. Vide Esther. iii. 8. & Tacitum de Iudæis. Nunc vero aliam sibi Rempublicam Deus fecit, Ecclesiam scilicet, in qua per omnes honorum gradus prouchi potestis, non minus quam Iudæi. Sic impleta eminenter prædictio Esai. lv. 5.

καὶ ξένοι ἢ δὲ θεοδικῶν ἢ ἐπαγγελίας] Pacta illa cum Abrahamo facta, deinde cum Isaac & Iacobo, ac deinde pactum legale per Mosem datum, nihil ad vos pertinebant, id est, nihil de vobis loquebantur, Ps. cxlvii. 20.

Nunc pactum illud quod Christus attulit vos Iudæis æquat. Omnia autem ista pacta vetera recte vocantur pacta *ἐπαγγελίας*, quia annexas habent promissiones ex Dei parte, quæ videri possunt suis locis.

ἐλπίδα μὴ ἔχοντες] Resurrectionis scilicet & vitæ æternæ, ut hoc explicatur infra 1 v. 18. Omne tempus post reditum ex Babylone erat vestibulum Evangelij. Resurrectio & vita æterna plene & certo reuelanda erant per Messiam. Sed ex mystica prophetarum explicatione per Esdram facta aliquem rerum illorum gustum Iudæi acceperant, ut ex Maccabaïcis libris, Pharisaïcarum sententiarum descriptione, quæ est apud Iosephum & Act. xxii. 8. apparet. Gentes vero nullam habebant ea de re diuinam reuelationem. Epicurus & Aristoteles nihil eius credebant. Stoici animas putabant manere, sed non ultra quam ad tempus *ἐκτενέσσουσιν*. Platonici animas perpetuis vicibus, nunc beatas, nunc vero miseris fieri. Quicquid dicebant, coniecturæ erant incertæ, vagæ, fragiles.

καὶ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ] Id est, per omnes terrarum oras, verum Deum, Mundi scilicet opificem, aut ignorabatis, aut certe non colebatis, sed pro eo Deus ab hominibus fictos. Est autem sensus desumptus ex Osee 1 v. 1. *וְאֵין דַּעַת אֱלֹהִים בְּאָרֶץ* Gal. 1 v. 8.

καὶ ἡ ἐν χεῖρσιν Ἰησοῦ] Per Iesum Christum.

ὑμεῖς οἱ ποτὶ ὅστις μακρὰν] Qui longe eratis à cognitione Dei veri, & à spe vitæ cœlestis.

ἐγγὺς ἐγγυήσεται] Clare illa conspicietis, ut solent qui prope ad rem aliquam accessere.

ἐν τῷ αἵματι τοῦ χεῖρος] Mors Christi & eam secuta resurrectio vos rerum istarum certos fecere.

14. *ἡνὶς γὰρ ὤντο ἡ εἰρήνη ἡμῶν*] Christus causa est concordiae inter conuersos ex Iudæis & ex Gentibus. Vide supra 1. 10. Similis locutio Michææ v. 4.

ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν ἐν] τὰ ἀμφοτέρωθεν nempe *ἡμῶν*. ἐν nempe *σῶμα*, vnum corpus *אֶחָד אֶתְּמַלְכָּם אֶתְּמַלְכָּם* Ezech. xxxvii. 17. cuius loci mystica impletio hic docetur. Vide Ioh. x. 16.

καὶ τὸ μυστήριον τοῦ φραγμένου λύσας] *קִרְבָּן* : intergerium (ita Plinius loquitur) separans. Nam genitiuus hic more Hebræo est vice *ἀντίστοιχον*. Sic apud Terentium iubetur maceria dirui, ut fiat vna domus.

15. *τίω ἐχθρῶν*] Est *περόδοσις* simul & *μετανομία*. causam, inquit, illam inimicitiae, ob quam gentes ab Israëlitis spernebantur, contra Israëlitas in gentium erant odio tanquam *ἀμύκτοι*, *ἀσύμφυτοι*, *ἀκοινωνήτοι*. ponenda hic *ὑποστίμη*.

ἐν τῇ σαρκὶ αὐτῆς] Hoc refer ad illud *πρόσθετε ἐν & λύσας*. fecit illud non victimarum carne, per quas fœdera sancire solebant, ut diximus ad Matth. xxv. 27. 28. idem est quod mox dicit: per crucem.

τὴν κόπον τοῦ ἰσχυροῦ ἐν δόξῃ καὶ τῇ ἀρχῇ] *καὶ τῇ ἀρχῇ* respondet Hebræo *לְבָב*.

quomodo & à Syro hic vertitur. dicuntur autem κατὰργῶσαι ea quæ vim amittunt. vis autem quæ hic intelligitur est vis obligandi. νόμος γὰρ ἐν πολλῶν dicitur ea pars legis quæ consistit in rebus per se nec honestis nec turpibus: & respondet vox ἐν πολλῶν Hebraïcæ עֲרֵךְ ut videre est Deut. XV I. 12. I. Reg. II. 23. III. 14. Esch. XV III. 21. hoc nomine intelliguntur præcepta de diebus, de victimis, de cibis vetitis & similia. horum vim sustulit Christus δόγμασι Coloss. II. 14. quod hic dicitur ἐν δόγμασι, per dogmata nempe sua, ut hic recte intellexerunt Syrus, Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. docuit enim per Apostolos suos hæc in se nihil habere egregij, & Deum istorum aut sequendorum aut non sequendorum indulgere libertatem, quo intentiores sint homines ad potissima. δόγμα vox est Græca, quæ frequens ad significandas Philosophorum doctrinas. ea hic vitur Paulus, scribens hominibus tritis in Philosophorum scriptis. Sic Græci patres sæpe Christianam doctrinam φιλοσοφίας nomine appellant.

ἵνα τοῖς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καμὸν αἰθερόπον ποιῶν εἰρήνην] Sicut populus totus est vna persona civilis, sic & Ecclesia. κτίσῃ, id est, formaret, ut supra 10. τοῖς δύο quod infra τοῖς ἀμφοτέροις, Iudæos nempe & gentes, pro quo ante dixerat ἀμφοτέρω, nempe ὅλην ut iam diximus. ἐν ἑαυτῷ est μετανομήα efficientis pro effecto: in se, id est, per suam doctrinam. καμὸν αἰθερόπον, id est, novum corpus, non priscis illis, sed novis utens legibus. ποιῶν εἰρήνην concordia constitutâ. Vide supra 14. in Manuscripto est ἐν αὐτῷ pro ἐν ἑαυτῷ sensu eodem.

16. καὶ ἀποκαλλάξῃ τοῖς ἀμφοτέροις ἐν ἐνὶ σώματι τῷ Θεῷ] Hic corpus dixit, quod modo αἰθερόπον, sicut Latinis collegia vocantur corpora. Sic corpus civitatis dixit Liuius, & sui corporis regem. hæc sunt corpora ἐκ διηρημένον, ut loquuntur Græci, ex distantibus compacta, ut Pomponius Iurisconsultus. ἀποκαλλάξῃ, nempe inter se. τῷ Θεῷ breuiter dictum, pro, ut Deo seruiant.

ὅτι τὴν σταυρόν] Cum crucem dicit, simul intelligit doctrinam cruce sanctam. sed crucem dicere maluit, ut intelligamus quanti res ista Christo steterit, ut eo maioris faciamus hoc beneficium.

ἀποκτείνας τίλῃ ἔχθραν ἐν αὐτῷ] ἐν αὐτῷ nempe σταυρῷ, ut recte hic accepit Syrus. Idem hic valet ἀποκτείνας, quod modo λύσας, sed crucis facta mentione aptior fuit translatio verbi ἀποκτείνας, quia crux mortem adfert. Similis alusio Gal. v. 24.

17. καὶ ἰλθὼν ἀκηγάλισατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν & τοῖς ἐγγύς.] Sumptum ex Esaia LVII. 19. ἰλθὼν & πορεύεις voces sunt sæpe παρέλκουσιν ut alibi diximus, aut si quid significant, significant operam diligentem. Christus ἀκηγάλισατο est vox actionis simplicis pro actione duplici. Sensus enim est, fecit ut pax prædicaretur. Vide Matth. XXVII. 19. Marci XV I. 15. Luc. XXIV. 47. Act. I. 8. qui longe erant, nempe à cognitione veri, sunt gentes: qui prope, Iudæi, ob prophetias de Messia, & traditiones de vita
Æterna.

Æterna. Vide supra 13. in Manuscripto εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ εἰρήνην ὑμῖν τοῖς ἐγγύς.

18. ὅτι ἐν αὐτῷ ἐχομεν τὴν πνευματικὴν ἀμοιβήν ἐν ἐνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα]. Et hic bis pro per positum : qui Spiritum sanctum acceperunt certi sunt se esse Dei filios : ac proinde magnam libertatem, ac fiduciam Deum ut patrem suum alloquuntur Rom. v. 11. 15. Gal. iv. 6. de voce πνευματικὴν vide Rom. v. 2. occurrit & infra III. 12. πνευματικὴν aditus quasi ad regem. προσάγειν admittere, aditum dare I. Petri III. 18.

19. ἀλλὰ οὐκ ἐστέ ἐν ἐξένοι καὶ πάροικοι] Non ultra estis exclusi à iure civitatis in populo Dei, ut antè. Vide supra 12. ἐξένοι sunt qui peregrinantur : πάροικοι qui domicilium in aliquo loco habent sine iure civitatis, incolæ in digestis & alibi.

ἀλλὰ συμπολιτεῖα ἡμεῶν] Est enim Ecclesia πολιτεία quædam, non locorum, sed legum consortio. In Glossario συμπολίτης consociatus. at Latini dicunt civis meus, municeps meus, id est, eiusdem civitatis aut municipij.

καὶ οἰκῶντες τὴν οἰκίαν τοῦ Θεοῦ] Ad familiam Dei pertinentes. οἰκῶντες ut Gal. vi. 10. I. Tim. v. 8. vel οἰκιστὰς ut Matth. x. 25. 36. Hebraice & Syriace. בְּנֵי בְנֵי, sunt ij qui ad familiam alicuius pertinent, quales primo loco sunt filij familias.

20. ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ ᾧ ἡ ἀποστόλων καὶ προφητῶν] Prophetarum, nempe novi testamenti, qui proximi dignitate Apostolis I. Cor. xii. 28. infra III. 5. iv. 11. voces per translationem usurpatæ aliis aliter aptantur, Iesus fundamentum I. Cor. III. 11. & Apostoli fundamenta. Apoc. xxi. 14. Apostolorum testimonium de iis quæ viderunt, audiuerunt, palparunt, congruens cum prædicationibus prophetis, inconcussam facit fidem Christianorum, sicut fundamenta templum Hierosolymitanum I. Reg. v. 17. VII. 9.

ὁ ὅτις ἀκρογωνιαίη αὐτῷ Ἰησοῦς χεῖρ] Qui κεφαλὴ γυναικὸς Matth. xxi. 42. ex Ps. cxviii. 22. ipsa vox ἀκρογωνιαίη est in Græco. Esaiæ xxv. iiii. 16. in angulis præcipua vis est qua ædificia sustententur, ut ad illum Matthæi locum diximus. ἀκρογωνιαῖος λίθος est is vnde angulata structura initium ducunt.

ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογούμενη] In Glossis συναρμολογῶ compagino. idem est δὲ αἰσῶν καὶ συνδυασμῶν συμβιβάζοντες Coloss. i. 19. sed ibi à corpore humano similitudo ducitur, hic à templi ædificio. in structura lapides sunt alij propiores fundamento, alij remotiores, idque per multos gradus. in corpore est caput, sunt arteriæ, sunt venæ, sunt muscoli, sunt nervi. Sic in Ecclesia sunt & semper esse debent gradus per quos Dei spiritus ad minimas usque partes influit.

αὐξάνει] Id est, assurgit. est translatio in allegoria. nam augeri proprie est corporis naturalis, surgere de ædificiis dici solet. quodcumque iacet manens surgit. Sed nec alterum extra usum est.

Cccc

εἰς ναὸν ἅγιον ἐν κυρίῳ] Sicut אַדְיטוּם cœli summi, ita כְּלֵי Ecclesiæ figura. ἐν κυρίῳ. per Christum: & est nomen pro relatiuo pronomine αὐτοῦ more Hebræorum.

22. ἐν ᾧ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατ'οικήμενον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι] Per Christum & per eius spiritum vos quoque fitis Dei templum. nam כְּבֹשֶׁת קַדְשִׁים, significat tabernaculum Exodi x v. 17. xxxiii. 14. & postea templum quod in Tabernaculi locum successit. non tantum tota fidelium collectio, sed & fideles singuli recte appellantur templum, quia in ipsorum mentibus spiritus Dei habitat I. Cor. iii. 16. 17. vi. 19. ii. Cor. vi. 16. Philo de præmiis: καὶ γὰρ ὅτι τοῦ βασιλείου καὶ οἴκος Θεοῦ, σφοδρὸν δέχεται.

C A P. III.

ΟΤΤΟΥ χάριν ἐγὼ πάσας] Non raro euenit Paulo, vt inchoato, nec absoluto sermone, interjiciat ingentem παρενθήκην, deinde vbi rediturus est ad id quod animo conceperat, inferat aliam constructionem, quæ non verbis, sed sensu cum prioribus consonat. hic παρενθήκη incipit in verbis εἴχα ἡκούσατε. finit in verbis τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. deinde cùm secundum Grammaticas regulas dicendum fuisset ἐλαχιστότερος πάντων ἔλαβον τὴν χάριν ταύτην dixit ἐμοὶ τοῦ ἐλαχιστοτέρου πάντων εἰδοῦναι ἢ χάρις αὐτοῦ. plane quomodo Gal. ii. 6. cum dixisset ἀπὸ τοῦ δουλεύειν & expectaretur οὐδὲν ἔλαβον subintulit οὐδὲν περιεσπένδοντο.

ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ] Hic genitiuus causam ob quam denotat. Sic & ii. Tim. i. 8. & Philem. 1. & 9. pro quo infra iv. 1. dixit δέσμιος ἐν κυρίῳ. Sic δεσμὰ διαβόλου Philem. 13. scripta hæc epistola, vt & ad Colossenses, Philipenses, altera ad Timotheum, & illa ad Philemonem, intra biennium illud quo Paulus militi alligatus Romæ vixit Act. xxviii. 16. 30. ἵνα ὑμῖν] Quia gentes incircumcisas vocavi ad Euangelium, accusatus sum à Iudæis: & ex eo victus Romam veni.

εἴχα ἡκούσατε] Vestro bono mihi hæc euenire, videlicet si modo ea bene intellexeritis quæ iam dixi & dicam. γινώσκω Hebræum proprie est audire, sed alibi εἰδέναι & γινώσκω, per quas voces etiam vertitur interdum.

τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἧς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς] יְהִי לְךָ חֵן מִלְּפָנֶיךָ: partem illam Apostolatus mihi datam quæ ad gentes pertinet Gal. ii. 7. 8. Act. xi. 15. In Manuscripto est τῆς χάριτος αὐτοῦ. οἰκονομία dicitur assignatio partium qualem in familia facere solent dispensatores. I. Cor. ix. 17. supra i. 10. χάριν autem κατ' ἐξουσίαν vocat ipsum Apostolatū, summum in Ecclesiis honorem vt & Gal. ii. 9. Sic Rom. i. 5. χάριν ἐκ καταβολῆς, id est, χάριν καταβολῆς. addit εἰς ὑμᾶς כְּלֵי: Apostolatū, inquam, circa vos administrandum.

3. ὅτι κατ' ἀποκαλύψιν ἐπαράσκει μοι τὸ μυστήριον] In Manuscripto ἐγνωρίσθη μοι quomodo & Latinus legit & Syrus: nempe non tantum prima ista reue-

latione de qua A&. IX. Sed & multis subsequentibus de quibus I. Cor. XII. 1. 7. patuit mihi, inquit, apertius quam ipsi Petro, rituum Iudaicorum onera non modo non imponenda gentibus, sed ne à Iudæis quidem observanda post hac, quasi ex præcepti necessitate vide Rom. VI. & Gal. IV. itaque Paulus in hæc re ut Propheta magis illustratus Petrum illustravit, merito autem *μυστήριον* vocat quod etiam Apostolorum præcipuis non satis patuerat antea.

καθὼς περὶ γραφῶν ἐν ὀλίγοις.] περὶ γραφῶν ἐν ὀλίγοις, id est, ὀλίγοις *περὶ τῶν ἐν γραφῶν* paulo ante scripsi: nempe capitulis duobus præcedentibus, ubi multa de hoc mysterio dicta.

4. *πρὸς ὃ*] Id est, quo certius credatis me à Deo datum Apostolum gentibus.

ἀναπαύσασθαι.] Repetentes aliquoties ea quæ iam scripsi. *ὡς & πρὸς τὰς ἐκκλησίας.]*

ποῦτοι τὴν συνείδησίν μου ἐν τῷ μυστήριῳ τοῦ Χριστοῦ.] Percipere inde poteritis quousque ego in illius arcani cognitione Deo dante penetrauerim.

5. *ὃ ἐν ἱεραῖς γραφαῖς οὐκ ἐγνωσθήναι ὡς ἡμῖς ἔχοντες ἀποκάλυψιν.]* *ὡς ἡμῖς* nam quæ sunt apud Esaiam & prophetarum veterum alios, valde generalia sunt, & ante euentum erant perobscura.

ὡς νῦν ἀποκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ ὡραίοις ἐν πνεύματι ἀγάπῃ.] Nempe ex promisso Christi Ioh. XVI. 12. prophetas intellige novi testamenti, ut diximus supra II. 20. aliquid didicerat Petrus in re Cornelij plus postea Paulus, & post Paulum alij.

6. *ἧς τὰ ἔθνη συγκατηγόμα καὶ σώσωμα καὶ συμμετοχα ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ.]* Gentes intellige natos ex gentibus, manentes in sua libertate: non factos proselytos. *συγκατηγόμα* pari iure vocatos ad vitam cœlestem quæ hæreditas dicitur. vide Rom. VIII. 17. Hebr. XI. 9. I. Petr. III. 7. *σώσωμα* concorporales, partes eiusdem corporis, id est, Ecclesiæ. vide supra II. 16.

Συμετοχα ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ.] Participes Spiritus sancti, qui dicitur *ἐκκλησία* Θεοῦ ut vidimus supra I. 13. *αὐτοῦ* enim hic refertur ad illud Θεοῦ quod satis longe præcessit. *ἐν Χριστῷ*, per Christum qui ista bona nobis obtinuit.

διὰ τὴν ἐκκλησίαν.] Tanquam per instrumentum quo Christus ad res illas efficiendas utitur. per Euangelium colligitur Ecclesia, credentibus datur ius ad vitam cœlestem, & interim dona spiritus.

7. *ὡς ἐν ἡρώδῃ δόξατος.]* Voce nempe *δόξατος* sumpta generalius ut I. Cor. XII. 5. II. Cor. III. 6. VI. 4. XI. 23. Coloss. I. 23. 25.

καὶ τὴν δωρεάν τὴν χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δωρεάν μοι καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.] Donum hic notat linguarum, eximium effectum admirabilis potentie diuinæ ad conuertendas gentes I. Cor. XIV. 18. καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ κατ' ἐνέργειαν habemus supra I. 19. & infra IV. 16. & Philipp. III. 21. & Coloss. I. 23. victus sum ego, sed Deus etiam nunc per me est efficax.

Cccc ij

8. ἐμοὶ τῶ ἐλαχιστέρῳ πάντων] In Manuscriptis & in aliis libris additur ἡ αἰών. redit ad sermonem per quem περιπατῶν interrupserat, sed mutata constructione ut modo diximus. ἐλαχιστέρῳ comparativum ex superlativo factum. Sic superlativum ex superlativo ἐλαχιστάτων *paucillimum* in Glossario. talia sunt apud poetas ἐλαττότατος, χαριότατος, χαίρεινόςτατος, καλίστατος, λαμπρότατος, φρονιμώτατος, σοφώτατος. notanda autem Pauli, ubi de se, non de munere suo agit, summa modestia. confer 1. Cor. xv. 9. ubi est *ἐλαχιστός ἦν*.

ἰδοὺ ἡ χάρις αὐτῆς ἐν τοῖς ἰσθμῶν διαγαλίσσεσθαι τὸν ἀντιχρίστου πλοῦτος τῷ Χριστῷ] In Manuscripto abest ἐν. πλοῦτον intellige χάριτος ut supra 1. 7. & 11. 7. gratiam vberissimam. ἀντιχρίστου habemus & Rom. xi. 3. respondet Hebræo ἡρῆ πᾶν ut videre est Job. v. 9. 1x. 10. xxxiv. 14.

9. καὶ φωτίσαι πάντας] Ad implendum eminenter vaticinium Esaiæ xl. 12. 16. Vide supra 1. 18. φωτίσει τὴν γῆν docere ut Ps. cxix. 130. & recte construitur cum accusativo personæ. ut Ioh. 1. 9. Ignatius Romanæ Ecclesiæ scribens vocat eam περιπατῶν ἐν δόγματι Θεοῦ.

ἥς ἡ οἰκονομία τῆ μυστηρίου] Dispensatio siue exsecutio istius arcani. τῆ ἀποκρυφισμῶν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος ἐν τῷ Θεῷ] ἀπὸ τοῦ αἰῶνος hic valet, à longissimo tempore. Vide 1. Cor. 11. 7. ἐν τῷ Θεῷ intra Deum ut supra 1. 9.

τὰ πάντα κτίσεν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Quid sit κτίσει, vide supra 11. 12. 15. & in Prolegomenis nostris ad Evangelia. omnia Christus fecit nova 1. 1. Cor. v. 17. & diuinior hæc creatio quam prior illa.

10. ἵνα γνωσθῇ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς ἀκούοις ἐν τοῖς ἡμέραις] Ut patefiat etiam maximis Angelorum ordinibus id quod ante & ipsi & prophetae ignorarunt, Deo istud consilium apud se retinente. de re vide 1. Petri 1. 2. de nominibus vero ἀγίων & ἀκούων supra 1. 21. & ibi dicta.

διὰ τῆς ἀποκρυφισμῶν] Vide quantus honos hominum, quod hæc arcana consilia per ipsos, maxime per Apostolos, Deus innotescere Angelis voluit. ideo Angeli post hoc tempus nolunt ab Apostolis coli tanquam in ministerio maiore collocatis, Apoc. xix. 10. & merito: multa enim magna mandata fuerant data Angelis, sed nullum huic par.

ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ] Vere miranda tam varia Dei dispensatio. Adamo leges dedit faciles: labi finit ad coercendam humanam superbiam: finit vitia crescere ante diluvium, rursus post diluvium: auctis iterum vitiis, & vitiorum maxime idololatria, vnum hominem excitavit per quem veri Dei cultus instauraretur. eius posteros voluit experiri suo malo quantum esset discriminis inter instituta Abrahami & aliarum gentium, etiam earum quæ sapientissimæ habebantur. deinde gliscente apud alias gentes idololatria, multis quoque Israëlitis ad eius imitationem tractis, eduxit ex ea contage Abrahami posteros, eosque in locis solitariis per quadraginta annos, etiam morbis mortibusque immixtis in contumaces, purgavit, deinde dedit eis terram egregiam, & rectores Dei Spiritu donatos, ut viderent quanta res esset à Deo regi. volentibus permisit habere

reges, & plerosque malos. sub regibus tamen fines bene tutati sunt & protulere, sed illis bonis male vfi & regum secuti exempla, prolapsi sunt in idololatriam, & ad omnia vitia alia, quæ plerunque idololatriam, vt impietatis ducem, sequi solent. Deus per gradus eos admonuit: scisso primum regno: deinde parte vtraque multum vexata per principes externos: post decem tribuum primum partem exigua, deinde quod reliquum erat abductis, vt & ipsi corrigerentur, & exemplo isto terrentur alij. cum ne hac quidem tam suauera admonitione recte vsæ essent tribus quæ restabant, eas quoque abduci fecit, & longo ac duro septuaginta annorum exilio experiri eos voluit quali essent ingenio idololatrarum, quo magis in posterum ab idololatria abhorrerent, quæ medicina ita fuit valida vt ad omnia alia potius quam ad idololatriam relapsi sint postea Iudæi. in illo exilio multos ex gentibus sua institutione & exemplo ad cognitionem veri Dei perduxerunt, hoc de ipsis sumpto experimento Deus per Cyrum, regem non idololatram, eos in patriam restituit, non tamen cum plena libertate, vt paullatim ad contemptum rerum terrenarum, & spem rerum coelestium, quas plene erat reuelaturus Messias, assuescerent. & hoc tempus omne ad Messiam vsque vere, vt modo dixi, vestibulum fuit Euangelij. nam & multi ex gentibus per ea tempora Deum verum agnouere Iudæorum exemplo. at cum rursus idem ille populus, non quidem ad idololatriam, sed ad alia vitia plurima, quæ & ipsa *μυστήρια* recte dicuntur idololatrarum, decidisset, per Macedonas primum, deinde per Romanos repressit eorum ferociam: ac plerisque nihil correctis, misit Eliam, id est, Iohannem Baptistam; deinde Messiam ipsum, qui per triennium, & vitæ sanctitate & miraculis omnes prophetas ipsumque Moysen superans, omnia fecit quæ fieri poterant ad corrigendos Iudæos. frugem collegit aliquam, sed in tanta multitudine exiguam. idem post ipsum tam male tractatum à Iudæis euenit Apostolis eius: quid fecit Deus? Legem illam ritualement, nihil in se habentem aut boni aut mali, sed in hoc repertam, primum vt istis ritibus onerata plebs rituum amans, eo minus causæ haberet sequendi ritus idololatricos, deinde vt sub illis figuris res intelligerent maiores, cum nec prius illud ante Babylonicum exilium, nec posterius illud post Babylonicum exilium *ἐπιπολὺ* bene successisset, antiquauit: rem orsus est plane nouam, inauditam, atque incredibilem, ostenditque se illos ex gentibus, qui pietatem à Christo præceptam vellent sequi, etiamsi non fierent profelyti, nihilo minoris ducere quam aut Iudæos, aut profelytos, eaque ratione tum Iudæos multos exemplo gentium quas contempserant ad pietatem adduxit, tum innumeram hominum multitudinem, Pauli maxime ministerio, ad eum perduxit pietatis gradum & rerum omnium terrenarum atque ipsius vitæ huius contemptum, ad quem ne optimi quidem ex Iudæis peruenerant. hæc qui bene expenderit (& tamen exiguam tantum partem dixi illius dispensationis, neque enim omnia

aut concipere aut eloqui meum est) is certe causam habebit cur admittetur ac veneretur *τὴν πολυποίκιλον σοφίαν τοῦ Θεοῦ*. vide *Esaiaë LV. 9.*

11. *καὶ προέθεσεν ὑμῖν αἰώνων*] Secundum propositum antiquissimum, cuius indicium est promissio facta Abrahamo de ingentibus bonis quæ per aliquem ex posteris Abrahami gentes essent adepturæ. Sic interpretamur ex *Tito I. 2.* de voce *προέθεσεν* vide *Rom. VII. 28. IX. 11.* & de verbo *προέθεσεν* *Rom. III. 25.* supra *I. 9.*

ὃν ἐποίησεν ἐν χειρὶ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν] ἐποίησεν, id est, exsecutus est per Christum.

12. *ἐν ᾧ ἐχρῆμεν τὴν παρρησίαν*] παρρησία ex origine quidem, loquendi significat libertatem, sed longius perducta significatione fiduciam, ut videre est *Leuit. XXVI. 16.* ubi in Hebræo *תומת*. magnam autem fiduciam parit spiritus ille attestans Deum nobis esse patrem *Rom. VIII. 15.* *Gal. IV. 6.* Philo de hærede rerum diuinarum : *Πότε οὐκ ἀγὰρ παρρησίαν οἰκίτης πρὸς θεόν, ἅρ' οὐχ ὅταν ἡδονηκότι μὲν ἑαυτῷ οὐδὲν σπουδῇ, πάντα δ' ὑπὸ τοῦ κατήμερου καὶ λέγοντι καὶ πράττειν. πότε οὐκ ἀξίον καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ δοῦλον ἐλαδυσσομαῖν πρὸς τὸν ἑαυτῷ ἐκ τοῦ παντός ἡγαμόνα ἐκ θεοπότη, ἢ ὅταν ἀμνηστίαται καθαρόν, καὶ τὸ φιλοδυσποτον ἐκ τοῦ σπουδῆτος κρίνη, πλείονι χαρᾷ χρώμενος ὅτι τὰ θεόπρων γινέσθαι Θεοῦ, ἢ εἰ τοῦ παντός ἀνθρώπων γήρους ἐβασίλευσε.*

καὶ τὴν προσαγωγὴν] Aditum liberum supra *II. 18.* *עלה רבה* *Esaiaë LVIII. 2.* in Manuscripto deest *τὴν*.

ἐν ἀποδοθήσῃ] Cum spe magna rerum futurarum. *חבב* Hebræum plerumque ἐλπίς vertitur : *ἀποδοθήσῃ* autem *II. Reg. XV. 20.* vide *II. Cor. I. 15. III. 4. V. 11. 22. X. 2.* Philipp. *III. 4.*

διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ] Id est, per eam fidem quam Christus in nobis effecit. iste genitiuus non causam ex qua ut supra *I.* sed obiectum significat ut *Marci XI. 22* ubi dicta vide.

13. *ὁ δὲ αἰτέμα*] Cum tam iusta sit nostra in Deum fiducia, precor vos. *μὴ ἐκκακῆν*] ἐκκακῆν quidem alibi est segnescere : sed hic potius expauescere. nam & Græci *κακοὶ* sæpe vocant eos qui sunt timidi. & vicina sunt timor periculi ac laboris. in Glossario *ἐκκακῶ deficio.*

ἐν ταῖς θλίψεσι μὲν] Ob hæc vincula, & mala alia quæ fero.

ὡς ὑμῶν] Repetit quod dixerat supra *I.* vestri causa hæc mihi ceniunt, æquum est ne vos pœniteat rei, cuius me non pœnitet.

ἢ τις ἐξ ὧν ὑμῶν] Potuerat dicere *αἱ πνεῖς εἰσι δὲ ὧν ὑμῶν*; quæ mala multum vobis honoris adferunt, sed & apud Hebræos & apud Græcos & apud Latinos relatiuum pronomen tam posteriori quam priori parti conformari solet. tale illud Ciceronis : *ignibus quæ sidera vocatis.* Vere honor erat omnium Christianorum, maxime eorum qui ex gentibus vocati erant, quod Paulus nulla mala pati recusabat pro ea quam tradebat disciplina.

14. *ὥστε χέειν*] Nempe in hoc, ne meis malis territi labascatis.

καμπύω τὰ γόνατά μου] Qui mos precantium in rebus anxiis. Vide quæ dicta ad Matth. v. 1. 5. Marci xv. 19. Luc. xxii. 41. Act. vii. 60. ix. 40. xx. 36. xxi. 5.

παρὲς τὸν πατέρα τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ] Vide supra i. 2. in Manuscripto defunt illa τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ & sine illis melius cohærent sequentia, & suo quoque tempore à Græcis hæc abfuisse docet nos Hieronymus. sensus idem manet.

15. ὧς οὐ πᾶσαι πατρίαι ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομαζέσται] πατρίαι אבות בית est familia, ut videre est Exodi v. 1. 25. xii. 1. & locis aliis magno numero. Solemne autem est Hebræis, ut & supra attigimus, cum de Angelis & hominibus piis loquuntur, nominare eos familiam Dei superiorem & inferiorem. utrique Dei filij dicuntur, utraque vocatur Dei familia, & hoc est quod hic dicitur. non longe ab illud Simplicij in Epiæteteis: αἱ πολλὰ ἀρχαὶ πάντων ὑπὸ μαζὶ ἀρχῆς ἔχουσι τὸ δ' ἀρχῆς ἀξίωμα. & hoc Procli ad Timæum: πάντα τὰ δημιουργικὰ αἶψα ὡς ὑφ' ἐν κέντρον συνιδέει τὴν μίαν ἥν πάντων πατρικῶν αἰτίαν. Magnificum putant Hebræi quod genus suum referre possunt ad Iudam, Rubenum, & alios Iacobi filios. at nos Deo patre censemur: οὗτος πατὴρ ὁ Χριστὸς ἔστι.

16. ἵνα δώῃ ὑμῖν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ] δόξα maiestatem significat: sed hic μετανοητικῶς ipsam Dei potentiam quam sequitur maiestas, quomodo Hebræis ἰγ poni solet modo hoc modo illo significato. πλοῦτος est eius potentiae abundantia. Vide supra i. 7. 18. ii. 7.

δυνάμει κραταιωθῆναι] Augeri viribus.

ὡς τῷ πνεύματι αὐτοῦ εἰς τὸν ἕστο αἰθέρα] Id est, ἐν τῷ ἕστο αἰθέρα: in mente ipsa. Vide Rom. vii. 22. & ibi dicta. falluntur qui ἕστο αἰθέρα confundunt, cum κρατὶ αἰθέρα.

17. κατεκρίσται τὸν Χριστὸν ὡς τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] Hoc quoque construitur cum δώῃ & est ἀσυνέτηον: de sensu vide Ioh. xiv. 23.

18. ἐν ἀγάπῃ ἱερῶν ῥιζῶν καὶ θεμελίων, ἵνα ἐκτιθήνται κατελαβέντες οὐ πᾶσι τοῖς αἰῶσι] Est traectio vocis ἵνα qualis Ioh. xiii. 29. Rom. xi. 31. i. Cor. ix. 15. ii. Cor. ii. 4. Gal. ii. 10. constantia duabus similitudinibus recte exprimitur: arboris in altum radices agentis Matth. xiii. 6. 21. Marci i. v. 6. 17. Luc. vii. 13. & ædificij bene fundati Matth. vii. 24. Luc. vi. 28. ubi vox θεμελίον. Vide & supra ii. 20. & Apoc. xxi. 14. & confer. Coloss. ii. 7. Philo de linguarum confusione: πεπηγότα βεβαίως τῇ τῷ πνεύματι χάριτος οἰκονομῶν φύσι. ἀκράδαντον γὰρ τὸ γὰ ἵνα πλύνου πῖνα ἕρπον ἐρηρυσμένα βεβαίως καὶ τὰ ἐποικοδομούμενα δέχεται.

πὶ τὸ πλάτος καὶ μήκος καὶ βάθος καὶ ὕψος] Est allusio ad locum Iobi xi. 7. Dei bonitas & latissime in omnes homines se effundit, & in longum, id est, in omnia sæcula se extendit, & ex infima depressione hominem liberat & in loca suprema euehit. Eodem spectabant motiones rerum oblatarum, prior in altum & profundum quæ dicebatur תרומה, deinde

altera in latum & longum, quæ dicebatur *ἡ ἀγάπη*.

19. *ἡ ἀγάπη τὴν πλὴν ὑπερβάλλουσαν τὴν γνώσεως ἀγάπην τῆ χειρὸς*] In Manuscripto : *πλὴν ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην τὴν γνώσεως τῆ χειρὸς*. summam illam dilectionem, Dei scilicet & proximi, quæ ex cognitione Christi oritur. Videntur etiam Hieronymi tempore quidam libri sic habuisse. nam ipse sic hunc locum exponit. Vide Philipp. III. 8. & *ἡ ἀγάπη* hic est in semet experiri.

ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλῆρες τῆ Θεοῦ] *πλῆρες* hic sumo a ctiue Ioh. I. 16. Coloss. II. 9. Sensus est, ut impleamini omnibus illis donis quibus Deus implere homines solet.

20. *τῇ δὲ δυνάμει ὑπερ πάντα ποιῆσαι, ὑπερ ἐκείνων, ὧν ἀντιμέτα ἡ τοῦ μέγ*] Simili ferme *δοξολογία* finitur ad Romanos epistola. primum dicit posse super omnia nempe quæ visa sunt hæctenus. Deinde addit etiam plurimum supra ea quæ petere aut cogitare audeamus. *ὑπερ ἐκείνων*, sunt particulae plures *ἀντιμέτα* cumulatæ, quod loquendi genus amat Paulus, ut videre est II. Cor. III. 9. VII. 13. Philipp. I. 9. I. Thess. IV. I. 10. Item Rom. V. 20. II. Cor. V. 11. 4. I. Tim. I. 14. supra I. 21. infra IV. 10.

τῇ πλὴν δυνάμει πλὴν ἐνεργουμένη ἐν ἡμῖν] In Manuscripto *ἐν ὑμῖν*, id est, ita ut incœpit operari. nam *τῇ* sæpe similitudinem significat.

21. *αὐτῷ ἢ δοξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ*] In Ecclesia sicut mos est per Christum precari, ita etiam per Christum gratias Deo agere. Rom. I. 8. VII. 25.

εἰς πάσας τὰς γῆρας τῆ αἰῶνος ἡς αἰώνων. Ἀμήν.] Hic quoque augendi causa duas locutiones Hebraicas miscuit Apostolus: quarum prior est *יהוה יהוה* Psalm. X. 6. altera *יהוה יהוה* Esaiæ XL V. 17. & alibi. Solebant talibus *δοξολογίαις* Ecclesiæ acclamare, Amen: quod ut faciant, præit eis Paulus.

C A P. IV.

Ἀπαρχὰ οὐκ ὑμᾶς] Parte doctrinæ absoluta venit, ut solet, ad adhortationes.

ἐγὼ δὲ δόσιμος ἐν κυρίῳ] Idem est quod supra III. I. dicit *δόσιμος τῆ χειρὸς*. nam *ד* Hebræis ut alia, ita & *propter* significat.

ἀξίως τὴν κλήσεως ἧς ἐκλήθητε] Ita ut par est eos vivere quos tanto & tam inexpectato beneficio Deus affecit. Simile loquendi genus Rom. XV. 2. Philipp. I. 27. Coloss. I. 10. I. Thess. II. 12.

2. *μὴ πάσης ταπεινοφροσύνης*] Act. XX. 19. Philipp. II. 3. Coloss. II. 18. II. 23. III. 12. magna hæc virtus est Philosophis ferme omnibus incognita, ad quam præcipue ducere homines debuit memoria eius quod fuerunt ante tam benignam vocationem, vnde cætera bona fluunt. ideo toties eius meminere Apostoli.

καὶ

καὶ παρόσης καὶ μακροθυμίας] Lenitatis est non moueri ob res leues: μακροθυμίας etiam in grauioribus cohibere iram. de hoc vide Matth. xviii. 6. 29. 1. Cor. xiii. 4. 1. Theff. v. 14. 11. Cor. vi. 6. Gal. v. 22. vtrunque coniunctum habes & Coloss. iii. 12.

ἀγνοήσαντες ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ] Sic & Coloss. iii. 13. ἀγνοήσαντες ἑαδ est aliorum ignorantias, quanquam nobis molestas, leniter ferre. Similitudo ab onere deducta. ita autem fecit constructionem quasi dixisset non ὁδυνάσασθαι, sed κατεπαύσασθαι. frequens Paulo respicere τὸ νοούμενον.

3. ἀποδοῦντες τῇ ἐνότητι τῆς ἐκκλησίας] ἐνότητι τῆς ἐκκλησίας vocat unitatem Ecclesiæ, quæ est corpus spirituale. ea seruari non potest ubi regnant fastus, æmulatio, inuidia, & alia dilectioni contraria. Vide vtranque ad Corinthios.

4. ἐν σώμα] Corpus sumus de conscientia religionis et disciplina unitate, et spei fœdere: ait, Tertullianus in Apologetico. est autem breuiter dictum vnum corpus, pro Ecclesia est vnum corpus. huius figura vnum tabernaculum Hebræorum, & eius vice postea templum vnum.

καὶ ἐν πνεύμα] Vnum spiritus, supple est qui Ecclesiam gubernat. non Satanicus, non humanus, sed diuinus 1. Cor. xii. 4.

καθὼς ἐσμεν ἐν ἐλπίδι τῆς ἀποδόσεως ἡμῶν] Id est, eis μίαν ἐλπίδα. & spem vocat ipsam rem ad quam sperandam vocati sumus, id est, vitam æternam. Vide supra i. 18.

5. εἰς χεῖρας] Christus Ecclesiæ Dominus ex Dei patris decreto 1. Cor. viii. 6.

μία πίστις] Vna regula fidei de qua diximus ad Matth. xxviii. 19.

ἐν βάπτισμα] Vnus modus profitendi eam fidem nempe per baptismum. Vide ad eundem Matthæi locum.

εἰς Θεὸν καὶ πατέρα πάντων] Habes & hoc dicto loco 1. Cor. viii. 6.

6. ὁ ὄντων πάντων] Id est, ἐπὶ πάντων qui imperium in nos omnes habet.

καὶ διὰ πάντων] Per omnes diffundit prouidam gubernationem suam.

καὶ ἐν πάντων ὑμῶν] ὑμῶν abest in Manuscripto. intra vos agit per spiritum à se procedentem.

7. ἐν ᾧ ἕκαστος ἡμῶν ἔδωκε ἢ χάρις καὶ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τῷ χεῖρι] Quia obijci poterat, non eadem omnes accepimus, respondet: dona sunt, quorum mensura à voluntate pendet donantis, & hæc ipsa non vni, sed omnibus seruiunt Rom. xii. 3. 6. sic non omnibus tribus tantundem datum terræ, sed plus copiosioribus.

8. Ἀναβαίετε εἰς ὕψος ἡχημαλώσατε αἰχμαλωσίαι, καὶ ἔδωκε δώματα εἰς ἀνδράσιν] In Græco prima verba eadem: nisi quod ibi ad Deum sermo, hic de Deo: deinde ἐλάβετε δώματα ἐν ἀνδράσιν. at Paulus ut melius ad mysticum sensum hæc traheret ἡμεῖς sumpsit in sensu dandi: nec id mirum, cum quæ dare volumus accipiamus ut demus, ut videre est Exodi xix. 2. & 1. Reg.

D d d d

XV 11. 10. quare & per ἐκβάλλειν vertitur Iob. XXII. 22. Ierem. XXIII. 30. & sic sumpto verbo & valebit *propter*, de quo significato diximus supra 1. optime autem Christo convenit hic locus, qui in cœlum ascendere conspectus est, deinde per Apostolorum doctrinam vicit & velut captivam egit idololatriam, & vitia alia: sumpsitque à patre dona quæ hominibus dispartiretur. ἀρχιμαλωσία ἰσὺ in Psalmis & Num. XXXI. 12. est captiuorum multitudo.

9. τὸ ὃ ἀνέβη, πὶ ὅτιν, εἰ μὴ ὅτι κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τοῦ γῆς] Etiam Deus, de quo sensu primum obuius agit Psalmus, primum descenderat, sed in montem Sinai: Christus vero multo inferius in eam partem in qua homines solent viuere. Vide Ioh. III. 13. VI. 33. 37. 41. 42. 50. 51. 58. sic κατέβη sumitur Ioh. V 11. 23. Act. II. 19. posset aliquis credere agi hic de vtero materno ob locum Ps. CXXXIX. 15. sed credibilis est agi de diuina Christi potentia in terris exercita coram multis testibus, de quo agitur & I. Tim. III. 16.

10. ὁ κατέβη] Vide modo dicta Iohannis loca.

αὐτός ὅτι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν] Id est, supra aërem & æthera, quæ regio cœlum tertium dicitur, & cœlum cœlorum, & pluraliter οὐρανοὶ, & κατ' ἐξουσίαν ὁ οὐρανός vide Act. I. 24. & I. 10. I. Cor. XV. 48. & hic infra VI. 9.

ἵνα πληροῖται τὰ πάντα] Neutrum pro communi: vt impleret siue satiaret omnes, nempe fideles, donis suis. Vide supra III. 19.

11. καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοῖς μὲν, ἀποστόλοις] Sicut Deus per Moysen constituerat tribuum principes, chiliarchos, centuriones, atque ita deinceps, ita & nunc fecit Christus. Apostoli tribuum principibus respondent.

τοῖς ὃ πρῶτοι] Qui semper proximi Apostolis ponuntur vt supra III. 5. I. Cor. XII. 28.

τοῖς ὃ βοηθοῖς] Adiutores Apostolorum Act. XXI. 8. II. Tim. IV. 5. tales aliquandiu fuere, Titus, Timotheus, Apollos, Silas, Marcus, Lucas. Vide I. Cor. VIII. 18.

τοῖς ὃ ποιμνίας] רועים pastores. pastor apud Iudæos vocabatur gubernator Synagogæ. id nomen in Ecclesia competit πρῶτος πρῶτος πρῶτος λόγος, I. Tim. V. 17. qui κατ' ἐξουσίαν dictus ἐπίσκοπος: inspector gregis. nam docere est pascere.

12. καὶ διδασκάλους] Hi erant episcopi & ipsi, sed in eminentiore gradu positi, quales dicti postea μὲτροπολίται, vt diximus Rom. XII. 7. & I. Cor. XII. 28.

12. πρὸς τὸν κατεργασμὸν τοῦ ἁγίου εἰς ἔργον διακονίας] Est & hic traiectio. nam genuina constructio fuerat: εἰς ἔργον διακονίας πρὸς τὸν κατεργασμὸν τοῦ ἁγίου. opus illis iniunctum est, & quidem vt sanctis ministrent, eos perficiendo magis & magis & fide & cognitione rerum earum quæ ad Euangelium aliquo modo pertinent. Vide de hoc verbo I. Cor. I. 10. II. Cor. XII. 11. Gal. V. 1. L.

BBC

εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ] Vt ad eum modum illi quoque sancti apti fiant ædificandæ Ecclesiæ, id est, docendis aliis.

13. μέχρι κατανήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀνδρα τέλειον] Est rursum κοινωνία. nam Paulus supra alios perfectus se imperfectis accenset: & εἰς τὴν ἐνότητα positum est pro ἐν τῇ ἐνότητι tam diu aliis magistris quisque opus habet donec ipse quoque in fide & accedente ad fidem cognitione (de qua supra I. 17. Coloss. I. 10. II. 2.) consummatus fuerit. ἀνὴρ τέλειος dicitur Luciano & Græcis aliis, is qui virium compleuit augmentum, quod quinta fieri annorum hebdomada ait Macrobius Saturnalium I. 6. pro eodem ἀνὴρ sine adiectione legitur I. Cor. XIII. 12. eius habitudinis nomen hic à corpore ad animum transfertur.

εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ] Ad eum staturæ modum qui plenus sit Christi, id est, cognitionis de Christo. ἡλικίαν esse staturam vidimus Matth. VI. 27.

14. ἵνα μηκέτι ὥσμεν νήπιοι] Plenius ostendit qualis sit illa virilis habitudo, comparatione aliorum qui nondum eousque peruenere. νήπιοι ὄντες sunt qui adhuc institui aut roborari debent Rom. II. 20. I. Cor. III. I. XIII. II. Hebr. V. 13.

κλυδωνίζομενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀέμῳ τῆς διδασκαλίας] Ostendit non tantum quod euenire poterat, sed & quod multis Ephesi euenerat. doctrinis enim partim Philosophorum, partim Iudæorum concussi, & huc illuc iactati fuerant, tanquam procellis. hoc enim κλύδων Prou. XXI. 34. Ion. I. 4. II. 12. Luc. VIII. 24. Iacob. I. 6. vnde κλυδωνίζομαι. videtur autem alludi ad locum Esaïæ LVII. 13. vbi in Græco: οὕτως γὰρ πάντας ἀέμους λήψεται, καὶ ὑποστήσεται καὶ ἁγιάσει. Seneca fine libri de vita beata: Turbo quidam animos vestros rotat, & inuoluit, fugientes petentesque eadem: ~~et~~ nunc in sublime alluatos, nunc in infima allisos rapit.

ἐν τῇ κωθείᾳ τῇ αἰθερώπῳ] Illorum culpam subleuat, grauius accusando ipsos seductores. κωθεία Græca vox est, sed Thalmudicis quoque & Rabbiniis frequens כּוּתִּי. & quia in aleæ ludo solent simplices circumueniri, ideo ad quamvis circumuentionem hæc vox transferri solet. nam:

Aleator quanto in arte est melior tanto est nequior.

& ita apparet hic Syrum accepisse.

ἐν παιουργίᾳ] Planius explicat quod dixerat. & utroque loco ἐν valet per.

πρὸς τὴν μαθοδείαν τῆς πλάνης] In Manuscripto πρὸς τὰς μαθοδείας τῆς πλάνης τοῦ διαβόλου. nempe vt intelligamus versute agere illos homines, idque ex arte seducendi quam habent à diabolo. videntur Pythagorei maxime indicari, quorum plerique magi. magicas autem artes multum exercitas fuisse Ephesi, videmus Act. XIX. 19. μαθοδεία idem quod μέθοδος via ac ratio agendi. confer quod infra V. I. II. vbi rationes vertit Ambrosius non male. μαθοδεύειν ἡγᾶσθαι agere II. Sam. XIX. 27.

Dddd ij

ἀληθεύοντες ὃ ἐν ἀγάπῃ] Sicut ἀλήθεια sinceritatem significat Matt. XXII. 16. Tob. VI. 1. 9. ita ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ est sincere alios diligere.

αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα] Rursum εἰς αὐτὸν pro ἐν αὐτῷ: in ipso, id est, ipsius cognitione proficiamus per omnia. τὰ πάντα vt πάντα 1. Cor. IX. 31. per omnia, in omnibus scitu dignis. sic in illa ad Colossenses I. 10. dicitur αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ. quod idem est cum illo quod sequitur II. 19. αὐξέει τὴν αὐξήσιν τοῦ Θεοῦ.

ὅς ὅστις ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός.] Natiua constructio fuerat: εἰς αὐτὸν τὸν Χριστόν, ὅς ὅστις ἡ κεφαλὴ.

16. ὅς οὐ πᾶν τὸ σῶμα συναρμοστούμενον, καὶ συμβιβαστούμενον διὰ πάσης ἀφῆς ὁ ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἐκάστου μέλους, τὴν αὐξήσιν τοῦ σώματος ποιῶν.] Melius Manuscriptus: ἐκάστου μέλους. corpus Ecclesia: eius membra singuli. Rom. XII. 4. 5. 1. Cor. XII. 12. 14. 18. 19. 20. 22. 25. 26. & alius Hebraïsmus, quod secundo loco τοῦ σώματος dixit pro ἑαυτῷ, id est, nomen repetit ubi alius posuisset nomen reciprocans. Christus in Ecclesia non capitis tantum, sed & cordis habet rationem, vnde & sanguis & spiritus per multos inter se cohærentes meatus ad extimas partes fertur, incrementumque præstat singulis, dum incremento habent opus. Συναρμοστούμενον, compingino in Glossis. dicitur & de ædificio vt supra II. 12. & de corpore vt hic. Idem est quod συναρμόζειν. Xenophon: τὸ σῶμα συναρμόσαι σοι. Συμβιβάζω cognō in Glossario, videtur arctius quoddam coagulum significare quam vox præcedens. Vide geminum huic locum Coloss. II. 19. & II. 2. ἀφῆ, in plurali ἀφῆ in illo ad Colossenses loco, ubi & συνδίσταμι vox additur sunt iuncturæ corporis, quia per contactum mutuo sibi & tum aliis membris cohærent, vt venæ & arteriæ. vocantur autem illæ ἀφῆ πῆς ἐπιχορηγίας, genitiuo significante vsum rei, quia spiritum & succum corpori suppeditant: sicut in loco illo ad Colossenses dicitur corpus per illas iuncturas ἐπιχορηγῆσθαι, id est, accipere quæ sibi sunt necessaria. fit autem ista ἐπιχορηγία, id est, subministratio siue alitura, per operationem in membrum vnumquodque, idque ἐν μέτρῳ, id est, pro modo quo quodque membrum alimenti indiget, tum ad sustentationem, tum ad incrementum sui. Sicut ædificij ita corporis iuncturis respondent in Ecclesia omnes illi præpositorum gradus, de quibus supra I. 21. & hoc capite II.

εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτῶ ἐν ἀγάπῃ] Miscet comparative ὑπόδοσιν. hæc, inquit, eo pertinent vt corpus illud, id est, Ecclesia, per dilectionem mutuam, id est, per dilectionis officia, ædificetur, id est, magis magisque instruatur. magnæ autem dilectionis opus est docere alios.

17. τὸ τοιοῦτόν λέγω } Redit ad id quod cœperat dicere capitis huius initio.

καὶ μὲνύομαι ἐν κυρίῳ] Id est, per Christum vos obtestor, palam quasi testibus adhibitis denuntio. ἡτοιγῆ vide Act. XX. 26. Gal. V. 3.

μήποτε ὑμεῖς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ] Ne eam vitam

ducatis quam ducunt illi ex gentibus qui ad Christum conuersi non sunt.

ἐν ματαιότητι τῆ νοῦς αὐτῶν] Philosophos maxime tangit vt & Rom. 1. 2. vbi verbum ἐματαιώθησαν. vide ibi dicta Hebræi tales homines vocant לבטלה Efaia XLVI. 12.

18. ἐσκοπισμένοι τῇ δεινότητι] Appetitus corrupti etiam mentem obnubiant Rom. 1. 21. infra v. 1. 58.

ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τῆ Θεοῦ] Longe remoti à vita illa quæ secundum Deum est. Vide Gal. 11. 19. vocem ἀπηλλοτριωμένοι habuimus & supra 11. 12.

δὲ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αἰσῶνι] Explicat id quod de tenebris modo dixerat.

δὲ τὴν πᾶσαν τὴν καρδίαν αὐτῶν] Diximus ad Marcum v. 1. 52. omnia vitia inolita designari voce πᾶσαν. Sic & Latinis callum obduxisse dicuntur, qui bona monita non perferunt. Vide Efaia v. 1. 10.

19. οἱ πνεῖς ἀπηλγκότες] Amplius explicat quid per πᾶσαν intelligat. sicut partes quædam corporis à spiritu vitali destitutæ dolorem nullum sentiunt, ita illis animus, etiam cum turpissima faciant, nullo ob id dolore commouetur.

ἐαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ] ἀσελγείᾳ sunt impudicitiae initia, primæ, vt loquuntur, lineæ. diximus ad 1. Cor. xii. 21.

εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης] Basilii ad Diodorum: τὰς δὲ ἀκαθαρσίας ὀνόματι τὰς τε τῶν ἀρρετῶν ἀρρετῶν καὶ τὰς θηλειῶν ἀκαθαρσιῶν. Iones, quorum principes Ephesij, molles Martiali, didicerant mores Perficos, itaque regnabant apud eos ea vitia quæ ἀκαθαρσίαι nomine Paulus notat ad Rom. 1. 24. v. 1. 10. vt & apud Corinthios 11. Cor. xii. 21. & Gal. v. 19.

ἐν πλεονεξίᾳ] Hoc ideo addit quia multi mares ob pretium se prostituunt. ideo Sallustius dicit: auaritia corpus animumque effeminat. πλεονεξία Hebræis lucrum significat. sæpe autem vertitur πλεονεξία.

20. ὑμῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν.] Christum, id est, doctrinam Christi, per μετάνοιαν frequentem: non ita didicistis, vt scilicet illa flagitia imitari debeatis.

21. εἰς αὐτὸν ἠκούσατε] Id est, si modo Euangelium bene comprehendistis. Sic ἀκούειν habuimus & supra 11. 2.

καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καὶ οὕτως ἐστὶν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ] Et si ita edocti estis Euangelium quomodo illud reuera se habet, prout à Iesu ipso prædicatum est. hoc ideo dicit, quia post suum abitum quidam sub nomine Euangelij profanam quandam docuerant libertatem, vt & Corinthi.

22. ὑποτίθεσθαι ὑμῖς καὶ τὴν περὶ τὴν ἀσποφίαν, τὸν παλαιὸν αἰθερόν] Explicat quales fuerint, & quid exigit Domini Iesu doctrina Matth. x. 24. & alibi, prædicta ab Efaia lv. 7. & est traiectio: vt exuatis veterem hominem, id est, cum qui erat in priore vestro viuendi genere. veterem hominem habui-

mus & Rom. vi. 6. quod hic ἀποδυῖσθαι, id est ἀπεκδύσασθαι Coloss. iii. 9. cuius contrarium est ἐνδύσασθαι quod iam sequetur, vtrunque alludens ad ritum baptismi, in quo vestes deponebantur, & resumebantur. ἀναστροφὴ est vitæ quoddam genus inter homines, vt Gal. i. 13. Iac. iii. 13. i. Petr. i. 15. 18. 11. 12. 111. 16. 11. Petr. 11. 7. 111. 11. Tob. iv. 19. Sic conuersari pro συνομιλεῖν dixit & Seneca.

τὸν φθιέμενον] Qui tendit ad exitium Gal. vi. 8.

καὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς αἰσίας] Id est, per cupiditates seducentes. dulcis radix, sed fructus amarissimi: lotos Homérica.

23. ἀναισθησθαι ἢ τῇ πιδύματι τῆ νοὸς ὕμῳ] Hic spiritus mentis est ipsa mens. Sic Hebræi dicunt lutum cœni, terram pulueris, vbi genitius est ἐξηγητικός.

24. καὶ ἐνδύσας τὸν καμὸν ἀνθρώπου] Quem τὸν νέον ἀνθρώπου eodem sensu dixit Coloss. iii. 9.

τὸν καὶ Θεὸν κατέντα] Qui formatus est secundum Dei voluntatem. de verbo κατέντα vide supra 11. 10. 111. 9. 11. Cor. v. 17.

ἐν δικαιοσυνῇ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας] Prior est δικαιοσυνὴ 777, id est, innocentia, quam 707 ὁσιότης vt ista distinguunt Hebræi. addit autem Paulus τῆς ἀληθείας pro ἀληθείᾳ, id est, tali innocentia & deinde sanctitate, quæ sint in esse, non in videri.

25. διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψέδος] Hoc aduersus eos dicit, qui vt gratias capterent aut Iudæorum aut gentium, alia dicebant quam sentirent.

λαλεῖτε ἀληθείαν ἕκαστος καὶ τῷ πλησίον αὐτοῦ] Ex Zach. viii. 10. vbi eadem verba in Græco, nisi quod pro καὶ τῷ πλησίον est πρὸς τὸν πλησίον. aperte loquimini quod sentitis, non tantum apud Christianos, sed etiam apud alios, qui sicut ante legem dicebantur οἱ πλησίον vt Exod. x. 2. ita etiam in noua lege. sic Augustinus hunc locum interpretatur libro contra mendacium. contrarium huic mendacium loqui Ps. x. 2.

ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη] Id est, præter illam societatem de qua egimus, est & alia quædam societas aut ciuitatis, aut humani generis: & hæc quoque obseruanda est, quod fieri nequit si aliud lingua dicat, quam mens concipit.

26. ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἀμείψαντε] Miror esse qui dubitent an hoc sit ex Psalmo i v. 5. nam versio LXX ibi eadem habet verba: ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἀμείψαντε vbi diximus recte verti posse, *Iraſcimini? at ne peccate*, eo loquendi genere quod habemus Iacob. v. 14.

ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδύτω ἐπὶ τῷ παρορυσμῷ ὑμῶν] Est locutio Hebræa de eo quod protrahendum non est. Deut. xx. 15. & simul applicatio eius legis, quæ est Deut. xx. 23. argumento à minori ad maius. si pœnæ lege præscriptæ non extendantur vsque ad vesperam, multo minus extendi ultra eam debet ira priuatim suscepta. Plutarchus: Πυθαγορικοί γὰρ μὴδὲν παρορυσσόντες ἀλλὰ κοινὸν λόγον μετέχοντες, εἶποτε παρορυσσέμεν εἰς λαιδρείαν ὑπὸ ὀργῆς, πρὶν ἢ τὸν ἥλιον δύναναι

τὰς δεξιάς ἐμβάλλοντες ἀλλήλοις καὶ ἀσπασίμους διελύοντο.

27. μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ] Optima monitio. nam si motus animi negligendo foueantur, transeunt in ἐξω, diabolo ius quoddam in tales nancifcente, qua de re diximus ad Luc. XXII. 3. Ioh. XIII. 27. Act. v. 3.

Sic: *Neglectis vrenda filix innascitur agris.*

28. ὁ κλέπτων μήκέτι κλεπέτω] Id est, ὁ κλέψας. nam apud Hebræos sicut verbum præteritum usurpatur pro præsentem, ita participium præsens pro præterito, quia plures formas Hebræi non habent.

μᾶλλον ὃ κοπιᾷ ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς ἰδίαις χερσίν] Simile loquendi genus I. Cor. IV. 12. 1. Thess. IV. 11. Adde Act. XX. 34. bene autem addit τὸ ἀγαθὸν, ne quis putet quemuis quæstum probari, qualis est scortorum & lenonum.

ἵνα ἔχη μετὰ σοφίας τὴν χεῖρα ἐχον] Est brevis locutio. Sensus enim est, vt non tantum ipse habeat vnde viuât, sed & insuper aliquid quo egenos adiuet, vt illa paupercula. Luc. XXI. 2.

29. πᾶς λόγος σαπὼς ἐκ τοῦ σώματος ὑμῶν μὴ ἐκπορεύεσθαι] Exire ex ore dicitur quod loquimur Matth. IV. 4. XV. 18. λόγος σαπὼς פֶּשַׁע רָבָר רָבָר vel רָבָר רָבָר Ioc. II. 20. Iob. XLI. 19. sermo putridus, id est, obscœnus, qualia multa vt credo haberemus, si existerent Ephesiaca Xenophontis. In Glossario σαπὼς *frædus*.

ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς καὶ οἰκοδομῶν τῆς ἐκκλησίας] Sed is sermo exeat, qui aptus est ad institutionem eam quæ cuique est necessaria. Genitiuus pro adiectiuo, more Hebræo. χεῖρα vox frequens apud Syrachiden.

ἵνα ὁφείλητε εἰς αὐτοὺς ἀκούειν] Per quem bene merearis de auditoribus. Sic ἵνα πείνητε χεῖρα habuimus II. Cor. VIII. 6. bene de aliquo meretur qui à vitis abducit. *profit* hic Latinus recte.

30. καὶ μὴ λυπῶντε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Maior est Spiritus sanctus Angelis. at moniti sæpe Israëlitarum ne Angelum offenderent Exod. XXIII. 21. vbi in Hebræo אַתָּה לֹא תִכְזֹּב. in Græco μὴ ἀπειθεῖς αὐτῷ Esaia XLIII. 10. παρεξίτων τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῷ. Hennas II. 10. tristitia enim omnium spirituum nequissima est & pessima seruis Dei, & omnium spiritus exterminat: & cruciat Spiritum sanctum. postea: tristitia hac intrat in hominem & tristem facit Spiritum sanctum & vexat eum. Mox noli offendere Spiritum sanctum qui in te habitat: nec plane alienum hinc est illud Senecæ epistola XLI. ita dico; Lucili, sacer intra nos spiritus sedet bonorum malorumque nostrorum observator & custos: hic prout à nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Tertullianus de spectaculis, Deus præcepit Spiritum sanctum, utpote pro naturæ suæ bono tenerum & delicatum, tranquillitate & lenitate & quiete & pace tractari.

ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολύσεως] Per quem signati estis, vt certificetis de ventura die redemptionis: nempe corporum, quæ est resurrectio Rom. VIII. 23. Sic εἰς ἀπολύσεως supra I. 14. vbi & verbum ἐσφραγίσθητε præcessit. Vide ibi dicta.

31. πᾶσα πικρία] Maledicentia. vide Rom. III. 14.

καὶ θυμὸς] Prima inflammatio animi. Rom. 11. 8. 11. Cor. XII. 20. Gal. v. 20. Coloss. III. 8.

καὶ ὄργη] Motus transiens in πᾶθος.

καὶ κραυγὴ] Clamor equus est iræ, ait hic Chrysostomus. cum prostraveris, equitem deieceris.

καὶ βλασφημία] Omnis quidem maledicentia dicitur βλασφημία. sed ut distinguatur ἀπὸ τῆς πικρίας, videntur hic intelligenda verba quæ Dei honorem quoquomodo laudunt. nam sic & Menander usurpavit hanc vocem: & in nostris literis sic usurpari solet. Vide Matth. IX. 3. 11. Reg. XIX. 6. 22. Efaiz LII. 5.

ἀρξήτω ἀφ' ὑμῶν] Longe absit ὀϊσρ.

συνὴ πάση κακία] Vide Rom. I. 29. I. Cor. v. 8. XI. 20. Coloss. I. 11. 8.

Tit. III. 8.

32. γίνεσθι ὡς ἀγαπᾷ ὁ Χρῆστος] Benigni, qualis Abrahamus erga Lotum, Gen. XII. 8.

ὡς ἀγαπᾷ ὁ Χρῆστος] Misericordes, sic I. Petr. III. 8. Idem sensus ubi ἀγαπᾷ ὁ Χρῆστος commendat. Paulus Coloss. III. 12.

χαρίζεσθαι ἑαυτοῖς] Condonantes, nempe offensas, ex præcepto Christi Matth. XV. 22. de usu huius verbi vide II. Cor. II. 7. 10. XII. 13. ἑαυτοῖς hic est alter alteri, ut & Coloss. III. 13. & hic infra v. 19.

καθὼς καὶ ὁ Χρῆστος ἡμεῖς] Est sensus hic non malus. sed plerique & optimi codices habent: ὁ Θεὸς ἐν Χρῆστῳ ἡμεῖς. Sic legit & Syrus & Chrysostomus, & Theophylactus & Latinus. ἐν Χρῆστῳ, id est, ob Christum, Christo deprecante. Efaiz LII. 12. Luc. XXIII. 34.

C A P. V.

Ἰνα ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς] Quod præcipue fit bene omnibus faciendo Matth. v. 48. nam sic homo homini Deus.

ὡς πάντα ἀγαπᾷ] Dei nempe. Liberorum est patrem moribus referre.

καὶ ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς] ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς non actum unum aut alterum significat, sed perpetuum vitæ tenorem.

2. καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ὑμῶν] In mortem scilicet, sic & Gal. II. 20. adfert maximum dilectionis testimonium Ioh. XV. 13. Rom. v. 8. & sequentibus.

προσφορὰν καὶ θυσιὰν τοῦ Θεοῦ] Hæc duo simul habes & Ps. XL. 7. ubi προσφορὰν in Hebræo est ἑρῶν oblatio, nimirum triticea, de qua vide dicta ad Leuit. II. & Marci IX. 49. quare θυσιὰ ἑρῶν, quod alioqui generale est, de victimis intelligendum. Similitudo in eo, quod de utroque pars sacrata in honorem Dei imposita altari absolvebatur.

εἰς

ἡς ὁμοῦ ἐκβάλλας] Vsurpatur id & de victimis *Leuit. i. 9.* & de *Maia*. *Leuit. iii. 16.* ac primum occurrit in Noë historia *Gen. viii. 21.* ubi ad ipsum Noë nomen fit allusio. Christus alter Noë, qui ex dā huius vitiorum seruat, princeps noui sæculi nullum sacrificium Deo potest esse gratus, quam ubi idem est & sacerdos & victima. accedit quod in nullo sacrificio perfectior obedientia: & fructus eius, salus humani generis.

3. *πορνεῖα* &c.] Iam nominat vitia quæ Ephesi maxime regnabant. sub *πορνεῖα* nomine recte hic & adulteria comprehendas, ut & Latini sub stupri nomine.

καὶ πάντα ἀρεθυσία] *ἀρεθυσία*, *περὶ πολλὰ ἀσέλγεια, λευκαῖα*. Vide supra *1. 19.*

ἀσέλγεια] Quia vici meretricis Ephesus *1. 2.* de eo quod certo loco dare oportet: in talibus autem viciibus maxime regnat per fas & nefas rem augendū cupiditas. *ἡ δὲ ἐν τῇ πόλει, ἡ πόλις ἡ αὕτη, ἡ πόλις ἡ αὕτη* *2. 2.* Nam non quæritur unde habeas, sed oportet habere.

μὴδὲ ἐν ἑσθελῶν ἐν ὅμῳ] Simile loquendi genus *1. Cor. v.* nemo Christianus illis nominibus vel suspectus sit.

ἀσέλγεια] Quia ad sanctitatem nemo peruenit, nisi prius liberetur à talibus vitiis.

4. *καὶ ἀσέλγεια*] Quam *ἀσέλγεια* vocat *Coloss. iii. 8.* in uerecundiam in verbis, quam Stoici probabant. Vide Ciceronis epistolam ad Papirium Patrum *ix. 22.* in Glossario *ἀσέλγεια turpiloquium*.

καὶ μωρολογία, ἢ ὀφθαλμία] Id est, *μωρολογία* quam homines *ὀφθαλμολογία* vocant *ὀφθαλμία*. talia sunt dicta Mimorum, item Parasitorum in comœdiis Græcis & Latinis: qui talibus dictis sciant *γλῶσσοι* Græcis, ridiculij Latinis, talia vero personarū grauiorem, qualis est hominis Christiani, non decent. egregie hunc locum explicat & *γλῶσσοι* illos describit Chrysostomus Homilia vi. in *Matthæum*.

ὅτι οὐκ ἀνέκοντα] In Manuscripto *ὅτι οὐκ ἀνέκοντα* *τῶν καὶ τῶν*

ἀλλὰ μᾶλλον ἀρεθυσία] Sermonis vestri præcipua materia sit gratiarum actio pro beneficiis à Deo acceptis. confer quod infra *19.*

5. *ὅτι οὐκ ἀνέκοντα*] Imperatiuum potius esse reor quam indicatiuum. nam & sic paris sensus monitum Paulus inchoat *Cor. vi. 9.* *μὴ πλανᾶσθαι* & *ὅτι οὐκ ἀνέκοντα* pro *γινώσκετε* circumlocutio Græca. at in Manuscripto est *ὅτι οὐκ ἀνέκοντα*, id est, bene scitote, locutione Hebræa.

ὅτι οὐκ ἀνέκοντα] Id est, scortator. sic enim nostri scriptores hanc vocem usurpant ut ostendimus. vniuersalis vox sequente negatione apud Hebræos est pro negatiua vniuersali, ut iam sæpè vidimus.

ἡ ἀρεθυσία] Hi sunt *μαλακοὶ* & *ἀσέλγεια* in dicto ad Corinthios loco.

ἡ ἀρεθυσία] Habes & hoc dicto ad Corinthios loco. fraudatorem interpretatur Cyprianus epistola *LII.*

Eccc

ἡ δὲ ἑστὴ ἐστὶν ἀπολογία.] Recte, ut & Coloss. III. 5. nam pro Deo habent Mammonam, id est, diuitias Matth. VI. 24. in iis spes totas collocant: iis totis se deuouent: earum causa nihil non faciunt. par loquendi genus est, quorum Deus est venter. Philipp. III. 19. facit pulchre huic dicto. explicando locus Philonis περὶ μαγίας primo: διὰ τὴν οὐκ ἐστὶν τὰ μαγικά, ἀλλὰ τὰ φυσικά, καὶ τὰ φυσικά μὴ ἀργύρου καὶ χρυσίου ἀπαιτεῖται, τὸ δὲ περὶ αὐτῶν ὡς ἀγαθὰ εἶναι, καὶ ἀδύνατον τοῖς θησαυροφυλακοῖσι, ἀγαθῶν αἰτῶν καὶ τῆς συμπύκνωσης τοῦ αἵματος τοῦ σώματος. idem libro de præmiis & poenâ τὰ πάντα τῆς αἰσθητικῆς vocat τὰ εἰδωλά, inquit ἡμεῖς καὶ ἐννοούμεν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ. Regnum Christi est in iudicio, regnum Dei post iudicium I. Cor. XV. 24. Hebræi dicerent מלכות בשר ודם בלבד לא תהיה.

6. μηδὲς ὑμᾶς ἀπατάτω κατὰ τοὺς λόγους.] Similis monitio I. Cor. III. 18. notat autem Philosophos qui docebant nihil mali esse in incestibus & adulteriis: & qui laudabant πορνείαν: & qui putabant vendentibus & ementibus licitum circumuenire se inuicem, ideo quod volenti non fiat iniuria, & leges ciuiles id permittant. sed & Iudæos qui omnibus Iudaizantibus, quomocunque vixissent, partem fore dicebant in sæculo altero.

ἡ δὲ ἑστὴ καὶ ἐρχεται ἡ ὄρα τοῦ Θεοῦ.] Diuina ultio, Rom. I. 8. Coloss. III. 6.

ἡ δὲ ἑστὴ ὑμῶν ἀπειθεία.] In eos qui Euangelium spernunt, supra I. 2. Coloss. dicto iam loco בְּמִן אֶל־בְּנֵי Deut. XXXIII. 20.

μη οὕτω γίνεσθε συμμετέχοι αὐτῶν.] Quales illi qui describuntur Psal. L. 18. & Iob. XXXIV. 8.

8. ἡτε γὰρ ποτε σκότος.] Per μετανουμίαν hic σκότος esse dicuntur qui alibi ἐσκότω Rom. II. 19. I. Thess. V. 4. qui in magna rerum bonarum ignorantia versantur. Vide Rom. III. 12.

καὶ ἡ φῶς ἐκ φωτός.] Illuminati per Christum. supra I. 18. impletur in vobis mysterium lychni incensi in templo: & similes estis Angelo de quo Dan. X. 6.

ὡς τέχνα φωτός ἀειπαύμενα.] Locutio Hebræa אור אור quæ significat homines luce perfusos. Sic & I. Thess. V. 5. pro eodem ambulare in luce dixit Ioh. I. 17.

9. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος.] In Manuscripto ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ φωτός quod cum præcedentibus melius cohæret. His opponuntur mox ἔργα σκότους. Hebræorum mos est fructuum nomine appellare opera Matth. III. 8. Ioh. XV. 16. Gal. V. 22. ex quo loco hæc lectio à scribis male mutata est. hoc autem comma totum per περιέδωκεν legendum est.

ἐν πάσῃ ἀγαθουσίᾳ.] Rom. XV. 14. Gal. V. 22.

καὶ διαπορεύεσθαι.] Quæ opponitur τῇ πενήθειᾳ quam supra damnauit.

καὶ ἀληθείᾳ.] Quæ opponitur mendacio quod itidem damnauit. supra I. 25.

10. δοκιμάζοντες ἡ ἑστὴ ἀπειθεία τοῦ φωτός.] Pendet hoc à verbo ἀειπαύμενα. nam absoluta περιέδωκεν reditur ad cœptum sermonem quod hic dicit, idem est cum eo quod dicitur Rom. XII. 1. 2.

11. καὶ μὴ ἀνδοκονοῦντε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκαρποῖς τῷ σκότει· Participes se faciunt etiam qui laudant talia aut approbant. Rom. i. 32. vbi dicta vide. opera tenebrarum, vere ἀκαρπα· nullum enim fructum ferunt, nisi exitium. Rom. vi. 21. Gal. vi. 8. supra i v. 22.

μᾶλλον ὃ ἐ ἐλέγχτε] Ex præscripto Leuit. xix. 17. vbi in Græco ἐλέμφ ἐλέγεις τὸν πλησίον σου תוֹכַח תוֹכַח. quæ est Hebræis inter leges iubentes ducentesima & quinta.

12. ὅτι γὰρ κρυφῇ γυμνάσει ὑπὸ τῆς αἰσχρῆς ὅτι καὶ λέγει] Merito dixi reprehendendos esse illos qui turpia loquuntur aut faciunt : nam nisi id fiat, audebunt clam etiam turpiora. non stant ista vbi incipiunt, & nox pudorem adimit, teste etiam Tacito.

13. τὰ ὅτι πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τῆς φωτὸς φανερόνται] Cum ista reprehendantur ab homine luce diuina perfuso, tunc apparet quam sint turpia.

πάν γὰρ τὸ φανερόν, φῶς ὅτι] πᾶν puto hic esse accusatiuum : & φανερόν, Attica forma, sensu actiuo qualem & supra habuimus i. 23. lux, id est, quod rem quamuis detegit. sic quales sint cuiusque actiones is qui luce diuina perfusus est & videt, & vt alij videant facit. traiectiones vocum tales frequentes Paulo, qualis & infra 27.

14. ὅτι λέγει] Propterea lux illa, id est, homo luce perfusus dicit alteri.

ἐλεγεῖν ὁ κρυπτός, καὶ αἰεὶ ἐν τῇ νεκρῷ, καὶ ἐπιφανέσθαι τοῖς χερσίν.] Epiphanius & alij dicunt hoc esse ex Apocryphis Ieremiæ : & fieri potest vt fuerit, sed non addita voce χερσίν, qui illis temporibus in hoc sensu non congruit. sunt non eadem verba, sed sensus prope idem xxvi. 19. & Esaiæ lx. i. 2. sed mihi non videtur Paulus locum aliquem adducere, sed dare luci, id est, homini luce perfuso, verba quæ eo digna sunt. vita in peccatis & somno comparatur Rom. xiii. 11. & morti supra ii. i. somnolenti nihil boni agunt. mortui etiam nocent odore. Iis qui purgati sunt dat Christus τὸν φωτισμόν : de quo supra i. 18. & Matth. xxviii. 19. alij codices hic habuere ἐπιφανέσθαι τῷ χερσίν, sed minus recte ni fallor.

15. βλέπετε οὐδὲ πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε] Videte quomodo possitis vitam instituire exactam : id enim est ἀκριβῶς. vide Dan. vii. 16. Sap. xix. 17. Matth. ii. 8. i. i. 3. i. Theff. v. 2. & est hic indicatiuus pro potentiali more Hebræo.

μὴ ὡς ἄσφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί] Philosophos per allusionem nominis ἀσφοι vocat, vt alibi περιτρίβω, κατὰ τριβύ. illi inania sapiunt : vos & certa, quippe à Deo reuelata, & in æternum profutura. contraria nomina dat Israëlitis Moses Deut. xxxii. 6. nempe respiciens ad tempora idololatriæ.

16. Ὁραγε ὁρμήτοι τὸν καιρὸν ὅτι αἱ ἡμέραι ποτεαὶ εἰσι] Sic & Coloss. i v. 5. tempora sunt plena periculis ob hominum in vos odia. hæc locutio est ex Gen. xlvii. 9. eadem in Psalm. xlix. 6. ideo redimite tempus, id est, quouis labore ac verborum honestis obsequiis vitæ pericula, & diem

E c c e ij

de die ducite. hæc locutio est Dan. II. 8. vbi in Græco. ὅτι κατὰ ὑμῶν ὁ καταρτίσεται.

17. ὅτι τὸ μὴ χάνειν ἀφρονεῖς] Estote vt serpentes Matth. x. 16.

ἀλλὰ σωιέντες τὸ δόλημα τῆ καρδίας] Ita tamen vt semper attendatis quid Christus iusserit. Vide supra 10. plus est σωιέναι quam γνώσκειν, vt apparet ex hoc loco collato cum Luc. XII. 47. γνώσκειν est nosse : σωιέναι attente expendere. voluntas Dei est sanctificatio nostra 1. Thess. IV. 3.

18. καὶ μὴ μεθύσκεσθαι οἴνῳ] Maior hac in re temperantia à Christianis exigitur quam à Iudæis priori tempore. creuit gratia : crescere debent & virtutes. malus mos perditum ire vel ad tempus, id quod Deus nobis optimum dedit.

ὃς ἔστιν ἀσωτία] Græci ἀσωτον vocant quem Latini perditum, quæ verba specialiter quidem eum denotant qui rem patriam, auitamque prodigit. nam hoc esse cito perire dixit Martialis : verum etiam transferuntur ad omne genus hominum ita immerforum vitiis, vt eorum salus deplorata sit; quod plerunque euenire solet ebriosis. est enim ebrietas omnium vitiorum & mater & nutrix, Gellius VI. II. nequam hominem Græce verò ἀσωτον, & aliis vocibus ἀκόλαστον, ἀρρεῖον, ἀρρεστον. Seruauit Græcam vocem Syrus, eandemque posuit 1. Petr. IV. 3. & Chaldæi verbum ܠܗܝ Prou. XXIII. 20. vertunt ܘܕܡܐ : & nomen ܠܗܝ Prou. XXIII. 21. vertunt ܘܕܡܐ Alexis :

Εἴτ' οὐχ ἀπάντων ἔστι τὸ μεθύειν κακόν
Μέγιστον ἀνδρόποισι καὶ βλαβερότατον;

Crobylus :

Τὸ γὰρ ἐνδιεχὼς μεθύειν τὴν ἡδονὴν ἔχει,
Ἀποστερωθεὶς ζῶντι ἑαυτὸν τῷ φρονεῖν,
ὃ μέγιστον ἡμῖν ἀγαθὸν ἔχει ἡ φύσις.

19. ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι] Opponit res in aliquo similes : illi vino implentur : vos Spiritu : illud illis gaudium parit : hoc vero quanto iustius vobis ? vide αἰνέειν simile Aët. II. 15. 16.

λαλουῦντες ἑαυτοῖς] Inter vos. vt supra IV. 32.

ψαλμοῖς] ܡܠܝܟܬܐ Hebræis, Græce ψαλμοὶ vocantur eximia carmina illa Davidis & aliorum, quæ in templo cytharis & Nabliis aptari solebant. in his multa sunt quæ Christiani apud Christianos vtiliter recitare possunt. cæterum Christianos veteres assa voce cecinisse, non μετ' ὀργάνων, docet responso ad orthodoxos CVII. quisquis ille scriptor est Iustino addi solitus.

καὶ ὕμνοις] ὕμνοι dici videntur extemporales Dei laudes ex occasione natæ Aët. XV. 1. 25. adde quæ diximus ad Matth. XXV. 1. 30.

καὶ ᾠδαὶς πνευματικαῖς] ᾠδαὶ ܡܠܝܟܬܐ sunt carmina præmeditata, non sine arte aliqua, qualia illa Exod. XV. 32. Deut. XXXI. 19. Iud. V. 12. 11. Sam. XXII. 1. 1. Reg. IV. 32. bene autem addidit πνευματικὰ. nam sunt & aliæ ᾠδαὶ qua-

les de quibus Amos VIII. 10. sic & Coloss. III. 16. simile supra I. 3.

ἀδοντες καὶ ψάλλοντες) Siue vestra, siue aliena recitantes. Tertullianus Apologetico : ut quisque de scripturis sanctis , vel de proprio ingenio potest, promouatur in medium Deo canere. in Manuscripto est ἐν χειρὶ ἀδοντες : non male, ut & Coloss. III. 16.

ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν) Corde consentiente cum oris sono. Osee VII. 2. vide I. Cor. XIV. 15. hoc est. כִּלְכִּיל in Psalmis.

τῷ κυρίῳ) In honorem Christi carmenque Christo quasi Deo dicere secum inuicem : Plinius epistola de Christianis.

20. ἀχαιρεῖται πάντες ἰσὺς πάντων) De omnibus bonis acceptis semper gratias habentes Deo patri, ut causæ principi Esai. LXIII. 7.

ἐν ὁνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ) Supra III. 21.

21. ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ) Nempe secundum ordinem naturalem, ciuilem, ecclesiasticum. quæ omnia nobis seruanda propter Christum, ne eius fauorem amittamus. alij libri habent ἐν φόβῳ Θεοῦ . sed ἐν φόβῳ Χριστοῦ habet & noster ille quo tam sæpe utimur Manuscriptus, nec aliter Syrus & Arabs. recte autem hic notarunt eruditi ὑποτασσόμενοι esse sono passiuum, sensu reciproco : quomodo verba formæ Niphal sæpissime usurpantur apud Hebræos. est autem id frequentissimum in verbo ὑποτασάμενοι & inde deductis. Sic & in sequentibus.

22. αἱ γυναῖκες ὡς ἰσὶοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθαι) Vir in id conditus ut imperet. id initio fuit naturale I. Cor. XI. 8. I. Tim. II. 13. postea ob vitia hominum factum pœnale Gen. III. 16. rursum in Euangelio suaue redditum propter imaginem Christi & ecclesiæ. idem sensus Coloss. III. 18. I. Tim. II. 12. Tit. II. 5. I. Petri III. 1. 5.

ὡς τῷ κυρίῳ) Sicut vos mulieres Christo paretis, sic & ob Christum viris parête. nam vir Christi imago.

23. ὅτι ὁ ἀνὴρ ὡς κεφαλὴ τῆς γυναίκος) I. Cor. XI. 3. imperium in uxorem vir habet naturæ priuilegio & gentium iure. Menander :

τὰ δουρεῖα τῶν γυναικῶν διὰ λόγον .

τῶν δὲ ἡγεμονίαν ὅτι ὅλον τὸν ἀνδρὶ ἔχει .

Philemon :

Ἀγαθὴς γυναῖκος ὅστις ὡς Νικοστράτη ,

Μὴ κρείττον' εἶναι τὸν ἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπακούον .

Γυνὴ δὲ νικᾷς ἀνδρὶ, κακὸν ὅστις μέλει .

Euripides :

Ἦ δὲ οὐκ αἰτία ἐν ᾗ πάντα παροῖσθε γυναι .

Οὐκ ἔστιν ἥτις πάποτ' οὐκ ἀπώλετο .

Iosephus aduersus Appionem II. instituta Moïsis describens : γυνὴ δὲ χειρὸς φύσιν ἀνδρός εἰς πάντα πάντα. deinde : ὁ γαμὸς ὑπακούει μὴ τοῦ ἑαυτοῦ ἡγεμονίᾳ, ἀλλ' ἐν ἀρχαῖς. Θεὸς γὰρ ἀνδρὶ τὸ κράτος ἔδωκε.

ὡς ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας) Supra I. 22. IV. 15. Coloss. I. 18. II. 19.

Eccc iij

καὶ αὐτὸς ὅτι σωτὴρ τῷ σώματι) Nihil non facit Christus pro salute Ecclesiæ, quæ dicitur corpus ipsius 1. Cor. XI. 27. supra 1. 23. 1 v. 1. sic & viri nihil non facere debent, vt vxores & hic protegant, & ad salutem perducant æternam. ἀποδοτον sequitur infra 25. nam prius vult Apostolus id inferre quod priori parti huius commatis respondet, venturus deinde ad partem alteram.

24. ἀλλ' ὡσπερ ἡ ἐκκλησία. ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ] ἀλλὰ hic est vt Corinthus Grammaticus ait sæpe esse, ὡσαύτως καὶ ὡσαύτως, quomodo & ἡν σαπε Hebræis. Ecclesia libenter se Christo subijcit.

οὐτὰρ καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδοῖς ἀνδράσιν ἐν κυρίῳ.] Nempe ἐν κυρίῳ Coloss. III. 18. intra limites disciplinæ, vt loquitur Tertullianus. Clemens Strom. v. II. πάντα μὲν τὰ ἀνδρὶ πεδομένη, ὡς μηδὲν ἀκοντος ἐκείνου ποιεῖται ποτὲ, πάλιν ὅσα εἰς ἀριτιῶν τε καὶ σοφίαν διαφέρειν νομίζονται.

25. αἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς] Id est, ita eam amavit vt eius bono morti se traderet, quo nullum amoris testimonium maius. Vide supra v. 5. Tiberius Gracchus salutem vxoris suæ prætulit: Valerius Maximus v. 1. 1. vocem ἑαυτῶν Græci de omnibus personis vsurpant.

ἵνα αὐτῷ ἀγάσῃ] Vt ei Spiritum suum sanctum daret velut coniugale munus.

26. καθάρισας τὴν λουτρῷ τῷ ὕδατος ἐν ῥήματι] Subintelligendum ὡς. postquam eam mundasset verbo suo, quasi balneo; sicut in lauacro, quod καὶ τὸν Cant. 1 v. 2. aut in mari Æneo templi (nam & hoc & illud λουτρὸν dicitur, ἑξηγητικῶς, vt lutum cæni Hebræis, & similia) sordes corporis deponuntur, ita per verbum Euangelij, nempe fide perceptum, sordes animi. Vide quæ dicta ad Ioh. III. 5. est autem in his verbis allusio ad ritum baptismi vt & Tit. III. 5. 6. 1. Petr. III. 21. quales allusiones iam pluribus locis habuimus.

27. ἵνα ὡς ἡ ἐκκλησία ἑαυτῇ ἑνδοξὸν πάλιν ἐκκλησίαν] Traiectio rursus, pro ἵνα ὡς ἡ ἐκκλησία ἑαυτῇ αὐτῷ ἐκκλησίαν (illam nempe de quo iam egi cœpit) ἑνδοξὸν. in Manuscripto forte rectius αὐτὸς ἑαυτῇ ὡς ἡ ἐκκλησία sibi admoueat, quod verbum Christo similiter tribuitur 1. Coloss. 1. 22. Apostolis 1. Cor. XI. 2. singulis Christianis de se Rom. v. 1. 13. ἑνδοξὸν, id est, magnificam, qualis Solomonis vxor. 77 בְּרָכָה Ps. XLV. 14.

μὴ ἔχουσιν στίλβον ἢ ῥυτίδα] στίλβος vel στίλβωμα sunt sordes 77 עֲשָׂה Esai. XXV III. 8. vbi LXX vertere στίλβωματα. Theodotion δυσκαλίας.

ἢ ῥυτίδα] Rugam similem. prius illud significat Christianos carere debere vitiis: alterum vegetos semper esse debere ad agenda ea quæ recta sunt.

ἢ πτερυγίαν] Non cæcam, non claudam, quæ omnia hic ad animum referenda.

ἀλλὰ ἵνα ἡ ἀγία καὶ ἁμωμος] Quales victimæ esse debebant in veteri lege

sanctæ, id est, solemniter Deo oblatae per sacerdotes: & sunt illis vitiis quæ $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$, id est, $\mu\acute{\eta}\mu\epsilon\iota$ dicuntur Levit. xxii. 16. & sequentibus xxiii. 20. Exod. xxix. 2. & Levit. i. 3. $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$ vertitur $\alpha\mu\alpha\rho\iota\varsigma$. videat, cui id vacat, illa legis loca, quæ notauimus. Salomon sponsæ suæ, quæ Ecclesiæ referebat imaginem, $\gamma\alpha\rho\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \delta\epsilon\iota\kappa\nu\alpha\iota\ \epsilon\iota\ \sigma\epsilon\iota$.

$\omicron\upsilon\tau\omega\varsigma\ \omicron\phi\epsilon\iota\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\upsilon\iota\ \omicron\iota\ \alpha\delta\epsilon\lambda\phi\epsilon\varsigma\ \alpha\gamma\alpha\pi\acute{\alpha}\iota\tau\epsilon\varsigma\ \tau\alpha\varsigma\ \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \gamma\upsilon\gamma\alpha\mu\acute{\alpha}\varsigma\ \omega\varsigma\ \tau\alpha\ \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$.] **VI** vnam carnem Gen. ii. 24. extant eadem quæ hic sunt verba in libro Hebræo Arbaa Turim, ut ab aliis notatum. Sicut corpus instrumentum animi, ita vxor instrumentum viri, ad res domesticas, ad quærendos liberos; amare debeat nempe eo modo, ut non monitis tantum, sed & exemplo sanctæ vitæ vxoribus præeant, sicut Christus suis præiuit $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \epsilon\gamma\omega\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \gamma\upsilon\gamma\alpha\mu\acute{\alpha}\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$] Sicut enim coniuges vnum quid per indiuiduam vitæ societatem.

29. $\omicron\upsilon\delta\iota\varsigma\ \gamma\delta\ \pi\omicron\tau\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$.] Curtius libro vi. corporibus nostris quæ utique non odimus. Seneca epistola xiv. fateor insitam nobis esse corporis nostri charitatem. & hinc argumentum petit Seneca simile plane huic Apostolico libro de Clementia i. 5. ubi principi sic loquitur. Si quod adhuc colligitur, animus reipublica tuus, illa corpus tuum, vides, ut puto, quam necessaria clementia sit. tibi enim parcis cum videris alteri parcere.

$\alpha\lambda\lambda\ \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \epsilon\gamma\omega\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$] Curam gerit corporis ut alatur & vestiatur. nam $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$ ut & $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$ est vestire Iob. xxxi. 20. Iacob. ii. 16. $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$ idem quod $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$. itaque $\sigma\alpha\rho\iota\varsigma$ vtrius modo vertitur. Genet animantium omni à natura tributum, ut se, vitam, corpusque tractant ait, Cletro de officijs i.

$\epsilon\gamma\omega\ \epsilon\iota\ \chi\alpha\iota\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma$] Nutrit eam verbo, & Spiritus, vestit virtutibus.

30. $\omicron\pi\ \mu\acute{\epsilon}\lambda\eta\ \epsilon\iota\sigma\mu\epsilon\iota\ \tau\omicron\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\$] Singuli i. Cor. xii. 27.

$\epsilon\iota\ \tau\omicron\varsigma\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ ,\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\varsigma\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ .$] Locutio Hebræa & punica, de qua diximus ad Gen. ii. 24. xxix. 14. 11. Sam. v. 2. Sensus hoc loco ex carne eius & ossibus crucifixis, id est, ex passione eius, prædicata & credita, ortum habuit Ecclesia. Sicut autem modo alludit ad baptismum, ita hic ad Eucharistiam, in qua corpus & sanguis Domini sumuntur Sacramentali modo. in Manuscripto tamen absunt hæ voces. & potest fieri ut aliquis ad marginem adscripserit.

31. $\alpha\iota\tau\iota\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ ,\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\$] Id est, sicut Christus nihil tam carum habuit quod non nostri causa, abdicauerit, ita nos quoque tanquam coniugij fide ipsi conglutinari debemus Ioh. xvi. 21. in Manuscripto: $\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\$ quomodo Matth. xix. 5.

32. $\tau\omicron\ \mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ .$] Id est, verba ista quæ apud Moysen extant explicavi vobis non $\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\$, sed sensu $\mu\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\alpha\rho\iota\varsigma\ \epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \sigma\acute{\omega}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\$. Sic & Hebræi aiunt mulierem de latere viri desumptam ad significandum coniugium

vini sup̄remi, benedicti. quæ autem in veterē testamēto applicantur Deo, ea Christo applicantur in nouo. dixit autem hic Paulus: *αὐτὸν νομίζω* pro eo quod in Græco Genescos est: *ἐνθάδε νόμος* בְּכֵן. Sic *αὐτὸς* sæpe habemus pro *quia*.

ἐγὼ δὲ λέγω εἰς χεῖρας & ἐκκλησίαν } Verba ista, inquit, ego usurpavi de
Christo, & Ecclesiarum

33. *ἵνα*] Quanquam iste locus *ἁπλοῦς*, sic recte explicetur, tamen & *ἵνα* à vobis impleri debet. *ἵνα* hic est *ὅτι* attamen.

— Vos finguli.

-¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷

1. 5. *וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעַל בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵי*] Et hic est traicta vox *הוּא* : & *וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעַל* est pro
וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעַל. timere autem hic obedire significat : quomodo & *וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעַל* Hebraicum
 fieri solet : & est hoc monitum & in libro Musar.

C. A. P. V I.

 Α πύνα.] Hoc sic dictum ut modo α γυναικες.

ὑπακούετε θεῷ, ὡς ὁ κύριός ἐστιν ἐν χριστῷ] Vide supra v. 24. recte ad

Hunc locum Hieronymus: peccatum filiorum est non obedire parentibus: & quia poterant parentes aliquid imperare peruersum, ad-

ventions: & quia poterant parentes a
domino. Vide gum de hac reſide

domino. Vide quæ de hac
re Iano Bello et Pasquar. xii.

noBis II. de lure Belliac Pacis XXVI. 3.

quid enim æquius, quam בִּישָׁר] מִיִּשְׁרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל

quos in rerum naturam introductus es, quibus parem gratiam nunquam possis reddere. rectè Antiphanes:

Τοῦ γὰρ πατρὸς κρατὶν ἢ αἰγύλῳ φέροι

... Η σωμάρω ἡ δόξα νικητήριον.

[illegible]

Ames parentem si equus est: si non, feras.

2. *ἡμεῖς τὸν πατέρα σου, τὴν μητέρα*] Sic & LXX in Decalogo. diximus in
fusiore nostro ad Decalogum commentario sub verbo *ἡμεῖς* comprehen-

cœlestia & æterna nondum concipiunt animo, ostendit ex hoc facto promitti id quod homines, simul aliqua ratione vti cœpere, maxime amant, id est, vitam longam & simul fœlicem. In omni Decalogo id vnum præceptum est iubens, cætera vetantia: notant autem Hebræi vetantibus præceptis minas addi, promissa iubentibus.

3. ἵνα εὖ σοι γρηθήται καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῷ κυρίῳ] Sunt ipsa verba LXX interpretum. Simul vult intelligi Paulus, quod tunc promissum est in terra illa, idem & nunc præstari in terris aliis. & hinc & aliunde apparet, aliquid in potestate hominis situm, vnde ad longævum perveniat.

4. καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα τοῦ κυρίου] Cauete ne sine causa eos male tractetis: nam sic ne equum quidem reddas docilem.

ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν κυρίῳ καὶ νομοθεσίᾳ κυρίου.] παιδεία sæpe quidem latius extenditur, sed hic significare videtur institutionem per pœnas, quæ adhibendæ sunt filiis simulatque aliquam liciti ac illiciti cognitionem haurire possunt. sic παιδευθὲν vsurpat scriptor ad Hebræos XII. 7. & Sirachides VII. 4. XXXII. 12. Latini modo castigare dicunt, modo emendare. νομοθεσία autem est ea institutio quæ fit verbis, olim quidem legis Deut. V. 7. Prou. XXII. 5. nunc vero Euangelij: vnde additur hic κυρίου, id est, Christi.

5. οἱ δούλοι] Non tollit morem tunc receptum seruis vtendi. habet enim sua commoda, & licet eo recte vti.

ὑπακούετε τοῖς κυρίοις καὶ σάρκι] Id est, eis qui secundum leges humanas ius in vos habent. sic & Coloss. III. 22. seruitus non in totum hominem descendit, ait Seneca, excipitur animus. animo tam herorum quam seruorum Deus imperat, & nunc sub Deo Christus, infra VI. 9. Coloss. III. 24. IV. 1.

καὶ φόβῳ καὶ φόβῳ] Cum obedientia & metu ipsis displicendi. etiam de nostris aduersus Deum officiis eadem vocabula vsurpantur Philipp. II. 12.

ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ ὑμῶν, ὡς τῷ κυρίῳ] Fide non ficta, quomodo Christo seruimus vide II. Corinth. I. 12. & supra V. 22. loco II. Paralip. XXI. 17. לֵב בָּיִשׁ vertitur ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ. vtitur hac locutione & sapiens I. 1.

6. μὴ ὡς οὐδὲν λογιζόμενοι ὡς ἀνδραγαθήσασιν] Vt Giezi qui alius erat in heri conspectu, alius extra conspectum II. Reg. V. aut vt aulici Saülis, qui in rebus improbis ei adulabantur. Habet interdum voces eleganter compositas Paulus, quales sunt hæ duæ οὐδὲν λογιζόμενοι & ἀνδραγαθήσασιν. In oculis frequens, Ciceroni, pro in conspectu. vox ἀνδραγαθήσασιν est & Coloss. III. 22. desumpta ex Græco ΠΙ. LIII. 6. Significat eos qui non cogitant quod sui sit officij, sed quomodo per fas aut nefas gratias captent. ἀνδραγαθήσασιν ὡς οὐδὲν λογιζόμενοι ὡς ἀνδραγαθήσασιν. tales videas seruos comicos, apud heros minores: tales erant aulici Saülis.

ἀλλ' ὡς δούλοι τοῦ κυρίου] Iussit Christus Cæsari pareri. eadem autem est ratio in republica, & in familia. nec ad salutem nostram quicquam refert qua parte in humana re locati simus. licet quamuis personam bene agere. ὡς δούλοι τοῦ κυρίου ait Petrus I. II. 16.

F f f f

ποιουῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν ψυχῇς] בבב בבל Pl. cxi. i. id est, οὐ μόνον ἀπὸ τῶν ὀργάνων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν συνειδησιν, vt in re simili loquitur hic Apostolus Rom. xiii. 5. in quibusdam exemplaribus illud ἐν ψυχῇς refertur ad sensum sequentem.

μετ' ἀνοίας δουλοῦντες ὡς τοῖς κυρίῳ καὶ οὐκ αἰσθημένοις] Id est, respicientes præcipue non illos homines sub quibus positi estis, sed Christum qui id exigit, & qui præmium reddit: bene autem addidit μετ' ἀνοίας. esse enim potest inter Dominum & seruum quanquam in dispare fortuna, amicitia quædam. Serui, humiles amici, Senecæ. Vide quæ diximus III. de Iure Belli ac Pacis xiv. 2. itaque & δοῦλον δαμνῇ δόμοις dixit Euripides, &

Δούλων ὅσοι φιλοῦσι δαποτῆρ' ἡρόος.

tales illi qui in conuiujs loquebantur, sed in tormentis tacebant, vt ait Seneca Epist. xlvii. contumax, etiam aduersus tormenta, seruorum fides, ait Tacitus Historiarum i. exempla vide apud Valerium vi. 8.

εἰδότες ὅτι ὁ εἰς τὴν ἐκείνου ποιήσῃ ἀγαθὸν, τὸ τοιοῦτον ὡς τὸ τοῦ κυρίου] Hoc referet, id est, huius præmium, καὶ μετανομίαν satis frequentem. Similis locutio II. Cor. v. 10.

εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος] Neque enim Christus hæc discrimina aut nunc respicit, aut in iudicio respiciet. I. Cor. vii. 22. xii. 13. Gal. iii. 28. Coloss. iii. 11.

9. καὶ οἱ κύριοι, τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς] Id est, vicissim in eos beneuolentiam ostendite. Vide Plinij, & aliorum monita dicto loco de Iure Belli ac Pacis:

Ὅταν τύχη τις ἀνθρώπου οἰκέτου,

οὐκ ἔστι οὐδὲν κτῆμα κάλλιον βίῳ.

Christiani omnibus Christianis fratres: itaque parem, imo maiorem bonitatem ostendere debent in seruos Christianos, quam olim Hebræi in Hebræos. Vide Deut. xv. 12. Ierem. xxxiv. 14.

ἀνέντες τῶν ἀπειλῶν] Nolite iracunde agere vbi aliter ius vestrum tenere potestis. noli esse

Antiphates trepidi laris, aut Polyphemus.

Vide Leuit. xxv. 43. dixi iracunde. nam θυγ quod iracundiam significat, Græcè vertitur ἀπειλή. Clemens Romanus eodem sensu dixit: εἴτε ἐπιταξέεις δούλῳ σου, ἢ παρούσῃ σου ἐν πικρίᾳ ψυχῇς.

εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς καὶ αὐτοὶ ὁ κύριός. ὅστις ἐν οὐρανοῖς] & ipsis & vobis idem imperat. homines estis: שׂאני בני ׀ם ׀ם בני ׀ם.

Omne sub regno grauiore regnum est.

Barnabas in Epistola: οὐ μὴ ἐπιταξέης παροῦσῃ ἢ δούλῳ σου ἐν πικρίᾳ, ὅστις ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἐλπίζει, μήποτε οὐ φοβηθήσῃ τὸν ἐπὶ ἀμφοτέροις Θεόν. in manuscripto καὶ αὐτοὶ καὶ ὑμεῖς. parum refert. Si in lege veteri serui molliter tractati fuere quia Deus eos sibi acquisiuerat, educendo ex Ægypto Leuit. xxv. 42. quanto nunc magis, cum idem dominus & dominos & seruos, à seruitute

multo duriore liberauerit. Lactantius: *Tametsi corporum sit diuersa conditio, nobis tamen serui non sunt, sed eos & habemus & dicimus spiritu fratres, religionem conferimus.*

κὲν θεωροῦμεν ἡμᾶς ὡς ἐσμὲν παρ' αὐτοῦ] Non curat, vt iam diximus, Christus ista fabulæ humanæ choragia. Vide quæ dicta Act. x. 34. Rom. 11. 11. Gal. 11. 6. adde. Coloss. 111. 25. Sumpta locutio ex Deut. x. 17. & 11. Paralip. xix. 7.

10. τὸ λοιπὸν ἀδελφοί μου] Locutio ad finem festinantis. in manuscripto τὸ λοιπὸν · vt Gal. v. 17.

ἐνδυναμοῦμαι ἐν κυρίῳ] Et hic est passiuum pro reciproco vt & 11. Tim. 1. 1. & in Græco Psal. L 11. 7.

κὲν ἐν τῷ κράτει τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ] Genitiuus ἐξηγητικὸς vt supra 1 v. 26. habes hanc geminationem & supra 1. 19. respici videtur locus Esaia L 11. 1.

11. ἐνδύναμις τῆς πανοπλίας τοῦ Θεοῦ] Incipit iam à ré militari figuras ducere. locus huic geminus. 11. Cor. x. 4. & alter 1. Theff. v. 8. simile illud Esaia L x 1. 10. ἀνέδραμε με ἰσχυρὸν σωτηρίου κὲν χιτῶνα ἀφροσύνης. habes πανοπλίαν vocem in Græco Iobi xxxix. 20. & 11. Sam. 11. 21. vbi in Hebræo הַחַיִּת in Glossario πανοπλία armatura. Vniuersitatem armorum dixit Ambrosius. par armatura etiam Deo tribuitur. Sap. v. 18. 19. 20. 21. 22.

πρὸς τὸ δυνάσασθαι ὑμᾶς ἐν τῇ μεθοδίᾳ τοῦ διαβόλου] Aduersus diaboli vias agendi astutas חכמים. Vide supra 1 v. 14. ὁ διαβόλος, vt alibi ὁ σατανα, totam vniuersitatem malorum dæmonum significat. confer locum Apoc. xii. 7.

12. ὅτι ὅτι ἐσμὲν ἡμεῖς ἡ πάλιν πρὸς αἱμᾶ κὲν σὰρκα] Tantum scilicet, quæ uocula sæpe subauditur. וְהוּא בְּשָׂרָא dicuntur homines, vbi comparantur Deo aut Angelis.

ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀρχαί, πρὸς τοὺς ἐξουσίαι] Eadem graduuum nomina usurpantur de dæmonibus, quæ de Angelis. nam & Satanæ imperium ordine constat. Matth. 12. 26. ἀρχαί & ἐξουσίαι de sanctis Angelis habes & supra 1. 21. 111. 10. Coloss. 1. 6. de malis Angelis 1. Cor. xv. 24. 1. Coloss. 11. 15. ἀρχαί & δυνάμεις de iisdem malis Angelis, Rom. vii. 38.

πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου] In manuscripto, τῇ σκότει τούτῃ quomodo legerunt & Syrus, & Latinus. illos dicit qui imperium habent in mundum hunc tenebricosum, id est magnam partem humani generis, qui ὑπο ἀπειθείας supra Ephes. 11. 2. Simili modo princeps eius vniuersitatis, ὁ ἀρχὸν τοῦ κόσμου Ioh. xii. ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου 11. Cor. 14. 4. κοσμοκράτορας τοῦ σκότους, idem est quasi dixisset τοὺς κρατιῶτας τοῦ κόσμου τοῦ σκότους. opponit τὸν κόσμον τοῦ σκότους, filiis lucis, de quibus supra v. 8. vbi itidem dicuntur illi antea fuisse σκότους. ἔργα σκότους habuimus supra v. 11.

πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις] Apparet Syrum legisse πρὸς τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, rectè. πνεύματα πονηρίας Hebræo more quæ πνεύματα πονηρὰ, Matth. xii. 45. loca ἐπουρανία sunt loca

παιδαγωγικῶν. Solent talia addi translationibus molliendis, ut diximus ad Matth. XXV I. 29. *μαχίρα δίσκος* siue *ρόμφαλον δίσκος* (nam hæ duæ voces eodem sensu ponuntur in his libris, & apud veteris testamenti interpretes) est doctrina omnis quæ à Deo procedit, quia intima penetrat, separatque affectus malos à bonis. Vide Hebr. IV. 12. Apoc. 16. 11. 12. sumpta autem hæc similitudo ex Esai. XLIX. 2. & simul mystice explicantur verba Ps. CXLIX. 5.

18. *ὅτι πάντες προσεύχῃς, & δέηταις*] *προσεύχῃς* vox est quidem generalis, quo sensu & verbum *προσεύχασθαι* illico habebimus, sed cum opponitur ei *δέηταις*, ut hic & I. Tim. II. I. *προσεύχῃ* significat preces ad bona impetranda, *δέηταις* deprecationem arcendis malis quæ metuemus. est enim *δέηταις* deductum nomen. in Glossario: *δέηταις* deprecatio; Solet plerumque *δέηταις* in Græco poni ubi in Hebræo est *נִתְפָּלֵן* aut *נִתְפָּלֵן* quæ voces implicationem misericordiae significant.

ἐν παντὶ κηρύττει] *πάντοτε* Luc. XV III. I. *ἀδελφίπῳς*. I. Thess. V. 17.

ἐν πνεύματι] Non voce tantum, sed & animo. Vide supra V. 19.

καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἐγρηγνυμένους] *ἐγρηγνυ*. militare dictum est, *mars vigilare* conjungi solent preces & vigiliae. Matth. XXV I. 41. Ps. V. 4. LXXXVIII. 14. in templo semper aliquibus erat peruvigilium. *εἰς αὐτὸ τὸ* ad rem totam præcedentem refertur.

ἐν πάσῃ συνεταπεινώσει] In sacris gentium dicebatur, *hoc age*. docet nos hoc Plutarchus in Numa, aitque eis verbis homines iuberi *προσεύχων εἰς ἑαυτὸν καὶ μηδὲν ἔργον ἐμβαλεῖν μηδὲν μὴδὲ χεῖρα ἀχολίας*.

καὶ διὰ πάντων τῶν ἀνθρώπων] Non pro se tantum orare vult vnumquemque, sed & pro aliis, quod *διὰ πάντων* vocat I. Tim. II. I.

19. *καὶ ὑπὲρ ἡμῶν*] Ecce quanti Paulus preces piorum faciat, cum illes tantæ apud Deum gratiæ, speret se aliorum precibus posse adiuvare. & nos existimabimus Pauli cum Christo regnantis preces nihil nobis prodesse?

ἵνα μοι δοθῇ λόγος ἐν ἀνοίξει τῶ στόματός μου, ἐν παρήσεια γνωρίσαι τὸ μυστήριον τῆς διαθήκης] Id est, ut ab hac custodia militari liber per omnem urbem perferre possim sermonem Evangelij eum, cuius res antehac occultæ fuere. ut detur mihi sermo, id est, ut loqui mihi liceat: in apertione oris, id est, occasione data. nam occasio loquendi Rabbini *פֶּה נִתְפָּלֵן*. Sic Deus labia aperire dicitur, ubi materiam suppeditat sibi gratias agendi, Ps. LI. 17. & *παρήσεια* non tam hic fiduciam Pauli, quam impedimentorum extrinsecus aduenientium remotionem significat, vocabulo quidem Græcæ originis, sed Syra locutione. nam *פֶּה נִתְפָּלֵן* pro palam & aperte usurpant Rabbini. Sic & Ioh. XI. 5. 4.

20. *ὥστε οὐκ ἀποσβέννω ἐν ἀλύσει*] Nunquomodo non desino obire legationem mihi mandatam: sed cum magnis molestiis, ac difficultatibus: quippe eadem catenâ me & appositum mihi custodem tenente. Vide quæ dixi-

mus ad finem Actuum, ubi ipsum nomen habes *ἄλυσιν* xxviii. 20. vt & ii. Tim. i. 16. pro quo *δυσμὰ* dixit Coloss. iv. 18. Philipp. i. 7. 13. 14. 16. 11. Tim. ii. 9. Philem. x. 13.

ἵνα ἐν αὐτοῖς παρρησιεύσωμαι ὡς δεῖ με λαλῆσαι] Vt libere ubique enuntiem quæ mihi dicenda sunt.

21. *ἥτις ἡ εἰδὴτε ἐν ὑμῖν τὰ κατ' ἐμὲ*] Ea quæ ad me pertinent.

ἢ ὡς ἔστω πάντα ὑμῖν γνωρίζει Τυχικός] πάντα non legit Syrus: & rectius sine eo coheret oratio. notatum etiam in quibusdam libris eam vocem non extare. ex Asia erat hic Tychicus Act. xx. 4. & forte Ephesius. Sic ad Corinthios missus Titus, Corinthius & ipse.

ὁ ἀγαπητός ἀδελφός] Hoc titulo idem Tychicus insignitur Coloss. iv. 7. credibile est prouectiorem fuisse ætate. Iuniores enim *πέντα* magis appellat Paulus. prouectiores Rabbini dicuntur *חבירים*.

καὶ πρὸς δόκον ἐν Κυρίῳ] *δόκον* vox hic sumitur vt comprehendat omnes qui Euangelio nauant operam, quales erant Euangelistæ ipsique imprimis Apostoli. Vide i. Cor. iii. 5. ii. Cor. iii. 6. vi. 4. x. 23. supra iii. 7. cum dicit fidelem, ostendit tuto ei credi.

22. *ὃν ἐπεμύνα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τόπο, ἵνα γῶσι πᾶσι ἡμῖν, ὅτι ὡς ἀγαπᾷ πάντες καρδιᾷ ὑμῶν*] Brevis locutio pro *καὶ ἵνα αὐτὸς ὡς ἀγαπᾷ, &c.*

23. *εἰρήνῃ ὅς ἀδελφοῖς*] Res prosperæ.

καὶ ἀγάπῃ καὶ πίστει] Quæ duo iuncta promissum habent vitæ æternæ in Manuscripto *καὶ ἔλκος καὶ πίστει*.

ὁπὸ Θεοῦ πατρὸς ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ] Coniunxit causam principem cum causa secunda, vt semper meminerimus nos vtrique obligatos.

24. *ἡ χάρις καὶ ἡ εὐλογία τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν αἰσιν αἰσιν*] Non Ephesios tantum salutat, sed & omnes in Asia Christianos. *ἀφθαρσίας* vox ad animum relata legitur & Tit. ii. 7. ubi tamen ea abest in nonnullis codicibus, quia præcessit vox idem valens *ἀσφάλευται*. in Glossario *ἀσφάδους incorruptus*. vtuntur Plato & Demosthenes. Plato & *ἀσφάδου* voce sensu eodem. Significatur is qui nulli vi, nullis precibus, nullis illecebris se corrumpi, id est, à recto abduci patitur. talis animi status hic dicitur *ἀφθαρσία*. potestque hoc ἐν *ἀφθαρσία* verti, constanter. Sicut virgo stupro corrumpitur, sic peccato quouis animus. ita hic Chrysostomus, & ex illo Græci alij.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD PHILIPPENSES.

THE
FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION
UNITED STATES DEPARTMENT OF JUSTICE
WASHINGTON, D. C.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD PHILIPPENSES.

ST hæc Epistola, quanquam & ipsa Romæ in vinculis scripta, lætior alacriorque & blandior cæteris, ideo quod Philippis, quæ vrbs præcipua est Macedoniæ & colonia, bis fuisset Paulus Act. xv i. & xx. & bene successisset ibi Pauli prædicatio, conuersa muliere purpuraria, eiecto Spiritu Pythonico, conuerso & per miraculum commentariensi, accepta à magistratibus ob iniuriam acceptam satisfactione. Post quæ tempora Philippenses plerique fideliter custodierant ea quæ à Paulo acceperant, amoremque in tam bonum magistrum & reuerentiam multis modis erant testati. Insurgit tamen nunnquam in asperitatem aliquam oratio aduersus homines similes illis quos ad Galatas notat, qui cum Iudæi ipsi non essent, illis tamen quos Paulus ex Gentibus conuerterat, suadebant Iudaismum, occasione capta ex vinculis Pauli & malis quæ Christianis non Iudaizantibus imminere videbantur. In quod consilium ex sola carnis cura profectum, quæ debet fortitudine despuir Paulus.

CAPVT PRIMVM.

ΑΥΛΟΣ & Τιμόθεος] Timothei nomen ideo addit, quod cum in utroque Philippos itinere Paulum esset comitatus, notus ob id carusque esset Philippensibus.

Ἰουδαίῳ Γησοῦ Χρυσῶ] Modeste cum quæsiuit titulum, in quo Timotheum secum sociaret. Apostolicam auctoritatem hic

opus non habebat sibi adstruere, quando ea Philippis in controuersiam non vocabatur.

πάντες ὡς ἀγαπᾷ ἐν Χρυσῷ Γησοῦ ὡς οὖν ἐν Φιλίπποις σὺν ἐπισκόποις & δακτύλοις]

G g g g

Ita plerique codices & Syrus, non vt Chrysostomus & secuti eum Græci legunt *συνεπιστάποις*. Non nouum est præcipuas personas postremo loco nominari, qua de re diximus ad Marcum xvi. 7. *ἐπισκόπων* vox in Græcis versionibus respondet Hebræis פקידים, פקידים, מפקדים, quomodo vocari solent omnes qui cuiuslibet rei curam & inspectionem habent. In Nouo Testamento vocati sic presbyteri omnes, quia in gregem habebant inspectionem Act. xx. 28. quæ inspectio *ἐπισκοπή* Act. i. 20. At is qui in eo ordine primas habebat, dicebatur per excellentiam *ὁ ἐπίσκοπος*, vnde factum vt id ei nomen proprio quodam iure manserit, sicut Senum nomen Episcoporum primis in Africa. Princeps autem huius presbyterij Philippensis videtur fuisse ipse Epaphroditus qui Philippis ad Paulum iuit, quem mox Paulus vocabit *συνεργόν & συσταπώτην*.

2. *χαίρει ὑμῖν καὶ εὐφρανῇ*] Rom. i. 7. i. Cor. i. 3. ii. Cor. i. 2. Gal. i. 3. Eph. i. 2.

3. *διχαίρεισθε τῷ Θεῷ ἐπὶ πάντῃ τῇ μυστήριᾳ ὑμῶν*] Quotiescunque vestri memini Deo gratias ago. Simile Rom. i. 8. i. Cor. i. 4. Eph. i. 16.

4. *πάντοτε ἐν πάντῃ δέησθε μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν μὴ χάρις τίλῃ δέησιν ποιούμενοι*] Magni sane affectus testimonium, omnibus suis precibus pro ipsis preces admiscere. Et laus magna, quod addit, cum gaudio. Audiebat enim de plerisque eorum quæ vellet.

5. *ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον*] Id gaudeo, quod Euangelij participes facti estis. *εἰς τὸ διαγγέλιον*, pro *ἐν τῷ διαγγέλιῳ*. Eadem *κοινωνία τῷ ἡσθ* i. Cor. i. 9. & *κοινωνία τῷ μυστηρίου* Eph. iii. 9. *κοινωνία μὲν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ*, i. Cor. i. 3.

ὑπὸ ποσότητος ἡμέρας ἀρχεῖ τῷ νυν] Laudat & constantiam in accepta fide.

6. *πεποιθὼς αὐτὸ τέτο*] *תבב*, sperans. Vide Eph. iii. 12. & ibi dicta.

ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθόν, *ἐπιτελέσει ἀρχὴ ἡμέρας χαίρεισθε Ἰησοῦ*] Nempe vobis cooperantibus, quod sequentia indicant. Sed maluit nominare causam principem ac digniorem. Simile Philonis illud in allegoriis: πολλοὶ ἀσκητὰὶ γυμνοὶ καὶ ἀρετῆς, ἐπὶ τῷ πάλαι μετέβαλον. ὃ ἡ παρέχῃ ὁ Θεὸς ἐπιστήμην βεβαίαν, οὕτως δίδωσιν ἀμφοτέρω, τὸ ἐργάζεσθαι τὰς ἀρετὰς, & μηδέποτε αὐτῶν ἀφίστασθαι, ἀλλ' αἰεὶ ἀμειδύειν καὶ φυλάττειν ἐκείναι.

7. *καθὼς ἔστι δέκατον ἐμὸν τέτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν*] Ita antehac vos gefistis, vt optima de vobis sperare in posterum debeam. vobis autem sic pergentibus, Deus quoque perget vos cumulare donis. *δέκατον ἔστι*, par est vt Act. i v. 19. *תש*.

ὅτι τὸ ἔχον με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. ἐν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ ἐν τῇ ἀπολογία καὶ βεβαιώσῃ τῷ διαγγέλιῳ, συκοινωνοὺς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμῶν ὄντας] Sunt veteres qui putant scriptum hoc in secundis vinculis, post primam causæ dictionem apud Neronem, quo tempore nemo Paulo adfuerat i. Tim. i v. 16. atque eo ipso tempore Timotheus Romæ non fuerat, vt ex eodem loco apparet. At mihi videtur ἀπολογία posse intelligi illa apud Iudæos qui Romæ

erant, de qua in Actis. In omnibus autem his malis quæ Paulus ferebat, in eo se solabatur, quod Philippenses Christiani non eadem modo de causa, sed pari modo, fuscitantibus Romanos magistratus Iudæis, multa mala tolerauerant, ac tolerabant, ut videre est infra 29. Gratiam autem hoc ipsum vocat, pati pro Christo, ut & infra ἐχαιῶν. Magnus in hac re honos, magna præmia. ἀπολογία & βεβαίωσις διαγγαλίου dictum per ἐπεξηγήσιν, quod breuius ἀπολογία διαγγαλίου infra 17. βεβαίωσις est ὀρί.

8. μῦθος γάρ μοι ὅστις ὁ Θεός] Iuramentum ut Rom. 1. 9. 11. Cor. 1. 23. 1. Theff. 11. 5. 10. 77 ὁ ἰησοῦς Gen. xxix. 59. ὁ ἰησοῦς Job. xv. 18.

ὡς ὁποῦν πάντας ὑμᾶς ἐν ἀγάχῳ ἰησοῦ χειρῶν] Id est, amo vos amore non illo communi, sed vere Christiano. ἀγάχῳ, omnis affectus 11. Cor. vi. 12. Philem. vii. 12. 20. 1. Ioh. 111. 17.

9. ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἐν μέλλοντι καὶ μέλλοντι ἀεισῶν] Est μετενυμία. hoc enim vult dicere. oro, ut iste vester in me amor à Deo maiora indies dona accipiat. Ex illo enim accipere, sequetur τὸ ἀεισῶν.

ἐν ὁποῦν] Sic vocatur maior rerum diuinarum cognitio, ut Rom. 111. 20. Eph. i. 17. 1v. 17.

καὶ πόση αἰσῶν] Id est, experientia. Sic 77 LXX vertunt ἐφῶν Prou. i. 4. & sæpe alibi in eodem libro: quod alibi αἰσῶν, ἐπιστήμη & aliis modis.

10. εἰς τὸ δοκιμῆσαι ὑμᾶς τὰ δεικνύμενα] Id est, ut in quaque rerum circumstantia, quid rectum quid non sit intelligatis: quomodo hanc locutionem explicauimus Rom. 11. 18.

ἵνα ἴτε εἰλικρινεῖς] Id est, ut clare omnia perspiciatis. Sic τὰ εἰλικρινῆ ὁποῦν dixit Petrus i. 111. 1.

καὶ ἀποστολῆς] Vide 1. Cor. x. 32. Act. xxiv. 16.

εἰς ἡμέραν χειρῶν] Id est, semper. Vide supra 6.

11. πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης] Sic 77 77 habes Osee x. 1. Sensus est, ut large fructum feratis bonorum operum: quæ omnia veniunt δικαιοσύνης nomine.

ἥτις ὅτι ἰησοῦ χειρῶν] Quæ consummationem esse debent, quam legitis opera.

εἰς ὅταν καὶ ἑπαινον Θεοῦ] Omnia enim illa hominum, autè impiorum, pia opera ad magnam redundant laudem diuinæ gratiæ, Ephes. i. 6. 12. 14.

12. ἡ κατ' ἐμὲ] Res meæ, ut Eph. v. 2.

μέλλον εἰς ἀποστολῆς τῆς Ευαγγελίου εἰληλῶν] Recte facitis quod non terremini his vinculis meis. nam ea ipsa Evangelio seruiunt. Vocem ἀποστολῆς habemus & infra 25. & 1. Tim. i. v. 15. Est & apud Sirachidem.

13. ὅτι ὁ δὲ δόξα μου φανεροῖ ἡμέραν ἐν ὅλῃ τῇ Περσῶν] μετενυμία. Vincula mea in Christo nota facta sunt: id est, innouit me vinculum esse

tantum Christi causa. Qui rumor latius latiusque manans etiam in aulam peruenerat, ita ut & ibi quidam seruorum aut libertorum Cæsaris facti essent Christiani, infra 1 v. 22. Prætor olim dictus is qui præiret exercitui, ut Varro explicat. hinc cohors prætoriana; navis prætoriana. Hinc prætorium dici cœpit tentorium imperatoris: inde etiam præsidis Prouinciæ domus: duo prætoria coli, apud Tacitum. Romæ Cæsaris domus Palatium dicebatur: sed prouinciales assueti vocabulo prætorij, appellabant & hanc

προπύλαιον.

καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι] Apud plebem Romanam.

14. καὶ τοῖς πλείονας ἢ ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ] Quales illi qui salutantur Rom. xvi.

πεποιθότας τοῖς διανοίαις μου] Excitati, inquit, meæ patientiæ exemplo.

πειρασόμενος ὁ λυμῶν τὸν τῷ Θεοῦ λόγον λαλεῖν] πειρασόμενος ἀφόβως, id est, ἀφοβώπτερος.

15. πνὲς μὲν καὶ ὅτι φθόνον ἔχουσιν] Iudæos indicat, qui ut progressum Christianismi impedirent, ubique rumoribus differebant qualis esset illa doctrina, quibus se argumentis fulciret: quæ res efficiebat ut multi ad Paulum concurrerent, ex ipso rem totam intellectu.

πνὲς ὅτι καὶ διὰ διδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν] Quidam etiam vulgabant Christianum dogma, ideo quod ipsi id probarent: ὅτι ἐν αὐτῷ λυδοκίαν, qualis locutio 11. Cor. xii. 10. Nec multo aliter διδοκίαν Rom. x. 1.

16. οἱ μὲν ἔξ ἐριθείας] Id est, ἔξ ἐριθείας. Et ἔξ hoc loco est vice adiectiui, ut Rom. 1 v. 12. & cum eadem voce ἐριθείας Rom. 11. 8.

τὸν Χριστὸν κατὰ γάλλειν οὐχ ἀγῶς] Non pio, puroque animo.

οἱ ὁμοῖοι δὲ λυμῶν ἐπιφέρειν τοῖς διανοίαις μου] Hoc querunt ut in arctiorem custodiam. ideo enim ubique de dogmate loquuntur, quod sperent se & mihi & dogmati odium concituros. In Manuscripto pro ἐπιφέρειν est ἐγίρειν. quomodo & Latinum legisse apparet.

17. οἱ ὅτι ἔξ ἀγάπης] Ideo quod me amant, dicunt quæ sint, quæ doceam, spectantia scilicet ad emendandos mores, minime seditiosa.

εἰδότες ὅτι ἐν ὑπολογίᾳ τῷ διατάλλειν καί μιν] καί μιν, id est, καί με. Sic καί με habuimus Luc. 11. 34. Sic & καί με 1. Thess. 1. 3; sic καί με vertitur καὶ κίμνος 11. Sam. xiii. 32. Ideo me amant & me miserantur, quia sciunt me ad munus prædicandi Euangelij huius non sponte venisse, sed à Deo vocatum. ἀνάγκη μοι εἶπαι καί με, dicit ipse 1. Cor. 1 x. 16. In Manuscripto præcedit οἱ μὲν ἔξ ἀγάπης, &c. sequitur vero οἱ ὅτι ἔξ ἐριθείας. Simili codice usus est Latinus interpres.

18. πῶς] Est oratio ἐλλειπτική. hoc vult: quid hinc sequitur? nihil nisi, &c.

πάλιν παντὶ ῥότῳ ἐκτε προφάσι, εἴτε ἀληθεία Χριστὸς κατὰ γάλλεται] In Manuscripto, πάλιν ὅτι, non male. προφάσι hic non significat pretextum, sed occasione: nam ex occasione illi Iudæi, dum nocere Paulo student, multos

pertrahebant ad Evangelium. Sic Prou. xviii. i. *πρόσας ζητεί* Latinus vertit *occasiones quaerit*. Sic *ἐν πρόσας πλουσιζέω*, Latinus in *occasione auaritia*. in Glossario: *πρόσας occasio*. Sic *πρόσας λαμβάνειν* apud Platonem, *occasionem arripere*. Sic & Euripides:

Ἐπὶ βραχίας πρόσας ἐδὴ μόνον.

Contra ἀληθεία hic est animo sincero.

καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι] In bono euentu etiam malorum confiliorum.

19. οἶδα γὰρ ὅτι τὰτό μοι δυνήσεται εἰς σωτηρίαν] Exhibit hoc ad salutem, nempe multorum hominum.

ἵνα τῆς ὑμῶν δόξης καὶ ὑποχρησίας τῷ πνεύματι τοῦ ἱεροῦ χριστοῦ] Vobis precantibus, & ad vestras preces Christo mihi suppeditante vim perpetuam spiritus fuit *χρησία* γρη.

20. καὶ τὴν ὑποχρηστικὴν καὶ τὴν ἐλπίδα μου] De voce *ὑποχρηστικὴν* vide Rom. viii. 19. Psalmo xxxv. 11. 7. ἡ λήθη vertitur ab Aquila *ὑποχρηστικὴν* δόκει.

ὅτι ἐν οὐδενὶ ἀγυμνήσομαι] Fore ut non in vanum laborem. Est *μετανομία*, quales i. Cor. x. 8. *שׁוּבוּ אֵלַי* Pl. cxix. 80. Esaiæ xlix. 23.

ἀλλ' ἐν πάσῃ παρήσῃα] Per liberam professionem credentium ut Act. iv. 13. 29. 31.

ὡς πάντοτε καὶ νῦν μεγαλυνήσεται χριστός] Sicut ante, ita & nunc magnum consequetur nomen. De voce *μεγαλυνέσθαι* vide Luc. i. 46. 58. Act. x. 46. xix. 17. Pl. civ. i. & alibi sæpe.

ἐν τῇ σάρτει μου, εἴτε ὅτι ζῶ, εἴτε ὅτι θανάτω] Bene corporis vocem ad vtrumque retulit. nam & corpus loquitur, & corpus occiditur. Dicuntur martyres morte sua *δοξάζειν τὸν Θεόν*, ut vidimus ad Ioh. xxi. 19.

21. ἐμὸν γὰρ τὸ ζῆν χριστός] Id est, si vivo, Christo seruiro. Vita mea non nisi in Christi rebus occupatur. Gregorius Nazianzenus:

Βίου τὸ κέρδος ἐκβιοῦσθαι καὶ ἡμέραν.

καὶ τὸ ἀπαθῆναι κέρδος] Et si moriar, morte mea aliquos Christo lucrabor. Sic *κερδαίνεσθαι* habemus i. Cor. ix. 19. 20. 21. 22. i. Petr. iii. i. Est hoc oppositum ei quod est in Pl. xxx. 10. *מָה בְּרָמָה עָבַדְתִּי*.

22. εἰ γὰρ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ] Sic & Gal. ii. 20. designatur vita hæc morti obnoxia.

τίπο μοι καρπὸς ἔργου] Latina locutio: *operæpretium*. Qualia *ἐροῦν* pro rogare: *ἱκανὸν λαμβάνειν*, satis accipere: *διδόναι ἔργασίαν* dare operam.

καὶ τί αἰρήσομαι] τί pro πότῳ. quomodo & Latini scriptores *quis* ponunt *propter*.

οὐ γινώσκω] Non satis mihi liquet.

23. σιμῶμαι γὰρ ἐκ ἧς δύο] Id est, vtrunque cogor. Sic *σιμῶμαι* habemus Luc. xii. 50. Act. xv. 11. 5. i. Cor. v. 14. id est, causæ sunt graues quæ me hoc, & quæ me illud præoptare compellunt. Sic David ii. Sam. xxiv. 14.

Gggg iij

τῶν τῶν, τὰ μὲν πᾶσι δὲν σφάραξ ἐστίν. Post vocem *δὲν* ponenda hic *ἡσυχία*, ut recte monet Augustinus de doctrina Christiana III. 2.

τὴν ἐκδομὴν ἔχον εἰς τὸ ἀναλίσκειν] Id est, τῶν quod Hebræis frequens, ut & nomen *הרשע*, ad significandam piorum mortem. Syrus eadem voce hic usus. Sed *ἀναλίσκειν* proprie est redire: recipi vertit Tertullianus. Spiritus à Deo est, & ad Deum redit, Ecclesiastæ XI. 7. Loquitur sic & Philostratus in vita Apollonij, & Cicero de diuinatione primo, Eudemi somnium exponens, ut cum animus Eudemi è corpore excesserit, tum demum reuertisse videatur. Hieronymus quoque hunc locum citans priore Apologia contra Ruffinum *ἀναλίσκειν* vertit, reuerti.

καὶ οὖν χειρὶ ᾧ] Id est, in Christi custodia, quoad partem potiore, Aët. VII. 59. Nihil hinc de loco definiri potest. Polycarpus in epistola itidem Philippenfibus inscripta: ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰς ὃν ἐκ-
εῖν. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Scimus Nepotianum nostrum esse cum Christo ἐν Sanctuarium mixtam choris.*

πολλὰ μᾶλλον κρείσσον] Hoc dicitur per appositionem de toto eo quod præcessit: quasi diceret: quod quidem mihi multo est melius: quia sic scilicet futurum erat ut Paulus requiesceret à tot laboribus Apoc. XIV. 13.

24. τὸ ὃ ἐκμάχεται ἐν τῇ σαρκί] In hoc mortali corpore, ut supra 21.

ἀναγκάσμεν δ' ὑμᾶς] Non Philippenfes tantum, sed & alios Christianos hoc nomine complectitur.

25. καὶ τὴν πεποιθὸς οἶδα] Non dicit scire se diu mansurum, sed dicit se ita sibi esse conscium, ut quia videat suam vitam Christianis multis adhuc necessariam, ideo magis speret se in vita, quamuis molesta, mansurum, & ad ipsos rediturum. οἶδα πεποιθὸς, scio me hoc sperare, id est, malle. Vide supra 6.

ὅτι πολλοὶ & συμπαρασυνέχοντες πάντες ὑμῶν] Omnibus in Christum credentibus.

εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν] Ad profectum vestrum maiorem. Vide supra 12. & I. Tim. IV. 15.

καὶ χαρὰν τῆς πίστεως] Quo maiori cum gaudio coniuncta sit fides vestra.

26. ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν θεωρεῖται ἐν χειρὶ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ] καύχημα hic ut & alibi est ἀγαλλίαμα, exultatio. ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, per Christum Iesum tanquam boni huius auctorem. ἐν ἐμοὶ, id est, propter me, mea causa.

27. μέτρον αἰῶνι τῷ Εὐαγγελίῳ τῷ χειρὸς πολιτεύεσθαι] πολιτεύεσθαι locutione bene Græca significat viuendi rationem ἡγηγη ut Aët. XXIII. 1. Hinc πολι-
τεία frequens vox Chrysostomo & aliis pro vitæ instituto. Est translatio ducta à ciuibus qui secundum ciuitatis suæ leges viuunt.

ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς] Quod velim.

εἴτε ἀπὼν] Quod fieri potest.

ἐκούσας τὰ ὡς ὑμῶν] τὰ, id est, ταῦτα hæc quæ sequentur. Simile loquen-
di genus Rom. XI. 29.

ὅτι σήκατε ἐν ἐνὶ πνεύματι] Pariter affecti. nam πνεῦμα affectum significat
I. Cor. I v. 21. & alibi sæpe.

μᾶ ψυχῇ] Amantes vos mutuo.

συναθροῦντες τῇ πίστει τῷ διαγγέλιῳ] Certantes quasi facto agmine contra
hostes Evangelij, idque per fidem habitam & seruata ipsi Evangelio.
συναθροῦντες ἰνα ἰσχυροῦνται.

28. καὶ μὴ πνευμάτω ἐν μηδὲν ὑπὸ τῶν ἐναντίων] Nihil terri illorum ho-
stium minis. In Glossario πνεύματι trepido terrestio. Vitur Plutarchus hac voce
de equo consternato.

ἥτις αὐτοῖς μὲν ὅσον ἐνδεξις ἀπολείας, ὁμῶν δὲ στήριξ] Ενδεξις Argumentum.
nam הָאֵלֶּה vertitur ἐνδεξις. Hesychius ἐνδεξις, ἀποδεξις. Cum videant mi-
nas suas nihil proficere, vos autem in mediis malis à Deo sustentari, inde
capere argumentum debent, quis futurus sit vtrorumque exitus.

καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ] Omnia hæc eveniunt Deo sic dispensante.

29. ὅτι ὑμῶν ἐχρησάθη τὸ ὑπὸ χειρὸς οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πισδεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ
ὑπὸ αὐτοῦ παρῆναι] Est πλεονασμὸς vt recte vidit Syrus. Satis enim fuerat di-
xisse ὑμῶν ἐχρησάθη οὐ μόνον τὸ εἰς χειρὸς πισδεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ χειρὸς παρῆναι. Si-
cut fides dicitur Dei donum Eph. I I. 8. sic etiam occasiones illæ pro Chri-
sto dura patiendi, qui honos summus. Christo credit qui eum credit
vera dicere. In Christum credit qui per Christum accepturum se confidit
vitam æternam.

30. τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες ὃν εἶδετε ἐν ἐμοί.] Idem certamen dicit quod ex
eadem venit causa. quod vidistis in me, tangit historiam quæ est Act. xvi.
19. & sequentibus. Est hic nominatiuus ἔχοντες pro datiuo ἔχουσι, qualia &
apud Homerum nonnulla.

καὶ νυνὶ ἀκούετε ἐν ἐμοί] ἐν ἐμοί hic est, de me, quomodo accepere Syrus &
Latinus. Vincula sua intelligit.

CAP. II.

Εἰ τις οὐκ ἀγάπησιν] Valde & blanda & παιδιτικὴ ratio. Si in-
terdum vehementer adfirmat.

Si bene quid de te merui.

Magna enim sunt quæ à Christo habemus solatia.

εἶτι ἀδελφικὸν ἀγάπης] Mutua Christianorum dilectio magnum est in
malis lenimentum.

εἶτι κοινωνία πνεύματος] Olim pagani dicti qui de eodem bibebant fonte.

Quanto maior coniunctio eorum qui de eodem bibebant spiritu? I. Cor.

XII. 4.

εἴτι ἀσάχη καὶ οἰκτροὶ] ἀσάχη sunt affectus quiuis. οἰκτροὶ affectus circa
calamitosos. Ita hæc explicanda vbi pariter ponuntur. Alioqui & generale
illud in significatione speciei sumitur. Magna autem hæc sunt inter vere
Christianos.

2. πληροῦντέ με τὴν χαρὰν] Eadem locutio Ioh. III. 29.

ἵνα τὸ αὐτὸ φρονήτε] Rom. XII. 16. XV. 5. II. Cor. XIII. 1. vt idem habeatis propositum. Vide infra III. 15.

τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες] Pares in mutua dilectione.

σύμφυχοι] Idem quod supra I. 27. μία ψυχή.

τὸ ἐν φρονοῦντες, μηδὲν κατ' ἐρίδιαι, ἢ κενόδοξίαι] Supple facere. hoc vnum studentes, maxime scilicet, ne quid contentiose aut ambitiose agatis. Idem quod Gal. v. 26. μὴ ἡμιόμαθα κενόδοξοι, ἀλλήλους παρεκκαλύμμεν. Adde II. Cor. XII. 20. Iac. III. 16. In Manuscripto hic est, τὸ αὐτὸ φρονοῦντες.

3. ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡμιόμημοι ὑπερέχοντες ἑαυτοῖς] Hoc est modestiæ ingenium, de aliis magnificentius semper quam de se opinari.

4. μὴ τὰ ἑαυτοῦ ἔχουσιν αποπίπτει] Quod maxime est naturale. Egomet mihi proximus.

ἀλλὰ & τὰ ἐπὶ ἑστέον ἔχουσιν] Quod societati quidem humanæ aliquatenus congruit: sed in Euangelio in summo quodam gradu præcipitur, præsertim in rebus illis in quibus salus aliorum æterna vertitur, cum qua omnia bona terrena comparari nequeunt. In Manuscripto est: ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπὶ ἑστέον ἔχουσιν τὴν φροσύναν.

5. τὴν τοῦ θεοῦ φροσύναν ἐν ὑμῖν ὅτι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Is affectus sit in vobis qui in Christo fuit.

6. ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων] Μορφὴ in nostris libris non significat internum & occultum aliquid, sed id quod in oculos incurrit, qualis erat eximia in Christo potestas sanandi morbos omnes, ejiciendi dæmonas, excitandi mortuos, mutandi rerum naturas: quæ vere diuina sunt, ita vt Moses, qui tam magna non fecit, dictus ob id fuerit Deus Pharaonis. Vocem μορφῆς quod dixi sensu habes Marci XV. 12. Esaiæ XL. 1 v. 13. vbi in Hebræo מוֹרֵה. Daniel. I. 1 v. 33. v. 6. 10. v. 1. 28. vbi in Chaldæo מוֹרֵה, Iob. I. 1 v. 16. vbi in Hebræo מוֹרֵה.

οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγάπησεν τὸ θεῶν ἵσα θεῶν] ἀρπαγμὸν ἠγάπησεν est locutio Syriaca. In Liturgia Syriaca Iohannes Baptista Christo baptismum ab ipso expetenti dicit. לֹא אֶלְבֹּר לֹא אֶלְבֹּר לֹא non assumam rapinam. Solent qui aliquid bellica virtute peperere id omnibus ostentare, vt Romani in triumpho facere solebant. Non multo aliter Plutarchus in Timoleonte, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγάπησεν. Sensus est: non venditavit Christus, non iactavit istam potestatem: quin sæpe etiam imperavit ne quod fecerat vulgaretur. ἵσα hic est aduerbium. Sic Odyscæ O,

Τὸν νυῦν ἵσα θεῶν ἰθακήσοι εἰσεβῶσι.

ἰσοῦσα φρονεῖν dixit scriptor II. Macc. IX. 12. θεῶν ἵσα θεῶν est spectari tanquam Deum. Vide huius loci sum egregium Eusebij v. 2.

7. ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσε] קִרְיָה. Plane idem sensus qui II. Cor. V. 11. 9. ὅτι οἱ ὑμῶν ἐκένωσαν πλούσιος ὦν. Nam inopes dicuntur κενοί Gen. XXXI. 42. Luc. I. 53. Iudic. X. 1. 3. vbi in Hebræo est קִרְיָה רֵיקָה. Græco ἀνδρες κενοί,

Latinus

Latinus vertit viri inopes. Itaque *ἐαυτὸν ἐκένωσε* est, libenter duxit vitam inopem, Matth. VIII. 20.

μορφῇ δούλου λαβὼν] Similis factus seruis, qui nihil proprium possident. Hic ponenda *ὑποταγή*. incepit enim iam *ἀντίθετον* aliud.

ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γυνόμνος] Cum similis esset hominibus, illis nempe primis, id est, peccati expers II. Cor. v. 21.

καὶ ᾠκνῶσι δόξαις ὡς ἀνθρώπος.] *ᾠκνῶ* hic est *ἀξιώμα*, dignitas conspicua, ut apud Græcos sæpe, quam vocem hic seruauit Syrus. & *δόξαις* est *κτῶν*, conspectus est. ὡς *ἀνθρώπος* אָדָם, tanquam Adam, qui ὁ *πρώτος ἀνθρώπος*. Dignitate talis apparuit qualis Adam, id est, dominio in omnes creaturas, in mare, ventos, panes, aquam. ob quam causam id quod de Adamo dictum fuerat in Ps. VIII. Christo *μυστικῶς* applicatur.

ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν] Non pro ea dignitate se gessit, sed humiliter admodum, ita ut & pedes discipulis lauaret Ioh. XIII. 12. 13. sicut *ἐκένωσε*, ita *ἐταπείνωσεν*, formæ sunt Hiphil, sed significant talem se exhibere, aut ostendere. Sic & Latini dicunt, comem se facere.

γυνόμνος ὑπήκοος μέχρι θανάτου] Factus est obediens, nempe hominibus tam Iudæis, quam Romanis. Non opposuit vim illam diuinam capientibus se, damnantibus, interficientibus. Tantas iniurias libenter pertulit, bono humani generis.

θανάτου ἢ σταυροῦ] Quod supplicium & summe atrox (nam & inde cruciari & cruciatus) & maxime despectum. Appianus Ciuilium II. *ἐκρεμάθησαν οὗτοι διεξιπόντες ἥσαν*. Seruus apud Plautum: Scio ego *crucem fore mihi sepulchrum*.

9. *διὸ καὶ Θεὸς αὐτὸν ὑψώψωσι*] Ipse deprimi se passus est. ideo Deus eum multo sublimiorem fecit, quam erat antea. Confer Hebr. XII. 2. *ὑψώψωσι* דַּמְּנוּ Dan. I v. 34.

καὶ ἡραρίσθη αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομάτων] Nomen hic est dignitas, ut Eph. I. 21. Sic *שֵׁם נָשָׂא* Deut. XXVI. 19. *ὃς ἐποίησέ σε ὀνομασθὲν καὶ καύχημα*.

10. *ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντες γόνα κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ὑπερσυναιρίων καὶ καταχθονίων*] Genu flectere signum reuerentiæ: Gen. XLII. 43. in Latino. Magnus autem honos non præsentem tantum alicui exhibere signa talia, sed etiam absenti, nomine eius nuncupato. Distributio autem ista triplex est & in Apoc. v. 13. vbi *ὑποκύπτει τῇς γῆς* dicitur, quod hic *καταχθόνιον*. Videntur autem per *καταχθόνιους* hic intelligi debere mortui, quomodo Græcis ea vox usurpari solet, ut intelligantur ij qui nunc mortui & sub terris abditi sunt, reuerentiæ signa exhibituri Christo, vbi nempe per eum excitabuntur.

II. *καὶ πάντες γλώσσα*] Non hominum tantum, sed & Angelorum I. Cor. XIII. I.

ὁμολογήσεται ὅτι Κύριος ὁ Ἰησοῦς Χριστός] Agnoscat Iesum esse Dominum rerum omnium Act. II. 26. In Esaia, vnde & hæc & præcedentia desumpta sunt, est: *Lingua omnis iurabit* XLV. 23.

H h h h

εις δόξαν Θεοῦ πατρὸς] Nam honos Christi ad honorem Patris redit. datus enim ei is honos à Patre, ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam Ioh. xv 11. 5. 6.

12. ὡς] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quæ expectare debemus.

καθὼς πάντοτε ὑποκούσατέ με] Hoc μου non est in codicibus plerisque. Itaque subintellige τῷ Θεῷ κατὰ τὸν λόγον vt 1. Thess. 1. 8. aut τῷ λόγῳ vt 11. Thess. 111. 14.

μὴ ἐν τῇ παρούσῃ μὲν μόνον, ἀλλὰ καὶ νῦν πολλὰ μᾶλλον ἐν τῇ ὑποουσίᾳ μὲν, καὶ φόβῳ καὶ φόβου τὴν ἐαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθαι] Hæc ita vno Spiritu legenda. verorum amicorum est, etiam absentium mandata memore animo retinere & fideliter implere. Salutis operatio, vt & conuersio, & similia, nunc Deo adscribuntur, nunc hominibus. interdum vno loco vtrisque: Deo, vt causæ principi: hominibus, vt quorum etiam aliqua ad hoc opera requiritur 1. Cor. v. 7. 11. Tim. 11. 21. Iac. 1v. 8. Eph. 1v. 22. 23. 24. Coloss. 111. 9. 10. φόβος significat obedientiam: φόβος metum offendendi. quæ de seruorum erga mortales Heros officio dicuntur, vt vidimus Ephes. v 1. 5. multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, vt 1. Cor. v 11. 15. Adde 1. Petr. 1. 17. & 111. 2. Rom. xx. 20. Hebr. 1v. 1. x 11. 28. Macarius Homilia xxv 11. ἀλλὰ καὶ τὴν ἑαυτῶν χάριν ὡς ἀπληστον ἔχοντες ὑπὸ φόβον καὶ φόβον εἶσι. Non autem simpliciter dixit ἐργάζεσθαι, sed κατεργάζεσθαι, peragite. Syrus *magis operamini*, Arabs: *augescite in opere*.

13. ὁ Θεὸς γὰρ ἔστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὸ τῆς δωδεκάτης] Quasi dicat: nolite diffidere, ac si virium inopia non possitis id quod dico implere. Deus enim per reuelationem promissorum suorum faciet vt recta velimus, & per Spiritum suum faciet vt etiam constanter talia operemur. In Manuscripto est: Θεὸς γὰρ ἔστιν ὁ ἐνεργῶν δύναμις ἐν ὑμῖν. Illud ὑπὸ τῆς δωδεκάτης potest quidem recte exponi, pro summa sua in nos beneuolentia: sed nec male illi qui exponunt, pro desiderio nostro, idque ex loco Ps. cXLv. 19. vbi est 11xγ.

14. πάντα ποιεῖτε χάρις ὁργῆς καὶ ἀγαλλογημάτων] Codices plerique habent χάρις ὁργῆς καὶ ἀγαλλογημάτων & ita legerunt Syrus & Latinus. Est autem ὁργῆς siue ὁργῆς τοῦ λόγου Exodi xv 1. 7. 8. 9. 12. Num. x 1v. 27. xv 11. 10. id quod Græci dicunt μαμψμοίαν, vbi quis diuinæ de se dispensationi non acquiescit. Διαλογισμοὶ vero videntur hic esse rixæ acerbæ de rebus ad pietatem nihil facientibus, quales multæ erant inter philosophos, maxime Aristotelicos, quales in Macedonia multi.

15. ἵνα γένησθαι ἀμαμπτοὶ καὶ ἀκέραιοι] ἀμαμπτοὶ apud homines, ἀκέραιοι apud Deum. מְיָרֵא מִימִינֵי.

πάντα Θεοῦ] Rom. vii 11. 16. 21. ix. 8. Gal. 1v. 28.

ἀμώμητοι] Eph. 1v. 4. v. 27. Coloss. 1. 22. 11. Petr. 111. 14. Iudæ 24. Apoc. xiv. 5.

ἐν μέσῳ ἡγοῦσιν πολλοὶ καὶ ἀπετραμμένῃς.] Sic & Act. II. 40. merito. Erant enim eo tempore mores Iudæorum & Gentium non conuersarum ad Christum corruptissimi. Sunt verba desumpta ex Deut. XXII. 20. ubi in Græco: ὅτι ἡμεῖς ἐξέτραμμένῃ ἔσθι. Adde & Esaiæ I. 8.

ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ] Receptum apud Hebræos, opera creationis externæ habere in se imaginem creationis internæ, id est nouæ. Dicere etiam solent: quod luminaria in cœlo, id Sapientes in terra. φωστῆρες תארא Gen. I. 14. Sol & Luna, quibus recte comparantur ij qui vere sunt Christiani Matth. v. 14. Eph. v. 8. I. Theff. v. 5. Confer & quod olim dictum Dan. x II. 3. quo Apostolus respicit Rom. II. 19. φαίνεσθε multi hic sumunt in imperatiuo. Ego in indicatiuo malim. Videte quomodo viuatis. omnes vos respiciunt.

λόγον ζωῆς ἐπέχοντες.] Est ἀπόδοσις mixta comparationi. Sicut illa lumina cœlestia vitam dant animalibus, ita vos attollitis lumen omnibus gentibus viuificum. Sic ἐπέχεν ἡμεῖς dicunt Græci. Barnabas ait: πρὸ λόγου ζωοποιούμενοι.

εἰς καύχημα ἔμοι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ] Vt in die illo magno de vobis gaudeam, id enim esse καυχᾶσθαι & καύχημα sæpe iam diximus.

ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα] εἰς κενὸν, id est, sine fructu. II. Cor. v. 1. Gal. II. 2. Est autem hic λιτότης. vult enim dicere, non sine copioso fructu Euangelij. Prædicatio recte comparatur & cursui, vt dicto ad Galatas loco, Act. XX. 24. II. Tim. I. 7. & operæ laboriosæ Act. XX. 35. I. Cor. XV. 10. Gal. IV. 11. I. Tim. IV. 10. V. 17. Apoc. II. 3.

17. ἀλλ' εἰ καὶ ἀνένδομα ὄνῃ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν] Σπονδὴ Ἀμνημονίῳ, ἡ τῆς οἴκτου ἐγκυτὸς πρὸς τὰ ἱερουργήματα. In sacris erat victima, θυσία. ea solemni ritu per Leuitas ac Sacerdotes præparabatur. Id erat תעבא λειτουργία. Accedebat vini libatio, σπονδή Iudic. IX. 13. Paulus Philippenses fecerat Deo victimas Rom. XII. 1. XV. 16. Eph. v. 2. Eos doctrina & exemplo suo ita parauerat, vt Deo grāti essent. Videbat facile fieri posse vt ipso suo sanguine fidem & Philippensium & aliorum confirmaret. Id hic vocat ἀνένδομα, libari. Sanguis vino comparatur, & in sacris vinum est vicē sanguinis. Vide quæ diximus ad Matth. XXVI. 27. Thrasca moriens apud Dionem: σοὶ τὸ πρὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἐλπίσθαι σπονδῶν.

χαίρω] Gaudebo tanto honore. Præsens pro futuro.

καὶ συχαίρω πάντων ὑμῶν.] Gratulabor etiam vobis & fidelibus aliis, ad quos fructus mortis meæ perueniet.

τὸ δὲ αὐτὸ ἐ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συχαίρετε μοι.] Sic & Latine dicimus: hoc gaudeo. Hoc vult: ob hanc rem gaudete & vos, & mihi gratulamini.

19. ἐλπίζω ὅτι ἐν Κυρίῳ ἴσθω] Id est, spero me Christo adiuuante hoc consecuturum quod sequitur.

Τίμιον τὸ ἔργον ὑμῶν ἐμὸν] Mukum promittit. Eum enim vult mittere quem γησίον τίμιον vocat I. Tim. I. 2.

H h h h ij

ἵνα καὶ γὰρ ἐμψυχῶ γνοίῃ τὰ θεῖα ὑμῶν] Alij habent ἐμψυχῶ. sed non spernenda hæc lectio. nam ἐμψύχην, quod & αἰαψύχην, est actuum pro reciproco, refrigerare semet, quod Hebræi dicunt בָּלָה Pf. xxxix. 14. Calamitates æstui comparantur: solatia refrigerationi, inde & ὠδψυχί.

20. οὐδὲνα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον] Ex Psalm. l v. 14. vbi in Hebræo, שׁוֹנֵן הָאֵל וְכַעֲרָבִי: in Græco: οὐ γὰρ ἀνθραπτὶ ἰσόψυχα. Non alium habeo tam carum mihi, mihiq̄ue fidum. Syrus: *ut anima mea.*

ὅστις γνωστῶς τὰ θεῖα ὑμῶν μεμνημένος] Qui tanta fide vestri curam sit gesturus. γνωστῶς sincerè in Glossario. Habes eam vocem II. Macc. xiv. 8.

21. οἱ πάντες γὰρ τὰ ἐαυτῶν ζητῶσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ] πάντες hic positum pro multi, vt Rom. iiii. 2. Sua agunt plerique hominum.

22. τίλὼν ἃ δοκιμὴν αὐτῶν γινώσκειτε] Scitis quanta fidei suæ documenta dederit. Habuimus vocem hanc δοκιμὴν Rom. ii. 4. II. Cor. ii. 9. viii. 20. ix. 13. xiii. 3.

ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σου ἐμοὶ ἐδούλωσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον] Ad Euangelium promouendum non minus mihi inseruit, quam filij patri solent I. Tim. i. i. II. Tim. i. i.

22. τῶτον μὲν οὖν] Tantum ac talem virum.

ἐλπίζω πέμψαι, ὡς αὐτὸς ἀπίδω τὰ θεῖα ἐμὸν] Vbi video quid me futurum sit.

ἔξαιτης] Construe cum verbo πέμψαι. In Glossario ἔξαιτης, *actutum, è vestigio.* Est ea vox apud Marcum vi. 25. Act. x. 33. xi. ii. xxiii. 30. Vtitur & Plato θεῖα ἥν μετονομαζομένην & Procopius. Respondet Chaldæo כְּתִישׁ בָּב.

πίποιδα γὰρ ἐν Κυρίῳ] A Domino me hoc consecuturum spero, vt supra ἐλπίζω ἐν Κυρίῳ. Nam πίποιδα idem est quod ἐλπίζω supra i. 6.

ὅτι ἐ αὐτὸς ὡς ἐλπίδα ἐλδοσμεν] Idem sensus qui supra i. 26. In Manuscripto additur, *θεὸς ὑμῶν.*

25. αἰαλαῖον γὰρ ἡγήσάμενος] E re esse iudicaui. Sic αἰαλαῖον habuimus supra i. 24.

Ἐπαφροδίτην τὸν ἀδελφόν] Cuius & infra meminit i v. 18. Puto eundem esse qui Ἐπαφροῖς contracte Coloss. i. 7. i v. 12. Nam in eum modum contrahi solita nomina diximus initio ad Lucam. Nomen Epaphroditi est & in orationibus Lyfiæ.

καὶ συνεργόν] Participem laboris in annuntiando Euangelio. Rom. xv. i. 3. 9. 21. ii. Cor. v. 11. 23. infra v. 3. Coloss. i v. 11. i. Thess. ii. 1. 2. Philem. i. 24.

καὶ συσπασάμενος με] Participem etiam periculorum: quod egregie significatur tralatione sumpta à re militari. Sic & Philem. 2. Similis tralatio II. Cor. x. 4. i. Tim. i. 18.

ὑμῶν γὰρ ὑπόστολον] Id est, כֶּסֶף. Sic enim Hebræice loquentes, Græce vero loquentes ὑπόστολον vocabant eos, qui sacras pecunias colligebant atque

portabant, vt diximus ad Matth. xi. *ὑπότρομον* dixit Ignatius & *ἱεροπροσβιτιλὴ*, & *ἱεροπομπόν*.

καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου] Miserant Philippenſes pecunias ad Paulum per Epaphroditum, quas accepit, tum quia in vinculis constitutus laborare, vt antè, manibus suis non poterat, tum vt inde pauperes Christianos qui Romæ erant subleuaret. Hoc dicitur *χρεία* Act. II. 45. IV. 35. VI. 3. XX. 34. XXV III. 10. Rom. XII. 13. Eph. IV. 28. infra IV. 16.

πέμψω πρὸς ὑμᾶς] Mittere dixit pro remittere. Simplex pro composito.

26. *ἐπειδὴ ὑποποδῶν ἡμῶν πάντας ὑμᾶς*] In Manuscripto recte additur *ἰδῶν*, quomodo loquitur Apostolus Rom. I. II. & II. Tim. I. 4. Et ita apparet hic legiſſe Syrum.

καὶ ἀδημονῶν] Anxius erat. Vide Math. XXV I. 37. Marc. XIV. 33. Vtitur & Aquila Ioh. X V III. 21. Syrus hic *בע*: bene.

ἠδένησε ὡς ἀπλησίον θανάτου] *למות הלה* Esaiæ XXV V III. I. vbi Græci quidam *ἐμαλακίῃ ἕως θανάτου*: alij *ἕως τοῦ ἀποθανεῖν*, alij *εἰς θάνατον*.

ἵνα μὴ λύσω ὅτι λυτῇ ἡ ψυχή] nempe si ad vincula accessisset iactura amici. Id fuisset *הצלה*.

28. *σπουδαιότερος*] Festinantius, vt habet Latinus. Est enim hæc genuina huius vocis significatio à *σπύδω*. Inde translata altera, quæ diligentiam significat.

ἵνα ἰδόντες αὐτὸν, πάλιν χαρήτε] Mutanda diffinctio in hunc modum: *ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν*, vt ipsum iterum conspicientes, ob id gaudeatis.

καρῶ ἀλυπότερος ὦ] nempe vbi eum saluum ad suos venisse cognouero.

29. *μὴ πάσης χρεῖας*] Rom. XV. 32.

καὶ τοῖς ποιούτοις ἐντίμοις ἔχετε] I. Tim. V. 17.

30. *ὅτι οὗτο τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ μέγας θάνατος ἦν*] *למות קרב* Iob. XXXIII. 22. Christi opus vocat, operam positam Christi causa.

ὡς ἀβολοσάμενος τῇ ψυχῇ] omnino legendum est *ὡς ἀβολοσάμενος τῇ ψυχῇ*, id est, vitam obiectans periculis, quomodo viri magni Scaliger & Salmasius monuere. Plinius in epistolis: Periculosa vtque Græci melius exponunt *ἀβολοσάμενος*. Latinus interpres recepto vetustior posuerat hic: *parabolatus est animam suam*. Nam & Latine parabolani dicuntur, qui cum vitæ periculo ægrotis adsunt. Syrus hic posuit, *הפסד*: spreuit vitam suam.

ἵνα ἀπαληθεύσῃ τὸ ὑμῶν ὑπόσχημα τῆς πρὸς με λειτουργίας] Vt quæ obsequia vos per absentiam mihi præstare non potestis, ipse suppleret. Similis sensus Philem. 13. Loquendi genus non dissimile II. Cor. XI. 9.

CAP. III

Ο λοιπὸν ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ] Videtur hīc Apostolus finire epistolam voluisse, ut facere solet per vocem τὸ λοιπὸν, aut λοιπὸν, aut τὴν λοιπὴν, ut II. Cor. XIII. 11. Gal. VI. 17. Eph. VI. 10. II. Thess. III. 1. & per verbum χαίρετε II. Cor. XIII. 11. infra IV. 4. I. Thess. V. 16. sed postea, cū temporis aliquanto plus accepisset, addidisse ea quæ sequuntur: quale quid ei evenisse etiam cū epistolam ad Romanos scriberet, ibi notavimus.

τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν] Sæpe repetere ea quæ magno sunt usus.

ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀνηρὸν] Hic ὀνηρὸν ponitur sensu passivo, ut Prov. XXXI. 27. mihi non graue est. me non piget.

ὑμῖν δὲ ἀσφαλές] Sæpe enim repetita eo melius hærent animo. ut vos cautiore sitis, Syrus non male.

2. βλέπετε τοὺς κύνας] Hīc tangere incipit illos Iudaismi commendatores, durius eos tractans, id eo quod animum ipsorum penitus nouerat. Video pro cauere etiam Latini usurpant: sed frequentius eo sensu construitur per κύνην, ut Marci VIII. 15. XII. 38. κύνας autem vocat homines & inuerecundos & avaros, ex Esaiā LVII. 10.

βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας] ἐργάτας δολίους II. Cor. XI. 13. qui in opere Domini, id est in Euangelio, non versantur bona fide.

βλέπετε τὴν κατὰ σαρκαὶ] Moris erat Iudæis, tum idolis tum hominibus malis nomen aliquod indere, quod ab ipsorum nomine non longe abiret, ut eorum imbecillitatem aut vitia denotarent. Sic Paulus eos qui se vocabant σαρκομῶν, nempe abstracti voce posita vice concreti, ut Rom. III. 30. IV. 17. XV. 8. Gal. II. 7. 8. 9. Eph. II. 11. max. 5. vocat κατὰ σαρκαὶ, id est, τοὺς κατὰ τὴν σαρκὰ, scissores ecclesiarum Christi. Nam κατὰ τὴν σάρκα est in partes lacerare. 2 Reg. I. Reg. XVIII. 28. Usurpant sic Xenophon, Plutarchus, & alij. In Glossario κατὰ σαρκαὶ concisio.

3. ἡμῖς δὲ ἐγὼ ἢ ἡ ἀρετὴ] Circumcisio cordis Rom. II. 29: id est, corde circumcisi: quod ut præcipuum vrgent Prophetæ.

οἱ πρὸς θεῷ λαβρόντες) Puro animo, quod maximum Ioh. IV. 24.

καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ) Hoc maxime gaudentes quod Christum, id est, doctrinam eius, perceperimus.

καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ περιτέμνεται) Iudæi suæ in Deum fiduciæ hoc habebant argumentum, quod Deus ipsis, tanquam fœderatis suis, præcepisset in cute circumcidi: At nos, quod Christus fœdus nobiscum morte sua sanxerit.

4. καὶ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκὶ) Ad ἔχων subauditur sum, more Hebræo. πεποίθησιν, id est, fiduciæ argumentum. Etiam in carne, si qua est ea gloria.

ἐπὶ τοῦ ἀλλοῦ πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μὲλλον) Illi graui iam ætate circumcidi se faciunt: ludæi non sunt, nisi adscititij.

5. ἀπελθὼν ἐκ τῆς οἰκίας) Eo tempore circumcisus quo Isaac & posterius eius. ἀπελθὼν dicitur ut ξιήμενος, διεπὶς, ξιητής.

ἐκ γένους Ἰσραὴλ) Recte hoc addit, quia & Ismaëlita & Idumæi circumcidebantur. Sic ἐκ γένους Ἰουδαίων Esther. v. 1. 13. עמך. nam ער vertitur γένος. Leuit. xxi. 16. Jerem. xxix. 32. xxxi. 36. 38. xxxvi. 31. xli. 1.

φυλῆς Βενιαμὴν) Ex eo ortus quem tantopere dilexerat Iacobus, & de quo egregia prædixerant idem Iacobus & Moses.

Ἐβραῖος ἐκ Ἐβραίων) Non γὰρ בן, id est, ex profelyto natus, sed tota maiorum serie ex Hebræis Act. xxi. 3. 11. Cor. xi. 22.

καὶ νόμον Φαρισαῖος) Νόμον hic vocat specialia instituta, ut Num. v. 1. 13. Prou. i. 8. v. 20. vbi Græci habent διακονεῖς. Et cum dicit Pharisaum se fecisse, hoc vult, sectæ exquisitissimæ Act. xxvi. 5.

6. καὶ ζῆλον) Illum de quo Rom. xi. 2.

διδάσκων τὴν ἐκκλησίαν) Id est, διδάσκει, nam Hebræi participiis præsentibus, quia alia non habent, etiam pro Præteritis vtuntur. Confer i. Cor. xv. 9.

καὶ διακονῶν τὴν ἐν νόμῳ γυμνασίαν ἀμεμπτος) Nomen legis hic accipit pro illis præceptis, secundum quæ iudicia exercebantur. Dicit ergo nihil se fecisse quod morte aut verberibus castigandum esset. ἀμεμπτος בן Job. xi. 4.

7. ἀλλ' ἂν πᾶσι μὲν κέρδη) Quæ mihi lucrosa esse poterant: origo Iudaica: secta laudabilis: secunda inter meos fama.

ταῦτα ἤγνων ὅτι τὸν Χριστὸν ζήτησαν] Postquam Iesum Christum cognoui, vidi in illis nihil esse veri lucri. ἤγνων ὅτι פללתי. ζήτησαν עז.

8. ἀλλὰ μὲν οὖν ἤγνων πάντα ζημίαν εἶναι) Non illa tantum quæ dixi, sed & honores & bona huius vitæ omnia, & ipsam vitam.

ὅτι τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου) Id est, si compareretur ista cum cognitione Christi qui mihi super omnia est. τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Græca constructio, pro τὴν γῶσιν τὴν ὑπερέχουσαν.

ὅτι ὁν τὰ πάντα ἐζημιώθην) Propter quem libenter rerum aliarum omnium iacturam feci נתתי, secundum præceptum Christi Matth. xvi. 24.

καὶ ἡγομαι σκύβαλον εἶναι) In Glossario: σκύβαλον stercus recrementum. Charisius exponit quisquilias. Vide Sirach. xxvii. 5. Hebræi dicerebant סמא.

ἵνα Χριστὸν κερδήσω) Vt lucrificam Christum, id est, Christi fauorem. κερδήσω נתתי.

9. καὶ ἀρετῶν ἐν αὐτῷ) Vt inueniar, id est, sim, in ipso, ipsi insitus. Sic Hebræi vsurpant נצח.

μὴ εἶχον ἐμὴν διακονῶν τὴν ἐκ νόμου) Illam innocentiam quæ in iudiciis secundum legem valet, & humana ope parabilis est. Simile Rom. iv. 2. & x. 3. vbi ista iustitia dicitur ידעא דיאקונויה. Illud ἐκ νόμου hic est secundum legem, nempe qualiter illa à Pharisaïs vrgebatur. Vide Matth. v. 20. & ibi dicta.

ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ] Eam quam per fidem in Christum consequimur. quod est διηγοῦσθαι ἐκ πίστεως. Genitiuus Χριστοῦ hic obiectum significat. quomodo id fiat, iam exactius explicabit.

τὴν ἐκ Θεοῦ διηγουσθῆναι] Quam Deus in nobis operatur, & propterea ut opus suum approbat Rom. III. 21. 22. X. 3.

ἐπὶ τῇ πίστει] Sic & Act. III. 16. pro διὰ τῆς πίστεως. Per fidem, tum in Christum, tum in Deum.

10. τῷ γινώσκει αὐτὸν] Ostendit quibus in rebus fides ista consistat, nempe primū, ut noscatur Christus, id est, doctrina eius.

καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ] Ut noscatur etiam Christus divina vi resuscitatus, in testimonium nobis idem euenturum, si ipsum sequamur Eph. I. 19. 20.

καὶ τὴν κοινωνίαν ἧς παθημάτων αὐτοῦ] Ut & hoc noscatur, nos quoque ipsius exemplo crucem, si ita res tulerit, libenter tolerare debere. Matth. 23. 38. XVI. 24. Marc. V. 34. Luc. IX. 23.

συμμορφώμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ] Hoc construitur cum eo quod præcessit ὁριζῶ. Conformatio autem ista cum morte Christi, est interfectio vitiosorum affectuum. Rom. VI.

11. εἴπως κατέστησεν εἰς τὴν θανάσειν ἧς νεκρῶν] Manuscriptus. τὴν ἐκ νεκρῶν. Illud εἴπως ostendit rem incertam & difficilem. κατέστησεν εἰς π. est ad rem aliquam pertingere I. Cor. XIV. 36. Eph. IV. 13. θανάσειν maluit dicere quam ἀνάσειν, ut intelligatur illa plena resurrectio, quam nulla mors, nihil mali sequitur, quæ τῇ τῇ Hebræis.

12. οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον] Habebat quidem talis, qualis nunc erat, ius ad resurrectionem beatam : sed illud ius adhuc amitti poterat, ut ipse dicit I. Cor. IX. 27. Itaque ἔλαβον intelligitur hic de ea acceptione, quæ in futurum amitti nequit.

ἢ ἤδη πεπλείωμαι) Erat quidem πέλειος aliquo modo Paulus, ut intelligere est ex Matth. V. 48. & mox 15. sed non erat extra periculum constitutus, ut illi qui cursum suum absoluerunt : qualem se esse dicit II. Tim. IV. 6. 7. rem proxime futuram præsentis temporis verbo enuntians. Apte ad hunc locum Chrysostomus : εἰ ἡ ὁ ὅσων παθόν, εἰ ἡ ὁ διωκόμενος, εἰ ἡ ὁ τὴν νέκρωσιν ἔχων, οὐπω ἐδέχθη ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως ἐκείνης, πὲρ αὐτοῦ ἡμῶς ; Πῶς πεπλείωται dicitur de opere consummato I. Reg. VII. 22.

Διώκω ἢ εἰ καταλάβω] A cursoribus sumpta similitudo, quibus palma proposita in fine stadij. Vide I. Cor. IX. 24. Διώκω, est, id quæro, eo tendo ut Rom. IX. 30. 31. XII. 13. I. Cor. XIV. 1.

ἐφ' ᾧ καὶ καταλήφθην ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Quo ut peruenire possem, Christus prior me velut manu sua prehensum deduxit in hoc stadium. Est πολλὴ in verbo καταλαμβάνειν & καταλαμβάνεσθαι : qualis in ἐπιγνώσκω & ἐπιγνώσκεισθαι I. Cor. XIII. 12. καταλαμβάνειν est ἁπλ. apprehendere : quomodo vertitur in Glossario Græcolatino.

13. ἀδελφοί, ἐγὼ ἑμαυτὸν οὐ λογίζομαι καταιληθέναι] In Manuscripto, οὕτω : recte, quia quanquam de præmio perseverantiæ certus sum, de ipsa perseverantia certus non sum, ut loquitur Augustinus.

ἐν ᾧ, τὰ μὲν ὁπίσω ἐπλανησάμενος, ὅς ἐστι ἡμῶν ἐν ἐπικτηνόμενος, καὶ σκοπὸν διώκων, ἐπὶ τὸ βραβεῖον τὸ αὐτὸ κλήσεως τῆς Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Sicut in re bellica Cæsar, ad ulteriora tendens semper.

Nilque putans actum, dum quid superesset agendum,
non cogitabat, quid iam fecisset, sed in id intentus erat, ut actis plura & maiora adjiceret, ita & in hac spirituali militia Paulus, cum magna præstitisset, iis non acquiescebat. ἐν ᾧ hoc tantum. refertur hoc non ad verbum unum, sed ad sensum totum. ὁπίσω pro eo quod præterit, usurpat; ut Homerus *Odyssæa* Σ. ἐπικτηνόμενος passivum hic est pro reciproco, more Hebræo. me ipsum, ut hic vertit Latinus, id est, cursum meum extendens, nempe ad ulteriora. διώκων hic est curro per μετανομίαν. In illo καὶ σκοπὸν est μεταφορά. Σκοπὸς est signum ad quod dirigitur iaculum, Job. v. 1. 12. Lament. III. 12. Pindarus: ἔπειχε νυῦ σκοπῶν τόξον. Huic respondet in stadio id quod calcem vocant Latini, Græci πέρμα. Curro, inquit, ea via quæ ad calcem proxima est. ἐπὶ τὸ βραβεῖον, ἀργύρῳ, spe palmæ. Solebant οἱ βραβεύται siue ἀγωνοθέται sedere in sublimi loco, atque inde per præconem citare cursores singulos. His Deum comparat, qui ex loco sublimissimo, id est, ex cælo, nos per Christum vocat. Non alienum ab hoc loco illud Plutarchi: ἀγωνίζεσθαι (ἢ ψυχή) ὡς αἱ ἀθλητὴς καὶ τὸν βίον· ὅταν ᾗ ἀγωνίσσεται, τότε τυγχάνει τῆς ἀρετῆς κτήσεως.

15. ὅσοι οὐκ ἐλείπετε, τὴν προφητείαν] Redit ad id quod cœperat dicere, supra 3. Ita, inquit, affecti simus, ut fiduciam habeamus non in carnē, sed in spiritu. πλείους hic vocat, in rebus diuinis optime versatos, ut 1. Cor. I. 6. X. IV. 20.

καὶ εἴ τι ἐπὶ τοῖς προφηταῖς] Si qui vestrum à novis illis magistris abrepti estis. καὶ τὴν ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει] Hoc vobis Deus aperiet, nempe vos esse deceptos. Loquitur pro spe quam ex priorē ipsorum pietate conceperat. Sic & Gal. v. 10.

16. πάλιν εἰς δὲ ἐφθασαμένοι, τὰς αὐτὰς σοιχῶν κανόνι] Etiam qui de circumcisione & ritibus aliter sentiunt, interim sciant Evangelij præcepta, quæ divina esse persuasi sunt, sibi esse sequenda. ἐφθάνειν hic est peruenire, ut Matth. XII. 28. Luc. XI. 20. Rom. IX. 31. II. Cor. X. 14. γὰρ II. Paralip. XXV. 11. 9. Ecclesiastæ VIII. 14. Dan. III. 8. IV. 8. VII. 13. σοιχῶν κανόνι quid sit diximus Gal. v. 16. Sed in Manuscripto deest κανόνι, ut τὰς αὐτὰς σοιχῶν referatur ad illud εἰς δὲ. ἡ γὰρ vitæ perpetuum tenorem significat: ita & σοιχῶν. Deus aperta bene implentibus reuelat futura. Est autem hic & in eo quod sequitur infinitivus pro imperativo Attice.

17. συμμιμηταί μου γίνεσθαι ἀδελφοί] μιμηταί μου γίνεσθαι dixit 1. Cor. IV. 16. XI. 1. Eph. v. 1. 1. Thess. I. 16. II. 14. Hic vero συμμιμηταί, id est, omnes pari studio me imitamini.

καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτως ἀμιπαυῶντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμῶς] σκοπεῖτε hic valet, attente confiderate, vt solemus ea quæ imitari volumus. Τύπος hic est exemplar, vt Act. vii. 44. Rabbinis רמץ.

18. πολλοὶ γὰρ ἀμιπαυῶσιν] Nempe longe aliter: quod ex natura ἀντιθέτου intelligitur.

οὐ πολλὰκις ἔλεγον ὑμῖν, νυνὶ δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τῆ σταυροῦ τῆ Χρυστοῦ] λέγειν hic est appellare. Appellavi, inquit, antehac, & nunc dolens appello hostes crucis Christi, id est, tales homines, qui nihil non faciendum dicunt, vt crux defugiatur Gal. vi. 12.

19. ὣν τὸ τέλος ἀπόληα] Gal. vi. 8. Rom. vi. 21. 11. Cor. x. 15. Locutio desumpta ex Num. xxi. v. 20. vbi de Amaleco. רבא יר ית יהא.

ὣν ὁ Θεὸς ἡ κοιλία] Id enim pro Deo habemus, cuius causa omnia facimus. Vide Eph. v. 5. Homerus:

Γαστέρα δὲ οὕτως ὅστιν ἀποπλήσται μεμαῖται,
Οὐλομένην, ἡ πολλὰ καὶ αἰδομένησι διδῶσι.

Euripides:

Νικᾷ δὲ χρεία καὶ κακῶς οὐλομένη
Γαστήρ, ἀφ' ἧς τὰ πάντα γίνετα κακὰ.

Venit super eos maledictio serpentis Gen. iii. 15. Athenæus tales vocat κοιλιοδαίμονας.

καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰχμῇ αὐτῶν] Quod minime eos decet, quotidie in conuiuio esse, de eo maxime gloriantur.

οἱ τὰ ὀνήσια φερονῶντες] Satietalem, opes, glorias. Vide Iac. iii. 15. Sunt curux in terras animæ. Et hoc ex maledictione serpentis, puluerem ligere.

20. ἡμῶς γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει] Oppositum est ei quod præcessit, τὰ ὀνήσια φερονῶντες. nos vero, inquit, animo iam in cælo sumus: cœlestia cogitamus: curamus ea quæ illuc ducunt, cœlestibus legibus regimur. Sumus hic quasi peregrini, quod de se Iacob dicebat Gen. xli. vi. 9. & μυστικῶς explicat diuinus ad Hebræos scriptor xi. 9. 10. 13. 14. 15. Idem dicit nos accedere ad Ierusalem cœlestem, quæri à nobis ciuitatem futuram xii. 21. xiii. 14. Philo libro de Præmiis: τῶν τῶν ἡμῶς οὐ μακρὸν ἀπέχεται Θεοῦ, φαντασιούμενον αἰεὶ τὰ ἀθάνατα καὶ ἀθάνατον καὶ ἀθάνατον καὶ ἀθάνατον. Adde Apoc. i. v. & ibi dicenda. Anaxagoras cœlum sibi patriam esse dicebat, teste Laërtio. Et πολίτευμα hoc loco municipatum transtulit aliquoties Tertullianus. Posses & conuersationem vertere. Sic enim πολιτεία habuimus supra i. 27. Seneca epistola xli. de sapiente: *maioris sui parte illic est, unde descendit*: Idem epistola lxvi. *Vetas me cælo interesse & iubes me viuere capite demisso?* Porphyrius: *ἀλλὰ ἀποχῆς primo: Εὐοκία γὰρ τοῖς εἰς ἀλλόφυλον ἔθνος ἵκαται, ἡ ἀπὸ λαοῦ ἀπὸ λαοῦ, καὶ μὴ μόνον τῶν οἰκίων ἑξοείσοις, ἀλλὰ & ἐκ τῆς ξένου ἐμπροσθέντων περὶ ἐδῶν καὶ καμίων ἐμφύλων, καὶ πρὸς τὰς ῥοαίαν ἐχρησίοι. ὅν τῶν οὐδὲν ἔστιν ὁ ἀπὸ τῶν εἰς τὸ*

οἰκία μέλλων ἐπαυτῆκεν, οὐ μόνον περιθυμῆται ὁδύεν, ἀλλὰ & ἵνα παρὰδεδῇ, μελε-
τᾷ μὲν λαοπρόθυμον πᾶν, εἴη περιελαβὲν ἀλλόφυλον. ἐπαναμνησκῇ δὲ ἑαυτὸν ὅτι ἔχων
ἐπελάβετο, ὅτι ἀνὸς παρὰδεδῆναι οὐχ οἶόν τε πρὸς τῶν οἰκίων. τὸν αὐτὸν φόπον ἡμεῖς
δὲ ἐπιδίδεν, εἴτῃ πρὸς τὰ ὄντως οἰκία μέλλομεν ἐπανιέναι, ἀ μὲν ἐκ τῆς θνητῆς ὑπα-
λήφμεν φύσεως λαοπρόθυμον πάντα, μὲν τῆς πρὸς αὐτὸ περιπαθείας, δι' ἧς ἡ βασιλεία
γέγονεν. ἀναμνησκῇ δὲ τῆς μακαρίας & αἰωνίου οὐσίας, & πρὸς τὸ ἀρχώμενοι & ἀποιοῖν
συνδόντας ἐπανιέναι, & quæ sequuntur. Animus ibi est vbi amat. Sic imple-
tur vaticinium Dan. II. 44.

ἔξ οὗ καὶ σὺ σὺν ἀπελαβόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.] Non mirum est nos eo
respicere, unde ventura est redemptio nostra. ἔξ οὗ rem spectat, non quod
præcessit vocabulum.

21. ὅς μετὰ χρηματίσιν τὸ σῶμα & περιουσίας ἡμῶν] Περιουσίας hoc loco est ipsa
περιουσία, vilis conditio, vt & Lucæ I. 48. Iac. I. 10. וְנִיזְנִיזְנִיז. Idem ἀπ-
ρίαν dixit I. Cor. XV. 43.

εἰς τὸ θῆναι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι & ὁδοῦ αὐτοῦ] I. Cor. XV. 48. II. Tim.
II. 12. In Manuscripto εἰς τὸ θῆναι αὐτὸ deest. Et potest μετὰ χρηματίσιν con-
strui cum σύμμορφον. Est autem σύμμορφον ἡμεῖς Dan. II. 25.

καὶ πλὴν ἐνέργειαν τῆς δύναμει αὐτοῦ & ὑποτάξαι ἑαυτὸς τὰ πάντα] Etiam mortem
I. Cor. XV. 26. καὶ πλὴν ἐνέργειαν de Deo Patre habes Eph. I. 19. hic de Chri-
sto. Et ἐνέργειαν τῆς δύναμει, id est, εἰς τὸ δύναμι. quomodo τῆς sæpe sumitur
in his epistolis. In Manuscripto pro ἑαυτὸς est αὐτοῦ, quod ipsum pro αὐτοῦ
poni sæpe solet. ὑποτάξαι וְנִזְנִיזְנִיז.

CAP. IV.

ΣΤΕ ἀδελφοί μου] Cum tanta nobis proposita sint præmia,
de quibus iam egi.

ἀγαπητοὶ καὶ ἐκποθέητοι] Quos amo & videre desidero.

וְנִזְנִיזְנִיז.

χαρὰ] Sic & Latini gaudium suum vocant eum ob quem
gaudent.

καὶ στέφανός μου] Id est, dulce decus meum. Nam στεφανός ornamen-
tum significat, genus ex specie. Iob. XIX. 9. Prou. IV. 9. XII. 4. XIV. 26.
XVI. 31. XVII. 6.

οὕτως στήκετε ἐν Κυρίῳ] Perstate in vita secundum Christum I. Cor. XV. I.
II. Cor. I. 24. I. Petr. V. 12.

ἀγαπητοὶ] ἀγαπᾷται hæc vocis huius ἀγαπᾷται.

2. Εὐδοκίαν παρὰδεδῆναι καὶ συντυχίαν παρὰδεδῆναι τὸ αὐτὸ φερῆναι ἐν Κυρίῳ] Re-
ctius alij codices Εὐδοκίαν. Erant inter hos orta dissidia; quare hortatur eos
vt concordēs sint in Domino, id est, propter Dominum. Συντυχίς vt ὁπι-
χίς virile est nomen.

3. καὶ ἐρωτᾷ καὶ σε, σύζυγα γήσι, συλλαμβάνου αὐτοὺς αἱ πρὸς Εὐαγγελίῳ

Iiii ij

συνήθλησάν μοι] In Manuscripto : ναὶ ἐρωτῶ σε, vbi ναὶ est precantis ad modum καὶ Hebræi, vt Apoc. XXII. 30. ἐρωτῶ est precor. Locutione efficta ad Latinum sermonem, vt Ioh. XI V. 16. XVI. 26. XVII. 9. I. Theff. IV. 1. V. 12. II. Theff. II. 1. I. Ioh. V. 16. II. Ioh. 5. Σύζυγος qui Hebraico נשׂתת non tantum dicitur de iunctis matrimonio, verum etiam de collegis. Quem autem Philippis potius collegam vocaret Paulus, quam τῷ πρεσβυτέρῳ πρεσβύτῳ, cuius summa erat etiam in pecuniis elargiendis auctoritas? Ad Epaphroditum ergo per ἀποσποφιλῶ vertit se oratio, tanquam præsentem futurum, vbi epistola hæc in ecclesia Philippenſium legeretur. Nec aliud hic σύζυγος, quam supra σωεργός. Ij igitur commendat τὰς πρεσβύτιδας, siue τὰς πρεσβυτημύδας, viduas nempe seniores, vt eas vocat Peirandus Diaconus, quæ in conuertendis ad Christum fœminis aliis plurimum laborauerant. Commendat autem in hoc, vt habeant vnde se & suos honeste sustentent. In Iudæa non fuerant necessariae aut πρεσβύτιδες tales, aut etiam fœminæ δέκονοι, quia liberior ibi viris erat aditus ad fœminas. In Græcia clausa gynæconitis. Itaque fœminæ per fœminas prima Christianismi cognitione imbui, & sic ad ecclesias pertrahi debebant. Eædem πρεσβύτιδες mulieribus conuersis erant σωφρονίστρια, morumque inspectrices & magistræ. De quibus vide Laodicenum Canonem XI. & Epiphanium Hæres. LXXIX.

καὶ κλημῆτος καὶ τῷ λοιπῶν σωεργῶν με] Clemens hic videtur fuisse Romanus aliquis in Macedonia negotians. Is, & ij quos sub generali nomine hic designat Paulus, fuere presbyteri Ecclesiæ Philippenſis.

ὡς τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζῶς] Loquendi genus figuratum: sumitur enim à more optimarum ciuitatum, scribendi in Albo publico ciues, ita vt si perduelles fiant, etiam delere possint eorum nomina. Vide quæ diximus ad Dan. XII. 2. ad Lucam X. 20. & ad Apocalypsim XIII. 8. Pij dum tales sunt, certum habent ius ad vitam æternam. Possunt & perdere, vt Demas, perdidit, qui in epistola ad Philemonem eodem hoc titulo σωεργός decoratur, 24. at postea tamen defecit II. Tim. IV. 10. Hebræi dicunt כְּתוּב בְּסֵפֶר חַיִּים.

χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἱρῶ χαίρετε] Nam dixerat χαίρετε, id est, gaudete. supra III. 1. Nunc id repetit, & quidem voce bis posita, ad signandum affectum eximium. Tale illud:

Vale, vale, inquit, Iola.

5. τὸ ὑπεικῆς ὑμῶν γνωστὸν πᾶσιν ἀνθρώποις] τὸ ὑπεικῆς, id est, ὑπεικῆα A&. XXIV. 4. II. Cor. X. 1. In Glossario: ὑπεικῆα, mansuetudo, clementia, modestia. Non enim hic sumitur tam arcto significato hæc vox, quam eam sumit Aristoteles, sed bonitatem denotat, partim cedentem multum de suo iure, partim occasiones quærentem bene faciendi aliis.

ὁ Κύριος ἰσχυρὸς] Ita sane arbitrabantur, quia Christus tempus illud sui aduentus in occulto tenuerat I. Theff. IV. 7. I. Cor. XV. 22. II. Cor. V. 11.

CAP. IV. IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES. 619
& sequentibus. Confer Apocalypsim I. 3. XXII. 10. Locutio sumpta ex
Ps. XLV. 11.

6. μηδὲν μεμνηᾶν] Ne anxij, estote de rebus vitæ huius caducæ. Idem
sensus qui Matth. v. 1. 34. vbi dicta vide.

ἀλλ' ἐν παντί] In omni tempore, vt Syrus. Id alibi *ἀεὶ παρὰ τὸν*.

τῇ θεωροῦσῃ καὶ τῇ δυνάμει] de discrimine harum vocum vide quæ diximus
Eph. v. 1. 18.

μὴ δαχρυεῖσθαι] Debent enim hæc iungi, gratia pro datis, precatio pro
dandis. I. Cor. xiv. 16. Eph. v. 4. δαχρυεῖσθαι est *התה* vertente Aquila.

τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωρίζεσθαι πρὸς τὸν Θεόν] Vocabulum αἴτημα habes hoc
sensu, I. Ioh. v. 15. αἴτημα *הלא*. I. Sam. i. 17. 27. Ps. xx. 6. xxxv. 1. 4.
In Deum rejicite curas vestras. Aut dabit, quod huic vitæ necessarium
est, aut vos à molesta hac vita liberabit. Verbum γνωρίζεσθαι habemus
Rom. xvi. 26. Eph. iii. 5. 10. *נודע* Exodi xxi. 36. & alibi. πρὸς τὸν Θεόν
hic est *היה*.

7. καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ] Si hoc faciatis quod dixi, si curas vestras in Deum
rejicitis. εἰρήνη Θεοῦ hic est Dei fauor. Vide Ps. xxviii. 11. Rom. i. 7.
ii. 10. v. 1. I. Cor. i. 3. II. Cor. i. 2. Est autem *μετανομία*, quia qui pacem
inter se habent, solent aut debent aliis bene velle. Sensus idem Num. vi.
24. At in Manuscripto est εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ.

ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν] Qui fauor maior est, quam cogitari possit.

Φρουρήσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Si ita agitis,
Dei bonitas per Christum custodiet & mentem & affectus vestros, nem-
pe ne quid per metum & anxietatem peccetis. Locus plane similis I. Petr.
i. 5. vbi idem verbum. Similitudo à re militari deducta. nam *φρουρα* *נצב*
præsidium militare.

8. το λοιπὸν ἀδελφοί] Protracto longius quam putauerat sermone, rur-
sus *επιλογίζεται*. Vide supra iii. 1. Hebræi dicerent *דבר סוף*, vt Ecclesiastæ
xii. 13.

ὅσα ἔστιν ἀληθῆ] A mala fide & mendacio remota. *אמת אשר נאמנים*.

ὅσα σεμνὰ] Grauitatis plena. I. Tim. iii. 8. II. Tit. ii. 2. Adde I. Tim.
ii. 2. iii. 4. Tit. ii. 7. Σεμνὰ *עוידים* Prou. x. 6. In Glossario *σεμνός* ve-
nerabilis.

ὅσα δέμα] Quæ longe absunt *ἀπὸ τῆς παρορτίδας*. *משירים* I. Paralip.
xxix. 17.

ὅσα ἀγὰ] Quæ remotissima sunt ab omni specie impudicitiae. Vide II.
Cor. xi. 2. Tit. ii. 5. ἀγὰς Hebræis *קד* vel *טהור*. In Glossario: ἀγὰς castus.

ὅσα φειδωλῇ] Quæ benigna sunt & gratiosum faciunt hominem. Sirach.
iv. 7. xx. 12. In Glossario: φειδωλὴς gratus, amans, amabilis. Hebræis
ענין דליהט.

ὅσα δόγματα] Quæ bonam famam pariunt. In multis enim rebus suffi-
cit gentium consensus vt I. Cor. v. 1. contra quem disputare, vt Græci &

Iiii iij

Stoici faciebant, impudentium est. Hebræi dicerent **אֵין אִשָּׁר נֶאֱמָר**. Symmachus etiam **נֶאֱמָר** transfert *δὲ φημίαν* Pf. c. xxv. 1. 2.

εἰ τις ἀρετῇ] Si quæ res est quæ in censu virtutum apud cordatos venit. ἀρετῇ apud veteris instrumenti interpretes interdum significat *δύναμις*, vt & 1. Petr. 11. 9. Sed hic in sensu Græcis vsitatiorē ponitur. **דְּבַר תְּהִלָּה**.

καὶ εἴ τις ἐπαμνοῖ] *μετανομία*. vult enim dicere, si quæ res laudabilis habetur **דְּבַר נֶהְרָר**.

ᾧ τα λογίζεσθε] Hoc animo recolite, **וְיָדַעְתִּי**, nempe ideo, vt & in actionem producat. Vide Rom. 11. 3.

9. **ἀ ἐ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, ἐ εἴδετε ἐν ἐμοί, ᾧ τα ἀγαθήτε**] Magna conscientiae fiducia, quod non dicta tantum, sed & facta sua aliis sequenda proponit, vt & supra 111. 17. 1. Cor. 1 v. 16. x 1. 1. 1. Thess. 1. 16. **ἐμάθετε** hic, vt **μαθητεύσατε** Matth. x x v 111. 19. significat primam institutionem. **παρελάβετε** **קַבְּלִיתֶם** exactiorem doctrinam: **ἠκούσατε** refertur ad familiares sermones, doctrinam aptantes rebus enatis: **εἴδετε** vero ad ipsas Pauli actiones.

καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης] Pacis amator Rom. xv. 33. x v 1. 20. 1. Cor. x 1 v. 33. 11. Cor. x 111. 11. 1. Thess. v. 23. Hebr. x 111. 20.

ἔσται μεθ' ὑμῶν] Vobis opitulabitur. De hac locutione vide dicta ad Matth. x x v 111. 20. Luc. 1. 28.

10. **ἐχαίρω ὃ ἐν Κυρίῳ μεγάλως**] Illud *μεγάλως* sæpe legitur apud interpretes veteris Testamenti, scriptores Tobiae & Maccabaicorum **עָרַו מְגָלָה** **שִׁשְׁתִּי**. Gauisum se ait, non sui, sed Euangelij causa.

ὅτι ἤδη ποτὶ ἀνεδάλετε τὸ ῥῶν ἐμὸν φρονεῖν] Pridem fecistis in animo vestro oriri curam pro me. *ἀνεδάλλειν* hic est transitivum. Sic & Ezech. x v 11. 24. ponitur pro Hebræo **הִפְרִיחַ**. Vtitur sic & Sirachides 1. 15. x 1. 22.

ἐφ' ᾧ ἐ φρονεῖτε] Id est, & post id semper eum affectum in animo retinuistis. **ἔτι** post, vt Hebr. 1 x. 17. Sic cūm datiuo sæpe vsurpant **ἐπὶ** optimi Græci scriptores.

ἡκαρῆσθε ὃ] Non data est vobis antehac occasio ostendendi affectum: quia nemo erat idoneus & paratus suscipiendo itineri, quem mitteretis.

11. **οὐχ ὅτι κατ' ὑστέρησιν λέγω**] Non ideo hoc dico, quod ego opus habuerim vestra liberalitate. *ὑστέρημα* vel *ὑστέρησις* **וְחִסְרוֹן** vel **מַחְסוֹר**. Vide supra 11. 30.

ἐγὼ γὰρ ἔμαθον ἐν οἷς εἰμι, ἀπ' αὐτοῦ] Didici contentus esse rebus quamuis arctis. **ἐν οἷς εἰμι**, in iis quæ reperiō. *ἀπ' αὐτοῦ* & res dicitur quæ sufficit, & homo qui eo quod habet contentus est. Hinc virtus *ἀπ' αὐτοῦ* 11. Cor. 1 x. 8. 1. Tim. v 1. 6. Minimo contentus, paruo contentus, sæpe est apud Ciceronem.

οἷδα καὶ ταπεινοῦσθαι] In rebus exiguis patienter me gerere.

οἷδα καὶ περισσεύειν] Rebus abundantibus cum modo uti. Est enim in utroque verbo *μετανομία*.

ἐν παντὶ ἐ ἐν πᾶσι] In quouis tempore & re quavis.

μαμμήμην] Initiatus sum, id est, institutus. non formidauit Apostolus

vocem Græcæ superstitionis ad meliores usus transferre. Nam & *μυστηρίου* vox hinc venit. In Glossario *μύω* initio, *imbui*. Et hic Ambrosius posuit *imbutus sum*. Diodorus Siculus: *μυσῖν τοῖς αἰθερότοις· τὸ τοῦ ἑστὶ δειδωκέν τὰ καλὰ*. Vnde & dictas vult *μύσας* quasi *μούσας*. Nota hæc vox Macedonibus, qui à Thracibus mysteria acceperant. Vide Plutarchum in Alexandro.

καὶ χορταζέσθαι] Ex magna rerum copia sumere quantum satis est. Vide Matth. xiv. 20. xv. 37. Marc. vi. 42. viii. 42. Luc. ix. 17. Ioh. vi. 26. Iac. ii. 16.

καὶ πεινᾶν] Non tenuiter tantum pasci, sed & famem pati æquo animo. Vide i. Cor. i v. ii.

καὶ θειασάειν] Repetit quod dixerat.

καὶ ὑπερείδει] Eadem significatio, quæ modo in verbo *ἀπεινοδοῦναι*. Habes hoc verbum Luc. xv. 24. xxii. 35. Ioh. ii. 3. ii. Cor. xi. 9. 707. Deut. xv. 8.

13. *πάντα ἔχον ἐν τῇ ἐκδυναμυνῇ τοῦ Χριστοῦ*] Habebat vires magnas Paulus: sed à Christo eas acceperat. Magna erant Pauli merita, ut ait Augustinus, sed ut ea in ipso essent fecerat gratia Dei. ii. Cor. iii. 5. In Manuscripto deest vox *Χριστοῦ*, ita ut *τῇ ἐκδυναμυνῇ τοῦ* sit *αὐτοματοῦσα*.

καὶ χαλῶς ἐποιήσατε] Non hæc ait eo dico ut vobis gratias agam. *χαλῶς ἐποιήσατε*, formula gratias agentis. De hac locutione diximus Act. x. 33.

συκοινωσάντες με τῇ θλίψει] Id est, quod ostendistis tangi vos sensu calamitatum mearum. Alibi hæc locutio ipsam rerum aduersarum societatem significat, ut Apoc. i. 9. *συκοινωνοὶ ἐν τῇ θλίψει*. Vide & ii. Cor. i. 7.

15. *εἶδατε ὅτι καὶ ὑμεῖς Φιλιππησῆσαι*] Ut magis eos laudet, dicit eos fecisse hoc more, non imperio.

ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς Εὐαγγελίου] Cum primum Euangelium seu in Macedonia, cuius rei historia est Act. xvi. & xvii.

ὅτι ἐξῆλθον ἐκ τῆς Μακεδονίας] Cum irem Atticam versus Act. xvii. 14. 15.

οὐδὲ μίαν μοι ἐκκλησίαν ἐκοινώνησαν εἰς λόγον δόσεως ἢ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι] Cum nulla ecclesia rationes habui expensi aut accepti nisi vobiscum. Non solent quidem beneficia in Calendarium referri, sed tamen sæpe ita loquimur, quasi ea in tabulas referrentur. Ego sum in vestris expensi tabulis, vos in meis accepti.

ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἄπαξ καὶ δις εἰς τὴν χεῖρά μου ἐπέμψατε] ἐν Θεσσαλονίκῃ pro eis Θεσσαλονίκην. nam ea fuit, excepta Bercea, extrema urbium Macedoniae, quam vidit Paulus. Cum dicit *εἰς χεῖρά μου* intelligit ad usus pauperum qui in aliis erant urbibus, ἄπαξ καὶ δις, id est, sæpius L. Sam. xxvi. 8. ii. Reg. vi. 10. Nehem. xiii. 20. i. Macc. iii. 30.

17. *οὐχ ὅτι ἐπὶ ζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπὶ ζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονδύνοντα εἰς τὸν λόγον ὑμῶν*] Non tam istis datis gaudeo, quam quod ex ista liberalitate ingens ad vos fructus redibit, Deo scilicet eam repensante. Rursum dixit *εἰς τὸν λόγον* continuans translationem à mercatoribus sumptam. Multas hoc nomine vsuras referens in tabulas accepti.

18. ἀπέχω ὃ πάντα] Recte omnia accepi. Vide Matth. v. 1. 2. Hæc est ἄποχή, quæ Epaphroditum fidem liberat.

καὶ ὥσπερ ἠθέλω] Plus habeo quam desiderem ἡδύτης.

πεπληρομένη] Nempe χάρις ut II. Tim. i. 4. aut ὡς ἀγαθή ὡς ut II. Cor. vii. 4.

διεξιμῶς παρ' Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν] Supra i. 25. illud παρ' Ἐπαφροδίτου in Manuscripto hic non ponitur.

ὁσμὴν δωδίας] Vnde hoc loquendi genus veniat, diximus ad Eph. v. 2. Ibi ad sacrificium Christi perfectissimum ea locutio mystice aptatur: hic ad opera misericordiæ, quæ & ipsa sacrificia sunt, ut iam dicitur.

θυσίαν διέλλω, δάριτον τῆς Θεᾶς] Vnde sit locutio hæc θυσία δάριτος diximus ad Rom. xii. 1. Ibi mystice aptatur locutio corporibus piorum, hic vero eorum operibus. Additur hic διέλλω, id est, ἡγῆ, sine vitio. nam quæ vitii vitium habebant, non erant διέλλω Levit. xxi. 20.

ὁ ὃ Θεός μου] Deus qui acceptum habet, quod in me impendistis.

πληροῦν πάντων χάριαν ὑμῶν] Præstabit omne id quo vobis est opus. Sic Iob. xx. 22. יְקוֹם כָּל מַכָּה. Si Deus magna promisit alentibus Levitas, quanto magis alentibus Apostolos?

καὶ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐν δόξῃ] Id est, pro summa sua potestate. nam πλοῦτος, ut sæpe diximus, Paulo abundantiam cuiusvis rei significat. Et δόξα ponitur μετανοητικῶς pro potestate ἡγῆ. Vide Eph. i. 16. In Manuscripto hic, ut alibi semper, est καὶ τὸ πλοῦτος neutraliter.

ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] Per Iesum Christum, ut donorum omnium spiritualium, ita & vitæ æternæ datorem & dispensatorem.

20. τῆς ὃ Θεοῦ ἡμεῶν πατὴρ ἡμῶν] Deo qui idem pater est noster. Sic & Eph. v. 20.

καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνι] Id est, laus. Rom. xi. 36. xv. 1. 27. Gal. i. 5. Eph. i. 21.

21. ἀπαύσασθε πάντα ἄγιοι ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] Id est, omnes eos qui per Christum sanctitatem sunt adepti. Ita accepit Syrus.

22. ἀπαύζονται ὑμεῖς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί] Puta Timotheus, Linus, Clemens Romanus.

ἀπαύζονται ὑμεῖς πάντες οἱ ἄγιοι] Christiani qui Romæ.

μέγιστα ὃ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας] Liberti quidam, ut credibile est. Vide supra i. 13.

23. ἡ χάρις τῆς Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲν πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.] Rom. xvi. 20. 24. I. Cor. xvi. 22. Gal. vi. 18. In Manuscripto μὲν τῆς πιδύματος ὑμῶν, quomodo legit & Latinus.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD COLOSSENSES.

K k k k

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
I N E P I S T O L A M
A D C O L O S S E N S E S.

MENBS Epistolæ Pauli egregiæ sunt: sed omnium imprimis quæ Româ ex vinculis missæ sunt. Harum primam temporis ordine arbitror fuisse illam ad Philemonem. Nam tunc adhuc cum ipso erat Epaphroditus qui & Epaphras: alteram ad Philippenses, ubi Epaphroditum remittit. Tertiam ad Ephesios, & eodem prope tempore hanc ad Colossenses, cum adhuc quæ ad Ephesios scripserat, in animo hærent: postrema vero omnium ea quæ posterior est ad Timotheum. Erant Colossæ, vrbs Phrygiæ memorata & Herodoto, & Xenophonti, & Straboni, & Plinio, non longe à Laodicea: quæ vrbes ambæ non multo post scriptam hanc epistolam terræ motu corrûere. Ideo apud Ptolomæum non reperiuntur. Laodiceam istam vicinam fuisse Colossis apparet infra II. I. IV. 13. 15. 16.

C A P V T P R I M V M.

2. **Α**ΤΑΘΞ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν ἡμῖν] Idem initium quod ad Ephesios.

καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφεός] Huius nomen ideo adiungit, quod probe notus esset Colossensibus, ut qui aliquando commissus fuisset.

τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἀγίοις & πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῇ] Sic & ad Ephesios.

3. χάρις ὑμῖν, καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Eph. I. 2. In multis codicibus Græcis & Latinis abest hic Κύριον Ἰησοῦ Χριστοῦ, ut & in Syriaco.

ἀχωριστοὶ τῷ θεῷ καὶ πιστοὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ παντοῦ ἀπὸ ὑμῶν ἀχόρμητοι] Ephes. I. 16. Cohæret autem illud παντοῦ cum ἀπὸ ὑμῶν ἀχόρμητοι.

Kkkk ij

ut videre est Rom. 1. 10. Philipp. 1. 14.

4. ἀκούσαντες τὴν πίσιν ὑμῶν ἐν χειρὶ Ἰησοῦ, & τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους] Eph. 1. 15. In Manuscripto τὴν ἀγάπην ἣν ἔχετε εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, quomodo legit & Latinus.

5. ὅτι τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκαταστήσει ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Spem vocat id quod speratur, ut Eph. 1. 18. Vita æterna & cœlestis à Christo promissa excitat & fidem & dilectionem. Sic ἀποκαταστήσει dicitur quod alicui servatur, ut II. Tim. 1v. 8. דממ Deut. xxxii. 34.

ἡμεῖς ἀκούσαντες ἐν τῇ λόγῳ τῆς ἀληθείας] Prima accepistis rudimenta. nam audientes sunt Catechumeni Tertulliano de Patientia : qui ibidem vocat auditorum tyrocinia. Vtitur sic & Cyprianus. Illud autem μεθ' additum significat iam aliquod tempus ex eo transiisse. λόγος ἀληθείας sermo verissimus I I. Cor. vi. 7. Eph. 1. 13.

τῇ διαθήκῃ] Appositio.

τῇ παρόντι εἰς ὑμᾶς.] Sic II. Petr. 1. 12. ἐν τῇ παρόντι ἀληθείᾳ. Recte Latinus interpres. Quod pervenit ad vos. Nam παρῆναι ponitur pro πῆν venire Prou. 1. 27. Est autem participium præsens pro præterito positum more Hebræo. Et εἰς pro ad.

6. καὶ ἐν παντὶ τῇ κόσμῳ] Συνοδοχὴ significans illustrissimas orbis partes, ut Rom. 1. 8. Videtis ex hoc ipso quam vera sint Christi prædicta, Matth. xxi. 14.

καὶ ἐν καρποφορούμενον & ἀναρμόδιον] Illud καὶ non male abest in Manuscripto. Tanquam arbor & fructus profert & simul crescit. Dicitur hoc & de Evangelio, ut hic & Act. vi. 7. xix. 29. & de fide I I. Cor. x. 15. & de ipsis fidelibus infra 10. καρποφορούμενον τῷ : ἀναρμόδιον τῷ. Allusio ad Gen. 1. 28. Illud ἀναρμόδιον non adest in Manuscripto.

καὶ ἐν ὑμῖν] Non minus apud vos quam apud alios.

ἀφ' ἧς ἡμεῖς ἀκούσαντες, καὶ ἐπίγνωσι τὴν χάριν τῆ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ] Summam illam Dei benevolentiam quæ per Evangelium reuelatur.

7. καὶ ἐν ἐμοὶ δὲ ἐπαφροδίτῃ τῇ ἀγαπῇ τοῦ συνδούλου ἡμῶν] Paulus ipse fuit quidem in Phrygia plus semel, sed non potuit adire omnes Phrygiæ urbes, infra 11. 1. Itaque Epaphroditum eò miserat, qui multis locis oberratis, tandem Philippis confedit, atque inde ad Paulum missus est. Epaphras idem qui Epaphroditus, contractione pronuntiationis de qua ad initium Lucæ. Sic ἀπαφρῆς est ἀφρηῖος.

ὅς ἐστι πρὸς ὑμᾶς ὡς ὑμῶν τῇ χειρὶ δακτύλου] Fidus est Evangelij præco, tum aliorum, tum & vestro maximo bono. Δακτύλος vox hic sumitur ut I. Cor. 11. 5. II. Cor. 11. 6. vi. 4. xi. 23. Eph. 11. 7. vi. 21.

ὅς καὶ ἀγαπᾷ ὑμᾶς τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι] Quomodo nos diligatis propter Spiritum sanctum vobis datum.

9. ὅτι τὸ καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμεῖς ἀκούσαντες] Simulatque hæc audiuiimus. Eadem appositio quæ supra 6. Hebræi dicerent וְאֵנִי.

οὐ πανόμματα ἡμῶν ὑμῶν προσδρόμοι] Repetit quod dixerat supra 3.

καὶ αἰτούμενοι] Expetentes à Deo. Sic αἰτῶν habemus Matth. v. 42. v. 1. 8. VII. 7. 8. II. XVIII. 19. XXI. 22. Explicat precum suarum præcipuam materiam.

ἵνα πληροθῇτε τὴν ἐπίγνωσιν τῆ θελήματος αὐτοῦ] Est constructio Paulo non frequens: sed apud Græcos recepta; nam apud eos quem casum regunt actiua, eundem regunt & passiua. πληροῦν autem quartum casum regit vt Philip. II. 2. & alibi. Ἐπίγνωσις est maior exactiorque cognitio vt Eph. I. 17. IV. 13. Philipp. I. 9. Eius bona pars est cognitio mysteriorum Veteris Testamenti ad Nouum Testamentum spectantium. αὐτοῦ Dei scilicet, ex com-
mate 6.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ] Eph. I. 8.

καὶ σωτηρίᾳ πνευματικῇ] Id est, φρονήσει, vt videre est dicto ad Ephesios loco. Cognitionem rerum agendarum intellige.

θεωπατίσας ὑμᾶς ἀξίως τῆ Κυρίου] θεωπατίσας hic est pro εἰς τὸ θεωπατίσας qualem ἐλλοιπὴν iam sæpe habuimus. ἀξίως τῆ Κυρίου, id est, ita vt Christo debetur. Sic θεωπατίσας ἀξίως τῆ Θεοῦ I. Thess. II. 12. illud ὑμᾶς abest in Manuscripto, non male.

εἰς πάντων ἀρέσκειαν] Vt omni modo placeamus: Deo scilicet. ἀρέσκεια Aristoteli & Theophrasto in vitiosam partem sumitur. Est alioqui vox ipsa per se media, vt apparet Prou. XXXI. 30. in Glossario vertitur *placor*, Apuleio *placencia*.

ἐν πάντι ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες ὡς ἀξιοίμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆ Θεοῦ] In Manuscripto ἀξιοίμενοι τῇ ἐπιγνώσει. Fructum ferentes omnis generis bonorum operum, & in cognitione Dei magis magisque proficientes. Quid sit καρποφορεῖν vidimus ad Matth. XXI. 25. Marc. IV. 20. Luc. VII. 15. Quid ἀξιοίμενοι II. Cor. X. 15. Eph. II. 21. infra II. 19. I. Petr. II. 2. II. Petr. III. 18.

ἐν πάσῃ δυνάμει δυνατούμενοι] Roborati omni genere roboris, nempe spiritualis. Δυναμὴν quod & ἐνδυναμοῦν Act. IX. 22. Rom. IV. 20. Eph. VI. 10. I. Tim. I. 12. II. Tim. II. 1. IV. 17. Hebr. XI. 34. est ἡ vt videre est Psalm. LXVIII. 29.

καὶ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ] Idem est quod κράτος ἰσχύος Eph. I. 19. VI. 10. nam & δόξα sumitur μετανυμικῶς pro valentia vt Eph. III. 16. & ἡ Hebræum sic interdum vertitur.

εἰς πάντα ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν] Vt non tantum mala constanter feratis, sed & meliora speretis de inimicis vestris. Vide II. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Eph. IV. 2.

μὴ χαῖς] Magnum hoc est & Christianorum velut proprium, ipsis malis ob Christum toleratis lætari, Philipp. II. 17. 18. Act. V. 41.

12. διαχειροῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τῷ ἰκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μελέτην τῆ πλήρου γνώσεως ἐν τῷ φωτί.] Vocem ἰκανοῦν habuimus II. Cor. III. 8. Respondet Hebræo כבד מעי אללהו כבד Deut. XXXII. 9. Sed vt ostendatur
K k k k iij

discrimen legis & Euangelij, additur hic *ἢ ἐν φωτί*, id est, *ἢ ἐν φωτί* subaudito articulo ut sæpe, qui exprimitur Rom. II. 19. ubi est *ἢ ἐν σκότει*. Est autem *ἐν φωτί* qui lucem habet comitem I. Iohan. II. 9. 10.

13. *ὅς ἐρρύσται ἡμᾶς ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς σκότους*] *ἐξουσία* *σκότους* dicuntur hic tenebræ efficacissimæ ad obsecandos animos. *ἐξουσία* *ἡρώων* dominatus. Qui facit peccatum, seruus est peccati, Ioh. VIII. 34.

καὶ μετήσθην] *רביה* *transulit*.

εἰς τὴν βασιλείαν τῆς ὑπὸ τῇ ἀγάπῃς αὐτῆς] Id est, *τῇ ἡγαπημένῃ* Eph. I. 6. Est Hebraismus ut cum dicitur *שרק ה* *Mons sanctitatis* & similia.

14. *ἐν ᾧ ἐχομεν τὴν ἀπολύτῳσιν ὅθεν τῇ αἵματι αὐτῆς*] Ephes. I. 7. illa *ᾧ τῇ αἵματι αὐτῆς* videntur ascripta hic ex illo ad Ephesios loco. Nam Manuscriptus ille quo toties utimur, non magis hoc habet quam Syrus, & Latinus, & Ambrosius.

τὴν ἀρεσκὴν ἢ ἀμνηστῶν] *ἢ ἀμνηστῶν* dicto ad Ephesios loco.

ὅς ἐστιν εἰκὼν τῆς Θεοῦ ἀοράτου] Dei inaspecti aspectabilis imago. ita enim Latini loquuntur. Idem sensus II. Cor. IV. 4. & I. Tim. III. 16. & Hebr. I. 3. Adam imago Dei fuit, sed valde tenuis: In Christo perfectissime apparuit quam Deus esset sapiens, potens, bonus. Sic in aqua solem conspiciamus. Aliud imago, aliud umbra qualis in lege Hebr. X. 1.

πρωτόγονος πάσης κτίσεως] Primus in creatione, noua scilicet de qua II. Cor. V. 17. Apoc. XXI. 5. Hebr. II. 5. *בבית* Hebræis dicitur & quod primum & quod summum est in quoque genere, ut Ps. LXXXIX. 27. Ierem. XXXI. 9. Ioh. XV. 11. 13. & alibi.

ὅτι ἐν αὐτῇ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς] Certum est per Verbum creata omnia. Sed quæ præcedunt, ostendunt hic de Christo agi, quod hominis est nomen, quomodo etiam Chrysostomus hunc accepit locum. sed ille intelligit Mundum creatum propter Christum, sensu non malo: sed propter id quod præcessit, rectius est *ἐκτίσθη* hic interpretari, ordinata sunt, nouum quendam statum sunt consecuta. De quo significatu vocis *κτίσθαι* diximus in Prolegomenis ad Euangelia: Et Eph. I. 10. 13. III. 9. IV. 24. Angeli hominibus, homines inter se reconciliati sunt sub Christo.

τὰ δευτὰ καὶ ἀόρατα] Ea quæ sunt in Mundo supremo, qui *Θεὸς ἀόρατος* I. Tim. I. 16.

εἰτε θεοὶ] Id est, Angeli *ἐν θεοῖς* confidentes quasi reges quidam. Vide quæ diximus ad Gen. XLI. 40. Rom. VIII. 38. & Eph. I. 21. Tales sunt illi in Daniële qui regnis totis præsident, Chaldæorum, Persarum, Græcorum. His respondent in Ecclesia Patriarchæ, quorum sedes *θεοὶ* eximie dicti.

εἰτε κυριότητες] Vide dicto loco Eph. I. 21.

εἰτε ἀρχαὶ] Quæ *δυνάμεις* dicto ad Ephesios loco & Rom. VIII. 38.

Ignatius ad Trallenses : *δυνάμειν τε & κυριοπότην διαφορὰς θεῶν τε καὶ ἔξουσιῶν ὡς ἀλλήλους.*

εἴτε ἔξουσίαι] Vide ibidem.

τὰ πάντα δι' αὐτῆς] δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε, ait scriptor ad Hebræos 1. 2. *τὰ πάντα* intellige omnia quæ ad nouam creationem pertinent.

καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται] Propter ipsum, id est, ut ipse omnibus illis præesset. Apoc. v. 13. Hebr. 11. 8.

17. *καὶ αὐτὸς ὅστις πρὸ πάντων]* Id est, A & Ω, ut ait Apocalypsis 1. 8. *πρὸ πάντων* intellige, ut iam diximus.

καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῇ συνέστηκε] Et hæc vox de veteri creatione ad nouam traducitur. Vide 11. Petr. 111. 5. Sic apud Philosophos *σύστασις φυσικὴ*, id est, *κατασκευὴ*.

18. *καὶ αὐτὸς ὅστις ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας]* Caput est corporis, id est, ecclesiæ, ut mox hæc locutio exponitur, Eph. 1. 22. 1 v. 15. v. 23.

ὅς ὅστις ἀρχὴ] Sic & Apoc. 1. 8. *ἡ ἀρχὴ* origo mundi melioris.

πρὸ πάντων ἐκ τῶν νεκρῶν] Sic & Apoc. 1. 8. & eodem sensu *ἀπαρχὴ τῶν κοιμυμένων*, 1. Cor. x v. 20. Christus ex mortuis surrexit ad vitam immortalē Hebr. 1 x. 28. scriptor responsum ad orthodoxos 1 x x x v. *εἰς τὸ ἀθάνατον τε καὶ ἀφθαρτον ζῶντι οὕτω γέγονε πῖνος ἡ ἀνάστασις πᾶσι τοῖς σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

ἵνα γλήττω ἐν πᾶσιν αὐτοῖς πνεύματι] In vitæ sanctitate, in miraculis, in doctrina, in reditu ad vitam.

19. *ὅτι ἐν αὐτῇ δόξαται]* Nempe Deus: qui nominatiuus sæpe subauditur. Εὐδοκεῖν autem cum nominatio recte iungitur, ut Rom. x v. 26. 1. Cor. 1. 26. Gal. 1. 15.

πάν το πλήρωμα κατεκλήσται] Nempe τῆς θεότητος, diuinitatis, quod hic interpretandi causa addunt quidam Latini codices, id est, diuinarum virtutum, ut infra 11. 9. Sic *πλήρωμα* habemus & Ioh. 1. 16. vbi dicta vide. Et nota *κατεκλήσται*, id est, perpetuo & inseparabiliter adesse, non per tempora ut in prophetis. Hæc est *ὑποστατικὴ ἑνωσις*.

καὶ δι' αὐτῆς ὑποκαταλλάξαι πάντα εἰς αὐτὸν] εἰς αὐτὸν hic sumendum ut supra 16. sub ipso, siue ita ut ipsi pareant. De voce *ὑποκαταλλάξαι* vide Eph. 11. 16. pro eo Eph. 1. 10. dixit *ἀνακαταλαίνασθαι*.

ἐπὶ τῷ αἵματι τοῦ σταυροῦ αὐτῆς, δι' αὐτῆς, εἴτε τὰ ὅτι τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Quod Eph. 11. 16. Christo tribuitur, id hic tribuitur Deo eius patri, ut qui hoc per Christum effecerit. *ἐπὶ τῷ αἵματι* factum ad exemplum Hebræi *עֲלֵי דָם*. Sanguinis hic fit mentio, quia per sanguinem sancire fœdera solebant, ut diximus ad Matth. xx v 11. 28. Adde & Rom. 111. 25. v. 9. Eph. 1. 7. Addidit autem *τοῦ σταυροῦ*, ut intelligatur mors hæc fuisse coniuncta cum summis cruciatibus. Rursum addit per ipsum, id est, per verbum ipsius. *εἴτε τὰ ὅτι τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* idem quod Eph. 1. 10. *τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς & τὰ ὅτι τῆς γῆς* pios Angelos & pios homines. Locutio

plena fuerat, τὰ ὄντα εἴτε ὑπὲρ τῆς γῆς, εἴτε ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21. καὶ ὑμεῖς ποτε ὄντας ἀπηλλοξισμένους] Nempe à Dei populo, quod additur Eph. 11. 12. ἀπηλλοξισμένους מִי־יְהוָה Ps. LXXIX. 9.

καὶ ἐχθροὶ τῇ θεοῖα] Animo alieno à Deo, Rom. v. 10.

ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς] Quæ impietatem comitari solent 1. Cor. vi. 10. 11.

22. νυνὶ ᾧ ὑποκατάλαξεν] Abundat hic ᾧ vt Eph. 11. 4. ὑποκατάλαξεν hoc est Deo amicos fecit, nempe per conuersionem.

ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ] Per corpus Christi simile nostro, constans ex carne & ossibus. Tantas res perfecit instrumento adeo tenui. αὐτὸς hic refertur ad nomen longius remotum. quomodo & δι' αὐτοῦ quod præcessit.

ὡς τὸ θανάτου] Res mira : Vita ex morte.

ὡδυσῆσαι ὑμεῖς ἀγίοις ἐ ἀμώμοις καὶ ἀνέκκλητοις κατενώπων αὐτοῦ] Id est, eis τὸ ὡδυσῆσαι, vt supra 1. 10. ὡδυσῆσαι est sibi admouere, sibi adiungere Eph. v. 27. vbi est ἀγία καὶ ἀμωμος. De quibus vocibus ibi diximus. Ἀνέκκλητου vocem habemus 1. Cor. 1. 8. 1. Tim. 111. 10. Tit. 1. 6. 7. vtuntur Plato & Xenophon. In Glossario ἀνέκλητος inaccessibilis. κατενώπων αὐτοῦ Deo spectante & approbante, vt Eph. 1. 4. פָּנֵי.

23. εἰ γὰρ ὑπομύετε τῇ πίσει] Si modo fidem illam semper seruatis, non in intellectu tantum, sed & in proposito. In hac re cœpisse non sufficit.

πεθεμελιωμένοι] Matth. vii. 25. Luc. vi. 48. Eph. 111. 17. 1. Petr. 1. 5. 10. מִסְדֵּי. Domus bene fundatæ durant. Est autem translatio ducta à Templo 1. Reg. vi. 37.

καὶ ἐδράοι] 1. Cor. v. 11. 37. xv. 38. In Glossario ἐδράος firmus, stabilis. Sedere, positio est durabilis.

καὶ μὴ μετεκινούμενοι ὑπὸ τῆς ἐλπίδος τῆς διαγγαλίου οὗ ἠκούσατε] μετεκινούμενοι מִי־יְהוָה. fides spem generat. Spes perseverantiam. Spe amissa, perseverantia concidit.

τὲ κηρυχθέντος ἐν πίσει τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν] Non debetis dubitare de futuris, cum quæ videtis tam bene prædictis conueniant. Vide supra 6. ἡ ὑπὸ οὐρανὸν dicitur terra Luc. xv. 24. aut quod in terra viuit: vt Act. 1 v. 12. Sic Hebræum לַבַּיִת vertitur Jerem. xxxiv. 13. Prou. vii. 26. κτίσις בְּרִיאַת Hebræis κατ' ἐξοχὴν hominem significat. Vide Marc. xvi. 15.

οὗ ἐγγυόμην ἐγὼ Παῦλος ἀπόστολος] Multis in locis, etiam in Phrygia vestra. De voce ἀποστόλου dictum supra 7. In Manuscripto amplius est κῆρυξ καὶ ἀπόστολος vt 1. Tim. 11. 7. 11. Tim. 1. 11.

24. νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὡς ὑμεῖς] Gaudeo de his malis, quæ non tantum ideo perfero, quòd Euangelium Gentibus prædicaui, verum etiam libenter tolero in id, vt vos & alij eo magis in fide confirmemini 11. Tim. 11. 10. δὲ ante νῦν non legerunt Græci commentantes ad hunc locum. Et νῦν χαίρω bene sensum inchoat, vt 11. Cor. v. 11. 9.

καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑπερήματα ἧς ἐλάβην τῇ χειρὶ ἐν τῇ σαρκί μου] Christus magna & salutis nostræ sufficientia pro nobis passus est. Sed ira amat suos, ut quæ ipsi ferunt mala, tanquam sibi illata sentiat. Act. ix. 5. Sic Paulo vincula ferente, Christus ea quodammodo ferebat. τὰ ὑπερήματα, id est, τὰ λοιπὰ γὰρ Syrus hic πληροῖται id quod deest.

ἵνα τῷ σώματι αὐτοῦ] Bono Ecclesiæ, ut iam diximus.

ὅ ὅστις ἡ ἐκκλησία] Supra 18.

25. ἧς ἐγγράμιον ἐγὼ δέχομαι] Supra 23. Qui Evangelio servit, idem Ecclesiæ servit. Nam Evangelium datum est colligendæ & servandæ Ecclesiæ causâ.

[καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆ Θεοῦ τὴν δοθῆσαν μοι εἰς ὑμᾶς] Vide 1. Cor. ix. 17. Verba prope eadem habemus Eph. i. 6.

πληροῦμαι τὸν λόγον τῆ Θεοῦ] Id est, eis τὸ πληροῦσαι. Vide supra 10. πληροῦμαι τὸν λόγον eadem locutio quæ Rom. xv. 19.

26. τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ ἧς αἰώνων] Eph. i. 5. 9. vbi dicta vide. μυστήριον καὶ Dan. ii. 18.

καὶ ἀπὸ ἧς ἡμεῶν] Idem significant ἡμεῖς Act. xv. 21. Eph. i. 5. quod αἰώνος. pro eodem ponuntur ἡμεῖς αἰώνων & sic αἰῶνες & ἡμεῖς. Γενεὰ γὰρ proprie duratio vitæ humanæ.

καὶ ἡ ἐφανερῶς ὅτις αἰῶνι αὐτοῦ] Rom. xv. 26. subintelligitur αὐτοῦ.

οἷς ἐδείχθη ὁ Θεὸς γενέσθαι] Vide Ephes. i. 4. 9. vi. 19. γνωρίζω γινώσκω ut Rom. ix. 22. 23.

ἧς ὁ πλοῦτος ὁ δόξης] Quam abundans potentia, Rom. ix. 23. Eph. i. 18. Vide & supra 17.

τῷ μυστηρίου ὅτου ἐν ὅτις θύοισιν ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπίς τῆς δόξης] Ingens arcanum Dei patuit, cum Christus, id est, doctrina Christi in Gentibus sonuit in spem vitæ æternæ. Est ergo hic duplex μετανομία. Christus pro doctrina Christi: & spes pro causa spei. In Manuscripto ὅς ἐστι.

28. ὅτι ἡμεῖς κατεγγέλωμεν] 1. Cor. ii. 1. ix. 14. Philipp. i. 16. 18.

νοουθετοῦντες πάντα ἀνθρώπων] Act. xx. 31. Rom. xv. 14.

καὶ διδάσκοντες] Matth. xxviii. 20.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ] Spirituali nempe 1. Cor. ii. 6. 7. xii. 8. Eph. i. 8. 17. supra 9. iii. 16.

ἵνα ὑποτάξωμεν πάντα ἀνθρώπων ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] ὑποτάξωμεν nempe Deo tanquam ministros. Vide supra 22. In Christo, id est, per Christum tanquam conciliatorem. πάντα ἀνθρώπων, id est, quamplurimos possumus. In Manuscripto πάντα ἀνθρώπων τέλειον ἐν χειρὶ ut Eph. iv. 3. & sic legit Latinus.

29. εἰς ὃ ἐκοπῶ] καὶ Act. xx. 35. 1. Cor. xv. 16. xv. 16. Gal. iv. 11. Philipp. ii. 16. Thess. v. 12. 1. Tim. v. 17.

ἀγωνιζόμενος] καὶ Dan. vi. 14. Non immerito hoc addidit, ut præter laborem etiam pericula significaret, infra ii. 1. 1. Cor. ix. 25. Phi-

lipp. I. 39. infra I V. 12. I. Tim. VI. 12. II. Tim. IV. 7.

καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῶν ἐν δυνάμει] ἐνεργουμένην hic est sensu actiuium vt Gal. v. 6. Sic ἐνέργεια & ἐνεργεῖν iunguntur Eph. I. 19. ἐνέργεια ostendit δύναμιν, hinc ἐνέργεια δυνάμει Eph. II. 7. vires ad certandum eximias Deus Paulo aspirabat. Supra II. Philipp. I V. 13. I. Tim. I. 12.

CAP. II.

ΕΛΩ γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχει ὡς ὑμεῖς] ἡλίκον ἀγῶνα ἤτοι νίκη. Ex occasione verbi ἀγωνιζόμενος sermonem hunc necit. Per ἀγῶνα autem intelligit non sollicitudinem tantum, sed & preces assiduas significatas per luctam Iacobi.

ὡς ὑμεῖς καὶ ἦν ἐν Λαοδικείᾳ] Laodiceam Phrygiæ intellige.

καὶ ὅσοι οὐκ ἐώρασαν τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί] Latini dicerent. Quī me de facie non nouerunt. Sed quia פנים Hebræis multa significat, perspicuitatis causa addidit ἐν σαρκί.

ἵνα ὡδωκληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν] Vt impleatur in illis vaticinium Esaiæ XL. I. 2.

συμβιβάζονται ἐν ἀγάπῃ] Similitudo sumpta à cortinis Templi. Quod ibi est רבך שוהבך & שוהבך, id hic est συμβιβάζειν. Vide Exod. XXVI. multis locis. Vide Eph. IV. 16. & hic infra 19.

καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφωρίας τῆς σωείας] εἰς pro ἐν & πλοῦτος vt sæpe diximus abundantiam significat : πληροφωρία σωείας, plenitudo scientiæ, est scientia plena, id est, quanta esse in hoc sæculo potest. πληροφωρεῖται poni etiam pro πληροῦται ostendimus ad Rom. XI V. 5. Hinc πληροφωρία & πληροφόρημα plenitudo.

εἰς ἐπίγνωσιν τῆς μυστηρίου τῆς Θεοῦ καὶ πατρὸς & τῆς Χριστοῦ] ἐπίγνωσιν diximus iam aliquoties esse cognitionem exactiorem. Mysterium dicit voluntatem illam Dei quam Christus patefecit. τῆς Θεοῦ καὶ πατρὸς, id est, Dei qui idem pater est noster. vt Eph. II. 3. I V. 6. Philipp. I V. 20.

ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας & τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι] In quo mysterio continentur thesauri omnis sapientiæ & scientiæ, nempe salutaris. Vide supra I. 9. Eph. I. 8. ἀπόκρυφος cūm dicit, similitudinem sumit ab arca in qua pecuniæ seruantur, indidem promemda vbi opus est. Sic Dan. XI. 43. κλειδὸς ἐν τοῖς ἀποκρύφοις τῆς χειρὸς. Et I. Macc. I. 24. ἔλαβεν τοῖς θησαυροῖς ἀποκρύφους Sapientia thesauris comparari solet Prou. VII. 10. 19. Matt. XIII. 44.

4. τὸ ὅτι λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς ὡδωλογίστηται ἐν πειθαναλογία] Iam tum erant, qui in Phrygia semina iaciebant hæreseos quæ dicta καὶ φρύγας. Miscebant alij Iudaïca, alij Pythagorica tum dogmata tum instituta Christianæ religioni, & cæteros non eadem sequentes quasi imperitos & carnales spernebant.

ὡδολογία respondet Hebræo לְהַלֵּךְ וְלַעֲבֹד, pro quibus ponitur & πλεονέκτην vide 1. Cor. vi. 9. xv. 33. Gal. vi. 7. 11. Cor. xi. 3. 11. Thess. ii. 3. ἐν πνευματολογία oratione speciosa.

5. εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι] Idem sensus qui 1. Cor. v. 3. Deus Paulo reuelabat quæ Colossis fierent.

χαίρον ἐν βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν] Est ἐν δὲ δουρί. hoc enim vult : gaudeo videns cuncta apud vos agi recte atque ordine. γὰρ ὡς Aquilæ : Vide 1. Cor. xiv. 40.

καὶ τὸ στεῖνωμα τὸ εἰς χεῖρὸν πίστεως ὑμῶν] Firmitatem fidei vestræ in Christum. כּוֹחַ אֱמוּנָה יְהוָה. Vide 1. Petr. v. 9.

ὡς οὐὲ παρελάβετε τὸν χεῖρὸν Ἰησοῦν] Christum Iesum rursum dixit ipsam Christi doctrinam. Et ὡδολογία propria vox discipulis 1. Cor. xi. 23. xv. 1. 3. Gal. i. 9. Philipp. iv. 9.

ἐν αὐτῷ ὡδολογίᾳ] Αὐτὸ id exprimit. id enim ἡλκ siue ὡδολογίᾳ Rom. vi. 4. viii. 1. 4. & alibi.

ἐρριζωμένοι] Vide Eph. iii. 18. Matth. xiii. 6. Longe alij este quam illi de quibus Esaias xl. 24.

καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ] Αὐτὸ xx. 32. Eph. ii. 20. fundati in Christo qui fundamentum est 1. Cor. iii. 11.

καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστι] יָבִיטִין.

καθὼς ἐδιδάχθητε] Eph. iv. 21.

ἀεισδούσης ἐν αὐτῇ ἐν δόξῃ] Per gratiarum actionem crescentes in fide 1. Cor. xiv. 12. 11. Cor. viii. 7. Deus gratos maioribus cumulat donis. In Manuscripto deest ἐν αὐτῇ.

8. βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν δὲ τῆς φιλοσοφίας καὶ κατὰ ἀπάτης] ἔσται ὁ συλαγωγῶν pro συλαγωγῇ, loquendi genus etiam elegantioribus Græcis vsitatum. Σύλα est id quod per vim abducitur, vt in Reprensaliis. Συλαγωγῇ quasi per vim abducere. Sic dicimus *quæ me prædata puella est*. Solemus enim translationes sumere ad ea quæ parem habent effectum. Deinde est ἐν δὲ δουρί. nam δὲ τῆς φιλοσοφίας καὶ κατὰ ἀπάτης idem valet quod δὲ τῆς κατὰ ἀπάτης τὸ δὲ φιλοσοφίας. Ipsam vocem Græcam vsurpauit φιλοσοφίας, quia erat recepta. Vere autem ea fallebat homines. Nam aut vitam æternam non promittebat, aut viam quæ eò duceret, veram certamque non monstrabat. Itaque non miror Hasmonæorum temporibus factum decretum; Maledictus sit qui docet filium suum Philosophiam Græcam: Non quod per se eam nosse malum sit, sed quod multum in ea viderent periculi. Et certe fatendum est, postquam Iudæi Græcis libris se dedere, veterem illam doctrinam multis modis fuisse interpolatam.

καὶ τὴν ὡδολογίαν τῇ ἀνθρώπων] Recte. nam quod Græci illi docebant, ex humano ὅτι τὸ πλεονέκτην erat ingenio. De Deo autem Deique decretis quid certi haberi potest nisi Deo docente? Ideo perpetuæ & inexplicabiles inter Philosophos rixæ : & plurimus labor in iis quæ nec per se certa

sunt, nec homines reddunt meliores.

καὶ τὰ σοιχεῖα τῷ κόσμῳ] Secundum institutionem non à cœlo venientem, sed huius mundi, ac proinde partim falsam, partim imperfectam. De voce σοιχείων vide Gal. IV. 3. 9.

καὶ οὐ καὶ Χριστὸν] Non qualis est illa Christi à cœlo delata. Ioh. III. 13. 31. V. 33. 37. 41.

ὅτι ἐν αὐτῷ καὶ τοῖς πάντις τὸ πλῆρες τῆς θεότητος συμμετέχει] Non frustra, inquit, hoc dixi; nam Christi doctrina non modo Philosophiæ, sed & legi Moysis plurimum præstat. optime hunc locum intellexit Augustinus cum scripsit, *In ipso inhabitat plenitudo diuinitatis corporaliter, quia in Templo habitauerat umbraliter*. Sic infra 17. opponuntur σινὰ & σῶμα. In Veteri Testamento est umbra: In Euangelio rerum soliditas, quæ σῶμα per similitudinem quandam dicitur. Ita συμμετεχειν Græcis sæpe est solidare.

10. καὶ ἐστὶ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι] illo contenti estote. ἐστὶ hic sume, vt modo βλέπτε in modo precatio. Et πεπληρωμένοι, contenti. Quia quod plenum est, nihil aliud desiderat.

ὅς ὅστις ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς & ἐξουσίας] Nonne sufficere vobis debet is qui & Angelicis classibus imperat? Respicit enim quod supra dixerat I. 16. κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας qui imperium habet I. Cor. XI. 3. Eph. V. 23. Hoc autem dicit ob eos qui Angelorum siue αἰώνων cultum instituebant.

11. ἐν ᾧ καὶ περιτέμνηται χειρὶ ἀχρεοποίητος] Hoc aduersus eos qui circumcisionem urgebant. Quid signo externo opus, cum res per illud significata aperte exhibeatur? ἀχρεοποίητος περιτέμνηται est illa quæ manu humana fiebat Eph. II. 11. ἡ ἐν σαρκὶ Eph. II. 11. Huic opponitur ἀχρεοποίητος ea quæ sit diuinitus. Similem oppositionem habes Marc. XIV. 58. II. Cor. V. 1. Hebr. IX. 11. 24. περιτέμνηται ἀχρεοποίητος est illa cordis, per spiritum. Vide Rom. II. 29. & ibi dicta.

ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος ἧς ἀμφοτέρων τῆς σαρκὸς] In circumcissione illa veteri est ἀπεκδύσις ψυχῆς, sed exiguæ pelliculæ: hic vero omnium vitiorum quæ carni blandiuntur, Ἀμφοτέρων, id est, peccandi consuetudo. Huic corpus tribuitur vt Rom. V. 6. Omne enim quod ex multis componitur, solet hoc vocabulo appellari. Sic & μίλη infra habemus III. 5. In Manuscripto breuius sensu eodem ἐν ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκὸς. Nec aliter legit Latinus.

ἐν τῇ περιτέμνῃ τοῦ Χριστοῦ] Non illa Abrahami, sed Christi qui maior Abrahamo.

12. συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι] Commemorat factum in Christianis quod baptisma figurat. Erat enim in baptismo, sicut olim administrabatur, imago & sepulturæ & resurrectionis, tum conspicuæ Christi, tum internæ in Christianis, Rom. VI. 4.

ἐν ᾧ καὶ συνεγέρθητε] Per quem & surrexistis ex vitiis quæ mors nominantur. Matth. V. 22.

ὅτι τῆς πίστεως ὁ ἐνεργήσας τῷ Θεῷ τῷ ἐργάσαντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν) Hic genitiuus ἐνεργήσας obiectum fidei significat. Sic & Eph. III. 12. Philipp. I. 27. III. 9. Qui credit Deum tam potentem fuisse, ut Christum à mortuis excitauerit, is simul credit Deo non deesse potentiam ut & alios excitet: cui potentiae cum accedat promissio, merito ea res pro certa habetur. Idem sensus Eph. I. 19. Rom. I v. 24.

13. καὶ ἡμεῖς νεκροὶ ὄντας ἐν τοῖς ᾠδαιώμασι) ὄντας hic sensum habet praeteritum. Nos qui peccatis eramus immerfi ac velut immortui. Idem sensus & ferme eadem verba Eph. II. 1. & 5. vera vita est Deo viuere. Alij mortuum exponunt mortis debitorem, ut Gen. xx. 3.

καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ἡμεῶν) Sicut purgatio à vitiiis per μετάνοιαν vocatur circumcisio, ita status vitiosus ἀκροβυστία, quo nomine Hebraei appellant omne id quod amputandum est. Quare חרעו quod ἀκροβυστίας significat Leuit. XIX. 23. vertitur ἀκαθαρσία.

συνζωποίησεν ἡμεῖς συν αὐτῷ) Sicut Christo nouam contulit vitam ex morte corporis, ita & nobis nouam ex morte animorum.

χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ ᾠδαιώματα) Eph. IV. 32. donare pro condonare etiam Latini usurpant. Donare inimicitias dixit Cicero, poenam donare Lucanus V II. donare crimina lib. XI. labores donare, donare nefas eodem libro. Cum autem χαρισάμενος hic sit praeteriti temporis, intelligenda hic remissio ad certum quid, id est, ad patefaciendam viam quae ad poenitentiam duceret. Vide Luc. XXIII. 34. & ibi dicta.

14. Ἐξαλείψας τὸ κατ' ἡμῶν χεῖρῳ γραφὸν τοῖς δόγμασι) Collatio loci Eph. II. 15. ostendit τὸ χεῖρῳ γραφὸν esse τὸν νόμον ἢ ἐντολῶν legem Moysi positiuam. Et ibi μετάρησις quod de lege dici solet, hic Ἐξαλείψας quod de chirographo & rebus aliis quae scribuntur. חרעו. Creditor delens cautionem, eo ipso remittere debitum intelligitur, ut & qui chirographum reddit. Sic qui legatum inducit, haerodem liberat. Lex autem Moysi per similitudinem quandam χεῖρῳ γραφὸν dicitur, quia populus se ad legem seruandam obstrinxerat Deuter. XXVII. Neh. X. Cum dicit ἡμεῖς Iudaeos intelligit: Gentes enim illa lex non tenebat. χεῖρῳ γραφὸν Hebraeis חרעו חרעו in precibus Iudaeorum חרעו חרעו חרעו.

τοῖς δόγμασι) Per suam doctrinam. Vide quae diximus ad genuinum hinc locum illius ad Ephesios.

ὁ ὡς ὑπεναντίον ἡμῖν) Quod nos premebat. ἡμῖν premere, unde nomen ἡμῖν quod multis locis vertitur ὑπεναντίος. De re vide Act. XV. 10.

καὶ αὐτὸ ἦν ἐν τῷ μέσῳ) ἐκ μέσου ἀνελεῖν etiam elegantioribus Graecis, ut Demostheni, est auferre, ne compareat. Sic ἐξέρχεται ἐκ μέσου Act. XV II. 33. II. Cor. VI. 17. ἀρπάζειν ἐκ μέσου Act. XXIII. 10. ἔχειν ἐκ μέσου I. Cor. V. 2. ἐκ μέσου γίνεσθαι II. Thess. II. 7.

παρεσθλῶσαι αὐτὸ τῷ σκυρῷ) Mos est quibusdam in locis clauis transfigendi edicta antiquata. Is tunc etiam in Asia videtur fuisse, & ad eum alludere Paulus.

15. ἀπαυλισμένοι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς δυνάμεις ἐδύναμιζεν ἐν παρρησίᾳ θριαμβήσαντες αὐτοῖς ἐν αὐτοῖς) Alia similitudo à triumphantibus Romanis qui solebant:

--Captos ostendere civibus hostes.

τὰς ἀρχὰς & τὰς δυνάμεις, intellige dæmonas illos qui in idolis colebantur, & quorum cultum cum mangonio aliquo restituere volebant Asiatici Philosophi. Vide Rom. III. 38. I. Cor. XV. 24. ἀπαυλισμένος, id est, exarmatos sicut ἐνδυνασθῆναι est armari Rom. XI. 12. Ephes. v. 1. II. 14. Δύναμιζεν est quod iam diximus ostendere. Δύμις vox est Græca, sed quæ & ad Iudæos transiit, & scribitur במדבר posito י pro י vt sæpe. Hinc δύνאμιζεν effectum pari forma qua ὤδαδεμακίζεν Matth. I. 19. Hebr. VI. 6. ἐν παρρησίᾳ, id est, palam, toto Mundo inspectante. Nam sic בפרהסיא Hebræi usurpant. Dicitur autem Christus fecisse quod per Apostolos fecit, ex ipsius nomine ac vi agentes. θριαμβήσαντες hic est dictum κατανυμκῶν pro νικῶντες, cum devicisset. Et mutavit genus, cum intulit αὐτοῖς, cum ante dixisset ἀρχὰς καὶ δυνάμεις, nempe constructionem faciens πρὸς τὸ σημεινόμενον. ἐν αὐτοῖς nempe ταῖς. Vicit dæmonas non pugnando, sed patiendo, quod vere divinum victoriæ genus.

16. μὴ οὐκ τις ὑμῶν κρίνεται ἐν βρώσῃ ἢ πόσῃ, ἢ ἐν μέρεσι ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτων) Vna clausula comprehendit, & Iudaizantes, & Pythagorizantes. Vino abstinere perpetuo non erat Iudaicum nisi in paucis, apud Pythagoristas frequens. Cibis nonnullis Iudæi abstinebant: multo pluribus Pythagoristæ. Illa de diebus Iudaizantes spectant. κρίνεται, id est, κατακρίνεται, vt Rom. II. 1. Ne admittite tales magistros qui talia non observantes à spe salutis excludant. ἐν μέρεσι ἑορτῆς ex causa diei festi. sic I. Petr. IV. 16. ἐν μέρῃ ὧν hac de causa. Respondet autem hoc ἐν μέρεσι, Rabini eo מצה, vt recte à viris eruditis notatum est. ἑορτῶν hic sunt Azyma, dies omner, scenopegia, dies ἱλασμοῦ, דיגן.

17. αὐτὴ σκιά τῆς μελλόντων] Quæ, nempe Iudaica. Hebr. V. 11. 9. X. 1. τὸ ὃ σῶμα τῷ Χριστῷ] Soliditas rerum, olim rudi modo adumbrata, Christi est, ad Christum pertinet, ab eo solo petenda est. Similis oppositio apud Iosephum belli Iudaici II. 4. ἢ καὶ ὡς τὰ διακόσιον σκιαὶ αἰπολύμορος βασιλείας ἥς ἤρπασεν ἑαυτῷ τὸ σῶμα. Hieronymus in hunc locum. Nullum ergo in hoc iudicium est, quod est umbra & cessavit corpore veniente: quia imagine opus non est, veritate presente. Photius: τὸ σῶμα τῷ Χριστῷ τούτῃσιν ἡ ἀληθεία. At Manuscriptus ille, quo utimur, hæc verba trahit ad periodum sequentem. τὸ ὃ σῶμα τῷ Χριστῷ μηδὲς ὑμῶν καταβεβλήτω· ὑμῶν τὸ σῶμα τῷ Χριστῷ vos, inquam, qui Christi corpus estis I. Cor. XII. 27. Meminit huius distinctionis idem Photius. Et Hychius ad Leviticum XV. qui tamen corpus Christi doctrinale verbum exponit.

18. μηδὲς ὑμῶν καταβεβλήτω] Hieronymus hanc vocem, vt & alias nonnullas, esse ait ex Cilicum lingua. At notarunt alij reperiri & apud alios. Est autem καταβεβλήτω præmium exigere, quod κόπτοι καταβέβηον, dixit Pau-

sanias, ut Scaligero notatum. Præmium autem intelligit hoc quidem loco libertatem à Christo indultam.

θέλων] Id est, etiam si maxime id velit.

ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων] Et hic est ἐν ὅλῃ δουρίᾳ. Nam intelligit ταπεινοφροσύνῃ τὴν ἐν θρησκείᾳ ἀγγέλων. Habet speciem modestiæ non audere Deum accedere, sed ad Angelos preces deferre ad Deum deferendas: quo colore philosophi defendebant τὴν πολυθεΐαν quod & Celsus fecit, ut ex Origene cognoscimus. Ab Essenis diligenter custodita Angelorum nomina ex Iosepho discimus. Alioqui publicus Iudæorum mos non fuit Angelos compellare nisi eos qui ipsis apparebant, nimirum metu ne paulatim ad πολυθεΐαν tanto labore exutam relaberentur. Et hoc notatum Origeni qui libro II. contra Celsum: ποῦ γὰρ τῶν γραμμάτων τῆ Μωυσέως εἶπε τὸν νομοθέτην ὡς ἀδόντα σέβειν ἀγγέλους; Et libro V. τούτοις ἡ ἀγγέλους ἀπὸ τῆ ἔργου αὐτῶν μαμαθηκοῦς καλεῖν δεισμονίᾳ αὐτοὺς ὅλῃ τὸ θεοῦ ἐξ καὶ θεοῦ ἐν ταῖς ἐκείναις ποτε ὀνομαζομένοις γραφαῖς, ἀλλ' οὐχ εἶπε προσέτιθεσθαι ἡμῖν τοὺς ἀρχαγονοῦντας καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τῆ Θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυλεῖν αὐτῇ τῇ Θεοῦ. πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν καὶ προσδύχῃ, ἐν τῇ δέξιν, καὶ ἀρχαίαν, ἀπαρτημένην τῇ ὅτι πᾶσι θεῶν ὅλῃ τῇ ὅτι πάντων ἀγγέλων ἀρχιερείας ἐμφύχου λόγου καὶ Θεοῦ. Agit Origenes ter de eadem re, libro V III. ubi dicit licere eos διφρημῶν καὶ μακαρίζων. Et quia hoc malum inuoluerat in Phrygia, ideo Synodus Laodicensis vetat ἀγγέλους ὀνομάζειν καὶ σιναῶν ποιεῖν quæ occulta idololatria ibidem dicitur. Vide ibi Zonaram. Christiani Christo magistro summi regis ac principis veneratores, Arnobius libro I. quem vide.

ἀ μὴ εἰδὼσαν ἐμβαλδῶν] Id est, penetrans in ea quæ non vidit: id est, non nouit: ius sibi faciens loquendi de incognitis. In Glossario ἐμβαλδῶ *ingredior*. Ponitur pro Hebræo קָלַח Psal. XIX. 51. Præficiabant Angelos quibus vellent negotiis, nomina illis indebant, distribuebant in classes.

εἰπὴ φυσιοῦμενος ὑπὸ τῆ νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτῆς] νοεῖ σαρκὸς hic dicitur cognitio humana, non à Deo reuelata, quomodo σαρκὶς sumitur Matth. XV I. 17. Ea, inquit, cogitatio eos inflat vento similis. Vocem φυσιοῦσθαι habuimus I. ad Cor. IV. 6 18. 19. V. 2. VIII. I. XIII. 4. Multum sibi placent in rebus inanibus. Sic Ezech. XIII. 3. הַלְבִּים אַחֵר רוּחַם וּלְבַלְתִּי רֹאיוֹ.

καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν] Non tenens se Christo, quem Deus ideo caput Ecclesiæ dedit, ut per eam desideria nostra ad ipsum perferremus. Multi illi commendatores facile schismati dant occasionem, Ecclesia vnitatem retinet. Deus vnus, & vnus μεσίτης I. Tim II. 5.

ἐξ οὗ] Rursus est constructio πρὸς τὸ σημεινόμενον. Nam cùm dixisset κεφαλὴν ita cætera intulit, quasi dixisset χεῖρὸν, quem per vocem κεφαλὴν indicabat.

πάν το σῶμα ὅλῃ τῇ ἀφ᾽ ὧν καὶ σιναῶν δὲ χρηρηγούμενον καὶ συμβιβάζόμενον, αὐξοῖ τὴν αὐξήσιν τῆ Θεοῦ] Hoc vult, retinendam Ecclesiæ vnitatem: quod fieri non potest, nisi retineantur præpositorum gradus, & eis pareatur in iis quæ

ad Ecclesiæ pacem pertinent. Ita in tempore occurrit sectis illis quæ postea erupere καὶ φρύγας dictæ. Locus huic geminus est Eph. IV. 15. 16. ibi est αἶψας τῆς ἐπιχορηγίας · hic αἶψαν καὶ σωδίσμων · per artus, & venas, & arterias, quæ sunt nexus & vincula corporis אֵלֶּיךָ חֲבֵרֹת · ibi est παραρροζοῦμεν καὶ συμβιβάζομεν, pro quo hic ἐπιχορηγοῦμεν & συμβιβάζομεν. Est autem ἐπιχορηγία, vnde ἐπιχορηγία in illo ad Ephesios loco, accipere ea quæ alendo corpori sunt necessaria. Vide Sirach. XXV. 28. In Glossario ἐπιχορηγῶ subministro, supposito. ἀΐξει τιὸν ἀΐξισιν τῷ Θεῷ Græca locutio, quam & Latini sequuntur, cum dicunt mortem mori, seruire seruitutem. Genitiuus autem τῷ Θεῷ hic causam significat. Crescit illo incremento quod à Deo est. Ex iisdem & nutrimur & crescimus.

20. εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῆς σαρξὸς τῆς κόσμου] Christus vos liberauit ab illa institutione humana, qui moritur, liberatur à vitæ incommodis. Ideo mori etiam in bonam partem sumitur vt Rom. VI. 2. Στοιχεῖα dicuntur institutio quæuis Gal. IV. 3. 9. vbi videbis cur hæc στοιχεῖα τῆς κόσμου dicantur, nimirum quia Iudæis erant communia cum gentibus aliis: nihil in ipsis ritibus erat proprium Iudæis, & magis à Gentibus ad Iudæos per συγκατάθεσιν quandam Dei, quam à Iudæis ad gentes venerant.

τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε] Δογματίζεσθε hic est doceri vos finitis, quidam nempe vestrum, tanquam non ad Christi, sed ad mundi exemplum vita vobis esset componenda.

μὴ ἀΐη , μὴ γάσθῃ , μὴ θίγῃς] Est hic μέμνητε cuius notam hic apposuit Syrus. Sic enim magistri illi loquebantur. Tertullianus aduersus Marcionem v. negat hæc ad legem Moysis pertinere. Mihi videtur verbis vsus communibus, quæ & Iudæos & Philosophos, præsertim Pythagoristas, comprehenderent. Clemens Alexandrinus Strom. III. ἀμέλει δὲ φροντίδος ὅτι & τοῖς μαγίοις, οἶνοντι ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων καὶ ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι, λατρεύουσιν ἀγέλοις & δαίμονιν. Ac priora illa μὴ ἀΐη , μὴ γάσθῃ ad cibos pertinent, id est, ne tangas vt gustes, Gen. III. 3. 22. posterius verò illud μὴ θίγῃς pertinet ad vitandas feminas, quod Iudæi sacerdotes certis temporibus faciebant, Pythagoristæ verò semper. θίγω & θιγάνω Græcum est frequens bonis scriptoribus. inuenitur & Exod. XIX. 12. & ad Hebr. XI. 28. XII. 20. iidem qui hic doctores, tanguntur à Clemente, aut quisquis est scriptor Constitutionum VI. 16. Ὡσαύτα καὶ νυνὶ ἐποίησαν οἱ εὐσέβητοι, διαβάλλοντες δημιουργίαν, γάμον, πορνείαν, πεπορνίαν, νόμον, πορφύρας · βάββαρά τινα ὀνόματα ἱερέων, καὶ ὡς αὐτοὶ φασὶν ἀγέλων · τὸ δὲ ἀληθὲς εἰπεῖν, δαιμόνων τῶν ἀνθρώπων ὑπηχρῶνται · ὧν φάσιν τε τιὸν διδασκαλίαν , &c.

22. ἃ ὅτι πάντα εἰς φθορὰν τῇ σαρκὶ] τῇ σαρκὶ legerunt Oecumenius & Theophylactus. Sic Græci vocant id quod Latini egestum vel egestionem. Hoc vult: quid magni est multa præcipere de eis quæ egesta pereunt? Similis sensus in Christi verbis Matth. XV. 17. Pertinet hoc ad illa duopriora de quibus egerat.

καὶ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας ἀνθρώπων] Hoc debet referri ad remotius, nempe ad illud διδμαήζει. Ab hominibus ista reperta sunt: non primitus à Deo venerunt. ἐντάλματα sunt quæ legibus humanis iubentur: διδασκαλίας quæ à Philosophis præcipiuntur.

23. ἃ πνὰ ἔστι λόγον μὲ ἔχοντα σοφίας ἐν ἐνδεδουρησκειᾷ, καὶ ταπεινοφροσύνῃ, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, ὥς ἐν τιμῇ πνι πρὸς πλησιμονίῳ σαρκός.] Est hic μὲ positum sine sequenti ὃ, vt & Act. III. 21. Rom. I. 8. III. 2. XI. 13. infra II. 18. idque per ἀποσιώπησιν ἀντιθέτου quod facile suppletur. Habent ista rationem non stultam, si adsint cautiones: ἐν ἐνδεδουρησκειᾷ, si sponte ista suscipiantur, non abominando ea quæ Deus creauit. θρησκεία est vox media, significans ritus aut ceremonias, vt Glossaria exponunt. Origo à Thracibus, vt nos docet Plutarchus Alexandro. Vide supra 18. Act. XXVI. 5. Iac. I. 26. 27. ἐνδεδουρησκειᾷ ritus siue obseruationes sponte susceptæ, quæ Hebræis כבוד Græcis interpretibus ἐκούσια. Addit καὶ ταπεινοφροσύνῃ, id est, cum ea modestia animi quæ alios aliter viuentes non damnet. Rom. XIV. 3. 4. Eph. IV. 2. καὶ ἀφειδίᾳ σώματος ὥς ἐν τιμῇ πνι πρὸς πλησιμονίῳ τῇ σαρκός. vbi sic construenda hæc ὥς ἐν τιμῇ πνι τῆς σαρκός πρὸς πλησιμονίῳ. eatenus bona sunt, si hoc sibi propositum habeant dure tractare corpus, neque carni obsequi ad saturitatem. φείδεσθαι est molliter habere. huic contrarium ἀφιδεῖν sicut σαρμάττων ἀφιδεῖν apud Lucianum: vnde hic nomen ἀφειδία. Hebræi dicerent כחנין כחנין τιμή vero σαρκός est cura quæ carni præstat, vt I. Cor. XII. 23. I. Tim. IV. 17. πλησιμονίῳ Gen. XLI. 30. Exod. XVI. 3. & alibi. His intellectis facile est supplere id quod reticetur ἀντιθέτον, nempe istas ἀποχὰς Pythagoricas magis noxias esse quam vtilis, si velut ad salutem necessariæ suscipiantur, id est, si fiant οὐ δι' ἀσκήσιν, ἀλλὰ διὰ βδελυγμῶν vt loquitur Canon Apostolicus I. I. si ob id contemnantur alij, si non minus laute habeatur corpus ex herbis, leguminibus, pomis ad delicias coctis. Philo libro: peiorem insidiari meliori: Ἐὰν οὐκ πνὰ θεᾷσιν ὅτις ἐ ποτὰ μὴ ἐν κερᾷ πρὸς ἐμῶν, ἢ λουζᾷ καὶ ἀλείμματα ὤχουμῶν, ἢ τῷ πνι σῶμα σκεπασμάτων ἀμελοῦνται, ἢ χαμδνίαις καὶ δυσουλίαις χρώμενται, εἴτ' ἐκ τῶν ὀσμωρῶντα εἰκράτεια; οἷον λαβὼν τῆς πνι αὐτὸν πλάνης, τὴν ἀληθῆ τῆς εἰκράτειας ὁδὸν δέξον. ἃ γὰρ ἐπιτίδωσιν, ἀνιῶνται καὶ ἄτρυτοι πόνοι, λιμὸς καὶ ταῖς κακώτεσι ψυχῇ ἐ σῶμα ἐκτραχλίζοντες. μηδ' εἴ τις πνι ἀντιθέτοις χρώμενος, δέχοιαν μὲ ῥυπαίῃ τὴν αὐτῆ; τὸ δ' σῶμα φαδρύνει. μηδ' εἰ πάλιν ὑπὸ πνι νεῶν ἵδρῳ λαμπερῆταῖς χορηγίαις ἐ δαπάναις χρώμενος, ἢ ἐκατόμβας ἀνάγῃ καὶ βουδῆτ' οὐ πάνετα, ἢ πολυτέλεισιν ἀναθήμασιν κοσμεῖ τὸ ἱερόν, ἀφιδόνους μὲ ὕλας, πέγας δ' παντὸς ἀργύρου καὶ χρυσὸς τιμωτέρας εισάγων; μετ' ἀσέβων ἀναρχαφῶ. πνι πλάνηται γὰρ καὶ οὗτος τῷ πρὸς ἀσέβειαν ὁδὸν, θρησκείαν ἀπὸ ὁσιότητος ἡγούμενος. καὶ δῶρα τῷ ἀδικάσῳ δίδου, οὐδέποτε ληψομῶν τὰ δῶτα, ἐ κολακδῶν τὸν ἀκολακδῶτον. ὅς γνησίους μὲ πνι ἀσάξεται. γνησίους δ' εἰσὶν αἱ ψυχῆς ἡλὼν καὶ μόνῳ θυσίαν φερούσης ἀλήθειαν. ταῖς δ' νόδους ἀποσρέφεται. νόδοι δ' ὅσαι διὰ τῶν ἐκτὸς ἀφιδονίων ἐκπιδίξεις.

Mmm

CAP. III.

Εἰ οὖν συνήγερθητε τῷ Χριστῷ] Supra II. 12.

Τὰ αἶψα ζητεῖτε] Philipp. III. 20. Sursum corda.

οὗ ὁ Χριστὸς ἐν δεξιᾷ τῷ Θεοῦ καθήμενος] Patri maiestate proximus. Matth. XXII. 24. XXVI. 64. Marc. XII. 36. XIII. 19. Luc. XX. 42. Act. II. 34. Rom. VIII. 34. Eph. I. 20.

Τὰ αἶψα φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς] Affectus vestros in cœlum mittite, ne estote curæ in terras animæ, ut illi de quibus Philip. III. 19.

3. ἀπεδάνετε γὰρ] Vitam priorem vos exuere professi estis in baptismo supra II. II. 12.

καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ] Ius ad rem rei nomine appellat. Vita illa cœlestis ignota quidem est Mundo, attamen à Deo vobis referuatur, ibidem ubi Christus est. Vide supra I. 5. II. Tim. IV. 8.

4. ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ] Vbi apparuerit iudicaturus humanum genus. Vide Matth. XXI. 30.

ἡ ζωὴ ἡμῶν] Qui causa nobis est vitæ: μετανομία. Ioh. XI. 25.

τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ] Apparebitis cum honore ac splendore I. Ioh. III. 2. ubi habes idem verbum φανερωθῇ.

νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς] Vim magis ac magis adimite omnibus vitiorum partibus. Sicut tota peccandi consuetudo corpus dicitur Rom. VI. 6. supra II. II. ita partes singulæ dicuntur membra. Ne autem intelligerentur corporis humani membra, addidit τὰ ἐπὶ τῇ γῇ, ubi subintelligi debet ex præcedentibus τὰ φρονουῦντα, eos affectus qui ad terrena feruntur. Νεκροῦν hic sumitur quomodo ἀποθνήσκειν Rom. V. 2. Idem est σῆμεν σαυροῦ Gal. V. 24. Est in hoc implementum μυστικὸν sacrificiorum legalium. Origenes in Philocalia. ὁ λόγος ὅτι ἐπὶ πλεῖον ἰχυροποιεῖται καὶ ἔσχατος τῇ μελέτῃ, καὶ βεβαιωθεὶς ὅτις ὁδὸς αἰσίου πρὸς τὸ καλὸν, ἢ ἑστὸς γὰρ τῷ βεβαιωθῆναι γὰρ ἁγνότητος, ἀνακροῦν ὅτις ἐρεθισμοὺς καὶ ὑπεκλύνει τὴν ἐπιθυμίαν.

πορνείαν] Hic ea vox ita generaliter sumenda est, ut & adulterium comprehendat, quemadmodum Matth. V. 32.

ἀκαθαρσίαν] De hac voce vide Rom. I. 24. II. Cor. XII. 21. Gal. V. 9. Eph. V. 3.

πάθος] Hac voce hic intelligendi motus vitiosi τῷ θυμῷ δουλοῦντες; quales sunt ἔχθρα, ἔρεις, ζήλοι, θυμοὶ ἐκείναι Gal. V. 20. ubi & commate 24. distinguuntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. Alibi πάθος generalius sumitur, ut I. Theff. IV. 5. Syrus id vitium intellexit, unde dicuntur pathici, non recte, ut arbitror.

ἐπιθυμίαν κακὴν] Motus αλόγους τῷ ἐπιθυμητικῷ in quibus μέθαι, κῆμοι & similia Gal. V. 21.

καὶ τὴν πλεονεξίαν] Post genus nominavit speciem, nimiam habendi cupiditatem.

ἥ τις ἐξ ἡμῶν εἰδωλολατρεία] Vide Eph. v. 5. & ibi dicta.

6. οὗ αὖ ἐρχεται ἡ ὀργὴ τῆ Θεοῦ ἐπὶ τοῖς υἱοῖς τῆ ἀπειθείας] ἐρχεται præsens pro futuro. quod in hoc verbo frequens. Veniunt pœnæ Eph. v. 6. Vide & Gen. XXXII. 20.

ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς ὡς πεπατισσάμενοι ποτε] Actiones vestras secundum illos motus dirigebatis. Id enim est γλῆ. Sic καὶ σάρκα ὡς πεπατεῖν Rom. VIII. 1. 4 II. Cor. x. 2. 3. Vide & Eph. II. 2. I v. 17.

ὅτι ἐζητε ἐν αὐτοῖς] Cum talibus affectibus perpetuo moueremini. Nam moueri est viuere. Vide Rom. v. 1. 2.

8. νυνὶ ὃ ἀποθνήσκει ἔτι ὑμεῖς τὰ πάντα] Videte ne quid veneni resideat, Eph. IV. 22. 25.

ὀργάνῳ, θυμῶν] Hæc ita distincta habes & Eph. I v. 31.

καλίας] Vide Rom. I. 29. I. Cor. v. 8. XIV. 20. Eph. IV. 31. Tit. III. 3. I. Petr. II. 1.

βλασφημίας] Matth. xv. 19. Marc. v. 11. 22. Eph. I v. 31.

αἰρεσολογίας ἐκ τῆ σαρκὸς ὑμῶν] Hoc constituitur cum ἀποθνήσκει, quasi ea vox hic repetita esset. id dicitur πρὸς ὅσους. Quod hic est αἰρεσολογία, id dicitur αἰρεσότης Eph. v. 4.

9. μὴ ψεύδεσθαι εἰς ἀλλήλους] Eph. I v. 25.

10. ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον] Sic vocat pristinam viuendi rationem, vt & Rom. v. 1. 6. & Eph. I v. 22. ibi est ἀποθνήσκει quod hic ἀπεκδύσασθαι, mores sunt velut vestes animi. Vide supra II. II. Rom. XIII. 14. Gal. III. 27. Eph. I v. 24. VI. II.

καὶ ἐκδυσάμενοι τὸν νέον] Vide dicto loco Eph. I v. 24.

τὸν ἀνακαταρτύμενον] Sic ἀνακαίνωσις dicitur Rom. XII. 2. Tit. II. 5. Hoc addit, quia quotidie magis magisque proficiendum est in via pietatis.

εἰς ἐπίγνωσιν] Cognitionem intelligit ipsam experientiam bonitatis in nos diuinæ. Sic I. Tim. II. 4. Hebr. x. 26. Tit. I. 1.

κατ' εἰκόνα τῆ κτίσαντος αὐτὸν] Ad imaginem Dei qui nos per Christum fecit nouam creaturam. Eph. II. 10. 15. III. 9. IV. 24. Adamus ad quandam Dei imaginem conditus, intellectu, libera voluntate, dominatu. At nos ad longe perfectiorem, qualem Christus exhibuit iustitia, sanctitate, veritate, bonitate. Vide supra I. 15.

II. ὅπου] In qua creatione.

ὡς ἐν ἑλλῶ καὶ ἰουδαῖος] Solent ista sæpe opponi, vt Rom. I. 14. 16. II. 9. IO. III. 9. X. 12. I. Cor. I. 24. X. 32. XII. 13. Gal. III. 8. Cæterum alibi Græcorum vox totum humanum genus extra Iudæos complectitur. hic vero, vt sequentia indicant, strictius sumitur, pro iis qui Græci erant sermonis.

ὡς ἐκ μὲν καὶ ἀκροβυστία] Id est, circumcisis aut incircumcisis. Sic Rom. I v. 9. Gal. III. 7. 8. 9. Ephes. II. 11. Philipp. I. 11. 5. Sensus hic idem qui Gal. v. 6. VI. 15.

βαρβάρως] Id nomen datum à Græcis omnibus qui linguæ Græcæ non

M m m m ij

erant. Maxime de Phrygibus vsurpabatur. Apud Euripidem Peleus Menelao :

Βεβαράεσσαι χθόνιος ὦν ἐν βαρβάρους.

Horatius :

Græcia barbariæ lento collisa duello.

[Σκύθης] Crescit oratio. Nam inter barbaros barbarissimi erant Scythæ, semiferi homines. Itaque hoc nomine tanquam probroso in Demosthenem vititur Æschines. Seneca Troadibus.

Quis Colchus hoc, quis sedis incertæ Scythæ Commisit?

Certum est distare gentes ὅπποπολὺ ingenio: sed,

Nemo adeo ferus est qui non mitescere possit,

Si modo culturæ patientem præbeat aurem.

Testis est Anacharsis Scythæ. Non abit hinc illud Valerij Maximi III. 3. Non ergo fastidioso aditu virtus excitata, ingenia viuida ad se penetrare patitur, neque haustum sui cum aliquo personarum discrimine largum malignumque præbet, sed omnibus æqualiter exposita, quid cupiditatis potius quam quid dignitatis attuleris æstimat.

[δοῦλος, ἐλεύθερος] Ne natalium quidem fors obstat I. Cor. V II. 21. 22. XII. 13. Vide quid ad priorem illum ad Corinthios locum attulimus. Adde Gal. III. 28.

[ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσι χριστός.] Hoc solum discrimen nunc valet, quantum de Christo traxerit, πάντα ἐν πᾶσι לבב לבב.

12. ἐνδύσατε οὐδ', ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἀγαπῶντες ἑαυτοὺς, ἀλλήλους ὡς ἑαυτοὺς] Valde apta ad commouendos animos hæc oratio, vt multæ in Paulo. Magnis à Deo affecti beneficiis, spiritu donati, summe ab ipso dilecti, videte quid vicissim facere debeatis: ἀλλήλους ὡς ἑαυτοὺς sicut Philipp. I I. I. ἀλλήλους, ὡς ἑαυτοὺς. Voces istæ eiusdem aut propinqui significatus, inter se vincitæ magnam habent efficaciam. De verbo ἐνδύσατε vide supra 10.

[χρηστότητα] II. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Tit. III. 4.

[ἀπεινοφροσύνην] Αἰ. XX. 19. Coloss. II. 18. 23. I II. 2. I. Petr. V. 5.

[φρόνητα] I. Cor. IV. 21. II. Cor. X. I. Gal. V. 22. V I. I. Eph. IV. 2.

[μακροθυμίαν] II. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Eph. IV. 2. supra I. II. II. Tim. III. 10. I V. 2. Hebr. VI. 12. I. Cor. XIII. 4. I. Thess. V. 14. Iac. V. 8.

13. ἀγαπῶντες ἀλλήλων] Eph. IV. 2.

[καὶ χαρίζομενοι ἑαυτοῖς] Hic ἑαυτοῖς positum pro ἀλλήλοις vt Matth. X I I. 26. Marc. X. 26. Luc. XXI. I. 13. Eadem verba Eph. IV. 32.

[ἐάν τις πρὸς πᾶν ἔχη μισῶν] Hoc est quod dicitur Matth. V. 23. ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει πρὸς σου, μισῶν ἔχει locutio bene Græca est & apud Euripidem & Aristophanem.

[καθὼς καὶ ὁ Χριστός ἠγάπησεν ἡμῶν] Et hoc habemus Eph. IV. 32.

[οὕτως καὶ ὑμεῖς] Supple facite. Quod verbum & alibi subauditur.

14. ὅτι πᾶσι ὃ ὅτις τίς ἀγαπᾷ] Nempe ἐνδύσατε, quod ex longinquo

repeti hic debet. Qualia multa apud Paulum.

ἥτις ἐστὶ συνδυσμος ὁ τελειότατος] Quod vinculum est perfectissimum, animos scilicet coniungens. Idem sensus Eph. 1 v. 3. In Manuscripto ὁ ὅτι συνδυσμος constructione ad rem facta.

15. καὶ ἡ εἰρήνη τῆ Θεοῦ βραβεύεται ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] Pax in cordibus vestris dijudicet, nempe si quid est inter vos controuersum. Pacis studium sit vice iudicis : ὡς. βραβεύειν proprie dicitur de iudicibus ἀγωνίων. Sed transfertur ad iudices quosuis, vt apud Plutarchum aliquoties. Non abit à sensu Hesychius, cum dicit βραβεύεται, μετρίτεται. vir bonus sibi iudex est. In Manuscripto ἡ εἰρήνη τῆ Χειροῦ.

εἰς τὴν ἐκλήθητε] 1. Cor. 11. 15.

ἐν ἐνὶ σώματι] Id est, εἰς ἐν σῶμα, vt vnum essetis corpus, quod nisi per pacem fieri non potest. 1. Cor. x. 16.

καὶ ὁ χάρις τοῦ ἡμεῶν] Memores beneficiorum quæ à Deo accepistis. In Glossario ὁ χάρις gratificus, gratus.

16. ὁ λόγος τῆ Χειροῦ ἐνοικεῖται ἐν ὑμῖν πλουσίως] Euangelica doctrina nunquam ex animis vestris abeat. Id enim est ἐνοικεῖν vt 11. Tim. 1. 5. Hebræis כּוּן. πλουσίως, id est, abundanter. vt 1. Tim. 5. 17. Tit. 1. 6. 11. Petr. 1. 11. In Manuscripto ὁ λόγος τῆ Θεοῦ.

ἐν πάσῃ σοφίᾳ] ἐν hic vt alibi valet συν. Vera sapientia Euangelium comitatur 1. Cor. 1. 30. 11. 6. Eph. 1. 8.

διδάσκοντες καὶ νοσοῦντες αὐτοὺς] Repetendum hic γίνεσθαι. vt illud ὁ λόγος τῆ Χειροῦ ἐνοικεῖται ἐν ὑμῖν sit quasi παρένθεσις. Et rursus αὐτοὺς pro ἀλλήλοις. Est etiam priuatorum aliquatenus & docere & monere.

ἡμεῖς, καὶ ὑμῖν, καὶ ὡς πνευματικῶς] Hæc quid differant vide Eph. 5. 19. Recitationes tales vim habent docendi & monendi.

ἐν χάριτι ἀδόντος ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ] ἐν χάριτι ἡ, id est, χαρίεντως amabiliter. Sic ἵνα δὲ χάρις τοῖς ἀκούουσιν. Eph. 4. 29. ἐν τῇ καρδίᾳ aut, vt est in Manuscripto ἐν ταῖς καρδίαις, id est, non sola voce, sed cum assensu animi, vt dicto ad Ephesios loco.

17. καὶ πᾶν ὃ, π ἂν ποιῇτε ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ] Nempe ποιῇτε quod ex præcedenti subintelligitur. ποιῇν ἡ, interdum opponitur dictis, hic vero ita laxè sumitur vt & dicta comprehendat. Nam & qui dicit, agit aliquid; Hebræorum dictum est כּוּן שׁוּב מִכֶּשֶׁתָּי. יְהוָה.

ὁ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς δι' αὐτοῦ] Explicat quid sit in nomine Christi omnia facere ac loqui, nimirum de factis dictisque Deo Patri gratias agere per Christum. Θεὸς καὶ πατὴρ vt supra 1. 3. vbi exemplum habes huius gratiarum actionis, quemadmodum & Rom. 1. 8. 11. 25.

18. αἱ γυναῖκες ὑποτάσσονται τοῖς ἀνδράσιν] Nempe ἰδοὺ quod additur Eph. 5. 22. 24. Suo quæque viro vos subijcite. Est enim passiuum pro reciproco.

ὡς αἴηκεν ἐν Κυρίῳ] Distinguendum ὡς αἴηκεν, vt ἐν Κυρίῳ sit restrictio

Mmm ij

illius ὡποβάσκει, qualis Eph. v. 1. 1. ὡς ἀνέκιν vt æquum est. τὸ γὰρ ὅτι δὴ καὶ ibidem ad Eph.

οἱ ἀδελφοὶ ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας] Eph. v. 25.

καὶ μὴ παραινέτε ὡς αὐταῖς] Hic actiuum pro reciproco, ad instar Hebræi ערר quod significat amare se gerere. Et modo vertitur per παραινέν aut παραινέσθαι, modo per παροργίζην quod habemus Eph. v. 1. 4. Neque verberibus, neque maledictis exasperandam uxorem docent Hebræi in Musae.

20. τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς κυρίοις ὡς παντα] Hæc quoque generalitas restringenda, subaudito illo quod ad Ephesios exprimitur, ἐν κυρίῳ. Sic & infra ὡς παντα 22. & ἐν παντί Eph. v. 29.

τὸ γὰρ ὅτι δὴ καὶ ὡς αὐταῖς ἐν κυρίῳ] Melius alij codices κυρίῳ, quomodo Eph. v. 10. ישר לפני אלהים.

οἱ πατέρες μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν] Hic est ἐρεθίζετε quod παροργίζετε ad Eph. quam ipsam vocem & hic habet Manuscriptus. ערר vertitur ἐρεθίζειν Prou. xix. 8. Vide & II. Cor. ix. 2.

ἵνα μὴ ἀθυμώσιν] Ne animo concidant. ערר vertitur ἀθυμεῖν 1. Sam. xv. 11. i. Reg. v. 8. 1. Paralip. xiii. 11.

22. οἱ δούλοι ὑπακούετε ὡς παντα τοῖς κυρίοις ὡς σάρκα κυρίου] Eph. v. 1. 3.

μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείᾳ ὡς ἀνθρώποις] μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν Eph. v. 1. 6. ἀλλ' ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ] Et hoc est dicto loco ad Eph.

φοβούμενοι τὸν Θεόν] ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ad Ephes. Deus varias esse voluit hominum fortes, & quemque sua contentum viuere. In Manuscripto: φοβούμενοι τὸν Κύριον.

23. καὶ πάντες ὅ, τι αὐτὸ ποιῇτε] In ministerio vestro.

ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθαι] Æquo animo, ἀνὰ μεμψιμοιρίαν.

ὡς τῷ κυρίῳ ὡς οἱ ἀνθρώποις] Nempe ποιοῦντες τὸν. Christo seruitur, cum ipsius paretur legibus, quarum hæc vna est, vt supra nos iure humano constitutis exhibetur fides & obedientia. Vide dictum locum Ephes. v. 1. 6. 7.

εἰδότες ὅτι ὑπὸ κυρίου ἀπολήψεσθαι τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας] Hic genitiuus est ἐξηγητικὸς. Nam merces est cœlestis hæreditas, id est, perpetua possessio Eph. i. 1. 4. 8. Hebr. iv. 15. 1. Petri i. 4. ἀνταπόδοσιν ἡμῶν.

τῷ γὰρ κυρίῳ δουλεύετε] In Manuscripto: τῷ κυρίῳ χεῖρα. Christi estis serui, illum respicite omnium Dominum Eph. v. 1. 6.

ὁ ὃς ἀδικῶν κομμεῖται ὁ ἡδίκησε] ὁ ἀδικῶν, id est, seruus infidelis Domino, aut Dominus in seruum durus. Et est μετανουμία, ὁ ἡδίκησε, id est, pœnam iniustitiæ suæ. Par locutio II. Cor. v. 10. Eph. v. 1. 8. Petrus idem explicatius habet II. Petr. ii. 13. κομμούμενοι μισθὸν ἀδικίας.

καὶ οἷον ὅτι ὡς αὐτῷ κυρίῳ] Nempe apud Christum Eph. v. 1. 9. Non magis dominis iniquis quam seruis iniquis parcat.

CAP. IV.

Ὁ Κύριος τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητά τοῖς δούλοις παρέχεται] Hæc cohærent cum superioribus, neque scindenda fuere. Est quidem etiam inter inæquales, vt inter dominum & seruum, ius aliquod: sed Hebræis קָרָן & Hellenistis διακονίῃ sæpe bonitatem significat. ἰσότης vero hic est id quod Hebræis רַב־כּוֹס quod cuique conuenit. De quo significato diximus ad Marcum xiv. 56. Hoc est, exigite operas moderate, victum & vestitum suppeditate, septimo anno, si velint, eos manumittite. Vide legem Deut. xv. 12. & sequentibus, & nostra iiii. de iure Belli ac Pacis xiv.

ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς] Eph. vi. 9. In lege Mosis ratio hæc redditur, quia Deus illos non minus quam vos ex Ægypto redemit, Deut. x. 15. 42. 55. In nouo fœdere, quia redemit vos omnes Christus, qui ex cœlo omnia despectat.

2. τῇ προσοχῇ προσκαρτερεῖτε] Rom. xii. 12.

προσευχῆς ἐν αὐτῇ] Ita vt attenti sitis in precibus. Ita קָרָן usurpant Hebræi.

ἐν δακρυαίᾳ] Id est, simul cum gratiarum actione. coniungi enim debet grata exacti temporis memoria cum futuri postulatione. ἐν pro σω, vt supra iv. 4. 16. & ii. Tim. i. 13. & alibi.

προσευχόμενοι ἅμα & δεξιμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ καὶ ἡμῖν δώῃ τὴν λόγον] Id est, occasionem, vt i. Cor. xvi. 9. ii. Cor. ii. 12. Magnus eorum honos, quorum precibus Paulus velit iuuari Rom. xv. 30. Philem. 22.

λαλήσαι τὸ μυστήριον τῆ Χρυσῆς] In Manuscripto ἐν παρήσεια λαλήσαι quomodo Eph. vi. 19. μυστήριον vocat respectu temporum priorum. Vide supra ii. 2.

3. δι' ὃ & δεύω] Nullam ob culpam victus sum, sed quia officio meo fungor.

4. ἵνα φανερώσω αὐτῷ, ὡς δεῖ με λαλήσαι] Non tantum vt magnum mihi det Deus auditorium, sed & fortitudinem animi & eloquendi copiam. Vide Cor. ix. 16.

5. ἐν σοφίᾳ διεπατῖτε πρὸς τοὺς ἔξω] οἱ ἔξω sunt omnes non Christiani i. Cor. v. 12. 13. cū his vult prudenter viui, & vitari omnia non necessaria quæ eorum animos possent offendere. Ideo sequitur.

τὸν κινδύνον ἐξαπολαύμενοι] Effugientes pericula. De hac locutione diximus ad Eph. v. 16.

6. ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι] Nempe esto. Sermo vester suauis esto. Vide supra iv. 16. Hic rursus ἐν pro σω.

ἔστω ἡρτυμένος] Id est, sapidus. Nam quæ salita non sunt, ea sunt insipida. Mystica explicatio legis Leuit. ii. 13. & alibi.

εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἐν ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι] Hic infinitivus est vice gerundij. Sciendo quomodo respondere cuique debeat, nempe de fide interrogati 1. Petr. III. 15.

Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίστ' ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πρὸς δεξιόνος καὶ σκώδουλος ἐν Κυρίῳ] σκώδουλος hic additum. Cætera habes Eph. v. i. 21. Itaque iter Tychicus per Ephesum erat sumpturus in Phrygiam.

8. ὃν ἐπιμύφα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τῆτο, ἵνα γνῶτε τὰ πρὸς ὑμῶν] Legendum est ex Manuscripto, ἵνα γνῶτε quomodo est Eph. v. i. 22.

καὶ πρὸς ἀλλήλους πρὸς καρδίαις ὑμῶν] Ibidem ad Eph.

σὺν ὀνησίμῳ τῷ πρὸς καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ ὃς ἔστιν ἐξ ὑμῶν] Serui multi ex Phrygia, Mysia & vicinis locis. Horum maiores bellis scilicet venditi, alij in Macedoniam vt Epaphroditi, alij Ephesum, vt Onesimi, perueniant. Sed Epaphroditus liber factus videtur ipse aut parentes eius. Onesimus ergo prius aditurus erat Phrygiæ Ecclesias quam iret in Macedoniam. Phryga fuisse Onesimum dixit & Theodoretus in illam ad Philemonem.

πάντα ὑμῖν γνωρίζωσι τὰ ὧδε] Id est, quæ hic aguntur.

10. ἀπαρίσταται ὑμῶς Ἀρείταρχος ὁ συναρχιεπίσκοπος μου] In Macedonia notus Act. XIX. 29. XX. 4. XXVII. 2. & pridem ad Christum conuersus, vt & hic & in Actis, & Philem. 24. apparet. Nomen commune cum multis eruditis in Græcia viris.

καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα] Fortior iam factus post id quod narratur Act. xv. 39. eoque charus iam Paulo, II. Tim. IV. II. ἀνεψιός notat Phrynichus Atticis dici qui aliis ἑξαδελφοί, id est, aut patruelles, aut amitini, aut consobrini. Nam his tribus vocibus Græca illa vox in Glossis vertitur. Amitinum credidit Syrus.

πρὸς οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς] A Barnaba commendatitias.

ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς δεξασθε αὐτὸν] Adiungit ad Barnabæ commendationem etiam suam: ne quid crederetur reliquum esse de veteri illo frigusculo.

καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰούδας] Nempe Iesus dicebatur inter Iudæos: inter Romanos nomine non multum abscedente, Iustus. Vide quæ dicta Act. XIII. 9.

οἱ ὄντες ἐκ χειρονομίας] Nempe Marcus ille, id est, Mardochæus, & Iesus ille.

οὗτοι μόνοι] Supple ἐκ τῆς χειρονομίας.

συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ] Id est, in Evangelij prædicatione: per quod Evangelium Deus in hominibus regnat perfectius quam per legem quæ מלכות אלהים Hebræis. Vide Matth. I v. 17.

ὅτι πνεῦμα ἐργάζεσθαι μοι παρεργασία] Magnum solatium, fidei laboris socij. παρεργασία מרגלית.

12. ἀπαρίσταται ὑμῶς Ἐπαφροδίτης] Idem qui Epaphroditus in Epistola ad Philipenses.

ὁ ὅς ὑμῶν] Origine, vt supra 9.

δοῦλος Χριστοῦ] Princeps cœtus Philippensium.

πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς περιστάσεσιν] Supra 11.1.

ἵνα ᾤητε τέλει καὶ πληροφάνοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ] De voce πλείων vide 1. Cor. 11. 6. 11. Cor. xiv. 20. Philipp. 111. 2. Eph. 1 v. 13. supra hic 1. 28. pleni, nempe spiritu vt Eph. 1. 8. ἐν παντὶ θελήματι, id est, eis πᾶν θέλημα · ad omnia placita Dei implenda. In Manuscripto est πληροφάνοι eodem sensu. Vide quæ supra 11. 2. & hic infra 17. pro ᾤητε Latinus legit ἦτε.

μετὰ τοῦτο καὶ αὐτῶν] Ingens testimonium.

ὅτι ἐχὼ ζήλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν] Ardens pro vobis studium. Vide Ioh. 11. 17. Rom. x. 2. At in Manuscripto πολὺν πόνον ὑπὲρ ὑμῶν. quomodo & Latinus legit.

καὶ ἦν ἐν Λαοδικείᾳ καὶ ἦν ἐν Ἱεραπόλει.] Quæ utraque vrbs in eadem Phrygia. Vide Strabonem & Stephanum. Fuere & aliæ vrbes dictæ Hierapoles, vt in Syria, in Caria.

ἀπαγγέλλεται ὑμῖν Λουκᾶς ὁ ἱερός ὁ ἀγαπητός] De quo vide quæ ad Euangelium ab ipso scriptum diximus, & 11. Tim. 1 v. 11. Philem. 24.

καὶ Δημήτριος] Qui & Demetrius. Compendio vocis Demas, Dama Latine 11. Tim. 1 v. 10. Philem. 24.

ἀποσταθεὶς τοῖς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοῖς] Per Epistolam aut nuntium.

καὶ Νυμφᾶν, & τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν] Nymphas masculinum nomen est vt ex articulo apparet, id quoque contractum ex Nymphodori nomine, quo appellatus insignis medicus apud Plinium. Videtur hic Nymphas alicubi in agro habitasse. Ecclesiæ Domesticæ mentio etiam Rom. xvi. 5. 1. Cor. xvi. 20.

16. καὶ ὅταν ἀναγνώσῃ παρ' ὑμῶν ἡ ἐπιστολή] ἢ pro αὐτῇ. Sic τὰ χερίσματα pro χερίσματα τῶν Rom. xi. 29.

ποιῶσιν ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικείᾳ ἐκκλησίᾳ ἀναγνώσῃ] Exemplo eò misso vt mos erat inter Christianos.

καὶ τὴν Λαοδικείαν ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνώτε] Hæc vera lectio: non ἐν Λαοδικείᾳ. Recte autem dicitur ἡ Λαοδικεία ea quæ futura erat in potestate ac dominio Laodicensium, vt ostendimus etiam ex iure ciuili, initio ad Ephesios. Erat autem illa Pauli epistola ad Laodicensis scripta eodem tenore quo illa ad Ephesios, sed quia propior Colossensibus erat Laodicea, inde maluit exemplum peti.

καὶ εἶπαι τῷ Ἀρχιεπισκοπῷ] Qui Euangelistæ munus tunc obibat, modo Ephesum, modo loca alia collustrans, Philem. 2. Videtur autem postremum resedisse Colossis, & ibi functus πρεσβυτέρου munere, quem nunc κατ' ἐξουσίαν Episcopum dicimus.

17. βλέπει τὴν δακρυογάνην ὑπὸ παρὰ λαβὴς ἐν Κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πωληθῇ] Hebraismus pro βλέπει ἵνα πωληθῇ ἐν Κυρίῳ τὴν δακρυογάνην ὑπὸ παρὰ λαβὴς. Est autem πωλεῖν κτλ bene perfungi, vt supra 1. 25. Idem est πωροφόρησον 11. Tim. 1 v. 5.

N n n

ἐν Κυρίῳ secundum Domini præcepta, quæ sunt Matth. x. & alibi.

ὁ ἀπασιγὸς τῇ ἐμῇ χεὶρὶ Παύλου] Quæ hucusque scripta sunt, ea scripta erant scribæ manu. Hæc vero ad finem vsque sua manu scripsit Paulus. Sic 1. Cor. xv 1. 21. 11. Thess. iiii. 17.

μη μὲνδέ τί μου τῷ δογμαῶν] Egregia monitio. Videte quæ feram : vos quoque ad mala ferenda parati estis, & amate eum qui Gentium causa hæc mala sustinet.

ἡ χεὶρ μου ὑμῶν] Nempe Christi : quod alibi additur, hic subauditur : quanquam Latinus etiam addidit, Domini nostri.

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN VTRAMQVE
EPISTOLAM
AD
THESSALONICENSES.

Nnnn ij

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N P R I O R E M E P I S T O L A M
 A D T H E S S A L O N I C E N S E S .

PRIOR quidem hæc dicitur : sed ut nos in nostra edita antehac commentatione diximus, inuersus est ordo ab iis qui epistolas collegerunt & digesserunt. Idemque hic euēnit, quod in Maccabaicis, ubi liber tertio loco est positus, idque ideo quod seriùs Christianis Græcis (nam Latini eum librum nondum recepēre) is liber innotuit. Pari modo inter Noui Testamenti libros Epistola ad Hebræos quasi Paulina, & Apocalypsis quasi Iohannis, vltimum acceperunt locum, quia eorum librorum authoritas diu in obscuro, aut controuerso fuit. Quæ dicitur posterior ad Thessalonicenses, scripta est ad Iasonem Iudæum Silæ & Timothei cognatum, & alios Iudæos Christianizantes, qui orta post Stephani mortem persecutione ex Iudæa in Syriam, inde longius concesserant. Ea vero epistola quia continebat facinora Caij Principis, verbis valde expressis; sed, quantum res exigebat, asperis, publicari sine malo Ecclesiæ non potuit, regnante Romæ Claudia domo, id est, ante Galbam. Itaque cum primùm publicari cœpit, tunc epistolis Pauli ad Ecclesias scriptis (nam ad singulos scriptæ postremum habent locum) cœpit addi. Hæc vero Epistola, quæ ideo prior dicitur quod ante alteram iam locum suum occupasset in Epistolarum Paulinarum volumine, scripta est non multo postquam Thessalonicæ Paulus fuerat, non sanè Athenis, ut quidam Epistolæ fini adscripsere, sed Corinthi, ut dicemus infra.

CAPVT PRIMVM.

ΑΤΛΟΣ & Σιλουανός] Idem nomen est Siluanus & Silas, sed aliter atque aliter elatum, vt Hieronymus & alij notarunt. Silas hic dicitur Act. xv. 22. 27. 33. 34. 40. xvi. 19. 25. 29. xvii. 4. 10. 14. 15. xviii. 15. Siluanus hoc loco & 11. Cor. 1. 19. 11. Thess. 1. 1. 1. Petr. v. 12. Ex locis Actorum apparet eum fuisse inter primos Christianos.

καὶ Τιμόθεος] Et hunc & Silam Paulus sibi in Macedoniam assumpserat, quod ibi cognatos haberent. Et ideo hic eorum addidit nomen, quod iam notiffent etiam illis Thessalonicensium, qui ex Gentibus erant conuerfi, Pauli operâ.

τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων] Ei Ecclesiæ qui olim ex solis Iudæis, nunc etiam ex multis Græcis constabat. Non nominat hic presbyteros & diaconos, quia recens erat Ecclesia, necdum formam plenam acceperat.

ἐν Θεῷ πατρὶ & Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ] Id est, quæ exstitit, id agente Deo Patre & Christo. Ita recte accepit Syrus.

χρεῖς ὑμῖν ἐ ἐὶρήνῃ ὑπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν & Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] 1. Cor. 1. 3. 11. Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. Eph. 1. 2. Philipp. 1. 2. Coloss. 1. 2. Illa ὑπὸ Θεοῦ & frequentia absunt in codicibus nonnullis: neque ea legit Syrus.

2. ἀχαριστοῦντες τῷ Θεῷ πάντοτε καὶ πάντων ὑμῶν] Rom. 1. 8. 1. Cor. 1. 4. Eph. 1. 16. v. 20. Philipp. 1. 3. Coloss. 1. 3. 12.

μὲντοι ὑμῶν ποιοῦντες ὅτι ἡμεῖς προσεσχόν ἡμῶν] Rom. 1. 9. Eph. 1. 6. Philem. 1. 4.

ἀσφαιδίως μνημονεύοντες ὑμῶν τῷ ἔργῳ τῆς πίστεως] Quod me tam benignè excepistis: tanta cum cura dimisistis Act. xv 11. 7. 10. opus fidei vocat id quod ex fide proficiscitur & fidem perficit. Non quoduis opus ostendit fidem, sed quod comitem habet alacritatem animi, & constantiam, etiam in malis. Ita hic Chrysostomus.

καὶ τῷ κόπῳ τῆς ἀγάπης] Sic & Hebr. vi. 10. multum est per se dilectio, sed multo maius, si accedant molesti labores. Id enim κόπος.

καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ] bis hic genitiuus causam denotat. nam & spes vitæ æternæ causa est patientiæ. Rom. v. 3. & Christus causa illius spei.

ἐμπαροῦν τῷ Θεῷ & πατρὶ ἡμῶν] Hoc neque Syrus legit, neque Arabs.

4. εἰδότες] Hic nouus sensus incipit: & construitur hoc participium cum illo quod mox sequitur, ἐχρησίστην.

ἀδελφοὶ ἡγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ] Coloss. 111. 12. ἡγαπημένοι ὑπὸ τῷ Θεῷ. 17. 17. 17. Similis locutio 11. Thess. 11. 13.

πῶς ἐλογλῶ ὑμῶν] Quomodo Deus vos è Mundo secreuerit. Vide quæ dicta Eph. 1. 4. & adde 11. Petr. 1. 10.

CAP. I. IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES: 653

ὅτι τὸ δαδγάλιον] Nostra doctrina. Vide quæ in Prolegomenis ad Euangelia diximus. Sic Rom. xvi. 25. ii. Thess. ii. 14. ii. Timoth. ii. 8.

αὐτὴ ἐγερήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον] εἰς ὑμᾶς, id est, apud vos. In Manuscripto, πρὸς ὑμᾶς sensu eodem. Non stetit, inquit, intra verba.

ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει] Cum sanatione, cum expulsionē dæmonum i. Cor. ii. 4.

καὶ ἐν πινύματι ἀγίῳ καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ] Id est, ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ πινύματος ἀγίου, de quo loquendi genere diximus ad Ioh. iii. 5. Id vero est, cum magnis argumentis habitantis in vobis Spiritus sancti. Intellige autem non tantum mirifica illa dona, sed & dilectionis & patientiæ opera. Vide Luc. i. 1. & ibi dicta.

καὶ οἱδότε, καὶ οἱδότε ἐγερήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς] Meministis quales fuerimus inter vos, idque vestri causa: ut nimirum vos conuerteremus, ut in fide retineremus.

καὶ ὑμεῖς μεμνηθεὶς ἡμῶν ἐγερήθητε] καὶ hic valet sic, more Hebræo. De sensu vide i. Cor. i. 16. x. i.

καὶ τὸ Κυεῖν] Syrus ἐν τῷ Κυεῖν. Manuscriptus, καὶ Θεός, ut Eph. v. 1.

διεξιμένοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ] Magni anini signum sermonem talem amplecti præsente periculo. Tangit historiam quæ est Act. xv. 5. 6. 7. 8. 9. 10.

μετὰ χαρῆς πινύματος ἀγίου] Cum gaudio proficiscente ex Spiritu sancto, qui fidem sequitur. Vide Act. v. 41. Id ipsum χαρὰ ἐν πινύματι ἀγίῳ, Rom. xiv. 17.

ὥστε γινώσκει ὑμᾶς τύποις πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ] τύπος Rabbinis דפוס vel דפוש vel דפוש vel דפוש, est exemplar. Vide Philipp. iii. 17. Magna fuit virtus Thessalonicensium, quæ non tantum popularibus suis, sed & Achæis præluxerit. sed plus est quod sequitur.

8. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τῷ Κυεῖν, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἢ ἰστίς ὑμῶν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελέλυθεν] Est transpositio. Recta constructio fuerat: οὐ μόνον ὁ λόγος τῷ Κυεῖν ἀφ' ὑμῶν ἐξήχηται ἐν τῇ Μακεδονίᾳ & τῇ Ἀχαΐᾳ. Illud ἐξήχησε, personuit, est ψη Joel. iii. 14. Reperitur & Sirach. xl. 15. Idem quod נשנ. Multi ex Thessalonica mercatores per Græciam omnem negotiabantur. Deinde fama latius se spargit, ut videre est Rom. i. 8.

ὥστε μὴ χεῖραν ἡμᾶς ἐχὼν λαλεῖν τι] Nihil opus est me prædicare quæ apud te feci, aut quales vos erga me & Euangelium fueritis. res nota iam est omnibus.

9. ὡς γὰρ ἀπὸ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὅποια εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς] ὡς, id est, qui in omnibus sunt locis. Non præcessit id nomen: sed ex illo ἐν παντὶ τόπῳ satis intelligitur. Est constructio καὶ τὸ σημεινόμενον. Narrant illi quo-

modo ex paucis qui nos exceperant Iudæis, in magnum numerum Ecclesia subito excreuerit.

καὶ πῶς ἐπιστρέψατε] Vos qui ex Gentibus estis. ἐπιστρέψατε hic vim habet reciproci, vt Luc. xvii. 4. Act. iiii. 19. ix. 35. xi. 21. xiv. 15. & alibi.

πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὸ ἡμῶν εἰδώλων] Act. xiv. 14. ibi ὑπὸ ἡμῶν ματαίῳ, idem quod hic ὑπὸ ἡμῶν εἰδώλων ὁμολογία.

δουλεύειν] Id est, εἰς τὸ δουλεύειν. Vide Eph. i. 4.

Θεὸς ζῶντι] ἡ Γ' ἡκ Matth. xvi. 16. Ioh. vi. 69. ii. 8. xvi. 14.

καὶ ἀληθινῶς] Non fictis illis, quales Iuppiter, Neptunus, Alexander. Sic Ioh. xvii. 3.

10. καὶ ἀναμύσειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν] Philipp. i. 20.

ὅν ἤγαγεν ἐκ νεκρῶν Ἰησοῦν] Et hic transpositio pro, Ἰησοῦ ὃν ἤγαγεν ἐκ νεκρῶν vt Act. iv. 10.

τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ὑπὸ τῇ ὀργῇ τῆς ἐρχομένης] Est hic præsens pro futuro bis: ῥυόμενον pro ῥυσόμενον. deinde ἐρχομένης, id est, venturæ, in quo verbo frequens vsus præsentis pro futuro. Et ὀργή poenam significat, illam scilicet, quæ iudicio ultimo inferetur, vt Rom. v. 9. Eph. v. 6. Coloss. i. 11. 6. Hebraïce diceret כאב וירקון ונלג.

C A P. I I.

AΥΤΟΙΣ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί.] Merito illam spem vitæ æternæ retinetis. Vera enim sunt quæ vobis annuntiaui: neque vel minimam vobis causam dedimus, cur aliter suspicari: οἴδατε, meministis.

τίω εἰσόδον ἡμῶν τίω πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν] κενή, id est, mendax, fallax, κω quod sæpe κενόν vertitur. Non decepturi ad vos venimus, nempe ego, Silas & Timotheus, quos sibi etiam in docendi munere adiungit, vt i. Cor. i. 19. Vnde constat aduentum non fuisse vanum? Ex eo quod sequitur.

2. ἀλλὰ προσεδόντες καὶ ὑβερείντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις] Noratis me multa iam perpeßum eius rei causa, ob quam ad vos veniebam. Tangitur historia quæ est Act. xvi. 12.

ἐπαρρησιάζεσθαι ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλήσαι ὑμῖν τὸ εὐαγγέλιον τῷ Θεῷ] In Deo fiduciam habuimus, vt loqueremur. idem loquendi genus Eph. v. 20.

ἐν πολλοῖς ἀγῶνι] In magnis periculis. Vide supra Coloss. i. 29. Est μετανομία. Sic & Græci dicunt: ἀγῶνι προσφασιν ὅτι ἀναμύσει. In periculo non est cunctandum.

3. ἡ γὰρ ἐντολήν ἡμῶν] Nostra ad vos monita Act. xv. 31. Rom. xii. 8. Eximie dicitur de Prophetia Act. iv. 36. xiii. 15.

ὅτι ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαταρσίας, οὐδὲ ἐν δόλῳ] Monita illa neque ex seducendi

seducendi studio, neque ex vlllo affectu impuro ortum habuisse, neque vero dolum eis admixtum satis vobis apparuit. *πλάτη* est *מרמה* Prou. xiv. 8. *ἀκαθαρσία* alibi libidines significat: hic respondet Hebræo *נבלה*, vt Osee xii. 10. Nahum. iii. 6. Est autem *נבלה* τὸ ἄκαθαρτον, & sic vertitur alibi: comprehenditque omnia vitia, quæ in lege per immunda animalia figurabantur.

4. ἀλλὰ κατὰς δεδοκίμασμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πειρασθῆναι τὸ δαγάλιον] Bis Græca locutio per passiva quæ apertius per actiua sic enuntiarentur: κατὰς δὲ Θεὸς ἐδοκίμασεν πειράσει ἡμῶν τὸ δαγάλιον. nam δοκιμάζειν cum infinitiuo voluntatem rei efficiendæ significat Rom. i. 28. ἔπεισθην vero δαγάλιον pari loquendi genere habemus i. Tim. i. 11.

οὐτε λαλοῦμεν] Id est, solemus loqui. Sic illud eloquimur, sicut nobis commissum est. Nihil adulteramus.

οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες] Idem sensus Gal. i. 10. non sumus ἀρεσκοί.

ἀλλὰ τὰ Θεοῦ τὰ δοκιμάσαι τὰς καρδίας ἡμῶν] Præcipue scilicet, quomodo hoc intelligendum apparet i. Cor. x. 33. δοκιμάζειν hic est explorare, vt Petr. i. 7. *יבדק* Dei est explorare & scrutari animos Rom. vii. 27. i. Sam. xv. 7. i. Reg. v. 39. i. Paralip. xxviii. 9. ii. Paralip. vi. 30. Ps. vii. 10. xliv. 22. Ierem. xvii. 10. xx. 12. Luc. xvi. 15. Act. i. 24. xv. 8. i. Ioh. iii. 20.

5. οὐτε γὰρ ποτε ἐν λόγῳ κολακίας ἐχρησθημεν] Est Hebraïsmus, qualis & infra 7. & 10. vbi esse ponitur pro versari. Nunquam assueuimus sermoni adulatorio.

κατὰς οἴδατε] Vos ipsi testes estis. Ex contrario notat novos doctores, vt ad Philippenses.

οὐτε ἐν περφόρῃ πλεονεξίας] Neque vsi sumus prætexitibus ad velandam auaritiā. De voce περφόρει vide quæ ad Marcum xii. 40 de sensu vide ii. Cor. ii. 17.

Θεὸς μάρτυς] Verborum homines sumpsit testes: mentis ipsum Deum. Et hic iurauit Paulus, vt & sæpe alibi.

6. οὐτε ζητουῦντες ἀπὸ ἀνθρώπων εὐξαι, οὐτε ἀπὸ ὑμῶν, οὐτε ἀπὸ ἄλλων] Multi sunt qui noua doceant, non lucri, sed gloriolæ causa. Ne hoc quidem in Paulum & eius comites cadebat. Non erant quales Philosophi *μανεῖς οἰήσαντες ἑμπεδοκλεῖ ἀποδοῖ*. Vide Ioh. v. 44.

7. δυνατοὶ ἐν βάρει εἶναι] Cum ius haberemus viuendi vestro sumptu, quod ἐπιβαρῆσαι infra ii. Ex contrario, qui id non facit, dicitur se seruare ἀβαρῆ i. Cor. xi. 9.

ὡς Χριστοὶ ὑπόστολοι] Sicut Apostoli alij faciunt i. Cor. ix. 6. & quidem iure, vt ibidem ostenditur.

ἀλλ' ἐχρησθημεν ἡμεῖς ἐν μέσῳ ὑμῶν] ἀλλὰ hic παρέλκει more Hebræo. Sic Homerus: πατὴρ ὡς ἡπιος ἦεν. benigni admodum fuimus, celsimus de iure nostro, vt vobis parceremus. Latinus legit *μήτοι*. At Græci codices & interpretes *ἡπιος*.

Οοοο

ὡς αὖ ἡ τροφή τῆς ἐαυτῆς τέχνης) Sicut nutrix mater dicitur mater quæ mammam dedit Plauto, sic alumni liberi eius vocantur. θάλπει calefacit, ut 1. Reg. 1. 24. Galenus : ὡς ἀπὸ πρεσβύτης θάλπει. Vsurpatur hæc vox Græca & de auibus quæ incubant ovo : Iob. x x x ix. 14. aut pullitiei : Deut. xxii. 6. Procopius ad Esaiam x l ix. 22. humeris portabuntur, refert ad nutricis officium : & ad mysticum implementum adfert hunc locum. Par similitudo à nutrice sinu portante puerum Num. x i. 12.

οὕτως ἡμιερόμενοι ὑμῶν) Vox est Poëtica, ut & ἡμερος. Exstat & Iob. iii. 21. pro ἡν. Ponuntur autem non de desiderio tantum, sed & de amore, ut :

Ὡς σὺ τοῦ νῦν ἔραμαι καὶ με γλυκερὸς ἡμερος αἰρεῖ.

Non minus amantes vestri, inquit, quam nutriculæ alumnorum.

δουλοῦμαι] Prompti sumus. Εὐδοκίῳ cum infinitiuo habes Luc. x ii. 32. Rom. x v. 26. 1. Cor. i. 21. 11. Cor. v. 8. Gal. i. 15. In ea constructione est propria L X X interpretum. Et hoc vult Hieronymus. Vox ipsa alioqui exstat apud Polybium & alios.

μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τῷ Θεῷ) Sicut iam fecimus.

ἀλλὰ & τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς) Id est, etiam vitam vobis impendere. Est enim σύνληψις. nam μεταδοῦναι de Euangelio proprie dicitur : de vita per μεταδομίαν quandam : sic ferme fumitur μεταδιδόναι & Rom. i. 11. ἐαυτῶν apud Græcos omnis est personæ.

ὅσοι ἀγαπητοὶ ἡμῶν γενήσονται) Præteritum pro præsentī, more Hebræo. Charissimi enim nobis estis.

9. μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον) κόπον in ferendo πρὸς μόχθον in agendo, ἡν. γ.

τυχεῖς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι) Mira sane bonitas. Vide Act. x v i i i. 3. 1. Cor. iv. 12.

ὥστε τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι πᾶσι ὑμῶν) Ne cuiquam grauis essem. Vide supra 7.

ἐκρηξάμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τῷ Θεῷ) εἰς ὑμᾶς pro ὑμῖν : כִּנְל.

10. ὑμεῖς μὲν τυχεῖς καὶ ὁ Θεός.) Vide supra 5.

ὡς ὁσίως, & δικαίως, & ἀμέμπτως ὑμῖν ὧς πιστεύουσιν ἐγγήνημεν) Versati sumus, ut supra 5. & 7. ὁσίως ad Deum refertur, ut δούλωσεν Tit. 11. 12. δικαίως ad actiones qui ad societatem pertinent : ἀμέμπτως, ut σωφρονίως ad Titum, ad ea quæ seorsim quemque spectant.

11. καὶ οὐκ οἶδατε ὡς ἐκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἐαυτῷ ὡς ἀγαλλοῦνται ὑμᾶς, & ὡς ἀμυνόμενοι, καὶ μὲν τυχεῖς) Supple fuimus, quod subauditur more Hebræo. Monuimus, inquit, desides, consolati sumus mœstos, testimonium diximus ignaris, sed καὶ μὲν τυχεῖς abest in Manuscripto.

12. εἰς τὸ ἀνταρτῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τῷ Θεῷ) Vide Coloss. i. 10. vbi locutio eadem.

τῷ ἀγαλλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἐαυτῷ βασιλείαν καὶ δόξαν) Vide 1. Petr. v. 10. In Manuscripto, χαλίσαντος, ut Gal. i. 6.

13. *ὅτι τὸ καὶ ἡμεῖς ἀρχαγευσόμεθα τῇ Θεῷ ἀδελφείῳ*) Supra 1. 2. 3.

ὅτι φθισαμένοις λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν τῷ Θεῷ) Est traiectio, pro λόγον ἀκοῆς τῷ Θεῷ, nuntium de Deo. Id Hebræi cum vna voce satis eloqui non possent, dicunt λόγον ἀκοῆς, vt Hebr. 1v. 2. *עַד כִּי תֵּן אֶת הַלֹּאמָר*, id est, de Deo. De voce *φθισαμένους* vide 1. Cor. x1. 23. xv. 1. 3. Gal. 1. 9. 12. Philipp. 1 v. 9. Coloss. 11. 6.

ἐδέξαθη οὐ λόγον ἀνθρώπων) Id est, ὡς λόγον ἀνθρώπων quod ex sequenti sup-
plendum est, vt notant hic Græci.

ἀλλὰ, καθὼς ἔστιν ἀληθὺς, λόγον Θεοῦ) Et hic deest ὡς, quod ex illo *καθὼς*, subintelligitur. λόγος Θεοῦ per eminentiam dicitur sermo Euangelicus.

ὅς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν ὧς πιστεύουσιν) Sermo ille per fidem receptus egregia producit opera. *ἐνεργεῖται* sono passiuum, sensu actiuum : vt Rom. v 11. 5. Gal. v. 6. Eph. 111. 20. Videt. 1. Ioh. 111. 9. operatur patientiam.

14. *ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τοῦ ἐκκλησιῶν τῷ Θεῷ ἡν οὐσάν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*) *ἡν οὐσάν* ; præsens pro præterito, quomodo participia sæpe vsurpant Hebræi, quia participia apud ipsos præteritum proprie non habent. Multæ & magnæ Ecclesiæ Dei per Christum, tum directæ, tum Apostolorum ministerio, factæ fuerant in Iudæa. Sed dispersi erant plerique, paucis ad sementem relictis, vt apparet Act. v 11. 4. x1. 19. Et quidam Thessalonicam concesserant, ad quos præcipue hæc spectant.

ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπέδωκε καὶ ὑμῖς ὑπὸ τοῦ συμφορητοῦ, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου) Res vestras amisistis, pars fuistis eiecti. *συμφορητοῦ*, *ἐμψύχου* interpretante Hesychio, *עַד כִּי תֵּן אֶת הַלֹּאמָר* Hebræis, Syro hic *עַד כִּי תֵּן אֶת הַלֹּאמָר* ב. Græci *ἐπὶ* dicunt pro *ἐν*. Illud *ἡμεῖς* constructionem facit *καὶ τὸ συμφορητόν*.

15. *ἡν καὶ τὸν Κύριον ὑποκρίναντων Ἰησοῦ*) Quid mirum est si in nos læuiunt qui Dominum nostrum interfecerunt, nempe cum à Pilato pœnam eius omni modo extorserunt Act. 11. 23. 111. 15. Non debent discipuli meliorem sortem expectare, quam magistri fuit. Matth. x. 24. Luc. v 1. 40. Ioh. xv. 20.

καὶ οὗτοι ἰδοὺ σαρφίται) Iam olim tales sunt Matth. 11. 12. xx 11. 31. 37. Luc. v 1. 23. x11. 34.

καὶ ἡμεῖς ἐκδοξάμενοι) Vide dicta loca Act. v 11. 4. x1. 19.

καὶ Θεῷ μὴ ἀφισπέντων) Erant verè *διουσιγῆς* quomodo eos Iosephus in horum temporum historia appellat.

καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων) Nulla in extraneos dilectio, seditioni erant contra Romanos, contra Parthos, domi, forisque.

16. *κάλυόντων ἡμεῖς ὧς ἔθνησι λαλήσω, ἵνα σαρδῶν*) Sunt vere canes in præsepī Luc. x1. 52.

εἰς τὸ ἀπαπληροῦσαι αὐτοὺς τὰς ἀμάρτίας πάντοτε) Hic εἰς τὸ, vt sæpe ἵνα, est *ἐκδοξάμενοι*. Hoc restabat, vt mensuram facinorum suorum impleant. Locutio desumpta ex Gen. xv. 16. Vide & Matth. xx 11. 32.

ἐφθασε ἡ ἐπὶ αὐτοῖς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος) Tandem prope est pœna : excidium

Οοοο ἡ

nempe gentis, futuri iudicii imago. ἐφθασε in præterito elatum, sensum habet præsentis, vt Matth. xii. 48. Rom. ix. 31. 11. Cor. x. 14. εἰς τέλος הַלָּה עַד Dan. ix. 27. ἕως τῆς σωτηρίας. Vide quæ ad Matth. xxi. 15.

17. ἡμῖν ὁ ἀδελφοὺς ὑπορφανισθέντες ἀπὸ ὑμῶν] Sic Gorgias : τῷ φίλῳ ὀρφανισθεῖσα.

πρὸς καμὲν ὥρας] Idem quod πρὸς ὥραν 11. Cor. vii. 8. Gal. ii. 5. Philem. 15. πρὸς καμὲν Luc. vii. 13. 1. Cor. vii. 5. quod Gen. xvii. 10. legimus הָיָה בְּעֵת , id LXX verterunt καὶ καμὲν ἐν ὥρας. Etiam Latini dicunt horæ momento, vt ab aliis notatum est.

πρὸς ὁπῶ οὐ καρδία] Graphicè depingit ingenium amantium.

Illum absens absentem auditque viderque.

ἀεισσομένης ἐσσομένης] בְּהֵן אֶתְּ אוֹתוֹ aut cum Rabbinis אֶתְּ אוֹתוֹ. Amat Paulus vocabula per se augentia amplius augere. Sic ἀεισσομένης 11. Cor. i. 12. 11. 4. vii. 13. 15. xi. 23. xii. 15. Gal. i. 14. Philipp. i. 14. Sic dicit ὑποφωτισθῶν, ὑποφωτισθῶν, ὑποφωτισθῶν.

τὸ πρὸς ὑμῶν ἰδεῖν, ἐν πολλῇ ὀπιθυμία] Simile votum 1. Cor. xvi. 7. 11. Cor. xii. 14. 11. Ioh. 13. 111. Ioh. 14.

18. οὐδὲ ἡμεῖς ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς ἐγὼ καὶ Παῦλος καὶ Ἀπᾶξ & Σίς] Et hic aliquid subticetur quod voculæ μὲν respondeat : nempe, Timotheus & Silas semel. Ἀπᾶξ καὶ Σίς, id est, sæpius. Sic Neh. xiii. 20. Philipp. iv. 16.

καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς Σατᾶνα] καὶ pro, sed, more Hebræo. De voce ἐνέκοψεν vide. Rom. xv. 22. Gal. v. 7. Rabbini dicerent אָרַם. Impediuit autem hoc Satanas, iniecta ei necessitate disputandi sæpius cum Stoïcis & Epicureis qui Athenis erant.

ὅτι καὶ ἡμῖν ἐλπίς, ἡ χάρις, ἡ ἐξουσία καὶ ἡ δόξα, ἡ οὐχὲ καὶ ὑμεῖς ἐμπαροῦν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ ἐν τῇ αὐτῇ παρουσίᾳ] Construi hæc sic debent : ὅτι καὶ ἡμῖν ἐλπίς, ἡ χάρις, ἡ ἐξουσία καὶ ἡ δόξα, ἡ οὐχὲ καὶ ὑμεῖς; quid est vnde præmium sperabo, vere gaudebo, quo ornabor, stans coram Christo in eius aduentu? Nonne inter alios & vos id estis. ἐξουσία καὶ ἡ δόξα תַּפְאֶרֶת תְּהִיָּה Prou. vi. 31. Ezech. xvi. 12. xxi. 42. vocatur corona non quotidiana, sed quæ diebus summæ lætitiæ ad eximium ornatum sumitur. Sic Paulum ornabant tam præclaræ per Macedoniam structæ ab ipso Ecclesiæ. Vide 11. Cor. vii. 4. In Manuscripto est ἐξουσία ἀγαλλιάσεως.

ὅτι καὶ ἡμῖν ἐλπίς, ἡ χάρις, ἡ ἐξουσία καὶ ἡ δόξα, ἡ οὐχὲ καὶ ὑμεῖς ἐμπαροῦν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ ἐν τῇ αὐτῇ παρουσίᾳ] Vos præcipue digni talibus titulis.

C A P. III.

ΙΟ' μηκέτι σέγοντες] Non ultra ferentes, nempe tantis intervallis nos disiungi. Vocem *σέγων* hoc sensu & Græci usurpant, & ipse Paulus 1. Cor. IX. 12. XIII. 7. infra III. 5. Hebræis id *רמקת*.

Διδουκῆσαι μὲν χαλεπὸν θλίψαι ἐν Ἀθηναῖς λόγοι] De hac constructione vocis *διδουκῆν* diximus supra II. 8. Triste hoc, sed tamen hoc libenter feceramus & ego & Silas vestri causa. Agit autem de re iam aliquandiu exacta, ut apparet infra 6. Vnde recte per plusquamperfectum vertetur & hoc & sequentia.

2. καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ ἀγκυρόν τῷ Θεῷ & σωτηρὸν ἡμῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῷ Χριστῷ] In quibusdam codicibus *ἀγκυρόν* τῷ Θεῷ, in quibusdam *σωτηρὸν ἡμῶν* deest. Similes titulos Tychico datos habuimus Coloss. IV. 7. & Eph. V. 21. Vide & de Tito II. Cor. VIII. 23. Huic ipsi Timotheo pares dari titulos videmus Rom. XVI. 21. 1. Cor. IV. 17. XV. 21. *ἐπέμψαμεν* miseramus, nempe Athenis. Athenas enim ad Paulum venerant & Timotheus & Silas Act. XVII. 15.

εἰς τὸ πλεῖσαι ὑμᾶς καὶ ὑπερκαλίσσαι ὑμᾶς διὰ τῆς πίστεως ὑμῶν] Vt vos per Timotheum & roboraremus & consolaremur in iis quæ ad fidem pertinent. Vtroque enim opus habent qui ob fidem aduersa patiuntur. In Manuscripto *ὑπερκαλίσσαι ὑμᾶς* τῆς.

τῷ μηδὲνα σάνταται ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις] τῷ hic valet idem quod alibi εἰς τὸ. Vtroque enim modo vertitur ἢ Hebræum, quod est in *כח*. Vide supra II. 19. *Σάνταται* per *δορυβείσθαι* exponunt Chrysostomus & alij interpretes Græci; Helychius, *ταράττω*. Vfus quidem frequenter eius vocis est in motu caudæ: sed antiquitus idem valuit quod *σείω*. Et puto sic vsos Cilicas. Hebræis esset *גח*.

αὐτοὶ γὰρ οἶδατε ὅτι εἰς τὸ το καίμαθα] A Deo in id positi, in id vocati sumus. De vsu vocis *καίμαθα* vide quæ diximus ad Luc. II. 34. De sensu vide Rom. VIII. 17. 30. 1. Cor. I. 9. εἰς τὸ το *ΠΝΙ*.

4. καὶ γὰρ ὅτι πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, πρὸς ἐλπίδα ὑμῶν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καὶ οὕτως καὶ ἐγύρετο & οἶδατε] πρὸς hic est apud, ut Ioh. I. 1. Cum dicit *μέλλομεν*, ostendit prædicta à se mala tum quæ sibi, tum quæ Thessalonicensibus erant euentura: tum ut hi eo diuinæ præsignificationis testimonio, subsequente euentu, in fide firmiores fierent, tum ut minus commouerentur re præmeditata, Ioh. XIII. 19. Adde & Act. XIV. 22.

5. διὰ τὸ καὶ γὰρ μηκέτι σέγων] Non ultra ferens ignarus esse rerum vestrarum. Vide supra I.

Ἰπμψα εἰς τὸ γινῶμαι τίω πίστιν ὑμῶν] Vt scirem quo se loco habeat fides vestra. Et hinc *Ἰπμψα* vertendum, *miseram*.

O o o o ij

μήπως ἐπιέξουσιν ὑμᾶς ὁ πιεάζων] Participium pro verbali; tentans, id est, tentator **תנסה** Matth. i v. 3. nimirum ὁ **Σατανᾶς**, vt exponitur i. Cor. v i i. 5. quo loco non minus quam hoc verbum **πιεάζειν** ita sumitur, vt effectum destinatum tentatori includat: vt dare, Deuter. xxix. 4. Ioh. v i. 39. ii. Tim. i i. 25. cuiusmodi & alia alibi annotauimus. Subintelligitur autem ante **μήπως** metuens, vt cauens Rom. x l. 21. vsitatæ **ἐλλείψης** ante voces **fi** & **ne** & similes & Græcis & Latinis.

καὶ εἰς κενὸν γίνηται ὁ κόπος ἡμῶν] Ita vt labor noster in vobis instituendis in vanum ceciderit. Sic **εἰς κενὸν διέξαται** ii. Cor. v i. i. **εἰς κενὸν ἔργον** Gal. ii. 2. **ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενός**. i. Cor. xv. 58. **ἡ χάρις οὐ κενὴ ἐγερθή**. i. Cor. xvi. 10.

6. ἀρτι ὃ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀπ' ὑμῶν] Cum vero iam à vobis ad nos redierit Timotheus. De voce **ἀρτι** vide Matth. ix. 18. Hinc apparet Corinthi scriptam hanc epistolam, non Athenis. Vide Act. xv i i. 5.

καὶ διαγλιστμήν ἡμῖν] Hic **διαγλιστμήν** sumitur non in illo his libris proprio, sed in communiore significato, qui respondet Hebræo **תנב**, vt videre est i. Sam. xxx l. 9. ii. Sam. i. 20. xv i i l. 19. 31. & alibi. Nuntium exoptabilem mihi nuntiauit Timotheus.

τιμὴ πίστι καὶ τιμὴ ἀγάπῃ ὑμῶν] Egregiam & salutiferam **ἐνοσίδωρα**.

καὶ ὅτι ἔχετε μνησίαν ἡμῶν ἀγαθῶ πάντοτε] Est **μνησίαν**. nam per memoriam intelligit mentionem, & bonam intelligit, in bonam partem, id est, honorificam.

ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καὶ αὐτὰ καὶ ὑμῖς ὑμᾶς] Mutua enim sunt amantium desideria.

7. **ὅτε τὸ περικληθήμεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῶν**] **περικληθήμεν** **נחנח** in Niphal, vt ii. Sam. x i i i. 39. **ἐφ' ὑμῶν** vestri causa.

ἐπὶ πίστι καὶ ἀγάπῃ ὑμῶν ὅτε τὸ ὑμῶν πίστις] Et hic traiectio est: re-cta enim constructio fuerat, **ὅτε τὸ ὑμῶν πίστις ἐπὶ πίστι καὶ ἀγάπῃ ὑμῶν**. De significato vocis **ἀγάπης**, qua & Hebræi istorum temporum utebantur, vide dicta ad Luc. x x i. 23.

8. **ὅτι νῦν ζῶμεν**] Id est, latam vitam agimus. Ita enim hanc vocem & Hebræi, vt Psal. x x i i. 27. & Græci & Latini vsurpant.

εἰ καὶ ὑμῖς σήμερον ἐν Κερύει] Si & nunc & in posterum perstatis. De hoc vsu vocis **σήμερον** vide Rom. x i v. 4. i. Cor. x v i. 13. Philipp. i v. i.

9. **τίνα γὰρ χάρις ἡμῶν δύναμεθα εἰς αὐτοποδοῦναι πρὸς ὑμῶν**] Quam gratiam, dignam scilicet, reddere possumus. Respicit Paulus ad verba Psalm. c x v i i. ii.

ἐπὶ πίστι καὶ χαρᾷ ἡ χάρις δι' ὑμᾶς ἡμετέραν εἶναι] Id est, animo sincero. Vide Luc. i. 6. & ibi dicta.

10. **νυκτὶ καὶ ἡμέρας**] Semper, supra ii. 9.

ὑπερεκπαινοῦ] Vox **ὑπερηκτική** vt Eph. i i i. 20. infra v. 15.

ἀιτῶμεν] Rogantes, Deum scilicet, quod hic subauditur, vt Rom. i. i 0.

εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρῶτον] Vt supra ii. 18.

---notos audire & reddere vultus.

καὶ καὶ τὰ ὑπερήματα ὅς πίστεως ὑμῶν] Supplere, siquid ad fidem vestram perficiendam requiritur. De voce καὶ τὰ ὑπερήματα vide 11. Cor. xiii. 11. Gal. v. 1. De voce ὑπερήματα 1. Cor. xv. 1. 17. Coloss. 1. 24. sensus idem qui Rom. 1. 11.

11. καὶ τὰ δύναντας] ἡσυχ. Pf. v. 9. Vide Luc. 1. 79. Prosperavit idem quod εὐδοκῶν Rom. 1. 10.

ὑμεῖς ὃ ὁ Κύριος πληροῦσαί καὶ φιλοδοξῶσαί] Hæc verba alibi habent significationem Kal: hic vero Hiphil, quomodo βασιλεύειν & alia multa. Hebræi dicerent ἡσυχ. ditet vos, ac locupletet.

τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας] Etiam dilectio à Deo Patre: sed & studio nostro indiget, 1. Cor. xiv. 1.

καὶ ὡς καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς] Hoc sumendum vt παρένθεσις, & subaudiendum sumus, more Hebræo. Vobis, inquit, optamus quod in nobis sentimus.

13. εἰς τὸ ζητεῖν ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἀγωνίᾳ] Rom. 1. 11. xvi. 29. supra 1. Diligendo proximum maiora à Deo acquiruntur dona, & præcipue constantia. Illud vero ἀμέμπτους ἐν ἀγωνίᾳ, positum est pro ἵνα ἦτε ἀμέμπτοι ἐν ἀγωνίᾳ, vt sequentia ostendunt, collata cum Eph. v. 27. & 11. Cor. xi. 2. in Manuscripto est, ἐν ἀγωνίᾳ.

ἡμεῖς οὖν τῷ Θεῷ ἐκ πατρὸς ἡμῶν] Nam Christus nos Deo patri suo exhibet, vt suos Coloss. 1. 22.

ἐν τῇ παρούσῃ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ μὲν πάντων ἧς ἀγίων ἀπὸς] Descriptio temporis vt supra 11. 19. Libri optimi habent ἀγίων. Quod quidam habent ἀγγέλων est interpretamentum ex 11. Thess. 1. 1. Matth. xvi. 27. xxv. 31. Deut. xxxiii. 2. שְׁרָרַת מַלְאָכָא sanctorum millia, id est, Angelorum, quod Iudas versu 14. ἐν ἀγίᾳ μυριάσιν ἀπὸς. Sic & Dan. 1v. 10. 14. 20. vii. 13. Marcus vtrumque coniunxit: μὲν ἧς ἀγγέλων ἧς ἀγίων vii. 34.

CAP. IV.

 Ὁ λοιπὸν οὖν] Locutio properantis ad finem, vt 11. Cor. xiii. 11. Gal. v. 1. 17. Eph. vi. 10. Philipp. iv. 8.

ἐρωτᾶμεν ὑμᾶς] De hac voce vide Act. 11. 3. Philipp. iv. 3.

καὶ ὡς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν] Per Dominum Iesum obtestamur. Crescit enim oratio. Simile Rom. xiii. 1.

καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν] Supra 11. 13.

τὸ πῶς δὲ ὑμεῖς φιλοπατεῖν] τὸ abundat, vt sæpe. De sensu vide supra 11. 12.

καὶ ἀρτίσκειν Θεῷ] In Manuscripto additur: καθὼς & φιλοπατεῖν. quod & Latinus legit.

2. οἷδετε γὰρ ὅτι πᾶς ἐντολήν ὑμῶν] ἐντολήν hic accipe præcepta, vt Act. xv. 24. ἡμεῖς.

διὰ τῆς Κυρίου Ἰησοῦ] Supple, accepta. Præcepta ista Apostoli à Deo per Christum acceperant.

3. τίπο γὰρ ἔστι θέλημα τῆς Θεοῦ] In Manuscripto τὸ θέλημα. Non agit hic de absoluto aliquo decreto, quale est de iudicando Mundo, de resuscitandis mortuis, sed de eo quod Deus vult *προηγουμενώς*, quod optat, quod desiderat. Idem βουλή Θεοῦ Luc. VII. 30. Vide Matth. XXI. 37.

ὁ ἀγιασμός ὑμῶν] Rom. V. 1. 19. 22. 1. Cor. I. 30.

4. ἀπέχου ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας] Specialiter tangit ea acta, quæ à Græcis minimi fiebant. Vide quæ dicta Act. XV. 20.

εἰδέναι ἔχουσιν ὑμᾶν τὸ εἶναι σκεῦος κτεταγμένον ἐν ἀγιασμῷ καὶ πνεύματι] Quidam explicant ex 1. Sam. XX. 5. sed verius ibi ea intelligi quæ ad iter erant comparata. Itaque σκεῦος hic accipio ipsum corpus, quod honorat qui caste id habet: qui aliter, dehonestat 1. Cor. V. 18. Rom. I. 24. Etiam Rabbi Aki-ba in libro super litteras, corpus vocat כּוּס. Nimirum corpus instrumentum est animi. Barnabas Christi corpus vocat σκεῦος τῆς πνεύματος.

5. μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας] ἐπιθυμία est motus animi: πάθος vitium malum. Cicero Tusculanarum 111. *formidines, libidines, iracundia, quæ Græci πάθη appellant*. Affectus & affectiones alibi transtulere Cicero, Quintilianus, Gellius. In Glossario: πάθος *vitium*. Sic Rom. I. 26. πάθη ἀπηνίας. Hic accipitur pro vitiis partis concupiscentis: & pro vitiis partis *θυμωδῶς* Coloss. 111. 5. vt ibi diximus.

καθ' ὅσον καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότες τὸν Θεόν.] Et hic καὶ abundat: vt & infra η. De sensu vide Ephes. IV. 17. ignorant Deum qui voluntatem eius ignorant.

6. τὸ μὴ ὑπερβαίνειν τὴν πλεονεκτησίαν ἐν τῷ ἐράσκειν τὸν ἀδελφόν.] Cum Thessalonicenses magni mercatores fuerint, vt diximus supra I. 8. merito illis Apostolus ea inculcat præcepta, quæ & Ephesiis inculcauit Eph. IV. 11. *ὑπερβαίνειν* עָבַר est violare pacta Deut. X. 11. 2. & alibi, *πλεονεκτησίαν* vero עָבַר, in contractibus plus sibi sumere quam patitur rei cum re, aut pretij cum re æqualitas. ἐν τῷ ἐράσκειν, melius forte ἐν τινι ἐράσκειν, in negotio aliquo. Negotij vox satis generalis est: sed proprie de mercatu dicitur, vnde *ἐράσκειν* negotiorum: *ἐράσκειν* negotiatio in Glossario. Vide Leuit. XXV. 14. 17. & ad eum locum à nobis dicta. Est ibi *וְהָא* quod hic ἀδελφόν.

ὅτι ἕκδικος ὁ Κύριος πρὸς πάντων τούτων] Sic Græci:

--ἐκχὲς θεὸς ἕκδικον ὄμμα.

Vide Rom. XII. 19. Hebr. X. 30. ἕκδικος *עֲדָנָה*.

καθὼς καὶ περιπατοῦ ὑμῖν καὶ διμμενέμεθα] Nempe cum apud vos esse-

7. οὐ γὰρ ἐνάλλουσιν ὑμᾶς Θεὸς ἐν ἀκαταρσία, ἀλλ' ἐν ἀγιασμῷ] Id est, eis ἀκαταρσίαν, ἀλλ' εἰς ἀγιασμόν. has enim particulas sæpe permiscunt nostri scriptores. ἀκαταρσία autem hic generaliter sumitur, vt supra XI. 3. & tam late patet, quam quod ei opponitur ἀγιασμός. Vide quæ diximus supra XI. 3.

5. *τοῦ*

8. *Τιγαρευῶ ὁ ἀδικοῦν*] Qui praecepta ista contemnit. Sic *ἀδικοῦν* sumitur pro *δικον*, vt ad Luc. x. 6. diximus.

ὅσα ἀνθρώπων ἀδικίαι, ἀλλὰ τὸν Θεόν] Similis oppositio Act. v. 4.

τὸν ἐ δύνει τὸ πνεῦμα αὐτῶ τὸ ἄγιον εἰς ἡμᾶς] Quem spiritum, qui aliter agunt, mœrore afficiunt Eph. i v. 30. imo & extinguunt, infra v. 19. Molli-ter habendus est, vt retineatur, tantus hospes. καὶ abest à Manuscripto. εἰς ἡμᾶς pro ἡμῖν 137.

ὡς ἡ φιλαδελφία] Quomodo scilicet ea exercenda sit in singulis circumstantiis.

οὐ χρειαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν] Nempe ἐμὲ. non opus est, vt ea de re vobis particulatim scribam. Rabbinici dicerent *רַחֵם רַחֵם* 137.

αὐτὸ γὰρ ὑμῖν διδάσκει εἶτε, εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους] Idem sensus qui i. Ioh. 11. 27. *Ipsū unguentum* (Spiritus sanctus) *de omnibus*, agendis scilicet, *vos docet*. quo maior est spiritus, eo minoribus prae scriptis opus, Ierem. xxxi. 33. 34. Itaque ἀγαπᾶν ἀλλήλους intellige hic, non de generali praecepto, sed de determinationibus specialibus, prout res quæque, & personæ, & tempora exigunt. διδάσκει, διδάσκει Θεὸς Ioh. v. 1. 45. 1. vbi dicta vide.

10. *καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ*] Illud αὐτὸ hic ad rem refertur. facitis hoc, id est, dilectionem ostenditis.

εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ] Non in vrbe tantum vestra, sed per totam, quanta est, Macedoniam.

11. *ὡς ἡμεῖς, ἀδελφοί, περισσύνει μάλλον*] Vt magis magisque proficiatis, supra i. Rom. xv. 13. i. Cor. xiv. 12. xv. 58. 11. Cor. v. 11. 7. ix. 8. Coloss. 11. 7.

καὶ φιλοσημεῖσθαι ἡσυχάζειν] Et operam dare tranquillitati. φιλοσημεῖσθαι hoc sensu habuimus 11. Cor. vi. 9. ἡσυχάζειν 137 tranquillitati studere. Vide Theff. 111. 12.

καὶ περιεσσεύειν τὰ ἰδιώματα] Propriaque in pelle teneri. Aliter qui agunt, vocantur ἀλλοτρίοι πτόκοποι i. Petr. iv. 15. περιεργαζόμενοι 11. Theff. 111. 11. Græcis πολυ-περιεργαζόμενοι. quo vitio Græci plurimum laborabant, ij maxime qui vitam in otio mollem quærebant, parasiti, scurræ, iisque similes.

καὶ ἐργαζέσθαι τοῖς ἰδίοις χερσὶν ὑμῶν] Non aliis assentando vitam quærere, sed labore assiduo 11. Theff. 111. 10. 11. 12.

καθὼς ὑμῖν παρεγγείλαμεν] Nempe cum apud vos essemus, vt supra 6. Nihil noni dicimus. Mos est Paulo peculiariter ea vitia tangere, quæ quo-que in loco vigeant maxime.

ἵνα περπατῇτε ἀσχημόνως πρὸς τοὺς ἑξῶ] Rom. x11. 13. i. Cor. xiv. 40. πρὸς τοὺς ἑξῶ, id est, in omnibus negotiis quæ habetis cum iis qui à fide alieni sunt, Coloss. i v. 5.

καὶ μηδὲν χρειαν ἔχετε] Ita vt vobis non desint necessaria. De hac locutione vide Act. 11. 45. Eph. i v. 26.

13. *οὐ θέλωμεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι κακοιμηθέντες*] De mortuis. De

PPPP

hoc loquendi genere vide Matth. 1 x. 24. Ioh. x 1. 11. Rabbinī dicunt דניאל Daniel ישי x 11. 2. In Manuscripto : *καὶ ἢ κοιμηθέντων* non male. non enim tantum de iam tum mortuis agitur, sed & de quotidie morituris.

ἵνα μὴ λυπηθῆτε, καὶ οἱ λοιποὶ] De e superabundante monuimus supra 5. Sicut cæteri, nempe populares vestri, nondum ad Christum conuerſi: imo & iudæi: nam & hi in luctu erant magni ostentatores. Sic οἱ λοιποὶ habemus Eph. 11. 3. & 1 v. 17. & infra v. 6. Charondas in legibus plus hac in re quam cæteri vidit: *ὡς ἀχαιεύς οὐσὶς πρὸς δαίμονας χθονίους λύπης ὑπὲρ τὸ μέτρον γρηγορήσας*. Sic impletur vaticinium Ierem. xxx 1. 12.

οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα] Aut nullam, vt Epicurei & Sadducæi, aut non satis solidis subnixam fundamentis, vt Pharisei & Platonici. Vide quæ dicta à nobis ad Librum 11. de veritate Religionis Christianæ.

14. *εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε*] Verè: quod magno molimine adſtruunt Apoſtoli, Matth. xxv 11. 50. Ioh. x 1 x. 30. 34.

καὶ ἀνέστη] Et hoc verè: quod itidem Apoſtoli omnibus modis adſtruunt Luc. xx 11. 53. Ioh. x 1 x. 41. & capitibus ſequentibus. Paulus ipſe 1. Cor. xv.

οὕτω ὡς ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τὴν Ἰησοῦς ἀξεί σου αἰψή] *διὰ τὴν Ἰησοῦς*, id eſt, ἐν χρεῖσθ, vt mox dicitur 16. Nam *διὰ* pro ἐν ſumi ſolet, vt Rom. 1 v. 11. 1. Tim. v. 14. nempe quia Hebræorum ἀ quo hic Syrus vtitur, pro vtroque ponitur. In Chriſto, id eſt, obediētes Chriſto ad finem vſque. *ἀξεί σου αἰψή*, ducet eos in partem gloriæ ſuæ, Ioh. x 1 v. 3. Eſt autem argumentatio ſimilis ei quæ eſt 1. Cor. xv.

15. *τὸ γὰρ ὑμῶν λόγος ἐν λόγῳ Κυρίου*] Ex Chriſti mandato.

ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες] Omnino putauit Paulus fieri poſſe vt ipſe viueret iudicij generalis tempore: idque non ex his tantum verbis ſatis apertis liquet, ſed & ex 1. Cor. xv. 31. 52. 53. & 11. Cor. v. 1. 2. 3. Hoc fuit in illo *ευχαριστὸν*, vt de itinere ad Corinthios & Ephesum, & multa alia eiufmodi, qualia ſunt & dicta Samuëlis 1. Sam. xv 1. 16. & Nathani 11. Sam. v 11. 3. Ergo, quod diſcrimen futurum inter homines pios ait, certum eſt id à Chriſto ipſi patefactum: non item in vtra claſſe ipſe futurus eſſet. nam quod ea in re Paulus maluiſſet, magiſque opinatus eſt, id non euēnit, nullo tamen ipſius damno. *κοινωνίαις* hic locum habere non poteſt. Ea enim vſum habet vbi aliena vitia nobis aut noſtras virtutes aliis per modēſtiam communicamus. Hic de euentis agitur: & fiunt membra *ἀποδηρημένα*, in quibus nulla *κοινωνίαις* locum habet.

οἱ ἀδελφοί μοι εἰς τὴν παροῦſαν τὴν Κυρίου] Explicat, quid intelligat, per illud *ζῶντες*, nempe eos qui in aduentu Chriſti erant ſuperſtites. In Gloſſario: *ἀδελφίμοι* ſuperſtes.

οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας] Non prius in cœleſtem arcam introibimus, quam illi qui in fide & obediētia Chriſti deceſſerint.

16. *ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κλάσματι*] in iuſſu vertit Tertullianus: id vero eſt,

CAP. IV. IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES. 665
suo iussu. nam & in Angelos & in Archangelos Christus imperium habet
Coloss. II. 16. Eph. I. 20. 21. Vide & Ioh. v. 25.

ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου ἔ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ] Est ἐν δὲ δούλῳ: pro ἐν φωνῇ ἀρχαγγέ-
λου δὲ δ Θεοῦ σάλπιγγος. Vide quæ diximus ad Matth. XXIV. 31. Sic φωνῇ
καὶ σάλπιγγος Exod. XIX. 13. idem quod שופר קול Paralip. XV. 20. Apud
Hebræos, Græcos & Latinos veteres populus conuocabatur classico. Ad
id exemplum, cū Deus homines conuocat, dicitur id facere per tubam
Ps. XLV II. 6. Esaiæ XXV II. 13. Jerem. IV. 5. VI. I. L I. 27. Osee v. 8. Joel
II. I. Zach. IX. 14. Ideo in Apocalypsi, in omnibus Dei iudiciis dantur
Angelis tubæ; quia vero hoc iudicium omnium est vt postremum, ita ma-
ximum atque generalissimum, ideo hic tuba datur, non Angelo, sed ali-
cui Angelorum principi, qualis Michaël הַגִּבּוֹר הַשֵּׁר Dan. XII. I.

καταβήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ] Act. I. II. Matth. XXIV. 30.

καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ] Mortui, qui in Christo, nempe obierint. Ita acce-
pere hic Syrus & Latinus. ita in adiectiuo νεκροί, subauditur participium
similis significatus, κοιμηθέντες. In Christo mori quid sit, iam antè diximus.
Sic οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες, Apoc. XIV. 13.

ἀναστήσονται παρ' αὐτῶν] Nempe vt vnà cum viuis possint ascendere, non post
eos.

17. ἐπεὶ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ ὀφειλετόμενοι] Qui tum erimus superstites.
Nos, inquit, quia putabat fieri posse, vt inter eos esset, sicut modo di-
ximus.

ἀμα σὺν αὐτοῖς] Simul cum illis ante mortuis, tunc vero resuscitatis, Ioh.
v. 28.

ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις] Tanquam in cursu triumphali. nam nubes currus
Dei Ps. C IV. 3. & Christi Matth. XXIV. 30. Act. I. 9. II. Dan. VII. 13. Ra-
piemur autem mutati I. Cor. XV. 52. super aëra II. Cor. v. 2.

εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς αἴρα] Id est, ad Christum iudicium exercentem
medio loco inter cœlum summum & terram, quod spatium Græci aëra
vocant.

καὶ οὕτως πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα] Ioh. XIV. 2. 3. XV II. 24. πάντοτε, sine
vlllo fine. Cū Domino, id est, consortes gloriæ, regni gaudijque ipsius
II. Tim. II. 12. Rom. VIII. 17.

18. ὥστε ὁδομαλεῖτε ἀλλήλοις] Amici amicos, qui in luctu sunt, consolamini,
ὥστε propterea, vt I. Cor. XIV. 40.

ἐν τοῖς λόγοις ὑμῶν] Sermonibus de Resurrectione, ad quam omnis spes
nostra tendit. ἐν hic additur Hebræo more. Græci puriores solo datiuo
causam instrumentalem exprimunt.

CAP. V.

ΕΠΙ Τῶν ἡν ἡρώων ἐ τῶν καμμένων, ἀδελφοί) Est ea humani ingenij curiositas ut quæ maxime latent, ea maxime scire cupiat. Sic multi ea ætate scire cupiebant, quando venturum esset illud iudicium. ἡρώοι sunt maiora temporum spatia, ut anni: καμροὶ minora, ut menses ac dies. Habes hæc sic distincta Dan. v. 11. 12. in Græco & Act. 1. 7.

οὐ ἡρώων ἔχετε ὑμῶν γραφέντος) Supra 1 v. οὐ ἡρώων ἔχετε γραφέντος ὑμῶν. Idem est sensus; non opus est vobis me scribere: aut non opus est vobis scribi.

2. αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἶδατε) Didicistis pridem, me & adiutoribus meis doctentibus.

ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς Κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὐτοὶς ἔρχεται) Id est, improvisò aderit. Eadem similitudo Matth. xxiv. 43. Luc. xii. 39. ἔρχεται, ut alibi diximus, sono est præsens, sensu futurum.

3. ὅταν γὰρ λέγωσιν, εἰρήνη ἐσὶ ἀσφάλεια) Supple, est, quod subauditur more Hebræo. Similis locutio II. Reg. xi. 13. εἰρήνη ἐσὶ ἀσφάλεια וְשָׁלוֹם לֵאמֹר, εἰρήνη, habes Ezech. xiii. 10. וְשָׁלוֹם ἀσφάλεια vertitur Levit. xxvi. 5. Deut. xii. 10. Prou. xi. 15. Loquitur de improbis, ut & Christus Matth. xxiv. 38. ubi dicta vide.

τότε ἀφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὁ λαθροφύλαξ) ὁ λαθροφύλαξ, id est, pœna ut 1. Thess. i. 2. 1. Tim. vi. 9. וְאֵין וְלֵאמֹר. ἀφνίδιος ut Luc. xxi. 34. & Sap. xvi. 15. Hebræis אֶבְרָהָם. Figura huius rei in diluvio: in Rege Baltassare Dan. v. in capta Babylone, Esaiæ xxi. 5.

ὡσπερ ἡ ὥρα τῆς ἐν γαστρὶ ἐχούσης) Eadem similitudo Esaiæ xxi. 8. Jerem. xiii. 21. Osee xiii. 13. De locutione ἐν γαστρὶ ἐχούσης diximus ad Matth. 1. 18. בְּיֶדְהֶם בְּלִי עֲלֵיהֶם Ezech. xlix. 24.

καὶ οὐ μὴ ἐμφύγῃσιν) Sic Homerus:

Μηδὶ δὲ φύγοι αἰποιῶν ὄλεθρον.

4. ὑμῶς δὲ ἀδελφοὶ σὺν ὅσῳ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμῶς ὡς κλέπτης κατὰ λάθῃ) Puto melius habere Manuscriptum: ὡς κλέπτης. Non est eadem quæ processit comparatio: sed occasione eius enata alia: quale quid observavimus Ioh. 17. Nox fures tegit. Ioh. xxi. 14. Jerem. xlix. 8. Abd. 1. 5. Sic surgunt de nocte latrones Horatius: Idem:

Et noctem furtis, et fraudibus obtege nubem.

Quod si non recipiunt se ante lucem, apprehendi solent: Ioh. i. 20. Tenebræ significant ignorantiam rerum divinarum: lux cognitionem.

5. πάντες ὑμεῖς ὑπὸ φωτός ἐστε καὶ ὑπὸ ἡμέρας) Nihil committitis, quod tenebras quærat. Non potestis apprehendi alieno vobis tempore. Vide parabolam Matth. xxv. 1. & sequentibus. Hæc est explicatio mystica Lychui in Templo, מְנוֹרָה.

ὅσα ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους) Vide quæ sæpe idem repetat, ut Christianos laudando exciter. Confer Rom. XIII. 12.

6. ἀεὶ οὐ μὴ καθύδωμιν, ὡς & οἱ λοιποὶ) Ne negligentes simus, quales stertere dicuntur Latinis. Sic & Hebræi loquuntur Jerem. v. 27. Nahum. III. 18. Prou. x. 5. κ' abest in Manuscripto.

ἀλλὰ χρηροῦμιν & νήρωμιν) Hæc duo iuncta habes & 1. Petr. v. 8. Sicut χρηροῦν per translationem significat *attentum esse*, ut ἀγρυπνεῖν Luc. xx. 35. ita νήρεν vacare à perturbationibus, quæ ebrietati comparantur. Sic Epicharmus: νῆρε κ' μέμνασ' ἀπσεῖν· νεῦρε τὰτα ἢ φρενῶν.

7. οἱ γὰρ κ' διυθύνοντες νυκτὸς κ' διυθύνουσιν) Persequitur cœptam comparisonem.

καὶ οἱ μεθύσκορμοι νυκτὸς μεθύουσιν] Conuiuiis intempestiuis.

8. ἡμεῖς ὅ ἡμέτεροι ὄντες υἱοὶ] Sumus tanquam illæ gentes quibus lux allucet perpetua.

νήρωμιν] Liberi sumus ab omni vitioso affectu.

ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως & ἀγάπης] Pectus muniti, fide intus, extra dilectione: quæ iustitiæ perfectio. Confer Eph. vi. 14.

καὶ ὡς κεφαλὴν ἐλπίδα σωτηρίας] Eph. vi. 17. vbi dicta vide.

9. ὅτι ὅσα ἐθετο ἡμεῖς θεοὶ εἰς ὀργὴν] Non ad hoc nos parauit, per verbum nempe suum, ut nos perderet.

ἀλλ' εἰς ὡς ἐπιποίησιν σωτηρίας] Ad acquirendam salutem. Sic εἰς ὡς ἐπιποίησιν δόξης II. Thess. II. 14. εἰς ὡς ἐπιποίησιν ψυχῆς Hebr. x. 39. quod δόξαν ψυχῶν Matth. xx. 39. κτὰ δὲ ψυχῶν Luc. xx. 19. Et breuiter ὡς ἐπιποίησις dicitur, pro ὡς ἐπιποίησις ψυχῆς II. Paralip. xiv. 13. ἡ γὰρ quod alibi vertitur ζωοποίησις.

ὅτι τὴν κρείον ἡμῶν Ἰησοῦς χριστός] Per doctrinam eam, quam Christus nobis attulit, non Rabbinis, non Philosophis.

τὴν ἀποθανόντος ἡμῶν] Ne dubitemus quin nobis optime consultum voluerit, qui nostri causa nec mortem recusauit. Rom. v. 6.

10. ἵνα εἴτε χρηροῦμιν, εἴτε καθύδωμιν] Hic χρηροῦν & καθύδωμιν repetit, sed sensu alio. Nam sicut dormire dicuntur qui mortem obiēre, ita vigilare qui ad eum mortis somnum non peruenerunt. Simile Rom. xv. 8.

ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν) Nihil refert diu hic viuamus, an paruò. vtriusque rei idem exitus, ut cum Christo æternum viuamus.

11. ὅτι ὡς ἀκαλεῖτε ἀλλήλους κ' οικοδομεῖτε εἰς τὸν ἑνα) Idem εἰς τὸν ἑνα, quod ἀλλήλους. Hebræi dicerent שׂא אֶת שׂא, vel רָאָה שׂא שׂא. Monete verbis: ædificate exemplo.

καθὼς κ' ποιεῖτε) Alternis adhibet hortamenta & laudes: quasi diceret, ἀποδοῦναι κ' αὐτὸν ὀφείλω. Vide supra I v.

ἐροῦμαι ὅ ὑμεῖς, ἀδελφοί) Vide supra I v.

εἰδέναι τὸς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν) Spectare, id est, respicere. Hic γὰρ Prou. xx. 31. 22. ὡς ἐκλεπτός ἐστι. Sic & Latini dicunt spectabilem. τὸς κοπιῶντας intellige, ἐν λόγῳ ex I. Tim. v. 17. Hæc descriptio est eorum qui cœtus

P P P P üj

erant principes, & vocabulo communi κατ' ἐξοχὴν usurpato dicti sunt ἐπισκοποι. Nam episcoporum munus proprium docere; Presbyterorum non nisi qua sufficiuntur ab episcopis.

καὶ πρεσβυτέρους ἡμῶν) πρεσβύτεροι siue πρεσβύτεροι sunt presbyteri, vt apparet. 1. Tim. v. 17. ποιμένες, Eph. 1 v. 11. Hebræis פִּרְנָסִים. Nam פִּרְנָסִים ποιμένων est πρεσβυτέρους.

καὶ νοσητέρους ὑμῶν) Quod omnium quidem Christianorum est, Rom. xv. 14. Coloss. 1 11. 16. sed eximio iure ad Presbyteros pertinet, vt morum magistros.

13. καὶ ἡγεῖσθαι ἀλλήλους ὡς ἐκπερισσὸς ἐν ἀγάπῃ) Sic dixit ἡγεῖσθαι ὡς ἐκπερισσὸς, quomodo ὡς πλείονος ἡγεῖσθαι. Isocrates & alij. honorem habere non male vertit Ambrosius: nec aliud vult Syrus. nam שָׁרֵב Syris & Rabbinis est honoratus. Addidit autem ἐν ἀγάπῃ, quia hæc reuerentia, non ex timore, sed ex amore proficiscitur. Sacerdotes enim nullius potestatis iura exercent: non est eorum ἀναγκάσαι φόβω, vt ait Chrysostomus. Vide, si cui vacat, nostra ad 11. de Iure Belli ac Pacis xxii. §. 14.

ὅθεν τὸ ἔργον αὐτῶν) ἔργον hic intelligit διακονίαν qua funguntur, quæ certe veneranda est. עֲשָׂה.

ἐπιλάθετε ἐν ἑαυτοῖς] ἐν ἀλλήλοις, quomodo idem hic sensus effertur Marc. ix. 50. De hac locutione vide Philipp. 11. 3. Coloss. 111. 13. 16. ἐπιλάθετε ἑαυτοῖς.

14. ὡς ἀγαλλομένους ὑμῶν, ἀδελφοὶ] Mos Pauli post generalia monita at-
texere illa quæ temporibus illis ac locis maxime erant necessaria.

νοσητεῖτε ὡς ἀπαλῶς] Id est, ὡς παλῶντας ἀπαλῶς 1. Thess. 111. 6. 11. ἀπαλῶντας 11. Thess. 111. 7. Sic ἀπαλῶς ἀφροδίτη Platonī ea quæ regulam excedit: sicut terra vasta, inculta ἡ ἄλυστος Aquilæ Deut. xxxii. 10. E contrario qui recte atque ordine cuncta faciunt, dicuntur ὡς ἀπαλῶς. In Glossario: ὡς ἀπαλῶς temperantia. Cicero illam esse ait ὡς ἀπαλῶς, in qua intelligitur ordinis conseruatio.

ὡς ἀδυναστεῖτε ὡς ὀλιγοψύχοι] Eos qui in aduersis animo sunt deiecto Esai. lviii. 15. כַּחֲבִיב in Græco ὀλιγοψύχοι. Eodem modo vertitur & כַּחֲבִיב Esaiæ lv. 6. & כַּחֲבִיב Esaiæ lvii. 15. & כַּחֲבִיב Prou. xviii. 14. In Glossario ὀλιγοψύχια pusillanimitas; Horatius:

---inopis me quodque pusilli

Finxerunt animi.

ἀντέχεσθαι ἑαυτοῦ ἀδυνάτων] Tolerate eos qui libertatem Christianam nondum plane intelligunt. ij enim ἀδυνάτοις vel ἀδυνάτουσι Rom. xiv. 1. 2. Cor. v 111. 7. 11. 12. ἀντέχεσθαι vero est sustentare, velut manu prehensum. Sic vertitur קִיּוּם & שָׁמַר. opitulamini infirmis, Ambrosius hic non male.

μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας] Quantum fieri potest, de omnibus sperate meliora. Vide 1. Cor. xiii. 4.

15. ὅθεν τὸ μὴ πρὸς κακὸν ἀντὶ κακοῦ ποιεῖν ἀποδοῦναι] Eadem verba Rom. xii. 17.

quæ exponuntur ibidem XII. 19. Vide & Matth. v. 38. & sequentibus. Seruorum non est se vlcisci : sed Domino ultionem iniuriarum suarum permittere.

ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε] Alienis commodis studete. Sic ἀγαθὸν sumitur Matth. VII. 11. Luc. I. 53. XII. 18. 19. 25. Gal. VI. 6.

καὶ εἰς ἀλλήλους] Erga Christianos.

καὶ εἰς πάντας] Etiam erga extraneos à fide.

16. πάντοτε χαίριτε] Æquo este animo, Rom. XII. 12. II. Cor. VI. 10. I. Petr. I. V. 13. Matth. V. 12.

ἀδελφείπῳς περισσόχρηστοι] Sic supra I. II. 13. ἀδελφείπῳς, id est, ἐν παντὶ χρηστοὶ Eph. VI. 18. πάντοτε Coloss. I. 3.

ἐν παντὶ διαχειρίζεσθε] De rebus omnibus Deo gratias agite : etiam de aduersis. Nam & hæc bona sunt, si dextre sumantur. Idem sensus Ephes. V. 20.

17. τὸ γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς] Clarius in Manuscripto : τὸ γὰρ ὅτι θέλημα Θεοῦ εἰς ὑμᾶς ἐν χειρὶ Ἰησοῦ. Est autem μετανουμία causæ positæ pro effectu. Hoc, ait, est quod Deus à vobis exigit per Christum. Hic θέλημα habemus Eph. VI. 6. Coloss. IV. 12. Illud autem τὸ πρὸ referendum, non ad gratiarum tantum actionem, sed & ad preces. De gratiarum actione vide Christi exempla Matth. XV. 36. XXVI. 27. Marc. VIII. 6. XIV. 23. Luc. XVII. 16. XVIII. 11. XXII. 17. 19. Iohan. VI. 11. 23. 41. De precibus præcepta eiusdem habemus plurima & exempla Luc. XVIII. 1.

19. τὰ πνεύματα μὴ σβέννυτε] Spiritus hic sunt dona sanationum & linguarum, quæ sicut in ignis forma data erant, ita igni recte comparantur, ac proinde dicuntur & suscitari II. Tim. I. 6. & contrà exstingui. Suscitantur precibus, gratiarum actione, ac perpetuo studio pietatis : exstinguuntur per contraria. Nam in Nouo Testamento, maxime post constitutas Ecclesias, Deus illa dona non vult dare aut seruare, nisi credentibus & pie viuentibus. Vide Marc. XV. 17.

προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε] Est ληψις. Vult enim inter omnia maximi fieri prophetiam I. Cor. XIV. 5.

20. πάντα δοκιμάζοντες, τὸ καλὸν κατέχετε] Hoc pertinet ad διακρίσεις πνευμάτων I. Cor. XII. 10. XIV. 29. vbi dicta vide. Sic I. Ioh. IV. 1. δοκιμάζειτε τὰ πνεύματα. Ergo πάντα hic restringendum ex antecedente ad ea quæ dicuntur ab eis qui se prophetas dicunt.

21. ὑπὸ παντὸς εἶδους πονηρῶ ἀπέχθε] Christiani non à rebus malis tantum, sed & ab iis quæ speciem habent mali, abstinere debent. εἶδος πονηρῶ 37 ὡς Rabbini. Exemplum vide I. Cor. VII. 10.

22. ὥστε ὃ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγαπάει ὑμᾶς ὁλοτελεῖς] Non satis est nos moriendo officium facere : Dei afflatu etiam ad sanctitatem opus. Deum autem pacis dixit, quia pax non minima pars huius sanctitatis. Sic & Rom.

XV. 33. X V I. 20. I. Cor. XIV. 33. I I. Cor. XII. 11. Philipp. IV. 9. ὁλοτελής ex omni parte.

23. καὶ ὁλόκληρον ὁμῶς τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθῆναι] Est hic *πνεῦμα*. nam ὁλόκληρον ad omnia tria refertur. Est autem ὁλόκληρον *integrum*, *solidum* in Glossario, omnibus suis partibus bene constans. Et ἐν τῇ παρουσίᾳ pro eis *τὴν παρουσίαν*, vt & supra III. 13. feruetur, nempe à Deo. Homo duabus constat partibus, anima & corpore Matth. X. 28. & vocatur anima interdum *πνεῦμα*. Rabinis vero *נפש* est anima vitalis, *רוח* spiritus est anima sentiens, *דעת* est anima intelligens. At *πνεῦμα* hoc loco est spiritus ille sanctus in animis Christianorum habitans, & si sollicitè feruetur ad mortem, imò & post mortem ad resurrectionem vsque animis adhærens. Vide quæ diximus ad I. Cor. X V. 44. & Hieronymum ad Gal. V. Græci omnes spiritum hoc loco exponunt *χέρισμα*. Philo Allegoriis : τὸ μὲν οὐκ ἐμπνέον ἔστιν ὁ Θεὸς · τὸ δὲ δεχόμενον, ὁ νοῦς · τὸ δὲ ἐμπνέον, τὸ πνεῦμα. Irenæus V. 6. Si autem defuerit anima spiritus, animalis est vere, qui est talis, & carnalis derelictus, imperfectus erit, imaginem quidem habens in psalmate, similitudinem vero non assumens per spiritum. Et postea : Et propter hoc Apostolus seipsum exponens explanauit perfectam & spiritualem salutem hominis in prima ad Thessalonicenses dicens : Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, vt integer vester spiritus, & anima, & corpus sine querela in aduentum Domini Iesu Christi feruetur. Et quam vti- que causam habebat his tribus, id est, animæ, & corpori, & spiritui integram & perfectam perseverationem precari in aduentu Domini, nisi deintegrationem, & adunitionem trium vnā, & eandem ipsarum sciebat salutem. Propter quod & perfectos ait eos qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igitur qui & spiritum in se perseverantem habent Dei, & animas, & corpora sine querela seruauerint. Tatianus : ψυχὴ γὰρ οὐκ αὐτὴ τὸ πνεῦμα ἔσται · ἐσώθη δὲ ὑπὸ αὐτῆς καὶ τὸ φῶς τὴν σκοτίαν κατέλαβεν. ὁ λόγος μὲν ἔστι τὸ τοῦ Θεοῦ φῶς, σκοτὶς δὲ ἡ ἀντιστήμια ψυχὴ. Δὲ τὸτο μόνι μὲν δὴται μὲν πρὸς τὴν ὑλὴν νόδι κατὰ, συνκαταθήσκουσα τῇ σαρκί · συζυγίαν δὲ κεκτημένη τὴν τοῦ Θεοῦ πνεύματος, οὐκ ἔστιν ἀβοήθητος · ἀνέχεται δὲ πρὸς αὐτὴν ὁπτιῶν ὁδηγί χρεία τὸ πνεῦμα. τὸ μὲν γὰρ ἔστι αἴω τὸ οἰκητήριον, τῆς δὲ κατὰδὲν ἔστι ἡ γῆραις. Clem. Strom. VI. post enumeratas nouem animæ facultates, addit : καὶ δὲ κατὰ τὸ δὲ τῆς πίστεως προσγερόμενον αἴω πνεύματος χαρᾶς καὶ μετᾶς ἰδίωμα. Tertullianus : Spiritus qui accedit animo Dei vel demonis. Et nota in his Pauli verbis ἀμέμπτως, sicut ἀμέμπτους supra III. 13.

24. πρὸς ὃ καλῶν ὑμᾶς] Qui vos vocauit ad perseverantiam, is & vires dabit ad eam necessarias. Similia habemus I. Cor. I. 9. X. 13 II. Thess. III. 3. Fidelis sanctus Israël qui elegit te, Esai. XLIX. 7.

ὅς καὶ ποιήσῃ τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν] Non fallo vos : sed vitam cœlestem sicut sperare vos iussit, ita & præstabit. βίβαν dicitur quod reipsa impletur, vt Rom. IV. 16. II. Cor. I. 7. Hebr. II. 2. II. Petr. I. 10.

25. ἀλλοι πρὸς ἄλλους καὶ ἡμῶν] Vt Coloss. I V. 13. vbi dicta vide.

26. ἀπαράσσει τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἀγάπῃ] Rom. xvi. 16. & alibi in fine epistolarum.

27. ὀρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον] ὀρκίζω ὑμᾶς עֲבַדְתִּי יְהוָה Cant. v. 7. deinde est hic ἑλληνισμός. nam κύριον dicitur, pro ὁμοῦ τὸν Κύριον, aut γὰρ τὸν Κύριον. Eadem ἑλληνισμός Marc. v. 7. & Act. xix. 13. Eodem sensu dicitur ὀρκίζεν vel ἐξορκίζεν καὶ τὸν Κυρίον, aut καὶ τὸν Θεόν 1. Reg. 11. 13. 11. Paralip. xxxv. 1. 13. Matth. xxv. 1. 63. vbi dicta vide. Sic & Irenæus loquitur in fine libri. Est autem id ipsum quod μαρτυρεῖν dixit Iohannes in fine Apocalypseos, Latini obtestari. Dicunt autem Latini non minus quam Græci obtestari per Deos, ut Cicero ad Atticum 11. 11. & Deos obtestari, ut Liuius libro vi. Manuscripta pro ὀρκίζω habent ἐνορκίζω. Sic ἐνορκιον habemus Num. v. 25.

ἀναγνωστέτω τῷ ἐπιστολῶν πᾶσι τοῖς ἀγαπῶσι ἀδελφοῖς] Puto non Ephesios tantum intelligi, sed & eos qui in vicinis erant Asiæ locis. Simile vide Coloss. 1v. 16.

28. ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ ὑμῶν] Sic Rom. v. 1. 24. & alibi in fine epistolarum.

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N A L T E R A M E P I S T O L A M
 A D T H E S S A L O N I C E N S E S .

DIXI in mea ad partem huius epistolæ dissertatione edita antehac, ita me arbitrari, epistolam hanc esse Paulinarum, quæ quidem ad nos peruenire, primam. Eius rei magnum argumentum est in fine epistolæ, ubi vult eos, ad quos scripta hæc epistola est, obseruare quod sit manus suæ signum in subscribendis litteris, quod minime fecisset, si iam ante aliqua ab ipso epistola Thessalonicam venisset. Dixi præterea scriptam hanc epistolam non ad eos quos ex Gentibus Paulus conuertit, postquam Thessalonicam ipse vënit, sed ad Iudæos quosdam, qui inter primos Christum amplexi, orta post Stephani mortem persecutione, concesserant in Syriam primùm Act. viii. 4. xi. 19. deinde & in Cyprum & in alia loca, in quibus erat Macedonia, Iudæorum negotantium vetus nutritrix. Id verum esse docent illa 11. 13. *ὅτι εἰλετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν.* nam illud ἀπ' ἀρχῆς ostendit de Iudæis agi, qui *πρωτογενῆς* dicuntur Eph. 1. 12. Inter hos Iudæos Christianam amplexus religionem præcipuus Iason, id est, Iesus (idem enim est nomen, vt Silæ & Siluani) propinquus Silæ & Timothei, qui postea Paulum, Silam & Timotheum, cum Thessalonicam venissent, hospitio excepit. Videntur autem & maiores Timothei olim habitasse Thessalonicæ, vnde Thessalonicensibus additur Timotheus Act. xx. 4. Et quia hæc ex Iudæis Thessalonicæ habitantibus Ecclesia exigua erat, ideoque presbyterium non habebat, ideo si qui eorum non ex Christi regula viuerent, iubentur vitari ab aliis, cum si presbyterium ibi fuisset, excommunicandi illi essent, vt ille Corinthius. Hæc cum ita se habeant, & Pauli Prophetiæ, quæ sunt capite huius epistolæ secundo, spectare debeant ad res quæ intra vnius vitæ spatium poterant contingere, quia iam tribus locis vidimus opinatum esse Paulum se viuo posse euenire iudicium illud vltimum & vniuersale, inde

collegi, historia cum vaticiniis collata, non de aliis ibi agi quam de Caio imperatore, & de Simone mago, quorum res actæ verbis Prophetiæ ad amussim congruunt. Secundum accuratissimos Chronologos, in quibus præcipuo loco habeo virum veræ eruditionis ac pietatis Dionysium Petauium, conuersus est ad Christum Saulus, qui & Paulus, anno Tiberij xxxvi. Post id, tres annos rebus Romanis præfuit Tiberius. Cum vero quæ hic de Caio dicuntur, euenerint anno imperij eius partim tertio, partim quarto, dicaturque iam tum consilia ista, quæ postea erupere, in arcano agitaſſe Caius: hinc collegi scriptam hanc epistolam anno altero Caii principatus. Mirari autem non debemus, si diu occultata fuit hæc epistola ab iis ad quos scripta erat: cum sine graui periculo vulgari non potuerit, regnante Cæsarum domo, ideo quod post conatum illum statuz Caii collocandæ in ipso Dei summi Templo, dubium esse nemini poterat, quin is ipse designaretur atris illis nominibus, ὁ αὐτοκράτορ τῆς αἰῶνος, ὁ ὑὸς τῆς ἀπολείας, & quæ sequuntur; quod non dubium quin ægerimine laturi fuerint & patruus Caii Claudius, & in familiam Claudij insitus Nero. Vespasiano demum imperante, euerſa Iudæorum Gente, tutum & ex vsu fuit edi omnibus hanc epistolam, & conspici, quam euentus omnes à primo ad vltimum vsque prædictis congruerent. Et hanc esse causam diximus, cur epistola hæc inter ea quæ Ecclesiis scriptæ sunt (nam quæ ad singulos, proprium sibi locum obtinent) postrema sit, non scribendi ordine, sed digestu. propterea vulgo dicitur secunda ad Theſſalonicenses, sicut Maccabaicus tertius dicitur, qui scribendi ordine fuerat primus.

CAPVT PRIMVM.

ΔΑΛΟΣ, καὶ Σιλουανός καὶ Τιμόθεος] Puto esse verum, quod notat Hieronymus hic Σίλας olim scriptum fuisse, non Σιλουανός. quanquam enim idem est nomen varie inflexum, illud tamen Hebræis, hoc Romanis erat accommodatius. Multi autem in Macedonia erant Romani. Itaque videri potest hæc vocula immutata ad exemplum alterius epistolæ scriptæ ad Theſſalonicenses ex Gentibus collectos: quanquam vtro modo scribatur, non multum refert. Erant autem Silas isti & Timotheus cognati Iasonis illius, forte & aliorum Iudæorum, qui Christianam fidem amplexi Theſſalonicæ habitabant.

τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων] Recte Ecclesia dicuntur etiam pauci, vt Rom. xvi. 5. i. Cor. xvi. 19. Tertullianus exhortatione castitatis: *Vbi tres, Ecclesia est, licet laici.* Vide quæ de hac re habet Beza Act. xxi. 4.

ἐκ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Id est, ei Ecclesiæ, quæ facta est, quæ existit, beneficio Dei patris primum, deinde Christi.

Qqqq ij

2. *χαίρεις ὑμῖν καὶ εἰρήνῃ ὑπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ*] Hunc salutandi morem hic inceptum in aliis epistolis sæpe retinet Paulus, vt 1. Cor. I. 3. & alibi.

διχαρισεῖν ὁφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε ὡς ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἀξιόν ἐστιν, ὅτι ὑψίστου ἐστε καὶ πίστις ὑμῶν] Similis gratiarum actio Rom. I. 8. 1. Cor. I. 4. 5. 1. Philipp. I. 3. 4. Non tantum de fide eorum agit gratias, sed & quod ea fides crescat.

καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ὑπὲρ πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους] Bene coniunxit in gratiarum actione duas res maximas, fidem & dilectionem, in quibus est τὸ πᾶν Christianismi. Sic & Eph. I. 15. 16. *πλεονάζει καὶ ἡ ἀγάπη*, id est, æquum, rectum. Sic Demosthenes: *ἀξιόν ἐστι σιωπᾶν*.

ὡς ἡμεῖς ἠυχόμεθα ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Θεοῦ] *καυχᾶσθαι* sæpe est, gaudere, exultare: interdum illud gaudium verbis prodere. ἐν ὑμῖν, ex vobis, vestri occasione. In Manuscripto: *ἐκκαυχᾶσθαι*, quæ vox reperitur in Græco Ps. LII. 3. LXXIV. 4. XCVII. 7. CVI. 47.

ὡς ἡμεῖς ὑπομονῆς ὑμῶν ἐκ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἵς ἀνίστασθε] Et hic est ἐν ὅλῃ δουλίᾳ. nam ὑπομονῆς καὶ πίστεως idem valet, quod ὑπομονῆς ἐν πίστι. perseverantia in fide. Pro eodem ὑπομονὴ ἐλπίδος 1. Thess. I. 3. Fides enim spem gignit, & interdum spes sub fidei nomine comprehenditur. Bene autem hoc conuenit miseris illis Iudæis, qui à Iudæa eieciti in Syriam, inde alia atque alia loca quærere adacti, omnia ista incommoda ferre maluerant, quam fidem deserere.

5. *ἐνδοξμα τὸ δικαιοκρισίας τῆς Θεοῦ*] Theophylactus clarius habet *εἰς ἐνδοξμα*. nec aliter legit Syrus. Hæc ideo à Deo fieri finuntur, vt aliquando Deus materiam habeat demonstrandæ iustitiæ suæ. Sic & Rom. III. 5. *εἰς ἐνδοξιν τὸ δικαιοσύνης αὐτοῦ*. & paulo post: *ὡς ἐνδοξιν τὸ δικαιοσύνης αὐτοῦ*.

εἰς τὸ καυχῶσθαι ὑμᾶς τὴν βασιλείαν τῆς Θεοῦ, ὡς ἡμεῖς καὶ πάρετε] Vocauit vos Deus ad regnum cœleste, sub conditione patiendi; impletis conditionem. digni igitur iudicabimini, qui regnum illud adipiscamini. Vide Matt. x. 10. Luc. x. 7. 1. Tim. v. 18. Apoc. III. 4. xvi. 6. Adde Luc. xx. 35. Objici potest illud Rom. VIII. 18. *ὅτι ἀξία τὰ παθήματα ὡς τὸ μέλλουσιν δοῦναι ὑμῖν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς*. Responsio facilis, præmium & æternum & cœleste infinito esse maius omni sufferentia & opera: sed quod in eo inæquale est, æquari vi promissi. Est enim alia æqualitas rei, alia pacti.

6. *εἴτε*] Siquidem, vtrunque enim poni solet ἀπολογικῶς. Est autem argumentum à minori ad maius.

δικαιον ὡς Θεὸς ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἀντιστῆναι ὡς ὑμῶν] *δικαιον* ῥιγν. Hebræis significat omne id quod aliquo modo æquum est & rationi congruit. Etiam si Deus nec promississet quicquam nec comminatus esset, tamen æquum erat, & ipsius tum bonitate, tum seueritate dignum, ipsius Dei causa mala ferentibus, aliquid reddere, ac contra alios ob id ipsum vexantibus inferre pœnas: quanto magis hoc

æquum est, cùm & promissio & comminatio intercesserint. Naturale est illud:

Εἴκε παῖδοι τὰ αὐτῶν ἔρεξε, δίκη ἢ ἰδεῖα γήμονται.

Item ex naturali æquitate esse τὰ ἀντίδωρα aiunt Iurisperiti. Non omit-
tam hic dictum Athenagoræ: αὐθροπος, ὡς ἐνδεής, δέεται τροφῆς· ὡς ὁ θνητός,
ἀφροχρῆς· ὡς ὁ λογικός, δέεται. Ἀνταποδιδόναι est ἔμμεν, diciturque tam de bonis re-
bus, vt Pl. xviii. 24. quam de malis, vt Pl. ciii. 10. Θλίβουσιν ὑμᾶς οἱ βίβν. Ἀντί-
στοιχος opponitur θλίβει, significatque solatium Act. xxiv. 25. In Glossa-
rio, ἀντίστοιχος, requies. Idem quod ἀνταποδοῦναι οἱ βίβν.

ἐν τῇ ἀποκαλύψει Ἰησοῦ χριστοῦ αὐτῶν οὐρανῶν] Putem illa εἰς & sequentia posse
per παρένθεσιν legi: & hæc ἐν τῇ ἀποκαλύψει referri ad id quod præcessit, καὶ
ἐκδοῦναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vocat autem ἀποκαλύψει quod alibi παρευ-
σίαι· quia Hebræis dicitur הָלַךְ, id est, ἀποκαλύψει omne id quod ap-
paret, cùm ante non apparuerit, vt Prou. xxvii. 25. Rom. viii. 18. ἐν
τῇ ἀποκαλύψει denotatio temporis: vt ἐν τῇ παρουσίᾳ i. Thess. ii. 19. iii. 13.

μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ] Vide quæ allata dicto loco i. Thess. iii. 13.
ἀγγελοι δυνάμεως αὐτοῦ, id est, Angeli qui maiestati eius inserviunt. Vide Matt.
xxiv. 64.

8. ἐν πυρὶ φλογός] Cum igne flammante. Idem est πῦρ φλογός vt hic, &
φλογὶ πυρὸς Pl. xxviii. 7. Esaiæ xxix. 6. lx. 6. Joel ii. 5. Apoc. xix. 12.
quia quod Hebræis vice genitiui est, id modo subiecti, modo adiuncti
habet significationem, ἐν hic valet cum. De sensu vide Matth. v. 22. xviii.
8. 9. xxv. 41. Marc. ix. 43. 45. ii. Petr. iii. 7. Iudæ 7. omnibus Dei iu-
diciis solet attribui flammeus ignis, vt dictis locis Veteris Testamenti vi-
dere est: at eximio iure isti extremo atque vniuersali.

διδόντες ἐκδίκησιν] δίδοντες refertur ad illud remotius τὸ Κτελεῖ Ἰησοῦ χριστοῦ.
Est hic δίδοναι ἐκδίκησιν idem quod ποιεῖν ἐκδίκησιν Luc. xviii. 7. 8. Act.
vii. 24. Eadem quæ hic locutio Ezech. xxv. 14. & alibi.

τοῖς μὴ εἰδούσι Θεόν] Qui Deum non noscunt, id est, non agnoscunt, qui
non magis eum curant quam Pharao Exod. v. 2. Vide i. Thess. i. v. 5.

καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσιν τῇ διαγγέλειᾳ τοῦ Κτελεῖ Ἰησοῦ χριστοῦ] Nam ex ea
lege iudicium redditur in eos quibus Euangelium annuntiatum est. Rom.
ii. 16. ὑπακούουσιν διαγγέλειᾳ hic & Rom. x. 16. ii. Thess. i. 8. est Euangelium
vt à Deo profectum recipere, & secundum id instituire vitam.

9. οἱ τῆς δίκης πόσουσι] Pendent pœnam. Sic δίκας πίνουσι Euripides Iphi-
genea in Tauris: idem in Phryxo πινούσιν· Theodectes: πίνουσι ποινὰς;
alius: πίνουσ' ἀμριβὰς. Sic ζημίαν πόσουσι Prou. xxvii. 11.

ὅλεθρον αἰώνιον] Explicat qualis sit futura pœna: nempe qua grauior
nulla. ὅλεθρον vt i. Thess. v. 3. alibi ἀπώλειαν Matth. vii. 13. Rom. ix. 22.
Philipp. iii. 19. αἰώνιον, sicut πῦρ αἰώνιον Matth. xviii. 8. xxv. 41. Iudæ 7,
κρίσιν αἰώνιον Marc. iii. 29.

ἀπὸ παροργισμοῦ τοῦ Κτελεῖ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀργισμοῦ αὐτοῦ] ἀπὸ hic designat causam;

ut Rom. I. 7. II. Cor. I. 2. & alibi sæpe. Si quæris, inquit, unde illa poena? A facie, id est, ab ore, à sententia Christi & potenti ipsius. Magnificencia, per quam iudicatum exsequitur. Sic ὑπὸ πρεσβυτέρου, sed in bonam partem, habes Act. III. 20. Videntur autem hæc verba sumpta ex Esaiæ III. 10. & 19.

10 ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξαδιῶν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῖς καὶ θαυμαδιῶν ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν] Bis idem dixit more Hebræo. tum id fiet, inquit, cum Christus credentes eisdemque sanctos suos in summam claritatem euehendo, admirandam ex hoc facto gloriam consequetur. Grauat dolorem felicitatis alienæ conspectus. θαυμάζειν hoc sensu habes Esai. LXI. 6. IV. Reg. V. 1. Sap. VIII. 12. XXXVIII. 3.

ὅτι ὅταν δὲ τὸ μυστήριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ] Sensus est : quia die illa plane probatum erit illud testimonium quod nos vobis attulimus, nempe de futuro iudicii aduentu. ὅταν δὲ primū pro πρῶτον, firmum factum est, ratum factum est, quia quæ talia sunt, iis credi solet. deinde est aoristus significans rem quæ illo tempore, de quo agitur, exacta erit : quomodo recte hic accepit Syrus. Sicut contrā per futurum enuntiatur, quod nunc præsens est, sed olim ut futurum expectabatur, Matth. XI. 14. ἐφ' ὑμᾶς 177, ut ἦτορ ἐφ' ὑμᾶς Luc. X. 1.

II. εἰς δ'] Quapropter. כִּי לְכֹל Syrus.

πρεσβυτέρου πάντα πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς ὑμῶν] Coloss. I. 3. 4.

Ita ὑμῶν ἀξιώσῃ ὁ ἀληθινὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν] Ut Deus vos vocatione (eā quæ per Euangelium contingit) dignos reddat. Ita exponimus ex Eph. IV. 1. 177. Et ita accepit hic Syrus vtens eodem verbo, quod est Coloss. I. 12.

καὶ πληροσθὲν πᾶσαν δόξαν ἀγαθωσύνης] Perfecit in vobis omnem bonitatem sibi gratam. Similem significationem vocis πληροῦν habes Rom. VIII. 4. & I. Cor. X. 6. δόξαν ἀγαθωσύνης, id est, ἀγαθωσύνην ἢ ὅτι αὐτὸς δόξα. Vide Luc. II. 14.

καὶ ἔργον πίστεως] ἐναλλαγὴ numeri, pro ἔργα πίστεως. Sic & I. Thess. I. 3. Et demum opera Deo placent, quæ ex fide nascuntur.

ἐν δυνάμει] Potentes. Sic Coloss. I. 29.

12. ὅπως ἐνδοξαδιῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν] Per vos: per vestra dicta & facta : maxime vero per Christianorum perpeffiones Ioh. XXI. 19. Vide Ioh. XI. 28. Gal. I. 24. I. Petr. IV. 14. Verbum ἐνδοξαζειν pro δοξάζειν habuimus, & supra 10. & Exodi XI. 14. XXXI. 16. I. Reg. XIV. 10. Esaiæ XLV. 25. XLIX. 3. Ezech. XXVIII. 22. Psal. LXXXIX. 8.

καὶ ὑμῖς ἐν αὐτῇ] Nihil enim gloriosius quam optima de causa pati pessima. In Manuscripto: καὶ ἡμῖς.

καὶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Philipp. I. 29.

CAP. II.

Βρωτάμεν ὃ ὑμεῖς, ἀδελφοί] De voce βρωτάμεν, vide quæ dicta
1. Theff. I v. 1. v. 12.

ὡς τῆς παρουσίας τῆ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] ὡς hic est po-
situm pro ὡς vt Rom. IV. 10. 11. Cor. VIII. 23. 24. & 1.
Theff. III. 2. in Manuscripto. Παρουσία Christi potest, vt alibi diximus, de
iudicio Christi in Iudæos intelligi, secundum locutionem Scripturæ satis
vfitatam. Sed cum Apostolus Paulus crediderit, non multo post excidium
Iudaici status secuturum excidium vniuersale, nihil mali est si παρουσίαν hic
accipiamus pro vtroque Christi iudicio, tum in Iudæos, tum in huma-
num genus.

καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν] Id est, πρὸς αὐτὸν vt supra I. 10. Luc. X. 9.
Hæc ἐπισυναγωγὴ coniuncta erit isti aduentui. Angeli nos ad Christum con-
gregatos adducent, quod est ἐπισυνάξουσιν Matth. XXV. 31. Marc. XIII. 27.
Vox ἐπισυναγωγῆς exstat & II. Mac. II. 7.

2. εἰς τὸ μὴ ῥαχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τῆ νοῦς] Ne facile dimoueamini ab
illa sententia, nempe quam me docente imbibistis, aliquas res magnas
debere præcedere, priusquam Deus in Iudæos, deinde & in humanum
genus vltionem suam exerceat. νοῦν hic expono sententiam, vt Rom. XIV.
5. 1. Cor. I. 10. Sic & Iob. VII. 19. XXXIII. 16. & alibi. Σαλευεῖν est ψυγῖ.
Vide Act. XVII. 13.

μήτε θροεῖσθαι] Sic & Matth. XXIV. 6. Marc. XIII. 7. Hoc ideo addi-
tur, quia si quid improuisum adueniat, magis terret.

μήτε δὲ πινόμενος] πινόμενος vocatur omnis Prophetia, siue vere illa à Deo
fit, siue talis esse dicatur 1. Cor. XII. 21. 1. Ioh. I v. 1. 2. 3. Nulla autem pro-
phetia recipienda erat, quæ aduersaretur dictis aut Christi aut Apostolo-
rum, quos pro se audiri Christus voluerat.

μήτε δὲ λόγου] Rumoribus de nobis, quasi aliud nunc diceremus, quam
antehac diximus. Subintelligendum enim hic, ὡς δι' ἡμῶν, ex membro
sequente.

μήτε δ' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν] Multi enim epistolas fabricabant sub Apo-
stolorum nomine. Vnde ista Apostoli cautio, infra III. 17.

ὡς ὅτι ἐνέστηκαν ἡ ἡμέρα τῆ Χειρὸς] Nempe hoc anno. nam ἐνέστηκαν hic di-
citur de re præsentī, vt Rom. V. 11. 38. 1. Cor. III. 22. Gal. IV. 4. Hebr. IX. 9.
בְּיָמֵינוּ. Solent autem quæ plane proxima sunt, velut præsentia enuntiari, vt
diximus ad Matth. XXV. 1. 28. vbi multa attulimus exempla.

3. μήτις ὑμεῖς ὀξυπατήσητε καὶ μηδένα ἔσθον] Quo minus falli possent, repetit
illis quæ coram dixerat de duabus magnis tentationibus, quæ præcedere id
tempus debebant.

ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον] Est hic ἀποστασίη; nam aut initio,

aut fine *ἀπειροπῆς* deest, *illud non eueniet.* ἡ ἀποστασία, id est: illa impietas de qua locutus vobis fui. nam ἀποστασία hic impietatem quandam eximiam significat, respondetque Hebræis vocibus *מַעַל* & *כִּרְיָה*, pro quibus & *ἀσέβεια* poni solet: diciturque etiam de iis qui Deum verum non agnouerunt. Sufficit enim ad ἀποστασίαν quod agnoscere eam debuerant. Itaque Chaldaei in Cantico trium puerorum dicuntur ἀποστάται, qui Deum verum nunquam coluerant, sed summe in eum fuerant iniuriosi. Sic Antiocho, qui typus Caij de quo hic agere incipit Paulus, tribuitur *עֲשָׂרָה*, nomen deductum à verbo, quod per ἀφίστασθαι vertitur Ierem. xxxi. 8. Ezech. xx. 38. alibi vero per ἀσεβείν. Augustus & Tiberius neque Templo, neque Synagogis Iudæorum quicquam nocuerant. Quin & sumptus fecerant ad victimas pro se & Imperio Romano offerendas, & multis Edictis libertatem vnus ac summi Dei colendi Iudæis firmauerant, vt ex Philone & Iosepho multis in locis apparet. Ab horum bonis hac in parte institutis defecit Caius, & quidem summa cum impietate, quæ in sequentibus depingitur, plane velut in re præsentē, ita vt difficile sit vllam reperire Prophetiam, cui exitus exactius respondeat.

καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἀντίχριστος ὁ ἀμάρτανος] Denudet ingenium suum Caius. nam initio principatus bonum se simulando spem omnium excitauerat. ἀποκαλύπτεισθαι *הָלַל*, vt & infra 8. est subito apparere, vt iam diximus i. 7. ἀμάρτανος modo respondet Hebræo *אָמָר*, modo in sensu eminentiore nomini *עָשָׂר*. Et ita hic recte vertas, *עָשָׂר אָמָר* homo plane improbus, quippe & incestis, & parricidiis inquinatus. Vide Suetonium. Tertullianus vertit: *homo delinquentia.*

ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας] Qui titulus Iudæ datur Ioh. xv. 12. vbi diximus idē esse quod *בֶּן מוֹת* Sam. xii. 15. & significari hominem qui dignus sit pessime perire, quod & Caio euēnit.

4. *ὁ ἀντικείμενος*] *עָשָׂר*, id est, Dei aduersarius: quomodo eximie vocatur Diabolus & qui eum imitantur. Nam *עָשָׂר* per ἀντικείμενος explicatur Aquilæ & Symmacho Gen. xxvi. 21. Origeni decimo libro ad Romanos, Chrysostomo in xii. secundæ ad Corinthios. Hostem vertit Tertullianus. Vbi autem nihil additur, intelligitur Dei hostis, vt Theodotio-
ni Iob. i. optime id Caio conuenit, qui, vt Philo loquitur. *ἐργάζετον Θεὸν ἀντιπαρεξήγαγε*. factis Deum sibi fecit hostem.

καὶ ἡσυχάζουσιν ὑπὲρ πάντα λεγόμενον Θεὸν] Quoties Christus aut Apostoli verba ipsa sumunt de loco aliquo Veteris Testamenti, intelligere debemus agi de re simili, aut etiam maiore. Hæc verba de Daniele sumpta sunt, vbi de Antiocho Epiphane loquitur xi. 36. *לֹא-לֵב-לֵב לְהַגִּיד*: in Græco: *καὶ μεγαλυνθήσεται ὅτι πάντα Θεὸν*. vbi *μεγαλυνθήσεται*, vt hic *ἡσυχάζουσιν* sono est passiuum, sensu reciproco, vt ex Hebræo apparet. *extulit se supra omnem deum*. Paulus; ne quis illos de quibus hic agitur, deos esse crederet, cautionis ergo addidit, *λεγόμενον*, qua nota & alibi designat Gentium

Gentium deos I. Cor. VIII. 5. Antiochus omnes Gentium deos egregie spreuerat : nam Ἰεροσολίμῃ τὰ πάντα ἡς ἰεῶν , -vt ait de eo Polybius in fragmento egregio quod est apud Athenæum. Per hos gradus ad veri Dei contemptum peruénit. Sic & Caius omnibus se diis Gentium prætulit, etiam Ioui Olympio & Capitolino : ac si qui dubitarent an maior Ioue esset, eos pessime tractauit : Lunam sibi dixit concubinam : Castoresiani-
tores : de quibus rebus testimonia alibi large protulimus.

ἡ σέβασμα] σέβασμα diximus esse omne id per quod deus colitur, quo sensu σεβάσματα A. C. X V I I. 23. culturas non male vertit Hieronymus : imagines hic interpretantur Seuerus & Theophylactus. Philo in historia rei hic prædictæ σεβασμοὶ vocat. Omnium deorum culturas sui cultu instituto supergressus est Caius : quia & insignia abstulit Herculi, Apollini, Libero, Veneri, Mercurio, Castoribus & aliis : ac præterea sacrificia sibi fieri voluit multo maioris impendij, vt testatur Dion. Non erant illi veri dii, sed Caius eos pro diis haberi volebat, & tamen iis se præferebat. Opinio illum sua obligabat culpæ, vt alicubi Seneca loquitur. Hebræi ad Leuit. XXI V. 15. peccare aiunt grauiter hominem paganum, si suis diis maledicat.

ὡς αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοῦ ὡς Θεὸν κειθήσεται] Ita vt tandem sese collocet in Templo Dei. κειθήσεται sæpissime est transitium Eph. I. 20. ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ. Latinus : *constituerit ad dextram suam* : Beza, *collocauit ad dextram suam*. Loca alia magno numero attulimus in nostra Appendice de Antichristo. Vnde sequitur aut scribendum hic αὐτὸν, quod liberum nobis, cum veteres codices istas spirituum, quos vocant, notas non habuerint, aut αὐτὸν sumendum pro αὐτοῦ, quam mutationem frequentem esse etiam apud idoneos scriptores vere dixit Beza ad Rom. I V. 6. apud nostros autem scriptores eo minus mirari id conuenit, quia apud Hebræos per idem affixum sensus hic exprimitur. Recte autem dicitur Caius semet posuisse in Templum, vel in Templo Dei (vtraque enim hæc locutio in idem recidit) quia simulacrum suum ibi collocari iussit. Nam simulacro nomen dare eius quem simulacrum refert, receptum est apud omnes Gentes. Tacitus : *Iussi à Caio Casare effigiem eius in Templo locare*. Hanc statuam suam, Templum ipsum suum dici voluit. Ita Philo aliquoties & Hieronymus. Templum Dei in sacris litteris est Templum Hierosolymitanum, ναὸς Θεοῦ Matth. X X I I I. 61. ναὸς Κυρίου Luc. I. 9. ἱερόν τῆς Θεοῦ Matth. X X I. 12. אֵלֶּה הָיוּ innumeris locis Testamenti Veteris. Iosephus in rei hic prædictæ historia : ἵσταν αὐτὸς ἀνδριάντα ἐν τῇ ναὸς τῆς Θεοῦ. Et de templo Hierosolymitano hunc locum accepere Hieronymus, Augustinus & alij quorum loca produximus antehac. Non habuit quidem in Templo (nam in Synagogis habuit) plenum effectum hoc Caij propositum : sed tamen recte fecisse dicitur, quod vt faceret, nihil omisit. Sic Christo dicitur adulterium commississe, qui id egit vt adulterio potiretur. Sic Mich. II. I. חַיָּה יִפְּרֹשֶׁת

ἄνθρωποι significat cogitantes, vt sequentia manifeste ostendunt. Sic offerre dicitur qui offerre vult Matth. v. 23. Hebr. x. 7. Iac. i. 21. Maxime vero id locum habet in criminibus per quæ directe læditur Maiestas Dei corda introsipientis. Itaque in oraculo vetere, quod Herodotus in Erato recitat, habemus τὸ πειρηθῆναι τῷ Θεῷ καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον δυνάμει. Non poterat autem conatus ille profanandi Templi, & quidem tanta cum violentia, abire sine maximo Iudæorum, etiam eorum qui Christum iam amplexi erant, dolore, ideo quod scirent illud Templum esse ei Deo dicatum, quem & ipsi colerent: quin & ipsi, quoties ita res ferret, adirent Templum illud precum aut sacrificiorum causa, vt videre est Act. ii. 46. iii. i. v. 47. xxi. 23. 24.

ὑποδγκνύωτα ἑαυτὸν ὅτι ὅτι Θεός.] Hic quoque ὑποδγκνύωτα positum est pro ὑποδγκνύωντα, id est, nomen effectus datur consilio: περιφρόνημον ὑποδγκνύειν ait hic Chrysostomus. Volebat enim ostendere se esse deum. προυδαζον Θεός νομίζεσθαι, ait Philo. ἡξίην ἵσθαι αὐθροστον νομίζεσθαι ait Philo.

ὅτι μνημονεύετε ὅτι ὦν πρὸς ὑμῶς, ταῦτα ἔλαβον ὑμῶν] Iterum πρὸς pro apud, vt Ioh. i. 1. Factum autem id in Syria. nam ibi fuit Paulus cum à Cæsarea iret in Ciliciam Act. ix. 30. Et illi è Iudæa eiekti primùm in Syria vixere: sed ibi quoque orta vexatione, longinquiora adierunt loca.

6. καὶ νῦν τὸ κατέχον εἶδαν] τὸ κατέχον idem, quod mox ὁ κατέχων, sicut sæpe neutrum nomen etiam de personis ponitur: quatenus ex personæ res sunt. Vide Coloss. i. 20. Scitis quid eum moretur. κατέχω respondet Hebræo קָח Gen. xxi. 56. & קָח Gen. xxix. 20. xlii. 19. & קָח Ruth. i. 13. quæ omnia morandi ac detinendi habent significationem. Sic & Luc. i. 43. Rom. i. 18. L. Vitellius, cum Paulus ista diceret, & hæc scriberet, Syriam & Iudæam tenebat, vir apud Iudæos gratus, & magnis exercitiis imperans, cui propterea facile fuisset, si tam grauiter Iudæorum animos exasperasset Caius, eorum tutelam suscipere & prouinciam sui facere iuris. Ideo Caius, antequam propositum exsequeretur, tempus expectabat, quo L. Vitellius è prouincia decederet, & successorem acciperet Petronium, cui non erat par auctoritas.

εἰς τὸ ὑποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτῷ καρπῷ] Est & hic passivum pro reciproco. Vt se aperiat, id est, animum suum prodat, suo tempore: post annum nempe vnum & alterum, ex quo hæc scripta sunt: idque non sine prouida Dei dispensatione, vt Ioh. vii. 30. viii. 20. Luc. xxi. 53. quod hic est ὑποκαλυφθῆναι id Philo dixit ἀναφάνειν ἢ συνεισπίαν. Illud ἐν τῷ καρπῷ ἑαυτοῦ, est pro קָח Pf. i. 3. & alibi.

7. τὸ γὰρ μυστήριον ἡδὴ ἐνεργεῖται τῷ αἰσώματι] Iam arcana impietatis istius motiones ponuntur, per Heliconem nempe, & Ægyptios alios. μυστήριον vocatur quicquid arcanum est: τὸ ἀγνοούμενον interprete Chrysostomo. Sic Esaie xxi. 17. 17 quod arcanum significat, Theodotion vertit μυστήριον quæ vox & in Danielis versione est aliquoties. Vocantur hoc nomine

regum arcana Tob. XII. 6. & aliorum Sirach. XXII. 24. XXVII. 16. 17. 21. 11. Macc. XII. 21. Dicitur hoc *μυστήριον αὐτομίας* quia ad impietatem pertinet, quæ πᾶσι Hebræis, αὐτομία alibi, alibi αὐτοβία Græcis Hebræa vertentibus. ἐνεργεῖται fumam hic passiue, id est, cuditur. Sic sumitur 11. Cor. 1. 6. 11. Cor. 1 v. 12. Hesychius : ἐνεργεῖται, καὶ καταδύρεται.

μένον ὁ κατέχων αὐτὴν ἕως ἐκ μέσου ᾗσθηται] Est hic ἑλπίς vocis *expectandum*. Et construi debuit, ἕως ὁ κατέχων αὐτὴν ᾗσθηται ἐκ μέσου, *donec amoueatur*, nempe à provincia, *is qui hætenus moratur*; illud nempe consilium. ἐκ μέσου ᾗσθηται non tantum dicitur de eis quæ intereunt, verum etiam de iis quæ amouentur, præsertim quæ antea impedimento fuere, vt ἔκαρθη ἐκ μέσου 1. Cor. v. 2. Sic habes & Esai. LVII. 2. in Græco, ἦρθη ἐκ τοῦ μέσου. Etiam Demosthenes sic dixit, ἐκ μέσου ἀνελθῆναι.

καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἀνὴρ] τότε, id est, biennio aut triennio post. Solet enim τότε conuertere tempora etiam multo magis distantia, vt Matth. 11. 7. 111. 13. 1 v. 11. XV. 12. XV II. 10. XIX. 13. 27. XXIV. 3. 14. 30. Sophoniæ 111. 9. Amos IX. 11. & alibi sæpe. Ἀποκαλυφθήσεται rursus est, prodet se, nudabit se. ὁ ἀνὴρ, nempe alter ille, de quo itidem in Syria vobis locutus sum. Hætenus impium principem descripsit : nunc venit ad impium doctorem, alteram Christianorum, ac maxime eorum qui ex Iudæa erant, tentationem. Recte autem impius dicitur Simon magus, qui paulo post initia Claudiani principatus Romam venit, vt homines à Christo abduceret, sibi que manciparet, omnibus libidinibus, quibus dediti erant Romani, commeatum faciens, eo quod diceret legem, non Mœchaberis, & similes, non à Deo esse, sed ab Angelis Dei iniussu : & fide homines seruari sine iustis operis. Hæc alibi latius explicauimus ex Iustino, Irenæo, Philastrio, Cyrillo, Theodoreto & aliis.

ὃν ὁ Κύριος ἀνελώσκει τῷ πνεύματι τῷ σώματι αὐτοῦ, καὶ καταργήσκει τὴν ἐπιφανείαν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ] Bis idem more Hebræo. Idem enim ἀνελίσκειν & καταργεῖν εὐνοῖαν, destruere. Manuscriptus autem pro ἀνελώσκει habet ἀνελθῆναι. Et videtur sumptum hoc ex Esai. XI. 21. vbi in Græco : ἐν πνεύματι δὲ χαλκῶν ἀνελθῆναι αὐτοῦ. Eodem rursus tendunt, spiritus oris Domini, & illustris eius aduentus : ostendunt enim hæc quam facile Christo futurum id illum magum destruere, nempe quam facile halitu oris diffilatur gluma Ps. 1. 4. aut sicut solis aduentu dissipantur nebulæ, Osee VI. 4. Vtramque similitudinem coniunctam habes Osee XII. 3. ad quem locum videtur hic Paulus respexisse. ἐπιφανεία autem non semper significat aliquid quod in re conspicitur : satis enim est si per effectum vis eius innotescat. Et sic Dei ἐπιφάνεια habes ter, quater, in Maccabaïco tertio, vt ibi notauimus : item 11. Macc. XII. 22. XIV. 13. XV. 27. Sic & Tit. 11. 11. 111. 4. sumitur ἐπιφάνειαν. Bene autem dicitur Christus fecisse quod fecit per Petrum. Nam sic & Gentibus prædicasse dicitur Eph. 11. 17.

οὗ ὅστις ἡ παρουσία κατ' ἐνεργίαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ

R r r r ij

τέρας ψευδους] Ostendit quantum hoc sit, quod dicit Christum tam facile effecturum : rem nempe omnibus hominibus desperatam. Quare vero? quia Simonis illius *παρουσία*, id est, ostentus, comitem habuit magnam efficaciam, non Dei sane, sed Satanæ, idque cum ostentis, prodigiis, portentis mendacij, id est, mendaci doctrinæ inferuientibus. Eadem verba & de Christo vsurpantur, & de Satana aut eius ministris : vt vox *παρουσίας* modo de Christo per Apostolos : hic de Simone. Et *ἐνέργεια* de Deo & Christo sæpe, de Satana hic & infra II. & verbum *ἐνεργεῖν* Eph. II. 2. Sic *δύναμις*, *σημεῖα*, *τέρατα* tribuuntur Christo A&. II. 22. hic vero Satanæ, vt & Matth. XXI. 27. quomodo & in Exodo Iamnas & Mambres dicuntur fecisse paria Mosi : nempe ad aliquem vsque gradum Deo id permittente. Vnde ergo hæc erant dignoscenda? Dicam. In Vetere Testamento miracula *τῶν ἀληθείας* erant, quæ ad Deum vnum ducebant : *ψευδους* quæ ad plures deos, Deut. XXXII. 1. & sequentibus : in Nouo vero Testamento, veridica quæ ad Iesum Christum ducunt, fallacia quæ alios monstrant Christos, aut alios à Christo doctores I. Cor. XII. 3. I. Ioh. IV. 1. quod enim istis locis de Prophetia dicitur, pari iure ad miracula aptandum est. nam & prophetiæ sunt miracula. sed & illud addendum est, sicut Deus terminum quendam præscripsit Iamni & Mambri, ita & præfixum ab eo terminum Simoni huic mago, & postea Apollonio Tyanæo : nempe ne omnia morborum genera subito sanarent : ne omnibus linguis loquerentur : ne mortuos ita excitarent, vt diu in hac vita ab omnibus conspici possent. Cur hoc? nempe vt si qui novos doctores sectarentur, & dicerent se miraculis ad hoc adductos, refelli possent inde quod non plura tantum, sed & maiora fecissent Christus & Apostoli : vnde sequebatur illos non alia de causa semet addixisse illis nouis magistris, quàm quia dogmata eorum carni blandirentur : quod etiam nunc, miraculis cessantibus, euenit. *τέρατα ψευδους* sunt ea quæ falsæ doctrinæ inferuiunt. Nam quod vice genitiui est apud Hebræos, sæpe finem significat, quem finem explicant verba Christi Matth. XXI. 24. & quod hic sequitur II. ostenta ista & prodigia Simonis magica explicata habes apud Iustinum, Irenæum, Tertullianum, Cyrillum, Theodoretum, Epiphanium.

10. *καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῇ ἀδολείᾳ*] Et hic genitiuus finem significat. Eò enim tendebat eius deceptio vt homines ad flagitia impelleret, aut in flagitiis detineret. *ἀδολεία* inter Hebræas voces maxime respondentem habet *רע*, quod & *ᾠδονομία* & *ἀσέβεια* vertitur, comprehenditque omnia crimina grauiora, quomodo hæc vox sumitur & Luc. XII. 27. Rom. I. 18. 29. II. 8. VI. 13. II. Tim II. 19.

ἐν τοῖς ὑποκλυμένοις] In Manuscripto, *τοῖς ὑποκλυμένοις* sine *ἐν*, vt datius pendeat ab *ἐστὶν ἡ παρουσία*. Nec aliter legit Latinus. Est autem præsens pro futuro. Decipiuntur ab eo homines male perituri. Sic I. Cor. I. 18. II. Cor. II. 15. IV. 3. intelligit Samaritas primùm, deinde & Romanos.

αὐτὸ ὧν τὴν ἀγάπην ὁ ἀληθείας εὖκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτοὺς] αὐτὸ ὧν iustam retributionem significat Luc. 1. 20. XIX. 14. Act. XI. 23. ἀγάπη ἀληθείας dicitur per μετανυμίαν Dei beneficium in patefacienda nobis veritate, nempe Euangelica. Par μετανυμία in voce ἀγάπης Rom. v. 5. οὐκ ἐδέξαντο, non acceperant, nempe cum effectu. Sic δέχομαι habemus Act. V 1. 14. XI. 1. XVII. 1. 11. Cor. XI. 4. & λαμβάνειν Ioh. I. 12. III. 11. εἰς τὸ σωθῆναι αὐτοὺς · nam si acceperant Euangelium, seruati & ipsi fuissent : idque agebat Deus πρηνευόμενος · sed per eorum duritiem successit propositum aliud ἐπορεύον.

II καὶ ὅτε τὸ πῦρ πύριον αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐκέρχην πλάνης] Manuscriptus, πύριον, tanquam in re praesente. Euangelij contemptoribus immittit Deus seductionem prauvalidam, qualis erat illa Simonis.

εἰς τὴν πεινῶσιν αὐτοὺς πρὸ ψεύδους] Ita vt fidem adhibeant falsae doctrinae. Confer locum Prou. 1. 29. 30. 31. Valde enim huc pertinet.

ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύοντες τῇ ἀληθείᾳ] id est Euangelio.

ἀλλ' ὁδοιποροῦντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ] Placet illis vita flagitiosa, & Simonem Magum Christo praeferebant : non ob miracula, quae in Christo maiora ac diuiniora : vt ob id appareat rectè eosdamnari. 1. Tim. IV. 3. Idem Ioh. III. 18. VII. 17. *Quidam cum essent pernicie illius digni, remanserunt in eius disciplina*, ait Clemens de Simone.

13. ἡμεῖς ὃ ὁφείλομεν εὐχαριστῆν τῷ Θεῷ πάντοτε ὡς ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἡγαπημένοι τοῦ Κυρίου] Vide supra I. 3. Gratias non tantum agere se dicit, sed & debere.

ὅτι εἴλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν] Illud ἀπὸ ἀρχῆς ostendit ad Iudaeos haec scribi, qui primitiae credentium, Rom. XI. 16. Ephes. I. 2. εἴλετο, elegit, id est sibi separauit. Agitur hic de ea electione, quae fidem sequitur, vt Matth. XXII. 14. Israëlitis dictum olim : κύριος εἴλετό σε σήμερον ἡμεῶν λαόν, Deut. XXVI. 18. nempe ad beneficia temporalia. At hic additur εἰς σωτηρίαν, ad salutem nempe aeternam, quae verè Christianis reservatur, Coloss. I. 5. 11. Tim. IV. 8.

ἐν ἀγαθῷ πνεύματι καὶ πίστι ἀληθείας] Hic prior genitiuus est causae efficientis, alter vero obiecti, vt & Philipp. I. 27. Quomodo eos separauit Deus? Sanctificando eos per Spiritum suum. Vide 1. Cor. I. 2. Act. XXI. 32. XXVI. 18. Et quomodo peruenitur ad illum Spiritum? Per fidem habitam Euangelio.

14. εἰς ὃ ἐκάλεισεν ἡμᾶς] εἰς ὃ rem totam significat : nempe & fidem & sanctificationem 1. Thess. IV. 7. 1. Petr. I. 15.

ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν] Per illud Euangelium, quod nos Apostoli annuntiamus. Sic & 1. Thess. I. 5. & Rom. II. 16.

εἰς δόξαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Vt acquiratis gloriam Christi, id est, talem qualem nunc habet Christus, nostro tamen modo, Rom. V III. 17. δόξαν τοῦ Κυρίου, sicut 1. Thess. V. 9. δόξαν τοῦ Κυρίου.

R r r iij

At Syrus intelligit: ut Christus per fideles suos gloriam consequatur, id est, laudetur.

15. *ἀρα οὖν ἀδελφοί, σήκατε*] Perstate, ne labascite sub exilij incommodis I. Cor. XV I. 13. Philipp. I V. I.

καὶ κρατεῖτε τὰς διδασκαλίας] Omnis doctrina vocatur *διδασκαλία*. ut diximus ad Matth. VII. 3. 5. *κρατεῖτε* hic, quod *κατέχετε* I. Cor. XI. 2. *διδασκαλίας*, *διηρηλ* aut *תורה*.

ὡς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν] Duobus enim modis docebant Apostoli, loquendo & scribendo: supra 2. Et par in utroque auctoritas. Et præcessit locutio: secuta est scriptura. Multa quidem quæ dixere Apostoli, etiam scribere: at non omnia, quia satis erat quædam in usum ecclesiarum esse introducta, ita ut nihil opus esset & per epistolas præcipi. In transcurso tamen & horum interdum fit mentio.

16. *αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ Θεός, καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ἀγαπήσας ἡμᾶς*] Scandit oratio. Et *καὶ* illud ante *ὁ πατὴρ* est explicatio eius quod præcessit, ut Eph. I. 3. I V. 6. V. 20. Philipp. IV. 20. Coloss. I. 3. II. 2. III. 17. I. Thess. I. 3. III. 11. 13. I. Petr. I. 3. De ista Dei dilectione vide Rom. V. 7. VIII. 37. Eph. II. 4.

καὶ διδοὺς ὡς ἀκλήστον αἰώνιον] Consolationem æternam vocat ex obiecto, promissa vitæ æternæ. Sic *ἡ ἀθάνατος αἰώνιος* Hebr. XIII. 20. *ἀσκήσειν αἰώνιον* Apoc. XIV. 6.

καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν] Spem rerum optimarum. Sic *κρίσις ἐλπίς* dicitur Hebr. VII. 19. *ἐλπίς ζωῆς* I. Petr. 3.

ἐν χάριτι] Per summam suam bonitatem. Ingentis enim bonitatis, pro brevi obsequio æterna promittere & cœlestia.

17. *ὡς ἀγαλλίσσῃ ὑμῶν τὰς καρδίας*] Inscribebat ista solatia cordibus vestris. Vide I. Cor. I. 4. VII. 6. Eph. VI. 22.

καὶ στεῖλαι ὑμᾶς] Rom. XV I. 25. I. Thess. III. 13. infra III. 3. I. Petr. V. 10. *ἵνα*.

ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ] Id est, *εἰς πάντα λόγον καὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν*. ut quæ recta sunt ea loquamini & agatis. In Manuscripto est: *ἐ στεῖλαι* (nempe τὰς καρδίας) *ἐν παντὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ ἀγαθῷ*. Pari codice usus fuit Latinus interpres.

C A P. III.

Ὁ λοιπὸν] Vox properantis ad finem, ut I. Thess. I V. I. ubi dicta vide.

προσάγει, ἀδελφοί, πρὸς ἡμῶν] Sic & Coloss. I V. 3. I. Thess. V. 25.

ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ῥίχῃ] Egregia translatio, id est, ut cito innotescat.

καὶ δοξάζεται] Non tantum innoscatur, sed & approbatur & laudatur
 777.

καὶ ὡς καὶ ὡς ἐμὲ] Hic iterum apud, ut alibi saepe.

2. καὶ ἵνα ῥυθῶμεν ὑμῶν τὸν τρόπον ἐκ πορνείων ἀνδράπων] ἀποποιεῖσθαι τοὺς ἄνδρας
 1Υ.8. XI.11. XXXV.21. Prou. XXX. 20. Luc. XXII. 41. Hinc ἀποποιεῖσθαι
 homines facinorosi, flagitiosi, quomodo id nomen in Glossario exponitur.
 πορνεία sunt ὁμοφυλῶν malitiosi: ut est in eodem Glossario. Liberemur ab
 his, id est, faciat Deus ne aut calumniis aut etiam exemplo nobis ne-
 ceant. Sic Rom. XV. 31. ῥύω ἐστὶν ἡμῶν.

οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις] Atqui ad fidem vocantur omnes quibus annun-
 tiatur Evangelium. Sic est: sed qui in vitiis sibi placent, non credent nobis,
 inquit Lactantius, etiam si Solem manibus gestemus. Amant opera
 tenebrarum. Ideo lucem reformidant Ioh. III. 20. Nolunt facere volun-
 tatem Patris, & ideo non recte iudicant Ioh. VII. 17. Par locutio apud
 Clementem Alexandrinum Strom. V. οὐ πάντων ἡ γνώσις. Prudentius in Ro-
 mam hymno:

Scio incapax te sacramenti, impie,

Non posse cæcis sensibus mysterium

Haurire nostrum: nil diuinum nos capis.

πιστὸς δὲ ἔστιν ὁ κύριος ὃς ἐπέχει ὑμᾶς & φυλάττει ὑμᾶς τὸν πορνείων] Idem sensus
 qui 1. Cor. I. 8. 9. 1. Thess. V. 24. ὑπὸ τῆς πορνείας accipere ut Matth. V. 13. In
 Manuscripto: πιστὸς δὲ ἔστιν ὁ Θεός, ὃς καὶ ἐπέχει. Et ita legit Latinius.

4. πεποίθαμεν ὅτι ἐν κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς] Sic & Gal. V. 10. Optimè de vobis spero,
 Deo adiuuante.

ὅτι ἡ ἀδελφολογία ὑμῶν, & ποιεῖτε, & ποιήσετε] Sic 1. Thess. IV. 10. V. 14.

5. ὁ ὅτι κύριος κατεδύναται ὑμῶν τὰς καρδίας] κατεδύναται ἡμῶν. Dominus, id est,
 Christus, per Spiritum scilicet suum.

εἰς τὴν ἀγάπην τῆς Θεοῦ] Ut Deum diligatis.

καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τῆς Χρείας] Eam patientiam cuius causa est Christus,
 nempe per spem nobis insitam 1. Thess. I. 2.

6. ἀδελφολογία ὅτι ὑμῶν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τῆς Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Id est,
 Apostolica auctoritate præcipimus.

ἐλλείπει ὑμᾶς ὑπὸ πατρὸς ἀδελφῶν ἀγαπῶντες ἀειπαυῶντες, & μὴ καὶ τὴν ἀγά-
 πην ὑμῶν παρέλαβον παρ' ἡμῶν] Quid sit ἀγάπη: vide supra 1. 15. ἀγαπῶντες ἀει-
 παυῶντες iidem sunt qui ἀγαπῶντες 1. Thess. V. 14. Hos iubet vitari, id enim
 ἐλλείπει hic, ἐκπέμπει Gal. II. 13. Si presbyterium ibi fuisset, iussisset eos
 excommunicari. Nunc quia presbyterium non erat, iussit tales improbe
 viuentes vitari, id est, familiarem eorum consuetudinem defugere, quod
 ius singulis Christianis competit. Vide quæ diximus ad Matth. XV. 11.
 17. In Manuscripto pro παρέλαβον est ἐκπέμπειν Boeotica flexione, de
 qua vide Rom. III. 13. Sic ἐκπέμπειν Exod. XVI. 22. συνελάβον Ie-
 rem. XXV. 8. Est autem constructio καὶ τοῦ σημεῖοις, nam de singulis

locutus intulit plurale : quod notavit Latinus.

7. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμῆσθαι ἡμᾶς] Id est , scitis , quomodo vobis viuendum sit , vt nos imitemini. Vide I. Cor. IV. 16. XI. I. Ephes. V. I. I. Theff. I. 6.

ὅτι οὐκ ἡμετέροις ἐν ὑμῖν] ἀτάκτῃ est ἀτάκτως ἀπεικαστῇ . non recte neque ordine res agere. Vtitur sic isto verbo in Themistocle Plutarchus.

8. αὐτὸ δὲ διατεταμένον ἄρτον ἐφάγομεν ὡς πρὸς] Mensarum affeclas maxime flagellat , τοῖς ἀσυνέτοις.

ἀλλ' ἐν πρώτῳ καὶ δεύτερῳ] I. Theff. II. 2.

νύκτε καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι] Mos hic Paulo ubique II. IV. 12. Act. XX. 34. I. Theff. II. 9.

ὡς τὸ μὴ ἐπαρῆσθαι πῶς ὑμεῖς] Et hoc repetit I. Theff. II. 7. 9. ὡς τὸ μὴ ἐπαρῆσθαι πῶς τῷ Θεῷ ἐκκλησίαν. Clem. Constit. II. 33.

9. οὐχ ὅτι οὐκ ἐχόμεν ἐξουσίαν] Ius nobis non deerat viuendi vestro sumptu I. Cor. IX. 6.

ἀλλ' ἵνα ἑαυτοῖς τύπον δώμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμῆσθαι ὑμᾶς] Vt exemplar nos ipsos vobis exhiberemus ad maxima quæque. De voce τύπου in hoc sensu, vide Philipp. III. 17.

10. καὶ γὰρ ὅτι ἡμεῖς ὡς ὑμεῖς τὸ παρὴν γάλλομεν ὑμῖν] Quod præcessit, erat hortamenti, hoc vero iam præcepti.

ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐδιδίτω] Exstat hæc sententia in Bereschith Rabba & in Ohelmoed, vt viri eruditi notarunt. Est & alia non dissimilis in libro Zeror: qui non laborauerit in profabbato, ne edat in sabbato. Amant Apostoli, vt & Christus, vt sententiis bonis quæ in ore erant populi aut sapientum. Simile illud Homeri in Odyssæa T.

Οὐ γὰρ αἰετὸν ἀέξομαι, ὅσκιον ἐμῷ

χοίρικος ἀπῆται.

Et inter Pythagoræ dicta erat, ἐπὶ χοίρικος μὴ χρῆσθαι, quod significat Eustathio exponente, μὴ ζῆφισθαι ἀργός. Demosthenes Olynthiaca IV. οὐκ ἐστὶν ὅπου τις μηδὲν ἐργάσειται καὶ τῷ ποιήσουσι εἶπον ὡς δεῖ νέμειν. Alexis:

--ὅστις ἡδύται γὰρ ἐδιδίτω

Ὁ σημεῖον αὐτὸ καὶ ποιῶν τῷ στίχῳ

Εἰ πᾶσι μὴδὲν, ἀφελοςτὴν ὃ γὰρ

Ἀργύρεα, τὰς ζῆν πολυμύτην κακόν.

Clemens Constitutionum II. εἰ δὲ τις μὴ ἐργάζεται, οὗτος παρ' ἡμῶν μὴ ἐδιδίτω. ἀργού γὰρ μοῦσι ὁ κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

ἀκούομεν γὰρ πῶς ἀπεικαστῇ ἐν ὑμῖν ἀτάκτως] Nimirum:

Arcanam Iudæa tremens manducat in aurem.

μηδὲν ἐργαζόμενοι, ἀλλὰ ἀπεικαστῇ] In Glossario: ἀπεικαστῇ sciscitor. ἀπειργος curiosus. De tali hominum genere Horatius:

Percunctatorem fugito. nam garrulus idem est.

Et apud Æschinem iuncta leguntur, ἀπειργος καὶ ἀκαταστάτος. Eos ergo intel-

ligit,

ligit, qui aliena scrutando, & inde apud alios captando iocandi materiam, hoc misero vitæ genere se sustentarent. Adde 1. Tim. v. 13. vbi de simili vitio fœminarum agitur.

12. *ὅτις ὁ θεοῦ τοις ἀποστόλοις καὶ ἐμοὶ ἐκέλευεν ἡμεῖς ἰησοῦ Χριστοῦ*] Id est, Christi mandato, vt supra 6.

ἵνα μὴ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσι] Bene τὸν ἑαυτῶν ἄρτον. nam cibus alienus apud Comicum Latinum, ἀλλοτρία μάζα, apud Comicum Græcum, est vita parasitica. ἄρτος enim vt *אָרֶץ* apud Hebræos pro omni cibo ponitur. Et recte μὴ ἡσυχίας, id est, ad sua agenda, quo sensu ἡσυχία sumitur & 1. Tim. II. 12. oppositum hoc discursantibus & garrientibus.

13. *ὕμεις ὁ ἀδελφοὶ μὴ ἐγκακήσητε καλοποιούντες*] Ne fatigamini recta agendo. Idem sensus Gal. v. 1. 9. vbi τὸ καλὸν ποιεῖν quod hic contracte καλοποιεῖν. Simile compositum ἀγαθοποιεῖν Marc. II. 4. Luc. v. 1. 9. 33. 34. & apud Petrum aliquoties, & in tertia Iohannis. Contrarium κακοποιεῖν & in illis Noui Testamenti locis, & apud Græcos interpretes sæpe pro Hebræo *עָוָה*.

14. *εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τοῖς λόγοις ἡμεῶν*] Illis præceptis quæ ex Christi mandato damus.

ἀλλ' ὅτις ἐπιστολῆς τοῦτον σημαιοῦσθε] Id est, in epistola ad me scripta illum suis notis depingite, vt ego deinde statuam id quod Spiritus dictauerit, 1. Cor. v. 3. in Glossario: *σημαιοῦμαι ποτὶ, signo.*

καὶ μὴ συναναμίσγυσθαι αὐτῷ] Nempe, dum ego certi aliquid statuerim *συναναμίσγυσθαι* est familiariter conuiuere 1. Cor. v. 9. 11. *σὺνχεῖσθαι* alibi.

ἵνα ἐνέξασθῃ] Vt pudore tactus ad mentem meliorem redeat. Vide quæ dicta ad Matth. x. v. 11. 17. Verbum *ἐνέξεσθαι* habes hoc sensu & Tit. II. 8. Hebræum esset *עָנָה*.

καὶ μὴ ὡς ἐλθρόν ἡγήσασθε] Nempe ex lege Leuit. XIX. 17.

ἀλλὰ νοουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν] Id est, vt qui frater fuerit. Aliquid operari debet prius fraternitatis memoria. *Νοουθετεῖτε* *נִחַם וְנִחַם*. Vide dictum Leuitici locum, vbi in Græco ἐλέγχεις. Verbum *νοουθετεῖν* habes Rom. x. v. 14. Coloss. III. 16. 1. Thess. v. 14. Talis admonitio Rabbini est *נִחַם*.

16. *αὐτὸς ὁ κύριος ὁ εἰρηνός*] *יְהוָה שָׁלוֹם* Esai. IX. 6.

δὴ ὑμῶν τὴν εἰρήνην] Amat Paulus *πολλὰς* qualis & hic est. Nam *εἰρηνή* priore loco pacem, sequente res omnes prosperas significat.

ἀλλ' παντὸς] Omnitempore, vt Marc. v. 5. Luc. XXV. 53. Act. XI. 2. XXIV. 16. Rom. XI. 10.

ἐν παντὶ ἔσομαι] Probo lectionem quam secutus est Latinus interpres, & Græci quidam, *ἐν παντὶ πάσῃ*, vt 1. Cor. I. 2. Deus vobis det res bonas, siue Thessalonicæ eritis, siue in Iudæam aut Syriam redibitis, siue aliò migrabitis.

ὁ κύριος μὲν πάντων ὑμῶν] Christus vobis sit adiutor. Vide Matth. XXVIII. 20. In Liturgiis & Græcis & Latinis est hoc peruetus: *ὁ κύριος μὲν ὑμῶν,*

SSff

Dominus vobiscum. Hoc successit in locum sacerdotalis illius benedictionis, cuius mentio Num. vi. 22.

ὁ ἀπασμός τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὃ ἔστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ. οὕτως γράφω] Hæc ætenuis in describenda epistola manu scribæ Paulus vsus fuerat, hæc scribit sua manu: manifestumque nobis indicium dat, alias à se epistolas aliò missas, quales multæ interciderunt, sed hanc primam esse, quam Thessalonicam miserit. Alioqui si nota iam fuisset eius manus, his verbis vsus non fuisset, sicut eis non vtitur in altera ad Thessalonicenses ex Iudæis & Gentibus collectos, quæ prior dicitur, cùm reuera fuerit, vt diximus, posterior. Sic ἀπασμός τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου habes in fine prioris ad Corinthios, non in fine posterioris. Σημεῖον vocat certum quendam nexum literarum, quo nomen suum scribebat.

ἡ χεὶς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν] Et hæc solemnisi Pauli epistolarum clausula.

Ἀμὲν] Hoc addebat Ecclesia, cùm lecta esset epistola. Et inde ascribi coepit.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN VTRAMQVE
EPISTOLAM
AD
TIMOTHEVM.

ssss ij

THE HISTORY OF THE
NEW YORK STATE
IN THE
REPUBLIC
OF
THE UNITED STATES

1892

HUGONIS GROTII
 ANNOTATIONES
 IN PRIOREM EPISTOLAM
 AD TIMOTHEVM.
 CAPVT PRIMVM.

ΑΤΑΟΣ ἡρώδης Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hoc initio semper Paulus utitur, quo maior sit dictis eius auctoritas.

καὶ ἐν ἑτέρῃσι τοῖς πᾶσι] Sic & Rom. xv i. 26. & Tit. i. 3. Incipit à causa summa.

καὶ πάντες ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] In Manuscripto & codicibus plurimis est : Θεοῦ πατρὸς πάντες ἡμῶν καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Recte. nam sic & ad Titum : καὶ ἐν ἑτέρῃσι τοῖς πάντες ἡμῶν Θεοῦ. Mutarunt qui meminorunt πάντες nomen plerisque in locis tribui Christo. At non meminerant etiam Deo patri eius tribui, qui Christum ad salutem nobis conficiendam misit Luc. i. 47. infra hic i v. 10. Tit. ii. 10. iiii. 4. Iudæ 25. In Veteri Testamento frequenter Deo is titulus datur Deut. xxxii. 15. i. Sam. x. 19. Ps. xxiv. 5. xxv. 5. & alibi in Psalmis sæpe, Esai. xii. 2. xv. 11. 10. xl v. 15. 21. Ierem. xv i. 8. Mich. vii. 7. Abac. iiii. 17.

ὅς ἐστις ἡμῶν] Id est, qui Christus causa est spei nostræ. Vide i. Thess. i. 3. Similis locutio Ps. lxxi. 7.

Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐκ πίστεως] Timotheus à prima ætate commendatus Paulo fuerat à matre, ut eius exemplis instrueretur ii. Tim. i. 10. ubi apertum fit eum Paulo adfuisse, antequàm Paulus Lystram veniret, quam ibi primùm Timothei meminit Lucas xv i. 2. quia eo tempore, testimoniis Ecclesiarum præcedentibus, in munus Euangelistæ assumptus est, cum antè fuisset Pauli ἀκούων. Vocat autem Paulus eum filium in fidè, quia per fidem notam quandam naturam accipimus, & velut iterum gignimur i. Cor. i v. 13. 15. 17. ii. Cor. vi. 13. Ephes. v. 1. Philipp. ii. 22. i. Thess. ii. 7. ii. Tim. i. 2. 11. 1. Philem. 10. 11. Ioh. 4. Adde Gal. iv. 19. Addit γνησίῳ ut Philip. iv. 3. Tit. i. 4. quia filius erat Pauli minime degener.

S f f f iij

A Platonichæc desumpta docet nos Tertullianus in Præscriptione quod verum est, sed quibusdam nominibus retentis, quibusdam mutatis. Sed iam olim apud Persarum magos tales fuisse *ῥηματολογία* docet nos Plutarchus Iside: & meminere eorum Platonici qui *ὡς ἀρχὴν* scripsere. Zoroastris tamen nomine quæ circumferebantur, ea à Gnosticis, quos hic notat Paulus, esse facta deprehendit, & ostendisse se ait Porphyrius: & quocum verum dicere. *Βουδός, Σιγῆς, ἐνοίας* mentionem habes apud Proclum ad Timæum, apud Damascium & alios. Vere autem hic Paulus dixit *ἀντιθέτως*. Nam multi ad has proprietates alias multas pari iure adiecere, ut Gnosticorum illi ex quibus originem traxere Valentiniani & Basilidiani, qui & pro *τοῦτο* usurparunt nomen *αἰώνων*, eorumque fecere *συζυγίας*, & *ῥηματολογίας*. Nam & hoc nomine utebantur, ut videre est apud Irenæum initio libri I. Tertullianum, Epiphanium. *Αἰώνες ἀπείρους* dixit scriptor Constitutionum sub Clementis nomine. *ῥηματολογία* autem deorum quæ existabant apud Hesiodum & Orpheam per *ἀλλοτροείας* quasdam ad illos suos *αἰῶνας*, id est, *τοῦτ* referebant. Et propter ista videri volebant eruditiores cæteris, spernebantque alios Christianos, ut rudiores: & hinc est quod *ἡρώτικόν* nomen ipsi sibi fecere. Vide quæ diximus in anteloequio ad Euangelium Iohannis. Proclus cum de Genealogiis quæ sunt in Platonis Timæo disputasset: *ἀλλὰ πάντες ἀδελφοί, οὐδὲν αἰσθῆτε πρὸς τὰς ῥηματολογίας φρονήσαντες ἀλλὰ ἀπὸ ἑσθῆς*.

αἱ τῆς ζήτησε παρέχουσαι μάλα] Multæ inde nascebantur quæstiones, cum alij aliter classes illas & nomina ordinarent, suo quisque arbitratu. Sic aliter Basilidiani, aliter Valentiniani. Vide Irenæum I. 5. 6. 7. & sequentibus. Adde Lactantium I. 5. Tertullianus: *Cum Valentinianus Aëonas tantum triginta finisset; isti addiderunt alios complures: quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt.* Pro *ζήτησε*, in Manuscripto est *ἐκζήτησε*. Sic οἱ ἐκζητοῦντες *φρονήσαντες* Baruch. III. 14. Rabbini quæstiones tales vocant *מחלוקות*.

ἡ οἰκονομία *Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς*] Videntur quidem hæc eò tendere ut explicant dispensationem Dei circa salutem nostram: sed reuera ea simplex est per fidem in Christum: nec tot ambagibus indiget. De voce *οἰκονομία* vide Eph. I. 10. Quidam libri habent *οἰκονομία*. sed illud rectius.

5. *τὸ ὅτε τέλος τῆς εὐαγγελίας ὅτιν ἀγάπην*] Nostra doctrina ad dilectionem tendit: illorum parit diffidia. *εὐαγγελία* de Euangelio dicitur & infra 18. & multitudinis numero *εὐαγγελία* I. Thess. IV. 2. *τέλος* *ἡ* Ecclesiastæ XII. 13.

ἐν κατὰρξιν καρπίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀποκρίτου] Dat nobis & Paulus breuem *ῥηματολογίαν*, sed perutilem. Ex fide minime ficta, *ἀπὸ καρπίας*, cuius mentio II. Tim. II. 5. nascitur bona conscientia, id est, abstinencia à peccatis Act. XXII. 1. infra 19. III. 9. II. Tim. I. 3. Hebr. IX. 14. X. 22. XII. 18. I. Petr. III. 16. 21. Hinc puritas cordis, id est, interior Act. XV. 9. Hinc porro dilectio, quæ & pax II. Tim. II. 22.

ἄνθρωποι ἀσχησάντες] Aberrantes, infra v. 1. 21. 11. Tim. 11. 18.

ἐξέρχονται εἰς ματαιολογίαν] Diuerterunt, vt infra v. 15. 11. Tim. 14. 4.
מחלל מלכות, dissertatio infrugifera. Qui talibus vtuntur, ματαιολογοῦ
Tit. 1. 10.

7. οἱ πολλοὶ ἐξ ἡγεμονιστῶν] De Cerintho Tertullianus: *Legem etiam proponit, scilicet ad excludendum Euangelium, & vindicandum Iudaismum.* Ephesi multi semper fuerant Iudæi: horum quidam Christianismum in speciem amplexi, multum de Iudaismo retinebant: inter fabulas Iudaicas erat etiam colloquium Legis cum Deo ante Mundum conditum: Volebantque Mundum conditum propter Legem. vide Rabbinum Isaacem de Anima. Νομοδιδάσκαλοι הנהיגו תורה Luc. v. 17. Act. v. 34.

μη νοουῦντες μήτε ἀλέγουσι, μήτε ὡς πῶς διαβεβαιουῦνται] Non vident quid dicant. Legem aiunt obseruatu necessariam, & eam non obseruant. Affirmant multa quæ ex nullo habent certo sensu, aut reuelatione. Διαβεβαιῶσαι est pro certo affirmare Tit. 111. 8. 47.

8. οἱ δὲ μὲν ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐὰν τις αὐτῷ νομίμως χεῖται] Lex hunc vsum semper habuit, & nunc quoque habet, vt ostendat scelera & flagitia Deo displicere. Vide Rom. vii. 12. νομίμως, ושבבב.

εἰδὼς τὸτο, ὅτι δικαίος νόμος οὐ κείται] εἰδὼς pro οἶδα γγ. Frequens enim Hebræis particeps ponere pro verbo præsentis, quo carent. Latinus legit εἰδότες. Sensus est: si posteri Abrahami, Isaaci & Iacobi fuissent, quales illi maiores eorum fuerant, lege Mosis opus non fuisset. Ægyptius incolatus & inde nata contagia eam fecerunt necessariam. Lex illa Dei per Moysen data magna sui parte effectus habet communes cum aliis civilibus populorum legibus. Philo de Allegoriis: ἐντέλλεται ὁ κύριος· ἀλλ' οὐχὶ τὰ κατ' εἰκόνα καὶ τὴν ἰδέαν γαρονόποι. ἐκείνος μὲν γὰρ καὶ διὰ τὴν εὐδοκίαν τὴν ἀρετὴν ἔχει ἀντομαδίως. Deinde: τὰ μὲν οὐκ ἐκείνῳ καὶ κατ' εἰκόνα εὐδοκίαν, ἢ ἀπαγορεύειν οὐδὲν δεῖ. οὐδὲν γὰρ ὁ τελείος δεῖται. Xenocratis dictum de Philosophis refert Laertius: μόνοι ποιοῦσιν ἐκρυπτικῶς, ἀποιοῦσιν ἀκατακτάς οἱ λοιποὶ δὲ τὸν νόμον. Id Seruius ad illud v. 1. Æncidos:

Sponte sua, veterisque dei se more tenentem,
Sic extulit: Xenocrates, qui cum primus philosophiæ scholam aperuisset, (quod antea in porticibus philosophi tractarent) & interrogatus esset, quid præstare possit discipulis: respondit, vt id voluntate faciant, quod alij iure cogantur. Tacitus Annalium 111. Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine pretio, scelere, eoque sine pæna aut coercitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honesta sumppte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. Idem de Germania: Plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges. Clemens Strom. 1 v. vt Socrates citat: νόμον ἔνεστι ἀγαθῶν ὅσα αὐτὸν γράσονται. Idem Strom. v. τὰ τελεία ὅσα ἐν συμβολαῖς πολιτικοῖς, οὐδὲ ἐν ἀπαγορεύσει νόμοι, ἀλλ' ἐξ ἰδιοπροαιτίας καὶ τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἢ δικαιοσύνης. Plato de Legibus 1 X. ἀγαθὸν μὲν δὴ πᾶσι νόμον, καὶ νομοθετεῖν πάντας ὁπόσα νυνὶ μέλλο-

μυ

ὅτι Χεῖρος Θεοῦ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον] Id est, Dei dono hominibus apparuit. Ioh. I. 9. I I I. 2. V I. 14. I X. 39. X I. 27. X I I. 46. X V I I I. 37.

ἀνθρώποις ὁσίων] Matth. I X. 13. Marci I I. 17. Luc. V. 32. Rom. 5. 8.

ὡς θεός ἐστι ἐγώ] Hoc non est sententiæ, sed obiter ei additum. Est autem dictum ἀποβολικῶς ex summa modestia: qualis & I. Cor. XV. 9.

16. ἀλλὰ ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ ἵνα ἐν ἐμοὶ ὡσίων ἐκδηλῇται Ἰησοῦς Χεῖρος τοῦ πνεύματος μακροθυμίας] Christus Dei imago. Deus cum ignoscit & causas habere solet ὡς καὶ Ἀρκαδικός, qualis illa de qua supra 13. & præterea πάλαι, id est aliquem usum quem sibi proponit. Vide quæ diximus ad Luc. V I I. 47. Sic Midrasch in Ps. L I. ait ideo permissum labi Davidem, ut aliis solari posset. ὡσίων vero hic est positum pro ὡσίων, ut Ioh. I. 13 in me Christus priusquam in aliis qui a me erant conuertendi, ostēdit summam suam lenitatem. Quidam codices hic habent, ἐν ἐμοὶ ὡσίων sensu eodem. πνεῦμα hic interpretor summam, ut modo πάσης ὑπομονῆς. Sic Herodoto ἐλπίς πᾶσι, spes maxima. Hanc lenitatem μακροθυμίας etiam Petrus vocat I I. Petri I I I. 13.

ὡς ὑποτύπων ἢ μολύβδων πιστεύειν εἰς αὐτὸν ἐκ ζωῆς αἰώνιον] ὑποτύπων, ut & τύπος sunt prima picturarum vel operum lineamenta, præformatio. Sumitur hic pro exemplo, nam exemplo Pauli, quo post tam sæva facta, dona spiritus erat consecutus, ac proinde & ius ad vitam æternam (nam dona illa vitæ æternæ erant arrhabo) etiam illi ex Gentibus qui prave vixerant, audebant sperare vitam æternam, postquam eandem quam Paulus profitebatur, vitam recepissent.

17. πρὸς τὸ βασιλεῖ ἡμῶν αἰώνων] Regi omnium temporum: ὡς ῥήνυ Dan. I X. 17.

ἀφάρτων] Vide Rom. I. 23. & ibi dicta: & Sap. X I I. I.

ἀοράτων] Hebr. X I. 27. Proprium id Deo. Habitat enim lucem inaccessam, infra V I. 16. Deus per se non conspicitur. At conspicitur in operibus, Rom. I. 20. apertissime vero in filio, I I. Cor. I V. Hebr. I. 3.

μόνα σοφία Θεοῦ] Sic & Rom. X V I. 27. non quod non aliis is titulus aliquo sensu tribuatur, sed quia hoc quicquid est, à Deo venit. Sic & Iudas 25. Eadem locutio infra V I. 6. At in Manuscripto deest σοφία, ita ut illud μόνη ad ἀοράτων referatur. Et sic quidem Latini legerunt.

πῶς, ὁ Θεός] Vsurpant nostri scriptores ἀσυνέτην etiam in duabus vocibus.

εἰς ζωὴν αἰώνιαν ἢ αἰώνων] Sic & Gal. I. 5. & Philipp. I I. 20. & I I. Tim. I V. 18. Hebr. X I I I. 21. I. Petr. I V. 11. V. 11. Apoc. I. 6. V. 13. V I I. 12.

18. τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς ἀντίμαχον] Verbum valde efficax. Nulla enim fides sanctior fide depositi. Ideo infames sunt apud omnes gentes qui depositum abnegant. Vide & infra V I. 20. I I. Tim. I. 14. I I. 2. Sic Exodi XIX. 7. כָּל הָעָם לֹא יָכֹחַ אֶת הָעֶלֶם הַזֶּה in Græco est: παρὲς τὸν αὐτὸς πάντας τοὺς ἄνθρωπους ὅντιν.

τίκτοντι τὸν Θεόν] Non potuit loqui efficacius.

ἡμεῖς τὰς ἀποστολάς ἐσμεν ὡς θεοὶ] ὡς θεοὶ ἡμεῖς. Memento factum te

Tttt ij

Euangelistam, Spiritu Dei nos & alios in id excitante. Ita enim tunc fieri solebat: Act. 1. 24. XIII. 2. Ambrosius aut quisquis est qui sub eius nomine legitur in hunc locum: *Prædestinatus est enim Timotheus, quando ad hoc ab Apostolo assumptus est, ut ordinaretur.* Chrysostomus: *τότε ὃ ἐπὶ οὐδὲν ἀνθρώπων ἐγένετο, καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς ἐγένοντο οἱ ἱερεῖς.* Oecumenius: *καὶ γὰρ πνέματος ἀποκαλύψιν καὶ ἡρέθη. ὡς δὲ τὸ Παύλου εἰς μαθητῶν, ἐπελετήθη, ἐδιδασκαλεῖτο ἐκ χειρὸς τοῦ κυρίου.* Theophylactus: *τὸ παλαιὸν ἀπὸ θεωρητικῆς ἐγένοντο οἱ ἱερεῖς, τότε δὲ ἀπὸ πνέματος ἁγίου.*

ἵνα στρατὸν ἐν αὐταῖς τῶ καλῶ στρατίαν] *ἐν αὐταῖς*, id est secundum illas: per illas excitatus. nam in prophetiis de ipso illa verba fuerant: *στρατεύσῃ τῶ καλῶ στρατίαν.* omnis vita hominis militia Iob. V. 11. imprimis hominis Christiani II. Cor. X. 1 v. maxime vero pastoris Euangelici, I. Cor. IX. 7. II. Tim. II. 24. Philipp. II. 5. Philem. 1. 2. Sic Levitarum ministerium dicitur *καὶ στρατία.*

19. *ἔχων πίσιν ἐ ἀγαθῶν συνείδησιν*] Vide supra 5. *ἔχων* pro *κατέχων*, simplex pro composito. *κατέχων* habes Lucæ VII. 15. & I. Cor. XI. 2.

ὡς πῦρ ἀπὸ σάμβου ὡς τῶ πίσιν ἐναυάγισται] Sicut ignis pabulo indiget, ita fides bonis operibus, alioqui facile exstinguitur. Nam qui malè agere volunt, omnia querunt ut sibi persuadeant ea quæ de præmiis ac pœnis æternis dicuntur, non esse vera, aut certe non tali lege Deum agere cum hominibus. Fides est, ut naus: vita pura velut gubernaculum. Gubernaculo abjecto, non mirum si naus in scopulos impacta frangitur. ἀλληγοίαι ut à navigatione ita à naufragiis sumptæ valde sunt frequentes. Fides hîc intelligenda vera illa, de qua & II. Tim. III. 10. *ἀπόστασαι γὰρ ἀ ἀγαθῶν, ὡς ἡ γὰρ ἀ ἀγαθῶν, ut Rom. XI. 1. 2. & XIII. 12. secundum quosdam codices.* ὡς hic est quod ad fidem attinet. Sic & II. Tim. II. 18. Vide & infra III. 4. Clemens Strom. II. de his qui hîc denotantur, agens, producto hoc loco, addit: *ὅτι τῶ θεοῦ ἡκούσαν συνείδησιν ἀπίστῃ κατεμάσαν.*

ὡς ὅτι Τυμάρειος καὶ Ἀλέξανδρος] Non tantum dicit hoc fieri posse, sed & factum ostendit. Vide quantum naufragium fecerit Hymenæus qui resurrectionem in fine sæculorum futuram negavit, II. Tim. II. 17. nimirum vnus illorum aduersus quos directum est caput x v. prioris ad Corinthios. Alexander est Faber ille ærarius de quo Paulus queritur etiam II. Tim. II. 14. Ephesi is habitabat, ut discimus Act. XIX. 33. vbi dicta vide.

οὐκ παρέδωκε τῷ Σατανᾷ.] Nempe morbis cruciandos, ut I. Cor. V. 5. explicauimus. Scripturæ responsionum ad Orthodoxos: *ὅτι δὲ τῆς μακροθυμίας ἡ ὑβριζομένων οὐ γίνεταί διορθωσις, τότε ἡ ἀποδμία τῆς μακροθυμίας τοῖς ἀδιορθώτοις ἐστὶ χρησιμώτερα.*

ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν] Sicut I. Cor. V. 5. dicitur *εἰς ὅλεθρον σαρκὸς* ad affectuum carnalium extirpationem: in emendationem, non in perditionem, ait Tertullianus de Pudicitia: ut emendentur, in libro de Fuga in persecutione. Et recte dixit *βλασφημεῖν.* nam solent qui à vera doctrina

deficiunt, ne id frustra facere putentur, ei maledicere, vt isti resurrectionis dogma stultum & ab omni ratione alienum esse dicebant. Vide Act. xvi. 32. Tertullianus Testimonio Animæ, de resurrectione, cuius nos præsumptores deputamur.

CAP. II.

Ἀρχαλῶ οὐδ' ὁρῶσι πάντων] Sicut Imperatoris Romani mandata dare Præsidibus solebant: ita Paulus in Timotheo mandata dat Episcopis. Illud οὐδ' pendet ex præcedentibus: ταύτῃ τῇ ἀρχαλίᾳ ὁρᾷ δέσποτα σοι. Hoc primum, inquit, præscribo. nam præscribet deinceps & alia.

ποιῶσαι δέσφης] δέσφης sunt deprecationes ad mala auertenda. vide Act. i. 14. Philipp. i v. 6. תַּחֲנוּן.

προσδχαῖς] προσδχαῖ sunt preces, ad bona nobis obtinenda. Vide Eph. i. 16. vi. 18. תַּפִּלֹּת. Hæc duo nomina & alia quibus precum nomina distinguuntur reperies in libro de Morte Moſis.

ἐνδύσεις] ἐνδύσεις sunt preces pro aliis. vide Rom. viii. 26. טַפְּעִים.

δχαεῖς] Gratiarum actiones pro bonis iam acceptis, quæ precibus adiungi debent, Philipp. iv. 6. תְּהִלָּה.

ὡς πάντων ἀνδρῶν] Etiam pro nondum credentibus. Scriptor de Vocatione Gentium i. 12. Scribens itaque ad Timotheum Paulus Apostolus ait: Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt: ut quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo, qui omnes homines vult saluos fieri, & in agnitionem veritatis venire. Vnus enim Deus & vnus Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus. De hac ergo doctrinæ Apostolicæ regula, quæ Ecclesia vniuersalis imbuatur, ne in diuersum intellectum nostro euagemur arbitrio, quid ipsa Ecclesia vniuersalis sentiat, requiramus: quia nihil dubium esse poterit in præcepto, si obedientia concordet in studio. Præcepit itaque Apostolus, imo per Apostolum Dominus qui loquebatur, fieri obsecrationes & postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, ac pro his qui in sublimitate sunt. Quam legem supplicationis ita omnium sacerdotum & omnium fidelium deuotio concorditer tenet, ut nulla pars Mundi sit, in qua huiusmodi orationes non celebrentur à populis Christianis. Supplicat ergo ubique Ecclesia Deo, non solum pro sanctis & in Christo iam regeneratis, sed etiam pro omnibus infidelibus & inimicis Crucis Christi, pro omnibus idolorum cultoribus, pro omnibus qui Christum in membris eius persequuntur, pro Iudæis quorum cecitati lumen Euangelij non refulget, pro hæreticis, pro schismaticis, qui ab unitate fidei & charitatis alieni sunt. Quid autem pro istis petis, nisi ut relictis

T t t t iij

erroribus suis conuertantur ad Deum, accipiant fidem, accipiant charitatem, & de ignorantia tenebris liberati in agnitionem veniant veritatis. Quod quia ipsi prestare sibi nequeunt, male consuetudinis pondere oppressi & Diaboli vinculis illigati, neque deceptiones suas euincere valent, quibus tam pertinaciter inhaeserunt, ut quantum amanda est veritas, tantum diligant falsitatem, misericors & iustus Dominus pro omnibus sibi vult hominibus supplicari, ut cum videmus de tam profundis malis innumeros erui, non ambigamus Deum prestasse, quod ut prestaret, oratus est: & gratias agentes pro his qui salui facti sunt, speremus etiam eos qui nondum illuminati sunt, eodem diuina Gratiae opere eximendos de potestate tenebrarum, ut in regnum Dei, priusquam de hac vita exeant, transferantur. Philo de Iudæorum Pontifice maximo: οὐ μόνον ἡσὶ ἀπαρτὸς αἰδεσμένοι ἤσαν, ἀλλὰ καὶ ἡσὶ τῶν ἁγίων καὶ φιλότητος μετὰ τοῦ κυρίου, ὁσίων, ἀνέγκας καὶ πνεύματος, τὰς ἐν δόξῃ καὶ τὰς ἀγαθὰς ποιῆσαι. Sunt quædam preces pro omnibus: sunt & aliæ pro fidelibus tantum, ut Ioh. x v 11. 9.

ἡσὶ βασιλείων] Græci Imperatores Romanos vocabant βασιλείας; non vocem Latinam respicientes, sed rem ipsam. Erant enim reipsa αὐτοκρατοροί. Tertullianus: Illuc (id est in cælum) suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore, oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quacunque hominis & Caesaris vota sunt. Dionysius apud Eusebium: καὶ τοῦτο ἀνωκεῖται ἡσὶ τῶν βασιλείων ἀντὶ τοῦ, ὅτι αἰσιν ἀλάστον ἀγαθὸν, οὐδὲν ἀδυνατεῖν. Mos hic egregius, ut multa laudabilia venit ab Iudæis, Pl. xv. Esdr. vi. 10. Iosephus x 11. 17. ἀπαρτὸς αἰδεσμένοι τῶν ἱερῶν τοῦ κυρίου καὶ προσκυνοῦντες ἡσὶ αὐτοῦ, καὶ τὰς δουλείας ἐπιδύκνουσιν, αἱ ἡσὶ τῶν βασιλείων ἔλεγον ἀνέγκας καὶ πνεύματος. Meminit huius moris & v 11. 17. & alibi sæpe: & exstat ea de re præceptum in Pirke Auoth.

καὶ πάντων τῶν ἐν ἡσὶ ὄντων] Non tantum pro Imperatoribus orabant Christiani, sed & pro earum in quibus vivebant prouinciarum præsidibus, qui ἡγεμόνες I. Petr. i. 14. Vide & quæ dicta Matth. xxv 11. 2. Scriptor Maccabaiei secundi i i. 15. Hyrcanum vocat ἀνδρα ἐν ἡσὶ καὶ καίμενον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν.

ἵνα ἡμεῖς καὶ ἡσὶ βίον ἀγαθὸν ἔσταιμεν] Tutum à barbarorum inuasionibus & à latronibus. Seneca epistola lxxv. Errare mihi videntur qui existimant philosophia fideliter deditos, contumaces esse ac refractarios & contemptores magistratum ac regum, eorumque per quos publica administrantur. E contrario enim nulli aduersus illos gratiores sunt: nec immerito; nullis enim plus prestant, quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi quibus ad propositum bene viuendi aditum confert securitas publica, necesse est auctorem huius boni ut parentem colant. Postea: Diligit eos per quos hoc facere ei tuto licet. Rursus: Sub quorum tutela positus exercet artes bonas. Deinde: Sic huius pacis beneficium ad omnes pertinentis, altius ad eos peruenit, qui illa bene utuntur. Item: Constitutebitur ergo multum se debere ei, cuius administratione ac providentia contigit

quibus instructi homines ad veram cognitionem facilius deducunt, de quo beneficio agitur Epiph. iv. 8. Est vero hoc beneficium generale ad totum humani generis bonum. Praefiguratum hoc munus in Iobo xxi. 8. Tertullianus *ἀντίδοτον* vertit sequestrem, id est munus, sicut et *ἀντίδοτον* in *ἀντίδοτον*. Magna illa beneficia Christus non solum precibus nobis impetravit, sed ingenti obedientia ad mortem usque, & quidem Crucis, *ἀντίδοτον* *ἵνα*. Vide quae dicta ad Matth. xxi. 28. *ἀντίδοτον* vox significans admodum, ut & *ἀντίδοτον* quae videtur Iosephus & Ignatius aliquoties. Est *ἀντίδοτον* eclata ad rem totam, quae praefigunt quod enim se pro omnibus dedit ad mortem, eo ipso testimonium praebuit veritati doctrinae suae: idque eo tempore quod Prophetae praedixerant. Vide Gal. iv. 4. Eph. i. 10. *ἀντίδοτον*. At in Manuscripto illo deest *ἀντίδοτον*. 7. *ἐκ δὲ ἐνὶ θλίψει καὶ ἀντιδοτὶ* Ad quod Christi martyrium publicandum ego à Deo constitutus sum Apostolus. Hoc enim sensu eadem verba habemus II. Tim. i. 4. *ἐνὶ θλίψει*. Sic *ἀντίδοτον* habes Rom. vi. 27. I. Cor. v. 11. 28. supra i. 2. in Manuscripto *ἐνὶ θλίψει*, ut supra i. 11.

καὶ διδάσκαλον ἰθαῶν] Praecipue Gentibus docendis destinatur. Act. ix. xv. Rom. xi. 13. Gal. ii. 7. 9. 11. Tim. i. 11. *ἐν πίστι καὶ ἀληθείᾳ*] Nihil veri subtriciens, nihil falsi admiscens. 8. *ῥοῦλαί μου οὐδὲν*] Redit ad id quod inchoaverat supra v. 1. *ῥοῦλαί μου*, hoc opus, hoc desidero. Vide infra v. 14. Tit. ii. 8. *ῥοῦλαί μου τοῦ αἵματος ἐν παντὶ τόπῳ*] *ῥοῦλαί μου* Sophoniae i. 11. id est ubique conuentus habebuntur. Agit enim de publicis precibus, preces Deo hodie non minus gratæ in quavis Ecclesia, quam in Templo Hierosolymitano, Ioh. iv. 24. *ἐν πάσει τῇ ὁδοῦ καὶ ῥοῦλαί μου*] Ad cœlum expansis manibus, ut Tertullianum dicentem audiui. Is mos ab Hebræis, ut apparet Ps. cxli. 2. & apud Rabbinos, qui id vocant *מִשְׁכַּח* *תְּפִלָּה*. Nihil opus hic repetere quae dicta ad Lucam xviii. 12. & Matth. xxvii. 24. Addi potest locus Esaiæ i. 15. Lam. i. 11. 41. & illud Apollonij:

Πολλὰ μὲν ἀνθρώποις ἐς αἰθέρα χεῖρας ἀνέχει
Εὐχόμεναι
ἅπας χεῖρας ἐπαίρειν tollere puras manus Senecæ in Oedipode: puras, id est nullo contaminatas facinore. Philo de Essenis: *καὶ τὰς τῶν ὁρῶν καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατίναντες, τὰς μὲν ἐπὶ τὰς ἀξίας καθαρὰν ἐπαρτάμενοι, τὰς δὲ ὅτι καθαροὶ λυμμάτων εἰσιν, ἀπὸ οὐδενὸς προσέστας ἢ εἰς ποιεσθὲν μαρτύρια.* Hoc significabat manuum lotio ante preces Iudæis usurpata, Ps. xxvi. 6. *χεῖρας ὁρῶν καὶ καθαροὺς*] Non manus tantum, id est actiones externas puras esse oportet, sed & corda. Duo autem sunt quæ maxime preces Deo ingratas

ingratas faciunt: odium aduersus fratrem, quod hic iram dixit, quia odium est ira inueterata; & dubitationem de Dei promissis. De illo priori vide Matth. v. 24. & Maimonidem in regulis orandi, vbi ait, si quis senserit animum sibi commotum & cor turgens, ne oret, sed quiescat, dum mens sit sedata. Pari de causa sacerdotes cum in templo munere suo functi essent, à vino abstinabant. De altero vide Matth. xiv. 31. Adde illud Clementis ad Corinthios: οἱ δὲ ψυχροὶ ἐδιδάσκοντες ἀλλήλους τὴν θεοῦ ἀνδραγαθίαν καὶ εἰς σημείωσιν πάντας ταῖς ῥηματικαῖς γίνονται. Nam ἀγασσόμεθα hoc loco intra animum disputatio contra fidem.

9. ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας] Nempe precari veto. Hac in parte iuris pares sunt: vtriusque sexus preces Deus exaudit. Pro vtroque Christus est mortuus, Gal. iii. 28. ὡσαύτως, id est, itidem puris manibus, sine ira, sine diffidentia. Præter hæc communia præcepta, addit iam & specialia sexui per se feroci.

ἐν κατὰ σοφίᾳ κοσμίᾳ] κατὰ σοφίαν idem quod σοφία: vt videre est Esaiæ xxix. 17. & lxix. 3. vbi in Hebræo נָכוֹן & נָכוֹן. κόσμιον, decorum in Glossario. habitum vult esse mundum non luxuriantem. Etiam de hac re pulchra præcipiunt Rabbinii.

μὴ αἰδοῦν καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς] Supple βούλομαι. Pudor & modestia vera ornamenta sexus feminini. Cum his & quæ sequuntur bene conuenit illud Melissæ ad Claretam: κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην αἰτὴν χρυσὸν καὶ σμαράγδην, vbi plura ad hanc rem. Laberius:

*Smaragdum ad quam rem viridem, pretiosum vitrum,
Quo Calchedonios aptas ignes lapideos,
Nisi ut scintillent? probitas est carbunculus.*

Crates: Κόσμος τὸ κοσμουῦ· κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιῶν· ποιεῖ δὲ διαύτιον οὐτὲ χρυσὸς, οὐτὲ σμαράγδος, οὐτὲ κόκκος· ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, δεικνύσας, αἰδοῦν ἐμφανισιν περὶ πειθοῦν. Aristoteles in Oeconomicis: Δαπανῇ τε καὶ ἐσθίῃ, καὶ τῇ ἄλλῃ κατὰ σοφίαν χρῆσθαι, καὶ ἐλάττων ἢ καὶ τοῖς τῆς πόλεως νόμοις, ἐνδυμυρνήλει ὅτι μήτε τὸ ἥν ἐνδυμάτῃ λαμβανόν, μήτε τὰ χεῖλεις τὸ ἔξοχον, μήτε χρυσίου μέγας οὕτως συντελεῖ εἰς σύστασιν γυναικός, ὥς ἡ ἥν περιμάτῃ δεικνύσας, καὶ τὸ τῷ βίου σεμνόντι ἐδωρεπός. ὥς ἅπας μὲν τοιοῦτος ὁ τῆς ψυχῆς κόσμος ἐπὶ πλείους μάλλον, καὶ βιβαιότερος πολλῶν, ὥς μίχρη γέρας ἑαυτῇ τε καὶ τοῖς πασι τὸν ἀληθῆ καλλωπισμὸν περὶ σωφροσύνης. Paria habet Plutarchus in præceptis coniugalibus. Est & sententia vetus.

Γυναικὶ κόσμος ὁ ἔσος, ἢ οὐ χρυσία.

καὶ ἐν πλέμει] πλέμματα 1. Petrus dixit iii. 3. ἐμπλοκὴν τρίχων. Latinus interpres ibi capillaturam dixit, hic tortos crines, bene. Sic flexum capillum dixit Iuuenalis: idem in orbe comarum annulos: Clemens Alexandrinus, περὶ πλοκαῖν τῶν τρίχων τὰς ἑταίρας, Pædagogi iii. ii. Naumachius:

Μηδὲ κόμας ἀλλά πολλὰ χιτῶνα πλέκει σφάλας.

Hoc est quod Esai. iii. 24. dixit נֶשֶׁךְ נֶשֶׁךְ, opus calamistræ, vbi crispantem crinem Latinus: Calamistratam comam Cicero pro Sextio. Rab-

V u u u

binis *παίματα* dicuntur *תושבשכ*.

ἀργυρίω ἢ χρυσῷ] Multus enim ex utroque ornatus mulierum. Vide Digesta Titulo de Auro, Argento, mundo, & quæ ex Melissa modo attulimus. Phintys Pythagorica dans præcepta fœminis nuptis ait, *χρυσὸν ἢ ἀργυρίον ἀπλῶς μὴ ἀειπίδουσαι, καὶ γὰρ πολυχρήματον καὶ ἀσφαλίαν ἐμφαίνειν ποίηται δαμνόντα*. De tota hac re vide Clementem Pædagogi II. 16.

ἢ μὲν γαίους] Ludorum in publico fœminæ unionem dicunt. Plinius IX. 35. ubi multa de hoc fœminarum luxu. Erant enim patrimonionia de auribus pendentia. Lineas margaritarum *תורת* vocant Rabbini.

ἢ ἰματίῳ πολυτελεῖ] Propertius:

Matrona incedit census induta nepotum.

Repete hic quæ ex Aristotele modo attulimus; hæc sunt *μεγαλὴ ἰμάτια* Matth. x 1. 8. Inter Pythagoræ monita habet Iustinus historiæ libro xx. *Ornamenta matronarum, pudicitiam, non vestes esse.*

10. *ἀλλὰ ὁ ὁρίων γυναιξὶν ἐπαγγελομένης θεοσέβειας δι' ἔργων ἀγαθῶν*] Bensensum expressit Syrus: *sed per opera bona (nempe se ornent ex præcedentibus,) ut decet fœminas pietatem (Christianam scilicet) professas.* ἐπαγγέλλου hic & infra v 1. 21. est profiteri: atque ita vertit hic Ambrosius: sic Lucianus *τίνα τινὲ ἀσκησὶν ἐπαγγέλλεται; quam artem profitetur?* Hoc dicit: Vide mulier quid in baptismo sis professa, Christiana dici voluisti. Nomen hoc vitam exigit eximiè puram atque sanctam.

11. *γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μενεμένη*] Sine garritu, à quo tenellum illud genus sæpe nec in Ecclesia abstinet, vt hic notauit Chrysostomus. Et hoc præceptum ex Synagoga est, vbi mulieres seclusum à virorum aspectu locum habent, & cum silentio quæ præleguntur aut dicuntur, auscultant.

ἐν πάσῃ ὑποταγῇ] Cùm summa obedientia, nempe ad seruandum ordinem à presbyterio constitutum. *πάσῃ*, hic est summa, vt supra I. 15.

12. *γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ὀφείτω*] Præsidis erat docere, sed is interdum presbyteris, interdum & aliis suum hac in parte munus mandabat. Mulieribus id Apostolus permitti non vult: nempe nisi habeant afflatum propheticum, & dum eum habent. Vide quæ diximus ad I. Cor. x 1. 5. & xiv. 35. Prophetia extra leges est posituas: Maimonides fœminis etiam ludum literarium vetat aperire. Tertullianus de virginibus velandis: *Non permittitur mulier in Ecclesia loqui, sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officij sortem sibi vindicare.*

οὐδὲ ἀνδρῶν ἀνδρὸς] Vide quæ diximus Ephes. v. 22. 24. Coloss. i 11. 18. Vocem ἀνδρῶν dicit Phrynichus iam suo tempore usurpari cœpisse in significato διαδότου. Hinc ἀνδρῶν est ἐξουσιάζειν *ἡσυχ*. Iamblichus: *οὐκοῦν καὶ οὐδὲ τὸ ἀρχὴν μὴ τὸν ἄρρενα, ἀρχαῖα δὲ τινὲ θήλειαι ὁμογνωμοσύνησιν*. Euripides:

Τινὲ δὲ ἡγεμονίαν ἤμ' ὅλων τὸν ἀνδρ' ἔχον.

Vide Esther I. 17. Similia præcepta habes in libro Hebræo Musar.

ἡ δὲ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶ σιγήναι, ὡς ἔστιν ἐν τῇ ἀποστολῇ. Id est silentium sentire, quantum fieri potest.

Ἐπιφάνιος: ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Euripides: *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Vide II. Thess. III. 12. subauditur autem sic.

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Quod signum eminentioris in vultu dignitatis I. Cor. XI. 8. Ede pro tunc etiam XI. Cor. XI. 3. Et sic ex Origenis interpretibus erat Origenes. Nunc autem in LXX. Regitur.

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. non sono. v. p. redditor. *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Alterum argumentum ab imbecillitate sexus, cuius documentum ingens iam ab initio datum. Non deceptus est, nempe a serpente; non enim vitum serpens aggreffus est, sed formam ut imbecilliorum II. Cor. XI. 14. Ideoque in Gen. I. 14. formam dicitur.

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Equum autem est id quod est imbecillius parere valentiori. Democritus: *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Decepta a serpente, ut dicitur. *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Decepta a serpente, ut dicitur. *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Tertullianus de habitu mulieris: *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Id est si cetera quae dixi, servare, quod operantur dat quarendis liberis, non impedit eius salutem. Dictum hoc non frustra nam futuri erant, iis ipsis in locis qui contra docerent. Infra i. v. similis ferunt locutio Ciceronis: *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. per ludum et negligentiam ad honores pervenire. *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Inceperat in singulari, desinit in plurali: quia ubi de toto aliquo genere agitur, haec ident valent. Similis dicitur I. Reg. XVI. 26. Solet interdum dilectionis nomen in ea amplitudine sumi, ut omnia officia fidem subsequenda comprehendat. Sed hic strictius sumitur: et per *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. videtur intelligenda pudicitia coniugalit, ut I. Thess. IV. 4. per *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. vero modestia, ut supra 9. & Tit. II. 9. in Glossario *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. **C. A. P. III.**

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. **C. A. P. III.**

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Transit Chrysostomus ad ea quae praecesserant, sed verius est esse praefationem commendandae ei quae sequitur sententiae: qualis supra illa isdem verbis incipiens.

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. Versum est, inquit, quod iam dicturus sum; quidam

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. codices habent *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.* ut sic etiam in quibusdam

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. codicibus fuisse loco superiore *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.* Nimirum natus hic error ex scribendi compendiis non dissimilibus *ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ.*

ἡ ἀποστολὴ ἵδ' ἐστὶν ὡς ἐν τῇ ἀποστολῇ. qualemcumque significat, ut Num. IV. 16. & x. 8. Ecclesiae inspectores, **V u u ij**

Chrysostomum Sermone de Virginitate cap. 37. & altero libro ad Viduam, & ad Furiam Hieronymum. Neque vero Christiani in villa laudis parte cedere debebant gentibus, apud quorum multas ad fornicina sacerdotia non admittunt nisi vniuerſas, vt Tertullianus nos docet de Monogamia, & ad vxorem priore libro, & exhortatione castitatis & ad Gerontium Hieronymus. Neque honeste presbyteri in seipſis eam seruissent regulam, quam in eligendis feminis seruabant. Hinc factum est vt vnus matrimonij esse oporteret eos, qui allegebantur in ordinem sacerdotalem; & si qui digami fierent, loco deicerentur, vt Tertullianus testatur in illa castitatis exhortatione: & ad hunc ipsum locum respiciens priore ad vxorem: *Quantum detrahant fidei, quantum obſtrepant sanctitati nuptiae secundae, disciplina Ecclesiae & praescriptio Apostoli declarat: cum digamos non sint praesidere, cum viduam allegi in ordinem, nisi vniuerſam non concedit.* Idem in illo de Monogamia libro, eos qui in clero sunt Monogamiae iugo ab Apostolo adstrictos ait. In canonibus Apostolicis, qui collecti videntur sine saeculi secundi, hunc canonem habemus: *οἱ υἱοὶ γὰρ τοῦ κληρονομίου τοῦ βαπτίσματος, ἢ παλαιῶν ἢ νεωτέρων, οὐ δύναται εἶναι ἱερεῖς, ἢ πρεσβύτεροι, ἢ διάκονοι, ἢ ὅλος τὸ κατὰ λόγον τὸ ἱερατικόν.* vbi additum illud *οὐ δύναται* ex consuetudine quarundam ecclesiarum, quae nuptias ante baptismum amissas nolebant venire in calculum. Itaque tales, qui vidui ante baptismum facti postea nuptias fecerant, interdum ad clerum admissos etiam Hieronymus nos docet. In sequente canone à clero excluditur, *οἱ ἀφ' ἑαυτοῦ*, quia nimirum paria sunt facere aliquid, aut alteri vt id faciat causam dare. Itaque *διαγάμοις* æquatur qui feminam fecit *διαγάμον*. Vide Basilij canonem x, ad Amphilochoium & Nouellam Iustiniani xxii. & xxxv. Non autem verba hæc exigunt vt presbyter vxorem habeat, aut habuerit, sed id permisit, dum ne plures vna habuerit.

μετὰ τὸν] In Glossis *μετὰ τὸν* sobrius. Sic & infra ii. & Tit. ii. 2. significatur, non qui nullius sit vini, sed qui modici, vt apparet infra v. 23. Angeli dicuntur *μετὰ τὸν*, quod semper sint ad officium attenti.

σωφρονία) Modestum. vide supra ii. 15. non fanaticum; quales erant *φύλακες*.

ἐν παντί] In Glossaria: *ἐν παντί* decorus. Intellige eum qui omnia faciat *ἐν παντί*. Vtut & Plato hac videri eo sensu. Rabbini talem dicunt *מנהיג*.

ἐν παντί] Erat & hoc presbyterorum, aduenientes aliunde Christianos *ἐκ τῆς πόλεως* excipere. Iosephus de Essenis Belli Iudaici ii. 12. *Μία δὲ ἐστὶν αὐτοῖς πόλις, ἀλλὰ ἐν ἐκάστῃ μεθ' ἑαυτοῦ πολλοὶ, καὶ τοῖς ἐπὶ τῷ ἑαυτοῦ αἵματι αἰσχροῦ πατρὶος τὰ παρ' αὐτοῖς ὁμοίως ἀπαντ' ἴδμεν, καὶ φέρει οἱ αὐτοὶ πρὸς τὸν αἵματι αἰσχροῦ πατρὶος. καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῆς ἐκείνης, οὐδὲν ἢ ὅλος ὁμοιομορφοῦν. καὶ ὅς τις ἀγαθὸς ἦεν, καὶ ἐν ἐκείνῃ πόλει ἐκείνους τῶν ἐκείνῃ διακονοῦνται.*

διδάσκων] Sic & ii. Tim. ii. 24. qui aptus sit aliis instituendis.

Vuuu iij

ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς τὸ κρίμα ἐμπέσῃ τῷ Διαβόλῳ] τυφωθεὶς ἡκλῆσθαι. Facile inflantur qui subito ad honores perueniunt. Iudicium Diaboli, id est poena, qualis Diabolo euēnit, qui de caelo deiectus est: 1. Petri 11. 4. nempe ob superbiam. Sirach x. 15.

7. οἱ ὧν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἡλικία ἐλάττω ἐστὶν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας] οἱ ἐλάττω, qui ei ἐλάττω. 1. Cor. v. 12. 13. 1. Theff. 1 v. 12. ij qui in Ecclesia non sunt. Ad Christianum recipi poterant etiam qui malae famae fuerant; at vult Apostolus tales in presbyterium recipi, & causam reddat. Sic & in Iudaico populo senatores esse debebant עֲרֵב, id est bene nati. Latine: quorum conversatio sit probata optimè. Tales Rabbini dicuntur עֲרֵב לְעֵצָה עֲרֵב.

ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ] ὀνειδισμὸν hic passivè sumo, quomodo vertitur Hebraeum עֲרֵב. Sensus est: ne aliquando ei exprobetur prior vita.

καὶ παρὰ τὸν Διαβόλῳ] Id est, ne contumeliis notatus quærat se viles. omnes peccandi occasiones sunt παρὰ τὸν Διαβόλῳ, ut infra v. 9. 11. Tim. 11. 26. עֲרֵב.

8. Διακόνους αὐτοῦ] Nempe καὶ οἱ ex superioribus. עֲרֵב. Vide Act. 1. Philipp. 11.

σεμνοὺς] Vide Philip. 1 v. 8.

μὴ δολόους] idem quod δολώσους. Hebraei eos vocant עֲרֵב ut videre est Prou. x 1. 13. xx. 22. Ephesus erat vrbs valde mercatrix, ut ad Ephesios diximus. Mercatores autem plerumque vani, ut Ciceroni notatum. Et עֲרֵב, unde illa vox עֲרֵב est mercari. Et Homero Phoenix, id est, mercator, ἀπαθήλια εἰδὼς, ξόαντες. Tyrij bilingues Virgilio.

μὴ οἶνω πολλὰ παροσχέοντος] Id est, μὴ παροσχέοντος, ut locutus est supra. παροσχέοντος est operam alicui rei dare, ut videre est supra 1. 4. infra 1 v. 13. Tit. 1. 14. Hebr. 11. 1. v 11. 13.

μὴ ἀγροκαρδῆς] Id est, qui neque iniustum, neque turpe artificium faciunt. Illius generis sunt feneratores & delatores: huius aleatores, scenici, parasiti. ἀγροκαρδῆς עֲרֵב עֲרֵב Prou. xv. 27. Rabbini עֲרֵב עֲרֵב.

9. ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει] ἔχοντας, id est, κατέχοντας ut supra 1. 19. Per puram conscientiam custoditur & fides. Nam qui hanc negligunt, solent & illam amittere, ut iam audiuius 1. 19. De voce mysterij vide Eph. v. 19. Coloss. 1 v. 3. Vide & infra 16. Est enim hæc doctrina occulta impiis 1. Cor. 1 v. 3.

καὶ οὗτοι δοκιμαζέσθωντες] Sensus est: Eorum quæ presbyterio videntur non idonei nomina ad δοκιμασίαν publicentur in Ecclesia, ut si quid habet quod in eis culpet, id proferat. Verbum δοκιμαζέσθωντες ex iure Attico, quod & Ephesij Ionum traduces imitati sunt, traductum est. δοκιμασία idem quod ἀνάκρισις apud Pollucem: de moribus cuiusque exploratio, quam bene descriptam habes apud Lysiam. Eam in Ecclesia fieri solitam eo quo dixi modo, docet nos primum Lampridius in vita Seueri: *Ubi enim aliquos voluit vel rectores provinciarum dare, vel præpositos facere, no-*

mina eorum proponere, hortans populum, ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: dicebatque graue esse non fieri in prouinciarum rectoribus, cum id Christiani & Iudei facerent, in predicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt: ubi obiter discimus & hunc morem esse ex Synagoga. Sacerdotes autem Iudeorum improprie hic vocantur *ἐπισκοποι*, idque per *ἐπίσκοποι*, quia Christianorum presbyteri etiam sacerdotes vocabantur. Docet nos idem quod diximus Chalcedonensis Synodus: *ὁ χριστιανισμὸς ἐκ τῆς ἰουδαίας*. Hæc est potestas indignos recusandi, quam plebs tribuit Cyprianus, addens ut plebs presente vel detegantur malorum criminum, vel bonorum merita predicentur: quia plebs singulorum vitam plenissime nouit, & uniuscuiusque actum de eius conuersatione perspexit. Eiusdem Cypriani est illud: In ordinandis clericis, fratres charissimi, solemus vos ante consulere, & mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Cum autem dicit Apostolus de diaconis hic agens, *καὶ οὗτοι*, ostendit multo magis ad eam normam exigendos presbyteros. Et ideo in Timotheo, prudens sibi notum, hanc formam seruauit Paulus, Act. xv. 2. ut Ecclesiis monstraret id quod non quidem secuti sunt semper, sed sequi debuerunt. Hæc *δοκιμασία* Rabbini dicitur *בדיקה* vel *בריקותא*.

εἴτα δοκιμασέτωσαν] Post talem explorationem, admittantur ad suum ministerium.

ἀνέκλητοι ὄντες] Sæpe esse dicitur id quod palam apparet. Ita hic sume *ἀνέκλητοι ὄντες*; postquam apparuerit, nihil illis posse obici. Hic *ἀνέκλητοι*, qui supra *ἀνέπιλητοι*. Sic & Tit. 1. 6. 7. vide & 1. Cor. 1. 8. Coloss. 1. 22. In Glossario *ἀνέκλητος*, inaccusabilis.

γυναῖκας ὡσαύτως] Supple *δοκίμους*: quod *ὡς κοινὰ* repetendum, quod recte viderunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Nam erant & feminae *δοκίμοι*, ut videre est Rom. xv. 1. 1. quas ministras dixit Plinius. Vide L. Nulla C. de Episcopis & Clericis, & ibi dicta ab eruditis. Feminae *δοκίμοι* sumebantur ex iunioribus: *ἐπισκοπιδες* ex senioribus. Facile autem intelligas ea quæ exigit Apostolus in feminis *δοκίμοις*, multo magis exigi in iis quæ *ἐπισκοπιδες* siue *προκαθήμεναι* dicebantur, & quæ suo modo respondebant *τοῖς ἐπισκοπίτοις*, de quibus diximus ad Philipp. 1 v. 6. & dicemus infra 1 v. 9.

σημαί] Decet & viros, sed feminas maximè moderata quædam grauitas.

μὴ διεβόλους] Non frustra hoc addit. Norat enim mores mulierum maxime in Græcia Asiaque.

Φιλόφρον ὃ χεῖρα θηλειᾶν ἔφου,
Σμικρὰς δ' ἀφορμὰς ὡς λάβοι τῶν λόγων
Πλείους ἐπισφύρουσιν· ἡδονὴ δ' ἴης
Γυναιξὶ μηδὲν ὕγιες ἀλλήλους λέγει.

Ait in Phœnissis Euripides. Vide infra v. 13. qui locus hunc explicat.

μηφασ

πρᾶτοι] Vinofitas foeminas maximè dedecet.

πῶς ἐν πᾶσι] Nempe quæ ita fidem in negotiis omnibus præstiterint, ut totæ ipsis Ecclesiæ largitiones credi possint.

12. Διάκονοι ἔσονται] Redit ad veros diaconos. Post illam velut περίστυλον de diaconissis interpositam.

μὴ γυναικὲς ἀδρα] Interpretare, ut supra 2.

πῶς καλῶς ἐκτρέφεσθαι καὶ τῷ ἰσθμῷ οἶκον] Vide supra 3. & 4.

13. οἱ δὲ καλῶς διακονήσαντες βαθμὴν ἱερωῆς καλὴν ἀσπασίαν] Gradum sibi honestum faciunt, nempe ad presbyterium. Ita enim mos erat illorum sæculorum, ut ex optimis de Christiana plebe diaconi fierent, ex diaconis optimis presbyteri, ex presbyteris optimis præfidentes. ἀσπασίαν ἱερ. βαθμὴν ἡγρ. In Clementis constitutionibus sunt præces pro diacono, in quibus hæc legimus huc pertinentia: κατέξιωσσι αὐτὸν διακόνος λειτουργήσαντα τῷ ἱερωεὺς αὐτῷ διακόνος ἀρετῆς, ἀμειψίας, ἀπηλλάγης, μελίζοντι ἐξιστάμεν βαθμῶς.

καὶ πολλὰ παρόντων ἐν πόλει τῇ ἐν Χερσὺ Ἰησοῦ] Qui diaconi munere bene functi sunt, si presbyteri fiant, liberius & cum maiore fiducia aliis Evangelium prædicabant. Nam πῶς hic ponitur pro doctrina ipsa, ut Gal. III. 23. & alibi sæpe.

14. Τὸ πᾶσι χερσὶν] In Macedonia, ut eruditi censent.

ἐλπίζον ἐλθεῖν πρὸς σὺν ἑχόν] Venit non Ephesum Paulus, sed Troada: & ibi cum vidit Timotheus. In Manuscripto pro ἑχόν est sensus eodem ἐν ἑχόν ut Luc. xviii. 8. Act. xii. 7. xxii. 18. xxv. 4. Rom. xvi. 20. Apoc. ii. 5. xxii. 6. Deuter. xxviii. 29. Iosue viii. 19. Psal. i v. 13.

15. ἐὰν ὅ βέλτερον] Si quid intercesserit: quod sæpe eveniebat Paulo. Vide II. Cor. xii. 14. xiii. 3.

ἵνα εἰδῆς] Ut his literis monitus noris ea quæ alioqui coram fueram dicturus.

πῶς ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι] ἀναστρέφεσθαι ut II. Cor. i. 12. Ephes. ii. 3. Hebr. x. 33. xiii. 18. i. Petr. i. 17. respondet Hebræο τῷ, ut videre est Prou. xx. 7. si pij singuli Templum Dei i. Cor. iiii. 16. vi. 19. Ephes. i. 21. ergo & cæterus piorum. Maioris claritatis ergo, μετὰ προσέτις huius addit explicationem.

ἥτις ἐστὶν βασιλεία Θεοῦ ζώντος] Non falsorum deorum, sed Dei veri. Matth. xxvi. 63. Rom. ix. 26. ii. Cor. v. 16. i. Thess. i. 9. infra iv. 10. v. 17.

εὐλογεῖ καὶ ἰσχυροῦται τῆς ἀληθείας] Tituli hi sunt Ecclesiæ: cui qui eos invitent, mirum quam laborent ut hæc verba sequenti periodo connectant. Eistum alia repugnant, tum illud τὸ quod ponitur ante τῆς βασιλείας μυστήριον, qui articulus ostendit novum esse sensum, non titularum cum sequentibus continuationem, & illud μυστήριον poni subiectivè, non prædicativè, ut scholæ loquuntur. Apostolus, mentione facta Templi, novam de Templo

X x x

sumpsit similitudinem? In Templo erant columnæ & bases. His colum-
nis sustentantur bases; sicut & hæc columnæ & bases sustentantur. Ita
opus superius columnæ innitebatur. Veritatem hanc comparat opus supe-
rius: Ecclesiam, maxime universalem, sed & eas partes quæ universali ad-
hærent, columnæ & bases, id est καὶ ἐν αὐτῇ columnæ & bases habenti. Ve-
ritatem sustentat atque attollit Ecclesia; efficitur & labatur ex animis, ef-
ficat ut longe lateque conspicitur. Magnam enim vim apud homines non
contumaces habet testimonium multorum hominum proborum, quom-
ones adiungunt ista dogmata, ista præcepta ab Apostolis accepisse. Nec in-
vidiosus videri debet hic datus Ecclesie titulus, cum & exor dicatur vi-
dēt. Sic. xvi. 36. Tob. viii. 3. καὶ ἐν αὐτῇ columnæ & bases habenti.

16. καὶ ὁμοῦ ποιεῖται μὴτα ἐπὶ τῇς δοξολογίας μυστηρίου. Non hic, inquit,
de quavis veritate agitur, sed de ea quam hominum nemo per se reperire
potuit, & quæ vim ad pietatem nobis ingenerandam habet maximam, præ
qua evanescant omnia legis, omnia philosophorum præcepta & dogma-
ta. ὁμοῦ ποιεῖται. Latini dicunt haud dubie, plane, extra conseruam,
profecio, pro eodem ponitur ὁμολόγως. Μυστήριον sæpe vocatur Euangelium,
non modo quia tardius latuit, verumetiam quia humana industria ne-
quit reperiri, Matth. xvi. 17. Genitiuus Μυστήριος hic effectum designat.
Eodem sensu hæc veritas dicitur esse ὁ Μυστήριος, i. Tit. i. hic Deus in Chri-
sto nobis omnia didicisti donasse quæ ad pietatem pertinent. i. Rom. i. 3.

Θεὸς ὁ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια. Suspectam nobis hanc lectionem faciunt inter-
pretes veteres; Latinus, Syrus, Arabs & Ambrosius, qui omnes legerunt
ὁ ἀποκαλύπτων. Addit Hincmarus opusculo LV. illud Θεὸς hic positum à Ne-
storianis. Sensum primum facit illud ὁ ἀποκαλύπτων. Euangelium illud cele-
ste innotuit primum, non per Angelos, sed per homines mortales, &
quantum tota species ferebat, infirmos, Christum & Apostolos eius.
ἀποκαλύπτων ἰερογλῶττ. Syro. Id verbum bene conuenit mysterio, id est rei la-
tenti. Sic & Coloss. i. 26. καὶ τὰ μυστήρια significant mortalem, i. Cor.
ii. 16. Viden. Ioh. i. 18. & quæ ad eum locum dicuntur.

ὁ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια. Por plurima miracula approbata est ea veritas.
ταῦτα sunt miracula diuina, por ταῦτα sunt, quæ est & i. Cor. ii. 4. & ali-
bi. Δικαιοδοῦν autem hic est approbare ut Matth. xi. 19. vbi dicta vide. Sic
ἀποκαλύπτων dicitur quoniam hoc victor est, quia confaciat approbatur. Deut.
xxv. 1. Adde Psal. lvi. i. δὲ ἡ ψαλμὸς ὁ αὐτοῦ.

ἀφ' οὗ ἀγλῶν] Nempe cum admiratione maxima. Angeli hoc arcānum
per homines mortales didicere. Ephes. i. 10. i. Petri i. 12. Videre apud
Hebræos ab omnem cognoscendi modum transfecit.

ὁ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια. Non Iudeis tantum annuntiata est ista veritas, sed &
Gentibus illis quæ à Deo alienissimæ fuerant. Eph. i. 12. Coloss. i. 21. &
i. Petri i. 12. Genes. xii. 1. Idem hoc in i. Petri i. 12. & Coloss. i. 21. &
i. Petri i. 12. & Coloss. i. 21. Idem hoc in i. Petri i. 12. & Coloss. i. 21.

xxx

ἀνελήφθη ἐν δόξῃ] Gloriosè admodum exaltatum est, nempe quia multo maiorem attulit sanctitatem, quam vlla antehac dogmata: ἀνελήφθη est sublimiter euehi, respondetque Hebræis verbis תִּלְוָהּ & הִנָּהּ. ἐν δόξῃ gloriose. Philipp. IV. 19. Coloss. III. 4. Vide & II. Cor. III. 8. Sic ἐδιδάξαν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, Act. XIII. 48.

CAP. IV.

Πνεῦμα] Spiritus Paulo & aliis Christianæ Ecclesiæ Prophetis datus.

ῥητῶς λέγει] Aperte significat: non per ambages, aut ænigmata, id est per τινος aut ὅτι. Vide quæ dicta Num. XII. 8. Græci elegantiores dicerent ἀπαρρηδω. Sed ῥητῶς etiam apud Dioscoridem est & alios. In Glossario ῥητῶς aperte.

ὅτι ἐν ὑστερίαις καίτοι] Id est, posthac. Nam is sensus est locutionis Hebrææ; הֵמָּנָה תִּלְוָהּ, quod LXX. solent vertere, ἐλάττω τῆς ἀρετῆς.

ὑποσησούσαι πνεῦς δὲ πίστεως] Deficient à Christiana fide multi Philosophicis ratiunculis tentati: ἡρώδης. Hæreticorum Patriarchæ Philosophi, ait Tertullianus aduersus Hermogenem. Sapientia professor, de quorunda ingenii omnis hæresis armatur, ait idem Tertullianus aduersus Marcionem I. Munit Timotheum aduersus ea quæ ipso adhuc viuente erant euentura. Patet id infra 6. Confer. I. Petr. II. 2.

προσησούσαι πνεῦματι καὶ λόγῳ] Sic προσησούσαι supra I. 4. Tit. I. 14. Προπνεῦματι καὶ λόγῳ. Latinus habet, πνεύματι καὶ λόγῳ. Græci plerique πνεύματι καὶ λόγῳ, quomodo & Latini non pauci legere. Solent autem sic appellari ab Apostolis ij qui Prophetiam se à Deo habere dicunt, cum tamen vere de suo, aut de Satanz dictatis loquantur. Vide I. Ioh. IV. 1. & sequentibus. πλάτοις, Esaiæ III. 12. IX. 16.

καὶ διδασκαλίας δαιμονίων] Pythagoricos maxime indicat, quorum præcipui erant magi, & cum dæmonibus habebant commercium. Inter hos insignis fuit Apollonius Tyaneus, qui hic eximie denotatur. Venit enim Ephesum viuente adhuc Timotheo. Clem. Alexand. Strom. I. 11. ἀμύλας δὲ φρονήσεως ἐστὶ καὶ τοῖς καίτοις, οἷον καὶ ὁμοῦ, & ἐμύλων, & ἀφροσύνη καὶ ἀκαταστασία.

ἐν ὑποκρίσει ψευδοδόξαν] Speciem quidem ista habent sanctimoniz: sed qui eam vsurpant falsi sunt doctores, neque ista observant, nisi in conspectu hominum ad fallendam plebem. ὑποκρίσεις τῆς ἀρετῆς, ψευδοδόξαι, falsi, dicus, mendax in Glossario. Vtitur Athenæus. Plautus dixit falsiloquum, quam vocem hic posuit Ambrosius.

κακωτηλεμαρτύρων τῶν ἰδίαι συνείδησιν] Conscientiam habentes inuistam notis criminum, quibus sibi sunt conscij. Claudianus:

Pectus inuista

Deformant macule, vitiiisque inoleuit imago.

X x x ij

Vide alia quæ ad eam rem attulimus sine annotatorum ad Librum I. pro Veritate Religionis Christianæ.

καλυόντων γαμήν] Non dehortabantur à nuptiis ideo quod coelibatum præferrent: id enim Christianis convenit: sed plane dicebant illicitas esse nuptias, alienos esse à salute eos qui in coniugio sunt. καλύω ab Hebræo כלה. Tribuitur autem doctoribus sicut ὑποπθέναι βάρος, δέν & similia, τὸν γάμον ἀδυνάτον, ait de eisdem Clem. Constit. 1 v. 8. ἀγαμίαν διδάσκουσι v. 1. 10.

ἀπὲρκαδὲν βερωμένον] Est hinc ἑλληνικὸς contrarij. Deest enim καλυόντων, quod addit hunc locum citans Epiphanius: aut ποικιλιάν quod addit Syrus. Similis ferme ἑλληνικὸς 1. Cor. xiv. 34. & hic supra I. 12. Sic Phedr. Non veto dimitti, verum cruciari fame.

Supple, iubeo. Hoc simplicius: quamquam interim verum est quod aiunt Græci, post verba prohibendi solere addi aut particulas, aut verba negantia, sicut duplex negatio apud eos negat. Quare nihil opus mutare lectionem, ut pro ἀπὲρκαδὲν legamus ἀπὲρκαδὲν, quod contendit Isidorus Pelusiota epistolarum 1 v. 102. Βερώμενα hinc intellige ea quæ sunt ex animalibus. Hæc est ὑποχὴ ἐμφύχων observata Pythagoristis, de qua existat Porphyrij liber. Meminit Alexis Atthide. Clemens Strom. 1. de Sarmanis apud Persas: οὐτὰ πόλεις οἰκοδοιοῦν, οὐτὰ σέλας ἔχουσιν, διὰ τῶν ἡ ἀρεθὲν τῶν φανῶν, καὶ ἀπὸ τῶν ποικιλιῶν καὶ ὕδωρ τῶν χειρὶ πίνουσιν, οὐ γάρον, οὐ παροδοῖαν ἰσασιν, ὡς οἱ νῦν ἔκτραπται. In Clementis Constitutionibus v. 1. 8. πᾶς τῶν βερωμένων βελύσσεται. & v. 1. 26. βερωμένοι πᾶς φαυλίζουσι. Hæ duæ abstinentiæ à nuptiis & à ciborum parte potissima, sunt cornua velut Agni Apoc. xii. 17. Christiani ista laudabant: sed non exigebant, ut videre est canone Apostolico 1. in Synodo Ancyrana & Gangrensi, ad quæ loca videndi Zonaras & Balsamo. Cum tam aperte hinc denotentur Encraticæ, nihil mirum si illi Pauli epistolas non receperent, quod nos Origenes docet.

ἀ ὁ Θεὸς καταποιεῖς μετὰ ληψιν] Id est, condidit eo animo, ut eorum usum si non ab initio, at certe post diluvium hominibus indulgeret, Gen. ix. 3. & in Evangelio apertius. Est autem valde propriè hic dictum εἰς μετὰ ληψιν. Nam μετὰ λαμβάνειν τροφῆς est vesci, Act. ii. 46. xxvii. 33. Sic & καρπὸν μετὰ λαμβάνειν 11. Tim. ii. 6. & ἀγαθὸν supra xv. 11. 9.

μετὰ δωρεῆς τοῦ πνεύματος] Transpositio pro ἐκ τοῦ Θεοῦ πνεύματος εἰς μετὰ ληψιν μετὰ δωρεῆς. Ne cibus sumatur nisi à Deo gratis qui ista nostris vñibus condidit, mos est Hebræorum vetus, quem Christus exemplo suo probavit. Vide quæ dicta Matth. xiv. 19. xv. 36. xxvi. 16.

καὶ ἐπαγνώκοσι τῇ ἀλήθειᾳ] Quibus nota est veritas ista quæ iam sequitur.

4. ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν] Gen. i. 31.

καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον] Sic vertit Hebræum לֵבַד, quod μῖασμα, ἄδυντον, βίβλητον alibi vertitur. Nihil est לֵבַד per se & citra Dei legem. Lex autem Dei

hac de re neque Gentibus vnquam data est, & à Iudæis per Christum est ablata. Vide Rom. V II. & ibi dicta.

μὴ δὲ ἀχαιρίας λαμβανόμενον] Repetit hanc legem, ne quis eius obliuiscatur. Vide Deut. VIII. 10. Esai. LXII. 9. Ioel. II. 26.

5. ἀγιάζεται ὃ δὲ λόγον Θεοῦ καὶ ὑποτάσσεται] ἀγιάζεται, id est, vsus illarum rerum gratus est Deo: quomodo ἡγάσασθαι de viro & vxore habuimus I. Cor. VII. 14. Gratus est autem Deo duas ob causas: primum, quia is qui vtitur, certo sibi persuadet id sibi licere, propter verbum Dei, quod habemus Act. X. 15. deinde quia Deum inuocat vt doni auctorem. ἀποδοῦναι hic generalius sumitur quam supra II. I. vt & ἐντυγχάνειν Sap. VII. I 21. & XVI. 28. Coniuncta sunt, gratiarum actio & preces: illa pro rebus datis: hæ, vt res profint. Vtrumque comprehenditur sub nomine τοῦτο.

6. ταῦτα ὑποδείκνυμι τοῖς ἀδελφοῖς] Si de his moneas Christianos, quos isti philosophi, iidemque magi ad se volunt perducere. ὑποδείκνυμι pro precipere frequens Homero. Vtitur & Aristoteles.

καλὸς ἐστὶ δάκνονος ἱκανὸς χειρὸς] ἱκανός, id est, ostendes te esse talem. δάκνομος hic sumitur, vt I. Thess. I II. 2.

ἐξοφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς διδασκαλίας ἢ παρακολούθησας] Ostendes te innutritum verbis & fidei, & eius disciplinæ quam sectatus es hæcenus. Fides ad credenda refertur: διδασκαλία ad facienda. παρακολουθεῖν modo ad res, modo ad personas refertur. Vide I. Tim. III. 10. & II. Mac. IX. 27. In Manuscripto est, οἷς παρακολουθήσας.

7. τοῖς ὃ βωβήλοις καὶ γεωόμεναις μύθοις ὡδαίνε] Intelligit doctrinam illam ὡδὸν ψυχῶν μετανοήσεως, quæ fundamentum est istius λόγου. Hæ fabulæ primum sunt profanæ, quia nulla Dei reuelatione nituntur: deinde aniles, id est absurdæ, non minus quam illæ quas aniculæ puerulis recitant. Aniles ineptias dixit Cicero in Tusculanis. ὡδαίνειν est ὑποστρίφειν. Eodem sensu hanc vocem habes I. Tim. II. 23. Tit. III. 10.

γυμναζεῖς ὃ σπαιτὸν πρὸς ἀσκήσαν] γυμνάζειν est propriè exerceri in gymnade. Inde coepit transferri ad omnia ea quæ agendo discimus, dicimurque & γυμνάζειν τὸ σῶμα: vt apud Platonem in legibus, & γυμνάζοντι τὴν ψυχῇ, vt apud Isocratem. Ad pietatem, id est, ad omnes animi virtutes: quod fit crebris actionibus piis.

ἢ ὃ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ὄζειν ἀφέλιμος] ὀζεῖν dicunt de talibus Rabbinii. Non spernit corporis exercitationes, puta abstinentiam à cibis melioribus, & à vino, & à coniugio. Habent enim ista vtilitatem quandam intra suos limites, de quibus dictum Coloss. II. 23.

ἢ ὃ ἀσθένεια πρὸς πάντα ἀφέλιμος ὄζειν] Nunquam non, & nusquam non est utilis. Est hæc sententia opposita dicto impiorum, Iob. XXXIV. 9.

ἐπαγγελίαν ἔχουσαν ζωὴς τῆς νῦν] οὕτως, nempe in pace conscientie, & spe bona. Nam, vt ait Pindarus:

Ὅς ἂν ὁσίως καὶ δικαίως τὸν βίον

X x x x iij

Διάγη, γλυκεῖα οἱ καρδίαν

Ἀπ' ἁλλασα προσέφορος ξυμφορῇ

Ἐλπίς, ἃ μάλιστα θνατῶν

Πολύστροφον γνώμην κυβερνᾷ.

Contra de impio Antiphon: ἀσιδῶν ὃ καὶ ὠδυσσάων τὰ εἰς τοὺς θεοὺς καὶ αὐτῆς αἰ
τῆς ἐλπίδος (ὅσα ἔστι μέγιστον αἰθερόποις τῷ βίον ἀγαθόν) αὐτὸς αὐτὸν ἀποσεσέη. Aiunt
Hebræi res esse quatuor, quæ in vtraque vita habeant ἀνταπόδοσιν · honorem
& obsequia parentibus præbita: beneficentiam in egenos, hospitalitatem,
studium reconciliandi dissidentes. Bene, dum ne excludantur quæ his sunt
paria.

καὶ τῆς μαλλούσης] אבא םלג. Pietati enim vita æterna promittitur.

πιστὸς ὁ λόγος ἔ παύσης ἀποδοχῆς ἀξίος.] Referunt quidam ad præcedentia.

Ego ad sequentia referre malim. Nam & sic eadem verba subsequente
ἐπὶ habemus supra 1. 15. Sed ita per παρένθεσιν includenda sunt ista :

εἰς τὸ το γὰρ ἔ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδίζομεθα] Ob id quod iam dicturus sum, per-
ferimus labores ac contumelias. De laboribus vide Act. xx. 35. 1. Cor.
xv. 16. Coloss. 1. 29. 1. Thess. v. 12. In Manuscripto : καὶ ὀνειδίζομεθα, non
malè, vt Coloss. 1. 29.

ἐπὶ ἡλικίᾳ μου ἐπὶ θεῷ ζῶντι] בן אלהים. Qui vitam in se habet plenissimo
iure, is eam potest quibus vult conferre. Vide infra v. 16.

ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν] Vult omnes seruari, nempe
si credant : Christianos autem seruare vult, quia credunt : nempe si fi-
des per dilectionem sit efficax. Confer quod supra habuimus 11. 4. Scri-
ptor de Vocatione Gentium v. 31. Quoniam siue occulte, siue manifeste, ipse
est (vt Apostolus ait) saluator omnium hominum, maxime fidelium. Quæ sen-
tentia subtilissima breuitatis et validissimi roboris, si tranquillo consideretur in-
tuitu, totam hanc de qua agimus controuersiam dirimit : dicendo enim, qui est
saluator omnium hominum, confirmavit bonitatem Dei super vniuersos homi-
nes esse generalem. Adjiciendo autem, maxime fidelium, ostendit esse partem ge-
neris humani, quæ merito fidei diuinitus inspirata ad summam atque æternam
salutem specialibus beneficiis prouehitur. Vocem σωτὴρος tribui Deo Patri
vidimus etiam supra 1. 1. id Hebræis est יושע.

11. ὡς ἡ γὰρ ἡμεῖς ἐ δίδασκε] Mone priuatim : doce publice.

12. μηδὲν οὐ τῆς νεότητος κατὰφρονέει] Solebant illis temporibus presby-
teri esse id quod dicebantur, id est, multum prouectæ ætatis. Timotheus
ante talem ætatem factus erat Evangelista, quia & prophetiæ cum indi-
cauerant, & spiritus dona cum commendabant. At non ideo sequitur
plane iuuenem fuisse Timotheum, cum hæc Paulus scriberet. Nam ברוך
Hebræis, נועם interpretibus, est ætas militaris, & ciuilem ætatem com-
prehendit, solique senectuti opponitur. Hoc ergo vult, quod tibi ad soli-
tam presbyterorum ætatem deest, id supple morum grauitate. Nemo
tuam ætatem contemnat : id est, ita te gere, ne contemni possit : ἐπὶ

οὐ δίδωμι ὁ Θεὸς τὸ πρῶτον· Sap. xvi. 51.

ἀλλὰ τύπος ἔστι τοῦ πρῶτου] Ut ipse fecit Paulus Philipp. i i i. 17. Similis monitio 1. Petr. v. 3.

ἐν λόγῳ] Sermonibus feriis & vtilibus. Eph. v. 4.

ἐν ἀναστροφῇ] דברך, id est, ἐν τῇ ὁμιλίᾳ, in suavi conuersatione. Sic Iac. iiii. 10. 1. Petr. i. 15.

ἐν ἀγάπῃ, ἐν πειρασμῷ, ἐν πίστει] Illud ἐν πειρασμῷ, non habet Latinus, neque Syrus, neque Chrysostomus. Dilectionem autem hic intellige, dilectionis opera: & fidem intellige, fidei sinceram professionem.

ἐν ἀγνοίᾳ] Sic & infra v. 22. Adde & Philipp. i v. 8. 1. Cor. vi. 6.

13. ὡς ἐργουμι, ἀεὶ σέχω τῇ ἀναγιγνωσκῇ] Assiduus esto in legendis Prophetis, Psalmis, aliisque libris. Vide ii. Tim. iii. 15. אקרא Hebræis lectio, nempe legis. Addit, cum venero, id est, tunc ego te plenius instruam. Solatur eius laborem. Sperauit autem Paulus venturum se Ephesum: sed id ei non contigit.

τῇ ἐκκαυχίᾳ, τῇ διδασκαλίᾳ] In monendis aliis priuatim, docendis publice, vt supra i i.

μὴ ἀμύλει τὸ σοι χαρίσματός] Puto agi de dono linguarum; talia dona sollicitè custodienda sunt, gratiarum actione, precibus, sancto vsu, i. Thess. v. 19. ii. Tim. i. 6.

ὁ δίδωμι σοι διὰ προφητείας] Id est, quod donum præsignificatum est tibi datum iri per aliorum prophetiam: supra i. 8. Prophetæ facere dicuntur, quod prædicunt Ierem. i. 10.

καὶ ἐπιτάσσουσιν ἡς χεῖρ τῆ προσηγορίας] Id est, ad prophetiam accessit seria inuocatio opis diuinæ, tunc cum manus tibi imponerentur. Paulus ipse Timotheo manus imposuerat ii. Tim. i. 6. sed mos erat vt qui adessent Presbyteri, vnâ cum cœtus suæ principe manus imponerent. Clemens Constitutionum v i l i r o. Προσβύτει χερσὶν ὧν, ὡς ἐπισκοπῇ, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆ κεφαλῇς ἐπιτίθει αὐτός, τὸ προσβύτειν παρεστῶτος σοι, καὶ τῷ δακόντι. Hunc morem diu retinuit Africa. In Synodi enim Carthaginensis Actis legimus: Presbyter cum ordinatur, episcopo cum benedicente, & manum super caput eius tenente, etiam omnes presbyteri qui præsentibus sunt, manus suas iuxta manum Episcopi super caput illi teneant. Vbi Apostoli, aut Apostolorum adiutores non aderant, fiebat ordinatio per præsidem cœtus, consentiente presbyterio. At vbi aderant Apostoli, aut eorum adiutores, hic honor & ipsa præsentia ad illos pertinebat. Faciebant tamen hæc & talia vnâ cum presbyterio, vt hic videmus. Sic apud Hebræos iudicibus electis manus pro Synedrîo imponebat ראשׁהוּהוּ princeps Synedrîj. De manuum impositione, vide quæ diximus ad Matth. ix. 18.

14. ὡς πορεύεται] גאון PF. 2.

ἐν τοῖς ἰδίῳ] Sic Horatius: totus in illis.

15. ὡς ἐκκαυχίᾳ φαίνεται ἡ ἐν πίστει] ἐκκαυχίᾳ etiam philosophis est profectus

in virtute. Vide Philipp. 1. 25. & Sirach 11. 23. Ita se res habet in Christiana pietate, ut in eo qui amne aduerso iter facit. Si non profecit.

--si brachia fortè remisit,

Atque illum aduerso pronus rapit alueus amne.

ἐν παντί ὅσοι apud omnes.

ἐπιχε σεαυτὸν καὶ τῇ διδασκαλίᾳ] ἐπιχε^ν poni pro προσέχε^ν, id est, animum attendere, notauit Eustathius. Sic Lucæ xiv. 7. Sirach xxxii. 2. xxxv. 11. Animum attende tibi ipsi, quomodo viuas, & doctrinæ, quid doceas. In sacris dicebatur: Hoc age: quod Plutarchus vertit προσέχε.

ἐπιμύει αὐτοῖς] Mane apud Ephesios. Sic ἐπιμύειν habemus, Act. x. 48. xxi. 4. 10. xxviii. 12. 14. 1. Cor. xvi. 8. Gal. 1. 18.

τὸ τοῦ θεοῦ ποιῶν καὶ σεαυτὸν σώσας καὶ τοὺς ἀκούοντας σου] Qui alios instruit, & se instruit. Seruat & alios, nempe stantes hortando, lapios erigendo. Non novum est verba quæ Deo summo iure competunt, aut Christo, sensu quodam subordinato tribui hominibus, ut diximus ad Matth. xvi. 18. Sic item hoc σώζει hominibus tribuitur, Rom. xi. 14. sic & ἐπιστρέφει Lucæ 1. 16.

C A P. V.

προσβυτέρω μὴ ἐπαγγέλλῃς] Vox προσβυτέρου hic de ætate sumenda est, non de functione: monstrant id sequentia. ἐπαγγέλλω hic est ἡρῖ, frequens Rabbiniis, unde ἡρῖ durior quædam obiurgatio, qua seniores uti solent aduersum iuniores, non contrā. In Glossario: ἐπαγγέλλω, castigo, increpo, obstrepo, obiurgo. utuntur ea voce & Isocrates & Demosthenes.

ἀλλὰ ὡς πατέρας αἰς πατέρας] Blandè admone, & cum quadam reuerentiæ significatione. Sic Petrus i. v. 1. προσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν ὡς πατέρας. Mos est apud omnes gentes seniores viros appellare Patrum, fœminas autem matrum vocabulo.

πρωτέρως αἰς ἀδελφοὺς] Frater benigna appellatio parium inter se, apud Martialem & in Epigrammate Græco.

2. προσβυτέρας αἰς μωτέρας, πρωτέρας αἰς ἀδελφάς, ἐν πάσῃ αἰσχύνῃ] Vult idem discrimen ætatum in fœminis obseruari, sed plus est cautionis, ne qua ex blanditiis aut amori aut suspicioni pateat fenestra.

3. χήρας τίμα] Et hic χήρῃ nomen est generale: neque functionem significat, sed amissas nuptias. τίμα hic est, da de Ecclesiæ largitionibus alimenta, nempe ut Ecclesiæ inseruiant. quod infra dicit κατὰ λογίσματα, inscribatur albo siue matriculæ. Confer quæ infra 17. Alendi præceptum includi in præcepto honorandi parentes aiunt Hebræi. Vide quæ ad Matth. xv.

4. Hieronymus ad Gerontium: Honor vel pro eleemosyna, vel pro munere accipitur. Vide 11. Macc. viii. 28. & 30.

οὐκ ὄντως χήρας] Ab omni auxilio destitutas. Est & hic παροιμία figura Paulo

Paulo familiaris. Sic Sophocli *χρηδών μάλῃ ποδῖ*, id est, *μονάζων*, ut explicat Scholiastes. Et *χρηδῶν* est desolare, *στείνειν*. Sic apud Plautum: *Omnium copiarum, atque opum, auxilij, praesidij, viduitas nos tenet*: pro quo viduertatem dixit in Re Rustica Cato. Sic & arbor vidua, viduus lectus, viduae noctes, viduus Pharetra Apollo apud Poëtas. Itaque mox explanationis causa addet *μυμονωμένη*.

*εἰ δὲ τις χρεία τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχῃ, μαινομένηται παρὲν τὸν ἴδιον οἶκον δου-
λεύειν*] Eligebantur ad ordinem *ορισυπίδων*, quæ mulierum essent *συνεργί-
σται*, interdum & matres & educatrices filiorum, ut nos Tertullianus docet de Virginibus velandis: sed rarò tales, & ubi aliæ decrant. Cur non & matres familias? quia domi habebant quod agerent. Cur non virgines? quia cùm experimenta matrimonij ex puerperio non habeant, minus possunt alias consilio & solatio iuare. Ita Tertullianus dicto libro: *τέκνα ἢ ἔκγονα* נין ונכר. *Δουλεύειν* hic est more ludæorum Græca loquentium pro Hiphil, id est, *Δουλεῖν ποιῆν* הצידיק. Et hic habemus quod alibi sæpe in collectiuis nominibus, transitum à singulari ad plurale. Alibi contra.

καὶ ἀμοιβὰς ἀποδοῦναι τοῖς παροῦσιν] Sapienter dictum: Sic Valerius Maximus: *parentes, nos alendo, nepotum nutriendorum debito alligantur*. ἀμοιβὰς ἀποδοῦναι est גמול גמול. *τοῖς παροῦσιν*, פל. LXXVIII. 7.

τίπο γὰρ καλὸν καὶ ἀποδοῦναι ἐκώπιον τῷ Θεῷ] Sic & supra II. 3.

ἢ ὅπως χρεία καὶ μυμονωμένη] Vox obscurior per clariorem explicatur. vide quæ supra 3. Sic גלמוד, Græcis quibusdam interpretibus *μυμονωμένη* Job. III. 7. At גלמודה *χρεία* Esaiæ XLIX. 21. *ἀδρός καὶ παίδων ἔρημος*, ait Philo *ὡς μοναρχίας* in fine. Psal. LXXVIII. 7. *פרידני מן הָרָעָה*, idem valet quod *μυμονωμένης*. Idem sensus in *רִיחַ* Ruth. I. 21. quod *καλῶ* vertunt LXX. & in *שכולה* Esai. XLIX. 21. Tam Græcis *χρηδῶ* quam Latinis viduare, est desolare, *μονοῦν*.

ἡλπιεν ἐπὶ τὸν Θεὸν καὶ παρορμήσει τοῖς διήκονσι τυχεῖς καὶ ἡμέρας] Id est, *ἐλπίζουσα* eis τὸν Θεὸν *παρορμήσει*, &c. Duplex Hebraismus: nam & præteritum est pro præsentī, ut Matth. III. 2. & verbum cum copula, vice participij. Sensus vero: quia homines opitulatores non habet, & apud eos est *מלכות*, id est, muta, ideo in vno Deo perfugium habet, illum solum respicit, ut Anna Phanuelis Luc. II. 36. noctu diuque, id est, tam assidue quam fieri potest. Vide eundem Lucæ locum & I. Thess. II. 9. II. 10. II. Thess. III. 8. II. Tim. I. 3. Sic & Apoc. IV. 8. & aliis eius libri locis. *παρορμήσει* hic quod *παρορμήσει* Act. I. 14.

ἢ ὅπως ἀπαλῶσα] Idem verbum habemus Iac. V. 5. In Glossario, *ἀπαλῶ* lascivia, delitix. *ἀπαλῶ* delicias ago. Habes eam vocem in Græco Ezech. XVI. 48. & Sirach. XXI. 17. Eodem sensu dicitur *ענין ענין*. Intelligit eam quæ ideo vidua manet, ut à mariti imperio soluta liberius faciat quæ lubet.

ζῶσα τέθηκα] Egregiè dictum. Seneca de Tranquillitate animi: *Curius*

Y y y

dentatus dicebat, malle se esse mortuum, quam non vivere; ultimum malorum est ex uiuorum numero exire, antequam moriaris. Idem epistola XCIII. ante mortem periit. Vide quæ diximus ad Matth. V 11. 22. Eph. II. 1. Viuit vere, qui Deo uiuit. Qui sine spe est vitæ æternæ, iam nunc periit.

καὶ ταῦτα ὁδὸς ἡ γὰρ, ἵνα ἀντιλήψῃς ὧσι] Mone præterea tum viros, tum fœminas, ne vllam dent mali nominis de se occasionem. Vocem ἀντιλήψῃς habuimus & supra III. 2. Vocem generalem iam per species euoluet.

8. εἰ δὲ τις ᾧ ἰδίων, καὶ μέγιστα ᾧ οἰκείων οὐ φρονεῖ, τὴν πίσιν ἡρνήσας, καὶ ἐν ἀπίστῳ χεῖρον] Sententia est ad vtrumque sexum pertinens, & sensus eiusdem, cuius illud Esai. LV 11. 7. Grauitur accusat & viros & mulieres diuites, qui sinebant Ecclesiæ oneri esse eos quos ipsi alere debebant, id est, iunctos sanguine, qui sunt ἰδοὶ ירשׁב, ac præcipue parentes qui οἰκῶνι etiam Esai. I V. 5. φρονεῖν est curam gerere, nempe vt habeant, vnde uiuant: quod & Latine dicunt, prospicere. Quod autem ait τὴν πίσιν ἡρνήσας, intelligendum est talem hominem factis destruere Christianismum, quem profitetur. Sic & II. Tim. III. 5. Tit. 1. 16. sicut ἀλογεῖν dicitur, qui bene facit, ita ἀρνῆσθαι qui contemnit, à verbis ad facta ducta translatione. Peior autem infideli est, quia cùm exactius norit voluntatem Dei, ei tamen se non accommodat. Vide Luc. 11. 48. & ibi dicta.

9. ᾗτε καὶ ἀλλοτρίω] Admittatur ad ordinem ᾧ πρεσβυτέρων, quæ de fidelium oblationibus non minus quam presbyteri viuebant. Hoc Tertullianus dicit in viduata collocare, libro de Virginibus velandis: Viduam allegere in ordinem, libro ad vxorem priore: Ὡσαν εἰς τὸ χερικόν, vel εἰς τὸ καὶ ἀλλοτρίω Græci Patres. Talium Viduarum meminit & Hermas, & vnā earum Graptam nominat.

μὴ ἐλαττωθῇ ἐν ᾧ ἐξήκοντα] Id ad sua tempora obseruatum docet nos Tertullianus, dicto libro de Virginibus velandis.

γαρονῖα ἐνὸς ἀνδρός γυνή] Sensus apertus est, de quo iam aliquid dicere cœpimus supra III. 2. Non debebant Christiani in vlla laudis parte cedere Gentibus. Pausanias Achaicis: γυνή ἣ αἰὶ τὴν ἱεροσυνίαν λαμβάνουσα ἀρχαῖα μὲν ὑπὸ τούτῳ, οὐ μὲν οὐδὲ τὰ παλαιὰ ἔστι πλέον ἢ ἐνὸς ἀνδρός εἰς πᾶσαν ἀφελή. Minutius: Asia sacra coronat vniuersa. Huic opponitur vetula multarum nuptiarum. Epist. ad Atticum XII. 29. Valerius Maximus libro II. c. 13. Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitia honorabantur. Existimabant enim eum præcipue matronæ sincera fide esse animum, quo depositæ virginitatis cubile pudicum egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimæ cuiusdam intemperantiæ signum esse credentes. Quem sensum paulo durius extulit Athenagoras: ὁ δὲ πλεονεξία γαμος ἀπορρηκτὸς μοιχεία. Tertullianus ad Vxorem: Sacerdotium viduitatis & cœlibatium est apud Nationes. Idem de exhortatione castitatis: Denique monogamia apud Ethnicos ita in summo honore est, vt & virginibus legitime nubentibus vniuersa pronubato adhibeatur: & si auspicij causa, vtrique boni auspicij est. Item vt in quibusdam

solemnibus officiis prior sit uniura locus. Certe Flaminica non nisi uniura est. Item de Monogamia: Idolis certe ex monogamia ex viduitas apparent. Fortuna Muliebri coronam non imponit, nisi uniura: sicut nec Matri Matris. De Fortuna Muliebri, nefas eam attingi, nisi ab ea quæ semel nupsit, dixit & Festus. Et apud Propertium est:

In lapide hoc uni nupta fuisse, legar

Item:

Fas teneas unum, nos imitata, virum.

Vide Canonem xviii. Basilij ad Amphilochem.

10. *ἐν ἱερῷ καλῶς ἀποποιεῖν*] Id est, ἀποποιεῖν καλῶς ἔχοντα, quomodo supra loquebatur iiii. 17. Quam fama comitatur bonorum operum.

ἐν παρρησίᾳ] Si nec abortum sibi fecerit, nec ob paupertatem exposuerit liberos, ut inter Gentes fieri solebat, sed omnes sibi natos educauerit, & quidem honeste ac pie. vide supra iiii. 3.

ἐν ἡσυχίᾳ] Si hospitio pios excepit, ut Lydia xv. 15. Verbum *ἡσυχία* usurpat & Euripides. Nomen *ἡσυχία* Xenophon. Rabbini id dicunt voce quæ ex Latino corrupta est *quiescentia*.

ἐν ταπεινότητι] Proverbiale: id est, si ad infima etiam ministeria se demisit, ut viros sanctos subleuaret. Nihil opus hic repeti, quæ diximus ad Ioh. iiii. 5. Tertullianus ad Vxorem inter Christianarum foeminarum officia ponit, aquam Sanctorum pedibus offerre.

ἐν ἀκατακτάτῳ] *ἐν ἀκατακτάτῳ* pro dicerent Rabbini. Sic *ἐν ἀκατακτάτῳ* sine casu accusatio dixit Euripides. Vide & in sequentibus. Cum accusatio habes hoc verbum i. Macc. v iiii. 26. xi. 35. Solebant foeminae minuscula mittere iis qui ob pietatem in vinculis erant.

ἐν παντὶ ἡμέρᾳ] *ἐν παντὶ ἡμέρᾳ* est quod Hebræi dicunt *יְמֵי הַיּוֹם*, aut *יְמֵי הַלַּיְלָה* addito *יְמֵי הַלַּיְלָה*. Si omnes boni operis occasiones secuta est, persecuta est, ut alibi citat Hieronymus.

11. *ἐν ταπεινότητι*] Minores soragenariis. *ἐν ταπεινότητι*, id est, ne admitte ad ordinem illum foeminarum presidentium. In Glossario: *ἐν ταπεινότητι* recuso. Utuntur sic Plutarchus & alij.

ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ σώζεται ὡς ἡ ἐκκλησία] Id est, *ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ* & per Christum intellige Ecclesiam, de quo loquendi genere diximus ad Rom. i. 1. Postquam credere eos cepit istius servitutis quam Ecclesie promiserant. Est enim *ἐκκλησία*, ut nos docent Graecorum Grammatici, *ἐκκλησία* *ἐκκλησία*. Sic Apoc. xviii. 7. & nomen *ἐκκλησία* pro *ἐκκλησία* est i. Reg. x. 28. Syrus hic eo verbo utitur, quod in Syriaco Veteris Testamenti ponitur, ubi in Græco est *ἐκκλησία*. In re pari Synodus Chalcedonensis Can. 12. *ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ σώζεται ὡς ἡ ἐκκλησία*. Vult deinde habere rursum. *ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ σώζεται ὡς ἡ ἐκκλησία*, ait Theano.

ἐν ταπεινότητι] *ἐν ταπεινότητι* hic vocat iudicium probatum ab eorum facto des-

Y y y ij

sentient. Simile Chrysostomi illud Homilia I. κ. ι. ad Iohannem: *ὁ καὶ
δὲ ἐπὶ τῇ τῶν παλαιῶν ἡ ἐκείνη ἐνέειται ἐπιστολὴν ἡμεῶν πολλὰν καὶ ἡμεῶν αὐτῶν
καὶ τῶν ἀλλοτρίων ἐχθρὰν ἀντιμαρτυροῦσαν.*

[ὅτι τὸν ὁμοῦτον τῆς οὐδομένης] Illam fidem quam Ecclesia dederant, pro-
fessa se ei soli servire velle. παρέβησαν τὰς συνθήκας αὐτὸς hic Chrysostomus:
ἐξέδουντο τὴν συμφωνίαν, Theophylactus: πῶς ὡς τὴν χειρὸς συνθήκην, Oc-
cumenius: Epiphanius ἐπαγγελίαν: professionem Ambrosius. Sic δὲ ὁ ἁγίος
ἀδελφὸν Gal. III. 15. In Constitutionibus Clementis I. II. 1. Εὐχὴ ἡμεῖς ἔχοντες καὶ
σῶσιν εἰς τὸ χρεῖον, ἔ μὴ φέρεται τὴν ἐν νεότητι χρεῖαν γεμεῖν, ἀλλὰ τὴν ἐν
τῇ ἀδελφῇ χρεῖαν, καὶ λόγον ἐφίξει τὰς θεῶν, ἐν τῇ δὲ δούλῳ γὰρ αὐτῶν, ἀλλὰ ὅτι
τὴν αὐτῆς ἐπαγγελίαν αὐτὸς ἐφύλαξε, καὶ ἀσπληνῆσται τὸ χρεῖον: δὴ καὶ πῶς καὶ φέ-
βου θεοῦ αὐτὸς ἦλθε φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν. ἰδοὺ γὰρ μὴ ἀσπληνῆσται τὸν ἐπα-
γγελίαν, ἀλλὰ μὴ ἀσπληνῆσται. χρῆστον γὰρ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῇ δόξῃ, καὶ δὲ αὐτῇ, καὶ μὴ ἀπὸ τῆς
Tertullianus de Monogamia hunc locum sic explicat: *Ad eas dirigit, quales
supra denotat, iuvenulas viduas, quae in viduitate deprehensae, et aliquandiu
affectatae, postquam in deliciis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes
iudicium, quod primam fidem resciderunt: illam videlicet quam in viduitate in-
veniente et professae erant, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne pri-
mam fidem susceptae viduitatis postea rescindant.* Simile de Virginibus habet
Cyprianus epistola I. XX. *Sic et fide se Christo dicaverunt.*

12. ἀμα ἢ καὶ ἀργαὶ καυδαίουσι.] Notat & alia vitia foeminis iunioribus fre-
quentia. Cum nihil habeant quod agant, inquit, sunt percussitattices.
καυδαίουσι hic est suscitari, ut Esther IV. 5. Vide quae diximus ad I. I. Thessal.
III. II. Verum illud:

ὡς πολλὰ θνητοῖς ἢ πολλὰ ποιεῖ κακὰ.

[ἀεὶ ἀργαὶ καὶ ἀργαὶ] Quod αὐτὸν dixit Alexis in versibus quos ad il-
lum quatenus iam diximus locum ad Thessalonicenses prodiximus. Talis dis-
cussitattices foeminae descriptionem habes, Prou. VII. 1. Et dicitur talis He-
braeis: *אִתְּנָהּ מִן הַמִּלִּים*. At veteres testudinem de testis suo nunquam
egredientem figuram fecere bonae foeminae. Debent enim esse *οἰκουεῖν*, ut
ait idem hic Apostolus ad Tit. II. 5. Euripides, Mēleagro:

[ἡ δὲ καὶ ἀργαὶ καὶ ἀργαὶ] Est in versibus, quasi dicam parum est quod dixi eas
esse otiosas. Fuerat enim id tolerabilius. Satiū enim est otiosam esse,
quam male agere.

[καὶ ἀργαὶ καὶ ἀργαὶ] In Glossis quodammodo garrulus: αὐτῶν γὰρ, quod verbum
habemus epistola I. I. Iohannis 10. Contra sunt ista, ut diximus, percus-
sitari & garrire. [καὶ ἀργαὶ καὶ ἀργαὶ] Vide dictam eum locum ad Thessalonicenses. aliena ne-
gotia curant.

[καὶ ἀργαὶ καὶ ἀργαὶ] καὶ ἀργαὶ καὶ ἀργαὶ Maimonide. Vbi aliud non habent

quod dicant; calumniari incipiunt.

ἡ δὲ φωνὴ τῆς γῆρας ἀλλοτρίᾳ ἐστίν. ait Euripides.

14. *βούλομαι ὅτι οὐκ ἴκνησας χίρας ἡμῶν*] *βούλομαι* sic comparatiue sumendum est *malum*; nempe, quam fiant ista quæ dixi. Sic *ἀλλοτρία* 1. Cor. xiv. 19.]

παροργισθῆναι] Non abortus facere, ut quædam faciebant, quod iuniorum videretur; alia quo formam eò melius seruarent, ut

Scilicet ut careat rugarum crimine ventris.

ait magister talium 11. 14.

οὐκ ὁ δὲ ἀποστῆναι] Nempe, sub marito. Viri est ros extra gerere; femina seruare quæ sita. Aristoteles Oeconomicorum 1. 3.

ἀποστῆναι ἀπορρίψαι δίδωται τῷ ἀντιμιμῶναι τοῦ δίδωαι χίρας] Nolumus dare prætextum, inimicis ad maledicta. *ἀπορρίψαι* est prætextus 11. Cor. v. 21. xi. 13. Gal. v. 13. ὁ ἀντιμιμῶν per excellentiam diabolus; sed solet & de aliis dici qui cum imitantur, ut videre est 11. Cor. xv. 9. Philippi. 1. 28. Sed etiam singulare cum articulo poni pro toto genere, ut diximus ad Marcum 11. 26. & alibi. *ἀποστῆναι χίρας*, id est, *ἀπορρίψαι τὰς χίρας*.

15. *ἵνα γὰρ πᾶς ἐξ ἐκκλησίας διδῶν ἔσται*] Non tantum in ecclesiis adea lapsæ sunt quæ dixi; verum etiam modum viderent suam istam vitæ mutationem a bonis Christianis improbanis; Christianismum deserueret. *ἀποστῆναι* Paulo est declinare a via recta: supra 16. infra 17. 20. 11. Tim. 17. 4. *διδῶν* hinc vel *τῶν* verbis eundem & similibus additum significat. *ἵνα* 1. Secutæ sunt, inquit, Satanam, qui sacro præsidet. 11. Cor. 11. 4.

16. *εἰς τὸ πᾶς ἢ πᾶσι ἐχθρὸς χίρας*] Habet, nempe ad se pertinentes; propinquitate sanguinis aut affinitatis.

ἵνα παροργισθῇ] Subueniat illis, ut supra 10. ne Ecclesiam onerent. Vide quantam curam gerat Paulus ne Ecclesie liberalitates in alios impendantur, quam qui caveant eis nullomodo possunt.

ἵνα μὴ βαρύνωσιν τὴν ἐκκλησίαν] Sumendum hic *βαρύνωσιν* quomodo & *ἀπορρίψαι* 1. Thess. 1. 10.

ἵνα τῆς ἐκκλησίας ἡμεῖς ἐπιβλέπωμεν] Ut Ecclesia habeat unde subueniat iis quæ ita videtur sunt, ut nullos habeant qui ipsas curent. Vide supra 3. & 5. 19. 17.

οἱ γὰρ ἄνθρωποι τῶν ἐκκλησιῶν οὐκ ἔσονται ἡμεῖς ἡμεῖς οὐδὲν] Omnes senes honore digni, ut vidimus; maxime vero qui præsidet Ecclesie, ut *ἐκκλησία* qui & *ἐκκλησία* *ἐκκλησία* digni sunt duplici honore, cum propter aetatem, tum propter iudicium quod de ipsis fecit Ecclesia. Episcopus *ἐκκλησίας* Sum enim velut primogeniti inter fratres suos. Vide Deut. xxi. 17. *ἵνα* hic videtur. Hebr. x. 27. dignari passurus quomodo apud Virgilium: *obsequia* 1.

ἵνα τῆς ἐκκλησίας ἡμεῖς ἐπιβλέπωμεν] *ἵνα* *ἐκκλησίας* *ἡμεῖς* *ἐπιβλέπωμεν* Sicut Gen. xxxi. 18. Videtur autem duplicem honorem dicere *ἐκκλησίας*

ἐκκλησίας, quæ & ipsa illis cum honore dantur, ut regibus tribum. Confirma sequentia & quæ adduntur. *ἵνα* 2. Placuit de legibus quinto dicitur *ἵνα* *ἐκκλησίας* *ἡμεῖς* *ἐπιβλέπωμεν* 11. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Yyyy iii

μάλις αὐτοὶ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ,] id est, principes presbyterorum, quorum propriè erat munus loqui ad populum, & sic cum docere. Si propter morbum aut ætatem non sufficerent, assumebant sibi alios, de presbyteris plerumque, raro de laicis. Sed notandum olim in vna vrbe magnas, sicut plures Synagogas, ita & plures fuisse Ecclesias, id est conuentus Christianorum. Et cuique Ecclesiæ fuisse suum præsidem, qui populum alloqueretur & presbyteros ordinaret. Alexandria tantum cum fuisse morem, ut vnus esset in tota vrbe præses, qui ad docendum presbyteros per vrbem distribueret, docet nos Sozomenus l. 14. & Epiphanius vbi de Ario agit, dicitque Alexandria nunquam duos fuisse ἐπισκόπους, voce et sumpta καὶ ἐκκλησίᾳ, ita ut significat illud ius quod habebat ὁ πᾶσι τῶν συναγωγῶν. In illis verbis ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ est ἐν δὲ λόγοις, pro ἐν λόγῳ διδασκαλίᾳ. Simile habuimus supra IV. 1. In Clementis Constitutionibus I. 28. τῶν δὲ πρεσβυτέρων ὡς καὶ κήρυκες πρὸς τὸν διδασκαλίᾳ λόγον διδοῦν καὶ ἐν τῷ ἀποστολικῷ νόμῳ.

18. λέγει γὰρ ἡ γραφή· βοῦς κλάπτει οὐ φημίς.] Deut. xxv. 4. quem locum habuimus & exposuimus, I. Cor. ix. 9.

καὶ ἄλλος ὁ ἱργάτης· καὶ μισθὸς αὐτοῦ.] Est sententia inter Hebræos trita, ut videre est Matth. x. 10. Luc. x. 7. Verba non sunt in scriptura, id est in veteri lege, ad quam hic respicit Paulus, at sensus reperitur Leuit. xix. 13. Deut. xxix. 11. 14. vbi in Hebræo יָצַח, in Græco μισθῶναι, idem valet quod ἱργάτης. Significatur enim is cuius opera mercede conducta est. Vide Marc. l. 20. Iob. x. 12. 13.

19. καὶ πρεσβυτέρου κατηγόρει μὴ ὡς ἀδύχου· ἐπεὶ καὶ μὴ ἐστὶν ἡ βίωσις ἀπὸ τοῦ ἐργῶν, ut I. Cor. xiv. 5. xv. 2. Apparet hic instrui præsidem, quid dictus καὶ ἐκκλησίᾳ ὁ ἐπίσκοπος, nam talium erat dirigere presbyterij actiones. Intellige hic πρεσβύτερον honore: lege Moysis nemo damnari poterat criminis, nisi causa probata per testes duos. At poterat ad vnus testis dictum vir plebeius capi, aut contra eum inquisitio incipi: non ita autem contra senatorem, cui æquiparatur presbyter. Et cur non? Quia iudicium pro illo totius populi, cum electus est, facile vni testi præponderat. Deinde solent, qui aliorum crimina corrigunt, multorum patere odium. Et nota non dici, ne damna: sed ut recipere accusationem, repelle delatores. Nicolaus Damascenus ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ πρεσβυτέρων καὶ ἐκκλησιῶν ἐστὶν ἡ βίωσις. In verbis his Pauli duplex negatio, ἀπὸ τοῦ ἐργῶν, καὶ μὴ ut I. Cor. xiv. 5. xv. 2.

ὅτι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ πρεσβυτέρων καὶ ἐκκλησιῶν ἐστὶν ἡ βίωσις.] Tertullianus vbi in Apologetico Ecclesias describit: Ibidem etiam exhortationes, castigationes, et censura diuina. Nam et iudicatur magno cum pondere, ut apud castra de Dei conspectu: summumque fuerit iudicis præiudicium est, si quis ita deliquerit, ut a communicatione orationis, et conuentus, et omnis sancti commercij relegatur. Præsidem præbent quique seniores. Admonebantur ergo criminosi a senioribus adstante & audiente plebe: καὶ ὅτι πλείονων I. Cor. ii. 6. Si doleret, im-

ponebatur ei ἐπιτιμία. Si contumax esset, abscindebatur ab Ecclesia.

ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχουσιν] Diximus alibi poenarum tres esse fines τοιοῦται, ἀποπλήρωσιν, ὡδὸρ δέξασθαι. In poenis ecclesiasticis tria hæc concurrunt. Nam & agitur ut melior fiat is qui lapsus est: & ut honos Ecclesiæ per eum læsus resarciatur: & ut alij exemplo absterreantur. Sumptum autem & hoc de lege Deut. XIII. II. & alibi.

21. δευμῖν ἐρωμα ἐνώπιον τῷ Θεῷ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ] Hoc te obtestor, audiente & Deo & Christo. Idem loquendi genus habes II. Tim. I. 14. IV. I.

καὶ ἄγγελοι αἰγέλων] Ergo & Angeli audiunt quæ dicimus, Matth. XVIII. 10. Luc. XV. 10. I. Cor. XI. 10. Solent Deo sæpe adungi Angeli, ut eo rectius concipiatur eius summa Majestas Deut. XXXIII. 2. Ἄγγελοι ἐκλεκτοὶ sunt ij quos Deus diligit. Ita enim sæpe sumitur Hebræum מַלְאָכִים ut Num. I. 28. I. Paralip. XV. 13. & alibi sæpe. Ij autem sunt iidem qui alibi dicuntur Sancti, ut Marci VIII. 38. Luc. IX. 27. Vide quæ dicta ad I. Thess. III. 13. Opponuntur enim hi Angelis satanæ II. Cor. XII. 7. Rom. VIII. 38. qui peccarunt & à Deo defecerunt II. Petr. II. 4. Iud. 6.

ἵνα ταῦτα φυλάξης] Hæc quæ de iudiciis ecclesiasticis dixi.

χεῖρς προκρίματος] προκρίμα est quod præiudicium Latini vocant, ut in illo versu.

Graue præiudicium est, quod iudicium non habet.

Id locum habet ubi inauditum, aut indefensum iudex damnat: quo illud spectat:

Te iudicante criminosa est celeritas.

Et

μηδὲ δίκῃν δικάζεις πρὶν ἀμφὸν μῦθον ἀκούσης.

Et id quod habemus Exodi XXIII. 1. Eodem tendit locus Ps. L. 18.

μηδὲν ποιοῦν καὶ προσηλίσιν] Nihil propensione faciens, id est, in gratiam, aut eius cuius causa agitur, aut collegæ, aut commendantis. Respicitur Iex Exodi XXIII. 2. ubi est πῶν: in Græco ὥστε ἐκκλῖναι.

22. χεῖρα ὁλοῦς μηδὲν ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἀμάρτιας ἀλλοτρίαις] Alij veterum de absolutione intelligunt: alij de ordinatione. Vtrumque enim per manuum impositionem peragebatur. Probem ego de ordinatione accipi: nam est & in Thalmude par sententia. Similis apud Horatium sensus:

*Qualem commendas etiam atque etiam aspice, ne mox
Incuriant aliena tibi peccata timorem.*

Nam & ordinatio est solemnis quædam commendatio, à more Iudæorum veniens. Diu explorandus est qui præficatur Ecclesiæ, ne si quod habeat vitium in dogmate, aut vita, veniat ordinator in culpæ partem, tanquam ὑπο, id est, obfirmator. Isocrates ad Dæmonicum: εἰς ἀρχὴν καὶ καταστάς μηδὲν χεῖρ ποτὶ τοὺς τοιοῦτους. ὥν γὰρ ἐκείνος ἀμάρτη σὺ τὰς αἰτίας ἀναφύ-

σουσι· Basilii canone LXXXIV: *μὴ διλίσις μὲν ἀνθρώπων ἀλλοθίας συνάγει· ὁ δὲ* vide & cætera ibi.

σταυτὸν αἶνον πίρει] Vide Philipp. 1 v. 8.

μηκέτι ὑδροπότει] Cohæret cum superioribus. Nolo tamen ea de causa te solius aquæ esse potorem. Vox *ὑδροποτεῖν* bene Græca est. Utitur ea Dioscorides.

ἀλλ' οἶνον ὀλίγω χρῶ] Vtere quidem vino, sed bene diluto. Vide hac de re egregiam dissertationem Chrysostomi prima de Statuis. Iustinus ad Zenam: *ὁ ὃ οἶνος μήτε ὀσμύεται ὑπὸ τὸ μύδιον πινέσθω, μηδὲ ὡς ὕδωρ ἐπιζητιάσθω. ἐκείνου μὲν γὰρ Θεὸς πατήματα ἔστιν. ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναισθητόν· ὁ ὃ οἶνος βονθείας χέει τῷ σώματι γίνονται.*

ὅχι τὸν στόμαχόν σου] Stomacho laborantibus vinum tenue & austerum commendat Cornelius Celsus. Pari modo Proclum ait Marinus à Philosophis monitum ne carniū esu abstineret, *ὅπως αὐτὸ καὶ τὸ σῶμα ὑπηρετοῦ ἔχη τῶς ψυχικῆς ἐνεργείας*. Plato vero legum 11. suadet vino vti, εἰ μὴ σωμαστίας ἢ νόσων ἐνεκα.

καὶ τὰς πικρίας σου ἀσθενείας] Multa enim infirmitatum genera consequi solent male concoquentes. Iustinus dicto loco: *ὅλον τὸ μὲν χυμῶνος ὅχι τὸ χυμὸν πίνω, μέγιστον μὲν ῥιζοῦν. τὸ ὃ δόξαι ὅχι τὸν ἥν ὑπὸς διασπῆται.* Vide & alia ibi. Adde egregie dicta à Clemente Pædagogi 11. 2. Græca est sententia.

Ἀνδρὶ ὃ κακῶς μὲν οἶνος ἀξίει.

Hieronymus ad Demetriadem generalem dat regulam. *Neque vero immoderata tibi imperamus ieiunia & enormem ciborum abstinentiam, quibus statim corpora delicata franguntur: & ante agrotare incipiunt, quam sanctæ conversationis iacere fundamenta. Philosophorum quoque sententia est μὲν αἰσθητὰ ἀρεταὶ· ὑπερβολὰς, κακίας ἔστι, quod Latinus ita potest sermo resonare: moderatas esse virtutes, excedentia modum atque mensuram inter vitia deputari. Vnde & unus de septem Sapientibus: μηδὲν ἄγαν, id est. Ne quid, ait, nimis, quod tam celebre factum est, ut comico quoque versu expressum sit. Sic debes ieiunare ut non palpites, & comitum tuorum vel porteris, vel traharis manibus: sed ut fracto corporis appetitu, nec in lectione, nec in Psalmis, nec in Vigiliis, solito quid minus facias.*

24. *πάντες αἱδεσθῶντες αἱ ἀνθρώπων προσηγορίας εἰς ἐξουσίαν εἰς κρίσιν*] Redit ad illud de ordinationibus, velut interposita παρενθεσίᾳ. Et κρίσιν vocat ἀνάκρισιν, siue δοκιμασίαν illam quæ fiebat circa ordinandos. Vide supra 111. 10. Tacite monet Timotheum ut diligenter inquirat in ea quæ id tempus præcessere.

ποὶ ὃ καὶ ἐπακολουθεῖσιν] Quidam dum presbyterium sperant, vitia sua non tollunt, sed obtegunt, eruptura ubi cupito erunt potiti. de talibus non tenetur ordinator: sed ubi rescuerit, dabit operam ut ne Ecclesiastica censura dormiat. Ideo ordinator in eos quos ordinavit intentos semper habet oculos.

25. *ὡσαύτως*

25. *ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα ποιεῖν δεῖ*] Non tantum de eo qui ordinandus est, inquirere debes an nihil mali egerit, sed an etiam multum boni. Ex huic rei potissimum credes. Qui enim verè pii sunt, eorum pia facta non latent.

καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα κρυβῆναι οὐ δύναται] *לֹא יִכְלֶה לְהַכְתִּים* Jerem. XLIX. 10. Si quorum res aliter se habent, ex latere non possunt. Id est, si qui nulla ediderint bona opera, puta monendo alios, inseruiendo ægrotis, subleuando pauperes, facile id tibi erit scire, & tales cauere. Merito enim suspecti sunt.

CAP. VI.

ΘΣΟΙ εἰσιν ὑπὸ ζυγὸν δουλοὶ] Hoc ad distinctionem addidit. omnes enim Christiani serui Dei & Christi: & propter hoc serui etiam alij aliorum. ὑπὸ ζυγὸν, id est sub imperio herili. Sic ea vox usurpatur Leuit. XXIX. 13. Esaia IX. 3. & alibi.

ὡς ἰδοὺς δεσπότας πλείους πλὴν αἰτίους ὑπακούσαν] Tanquam magistratus suos domesticos. Vide Rom. XIII. 7. 1. Petri II. 17.

ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημηται] Nomen Dei maledicis impetitur, cum malè viuunt, qui eius se dicunt cultores. Vide Rom. II. 24. Esaia VII. 5. Ezech. XXV. 23. dicant enim extranei: qualem isti Deum habent? Sic & ἡ διδασκαλία, doctrina Euangelica traducitur, velut imperiorum dissolutrix.

2. *οἱ ὃ ποτε ἔχοντες δεσπότας μὴ καὶ παρονομήσαν, ὅτι ἀδελφοὶ εἰσι*] Ne ob id eos contemnant, quod inter se fratres sunt in Christo. Ista paritas cetera personarum discrimina non tollit.

ἀλλὰ μάλλον δουλοῦνται] Eo impensius illis seruite. Leges ciuiles nihil præcipiebant seruis: quia domini satis eos cogebant facere quod ex usu dominorum esset. Nunc cum per Euangelium domini facti essent multo leniores, præcepta etiam seruis danda fuere.

ὅτι πιστοὶ εἰσι καὶ ἀγαπῶντες οἱ τῆς λειτουργίας ἀνηλεαβοόμενοι] Primum quia fide in Deum sunt præditi: deinde diligendi eo nomine, quod curam gerant, ut vobis beneficiant, id est, ut vos vestiant, pascant, ab iniuriis protegant. ἀνηλεαβοόμενοι est curam alicuius gerere. Sic ἀνηλεαβοόμενοι ἀγαπῶντες, Esaia XXVI. 3.

ὅτι διδάσκεις καὶ ὡς ἀγαπᾷς] Hoc ita tibi dico, quia tuum est etiam seruos docere.

3. *εἰ τις ἐπιδιδασκαλεῖ*] Vide supra I. 3.

καὶ μὴ πορεύεσθαι ὑποτάσσον λόγους τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] *וְלֹא יִשְׁמְרוּ* quod dicitur de iis qui ad altare veniunt, Leuit. IX. 7. & alibi. Non minus reuerentia tractandum est Euangelium: cuius sermones verè sunt *ὡς ἀγαπᾷς* ut supra I. 10. II. Tim. I. 13. IV. 3. Tr. I. 9. II. 1. quia nihil infali-

Z z z z

bona admixtum habent, quæ non carent dogmata Rabbiorum & Philosophorum.

non αὐτὴν ἀλλὰ καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς] Hinc & ut sæpe est ἐκ τῆς αὐτῆς. Nam verba Christi verè sunt doctrina ad pietatem faciens. καὶ διδασκαλία est quod pietati convenit, ut Tit. I. I.

4. πᾶσι τοῖς] Vide quid illis eveniat, inquit, qui ab Evangelio abscedunt; instantur, nempe ut solent corpora male sana. Vide supra III. 6. sunt κατὰ αἰσθησὶς ἐμπόδιον ἀποδοῦναι.

μηδὲν ὀφεισάμενος Nihil sciens, nempe earum rerum quæ maximam vim habent ad pietatem. Id supplendum ex præcedentibus.

ἀλλὰ νοσῶν] Delirat, ut sæpe solent ægroti. Persequitur enim cœptam similitudinem. Solet autem νοσῶν illo sensu construi cum αἰ. Sic Plutarchus dicit αἰ σφραγίσθαι πολυτλήν νοσῶν.

αἰ ζήτησις] Physicis scilicet de rebus, uti Socrates aiebat, quæ nihil ad nos, nempe meliores reddendos, quanta in his fuerint opinionum incerta, vide librum in Plutarchi operibus αἰ τῷ ἀριστοτέλει τῷ περὶ φυσικῶν, & in Physicis Stobæi. Hermas III. 9. Hi sunt qui inter se habent lites, & propter querelas suas in fide languent.

καὶ λογομαχίας] Multæ inter Philosophos disputationes erant de vocabulis, Ea quæ comperi & vitæ agendæ conducunt, bona sunt Platoni & Aristoteli. Non vult porticus ea sic appellari, sed αἰσθησὶς. Misericor sapientis Platonici & Aristotelici. Stoicus non misereretur, sed parcat. Maxima pars Stoicarum disputationum, ait Cicero, circa nomina consumitur. Vniusum autem est controuersiam intendere propter nominum mutationem, ait ad Herennium scriptor. Aristoteles in Topicis non male: ἀλαβητὸν αὖτὸς τὸν ὄνομα ἀγέλημαται. Verbum λογομαχίαν habet & apud Græcos scriptores, & infra II. Tim. II. 14.

καὶ αἰ ζήτησις καὶ αἰ αἰσθησὶς καὶ αἰ αἰσθησὶς] Invidia, lites, maledicta frequentia Philosophis, de quibus Timon:

Ποῶς ἐκ τ' εἰδὼν καὶ λογομαχίαν καὶ πλάνηδον.

Et alibi: καὶ αἰ αἰσθησὶς καὶ αἰ αἰσθησὶς καὶ αἰ αἰσθησὶς. Invidia, lites, maledicta frequentia Philosophis, de quibus Timon: καὶ αἰ αἰσθησὶς καὶ αἰ αἰσθησὶς καὶ αἰ αἰσθησὶς. Opiniones male: nam, ut inquit, ponitur pro bono quod est cogitare. Tales opiniones Diagoræ, non esse Deum. Epicuri, Deum non curare res humanas, quæ videtur etiam Aristotelis fuisse sententia & τῷ ἰσοπελοῦς λόγῳ. Academiæ adolescentioris & scepticorum, nihil posse percipi, nihil esse turpe per se.

καὶ αἰ αἰσθησὶς] In aliis libris est αἰ αἰσθησὶς, quod rectum: ἀδελφὴ vox propria Philosophorum, disputatio: unde locum ipsum ubi disputatur, καὶ αἰ αἰσθησὶς vocavit Gellius. Addidit Paulus αἰ αἰσθησὶς quod non raro in compositione id significat, quod rectum non est, ut cum dicimus αἰ αἰσθησὶς.

siue ὁδὸν γραμματικῶς, ὁδὸν ῥηϊστικῶς, ὁδὸν σαυλικῶς, & similia.

ἡ φθαρμένη αἰδέσθαι τοὺς τοῦ αὐτοῦ] id est, mentem habentium alienam a pietate, quod vere est φθίρειν αὐτὴν II. Cor. XI. 3. ἡ δὲ αὐτῆς αἰδέσθαι καὶ ἀπεστειμένην τῆς ἀληθείας] Destituti cognitione eius veritatis quæ maximi momenti est.

τομίζοντων ποιεσθὲν ἐν τῷ δούλῳ] Existimant pietatem, id est, Christianismum quaestui suo servire debere. Respicitur videtur locus Esai. LVII. 11.

ἀφίσσας ὑπὸ τῆς τοιούτου] Hoc non est in Manuscripto optimo. Deest & in aliis multis, & in Latino. Addiderunt ἡ qui sensum parant sine his non plenum: cum contra res se habeat. Nam in manu quæ hoc præceperat, non erat descriptio subiecti, sed prædicatum, ut loquuntur:

6. ἐστὶ ὁ ποιεσθὲν μέγας ἡ δούλῳ. Ex Esai. XXXIII. 6. ἡ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ ἡ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ, Timor Domini thesaurus eius. Magnus est quæstus lucrarum animam Matth. XV. 1. 76.

ἡ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ] Vetus dictum: magnum vero quæstus parantem, hoc verus, magnum esse quæstum suo contentum esse, id enim est nullus rei habere. Vide II. Cor. IX. 8. Sic dicunt Hebrei: Dives est quæstus suæ sorte gaudent. Utuntur voce ἡ τοῦ ἰσραὴλ Polybios & alij.

7. οὐδὲν γὰρ ἡ τοῦ ἰσραὴλ τῆς τοῦ ἰσραὴλ ἡ τοῦ ἰσραὴλ ἡ τοῦ ἰσραὴλ] Sensus idem qui Ioh. I. 21. & Eccles. V. 14. Applicatum autem hic ad irridendam avaritiam. Tale illud Martialis:

Rape, congere, arde, posside, relinquendum est.

Et Græcum non disparis sensus:

τῆς ἐπίβλῃ γυμνός· γυμνός δ' ὑπὸ γαῖας ἀπύμν.

Καὶ τὴ μάλιστα μολὼν γυμνὸν ὄντι πὸ γαῖας.

Adde quæ ad Luc. XII. 20.

8. ἐχρησὶς ὁ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ ἡ τοῦ ἰσραὴλ ἡ τοῦ ἰσραὴλ] Philo de Præmiis & ποδοτος ὁ δὲ τῆς φύσεως ἀπλῆς ὅτι φοβῆ καὶ οὐκ ἔστι. Aristides: ἡ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ φοβῆς ἀνόμενα. Vbi οὐκ ἔστι Aristides posuit pro recto: Philo autem, ut hic Paulus, pro veste & tecto. Est enim οὐκ ἔστι hoc omne quo regimur. Iacobus panem tantum & vestem postulat Gen. XXVIII. 20. Quod Cyprianus ὁ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ exhibitionem, in eolocationem raris secutus est. Nam exhibere est alere. Et si quæ, sed si D. de Agnoscendis & alendis liberis.

9. οἱ δὲ βελόμενοι πλουτῶν] ἡ δὲ ἡ τοῦ ἰσραὴλ Prou. XXVIII. 22. Qui id vnicum studium est, ut ditescat, Mammonæ servus. Vide Matth. VI. 24.

ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμόν καὶ παγίδα] Id est, εἰς παγίδα πειρασμοῦ. Illaqueantur à diabolo: cuius nomen hic claritatis causa addidere interpretes quidam. ἐμπίπτειν εἰς πειρασμόν, idem quod εἰσερχεσθαι de quo diximus ad Matth. V. 13.

καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτου καὶ βλαβερῆς] Sic legit Latinus, non ἀνοήτου.

Cupiditates istæ non modo nihil prosunt (neque enim vivitur de super-
vacuis) verum egent insuper. Impediunt enim nos Deo, vt oportet,
seruire Matth. v. 13. in quo sunt τὰ πάντα.

αἱ τῆς βροδείζουσι τὰς ἀπολαύσεις εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν] Similitudo sumpta
ex supplicio, non quidem apud Iudæos, sed in Oriente vſitato II. Macc.
x. 1. 4. Habes & apud Eusebium eius supplicij mentionem. Vide quæ di-
cta ad Matth. xv. 1. 6. Demergunt eos in profundum, vnde nullus est
exitus. ὄλεθρον ἐ ἀπώλειαν, id est, interitum irreparabilem, sic I. Reg. xiii.

καὶ εἰ ὄλεθρον καὶ ἀφαισισμὸν.

10. ὅτι οὐδὲν κακὸν ἐστὶν ἢ φιλαργυρία] Id est, nullum est malum,
quod non ex avaritia nasci possit. Vide quæ diximus Eph. i. v. 19. Apollo-
dorus: τὸ κακὸν οὐκ ἔστιν ἄλλο, ἢ τὸ φιλαργυρῆσαι.

Ἄλλα, πρὸν π. τὸ κεφάλαιον τῆς κακῶν

ἔρρηκται ἐν φιλαργυρίᾳ καὶ πάντ' ἐν.

Ideo φιλαργυρία Philoni, κακίας μητρόπολις. Philosophi Græci multa quidem
de contemptu diuitiarum loquebantur: sed plures Philosophi spectaban-
tur ad fores diuitum, quam diuites ad fores Philosophorum.

ἵς τῶν ὀρεξόμενοι] Sic ὀρέξαι προειρησάν Sap. xi. v. 3. ὀρέξαι proprie quidem
dicitur de rebus, vt de pecuniis: sed per translationem quandam de ipsis
quæ amamus vitiis. Non male verteris: Cui quidam studentes.

ἀπειθαρχήσαντες ἀπὸ τῆς πίστεως] Vide supra i. 19. & v. 15. Hactenus locutus
de Philosophis illis qui se Christianis cœtibus inferebant, addit eos adul-
terare verbum Dei, & venari commoda, atque inde euenisse vt etiam
quidam Christianismum deseruerint. Hinc ostendit, quanti sit res ista
periculi.

καὶ ἑαυτοὺς περιπλεῖν ὀδύνας πολλὰς] In Glossario: περιπλεῖν adfigo. Multis
doloribus se implicuere. Primum enim magna est molestia in quærendis
pecuniis, deinde maior in seruandis. Vide Matth. xiii. 22. Accedunt
odia aliorum, sæpe lites, interdum & poenæ.

11. Ἐν τῷ αἰθέρι τῷ Θεῷ] Honorifico admodum eum appellat voca-
bulo, quomodo Prophetæ appellari solebant, vt in inscriptione Psal. xc.
II. Reg. iv. 40. & alibi.

Τῷ τῷ Θεῷ] Longe abesto etiam à collimitiis talium vitiorum.

ἡλικία καὶ ἀκαρτερία] Eadem locutio Rom. ix. 30. & i. Tim. ii. 22. Sic
& δῶκεν ἀγάπην I. Cor. xiv. i. Hebræi ὡς sic vsurpant. ἀκαρτερία hoc
loco est innocentia.

δοῦναι] Pietatem in Deum.

ἀγάπην] Benevolentiam in homines.

καρτερία] Patientiam in aduersis.

πραΰτητα] Lenitatem in offensis. In Manuscripto est περιπαῖδναι. Et vi-
detur sic legisse Hesychius: Est enim apud eum: περιπαῖδναι, πραΰτης

12. ἀγωνίζεσθαι τὴν καλὴν ἀγῶνάν τῆς πίστεως] Ad id certamen venisti, vbi sine

intermissione pugnandum est, 1. Cor. ix. 25. Philipp. i. 29. Coloss. i. 29. 11. 1. 18. Tim. iv. 7. 8. לְהַחֲזִיק בְּאֵלֵינוּ ut est Gen. xxx. 8.

ἐπιλαβὸς τῆς αἰωνίου ζωῆς] Sic & mox 19. locutio similis isti Prou. i v. 12. רָכַס בְּרִיחַ vbi Græci, ἐπιλαβὸς ἑμῆς παιδείας : firmiter tene. Sed notandum vitæ æternæ nomine hic, & alibi significari ius ad vitam æternam. Sensus idem Philipp. 111. 14.

εἰς τὸ ἐπαλῆθης] Sic τῆς ἁγῆς κλήσεως τῆ Θεοῦ dicto ad Philippenfes loco.

καὶ ὁμολογήσῃ τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μάρτύρων] Hic καὶ valet *quando* : nempe in baptismo, cui multi adhibebantur testes. De hac professione vide quæ diximus ad Matth. xxvii. 19. Hanc ὁμολογίαν testationem fidei vocat in libro de Baptismo Tertullianus.

13. ἀγγέλλω σοι] Denuntio tibi. Eadem vox 1. Cor. vii. 10. xi. 17. 1. Theff. iv. 11. 11. Theff. 111. 4. 6. 10. 13. Supra iv. 11. v. 7. & nomen ἀγγέλλω 1. Theff. iv. 2. supra 1. 5. 18.

ἐνώπιον τῆ Θεοῦ τῆ ζωοποιουῦτος τὰ πάντα] De sensu vide supra v. 21. illi Deo qui omnibus quæ viuunt vitam dat, & dans ut vult seruat. Is est qui eam potest & reddere Ioh. v. 21. In manuscripto est ζωογονοῦτος pari sensu. Interpretes enim Græci pro Hebræo עֲשֵׂה promiscuè ponunt ζωογονεῖν & ζωοποιεῖν.

καὶ χειρὸς Ἰησοῦ τοῦ μάρτυρος ἐπὶ Ποιῆς Παλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν] Dedit tibi exemplum, ipse cum vitæ periculo professus se esse regem regni cælestis, in hoc missum ut veritati testimonium perhiberet. Ioh. xviii. 37. Sic & tu fac, profite te Episcopum, testem eiusdem veritatis. Ἐπὶ nota propria stantis apud Iudicem. Act. xxv. 9. 10.

τηρῆσαι σε τὴν ἐν πολλῷ ἁσινῶν] Nempe in professione tua. ἁσινῶν sine vlla macula. Sic Iac. 1. 27. 1. Petri 111. 1. 4. Hebræi eodem sensu dicunt כָּמֵן אֵלֶּיךָ.

μήρεϊ τῆς ἐπιφανείας τῆ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Et hic apparet loqui Paulum ad Timotheum tanquam qui viuere posset ad tempus quo Christus ad iudicium erat venturus. Vide quæ diximus ad 1. Cor. xv. 52. 11. Cor. v. 23. 1. Theff. iv. 15. Vide eandem vocem ἐπιφανείας hoc sensu eximio 11. Timoth. i. 10. iv. 8. Tit. 11. 13. Hebraicè est מְאִירָה.

15. τὸ καθεστὸς ἰδοὺς δείξει] Faciet apparere. הָאֵלֶּיךָ, καθεστὸς ἰδοὺς, עַתָּה, tempore quod ipse nouit. Vide supra 11. 16.

ὁ μακάριος] Vide supra 1. 11.

καὶ μόνος δυνάστης] id est qui solus potest omnia. יָחִיד. Sic 11. Macc. 111. 24. πάσης ἐξουσίας δυνάστης. Ibidem xii. 15. dicitur κόσμος δυνάστης. Et ὁ ἐν οὐρανῷ δυνάστης in eodem libro xv. 2. 23.

ὁ βασιλεὺς ὃς βασιλεύοντων] Sic Hebræi dicunt מֶלֶךְ מְרַמֵּם ut Dan. 3. 27.

καὶ κύριος ὃς κυριεύοντων] אֲדֹנָי הָאֲדֹנִים Deut. x. 17. Psal. cxxxvi. 3. Ne timeate minores illos dominos, dum ei parētis, qui & in ipsos imperium habet.

Z z z z iij

16. ὁ μόνος ἔχων ἀθανασία] Nempe per se. Sic vox μόνος ponitur & Rom. XVI. 27. 1. Tim. I. 17. Ἀθανασία vox est aliquoties in libro Sapientia; & apud Paulum 1. Cor. XV. 53. 54. vitium & Menander. non longè hinc abit sententia Platonis, quam sic explicat in Theologicis Proclus, loquens de diis minoribus, quos nos angelos dicimus: μήτε ἀθανάτους εἶναι, μήτε περὶ θανάτου μόρας. Plato ipse in Timæo, Deum summum sic inducit loquentem: εἰ δὲ ἀθάνατον καὶ ἀμώραν, ἅπαντα ἐκείνῳ γὰρ δέονται. Sic Iustinus cum Tryphone disputans negat animas esse immortales, (nempe per se) & tamen negat eas mori. Scriptores responsorum ad Orthodoxos non male. Μόνος ἔχων πλὴν ἀθανασίαν λέγειται ὁ Θεός, ὅτι καὶ ἐκ θαλάττης ἄλλου αὐτῷ ἐχέουσι οἱ λοιποὶ πάντες ἀθάνατοι, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐρανίας οὐσίας. Habet eam Deus ἐκ τῆς οὐρανίας φύσεως καὶ καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου βουλῆς, ait responsum ad quaestiones Graecas.

φῶς οὐρανίου ἀπερόσιτον] Summum illud coelum à conspectu nostro remotum: quod lucem sub folio Gloriz appellant Hebraei. כֶּשֶׁף הַקֹּדֶשׁ Dan. II. 22. ubi Graeca τὸ φῶς μὲν ἀπὸ τοῦ ὕψους. Iacchiades ibi כֶּשֶׁף הַקֹּדֶשׁ ἀπερόσιτον inaccessum dixit Virgilius.

ὅν εἶδεν οὐδὲς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδὼν θάνατον] mortalium scilicet 1. Ioh. I. 7. ὃν μὴ, κράτος αἰώνιον, Ἀμὲν.] Habes hic iterum ἀσώδιον in nominibus duobus iunctis. Quale notavimus Luc. II. 14. & alibi. In Ps. XXIX. 1. cum copula καὶ καὶ. Sed hic additur αἰώνιον ut & 1. Tim. II. 10. & 1. Petri V. 10. καὶ κράτος hic significat, imperium, δυναστεία. Nam sic καὶ vertitur. Iob. XXXVII. 6. Ps. LXXXVIII. 14. Dan. XI. 31.

17. τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι] Cum epistolam iam absolvisset, venit ei in mentem speciali admonitione opus habere divites illos mercatores, qui plurimi erant Ephesi. Bene autem dixit divites huius saeculi: quia sunt & aliae divitiae, de quibus Matth. VI. 20. & XIX. 21. Marc. X. 21. Luc. XII. 21. 33. XVIII. 22.

παροργισθε] Vide supra 13.

μὴ ὑψηλοφρονεῖν] Habuimus hoc verbum & Rom. XI. 20. pro ὑψηλῶς φρονεῖν Rom. XII. 16. id est altos gerere spiritus, quod vitium maxime divitias sequitur. Sosiphanes:

αὐτὸ δὲ ἀποχρεῖται μηδὲν ὄντας, ἀδύνατος
ἰσὺ οὐρανὸς φρονεῖτε.

Euripides:

τ' εἶναι τε πάντα πλούτους,

Menander:

λαμπρῶς τε πλούτῳ καὶ ἡδὴ γαυροῦμενοι.

Idem,

τ' ἀφ' ἑαυτοῦ πλουτῶντες εἰς λίαν ἔρυφον.

Inde eiusdem Menandri monitum:

--μηδὲ αὐτὸς εἰ σφόδρ' ἀπορῆς.

Πίσι δὲ ζῶτω, μήτε τῷ πτωχῷ πάλιν

Ἡμῶν καὶ φέρει.

μὴδὲ ἐλπίκεναι ἐπὶ πλούτου ἀδελφότητι.] Incerto diuitiarum, pro diuitiis incertis, siue fluxis. Exemplum hominis fidentis opibus vide Psal. xxxix. 7. Luc. xii. 17. 18. 19.

ἀλλ' ἐν Θεῷ καὶ ζῶντι.] Quod subjungitur etiam dicto Psalmi loco. Ἐμπόδον est Dei ὁ ζῶν 1. Thessal. i. 4. Supra iii. 15. 14. sic Hebræis ἡ λατρεία, nec inaniter id hic positum: diuitiæ pereunt, ille manet. diuitiæ res inanimes, Deus viuus & vitæ causa. Pro ἐν τῷ Θεῷ. Manuscriptus habet ἐν τῷ Θεῷ. Post vocem ἐλπίκεν modo ἐν, modo ἐπὶ solet poni, pro Hebræo 2: interdum & εἰς. vide Matth. xii. 2. Ioh. v. 45. Rom. xv. 12. 1. Cor. xv. 15. 11. Cor. i. 10. Philipp. ii. 19. Supra i. 10. 1. Petri i. 12. 5.

τῷ παρέχοντι ἡμῖν παντοίας πάντα εἰς δόξαλαυσιν.] In illo spes reponenda est, qui etiam nobis pauperibus dat omnia ista quibus natura indiget, & quibus nos contenti sumus. Id enim est δόξαλαυσιν, ut cum quadam delectatione, πλουσίως, id est large, ut Coloss. iii. 16. Tit. ii. 6. 11. Petri i. 12. dat solem & cælum, & sidera & fontes, & terras frugiferas.

18. ἀγαθὰ ποιεῖν.] Idem quod ἀγαθὰ ποιῶν. Marci ii. 4. Luc. vi. 9. 33. 35. Act. xiv. 17. & apud Petrum aliquoties, respondet Hebræo עוֹשֵׂה טוֹב, ut videtur est Num. x. 32. Iudic. xv. 15. 13. Soph. i. 13. significat autem beneficia conferre, quod facile diuitibus, & quidem in cuiusvis fortunæ homines. Constructur hic infinitiuis cum illo ὡς δὲ λέγει.

πλουτῶν ἐν ἀγαθοῖς καὶ τοῖς.] Piis factis abundare. Id enim πλουτῶν Rom. x. 12. 35.

ἀνταποδοῦναι αὐτοῖς.] Liberaliter dare pauperibus, secundum dictum illud:

Μεμνησθε πλουτῶν τοῖς πάντας ἀφελείν.

κοινωνικοῖς.] Etiam vocare pauperes, ut communiter rebus partis fruantur. Pro. xxii. 8. Esai. lvi. 7. Luc. xiv. 12. Sic κοινωνικός Ἑρμῆς Aristoteli. Horum præceptorum iuniora quædam erant in legibus de spicilegio & racionatione, & anno sabbatico.

19. ὁδοποιεῖσθαι ἐφ' ὧς ἀγαθὸν καὶ εὖ εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωμεν τῆς αἰωνίου ζωῆς.] ὁδοποιεῖσθαι & ὁδοποιεῖσθαι per allusionem de omni re quæ clam deponitur, ut elemosinæ apud pauperes. Sic ponitur hæc vox, Rom. ii. 5. Iac. v. 3. 1. Petri i. 7. Conuenit autem hoc & fundamento: quia fundamenta abduuntur, ita ut non appareant. Opera autem misericordiæ ideo comparantur fundamento, quia sicut ex fundamentis latentibus domus in altum assurgit, ita ex illis operibus assurgit vita illa sublimis atque celestis. Vide Matth. x. 18. 24. Vocem ἐπιλάβωμεν coniunctam cum vita æterna habuimus & supra 10. Sed ibi ius ad rem rei nomen accepit: hic res ipsa significatur. In Manuscripto pro τῆς αἰωνίου ζωῆς, est τῆς ὄντως ζωῆς, sensu eodem. Nam ὄντως & ἀληθῶς dicuntur κατ' ἔροχλιν ea quæ semper manent. Et Latinus sic legit: vertit enim veram vitam.

Ο Ο Ν.

20. ὁ Τιμόθεε] Blanda compellatio addito nomine proprio.

τὴν ᾠδα τῶν λόγων φύλαξον] Manuscriptus & hic & I. Tim. I. 12. ᾠδα τῶν λόγων. In Glossario ᾠδα τῶν λόγων hoc depositum. Et ita scribitur hæc vox Leuit. VI. 2. 4. ubi in Hebræo קִרְיָהּ: II. Macc. III. 10. 15. Et Phrynichus vult ᾠδα τῶν λόγων dici, non ᾠδα τῶν λόγων. Vocat autem depositum sacram doctrinam Evangelij: quia & res est alterius, nempe Christi, & pastoribus fida eius custodia incumbit. Quare & verbum ᾠδα τῶν λόγων in eodem negotio habemus supra I. 18. II. Tim. I. 2. Et notarunt alij in libro Musar præcepta vocari depositum.

ἐκ τῶν λόγων τῶν βέλους κενωφώντας] Illas χυεαλογίας de quibus supra: quæ & inanes sunt; nihil enim ad pietatem proficiunt, & profanæ, quia non sunt diuinitus reuelatæ. Idem βέλους μῦθοι supra I. 7. κενωφώντια idem quod in Glossario κενολογία. vaniloquium: Theophylacto ad hunc locum ματαιολογία.

καὶ ἀντιθέσθαι] Nam & ipsi inter se pugnabant, vt diximus I. 4. In Glossario: ἀντιθέσθαι oppositio. Græci ἀντιθέσθαι interpretantur ἀντιλογία.

τῆς ψευδοπροφητείας] Vides hic quam vetus nomen Gnosticorum, quod isti Philosophi Christianis cætibus se miscentes sibi indebant, spernebantque præ se cæteros vt rudes: diximus de iis ad Iohannis initium & ad huius epistolæ I. 4. Falso autem scientiæ laudem sibi vindicabant, vnde Irenæus initio ait ἀπὸ τῶν αὐτῶν πνευματικῶν γινώσκουσιν. Eusebius libro V. 7. Libros Irenæi ait esse ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδοπροφητείας. Aduersus hos est & Iustinus illud ad Diognetum: ὁ γὰρ νομίζων εἶδέναι τι ἀπὸ γνῶσεως ἀληθοῦς & ῥητορικῆς ἐκ τῆς ζωῆς, οὐκ ἐγνώσκει τὴν οὐσίαν. Et illud Clementis Pædagogii. οὐ γὰρ παῖδες ἡμεῖς καὶ νήποι πρὸς τὸ παιδευμένους & διαφρονήσαντας μαθήσεως περιμενόμεθα, καὶ οὕτως οἱ εἰς γνῶσιν πεφυσιασμένοι διαβέβηκασι. Idem Stromatum ait hanc epistolam ob id à Gnosticis repudiatam, quod in ea se tam viuoscoloribus notatos agnoscerent: καὶ οὕτως, inquit, τὴν φιλοσοφίαν ὁ κύριος καὶ ἡμεῖς διαβέβηκαμεν, οὕτως καὶ τὴν γνῶσιν ἢ ψευδοπροφητείας ἢ πνευματικῆς καλούμενης. Deinde producit hunc quem in manibus habemus locum. Vera scientia est, quæ ad salutem æternam proficit.

21. καὶ πᾶσι ἐπαγγελλόμενοι] Profitentes, vt supra V. 10.

ὡς εἰ τὴν πίσιν ἠσώχοντο] Quidam, inquit, eorum ex ipso fastu & aliorum contemptu tandem eo peruenere, vt etiam Christianismum desererent. Hoc est quod supra dixit de alijs, ἀπεκλάνθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως. & I. 19. καὶ τὴν πίσιν ἐσαύχοντο. Vocem ἀσώχον de fide habuimus & supra 6. Sic & I. Tim. II. 18.

ἢ χάρις μετὰ σου] Nempe Dei Patris & Christi. Breuiter dictum vt & Eph. VI. 24. In Manuscripto μετὰ ὑμῶν, quomodo Coloss. IV. 18. II. Tim. IV. 22. Tit. III. 15. Hæc vltima verba adscripsit Paulus sua manu.

Judaismo & in Christianismo. Nam & cùm Iudaice viueret, Deum eundem colebat pro modo cognitionis.

ὡς ἀδελφεὸν ἔχω πλὴν πατέρα σου μνήαν ἐν ταῖς δεήσεσίν μου νυκτός καὶ ἡμέρας] *Veritas recte: sicut & perpetuam tui memoriam in precibus meis habeo, diu nocturne.* nam quod hic est ὡς ἔχω μνήαν, idipsum est μνήαν ποιούμενος dicto ad Philemonem loco.

ἐπιποθεῖν σε ἰδεῖν] Sic & Rom. I. 11.

μαμμήμβρος σου ἧρ' δακρύων] Hoc per παρένθεσιν interiectum est. Nam sequentia cum præcedentibus cohærent. Lacrymas intelligit in discessu Pauli. Simile Act. XXI. 13.

ἵνα χεῖρας παροῦσιν] Nempe ex tui conspectu. Sic & Rom. I. 12. & XV. 32.

ὑπόμνησιν λαμβάνων] Manuscriptus habet λάβω. Sumens commemorationem, nempe in animo, id est, mihi metipsi commemorans tuam fidem: sic vocem ὑπομνήσεως habemus II. Petr. I. 13. I. I. I. Sap. XV I. II. II. Macc. VI. 16.

τίς ἐν σοὶ αὐτοκρίτου πίστεως] Fidei sinceræ, quam in te vidi atque cognoui. Eundem titulum fidei dedit I. Tim. I. 5. Datur & dilectioni, Rom. XII. 9. II. Cor. IX. 6. I. Petr. I. 22. Sapientiæ, Iac. III. 17. Iudicio, Sap. XVIII. 16.

ἥτις ἐνώκησε πατρὸς ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδῃ, καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνίκη] Legendum Εὐνίκη, quod nomen est & apud Theocritum. ἥτις hic genus fidei significat, id est, fidem Christianam: fœminæ ergo istæ ex primis Christianis fuerunt. Nomen Hebræum Λωΐδης videtur fuisse לוֹאִידָה : Εὐνικῆς vero עֲנִיקָה. Per illud ἐνώκησε intelligit fidem Christianam in illis fœminis ad finem usque mansisse.

πίπτωμαι ὃ ἐστὶ ἐν σοὶ] Supple ἐπιπίπτω. Confido etiam in te mansuram eam fidem ad finem usque. Πίπτωμαι pari sensu est Rom. VII. 38. XV. 14.

6. δι' ὧν ἀπείκασιν] לִכְן; quapropter: nempe ut hoc fiat, quod opto ac spero. Videtur timuisse aliquid pro Timotheo, quem ante γήσιον vocârat, hic vero ἀγαπητόν. Considera sequentia.

ἀναμνησέω σε] זָכוֹר Gen. XLI. 2.

ἀναζωπυρεῖν τὸ χεῖρμα τῷ Θεῷ] In Manuscripto τὸ χεῖρμα τῷ Θεῷ. Thessalonicensibus dicit v. 19. τὸ πνεῦμα μὴ σβέννατε. Hic vero ἀναζωπυρεῖν. Ἀναζωπυρεῖ qui sopitos suscitatur ignes. Est hoc verbum Gen. XLV. 27. & ζωπυρεῖν II. Reg. VIII. 15. pro הִחַיָּה. Suscitatur autem spiritus ille precibus, diligenti meditatione, & iugipia operatione.

ὃ ἐστὶν ἐν σοὶ] Nondum abiit: vide retineas.

ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἧρ' ἡμεῖς σου] Me sole mittere Deum inuocante, approbante presbyterio. Vide quæ dicta ad I. Tim. v. 13.

7. οὐ γὰρ ἐδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα ἀδύνατον] Non dedit nobis spiritum te-

nem , qui nobis permittat timere mortem & aduersa. Hæc ideo dicit quod aliquantum metuebat , ne Timotheus, conspectis illis perpetuis malis quæ Paulum & Christianos premebant, ob id labasceret. Δουλία non est timor , sed timiditas. Atque ita vertitur in Glossario.

ἀλλὰ δυνάμει] Satis validum vt illis tentationibus resistamus , modo ne simus ῥηϊστίμοι. Vide 1. Cor. XII. 9. Mich. III. 8.

καὶ ἀγάπης] Plenum dilectionis Dei & proximi, vnde illa fortitudo nascitur 1. Ioh. IV. 18.

καὶ σωφρονισμοῦ] Animi tranquilli, vt hîc rectè vertit Syrus: non quod non latius pateat vox, sed quod is sensus huic loco optime conueniat. Sic σωφρονέως sumitur Sap. IX. 11. Spiritus illius inter alia & hæc vis est, quod nos in malis tranquillat, modò rectè colatur.

8. μὴ οὐδ' ἐπαχύνῃς τὸ μῆρτίειν τῷ Κυρίου ἡμῶν] ἐπαχύνειν regit accusatiuum, vt videre est Marci V III. 38. Luc. IX. 26. Rom. I. 16. sic infra 16. Construitur & cum οὐ & tertio casu, vt Rom. VI. 21. Latine diceremus: ne te pudeat Euangelij, id enim est quod hic vocat testimonium Christi, siue de Christo vt 1. Cor. 16. quod & μῆρτίειν τῷ Θεῷ 1. Cor. II. 1.

μηδὲ ἐμὲ] Neque te mei pudeat, ne pudeat te dici discipulum Pauli, ideo quod tanta patior. Tangit ipsum vlcus.

τὸν δόσμιον αὐτοῦ] Qui nunc iterum vinctus trahor ipsius causa. nam genitiuus hic causam ob quam significat. Sic & Eph. II. 1. & Philem. 1. & 9. pro quo alibi dicit δόσμιος ἐν Κυρίῳ Eph. I. V. 1. propter Christum, id est doctrinam ipsius.

ἀλλὰ συγκακοπαθήσων τῷ διαγγίῳ] κακοπαθεῖν ἔργον Ionæ IV. 11. est molestia affici, vnde κακοπαθοῦντα μόρια medicis. In Glossario κακοπαθεῖν vexor. Sed plerumque voces tales per se passionem significantes apud nostros scriptores simul significant animum ad hoc paratum. Sic κακοπαθεῖν habemus infra II. 3. 9. IV. 5. Iac. 5. 13. Συγκακοπαθεῖν eadem forma qua συγκακουχέσθαι Hebr. XI. 25. More autem suo Paulus θεωρωποποιεῖ Euangelium, eique sensum tribuit, quomodo alibi Legi, Morti, Peccato.

καὶ δύναμιν τῷ Θεῷ] Id est per vim Dei vt hic Syrus, per vires à Deo datas. multis modis Paulus vsurpat illud καὶ. Hic eo modo quo Græci dicunt aliquid fieri καὶ Θεῷ, aut καὶ πύχλω.

9. τῷ πᾶσι τὸς ἡμῶν] Qui nos à vitiis liberauit. Sic σώζειν sumitur & Eph. II. 8.

καὶ καλέσαντος κλήσις ἀγία] Illud καὶ hic est, vt alibi λέγε, ἐξηγητικόν. Explicat enim Paulus quomodo liberati simus à vitiis, nempe quia Deus nos vocauit sermone illo suo sancto, qui hic ex effectu dicitur κλήσις ἱερά.

οὐ καὶ τὰ ἔργα ἡμῶν] Non nostra opera cum mouerant, vt nos sic vocaret, erant enim maximæ partis mala plura quam bona opera. Vide Eph. II. 9. Polycarpus in epistola: ὅτι χάρις ἐστὶ σωμάτων, σὺν ἐν ἔργοις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

A a a a ij

ἀλλὰ κατ' ἰδίαν προέθετον] Ex suo proposito Vide Eph. III. 11.

καὶ χρεὶν πλὴν δοθῆσαν ἡμῖν ἐν χρεὶσὶ Ἰησοῦ πρὸς χρόνον αἰώνιον] Explicat quod fit illud propositum. Primum ait factum esse ante plurima tempora, ante Abrahamum de quo Iudæi gloriabantur. Vide quæ diximus ad Iohan. V. 11. 38. Idem loquendi genus habes Tit. 1. 2. Veteris testamenti interpretibus αἰώνιον dicitur, & de eo quod diu duraturum est, & de eo cuius origo longè petenda ut Ps. LXXVI. 4. Prou. XXII. 28. Ierem. LVIII. 12 LXI. 4. Ezech. XXXV. 9. XXXVI. 2. Michæ III. 9. Abac. III. 5. & alibi. Deinde dicit esse beneficium datum in Christo per *μετανομίαν*. Vult enim dicere illud propositum esse de Dei beneficio dando nobis per Christum Iesum. Par loquendi genus habuimus Eph. 1. 4.

10. φανερωθῆσαν ἡ νῦν] Propositum illud diu in Deo latuit. nunc vero patefactum est. Sic & Rom. XV. 26. & Titi 1. 3. φανερωῦν est *πῆλ*.

ὅτι τῆς ἐπιφανείας τῆ σωτηρίας ἡμῶν Ἰησοῦ χρεὶσὶ] Postquam Christus mundo apparuit. Quo tempore & Dei Gratia & Veritas in homines apparuisse dicuntur. Tit. II. 11. III. 4. Alibi ἐπιφάνεια sumitur de iudiciali aduentu. Sed vox est generalis, ut alibi diximus.

καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον] Mors hic *προσποιητὴς*. Mors dominium habebat in homines à Deo abalienatos, Rom. V. 23. 1. Cor. XV. 26. Id dominium, id ius ei Christus ademittit: vim quoque ipsam ei adepturus suo tempore, ut eodem ad Corinthios loco docemur. Sic Christus Hebr. II. 14. dicitur καταργῆσαι τὸν κράτος ἔχοντα τῷ θανάτῳ, id est ius ei ademisse *ἕως*. Sic lex dicitur καταργῆσθαι Eph. II. 15. Cum ei adimitur ius nos obligandi.

φωτισάντος ἡ ζωὴ καὶ ἀφθαρσίαν ὅτι τῷ εὐαγγελίῳ] Est hic *ἐν ὅτι* *δυν*. nam ζωὴ καὶ ἀφθαρσίαν dixit pro ζωὴ ἀφθαρτον. de qua vita spes quidem fuerat aliqua ex conjecturis, sed non disertum & sine umbris promissum. Itaque rectè dicitur Christus vitam illam corrumpi nesciam tanquam ex tenebris in lucem eruisse. Quicquid enim philosophi, quicquid Rabbinii ea de re dicunt, tenebræ sunt, si ad lucem Evangelij comparantur.

11. εἰς ὃ ἐπέθην ἐγὼ κήρυξ, καὶ δάσκαλος, καὶ διδασκαλὸς ἰθῦν] Illud δ totum illud quod præcessit, respicit. Par locus 1. Tim. II. 7. In manuscripto hic abest ἰθῦν.

12. οἱ μὲν αἰτίαι καὶ τὸ πᾶν πῆχυν] Hæc vincula, hæc odia Iudæorum, iram idololatrarum, & mortis pericula.

ἀλλ' οὐκ ἐπαγγέλλομαι] Monito quod præcessit supra 8. addit suum exemplum. Confer Marc. VIII. 38. Luc. IX. 26. Rom. I. 16.

οἶδεν γὰρ ὃ πιστεύει] Deo veraci in promissis: ὃ πιστεύει *ἰσχυρῶς* *ἰσχυρῶς*. καὶ πιστεύομαι] πιστεύομαι hic est pro certo habeo, ut Rom. V. 11. 38.

ὅτι θνήσκεις ὅτι] Ut promissori confidamus, duo requiruntur, ut & is bonæ fidei sit, & ut possit quod vult implere. De priori iam egit, nunc addit alterum.

πλὴν ὅτι κατὰ τὸν νόμον μου] Et hic & infra 14. ὅτι κατὰ τὸν νόμον μου] *ἰσχυρῶς* habet Manuscri-

ptus vt 1. Tim. v 1. 20. Habemus in hoc & 14. commate mentionem depositi duplicis. Deus apud nos deponit verbum suum, nos apud Deum deponimus spiritum nostrum Luc. xxiii. 40. Act. vii. 59.

φυλάξαι εἰς ἐκείνῳ τῷ ἡμέρῳ] Seruare incorruptum ad diem vsque iudicij vniuersalis. Quæ dies per excellentiam dicitur, illa dies, vt 11. Thess. i. 10. infra 1 v. 8. Alibi dies Domini.

13. ὑποτύπωσιν ἔχει ὑμῶν λόγων] ὑποτύπωσις exemplar, vt 1. Tim. i. 16. sed hic intellige exemplar in animo fixum, quod ἰδέαν Platonici vocant. Λόγους ὑμῶντας hic, & 1. Tim. i. 3. διδασκαλίαν ὑμῶνουςαν 1. Tim. i. 10. hic infra 1 v. 3. Tit. 19. vocat eam doctrinam quæ nihil insalubre habet admixtum, qualia multa erant in doctrina Rabbiorum & Philosophorum.

ὡν παρ' ἐμοῦ ἠκουσας] Quomodo me dicentem sæpe audisti.

ἐν πίστι καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ] Ostendit in quibus rebus occupetur illa doctrina, nempe in fide primum. Deinde in dilectione non qualicumque, sed propter Christum. Hæc est egregia illa συζυγία vnde salus nostra pendet. Vide Gal. v. 6. Eph. v 1. 23. 1. Tim. i. 14. Hæc biga figurata in vetere Vrim & Thumin.

14. τῷ καλῶς ᾠδῶν καταδήκῳ φύλαξον] ᾠδῶν κατὰ δὴκῳ Manuscriptus, vt supra. Sic vocat doctrinam illam Euangelicam vt 1. Tim. v 1. 20. vbi dicta vide. Pro depositi voce Ambrosius in hoc loco citando vsurpat vocem commendati. Idem ea significat. Vide locum Modestini in Collatione legum Mosaicarum & Romanarum, titulo de deposito.

ὅτι πνέματος ἁγίου] Quasi dicat: ne diffide. Magnum habes opitulatorem, supra 7.

τὸ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν] Quasi dicat: qui non desertus, nec nos deseret. Rom. viii. 11.

15. οἶδας τὸ το] Quo magis Timotheus sibi attendat, ostendit ei & bona & mala exempla: illa, vt sibi caueat: hæc, vt aliis non cedat.

ὅτι ἀπιστάφησαν μοῖ πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ] πάντες, omnes illi doctores. οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, qui sunt non Ephesi, vbi tu es: sed in locis circa Ephesum: vnde ait οἶδας non potes hoc nescire. ἀπιστάφησαν μοῖ fastidierunt me. Spreta mea auctoritate & docendi munere, obstiterunt, ob pericula scilicet.

ὡν ὅτι Φύλακτος καὶ Ἑρμογένης] Meminit horum Tertullianus Præscriptione aduersus hæreticos, & de Resurrectione carnis. Alius ab hoc Hermogene est is contra quem librum specialem scripsit Tertullianus. Forte hic Hermogenes is est quem de Phrygia scripsisse ait Apollonij Scholastes. Fuit & sophista eo nomine. Phygelli autem puto corruptum esse nomen ex Latino Figulus.

16. δὴν ἔλαος ὁ Κύνειος τῶς Οἰσιφόρου οἴκῳ] Videtur mihi hic Onesiphorus fuisse mortuus, cum hæc Paulus scriberet. Nam hic distinguuntur præces pro familia ipsius & pro ipso: & infra Onesiphori familiam salutat 1 v. 19. non

A a a a ii

16. ὁ μόνος ἔχων ἀθανασία] Nempe per se. Sic vox μόνος ponitur & Rom. xvi. 27. 1. Tim. i. 17. Ἀθανάσιος vox est aliquoties in libro Sapientiae, & apud Paulum 1. Cor. xv. 53. 54. vitium & Menander. non longè hinc abit sententia Platonis, quam sic explicat in Theologicis Proclus, loquens de diis minoribus, quos nos angelos dicimus: μήτε ἀθανάτοις εἶναι, μήτε τεύξεσθαι θάνατον μοίρας. Plato ipse in Timæo, Deum summum sic inducit loquentem: εἰ δὲ ἀθάνατος, ἡρώμεθα, ἅπαντα ἐκείνῳ γὰρ θέλοντες. Sic Iustinus cum Tryphone disputans negat animas esse immortales, (nempe per se) & tamen negat eas mori. Scriptor responsorum ad Orthodoxos non male. Μόνος ἔχων πλὴν ἀθανασίαν λέγειται ὁ Θεός, ὅτι καὶ ἐκ διαλήματος ἄλλου ἀντιῶ ἔχει, καὶ θάνατον οἱ λοιποὶ πάντες ἀθάνατοι, ἀλλ' ἐκ τῆς αἰωνίας οὐσίας. Habet eam Deus ἐκ τῆς οὐκείας φύσεως καὶ καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ πνεύματι βουλῆς, ait responsum ad quaestiones Graecas.

φῶς οὐκῶν ἀπρόσιτον] Summum illud coelum à conspectu nostro remotum: quod lucem sub folio Gloriz appellant Hebraei. דָּוָר שֶׁמֶשׁ עֲלֵיהֶם Dan. ii. 22. vbi Graeca τὸ φῶς μου ἀπὸ ἐξῆς. Iacchiades ibi וְאֵלֵינוּ חֹנֶה וְאֵלֵינוּ. Ἀπρόσιτον inaccessum dixit Virgilius.

ὅν ἐστιν αὐθιγὲς ἀθροῦμαι, οὐδὲ ἰδὲν θάνατον] mortalium scilicet 1. Ioh. i. 7.

ὃ πμὴ, κράτος αἰώνιον, Ἀμύ.] Habes hic iterum ἀσιωδέειν in nominibus duobus iunctis. Quale notauimus Luc. ii. 14. & alibi. In Ps. xxix. 1. cum copula וְיָיִן כְּבֹד. Sed hic additur αἰώνιον vt & 11. Tim. ii. 10. & 1. Petri v. 10. τῷ κράτος hic significat, imperium, δυνατεῖαν. Nam sic τῷ vertitur. Iob. xxxvii. 6. Ps. lxxxviii. 14. Dan. xi. 31.

17. ὅς τις πλεῖστοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι] Cum epistolam iam absoluisset, venit ei in mentem speciali admonitione opus habere diuites illos mercatores, qui plurimi erant Ephesi. Bene autem dixit diuites huius saeculi: quia sunt & aliae diuitiae, de quibus Matth. vi. 20. & xix. 21. Marc. x. 21. Luc. xii. 21. 33. xviii. 22.

παράτηλθε] Vide supra 13.

μὴ ὑψηλοφρονεῖν] Habuimus hoc verbum & Rom. xi. 20. pro ὑψηλὰ φρονεῖν Rom. xii. 16. id est altos gerere spiritus, quod vitium maxime diuitias sequitur. Sosiphanes:

αὐτὸς δὲ ἀνιχνεύει μὴδὲν ὄντες, ἀδύνατος
ἰσὺ οὐρανὸς φρονεῖτε.

Euripides:

τ' εἶναι τε πικρὸν πλοῦτος,

Menander:

λαμπρῶς τε πλούτω καὶ γῆρ' ἀνευμένει.

Idem,

τ' ἀφ' ἑαυτοῦ πᾶν γίνεσθαι ἢ λίαν εὐφροσύνη.

Inde eiusdem Menandri monitum:

--μὴδ' αὐτὸς εἰ σφόδρ' ἀπορῶς,

Πίσδε ζῶτω, μήτε ἄρ' πωχῶν πάλιν

Ἡμῶν κατὰφένει.

μηδὲ ἠλπιέται ἐπὶ παύσει ἀδελότητι.] Incerto diuitiarum, pro diuitiis incertis, siue fluxis. Exemplum hominis fidentis opibus vide Psal. xxxix. 7. Luc. xii. 17. 18. 19.

ἀλλ' ἐν Θεῷ τῷ ζῶντι.] Quod subjungitur etiam dicto Psalmi loco. Ἐπιπαύει est Dei ὁ ζῶν 1. Thessal. i. 4. Supra iii. 15. 14. 10. sic Hebræis ἡ ζωὴ nec inaniter id hic positum: diuitiæ pereunt, ille manet. diuitiæ res inanimes, Deus viuus & vitæ causa. Pro ἐν τῷ Θεῷ. Manuscriptus habet ἐπὶ τῷ Θεῷ. Post vocem ἠλπίζειν modo ἐν, modo ἐπὶ solet poni, pro Hebræo 3: interdum & εἰς. vide Matth. xii. 2. Ioh. v. 45. Rom. xv. 12. 1. Cor. xv. 15. 11. Cor. i. 10. Philipp. ii. 19. Supra i. 10. 1. Petri i. 11. 5.

τῷ παρέχοντι ἡμῖν παντὸς πάντα εἰς ἀπόλαυσιν.] In illo spes reponenda est, qui etiam nobis pauperibus dat omnia ista quibus natura indiget, & quibus nos contenti sumus. Id enim est ἀπολαύειν, ut cum quadam delectatione, πλουτῶς, id est large, ut Coloss. iii. 16. Ti. iii. 6. 11. Petri i. 11. dat solem & cælum, & sidera & fontes, & terras frugiferas.

18. ἀγαθουργεῖν.] Idem quod ἀγαθωποιεῖν Marci iii. 4. Luc. vi. 9. 33. 35. Act. xiv. 17. & apud Petrum aliquoties. respondet Hebræo דָּוַר, ut videre est Num. x. 32. Iudic. xv. 11. 13. Soph. i. 13. significat autem beneficia conferre, quod facile diuitibus, & quidem in cuiusvis fortuna homines. Constructur hic infinitiuis cum illo ἀγαθῶς.

πλουτῶν ἐν ἀρεταῖς καλοῖς.] Piis factis abundare. Id enim πλουτῶν Rom. x. 11. 32.

ἀμειβομένης αὐτῷ.] Liberaliter dare pauperibus, secundum dictum illud:

Μέμνηται πλουτῶν τοῖς πτωχοῖς ὡφελεῖν.

κοινωνικοῖς.] Etiam vocare pauperes, ut communiter rebus partis fruantur. Petri. xxi. 8. Esai. lvi. 1. 7. Luc. xiv. 12. Sic κοινωνικός Εὐρύτης Aristoteli. Horum præceptorum initia quædam erant in legibus de spicilegio & racionatione, & anno sabbatico.

19. ἀποδοται εἰς τὴν εὐχὴν ἀγαθὴν καὶ εὐλογίαν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.] ἀποδοτέον & ἀποδοται εἰς per allusionem de omni re quæ clam deponitur, ut elemosinæ apud pauperes. Sic ponitur hæc vox, Rom. xi. 5. Iac. v. 3. 11. Petri i. 11. 7. Conuenit autem hoc & fundamento: quia fundamenta abduuntur, ita ut non appareant. Opera autem misericordie ideo comparantur fundamento, quia sicut ex fundamentis latentibus domus in altum assurgit, ita ex illis operibus assurgit vita illa sublimis atque celestis. Vide Matth. x. 18. 24. Vocem ἀγαθὴν coniunctam cum vita æterna habuimus & supra 14. Sed ibi ius ad rem rei nomen accepit: hic res ipsa significatur. In Manuscripto pro τῆς αἰωνίου ζωῆς, est τῆς ὄντως ζωῆς, sensu eodem. Nam ὄντως & ἀληθῶς dicuntur κατ' ἐξοχὴν ea quæ semper manent. Et Latinus sic legit: vertit enim veram vitam.

ΟΟΠ.

20. ὁ Τιμόθεε] Blanda compellatio addito nomine proprio.

τὴν ὁθεσθεσθήκην φύλαξον] Manuscriptus & hic & 11. Tim. i. 12. ὁθεσθήκην. In Glossario ὁθεσθήκη hoc depositum. Et ita scribitur hæc vox Leuit. vi. 2. 4. ubi in Hebræo קִרְבַּן: 11. Macc. xii. 10. 15. Et Phrynichus vult ὁθεσθήκην dici, non ὁθεσθεσθήκην. Vocat autem depositum sacram doctrinam Evangelij: quia & res est alterius, nempe Christi, & pastoribus fida eius custodia incumbit. Quare & verbum ὁθεσθεσθῆναι in eodem negotio habemus supra i. 18. 11. Tim. ii. 2. Et notarunt alij in libro Musar præcepta vocari depositum.

ἐκτεπόρευτος τὰς βέλους κενωφώντας] Illas χυεαλογίας de quibus supra: quæ & inanes sunt; nihil enim ad pietatem proficiunt, & profanæ, quia non sunt diuinitus reuelatæ. Idem βέλους μύθοι supra i v. 7. κενωφώνια idem quod in Glossario κενολογία. vaniloquium: Theophylacto ad hunc locum ματαιολογία.

καὶ ἀντιθέσ] Nam & ipsi inter se pugnabant, vt diximus i. 4. In Glossario: ἀντιθέσις oppositio. Græci ἀντιθέσις interpretantur ἀντιλογία.

τῆς ψευδωνύμου γνώσεως] Vides hic quam vetus nomen Gnosticorum, quod isti Philosophi Christianis cætib; se miscentes sibi indebant, spernebantque præ se cæteros vt rudes: diximus de iis ad Iohannis initium & ad huius epistolæ i. 4. Falso autem scientiæ laudem sibi vindicabant, vnde Irenæus initio ait ἀπάρχοις αὐτοῖς περὶ τῆς γνώσεως. Eusebius libro v. 7. Libros Irenæi ait esse ἐλέγχου καὶ ἀντιθέσεως τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Aduersus hos est & Iustini illud ad Diognetum: ὁ γὰρ νομίζων εἶδέναι τι αὐτῷ γνώσεως ἀληθοῦς ἐ μὲν περὶ τῆς ζωῆς, οὐκ ἐγνώ. ὑπὸ τῆς ὁρεως πλανᾶται. Et illud Clementis Pædagogi. οὐ γὰρ πάντες ἡμεῖς καὶ ἡ πόλις πρὸς τὸ παιδαγωγῆσαι ἐ δικταφρόντων τὴν μαθήσεως θεωρητορδμεθὰ, καὶ οὕτως οἱ εἰς γνώσιν πεφυσιωμένοι ἀφελείκασιν. Idem Stromatum i. ait hanc epistolam ob id à Gnosticis repudiatam, quod in ea se tam viuæ coloribus notatos agnoscerent: καθάρ, inquit, τὴν φιλοσοφίαν ὁ πόρος καὶ ἡ οὐσία ἀφελείκασιν, οὕτως καὶ τὴν γνώσιν ἢ ψευδῆς γνώσεως ἢ τὴν ἐμωνύμως καλουμένην. Deinde producit hunc quem in manibus habemus locum. Vera scientia est, quæ ad salutem æternam proficit.

21. καὶ πῶς ἐπαγγαλλόμενοι] Profitentes, vt supra v. 10.

ὡς τὴν πίσιν ἡσυχασαν] Quidam, inquit, eorum ex ipso fastu & aliorum contemptu tandem eo peruenere, vt etiam Christianismum desererent. Hoc est quod supra dixit de aliis, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως. & i. 19. ὡς τὴν πίσιν ἐπιδόχασαν. Vocem ἀσυχῶν de fide habuimus & supra 6. Sic & 11. Tim. ii. 18.

ἢ χάρις μετὰ σου] Nempe Dei Patris & Christi. Breuiter dictum vt & Eph. v. 24. In Manuscripto μὲν ὑμῶν, quomodo Coloss. iv. 18. 11. Tim. i v. 22. Tit. i. 15. Hæc vltima verba adscripsit Paulus sua manu.

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN ALTERAM EPISTOLAM
AD TIMOTHEVM.

SCRIPTA est hæc epistola, vt veteres credidère, Romæ, cùm iam iterum venisset ab itinere Paulus, & magis in dies sæuiente Nerone, mortem semper ob oculos haberet. Est scripta post epistolam ad Titum: multa-que ex epistola ad Titum, & priore ad Timotheum hæc sunt transcripta.

CAPVT PRIMVM.

ΔΑΔΟΣ ἀπόστολος Ἰουδαίων χειρῶν] Sic & in vtraque ad Corinthios, & in illa ad Ephesios, & in illa ad Colossenses. καὶ ἐπὶ ἡμεῶν ζωῆς τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ] Hic id quod Apostolus tendit significat, quomodo eadem particula posita est, 1. Tim. v. 1. 3. & Tit. i. 1. Ideo Deus me voluit esse Apostolum, vt amuntiarem omnibus promissum vite æternæ, quæ per Christum nobis contingit. vide 1. Tim. i. v. 6. Est tacita ἀποδοχή. Cur terreamur aduersis cùm tanta habeamus promissa?

Τιμοθέω ἀγαπητῷ τέκνῳ] Sic Timotheum appellat & 1. Cor. i. v. 17.

χαίεις, ἑλπίς, ἐπιβλῆναι δὲ θεοῦ πατρὸς καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν] Sic & 1. Tim. i. 2. οὐδὲν ἔστιν ἡμῶν ἀλλὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

χαίειν ἐκ τοῦ Θεοῦ] Nempe pro idnis in tercollatis. Vide Philem. 4.

καὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμει σωζόμενος] Eundem enim Deo seruiebat, cui seruierant maiores eius, à Beniamine vsque. Non enim alius est Deus Iudæorum, alius Deus Noui Testamenti. Act. xxi. 14. xxv. 1. 7. Vox σωζόμενος est apud Platonem & Sirach. vi. 1. 3. & 11. Mat. vi. 1. 19. x. 25. Cicero vertit generatores Timæo: Paulus Iuriconsultus maiores.

καὶ τῆς ἀποστολῆς ἀποδοχῆς] Videtur hoc referri ad tempus Pauli vtrumque, in

A a a a

Iudaismo & in Christianismo. Nam & cum Iudaice viveret, Deum eundem colebat pro modo cognitionis.

ὡς ἀδελφεῖπτον ἔχω τίλω ἀδεί σου μνήαν ἐν ταῖς δεήσεσίν μου νυκτός καὶ ἡμέρας] *Veritas recte: sicut & perpetuam tui memoriam in precibus meis habeo, diu nocturne.* nam quod hic est ὡς ἔχω μνήαν, idipsum est μνήαν ποιούμενος dicto ad Philemonem loco.

ἐπιποθεῖν σε ἰδεῖν] Sic & Rom. I. 11.

μαρτυρήδός σου ἥν δακρύων] Hoc per παρένθεσιν interiectum est. Nam frequentia cum præcedentibus cohærent. Lacrymas intelligit in discessu Pauli. Simile Act. XX I. 13.

ἵνα χρεῖς πληθῶ] Nempe ex tui conspectu. Sic & Rom. I. 12. & XV. 32.

ὑπόμνησιν λαμβάνων] Manuscriptus habet λάβω. Sumens commemorationem, nempe in animo, id est, mihi metipsi commemorans tuam fidem: sic vocem ὑπομνήσεως habemus II. Petr. I. 13. I. I. I. Sap. XV I. II. II. Macc. VI. 16.

ἥτις ἐν σοὶ αὐτοκρίτου πίστις] Fidei sinceræ, quam in te vidi atque cognovi. Eundem titulum fidei dedit I. Tim. I. 5. Datur & dilectioni, Rom. XII. 9. II. Cor. IX. 6. I. Petr. I. 22. Sapientiæ, Iac. III. 17. Iudicio, Sap. XVIII. 16.

ἥτις ἐνέγκησε πατρὶν ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωίδη, καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνίκη] Legendum Εὐνίκη, quod nomen est & apud Theocritum. ἥτις hic genus fidei significat, id est, fidem Christianam: fœminæ ergo istæ ex primis Christianis fuerunt. Nomen Hebræum Λωίδης videtur fuisse לוֹיִדֶה : Εὐνίκης vero עֲנִיָּה. Per illud ἐνέγκησε intelligit fidem Christianam in illis fœminis ad finem usque mansisse.

πίπτωμαι ἢ ὅτι ἐν σοὶ] Supple ἐποιήσω. Confido etiam in te mansuram eam fidem ad finem usque. Πίπτωμαι pari sensu est Rom. VII. 38. XV. 14.

6. δι' ὧν ἀπῆλθον] לָכֵן; quapropter? nempe ut hoc fiat, quod opto ac spero. Videtur timuisse aliquid pro Timotheo, quem ante γένησιν vocarat, hic vero ἀγαπήσιν. Considera sequentia.

ἀναμνησέσθαι σε] זָכוֹר Gen. XLI. 2.

ἀναζωπυρεῖν τὸ χεῖρμα τῷ Θεῷ] In Manuscripto τὸ χεῖρμα τῷ Θεῷ. Thessalonicensibus dicit v. 19. τὸ πνεῦμα μὴ σβέννατε. Hic vero ἀναζωπυρεῖν. Ἀναζωπυρεῖ qui sopitos suscitatur ignes. Est hoc verbum Gen. XLV. 27. & ζωπυρεῖν II. Reg. VIII. 15. pro זָחַק. Suscitatur autem spiritus ille precibus, diligenti meditatione, & iugipia operatione.

ὅ ἐστιν ἐν σοὶ] Nondum abiit: vide retineas.

ἀλλὰ τῆς ἐπιδοσεως ἥν χρεῖς μου] Me solemniter Deum inuocante, approbante presbyterio. Vide quæ dicta ad I. Tim. v. 13.

7. οὐ γὰρ ἐδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα ἀλγίας] Non dedit nobis spiritum te-

nuem , qui nobis permittat timere mortem & aduersa. Hæc ideo dicit quod aliquantum metuebat , ne Timotheus , conspectis illis perpetuis malis quæ Paulum & Christianos premebant , ob id labasceret. *δειλία* non est timor , sed timiditas. Atque ita vertitur in Glossario.

ἀλλὰ δυνάμει] Satis validum vt illis tentationibus resistamus , modo ne simus *ῥιψάσμενοι*. Vide 1. Cor. XII. 9. Mich. III. 8.

καὶ ἀγάπης] Plenum dilectionis Dei & proximi , vnde illa fortitudo nascitur 1. Ioh. IV. 18.

καὶ σπουδῆς] Animi tranquilli , vt hîc rectè vertit Syrus : non quod non latius pateat vox , sed quod is sensus huic loco optime conueniat. Sic *σπουδῆς* sumitur Sap. IX. 11. Spiritus illius inter alia & hæc vis est , quod nos in malis tranquillat , modò rectè colatur.

8. *μη οὐδὲ ἐπαχύνῃς τὸ μὴτίειν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν*] *ἐπαχύνειν* regit accusatiuum , vt videre est Marci V III. 8. Luc. IX. 26. Rom. I. 16. sic infra 16. Construitur & cum *ὅτι* & tertio casu , vt Rom. VI. 21. Latine diceremus : ne te pudeat Euangelij , id enim est quod hic vocat testimonium Christi , siue de Christo vt 1. Cor. 16. quod & *μὴτίειν τῷ Θεῷ* 1. Cor. II. 1.

μηδὲ ἐμὲ] Neque te mei pudeat , ne pudeat te dici discipulum Pauli , ideo quod tanta patior. Tangit ipsum vlcus.

τὸν δόσμιον αὐτοῦ] Qui nunc iterum vincetus trahor ipsius causa. nam genitiuus hic causam ob quam significat. Sic & Eph. II. 1. & Philem. I. & 9. pro quo alibi dicit *δόσμιος ἐν Κυρίῳ* Eph. I. V. 1. propter Christum , id est doctrinam ipsius.

ἀλλὰ συλῆκοπαθήσων τῷ βασίλει] *κακοπαθεῖν* *ἔργον* Ionæ IV. 11. est molestia affici , vnde *κακοπαθεῖται νόσος* medicis. In Glossario *κακοπαθεῖν* *uexor*. Sed plerumque voces tales per se passionem significantes apud nostros scriptores simul significant animum ad hoc paratum. Sic *κακοπαθεῖν* habemus infra II. 3. 9. IV. 5. Iac. 5. 13. *συλῆκοπαθεῖν* eadem forma qua *συλῆκουχθίαται* Hebr. XI. 25. More autem suo Paulus *παρασκευάζει* Euangelium , eique sensum tribuit , quomodo alibi Legi , Morti , Peccato.

καὶ δύναμιν τῷ Θεῷ] Id est per vim Dei vt hic Syrus , per vires à Deo datas. multis modis Paulus vsurpat illud *καὶ*. Hic eo modo quo Græci dicunt aliquid fieri *καὶ* *Θεῷ* , aut *καὶ* *πύλῳ*.

9. *τῷ σωσάτορι ἡμῶν*] Qui nos à vitiis liberauit. Sic *σώζειν* sumitur & Eph. II. 8.

καὶ καλίστατος κλήσις ἀγία] Illud *καὶ* hic est , vt alibi *ἴαρε* , *ὑγιαίνειν*. Explicat enim Paulus quomodo liberati simus à vitiis , nempe quia Deus nos vocauit sermone illo suo sancto , qui hic ex effectu dicitur *κλήσις ἱερά*.

οὐ καὶ τὰ ἔργα ἡμῶν] Non nostra opera cum mouerant , vt nos sic vocaret , erant enim maximæ partis mala plura quam bona opera. Vide Eph. I. 9. Polycarpus in epistola : *ὅτι χάρις ἐστὶ σωσμένης , οὐκ ἐκ ἔργων , ἀλλὰ ἀπὸ χάριτος Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*.

ἀλλὰ κατ' ἰδίαν προέβρισεν] Ex suo proposito Vide Eph. III. II.

καὶ χρεὶν πλὴν δόξασαν ἡμῖν ἐν χρεῖσι Ἰησοῦ πρὸς χρόνον αἰώνιον] Explicat quod fit illud propositum. Primum ait factum esse ante plurima tempora, ante Abrahamum de quo Iudæi gloriabantur. Vide quæ diximus ad Iohan. VII. 38. Idem loquendi genus habes Tit. I. 2. Veteri testamenti interpretibus αἰώνιον dicitur, & de eo quod diu duraturum est, & de eo cuius origo longè petenda ut Ps. LXV. 4. Prou. XXII. 28. Ierem. LVIII. 12 LXI. 4. Ezech. XXXV. 9. XXXVI. 2. Michæ II. 9. Abac. III. 5. & alibi. Deinde dicit esse beneficium datum in Christo per μετάνοιαν. Vult enim dicere illud propositum esse de Dei beneficio dando nobis per Christum Iesum. Par loquendi genus habuimus Eph. I. 4.

10. φανερωθεὶς ὁ νόμος] Propositum illud diu in Deo latuit. nunc vero patefactum est. Sic & Rom. XV. 26. & Tit. I. 3. φανερόν ἐστι νόμος.

ὅτε τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ χρεῖσός] Postquam Christus mundo apparuit. Quo tempore & Dei Gratia & Veritas in homines apparuisse dicuntur. Tit. II. II. III. 4. Alibi ἐπιφάνεια sumitur de iudiciali aduentu. Sed vox est generalis, ut alibi diximus.

καταργήσας μὲν τὸν θάνατον] Mors hic καταργηθεῖσα. Mors dominium habebat in homines à Deo abalienatos, Rom. VI. 23. I. Cor. XV. 26. Id dominium, id ius ei Christus ademittit: vim quoque ipsam ei adempturus suo tempore, ut eodem ad Corinthios loco docemur. Sic Christus Hebr. II. 14. dicitur καταργῆσαι τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, id est ius ei ademisse θάνατον. Sic lex dicitur καταργηθεῖσα Eph. II. 15. Cum ei adimitur ius nos obligandi.

φωτιστικὸς ὁ ζωὴ καὶ ἀφάρτος ὅτε τῇ εὐαγγελίᾳ] Est hic ὁ δὲ νόμος. nam ζωὴ & ἀφάρτος dixit pro ζωὴ ἀφάρτος. de qua vita spes quidem fuerat aliqua ex conjecturis, sed non disertum & sine umbris promissum. Itaque rectè dicitur Christus vitam illam corrumpi nesciam tanquam ex tenebris in lucem eruisse. Quicquid enim philosophi, quicquid Rabbini ea de re dicunt, tenebræ sunt, si ad lucem Evangelij comparantur.

11. εἰς ὃ ἐπιδίωκ' ἐγὼ κήρυξ, καὶ δάσκαλος, καὶ διδασκαλὸς ἰθιῶν] Illud & totum illud quod præcessit, respicit. Par locus I. Tim. II. 7. In manuscripto hic abest ἰθιῶν.

12. οἱ μὲν αἰτίαν καὶ τῶν πόνων] Hæc vincula, hæc odia Iudæorum, iram idololatrarum, & mortis pericula.

ἀλλ' οὐκ ἐπαρρησιόμην] Monito quod præcessit supra 8. addit suum exemplum. Confer Marc. VIII. 38. Luc. IX. 26. Rom. I. 16.

οἶδα γὰρ ὅτι πιστεύετε] Deo veraci in promissis: ὅτι πιστεύετε ἵνα ἡμεῖς καὶ πιστεύωμεν] πιστεύωμεν hic est pro certo habeo, ut Rom. V. III. 38.

ὅτι δύναται ὁ θεὸς] Ut promissori confidamus, duo requiruntur, ut & is bonæ fidei sit, & ut possit quod vult implere. De priori iam egit, nunc addit alterum.

πλὴν ὅτι καὶ τὸ πρῶτον μου] Et hic & infra 14. ὅτι καὶ τὸ πρῶτον μου habet Manuscri-

ptus vt 1. Timi, v 1. 20. Habemus in hoc & 14. commate mentionem depositi duplicis. Deus apud nos deponit verbum suum, nos apud Deum deponimus spiritum nostrum Luc. XXIII. 40. Act. VII. 59.

φυλάξαι εἰς ἐκείνῳ τῷ ἡμέρῃ] Seruare incorruptum ad diem vsque iudicij vniuersalis. Quæ dies per excellentiam dicitur, illa dies, vt 11. Thess. 1. 10. infra 1 v. 8. Alibi dies Domini.

13. ὑποτύπωσιν ἔχει ὑμῶν ὁ λόγος] ὑποτύπωσις *exemplar*, vt 1. Tim. 1. 16. sed hic intellige exemplar in animo fixum, quod ἰδέαν Platonici vocant. Λόγους ὑμῶν ὁ λόγος hic, & 1. Tim. 11. 3. διδασκαλίαν ὑμῶν ὁ λόγος 1. Tim. 1. 10. hic infra 1 v. 3. Tit. 19. vocat eam doctrinam quæ nihil insalubre habet admixtum, qualia multa erant in doctrina Rabbiorum & Philosophorum.

ὡς παρ' ἐμοῦ ἠκούσας] Quomodo me dicentem sæpe audisti.

ἐν πίστι καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Ostendit in quibus rebus occupetur illa doctrina, nempe in fide primum. Deinde in dilectione non qualicumque, sed propter Christum. Hæc est egregia illa ἀσχυρία vnde salus nostra pendet. Vide Gal. v. 6. Eph. v 1. 23. 1. Tim. 1. 14. Hæc biga figurata in vetere Vrim & Thumim.

14. τὸν καλὸν ὡς ἀγαθὸν λόγον φύλαξον] ὡς ἀγαθὸν Manuscriptus, vt supra. Sic vocat doctrinam illam Euangelicam vt 1. Tim. v 1. 20. vbi dicta vide. Pro depositi voce Ambrosius in hoc loco citando vsurpat vocem commendati. Idem ea significat. Vide locum Modestini in Collatione legum Mosaicarum & Romanarum, titulo de deposito.

ὅτι πλούσιος ἀγίου] Quasi dicat: ne diffide. Magnum habes opitulatorem, supra 7.

τὸ ἐνοικοῦνός ἐστιν ἡμῖν] Quasi dicat: qui non desertus, nec nos deseret. Rom. VIII. 11.

15. οἶδας τὸ τοῦ] Quo magis Timotheus sibi attendat, ostendit ei & bona & mala exempla: illa, vt sibi caueat: hæc, vt aliis non cedat.

ὅτι ἀπεσπάρησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ] πάντες, omnes illi doctores. οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, qui sunt non Ephesi, vbi tu es: sed in locis circa Ephesum: vnde ait οἶδας non potes hoc nescire. ἀπεσπάρησάν με *fastidierunt me*. Spreta mea auctoritate & docendi munere, obstiterunt, ob pericula scilicet.

ὡς ὅτι Φύγαλλος καὶ Ἑρμογένης] Meminit horum Tertullianus Præscriptione aduersus hæreticos, & de Resurrectione carnis. Alius ab hoc Hermogene est is contra quem librum specialem scripsit Tertullianus. Forte hic Hermogenes is est quem de Phrygia scripsisse ait Apollonij Schoñastes. Fuit & sophista eo nomine. Phygelli autem puto corruptum esse nomen ex Latino Figulus.

16. δὴν ἔλαος ὁ Κύριος τῶν Οὐρανῶν οἶκῳ] Videtur mihi hic Onesiphorus fuisse mortuus, cum hæc Paulus scriberet. Nam hic distinguuntur preces pro familia ipsius & pro ipso: & infra Onesiphori familiam salutatur 1 v. 19. non

A a a a a iiij

autem Onesiphorum. Adde quod in præterito dixit ἀνέψυξ. Δῶν ἑλως, id est, det multa bona. 37 37. nam ἑλως sic poni vidimus Gal. v. 1. 11. & alibi. οἶκος pro familia, frequens etiam Græcis. Sic & I. Cor. 16. 1. Tim. III. 4. 5. v. 4.

ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε] Consolatus est. Translatio sumpta ab umbra aut ventulo in locis æstuosis. Ponitur pro 373 Pſ. XXXIX. 14. pro 3737 Iudic. XV. 14. pro 3737 Exod. XXIII. 12. II. Sam. XVI. 14. Hinc ἀνέψυξε Exod. VIII. 15. Act. III. 20.

καὶ τὴν αἰσίν με οὐκ ἐπαχύνει] Non puduit cum catenæ huius militaris, quo trahor, ut fontes solent. Quod alibi sæpe vincula dixit, id distinctius αἰσίν hic, & Ephes. v. 20. nimirum eodem modo iterum victus fuit Paulus, quo cum primum adveniret: Act. XII. 6. 7. XXI. 33. XXVIII. 20. de voce ἐπαχύνειν, vide supra 8.

ἀλλὰ ἡρόμενος ἐν Ρώμῃ] Nam Ephesini mercatores multa negotia Romæ habebant.

ἀποδοτιέμενος] Comparativus pro superlativo, frequens Græcis.

ἐζητήσέ με] Per totam urbem Romam cursitavit, ut me quæreret.

καὶ εὖρε] Deo fauente: nempe in diuersorolo, ubi erat cum suo custode.

δὴ αὐτῷ ὁ Κύριος] Christus cui iudicandi potestas data est.

ἄρσεν ἑλως] Ut bona, nempe æterna, accipiat. ἑλως quid sit, iam diximus. Δείσιν 373 est consequi. vide Luc. I. 30.

ὡς κρείον] Hebræa locutio, pro à se, siue ipso dante. Similes locutiones habes Gen. IV. 23. Exod. X. 11. XXIII. 18. 19. XXI. V. 12. Num. X. 29. Zach. I. 17. Pſ. XIII. 6. LXXXII. 1.

ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Vide supra 12.

καὶ ὅσα ἐν Εὐφρώ διακόνει, βέλπον οὐ γνώσκεις] Non nouum fuit Onesiphoro seruire mihi & Ecclesiæ. Iampridem Ephesi idem fecerat. Historiam non repeto. Est enim tibi nota, qui ibi mihi adfuiſti. Διακόνει nempe τῷ ἀγίῳ quod in re non dissimili additur, Rom. V. 25. Hebr. V. 10. Sic & alibi post διακόνειν subauditur datiuus, ut Ioh. XII. 2. Διακόνειν autem cum accusatiuo, constructio Græca. Itaque pro ὅσα Latine recte verteris, in quantis rebus.

C A P. II.

Τὸ οὐκ ἔργον μου] Vide quanto affectu, ut Tim. I. 18.

ἐνδυναμὸς] 373. Id enim sic transfertur Pſ. LII. 9. Sic & actiua & passiuæ promiscuè Hebræis, tum Hebraicè, tum Græcè scribentibus, vsurpantur pro reciprocis. Sensus enim est: roborā te met, assiduo nempe studio.

2. καὶ ἃ ἠκούσαμεν παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μάρτύρων] Multis adductis testibus prophetis, qui hæc prædixerant. Hebr. XII. 1.

Ἐδοξατο ὁ Θεὸς τοὺς πιστοὺς ἀνθρώπους, οἱ πᾶσι ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἐπὶ τοῖς διδάξαι] Hinc videmus Timotheum, non Episcopi tantum, sed & Metropolitæ functum officio, non minus quam Titum: nam docere erat τῷ ἡγουμένῳ, τοῖς ἐπιστάταις, ἀγγέλοις, ut prius, Episcoporum, ut posterius per eminentiam eos vocavit Ecclesia. Erat ergo Timotheus verè ἡγούμενος. Habemus hic verbum ὁ Θεός; פקדן. Vide Ps. xxxvi. 5. οἱ πᾶσι ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἐπὶ τοῖς διδάξαι qui possint & alios docere: διδάσκοντες 1. Tim. iii. 2. infra hic 2.

3. οὐ οὐδὲ καὶ παύσησιν] Vide quæ diximus supra 1. 8. In manuscripto est & hic: οὐ καὶ παύσησιν.

ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ] Vide 1. Cor. ix. 7. 11. Cor. x. 34. 1. Tim. i. 18. Sub illo duce, sub illis signis nobis militandum est.

4. οὐδὲς στρατιώτης ἐμπλέκεται ταῖς τῷ βίῳ ἀσχετηταῖς] ἐμπλέκεται, id est, se implicat: passivum pro reciproco. Similitudinem ducit à militiâ sæculari, ut dictis locis, id est, à minori ad maius. Leo Imperator in L. Milites, C. de Re militari, libro xii. *Milites qui à republica armantur & aluntur, solis debent utilitatibus publicis occupari, nec agrorum cultui, & custodia animalium, vel mercimoniorum quaestui, sed propriae munis insudare militiae.* Idem Imperator L. Milites, C. Locati: *Milites nostros alienarum rerum conductores, seu procuratores & fideiussores, vel mandatores conductorum fieri prohibemus, ne omisso armorum usu ad opus rurestre se conferant.* Deinde: *Armis autem, non privatis negotiis occupentur.* Ambrosius lib. i. de Officiis: *Is qui Imperatori militat, à susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus.* Vegetius libro ii. *Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec privata iisdem negotia mandabantur: siquidem incongruum videbatur Imperatoris militare, qui veste & annona publica pasciebatur, utilitatibus vacare privatis.* Veteres autem sunt leges quæ hoc vetant. nam Postumium virum Consularem damnatum narrat Florus, quod opera militum in agro sub usus esset. Diocletianus & Maximianus L. Si militem, C. de Condiotione ob causam datorum ajunt: *Si militem ad negotium tuum procuratorem fecisti, cum hoc legibus interdictum sit:* Vide & legem Honorij & Arcadij: *Nemo miles, dicto titulo Codicis De re militari.* Eodem tendit titulus Codicis: *Negotiatores ne militent:* & in re simili, lex ultima C. de Fabricensibus. Cassiodorus ii. 31. *Publicis debent insudare, qui nomen dederunt militie.* Verbum ἐμπλέκεται habetur in Græco, Prov. xxviii. 18. Sic ἐμπλέκεις πόνοις apud Platonem; occupationibus implicatus est apud Ciceronem. Idem negotiis implicari dixit non vno loco.

ἵνα πρὸς στρατολογίᾳ αἴσῃ] Vt ei placeat qui delectum fecit, id est imperatori, qui κατὰ τὴν ἐξουσίαν eius xii. 4. In Glossario *στρατολογία delectus.* In Latino legitimus *ut ei placeat cui se probavit:* Sed scripserit Interpretes qui se probavit. Nam & literæ eæ de re probatorie in Codice.

5. εἰ μὴ καὶ ἀδελφῆς, μὴ στρατοῦται, εἰ μὴ νόμιμος ἀδελφός] Altera simili-

tudo à publicis certaminibus desumpta. sunt enim & gymnicae leges, quarum meminit Aristoteles sine Nicomachiorum. Frequens autem comparatio *αουδαίου & αθλητῆ* apud Philosophos. Andronicus aut quisquis est Nicomachiorum optimus Paraphrastes: *κ. ιι*: τὸν ἴσον δὴ ἔχοντα τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπῃ ἀνάγκη μὴ τούτοις μόνον ἀγαπᾶν τοῖς λόγους, ὅθεν ἐν μεθεῖν ἔχεται τί ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως γένοιτο καὶ βελῶσα τὴν διδασκαλίαν, οἷον οὐτως αὐτὸς ἀληθῶς γινώσκων διδασκαλὸν ἀρετῆς. πρὸς γὰρ τί τὴν τελείωσιν τῆς γυμναζομένης τὸν παιδευτὴν προσήκει τῶν τοῖς λόγους· τελείωσις δ' αὐτὴ εἴη τῆς ἀρετῆς ἀθλητῆς, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν γινώσκων, καὶ παρακινῶν ἢ καλῶν. Marcus Tyrius Diatriba *xxxii*: Οὐλυμπιασὶ μὲν καὶ Πυθίοις οὐκ ἐνεσι κόπον λαβεῖν, εὐδὲ μύλων τυχεῖν αὐτὸν, ἐφ' ἑαυτῇ κονισαμένον, ἀλλ' ἀνταγωνιστῶν δὲ τῶν κηρύματι· ἐν γὰρ τῇ βίῳ σιδήρῳ καὶ τῇ διῶρι ἀγωνία, τίς αὐτὸν γένοιτο ἀνταγωνιστῆς ἀνδρὶ ἀγαθῷ, πλὴν τῆς πείρας ἢ δὲ συζητῶν. Vide, si vacat, & sequentia. Hierocles: πρῶτον μὲν γὰρ ἀθλητῶν εἴδη οὐκ ἀγωνισμοὶ οὐ λαμβανουσιν, ἀλλ' ἀγωνισμοὶ καὶ νικῶντες.

6. τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δὲ πρῶτον ἢ καρπὸν μεταλαμβάνει] πρῶτον hic significat, ita demum. Tertia similitudo attexitur. Agricola si laboraverit, ita demum par erit cum de fructibus vesci. Par similitudo *i. Cor. ix. 10.* Sed ibi ostenditur, quid operanti debeat: hic quid exigatur, ut quis de fructibus se iure pascat. Non dubium est quin causas habuerit, cur hæc diceret Paulus: nam & additur.

νόει ἀλέγει] Similis admonitio Marc. *xiii. 14.* Νόει γὰρ vel ἰδοι. Dan. *ix. 23.* Attende dictis.

δὴν γὰρ σὺ Κύριος σιώεσθαι ἐν πάσῃ] In rebus tantis, non tantum attentione, sed & illuminatione divina opus est, quam & nobis ipsis, & aliis precari debemus. Dan. *ix. 21.* quasi dicat, multa iam intelligis: sed non omnia. Est in quo adhuc luce maiore indigeas. Similis precatio Coloss. *i. 9.* At in Manuscripto est *δύοι*, quasi bene ominantis. Quomodo & Syrus videtur legisse: quamquam potest apud eum futurum pro precatione accipi, more gentis.

8. μη μόνον ἐπὶ τῇ Χριστοῦ ἐκπαίδευσιν ἐκπαίδευσιν ἐκπαίδευσιν] Ne mirare etiam si quid mihi grauius eueniat. Mortuus est etiam Christus morte ignominiosa. Sed à Deo ad vitam gloriosam resuscitatus est: Idem & mihi eueniet, & tibi, si aduersis nihil territus in fide & professione persisteris.

ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ] Sic & Rom. *i. 3.* Non frustra autem istud hoc loco positum est. Nam si David regno destitutus tanta mala postulat, si Iesus maiora, in quo omnia illa promissa Davidis posteritati facta perfectissimum habebant implementum, quid mirere, si nobis talia eueniant? Vide Act. *xviii. 23.*

9. καὶ τὸ εὐαγγέλιον] Sicut ego Christi mandata omnibus annuntiaui & annuntio. Par locutio Rom. *ii. 16.* καὶ ἐγὼ ἀγγέλλω, quod explicatur sic, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγέλιον ὑπὲρ ἡμῶν Gal. *i. 8.* καὶ εὐαγγέλιον ἡμῶν dicit Apostolus, adiutores suos secum socians. *i. Thess. i. 11.* Thess. *ii. 14.*

ἐν φ

ἐν ᾧ κακοπαθεῖ] ἐν ᾧ hic more Hebræo est *causæ causa*. κακοπαθεῖ multa mala fero, & æquo animo fero. Nam & hoc huic verbo his locis inesse etiam supra diximus.

μὴ δεισύνῃ] Graue vinciri hominibus liberis. Ostendit non leuia esse quæ patiebatur. Vide supra 8.

ὡς κακοῦργος] Nam aduersus tales inuentæ manicæ & compedes. Sic & Christus κακούργος æquatur, in supplicio. Luc. XXII. 32. 33. 39.

ἀλλὰ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδιται] Loquor eadem libertate quasi victus non essem. Animus victus non est, isque lingua adhuc vitur. Si ego hoc facio victus, quanto magis tu hoc facere debes solutus?

10. διὰ τὸ] Ob hoc ipsum Euangelium.

πάντα ὑπομένω] Et hæc mala, & multa alia patienter fero. ὑπομένω יכלה. Vide & infra 12. Hebr. XII. 2. 3. Iac. V. 11. 1. Petr. II. 20.

διὰ τοῦ ἐμολογεῖσθαι] Bono Christianorum, qui meo exemplo confirmantur in fide, & ad parem sufferentiam animantur. De voce ἐμολογεῖσθαι vide quæ dicta ad Matth. XXIV. 22.

ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μετὰ δόξης αἰώνιης] Vt ipsi quoque per eadem incedendo vestigia perueniant ad salutem gloriamque æternam, dante Christo. vide supra 1.

11. πρὸς ὁ λόγος] Nempe is qui sequitur. Solet enim hæc verba præfari ante egregiam sententiam. Vide 1. Tim. I. 15. III. 1. IV. 7.

εἰ γὰρ συναπαρτάνοιμι] γὰρ hic ponitur pro καὶ certe. Esaiæ XLV. 1. Mori hic vocat miseras summas ac mortis pericula subire. Par locutio 11. Cor. IV. 10. vbi dicta vide.

καὶ συζήσοιμι] Viuemus cum illo vitam illam immortalem.

εἰ ὑπομείνοιμι] Vide supra 10. Subauditur hic accusatiuus, puta σωεῖν vt Hebr. XII. 2. aut πνευματικόν vt Iac. I. 12.

καὶ συμβασιλεύσοιμι] Duo fecit ἀντίθετα. Nam vt morti opposuit vitam, ita sufferentiæ regnum, quod modo dixit gloriam, id est, statum non tutum tantum, sed & excelsum. Vide Rom. V. 17. In Martyrologio habemus: Cum sanctus Nestor cum magno gaudio respondit: cum Christo meo, & eram, & sum & ero. Tunc induratus Prætor dedit aduersus eum sententiam, ut quia Iesum Christum crucifixum sub Pontio Pilato fateretur, tanquam deuotus Deo suo, illius subiret sententiam & ligno crucifixus resolveretur à vita. Ille gratias agens Deo, cum iam affixus esset patibulo, docebat assistentem populum Christianum, ut persisterent in fide & charitate Christi, & libentissime compaterentur, ut & simul glorificarentur.

εἰ ἀρνούμεθα] Nempe ipsum: quod subintelligendum liquet ex membro opposito, & ex Matth. X. 33.

καὶ αὐτὸς ἀρνήσεται ἡμᾶς] Pro suis nos non agnoscat, ac proinde ad rem suarum communionem nos non admittet. Vide dictum Matthæi locum.

B b b b b

12. *εἰ ἀπιστοῦμεν*] Si nos in illum infidi sumus. Sicut *πιστός* in his libris modo credentem significat, modo fidelem, ut Matth. XXI. v. 45. XXV. 21. 23. Luc. XII. 42. XVI. 10. II. 12. XIX. 17. ita & *ἀπιστός* duplicem habet significatum. Sed eum quem diximus huic loco esse proprium ostendit oppositio.

ἐκείνος πρὸς μέγας] Nempe non minus in comminationibus quam in promissis.

ἀρτῆσθαι ἐκ τὸν οὐ δυνάται] Non potest negare se dixisse quæ dixit, est *μυνομῖα* in *ἐκ τὸν* nam loquentem nominavit pro verbis loquentis.

14. *ἄλλα ὑπομνήματα*] *ἡρώδη*. Hoc in memoriam reduc audientibus.

ἐξ μέρτερος ἐνώπιον τοῦ Κρείου] Eadem locutio 1. Tim. v. 21.

μὴ λογαζέσθαι] Vide 1. Tim. v. 4.

εἰς οὐδὲν χρίσιν] Pugna de verbis, nihil habet utile.

ἐπὶ κατὰστροφῇ ἢ ἀκούσαντες] Nam auditores per ista certamina scinduntur in partes: amittunt dilectionem mutuam. id vero est in hoc negotio *κατὰστροφῇ*, eversio. In Glossario: *κατὰστροφῇ συμβεβηκός, excidium*. Timon:

Τίς δ' ἀφ' ἐξουσίας ὁ λόγος ἐκείνου μακάριος

ἡ χάρις τοῦ ἀνθρώπου ὁχλός· ὁ δὲ σὺν ἡμῶν χαλκός

Νοῦσον ἐπὶ αἰέτας ὥστε καλῶ.

15. *αὐτοῦ δαδόν ἑαυτὸν δοῦναι ὡς θύειν*] *ὡς θύειν* rectè Latinus vertit exhibere. *δοῦναι* fume ut Rom. XV. 10. 1. Cor. XI. 10. II. Cor. X. 8. Iac. 1.

12. Sensus est: fac te probes Deo. In Manuscripto *ὡς θύειν τὸν Κρείου*.

ἐργάτω ἀντιπαύωνται] Ea agentem quorum pudere non debeat. Vide Rom. VI. 21.

ὁρθοτομοῦνται τὸν λόγον τῆς ἀληθείας] Similitudo ducta à victimis quæ certo ritu fecari debebant, ut ad Leviticum ostendimus. Est autem & Evangelij annuntiatio sacrificium & quidem egregium. Translatione paulum diuersa interpretes Prouerbiorum III. 6. & XI. 5. *ὁρθοτομοῦν ὁδὸν* dixere, ubi in Hebræo est *יָשָׁן* quod alibi vertitur *καταδιδόναι* aut *καὶ ὁρθοτομοῦν*. nempe etiam fecare viam dicimus. Euangelium autem *ὁρθοτομοῦν* qui cuique accommodat ea monita quæ ei maxime conueniunt: quomodo de victimis aliæ partes dabantur sacerdotibus, aliæ priuatis. In Clementis Constitutionibus VI. 33: *ὁρθοτομοῦντας ἐν τῷ Κρείου δοῦναι*. Philo de Caino & Abel: οὕτως ὁ πτωχότερος τῶν χροσίου λόγος ἐπὶ ποικιλιαῖς καὶ μυρίων ἰδιῶν πλεονασμῶνται, ὅταν ἀρχὴ τῶν λεηλοτάτων κεφαλαίων τρυφῆς ἔσται πρὸς τοῖς ἀνθρώποις, καὶ οὕτως ἡ ἐξέλιξις ἀποδείξει ἐναρμόνισαι.

16. *τὰς ὃ βέλους κρυφίας φέρεται*] *φέρεται* pro cauere habemus & Titi III. 9. & apud Iosephum, quia circumcludere solemus ea à quibus nobis metuimus. In Manuscripto hic, ut & supra 1. Tim. V. 20. *κρυφίας*, non *κρυφίας*. ibi *ἐκ τὸν Κρείου*, quod hic *φέρεται*, & quod *παρακαλεῖται* 1. Tim. IV. 7. Alibi *βέλους μέθοι*, qui hic *βέλους κρυφίας*, hominum commenta de rebus diuinis, sine vlla reuelatione.

ἐπὶ πλείον γὰρ θεωροῦσιν ἀσεβείας] Non stant ista, vbi incipiunt; qui initio paruus videtur error, magnus fit p̄cessu, vt ajunt dialectici. θεωροῦσιν & de bono dicitur vt s̄ape, & de malo, vt infra 111. 13. Hebræi dicerent 127.

17. καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομῶν ἔξει] Gangrena non idem est quod cancer, sed vicinum aliquid. Bene autem νομῶν ἔξει, id est, latè carnem sanam depascet: 127 vt Levit. xiii. 22. & alibi. nam & Græci γάγγραιναν dictam ajunt ὡς τὸ γράινειν quod est ἰοῦσιν. Latinus interpres serpit, non voce, sed sensu bene expresso. Lucillius:

Serpere vti gangrena malo ad quem herpetica posset.

Varro: *Non vituperamus, cū sciamus digitum præcidi oportere, si ob eam rem gangrena non sit ad brachium ventura.* Hoc dicit: Latè serpit illud philosophicum malum, præcipuè quod multi illam viuendi rationem amplectantur, vt pœnas euitent quæ vndique Christianis imminet. Nihil tam Christianismo nocuit, quàm illa instituta quæ ad Christianismum satis prope accedebant, & πολυθῖαι per interpretationes quasdam moliebant. Sed causa cur homines multi illa instituta præ Christianismo amplecterentur, non erat quod in iis esset certius aliquid: sed quod crux, quæ Christianos premebat, eo modo vitaretur. Tertullianus Præscriptione aduersus hæreticos. *Et quæstiones infructuosæ & sermones serpentes velut cancer: à quibus nos Apostolus refrænans nominatim Philosophiam contestatur caueri oportere.* Huic malo alterum non dispar primam Ecclesiam exercuit ab iis, qui similiter Crucis vitandæ causa Iudaicorum rituum necessitatem imponere Gentibus volebant, de quo diximus in illas ad Galatas & Philipenses. Hæc ob oculos habere debet, qui Paulum recte velit intelligere.

ὧν ἓστιν Ὑμῆναιος καὶ Φιλητὸς] Est ὡς ἑξῆς. Nomina sunt Græca, qualia multa in vrbibus Asiæ per Græcos conditis. Hymenæus à nuptiarum Deo: Philetus nomen quale Amatus, Optatus, Desideratus apud Latinos: apud Græcos Εὐαίστος.

18. οἱ πνεὶς ὡς τὴν ἀλήθειαν ἠσώχησαν] Frustrati circa veritatem, vt Tertullianus de Resurrectione carnis. Latinus bene aberrarunt: quomodo vocem eandem vertit 1. Tim. 1. 6. v. 1. 2.

λέγοντες ἀνάστασιν ἥδη γεγενῆσθαι] Vide 1. Cor. xv. 2. Sicut Philosophismala vita, mors dicitur, ita vita correctæ ἀνάστασις. vt & παλιγγενεσία, de quo diximus ad Ioh. 111. 3. At in Euangelio ἀνάστασις νεκρῶν, aut ἐκ νεκρῶν tam aperte & tot locis describitur, vt non possit alia intelligi quam quæ erit post corporis ab animo seiunctionem, quæ seiunctio vulgari sensu mors dicitur. Et certe illa nisi speretur, ne altera quidem illa morum ἀνάστασις talis erit, qualis fuit in Apostolis & eorum fidelibus discipulis. Quare istis ἀλληγοίαις sensum maxime necessarium excludentibus omni modo obsisti debet. Tertullianus: *Æquè tangit eos qui dicerent factam iam resurrectionem. id de se Valentiniani assueuerant.*

καὶ ἀνατίθουσι τὴν πνῶν πίσιν] Multorum fidem euertunt. ἀνατίθουσι 127

B b b b b ij

vt Prou. x. 3. Vide simile II. Theff. I I. II.

19. ὁ μὲν τοι στερεὸς θεμέλιος τῷ θεοῦ ἔστηκεν] Sicut qui palatia struunt, solent firma subiicere fundamenta, ita Deus moliens ciuitatem illam æternam, decreta quædam subtrahit, velut fundamenta, quæ manent inconcussa, quod fundamenti est proprium. Pari modo fundamenta reipublicæ, libertatis, pacis, iustitiæ, defensionis, sæpe dixit Cicero, ea scilicet quibus res quæque innititur.

ἔχον τὴν σφραγίδα τούτων] Solebant enim fundamentorum lapidibus sententiæ quædam inscribi, boni ominis causa. Vide simile quid Zach. III. 9. IV. 10. & ibi dicta. σφραγίς hic est id quod lapidi inscribitur, sicut alibi id quod sculpiri in anulo. Id signum vocant Latini: Plinius ἀντισφράγισμα, & exemplum dat, quadrigam. Talia in aliis annulis, sphinx, leo, rana, aliaque multa. Sunt & literæ in annulis, vt illæ *ὡς με φιλοῦντα φιλεῖς*, &c. Hæc Hebræis *נתן* vt Exodi xxv III. II. vbi Græci σφραγίδα dixere. Hinc & tessera nummaria quia aliquid insculptum habet *נתן* in Thalmudo de Siclis.

ἐγὼ κύριος τοῖς ὄντας αὐτῷ] Ex Num. x I. 5. vbi Græcis ἐγὼ θεὸς τοῖς ὄντας αὐτῷ. Legerunt enim *γν'* in Kal, non in futuro Hiphil, vt alij. Duas sententias recitat Paulus, velut fundamenta allektionis in ciuitatem cœlestem. Prior est, Deum non professionem illam externam, sed cor præcipue respicere, quod solus videt. Quod ibi Deo tribuitur, id hîc Christo: quod solemne nostris scriptoribus.

καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομαζόμενος τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου] Altera sententia est: professionem externam nihil prodesse, si adsint mala opera. Idem sensus Matth. v II. 21. 22. 23. vbi dicta vide. Qui se Christi esse dicit, vt vere & cum suo bono talis sit, longe absit à vita impura. Alios quam tales Christus pro suis non agnoscit. ὀνομαζέτω τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου qui rogatus cuius sit disciplinæ, Christum nominat vt magistrum. Vide I. Cor. I. 2.

20. ὅτι μεγάλη ἡ οἰκία] Qualis Deo est hic Mundus.

οἷα ἔστι μόνον σκεῦη χρυσᾶ καὶ ἀργυρεᾶ] Qualia erant diuitum escaria & potoria, L. Supellectili §. Vitrea D. de Supellectile legata.

ἀλλὰ καὶ ξύλινα] Vt hami & siphones aduersus incendia, rutra.

καὶ ὀσπρίκινα] Puta Lafana, Scaphia, matulæ.

καὶ ἃ μὲν εἰς πηλὸν] Vt de quibus vescimur.

ἃ δὲ εἰς ἀπηλάν] Vt in quæ sordese gerimus. Huc autem tendit ἀλληγορία, non mirum si Deus etiam aliquos sinat se insinuare in Ecclesiam, qui deinde malis factis se prodant. Deo nihil abscedit, quia nouit & bonis & malis vti. Confer quæ sunt Rom. IX. 21. 22.

21. ἵνα οὐκ τις ἐγκαταίρη ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων] Ostendit similitudinem hanc habere aliquid dissimile. Nam vasa illa ærea nihil de se conferunt, cur sint huiusmodi aut istiusmodi. Homo autem confert aliquid. Potest enim Dei ope semet repurgare, & ita efficere vt sit vas honestum, accommo-

datum ad egregios vsus. Sicut verbum conuertendi, ita & purificandi, modo Deo tribuitur, vt causæ principi, modo ipsi homini, vt causæ secundariæ. Vide Ps. LXXIII. 13. Iacob. I v. 8. I. Petr. I. 22. I. Ioh. III. 3.

ἔσται σπᾶνός εἰς ἡμῶν] Ne terrere isto quod attuli discrimine. Est in hac re aliquid ἐφ' ἡμῶν.

ἱεροσκευήν] Sicut vasa Templi.

καὶ διχρησὶν τῇ διαπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἱεροσκευήν] διαπότης potest & Christus dici: sed sæpius sic vocatur Deus Christi Pater, vt Luc. II. 29. Act. I v. 24. Iudæ 4. Vide & Gen. XI. 2. Iosue v. 14. Esaiæ I. 24. III. 1. X. 31. & sæpiissime in libris Sapientiæ, Sirachide & secundo Maccabaico. ἱεροσκευήν כְּכֵל. Sic in contrariam partem κατηρησμένα habemus Rom. IX. 22. Magnus honos homini, diuinæ bonitatis fieri instrumentum.

22. τὰς ἡ ποικιλὰς δορυμίας φεῦγε] Per ποικιλὰς δορυμίας תַּאֲבֶת נְעוּרִים, puto gloriolas intelligi, quibus qui student, παιδευομαι Græcis dicuntur. Linguæ omnes fugere nos iubent id quod omni studio cauendum est. Vide I. Cor. VI. 18. X. 14. I. Tim. VI. 11. Huic oppositum est δάκναι שָׂדֶךְ, quod iam habebimus.

δίωκε ἡ διαγοσύω] Innocentiam.

πίστῃ] Fidem in verbis.

ἀγάπῃ] Dilectionem erga omnes.

εἰρήνῃ μὲν ἥν ἐπακαλουμένον τὸν Κύριον ἐν καρδίᾳ καρδίας] Concordiam cum omnibus sincerè Christianis, I. Tim. 5. ἐν καρδίᾳ καρδίας habuimus & supra I. Tim. I. 5. Sic ἐν ἀπόδοτι τῆς καρδίας Eph. VI. 5. Coloss. III. 22. At in Manuscripto est: εἰρήνῃ μὲν πάντων ἥν ἀγαπώντων τὸν Κύριον.

23. τὰς ἡ μωεὶς καὶ ἀπαίδετοις ζητήσις ὡδραῖς] Est eadem admonitio quæ I. Tim. I. 4. & VI. 4. μωεὶς vocat illas quæstiones, quia ad veram & salutarem sapientiam nihil pertinent. ἀπαίδετοις מִסֵּר מִן אֵין vt Prou. V. 23. qui respuunt correctionem, vt dicitur Prou. XV. 4. Solet & ἀπαίδετος poni pro בָּסֵל vt Prou. V III. 5. XV. 15. & γῆ Prou. XV. 13: & pro נָבֵל Prou. XV I I. 22. legitur & Sapientiæ XV I I. 1. & apud Sirachidem aliquoties. Intelligit hic Paulus quæstiones immodestas. nam & Græci pro ἀνάλαστον dicunt ἀπαίδετον: quia idem est κολαῖσεν & παίδευσεν.

εἰδὼς ὅτι ῥυιῶσι μάχας] Id est, lites, iurgia. Sic & Tit. I II. 9. Hebræum רִיב modo ἀντιλογία vertitur, modo μάχη.

24. δοῦλον ἡ Κυρίου] Christi adeo patientis atque pacifici.

οὐδὲ μάχεσθαι] Rixari: כִּי vt Genes. XXVI. 20. Sic & Ioh. VI. 52. sic & apud Aristophanem: οὐ μαχοῦμαι σοι. non contendam tecum verbis.

ἀλλ' ἡπιον εἶναι πρὸς πάντας] Lenem esse. Sic I. Thess. II. 7. Et Homerus, πατὴρ δὲ ὡς ἡπιος ἦεν. In Glossario: ἡπιος tranquillus, mansuetus, עָנָה.

διδασκαλὸν] Vide I. Tim. III. 2.

ἀνέξικατον] In Glossario ἀνέξικατος, patiens, ἀνέξικατλα clementia, patientia. Quod in Digestis est patientiam accommodare, id in Basilicis ἀνέξικατῶ.

B b b b b iij

Sap. II. 19. ἀνέξικαλῶν Latinus vertit patientiam. Hæc ἀνέξικαλῶν intelligenda de iis quæ fiunt extra censuram Ecclesiasticam.

25. ἐν πραότητι παιδιδόντα τοὺς ἀνποδραπιδεύους] Vide I. Tim. VI. 11. quierant, leniter tractandi, non maledictis exasperandi. ἀνποδραπιδεύους, aliter affectos quam nos sumus. nam πλὴν γνώμῃν δραπετῶναι pro δραπετῶναι est etiam apud Isocratem.

μήποτε δὲ ἂν τοῖς ὁ θεὸς μετανοίαν] Experiendo an det illis Deus pœnitentiam, ut recte eruditi exposuere. nam μήποτε pro an habemus, & Luc. III. 15. Iohan. VII. 8. Reticientiam vero verbi similis ante εἴποτε habemus Act. XXV. 12. Rom. XI. 14. Hebræi dicerent וְיָאֵל. Non omnibus qui vocationi reluctantur, dat Deus pœnitentiam. nam quosdam aut inter peccata è vita eripit, aut etiam obdurat. In quibus autem hoc faciendum, in quibus non, ipsius solius est nosse: Hominum tentare omnia pro aliorum salute.

εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας] εἰλθεῖν addit Manuscriptus, ut hæc verba ἐξήγησις sint eius quod præcessit, μετανοίαν. si fortè, inquit, det Deus illis mentem meliorem, id est, ut perueniant ad agnitionem eius veritatis, quam nunc oppugnant.

26. καὶ ἀναήψωσιν ἐκ τῆς τῆ Διαβόλου παγίδος] ἀναήψωσιν idem quod ἐκλήψωσιν Genes. IX. 4. I. Sam. XXV. 27. Ioël I. 5. proprie è vino ad se redire. Sed per translationem vsurpatur ad liberationem ab omnibus rebus aliis quæ mentem turbant, ut videre est Abac. II. 7. I. Cor. XI. 34. Laqueus diaboli sunt voluptates quæ hominem faciunt velut temulentum. Ab his liberamur per Christum, Esaïæ XLII. 7.

ἐζωρημένοι ὑπὸ αὐτοῦ] Capti enim à diabolo tenentur. ζωρεῖν vox proprie bellica. ζώρει Αἰθέριος υἱέ, sed latius vsurpari cœpit, ut videre est Luc. V. 10.

εἰς τὸ ἐκείνου ἄλγημα] Dei. nam construenda hæc cum illo ἀναήψωσι posito δεσπολῆς signo post ὑπὸ αὐτοῦ. Ad Dei voluntatem, nempe faciendam. Vide Ephes. VI. 6.

CAP. III.

ΟΤΤΟ ὃ γίνωσκε] Multum confirmantur Episcopi ad vitandos & refellendos errores qui subnascuntur, ubi de his erroribus ante præmoniti sunt. Sic aduersus Pseudochristos egregia monita dedere Christus & Iohannes.

ὅτι ἐν ἐχάταις ἡμέραις] ימים ה' יתקרא, id est posthac. Idem ἐν ὑστέροις καιροῖς I. Tim. IV. 3. Nam utroque modo transfertur illud יתקרא. Patet autem agere Paulum de iis quæ Timotheo viuenti euentura putabat, ex eo quod infra est 5.

ἐνστήσονται καὶ χαλεποὶ] ἐνστήσονται sunt præsentia. Rom. VII. 38. I. Cor. I. 11. 23. VII. 36. Gal. I. 4. ἐνστήσονται aderunt. καὶ χαλεποὶ, idem quod ἡμέραι πονηαί Ephes. V. 16. & Genes. XLVII. 9. & Psal. XLI. 6. Formidolosa tempora, ait Cicero.

2. ἴσονται γὰρ οἱ αἰθεροποὶ φίλων] *Etiā inter Christianos tales erant quidam, eoque faciliores decipi. οἱ αἰθεροποὶ* *דמא נבא. φίλωνται* vox est, si philosophicè eam sumamus, perse media: sed quæ vñ tracta est in partem peiorem, ita vt φίλωνται intelligatur, ὁ ἀνὴρ ἐν τῷ παντί ἀσέβητος καὶ τὸ λυσσιλὲς ait Aristoteles, addens alibi, ἢ πρὸς τὸ ἰδίον. Hi sunt ἑσθιωταὶ τὰ φαυλῆς, οὐ τὰ τῆ ἐπέου, contra quam facere vult Christianos Paulus 1. Cor. x. 24.

φιλάργμοι] *עבד עבד* Jerem. viii. 10. Vide Luc. xvi. 14. 1. Tim. vi. 10.

ἀλαζόνες] *laetatores. יחירי* Prou. xxi. 24. Abac. ii. 5. *עושי* Job. xxxviii. 8. Vide Rom. i. 30. vbi multa huic loco comparia. Plautus gloriosum dixit, quem Menander *Ἀλαζόνα*.

ὑπερήφανοι] *Contemptores aliorum υπερήκτα*, quæ vox alibi sic vertitur, alibi *ὑβρισταί*. Rom. i. 30. Iac. i. v. 6. 1. Petr. v. 6. Marci v. 22.

βλάσφημοι] *In ipsum Deum maledici. Vide Matth. xxv. 62. Nam in hoc sensu eminentiore sumendam hic hanc vocem, indicat ordo.*

γονεῖαν αἰπεινῆς] *Proximi Deo parentes. Vide idem crimen Rom. i. 30. ἀχρεῖται*

Ingratum dicens, omne crimen dixeris.

Vide Luc. vi. 35. Sap. xvi. 24. Sir. xxix. 19. 28.

ἀνόμοι] *Qui fœda patrant. Vide 1. Tim. i. 7.*

3. ἄσποροι, ἀπονόητοι] *De his vide ad Rom. i. 31. Et forte inde hac infarcta sunt. Nam defunt in Syriaco.*

ἀντιθέτοι] *עושי*. Sic dicuntur qui viris bonis se opponunt præsertim calumniando. In his sunt *ψευδοὶ*, κατὰ λέγει dicto capite ad Rom. 30.

ἀκραιφνῆς] *ἀκραιφνῆς* sunt qui nec in bono, nec in malo sibi constant: qualis ille de quo Horatius:

Nil aequale homini fuit illi.

Vide Aristotelem & Interpretes. Nicom. vii. 1.

ἐπιλάττοι] *Oppositum ei laudi quam habemus Tit. i. 8. in Glossario: ἐπιλάττος benignus. Sic πεισμα ἐπιλάττος* Sap. vii. 22.

4. πρεσβύτας] *Qui amicissimos produnt. qualis Iudas Luc. vi. 16. Vide & ii. Macc. v. 15. x. 13. 22.*

σεπτικῆς] *σεπτικῆς* dicitur omne id quod non bene coctum atque præmeditatum est, vt Act. xix. 36. Solentque *σεπτικῆς* dici, tum qui assentiuntur, tum qui irascuntur leni de causa. Sed per excellentiam quandam *σεπτικῆς* dicuntur proterui, procaces, petulantes, vt est in Glossario, respondetque in hoc sensu, apud Prouerbiorum Interpretes, tum voci *חכא* x. 15. tum *רשע* xii. 3.

πυφωμένοι] *Inflati vana de se opinione, quæ πύφω* Græcis. Vide 1. Tim. iii. 6. vi. 4.

φιλώδοναι μάλλον ἢ φιλέδοναι] *Pares illis quorum Deum esse dixit ventrem*

Philipp. 11. 17. Vtrique vox bene efficta ad Græcam formam.

5. ἔχοντες μὲν φωνὴν δυνάμει, πλὴν δὲ δυνάμιν αὐτῆς ἡρημεύοι] Ita opposuit μὲν φωνὴν & δυνάμιν, quomodo speciem aut imaginem, & vim, sæpe Tacitus. μὲν φωνὴν habuimus & Rom. 11. 20. Sed ibi nihil habet oppositum, unde significatio eius contrahatur. Syrus hic כּוּנְנָא כּוּנְנָא convenientiam. Ἀρρεῖδα hic dicuntur qui factis aliquid destruunt, sicut solent Hebræi à dictis ad facta μεταφορῶς facere. Vide quæ dicta 1. Tim. v. 8.

καὶ οὕτως ἀποτίπτου] כּוּנְנָא כּוּנְנָא, auertere. ὑπομίλει, ut Cicero loquitur. Verbo ἀποτίπτου pro φάγω vtuntur & elegantes Græci.

6. ἐκ τούτων γὰρ εἰσιν] Ex horum numero erunt: præsens pro futuro. οἱ ἐκδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας]

Scire volunt secreta domus, atque inde timeri.

ἐκδύνοντες penetrantes. ἐκδύνειν eodem sensu dicunt Physici. Ambrosius: irrepentes.

καὶ ἀρχαλωπίζοντες γυναῖκας, στυγερὰ μὲν ἀνδράσι, ἐγρόμια ἐπιθυμίας ποικίλαις] Sequebantur hi veterem artem Phariseorum, de quibus Iosephus **XVII. 3.** ὡς γὰρ μείον τι Ἰουδαϊκῶν ἀνδρόπων, ἐπὶ ἀκριβοῦς μέγα φρονεῖν τὸ παῖς νόμου, οἷς χαίρειν τὸ θεῖον παραποιουμένων ὑπὸ κλέῃ ἢ γυναῖκαίτης. Eandem artem factitasse quosdam qui se Stoicos simularent, dicit Scholiastes ad Horatii epistolam primam. Et egregie dictum ἀρχαλωπίζοντες, quia foeminas faciunt sibi obnoxias, quasi verbo captæ essent. Similes in eadem voce aut pari translationes habemus Rom. VII. 23. 1. Cor. X. 3. & Iudith XV. 7. & in ζωρεῖν supra 11. 6. Et maluit γυναῖκας dicere, quam γυναῖκας, ut illarum mulierum abiectam sortem magis ostenderet, quæ non tantum vitiosæ erant, sed & obrutæ vitiis. Id enim est στυγερὰ μὲν, ut intelligi potest Prou. XXV. 23. Sic populus Iudaicus **Eccl. I. 4.** vbi Græci πλήρης ἀνδρῶν. Addit abreptas multis cupiditatibus, non illis tantum sexus sui, sed & rapacitate, luxu, superbia. At Manuscriptus distinctius habet: ἐπιθυμίας καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις.

πάντες μανθάνοντες.] Intererant illæ foeminae conuentibus Christianorum, vbi optima accipiebant præcepta.

καὶ μὲν δέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθὼν ἀνδράμια] ἐπίγνωσιν intellige illam actiuam quæ rebus ostenditur. Et ἀνδράμια sume, ut Matth. XI. 34. & Marc. vi. 5. vbi dicta vide. Erant ἰερεῖς καὶ πᾶσι ut Clemens loquitur Strom. II. & doctores, qui eas feueris comminationibus excutere ex hoc veterno debuerant, fouebant ista vitia, pollicentes se precibus suis effecturos, ut illæ Deum haberent propitium. Vide Matth. XXIII. 14. vbi horum præcursores describuntur. Et vtinam non & nunc multi sint tales. Vide de huiusmodi foeminis Platonem sine sextide legibus.

ὃν ἑσπὸν ὃ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς) Latini interpretis Græcum exemplar habuit Μαμβρῆς. Et sic magus iste vocatur Numenio, ut ostendimus in Annotationis ad librum 1. pro veritate Religionis Christianæ. Nec aliter in Thalmudico

mudico, titulo de Oblationibus. Alter est Iannes, quomodo & Apuleij habent optimi libri: יאן in Tanchuma. Nomen est Egyptium; pro quo יחנן in Thalmude. Hi sunt sacerdotes supra Memphim Artabano. Hæc nomina Paulus, non ex Scriptura Mosis, ibi enim magi memorantur non expressis nominibus, sed ex traditione, aut veterum scriptis habuit.

ἀντίστησαν Μωσεί) Exodi v 11. 11. & sequentibus. Vide & locum indicant Artabani. Numenius sic ait: Μωσαίω (ita Mosem vocat) ὡς τὸ τοῦ δαίμονος ἐξηγησάμενος, ἀντὶ τοῦ γυμνασίου. Θεοὶ δὲ ἑαδὸν ἀνταποκρίνεται τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ τοῦ πληθους τῶν Αἰγυπτίων. Simile vide Act. xiii. 8. Vbi est ἀντίστασις.

οὐδὲς γὰρ οὕτοι ἀντιστάντες τῇ ἐκκλησίᾳ) Rursum præfens pro futuro, ut sæpe apud Prophetas. Habebunt & illi suos Pharaones, quos obduraturus sunt.

ἀντιθετοὶ κατεφθαρμένων τῶν νόων) Sic ἐκφραζόμεθα ἀντιθετοὶ τῶν νοῶν 1. Tim. vi. 5. vbi dicta vide.

ἀδελφοὶ ἀπὸ τοῦ πένου) Circa fidem adulterini, reiculi. Vide Rom. i. 28.

ἀλλ' οὐ μακρόφρονον ὅτι πλείον) Progressus aliquos facient, sed non diu. Pari modo Thucydides: ὁρμήσαντες ἐξέρχονται *longissime procedunt*; Hebræi dicent: הנהיגו הנהיגו *longissime procedunt*.

ἢ ὅτι ἀνοία ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτῶν) Breui patefcet amentia illorum res suas sub Deinomine agentium. Ficta non durant diu. In Manuscripto, ἢ ὅτι ἀνοία.

ὡς ἔη ἐκείνων ἐχέμεν) Illorum magorum qui Mofi obstiterunt.

10. Σὺ γὰρ παρηκολούθησάς με τῇ διδασκαλίᾳ) Tu vero longè aliud habes exemplar ad quod te formes, actiones omnes meas, quibus præfens fuisti. Ita hic accipiunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Sic Demosthenes de male obita legatione: παρηκολούθησάς ἀπαντὶ κατηγόρῳ. *ideo accuso, quia omnibus istis præfens adfui.* Idem: ὅσα πείρασι δι' ἐμπειρίαν καὶ τῶν παρηκολούθησάντων τοῖς ἀνθρώποις εἰδὼς. *quæ noui experiendo, & ideo quod rebus adfui.* Timotheus, à matre, credo, & auia commendatus, à puero sectatus erat Paulum, ut eius vitam spectaret, & ad eam se componeret. Lucas quidem primam Timothei mentionem facit, vbi Paulus Lystra vênit Act. xv 1. 1. quia tunc in Euangelistam ordinatus fuit Timotheus. At ante id tempus Timotheum adfuisse Paulo, etiam inde appâret, quod iamiam dicatur Iconij cum Paulo fuisse Timotheus, & Antiochiæ antequam Iconij. Iconij autem Paulus fuit, antequam Lystris, ut videre est Act. xiii. 52. xiv. 1. xvi. 1. Testis, inquit, fuisti meæ doctrinæ, ab initio, quod hic addunt Græci interpretes.

τῇ ἀγωγῇ) ἀγωγή est viuendi ratio 11. Macc. iv. 16. vi. 8. xii. 24. Vidisti, inquit, quis fuerit vitæ meæ modus: מנהג Rabbini, pari origine.

τῇ σεβασίᾳ) Vidisti & perpetuum animi mei propositum. Sic σεβασίς sumitur Act. xi. 23. & 11. Maccab. iii. 8. In Glossario: σεβασίς σεβασίς,

CCCC

propositum, voluntas. Intelligit autem propositum propagandi Euangelij, & credentes semper meliores reddendi.

τῇ ἀσθενείᾳ) Hic videtur intelligenda sinceritas in rebus agendis, quomodo ferme I. Tim. VI. II. τὸν νοῦν σου.

τῇ μακροθυμίᾳ) Lenitati circa nondum conuersos, aut etiam circa lapsos penitentes. Vide I. Cor. VI. 6. Gal. V. 22. Eph. IV. 2. Coloss. III. 12. infra IV. 2.

τῇ ἐξομολογήσει) Quae alibi generaliter sumitur, vt omnes virtutes comprehendat, hic vero specialius pro fraterno affectu in Christianos omnes: sed in Manuscripto abest hoc.

τῇ ὑπομονῇ) Quomodo aduersis mutatus nihil sim: quae aduersa iam explicat.

11. ὅτε διασπασθεὶς) Vidisti accensa in me odia. Vide Matth. II. 21. II. Cor. XII. 10.

ὅτε παθήματα) Vidisti quae mihi incommoda euenerint. Vide I. Cor. I. 6. 7. Coloss. I. 24. Philipp. III. 10.

οἱ δὲ μοι ἐχθροὶ ἐκ τῆς Ἀντιοχείας) Pisidiae. Nam ibi Paulus fuerat, antequam Iconium veniret Act. XIII. 14. Tangitur autem hic historia, quae est Act. XIII. 45. & 50. vbi vides vi cictum inde Paulum.

ἐκ τῆς Ἰερουσαλῆμ) Tangitur historia quae est Act. XIV. 2. 4. 5. Ibi lapidatus etiam Paulus.

ἐν λύσσει) Tangitur historia quae est Act. XIV. 18: vbi rursum lapidatur Paulus.

οἷς διωσμοὶς ὑπὲρ ἐμοῦ) Quantae se Iudaeorum & Gentium procellae in me effuderint.

καὶ ἐν πάντων μοι ἐρρύσατο Κύριος) Hebraïca constructio pro ὅτι ἐν πάντων ὁ Κύριός μοι ἐρρύσατο. Seruauit me Christus rebus maioribus.

12. καὶ πάντες οἱ διώγοντές με ὡς ζῆλον ἐκ χειρὸς Ἰησοῦ, διαγρηθόνται) Dixit Sirachides τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, εἰποιμασιν τὴν ψυχὴν σου εἰς πνεύματον, I. I. Sed provide hic addit Paulus, ἐκ χειρὸς Ἰησοῦ, quia ista via secundum Euangelium supra ceteras hoc habet proprium, quod mundi odia in se contrahat, ideoque multis vexationibus, etiam saeuissimis, obiacet: quod in ipso auctore eius viae Iesu Christo primum apparuit, qui suis idem euenturum praedixit Matth. X. 17. 18. XXIII. 24. Ioh. XVI. 33. XVII. 14.

13. πάντες ὅτι ἀσθενεῖ) ὅτι πάντες : homines omnibus vitiis dediti.

καὶ γόητες) Deceptores. Sic λόγοι γόηται Aquila Prou. XXVI. 22. qui aliis μαλακοὶ μίμνηται. In Glossario γόης ὁ κόλαξ blanditor. Sic Demosthenes γόης Aeschini.

προσέχουσιν ἐπὶ τὰς ῥαῖδας) Magis magisque fient inuerecundi, & primum quaestiones inferent: deinde ipsa euertent Christianismi fundamenta.

πλανῶντες) Doctores enim illi plebem decipiunt.

καὶ πλανώμενοι) Decipiuntur iidem à philosophis, praesertim à Pythagoro.

rists, qui multi Ephesi, vt ad epistolam Ephesiis inscriptam diximus.
 πληῖντες καὶ πληρώμενοι, ὡς ἐν ὁμοίᾳ.

14. οὗ ὅ μιν ἐν αὐτῇ ἐμάθει) Similis admonitio 1. Tim. v. 14.

καὶ ἐπιστάτης) Receptus sermo fuerat ἀ ἐπιστάτης, sed est constructio καὶ σύνληψις, vbi quid communiter de duobus dicitur, quod secundum exactam regulam, alteri tantum conuenit.

εἰδὼς ὡς πρὸς ἐμάθει) Vult dicere, à me, homine minime mendaci ac tibi optime volente. In Manuscripto ὡς πρὸς πᾶν, à me & Barnaba.

καὶ ὅτι ἀπὸ βιβλίου τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας) Quæ sint ista ἱερὰ γράμματα iam audiemus. Mos erat & est nunc quoque Iudæorum, à prima ætate quæ literarum capax est, sacra scripta legenda dare pueris.

τὰ διδάσκαλά σε σοφίᾳ εἰς σωτηρίαν, ὅς ἐστις πῦξ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ) Hoc dicit: literæ istæ te ducunt ad Christum, qui in se credentibus confert salutem. Idem sensus Job. v. 39. vbi dicta vide. σοφίᾳ ὡς ἐν ὁμοίᾳ, instruere. Sic David de Lege Pl. xix. 8: τὸ νόμος σου σοφίᾳ πᾶσι.

16. πᾶσα γραφὴ θεοπνευμάτως καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν) Bene expressit sensum Syrus: omnis scriptura quæ à Deo inspirata est, etiam utilis est ad docendum, &c. Deus enim nihil frustra facit, nec inspirat homines, nisi ad nos docendos. Scriptura autem θεοπνευμάτως ea est quæ scripta est aut ab his qui Prophetarum munia obiere, vt Moysæ, Esaiæ, Ieremia, Ezechiele, aut ab iis qui licet in alio essent vitæ genere, à Deo tamen certis temporibus afflati fuere, vt David & Daniel. His accessionis vice, & ad implendam aut sapientiam moralem, aut historiam, additi sunt libri nonnulli alij, probati à Magna Synagoga, tanquam optime conuenientes cum illis θεοπνευμάτοις. Addidit his ipsis & alijs postea Christianæ Ecclesiæ, tum Græcæ, tum Latinæ consensus. πρὸς διδασκαλίαν ὡς ἐν ὁμοίᾳ. Vide Rom. xv. 4. Docent nos libri isti Prophetici non omnia quæ Christus, sed tamen aliqua eò pertinentia, Gal. iii. 24. 1. Petri i. 19.

πρὸς ἐλέγχον) ὡς ἐν ὁμοίᾳ vt in Prouerbijs aliquoties. Utilis est ad monstrandam turpitudinem grauiorum criminum. Non occides: Non mercha-beris, &c. ἐλέγχον eodem sensu dixit. Petr. ii. 11. 16. quid sit ἐλέγχον videbis Matth. xv. 11. 15. Luc. 3. 19. Ioh. iii. 20. 1. Cor. xiv. 24. 1. Tim. v. 20. Infra iv. 2. Tit. i. 9. 13. 11. 15.

πρὸς ἐπαύριον) Est quoddam discrimen inter ἐλέγχον & ἐπαύριον. ἐλέγχον inuerecundi: ἐπαύριον teneri, fragiles. ὁρᾶν vel ἐπαύριον est ὡς ἐν ὁμοίᾳ: labantem sustentare.

πρὸς παρρησίαν πλὴν ἐν ἀκαθαρσίᾳ) למוסר בערך. Eos qui iam bene coepere, magis magisque dirigunt scripturæ illæ ad insistendum iter innocentie.

17. ἵνα ἀρτίος ἢ ὁ πρὸς αὐτὸν ἀποστόλος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐκτελέσῃς) Melius alij Codices: ἐκτελεσμένως. Sequens membrum hic, ἐκτέλεσις est præcedentis, vt supra ii. 21. ἀποστόλοις πρὸς ὅλους olim vocabantur Prophetæ: nunc meliori iure doctores Noui Testamenti, vt diximus ad 1. Tim. vi. 11. Adde

Luc. x. 24. ubi isti doctores Prophetis veteribus præferuntur. ἄρπος idem quod τέλειος, ὁλῶ aut ὅλῳ καταρτισμένος Luc. vi. 40. Syrus comma posuit post ἔργον αἰμαδόν, & copulam ante ἐξηρτισμένος. & illud ἄρπος vertit נמיר, quod est consummatus. Illud vero ἐξηρτισμένοι מלחמא quod eundem aut vicinum cum altero habet sensum. Et mos est Hebræorum pluribus verbis ea eloqui quæ penitus imprimere lectoribus volunt. Eum qui est ἄρπος aut ἐξηρτισμένος Θεὸς πάν ἔργον αἰμαδόν, Rabbinii vocant מלך מלכות מלחמא.

CAP. IV.

Ἰαμὲρ τυέμεναι αὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Seria admodum obtestatio, & maximi iuramenti vim habens. Similis I. Tim. v. 21. & supra I. 14.

τὸ μέλλοντος κρίνεν ζῶντας καὶ νεκρούς] Non potuerat magis exprimere maiestatem Christi quam hoc titulo. Quanti enim fieri debet, qui omnes iudicabit? Vide Ioan. v. 25. Act. x. 42. xvii. 31. I. Cor. xv. 51. I. Thess. iv. 19. Viuos & mortuos, id est, tum eos qui tūm vivent, tum præmortuos I. Cor. xv. 52. I. Thess. iv. 15. 17.

καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ] Syrus non male hoc explicat per ἐν ὧν ὡς quasi esset, καὶ τὴν βασιλείαν τὴν βασιλείας αὐτοῦ. Pari modo ἐπιφάνεια τὸ δέξαι. Regnat quidem iam Christus, sed id non in omnibus apparet, sicut tunc apparebit. Eadem ἐπιφάνεια dicitur κατ' ἐξοχὴν, ut videre est I. Tim. v. 14. supra I. 10. I. v. 1. 8. καὶ hinc tempus significat: ut Rom. v. 6. & I. Cor. 9. Et Paulus pro multis propositionibus καὶ usurpat.

2. κήρυξεν τὸν λόγον] Id est, τὸ δαγλίον ut Matth. iv. 23. xxiv. 14. Marci i. 14. xiii. 10. xvi. 15. Quod alibi dicitur κηρύσσειν τὸν Χριστόν. Hoc autem ideo inculcat Paulus quod videret malorum quæ ipse Paulus & alij ferebant exemplo Timotheum posse timidiorem fieri.

ἐπιστῆναι] Nempe αὐτοῖς: quomodo & Demosthenes dixit ἐφεισέχθη δ' αὐτοῖς, utgebatur eum. Syrus vim huius verbi bene expressit.

ἀκαίερος, ἀχάερος] Id est, in otio, vel negotio. Nam ἀκαμία pro otio ponitur. Sirach. xxxv. 26. I. Macc. xi. 42. Seneca epistola xxix. Spargenda est manus: non potest fieri ut non aliquando succedat, multa tentanti.

καὶ τὸν] Ostende flagitiosis quam agant turpia. Supra I. 16.

ἐπιτιμᾶν] ἐπανόρθω. Supra I. 16. Minus malos verbis castiga. Sic & verbum hoc sumitur Gen. xxxvii. 10. & alibi in Glossario: ἐπιτιμᾶ castigo.

καὶ τὸν] Hortare eos qui bene cœperunt. Deest hoc apud Syrum.

ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ ἔδιδασχῇ] Vide supra III. 10. Sensus est : ἐν διδασχῇ μακροθυμία , id est, docendo eos leniter : ἐν ὅλῃ δουίᾳ vt iam modo.

3. ἔτι γὰρ καιρὸς] Non frustra hoc dixi. Venient tempora quæ & exprobratione & castigatione egeant.

ὅτι τῆς ὑγιανούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέχονται] Nempe πολλοί, non ferent salubrem doctrinam, id est, eam quæ vitam exigit ad Euangelij amussim. Similium hominum descriptio Esaia xxx. 10.

ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας] Malis cupiditatibus suis quærent aduocatos : hic luxui : ille libidini : alius ebrietati. Vide Rom. i. 24. Iudæ 16.

ἰαυτοῖς ἐπισωρεύουσι διδασκαλίαις] Multos reperient tales doctores. ideo dicit ἐπισωρεύουσι , cumulatibunt. In Glossario ἐπισωρεύω coarctero , congero , cumulo. Concurrent vndique μαντιόδομοι πὰρ πύλιν , vt est in Græco Ezechielis xii. 24.

καὶ ὡς ἐν ἀκούῃ] Tanquam leprosi. nam eorum est κνησμός. Eleganter autem prurire eos dicit auribus qui sermones quærunτ vitia sua titillantes. Assentatores populi, multitudinis leuitatem voluptatē quasi titillantes, ait Cicero.

4. καὶ ὑπὸ τῆς ἀληθείας τῷ ἀκούῃ ὑποστέλλονται] ὑποστέλλονται τῷ ἀκούῃ. καὶ ἵπτι vt est Prou. xxviii. 19. ὑπὸ τῆς ἀληθείας ab Euangelio, quod nemini assentatur.

ὅτι ἡ τοῦ μύθου ἐκταπήσομαι] Fabulæ illæ erant de expiationibus peccatorum, ex Chaldaica & Orphica disciplina. In his primum locum habebat aqua marina : deinde & fontana : scilla, sulfur, bitumen, quorum mentio in carmine Diphili, quod est in nostris Excerptis, scillæ etiam apud Plinium, Dionem Chrysostomum, Artemidorum, Lucianum, sulfuris & facis apud Iuuenalem & Claudianum in sexto consulatu Honorij, vbi & bituminis & aquæ mentio. Accedebant ad hæc Ἐφεσῖα γράμματα. De quibus diximus ad Act. xix. 19. Tales μῦθοι μετέστησαν Esaia xxx. 10.

5. σὺ γὰρ νῦν ἐσὶν πᾶσι] Vide i. Thess. v. 6.

κακοπαθήσον] Nullis malis absterretor, vt supra 11. 3. Additur hic in Manuscripto, ὡς καλὸς στρατιώτης χειρὸς ἰησοῦ.

ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ] Id est adiutoris Apostolorum, quæ magna sane dignitas. Act. xxi. 8. Eph. iv. 11. ἔργον ποίησον fac quod officium est. Vide i. Tim. iii. 1.

τῷ δεικνύοντι σε πληροφόρησον] Imple, vt infra 17. idem quod πληροῦται, Coloss. i. 25. καὶ ὅτι omnes partes ministerij bene exsequere, præsertim in ostendendis periculis & peccatis.

6. ἔτι γὰρ ἡδὴ σπένδομαι] Eo magis debes officio incumbere, quia post hæc auxilium non habebis à me, cui mors instat. σπένδομαι dicitur vinum quod aspergitur victimæ. Vitis in Epigrammate Græco sic loquens inducitur :

C c c c c iij

Καὶ πάλιν φάσης ὅτι ῥίξω ὅμως ἐπὶ καρποφορίαν

ὅσον ἐπισκοπῇ σοὶ ἔαγε θυομένη.

Est etiam ad Philippenses 1. 17. comparatio ducta à libamentis, sed alio, ni fallor, modo. Ibi *σπονδή*, siue libamen consideratur vt accessio victimæ. Hic vt præparatio ad mactationes. Iam nunc aspergor vino, id est, præparor ad mortem, vt victimæ solent. Victimæ legales martyrum præfigurationes. Ideo animæ martyrum sub altari. Apoc. vi. 7: quia sanguis victimarum effundebatur sub altari, Leuit. i. 5. 15. iii. 28. & alibi.

καὶ ὁ κηρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφίστη] ἀναλύσεως, migrationis, *ἡγύων* aut potius reditus. Vide quæ diximus ad Philipp. i. 23. *ἐφίστη*, imminet, prope est, vt i. Thess. v. 3. dixit hoc Paulus, non tantum, quia omnia quæ videbat Romæ & in aula Neronis id credi iuebant; verum insuper, vt arbitror, à Deo de eo quod futurum erat edoctus, quale quid & Cypriano & Chrysostomo euenisse legimus.

7. *τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἡγώνισμαι*] Vtinam multi morte instante hoc de se prædicare verè possent, & nō se vellent decipere per iustitias imputatas, vel ceremoniales. Præclarum utique certamen quod pro Euangelio suscipitur, contra diaboli insidias, Mundi exempla, & carnis illecebras: & spei plenum, in eo bene se semper gessisse. Vide i. Timoth. v. 12. & Genes. xxx. 8.

τὸν δρόμον πετέλεα] Nunquam defatigatus fui. Semper cucurri in hoc stadio. Vide i. Cor. ix. 24. 26. Gal. ii. 2. Philipp. ii. 16. Hebr. xii. 1.

τίω πᾶσι τετήρηκα] Nunquam à fide & professione Christiana vel minimum defeci: quod alij fecere multi. Vide supra i. 15.

8. *λοιπὸν, ὑποκαταί μοι ὁ τῆς διακονικῆς στέφανος*] Nempe vita immortalis & cælestis: quæ coronæ nomine vocatur etiam Iac. i. 12. i. Petr. v. 4. Apoc. ii. 10. vi. 2. & alibi: Rabbini etiam *לוינו* *λοιπὸν*, id est, quod restat, quod reliquum. Expleui meas partes, restat Deus suas impleat.

διακονικῇ] Hic ita large sumitur, vt omne id comprehendat, quod Deo & hominibus debetur, aut cum laude præstatur, vt ii. Cor. iiii. 9: v. 21: ix. 10. & alibi. *ὑποκαταί* *בבטח*, non apparet, sed bona fide asseruatur. Vide Coloss. i. 5. & ibi dicta. Hic habes sensum mysticum dicti Prou. xiv. 31. *קריצתו בבטח יבין*.

ὃν ὑποδύσθαι μοι ὁ κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ] Reddet pro labore, quanquam res ipsa laborem impensum excedit. Sic *ὑποδύσθαι* habes Matth. v. 6. 18. Rom. v. 6. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ* vt i. Thess. i. 10. supra i. 12. 18.

ὁ δικηγόρος κριτῆς] Iudicis titulus Christo datur Act. x. 42. Iustus autem dicitur, quia iustitiæ & hoc est, implere promissa. Vide quæ diximus libro ii. de Iure Belli ac Pacis cap. xi. Tunc plenissime implebitur dictum Ps. vii. 12. *קריצתו בבטח יבין*.

οὐ μόνον δι' μοι] Bene hoc vt & alios excitet ad participandum laborem, sub spe communis præmij.

ἀλλὰ ἐ πᾶσι τοῖς ἡγαπητοῖς τῇ ἐπιφάνειᾳ αὐτοῦ] *Επιφάνειαν* intelligit illam eximiam de qua agit modo, initio huius capitis. Eam diligere dicuntur, id est, γὰρ, quod & per ἀγαπᾶν, & per ἀγαπᾶν, & per ἐπιθυμῶν vertitur, qui exoptant, ut ea eveniat, quia inde omnia sperant optima: quod facere illi soli iure possunt, qui ad Christi præscriptum vitam instituerunt. His vero illud conuenit לו כל-חובי אשאי Esai. xxx. 18. Adde Dan. xi. 12. Dixit autem ἡγαπητοῖς non ἀγαπᾶν animum referens ad tempus illud iudicij, quasi dicat, qui tunc deprehendentur aduentum eius sperasse.

9. ἀπελθὼν εἰς Ῥώμην] Nempe Romam. Et hoc fecit Timotheus, ut apparet Coloss. 1. 1. Philem. 1. Hebr. 1. 1. 2. 3. Philipp. 1. 1. 19.

10. Διέλιπε γὰρ με ἱεραπόλιν] Dereliquit munus Evangelistæ. Fecit ut illi de quibus supra 1. 3. Me deservit, id est, adiutor meus esse noluisset. Diximus autem Διέλιπε esse curatum nomen ex Διέλιπος. At hic idem cuius mentio vlt. Ioh. 12. Vide hic etiam bonos interdum metu aut malis exemplis mutari. Quare qui stat, videat ne cadat. Sed & culpæ huius poenituisse Demam colligimus ex loco Philem. 24. & Coloss. 1 v. 14.

ἐγαπήσας ὅτι τοῦ αἵματος] Matth. xiii. 12.

11. ἐπὶ ἐμπορίᾳ εἰς Θίρμαλον] Vt ibi mercando rem faceret. Erat enim nobile emporium.

κρήνης εἰς Γαλατίαν] Nempe ad Evangelicam messem. Γαλατίας ambiguum est nomen. nam & Galia sic vocatur Græcis, & Asiæ pars à Galili antiquitus habitata. Vt Gallia potius hic intelligenda sit, facit Italia, ubi Paulus erat, vicinitas, & vetus apud Gallos fama. Epiphanius in sui temporis codicibus Γαλλίαν scriptam fuisse nos docet. Græci, qui nulla nomina habent in re desinentia, scribunt Πούδης, κλήμης pro Pudens, Clemens. Etiam Cynicus ille Iustini martyris hostis Tatiano Κρήνης, quomodo & hic codices habent nonnulli. Nomen hoc in Syriaco malè legitur Crispus, in Arabico Crisicus.

τίτος εἰς ἀλκατίαν] Quæ obiecta Italia.

12. Αὐτὸς δὲ μόνος μοι ἔμεινεν] Nam post iter illud quod sine Actorum descripsit, mansit in Italia cum Paulo. Coloss. 1 v. 14. Philem. 2.

Μάρκον αἰτάλαβον, ἀγαπᾶ μὲ σταντῆ] Illum nempe Barnabæ consanguineum. Et hoc desiderium Pauli impletum est. Vide Philem. 24. Coloss. 1 v. 10.

13. ἔτι μοι γὰρ ὄχρετος εἰς ὁρακονίαν] Nempe Evangelij, fortè ob Latini sermonis consuetudinem.

12. Τυχὸν ὃ ἀπέστειλε εἰς Ἐφέσον] Apparet id Eph. vi. 21.

13. τὸν φερόντα] Vox Græca facta ex Latina: idque iam olim, cum & Rhetor Comicus Ptolemæorum temporibus ea sit usus. Scribitur autem, ut solent exernæ voces, variè, φερόλης ut apud Athenæum, φερόλης, φερότης. In Glossario, φερόλης, τὸ φερόντων, περὶ φερόντων legimus etiam in Liturgia

Chrysostomi, & in posteriorum Græcorum libris.

ἐν ἀπείλῳ Τροάδι] Urbs scilicet. nam non regionis id tantum nomen fuit eo tempore, sed & urbis, ut ad Acta diximus. Reliquerat autem hanc penulam eo tempore, cuius est mentio Act. xx. 6.

ὡς καὶ παρ'] nomen est Romanum. ita vocatur qui cibum carpebat apud Petronium.

ἐργάριος φέρι] Vide paupertatem tanti Apostoli, qui rem tantillam tam longè relictam inter damna censuerit.

καὶ τὰ βιβλία] Libellos scriptos ab interpretibus veteris Testamenti, in quibus mores ritusque legales, nomina Iannis & Mambris & similia.

μάλιστ' αὖτ' αὖτ'] Etiam hæc vox Latina. Erant autem pelles aptatae in usum eundem quem chartæ exhibent, Attali regis inuento, unde & Pergamenæ dictæ. Testes Varro, Plinius & alii. Græci hic interpretes explicant σαμάρια, ἀφ' ὧν. In talibus membranibus scribebant multi. Horatius:

Membranis intus positis delere licebit,

Quod non edideris.

Cicero ad Atticum nos docet Indices inde factos. Paulus bibliothecam librorum Græcorum non habebat: attamen in membranibus ad usum suum excerpserat, alia ex Epimenide, alia ex Arato, alia ex Menandro.

14. Ἀλέξανδρος ὁ χαλκικὸς πολλὰ μοι κατὰ ἐνδοξασιν] Idem ille de quo diximus Act. xix. 33. & 1. Tim. i. 20. Nocuit autem Paulo, cum is Ephesi esset, multa ab illo audita falso referens. ἐνδοξασιν κατὰ δὲ ποιεῖν pro facere ut quis mala sentiat; habes & Gen. l. 15. & 17. ἔδξας σιληῖα Psal. lx. 5. ἡσυχία.

ἀποδώῃ αὐτῷ ὁ κύριος κτ' τὰ ἔργα αὐτοῦ] Tam quæ fecit, quam quæ faciet. Hoc non est imprecantis, sed Deo iudicium omne permittentis ἀποδώῃ.

ἔστιν ὁ θεὸς ὁ ὁρῶν τὰ κρυφά] ait responso ad Orthodoxos c. xxv. legit fortè ἀποδώσῃ, quomodo habet Manuscriptus & legit Syrus.

At Clemens Alexandrinus legit ἀποδώῃ aitque Strom. vii. ἀλλ' οἷα ἐπὶ τῇ αἰσθητικῇ βλάβῃ τῇ διαθετικῇ ὁρῶν ποτὲ πολλὴ εἰ μὴ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς δικαιοσύνης τελευτῶντος τῷ δὲ ἀπληροῦσι ὁ γνωστὸς οἰκονομῶν τὴν αἴτησιν.

ἐν καὶ τῷ φύλασσι] Caue eum ut periculosa consuetudinis hominem: φουλάσσει pro caue habet & Theocritus. Vide & Luc. xii. 15.

Αἴαν γὰρ ἀνέστηκε τῷς ἡμετέροις λόγοις] Idem tibi facturum si quam ansam inuenireti.

16. ἐν τῇ παρότρυνσιν ἀπολογία] Nempe postquam iterum Romam venerat. ἀπολογία dicitur reus cum causam dicit. In Glossario: ἀπολογία dicitur defendo. Vide Luc. xxi. 14. Act. xix. 33. xxiv. 10. xxv. 8. xxvi. i. 2. 21.

οὐδὲ μοι συμπαραστήσεται, ἀλλὰ πάντες με ἐκτελέουσιν] Familiares scilicet, Neonis scutiam extimescentes. Vide Ps. lxxxviii. 9.

μη' αὐτοῖς λογισθῇ] Ne imputetur, nempe in hoc ut in graviora peccata ob hoc

ob hoc labi sinantur. Sit illis citus ad meliorem mentem reditus, vt Petro, $\alpha\psi\tau\eta\ \kappa\lambda$. Vide quæ ad Lucam diximus xxiii. 34.

$\delta\ \dot{\eta}\ \kappa\upsilon\epsilon\iota\acute{o}\varsigma\ \mu\omicron\iota\ \pi\alpha\rho\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta$] Auxilio fuit: sic $\pi\alpha\rho\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta$ habes Pl. c. 1 x. 30.

$\kappa\alpha\iota\ \epsilon\pi\epsilon\sigma\theta\eta\mu\alpha\sigma\acute{\iota}\ \mu\epsilon$] $\eta\gamma$. Vide 1. Tim. 1. 12. Christus vires mihi dedit ex promisso, Matth. x. 19. 20.

$\text{ἵνα δ' ἔμψὸν τὸ κήρυγμα παροφορηθῇ}$] Vt impleretur prædicatio, id est, consummationem suam consequeretur, in ipsa aula Cæsaris sonans. Vide supra 5.

$\kappa\alpha\iota\ \acute{\alpha}\kappa\omicron\upsilon\sigma\eta\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha\ \tau\acute{\alpha}\ \epsilon\theta\eta$] Multi ex diuersissimis gentibus, quibus in aula negotium erat. Martialis cum plurimos numerasset populos qui in aula erant Cæsaris, addit:

Vox diuersa sonat: populorum vox tamen una est,

Cum verus patriæ diceris esse pater.

$\kappa\alpha\iota\ \epsilon\pi\acute{\rho}\upsilon\theta\lambda\omega\ \epsilon\kappa\ \sigma\acute{o}\mu\alpha\tau\omicron\varsigma\ \lambda\acute{\epsilon}\omega\epsilon\varsigma$,] Id est Neronis, quem leonem vocauit & Seneca, memorante ad Iuvenalem Scholiaste. Mos Scripturæ Principes idololatrias & ob idololatriam sæuientes appellare ferarum nomine, vt notat ad Danielelem Iacchiades, vbi Leonis nomine describuntur reges Chaldæi: & specialiter sub hoc nomine denotari Nabuchodonosorum ab Amoso v. 19. sentiunt Hebræi. Vide & Ierem. 11. 30. Joel 1. 6. Nahum 11. 12. De Tiberio est apud Iosephum xviii. 8. $\pi\acute{\theta}\eta\kappa\epsilon\upsilon\ \delta\ \lambda\acute{\epsilon}\omega\alpha\iota$. Annibal Libycus Leo apud Siliam Italicum. Imperium idololatricum describitur cum dentibus leoninis Apoc. xiii. 2. Fecit hic Deus, quod in Prouerbio est:

Esuriente leone ex ore exculpere prædam.

Simul allusio est ad locum Danielis v. 1. 22.

18. $\kappa\alpha\iota\ \rho\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\tau\acute{\alpha}\ \mu\epsilon\ \delta\ \kappa\upsilon\epsilon\iota\acute{o}\varsigma\ \delta\alpha\tau\acute{o}\ \pi\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\pi\alpha\gamma\omicron\upsilon\ \pi\omicron\tau\eta\epsilon\upsilon\varsigma$] Non dicit, liberabit me semper ab ore Leonis: sed liberabit me, ne quid agam Christiano, ne quid Apostolo indignum. Liberabit, nempe potente auxilio spiritus. Vide quæ ad Matth. v. 1. 13. In Manuscripto noua hîc est periodus: $\rho\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\tau\acute{\alpha}\ \mu\epsilon$, sine $\kappa\epsilon$.

$\kappa\alpha\iota\ \sigma\acute{\alpha}\sigma\eta\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\iota}\omega\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\alpha\iota\alpha\ \alpha\upsilon\tau\acute{\epsilon}\ \tau\acute{\iota}\omega\ \epsilon\pi\omicron\upsilon\epsilon\chi\alpha\iota\omicron\iota\omicron\upsilon$] Est compendium loquendi, pro $\sigma\acute{\alpha}\zeta\omega\alpha\ \acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota\ \mu\epsilon\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\iota}\omega\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\acute{\epsilon}\alpha\iota\alpha$. Simile loquendi genus habuimus Act. vii. 9. & alibi. De vocē $\epsilon\pi\omicron\upsilon\epsilon\chi\alpha\iota\omicron\iota\omicron\upsilon$, vide 1. Cor. xv. 4. Eph. i. 3. 20. 11. Cor. xiii. 10. vi. 12. Philipp. 11. 10.

$\phi\ \eta\ \delta\delta\epsilon\alpha\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\omega}\varsigma\ \alpha\iota\omega\alpha\tau\epsilon\varsigma\ \eta\beta\eta\kappa\alpha\iota\omega\alpha\tau\omega\alpha\ \alpha\ \mu\epsilon\lambda\omega$.] Similem $\delta\delta\epsilon\lambda\omicron\gamma\iota\alpha\alpha$ circa finem epistolæ habuimus Rom. xv. 27. Philipp. i. v. 20. interdum & in medijs epistolis.

$\acute{\alpha}\pi\alpha\sigma\tau\eta\ \pi\epsilon\lambda\omicron\sigma\mu\iota\lambda\lambda\alpha\alpha\ \epsilon\ \alpha\ \kappa\upsilon\lambda\alpha\alpha$] Nam hos Paulus Ephesi reliquerat, Act. xviii. 19.

19. $\kappa\alpha\iota\ \tau\omicron\alpha\ \omicron\tau\iota\sigma\phi\acute{o}\rho\epsilon\upsilon\ \upsilon\iota\kappa\omicron\alpha\alpha$] Non possum Onesiphorum, vt qui iam ex hac vita excessisset. Vide supra i. 16.

20. $\epsilon\ \epsilon\alpha\sigma\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\ \mu\epsilon\iota\sigma\tau\eta\ \epsilon\kappa\ \kappa\epsilon\epsilon\iota\theta\omega$] Erat enim vrbis eius arcarius, Rom. xv. 23.

D d d d

Fuerat in Macedoniam missus à Paulo Act. x i x. 20. Deinde Corinthum redierat: ibique manserat, nec venerat Romam.

τρόφιμον ὃ] Ephesium, Act. xx. 5. xxi. 29. Is Paulum comitatus erat Hierosolyma vsque.

ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀδινουῦτα] Omnino assentior doctissimo Bezae legenti ἐν Μελίτῃ. Nam & Arabs hic eam vocem habet, qua Meliten appellat Act. xxviii. 1. In itinere Hierosolymis Paulus Meliten attigit, non Miletum. Videmus hic obiter Deum, qui tanta dona sanationum Apostolis dederat, aliquas voluisse corporis infirmitates, & in ipsis, & in ipsorum amicis manere, vt appareret eos esse homines. Ita hic Chrysostomus. De voce ἀδινεῖν, vide Ioh. xi. 1. 2.

21. αὐθάδῃ σου ἐλθεῖν] Nempe Romam. Vide supra 9. vbi ostendimus paruisse huic præcepto Timotheum. Hic vero Paulus addit ante hyemem, quia periculosa est hyeme nauigatio.

Ἀσάριος] Nomen est Atticum, quo appellatus Comediarum scriptor, historicus alter, & alius Demosthenis aduersator.

Πούδης] Pudens. Nomen Romanum est apud Martialem.

Ἀἴνιος] Presbyter Romæ. Meminerunt Clemens Constitutionibus Apostolicis: Irenæus III. 3. Eusebius III. 2. 4. v. 6. & alij. Nomen est Græcum.

Κλαυδία] Claudia siue Clodia (nam idem est utrunque) nomen muliebre frequens Romæ.

οἱ ἀδελφοὶ πάντες] Qui multi iam erant Romæ, vt apparet Rom. 1. 8. Philipp. i v. 22.

22. ὁ κύριος ἰησοῦς χριστὸς μετὰ τὴν πῦρ σου] Sic & Gal. vi. 8. Philem. 25. Dominus vobiscum Ruth. ii. 4. ibi Deus dicitur Dominus: hic vero Christus.

ἡ χεὶρ μου ὑπὸς] Hoc Paulus addidit manu sua. Vide II. Thess. iii. 18. Sic & Coloss. iii. 18. Tit. iii. 15.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
EPISTOLAM
AD
TITVM.

Dddd ij

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD TITVM.

IN Creta non video fuisse Paulum Apostolum, nisi in illo itinere quo ab Hierosolymis tractus Romam A&. XXV II. 7. Multi autem erant qui amore Pauli se navigationi eius addiderunt comites, quorum fuere Tychicus & Trophimus II. Timoth. I V. 20. & Aristarchus Coloss. I V. 10. & multi alii, inter quos & Titus II. Tim. I V. 10. Eum Paulus, cum Cretam transiret, initia ibi Ecclesiarum videns, credo ex illa dispersione post Stephanum, reliquerat, ad ea agenda quæ erant metropolitæ. Puto non malè arbitrari Chrysostomum & alios, fuisse hunc Titum domo Corinthium, quia nomen eius est in multis codicibus A&. XVIII. 7. Videtur autem mihi, ut & aliis ante me, scripta hæc epistola aut Roma, aut ex alio aliquo Italiæ loco, inter prima & altera Pauli vincula, quo tempore liber seruiebat Euangelio. Eo autem tempore propositum illi erat transire in Epirum. Nam Epiri Nicopolim, quæ ab Actiaca Augusti victoria nomen habuit, rectius hic intelligit Hieronymus, & Latinorum alij, quam Græci qui nos in Thraciam mittunt.

CAPVT PRIMVM.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΙΤΟΥ] Sunt quidem omnes Christiani *δοδλω* *Θεοῦ*, I. Petr. II. 16. sed eximie id Apostolis competit: qui alibi sæpe *δοδλω* *Χριστοῦ*: sed hic Apostolus à causa principe ordiri voluit.

Ἀποστόλος ὁ Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hic titulus ferme in omnibus est Paulinarum epistolarum exordiis.

D d d d d iij

κὴ πίσιν ἐκλεκτοῖς Θεοῦ] κὴ hīc significat id quo tendit Evangelica fun-
ctio, vt 11. Tim. 1. 1. nempe ad fidem illam ferendam, per quam homi-
nes fiunt electi Dei, id est, Deo charissimi. Genitiuus ἐκλεκτῶς hic effe-
ctum significat. Et ἐκλεκτοὶ Θεοῦ dicuntur, quomodo διδασκτοὶ τοῦ Θεοῦ Ioh.
V. 45.

καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας] Fides præcedit. Sequitur maior in dies ἐπίγνωσις.
Sic & Eph. 1 v. 13. ἐκ πίστεως εἰς γῶσιν ait Clemens Strom. v.

τῆς κατ' ἀσέβειας] Iterum κὴ significat id quo tenditur. In id enim da-
tur & fides & cognitio, vt pie viuatur. Sic & 1. Tim. v 1. 3. τῇ κατ' ἀσέβειαν
διδασκαλία.

ἐπὶ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου] ἐπὶ ἐλπίδι, sub spe, quæ locutio est & 1. Cor.
I X. 10. ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου habes & infra III. 7.

ἐν ἐπιτήδειαν οὐκ ἀψόδης Θεός] ἐν ἐπιτήδειαν. Firma spes est quæ promisso
nititur fallere nescientis. Ideo Deus vocatur οὐκ ἀψόδης, id est, rupes. Vocem
ἀψόδης habes & Sap. v 11. 18. In Glossario: ἀψόδης verax.

καθ' ἡρώων αἰώνων] Non ab æterno, sed ante multa sæcula. Idem enim
valet, quod ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων Act. xv. 7. ἐκ ἡμερῶν ἀρχαίων xv. 21. Vide
quæ diximus 11. Tim. 1. 9. Non autem hoc vult, promissam vitam æter-
nam isto nomine, sed magna bona promissa, sub quo inuolucro latet
vita æterna per Christum euoluta. Respicitur præcipue id quod est Gen.
xv. 1. xv 11. 7. xx 11. 18.

ἐφανέρωσεν ἡ χάρις ἰδοὺς τὸν λόγον αὐτοῦ] Aperuit decretum diu celatum,
Rom. xv 1. 26. λόγον, id est, ῥῆμα decretum, sicut loqui est decernere.
καθ' ἡρώων, id est, tempore à se in id destinato. Sic & 1. Tim. 11. 6.

ἐν κηρύγματι] Per illum nuntium. Sic Euangelij prædicatio vocatur 1.
Cor. xv 1. 25. 1. Cor. 1. 21. 11. 4. xv. 14. 11. Tim. 1 v. 17.

ὁ ἐπιστεύθη ἐγὼ] Idem loquendi genus Gal. 11. 7. 1. Thess. 11. 4.
1. Tim. 1. 11.

κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ] Ascendit rursus ad causam princi-
pem. Sic κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ Rom. xv 1. 26. κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σω-
τῆρος 1. Tim. 1. 1. vbi dicta vide.

4. Τίτω γησίῳ τέκνῳ] Æquatur hīc Timotheo. Vide 1. Tim. 1. 2.

κὴ κοινῇ πίσιν] Sic ἐν πίσιν dicto ad Timotheum loco. Ostendit qua in
re sit Pauli filius. Et dicit fidem communem, quia communis erat &
Iudæis, qualis Paulus, & Græcis, qualis Titus.

χάρις ἔλεος, εἰρήνη, ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Hæc quoque
habes ibidem ad Timotheum: sed ἔλεος à codicibus quibusdam hic ab-
fuisse ex Origene & aliis discimus, nec legit Syrus.

τοῦ σωτῆρος ἡμῶν] Titulum quem modo Deo dederat, nunc dat Christo,
quia quæ ad salutem nostram fecit Pater, ea fecit per Christum: quæ
Christus fecit, ea fecit Patris imperio.

5. Τούτῳ χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ] Manuscriptus, ἀπέλπον. Nempe vt

Timotheum Ephesi. Reliquerat autem eum in Creta Paulus, eo quod iam diximus tempore. *Reliqui te Creta* dixit Latinus interpres, minus usitate: non tamen sine exemplo. Nam & Varro: *Creta ad Cortynam dicitur platanus esse*. Et Virgilius *Æneidos* III.

Aut Creta iussit considerare Apollo.

Et loquitur sic passim Hieronymus.

ἵνα τὰ λείποντα διορθώσῃ] Manuscriptus, διορθώσης. & reliqua pergas ordinare, ea scilicet quæ ego ob brevitatem temporis & impedimenta à custodibus ordinare non potui. nam διορθώω non semper est corrigere, sed sæpe ordinare.

καὶ κατὰσῆς καὶ πόλιν πρεσβυτέρους] יְהוֹנָדָב, siue יְהוֹנָדָב, inter quos principem obtinebat locum ὁ ἐν λόγῳ κοπιῶν, ut eum vocat Paulus, qui per excellentiam πρεσβυτέρως Iustino, sicut per similem excellentiam ὁ ἐπίσκοπος, Angelus in Apocalypsi. Eius erat docere, aut etiam potestatem docendi idoneis, siue presbyteris, siue laicis dare: planè ut factum in Synagoga. Et nota καὶ πόλιν, quia Titus toti Cretæ præpositus fuerat, quæ ob urbium frequentiam olim dicta ἐκατόμυλος. κατὰσῆς תִּקְרָה ut Genes. XX XIX. 41 5. XL I. 34. Deut. XX IX. & alibi.

ὡς ἐγὼ σοι διετέλλαμι] Inde abiens mandavi. Idem verbum I. Cor. V II. 17. XI. 34. XVI. I. Γνωστῶ.

ὁ εἰ τις ἔσιν ἀνέγκλητος] ἀνεπίληπτος I. Tim. III. 2. Vocem ἀνέγκλητος habes I. Cor. I. 8. Coloss. I. 22. I. Tim. III. 10. In Glossario ἀνέγκλητος, inaccusabilis.

ματὶ γυναικὸς αἰῆρ] Vnius matrimonij I. Tim. III. 2.

τέκνα ἔχον πιστὰ, μηδὲν κατηγορίαν ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα] τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ καὶ πίστει συμμόρφους I. Tim. III. 4. Signum id est tum probitatis, tum diligentiae ipsius, liberos instituisse ad fidem, ad obedientiam, ad temperantiam: ut merito maius ei regimen credi debeat, qui in minori talem se præstitit: Matth. XX V. 21. ἐν κατηγορίᾳ esse dicitur, sicut ἐν αἰτίᾳ. Αἰτία quid sit, vide Luc. XV. 13. Eph. V. 18. I. Petr. IV. 4. Αἰσώτης καὶ ἄλλοι Deut. XXI. 20. ἀνυπότακτος γυναικὶ ibidem.

ὁ δὲ καὶ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον ἔσθι] Nam & πρεσβύτεροι omnes sunt ἐπίσκοποι τῷ ποιμνίῳ Act. XX. 28. sed qui princeps erat κατ' ἑξοχὴν commune nomen occupavit, ut in Africa senes.

ὡς Θεοῦ οἰκονόμου,] id est, οἰκονόμον μυστηρίων Θεοῦ, ut I. Cor. IV. I.

μηδὲ ἀνιδία] ἀνιδίας ex origine est sibi placens, ἀνιδίας explicante in Magnis Moralibus Aristotele. In Glossario vertitur *contumax*. Theophrasto ἀνιδία, ἀπηνεία οὐμίας ἐν λόγοις. Euripides:

Οὐδ' ἄσπον' ἦν' οἱ ὅς τις ἀνιδίας γαγῶς
Πικρὸς πολέτας ἔσθ' ἀμαδίας ὑπο.

Latini veteres quidam hoc loco *proterum* vertunt.

μηδὲ ὀργίζον] ὀργίζον, iracundi Aristoteli Nicomacheorum lib. IO. qui κατὰ τὴν ὀργὴν ὀργίζονται, καὶ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ: Hebraice

ἡκ' ὡς Prou. x x i x. 22. vbi Græci : ἀνὴρ ὃ ὀργίλος.

μὴ πάρεσινον, μὴ πλήκτιν, μὴ ἀγροπερδῆ] Hæc habes etiam 1. Tim. i. 11. 3.

8. ἀλλὰ φιλόξενον] Et hoc ibi habes.

φιλόγαδον] Benignum rectè exposuit Latinus, vt videre est ex iis quæ diximus 1. Tim. v. 11. 3.

σώφρονα] Sic & 1. Tim. i. 11. 2.

δίκαιον, ὅσιον] דִּקְיָה וְחֶסֶד. Ita enim Hebræi ista distinguunt, vt posterius illud priore plus in se contineat. Et sic apud Apostolos prius est ἀκακοδοῦναι, posterius ἀμαρτάνειν.

ἐγκρατῆ] Qui se contineat etiam à licitis rebus, boni alicuius causa. Sic sumitur τὸ ἐγκρατεῖσθαι 1. Cor. vii. 9. ix. 25. Respondet id verbum Hebræo קָמַחַת Genes. xliii. 30. 1. Sam. xiii. 12. Adde Act. xxi. 26. Gal. v. 23.

9. ἀντιχρόμιον τῷ καὶ τῷ διδασκῶντι πρὸς λόγον] ἀντιχρόμιον cum Genitiuo respondens Hebræo קִיָּה est firmè aliquid amplecti, vt apparet Esai. lvi. 2. 4. 6. Prou. i. 18. Est vox vere Græca. Vtuntur enim sic Euripides & Plato. καὶ τῷ διδασκῶντι, id est, vt ab Apostolis accepere. מִלֵּל-לֵךְ. Etiam hîc Ambrosius legit ἀντιχρόμιον λόγου, quem errorem exscribendi compendio natum diximus ad 1. Tim. i. 15. i. 11. 1.

ἴνα δυνατός ᾖ] Sæpe hanc locutionem habemus, δυνατός ᾖ pro δυνατός Rom. i. 21. xi. 23. xiv. 4. & alibi. Sic & Num. xxii. 38. in Græco.

καρτερᾶν] Hortari ad perseverantiam, & incrementum in pietate.

ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ εὐαγγελίᾳ] Per doctrinam illam Evangelicam, puram, salubrem 1. Tim. i. 10. vi. 3. ii. 13. iv. 3. At Manuscriptus pro his verbis habet ὅτι ἐν πάσῃ θλίψει, quod si recipimus, iam καρτερᾶν non erit hortari, sed consolari, vt sæpe. Vide ii. Cor. i. 4.

καὶ ὅτι ἀντιλέγοντες ἐλέγχον] Qui possit Iudæos convincere per veteres Prophetias & miracula: Græcos vero partim per miracula, partim per eruditorum inter ipsos testimonia. Hæc non sunt τὰ πρῶτα.

10. εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι] καὶ melius abest in Manuscripto. Multi, inquit, sunt apud vos כּוֹרִים, homines disciplinæ illius, quæ in Ecclesia est, impatientes.

ματαιολόγοι] γόητες 11. Tim. i. 11. 13. In Glossario: ματαιολόγος vaniloquus. ἐξέταπτον εἰς ματαιολογίαν 1. Tim. i. 6. אֵין עֲשֵׂה Ezechs xi. 2.

καὶ φρεναπατάει] מַעֲרִיב Esai. i. 16. πλανῶντες & πλανώμενοι 11. Tim. i. 11. 13. Verbum φρεναπατάει habemus Gal. vi. 3.

μάλιστα οἱ ἐκ παλαιότητος] Locutionem hanc ἐκ παλαιότητος habemus & Act. x. 45. xi. 2. Gal. ii. 12. Coloss. i. 11. Illos indicat, qui docebant omnibus Israelitis partem futuram in altero sæculo, quo nulla doctrina perniciosior. Et sunt qui Christiani dici volunt, & sub aliis nominibus idem docent. Multos in Creta fuisse Iudæos docet nos pluribus in locis Iosephus & Lucas Act. ii. 11.

οὐ δὲ ἐπισομίζεν] Os obturare. ἐπισομεν τὸ σῶμα. Pollux ἐπισομίζεν ἡ-
terpretatur ἐπιχεῖν λέγοντα. Hoc in Zohar ad Deuteronomium, & apud
alios Rabbinos dicitur עֲבַר.

οἱ πῆρες ὁλοῖς ὀφθαλμοῖς ἀναρῶσιν] Euerunt: id est, à salute abducunt: quod
ἀναρῶσιν τὴν πίσιν II Tim. II. 18.

διδασκόντες ἃ μὴ δύνανται] Ea quæ vitis fauent. Vide Ezech. XIII. 18. τὰ μὴ
δύναντα I. Tim. V. 13.

αἰσχρὸν κέρδιον γέρας] Turpe sane lucrum, quod fit ex doctrina animos
corruptente. Vide quæ dicta Matth. XXII. 14. II. Tim. II. 6. Rom.
XV. 18. Philipp. III. 19.

12. εἶπε τις εἰς αὐτὸν] Unus Cretensium, apud quos viuis, dixit hoc qui
eps bene nouerat.

Ἰδὸς αὐτὸν Θεοφίτης] Epimenides, quem virginantibus per furorem an-
numerat Cicero de Diuinatione: Θεοφίτης, ἡμὶν vocat etiam Dio Prusien-
sis. Liber eius nomen habebat γερσίμων. Clinias apud Platonem de Le-
gibus: Τῆς δὲ γὰρ ἰσως ἀμύκτας, ὡς Ἐπιμνίδης γέγραπεν αὐτὸν θεῖος, ὃς ἡμῖν οἰκίος.
ἐλθὼν δὲ Θεὸς ἦν Περσικῶν δέκα ἔτησι πρεσβύτερον παρ' ἡμῖς καὶ τὴν τῷ Θεῷ μαγείαν,
δυοῖας τε ἐδυοῦτο πιας, αἱ δὲ ὁ Θεὸς ἀεῖλει, καὶ δὴ καὶ φοβουμένων τὸν Περσικὸν Ἀθλιναίων
ἐλθόν, εἶπεν ὅτι δέκα μὲν ἔτη οὐχ' ἔχουσιν, ὅταν δὲ ἐλθῶσιν, ἀπὸ λαλῶσιν, ἀρῶσιν
οὐδὲν ὧν ἡλπίζον, παθόντες δὲ καὶ δράσαντες πλείω κακῶν. Vocat eum παρὰ τὸν Dio-
dorus Siculus Libro V: Καταρμωὸς δὲ αὐτὸν ἔπειν ἐπιθήσαντο, ait de eo Strabo X.
Plutarchus Solone: Οὐτα δὴ μετὰ τὸν χρόνον ἀνέστηκεν ἐκ Κρήτης Ἐπιμνίδης ὁ Φαί-
σου· ὃν ἐβδωμον ἐν τοῖς σοφοῖς κατὰ εὐθεμοῦσιν ἔνοιον ἦν οὐ Θεοφίτην τὴν Περσικὴν φωνή.
ἰδὼν δὲ τις εἶναι Θεοφίλης καὶ σοφὸς ὡς τὰ θεῖα, τὴν ἐκδοῦσιν αὐτὸν καὶ τελεσθῆναι σοφίαν.
ὁ δὲ καὶ παῖδα Νύμφης ὄνομα Βάλτης καὶ Κούρητα ἔχον. αὐτὸν οἱ τότε ἀνδραγαθὶ Θεοφίτην
ῥαδον. Vide & sequentia ibidem. Laërtius cum dicit fuisse Γνωσιπύτην, &
Apuleius fatidicum. Maximus Tyrius Diatriba XXII: ἦλθεν Ἀθηναῖος καὶ ἄλ-
λος Κρήτης ἀνὴρ, ὄνομα Ἐπιμνίδης· οὐδὲ οὗτος ἔχει εἰπεῖν αὐτὸν διδασκαλόν· ἀλλ' ὡς μὲν
ὁ θεὸς τὰ θεῖα, ὥστε τὴν Ἀθηναίων πόλιν κακουμένην λιμῶ καὶ πείσσει διέσωσάντην ἐκδυοῦσά-
μενος. Dicitur autem Paulo propheta, quia à suis pro tali habebatur, sicut
Prophetæ Baal: quæ autem prædixit Epimenides, talia erant quæ dæmo-
num ope sciri certo poterant, si verum est quod de eo ait Aristoteles
Rhet. III. 17. ὡς ἦν ἰσορρῶν ὅσα ἐμαντλάτο, ἀλλὰ ὡς γινώσκων ἀθλήων δέ. Vox
Θεοφίτης etiam Græcis in vsu. Sacerdotes Ammonis hoc vocabulo appel-
lat Plutarchus. Et inter Latinos Iulius Tragicus sic appellauit fanorum
antistites, teste Festo.

Κρήτης αἰὲν ψεύσαι] Citat hunc versum & Fauorinus. Infamati ab omni
æuo Cretes hoc nomine. Callimachus:

Κρήτης αἰὲν ψεύσαι. καὶ γὰρ Ἰάφρον, ὃ ἀνὰ, σέιο

Κρήτης ἐτακτίναντο.

Ouidius:

Numquid ei hoc fallax Creta negare potes?

E c c c c

Et alibi :

non fingunt omnia Cretes

Hinc prouerbum : *οὐδὲς Κρήτην Κρητίζειν.*

[*κατὰ συνέτη*] Id est, homines in eo feris similes, quod aliis latenter noceant, *αὐτὸ τὸ συνέτη* Æschines de Demosthene.

[*γαστέρες ἀργαί*] Ventres otiosi. Ita vulgo interpretes : non male. Favorinus *γαστέρες ἀργαί* citat, & exponit *γαστριμύρτοις*. Videtur enim *ἀργαί* vocem simpliciter in sentia stichuitatis, *οὐδὲ τὸ ἀργαί* quasi dixisset Epimenides strenuos comedones. Etiam Latinis ventres dicuntur homines, quibus ea pars potissima est.

[*ὡς ἔπειτα αὐτὸν ἔβλεψεν ἀλλήλους*] Quasi dicat, Epimenidis verba addaxi, non quod ipsi multum sit tribuendum fidei, sed quod experientia id ipsum & me docuerit & alios.

[*ὡς ἔπειτα αὐτὸν ἔβλεψεν ἀλλήλους*] Cum tales sint.

[*καὶ αὐτοὶ ἀποτόμως*] *καὶ αὐτοὶ* Seuerè eos admone. Sic *ἀποτόμως* habemus & II. Cor. XIII. 10. & *ἀποτομίας* vocem Rom. XI. 22. Et nomen *ἀποτομῆς*, & aduerbium *ἀποτόμως* habetur apud Sapientem Hebraeum. In Glossario, *ἀποτόμως*, præcise.

[*ἵνα ὑγιαίνουσιν ἐν τῇ πίστει*] Vt doctrinam seruent sanam, id est incorruptam. Nam doctrinæ fidei nomen datur per *μετνομίαν*. Sic infra II. 2. *ὕγιανοντες ἐν πίστει*. Notat Aristoteles sanum primum dici de homine : *ἀναλόγως* de iis quæ ad sanitatem conferant. Sic *ἐκδασκαλία ὑγιαίνουσα* supra I. 9. Infra II. 6. II. Tim. I. 13.

[*καὶ ἀποστόχους Ἰουδαϊκῆς μύθους*] De Messia rege terreno : de resurrectione priore in his terris : de bello Gog & Magog : de Behemoth & Leviathano ac similibus. *περὶ ἧν μύθους* habuimus & supra I. Tim. I. 4.

[*καὶ ἐκ θεοῦ ἀποστόχων ἀποστροφῶν πρὸς ἀλλήλους*] Etiam quæ Deus per Moysen præceperat, sunt præcepta hominum, vbi Gentilibus imponuntur, quibus lex illa data non fuerat : imò etiam cum à Iudæis hoc tempore exiguntur vt ad salutem necessaria Eph. II. 15. Auerfantium veritatem, id est Euangelium. De voce *ἀποστροφή* vel *ἀποστροφῶν* vide II. Tim. IV. 4.

[*πάντα μὲ καθεύει ὅς τις καθεύδῃ*] Quod generaliter dixerat, applicat ad leges de cibis vetitis. De iisdem Rom. XIV. 20. *πάντα μὲ καθεύει* nempe per Euangelium. Hic additum est *ὅς τις καθεύδῃ*, id est, Christianis puro corde & conscientia Deum colentibus, Matth. V. 8. I. Tim. I. 5. III. 9. II. Tim. I. 3. II. 22.

[*ὅς τις μομιασμένους*] *מומיה* vel *מומיות* : eis qui vitæ sunt impuræ. Est enim passiuum in sensu reciproco, vt Hebr. XII. 15.

[*καὶ ἀπίστοις*] id est, qui à priori impuritate per fidem se non purificant.

[*οὐδὲν καθεύει*] Non placent Deo quæ agunt etiam circa res medias : quia actiones tales ex animo Deus æstimat. Vide I. Cor. V. 11. 14. I. Tim. IV. 5. & ibi dicta.

... ἀλλὰ μεμιασμένον, καὶ οὐκ ἐν ὁμοιοῦσι. Passivum hoc sumitur pro ver-
bo substantivo & participio. sicut apud Hebræos. Ille sed sedogdany, hic
valet & αἰσ, mors idem Hebræo. Non. nullum est memmexohon lo-
quibus oblitam non videre, quod verum est, quia mala vita, contra ipsi sibi
sunt conscij, sordes istas in mentem aduehit.

16. Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι] Iudæi scilicet isti, dicunt se agnoscere Deum
verum, Mundi opificem, aut drom legis per Moysen datæ, inspiratorem
Prophetarum; Rom. II. 17. ὁμολογῶσι prædicant, profitentur Rom. x. 9.
Tim. VI. 12. 1 Joh. IV. 23.

ὅτι ἡ ἐργασία ἀπορούται] Faciunt contra legis præcepta. De hac locutione vide I. Tim. I. 5.]

βελουκῶν ὄντες] Digni quibus omnes exsultentur: sicut **הַבְּלֻכִּים**; quod proprie est **βελουμα**. sed etiam per **βελουκῶς** vertitur, Prou. **כְּהַלְלֵם**. I

Ne illi, quidem parent legi, quam dominam esse dicunt,
Rom. II. 21. 22. 23.

καὶ τοὺς πῦρ ἔχον ἀγαθὰ ἀποδόντες, Rabbini dicerent τῶν πῦρ, inutiles, non
minùs quam nummi qui reiciuntur. Vide Rom. x. 18. I. Cor. ix. 27.

11. Cor. xii. 13. 6. 11. Tim. i. 11. 8. Hebr. vii. 8. Tales autem sunt profani omnes, qui si quid faciant quod oportet, non faciunt ut oportet.

... **CAP. 11** ...

ῥ' ὃ λέλει Id est, doce. Sic enim Hebræi dicunt. אמר ובי

de doctoribus aguntur. *¶* **Q**uæ conveniunt cum ista

sancta disciplina, de qua ante dixi 1. 9. *1. 9.*
2. *πρωτεύων* | Videtur hic potius ætas intelligenda, quàm dignitas. Et

frequens est eo sensu vox *προβούμιν* apud interpretes Veteris Testamenti. Mouet me ut ita sumam id quod sequitur infra 4. & 6.

ἡφαλίους. 27.] Id est, vino videntes non plus quam valetudo requirit.
Senibus vinum pro lacte esse aiunt Græci: sed modum seruare debent,

primūm vt valetudini suæ & menti consulant : deinde vt quantum ætate præstant cæteris, tantum præstent & exemplis. Devoce *ἡσθαλίου* vide

1. Tím. III. 2. 11. *οὐκ ἔσονται κληρονομοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οἱ ἔχοντες ἁμαρτίας* [σέμνους] **Vide 1. Tím. III. 8.** *οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οἱ ἔχοντες ἁμαρτίας οὐκ ἔσονται κληρονομοὶ τῆς βασιλείας τοῦ κυρίου*

σώφρονας] Vide idem.
 ὑμῶν ὄντας τῇ πίστει] Supra I. 13.

τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ] Quæ fidem sequuntur. 11. Tim. 111. 10. Sanitas
in his, est sinceritas.

2. ἀποβύοντες αἰσάντες] Appellāntur & sic καὶ ἐξοχλῶ, αἱ ἀναγεγνησμένοι. Sed cur de ætate hīc potius sumendum sit, iam indicavimus. Et videtur hīc

fensu ea voce *Aeschines*.
E c c c ij

ἵνα μὴ ὁ ἀνὴρ τῆς οἰκῆς βλασφημῇ] Sicce Rōm. II. 24. 1. Tim. VI. 1. Nam si qua mulier Christiana vixisset licentius; continuo dicturi erant Græci. Quid ei proficit noua hæc disciplina? Maxime vero in hoc periclitabatur, si maritus esset aut Paganus, aut Iudeus.

6. οὐκ ἠνωμένοις ἐγγύς] Ad modestiam eos excita.

7. οὐδὲ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος] Non verbis tantum præire debes, sed & exemplo. pro exemplari quod imitandum proponitur, habemus Philipp. III. 17. 1. Thess. I. 7. II. Thess. I. 9. 1. Petri V. 3.

ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καθαρότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, ἀκαταγνώστον] In Manuscripto ἀφθαρσίαν; cuius interpretamentum illud ἀφθαρσία quod à pluribus codicibus abest: neque id legere Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Reguntur hæc accusatiui ab illo παρεχόμενος, non repetito σεαυτὸν. Solet ἀφθαρσία dici de virgine. Est ergo ἀφθαρσία ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, puritas illibata. Σεμνότης est in docendo grauitas, vt 1. Tim. II. 2. III. 4. λόγος ὑγιῆς, ἀκαταγνώστος is sermo, in quo non modo nihil sit noxium, sed nec quod male accipi possit. Vide Gal. II. 12. Vocem ἀκαταγνώστου habes & II. Macc. IV. 47.

ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐστῇ, μηδὲν ἔχει οὐδὲ ὑπερβαίνει φαῦλον] ὁ ἐξ ἐναντίας est is qui aduersus est partis: loquitur sic & Aristoteles. Articulus autem ὁ hic generalitatem significat, vt alibi sæpe. De voce ἐξ ἐναντίας vide I. Thess. III. 14. φαῦλον ἡγῶ Ioh. III. 20. V. 29. Iac. III. 16.

9. Δούλους τοῖς διανοήταις ἐποτρύνει] Repetendum ex superiore loco καθαρότητι. Rursum hic habes ἐποτρύνει in sensu reciproco. Sensus idem qui Eph. VI. 5. Coloss. III. 22.

10. ἐν παντὶ δαρείσας] Nempe τοῖς διανοήταις, qui datius ex præcedenti sub intelligitur. Solet autem δαρείσας datium habere post se, Sap. IV. 10. Rōm. XII. 1, 2. XIV. 18. II. Cor. V. 9. Eph. V. 10. Philipp. IV. 18. Coloss. III. 20. Vult seruos omni modo id agere, vt Dominis placeant, eisque se probent. ἐν παντὶ fume vt Coloss. III. 22.

μη ἀντιλέγοντας] Non responsatōres; ita enim Plautus loquitur.

μη ροσφίζομενοι] Non furaces vult dicere: sed leniori verbo usus est, vt cum Iurisperiti dicunt res amotas. Vide II. Macc. IV. 32. In Glossario: ροσφίζομαι peculor, usurpō.

ἀλλὰ πῶς πάντων ἐνδείκνυμαι ἀγαθῶν] ἀγαθῶν πῶς ex Latino, bonam fidem. ἐνδείκνυμαι fume vt II. Tim. IV. 14.

ἵνα τῇ διδασκαλίᾳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν Θεοῦ κοινωθῶσι ἐν παντί] Vt professionem suam ornent, vt commendent bonis moribus. Nam professionem ἡμῶν vocat διδασκαλίαν. Et doctrinam hanc Christi, Dei Patris doctrinam vocat, quia ipsi à Deo Patre fuit mandata. De titulo σωτηρίας tributo Patri Christi, vide I. Tim. II. 3. IV. 10. supra I. 3.

ἡ ἐπαγγελία τοῦ Θεοῦ.] Summa Dei bonitas quæ in Evangelio apparuit, summam etiam vitæ puritatem desiderat. Comparat hanc bonitatem astro alicui, quod subito nubes. Vide Luc. II. 30. Act. XXVIII. 20. Infra III. 4. ἡ γὰρ ὡς Gen. XXII. 17. Locum Sophoniæ Iulius dicit habere Græci: ἐπαρτήσεται ὁ Κύριος ἐπὶ αὐτοῖς καὶ ἐξολοθρεύσιν πάντας τοὺς αἰῶνες. Quæ verba paululum mutata citat Chrysostomus II. aduersus Iudæos.

ἡ σωτηρία πᾶσι ἀνθρώποις.] Quæ salutaris est hominibus omnibus, nempe eam acceptantibus.] Quod illud Commodianus, nullusq. παρδύνατα ἡμᾶς.] Nempe per Christum.

ἡ ἀντιπαρονομία τῶν ἀσέβων καὶ τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν.] ἀντιπαρονομία hic est obdicantes, ea locutione de qua egimus II. Tim. III. 6. Ἀσέβης solet ἐπιθυμίας sequi, vt apparet ex Ciceronis disputationibus de Natura Deorum. κοσμικαὶ ἐπιθυμίαι dicuntur, eæ cupiditates, quas maior pars hominum sequitur. Ea enim pars maior sæpe in his libris κόσμου vocatur nomine.

σταφύλαι, καὶ ἀμπέρες, καὶ ἀσπεῖς.] Tribus verbis breuiter omnes officii nostri partes conclusit. nam cælit ad Deum pertinent, aut ad hominem alterum, aut ad Deum. Philo, libro Virum bonum esse esse liberum: Ὅμοιοι καὶ καὶ οἱ ἑταῖροι χερσὶν αὐτοῦ τὸ φιλεῖν καὶ φιλεῖσθαι, καὶ φιλεῖσθαι, τὸ μὴ οὐδὲ φιλεῖσθαι διδόναι παρέχοντα μὲν, καὶ παρ' ὅλων τῶν βίων συνεῖν καὶ ἐπὶ ἀλλήλων ἀγαθὰ, τὸ αἰώμιον, τὸ ἀδελφικόν, τὸ πάντα μὴ ἀγαθὸν ἀπὸν, κακοῦ ὅμως νομίζον ἐπὶ τὸ θεῖον, τὸ ὅτι φιλεῖται, τὸ ἀφιλοχρήματον, τὸ ἀφιλόδοτον, τὸ ἀφιλόδοτον, τὸ ἐγκρατὲς, τὸ καρπερικόν. ἐπὶ ὁλιγόδαιον, ἀκαλίαν, τὸ ἀνυποκρίνον, τὸ νόμιμον, τὸ ἀσπιδίαν, καὶ ὅσα τοῖς ὁμοῖοις. τὸ ὅτι φιλεῖται, εὐνοίαν, ἰσότητά παντὸς λόγον κρείττονα κοινωνίαν, &c. Idem pietatis & iustitiæ coherrentiam sic ostendit: ὅτι αὐτῆς φρονεῖς ὅτι, ἀσπιδίαν καὶ ἐπὶ φιλεῖται ἀνθρώπον. καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν, ἐκτρέφον, ἐκτρέφον. μὴ πρὸς Θεόν, ἀντιπαρονομία ὅτι πρὸς ἀνθρώποις διακρίνεται. Qua de re multa diximus Libro I. de Iure Belli ac Pacis XX. 44. & sequentibus, tum in textu, tum in Annotatis.

13. προσδοχάρμοι τῶν μακαρίων ἐλπίδα.] Est & hęc μετανομία. Nam rei speratæ datur spei nomen: vt & Gal. V. 5. Coloss. I. 5. Et spes, id est vita æterna dicitur μακαρία, quia omne id quod beatum hominem facere potest, in se continet.

καὶ ἐπαφάνεια τῆς δόξης.] Hic rursus ἐ est ἐξηγητικόν. Et ἐπαφάνεια δόξης more Hebræo est gloriosa apparitio. Vide Matth. XXV. 30. Marci XIII. 26.

τὴν μεγαλὴν Θεοῦ καὶ σωτηρίαν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.] Illa apparitio dicitur non Christi tantum futura, sed & Dei: quia Deus maiestatem illam Christo tribuit. Ideo dicitur Christus venturus ἐν τῇ δόξῃ τῇ πατρὸς Matth. XVI. 27. Marci V. 38. Ita hunc locum rectè accepit Ambrosius. Qui putant τὴν σωτηρίαν dici debuisse, si hæc distinxisset Apostolus, norint in his libris τὰ

ἀρθε: sæpe poni vbi opus non est, & sæpe omitti vbi ex vfu poneretur.

14. ὃς ἑδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν] Qui Iesus morti se deuouit nostra causa.

ἢ καὶ λαβάνηται ἡμῶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας] Nempe per prædicationem Apostolorum fultam illo spiritu quem Christus ipsis impetrauerat. Vide 1. Petri 1. 18.

καὶ καθαρίσει ἑαυτὸν λαὸν ἑωσέσθαι] Id est, purgatos à vitiiis, eos sibi faceret populum præstantem, ἕως οὗ Exod. xix. 5. Deut. vii. 6. xiv. 2. xxvi. 18. vertitur λαὸς ὁσιώσους ἀκαθάρτους quod est præstare, vt apud Plutarchum Lycurgo, ὁσούτων ὁσιώει τῇ πόλει. Hinc & ὁσιουσιανός Ps. cxxxv. 41. Ecclesiastæ ii. 8. Possessionum præstantissima. Symmachus pro eodem dixit ἑκαίρετον, vt nos docet Hieronymus.

ζηλωτὴν καλῶν ἔργων] Ζηρ, id est, vehementer studiosum. Vide de hac voce Act. xxi. 20. xxi. 3. 1. Cor. xiv. 12. Gal. i. 14.

15. Ὡς τὰ λαλεῖ καὶ ὡς διδάσκει] Sume λαλεῖ, vt supra i. in Manuscripto προλαλεῖ est διδάσκει.

καὶ ἐλεῖ καὶ πάσης ἐπιταγῆς] Nempe imperans Dei nomine vt à peccatis abstineant, quomodo ἐπιταγὴ sumitur 11. Cor. ii. 8.

μηδὲς σου καταφρονεῖς] Id est, ita tegere, ne contemni possis. Similis monitio 1. Tim. i. v. 12. vbi καταφρονεῖς, quod hic καταφρονεῖς. Scholiastes Aristophanis ad Nebulas καταφρονῶ ait ἴσθι esse τῇ καταφρονῶ.

CAP. III.

Πορνημοὶ αὐτοῖς] Vide 11. Tim. ii. 14. De eis vult moneri Cretas, quorum maxime indigebant.

ἀρχαῖς καὶ ἑξουσίαις ὑποτάσσου) Rursum hic ὑποτάσσου sumitur vt 11. 4. 9. ἑξουσίας vocat præsidēs: ἀρχαῖς autem τὰς ὑπερχούσας ἑξουσίας vt loquitur Róm. xiii. 1. Pari modo distinguit hic Apostolus βασιλείας, id est, Imperatores, & οὗτοι ἐν ὑποταγῇ ὄντες: Petrus vero βασιλείας & ἡγεμόνας 1. Petri ii. 14. Sic rex dicitur ὡς ἡ Hebræis, vt Ezechiel xxxviii. 2. Valde seditiosa semper fuit Creta.

πυθαρχεῖν] Imperiis obtemperare. Vide Act. v. 29.

ὡς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐτοιμοὶ εἶν] Contra affectos quam illi erant, de quibus supra 11. 16. ἐτοιμοὶ עָוִי, bene paratos. In Glossario: ἐτοιμος, paratus, præparatus.

2. μηδὲν βλασφημεῖν] Vt nemini maledicant. Sic vox ista sumitur Matth. xxviii. 39. Marci x. 29. Luc. xxiii. 39. Act. xiii. 45. xviii.

6. Rom. II. 8. I. Cor. IV. 13. x. 30. II. Petr. II. 10. Hebræi dicunt אַחֵי : & ita hîc Syrus.

ἀμαχοῦ] I. Tim. III. 3.

ἐπεικῆς] ibidem.

πᾶσαν ἐνδείκνυμεν ὑμῖν ὑπακοήν πρὸς πάντας ἀνθρώπους] Non tantum aduersus fidei consortes, sed etiam aduersus contradictores. de voce ἐνδείκνυμι iam diximus I. Tim. IV. 14. Supra II. 10. πᾶσαν ὑπακοήν, id est, summam lenitatem. Vide Eph. I. 8. Coloss. I. 9. I. Tim. I. 15.

3. ἡμεῖς γὰρ ποτε ἔσμην ἀνθρώποι] Hoc pertinet ad tolerandos eos qui fidei contra dicunt. Fuimus & nos tales, inquit. *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos*, ait Seneca de Ira II. 28. Cùm dicit Paulus ἡμεῖς, non tam se intelligit, quam eos qui ex Gentibus vocati erant, per κοῖνωσιν satis ipsi familiarem, neque nimium obtortam, cùm Christiani omnes vnius corporis membra sint. Tale illud Bruti ad Ciceronem: *quod si Romanos nos esse meminissimus*, ἀνθρώποις autem vocat non intelligentes rerum diuinarum: nam de iis rebus hic agitur. Vide Luc XXIV. 25. Rom. I. 14.

ἀπειθεῖς] Ne illis quidem Dei legibus obsequentes, quæ naturales dicuntur, & quas societas humana exigit.

πλανώμενοι] πλανᾶσθαι dicuntur eximiè ij qui colunt idola: Deut. IV. 19. XXX. 17. ׀ׁןׁןׁן.

δουλοῦντες ὑποταγῇ καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις,] id est ὑποταγῇ καὶ ἡδοναῖς. δουλοῦντες additi, mancipati: quomodo δεδουλωμένοι habuimus supra II. 3. Adde quod Matth. VI. 24. Rom. VI. 6.

ἐν ἡμέρᾳ ἑφῆμερῃ διάγοντες] Vide Rom. I. 29. διάγοντες est brevis locutio. Subauditur enim βίον, quod expositum habes I. Tim. II. 2. Sic ὁρᾷ ἐν ἡμέρᾳ, ὁρᾷ ἐν ἡμέρᾳ frequentia apud Græcos.

συνητοῖ] Digni odio. nam talem sensum habent verbalia eiusmodi. Et sic ἀγαπητὸν dignum amore interpretatur Hieronymus in Commentariis ad Philemonem.

μισουῦντες ἀλλήλους] Mutuo infesti, ferarum more. Vide I. Iohan. II. 9.

4. ὅτι ἢ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλελευθεροπία ἐπιφανῆ τῷ σωτήρι ἡμῶν Θεῷ] Idem hic χρηστότης καὶ φιλελευθεροπία Θεοῦ, quod modo χάρις Θεοῦ II. 11. Est & hic καὶ rursus ἐξηγητικόν. Nam χρηστότης nomē generale explicatur per specialius φιλελευθεροπίας sic Rabbini solent dicere, יתן דין דין. Notat etiam Plutarchus Deum non dici Φίλιππον, sed φιλελευθερον. Vide Psal. V III. 5. Σωτήρις ἡμῶν Θεοῦ ut supra II. 10.

5. ὅτι ἐξ ἔργων ἡμῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποίησαμεν ἡμεῖς] Plerorumque enim mala fuerant opera, ἐν δικαιοσύνῃ Hebræo more pro καὶ δικαιοσύνῃ. Sensus idem Ephes. II. 9. Alluditur ad Deut. VII. 7.

ἀλλὰ

ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτὸ ἔλεον] Hoc est quod dicto ad Ephesios loco dicitur
Θεὸς τὸ δῶρον · οἱ δὲ καὶ Gal. 1. 12. ὅτι τῆς χάριτος αὐτοῦ. Beneficia vltro
ingessit, nihil tale petentibus 1. Petri 1. 3. In Manuscripto : καὶ τὸ αὐτὸ
ἔλεον.

ἔσωσεν ἡμᾶς] est μετάνοια. nam seruauit, dixit, pro in via salutis collo-
cauit. Sic Ephes. 1. 13. & 1. 8. χάρις καὶ εὐαγγελισμοί.

καὶ τοῦ λουτρῶος παλινγενίας] In Manuscripto : καὶ τὸ λουτρῶος. Baptismum in-
telligit iunctim cum doctrina baptismi. Vide & Ephes. v. 6. & 1. Petri 11.
21. vbi βαπτισμὰ σωζέει dicitur. Pars nouæ natiuitatis est exatio vitiorum
quæ in baptismo promittitur. Vide quæ ad Ioh. 1. 13. & Matth. xxviii.
19. Adde Gal. 1. 11. 27. Coloss. 1. 12. vbi similiter baptismus simul cum
doctrina & re significata consideratur. Theophilus Antiochenus : ἐν τῷ
ἐκλογισμῷ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τοῦ ὕδατος ἡμῶν ἡμεῖς, ὅπως ἡ ἐκ τούτου εἰς δυνάμει τοῦ μέλ-
λου λαμβάνειν τοῦ ἀνθεσπῆρος μετάνοιαν καὶ ἀφένειν ἐμῶν ὅτι ὕδατος καὶ λουτρῶος παλιν-
γενίας, πάντες οὗτοι προσκύνοντες τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀγαθωνομήσουσι καὶ λαμβάνοντες ἐκλογίαν
τοῦ Θεοῦ.

καὶ ὑποτάσσονται πνεύματι τοῦ ἀγίου] Post baptismum datur Spiritus sanctus
agens ad omnia maxima. Hæc est pars altera nouæ natiuitatis, quæ hic
ὑποτάσσονται ut & Rom. xii. 2. Coloss. 1. 10. Respicitur locus Ezechielis
xviii. 26. Notant veteres in hoc loco τῆς τριάδος mentionem satis ex-
pressam.

οὗ ὅτι ἔχον ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως καὶ ἰησοῦ χριστοῦ τῷ σωτήρι ἔργῳ] ὅτι ἔχον per se
largam communicationem significat, ut videre est Act. 11. 17. 18. 33. x.
45. Præterea addidit Paulus πλουσίως, quod in ipsius sermone est, abun-
danter. Διὰ ἰησοῦ : quia Iesus hoc ipsum à Patre obtinuit.

ἵνα διακρίνηται τῇ ἐκείνης χάριτι] Mundatis vitiis per fidem quæ ipsius
dono nobis contigit, Rom. 1. 28. v. 1. Gal. 1. 16. Vide & Prolegome-
na nostra in epistolam ad Romanos.

κληρονόμοι ἡμεῖς καὶ ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου] Heredes etiam hic esse di-
cimus, sed iure ac certa spe. Ideo hic additur καὶ ἐλπίδα. Sic Rom. vii. 14.
τῇ ἐλπίδι ἐσώθημεν.

8. πρὸς ὃ λόγος] Nempe id quod sequitur, ut 1. Tim. 1. 15. 1. 1.
1 v. 9. 11. Tim. 1. 11. Id autem quod sequitur, est, oportere eos qui Deo
credunt, curam gerere ut præsent honestis laboribus.

καὶ οὗτοι τοῦ βουλομένη σε διαβεβαιώσασθαι] Id est, de his volo te loqui cum
maxima asseueratione, ut de rebus certissimis. Διαβεβαιώσασθαι 1. Tim. 1. 7.
est loqui μετ' βεβαιώσεως. Vide Hebr. vi. 16. ἁπλῶς.

ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων ἀγαθῶν οἱ πιστοὶ καὶ ὁ Θεός] Ita hic per ἵνα
inchoat sententiam, quomodo per ὅτι 1. Tim. 1. 15. & 1 v. 16. ἀγαθῶν
cum datiuo significat præesse, ut 1. Tim. 1. 11. 5. Præesse autem bonis
operibus, non est aliud quam domum suam facere honesti alicuius opi-

F f f f f

ficij officinam, omnes suos exercere in laboribus honestis, non agere vitam lenonum, parasitorum, scenicorum, aruspicum aut his similem. Hunc sensum nobis monstrat eadem sententia repetita infra 14. cum additamento, εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας. Opponuntur hæc ei quod modo de Cretensibus dixerat: ἡστέρες ἀφ' ἧται.

Τὰτα ὅτι τὰ καλὰ ἔ' ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις] Hæc per se honesta sunt, sicut ait Hesiodus: ἔργον δ' οὐδὲν ὄφελος. Ea vtilitatem ad hanc vitam adferunt. Vide Sirach. xxxviii. 36. & ibi dicta.

μωροὶ ἢ ζητοῦντες] Quæstiones inanes, ad pietatem nihil facientes 11. Tim. 11. 23. מוֹרֵהוּ Rabbini.

καὶ ἀναστροφῆς] Varias illas emanationes proprietatum, siue מוֹרֵהוּ, ludæorum otiosorum negotia. Vide 1. Tim. 1. 4.

καὶ ἔρεις καὶ μάχαι νομικαὶ] Id est, ἔρεις ἐν μαχῶν νομικῶν, lites ex diversa locorum legis interpretatione natas 11. Tim. 11. 23. 1. Tim. vi. 4. hisdem morbis laborabant ludæi Ephesini & Cretes.

ἀδύνατος] Vide de hac voce 11. Tim. 11. 16.

10. αἰρετικὸν ἀνθρώπον] αἰρεσιώτης habet hic Syrus, Arabs مَارِي, id est, ignarum. Αἰρεσιώτης vox per se media, vbi in malam partem sumitur, significat idem quod χίσμα, nisi quod illa generalitas χίσματος voce αἰρεσιώτης contrahitur ad eas partes quæ fiunt ex opinionum diuersitate. Est ergo hic hæreticus, is qui per opinionem de Ecclesia partes facit: qui in id disputat, vt sibi discipulos paret, vnitatem contempta: qui est קַרְיָה מוֹרֵהוּ, vt loquuntur Hebræi: מוֹרֵהוּ vt Rabbini, à voce quæ speciem significat.

καὶ μίας καὶ δόξης κοινῆς ἔσται] Non dicit excommunicare: nam ipsi vltro communionem deserunt. Ergo tales monendi sunt semel atque iterum ex præcepto Christi Matth. xv. 16. 17. 18. Id si non prodest, abruptenda cum eis familiarior consuetudo, vt 1. Cor. v. 9. ὁμοῦ, id est, συνορίθου. In Glossario: ὁμοῦ μετ' αὐτοῦ.

11. εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ λογισμὸς] Et hic passivum est pro reciproco ἐξέστραπται idem, quod ἐξέστραμμένος ὢν. תַּחֲפֹת אִישׁ ex Deut. xxxii. 20. Latini quoque talem peruersum vocant: praua mens.

καὶ ἀμάρτανει ἐν αὐτοκατήκτις] Scit ipse se peccare. Intus non potest se non damnare. Cur? quia de rebus diuinis affirmat multa sine reuelatione, & hoc facit, vt de Ecclesia, cuius paci consulere debebat, partem sibi faciat, in quo regnet. Est hæresis, obstinationis animi dementia, in Codice Iustiniano, L. 11. de Summa Trinitate. Hæreticus Augustino, qui alicuius temporalis commodi, & maxime gloriæ principatusque sui gratia, falsas ac novas opiniones, vel gignit, vel sequitur. αὐτοκατήκτις, Thalmude Hierosolymitano, titulo de Synedrio מוֹרֵהוּ. Iustinus ad Zenam. τὸ γινῶν ἐμὸν δόξαν εἶπεν αὐτῷ, ὅτι πᾶς ὁ τὴν καὶ αὐτὸν κομῶν.

κός, & τὸ ὁρδοῦ κανόνος ἔξω γνώμης, ἀποκατακρίσις ἔστιν, εἰδὼς δὲ πρὸς τὴν κατ' ἐπι-
πρόδωσιν, & γνώσκων μὲ τὸν ἐν αὐτῇ πόλεμον, πλὴν ὃ εἰρῶν ἐν τοῖς ἀπασχοῦσι μὴ
ἐπισπώμενον. ¹Tertullianus ἀποκατεκρίτοι vertit, sibi damnatum, id est,
apud se.

12. ὅταν πύμψω Ἀρτεμιῶν πρὸς σε] Contractum nomen ex Artemidoro.
Vide quæ ad initium Lucæ.

ἢ Τυχικόν] Is inter comites Pauli fuerat à Iudæa Romam vsque, &
inde ab eo nunc huc, nunc illuc mittebatur. Vide Act. xx. 4. Eph. vi.
21. Coloss. iv. 7. 11. Tim. iv. 12.

απουδάων ἐλθεῖν πρὸς με εἰς Νικόπολιν] Nempe ex Creta in Epirum, quo
Paulus venturum se sperabat, & ut quidam putant, venit medio illo
tempore inter duas eius vincturas.

ἐπεὶ γὰρ κέκρικα ὡδραχμίσαι] κέκρικα constitui, ut Act. xx. 16. Πραχμίσ-
σαι, hic est, ut in Glossario, *hibernare*, hiemem transigere.

Ζηνᾶν τὸν νομικόν] Est hoc nomen contractum ex Zenodoro. Νομικός, δ
νόμοις εἰδὼς. *iurisperitus*, *legisperitus* in Glossario. Stoici νομικὸν definiebant
τὸν ἐξηγητικὸν τῶ νόμου. Ius Romanum etiam Græci didicere, ut Tryphoni-
nus, Callistratus, Menander, Arcadius. Neque dubito quin multi ex
Iuris sacerdotibus, Christi sacerdotes facti sint, quod in ea religione
omnia iuris præcepta viderent eminenter contineri. Inter eos fuit Ter-
tullianus, plenus locutionum iuris Romani, quanquam non is est, cuius
quædam in Digestis habemus.

καὶ Ἀπολλῶ] Etiam hunc Romæ apud Paulum fuisse suspicor: mul-
tis enim adiutoribus in tanta vrbe opus habebat homo vinctus.

απουδαίως περιεμψόν] Illi, ne fallor, Roma per Cretam ibant in Iu-
dæam & Syriam, Pauli missu. περιεμψόν hic est curare ut profiscian-
tur, nempe subministratis, ut sequitur, iis quæ ad iter necessaria, ut
navi, viatico, cibariis. Sic vox περιεμψόν sumitur Sap. xix. 2. 1. Cor.
xvi. 11. & alibi. Σπουδαίως *sedulo*, *enixe* in Glossario. Vide Luc. vii. 4. &
Sap. ii. 6.

ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ] Nempe quod ad iter sit necessarium, ut iam di-
ximus. λείπῃ pro ἐλλείπῃ, quomodo Luc. xviii. 22.

14. μανθανέτωσαν ὃ καὶ οἱ ἡμέτεροι] Nostri, id est Apelles, Tychicus, &
alii quos mittimus, si quo in loco resederint.

καλῶν ἔργων περὶσταθῆναι] Assuefiant, inquit, habere domi officinam ali-
quam, me imitantes, Act. xx. 34.

εἰς τὰς ἀνάγκας χεῖρας] Ad vitæ subsidia. Sic χεῖρας habemus Act. x. x.
34. Rom. xii. 13. Et in singulari Philipp. i. 25. iv. 6. Bene autem
addidit ἀνάγκας, id est, victum & tegmen, quæ natura desiderat 1.
Tim. vi. 8.

ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι] Ne sint:

Fffff ij

segr̃es aliena ad pabula fuci.
 παρὰς dicitur quæstus ex opera, Prou. xxxi. 16.
 ἀπαζοντες οὗτοι οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες,] Lucas, Timotheus, Epaphras & alij.

ἀγαπῶσι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει] Id est, fratres, ut Coloss. iv. 15.
 i. Thessal. v. 26. πάντα ἄγον ἐν χειρῶν, ut Philipp. iv. 21. Saluta, inquit, eos
 qui nos amant ob communem fidem. Nam id valet hoc loco ἐν, mo-
 re Hebræo.

ἢ χεῖς μὴ πάντων ὑμῶν. Ἀλλῶ] Coloss. iv. 18. 11. Tim. iv. 22. habemus,
 ἢ χεῖς μὴ ὑμῶν. Hic præterea habemus πάντων, ut & Hebr. xiii. 25. nempe
 ne quis se exclusum quereretur.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD
PHILEMONEM.

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON
FROM 1630 TO 1880
IN
FIVE VOLUMES
BY
JOHN H. COOPER

H. V. MOIG. O. N. I. S. G. R. O. T. I. I.
 A N N O T A T I O N E S
 IN EPISTOLAM
 AD PHILEMONEM.

ΑΥΛΟΣ δέσμιος· *χέισος*] Romæ agens sub militis eadem catena vincti custodia Act. xxv. 11. 16. Genitius hic causam significat, ut & infra 9. Eph. iii. 1. 11. Tim. i. 8. pro quo Eph. iv. 1. *δέσμιος ἐν χέισοις*.

καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός] Fratres vocabant se mutuo Christiani ob communem regenerationem. Timotheus perpetuus fœdus Pauli cômès, ut videre est II. Tim. iii. 10. etiam Romæ ipsi aderat Eph. i. 1. Coloss. i. 1.

Φιλέμων τοῦ ἐργατοῦ] Philemon nomen est Græcum, quo appellatus fuit & Poëta nobilis, & rerum naturalium scriptor quidam Plinius memoratus. Videtur habitasse Ephesi, ubi Onesimus postea episcopus functus est, ut & Ignatii litteræ, & alij scriptores tradunt. Hunc Philemonem dilectum suæ carissimum vocat Paulus, quod eum interiore quadam amicitia, ut virum valde pium, complecteretur.

καὶ συναρχὸς ἡμεῶν] Id est, vni presbyterorum illorum, qui Ephesi plures erant, Act. xx. 17. omnes autem *πρεσβυτέρους*, atque etiam *πρεσβυτέρις*, quæ sceminis ad Christum vocandis dabant operam, Apostoli sui operis adiutores vocabant, Rom. xv. 1. 3. 9. Philipp. ii. 25. Coloss. i. v. 11.

καὶ Ἀππία τῇ ἐργατῇ] Appia nomen est Romanum. & mutatur in φ more Hebræo.

καὶ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ συστρατώτη ἡμεῶν] Evangelistæ munus hic obfisse videtur, modo Ephesi agens, modo Colossis, Col. i. v. 17. ubi postea eum resedisse, ac sic episcopum factum testatur Ambrosius. Tales ob molestiam muneris commilitones suos vocare Paulus solebat, ut videre est Philipp. ii. 25.

καὶ ἡμεῖς οἱ πάντες ἐν δουλείᾳ] Ad Philemonem hoc referendum, cui præcipue inscribitur hæc epistola. In eius domo complures erant Christiani. Etiam tres Ecclesiam faciunt, teste Tertulliano. Sic in Aquilæ & Priscillæ domo qui erant, ecclesie dicuntur, Rom. xv. 15. 1. Cor. xv. 19. & qui in Nymphæ domo, Col. iv. 15.

3. *χαίρει ὑμῖν, καὶ ἐν πλείω ᾧ τὸ θεῖον παρὸς ὑμῶν, καὶ κυεῖν Ἰησοῦ Χριστοῦ*] Precatur illis fauorem Dei, & Christi, & prospera omnia, quæ Hebræi pacis nomine solent appellare. Vtitur sæpe hac precatione Paulus, vt 1. Cor. 1. 3. 11. Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. Eph. 1. 2. Col. 1. 2. 1. Thess. 1. 1.

4. *ἀχαριστοὶ τῷ θεῷ μου*] Gratias Deo debemus pro donis, non tantum in nos, sed & in alios collatis, Rom. 1. 8. 1. Cor. 1. 1. 4. Eph. 1. 16.

πάντοτε μνήμην σου ποιούμενος ἐπὶ τῷ προσώπῳ μου] Eadem verba habes dicto loco Eph. 1. 16. vnde discas *προσώπῳ* hic dici omnes ad Deum allocutiones, etiam per quas non poscitur aliquid, sed gratiæ aguntur.

5. *ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίσιν*] Causam reddit suæ gratiarum actionis, qualem videbis dictis locis, Rom. 1. 8. 1. Cor. 1. 4. Eph. 1. 16. Egregia hic biga nominatur dilectio & fides. Vide 1. Cor. XIII. Gal. v. 6. Eph. v. 1. 23. 1. Thess. II. 6. 1. Tim. 1. 14. v. 11. II. Tim. 1. 13. II. 22.

ὡς ἔχεις πρὸς τὸν κύριον Ἰησοῦν] Hoc ad fidem refertur.

καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους] Hoc ad dilectionem. Sancti vocantur Christiani omnes, vt Eph. 1. 1. & alibi sæpe.

6. *ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεως σου ἐνεργῆς γένηται ἐν ἐπιγνώσει πάντος ἔργου ἀγαθοῦ τῷ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.*] Est primum hic traiectio. Nam verba illa *εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν* pertinent ad id quod præcessit *τῆς πίστεως σου*. Deinde *κοινωνία τῆς πίστεως*, positum est pro ipsa fide, quæ Philemoni cum aliis illis Christianis erat communis. Et *ἐν ἐπιγνώσει* hic *παθητικῶς* sumitur, habetque innotescendi significationem. Sensus enim est: eò spectabat tua ista dilectio, vt fides, quæ tibi cum aliis sanctis communis est, actiuosa fieret, ac sic cognosceretur per bona illa opera, quæ abs te aliisque procedunt. *Ἐνεργῆς γένηται* hic dicitur eodem sensu, quo *πίστες δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη* Gal. v. 6. Inde sequitur *ἐπίγνωσις*, id est, patefactio eiusdem fidei. Ostenditur enim fides per opera, Iac. II. 18.

7. *χαρὴν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ ὠδύνησιν*] Merito, inquit, gratias Deo pro istis vestris virtutibus habemus, quia nobis maximum inde gaudium, & in malis, quæ Euangelij causa toleramus, solatium prouenit. Sic & 11. Cor. VII. 4. 13. 1. Thess. III. 7.

ὅτι τὰ ἀπλάγηα τῶν ἀγίων ἀναπέπαιται διὰ σοῦ, ἀδελφε] *ἀπλάγηα* hic pro animo, vt Sirach. XXX. 7. XXXIII. 5. Itaque *ἀναπέπαιται τὰ ἀπλάγηα*, & infra 20. *ἀνάπαισόν με τὰ ἀπλάγηα* parem sensum habet, cum illo *ἀνέπαισαν τὸ ἐμὸν πνεῦμα*. 1. Cor. XVI. 18. Pauperes, inquit, tranquillo sunt animo, eo quod experiendo didicerint in tuis diuitiis paratum esse suis necessitatibus subsidium.

8. *ὅτι πολλὴν ἐν Χριστῷ παρρησίαν ἔχων, ἐπιτάσσων τὸ ἀντικειν*] Apostolica functio à Christo mihi iniuncta hoc ius mihi dat, vt tibi, Christianisque aliis ea præcipere possim, quæ officij vestri sunt. *παρρησίας* vox ex Græco sermone ad Syros venit latiore significato, ita vt sæpe ius, auctoritatemque significet.

9. *διὰ τὴν ἀγάπην καὶ πολλὸν θεωρεῖν*] Malo vt amicum precari per necessitudinem amicitiae nostræ.

Ἰουῖτος

Ἰοῦτος ὢν] Id est, ad preces descendendo, cum talis sim, qualem me esse nosti.

ὡς Παῦλος] Tot Ecclesiarum conditor.

προσβύτης] Iam & prouecta ætate, cui multa concedunt etiam ignoti.

νῦν ὃ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Id est, propter Christum vincens, vt modo diximus. Magna debetur reuerentia iis qui dura ferunt honestissimis de causis, Coloss. 1 v. 18. Eph. 1 v. 1.

10. ὤχραλῶ σε] ὤχραλῶ σε hic precandi, aut potius deprecandi habet significationem. Serui si quid deliquissent, precatorem sibi parare solebant, vt notat ad Terentium Donatus. Similis est huic deprecatio Plinij pro liberto Sabiniani epistola libri noni vna & vicesima.

ὅτε τὸ ἐμὸν τέκνον, ὃν ἐργάσασθαι ἐν τοῖς δέσμοις μου] Quem hic Romæ, dum vincens sum, Christianum feci. Dei opus est regnare hominem. Sed tanta est eius bonitas, vt in nominis sui consortium ministros suos admittat, 1. Cor. 1 v. 15. Gal. 1 v. 19. Sic & σὺζεν dicuntur Apostoli, Rom. x 1. 14 & alij, 1. Cor. vii. 16.

τὸν ποτέ σοι ἀρχήσον] Deprecantium mos est rerum asperitatem verbis lenire. Onesimus non inutilis modo Philemoni fuerat, sed & damnum dederat. Coniuncta esse solent fuga ac furtum. Itaque in Codice Iustiniæano titulum de seruis fugitiuis, sequitur ille de furtis. Martialis:

A pedibus didicere manus peccare proterua:

Non miror furem qui fugitiuus erat.

Et qui seruum vendebant, promittere solebant furem non esse, fugitiuum non esse. L. Cum in venditione, L. Lucius. §. vlt. L. Euieta re. §. vlt. L. Si ita quis, L. Quia dicitur. D. de Emtionibus L. quoties D. si familia furtum fecisse dicatur. L. Et emptor §. venditorem D. de act. empt. Varro 11. de re Rust. Seneca Controuersia 111. 21.

12. νῦν δὲ σοι, καὶ ἐμὸν ἀρχήσον] Quia Paulo utilis erat, erat & Philemoni. Communia enim sunt τὰ ἡδὲ φίλων. Alludit ad nomen Onesimi.

ὃν ἀνέπεμψα] Nempe cum hac epistola.

σὺ δὲ ἄνθρωπε, πούποτε τὰ ἐμὰ ἀπλάγχνα, προσλαβὼν] προσλαμβάνειν varias habet significationes, omnes ad beneuolentiam & beneficia pertinentes, vt apparet Act. xviii. 26. Rom. xiv. 1. 3. xv. 7. Hic interpretes: benigne in domum recipere, quomodo Act. xxviii. 1. τὰ ἐμὰ ἀπλάγχνα, id est, ita mihi dilectum, quomodo viscera nostra diligimus. Artemidorus: τὰ ἀπλάγχνα τὸν παῖδα σημεῖονοσι. Sic apud Plautum: ---*meum corculum.*

13. ὃν ἐγὼ ἐβούλομην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν] Est hic indicatiuus pro subiunctiuo, more Græco. Voluissem eum mecum retinere, nempe nisi obstitissent rationes alia, quæ iam sequuntur. De hoc loquendi genere vide quæ diximus ad Matth. xxv. 1. 39.

ἵνα ὡς σου δέχομαι] Vt mihi præstaret, quæ tu, si hic esses, præstiturus mihi omnia esses.

ἐν τοῖς δέσμοις τοῦ Εὐαγγελίου] In his vinculis, quæ Euangelij causa sustineo.

G g g g

Idem loquendi genus, quod habuimus supra 9.

14. *ἤθελς ὅτι τοῦ σὸς γράμματος οὐδὲν ἠθέλησεν ποιῆσαι*] Noli eo uti, nisi te ultro id volente.

ἵνα μὴ ὡς καὶ ἀνὰ βίαν τὸ ἀγαθόν σου, ἀλλὰ καὶ ἐκούσιον] Si enim Paulus tenuisset, non tam apparuisset voluntas Philemonis, quam si eum ad se missum ipse ad Paulum remitteret. Seneca II. de Benef. I v. *Si vis scire an velim, effice ut possim nolle.* *Ἐκούσιον & ἀναγκάσιον*, siue τὸ κατ' ἀνάγκην inter se opponuntur, ut I. Pet. v. 2. Sic libera voluntate aliquid exsequi, & ex necessitate, inter se opponit Paulus Iurisconsultus L. Atqui natura §. Si libero D. de negotiis gestis. Laus autem non debetur nisi liberis actionibus.

15. *Ὅτι τοῦ θεοῦ ἡ βουλή*] Quasi dicat, fortè id Dei consilium fuit, cum eum fugere permisit. Confer Gen. xlv. 5.

ἤθελσεν] Vides & hic quod modo diximus, lenitate verbi mitigari id quod in re est asperum. *ἤθελσεν* dixit, pro fugit. Talia sunt, quæ Græci *ἑπιμνημονεύει* vocant.

ῥῆμα ὡραῖον] Id est, ad modicum tempus. Idem loquendi genus I. Cor. vii. 8. Gal. ii. 5. I. Thess. ii. 17.

ἵνα ἀσθενὴς αὐτὸν ἔχη] Ut à me correctus perpetuo tibi sit utilis. *Αἰώνιον* ita hic dictum, quomodo apud Horatium, *Serviet æternum*. Doctrina Evangelica non tollit statuum differentias, & imperia dominorum in seruos, ut apparet I. Tim. vi. 1. 2. Tit. ii. 9. I. Petr. ii. 10. Eph. vi. 5. 6. Col. iii. 22. Nulla ergo causa est, cur Christianus, qui ut Dominus in seruos habere imperium potest, non possit habere in subditos ut princeps. Paria sunt in domo Dominus, in regno rex. Seneca III. de Benef. 18. *Si seruo quo minus in nomen meriti perveniat, necessitas obest, & patiendi ultima timor, idem istud obstat & ei, qui regem habet, & ei qui ducem, quoniam quanquam sub dispari titulo, varia in illos licent.* Ideoque Petrus imperia regum & dominorum inter se æquat. Nam & seruos malè meritos domini non adito magistratu torquere, imo & occidere poterant. L. 1. D. de his qui sui, vel alieni iuris sunt. Instit. eod. tit. §. In potestate. Nec Romæ tantum id ius fuit, sed & in Græcia. Vide Senecam Controuersia v. 35. Venit enim hoc ex iure gentium, ut nos docent dicta Iuris loca. Hoc iure quomodo domini uti deberent, ex quo Christiani facti sunt, Paulus eos docuit, eadem dicturus regibus, si tam reges tunc fuissent Christiani, quam multi dominorum erant Christiani. Et Nicodemus & Iosephus Arimathensis senatores fuere, cum imperio, & puniendi potestate. Nam senatus tam publicus populi, quam urbis Hierosolymitanæ ius verberandi habebat, ut apparet Matth. x. 17. Act. v. 48. I. Cor. x. 24, imo & morte puniendi, si quando Romani id permitterent, sicut generalem permissum habebant Iudæi occidendi alienigenam, qui intra templi septa intrasset. Hos tamen senatores, discipulos suos, Christus nunquam monet, ut ab eo munere desisterent. Et si id fecisset, rupisset haud dubiè legem, quæ legitimo more ad tale munus vocatis imperabat, fungi co-

munere, quod longe ab ipso abfuit, qui dum vitam egit mortalem, factus fuit sub lege, Gal. iv. nec ullam eius partem infregit ipse, aut aliis infringendi autor fuit.

16. *ὅτι ἐπὶ ὡς δούλον*] Supple. *tantum*, quod sequentia ostendunt. Sæpe apud omnes gentes, maxime vero apud Hebræos, hæc particula subauditur: deinde repetendum ex superioribus *παραλαβὸς*.

ἀλλ' ὡς δούλον] Pertinentem ad te non solo iure herili, sed &

ἀδελφὸν ἀγαπητὸν] Nempe Christianis omnibus.

μάλιστα ἐμοὶ] mihi qui eius operam fidelem sum expertus.

πόσω ἢ μᾶλλον σοι] tibi multo carior, quam mihi esse debet, quia in tuo usu semper futurus est, dum voles.

καὶ ἐν σαρκὶ] Corpus Onesimi non tam ipsius est, quam tuum est, *καὶ τῆς ψυχῆς*. Apud Aristophanem Cario.

Τοῦ σώματος ὃ ἐπὶ ἐὰν τὸν κύριον

Κρατῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνιμόν.

Solent permisceri inter se *σὰρξ & σῶμα*, ut apparet ex Hebræo. Soph. i. 17. Ezech. x. 12. & alibi, collatis versionibus Græcis & Latinis.

17. *εἰ οὐδ' ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν*] Si me habes pro amico, ac proinde rerum tuarum particeps.

παραλαβὸς αὐτὸν] non modo pœnam, quam iure tuo exigere poteras, ei condona, sed & benignè eum excipe. In domum, in animum recepisti, dixit in re plane simili Plinius in Epistola ix. 24.

ὡς ἐμὲ] nam amicus Paulo cum esset Onesimus, quod ipsi præstabatur, Paulo ipsi præstari videbatur.

18. *εἰ δέ τι ἡσυχασέ σε*] si quid fugiens abstulit.

ἠόφειλα] aut si ex rationibus tuis reliquator erat. Nomē generis pro specie.

τοῦτο ἐμὸν ἐλάττω] id meis rationibus imputa. Me pro eo fac tuum nomen.

19. *ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ*] Ut certus sis, habes hic manum meam. Poteris me ubi voles convenire ex chirographo. Hoc est, quod scribere cessionem vocat Scholiastes ad L. Titius. D. quæ res pignori. Adde l. l. c. D. si certum petatur. & L. Aurelius. §. quidam. D. De lib. leg.

ἐγὼ ἀποτίσω] hoc Latine dicitur pecuniam constituere, de quo titulus est in Digestis. *ἀποδίχαται* dicunt Græci, ut Demosthenes cōtra Lacrium. Forma ipsa continetur his verbis, *ἐγὼ ἀποτίσω*, aut satisfaciam tibi, ut habet Nouella cxv. 6. Quæ inseri solet titulo Codicis, de pecunia constituta. Sic in l. Eum qui, §. Iulianus, Formula hæc legitur. *Scripti secundum mandatum. Seji, si quid tibi debitum approbatum erit, me tibi cauturum, et soluturum sine controversia.* Et alia, L. quidam, eodem titulo: *Decem quæ Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salva ratione usurarum, habes penes me, domine.* Constitui autem pecunia potest, etiam quæ naturaliter tantum debetur. L. i. §. debitum. D. dicto titulo. Servi Dominis debere possunt, non quidem civiliter, sed naturaliter. L. stipulatur, §. adhiberi, cum lege sequente. Sic & pro obliga-

G g g g ij

tionē naturali rectē fidejussor accipitur. L. fidejussor. §. fidejussor. D. de fidejussoribus. Donatus ad illud Terentij Phormionis. *Fiet, me vide. Quia in iure promittit & interponit suam fidem, quod nos dicimus, me habes.*

ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτὸν μοι παρεδοφέιλες] Est ἡμεῖς ὁδοσυνάγωγος, siue reticentiæ, cum dicimus omittere nos velle, quod maxime dicimus. Poteram dicere ait Paulus, te non tantum rerum tuarum, sed & tui ipsius mihi esse debitorem: nempe quia Philemon, absque Paulo fuisset, mansisset in crassis tenebris vitiiisque longē à spe salutis.

20. Ναὶ ἀδελφεὶ] Ναὶ hic est precantis, vt apud Hebræos.

ἐγὼ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ] id est, liceat mihi gaudere de tuis in Christo profectibus. Syr. XXX. 2. ὁ παρδύων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὀνήσκει ἐπὶ αὐτοῦ. Ignatius ad Magnesios: Διακόνου Σωτήρος οὗ ἐγὼ ὀναίμην. Idem ad Ephesios: ὀναίμην ὑμῶν ὁ πάντων.

ἀνάπαυσόν με τὰ ἀσθενήματα ἐν κυρίῳ] id est propter Christum fac me tranquillum hac de re.

21. πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι] Fiduciam mihi fecit, cognita illa tua, quam Euangelio præstas, obedientia. Ita ὑπακοή sumitur Rom. I. 5. XV. 18. XVI. 19. 26. II. Cor. VII. 15. X. 5. 6. I Petr. I. 14. 22.

εἰδὼς ὅτι καὶ ἡμεῖς ὁ λέγω ποιήσεις] pro certo habeo plus te facturum, quam ego audeam poscere.

22. ἄμα ἢ καὶ ἐποίμαζέ μοι ξενίαν] Hospitium para. ita sumitur ξενία Act. VIII. 23. & apud Iosephum & alios.

ἐλπίζω ὅδ' ὅτι ὁ θεὸς ἡμῶν παρεσθῶν ὑμῶν χειροθήσεται ὑμῖν] Spero fore vt ad preces vestras Deus me (id est aduentum ad vos meum) vobis concedat. Simile I. Tim. III. 14. Sunt qui spem hanc Pauli impletam putant, & liberatum eum à vinculis iuisse in Asiam: rediisse Romam.

23. ἀπαλόμαι σε Εὐαγγελίῳ] Nomen plenum est Εὐαγγελίου Ph. II. 25. IV. 18. Contractum Εὐαγγέλιον Coloss. I. 7. IV. 12. Cuius generis nomina in act. contracta multa adduximus ad Lucæ initium.

ὁ συναιχμαλωτὴς μου] Vnus eorum, quorum mentio Act. XVII.

ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] id est propter Iesum Christum, vt supra 20.

Μάρκος] is cuius mentio Act. XII. 12. 25. XV. 37. 39. Coloss. IV. 10.

24. Δημῆς] cui plenum nomen Demetrius. Nominatur Coloss. IV. 14. II. Tim. IV. 10.

Λουκᾶς] Medicus qui Euangelium & Acta nobis dedit. Vide Coloss. IV. 14. II. Tim. IV. 11.

οἱ συνιργαί μου] Vide supra I.

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Fautor Christi.

μετὰ τῷ πνεύματι ὑμῶν] id est, sit vobiscum: Eadem locutio Gal. VI. 18. Alibi pro eo dixit μετὰ ὑμῶν, καὶ μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ἀμὲν.] Est vox quam Ecclesia respondebat lectis epistolis. Ideo omnibus Pauli epistolis cœpit adscribi. Vide quæ ad Matth. VI. 13.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD
• HEBRÆOS.

THEORY OF SIMON
MONTATOMIA
IN THE
CASE

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
AD HEBRÆOS.

VIVS scriptoris sit hæc epistola; non minus est hodie dubitari, cum etiam veteres dubitauerint. Vetusissimè in tres partes scinduntur; alij enim Barnabæ tam tribuunt, alij Clementi Romano, alij Lucæ. Posteriores multi eam Paulo adscribere. Facillior refutatu est postrema hæc opinio, ideo quod Paulinæ epistolæ inter se sint germanæ pari charactere & dicendi modo: hæc vero manifeste aliis discrepet, selectiores habens voces Græcas, leniusque fluens, non autem fracta brevibus incisus ac salebrosa. Tum vero locutiones quædam Paulo familiares hic nusquam apparent, contra apparent alie non Paulinæ, ut *ἀποστασία* & *ἀνάνη* pro Mundo. Præterea Paulo hanc epistolam abiudicat, quod huius scriptor se eis annumeret qui non à Christo, sed ab eius discipulis notitiam Evangelij accepere 11. 3. cum contra Paulus auctoritatem sibi addat inde quod hanc notitiam à Christo ipso accepit. A Barnabæ quoque sermone multum distat; si vero Barnabæ ea epistola est quam nos habemus, partim Græcam, partim Latinam, sed quam apparet eandem esse qua vsi sunt Clemens Alexandrinus, Origenes & alij. Est enim illa Barnabæ dictio præ hac rudis & incompta & *παρρησια*. Clementis Romani oratio ad hanc nostram propius accedit sed videtur is, ut vocatus è gentibus, in litteris Hebræorum multo minus quam hic scriptor fuisse versatus; neque alia videntur causa, cur veterum nonnulli epistolam hanc Clementi Romano adscriberent, nisi quod verba quædam viderent in epistola Clementis ad Corinthios quæ & hic apparent. Sed id infirmum est, cum & Paulinis verbis frequenter utatur Clemens. Nec aliud inde sequitur, quam epistolam hanc & lectam fuisse Romæ & in pretio habitam quo tempore ad Corinthios scribebat Clemens: quanquam in Canonem à Romanis sero recepta est. Restat ergo ex iis, quos veteres nominarunt, Lucas, cui ego hanc epistolam libens tribuerim. Nam sicut

hæc epistola bene Græca est & florida, ita & sermo Lucæ, vbi non Christi aut Apostolorum refert verba, sed in aliis rebus narrandis, puta Pauli nauigatione, liberius spatatur. Ad hoc scriptam apparet ex Italia hanc epistolam infra XIII. 24. Pauli non facit mentionem, quia nempe Paulus eo tempore vinculis liberatus extra Italiam erat profectus in Epirum, ut videtur Tit. III. 12. Habuerat autem Paulus, Romæ cum esset, secum & Lucam & Timotheum. De Luca apparet Coloss. IV. 14. II. Tim. IV. II. Philem. 24. De Timotheo Eph. I. I. Philipp. II. 19. Coloss. I. I. Philem. I. I. Hos Paulus, cum ab Italia discessit, in Italia reliquit ad percolendam eam quam Paulus fecerat latiusque spargendam sementem. Horum Timotheus dum suo muneri instat, vinctus: sed mox è vinculis exemptus fuerat, infra XIII. 23. Lucas interim, qui & ipse antea vinctus fuerat, sed ex vinculis exierat, infra X. 33. in aliqua parte Italiæ dans operam conuertendis aut confirmandis Italis, tempus reperit scribendi ad illos Christianos quos in Iudæa & Syria quondam nouerat, Syrus & ipse origine. Eorum autem non pauci persecutionum onere pressi à cœtibus se subdlexerant. Ut ergo hos in viam reducat, alios vero adhuc stantes fulciat, multis ostendit, omnes veteres historias, & dicta Prophetarum, occulta quadam Dei dispensatione in Christo eiusque rebus figurandis occupari. Et fieri potest ut istorum mysteriorum explicationem ex ore partim Pauli, partim Barnabæ hauserit: ita ut & istis pars huius epistolæ aliqua ascribi rectè possit. Neque vero hæc tantum re, sed omnibus modis id agit hic scriptor, ut Christianismi præ Iudaismo præstantiam alte infigat animis, & afflictionibus opponit æterna præmia: Lucam autem huius epistolæ scriptorem ostendunt etiam vocabula & loquendi genera quædam Lucæ velut propria. *Εὐλαβία* & *δολαβία* pro metuere & metu, Act. XXIII. 10. Hebr. V. 7. *εἰς τὸ παντὶς* Luc XIII. 11. *pro eis τὸ θλιυνέας* habemus Hebr. VII. 7. *ὑποταγῆς* & *ὑποταγῆς* Act. VI. 3. XVI. 2. Hebr. VIII. 8. XI. 2. 5. 30. *ἀρχηγῶν* Luc. II. 26. Act. X. 22. Hebr. VIII. 5. *ἡγουμένων* Luc. XXII. 26. Hebr. XIII. 7. 17. *ἀρχηγός* Act. III. 15. V. 31. Hebr. II. 10. XII. 2. *οὗτος* loco particulæ *οὗτος* Luc. XVIII. 1. XIX. 42. XX. 19. Act. XXVIII. 25. Hebr. I. 7. 8. Præterea scriptor hic versionem LXX. plerumque additæ sequitur, quod & ipsum Lucæ est. Inscriptio ad Hebræos vetus. Ita enim hanc epistolam nominant Tertullianus de Pudicitia, & Clemens Strom. v 1. Per Hebræos autem intelliguntur Iudæi ut Act. VI. 1. II. Cor. XI. 22. Philipp. III. 5. sic & lingua Hebræa est Iudaica Luc. XXIII. 36. Act. XXI. 40. XXII. 2. XXVI. 14. Græcè autem scripta est hæc epistola, quia is sermo Lucæ familiarior. Iudæi autem plerique etiam Græcè nōrant: nonnulli vero eorum tantum Græcè: ut liquet Act. VI. 1.

CAP.

CAPVT PRIMVM.

Hολομερῆς] in Glossario πολυμερῆς plurifariam, id est, pluribus temporibus: tempore Abrahami, Isaaci, Iacobi: temporibus Moſis, Iosuæ, Iudicum: temporibus Dauidis, Salomonis & Prophetarum: ac postremo temporibus Danielis, Aggæi, Zachariæ, Malachiæ.

καὶ πολυτρόπως] Dando visa diurna aut nocturna, aut afflatus internos, aut voces auditas: interdum per figuras, interdum aperte. Vide quæ dicta Num. XII. 6.

πάλα] ὀτρυν. Ideo hoc dicit quia ante Christi tempora diu orecula cessauerant.

λαλήσας ὅς τις πατρῶν] nempe Hebræorum, ad quos est hic sermo.

ἐν ὅς τις προφητῶν] per Prophetas populo exponentes ea quæ diximus.

ἐπεὶ ἐλάτουν ἡμῶν ἡμερῶν τούτων] id est, tandem nunc. Vide Act. II. 17. II. Tim. II. 1. in Manuscripto est ἐπεὶ ἐλάτουν ἡμῶν ἡμερῶν τούτων quomodo Num. XXI. 14. Ezech. XXXVIII. 16.

ἐλάλουν ἡμῶν ἐν υἱῷ] Locutus nobis est per filium, res maximas & caelestes non seruis credidit, sed filio. Vide Matth. XXI. 37. Ioh. I. 18. I. Ioh. 16. Ioh. XV. 15. I. Petri I. 10.

ὃν ἐποίησεν κληρονομία πάντων] id est, Dominum. nam & Latinis hæres idem quod herus. Christus in cælum euectus rerum omnium est Dominus, à patre scilicet hoc iure accepto, Ephes. I. 30. 22. I. Cor. XV. 27. Sic infra II. 8. Patribus hæreditas data terrestribus & caduca, Christo caelestis & æterna. Hic sensus sublimior Ps. II. & VIII.

ὃς οὖν ἐστὶν αἰῶνας ἰποίησεν] Videtur ὃς οὖν hic rectè accipi posse pro ὃς, nam sicut ὃς cum accusatiuo interdum est pro, ut alibi ostendimus, & amplius probatur per locum Apocalypses IV. 11. XII. 11. XIII. 14. Ita ὃς in genitiuo interdum valet propter. Vide Beza in Rom. V. 4. sic & ὃς pro quapropter poni solet. Et doctus ille ἰποίησεν hic commodissime vestitus per plusquam perfectum considerat. Ideo autem hæc interpretatio hoc loco maxime mihi se probat, quia ad Hebræos scribens videtur respicere ad dictum veteris Hebræorum: propter Messiam conditum esse mundum. Idem Hebræi מָלַךְ quod valet αἰῶνας pro mundo ponunt per מַלְאָכָא quandam. Hinc Deus מַלְאָכָא כֹּהֵן sic מַלְאָכָא כֹּהֵן Chaldaïs, totus mundus, sic infra XI. 7. πᾶσι τὰς ἐκκλησίαις τῶν αἰώνων id est mundum. Quid mirum est esse dominum omnium, cuius causa omnia fuisse condita.

3. ὃς ἐν ἀπαύρασματι τῆς δόξης] Repercussus diuinæ maiestatis, qualis est solis in nube qui dicitur παράλας. καὶ hic Syro, id est germen, iton maldæ sic locum Esaiæ IV. vbi eadem vox, Ionaþan de Messia accipit: sic Sapientia dicitur ἀπαύρασμα φωτός αἰῶνι Sap. VI. 6. Clemens Romanus, qui

H h h h h

totum prope hunc locum descripsit, pro ἀπαύγασμα τῆς δόξης posuit ἀπαύγασμα ὃ μεγαλωσύνης αὐτοῦ. Sunt qui allūdī putant ad Irin, argumento ducto de loco Ezech. 1. 28. & Zach. 11. 8: vbi dicta vide. Etiam Rabbi Salomo Bariochai Irin ad Messiam refert: quo forte respicit & Apocalypsis iv. 3. Δόξα· כבוד aut כבוד· maiestas diuina. Ea cum per se conspici nequeat, cernitur in Christo, sicut Sol, quem directe oculi nostri tueri nequeunt, cernitur in aqua, speculo, nube. Vide 11. Cor. iv. 4. Coloss. 1. 15. adde & 1. 13. Lucianus Martyr: ὁ ὅς τῃ θεοῦ, οὐαῖα καὶ βουλῇ, καὶ δυνάμει, καὶ δόξῃ· θεὸς ἀσώφρονας ἀνθρώπων.

καὶ χαράκτηρ τῆς ἀποστάσεως αὐτοῦ. Alia comparatio à sigillo annuli, cuius forma ceræ imprimitur. cicatrix dicitur χαράκτηρ κατὰ φύσιν· Leuit. xlii. 18. καὶ vertitur χαράκτηρ ab Aquila Ps. xlix. 15. Id vero nuncium siue legatum significat, vt Prou. xlii. 18. xxv. 13. Jerem. xlix. 13: quia legatus mittentis personam refert. χαράκτηρ in Glossis *figura, luminamentum*, sed legendum est *lineamentum*. Ἐποστάσις hic non ita sumitur, quomodo Platonicī & post Origenem ex Platonicis Christiani sumplere: sed continuatur accepta comparatio. Solent Græci distinguere τὰ κατ' ἐμφάνειν, & τὰ κατ' ἐποστάσιν, vt scriptor de Mundo. Sic Philo in eiusdem tituli libro: ἀρχὴ ἢ κατ' ἐαυτὴν ἐποστάν· οὐκ ἔχει, non quod nullam habeat ὑπαρξίν, sed quod principalitas & origo eius sit in sole. Sic in annulo figura est κατ' ἐποστάσιν· in cera κατ' ἐμφάνειν. Ita potentia, iustitia, veritas in Deo Christi Patre sunt primario: in Christo vero secundario, sed ita vt nobis in Christo ea euidenter appareant, Ioh. xiv. 9. Erat super Arcam quoddam ἀπαύγασμα: & aliquid tale vidēre Moyses, Esaias, Ezechiel. At quanto clarior effulgentia in Christo, ita vt præ hoc ista euanescent? Syrus ἐποστάσις vertit כבוד: quomodo naturam patris impressam filio dixere Basilus & Hilarius. Latinus hic *figura substantiæ eius*. Talia commodè interpretanda, non malignè cauillanda sunt.

ὅτι οὐκ ἐστὶ τὰ πάντα ἀπὸ ῥήματος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. αὐτοῦ habent & Manuscripti, in quibus spiritus isti Grammaticales distinguuntur, & ita legit Cyrillus viii. contra Iulianum: sensus est: Christus verbō potentie paternæ (id est, iussu) regit cuncta: ὅτι οὐκ ἐστὶν ὅτι οὐκ ἐστὶν regere: & quod hic addit Chrysostomus, cum quadam facilitate. Sic usurpatur & Hebræis Num. xi. 14. Deut. 1. 9. vnde נָשִׂיךְ princeps. ῥήμα pro iussu poni apparet Luc. v. 5. & infra x. 13. Sic & 1. Reg. 1. 27. Seneca de Deo: *vertit omnia* Epistola 31. Vide ea quæ Act. xv. 29.

ὅτι ἵνα τὸ καὶ ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ ἵνα ἀποθνήσκῃ ἐφ' ἡμᾶς. Postquam morte sua causam dedit ei fidei, per quam à peccatis purgamur, quod nec Moyses fecerat neque Propheta. Vide quæ dicta ad Rom. 11. 25. Valde autem significanter dicitur ὅτι ἵνα τὸ καὶ. Non alias victimas obtulit vii. Iubifici sacerdotes, sed semetipsum: de illa purificatione vide infra x. 22. & 1. Petr. 1. 22. Absit tamen hoc ut τὸ καὶ a Manuscripto.

ἐν δὲ αὐτῇ τῇ θρόνῳ τῆς μεγαλειότητος ἐν ὑψηλοῖς] Scandit oratio. Prætulit Christum Patribus, Mosi, Prophetis. Iam & Angelis eum præferre volens, per quos Deus patres, Mosē & Prophetas fuit allocutus, ostendit illum solo Deo Patre minorem. Locus dexter est eius qui Regi est proximus. Vide Matth. XX. 21. & ibi dicta. Locutio ἐν δὲ αὐτῇ exstat & Rom. VIII. 34. Eph. 1. 20. Coloss. III. 1. infra VIII. 1. X. 12. XII. 2. 1. Petr. III. 22. Gen. XLVIII. 13. Iudic. XVI. 30. θρόνος μεγαλειότητος siue δόξης Hebræis כבוד כבוד significat ipsius Dei summam maiestatem Apoc. I v. 2. & sequentibus XIX. 4. XX. 1. 5. cui proximus est Agnus, id est, Christus v. 6. 13. VII. 10. 17. XXII. 1. 3. Bene autem addidit ἐν ὑψηλοῖς כבודו כבודו, id est, in cœlo supremo, aut supra cœli partes aspectabiles, ut infra VII. 26. Vide & quæ dicta Eph. 1. 3. 20. quia & David in eximio quodam loco à Deo constitutus est Ps. LXXIX. 28. sed in terris tantum.

4. ὅντιν ὑπερέβητο ἡμῶν ἡ δόξα αὐτοῦ] In tantum prælatus Angelis, nempe illo tempore quo ad dexteram Patris confedit.

ὅτι δὲ ἀποδοτέον παρ' αὐτοῦ κατεπευχόμενον ὄνομα] Quanto maiore titulo insignitur. nam κατεπευχόμενον ὄνομα aut ὄνομα est certum mansurumque ius adipisci, quomodo habebantur apud Hebræos res hereditariæ, id est, res soli, ut alibi diximus. ἀποδοτέον excellentius. Sic & infra VIII. 6.

5. ὅτι ὅτι εἶπε πατὴρ ἡμῶν αὐτοῦ] Quasi dicat, non modo vulgaribus Angelis hunc titulum non dedit, sed ne ulli quidem ex illis ὡς πατὴρ ὡς υἱός ἡμῶν ἀρχόντων ἡμῶν ἐσθλῶν ut est Dan. X. 3.

ὅτι ἐγὼ εἶπα ὡς υἱός σου] Ex Græco Ps. II. 7. quod recte verteris. ὁ πατήρ σου, hodie te genui. Ex mystico sensu Psalmi recte argumentatur, quia Hebræi omnes fatebantur eum Psalmum, quanquam in Davide aliquo modo impletum, (quo de sensu diximus ad ipsam Psalmum) sensu tamen arcano & sublimiore ad Messiam pertinere: qui supra omnes, filius Dei dicendus sit, à Deo genitus, id est, euectus ad imperium, non in homines tantum, sed & in Angelos: ut agnoscat Abarbaniel. Videtur quidem hic locus Psalmi ad excitationem Christi à mortuis aptari à Paulo Act. XIII. 33. sed ibi ipsa illa excitatio consideratur, ut initium gloriæ Christi. Solet illud Hodie usurpari de temporibus insignis leuitæ, ut videre est Ierem. I. 16. 18.

καὶ πάλιν] Id est, alio loco. Sic πάλιν habes Matth. IV. 7. Rom. X. 16. 11. 12. 1. Cor. III. 20. Sic & infra II. 13. X. 30. ita rursus posuit Virgilius III. Æneidos: Rursum in fœcessu, &c. Est autem is locus II. Sam. VII. 14.

ὅτι ἐγὼ εἶπα ὡς υἱός σου πατὴρ καὶ υἱός σου] Id est, ego etiam ei vice patris, & ipse mihi vice filij. Vt eo quomodo patres filio videntur, & cum protegam quomodo patres filios solent. Et hæc verba de Christo desumpta. Salomon, de quo dicto loco agitur in sensu vulgari, typus Christi non in omnibus (ostendunt id sequentia quæ Christo applicari nequeunt) sed eo quod sapientia præstitit, regnavit in pace, gentibus nullis impe-

H h h h h ij

rans, Templum Deo struxit. Et hunc in modum ad Messiam aptat hæc verba Isaac Benarama.

6. ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην.] Esse hic transpositionem bene vidit Syrus. Recta enim constructio esset: πάλιν δὲ ὅταν εἰσαγάγῃ. Deinde notandum hic subaudiri nomen *χρῆσθ*, vt Gal. III. 16. & alibi. Præterea illud, vbi introducit, valere, vbi describitur introduci, eadem figura qua Virgilius dixit:

*Tum Phaërontiadas musco circumdat amara
Corticis.*

Vide & Gal. III. 22. τὸν πρωτότοκον sensu inferiore significat Dauidem, qui eo nomine vt inter reges eximius vocatur Ps. LXXIX. 27. & illud οἰκουμένην terram Iudæam, quod etiam ex Græca Psalmi illius nempe XC VII. inscriptione apparet: sensu autem excellentiore πρωτότοκος est Christus Rom. VIII. 29. Coloss. I. 5. 18. Apoc. I. 5. & οἰκουμένη est regio illa suprema quæ ab Angelis habitatur, vt ipse mox scriptor noster ad hæc sua verba respiciens dicet II. 5. Psalmos omnes à XC III. ad CLIII se continere mysterium Messie dixit Dauid Kimchi.

καὶ προσκυλήσασιν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.] In Græco Psalmi: προσκυλήσασιν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. At ibi de Deo agitur, hic de Messia. Verum hoc. Sed quia pridem receptum erat apud Hebræos Deum singulari modo in Messia habitaturum, & fore (vt Thalmudici loquuntur) digito monstrabilem, ideo quæcunque de honore Dei dicebantur, eadem applicari solebant ad Messiam. Sensus autem qui huius loci idem & 1. Petr. III. 22. 7. καὶ πρὸς τὸ θεὸν ἄγγελοι λέγει.] Id est, de Angelis, quem esse Lucæ. 12. πνεῦμα modò annotauimus. Similis locutio Ierem. XI. V.

ὁ ποιεῖ τὸ θεὸν ἄγγελοι αὐτῷ πνεῦμα καὶ τὸν λειτουργοῦ αὐτῷ πνεῦμα φλόγα.] Et hoc ex Græco LXX: nisi quod hic scriptor locum memoriter citans pro πνεῦμα posuit πνεῦμα φλόγα, vbi Aquila πνεῦμα λέγει, Symmachus πνεῦμα φλόγα. Sensus huius loci est: nihil magnum est in nomine Angelorum & ministrorum, cum ea nomina Scriptura det etiam vento & flammæ. Nam omnes creaturæ quibus Deus extra ordinem vitur, eo nomine venire diximus ad Gen. III. 23. & Maimonides Duce dubitantium II. 6. Ac sicut ventus & flamma Angeli dicuntur, ita contra Angeli quidam Seraphim, id est, flammæ & Cherubim, quo nomine olim videntur significati venti. Confer Psalm. XVII. II. & LI. 3. quia & efficacia & celeritas melius per res nobis cognitæ exprimi nequit. Sed priorem sensum magis exigit series loci in Psalmo, nec obstat articulus ille θεὸς, qui creditur subiectum notare, non prædicatum. Nam & apud Atticos, & apud nostros scriptores articulus iste sæpe abundat.

8. πρὸς τὸν υἱόν.] Hoc vult, Filio dari titulos multo eminentiores. Constabat autem inter Hebræos, quod & modo attigimus, Salomonem in multis rebus typum fuisse Messie: & qui ei dantur tituli, eos multo

sublimiore sensu in Messiam competere.

ὁ θεός σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τῶ αἰῶνος πάσης δόξης ἡ πάσης ἡ βασιλείας σου. ἡ γὰρ πᾶσι δεικνύμενη καὶ ἐμίσσηται ἀπομύχων δὲ τῶτο ἐχρίσθαι σε ὁ Θεός; ὁ Θεός σε ἐλπίον ἀγαλλυμένως ὡς οὗ τοῦ μετόχου σου.] Plane eadem verba quæ in Græco Psalmi eius qui Hebræis XLV. Græcis XLIV. nisi quod in Græco est εἰς τὸν αἰῶνα αἰῶνος sine articulis. Et in Manucripto hoc loco pro ἀπομύχων est ἀπομύχων, pari sensu. Pro ὁ Θεός in Hebræo est עֲלֵהּ quod nomen pluribus quidem siue Angelis siue iudicibus dari solet: at cum vni tribuitur, Deo soli conuenit: quia tunc est oratio ἐλλειπτική pro עֲלֵהּ הֵלֵךְ, ut alibi diximus. Sensus ergo est: *Deus ipse est sedes tua perpetua*, id est, si Salomonem respicimus: *sicut sedes inconcussos tenet homines*, ita *Deus te semper in regno sustentabit*: si vero Christum: *Deus ipse te sustentabit in regno nunquam desituro*. Per sceptrum regium in Salomone μετανομιᾷ intelligitur ratio regiminis: in Christo sermo Euangelij ab ipso primum publicatus. Dilexit Salomon iustitiam & odit iniustitiam, nempe à prima ætate: ideo præ cæteris non popularibus tantum suis, sed & fratribus electus est à Deo in regem, 1. Paralip. x x v 11. 5. quod vñctione significatur 1. Reg. 1. 34. Iesus, dum vitam egit mortalem, nihil aliud quam iusta & honesta omnia verbo & exemplo docuit, arguens his contraria. Ideo post mortem excitatus dignitatem supra omnes homines, imò & supra Angelos, est consecutus, quæ dignitas hic humano more significatur vñctionis vocabulo. Sic χρίσθαι αὐτὸν ὁ Θεός ἐποίησε Act. 11. 36. ὡς τὸ sume ut dicit Philipp. 11. 9. Est autem more Græco accusatiuus ἐλπίον positus eo sensu quo Latini ablatiuum vsurpant. Et ἐλπίον ἀγαλλυμένως dicitur id quod causam dei summi gaudij. Vide Ioh. x v. 11. x v 11. 13. Verterunt alij in Psalmo ἐλπίον ὡς λαοφρόν; alij παλαστήριον, ὁδὸν, πόρτα. Pro μετόχου Symmachus posuit ἐπίοχον. Sunt autem duo nominatiui עֲלֵהּ עֲלֵהּ ille Deus quem tu colis. Locum hunc de Messia interpretatur Paraphrastes Chaldaus & Rabbinus multi.

10. 14.] Et alio loco, nempe Ps. c 11. 28.

11. 12. 13. καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐδουλεύσας καὶ ἔργα σου χρίσθαι σου εἶπεν οἱ οὐρανοί. αὐτοὶ ἐδόξαζοντα. σὺ ὃ δεικνύεις ὅτι πάντες ὡς ἡμέτεροι παλαστήσουσαι. καὶ ὡς οὐρανοὶ ἐλίξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγήσουσαι. σὺ ὃ δ αὐτοὺς εἶ καὶ τὰ ἐν σοὶ οὐχ ἐκλείψουσι.] Et hoc ex LXX nisi quod ibi verbis transpositis: καὶ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος καὶ ἐδουλεύσας. Et quod in Manuscripto hoc loco est: ἐλίξεις αὐτοὺς ὡς ἡμέτεροι καὶ ἀλλαγήσουσαι. Rursum quod de Deo dictum fuerat, Messia aptat, quia constabat inter Hebræos, & Mundum hunc Messia causa conditum (vnde ἐδουλεύσας recte intelligi putem: causa fuisti cur fundaretur & opus manuum tuarum, id est, propter te factum: nam עֲלֵהּ Hebræis & Chaldaeis etiam propter significat, & sic Latinus Iob x 1. 3. legit עֲלֵהּ ver-
tite autem tibi) & fore ut nouus meliorque Mundus condatur per ipsum. Pro eo quod in Hebræo est עֲלֵהּ, id est, iam olim, LXX posuere καὶ

H h h h h iij

ἀρχαίς, exponentes hunc locum ex initio Geneseos ubi est תְּשֻׁכָּה. Terra dicitur fundata similitudine sumpta ab ædificiis, vnde & καταβολή dicitur. Matth. XIII. 35. XXV. 34. Luc. XI. 50. Ioh. XVII. 24. Eph. I. 4. infra IV. 3. IX. 26. I. Petr. I. 20. Apoc. XIII. 8. XVII. 8. Cœlorum nomine hic intelligi debet non illa suprema regio, sedes diuinæ Maiestatis & Angelorum: sed aër & æther quæ terram velut vestiunt, vnde sumpta quæ sequitur similitudo. Vestes antequam pereant, veterascunt. Vide infra VII. 13. Sic & aëris & ætheris vires minuentur. Vestes ubi vsui amplius non sunt, solent complicari & abjici: Sic & aër & æther auferentur. Nam & hunc sensum habet הָלַךְ Hebræum vertiturque ἀφαιρέω & παρέρχω & ἀφ' ἑαυτοῦ. Idem per μεταίτεσιν significatur infra XI. 27. παρελθόντων eodem sensu I. Petr. III. 10. quanquam in Hebræo non est ἐλίζεις, sed ἀλλάξεις עֲפִיחָהּ quod *mutabis* ibi vertit Latinus & *mutabuntur*: id est, te faciente abscedent: ita ut videri possit in Græcum textum pro ἀλλάξεις irrepsisse ἐλίζεις ex loco Esaiæ XXXIV. 4.

13. πρὸς πᾶσα ἡ ἰσχύς ἀγγέλων εἰρημὸν ποιεῖ] Alia congerit elogia Messiae, quæ Angelis nec aptata sunt, nec aptari queant. Dixit, nempe Deus.

καθὼς ἐκ δεξιῶν μου ἕως αὐτοῦ τοῦ ἐξέχει σε ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου] Ex Psal. CX. quem de Messia intelligendum agnoscit Rabbi Saadia Gaoni. Illud fede ad dexteram hoc loco non solam dignitatem, sed simul & securitatem significat. Quis non sit securus apud regis potentissimi dextram? Vide Ioh. VI. 63. VII. 34. Confer Act. II. 34. I. Cor. XV. 25. infra X. 13. ἐκ δεξιῶν est à dextro latere יְמִינִי. Eadem locutio Deut. XXXIII. 27. I. Sam. XXIII. 19. I. Reg. II. 14. VII. 38. 43. XX. 19. Matth. XX. 21. 23. XXI. 44. XXV. 33. 34. XXVI. 64. XXVII. 38. Marc. X. 37. 40. XII. 36. XIV. 62. XV. 23. XVI. 19. Luc. I. II. XXI. 42. XXII. 69. XXIII. 33. Act. II. 25. 34. VII. 55. 56. Securus esto, inquit Deus Messiae: non modo posthac nihil tibi nocebit: verum insuper efficiam ut omnes hostes tui tibi subiciantur. Mos erat regum Orientis victos calcare pedibus. Iosue X. 24. Psal. XLVII. Clemens Romanus hunc locum describens addit: ἵνα οὐκ οἱ ἐχθροὶ ἔμπροσθέν σου καὶ ἀντιπαρασώμενοι τῷ Θεῷ τῷ δαίμονι τὸ δαίμακα ἴδωσι. Multum autem hoc pertinet ad erigendos eorum animos qui ob Euangelium dura perpetiebantur.

14. οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργοὶ πνεύματα] כְּבָדָהּ תַּחַת: aliter תַּחַת כְּבָדָהּ pro quo hic Syrus sensu eodem כְּתַשְׁמַשְׁתָּהּ תַּחַת. In omni regno multum præstat filius regis Satrapis quantumvis magnis. Filius regis sedet, Satrapis stantibus, aut euntibus quo mittuntur.

εἰς δόξαν ἵνα ἀποσταλάμεθα διὰ τοῦ μέλλοντος ἀληθευομένη σωτηρία] Non tantum Christo seruiunt, sed & Christianis, ut videre est, Act. V. 19. XII. 7. Christiani rectè dicuntur μέλλοντες ἀληθευομένη τῇ σωτηρίᾳ. In id enim destinantur & eo peruenient, nisi ipsi sibi met obstant. ἀληθευομένη σωτηρία, idem quod ἀληθευομένη ζωὴ αἰώνιον, Matth. IX. 29. Marc. X. 17. Luc. X. 25.

XV. 11. 18. κληρονομεῖν βασιλείαν Θεοῦ, Matth. xxv. 24. 1. Cor. vi. 9. 10. xv. 50. Gal. v. 21. κληρονομεῖν τὰς ἐπαγγελίας. infra vi. 12. κληρονομεῖν τὴν διδομένην. infra xii. 17. 1. Petri iii. 9. Vide & quæ diximus supra i. 2. & 4.

CAP. II.

ΙΑ' τὸ] Cum, ut iam ostendimus, maior sit etiam Angelis illæ nostræ doctrinæ auctor.

οὗ ὡς ἐκαστοτέρως ἡμᾶς περὶ αὐτοῦ οἶς ἀκούομεν] Eo magis par est nos animum intendere eis quæ percepimus. Vide Act.

xvi. 14.

μὴ ποτε ὡς ἄρρυν ὕδωρ] Ne dilabamur ut aqua quæ inutiliter effluit: quæ similitudo exprimitur II. Sam. xv. 8. Ps. lvi. 8. sic Prou. i. 21. ἡ ἐν ὕδατι νεκρῶν ne defleas à lege. Origenes adversus Celsum viii. 6. ὅς ἡ πολλὰ τῶν πρὸς θεὸν δοκούντων, ἔμνησται, ἀπομνηστικῶς χάριν, μὴ βυλόδρομος ἢ μὴ ἀνὰ ἄμφος πάσας διασπασθῇ ἡμῶν, τὸ ὅτι τῶν ὡς ἄρρυν ὕδατος, ἵνα μὴ πλείον ὡς ἄρρυν. Ne planè decidat. Sic Lament. i v. 9. τὸν fluxerunt, id est, conciderunt. Et hic ne cadamus vertunt. Syrus & Arabs, nec aliter hic sumpsit Chrysostomus & Græci alij. Sic quæ intereunt aquæ effluentis, comparantur Job xx. 27. Ἐπεὶν fermè simili sensu habes apud Plutarchum Catone Uticensi. Similis admonitio illa Irenæi i v. 45. Non debemus (inquit ille senior) superbi esse, neque reprehendere veteres; ne fortè post agnitionem Christi agentes aliquid quod non placeat Deo, remissionem ultionum habeamus delictorum, sed excludamur à regno eius. Nihil hic cauere iubemur, quod non & fieri possit & sæpè fiat.

2. καὶ ὅς ἡ ἀγγέλων λαοὶ δόξος] Id est, lex Moïsis, quæ non datà est per Filium, sed per unum è præcipuis Angelis Dei nomine loquentem, Act. v. 38. cunctis aliis Angelis stipantibus Deut. xxxiii. 2. Act. v. 33. Gal. i. 19. Iosephus libro xv. ἡμῶν ὅς τὰ χεῖρα τῶν ἀγγέλων ἔμνησται, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὁμοῖος δι' ἀγγέλων ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ μεσότης.

ἰσχυροῦ βέβαιος] Ἐρτ, id est, minas habuit non irritas. Sic & promissa dicuntur βεβαίως, aut ἰσχυρῶς βέβαια, ubi rebus implentur Rom. i v. 16. xv. 8.

καὶ πάντα ὡς ἄρρυν, καὶ ὡς ἄρρυν ἔλαβεν ἐνδοκον μὴ ἀποδοῦναι] ὡς ἄρρυν, ὡς ἄρρυν, id est, dicuntur de illis peccatis quæ apertum legis contemptum secum ferunt, quorum ultorem se Deus profitetur. Deut. xxxiii. 35. Respiciuntur autem hic ea quæ in deserto contingere poenarum exempla, quæ breuiter indicat Paulus i. Cor. x. 6. 7. 8. 9. 10.

3. πῶς ἡμεῖς ἐκφυγόντες] Quomodo poenam euademus. Sic Eccl. x. 6. 6. וְנָחָא וְנָחָא] πῶς ἡμεῖς σὺνδοκίμια;

πῶς ἡμεῖς ἀμειλιότες σὺνδοκίμια] Id est, ὡς ἡμεῖς σὺνδοκίμια τῶν ἀμειλιότες. Si negligamus sermonem, qui obedientibus tantam adfert salutem, id est, æternam & coelestem, quam lex non adfert, sed tantum salutem breuem &

terrenam. Sic Euangelium vocatur λόγος σωτηρίας Act. XII. 26. ὁδὸς σωτηρίας Act. XVI. 17. & Εὐαγγέλιον σωτηρίας Ephes. I. 13.

ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα παλαιοῦται ἀπὸ τῆς Κυρίου] Ut de lege iudicetur, spectandum eius initium ait Iosephus contra Appionem II. Legis Euangelicæ initium ab ipso Domino Dei filio. Solent res magnæ per magnos expediri.

ὑπὸ ἧς ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐδοξαμένῳ] Duplici modo, inquit, certi sumus de eius veritate. primum, quia non per multos homines transfusa ea fama ad nos venit, sed eos habemus magistros qui ab ipso Domino ista audire, Apostolos scilicet: deinde quia miracula & dona Spiritus, maiora quam unquam & frequentiora, testimonium dedere eidem sermoni. βεβαιώθη hoc loco, reddi fide dignum: ut Marci XV. 1. 20. εἰς ἡμᾶς, id est, nobis ut εἰς ὑμᾶς vobis I. Petr. I. 25. Diximus supra ex hoc loco bene colligi scriptam epistolam ab aliquo discipulo Apostolorum, qualis fuit Lucas.

συνεπιμύητος τοῦ Θεοῦ σημεῖοις τε καὶ τέρασιν, καὶ ποικίλαις δυνάμεσιν] Hæc tria habes & Act. II. 22. ubi dicta vide & II. 43. IV. 30. Verbum συνεπιμύητος eodem sensu habes Act. XI. 3. Lex vetus testimonium habuit per fulgura & tonitrua. Lex nova per sanationes plurimas.

καὶ πνεύματος ἀγίου μυστηρίοις καὶ τῶν αὐτῆς θείων] Non sola prophetiæ dona, sed & linguarum. μείζων de his donis dicitur Rom. XII. 3. I. Cor. VII. 17. quia non omnibus omnia dabat Deus, sed quæ & quantum & quibus vellet Eph. IV. 7. huius discriminis ratio cum non appareat, merito ad Dei voluntatem recurritur I. Cor. XII. 18.

5. οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν] Postquam huius Epistolæ scriptor ex argumentis primo capite propositis illationem fecerat, rursus alia addit argumenta, quibus firmet eandem illationem. In regione illa superætherea sunt quidem Angeli: sed non illi imperant ut Christus. Vocat hanc οἰκουμένην μέλλουσαν non quia iam non existat: sed quia nobis ea non plene nota est, nec adhuc contigit. Sic Hebræi dicunt אלה עתיד nostri respectu. Vide librum de Morte Moysi. Sic mystice explicatur locus Psalmi IX. 6.

ὅτι ἡς λαλοῦμεν] Id est, ἐλαλήσαμεν. Nam per tempus præsens exprimi solent ea quæ proxima sunt præsenti, siue exacta siue ventura. Respicitur enim hic id quod præcessit I. 6. ut & alij recte obseruarunt.

6. διημυρτώσατο δὲ πού τις λόγον] τις dicit quia illorum carminum quæ sunt in libro Psalmorum, non vnus est scriptor, imo & sæpe scriptor ignoratur. Διημυρτώσατο testatur, hoc est ostendit γρηγ. nam id verbum sic verti solet.

τί ὅστις ἀνθρώπος ὅτι μιμήσθη αὐτὸν ἢ ὅς ἀνθρώπου ὅτι ὁμιλήσῃ αὐτὸν] Verba ipsa LXX interpretum ex Psalm. VIII. qui sensu primum obuius agit de Adamo & semine eius: sensu autem mystico referri debet, & ab Hebræis Sapientia-

Sapientibus referebatur ad Messiam & semen eius. Nam Adamum figuram gessisse Messiae recepta erat illis temporibus sententia, ut diximus Rom. v. 14. 1. Cor. xv. 45. & sequentibus. Et specialiter de hoc loco Psalmi vide 1. Cor. xv. 27. Eph. i. 22. Dominium in res mundi inferioris datum Adamo & posteris eius imago est dominij eius quod in Mundo supremo habet Christus & cuius participes erunt, qui ipsius naturam induerunt & ab ipsius nomine digni sunt appellari. *ἐπισημασθαι τῆς* curam aliquius peculiarem gerere. Mirum fuit illud de Adamo, qui ut cætera animantia de luto erat factus, multo magis mirum hoc de Christo qui inter homines agens nihil magni prætulit exteriora spectantibus. Vide Matth. viii. 20. xi. 6. Philipp. ii. 7. ii. Cor. viii. 9. Psalmus iste viii. ut alij nonnulli, solebant cantari cum gaudio in vindemiis. Inde dicuntur *תִּגְלוּ*.

ἡλᾱτῶσας αὐτὸν βεαχὲ π παρ' αἰγέλοις] *וְהָיָה* hic de Angelis sumpsere Græci interpretes quorum verba hic ponuntur: non male. Vide Psalm. xcvi. 7. *βεαχὲ π* *υγ* alium sensum habet *κτ' πόδας*, alium *κτ' τὸ ἀλλοτρίον* ut sæpe. Nam illo modo sumptum significat pauxillum: (intellectu enim & quadam volendi libertate, ut Tatianus explicat; homo quasi par est Angelis, corporis conditione est inferior) hoc vero modo sumptum significat ad tempus exiguum, quomodo ea vox sumitur Osee i. 4. & alibi.

δόξη εἰς μὴ ἐκφανώσας αὐτὸν] Adamum intellectu, voluntate libera: Christum cognitione plenissima rerum diuinarum, voluntate perfecta, potestate admirabili. Coronasti, id est, ornasti, à specie ad genus.

καὶ κατέστησας αὐτὸν ὅτι τὰ ἔργα ἧς χρεὼν σε] Adamum super armenta & pecora, ut in Psalmo sequitur, ut videre est Gen. i. 28. (de quo dominio nunc imminuto non plane adempto videri potest Cyrillus epistola ad Calosyrium contra Anthropomorphitas & Isidorus libro iii. epistola 95.) Christum vero supra Angelos. In istis locis mysticis non omnes articuli ad speculum respondent. Vide ii. Sam. vii. 13. 14. 15.

πάντα ἐπέταξας ὑποτάτω ἧς ποδῶν αὐτοῦ] Idem sensus qui in membro præcedente. Nam imponere aliquem supra res alias, est illas res illi subjiungere. Est & hoc ex LXX.

νῦν δὲ ὅπως ὁραμεν αὐτοῦ τὰ πάντα ὑποτασσάμενα] Hoc vult, illa verba Psalmi nec in Adamo, nec in quoquam ex eius posteris effectum habuisse nisi tenuem: quare maius aliquid in eis latere. *αὐτοῦ*, id est, homini generaliter considerato.

τὸν δὲ βεαχὲ π παρ' αἰγέλοις ἡλᾱτῶμεν βλέπομεν Ἰησοῦν δὲ τὸ πᾶν τὸ ἐκτελεσθέν σου δόξη καὶ μὴ ἐκ φανωμένου] Videmus, id est, certo cognoscimus ex relatione Stephani, & Pauli, & ex effectibus regni quos ipse Christus prædixerat, nempe missione Spiritus sancti, vocatione Gentium, rebusque aliis. Vide *xc* hoc sensu sumitur non apud Hebræos tantum, sed apud gentes omnes.

βραχύ τι hoc loco est ad breue tempus, vt modo diximus. Iesus summo honore ac potestate ornatus: præest enim creaturis omnibus & cœlestibus & terrestribus quantum exegit vsus Ecclesiæ ipsius. Interponit autem *διὰ τὸ πάθημα τῆ θανάτου* vt cum eo connectat sequentia. Illud autem *διὰ τὸ* non consecutionem solam significat, sed plus aliquid, id est, dignum fuisse Iesum qui in tantum eueheretur, eo quod se deprimi passus esset ad mortem vsque ignominiosam, Dei causa. Vide supra 1. 9.

ὅπως χεῖρ Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γένηται θανάτου] Sæpe fit vt id quod sequitur, respiciat aliquid quod præcessit, sed non ἀμέσως. Ratio enim hic redditur non simpliciter cur Christus euectus sit, sed cur per tam graues perpersiones ad mortem vsque. Potuerat enim id & aliter fieri. Huic obiectioni vt occurrat, dicit id factum ex singulari Dei bonitate (id enim *χεῖρ* ἔστιν) quia nimirum id è re esset totius generis humani. *ὑπὲρ παντὸς* pro *ὑπὲρ πάντων*. Græca locutio vt *σίγα πᾶς* apud Aristophanem, *γίνεσθαι θανάτου* est mori vt Matth. xv 1. 28. Marc. ix. 1. Luc. x. 27. Ioh. v. 11. 52. pro *χεῖρ Θεοῦ* quidam Codices iam olim habuere *χεῖρ Θεοῦ*, quod sequuntur hic nonnulli Codices Syriaci, & Ambrosius 11. de fide ad Gratianum: vnde apparet non debere huius scripturæ mutatæ culpam in Nestorium aut Nestorianos conjici. Videntur qui id mutarunt, id sensisse, Christum etiam pro Angelis mortuum, atque adeo pro omnibus extra solum Deum.

10. *ἔωρετο γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα*] Conueniens, inquit, hoc fuit sapientiæ Dei. *πάντα* hic vt & Rom. xi. 35. intelligenda ea quæ ad salutem nostram pertinent. Ea omnia, & per Deum gubernantur, quod est *δι' οὗ*, & ad eius summam gloriam spectant, quod est *δι' ὃν* hoc loco, & illo ad Romanos *εἰς αὐτόν*.

πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα] Est ἀόριστος vice præsentis. Et dicitur hic Deus fecisse quod facere decreuerat, vt Eph. i. 4. 11. 6. Cum non paucos, sed multos homines ad salutem vellet perducere, rationem reperit & ipsis perutilem, & sibi pergloriosam.

τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι] *πλειῶσαι* hic idem est quod modo *εἰς δόξαν ἀγαγόντα*. Ea enim summa est hominis perfectio. Sic infra v. 9. v 11. 28. xi. 40. In Glossario *ἀρχηγὸς αὐτορ*. Sic Act. 11. 15. v. 31. infra x 11. 2. Quia fieri non potest, vt qui se pietati dedunt, non multa mala patiantur, Sirach. 11. 1. Act. xv 1. 21. sæculo præsertim adeo corrupto, ideo Deus voluit ipsum auctorem salutiferæ doctrinæ non nisi per graues calamitates perducere ad statum illum perfectæ beatitudinis, vt & nos eo fortius ferremus aduersa, vt quæ ante nos in summo gradu pertulerit ipse Dei filius.

11. *ὅτι γὰρ ἀγαζόν & οἱ ἀμαρτωλοὶ εἰς εὐδοκίαν*] Christus nos sanctos facit doctrina sua & exemplo. Ille ex Spiritu sancto conceptus est, & nos per Spiritum sanctum nouam adipiscimur naturam; ita communem habemus

originem. Non spectari hic originem ex Adamo ostendunt sequentia. Sic Pontifex Hebræorum ex Iacobo non minus erat quam is qui per eum exiabat populus. ἀγαζεν in hoc libro modo ad puritatem illam legalem refertur, modo ad veram atque eternam, cuius illa erat imago. ἵς autem de Deo recte explicari ostendunt loca Ioh. VIII. 41. I. Cor. VIII. 6. Gal. III. 20.

ὅτι ὡς αἰνῶν οὕτως ἐπαυχύνεται ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ ἡμεῖς] Apparet id Matt. XXVIII. 10. Et bene dicitur non erubescit, de eo qui maior minoribus se sociat. Simile loquendi genus habes infra X I. 18.

ἀγῶν] Id est, cum sub Davidis persona hac multo ante dicens introducitur. Pleraque enim Davidis res & verba eximiam Christi imaginem habuere.

12. ἀπαγγέλλω τὸ ὄνομα σου ἐπὶ ἀδελφοὺς σου, & πρὸς διδασκάλους ὁμιλοῦντα σε] Ex Græco citatum, sed memoriter; nam ibi pro ἀπαγγέλλω est sensu eodem ἀπαγγέλλω ἡρώδου. David rex, tamen Israëlitas fratres suos vocat ex legis præscripto, Deut. XXI. 20. Sic & Christus ex lege impositi sibi muneris. David in medio populi Israëlitiæ Dei laudes celebravit, Christus in medio discipulorum à morte in vitam revocatas. Matth. XXV. 11. 18. 19. Luc. XXIV. 44. 45. 46. 47. 48. 49. Ioh. XX. 17. 21.

13. καὶ πάλιν] Id est, alio loco, ut supra I. 5.

ἐγὼ ἐστὼς πεισθὼς ὑμῶν ἀδελφοί] Nempe in aduersis: sunt enim verba desumpta ex Græco Esaiæ VIII. 17. ut & sequentia de sequentibus. Rège Israëlitis & Syro urbem premente non desitit Esaias Dei promissis confidere. Sic & Christus pressus a Iudeis & Romanis. Idem facere debebant Hebræi illi Christiani ad quos hæc scribuntur, & alij qui eo nomine censeri volunt.

καὶ πάλιν ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παῖδιά σου ἵσταμαι ὀπίσω σου] πάλιν hic est deus. Nam hæc verba subsequuntur. Subintelligenda autem quæ porro sequuntur ἐκ τῶν σημείων καὶ τέρατων, aut ut in Hebræo est, in signum & in portentum. Prophetæ modo Dei, modo Christi gerunt imaginem. Non dixit Esaias filij mei, sed quos dedit mihi Deus: quia ex præcepto Dei erant geniti. Sic Deus filios suos Christo dat educandos atque curandos. Ioh. XV. 12. Iam olim autem ad Messiam aptatum hunc locum apparet ex verbis Simeonis Luc. II. 34. & ex Gemara.

14. ἐπὶ οὐδὲ τὰ παῖδιά σου κακοπαθεῖ σὰρξ καὶ αἷμα] Quia filij Dei, id est, filij omnibus subiecti sunt incommodis quæ ferre potest vita hæc mortalis. σὰρξ & αἷμα hic neque vitiosos appetitus, neque solam materiam significant, sed cum materia qualitatem, id est τὸ πᾶν, ὡς φησὶν. Sic & infra V. 7. 1. Tim. III. 16. II. Cor. IV. 11.

καὶ ὑπομένει τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου] Non expedit cum eximi communi illi forti. In Glossario ὁμοειδῶς perinde similiter. Vixit Demosthenes. Aristoteles pro eodem dixit ὁμοειδῶς.

ἵνα δὲ τὴ θανάτου καὶ τὴν τὸ κράτος ἔχοντα τὴ θανάτου] Ostendit utilitates ex hoc consilio Dei consecutas. Samael, id est, Diabolus dicitur Hebræis habere imperium mortis. Habes hoc in Thalmude Baba Bathra, in libro Caphthor, in libro de morte Moſis, apud Maimonidem directoris dubitantis III. 2. 2. Nimirum accusator est eorum qui vitiis se dedunt, ut videre est Zach. III. 1. & tales ostendit detinendos in morte, id est non debere excitari ad vitam meliorem. Rom. VI. 23. I. Cor. XV. 56. Christus in suis aufereodo ista vitia simul abstulit hoc ius accusatori. Rom. VII. 2. Sicut in Christo non reperit, quod accusaret. Ioan. XIV. 36. ita nec in Christianis, quia ἀνομιὰς quæ in illis manent, non dicuntur peccata, eo scilicet sensu ut ob ea damnari possint. I. Ioh. VII. 9.

15. καὶ ἀπαλλάξῃ τοῖς ὅσοι φόβῳ θανάτου δὲ παντὶς τὴ ζωὴν ἔνοχοι. ἦσαν δουλείας] Christus quos à vitiis liberat, eos etiam certos facit vitæ æternæ. Σάρατος φεβερήτατον ait. Aristoteles idem naturaliter arbat sui conservationem; ideo mortem maxime metuit. Neque potest eam non metuerе, qui aut non putat aliam fore vitam, aut non eo est in statu ut eius se debeat sperare futurum participem. Metus autem omnis secum trahit servitutem, id est, servilem conditionem. Servorum enim est metuerе. Rom. VIII. 15.

Οὐποτε δουλεία κεφαλὴ δίδωκε πύθυν.

ἀπαλλάξῃ nempe τὴ φόβῳ quod ex sequentibus intelligitur.

οὐ γὰρ εἴ ποτε ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται] ἐπιλαμβάνεται apud Platonem & alios est solenniter vindicare. Hic autem ex superioribus intelligendum est vindicare siue asserere in libertatem manu iniecta. Hebræa נקם & פיק & נקם solent verti per ἐπιλαμβάνεται. Omnia autem hæc manu iniectionem significant: quomodo Græca vox sumitur. Marci IV. 23. Luc. IX. 47. XIV. 4. XXIII. 26. Act. XXIII. 19: Sic infra VIII. 9 solent autem manu apprehendi qui à servitute aut vinculis educuntur. Nusquam in libertatem vindicat Angelos, id est vindicans introducitur. Par locutio ei quæ supra. I. 6.

ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἀβυσσοῦ ἐπιλαμβάνεται] Id est id agit ut vos Hebræos liberet à peccatis & metu mortis. Euentus enim nomen sæpe datur operæ in id impensæ. Hebræis scribens satis habet de illis loqui. De Gentibus alibi loquendi locus. Christus ad Hebræos liberandos venit. Ioh. VIII. 36. Matth. I. 21. XV. 24. Ita hunc locum vere explicat Chrysostomus & Græcorum alij.

17. ὅθεν ὠφείλε καὶ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι] καὶ πάντα intellige ex subiecta materia; rebus aduersis, cruciату, morte dura. ὠφείλε, id est, ita fieri ex usu fuit. quo sensu & Latini sæpe usurpant. debet non ex rigore, sed καὶ πάτοις. Sic ἔδῃ Luc. XXIV. 26. & hic modò ἔπειτα.

ἵνα ἐλεήμων ᾖ ἡμεῖς] Vt eo promptius miseris succurrat mali non ignarus. Multæ sunt utilitates ex passionibus & morte Christi. Sacri scriptores nunc hanc, nunc illam nobis ob oculos ponunt.

καὶ πρὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν] מול האלהים Exodi xviii. 19. ubi similiter in Græco τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Saepe ostendit hic scriptor quantum Christus præstet summo sacerdoti legali. Erat eius officium Deivice apud populum fungi, & populi vice apud Deum. Vtrumque eximie facit Christus. Nunc hic spectatur illud posterius, ut & infra v. 1. fidelis אמן hic dicitur, is qui munere suo bene fungitur, πρὸς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, id est, κατὰ more Græco.

εἰς τὸ ἰλασθῆναι τὰς ἀμαρτίας τῶν λαῶν.] ἰλασθῆναι ἀμαρτίας, hoc quidem loco, ut ex sequentibus apparet, est auferre peccata siue purgare à peccato, id est, efficere ne peccetur, vires suppeditando pro modo tentationum. Respondet Hebræis vocibus כפר & חלל quæ verti solent interdum per καθαρίζω. Exod. xxix. 37. xxx. 10. Num. xxx. 9. 13. καθαρίζω. Deut. xxxii. 44. ἀφαιρῆν Exodi xxxiv. 9. Esaia xxvii. 9. ἔξιδαςμός δαποσῆται δαπό ἀμαρτίας. Sirach. xxxv. 4. Et sic forte exponi non male potest, illud Sirach. lili. 3. ὁ τῶν πατέρων ἐξιδάσκει ἀμαρτίας, quia reuerentia parentum multos custodit à peccato. Vetus Pontifex tantum exiabat à peccatorum potius liberando: Iesus vero ab ipsis peccatis.

18. ἐν ᾧ ὁ ὁ πῶνδον αὐτὸς πειρασθῆναι δύναιται. τὸς πειρασμοῖς βοηθῆσαι.] πῶνδον Exod. lili. 7. sensus est: cum enim ipse tentatus fuerit per ea quæ pertulit, hoc magis potest moveri ad auxilium ferendum iis qui tentantur. Et propter frequens his scriptoribus. Et singulare pro plurali propter generalitatem, ut modo τὸς πάντας ἐν ᾧ πῶνδον. Deinde est ὑποτακτικὴ potest auxiliari pro potest moveri ad auxiliandum. Nihil enim magis ad miserandum nos movet, quam malorum similitudo quæ nobis eueniunt memoria. Sic δύναται συμπάσσαι habemus infra i. v. 15. ubi etiam est πῶνδον.

CAP. III.

ΘΕΝ] Cum ita se habeant ea quæ diximus hactenus.

καὶ ἐλθοι ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ] Appellat eos à parte posteriore, ut Paulus Rom. 1. 7. 1. Cor. 1. 2. 11. Cor. 1. 1. Eph. 1. 1. Philipp. 4. 1. Coloss. 1. 2.

κλήσεως ἐπουρανίου μάτοροι.] Nempe nobilium: Et vocat nem vocat ἐπουράνιον quia ad supercælestia nos ducit, non ad terrenam possessionem ut lex Moysi.

κατανοήσατε] Quis & quantus fuerit bene attendite.

τὸν δαπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς θρησκείας ἡμῶν] δαπόστολον vocat fidem Christianam quam profitemur, καὶ μετονομασία ut & infra i. v. 14. x. 23. Eius δαπόστολος dicitur Iesus id est, eius publicandæ causæ à Deo missus, quod ipse de se sæpe prædicat. Vide quæ diximus ad Ioh. ix. 7. & Genes. xlix. 10. Dicitur eiusdem fidei summus sacerdos qui sancit eam non pecudum, sed suo ipsius sanguine, implevit simul & Moysi & Aaronis partes, at multo quam illi, sublimius.

2. *πιστὶς ὅτι τὸ ποιῶν αὐτὸν*] Id est, ei qui ipsum fecit tum legatum, tum sacerdotem : quo sensu Deus dicitur ποιῶν Mosē & Aaronem 1. Sam. xii. 6. Sic κλέων & χρεῖον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν. Fidelem autem eum fuisse dicit, quia omnia sibi imperata, quamvis durissima, exsecutus est.

ὡς & Μωϋσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ] Ex Græco Num. xii. 7. ubi οἶκος more Græco & aliis gentibus frequente ponitur pro familia ut Act. xv. 15. Domus autem illa est populus Israëliticus, οἶκος Ἰσραὴλ Act. ii. 36. Moses non eius partes, sed totum eam summa fide curabat.

3. *πατέρας ἡμῶν ὡς καὶ Μωϋσῆς ἡγήσατο*] Hoc vult dicere : quod de Mose dictum est, Christo etiam convenit, ac multo excellentius. ὡς hic particula comparans. Satis fuerat dicere πατέρα ἡμῶν aut πατέρα ὡς. Sed solent sæpe comparationes bis exprimi. Hebræi dicerent *אבא דאנן משה*.

καθ' ὅσον πατέρα ἡμεῶν ἐχὼ τὸ οἶκον & ἡγεμονεύει αὐτὸν] Sicut familia domus dicitur, ita qui familiam gignit, dicitur eam struere, *בנין*, unde *בן* filius Hebræis. Vide quæ diximus Exod. i. 21. Moses pars familiae, Christus supra familiam.

4. *πατὴρ ὁ οἶκος ἡγεμονεύεται ἐκείνου*] Gignitur ab aliquo ut Abrahamidae ab Abrahamo.

5. *ὁ πάντων ἡγεμονεύων Θεός*] Hoc vult : Deus quidem genitor est & populi Israëliti & Ecclesiae : sed Ecclesiam genuit per Christi sanguinem, ita ut recte & Christus eam genuisse dicatur. Quod Mose circa populum Israëliticum aptari non potest. τὸ pro ταῦτα ut Rom. xi. 29.

6. *καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ*] In domo Dei regenda. Altera comparatio Christum Mosi præferens.

ὡς θεοπάτωρ] Sicut vocatur in Græco dicto Numerorum loco. Philo de Allegoriis : *καθ' ὅσον Μωϋσῆς λέγειται πιστὸς ἐν παντί τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ*.

εἰς μυστήριον ἢ λαληθησομένων] Ut pronuntiaret populo ea quæ Deus ei dicenda quoque tempore mandabat. Nam testari dicitur etiam qui refert mandata ut 1. Cor. i. 6. 11. 1. xv. 15. 11. Tim. i. 8. Apoc. i. 2. Moses ne castra quidem movebat nisi ex Dei iussu.

7. *Χεῖρας ὅς ὡς ἡμεῖς ἐσμ' ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ*] Ita rectius legitur. Christus supra familiam, id est, familie imperat, quare? est enim ipsius familia per ipsum genita. Dicunt Iurisperiti, etiam vivente patre filium quodammodo dominum esse rerum paternarum. Vnde & in Comædiis filij à servis heri minores dicuntur, & filia domnula, id est, domnula in inscriptionibus.

οὗ οἶκος ἐσμεν ἡμεῖς] Nos Christiani sumus eius familia & erimus scilicet. Nam præsens hic futurum comprehendit.

καὶ ἐπὶ τῷ παρήσεια & τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατέχωμεν] Est traicatio. Nam ordinaria constructio per *κατέχωμεν* fuerat. *εἰς βεβαίαν κατέχωμεν μέχρι τέλους τῷ παρήσεια & τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος*. Tum vero per

παρρησίαν intelligenda est per μετνουμίαν professio Christianismi aperta, vt & infra x. 35. Per καύχημα ἐλπίδος, lætitiā sp̄ci (nam καύχημα idem valere quod ἀγαλλίαμα alibi ostendimus) intelligitur sp̄s illa læta, nempe vitæ æternæ sub iis legibus sub quibus à Christo promissa est. Si retinuerimus hanc, inquit, firmam, id est, inconcussam ad finem vsque. ὁ ὑπομένων εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. Matth. x. 22. Natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat, ait Cyprianus.

7. Δὸ] Hoc coniungendum cum eo quod post longum Scripturæ testimonium sequitur: βλέπετε ἀδελφοί. Cohæret autem cum antedictis hoc modo: cū tantum honorem acceperitis, vt & Dei & Christi familia censeamini, videte ne tanto honore excidatis.

καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον] Per Daudem Pf. xc v. 8.

σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσῃτε] Id est, die σὺλυστηρίας, cui celebrandæ scriptus ille hymnus, & quo tempore prælegi populo illa vetus historia solebat. Sumpta hæc ex Græco LXX. ἐὰν hic est cūm, vbi, quoties.

μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν] וְשִׁקְרָתְךָ ne animum exhibeatis intra stabilem. Habemus idem verbum Exodi vii. 3. xiii. 15. Deut. xi. 30. x. 16. tribuique solet, vt & verbum כָּבַד & similia, tum Deo, tum hominibus, sed sensu non nihil diuerso, vt alibi diximus.

ὡς ἐν τῷ ὄρει παρασμοῦ] In loco nominato מִרְיָה Exodi xv. 11. 7. Num. xx. 13. 24. Id autem redditur illis locis λωδδεῖα & αἰπλογία. Sed ὄρει παρασμοῦ eadem est significatio. Et nota verum esse quod diximus ad Gen. xi. 16. etiam nomina hominum aut locorum propria exprimi solere in linguis alijs, vocibus non eiusdem soni, sed parem significatum habentibus. Iurgati ibi sunt Israëlitæ cum Mose & Aarone, Exodi xvii. 2. Sed Deus id perinde æstimat quasi secum iurgati essent, vt videre est Num. xx. 13.

καὶ τὴν ἡμέραν τὴν παρασμοῦ ἐν ἐρήμῳ] Etiam hīc παρασμός est pro מַרָה quod nomen idem est loci in deserto ex historia sic dicti. Dies Massæ est tempus illud quo circa Massam egit populus: sicut dies Madian Esaïæ ix. 4. LXX Exodi xvii. 7. & Deut. vi. 16. nomen hoc proprium verunt πικρασμόν. Sed מַרָה vnde id nomen, est irritare, quod & πικράζειν & πικραίνειν Græcis. καὶ τὴν ἡμέραν, id est, quomodo illo tempore, vt Iobi xxix. 2. Ierem. xlii. 6. Dan. ix. 15. & alibi.

οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν] Illud οὗ ostendit locorum præcessisse nomina. Et apparet hīc πικράζειν, vt iam diximus, idem esse quod πικραίνειν.

ἐδοκίμασάν με ὃ ἐίδον τὰ ἔργα μου] με non est in Græco: sed subauditur ex priori. In Hebræo exprimitur. Sensus autem est: quanquam magna opera mea viderant, tamen libuit eis me irritando periculum facere potentiae meæ. καὶ pro καὶ τῶν, sensus idem Deut. xxi. 2. 3. 4. Ponenda interpunctio post με, vt in Hebræo & editione Sixti Græca. Et id exigunt

quæ sequuntur infra 17. & ipsa historiae series.

παραεάκοντα ἐπὶ διὸ προσέχθισα τῇ ἡμεῖς ἐκείνη] Διὸ hic significat propter hæc & similia. Sic διὸ pro διὰ τῶτο habemus & 11. Cor. IV. 13. προσέχθισα ὑπὲρ pertæsum me est eorum. Sic Iobi X. 1. וְשָׁנָה נַפְשִׁי כְּמָוֶתוֹן תְּחִי פְּשִׁי מִי. in Latino tædet animam meam. Suidæ προσέχθισα est δυσσάρεστώ, βδελύττωμι. Et in hoc Psalmo tam Aquila quam Symmachus δυσπρόσητον. Vocat autem ἡμεῖς homines ætatis istius, idque ex maxima parte, ut iam videbimus. Et est σωκεδονία in annis XL. vult enim dicere magnam partem illorum annorum. Vide Num. XVI. 22. Videtur autem ideo vrgere illud de XL. annis, quia par spatium Deus Iudæis ad pœnitentiam post Christum enectum præfinierat. pro ἐκείνη, in Manuscripto est ταύτη.

10. καὶ εἶπον αἱ ἐκπαινεῖται τῇ καρδίᾳ αὐτοὶ ὅτι οὐκ ἐγνώσαν τὰς ἐδοῦς μὴ] In Græco LXX καὶ αὐτοί. Nolle hic est curare, ut Psal. I. 6. & alibi. Populus iste vagum cor habet, non libet ei insistere viis à me præscriptis.

11. ὡς ὥμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου] ὡς hic valet itaque, ut & Hebræum וְשָׁא. Et sic rectè accepit Syrus. Iuramentum hoc habes Num. XIV. 28. Repetuntur eadem verba infra IV. 3. vbi itidem est ὡς, non ut quidam hic legunt οἷς.

εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατεπαυσίν μου] Subauditur aliquid, ut in iuramentis solet, 1. Sam. XLV. Pl. CXXXII. 2. 3. Marci VI. 11. 12. Cum homines iurant, subauditur, malè mihi faciat Deus, ut 1. Sam. XXV. 22. Cum Deus; ne pro Deo habear : κατεπαυσις dicitur regio illa vbi populus à longis iatationibus quieuit : ut Deut. X. 9. Addit Deus voculam μου, quia eius boni auctor erat Deus : partim etiam quia tunc Arca quæ Dei nomine vocabatur, vagari desit. Sub his inuolucris obtegi Messiae tempora sentit & David Kimchi.

12. βλέπετε ἀδελφοὶ] Cohæret cum iis quæ dicta supra 7.

μήποτε ἔσται ἐν τῇ καρδίᾳ πονηρὰ ἀπιστίας] Ne vnquam in quoquam vestrum sit animus malus, idest incredulus. Nam genitiuus iste vicem habet adiectiui.

ἐν τῇ ἀποσῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος] Duplex est ἀπιστία, ab initio vocationis, & ex post facto. Hæc autem illâ est deterior, quia secum trahit desertionem Dei. Vide 1. Tim. IV. 1. valde autem efficaciter dictum ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος, ut & infra I. X. 14. & X. 31. Nam qui vivit, id est semper vivit (ita enim id verbum hic sumitur) semper etiam pœnas sumere potest. Benè autem dictum, ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος. Nam sicut qui Christo credit, Deo credit Ioh. XII. 4 : quia Deus omnimodo id egit ut Christum à se missum ostenderet Ioh. VI. 27 : ita qui Christum deserit, simul Deum deserit. ἐν τῇ pro εἰς τὸ, quæ particularum mutatio frequens his & aliis libris. Nolite redire ad Iudaismum, sicut illi in Ægyptum, vnde eos Deus eduxerat.

13. ἀλλὰ ὡς καλεῖται ἐαυτοὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται] ἐαυτοὶ pro ἀλλήλοις ut 1. Cor. VI. 7. & alibi. Σκληροπηγία Iudæorum indicat a

per

per *σήμασιν*, semel anno peragebatur. Nostra, dum durat hoc sæculum: Viuimus enim incertis sedibus, & sedem quietam expectamus: neque opus est nobis in memoriam redigi, quod quotidie sentimus.

ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν] Obdurescat contra pia monita.

ἀπάτη τῆς ἀμάρτιας] *ἀμάρτιαν* generis nomine hic vocat metum vexationum & odij, per quem multi seducti eo tempore deficiebant ab Evangelij professione.

14. *μέποροι γὰρ γάρδια μὲν τῆ χειρὸς*] Ius nacti sumus ut participemus de Christi claritate, sed ius pendens, datum sub conditione perseverandi, ut sequitur. Vide supra 6.

ἐὰν τῷ πλὴν ἀρχῇ τῆς ὑποστάσεως μέχρι τῶν βεβαίων καὶ ἀγαθῶν] Idem sensus qui supra 6. ibi *ἐλπίς* dicitur, quæ hic *ὑπόστασις*. Idem enim significant. Itaque *ἐλπίς* vertitur Lam. III. 18. *ὑπόστασις* Ps. XXXVII. 6. Vide quæ dicemus infra XI. 11. Et dixit *ἀρχῇ τῆς ὑποστάσεως* per *ὑπαλλήλων*, nostris his libris non infrequentem, pro *πλὴν ὑπόστασιν* *πλὴν ἐξ ἀρχῆς* spem illam quam ab initio habuimus. Talia sunt argentum siclorum, pro siclis argenteis; sanguis in anima pro anima in sanguine: templum immissum igni, & similia à Dauide Kimchi & aliis notata. Fidem autem intelligo cum sancta professione coniunctam.

15. *ἐν τῷ λέγειν*] Hoc quidam coniunctunt cum præcedentibus. Chrysostomus & qui eum sequuntur Græci cum iis quæ sequuntur, *φοβηθῶμεν οὐδ'*, ubi nos nouam habemus sectionem, non alia de causa quam quia ita visum est exscriptoribus, cum Græci aliis utantur sectionibus. Græcos si sequamur, illa omnia à *πῖνες γὰρ ἀκούσαντες*, ad *φοβηθῶμεν οὐδ'*, erunt longa *παρρησίῃ* quales in his libris multæ: & *ἐν τῷ λέγειν* valebit, cum audimus hæc dici, nempe quæ ad nos non minus quam ad veteres illos pertinent.

σήμασιν ἐὰν] Repetita ex iis quæ supra 7.

16. *πῖνες γὰρ ἀκούσαντες*] Quidam qui audierant Decalogum tanta cum maiestate pronuntiatum, & præcepta Dei alia per Mosem data & plurimis miraculis confirmata.

παρεπίκραναν] Irritarunt, nempe Deum.

ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἑλεθόντες ἐξ Αἰγύπτου ἐξ Μωϋσέως] Moſe educente. Sic Oſeæ XII. 13. *ἐν θεωρήτῃ*, id est, per Moſem prophetam. Nontales Iosue, non Calebus, non quæ subnata est suboles. Sic & nunc defecere aliqui à Christianismo: infra X. 25. vos nolite illorum exemplum sequi: sed potius Iosue & Calebi, qui nullis aduersis territi spem semper firmam retinere.

17. *τίσι δ' ἀποσώχθισι ποταερόντα ἐτι*] An omnibus sine discrimine? non sane: nouit causas cuiusque discernere. In Manuscripto: *τίσιν δ' καὶ*.

οὐχὶ τοῖς ἀμάρτήσασιν] Intellige hic *ἀμάρτησεν* in illo sensu grauiore quo respondent voci *ῥῶα* ut Iobi XXXIII. 9. Prou. XXIX. 6. Lam. III. 4. Vide

Kkkkk

quæ supra II. 2. Manuscriptus hic habet ἀπειθήσασιν, forte ex Glossemate.

ὡν τὰ κῶλα ἐπέσον ἐν τῇ ἐρήμῳ] Et hoc ex Græco Num. XIV. 29. ubi in Hebræo פגרים quomodo eadem vox vertitur Leuit. XXVI. 30. Num. XIV. 33. I. Sam. XV. 46. Esai. LXVI. 44. Proprie פגרים sunt reliquiae, ut apparet ex illo Leuitici loco, ubi idolorum fragmina eodem nomine dicuntur. Et Chaldaeis verbum פג is destrui. Desertum hic gehennæ respondet.

18. τίσι ὃ ἄμωσι μὴ εἰσελεύσασθαι εἰς τὴν κἀτάπαυσιν αὐτῶν] Id est, qui sunt, quibus cum iuramento minatus est eos non intraturos.

εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασιν] Iis qui leges eius contempserant præfracte, פגרים, unde nomen Mara. Id enim verbum per ἀπειθεῖν vertitur Exod. XXIII. 21. Deut. I. 26. IX. 7. 23. 24. Ios. I. 8. Esai. III. 7. L. 5. LXIII. 10.

19. καὶ βλέπομεν] Ex historia cognoscimus.

ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν] In sedes illas quietas, obstante nimirum decreto illo Dei peremptorio.

δι' ἀπιστίαν] Quia fidem non habuerant promissis diuinis, quæ causa & tunc fuit inobedientiæ & nunc est.

C A P. IV.

ὁβηθώμεν οὖν] Diximus ex Chrysostomi & aliorum sententia non male hæc posse connecti cum iis quæ supra III. 15. μήποτε κἀταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κἀτάπαυσιν αὐτῶν δοκῇ τις εἰς ἑμῶν ὑπερηκάναι] Ne cui vestrum libeat sibi deesse, cum relictum sit vobis ius intrandi in ipsius requiem. Δοκῇ non semper est videri, sed pro lubitu agere, ut Matth. II. 9. diximus. ὑπερεῖν πρὸς Græce dicitur cui aliquid deest ad rem adipiscendam, ut videre est Matth. XIX. 20. & hic infra XII. 15. ἐπαγγελία κἀταλειπομένη est hæreditas relicta, quæ hæreditas quia non ex lege venit, sed ex promisso, quasi ex testamento Gal. III. 29. ideo vocatur ἐπαγγελία per μετανομιάν, qualem in eadem voce habemus Act. I. 4. Eph. II. 12. pari modo κληρονομίαν ἐπαγγελίαν habemus infra VI. 12. Exponit autem per παρθεσίαν quæ sit illa hæreditas siue res promissa, nempe intrare in requiem Dei, illam perpetuam atque perfectam, quæ respondet figuræ iam antè dictæ, & in sequentibus apertius explicabitur. κἀταλειπομένη de hæreditate habes non tantum apud iuris scriptores, sed & Ps. XLIX. II. & Sirach. XI. 18.

2. καὶ γὰρ ἐσμεν διαγγελισμένοι] Constructio Græca qualis Matth. I. 15. Luc. V. 22. quæ passivum personæ facit etiam ex actiuo dativum regente: idque hic eo facilius præcedit, quod activum διαγγέλλω non tantum cum dativo ut Luc. I. 9. II. 10. & alibi, sed & cum accusativo constituitur ut Luc. III. 18. Lætum nuntium accepimus, promissionem egregiam.

καθ' ὅσον καὶ αἱνοῖ] Suo scilicet modo. Illi de rebus terrenis promissa acceperant, nos de cœlestibus.

ἀλλ' εἰς ἀφέλυσεν ὁ λόγος τῆς αἰδοῦς ἐκείνου] λόγος αἰδοῦς ἡγεῖται Jerem. x. 22. Sermo ille longe lateque auditus nihil illis profuit.

μὴ συγκαταριθμοῖς τῇ πλείστῃ ἀκούσαν] συγκαταριθμοῖς non συγκαταριθμῶς habent Manuscripti non pauci: sed bona videtur lectio συγκαταριθμῶς, ut fides hic comparetur partibus humani corporis per quæ fit digestio & cibus in succum vertitur. Ita Lucas medicus ex arte medica voces sumpserit. Sensus non dispar in epistola Demosthenis: ἡ ὅτι τῶν λόγων πλείονα ἢ τῶν ἀκουόντων ἀνοίας προσδίδται. & apud Chrysostomum II. aduersus Iudæos: οὐδὲν ὑποφύτος ἀκούσας ὅταν ἡ δὲ τῶν ἔργων ἐκδόξιος μὴ συμβαίη τῷ λογισμῷ. Potest tamen ferri & altera, hoc sensu: ideo eis sermonem illum non profuisse, quia illi per fidem se non coniunxerant audientibus, id est, obedientibus, nempe Iosue & Calebo: sed semet separauerant ut Core & Dathan, & postea alii: Ita ut occulta comparatione feriat hic scriptor eos qui Christianam ἐπιστομολογίαν deserébant. Vide infra x. 25. Hunc sensum videtur concepisse Chrysostomus.

3. ἀπορχόμεθα ὃς αἰς πᾶσι καὶ πάντων οἱ πιστεύοντες] Præsens pro omni tempore. Et tunc in requiem Dei intrant credentes, fide nempe obediēte, & nunc intrabunt. Manuscriptus habet ἀπορχόμεθα non male.

καθὼς ἔρηκαν] Deus scilicet, ut indicat locus citatus.

ὡς ἔμελλεν ἐν τῇ ἔργῃ μου, εἰ ἐισέλθοις ἐν πᾶσι καὶ πάντων μου] Repetit verba quæ & supra habuimus III. 11. sed ut ea aptet ad sensum sublimiorem. Et vrget illud μου ut ostendat quietem intelligi similem ei qua Deus fruitur.

καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ κατεβολῆς κόσμου ἡμετέραν] Est αἰδιότης. Poterat enim aliquis audita Dei quiete intelligere illam, quæ rerum creationem subsequuta est: & cuius Adamus aliquo modo particeps fuit, sine vlllo labore suauiter viuens. Ait ergo opera Dei ἀπὸ κατεβολῆς κόσμου, id est, statim a Mundo condito fuisse facta. Non ergo de illa quiete egit Deus, cum dixit tanto post tempore, illos refractarios in suam quietem non intraturos. ἀπὸ κατεβολῆς κόσμου hîc designat tempus illud sex dierum in Genesi scriptum. Similitudo deducta ab ædificio ut Matth. xiii. 39. x x v. 34. Luc. xi. 50. infra ix. 26. Apoc. xiii. 8. x v. 8. Nam istis in locis κατεβολὴ κόσμου ita sumitur, ut & vltimum opus, id est, hominis creatio comprehendatur.

4. ἔρηκε γὰρ πού ποτε τῆς ἐβδόμης οὕτως] Non solebant Iudæi loci librum & caput nominare: quia à prima ætate ita scriptis istis affueuerant, ut quisque auditis verbis locum nosset. Ideo satis habuit dicere πού. Eleganter autem more Iudæorum Alexandrinorum & quorundam in Syria ἑλλανιστόντων Sabbatum vocat πᾶσι ἐβδόμην ut Philo plurimis in locis.

καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ] Ex Græco Gen. ii. 3. Illud ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ abest in Manuscripto.

Kkkkk ij

5. καὶ ἐν τούτῳ πάλιν] Id est, in isto quem iam prædixeram loco, iterum quietis & quidem suæ mentionem facit, differentis ergo ab illa prima.

εἰ εἰσελθόντων εἰς τὴν κατὰπαυσίν μου] Repetit verba supra posita 3. vt ostendat de illa illico post creationem quiete non agi.

6. ἐπὶ οὗ ἀπολείπεται πᾶς εἰσελθὼν εἰς αὐτήν] Quandoquidem igitur alia est quies in quam homines à Deo sunt introducendi. ἀπολείπεται restat siue futurum est, vt infra 9. x. 26. τὴν αὐτήν hic totum genus significat.

καὶ οἱ πρεσβυτέρους διαβυβαλόντες] Illi qui ex Ægypto exierant & quibus promissa fuerat requies, sed sub conditione, supra 2.

ὅτι εἰσηλθόντες οὐκ ἀπειθήσαν] Propter inobedientiam excidere promisso.

πάλιν πᾶς δείξει ἡμέραν, σήμερον] Designari ait in Psalmo, mystice scilicet, tempora Messiae, de quo mystico sensu constabat inter Iudæos. δείξει designat.

ἐν Δαβὶδ] Per Dauidem. Iudæi Psalmos, qui nomen aliud adscriptum non habent, citant sub Davidis nomine: Abenesdra in præfatione ad Psalmos. Et in Græco Psalmus iste inscriptum habet: ᾠδὴς ὡδὴς τοῦ Δαβὶδ.

λέγων, μὴ ἑξοστον χρόνον, καθὼς εἶρηται] Annis quingentis aut amplius post illam historiam quæ est in Numeris, καθὼς εἶρηται vt iam attigimus supra 111. 7. in Manuscripto clariùs: καθὼς περιερίηται.

8. εἰ γὰρ αὐτοῖς Ἰησοῦς κατέπαυσεν] Id est, si illa plena & perfecta fuisset quies quæ iis per Iesum siue Iosuen filium Nuni euenerat. Iosue & Iesus idem est nomen. Vide quæ dicta ad Matth. 1. 21. & Act. VII. 45.

ὅτι αὐτὸς οὐκ ἄλλως ἐλάλει μὴ ταῦτα ἡμέρας] Nempe in sensu sublimiore. Maius aliquid latebat, inquit. Dies hic est tempus. Iam autem diximus conuenisse inter Iudæos agi hic de Messiae temporibus.

9. ἅρα ἀπολείπεται Σαββατισμός τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ] Aliqua maior quies indicata per Sabbatum, quod quietem significat. A voce σαββάτου est σαββαπίζεν, celebrare Sabbatum, qua utitur Iustinus & alij. Inde σαββατισμός Dei quies est, vt Philo explicat de Caino: ἡ αὐτὴ κακοπαθείας μὴ πολλῆς δυνάμειος ἀπονομίαις ἐνέργεια, & addit οἰκιστάτων μόνον Θεοῦ τὸ ἀναπαύεσθαι. Ad huius quietis participationem perducet nos resurrectionis dies. Interim & in hac vita est eius gustus aliquis, tum in pace conscientiae, tum in libertate à ritibus Iudaicis: & post hanc vitam ante resurrectionem in statu illo animarum qui describitur Apoc. XIV. 13.

ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατὰπαυσίν αὐτῆς καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ὑπὸ τῆς ἐργων αὐτῆς, ὡς περ ὑπο τῆς ἰδίων τοῦ Θεοῦ] Philo Allegoriis: κατέπαυσεν οὐκ τῇ ἐβδομῇ ἡμέρᾳ ὑπο τῆς ἐργων αὐτῆς ὡς ἐποίησε, τὰ τε δὲ ὅτι τὰ τοῦ Θεοῦ γὰρ πάλαι πλάττων ὁ Θεὸς ὅταν ἀρχὴ ποιῶν τὰ θεῖα, καὶ ἐβδωμάδος φύσιν οἰκεῖα. ἢ ὅτι πρὸς τὸ ἦθος ἀποδοῦναι τῇ αὐτῇ ὅταν ἐπιμένει τῇ ψυχῇ ὁ καὶ ἐβδωμάδα ἄριστος λόγος, ἐπὶ ἡμέρας ἑξῆς, καὶ ὅσα θνητὰ ταῦτα ποιεῖν δοκεῖ. Et postea: αἰτία δὲ τὸ λόγος τε καὶ ἄριστος γέγονεν ὁ καὶ τὸ ἐβδωμον καὶ τέλειον ὡς ἄριστος αὐτός, ἐπὶ ἐν ταύτῃ τῇ φύσιν πάλαι ἢ τῇ θνητῇ σύστασι. καὶ γὰρ οὕτως ἔχει ὅταν ἀνατεῖλῃ φῆγος τῆς ἀρετῆς, τὸ λάμπειν δὲ τοῦτον ὅπως ἐπὶ ἡμέρας τῆς ἐναι-

πίας φύσεως ἢ γῆραις. Idem de Sacrificiis Caini & Abelis : εὐρητὶ γὰρ ψυχῆς ἢ ἐν ἀρεταῖς ἀφροσύνη πλεία. Et Libro, Deum esse immutabilem : ὁ γὰρ πᾶν-
 μένος Θεὸς μόνω. Σαμουὴλ, ἄλλω ἢ τὸ πᾶν ἔχει σιωπῶν μηδὲν, καὶ τὸ ἐν ἑ τὴν μονάδα
 τὸ ὄντως ἐν κακότητι. αὐτὴ ἢ ἡ κατὰστασίς ἐστιν ἐβδωμάδας ἀπαπανομήνης ἐν Θεῷ ψυ-
 χῆς, καὶ πᾶν μὴδὲν ἢ. Σητῆρ ἐργαζὶν ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ἀπόλεψιν ἐξάδης. Clements
 Strom. VI. ἡ ἐβδωμή τῶν ἡμερῶν ἀπάπαντος κηρύσσεται, ἀποχὴ κακῶν ἐτοιμαζούσα
 τὴν ἀρχαίον ἡμερῶν τὴν τῷ ὅκτῃ ἀπάπαντον ἡμῶν, πᾶν ἢ καὶ πᾶν τῷ ὄντι φανὸς
 γῆραις ἐν ᾧ τὰ πάντα σωθισκῶνται καὶ πάντα κληρονομήσονται. ἐκ ταύτης τῆς ἡμέρας ἡ
 πᾶν σοφία καὶ ἡ γῆραις ἡμῶν ἐλάμπεται. Liber qui dicitur διολογούμενα δ' ἀριθμη-
 τικῆς vbi de Heptade agit : καὶ δοσιωντὶς ἢ δ' ἀριθμῶν ἀδωμονίας ἀπολαύσῃ. Vti-
 tur autem hic scriptor verbo ἀορίστου, non tantum quia futurum illud cer-
 tissimum est, verum etiam quia in hac ipsa vita, ut iam diximus, quidam
 eius quietis gustus datur.

II. ἀποδοκίμαζον οὐκ εἰσέλθῃν εἰς ἐκείνην τὴν κατὰπαντον. Demus operam ut
 ad summam illam futuri sæculi tranquillitatem perueniamus. Rebus aliis
 omisissis hoc agamus.

ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ περὶ ὑποδείγματι πύτη δ' ἀπειθείας. Hoc ideo, inquit, dico,
 nequis vestrum incidat in inobedientiam talem, qualis illi exemplum de-
 dere. Nam ὑποδείγματι dicitur illud quod viam aliis monstrat, ut videre est
 Sirach. XLV. 15. II. Macc. VI. 8. 31. Ioh. XIII. 15. infra VII. 5. IX. 23.
 Iac. V. 10. II. Petr. II. 6. Est ergo ὑπαλλαγή, ὑποδείγματι τῆς ἀπειθείας pro τῇ
 ἀπειθείᾳ τῇ ἐν ὑποδείγματι. Dictum est Hebræorum תיבא תיבא תיבא.

ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ζῶντος. Id est, agens perpetuo ut ea quæ viuunt.
 Conuenit hoc omni verbo Dei, sed præcipue Evangelico. Vide Ps. CV. 19.
 CVII. 20. CXLVII. 15. 16. Esai. XL. 8. EV. 11. I. Petr. I. 23. 24. Fieri po-
 test, ut respiciatur ignis, qui erat in altari victimarum.

καὶ τρωάτες. Plane idem dicit Philo de hærede rerum diuinarum :
 τὸν ἀδιδάκτον ἐντολὴς Θεὸν τέμνοντα. τὰς τε τῶν ἀσχυρίων καὶ τῶν ἀσχυρίων ἐξῆς ἀπὸ τοῦ
 ἡμέρας ἐπὶ τῶν δοκούσας φύσας τῶν τρωάτων συμπάντων ἀπὸ λόγῳ, ὅς ἐστις τὴν οὐρανὴν
 τὴν ἀκονηθεὶς ἀκαλῶν, δυνάμει οὐδὲν ποτὶ λήξῃ τῇ ἀκαλῶν πάντα, ἐπὶ τῶν μὴ καὶ τῶν ἀπὸ
 μὴν ἐ λειομύων ἀμαρτῶν διεξέλθῃ. In Carminibus qui Phocylidis nomen præ-
 ferunt, habemus aliquid non dissimile.

Ὅπλον τοῦ λόγου αἰδρὶ τρωάτες ἐστὶ σιδήρεον.

Mosis preces gladio omnia secanti pares : in libro Hebræo de Morte
 Mosis.

ὡς πᾶσαν μάχαιαν διχομῶν. Eadem comparatio apud Philonem, quem
 legisse videtur hic scriptor, libro de Caino : καὶ ὅτις ὅτι καὶ Ἀβελὰμ ὁ πρῶτος
 ἡνίκα ἤρξατο καὶ Θεὸν μισεῖν πάντα, καὶ μηδὲν ἀπαλείπειν τῶν γῆραις, λαμβάνει τῆς φλο-
 γῆς ῥομφαίας μέσην πῦρ καὶ μάχαιαν, δυνάμει ἐ κατὰφλέσαι τὸ θνητὸν ἀφ' ἑαυτοῦ γλι-
 χόμενος ἵνα γυμῇ τῇ δυνάμει μάχαιας πρὸς τὸν Θεὸν αἰσθητῇ. Dicitur μάχαιαν διχομῶν
 aut ῥομφαία διχομῶν Apoc. I. 16. II. 12. gladius secans in vtramque partem:
 Hebræis תיבא תיבא תיבא ut Pl. CXLIX. 6. aut תיבא ut Prov. V. 3. aut תיבא ut

Iud. III. 16. Syrus hic : **היה כדקדקתו** : quali vti Leuitæ in victimis dissecandis, vnde & similitudinem illam sumpsit Philo. Leuitæ discernebant, quæ in victimis partes essent Dei, quæ hominum. Et tum per ignem, tum per illam dissectionem mystice iam tum sapientes intelligebant vim Dei omnia penetrantem ac dijudicantem, vt quidam ex veteribus notauere.

καὶ δι' αὐτοῦ μάλιστα ἀρχὴ μαρτυροῦ ψυχῆς τοῦ καὶ πνεύματος] Iam clariùs explicat, quo tendat ista comparatio : **πνεῦμα** hic est appetitus rerum cœlestium: anima rerum terrestrium. Sermo Dei ista confundi non patitur: totum vult hominem Matth. v. 1. 24. Itaque admotus animo statim facit appareat, in vtram partem propendeat. **כדקדקתו** **שם** Prou. xx. 27.

ἀρχὴ τοῦ καὶ μυστῶν] Per translationem ea quæ sunt corporis, applicat animo. Leuiticus culter peruenit ad minima, quales sunt nerui in iuncturis, & ad intima, quales sunt medullæ. Sic & sermo Dei & intima & minima animi penetrat, inque ea agit.

καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεως καὶ ἐννοιῶν καρδίας] Tribuit sermoni id quod proprie Dei est, quia Deus secundum euentum, quem sermo habuit, iudicat, non tantum de actionibus, sed & de cogitationibus ac consiliis hominum. Vide Ps. cxxxix. 23.

13. **καὶ ὡς καὶ πᾶσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ**] Videtur mihi hoc loco **πᾶσις** significare opus hominis, quia id est velut creatura hominis. Ita **καὶ πᾶσις** sumitur & Sirach. xxiii. 29.

πάντα ἃ γυνὰ καὶ τετραχλισημένα ὡς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ] Pergit in comparatione victimarum, quibus non lana tantum, quæ vestis est loco, sed & pellis detrahitur, vt interiora appareant. Id Hebræi vocant **הקל**. Est autem vox bene Græca **τετραχλίζω** teste Phauorino, significatque à collo pellem victimæ in duas partes dissecare & detrahere. Et ait is ipse Grammaticus inde factum vt per **ματῶρεσθαι τετραχλισημένοι** dicerentur **φανερὸι καὶ ἀπακαταλιμμένοι**. Nec aliter hic sumpsere Græcæ puritatis periti Chrysostomus, Occumenius, Theophylactus. Alio sensu **ἐξτετραχλίζω** apud Iosephum Belli Iudaici i. v. 21. & apud Plutarchum est, prehendere quasi obtorto collo. Et **ἐξτετραχλίζω** cruciabatur apud Philonem contra Flaccum.

πρὸς δὲ ἡμῖν ὁ λόγος] Id est, coram illo verbo, de quo nunc agimus, Evangelico scilicet. **πρὸς** hic sumitur vt supra i. 7.

14. **ἔχοντες οὐκ ἀρχιερεῖα μέγαν**] Qui non Leuitarum, sed verbi sui adeo efficacis ministerio vtitur.

διελθυστά ὡς οὐρανὸν] Qui per aërem ætheremque peruenit ad illam sedem quietis. Sic vox **οὐρανὸν** sumitur infra v. 11. 26. Pontifex legalis transibat per Atrium & per Basilicam templi: quorum Atrium mundum elementarem designabat, Basilica cœlum sidereum.

Ἰησοῦ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ] Non famulum sed filium Dei vt supra i. 11. 6.

κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας] Retineamus professionem, id est, firmi in ea

peritemus. Sic *καπὴν* sumitur, & Apoc. II. 25. ILL. II. 717. *δμελοζία* sume vt supra ILL. I.

15. οὐ γὰρ ἔχοντες ἀρχιερεῖς μὴ δυνάμενον συμπάσσαις ταῖς ἀδυναμίαις ἡμεῶν] Cum in comminatione ostenderit seueræ iudicia, nunc, ne animus despondeatur, ostendit à Christo paratum auxilium legitime certare volentibus. Et *δυναταὶ* hic referendum est ad affectum, vt supra II. 18. *ἀδυναμίαι* sunt aduersa quibus subiacent Christiani, vt Rom. VIII. 26. I. Cor. II. 3. II. Cor. XI. 30. XI. 9. 10. Gal. IV. 13. Συμπάσσαι vox pure Græca, quales multæ in hoc libro. Reperitur & infra X. 34. nec alibi in his libris: Vtuntur Isocrates, Aristoteles, & alij. In Glossario: συμπαδμιζο.

πανταχῶς ὅτι καὶ πάντα] Omnibus modis à dextra & sinistra Matth. IV. Grauiissime autem ante mortem & in morte. Reperit quod supra dixerat II. 18.

καθ' ὁμοιότητα] Perinde vt nos. Ita recte hic Arabs. Sic Rabbinij dicent כדמותו.

χωρὶς αἰσθήσεως] Ita tamen vt nunquam succubuerit.

16. προσερχόμεθα οὐκ ὡς παρρησίας τοῦ θέναι τῆς χάριτος] οὐκ, id est, cum tantum habeamus commendatorem. Illud *θέναι τῆς χάριτος* דַּבָּרִי מִלִּי ab Hebræis est, qui dicunt, Deum vbi videt totum Mundum esse damnablem, surgere à solio iudicij, כְּסֵל כֶּסֶם לְעַלְיוֹן, vt sedeat in solio misericordiae: quod maxime post Christum apparuit. καὶ παρρησία hic est cum bona spe siue fiducia, vide Eph. III. 12. & supra III. 6. Concipitur autem Christus tanquam proximus diuino solio, vt Apoc. V. 14. 16. & alibi sæpe. ἵνα λάβωμεν ἔλεον καὶ χάριν ἀφ' αὐτοῦ εἰς ἀντιμετώπιον] Vox *ἵνα* hic non peccata respicit, sed significat דַּבָּרִי sicut *χάρις* חַסֵּד, per quæ bonitas Dei significatur. Explicatur autem quo tendat ea bonitas, nempe vt auxillum obtineamus, nempe Christo id pro nobis agente: *ἀντιμετώπιον* qualis conuenit tempori: ita Græci vertunt בעתו Pl. CV. 27. Vide Marci V. 21. Syrus ad sensum bene in tempore afflictionis. In Manuscripto pro *ἔλεον* est *ἔλεος*. Nihil refert. Est enim vtraque declinatio non in aliis tantum Græcis, sed & in nostris libris. *ἀφ' αὐτοῦ* vero est consequamur נִשְׁמָכִי. Vide Luc. I. 30. & ibi dicta.

CAP. V.

ΑΣ γὰρ ἀρχιερεῖς εἰς ἀντιθέσιν λαμβανόμενος] Cohærent hæc cum superioribus, neque diuelli debuerant. Ostendere enim vult Christum omnia habere, quæ in summo sacerdote requiruntur, & quidem modo excellentissimo. Non tantum autem legem hic respicit, sed & morem ante legem, cum aut primogeniti familiarum, aut à populis electi reges inirent sacerdo-

tium. Nunquam cœlestes spiritus id munus adiere. λαμβάνει hic ut ηϣλ Num. xx v. 4. est segregare, ut quæ ex aceruo desumimus.

ἵνα αἱ θυσίαι καὶ δώματα τὰ πρὸς τὸν Θεὸν] Brevis locutio, qualis & supra II. 17. Constituitur ad rem diuinam peragendam pro hominibus Dicunt Iudæi, prout summus sacerdos se gerit, ita Deum esse populo infensum aut propitium. Philo de legibus specialibus, de summo sacerdote sic loquitur: βούλεται γὰρ αὐτὸν ὁ νόμος μείζονος μαριτυρίας φύσεως, ἢ κατ' αἰθεραίων, ἵνα διὰ μέσου πρὸς αἰθεραίους μὲν ἱλασκώμεται Θεὸν, Θεὸς δὲ τὰς χερείας ὀρέγῃ καὶ χορῶν. Rursus de præmiis & pœnis: τίμαρτον δὲ ἀρχιερεσσύνη δι' ἧς προσφιλῶς ὁπσι-μοτικῶς συνεπαύσατο τὸ ὄν καὶ τὰς τῆς ὑπηκόων κατεργασίας δαχρυσίας, εἰ δὲ διαμνηστικοῖς δαχρῶς καὶ ἰκεσίας ἱλασμοὶς ποιήσεται.

ἵνα προσφίρη δώματα καὶ θυσίας ἵνα ἀμνηστῶν] Explicat generalitatem per species quasdam. Δώματα δὲ καὶ θυσίας est generale, sed eximie dicitur de Holocaustis, ut videre est Leuit. 1. 2. θυσία item satis generale. Comprehendit enim & ἡθῶν: sed cum hic addatur ἵνα ἀμνηστῶν intelligendum δώματα de quo Leuit. 1 v. 3. & sequentibus. ἵνα hic, pro quo alibi est ὅτι, significat ob. Et in Manuscripto infra 3. pro ἵνα scribitur ὅτι.

2. μετριοπαθῶν συνάμαρος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις] μετριοπαθῶν est non inclementer affici. Sic μετριοπαθῶς pro clementer dixit Appianus Iberico. In Glossis μετριοπαθῶς moderor. Et Aristoteles sapientem ait esse μετριοπαθῆ, non ἀπαθῆ. μετριοπαθῶν est ἡδὺ-λα-βῶν. Pl. xli. 1. Rectè autem addit ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, quia in loco illo Leuitici additur כִּי-תָתַעַת בְּשִׁנָּה in Græco ψυχὴ ἀμνηστῆ ἐναντι Κυρίου ἀκουσίως pro quo Aquila ἐν ἀγνοίᾳ. Vtrumque & illud ἀκουσίως & ἐν ἀγνοίᾳ non sumitur ut apud Philosophos, sed ita ut culpa ponatur sine dolo, ut in iis quæ per obliuionem legis fiunt, aut subito motu absque deliberatione. In criminibus grauioribus, si innotuissent, nihil poterat sacerdos summus. ἀδύνατος ἢ τῆς κληρονομίας ἀλλοτρίοις ait Iosephus contra Appionem II. πλανῶνται ἡθῶν hic est per incogitantiam aliquid agere. Itaque ἡθῶν vertitur & ἀφρον καὶ ἀχακός. Est autem hic datiuus positus pro ὅτι cum accusatiuo, sicut & ἡ Hebræis pro ἡγ ponitur. Et συνάμαρος hic rursus ad affectus pronitatem referendum est, ut supra II. 18. IV. 15.

ἐπὶ καὶ αὐτὸς δεικνύει τὴν ἀδύνατον] ἀδύνατος vox est generalis, quæ modo ad animum, modo ad corpus refertur. Hic significat accidere summo sacerdoti posse ut aut obliuiscatur præcepti alicuius de tam multis, aut ut id non ita repente ipsi in mentem veniat. Vide Rom. 1 v. 19.

3. καὶ διὰ ταῦτα ὁφείλοι, κατὰ τὸν Θεὸν καὶ λαόν, οὕτως καὶ ὅτι αὐτῶν, προσφίρη ἵνα ἀμνηστῶν] ὅτι καὶ λαόν dupliciter intelligitur, aut distributim pro singulis de populo, de quali sacrificio agitur dicto capite Leuit. 1 v. aut collectim, quale sacrum fiebat semel vertente anno in diebus כַּפָּרִים & describitur Leuit. xvi. Sic & Pontifex si conscius esset se per obliuionem aut incogitantiam aliquid commisisse, offerebat vitulum Leuit. 1 v. 2. quod si

non

non esset sibi eius conscius, tamen quia fieri poterat ut lapsus esset, præceptum aliquod non recte intelligendo, in anniuersario illo sacro vitulum pro se ac domo sua offerebat, ut videre est Leuit. xv i. 6. 11. 17. Cum autem hoc generaliter dicitur de omni sacerdote, sequitur Christum quoque obtulisse pro se καὶ ἑαυτοῦ, id est, ut à doloribus illis qui peccatorum poenæ esse solent, & occasione nostrorum peccatorum ipsi infligebantur, posset liberari: obtulit autem preces.

4. καὶ οὐκ ἑαυτοῦ πρὸς λαμβάνει τὴν τιμὴν] Per legem nemini licet seingere in id munus, suo arbitratu.

ἀλλὰ ὁ κελεύμενος ὑπὸ τῆς Θεοῦ, καὶ οὐκ ἑαυτοῦ, καὶ ὁ Ἀαρὼν] Is scilicet honorem hunc accipit. Vocabantur autem à Deo post Aaronis tempus non singuli (nam in iis aut senatus aut regis electio valebat, prælucentibus interdum prophetis) sed tota stirps Aaronis, quam egredi electio non poterat.

5. ἡν ἦν καὶ ὁ Χριστὸς οὐκ ἑαυτοῦ ἐδόξασε ἡγωνισθῆναι ἀρχιερεῖα] Id est, eis τὸ ἡγωνισθῆναι, quales particulae saepe subticentur, non semet extulit, ut Gore & Dathan. Vide Ioh. vii. 1. 5. 4. In Manuscripto pro ἡγωνισθῆναι est ἡγείσθαι.

ἀλλὰ ὁ λαλοῦντας πρὸς ἡμᾶς ὡς μὴ εἰς σὺν ἐγγὺς σήμερον γὰρ ἡμεῖς οἶμε] O fili mi, ego hodie te genui, id est, nouam dignitatem tibi tribui, regnum cum sacerdotio coniunctum. Vide supra i. 5. Act. xlii. 33. & quæ ad Psalmum ii. nobis dicta. Iesus sacerdotale quidam munus suum aliquò modo erat auspicatus, cum semet Patri victimam offerret: sed id non satis apparebat. Tunc autem plane apparuit, cum non regem tantum, sed & sacerdotem summum à Deo constitutum, cum Apostolis spectantibus euectus est ad Cælum supremum, quod per Templi adytum, in quod summus sacerdos solus intrabat, figurari omnes Hebræi nouerant: & nos ostendimus Matth. xxvii. 50. Primogeniti familiarum ante Legem sacerdotes. Christus autem meliori iure, quippe Dei ipsius primogenitus. Rom. viii. 29. Coloss. i. 15. supra i. 6.

καθὼς καὶ ἐν ἑτέροις λέγει] Supple τὸ αὐτό. Ita enim Græci vocant id quod Hebræi כהן: Græci etiam θεολογία, qua de re diximus Act. v. 32.

Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα καὶ τὴν ἄξιον Μελχισεδεκ.] Sic & infra io. vi. 20. vii. 11. 17. 21. Ex Græco Psalm. cx. In Hebræo illud καὶ τὴν ἄξιον est דברתי על quod infra vii. 15. bene ad sensum effertur καὶ τὴν ὁμοιότητα. In Syriaco דברתי, id est, ad modum. דברה conditio aut modus, ut Ecclesiastæ iii. 18. Sic ἄξις sumitur ii. Macc. ix. 18. Est vox non male Græca; dicunt enim Græci ἐν ἄξι ἐχὼν γαμωτῆς; ἐν ἐχθρῷ ἄξι, ἄξιν ἐχὼν πλετῆς, ἄξιν ὄμνον, & similia quæ significant, hoc esse instar rei alterius. Ad modum Melchisedeci, id est, modo augustissimo, quo regnum simul & sacerdotium iungebantur, ut ante legem Moysi, eis αἰῶνα valet, sine successore.

7. ὅς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ] Id est, in tempore sui status infirmi, ac multis malis obnoxij, qui sæpe solet apud Hebræos nomine כהן, id

est, σαρκός vt Esaiæ xxxi. 3. aut etiam vocibus בשר ודם σαρκός & αἷματις vt supra ii. 14. significari: quia corporis humani constitutio, quæ in sacris literis vocatur caro & sanguis, nos istis malis subiectos facit.

δείσος τε καὶ ἱκετείας πρὸς τὸν ἀνάμμενον στέλλει αὐτὸν ἐκ θανάτου μὴ κτανῆς ἰσχυρῶς καὶ δακρύων προσενέγκας] Δείσος est nomen generis. ἱκετεία plus aliquid significat, preces valde submissas vt ii. Macc. ix. 18. Et ἡνι quod magnam anxietatem significat, vertitur per ἱκετεύειν vt videre est Ps. xxxvii. 7. In Glossis ἱκετεία oratio, precatio, supplicium. ἱκετεύω supplico, precor. Respicitur autem hîc illud præcipue tempus, quo Christus maxime sensit infirmitatem naturæ humanæ, cum à vi diuina quasi destitutus mortem cum tantis cruciatibus coniunctam vehementer perhorresceret, ne quid esset humani quod non pertulisset ille qui filius erat Dei, ne nos putaremus ob hoc à Deo despectos, si talia interdum & nobis euenirent, ac non eò minus crederemus nos etiam nostro modo filios Dei esse. Vide Matth. xxvi. 37. 38. 39. 42. 44. Marci xiv. 33. Luc. xxi. 42. 43. 44. Quod in Lege veteri erant ignorantia & incogitantia, id in Christo erant affectus naturales qui ex dolore aut doloris metu oriuntur, qui eousque in Christo inualuerunt, Dei provido permisso, vt fuerit non tantum λυτῶν, sed & ἀδημονῶν. Matth. xxvi. 38. Quid ergo naturaliter appetebat? liberari à tali morte: quod si sola potentia Dei spectetur, Deo non erat impossibile effectum dare. Marci xiv. 36. Sed hoc ne fieret, ex re erat humani generis. ἐκ θανάτου, id est, ἐκ οὗτο τοῦ θανάτου.

καὶ εἰσακουσθεὶς ὑπὸ τῆς δολαβείας] Est contracta locutio frequens & Hebræis & Græcis. Sensus est: in hoc exauditus fuit vt ab isto metu liberaretur. Par locutio Psalm. xxi. 22. vbi quod in Hebræo est ἤνυσ, recte vertitur exaudisti me, id est, exaudiens liberaisti ab illis cornibus μοροκροῶτων, id est, malorum hominum. Sic Ps. lvi. 17. vbi in Hebræo est ἤνυσ, seruabit me, LXX ponunt εἰπήκουσέ μου per μετωνυμίαν. ὑπὸ τῆς δολαβείας, id est, liberatus ab illo metu cruciatuum per Angelum ad se missum Luc. xxi. 43. per quem ei ob oculos positus est ingens ille fructus ad homines redundaturus ex illis ipsius duris sane perpeffionibus, & quidem coniunctus cum maxima ipsius gloria. Philipp. ii. 9. δολαβεία est id quod ἀδημονίαν dicitur Matth. 26. 37. Marc. xiv. 33. Sic Iosue xxi. 24. ἡνι Græci vertunt ἡνι δολαβείας: quæ ipsa vox Hebræa Prou. xxi. 16. vertitur φοβερός λόγος: ipsum autem verbum ἡνι δολαβείας Esaiæ lv. 11. φοβέσθαι Ierem. xv. 11. 8. xi. 6. Sic Iosephus de rege marito Estheræ: δολαβείας αὐτῷ ὑπολθων. Et Lucas ipse Act. xxi. 10. δολαβέσθαι posuit pro timens. Ab illo ergo metu Christus liberatus fortî animo se parauit ad ferendos illos dolores. Vide ad hunc locum quæ habet Nazianzenus.

8. καίτοι ὡς ὕος] Multo magis quam Adamus, conceptus contra naturæ ordinem. Vide Luc. iii. 38.

ἔμαθον ἀφ' ὧν ἵπαδο τὴν ὑπακοήν] Alludit ad Prouerbiū Græcum: παθή-

μῆτα, μαθήματα, quales sententiæ & cum simili παρονομασίᾳ sunt ferme in linguis omnibus. Sensus est, expertus est in tantis tentationibus quam sit arduum Deo obedire. ἀφ' ὧν, idem est quod ἔξ ὧν. Par locutio Matth. xxiv. 32. & supra 7. ἀπὸ τῆς ἀλαβίας.

9. καὶ τελειωθείς] Ad ultimum usque perficiens. Consummato opere. Vide supra II. 10. Philipp. III. 12. & quæ dicta ad Luc. xiii. 32.

ἐρχέτο τις ὑπακούσιν αὐτῷ πάντῃ ᾧπος σωτηρίας αἰωνίου] Id est, iis qui obediendi propositum habent, obtinet tanquam summus sacerdos ea spiritus auxilia, per quæ possint & ipsi tentationes quamvis grauissimas superare & sic peruenire ad æternam illam salutem. Ingens & consolatio & exhortatio, omnibus quidem, sed illis maxime temporibus & hominibus necessaria.

10. προσευχομένοις ὑπὸ τῷ Θεῷ ἀρχιερεὺς καὶ τὸ ἄξιον μελχισεδέκ.] Nempe in illo Psalmo c x. cuius iam facta mentio. προσευχομένοις κτλ.

11. ὡς οὐ πολὺς ἡμῖν λόγος] Supple posset esse. Multa dicere possemus. ὡς οὐ de qua re: de qua similitudine inter Melchisedecum & Christum.

καὶ δυσερμηνεύτος λέγειν] Id est, ἐν τῷ λέγειν, quem si eloquerer, ægre intelligeretis. Nam qui quod sibi dicitur, intelligit, is sibi id interpretatur. Ita rectè hunc locum accepit Hieronymus ad Euagrium. Confer Ioh. xvi. 12. Præparat eos ad id quod hic differt, mox editurus cap. vii.

ἐπὶ τωθεῷ γρόνῳ τῶν ἀκοῶν] Id est, ὑπόκωφοι. Nam τωθεῷ sunt segnes ut Prou. xxii. 27. Sir. i v. 32. x l. 13. Per μετὰφοράν dicuntur hoc nomine ij qui non attendunt ad ea quæ ipsis dicuntur, ut solent quæ corporibus conueniunt, ad animos transferri.

12. καὶ γὰρ οφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι καὶ τὸν χρόνον] Tam diu Euangelium audiistis, ut iam debeatis idonei esse ad docendos alios. Singuli vestrum apti iam esse debebant, εἰς τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ εἰς τὸ κοπιᾶν ἐν τῷ λόγῳ.

πάλιν χρεῖαν ἔχετε τῷ διδάσκειν ὑμᾶς] Supple με. Opus habetis ut ego vos doceam. Eadem locutio 1. Thess. i v. 9. Plena autem 1. Thess. i. 8.

τίνα τὰ σοιχεῖα τῆς ἀρχῆς ἢ λόγια τῷ Θεῷ] Id est, Euangelij, in quo maxima & summe necessaria sunt Dei oracula, quæ & sic dicuntur 1. Petr. i v. 11. σοιχεῖα τῆς ἀρχῆς non hic id sunt quod σοιχεῖα τῷ κόσμῳ. Gal. i v. 3. & Coloss. ii. 8. & 20. Sed id quod infra dicitur v. i. i. ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος & θεμέλιον, prima rudimenta, κατηχησις, de qua re diximus ad Matt. xxvii. 20. Et illud ἀρχῆς est ἐξηγητικόν. Nam omnium artium principia vocantur elementa. Sic Hebræis Legis principia dicuntur תורה מַיְמוֹנִידָא Maimonidæ Duce dubitantium III. 35.

καὶ γρόνῳ χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ σπειᾶς ξοφῆς] Eundem sensum alia similitudine explicat. Infantibus lac datur, adultioribus solidior cibus qui βροῦμα 1. Cor. III. 2.

πᾶς γὰρ ὁ μωτῶν γάλακτος] Supple, tantum. Alia comparatio lactis est, 1. Petri ii. 2.

ἀπείρους λόγους δικαιοσύνης] Hic δικαιοσύνης dixit pro τελειότητος, ut ex sequentibus apparet. Et genitiuus est pro adiectiuo. Sic iusta hominis statura dicitur quæ ad summum peruenit. Sic mammon iustitiæ; id est veræ diuitiæ. Et πᾶς, veritas, sæpe vertitur δικαιοσύνη. Et imputatur in iustitiam, id est, pro magno opere habetur. Intelligit autem id quod Clementi Alexandrino & aliis γινώσκεις dicitur, cognitio πολυποικίλου σοφίας Θεοῦ, ut loquitur Paulus Ephes. I II. 10. σοφία per excellentiam, I. Cor. II. 6. quæ datur per δέχοιξιν ἧς γραφῶν Luc. XXIV. 32. vera Cabala.

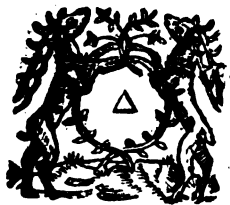
νήπιος γὰρ ὅστις] Sic se habet ad illam penitentiorem doctrinam, quomodo pueri ad artes viriles. Vide I. Cor. I II. 1. X I I. II. Infantibus nec dentes sunt ad mandendum cibum duriorē, nec ventriculi ea vis quæ talem cibum concoquat. Alimentum infanti conueniens est lac: iuueni panis, caro, vinum. Est hæc sententia iam ab aliis adducta ex Iosepho.

τελείων δὲ ὅστις ἢ περιὰ σοφίαν] τελείους intelligit homines perfectæ ætatis ut I. Cor. II. 6. XIV. 20. Ephes. IV. 13. Philipp. I II. 15. Per hos vero eos qui in rerum diuinarum meditatione multum profecerunt, οἱ τὴν γραφικὴν πίσιν ἐπιληφότις, ut Clemens loquitur VI. Strom.

ἧς δὲ τὴν ἕξιν] ἕξις est firma facilitas, interprete Quintiliano. κατηχημάτων scriptori, ἕξις χρονιώτερον καὶ μονιμώτερον δέχαστως, siue δέχαστις ἢ χρόνου πολλῆος συμπεφυστωμένη. Galeno, δέχαστις χρόνιος καὶ δύσλυντος. Philoni, δισμός ἀνὰ ἄρρηκτος ἀλλὰ μόνον δύσλυντος. Sunt autem ἕξεις tum in scientiis tum in virtutibus. Hic de priori genere ἕξεων agitur. Talem habent qui multum & attentè in Scripturis versati sunt.

τὰ αἰσθητήρια γυμνασμένα ἔχοντων πρὸς δέχασιν καλὰ καὶ κακὰ] Sicut in homine externo lingua, palatum, nares indicant quæ res bonæ quæ malæ sint, eoque meliùs quo magis in iis sunt exercitata, sic & homo interior suā habet αἰσθητήρια per quæ allato aliquo mystico intellectu scripturæ facile iudicat, an is rectus sit, an non, ex natura tum ipsius Euangelij, tum illarum dispensationum, per quas Deus Euangelium figurauit, & ad id suo tempore recipiendum homines præparauit. Sic & αἰσθησις à corpore ad animum transfertur Philipp. I. 9. γυμάζω exercito in Glossis. Vide I. Tim. IV. 7. infra XII. 11. sic γυμάζειν τὴν ψυχὴν dixit Isocrates. Hæc δέχαστις, de qua hic agitur, non multum dissimilis est τῇ δέχαστι ἧς περιμύστων, de qua I. Cor. X I I. 10. In veste summi sacerdotis alterna tintinnabula aurea & mala Punica significabant facilitatem eius ערל טוב בין בהבין ad discernenda bona à malis. Habemus id in Zeror.

CAP. VI.

ΙΘ'] Id est, ne semper tales maneatis, quales iam esse vos dixi, spectans maximam gregis vestri partem. scriptores nostri modo se maioribus, modo prouectioribus accommodant.

ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τῆς Χριστοῦ λόγον] Sermonem primitiuum Christi, id est, de Christo & eius disciplina, quæ sæpe Christi nomine comprehenditur. Ista tyrocinia, inquit, nunc seponemus.

ἐπὶ τῷ πλεονότητι φερόμεθα] πλεονότης vocat intellectum figurarum latentium in Veteri Testamento, & dispensationes Dei omnes tendentes ad Euangelium. Vide supra I V. 14. & ibi dicta.

μὴ πάλιν θαμβήσιν καὶ καταβλημένοι] Non iterum repetentes ea quæ pridem didicistis, & quæ sunt ἰσχυρί Christianismi. Vide supra V. 13.

μετάνοιας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων] Pœnitentia enim Baptismum præcedit Act. II. 38. ἔργα νεκρά sunt quæ à Deo nos alienant. Sicut anima vitam dat corpori, ita animæ Deus. Vide quæ dicta hac de re ad Matth. V III. 21. μετάνοια תשובה.

καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν] Quæ & ipsa Baptismum præcedit, Act. VIII. 37. Fides in Christum simul est fides in Deum.

βαπτισμὸς διδαχῆς] Id est, doctrina de duplici baptismo, interiore & exteriori. Vide quæ à nobis dicta ad Matth. III. 6. XX V II. 15. & Ioh. III. 5. meminisse semper debent baptizati quid promiserint & quid acceperint.

ἐπιθεσάς τε χεῖρας] סמיכת ידים. Sub hoc nomine intelliguntur ritus omnes extra Baptismum & Eucharistiam. Nam manus imponebantur & baptizatis ad obtinendam vim confirmantem Spiritus sancti, & ordinatis ad Presbyterium, & post peccata reconciliatis, & corpore infirmis: imo & nouis coniugibus benedictionem ab Ecclesia postulantibus. Vide quæ diximus ad Matth. XIX. 13.

ἀνάστασις τε νεκρῶν] תחיית מתים. Postquam locutus est de nostro officio, adiicit etiam præmij mentionem. Vide Ioh. V. 25. I. Cor. XV. 16. 29. 52. Dicitur ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν, & ἀνάστασις νεκρῶν, quomodo hic, & I. Cor. XV. 12. 13. 42.

καὶ κρίματος αἰώνιου] דין, Nempe in utramque partem, vt videre est Matth. XX V I. 45. Sic Tertullianus in Præscriptione contra Hæreticos: *Venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vita æterna & promissorum cælestium fructum, & ad profanos adiudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resurrectione cum carnis restitutione.* Hinc refertur Origenis opinio. Vnum est iudicium irretractabile valens in perpetuum.

καὶ τὸ τοιοῦτον ποιήσμεν εἰὰ ὅς ἂν ἴδωμεν ὁ Θεός] Faciemus hoc, si Deus vitam

LIII ij

dederit, alio tempore, in vsum eorum qui rudiores sunt. Sperabat se & alias ad Hebræos epistolas scripturum. Ex forte scripsit, sed interierunt. At Manuscriptus ποιήσωμεν faceremus, si Deus permetteret; si esset otium.

ἀδύνατον γὰρ τοῖς ἀπαξ φωτισμένοις, γινώσκουσιν τε τῆς σωτηρίας τῆς ἐπαγγελίας, καὶ μέτοχοις ὑψιθύντας πνεύματος ἀγίου, καὶ καλὸν γινώσκουσιν Θεοῦ ῥῆμα δυνάμεις τε μέλλοντας αἰῶνος, καὶ ὁδοποιούντας πάλιν ἀνακαθίζοντες εἰς ματαίωσαν.] Hæc dicit, non frustra illa Christianismi elementa siue fundamenta sæpe repeti & animis inculcari, quia ex iis abiectis ingens sit periculum. Hic locus maxime in causa fuit, cur diu Romana Ecclesia cunctata sit. hunc librum in Canonem recipere. Liquet ex Tertulliano de Pudicitia. Erat enim in disciplina circa lapsos mitior cæteris Ecclesiis. Ecclesiæ pleræque post baptismum lapsos aliquos reconciliabant & admittebant ad communionem: sed excipiebant tria grauissima crimina: idololatriam, homicidium, & adulterium. Queritur Tertullianus à Papa Zephyrino admissos ad pacem Ecclesiæ mœchos. At vero id non fuisse nouum, sed vetus Romæ docet nos Pastor Hermæ 11. 4. sed de semel tantum lapso agens, non de iterum lapso, quam distinctionem habes & apud Clem. Strom. 11. Temporibus Cypriani cum de lapsis in idololatriam disputaretur an recipi ad pœnitentiam publicam & reconciliationem possent, & mos fuisset varius, etiam in ipsa Africa, sustinuit iudicium suum Cyprianus, e o spectans vt persecutione cessante aliquid in commune statueretur. Romana Ecclesia lenior cæteris auctor fuerat vt post longa pœnitentiæ tempora lapsi ad communionem reciperentur. Displicuit id Nouato & Nouatiano, qui hac de causa schisma fecere. At sententia Romanæ Ecclesiæ de lapsis in idololatriam, parique modo de lapsis in homicidium, placuit magnæ Synodo Nicænæ vt ex eius Canonibus videre est. Neque tamen cogitandum est veteres illos rigidioris disciplinæ obseruatores pro certo habuisse tales in æternum perituros: sed commendabant eos diuinæ misericordiæ, priuatis non publicis precibus, neque ita vt certi quid eis pollicerentur. Et hoc etiam obseruatum in iis, qui post primam pœnitentiam publice actam rursus se aliis, extra illa tria, criminibus obstringerent. Tertullianus de Pœnitentia. *Hæc igitur venena eius prouidens Deus, clausa licet ignoscen-
tia ianua & intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Colloca-
uit in vestibulo pœnitentiam secundam, quæ pulsantibus patefaciat: sed iam se-
mel, quia iam secundo, sed amplius nunquam quia proxime frustra. Nonne
enim & hoc semel satis est? Vide & sequentia, vbi pœnitentia secunda di-
citur respectu eius quæ Baptismum præcedit. Infra eodem libro hanc pœ-
nitentiam & secundam & vnam vocat, cuius in arcto dicit esse negotium,
& cum quam seuera disciplina exerceretur, late ostendit. Ambrosius:
quamuis caute & salubriter prouisum sit vt locus illius humillimæ pœnitentiæ se-
mel in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset agrotis, quæ tanto
magis utilis est quanto minus contemptibilis fuerit, quis tamen audeat Deo dicere:*

quare huic homini, qui post poenitentiam primam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, iterum parcis? Et portam poenitentiae interdum claudi etiam apud Deum Hebraei sentiebant, ut videre est in paraphrasi Chaldaea Cantici v. 5. apud Rabbinos ad Eisaia x x i l. 14. Philo autem de praemiis & poenis ait: *ἐνταῦθα δὲ ἔδει βίαι πείσθωσαν οὐ ἀπαλῶς ἀλλ' ἀκαταμάχητος μόχθῃ ἐν τῷ ἀνταγώνισμῳ*. Cum quibus bene congruunt ea quae habet Irenaeus i v. 45. Etiam M. Antonius libro x l. dicit ægre coalescere ramum semel amputatum, etiamsi rursus inferatur. Quam longe à veteri illa disciplina abitum sit, nihil opus est dici, res manifesta est. Attamen Romana Ecclesia quae lenior, ut dixi, cæteris fuit, hunc librum in auctoritatem Canonicam recepit postea: unde sequitur hunc locum ab eadē aliter quam ab illis aliis intellectum. Quare & nos videamus quis huic loco sensus dari cōmodus possit, qui cū Romanae Sedis illis quas dixi constitutionibus non pugnet. Ut dicam quod sentio, existimo *ἀδυνατούντας* hic dici eos qui à fide Christiana deficiunt, nam & *ἡγὰρ* sic usurpant Hebraei, & verbum *ἡγὰρ ἀδυνατῶν* vertitur Ezech. x i v. 13. x v. 8. x v i i l. 24. x x. 27. & nomen inde deductum *ἡγὰρ ἀδυνατῶν* i l. Paralip. x x v i i l. 19. x x x i i l. 19. *ἀδυνατῶν* i l. Paralip. x x i x. 19. Hoc ipsum est quod per *παρρησία* significavit supra i l. 1. per *ἐκδημιόω* i i l. 13. & sequentibus. Syrus hic si iterum peccaverint, nempe in sensu graviore ut supra i l. 17. De iis autem dicitur non posse eos restitui in poenitentiam, id est, ad frugem meliorem reduci, nempe per legem Moysi, quia scilicet defecerant ab illa quae & optima est & certissima, & post Christum missam unica. Hunc sensum optime nobis expressit contra Tryphonem Iustinus: *ὅτι ὁ μολογῶντας καὶ ἐπιγινώσκοντας τὸν εἶναι τὴν χάριν, καὶ ἡτοιμασμένους αἰτῆσαι μετάνοιαν ἐπὶ τῷ ἔννομον πολιτείας, ἀρτιστοιχείουσιν ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ χάρις, καὶ πρὶν μετάνοιαν καὶ μετάνοιαν, αὐτοῖς σαφέναι δὲ ἀποφαίνουσι*. Ostendit autem talem defectionem à Christianismo posse euenire, non Catechumenis tantum aut recens baptizatis νεοφύτοις, verum etiam iis qui plurimum profecerant, ne quis se putaret à tali periculo immunem, quod ipsum & Paulus nos docet i. Cor. i x. 27. Profectum autem illum describit verbis egregiis. Primum ait *ἀποὺς φωτισθέντας*. Verum quidem est Baptismus apud Veteres nomen habuisse *φωτισμὸς* qui *φωτισμὸν* promittit, ut diximus ad Matth. x x v i i l. 19. quo spectans Syrus vertit *qui ad baptismum descenderunt*. Sed simplicius est intelligi hic eos qui cognitione Evangelicae doctrinae imbuti fuerē, quo sensu *φωτίζω* & *φωτισμὸν* habemus Ioh. i l. 9. i l. Cor. i v. 4. 6. & infra x. 32. Solet sic verti Hebraeum *אָרָא*. Addit eos gustasse donum ecclesiae, id est, pacem consciētia de qua Rom. v. 1. Philipp. i v. 7. quae consequitur peccatorum remissionem conuersis indultam: Est autem & hic infra *καὶ οὕτως* experiendo cognoscere ut i. Petr. i l. 3. Ps. x x x i v. 9. Prou. x x x i. 18. Subiicit etiam participes fuisse Spiritus sancti, id est, dona consecutos Prophetiae, linguarum, sanationum, quae non contingebant eo tempore nisi iustificatis, id est, purgatis. Gustatum etiam ab iis ait bonum Dei verbum, id est,

egregia illa promissa. Nam sic bonum Dei verbum sumitur Ierem. xxix. 10. & xxxiii. 14. Zach. i. 13. *δυνάμεις τε πολλοὺς αἰῶνας* est *ἐξήγησις* illius verbi boni, id est, promissi. Non enim hoc erat promissum Dei de restituendo populo in suas terras post LXX annos, aut de Zorobabelis principatu, sed de summa illa potentia quam circa nos Deus ostensurus est in illo altero sæculo. Vide Ephes. i. 19. vbi *ἐσθράλλον μέγας δυνάμεις* dicitur quod hic pluraliter *δυνάμεις*. Eadem hæc promissa *πῦμα καὶ μέγιστα ἐπαγγελία* II. Petr. i. 4. Discimus hinc nullum esse talem profectum qui nos plane securos faciat. *ἀναμνήσκειν* est *ᾠγν* quod sæpe significat in priorem statum restituere, vt Ps. ciii. 5. Lam. v. 21. Nemo, inquit, tantus est magister qui id facere possit. Et *πλέονας* vox *πάλιν*, cum sequatur *ἀνά*. Quales & alibi.

6. *ἀναστρεφῶντας ἑαυτοὺς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ὠδιδύματιζόντας*] Vide quantum sit peccatum à Christianismo deficere. Nam qui id faciunt eo ipso ostendunt credere se Christum fuisse impostorem, ac proinde dignum cruce omnique ignominia. Dicuntur hoc facere *ἑαυτοὺς*, id est, apud se. Et egregia figura dicuntur id facere quod factum approbant. Pari sensu infra dicit x. 29. à talibus hominibus proculcari, id est, fœdissime tractari Dei filium, & sanguinem eius, quo fœdus sanxit, haberi pro sanguine profano, id est, facinorosi hominis. De significatu vocis *ὠδιδύματιζεν* vide Matth. i. 19.

7. *ἥ γὰρ ἡ ποῦσα τὸν ἑαυτῆς πολλὰς ἐρχόμενον υἱὸν καὶ πικρῶσα βοτάνην δίδουσαν αἰνέοις θ' οὐ καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει δολοχίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*] Bibere etiam Græcis terra dicitur cum irrigatur. Anacreon:

--- ἡ γὰρ μέλαινα πίνει

Et Hebræis *היה* inebriari Ps. lxxv. 11. *βοτάνη* hoc loco idem valet quod Hebræum *קשה*, vt videre est Gen. i. 11. vbi in Græco est *βοτάνη*. Significata autem omne id quod ex terra nascitur, etiam fruges. *δίδουσαν* dixit utilem iis propter quos colitur, id est, fundi dominis. vide Luc. xiv. 35. Talis terra benedictionem accepit à Deo, id est, vocatur terra Dei, vt videre est Gen. xiii. 10. Ezech. xxviii. 3. *ברך* *δολοχία* multa significat, sed inter alia etiam laudare, celebrare vt Ps. xxii. 15. cxlv. i. Gen. ix. 26. Terræ respondet homo ex terra sumptus. Imbri dona illa quorum supra fuit mentio. Sic *βαπτίζειν πιδύματα* Marci i. 8. & prophetia stilla dicitur. Fruges sunt opera pietatis. Dominus cuius sunt isti fructus, est Deus. Ab eo denominantur: vocantur filij Dei.

ἐκτρέφουσα ἢ ἀχάνθας καὶ τριβόλους] *Subit aspera sylva, Lappæque tribulique*, vt est apud Virgilium. Vide & Matth. xiii. 7. non dixit hic *πικρῶσα* vt modo, sed *ἐκτρέφουσα*, ejiciens velut abortus. Allusio ad locum Gen. iii. 17. 18.

ἀδύναμος] Displicet talis terra domino suo.

καὶ κατὰ τοὺς αἰῶνας] Breui futurum est, si talis manet, vt dominus terram talem exsecretur. Vide Matth. xxi. 19. Marci x. 21. *εἰς* rem breui futuram

futuram significat Matth. x xiv. 32. xxv. 18. Marci xiii. 28. Luc. xxi. 30. xxi. 31. Ioh. ii. 13. v. 4. vii. 2. xi. 53. Sic & infra viii. 23.

ἡς τὸ τέλος εἰς καὶ οὐρανὸν] Hic erit exitus, ut tandem dominus pertæsus sumptuum, villam & arbores & fenticeta exurat, habeatque derelictui. Simile est Luc. xiii. 6. & sequentibus. Adde Matth. iii. 10. & xiii. 30. Est autem hic μετανομία. Nam de terra dicitur quod proprie iis rebus conuenit, quæ terræ superstant. τέλος rei exitus ut Rom. v. 21. 22. Philipp. iii. 19. Sentibus & tribulis respondet contemptus Christianæ religionis: maledictio herili, damnatio: incendio, pœna gehennæ.

9. πεποιθίμεθα ὃ ὡς εἰς ὑμᾶς, ἀγαπῶντες, τὰ χρίτωνα & ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ & οὐτὰ λαλοῦμεν] Id est, quanquam hæc diximus, speramus tamen vos, id est, maximam partem vestrum, non esse eo loco ut à Christianismo defecturi sitis, quanquam sunt è vobis qui malo exemplo præiuere, & cæteri aliquid remissere de prima alacritate: πεποιθίμεθα hic non est certus sum, sed spero, aut mihi persuadeo, ut & Rom. xv. 4. Vtitur sic & Plato. ἐχόμενα σωτηρίας quæ cum salute cohæreant, id est, ea quæ vos non plane à salute alienent.

οὐ γὰρ ἀδικος ὁ Θεός, ἐπαλατριάται τῷ ἔργῳ ὑμῶν καὶ τῷ κόπῳ τῆς ἀγάπης ἡς αἰτεῖσθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀγαπήσαντες τοῖς ἀγίοις & ἀγαποῦντες] Ideo, inquit, spero vos salutem adepturos quia bene cœpistis. Iustitiæ est implere promissa: quare Deus iniustus aliquo modo dici posset, si non staret promissis. ἔργον hic intellige quod ἔργον πίστεως dicitur 1. Thess. i. 3. apertam professionem Christianismi. Huic addit, ut & dicto ad Thessalonicenses loco κόπον ἀγάπης dilectionem coniunctam cum laboribus & molestiis, quanquam in Manuscripto, ut & in Latino abest κόπου. Quam ostenditis, inquit, in nomen ipsius, id est, in religionem Christianam, per quam Deus summe honoratur: Quia ministratis, inquit, Sanctis, id est, ob Christum vincitis aut aliter afflictiis omnem opem tulistis. Vide infra x. 33. Exemplo sit ille Mnason Act. xxi. 16. Addit & ministratis, eoque ipso ostendit se non lapsis loqui, sed adhuc stantibus, quanquam cum labendi periculo, iis maxime qui præ metu à publicis cætibus abstinere cœperant.

11. ἐπαρμεν ὑμᾶς τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθε ἀποδείξαι] Non fatis est ad consequendam salutem ea nosse, sed perstandum est. Vide quanta prudentia Scriptor hic vtatur. modo terret: deinde rursus erigit. erectos iterum monet, nec vniuersos tantum, sed & singulos. τὴν αὐτὴν ἀποδείξαι, id est, par studium, quale ostendistis antehac. Quidam enim refrixerant.

ὡς τὴν πληροφάνειαν τῆς ἐλπίδος ἀρχὴν τῆς πίστεως] πληροφάνεια hic non est certitudo, sed impletio siue consummatio, quo sensu πληροφάνειαν habemus Coloss. i. 2. & 1. Thessal. i. 5. πληροφάνειαν 11. Timoth. i. v. 5. 17. Implere autem spem dicitur qui conditionem implet sub qua res speranda proposita est.

12. ἵνα μὴ καθέσθῃ χάρις] Hoc ideo dico, inquit, ne quid remittatis de

M m m m m

isto studio. Coniunguntur *νωθεὶς* & *παρηνόμος* Sirach. I v. 32. In Glossario *νωθεύωνες* *languidior* Hebræis *לָחַץ*.

μυμήται ὃ *τὸ δὲ πίστις καὶ μακροθυμίας κληρονομούμεται τὰς ἐπαγγελίας*] Patriarcharum, vt sequentia indicant. Et *κληρονομούμεται* positum pro *κληρονομήσαντων*, præsens pro præterito. Nam quanquam Abrahamus, Isaacus, & Iacob terram illam promissam non possederunt, neque viderunt ingentem illam posteritatem & regnum in ea, ius tamen certissimum ad posteros transmiserunt. Qui autem ius habet, rem ipsam habere quodammodo videtur, vt in iure est proditum. Est autem *ἐν δὲ δυν* cū dicitur *πίστις καὶ μακροθυμίας* pro per fidem patientem siue constantem in aduersis. Cū de nobis sermo est *ἐπαγγελία* singulari numero dici solet: cū de Patribus sæpe *ἐπαγγελίας*. Complura enim erant promissa diuersis facta temporibus, per quæ tamen illud vnum & magnum promissum de vita æterna nobis factum adumbrabatur, & mystice in illis continebatur.

13. *τὸ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγελάρμος ὁ Θεὸς, ἐπὶ κατ' οὐδινὸς εἶχε μείζονος ὁμύου, ὅμοιοι καὶ ἑαυτῇ*] Promisso addidit iusiurandum, vt duobus vinculis teneretur. Vtitur dicto noto inter Hebræos: *qui iurat, iurat per id quod est supra se*: item: *Deus iurat per semetipsum non per alium*. Philo de Caino & Abele: *μὴ τυρεῖ παρὲσον ὁ μὴ τυρεῖν κρίσας ἔστι τῷ μὴ τυρεσθῆναι*. idem in Allegoriis: *ὁρᾷ γὰρ ὅτι οὐ καὶ ἐτέρῳ ὁμύει Θεὸς, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῇ, ὅς ἐστι πάντων ἀεικλής*. Respiciuntur verba Gen. XXII. 16.

14. *ἢ μὴ δολογῶν δολογήσῃ σε καὶ πληθύνῃ πληθυνῶ σε*] Eadem verba in LXX dicto Geneleos loco, nisi quod pro *πληθυνῶ σε* ibi est *πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου*. Sed sensus est idem, cū mos sit Hebræis parentes pro liberis nominare, quasi vna essent persona. Illa vero participia suis verbis adiuncta apud Hebræos intendunt significationem. Hoc enim vult: mirum in modum & prosperabo te, & ingentem tibi prosperitatem dabo. *ἢ μὴ* formula affirmantis maxime frequens iurantibus. Demosthenes *ὁμύει ἢ μὴ ὑπολαλέει* *Θέλειππον*.

15. *καὶ οὕτω μακροθυμήσεις ἐπέτιχα τῆς ἐπαγγελίας*] Ad mortem vsque intertentationes plurimas in illa spe perstitit, quæ post ipsius mortem impleta est.

αἰθεροποι γὰρ καὶ τῷ μείζονος ὁμύει] Per Deum qui & omnia certo nouit & ad vindicandam perfidiam est potentissimus.

καὶ πίστις ἀντιλογίας πίστεως εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος] Omnem dubitationem tollit iuramentum confirmatiuum promissi. Hebræis dicere est etiam cogitare. Sic *ἀντιλογία* cogitatio in contrarium, nempe quasi id quod dicitur, futurum non esset. Ægyptij iusiurandum vocabant *μωρίστη* *πίστις* narrante Siculo Diodoro: *τελευτάων πίστις* dixit Halicarnassensis. Philo tribus in locis *μὴ τυρεῖν* *Θεὸς* *ὅτι* *παραδόχῃ* *ἀμφισβητουμένης*: Procopio *ὑπαικτον* καὶ *ἐχρησάτο* *πείσῃ* *π* *ἐ* *ἀληθείας* *ἐπέχειν*. Terentius: *Aliud si scirem quā firmare meam apud vos possem fidem sanctius quam iusiurandum, id pollicerer tibi Lache*.

17. ἐν ᾧ] Quare : quod alias ἐφ' ᾧ.

κατασώτρεον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδείξαι τοῖς κληρονομοῖς τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ] Solet Deus interdum dici μετατίθεσθαι βουλῶν, vbi res mutata nouum consilium exigit : vt videre est Ionæ III. 10. Ierem. XVIII. 11. Sed hæc promissio, tum carnalis de multiplicanda posteritate Abrahami, tum spiritualis de colligenda Ecclesia Christo, & piis perducendis ad vitam æternam, est immutabilis, ἀμεταμέλητος. 221 Rabbinis. Intellige ergo hic κληρονομοὺς ἐπαγγελίας & Patres illos veteres, & Christianos. Vide & quod supra IV. 1.

ἐμσώπυσεν ὅρκῳ] Ex Latino *interuenit*. Dicuntur autem Latinis interuenire, qui fidem alicuius fulciunt. Sic Deus suam ipse fidem fulsit iureiurando. In Glossis *μωστίως interuenio*. Philo de Caino & Abele: πῶ πνευθῆναι χάριν ἀπιστοῦμενοι καὶ ἀφάρουσι εἰς ὅρκον οἱ ἀνθρώποι. ὁ ὅς καὶ λέγων πιστὸς ὄντι, ὥστε καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ βεβαιότατος ἔνεκα μηδὲν ὅρκων δευτέρων, καὶ συμβέβηκε τιμῇ μὴ ἡμετέραν γαμήλιον, ὅρκῳ. τὸν ὅρκον αὐτοῦ Θεοῦ πιστώσας. οὐ γὰρ δι' ὅρκον πιστὸς ὁ Θεὸς ἀλλὰ δι' αὐτὸν καὶ ὁ ὅρκος βέβαιος. τὴ οὐκ ἐδόξε τῇ ἱεροφάντῃ παρῆσθαι γαῖν αὐτὸν ὀμνύοντα; ἵνα τίμῃ ἀδάνειαν διελέγῃ πρὸ γῆρας, καὶ διελέγας ἄρκα παρηγορήσῃ. οὐ γὰρ δυνάμεθα διδυνεῖν τὸ ἄξιον τῆ αἰπῆς κεφαλῆς ἐν ψυχῇ ἀμαυώσῃ τῇ αὐτῇ, τὸ οὐχ ὡς ἀνθρώπος ὁ Θεὸς, ἵνα ἀπάντα τὰ ἀνθρώπου λογισμὰ καὶ κύνῃ, ἀλλὰ πλείον μωπύχοντες τῇ θητῇ καὶ χαλεπὴ αὐτῇ ἐπινύσσει μηδὲν δυνάμενοι, μῆτε ἐκβῆναι τὰς ἰσθμίας κήρας ἰσχύοντες. ἀλλ' εἰς τὸ θνητὸν εἰσδυόμεθα καὶ ἀπὸ οἱ καχλῖαι, καὶ ὡς αὐτοὺς ὡς περ ἐκείναι σφαιρηδὸν εἰλούμενοι, καὶ ὡς μακρὰ καὶ ἀφάρτου καὶ ἀπὸ αὐτῆς ἀδελφότητος μὴ ἀποπῖαν τῷ λόγῳ, ὅτι ἀνθρώπων μορφοὶ τὸ θεῖον ἀποφράσκοιτες. τίμῃ ὅ ἐν ταῖς ἑρμῆσι ἀσβεσται, ὅτι ἀνθρώπων παῖδες, ἀπαιροδούμενοι. δευτέρως, πόδας, εἰσόδους, ἐξόδους, ἔθρας, ὑποστροφὰς, ἀλλοφύωσας, ὅρκας πρεσβυτέρων, ἀνοίκεια μέρη καὶ πάθη τῇ αἰτίᾳ, ὧν ὅτι καὶ ὅρκος τῆς ἡμετέρας ἀφάνειας ἐπικουρά. Tertullianus de Pœnitentia : O beatos nos quorum causa Deus iurat ! miseros si ne iuranti credimus.

18. ἵνα δεῖ δύο ὡς ἀμετάθετον ἀμετάθετον, ἐν οἷς ἀδύνατον ἄλυστα Θεὸν, ἰσχυρὴν ὡς ἀμετάθετον ἐχόμενον] Hic iam dimisso sensu carnali mysticum siue spiritua-lem arripit, de quo agitur Matth. III. 9. & Rom. IX. 7. Gal. III. 16. Duæ res quarum Deum non pœnitet, sunt promissum, vbi impleta est eius conditio, & iuramentum. Præterea aperte in his agit Deus, non obscure, vt interdum in vaticiniis rerum aliarum. Aperta locutio vocatur veritas Dan. VII. 16. ἄλυστα improprie dicitur, cuius verbis aliquis fallitur, ideo quod non ea intelligat. Sic Ezechiel decepit Sedeciam, dicens non futurum vt videret Babylonem. Putabat is se eo non deportandum. at deportatus est, sed iam cæcus. Firma sane est consolatio quæ nititur dictis immutabilibus, minimeque obscuris: qualia imprimis sunt promissa Euangelica.

οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος] Nos, inquit, qui confugimus, relictis nempe seculi vitiis, ad obtinendam spem illam quæ nobis in Euangelio proponitur. Confugimus tanquam ad asylum, vt illi de quibus Num. XXXV. 2. & Iosue XXI. 27. Spes hic dicitur per μετανομίαν res ipsa

M m m m m ij

ſperata, id eſt, vita æterna, vt Gal. v. 5. & alibi. κρατῆσαι pro εἰς τὸ κρατῆσαι. & κρατῆν potiri, vt κρατῆν τὸ ποτεῖν. Et περιεμένη ἐλπίς, vt infra περιεμένος ὁρῶν XII. περιεμένη χάρις XII. 2. Sic περιεμένος σκοπὸς apud Galenum.

ἰὼ ὡς ἀνέχεσθαι ἐχόμεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τῇ βέβαιαν] ἰὼ refero ad ἀνδράκλῃσιν, ad conſolationem quæ ex illis promiſſis oritur. Ea eſt vice firmæ ac tenacis anchoræ : quia inter tantos fluctus & tempeſtates ſæculi efficit ne mergamur : nempe ſi ea recte utamur, vt illi nautæ Act. XXVII. 29. Sic Hecuba apud Euripidem de filio : οἶκον ἀνέχεσθαι τ' ἐμῶν.

καὶ εἰσερχομένη εἰς τὸ ἐσώπερον τῆς καταπίπτουſας] Et hoc refero ad ἀνδράκλῃσιν. Conſolatio iſta intrat, id eſt, velut præſentes nos ſiſtit in Cœlo illo ſummo, quod ſignificatur per adytum illud quod erat intra velum dictum כַּכְרָב, quod discriminis cauſa interpretes & Philo vocant κατὰ πίπτουſα, cū velum alterum in foribus Bæſilicæ vocant κἀλυσμα. De tota hac re diximus ad Matth. XXV II. 51.

ὅπου περιδρομὸς ἡμῶν ἡμῶν εἰσῆλθον Ἰησοῦς] Ex occasione veli iſtius paulatim redit ad explicandum Chriſti ſacerdotium, quam rem diſtulerat vt Hebræos officij ſui commonitos ad attentionem præpararet. In Gloſſario περιδρομὸς antecurſor præcurſor. Eſaiæ XXVIII. 4. כְּכֹרֶה ſicut primitiua vertitur περιδρομὸς. Chriſtus eo prior iuit, idque noſtro bono, vt & noſ eo accerſeret, ſicut ipſe dixit Ioh. XXIV. 27. Habemus, inquit, non promiſſum tantum, ſed & exemplum.

καὶ τὴν ἑξῆς Μελχισεδεκ.] Admodum Melchisedeci : vel pari lege aut conditione, vt diximus ſupra v. 6. Hoc ideo quia Melchisedec non minus rex fuit quam ſacerdos : neque ex ortu lege id habuit, neque alij id ius reliquit : in quo multum differebat ab Aaronis poſteris. Similitudines tales non ad ſpeculum reſpondent, nec promi debent ſingulæ circumſtantiæ : ſed obſervandum quo tetenderit diuina tam veterum temporum diſpenſatio.

ἀρχιερεὺς ἀρόμματος εἰς τὸν αἰῶνα] Nempe vt nos à peccatis immunes faciat, vires nobis eximias impetrando ſi ad ipſum recurramus. Vide ſupra II. 17. Cum his cohærent quæ ſequuntur.

CAP. VII.

ΤΤΟΣ ὃς ὁ Μελχισεδεκ βασιλεὺς Σαλήμ] Melchisedec nomen proprium in Phœnice ſiue Cananæa pari forma qua Adoniſedec Iof. x. 10. Nam interponere Iod nominibus compoſitis moſ eſt illarum gentium, quod multis exemplis patet. Rex eiſdem vrbiſ, quæ Salem dicta olim, apud Iofuam vero plenius Ieruſalem. Puto hunc Melchisedecum virum iuſtitia celebrem eum eſſe qui in Sanchuniathonis hiſtoria dicebatur Σαδν, vt ex Philone Bybliο nos docet Eufebius, nimirum pari modo quo Ieruſalem eſt Salem. Huic autem nomen à Phœ-

nicibus, qui & Cananæi, consecratum in Iouis stellam qui 77 Phœnicibus primum, deinde Rabbiniis : nimirum quod id sicut imprimis sit benignum & pacificum. Et in nomine huius & principis & sacerdotis latet mysterium, ad Christum eximio sensu se referens. Nam & iherosolyma nobis iustitiam adferens, & ciuitas quam condidit, id est Ecclesia, pacem habet cum Deo, pacem & inter homines quaerit. Salem autem esse Ierusalem, non tantum Iosephus & Hebraei testantur alij, sed & Ps. lxxvi. 2. Nec ea remota fuit ab itinere Abrahami regredientis Mambre : ut viri eruditi ostenderunt. Et ut ab hac distinguatur Salem altera, dicitur Salem Sicimorum Gen. xxxi. 18.

ἱερεὺς Θεοῦ τῆ ὑψίστου] In Manuscripto τῆ Θεοῦ τῆ ὑψίστου quomodo est & in Græco Gen. xiv. 18. ubi in Hebræo יְהוָה לֵאמֹר אֲנִי הָאֵל עֶלְיוֹן, quod Plautus & Sifenna extulere Alon, erat nomen quo Phœnice appellabant summum Deum. Vide quæ diximus ad Marcum. v. 7. 373 cum additur Dei, semper est sacerdos. Et antiquis temporibus reges fuisse & sacerdotes ostendimus ad Genesis locum.

ὁ σιμωναῖος Ἀβραάμ ὑποσπέρφοντι δαπὶ τῆ κοπῆς τῆ βασιλείας] Et hoc ex Græco Gen. xiv. 17. καὶ τὸ ὑποσπέρφοντι αὐτὸν δαπὶ τῆ κοπῆς τῆ χρυσοδακτύλου ἑ τῆ βασιλείας μετ' αὐτοῦ, regum nempe illorum quatuor qui præter Chodorlahomorum nominantur initio dicti capitis. Συμωναῖος, cum obuiam venisset Abrahamo in signum amicitiae, ut Act. x. 25. Sic exercitus occurrit Vitellij filio apud Tacitum Historiarum II.

καὶ δολογίας αὐτὸν] Ritu nempe sacerdotis Gen. xiv. 18. Est aliò quiverbum δολογίαν satis late patens, sed hic intelligendum ut Num. v. 22. Sirach. xxxv. 9.

ὃ καὶ δικαίω δαπὶ πάντων ἐμείων Ἀβραάμ] Nempe in honorem Dei summi quem & Melchisedec & Abraham colebant Gen. xiv. 20. Vetustissimus mos fuit omnium gentium de præda decimam Deo dare. Notauimus id libro III. de Iure Belli & Pacis v. l. i.

μετ' αὐτὸν ὁ ἐρμυνδορόμος βασιλεὺς δικαιοσύνης] Explicatio nominis Melchisedec. Genitiuus autem est pro adiectiuo. Itaque Regem iustum recte explicat Iosephus.

ἔπιτα ἡ βασιλεία Σαλήμ, ὃ ἔστι βασιλεὺς εἰρήνης] Explicatio nominis quod vrbs ab ipso regnata vocabatur. Et nota Christum tum regni sui specimen quoddam dedisse, tum sacerdotium inchoasse apud eandem urbem Matt. xxi. 3. & 10. Luc. xiii. 33.

3. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος] Postremum hoc priora explicat : neque enim genus eius à Mose recensetur, ac ne pater quidem aut mater, unde videas, quantum hic distet à Leviticis sacerdotibus, qui patre esse debebant Aaronide, matre autem Israëlitide. Levit. xvi. 1. xxi. 14. & ob id diligentissime obseruari solebant census generis ipsorum, ut videre est Esdræ II. 62. Philo ad Decalogum : ἱερεὺς γὰρ τὸ ἄλλος ὄχι γένος καὶ πατρὸς

ἀκριβείας εἰ ἀντιπλήρησι. Syrus hic non male: cuius nec pater, nec mater scripti sunt in genealogiis. Sic Seneca epistola c v i i i. cum dixisset duos Romanos reges esse: quorum alter patrem non habeat, alter matrem, id ipsum explicans dicit, de Seruij matre dubitari: Anci patrem nullum dici. Plurimas apud gentes etiam materaum genus in sacerdotibus spectabatur. Porphyrius de Brachmanibus: ἐνός εἰσι γένους. ὃς ἐνός γὰρ καὶ πατὴρ καὶ μήτηρ πάντες καὶ ζήουσιν. Ioni in Tragedia Euripidis:

—ὡς καὶ ἀμύτηρ

Ἀπάτωρ τε γὰρ ὡς τοῖς θεοῖς φαίνεται

φοῖβι καὶ θεοπέπυω.

ostendens hoc esse contra morem. Sic apud Athenienses rex sacrorum causa ex matre debebat esse virgine ac ciue, vt ad dictum Leuitici xxi. locum ostendimus. In controuersis Senecæ lex est: *Sacerdos casta è castis, pura è puris sit.* Vbi & hoc habes: *Si mater tua prostitisset, tibi noceret.* Hyrcano obiectum fuit matrem eius bello captam fuisse: Suspicio enim facit vt tales vix puræ credantur ob fortunam seruilem. At Melchisedecus nullo genere, nulla parentum mentione (quam tamen in aliis plurimis adhibere Moses solet) non aliter quam quasi de cælo delapsus introducit, in quo haud dubium quin latuerit mysterium. Philo de Allegoriis: καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς τοῦ εἰρήνης, τὸ το γὰρ ἐρμηνεύεται· ἱερεὶα ἑαυτῷ πεποίηκεν ὁ Θεός, οὐδὲν ἔργον αὐτῷ προσετέτυπώσας, ἀλλὰ τοῦτον ἐργασάμενος βασιλεὺς καὶ εἰρημῶν, καὶ ἱεροσύνης ἀξίον τῆς ἑαυτῷ προσετοῦ. Dicit deinde per Melchisedecum figurari τὸν ἀληθινὸν λόγον, qui neque νοῦς habeat patrem, neque matrem τὴν ἀληθινήν, sed à Deo ipso trahat originem; ita sæpe Veteres argumentum trahunt ab eo quod in textu non dicitur. Sic Philo libro peiorem insidiari meliori, ex eo quod Caini mors scripta non inueniatur, deducit κατὰ ἀθανάτων εἶναι ἀφροσύλῳ, & contrà animum placere ante opera, ex eo quod Noë Deo placuisse dicitur ante operum mentionem. Est autem verbum ἡμετελογεῖν, vnde hoc nomen ἀβραμολόγητος, bene Græcum, & construitur cum accusatiuo apud Herodotum & Plutarchum.

μήτε ἀρχὴν ἡμετέων, μήτε ζωὴς τέλος ἔχον] Nempe in Mosis Historia. Id factum vt eo aptior esset ad figurandum Christum. Solet enim alioqui Moses de viris magnis agens addere quando nati, quando mortui sint.

ἀφωρισμένος ὃ πρὸ ὑμῶν τῷ Θεῷ μένει ἱερεὺς εἰς τὸ ἀίωνα] Id est, ita in scenam venit vt exitus eius non appareat, plane quasi sacerdotium eius esset perpetuum, quale est Christi. Sicut quæ narrantur, dicuntur fieri ab eo qui narrat, vt vidimus supra i. 6. ita quod non narratur ponitur quasi non sit. Addi potest Melchisedecum fuisse sacerdotem in perpetuum, id est, quamdiu veri Dei cultus in Phœnice mansit.

4. Περὶ τοῦ ὃ πηλίκος οὗτος] Quantæ dignitatis.

ὃ καὶ διχάτω Ἀβραὰμ ἑδωκεν· ἐν ᾧ ἀκροθίνιον ὁ πατριάρχης] καὶ referendum ad Ἀβραάμ. Non alij tantum, sed magnus ille Abraham auctor Iudaici

generis, illi decimas dedit. Et hæc vox ἀκροδινίαν bene Græca est: sed genitius est ἐξηγητικὸς, siue vice oppositionis. Nam ipsa pars prædæ quæ Deo dicatur, vocatur ἀκροδινία Herodoto, Thycididi, Xenophonti & in Phœnissis Euripidi. πατριάρχαι dicuntur & tribuum progenitores & familiarum, ut videre est I. Paralip. IX. 9. XXII. 3. XXV. II. 22. II. Paralip. XIX. 8. XXIII. 20. XXVI. 12. Act. II. 29. VII. 8. 9. Multo autem iustius eo nomine vocatur Abraham, unde omnes istæ tribus & familiæ ortum trahabant. πατρία frequentissime est familia, sed & pro tribu sumi ostendimus ad Matth. I. 16. Recte autem hic scriptor ἦν ἰδὼν intellexit non de Melchisedeco, sed de Abrahamo ut & LXX. Philo & Iosephus. Syrus pro ἰδὼν habet ἔργον separavit, quæ vox sacris propria. Sic Num. V. III. 16. pro Hebræo עֲנַן dat, Chaldeus habet כְּעָנָן.

5. καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Ἀβὲλ τῶν ἱερετικῶν λαμβάνοντες] λαμβάνοντες ita positum ut λαμβάνει supra v. 4. omnes sacerdotes erant ex Aarone, Aaron ex Leui.

ἐν πολλῷ ἔχουσιν] Id est, ius hoc habent: ὅθεν Marc. X. 5.

ὑποδικατοῦν τὸν λαόν] Id est, à popularibus suis decimas exigendi. ἣν quod δικατοῦ & ὑποδικατοῦν vertitur, sæpe refertur ad res Gen. XXXV. III. 22. Deut. XIV. 22. XXVI. 12. I. Sam. V. III. 15. 17. Hic vero ad ees quorum res sunt, ut & mox 6. ὑποδικεῖν Latini dicunt edecumare, ut est in Glossario.

καὶ τὸν νόμον] Num. XV. III. 24. & sequentibus, ubi vides Leuitas accepisse decimas à privatis, sacerdotes vero ab ipsis Leuitis. Duplici ergo modo sacerdotes Aaronidæ populares suos edecumarunt, primum quia id ipsum quod Leuitarum erat à populo venerat, deinde quia & Leuitæ pars populi.

ὅστις τοῖς ἀλλοφύτοις αὐτῶν κατὰ ἐξουσίαν δαΐδ ὁσφύος Ἀβραάμ] Et hoc alicuius dignitatis, non ab externis, sed à popularibus accipere decimas. Hoc præstruit, ut maiorem deinde Melchisedeci dignitatem inferat. Ex lumbis exire dicuntur Hebræis qui ex alicuius semine nascuntur Genes. XXXV. II. III. Paralip. V. I. 9. Causa eius locutionis nota professoribus.

6. ὁ δὲ μὴ ἡγουμένοντος ἐξ αὐτῶν] Cuius genus neque à Leui neque ab Abrahamo deducitur.

ἡδεδικατοῦν τὸν Ἀβραάμ] Edecumavit Abrahamum. Constructio quæ supra.

καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας ἀλόγους] Magna & hæc dignitas, ei benedicere qui Deo erat carissimus, ut ex promissis tantis & toties repetitis apparebat.

7. ἡμεῖς δὲ πῶς ἀνθρώπων] Extra controuersiam dicerent Latini.

τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττους ἀλογεῖται] Neutrum pro masculino, ut Ephes. I. 10. & alibi. ἀλογεῖται intellige, ritu Sacerdotali. ut supra 2. Nam neque populus eo modo Leuitis benedicebat, neque Leuitæ Sacerdoti-

bus, neque Sacerdotes summo Sacerdoti.

8. καὶ ὡς ἐπὶ τῇ] ὡς, hic, id est, in lege Leuitica.

δικάτας ὑποθήσκοντες αὐτοῖς λαμβάνουσι] Ostendit hoc ipsa Lex quæ Sacerdotibus Sacerdotes vult succedere. Num. III. & XVII.

οὐκ ἐστὶν] In loco illo Geneseos.

μὴνυμένους ὅτι ζῇ] Supple, tantum. Vitæ eius fit mentio: καὶ : mortis autem nulla significatio.

καὶ ὡς ἐπὶ τῇ] Est & hæc locutio Græcæ elegantia. Utuntur Æschylus Persis, Thucydides, Plato Timæo & de Republica II. Ælianus de animalibus IV. 36. & alij, præsertim ubi aliquid dicturi sunt ὡς ἔστιν ἐπὶ τῇ, aut eximium. Sic & in Euripidis Oreste: ὡς ἐπὶ τῇ ἐπὶ τῇ quia durior est figura quæ sequitur, ideo eam præmuniuit ex doctorum præcepto. Quintilianus VII. 3. *Et si quid periculosius finxisse videmur, quibusdam remediis præmuniendum est: ut ita dicam: si licet dicere: quodammodo: perimite mihi sic.* Hebræi dicunt כהן קדוש.

ὅτι Αβραάμ καὶ Αἰὼν ὁ δικάτας λαμβάνων διδάσκει] Bona parentum dicuntur etiam posterorum bona in iure. Et cum Abrahamus has decimas dedit, simul expetiuit ut Melchisedecus & sibi & posteritati suæ benediceret. Διὰ Αβραάμ in Abrahami persona.

10. ἦν γὰρ ἐν τῇ ὁσφύϊ τῷ πατρὶς καὶ ὅτι συνιέντων αὐτῶν ὁ Μελχισεδεκ] Levi illic erat non ἐν ἐργείᾳ, sed συνιέντων, αὐτῶν nempe Abrahamo.

11. εἰ μὴ οὐδὲ τελείωσις ὅτι τῆς Αἰωνικῆς ἱερωσύνης καὶ] τελείωσις hoc loco est id quod in genere sacerdotij perfectissimum est. Vide supra II. 10. v. 9. infra 19.

ὁ λαὸς γὰρ ἐπὶ αὐτῇ νομοθετήσας] In Manuscripto ἐπὶ αὐτῆς νομοθετήσας. Iam tum cum à Dauide Psalmus iste scriberetur, populus legem habebat de sacerdotio Leuitico: illis sacerdotibus honorem, primitias, decimas & oblationum partes dabat ex lege. ἐπὶ αὐτῆς de illa. Vide inter præcepta iubentia tertium & vicesimum.

τῆς ἐν χερίᾳ καὶ τῇ τῇ Μελχισεδεκ ἱερωσύνης αἰστανται ἱερέα] Nempe ut prædicat ille Psalmus. αἰστανται dicitur qui munus aliquod publicum orditur, ut Exodi I. 8. Sic & ἐγείρεται Matth. XI. II. XXIV. I. Marci XII. 22. Ioh. VII. 52. Act. IX. 8. XIII. 22. Hebræi dicunt כהן קדוש II. Sam. XXII.

καὶ οὐ καὶ τῇ τῇ Ααρὼν λέγεται] Nempe in Psalmo. Cur ille venturus sacerdos ibi dicitur fore instar Melchisedeci, & non instar Aaronis.

12. μεταθεμένης γὰρ ἱερωσύνης] Sacerdotio translato in aliquem non Aaroniden, quod futurum prædicat Psalmus.

ὅτι ἀνάγκη ἐν νόμῳ μεταθεῖσθαι γένεσιν] Nempe ἱερατικός, de quo supra egerat. Iudæi volunt legem nulla in parte mutatum iri. At ex Psalmo apparet mutatum iri, & quidem in eximia eius parte, nempe de sacerdotio. Neque enim stante Lege, sacerdos aliquis esse potuit non Aaronides. Ac proinde illa etiam sanctio Legis evaeuit. Maledictus qui non fecerit omnia

nia verba Legis huius. μεταπείθεσθαι est mutare, vnde supra πὲ ἀμετάθετον. Sic apud Platonem μεταδάμεθα, id est, sententiam mutemus. Chrysostomus in II. aduersus Iudæos & hoc notat, maximam Legis partem circa sacra versari.

ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἐπέρας μετέστηκεν, ἀφ' ἧς οὐδὲς προσέχρηται τῷ θυσιᾶ-
σειῶ] Illud γὰρ eo pertinet vt præstructis quæ oportebat, iam ostendat
sensum Psalmi illius omnibus partibus in Iesum Nazarenum competere.
Εἰς ὃν in quem dicta ista competunt. Sic mox εἰς λῴ. Μετέχον φυλῆς est esse
de tribu, sicut μετέχον σαρκὸς καὶ αἵματος II. 14. habere carnem & sangui-
nem. Pro προσέχρηται Manuscriptus habet προσέχε. Et est vox bene Græca,
significatque operam dare. Sic προσέχον πολέμου, προσέχει, ἐργαίς frequentia
apud Græcos. Alij libri habent προσέστηκε δαρ. Constabat inter Iudæos
Christum esse debere ex tribu Iudæ, nempe per Dauidem.

14. πρὸς δὲ τὸν οὗτον οὗτον ἀνατίταλκεν ὁ κύριος ἡμῶν] Si ex Dauid, ergo
ex Iuda. Iudæ familiæ promissum fuit regnum. Et sacerdos in Psalmo
prædictus non minus rex quam sacerdos esse debuit. Et bene electum
est verbum ἀνατίταλκε, quia Christus sub Zorobabelis figura dicitur τῶν
ἀνατολῶν siue βλαστὸν aut ἐλάττωμα : nam his modis Hebræum illud vertitur Je-
rem. XXIII. 5. XXXIII. 15. Zach. III. 8. VI. 12.

εἰς λῴ φυλῶν οὐδὲν πρὸς ἱεροσύνης Μωϋσῆς ἐλάληκεν] In quam tribum com-
petens nihil Moses de sacerdotio dixerat. Sequitur ergo ex Psalmo aliam
legem legi Moysi substitutum iri. In Manuscripto est, οὐδὲν πρὸς ἱερέων. Et
sic legit Latinus.

15. καὶ πρὸς τὸν οὗτον οὗτον ἀνατίταλκεν ὁ κύριος ἡμῶν] Hoc ipsum quod dixi de Legis mu-
tatione, amplius etiam aliunde liquet. Sic Rabbini dicere solent רתנף
ברור. πρὸς δὲ τὸν οὗτον οὗτον voces bene Græcæ, quales multæ in hac epi-
stola.

εἰ καὶ τῶν ὁμοιοτήτων Μελεχσεδὶκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος] Ei hic est quandoquidem
vt Rom. v. 10. ἀνίσταται sive vt supra II.

ὅς οὐ καὶ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς] Secundum ius illud (nam νόμος etiam ius
significat, vt I. Cor. v. 11. 39. Exod. XII. 49.) quod venit ex præcepto da-
to carni, id est, hominibus mortalibus, quorum alter alteri succedit. Caro
mortalem conditionem significat, vt supra v. 7.

ἀλλὰ καὶ δύναμιν ζωῆς ἀκατάλυτον] Per vim vitæ immortalis. Nam ideo
Christus ad vitam immortalem perductus est, vt in æternum sacerdos no-
ster esset. Vide supra v. 5. 6. dicit autem vitam ἀκατάλυτον quia nunquam
ab illo corpore discedit. γαρ καὶ Exodi XXXIX. 22.

17. μάρτυρεὶ γὰρ] Dauid ostendit verum esse quod dico. μάρτυρεῖν hic vt
Rom. III. 12. In Manuscripto μάρτυρεῖται γὰρ, redditur illi hoc testimo-
nium.

ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα καὶ τῶν ἑξῆς Μελεχσεδὶκ] Premit illam vocem מלך
quæ alibi quidem longum tempus significat, at hic æternitatem : quis

Nnnnn

enim potest esse dominus Davidis regis, nisi qui sit cœlestis ac proinde æternus. ὅτι hîc, est recitantis.

18. ἀδύναμις μὲν γὰρ γινέσθαι παραχρῆστος ἐντολῆς] Iam incipit ostendere nihil mirum esse quod lex illa Moïsi, cuius pars erat lex Levitica, abolita est. ἀδύναμις hîc non est violare, vt alibi, sed pro imperio tollere vt Gal. III. 15. ἐντολὴν hîc vocat totam congeriem ἐντολῶν. παραχρῆστος hîc est præcedere, vt 1. Tim. I. 18. Præcesserat lex Christum multis sæculis, à Moïsi nempe temporibus.

Διὰ τὸ αὐτῆς ἀδυνάτου εἶναι ἀνωφελέος] Nempe comparata comparate. Non mirum est imperfectiora perfectioribus cedere.

19. οὐδὲν γὰρ ἐπέλειψεν ὁ νόμος] Non perduxit homines ad iustitiam illam veram & internam, sed intra ritus & facta externa constitit. Nemo illis temporibus fuit virtutibus Apostolicis conferendus. Quod si qui prope accessere, non legi id debebant, sed gratiæ velut de Euangelio promutuo sumptæ atque prærogatæ. Vide Rom. VIII. 3. Gal. III. 2. 21, vbi dicta vide. οὐδὲν, id est, οὐδένα, locutione qualis supra 7. & Ioh V. 36.

ἐπισημασμένη ἡ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐλπίζομεν πρὸς Θεόν] Promissa terrestria non operantur mortis contemptum, sed eum operatur spes melior vitæ æternæ atque cœlestis. Inde tam crebra martyria. Illud ἐπὶ in ἐπισημασμένη significat posterius aliquid, vt in ἐπαγγελία Gal. III. 15. Et est locutio factis frequens. Pōst introductio spei melioris, pro spes melior pōst introducta. Pro ἐλπίζομεν in Manuscripto est ἐλπίζομεν. Per quam ad Deum prope accedere possimus, id est, vere pij reddi. Hoc enim est ἐλπίζειν Θεῷ. Soph. III. 2. & IV. 8. Est autem vox proprie sacerdotalis, vt videre est Ezech. XLII. 13. XLIII. 19. Et Christiani per Christum summum sacerdotem facti sacerdotes, 1. Petr. II. 5. Apoc. I. 6.

καὶ καθ' ὅσον οὐ χωεῖς ὀρκωμοσίας] Tertium addit priuilegium huius sacerdotij in Psalmo prædicti præ legali, quod hoc institutum est cum iureiurando, vt scilicet semper duraret: quæ vis est rerum iuratarum. Vox ὀρκωμοσία ex duobus idem significantibus composita reperitur & infra 2. 28. Plato in neutro plurali dixit ὀρκωμοσία, quomodo & locus quidam dictus in Attica vbi Theseus Amazonibus iurauerat, Plutarcho memorante. In Glossario ὀρκωμοσία iuratio. καθ' ὅσον hîc est *quanto*. Respondet enim ei quod sequitur ὡσούτων. Talibus autem vocibus solet præponi *quanto* pro *quia*. Sic apud Tacitum: *quanto dites, tanto magis imbelles: quanto inopina, tanto maiora: quanto intentus, tanto occultior: quanto ignara Barbaris, tanto toleratiora.*

οἱ μὲν γὰρ χωεῖς ὀρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεὺς γαρονότες] Aaron & posterij eius.

21. ὁ δὲ μὲν ὀρκωμοσίας] Nempe Christus in Psalmo prædictus. Et subauditur per Zeugma, sacerdos constitutus est.

ὡς τὸ λέγοντος πρὸς αὐτὸν. Ως μοι Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. Σὺ ἱερεὺς εἰς πᾶν αἰῶνα καὶ πᾶν ἄξιον Μετληθήσεται] Ista ὡς μοι Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται per παρέν-

ἴσταν legenda sunt. Nam illud αὐτοῖς coheret cum τὸ λέγοντες τοῖς αὐτοῖς. Sed ut ostenderetur dictum illud fuisse cum iureiurando, ideo & præcedentia Psalmi verba interjicienda fuere: αὐτὸς ὁ θεὸς ὁμοῦς non mutabit factum supra VI. 17. *Pœnitentia in Deo nihil aliud quam mutatio sententia prioris.* Tertullianus aduersus Marcionem I.

καὶ τοσοῦτον κρείττονος ἀφ' αὐτοῦ γάρρην ἐγγυος Ἰησοῦς] *Tanto melioris pacti sponsor factus est Iesus: pacti scilicet æternum valituri.* Εγγυητής fideiussor, ἑπὶ ἑπὶ ἑπὶ, in Glossario Cicero: *me ut sponsorem appellat, id est, fideiussorem.* Moses pro Deo spondidit in Lege veteri. Iesus pro Deo in noua Lege. Let utraque & pactum continet: habet præter officij præscriptionem etiam promissa: sponsorem dare solent minus noti. Et Moses & Iesus hominibus melius noti erant quam Deus qui est inconspicuus. Spondidit autem Christus, id est, nos certos promissi fecit, non solis verbis, sed perpetua vitæ sanctitate, morte ob id tolerata & miraculis plurimis. Hoc eo pertinet, ne miremur mutatam Legem.

καὶ οἱ μὲν πλείονες εἰσι γάρρηντες ἱερεῖς ὅτε τὸ διακόνειον ἀφ' αὐτοῦ ἀφαιρέται] *id est, per excellentiam ἀρχιερεὺς ὡς ἡ γὰρ ἡν καὶ supra septuaginta fuere ab Aarone ad Templi excidium. Non poterant permanere in sacerdotio, morte id prohibente. Et id Lex ostendit Exod. XXVIII. 43.*

ὁ δὲ ὅτε τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα] *Quia semper manet & non moritur.*

ἀποδίδεται ἐκ τῆς ἱερωσύνης] *Latine optime vertas: non transmittis sacerdotium.* Ius quod à defuncto peruenit ad successorem Latine dicitur transmitti, Græcis ἀποδίδεται, hic ἀφαιρέται. Apud veteres in sacra quoque succedebatur. Seruius ad XI. *Aeneidos: ἀποδίδεται πρὸς αὐτὸν Dgn. VII. vbi Græci οὐ περιδιδόσκει.* Syrus hic ἀρᾷ αὐτῷ.

25. ὅταν & σάξεν εἰς τὸ πανταλὲς θύναται τοῖς ἀποστολοῦσιν δι' αὐτῶν τὰς θύνας, πᾶσι τοῖς ζῶν εἰς τὸ ὑποστηρίξαι αὐτοὺς] *Qui semper viuit, semper etiam potest pro nobis Deum compellare, ut nos seruet, id est, ut nobis auxilia impetret contra tentationes. εἰς τὸ πανταλὲς in perpetuum diximus esse ex Lucæ vocibus usurpatis XIII. II. in Evangelio. Et recte hic venterunt tum Syrus tum Latinus, quomodo & Græci Patres hanc vocem intelligunt. Pari locutione supra dixit εἰς τὸ διωκέναι 3. Hebraïce תמיד. τοῖς ἀποστολοῦσιν δι' αὐτῶν τὰς θύνας qui per ipsum Deum colunt: ut infra XI. 6. ὑποστηρίξαι est desideria alicuius commendare. Habuimus eandem vocem, sed sensu non nihil deflexo Rom. VIII. 26. Facit autem hoc Christus non submissa ut olim, sed potenti interpellatione, quemadmodum loquitur Gregorius Magnus. Vide Rom. VIII. 34.*

26. τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔωρεται ἀρχιερεὺς] *In Manuscripto ἡμῖν 2, ἔωρεται. talis etiam esse debebat, qualem iam describam, multo melior istis Aaronidis, quorum multi mali, alij mediocriter tantum boni fuere. ἔωρεται, id est, conueniebat nobis talem Pontificem dari. Vide supra II. 10.*

Nnnnn ij

ὅσις] *וְהָיָה* qui non laminæ, sed menti inscriptum habeat *וְהָיָה לְךָ*
Exodi XXXIX. 38.

ἀκακος] Oportet sit remotus ab omni re mala, non tantum, ne polluta
ducatur. Leuit. XXII. 13.

ἀμίαντος] Qui non tantum pollutus non fuerit illis contaminationibus
externis, de quibus agitur Leuit. XXII. sed nec vllō vitio. Vide Iac. I. 27.
I. Petr. I. 4.

καχαισμένος ἀπὸ τοῦ ἀμώρτων] Sicut in adytum nullus intrabat præter
summum sacerdotem, in Basilicam Templi nemo præter sacerdotes, ita
oportebat hic sacerdos perfectior, longē sit positus à contactu malorum
hominum, Ioh. V. 11. 34.

καὶ ὑψηλότερος τοῦ οὐρανῶν ἡρόδμου] Supra æream, & ætheream regionem
positus. Sic & supra IV. 14.

27. ὃς οὐκ ἔχει καὶ ἡμέραν ἀνάγκην, ὡς οἱ ἀρχιερεῖς ποτε οὐκ ἔχοντες
ἀμώρτων θυσίας ἀναφέρειν, ἐπειτα τοῦ τοῦ λαοῦ. τὸ τοῦ ἵδιον
καὶ ἡμέραν hic est sæpissime, quoties res fert, vt & infra X. 11. neque
enim tantum in sacro anniuersario, sed & quoties aut summus sacerdos
consciens sibi esset subreptionis alicuius, aut alius quivis, offerebantur vi-
ctimæ *καὶ ἀμώρτων* καὶ. Videtur autem & hic & supra V. 3. dici Christus
quoque obtulisse non sæpius quidem, sed semel pro peccatis non populi
tantum, sed & suis, quod defendi potest ea explicatione quam attulimus
ad Matth. XXVII. 50. vt vox ἀμώρτων de Christo ita sumatur sicut singu-
lare ἀμώρτων Rom. V. 1. 10. pro doloribus illis qui solent peccatorum pœnæ
esse, & quas Christus occasione etiam peccatorum humani generis tolera-
uit : & à quibus liberatus est per mortem acceleratam tum cum obtulit
non pecudem, sed corpus suum, vt perfectissimam victimam. Et est hæc
quoque locutio de Lege sumpta. Nam & profluuium muliebre dicitur καὶ
Leuit. XII. 8. XV. 30. & lepra XIV. 13. vbi in Græco *καὶ ἀμώρτων*. Sicut hic
semel obtulisse dicitur Christus, ita semel pro peccatis passus I. Petr. III.
18. Pro *ἀμώρτων* in Manuscripto *ποροσενίαι* vt supra V. 1. 3. 7. & infra sæpe.

28. ὁ νόμος γὰρ ἀδύνατος κατέστησεν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀδύνατον] Lex Mo-
sis sine iureiurando prolata. ἀδύνατοι hic sunt aduersa quibus subiecta est mortali-
tas vt supra IV. 15.

ὁ λόγος ὃς ὁ ὅρκωστος] Promissum Dei iuratum in Psalmo.

μὴ τὸν νόμον] Debent posteriora in legibus esse perfectiora.

ὡς εἰς τὸν αἰῶνα τελεωμένον] *τετελειωμένον* hoc loco significat ita perfe-
ctum vt nec morti nec vllis aduersis subiaceat. Pari sensu id verbum ha-
buimus supra II. 10. Et filium nempe Dei, non hominem cæteris parem
nascendi sorte.

CAP. VIII.

Εφάλαγον ἢ ἐπὶ τοῖς λειτουργοῖς] Post tot dicta hæc esto summa. In Glossario *εφάλαγον* *summa*. ψκγ Exodi xxx. 11. Num. 1v. 2. xxxi. 26. 49. Utuntur sic Isocrates, Thecydides, Plato. Vide quæ dicta ad Rom. xiii. 9. In Manuscripto : ἐν τοῖς λειτουργοῖς. In iam dictis hoc est præci-

pium:

ὁδοποιὶ ἐχούμιν ἀρχιερεὶς ὃς ἐκτίθεισιν ἐν θείᾳ τῇ θεῷ τῆς μεγαλωσύνης] Vide supra i. 3. θεῶς μεγαλωσύνης דבב אסב significat ipsam Dei maiestatem. Explicat id recte Maïmonides Ducis dubitantium l. 9. Aaronidas apud arcam Dei stabant: hic apud thronum Dei consider, ut potestatis confors.

ἐν τοῖς οὐρανοῖς] Id est, ἐν οὐρανῷ οὐρανῶν quod supra dixit ἐν ψαλμῷ 11. 3. Vide quæ diximus ad Matthæum xix. 2.

2. τῷ ἀγίῳ λειτουργός] ἅγια vocat totum Templum, quod ἡγία Μοσὶ & Prophetis, interdum ἡγία vt Psal. cii. 28. Intelligit autem, vt sequentia indicant, vniuersum hoc, comprehensa etiam regione super æthereā. λειτουργός cum significat qui aliquid peragit alterius imperio ἡγία vt videre est supra i. 7. & Rom. xiii. 6. Soletque eximie dici de sacerdotibus Neh. x. 39. quia afferunt ea quæ Deus exigit, quod dicitur λειτουργοῖν Exodi xxviii. 35. 43. xxix. 30. xxxv. 18. xxxix. 25. 47. & alibi. Christus ministerium suum partim in terris peregit, partim in summo cælo peragit.

καὶ τῆς οὐρανῆς τῆς ἀληθινῆς] ἀληθινὰ vocantur, res præcipuæ quarum res minores figuræ sunt. Sic & infra ix. 24. Vide quæ diximus ad Matth. xxvi. 29. Luc. xxi. 16. Ioh. i. 9. v. 1. 32. xv. 1. infra ix. 24. Adde i. Ioh. ii. 8. Non minus Tabernaculum illud, quod pro Templo fuit, quantum ipsum Templum à Salomone structum figuram gerebat Vniuersi. Vide quæ diximus ad Matth. xxvii. 5. Adde egregium locum Clementis Alexandrini Strom. v. In tota structura Tabernaculi magnam abscondi sapientiam aiunt Albeldà & Abarbaniel. Philo de Mundi creatione Cælum vocat ἱερὸν καὶ παρθένον.

ὡς ἐποίησεν ὁ Κόσμος] Mundi opifex. πύγματοι proprie de tentoriis dicitur, quæ clauis attinebantur, quorum mentio Esaia xxxiii. 20. & liv. 2. vox autem πύγματοι πύγ Gen. xvi. 25. xxxv. 21 Exodi xxxiii. 7. Iud. iv. 11. Sam. vi. 17. 1. Paralip. xvi. 1. 11. Paralip. i. 4. Sed per translationem etiam de Vniuerso vsurpatur, Iob. xxxviii. 6. Esaia xlii. 5.

καὶ οὗ ἀνθρώπου] Non Beseleel aut Leuitz. Similem oppositionem structuræ diuinæ & humanæ habes infra ix. 11. 24. & xi. 10.

3. πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶκεν τὴν θυσίαν καὶ δῖται] Ostendit,

Nnnnn iij

cur dixerit λειτουργός, quia talis est omnis sacerdos summus. Quid sint δώδεκα καὶ δυοῖς diximus v. 1. § 1. 4.

ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τῶτον δ' ἀποστείλῃ] Quare necesse est Christus, quem Psalmus sacerdotem vocat & quidem eximium supra Aaronidas, aliquid offerat. Id quid sit dicet infra 1x. 12.

4. § 1. 2. δὲ λαὸς ἦν ἁπλοῦς, οὐδ' αὖτε ἔμελλε] In Manuscripto ei μ' οὐδ'. Bene progreditur ad causam reddendam dicti alterius, nempe Christum in toto Vniuerso ac proinde etiam in summo Caelo esse sacerdotem. Nam si in terris, supple tantum, obeundum ei fuisset ministerium, nihil opus erat eum fieri sacerdotem, quod in Psalmo praedicatur. ὡς apud Græcos praefertim ubi αὖ additur, vim habet modi potentialis, quasi diceret αὖ εἴη.

ὅτι οὐκ ἔστιν ἱερεὺς ὅς τις προσφύσκει καὶ τὸν νόμον τὰ δώδεκα] In Manuscripto deest ἱερέων. Erant qui ista offerrent quæ in lege praescripta sunt. Nihil opus erat ob id Messiam mitti. In voce δώδεκα intellige καὶ οὐδ' αὖτε etiam δυοῖς. Erant, nempe cum Psalmus iste scriberetur. Nam ὄντων etiam pro imperfecto ponitur. Sic Plautus :

Cum uxore modò adueniens voluptatem capit.

Plinius : *Apri inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, id est, postquam indurauere.* Plura talia notarunt viri docti.

οἱ πρὸς ὑποδείματα καὶ σιῶα λαβύνοι καὶ ἱπποερίων] Bene causam reddit, cur maior sacerdos mitti debuerit, quia ille cultus erat umbratilis. Res principales vocantur corpora, ea vero quæ rerum principalium significationem habent, umbræ, perspicua admodum tractatione Coloss. 11. 17. Vide & infra x. 1. δῆμα est pars de re sumpta, vnde rei qualitas intelligatur. Latini dicunt specimen, & sic vox illa Græca in Glossario exponitur. ὑπό-δῆμα minus aliquid, non pars rei, sed simile quiddam. Vide infra 1x. 23. Iac. v. 10. 11. Petr. 11. 6. Vide & supra 1v. 11. Tentorium Moysi temporibus, Templum vero post Salomonem nihil aliud erant quam umbræ totius Vniuersi & gubernationis Dei in Vniuerso, cuius pars præcipua est regio illa superætherea. Vide infra 1x.

καὶ δὲς κηρυγμέναι Μωσῆ] Diuinitus edoctus. De verbo κηρυγμέναι vide Matth. 11. 12. 22. Act. x. 22. infra xi. 7. quibus in locis vides more Græco Passiuum formari ab Actiuo Datium regente: ita vt explicare liceat καὶ δὲς κηρυγμέναι τὰς Μωσῆ ea locutione quam habemus Luc. 11. 26. Hebræi dicerent הוּר in Pual.

μέλλων ἐπαλεῖν πλεὺς οὐρανῷ] Nempe Exodi xxv. 40. Quo respicit & Stephanus Act. vii. 44.

ποίησας πάντα καὶ τὸν τύπον τὸν δεχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει] Verba sunt LXX. nisi quod additum est πάντα. Exemplum illud in monte Moysi monstratum erat spirituale, corporeum eius figura. At illud spirituale significauit rem multo magis spirituales, & mons Caelum supremum. Hunc sensum esse

loci istius in Exodo mysticum vidēre & veteres Hebræi. Philo libro peior-rem insidiari meliori. ἢ ὅ Μωϋσεως σκηνὴ συμβολικῶς οὖσα ἀνθρώπου ἀρετῇ, κλη-σεως οὐχ' ὑπάρξεως ἀξιοθέσται, μῦθμα καὶ ἀπεικόνισμα τῆς θείας ἐκείνης ὑπάρχουσα. Idem libro de Ebrietate dicit σκηνὴ ἀρετῆς ἀσωμάτων σύμβολον. Et de vita Mo-
sis. Σκηνὴ οὐκ ἔργον ἱερῶτάτων δημιουργῶν ἐδίδεν, ἥς τὴν κατασκευὴν θεοφάτοις λό-γοις ἐπὶ τῇ ὁδοῖ Μωϋσους ἀντιδιδάσκετο, ἥβ' ἐμμελῶν ἀποτελεῖσθαι σωμάτων ἀσωμά-τοις ἰδέσθαι τῇ ψυχῇ θεωρῶν πρὸς αὐτὸς ἐδιδ, καὶ ἀπὸ ἀρχαίου γραφῆς ἐνοήτῳ ὡς ἀ-δελφμάτων ἀδότητα μῦθματα ἀπεικονιζούσα.

καὶ ὅ διαφοροτέρας τετύχηκε λειτουργίας] Est λειτουργὸς vt supra dixit 2. sed λειτουργία illius multo excellentior est illa Leuitica. Nomen διαφοροτέρου habuimus & supra 1. 4. καὶ ὅ non temporis est nota, sed oppositionis. Vide quæ dicta Rom. v. 11. 17. 1. Cor. v. 11. v. 11. 15. τὴν χάριν nancisci vt Luc. xx. 35. 11. Tim. 11. 10. infra x. 35. ἡγλ. Pro τετύχηκε alij libri habent τέτυχε.

ὅσα κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης] Quod ceperat dicere v. 11. 12. Legem esse mutatam, id nunc à Prophetis prædictum ostendit. Et vititur voce διαθήκης τῷ 13. quia omnis lex diuina sub conditione quædam promittit, ideoque & pacti induit naturam, vt diximus in anteloquio ad Nouum Te-
stamentum; Christus, non Moses, huius pacti est μεσίτης. Nam & obtinuit ne crimina ante vocationem commissa homines à pœnitentia, aut pœni-
tentia ductos à venia excluderent, & impetrauit nobis summa à Deo be-
ficia ad vitam æternam pertinentia 1. Tim. 11. 5. Adde Gal. 111. 19. 20. infra 1x. 15. x. 11. 24.

ἥτις ἐπὶ κρείττονιν ἐπαγγελίᾳς νενομοθέτηται] τῷ 14. Satis fuerat dicere τέθειται, sed maluit dicere νενομοθέτηται vt ostenderet pactum hoc simul & legem esse. Sic iunguntur lex & pactum Pl. lxxv. 10. ἐπὶ vero cum datiuo hoc loco, vt sæpe apud elegantiores Græcos, significat contractus par-tem. Sunt autem promissa meliora, quia credentibus promittitur iusti-
tia non externa, sed interna, venia non ab erroribus, sed à peccatis qui-
busuis antecedentibus, spiritus dona non paucis, vt sub lege, sed omni-
bus, & vita non terrestris & temporaria, sed cœlestis & æterna.

εἰ γὰρ ἡ παλαιὴ καὶ ἀμαρτία] παλαιὴ pro παρτίεα. Vide quæ diximus Ioh. 1. 15. ἀμαρτία hic comparate sumitur & non nihil improprie, eo sensu vt intelligatur fœdus Sinaïticum non tale fuisse, quo non alterum posset esse perfectius. Vide supra v. 11. 18. 19. Pari ferme modo sumi κατηγω-
σμένος Gal. 11. 11. ad illum locum diximus. Et in hac ipsa re ἀποφελὲς supra v. 11. 18. Vide & quæ dicta Act. x. 11. 38.

οὐκ αὖ δούλευς ἐζητήτο τόπος] Id est, non fuisset illud amotum, vt hoc succederet. Nam qui locum alicui rei quærit, sæpe eius causa rem alte-
ram amouet.

8. μεμφομένος γὰρ αὐτοῖς λέγει] μεμφομένος, id est, minoris faciens pactum prius, dicit illis qui nempe sub pacto priore vivebant.

ἰδοὺ ἡμεῖς ἐρχόμεναι, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα *δξαθήκην καμνὴν*] Ex Græco capitis Ierem. xx xi. 31. & sequentibus: sed id caput in Græcis editionibus multis est xxxv iii. ob transpositionem ibi factam. ἐρχόμεναι *יבא* sono est præsens, sensu sæpe futurum, vt i. Theff. i. 10. & alibi. καὶ συντελέσω, id est, cū efficiam, locutione frequenti Hebræis. ἐπὶ *ἐπ* cum vel *erga*. Vtuntur hoc eodem loco in hunc eundem sensum Iustinus contra Tryphonem & Tertullianus iv. aduersus Marcionem. In Iustino hæc præcedunt. ὁ γὰρ ἐν Χωρὴβ παλαιὸς ἦν νόμος, καὶ ὑμεῖς νόμων. ὁ δὲ πάντων ἀπλῶς νόμος ὃ καὶ νόμον τιθεὶς τὸν ποτὶ αὐτὸν ἔπαυσε· καὶ δξαθήκην μεταποιτα γμορμήν τιλὼ πορτέρον ὁμοίως ἔσσεσεν αἰδνιός τε ἡμῶν νόμος καὶ τελευτῶν οὐ χειρὸς ἐδιδθη, καὶ ἡ δξαθήκη πρὸς, μὴ μὲν οὐ νόμος οὐ πορτάσμα, εἶς ἐν ὅλῃ. Mentio est noui pacti & quidem αἰωνίου etiam Ierem. xxx xi. 40. Ezech. xvi. 60. xxx iv. 25. Et sensus quidem apertior illorum locorum respicit tempus illud, quo Iudæi prope omnes & ex decem tribubus qui vellent, restituti in patrias sedes, cultum Dei restituerant qui nulla postea idololatria corruptus fuit, quod ante sæpe euenerat. Confer dicta de eo tempore Esaïæ ii. 3. Ierem. xxx i. 1. xxx iii. 8. Ezech. xi. 17. xx. 41. xxxv i. 24. Et ipsam solemnem pacti renouationem ex parte populi Deo approbante, quam habemus Neh. xi. 12. Et certe tantum erat illud beneficium, vt omnium veterum possit obliuionem inducere, ac proinde singuli de populo non ex doctrina magistrorum, sed proprio sensu Dei bonitatem summam agnoscerent: qui sensus & post eum recens admodum memoria tum huius boni, tum malorum quæ ab idololatriis pertulerant, efficacissima erat ad Dei cultum in illo populo diu retinendum. Sed cū illa dispensatio Dei, per quam sibi ex omnibus terris collegit populum, manifestius quam vllæ aliæ, figuret Messiaë tempora, vt & Rabbini agnoscunt, ideo sæpius ex Prophetarum locis eo spectantibus, verba in sensu sublimiore ab Apostolis & eorum adiutoribus produciuntur: vt in plurimis locis Evangeliorum & Actuum & Pauli epistolarum videre est. Et certe ita à Deo directa sunt verba, vt in Christi tempora quadrent exactius. Per hunc enim vere non antiquum fœdus renouatum est, sed factum plane nouum: & quidem non diuturnum, sed plane æternum: Iudæ autem & Israël nomen egregio mysterio ad Christi Ecclesiam referuntur, non tantum quia hæc nunc populus Dei est meliori iure quam illi fuere, verum etiam quia nominum significatio id postulat: nam Iudas est *ἑξομολογούμενος* vt Philo recte interpretatur, quod Christiani faciebant etiam vitæ suæ pretio, Israël vero, qui Deum superat, id est, quiduis à Deo obtinet, sicut Christiani obtinent omnia quæ ad vitam ducunt æternam. Vide Rom. ii. 28. 29. & ix. 6. & ibi dicta. Adde iam quod in illis temporibus populi in patriam restituti non figura tantum, sed & gustus quidam Euangelij fuit. Nam Christus, vt iam appropinquans, apertius à Prophetis indicatus est: verba quædam Prophetarum per Esdram & alios mystice explicata spem quan-

dam fecere vitæ melioris, & credentibus contigit spiritus multo quam olim fortior.

οὐ καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν ἐποίησεν ὁ θεὸς, παρὰ τὸν αὐτῶν] Id est, meliore successu. καὶ similitudinem significare solet. Similitudo autem ista hoc loco in euentu spectatur.

ἐν ἡμέρᾳ ἐπαλαβομένου μου τῆς χάριτος αὐτῶν] ἐν ἡμέρᾳ, id est, circa illud tempus, In Hebræo, in die apprehendere me manum eorum, id est, cum apprehendissem, quod hic per participium non ineleganter exprimitur. Solent qui aliquem e carcere educunt, manum eius prehendere. Vide quæ diximus supra 11. 6. In die, pro circa illud tempus, habes in re eadem Ezech. 33. 5.

ἐξαγαγὼν αὐτοὺς ἐκ τῆς Αἰγύπτου] Id est, ἐκ τῆς ἐξαγωγῆς, quod clarius in Hebræo ἐκ τῆς Αἰγύπτου.

ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου] Non steterunt pactis. Sic dictis manere apud Virgilium. ἐμμένει hoc sensu habemus Deut. 32. 11, 26. Jerem. 32. 14. Act. 21. 22. Gal. 3. 10. In Hebræo est, ὑποβιβαλόντες pactum meum: nempe in cultu vituli, in Massa & Meriba, in Madianitide, & rursus paullo post Iosue tempora, ut iam seniores omittam.

καὶ γὰρ ἠμελλήσαν αὐτῶν λέγει Κύριος] Pro λέγει Κύριος, tum hic tum infra in Græco est οὐκ ἔχεις sensu eodem. Apparet autem LXX interpretes, pro ἠμελλήσαν legisse ἠμελλήσαν. Neglexi eos vicissim, non defendi eos contra serpentes, Leuitas in eorum occisionem armavi: passus sum eos venire sub iugum Madianitarum, Philistinorum & aliarum gentium.

10. ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ διαθήκη ἐκ διαθήσεως τοῦ οἴκου Ισραὴλ, καὶ τὰς ἡμέρας ἐκείνας λέγει Κύριος] ὅτι est pro Hebræo, quod hic valet, sed, quomodo Hieronymus recte vertit in Jeremia. Pro διαθήσεως in Hebræo est σκινδρα, quia fœdera scissæ pecude fiebant. Μὴν τὰς ἡμέρας ἐκείνας in sensu primo valet post exilium: in sensu sublimiore post mala illa quæ Iudæi pertulere, per armâ civilia inter se & externâ Pompeij ac Sossij. In Manuscripto est διαθήκη μου. Hic Ισραὴλ ponitur pro omni posteritate Israël. ubi opponitur Iudæ, significat decem tribus, ut alibi diximus.

δοῦναι νόμους μου εἰς τὴν διακονίαν αὐτῶν, καὶ ὅτι παραστήσω αὐτοὺς ἐπὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν] Ponendum comma post alterum αὐτῶν. In Græco LXX est δοῦναι νόμους & ἀρχὰς αὐτοῖς. in Hebræo est dabo. Sensus est: efficiam ut omnes legem meam memoriter teneant: nempe in sensu primo, per multitudinem synagogarum quæ structæ sunt illo tempore, ubi lex ter in hebdomade docebatur: in sublimiore sensu: Spiritum sanctum dabo Christianis, qui eos doceat atque hortetur. Ioh. 14. 17. 26. xv. 26. xvi. 13. 1. Ioh. 1. 27. Uterque sensus est in Ezech. 36. 26.

καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν] Illi me colent, ego eos protegam; locutio par ei quam supra habuimus 1. 5.

O o o o o

11. καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πολίτην αὐτῷ καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, γινώσκει τὸν Κύριον. ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν] Dixerunt Græci interpretes οὐ μὴ διδάξωσιν in potentiali, id est, non opus erit ut doceant. πολίτην hic dixit pro συμπολίτην. In Hebræo hic: כִּי־יָדַע; at Levitici xix. 18. כִּי־יָדַע. Sic & Latini dicunt, meus municeps, id est, eiusdem mecum municipii particeps. Olim quia aliqua de re dubitabant, consulebant Prophetas, & ab iis officium suum edocebantur 1. Sam. ix. 9. Cognoscere Dominum, id est, Domini voluntatem. Post reditum à Babylonē omnes, qui non perpetuo labore victum egerentur quærere, legem edificabant. Et sic Christi præcepta, quæ lex est nova, facile edificunt omnes Christiani. Vide 1. Cor. i. 5. Ioh. vi. 45. A minimo ad maximum: id est, adolēscētes & senes. Eadem locutio Genes. xix. ii. 1. Sam. v. 9. xxx. 2. 19. 11. Reg. xxiv. 46. 11. Paralip. xxxi. 15. xxxiv. 36. Esai. xxi. 24. μεγάλου αὐτῶν, id est, inter ipsos.

12. ὅτι ὅλως ἔσμεν ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν καὶ ὡς ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ ὡς αἰσθητῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ] Quod hic in Hebræo est וְכִי־וְכִי & in Græco ὅτι optime vertitur per profecto. ὅλως ὡς sicut ἰσάκως supra 11. 17. in sensu vulgari est pœnas exigere nolle criminum: in sensu mystico est ita sanare animum ut crimina non redeant. Sic & non meminisse eorum sublimiori sensu Deus dicitur, ubi nihil est noui quod vetera in memoriam reducat. Pro ἀδικίας in Hebræo est עֲוֹנוֹת. Ea vox significat facta omnia contra æquum. Pro duabus vocibus Græcis ὡς ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ ὡς αἰσθητῶν αὐτῶν una est in Hebræo עֲוֹנוֹת quæ ita generalis est, ut omnia alia peccata quæ sub nomine ἀδικίας non solent venire, comprehendat. Syrus, & Latinus vnam tantum vocem legerunt hoc loco & Græci quidam: ita ut altera horum videri possit irrepsisse ex glossemate.

13. ἐν τῷ λέγειν κατὰ πάλαιον τὸν νόμον] Id est, ostendit esse inutilem, quales sunt senes decrepiti. Est enim hic similis figura, qualis supra i. 6.

τὸ ὅ παλαιόμνητον καὶ νεώτερον εἶδος ἀφανισμοῦ] Occulte vaticinatur & Templum & rempublicam Iudæorum breui perituram. Id euenit decem ferme annis post scriptam hanc epistolam. Senectutem mors excipit. Didicisse hoc potuit Lucas tum ex Daniel. ix. 22. tum ex iis quæ ipse Christi verbis posuit in Euangelio xx. 1. 20.

CAP. IX.

HIXE μὲν οὖν ἡ περὶ τῆς σκηνῆς διαγράμματα λαβείας] In Manuscripto abest illud σκηνῆς, ut & in Syro & Latino: & recte. Est enim natum ex glossemate, nec legērunt id Chrysostomus & secuti eum Græci. Et ἡ περὶ intelligendum ex prioribus διαγράμματα. Ea habuit διαγράμματα præcepta multa neutiquam conferenda cum Christi præceptis διαγράμματα ἱερῆ Num. xxx. 17. Deut. i v. 14. 40. 45. Ps. cxix. 12. Luc. i. 6. Habuit & λαβείας. Recte enim & hoc nomen sumas in accusatiuo. Nam & tertius accusatiuus sequetur. Habuit illud pactum cultus suos, nempe externos, de quibus in Levitico.

τότε ἄγιον κοσμηκόν] Et hic est accusatiuus. Habuit pactum illud sanctuarium suum mundanum, id est, mundi totius imaginem. Vide supra VIII. 2.

2. σκηνῇ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ περὶ] Explicat formam illius sanctuarij qualis fuit Moſis temporibus, cum lex lata est. σκηνῇ, id est, σκην, sæpe vocatur totum illud tabernaculum siue tentorium potius, cuius duæ erant potissimæ partes, sed quæ & ipsæ recte σκηνῶν dicuntur, quia habebant quæque suum velut rectum. Et sic loqui etiam Hebræos notarunt eruditi. Et nota hic rursum περὶ pro περὶ τῆς ut supra VIII. 7. 13. περὶ τῆς autem vocat eam quæ prior intrabatur, & vocabatur ἄγιον cui in Templo respondit הֵיכָל קֹדֶשׁ Philoni. δαπέδον vero eam quæ ob maiorem sanctimoniam vocabatur ἁγία ἁγίων, cui in Templo respondebat מִזְבֵּחַ locus oraculi. Illud Cœli ætherej & eorum quæ ab æthere reguntur, hoc superætherej imago erat, ut alibi diximus.

ἐν ᾗ ἦτο λυχία] מנורה imago planetarum. Erant enim rami sex & unus in medio scapus, ut Philo explicat de vita Moſis & de hærede rerum diuinarum. Nec aliter Iosephus Ant. iii. 7.

καὶ ἡ ἑξάκοντα καὶ ἡ περὶ τῶν ἑξ ἁρτων] Mensa ἑξάκοντα & panes duodecim in ea positi. ἡ περὶ τῶν ἑξ ἁρτων pro οἱ περὶ τῶν ἑξ ἁρτων locutione frequentæ & Hebræis & Græcis. ij sunt פָּנִים שֵׁשׁ Exodi xxv. 13. ita dicti quia in conspectu semper erant sacerdotibus. Significabant hæc alimenta ex terra quidem nasci, sed vi siderum eam vegetante. Ita Philo de hæredet rerum diuinarum & de vita Moſis.

ἥτις λέγεται ἁγία] Non ἁγία scribendum, sed ἁγία ut ex sequentibus apparet & supra VIII. 2. שֶׁבַע Exodi xxv. 13. vbi Græci ἁγίων. ἥτις nempe σκηνῇ περὶ.

3. μὲν γὰρ τὸ δαπέδον κατεσκευάσθη] Intra τῆς quod proprie Græcis κατεσκευάσθη cum illud velum per quod primum in tentorium intrabatur dici Græcis soleat καλὸν μὲν vel κατασκευασμένον, Hebræis כָּסוּת ut diximus ad Matth. xxv. 11. 12.

Ooooo ij

σινωὴ ἢ λεγομένη ἄγια ἀγίων] *קדש הקדשים* Exod. xxv 1. 33. Græci interpretes singulariter ἄγιον ἀγίων. vocant. Hic scriptor posthac ἄγια, nempe subaudito quod semel expressum fuerat ἅγ' ἀγίων. Id significat eum locum altero fuisse sanctiorem. Nam comparatiuos aut superlatiuos Hebræi per genitiuos additos sæpe exprimunt.

4. *χρυσου ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τινὲς κίβωτον τῷ δαδῇ καὶ περικαλυμμένην πάντοθεν χρυσῷ ἐν τῇ σάμῳ χρυσῇ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα καὶ αἱ πλάκες τῷ δαδῇ*] Hic est locus qui eruditis plurimis suspectam fecit epistolam: alios vero multum torisit: quia *θυμιατήριον* fuisse ἐν τῇ σινωὴ τῇ ἐξωτέρᾳ satis constat ex Mose, Philone, Iosepho, Rabbinis. Tum vero I. Regum viii. 9. 11. Paralip. v. 10. Ioseph. viii. 2. satis aperte dicitur in arca nihil fuisse aliud, nisi duas *πλάκας* τῷ δαδῇ, id est, τῷ ἀρχαίου quod initium *δαδῇ*. Ego qui hanc epistolam maximi facio, nunquam adducar ut eius auctoritatem deferam. Et puto obiectis hoc modo optime responderi. *θυμιατήριον* hic non est mensa, sed impositum mensæ batillum: *ἐχάσα* vocat Iosephus iii. 8. *πυρεῖον* LXX. Leu. xvi. 12. ubi in Hebræo *המחתה* quam vocem Saadias Gaon vertit *מנורת* quod significat *πυρεῖον*, prunarium, quo nomine ab Arabibus vocatur illud in Cælo Sydus, ut notatum Scaligero. Hæc *ἐχάσα* facile portabatur, ut idem ille Iosephus nos docet. Vbi autem describitur Leuitici xvi. commate 12. ritus ille expiationis anniuersariæ dicitur in Hebræo de summo sacerdote: *לקח מלא המחתה ונחלי אש מעלה מזבח מלפני יהוה ומלא הפני קטרת סמים דקה והביא מבית לפרכת ונתן את הקטרת על האש לפני יהוה*. quæ LXX sic vertunt, *καὶ λήψεται τὸ πυρεῖον πλήρες ἀνθράκων πυρὸς ὑπὸ τῷ θυσιστηρίῳ, καὶ ἀπύναται κυεῖν ἐπὶ πλῆθος τὰς χεῖρας θυμιάματος συνθέσεως λιπῆς· καὶ εἰσίοσιν ἐπὶ τὸ χρυσάσματος· καὶ ἐπιθήσονται τὸ θυμίαμα ἐπὶ τὸ πῦρ ἕνατι κυεῖν*. Quorum verborum hic est, ut arbitror, sensus. Sumet summus sacerdos batillum cum prunis de ista mensa quæ respicit Arcam, manus autem suas implebit aromate optime facto: deinde cum istis (nempe prius transponens batillum intra velum, deinde ipse intrans cum pugillis aromatum) intrabit intra velum interius: & de isto aromate imponet in prunas batilli apud Arcam. Dicitur *ἐχάσα* autem fuisse coram Deo isto Leuitici loco, quia respiciebat Arcam, ut aperte dicitur Exod. xlv. 5. Notus est autem mos Hebræorum, qui per *συνεκδοχὴν* signi pro re signata Arcam appellant Dei nomine. Ita Exodi xxx. 6. 8. quod dictum fuerat coram propitiatorio, mox dicitur coram Domino. Iam non difficile intellectu est, cur dicat hic scriptor interius illud tentorium habuisse batillum, non quod ibi semper esset, sed quod semper Arcam, quæ erat in adyto, respiceret, & in illo die maxime solemnæ expiationis in tentorium interius, id est, in adytum transferretur. Habere enim dicimur id quod in nostro est usu. Quod vero de vrna & virga ex libro Regum & aliunde objicitur, id puto sic optime dilui: Mosis tempore fuit in Arca & vrna illa cum Manna, & Aaronis

virga. Et ubi potius quam in Arca, cum intra adytum positum Manna apertum sit, ex loco Exodi xvi. 33. Virgam vero positam apud ipsam Legem, quæ & testimonium dicitur, constat ex Num. xvi. 10. Et in Arca positam fuisse virgam dicit Gorionides. Et lapsu temporis cum metus esset ne virga cariem, Manna autem mucorem pateretur, ablata ea sunt ex Arca, & custodita in loco carente ventis & solibus. Et cum Templum Salomonis conderetur, eadem de causa non reposita sunt illa in Arca, sed in crypta subterranea, ut Rabbini veteres scribunt. Sunt autem hæc omnia ab hoc scriptore non inaniter posita. Nam illud batillum ex tentorio exteriori illatum in adytum significat corpus Christi, quod post gravissimas perpeffiones, quæ igni comparari solent in sacris litteris, ex terris transiit in Cœlum supremum. Suffitus preces Christi significat quas semper pro nobis facit Apoc. v. 8. Virga autem Aaronis quæ fructum protulit (id enim est ἐλάσσειν de quo historia est Num. xvi.) semper durans Christi sacerdotium: Manna vero pastum cœlestem quem nobis dat in verbo suo: Tabulæ autem fœderis significant præcepta meliora Christi ad diligendum Deum super omnia, & proximum iuxta nos ipsos. Dicit præterea diuinus hic scriptor batillum fuisse ex auro, quod dictum etiam à Iosepho dicto loco Antiq. iii. 7. Arca ארון הברית nulli alij rei seruiebat quam ad asservanda ea quæ erant in Arca, ut Philo notat de Vita Moïsis, sicut & multarum gentium sacra cista condebantur: ut Clemens nos docet admonitione ad gentes de sacris Eleusiniis: de sacris vero Thebanis Seneca, Hercule Oetæo:

*Nos Cadmaïs Orgia ferre
Tecum solita condita cistis.*

Hanc quoque Arcam siue cistam obtectam ait fuisse auro, quod & Exodi xxv. 11. xxxiii. 3. legimus. Addit & urnam fuisse auream, quod ipsum habemus Exod. xvi. 33. Στάμνος *urceus*, *urna* in Glossario. Apud Hesychium στάμνος ὑδρία, κέλπη. Aurum, quia rubiginem non sentit, ut notat Philo de rerum diuinarum herede, significat perpetuam durationem eorum bonorum quæ per ista aurea vel aurata significantur: πλάκας Exodi xxxi. 18. Hinc διπλάκας δισημόν dixit Orphicorum scriptor. Tabulas intellige integras ac novas: quanquam & fractarum reliquias in Arcam conditas quidam tradant.

ἡσφράνω ἡ αὐτῆς Χερουβίμ δόξης καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸ ἱλασθῆναι, ὡς ἐν αὐτῇ ἐστὶν. νῦν λέγειν καὶ μέγας] Χερουβίμ δόξης, id est, forma Cherubinorum inter quos Dei maiestas se ostendebat Exodi xxv. 22. Leuit. xv. 2. Græci Χερουβίμ ubique construunt cum articulo aut adiectiuo neutro, nempe quia maior pars formæ sumpta erat de mutis animantibus, ἱλασθῆναι ponunt LXX & Philo pro כפר quia כפר etiam ἱλάσσειν propitiare significat. Deus autem propitium se ostendebat populo, præsentis suæ signum ostendendo, ut iam diximus, inter Cherubinos, siue quod idem est super Arcam. At

O o o o o iij

כפר natiuo sensu est tegere vt Gen. vi. 14. vnde כפר verti potest *καλύπτειν*, qua voce vitur Iosephus Antiq. iii. 6. & Philo, qui & *καλύπτειν* vocat libro de vita Mosis. Erat tegmen superne patulum requiescens super Arcam, more tabulæ, vt ait Rabbi Salomo. καλύπτειν quod *καλύπτειν* est Exod. xxxv. 20. xxxvii. 9. *καλύπτειν* i. Paralip. xxviii. 18. quia Cherubino- rum alæ sic erant expansæ super illud Arcæ tegmen, sicut aues pullis in- cubant: vnde prouerbiale umbra alarum Ps. lvi. 2. Explicationem my- steriorum sub hac re latentium in aliud tempus referuat, sed quia aut hoc mortē prauentus non præstitit, aut certe liber iste ad nos non per- uenit, nos id quod maxime probabile arbitramur, ea de re diximus par- tim ex Philone, partim ex aliis ad Matth. xxviii. 51. ad Exod. xxv. 18. & ad Ezech. i. 5. Erant in quoque Cherubino formæ quatuor: hominis & leonis: illa beneficentiam, hæc iram significans: & aquilæ quæ celerit- tatem, & bouis quæ tarditatem notat: ita formæ illæ idem innuunt quod Deus Mosis dixit, se celerem esse ad benefacta, tardum ad ultio- nem. Vnde non abit quod Philo dicit in multis locis per Cherubinos in- telligi Dei ἀγαθότητα & ἐξουσίαν siue δύναμιν ποιητικὴν καὶ βασιλικὴν, siue δειρ- γασίαν καὶ κολαστικὴν vt loquitur libro de sacrificantibus. Inter has duas Dei facultates media est ἡ ἰλαεὺς Θεοῦ δύναμις quam per ἰλαστικὸν adumbrari ait Philo de vita Mosis: id est, clementia erga lapsos. Hæc vero in Christo ita eximie apparuit, vt propterea Christus ἰλαστικὸν vocetur Rom. iii. 25. & ἰλαστήριος i. Ioh. ii. 2. iv. 10.

ἐν τῷ οὗτῳ κατισχυασμένων] Id est, cū ita se habeat tentorij exterioris & interioris structura.

εἰς μὲν τὴν πύλιν σκηνὴν ἀεὶ παρὰ τοὺς εἰσόδους ἱερῆς τὰς λαβείας ἑστηκυῖαι] Non semel intrant, sed quotidie & ibi cultum peragunt, id est, suffitum faciunt, panes proponunt, lucernam accendunt. Διαπαντός responderet Hebræo כָּתִיבָהּ quod sæpe habes in Lege. τὴν πύλιν σκηνὴν sūme vt supra initio huius se- ctionis. ἑστηκυῖαι vt & σκηνῶν solet poni pro πῶς vel ὡς quod est facere, obire. Et ita hic recte accepit Syrus.

εἰς δὲ τὴν δόρυ] Quæ & εἰσόδος: id est, in adytum.

ἀπαξ τῷ ἐνιαυτῷ μόνος ὁ ἀρχιερεὺς] Figuræ magis quam rei causa. Nam maior pars sacri alibi fiebat. ἀπαξ τῷ ἐνιαυτῷ כָּתִיבָהּ Exod. xxx. 10. Leuit. xvi. 34. is dies erat decimus mensis Tisri.

οὐ χωρὶς αἵματος] Vituli & hirci Leuit. xvi. 14. 15. Eo sanguine asper- gebatur tegmen illud siue ἰλαστικὸν. Hinc apparet, quanquam dicitur summus Sacerdos semel intrasse, id intelligendum quod vno tantum die intrauerit, non quod non aliquoties exierit & rursus intrarit: primum enim intrare cum oportuit batilli inferendi causas deinde suffitus: deinde san- guinis vitulini primum, deinde & hircini. Itaque quater illo die eum in- trasse ait Moses Kotzi: recte.

ὁ προσφέρει ἑαυτὸν καὶ τὸν λαὸν ἀγνοήσαντων] προσφέρει, id est, fert intra

adytum אֲדִיטִי. Pro se vitulinum sanguinem, hircinum pro populo. Quamquam autem in die ἱλασμάτων expiabantur omnia peccata quibus in lege non erat adiecta mortis poena aut ὁλοκαυτωσίς, tamen maluit hic scriptor uti voce ἀγνοημάτων, ut summi Sacerdotis Hebraici honori parceret, qui & pro se offerebat ac precabatur; præsumi autem non debebat aliter peccasse quam per ignorantiam. Alioqui solent etiam quævis peccata per ἁγνισμὸν dici ἀγνοημένα ut videre est Tob. III. 3. Iudith. v. 22. Sirach. LI. 26. I. Macc. XIII. 39.

8. τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Nempe Deo per afflatum suum Moysi hæc præcipiente. Vide Levit. xviii. nam יְהוָה יְרַבֵּר interdum quidem ubi id exprimitur, de voce intelligitur: sed plerumque de afflato.

μήποτε περὶ αἱμάτων πλὴν ἁγίων ὁδὸν. Id est, εἰς τὰ ἅγια. ἅγια posthac cum dicit scriptor compendio utitur. Vult enim intelligi ἅγια ἁγίων, quomodo οὐρανὸς sæpe dicuntur οὐρανὸς οὐρανῶν. Hoc autem loco ἅγια intellige ἀληθινὰ ex iis quæ supra v. 11. 2. rem ipsam quæ per adytum illud significabatur, id est, superæthereas sedes. Via eo ducens est Euangelium, præcepta habens vere cœlestia. Eam viam Christus primus patefecit, adytumque fecit omnibus ad summum cœlum. Peruenient quidem eo etiam Abrahamus, Isaacus, Iacobus ut videre est Matth. v. 12. II. & alij viri eximij, ut videbimus infra x. 34. 40. Sed hi eo peruenient quasi per machinam, non per viam, extraordinaria quadam ac rara Dei dispensatione. Ideo velum adyti disruptum fuit Christo moriente.

ἐν τῇς ἀρχαῖς οὐρανῶν ἐχούσης εἶσιν. Id est, quamdiu cultus Templi illius officium suum faciebat. Nam ἱερὸν officium significat, explicante Kimchi ad Esaiam xxxii. 19. Sic & II. Paralip. ix. 4. xxx. 16. xxxv. 10. 15. Dan. x. 11. Officium autem suum facere desit apud Deum quidem Christo mortuo, à morte excitato, in Cœlum euecto, & misso Spiritu sancto: apud homines vero omnes tunc cum corruit Templum, Nam tunc simul & cultus ille (qui hic per συνῶν intelligitur μετάνοιας) concidit.

9. ἥτις ἀποβολὴ εἰς τὸν καθεὶν τὸν ἐνεσθῶτα. Alij libri habent τὸν καθεὶν. Idem est sensus. nam ἐνεσθῶτα καθεὶς est tempus præsens. Sic & ἐνεσθῶτα Rom. viii. 35. I. Cor. iii. 22. vii. 26. Gal. i. 4. Nec refert, quod hoc participium sit præteriti temporis. Nam sic & ἐνεσθῶτα dicitur pro εἶσα. II. Thess. ii. 2. Hoc dicit. Hæc mystica explicatio, ἥτις, etiam nunc locum habet in iis quorum opinione stat adhuc ille cultus & vim habet. De voce ἀποβολῆς vide quæ ad Matth. xiii. 3.

καὶ οἱ δὲ εἰς τὴν εὐαγγελίαν. Scripta est hæc epistola stante Templo, manente adhuc cultu illo & apud Iudæos plerosque opinione illum adhuc cultum esse Deo gratissimum. Hoc autem ideo dicit ne Hebræi ad quos scribit, paterentur se retrahi ad Iudaismum. Quid εὐαγγ., quid εὐαγγ. diximus supra v. 1. In Manuscripto καὶ ὡς, nempe ἀποβολῶν, quomodo & Græcos quosdam apparet legisse.

μή δύναμει καὶ συνεκδοχῇ τελειῶται τὸν λαβόντα.] Συνεκδοχῇ voce animam intelligit συνεκδοχικῶς, τὸν ἑαυτὸν ἀνδεύοντα vt hic & infra Theophylactus. Isti cultus non possunt sectatorum suorum animos purgare à vitis, quod facit Euangelium. Vide supra VII. 19.

μόνον ἐν βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ διακόμοις σαρκὸς καὶ καμφοῖς διορθώσεως ἐπιτελεῖν.] Lex illa maxima sui parte ritualis, imposita erat Iudæis, vt eo freno retinerentur tum ab impietate tum ab idololatRIA, & sic paratiores essent ad recipiendum Euangelium. Vide quæ dicta Gal. III. 23. 24. Tempus correctionis est tempus Legis ac fœderis melioris. Vide supra VIII. 6. Est autem ἐν hoc loco pro præter siue super. Nam dona illa & victimæ impositæ tantum erant Hebræis, sicut & aliæ partes Legis quas iam addit, ei vsui quem dicit. βρώματα dicit propter leges de cibis vetitis. πόματα propter vini abstinētiā in sacerdotibus quo tempore munus suum fungebantur, Leuit. x. 9. Varias lotiones nominat: quia lotio aliā erat sacerdotum Exodi XXI. 4. aliā Leuitarum, Num. VIII. 7. aliā Israëlitarum post impuritatem aliquam contractam, Leuit. xv. 8. 16. 18. 27. XVII. 15. XXI. 6. Num. XIX. 16. Διακόμοις σαρκὸς sunt cætera præcepta quorum observatio hominem aut à pœna liberabat, aut admittebat ad consortium aliorum & aditum in Templi basilicam quoad sacerdotes, aut in Templi atrium quoad alios. Quæ omnia ad carnem, id est, vitam præsentem pertinent. At in Manuscripto non est διακόμοις σαρκὸς sed διακόμοις, vt sit sensus ad priora se referens, quasi dicat ἀπὸ ἐστὶ διακόμοις, nequē aliter legit Syrus. Διακόμοις ὡρη vt supra 1. Et bona est constructio ἐπιτελεῖν sicut & μή δύναμει quia vbi præcessit fœmininum & neutrum de rebus non de personis, vt hic λέγει ἐ θυοῖς, additur adiectiuum in neutro, interdum & in fœminino vt modo δύναμει. Leges & plebis scita coactæ apud Lucanum.

II. Χειρὸς ἡ ὡθευγμόμος.] Id est, Christus postquam aduenit, postquam se patefecit. Vox est frequens Lucæ in Euangelio & in Actis.

Ἀρχιερεὺς ἢ μέλλόντων ἀγαθῶν.] Ad obtinendam nobis iustitiam interiorem, Spiritum sanctum & vitam æternam. Vide infra XI. vbi itidem habes ἢ μέλλόντων ἀγαθῶν. Ideo Syrus addit, quæ fecit, id est, quæ nobis præstitit.

Διὰ τῆς μείζονος & τελειότερας συνῆς, οὐ χειροποιήτου, ὑπὲρ οὐ τῆς κτίσεως.] Volens dicere Christum ingressum esse in summum cælum per passiones & mortem, vt magis persequeretur cœptam cum sacerdote legali similitudinem, dicere voluit intrasse eum per corpus suum & per sanguinem suum: quia corpus μετανυμικῶς recte poni potest pro doloribus corporis, & sanguinem pro morte sumere frequens est omnibus gentibus, ideo quod ex copiosa sanguinis effusione mors sequatur. Verum corpus non sua voce expressit, sed circumlocutione quadam mystica apta ad persequendam, vt dixi, similitudinem. Hebræorum mos est
corpus

corpus vocat *σῆμα*, unde id & Pythagorici hausere, ut diximus ad Sap. IX. 15. ad II. Cor. v. 14. Tum vero Christi corpus ob inhabitantem vim diuinam, Templum dicitur. Ioh. II. 21. Dicitur autem hoc corpus non esse *χειροποίητον*, & quid ea voce significet exponit addens, id est, huius creationis, per creationem intelligens constitutum in natura ordinem, qui *ברא* Hebræis. Fuit enim corpus illud conceptum supernaturali modo. Bene autem usurpauit hoc sensu illud *οὐ χειροποίητον*, quia solet Hebræis per abusionem quandam *χειροποίητον* dici omne id quod fit per modum naturalem. Sic & infra IX. 24. & Marci XIV. 58. Act. VII. 58. XVII. 24. Eph. II. 11. II. Cor. v. 1. Idola quoque *χειροποίητα* sæpe vocant Prophetæ, quia nihil est in illis diuini. Notandum autem sæpe eandem rem veteris Testamenti ad plures significatus referri: ut tentorium exterius ad significandum Cælum astriferum, eiusque effectus, ad significandum totum cultum legalem, ad significandum corpus Christi, propter diuersa tentorij illius accidentia, quæ commode & huc & illuc referri poterant.

12. *οὐδὲ δι' αἵματος θάρον & μόχων*] Dicitur per aliquid fieri id quod sine eo non fit. Sic summus sacerdos legalis non intrabat in adytum, nempe postremo introitu, nisi secum ferens sanguinem hircinum pro populo, vitulinum pro se.

ὃς ἡ τοῦ ἰδίου αἵματος] Suo sanguine fuso, qui sanguis noui pacti. Matth. XXVI. 28. Luc. XXII. 20. Rom. III. 25. v. 9. I. Cor. x. 16. XI. 25. Eph. I. 7. II. 13. Coloss. I. 14. 20. hic infra XIII. 12. 20.

ἐσοῦν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἄγια] In summum Cælum, Marci XVI. 19. Luc. XXIV. 51. Act. I. 10. II. 34. Eph. IV. 10. Coloss. I. 1. L. Semel non in anno, sed in omni æuo ad eius finem.

αἰώνιον λύτῳσι δεσµός] Reperta ratione qua nos in perpetuum liberaret à peccatis, per mortem nempe suam & resurrectionem Rom. IV. 25. Hoc sensu *λύτῳσι* habemus I. Petri I. 18. Vide quæ diximus supra II. 18. V. 11. 19. Idem iam nunc dicet *καταλείψεν ὑπὸ νεκρῶν ἔργον*. Et est hæc liberatio perpetua, cum illa legalis non nisi in annum valuerit. Erat enim repetenda.

13. *εἰ γὰρ τὸ αἷμα τῶρον & θάρον*] *τῶρον* dixit, pro quo supra *μόχον*. Sic & infra x. 4. Recte. Est enim *μόχος*, *τῶρος νεότης*. Et Iosephus III. 1. ubi describit sacrum *ἱλασμοῦ τῶρον* dixit ubi LXX *μόχον*. Totus Iosephi locus dignus qui legatur.

καὶ ποδὲς δαµάλως] Ex Num. XIX. In Glossario; *δάμαλις vitula, iuuenca*. Sic bucula Myronis Græcis *δάμαλις*. Ex hoc cinere fiebat aqua cuius aspersio purgabat, id est, ad hominum consortium & ad atrium Templi admittebat eos, qui attigissent cadaver hominis aut sepulchrum.

ῥαπίζουσα τὸν κοινοισµένον] *ῥαπίζου* quod *ἀναδέρχει* solent vertere LXX. ipsum autem verbum *ῥαπίζω*, *ἐκμαίνω*, *βίβηλοι*. quod *κοινοῦ* Matth. x. v. II. 18. 20. Marci VII. 15. 18. 20. 23. Act. x. 15. XI. 9. XXI. 28. Apoc.

Ppppp

xxi. 27. Locutio inde quod quæ sancta sunt, ea sunt Deo separata: quæ non sunt talia, manent in usu profano, qui est usus communis. Hinc prolata significatione qui ad Sanctuarium accedere non possunt, dicuntur *κακοινωνήτοισι*, & alimenta quibus non Dei populus, sed aliæ gentes utebantur *κοινὰ* Act. x. 14. Rom. xiv. 14. Itaque & infra opponuntur *κοινὸν & ἐν ᾧ τις ἡγάσθη* x. 29. Asperfusionis quæ per sanguinem fiebat mentio etiam apud Scholiam ad Acharnenses Aristophanis.

ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα] *ἀγιάζειν* idem quod *καθαρίζειν* infra γητ vnde adiectivum γητ modo *καθαρός*, modo *ἄγιος* vertitur. Illa purgatio siue sanctificatio tantum ad vitæ huius mortalis usus pertinet. Exemplum vide Num. xix.

14. *πόσω μᾶλλον τὸ αἷμα Χριστοῦ, ὃς διὰ πνέματος ἁγίου ἑαυτὸν προσήνεκεν ἁμῶν πρὸ Θεοῦ, καθαρίει τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λαβῆναι Θεοῦ ζῶντι*] Quanto Christi filij Dei & innocentis sanguis præstat sanguini carentium ratione animantium, tanto purgatio debet esse maior. Vterque ad colendum Deum, sanguis pecudum ritualiter: sanguis Christi præcipue animo, qui *καὶ συνεκδοχῇ* hic ut & supra 9. *συνείδησις* dicitur. Sanguis pecudum per cinerem purgat à contactu mortui corporis, sanguis Christi à peccatis, quæ hic vocantur opera mortua, ut & supra vi. 1. Et egregie operibus mortuis opponitur cultus Dei vivi, qui sicut semper vivit, ita & semper prodesse nobis potest. Oblatio autem Christi hic intelligitur illa, quæ oblationi legali in adyto factæ respondet. Ea autem est non oblatio in altari Crucis facta, sed facta in adyto cœlesti. Facta autem ibi est per Spiritum æternum, aut, ut ante dixit vi. 16. per vim vitæ indissolubilis, quia Spiritus eius iam non erat vivens tantum, ut in vita hac terrena sed in æternum corpus sibi adiunctum vivificans, i. Cor. xv. 45. *Διὰ πνέματος ἁγίου* habent optimi codices, & ita legit Theophylactus ut & Syrus: Græci alij & Latini *διὰ πνέματος ἁγίου*, quod quem sensum recipere possit vide Rom. 1. 3. & 1. Petr. iii. 18. *Διὰ* hic sume ut supra 12. pro præpositione *cum* quomodo & Hebræum *ב* poni solet. Intelligitur hinc dignitas oblationis, quod eam fecit is, qui iam Spiritu & corpore erat immortalis. Sanguini autem purgatio ista tribuitur, quia per sanguinem, id est, mortem Christi, secuta eius excitatione & euectione, gignitur in nobis fides Rom. iii. 25. quæ deinde fides corda purgat Act. xv. 9. Rom. iii. 22. & passim in eadem epistola. Similitudo autem purgationis legalis & Evangelicæ non est in modo purgandi, sed in effectu. Illa idoneos homines reddebat ad ingressum sanctuarij terrestris: hæc ad ingressum sanctuarij cœlestis. Cum dicit *ἁμῶν* respicit legem victimarum Levit. xxi. 20. Num. xix. 2. Deut. xv. 21. In victimis legalibus nullum debebat esse corporis vitium: In Christi vita nihil fuit vitiosum: & ideo spiritu illo æterno statim donatus est. Quidam libri pro *ἡμῶν* hic habent *ὑμῶν*, sed *ἡμῶν* est in Manuscripto, & sic Syrus legit, & ita versum habent quidam codices

Latini. Manuscriptus vero καθαριεῖ, id est, purgare valet. Solemus enim futuro sic uti. etiam post ζῶντι habet καὶ ἀληθινῶς. Vide Ioh. xv 11. 3. 1. Thessl. 1. 9. 1. Ioh. v. 20. & ita legit etiam Theophylactus.

καὶ δὲ τὸ δὲ θεῆκης καμνίς μεσίτης ἔστιν] תַּיִת quod pactum significat aut fœdus (est autem fœdus non omne pactum, sed publicum) Græci interpretes vertunt δὲ θεῆκῳ & Latini testamentum, non illo speciali sensu iuris ciuilis, sed generaliore, quia testatio est voluntatis: de qua re diximus in Prolegomenis ad Evangelia: sed & testamentum illud ut in iure ciuili sumitur, ubi hæredis institutioni, ut fieri solet, conditio additur, aut legatorum fideiue commissorum onera, est pactum quoddam, & quidem eo nobilius, quia morte testatoris secuta, nullam iam mutationem recipit. Et propterea scriptor hic pactum Dei nouum, quod perfectius esse debuit priore, vult esse etiam testamentum in illo significato potiore siue iuris ciuilis. Propterea, inquit, factus Christus μεσίτης non veteris, sed noui pacti, quia hoc pactum nouum non pecudum sanguine, sed ipsius μεσίτου fuit sancendum. μεσίτης est qui pacem inter partes efficit, ut explicauimus ad Gal. 111. 19. Solet autem sæpe pax fieri sub certis legibus prius implendis quam pax valeat. Talis pax etiam δὲ θεῆκη est.

ὅπως θανάτου θυρομύς] Ipsius, non victimarum. Id enim facile intelligitur ex dictis supra 12.

εἰς ὑπολύξωσιν ἧν ἔπι τῇ πρώτῃ δὲ θεῆκῃ ὠδραβάσεων] Mors eius intercessit eum in finem ut liberarentur homines ab illis peccatis quæ in populo Dei dicto ante Christum ἔπι τὸ πλεῖστον valuerant. Idem sensus qui Act. xiii. 38. ubi dicta vide. ὑπολύξωσις quod supra 12. λύξωσις. ὑπολύξωσις ὠδραβάσεων, id est, ὑπὸ ὠδραβάσεων quomodo apud Ciceronem liberatio culpæ, pro à culpa. ἐν τῇ πρώτῃ δὲ θεῆκῃ, id est, prioris pacti tempore. Non poterat illius temporis multitudo cum multitudine Christiana Apostolicorum temporum vlla ex parte comparari. Tantum ubique erat sordium non tantum in animo latentium, sed & foris apparentium. Alibi ὑπολύξωσιν alio sensu sumi suis locis annotauimus. Sed huic loco id quod diximus, optime conuenit. Nam qui cessat peccare, is iam ex lege noui pacti in pace est cum Deo Rom. v. 1.

τίω ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημενοὶ τῇ αἰωνίῃ κληρονομίᾳ] Qui sic liberati sunt à peccatis, eis continget res in pacto nouo promissa, quæ est vita æterna 1. Tim. 1 v. 8. 11. Tim. 1. 1. supra v 11. 6. κεκλημενοὶ intellige cum effectu, ut 1. Cor. 1. 24. Iud x 1. Et cur vita æterna κληρονομίᾳ appelletur nomine, vide dicta Gal. 111. 18. Eph. 1. 14. 18. Coloss. 111. 24. ἐπαγγελίαν autem pro re promissa habes & Luc. xx 14. 49. Act. 1. 4. 11. 33. Rom. 1 v. 13. & alibi.

16. ὅπου γὰρ δὲ θεῆκη] In sensu illo potiore & excellentiore, ut modo diximus.

θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τῷ δὲ θεῆκῳ] Ferri, id est, expectari, quomodo

Ppppp ij

20. Λέγω ὅτι τὸ αἷμα τῆς θυσίας, ἧς ἐνεπίλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός] In LXX. ἰδοὺ τὸ αἷμα τῆς θυσίας, κύριος πρὸς ὑμᾶς πρὸ πάντων ἡμῶν λόγων τούτων. de antiquissimo more fœdera sancienti sanguine diximus ad Matth. xxv. 1. 28. Ad hæc verba alludit Christus illo apud Matthæum loco. ἧς ἐνεπίλατο כרר אשׁר Exod. xxiv. 8.

21. καὶ τὴν σκηνὴν ἣ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἑρράνισεν] Vinctum fuisse à Mose Tabernaculum cum vasis eo pertinentibus legimus Leuit. viii. 10. Asperisionem vero sanguinis præmitti solitam vinctiōni recte colligimus ex eo quod ibidem sequitur de altari asperso primum, deinde vincto. Sic & vestes sacerdotales aspersæ fuere sanguine Leuit. viii. 30. quæ de re sic Iosephus iii. 9. Καὶ τὸ αἷμα τῶν θυσιῶν, τὴν τε σκηνὴν τῆς Ἀβελήος καὶ ἑαυτὸν σὺν τοῖς πασὶν ἑρράνισεν ἀφ' ἀγνίστης, πηγαίοις τε ὕδασι καὶ μύρω ἵνα τῷ Θεῷ ἡγιασθῶντο. vbi vides pariter præcedere asperisionem, vinctiōnem sequi. Σκεύη τῆς λειτουργίας כלי השרת Num. iv. 12.

22. καὶ χεὶδὼν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται] χεὶδὼν prudenter dicit, quia nonnullæ purificationes per aquam solam fiebant Exodi xix. 10. Leuit. xvi. 28. Num. xxxi. 23.

καὶ χεὶρ αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφαισις] Est proverbiū Hebraicum. Citatur in Thalmude Hierosolymitano sub nomine Benuzielis לא כפרא אלא בדם videtur id primum vsurpari cœpisse in criminibus gravioribus, ut per pecudis sanguinem significaret is qui eum offerebat se, si rigide Deus agere vellet, mortem meruisse. Macrobius ex Trebatiano animalem hostiam esse dicit, in quo anima sola Deo sacretur: eiusque causas explicari à Virgilio illo versu:

Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis.

Vbicumque est כפר in Lege reperies præcedere sanguinis mentionem. Erat tamen & hic quædam exceptio, nempe ita pauperum ut nec turtures nec columbas sibi comparare possent Leuit. v. 11.

23. ἀνάκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα ἧς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τοῖς τοῖς καθαρίζεται] De voce ὑποδείματος diximus supra viii. 5. Refertur hoc ad tentorium & exterius quod cœli astriferi erat figura, & maxime ad interius quod figura erat cœli summi siue superætherei: quod & ipsum in primâ dedicatione aspersum fuit sanguine victimali, priusquam eò solemmniter intraret summus sacerdos.

αὐτὰ ἢ τὰ ἐπουράνια] Loca illa superætherea. Vide 1. Cor. xv. 40. 48. 49. Eph. i. 3. 20. 11. 6. iii. 10. vi. 12. 11. Tim. iv. 18. supra iii. 1. vi. 4. viii. 5. κρείττοις θυσίαις ὧσα ταύτας] Queritur cur θυσίαις dixerit in plurali, deinde cur καθαρίζεται dicat de illa regione in qua nihil est impuri. θυσίαις dixit quia non tantum Christi perpeffiones intelligit, sed & eorum qui ipsum sectantur, una cum precibus & misericordiæ operibus. Illud autem καθαρίζεται est μετανομήα, qualem sæpe vsurpari necesse est vbi inter se comparantur res partim similes, partim dissimiles. Nam quia per legalem

Ppppp iij

καθαρισμόν aditus dabatur in sanctuarium, ideo, effectum sumendo pro causa, κατελείπειν dixit cœlum summum pro eo quod est aditum per ista in illud Cœlum dari. Et nota hic iterum κρείττων addito ὡς, cūm satis fuisset dicere κρείττοι ὅντων.

24. οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἄγια εἰσῆλθεν ὁ Χεῖρς, ἀντίτυπα τῆς ἀληθινῶν] χειροποίητα intellige quæ facta sunt arte hominum, ac proinde non vi diuina. Vide supra IX. II. 24. Ἀντίτυπον vox est anceps. nam & de figura dicitur, ut hîc : & de re per figuram significata, ut I. Petr. III. 21. In Glossario ἀντίτυπον exemplum, exemplar. Idem sensus Sap. IX. 8. εἴπας οἰκοδομῆσαι λαὸν ἐν ὅρει ἁγίῳ σου καὶ ἐν πόλει κατασκευάσεώς σε, θυσιαστήριον μύμημα τελειῆς ἁγίας καὶ θεωρημάτων ἀπὸ ἀρχῆς. Philo de vita Moïsis : τὰ ἅδυντα τῆς τελειῆς ἀποδεδειγμένως συμβολικῶς νοητά. Sic & Rabbi Israël de Anima, inferius sanctuarium ait factum ad similitudinem superioris. Ergo hic ἀντίτυπα idem quod Sapienti Hebræo μύμηματα, τύποι, Rom. V. 14. I. Cor. X. 11. Et ἀληθινὰ hic ut supra VIII. 2. quæ νοητὰ Philoni.

ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν] Nempe οὐρανὸν, id est, summum cœlum. Sic ἄγια aliquoties dixit & dicet pro ἄγια ἁγίων. Id enim ex rei natura satis intelligitur.

καὶ ἐμφανισθῆναι τῷ θεῷ ὡς ἡμῶν] Id est, εἰς τὸ ἐμφανισθῆναι, quale loquendi compendium & supra habuimus. ἐμφανίζεσθαι apparere, conspiciendum se dare, ut Matth. XXV II. 53. φανερωθῆς infra 26. Syrus hic καὶ ἡμῶν ut conspici se faceret. Perstat in similitudine. Nam & summus sacerdos dicitur apud Deum apparere, ubi stat apud Arcam. Sic Christus apparet coram solio Maiestatis ut nostras res Deo commendet, supra V II. 25.

25. οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν] οὐδ' hic valet. At non. Post propositas similitudines etiam disparitates quasdam ostendit. Summus sacerdos quotannis ad Arcam Dei intrabat : Christus ad solium Dei semel, nunquam inde abiturus : summus Sacerdos sanguinem victimæ vice victimæ secum ferebat. Christus semet qui victima factus fuerat. Nimirum hæc vna oblatio immensum præstabat illis toties repetitis. προσφέρειν hic intellige ἐμφανίζειν, ostendere se in Sanctuario cœlesti.

ὡςπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἄγια κατ' ἑαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοθίῳ] εἰς τὰ ἄγια breuiter dictum, ut iam monuimus pro εἰς τὰ ἄγια τῆς ἀρχῆς. Et ἐν pro cum ut δὲ supra 12. Simile loquendi genus I. Ioh. V. 6. Gen. XXXII. 10. Osee IV. 3 & alibi. Utitur præsentī tempore ut & supra 13. & 22. quia Templum & cultus ille adhuc manebant.

26. ἐπὶ ἑδρῇ αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου] Si aliqua maior efficacia fuisset in oblatione repetita, expediisset Christum non tam diu promitti, sed mitti illico post mundum conditum, ut posset singulis sæculis aut certe lubilæis pati & offerre. ἑδρῇ sæpe non præcisam necessitatem significat, sed id quod melius aut utilius est. Vide Luc. II. 44. XIII. 16. XIX. 5. sic supra ἀνάστη 23. A fundatione Mundi, id est, iam olim, ut Luc. X I. 50.

νῦν ὃ ἀπαξ ἔτι συντελεία τῆς αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἀμάρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτῆς πεφανέρωται] Νῦν hic non est temporis, sed oppositionis, ut supra II. 8. VII. 6. Non esse verum id quod quis imaginari possit, oblationem sæpius repetitam plus valere, inde apparet quod Christus nec sæpe passus est (quod & Paulus dixit Rom. VI. 9. 10.) nec sæpe se ostendit in sanctuario cœlesti, sed semel, idque Mundo adeo ad interitum suum appropinquante, ut ne tempus quidem superesse videatur, quo Christus denuo mitti & denuo pati possit. Sicut Paulus ita & hic scriptor in id propendebant, ut crederent de propinquo imminere Mundi ruinam. Sic τέλος αἰώνων dicuntur Apostolorum tempora I. Cor. I. 11. Aliquanto diutius quam illi putarunt, statutum Petro primum deinde Iohanni patefactum est, ut ex epistola II. c. 3 Petri, & ex Apocalypsi apparet. Συντελεία αἰώνος vel αἰώνων quid sit intelligi facile est ex Matth. XIII. 39. 40. 43. XXIV. 3. XXVIII. 20. Sunt tamen viri eruditi qui συντελείαν αἰώνων intelligunt respectu Templi & reipublicæ Iudaicæ. Christus πεφανέρωται, id est, ἐνεφανίσθη, ut iam locutus est, obtulit se & ostendit Deo Patri in Sanctuario Cœlesti. Est autem utrumque passuum pro Hithpacl more Hebræo. Nam πεφανέρωται hic valet הלהגה. Διὰ τῆς θυσίας αὐτῆς, id est, postquam ipse victima fuit factus. Vtrumque autem hoc εἰς ἀθέτησιν ἀμάρτίας, ut peccatum in nobis extingueretur. Sic ἀθέτησιν ἐντολῆς habuimus supra. Fit autem hoc per passionem primum Christi, quæ fidem nobis ingenerat, quæ corda purificat: deinde per apparitionem Christi apud Deum, quia ibi Christus nobis ea impetrat auxilia, quæ pro temporum ratione sunt necessaria.

27. καὶ καθ' ὅσον ὑποκείται τοῖς ἀνθρώποις ἀπαξ ὑποθάνειν, μὴ ὃ τῷ κτίσει] ὑποκείται reservatur: restat post exactam hanc vitam mori. Sic habemus ὑποκείται Deut. XXXII. 34. II. Tim. IV. 8. Est lex generalis in homines lata, ut moriantur. Si quibus aliter evenit, ut Enocho & Eliæ, ij nihil sunt ad tantam hominum morientium multitudinem. Postea iudicium, id est, postea sistentur Deo. Nam hoc ex nomine iudicij intelligi datur. Rom. XIV. 10. Pro καθ' ὅσον alij codices habent καθ' ὅ. forte scriptum fuerat καθ' ὅς. Adfertur enim similitudo quædam Christi cum hominibus cæteris. Syrus כדאין Latinus *quemadmodum*.

28. οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς ἀπαξ προσενεχθεὶς] Hoc quoque προσενεχθεὶς significationem habet Hithpacl: id est, postquam semel se Deo obtulit, Deo se stitit. Subintelligendum διὰ τῆς θυσίας αὐτῆς quod paulo ante præcessit. Sicut homines semel moriuntur, inde semel sistentur Deo: Sic Christus semel mortuus semel quoque Deo se stitit. Et hoc fuit iudicium quod Deus Christo reddidit, euectio eius sine mora in summam gloriam.

εἰς τὸ πολλὰν ἀναστήσειν ἀμάρτίας] Idem hoc est, quod modo dixit εἰς ἀθέτησιν ἀμάρτίας. Nam ἀναφέρειν pro simplici φέρειν כשׂ ponitur Num. XIV. 33. Deut. XV. 24. Eisaia LIII. 12. ferre autem, id est, כשׂ sæpe est auferre &

per ἀφαιρῶν vertitur Levit. x. 12. Num. xiv. 8. & alibi. Sic & ἀάζην sumitur Iosue xxiv. 32. 11. Sam. xxi. 13. Esdr. i. 11. Latinus hic *ad multorum exhaustiendā peccata*. Et multorum dixit, euentum respiciens vt Matth. xxvi. 28.

ἐν δὲ τῷ γε χρεὶς ἀμρτίας ὁφθαίται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχόμενοις εἰς σωτηρίαν] Ad-
dit Manuscriptus δὲ πίστεως, non male. De hac expectatione vide i. Theff. i. 9. 10. 11. Tim. iv. 8. ὁφθαίται cum εἰς σωτηρίαν construit Syrus: ideo apparebit, vt illis salutem adferat æternam, qui ipsum expectarunt per fidem. Eodem referri debet χρεὶς ἀμρτίας, id est, cū iam erunt extra periculum peccandi: ita vt amplius interpellatore pro se opus non habeant: cū iam erunt ἀαμρτητοί. Sæpe solent actuum nomina poni pro potentia nominibus. Sic ἀθάνατος qui mori nequit.

CAP. X.

ΚΙΑΝ γὰρ ἔχον ὁ νόμος ἧς μαλλόντων ἀγαθῶν] Illorum bonorum, de quibus diximus ix. 11. De voce umbræ vide supra v. 11. 5. Coloss. i. 17.

ὅτι αὐτὸν πλὴν εἰκόνα ἧς πραγματίαν] Non ipsam rerum substantiam, vt hic vertit Syrus. Sic εἶδος vsurpatur i. Cor. vi. 7. Sic & effigiem Plinius maior vsurpat de re ipsa quæ plene spectatur.

κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις, αἱ προσφεροσιν εἰς τὸ διαικὲς οὐδέποτε δύναται τοῖς προσερχομένοις πλείωσαι] Est & hic traicctio, nam natiua constructio fuerat: ταῖς αὐταῖς θυσίαις αἱ προσφεροσιν εἰς τὸ διαικὲς κατ' ἐνιαυτὸν, id est, non quotannis, non per annos decem aut centum, sed perpetuo dum stat Templum. Et easdem dicit victimas, id est, eiusdem generis, vitulinas & hircinas. προσφεροσιν nempe οἱ ἀρχιερεῖς, quod ex antecedentibus facile intelligitur. προσερχομένοις nempe τῶς θεῷ vt supra v. 11. 25. infra x. 6. eos qui tali modo Deum colunt, quos iam dicet λαβδόοντας יִשְׁבְּרִים. Nam summus Sacerdos in illo sacro personam referebat populi ipsius. πλείωσαι fume vt supra ix. 9. Si summus Sacerdos hoc non potuit & in tam solemni sacro, quanto minus alij sacerdotes?

2. ἐπεὶ αὐτὸν ἐπαύσαντο προσφειρόμεναι] Locutio bene Græca & Lucæ familiaris v. 4. Act. v. 42. vi. 13. xxi. 16. xxi. 32. ἐπεὶ αὐτὸν hic est cæteroquin. Manuscriptus ὅτι αὐτὸν ἐπαύσαντο: quomodo & Græci expositores legerunt, & monent id pronuntiandum cum interrogationis nota.

δὲ τὸ μηδεμίαν ἔχον ἐν. σωείδῃσιν ἀμρτιῶν τοῖς λαβδόοντας ἀπαξ καθαρμόνους] Si semel purgati fuissent (quemadmodum sunt veri Christiani i. Petr. i. 22. supra ix. 14. 16. 18.) non ultra conscij sibi essent nouorum quotannis peccatorum, quæ expiatione egerent. Morbo ablato nihil opus fuisset nouis medicaminibus. Manuscriptus habet καθαραισμένους, non male: sic Act. xv. 9. 11. Cor. vii. 1. Eph. v. 29. Tit. ii. 14. i. Ioh. i. 7.

3. ἀλλ'

3. ἀλλ' ἐν αὐταῖς] Nempe θυσίαις diebus ἱλασμοῦ.

ἀνάμνησις ἀμνηστῶν κατ' ἐνιαυτὸν] Mentio fit in precibus summi Sacerdotis nouorum criminum illo anno commissorum, ad stipulante populo. Vide Leuit. XIX. 20. & sequentibus.

ἀδύνατον γὰρ αἷμα τῶν ἁγίων ἀφαιρῆν ἀμνηστίας] Vide supra IX. 13. ἀφαιρῆν ἀμνηστίας quod supra ἀθῆναι & ἀναφέρειν est extinguere peccata, siue facere ne ultra peccetur. Id sanguis Christi facit, tum quia fidem in nobis parit, tum quia Christo ius dat nobis auxilia necessaria impetrandi. Pecudum sanguis nihil efficit tale.

5. Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει] Ps. XL. Venit in Mundum David, cum ex speluncis & ab exilio egrediens, ostendit se populo in Hebrone II. Sam. II. Venit in Mundum Christus, cum è vita priuata egrediens nomine Dei agere cœpit cum populo. Id enim Christus ipse intelligit per ἔρχομαι εἰς τὸν κόσμον vt ostendimus ad Ioh. I. 9. λέγει introducit hæc loquens, David sensu vulgari, Christus mystico.

θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας] In sensu vulgari: hæc non magni facis, obedientiam istis præfers I. Sam. XV. 21. 22. Osee VI. 6. in sensu mystico finem vis facere veteribus sacrificiis. Quid sit θύσα diximus supra V. I. VII. 3. προσφορὰν hic accipio de sacrificiis sponte oblatis נדבות nam & iis datur nomen קרבן, id est, προσφορὰς vt videre est Leuit. VII. 16.

ὡς κατηρίσσω μοι] Hieronymus in versione quam fecit ex LXX. posuit *aures autem perfecisti mihi*, vnde liquet in Græcis libris fuisse ὡς quod & in Scholiis ad Psalmos multis annotatum est. Et sic legere in Psalmo Cyrillus inter Græcos, Arnobius minor inter Latinos, vt & alij monuere. Et hoc quidem cum Hebræo conuenit. Sed pro κατηρίσσω in Hebræo est כרית quod veterum quidam verterunt ὡς ἢ εἰσκαταίεμι· allusione non obscura ad morem illum, quo septennio exacto qui in seruili fortuna fuerant, in posterum se volentes heris suis mancipabant. Deut. XV. 17. Voluit ergo dicere David Deo: ita me deuinxisti beneficiis, vt in posterum semper tuus esse velim vsu ac mancipio. Sed nec κατηρίσσω male hic positum: id est, aptasti me posti, quod fieri solitum lex illa Deuteronomij indicat. At scriptor noster pro ὡς posuit ὡς, ad quod exemplum etiam in codicibus versionis LXX. interpretum mutatio facta est, qualem & aliis locis obseruauimus. Fecit autem hoc vt sensum mysticum magis exprimeret: non enim in Christo auricula posti, sed corpus totum cruci aptatum est in obedientiæ testimonium. Et auricula illa in Lege pars erat simulque signum totius corporis quod hero addieebatur.

ὁλοκαυτώματα & ὡς ἀμνηστίας οὐκ ἠθέλησας] In LXX est, οὐκ ἠθέλησας vt & in Hebræo לא רצו. Sed voluit noster scriptor vim fastidij ostendere. Ideoque verbum delegit ad id quam maxime efficax. ὡς ἀμνηστίας, supple θυσίαν תאבד.

Qq q q

τότε εἶπον] Sunt & hæc verba Psalmi, & καὶ quod vertitur τότε significat propterea.

ἰδοὺ ἤκα ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται καὶ ἐμὸς, τῷ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημα σου] Sic & LXX. apud quos ὁ Θεὸς solet esse vocatiuus. פסד quod vertitur βιβλίον Hebræis dicitur quoduis scriptum, Ita scriptura diuortij vocatur פסד בתורה βιβλίον ἀποστασίου Deut. xxiv. 1. Et bene Syrus hic posuit בתבית. Hic vero intelligitur instrumentum confectum de mancipatione perpetua in seruitutem, de qua iam agi cœpit. Omnes autem chartæ Hebræorum non in paginas distingui, sed in orbiculum conuolui solebant, vt videre est Ierem. xxxv. 1. 27. quare פסד בתורה hic in Hebræo nihil est aliud, quam charta volubilis, quod Aquila & Symmachus dixerunt εἴλημα. Id ipsum vocabant κεφαλίδι à rotunda capitis forma, vnde & in ædificiis quæ rotunda sunt κεφαλίδις dicuntur vt Exodi xxvi. 32. xxvii. 17. xxxvi. 34. xxxviii. 27. 28. Num. iii. 36. i. Reg. vi. 30. 11. Paralip. iii. 5. & aliis in locis. Suidas : κεφαλὶς βιβλίου ὅθεν πῆξ ἐλήμα φασιν. Esdræ vi. 2. in Hebræo הָבֵל, in Græco κεφαλὶς, nec aliter id ipsum nomen Hebræum vertit Ezech. ii. 9. iii. 1. 2. pro quo Ierem. xxxvi. 23. ponitur χάρις & χαρίων. Esaia vero viii. 1. est nomen alterum Hebræum, sed eiusdem originis & significatus חֵל, vbi Eusebius apud quosdam interpretes ait positum κεφαλίδι. In instrumento, inquit, inter nos facto scriptum est, me facturum quicquid vis. Sic gladiatores auctoritatem faciebant vri, scindi, ferro necari.

ἀνέπεσιν λέγων] Id est, λέξας : præsens pro modo exacto.

ὅτι θυσίαν ἐ προσφορὰν, ἐ ὀλακρυπώματα καὶ καὶ ἀμύρπας σὺν ἡθέλησας οὐδὲ δόξαις] ὅτι hic vt sæpe est verbum recitantis. Et duo membra Psalmi dissecta, ob sensus paritatem in vnum contraxit.

αἵ πῆξ καὶ τὸν νόμον προσφύεσθαι] Apparet illa omnia lege præscripta. Imminebat ergo legis mutatio, nempe verbis illis σὺν ἡθέλησας & σὺν δόξαις sumptis in sensu sublimiore.

τότε εἶρηκαν] Ob id subintulit. Verba scriptoris nostri. In Latino quoque legi debet dixit, vt habent codices non pauci.

ἰδοὺ ἤκα τῷ ποιῆσαι ὁ Θεὸς τὸ θέλημα σου] Omisit illud ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται καὶ ἐμὸς, quia est figuratum & ornatus causa tantum adhibitum.

αἵματι τὸ προσφῶν ἵνα τὸ δέπτεσθαι σῆσι] Sicut solet fieri in Syllogismis disiunctiuis. ἱσάναι τῷ γνῆναι est statuere, figere, firmare. Merito minora euanescent, vbi tam magna præstantur.

9. ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμεν οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ ἱεροῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ] Repetendum tacite ex priore ἡγιασμένοι. & ἐν ᾧ θελήματι sume eis ὁ θελήμα. Nos qui per oblationem Christi semel in summo Cælo factam sanctificamur, in hoc sanctificamur, vt eandem voluntatem Dei impleamus, quæ obedientiam præfert victimis: id est, vt & ipsi corpus

nostrum, si res ita ferat, aptemus doloribus & morti, in hoc ut Deo obediatur. Confer quæ supra II. II. & sequentibus.

II. καὶ πᾶς μὲν ἀρχιερεὺς] Nempe legalis. In aliis libris est ἱερεὺς. Sed Manuscriptus habet ἀρχιερεὺς, quod clarius.

ἔστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν] In accendendo candelabro, in suffitu faciendo, primæ erant partes summi Sacerdotis. Cæteri erant ei adiutores. ἔστηκε pro, omni tempore solet stare.

καὶ ταῖς αὐταῖς πολλάκις προσφέρειν θυσίαν] τὰς αὐτὰς sume ut supra I. πολλάκις, id est, quoties res fert. Vide supra VII. 27.

αἵ πῆρες οὐδέποτε δύναται φελεῖν τὰς ἀμύρτιας] φελεῖν quod ἀφαιρεῖν supra 4. Hoc sensu φελεῖν habemus Gen. XXXVIII. 14. 19. XLI. 42. Exodi VII. 8. II. 31. X. 17. Ps. CXIX. 22. & 43. Exodi XXXIII. 6. & alibi sæpe. Sic & Lucas hac voce utitur Act. XXV. 20. & scriptores bene Græci. Sæpe hunc sensum inculcat & Paulus ut magni momenti.

12. αὐτὸς ὃς καθ' ἀμύρτων προσενέγκας θυσίαν] Nempe in Cælo ut summus sacerdos in Sanctuario. Pro αὐτὸς ὃς, in Manuscripto, οὗτος δέ.

εἰς τὸ διωκεῖς ἐχάρισε ἐν τῇ δεξιᾷ τῆ Θεοῦ] Quia illa vna oblatio sufficit, ideo non redibit ut offerat: manebit ibi donec redeat, non iterum oblaturus, sed iudicaturus, & triumphaturus. εἰς τὸ διωκεῖς de eadem re habuimus & supra VII. 3. ἐν δεξιᾷ habuimus & supra I. 3. VII. 1. infra XII. 2. Rom. VII. 34. Eph. I. 20. Coloss. III. 1. Alibi ἐκ δεξιῶν, quomodo & hic habet Manuscriptus, aut ἐν τοῖς δεξιῶν. Δεξιὰν κ' χεῖρα ex Pindaro citauimus alibi.

13. τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος, ἕως τιθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἀποπόδιον τῷ ποδῶν αὐτοῦ] Expectans, inquit, id quod restat, ut omnes inimici ipsi subjiciantur, non imperia tantum Christo aduersantia, sed & mors ipsa, ut explicat Paulus I. Cor. XV. 26. Et hoc excludit oblationem nouam.

μὴ γὰρ προσφορὰ τελεῖται εἰς τὸ διωκεῖς τοῖς ἀμαρτωλοῖς] Per oblationem intelligit & id quod ei coniunctum est, impetrationem Spiritus sancti: per quem qui sanctificati sunt, habent quo in perpetuum sanctos se seruent, si Dei opem non deserant. Nihil illis ex parte Dei deerit. Hoc dicit τελεῖται. Vide supra IX. 9. & hoc capite 2.

15. μέρτυει ὃ ἡμῖν κ' τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον] Per Ieremiam, cui Spiritus sanctus loquenda dictavit.

μὴ γὰρ τὸ παρερηκέναι] ἐρηκέναι habet Manuscriptus. Sed nihil refert.

16. 17. αὕτη ἡ δεξιότης μου δεξιότης μου πρὸς αὐτοῦ μὴ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει ὁ Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν, κ' ἐπὶ τῶν δεξιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω ἐν τοῖς κ' τῶν ἀμύρτων αὐτῶν κ' τῶν ἀνομῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἐπὶ] Etiam hic omisit quædam in medio posita, ut videre est & in Ieremiæ loco XXXI. 30. & sequentibus & supra VII. 8. ac deinceps. Nimirum ea hic repetit quæ maxime ad id feruiunt, quod vult inferre; Syrus illud οὐ μὴ μνησθῶ vertit non commemorabo, id est, non exprobrabo. Et εἰρηκα subauditur ante illa

Q q q q q ij

καὶ τῶν ἀμάρτιων. Quidam codices etiam adscriptum habent τότε εἶρηκε.

ὅπου ὃ ἀφεσις αὐτῶν οὐκ ἐπὶ πληροφωρῇ πρὸς ἀμάρτιαν] Sumit hic ἀφεσιν pro satisfactione animi à peccatis, quomodo ἰλάσκεν II. 19. & ἴλεων ἐστὶν VIII. 12. Et est hic sensus sublimior & μυστικώτερος. Tunc enim vere ἀφίενται peccata, cum ita missa fiunt, ut non redeant. Nam si poena tantum ablata sit, peccata vero redeant, non mirum est repeti πληροφωρῇ πρὸς ἀμάρτιαν. Loquitur de Christianis, non quales sunt omnes, sed quales esse debent, & plerique tunc erant. Docebantur omnes, post baptismum prolabi esse exitiale, aut cum maximo exitij periculo coniunctum. Itaque plurimi inoffenso cursu ad metam pertingebant.

19. ἔχοντες οὖν ἀδελφοὶ παρρησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ἀγίας ἐν τῇ ἀμάρτιᾳ Ἰησοῦ] Bene iam fundata dignitate Christi præ Leuiticis sacerdotibus, & oblationis ab ipso factæ præ illorum oblationibus, egregia hinc infert monita ad perseuerandum in professione Christianismi & in pietate. παρρησίαν hic significat ius intrandi in summum Cœlum, pari figura qua εὐλογεῖν est benefacere. Vide II. Cor. V. 11. 4. Christus per sanguinem suum eo intrauit: & nos per sanguinem Christi, id est, fidem & seruando & factis monstrando, quæ ex sanguine ipsius ortum habet, eodem intrabimus.

20. ἡμεῖς ἐνεκαίνισεν ἡμῖν] ἡμεῖς nempe εἴσοδον, quam & ὁδὸν iam vocabit. ἐνεκαίνισεν dedicauit, initiauit. Vide supra IX. 8.

ὁδὸν πρὸς ὁφθαλμὸν] Est πρὸς ὁφθαλμὸν. Explicat enim illud quod εἴσοδον dixit. Et bene appellat nouam, quod interpretare ut supra IX. 8. πρὸς ὁφθαλμὸν ψαλμ. Ecclesiastæ 1. 9. Via nullius ante trita solo.

καὶ ζωῆς] Id est, ζωοποιούσαν, quam locutionem obseruauimus ad Ioh. VI. 50. Via ista dura & aspera videtur, quia sæpe etiam in mortem nos trahit: sed vere ad vitam ducit, eamque æternam.

διὰ τῆς κατὰ πνεῦμα σαρκὸς αὐτῆς] Diximus modo ad IX. 11. corpus Christi totum vocari σαρκὶ. Eius autem pars extrema est caro, sicut velum σκηνῆς. In Sanctuarium interius peruadi non poterat nisi velo isto adaperto, id est, carne perrupta. διὰ τῆς κατὰ πνεῦμα σαρκὸς מִבֵּית לְפָרֶכֶת Leuit. XIX. 2.

21. καὶ ἱερεὺς μέγας ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς Θεότητος] Nempe ἔχοντες. Non ius tantum illud accepimus, sed & perpetuum habemus commendatorem rerum nostrarum. Is curam gerit Ecclesiæ quæ domus Dei dicitur. ἐπὶ cum accusatio sæpe apud Græcos idem valet quod propter, sicut & ὑπὲρ Hebræum.

22. πνευματικὰ] Colamus nempe Deum. Supra IV. 16. V. 11. 25. hic supra I.

μὴ ἀληθινῆς καρδίας] Pietate non ficta. Idem dicitur ἐν ἀπλότητι καρδίας Eph. VI. 5. Coloss. III. 22. non καρδία πονηρὰ, de qua supra III. 12.

ἐν πληροφωρῇ πίστεως ἑρμηνευμένοι τὰς καρδίας διὰ σωφροσύνης πονηρῆς] Per fidem enim purgantur corda I. Petr. I. 22. Πληροφωρία πίστεως plenitudo fidei hic dicitur fidestalis, quæ hominem totum impleat, quæ nihil relinquat

vacui. Vide Coloss. II. 2. 1. Theff. I. 5. supra VI. II. Συμείδῃς πονηρὰ hic dicitur animus mali sibi conscius: sicut contra συμείδῃς ἀγαθὴ Act. XXIII. 1. I. Tim. I. 5. 19. I. Petri III. 16. Per conscientiam autem malam siue mali; intelliguntur ipsa peccata, vocabulo effecti sumpto pro causa. Pro ἑρβάνοι in Manuscripto est ῥεθρονομοί ex dialecto ut puto aliqua.

καὶ λεγούμεσι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρὰ] Neque cor mala cogitet, neque corpus mala exsequatur. Sed purum sit vtrumque vi doctrinæ purissimæ, quæ & per aquam significata est in Veteri Testamento (ut diximus ad Iohan. III. 5.) & nunc in baptismo continetur. Par monitio ad puritatem carnis & spiritus est II. Cor. V. 11. Est autem allusio ad locum Leuit. XV. 4. וַיִּשְׁבַּח אֱלֹהִים בְּמִים רַחֵץ vbi LXX λούσεται ὕδατι πᾶν τὸ σῶμα. Vide præceptum iubens XCI. & vetans CCCIV.

23. κατέχευον τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῇ] Hoc ideo dicit, quia quidam iam malorum metu à professione defecerant. Vide & supra III. I. IV. 14. Et egregie commendauit professionem addito spei nomine; ut & Petrus I. III. 15. Illa professio spem vitæ æternæ habet comitem. ἀκλινῇ, nihil inclinatam, nihil nutantem. Hoc quoque non frustra addit, quia erant & qui non deseruerant professionem, sed in ea vacillabant.

24. πρὸς γὰρ ὁ ἐπαγγέλλομενος] Sic & dicto loco II. Cor. VII. I. admonitio fundatur in promissis. Si nos Deum non fallimus, Deus non fallit. Sic & I. Theff. V. 24. II. Theff. III. 3. Hæc autem scribenda aut legenda καὶ παρένθετον. Nam continuatur deinde sermo.

καὶ κατανόωμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ ἁλάν ἔργων] Obseruemus alij aliorum actus, ut si qui languescant, eos excitemus ad dilectionem & pia facta. κατανόειν obseruare Pl. XXII. 19. παροξύνειν vox est mediā, quæ ex adiectis hîc in bonam partem sumitur, ut & Prou. V. 3. Vertere licet cum Glossario exacuere, stimulare. Sic παροξύνειν ἐπὶ μάχῃ est apud Plutarchum.

25. μη εἰσκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν] Id est, ἀλλήλων ut I. Cor. VI. 7. & alibi. ἐπισυναγωγὴ congregatio in vnum locum II. Macc. II. 7. Sic & συναγωγὴ Iac. II. 2. Deferere conuentus est initium quoddam defecationis. Contra in Ecclesiis Deus auget sua dona. Ideo in literis Ignatij paria monita habemus. Ad Polycarpum: πυκνότερον συναγωγὰς γινέσθωσαν. Ad Ephesios: σπουδάζετε οὐδὲ πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς ἀρχιερεῖαν Θεοῦ ἐδύξαι. ὅταν γὰρ συνελθῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γῆρασι, καθαιρουῦνται αἱ δυνάμεις τῆ σατανᾶ, καὶ ἀποκατασταῖ ἐπιστρέφει τὰ πεπρωμένα βέλη πρὸς ἀμάρτιαν. ἢ γὰρ ὑμετέρεα ὁμόνοια ἐσὺ συμφωνος πίσις, αὐτὰ μὲν ὄλεθρος, ἢ ὑπαασιτῶν αὐτὰ βάσανος.

καθὼς ἴδοις ποσὶν] Didicerat iam aliquos id fecisse, ideo metuit ne exemplum latius serpat.

ἀλλὰ ὡς ἀγαλῶντες] Nempe ἑαυτοῖς, quod ex præcedenti repetendum. Etiam in hoc alij alios hortamini, ne conuentus deferantur.

καὶ ὅσους μαλλον, ὅσα βλέπει εἰσίζουσιν τὴν ἡμέραν] Vide quæ dicta supra IX. 26.

ἐκουσίως γὰρ ἀμάρτανόντων ἡμῶν, μὴ τὸ λαβεῖν τιλὶ ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ἀληθείαν ὥστε ἐπὶ αὐτῇ ἀμάρτηων ὑπολείπειται θυσιᾶ. φοβερὰ δὲ πρὸς ἐνδοχὴν κρίσεως καὶ πυχρὸς ζῆλος, ἐοικέναι μέλλοντος τοῦ ὑπεναντίου.] Citat hunc locum Clemens Alexandrinus Strom. II. ut probet post baptismum unam tantum poenitentiam admitti, aitque αἱ ὁ σωεχῆς καὶ ἐπάλληλοι ὑπὲρ τοῦ ἀμάρτημασι μετάνοιαι οὐδὲν ἢ καὶ κατὰ πάντα μὴ πεπισδύκων ἀφ' ἑαυτῶν, ἢ μόνον πρὸς σωπαθῆναι, ὅτι ἀμάρτανουσι καὶ οὐχ' οἱδὲν ὁπότερον αὐτοῖν χεῖρον, ἢ τὸ εἶδέναι ἀμάρτανον, ἢ μετάνοιαντα ἐφ' οἷς ἡμῶν, πλημμελεῖν αὐτοῖς. Non dispari sensu hunc locum producit Theodoretus libro XII. contra Græcos. Quæ utiliter dici ad homines absterrendos ab iteratione criminum, & disciplinæ veteris Ecclesiæ satis congruere agnosco. Cæterum quæ hic antecedunt de professione retinenda, me eo ducunt, ut hæc eodem modo interpreter, quomodo ea quæ supra habuimus V. 1. 4. & ἀμάρτανειν accipiam pro rejicere Christianismum, sicut ἀμάρτησαντες dicuntur supra III. 17. ij qui legem rejiciebant, & II. Petri II. 4. Angeli defectores. Additum autem ἐκουσίως, quia tales ignorantiam culpæ suæ obtendere nequeunt. Ij autem qui sic à Christianismo deficiunt, & Christi sanguinem pro profano sanguine habent, ut mox dicitur, per nullas victimas alias ad bonam frugem reuocabuntur, ut veniam consequi possint. λαβεῖν ὑπὲρ ἡμῶν ἀληθείαν idem quod φωπαθῆναι supra V. 1. 4. ὑπὲρ ἡμῶν non est qualiscunque, sed experimentalis quædam cognitio. Vide Ephes. I. 17. IV. 13. Philipp. I. 9. Coloss. I. 10. II. 2. III. 10. I. Tim. II. 4. II. Tim. II. 25. III. 7. Tit. I. 1. Philem. I. 6. ἐνδοχὴν κρίσεως locutione Hebræa iudicium expectandum. Poena eos manet horribilis πυχρὸς ζῆλος est ira Dei per ignem se exferens. Vice versa πῦρ ζήλου dixit Ezech. XXV. 1. 3. Sophonias I. 10. III. 8. Sic dicimus pro eodem φλογὺς πυχρὸς & πῦρ φλογός. Ignis dicitur comedere ὡς ut Esaia XXX. 27. Jerem. V. 14. & alibi. τοῦ ὑπεναντίου nempe Dei, ut Esaia LIX. 18. Nahum. I. 2. Respici videtur historia quæ est Num. XV. 35. Levit. X. 2.

28. ἀθετήσας δὲ πρὸς νόμον Μωϋσέως.] ἀθετεῖν hic est violare legem ut Ezech. XXII. 26. & alibi. Intellige autem hoc de criminibus, quibus mortis poena in lege constituta est.

χωεῖς οἰκονομῶν] ἀφ' ἀρχῆς ἢ κόλασις ut ex Iosepho alibi attulimus. Neque Rex, neque Senatus ignoscendi habebant potestatem.

ὑπὲρ οὐδὲν ἢ ἔστι μὲν πύστιν] Id est, si res ad cognitionem iudicium perveniat Deut. XV. 1. 6. Dei autem cognitionem nemo effugit.

ὑποθήσας] Gladio, lapidatione, strangulatione aut igne.

29. πρὸς οὐκ αὐτὴν χεῖρον ἀξιώσας] τιμωρίας] Nam & crimen est gravius, ut iam dicet, & Deus in sua manu poenas habet, ad quas nulla potentia humana potest pertingere. Et eleganter interjicitur illud οὐκ αὐτὴν. Quid ipsi putatis ea de re? Sicut ἀξίος ita ἀξίους vox est media, & tam ad poenas quam ad præmia refertur.

ὁ πὺν ὑπὸν τῷ Θεῷ κατὰ πάντα] Proculcans tanquam inutilem ψα 1. Sam. II. 29.

καὶ τὸ αἷμα τὸ θυσιαστικὸν κοινὸν ἡγιασμένος] Sanguinem illum, in quo sanctum est foedus, habens pro sanguine profano: morte dignum Christum pronuncians, tanquam Dei nomine abusum. Hoc est quod supra v. 6. dictum est iterum crucifigere & infamare.

ἐν ᾧ ἡγιασθη] Aoristus hic pro Plusquam perfecto ponitur: per quem sanguinem ipsi à vitiis purgati sanctique facti fuerant.

καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνδοξασίας] Spiritum illum, quem summo Dei beneficio acceperant, contumelia afficiens: nullius pretij æstimans tantum donum, quo se ipse ait priuatum. Vides hic etiam eos qui spiritum acceperant, qui nisi iustificatis non dabatur, defectores fieri posse. Vide 1. Thess. v. 19.

30. οἰδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα] Cogitemus quis & quantus Deut. xxxii. 35.

ἐμοὶ ἐκδικησὶς ἐγὼ ἀποδώσω] Nam & ibi de Dei desertoribus agitur. Verba ex Hebræo sumpta, vt & à Paulo Rom. xii. 19. qui & ipse alia eius capituli verba aptat Christi temporibus Rom. x. 19.

31. καὶ πάλιν, Κύριος κρινεὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ] Et hoc ex LXX. Psalmo qui apud Hebræos cxxxv. 14. κρίνει ibi est vindicare. Sic etiam ultionem Deus sumet de iis, qui Ecclesiam contempserunt.

φοβεσθὲν τὸ ἐμπαθεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος] Nam cum in æternum viuat, in æternum etiam potest punire. Vide supra ix. 14. Incidere in manus est pœnas dare, 11. Sam. xxiv. 14. Sirach. 11. 22.

32. ἀγαμμήσουσιν ἡ τὰς περὶ ἡμῶν] Excitat ipsos ad fortitudinem suo ipsorum exemplo. Simile in Apoc. 11. 3.

ἐν αἷς φωπαθέντες] Accepta primum Evangelij luce. Vide supra v. 4.

πολλὰ ἀθλήσιν ὑπομένετε παθημάτων] Sic ἀγωνίζεσθαι usurpatur Coloss. ii. 29. Et hic ἀθλῶνα Græcam vocem posuit Syrus. Luctam cum rebus aduersis. Nam παθήματα dicuntur omnis generis aduersa. Rom. vii. 18. 11. Cor. i. 6. 7. Coloss. 1. 24. Philipp. 111. 10. supra 11. 9. 10.

τὸ μὲν] Partim. Nam sic Demosthenes & Græci alij per τὸ μὲν & τὸ καὶ exprimunt, quod Latini per geminum partim.

ὁνειδισμοῖς τε & θλίψεσι διατρίβομεν] Id est, θάλασσαν γυμνάσαι, vt loquitur Paulus 1. Cor. i. v. 9. Spectaculum fuistis omnibus per ingesta vobis probra & damna. Ita recte hic Syrus.

τὸ δὲ, κοινοὶ ἦν οὕτως ἀναστροφῶν γνηθέντες] Id est, vt mox exponet, συμπαθήσαντες. Significat eos & dolore tactos ex fratrum malis & succurrisse eos quantum poterant laborantibus, deprecando pro iis & necessaria subministrando. ἦν οὕτως ἀναστροφῶν, eorum qui in malis talibus versabantur. Sic κακὴ ἀναστροφή 11. Macc. v. 8.

34. καὶ γὰρ τοῖς διμοῖς με συνεπαθήσατε] Probat duo quæ posuerat membra, sed inuerso ordine. Legendum, vt in Manuscripto est, πῶς διμοῖς συνεπαθήσατε, quomodo infra xiii. 3. μιμήσασθε τῶν διμοῖν. Et apparet hic ita legisse Syrum & Latinum. Post Stephani mortem vehementer vexati

fuere illi in Iudæa Christiani, ut videre est Act. XI. 19. I. Theff. II. 14.

καὶ τὴν ἀπαγγελίαν τῆς ὑπαρχόντων ὑμῶν μὴ χάρις παροσιδίζαται] Nempe per plebis seditiones quæ sæpe ex odio religionis oriri solent. Cum gaudio, nempe quod summum honorem existimarent ob Christum pati Act. v. 41. Matth. v. 12. Iac. 1. 2.

ἐκείνοις ἐχθρὸν ἑαυτοῖς κρείσσονα ὑπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μέμνησαν] In Glossario ὑπαρξιν *substantia*, *opes*. Vsurpat Polybius & alij, etiam Græci interpretes Veteris Testamenti, ut Prou. XIII. 11. XV. 11. XIX. 14. Ierem. IX. 10. II. Paralip. XXXV. 7. Esd. X. 8. Dan. XI. 13. 24. 28. Intelligit autem bonæ vitæ æternæ, quæ & thesauri nomine vocantur Matth. VI. 20. XIX. 21. Marci X. 21. Luc. XII. 33. Sic & sapientiæ adesse dicitur πῆγ ᾧ ἡ *substantia durabilis*. Prou. V. 11. 18. Dicuntur autem rem habere ad quam ius habent, loquendi genere etiam Iurisconsultis vsitato. In Manuscripto est ἐχθρὸν ἑαυτοῖς pari sensu, & deest ἐν οὐρανοῖς ut & in Latino. ἑαυτοῖς apud Græcos omnis personæ est. Vide supra 25.

35. μὴ ἀποβάλητε οὐκ τὴν παρρησίαν ὑμῶν] Ita hic appellat liberam Christianismi professionem: ut Marci VII. 32. Act. I. 13. 29. 31. & alibi.

ἥτις ἐχθρὸν μεμνησάντων μεγάλῃ] Ius habet ad magna præmia. Vocem μεμνησάντων & supra vsurpauit hic scriptor II. 2. & vsurpaturus est infra XI. 26. In Glossario μεμνησάντων *mercedis retributio*.

36. ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν] Non sufficit cœpisse, perstandum est Matth. X. 22. XXIV. 13. Marci XI. 13. Luc. XXI. 19. Rom. II. 7.

ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσωμεν τὴν ἐπαγγελίαν] ποιήσαντες nempe ad finem vsque. κομίσωμεν verbum valde proprium ad significandam boni aut mali perceptionem ex præcedente promissio aut comminatione II. Cor. V. 10. Eph. VI. 8. Coloss. III. 25. infra XI. 19. 39. I. Petri I. 9. v. 2. I. Petri II. 13. Et ἐπαγγελίαν hic rursus pro re quæ promissa est, ut Luc. XXI. 49. Act. I. 4. Gal. III. 22. supra hic VI. 15. IX. 15.

37. ἐπὶ γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει καὶ οὐ χρονίει] Priora verba sunt scriptoris nostri: sequentia ex LXX Abac. II. 3. μικρὸν ὅσον, ὀλίγον ὅσον frequentia apud Græcos. Repetere autem bis illud ὅσον ex more est Hebræorum. Similis locutio Ierem. XXIII. 3. *Is qui venturus est veniet, nec tardabit*. Nempe ignis in sensu vulgari, in sensu sublimiore Christus Mundum iudicaturus. Idem dicit quod supra 25. Sic & Petrus fideles solatur, quod mala illorum ad breue tempus durent. I. Petri I. 6. v. 10.

ὁ δὲ δίκαιος ἐν πίστει ζήσεται] Qui bonus rectusque est, is viuet, id est, manebit in fide sua, ut est in Hebræo, aut ἐν πίστει μου ut est in Græco, & hic legit Syrus, id est, per fidem in me viuet, id est, semet sustentabit, respirabit per fidem, per expectationem promissorum. Vide quæ diximus ad Abac. & ad Rom. I. 17. In Manuscripto ὁ δὲ δίκαιός μου, & ita scriptum in multis codicibus Græcis Abacuci. Et hanc lectionem tum in Abacuco, tum hoc loco sequitur Eusebius demonstr. V. I. 14. Legerunt ergo LXX. קִיָּה.

e

καὶ ἐὰν ὑποστείλῃται σὺν δόδω καὶ ἡ ψυχὴ με ἐν αὐτῇ] Inuertit verborum ordinem. Nam in Propheta hæc præcedunt, & apparet ad illud ἐὰν ὑποστείλῃται subaudiri πς. Legerunt autem L X X interpretes, quos hic scriptor sequi amat, non πλγ, sed πλγ & non ψδν, sed ψδν sensu sane optimo. πλγ, ut ad Abacucum diximus, verti solet, per ἐκλείπειν & ὀλιγοψυχῶν, eundem sensum habet ὑποσάλλεσθαι. est enim minus facere quam rectum est, Act. x x. 20. Hoc dicit Deus: si quis expectando defatigetur, & propterea expectare bona illa promissa desinat, is mihi summopere displicebit.

ἡμῶς ὃ σὺν ἐσμέν ὑποσολῆς εἰς ἀπώλειαν ἀλλὰ πίστεως εἰς σωτηρίαν ψυχῆς] Subauditur τέκνα, quod & in Latinis codicibus quibusdam addita voce filij expressum reperimus. τέκνα ὑποσολῆς ij qui deficiunt: τέκνα πίστεως ij qui credunt & pergunt credere. Et εἰς utrobique exitum rei significat, ut ὁ Ἑβραῖος. Πειπίσεις ψυχῆς est id, quod κτεῖσθαι ψυχῶν dicitur Luc. xxi. 19. δεισκειν Matth. xvi. 25. σώζειν Marci viii. 35. Luc. ix. 24. φυλάσσειν Ioh. xii. 25. De voce σωτηρίας vide quæ diximus ad Ephes. i. 14. i. Thessal. v. 9. ii. Thess. ii. 14.

CAP. XI.

ΕΤΙ ὃ πίστε] Cum per Abacuci locum fidei incidisset mentio, voluit scriptor hic magna eius præconia congerere: non quod sola fides sufficiat ad consequendam salutem, sed quod ex fide nascatur & iustitia & sanctitas illa cui vita æterna promittitur. Ideoque ostendit fidem semper à Deo & pijs hominibus factam maximi. Fides radix legis, aiunt Rabbinii Bacchai & Channanel. Fidem autem intelligit eam qua Dei dictis creditur atque fiditur. Neque enim de fide in Christum agit, cum veterum temporum exempla profert, sed de fide in Deum, cuius species excellentissima est fides illa Evangelica, quæ ita est fides in Christum, ut simul sit fides in Deum, quia quæ dixit Christus, ea dixit Dei nomine. Vide Ioh. xiv. i. Describit autem fidem partim per effectus, partim per causas, idque per μετνουσίαν.

ἐλπιζομένων ὑπόστασις] Rerum sperandarum firma quædam expectatio. Nam & sic supra habuimus vocem ὑπόστασις i. ii. 14. & ibi diximus vocem Hebræam תְּהוּת modo verti per vocem ἐλπίδος, modo efficacius per vocem ὑπόστασις. Vide & ii. Cor. ix. 4. Sic fortitudinem Coclitis ὑπόστασιν vocat Polybius. Tota fidei substantia, ait Tertullianus de cultu foeminarum ii.

παρὰ μάλιστα ἐλεγχος οὐ βλαπτομένων] Id est, nascitur fides ex diligenti examine eorum quæ dicuntur de rebus, quæ sub sensum non cadunt. Qualia sunt proles ex vxore sterili, diuitiæ illæ futuræ, de quibus supra x. 35. & alia similia. In Glossario ἐλεγχος indicium, probatio. Ita Herodotus, Thucydides, Plato, Isocrates sæpe vocem hanc usurpant. Sic apud Xenophontem

R r r r

ἐλέγχεται γελοῖος ὢν conuincitur esse ridiculus. Et hinc in dialecticis ἐλέγχοι rationes explorandi argumenta. Est hæc delineatio quædam fidei ex effectis & ex causis, vt diximus. Videamus & alias. Sirachidæ πῖσις ἀρχὴ κολλησεως Θεοῦ x xv. 17. Epicuro, πῖσις ἐπὶ ἀληθείας. Straboni, πῖσις τὸ ὄν στασις. Basilidi. ψυχῆς συγκαταθεσις ἥτις μὴ κινουμένων τὴν αἰσθησιν δὲ τὸ μὴ παρῆναι. Clementi Alexandrino Strom. II. συγκαταθεσις ἰσχυρῶς πῖσις · item, ὑπόληψις ἐκούσιος, καὶ ἐπὶ ἀληθείας διγνώσκοντος ἐπὶ ἀληθείας. deinde, ἰσχυρὸς εἰς σωτηρίαν καὶ δύναμις εἰς ζωὴν αἰώνιον. Et quia spes hic ponitur vt fidei effectus non male huc adferam & Philonis locum de præmiis & pœnis : Τὴν δὲ ἀναγκαζομένην ἀποεῖν ἐπισημαίνον, ὡς ὁ ποιητὴς ἐν ἀρετῇ χώρᾳ κατέσπερε λογικῇ ψυχῇ. Ταύτης δὲ ὁ πῖσις ἀποεῖν ὅτι ἐλπίς ἢ πηγὴ ἥτις βίων ; ἐλπίδι γὰρ κέρδιος ὁ χρηματικὸς ἐπαποδύεται πολυτρόποις ἰδέαις ποιεῖται. ἐλπίδι δὲ ὁ ναυαγὴς ἀπολείπει περὶ τοῦ μακρὰ πλάγι. ἐλπίδι δὲ οὐδὲ καὶ ὁ φιλότιμος αἰρεῖται πολυτελείαν, καὶ κοινῶν ἀγαθῶν ἐπιμέλειαν. δὲ ἐλπίδα βλαβερῶν καὶ τεφάνων, καὶ οἱ ἥτις στομάτων ἀδελφῶν τοῖς γυμνασίοις ἀγωνάζονται ἀδελφῶν. ἐλπίς δὲ δαίμονος καὶ τοῦ ἀρετῆς ζηλωτῆς ἐπαίρει φιλοσοφίαν ὡς ταύτη διηρημένη καὶ τὴν ἥτις ὄντων φύσιν ἰδεῖν, καὶ δράσαι τὰ ἀκόλουθα πρὸς τὴν ἥτις ἀείρων βίων διαρηπτοῦ τε καὶ ἀκακικοῦ τελείωσιν, ὡς ὁ τυχερὸς ὅτι δὲ δαίμων. Et mox : Μόνος δὲ ὑποδοχῆς ἄξιος ὁ ἀναστὰς τὴν ἐλπίδα Θεῶν, καὶ ὡς αἰτία τῆς γνέσεως αὐτῆς, καὶ ὡς αἰσθητὴ καὶ ἀδελφῶν ἰσχυρῶς μόνῳ ἀναφυλάττει. Eidem Philoni libro de Confusis linguis πῖσις dicitur ὁ χρηστότης καὶ βεβαιότης ἡ ἀρετή. Idem de hærede rerum diuinarum : Τὸ μὴ κῆρ ζητεῖν πεπιστευκότος ἔργον. Ibidem pro ἐπιστάσει posuit βεβαίως κατέληψε. Apud eundem libro de Abrahamo : Μόνον οὐκ ἀφελῶς ἐ βέβαιον ἀγαθόν, πῖσις, ἢ πρὸς τὸν Θεὸν πῖσις, παρηγορημα Θεοῦ, πλήρημα χρηστῶν ἐλπίδων ἀφορία μὲν κακῶν, ἀγαθῶν δὲ φορεῖ, κακοδαίμονος ἀπογνώσις, ἀσεβείας γνώσις, δαίμονος κληρονομία, ἐν ἅπασιν βελτίωσις ἐπιπληρομένη τῶν πάντων αἰτίῳ, ἐ δυνάμει μὲν πάντα, βουλομένη δὲ τὰ ἀεὶ. Ibidem mox τὴν πῖσιν πρὸς τὸ ὄν vocat τὴν βασιλίδα ἥτις ἀρετῆς. Pertinent ad hanc rem & verba, quæ Iosephus Antiq. II. 6. tribuit Mosi in transitu maris Erythræi. Οὐδὲ ἀνθρώποις καλῶς τὰ παρόντα πεπολιτωμένοις πρὸς ἡμᾶς δὲ καὶ ἀπίστῃ, ὡς οὐκ ὁμοίως ἐσομένοις πρὸς τὰ μέλλοντα. ἢ δὲ τῷ Θεῷ νῦν ἀπογνώσκον ὑμᾶς πρὸς ἀντιθέσιν ἔργον αὐτῶν εἶναι, παρ' οὗ πάντ' ὑμῖν ἀπὸντησαν, ὅσα δὲ ἐμοῦ σωτηρίαν, ἐ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς δουλείας οὐδὲ πρὸς ἀντιθέσιν ὑπέχετο. μᾶλλον δὲ γὰρ ἐν ἀπὸς γενημένοις βοηθὸν ἐλπίσιν τὸν Θεόν. deinde : Οὐ γὰρ ἐπὶ μικροῖς τὸ θεῖον τὴν εἰσὶν συμμαχία οὐσαν εἶναι δίδωσιν, ἀλλ' ἐφ' οἷς ἀνθρώπων ἐλπίδα μὴ βλέπει πρὸς τὸ κρεῖττον παροῦσαν. ὅτι τοῦτο βοηθὸς πεπιστευκότις, ὃ δύναμις καὶ τὰ μικρὰ ποιῶν μεγάλα, καὶ ἥτις τῶν πικρῶν ἀδένειαν κατέψαφισαται, μὴ κατέπεπληχται τὴν Αἰγυπτίαν ἀδελφῶν. μηδὲ ὅτι θάλασσα κατόπιν ὑμῖν, ὅρη τε φυγῆς ὁδὸν οὐ παρέχοντα δὲ τὴν ἀπογνώσκειν τῆς σωτηρίας. γνέοιτο γὰρ αὐτὸς ἐ τῶν ὑμῖν περὶ τῷ Θεῷ διηγήσαντος, καὶ γὰρ τὸ πέρατος. Sumitur autem interdum fides ita vt obedientiam comprehendat, quam efficit fides. Saluianus de Gubernatione Dei III. Quid igitur credulitas, vel fides ? Opinor fideliter hominem Christo credere, id est, fidelem Deo esse, hoc est fideliter Dei mandata seruare.

2. ἐν ταύτῃ ἡδὲ ἐμάρτυρήθησαν οἱ ἀρεσέυοντες] ἀρεσέυοντες hic sunt, qui ימרוקו
 1. Sam. XXIII. 14. Veteres illi egregij viri : οἱ ἀρέοντες ποτ' ἀπέλοντο ait Si-
 monides. Sicut hic seniores sunt veteres, ita Tacito vetus sæpe est senex
 aut ætate prouectior aliis. Sunt enim ista vicini significatus, nisi quod
 frequentius senex ad spatium vitæ hominis vnus, vetus ad Mundi tempo-
 ra refertur. ἐν ταύτῃ, id est, per hanc fidem. ἐμάρτυρήθησαν testimonium
 adepti sunt, à Deo scilicet, bonum atque honorificum. Pari modo Act.
 VI. 3. ἀδρας ἔξ ὑμῶν μάρτυρουμένοις viros, de quibus bene omnes testantur.
 Sic & Act. X. 22. XVI. 2. XXII. 12.

3. πᾶσι τοῦ μὲν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας] Per αἰῶνας hic vt supra intelligit to-
 tum hoc vniuersum, ita vt nunc distinctum in sua membra, Cœlum Ter-
 ram, Mare, Sidera, Saxa, Plantas, Animantia, Homines. Eos ait κατηρτίσθαι,
 id est in ordinem certamque speciem digesta. Eodem sensu κατάρτιζεν pro
 Hebræo קָנַן habemus Ps. LXXIV. 16. & LXXXIX. 30. Hoc dicit fide nos
 comprehendere, id est, per Dei reuelationem factam Adamo, Abraha-
 mo, & aliis, ac deinde per manus traditam & à Mose Prophetisque con-
 scriptam. Gen. I. toto capite XIV. 19. XX. 11. XXXI. 16. Neh. IX. 6. Iob.
 XII. 9. Psalm. LXXXIX. 12. CII. 26. CXV. 16. CXXXV. 6. CXXXVI. 4.
 Esai. XXXVII. 16. XL. 16. XLII. 5. XLV. 7. 12. XLVIII. 13. LXVI. 2. Je-
 rem. X. 16. XXVII. 5. XXXII. 17. LI. 15. Zach. XII. 1. Argumenta à Phi-
 losophis producuntur speciosa in vtramque partem: nec omnium est de
 eorum vi diiudicare. Iustinus ad Diognetum de Deo agens : αὐτὸς ἐαυτὸν
 ἐπέδειξεν, ἐπέδειξε ὃ δὲ πίστεως ἢ μύηθι Θεὸν ἰδεῖν οὐκ ἐκχώρη.

ρήματι Θεοῦ] Iussu Dei. Ita enim sumi ῥῆμα ostendimus Hebr. I. 3. Psal.
 XXXIII. 9.

εἰς τὸ μὴ εἶναι φανομένον τὰ βλέπομενα γινώσκειν] Similis locutio I. Macc. VII.
 28. ἀξιῶ σε τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ πλεῖν γινῶ, ὅτι τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα
 ἰδόντα γινώσκαι, ὅτι οὐκ ἔστι ὅντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς καὶ τὸ ἥν' ἀνθρώπων γένος. Nos
 nunc videmus arbores ex arboribus gigni, animantia ex animantibus,
 homines ex hominibus. At primæ illæ arbores, prima animantia, primi
 homines non habuere ortum ex talibus, qualia nunc existunt atque con-
 spiciuntur. Hoc ideo dicit vt eo facilius credamus, Deum exhibere posse
 quæ non conspiciuntur. Vide infra 7. In Manuscripto est τὸ βλέπομενον ἐποίησε
 nempe τὸ πᾶν. Tum vero εἰς τὸ hic valet ita vt.

ἴσθαι πλείονα θυσίας Ἀβὲλ ὧδ' ἢ Κάιν προσέφερεν Θεῷ] Nota θυσίας hic dici
 tam de frugibus quam de pecudibus, qua de re diximus ad Leuit. I. I. ad
 Marcum IX. 49. & hic supra VIII. 3. πλείονα hic valet acceptiorem, quo-
 modo & Hebræi sumunt קָרַב. Sic ferme Matth. VI. 25. XII. 41. 42. Marci
 XII. 33. Luc. XI. 31. 32. XII. 23. Et ὧδ' ἢ Κάιν intelligendum ὧδ' ἢ τὸ
 Κάιν, quomodo hic accepit Syrus. Tale est illud Plinij : omnium trium-
 phorum lauream adepte maiorem. Subauditur enim laureis. Ideo autem ac-
 ceptiorem dicit fuisse oblationem Abelis, quia fidem habuit. Credidit

Deum repensare bona & mala facta, quod & disertè ad historiam addidit Paraphrastes Hierosolymitanus. Simile est quod ait Bacchai Deum in exitu ex Ægypto, non sanguinem respexisse aspersum postibus, sed Israëlitarum fidem.

ὁ δὲ ἐκ ἐμὲ πιστῶν δίκαιος ἔσθ'] Per fidem factus est iustus, & eius iustitiæ accepit testimonium, à Deo nempe, vt sequitur. Est hic idem verbum ἐμὲ πιστῶν de quo diximus supra 2.

ἐμπνευστὰς ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τῷ Θεῷ] Nempe igne cœlitus misso super ea dona Deus ostendit Abelem, & propter Abelem eius oblationem sibi gratam esse, vt diximus ad Gen. 1 v. 4. Et ita hic Græci interpretes omnes, Gen. 1 v. 4. vbi in Hebræo est וְהָאֵלֹהִים : vnde apparet olim אֱלֹהִים fuisse nomen generis, quod in lege est nomen speciei. Sic & sub Evangelio opera ex fide proficiscentia grata habet Deus.

καὶ δὲ αὐτὸς ἀποθανὼν ἐπὶ λαλῆται] Manuscriptus ἐπὶ λαλῆται. Nempe in Genesi. Ob fidem mortuus adhuc ibi loquitur, id est, sanguis eius ad Deum clamat Gen. 1 v. 10. Est enim hic præsens pro præterito, quod ita viuide ostenditur quasi præsens sit. Cædes Abelis à Deo vindictam exegit. Legendum, vt dixi, ostendit id quod infra est xii. 24. αἷματι βαπτισμοῦ κρεῖττον λαλοῦντες ὡς ἐπὶ τὸν Ἀβὲλ, vbi idem locus Geneseos respicitur. δὲ αὐτὸς hic valet idem quod δὲ αὐτὸς. Vide quæ diximus supra 1. 2. Sensus vulgaris loci Geneseos apertus est; at sensus mysticus, pios post mortem viuere, quia & loquuntur. Philo post tractatam hanc historiam libro: peiorem in fidiam meliori: ζῆν γὰρ ὁ πθινῶν δοκῶν, εἴη. Ἐκ τῆς αὐτῆς αὐτοῦ καὶ φωνῇ χαράμενος διέμαρται. Paria ferme habet Jonathan ad dictum Geneseos locum.

5. πίστευ Εὐνοῦχ μετετίθη τῷ μὴ ἰδῆν θάνατον, καὶ οὐχ' ἀπέλαστο, διότι μετέτιθέμενος αὐτὸν ὁ Θεός] μετετίθη de Enocho habet & Sirach. xli v. 16. Illa καὶ οὐχ' ἀπέλαστο cum sequentibus sunt eius, quod dixit probatio, ex textu Græco Gen. v. 24. Ita autem à sapientibus intellectus fuit textus ille, vt crederetur Enochus à morte immunis seruatus speciali priuilegio. Samaritanus eo loco: *Accepit eum Angelus eius. Onkelos: non occidit eum Deus*, id est, non passus est mori, cui locutioni similis 1. Reg. xvii. 20. Jonathan: *sublatus fuit et ascendit in Cælum ex mandato coram Domino*. Iosephus: *αἰχμῶντος αὐτοῦ τὸ θάνατον. Translatus est in Paradisum*, Arabs hoc loco. Id magnum argumentum erat posse dari vitam hac meliorem.

ὅτι γὰρ τῶς μετετίθετο αὐτὸν μετὰ τὴν ἀποστασίαν τῷ Θεῷ] Quod in Hebræo dicitur, ambulauit Enoch coram Deo, id Græci Gen. v. 22. & 24. vertunt: ἀπαρῆγον Εὐνοῦχ τῷ Θεῷ. Nec aliter Syrus Geneseos interpres. Proprie ambulauit coram Deo significat, vacauit Deo, Deo operam dedit. Chaldæus tam de Enocho quam de Noë, *ambulauit in timore Dei*, qui autem tales sunt, Deo placent. Neutrum esse potest sine fide. Ideo sequitur hic.

6. χαρὴς ἡ πίστεως ἀθάνατον διασῶσιν] Nempe Θεός, quod ex præcedentibus repetendum. Huius dicti iam reddet rationem.

πιστεύσαι ὃ δὲ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὰν ματα-
ποδοῦναι γίνεσθαι] Id est, nemo religionem habebit ullam nisi credat & esse
numen aliquod æternum atque omnipotens, & curam agere rerum huma-
narum, ita ut obedientibus sibi bona reddere velit. Accedere ad Deum
est Deum colere, ut diximus supra v 11. 25. x 1. 1. 22. Quærere vero Deum
שׁכב aut שׁרר est eas inire vias, per quas Dei fauor obtineri possit: ut vi-
dere est Deut. 10. 29. Ierem. 21. 13. Zach. 11. 21. 22. Amos 5. 4. Ps.
x. 4. xl. 17. Etiam Cicero de natura Deorum dixit nullam esse religio-
nem, si nullam rerum humanarum procurationem habeant dij. Et Epi-
ctetus ad pietatem requirit duo quæ hic habemus, nisi quod pro Deo
deos nominat: ὁρῶντας ὑπολήψεις πρὸς Θεῶν ἔχειν ὡς ὄντων καὶ διοικούντων τὰ ὅλα κα-
λῶς & δικαίως. Seneca: *primus est Deorum cultus, Deos credere: deinde red-
dere illis maiestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est.* Sic
& Ælianus ait etiam à Barbaris affirmari, & esse numen & nostri curam
gerere. Plutarchus optime: οὐ γὰρ ἀδύνατον καὶ μακάριον μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλόφρονος
καὶ χρηστοῦ, καὶ ὠφέλιμον προσλαμβάνεσθαι καὶ νοεῖσθαι κατὰ τὸν Θεόν. At La-
ctantius: *neque honor ullus deberi potest Deo si nihil præstat colenti, nec ullus
metus, si non irascitur non colenti.* Vide plura, si vacat, in libro nostro se-
cundo de Iure Belli ac Pacis x x. 46. in textu & in annotatis. Sicut hic
voce ματαποδοῦναι ita & voce ματαποδοσίας alibi utitur hic scriptor, ut 11. 2. x.
35. infra 26.

7. πίστευε χρηματιζόμενος Νῶε πρὸς ὃν μὴδὲ πῶς βλέπομεν δόξαν λαβεῖν καὶ κατασκευάσαι κα-
βωτὸν εἰς σωτηρίαν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ] χρηματιζόμενος oraculo monitus, ut Matth. 11. 12.
22. Act. x. 22. supra v 111. 5. Illud πίστευε refertur ad κατασκευάσαι, fide stru-
xit Arcam, id est, quia oraculo fidem habebat. Illa autem πρὸς ὃν μὴδὲ πῶς
βλέπομεν recte construes cum λαβεῖν. Nam λαβεῖν πρὸς οὗτον etiam
apud Platonem legimus, & Latine non minus dicimus metuo de hac re
quam metuo hanc rem. De verbo λαβεῖν quo sensu ab hoc scriptore
sumatur diximus supra v. 7. Ex oraculi monitu metuit diluvium univer-
sale, quale quid nunquam visum fuerat. Et bene hoc exemplum profer-
tur, quia in sacra Scriptura fides Noë patet: operum, quæ tamen fidem
comitata sunt, nulla mentio ante eum locum, quo Noë Deo placuisse
dicitur, ut bene notat Philo in Allegoriis. καβωτὸν aut λέβητα Hebræis ταν
esse nauem constratam, quales sunt Arcæ, diximus ad Matth. xxiv. 36.
& ad Gen. v 1. 14. Videat ibi dicta, si cui vacat. Dicitur autem hoc fe-
cisse Noë ad salutem domus suæ, id est, suam & uxoris & trium filiorum
ac nuruum. Gen. v 1. 18. 1. Petri 111. 20. Sic & nos debemus metuere por-
nas, quas non videmus, & ad eas vitandas intrare Arcam, id est, ample-
cti Baptismum, cum doctrina Baptismi, explicante Petro 1. 111. 21. atque
ita seruare nos ipsos, & quot possumus, alios.

ὅς τις κατέκρινε τὸν κόσμον] Condemnare dicitur aliquos etiam qui sup facto
ostendit, quid alij facere debuerint, atque inde eos non idem facientes

R r r r r iij

culpæ conuincit, vt videre est Matth. xxi. 41. 42. vbi à nobis dicta videat, qui volet. Δι' ἧς per quam, Arcam scilicet. nam fidei mentio sequetur. Cùm Arcam strueret Noë, simul causam omnibus dicebat, cur strueret: illi autem nihil credidere Matth. xxiv. 38. i. Petr. i. 20. τὸν κόσμον, id est, totum extra familiam suam genus humanum; eodem sensu vox κόσμος vsurpatur i. Petri i. 5.

καὶ τῆς κ' πίστιν δικαιοσύνης ἐγγύετο κληρονόμος] Iustitiam hic vocat præmium iustitiæ, sicut peccatum apud Hebræos est pœna peccati. Præmium autem iustitiæ erat totius Mundi possessio. Ad eam autem iustitiam per fidem peruenerat. Et nobis obueniet possessio Mundi melioris itidem per iustitiam ex fide.

8. πίσει καλούμενος Ἀβραάμ ὑπήκουσε] Id est, Ἀβραάμ καλούμενος, πίσει ὑπήκουσε, vocatus per fidem obediuit, Gen. xii. 5. Act. v. 11. 3. Dictum Pythagoræ, ἵπου θεῶ, hoc exemplo illustrat Clemens Alexandrinus, & post eum Ambrosius. At in Manuscripto, πίσει ὁ καλούμενος Ἀβραάμ, is cui Deus Abrahamo fecit nomen, vt sit πατέρις.

ἐξῆλθον εἰς τὸν τόπον, ὃν ἐμαλλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν] Ex Chaldaïca terra & Mesopotamia in Cananæam, quam ipse, id est, posteri ipsius erant possessuri.

καὶ ἐξῆλθε, μὴ ὁπιστέρησας ποδ' ἐρχέται] Id est, nesciebat quæ aut qualis esset illa terra Canaan. Congruit hoc cum verbis Gen. xii. 1. & 7. Sic οὖν apud Græcos etiam *quo* significat, vt οὖν γῆς εἰσέλθω apud Euripidem. De re vide Gen. xii. 1. Act. v. 11. 3. vbi dicitur: *I in terram, quam monstrabo tibi.*

9. πίσει παρώκησεν Ἀβραάμ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοθίαν] εἰς τὴν γῆν pro ἐν τῇ γῇ, quomodo παροικεῖν, quod respondet Hebræo *giri* construitur. Gen. xx. 1. xx. 1. 34. xxv. 1. 3. Pari modo κατοικεῖν εἰς τὴν γῆν pro ἐν τῇ γῇ habes Act. v. 11. 4. Vixit ibi vt incola. Vide quæ diximus ad Luc. xxi. v. 18. & Eph. ii. 19. 1. Petri ii. 11. Terra illi, id est, generi eius, promissa, ipsi fuit tanquam aliena; nam ne glebam quidem terræ ibi possedit, præter tantillum quod sibi comparauit ad Saram sepeliendam Act. v. 11. 5. Eo exemplo docemur non offendi mora, sed patienter expectare implementa diuinarum promissionum.

ἐν σκηναῖς κατοικήσας] Vt illi, Quorum rite vagas plaustra trahunt domos. Nam qui solum possident, ibi ædificant, ibi manent.

μὴ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ συκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας ὅς αὐτῆς] μὴ hic non significat idem tempus, sed paritatem rei; nam & Isaaco eadem factæ sunt promissiones Gen. xxii. 17. xxv. 1. 24. & Iacobo Gen. xxviii. 13. Isaacus, aiunt Hebræi, ægre aquas sibi necessarias reperit, Iacobus ægre locum, in quo tentorium figeret. Vide Gen. xxv. 1. & xxviii. 11. Tamen de implemento promissionum non dubitarunt. Sic & nos longa expectatio lassare non debet.

ἐξεδέχοντο γὰρ τὴν τοῖς θυγατέρας ἐχούσαν πόλιν] Sperabant aliquando posteros

suos illis in locis non vagas domos habituros, sed urbem in bonis fundamentis bene locatam, id est, Hierosolyma. Per *μητρόπολιν* vero significatur terræ totius possessio. Tentoria non habent *συμελίους* : quia transformantur. Urbs Hierosolyma per *καταχρησιν* vocatur tentorium immobile Esaiæ XXXIII. 20.

ἡς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός] Id est, quam urbem Deus illis erat miris modis paraturus. Vide 1. Sam. v. Pf. CXXII. Ideo urbs sancta, urbs Dei vocatur. *Τεχνίτης* est architectus, *δημιουργός* faber. Deus rationes ad parandam ipsis hanc urbem & inuenit, & exsecutus est. Hæc urbs imago est ciuitatis cœlestis.

II. *πίστι καὶ αὐτὴ Σάρρα εἶσα ὄσα*] Et natura & annis. *πίστι* ἔλαβε ut sequitur. Sic supra IV. v. VII. A virorum exemplis venit ad fœminas, ut sexum utrumque excitet.

δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε] Sunt qui hic intelligi putant mulieris feminis eiaculationem in locos suos. Sed ego eos qui ita sentiunt non puto ἐν τοῖς φυσικοῖς errare. Attamen Hebræos non ita subtiliter locutos arbitror : neque hunc scriptorem : Sed hoc voluisse, consecutam Saram vim εἰς καταβολὴν σπέρματος, nempe virilis recipiendam ; quomodo accepit Chrysofomus εἰς τὸ κατασκευῆν σπέρμα. *Καταβάλλειν* est deicere de loco superiore. Et ita, ut dixi, accepit Syrus.

καὶ ὡρᾷ καμὸν ἡλικίας ἔτεκεν] Gen. XV III. 11. In Manuscripto est tantum *ὡρᾷ καμὸν ἡλικίας*, ut cohæreat cum illo ἔλαβε. Bene. Nam *ὡρᾷ καμὸν ἡλικίας* est תלת-ימים Gen. XV III. 12. nec aliter legit Latinus.

ἐπεὶ πρὸν ἠγγήσατο τὸν ἐπαγγέλλοντα] Nempe postquam ab Angelo edocta esset, non esse iocum, sed rem seriam. Gen. XV III. 12. 13. 14. Vide supra X. 23. Simile vide Luc. 1. 45.

12. *ὁ δὲ καὶ ἄφ' ἐνὸς ἐγγήθησαν, καὶ ταῦτα γενεχωμένους κατὰ τὰ ἄστρα τῷ οὐρανῷ τὰς παύσας, ὥστε ἄμμος ἢ ὡρᾷ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἢ ἀναείρητος*] Sunt impleta suo tempore promissa illa, quæ sunt Gen. XV. 5. XXII. 17. XXIV. 4. idque ipsum aperte significat Moses Deut. 1. 10. Adde 11. Sam. XXIV. 9. *ὁ δὲ* refer ad fidem & Abrahami & Saræ. Egregie dixit ab vno, nam sic Abrahamum vocare solebant Hebræi, ut videre est Malach. 11. 15. καὶ ταῦτα Græca locutio, quam Latine recte exprimas *quidem*. *Γενεχωμένους* vocat Abrahamum, respectu genituræ : quia per longam ætatem ex vires in eo erant emortuæ. Sic *πλὴν νέκρωσιν τῶν μύτρων Σάρρας* dixit Paulus ad Rom. 1 v. 19. vbi dicta vide. Sic mortuum leonem habes & apud Martialem. Aiunt Hebræi, vires extraordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Cethuræ. Hoc argumento & nos credimus non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, præsertim cum id non promissum tantum sit, sed & specimen eius admirabile datum in Christo. Cum innumera indicamus, vsurpamus aut stellarum nomen, quarum multæ sunt quæ visum effugiunt, aut arenarum. Vide quæ ad Genesin à nobis & aliis dicta.

13. καὶ πῶς πῶς ἀπὸ θανάτου οὗτοι πάντες μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐ-
τὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι] Etiam hic illud καὶ πῶς πῶς construi debet, non cum
proximis vocibus, sed cum illo ἰδόντες. Et οὗτοι πάντες intellige ab Abraha-
mo deinceps. Per fidem illi morituri videbant & spe quadam amplexa-
bantur promissa quæ non acceperant, id est, res promissas, possessionem
terræ, regnum, urbem famosissimam, Templum. Hoc est quod dicitur,
nomen יהוה, id est, promissa exsequentis illis non fuisse cognitum,
Exodi v. 1. 3. πόρρωθεν ἰδόντες nempe sicut nauigantes terram. Abraham
didicerat expectandos annos quadringentos. Sic & nobis, quæ lon-
ge abesse videntur, speranda sunt etiam in ipso mortis tempore. Quod
hic post ἰδόντες quidam codices habent καὶ περὶ τούτων id abest in Manu-
scripto.

καὶ ὁμολογήσαντες, ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ὅτι τῆ γῆς] Fatebantur se in
ipsa illa terra non ut possessores viuere, sed ut hospites & peregrinos.
Respiciuntur verba Abrahami Gen. xxiii. 4. & Iacobi Gen. xlvii. 9.
Idem sensus qui supra 9. nisi quod hîc etiam ad Isaacum & Iacobum apta-
tur, quod de Abrahamo dictum fuerat, ut & Gen. xxviii. 4. Sensus
mysticus satis patet. Philo libro de Agricultura eadem illa Iacobi ver-
ba sic explicat : παροικεῖν οὐ κατοικεῖν ἡλδομεν. τὰ γὰρ ὄντι πάντα μὲν ψυχὴ σοφοῦ
πατρίδα μὲν οὐρανὸν, γλῶσση δὲ ξένον ἔλαχε. Et de confusione linguarum : Διὸ
ταῦτο οἱ καὶ Μωϋσέϊ σοφοὶ πάντες ἐιστάζοντες παροικουμένους. αἱ γὰρ ὅσων ψυχὰι ἐλ-
λόνται μὲν ὑποκίλει δὴ ποτε τιμὴν ἔξ οὐρανοῦ. Εἰδῶσιν δὲ ἔνεκα τῆ φιλοθεάμενος καὶ φιλομα-
δοῦς εἰς τιμὴν ἀείχρον φύσιν ὑποδημῶν. ἐπειδὴν οὐκ ἐνδεχέσθαι σάμασι τὰ αἰσθητὰ &
ἀσθητὰ δι' αὐτῶν πάντα κατίδωσιν, ἐπανερχόμενοι ἐκείσε πάλιν ὅταν ὠρμήθησιν τὸ πνεῦ-
μα, πατρίδα μὲν τὸν οὐράνιον χῶρον, ἐν ᾧ πολιτεύονται, ξένον δὲ τὸ ἀείχρον ἐν ᾧ παρ-
οικῶν νομίζουσαι. Dicitur ξένος, qui per loca sibi externa transit: παρεπίδη-
μος qui moram ibi ducit. Plato Axiocho : τὸ κοινὸν δὴ ταῦτο καὶ πρὸς πάντας
θρυλλοῦμενοι, παρεπίδημοί τίς ἔστιν ὁ βίος.

14. οἱ γὰρ διαύτα λέγοντες ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσιν] Desiderant ha-
bere patriam. nam qui in patria est, non est aut hospes aut παρεπίδη-
μος, Latine incola. ἐμφανίζουσι, significant. Sic Act. xxiii. 15. Ester.
ii. 2.

15. καὶ εἰ μὲν ἐμνήστες ἐμνημόνεον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον αὐτὸν κατὰ ἀναγκάμην] Si ideo
se peregrinos vocabant, quod Chaldaeam haberent pro patria, licebat
illuc redire. Intra annos plus ducentos qui intercessere inter Abrahami
exitum & Iacobi mortem satis temporis fuit Abrahamo, Isaac-
co, Iacobo redeundi in Chaldaeam, si illam amassent, ut patriam suam.
Verbum ἀναγκάμην habemus & Matth. ii. 12. Luc. x. 6. Act. xviii. 21.
Pro ἐξῆλθον in Manuscripto est ἐξέβησαν. Abrahamus & Sara inde exie-
rant; liberi autem quasi iidem cum parentibus.

καὶ ἡ κρίσις ὁρμήσκει] Nempe patriæ non quam habuerant, sed
quam habituri erant eorum posteri ex promisso Dei. καὶ hic ut alibi est
oppo-
posi-

oppositionis pro *At* vero. vt supra 1X. 26. Et præsens est pro præterito, vt & supra 14. & infra 16.

Ἑστίν ἐπουρανίῳ] Id est, illa patria sensu mystico cœlum summum significat. Docet hoc ipsum Maimonides in 7° titulo de poenitentia cap. V III. §. 1. & 2. Similis locutio II. Cor. III. 13. vbi itidem miscentur figura & res figurata: vt & supra XI. 26. Anaxagoras dicenti cupiām, nulla tibi patriæ cura est, meliora loquere, inquit. mihi enim maximæ euræ patria est, cœlum digito monstrans. Philo libro de somniis dicit in historia istâ peregrinantium Abrahami & liberorum eius egregiam occultari doctrinam, & aliquanto post eam explicans, ait: Ἰσὺς καὶ τὸ αὐτὸ ἀφ' αὐτοῦ σίας ψυχῆς ὑπαγίνεσθαι δέβει δὲ τούτων · διπολιποῦσα μὲν γὰρ τὸν σὺνθετικὸν πόλιν, ὡς καὶ μακρὸν ποθέμενον ἐλέγχει, καὶ δὲ εἰς ξένῳ χρόνῳ ἦλθε, τὸ σῶμα. φησὶ ὃ οὐ μέλει τῶ παντὸς κατεργασθῆναι αὐτῷ ὁ γρηνήσας ἀνέβησθαι πατρί, ἀλλ' οἷόν τινι λαβὼν λήσσει τὰ διόματα, καὶ ἐλθὼν εἰς ἀρχὴν τῆς μητροπόλεως ἀσφαλῶς ὡς ἐπαπαύσειν. Et rursum: ὁ γὰρ μακρὸς αἰὼν αὐτοῦ καὶ βίος ἐν τῇ νοητῇ πόλει περιμένεται. Idem & in libro de Mundi opificio nominat νοητὴν πόλιν. Et vocatur Ierusalem vrbs sancta, vrbs Dei, quæ nomina sensu multo pleniore summo illi Cœlo conueniunt.

16. Διὸ οὐκ ἐπαρχεύεται αὐτοῦ ὁ Θεός, Θεὸς ἐπιταλαίειται αὐτῷ · ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν] Sensus est: οὐκ ἐπαρχεύεται αὐτοῦ ὁ Θεός, Ἑστίν οὐκ ἐπαρχεύεται Θεὸς ἐπιταλαίειται αὐτῷ. Verbum ἐπαρχεύομαι aut cum accusatiuo personæ constructur, vt Marci V III. 38. Luc. IX. 26. aut cum infinitiui rei, vt supra I. II. Deus cum specialiter dicitur Deus Abrahami, Isaaci & Iacobi Exod. III. 15. eo ipso intelligitur eorum esse fautor summe, atque ἐργάτης vt diximus, & ex Abenesdra firmavimus ad locum Matth. XXI. 32. Ostendit autem noster scriptor, iure hoc nomen Deo tribui, quia illis parauerat, id est, destinauerat egregiam urbem, nempe Hierosolyma, vt iam diximus: per quam πόλιν, imo μητρόπολιν, significatur μυστικὴ summum Cœlum, vt ex hoc scriptore & ex Philone iam didicimus. ἐτοιμάζειν est destinare vt Tob. V I. 22. in Græco: Matth. XX. 23. XXV. 34. Marci X. 40. sic & ποιεῖ τριμάζειν Sap. IX. 8.

17. τίσει προσετινόντων Ἀβραάμ τὸν Ἰσαάκ] Sic & Iacobus II. 21. ἀνέστηκα Ἰσαάκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Partem enim oblationis etiam effectu impleuit imponens filium altari: partem animo, paratus eum etiam mactare. Saluianus de gubernatione Dei libro I. *Immolari sibi Deus filiam iussit: pater obtulit, exequantem ad defunctionem cordis pertinet, immolauit.* Philo de eadem re in libro de Abrahamo: τὸ δ' ἡ προσέτις, εἰ μὴ τὸ τέλος ἐπιτελοῦσιν, ὁλοκαυτὸς καὶ παντελὴς οὐ μόνον τῶς ἱερατικῆς βίβλιδος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῶς τῆς ἀναγνωσκόντων δεξιάναις ἀνὰ γραπτός ἐσηλίσθηται. Itaque & à Deo ipso tanquam rei perfectæ præmium accepit: Non pepercisti vnigenito filio tuo propter me Gen. XXI. 12. Et ille quidem filio non pepercit: Christus autem & eius martyres nec sibi.

παραζόμενος] Deo explorante ipsius fidem, idque postremum. Nam post id ultra exploratus non est: Gen. XXI. 1. in hac historia: *tentauit*

S f f f f

Deus Abraham. Sirachides de re eadem: ἐκ πνεύματος ὁρέθη πρὸς, XLIV. 22.

καὶ τὸν μονογενῆ προσέφειν] Vnicum, nempe ex iusta matre familias. γῆν Gen. XXII. 2. XII. 16.

ὁ πὰς ἐπαγγελίας ἀπαδείξάμενος] Quæ promissa à Deo sibi facta in animum admiserat, nempe in Isaaci posteritate implenda, quod iam addet. ἀπαδείξαι plus est quam δέχεσθαι. Itaque suscipere non male vertit Latinus.

18. πρὸς ὃν ἐβλήθη, ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα] Gen. XXI. 12. id est, ea posteritas erit longè clarissima, tuumque nomen propagabit & terram illam insignem possidebit, quæ per Isaacum tibi obueniet. Gen. XX I. 12. vbi in Græco Genescos similiter κληθήσεται σοι σπέρμα quomodo & Rom. IX. 7. Notandum autem Isaacum cùm morti destinabatur, fuisse improlem. ὅτι hic abundat, vt Matth. XV I. 18. Luc. I. 6. VIII. 4. & alibi.

19. λογισάμενος] Istud λογισάμενος referendum ad remotius, nempe ad προσενήνοχεν λογισάμενος βῆπ animo reputans.

ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρεν δύναμις ὁ Θεός] Hæc erat fides, Euangelicæ sane suppar. Credebat ex Isaaco se habiturum posteros. Credebat eundem interficiendum. Hæc conciliari non poterant, nisi per admirandam Dei potentiam, ad id efficiendum quod eo tempore exemplo carebat.

ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν ᾧδραβολῇ ἐκομίσατο] ὅθεν ἐν ᾧδραβολῇ, id est, ἐκ νεκρῶν ἐν ᾧδραβολῇ, ἡσυχ per imaginem quandam resurrectionis ex mortuis. Iam enim mortuus erat in sua & patris opinione. Redditus ei est ex Orci faucibus. Sic resurrectio à morte & liberatio à periculis præsentissimis comparantur II. Cor. I. 9. 10.

20. πίστις πρὸς μελλόντων ἐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ ἐ τὸν Ἡσαΐ] Crediderat Deo res magnas posteris suis euenturas, Gen. XXV I. 24. Sed solemniter quasi testamentum conditurus Deo dirigente eas ita partitus est, vt Iacobo potiores assignaret, nempe de terra illa Abrahamo promissa. Ideoque Iacob hic quanquam natus minor præponitur: quomodo & Abraham Nachoro Gen. XI. 26. In hac quoque re figura latet populi Iudaïci & Christiani, quam euoluit Paulus Rom. IX.

πίστις Ἰακώβ ὑποβήσκειν ἔχασον ἢ ἡν Ἰωσήφ ἐλόγησε] ὑποβήσκειν, id est, moriturus: præsens pro proximo futuro, quales locutiones complures adduximus ad Matth. XXV I. 28. In hoc quoque Iacobi testamento, Deo dirigente, minor prælatus est maiori, ad idem figurandum, quod diximus. Et nota ἔχασον dici etiam vbi de duobus tantum sermo est. Intellexit Iacobus regnum in Ephraimi stirpe extitutum.

καὶ προσεκυύησε πρὸς τὸ ἄκρον ἢ ῥάβδου αὐτῆς] Plane hic sequitur noster scriptor versionem LXX. Gen. XLVII. 31. Vox Hebræa, quæ hoc loco in Genesi legitur & XLVIII. 2. ἡσυχ tam baculum potest significare, quam lectum. Nam puncta vocalia, quæ significationem variant, olim adscripta non fuere: forte etiam eadem olim fuit pronuntiatio in significato utroque, vt multæ sunt voces πολύσημοι, sed à Grammaticis postea

reperta discriminatio. Adoravit autem nempe Deum, quod interpretēs Latinus addidit dicto loco Gen. XLV II. 31. & idem supplendum I. Reg. I. 47. Videtur autem Iacobus, quo maiorem Deo honorem haberet, preces facturum ex lecto surrexisse (nam postea retulisse pedes suos in lectum dicitur Gen. XLIX. 32.) & in eo confedissee innixus scipioni, qui gestus egregiam habet fidei imaginem. Nam cui quis innititur, id scipioni comparatur II. Reg. XVII. 21. Esaiæ XXXVI. 6. Ezech. XXIX. 6. Et ideo תשעו etiam שיעמא vertitur, ut Psalm. CV. 16. Ezech. IV. 16. V. 16. VII. 11. XIV. 13.

22. πίσι Γωσήφ παλδῖς] Et hic παλδῖς fumendum ut modo υποθήσονται.

καὶ τοῖς ἑξόδοις ἡμῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε] Memor fuit aliam terram suis & fratrum posteris promissam, ac proinde eos aliquando ex Ægypto exituros.

καὶ καὶ ἡμῶν ὅσων αὐτῷ ἐνετείλατο] Mandata dedit de offibus suis in promissam terram deportandis, quod signum erat eum de possessione promissa nihil dubitare. Historia ex Gen. L. 24. Iosue XXIV. 32. Vide & Act. VII. 16.

πίσι Μωϋσῆος γυναικὸς ἐκρύβη ἑμίλωνος ὑπὸ ἡμῶν πατέρων αὐτῷ] Fide nempe parentum, quos hic πατέρας vocat, masculinum pro communi usurpans, ut sæpe Iurisperiti. Eadem locutio Ps. XLV. 17. Quod sacra Scriptura de matre Moysis narrat Exodi II. 21. idem debere & de patre intelligi docet nos Stephanus Act. VII. 20. & ipsi LXX in Exodo: ἐπέπασαν αὐτὸν μητέρα ἑμῶν· ἐπεὶ ὃ οὐκ ἐδύνατο αὐτὸ ἐπὶ κρύπτειν, &c. Itaque recte hic Scriptores utrumque parentem designat. Apud Ezechielem Tragicum Iudæum Moyses sic loquitur: ἐνταῦθα μήτηρ ἢ πατὴρ μου ἐκρύβη μοι τρεῖς μῆνας.

ὁδοὶ εἶδον ἀσέων τὸ παρδόν] Oraculo prius accepto ex ipsis oriturum, qui populo libertatis auctor esset, quare cum infans ipsis natus esset mirum in modum pulcher, καὶ ὡς ἀσέων, ut ibi LXX. ἀσέων τῷ Θεῷ ut Stephanus Act. VII. 19. ἀγαθὸς ut Aquila, καλὸς, ut Symmachus, non dubitarunt quin is ipse esset, ad quem id oraculum pertineret. χαλὸς ἢ παρδὸν πολλὰ ἐκ ἀκρατος apud Iosephum, qui & hoc habet: τὸν ὃ Θεὸν ἡγάτο πάντα ἐμπορεύσθαι ἀσφαλείαν ὑπὸ τῷ μητρὶ ψεύδους γυνάμας ἡμῶν εἰρημνίων. Philo de vita Moysis: γυναικὸς οὐδὲ πατρὸς ἀδυνάτος ὅταν ἐνεφάνην ἀσπιότατον ἢ κατ' ἰδιώτην.

καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ δέταμα τῷ βασιλείῳ] Magna fides vincit metus omnes. Edictum intellige, quo iuebantur parentes Iudæi exhibere infantes marces ut interficerentur. Nam & hoc comprehensum fuit in edicto quod breuiter refertur Exodi I. 22. Ezechiel Tragicus:

Ἐπειτα κηρύσσει μὲ ἐβραίων γυναι

τ' ἀρσενικά ῥίπτειν ποταμὸν εἰς βαθυρρῶον.

Philo de parentibus Moysis: ὡς ἐπὶ τῷ τυράννῳ κηρυγμάτων ἀλογῆσαι.

πίσι Μωϋσῆος μέγας γυνάμας, ἠρνήσατο λέγειν ὑπὸς θυγατρὸς Φαραὼ] Spreuit

S ffff ij

honorem quem habebat dici filium adoptivum Thermutidis filiae tanti regis Exodi 11. 9. Act. 11. 21. Ezechiel Tragicus:

Εἰς μὲν οὖν τὸν πατέρα εἰχόμενον χρόνον

Τροφῆσι βασιλικῇσι καὶ παιδαγωγῇσι

Α' πανθ' ὑπαγεῖθ', ὡς ἀπὸ παλαιῶν ἔων.

Apud Iosephum Thermuthis dicit: ἐμανθῆς μὲν ἡγεσάμενος παῖδά ποιεῖσθαι, πῶς ὁ σὺς βασιλείας ἀξέδωχον. Idem habes in Midrasch Bereschith. Huius autem generosi animi præsagium dedit Moses infans, cum diadema sibi per iocum à Rege impositum in terram abiecit, quod narrat Iosephus Antiq. 11. 5. ἡρνήσατο λέγεσθαι, recusavit dici. Nam & ἀρνούμεθα pro repellere vsurpant Græci, ut notatum erudit. Μέγας γλυόμενος, 117. 11. Exodi 11. 11. vbi LXX μέγας γλυόμενος Μωϋσῆς, id est, cum iam ad iustam ætatem peruenisset, annorum XL. Act. 11. 23. quomodo & Midrasch Bereschith & Hebræi alij. Magna fides, quæ principatus spernit & contemptis se aggregat.

Μέλλον ἐλόμμενος συγκαταχέσθαι τῷ λαῷ τῷ Θεῷ ἢ περὶ σφαιρῶν ἔχει ἀμύρπας δαύ-
ραυσιν] Neque enim poterat fortunam illam retinere ætate iam hono-
rum capace, nisi & edicta illa crudelia tueretur, quod erat peccatum per
se graue, & multo grauius in eo qui nosset promissa isti populo facta.
Breue est omne quod temporale est, diuturnum, quod ad posteros tran-
sit. καταχέσθαι vox bene Græca, quam & infra vsurpabit hic Scriptor 37.
& XIII. 7. vitur Thucydides & alij. Vides iam tum præfiguratum Evan-
gelium, fide per crucis tolerantiam demonstrata.

Μείζονα πλοῦτον ἡγεσάμενος τῷ Αἰγύπτῳ ὑποτασσὼν τὸν ὀνειδισμὸν τῷ Χεῖσθι] ὀνει-
δισμὸν Χεῖσθι hic vocat contumelias illas, quas tum Israëlitz patiebantur,
quæ figura erant eorum quas perpassurus erat Christus, & ob Christum
Christiani, ut recte hic Chrysostomus. Est enim hæc locutio contracta,
& similis ei quam supra habuimus 15. Et bene procedit comparatio: nam
& populus Israëliticus, sicut filius Dei primogenitus vocatur Exodi 1 v. 21.
Ierem. XXXI. 9. ita & Χεῖσθι Abacuc. 111. 13. ob maxima beneficia, quæ
vnguenti nomine significantur. Sic & parentes eius populi Χεῖσθι vocantur
Psal. CV. 15.

ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μετὰ ποδοσίαν] Mercedem illam Abrahamo promif-
sam Genes. XV. 1. terram illam excellentem. ἀποβλέπειν est respicere, vox
frequens scriptoribus bene Græcis. Vocem μετὰ ποδοσίας iam aliquoties ha-
buimus.

27. πῶς κατέλιπεν Αἰγύπτου] Fidem habens oraculo in rubo & tot aliis.

μὴ φοβηθεῖς τὸν θυμὸν τῆ βασιλείας] Respicitur historia quæ est Exod. X. 28.
29. Nam cum Rex dixisset Mosi: caue ne ultra faciem meam videas: nam
quocumque die apparueris, morieris: respondit Moses: erit ut dicis, non
videbo ultra faciem tuam. Talia sunt multorum Regum edicta, quale
illud Corinthij Regis in Medea Euripidis:

--Προῦνέτω δέ σι,

Εἰς τὸ ἡποῦσα λαμπρὰς ὁφθαλμοῖς Θεοῦ,
καὶ πάντας ἐντὸς τῆς αὐτῆς σερμένων χρόνους
Θαυμ.—

Quod Ennius sic verterat:

*Si te secundo lumine hic offendero,
Moriere.---*

τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε] ἐκαρτέρησε ποικίλῃ, id est, constans fuit. Vide Iob. II. 9. Et cur constans fuit? quia Deum inconspicuum ita præsentem habebat animo, quasi eum conspiceret. Et hæc egregia est fidei descriptio. Nunquam illi excidebat illud אֱלֹהִים אֵין אֵין.

28. πίσις πέποιθε τὸ πάχα] Id est, ἐπαχάτισε פסח in formulis Hebraïcis? fides promisso, quod est Exodi xii. 3. Hoc autem Pascha cum rebus annexis manifestam habet Christi figuram I. Cor. v. 7.

καὶ τὴν ἀσπersion τῆς αἱματός] Περσέειν & ἀσπersion respondēt Hebræo קרי quod est aspergere, Exodi xxiv. 6. xxix. ii. 16, & in Levitico & alibi sæpe. Intelligenda hic ἀσπersion siue sparsio facta ad postes: qui μυῖναι cor nostrum significant, sicut sanguis ille agni, passionem Christi.

ἦτα μὴ ὁ ἀποθνήσκων τὰ ἀποθνήσκοντα, ὡς ὁ ἀποθνήσκων] ὁ ἀποθνήσκων nempe ἀσπersion qui ὁ ἀποθνήσκων 1. Cor. x. 10. ὁ ἀποθνήσκων Sap. xv. 11. 22. 25. Is est qui in libro Tobiae & apud Rabbinos dicitur אֵין אֵין. Idem אֵין אֵין. Exodi xii. 23. ubi Græci τὸν ἀποθνήσκοντα, & Ierem. ii. 30. ubi itidem in Græco ὁ ἀποθνήσκων. Vide quæ dicta nobis ad indicatum iam ad Corinthios locum. τὰ ἀποθνήσκοντα nempe ζῴοντα, tam enim de pecudibus quam de hominibus agitur in Exodo xii. 12. Tangere hic est ferire נגח Exod. xxi. 23. quomodo & ἀπὸ τοῦ sumitur 1. Par. xv. 22. Psalm. cv. 15. 1. Ioh. v. 18. Sic & nos per Christi sanguinem, si eo recte aspergamur, liberamur ab eo qui mortis habet imperium.

πίσις διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὡς εἶπε ἔπειτα] Explicat quod est Exodi xvi. 22. יִבְאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בִּיבְשָׁה. Non tantum in viris primoribus, sed & in multitudine ostendit exemplum fidei. Nam ad Moïsis hortamenta, quæ legimus Exod. xiv. 13. ingressi sunt in mare & illæsi femirciculum in ipso mari transiere. Id mare hic vocatur Ἐρυθρὰ θάλασσα, quomodo in Ps. cv. 1. & cxxxv. loquuntur LXX. Sed rectius Ἐρυθρία dicitur, non à rubore, sed ab Erythra; quomodo Græci nomen transtulere Edomi, qui idem Esau: cuius posterii oram illius maris tenuere, ut videmus 1. Reg. ix. 26. ὡς εἶπε ἔπειτα. Sic Exodi xiv. 21. ἐποίησε τὴν θάλασσαν ὡς ξηρὰν. In Hebræo לַחֲרֹבָה.

Curvata in montis speciem circumstetit unda.

ὡς πείσαν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι καταπόθισαν] Tracti exemplo & putantes sibi tutum fore quod Israëlitis tuto cedere videbant, absorpti sunt, nempe fluctibus. Exod. xiv. 27. בָּלַע הַיָּם אֶת-פָּרָוָה, pluribus in locis valet & vertitur καταπόθισαν. Sic etiam increduli in summa mergentur mala, piis euadentibus.

SSSS iiij

πίσι τὰ πείχη Γειχὼ ἔπαισε κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπὶ ἡμέρας] πίσι construe cum κυκλωθέντα expone non obfessa, sed circuita. Fecerat enim hoc populus cum armis & buccinis, Arca præeunte, fidem habens Iosuae dictis Ios. v. 1. Concliderunt autem mænia die Sabbati, ut tradunt Hebræi. Sic Christi temporibus, quod implementum est Sabbati, concidit idololatria sine vlla vi humana, ad sonum verbi eius.

πίσι Παῖς ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασιν, δεξαμένη τοὺς κατὰσκοποῦς μετ' εἰρήνης] Et hic πίσι construendum cum δεξαμένη. ideo excepit & saluos fecit exploratores ab Iosua missos, quod crederet vnum esse Deum verum, qui in Ægypto & in Arabiæ desertis locis res tam miras patrasset, cuius cultores erant Israhelitæ. Post exempla Patrum addidit exemplum etiam fœminæ & extraneæ & turpis vitæ. Nam & cauponam exercebat, & simul corpore quæstum, vnde πόρνη, id est, πόρνη dicitur. De eo more vide L. Palam. §. siqua, D. de ritu nuptiarum, & L. qui adulterium C. de adulteriis. Vocatur autem πόρνη non quod talis manserit, sed quod talis ante fuisset, quomodo Matth. x. x. 1. 31. αἱ πόρναι dicuntur intrare in regnum cœleste. μετ' εἰρήνης, cum incolumitate, id est, ita eos excepit, ut tutos eos præstaret cum capitis sui periculò. Fides sane magna, & ut Iacobus explicat, cum egregiis operibus coniuncta, qualis esse debet Christianorum fides. Recte dixit Chrysostomus in Raaba esse figuram eorum, qui olim idololatræ, & ut Scriptura loquitur, cum Dæmonibus scortati fuerant: Nam hi post fidem, sed non otiosam, eximentur exitio, cui subiacentur increduli.

32. καὶ τί ἐτι λέγω] Quid opus est hac de re loquar amplius? Plena est talium exemplorum tota Scriptura.

ἐπιλείπει γὰρ με σηγοῦμενον ὁ χρόνος] Tale illud: *Ante diem sero componet vesper Olympo*, & similia.

ὡς Γεδων] Qui fidem habuit Angelo Iud. v. 1.

Βαρακ τε & Σαμψών καὶ Γεφθαῖ] Qui omnes afflatu diuino excitati sunt ad regendum vindicandumque populum, vnde & Prophetæ Iosepho vocantur. Huic afflatui paruere, per fidem. Vide Iud. i. v. 14. x. 29. xiii. 25. Gedeonis & Sampsonis parentibus etiam Angeli apparuerant, Iud. vi. 11. xiii. 3. 11. Non seruat autem ordinem temporum. Nam Barac ante Gedeonem fuit, & Iephthes ante Sampsonem. Sic & i. Sam. xii. 1. in Græco τὸν Γεθσαῖ (id est, Gedeon) & τὸν Βαρακ legerunt enim בראק ubi nunc in Hebræo גבר. Scribit autem Γεφθαῖ quomodo & LXX nempe ε, illud ponitur pro litera η, ut & in Νῶε & vocibus aliis. De huius voto & quomodo impletum sit, diximus sententiam nostram ad locum illum in Iudicum libro. Ibidem inuenies, cur neque Gedeon neque Sampson credendi sint in legem peccasse.

Δαβὶδ τε καὶ Σαμουὴλ & Ἰϋ Περσητῆς] Quibus omnibus Deus voluntatem suam significauit per afflatum, per vocem, interdum & per visa: Et illi

fidem habentes res magnas gessere. Dauid ante Samuelem nominatur, vt Samuel deinde melius connectatur cum Prophetis aliis.

οἱ δὲ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας] Vicere Iosue reges multos nominatos Iosue XII. Barac Cananæos: Gedeon Madianitas: Iephtha Ammonitas: Sampson & Samuel Philistinos: Dauid Philistinos, Amalecitas, Iebusæos, Moabitas, Idumæos, Syros: cuius Dauidis fidem viuis coloribus depictam habes Pl. I I. XV I I I. XX. XX I. Sic & nos per fidem vincere debemus Mundi huius principem.

εἰργάσαντο διηγοσυνώλω] Vitam egere honestam ac laudabilem pro illorum temporum ratione. Ita enim sumitur facere iustitiam Ezech. XVIII. 5. Sirach. XI V. 17. XX. 30. Congruit hoc eximie Samueli & Iosaphato. Idem nos facere debemus, sed secundum sublimiora Euangelij præcepta.

ἐπέτυχον ἐπαγγελιών] Ingentes victorias consecuti sunt, secundum Dei promissa. Hoc generaliter dictum specialius explicant sequentia. maiora promissa nos consequemur.

Ἐφραξαν σώματα λεόντων] Dicuntur id fecisse, quod à Deo obtinere vt fieret. Respicitur historia Dan. V I. 22. vbi in Græco: ἀπέσειλεν τὸν ἄγγελον αὐτῆς, καὶ ἀέφραξεν τὰ σώματα λεόντων. Sic & nos per fidem euadimus rictum Diaboli, qui tanquam leo rugiens quærit nos deuorare I. Petri V. 8.

34. ἔσβεσαν δύναμιν πυρός] Eadem figura: id est, obtinere vt ignis vim suam amitteret quasi extinctus esset: quod euenit Ananiæ, Mizaëli & Azariæ, vt videre est Dan. II I. 49. 50. 92. Sic & nos seruabimur ab igne æterno.

ἔφυγον σώματα μαχαίρας] Effugere enses acutos. Id enim 377-5. Vide supra I V. 12. Sic Dauid effugit enses Saülis: Elias & Michæas Achabi: Elisæus Iorami: Ieremias procerum Iudæorum: Esther Mardochæus & Iudæi alij Amanis. Sic & nos iram Dei quæ gladio comparatur Ierem. X I I. & alibi.

ἐνεδυναμώθησαν ὑπὸ ἀδυνάτειας] Manuscriptus ἐδυναμώθησαν. Reualuere à morbis, vt Iob: Ezechias I I. Reg. XX. Addi potest Tobias. Et nos à malis animi conualuimus.

ἐχρηθήσαν ἱσχυροὶ ἐν πολέμῳ] Vt Ionathan I. Sam. XI I I. & XI V. Dauidis militiæ duces II. Sam. X X I I I.

παρεμβολὰς ἐκλινον ἀλλοτρίων] παρεμβολὴ sæpe apud interpretes Veteris Testamenti & scriptores Iudaicarum historiarum Græcos, non castra, sed exercitus significat, vt I. Sam. IV. 16. Gen. XXX I I. 7. Sirach. XL V I I I. 24. & in Maccabaïcis sæpe. κλίνειν vox militaris, in fugam agere. Etiam apud Liuium est, inclinatur acies. ἀλλότριοι hic sunt 277 homines extranei à Dei cultu. Sic nos fugare à nobis debemus cupiditates à Deo alienas.

35. ἔλαβον γυναῖκες ὅς ἀναστάσεως τοῖς νεκροῖς αὐτῶν] Propius iam venit ad figuras & spei & patientiæ Christianorum. Recepere fœminæ suos liberos ex morte ad vitam rursus mortalem. I. Reg. XV I I. 21. II. Reg. I V. 34. 35. At nos

recipiemus nosmetipsos in vitam immortalem. *ἐξ αἰσάσεως* hic est *δι' αἰσάσεως*. Similis locutio Gal. III. 11.

ἄλλοι δ' ἐτυμπαίνοντο] *τύμπανον* esse fidiculas, per quas humana pellis ita extenditur, ut bubula in tympano, diximus ad II. Macc. V. 19. & firmavimus ex Aristophanis Scholiaste. Meminit & Plutarchus Dione, & in epigrammate Græco Lucilius. Hinc *τυμπανίζειν* torquere apud Plutarchum de adulatore. *ὑποτυμπανίζεσθαι* dicuntur, qui ad mortem usque torquentur Maccabaïcorum tertio, Lysia aduersus Ageratum, Aristoteli Rhetoricorum II. Quo sensu etiam hoc loco illud *ἐτυμπαίνοντο* Syrus interpretatur. Non obscure respiciuntur hic historiae matris ac septem filiorum quæ sunt II. Macc. V. 1. V. 11. & in libro *ὑποκράτορος λογισμοῦ*, qui Iosepho ascribi solet, & apud Thalmudicos.

οὐ προσδέξασθαι τὴν ἀπολύτωσιν] Non acceptantes liberationem à poenis sibi oblatam sub conditione idololatriæ. Sic Eleazarus II. Macc. V. 30. *δυναμὸς ἀπολυθῆναι τῷ θανάτῳ σκληρῶς ὑποφέρειν καὶ σῶμα ἀλγυμένον*.

ἵνα κρίτονος αἰσάσεως τύχῃσιν] Tolerarunt ista mala hac spe, fore ut post suam mortem res Iudaicæ in meliorem statum restituerentur? Quæ figura quædam erat eius resurrectionis, quam nos credimus, ut dictum ad Dan. XII. 2. 36. *αἰσάσεως* hic quod *ἡγρηθη* Leuit. XXV. 1. 37. Dicimur autem consequi & quod in posteris consequimur.

36. *ἐπεὶ δ' ἐμπαρηγμῶς ἔμαρτύρων πῦρ ἐλαβον*] Verberati, Michæas I. Reg. XXII. 24. Ieremias XXV. 11. 14. Antiochi temporibus plurimi Ios. Ant. XII. 7. I. Macc. I. 34. II. Macc. V. 24. Irrisus Elifæus II. Reg. II. 23. & alij Luc. XX. 11. *πῦρ λαμβάνειν* est sentire.

ἐν δ' ὁσμῶν καὶ φυλακῆς] Ut Iosephus & Ieremias, & illi de quibus I. Macc. I. 34.

37. *ἐλιδιάθησαν*] Ut Nabuthes I. Reg. XX. 1. 13. Zacharias sacerdos II. Paralip. XXV. 1. 21. Alij. Vide Matth. XX. 1. 35. XXIII. 37. Marci XII. 4. Luc. XII. 34. Quidam lapidatis accensent Ieremiam, sed incerto auctore.

ἐπιδιάθησαν, ἐπιεράθησαν] Posterior hæc vox in textum irrepsit *ἐκ διπλοῦ* *ἐλάτ*: locum autem hic non habet inter mortium genera. Syrus illud *ἐπιεράθησαν* non legit: sed nec Chrysostomus nec Theophylactus. *ἐπιδιάθησαν* vero ad Esaiam refertur, quem serra sectum à Manassæ Scriptura non dicit, sed Iudæorum traditio, quam sequuntur & Hieronymus & Epiphanius. Et fuisse hoc supplicium non incognitum vicinis Iudææ locis apparet Amos I. 3. II. Sam. XII. 31. I. Paralip. XX. 3.

ἐν πόλει μαργάρεα ἀπέθανον] Achabi temporibus I. Reg. XIX. 10. Multi & Manassis temporibus. De utrisque agitur Matth. XXIII. 30. Act. V. 11. 52. Multi etiam temporibus Antiochi I. Macc. I. 35. 52. II. Macc. V. 13. V. 1. 9.

ὁμιλῶν ἐν μηλωταῖς ἐν αἰγίοις δερμασιν] Ad quos hoc pertineat explicat Cle-

Clemens ad Corinthios partem verborum transcribens : *Μιμηταὶ γυμνῶνται κακίων, οἱ πνίς ἐν δέσμασιν ἀγίοις & μηλωταῖς περικεκατωμένοι κηρύσσοντες τὴν ἐλπίδα τῆς Χρυσῆς. λέγουσιν ὅτι ἡλίου καὶ ἐλυσσόν. ἐπὶ δὲ ἡ ἱερεὺς καὶ τοῖς ἄλλοις περὶ φήτας.* Prophetæ vili habitu utebantur, qualis est ex ovium aut caprarum pellibus, de qua re diximus ad Matth. III. 4. Nomen *μηλωτῆς* habes I. Reg. XIX. 13. 19. II. Reg. II. 8. 13. 14. *μηλωταί* in Glossario *pelles*. Paraphrastæ Chaldaei & Rabbinī Græcam hanc vocem vsurpant scribuntque *מלי* aut *מלי* aut *מלי*. Cum dicit *περικεκατωμένοι* ostendit eos *ἀσκητάς* ut Paulus loquitur I. Cor. IV. 11.

ὕστερόν μοι] Rerum inopes *עניני* aut *עניני* ut Deut. XV. 8. pro quo Ps. XXXIV. 11. ponitur *ἐλαττωθέν*. Hinc *ὕστερος*, fortuna pauper lud. XIX. 19 Luc. XXI. 4. Vide de Elia I. Reg. XVII. 4.

Θλιβόμενοι, κακουχούμενοι] Hæc & sequentia partim ad Prophetas pertinent, de quibus egimus, partim ad Manassē, maxime vero ad Antiochi tempora. Magnis in periculis versati sunt, magnis vexati incommodis.

ὅν σὺ καὶ ἄξιός ἐστις κόσμος, ἐν ἐρημίᾳ πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ ἀπηλθείς, καὶ ταῖς ὁδοῖς τῆς γῆς] Exemplavide dicto loco I. Reg. XVII. 3. XVIII. 13. II. Reg. V. 1. I. Macc. I. 56. 11. 29. 30. II. Macc. V. 27. X. 6. Et efficaciter dictum : illi quorum quotidiana consuetudine homines cæteri digni non erant, ex urbibus vicisque exacti receptum nullum nisi in locis inuiis & asperis specubusque & cauernis inuenire potuerunt. Vide & de Davide I. Sam. XXII. I. XXIII. 19. V. I. II. XXIV. 2. Specus intellige è saxo *עַלְיוֹת* *קֶרֶן* Esaiæ VII. 19. Cauernas sub humum.

39. *καὶ οὗτοι πάντες μάρτυρές εἰναι ὅτι πίστεως*] Vide supra XI. 2. 4. 5.

ὅτι ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν] Alij, de quibus dictum supra 33. accepere promissa; hi vero non accepere : non licuit illis in terra promissa tuto consistere : succubuere iræ hostili. *κομίζεσθαι* hic & supra X. 36. idem quod *ἐπιτελέειν*. In Manuscripto non est *τὴν ἐπαγγελίαν*, sed *τὰς ἐπαγγελίας* : quomodo plerumque hic scriptor loquitur, ubi de veteribus promissis agit.

40. *τὴν Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρείττονι καὶ ἀβελυσσόμενον*] Promissum illud vere celeste & æternum nobis demum aperte reuelare decreuerat. Vide supra VII. 19. VIII. 6. vbi simili sensu habes vocem *κρείττονι*.

ἵνα μὴ χρεῖς ἡμῶν πελαγοῦσιν] Erunt & illi veteres istorum æternorum bonorum participes, sed ita, ut nostri sint accessio. Nobis enim non illis facta sunt illa promissa. *πελαγοῦσιν* hic sume ut supra I. I. 10. V. 9. Ita Deus illis veteribus nullam fecit iniuriam. Præstabit enim illis maiora, quam promiserat.

CAP. XII.

Οὐρανῶν καὶ ἡμεῖς τοσούτων ἔχοντες ἀεικαίμων ἡμῶν τίφος μὴ πάσῃ
Cum habeamus tantum agmen testium de fidei utilitate. Sic
Virgilius, quod dixerat:

Facta nube premunt.---

mox explicat *densis cateruis.*

Sic apud Liuium est: *Rex contra peditum equitumque nubes iactat; Armorum nubes* est apud Statium. Solent nubes longo tractu alix alias sequi. Par similitudo apud Esaiam Lx. 8. Et Hebræi כבד quod nubem significat, dictum volunt à כבד quod est densare.

ὅλον ἀποθέμηναι πάντα] A Stadio sumpta similitudo. Ibi qui cursuri sunt, omnia quæ oneri esse possunt, deponunt. Sic & nos amorem huius seculi, imo & nostri Matth. xv. 1. 24. ὅλος pondus, ut hîc sumpsit Syrus. Sic ὅλοις μέλζουσιν de grandine dixit Aristoteles.

καὶ τὴν ἀδείσαντες ἀμύμητον] ἀδείσαντες habent plurimi codices, & sic legunt Syrus & Latinus. καὶ hic ut alibi sæpe est ἐκτρέποντες. Explicat enim quid in hac re per onus intelligat, nempe peccatum, quo ita circumdamur ut currere non possimus. Respicit forte locum Lam. i. 14. ubi peccata comparantur iugi loris implicantibus hominem ac sæpe deicientibus. Videtur enim ἀδείσαντες respondere Hebræo נאמנו ubi in Græco συνελάλησαν.

δι' ἰσομνησ] Constanter.

Ἐξελθόντων τὸν ἀεικαίμον ἡμῶν ἀγωνία] Ἀγωνίαν nomen generis, sub quo & cursus comprehenditur. Et pulchre dictum currere ἀγωνία, sicut decurre laborem apud Ciceronem. Non dissimilia, cursum currere, certare certamen.

ἀποθεῖναι εἰς τὸν τίς πίστεως, ἀρχὴν καὶ τελειωτὴν ἰησοῦ] Qui nobis exemplo suo hunc cursum præiit, idemque eius erit βραβεύτης. Ἀρχὴν vocem de Christo habuimus & supra ii. 10. τελειωτὴν hic sume quomodo fine precedentis capitis τελειούδης.

ὅς ἀντὶ τῆς ἀεικαίμωνος αὐτοῦ χάριτος ὑπέρμενεν τὸν ταυτέα] ἀντὶ τῆς ἀεικαίμωνος αὐτοῦ χάριτος, id est, ob gaudium, quod ipsi animo obuersabantur. ἀντὶ pro ἀντὶ. Sic quod Matth. x. 5. est ἐν τῇ ζωῇ idipsum est ἀντὶ τῇ ζωῇ Eph. v. 31. De voce ἀεικαίμωνος vide quæ dicta supra v. 1. 18. χάρις hic est vita immortalis, & summa potestas, præmium passionum Christi Ioh. x. 1. 28. xv. 1. 1. 2. 3. 4. Philipp. ii. 9. Hanc videtur Christo viuide in animum reuocasse Angelus ille Luc. x. 11. 4.

αἰχμῆς καὶ ταπηνήσεως] Duo mala tolerauit: dolores, qui sub crucis nomine intelliguntur, & ignominiam tali supplicio coniunctam, καὶ ταπηνήσεως hic comparate sumendum: non tanti faciens eam ignominiam, ut ei se vellet subducere.

ἐν δὲ τῇ περὶ τοῦ Θεοῦ κακῶς θιγῶν] Vide supra VIII. 5.

3. ἀναλογίζεσθαι νυν] ἀναλογίζεσθαι etiam Xenophonti est expendere animo.

Idem quod λογίζεσθαι supra XI. 19.

πῶς θιγῶν τὴν ὑπομεμνημένην ὑπὸ τοῦ ἀμφοτέρωθεν εἰς αὐτὸν ἀνηλογίαν]. Ἀνὰ πλεονάζοντι. Nam sicut εὐλογεῖν est etiam benefacere, ita ἀνὰ πλεονάζοντι etiam est male cuiquam facere, de quo diximus ad Luc. II. 34. & vox θιγῶν τὴν τὴν παθῆναι Christi historiam comprehendit.

ἵνα μὴ κέμῃτε ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι] κέμειν hic est tædio laboris affici. supra Iob. X. 1. ἐκλυέσθαι vero est ἡγῆσθαι lassari. Iud. VIII. 15. 1. Sam. XVI. 26. 11. Sam. XVI. 2. 14. XVII. 29. XXI. 16. Esaiæ XLVI. 2. Lassitudo adfert tædium.

4. οὐποὶ μὲν αἵματος ἀνθρωπίνου] Pudeat vos defatigari leuionibus malis. Illi prophetæ, deinde & alij Maccabaïcorum temporum, quorum supra meminimus, partim ad capitalia supplicia, partim ad tormenta reperi fuerunt. Christus ipse mortem & quidem crucis perpeffus est. Vos libertatis tantum & facultatum damna aut pericula incurristis. Vide supra XI. 33. 34.

πρὸς τὴν ἀμφοτέρωθεν ἀνταγωνισμόν] ἀμφοτέρωθεν hic intellige κατ' ἄμφω defectionem ab Evangelio, quo sensu ἀμφοτέρωθεν habuimus supra III. 17. X. 26.

5. καὶ ἐκλέλησθε τὸν ὡδὲν κλήσας ἡμῶν ὡς υἱοὶ ἀγαλλήτων] Legenda hæc interrogatiue: Et egregie monitum illud, quod est Prov. III. 11, πεποιήσας ποιοῦ. Simile vide Eph. V. 14.

6. ἡ μὲν μὴ ὀλιγάκις παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύει ὑμᾶς ἐλαχίστους ὅτι οὐκ ἐπαπαύει Κύριος, παιδείᾳ. μακροὶ δὲ πάντα ὑδὲν ὅτι ὡδὲν κλήσας] Sic est & in Græca versione Prouerbiorum, nisi quod pro παιδείᾳ in quibusdam codicibus est ἐλαχίστοι. Apparet interpretes pro μακροὶ quod est *iniquam pater*, legisse μακροὶ quod est *et dolore afficiet*. ἀλλὰ ποιοῦ ut Iob. V. 18. Pro μὴ ὀλιγάκις Aquila posuit μὴ ἀποδοκιμασθῶν, alij μὴ ἀποδοκίμασθαι. Pro μηδὲ ἐκλύει Theodotion μηδὲ ἐλαχίστους γρηγοῦσι, quidam in aduersis recalcitrant: alij animum despondent; neutrum faciendum Christianis, quibus eximie comperit nomen filiorum Dei. Nam si vere sunt Christiani, aduersa talia illis non eueniunt nisi ex decreto quodam Dei, & quidam in ipsos beneuoli, nempe ut siquid sordis adhæret, excoquatur, aut ut ipsi per patientiæ exercitia reddantur meliores. Tales castigationes vocantur ab Hebræis תּוּכָהּ יְהוָה amoris, ut notatum eruditus. παιδεία ἡ τοῦ ἀγαλλήτου quod uerbo significari solet institutio, quæ factis fit, puta vinculis, legibus, poenitentia. ἐλαχίστοι δὲ εἰς τὴν ἐπιτιμὴν oburgare, sed solent, ut iam modo diximus, ea quæ de verbis proprie dicuntur, ad facta quoque transferri. Sic & uerbum μακροὶ à specie transferretur ad genus. De nomine μακροὶ diximus ad Marcum III. 19. ἐν ὡδὲν κλήσας in Hebræo הַיָּדוּם subaudito הַיָּדוּם quem diligit. παραδοκίμασθαι est proprie pro suo agnoscere. Abdicatos ἀποδοκίμασθαι parentes curare non

solent. Illud ὃ post μασιχοῖ est copula *ἐξηγητικὴ* quomodo accepit Syrus & alij.

7. εἰ παιδίας ὑπομένετε] Si aduersa vobis eueniunt. Nam ὑπομένετε interdum nihil aliud est quam *perpeti*, vt Iac. 1. 12. Sic ὑπομένετε χρίστος *causam dicere*.

ὡς υἱὸς ὑμῶν θεωρεῖ] Θεὸς] Deus vos in hoc ipso paterne tractabit. Sic θεωρεῖ] *θεαχέως* αὐτοῖς *ἀσπερε* eos tractant apud Plutarchum Lycurgo. Hanc vocem, vt multas alias, scriptor noster hausit ē Græcis purioribus.

τίς γὰρ ἔστιν υἱὸς, ἐν οὐ παύσεται πατήρ] Responsio ad tacitam obiectionem. Atqui finit nos pati tam dura. Sic interpretantur Hebræi sententiam, quæ est Prou. XIII. 1.

εἰ ὃ χρεὶς ἐστὶ παιδίας, ἥς μέτοχοι γίνονται πάντες, ἀλλὰ νόθοι ἐστὶν ἢ οὐχ' υἱοὶ] πάντες intellige illi de quibus actum capite præcedenti. νόθοις autem non summatos ex matre impare, sed eos quos mater ex adulterio genuit, & marito vult obtrudere: ille autem rejicit. Philo libro de Confusione linguarum locutus de iis, qui finem vitæ faciunt voluptatem, adjicit: ὅτι ἐν πόρνης διακυβερνῶν οὐδὲν ὡς οἶμαι διαφέρει.

9. εἴπα] Tum vero.

Τὸς μὲν δ' σαρκὸς ἡμεῶν πατέρας εἰσχωροῦμεν παύσας ἢ ἐνέξουσιν] Nempe in primis annis. Εὐξέμεθα est reuereri Matth. XXI. 37. Marci XII. 6. Luc. XX. 13. Sap. II. 10. & alibi. Πατέρας δ' σαρκὸς, id est, qui nos mortales ipsi ad vitam mortalem generauerant. καὶ ἐνέξουσιν, id est, vt eos hoc magis reuereremur. Hebraismus, qualis alter sequetur.

οὐ πολλὰ μᾶλλον] Multo iustius.

ὑποτασσόμεθα] Niphal pro Hithpacl, id est, subiciemus nos ipsos, nimirum ad ferenda aduersa, ipso ita volente.

ταῖς πατρὶς ἡμῶν πνεύματι] Ei qui Christiano cuique dat spiritus dona, ita vt nos certos faciat vitæ futuræ, quæ erit plane πνευματικὴ 1. Cor. XV. 46. Hebræorum locutione vtitur. Nam ij opponunt האב הרוחני & האב הגשמי. Alioqui si per spiritus hominum animos intelligas, Deus tam carnis quam horum est opifex Num. XV 1. 23. vbi in Græco Θεὸς, Θεὸς ἡμῶν πνεύματι καὶ πάσης σαρκός.

καὶ ζήσομεν] Id est, vt viuamus, nempe in perpetuum. Est Hebraismus qualem iam iam obseruauimus.

10. οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας] Ad tempus exiguum, puerilis ætatis, vt iam diximus. Potestas illorum & cura non est nisi temporaria. ימים pro tempore vsitatum Hebræis: vt Lucæ 1. 5. 7. & alibi sæpe.

ὡς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαύδωσαν] Pro arbitrato, sæpe ex errore, interdum etiam sua vitia pro virtutibus instillantes: vt avaritiam, vt ambitionem: de quilibet parentibus agit Horatius 1. Sat. V 1. & Iuuenalis V. 14.

ὃ ὃ ἐπὶ τὸ συμφέρον] Ad nostros vsus; nam nec errat, nec prauis affectibus abripitur. Eadem locutio 1. Cor. V 11. 35.

εις τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἀγάπης αὐτῆς] Vt in dies sanctiores fiamus ad ipsius exemplum. Sumptum ex Leuitico x l 44. x ix. 2. vnde & Petrus sumptit i. i. 16. Id autem fit præcipue per spiritus dona, quorum iam facta mentio.

πάντα ἡ παροῦσα πρὸς μὲν τὸ παρὲν αὐτοῦ δοκῇ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης.] Radices amaræ: fructus dulces, videlicet si sensus externos, & inde nascentes consulimus.

ὕστερον ὃ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης] Nam
δοκμοῖς firmat πλὴν ἐξίτη, eique incrementa adjicit. Δικαιοσύνη hic latius sumi-
tur, non ut initium est ἀγωνισμῆς, sed ita ut omnes officij nostri partes com-
plectatur. Vide quæ dicta x i. 33. καρπὸν εἰρηνικὸν, id est, gratum. opponitur
enim hoc λύπη. Hoc sensu εἰρηνικὸν habemus Deut. i i. 26. Jerem. x i i, 6.
Michææ v i i. 3. Et merito gratus est fructus qui tranquillitatem adfert
conscientiæ Rom. v. 1. Verbum γυμνάξεν habes & i. Tim. i v. 7. & supra
v. 14.

12. Διὸ τὰς παρεμδύας χεῖρας καὶ τὰ ὀρθαλειμδύα γόνατα ἀπορθύσασσι] Viri sancti populum aut Ecclesiam alloquentes modo ad optimos, modo ad eos qui multum ab optimis distant, se vertunt. Et huius generis multi erant inter illos Hebræos, ut iam vidimus. Manuum similitudo sumpta à laborantibus, genuum à currentibus. Christiani vita & labor est & cursus. Sumpta autem locutio de Esaia xxxv. 3. ubi Græci habent ἰσχύσασσι χεῖρας αἰσχυμδύας καὶ γόνατα ὀρθαλειμδύα. Sed Hebræa recte verti possunt ut hic habemus: ἀπορθύσασσι τὰς χεῖρας παρεμδύας καὶ τὰ ὀρθαλειμδύα γόνατα. Nam ριπ γόνατα, scilicet accusatum regit ut Iud. ix. 24. x v 1, 29. Ezech. xxx. 25. xxxiv. 4. 16. Dan. x. 18. Ne remittantur manus vestrae, habes & II. Paralip. xv. 6. οὐαὶ καρδίαις δόλοῖς καὶ χερσὶ παρεμδύαις Sirach. II. 14. ὑπόπλους γόνατων est apud Nahumum II. 10.

καὶ ῥαχὰς ὁδοὺς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν] Ex Græco Prou. i v. circa finem ῥαχὰς pro via habes in eodem Proverbiolorum libro. ii. 15. i v. ii. v. 6. 21. Facite complanari vobis vias per quas ituri estis : כלי כלי vt Matth. iii. 3. id est, auferte omnia pietatis impedimenta. Vide dicta ad illum Matthæi locum.

ἵνα μὴ τὸ χεῖρὸν ἐκφύγῃ] τὸ χεῖρὸν hic vocat membrum corporis, vbi nervi aliquid de vigore suo perdidere *נעל* Gen. xxxi. 31. Mich. iv. 16. quælia membra, si iter fiat per loca inæqualia, facile loco suo excidunt siue luxantur, quod hic est *ἐκφύγειν*. Et ita accepit Syrus.

ἰσθὶν ὃ μακρόν] Quod fit interdum ipsa ambulatione commoda per quam calor nervis redit. Sic illi ad quos hæc epistola scribitur vitare debebant vias inæquales, id est, doctrinas ex Iudaismo & Christianismo mixtas, ne animus fatigari incipiens plane deficiat. .

14. εὐφρανέσθαι μετὰ πάντων] Emollitio prioris dicti. Debetis quidem vobis à Iudaismo cauere : attamen non odisse Iudæos, sed omnia illis

exhibere humanitatis officia. Vide Rom. xii. 18. xiv. 19. 1. Petri iii. 13.

καὶ τὸν ἀγαπᾶν] Vitam per omnia sanctam. Vide Eph. i. 12. 6. Hoc ideo, ne quia à lege Moſis eos absoluerat, ideo laxius viuendi licentiam ſibi fieri crederent, cū contra multo ſanctior lege ſit Chriſti diſciplina. Libertas in Chriſto non fecit innocentiae iniuriam. *Manet lex tota pietatis, ſanctitatis, humanitatis, veritatis, caſtitatis, iuſtitiae, miſericordiae, benivolentiae, prudentiae*, ait Tertullianus de Pudicitia, qui & mox: *legem ergo euacuamus per fidem? Abſit, ſed legem ſiſtimus, ſcilicet in his quae exſiſtunt Nouo Teſtamento interdicta etiam cum latiore praecepto prohibentur*: quod & multis exemplis ibidem explicat.

ὁ οὖν ἔχων ἀδελφὸς ὁ ψαλμὸν τὸν κλέων] Id eſt, Chriſtum, locutione propria. Noui Teſtamenti. Chriſtum autem videre praſupponit eo venire vbi Chriſtus eſt, id eſt, in coelum ſummum, nempe poſt iudicium ipſum 1. Ioh. 11. 3. Bene obſeruent hunc locum qui putant ſufficere nobis ad ſalutem, quod Chriſtus pro nobis ſanctus fuit.

15. ὁποῖοι οὖν εἰς τὴν ὁδοῦν τοῦ θεοῦ οὐκ ἔχουσιν τὴν ἐλπίδα] Supple ἦ, quales particulae ſaepe ſubticentur, & iam nunc reticebitur 16. Ne quis ſit cui aliquid deſit, quominus gratiam (id eſt, vitam aeternam Rom. v. 1. 13.) conſequi poſſit. De ſignificatu verbi ὁποῖοι diximus ſupra 1 v. 1. Ἐποποιεῖν hic eſt diligenter attendere, vt & 1. Petri v. 2. Sic & Eſther 11. 11. Vtuntur ſic & Iſocrates & Xenophon.

ἡ μὲν οὖν πρὸς τὴν πικρίαν τοῦ φόνου ἐνοχλῇ, ἡ δὲ τὴν πικρίαν πολλὰ] Apparet ex Deut. x. 18. legendum hic non ἐνοχλῇ, ſed ἐν χολῇ, & oportet ſubaudire vt in antecedente & ſequenti membro ἦ, & ad φόνου ſubaudire κατὰ τὴν. Sic & χολῇ πικρίας habemus Act. v. 11. 23. Moſ eſt Hebraeis omne venenum ſeu vocare ψαλμ, & amarum omne quod malum eſt. Ne mala radix producat venenum, quo multi lepram aut morbum alium contrahant. Id enim eſt μολύνειν Leuit. xiii. Sic ferme αἰλουὶ ſumitur Iacobi 1. 1. 6. Senſus: ne mala cogitatio producat foeda opera (ita enim illum Deuteronomij locum Chaldaeus explicat) quorum exemplo corrumpan- tur multi, quod in dicto Deuteronomij loco prouerbialiter ſic explicatur: *ut addax ebrium ſitienti*, de quo prouerbio ibidem diximus. Intelligit autem hic Scriptor praecipue noxia quaedam Iudaeorum dogmata. Antiochus 1. Macc. 1. 14. vocatur πρὸς τὴν ἀβρηναικῆν, quia peſſimas de ſuo ingenio actiones protulit. Amaritiae nomen ſpecialiter de ita uſurpat Hermas 1. 1. 3. In Manuſcripto hoc loco eſt μολύνειν οἱ πολλοί, id eſt, plebs, quae à doctolibus facile corrumpitur. Vide Gal. v. 12.

16. μὴ τὴν πόρην] Supple ἦ. Solent ſancti Scriptores generalibus monita addere ſpecialia, quae locus & tempus exigebant: & iis quos ſurgere videbant, morbis occurrere. Iudaeorum Magiſtrorum multi non putabant delinqui, ſi quis Iudaeus cum ſcēmina non Iſraēlitide rem haberet: quia lex

Mosis tantum Israëlitas proflare verat. ^{non pro} voce apud nostros scriptores significari eum qui Venere extra coniugium vratur ostendimus ad 1. Cor. v. 9. 10. 11. v. 1. 9. Eph. v. 5. 1. Tim. 1. 10. Manifestum id & hic infra XIII. 4.

ἡ βίβλος ὡς ἦσαν, ὅς αὐτὴ βεβαιῶσαι μίαν ἀπόδοσιν ταῖς ἐκκλησίαις αὐτῶν] In quo iure primogenituræ comprehendebatur & ius sacerdotij. Tangit eos, qui dampnificandi causa conventus Christianos deserebant, in quibus Christiani tanquam sacerdotes preces Deo offerunt. Vide supra x. 23. Etiam permutatio dicitur *ὑπόθεσις*.

17. ἵνα γὰρ ὅτι καὶ μεταπεῖται θύλων κληρονομίᾳ τῷ εὐλογίᾳ] Nempe illam
potiorem de terra promissa Patribus. κληρονομίᾳ obtinere iure mancipij.
ἵνα scitis, nota vobis historia.

ἀποδοξισμός] Reiectus fuit à patre Gen. xxvii. 35. 37. 40. *ἀποδοξισμός*, est non obtinere quod volumus. Utitur sic epistola ad Romanos, quæ dicitur Ignatii.

μετανοίας ὅδ' ὅτι οὐχ' εὖρε] Hebræis dicitur pœnitentiæ locum inuenire
 is qui id consequitur aut certe consequi potest quo tendit pœnitentia.
 Apparet id Ioh. xxv 11. 23. in Latino Sap. xii. 10. Collatis quæ ibidem
 19. 20. Sic & Iurisperiti Romani dicunt non esse locum pœnitentiæ ubi
 non amplius in nostra potestate est id quod actum est rescindere. Sensum
 mysticum in Allegoriis aperit Philo : πολλὰς γὰρ ψυχὰς μετανοίας ἔχει δὲ βουλ-
 ούμεναι σὺν ἐκείνῳ τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὡς αἶψα παύροισιν εἰς ἐκκλήσαν αὐτὴν ἵσταται.
 ἡμεῖς γὰρ ἀλλοθὺν ἐπὶ ἐκκλήσεως αὐτῆς] αὐτῆς γὰρ μετανοίας, id est, effectum
 eius, μετανοοῦμεν. Vide Gen. xxv 11. 39. Id. 1. c. 1. xxv 11. 39. 41.

110 bu. 38 ἀποστολὴν ὡς ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ὅτι] Repetit admonitionem quam & supra habuimus 11. 2. Quanto enim lex Evangelica cum suis promissis praebeat legi Moysi, tanto damniabilior est eius contemptus: οὕτως ψαλμὸς ὅτι hic est οὗτος ἀδελφὴν quod opponitur ἐπὶ τῆς ψαλμῶς, siquē ψαλμὸς οὗτος mox sequetur. Vide quae diximus ad Matth. 23 & v. 19. At obferunt Hebraei ad montem corporeum corpore, nos ad spiritualem, spiritu. ψαλμὸς ὅτι pro ψαλμῶν more Hebræorum. Vide Gal. 11. 11.

Ex loco Exodi xix. ubi habes in Graeco *ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ*, quae hic *de caelo* & *de terra* interpretatur, & deinde *de caelo*, quae hinc *de caelo* & *de terra* interpretatur, & non quod hic *de caelo* deinde *de terra* interpretatur, pro quo hic *de caelo* & *de terra* interpretatur, ut & Deut. ix. ubi & sic dicitur *de caelo* & *de terra*, & ubi deinde *de caelo* & *de terra* interpretatur, ut & Deut. v. 22 pro quo *de caelo* & *de terra* interpretatur in Exodo. Magna tempestates, quae *de caelo* & *de terra* interpretatur, non sunt sine fulgure. Vide descriptiones tempestatum apud Poetas, ut apud Virgilium.

In Manuscripto pro ~~more~~ est ~~600~~ sensu eodem.

37 - In Manuscripto in

προειπὶναι. Orabant ne ultra verbum Deus adderet, id est, ne posthas eos tam terribili sono alloqueretur Exodi xx. 19. & Deut. v. 25. 26. 27. Sic & Latini *verbum non amplius addas*. προσευχόμενοι hic est deprecari. moraliter sumitur.

20. οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ δεισέλασθαι] ἡτοιγασμένην nam ἡτοιγασμένην vertitur & significat districte seuereque præcipere.

καὶ θηρίων δίχη τῆς ὄρεως λιθοβοληθήσεται] Exodi xix. 13. πᾶς ὁ ἀνθρώπος τῆς ὄρεως θανάτῳ τελευτήσει οὐχ ἂν ἦται αὐτῷ χεῖρ. ἐν γὰρ λίθοις λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι καταποδθήσεται. εἰς τὴν κλίωος, εἰς τὴν ἀνθρώπου οὐ ζήσεται. vbi notandum illud λιθοβοληθήσεται per καταποδθήσεται etiam ad κλίωος referri. Solebant enim & muta animantia lapidari. Nam Deut. xx. 16. vbi est de muliere & animanti: *Sanguis eorum super eos*, ex interpretatione Sapientum lapidatio intelligitur. Et nota vbi hic est θηρίων in LXX κλίωος, in Hebræo esse חיהו quo nomine comprehenduntur omnia animantia super terram gradientia. Non erat hæc sola Israëlitis metus causa: sed ingens sane ex tanta seueritate quæ nec bestiis parceret.

21. καὶ οὕτω φοβέσθαι ὡς τὸ φαταλὸν] τὸ φαταλὸν etiam Platoni est species rerum obiecta animo.

Μωϋσῆς εἶπεν, ἐκφοβός εἰμι καὶ ἐντρομός] Credibile est ipsum Mosem dixisse similia, qualia dixit Iob. iv. 14. vbi in Græco: *φείνη μοι, σωλώμενος ἐν τρομαί.*

ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών ὄρεα καὶ πόλις τοῦ ζώντος Ἱερουσαλήμ ἐπενευσίω] Animo præsentem habetis civitatem illam supercœlestem, cuius Ierusalem & iacra mons Sion figuram gessere. Vide quæ dicta supra xi. 15. & infra xiii. 14. Apoc. iii. 2. xxi. 2. 10. Et recte Ierusalem nominans addidit urbem Dei viventis. Nam & Ierusalem sic vocari solebat. Per Sionem intelligendi loci eminentissimi in cœlesti illa vrbis. Vide Ioh. xiv. 2. & ibi dicta. καὶ συναγωγή ἀγγέλων πανηγύρι] Est συναγωγή, qualis Luc. ii. 14. Πανήγυρις dicitur conuentus populi Israëlitis ad Deum laudandum Osee ii. 11. ix. 5. Amos vi. 21. Ezech. xlvi. 12. At quanto augustior illa πανήγυρις toties millenorum Angelorum Deum laudantium Dan. vii. 10. Apoc. vii. 11. xix. 1. 3. 4. 6.

καὶ ἐκκλησία ἀποστόλων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων] Fide, vniti estis cum Apostollis, qui recte hic ἀποστόλοι dicuntur, sicut ἐπαρχὴ τῆς ἐκκλησίας ἐξοπίας Rom. viii. 23. nempe quia illi prius per Christum regeneriti sunt. Horum autem nomina, etiam cum viuerent, erant in summo cœlo scripta Luc. x. 20 id est, iam tum Deus illos habebat pro ciuibz cœlestibus, iure etsi nondum possessione. Vide quæ diximus ad Iac. x. 20. & Philipp. i. 11. 20. Primogeniti Israëlitarum scripti erant in matricula terrestri Num. i. 15. 16. 17. Hi vero in Albo Cœlesti. Nam ἀπογεγραμμένη vox est censualis, ut videmus Luc. ii. 1. ἀπογεγραμμένοι hic idem quod ἀνακλινέντες ἐξ ὀνόματος Num. i. 17 & ὀνόματι Num. ii. 9. 16. οἱ ἐπικλημένοι. Et recte vocantur ἐκκλησία, id est, ἡτοιγασμένη non quod loco iuncti essent, sicut illa vox in Veteri Testa-

Testamento solet accipi, sed quod animo, quod multo maius & dignum Nouo Testamento.

καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων] Id est, qui non actus tantum, sed & cogitationes & nouit & iudicat, non Iudæorum tantum, sed gentium omnium, vt quas pari iam cura complectitur.

καὶ πιδραμοὶ δικαίων τετελειωμένων] τετελειώσθαι cum de præmiis agitur & ad hominem totum ea vox refertur, significat vitam illam, quæ nobis post sæculi finem continget. At hic restringitur ad spiritus, nempe à corpore separatos, quomodo ea vox sumitur Luc. XXI. 36. Act. VII. 59. hoc scilicet sensu, vt indicetur status optimus, ad quem spiritus à corpore separati peruenire possunt. Et hoc vult, Christianos veros coniunctos esse fide & dilectione non modo cum Apostolis, qui viuunt, verum etiam cum Apostolis eorumq; adiutoribus hac vita functis, quales erant Iacobus, Zebedaïdes, Stephanus, & illi de quibus agit infra XII. 7. Statum illum optimum Hebræi vocabant, poni sub folio gloriæ, cumque putabant spiritibus contingere citius aut tardius, quo magis minusq; purgati ex hac vita abiissent. Et ad illum gradum perductos spiritus vocabant ἀγίοις τετελειωμένοις. Habes id in Midrasch Ancoholam in sectione Bereschith, in Gemara Hagigæ, apud Mosem Barschemtob in libro Anima Sapientiæ (vbi ipsas voces habes iustorum τετελειωμένων) & apud Mosem Maïmonidem pluribus in locis. Credibile est autem, sicut vocem ἵπυ siue Παράδυσος Christo ita has voces ἀγίων τετελειωμένων יְהוָה יְשִׁירָא ab hoc scriptore vsurpatas eo sensu quo ab Hebræis intelligi solebant. De spiritibus defunctorum hic agi intellexere & Græci patres.

24. καὶ διαθήκης νεᾶς μεσίτη Ἰησοῦ] Διαθήκης νεᾶς, id est, αἰωνίου, cum Moses temporarij tantum pacti μεσίτης fuerit. Vide supra VIII. 6. IX. 15.

καὶ αἷματι ῥαντισμοῦ κρείττον λαλοῦντι ὡς τὸν Ἀβὲλ] Legendum est ὡς τὸν Ἀβὲλ, quomodo legerunt Græci veteres & Syrus. Sic ὡς καὶ αἷν pro ὡς τὸν καὶ αἷν habuimus supra XI. 4. & ibi quidem subauditur θυσίαν, hic vero αἷμα. Vide Gen. IV. 10. & supra XI. 4. Sanguis Abelis vindictam poscebat: Sanguis vero Christi, id est, mors eius, per quam intrauit ad vitam æternam, dat nobis quoque vitæ æternæ & æternorum bonorum participationem. Hoc est quod præsignificat Ezechiel XVII. 32. XXXIII. 11. Vocatur autem Christi sanguis αἷμα ῥαντισμοῦ, quia sicut veteres illi victimarum sanguine aspergebantur ad carnalem sanctitatem, nempe vt ingredi possent in sanctuarium terrestre Num. XIX. supra IX. 13. 19. 21. Itā nos sanguine Christi, id est, imitatione perpeffionum ipsius perducimur ad vitam æternam. Vide quæ dicenda I. Petri 1. 2.

25. βλέπετε, μὴ ὡς ἀποστήσασθαι τὸν λαλοῦντα] ὡς ἀποστήσασθαι est auerfari, vt I. Tim. IV. 7. & alibi quod iam iam dicet ἀποστέφασθαι τὸν λαλοῦντα Deum nempe, qui Christo nos obedire iussit, vt iam dicet. Λαλοῦντα pro λαλίσαντα frequenti locutione.

V u u u u

εἰ γὰρ ἐκεῖνοι σὺν ἔφυγον] In Manuscripto ἐξέφυγον vt Luc. XXI. 36. Rom. II. 3. I. Theff. v. 3. Nempe pœnam: ἐν δίκῃν μιᾷ ταποδοσίᾳ Hebr. II. 2. vbi par sensus.

τὸν ὅτι ὁ γῆς ὠδυσσασάμενοι χηματίζοντα] In Manuscripto ὅτι γῆς ὠδυσσασάμενοι τὸν χηματίζοντα. Vtrouis modo legas τὸν quod hic ponitur, & quod sequetur non distinguit eum, cui parendum est, sed modum quo is se reuelauit. Et sic sæpe de vno diuersis modis considerato, tanquam de duobus loquimur, vt

---quantum mutatus ab illo

Hectore.---

Et χηματίζοντα pro χηματίσαντα præsens pro præterito. Illi qui auersati sunt Deum de terris loquentem, id est, de monte Sinai, per Angelum nempe Act. VII. 38. Deut. XXXIII. 2. De verbo ὠδυσσάμεναι iam diximus. Relpiciuntur historię, quæ sunt Exodi XXXII. Num. XIV. 20. Act. VII. 29; supra III. 6.

πολλὰ μᾶλλον ἡμεῖς] Supple σὺν ἐκφιδεόμεθα quomodo supra II. 3.

οἱ τὸν ἀπὸ οὐρανοῦ ἀποσπερόμενοι] τὸν ἀπὸ οὐρανοῦ nempe χηματίζοντα pro χηματίσαντα. Si auersamur eundem Deum, qui de Cœlo nobis oracula dedit, filio suo pareri volens. Matth. III. 17. Marci I. 11. Matth. XV. 5. Marci IX. 7. Luc. IX. 35. Ioh. XII. 28. Ex Cœlo, nempe summo. Nam & ideo aperta est regio Cœli inferior.

οὗ ἢ φωνὴ τῶν γλῶττῶν ἰσαλάσει τότε] Nempe cùm in monte Sinai lex daretur Psal. CIV. 4.

καὶ ἡ ἐπιγαλῶν, λέγων] Promisit de nostris temporibus apud Aggæum II. 7. quæ ad Christum directe pertinere ibi diximus.

ἐπ' ἀπαξ ἐγὼ σείσω οὐ μόνον τῶν γλῶττῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν] In Manuscripto σείσω, bene. In Græca versione Aggæi: Εἴπ' ἀπαξ ἐγὼ σείσω τὸν οὐρανὸν καὶ τῶν γλῶττῶν, καὶ τῶν θάλασσῶν, καὶ τῶν ξηρῶν. Nihil sensui deperit. Nam θάλασσα & ξηρὰ nihil aliud sunt quam distributiones vocis γῆς, id est, orbis terrestris, in suas partes, quæ Christi aduentu in terras aliquatenus impleta diximus ad Aggæum: multo autem perfectius implebuntur in aduentu eiusdem Christi ad iudicium. Illud autem ἀπαξ non ad Cœlum speciatim refertur, sed ad rem totam. Magnas antehac feci rerum mutationes. Sed restat longe maior.

τὸ ἦ, ἐπ' ἀπαξ] In Hebræo est ὡς ἡ γῆς, sed videntur Græci legisse ὡς ἡ γῆς semel posthac. Solemus ita loqui cum magnum aliquid & ante hac inauditum molimur.

διηλθὶ ἡ σάλας τῶν γλῶττῶν] Non concussionem qualemcunque, vt in Sinai, sed euersionem mutationemque omnimodam, de qua I. Petri III. 13. Vide de voce μεταπίπτειν supra V. 12.

ὡς πεποιημένων ἵνα μείνη τὰ μὴ σαλδομήρια] Non mirum hoc, inquit: Nam in id facta est hæc quam videmus machina, vt olim alteri meliori & non

immutandæ locum faciat. Vide dictum locum II. Petri III. 13. & Apoc. XXI. 1. Cum autem pij homines futuri tunc sint in illa regione, in qua nunc sunt Angeli, cui bono nouum Cœlum, id est, æther & aer & noua terra seruitura sint, difficile est dictu: sed aliquid forte conjici potest ex Apoc. II. 22. & similibus locis.

28. Διὸ βασιλείαν αἰσάμενοι ἀπαλαμβάνοντες] Id est, ἀπαληψέμενοι. βασιλεία αἰσάμενος est quæ βασιλεία αἰώνιος II. Petri I. 11.

ἔχωμεν χάριν] Retineamus gratiam. ἔχωμεν pro κατέχωμεν. Et ita accepit Syrus, quomodo ἔχωμεν sumitur etiam Rom. XV. 4.

δι' ἧς χάριτος διαρίσσεσθαι τῷ Θεῷ] Per quam gratiam, id est, dona Spiritus sancti ex gratia nobis data, seruire possimus Deo, ita vt ipsi placeamus. In Glossario διαρίσσεσθαι complacuisse. legendum complacuisse. Aduerbia à nominibus adiectiuis venientia regunt casum, quem regere solet adiectiuum.

μὴ ἀποδοῦναι τὴν δόξαν τῆς χάριτος] Αἰσῶς hic reuerentiam Dei significat. Nam ἀποδοῦναι sic sumunt Græci. Et ita ἐξέμαθον habuimus supra 9. διὰ χάριν vero insuper poenæ metum, vt ostendant sequentia. In Manuscripto est μὴ ἀποδοῦναι τὴν δόξαν. Psal. 111. 12. הַתְּהִלָּה בְּרִיאתָ בְּרִיאתָ Græce ἐν φόβῳ καὶ ἐν φόρῳ. Hoc est quod vult Michæas VI. 8.

29. καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ κατακαίει] Sumptum apparet ex Græco Deut. IV. 24. Sensus est: Deum non minus grauiter Christiani peccantibus irasci, quam olim Israëlitis peccantibus iratus fuit: facillimumque ei esse, non minus quam igni flagrantissimo, eos quos arripuit, pessime perdere. Confer quod habuimus supra X. 27. Adde Deuter. IX. 3. & XXXII. 22.

CAP. XIII.

Φιλὰδελφία μὴ ἐκλείπῃ] Rom. XII. 10. I. Thess. IV. 9. I. Petri I. 22. 11. Petr. I. 7. Nunquam à vobis discedat ea dilectio, quæ Christianorum inter se propria est, & quam ostendistis antehac. Vide supra V. 10. Ne vos inde distrahat, aut quod quidam sint alienigenæ, aut alia causa.

τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθαι] In Pirke Aboth. הַיְהוּדִים בִּיתָן פֶּתֶחַ לְכָל אֶבֶר] Pateant fores tuæ plateam versus. Vide Rom. XII. 13. I. Petri IV. 9.

2. διὰ τούτου γὰρ ἔλαβον πρὸς ξένους ἀγάπην] Respicuntur historiæ Gen. XVIII. & XIX. vbi & illos Homeri versus attulimus: Καὶ τὸ Θεὸς ξείνοισιν ἰοικότας ἀλλοδαποῖσι παντοῖοι τελέδοντες ὑπερωφῶσι πόλιν αἰθέριον ὕβριν τε καὶ δυνάμιν ἰφορῶντες. Refertur autem hoc, vt appareat, quanta sint apud Deum præmia φιλοξενίας. Et nota locutionem bene Græcam ἔλαβον ξένους ex-
cepere in scij. Nam sic & Aristophanes loquitur & Plato & Xenophon, subaudito ταῦτα quod interdum exprimitur. Et Abraham & Loth cum

V u u u ij

primùm exciperent Angelos, Arabes eos putarunt, quodsi quanquam ignotos multo cum honore exceperunt. Postea ex nuncio quem adferebant cognouerunt esse Angelos. Adde quæ dicta i. Tim. III. 2.

3. *μημνησθετε τῶν διολύων ὡς πᾶσι δεινὰ*] Non leuiter eos curate, sed ita quasi ipsi eadem mala sentiretis:

ἴσως νομίζων ἴδιον εἶναι τὸ γὰρον

ait Menander. Vide supra x. 34.

τῶν κακουργημάτων ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι] In corpore isdem malis obnoxio.

Homo sum, humani nihil à me alienum puto.

ἐν σώματι nempe θνητῶν quod additur Rom. v. 11. 11. *ἐργάζομαι* i. Cor. x. 40. *φθαρτῶν* i. Cor. x. 33. Participium *κακουργήμενοι* habuimus & supra x. 37.

4. *ἥμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος*] Id est, apud omnes gentes moratas honos est coniugio, ac ne Deo quidem is thorus displicet. *Ἀμίαντων* est quod vitio caret Sap. III. 13. IV. 2. supra v. 11. 26. Iac. I. 22. Tractatur hoc in libro Musar satis bene. Et Esseni multi abstinebant à matrimonio, attamen τὸν γάμον & πλὴν ἐξ αὐτῶν ἀξιοδοχίῳ οὐκ ἀναεσιῶτες.

πόρνοις καὶ μοιχοῖς κρινεῖ ὁ Θεός] Non adulteros tantum, qui si deprehendantur etiam humanis legibus puniri solent, puniet Deus, sed & πόρνοι, id est, Venere vtentes extra coniugium. Opponit hoc Iudæorum illorum sententiæ, de quibus egimus supra x. 16. *κρίνειν* pro *κατακρίνειν* sæpe habuimus epistola ad Romanos. *κατακρίνειν* autem per *μετανομίαν* est punire vt Marci x. 16. I. Cor. x. 32. & alibi. Et sic *κρίνειν* punire Ioh. III. 17. Et recte Dei iudicio reseruat illa flagitia, quæ solent hominibus aliis esse abscondita.

5. *φιλαργυροὶ ὁ τρόπος*] Subauditur & hic ἡ vt supra x. 13. 16. Mores vestri absint à studio pecuniæ quærendæ. *τρόπον* in numero singulari dicere pro eo quod Latine pluraliter mores dicimus frequens Platoni & Demostheni. Sic *χρηστὸς τρόπος*, *τρόπος δόξης*, *τρόπος βίλητος* etiam apud Aristophanem & Plutarchum Quid sit *φιλαργυρία* vide i. Tim. v. 10. Polycarpus quoque epistola ad Philippenes: *μακρὰ ὄντες πάσης φιλαργυρίας.*

ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν] Supple ἡμεῖς, id est, habentes in præsens quæ naturæ sunt necessaria, iis contenti estote. Vide I. Cor. ix. 8. Philipp. iv. 11. 12. I. Tim. v. 6. 8. Nolite anxij esse de futuro. Vide Matth. v. 34. & ibi dicta.

αὐτὸς γὰρ εἶρηκεν] Deus scilicet. Sic *καὶ* habemus aliquoties apud Prophetas.

οὐ μὴ σε αἰδῶ, οὐδ' οὐκ μὴ σε ἐγκαταλίπω] Iosue I. 5. *אֵלֶיךָ אֶלֶל אֶלֶל אֶלֶל* vbi Græci: *οὐκ ἐγκαταλείψω σε οὐδ' ὑπερέβωμ' σε*. Vtitur autem scriptor noster modo potentiali: quasi dicat: fieri non potest, vt te abjiciā plane, aut etiam ad tempus deseram. Quod Iosue dictum fuit, dictum ei fuit populi torius causa. Populus autem iste populi Christiani figura. Est hic in poste-

riore membro triplex negatio, quæ apud Græcos vehementer negat. Similis sententia Esaia XL I. 13.

ὥστε θάρρους ἡμῶς λέγειν] θάρρουντας בְּטוּחִים cum fiducia in Deum. LXX ubi in Hebræo est אֵלֶיךָ לֹא ne time solent ponere θάρρει vt Gen. x x x v. 17. Exodi x i i i. 13. x x. 20. 1. Reg. x v i i. 13. Ioc. 11. 2. 22. Soph. i i i. 17. Agg. 11. 6. Zach. viii. 13. 15. Vide & Matth. ix. 2. 22. x i v. 27. Marci v i. 50. x. 49. Luc. v i i i. 48. Ioh. x v i. 33. Act. x x i i i. 11. 11. Cor. v i. 8. v i i. 16. x. 1. 2.

6. κύριος ἐμὸς βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος] Est ex LXX in Psalmo qui Hebræis c x v i i i. 6. in Hebræo est לִי יְהוָה ad verbum Dominus mihi, id est, pro me. Sensem addito vocabulo βοηθός optime expressere L X X. Par sententia Ps. l v i. 5. ubi pro homine dicitur caro, vt melius significetur eius infirmitas. Nec longe abit id quod habemus Ps. x x v i i. 1. Bene autem hoc aptat scriptor noster Hebræis illis Christianis, qui ob religionem sæpe ab improbis exuebantur suis facultatibus. supra 1. 34. ἄνθρωπος hic ἄνθρωπον ης.

7. μνημονεύετε ἧς ἡγουμένων ὑμῶν] ἡγούμενοι מְנַחֵם in Veteri Testamento sunt populorum aut exercituum duces atque principes, quod nomen hic optimo iure aptatur iis qui apud Christianos κατ' ἐξουσίαν tum πρεσβύτεροι tum ἐπίσκοποι dicuntur, quorum munus est non tantum præesse presbyterio, sed & ποταῖ ἐν τῷ λόγῳ 1. Tim. v. 17. quale apud Iudæos fuit & nunc est munus ἧς ἀρχισυνάγωγων. Sic & in epistola Clementis ad Corinthios bis ponuntur ἡγούμενοι, deinde πρεσβύτεροι. Loquitur autem de iis, qui iam obierant, vt ostendunt sequentia.

οἱ πῶτε ἐλθόντες ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ] Nempe in diuersis oppidis. forte etiam diuersis temporibus, cum mortuis alij successissent.

ὅν ἀναθωρεῦσθαι τὴν ἐκείνου τῆς ἀναστροφῆς μιμεῖσθαι τὴν πίσιν] In animum vobis reuocate ipsorum ἀναστροφὴν, id est, viuendi rationem ac modum. Habes hanc vocem Gal. i. 13. Eph. i v. 22. 1. Tim. i v. 12. Iac. i i i. 13. & in Petri epistolis sæpe. Sanctitatem in omni vita exhibuerunt: & in ea perstiterunt ad mortem vsque, quæ est vitæ huius ἐκείνου siue κατὰστροφῇ, & Latinis excessus dicitur. Hebræis רַב־יִרְאָה. Hanc sanctitatem per fidem acceperant atque seruauerant: quare videte eandem fidem retineatis, vt par sit & vester exitus.

8. Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ αὐτὸς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας] Idem est, id est, sibi similis, sicut dicimus rex Iuppiter omnibus idem. Qualis heri, id est, tempore illorum præpositorum vestrorum, talis & nunc est, & erit semper. Nam heri præteritum tempus significat, vt Exodi v. 7. 14. Esaia x x x. 33. Sir. x x x v i i i. 24. Sicut illos ad mortem vsque spiritu suo fulsit, sic & vos fulciet, si faciatis quod vestrum est.

9. διδραχμαῖς ποικίλαις ἐξέτασεν μὴ ἀεὶ φέρεσθαι] ἀεὶ φέρεσθαι est agitari, vt Eph. i v. 14. Iudæ 12. Prouerb. x. 25. Ecclesiastæ v i i. 8. ὅτι ἡ συνοφαστία ἀεὶ φέροι

Vuuuu üj

σοφόν. Hesychius *ὑπεροχῇ*, *πλάττει*, id est, oberratio. At Manuscriptus *μὴ ὠδωφείρειν*, id est, *ne insanite*, quomodo ea vox sumitur 1. Sam. xxi. 13. Platoni *ὠδωφείρειν* est *εἰρατῆ*: verum præteruehi. Et ita videtur legisse Latinus cum verit *abduci*, vt & Syrus. Tangit Iudaicas doctrinas, quæ erant primum variæ à Saimea & Hillele, non concordēs, quales illæ Apostolorum: deinde peregrinæ, id est, nouæ, nuper repertæ, non ex ipsis verbis legis aut perpetuò vsu. Vide Matth. xv. 9. & ibi dicta. Sic *ἑνὴ σαμὼνια* Act. xvii. 8. noua, antehac incognita.

καλὸν γὰρ χεῖρ βιβαιοδοῦν πλὴν ὑποδύαν, οὐ βεβήμασιν] Commendat, vt supra, *πλὴν ὑποδύαν*. Nam multi à Christianismo abducebantur; eo quod res angustas ferre nequirent Epulæ, quæ ex diuitiarum affluentia facile nascuntur, dicuntur cor fulcire, id est, vites corporis. Gen. xvi. 11. 5. in Hebræo Ps. cv. 16. vbi in Græco *σπέρμα ἀφ' αὐτοῦ*. Sic & Ezech. i. 16. v. 16. v. 11. 11. xiv. 13. At vero gratia, id est, dona spiritus per Dei bonitatem data, ea est quæ fulcit cor, id est, animum contra tentationes 1. Cor. i. 6. 8. 11. Cor. i. 21. Coloss. ii. 7. Rom. i. 11. xvi. 25. 1. Thess. iii. 2. 13. 11. Thess. 11. 17. 11. 3. 11. Petr. i. 12.

ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ ὠδωπαθήσαντες.] In Manuscripto *ὠδωπαθήσαντες*, ita vt *ὠφελήθησαν* sit *ἀάετος* pro præsentī tempore positus. Nunquam ad pietatem proficiunt, qui necessariis non contenti, epulis & similibus deliciis student. Notat illos Iudaismi magistros quos ipsa opera prodebant Rom. xv. 18. Philipp. 111. 19. Tit. i. 12.

10. *ἔχοντες δυσιασθείον* ἢ οὐ φαγὴν οὐκ ἔχουσιν ἔξουσιν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες] Egrege dictum. Seruimus nos quoque Tabernaculo, id est, Ecclesiæ per Tabernaculum figuratæ: Sed illi qui veteri Tabernaculo seruiebant, edebant, id est, opipare epulabantur de Altari, siue de victimis Leuit. vii. 11. Noster cultus nobis tales epulas & delicias non suppeditat. Edere sæpe significat vsum rerum talium supra necessitatem. vt 1. Cor. x. 7. xv. 32. Licet & Christianis pastoribus viuere ex Euangelio 1x. 14. Sed viuere, non deliciari. Vide 1. Tim. vi. 8. *δυσιασθείου* voce *ματαιομικῶς* cultus significatur. Vide 1. Cor. ix. 3. Erat enim in cultu Iudaico præcipua pars illa, quæ circa Altare victimarum versabatur.

11. *ὡν γὰρ εἰσφύρειται ζῶων τὸ αἷμα πρὸς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἁγία ἵνα τῷ ἀρχιερεὶς, ζῶντων τὰ σώματα καίεται ἔξω τῆς παρεμπολῆς*] Hoc, ait, quod dico, figuratum fuit in die illo solemnī τῷ καθαραισμοῦ, in quo summus sacerdos eximie personam gessit Christi, vt supra fuit ostensum. Nam de victimis illo die oblati, id est, vitulo & hircο, nemo epulabatur: corpora enim illarum victimarum portabantur extra castra & ibi vrebantur. Duo hinc infert *μυστικῶς*: non mirari debere Christianos non modo si rerum affluentia careant, verum etiam si rebus necessariis ad tempus aliquod destituantur, quod Apostolis non raro euenit, vt videre est 1. Cor. xv. 11. 11. Cor. xi. 27. Deinde si interdum etiam expellantur ex urbibus, quod itidem Apostolis

euenit Act. xvi. 37. xiii. 50. & alibi, cum tamen Apostoli verius peccata expiarent, quam hircus ille & vitulus. Hæc valde apta sunt ad solandos Christianos Hebræos in malis quæ tum ferebant. Περὶ ἀμνησίας intellege populi: quanquam ne quid omittam, absunt hæ voces in Manuscripto. Et τὰ ἄγια intellege per breuiloquentiam τὰ ἄγια ἢ ἁγίων. Castra olim erant pro vrbe, & quicquid tunc non licebat fieri intra castra, id postea non licuit intra urbem. Sic Moses Maïmonides. Confer xxiv. 12. Ios. v. 24. cum Act. vii. 58.

12. Διὸ καὶ Ἰησοῦς ἵνα ἀγιάσῃ διὰ τὴν ἰδίαν αἱματός τὸν λαόν, ἔξω τῆς πόλεως ἔπαυε] Sicut vos ex urbibus ejicimini, sic & ipse, priusquam mortem obiret, ex vrbe ciectus est. Habetis etiam in hoc malo illum ἀρχηγόν. ἀγιάζειν, hic sumitur, vt supra x. 29. ἔξω πόλεως, id est, extra ciuitatem, quomodo recte quoad sensum explicat Tertullianus aduersus Iudæos.

13. Οἶνον ἐξερχόμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς] Ne nos pudeat ex urbibus ejici. Dixit autem παρεμβολῆς, quia Moïsis tempore, cum illud sacrum solemne institutum est, castra erant urbis vice, imò vrbs temporaria. Et multæ nunc quoque vrbes à castris cœpere, & castrorum habent nomen.

τὸν ὀνειδισμὸν αὐτῶν φέροντες] Libenter ferentes has contumelias, quas ad ipsius exemplum ferimus. Similem locutionem habuimus supra xi. 26. nisi quod ibi de figura rei futuræ, hic de imitatione rei exactæ agitur.

14. οὐ γὰρ ἔχομεν ὥστε μένουσιν πόλιν] Si hoc Veteres illi Patriarchæ dixere, supra xi. 13. multo magis hoc nobis conuenit, quibus nihil certi est. Semper ἀσαπῶμεν i. Cor. i. 11.

ἀλλὰ τίω μέλλουσιν ἐπιζητεῖμεν] Non terrenam Ierusalem, vt illi, sed supercœlestem quæ per terrenam significabatur Hebr. xi. 15. xii. 22. Philipp. i. 20.

15. οὐ αὐτῶν οὐδ' ἀναφέρομεν θυσίαν ἀντίστοιχὴν διαπαντός τῷ Θεῷ] οὐ αὐτῶν, id est, secundum Christi præcepta vt infra 21. θυσία ἀντίστοιχὴ τῷ Θεῷ Leuit. vii. 2. 3. 5. 11. Paralip. xxi. 31. xxxiii. 16. Esdr. x. 11. Nehem. 12. 31. 39. 45. Psal. l. 15. 23. Omne quod Deo offertur θυσία recte dicitur, vt Leuit. ii. videre est. ἀναφέρειν est רומ vnde תרומה.

Οὗτοι καὶ καρπὸν χειλέων ὁμολογουμένων τῷ ὀνόματι αὐτῶν] Ex Græco Osee xiv. 3. vbi interpretes פרים sumpsere à פרי non à פר: vt ad Oseam notauimus. Offerebant verba gratias agentia etiam Israëlitzæ in Tabernaculo & Templo. At Israëlitzæ illi deportati à Thiglathpelsassar in loca longinqua, cum victimas offerre non possent, offerebant sola verba, ideoque purius quam olim cum victimis. Id non figura tantum, sed & præparatio quædam fuit ad Euangelium. Vide Dan. ix. 27. Mich. vi. 7. 8. Ioh. i. 24. i. Petri ii. 5. Rom. xii. 1. Et bene ὁμολογουμένων, nam ידה non minus ὁμολογήσιν transfertur quam αἰνέιν: & תודה non minus ὁμολόγησις quam αἰνέσις. Vide supra xiii. 15. Matth. xi. 25. Luc. x. 21. Rom. xv. 11. xv. 9. Philipp. i. 11. Apoc. iii. 5.

16. τῆς ὃ ἀποίτας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθαι] μὴ ἐπιλανθάνεσθαι vt supra 1. ἀποίτας hic ad facta refertur. In Glossario ἀποίτα *meritum*, *beneficium*. Pollux vocem esse dicit minus vsitatam. Sed bene respondet Rabbinico טובות. Κοινωνίας refertur ad pecunias & ea quæ pecuniis comparantur. Vide Act. 11. 42. Rom. xv. 26. 11. Cor. v 111. 4. 1x. 13. Quæ hic nominat dilectionis officia respiciunt Hebræorum victimas σαρμεῖους סרמיש.

Γιαύτως γὰρ θυσίας ἀρεσκῶσαι Θεῷ] Per eiusmodi victimas (magis nempe quam per illas legales) Deo placetur. In Actiuo dicitur ἀρεσκῶσαι πρὸς Θεῷ vt supra xi. 5. Gen. xxii. 24. xxxix. 4. Sed Græcorum mos est passiva formare & cum nominatiuo construere, non minus ab actiuis datiuum quam accusatiuum regentibus. Non male Latinus *promeretur Deus*. Nam primū quod barbarum hoc esse aiunt homines delicati, miror. Est ne Plinius barbarus, qui dixit: *quæ Cannis corona merita?* vii. 28. Nec vlla ferme sunt verba quæ vocantur Deponentia, quæ non & in sensu παθητικῷ & vsurpari possint & vsurpata sint à probis scriptoribus. Deinde quod falsam aiunt hanc interpretationem, in eo egregie falluntur. Oblatio Christi in hoc facta est, vt nos acciperemus & cognitionem & spiritum per quem offeramus Deo pia facta ad ipsius exemplum. Honos ad auctorem redit.

17. πείθεσθαι τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπακούειν] Qui sint ἡγούμενοι iam iam vidimus supra 7. His & obediendum dicit & concedendum, id est, honorem exhibendum, qualem minores maioribus exhibent. Nam & hoc per ὑπακούειν sæpe significant Græci. Obediendum autem intellige, non tantum in iis quæ sunt doctrinæ Euangelicæ, sed etiam in iis quæ sunt regiminis, nempe vt onus tam graue læto animo sustineant, vt sequitur.

αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ ὑμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες] In Manuscripto non male: αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὡς λόγον ἀποδώσοντες, ὑπὲρ ὑμῶν ὑμῶν. Hæc per παρένθεσιν legenda. Nam quæ sequuntur, directe cum antecedentibus cohærent. Æquum est illis pareri & honorem haberi. Nocte enim dieque solliciti sunt vestri causa, vt qui Deo rationem reddere debeant, si quid vos per ipsorum negligentiam peccetis. Vide Ierem. xiii. 20. Ezech. 111. 17. & sequentibus xxxxi. 2. & sequentibus. Ἀποδοῦναι λόγον habemus & infra 1. Petri 1v. 5. significat autem ea locutio, aut præmium referre aut pœnam, prout quis se gesserit. Obediunt milites ducibus suis, quia duces pro militum temporaria salute solliciti sunt. Quanto iustius eis parebitur, qui pro æterna nostra salute excubant?

ἵνα μὴ χαλεαὶ τὸ πρὸς εὐαγγέλιον] Mulcere eum laborem omnibus officiis & obsequiis, vt cum alacritate potius, quam cum dolore fungantur munere satis graui, etiam si à vobis nihil triste accedat. Per μετάνομιαν gaudium intellige, alacritatem quæ ex gaudio oritur. συνάξεν vero dolorem, qui per gemitum indicari solet, significat. Vide de verbo συνάξεν Rom. v 111. 23. 11. Cor. v. 2. 4. Doloris talis exempla habemus 11. Cor. 11. 3. & xii. 21.

ἀλυπ-

ἀλυσίτελεις γὰρ ἡμῶν τῷτο]. Neque enim tam bene obeunt munus suum qui mæsto, ut qui læto sunt animo. Et si illi rationem suæ negligentiae debent Deo, etiam vos ingrati in ipsos animi.

18. προσέχετε τὴν ἑαυτῶν] Sic & Coloss. i. 3. iv. 3.

πεποίθωμεν γὰρ, ὅτι καλῶς σωείδυσιν ἐργον, ἐν πᾶσι καλῶς διλόντες ἀναστέλλουσιν] Similem similis petitionis causam reddit Paulus i. Cor. i. 11. 12. Merentur aliorum precibus adiuuari, qui nihil non faciunt, ut aliis profint. ἐν πᾶσι nempe προσέμενοι, quomodo interpretatur Syrus. Pro πεποίθωμεν in Manuscripto est πιστόμεθα; pari sensu. Constat, inquit, hoc vobis. Paria Paulus de se prædicat Act. xxiv. 16.

19. θεοσεβέστερος ὅς ἐστιν ἡ πατρίδα τῷτο ποιῆσαι ἵνα ἴσῃς ἀποκατασταθῶ ὑμῶν] Et hoc Lucæ bene conuenit, qui Syrus erat patria, vnde facilis in Iudæam excursus. Eo autem reuerti cogitabat ubi per Italiam iecisset sementem Evangelij. θεοσεβέστερος ὡς πατρίδα. Hoc magis id vos precor.

20. ὁ ὅς ἐστιν Θεὸς τῆς εἰρήνης] Qui pacem amat. Sic Rom. xv. 33. i. Cor. xiv. 33. i. Cor. xiii. 1. Philipp. iv. 9. i. Thess. v. 23. Hoc ideo addit, quia videbat nasci inter eos discordiæ semina.

ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα ἡμῶν προσβάπων τὸν μέγαν, ἐν αἵματι τῆς διχοστασίας ἀρνίου, τὸν κρείσσον ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστὸν] Sæpe cum magni aliquid à Deo opatur, fit mentio è mortuis excitati, ut eo magis eius potentiæ confidamus. Sed obiter cum Christianos oues vocat vnius pastoris, commendat gregis concordiam. Est autem Christus pastor noster ut Ioh. x. 11. & in mystico sensu Ezech. xxxiv. 23. aut ut hic, magnus pastor i. Petri v. 4. tum alijs rebus, tum eo, quod sanguinem pro nobis fudit Ioh. x. 15. Et hoc est quod hic dicitur ἐν αἵματι: pauit nos tanto affectu, ut & sanguinem funderet, quod factum est ut sanciretur fœdus non temporale, sed æternum, semper duraturum, quomodo & sacerdotium eius & redemptionem æternam supra dixit. Cum autem dicitur hic à Deo suscitatus, simul intelligitur & euectus in summam potentiam, per quam suos tueri potest, & in hac quoque parte pastoris officio fungi.

21. κατεργάσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ] In Manuscripto: ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ. Aptos vos reddat ad omnem sermonem bonum & opus bonum, in quo genere præcipuum est concordia, ad quam & participium κατεργασμένος refertur i. Cor. i. 10. ἐν pro ad, quomodo ὅς Hebræum sumitur. κατεργάσαι habes pari sensu i. Petri v. 10. Respondet Hebræo 12.

εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ] Vide Eph. v. 6. i. Ioh. 11. 17. Est explicatio eius quod præcedit.

ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ δάρεσον ἐνώπιον αὐτοῦ] Deus dicitur in nobis operari velle & proficere. Philipp. 11. 13. Facit autem hoc tum notitiam nobis dando promissionum suarum, tum spiritu nos excitando & roborando. Facere enim recte & is dicitur, qui faciendi causas dat. Et honos omnis effectuum reddit εἰς τὸ θεῶτον αἶπον. Est autem idem δάρεσον ἐνώπιον αὐτοῦ quod breuius

X x x x x

δοῦναι τὸ θεῖον Rom. XII. 1. XIV. 18. Eph. v. 10. Philipp. IV. 18. Et πάλιν
construitur cum καταρτίσαι.

ὅτι ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνι ἀμὲν] Recte hoc construitur cum illo δοῦναι. Ea enim de-
mum nunc Deo placent, quæ fiunt secundum Christi præcepta. Sic δὲ
vsurpat & Petrus I. II. 5.

ὅτι ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνι ἀμὲν] Talis δοξολογία aliis locis ad Deum
Patrem Christi, sed hîc ad Christum ipsum referenda videtur, vt Apoc. v.
12. Hic finita fuit epistola. εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνι ἰσχυρὸς ὁ θεὸς ὡς ἔστιν. Locu-
tio Hebræa, quam habes & Philipp. IV. 20. I. Tim. I. 17. II. Tim. IV. 18.
ἀμὲν. Vide Rom. XVI. 27.

22. ὡς ἀγαθὸν ὃ ὑμεῖς ἀδελφοί] Quæ sequuntur epistolæ iam finitæ sub-
textæ sunt, vt apud Paulum sæpe; ὡς ἀγαθὸν hîc est rogo, vt Rom. XII.
& alibi.

ἀγαθοὶ τὸ λόγον τοῦ ὡς ἀγαθὸν] Boni consulite monita, quæ huic episto-
læ adieci capitibus X. XI. XII. XIII. ἀγαθὸς ἰσχυρὸς.

καὶ γὰρ ὅτι βαρύνω ἐπέστελα ὑμῖν] Præcepi vobis, vt Act. XV. 20. Larga se-
dabat materia : sed ego, quo minus grauis vobis essem, quæ multis
dici poterant, in pauca contraxi. διὰ βαρύνω est bene Græca locutio, etiam
apud Lucianum exstans. Subauditur ῥημάτων quod adjicit Demosthenes.

23. γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον καταλειμμένον] Qui cum Paulo Romæ
fuerat, & eo digresso remanserat in Italia, datusque in vincula, ac deinde
liberatus iter aliquo instituerat, in Galliam forte, inde redire in Italiam
cogitans. In Manuscripto erant literæ aliquæ detritæ: videbaturque scri-
ptum fuisse ἀδελφὸν ὑμῶν, quomodo fuit & in exemplaribus, quibus vsi sunt
Syrus & Latinus.

μὴ οὐ εὖ εἰς τὸν ἔρχεται ὁ λόγος ὑμῶν] Si cito ab itinere suo redierit.

24. ἀπαύσαι πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν] Nempe eos qui in singulis op-
pidis Ecclesiarum erant principes, vt diximus supra 7. & 17.

καὶ πάντας τοὺς ἀγίους] vt Rom. XVI. 15.

ἀπαύσαι ὑμῶν οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας] Erant enim non Romæ tantum, sed
& Puteolis & per omnem Italiam multi iam Christiani, partim ab illis
temporibus, in quibus Acta desinunt, partim ex labore adiutorum Pau-
li, Lucæ, Timothei, Titi, Crescentis, Tychici, Onesimi, Epaphroditî.

25. ἡ χάρις μὲν πάντων ὑμῶν. Ἀμὲν.] Et hoc ad exemplum Pauli Eph. VI.
24. Coloss. IV. 18. I. Tim. VI. 21. II. Tim. IV. 22. Tit. III. 15. Qui alibi
explicat quæ sit illa grâtia, nempe Christi.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
IACOBI.

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
I N E P I S T O L A M
I A C O B I

E Τοῦ ἀγίου Ἰακώβου ὁπισθεὴ καὶ δουλική] id est, εἰσὺ καλὸς, non vni Et-
siae destinata, vt illæ Pauli, sed multis exemplis missa in plures
locos, vt inde & alia fierent exempla & aliò mitterentur.

C A P. P R I M V M.

Ε Αἰωβος Θεοῦ καὶ καθεὶς Ἰησοῦ Χριστοῦ δούλος] Non dicit Aposto-
lus, vt solent Paulus & Petrus, qui id non sine causa fecere.
Magnam enim auctoritatem addebat illis, quod à Christo
ipso in locum qui supra omnes in Ecclesia emeret, essent
electi. Iacobum hunc Syrus qui inscriptionem fecit ad has & sequentes
epistolas, putat fuisse Zebedaïdem. At id minus credibile est, quia is,
vt Act. xii. discimus, prius ab Herode fuit interfectus, quam se multum
extra Iudæam promoueret Euangelij sermo. At nec Iacobum hunc esse
Alphæi mihi fit probabile. Ascripsisset enim & is Apostoli nomen. Est
ergo is qui ab Apostolis constitutus fuit princeps presbyterij Hierosoly-
mitani, vt Apostolis huc illuc, vt fiebat, excurrentibus, haberet cœtus
ille virum egregium, & cui ob eximias virtutes ἀρχὴ nomen adhæsit, à quo
regeretur. Eum Iacobum multi credidere Apostolum dici Gal. i. 19. Sed
minime id inde sequi ex eo loco ostendimus. Sed non fuisse Apostolum
aperte indicant citati ab Eusebio libro 11. Hegesippus & Clemens Ale-
xandrinus libro ἐπιστολῶν. His adstipulatur epistola ad Heronem inter
Ignatianas, Cyrillus Hierosolymitanus, & Hieronymus de scriptoribus
Ecclesiasticis, & ad Galatas, & in Acta, itemque in priorem ad Corin-
thios & ad Galatas Chrysostomus. Idem est in constitutionibus, quæ di-
cuntur Clementis Romani, libro perantiquo 11. 59. v 111. in fine. Et sequi-
tur hanc sententiam Eusebius l. 12. Dicitur autem hic Iacohus frater Do-

X x x x iij

mini, quod filius esset Iosephi τῷ πατρὶος ex priori vxore, vt quidem sentiunt Eusebius, Hieronymus, Epiphanius, & alij quidam; sunt qui alio modo propinquum cum καὶ σάρκα Christo fuisse sentiunt. Sunt qui dubitant, hæcne sententia, an illa sit verior. Δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ vocantur non Apostoli soli, sed & fideles omnes Act. 11. 18. Maxime vero qui in loco eminente sunt positi. Philipp. 1. 1.

ταῖς δωδέκῃ φυλαῖς, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ] Id est, gente Israëlitis, qui erant extra Iudæam. Omnis enim locus extra Iudæam est Hebraïce כּנַע Græcis διασπορὰ Deut. xxx. 4. Neh. 1. 9. Psal. xlvii. 2. Syrus hic *sparsis inter gentes*. In eodem sensu vsurpatur verbum כּנַע & vertitur διασπείρειν Leuit. xxvi. 33. Pl. xlii. 12. Ierem. xv. 7. xlix. 35. Ezech. xii. 14. 15. xx. 23. xxii. 15. τὰς ἡβ' ἐν τῇ διασπορᾷ δόχας habes apud Iustinum colloquio cum Tryphone. ταῖς δωδέκῃ φυλαῖς sic dicitur quomodo τὸ δωδεκάφυλον Act. xxv. 1. 7. Nimirum quia duodecim filij fuere Iacobo Gen. xxxv. 22. & duæ tribus Ephraïmi & Manassis, quanquam duplam sortem cepere, tamen ex vna erant stirpe. Hinc sacer semper Hebræis numerus duodenarius Exodi xv. 27. xxiv. 4. xxviii. 21. xix. 12. Leuit. xxi. 5. & alibi sæpe. Sunt in hac epistola quædam monita omnibus Israëlitis communia, quædam proprie pertinentia ad eos qui iam in Christum crediderant.

χαίρειν] Mos salutandi. Act. xv. 23. xxi. 25. 11. Ioh. 11. Sic ἡλὲν Esdræ v. 7.

2. πᾶσαν χαρὴν ἡγήσασθε ἀδελφοί μου] πᾶσαν χαρὴν, id est, materiam summi gaudij, nempe spiritualis. Nam & causa pro effectu nominari solet, & πᾶσα dici pro eo quod summum est, vt 1. Tim. 1. 15. De tali gaudio vide quæ dicta Hebr. x. 34. Act. v. 41. & alibi. Adde Iob. v. 16. vbi in Græco: τοῦδ' ἡμᾶς ὃ παντοκράτορες μὴ ἀπαναίνε. Est & in libro Musar, *gaude in castigationibus*.

ὅταν πειρασμοῖς ἀειπίσῃτε ποικίλοις] ἀειπίσῃτε est sono neutrum, sensu passivum: & significat circumueniri. Luc. x. 30. 11. Sam. 1. 6. Variæ tentationes תּוּנוּנִים sunt quales exilij, confiscationis, odij, quibus subiacere solent pii. Sirach. 11. 1. 1. Petri 1. 6. 11. Petri 11. 9. Putem hanc epistolam scriptam tempore Ediæ illius Claudiani, cuius mentio Act. xviii. 2. quo tempore Iudæi & in illis Christiani Roma & ad id exemplum ex alijs magnis vrbibus eiecæi sunt, vt Iohannes ex Epheso, vt diximus in nostro ad loca quædam Apocalypseos Commentario.

γινώσκετε ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως καταργάζεται ὑπομονὴν] δοκίμιον est id per quod fit exploratio. Vtitur sic Plato loquens de venulis, per quas sapores dijudicamus, Rabbini dicunt תּוּנוּנִים. Itaque aliter hic sumitur δοκίμιον quam δοκιμή Rom. v. 4. vbi dicta vide. Efficit ὑπομονὴν, id est, firmiorem in nobis εἶναι producit tolerantiam.

4. ἢ ὃ ὑπομονὴν ἔργον τέλειον ἐχέτω] Talis sit animus vt nec recalcitret

nec concidat, sed plane se subiciat divinæ voluntati.

ἵνα ἢτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι] Vox una Hebræa מלשׁ modo per τέλειον, modo per ὁλόκληρον vertitur, ut videre est Deut. XXVII. 6. Ios. VII. 31. I. Reg. VIII. 62. XI. 4. XV. 3. 14. 1. Paralip. XXVII. 9. Ierem. XIII. 19. Possunt alioqui ista distingui, ut τέλειον, Rabbinis נמי, qua voce & hic Syrus vertitur, sit quod labe caret, ὁλόκληρον quod omnes suas habet partes.

ἐν μηδὲν λειπόμυροι] λειπόμυροι נחמך hic vertit Syrus. Dicitur נחמך qui aliqua in re minus habet quam oportet. Pari sensu λείπωμαι habemus bis infra, hic iam mox, & II. 15.

εἰ δὲ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας] Si sentiat se non satis habere prudentiæ ad dijudicandum quid in singulis circumstantiis agendum sit.

αἰτίτω ὡδὴ τὸ δίδοντας Θεὸς πᾶσιν ἀπλῶς καὶ οὐκ ὀνειδίζοντας] Clarius in Manuscripto ὡδὴ τὸ Θεὸς τὸ δίδοντας. Sed parum id refert. Deus omnibus (nempe pie petentibus) dat liberaliter, aut ut Latinus recte hic vertit, *affluenter*. (id enim est ἀπλῶς, ut videre est Rom. XII. 8. II. Cor. VIII. 2. IX. 13.) & non dat superbe, ut qui verbis aut vultu imputant ac velut exprobrant data, qualia panem lapidosum vocat Seneca. Pro ἀπλῶς Syrus hic habet תאכזב, id est, effuse. Pro ὀνειδίζοντας נחמך.

καὶ δεδιόσεται αὐτῶν] Secundum conditiones quas exposuimus Matth. XVII. 19.

αἰτίτω ὃ ἐν πίστει] Cum fiducia impetrandi.

μηδὲν δεδιόμηνος] לא מתפלג. Nihil addubitans aut de potentia Dei aut de voluntate. Διακρίνεσθαι esse, quod Chaldæi dicunt רהור Rabbini פתח; alij ἐνδιδάξεν & διδάξεν & ἐπαμφοτερίζεσθαι diximus ad Matth. XIV. 31. XXI. 21. Marci XI. 23. Act. X. 20. Rom. IV. 20. Vide & infra II. 4. ubi vox eadem quæ hic. Hermas II. 9. Iterum dixit mihi: Tolle à te dubitationem; & nihil omnino dubites petens aliquid à Domino, &c.

ὁ γὰρ δεξινομήρος εἰσὶν κλύδωνι θαλάσσης ἀνέμιζομενός καὶ ῥιπιζομενός] Sicut marina vnda à ventis impellitur & nunc huc nunc illuc iactatur, ita ipsius animus modo sperat, modo spem abijcit. In Glossario ἀνέμιζω *ventilo*. ibidem ῥιπιζω *flabello*. Philo de Mundo; ὡς ἀνέμου ῥιπιζέται τὸ ὕδωρ. Rabbini dicerent נשגשג. Esaias 41. 11. Ierem. XXII. 14. מרוח ab interpretibus nonnullis vertitur ῥιπιζω. κλύδων *gurgēs*, vnda in Glossario. נג Hebræis. Par similitudo Esaiæ LVII. 25. ut mare impulsū ubi Græci κλύδωνιοθήσονται.

μη γὰρ οἶδω ὁ ἀνθρώπος ἐκείνος] Talis aliquis. μη οἶδω יסבר לא.

ὅτι λήψεται π ὡδὴ τὸ κυεῖν] Eorum quæ petit. ὡδὴ τὸ κυεῖν, à Christo, id est, per Christum, qui preces nostras Deo commendat. λαμβάνειν hic est obtinere, נסב Rabbinis.

ἀνὴρ διψυχός] Id est, διτάζων ut iam diximus. Habet hoc nomen & infra IV. 8. Habet & in Physiognomonicis Adamantius. Dicuntur autem duplici esse animo, qui διαδίχα θυμὸν ἔχουσι, aut quibus δίχα θυμὸς ἐσθρύνται ut Horatius loquitur.

ἀκυστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτῆς] Fluctuans in omnibus suis actibus. Nam actus ὁδὸς dicere mos est Hebræorum. Qui fide vacillat, is necesse est actiones edat varias atque inter se multum discrepantes. Hæc est illa assidua mutatio propositi, & nusquam residentis animi volutatio, ac vita pendens, ut Seneca libro de Tranquillitate loquitur. Idem de vita beata: Turbo quidam animos nostros rotat & inuoluit fugientes petentesque eadem, & nunc in sublime allectos, nunc in infima allisos rapit. Et de otio: Fluctuamus, aliudque ex alio comprehendimus, petita relinquimus, relicta repetimus. Epistola xx. Vitium hæc diuersitas, & signum vacillantis animi, ut nondum habentis tenorem suum.

καυχέσθω ὃ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῇ ὑψί αὐτῆς] καυχέσθω, id est, ἀγαλλιάσθω, lætetur, ut alibi exposuimus. ὁ ταπεινὸς qui abiectus est fortis. Vertitur sic Hebræum נָּי Psalm. LXXKII. 3. Prou. III. 34. Esaiæ XI. 4. XIV. 32. XXXII. 7. XLIX. 13. LI. 11. LXVI. 2. Jerem. XXII. 16. Amos II. 7. Soph. II. 3. Vide Luc. I. 48. Ob sublimitatem suam בְּרוּמָתוֹ, id est, ob honorem in co positum quod Dei filius censetur.

ὃ ὃ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτῆς] Supple ταπεινούσθω, quod partim ex contrario præcedente. (sicut I. Tim. IV. 3. & alibi) partim ex nomine sequente satis intelligitur. Diues submissum gerat animum, considerans suam vilitatem, id est, fortis suæ instabilitatem. Idem sensus I. Tim. VI. 17.

ὅτι ὡς αἶθος χόρτος παρελθούσῃ] χόρτος Hebræis est omnis herba עֵשֶׂב, ut diximus Genesis I. 11. αἶθος vero, viror. Eadem similitudo Ps. XXXVI. 2. Esaiæ XL. 6. & 7. I. Petri I. 24. Nec multum dissidet illa, quæ est Sirach. XIV. 17. παρελθούσῃ עֵשֶׂב.

II. ἀνέπειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῇ καύσῳ καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον & τὸ αἶθος ἀπέξῃπαι, & ἡ δ' ὀρέπεια τῇ θεοσώπῃ αὐτῇ ἀπώλειτο] Sunt δόσεις pro præsentī aut quouis tempore. Et præterea Hebraismus Sol oritur & arefecit, pro Sol ubi ortus est, arefecit. Solebat Solis ortum comitari ventus qui καύσων dicitur Ionæ IV. 8. ubi est חַי in Græco αἰατίλας. Est autem καύσωνος proprium ἐκείναι ut vides Ezech. XV. 10. ut & Solis Matth. XIII. 6. ἐξέπαισεν ὁ σὺν Syrus, id est, abiit. ἡ δ' ὀρέπεια τῇ θεοσώπῃ more Hebræorum, qui cuiusvis rei quod in aspectum venit vocant עֵשֶׂב: Syrus hic habet עֵשֶׂב הַפֶּה pulchritudo visionis eius, id est, id quod aspectu erat pulchrum.

οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς παρτίαις αὐτῆς μαρμαίνουσῃ] Futurum pro potentiā. Si diu procedit, nempe viuendo, facile marcescet, id est, opibus suis destituetur. Persequitur comparisonem. Nam μαρμαίνουσαι dicuntur proprie, quæ virorem speciemue floridam amittunt. מָרַח Hebraice. ἐν ταῖς παρτίαις αὐτῆς בְּהִלְכָּתוֹ. Conferendus cum hoc loco ille Philonis libro de sacrificantibus: Ἔστω δὲ, φησὶ, μένος Θεὸς αὐχημὰ σου & μέγιστον κλέος, καὶ μήτ' ὅτι πλούτω, μήτ' ὅτι δόξῃ, μήτ' ἡγεμονίᾳ, μήτ' σάματος δμορφίᾳ, μήτ' βώμῃ, ἢ τοῖς ὡδραπλοῖσις ἐφ' οἷς εἰσώπαισιν οἱ κενοὶ φρενῶν ἐπαίρεισθαι σεμνυνοῦσας λογισάμενος, ὅτι ἀρεστοὶ μὲν αἱμέ-

τοχὰ

ἵνα αὐτὸ ὅτι τις ἀγαθὸν φύσιν. ἵνα αὐτὸ ὅτι καὶ ὁ θεὸς ἐκείνους πλεονεκτήσας μακαρίνομεν
 ἵνα πᾶσι πρὶν ἀνθίστασθαι βεβαίως.

μακαρίος αὐτὸς ὅς ἐπιμαρτυρεῖ περὶ αὐτὸν] Id est, qui aduersus exploratur. Nam
 ἐπιμαρτυρεῖν hic sumendum, vt Hebr. xii. 7. Ostendunt idsequentia. Vi-
 detur respici locus Iobi v. 17. vbi est : μακαρίος ὁ ἀνθρώπος ὃν ἐλίσσῃ ὁ κύριος.
 Et hoc loco Manuscriptus habet non αὐτὸς, sed αὐθιγός.

ὅτι δοκίμος ἡρόμενος] Cum factus sit (id est, apparuerit) probus siue con-
 stans 71711. Paralip. ix. 17. Vide Rom. xiv. 18. xv. 1. 10. 1. Cor. xi. 19.
 11. Cor. x. 18. xii. 7. 11. Tim. 11. 15.

λήψεται στέφανον τῆς ζωῆς] Pro στέφανον in Arabico est 𐤀𐤋𐤍 quod Chaldaei
 efferunt 𐤀𐤋𐤍 proprie est corona regni. Sic habet Paraphrastes Ester. 1. 3.
 11. 17. Cant. v. 7. Vocatur autem corona vitæ, quia datur in vitæ illa æter-
 na, sicut Apoc. 11. 10. Hic est sensus mysticus eius quod sequitur apud Io-
 hum v. 19.

ὃν ἐπιμαρτυρεῖ ὁ κύριος τῆς ἀγαπῆς αὐτοῦ] Atque ideo dicitur τῆς ἀγαπῆς
 στέφανος. 11. Tim. 1 v. 8. Vide Luc. xxii. 29. In Manuscripto non est ὁ κύ-
 ριος. Itaque subauditur Θεὸς vt Hebr. xii. 15. & alibi. Nec aliter hic lege-
 runt, & acceperunt Syrus & Latinus.

μηδὲς πειρασθῆναι λέγεται, ὅτι διὰ Θεοῦ πειράζεται] Nemo vestrum, vbi in
 mala incidit, putet à Deo ea sic dirigi, vt per ea vestrum aliquis in pec-
 catum impellatur, πρὸς τὸ πᾶν ἀμάρταν, vt mox sequitur, quasi Deus in-
 evitabiles nobis ad peccandum injiciat necessitates. Hoc ideo dicit ne
 multis malis pressi succumberent. Cohæret enim hæc adhortatio cum
 iis quæ sequuntur infra 16. 17. Plane idem huius loci sensus est, qui 1. Cor.
 x. 13. Non ideo aduersa vobis immittit Deus, vt vos peiores faciat, sed vt
 meliores. Ne despondete animum. Deus bene volentibus adærit. Nota
 ὅτι pro πρὸς, quod & alibi obseruauimus. Tertulliano de oratione: Dia-
 bolus tentat, Deus probat. Hinc Diabolus vocatur ὁ πειράζων Matth.
 1 v. 3.

ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστι καὶ αὐτὸν] Sicut ipse ad actiones prauas seducinequit.
 Frequentius apud Græcos est ἀπειραστός. Sed nec alterum illud contra ἀτα-
 λῆσαι est. Et in Glossario reperio : ἀπειραστός intemptabilis.

πειράζει ὃ αὐτὸς οὐδένα] Sic nec ipse amat alios seducere. Qualis ipse est,
 tales vt sint homines optat.

ἐκείνους ὃ πειράζεται ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐπιθυμίας] 7171 vt loquuntur He-
 braei. Si per aduersa à Deo abducimur, non Deus in causa est : sed quod
 bona huius vitæ, vitamque hanc ipsam plus amamus quam fieri oportet-
 ret. Hanc ἐπιθυμίαν significabat Eva, vt & in Allegoriis & alibi explicat
 Philo.

ἐλεγχόμενος καὶ δολιχόμενος] Ἐλεγχόμενος 7171 ita vt abducatur à recto. Δο-
 λιχόμενος ita vt pertrahatur ad mala scilicet, vt pisces escā. Frequens
 similitudo. Sic Græci scriptores optimi dicunt γὰρ δὲ λόγος δολιχέστατος.

Yyyy

In Glossario *διδάσκω*, illecebro, pellicio, allicio, illicio. In Syriaco ܕܝܕܪܝܬܐ ܕܝܕܪܝܬܐ .

Εἶτα ἡ ὀπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἀμύρτιαν] συλλαβοῦσα τίκτει ܕܠܬܐ ܕܬܬܐ. Primus Eux partus Cain. Homo terrestria cogitans per Adamum figuratus, & adhærens ei cupiditas per Euam significata, per se (id est, nullo Dei spiritu sublimiore interueniente) quid producere de se potest, nisi prauum? Philo in Allegoriis. Ἀφροσύνη δὲ ἔστι κύριον ὄνομα ὠδίνουσα, ὅτι ὁ ἀφροσύνη τοῖς ἀπειθήσαντων ἔργων ἐκφύεται ἐν ὠδινήσει ἔστιν. ὅταν χρημάτων ἐξ ὠδίνου, ὅτε δόξης, ὅτε ἡδονῆς, ὅτε ἀλλοῦ πνός. Et postea. Τῆς γὰρ κακίας ἡ μὲν ἐν ἡρώδι θωρεῖται· ἡ δὲ ἐν κυνήδι θωρεῖται. νόμιμα γὰρ πρὸς τὰς ἡρώδι ὑποτακτικῶν ἀπαληψόσης, ἡ ἐν τῷ κυνέδι, &c. Plotinus citatus Theodoretō libro v. contra Græcos. Οὐλίγη κατ' ἀρχαίς ἔστι πῆ γυμνασία. περιούσια αὐτῇ παλαιοὶ καὶ μάλιστα τὸ ἀμύρτιανόμηνον αἰεὶ ποιεῖ. καὶ σῶμα δὲ σωματικὴ καὶ οὐκ ἀνάγκης ὀπιθυμία.

ἡ δὲ ἀμύρτια ὑποτακτικῶν ὑποκύνει θάνατον] ὑποκύνει ܕܠܬܐ. Eua non peperisset morituros, nisi Adam actu ipso peccasset. Sic & nos non damnabit mortis affectus, si abortiat, sed ita demum si deliberatas easque malas actiones pariat. Non mori tantum, sed & in morte manere poena est peccati, id est, exitus vitæ non Christianæ 1. Cor. xv. 55. 56. ὑποκύνω vel ὑποκύνει vox est bene Græca, quam & mox habebimus 18. Vtitur Plutarchus aliquoties. In Glossario, ὑποκύνωσα επιχα. ὑποκύνω enitor.

μὴ πλανᾶσθαι] Mos loquendi, vbi falsas opiniones, quæ aut irrepsere in quorundam animos, aut irrepere possent, amoliri volumus. Sic 1. Cor. vi. 9. xv. 33. Gal. v. 7. 1. Ioh. 111. 7.

ἀδελφοί μου ἀγαπῶμαι] Benigna allocutio, qualis & 1. Cor. xv. 58. Ephes. v. 21. Coloss. i. v. 9. 14. Philem. 16. Sic & infra 19. & 11. 5. Hoc vult. Ne putate vestrum studium sufficere sine precibus, vt Iudæi non pauci existimant. Precibus opus est, & quidem indefessis. Vide Luc. xviii. 1. ἀγαπῶμαι Syrus vertit ܕܒܝܬܐ quod illa lingua blandum admodum vocabulum est.

Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ] Largitio vere bona, id est, quæ nos bonos faciat Matth. v. 12. 11. Datum pro Græco δόσις etiam Cicero & Seneca usurpant.

καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον] Id est, quod nos perficiat, siue perducatur ad vitam æternam. Sic τελειοῦσθαι habemus Hebr. 11. 10. x. 40.

ἀνωθεν ἔστι] Vide Ioh. 111. 31. ix. 11. Sic & infra 111. 15. 17. Philo de confis linguis : καὶ μὲν σφαλλομένων γε ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ὡς τε νοῦν καὶ ἀφάνισιν κριτικῶν, ἀνάγκη τακτοῦσθαι ὁμολογῶν, ὅτι ὁ Θεὸς πρὸς μὲν τὰς ἐννοίας τῇ δὲ τὰς ἀντιλήψεις ἐπομβρεῖ, καὶ ἔστιν οὐ ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς μετὰ χάριτος τὰ γνώμην, ἀλλὰ τὸ, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς γινώσκοντες. δωρεὰν πάσαι.

καταβαίνει δὲ τὸ πᾶν ὅς ἡμεῖς φώτων] Par locutio cum illa Hebr. xii. 9. πᾶν πατεῖ ἡμεῖς πνεύματων. Deus sicut spirituum siue donorum spiritualium auctor, ita specialiter etiam illarum illuminationum quæ rectius ܕܝܕܪܝܬܐ dicuntur, quam fulgores illi in pectorali summi sacerdotis. Pater Hebræis auctor

rei Gen. IV. 19. 20. καὶ ἐγέννησεν τῇ τριτῇ dicitur quod à Deo venit Ioh. I. 33.

παρ' ὧν εἰς ἐνὶ τῷ ὁραλλοῦν ἡ ἡροπὴς ὑποσκίασμα] Omnes hæ voces sunt astronomicae. Nam Deus Soli comparatur, ostenditurque multo eius lux Solis perfectior. Sol ὁραλλοῦν siue ὁραλλοῦν habet, vt & Plato dicit in Timæo, aliter conspicitur in ortu, aliter in meridie, aliter in occasu. Præterea habet ἡροπὴς annuos à nobis abscessus, quos Solstitia dicimus, Græci ἡροπὴς Auienus vertit pulsus. Pro iis abscessibus alias nobis umbrasiacit, quod est ὑποσκιάζειν. Et pro ὑποσκίασμα vocem quæ umbram significat posuere hic Syrus & Arabs. Deus nec oritur nec occidit, nec abscedit: sed semper propinquus est se inuocantibus. Easdem luces iacit sine umbræ mixtura, Malachiæ III. 6. ἐγὼ Κύριος εἰς ἡλلوῖωμυ.

18. βεληθὺς ἀπεκύησεν ἡμῶς λόγῳ ἀληθείας] Deus olim Israëlitas genuisse dicitur, cum eos ex Ægypto liberauit. Deut. XXXII. 18. At nunc multo excellentius eos genuit ad vitam æternam per Euangelium, I. Petri I. 23. idque ideo quia voluit, nullis nostris operibus ad id excitatus Eph. I. 4. 5. ἡ ἀγάπη.

εἰς τὸ εἶναι ἡμῶς ἀπαρχὴν πῶς ἡ ἀλήθεια κτισμάτων] ἡ ἀλήθεια κτισμάτων intel-
lige καμῶν siue πῶν quod non semper exprimitur, sed ex rei natura intelligitur. vt Eph. II. 10. III. 9. ἀπαρχὴν dicuntur qui ante alios vocati sunt Rom. XVI. 5. I. Cor. XV. 15. Ideo Iudæis id nomen tribuitur Rom. XI. 16. qui etiam dicuntur ἀποστολικοί Ephes. 1. 12. electi ἀπὸ ἀρχῆς II. Thess. II. 13.

19. ὥς ἀδελφοί μου ἀγαπητοί] Cum in id tendant aduersa, quæ nobis immittuntur, vt fiamus meliores, vt dictum supra 4. ac præterea Deus nos tanta vocatione dignatus sit, vt iam iam dictum. Pro ὥς Manuscriptus habet ἵνα & sic legit Latinus.

ἵνα πᾶς ἀνθρώπος ἔσται εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βεβαδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι] Ideo philosophi aiunt nobis datas aures duas, linguam vnā: & aures patulas, linguam septo dentium obuallatam. At multi sunt, quibus dici potest Sophocleum illud:

Βούλει λέγειν πᾶσι λέγων μηδὲν κλύειν..

Vide Prou. X. 19. & XIII. 3. & XV. 28.

βεβαδὺς εἰς ὄργην] ὄργη ἡ ὀργή vel ὀργή.

20. ὄργη γὰρ ἀνδρὸς διαγορεύει Θεοῦ οὐ καταργάζεται] Siquis cito & sæpe irasci assuescat, is iustitiam Dei (id est, internam quam Deus requirit) non adipiscetur, aut si adeptus est amitteret. De iustitia illa Dei siue interna vide Matth. V. 20. Rom. II. 21. 22. X. 3. II. Cor. V. 21.

21. Διὸ] Hoc quoque refer ad ea, ad quæ referunt illa supra 19.

ὑποθήμωροι πᾶσαν ῥυπαρίαν] ῥύπος & ῥυπαρία sordes significat interpretante Glossario. Et solet de corporis sordibus dici I. Petr. III. 21. inde ad animum transfertur: significatque omne id quo inquinatur animus, vt videre est Esai. I. V. 4. Etiam Iobi XIV. 4. κῶς vertitur ῥύπος. Syrus hic habet κῶς à verbo ῥῶν Syriaco quod inquinare significat, & reperitur etiam Cant. V. 4.

Yyyy ij

καὶ φεισέμεν κακίας] Videtur exprimere voluisse vim vocis Hebrææ תָּהַךְ quæ proprie præputium significat, sed transfertur ad omnia ea, quæ ut inutilia rejici debent. In Manuscripto est φεισόμεν.

ἐν παρόπτη διδάσκει] ἐν παρόπτη hic est animo docili. quomodo παρόπτη sumi videtur & Psal. XLV. 5.

τὸν ἐμφυτον λόγον] Verbum illud quod Apostolorum opera vestris animis inferitur. Quod Latini insitionem vocant, id Theophrastus Græci- que alij ἐμφυτίας. In Glossario ἐμφυτον *insitum*. Vide Matth. XIII. 3. & ibi dicta & I. Cor. III. 6 Syrus hic כְּבִישׁ, id est, plantatum. bene.

τὸν δυνάμειον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν] Est enim Evangelium potentia Dei ad salutem. Rom. I. 16.

γίνεσθαι ὅ ποιηταὶ λόγου καὶ μὴ μόνον ἀκροάται] Par admonitio ei quæ est apud Matth. V. 11. 21. 24. 26. vbi dicta vide. Rabbini dicunt duas esse coronas, alteram תְּעוּבָה auditionis, alteram תְּשׁוּבָה operis. Vide Exodi XIX. 5. Et Hebræi de pio, *discit ut faciat*.

παλαρολογίζονται ἑαυτοῖς] Qui tantum audiendo verbum Dei & profitendo Christianos se esse sine factis piis seruari se posse sperant, semet fallunt. Παλαρολογίζεσθαι pro πλανᾶν habemus & Coloss. II. 4. Iudis. XIII. 16. Genes. XXIX. 25. & alibi. Sic ἑαυτοῖς πλανῶμεν I. Ioh. I. 8.

ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς τῶ λόγου ἔσται καὶ οὐ ποιητὴς οὗτος ὁμοίαν ἀνδρὶ καὶ ἀνομιῇ τὸ πρῶτον τῆς ἡμέρας αὐτῷ ἐν ἐσπέρῳ] ὅτι deest in Manuscripto ut & apud Syrum. ὅμοιος similis est כְּמִן Syro. καὶ ἀνοεῖν hic est conspiceré. Respondet Hebræo בְּנִי & תָּהַךְ & Syriaco כְּמִן. Sic & Matth. V. 11. 3. Luc. V. 1. 43. Act. VII. 31. 32. XI. 6. XXV. 11. 37. ἡμέρας vero hic & infra III. 6. ut & Sap. I. 14. & XI. 27. id quod alicui naturale est significat. τὸ πρῶτον τῆς ἡμέρας Proclus dixit τὸ ἀρχαῖον. Perinde est atque suam ipse faciem videret : quia ei plane respondet id quod est in speculo. Sic dicimus :

Nuper me in litore vidi. —

κατηνόησε γὰρ ἑαυτὸν καὶ ἀπελήλυθε] Mulieres solent diu inhærere speculo ut ad id se forment. Viri vix conspecto speculo solent abire, nec curare quales sint.

καὶ ὁδῶς ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν] Facile enim obliuiscimur, quæ non multum curamus. ὁδῶς in momento, vertit Arabs.

ὁ δὲ τὸ ἁγίου πνεῦμα εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀφραμύνας] νόμον τέλειον vocat Evangelium, comparatum legi Moysi minus perfectæ. Hebr. V. 11. 19. II. Cor. III. 6. Id ipsum Evangelium comparat speculo. Et bene. Ostendit enim nobis nos quales sumus. Sed non satis est τὸ ἁγίου πνεῦμα, id est, quouis modo inspicere (ita enim id verbum sumitur I. Petri I. 12. & Psalm. XXXIII. 14. & Syrus hic rectè posuit הָרָא, quanquam proprie de iis dicitur qui per fenestram prospiciant, ut Gen. XXV. 1. 8. I. Paralip. XV. 29. Prou. VI. 6. Cant. I. 9.) Inhærendum est sicut fœminæ faciunt, quæ ad singulos capillos bene ponendos de speculo consilium sumunt.

οὗτος ὁ ἀκροάτης ἑπλησιμονίης γρόμδος] Auditor obliuionis locutione Hebræa, id est, obliuiosus. ἑπλησιμονίης voce vsus est Cratinus teste Scholiaste ad Nubes Aristophanis & Suida.

ἀλλὰ ποιητής ἔργου] Singulare pro plurali. Effector eorum opus, quæ Euangelica lex exigit.

οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτῆ ἔσται] Est pulchra ἀναφορὰ in pronomine οὗτος. ἐν τῇ ποιήσει αὐτῆ hic valet ob actionem, id est, actiones ipsius. Sic ὡς τῆς ποιήσεως Exod. xxxii. 34. Quo loco in aliis nonnullis τῶν γε ver- titur ποιήσεως.

26. εἰ τις δοκῇ θρησκός εἶναι ἐν ὑμῖν] Frequentius est θρησκείας quod in Glossario exponitur religiosus. Sed θρησκός etiam Hesychius alibi reperit. Syrus & Arabs vertunt ministrans Deo. & δοκῇ ܕܒܐܝ Syro existimat.

μὴ χαλινῶν γλώσσῃ αὐτῆ] Sæpe reprehendit maledicentiam, quod videret id vitium late regnare apud Hebræos. Et frequens in hac re comparatio à fræno desumpta. Nam sic ἀλλήλων συμμάχοι τῶλος δουλοῦν dixit Euripides. Talis & Pl. xxxix. 2. Græci dicunt γλώσσης κρατῆν.

ἀλλ' ἀπατήρ παροῖται αὐτῆ] Locutio Hebræa vt videre est Iob. xxxi. 27. Latet se vana spe. Syrus ܕܒܠ ܗܝ ܡܥܡܬ Seducit sibi cor suum. ܡܩܪܝܝܬ Syro; Arabi ܗܠܬܡܬ.

Οὗτος κατὰ τοῦ ἡ θρησκεία] Nihil illi proderit talis imaginaria religio μάταιον quod effectu caret Act. xv. 17. Tit. iii. 9. Et dicitur hic θρησκεία voce ista generali, vt & bonam & malam religionem comprehendat. Vide Sap. xiv. 18. 27. Apparet id ex sequentibus. Dictum maxime hoc sæculo cogitandum.

θρησκεία καθαρά καὶ ἀμίαντος] Religio vera & non adulterina. Similitudo sumpta à gemmis, in quibus requiritur vt & sinceræ sint & non vlceratæ. In Manuscripto connectitur hoc non male cum præcedentibus, hoc modo: θρησκεία γὰρ. Et sic legit Syrus. ܡܩܪܝܬ ܕܒܐܝ quomodo & hic Arabs. ἀμίαντος ܡܩܪܝܬ Sancta Syro, Arabi ܗܪܗܬ pura.

ὡς πατήρ ὁ θεὸς ἐπατεῖ] Id est, ex estimatione Dei, qui & pater est noster. & hic ponitur vt 11. Cor. i. 3. Ephes. i. 3. 1 v. 6. v. 20. Philipp. i v. 40. Coloss. i. 3. 11. 2. 1. Thess. i. 3. 11. 11. 11. Thess. 11. 16.

αὕτη ὅστις, ἡ θρησκεία πλεονεξία ὀρφανοῦ καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν] Ex specie genus intelligitur, vt Matth. xxv. 3. Sic ius dicite pupillo, defendite viduam apud Esaiam i. 16. Religio vera fidem quidem requirit, sed perficitur duabus maxime rebus, beneficentia & vitæ puritate. ἡ θρησκεία πλεονεξία hic sumitur, vt Matth. xxv. 36. 43. ܡܩܪܝܬ Syrus hic. ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν in angustia earum vertit Arabs.

ἀσπίλον ἑαυτὸν τηρεῖν ὡς τὸ τῷ κόσμῳ] Id est, à malis Mundi exemplis. Vide Ioh. xvii. 14. 1. Ioh. 11. 15. v. 19. ἀσπίλον habuimus & 1. Tim. vi. 14. & 11. Petri 111. 14. Hebraice vertere liceat ܩܝ Syrus hic ܡܩܪܝܬ sine macula. Idem τηρεῖν bene vertit ܡܩܪܝܬ custodire.

Yyyyy iij

CAP. II.

Δελφοί μου] Vt supra I. 2. I. 16.

μη ἐν πορνοπολημίαις ἔχετε τὴν πίσιν τῆς Κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ
 δόξης] Recte hæc construxit Syrus hoc modo : τὴν πίσιν τῆς
 δόξης τῆς Κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et ἔχει idem est quod κατέχετε
 Rom. I. 18. τὴν πίσιν τῆς δόξης τῆς Κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et dicitur πῖσις δόξης
 ficut πῖσις Ἰησοῦ Χριστοῦ Gal. III. 22. Philipp. III. 9. πῖσις τῆς ὑοῦ τῆς Θεοῦ Gal.
 II. 20. pro quo alibi πῖσις ἐν Χριστῷ vti. Tim. I. 13. II. Tim. III. 15. Hoc ergo
 vult, ne fidem illam, quam habetis de Christi gloria, siue de Christo in
 summam claritatem euecto, nempe propter obedientiam, detinetes velut
 captiuam atque inefficacem, propter respectus illos qualitatum nihil ad
 rem Christi pertinentium. Sicut in iudiciis est πορνοπολημία, vbi alia res
 respicit iudex quam quæ sunt in causæ meritis, vt attigimus Matth. XXII.
 16. ita in Euangelica re πορνοπολημία est alios aliis præferre, ob ea, quæ ad
 Euangelium nihil pertinent. πορνοπολημίας in numero multitudinis haud
 facile reperias apud elegantiores scriptores Græcos. Sed nostri scriptores
 pluralia inusitata sæpe faciunt de singularibus vsitatis.

2. ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ἡμῶν ἄνθρωπος] Quamquam vsus posterior
 recepit, vt Synagoga de cætu Iudæorum, de cætu vero Christianorum Ec-
 clesia dicatur, tamen & ἐκκλησία sæpissime dici de cætu Iudæorum osten-
 dimus ad Matth. XV I. 18. & contra Synagogam de cætibus Christianis
 Act. XV. 21. Et ita omnino sumendam hanc vocem ostendunt verba præ-
 cedentia. ἄνθρωπος ψικ, id est, aliquis.

ἀννυσοδακτύλιος] Non ineleganter fecit nomen compositum ad instar
 aliorum, quæ in Græco erant recepta. Annulus aureus, non minus apud
 veteres Hebræos quam apud alias gentes gestamen honoratorum ac ditio-
 rum. Gen. XXXVIII. 18. 25. XLI. 42. Esai. III. 19.

ἐν ἐσθήτῃ λαμπρῇ] Vestitum splendide בבגדי החרט Gen. XXV II. 15.
 Vide Luc. XVI. 19. Apoc. XV. 6. vbi vox Hebræa חותם quam hic vsurpat
 Arabs. XV III. 14. XIX. 8. XXII. 1. 16. Menander :

λαμπρῶς τε πλούτῳ καὶ ῥῆναι γαυρούμενον.

Ostendit hunc sensum & sequens oppositio. Syrus λαμπρῇ vertit שפירא
 pulchra. Arabs eodem sensu.

εἰσέλθῃ ὃ καὶ πτωχὸς] Id est, homo pauper. Nam sic vox πτωχὸς non raro
 apud nostros scriptores sumitur, vt videre est Marci XII. 41. Luc. XVI. 13.
 Arabi est مسكين, sicut מכס Ecclesiast. I V. 12. Hinc Italicum Mesquino.

ἐν ῥυπαρῇ ἐσθήτῃ] Veste nec nitida nec elegante צאם בגדים Zach.
 III. 3. 4. Sic Cicero ex Cæcilio :

Sæpe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Virgilius: Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.

Sic Zachariæ 111. 3. & 4. צִיִּים בְּגָדִים vertitur ἱμάτια ῥυπαρά.

3. καὶ ἐπεβλέψατε ἐπὶ τὸν φορεῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπράν] ἐπεβλέπειν hoc quidem loco est quod Latini dicunt *suspicere*.

καὶ εἴπητε αὐτοῖς] Vos nempe qui curam habetis rerum istarum, id est, diaconi. Vide Clementis constitutiones 11. 57. 58. Locus est insignis. In Manuscripto hic deest αὐτοῖς, ut nimirum quod sequitur οὐ sit δῆτικόν.

οὐ καὶ τοῦ ὧδε καλῶς] Id est, decore, honorate. Arabs. In Ecclesia sunt & sui sedilium ordines, sed ex virtutibus non ex opibus. Tertullianus Apologetico: *praesident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti*. Sic inter feminas primus locus viduis uniuris, proximus virginibus, deinde matronis. Recte vero Iacobus cum intellexisset morem inualefcere dandi *σεβαστήριον* ex opibus non ex virtutibus, huic malo multa post se mala tracturo occurrit. Etiam in republica egregium illud siue Sallustij siue alterius qui C. Caesari dat consilium. *Ergo imprimis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus iudicauerit: neque prator neque consul ex opulentia verum ex dignitate creetur*.

καὶ τὰς πτωχὰς εἵπατε, οὐ σῆδι ἐμῇ] Iuuenes multum stare solebant. Philo de vita contemplatiua. οἱ παρεστῶτες νέοι. Clemens constitutionum dicto loco 11. 57. οἱ μὲν νεώτεροι ἰδὲ καὶ δεξιόθετον ἔαν ἢ τύπος· εἰ δὲ μὴ σκηπέτωσαν ὀρθοί.

ἢ καὶ τοῦ ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου] Ad pedes meos, qui locus discitentium. Vide quæ diximus Act. x x 11. 3. Illud ὧδε hic abest in Manuscripto.

4. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς] An non discrimen fecistis apud vos ipsos, id est, ex carnali affectu. Interrogatiue enim hæc legenda, quomodo legit Syrus. *διεκρίνασθαι* idem quod Actium *διεκρίνειν*. Act. x 1. 2. x v. 9. Iudæ 22.

καὶ ἐγχεῖτε κρίταις *διελογισμῶν ποτηρῶν*] Genitius hic est non obiecti, sed attributi. Iudicatis secundum malas cogitationes. Præfertis enim caduca duraturis. *Διαλογισμοὺς ποτηρῶν* habemus & Matth. x v. 19. κακοὺς Marci v 11. 2.

ἀκούσατε] Id est, animum attendite: ut Matth. x i. 13.

ἀδελφοί μου ἀγαπητοί] Sic 1. Cor. x v. 58. Ephes. v 1. 21. Coloss. i v. 7. 9. supra v 1. 16. 19.

οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου] Pauperes plurimos sibi in peculium secreuit. Vide Matth. xx. 16. 1. Thess. 1. 4. & quæ dicta ad Eph. 1. 4. Et dixit πτωχοὺς τοῦ κόσμου qui mundo videntur pauperes, ut melius inferret ἀπ' αὐτοῦ quod sequitur.

πλουσίους ἐν πίστει] Ne quis putaret pauperes omnes esse à Deo tanquam peculium ipsius sepositos, addit, sed *abundantes fide*. Nam ita vocem πλούτου & πλουσίᾳ sumi Rom. 11. 4. Eph. 11. 4. & alibi. Tales autem plures semper reperti in pauperum quam in diuitum grege, ob causas quas attulimus ad Matth. v. 3. & 1. Cor. 1. 26.

καὶ κληρονόμοις τῆς βασιλείας, ἧς ἐπηγάλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν] Illud κ. rectius abest in Manuscripto : Et intelligitur ut essent heredes quod supplevit Syrus. Sic post ἐξελέξατο sequitur ἐν Eph. i. 4. Talia autem verba sæpe subaudiuntur. Promissum est regnum illud æternum Deum diligentibus i. Cor. 11. 9. 11. Tim. 1 v. 8. Adde Tit. 1. 2.

6. ὑμεῖς ὃ ἡπιάσατε τὸν πῶρον] ἀδείστε pro quouis tempore, ut & supra 4. ἡπιάσατε despiciatui habuistis, ut hic Syrus שׂרר אֶת הַכֹּהֲנִים הַזֵּה Prou. xvii. 5. לֹדֶרֶת בּוֹשֵׁשׁ Amosi v. 11. Confer & Psal. x.

οὐχὶ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμᾶς] Videte, inquit, qui fastus, quæ insolentia plerunque diuitias comitari soleat, quo eas minoris faciatis. In Manuscripto ὑμᾶς constructione πρὸς τὸ συνηνόμενον. Nam καταδυναστεύει est opprimere, ut videre est Sap. 11. 10. xvii. 2. Respondet Hebræo כְּתִיבִי ut diximus ad Matth. xx. 25. & שׂרר ut Prou. xxi. 7. vbi eadem quæ hic verba, sed & verbis aliis. Diuitum mos est imperiose agere aduersum pauperes, operam eorum parui ducere. Denique

---libertas pauperis hæc est

Contusus rogat, & pignis concisus adorat.

ἔβλεν τοι πᾶσι πλούτος ait Euripides. Confer Pl. x. 2. 8. 9. Est & in hanc rem egregius locus in Plauti Aulularia Aët. 11. Sc. 2.

καὶ αὐτοὶ ἔλκουσιν ὑμᾶς εἰς κερτρία] In ius rapiunt, ut Plautus loquitur Curculione. Est autem etiam in re æqua durum in iudicio certamen pauperi cum diuite, non modo quia sæpe iudices ob gratiam addunt diuiti, verum etiam quia & sumptus litis & temporis, quod in eam impenditur, grauat pauperem. Itaque per contemptum solet dici age lege, ut Donatus notauit. Agit autem de diuitibus in genere, non speciatim de iis qui frequentabant Ecclesiam. Exemplum habes Aët. xiii. 50.

οἱ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ καταληθὲν ἐφ' ὑμᾶς] Ex diuitibus illis multi reperiuntur, qui ita odere Christianismum, ut & Christo maledicant, ex cuius nomine vos vocamini. Locutio est Hebræa : Vocatur nomen meum super eum, id est, ille dicitur de meo nomine Gen. xlviii. 16. Esaia 1 v. 1. Sicut filij de parentum, feminae de maritorum dicuntur nominibus, ita à Christo Christiani. ὄνομα καλόν, id est, nomen honorificum. Vide de voce καλῶς supra 3.

8. εἰ μὲν τοι νόμον πλείτε βασιλικόν] Christi qui rex noster Joh. xvi. 37. Hebr. vii. 2. Apoc. i. 5. xv. 3.

καὶ πλὴν γεφύῳ] Nempe Leuit. xix. 18.

ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν] Verba sunt ex versione LXX dicti loci, sed quæ hic intelligenda μυσικῶς, ut proximus sit non solus Israëlita, sed homo quiuis : & dilectio intelligatur, qualem præscribit Evangelium.

καλῶς ποιεῖτε] Sic Philipp. 1 v. 14.

9. εἰ ὃ θεωροπολησέιτε] Verbum fecit αἰαλορικῶς ex nomine θεωροπολησέιτε

λήπτης

πῆς ἡ γὰρ ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ ἀποστολὴν ἀνάσσει Leuit. XIX. 15.

ἀμάρταν ἐργάζεσθαι] Sic ἐργαζόμενοι ἀνομίαν Matth. v 11. 23.

ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς ἀδικεῖται] ἡ γὰρ. Vide Rom. II. 25. 27. Gal. II. 8. infra II. Legem intelligit quæ est Deut. xv 1. 19. vbi in Græco οὐδὲ ἐπιγινώσκονται ἀποστολὴν. Sed hæc quoque lex hoc loco sumenda, nempe vt non tantum ad iudicia pertineat, sed & ad honorum signa in cætu Ecclesiæ. Est enim & in hoc quædam iudicij species.

II. ὅς τις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ] In Manuscripto πληροῖται quæ locutio est Rom. XII. 8. & Psal. xx. 5. 6. Argumentum iterum sumit à lege Mo- sis ad legem Euangelicam, vt sæpe Paulus & scriptor ad Hebræos. Si quis cætera Legis præcepta seruet, nempe quæ comminationem habent pœ- næ capitalis, qualia sunt vetantium multa, iubentium illud de circumci- sione & de Paschate.

πᾶσιν ὅ ἐν ἐν] Nempe eorum quibus pœna capitalis constituta est, vt iam diximus, & sequentia apertum facient. Deut. vii. 25. שָׂקוּת illaquees te Græce vertitur πᾶσις.

γέροντι πάντων ἔνοχος] Id est, ὡς πάντων ἔνοχος. Non minus morte punitur, quam si omnia præcepta violasset. Sic Rabbinii dicunt. *Qui transgreditur unum præceptum, ac si transgrederetur omnia.* De talibus præceptis intelli- gendum & illud in libro εἰς τοὺς Μακκαβαίους qui Iosepho attribuitur : τὸ γὰρ ὅτι μικροῖς καὶ μεγάλοις ἀδυνατοῦν ἰσοδύναμόν ἔστι. pro ἔνοχος Syrus habet ܐܢܬܐ Arabs ܐܢܬܐ debitor nempe pœnæ.

ὁ γὰρ εἰπὼν μὴ μοιχεύειν] Deus qui moechari vetuit addita mortis pœna Deut. xxii. 22.

εἶπε, καὶ μὴ φονεύει] Itidem addita mortis pœna Exodi xii. 12. Leuit. xxiv. 17. 21. Deut. xix. 13.

εἰδὼς οὐ μοιχεύει, φονεύει γὰρ, γέροντας ἀδικεῖται νόμος] ἀδικεῖται ἡ γὰρ non de quouis facto contra legem, sed de grauioribus illis dicitur. In Manu- scripto est ἐργάζεσθαι ἀνομίαν νόμος γὰρ Num. xiv. 9. Ios. xxii. 19.

Οὕτως λαλεῖτε, καὶ οὕτως ποιεῖτε, ὡς εἰς νόμον ἐλθόντες μέλλοντες κείνους] Offen- dit iam ad Euangelicam legem aptanda quæ de lege Mo- sis dixerat. Lex Mo- sis factis quibusdam capitale supplicium minatur : Lex Euangelij Ge- hennam, nec factis tantum, sed & dictis. Matth. v. 22. Et dicitur Lex li- bertatis, quia qui eam sequuntur, liberi esse debent etiam ab illis vitiis, quæ lege Mo- sis non puniebantur. Supra I. 25. II. Cor. III. 17. Non est nostrum seligere, quibus præceptis obsequi velimus, quibus non. *Non sufficit ad salutem si maioribus spre- tis minora faciamus, ait & vt id firmet hunc locum adducit Saluianus III. de Gubernatione Dei.*

ἢ γὰρ κείνους ἀνίλει, καὶ μὴ ποιήσωσι ἔλεος] ἔλεος scriptoribus nostris non solam lenitatem in pœnis exigendis, sed & omne genus beneficentiæ significat, respondens Hebræo יָחַד, vt videre est Gen. xix. 19. Num. xi. 15. & alibi. Sic & Matth. ix. 13. xii. 17. xxiii. 23. Lex Euangelij est vt benefacia-

Z z z z z

mus omnibus, qui id non facit, dure tractabitur. Matth. VII. 1. & sequentibus. XXV. 42.

κατακαυχᾶται ἔλιος κείσταις] Contra vero beneficentia hoc habet, ut nos à condemnatione liberet, Matth. V. 7. XXV. 37. Cum vni virtuti salus promittitur, non intelligendum excludi alias, sed illius virtutis vim esse eximiam. Vide Luc. XI. 41. & Matth. V. 3. 4. 5. VI. 14. Luc. VI. 37. κατακαυχᾶται ἔλιος κείσταις significat: beneficentia de damnatione triumphat: eam non metuit. Non potest Deus damnare suæ bonitatis imitatores. Nam & inter Dei כבוד siue proprietates præcipuam esse clementiam dicunt Hebræi. Vide Iacchi ad Dan. IX. 4. 5. Claudianus:

Principio magni custos clementia Mundi.

Senece pater: *perierat totus orbis nisi iram finiret misericordia.* In Manuscripto non male est κατακαυχῶ. Efficite ut per beneficentiam triumphetis de damnatione. Et hunc sensum sequitur Syrus.

πὶ τῷ ὀφείλει ἀδελφοί μου] In hunc locum ad finem usque capitis commentationem edidimus satis vberem, quam adiunximus nostris ad Evangelia annotatis. Inde & aliunde sumemus hic ea quæ huius tractationis modo conveniunt. Cum Apostoli multam ubique prædicarent fidei efficaciam, inde factum est, ut multi homines carnales, in quibus fuit Simon Magus, id arripuerint in vitæ mendosæ patrociniū, quasi sine operis iustis, ut Irenæus loquitur, salus æterna possit obtineri, nempe per fidem: cum contrā Apostolorum esset doctrina, fidem aptam esse ut nos purget, purgatis dari Spiritum sanctum, & sic fidem fieri efficacem per dilectionem Gal. V. 6. Ac proinde dilectionem, quæ ex fide & spe eam comitante exsurgat, plus valere & fide & spe I. Cor. XIII. 13. πὶ τῷ ὀφείλει γὰρ πρὸς ut Gen. XXXV. 11. 25. Ps. XXX. 10. Malach. III. 14. quæ utilitas nempe ad salutem æternam ut I. Cor. XV. 32. Pro eodem οὐδὲν εἶμι dixit Paulus I. Cor. XI. 2.

εἰ καὶ πίστις λέγει τις ἔχει, ἔργα δὲ μὴ ἔχει] λέγει, id est, cogitet, quomodo λέγει supra I. 13. Si quis intra se cogitet: opera quidem mea non recta sunt, sed fides recta est: ac propterea de salute non periclitor. Hæc opinio olim valde fuit frequens apud Iudæos, qui existimabant, omnem Israëlitam qui modo professionem Iudaismi non abieciisset, partem tandem habiturum in altero sæculo, id est, in vita æterna. Eandem sententiam apud multos Christianos invaluissæ ostendit, & eos acriter, ut certe debuit, refellit Augustinus libro de fide & operibus. Renata est hoc infelici sæculo ea sententia, & quidem sub nomine repurgatæ doctrinæ, cui omnes qui pietatem & salutem proximi amant, se debent opponere.

μὴ δύναται ἢ πίστις σώσεται ἑωτὸν] Concedit aliquam fidem talem esse posse: sed salutem æternam ei competere negat. Pro σώσεται Arabs habet *eruet.* Syrus *וְיִחְיֶה* vivificare. Dicunt quidem interdum viri sancti, aliquos servari fide ante opera, sed intelligunt ante perpetuam seriem tractumque

bonorum operum, quia scilicet vita illis ad id indulta non est. Cæterum nulla cuiquam fides profuit sine tali opere, quale tempus permittebat, ut illius cum Christo crucifixi exemplo apparet. Salpianus I V. de Gubernatione Dei: *cum Spiritus sanctus nec fidem quidem dicat hominibus Christianis sine operibus bonis posse prodesse*. Cyprianus de habitu virginum: *Credenti præmiū datur: si quod creditur & geratur*. Adde Hieronymum dialogo I. aduersus Pelagium.

ἐὰν ὁ ἀδελφός, ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχῃ] Egregia similitudine ab illorum, quos oppugnat factis sumpta rem illustrat. γυμνοὶ, quomodo vox γυμνοῦ sumitur Iob. XXII. 6. Matth. XXV. 36. 38. 43. 44. Marci XIV. 52. Ioh. XXI. 7. 1. Cor. IV. 10. & γυμνότητος Rom. VIII. 35. 11. Cor. XI. 27.

καὶ λεπτόμυθοι ὥστε ἡ ἐφημέρου σοφῆς] λεπτόμυθοι נחמך Vide supra I. 4. 5. Sin non modo destituantur rerum mediocri copia, sed nec habeant vnde in diem viuant. Quod hic σοφὴ ἐφημέρος, id σοφὴ καὶ ἡμέραν Alexidi & Aristophani. Qui nihil habent amplius καὶ ἀπαιτεῖται Græcis. Vide quæ dicta nobis ad Matth. VI. 14. Pro καὶ in Manuscripto est ἡ.

εἴπατε δὲ πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἡμεῖς] Ex vobis qui fidem creditis sufficere ad salutem.

ὑπάρχετε ἐν εἰρήνῃ] Bene vobis sit. Est enim benè precantur, ὑπάρχετε ἐν εἰρήνῃ, vel εἰς εἰρήνην ut Marci V. 34. πορεύεσθαι εἰς εἰρήνην Luc. VII. 50. VIII. 48. וְלִשְׁלָמִים I. Sam. I. 17.

θερμάνετε] μετανυμία, pro estote vestiti. Sic ἐθερμάνθησαν pro vestiti sunt Iobi XXXI. 20.

καὶ χορταζέσθε] Bene pascimini: sit vobis vnde satiemini. Vide Matth. XIV. 20. XV. 31. 33. Marci VI. 42. VII. 27. VIII. 4. 42. Luc. VI. 21. IX. 17. XVI. 21. Ioh. XVI. 26. Philipp. IV. 12. וְשָׂבַע.

μὴ δώτε ὁ ἄνθρωπος τὰ ἐπιτηδία τῷ σώματι] Nempe cum id facere vobis in proclui sit. Bona vota non sunt spernenda, sed nullius pretij, si ab eo proficiscantur qui quod optat, effectum dare potest, & non vult. ἐπιτηδία τῷ σώματι non male dicuntur quæ corpori expediunt. Nam adiectiuum istud apud Græcos modo genitiuum, modo datiuum regit. ἐπιτηδία ποιεῖσθαι & ἔχειν & ἐνδοῦν ἐπιτηδίων dixit Xenophon. In Glossario, ἐπιτηδία, τὰ ἀναγκαῖα, copia. Arabs نَحَائِجُ necessaria. quomodo etiam Latinus hic.

τί τὸ ὄφελος] Quid hæc bona vota illis profunt?

17. οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρὰ ὄζει καὶ ἑαυτῷ] Sicut vestra illa fides cum bonis verbis coniuncta proximis vestris non prodest, ista nec vobis proderit. Deus vestro vos modulo metietur. mortuum esse dicitur, quicquid effectum suum non consequitur: ut videre est Rom. IV. 19. Hebr. XI. 12. Rom. VII. 8. Effectus ad quem tendit fides, est vita æterna, sed ita demum effectum suum consequitur, si adsit purgatio à vitiis, dilectio, & dilectionis opera. καὶ ἑαυτῷ per se, siue tota quanta est. Sic ἀφ' ἑαυτοῦ Ioh. XV. 4. Sic abundat καὶ ἑαυτῆς & ἀφ' ἑαυτὸν Matth. XII. 25. 26. & ἐν ἑαυτοῖς

Zzzzz ij

Rom. 1. 24. Infra pro eodẽm dicitur sine tali additamento *καὶ ἐν* 20. 25.

ἀλλ' ἐπὶ πρ] At merito fidẽm suam ab operibus vacuum prædicanti dicet pius aliquis, bene suctus agere.

οὐ πρὶν ἔχεις] Habes fidẽm eamque multum iactas.

καὶ γὰρ ἐργα] Ego vero de fide mea tacens do operam piis facis.

δύξον μοι πλὴν πίστεως σου ἐκ τῶν ἔργων] Cum & Manuscripti plurimi, & ille optimus quo utimur, & Latinus, & Syrus, & Arabs legerint *πλὴν πίστεως σου καὶ τῶν ἔργων*, omnino præstat eam lectionẽm nos sequi, hoc sensu: illam tuam fidẽm ostende verbis quantumlibet, nam facta non adsunt. Et vide quanti eam facturi sint homines pii, & inde collige quid facturũ sit Deus.

καὶ γὰρ δύξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μὲ πλὴν πίστεως μὲ] Ista secunda persona ponitur pro homine quolibet. Ego fidẽm meam non iactans, sed perpetuam dans operam modestiæ, patientiæ, dilectioni facile cuius persuadebo etiam tacens, esse in me veram fidẽm. Nam perpetua illa sanctitas & in malis constantia, qualis illo sæculo apparebat, causam aliam quam veram fidẽm habere non poterat. Hoc ergo dicit: Pii omnes fidẽm meam factis demonstratam, præ tua verbis iactata multum præferent. Quanto magis Deus?

οὐ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἔστι] In Manuscripto: *ὅτι εἷς ἔστι ὁ Θεός*. Sumit id quod inter credenda primum est, & quo Iudæi non tantum *Θεὸς τῶν ἁγίων*, sed & *Θεὸς τῶν ἑλλήνων* separabantur: Deum esse, & esse unum. Deut. 17. 35. 39. v. 1. 4. unde etiam pendet tota in Christum fides. Nam Christo auctoritas est ab illo vno ac vero Deo. Ioh. 14. 1. 17. 3.

καλῶς ποιεῖς] Hoc dicit: hætenus res tuæ bene se habent. Sed subjicit hoc ad salutem non sufficere.

καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύει] Mali spiritus idem credunt. τὰ δαιμόνια Rabbiniis *דמונים* quomodo & LXX interpretantur Esaiæ 47. 21.

καὶ φοβούνται] Timent eum malitiæ suæ vindicem 11. Petri 11. 4. Iudæ 6. Sic & tu timere debes eundem Deum si Diaboli facta imitaris. Pro *φοβούνται* Syrus *יִרְאוּ* tremunt. Arabs *يخافون* eodem sensu. Per *μετανοίας* id verbum ingentem metum significat, vertiturque in Glossario *horreo*, *horresco*. Inde *φειδῶς* Sap. VI. 5. & *φειδῶν* *יִירָאוּ* Jerem. 5. 30. X 111. 13. XXIII. 14. & *φειδῶς* Osee 7. 10.

θέλεις ἢ γινῶναι] Id est, vin' tibi hoc doceri etiam documentis e Veteri Testamento.

ὡς αἰθερογενὴς κενὸν] *קֵיקָא* de qua voce dictum Matth. 7. 21. Syrus hic *כחל* debilis iudicio scilicet: Arabs *كحل* vane. Christus prohibet iracundiam in tales voces prorumpentem: non ipsas voces, ubi a magistris ad corrigendos discipulos vsurpantur, multoque minus ubi non certi homines sic notantur, sed certa hominum genera. Apparet hoc Matth. XXIII.

17. 18. Luc. XXI V. 25. Gal. I. 13. Merito autem vani vocantur qui vana spe se lactant.

ὅτι ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστίν.] Fidem sine operibus producere non posse id quod speras. χωρὶς ἔργων idem quod sæpe ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ.

21. Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν] Etiam secundum carnem. Nam Hebræis scribit.

ὡς εἰς ἔργων ἐδικαιώθη] δικαιώσθαι modo significat iustum reddi: modo ut iustum amari atque tractari. Habent enim pleræque voces Hebrææ eius formæ significatum duplicem. Quamquam vero certum est hominem iustum fieri per fidem, deinde etiam iustiores per opera continua, tamen totus huius sermonis contextus, & maxime ea quæ iam sequuntur, exigunt ut δικαιώσθαι hic sumamus in sensu posteriore, & quidem ita, ut intelligantur tum Abraham, tum Rahab à Deo tractati, ita ut ij qui iusti sunt, tractari solent, non tantum respiciente ipsorum fidem, sed & ex fide profecta opera. Quod si Abrahami fides illa à deo prædicata Gen. XV. 6. profuit quidem, sed non sola, quid est cur alij de sua fide non operante plus promittere sibi debeant? Abraham si fidem ad favorem Dei conciliandum ac retinendum sibi credidisset sufficere, abstinuisset opere tam lucroso, de quo iam loquetur hic scriptor.

ἀνέλαβεν Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὅτι τὸ θυσιάζειν] Filium de Sara unicum victum, ut fieri mos victimis, imposuit aræ, paratus etiam cum mactare si Deus in iussu perstitisset. De hac re vide quæ diximus Hebr. x I. 17.

βλέπεις] Viden.

ὅτι ἡ πίστις συνήρξατο τοῖς ἔργοις αὐτοῦ] Pariter & fides & opera concurrerunt ad retinendam arguendamque Dei benevolentiam, quam non nisi iustis promisit.

καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐπλερώθη] Perficitur per dilectionem fides, ait Tertullianus aduersus Marcionem Quinto. Perficitur res quæque cum effectu sibi destinatum parit. Eum fides consequi non potest ἀνδρὶ σιωπῶντι.

καὶ ἐπληρώθη ἡ χάρις ἡ λέγουσα] Ante quidem id dictum fuerat de Abrahamo quam Isaacum offerret, ut videre est dicto loco Gen. XV. 6. Sed mos est Hebræis dicere, hoc עֲרַבָה, id est, ἐπληρώθη cum rei alicubi narratæ similis alia contingit. Nam tunc ex fide Abraham Deo victimas obtulit, & nunc victimam multo pretiosiore. Pari modo dictum illud reputatum est ei ad iustitiam, ad tempus Isaaci oblatis refert scriptor primi Maccabaïci II. 52. Ἀβραὰμ ὅτι ἐν πνεύματι ἐρίθη πρὸς, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην] Id est, fides illa à Deo habita est prore egregia, quales res iustitiæ nomine appellari solent. Habes idem loquendi genus Psalm. I VI. 31. Vbi Zelus Phineæ dicitur ei reputatus in iustitiam, id est, magni à Deo factus, magnaue mercede sacerdotij summi remuneratus.

καὶ φίλος Θεοῦ ἐκκλησίᾳ] Nempe quia filium obtulerat, ut dicitur Genes. XXII. 16. ubi Deus quod ante non fecerat, iuratum fœdus cum Abrahamo init, sicut reges cum amicis solent: additurque causa: *quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo unigenito propter me.* Quanti autem fœdus tale iuratum fieri debeat egregie explicat scriptor ad Hebr. v l. 13. & sequentibus. Amicus Dei vocatus est, id est, est fuit, locutione Hebræa, cuius exempla habemus Esaia 1. 16. XLVIII. 8. LXII. 4. Jerem. XXXIII. 16. Ezech. XLVIII. 35. Sic fieri filios Dei Ioh. 1. 12. idem est quod in epistola I. III. 1. vocari filios Dei. Ex re autem nomen illud Abrahamo adhæsit, ut videmus Esaia XL I. 8. & II. Paralip. XX. 7. Clemens in epistola ad Corinthios: ἐμψυχήθη μεγάλως Ἀβραάμ, καὶ φίλος Θεοῦ. Θεοῦ.

ῥεῖτε ζῆναι] Discite hoc viri maximi exemplo.

ὅτι ἢ ἐργῶν δικαιοῦν] ἀνθρώπος ἐστὶν ἐκ πίστεως μόνον] Nisi ad fidem opera accedant, nunquam Deus aliquem pro iusto habebit. Hæc enim omnia sub nomine δικαιοῦν in significato secundo comprehendendi solent. Idem est ἐκ πίστεως μόνον quod ἐκ πίστεως μόνης. Sic μόνον adverbium vice adiectivi ponitur Matth. v. 47. XXI. 19. Ioh. XIII. 9. Act. XI. 19. Rom. III. 20. & alibi.

ἐμοίως ᾧ ἐ Παδὶ ἡ πόρνη] Quia multi etiam alienigenæ in eandem cum Iudæis credentibus Ecclesiam coaluerant, alterum Iacobus exemplum addit, valde ad eorum rem appositum, fœminæ & extraneæ à sanguine Abrahami, & vitæ antea mendosæ, quales & plerique ex gentibus fuerant. De hac Rahabe & de voce πόρνης diximus ad Hebræos x l. 30. ubi tam fides huius mulieris prædicatur, quam hic eius opera.

—alterius sic

Altera poscit opem res & coniurat amice.

ἐστὶν ἢ ἐργῶν ἐδικαιώθη] Interrogatiue. Nonne operibus id consequuta est, ut iustitiæ præmium à Deo referret, Solo Dei iussu seruata, cum omnes eius populares interficerentur, deinde dignata coniugio viri eminentis inter suos Boozii.

ὑποδεξαμένη τοῖς ἀγγέλοις] δεξαμένη τοῖς κατὰσκόποις Hebr. x l. 31. Multum hoc in fœmina. Cum sciret illos esse exploratores ab hostibus Hierichuntinorum missos, tamen eos hospitio excepit, texitque, reuerentia vnus Dei, quem ab Hebræis coli, quemque huius belli auctorem esse Hebræis intellexerat. Exploratores recte etiam nuntij dicuntur, quia in id mittuntur, ut spectata renuncient. Sed quidam codices etiam hic habent κατὰσκόποις. Et sic vertunt Syrus & Arabs.

καὶ ἑτέρα ὁδὸς ἐπαυλοῦσα] Alia via quam qua ituri putabantur. Nam & per murum eos dimisit & deuia itinera monstravit, ne ab Hierichuntinis deprehenderentur. Hæc omnia non factura si salutem ex nuda fide sperasset.

ἡσυχία καὶ τὸ σῶμα χρεὶς πνεύματος ἔχον ὅτι] Id est, functiones hominis
conuenientes non edit. Sic enim vocem *νεφός* sumi supra annotauimus.
πνεύμα hic autem vocat eam substantiam quæ corpori vitam subministrat.
Luc. XXIII. 46. Act. VII 59.

οὐτος οὐκ ἔστιν ἄλλος ἢ ὁ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ζωῆς] Id est, non efficit ut homo iustus à Deo censeatur, & sic spiritum Dei vitamque æternam consequatur, quod multis veterum locis in vberiore illa commentatione confirmauimus atque illustrauimus.

C A P. I I I.

M Ἡ πολλοὶ διδασκαλοὶ γίνονται, ἀδελφοί μου] Ne quisvis ambiat munus
doctoris, id est, episcopi sic eminenter dicti : τῷ σοφιστῶντος, τῷ
κατηγώοντος ἐν λόγοις. Non quod non præclara ea res sit : sed quod
pauci sint pares. διδασκαλοὶ ירמיהו aut מורים. Similis admonitio
Ecclesiastæ vii. 17.

εἰδότες ὅτι μᾶλλον κριμα ληψόμεθα] Id est, plura à nobis, qui doctores aliorum
 sumus, requiret Deus quam ab aliis. Quod si hoc verum in iis qui aliorum
 iudicio morem gessere, quanto magis in iis qui se ingerunt? Chrysostomus
 in XIII. ad Hebræos. βαβαί, πόσος ὁ κίνδυνος. τί αἶ τις εἴποι τοῦτο τοῖς ἀδελφοῖς, τοῖς
 ἐπαγγέλλοντες ἑαυτοῖς τοσαύτην πτωχεῖαν ἀβύσσον; πάντων ὡν ἀρχὴς ἡμετέρων καὶ ἀδελφῶν, καὶ
 παίδων, ἐν λόγῳ εἶδως. τοσούτω πλεονεκτικῶς ὑποτίθεις; θαυμάζω εἰ πῶς ἔστι
 ἡρὸν ἀρχόντων σοφῆται, τοῦτο τῇ τοιαύτῃ ἀπειλῇ, καὶ τῇ παρουσίᾳ ῥαθυμίας; ὁρῶν ἔτι καὶ
 ἐπαγγέλλοντες ἦτας καὶ ἐπαγγέλλοντες ἑαυτοῖς τῶν τοσούτων ὄγκων τὴν ἀρχήν. Εἰ γὰρ οἱ ἀνάκλη
 τὸν κρινοῦσι οὐδεμίαν ἔχουσι κατὰ φύσιν καὶ ἀπολογίαν; κακῶς τὸ τοιοῦτον οἰκονομῶντες ἔ
 σμελίζοντες. ἐπεὶ ἔτι ἀπερὶν εἰληκνῶντες ἔτι ἐκινδύνουν; καὶ Μωσὴς πάλιν ἐκινδύνουν
 πολλάκις ὡς ἡμετέροις. καὶ Σαουλ ἐπέβη ἐμπιστευθὲς ἀρχὴν μὴ τὸ ὡς ἡμετέροις
 ἐκινδύνουν, ἐπεὶ κακῶς ἀντιῶ ἐκινδύνουν. πόσω μάλλον οἱ ἀποσυντρίβοντες τὰς
 μὲν καὶ ἐπαγγέλλοντες ἑαυτοῖς. ὁ δὲ τοιοῦτος πολλὰ πλείον ἑαυτὸν ἀποσυντρίβει πάσης συλγῆ
 μιν. διδοικέναι γὰρ καὶ ἔτι καὶ ἔτι, ἔτι τὸ σωτηρίας, καὶ ἔτι τὸν ὄγκον τῆς ἀρχῆς. δε
 quæ ibi sequuntur ad hunc locum intelligendum apprime conducentia.

πολλὰ γὰρ παρόμοιαι ἀπαντες] Omnes, id est, plerique, ut docent sequen-
tia. Mos est magnorum virorum per modestiam quandam se addere in-
firmioribus: πᾶσι Syro γὰρ lapsare hic dicitur de errore aliquo qui do-
gentibus potest obvenire: qua de causa Paulus nullius sibi mali conscius;
non tamen ab hoc se plane liberum ait, ab erroribus scilicet; 1. Cor. I v. 4.
vbi dicta vide. Mortalis conditio non patitur esse hominem ab omni ma-
cula purum, ait Lactantius v l. 13. Philo de Agricultura. Χαλεπὸν γὰρ ὥσπερ
τοὺς ἀρομῆς ἀρξαμένοις ὁδοὺ τῆς πρὸς διύλιαν ἀπάτης καὶ ὑπὸ δὲ διδάσκειν τὸν δρό-
μον, ἐπὶ μυρία ἐμποδῶν παντὶ τῷ γηογράφῳ. & quibusdam interiectis, quæ lon-
gum sit transcribere. Σπάνιον οὐδὲ εἰ τῷ διαρίστη ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀρχῆς ἄρχει τέλους
σταθεύσῃ τὸν βίον μητ' ὀκλάσσωσι μητ' ἐλυθίσσωσι, ἀλλ' ἐγκατέειπεν φύσιν ἀδιηγήτως

ἐκουσίων τε καὶ ἀκουσίων, ῥύμη καὶ φορὰ ἄρχουσιν ὑπερπλήναι. Vide & Ecclesiasten v. 11. 20. Sed ita tamen ut memineris aliter hæc in illo tempore imperfecto, aliter sub Euangelio intelligenda.

2. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πείσεται] Qui neque dicit quod non compertum habeat, & tempora obseruat, quibus quidque aut dicendum aut silendum sit. Hæc admonitio maxime directa est in rixosos disputatores, ut sequentia ostendunt.

οὗτος τέλειος ἀνὴρ] Hic vir est egregius 1. Cor. 11. 6. xiv. 20. Philipp. 111. 15. Is potest dicere אשמה דרכי מוטא בלשוננו ut est in Psalm. xxxix. 2.

δινατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ τὸ ὅλον σῶμα] Is demum aptus est ad regendum totum corpus Ecclesiæ. Plerumque enim euenit, ut doctoris linguam sequatur plebs. χαλιναγωγῆσιν habuimus & supra 111. 2. Syrus hic עברו *facere ut seruiat*. σῶμα pro Ecclesia 1. Cor. x. 17. 20. 25. 27. Eph. 1 v. 12. 16. Coloss. 1. 18. Nomen hoc sicut vniuersæ Ecclesiæ iure quodam competit, ita & ecclesiis singulis suo modo. Nam & omne collegium in iure corpus dicitur.

3. εἶδε γὰρ ἵππων ζυγεῖ χαλινοὺς εἰς τὰ σώματα ἐάλλομεν παρὰ τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μεταζόμεν] Apposita similitudine ostendit, sæpe exigua esse quæ res magnas moueant. Vide Ps. xxxii. 9. Hinc frænare pro regere, non apud poëtas tantum, sed & apud oratores. Et pellicula linguæ adhærens dicitur χαλινός· πείθεσθαι γνῶναι. Sic dicimus, *nec audit curtus habenas*.

ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα πηλικυῖτα ὄντα] Magna illa nauigia ארירם עיים Esaiæ xxxiv. 21. de quibus Virgilius :

---credas innare reuulsas

Cycladas.---

Reges Ægyptij thalamegos habuere, quarum longitudo semistadij. καὶ hic est pro sicut : quomodo Iob. v. 7.

καὶ ὑπὸ σκληρῶν αἰέμων ἐλαυνόμενα] Difficultatem regimini & hoc addit, quod & fluctibus huc illuc agitantur. σκληρῶν αἰέμων רוחות גדולות Ionæ 1. 4.

μετέγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου] Proponit hanc quæstionem Aristoteles : Διὰ τί τὸ πηδάλιον μικρὸν ὂν ἐστὶ ἐλάττω τῶν πλοίων δύναμιν ἔχει, ὥστε ὑπὸ μικροῦ οἰακος, καὶ ἐνὸς αἰθροῦ δύναμειος, καὶ ταύτης ἡρεμίας, μεγάλην κινήσιν μεγάλῃ πλοίων, & rationem reddit 2. μηχανικῶν capite 5.

ὅπως αὖ ἡ ὁρμὴ τῆς δυνάμεως βέλη] ὁρμὴ hic voluntatem significat, non τὴν πορείαν κίνησιν, ut sumunt philosophi : sed quomodo historici sæpe. ὁ δύνων hic est pro δυνάτης participium pro verbali, more Hebræo. Etiam Græci gubernatorem nauis ἰδωτήρα vocant & rectorem Latini Poëtæ.

οὐτὸ καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ὅτι] Paruum est membrum, ratione habitæ corporis humani, multoque magis ratione habitæ corporis socialis.

εἰ

κ] μεγαλαυχῇ] Magna crepat. נבח vertitur μεγαλαυχῇ Ezech. x v l. 49. Soph. i i i. ii. & γγ Pf. x. 18. Vtitur hoc verbo Isocrates & alij bene Græci. In Glossario μεγαλαυχῶ magnifico, glorior. In Psal. x i i. 4. מדברת גדולות Græce vertitur γλῶσσαι μεγαλορρήματα. Psalm. x v i i i. ii. רבונו בנאות ἐλάλησεν ἱσθηφάϊαν. Danielis vero v i i. 20. רבונו כלל כלליו מלך.

ἰδοὺ ὁλίγον πῦρ ἡλίκευ ὕλην ἀνάπτει] Sic Bensyra: ignis ardens accendit multos acervos. ὕλη non vtiq̃ue nemo significat, sed omne quod incendi potest. Apparet id Sirach. x x v i i i. 10.

6. οὕτω κ] ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος δ' ἀδελίας. οὕτως ἡ γλῶσσα καδίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν] Hæc non coherent. Manuscriptus habet: καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος δ' ἀδελίας, ἡ γλῶσσα καδίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ad quam lectionem prope accedit interpres Latinus. Sed Syrus optime legisse videtur: ἡ γλῶσσα πῦρ πρὸς κόσμῳ τῆς ἀδελίας καδίσταται, &c. Solet lingua igni comparari, itaque interpres Bensyræ dictam iam ὡς βολὴν explicans, ait: sicut exiguus ignis multos frugum acervos consumit, ita nihil est quod magis deuasat Mundum quam mala lingua. Vides hic quoque Mundum poni vice materiæ, quam ignis incendit, plane vt sensit Syrus. Dicitur autem lingua mala esse πῦρ τῆς ἀδελίας, quia incendia fuscitat odiorum, dissidiorum, seditionum, bellorum, quæ omnia ἀδελίας nomine recte appellantur. Sic Prou. x v i. 16, vir malus describitur hoc modo: in labiis eius ignis ardens. Et Psal. c x x. 3. 4. lingua dolosa carbonibus comparatur. καδίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν Syro ידמי ה' ידמי א' vnum est de numero tot membrorum & quidem exiguum, & tamen res tantas efficit, quomodo frænum, gubernaculum, flamma. Euripides:

σικκῆς ἀπ' ἀρχῆς νῆκος ἀνθρώποις μέγα γλῶσ' ἐκπορίζει.

Et Latinum proverbum in hanc rem vtile: ex scintilla incendium.

ἡ σπιλῶσα ὄλον τὸ σῶμα] Os inquinat carnem Ecclesiastæ v. 5. Nempe cum ex blanditiis ad adulteria venit. Sed hic rectius, vt iam diximus, σῶμα sumitur pro corpore Ecclesiæ, quæ sæpe per vnus atque alterius linguam in grauissimas dissensiones impellitur. σπιλοῦν est maculare Sap. xv. 4. Iudæ 23. מכתח Syro. σπύλωμα etiam de re quauis fœda dicitur. xxv i i i. 8. Ad animum vbi transfertur, significat vitium inficere, plane vt μαίνεω Hebr. x i i. 15.

καὶ φλογίζουσα πὸν ζόχον δ' ἡμέτερας] Puto scribendum ζόχον. Libri illorum temporum accentus non habuere, quos postea quisque addidit suo arbitratu. ἡμέτερας est natura, vt diximus supra 1. 23. Cursus naturæ, est ἀεὶ φρεσιν vitæ. Varro:

Nemini fortuna cursum carcere emissum intimo.

Labi inoffensum per equor candidum ad calcem sinit.

Sic & senectus βίη καμπήν Herodi in mimiambis. Tale & illud:

Vixi & quem dederat cursum fortuna peregi.

φλογίζειν 777 Dan. i i i. 28. מלה Pf. l x v i i. 3. Hesychius φλογίζω, καίω.

A a a a a

καὶ φλογισομένη ὑπὸ τοῦ γένους] Præfens pro futuro, nisi scribendum φλο-
γισομένη, quomodo legisse videtur Syrus. Sicut ipsa incendit, ita & ipsa
nempe cum corpore incendium feret Gehennæ. Sensus idem, qui Matth.
v. 22. Vide & Matth. xviii. 9. Marci ix. 47. Pro ὑπὸ τοῦ γένους Syrus
habet ארנא Arabs בארנא, id est, ab igne. Vide Dan. vii. 9.

πάντα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πτερυγίων, ἐρπετῶν τε & ὀφθαλίων δαμάζει) καὶ δεδάμαστα-
ται τῇ φύσιν τῇ ἀνθρώπινῃ] Euripides :

Βραχὺ τοῖς θένος ἀνέρος·

Ἀλλὰ ποικιλίας περὶ πόντου

Δαμάει φύλα πόντου

Χθονίων τ' αἰθερίων τε περὶ δόματα.

Adiecit hic Iacobus serpentes. Nam & illos capit humana industria, &
venenum eis detrahit. Dicit autem δαμάζεται καὶ δεδάμασαι, ut ostendat per-
petuum hoc esse: & ut nunc fit, ita factum semper. Δαμάζειν ἔστι Dan.
ii. 40. φύσις hic Arabi ראבא quod est Rabbiorum ראבא.

8. πῶς ἂν γλῶσσαι οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι] Linguam, nempe alie-
nam, nemo domare potest, sicut animalia fera mansuefacimus.

ἀκαταχετον κακὸν] Supple ἔστι. Quod ostendit membrum sequens. Malum
est quod inhiberi nequit.

μεστὴ τοῦ θανατηφόρου] Iterum subaudi ἔστι. Falsum crimen quasi venenatum
telum dixit Cicero. Vocem θανατηφόρου habes non tantum apud poetas
Græcos: sed & in Græco Iobi xxxiii. 23. & Num. xvi. 22. Idem θανα-
τοισιν Marci xv. 18. Rabbini τοῦ θανατηφόρου est המות הם eodem sensu
habemus Deuteron. xxxiii. 33. אכזר פתנים ראש venenum aspidum cru-
dele. Cleanthes:

κακουργότατον οὐδὲν δαβολῆς ἔστι πῶς.

ἐν αὐτῇ ἀλογονῶμεν τὸν Θεὸν & πατέρα] ἀλογεῖν accusatio frequens & inter-
pretibus Veteris Testamenti & Scriptoribus Novi. ἀλογεῖν τὸν Θεὸν habes
Ps. lxxviii. 8. Luc. xi. 25. & alibi sæpe. Illud καὶ hic est ἐξηγητικόν, ut supra
i. 27. ἐν hic est per. In Manuscripto ἀλογονῶμεν τὸν Κύριον, id est, Christum.

καὶ ἐν αὐτῇ καταράμεθα τοῖς ἀνθρώποις] καταράμεθα proprie est diris de-
vouere: sed sumitur pro quolibet modo maledicere, ut diximus ad Matth.
v. 44. Pulchre hæc conueniunt cum Æsopi dicto: linguam & optimam
esse & pessimam. Est in utramque partem egregia dissertatio apud Plu-
tarchum περὶ ἀκοῆς. Et Hebræi dicunt vita & mors in manu linguæ.

τοῖς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γινόμεναι] In Manuscripto γιγνησόμεναι, id est, πε-
ποιησόμεναι Gen. i. 26. 27. Ad quem locum à nobis notata vide, si vacat.

10. ἐκ τῆ αὐτῆς σάματος ἐξέρχεται ἀλογία καὶ κατὰ] Sicut ille apud Æsopum
eodem flatu calefaciebat & refrigerabat. Pro ἐξέρχεται Arabs habet يعبر
emanat, quomodo & βρύει vertit.

οὐ γὰρ ἀδύνατοι μου ἀγαπῶντες ταῦτα οὕτως χρῆσθαι] Virum bonum decet in
bono esse constantem.

11. *μη τί ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁπῆς βρύει τὸ γλυκὺ & τὸ πικρὸν*] Ex eodem cauo. Nam ex vicinis cauis fit interdum, vt hinc dulcis fluat aqua, inde amara aut falsa, vt Physici notant. *βρύει emanat.* In Glossario *βρύω scaturio.* Hoc est quod Hebræi dicunt *יִקְרִי מְרוֹק בְּמַר*.

μη δύναται, ἀδελφοί μου, συκὴ ἐλαίας ποιῆσαι ἢ ἄμπελος σῦκα] Similis sententia Matth. vii. 16. Sic M. Antoninus Imperator : *ὁ μὴ θέλων τὸν φάυλον ἀμείψαντον ὄμιλος τῶ μὴ θέλοντι συκῶν ὅπῃ ἐν τοῖς συκοῖς φέρει.*

οὐδὲ μία πηγὴ ἀλυκὸν & γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ] Hoc iam dixerat : nam sub *πικροῦ* nomine comprehenditur & falsum : vt

Doris amara suas non intermiscet undas.

Sic & Græcus Poëta de Alphæo :

— *καὶ αἶθια πικρὰ θαλάσσης.*

Quare recte hic Manuscriptus *οὕτε ἀλυκὸν γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ*, id est, quomodo Latinum interpretem puto scripsisse : *Neque falsa dalcem potest facere aquam.* Mare non edit de se aquas dulces.

εἷς σοφὸς & ἐπισήμων ἐν ὑμῖν] Sic *σοφίαν & σωῖσιν* habemus Coloss. i. 9. Hebræice diceret *יְיָ בְּחָכְמָה מְשִׁיבָה* vt Osee xiv. 10. Videtur autem dici *σοφὸς* qui multa nouit. *ἐπισήμων*, qui etiam habet τὸν ἔξοπον ἢ παρδείας, qui alios instituere potest.

ὁ ἑξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραύτητι σοφίας] Id est, ἐν σοφίᾳ πραΰτης vt hic recte explicat Syrus. Sic

— *mitis sapientia laet.*

Sensus est : *in conuictu producat opera, quæ mitem sapientiam testentur.* Vocem *ἀναστροφῆς* eodem sensu habes Gal. i. 13. Eph. iv. 22. i. Tim. iv. 12. Hebr. xii. 7. & apud Petrum aliquoties. Præpositio *ἐκ* hic significat occasionem. *ἀναγύειν* autem producere, vt Ioh. x. 32. Sententia non longe hinc aliena Prouerb. x. 2. *חָכְמָה בְּעִנְיָנָהּ וְכָל* vbi Græci. *ἐν τῇ ταπεινότητι μὴ τὰ σοφίας.*

εἰ ὃ ζῆλον πικρὸν ἔχει & εἰδυῖαι ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν] In Manuscripto *εἰ ὃ ἀρετὴ ζῆλον.* *ζῆλον & εἰδυῖαι* vt affinia habes II. Cor. xii. 20. & Gal. v. 20. vbi dicta consule. Et bene addidit *ἐπίδειξιν* illud *πικρὸν*, vt apertius faceret, quo tenderent istæ similitudines supra III. II. 12.

μη καυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε καὶ τὴν ἀληθείαν] In Manuscripto *μη καυχᾶσθε*, ne vobis ipsis placete, contra veritatem vobis arrogando sapientis titulum. Est autem *παιονασμός* in illo *μη ψεύδεσθε καὶ τὴν ἀληθείαν*. Sic *ἀλήθειαν λέγω* οὐ *ψεύδω* Rom. ix. 1. *ψεύδω* & οὐ *ποιῶ* τὴν ἀλήθειαν I. Ioh. 16.

15. *οὐκ ἐστὶν αὕτη ἡ σοφία αἰῶνος κατηχημένη*] Non hæc est illa vera sapientia, qualem operatur Spiritus sanctus. Sic *αἰῶνος κατεβαῖνον* supra i. 17. Vide Ioh. xv. 26.

ἀλλ' ἐπίγῃος] Conueniens curuis in terras animis. Sic *οἱ τὰ ἐπίγῃα φρονοῦντες* Philipp. iii. 19.

ψυχὴν] *ψυχοὶ* dicuntur, qui spiritum Dei non habent. Iudæ 19. Ista

A a a a a ij

sapientia à natura est, non à Deo. A cogitationibus, animæ dicit hic Syrus. Per eam sunt homines σοφοὶ ἐν τοῖς αἰῶνι ὅντων 1. Cor. 111. 18.

δαμονιώδης] Nam terrestribus curis Dæmon solet se admiscere 11. Cor. 1 V. 4. Eph. 11. 2. Syrus hic κακὸς πρὸς ἀναστροφήν. Ita enim illi Dæmonem appellant. *Satanica* apud Arabem.

16. ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριδία] Ea vitia nominat quæ maxime apparebant, vt supra 14.

ἐν αἰσθησιμαῖς] Tumultus siue seditiones vt Luc. 22. 9. 11. Cor. 5. 1. 5. XII. 20. In Manuscripto non male: ἐν αἰσθησιμαῖς.

καὶ πάντων φαῦλον ποιεῖμα] ὑπερβολή. Vult enim dicere, ex æmulatu, & quæcum sequitur acerba contentione, plurima nasci mala.

17. ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ σοφίας] A Deo data supra naturam.

ποῦτος μὲν ἀγνή ἐστιν] Pura à terrestribus illis studiis. Syrus καθαλὴ καὶ ἀγνή.

ὅπῃ καὶ] Omnia quantum fieri potest in meliorem partem interpretans. Vide 1. Cor. 13. 4. Vide Philipp. 1 V. 5. 1. Tim. 111. 3. Tit. 111. 2. Syrus vertit καὶ ἐλάττω, id est, modesta.

ἀπαιδής] Obsequiosa. Syrus ὑποταγμένη. Vtuntur sic hac voce Philo & Galenus.

μετὰ ἐλεος] Plena beneficentiæ. Nam sic sumi à nostris εἰλεος diximus & alibi & supra 11. 13.

καρπῶν ἀγαθῶν] Repetendum hic μετὰ. καρποὺς hic vocat opera. Matth. 111. 8. 5. 11. 16. Gal. 5. 22. Eph. 5. 9. Philipp. 1. 11.

ἀδελφικὸς] Quæ non discernit homines secundum carnem. Vide supra 11. 4. καὶ ὅτι καὶ ἀδελφικῶς, nempe iniqua.

ἀνυπόκριτος] Non, vt mos est ambitionis, aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habens, vt est apud Sallustium. Talis ille apud Homerum:

ὅς γ' ἔπειθε μὲν καὶ δίδωμι ἐνὶ φρεσὶν ἄλλοι δὲ βάζει,

Vide Rom. XII. 9. 11. Cor. 5. 1. 6. 1. Tim. 1. 5. 11. Tim. 1. 5. 1. Petri 1. 22. Sap. 5. 19. xviii. 16.

καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρηνῇ ἀπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην] Duplex ἀγαθά-κλασις. Nam & vocem καρποῦ, quam modo usurpauit de operibus, nunc usurpat de præmio operum, & εἰρηνῆς vocem sumit primum pro rebus prosperis (est enim ἐν εἰρηνῇ dictum pro εἰς εἰρήνην) deinde pro concordia. Et δικαιοσύνη hic generaliter sumitur, ita vt omnia comprehendat, quæ nostri sunt officij, vt Matth. 5. 20. Act. 10. 35. Rom. 111. 21. 22. Philipp. 1. 11. & alibi. Comparatio sationis in hac refrequens, vt 11. Cor. 13. 6. Gal. 5. 1. 7. 8. Sic Latini dicunt: *vti seres, ita metes*. Deinde ποιεῖν εἰρήνην est dare operam paci, quomodo ποιεῖν δικαιοσύνην 1. Ioh. 11. 29. 111. 7. quod Act. 10. 35. ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην, & κατεργάζεσθαι δικαιοσύνην supra 1. 20. iustitiæ operam dare. Quomodo εὐχὴ frequens apud Hebræos.

CAP. IV.

ΟΘΕΝ πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν] Vnde inter vos, nempe Israē-
litas, rixæ & bella? Intelligit motus illos Iudæorum Phila-
delphensium contra eos qui in Peræa erant, factionem filio-
rum Iudæ Galilæi, pugnas cum Samaritanis, & Suariorum
arma, de quibus vide Iosephum libro x x. Credibile est istis
motibus abreptos fuisse etiam quosdam nomine magis quam re Christia-
nos. Admonet utrosque, hos ut se corrigant ad Evangelij normam, illos
ut ad Evangelium veniant.

οὐκ ἐντεῦθεν, ἐν τῷ ἡδονῶν ὁμιλῇ τῷ σπαρτομορμύων ἐν τοῖς μέλει ἐν ὑμῖν] μετενο-
μικῶς voluptates appellat cupiditates rerum voluptuariarum siue non ne-
cessariarum ad vitam. Et cupiditates posuit Syrus, tum hoc commate,
tum infra 3. Porphyrius quarto de non esu animalium, cum vitam illam
sub Saturno descripsisset, paucis ijsque necessariis contentam, addit:
ἀλλὰ μὲν οὐδὲ πόλεμοι αὐτοῖς ἦσαν. οὐδὲ σάος πρὸς ἀλλήλους· ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἀξιόλο-
γον ἐν τῇ μέσῃ περικλίμῳ ἐπὶ πᾶσι, καὶ οὐ τοῦ αὐτοῦ δαφνοῦ ἐν ταύτῃ ἐνέστησεν.
ὅσα τὸ καφάλαιον ἐστὶ τῆ βίου σωσίῳ γολύ, βαθυμίαν δὲ τῷ ἀναγκάσθαι, ὑγίαια,
εἰρήνην, φιλίαν. Tibullus:

Diuitis hoc vitium est auri: nec bella fuere,

Faginus adstabat cum scyphus ante dapes.

Cicero de finibus primo: Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordia, seditio-
nes, bella nascuntur. Iamblichus. Καὶ καὶ πόλεμοι, & σάος, καὶ μάχαι οὐδὲν ἄλλο
παρέχῃ ἢ τὸ σῶμα, καὶ αὐτὸ ἐπὶ θυμῷ. Sic & Diogenes dicebat bella non
pro victu olerum ac pomorum, sed pro carnium & epularum deliciis ex-
citari, & Plinius opulentia exitus ait ad scelera, cædes & bella tendere.
Multa alia præclara ad hanc rem attulimus lib. i. de Iure Belli ac Pacis i. 5.
tum in contextu, tum in annotatis ad quæ lectorem remitto. Egregie au-
tem dicit Iacobus σπαρτομορμύων quia bella illa externa non essent nisi prius
fuisset internum, cupiditatum scilicet istarum, cum recta sanaque ratione.
Pari sensu ἀντὶ σπαρτομορμύων habemus Rom. vii. 23.

2. ἐπιθυμεῖτε & οὐκ ἔχετε] Quo plura concupiscitis, eo minus habetis, Deo
vos puniente. Pertinet hoc ad caritatem primum annona, deinde famem
quæ fuit Claudianis temporibus. De qua Act. xi. 28. sumpta verba ex
Prou. xiii. 4.

φονεῖτε καὶ ζηλοῦτε, & οὐ δύνασθε ἐπιθυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε]
Hæc absunt quidem in Manuscripto: sed videtur omissio euenisse ob illud
οὐκ ἔχετε bis repetitum, ea quæ in medio sunt præteruidente librario. Pro
φονεῖτε sunt qui legunt φονεύετε non male, nisi quis malit φονεῖτε. Sæuitis alij
in alios: & felicibus invidetis, & tamen ad eorum felicitatem pertingere
non potestis. Potèa Græcus quidam:

A a a a a iij

Ὁ τῆς μαγίης τῆ φθόρου πονηρίας.
Τὸν εὐτυχῇ μουεῖ πρ, δὲ Θεὸς φιλεῖ.

Alius,

Ὅταν εὐχῇ πρὸς ἀνδρα, τὸν Θεὸς φιλεῖ,
Οὗτος μαγίστῳ μαγείας καταισχύνει.
Φανερός γὰρ ἐστὶν τῷ Θεῷ κορύσσειται,
Χόλον μέγιστον ἐκ φθόρου διεδιμύρεται.
Δεῖ γὰρ φιλεῖν ἐκείνον, δὲ Θεὸς φιλεῖ.

Apuleius:

Nam sese exstuciat, qui beatīs invidet.

Cyprianus: *calamitas sine remedio est odisse felicem.* Præterea ait, pugnatis etiam & bellatis: nec tamen consequimini, nempe vitam tranquillam, cuius causa bella suscipiuntur.

δὲ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ἡμᾶς] Deus promisit precantibus, non pugnantis
Matth. v 11. 7. αἰτεῖσθαι pro αἰτεῖν Attice, vt Matth. x v 11. 19. x x. 22. Luc.
x i. 9. & alibi.

αἰτεῖτε ἔ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖτε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμεῖς διαπαιθήσιν]
Poterant quidam dicere: at vero si alij non precantur Deum, nos precamur. Etiam his respondet, non mirum esse si non exaudiantur, quia male precantur, non vt habentes necessaria Deo seruiant, sed vt habeant quæ in voluptates impendant. Talia autem non promisit Deus Matth. v i. 32. Diximus supra i. 5. & Matth. x v 11. 19. dari petentibus, sed si recte petant, id est, si petant necessaria humiliter, & animò recte vtendi.

4. μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες] Adulteri & adulteræ. Nam μοιχαλὶς est mæcha Rom. v 11. 3. Hic tamen hæ voces sumendæ in sensu figurato. Nam qui Deo vni non adhærent, nec ei per omnia parere cupiunt, sed partim Deo, partim Mundo se accomodant, similes sunt iis coniugibus, qui suo suâve coniuge non contenti externos amores admiscunt.

ὅτι οὐδὲν ὅτι ἡ φιλία τῷ κόσμῳ ἔχθρα τῷ Θεῷ ἔστι] Id est, amicitia cum Mundo, siue cum Mundi vitiosis actionibus, à Deo habetur pro hostilitate in se: quia totum hominem sibi poscit. Idem sensus Matth. x i i. 30. vbi dicta vide. ἔχθρα Θεῷ genitiuo obiectiue sumpto idem quod ἔχθρα εἰς Θεὸν Rom. v i i i. 7.

ὅς αὖ οὐκ οὐκ βουληθῇ φίλος εἶναι τῷ κόσμῳ, ἐχθρὸς τῷ Θεῷ καθίσταται] Deo fit exosus. Sic φίλος Θεῷ supra i i. 23. amatus Deo.

5. ἡ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡγεσθε λέγει πρὸς φθόρον ὑποποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν] Non sunt ipsa verba, sed sensus sumptus ex duobus locis Gen. v i. nempe 3. & 5. Nam quod ibi est תבשרו מן הבריות hic est ὑποποθεῖ. Illud τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν est ex commate 3. & idem valet quod commate 5. ובר. quod eodem commate 5. est γρ in Græco ὅτι τὰ πονηρὰ hic est φθόρον, quia in malorum genere inuidia non minimum est, & maxime ei affines erant illi, ad quos hæc epistola scribitur. Spiritus ille à Deo hominibus

datus & eius iussu in hominibus habitans, id est, animus, in dies per mala exempla peior erat factus, & ea desiderans, quæ non dilectio, sed invidia suggerit. Nam φθόνος hic μετανυμικῶς sumitur, ut modo ἰδὲναί.

μείζονα ἢ δίδωσι χάριν] Deus nempe hoc tempore. Nam de Messia ventus erat dictum, futurum ut corrigeret יצר ויכר, nempe & præceptis quæ habemus Matth. v. 28. & alibi, & promissis æternis ac cœlestibus, ac præterea spiritu illo suo, id est, eximio. Idem sensus 1. Petri III. 19. & sequentibus, ubi similiter tempus Christi comparatur cum tempore diluuij. Videri possunt hæc verba μυσικῶς sumpta de Prou. I v. 19.

ὁ δὲ λέγει. Κύριος ὑποφάνοις ἀντιτάσσεται, ὑποφάνοις ἢ δίδωσι χάριν] Sunt hæc ipsa verba LXX Prou III. 24. Sed cum absint ab optimis Manuscriptis, & à Latinis codicibus nonnullis, credibile est hunc locum, ut ab eo quod hic tractatur alienum, annotatum fuisse in margine, ex 1. Petri v. 6. deinde, ut fieri solet, irrepsisse in textum. Et his omissis sensus melius cohæret.

ὑποτάγητε οὖν πρὸς Θεόν] Cum Deus multo maiora nunc det dona, quam diluuij tempore, æquum est vos ab ipso vos regi sinatis, non ab humano illo spiritu pridem corrupto. ὑποτάγητε passivum pro reciproco : id est, *subjicite vos ipsos*. quomodo eadem vox sumitur Rom. x. 3. x III. 1. 5. 1. Cor. xv 1. 10. Eph. v. 21. 22. 24. Coloss. III. 18. Tit. II. 5. 9. III. 1. 1. Petri II. 13. 18. III. 1. 3. 5. v. 5.

αἰτήσητε τὸν δόξαν] Idem sensus 1. Petri v. 9. Resistendum est per Dei sapientiam isti sapientiæ δαιμονιώδῃ de qua supra III. 15. In Manuscripto αἰτήσητε ἦ.

καὶ φέρεται ἀπὸ ὑμῶν] Repulsus sæpe, sicut à Christo capite nostro, aufugiet. Vide Matth. I v. 11. & ibi dicta. Superbus est ille spiritus, nec facile eo redit, ubi sæpe est triumphatus.

ἐξίστατε Θεῷ καὶ ἐξυπακούετε αὐτῷ] קרב עֲלֵיזֶן Θεῷ est Deum orare & ei obedire velle. Deus contra dicitur ad nos venire, cum nos adiuuat, tum contra cupiditates carnis, tum contra Diaboli assultus de quibus iam egit. Hic est sensus mysticus verborum Ierem. I v. 1.

καταλείπατε χάριτας ἀνθρώποις] ירהו reddite male rapta. Ion. III. 8.

καὶ ἀγιάσατε καρδίας διψυχροῖς] Vocem διψυχροῖς etiam supra habuimus I. 8. ἀγιάσατε καρδίας ψυχρῶν purgate corda, nempe vtentes tam præsentī Dei favore & auxilio, precibus & omni conatu expellite istam inconstantiam, quæ vos modo ad Deum trahit, modo ad Mundum repellit. Vide 1. Petri I. 22. 1. Ioh. III. 3. ubi idem verbum ἀγιάζεν.

9. ἀλαμπυρήσατε, καὶ πενθήσατε, & κλαύσατε] Christianis in gravia lapsis non datur reditus ad bonam frugem nisi per pœnitentiam luctuosam; cuius vim ut exprimeret Iacobus hæc verba posuit. ἀλαμπυρήσατε ירהו affligite nempe vosmetipsos ieiuniis & aliis corporis σκληραγωγίαις. πενθήσατε יבלג lugubrem habitum induite, saccum & cilicia, ut pœnitentes Chri-

stiani solebant. Hæc enim vis est istius vocis, ut videre est Gen. XXXVII. 33. II. Sam. X III. 37. XV I. 2. & alibi κλάειν כבב flere, solet plerunque iungi cum ieiunio, ut I. Sam. I. 7. II. Sam. I. 12. XII. 22. & cum verbo πένθειν ut Neh. I. 4. VIII. II.

ὁ γέλας ὑμῶν εἰς πένθος μετασφάηται, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν] Quantum antea risistis & gauisi estis, ubi ultionem vobis de inimicis sumere, & res eorum rapere licuit, tantum nunc suscipite dolorem ac mœstitiam. κατήφεια apud Poëtas, Plutarchum & alios est is mœror qui ipso etiam vultu se prodit, quod Hebræi dicunt מַמְדָּל. Tacite innuit imminere excidium Hierosolymorum, & dissectionem Iudaicæ gentis.

ΙΟ. ἑστανάθητι ἐνώπιον τοῦ Κυρίου] Demissis precibus וַיַּעַבְדֵּם Leuit. XV I. 29. & alibi. Coram Domino, id est, Christo.

καὶ ὑψώσῃ ὑμᾶς] וַיַּמְּחֵם Attollet vos, siue sublimes faciet donis suis. De quibus supra I. 17.

II. μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί] Redit ad id, quod supra attigerat III. 9. 10. Dicimus & καταλαλεῖν κατὰ πνοῆς Num. XX I. 7. Pl. L. 19. & brevius καταλαλεῖν πνοῆς Pl. LXXVII. 19. Iob. XIX. 3. Sic & I. Petri II. 12. III. 16. In Glossario καταλαλῶ obloquor. Hinc nomen καταλάλας. Rom. I. 30. ubi dicta vide.

ὁ καταλαλῶν ἀδελφοὺς καὶ κείνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ] Nempe ob eas res, quas Christus in Evangelio non damnat, qualia sunt observationes dierum, ciborum & similia. Idem sensus qui Rom. XIV. 3. 4. In Manuscripto κείνων disiunctive.

καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον] Doctrinam Evangelicam (quam & supra aliquoties legis appellauit nomine, ut & Paulus Gal. VI. 2.) homo talis spernit & damnat ut imperfectam. Christus enim tales non damnat. Rom. dicto loco.

εἰ δὲ νόμον κρίνεις] Si Evangelicam doctrinam damnas ut imperfectam.

οὐκ εἴ ποιεῖς νόμου, ἀλλὰ κριτὴς] Qui obsequi legi debueras, iudicium tibi in legem sumis. ποιῶν νόμου dicuntur & Rom. II. 13. per μετανυμίαν ij, qui faciunt ea quæ lex præcipit. οἱ ποιουῦντες τὰ τῷ νόμῳ ut eodem loco dicit Paulus. Hebraïce הַמַּשְׁתַּדְּלִים דַּוִּי Deut. VI. 25. Idem alibi τρεῖν νόμον & φυλάσσειν.

εἰς ὅσον ὁ νομοθέτης] Nobis non Moses, sed Christus Hebr. VIII. 6. Manuscriptus hic adjicit καὶ κριτὴς, & sic legere Latinus, Syrus, Arabs.

ὁ δυνάμειος σώσει καὶ ὑπολάβει] Illud δυνάμειος hic ius potestatemque significat, ut Act. IV. 20. II. Cor. XII. 8. Christus iudex omnium à Deo datus ius potestatemque habet & seruandi nos & perdendi. Illi igitur integrum relinquendum est iudicium de rebus dubiis.

οὐδὲ τίς τις εἴς σε κρίνει τὸν ἑαυτοῦ] Quem te facis? Nonne homo est? neque legis auctor neque iudex animorum à Deo constitutus? Pro τὸν ἑαυτοῦ Manuscriptus habet τὸν παλαιόν sensu eodem, & ita legerunt Syrus & Latinus.

ἀγαθὸν τοῖς λέγοντες] Illud ἀγαθὸν hic & infra v. 1. tantum valet, quantum apud Prophetas. *Iam ego ad vos nempe sermonem meum conuerto.* Utuntur sic & Xenophon & Plutarchus. Solet etiam pluribus id dici, ut apud Homerum, ἀλλ' ἀγαθὸν μίμνετε πάντες. Xenophon : ἀγαθὸν δὲ ἀκούσασθε.

οἱ λέγοντες, σήμερον καὶ αὔριον παρασάββατα εἰς τὴνδε τὴν πόλιν] Alij codices σήμερον ἢ αὔριον, quomodo legerunt Syrus & Latinus. παρασάββατα & quæ sequuntur verba tum hic tum infra 15. in futuro legerunt Syrus, Latinus Arabs : & sic optimi habent Græci codices : non in potentiali. εἰς τὴν δὲ τὴν πόλιν Syro ארמא אנתנב, id est, in urbem hanc vel illam, puta Damascus, Alexandriam, Antiochiam. Sic de personis dicimus πρὸς τὸν δεῖνα.

καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἓξ] Manebimus ibi per annum. Habes hoc loquendi genus Act. xv. 33. xviii. 23. xx. 3. ii. Cor. xi. 25. Et apud Hebræos Ecclesiastæ vii. 1. Sed & Latini dicunt facere cum aliquo paucos dies, annos multos, ut notaverunt eruditi.

καὶ ἐμπαράσομεν καὶ παραδοσομεν] Ira super rebus incertis consilia sua disponunt, tanquam ea haberent in manu.

ὡς τις οὐκ ἔσται αὐτῷ τὸ πῶς αὔριον] Manuscriptus τὰ πῶς αὔριον. Nesciunt quid cras sit euenturum, quid pariturus sit dies crastinus, ut loquitur Solomon Prou. xxvii. 1. Favonius : ἀνθρώπος ὃν μηδὲν φησὶ ὅτι γινῆται αὔριον. Seneca :

*Nemo tam Divos habuit fauentes
Crastinum ut possit sibi polliceri.*

Horatius :

*Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus.*

τὰ πῶς αὔριον, id est, τὰ συμβαίνοντα πῶς αὔριον ἡμέρας. Est non aliena ab hoc argumento monitio Senecæ de breuitate vitæ 3. & 4. *Repete memoria tecum quando certus consilij fueris, quotusquisque dies, ut destinaueras, recesserit.* Et deinde : *audies plerosque dicentes : A quinquagesimo in otium secedam, sexagesimus annus ab officiis me dimittet. Et quem tandem longioris vitæ prædem accipis? quis ista, sicuti disponis ire patiatur?*

ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν] Quam caduca res est vita hæc nostra.

Vita data est utenda, data est sine fœnore nobis

Mutua, nec certa persolvienda die.

ἀτμὶς γάρ ἐστι ἢ πρὸς ὀλίγον φαινομένη ἐπιταὶ δὲ ἀφανισμένη] Rectius ἐστὶν quam ut in codicibus quibusdam ἐσται. Et sic legere Syrus, Latinus, Arabs. Ἀτμὶς pro ὁσπρὶ ἀτμὶς. Vapor aut fumus pauxillum ad tempus videtur, deinde disparet. Ἀτμὶς pro fumo Levit. xvi. 13. Ezech. vii. 11. Sirach. xx. 27. xxi. 18. xxxvii. 34. Sic Æschylus de vita humanæ :

B b b b b

Καὶ πρὸν οὐδὲν μὲλλον, ἢ καπνὸς σιμῶ.

Sic & umbræ vitam humanam conferunt Hebræi 1. Paralip. xxix. 15. Iob. viii. 9. Psalm. cxii. 12. cxlii. 4. & inter Græcos Sophocles non vno loco. Debent autem ista ab οἱ τινες ad ἀφανίζουμένη sumi vt παραινέται.

αὐτὴ τῇ λέξει ὑμῶς, ἐὰν ὁ Κύριος θέλῃ καὶ ζήσῃ, & ποιήσῃ τὸ ἢ ὁπῆνο] Rectius Latinus & Syrus legere ποιήσῃ absque & præcedente : quam solet sæpe ea vocula apud Hebræos Græce scribentes πλεονάζειν ante sumi pro *tunc*. Sensus est : si Deus dederit vt viuamus, faciemus hoc & hoc. Nam καὶ sæpe est ἐξηγητικόν. Quod hic præscribitur, eius exempla habemus Act. xviii. 21. τῷ Θεῷ θέλοντι 1. Cor. i. 19. ἐὰν ὁ Κύριος (id est, Christus) θέλῃ. Est autem vetus sententia Hebræorum apud Bensiram. *לעולם אל יאמר אדם שום דבר אלה בגזר השם*. Nunquam dicat homo *facturum se quicquam, nisi prius dicat si Deus voluerit*. Neque ignoratum id Platoni, apud quem dicenti Alcibiadi : ἀλλὰ πῶς καὶ λέγει respondet Socrates : ὅτι ἐὰν Θεὸς εἰέλῃ. Proclus ad illud in Timæo : Κατὰ δυνάμιν γε οὐδὲν ἐλλείψομαι, ait : τὸ ἀσφαλὲς ἐν ταῖς ὑποθέσει, & τὸ μείζιον ἐν τοῖς ἀντιθέτοις ἰσχυρῶς παρίσται.

16. νῦν ὃ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν] Placetis vobis in istis iactantiis de futuro. In Glossario ἀλαζονεία iactantia.

εἰδὼν οὐκ ἔχον ποιεῖν καὶ μὴ ποιουῖν, ἀμάρτία ἀπὸς ὅτιν] Comparete dictum vt Ioh. ix. 41. Sensus idem Lucæ xii. 47. Vide quæ utroque loco à nobis dicta, & ea oppone iis, qui putant hominem semper ac necessario velle pro modo eius quod est in intellectu : quod ego fatis puto cuiusque intra se experientia refelli. Syrus legit : εἰδὼν οὐκ τὸ ἔχον sine ποιεῖν : non male. Sic Lacones de Atheniensibus : scire eos quid rectum esset, sed facere nolle. Hoc vult Iacobus : moniti estis à me : ignorantiam non potestis obtendere : si quid posthac tale dixeritis, grauior erit culpa. Qui monitus peccat, eius peccatum est ἡμῶν Num. xv. 30. ὑποσημασία.

CAP. V.

ΓΕ ΝΩ] Vide supra IV. 13.

οἱ πλούσιοι]

Diuites Iudæos alloquitur, quibus Christiani erant permixti. Nam proprie ad Christianos mox vertet sermonem. Nam de aliis diuitibus locutus erat supra II. 6. at non eos allocutus, ut non sui gregis. Apostoli & eorum auditores non expellunt eos, qui diuites sunt & tales manere volunt, ab Ecclesia: sed ostendunt eis periculosum esse eorum statum, & plurimis eos opus habere cautionibus, ut seruentur. Vide I. Tim. VI. 17. Poterant autem hæc vtilia esse etiam bonis Christianis ad conuertendos ad Evangelium Iudæos, quibus Iudaismus parum adeo profuisset.

κλαύσατε ὀλούζοις] Videtur respicere locum Zachariæ XI. 2. & Joel I. 5. ubi quod in Hebræo est ילילי in Græco vertitur ὀλούζατε.

ὅτι ταῖς καταπιπείαις ὑμῶν ταῖς ἐσχαρμαῖς] ὅτι hic est propter, ut Matth. XXVI. 50. & alibi sæpe. Præsignificat euenturas Iudæis calamitates, de quibus aliquid diximus supra IV. 9. Prope enim aduentabat tempus à Christo prædictum. Post excisa Hierosolyma, gentem dispersam, pessime etiam aliis in locis tractari cœpere Iudæi, quorum tunc sub nomine latebant & Christiani. Vide librum VII. Iosephi de bello Iudaïco. Etiam didrachmum, quod soliti erant dare in vsus Templi, impensum fuit in vsus Capitolij. Vide quæ dicta ad Matth. VII. 24.

ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέπτε] Est hic actiuum pro passiuo, ut in Glossario σήπω tabeo, puteo: ita enim ibi legendum. Deinde est species posita pro genere. Vult enim dicere res ita quæsitæ, ita asseruatas, sæpe non aliis, sed & ipsis inutiliter perire, qui est sensus mysticus eius quod in Manna significatum Exodi XVI. 20. ubi in Hebræo שָׁכַח in Græco ἐπόλεις.

καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σπένδονται γέρονι] Tinea dicitur comedere vestimenta Esaïæ LI. 8. Vocem σπένδονται habes Iob. XLII. 28. ubi in Hebræo שָׂרַח. Similis compositio in σκωληκόβροτος Act. XII. 23. Syntheses quibus subleuare potuistis miseriam pauperum, sæpe nimis diu extra vsum humanum asseruatæ vobis pereunt, siue à tineis corrosæ, siue aliter. Vide Matth. V. 1. 19. 20. Luc. XII. 33.

3. ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἀργὸς καπνίζῃ] Perstat in figuris similibus: nam sicut vestes per tineas corrumpi solent, ita ferrum rubigine. Menander:

Καὶ πάντα τὰ λυμηνόμην ἐνεστὶν ἐνδοθεν

Οἶον, ὃ μὲν ἰδὲ τὸν σίδηρον, αὐτὸ σκοπῆς

Τὸ δὲ ἱμάτιον οἱ σῆπες.

Quod vero proprium erat ferri, id etiam ad aurum & argentum transtulit, non quod id fieri soleat, sed quod par sæpe sit euentus. Confer locū Iob. XLII. 17. Ezech. XXI. 11. χαλκὸς ἰοδύται Sirach. XII. 9. & de speculo dicitur καπνίωσι.

B b b b b ij

καὶ ὁ ἰὸς αὐτοῦ εἰς μὲν πλείαν ὑμῶν ἔσται] De hac locutione vide ad Matth. viii. 4. x. 18. xxiv. 14. Marci i. 44. vii. 11. xii. 9. Luc. v. 14. xxi. 13. Nonne est quod pudeat ista ita detinuisse inutilia, vt & vobis & aliis perirent, quæ sita præterea sæpe per iniustitiam & immisericordiam, vt iam dicet. Vide Matth. v. 1. 24. & ibi dicta.

καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν, ὡς πῦρ ἐθροαυείσεται ἐν ἐχάταις ἡμέραις] Arabs videtur legisse ὡς πῦρ ἐθροαυείσεται. non male Manuscriptus repetit vocem ὁ ἰὸς post σάρκας ὑμῶν. φάγεται bene Græcum. Dicunt enim Græci φάγομαι, ἐδομαι, πίομαι, & sic φάγομαι, ἐδομαι, πίομαι, & φάγεται, ἐδίται, πίοται pro φάγομαι, ἐδομαι & sic cætera. Ex Æolica dialecto venit hoc in vsum communem. Sensus autem est. Bona ista vestra tantam in copiam asseruata extra hominum vsus, vt sæpe inutiliter pereant, causa erunt vobis grauissimarum pœnarum post tempus iudicii, plane quasi ignem in vestro malo asseruassetis. Ignis dicitur carnes comedere. Psal. xxi. 10. Esaias xxv. 27. xxxiii. 11. Et sub ignis nomine solet notari ira diuina aut eius instrumenta. θροαυείζειν hic fume vt Rom. ii. 5. ἐν ἐχάταις ἡμέραις pro εἰς ἐχάτας ἡμέρας. Ista autem locutio cum ad Iudæos sermo est, solet referri ad tempus excidij Hierosolymorum, & Templi, & reipublicæ: quo tempore immensa Iudæorum millia pessime periere, maxime incendio, quod omen est iudicii vniuersalis.

4. ἰδοὺ ὁ μωδὸς τοῦ ἐργατῶν τοῦ ἀμυσάντων τὰς χάρας ὑμῶν ὁ ἀπεσερμηδύς ὑφ' ὑμῶν κρύζει] Non tantum illiberalem tenacitatem diuitibus illis exprobrat, sed & iniustitiam contra præcepta non Christi modo, sed & legis per Mosem data, vt videre est Leuit. xix. 13. Deut. xxv. 15. Nimirum differabant mercedes operis rusticis soluere, quo diutius pecuniæ incubarent & ea ad mercatum vterentur. Peccata tam aperte societatem humanam perturbantia dicuntur ad Deum clamare, vt videmus Gen. i. v. 10. Exodi xxii. 23. 27. & alibi. Recte autem dicit μωδὸν ἀπεσερμηδύον quomodo רשעיתך Deut. xxiv. 14. vertitur סך אפסערמדות μωδὸν quia & minus soluit, vt aiunt Iurisperiti, qui tempore minus soluit.

καὶ αἱ βοαὶ τοῦ θιελάντων εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθαι] Sensus ex Deut. xxiv. 15. תאבצ תיח frequens in sacris literis Deum significat siderum & Angelorum, ac proinde potentissimum. Nomen Hebræum LXX relinquere solent σαβαὼθ & sic Paulus ix. 29. In illis nominibus quæ Gnostici vsurpabant erat ἡ σαβαὼθ vt videre est apud Irenæum i. 34. & Epiphanium de hæresibus 37. Id vero est תאבצ תיח.

5. ἐξυφύσεται ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπαγαλήσεται] וישתח ונענת. Vide Esaiæ lvii. 3. & Ezech. xvi. 49. Luc. vii. 25. i. Tim. v. 6. Gaudia vestra posuistis & supra modum vsurpastis in hac vita terrestri.

ἐθροφάτε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς] τὰς καρδίας ὑμῶν, id est, nosmetipsos. Sic לבב vertitur ἐν αὐτῷ Exodi iv. 14. Esth. vi. 6. Et לבב ἐσταυτ. Iob. x. 13. Et לבב ἐמאנתי Iob. xxv. 11. 6. pro ἐν ἡμέρᾳ in Manu-

scripto est ἐν ἡμέραις. Ita vos pauistis quotidie, sicut fieri solebat in diebus solenniorum conuiuiorum post victimas σωματείς. Ita μετανομήως sumitur אכאב quod hic habet Syrus respondens Hebræo אכאב ut videre est Gen. XXXII. 54. Prou. VII. 14. & XVII. 1. Amos V. 25. אכאב vertitur σφάμα.

6. κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον] Assentior iis, qui hæc referunt ad interfectionem Christi ab Iudæis procuratam. Nam & is δίκαιος per excellentiam dicitur Act. III. 14. XXII. 14. & δ' ἄγιος I. Ioh. II. 20. Et recte dicuntur Iudæi id fecisse, cuius non auctores tantum, sed & impulsores fuere. Act. II. 23. 37. II. 15. I. Cor. II. 8.

ἐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν] Hebræo more, verbum pro participio. Eum qui vobis nihil obstabat. Est λύτης. Nam contra plurimum proderat, expellendo dæmonas, sanando morbos, corrigendo vitam & verbis & exemplo. Ἀντιτάσσεται passiuum pro reciproco, quod plurimis verbis euenit, maxime vero iis, quæ à τῶστω deriuantur: deinde μετανομία. Nam qui se aliis opponunt, id quærere solent, ut ei noceant.

7. μακροθυμήσατε οὐκ ἀδελφοὶ ἕως τῆ παρουσίας τοῦ Κυρίου] Verbum ἀδελφός monstrat hic sermonem verti ad illos Israëlitas, qui Christi doctrinam erāt amplexi: & ob id ipsum ab aliis multa mala patiebantur, ut iam attingit I. 6. 7. Hos vult patienter hæc mala ferre in spem rerum meliorum. Id enim μακροθυμεῖν, ut Hebr. V. 1. 5. & alibi. Παρουσία Κυρίου videtur hic significare & iudicium Christi in gentem Iudaicam, quod & voce ἐπανελεύσθαι indicatur Luc. XIX. 15. & simul iudicium eiusdem in humanum genus vniuersum, quæ propinquis inter se temporum spatiis fore iuncta Christiani veteres suspicabantur, ideo quod nihil certi ea de re didicissent; & semper iussi essent intenti esse in vltimum illum diem, qui bonos ab omni malorum vexatione erat liberaturus. Vide & II. Thessal. I. 10. Confer Rom. VIII. 23.

ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν ἥμιον καρπὸν τῆς γῆς μακροθυμῶν ἐπὶ τοὺς; ἕως ἀδελφὴ ὑμῶν σπέρμιον καὶ ὄψιμον] *Spes alit. agricolas.* ὁ γεωργός, id est, quiuis agricola. Egregie dixit τὸν ἥμιον καρπὸν ἀεὶ ὄψιμον frugem qua maxime alimur. Eius enim frugis magnus semper honos & apud Iudæos & apud Christianos. Tertullianus de Corona. *Calices aut panis etiam nostri aliquida decuti in terram anxie patimur.* ὑμῶν σπέρμιον καὶ ὄψιμον, id est, fementale & autem messium, quorum ille Hebræis אכאב, vel אכאב, hic vñ אכאב Deut. XI. 14. Pro. XVI. 16. Ierem. V. 24. Osee 6. 3. Ioël II. 23. Zach. X. 1. ἕως ἀδελφὴ hic non finem spei significat, sed tempus intercedens, quomodo & Hebræum אכאב sæpe sumitur. Vide Genes. XXVII. 15. & quæ diximus ad Matth. I. 25.

μακροθυμήσατε & ὑμεῖς] Sub spe frugis multo maioris; irrigati interim in umbra Spiritus sancti.

σπείξατε τὰς καρδίας ὑμῶν] Vosmetipsos obfirmate אכאב אכאב אכאב Psal. XXXII. 25.

Durate, & rebus vosmet servate secundis.

ὅτι ἡ παρουσία τῷ Κυρίῳ ἤρπικε] Vide quod diximus supra 6. & Philipp 4. 5. Hebr. x. 25. ἤρπικε sono præteritum, sensu præsens, vt Matth. 111. 2. 1v. 17. xxvi. 45. Rom. x 111. 12. 1. Petri 1v. 7.

9. μὴ σενάζετε κατ' ἀλλήλων ἀδελφοί] Idem est quod supra 1 v. 2. Ne invidete alij aliis. Est enim μετῴνη. Nam invidia solet alienis bonis ingemere. Respicitur autem non obscure Caïni historia: qui cū fratri invideret, à Deo audiit, quare iratus es? Gen. 1 v. 6.

ἵνα μὴ κείνητε] Id est, καὶ κείνητε, ne Deus vos puniat, vt Caïnum. Vide Rom. 11. 29. Gal. v. 21. Tit. 111. 3.

ἰδοὺ κριτὴς παρὰ τοῦ θεοῦ ἔστηκεν] Idem sensus, qui verborum Dei ad Caïnum: *peccatum* (id est, peccati poena) *in foribus cubat*. Etiam hoc respicit poenas Iudaicæ genti iam iam imminentes.

10. ὑποδύμα λαβετε ἀδελφοί μου τὸ κακοπαθίας καὶ τὸ μακροθυμίας τοῦ παρόντος καὶ ὀνόματι Κυρίου] ὑποδύμα hic est exemplum ad quod nos ipsos fingere debemus, vt Ioh. x 111. 15. Κακοπαθίαν est malis vexari vt 11. Tim. 11. 9. infra 13. hinc κακοπάθεια Malac. 1. 13. 11. Macc. 11. 27. 28. In Glossario: κακοπάθεια vexatio, labor. Vtitur Cebes & alij. De his malis quæ Prophetæ pertulerunt vide Hebr. x 1. 35. 36. 37. 38. & ibi dicta. μακροθυμία hic est constans in aduersis patientia, vt Hebr. v 1. 12. In Manuscripto hic est ὑποδύμα ἀδελφοί τῆς κακοπαθίας καὶ τὸ μακροθυμίας ἔχετε τοῦ παρόντος. Illud ὀνόματι Κυρίου vel vt alij codices plenius habent ἐν ὀνόματι Κυρίου, significat Dei mandato: Nam quanquam κύριος in nouo fœdere de Christo solet dici, tamen vbi agitur de rebus Veteris Testamenti, solet more LXX interpretum poni pro יהוה quod legitur יהוה vt Matth. 1. 22. 11. 15. 111. 3. Act. 11. 1. 111. 22. xv. 17. & alibi.

11. ἰδοὺ μακροθύμως τοῦ ὑπομείνοντος] In Manuscripto melius τοῦ ὑπομειναντος, quomodo legerunt & Syrus & Latinus. Laudamus adhuc constantiam eorum qui talia mala pertulere, beatosque eos hoc nomine prædicamus. Μακρῆος ὁ ὑπομείνων est apud Daniele 11. 12. μακροθύμως γὰρ Gen. xxx. 12. Num. xxiv. 17. Iob. xxix. 11. Psal. xli. 2. & alibi. Luc. 1. 48. Hinc μακροθυμὸς Rom. 1v. 6. 9.

τίλιν ὑπομονὴν τῷ ἰὼδ' ἀκούσατε] Amisissis liberis ac bonis, torto per grauissimos dolores corpore, amicis eum calumniantibus. Est enim, vt ad Iobi librum diximus, vera hæc historia, sed tractata poëtice.

καὶ τὸ τέλος τῷ Κυρίῳ εἰδότε] Est hic genitiuus causæ. Vidistis, inquit, id est, legendo cognostis, quem exitum ei Deus dederit: bonam ac firmam valetudinem: plurimos ac florentes liberos: famam, & honores, & diuitias.

ὅτι πολὺ ἀλάλητος ἔστι καὶ οἰκήριον] Horum prius ad affectum referri videtur, vt & ἀλάλητα Luc. 1. 78. alterum ad actus affectui congruentes. Sensus idem Exodi xxxiv. 6. 11. Sam. xxiv. 14.

12. *ὅτι πάντων ὁ ἀδελφοί*] Quia Iudæi valde proni erant ad iuramenta, nec facile euelli ea consuetudo potuit, ideo Christianos monet serio Iacobus, ut meminerint eius præcepti, quod Christus dedit, de quo multa diximus ad Matth. v. 33. 34. 35. 36. 37. & II. de Iure Belli ac Pacis XIII. 21. Quæ autem valde caueri volumus, ea dicere solemus cauenda ante omnia.

μὴ ὁμύετε] Nempe promittendo aliquid de re incerta. Non quod non & assertorio iuramento abstinendum sit, quantum Dei honos & superiorum iussa id sinunt, sed quia de eo hic non agi sententiæ nexus ostendit. Etiam Esseni à talibus iuramentis abstinebant, & eorum exemplo Pythagorici, nempe *ὅτι ἐνδεχομένων καὶ ἀδείσων τῆς ἐκβάσεως ἔχοντων τὸ πνεῦμα*, ut ex Hierocle apertum fecimus.

μήτε τὸν οὐρανόν, μήτε τὴν γῆν] Iudæi superstitioniores (quemadmodum ex Philone obseruauimus) ad vulgaria iuramenta non diserte Dei nomen usurpabant, sed res alias, ut Cælum & terram. Sed his quoque abstinere vult Christus: nam sicut Vlpianus dixit, cum qui per salutem suam iurat, videri Deum iurare, quia respectu Diuini numinis iurat, ita qui Cælum iurat, precatur, si fallat, Cælum sibi insalubre, & qui terram, terram infrugiferam, quæ omnia à Deo pendent.

μήτε ἄλλον πῶς ὄρκον] Puta per Hierosolyma, per Templum, per altare, per *κορβαῖν*, per caput suum. Matth. v. 35. XXIII. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22.

ἥτοι ὁ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὐ, οὐ] Id est, quod verbo promittitis; id facto implete, siue id in agendo siue in non agendo consistat. *Ναὶ* & promissum significat & promissi implementum, ut videre est I. Cor. I. 18. 19. 21. Est igitur hic *παροχή*, ut & in simili dicto Iudæorum. Iusti *πα* est *πα* & non est non. Illud *πα* est promittentis, ut *ναὶ* vel *μάλιστα* Græcis.

ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πείσῃτε] Ne inueniamini mendaces. Sic *ne mentiar* Prou. XXX. 9. Nam *ὑπόκρισις* pro mendacio sumitur. Tim. I V. 2. & *ὑποκρίσθαι* pro mentiri Prou. XV I. 28. in versione Symmachi. Et *ὑποκριτής* pro mendace Iob. XXXIV. 30. XXXVI. 13. Videtur hæc locutio non bene percepta causa fuisse cur Syrus, Latinus, Arabs legerint *ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσει πείσῃτε*.

13. *κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν;*] Si quis premitur aduersis. Vide supra 10.

παραδείξω] Exempla habes Matth. XXVI. 39. Act. XXI. 5.

ἡδυνῶ τις;] Si quis lætatur ob accepta à Deo bona. Sic *ἡδυνῶσι χυδαῖμοι* Act. XXVII. 36.

ψαλλέτω] Deo gratias agat, etiam cum cantu. Vide II. Cor. XIV. 15. Ephes. V. 19. *ψάλλειν* proprie est fidibus canere, sed latius sumitur apud nostros.

ἀδινεῖ τις ἐν ὑμῖν;] Id est, si quis ægrotat. Ita verbum hoc sumitur, Matth. X. 8. XXV. 36. Marci VI. 56. Luc. IV. 40. Philipp. II. 26. 27. & alibi sæpe Syrus *בריה* in dolore est. Respondet ea vox Hebrææ *חלה* ut

videre est Prou. x x i. 35. Quod hic est ἀδινεῖν, mox est κέμνον.

προκαλεσάτω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας] Syrus ܡܬܪܬܝܬܐ ܡܫܝܚܐ. Solent ad hanc rem in Oriente adhiberi presbyteri septem.

καὶ προσεύξασθωσαν ὑπὲρ αὐτοῦ] ὑπὲρ αὐτοῦ 1717, id est, pro ipso.

ἀλείψαντες αὐτὸν ἑλάνω ἐν πρὸς ὁποῖα τῇ κεφαλῇ] Ex instituto Christi. Marci v i. 13. Nempe quia oleum apud Hebræos Diuinam gratiam significabat: ut & manuum impositio, quæ & ipsa circa ægrotos adhiberi solebat. Marci x v i. 18. Act. xxv iiii. 8. Omnia autem ista fiebant in nomine Christi. Marci x v i. 17. Act. iiii. 6. 16. x ix. 13. Proculus Christianus Seuerum Imperatorem per oleum aliquando curauit. Testis Tertullianus ad Scapulam.

καὶ ἡ δὲ τῆς πίστεως σῶσις τὸν κέμνοντα] Oratio tam presbyterorum quam ipsius ægrotantis, profecta ex fide in Christum. (Nam & hic genitiuus causam notat) impetrat ægroto salutem corporis : nempe nisi aliter ei expediat ad salutem æternam. Vide I. Cor. x i. 9. 1. Tim. v. 23. 11. Tim. i v. 20. Σώζειν hic sumitur quomodo σώζειται Matth. i k. 21. 22. x i v. 30. Marci v i. 56. & alibi sæpe.

καὶ ἔγερει αὐτὸν ὁ κύριος] Christus erit, non presbyter, qui eum ex morbo eriget. Sic Marci i. 31. προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὸν. 1717. Locutio inde quia qui grauiter ægrotant, solent cubare. Hinc & Latini surgere dicunt eos qui sanitatem recuperant.

καὶ ἀμάρτίας ἢ πεποιηκὸς] Quia sæpe peccata morborum causæ Matth. x i. 6. Ioh. v. 14. 1. Cor. x i. 30.

ἀφιδήσῃται αὐτὸς] Nempe ad certum effectum, ne à morbo absorbeatur. Cæterum debebat is, qui sic erat sanatus, pro peccatorum modo poenitentiam sumere ab Ecclesia, & sumptam implere, & sic ad plenum ius communionis recipi.

16. ἔξομολογίαι ἀλλήλοις τὰ ὁραπώματα] In Manuscripto connectitur hoc cum superioribus non male hoc modo : ἔξομολογίαι οὐκ ἀλλήλοις πρὸς ἀμάρτίας. Nec aliter Latinus legit. Fatemini, inquit, peccata : nempe quia efficacius orat Ecclesia pro peccatis sibi cognitis, adhibens simul idonea remedia malo, ne in id recidatur. Vide quæ diximus ad Matth. iiii. 6. Act. x ix. 18. Adde si placet Maïmonidem de Poenitentia.

καὶ ὄχεσθαι ὑπὲρ ἀλλήλων] In Manuscripto προσόχεσθαι. Stantes pro lapsis orate.

ὅπως ἰαθῇτε] Vt vos lapsos Deus à peccatis repurget. Non enim omnibus id contingit.

πολὺ ἰχθυεῖ δεικνύει ἐνεργουμένη] Vide Ioh. i x. 31. vbi & Græcum verbum attulimus :

Εὐχῆς δεικνύει ὡς ἀνέγκοις Θεός.

Et bene addidit ἐνεργουμένη, id est, intenta, efficax, non languida. Est enim more Hebræo participium pro verbali ἐνεργῆς 1. Cor. x v i. 9. Philem. 16. Hebr. i v. 12.

17. *Ἡ λῖας ἀνθρώπου ὡς ὁμοιοπαθῆς ἡμῖν*] Et morti & vitæ malis obnoxius, non minus quam nos. Idem nomen *ὁμοιοπαθῆς* habemus Act. xiv. 15. & Sap. vii. 3. Vtitur Plato, Aristoteles, Theophrastus.

καὶ προσέειπεν προσεύξατο] Id est, intente orauit: ἐνεργῶς. Nam verbis addita verbalia apud Hebræos vehementiam significant.

καὶ μὴ βρέξαι] τῷ, id est, ἐνεκα τῷ. In scriptura tantum habemus prædictam ab Elia *ἀγομβείαν* & deinde imbrem. Sed traditio addidit factum hoc ad ipsius preces, & est id per se credibile. Nam & cultus Baalis passim receptus viro pleno ardoris pro Deo (talem enim eum fuisse tota ostendit historia) extorsit pœnæ postulationem, & contrà populo ad meliora mutato facile & ipse ad mitiora se vertit.

18. *καὶ οὐκ ἔβειξεν ὅτι τὸ γῆς*] In terris decem tribuum. Huius *ἀγομβείας* in Phœnicum historia meminit Menander, vt Iosephus nos docet viii. 7.

ἐκαστὸς ἑαυτοῦ τὸ μῦθος] Sic & Lucæ iv. 25. Vbi quæ à nobis dicta nihil opus hic repeti.

καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑπέκρινεν] 1. Regum xviii. 45.

καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς] *ἀγομβεία* enim causa fuerat deliquij frugum, vt videmus 1. Regum xviii. 2. Adde Deut. xxviii. 12. 23. 24. Contrà pluuiæ tempestiuæ causa fœcunditatis. Esaiæ xxx. 23. & supra 7.

19. *ἀδελφοί, ἐὰν τις ὑμῶν πλανηθῇ ὑπὸ τῇ ἀληθείᾳ*] Viam veritatis vocat illam vitæ rationem, quam præscribit Euangelium, quod eminenter veritas dicitur Rom. xv. 8. 11. Cor. i. v. 2. vi. 7. Gal. ii. 5. 14. iiii. i. v. 7. Eph. i. 13. iv. 24. Coloss. i. 5. 11. Thess. ii. 10. 12. 13. i. Tim. ii. 4. iiii. 15. hic supra i. 18. i. Petr. i. 22.

καὶ ὁπιστρέψῃ πρὸς αὐτὸν] Si quis eum bonis monitis abducatur ab iniustitia, ab inuidia, ab odio, à facilitate iurandi & similibus. Sensus mysticus præcepti, quod est Deut. xxii. 1.

πάντες ψυχὴν ἐκ θανάτου] In Manuscripto *πῶς ψυχὴν αὐτοῦ*. Causa erit salutis ei qui peccauerat. Par locutio Rom. xi. 14. i. Tim. iv. 16. Iudæ 23. Recte autem à morte eripi dicitur non tantum qui primum ad Christianismum perducitur, sed & qui à vita vitiosa ad vitam Christianismo conuenientem reducitur. Vide exemplum 1. Cor. iiii. 15.

καὶ καλύψῃ πλῆθος ἀμρτιῶν] Efficiet vt illa iam conuersi peccato priora Deus dissimulet, & quasi extra conspectum suum ponat: *καλύπτειν* KDD est condonare, vt videre est Psal. xxxiii. i. vbi in Græco *ὡς ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμρτίαι*. Hoc sensu vir sapiens dicitur tegere aliorum peccata in Thalmude titulo Balthra, sectione viii.

F I N I S.

C c c c c

E L E N C H V S
Locorum S. Scripturae quae Annotationibus H. GROTH in
Acta & Epistolas Apostolicas, partim explicantur,
partim illustrantur.

Caput	vers.	pag.	Caput	vers.	pag.
<i>Genesis.</i> III.	1.	336.	<i>Exodi.</i> XXIII.	6.	324.
VIII.	21.	583.	XXV.	4, 5.	357.
IX.	4.	80.	XXX.	6.	144.
XII.	3.	528.	XXX.	23.	463.
XII.	5.	868.	XXXI.	18.	465.
XIV.	18.	827.	XXXII.		403.
XIV.	22, 23.	398.	XXXIV.		356.
XV.	5.	225.	XXXIV.	16.	382.
XVIII.	12.	413.	XXXIV.	34.	410.
XXII.	12.	265.	<i>Leuit.</i> I. II.		303.
XXII.	18.	526, 528.	VI.	3.	405.
XXII.	20.	527.	VII.	6.	398.
XXXII.	36.	31.	XVI.	12.	842.
XXXII.	50.	601.	XIX.		313.
XLI.	43.	607.	XIX.	30.	416.
XLVIII.	22.	495.	XX.	5.	191.
<i>Exodi.</i> 11.	17.	33.	XXI.	14.	498.
VI.	6.	65.	XXI.	17.	706.
VIII.	19.	433.	XXVI.	11, 12.	482.
XII.	19.	369.	XXVI.	21.	191.
XII.	25.	269.	<i>Num.</i> XII.		427.
XII.	40.	528.	<i>Deut.</i> IV.	2.	502.
XIV.	8.	410.	X.	22.	32.
XIV.		402.	XIV.	I.	531.
XVI.	10.	489.	XIV.	I.	856.
XVI.	20.	919.	XIV.	21.	80.
XVI.	22.	875.	XVII.	15.	309, 310.
XIX.	7.	697.	XVII.	20.	362.
XX.	7.	439.	XXII.	10.	481.
XXI.	6.	385.	XXIV.	14.	930.
XXI.	10.	379.	XXV.	3.	502.
XXI.	30.	556.	XXV.	4.	396.
XXII.	28.	132.	XXVII.	26.	526.

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Dent.</i>	XXXII.	6.	585.	<i>Iob.</i>	V.	17.	903.
	XXXII.	10.	668.		X.	18.	407.
	XXXII.	20.	609.		XIII.	28.	929.
	XXXII.	25.	484.		XVI.	18.	601.
	XXXII.	43.	326.		XVII.	24.	553.
	XXXII.	47.	283.		XXII.	24.	267.
<i>Iof.</i>	XIII.	21.	524.		XXXIII.	19.	500.
<i>Ruth.</i>	I.	16.	117.		XXXIV.	8.	584.
	I.	21.	719.		XXXIV.	29.	265.
<i>I. Reg.</i>	I.	21.	234.		XXXVIII.	23.	407.
	I.	34.	795.	<i>Pfalm.</i>	I.	4.	319.
	VI.	22.	614.		II.	2.	415.
	VIII.	23.	362.		II.	7.	793.
	IX.	9.	840.		IX.	6.	798.
	XII.	5.	119.		XXIV.	9.	351.
	XII.	6.	804.		XXXII.		220.
	XIII.	24.	730.		XXXVI.	5.	195.
	XVI.	16.	664.		XL.		855.
	XVII.	20.	866.		XLI.	10.	293.
	XXI.	20.	249.		L.	18.	584, 725.
	XXII.	10.	347.		LII.		29.
	XXIII.	14.	865.		LV.	14.	610.
			855.		LXVIII.	21.	405.
<i>II. Reg.</i>	II.		116.		LXIX.	10.	324.
	IV.	34.	36.		LXXVIII.	72.	66.
	V.	18.	368.		XC.	10.	65.
	V.	26.	664.		XCII.		794.
	VII.	3.	405.		CV.	24.	32.
	VII.	14.	528.		CXI.	I.	592.
	VIII.	19.	4.		CXVII.	II.	660.
	XVII.	2.	179.		CXVIII.	19.	480.
	XVII.	5.	357.		CXX.	3, 4.	919.
<i>Paral.</i>	XXI.	2.	7.		CXXXII.	2.	463.
	XXIV.	5.	795.		CXXXIX.	6.	301.
	XXVIII.	5.	488.		CXLIX.	5.	595.
	XXIX.	31.	303.	<i>Proz.</i>	I.	4.	601.
<i>Nehem.</i>	I. II.		125.		III.	4.	308.
	XIII.	24.	396.		III.	7.	298.
<i>Tob.</i>	V.	18.	365.		III.	24.	925.
	V.	24.	14.		III.	30.	524.
<i>Esther.</i>	X.	10.	359.		X.	2.	921.
<i>Iob.</i>	V.	13.					

C c c c c ij

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Prov.</i>	XIV.	31.	756.	<i>Eesai.</i>	XXXV.	3.	883.
	XVI.	16.	919.		XL.	14.	353.
	XXI.	22.	495.		XLII.	6.	148.
	XXIII.	30.	770.		XLII.	9.	548.
	XXIII.	34.	577.		XLIII.	18.19.	477.
	XXV.	21.22.	309.		XLVII.	7.8.	363.
	XXIX.	22.	766.		XLVIII.		205.
	XXXII.	16.	778.		L.	50.	148.
<i>Eccles.</i>	III.	18.	208.		LI.	7.	257.
	VI.	II.	206.		LII.	II.	482.
<i>Cant.</i>	IV.	2.	588.		LIII.	I.	175.
<i>Sap.</i>	VI.	6.	791.		LIII.	2.	234.
<i>Sirach.</i>	III.	3.	803.		LIII.	6.	227.
	XXXV.	4.	803.		LIII.	10.	118.
<i>Eesai.</i>	I.	29.	380.		LIII.	II.	216.
	III.	2.	356.		LIV.	I.	537.
	III.	24.	703.		LIV.	2.	357.
	V.	21.	299.		LIV.	15.	104.
	VI.		791.		LV.		214.
	VI.	10.	292.		LV.	5.	564.
	VIII.	I.	405.		LVI.	4.5.	43.
	IX.	1.2.	585.		LVI.	13.	577.
	IX.	4.	805.		LIX.	7.	211.
	XIII.	21.	914.		LIX.	17.	594.
	XIX.	18.	321.		LXI.	4.	480.
	XXII.	13.	443.		LXIII.	7.	563.
	XXII.	18.	43.		LXIV.	4.	351.
	XXII.	24.	840.		LXVI.	21.	327.
	XXIII.	18.	61.		LXVI.	23.	319.
	XXIV.	4.	388.		XLIX.	7.	343.
	XXIV.		387.	<i>Ierem.</i>	II.	5.	179.
	XXV.	7.	468.		II.	II.	180.
	XXV.	8.	449.		III.	16.	352.
	XXVIII.	4.	826.		V.	7.	268.
	XXVIII.	8.	588.		V.	15.	210.
	XXVIII.	16.	282.		VII.	12.	36.
	XXIX.	5.	448.		VIII.	10.	335.
	XXX.	10.	755.		IX.	23.24.	349.
	XXXIII.	18.	346.		X.	II.	75.
	XXXIII.	18.	482.		X.	22.	809.
	XXXIII.	20.	869.		XVIII.	6.	277.

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	verf.	pag.		Caput	verf.	pag.
<i>Jerem.</i>	XVIII.	7.	300.	<i>II. Mac.</i>	XI.	23.	66.
	XXII.	28.	365.	<i>Matth.</i>	III.	II.	107.
	XXVI.	2.	434.		V.	24.	381.
	XXVI.	16.	35.		V.	29.	395.
	XXXI.	31.	838.		VII.	17.	348.
	XXXI.	33.	465.		VIII.	20.	488.
	XXXII.	7.	22.		IX.	25.	71.
	XXXIII.	5. & 15.	831.		X.	20.	25.
	XXXVIII.		121.		XIII.	35.	553.
<i>Ezech.</i>	VIII.	21.	402.		XVI.	19.	358.
	XIV.	24.	524.		XIX.	20.	313.
	XVIII.		196.		XXI.	41.	359.
	XVIII.	10.	204.		XXIII.	4.	77.
	XVIII.		220.		XXV.	34.	553.
	XXIV.	2.	929.		XXVI.	67.	364.
	XXXVII.	17.	565.		XXVII.	6.	6.
	XLIV.	18.	307.		XXVII.	66.	67.
<i>Daniel.</i>	II.	44.	351.		XXXVII.	1.	450.
	II.	44.	617.	<i>Marc.</i>	I.	31.	934.
	VI.	22.	877.		V.	7.	88.
	VII.	12.	4.		V.	7.	827.
	VII.	27.	4.		IX.	47.	920.
	XI.	12.	932.		XIV.	19.	305.
<i>Osea.</i>	I. & II.		277.	<i>Luc.</i>	I.	78.	932.
	II.	3. & 9.	51.		III.	2.	413.
	II.	15.	452.		III.	15.	396.
	IV.	1.	565.		IX.	56.	308.
	VI.	6.	322.		XIII.	7.	218.
	VI.	7.	232.		XXIII.	34.	171.
	X.	1.	601.		XXIV.	36.	438.
	X.	13.	493.	<i>Ioan.</i>	I.	9.	855.
	XI.	9.	363.		III.	7.	27.
	XII.	13.	807.		III.	18.	345.
<i>Iocl.</i>	I.	5.	929.		XII.		593.
	II.	16.	387.	<i>Act.</i>	II.	36.	795.
<i>Amos.</i>	V.	19.	759.		VIII.	31.	353.
<i>Abac.</i>	I.	8.	128.		IX.	2.	295.
	I.	18.	418.		IX.	15.	295.
<i>Soph.</i>	II.	2.	702.		XII.	23.	929.
	II.	2.	772.		XVI.	12.	654.
<i>Zachar. I.</i>		13.	822.		XVII.	7.	652.

C c c c c ij

ELENCHVS LOC. SCRIPT.

	Caput	vers.	pag.		Caput	vers.	pag.
<i>Aff.</i>	XVII.	8.	892.	<i>Epbes.</i>	I.	19.	822.
	XVII.	18.	436.		II.	2.	593.
	XVII.	23.	679.		II.	8.	233.
	XVIII.	8.	345.		III.	9.	600.
	XVIII.	17.	332.	<i>Coloss.</i>	I.	14.	555.
	XVIII.	23.	516.		I.	28.	553.
	XX.	4.	336.	<i>I. Thess.</i>	V.	8.	594.
	XX.	28.	765.	<i>I. Tim.</i>	I.	12.	173.
	XXVI.	26.	287.		V.	17.	891.
<i>Rom.</i>	II.		163.	<i>II. Tim.</i>	I.	5.	86.
	V.	5.	480.		I.	9.	553.
	VIII.	23.	886.		II.	18.	767.
	IX.	I.	921.		III.	4.5.6.	335.
	XI.	34.	353.		III.	10.	71.
	XIII.	I.	773.		VI.	6.7.	614.
	XIV.	10.	745.		X.	9.	264.
	XIV.	20.	768.	<i>Hebr.</i>	IV.	12.	934.
	XV.	20.	356.		VI.	10.	652.
	XVI.	23.	845.		VII.	25.	265.
<i>I. Cor.</i>	I.	3.	600.	<i>Iac.</i>	I.	16.	373.
	I.	4.	337.		I.	22.	197.
	I.	9.	600.		III.	2.	361.
	II.	2.	319.	<i>I. Pet.</i>	I.	20.	553.
	II.	7.	553.		I.	22.	858.
	VIII.	6.	302.		II.	8.	281.
	X.	2.	226.		II.	24.	524.
	XIII.	12.	614.		IV.	2.	817.
	XVI.	3.	490.		IV.	13.	351.
	XVI.	9.	934.	<i>II. Pet.</i>	I.	4.	822.
<i>II. Cor.</i>	II.	15.	682.	<i>I. Ioan.</i>	IV.	3.	419.
	IV.	3.	682.		V.	14.	263.
	IV.	4.	593.		XVI.		921.
	XII.	I.	127.	<i>Iuda.</i>	IV.		519.
	XII.		327.	<i>Apoc.</i>	II.	2.	118.
	XIII.	3.	415.		XX.	4.	40.
<i>Gal.</i>	II.	7.	295.		VII.		299.
	IV.	3.	817.		XIII.	9.	336.
	V.	II.	347.		XXI.	14.	357.
	V.	26.	606.		XXII.	20.	39.
<i>Epbes.</i>	I.	10.	404.				

INDEX

AD HVG. GROTII ANNOTATIONES
in Acta Apostolorum & Epistolas Pauli.

PRIOR NUMERVS LOCVM SCRIPTVRÆ
& textus, Posterior paginam denotat.

A

- Aaronidæ Sacerdotes quot modis populares suos edecurarent, Hebr. v. 11. 829
an sacerdos aliquis esse non potuerit Aaronides, Hebr. v. 11. 830
Aaronis partes quomodo impleuerit, & ipsum etiam fecisse dicatur Christus, Hebr. 111. 803. 804.
Abenesdra in opere Rhythmico, quo nomine legem donet, Rom. 111. 213
Ablutionis & remissionis comparatio, Act. xxi. 127
Abraham quomodo consecutus sit iustitiam, Rom. 1 v. 218. 219.
Abraham quo maxime tempore dicatur credidisse ad iustitiam, Rom. 1 v. 221
Abrahami & Davidis comparatio, Rom. 111. 213
Abrahami posteritas quæ loca obtinuerit, Rom. 1 v. 223
Abrahami fide maior fides, Rom. 1 v. 226
Abrahami historia quare à Moyse suis legibus præposita, Rom. 1 v. 226
Abrahami familia cui comparata, 1. Cor. 111. 358
Abrahami ex sanguine quale bonum expectandum, Gal. 111. 528
Abrahamidæ qui, & Abrahami mystica soboles, Gal. 1 v. 536. 537
Abrahamo vires propter Saram datæ ad quod tempus manserint, Hebr. x. 1. 869
Abrahamus à quo monumentum emerit, Act. vii. 32
Abrahamus quid supra cæteros habuerit, Act. x xvi. 146
Abraham nominis in Abraham mutati causa quæ fuerit, Rom. 1 v. 224
Absolutio qualis apud Hebræos, Act. 1 v. 21
Agueros quid proprie significet, Rom. x. 284
Abstinentia ab animatis apud quos in usu, Rom. xiv. 317
Abstinentium genera quæ, Rom. xiv. 317. 318.
Abstinentia à peccatis unde nascatur, 1. Tim. 1. 693
Abstracta usurpare pro concretis quorum populorum mos, Rom. v 111. 267, 284
Academicorum mos in disputationibus, Rom. 1. 179
Achab & Ieroboamus comparati, Rom. x. 1. 290
Achæos inter quem locum obtinerent Corinthij, 11. Cor. ix. 492
Achaia prouincia qualis erat sub Augusto, & qualis sub Tiberio postmodum, Act. xviii. 104
Achaicus quale nomen, 1. Cor. xvi. 453
Accusatio quid sit, 11. Cor. 11. 461
Acquirendi modus iustissimus quis, Act. xx. 118
Acta & Actus an idem sint, & quænam dicantur, Act. 1. 3
Actiones quomodo per panes intelligendæ, 1. Cor. v. 370
Actionibus quænam nomina tribui soleant, Act. xiii. 70
Aculeus scorpionis quid maxime sit, 1. Cor. xv. 449
Adam cur dictus Dei filius, Rom. viii. 257
Adam quomodo fuerit imago Dei, Coloss. 1. 628
Adami & Christi comparatio, Hebr. 11. 799
Adamo & Noë data præcepta quænam essent,

INDEX.

& à quibus obseruata, Act. xv.	80, 81	Æthiopes non Iudaizantes à quibus cibis abstinerent, Act. x.	51
Adamus an immortalis futurus si non peccasset, Rom. v.	230	Afflatûs diuini discrimina, 1. Cor. xii.	419
Adamus secundus quantum priori præster, Ephes. i.	560	Africa tota quomodo à Græcis appellata, Act. ii.	9
Αδελφίδαι & Αδελφον quid? 1. Cor. vii.	373	Africae populi quali alimento efferati, Act. xv.	81
Αδελφία Græcis & Hebræis quid sit, Rom. i.	176, 177.	Africus ventus qua ex parte flare dicatur, Act. xvii.	152
Αδελφία quid explicet, Act. xviii.	104	Αγρος quis propriè dicatur, 1. Cor. vii.	380
Adiutores Apostolorum qui & quales, Eph. iv.	576.	Agara siue Agra oppidum vbi situm, Gal. i v.	536, 537
Adoptio Græcis quomodo dicta, Rom. viii.	258.	Agareni & Saraceni qui, ibid.	
Αδράμυθος, Αδράμυθα, Αδράμυθος, Αδράμυθιον, vrbs celeberrima vbi sita, Act. xxvii.	150	Agaris & Saræ allegoriz, Gal. i v.	536, 537
Adriæ maris quodnam spatium, Act. xvii.	156.	Αγγελοι vox quibusnam rebus tribuatur, 1. Cor. xii.	506
Αδρός quid sit, 1. Cor. viii.	491	Agnati pro quibus sumpti in iure, Rom. i.	189
Aduentus diuini signum quodnam, Act. ii.	8	Agni Paschalis & Christi comparatio, 1. Cor. v.	369
Aduentus Christi effectus, quis, 1. Thess. i.	681.	Agnus Paschalis quo propriè nomine appellatus, Rom. ix.	269
Adulatio & calumnia quam proximæ sint, Rom. i.	211.	Agricolatum mos, Rom. x.	296
Adulteræ quomodo notatæ apud Germanos, 1. Cor. xi.	411	Agrippa vnde haberet nomen, Act. xxi.	134
Adulteria quàm communia Romanis, Rom. i.	185, 186.	Agrippa quas prouincias sibi subditas haberet, Act. xxi v.	137
Adulterium commisisse quis dicatur à Christo, 1. Thess. i.	679	Agrippa filius Herodis Agrippæ quibus prouinciis imperarit, Act. xv.	143
Ædificare quid sit in spiritualibus, Act. x.	119.	Agrippa quare non potuerit ignarus esse eorum quæ ab Iesu gesta erant, Rom. x.	187
Ædificium Dei quid sit, 1. Cor. i.	357	Αγριτæ in foro quid faciant, 1. Cor. xiv.	434
Ægyptij quomodo ipsi se vocabant, Act. ii.	9	Αἵρεσις quid propriè, 1. Cor. xi.	415
Ægyptij quonam Hebræos haberent loco, Act. vii.	34	Αἵρεσις quid propriè significet plerisque in scripturæ locis, Coloss. i.	617
Ægyptij quare à sue abstinere, Act. x.	51	Αἰών quam multiplex significatu sit ista vox, Ephes. ii.	561
Ægyptij an soli à Mose culpati, Rom. i.	180.	Αἰσχρολογία vox quæ sit, Gal. v.	543
Ægyptij quomodo Iusiurandum vocabant, Hebr. vi.	824	Αἰνή quid propriè significet, 1. Cor. vii.	389
Ægyptiorum disciplinæ quænam fuerint, vnde disci possit, Act. v.	33	Αἰσχροτις quinam Aristoteli dicantur & quæ αἰσχρία 1. Cor. vii.	379
Ægyptiorum mos circa Deos, Act. vii.	35	Αἰσχρομα pro quo propriè acceptum, 1. Cor. iv.	363.
Ægyptius quis ille de quo agitur, Act. xxi.	125	Αἰσχυρία & αἰσχυρία quid, Rom. ii.	204
Ægyptiorum sacerdotes qua abstinencia commendati, Rom. xv.	317	Αἰσχυρία quomodo vertatur, Coloss. ii.	635
Æmulatio quid pariat, Act. viii.	44	Αἰσχυρία Græcis quænam essent, Act. xv.	79
Æmulatûs effecta quæ, Iac. i.	922	Αλασα vel Λασαία vbi sita, Act. xxv.	157
Æneas de quo in Act. Apost. quis fuerit, Act. ix.	49	Alexander ille quis esset de quo querebatur Paulus, Act. xix.	112
Æneas quem morem sacra faciendi in Italiam intulit, 1. Cor. x.	410	Alexandri fabri ferrarij de negotio quoties conquestus sit Paulus, 1. Tim. i.	693
Æër quodnam sit spatium apud Græcos, 1. Thess. i v.	665	Alexandriæ mos circa presbyteros, 1. Tim. v.	724
Æqualitas quoruplex, 1. Thess. i.	674	Alexandrinorum Iudæorum mos scripta sacra legendi, Act. vi.	27
Ætates populorum vt & hominum, Galat. i.	530.	an fuerit Hierosolymis Alexandrina Synagoga, ibid.	
Ætas Israëlitiçi populi post egressum ex Ægypto cuius ætati respondeat. Galat. i.	532.	Αλυσαν	

INDEX.

ΑΛΨΗ varic accepta vox, Rom. i i.	193	Anaxagoras quam sibi patriam tribueret, Phil.	616
Alienigenæ boni qua nota à malis decreti, Act.	53	Ancile quomodo appellatum à Plutarcho, Act.	113
x.	405	Andronicus ille quis fuerit de quo Rom. x vi.	332
Alimentum nouæ creationis quodnam, i. Cor.	396. 397	Ανδρόγυνος quis, i. Tim. i.	692
x.	827	Αρχαίου vocis vsus apud Platonem & Xenophontem, Coloss. i.	630
Αλοφν quid, i. Cor. i x.	65	Angeli Satanæ qui, Rom. viii.	266
Alon pro quo vsurpara vox & apud quos, Hebr.	658	Angeli quo tempore sententiam accipient, i.	372
vii.	634	Cor. vi.	517
Amalecitarum destructor mysticus quis, Act.	426	Angeli an mali ex bonis sæpius facti sint, Gal. i.	556
xiii.	922	Angeli olim quibus hominibus seruebant, & quibusnam, Eph. ii.	664
Amantium ingenium vbinam graphice descriptum, i. Thess. i i.	376	Angeli & Archangeli Christi imperio subiecti, & quare tubæ iis datæ, i. Thess. i v.	62
Αμαρτία propriè quid sit, Coloss. ii.	591	Angelorum ministerio quibusnam in rebus sæpe Deus vtatur, Act. xii.	628
Ambitionis & dilectionis contrarius mos, i.	370	Angelorum sedes quam magnificæ, Coloss. i.	637
Cor. xiii.	221	Angelorum nomina à quibusnam diligenter custodita, Coloss. ii.	ibid.
Ambitionis mos maximè ordinarius, Iac. i i i.	220.	mos Iudæorum circa illos,	794
922	767	Angelorum nomine quid contineatur, Hebr. i.	412.
Amici quomodo vt plurimum compellantur.	418	Angelus orationis quis dictus, i. Cor. xi. 412.	413
i. Cor. vi.	93	Anima in quotuplici differentia apud Rabbinos habeatur, i. Thess. v.	670
Amici humiles quinam appellati à Seneca, Eph. v i.	363	Animæ definitio, i. Cor. x v.	446
Amicitia cum peccatoribus quid efficiat, i.	139	quænam dicatur eius ala apud Tatianum, ibid.	
Cor. v.	304	Animæ facultates quænam sint, i. Thess. v.	652
Amicitia hominis cum Deo descriptio, Rom.	660	Animi constitutio vitiosa cui rei comparata, Act. viii.	42
iv.	642	Animi probitas in quo consistat, Rom. iv. 222	640
Amicos quid faciat, Rom. iv.	660	Animi vestes quænam, Coloss. iiii.	652
Ammonis Sacerdotes quo nomine appellati à Plutarcho, Tit. i.	313	Animi magni signum quodnam, i. Thess. i.	90
Ammonitæ Saturni stellam quomodo nominarent, Act. vii.	145	Animorum vincula per quos soluta, Act. x vi.	474
Amphiaræus quis, i. Cor. xii.	353	Animus quomodo in corpore habitat, i i. Cor.	52
Amphipolis vrbs vbi sita, Act. x vi i.	46	v.	210
Amphitheatrum quid propriè dictum, i. Cor.	120	Animalia immunda quid Iudæis significarent, Act. x.	433
i v.	745	Anna qualis fuerit in medio populi Iudaici, Rom. iiii.	39
Amplias & Ampliatus an iidem, Rom. x vi i.	333	Annæ hymnus qualis, i. Cor. xiv.	746
333	139	Anni mille Apocal. à quo incipiant, Act. vii.	135
Amplius quænam vox, Act. x xiv.	304	Anni quadringenti & quinquaginta ab exitu ex Ægypto, quorum mentio, Act. xiii. & in quod tempus defierint,	
Amygdalas ex dulcibus in amaras transfigurari quis dixerit, Rom. xii.	660	Annulorum signa quænam magis consueta, i i.	
Anacharsis Scyta cuius ingenij, Coloss. iiii.	313	Tim. i i.	
642	145	Antipatris cuius provincie vrbs, & in qua parte præcise sita, Act. x xiii.	
Ανάγκη significatus quo potissimum Hebræi utebantur quis, i. Thess. i i i.	353		
Αναγκαζαίωσι quid Græci appellent, Rom. xiii.	46		
313	120		
Αναγκη quid propriè sit præcipuè apud Iurifconsultos, Act. x x v.	745		
Αναγκη quid forensis quò traducta, i. Cor.	333		
ii.	46		
Ananias quàm amicus Saulo, Act. i x.	130		
Ananiz quot & quinam, Act. x x i i i.	120		
Αναστήτης, vox nautica, Act. x x i.	745		
Ανάστασις quoduplex, i i. Tim. i i.	333		
Anathema dicere quid sit, i. Corinth. x i i.	46		
419	130		
Ανάσσειν Μακεδόνες quale sit, i. Corinth. x vi.	120		
454	745		
Ανάσσειν ἰσω quid significet, Gal. i.	333		
Anaxagoræ responsum objicienti cuidam sibi patriam curæ non esse, Hebr. x i.	130		
871	135		

D d d d d

INDEX.

- Ἀντιόχεια* quænam figura, Rom. v. 111. 258
Ἀντιόχεια quid propriè sit, 1. Theff. v. 668
Ἀντιόχεια nomen quàm honorificum, Aët. xiv. 63. 64
 Antiochi partes quinam Iudæi erant secuti, Rom. x. 288
 Antiochi Epiphaniæ cognominati superbia quàm horrenda, 11. Theff. 11. 678. 679
 Antiochia in qua prouincia fuerit, Aët. xiv. 74
 Antiochia Syriæ vbi sita, Aët. xv. 111. 106
 Antiochus cuiusnam typus esset, & quodnam nomen ei attributum sit, 11. Theff. 11. 678
 Antiochus qualis & quomodo appellatus, Hebr. xii. 884
 Antonius Felix quam parum felicitatis ingenij in regio iure exercendo, Aët. xxii. 133
 vnde eius mentiti adulatores, ibid.
Ἀπὸ quid significet appellatiuum, & quid proprium, Rom. xvi. 333
 Aperto an operto capite esse oporteret in Ecclesiæ conuentu, 1. Cor. x. 410
Ἀπὸ quid sit apud Platonem, 1. Theff. v. 668
 Apidis cultus qualis apud Ægyptios, Aët. vii. 35
Ἀπὸ quid potissimum significet, Rom. 111. 206. 207
Ἀποκάλυψις *Ἰησοῦ Χριστοῦ* quid intelligatur, 1. Cor. i. 343
 Apocalypsis quare vltimum, locum accepit in scripturis, 1. Theff. i. 651
Ἀποκάλυψις varie sumptum, 11. Theff. 11. 678
Ἀποκρίσεις quid sit apud plures authores, Aët. 111. 18
Ἀποκρίσεις quid dicatur, Coloss. i. 626
 B. Apollinaris condemnationis verba, Aët. xvi. 89
 Apollonia an eadem quæ Mygdonia, & vbi sita, Aët. xv. 111. 93
 Apollonia nominata Aëtiorum primo, vbi sita sit, Rom. xv. 327
 Apollonio Tyanæ & Simoni Mago quinam præfixi fuerint termini, 11. Theff. 11. 682
 Apollonius Tyanæ quis, 1. Tim. 111. 713
Ἀπὸ quomodo dictum sit in accusatiuo, 1. Cor. iv. 362
 Apollo quis & quàm notus Corinthiis, 1. Cor. xv. 452
Ἀπὸ, *Ἀπὸ* & *Ἀπὸ* an idem nomen, Aët. xv. 111. 106
Ἀπολογία quid apud Ciceronem, Aët. xxii. 126
Ἀπολύτρωσις animarum quomodo fiat, Rom. viii. 262
Ἀποκρίσεις & *Ἀποκρίσεις* de quibus propriè dicantur, 11. Theff. 11. 678
 Apostatarum descriptio à Philone, Rom. i. 190.
 Apostoli quò die cœperint prædicare, Aët. 11. 8.
 Apostoli quomodo à Spiritu sancto confirmati in doctrina Evangelica, Aët. vii. 30
 Apostoli quò tempore Iudæis instituendis vacarent, Aët. xiii. 69
 Apostoli qua ratione docerent Episcopos, Aët. xv. 75
 Apostoli miraculis maxime insignes quinam, 1. Cor. i. 344
 Apostoli quibus maxime hominum generibus exerciti, Rom. xv. 316
 Apostoli cuius potissimum astruendæ veritatis studiosi, 1. Theff. i. v. 664
 Apostolicæ functionis ius quodnam sit, Philip. i. 782
 Apostolicorum sermonum summa quæ, Aët. i. 5
 Apostolicum munus qua ratione à Deo commendatum, x. 108
 Apostolicum munus quantum sit beneficium, & qua voce significatum, Rom. i. 172. 173
 Apostolicum quid maxime sit, 11. Cor. xii. 507
 Apostolis quare prodigiola puniendi potestas tributa, Aët. v. 24
 Apostolorum dicta an omnium sint, an tantum aliquorum, & quorumnam maxime, Aët. i. 3
 Apostolorum munus quale, Aët. vi. 28
 Apostolorum humilitas quanta, Aët. x. 116
 Apostolorum munus Ecclesiis subueniendi, 1. Cor. v. 368
 Apostolorum prudentiæ permissa præcepta quænam erant, 1. Cor. x. 409
 Apostolorum adiutores qui & quales, Eph. i. v. 576
 Apostolus deimus quartus quinam apud Græcos, Gal. i. 11. 520
 Appellatio ad alium iudicem quid efficiat, Aët. xxvi. 149
 Apulei locus de Iure Romano, Aët. xvi. 92
 Aqua vnde dulcis & vnde amara fiat aut falsa, Iac. 111. 921
 Aratei loci paraphrasis apud Auienum, Aët. xv. 111. 99. 100
 Arboris cum Evangelio comparatio, Coloss. i. 626
 Arca fœderis cui rei inferuaret, Hebr. ix. 843
 quare auro obducta, ibid.
 Arcæ tegmen quomodo appellatum, Rom. i. 11. 215
 Arcam cœlestem quandonam simus intraturi, 1. Theff. i. v. 664
 Arcana Dei & Arcana Principum, 1. Cor. 11. 352

I N D E X.

Arcanum voluntatis Dei quid iuxta Tertullianum, Eph. i.	555	Asinæ & Asilæi Iudzorum in Babylonia mores, Rom. i i.	203
Arcanum Dei quomodo & quando patuit, Coloss. i.	631	ἄσπτοι & ἀσπτοι quænam appellentur, i. Cor. v.	369
Ἀρχιερεῖς quinam dicerentur apud Iudæos, Act. xix.	109	Asperiones aquæ & sanguinis in quo differrent, Hebr. i x.	847-848
Ἀρχισυνάγωγῳ munus, quale & nunc apud Iudæos, Hebr. x i i i.	891	Asphaltitæ halitus qualis sit, ii. Cor. ii.	464
Arcturus quid, i. Cor. xv.	446	Aspidum venenum quam præsens, iuxta multos auctores, Rom. i i i.	211
Arcopagitarum Senatus quantæ authoritatis, Act. xv ii.	102	ἄσως vrbs cuius prouinciæ, Act. xx.	116
Ἀρεσκία vox quomodo sumenda, Coloss. i.	627	Ἀσπασίου quid, i. Cor. v i i i.	394
Ἀρεσκίας descriptionis locus notatur, Rom. xvi.	335	Assclæ mensarum vbinam flagellati, ii. Thess. ii.	686
Aretas quis ille esset, de quo ii. Corinth. xi.	504	Ἀδύναμι & Ἀδύναμι, quid pluribus in Scripturæ locis, Rom. v i i i.	262
Ariobarzanis filius à quo Rex appellatus, Act. x v i i.	94	Ἀτακτος & εὐτακτος quid, i. Thess. y.	668
Ariouistum Regem à populo Romano appellatum quistestis, Act. x v i i.	94	Ἀτρυγέτων quid, i. Cor. v i i i.	394
Aristarchus quis erat cuius mentio Act. x i x.	112	Athalia quare punita, i. Cor. i i i.	359
quàm celebris apud Græc.	112	Atilius quo loco à Romanis habitus, Rom. i.	179
Aristarchus quam impensè Paulum amarit, de quo Act. xx v i i.	150	Ἀδύτων pro quo sumatur, i. Thess. iv.	663
Aristoteles quomodo de Deo doceat, Rom. i.	179	Athenagoræ dictum de æquitate, ii. Thess. i.	675
Aristotelis erronea sententia de vltionis cupiditate, Rom. i.	191	Athenæ quam piæ teste Cicerone, Act. x v i i.	96
Aristotelis mens circa materiam resurrectionis Eph. ii.	563	Athenarum aræ qua inscriptione iuxta Pausaniam, Act. x v i i.	98
Aristotelis opinio circa bonorum definitionem, i. Tim. v i.	728	Athenæ vbi sitæ, Act. xx.	114
& circa Deum, ibid.	ibid.	Athenienses quem regem suorum sacrorum vellent, Hebr. v i i.	828
Armorum quæ cura sit habenda militibus, Rom. x i i i.	313, 314	Atheniensium laus propria quænam esset, Act. x v i i.	97
Arra quam à Deo accepimus, quænam sit, Rom. v.	228	Attalia vbi sita iuxta Ptolemaeum & Strabonem, Act. xiv. 74. à quo nomen habuerit, ibid.	ibid.
Arrhabo qualis vox, ii. Cor. i.	459	Audaciæ mulierum effectus, i. Corinth. x i v.	435
quid sit & apud quos auctores reperiatur, ii. Cor. i.	459	Audientes quinam Tertulliano appellati, Coloss. i.	626
Ἀρραβὼν quid propriè, Eph. i.	557	Auditorum Tyrociniæ quænam sint eidem, ibid.	ibid.
Arrogantia quid effecerit in Ecclesia, 342		Auditorij vox vbi maximè frequens, Act. xxv.	145
Artemo quid sit, Act. x x v i i.	158	Auerni halitus quàm damnosus, ii. Cor. ii.	464
Articulorum commutatio quæ apud Apostolos, Rom. x i i i.	313	Auentia vocabula amplius augere, quomodo Paulus amet, i. Thess. ii.	658
Artis effectus quandonam facilior, Rom. xi.	298	Augusta cohors quænam fuerit, Act. xx v i i.	150
Ἄσπερος quomodo vertatur, i. Thess. ii.	653	Augustus quam impensè Iudzorum rebus studuerit, i. Thess. ii.	678
Ἀσκησάμενοι quid vocent, i. Cor. x i i.	422	Aulicorum mala consuetudo, Ephes. v i.	591
Ἀσέβεις & ἀμαρτωλοί an iidem, Rom. v.	428	Ἀσπυγία quid propriè significet, Act. x v i.	90
Asia minoris partes quæ, Act. x v i.	87	Ἀυτομόματος quid propriè sit, Coloss. i.	627
Asia commune Templum vbi situm, Act. xix.	108	Ἀξίου vox vnde deducta, Rom. v i i i.	259
Asiarcharum quænam functio, ab Imperatoribus Christianis factis relicta, Act. x i x.	112	Azuma quando incipiant, Act. x i i.	59
Asiarchia quid fuerit, Act. x i x.	112	Azuma quæ, Coloss. i i.	636
Asilæus & Asinæus, quales apud Iudæos ex Josepho, Act. x v i i i.	102		

D d d d d ij

INDEX.

B

Baal an idem cum vitulis, Rom. x i. 290
 Bacchiadae Corinthi quales, i. Cor. i. 348
 Baltassar quare punitus, i. Cor. i i i. 359
 Baptisma quomodo fuerit imago sepulturae & resurrectionis, Coloss. i i. 634
 Baptismatum duorum differentia quae, Act. xix. 107. 108
 Baptismi sine mora dati exempla quam frequentia, Act. x v i. 91
 Baptismi efficacia & imago, Rom. v i. 236
 Baptismi & praedicationis comparatio, i. Cor. i. 345
 Baptismus cuiusnam praeccepti, Act. v i i i. 41
 Baptismus aquae quibus non negandus, Act. x. 516
 Baptismus quid sit, i. Cor. x i i. 421
 eius effectus, ibid.
 Comparatio eius cum calice Domini, ibid.
 Baptismus vicarius in Ecclesia usurpatus quis, i. Cor. x v. 443
 Baptismus quotuplex sit, Hebr. v i. 819
 quale nomen apud veteres habuerit, 821
 Baptizandi ius quibus concessum, Act. v i i i. 44
 Baptizari in Christum quid, Gal. i i i. 531
 Baptizandi quid proprie sit, Act. i. 4
 Barach à quo Propheta dictus, Hebr. x i. 876
 Barbari vox cuiusnam respondeat, i. Cor. x i v. 430
 Barbari nomen quibus potissimum datum, & de quibus usurpatum, Coloss. i i i. 641
 quinam erant inter barbaros barbarissimi, ibid.
 Barbarorum Asiaticorum linguae quot, Act. i i. 9
 Barbarorum quid, Act. x i i i. 63
 Barionas quare celebratus plusquam Ionas, Act. x x. 50
 Barnabae dictio qualis, 789
 Barnabas quomodo Hebraice dictus, Act. i v. 22
 eius ortus & facultates, ibid.
 Barnabas quo tempore Saulum nouerat, Act. i x. 48
 Barnabas à quibusnam populis pro Deo habitus, Act. x. 53
 Βαρναβην quid, i. i. Cor. i i. 463. 492
 Basilidiani ex quibus originem suam traxere, i. Tim. i. 693
 Βασκανην quid proprie sit, Gal. i i i. 524
 Βησα quid potissimum dicatur, Act. x i i. 61
 Beneficium accipere vel dare utrum potius, Act. x x. 119

Beneficium Dei maximum quodnam sit, i i. Cor. i v. 471
 Beneficium omne Dei quomodo vocari debeat, i i. Cor. v i. 478. 479
 Beneficiorum omnia genera quibus exemplis indicata, Rom. x i i. 308
 Beneuolentia Dei in nos quomodo reneletur, Coloss. i. 626
 Beneuolentiae mutuae signum quodnam, Act. i i i. 16
 Benoni quomodo saepe usurpatum apud Hebraeos, Gal. i. 520
 Bernices Agrippae sororis coniugia quae, Act. x x v. 143
 qualis fuerit, 144
 Berœa urbs ubi sita, Act. x x. Philip. i v. 115. 621
 Bestiae quae veneno nocent, quo peculiari nomine appellatae, Act. x x v i i i. 159
 Bethaniae ex medio sublatum Christum unde colligamus, Act. i. 5
 Bethesda vicus ubi situs, Act. v i i i. 44
 Bibere quandonam de terra dicatur, Hebr. v i. 821
 Biglinitza quo alio nomine à Romanis donata, Act. x i i i. 64
 Bythinia ubi sita, Act. x v i. 87. Act. x i x. 107
 Blandientium mos quinam, Rom. v i i i. 258
 Bonitatis vox quid praecipue significet, Act. x x v. 154
 Bona quae apud varias Philosophorum sectas, i. Tim. v i. 728
 Bonitas Dei quanta, Act. x. 50
 Bonitas Dei in quo maxime talis apparuit, Eph. i. 555
 Bonitas mira Pauli, i. Thess. i i. 656
 Bonitas Dei quanta, i i. Thess. i i. 684
 Bonitas Dei per quid designata, & quod ea teneat, Hebr. i v. 811
 Bonitatis Dei effectum quomodo quis possit assequi, Rom. i i i. 215
 quomodo eam testatus fuerit, 216
 Βραχίων quid proprie significet, i. Cor. i x. 399
 Βραχίων de quibusnam proprie dicatur, Coloss. i i i. 643
 Brachium Dei quid sit, apud Esai. Rom. i. 175
 Bubula censio quid, Act. x x i i. 128

C

Cadere quis dicatur, quis stare, Rom. i v. 227
 Cadere causa quid apud Latinos, Rom. x i v. 319
 quid stare, ibid.
 Caelius ille in quem est diuinitas Ciceronis,

INDEX.

quisnam fuerit, Act. v. i.	29	χαιρώνα quæ & vnde dicta, 1. Cor. iv. 363.	
Cæsarea Stratonis vbi sita, Act. v. i. i.	4. 5	380	
Cæsarea vrbs qualis, Act. xv. i. i.	106	χαρίζαι nra quis dicatur, Act. i. i. i.	17
Cæsarenses Christiani quo affectu ducti, Act. xxi.	121	Carnis affectus qui, Gal. v.	341
Cæsares mortui quomodo à Romanis honorati, Rom. i.	183	Caro cur peccandi consuetudini faveat, Rom. vii.	251
Cæsaris tribunal quodnam vocatum apud Iudeos, Act. xv. v.	142	qualis sit in illis ordo servatus, ibid.	
Cæsarium domus Romæ quomodo appellata, Philip. i.	602	Caro quid propriè sit, Rom. vii.	253
Caij impietas quanta, Rom. i.	188	Caro qua ex parte homo appellatus & quare, 1. Cor. i.	349
Caij imperatoris res actæ cuius prophetiæ verbis congruant, 11. Thess.	673	Caro de quibus dicatur, 1. Cor. xv.	445
Caij non ferenda ambitio, 11. Thess. i. i.	679	Carpus quinam appellatus de quo 11. Tim. iv.	758
Caius Scius qualis vir, Rom. xiii.	312	Castandrenses cuius iuris fuerint, Act. xvi.	87
Caius quis ille fuerit de quo Rom. xvi.	337	Castimonia conjugalis quo tempore maxime seruanda, & à quibus seruata, 1. Cor. vii.	379
Caius quis ille esset de quo agitur 1. Cor. i.	345	Castitas conjugalis an Dei donum, 1. Cor. vii.	380
Caius quibus nominibus & quam atris designatus à Paulo, 11. Thess.	673	Castorum quot sint genera, Act. xv. i. i.	161
Caius quam impium se in Iudaicam religionem præstitit, 11. Thess. i. i.	678	Castra quandonam pro vrbe habita, Hebr. x. i. i.	893
quam sui expectationem concitârat initio principatus, ibid.		Catapiratem vocem nauticam quomodo exposuerit Lucilius, Act. xv. i. i.	156
Calamitas sine remedio quænam sit, Iac. i. v.	924	Catechumeni Tertulliano quomodo aliter appellentur, Coloss. i.	626
Calanus quid passus sit, 1. Cor. xiii.	425	Catenarum varæ species, Act. xv. i. i.	162
Calcem quid propriè vocent Latini, Philip. iii.	615	Causæ per accidens, quomodo dicantur causas, Rom. vi. i.	248
Calebus qualis fuerit, Hebr. i. i.	867	Cautio egestia Christianorum, Act. xv. i. i.	106
Calicem Domini in quam spem bibamus, 1. Cor. xi. i.	421	Celsi confessio ab Origene producta, Rom. i.	177
Callum abduxisse Latinis quinam dicantur, Eph. i. v.	579	Cenchreæ portus Corinthis vbi situs, Rom. xv.	331
Candaces nomen in quodnam aliud & quando transierit, Act. vi. i. i.	43	Cenchreæ portus vbi situs, & quorummam populorum, Act. xv. i. i.	109
Canones Apostolici vnde habuerint originem, 1. Cor. xi.	418	Censio bubula quid, Act. xx. i. i.	128
Canonum Apostolicorum materia quæ, Act. xv.	81. 82	Cereris nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	182
Capilli apud Petronium, quantum decus, 1. Cor. xi.	411	Cereris diuinitas imaginaria destruitur, 1. Cor. x.	408
Capitis aperti an velati reuerentia maior, 1. Cor. x.	411	Cerintus cuius esset & quo tempore vixerit, 11. Tim. iv.	750
Cappadociæ vrbs præcipua quæ, Act. i. i.	9	Chaldæis quare tradidi Israëlitz, Act. v. i. i.	36
Caput dūmaviri quale nomen ambiebant, Act. xvi.	88	Chaldæis & Persis cur Prophetæ paruerint, Rom. i. i. i.	310
Caput Ecclesiæ cur datus sit Christus, Coloss. i. i.	637	Charondas quam oculatus, 11. Thess. iv.	664
Caria vbi sita, & qua potissimum re nobilis, Act. xxvii.	151	Chartæ Hebræorum quomodo haberentur, Hebr. x.	856
Carcer quandonam Castrensis dictus, Act. xxviii.	162	Cherubini quare in templo, 1. Cor. xi.	412
Carcerum varæ species & incommoda, Act. xvi.	90	Cherubinarum formæ quot & quænam, Hebr. i. x.	844
Carnalia præcepta quænam fuerint, Gal. i. i.	525	Chirographus lex Moïsis appellata, & quare, Coloss. i. i.	635
		Christi regnum cum Davidis regno comparat.	

D d d d d iij

INDEX.

tum, A&. i. i.	12	Christianis quid exprobrat Iulianus, i. Cor. i.	348
Christi regnum quale apud Macedones, A&. x v i i.	95	Christianis singulis quodnam ius competat, i. Theff. i. i.	685
Christi populus qualis, A&. x v i i.	104	Christianis æqui imperatores, quinam fuerint, i. Tim. i.	701
Christi vultus qualis, A&. x v i.	147	Christianismi professio, quomodo fieri debeat, A&. i. i.	13
Christi rerum figuræ, Rom. xv.	324	Christianismi & Iudaismi comparatio, Gal. v.	539
Christi esse quid sit, Gal. i. i.	531	Christianismi profectum quomodo Iudæi impedire conati sint, Philip. i.	602
Christi Deus, quomodo dictus Deus Pater, Ephes. i.	558	Christianismi in quibusnam potissimum virtutibus consistat, i. Theff. i.	674
Christi in nomine loqui ac facere quid sit, Coloss. i. i. i.	643	Christianarum perpeffionum effectus, i. Theff. i.	676
Christi doctrinæ effectus quis, i. Theff. v.	667	Christianorum primorum communio quanta, A&. i. i.	15
Christi majestas quonam maxime titulo expressa, i. i. Tim. i. i.	754	Christianorum mores antiquissimi quibusnam libris contenti, A&. x v.	82
Christi cum Adamo comparatio, Hebr. i. i.	799	Christianorum mos conuenire Sabbathi vt dominicis diebus vbinam & quandiu obseruatum, A&. xv.	83
Christi cum Dauide comparatio, Hebr. i. i.	801	Christianorum & Philosophorum differentia, i. Cor. i.	343
Christi præcipuum officium, quodnam & quod duplex, Hebr. i. i.	803	Christianorum fidem quid inconcussam faciat, Ephes. i. i.	567
Christi affectus naturales ex doloris metu, Hebr. v.	816	Christianorum proprium quodnam sit, Coloss. i.	617
Christiana vita quare cursui comparata, Gal. v. 540		Christianorum munus quale sit, i. Theff. v.	668
Christianæ fidei proprius effectus, Rom. v.	227	Christianum quid faciat, Gal. i. v.	536
Christianæ doctrinæ auctoritas quo nitatur, i. Cor. i.	345	Christianum populum quomodo Deus fecerit sibi, Ephes. i. i.	564
Christiani quomodo verus Israël, A&. i.	4	Christus Davidis stirps, quo tempore & per quem regnare cœperit, A&. i.	4
Christiani ad quos pertineant, A&. i.	6	quomodo continuatū fuerit ipsius regnū, ib.	ibid.
Christiani primorum sæculorum lapsi, quomodo habiti ab Ecclesia, A&. v i i i.	42	quomodo fuerit Israëlita,	ibid.
Christiani primi quonam irent de necessitatibus consulaturi, A&. xv.	76	Christus quomodo sanauit morbos, A&. v.	24
Christiani quomodo plerumque Iesum vocabant, A&. x v i i.	95	Christus per quid factus princeps gloriæ æternæ, Rom. v i i i.	264
Christiani quomodo à Mahumetistis & Iudæis appellati, A&. xxiv.	137	Christus & Euangelium quomodo idem, Rom. i. x.	281
Christiani quo tempore malè haberi cœperint, Rom. v i i i.	260	Christus quomodo vidit omnia regna mundi, i. Cor. x i i.	505
Christiani duplex figura, Rom. i. x.	270	Christus quale sit nomen, Coloss. i.	623
Christiani quo tempore cum Iudæis Romæ pulsi, Rom. v i i i.	265	Christus vbinam primum regni sui specimen dederit, Hebr. v i i.	827
Christiani è Gentibus vocati, quomodo cum Iudæis Iudaicè viuentibus conciliati, Rom. xiv.	316	Christus quo maxime tempore venit in mundum, Hebr. x.	855
Christiani quomodo se pares esse ostenderent, Rom. xv i.	335	Ciborum seruus quinam appelletur, i. Cor. vi.	375
Christiani an ita solliciti de liberis serendis, & cur vxoris ducendæ necessitatem sibi imponerent, i. Cor. v i i.	373	ad quid sit, ibid.	
Christiani quo maxime die conueniebant, i. Cor. x v i.	450	Ciceronis locus de Iure Romano, A&. x v i.	322
Christiani quomodo sacerdotes & reges, i. Cor. xvi.	452	Ciceronis erronea opinio de vltionis cupiditate, Rom. i.	191
Christiani quomodo à Paulo excitati, i. Theff. v. 697.		Cilicum idioma, i. Cor. i. y.	301
Christiani quare se mutuo fratres vocarent, Philip. i.	781	Cors Insula vbi sita, A&. xx.	116

INDEX.

Circumcidere filium, patre inuito, an liceret matri, Aët. xvi.	86	liciti, Aët. xix.	114
Circumcisio an necessaria ad salutem, Aët. xv.	75	Cætus principes quomodo appellati, i. Thess.	v. 668
Circumcisio vera & à Deo expectanda quænam sit, Rom. ii.	201	Cohors quot militum esset, Aët. xxiii.	131
Circumcisio cordis quænam fuerit, Galat. ii.	523	Collactaneus, collactarius, & collacteus, quò sensu usurpati, Aët. xiii.	63
Circumcisio communis facta Iudæis & Gentilibus qualis, Ephes. ii.	564	Collegij Princeps quo loco nominari debeat, Gal. ii.	520
Circumcisionem quomodo Paulus observaret, Aët. xvi.	86	Collegium in Iure quò alio nomine vocetur, Iac. ii.	918
Circumcisionis descriptio, Rom. iv.	221, 222	Coloniz duumviri quo honoris titulo decorati, Aët. xvi.	89
Circumcisionis Apostolatam Petro creditum, sibi autem Apostolatam incircumcisorum quò dicat Paulus, quomodo intelligendum, Gal. ii.	520	Colossæ ciuitas ubi sita, Coloss. i.	625
Circumcisionis præceptum, quare præcipuum ac stabile vocent Iudæi, Galat. v.	540	à quibusnam auctoribus memorata, ibid.	
Circumcisionis vocabulum quam latè pateat, Coloss. ii.	634	Comam diis libandi mos qualis, Aët. xxi.	123
Circulatores cuiusnam farinæ homines, Aët. xix.	108, 109	Commendandi alicuius modus, i. Cor. xi.	497
Cithara ad quid inuenta, i. Cor. xiv.	430	Commentariensis quisdictus, Aët. xvi.	89, 90
Ciuitatis Romanæ ius quanto venditum & emptum, Aët. xxi.	129	Commentariensium domus, quales esse debeant, Aët. xvi.	91
Claudia & Claudilla an eadem, Rom. xvi.	331	Communio primorum Christianorum, quanta, Aët. ii.	35
Claudius qualem se in matronas præbuerit, Rom. i.	188	Concionis & Ecclesiæ differentia, Aët. xix.	113, 114
Clemens Romanus qualis ingenij & doctrinæ fuerit, Aët. xvi.	789	Concubinarum & ancillarum filij quam differentes apud Hebræos, Gal. i.	538
Clementis commendatio præcipua, Iac. ii.	912	Concupiscere quid lex vocet, Rom. vii.	246, 247
Clementis locus de Simone Mago, i. Thessal. ii.	683	Conditiones variæ mundi à Paulo descriptæ, i. Cor. vii.	384
Clericorum nomen vnde natum, Aët. i.	6	Conductus quo sensu sumptus, Aët. xxvii.	164
Cælestis vitæ, & huius temporis differentia quanta, i. Cor. xiii.	426, 427	Coniugalis & socialis vitæ differentia, i. Cor. vii.	379
Cæli & terræ nomine quid intelligatur Hebræico more, Rom. vii.	260	Coniugia cum fœminis alieni cultus an dissoluenda, i. Cor. vii.	381, 382
Cælo quæ nomina maximè conueniant, Hebr. xi.	571	Coniunctiua pro disiunctiuis, quo sensu posita, i. Cor. xi.	416
Cælorum nomine quid intelligatur, Heb. i.	796	Conscientiæ vis depicta, Rom. ii.	200
Cælum ad qualem humani generis vtilitatem dispositum, Aët. xiv.	74	Conscientiæ vis quanta, Rom. ix.	268
Cælum pro Deo positum, Aët. xxvi.	148	Conscientia bona vnde nascatur, i. Tim. i.	693
Cælum ubi sit, & de quo dicatur, Rom. x.	287	Consecratio Deorum quomodo olim facta, Aët. xvi.	89
Cælum excellentius aliis quodnam sit, i. Cor. xv.	447	Consilia Dei quæ, Rom. xi.	302
Cælum in quot & quas regiones ab Hebræis diuisum, i. Cor. xii.	505	Consilij verba quomodo sæpe sumpta, Rom. ix.	279
Cælum tertium quodnam esset de quo, ibid.		Consilium dantis munus, quodnam sit, i. Cor. vii.	388
Cælum astriferum & cælum summum quibus rebus figuratum & verbis expressum, Hebr. ix.	851, 852	Constantia quibus similitudinibus expressa, Ephes. iii.	573
Cætus Christianorum, quomodo primum habitus, Aët. xii.	61	Constantinopolitani Κωνσταντινῆ quales essent, Aët. vii.	31
Cætus & concursus quibus in occasionibus		Consuetudinis effectus, Tit. ii.	770
		Χορτάζειν & χορτάσθαι de quo usurpata, Aët. vii.	31
		Controuersie figuratæ apud Quintilianum quæ, i. Cor. iv.	362
		Contumeliæ honori ducere, an sit virtus, Aët. v.	27

INDEX.

Conuentuum loca à Christianis, quomodo appellata, Aët. v. 11.	37	mendati, Rom. xiv.	317
Conuersatio viri aut mulieris quam vim habeat in animos, 1. Cor. vii.	383	Crimina quæ ex consensu omnium mortem merentur, Rom. i.	290
Conuiuia frugalia Apostolorum quo ferculo clauderentur, Aët. 11.	14	Criminum cum debitis pecuniariis similitudo, Aët. v. 11.	39
Conuocatio populi quomodo olim fiebat, 1. Theff. i. v.	665	Crispus Archisynagogus, 1. Cor. i.	345
Copula quam frequens apud Hebræos, & ceterius loco ea vterentur, Rom. i. x.	274	Criminum grauiorum rei quomodo habiti in primitiua Ecclesia, 1. Cor. 11.	461
Cor per quid manderetur, Rom. x.	285	an desperare idcirco vellent de misericordia, ibidem.	
Cordis Index quis, Rom. 11.	205. 206	Crucis nomine quid aliud expressum, Eph. 11.	566
Cordis puritas vnde nascatur, 1. Tim. i.	693	Crucis supplicium quo loco habitum, Gal. 111.	527
Cordis iustitia per quid acquiratur, Rom. x. 285		Crudelitas Romanorum, maxime Imperatorum, Rom. i.	186
Corinchi situs,	341	Crux generaliter sumpta, quid significet, Gal. v.	541
vnde diuitias tantas adepta,	ibid.	Cubicularij quoniam appellati, Aët. x. 11.	61
Corinthiorum vitium publicum,	ibid.	Culmen vnde dicatur, 1. Cor. 111.	357
alia eorum vitia,	ibid.	Cultus omnis Dei per quid expressus, Rom. xiv.	311
studia,	ibid.	Cupiditatum soboles quoniam, Iac. i. v.	923
Corinthij homines cur verbera Iudæis ingerere, Aët. x. vii.	105	Curiosi quam studiosè fugiendi, 11. Theff. 11.	686. 687.
Corinthus à quo euerfa, Aët. x. vii.	102	Curiositas humani ingenij, quoniam sit, 1. Theff. sal. v.	666
Cornelius incircumcisorum primitiæ, Aët. viii.	43	Currus Dei qualis, 1. Theff. i. v.	665
Corona regni & corona vitæ, quoniam appellentur, Iac. i.	903	Cursus quid propriè denotet, Aët. x. x.	117
quoniam sint,	906	Cybeles nomine, quid intelligat Varro, Rom. i. 182	
Coronam ἀπαρχῆς, quid vocet Paulus, 1. Cor. ix.	400	Cymbala & tympana, quare distincta, 1. Cor. x. 111.	424
Corporis variæ sumptiones, Rom. 6.	237. 238	Cypri princeps, quomodo appellatus, Aët. x. 111.	63
Corporis & carnis an variij, an iidem significatus, Rom. v. 111.	256	Cyprus cui regno connexa, Aët. x. i.	58
Corporis caduci in corpus immortale mutatio, qualis futura sit, 1. Cor. x. v.	448	Cypselidæ Corinthi, quales, 1. Cor. i.	348
Corporum variæ acceptiones, Ephes. 11.	566	Cyrenaica quam multis Iudæis frequentata, Aët. v. i.	29
Corporum & vmbrarum veræ appellationes, Hebr. v. 111.	836	Cyrene cuiusnam regno adhaerit, Aët. xi. 58	
Corpus humanum quale post peccatum, Rom. v.	231		
Corpus ad quid habeamus, 1. Cor. vi.	375		
Corpus humanum quid, 1. Cor. x. i.	422		
Corpus Christi simile nostro, Coloss. i.	630		
Corpus quam variè appellatum, 1. Theff. sal. i. v.	662		
Corpus Christi quare dicatur templum, Hebr. ix.	847		
Corrigentis aliorum dicta, formula, Rom. ix.	277		
Corus vel Caurus ventus à quo occasu flare dicatur, Aët. x. x. vii.	152		
Creationis historiarum Sabbatho ante Pascha legendæ mos vnde, Aët. x. v.	83		
Credentes à Christo quomodo euehendi, 11. Theff. i.	676		
Credientium primitiæ quoniam, 11. Theff. i. i.	683		
Creta quomodo olim appellata, Tit. i.	764.		
765			
Cretensium sacerdotes qua abstinentia com-			

D.

D æmones quomodo abducant homines à Deo, 1. Cor. x.	406. 407
Dæmones vnde præuideant futura, 1. Cor. xii.	419
Dæmones quomodo vincendi, Coloss. 11.	636
Dæmonum genera quoniam sint, Eph. 11.	561
Damascus vbi sita, 1. Cor. x. i.	504
Dalmatia vbi sita, Rom. xv.	327
Damnatio quare pro morte dicatur, Rom. v.	233
Dauid quomodo distribuerebat sacerdotum functiones, Aët. i.	7
Dauid quare appellatus πασιπάρχης, Aët. vii.	31
Dauid quot annos regnauerit, Aët. x. 111.	65
Dauid ex quo spiritu perfidis optat paria, Rom. x. i.	293
Dauid	

INDEX.

David cuius figura, Rom. x v. mysticus quis, 324. 325	Deorum in consecratione quænam obsecrata, Act. xvi. 89
David quo maxime tempore venit in mundum, Hebr. x. 855	Deorum gradus apud Ægyptios, Act. vii. 35
Davidis sepulchri locus, Act. ii. 12	Deorum species apud Ægyptios, Persas, Romanos & alios quæ olim essent, Rom. i. 181
Davidis oris Spiritus sanctus quisnam esset, Act. i v. 21	nominum illorum explicatio à Varrone, 182
Davidis diffidentia de vita sua, Rom. i ii. 212. 213	Deos Reges appellare quibus licitum, Act. xii. 62
comparata cum Iudæis, ibid.	Depositi vox quo sensu usurpata, i i. Tim. i. 738
Davidis cum Christo comparatio, Hebr. i i. 801.	Depositi quare appellata sit doctrina sacra, & quare præcepta, i. Tim. vi. 734
Davidis victoriarum enumeratio, Hebr. x i. 877	Deprecantium mos qualis, Philip. i. 783
Debitum dilectionis quid habeat peculiare inter alia debita, Rom. x i i i. 313	Deum se ostendere quomodo attentaverit Caius Imperator Romanorum, i i. Thess. ii. 678. 679. 680
Deboræ tympus qualis, i. Cor. x i v. 433	Deus verus qua nota optime distinguatur à falsis gentium diis, Act. x i v. 73
Decalogi præceptorum diuisio & differentia, Eph. vi. 590	Deus Abrahami, Isaaci, & Iacobi quare dicatur, Rom. i. 174
Decimarum Deo reddendarum mos quàm antiquus, Hebr. v i i. 827	Deus Beatus quo sensu appellatus, Tim. 695
Decorum in glossario pro quo usurpatum, i. Tim. i i. 703	Dextra Dei quid significet, Rom. v i i i. 265
Decreta Apostolorum qualia essent comparatione præceptorum Moïsis, Act. x v i. 87	Dextram dare cuius rei signum apud Hebræos, Gal. i i. 520
Decreta Dei varia, Eph. i. 554	Diaboli iudicium quodnam sit, i. Tim. i i i. 709
Decretum Dei an mutetur, Rom. i i. 196	Diaboli præcipuum officium quodnam, Hebr. i i. 802
Decuriones qui & quod essent, Act. x i i i. 70	Diabolo locum dare quis dicatur, Rom. x i i. 308
Defectio à Christianismo quantum crimen, Hebr. v i. 821. 822	Διάβολος quid sæpius significet, Eph. v i. 592
eui rei comparatur, 823	Diabolus quomodo eximie vocetur, & qui eum imitentur, i i. Thess. i i. 678
Defensio quid sit secundum Ciceronem, Act. x x i i. 126	Διακονία quale nomen in Ecclesia, i. Cor. x i i. 419
Dei favor quomodo se habeat, Act. v i. 29	Διακονίας nomine quænam intelligenda veniant, Rom. x v. 330
Dei nomen quale apud Iudæos & alios, Act. x v i i. 98	Διάκονοι an fœminæ esse potuerint, i. Tim. i i i. 710
Dei præsentia in qua æstimatione apud antiquos, Act. x v i i. 99. 100	ex quibus maxime fierent primis seculis Ecclesiæ, i. Tim. i i i. 711
Dei proprium nomen quomodo Scholiastæ interpretentur, Rom. i. 179	Διάκονος quomodo dictus Christus, Rom. x v. 325
Dei iudicium quomodo probetur futurum & integrum, Rom. i i. 193. 194	Διάκονος quo sensu sumatur in plerisque sacræ scripturæ locis, Coloss. i. 626. 630.
Dei proprietates ubi descriptæ, Rom. x i i. 303	Diaconos ordinare quorumnam esset, Act. v i. 28
Dei sapientia in quo maxime apparuit, Coloss. i. 628	Diaconus quam in Ecclesia imaginem gerat, Rom. v i i i. 263
Deiotarum à populo Romano regem appellatum quis testis, Act. x v i i. 94	Διακονῶσαν quid sit, Act. x x i v. 139
Demas cuius ingenij apud Plutarchum describatur, Rom. x v i. 335	Diagoræ opinio de Deo qualis, i. Tim. v i i. 728
Δήμας & Δημόβιος an idem nomen, i i. Tim. i v. 757	Διακρίναν quo sensu sumptum, Act. x. 52
Demetrii opera quænam, Act. x i x. 111	Διάλεκτος vox pro quo sumpta, Act. i. 6
Demetrii apud Linum pœnitentia quæ, Act. x x v. 143	Dianæ Templum celebre ubinam ædificatum, x i i i. 64
Demetrius quomodo compendiose dictus, Coloss. i v. 647	Dianæ Ephesiæ zonæ & coronæ quænam verba fuerint inscripta, Act. x i x. 110
Deo non sanante nisi per fidem, & eo fidem non dante, cur accusemur, Rom. i x. 277	

E e e e e

INDEX.

quanto in cultu habita,	111	Dispensationes Dei quomodo Christo & Moſi intellectæ, 11. Cor. xii.	505
Dianam Ephesinam coronatam fuiſſe quinam ſint teſtes, xiv.	73	Distributiones Apoſtolicæ, Act. vi.	27
Diarium quid propriè ſit, Rom. v i.	243	Ditis nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	182
Διαδύκω quomodo vox matris conueniat, Gal. i v.	537	Diuina quomodo ſoleant explicari, Rom. xiv.	320
Διαδύκω vocis uſus quis, Gal. iiii.	527	Δομιμὸς cum infinitiuo quid ſignificet, 1. Theſſ. ii.	655
Dicarchia quid apud Poëtæ, Act. xxv iiii.	161	Doctores noui quomodo notati à Paulo, 1. Theſſ. ii.	ibid.
Dienſes cuiuſnam iuris fuerint, Act. xvi.	87.	Doctrina Chriſti & Dei Patris quomodo eadem, Tit. ii.	771
Dies Domini quinam appellati, Act. ii.	11	Doctrina Apoſtolorum quibus modis tradita, 11. Theſſ. ii.	684
Dies omnes quomodo Deo dedicandi, Rom. xiv.	320	eius auctoritas qualis, ibid.	
Dies pro iudicio apud quos, 1. Corinth. iv.	361	Doctrina noſtra quonam tendat, 1. Tim. i.	693
Διέμεν quid propriè ſignificet, 11. Theſſal. i.	674	Doctrinæ Chriſti auctoritas vnde, Rom. iv.	226
Διέμεν vox quam latè pateat, Rom. vi.	240.	Doctrinæ Chriſti excellentia, 11. Coloſſ.	634
Dij Gentium quonamine ab Hebræis appellati, Act. xiv.	73	Doctrinæ Chriſti effectus quis, 1. Theſſal. v.	667
Dij aurei & argentei apud Iudæos quinam, Act. xxi.	131	Doctrinæ Iudaicæ quales, Hebr. xiii.	892
Dij gentium in Oriente quomodo appellati, 1. Cor. v iiii.	392	Δόγμα quæ vox & ad quid ſignificandum, Eph. ii.	566
Dij gentium quinam erant, 11. Corinth. vi.	482	Dolona quid vocet Pollux, Act. xxv iiii.	158
Dis maledicere quam graue peccatum apud Paganos, 11. Theſſ. ii.	679	Dolor ſecundum Deum quis, 11. Cor. vii.	484
Dilectio propriè quænam, 1. Cor. xiii.	424.	Dolorem quidnam grauet, 11. Theſſal. i.	676
Dilectio quomodo effuſa in cordibus Romanorum, 11. Cor. vi.	480	Domini nomen à quibuſnam imperatoribus recuſatum, à quibus receptum, Act. xiv.	145
Dilectio quantum conferat ad integritatem Chriſtianismi, 11. Theſſ. i.	674	Dominium in ſeruos ab Euangelio conſecratum, Philip. i.	784
Dilectio vnde naſcatur, 1. Tim. i.	693	Dominoſ vocare eos quos honorare volumus, vnde receptum, Act. xvi.	91
Dilectionis conditiones quæ, Rom. xiv.	322	Domulæ quænam dicuntur in comædiis, Hebr. iiii.	804
Dilectionis effectus, 1. Cor. viii.	391	Domus deſcriptio, 1. Cor. iiii.	357
Dilectionis nomine quot comprehenduntur, Eph. i.	355	Dona ſpiritus quibuſnam contigerint, Eph. i.	558
Diligentium mos circa iram, 1. Cor. xiii.	426	Donare quam multipliciter uſurpatum, Coloſſ. ii.	635
Dimittere quid propriè ſignificet, Act. ix.	48	Donorum magnitudo ſupra prophetica quæ voce ſignificata, Act. ii.	8
Διωκω pro ζῆλῳ, Rom. ix.	281	Donorum Spiritus ſancti enumeratio, 1. Cor. xiv.	433
Diocles quo alio nomine appellatus, Act. xiii.	64	Dormire quinam propriè dicuntur, 1. Theſſ. v.	667
Diogenes quo tempore vixerit, 341		Δοῦλοι Κυρίου quinam dicti, Rom. i.	171
eius damnosa ſententia, ibid.		Δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ quinam vocentur, Iac. i.	900
Diogenes quo tempore in Gallia paſſus, Act. xv iiii.	102	Drauci quomodo Græcè appellentur, 1. Cor. vi.	374
Διὸς Δωμάτων voce quid maxime ſignificetur, Act. xxi.	136	Driadum nomine quid Varro intellexerit, Rom. i.	182
Diſiunctiua pro conſtructionis poſita, 1. Cor. x.	416		
Diſpenſatio Dei circa ſalutem noſtram, qualis, 1. Tim. i.	693		
Diſpenſationes arcanæ per quem ad Deum Patrem relatæ, Act. i.	5		

INDEX.

Druſilla Agrippæ regis ſoror vnde ita nominata, A&t. x xiii.	134	Eccleſiæ per Macedoniam ſtru&tæ quomodo Paulum ornabant, 1. Theſſ. ii.	658
vitioſum eius connubium,	140	Eccleſiæ tituli quinam, 1. Tim. iii.	711. 712
Duodenarius numerus vnde Hebræis ſacer, Iac. i.	900	Eccleſiæ & Synagogæ differentia, Iac. ii.	908
Durities Paulo quid propriè ſit, & quomodo Latinis vocata, Rom. ii.	194	ſedilium in ea ordines qui,	ibid.
Δύραμς quale ſit nomen, 1. Cor. xii.	420	Eccleſiam quot viri conſtituant, Philip. i.	781
Dynastæ vox generalis ſpecialius explicata, A&t. viii.	43	Eccleſiarum Chriſti regimen ad quod exemplar conformatum, A&t. xi.	58
Dyrrhacheni cuius iuris fuerint, A&t. xvi.	87	Edecumare quid propriè ſit, Hebr. vii.	829
Dysenteriam quomodo vertat Celfus, & quæ incommoda afferat, A&t. x xviii.	160	Edicta quomodo alicubi antiquarentur, Coloff. ii.	635
E		Effectus & effecta an idem ſignificent, A&t. i.	3
E Arini comæ deſcriptio vbi, A&t. xxi.	123	Εἰδωλὰ de quibuſnam rebus dicta, Rom. ii.	203
Ebionis ſpiritus inter Iudæos qualis, Rom. xi.	296	Εἰδωλῶν quid, 1. Cor. v iiii.	394
Eccleſia quomodo diſfuſa, A&t. ii.	8	Εἰδωλῶντε quot ſpecierum ſint, 1. Cor. v iiii.	391
Eccleſia cœlitus collecta per quid adumbrata, A&t. x.	52	Εἰδωλῶντων quid propriè exponatur, A&t. xv.	78. 79
Eccleſia quid ſit propriè, & quomodo differat à concione, A&t. xi x.	119	quotuplex ſit,	ibid.
Eccleſia quem ordinem ſecuta ſit in ſacramentis,	170	Εἰδωλῶντων quando non illicitum, 1. Cor. x.	407
Eccleſia ſine preſbyterio quid, Rom. xvi.	335	Εἰκὼν quid ſit, Rom. vii i.	263
Eccleſia & qui ad eum pertinent quales eſſe debeant, 1. Cor. xi.	497	Εἰ μὴ, & niſi quo ſenſu uſurpata, 1. Cor. iiii.	465
Eccleſia ſuperædificata quibuſnam quaſi columnis ſuſtentari crederetur, Gal. i i.	520	Εκκαλῶς quotuplex ſignificatum, 1. Cor. xi.	414
Eccleſia cur corpus Chriſti dicatur, Ephes. i.	560	Εκπλην quinam propriè dicuntur, 1. Cor. xv.	444
Eccleſia per quid colligatur, Ephes. iiii.	569	Εκταως quid denotet, A&t. x.	51
Eccleſia quando dicatur, 1. Theſſ. i.	673	Εκπλην quid propriè ſignificet, A&t. xii.	59
cuius beneficio extitit,	ibid.	Eleazari Epistolæ vbi, Gal. iiii.	530
Eccleſiæ quotuplex ſignificatio, A&t. iv.	21	Electio regis ad quos pertinere, A&t. vi.	28
Eccleſiæ regimen quale olim Athenis eſſet, A&t. vi.	27	Electio miniſtrorum in prima Eccleſia qualis, Rom. xii.	305
Eccleſiæ forma quænam ſit, A&t. vi.	28	Electio quænam fidem ſequatur, 1. Theſſ. i.	683
Eccleſiæ Chriſtianæ reſeruata dona quæ, A&t. xix.	107	Eleemoſynæ quomodo diſpenſandæ ab Hebræis, 1. Cor. v iiii.	490
Eccleſiæ ſibi colligendæ poteſtatem quomodo adeptus ſit Chriſtus, A&t. xx.	118	Εἰς ſacris ſcriptōribus quid, 1. Cor. iiii.	469
Eccleſiæ initium quomodo Romæ factum,	167	Elementa quænam propriè dicuntur, Hebr. v.	817
Eccleſia Chriſti quomodo vocetur, Rom. i x.	268	Eleuſine ſacerdotes qua abſtinentia commendati, Rom. xi v.	317
Eccleſiæ perfectiſſimæ forma vbi ſit, Rom. xv.	325	Elias quomodo in cœlum vectus, A&t. i.	5
Eccleſiæ quales intereſſe debeant, 1. Cor. xi.	412	Eliphazi apud Iobum verba, 1. Cor. iiii.	359
Eccleſiæ cum capite comparatio, Ephes. ii.	567	Elizabeth quo gradu pietatis illuſtris, A&t. xxi.	126
Eccleſiæ vnitæ quomodo retinenda, Coloff. ii.	637	Elizabeth qualis inter Iudæum populum, Rom. i i.	210
		Ελκμας qua lingua ſignificet magum, A&t. xiii.	64

- Elymci quibus nationibus victi, Act. i. 9
Emere pro sumere apud quos, 1. Cor. vi. 377
Empedocles quod esse studuit Deus immortalis
haberi, Act. xiv. 73.
Empedoclis sententia de Deo, Rom. i. 180
Erepta & ereptor quid, Act. xxi. 132
Ereptor & ereptor quomodo iungantur, Coloss.
i. 631
Enochus quomodo à morte immunis serva-
tus, Hebr. xi. 866
Eppm ubi simpliciter dicitur, quid intelligatur,
Act. xviii. 106
Eppm & ereptor, quid & quomodo dicatur,
Ephes. i. 11. 569
Eppm de quibus rebus dictum, Act. xvi.
84.
Epaphroditus, an idem qui Epaphras, Coloss.
i. 625. 626.
Epaphroditus qua in dignitate apud Philippi-
enses, Philippi. ii. 600
Eppm in Glossario quid, Act. xxi. 135
Ephesi quanam maximè artes exercerent, Ephes.
iv. 577
Ephesij quibus artibus dediti, Ephes. i. 10. 561
Ephesis cui tam eximia vocatio contigerit,
Ephes. i. 554
Ephesum quantus fieret concursus, & quas ob-
res, Act. xix. 108
Ephesus quibus studiis dedita, Act. xix. 109.
i. 10. eius templum quo tempore condi-
tum, ibid.
Ephesus qualis esset vrbs. 1. Tim. ii. 709
Eppm quid sit, Coloss. i. 627. 632
Eppm & ereptor quid propriè significant,
1. Thess. ii. 681
Epicureorum prauæ aliquot opiniones, Act.
xvii. 96
Epicureorum de vitis opinio, Rom. i. 191
Epicureorum descriptio, 1. Cor. xv. 443. 444
Epicureorum spes quæ, 1. Thess. iv. 664
Epicuri improba sententia de incestu, 342
Epicuri mens circa resurrectionem quæ, Eph.
ii. 565
Epicuri opinio circa Deum, quæ, 1. Tim. vi.
6728
Epimenides quomodo appellatur à Dione Pra-
sienfi, Tit. i. 767
qualia essent ea quæ prædicebat, ibid.
Episcopi quomodo intelligantur constitui à
Spiritu sancto, Act. xxi. 118
Episcopi quomodo se gerere debeant in pres-
byterorum electione, Act. xv. 86
Episcopo quinam responderent in Templo &
in Synagoga, Act. xx. 116
Episcoporum manus quodnam, Hebr. xiii.
891
Episcoporum munus ordinandi à quibus acce-
ptum, Act. vi. 28
Episcoporum munus proprium, quale sit,
1. Thess. v. 668
Episcopus qua forma uti possit valedicens Ec-
clesiæ suæ ex causis necessariis, Act. x. 116
Episcopus quis propriè appellatus in primitiua
Ecclesiæ, Philippi. i. 600
Epistola Paulinæ quo ordine digesta, 167
Epistolæ ad Pythoclen argumentum, quod
nam, Rom. v. 129
Epistolæ fabricatæ sub nomine Apostolorum,
1. Thess. ii. 677
Epistolam suam quo sensu vocet eos Paulus ad
quos scribit, 1. Cor. i. 11. 465
Epistolarum solemnis clausula quæ, Act. xxiii.
154
Epistolarum Pauli commendatio, Coloss. i.
625
Epistolarum Paulinarum prima earum quæ
quidem ad nos peruenere, quanam sit iuxta
authorem, 1. Thess. 677
Erastus nomen apud quos maxime frequens, &
cuiusnam significatus, Rom. xv. 337
Eppm & Eppm an idem & quis, Rom. xvi.
333
Esaiæ vasissimum Ethiopi, 1. Cor. i. 1. 39
Esaiæ hymnus qualis, 1. Cor. xiv. 433
Esaias quo tempore multa mala pertulerit,
Act. viii. 44
Esaias quam moderato Dei afflatu ageretur,
1. Cor. xiv. 425
Esaias à quo ferra sectus & secundum quas,
Hebr. xi. 878
Esaii quomodo aliter à Græcis appellatus,
Hebr. xi. 875
Escharia & poteria diuinitus qualia essent, 1. Tim. ii. 746
Esse alicui pro haberi ab aliquo, Rom. vii.
244
Esse vbinam ponatur pro versari, 1. Thess. ii.
655
Esseni quale haberent Ecclesiæ regimen, Act.
v. 1. 18
Esseni à quibus potissimum instrumentis absti-
nebant, Iac. v. 935
Esseni cælibes cui rei vacarent, 1. Cor. xv.
436
Essenorum instituta præcipua quanam, Act.
ii. 14. 15
Ether qua lege Affricæ nupsit, Act. xvi.
86.
Eppm pro quo, Act. xxi. 128
Eppm pro quo, Rom. ix. 273
Euangelicæ functionis scopus quis, Tit. i.
764
Euangelicæ legis initium, vade sit, Hebr. i.
798
Euangelicum verbum cuiusnam rei compara-
tum, Act. xii. 62
Euangelij historia, vnde incipit, Act. i. 6
Euangelij præcepta, quæ, Act. xv. 80
Euangelij & medicamenti comparatio, Rom. i.
175

INDEX.

Euangelij, cum Sole comparatio, Rom. i. 176	templo Hierosolymitano, cum ad Chaboz-
Euangelij beneficium an æquè Iudæis ac gen-	ram esset, II. Cor. xii. 503
tibus necessarium, Rom. III. 209	Ezechiel quomodo decepit Sedeciam, Hebr.
Euangelij Christi effectus in Christianos,	vi. 825
Rom. vi. 253. 254	F
Euangelij præcipuum quid, Rom. xv. 325	F abula vitæ quid sit, Rom. i. 188
Euangelij vestibulum quodnam fuerit, Ephesi	Fabulæ Iudaicæ de iis quæ Deus fecit ante
II. 565	mundum, quales, I. Tim. i. 692
Euangelij cum arbore comparatio, Coloss. i.	Facere ac loqui in nomine Christi quid sit, Co-
626	loss. III. 643
Euangelij contemptores quomodo puniti à	Facere cum aliquo paucos dies, quomodo in-
Deo, II. Thess. II. 683	telligendum, Iac. i. v. 927
Euangelij annunciatio quomodo sit sacrifi-	Faciem verberare quanti ludibrij, I. Cor. x. i.
cium, II. Tim. II. 744	502
Εὐαγγέλιον & κήρυγμα an idem, Rom. xvi. 317	Facies cui rei comparata, I. Cor. x. ii. 411
Euangelistæ qui olim vocarentur, Act. xxi. 121	Familia Dei, familia fidei, familia spiritualis
Euangelium quam gloriosum, Act. i. 4	quæ, Gal. vi. 547
Euangelium prædicare quorumnam sit, Act.	Familia Dei superior & inferior quæ, Eph. III.
vii. 43	573
Euangelium quomodo omnibus aptatum,	Familiarum progenitores quo propriè nomi-
Rom. i. 179	ne appellentur, Hebr. vii. 829
Euangelium quas vires & quibus præbeat,	Fanorum antistites quo nomine appellati, iuxta
Rom. v. i. 240	Festum, I. Tit. i. 767
Euangelium & Christus, quomodo idem,	Favor Dei quomodo se habeat, Act. vi. 29
Rom. ix. 281	Felicis seruire ingenium de quo Act. xx. iv.
Euangelium quare μαρτύριον τῆς Χειρὸς appel-	140
latur, I. Cor. i. 349	Felicitatis alienæ conspectus quidnam efficiat,
Euangelium quomodo recipiendum, II. Thess.	II. Thess. i. 676
sal. i. 675	Felle corrupti cibi quid adumbrant in sacra
Euangelium per quos primum innotuit, I. Ti-	Scriptura, Act. viii. 42
moth. III. 712	Femina à quibus prima Christianismi cogni-
Euangelium qua reuerentia tractandum, I. Ti-	tione imbui debebant in primitiua Ecclesia,
moth. vi. 727. 728	Philip. III. 618
Euangelium quid sit, Iac. i. 906	Feminitatem caput nudare quid sit, I. Cor. xi.
Eubuli quot & quinam appellati, II. Tim. iv.	411
760	quænam dono prophetiæ ornata olim, ibid.
Euentus & euenta, an idem denotent, Act. i. 3.	Feminini sexus ornamenta præcipua quænam
Eunice femina fidelis quo tempore Christia-	sint, I. Tim. II. 703
nam fidem fuerit amplexa, Act. x. vi. 86	Festum legis quodnam vocatum, Act. II. 7
Eunuchi quare viri dicti, Act. v. 111. 49	Fidei perfectio quænam sit, Act. viii. 41
Εὐλογίη quomodo construatur, Act. v. 23	Fidei varæ acceptiones, 167. 168
Εὐχὴ quomodo significet votum Nazareatus,	Fidei maturæ effectus quis, Rom. III. 214
Act. xv. 111. 105	quomodo feratur in Deum, 215. 216
Εξάδελφοι quinam propriè dicantur, Coloss. iv.	per quid detur à Deo, 217
646	Fidei effectus præcipuus quis, Rom. III.
Exaudiri à Deo quinā cōsueverint, Iac. iv. 924	214
Excommunicationis causæ præcipuæ quænam	Fidei Christianæ proprius effectus, Rom. vi
sint, I. Cor. v. 371	227
Excommunicationis varæ formulæ, I. Cor.	Fidei causa quænam sit, Rom. v. 228
xv. i. 454	Fidei adulter præmium quodnam, I. Cor. x. iii.
Excusando opprobare quid sit apud Suetoniū,	425
Rom. i. 187	Fidei & fideliū cum arbore comparatio, Co-
Exploratorum mos, & explorandi verbum,	loss. i. 626
Gal. II. 519	Fidei opus quodnam sit, I. Thess. i. 652
Exscriptores sacrarum litterarum quam men-	Fidei effectus potissimus quisnam sit, I. Tim.
dosi, Gal. i. i. 520	691
Extorquere pars quæ in aram vel focum dabatur,	Fidei minime fictæ effectus, I. Tim. i. 693
quo nomine à Græcis appellata, Act. xv. 79	Fidei cum naui comparatio, I. Tim. i. 698
Ezechias cuiusnam imago, Rom. xv. 326	Fidei efficacæ commendatio, Iac. ii. 912
Ezechiel quomodo vidit ea quæ gerebantur in	

E c c e e e iij

INDEX

- an proficiat sine operibus, ibid. & 913
Fidem quare Deus requirat sæpius ad con-
quenda huius vitæ beneficia, Act. x xvii.
356
Fides quam laudabilis, & quanti eam Deus
faciat, Rom. i v. 226
Fides vera, quomodo acquiratur, Rom. ix.
282
Fides vnde procedat, Ephes. ii. 563
Fides Christianorum quibusdam rebus facta
inconcussa, Ephes. ii. 567
Fides in Christum in quo consistat, Philip. iii.
614
Fides quantum valeat ad integram Christia-
nismi constitutionem, ii. Thess. i. 674
Fides quare potissimum à Deo & piis homini-
bus magno in pretio habita, Hebr. xi. 863
excellentissima eius species quænam, ibid.
eius delineatio ex effectis & causis, ibid. &
864
Fides per quid perficiatur, Iac. ii. 915
Fuguli & luti similitudo ad quid, Rom. ix. 277
Filia quæ in corpus suum peccauerit quo casu
non exheredanda, i. Cor. vii. 389
Filij lege facti quomodo dicantur in iure Græ-
co, Rom. viii. 258
Filius an bene dicatur Christus, Act. i. 16
Flagra inter & virgas differentia, Act. xxi.
128
Fœdera quomodo sancire solebant, Coloss. i.
629
Fœderis noui mentio in vetere cur inueniatur,
& nullius alterius noui in nouo, Galat. i.
517
Fœderis Tabulæ quid denotarent, Hebr. ix.
843.
Fœtus moralis & Physici differentia, Gal. i v.
336
Fœdus quid propriè sit, Hebr. ix. 849
Fomes quid propriè sit, Act. x xviii. 159
Fori nomen quomodo usurpatum à Græcis,
Act. xxviii. 161
Formæ decus quid apud Petronium, i. Cor.
xi. 411
Fortunatus quale nomen, i. Cor. xv. 453
Fragmenta vnde dicta, & quomodo ab He-
bræis expressa, Act. ii. 14
Fratr quomodo intelligatur, Act. xii. 61
Fraternitatis nomen quam frequens apud Iu-
dæos, Act. xxviii. 163
Fraternitatis memoria quid debeat operari,
ii. Thess. ii. 687
Friatrices vocatæ fœminæ quænam apud Ter-
tullianum, Rom. i. 183
Frigusculum inter virum & vxorem, quid,
Rom. vii. 246
Frugibus quantus semper honos habitus, Iac.
v. 931
Fundamenti & operum misericordiæ compa-
tio, i. Tim. vi. 733
Fundamenti proprius vsus quis, ii. Tim. ii.
746
Fundamentum quis iacere dicatur, i. Cor. iii.
356. 357
Furari apud Hebræos quam frequens, Rom. ii.
203
Fures quam amici sint mortis, i. Thess. v.
666
Furis definitio iuxta Iuriconsultos, i. Cor. vi.
374
- ## G
- Galatas quo tempore inuiserit Paulus, Gal.
i. 516
Galatia vbi sita, Act. x v. 87
Γαλατῶν quale nomen, ii. Tim. iv. 757
Galgacus cuius criminis maxime Romanes
accuset apud Tacitum, Rom. i. 185. 186
Galilæi per quem appellati Christiani, Rom.
xv. 331
Galli in capiendis consiliis quales apud Cæsa-
rem, Gal. i. 517
Gallio frater Senecæ quomodo prius appella-
tus, Act. xviii. 104
Gallorum mos in lustranda ciuitate, i. Cor. iv.
365
Gamaliel ille de quo agitur in libro Actuum,
qualis fuerit, Act. v. 26
quam frequens hoc nomen inter Hebræos,
ibid.
eius nominis Patriarcha quonam tempore
fuerit, ibid.
Gangrena an idem sit quod cancer, ii. Tim.
ii. 745
vnde ita dicta sit, ibid.
Gaudium quo nomine notent Hebræi, Rom.
xi. 296
Gaudium suum quid vocent Latini, Philip.
iii. 617
Gaza vetus à quo disiecta, Act. v. 42
Γαζοφύλαξ quale munus, Act. viii. 43
Gedeon an in legem peccauerit, Hebr. xi.
876
Γένεα quid propriè significet, Coloss. i. 631
Genealogia nobis à Paulo data quæ, i. Tim. i.
693
Genealogiarum œconomia apud Iudæos qua-
lis, i. Tim. i. 691
Gens non gens quomodo intelligatur, Rom. x.
288
Gentium vocatio quantum Deo gloriosa, Rom.
iii. 207. 208. 209
Gentium ingenia quomodo tracta ad cogni-
tionem Dei, Iudæorum minime, Rom. xi.
301
Gentium non conuersarum mores tempore
Pauli quales fuerint, Philip. ii. 609
Genua inter Pascha & Pentecosten flectendi
mos quando introductus, Act. xx. 119
Genus humanum à diabolo quomodo posses-

INDEX.

sum, A&t. x. 54.
ἑρμηνεύω quid propriè intelligatur, 1. Cor. 111.
 356
 Germanorum mos in notandis adulteris, 1. Corin-
 rinth. x1. 412
 Germanorum mores quales fuerint, 1. Tim. 1.
 694
 Giezi mores quàm varij, Ephes. v1. 591
 Gloria Christi quænam, 11. Theff. 11. 684
 Gloriam Deo dare quis dicatur, Rom. 1v. 226
 Gnostici vnde nomen habuere, 1. Tim. 1. 693
 Gnostici cuiusnam generis & ingenij Philoso-
 phi, 1. Tim. vi. 734
Γογ quinam, 1. Cor. viii. 393
 Gog quibus in partibus regnauerit & destru-
 ctus fuerit, A&t. x111. 64
 Gog regnum vbi situm, A&t. xvi. 87
 Gradus Templorum à quibus completi, A&t.
 xxi. 124
 Græca lingua quanto in vsu Romanis esset
 tempore Pauli, 167
 Græci quo maxime tempore Iudæis noti,
 Rom. 1. 175
 Græci quam ob rem à Mose culpati, Rom. 1.
 181
 Græci quomodo à Christianis scandalizati,
 1. Cor. x. 409
 Græci quo vitio plurimum laborabant, 1. Thef-
 sal. 1v. 663
 Græci quem cultum deorum honori refer-
 rent, A&t. x. 53
 Græcorum Prouincialium mos, vt placerent
 potentibus, A&t. xv111. 105
 quàm eruditi ad assentationem, iuxta Cic.
 ibidem.
 Græcorum mos in sacrificiis inter diuites &
 pauperes, 1. Cor. xi. 414
 Græcorum philosophia qualis & quàm pericu-
 losa, 11. Coloss. 633
 Granum quandonam mori dicatur, 1. Cor. xv.
 445
 Gratia Dei quomodo intelligenda, A&t. x1. 58
 Gratia abundantissima quæ, Rom. v. 233
 Gratia Iesu quando nobis data dicatur, Rom.
 viii. 264
 Gratiz mensura quæ, Rom. x11. 305
 Gratiarum actiones à Paulo variæ redditæ,
 11. Theffal. 1. 674
 in iis quænam sint coniungenda, ibid.
 Græcorum vox quam ampla, Coloss. 111. 641
 Grauis gloria quænam dicatur, 11. Cor. 1v.
 473
 Gubernacula quot essent in antiquis nauibus,
 & quomodo componerentur, A&t. xxvii. 158
 Gubernatoris nauicularij & magistrinauis dif-
 ferentiæ, A&t. xxv11. 152
 Gutturis & sepulchri comparatio, Rom. 111.
 210.

H

Habitaculum omne quo nomine ab He-
 bræis appellatum, A&t. xv. 77
 Hadessa vnde nomen habuerit, A&t. x11. 60
 Hæreticorum Patriarchæ quinam sint, 1. Tim.
 111. 713
 Hæreticus quis appelletur, Tit. 111. 776
 qua ratione cum illis agendum, ibid.
 Hæreseos definitio. ibid.
 Hamorum vsus quis & apud quos, 11. Tim. 11.
 746
 Hasmonæorum decretum cōtra philosophiam,
 Coloss. 11. 633
 Hebræa vocabula quomodo in Græcum trans-
 ferantur, A&t. 1v. 22
 Hebræi populi in summis calamitatibus fu-
 turi superstitis imago, A&t. v11. 34
 Hebræis scriptæ Epistolæ quis auctor, 789
 eorum nomine quinam intelligantur, 790
 Hebræorum mos in magnis rebus explicandis,
 A&t. 11. 11
 Hebræorum panes quales essent, A&t. 11. 14
 Hebræorum puellæ quam castæ, A&t. xv. 79
 Hebræorum Epistola quare inter Paulinas vl-
 tima, 1. Theff. 1. 631
 Hebræica lingua quæ, 790
 Heraclitus cuius fuerit, 551
 Hercules quomodo cognominatus, & vbi ho-
 noratus, A&t. xxv111. 160
 Herculi in ara maxima sacrum quo ritu factū,
 1. Cor. x. 410
 à quo institutum, ibid.
 Hereditas qualis sit apud Hebræos, Rom. 1v.
 223
 Heri minores quinam dicuntur in Comædiis,
 Hebr. 111. 804
 Hermus quis & cuius lenitatis circa lapsos,
 Rom. xv1. 334
 Hermes nomen vbi reperitur etiam de quo
 Rom. xvi. 334
 Hermogenes quis ille de quo 11. Tim. 1. 739
 Herodes quam commune nomen, A&t. x11.
 59.
 Herodis vestis descriptio, A&t. x11. 61
 Herodis quale nomen, Rom. xvi. 333
 Hesiodi locus de Iure gentium, A&t. xvi. 92
 Hesiodus quonam referret deorum genealo-
 gias, 1. Tim. 1. 693
 Hiems vox pro qua re posita, A&t. xxv11.
 155
 Hierapoles an plures & vbi sitæ, Coloss. 1v.
 647
 Hierichuntis munimenta quomodo à Iesude-
 iectæ, 11. Cor. x. 495
 Hiericunthis muri quo die conciderint, Hebr.
 x1. 876
 Hieroclis loci de legibus, Rom. 11. 199
 Hierosolymam ascendere cur dicent He-
 bræi, Gal. 1. 320

I N D E X.

Hierosolymitana lingua quo maxime tempore ad Syriacani accedebat, Act. i.	6	I.
Hierosolymitana lingua qua Iudæi utebantur tempore Apostolorum quæ, Act. xxi.	125	
Hierosolymitanæ urbis excidium quibus verbis, quamvis latentibus à Paulo prædictum, Rom. iiii.	209	
Hierosolymitanæ Ecclesiæ tempore Apostolorum quisnam præsideret, Gal. ii.	521	
Hierosolymitanum Templum quomodo vocatum in sacris litteris, i. i. Thess. ii.	679	
Hillel quomodo à Græcis appellatus, Act. xiii.	64.	
Hircus quo in genere potissima victima, Hebr. ix.	850	
Hispania an à Paulo lustrata, Rom. xv.	328	
Historicus sermo cuinam rei comparatus, Gal. iii.	524. 525	
Holocaustum quibus vocibus Græcis ut plurimum expressum, Rom. xii.	303	
Homicidio quænam pœna debita, Act. xviii.	103	
Homines quomodo dispersi, Act. ii.	8	
Hominis egregia descriptio, Rom. i.	188	
Hominum maiori ex parte descriptio, Rom. vii.	250	
Homo vetus & homo novus quinam intelligantur, Rom. vii.	251	
alia divisio hominis, ibid. & seq.		
Pythagoricis quid sit, ii.	252	
Homo propter quid conditus, Eph. i.	553	
Homo quibus partibus constet, & quomodo aliquando vocetur, i. i. Thess. v.	670	
Honestum, quicquid est, apud Hebræos & Græcos quomodo significatum, Rom. iiii.	210	
Honor quibus maxime de causis Deo debitus, Rom. i.	179	
Honorandi Dei modus, i. Cor. vi.	377	
Hora quodnam tempus significaret apud veteres Græcos, i. i. Cor. vii.	484	
Hœstia animalis quænam apud Macrobiûm dicitur, Hebr. ix.	851	
Hœstis Dei quis i. i. Thess. ii.	678	
Humana sapientia quibus sermonibus uti soleat, i. Cor. ii.	350	
Humani ingenij curiositas quænam sit, i. Thess. v.	666	
Humanum genus in quas gentes distinctum à Paulo, Rom. i.	175	
Humanum corpus quale post peccatum, Rom. v.	231	
Hymenæi error quisnam fuerit, i. Timoth. i.	698	
Hymenæus Christianus quidem sed qualis, i. Cor. xv.	436	
Hymenæus unde ita appellatus de quo i. Timoth. ii.	745	
Hymnus Symeonis & Annæ viduæ, & alij plures quales essent, i. Cor. xiv.	433	
Iacob in quo monumento sepultus fuerit, Act. vii.	32	
Iacob posteris cur terram primum exiguan dederit Deus, Act. xv.	78	
Iacob historia cur à Mose suis legibus præposita, Rom. iv.	226	
Iacobus quo in numero Apostolici cœtus, Act. xxi.	112	
Iacobus quid à Deo supra ceteros homines acceperit, Act. xxvi.	146	
Iacobus quo tempore Ecclesiæ Hierosolymitanæ præfuerit, Gal. ii.	521	
Iacobus ille quis sit cuius habetur Epistola in Nouo testamento, Iac. i.	899. 900	
an Apostolus fuerit, ibid.		
quare frater Domini & à quo fuerit appellatus, ibid.		
Iactus ex naui quo ordine fierent ingruente tempestate, Act. xxviii.	154. 155. 156	
Iakim quo alio nomine donatus, Act. xiii.	64	
Iamnas & Mambres quomodo paria Moyfi fecisse dicantur, i. i. Thess. ii.	682	
Iannes quale nomen de quo i. i. Tim. iiii.	750. 751	
Iacobi ubinam Paulum hospitalitate exceperit, Rom. xvi.	336	
Iconium ubi situm, Act. xiii.	71	
Idola Romanorum quæ, Rom. xi.	299	
Idololatæ quibus nominibus Græcis appellati, i. Cor. vi.	371	
Idololatæ per quid significati ab Hebræis, i. Cor. vi.	482	
Idololatæ principes quomodo in scriptura appellati, i. i. Tim. iv.	759	
Idololatria quo nomine significata, Act. xxvi.	148	
Idololatria occulta quænam Synodo Sardicensi, Coloss. ii.	637	
Idololatriæ auctores apud Iudæos quomodo puniti, Act. v.	38. 39	
Idololatriæ effectus, Rom. i.	179	
Idololatriæ pœna & origo, Eph. ii.	570. 571	
Idololatriæ quomodo prædicandum Euangelium, Act. xiv.	73	
Idolorum responsa mirabilia unde, i. Cor. xii.	418. 419	
Idolum quid sit, i. Cor. vii.	391. 392	
Idumæis quare prælati Israëlitarum, Rom. ix.	272	
Illorum seruitus quid denoter, ibid.		
Ieiunium ad quam horam olim observatum, Act. ii.	10	
Iepthæ à quo propheta dictus, Hebr. xi.	876	
Ieremiæ & Pauli comparatio, i. i. Corinth. x.	496	
Ieremiæ vaticinium quomodo impletum, i. Thess. iv.	664	
Ieremiæ		

INDEX.

Ieremias quam ob rem in periculum venerit, Aët. v. l. & vii. 29.30	cationem gentium, Rom. xii. l. 316
Ieremias quare zonam defodere iussus, Aët. xxi. 121	cuius causa constituta sint, 311
Ieremias quam moderato Dei afflatu ageretur, i. Cor. xiv. 435	Impij egregia similitudine expressi, Aët. xxiii. 130
Ierusalyma quomodo apud Esaiam appellata, Hebr. xi. 869	Implere post aliquem, quæ locutio, Aët. xiii. 66
Ierusalem quomodo iustificavit Samariam, 169	Incircumcisi quomodo à Iudæis vocati, Aët. xi. 57. 58
Ierusalem nomine quid intelligatur, Gal. iv. 537	Incircumcisi à quibus rebus cavere sibi debeant, ut cum Iudæis sine eorum offensione viverent, Aët. xv. 80
eiufdem etymologia, ibid.	Incredulitas quantum damnoſa, Rom. xi. 298
quare dicatur superne venisse, ibid.	Indices unde facti ex Cicerone, ii. Tim. 1758
quomodo maximam eius fore sobolem, ibid. & 538	Inducere Christum, quid sit, Rom. xiii. 315
Ierusalem nomina quomodo cælo conveniant, Hebr. xi. 871	Infantium expositio metu Pharaonis, Aët. vii. 33.
Ierusalem cuiusnam tempore ita primum appellata, & quomodo antea vocaretur, Hebr. vii. 826. 827	Infirmos quosnam vocaret Paulus, Aët. ix. 119
Ierusalem quomodo appellata in alterius figuram, Hebr. xii. 886	Inſtari pro quo positum apud Latinos, i. Cor. iv. 362
Iesu auctoritas unde colligatur, Aët. iiii. 18	Ingenia Romanorum qualia, Rom. vii. 241
Iesu nobilitas quanta, & unde ducta, Rom. i. 172	Ingeni humani curiositas quænam sit, i. Theſſ. v. 666
Iesu Christi nomen pro quo positum, Rom. xv. 325	Inoculatio quid Latinis sit, Rom. xi. 296
Iesum Meſſiã esse unde concludatur, Aët. ii. 12	Inſitionis genera quot, Rom. xi. ibid.
Iesus quomodo appellatus à Græcis, Aët. x. 111. 64	Inſpectio in Diaconos qualis, & quorumnam offer, Aët. vi. 28
Iesus Christus quot iuris speciebus Dominus noster sit, Rom. vi. 239	Inſtrumētum quomodo constet esse sincerum, i. Cor. ix. 395
Iesus quomodo deiecit munimenta Hierichuntis, ii. Cor. x. 495	Inſtrumēta apud Hebræos quomodo ſervata, Hebr. x. 854
Iesus à quibus appellatus sit iustus, Coloss. i. v. 646	Integritas quam bene dicta Latine, & cui voci opposita, Aët. iiii. 17
Iesus & Iason an idem nomen, ii. Theſſ. 672	Intelligens quis propriè, & quis inſpiciens, Rom. iiii. 210
Iesus quo tempore præſertim ſacerdotale ſuum munus patefecit, Hebr. v. 815	Intelligentia quem locum occupabat in genealogiis Iudæorum, i. Tim. i. 692
Iesus quare dicatur Apostolus, Hebr. iiii. 803	Interficere se an liceret de quibus, & à quibus dubitatum, Aët. xvi. 98
Iesus ad quid obtinendum ſequeſter & mediator noster fuerit, i. Tim. ii. 701. 702	Interficere quid sit propriè, Rom. viiii. 254
Ignis comparatio cum Dei iudiciis, i. Cor. iiii. 358	Intrandi & exeundi vocabulo quinam actus designentur, Aët. i. 6
Ignis flammeus cuiusnam maxime à iudiciis Dei attribuitur, ii. Theſſ. i. 675	Ioannes Marcus quis fuerit, Aët. xii. 59
Ignominie metus vis quanta, Rom. viiii. 267	Ioannes Baptiſta qua nota Christum depinxerit, Aët. xix. 107
Illuſtrium virorum domus quomodo appellata, Aët. x. xiii. 136	Ioannis Baptiſtæ verba quænam propriè ſint, Aët. xi. 57
Illyricum mare ubi, Rom. xv. 327	Iobi dolorum exitus quis, Iac. v. 932
Imagines pro quibus habendæ, Rom. i. 181	Ioclis prophetia quomodo comprobata, Aët. ii. 10
Imaginis & umbræ diſcrimen, Coloss. i. 618	Ioseph in qua regione ſepultus fuerit, Aët. vii. 32
Imperii & imperioſiſſimos quales voces, i. Theſſ. ii. 656	Iosephi ſuſpecta lectio, Aët. i. 5
Immifericordia Romanorum tãgitur, Rom. i. 189	Iosephi hiftoriam cur Moſes ſuis legibus præpoſuerit, Rom. i. v. 228
Immolatitia quot modis faciant idololatram, Aët. xv. 79	Iosephus Arimathenſis qualis fuerit, Philip. i. 784
quid ita appellent Chriſtiani, 84	Iosue qualis fuerit, Hebr. iiii. 807
Immolatioſiorum ſpecies quot ſint, i. Cor. viiii. 391	Iouem Deum quo in numero haberent Græci, Aët. xv. 100. 101
Imperatores Romani quinã Chriſtianis æqui, i. Tim. i. 701	Iovem pro cælo dicere quibusnam gentibus frequens, Aët. xix. 115
Imperatorum Romanorum licentia, Rom. ii. 192	
Imperia omnia quomodo negat Deus poſt vo-	

F f f f f

I N D E X.

Iouis nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	182	Iudæi quomodo à Christianis scandalizati, i. Cor. x.	409
quid Iunonis, ibid.		Iudæi quam inuisi Gentibus, & quare odiosi ipsismet Gentes, Eph. i.	556
Iouis stella qualis & quibus consecrata, Hebr. vii.	827	Iudæi quomodo progressum Christianismi impedire conati sint, Philip. i.	602
quænam illa de qua, Rom. xvi.	334	Iudæi quam magni ostentatores in luctu, i. Thess. i. v.	664
Ira Dei in homines quid, Rom. x i.	292	Iudæi quam tenaces fidei, ii. Thess. i.	674
Ire atrocis descriptio, Act. x xiii.	131	Iudæis instituendis quo tempore vacarent Apostoli, Act. xiii.	69
Ire filij quinam appelletur, Eph. i i.	562	Iudæis quam impense studeret Paulus, Act. x v i i.	93
Isaaci historia à Mose, suis legibus cur præposita, Rom. i v.	218	Iudæis an præcellant gentes, Rom. i i i.	209
Isaaci nomine quid intelligatur, Gal. iv.	538	Iudæorum dispersio quanta post mortem Christi, Act. v i.	29
Isaacum improlem interficiendum & ex eo se habiturum liberos quomodo crederet Abrahamus, Hebr. x i.	572	Iudæorum etiam doctissimorum mos qualis circa opificia, Act. x v i i i.	102
Isaacus an propter promissa datus, an vero promissa propter Isaacum, Act. v i i.	31	Iudæorum obiectio in gentes, Rom. i i i: 207.	208
Iustus quid supra ceteros habuerit, Act. x x v i.	246	Iudæorum dicta quo loco habeat Apostolus, Rom. i i i.	209
Israhel quid significet, Coloss. i v.	644	Iudæorum incredulitas quot modis gentibus præfuerit, Rom. x i.	294. 295
Ismaël Phabæ filius quo tempore suffectus Ananias, Act. x x i i i.	130	Iudæorum cruditorum superbia, Rom. x i i.	368
Israel quæ de causa cognominatus Iacobus, Rom. i x.	270	Iudæorum mores tempore Pauli quales fuerint, Philip. i i.	609
Israelita omnis an partem habiturus in futuro sæculo, Rom. x i.	299	Iudæorum excidium quænam præventura essent, ii. Thess. i i.	677
Israelitis ubi resurrecturi secundum Chaldaicum, Act. i.	5	Iudæorum dolor in eversione Templi, ii. Thess. i i.	680
Israelitæ cur filij Dei appellati, Rom. i x.	269	Iudæorum mos circa sacra Scripta, ii. Tim. i i i.	753
Israelitæ quomodo à Deo ad æmulationem & iram excitati, Rom. x.	288	Iudæorum lingua propria quænam esset, Iudæus verus quis, Rom. i i.	205
Israelitæ an omnes Deo exosi, Rom. x i.	289	Iudæica dogmata quandonam Christianæ religioni admixta, Coloss. i i.	632
Israelitæ quare in Ægypto variis malorum penis coerciti, Gal. i i i.	529	Iudæica abstinentia, Coloss. i i.	636
Israelitæ quomodo dicantur filij Dei, Gal. i i i.	531	Iudæicæ doctrinæ quales, Hebr. x i i i.	892
Israelitæ deportati à Thiglathpelsasso, quidnam offerrent, Hebr. x i i i.	893	Iudæicæ fabulas quinam Christianismo admiscerent, i. Tim. i.	692
Isthmia apud quas gentes acta, i. Cor. ix.	400	Iudæismi & Christianismi comparatio, Gal. v.	539
Italica legio quid fuerit, Act. x.	50	Iudas cuiusnam perfidiam dicatur imitatus, Act. i.	6
Iudæ datus titulus quisnam fuerit, i. Thess. i i.	678	Iudas Galilæus quomodo aliter appellatus, Act. v.	26
Iudææ terræ vastitas quanta, Rom. i x.	280	Iudex quomodo conciliatus à Rhetoribus, Act. x x i v.	136
Iudæi an alienigenis præferendi, Act. v i i.	30	Iudex qui dignitatem suam mercatur, quo loco habendus, Act. x x i i i.	131
Iudæi gentium iugum ferre coacti quomodo se habuerint, Act. x.	50	Iudicia Dei per Romanos exercita, quam atrocitas, Act. i i.	10
Iudæi qualem honorem regibus & aliis in dignitate positis exhiberent, Act. x.	53	Iudicialis lex quam diuturna & quæ antiqua, Act. x x i i i.	131
Iudæi quam mulierosi, & quas feminas ducere eis licebat, Act. xvi.	86	Iudicij generalis tempore quomodo viueret se posse Paulus putaret, i. Thess. i v.	664
Iudæi post reiectum Euangelium, quantum induruerint, Act. x x v i i i.	163	Iudicis diffidentis vox solemnis quæ, Act. x x i v.	139
Iudæi quomodo conarentur odium à se amovere, Act. x i x.	112		
Iudæi qua de causa & quomodo à Deo puniti, Rom. i i.	196		
Iudæi quo maxime tempore castimoniam servabant, i. Cor. v i i.	379		
Iudæi quomodo solebant appellare vxores, i. Cor. i x.	396		

INDEX.

Iudicium per quem facturus sit Deus, Rom. ii.	201	Καθαροὶ	quinam præcipuè appellati, Tit. i.	768
Iudicium quandonam maxime hebetetur, Rom. xi.	292	Καὶ	quid & quomodo ea vox construatur, Rom. xii.	305
Iudicium quodnam periculosum, Rom. xiv.	321	Καὶ ὑπεραρτίστη	interpretatio quænam dicatur, I. Cor. xv.	442
Iudicium postremum quare tuba significatum, & quis eius locus, i. Theff. iv.	665	Καὶ κήσις	quæ locutio, Gal. vi.	548
Iudicium Diaboli quidnam sit, i. Timoth. ii.	709	Καὶ χαλεποὶ	quinam sint, ii. Tim. iii.	748
Iuppiter quem potissimum Deorum secum ducere soleret, xiv.	72	Καὶ πῶν πληρωμα	quid, Ephes. i.	556
Iuramenta Iudæis usurpata quæ, Act. xxi.	132	Καὶ εἰς ἑαυτὸν	quid propriè sit, i. Cor. vi.	387
Iuramentorum varia genera, Iac. v.	933	Καὶ ὁ	Stratonis ubi sita, Act. xxi.	121
Iuramentum Dei quodnam sit, Act. vi.	32	Καὶ ὁ	cuius & quàm ampli significatus, ii. Tim. i.	743
Iuramentum quid exprimat, Rom. xiv.	321	Καὶ ὁ	solitariè sumptum quid, i. Cor. x.	408
Iuramentum ad quid sit, i. Cor. i.	343	Καὶ ὁ	cum dativo in quo sensu, i. Cor. i.	398
Iuramentum perfectum quodnam sit, i. Cor. i.	460	Καὶ ὁ	aut κρύπτειν quid, ii. Cor. iv.	470
aliæ iurandi formulæ,	ibid.	Καὶ ὁ	quid propriè sit, Hebr. xii.	881
Iuris diuisio & iustitiæ, Rom. ii.	198	Καὶ ὁ	quæ phrasis, Gal. vi.	548
Iuris sacerdotes quare Christi sacerdotes facti, Tit. ii.	777	Καὶ ὁ	quid propriè sit, ii. Cor. x.	497
Ius naturæ quale sit, Act. vii.	33	Καὶ ὁ	quid sibi velint, ii. Cor. ii.	464
Ius gentium an dispar à Iure Romano, Act. xvi.	92	Καὶ ὁ	pro quo positum, Rom. viii.	260
Ius parentum in liberos quale, i. Cor. x.	496	Καὶ ὁ	Hebræis pro quo dicatur, i. Cor. ii.	352
Iusiurandum quomodo ab Ægyptiis appellatum, Hebr. v.	824	Καὶ ὁ	apud Hebræos quid propriè sit, Ephes. i.	559
Iussus & iussa an idem significant, Act. i.	3	Καὶ ὁ	quid propriè dicatur, Tit. ii.	777
Iustini Iudæos in persona Tryphonis alloquentis locus, Rom. xi.	299	Καὶ ὁ	de qua re propriè dicatur, Ephes. i.	553
Iustitia Dei per quid manifestata, Act. xi.	74	Καὶ ὁ	quid sit, Coloss. ii.	636
Iustitia de quo maxime dicatur, & quotuplex sit,	168. 169	Καὶ ὁ	quid, Act. xvii.	151
Iustitia unde nascatur, Rom. i.	176	Καὶ ὁ	quid propriè sibi velit, Iac. ii.	910
Iustitia vera an esset ex lege Moïsis, Rom. ii.	198	Καὶ ὁ	quid propriè denotet, Rom. v.	227
Iustitia Dei unde maxime appareat, Rom. ii.	213	Καὶ ὁ	pro quo usurpatum, Rom. x.	296
Iustitia vera quomodo possit comparari, Rom. ii.	215. 217	Καὶ ὁ	quid sit, apud Platonem quid sit, i. Cor. v.	394
Iustitia diuina an sit donum, Rom. v.	232	Καὶ ὁ	pro quibus posita, Rom. v.	254
Iustitia vera quæ, Rom. ix.	283	Καὶ ὁ	quomodo intelligendi, ii. Cor. xii.	509
Iustitia carnalis quæ, Gal. v.	540	Καὶ ὁ	pro quò sumptum, i. Cor. iii.	359
Iustitiæ perfectio quænam sit, i. Theff. v.	667	Καὶ ὁ	quomodo construantur, Rom. xi.	290
Iustitiæ demonstrandæ materiam quomodo Deus quærat, i. Theff. i.	674	Καὶ ὁ	quid connotet, Rom. ix.	280. 291

K

Καθαρισμα quid significet, i. Cor. iv.	364.	Καὶ ὁ	quid propriè denotet, Rom. ix.	280. 291
Καὶ ὁ	365	Καὶ ὁ	quid maxime significet, Rom. ix.	270
Καὶ ὁ	834	Καὶ ὁ	quid propriè denotet, Hebr. ii.	806

fffff ij

INDEX.

quanto in cultu habita,	111	Dispensationes Dei quomodo Christo & Moſi intellectæ, 11. Cor. xii.	505
Dianam Ephesinam coronatam fuiſſe quinam ſint teſtes, xiv.	73	Distributiones Apoſtolicæ, Aët. vi.	27
Diarium quid propriè ſit, Rom. v i.	243	Ditis nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	182
Διαδίκη quomodo vox matris conueniat, Gal. iv.	537	Diuina quomodo ſoleant explicari, Rom. xiv.	320
Διαδίκη vocis vſus quis, Gal. iiii.	527	Δομιμαζον cum infinitiue quid ſignificet, i. Theſſ. ii.	655
Dicarchia quid apud Poëtæ, Aët. xxv iiii.	161	Doctores noui quomodo notati à Paulo, i. Theſſ. ii.	ibid.
Dienſes cuiuſnam iuris fuerint, Aët. xvi.	87.	Doctrina Chriſti & Dei Patris quomodo eadem, Tit. ii.	771
Dies Domini quinam appellati, Aët. i i.	11	Doctrina Apoſtolorum quibus modis tradita, i i. Theſſ. i i.	684
Dies omnes quomodo Deo dedicandi, Rom. xiv.	320	eius auctoritas qualis,	ibid.
Dies pro iudicio apud quos, i. Corinth. i v.	361	Doctrina noſtra quonam tendat, i. Tim. i.	693
Διευνη quid propriè ſignificet, i i. Theſſal. i.	674	Doctrinæ Chriſti auctoritas vnde, Rom. iv.	226
Διευνη vox quam latè pateat, Rom. v i.	240.	Doctrinæ Chriſti excellentia, i i. Coloſſ.	634
Dij Gentium quo nomine ab Hebræis appellati, Aët. x i v.	73	Doctrinæ Chriſti effectus quis, i. Theſſal. v.	667
Dij aurei & argentei apud Iudæos quinam, Aët. x x i i i.	131	Doctrinæ Iudaicæ quales, Hebr. x i i i.	891
Dij gentium in Oriente quomodo appellati, i. Cor. v i i i.	392	Δόγμα quæ vox & ad quid ſignificandum, Eph. ii.	566
Dij gentium quinam erant, ii. Corinth. v i.	482	Dolona quid vocet Pollux, Aët. x x v i i.	158
Dis maledicere quam graue peccatum apud Paganos, i i. Theſſ. ii.	679	Dolor ſecundum Deum quis, ii. Cor. vii.	484
Dilectio propriè quænam, i. Cor. x i i i.	424.	Dolorem quidnam grauet, ii. Theſſal. i.	676
Dilectio quomodo effuſa in cordibus Romanorum, i i. Cor. vi.	480	Domini nomen à quibuſnam imperatoribus reſuſatum, à quibus receptum, Aët. xv.	145
Dilectio quantum conferat ad integritatem Chriſtianismi, i i. Theſſ. i.	674	Dominium in ſeruos ab Euangelio conſeruatum, Philip. i.	784
Dilectio vnde naſcatur, i. Tim. i.	693	Dominos vocare eos quos honorare volumus, vnde receptum, Aët. xvi.	91
Dilectionis conditiones quæ, Rom. x i v.	322	Domulæ quænam dicuntur in comædiis, Hebr. i i i.	804
Dilectionis effectus, i. Cor. viii.	391	Domus deſcriptio, i. Cor. i i i.	357
Dilectionis nomine quot comprehenduntur, Eph. i.	353	Dona ſpiritus quibuſnam contigerint, Eph. i.	558
Diligentium mos circa iram, i. Cor. x i i i.	426	Donare quam multipliciter vſurpatum, Coloſſ. ii.	635
Dimittere quid propriè ſignificet, Aët. ix.	48	Donorum magnitudo ſupra prophetica quæ voce ſignificata, Aët. i i.	8
Διολαι pro ζῆλον, Rom. i x.	281	Donorum Spiritus ſancti enumeratio, i. Cor. x i v.	433
Diocles quo alio nomine appellatus, Aët. xiii.	64	Dormire quinam propriè dicuntur, i. Theſſ. v.	667
Diogenes quo tempore vixerit, eius damnoſa ſententia,	341	Δοῦλοι Κυρίου quinam dicti, Rom. i.	171
Diogenes quo tempore in Gallia paſſus, Aët. x v i i.	102	Δοῦλοι Ιησοῦ Χριſτοῦ quinam vocentur, Iac. i.	900
Διοφδοματόν voce quid maxime ſignificetur, Aët. x x i v.	136	Drauci quomodo Græcè appellantur, i. Cor. vi.	374
Diſiunctiua pro conſiunctiua poſita, i. Cor. x i.	416	Driadum nomine quid Varro intellexit, Rom. i.	182
Diſpenſatio Dei circa ſalutem noſtram, qualis, i. Tim. i.	693		
Diſpenſationes arcanæ per quem ad Deum Patrem relatæ, Aët. i.	5		

INDEX.

Drusilla Agrippæ regis soror unde ita nominata, Act. xxi. 134
 vitiosum eius connubium, 140
 Duodenarius numerus unde Hebræis sacer, Iac. i. 900
 Durities Paulo quid propriè sit, & quomodo Latinis vocata, Rom. ii. 194
 Δύστας qualè sit nomen, i. Cor. xii. 420
 Dynastæ vox generalis specialius explicata, Act. viii. 43
 Dyrhacheni cuius iuris fuerint, Act. xvi. 87
 Dysenteriam quomodo vertat Celsus, & quæ incommoda afferat, Act. xxviii. 166

E

Erani comæ descriptio ubi, Act. xxi. 123
 Ebionis spiritus inter Iudæos qualis, Rom. xi. 296
 Ecclesia quomodo diffusa, Act. ii. 8
 Ecclesia cœlitus collecta per quid adumbrata, Act. x. 52
 Ecclesia quid sit propriè, & quomodo differat à concione, Act. xxi. 119
 Ecclesia quem ordinem secuta sit in sacramentis, 170
 Ecclesia sine presbyterio quid, Rom. xvi. 335
 Ecclesia & qui ad eum pertinent quales esse debeant, i. Cor. xi. 497
 Ecclesia superædificata quibusnam quasi columnis sustentari crederetur, Gal. ii. 520
 Ecclesia cur corpus Christi dicatur, Ephes. i. 560
 Ecclesia per quid colligatur, Ephes. i. 111. 569
 Ecclesia quando dicatur, i. Thess. i. 673
 cuius beneficio extitit, ibid.
 Ecclesiæ quoduplex significatio, Act. iv. 21
 Ecclesiæ regimen quale olim Athenis esset, Act. vi. 27
 Ecclesiæ forma quænam sit, Act. vi. 28
 Ecclesiæ Christianæ reservata dona quæ, Act. xix. 107
 Ecclesiæ sibi colligendæ potestatem quomodo adeptus sit Christus, Act. xx. 118
 Ecclesiæ initium quomodo Romæ factum, 167
 Ecclesia Christi quomodo vocetur, Rom. ix. 268
 Ecclesiæ perfectissimæ forma ubi sit, Rom. xv. 325
 Ecclesiæ quales interesse debeant, i. Cor. xi. 412
 Ecclesiæ cum capite comparatio, Ephes. ii. 567
 Ecclesiæ unitas quomodo retinenda, Coloss. ii. 637

Ecclesiæ per Macedoniam structæ quomodo Paulum ornabant, i. Thess. ii. 658
 Ecclesiæ tituli quinam, i. Tim. iii. 711, 712
 Ecclesiæ & Synagogæ differentia, Iac. ii. 908
 sedilium in ea ordines qui, ibid.
 Ecclesiam quot viri constituent, Philip. i. 781
 Ecclesiarum Christi regimen ad quod exemplar conformatum, Act. xi. 58
 Edecumare quid propriè sit, Hebr. vii. 829
 Edicta quomodo alicubi antiquarentur, Coloss. ii. 635
 Effectus & effecta an idem significent, Act. i. 3
 Εἰδωλὰ de quibusnam rebus dicta, Rom. i. 203
 Εἰδωλὸν quid, i. Cor. v. 111. 394
 Εἰδωλόθυτα quot specierum sint, i. Cor. v. 111. 391
 Εἰδωλόθυτον quid propriè exponatur, Act. xv. 78. 79
 quoduplex sit, ibid.
 Εἰδωλόθυτον quando non illicitum, i. Cor. x. 407
 Εἰκὼν quid sit, Rom. vii. 163
 Εἰ μὴ, & nisi quo sensu usurpata, ii. Cor. iii. 465
 ἐκκλησία quoduplex significatum, i. Cor. xi. 414
 ἐκκλησίᾳ quinam propriè dicuntur, i. Cor. x. 444
 ἐκκλησία quid denotet, Act. x. 51
 ἐκπύρην quid propriè significet, Act. xii. 59
 Eleazari Epistola ubi, Gal. iii. 530
 Electio regis ad quos pertinere, Act. vi. 28
 Electio ministrorum in prima Ecclesia qualis, Rom. xii. 303
 Electio quænam fidem sequatur, i. Thess. ii. 683
 Eleemosynæ quomodo dispensandæ ab Hebræis, ii. Cor. viii. 490
 ελεος sacris scriptoribus quid, ii. Cor. i. 469
 Elementa quænam propriè dicantur, Hebr. v. 817
 Eleusine sacerdotes qua abstinentiâ commendati, Rom. xiv. 317
 Elias quomodo in cœlum vectus, Act. i. 5
 Eliphazi apud Iobum verba, i. Cor. i. 111. 359
 Elizabeth quo gradu pietatis illustris, Act. xxi. 126
 Elizabeth qualis inter Iudæum populum, Rom. i. 210.
 ελνυμας qua lingua significet magum, Act. xiii. 64

Eeeee ij

- Elymci quibus nationibus victi, Act. i. 9
 Emere pro sumere apud quos, i. Cor. vi. 377
 Empedocles quotiesse studuit Deus immotus haberi, Act. x. iv. 73
 Empedoclis sententia de Deo, Rom. i. 180
Ἐμπεδοκλῆς & *Ἐμπεδοκλῆς* quid, Act. x. i. 132
Ἐμπεδοκλῆς & *Ἐμπεδοκλῆς* quomodo iungantur, Coloss. i. 631
 Enochus quomodo à morte immunis servatus, Hebr. xi. 866
Ἐπὶ ubi simpliciter dicitur, quid intelligatur, Act. x. vii. 106
Ἐμπεδοκλῆς quid & quomodo dicitur, Ephes. i. i. 569
Ἐμπεδοκλῆς de quibus rebus dictum, Act. x. vi. 84
 Epaphroditus, an idem qui Epaphras, Coloss. i. 625. 626.
 Epaphroditus qua in dignitate apud Philipenses, Philippi. i. 600
Ἐμπεδοκλῆς in Glossario quid, Act. x. i. 135
 Ephesi quanam maxime artes exercere, Ephes. iv. 577
 Ephesij quibus artibus dediti, Ephes. i. i. 561
 Ephesis cui tam eximia vocatio contigerit, Ephes. i. 554
 Ephesus quantus fieret concitatus, & quas ob res, Act. x. ix. 108
 Ephesus quibus studiis dedita, Act. x. ix. 109.
 eius templum quo tempore conditum, ibid.
 Ephesus qualis esset vrbs. i. Tim. ii. 709
Ἐμπεδοκλῆς quid sit, Coloss. i. 627. 632
Ἐμπεδοκλῆς & *Ἐμπεδοκλῆς* quid proprie significent, i. Thess. ii. 681
 Epicureorum prava aliquot opiniones, Act. xv. 96
 Epicureorum de vitis opinio, Rom. i. 191
 Epicureorum descriptio, i. Cor. xv. 443. 444
 Epicureorum spes quæ, i. Thess. iv. 664
 Epicuri improba sententia de incestu, 342
 Epicuri mens circa resurrectionem quæ, Eph. ii. 565
 Epicuri opinio circa Deum, quæ, i. Tim. vi. 6728
 Epimenides quomodo appelletur à Dione Praensi, Tit. i. 767
 qualia essent ea quæ prædicebat, ibid.
 Episcopi quomodo intelligantur constitui à Spiritu sancto, Act. x. 118
 Episcopi quomodo se gerere debeant in presbyterorum electione, Act. x. v. 86
 Episcopo quinam responderent in Templo & in Synagoga, Act. x. 116
 Episcoporum manus quodnam, Hebr. x. i. 891
 Episcoporum munus ordinandi à quibus acceptum, Act. v. 28
 Episcoporum munus proprium, quale sit, i. Thess. v. 668
 Episcopus quæ forma uti possit valedicens Ecclesie suæ ex causis necessariis, Act. xx. 116
 Episcopus quis proprie appellatus in primitiva Ecclesia, Philip. i. 600
 Epistola Paulinæ quo ordine digesta, 167
 Epistolæ ad Pythoclenum argumentum, quodnam, Rom. v. 129
 Epistolæ fabricatæ sub nomine Apostolorum, i. Thess. ii. 677
 Epistolam suam quo sensu vocet eos Paulus ad quos scribit, i. Cor. i. 21. 463
 Epistolarum sollemnis clausula quæ, Act. xxii. 134
 Epistolarum Pauli commendatio, Coloss. i. 625
 Epistolarum Paulinarum prima earum quæ quidem ad nos pervenere, quænam sit iuxta auctorem, i. Thess. 677
 Erastus nomen apud quos maxime frequens, & cuiusnam significatus, Rom. x. v. 337
Ἐραστὸς & *Ἐραστὸς* an idem & quis, Rom. xvi. 333
Ἐσαΐας vas isiniū Ethiopi, i. Cor. i. i. 333
Ἐσαΐας hymnus qualis, i. Cor. x. v. 433
Ἐσαΐας quo tempore multa mala pertulerit, Act. vii. 44
Ἐσαΐας quam moderato Dei afflatu ageretur, i. Cor. xiv. 425
Ἐσαΐας à quo terra secus & secundum quos, Hebr. xi. 878
Ἐσαΐ quomodo aliter à Grecis appellatus, Hebr. xi. 875
 Escaria & poteria diuicium qualia essent, i. Tim. ii. 746
 Esse alicui pro haberi ab aliquo, Rom. vi. 244
 Esse vbinam ponatur pro versari, i. Thess. ii. 655
 Esseni quale haberent Ecclesie regimen, Act. vi. 28
 Esseni à quibus potissimum iuramentis abstinabant, iac. v. 933
 Esseni cœlibes cui rei vacarent, i. Cor. x. v. 436
 Essenorum instituta præcipua quænam, Act. ii. 14. 15
 Esther qua lege Ahasvero nupsit, Act. x. v. 86.
Ἐπιμωσ pro quo, Act. x. i. 128
Ἐπιμωσ pro quo, Rom. ix. 273
 Evangelicæ functionis scopus quis, Tit. i. 764
 Evangelicæ legis initium, unde sit, Hebr. i. 793
 Evangelicum verbum cuiusnam rei comparatum, Act. xii. 62
 Evangelij historia, unde incipiat, Act. i. 6
 Evangelij præcepta, quæ, Act. xv. 80
 Evangelij & medicamenti comparatio, Rom. i. 175

INDEX.

Euangelij cum Sole comparatio, Rom. i. 176	templo Hierosolymitano, cum ad Chaboz-
Euangelij beneficium an æquè Iudæis ac gen-	ram esset, II. Cor. xii. 309
tibus necessarium, Rom. ii. 209	Ezechiel quomodo decepit Sedeciam, Hebr.
Euangelij Christi effectus in Christianos,	vi. 825
Rom. vi. 253-254	F
Euangelij præcipuum quid, Rom. xv. 325	Fabula vitæ quid sit, Rom. i. 188
Euangelij vestibulum quodnam fuerit, Ephesi	Fabulæ Iudaicæ de iis quæ Deus fecit ante
ii. 565	mundum, quales, I. Tim. i. 692
Euangelij cum arbore comparatio, Coloss. i.	Facere ac loqui in nomine Christi quid sit, Co-
626	loss. i. 843
Euangelij contemptores quomodo puniti à	Facere cum aliquo paucos dies, quomodo in-
Deo, II. Thess. ii. 683	telligendum, Iac. i. v. 927
Euangelij annunciatio quomodo sit sacrifi-	Faciem verberare quanti ludibrij, I. Cor. x. i.
cium, I. Tim. ii. 744	502
Εὐαγγέλιον & κήρυγμα an idem, Rom. xvi. 337	Facies cui rei comparata, I. Cor. x. ii. 412
Euangelistæ qui olim vocarentur, Act. xxi. 121	Familia Dei, familia fidei, familiæ spiritualis
Euangelium quam gloriosum, Act. i. 4	quæ, Gal. vi. 547
Euangelium prædicare quorumnam sit, Act.	Familia Dei superior & inferior quæ, Eph. iii.
v. 1. 43	573
Euangelium quomodo omnibus aptatum,	Familiarum progenitores quæ propriè nomi-
Rom. i. 179	ne appellentur, Hebr. vii. 829
Euangelium quas vires & quibus præbeat,	Fanorum antistites quo nomine appellati, iuxta
Rom. vi. 240	Festum, I. Tit. i. 767
Euangelium & Christus, quomodo idem,	Fauor Dei quomodo se habeat, Act. vi. 29
Rom. ix. 281	Felicis seruile ingenium de quo Act. xx. iv.
Euangelium quare μαρτύριον τῆς Χρείας appel-	140
latur, I. Cor. i. 349	Felicitatis alienæ conspectus quidnam efficiat,
Euangelium quomodo recipiendum, II. Thess.	II. Thess. i. 676
sal. i. 675	Felle corrupti cibi quid aduherent in sacra
Euangelium per quos primum innotuit, I. Ti-	Scriptura, Act. viii. 42
moth. iii. 712	Fœminæ à quibus prima Christianismi cogni-
Euangelium qua reuerentia tractandum, I. Ti-	tione imbui debebant in primitiua Ecclesia,
moth. vi. 727-728	Philip. iii. 618
Euangelium quid sit, Iac. i. 906	Fœminatum caput nudare quid sit, I. Cor. xi.
Eubuli quot & quinam appellati, I. Tim. iv.	411
760	quænam dono prophetiæ ornata olim, ibid.
Euentus & euenta, an idem denotent, Act. i. 3.	Feminini sexus ornamenta præcipua quænam
Eunice fœmina fidelis quo tempore Christia-	sint, I. Tim. ii. 703
nam fidem fuerit amplexa, Act. x. vi. 86	Festum legis quodnam vocatum, Act. ii. 7
Eunuchi quare viri dicti, Act. v. iii. 43	Fidei perfectio quænam sit, Act. viii. 41
Εὐλογίη quomodo construatur, Act. v. 23	Fidei varix acceptiones, 167-168
Εὐχὴ quomodo significet votum Nazareatus,	Fidei maturæ effectus quis, Rom. i. ii. 214
Act. xv. iii. 105	quomodo feratur in Deum, 215-216
Εξείλετο quinam propriè dicantur, Coloss. iv.	per quid detur à Deo, 217
645	Fidei effectus præcipuus quis, Rom. iii.
Exaudiri à Deo quinā cōsueverint, Iac. iv. 924	214
Excommunicationis causæ præcipuæ quænam	Fidei Christianæ proprius effectus, Rom. vi
sint, I. Cor. v. 371	227
Excommunicationis varix formulæ, I. Cor.	Fidei causa quænam sit, Rom. v. 228
xv. i. 454	Fidei adulter præmiū quodnam, I. Cor. x. iii. 425
Excusando opprobare quid sit apud Suetoniū,	Fidei & fideliū cum arbore comparatio, Co-
Rom. i. 187	loss. i. 616
Exploratorum mos, & explorandi verbum,	Fidei opus quodnam sit, I. Thess. i. 652
Gal. ii. 519	Fidei effectus potissimus quisnam sit, I. Tim.
Exscriptores sacrarum litterarum quam men-	691
dosi, Gal. ii. 520	Fidei minime fictæ effectus, I. Tim. i. 693
Extorum pars quæ in aram vel focum dabatur,	Fidei cum navi comparatio, I. Tim. i. 698
quæ nomine à Græcis appellata, Act. xv. 79	Fidei efficaciz commendatio, Iac. ii. 912
Ezechias cuiusnam imago, Rom. xv. 326	
Ezechiel quomodo vidit ea quæ gerebantur in	

I N D E X.

- an proficiat sine operibus, ibid. & 913
Fidem quare Deus requirat sæpius ad con-
quenda huius vitæ beneficia, Act. xxvii.
356
Fides quam laudabilis, & quanti eam Deus
faciat, Rom. i v. 226
Fides vera, quomodo acquiratur, Rom. ix.
282
Fides vnde procedat, Ephes. ii. 563
Fides Christianorum quibusdam rebus facta
inconcussa, Ephes. ii. 567
Fides in Christum in quo consistat, Philip. ii.
614
Fides quantum valeat ad integram Christia-
nismi constitutionem, ii. Thess. i. 674
Fides quare potissimum à Deo & piis homini-
bus magno in pretio habita, Hebr. xi. 863
excellentiſſima eius species quænam, ibid.
eius delineatio ex effectis & causis, ibid. &
864
Fides per quid perficiatur, Iac. ii. 915
Figuli & luti similitudo ad quid, Rom. ix. 277
Filia quæ in corpus suum peccauerit quo casu
non exheredanda, i. Cor. vii. 389
Filij lege facti quomodo dicantur in iure Græ-
co, Rom. viii. 258
Filius an bene dicatur Christus, Act. iiii. 16
Flagra inter & virgas differentia, Act. xxi.
128
Fœdera quomodo sancire solebant, Coloss. i.
629
Fœderis noui mentio in vetere cur inueniatur,
& nullius alterius noui in nouo, Galat. i.
517
Fœderis Tabulæ quid denotarent, Hebr. ix.
843.
Fœtus moralis & Physici differentia, Gal. iv.
536
Fœdus quid propriè sit, Hebr. ix. 849
Fomes quid propriè sit, Act. xviii. 159
Fori nomen quomodo vsurpatum à Græcis,
Act. xxviii. 161
Formæ decus quid apud Petronium, i. Cor.
xi. 411
Fortunatus quale nomen, i. Cor. xvi. 453
Fragmenta vnde dicta, & quomodo ab He-
bræis expressa, Act. ii. 14
Fratr quomodo intelligatur, Act. xii. 61
Fraternitatis nomen quam frequens apud Iu-
dæos, Act. xxviii. 163
Fraternitatis memoria quid debeat operari,
ii. Thess. ii. 687
Frictrices vocatæ sceminæ quænam apud Ter-
tullianum, Rom. i. 183
Frigusculum inter virum & vxorem, quid,
Rom. vii. 246
Frugibus quantus semper honos habitus, Iac.
v. 931
Fundamenti & operum misericordiz compa-
tio, i. Tim. vi. 733
Fundamenti proprius vsus quis, ii. Tim. ii.
746
Fundamentum quis iacere dicatur, i. Cor. iii.
356. 357
Furari apud Hebræos quam frequens, Rom. ii.
203
Fures quam amici sint mortis, i. Thess. v.
666
Furis definitio iuxta Iuriconsultos, i. Cor. vi.
374
- ## G
- G**alatas quo tempore inuiserit Paulus, Gal.
i. 516
Galatia vbi sita, Act. xv. 87
Γαλατία quale nomen, ii. Tim. iv. 757
Galgacus cuius criminis maxime Romanes
accuset apud Tacitum, Rom. i. 185. 186
Galilæi per quem appellati Christiani, Rom.
xv. 351
Galli in capiendis consiliis quales apud Cæsa-
rem, Gal. i. 517
Gallio frater Senecz quomodo prius appella-
tus, Act. xviii. 104
Gallorum mos in lustranda ciuitate, i. Cor. iv.
365
Gamaliel ille de quo agitur in libro **Agatum**,
qualis fuerit, Act. v. 26
quam frequens hoc nomen inter Hebræos,
ibid.
eius nominis Patriarcha quonam tempore
fuerit, ibid.
Gangrena an idem sit quod cancer, ii. Tim.
ii. 745
vnde ita dicta sit, ibid.
Gaudium quo nomine notent Hebræi, Rom.
xi. 296
Gaudium suum quid vocent Latini, Philip.
iii. 617
Gaza vetus à quo disiecta, Act. v. 42
Γαζοφύλαξ quale munus, Act. viii. 43
Gedeon an in legem peccauerit, Hebr. xi.
876
Γένεα quid propriè significet, Coloss. i. 631
Genealogia nobis à Paulo data quæ, i. Tim. i.
693
Genealogiarum œconomia apud Iudæos qua-
lis, i. Tim. i. 691
Gens non gens quomodo intelligatur, Rom. x.
288
Gentium vocatio quantum Deo gloriosa, Rom.
iii. 207. 208. 209
Gentium ingenia quomodo tracta ad cogni-
tionem Dei, Iudæorum minime, Rom. xi.
301
Gentium non conuersarum mores tempore
Pauli quales fuerint, Philip. ii. 609
Genua inter Pascha & Pentecosten flectendi
mos quando introductus, Act. xx. 119
Genus humanum à diabolo quomodo posses-

INDEX.

sum, Aët. x. 54.
ἑρμῆος quid propriè intelligatur, 1. Cor. 111
 356
 Germanorum mos in notandis adulteris, 1. Co-
 rinth. x1. 412
 Germanorum mores quales fuerint, 1. Tim. 1.
 694
 Giezi mores quàm varij, Ephes. v1. 591
 Gloria Christi quænam, 11. Thess. 11. 684
 Gloriam Deo dare quis dicatur, Rom. 1v. 226
 Gnostici vnde nomen habuere, 1. Tim. 1. 693
 Gnostici cuiusnam generis & ingenij Philoso-
 phi, 1. Tim. vi. 734
Γροισιν quinam, 1. Cor. vii11. 393
 Gog quibus in partibus regnauerit & destru-
 ctus fuerit, Aët. x111. 64
 Gog regnum vbi situm, Aët. xv1. 87
 Gradus Templorum à quibus completi, Aët.
 xxi. 124
 Græca lingua quanto in vsu Romanis esset
 tempore Pauli, 167
 Græci quo maxime tempore Iudæis noti,
 Rom. 1. 175
 Græci quam ob rem à Mose culpati, Rom. 1.
 181
 Græci quomodo à Christianis scandalizati,
 1. Cor. x. 409
 Græci quo vitio plurimùm laborabant, 1. The-
 ssal. 1v. 663
 Græci quem cultum deorum honori refer-
 rent, Aët. x. 53
 Græcorum Provincialium mos, vt placerent
 potentibus, Aët. xv111. 105
 quàm eruditi ad assentationem, iuxta Cic.
 ibidem.
 Græcorum mos in sacrificiis inter diuites &
 pauperes, 1. Cor. xi. 414
 Græcorum philosophia qualis & quàm pericu-
 losa, 11. Coloss. 633
 Granum quandonam mori dicatur, 1. Cor. xv.
 445
 Gratia Dei quomodo intelligenda, Aët. x1. 58
 Gratia abundantissima quæ, Rom. v. 233
 Gratia Iesu quando nobis data dicatur, Rom.
 vii11. 264
 Gratiz mensura quæ, Rom. x11. 305
 Gratiarum actiones à Paulo variæ redditæ,
 11. Thessal. 1. 674
 in iis quænam sint coniungenda, ibid.
 Græcorum vox quam ampla, Coloss. 111. 641
 Grauis gloria quænam dicatur, 11. Cor. 1 v.
 473
 Gubernacula quot essent in antiquis nauibus,
 & quomodo componerentur, Aët. xxv11. 158
 Gubernatoris nauicularij & magistrinauis dif-
 ferentiæ, Aët. xxv11. 152
 Gutturis & sepulchri comparatio, Rom. 111.
 210.

H

Habitaculum omne quo nomine ab He-
 bræis appellatum, Aët. xv. 77
 Hadessa vnde nomen habuerit, Aët. x11. 60
 Hæreticorum Patriarchæ quinam sint, 1. Tim.
 111. 713
 Hæreticus quis appelletur, Tit. 111. 776
 qua ratione cum illis agendum, ibid.
 Hæreseos definitio. ibid.
 Hamorum vsus quis & apud quos, 11. Tim. 11.
 746
 Hasmonzorum decretum cōtra philosophiam,
 Coloss. 11. 633
 Hebræa vocabula quomodo in Græcum trans-
 ferantur, Aët. 1 v. 22
 Hebræi populi in summis calamitatibus fu-
 turi superstitis imago, Aët. v11. 34
 Hebræis scriptæ Epistolæ quis auctor, 789
 eorum nomine quinam intelligantur, 790
 Hebræorum mos in magnis rebus explicandis,
 Aët. 11. 11
 Hebræorum panes quales essent, Aët. 11. 14
 Hebræorum puellæ quam castæ, Aët. xv. 79
 Hebræorum Epistola quare inter Paulinas vl-
 tima, 1. Thess. 1. 631
 Hebraica lingua quæ, 790
 Heraclitus cuius fuerit, 551
 Hercules quomodo cognominatus, & vbi ho-
 noratus, Aët. x x v111. 160
 Herculi in ara maxima sacrum quo ritu factū,
 1. Cor. x. 410
 à quo institutum, ibid.
 Hereditas qualis sit apud Hebræos, Rom. 1 v.
 223
 Heri minores quinam dicuntur in Comædiis,
 Hebr. 111. 804
 Hermus quis & cuius lenitatis circa lapsos,
 Rom. x v1. 334
 Hermes nomen vbi reperitur etiã de quo
 Rom. xvi. 334
 Hermogenes quis ille de quo 11. Tim. 1. 739
 Herodes quam communè nomen, Aët. x11.
 59.
 Herodis vestis descriptio, Aët. x11. 61
 Herodis quale nomen, Rom. xvi. 333
 Hesiodi locus de Iure gentium, Aët. xvi. 92
 Hesiodus quonam referret deorum genealo-
 gias, 1. Tim. 1. 693
 Hiems vox pro qua re posita, Aët. x x v11.
 155
 Hierapoles an plures & vbi sitæ, Coloss. 1 v.
 647
 Hierichuntis munimenta quomodo à Iesude-
 iectæ, 11. Cor. x. 495
 Hiericunthis muri quo die conciderint, Hebr.
 x1. 876
 Hieroclis loci de legibus, Rom. 11. 199
 Hierosolymam ascendere cur dicerent He-
 bræi, Gal. 1. 320

I N D E X.

Hierosolymitana lingua quo maxime tempore ad Syriacam accedebat, Aët. i.	6	I.	
Hierosolymitana lingua qua Iudæi utebantur tempore Apostolorum quæ, Aët. xxi.	125	Iacob in quo monumento sepultus fuerit, Aët. vii.	32
Hierosolymitanæ urbis excidium quibus verbis, quamvis latentibus à Paulo prædictum, Rom. i ii.	209	Iacob posteris cur terram primum exiguam dederit Deus, Aët. xv.	78
Hierosolymitanæ Ecclesiæ tempore Apostolorum quisnam præsideret, Gal. ii.	521	Iacob historia cur à Mose suis legibus præposita, Rom. iv.	226
Hierosolymitanum Templum quomodo vocatum in sacris litteris, i. i. Theff. i.	679	Iacobus quo in numero Apostolici cætus, Aët. xx i.	112
Hillel quomodo à Græcis appellatus, Aët. xiii.	64.	Iacobus quid à Deo supra cæteros homines acceperit, Aët. xxvi.	146
Hircus quo in genere potissima victima, Hebr. ix.	850	Iacobus quo tempore Ecclesiæ Hierosolymitanæ præfuerit, Gal. ii.	521
Hispania an à Paulo lustrata, Rom. xv.	328	Iacobus ille quis sit cuius habetur Epistola in Nouo testamento, Iac. i.	899.900
Historicus sermo cuius rei comparatus, Gal. i ii.	524. 525	an Apostolus fuerit, ibid.	
Holocaustum quibus vocibus Græcis ut plurimum expressum, Rom. xii.	303	quare frater Domini & à quo fuerit appellatus, ibid.	
Homicidio quænam pœna debita, Aët. xv i ii.	103	Iactus ex naui quo ordine fierent ingruente tempestate, Aët. xxv i.	154. 155. 156
Homines quomodo dispersi, Aët. ii.	8	Iakim quo alio nomine donatus, Aët. xii.	64
Hominis egregia descriptio, Rom. i.	188	Iamnas & Mambres quomodo paria Moyfi fecisse dicantur, i. i. Theff. i.	682
Hominum maiori ex parte descriptio, Rom. vii.	250	Iannes quale nomen de quo i. i. Tim. i ii.	750. 751
Homo vetus & homo nouus quinam intelligantur, Rom. vii.	251	Iacobi vbi nam Paulum hospitalitate exceperit, Rom. xvi.	336
alia diuisio hominis, ibid. & seq.		Iconium vbi situm, Aët. xii.	71
Pythagoricis quid sit, 252		Idola Romanorum quæ, Rom. xi.	299
Homo propter quid conditus, Eph. i.	553	Idololatæ quibus nominibus Græcis appellati, i. Cor. vi.	371
Homo quibus partibus confect, & quomodo aliquando vocetur, i. Theff. v.	670	Idololatæ per quid significati ab Hebræis, i. i. Cor. vi.	482
Honestum quicquid est, apud Hebræos & Græcos quomodo significatum, Rom. i ii.	210	Idololatæ principes quomodo in scriptura appellati, i. i. Tim. i v.	759
Honor quibus maxime de causis Deo debitus, Rom. i.	179	Idololatria quo nomine significata, Aët. xxv i.	148
Honorandi Dei modus, i. Cor. vi.	377	Idololatria occulta quænam Synodo Sardicensi, Coloss. ii.	637
Hora quodnam tempus significaret apud veteres Græcos, i. i. Cor. vii.	484	Idololatæ auctores apud Iudæos quomodo puniti, Aët. vii.	38. 39
Hostia animalis quænam apud Macrobiū dicitur, Hebr. ix.	851	Idololatæ effectus, Rom. i.	179
Hostis Dei quis i. i. Theff. ii.	678	Idololatæ pœna & origo, Eph. i ii.	570. 571
Humana sapientia quibus sermonibus uti solet, i. Cor. i.	350	Idololatriæ quomodo prædicandum Euangelium, Aët. xiv.	73
Humani ingenij curiositas quænam sit, i. Theff. sal. v.	666	Idolorum responsa mirabilia vnde, i. Cor. xii.	418. 419
Humanum genus in quas gentes distinctum à Paulo, Rom. i.	175	Idolum quid sit, i. Cor. vii.	391. 392
Humanum corpus quale post peccatum, Rom. v.	231	Idumæis quare prælati Israëlitz, Rom. ix.	272
Hymenæi error quisnam fuerit, i. Timoth. i.	698	Illorum seruitus quid denoter, ibid.	
Hymenæus Christianus quidem sed qualis, i. Cor. xv.	436	Ieiunium ad quam horam olim obseruatum, Aët. ii.	10
Hymenæus vnde ita appellatus de quo i. i. Timoth. i.	745	Iepthæ à quo propheta dictus, Hebr. xi.	876
Hymnus Symeonis & Annæ viduæ, & alij plures quales essent, i. Cor. xi v.	433	Ieremiæ & Pauli comparatio, i. i. Corinth. x.	496
		Ieremiæ vaticinium quomodo impletum, i. Theff. i v.	664
		Ieremiæ	

INDEX.

Ieremias quam ob rem in periculum venerit, A&t. v. i. & vii.	29.30	catianem gentium, Rom. xii. i.	316
Ieremias quare zonam defodere iussus, A&t. xxi.	121	cuius causa constituta sint, A&t. xxi. i.	311
Ieremias quam moderato Dei afflatu ageretur, i. Cor. xiv.	435	Impij egregia similitudine expressi, A&t. xxi. i.	130
Ierofolyma quomodo apud Esaiam appellata, Hebr. xi.	869	Implere post aliquem, quæ locutio, A&t. xii. 66	
Ierusalem quomodo iustificavit Samariam, 169		Incircumcisi quomodo à Iudæis vocati, A&t. xi.	57. 58
Ierusalem nomine quid intelligatur, Gal. iv. 537		Incircumcisi à quibus rebus cavere sibi debeant, vt cum Iudæis sine eorum offensione viuerent, A&t. xv.	80
ciusdem etymologia, ibid.		Incredulitas quantum damnosa, Rom. x. 298	
quare dicatur superne yepisse, ibid.		Indices vnde facti ex Cicerone, i. Tim. iv. 758	
quomodo maximam eius fore sobolem, ibid. & 538		Inducere Christum quid sit, Rom. xii. 315	
Ierusalem nomina quomodo cælo conueniant, Hebr. xi.	871	Infantium expositio metu Pharaonis, A&t. vii. 33.	
Ierusalem cuiusnam tempore ita primum appellata, & quomodo antea vocaretur, Hebr. vii.	826. 827	Infirmos quosnam vocaret Paulus, A&t. xx. 119	
Ierusalem quomodo appellata in alterius figuram, Hebr. xii.	886	Inflari pro quo positum apud Latinos, i. Tim. iv. 362	
Iesu auctoritas vnde colligatur, A&t. i. 11.	18	Ingenia Romanorum qualia, Rom. vi. 241	
Iesu nobilitas quanta, & vnde ducta, Rom. i. 172		Ingeni humani curiositas quænam sit, i. Thess. v. 666	
Iesu Christi nomen pro quo positum, Rom. xv.	325	Inoculatio quid Latinis sit, Rom. xi. 296	
Iesum Messiam esse vnde concludatur, A&t. ii. 12		Institutionis genera quot, Rom. xi. ibid.	
Iesus quomodo appellatus à Græcis, A&t. x. 111.	64	Inspectio in Diaconos qualis, & quorumnam offer, A&t. vi.	28
Iesus Christus quot iuris speciebus Dominus noster sit, Rom. vi.	239	Instrumentum quomodo constet esse sincerum, i. Cor. ix.	395
Iesus quomodo deiecit manimenta Hierichuntis, ii. Cor. x.	495	Instrumenta apud Hebræos quomodo seruata, Hebr. x.	856
Iesus à quibus appellatus sit iustus, Coloss. i. v.	646	Integritas quam bene dicta Latine, & cui voci opposita, A&t. i. 111.	17
Iesus & Iason an idem nomen, ii. Thess. 672		Intelligens quis propriè, & quis insipiens, Rom. i. 111.	210
Iesus quo tempore præsertim sacerdotale suum munus patefecit, Hebr. v.	815	Intelligentia quem locum occupabat in genealogiis Iudæorum, i. Tim. i.	692
Iesus quare dicatur Apostolus, Hebr. i. 111.	803	Interficere se an liceret de quibus, & à quibus dubitatum, A&t. xvi.	98
Iesus ad quid obtinendum sequester & mediator noster fuerit, i. Tim. i. 11.	701. 702	Interficere quid sit propriè, Rom. vi. 111.	254
Ignis comparatio cum Dei iudiciis, i. Cor. i. 111.	358	Intrandi & exeundi vocabulo quinam actus designentur, A&t. i.	6
Ignis flammeus cuiusnam maxime à iudiciis Dei attribuitur, ii. Thess. i.	675	Ioannes Marcus quis fuerit, A&t. xii.	59
Ignominie metus vis quanta, Rom. viii.	267	Ioannes Baptista qua nota Christum depinxerit, A&t. xix.	107
Illustrium virorum domus quomodo appellata, A&t. x. 111.	136	Ioannis Baptiste verba quænam propriè sint, A&t. xi.	57
Illyricum mare ubi, Rom. xv.	327	Ibi dolorum exitus quis, Iac. v.	932
Imagines pro quibus habendæ, Rom. i.	181	Ioëlis prophetia quomodo comprobata, A&t. ii.	10
Imaginis & umbræ discrimen, Coloss. i.	618	Ioseph in qua regione sepultus fuerit, A&t. vii. 32	
Imperes & imperatores quales voces, i. Thess. ii. 656		Iosephi suspecta lectio, A&t. i.	5
Immisericordia Romanorum tægitur, Rom. i. 189		Iosephi historiam cur Moses suis legibus præposuerit, Rom. i. v.	228
Immolatitia quot modis faciant idololatriam, A&t. xv.	79	Iosephus Arimathensis qualis fuerit, Philip. i.	784
quid ita appellent Christiani, 84		Iosue qualis fuerit, Hebr. i. 111.	807
Immolatitiarum species quot sint, i. Cor. viii. 391		Iouem Deum quo in numero haberent Græci, A&t. xv. 111.	100. 101
Imperatores Romani quinam Christianis æqui, i. Tim. i.	701	Iouem pro cælo dicere quibusnam gentibus frequens, A&t. xix.	113
Imperatorum Romanorum licentia, Rom. i. 192			
Imperia omnia quomodo negat Deus post vo-			

F f f f f

I N D E X

Iouis nominat quid intelligat Varro, Rom. i.	182	Iudæi quomodo à Christianis scandalizati, i.	409
quid Iunonis,	ibid.	Cor. x.	409
Iouis stella qualis & quibus consecrata, Hebr.	827	Iudæi quàm multi Gentibus, & quare odiosi	556
vii.	827	ipsumet Gentes, Eph. i.	556
Iovis quam illa de qua, Rom. xvi.	334	Iudæi quomodo progressum Christianismi im-	602
Ira Dei in homines quid, Rom. xi.	292	pedire conati sint, Philip. i.	602
Ira atrocis descriptio, Act. xxi.	131	Iudæi quàm magni ostentatores in luctu, i.	664
Ira filij quinquam appelletur, Eph. ii.	362	Thess. i v.	664
Isaaci historia à Mose, suis legibus cur præpo-	218	Iudæi quàm tenaces fidei, ii. Thess. i.	674
sita, Rom. i v.	218	Iudæis instituendis quo tempore vacarent Apo-	69
Isaaci nomine quid intelligatur, Gal. iv.	538	stoli, Act. xiii.	69
Isaacum improlem interficiendum & ex eo se	571	Iudæis quam impense studeret Paulus, Act.	93
habituum liberos quomodo crederet Abra-	571	xviii.	93
hamus, Hebr. xi.	571	Iudæis an præcellant gentes, Rom. iiii.	209
Isaacus an propter promissa datus, an vero pro-	31	Iudæorum dispersio quanta post mortem Chri-	29
missa propter Isaacum, Act. vii.	31	sti, Act. vi.	29
Iacobus quid supra ceteros habuerit, Act.	246	Iudæorum etiam doctissimorum mores qualis	102
xvi.	246	circa opificia, Act. xviii.	102
Iacobus quid significet, Coloss. i v.	643	Iudæorum obiectio in gentes, Rom. iiii. 207.	208
Ismaël Pharisæus quo tempore successit Ana-	130	Iudæorum dicta quo loco habeat Apostolus,	209
doniz, Act. xxiii.	130	Rom. iiii.	209
Israel quæ de causa cognominatus Iacobus,	170	Iudæorum incredulitas quot modis gentibus	294. 295
Rom. ix.	170	præfuerit, Rom. xi.	294. 295
Israelita omnis an partem habiturus in futuro	299	Iudæorum cruditorum superbia, Rom. xii.	368
saeculo, Rom. xi.	299	Iudæorum mores tempore Pauli quales fue-	609
Israelitas ubi resurrecturi secundum Chal-	5	rint, Philip. ii.	609
deum, Act. i.	5	Iudæorum excidium quænam præventura	677
Israelitæ cur filij Dei appellati, Rom. ix.	269	essent, ii. Thess. ii.	677
Israelitæ quomodo à Deo ad æmulationem &	288	Iudæorum dolor in eversione Templi, ii.	680
iram excitatæ, Rom. x.	288	Thess. ii.	680
Israelitæ an omnes Deo exosi, Rom. xi.	289	Iudæorum mores circa sacra Scripta, ii. Tim. iii.	753
Israelitæ quare in Ægypto variis malorum pe-	529	Iudæorum lingua propria quænam esset,	791
nis coerciti, Gal. iii.	529	Iudæus verus quis, Rom. xi.	205
Israelitæ quomodo dicantur filij Dei, Gal. iii.	531	Iudaica dogmata quandonam Christianæ reli-	632
Israelitæ deportati à Thiglathpelsasso, quid-	893	gioni admixta, Coloss. i.	632
nam offerrent, Hebr. xiii.	893	Iudaica abstinentia, Coloss. i.	636
Isthmia apud quas gentes acta, i. Cor. ix.	400	Iudaicæ doctrinæ quales, Hebr. xiii.	891
Italica legio quid fuerit, Act. x.	50	Iudaicas fabulas quinquam Christianismo admi-	691
Iudæus datus titulus quisnata fuerit, i. Thess. ii.	678	scerent, i. Tim. i.	691
Iudææ terræ vastitas quanta, Rom. ix.	280	Iudaismi & Christianismi comparatio, Gal. v.	539
Iudæi an alienigenis præferendi, Act. vii.	30	Iudas cuiusnam perfidiam dicatur imitatus,	6
Iudæi gentium iugum ferre coacti quomodo se	50	Act. i.	6
habuerint, Act. x.	50	Iudas Galilæus quomodo aliter appellatus, Act.	26
Iudæi qualem honorem regibus & aliis in di-	53	v.	26
gnitate positos exhiberent, Act. x.	53	Iudex quomodo conciliatus à Rhetoribus, Act.	136
Iudæi quam mulierosi, & quas feminas ducere	86	xxiv.	136
cis licebat, Act. xvi.	86	Iudex qui dignitatem suam mercatur, quo loco	131
Iudæi post reiectum Euangelium, quantum in-	163	habendus, Act. xxi.	131
duruerint, Act. xxviii.	163	Iudicia Dei per Romanos exercita, quam atro-	10
Iudæi quomodo conarentur odium à se amo-	112	cia, Act. ii.	10
uere, Act. xi.	112	Iudicialis lex quam diuturna & quàm antiqua,	131
Iudæi qua de causa & quomodo à Deo puniti,	196	Act. xxiii.	131
Rom. ii.	196	Iudicij generalis tempore quomodo viueret se	664
Iudæi quo maxime tempore castimoniam ser-	379	posse Paulus putaret, i. Thess. i v.	664
uabant, i. Cor. vii.	379	Iudicis diffidentis vox solemniter quæ, Act. xxiv.	139
Iudæi quomodo solebant appellare uxores,	396		
i. Cor. ix.	396		

INDEX.

- Iudicium per quem facturus sit Deus, Rom. 11. 201
Iudicium quandonam maxime hebetetur, Rom. x. 292
Iudicium quodnam periculofum, Rom. x. v. 321
Iudicium postremum quare tuba significatum, & quis eius locus, i. Theff. iv. 665
Iudicium Diaboli quidnam sit, i. Timoth. 11. 709
Iuppiter quem potissimum Deorum secum ducere soleret, x. v. 72
Iuramenta Iudæis vsurpata quæ, Act. x. x. 11. 132
Iuramentorum varia genera, Iac. v. 933
Iuramentum Dei quodnam sit, Act. v. 11. 32
Iuramentum quid exprimat, Rom. x. v. 321
Iuramentum ad quid sit, i. Cor. i. 343
Iuramentum perfectum quodnam sit, i. Cor. i. 460
alix iurandi formulæ, ibid.
Iuris diuisio & iustitiæ, Rom. 11. 198
Iuris sacerdotes quare Christi sacerdotes facti, Tit. 11. 777
Ius naturæ quale sit, Act. vii. 33
Ius gentium an dispar à Iure Romano, Act. x. v. 92
Ius parentum in liberos quale, i. i. Cor. x. 496
Iusiurandum quomodo ab Ægyptiis appellatum, Hebr. v. 824
Iussus & iussa an idem significant, Act. i. 3
Iustini Iudæos in persona Tryphoni alloquens locus, Rom. xi. 299
Iustitia Dei per quid manifestata, Act. xi. v. 74
Iustitia de quo maxime dicatur, & quotuplex sit, 168. 169
Iustitia vnde nascatur, Rom. i. 176
Iustitia vera an esset ex lege Moïsis, Rom. 11. 198
Iustitia Dei vnde maxime appareat, Rom. 11. 213
Iustitia vera quomodo possit comparari, Rom. 11. 215. 217
Iustitia diuina an sit donum, Rom. v. 232
Iustitia vera quæ, Rom. i. x. 283
Iustitia carnalis quæ, Gal. v. 540
Iustitiæ perfectio quænam sit, i. Theff. v. 667
Iustitiæ demonstrandæ materiam quomodo Deus quærat, i. i. Theff. i. 674
- K
Kαθήματα quid significet, i. Cor. iv. 364.
365
Kαθ' ἡμέραν quomodo construat, Hebr. v. i. 834
Kαθημερόσιοι quinam Græcis fuerint, Iac. i. i. 913
- Καθαροὶ quinam præcipuè appellati, Tit. i. 768
Kαθ' οὗτος quid & quomodo ea vox construat, Rom. xii. 305
Kαθ' ὑπεραρίστην interpretatio quænam dicatur, i. Cor. xv. 442
Kατὰ κήρυξ quæ locutio, Gal. vi. 548
Kαὶ οἱ χαλεποὶ quinam sint, i. i. Tim. iii. 748
Kαὶ ὡν πληρωμα quid, Ephes. i. 556
Kαὶ ὅς ἐστὶ ἀγαθός quid propriè sit, i. Cor. v. i. 387
Kαὶ στήριξ Stratonis ubi sita, Act. xxi. 121
Kαὶ ὡπαδὸν cuius & quàm ampli significatus, i. i. Tim. i. i. 743
Kαλὴν solitariè sumptum quid, i. Cor. x. 408
Kαλὸν cum dativè in quo sensu, i. Cor. i. x. 398
Kαλύπτειν aut κρύπτειν quid, i. i. Cor. iv. 470
Kάμνη quid propriè sit, Hebr. x. i. 881
Kαὶ οἱ εὐχάρων quæ phrasis, Gal. vi. 548
Kαὶ ὡν quid propriè sit, i. i. Cor. x. 497
Kάπηλος & καπηλίδιον quid sibi velint, i. i. Cor. 11. 464
Kαὶ ὁ δὲ πρὸ quo positum, Rom. viii. 260
Kαρδία Hebræis pro quo dicatur, i. Cor. i. i. 352
Kαρδία apud Hebræos quid propriè sit, Ephes. i. 559
Kαρπὸς quid propriè dicatur, Tit. 11. 777
Kαταβολὴ de qua re propriè dicatur, Ephes. i. 553
Kαταβραβεύειν quid sit, Coloss. 11. 636
Kαταργῆν & καταργῶ quid, Act. x. x. v. 151
Kαταδυναστεύειν quid propriè sibi velit, Iac. 11. 910
Kατακαυχᾶσθαι quid propriè denotet, Rom. v. 227
Kατακαυχᾶ pro quo vsurpatum, Rom. x. i. 296
Kατακρίνειν ὅτι κλητὸν apud Platonem quid sit, i. Cor. v. i. i. 394
Kατακρίνειν & κατακρίμα pro quibus posita, Rom. v. i. i. 254
Kαταλαλαί & καταλάλοι quomodo intelligendi, i. i. Cor. x. i. 509
Kαταλαμβάνειν pro quo sumptum, i. Cor. 11. i. 359
Kαταλείπειν & κατέλειπον quomodo construantur, Rom. x. i. 290
κατάλειμμα quid connotet, Rom. ix. 280. 291
καλεῖσθαι quid maxime significet, Rom. i. x. 170
i. Cor. v. i. 385
Kαταλλάσσειν quis dicatur, i. i. Cor. v. 478
κατανύξιος Spiritum dare quid sit, Rom. x. i. 291. 292
καταπαύειν quid propriè denotet, Hebr. 11. i. 806

FFFFF ij

I N D E X.

κατὰ πέντασμα & ἑξήμισυ qui differant, Hebr. vi.	826	Chaldæis, Ephes. i.	556
κατὰ πέντα & ἑξήμισυ an eadem, Hebr. xi.	875	κεφαλίδες quænam propriè dicantur, Hebr. x.	856
κατὰ πέντα quid propriè sit, Gal. i. i.	526	κηρύγμα & εὐαγγέλιον an idem, Rom. xvi.	337
κατὰ πέντα & ἑξήμισυ, ibid.	527	κηρύγμα per quæ confirmatum, i. Cor. xv.	437
κατὰ πέντα quid propriè indicet, Iac. i. i.	919	κηρύγμα quid propriè sit, i. Cor. i. i.	350
κατὰ πέντα pro quo sumptum, i. Cor. i.	349	κηρύγμα quis fuerit qui ad mortem vsque comitem	395
κατὰ πέντα quænam dicuntur, Ephes. i. i.	566	κηρύγμα semper habuit uxorem, i. Cor. i. x.	395
κατὰ πέντα, Gal. v. i.	545	κλαύδον & κλαύδον Insula aliis ad-	153
κατὰ πέντα quid propriè exprimat, Hebr. i. i.	803	huc nominibus appellata, Act. xxv. i.	153
κατὰ πέντα quo sensu pluries vsurpatum, Hebr.	865	κληρονομίην quid propriè significet, i. Cor. xv.	448
κατὰ πέντα Hebræis quomodo soleat verti, i. i.	511	Hebr. i.	793
κατὰ πέντα in Glossario quid propriè significet,	744	κληρονομίην σωτηρίαν quid sit, Hebr. i.	796
κατὰ πέντα quid in Glossario significet, Tit. i. i.	770	κληρονομίος quid sit, Gal. i. i.	532
κατὰ πέντα quid, i. Cor. xiv.	436	κλῆσις quid propriè significet, i. Cor. i. & κλη-	347
κατὰ πέντα & κληρονομίην quid sint, Philip. i. i.	612	κλῆσις quænam propriè appellatio, i. Cor. vii.	385
κατὰ πέντα quinam propriè intelligantur, Phi-	606	κλητοὶ quinam dicti, Rom. xi.	291
κατὰ πέντα quid propriè exponatur, i. Cor.	399	κλητοὶ Græcis, qui Latinis, i. Cor. x.	408
κατὰ πέντα pro quo vsurpatum ab Herodoto &	158	κλητοὶ quinam dicantur apud Paulum, Rom.	263
Plutarcho, Act. xxv. i.	158	v. i. i.	263
κατὰ πέντα cui voci Hebrææ respōdeat, Rom. vii.	245	κλῆμα quid propriè vocent Geographi, Rom.	328
κατὰ πέντα quid propriè significet, Iac. iv.	926	κλῆμα vox militaris quid propriè significet,	877
κατὰ πέντα & κληρονομίην quid sint propriè, Rom. i. i.	201	Hebr. xi.	877
κλῆμα quale nomen, i. i. Tim. iv.	757	κλαύδον & κλαύδον quid, Ephes. iv.	577
κλῆμα vox laxius sumpta quid significet, Ga-	546	κλαύδον quid propriè sit, Iac. i.	901
lat. vi. i.	546	κοιλοδαιμόνες quinam appellati ab Athenæo,	615
κατοικητήριον quid propriè significet, Ephes. i. i.	568	Philip. i. i. i.	615
κατοικητήριον apud Philosophos, pro quo propriè	136	κοσμοβία institutio à Christianis vbi facta, i. Cor.	414
sumptum, Act. xxiv.	424	x. i.	414
κατ' ὅσον quid sit, i. Cor. xiii.	902	κοινωνίην vox quid propriè sit, Gal. vi.	546
κατ' ὅσον quid denotet propriè, Iac. i.	902	κοινωνίην quomodo vertant, i. Cor. x. i.	407
κατ' ὅσον quid præcisè significet, Rom. i. i.	216	κοινωνίην quid, & vbinam locum habere non	664
κατ' ὅσον verbi varia versio, Rom. xv.	327	possit, i. Thessal. iv.	664
κατ' ὅσον quare dictus Christus, i.	440	κοίτη quàm varie accipitur, Rom. ix.	271
Cor. xv.	440	κοίτη quid propriè sit, Rom. xiii.	315
κατ' ὅσον quandonam dicant Philosophi, i. Cor.	390	κοίτη quid propriè sit, i. Cor. iv.	364
v. i. i.	654	κολλᾶσαι quid dicatur, i. Cor. vi.	376
κατ' ὅσον & κατ' ὅσον quid significet, Galat. v.	544	κόπος ἐν κυρίῳ qualis sit, i. Cor. xv.	450
κατ' ὅσον quinam propriè dicantur, Philip. i. i.	606	κόσμιον in Glossario quid, i. Tim. ii. 703.	707
κατ' ὅσον pro quo positum, Act. xxi.	129	κόσμος pro quo ponatur, i. Cor. v. i.	372
κατ' ὅσον voce quo sensu videntur plures aucto-	835	Κροσπαλάται quinam fuerint & vnde sic dicti,	31
res, Hebr. v. i. i.	835	Act. v. i. i.	31
κατ' ὅσον & κατ' ὅσον Hebræis quid sit &	407	Κομίζω ad quid significandum maximè pro-	862
	407	prium, Hebr. x.	862
	407	Κομίζω cum quo coincidat, Hebr. x. i. i.	879
	407	Κόποι quales sint labores, i. Cor. vi. i.	479
	407	Κοενδίαζω vnde factum, & Κοενδία ποταμός,	341
	407	Κοενδία ποταμός quænam cupiditates dicam-	792
	407	eur, Tit. i. i.	792
	407	Κόσμου σοφία quænam sint, Gal. i. i. i.	532
	407	Κροσπαλίον quid apud Plutarchum, i. Cor. x.	371

INDEX.

Κεῖματα quænam appellet Apostolus, 1. Cor. vi.	373	Coloss. i.	625
Κεῖν quo sensu sæpe ponitur, 1. Cor. x.	407	Laodiceis an scripta à Paulo epistola,	551
Κεῖν pro κατακρίν, Hebr. xiii.	890	Lapidatio in quos exerceretur apud Israelitas, Hebr. xii.	886
Κεῖναι & κατακρίναι de quibus dixerit Paulus, 1. Cor. xi.	417	Lapidationis initium quibusdam delatum, Act. vii.	39
Κεῖν quomodo Latine legatur, 11. Tim. iv.	757	Lapidosus panis quid apud Senecam, Tac. i.	901
Κεῖν quomodo reddant Hebræi, 11. Cor. iii.	470	Lapsum in negotio variz opiniones & praxcs, Hebr. v.	820
Κεῖν per quid explicatum, 1. Cor. vi.	377	Laqueus Diaboli quid sit, 11. Tim. i.	748
Κεῖν cuius significatus ubi dicatur, Coloss. i.	628	Latina lingua an coercita suis terminis,	167
Κεῖν vox quam variè accepta, Rom. v.	259	Latrones quàm sint noctis amici, 1. Thess. v.	666
Κεῖν quomodo hominem significat, Coloss. i.	630	Lauare cadavera quibusdam concedebatur, Act. ix.	49
Κεῖν & χρίν quomodo differant, 1. Cor. vi.	372	Laus quomodo dicatur iustitia, Rom. iv.	222
Κεῖν quibusnam maxime frequens, Ephes. iv.	577	Laus quibus actionibus debeat, Phil. i.	784
Κεῖν quosnam homines vocet Paulus, Philip. iii.	612	Legati Ecclesiarum qui differant à Legatis Christi, 11. Cor. v.	491
Κεῖναι δὲ τίς quid fuerit, 1. Cor. xi.	415	Legatio Apostolica an præualeat angelicæ legationi, Act. x.	51
Κεῖν quantum valeat, Act. xv. & ab Apostolis qui usurpatum,	95, 118	Legationum potestas qualis habenda, 11. Cor. v.	478
Κεῖν δὲ τίς per quid præfiguratur, 1. Cor. ii.	351	Legalium sacrificiorum ritus qualis, Rom. xii.	304
Κεῖν quid peculiariter significet, 1. Cor. viii.	393	Legem violare quid, & quid facere, Rom. i.	205
Κεῖν nomen Christo dare quibus consuetum, 1. Cor. x.	408	Legem inter & cupiditates an sit proportio, Rom. viii.	255
Κεῖν δὲ τίς quid propriè, Gal. i.	527	Leges Moysi qua in parte à Christianis non aboleri Paulus doceat, Rom. xii.	309, 310
Κεῖν quid propriè sit, 11. Cor. ii.	462	Leges de marito uxorem dimittente, & uxore maritum deserente plures, 1. Corinth. v.	380, 381
Κεῖν Insula ubi sita, & quomodo aliter appellata Aristoteli & Plinio præsertim, Act. xv.	120. quibus rebus celebris, ibid.	Legio Italica quid fuerit, Act. x.	50
Κεῖν quomodo construatur, Act. x.	56	Legirupa quid, iuxta Symmachi versionem, Rom. ii.	204
Κεῖν quibus tribuatur, 1. Tim. iii.	714	Legis partes quænam lectæ fuerint coram populo singulis sabbathis, Act. xiii.	64
Κεῖν unde κεῖν, quid significet, Rom. xiii.	315	Legis virtus quæ sit, Rom. ii.	198
Κεῖν quænam idola appellata, 1. Cor. xii.	418	Legis virtus quæ sit, quod sit, ibid.	198
		Legis usus egregius, Rom. i.	217
		Legis via cur non fuerit optima, Rom. i.	217
		Legis Moysi quatenus talis, quinam fuerint effectus, Rom. i.	223
		Legis præcepta moralia quid ad vitam æternam, Rom. v.	247, 248
		Legis opera ad quid possint in seruire, Gal. i.	522, 523
		Legis & Evangelij discrimen, Coloss. i.	628
		Legis tenax quantum fuerit Christus, Phil. i.	784, 785
		Legis colloquium cum Deo ante mundum conditum inter Iudaicas fabulas, 1. Tim. i.	694
		quisnam sit eius usus, ibid.	694
		quis effectus, ibid.	694
		Ægyptius incolatus quid effecit in Israelitis, 1. Tim. i.	694

F f f f f ij

INDEX.

Legis Euangelicæ initium vnde sit, Hebr. 1.	perirentur, Aët. v 1.	29
798	Libri posteriores quomodo cum prioribus con-	
quot modis de eius veritate certi sumus, ibid.	nexi ab historicis, Aët. 1.	3
veteris & nouæ differentia, ibid.	Liciti & illiciti discrimina, Rom. 11. 201. 202	
Legis Moſis & Euangelij comparatio, Iac. 11.	Lingua Græca quo tempore maximè commu-	
911	nis, Aët. x x 1.	124
Ἀστροφύλαξ ieiunio iunctum quo ſenſu uſurpetur,	Lingua quare tantum vna, & aures duæ nobis	
Aët. xiii.	data ſint, Iac. 1.	905
Leonis nomine quinam intelligantur apud Da-	Lingua quot præcipue ſecundum Hebræos,	
nielem, 11. Tim. 1 v.	1. Cor. xiv.	430
Leuca an eadem vbique, Aët. 1.	Lingua cum igni comparatio, Iac. 111.	919
Leuitæ quomodo res aliquas ſoli habere po-	quomodo optima & peſſima,	920
tuerint, Aët. 1 v.	Linguarum pœna quid effecit, Aët. 11.	8
Leuitæ de quo viuebant, 1. Cor. ix.	quid carum donum,	ibid.
Leuitarum legalium munus quale fuerit, Rom.	Linguarum Latinæ & Græcæ vtra latius pateat,	
xii.	167	
de quibus epularentur & cum quibus, ibid.	Linguarum varia genera ob quid data Eccle-	
Leuitatis propriæ actus, Eph. 1 v.	ſiæ, 1. Cor. x 11.	421
Leuitici ſacerdotes quo patre & qua matre eſſe	Littorales orationes vbi obſeruata, x x 1.	120
deberent, Hebr. vii.	Lorarij Latinis, quomodo à Græcis appellati,	
Lex noua quonam die cœperit ab Apoſtoliſ	Aët. x x 11.	129
prædicari, Aët. 11.	Λόγος quid Ioanni, Rom. v 111.	256
Lex quomodo dicatur eſſe vita, Aët. vii.	Λόγος de quibus uſurpetur, 1. Cor. 1 v.	360
Lex quam magnificè data, Aët. v 11.	Lorio ante preces Iudæis uſurpata quid ſigni-	
Lex quare non purgaret à peccatis, Aët. x 111.	ficaret, 1. Tim. 11.	702
68	Lotiones ſacerdotum quid ſignificent, Rom.	
Lex Moſis quid potiffimùm fœminis interdi-	x 11.	303
ceret, Aët. x v.	Lucæ nomen vnde deriuatum vbinam dictum	
Lex poſt diluuium data humano generi quæ,	ſit, Aët. 1.	3
Aët. x v.	Lucæ ſermo qualis & in quibuſnam locis, 790	
Lex ſcripta in cordibus hominum ſecundum	Lucem facere feſto quid ſit, 1. Cor. x.	410
Origenem, quæ, Rom. 1.	Lucernam dediffe Dauidi poſt mortem ipſius,	
Lex propriè qualis ſit, Rom. 11.	quomodo Chriſtus dicatur, Gal. 111.	528
Lex Moſis quid egerit, Rom. v.	Lucis propria ſignificatio quænam ſit, 1. Theſſ.	
Lex vnde ſit & quid, Rom. v 11.	v.	666
Lex ſpiritus quantum reliquis præſtet, Rom.	Lucius quiſille ſit de quo Rom. x v 1.	336
viii.	Lucrifacere quid propriè ſit, Aët. x x v 11.	
Lex Moſis qua de cauſa non potuerit præſtare	155	
quæ Chriſtus præſtitit, Rom. viii.	Lustrandi ciuitatem mos Gallorum, 1. Cor. 1 v.	
Lex Moſis ad quid data, Rom. 1 x.	365	
Lex an fuerit ante mundum, Eph. 1.	Lucrifacere quomodo conſtruatur, Aët. xxvii.	
Liua & Liulla an eadem, Rom. x v 1.	155	
Liberalitatis effectus, 1. Cor. 1 x.	Lychni in templo accenſi myſtica explicatio,	
Libertatio à voto quomodo expreſſa, Aët. x x 1.	1. Theſſ. v.	666
123	Lydiæ fœminæ quonam titulo nobiles, Aët.	
Liberi nomine quid intelligat Varro, Rom. 1.	x v 1.	88
182	Λύδæ Palæſtinæ vicus vbi ſitus, Aët. ix.	49
Liberorum bona inſtitutio cuius rei ſignum,	Lyſiæ locus aduerſus Diagonem de propin-	
Tit. 1.	quis, 1. Cor. v 1.	373
Liberos enecare an fuerit licitum, Rom. 1.	Lyſtrenſes quomodo pro diis habuere Paulum	
189	& Barnabam, Aët. x	53
Libertas cœlitus indulta quomodo ſignificata,		
Aët. x.		
Libertas Dei in diſpenſandis beneficiis quæ,		
Rom. 1 x.		
Libertas Chriſtiana quomodo intelligenda,		
Gal. v.		
Libertatis Chriſtianæ ſtadium, 1. Cor. v 11.		
385		
Libertini Iudaicæ religionis vbinam multi re-		

M

Maccabaicus tertius quotus fuerit ſcri-	
bendi ordine, 11. Theſſal.	673
Macedones quo tempore Iudæam tenuere,	
Aët. xv.	80
Macedones Chriſtiani à quibus maxime &c	
quantum vexati, 11. Cor. v 11.	486

INDEX.

Macedones à quibus fuerint mysteria edocli, Philip. iv. 621	quandonam molestum, ibid.
Macedoniæ vrbs præcipua quæ, Philip. i. 399	matronæ quædam feminae appellarentur apud Romanos, Aët. xiii. 70
Macedonum mos in supplicando qualis & unde ductus, Aët. xvi. 91	Matutinorum precum observantia quam arctæ, Aët. ii. 10
Magister navis in quo differat à Gubernatore naviculario, Aët. xxvii. 151	Matthias & Matathias an idem nomen, Aët. i. 6.
Magistratum sub nomine quinquam contenti fuerint, Rom. i. 191	Maximi Tyrii locus de amore inhonesto, Ro- man. i. 184
Magistri apud Christianos primi temporis quo in honore habiti, Aët. xiii. 84	Mazaca vrbs ubi sita, Aët. i. 9
Magnificencia Christi quam potens. i. t. Thess. i. 676	Medicamenti & Evangelij comparatio, Rom. i. 175
Magnitudinis adiectiva pro quibus posita, Gal. vi. 547	Mela quid sit propriè, i. t. Cor. iiii. 465
Magog Ezechielis ubi situm, Aët. xi. 58	Melchisedech in quo differret ab Aaronis po- steris, Hebr. vi. 826
Majestas Dei quomodo representata, Aët. vii. 38	quale fuerit istud nomen. ibid.
Majestas Dei quomodo appareat, i. Cor. iv. 366	qualis ipse, & quomodo antea dictus, ibid.
Maiores domus olim apud Francos quales essent, Aët. vii. 31	Melchisedechus quare à Moyse nulla parentum mentionem, & tanquam de cælo delapsus in- troducatur, Hebr. vii. 828
Malitia quid propriè sit, Rom. i. 186	quid per ipsum figuretur, ibid.
Malitia & vitiositatis differentia in quo con- sistat, Aët. iiii. 19	Melite qualis insula & ubi sita, Aët. xxviii. 156
Malo ab aliquo vincit quid sit, Rom. xii. 309	Melite ubi sita, Aët. xxviii. 159
Mambres & Iannes cuiusnam farinae homines, ii. Tim. iiii. 750. 751	Mendax pro quo maxime sumptus, Rom. iiii. 207
Manna quomodo appellatum à Græcis, i. Cor. x. 402	Mensarum affectus ubi binam flagellari, ii. Thess. sal. i. 686
quid per illud figuratum, ibid.	Mentis Deo aut Spiritui sancto quis dicatur, Aët. v. 23
Manna & virga quomodo olim in Aetna & alibi custodita, Hebr. ix. 841. 843	Mentis & carnis antitheses, Rom. vii. 252
cuius rei symbolum, ibid.	Membranz ex cuiusdam inuento in usum ve- nerint, ii. Tim. iv. 758
Manus Domini quid potissimum significet, Aët. xiii. 64	Mercatores quales plerumque sint, i. Tim. iiii. 709
Marcionis error, Aët. v. 23	Mercatus quomodo propriè appelletur, i. Thess. iv. 662
Marcionis spiritus inter Christianos qualis, Rom. xi. 296	Mercurius quam sæpe Iouis comes, Aët. xiv. 72
Marcionitarum mores attinguntur, i. Cor. xv. 442	Melchisedech quandonam dicatur Deus, i. Cor. v. ii. 384
Marc ad quantam humani generis utilitatem dispositum, Aët. xiv. 74	Meroë cui regioni accensita, Aët. v. ii. 43
Marnas quorumdam populorum Rex, i. Cor. xv. 454	Mesopotamiz possessio quo tempore inter Romanos & Persas armis disceptaretur, Aët. vii. 30
Maronita qui, i. Cor. xvi. ibid.	eius spatium, ibid.
Maria virgo quo sensu mater Ioannis Aposto- li, Rom. xvi. 333	Messia promissiones ad quos factæ, Ephes. i. ii. 564
Martyrum animæ quomodo sub altari, ii. Tim. iii. 756	Messia tempora sub quibus inuolucris obte- cta, Hebr. iiii. 806. & 810
Massa Dies quodnam tempus fuerit, Hebr. iii. 805	Messiam esse Iesum unde sequatur, Aët. ii. 112
Massinissa quam potissimum ab causam gra- tias Senatui Romano egerit, Aët. xv. 94	Messias quibusnam fuerit promissus Hebræis an gentibus, Rom. xv. 325
Metastasis pro quo penat Paulus, Rom. viii. 260. 261	Messias quomodo Hebræis dictus, ii. Cor. iv. 470
Materfamilias quo homino imperet familiæ, i. Cor. xi. 412	Messias an fuerit ante mundum, Ephes. i. 558
Matrimonium ubiham dicatur vinculum, i. Cor. vii. 387	Metastasis quid propriè sit, Rom. i. i. 194
	Metropolitani officium qui differret ab

INDEX.

officio Episcopi, 11. Tim. i.	741	Mosem non sperni à nostris contra Iudæos, Act. xv.	83
Metus quorum sit, & quid secum trahat, Heb. 11.	802	Moses Astrologiz & Medicinæ quàm peritus fuerit, Act. v 11.	33
<i>Μίλητος</i> ubi sita, & quibus viris celebris, Act. xx.	116	Moses per quem vocatus ad munus obeûdum, Rom. i.	171
Militia quid Romanis, Rom. vi.	243	Moses infans quodnam maxime generosi animi signum dedit, Hebr. xi.	572
& quomodo milites remunerati, ibid.		Moses ob quid dictus Deus Pharaonis, Philip. 11.	606
Militum mos in armis seligendis pro temporum differentia, 11. Cor. vi.	479	Mosis Maimonidæ locus de pœnitentiæ citatus, Act. v 111.	42
Militum officium quonam sit ex pluribus locis explicatur, 11. Tim. i.	741	Mosis lex, an necessaria ad salutem, Act. xv. 75.	
Mimorum verba in Comœdiis Græcis & Latinis quæ, Ephes. iv.	583	Mosis lex quid potissimum fœminis interdiceret, Act. xv.	79
Ministerij mandati signum quodnam esset, Act. iv.	28	Mosis leges à Romanis permissæ Iudæis etiam inter Græcos degentibus, Act. xv 111. 104.	105
Ministri Ecclesiæ quales esse debeant, Act. vi. 28.		Mosis lex quas vires habuerit, Rom. 111.	213
Miraculorum differentia multæ, 11. Thess. 11.	682	Mosis legis, quatenus fuit lex Mosis, quinam fuerint effectus, Rom. iv.	223
Misericordia Dei per quid manifestata, Act. xiv.	74	Mosis lex quid egerit, Rom. v.	234
Misericordiam in iumenta exercere cur iubemur, 1. Cor. ix.	396-397	Mosis lex quare non potuerit præstare quod Christus præstitit, Rom. v 111.	254
Misericordiæ opera quare fundamento comparata, 1. Tim. vi.	733	Mosis lex, ad quid data, Rom. ix.	281
Mithridates quot linguas didicerit, Act. 11.	9	Mosis leges qua in parte non aboleantur à Christianis, Rom. x 111.	309-310
Mithridatis apud Salustium obiurgatio in Romanos, Rom. i.	185-186	Moses, cur aliis Prophetis præferatur, 1. Cor. x 111.	427
<i>Μιτυληνη</i> vrbs præcipua insulæ Lesbii, quibus magni nominis viris celebrata, Act. xx.	116	Mosis & Mariæ sororis eius hymnus qualis, 1. Cor. xiv.	433
Modestiz ingenium quale, Philip. 11.	606	Mosis scripturæ & Apostolici verbi comparatio, 11. Cor. 111.	466
<i>Μορδαχ</i> in lege Mosis quid, Gal. v.	543	cuius fulgor & velum quid præfiguraret, ibidem & 468	
<i>Μολοχ</i> quid apud Ammonitas, Act. v 11.	36	Mosis vices implèssè & eum etiam ipsum fecisse quo sensu dicatur Christus, Hebr. 111.	803. 804.
Molles quinam sint, 1. Cor. vi.	374	ipsius cum Christo comparatio, ibidem.	
Mori quomodo in bonam partem dicatur, Coloss. 11.	638	Mosis preces cuius rei assimilatz, Hebr. iv. 811.	
<i>Μορπη</i> quo sensu sacris in libris vsurpetur, Philip. 11.	606	<i>Μουσειον</i> quid, 1. Cor. v 111.	394
Mors Christi ad quid destinata, Gal. 11.	524	Mucianus cuiusnam indolis, Rom. i.	188
Mors quo maxime modo nocere potest, 1. Cor. xv.	450	Mulier quare de latere viri sumpta, Ephes. v. 590	
Mortalis & immortalis corporis species qui differant, 1. Cor. xv.	446	Mulieribus quid potissimum lege Mosis interdictum, Act. xv.	79
Mortem ex naturæ lege proueniëntem an Deus impedire potuerit, & cur non impedierit, Rom. v.	232	Mulieris caput nudare quid sit, 1. Cor. x1.	411.
Morticinio vesci cui licitum, Act. xv.	80	Mulierum in partu morientium dolores qua voce à Græcis expressi, Act. 11.	12
Mortis Christi præcipuus effectus quis, Gal. 1.	516	Mulierum nomina vnde duci solerent apud Irahitas, Act. x 11.	60
Mortis filij quinam appellentur, Ephes. 11.	562	Mulierum audaciz effectus, 1. Cor. xiv.	433
Mortis contemptum quid operetur, Hebr. v 11.	832	Mundi diuisio apud Paulum, 1. Cor. iv.	364
Mortua fides quid propriè sit, Rom. iv.	224	Mundi ruinam instare iam à quo tempore, & cui potissimum visum est, Hebr. ix.	853
Mortui in peccatis quinam sint, Eph. 11.	561	Mundus qua occasione Deo reconciliatus, Rom. xi.	295
Mortui qualis olim haberetur honor, Act. viii.	40.	Mundus	
Mortuum esse peccato quid sit, Rom. vi.	238		
Mortuum quid propriè dicatur, Iac. 11.	915		
Mosaicæ legis diuisio in partes, Rom. xli.	303		

INDEX.

Mundus pro quo accipiat. 1. Cor. x. 1. 418
 419
 Mundus supremus à Paradiso quomodo distinctus ab Hebræis, 1. Cor. x. 1. 505
 Mundus propter quid conditus, Ephes. 1. 553
 Mundus hic cuius causâ conditus, Hebr. 1. 795
 Munerarij Rufino quinam fuerint, Act. xix. 112
 Murrani reges ubi, 1. Cor. xvi. 454
 Mygdonia an eadem quæ Apollonia, & ubi sita, Act. xv. 11. 93
 Mysia ubi sita, Act. xvi. 87
 Mysterium quid propriè significet, Coloss. 11. 632
 Μυστήριον quidnam propriè vocetur, 11. Thessal. 11. 680

N.

Nabonidi quot fuerint Satrapæ, Act. 1. 6.
 Nabuchodonosor quo potissimum nomine designatus ab Amolo, 11. Tim. iv. 759
 Nabuchodonosori cur pareri præceperit Ieremias, Rom. x. 111. 310
 Næ & Αἰὺς quare coniunctæ, 11. Cor. 1. 459
 Narcissus quis ille de quo Rom. xvi. 333
 Natiuitatis nouæ partes quænam, Tit. 111. 775
 Naturæ ius quam vim habeat, Act. v. 11. 33
 Naufragia Pauli quibus temporibus euenierint, 11. Cor. xi. 503
 Nauicularij Gubernatoris & Magistri nauis differentiz, Act. xxv. 11. 152
 Nazaræus votum quodnam esset, Act. xvi. 11. 105
 Nazaræus votum quale, Act. xx. 1. 122
 Nazaræi Palestinæ quales in fide essent, secundum Epiphanius, Rom. x. iv. 316
 Neapolis ubi sita, Act. xv. 1. 87
 Necessarij quinam dicantur teste Festo, Act. x. 53.
 Negotium propriè de quo dicatur, 1. Thess. iv. 660
 Νεπιμαία quænam edulia, Act. xv. 83
 Νεωκόποι quinam vocentur, Act. xi. x. 113
 Νεμίου quosnam vocet Paulus, 1. Cor. 111. 354
 Nepruni & Næadærum nomine quid intelligat Varro, Rom. 1. 182
 Neronis crimina exponuntur, Rom. 11. 192
 S. Nestoris martyrium, 11. Tim. 11. 743
 Nicodemus qualis fuerit, Phil. 1. 784
 Nicolaitæ de quibus in Apocalypsi, à quo nomen traxere, Act. vi. 28
 Nicolaitarum dogmata præcipua qualia essent, Act. xx. 118
 Nicopolis ubi sita, & vnde nomen habuerit, 11. Tim. 1. v. 761
 Niger quis fuerit de quo, Act. x. 111. 62

Noë nepotès generis humani propagatores quot, Act. 1. 1. 9
 Noë data præcepta quænam essent, & à quibus obseruata, Act. xv. 79. 80. 81
 Noë fides in quo apparuerit, Hebr. xi. 867
 Noahidarum status quis, Act. x. 1. 57
 Nomen Dei quale apud Iudæos & alios, Act. xv. 11. 98
 Nomen proprium Dei quodnam sit & quomodo illum Scholiastæ interpretetur, Rom. 1. 179
 Nomen Dei quænam maledictis impostum, 1. Tim. v. 1. 727
 Νομὸν quæ ratione definirent Stoici, Tit. 111. 777
 Nomina dicere pro hominibus, à quænam gentibus receptum sit loquendi genus, Act. 1. 6.
 Nominum disputationes inter quos potissimum philosophos agitantur, 1. Tim. vi. 728
 Νόμος quomodo intelligi debeat, Rom. 11. 203. 204
 Notitiæ Dei quot adferat indicia Tertullianus & quæ, Rom. 1. 178
 Νότις quinam propriè dicantur, Hebr. x. 11. 882
 Nouatus quem habuerit prætextum sciendendi Ecclesiam, Rom. xvi. 334
 Nouatus & Nouatianus qua de causa schisma fecere, Hebr. v. 1. 820
 Nubere & nuptias facere quæ differant, 1. Cor. v. 11. 380
 Numæ opinio de Deo, Rom. 1. 181
 Numen quam variis nominibus appellatum, Act. v. 11. 41
 Numeros quam malè notarint aliqui ex exscriptoribus sacris, Gal. 1. 529
 Nummus reiectaneus quomodo à Græcis appellatus, Rom. 1. 184
 Νυμφαῖον quid, 1. Cor. v. 11. 394
 Nuptiæ secundæ quo loco habitæ, 1. Tim. 111. 707
 Νυνδῆμας vox quot & quibus Hebræis respondent, 11. Cor. xi. 503
 Nymphas contractum ex Nymphodori nomine, medici nomen, & qualis fuerit à Plinio habitus, Coloss. 1v. 647

O.

Obedientia quid sit, Rom. 1. 173
 Obedientia Dei præceptis exhibita qua mercede digna, Rom. 1. v. 220
 Obedientia Christi quæ, Rom. v. 234
 Obedientiæ Christi effectus, Rom. 111. 215
 Oblatio Christi ad quid facta, & quænam essent oblationes Israëlitarum à Thiglatpelsaro deportatorum, Hebr. x. 11. 893
 Obligatio votina quomodo expressa, Act. x. x. 123
 Obtestari quomodo constructum, 1. Thess. v. 671
 Ωιδι quænam carmina ita appellata, Ephes. v. 586. 587.

Gggggg

INDEX.

Αἱ apud Græcos cuius significationis, Aët.	48	Orientis gentes qualem honorem regibus & aliis in dignitate constitutis exhiberent, Aët.	53
IX.		x.	
Odium quid sit, 1. Tim. II.	703	Orientismos in arstis exterendis, 1. Cor. IX.	396
Odor bonus quid denotet, II. Cor. II. quid malus,	463	Origenis locus de Pharaone, Rom. IX.	273
Officij nostri partes quotnam sint, Tit. II.	772	Oris Domini spiritus quam potens, 1. Thess. II.	681
Officium quoduis siue munus quomodo Hebræis appellatum, Aët. I.	6	Οὐρανός & οὐρανός quomodo vertantur, Rom. I. 172	
Οἰκονόμος quinam propriè appellentur, Gal. III.	532	Ornamenta matronarum quænam sint, 1. Tim. II.	703 704
Οἰκονόμος quænam propriè appelletur, Hebr. I.	794	Orpheus quonam referret deorum genealogias, 1. Tim. I.	693
Οἰκονόμος quale antiquitus nomen, Rom. XVI.	337	Os quinam à Mose nominetur, Rom. X.	285
Οἰκονόμος nomen ad quos pertineat, 1. Cor. IV.	360	Osculum pacis quid, Rom. V.	230
Olea quantum aliis arboribus præstet, Rom. XI.	296	Osculum apud Christianos ubi adhibicum, Rom. XVI.	334
Oleum apud Hebræos quid significaret, Iac. V.	934	Osores Dei quinam rectè dicantur, Rom. I.	188
Οὐλομένη quid propriè denotet, 1. Thessal. V.	670	Ostentatores in luctu quinam, 1. Thess. IV.	664
Οὐλυμπιάς & Olympiodorus an idem, Rom. XVI.	334	Ostium quid denotet, 1. Cor. XVI.	452
Ομολογία & ὁμολογεῖν quid, 1. Cor. IX.	494	Οτι pro quo positum, Rom. I. I.	201
Ομοιοπαθής quid potissimum denotet, Aët. XIV.	73	Oves reicula latinis quænam, Rom. I.	184
Olympiadis Constantinopolitanæ Diaconissæ abstinencia, Rom. XIV.	318	Ouidij locus descriptionem tempestatis continens, Aët. XXV II.	153
Onesimus cuius fuerit, Coloss. IV.	645		
Opera Deo grata quænam sint, 1. Thessal. I.	676	P.	
Ὅτι vox quibus propria, Aët. XX.	118	Pacis nomine quot complectantur, Rom. II.	196
Ὅτι quomodo propriè vertant Græci, Rom. VI.	239. 240	Pacis nomine quidnam appellent Hebræi, Philip. I.	782
Ὅτι vocis constructio, 1. Cor. III.	354	Pacti filij quinam dicti Hebræis, Aët. III.	18
Opprobare excusando quid sit apud Suetonium, Rom. I.	187	Pacti veteris renouatio quomodo facta, Hebr. VIII.	838
Ὁφείλον quid propriè sibi velit, Rom. VI.	243	Pactorum Dei diuersæ species, & quam rectè hoc nomen sortita, Ephes. II.	564. 565
Ὁφείλον quid propriè vocet Paulus, 1. Cor. X. I.	499	Pactum nouum & vetus qui differrent, Hebr. IX.	849
Opulentia variè considerata, Rom. XII.	306	Pædagogus quis propriè dictus, 1. Cor. IV.	363
Opus quodnam fidem ostendat, 1. Thessal. I.	652	Pagani quinam olim dicti, Philip. I.	605
Oracula Messiam præmonstrantia vbinam significata, 1. Rom. III.	206	Paganus homo quandonam grauiter peccare dictus, 1. Thess. II.	679
Orationes Christianorum qua ceremonia finitæ, Rom. XVI.	334	Παιδεγσία & incestus quo loco à quibusdam philosophis haberentur olim, Rom. I.	191
Orationum horæ quænam ex Tertulliano, Aët. III.	16	Palestinae Iudæi & extra Palestinam synedrio subiecti à Romanis, Aët. IX.	45
Ordinandi quinam sint, 1. Tim. V.	726. 727	Panis lapidosus apud Senecam quid sit, Iac. I.	901
Ordinationis ritus quis fuerit Apostolorum sicut etiam & Synodi Carthaginensis tempore, 1. Tim. IV.	717	Panes Hebræorum quales essent, Aët. II.	74
Ordinationis definitio, 1. Tim. V.	725	Panes quanti apud Syros & Græcos, 1. Cor. X.	406
Ordines nobis propter Christum seruadi, quot, Ephes. V.	587	Parabolani quinam appellati, & ubi de illis, Rom. XII.	306
Orestes quare furiis agitatus, Rom. III.	209	Parabolani quinam à Latinis dicantur, Philip. II.	611
Ὁργή quid sit, Aët. XXVII.	156	Παραλαμάρω, quibusnam propria sit ista vox, Coloss. III.	632
		Pararius quis dicatur, Gal. III.	529

INDEX.

Parasitorum verba in Comœdiis tam Græcis quam Latinis quæ, Ephes. iv.	583	Pauli eruditio quanta, Act. xxv i.	148
Παράσιτος quid denotet, Act. xxviii.	161	Pauli origo ab ipso explicata, Rom. xi.	289
Parasiti qui maximè sint, i. Theff. i v.	663	Pauli prædicatio quam latè patuerit, Rom. xv.	328
Parasitica vita apud Comicum quibusnam vocibus expressa, ii. Theff. i i.	687	Pauli aduersarius quisnam esset, i. Cor. ix.	401
Παράσιτος quomodo multoties sumptum, Coloss. i.	630	Pauli certamen Ephesi habitum quodnam fuerit, i. Cor. xv.	443
Παράσιτος vocis constructio, i. Cor. iv.	473	Pauli & Ieremiæ comparatio, i. Cor. x.	496
Παρίστα pro quo ponatur vt plurimum, Coloss. i. 616			497
Παρίστα quisnam dicatur, Gal. i i.	519	Pauli Apostolatus confirmatio,	515. 516
Παράσιτος Christi an pro utroque Dei iudicio accipienda i. Theff. ii.	677	Pauli vocatio vnde, Galat. i.	519
Parentum designatione quid intelligatur in scriptura passim, Rom. ix.	272	cuinam primæ ex gentibus Euangelium annunciauerit.	ibid.
Pares quomodo cogniti, Rom. xvi.	335	Pauli scriptis quomodo conciliata auctoritas, i. Tim. ii.	691
Παρίστα quid sit propriè, præcipuè apud Plutarchum & Platonem, Act. xx i v.	138	Paulinæ epistolæ quo ordine digestæ,	167
Participia quomodo se habeant apud Hebræos, i. Theff. i i.	657	Paulus à quibusnam populis pro Deo habitus, Act. x.	33
Partum abigere secundum quos & quando licuerit, Rom. i.	191	Paupertas Apostolorum qualis, i. Cor. i v.	364
Pasites quo alio nomine donatus, Act. x i i.	64.	Paupertatis species varix, ii. Cor. v i i i.	487
Passionum Christianorum effectus, ii. Theff. i.	676	Peccandi consuetudo quare in membris posita, Rom. v i i.	252. 253
Passus quot vlnas contineat, Act. i.	5	Peccata vastantia conscientiam quænam sint, i. Cor. vi.	373
• Pastor quo sensu noster dicatur Christus, Heb. x i i i.	895	Peccare quo sensu accipitur, Rom. i i.	197
Pastoris libri auctor quis, & qualis eius auctoritas olim fuerit, Rom. xvi.	334	Peccata temporum Pauli quot & quanta, Rom. i i i.	216
Pastorum mos vigente necessitare, i. Cor. ix.	396	Peccati definitio, Rom. x i v.	323
Pater quis propriè, Rom. ix. 269. Ephes. i.	558	Peccati pœna quæ, Iac. i.	904
Pathici quinam appellentur, i. Cor. vi.	374	an sola mors,	ibid.
Patientia Christianorum vnde, Rom. i i i.	214	Peccatoris vox quo sensu vt plurimum sumatur, Rom. v.	234
Patientiæ merces, Rom. v i i i.	258. 259	Peccatorum agnitorum effectus apud Ecclesiam, Iac. v.	934
Patientiæ causa quænam sit, quænam opera, i. Theff. i.	653	Peccatum pro pœna apud quos in vsu, Rom. v. 231	
Patientiæ causa quomodo sit Christus, ii. Theff. i i.	685	Peccatum an possit Dei misericordiam exaltare, Rom. vi.	235
Πάσας quibus modis sumatur, Coloss. i i i.	640	Peccatum in nouo fœdere quid plerumque significet, i. Cor. xv.	450
Patriarchæ quinam propriè dicantur, Hebr. v i i.	829	Pecuniæ æquale olim, Act. v i i.	39
Patriarcharum sedes quomodo dictæ, Coloss. i.	628	Peculiarum molestiæ, i. Tim. vi.	730
Patrimonium apud Deum quid sit, Rom. viii.	258	Pedare & peditare an latina, Act. x x.	116
Patriæ figura quomodo Patri impressa secundum Basilium & Hilarium, Hebr. i.	792	Πάσας quid significet, Act. x x v i i.	151
Πάσας ille quis fuerit de quo Rom. x v i.	334	Pelopidæ quo ex signo genus suum noscebat, Rom. v i i i.	258
Patrum & matrum nomine quinam appellati, i. Tim. v.	718	Pentecoste qualis dies, Act. i i.	7
Pauli & Samuëlis comparatio, Act. x x.	119	Pentecoste quid, i. Cor. x v i.	452
Pauli prudentia humana quanta, Act. x x i i i.	131	Παράσιτος passuum quam vim habeat, Rom. v i i.	249
		Perditus apud Latinos quis propriè dicatur, Ephes. v.	586
		Peregrinorum defensores quomodo Athenis appellati, Rom. x v.	331
		Peregrinus philosophus quid passus sit, i. Cor. x i i i.	425
		Perfectio hominis quænam, Hebr. i i.	800
		Perfidia in Romanis quibus maxime tempo-	

Gggggg ij

INDEX.

ribus obseruata, Rom. i.	186	sta, ii. Tim. i. i.	749
Pergamenæ pelles vnde ita dictæ, ii. Tim. i. v.	758	Philemonis nomine quot & quoniam appellati, Philip. i.	781
Periander vnus ex Græciæ septem sapientibus qualis,	341	Philetas Christianus quidem sed qualis, i. Cor. xv.	436
Περικλέδης quoniam appellati, Aët. x i x.	109	Philetus quale nomen de quo ii. Tim. ii.	745
Periocha quid sit, Aët. v i i i.	43	Philippenses cuiusnam iuris fuerint, Aët. xvi.	87.
Peripsema quid propriè interpretentur, i. Corinth. i. v.	365	Philippi vrbs Macedoniæ quæ, Philip. i.	599
Περικλέδης vnde nata vox, i. Cor x i i i.	425	Philipporum situs, Aët. x v i.	87
Perfarum opinio de Diis quæ, Rom. i.	181	an ibi Synagoga fuerit,	88
Perfarum magi qua abstinentia commendati, Rom. xi v.	317	Philo Iudæus an Hebræicè intelligeret, Aët. vi.	27
Perfarum mos in osculis, Rom. xvi.	335	Φιλόλογος quale nomen, Rom. xvi.	334
Perfarum genealogiæ quales essent, i. Tim. i.	692	Philologorum & philosophorum ingenium, i. Cor. i.	346
Perseuerantiæ & spei connexio quæ, Coloss. i.	630	Philonis locus de Apostatis, Rom. i.	190
Persis & Chaldæis cur paruerint propheta, Rom. x i i i.	310	Philonis loci plures de Sabbati quiete producuntur, Hebr. i. v.	811
Personam respicere quid propriè sit, Rom. i. i.	197	Philosophi maxime alieni à Christianismo quoniam, Aët. x v i i.	96
Personati mores quid sint, Rom. i.	188	Philosophia Græca quantum fuerit periculosa, Coloss. i. i.	633
Pessinæ ciuitas vbi sita, Gal. v.	541	Philosophia quid præstare possit discipulis secundum Xenocratem, i. Tim. i.	694
Petauij eruditionis & pietatis commendatio inserta ab autore in præfatione, i. i. Thess.	673	Philosophiæ studia vbi maxime ab antiquo florere,	341
Petra Israëlitarum quomodo fuerit comes, i. Cor. x.	403	Philosophorum opiniones de pluribus vitiis, Rom. i.	191
Petri ingenium quale, Aët. x.	54	Philosophorum & Christianorum differentia, i. Cor. i.	343
Petro quoniam adiutores plerumque fuerint, quoniam Paulo, Gal. i. i.	520	Philosophorum doctrina qualis, i. Tim. i.	695
Petrus quomodo morbos sanauit, Aët. v.	24	Philosophorum dogmata in quæ potissimum differant ab Euangelio, i. Tim. vi.	727. 728
Petrus quomodo se ostendit solum præceptis illis sapientum de vitanda familiaritate cum incircumcisis, Aët. x.	56	Philosophorum dicta Euangelio comparata, quæ, ii. Tim. i.	738
Phacees quam vastitatem fecerit circa urbem Hierusalem, Rom. i. x.	280	Phineæ zelus reputatus ei esse in iustitiâ quomodo intelligendus, Iac. i. i.	915
Pharao quomodo induratus, Rom. ii.	194	Phintys Pythagorica quænam de feminis neptis præcepta, i. Tim. ii.	704
Pharao quam parum Deum curauerit, i. i. Thessal. i.	675	Phœbadis Lucaniana descriptio, i. Cor. xiv.	434
Pharaonis propositum in infantium Hebræorum expositione, Aët. v i i.	33	Phœbe Diaconissa cuiusnam Ecclesiæ,	167
Pharaonis cor quomodo induratum, Rom. i. x.	275. 276.	Phœnicarchia quid fuerit, Aët. x i x.	112
cuius symbolum fuerit,	ibid.	Phœnica urbem quo in latere Cretæ habeat Ptolemæus & portum Phœnicuntæ, Aët. xxvii.	152
Pharaonis Deus quis dictus & quare, Philip. ii.	606	Φόβος & τέλος quomodo differant, Rom. x i i i.	313
Pharisæorum mores quales essent, Aët. iv. 10	26	Φεβία cuiusnam imaginem gerat, i. Cor. x.	406
Pharisæorum indoles quæ, Aët. v.	131	Phrygia vbi sita, Aët. x v i.	87
Pharisæorum locus, Aët. x x i i i.	664	Phrygia an à Paulo ipso peragrata, Coloss. i.	626
Pharisæorum spes quoniam fuerit, i. Thessal. iv.	750	eius hæresis, Coloss. i.	632
Pharisæorum ars apud Iosephum quoniam, ii. Tim. x i i.	171	Phygelli nomen quale sit, ii. Tim. i.	739
Pharisæus an dici potuerit Paulus, Rom. i.	923.	φυλὴς & πατριὰς voces an eadem sint, Aët. vii.	31.
Philadelphensium Iudæorum motus, Iac. i. i.	278	Φύλαξ quid apud Philonem, Rom. i. x.	278
Φίλωνος qualis vox & in quam partem vsu tra-		Pietas Christianorum quam eximie & vnde	

INDEX.

nata, Rom. i. i. l.	214	Pontificis purgatio quæ, Hebr. v.	814
Pij ab impiis quomodo sub primis Ecclesiæ temporibus distincti, Act. xv.	80. 81	Poparum functio quænam erat Romæ, Rom. x. i. l.	307
Pilatus qua de causa Christum supplicio affecit, Act. x. x. v.	140	Popularis quis sit, Act. v. i. l.	34
Piræus portus quorundam populorum fuerit, Act. xv. i. l.	105	Populus Dei quid habeat peculiare, Rom. i. l.	206
Pisces quo nomine comprehendantur ab Hebræis, Act. x.	51	Populus Dei quis, Rom. ix.	267. 268
Platonici à quibus potissimum iuramentis abstinebant, Iac. v.	933	Porcia lex quam reuerentiam exhibeat ciuibus Romanis, Act. x. x. i. l.	123
Platonici quid de Deo senserint, Rom. i. l. 177.	182	Prophetæ in lege Moïsi quid, Gal. v.	543
Platoniorum spes qualis, i. Thess. 4.	664	Prophetæ nomine quid intelligatur, i. Cor. v.	367
Platoniorum opinio circa animarum resurrectionem, Ephes. i. l.	565	Prophetarum quid, i. Cor. v. i. l.	394
Platonis opinio circa bonorum definitionem, i. Tim. v. i.	728	Potentia Dei vnde appareat, Rom. i.	178
Πλατωνίῳ quid apud Græcos & alios, Act. x. v.	83.	Potentia Dei summæ effectus, Eph. i.	559
Populus Dei quis fuerit, Act. x. i. l.	70	Præcepta Doctorum conuenientia cum præceptis Christi quæ loco habenda, i. Cor. i. l.	358
Προφῆτα quidnam vocetur, i. l. Thess. i. l.	677	Præcepta carnalia quænam fuerint, Gal. i. l. i.	524. 525
Προφῆτας nomen ad quæ extendatur, i. Cor. x. i. l.	418	Præceptorum ritualium numerus quantus, Act. x. v.	77
Pœna quæ iudicio ultimo inferetur, quomodo significata, i. Thess. i. l.	654	Præceptorum & monitorum differentia, i. Cor. v. i. l.	379
Pœnarum varia genera apud Hebræos in vñ, Gal. i. l. i.	527	Prædestinatorum differentia, Act. x. i. l. i.	70
Pœnarum fines quot constituentur, i. Tim. v.	725	Prædicationis efficacia quæ, Act. i. l.	8
Pœnas cur meruerit omnis mundus, Rom. i. l. i.	212	Prædicationis & baptismi comparatio, i. Cor. i. l.	345
Pœnitentia an omnibus concedatur, i. Cor. vi.	374	Prædicationis Euangelij effectus, i. l. Cor. i. v.	472
Pœnitentia an fuerit ante mundum, Ephes. i.	553	Præfecti quinam vocarentur apud Iudæos, & quale esset eorum munus, Act. x. x. i.	124
Pœnitentia secunda quænam appellata, & quomodo exerceretur, Hebr. v. i.	820. 821	Prælatio populorum quæ, Rom. i. x.	271
Pœnitentia fide animata effectus quis, Act. v.	25.	Præmium bonorum quodnam sit aut possit esse, Rom. i. l.	194
Pœnitentia conditiones quæ, Act. x. i. x.	110	Præmium & æternum & cœleste quale sit, i. l. Thess. i. l.	674
Pœnitentia tempus & causas dare cuius sit, Rom. x. i.	300	Præputium quomodo à Græcis dictum, Rom. i. l.	204
Pœnitentia locum inuenire Hebræis quid sit, Hebr. x. i. l.	885	Præputiatus quis dicatur,	ibid.
Pœnitentiam dare quid sit, Act. x. i.	57	Præsentia Dei in qua æstimatione apud veteres philosophos, Act. x. v. i. l.	99. 100
Polemon physicis de causis quid senserit, Rom. x. i. v.	317	Præsidis nomen generale quale fuerit, Act. x. i. l. i.	64
Πολύβιος Græcis scriptoribus quid sit, Act. x. x. i. l.	130	Præsidium Romanorum ius quam late pateret, Act. x. x. v.	148
Politica comites scientia, i. Cor. i. l.	351	Prætor quis olim dictus, iuxta explicationem Varronis, Philip. i.	602
Politicorum mos in deliberationibus, qualis, Act. v.	26	Prætorium vnde appellatum, & quam late postmodum patuit vocis istius vsus, Act. x. x. i. l.	135. 136
Politicorum ingenium quale, Act. x. v. i. l.	94	quid sit apud rei rusticæ scriptores,	ibid.
Polybiana locutio, Act. x. x. v. i. l.	163	vnde Prætoria cohors, prætoriana nauis, & absolute prætorium, Philip. i.	602
Polybij locus de superbia Antiochi Epiphanis cognominati, locus ubi repertus, i. l. Thess. i. l.	679	Prætorium versutia, i. Cor. vi.	372
Πολύβιος Iudæis quantum exorsa, Coloss. i. l.	637	Prædictæ vox quomodo vsurpetur, Act. i.	3
		Præcatio quot & quibus alis subiecta, Act. x.	51
		Præcationis horæ quam multiplices, Act. i. l. i.	15

Gggggg iij

INDEX.

Preces quales sint vt plurimum, Rom. v. 111.	Rom. x. 111.	310
262. 263	Prophetæ olim dicti quonam potiori titulo nunc insigniti, 11. Tim. 111.	754
Presbyteri omnes quomodo in nouo Testa- mento vocati, Philip. 1.	Prophetæ cuiusnam gerant imaginem, Hebræi.	801
600	11.	18
Presbyteri quomodo se gerere deberent circa nuptias, 1. Tim. 111.	Prophetarum auctoritas quæ, A&. 111.	420. 421
707	Prophetarum dijudicatio verine an falsi essent, 1. Cor. x. 11.	420. 421
Presbyteri quales essent primis Ecclesiæ tem- poribus, 1. Tim. 1v	Prophetarum libertas quanta, 1. Cor. x. 1v.	435
716	Prophetia quandonam Prophetis adesset, A&.	8
Presbyterium an Romæ fuerit, Rom. x. v. 1.	11.	418
335.	Prophetia quare cæteris donis Spiritus sancti prælata, 1. Cor. x. 111.	418
Presbyterium quo tempore Corinthi restitu- tum, 11. Cor. 11.	Prophetia de quibus rebus dicatur, 1. Cor. 11v.	433
462	Prophetia quid requirat, Gal. 1.	517. 519
Presbyterorum prima in Ecclesia mentio quæ, x. 1.	Prophetia qualis habenda, 1. Tim. 11.	704
58	Prophetia propriè quæ denotetur, 1. Thess. 11.	654
Presbyterorum munus quale sit, 1. Thess. v.	Prophetiz donum quale & pro quo modo clar- gitum, Rom. x. 11.	305. 306
668	Prophetiz quomodo promerentur, 1. Cor. 11v.	434
Presbyterorum principum munia, 1. Tim. v.	Prophetiarum omnium quænam essent reci- piendæ, & quæ non, 11. Thess. 11.	677
724	Propheticum donum quo tempore cessauerit, A&. x. 11.	62
quot in quaque Ecclesia, ibid.	Prophetides quænam fuerint in veteri & nouo Testamento, 1. Cor. x. 1.	411
& quot Alexandriz, ibid.	Προφῆτα quid sit Theophrasto, Rom. 1.	188
cui æquiparentur in iudicio, ibid.	Profecta aut Proficiæ latinis quænam essent, A&. xv.	79
Presbyteros ordinare quorumnam esset, A&.	Profelyti legis quales essent, A&. x.	83
v. 1.	Profelyti quænam essent, 1. Cor. 1x.	399
Πρεσβυτέρων vox quo in sensu maximè frequens apud auctores veteris Testamenti, Tit. 11.	Proserpinæ nomine quid intelligat Varro, Rom. 1.	181
769	Προδότης quomodo sumpta, A&. x. 1.	58
Primitiæ credentium quænam, 11. Thess. 11.	Πρώτης Μεταστάσεως quid, A&. xxv. 111.	160
683	Provincialium Græcorum mos vt placerent potentibus, A&. xv. 111.	105
Princeps collegij quo loco nominari debeat, Gal. 11.	Proximi nomine quisnam, à lege intellectus, Rom. x. 111.	313. 314
520	Prudentiz Apostolorum relicta à Christo pi- cepta quæ, 1. Cor. x.	409
Principis boni descriptio, 11. Cor. 11.	Prunarum Arabibus quid sit, Hebræi. 1x.	841
461	Ψαλμοὶ quænam propriè sint carmina, & quo- modo cantari solita, Eph. v.	586
Principum consueta locutio, & auctoritas, Rom. 1x.	Psalmus primus & secundus in quibus codici- bus olim cohærent, A&. x. 111.	68
274	Ψάλλειν quomodo construendum, A&. v. 23	
Priscilla & Prisca an eadem, Rom. xvi.	Ψῆφον φέρειν locutio à re fori quonam fuerit translata, A&. xxv. 1.	146
331	Ptolemais vrbs vbi sita, A&. x. 1.	111
Probitas animi in quo consistat, Rom. 1v.	quomodo olim dicta iuxta Plinium, ibid.	
223	Πρωχὺς vox quid maxime significet, 11. Cor.	487
Procli de genealogiis locus, 1. Tim. 1.	vii. 1.	
693	Publius ille quis fuerit, de quo A&. x. xv. 111.	160
Proconsul & legatus eius cur eodem nomine appellati, A&. x. 1x.		
114		
Promissa facientis conditiones quæ, 11. Tim. 1.		
738		
Promissa quandonam pro rebus certis habeantur, Rom. 1v.		
226		
Promissa Abraham facta quænam essent, Hebræi.		
x. 1.		
869. 870		
Promissio an sub conditione facta Abraham, Rom. 1v.		
223		
qualis illa fuerit, ibid.		
Pronominibus quomodo parcant Hebræi, A&.		
111.		
17		
Προμπίς quid proprie significet, A&. xv.		
76		
Προπίς & προπίς quo sensu dicantur, 11.		
Tim. 111.		
749		
Προπίς quid proprie, A&. x. 1x.		
113		
Proprietates Dei vbi descriptæ, Rom. xii.		
303		
Proprium cur nihil nobis esse debeat, Rom. 1xv.		
320		
Prophetæ quorumnam tutelæ commissi, A&.		
vii. 1.		
38		
Prophetæ cur Persis & Chaldæis parueriat,		

INDEX.

Pueri delicati quinam erant apud Romanos, Rom. i. r.	192	Rabbinorum doctrina qualis, Tim. i.	695
Pugilum siue Pyctarum mos ante pugnam, i. Cor. ix.	400	Rabbinorum dogmata in quo potissimum differant ab Euangelio, i. Tim. vi.	727. 728
Punica mala quid denotarent in fimbria vestis sacerdotalis, Hebr. v.	318	Rabbinorum dicta Euangelio comparata quid, i. Tim. i.	738
Punitio cuiusnam fuerit in lege Moïsis, & cuiusnam sit in lege Christi, Rom. xii.	308	Παδούργια quid sit Plutarcho, Act. xiii.	64
Purgatio apud quem defensionis species, Act. xxi.	126	Παδούργια quosnam magistratus Græci appellarint, Act. xvi.	92
Purgationis legalis ratio quæ, Hebr. ix.	848	Raptorum & furum differentia, i. Cor. v.	174
Puritas cordis unde nascatur, i. Tim. i.	693	Ratio naturalis quam potens, i. Cor. xii.	508
Pusillanimitas propriè quid sit secundum Horatium, i. Thess. v.	668	Rebecca pro Rebecce historia, Rom. ix.	271
Puteoli quinam essent, Act. xviii.	161	Reconciliationis cum Deo effectus quis fuerit, Rom. v.	229
Pyrrhus nomen ubi frequens, Act. xx.	114	Ρήιον & Ρήιον quale oppidum & ubi situm, Act. xviii.	161
Pythagoræ dictum de operandi necessitate, i. Thess. i.	686	Reges quo supplicio vterentur olim in fontes, Act. xii.	59
Pythagorica instituta quandonam Christianæ religioni admixta, Coloss. ii.	632	Regeniti per Deum quo sensu peccare negentur, Rom. ii.	197
Pythagorei quibusnam maximè artibus dediti, Ephes. iv.	577	Reges Deos appellare quibusnam fuerit in more, Act. xii.	62
Pythagorici quonam in commercio maxime occupati, i. Tim. iii.	713	Regis electio ad quos pertineret, & ad quos vnctio, Act. vi.	28
Pythagoricorum argumenta de Deo, quæ, Rom. i.	177. 182	Regnum Dei multis titulis decoratum à Tertulliano, Act. ii.	18
Pythagoristarum vita à quibusnam instituta mutuarit, Act. ii.	15	Regnum Christi cuius ingenij apud Macedones, Act. xvii.	95
Eorum præcipuæ virtutes quænam, Act. ii.	15	Regnum Dei & maiestas quomodo appareat, i. Cor. iv.	366
Pythagoristarum abstinencia, Coloss. ii.	636	Regnum in quibus sit, i. Cor. xii.	421
Pytho vrbis quorumnam populorum sit, Act. xvi.	88	Regnum Dei & regnum Christi quæ differant, Ephes. v.	583. 584
unde qui vaticinantur, ita appellati, ibid.		Regnum adipiscendi conditio quæ, i. Thess. i.	674
Pythonici quomodo diuinitus afflati, i. Cor. xiv.	434		

Q

Questionem habendi mos apud Romanos qualis, Act. xxi.	128
Quæritus maximus quis habendus, i. Tim. vi.	729
Quies Dei quænam intelligatur, Hebr. iv.	808. 809
quænam per sabbatum indicata, ibid.	
Quinarius numerus quomodo à Capella vocatus, Act. iii.	18
Quisquilæ quid propriè intelligantur, i. Cor. iv.	365

R

Rab quinam fuerit & cuius conditionis, Hebr. x.	876	Rabbinorum doctrina qualis, Tim. i.	695
quorumnam figura iuxta Chrysostom. ibid.		Rabbinorum dogmata in quo potissimum differant ab Euangelio, i. Tim. vi.	727. 728
Rabbini quomodo à Iudæis appellantur, Rom. ii.	202	Rabbinorum dicta Euangelio comparata quid, i. Tim. i.	738
quibus infecti vitiis, ibid.	203	Παδούργια quid sit Plutarcho, Act. xiii.	64
Rabbinorum pestilens sententia refellitur, Rom. ii.	198	Παδούργια quosnam magistratus Græci appellarint, Act. xvi.	92
		Raptorum & furum differentia, i. Cor. v.	174
		Ratio naturalis quam potens, i. Cor. xii.	508
		Rebecca pro Rebecce historia, Rom. ix.	271
		Reconciliationis cum Deo effectus quis fuerit, Rom. v.	229
		Ρήιον & Ρήιον quale oppidum & ubi situm, Act. xviii.	161
		Reges quo supplicio vterentur olim in fontes, Act. xii.	59
		Regeniti per Deum quo sensu peccare negentur, Rom. ii.	197
		Reges Deos appellare quibusnam fuerit in more, Act. xii.	62
		Regis electio ad quos pertineret, & ad quos vnctio, Act. vi.	28
		Regnum Dei multis titulis decoratum à Tertulliano, Act. ii.	18
		Regnum Christi cuius ingenij apud Macedones, Act. xvii.	95
		Regnum Dei & maiestas quomodo appareat, i. Cor. iv.	366
		Regnum in quibus sit, i. Cor. xii.	421
		Regnum Dei & regnum Christi quæ differant, Ephes. v.	583. 584
		Regnum adipiscendi conditio quæ, i. Thess. i.	674
		Regum arcana quo nomine appellantur, i. Thess. ii.	681
		Religio Christiana quænam virtutes maxime exigat in summo gradu, Act. xxi.	140
		Rei quomodo auditi olim, Act. xxi.	132
		Religio Iudæorum quo loco à Gentibus habitata, Rom. ii.	203
		Religionis fundamentum quid, i. Cor. xii.	419
		Religionem quid faciat, Hebr. xi.	867
		Reliquæ martyrum quam pietate honorentur, Act. viii.	40
		Remissio peccatorum an præualeat iustificationi, ibid.	169. 170
		Remissio peccatorum quænam ita propriè appellata, Ephes. i.	555
		Remota quot modis & quibus à nobis videti possint, i. Cor. xii.	505
		Reorum appellationis mos, Act. v.	26
		Reprehensorum præcipuæ voces quænam sint, Coloss. ii.	633
		Refines quam vastitatem fecerit circum urbem Hierusalem, Rom. ix.	280
		Respublica quam Deus sibi fecit, quænam sit, Eph. ii.	564

INDEX.

Resurrectio quid secundum quosdam, 1. Cor. xv.	436	Rufus Simonis Cyrenzi filius quis apud Christianos sui temporis, Rom. xv. r.	333
Resurrectionis nomine quid intelligendum, Act. xv. 11.	97		
Resurrectionis cognitio, & varia acceptio, 1. Cor. xv.	441. 442		
Retributio iusta quomodo significata, 11. Theff. 11.	683		
Retrimentum quid vertatur, 1. Cor. iv.	365		
Præp. quam diuersè vsurpetur à Græcis & Latinis, Act. xx. 1 v.	136		
Reuerentia Apostolorum quanta apud omnes, Act. 11.	14		
Reuerentia Deo & regibus exhibita quam olim gestuosa, 1. Cor. x. 1 v.	433		
Rituale Iudæorum quodnam, Rom. x. 11.	303		
Rituum variz species, Gal. 1. 11.	532		
Rebus quibus rebus nobilis, Act. xx. 1.	120		
Roma & Romana synodus quantæ auctoritatis & cuius successit, Act. xv.	76		
Romæ quomodo initium Ecclesiæ factum, 167			
Romana nomina quo tempore apud Græcos frequentia, 1. Cor. xv. 1.	453		
Romana Ecclesia quàm lenis, & quæ eius praxis circa lapsos, Hebr. v. 1.	820. 821		
Romana ciuitatis ius an validius iure synedrij, Act. x. 1 v.	142		
Romani quem cultum deorum honori referuarent, Act. x.	53		
Romani an inter barbaros numerandi, Rom. 1.	175		
Romani quamobrem & qua ratione à Deo puniti, Rom. 11.	196		
Romani reges duo, quorum alter patrem non haberet alter matrem, Hebr. v. 11.	828		
Romanis scribens Paulus cur Græcè potius scripserit quam Latinè,	167		
Romanis parere an Iudæi debuerint, Rom. x. 11.	310		
Romano de ciue quorumnam esset cognoscere, Act. x. 1 v.	142		
Romanorum ira quomodo in Iudæos excitata, Act. v. 11.	39		
Romanorum præsidium ius quam late pateret, Act. x. 1 v.	141. 142		
Romanorum Deorum species quæ Lucano, Philostrato, Varroni, & an ij. essent gentibus præferendi, Rom. 1.	181		
eorum scditas quæ,	ibid.		
Romanorum Ambitio & Auaritia attingitur, Rom. 1.	185. 186		
Romanorum arma in quos acerrima, Rom. 1.	186		
Romanorum ingenia qualia fuerint, Rom. vi.	241		
Romanorum triumphantium mos, Philip. 11.	606		
Coloss. 1. 1.	636		
Romanum ciuem virgis cedere quibusnam legibus veritum, Act. x. 1.	92		
		S	
		Sabbati iter quot vlnis, siue passibus Iudæi definiant, Act. 1.	5
		Sabbathis an feriarentur primi Christiani, 1. Cor. xv. 1.	450. 451
		Sacerdotalis benedictionis mentio binam facta, 11. Theff. 1. 1.	688
		Sacerdotalis ordo ex quibusnam personis componendus, 1. Tim. 1. 11.	707
		Sacerdotalium familiarum principes quomodo appellati, Act. v.	25
		Sacerdotum & presbyterorum appellatio an diuersa, 1. Tim. 1. 11.	710
		Sacerdotalium familiarum Principes quinam appellati, Act. xx. 11.	129
		Sacerdotem semel intrasse in arcam quomodo intelligendum, Hebr. 1. x.	844
		Sacerdotes cur à vino abstinerent munere suo in templo functuri, 1. Tim. 1. 1.	703
		Sacerdotes quantum aliis perfectiores esse deberent, Hebr. v. 11.	834
		Sacerdotij in genere quid perfectissimum, Hebr. v. 11.	829. 830
		Sacerdotis summi partes quænam essent, Hebr. v. 813. 814. 815	
		Sacerdotis summi & Christi comparatio, Hebr. 1. x.	852
		Sacerdotis summi primæ partes in quo maxime, Hebr. x.	857
		Sacerdotium & regnum quare Christianis attributum, 11. Cor. 1.	459
		Sacerdotum functiones quomodo distributz, Act. 1.	7
		Sacerdotum lotiones quid denotent, Rom. x. 11.	303
		Sacerdotum potestas qualis, 1. Theff. v.	660
		Sacra externa Romæ vetita quid denotent, Act. x.	51
		Sacramentorum ordo in Ecclesia quis fuerit primis temporibus,	170
		Sacrificium optimū quod Deo offertur, quodnam sit, Rom. iv.	220
		Sadducæi quam spectabiles, Act. v.	24
		Sadducæorum & Phariseorum comparatio, Act. iv.	20
		Sadducæorum locus, Act. xx. 11	131
		eorum opiniones aliquot,	ibid.
		Sadducæorum traduces quinam, 1. Cor. 1.	344
		Sadducæorum spes quæ, 1. Theff. iv.	664
		Salamina Cypri, à quibus subuersa, Act. x. 11	63
		Salem quando primum dicta Ierusalem, Hebr. v. 11.	826. 827
		quot fuere huius nominis vrbes,	ibid.
		Salomone	

INDEX.

Salmone vicus & Salmonium promontorium vbi situm, A&t. xxvii.	151	Saturnum quomodo vocabant Syri & coele- bant, A&t. vii.	36
Salomon quo tempore templum condiderit, A&t. xiii.	65	Saül quantum terrorem Dauidi inçusserit, A&t. ii.	12
Salomon quo in sensu Christi typus, Hebr. i. 793. 794		Saül quomodo induratus, Rom. ii.	194
Saluiani locus de Iure Romano, A&t. xvi.	92	Saüilis aulici quam improbi, Ephes. v. i. 591	
Salutandimos Paulo frequentior, qualis, ii. Thessal. i.	674	Sauli imago quæ, A&t. viii.	46
Salutis æternæ causâ apud Iudæos quæ, Rom. ix.	283	Saulusquo anno secundû accuratissimos chro- nologos conuersus, ii. Thess.	673
Samuel qualis vox & quid significet, Hebr. ii. 802		Σαῦλος quid propriè sint, Rom. xvi.	335
Σαμαρεία de qua re dicta, A&t. viii.	41	Scantinia lex quid vetuerit, Rom. i.	184
Σάμος quotuplex & vbi sita, A&t. xx.	116	Σαῦλος vnde dictum nomen, A&t. xix.	109
Samaria quomodo iustificata per Hierusalem, 169		Scenopegia quæ, Coloss. ii.	636
Samothrace Insula vbi sita, A&t. xvi.	87	Scita vnde deducta, A&t. ii.	11
Samson an in legem peccauerit, Hebr. xi. 876		Σαῖνος Hebræis & Pythagoricis quid sit, ii. Co- rinth. v.	474
à quo propheta dictus, ibid.		Σαῦος quid propriè significet, A&t. ix.	47
Samuel quo tempore mortuus credatur He- bræis, A&t. xiii.	66	Σαῦος ὄργης quid propriè; Rom. ix.	278
Eius cum Mose comparatio, ibid.		Scortandi interdîctum an inter præcepta Ada- mo & Noë data, A&t. xv.	79
Samuelis & Pauli comparatio, A&t. xx.	119	Σκόλοψ quid propriè sit, ii. Cor. xii.	506
Sanandi ratio quæ homines modestissimos fa- ciat, & Deo gloriosa sit, Rom. i. i.	217	Scribæ quo in loco apud Romanos habiti, A&t. xix.	113
Sanctorum vultus quales, A&t. xxvi.	147	quo apud Græcos, ibid.	
Sanguine vti quandonam interdîctum A&t. xv. 80. 81. 82		Scriptum à Rhetoribus pro quo positû, Rom. vii.	246
Sanguini quænam purgatio tribueretur olim, Hebr. ix.	848	Scriptura diuinitus inspirata quænam propriè sit, ii. Tim. i. i.	733
Sanguinis & vini relationes, Philip. ii.	609	Scurræ quinam maxime sint, i. Thessal. iv. 663	
Sanguis Hebræis quid sit, A&t. v.	25	Scurrarum descriptio à Plauto, A&t. xvi. 94	
Sapiens qualis iuxta Aristotelem, Hebr. iv. 812		Σεβασματα & σεβασμοὶ quid significant, A&t. xvii.	97
Sapientes à quo & quo tempore ita appellati, Rom. i.	179	Σεβασματα quænam propriè sint, ii. Thess. ii. 679	
Sapientes secundum carnem quinam appella- ti, i. Cor. i.	348	Sebastæ vrbs vbi sita, A&t. viii.	46
Sapientia quem locum in genealogiis Iudæo- rum teneret, i. Tim. i.	692	Seculi Deus siue mundi huius quid, ii. Cor. iv.	470
Sapientia vera quid, Rom. x.	288	Sedecias quomodo deceptus ab Ezechiele, Hebr. vi.	825
Sapientiz diuinæ vis quanta, Rom. i. i.	214.	Seldeni doctissimi locus videndus de dimen- sione locorum, citatus ab auctore, A&t. i. 5.	
Sappho quæ, & quibusnam rebus nobilis, Rom. i.	183	Seleucus quid veritus sit in consilio vxorem suam Stratonicem filio suo concedendi, i. Cor. v.	367
Saræ & Agaris allegoriæ, Gal. iv.	536	Senum nomine vbi, & quando Episcopi ap- pellati, Philip. i.	680
Sardianorum Ecclesia quomodo à Spiritu san- cto admonita in Apocalypsi fuerit,	342	Semicinctum vel semicinctium quid, A&t. xix.	108. 109
Saron quid sit, & qua lingua, A&t. ix.	49	Sempronius à Romanis quo titulo decoratus, Rom. i.	179
Satanæ tradere quid sit, i. Cor. v.	368	Senatores vrbs Hierusalem quomodo appel- lati, A&t. v.	25
Satanæ ministri quinam sint, ii. Cor. xi. 501		Senatores Romani quomodo à populo appel- lati, A&t. vii.	30
Satan per quid expressus, Rom. xvi.	336	Senatores Romani quomodo sententiæ dictio- nem concludebant, A&t. xv.	87
Satanas an immittere morbos possit, ii. Cor. xii.	506		
Satanas quo sensu Deus huius seculi dicatur, Gal. i.	517		
Σατανὰς quid sæpius significet, Ephes. v. i. 592			

H h h h h h

INDEX.

Senatus Princeps quem locū occuparet apud Hebræos, Aët. x x i i i.	131	Simulachra & templa quo loco habita ab Ori- gene, Aët. v i i.	37
Senatus apud Iudæos quodnam ius esset, Phil. i. 784		Simulachro nomen dare eius quem represen- tat, an in vsu fuerit, i i. Theff. i i.	679
Seneca avaritiæ accusator quantam pecuniam intra quadriennium comparauerat, Rom. i. 186		Simulachrorum partes quot, Aët. x v i i.	101
Seniorum munus quale, Rom. x i i	306	Sinapi granum intra quot annos auctum, Aët. x x i.	122
Sensum omnem quonam vocabulo exprimant Hebræi, Aët. i i.	13	Singulare in quo casu sæpe pro plurali sum- ptum, Aët. x v.	77
Sensus omnes qua voce exprimant Hebræi, Rom. i.	178	Sionis nomine quid intelligendum veniat, Hebr. x i i.	886
Sententiæ quæ erant in ore populi quam fre- quentes Christo & Discipulis, i f. Theff. i i.	686	Siphonum vsus quis & apud quos, i i. Tim. i i.	746
Septemtrionis mos capita in reuerentiæ signū audandi, i. Cor. x.	410	Sirachides nepos Philonis Iudæi quem ex auunculi libris transtulerit, Aët. v i.	27
Sepulchra externorum ex fundo publico, apud quas gentes, Aët. i.	6	Sirius quid, i. Cor. x v.	446
Sepulchri corporis comparatio apud Rabbinos quæ, i. Cor. x v.	445	Socialis & coniugalis vitæ differentia, i. Cor. v i i.	378
Sequestri munus quodnam, Gal. i i i.	529	Societas civilis quomodo per legem seruata, Rom. i i i.	218
Serui quot modis fiant, Rom. v i i.	249	Societas inter omnes homines qualis, i i. Cor. v i.	481
Serui quomodo tractati in veteri lege, Ephes. v i.	592	Socrates quanta vigilantia & patiētia insignis, Aët. xxv i i i.	161
Serui vnde potissimum exorti, Coloss. iv.	645	Solia in cælo quot fingantur, Eph. i.	560
Seruire quomodo propriè usurpatum, Rom. v i.	238	Solis cum Euāgelio comparatio, Rom. i. 176	
Seruis quondam data præcepta, i. Tim. v i.	727	Solon cuius criminis accusatus à Plutarcho, Rom. i.	184
Seruitutis spiritus quid, Rom. v i i i.	257	Σόμα de quibusnam vsurpet Homerus, Aët. i x	50
Seruum vendentium mos, Phil. i	783	Σώματα & Σώματα an idem nomen, & qua- les viri fuerint istius nominis, Aët. x x i i i.	114
Sicarij quinam appellati à Iosepho, Aët. x x i.	125	Σοφισται quinam propriè, Aët. x x i v.	136
Sideris reuolutio in pristinum locum, quomo- do appellata à Plutarcho, Columella, &c. Aët. i i i.	18	Σοφισται vnde dicti, i. Cor. i. & Σοφοί,	345
Sidonis territorium quale, Aët. x i i.	61	Σώματα & Σώματα an idem nomen, Rom. x v i.	336
Sidonis situs, Aët. xxv i i.	150	Sosthenes quis de quo i. Cor. i i.	350
Signati Apoc. v i i. quinam dicantur, Rom. xi. 299		Σπαῖν pro quo sumptum, Aët. x v i.	9
Signi impressi virtus, Ephes. i.	557	Sparti quo ex signo genus suum noscebant, Rom. v i i i.	258
Silas & Siluanus an idem nomen, i i. Theffal. 672. 673		Spei effectus, Rom. v i i i.	162
Silentij indicendi mos vetus, Aët. x i i.	60	Spei & perseverantiæ connexio, Coloss. i.	630
Siluanus & Silas an idem, i. Theff. i.	652	Spei nostræ causa quæ, i. Tim.	691
Simeon qualis inter Iudæos, Rom. i i i.	210	Σπερμολόγοι quinam appellati, Aët. x v i i.	97
Simeonis & Annæ viduæ hymnus qualis, i. Cor. x i v.	433	Spes fidelium vnde, Rom. i.	174
Simon Magus quem se prædicaret, Aët. v i i i.	41.	Spes quam fortiter retinenda, Rom. x v.	324
Simon Magus quonam tempore impietatem suam maxime exercuerit, i i. Theffal. i i.	681.	Spes nostra ad quid tendere debeat, i. Theff. i v.	665
Simon Magus vnde arripuerit vitæ mendosæ patrocinium, Iac. i i.	912	Spes sub fidei nomine interdum comprehensa, i i. Theff. i.	674
Simonis Magi præstigiæ quo tempore multos Romam traxere,	167	Σπερμολόγοι quare appellata circumcisio, Rom. i v. 221. 222	
Simonis Magi res actæ cuius prophetiæ ver- bis congruant, i i. Theff.	673	Spica virginis quid appelletur, i. Cor. x v. 446	
		Spina carni indita quid significet, i i. Cor. x i i.	506
		Spiritum sanctum dolore afficere imò & ex- tinguere quinam dicantur, Rom. v i i i.	257
		Spiritus sanctus oris Davidis quisnam esset, Aët. i v.	21

INDEX.

Spiritus impuri quomodo solebant exire de corporibus, Aët. v.iii.	41	Stoici sapientis ingenium quodnam, i. Tim.	71.	728
Spiritus sanctus an illico datus iis qui baptizabantur, Aët. v.iii.	41. 42	Στοιχείων quænam propriè dicantur, Galat. i.ii.	332	
Spiritus sanctus quomodo intelligatur constitutere Episcopos, Aët. x.x.	118	Stoicorum prauæ opiniones aliquot, Aët. xvii.	96	
Spiritus qua vbertate opera producat, Aët. x.x.	170	Stoicorum argumenta de Deo quæ, Rom. i.	177. 182.	
Spiritus Christi qualis, Aët. x.x.	171	Stoicorum de vitiiis opinio, Rom. i.	191	
Spiritus sanctus quibusnam datus, Rom. i.ii.	198	Stoicorum detestanda sententia de incestibus, Aët. x.ii.	342	
Spiritus quare appelletur nouus, Rom. v.ii.	246	Stoicorum opinio circa materiam Resurrectionis, Ephes. i.ii.	365	
Spiritus lex quantum cæteris antecellat, Rom. v.iii.	254	Strangulandi quo statu occidebantur, Gal. i.ii.	527	
Spiritus Dei quare Spiritus Patris dicatur à Paulo, Rom. v.iii.	256	Sufficit cuiusnam rei symbolum, Aët. x.	51	
quomodo nobis datus, ibid. & seq.		Summæ magnæ quænam appellatæ ab Hebræis, Rom. x.iii.	313	
Spiritus Christi quomodo dictus, ii. Cor. i.ii.	469	Superbia quale malum, iuxta Salustium, Rom. i. 183		
Spiritus sancti donorum effectus, Galat. i.ii.	527	Superbiæ Corinthiorum effectus, Aët. x.ii.	341	
Spiritus qui credentibus datur, præcipuus effectus, Ephes. i.	558	Superficies terræ quænam vulgo dicta, Aët. x.ii.	99	
Spiritus ubi vnguentum appelletur, i. Thess. i. v.	663	Suppliciorum varia genera apud Hebræos visitata, Gal. i.ii.	527	
Spiritus quomodo se habeat in homine, i. Thess. v.	670	Supplicium à regibus olim reis illatum, quale, Aët. x.ii.	59	
quomodo exponatur à Græcis, ibid.		Susanna unde nomen habuerit, Aët. x.ii.	60	
Irenæi de eo testimonio, ibid.		Susurrator quid propriè sit, Rom. i.	187	
Etiæ & Tertulliani, ibid.		Sibillæ descriptio Virgiliana, i. Cor. x. v.	434	
Spiritus quando nos ad ipsum peruenire sinat, ii. Thess. i.ii.	683	Σύλλα quid propriè significet, & Συλλαγωγὴν, & ubi vsurpentur, Coloss. i.ii.	633	
Spiritus oris Domini quam potens, ii. Thess. i. i.	681	Συμεὼν quale sit nomen, & de quo Symeone agatur, Aët. x. v.	77	
Sporta unde dicta, Aët. i. x.	48	Synagogæ quam multæ essent Hierosolymis, Aët. i. v.	29	
Stadium Plinio quota pars mille passuum, Aët. i.	5	Synagogæ quam ob causam ἡγεμονικὴν appellatæ, Aët. x. v. i.	87	
Stare quis dicatur, quis cadere, Rom. iv. 227		Synagogæ ordinum distributio, Aët. x. x. i. ii.	126	
Stare ante tribunal quis dicatur, ii. Cor. iv. 472. 473		Synagogæ instituta an retinuerint Apostoli, i. Cor. v.	368	
Στάσις quo sensu vsurpatum à Paulo & à cæteris Græcis, i. Thess. i. ii.	659	Συναγωγὴν quid propriè sit, i. Cor. x. i.	414	
Συναγωγία quid propriè significet, Rom. i. i.	196	Synagogæ gubernator quo alio nomine appellaretur, Ephes. i. ii.	576	
Συναγωγία & συνέσις quomodo differant, ii. Cor. i. v.	471	Synagogæ & Ecclesiæ differentia, Jac. i. i.	908	
Sensuum internorum & externorum vocabula inter se commutata, Aët. v. ii.	34	Synagogarum patres & præfides quinam fuerint, x. i.	58	
Stephanas qualem se præbuerit erga Ecclesiā, i. Cor. x. vi.	453	Συναγωγὴν nomine an venirent etiam Ecclesiæ Christianæ Aët. x. v.	83	
Stephanas quis ille esset de quo agitur, i. Cor. i.	345	Synedrij inquisitio quæ, Aët. i. v.	26	
Stephanus cuiusnam rei à falsis testibus accusatus, Aët. vi.	29	Eius significatio vera, ibid. ii.		
Eius laudes & commendatio, ibid.		Synedrij ius in Iudæos quale, Aët. v. i. ii.	40.	
Stobæi cuiusnam iuris fuerint, Aët. x. vi. 87		Synedrium Iudæorum qua in occasione adiretur, Aët. x. v.	76	
Stoici secta quomodo arrogantes faciebat, i. Cor. vi. ii.	385	Synedrium qualem iurisdictionem haberet in Iudæos, comparatione iuris Romani, Aët. x. v.	142	
Stoici quid de restitutione hominis mortui putarent, Aët. x. vi. ii.	101	Συνέσις quid apud plures auctores, Aët. x. iii.	63	

H h h h h h ij

INDEX.

Syriarchia quid fuerit, Aët. xix.	112	dere debeant, 11. Theff. 11.	677
Syris quam frequens diphthongorum usus, Aët. v.	26	Tentationum nomen ad quid extensum, Gal. iv.	535
Syrtis quid præcipue dictum, Aët. xxvii.	154	Tentatori destinatus effectus quis, 1. Theffal. 111.	660
<i>Σύρτις</i> quibus quid sit apud Philosophos, Coloss. i.	625	<i>Θέσσαν</i> quid proprie sit, Aët. xxviii.	159
T.		Termini quomodo primum facti sunt, 11. Cor. x. 497	
T abernæ quænam essent apud Romanos, Aët. xxviii.	161	Ternarius numerus quorumnam proprius, Aët. x.	52
Tabula quid proprie significet apud Ciceronem, Aët. xxvii.	159	Terra ad qualem humani generis vilitatem disposita, Aët. xiv.	74
Tabulæ fœderis quid denotarent, Hebr. ix.	843.	Terra quomodo dicatur apud Lucam, Coloss. i. 630	
Tænia quid sit, Aët. xviii.	158	Terra quomodo dicatur fundata, Hebr. i. 796	
<i>Ταγῆς</i> in quo maxime frequens, 1. Theffal. 111.	659	Terræ vastæ & incultæ appellatio, 1. Theffal. v. 668	
Tarsensibus à quo concessa libertas, Aët. xxii.	129	Tertulliani locus integer de orationum heris, Aët. i. 11.	16
Tarsus ubi sita, & quando facta vrbs libera, Aët. xxi.	125	Tertulliani locus integer de Baptismo, Aët. viii.	44
<i>Τάρσις</i> quid valeat, Aët. xiii.	70	Tertulliani locus de Iure Romano, Aët. xv. 92	
Tauricæ Dianæ simulachri descriptio ab Euripide, Aët. xix.	113	Tertulliani locus de Baptismo, Aët. xix. 108	
Temperantia vera secundum Ciceronem quænam sit, 1. Theff. v.	668	Tertulliani locus integer de lege, Rom. 111. 218	
Tempestatis descriptio ab Ouidio allata, Aët. xxvii. & ab aliis,	153. 154	Tertulliani loci de homine, Rom. vii. 251. 252	
Templi reuerentia apud Iudæos, Aët. xxi.	114	Tertulliani locus integer de Creatione, Rom. viii. 261	
Templi excidium quibus verbis quanquam latentibus à Paulo prædictum, Rom. 111.	209	Tertulliani locus integer aduersus Iudæos, Rom. ix. 272	
Templi portarum distinctio quæ, Rom. xii.	307	Tertulliani & Origenis loci de Pharaone, Rom. ix. 275	
Templi partes hominis partibus repræsentatæ, 1. Cor. vi.	376	Tertulliani locus de leonibus, 1. Tim. i. 693	
Templum Christianis quodnam sit, Aët. vii.	37.	Tertulliani locus de Cerintho, 1. Tim. i. 694	
quo proposito permiserit Deus Templum sibi ædificari à Solomone,	ibid.	Tertullianus quarum locutionum plenus, Tir. 111. 777	
Templum quo tempore à Solomone conditum, Aët. xiii.	65	Testamentum quo proprie modo sumi debeat, Hebr. ix. eius definitio	849
Templum Dei quodnam sit, Rom. xiv.	322	Testes verborum quos sumpsit Christus, & quos mentis, 1. Theff. 11.	655
quomodo se habent, 1. Cor. 111.	358	Testimonium vetus quid intelligatur, 11. Cor. 111.	468
alia eius descriptio, 11. Cor. vi.	482	Thalamegi Regum Ægyptiorum cuiusnam magnitudinis, Iac. 11.	918
Templum Dei in sacris litteris quodnam templum sit, 11. Theff. 11.	679	<i>Θάλαμος</i> quo sensu usurpatum, 1. Theff. 11.	656
Templum à Salomone constructum cuiusnam rei figuram gereret, Hebr. viii.	835. 836	Theatri frequenter quæ apud Romanos & alias gentes, Aët. xix.	111
Temporum spatia quomodo & quibus vocabulis distincta apud Græcos, 1. Theffal. v.	666	<i>Θαυρο</i> pro quo acceptum, 1. Cor. iv.	363
Tempus certo constitutum quomodo intelligendum, Aët. i.	4	Thebarum vrbs quomodo constructa, & quomodo deleta, 1. Cor. xiv.	430
Tenebrarum propria significatio quæ, 1. Theff. v.	666	Theffalonice vrbs ubi sita, & à quo condita, Aët. xvii.	93
Tentare Deum quid sit, 1. Cor. x.	404	Theffalonicensibus cur additus Timotheus, 11. Theff.	672
Tentationes magnæ quodnam tempus præce-		Theffalonicensibus scripta epistola quare tandiu ab illis occultata, 11. Theff.	673
		Theffalonicensium Ecclesia, ex quibusnam hominum generibus erat constata, 1. Theff. i. 652	

I N D E X.

- quam perfecta erat eorumdem virtus, ibid. & 653
- Epistola Paulina ad illos data vbinam scripta, 660
- quales erant precipui illorum mores, 662
- Θεσσαλονικῶν* qualis vrbs, 11. Tim. 1 v. 757
- Theudas an Græcum nomen, an Hebræum, Act. v. 28
- quo tempore is fuerit de quo agitur, Act. v. ibid.
- Θνήσκω* propriè qui sibi velit, Rom. 11. 196
- Θνησκῶν* quid denotet, Act. xv. 83
- Θρῦλος* quid significet, Act. xxiv. 139
- Θρησκεία* vox qualis sit, Coloss. 11. 639
- Thyatira cuiusnam regioni adscripta, Act. xvi. 88
- Θυμωμάριον* apud quos auctores fuerit in vsu, & quid significet, Act. xii. 61
- Tiberius qualem se in matronas præbuerit, Rom. 1. 188
- Tiberius quot annis rebus Romanis præfuerit, 11. Thess. 673
- Tiberius quam impense Iudæorum rebus studuerit, 11. Thess. 11. 678
- Tibiz vsus quam fuerit multiplex, 1. Cor. xiv. 430
- Timothei maiores vbi habitasse videantur, 11. Thess. 672
- Timothei labores cum Paulo, aut ad illius imitationem exantlati, Hebr. xiii. 896
- Timotheus quo tempore fuerit Ephesini presbyterij princeps, Act. xx. 116
- Timotheus quare vocatus Apostolus à Paulo, 1. Cor. 1 v. 366
- Timotheus vnde notus Colossensibus, Coloss. 1. 625
- Timotheus quibusnam titulis decoratus à Paulo, 1. Thess. 111. 659
- Timotheus etiam puer à quo fuerit Paulo commendatus, 1. Tim. 1. 691
- quo tempore ipsi adfuerit. ibid.
- & quando in munus Euangelistæ assumptus, quare Paulus eum vocet filium in fide, ibid.
- Timotheus qua ætate Euangelista factus, 1. Tim. 1 v. 716
- Timotheus quo tempore Paulo adfuerit, 11. Tim. 111. 751
- Tintinnabula quid significarent in veste sacerdotis, Hebr. v. 818
- Tirsi mensis cum quo nostrate congruat, Act. xxvii. 152
- Titus quanti fieret à Paulo, 11. Cor. 11. 463
- Titus cuius fuerit, & quo tempore scripta ad eum fuerit Pauli Epistola, 763
- Τὸ* pro *τὸ* quam frequens sacris scriptoribus, 1. Cor. 11. 350
- Traiectiones in sacris scriptis quam frequentes, Act. 1. 4
- Tranquillitas animi ex bona conscientia quæ dicatur à Paulo, Act. x x. 417
- Transfigurationum variaz rationes, Rom. xii. 304
- Transitus à sermone directo ad indirectum quibusnam scriptoribus frequens, Act. 1. 4
- Transuertere Tertulliano quid sit, Act. xiv. 64
- Ἐπιφώνημα* vox vnde ducta, & cuius significationis, Act. xxv. 145
- Tribactæ sceminae quænam vocata à Phredro & Martiali, Rom. 1. 183
- Tribunal Cæsaris quodnam à Iudæis vocatum, Act. xxv. 142
- Tribunal quomodo Christo attribuitur, Rom. xiv. 320
- Tribuni quinam vocarentur apud Iudæos, Act. xxi. 124
- Tribuum Progenitores quo propriè nomine appellentur, Hebr. vi 1. 829
- Tristitia quam damnosa seruis Dei, Ephes. 1 v. 579
- Tristitiam quo nomine notent Hebræi, Rom. xi. 296
- Triumphantium Romanorum mos, Philip. 11. 606
- Triumphorum Romanorum mos, Coloss. 11. 636
- Troas qualis Phrygiæ pars, Act. x v 1. 87
- Troasan nomen regionis, an vrbs, Act. x x. 115
- Τρογύλλιον* vbi situm, Act. x x. 116
- Trophonius quis, 1. Cor. xii. 418
- Tryphæna apud Petronium quæ, Rom. xv 1. 333
- Tryphon Iudæus cum Iustino disputans, agnoscit quod nunc Iudæi negant, Act. xxv 1. 148
- Tuba quinam ex Angelis data in ultimo iudicio, 1. Thess. 1 v. 665
- Tychico cuiusnam tituli dati à Paulo, 1. Thessal. 111. 659
- Θυμωμάριον* quid propriè sit, Hebr. 1 x. 842
- Τετράς* quid sit, Act. xxvii. 153
- Tyranni nomine duo appellati quinam fuerint, Act. xi x. 108
- Tyri territorium quale, Act. x 11. 61

V

- V**alentiniani ex quibusnam originem traxere, 1. Tim. 1. 692
- Valeria cur mactata, 1. Cor. viii. 391
- Vaniqui vocentur & quare, 11. Cor. 7. 453
- Vani quinam propriè vocentur, Iac. 11. 215
- Vaticinium Ieremiæ xxxi. 12. quomodo impletum, 1. Thess. 1 v. 664
- Vedij Possionis crudelitas in seruum quam locum ob causam, Rom. 1. 186
- Velamen cuius rei signum, 1. Cor. x4. 416
- Velum Molis quid denotaret, 11. Cor. 111. 468

H h h h h h iij

I N D E X.

Vendere seipsum quo iure liceret, Rom. v. 11.	249	Viria humana quænam incurabilia, Aët. xiv.	72
Veneris Cnidia ædicula qualis iuxta Plinium, Aët. xix.	110	Vitiositatis & malitiæ differentia in quo consistat, Aët. iiii.	19
Venia quando necessaria, 11. Cor. x.	495	Vitiorum modi quales sint, Aët. v. iiii.	42
Venter quomodo cessabit, 1. Cor. vi.	375	Viuere ab Hebræis quomodo usurpatum, Rom. i.	176
Venus quo in cultu Cofinchi habita, 342		Viuere diu aut paruo quam parum referat, 1. Theff. v.	667
Verax pro quo maxime sumptus, Rom. iiii.	207	Vlnæ quot passum componant, Aët. i.	5
Verbera ad quem numerum lex infligi permittebat, 11. Cor. xi.	502	Vltio ad quem pertineat, 1. Theff. v.	669
Veritas Euangelica à quo nobis patefacta, 11. Theff. ii.	683	Vmbra & imaginis discrimen, Coloss. i.	618
Veritas quare baltheo comparata, Ephes. vi.	594	Vmbra & corporum differentia, Hebr. v. iiii.	836
Veritas cuius rei comparata, 1. Tim. iiii.	712	Vnctio regis ad quos pertineret, Aët. vi.	12
Vestes animi quænam sint, Coloss. iiii.	640	Vaguentum vbi appelletur spiritus, 1. Theff. iv.	663
Vestis Herodis descriptio, Aët. xii.	61	Vniuersi partitio & membra, Hebr. xi.	865
Via per legem cur non fuerit optima, Rom. iiii.	217	Vniuersum hoc quibus nominibus appellatum ab Hebræis, Aët. i v.	21
Victimæ quales esse deberent in veteri lege, Ephes. v.	589	Vniuersum hoc ad quid conditum, 1. Cor. iiii.	360
Victimæ legales quidnam præfigurarent in veteri testamento, 11. Tim. iv.	756	Vocati ad fidem quinam sint, 11. Theff. ii.	685
Victimæ legales quales esse debuerint, Hebr. ix.	848	Vocatio gentium quam gloriosa Deo, Rom. iiii.	207. 208. 209
Victimarum laudes ad quid à Paulo translatæ, Rom. xii.	304	Vocatio Pauli vnde, Gal. i.	519
Victoriæ diuinum genus quodnam, Coloss. ii.	636	Vocationis beneficium quantum sit, Ephes. i.	552
Villæ pars in qua dominus habitat, quomodo appellata, Aët. xxi. iiii.	136	an sit electio, ibid.	
Vincula in quotuplici significatione sumpta, Aët. xxvi.	149	Vocationis scopus quis, Eph. i.	553
Vini & sanguinis relationes, Philip. ii.	609	Vocationis scopus quinam sit, Eph. i.	559
Vini vsus modicus quibusnam commendatur, 1. Tim. v.	726	Vocationis ad regnum conditiones quænam sint, 11. Theff. i.	674
Vigilare quinam propriè dicantur, 1. Theff. v.	667	Vocatorum nomen quomodo sumptum, Aët. ii.	14
Vipera quale genus bestiar, Aët. xv. iiii.	159	Voluntas defuncti iuxta Quintilianum quid sit, Hebr. ix.	850
quale sit illius venenum, 160		Voluntatis Dei nomine quid intelligatur, Aët. xx. & alibi passim,	118
Virga & manna an semper in arca custodita, Hebr. ix.	842. 843	Voluntatis Dei arcanum quid iuxta Tertullianum, Eph. i.	555. 556
cuius rei symbolum, ibid.		Voluptatum effectus & per quem ab his liberemur, 11. Tim. ii.	748
Virgas inter & flagra differentia, Aët. xxi. i.	128	Vota non soluere Deo quam graue peccatum, Aët. v.	23
Virginitatis ius quorumnam sit, 1. Cor. v. i.	390	Violatorum pœna vbi videnda, ibid.	
Viri & fœminæ munia iuxta Aristotelem, 1. Tim. v.	723	Vr vbinam sita, Aët. v. i.	30
Virilis sexus priuilegium in Iudaismo quantumerat, Gal. iiii.	531	Vrbani, nomen commune pluribus Episcopis, Rom. xvi.	333
Vita quam Dei dono adipiscimur, quam sit reſta, Rom. v.	233	Vulcani nomine quid intelligat Varro, Rom. i.	182
Vitæ actus omnes quibusnam vocabulis significati, Aët. i.	6	Vultus Christi & sanctorum quales, Aët. xxvi.	147
Vitæ fabula quid sit, Rom. i.	188	Vxor quænam propriè vocetur, 1. Cor. v.	367
Vitellius qualis fuerit & quo tempore, 11. Theff. i.	680	Vxor an ducenda, 1. Cor. v. i.	377. 378
		Philosophorum eadere opiniones, ibid.	
		Vxor quibus in rebus instrumentum viri, Ephes. v.	589

INDEX.

Vxores à Iudæis quomodo appellatz, i. Cor. ix.	396	Υπερίτης quo sensu habeatur apud Lucam & Paulum, i. Cor. i v.	360
X		Υπεράγν passivum pro neutro quid indicet, Rom. viii.	260
Ξαδίας pro Ξαδία, Rom. v i i i.	258	Υπερχαρία Græcis quænam sint, Rom. xvi.	336
Ξίνα δαιμόνια quænam dicatur, Hebr. x i i i.	892	Υποκρίματα sicut & υποκρίματα quid denotent, Gal. ii.	521
Ξίνα quo sensu sumatur, Phil. i. & alibi,	786	Υπεκρίσις pro quo sumpta, Iac. v.	933
Xenocratis locus de utilitate Philosophiæ, i. Tim. i.	694	Υποκρίματα à Græcis interpretib. pro quo usurpatum, Rom. ix.	280
Ξυνοδοχὴν & ξυνοδοχία quo sensu usurpata, i. Tim. v.	721	Υποκρίτην quid sit propriè, i. Cor. v i i.	385
Ξίνοι quinam propriè appellentur, Ephes. ii.	567	Υποκρίτην quid maximè sit, Rom. ii.	195
Xenophanis sententia de Deo, Rom. i.	180	Υποκρίτην quid sit propriè vertenda, Rom. v.	228
Xenophon cuius sententiæ physicis de causis fuerit, Rom. x i v.	317	Υποκρίτης quid propriè significet, & pro quo sumatur, Act. xx.	116
Xenophon quo sensu utatur voce ὄπου, i. Cor. i i i.	354	Υποκρίτης pro quo positum, Rom. x i i i.	310
Ξένος quis propriè dicatur, Hebr. x i.	870	Υψαμα quid, ii. Cor. x i.	495
Ξηρὰ solitariè pro quare accepta, Hebr. x i i.	888	Υψαμα ὅρων quorum maximè sit, i. Tim. v i.	730
Ξύλον pro custodia & carcere à quibusnam auctoribus sumptum, Act. xvi.	90	Υψαμα ὅρων cuiam alteri voci opponatur, Rom. xi.	297
Y		Υψαμα pro quo in Græco, Rom. viii.	267
Υβεζή quo sensu acceptum, i. Timoth. v.	721	Υψαμα ὅρων quorumnam propriè sit, i. Cor. ix.	401
Υβείας cuiusnam farinæ homines, ii. Tim. i i i.	749	Υρῶς quale nomen, Rom. xvi.	333
Υβείας quotuplex, Rom. viii.	262	Υσείην πρὸς quis dicatur, Hebr. iv.	808
Υβείας quid Romanis, Rom. v i i i.	253	Υσείδω significatio, i. Cor. viii.	393
Υβείας quid vocet Paulus, Gal. i i i.	533	Υσείδω quid propriè sit, Hebr. xii.	879
Υβείας quinam propriè sint, Ephes. v i.	593	Υσείδω causa quid passi sint philosophi, i. Cor. x i i i.	425
Υβείας quid generatim significet, Iac. i i i.	919	Z	
Υβείας quidnam propriè essent, Ephes. v.	586	Zacharias qua ratione pius dictus, Act. x x i i.	126
Υβείας quid propriè sit, Rom. x v i.	336	Zacharias qualis apud Iudæos, Rom. i i i.	210
Υβείας quo sensu sumatur, Phil. i.	786	Zῆλος quid denotet propriè, Rom. x i i i.	315
Υβείας πρὸς εὐαγγελιστὰς quinam dicantur, Rom. x.	287	Zῆλος de quibus eminenter dicatur, i. Cor. x.	407
Υβείας in compositione cum verbis quātum Paulus placuerit. Rom. v.	234	Zῆλος πρὸς quid propriè sit, Hebr. x.	860
Υβείας & λίαν cuius rei notæ, i. Cor. x i.	499	Zῆλου significatio quotuplex, Hebr. v.	24
Υβείας quibusnam in locis pro οὐ positum sit, ii. Thess. i i.	677	Zῆλου quid construatur, i. Cor. x i i.	424
Υβείας quid significet, i. Cor. v i i.	389	Zῆλου quis dicatur Gal. i i i.	535
Υβείας quale dicendi genus apud Græcos, Rom. v.	231	Zelus Phineæ reputatus ei esse in iustitiam quomodo intelligendus, Iac. i i.	915
Υβείας quinam appellentur i. Tim. i i i.	749	Zeno quis & cuius rei accusatus à Diogene Laërtio, Rom. i.	184
Υβείας quid sit apud Paulum, i. Cor. i i.	349	Zephirinus Episcopus Romanus quem se præbuerit erga lapsos, Rom. xvi.	334
Υβείας & ὑποκρίτης an eadem, Rom. x i i.	304	Zeror libri Rabbinici locus de non laborantibus, ii. Thess. i i.	686
Υβείας quinam dicantur, Rom. xi.	297	Ζητῆς ad latinismum accidens quid significet, i. Cor. i v.	613

INDEX.

Ζωὴ τοῦ Θεοῦ quid propriè sit, 1. Cor. i. v. 472	440. 441	Ζωοποιεῖν propriè quid sit, ii. Cor. ii. r.	4
Zonam suam defodere quare iussus Ieremias, Act. x x i. 121		Zoroastris nomine circumlata genealogi quo facta, 1. Tim. x.	6
Zonaræ locus de abstinencia, Rom. x i v. 318		Ζῶστης quid propriè sit, Ephes. v i.	5
Ζωογονεῖν & ζωοποιεῖν pro quo posita, 1. Tim. v i. 730	353	Ζωτικὸν σῶμα quale explicatur, 1. Corinth.	1
Ζωοποιεῖν quo in sensu habitum, 1. Cor. x v.		Ζυγὸς δουλείας quid intelligatur, Gal. v. 339	
		Ζύμη quid propriè explicetur, 1. Cor. v. 369	

FINIS.

ERRATA

ERRATA IN ANNOTATIONIBVS AD ACTA
& Epistolas Apostolicas.

ag. Lin.	Pag. Lin.	Pag. Lin.
21 ἄρξαντο	29 αἰσιν ὧτις	126 38 ποιῆσαι
30 1 v. 7.	34 ἰσχυρῶς	127 13 περιχαρῶς παρ' οὖ
35 Oecumenius	68 15 moriturum	128 14 ἰσχυρῶς
38 כָּר	69 13 deleatur 41.	129 12 כָּר
1 24	72 15 δὲ	41 ἵστασιν αἰς αὐτοῖς
40 αἰδῶται	24 πόλιν	137 14 nec illud διέγοντες
23 נערו	33 καταλίσιν	138 13 δυνάται
5 סות	34 ἑρμῆς	139 29 Synedrium
36 πῶτος ἀμαρτίας	73 1 Ieremias 8.	141 5 x x. 7. χάριν κατὰ τὴν διδασκαλίαν,
26 tollendum punctum in fine lineae	74 38 deleatur 20.	locutio
15 חתם & ער	75 1 22.	143 11 sensum sic
9 ἀποσταλῆναι	5 23.	13 περιχαρῶς
6 περιχαρῶς	10 24	33 ἡμερῶν
15 Neh. v. 1. 7.	12 25.	37 addidit Nero
15 ער	22 Hirc,	145 41 Et non
16 x x. 7.	38 τὴν σκεπτικὴν Δαβίδ	146 33 apud Zach.
38 ἐπιλαβὴν	38 ἀλισγῶσι	148 16 i. 5.
40 Ioh.	39 Clementis	150 14 Ζεβεδαιοῦ
15 10. αἰ	33 διὰ	21 indicari
24 ἀρχὴν	34 reluctabor. Absit	151 31 Ptolomæo. Dionysius
7 Hieronymus	37 ἐφ' ἑαυτὸν	Periegetes
24 ἐξήκοστον	39 ἀναμνηστέοντος	Κρήτης αἰ ἀντιπάλαι οἰδμα
23 βλασφημιῶν	22 ista x x. πῶτος πάλιν: pet.	Μάκρον ἐπ' αὐτοῖς, Σαλ-
31 καταλίσιν	Syriam &c. ponenda.	μωνίδος ἀρχὴ κατὰ τὴν
30 rebus, si Hieronymo credimus	sunt post sic infra xvi. 4.	152 5 παρ' ἡμῶν
33 μετὰ τὴν	85 24 ἡμῶν x x. πῶτος πάλιν	154 5 βουδισίας
4 quadringentesimum	86 10 πῶτος	155 7 incumbere
17 οὐλαρχαί	88 42 tunc est	156 22 illud apud
34 II. χορηγία	89 18 συνωμοταί x x. σκεπτικῶς	158 21 αὐτὰ vel πῶτος. neta
39 αὐτῶν	90 17 καταλίσιν	159 lineam primam post delectata
11 huius est	18 κακοῦ χιῶ	164 25 ἱεροῦ
32 περιχαρῶς	34 iisdem	169 10 ἱεροῦ
27 ἐστὶν	17 קשר	177 5 ἀρσεν
31 πῶτος	19 Iudæi	179 29 ἱστορίαν
28 Macc.	22 Bzoricæ	180 18 Νύκτας
16 ἱεροσολίμ	97 19 ἀλυσθῶν	181 9 Bithynice,
33 ἀποσταλῆναι	101 14 Sap. x. 1. 10. ἱστορίαν	31 סנה
39 ἡ δὲ Κόρινθος	102 19 ἱστορίαν	33 נבלה
29 ἐπιχαρῶς	103 14 עבר	182 12 הכורא
11 signam	110 6 Symplosiacorum	184 28 contumelia
36 occidere,	112 4 Philom.	188 3 Cassius
manducare,	113 16 δισκοῦς.	192 37 hic amor est
1 Matth. x x. v. 1. 7. 2	114 35 4. ἀρχὴ. neque enim	199 34 ὅλως
39 διὰ τοῦ αἵματος	115 41 Contignationem	200 21 hos tu
36 Ioh. xiv.	117 1 ἀναγγέλλω	3 infinitum illud
12 ἐπιχαρῶς	40 ἀποσταλῆναι	κατὰ τὴν
13 x. 16.	118 22 קשר	204 37 κατὰ τὴν
21 ἀποσταλῆναι	119 40 habes Gou	205 6 ἐξ ὧν
26 ἱστορίαν	122 40 verbo	30 τὴν κριτικήν
16 ἐξήκοστον	nomini	107 10 Exhibere talem
		208 20 ἐπιχαρῶς

iiiiii

Pag. Lin.		Pag. Lin.		Pag. Lin.	
209	28 V. 1. 19. 5 ἡ μὴ ἔχουσα βλασφημίου 6 ἡ μὴ (καθώς) βλασφημίου 211 29 ἔλλυται 33 legisse 216 9 ὃν τε 217 6 ἔργων; 18 ἀλλήλοισιν 218 7 καταργουμένη 221 12 Circumcisus 27 diximus, 29 solet, 43 Circumcisionis 225 5 de Romulo 226 40 πειρασμοῦ 234 29 ἵνα πειρασμοῦ 238 3 ἐνκα 241 7 παρεδίδουτε 242 29 τέλος 248 23 causa mortis. Eadem 249 9 ἀνδ 251 24 ἔργον 252 38 αὐτὸν 260 17 ἀποκαρτεροῦν 34 τῇ γὰρ 261 40 ἀπαρχὴν 263 14 οἶδε 264 21 οὐ 25 1. Theff. 270 6 γὰρ 272 19 ἐμίσσηται, ut in dele ἵστοι 275 32 ὁ 277 11 ὁ tu 42 ψυχὴν 278 1 ζωντῆς 17 οὐκ 283 11 approbate 38 sensus & ζῶνται valet 285 15 σοφίαν σου 288 24 ἐπιγινώσκεις 291 14 I V. 294 2 multi 296 6 ἐν μέγας 39 ἡξί 300 41 ἀπλῆστον 302 18 I X. 17. 309 31 sacra 318 37 ἀπειθείας διωκόμενον ἀφαι- σαι 319 37 οὐτω δὲ 41 δοκῶν 320 26 ἀπιδαν 27 οὐ δὲ π 330 18 ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσα- λήμ 331 33 docet Πειρασμοῦ 341 5 ἡ ἁγία πνεῦμα	353 357 358 369 374 375 382 388 392 395 406 411 413 414 443 448 455 457 458 459 460 461 462 464 465 470 473 481 487 490 491 494 495 498 503 504 508 510 532 534 540 544 546 552 556 563	5 dele versum 7. 37 ἔργον 18 3. 4. ἐγὼ 15 φερεται 45 ἡ μὴ 20 πλεονέκτησαι] 33 σωκλήμεν 16 Christianorum qui se 17 dele, vide Tertullia- num ad uxorem 32 τίνα 26 βαρυτήτων pro 382 19 VIII. 17. 1 eruditionis 39 διανοίας 29 noravit 38 δόξαν 25 accederent 36 illas scilicet bestias A- siaticæ pressuræ. 11 immutabilem 32 quos viuos Deus 13 I. Cor. I. I. lin. ultima διὰ τῆς 2 popularium 12 ὁ ἁγίος 27 cum præmitteres 38 addituum, abnuiti- uum 38 ἐγγράφον 9 hæc non minima 4 δεικνύμενες 15 Psalmum xxxvii. 13 ἀπὸ δόξης 37 alludit ad materiam 22 Ephes. vi. 28 per verbum, &c. 6 ἀπιδαν 9 accepere 33 I X. I. 12. 30 διακονοῦμεν 37 Matth. II. 5 31 ἐνδύξιν 20 inenarrabile 14 Iesu 39 sinceritas 1 Act. vii. 25 saluberrimum 31 hortatus 35 ἐν τῇ πίστει 27 πορεύεσθαι 8 Deum pro 240 35 supra III. I. 42 Ioh. xiii. 32 φαρτὸν π 23 verumque 9 in qua 10 mysterium.	564 565 566 569 575 599 600 601 602 605 606 608 611 618 629 632 634 635 638 651 653 654 657 664 667 670 676 682 693 695 703 707 709 710 711 717 722 723 731 731 792 795 796 802 826 830 851 853 857 884 889	34 ἀπλοποιούμενοι 31 intergerimum 23 ἀποκαταλλάξιν 42 vincit sum. 12 vtramque 17 vnus spiritus. 10 nonnumquam 17 διήσ 38 χρεῖτος 31 διανοοῦν 20 ἐνδοῦν 35 πειρασμοῦ 36 Odyssæ 17 heros 27 Χειροδ Ferrandus Diaconus 30 ἐννοῖς 32 promendæ 37 πειρασμοῦ 24 post superi dele Eph. II. II. 33 geminum huic locum 5 συμβεβηκότα 25 I II. 8 post liber, addo primas 19 animi 38 apud vos feci 29 ἀποκαρτεροῦν 37 ἀπιδαν 9 xxxi. 13. 8 ἡμῖνες 19 ἡμῖνες 17 plasmate 2 ipsius magnificentia 10 lampes 37 ἀποκαρτεροῦν 1 ὁρδῶν 21 σφραγίσαι 19 admittas 35 Eorum qui 17 secuta 14 ἀπιδαν 27 catus sui 23 sciscitari 11 χρεῖτος 5 significari 8 ὁμολογίας 41 infra x. 12 6 Manuscripto 18 ἐχθροῦ σου 3 Baba 14. 15. ἀπιδαν 9 καταπύρρισμα 42 euāgelium 1 Λίγιν 11 καὶ 1 Cap. IX. 13 suam 15 2. 21 Christianis

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONVM
IN NOVVM
TESTAMENTVM

PARS TERTIA AC VLTIMA.

Cui subiuncti sunt eiusdem auctoris libri

PRO VERITATE RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

*ITA DIGESTI VT ANNOTATA SVIS
quaque Paragraphis sint subnexa.*

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION
455 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.
1915
THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION
455 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.
1915

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONVM
IN NOVVM
TESTAMENTVM

PARS TERTIA AC VLTIMA.

Cui subiuncti sunt eiusdem auctoris libri

PRO VERITATE RELIGIONIS
CHRISTIANÆ,

*ITA DIGESTI VT ANNOTATA SVIS
quæque Paragraphis sint subnexa.*

PARISIIS,

Typis Viduæ THEOD. PEPINGVE', & STEPH.
MAVCROY, viâ Citharæâ, è regione
viæ Mathurinorum.

M. DC. L.

2

PRÆMONITIO AD LECTOREM.

 UARTVS iam reuoluitur annus ex quo Illustrissimi Grotij Annotationes in N. T. posthuma maiori ex parte iuris publici facta sunt, ratione simul exposita cur Typographus reliquam earum partem tunc intermiserit. Iam vero sciendum est, multo quidem citius, quam nunc demum temporis eam resumere absoluique potuisse, & quominus id iampridem factum sit, per eum non stetisse virum cuius fideli cura opus integrum ab auctore ipso primum, deinde à Nobilissima optimaque eius Vidua creditum fuit ac sedulo commendatum. Sed remora omnis aliunde est profecta, ab ijs nimirum qui maiorem sui commodi quam melioris aliorum voti rationem habere solent. Iustius autem ut esset volumen, & quo etiam facilius consuli possent eiusdem auctoris libri pro Veritate Religionis Christianæ, in suis ad Vtrumque Testamentum notis haud raro citati, operapretium visum est, huic vltima parti eosdem sic digestos subnecti, ut Annotata non seorsim, quemadmodum in editione postrema, sed suis quaque distinctionibus seu paragraphis subiecta forent. Ad emendationem verò quod attinet, tanta eius cura suscepta est, ut nihil typothetarum aut relectoris oculos praterfugisse videatur, quod grauem legentis animo possit adferre difficultatem. Caterum illustrius est Hugonis Grotij nomen & consummatissima eius eruditio celebrior quam ut labores ipsius posthumi commendatione ullâ egeant, apud eruditos potissimum & equos le-

a iij

INDEX.

Syriarchia quid fuerit, Aët. xix.	112	dere debeant, 11. Thess. 11.	677
Syris quam frequens diphthongorum usus, Aët. v.	25	Tentationum nomen ad quid extensum, Gal. 1 v.	535
Syrtis quid præcipue dictum, Aët. xxv 11.	154	Tentatori destinatus effectus quis, 1. Thessal. 111.	660
Σύσταις quæritur quid sit apud Philosophos, Coloss. 1.	625	Θέσσαν quid proprie sit, Aët. xxv 111.	159
T.		Termini quomodo primum facti sunt, 11. Cor. x. 497	
T Abernæ quænam essent apud Romanos, Aët. xxv 111.	161	Ternarius numerus quorumnam proprius, Aët. x.	52
Tabula quid proprie significet apud Ciceronem, Aët. xxv 11.	159	Terra ad qualem humani generis utilitatem disposita, Aët. xiv.	74
Tabulæ fœderis quid denotarent, Hebr. ix. 843.		Terra quomodo dicatur apud Lucam, Coloss. 1. 630	
Tænia quid sit, Aët. xv 11.	158	Terra quomodo dicatur fundata, Hebr. 1. 796	
Ταγὶ ἡδυν in quo maxime frequens, 1. Thessal. 111.	659	Terræ vastæ & incultæ appellatio, 1. Thessal. v. 668	
Tarsensibus à quo concessa libertas, Aët. xxii. 129		Tertulliani locus integer de orationum horis, Aët. 111.	16
Tarsus ubi sita, & quando facta vrbs libera, Aët. xxi.	125	Tertulliani locus integer de Baptismo, Aët. viii.	44
Τάριον quid valeat, Aët. xiii.	70	Tertulliani locus de Iure Romano, Aët. xvi.	92
Tauricæ Dianæ simulachri descriptio ab Euripide, Aët. xix.	113	Tertulliani locus de Baptismo, Aët. xix. 108	
Temperantia vera secundum Ciceronem quænam sit, 1. Thess. v.	668	Tertulliani locus integer de lege, Rom. 111.	218
Tempestatis descriptio ab Ouidio allata, Aët. xxv 11. & ab aliis, 153. 154		Tertulliani loci de homine, Rom. vii. 251.	252
Templi reuerentia apud Iudæos, Aët. xxi. 114		Tertulliani locus integer de Creatione, Rom. viii.	261
Templi excidium quibus verbis quanquam latentibus à Paulo prædictum, Rom. 111.	209	Tertulliani locus integer aduersus Iudæos, Rom. ix.	272
Templi portarum distinctio quæ, Rom. xii. 307		Tertulliani & Origenis loci de Pharaone, Rom. ix.	275
Templi partes hominis partibus repræsentatæ, 1. Cor. vi.	376	Tertulliani locus de leonibus, 1. Tim. i.	693
Templum Christianis quodnam sit, Aët. v 11. 37.		Tertulliani locus de Cerintho, 1. Tim. i.	694
quo proposito permiserit Deus Templum sibi ædificari à Solomone, ibid.		Tertullianus quarum locutionum plenus, Tit. 111.	777
Templum quo tempore à Solomone conditum, Aët. xiii.	65	Testamentum quo proprie modo sumi debeat, Hebr. ix. eius definitio	849
Templum Dei quodnam sit, Rom. xiv. 322		Testes verborum quos sumpserit Christus, & quos mentis, 1. Thess. 11.	655
quomodo se habent, 1. Cor. 111.	358	Testimonium vetus quid intelligatur, 11. Cor. 111.	468
alia eius descriptio, 11. Cor. vi.	482	Thalamegi Regum Ægyptiorum cuiusnam magnitudinis, Iac. 11.	918
Templum Dei in sacris litteris quodnam templum sit, 11. Thess. 11.	679	Θάλασση quo sensu usurpatum, 1. Thess. 11.	656
Templum à Salomone constructum cuiusnam rei figuram gereret, Hebr. v 111. 835. 836		Theatri frequentæ quæ apud Romanos & alias gentes, Aët. xix.	111
Temporum spatia quomodo & quibus vocabulis distincta apud Græcos, 1. Thessal. v. 666		Θαύρο pro quo acceptum, 1. Cor. 1 v.	363
Tempus certo constitutum quomodo intelligendum, Aët. 1.	4	Thebarum vrbs quomodo constructa, & quomodo deleta, 1. Cor. xiv.	430
Tenebrarum propria significatio quæ, 1. Thess. v.	666	Thessalonice vrbs ubi sita, & à quo condita, Aët. xv 11.	93
Tentare Deum quid sit, 1. Cor. x.	404	Thessalonicensibus cur additus Timotheus, 11. Thess.	672
Tentationes magnæ quodnam tempus præce-		Thessalonicensibus scripta epistola quare tantum ab illis occultata, 11. Thess.	673
		Thessalonicensium Ecclesia, ex quibusnam hominum generibus erat conflata, 1. Thess. 1. 652	

INDEX.

quam perfecta erat eorumdem virtus, ibid. & 653	Transfigurationum variz rationes, Rom. xii. 304
Epistola Paulina ad illos data vbinam scripta, 660	Transitus à sermone directo ad indirectum quibusnam scriptoribus frequens, Act. i. 4
quales erant precipui illorum mores, 662	Transfuertere Tertulliano quid sit, Act. xii. 64
<i>Θυσιαστήριον</i> qualis vrbs, 11. Tim. i v. 757	<i>Θυσιαστήριον</i> vox vnde ducta, & cuius significatio- nis, Act. xx v. 145
Theudas an Græcum nomen, an Hebræum, Act. v. 28	Tribactæ fœminæ quænam vocatæ à Phædro & Martiali, Rom. i. 183
quo tempore is fuerit de quo agitur, Act. v. ibid.	Tribunal Cæsaris quodnam à Iudæis vocatum, Act. xx v. 142
<i>Θυμολοχὴ</i> propriè qui sibi velit, Rom. ii. 196	Tribunal quomodo Christo attribuitur, Rom. xiv. 320
<i>Θυμολοχὴ</i> quid denotet, Act. xv. 83	Tribuni quinam vocarentur apud Iudæos, Act. xx i. 124
<i>Θυμολοχὴ</i> quid significet, Act. x xiv. 139	Tribuum Progenitores quo propriè nomine appellentur, Hebr. v i i. 829
<i>Θυσιαστήριον</i> vox qualis sit, Coloss. ii. 639	Tristitia quam damnosa seruis Dei, Ephes. i v. 579
Thyatira cuiusnam regioni adscripta, Act. xvi. 88	Tristitiam quo nomine notent Hebræi, Rom. x i. 296
<i>Θυμολοχὴ</i> apud quos auctores fuerit in vsu, & quid significet, Act. x i i. 61	Triumphantium Romanorum mos, Philip. ii. 606
Tiberius qualem se in matronas præbuerit, Rom. i. 188	Triumphorum Romanorum mos, Coloss. ii. 636
Tiberius quot annis rebus Romanis præfuerit, 11. Thess. 673	Troas qualis Phrygiæ pars, Act. x v i. 87
Tiberius quam impense Iudæorum rebus stu- duerit, 11. Thess. i i. 678	Troas an nomen regionis, an vrbs, Act. x x. 115
Tibiz vsus quam fuerit multiplex, 1. Cor. x iv. 430	<i>Τρογύλλιον</i> vbi situm, Act. x x. 116
Timothei maiores vbi habitasse videantur, 11. Thess. 672	Trophonius quis, 1. Cor. x i i. 418
Timothei labores cum Paulo, aut ad illius imi- tationem exantlati, Hebr. x i i i. 896	Tryphæna apud Petronium quæ, Rom. x v i. 333
Timotheus quo tempore fuerit Ephesini pres- byterij princeps, Act. xx. 116	Tryphon Iudæus cum Iustino disputans, agno- scit quod nunc Iudæi negant, Act. x x v i. 148
Timotheus quare vocatus Apostolus à Paulo, 1. Cor. i v. 366	Tuba quinam ex Angelis data in ultimo iudi- cio, 1. Thess. i v. 665
Timotheus vnde notus Colossensibus, Coloss. i. 625	Tychico cuiusnam tituli dati à Paulo, 1. Thess. ii. 659
Timotheus quibusnam titulis decoratus à Pau- lo, 1. Thess. i i i. 659	<i>Θυμολοχὴ</i> quid propriè sit, Hebr. i x. 842
Timotheus etiam puer à quo fuerit Paulo com- mendatus, 1. Tim. i. 691	<i>Τροφὸς</i> quid sit, Act. x x v i i. 153
quo tempore ipse adfuerit. ibid.	Tyranni nomine duo appellati quinam fuerit, Act. x i x. 108
& quando in munus Evangelistæ assumptus, quare Paulus eum vocet filium in fide, ibid.	Tyrî territorium quale, Act. x i i. 61
Timotheus qua ætate Evangelista factus, 1. Tim. i v. 716	
Timotheus quo tempore Paulo adfuerit, 11. Tim. i i i. 751	
Tintinnabula quid significarent in veste sacer- dotis, Hebr. v. 818	
Tisri mensis cum quo nostrate congruat, Act. x x v i i. 152	
Titus quanti fieret à Paulo, 11. Cor. i i. 463	
Titus cuius fuerit, & quo tempore scripta ad eum fuerit Pauli Epistola, 763	
Tod pro n quam frequens sacris scriptoribus, 1. Cor. i i. 350	
Traiectiones in sacris scriptis quam frequen- tes, Act. i. 4	
Tranquillitas animi ex bona conscientia que dicatur à Paulo, Act. x x. 417	
	V
	Valentiniani ex quibusnam originem tra- xere, 1. Tim. i. 692
	Valeria cur mactata, 1. Cor. viii. 391
	Vani qui vocentur & quare, 11. Cor. i. 458
	Vani quinam propriè vocentur, 1ac. ii. 915
	Vaticinium Ieremiæ xxx i. 12. quomodo im- pletum, 1. Thess. iv. 664
	Vedij Possionis crudelitas in seruum quam le- uem ob causam, Rom. i. 186
	Velamen cuius rei signum, 1. Cor. x i. 416
	Velum Moïsis quid denotaret, 11. Cor. i i i. 468

H h h h h iij

I N D E X.

Vendere seipsum quo iure liceret, Rom. v. 11.	249	Vitia humana quænam incurabilia, Act. x. 1 v.	72
Veneris Cnidiæ ædícula qualis iuxta Plinium, Act. x. 1 x.	110	Vitiositatis & malitiæ differentia in quo consistat, Act. 111.	19
Venia quando necessaria, 11. Cor. x.	495	Vitiorum modi quales sint, Act. v. 111.	42
Venter quomodo cessabit, 1. Cor. vi.	375	Viuere ab Hebræis quomodo usurpatum, Rom. 1.	176
Venus quo in cultu Cofinthis habita,	342	Viuere diu aut paruo quam parum referat, 1. Theff. v.	667
Verax pro quo maxime sumptus, Rom. 111.	207	Vlnæ quot passum component, Act. 1.	5
Verbera ad quem numerum lex infligi permittebat, 11. Cor. x. 1.	502	Vltio ad quem pertineat, 1. Theff. v.	669
Veritas Euangelica à quo nobis patefacta, 11. Theff. 11.	683	Vmbra & imaginis discrimen, Coloss. 1.	618
Veritas quare baltheo comparata, Ephes. v. 1.	594	Vmbra & corporum differentia, Hebr. v. 111.	836
Veritas cuius rei comparata, 1. Tim. 111.	712	Vnctio regis ad quos pertineret, Act. vi.	128
Vestes animi quænam sint, Coloss. 111.	640	Vaguentum vbi appelletur spiritus, 1. Theff. 1 v.	663
Vestis Herodis descriptio, Act. x. 11.	61	Vniuersi partitio & membra, Hebr. x. 1.	865
Via per legem cur non fuerit optima, Rom. 111.	217	Vniuersum hoc quibus nominibus appellatum ab Hebræis, Act. 1 v.	21
Victimæ quales esse deberent in veteri lege, Ephes. v.	589	Vniuersum hoc ad quid conditum, 1. Cor. 111.	360
Victimæ legales quidnam præfigurarent in veteri testamento, 11. Tim. 1 v.	756	Vocati ad fidem quænam sint, 11. Theff. 1 x.	685
Victimæ legales quales esse debuerint, Hebr. 1 x.	848	Vocatio gentium quam gloriosa Deo, Rom. 111.	207. 208. 209
Victimarum laudes ad quid à Paulo translata, Rom. x. 11.	304	Vocatio Pauli vnde, Gal. 1.	519
Victoriæ diuinum genus quodnam, Coloss. 11.	636	Vocationis beneficium quantum sit, Ephes. 1.	552
Villæ pars in qua dominus habitat, quomodo appellata, Act. x. 111.	136	an sit electio,	ibid.
Vincula in quotuplici significatione sumpta, Act. xxvi.	149	Vocationis scopus quis, Eph. 1.	553
Vini & sanguinis relationes, Philip. 11.	609	Vocationis scopus quænam sit, Eph. 1.	559
Vini vsus modicus quibusnam commendatur, 1. Tim. v.	726	Vocationis ad regnum conditiones quænam sint, 11. Theff. 1.	674
Vigilare quænam propriè dicantur, 1. Theff. v.	667	Vocatorum nomen quomodo sumptum, Act. 11.	14
Vipera quale genus bestiarum, Act. xxviii.	159	Voluntas defuncti iuxta Quintilianum quid sit, Hebr. 1 x.	850
quale sit illius venenum,	160	Voluntatis Dei nomine quid intelligatur, Act. xx. & alibi passim,	118
Virga & manna an semper in arca custodita, Hebr. 1 x.	842. 843	Voluntatis Dei arcanum quid iuxta Tertullianum, Eph. 1.	555. 556
cuius rei symbolum,	ibid.	Voluptatum effectus & per quem ab iis liberemur, 11. Tim. 11.	748
Virgas inter & flagra differentia, Act. x. 111.	128	Vota non soluere Deo quam graue peccatum, Act. v.	23
Virginitatis ius quænam sit, 1. Cor. v. 11.	390	Violatorum pœna vbi videnda,	ibid.
Viri & feminæ munia iuxta Aristotelem, 1. Tim. v.	723	Vr vbinam sita, Act. v. 11.	30
Virilis sexus priuilegium in Iudaismo quantum erat, Gal. 111.	531	Vrbans, nomen commune pluribus Episcopis, Rom. xvi.	333
Vita quam Dei dono adipiscimur, quam sit recta, Rom. v.	233	Vulcani nomine quid intelligat Varro, Rom. 1.	182
Vitæ actus omnes quibusnam vocabulis significati, Act. 1.	6	Vultus Christi & sanctorum quales, Act. xxvi.	147
Vitæ fabula quid sit, Rom. 1.	188	Vxor quænam propriè vocetur, 1. Cor. v.	367
Vicellius qualis fuerit & quo tempore, 11. Theff. 11.	680	Vxor an ducenda, 1. Cor. v. 11.	377. 378
		Philosophorum ea dædere opiniones,	ibid.
		Vxor quibus in rebus instrumentum viri, Ephes. v.	589

INDEX.

Vxores à Iudzis quomodo appellatz, 1. Cor. ix. 396

X

Ξαυδία pro *Ξαυδία*, Rom. viii. 258
Ξίνα δαιμόνια quznam dicatur, Hebr. xiii. 892
Ξία quo sensu sumatur, Phil. i. & alibi, 786
 Xenocratis locus de vtilitate Philosophiæ, 1. Tim. i. 694
Ξενοδοχίον & *Ξενοδοχία* quo sensu vsurpata, 1. Tim. v. 721
Ξίνοι quinquam propriè appellentur, Ephes. ii. 567
 Xenophanis sententia de Deo, Rom. i. 180
 Xenophon cuius sententiæ physici de causis fucit, Rom. xiv. 317
 Xenophon quo sensu vtatur voce *ὄπιν*, 1. Cor. i. 354
Ξίος quis propriè dicatur, Hebr. xi. 870
Ξηρα solitariè pro qua re accepta, Hebr. xii. 888
Ξύλον pro custodia & carcere à quibusnam auctoribus sumptum, Act. xvi. 90

Y

Υβρίζω quo sensu acceptum, 1. Timoth. v. 721
Υδραὶ cuiusnam fariæ homines, 11. Tim. i. 749
Υδυσία quotuplex, Rom. viii. 262
Υδυσία quid Romanis, Rom. viii. 253
Υδυσίαν quid vocet Paulus, Gal. iii. 533
υἱ ἀποδείας quinquam propriè sint, Ephes. vi. 593
Υἷα quid generatim significet, Iac. i. 919
Υμνοί quidnam propriè essent, Ephes. v. 586
Υπακοή quid propriè sit, Rom. xv. 336
Υπακοή quo sensu sumatur, Phil. i. 786
Υπακούει τῷ εὐαγγελίῳ quinquam dicantur, Rom. x. 287
Υπὲρ in compositione cum verbis quātam Paulolo placuerit, Rom. v. 234
Υπὲρ & *ὑπὲρ* cuius rei notæ, 11. Cor. x. 499
Υπὲρ quibusnam in locis pro *ὑπὲρ* positum sit, 11. Thess. ii. 677
Υπέρβαιος quid significet, 1. Cor. v. 389
Υπέρβαιον quale dicendi genus apud Græcos, Rom. v. 231
Υπέρβαιον quinquam appellentur 11. Tim. iii. 749
Υπερβολή quid sit apud Paulum, 1. Cor. ii. 349
Υπερβολὴν & *ὑπερβολὴν* an eadem, Rom. xii. 304
Υπερβολὴν quinquam dicantur, Rom. xi. 297

Υπερίτης quo sensu habeatur apud Lucam & Paulum, 1. Cor. i. v. 360
Υπερίτης passiuum pro neutro quid indicet, Rom. viii. 260
Υπερίτης Græcis quinquam sint, Rom. xvi. 336
Υποκρίματα sicut & *ὑποκρίματα* quid denotent, Gal. ii. 521
Υποκρίτης pro quo sumpta, Iac. v. 933
Υπόκρυμμα à Græcis interpretib. pro quo vsurpatum, Rom. ix. 280
Υποκρίτης quid sit propriè, 1. Cor. vii. 385
Υποκρίτης quid maximè sit, Rom. ii. 195
Υποκρίτης quid sit propriè vertenda, Rom. v. 228
Υποκρίτης quid propriè significet, & pro quo sumatur, Act. xx. 116
Υποκρίτης pro quo positum, Rom. xiii. 310
Υψαμα quid, 11. Cor. xi. 495
Υψαμα & *ὑψαμα* quorum maximè sit, 1. Tim. vi. 730
Υψαμα cuiusnam alteri voci opponatur, Rom. xi. 297
Υψαμα pro quo in Græco, Rom. viii. 267
Υψαμα quorumnam propriè sit, 1. Cor. ix. 401
Υψαμα quale nomen, Rom. xvi. 333
Υψαμα quis dicatur, Hebr. iv. 808
Υψαμα significatio, 1. Cor. viii. 393
Υψαμα quid propriè sit, Hebr. xii. 879
Υψαμα causa quid passi sint philosophi, 1. Cor. xiii. 425

Z

Zacharias qua ratione pius dictus, Act. xxi. 126
 Zacharias qualis apud Iudæos, Rom. i. 210
Ζῆλος quid denotet propriè, Rom. xiii. 315
Ζῆλος de quibus eminenter dicatur, 1. Cor. x. 407
Ζῆλος quid propriè sit, Hebr. x. 860
Ζῆλος significatio quotuplex, Hebr. v. 24
Ζηλουῶ quid construatur, 1. Cor. x. 424
Ζηλουῶ quis dicatur Gal. iii. 535
 Zelus Phineæ reputatus ei esse in iustitiam quomodo intelligendus, Iac. i. 915
 Zeno quis & cuius rei accusatus à Diogene Laërtio, Rom. i. 184
 Zephirinus Episcopus Romanus quem se præbuerit erga lapsos, Rom. xvi. 334
 Zeror libri Rabbinici locus de non laborantibus, 11. Thess. ii. 686
Ζητιδαι ad latinismum accidens quid significet, 1. Cor. i. v. 613

INDEX.

Ζωὴ τοῦ Θεοῦ quid propriè sit, 1. Cor. i. v.	440. 441
472	Ζωοποιεῖν propriè quid sit, 11. Cor. 11 r.
Zonam suam defodere quare iussus Ieremias, Act. x x i.	466
121	Zoroastris nomine circumlatæ genealogiæ à quo factæ, 1. Tim. x.
Zonaræ locus de abstinencia, Rom. x i v.	692
318	Ζωστὴρ quid propriè sit, Ephes. v i.
Ζωογονεῖν & ζωοποιεῖν pro quo posita, 1. Tim. v i.	594
730	Ζωοποιεῖν quale explicatur, 1. Corinth. 11.
Ζωοποιεῖν quo in sensu habitum, 1. Cor. x v.	353
	Ζυγὸς δουλείας quid intelligatur, Gal. v.
	Ζύμη quid propriè explicetur, 1. Cor. v.
	369

FINIS.

ERRATA

ERRATA IN ANNOTATIONIBVS AD ACTA & Epistolas Apostolicas.

Pag. Lin.		Pag. Lin.		Pag. Lin.	
3	21 ἄρσαν το	29	αερεσῶτις	116	38 ποιῆσαι
4	30 IV. 7.	34	קוקן	127	13 περιχαίρειν
5	35 Oecumenius	68	15 moriturum	128	14 קא
6	38 כר	69	13 deleatur 41.	129	12 נאמן
7	1 24	72	15 ες	41	ἐστὶν εἰς αὐτοῖς
8	40 αὐδρας	24	πύλας	137	14 nec illud διέγοντες
11	23 נערות	33	καταβῆν	138	13 δαμάσκει
12	5 סות	34	εἰρήνης	139	29 Synedrium
13	36 πᾶσις ἀμαρτίας	73	1 Ieremias 8.	141	5 x x. 7. χάριν καταπείθεται,
15	26 tokendum pnnctum in fine lineae	74	38 deleatur 20.		locutio
16	15 חתה & שער	75	1 21.	143	11 sensum sic
18	9 ἀποστολή	5	23.	13	αποστόλους
19	6 ἀπὸ γένου	10	24	33	ἡμεῶν
21	15 Neh. v. 1. 7.	12	25.	37	addidit Nero
22	15 שער	77	22 Hirc,	145	41 Et non
16	22 x x. 7.	38	τὴν σκεπὴν Δαβὶδ	146	33 apud Zach.
38	ἐπιλαβὴς	78	38 ἀλισγασί	148	16 i. 5.
23	40 Ioh.	39	Clementis	150	14 Ζελασῆς
24	15 10. πῶς	33	διὰ	21	indicari
25	24 ἀρχαῖον	82	34 reluctabor. Absit	151	31 Ptolomæo. Dionysius
26	7 Hieronymus	37	ἐφ' ἑαυτὸν		Periegetes
24	ἐξήκοον	39	ἀναγινωσκόμενος		Κρίτης αἱ ἀπὸσταται ἰδμε
29	23 βλασφημιῶν	85	22 ista x. πᾶσις πάλιν: pet		Μάκρον ἐστὶ ἀπολλύει, Καλ-
31	καταλύσει		Syriam &c. ponenda.		μονίδος ἀρχὴ καὶ λαὸς
30	30 rebus, si Hieronymo		sunt post sic infra	152	5 παρήναι
	credimus	85	xv. 1. 4.	154	5 βουδίας
31	33 μετάνοια	86	24 ἡμεῖς x. πᾶσις πάλιν	155	7 incumbere
4	quadringsesimum	88	10 πῶς	156	22 illud apud
17	φύλαξι	88	42 tunc est	158	21 αὐτὰ vel πᾶσις. neta
34	11. χορηγία	89	18 συνομιλοῦναι καὶ συτάσεις	159	lineam primam pone post
39	αὐτῶν	90	17 ταλαιπωρίαν		delectata
33	11 huius est	18	κακουχία	164	25 Ἰησοῦ
35	32 περιπατεῖν	93	34 iisdem	169	10 Ἰωάννης
38	27 ἐστὶν	94	17 קשר	177	5 ἀγρυπνῶν
39	31 πᾶν	19	Iudæi	179	29 ἵτοιμον
42	28 Macc.	22	Bzoticæ	180	18 Νέμας
43	16 ἱερουσαλήμ	97	19 φιλιάφους	181	9 Bithynice,
45	33 ἀνέστη	101	14 Sap. x. 1. 10.	31	סגר
39	ἰ δὲ Κλέως	102	19 ἡλδιν	33	נבלה
47	29 ἐπίχου	103	14 קשר	182	12 הבורא
52	11 signam	110	6 Symposiacorum	184	28 contumelia
36	occidere,	112	4 Philom.	188	3 Cassius
	manducare,	113	16 διαπορεύ.	192	37 hic amor est
53	1 Matth. x. xv. 1. 72.	114	35 4. ἀρχὴ. nequit enim	199	34 ὅλως
54	39 διαπορεύειν	115	41 Contignationem	200	21 hos tu
55	36 Ioh. x. 1. 1.	117	1 ἀναγγέλλει	203	3 infinitivum illud
56	12 ἐπιτίθειν	40	ἀναγγέλλει		κλήπην
57	13 x. 16.	118	22 קשר	204	37 κατέκρινα
21	ἐπιτίθειν	119	40 habes Gonv	205	6 ἐξ νομῆος
26	ἐγὼ δὲ πᾶσι	122	40 verbo קשר	30	τὴν κρητὴν
62	16 ἐξήκοον		nomini קשר	107	10 Exhibuit talem
				208	20 ἐπὶ τῷ

iiiiii

Pag. Lin.		Pag. Lin.		Pag. Lin.	
28	VI. 19.	353	5 dele versum 7.	564	34 ἀπλοποιήματα
209	5 καὶ μὴ καὶ τὸς βλασφημοῦ- μεθα	357	37 ἔργον	565	31 intergerimum
	6 καὶ μὴ (καὶ τὸς βλασφημοῦ- μεθα	358	18 3. 4. ἐγὼ	566	23 ἀποκαταλλάξῃ
211	29 ἔλλυται	369	15 φέρει	569	42 vincit sum
	33 legisse	45	ἡμῶν	575	12 utramque
216	9 ἐν τῇ	374	20 πλεονέχῃ]		17 vnus spiritus.
217	6 ἔργον ;	375	33 συνακαθίστην	599	10 nonnumquam
	18 ἀλλήλων	382	16 Christianorum qui se	600	17 δέος
218	7 καταργούμενον		17 dele, vide Tertullia- num ad vxorem		38 χάριτος
221	12 Circumcisis		32 πύλα	601	31 διακοσμήσει
	27 diximus,	388	26 βαρυτήτων	602	20 ἡνδίκου
	29 solet,	392	pro 382	605	35 πιδύματος
	43 Circumcisionis		19 VIII. 17.	606	36 Odyssæ
225	5 de Romulo	395	1 eruditionis	608	17 heros
226	40 πειράσσει	406	39 διμνηστικῶς	611	27 Χερσός
234	29 ἵνα πειρασθῇ	411	29 notauit	618	Ferrandus Diaconus
238	3 ἐνικα	413	38 δέξαν	629	30 ἱστορίαι
241	7 παραδίδωμι	414	25 accederent	632	32 promendæ
242	29 τέλος	443	36 illas scilicet bestias A- siaticæ pressuræ.		37 πιδυλογίαι
248	23 causamortis. Eadem	448	11 immutabilem	634	24 post omnia dele Eph. 11.
249	9 ἀνδ		32 quos viuos Deus		11.
251	24 πικρὸν	455	13 1. Cor. 1. 1.	635	33 geminum huic locum
252	38 αὐτὸν		lin. vltima διὰ τῆς	638	5 συμβιβάζοντες
260	17 ἀποκαταστάσει	457	2 popularium		25 1. 11.
	34 τῇ γῇ		12 ὁ ἑαίρ	651	8 post liber, addo primus
261	40 ἀπαρχὴν		27 cum præmitteres	653	19 animi
263	14 οἶδα	458	38 additium, abnuiti- uum		38 apud vos feci
264	21 οὐκ		38 ἐργάζαν	654	29 ἀποκαταστήσει
	25 1. Theff.	459	9 hæc non minima	657	37 σάδωσι
270	6 γλῶ	460	4 δ' αἰμαίνοντες	664	9 xxxi. 15.
272	19 ἐμίσσηται, καὶ in dele ἑα- νοίαν	462	15 Psalmum xxxviii.	667	8 ἡμέρας
275	32 ὁ	464	13 ἀπὸ δέξας		19 ἡμῶν θεός
277	11 ὁ tu	465	37 alludit ad materiam	670	17 plasmate
	42 ψυχὴν	470	22 Ephes. vi.	676	2 ipsius magnificentia
278	1 ζωοποιός	473	28 per verbum, &c.	682	10 lampes
	17 οὐκ	481	6 ἀντιμωμίας	693	37 ἀνομιάντων
283	11 approbate		9 accipere	695	1 ὁρδονομίας
	38 sensus & ζώσται valet	487	33 1 x. 1. 12.	703	21 σφραγισμένων
285	15 σοματί σου	490	30 διακονομενῶν	707	19 admittas
288	24 ἐπιπύρις		37 Matth. 11. 9.	709	35 Eorum qui
291	14 1 v.	491	31 ἐνδύξῃ	710	17 securæ
294	2 multi	494	20 inenarrabile	711	14 ἀνταρξίας
296	6 ἐν μέτρῳ	495	14 Iesu	717	27 cætus sui
	39 ἥξει	498	39 sinceritas	722	23 sciscitari
300	41 ἀπλῆτος	503	1 Act. v 11.	723	11 χάρις
302	18 1 x. 17.	504	25 saluberrimum	731	5 significari
309	31 sacra	508	32 hortatus	732	8 ἀμολαγίας
318	37 ὁσπερίαις δυνάμεσιν ἀφαι- δαι	510	35 ἐν τῇ πίστει	792	41 infra x. 12
319	37 οὕτως δὲ	532	27 ποιεῖν	795	6 Manuscripto
	41 δοκίμῳ	534	8 Deum	796	18 ἐχθροῦ σου
320	26 ἀπιδαν	540	pro 240	802	3 Baba
	27 οὐδὲ π		35 supra 111. 1.		14. 15. δυνάμει
330	18 ἡ διακρίσις μὴ οἷς ἱεροσπ- λῆμα	544	42 Ioh. xiii.	826	9 κατὰ τὴν πρόθεσιν
331	33 docet Πειρασ	546	32 φθαρτὸν π	830	42 euāgelium
341	5 χαρὸς πολλῶν	552	23 vtrumque	851	1 Λέγοντες
		556	9 in qua		11 καὶ
		563	10 mysterium	853	1 Cap. 1 x.
				857	13 suam
				884	15 2.
				889	21 Christianis

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONVM
IN NOVVM
TESTAMENTVM

PARS TERTIA AC VLTIMA.

Cui subiuncti sunt eiusdem auctoris libri

PRO VERITATE RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

*ITA DIGESTI VT ANNOTATA SVIS
quaque Paragraphis sint subnexa.*

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION
455 FIFTH AVENUE
NEW YORK 17, N. Y.
1964

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONVM
IN NOVVM
TESTAMENTVM

PARS TERTIA AC VLTIMA.

Cui subiuncti sunt eiusdem auctoris libri

PRO VERITATE RELIGIONIS
CHRISTIANÆ,

*ITA DIGESTI VT ANNOTATA SVIS
quæque Paragraphis sint subnexa.*

PARISIIS,

Typis Viduæ THEOD. PEPINGVE', & STEPH.
MAVCROY, viâ Citharæâ, è regione
viæ Mathurinorum.

M. DC. L.

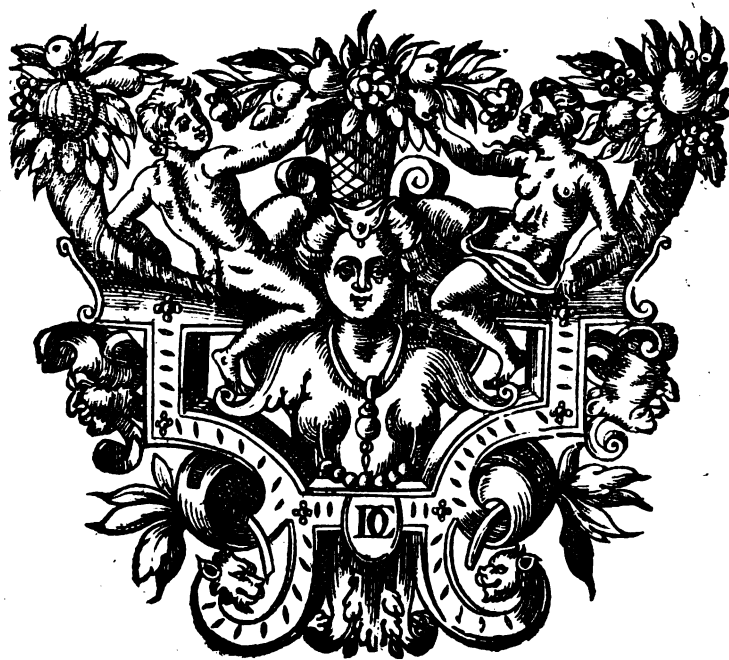

PRÆMONITIO AD LECTOREM.

 UARTVS iam reuoluitur annus ex quo Illustrissimi Grotij Annotationes in N. T. posthuma maiori ex parte iuris publici facta sunt, ratione simul expositâ cur Typographus reliquam earum partem tunc intermiserit. Iam vero sciendum est, multo quidem citius, quàm nunc demum temporis eam resummi absoluique potuisse, & quominus id iampridem factum sit, per eum non stetit virum cuius fideli cura opus integrum ab auctore ipso primum, deinde à Nobilissima optimaque eius Vidua creditum fuit ac sedulo commendatum. Sed remora omnis aliunde est profecta, ab ijs nimirum qui maiorem sui commodi quàm melioris aliorum voti rationem habere solent. Iustius autem ut esset volumen, & quo etiam facilius consuli possent eiusdem auctoris libri pro Veritate Religionis Christianæ, in suis ad Vtrumque Testamentum notis haud raro citati, operapretium visum est, huic vltima parti eosdem sic digestos subnecti, ut Annotata non seorsim, quemadmodum in editione postrema, sed suis quaque distinctionibus seu paragraphis subiecta forent. Ad emendationem verò quod attinet, tanta eius cura suscepta est, ut nihil typothetarum aut relectoris oculos praterfugisse videatur, quod grauem legentis animo possit adferre difficultatem. Caterùm illustrius est Hugonis Grotij nomen & consummatissima eius eruditio celebrior quàm ut labores ipsius posthumi commendatione ullâ egeant, apud eruditos potissimum & aequos le-

â iiij

*ctores, quibus frui hoc licebit, donec sacrarum eius Annotatio-
num editio altera prodeat, Græcæ & Hebrææ linguarum minus
peritis magis quàm hac profutura. Interim ne quis longiori spe
delusum se putet, ea prius non expectanda erit, quàm cate-
ra eiusdem opera àuctorata in lucem quoque emissæ fuerint, initio
facto ab historicis quæ pereleganti stylo exarata sunt & typis
propediem excudentur privilegio Christianissimæ Regis præ-
munita.*

IN HAC PARTE III.

SVNT ANNOTATIONES IN

Epistolam Petri priorem.

Epistolam qua Altera Petri dicitur.

Epistolam Iohannis primam.

Epistolam qua dicitur Iohannis secunda.

Epistolam qua dicitur Iohannis tertia.

Ad Epistolam Iuda.

Ad Apocalypsin.

1911年11月11日

星期五

晴

11月11日

晴

11月12日

晴

11月13日

晴

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN
EPISTOLAM PETRI
PRIOREM

HUGONIS GROTTII
ANNOTATIONES

EPISTOLAM PETRI
PRIORIS

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
I N

EPISTOLAM PETRI PRIOREM.

PΕΤΡΟΣ] Idem nomen quod κηφᾶς, sicut idem nomen Θωμᾶς & Δίδυμος. habet hæc epistola τὸ σφραγίσθαι, conueniens ingenio principis Apostolorum.

ὑπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Non solent in epistolarum initiis hanc suam dignitatem, sane maximam, omittere Apostoli, ut inde etiam scriptis ipsorum sua constet, eaque maxima, auctoritas.

ἐκλεκτοῖς] Christianis ut Rom. vii. 33. xv. 13. Coloss. i. 12. ii. 11. Timothy. ii. 10. Tit. i. 1. Infra ii. 6. 9. Iudæis scilicet, nam illis præcipue destinatus erat Petrus: est titulus sumptus ex veteri testamento, in quo Israëlitaῖς בְּחֹרִים ἐκλεκτοῖς Esaiæ l. xv. 8. & alibi. Ideo Apostoli idem nomen, & certe multo meliori iure in Christum credentibus aptarunt. Quos Deus sibi seposuit ad multò maiorem sanctimoniam, ut iam sequetur. Vide Ioh. xv. 19.

Παρεπιδήμις] תושבִּים. Ea enim vox sic vertitur Gen. xxi. 9. & Ps. xxxix. 13. significat, *peregre habitantibus*. Vid. Hebræ. xi. 13. Sic ut infra. ii. 11.

Ἀιματοεῖς.] Sic vocantur loci omnes in quibus Israëlitaῖς extra patriam viuebant: quocunque tempore, quacunque occasione illæ migrationes euenissent, siue in bellis, ut per Tiglathphalasarum, Salmanasarem, & Nabuchodonosorum, siue ad vitanda mala interna, quibus de causis multi & in Syriam & in Ægyptum, & in alia loca Romani imperij concessere. Nec omittenda hæc illa dispersio quæ post Stephani mortem euenerat: de quibus verbum διασπαρέναι usurpat Lucas Act. vii. 4. & xi. 19. Hi sunt נָחִי Esaiæ l. vi. 8. Vide & quæ diximus ad Iac. i. 1.

Πόντου] Ex hac primum nominata regione epistola hæc dicitur ad Ponticos quomodo eam appellant Tertullianus, & cum in multis sa-

A ij

quens Cyprianus. Sunt autem omnes quæ hic nominantur regiones Romani imperij, non Parthici in quo erat Babylon. Falli puto eos qui aut duas tantum putant dici *διαπορείς*, aut Babylonem putant fuisse caput eorum Iudæorum qui erant per Asiam parentem Romanis. Media, Hyrcania, & longius sita erant sub Patriarcha Babylonienfi: At Ægyptus, Libya, & eis proxima sub capite Syne-
drij Alexandriæ. Alij erant omnes sub principe id est *κῶν* Hierosolymitarum qui postea Tiberiade confedit. In Colchis iam olim quidam fuere gentis Israëlitiæ ex deportatione Salmanasaris & Nabuchodonosori, ut diximus in Annotatis ad librum primum pro veritate Religionis Christianæ. Sed hic de Iudæis agitur de quibus & Act. II. 10. ubi & Cappadociæ & Asiæ, eius scilicet, in qua Ephesus, mentio. Omnes isti non Chaldaïca versione utebantur, sed Græca, & ea lingua eos allocutus est Paulus. Apud Philonem Agrip-
pæ de Hierosolymis: *ἡ ἱερουσόλυμα ἢ ἡ μὲν χώρα Ἰουδαίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πλείων, διὰ τὰς ἀποικίας αὐτῆς ἐπεμψεν, εἰς τὰς μὲν ὁμοείας Αἰγύπτου, Φοινίκης, Συρίας καὶ τὰ ἄλλα καὶ τῶν κοίλων περὶ τὴν ἀσπίδα τοῦ ποταμοῦ τοῦ Εὐφράτηος εἰς ἃς τὰς πόλεις διακισμῶν Παμφυλίας, Κιλικίας, τὰ πολλὰ τῆς Ἀσίας ἀρχὴ Βιθυνίας καὶ τῶν τῆ Πόντου χωρῶν.* Deinde multis interiectis venit ad loca trans Euphratem: Babylone autem suo tempore nullos ait fuisse Iudæos.

Γαλατίας] In qua multi Iudæi, ut ex epistola Pauli ad Galatas apparet.

Καππαδοκίας] Vide dictum locum Actorum.

Ἀσίας] Ioniz in qua Ephesus: In qua regione plurimi Iudæi. Iosephus XI. 3. XIV. 17. in Dolabellæ edicto & XV. 3. ubi in Ioniz urbibus ingentem ait fuisse Iudæorum multitudinem. Vide locum quem diximus in Actis & V. 9. & eodem libro XV. 2. 8. 10. 13. 33.

καὶ Βιθυνίας] Bithynia vicina Ponto. Galatiæ & Asiæ sic peculiariter dictæ. Vide Geographos.

καὶ τὰς περὶ τὴν ἀσπίδα τοῦ ποταμοῦ τοῦ Εὐφράτηος] Hoc per traiectionem referendum ad illud *ἐκλεκτοῖς*, quod præcessit. *Περίγνωσις* autem hic non præscientiam, sed antecedens decretum significat, ut & Act. 13. idem sensus qui Ephesium I. 4.

ὡς ἀγαπήσθαι πάλιν] Id est, *εἰς ἀγαπᾶν πάλιν*, quomodo accepit & Latinis, ita nos sclegit & amavit, ut etiam per Spiritum suum nos sanctificaret. *πάλιν* genitricis causam denotans.

ὡς ὑπακούειν] Qui Spiritus facit ut multo quam ante excellens Deo obediamus.

καὶ τὰς περὶ τὴν ἀσπίδα τοῦ ποταμοῦ τοῦ Εὐφράτηος] Non agitur hic de remissione peccatorum, quæ donum Spiritus sancti præcedit. Sed est hic Spiritus genitricis causa. Vid. Rom. I. 11. 12. 13. Ephes. 1. 7. 11. 13. Coloss. 1. 19. Heb. IX. 19. X. 19. 29. XII. 24. XII. 14. Sed *ὡς* *ἀγαπᾶν* sumpta

est ex lege Moſis, ubi & populus & ſacerdotes, antequam in ſan-
ctuarium terreſtre intrarent, humore quodam aſperſi ſunt. Exod.
xxiv. 8. Num. xxxi. 13. Sic & nos, ut in ſanctuarium celeſte intre-
mus, aſpergi debemus Chriſti ſanguine, id eſt eius exemplum in per-
ſeſſionibus ſequi. Heb. xii. 29. αἷμα ῥαντισμοῦ, dicitur ſanguis Chriſti
per genitium effecti, hinc vero ipſe ῥαντισμὸς ὁ αἱματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, per
genitium efficientis: quia illa ſanctificatio, id eſt ius intrandi in
ſanctuarium cæleſte, non contingit nobis niſi per ſanguinem Chri-
ſti, qui nobis pro exemplari & paſſionis & gloriæ proponitur.

Χαρεὶς ὑμῶν καὶ εὐφροσύνη πληθυνθήη] Et fauor Dei & inde procedens proſpe-
ritas nobis creſcat in dies. Eadem precatio, iſdem verbis 11. Pet. 12.
& prope iſdem verbis Iudæ. 2. Apud Paulum quoque 1. Cor. 1. 3.
& aliis locis plurimis. Similis precatio Num. vi. 24. 25. 26.

3. Εὐλογητὸς Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.] Frequens gratias
agendi formula. 11. Cor. 1. 3. Eph. 1. 3. ſimile Dan. 11. 20.

ὁ καὶ τὸ πολὺ αὐτῷ ἔλεος] Similia habes. Eph. 1. 4. רַב־חַסֵּד.

ἀπαγγέλλοις ἡμεῖς] Vtitur hac voce & infra 23. Γενᾶν ἀνθρώπων dixit Ioh.
111. 3. de quarum vocum ſenſu & voce παλιγγενεσίας ibi diximus. Fecit
nos homines alios longe verius, quam id olim de Saule dictum. 1. Sam.
x. 6. Dicitur Deus & populum Iſraëlis genuiſſe, cum eum fecit popu-
lum liberum Deut. xxxii. 18. At hæc generatio multo excelsior ad
res æternas, ut ſequitur.

εἰς ἐλπίδα ζωῆς.] Illa vita hinc noua ſpem in nobis excitat viuentem,
id eſt viuificantem, nempe in æternum. Idem loquendi genus ob-
ſeruauimus. Ioh. vi. 50. Heb. x. 20. Syrus hinc in ſperā vitæ.

ὅτι ἀναστάσις Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν] Nam illa Chriſti reſurrectio & rem
oſtendit eſſe poſſibilem, & ſimul oſtendit ipſum eſſe veracem qui
nobis reſurrectionem promiſit. Nam quorſum alioqui Deus ipſum
reſuſcitaret? An ad omnes homines fallendos? Minime id conue-
nit Dei veritati. Eadem de cauſa reſurrectionis Chriſti fit mentio in-
fra 21. & 111. 21.

4. εἰς κληρονομίαν ἀφάρτων καὶ ἀμύμων καὶ ἀμετακτάτων] Obſcūrum & eſſe-
ctum illius ſpei eſt hæreditas, id eſt poſſeſſio firma ἡληρω (de hac
voce. Vide Act. xx. 32. Gal. 111. 18. Eph. 1. 14. 8. Coloff. 111. 24.
Heb. 1x. 15.) quæ neque perire poteſt, neque extrinſecus ſcldari,
neque intus marceſcere. Vocem ἀφάρτοις habemus, & 1. Corinrh.
ix. 25. xv. 52. & ἀφθαρείας, 1. Cor. xv. 42. 50. 53. 54. 11. Tim. 1. 10. idem
valet ἁγνότης & Dan. 11. 44. Ἀμίαντες Heb. v. 11. 26. Iac. 1. 27. & μακάριοι
de morbis dici ſolet, ut notauiſmus Heb. x. 11. 17. ἀμώμων habemus
Sap. vi. 12. & eodem ſenſu ἀμώμων infra v. 4. & verbum ἀμώμων
Iac. 1. 10. רַב־יֹב. xxiv. 24.

κατηρμένους ὡς ὑετοῖς οἷς ὑμεῖς] [id eſt ὑμῶν] (כִּל) quomodo hoc verbum

Syrus & Arabs. *πρεΐδς* hic quod *ὑποκρίδς* 11. Tim. 1 v. 8. & Coloss. 1. 9. Pari modo *πρεΐν* de pœna dicitur. 11. Pet. 11. 17.

5. *τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φερουμένους διὰ πίστεως.*] Per fidem obtinuistis Spiritum sanctum qui vos custodit in Dei gratia. Spiritus sanctus *δύναμις* Θεοῦ dicitur Luc 24 v. 49.

εἰς σωτηρίαν ἐποίμησιν ὑποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.] Dei in vos beneuolentia huc tendit, vt adipiscamini salutem quæ patebit in vltimo die, *ἐποίμην ὑποκαλυφθῆναι* *τιλγῆλ* *τιλγ*.

6. *Εν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε*] illud *ᾧ* non ad vnum nomen sed ad totam rem refertur. Illa magna bona expectata vos perfundunt gaudio. Matt. v. 12. Sic & infra 8. est *ἀγαλλιᾶσθε* in indicatiuo.

Ολίγον ἄρτι (εἰ δέον ἔστί) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς.] Gaudio, inquit, vos ista perfundunt; quanquam etiam nunc ad tempus aliquod (nempe dum brevis hæc vita durat) si res ita ferat, tristitiam sentiat ex variis tentationibus, quas nobis inferunt & Gentes incredulæ & Iudæi. *Ἀρτὶ nunc* recte vertitur. Matth. 22 v. 1. 29. Ioh. 11 v. 7. 33. xv. 1. 12. 1. Cor. 1 v. 11. & alibi *Ολίγον* aliquantisper vt Marc. v. 31. *יְנִיבָּ יְנִיבָּ* Esaiæ 14 v. 7. *εἰ δέον ἔστί*.

ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως] id est *τῆς πίστεως ὑμῶν* plane vt Iac. 1. 3. Exploratio fidei vestræ, nempe per illas tentationes.

Πολὺ Τιμώπτεσθαι χρυσίου) id est *τῷ δοκίμιῳ τῷ χρυσίου*, quale illud *omnium triumphorum lauream adepte maiorem*, id est laurea omnium triumphorum, quia illa exploratio ad exiguum tempus est utilis, hæc in æternum.

ὑπολλυμένου.] id est quod aliquando perituum est : atteritur enim aurum abscedentibus latenter ramentis. *Consumitur annulus vsu.*

διὰ πρὸς τὸ δοκιμαζομένου] Etiam illa res non semper duratura tamen ignibus exploratur, vt magis eniteat Iob. 23 v. 10. Proverb. 25 v. 12. 3. Mal. 1 v. 5. *δοκιμαζομένου* *רָצַח* 1. Paralip. 22 v. 18. 22 v. 4. vbi Græci *δοκίμου*.

Ὡρίθη εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν ἐν ὑποκαλύψει Ἰησοῦ Κριστοῦ.] Tunc illa exploratio summo vobis honori, laudi, gloriæque cedit, cum Christus apparebit. *ὑποκαλύψει* eodem sensu habemus Luc. 25 v. 30. Multas voces congeffit Petrus vt rei magnificentiam declararet. Sic & Eph. 1. 6. 12. 13. Philip. 1. 10. & Rom. 11. 27.

8. *Ὅν οὐκ εἶδότες ἀγαπήτε*] Multum est amare eum quem de facie non noueris.

εἰς ᾧ ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πρὸς δὲ ὁρῶντες ὃ ἀγαλλιᾶσθε] neque illum in terris agentem vidistis, neque nunc eius gloriam conspicitis, sed creditis & credendo gaudetis. *εἰς ᾧ* ad *πρὸς δὲ ὁρῶντες* pertinet, *μὴ ὁρῶντες* obiter insertum.

Χαρὰ ἀνεκλάλητα] Gaudio quod verbis exprimi nequit ineffabili : sic *ἀνεκλήτοις* habes. Rom. 2 v. 26. *ἀνεκδιηγήτω* 11. Cor. 12. 15.

καὶ δὲ δόξασμένη] id est gaudio summa laude digno. Syrus hoc sensu אנתחבש Hebraice dicas ירנא ut Exodi v. 6.

9. κομιζομένοι] pro κομιστάμενοι. Sed praesenti tempore uti maluit ob rei certitudinem. κομίζω in sensu praemij habemus & 11. Cor. v. 10. Eph. vi. 8. Coloss. iii. 25. Heb. x. 36. x. 39.

10. τὸ τέλος τῆς κρίσεως ὑμῶν] id est, mercedem. Mercedem quia in fine operis datur; Hebraei vocant תורתא ut Jerem. xxix. 11. item. ארץ quod calcem significat. Ps. xix. 12. ubi in Graeco ἀναπόδωτος, idem plane significat ארץ quod hic prorsus Syrus.

11. τὴν ψυχὴν] salutem nostram quae ἀνταποδοθήσεται. Hebr. x. 39. ψυχὴν habes apud Iac. i. 10.

12. ὅς τις συνήκεας ἐξελθόντων καὶ ἐκπαρθέντων ἀποφύγετε] Viderunt aliquid magni in nostra secula tempora reservari. Sed quale id esset non potuerunt peruidere. idem sensus Luc. x. 4. 24. Longe illud a suis temporibus abesse vidit Moses Deut. xxxii.

13. οἱ δὲ πρὸς τοὺς εἰς ὑμᾶς χρεῖστος ἀποφύγετε] Prædixerunt bona illa quæ nobis evenere, sed sub umbris victoriarum de Gentibus, liberationis à Babylone & ab Antiocho: pauci directe & pauca.

14. ὁ δὲ πρὸς τοὺς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀγγέλου τοῦ κελεύοντος] Danielem maxime indicat qui tempus ab Angelo inquisivit, ut videre est Dan. ix. 22. 23. quod tempus id est quæ annorum hebdomade: quale tempus, id est libero populo, an serviente, an semilibero. Spiritum Christi vocat ex obiecto, Spiritum res Christi præsignificantem: & qui Christi causa ipsis erat datus Barnabas sine epistolæ: *Propheta ab ipso habentes donum in illum prophetaverunt.* ἰδίου ἀποφύγετε τοὺς πρὸς τοὺς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀγγέλου τοῦ κελεύοντος prædicendo designabat.

15. τὰ εἰς χρεῖσιν παθήματα] εἰς χρεῖσιν rectius pro χρεῖσιν ut modo εἰς ὑμᾶς. Et subauditur ἀποκάλυψιν. Præsignificant Prophetæ Christum passurum multa Luc. xxiv. 25. 26. Act. xxvi. 23. Sed alij obscurius: alij clarius. Hebraei hæc vocant, חסד וחסד.

16. καὶ τὰς μὲν ταῦτα δόξαι] resurrectionem Christi, ascensum in cælum; missionem Spiritus sancti, Gentium vocationem.

17. οἷς ἀπαγγέλλεται ὅτι οὐκ ἔαυτοῖς, ὑμῶν ὃ διακόνει ἡμεῖς] Non patefacta illis est res tota, sed hoc intellexere se eas administrasse, id est, prædixisse (nam omnis verbi diuini annuntiatio est διακονία. Act. vi. 4. Rom. xi. 13. 1. Cor. iv. 1. v. 18. 1. Tim. i. 12. 11. Tim. iv. 5.) quæ evenitura erant non ipsorum, sed vestro tempore. Magnus sane honor quod Prophetæ non sibi sed nobis inseruiere. Viderunt per transennam quæ nos clare conspiciamus. in manuscripto: οἷς ἀπαγγέλλεται ἡμεῖς οὐκ ἔαυτοῖς, ὑμῶν ὃ διακόνει: sed præfero id quod Latinus hic sequitur.

18. ἀπὸ τοῦ ἀντιγράφου ὑμῶν ὅτι τῶν διαγγελισμάτων ὑμῶν ἐν πᾶσι τοῖς ἀποστόλοις, ἀπὸ ἑαυτῶν.] Res illæ magnæ nobis plenè explicatæ sunt per Apostolos

et horum adiutores, celsius donatos Spiritu sancto, id est, donis maioribus quam ipsi Prophetæ habuerunt, & de quibus ipsi Prophetæ sunt locuti, ut Ioël. II. 28. *ἄγγελοι* vox valde accommodata huic rei. Act. XIV. 27. XV. 4. XX. 20. 37. Rom. XV. 21. I. Ioh. 1. 5. *ἄγγελοι* aut *ἄγγελοι* sensu actiuo non raro apud nostros scriptores accusatiuum personæ regit vice datiu. Luc. III. 18. Act. VII. 25. 40. XII. 32. XIV. 15. 21. Gal. 2. 9. Spiritus missi dicitur ut Luc. XXIV. 49. Ioh. XIV. 26. XV. 26. XVI. 6.

εἰς τὸ ἐπιδυμῶσιν ἄγγελοι *ἄγγελοι*] hic significat omnes res istas de quibus egerat, quas Angeli ipsi, antea non percognitas, cum summo gaudio nunc aspiciunt, ita accepit & Irenæus IV. 67. *Ἐαυτὴν προεδικταμένην ἡμεῖς, ἣν καὶ concupiscebant ἄγγελοι* intendere. *ἄγγελοι* enim hic sumitur, ut Iac. 1. 25. *ἐπιδυμῶσιν* id est amant, quomodo Ps. CXIX. 20. 40. & alibi sæpe. Angelos proficere per homines vetus est Hebræorum sententia apud Rabbini Israelém de Anima cap. I. est autem iterum in his verbis allusio ad Cherubinos quorum oculi versus *ἡντινέν* spectabant.

13. *Δὶδ*] Cum tantus vobis honor destinatus sit ut notitia quæ Prophetæ non perviderunt, & ex vestris successibus ipsi Angeli fiant doctores.

ἐν τῇ ἐκπαίδευσί τῇ ἐν ὁσφύατι τῇς ἀνθρώπων] solent membra & actus corporis transferri ad animum. Accingi lumbos solent qui se ad corporale aliquod ministerium parant, de qua re vide dicta Luc. XII. 35. Eph. VI. 14. specialiter autem respicitur hic ritus Paschalis Exod. XII. 11. sensus est: estote attenti.

νῆφοι] id est animum habentes minimis perturbatum. Vid. I. Thess. V. 6. 8. 11. Tim. IV. 5.

πλείους ἰδόντες] id est ad finem vsque: ut Iudith. XI. 5. *ἐν τῇ*. Vido Matt. X. 21.

ὅτι τὴν φερόμεν ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει ἡμῶν χάριτος] Est hic primum traiectio pro *ὅτι τὴν χάριν τὴν φερόμεν ὑμῖν ἐν ἀποκαλύψει ἡμῶν χάριτος*. Deinde *χάρις* ponitur pro summo effectui diuinæ beneuolentiæ id est vitæ æternæ. Idem *χάρις* Rom. VI. 23. Sunt inter se *ἀποκαλύψει*, *ἀφέν* & *νομίζεν*. Quæ Deus nobis apportat, nos repositamus, *ἐν ἀποκαλύψει ἡμῶν χάριτος* hic sume ut supra 7.

14. *ὡς πάλιν ὑποκαίς*.] *ἡμῶν* *ἡμῶν*. Sic *πάλιν* *πάλιν*. Eph. V. 8. sic ad illud *πάλιν* subaudiri *πάλιν* diximus Hebr. X. 32. contra *πάλιν*, *ἡμῶν* habemus Ephes. II. 3. & *καί* *καί* infra III. 6.

μὴ ἀποκαταστήμενοι πάλιν ἐν τῇ ἀνομίᾳ ὑμῶν ἡμετέρας] sic *μὴ ἀποκαταστήμενοι* *πάλιν* *πάλιν* *πάλιν* Rom. XII. 12. Bene autem distinguit tempora ignorantie à temporibus notitiæ. Alia hæc atas alios mores exigit. Idem sensus v. 8. & seq. Vide & Ioh. IX. 32. & Act. XVII. 30. Eph. IV. 18.

Tunc

Per illum liberati sumus à servitute, & ab Angelo vastante. Ioh. 1. 29.
1. Cor. v. 7. & fuit is sine peccato Ioh. vii. 46. infra 11. 22.

hic sume vt ~~refra~~ supra 2. ~~causa~~ equitatis. ~~causa~~

pariter dicitur. A.] Oſtenſi mundo: ſic & inquit dicitur Luc. 1. 79.

Vide Ioh. 1. 19. & 1. Tim. 1. 16. & 1. 20. & 1. 21. & 1. 22. & 1. 23. & 1. 24. & 1. 25. & 1. 26. & 1. 27. & 1. 28. & 1. 29. & 1. 30. & 1. 31. & 1. 32. & 1. 33. & 1. 34. & 1. 35. & 1. 36. & 1. 37. & 1. 38. & 1. 39. & 1. 40. & 1. 41. & 1. 42. & 1. 43. & 1. 44. & 1. 45. & 1. 46. & 1. 47. & 1. 48. & 1. 49. & 1. 50. & 1. 51. & 1. 52. & 1. 53. & 1. 54. & 1. 55. & 1. 56. & 1. 57. & 1. 58. & 1. 59. & 1. 60. & 1. 61. & 1. 62. & 1. 63. & 1. 64. & 1. 65. & 1. 66. & 1. 67. & 1. 68. & 1. 69. & 1. 70. & 1. 71. & 1. 72. & 1. 73. & 1. 74. & 1. 75. & 1. 76. & 1. 77. & 1. 78. & 1. 79. & 1. 80. & 1. 81. & 1. 82. & 1. 83. & 1. 84. & 1. 85. & 1. 86. & 1. 87. & 1. 88. & 1. 89. & 1. 90. & 1. 91. & 1. 92. & 1. 93. & 1. 94. & 1. 95. & 1. 96. & 1. 97. & 1. 98. & 1. 99. & 1. 100.

ἐπ' ἐλπίσιν καὶ ῥῆσιν] id est tandem post longam expectationem.

Sic Heb. l. r. Vide H. Tim. i. r. i. Iuda 18. In manu-

cripto, ἐν ἰσχύει τοῦ θεοῦ, quomodo ἐν ἰσχύει τοῦ θεοῦ. Num. xx. iv.

Vostro bono.

τοὺς δὲ αὐτὴ πικρύνοντες εἰς θάνατον τὸν ἐχθρὸν αὐτῶν ἡν ἡμεῖς, καὶ ἀποκτείνοντες αὐτοὺς.

Apparet id factum veltro bono. nam per eum firmiter creditis

in Deum Patrem, non ut qui vos liberauerit ex Aegypto aut Babylo-

ne, sed vt quo Christum a morte liberauerit, tummaque gloria au-

seris, ut illo auctore eadem bona & vos acciperetis. De illa electione Christi vid. Phil. 1. 11. Heb. 11. 22.

de Christi, vide Phil. II. 9. 10. Hebr. II. 9. 10.

phibijunt vos quia in Christum fidem & connexam fidei spem col

obiectum, vos quia in Cunctum idem & connexam idem ipem cor-
locaris. Deo deficiere. Nam illa infia fides recta & spes per Christum

in eum Deum tendit cuius illi se cultores profitentur.

22. *Tuā dūcās dūbī* [fuerit] Agitur hic non de prima illa purgatione.

fed de extractione vt sequens mentio Spiritus monstrat: Vide tob.

8 JUL 10 1951

ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας | id est. ἐκ τῆς ὑπακοῆς τῆς ἀληθείας. ut magis

magisque Evangelio obediatur. Evangelium enim eximie vocatur

2289a. Vide Jacob. v. 19.

ⲙⲉ ⲡⲓⲣⲓⲧⲱⲧⲉⲥ | Per Spiritum Dei exactissime purgantem etiam affe-

Crus. deest hoc in Manuscripto non minus quam in Latino & Sy-

tiaco: *«...che non ha mai fatto un lavoro serio, che non ha mai fatto un lavoro serio, che non ha mai fatto un lavoro serio...»*

ἐν τοιαύταις ἀντιθέσεσιν] In humanis amicitiis mulcum est simula-

tionis: sincera ac sine fūco illa est quæ per Christum & propter Chri-

stum coalescit. φιλολογίας vox apparet etiam Rom. x i i. 10. 1. Theff.

IV. 9. Heb. x. 11. I. 11. Pet. I. 7. ἀποκατεσκευάσθη ὑμεῖς vero Rom. xii. 9. 11. Cor. vi.

6. quibus in locis ἀγῶνι, idem quod hic φιλαθλία. Latine ex φιλοθλ-

φίλα δυνάμειτον non male vertit amore simplici.

ὅτι καὶ παλαιὸς χρόνος ἀλλήλους ἀγαπήσιν ἐκ παντὸς.] Facite ergo quod spiritus

tus suadet. sic ἀγάπη ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἐν φόβῳ κυρίου, exigitur 1. Timoth. 1. 5. adde

Marth. v. 8. 11. Tim. ii. 22. In Manuscripto tantum est *ex respicit*,

quomodo Rom. vi. 17. & ita legit Latinus. *ἐκτινάξας*, vehementer non

perfunctorie. Sic ἀποκρίνη δεικνύει habemus & infra 1. Pet. 1 v. 8. ἀποκρίνη

Акт. х II. ф.

23. ἀναγγελλόμενοι] Vide supra 3.

σπὶν ἐκ ἀπορῆς φθαρτῆς] semen hominis mortalis non gignit nisi ad vitam mortalem.

ἀλλὰ ἀφ' αὐτοῦ] nempe ἀπορῆς : & ἀφ' αὐτοῦ intellige effectiue : ex semine ducente ad vitam immortalem, quomodo ἐλπίδα ζωῆς habuimus supra 3.

ὅτι λόγος ζωῆς θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.] in manuscripto : ζωῆς θεοῦ, vt apertum sit ζωῆς cum voce θεοῦ non cum voce λόγου hic coniungi. Sumpta enim verba ex Dan. vi. 26. vbi in Græco ζωῆς ἐστὶν θεοῦ ζωὴ καὶ μένων. Non mirum est si immortalitatem ducit semen quod proficiscitur à Deo qui semper vixit victurusque est. Deum fatorem vocare frequens apud Heb. vt diximus ad Matt. xiii. 4. vbi ostendimus etiam à Græcis verbum doctrinæ comparari semini.

Διότι πάντα σὰρξ ὡς χόρτος] Sensus idem Sirachidæ xi v. 17. Nec diffidet Homericum illud :

Ὅτι περ φύλλων γαίῃ τοιήδε καὶ ἄνθρωποι

Laudatum Simonidi. Caro enim hoc loco hominem significat, χόρτος herbam.

καὶ πάντα ὅσα ἀνθρώπου αἰς ἄνθος χόρτου.] Omne id quod in rebus humanis magnificum ducitur, forma, vires corporis, eruditio humana, diuitiæ, honores, ita sunt vt herbæ viror. Nam id esse ἀνδρὸς χόρτου diximus ad Iac. i. 11.

ὁμοιωθῆναι ὁ χόρτος καὶ τὸ ἄνθος αὐτῷ ὁμοιωθῆναι] Prope eadem verba habet Iacobus dicto loco, vt appareat fuisse hæc Prouerbio usurpata. Vide ad Iacobum dicta.

τὸ δὲ ῥῆμα κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα] ex Esaia xl. 8. vbi hæc sententia illam ipsam quæ hic præcessit, sequitur. idem sensus. Ps. cxix. 89.

τὸ δὲ ῥῆμα τὸ διαβληθὲν εἰς ὑμᾶς] rursus εἰς ὑμᾶς pro vobis, vt supra 4. vult dicere, illa verba Esaia sensum habere excellentissimum, si intelligantur de Euangelio. Nam & alia Dei verba manent quidem, id est à Deo non retractantur, sed solum Euangelium fructum producit verè æternum. in manuscripto, breuius : τὸ δὲ ῥῆμα διαβληθὲν εἰς ὑμᾶς.

AD CAPVT SECVNDVM.

ΑΝΑΓΓΕΛΛΟΜΕΝΟΙ ἐν πάσαις ἐκκλησίαις] Verbum ἀναγγελλόμενοι in pari sensu habemus Eph. iv. 22. 25. Col. iii. 8. Iac. i. 21. ἐκκλησία alibi nomen generis, hic speciei, vt Latinum malitia. Sic Rom. i. 29. i. Cor. v. 8. Eph. iv. 31. Coloss. iii. 8. Tit. iii. 3. Arabs. ^{١٧} Illa maxime notat vitia quæ inter Iudæos latissime regnauerant. Confer Iacobum.

κ) πάντα δόλον] Rom. v. 29.

κ) ὑποκρίσεις] simulatam bonitatem.

Malus bonum cum simulat, tunc est pessimus. Vide Matt. vi. 2. xxiii. 8. Marc. xii. 15. Luc. xii. 1. i. Tim. ii. 2.

κ) φθόνος] Rom. ii. 29. Gal. v. 21. Philip. i. 15. i. Tim. vi. 4. Tit. i. 11. 3. Iac. iv. 5.

κ) πείσας καταλαλίας] II. Cor. xii. 20. Rom. i. 30.

2. ὡς ἀπ' ἡγήνηται θρίφη] כעולליל : tanquam recens nati, nempe ex quo verbum Euangelij recepistis. Vide supra i. 3. secundum Christianismum nobis viuendum est, non secundum Iudaismum.

τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα] τὸ λογικόν, id est, μυστικόν, τὸ νοητὸν. Vide Rom. xii. 1. & quæ dicta ad Matt. xxvi. 29. Luc. xxii. 16. Spirituale bene vertit Syrus. Lac varias habet translationes. Alibi opponitur cibo solido; at hic rebus mixtis, ac proinde non sinceris.

ἐκποθήσεται.] adamate, nisi forte fuerit ἐκποθήσεται. ἵνα ἐν αὐτῷ ἐκζηθήτε.] id est magis magisque proficiatis in pietate. Par similitudo. Eph. iv. 13. Adijcit hic manuscriptus cum Syro & Latino εἰς σωτηρίαν recte. Non enim incrementum illud alio spectat quam ad salutem æternam.

3. εἴτε] Quasi dicat: scio vos id facturos, si modo ij estis quos spero. εἰδύσεται ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.] כד ידעו כי טוב בעיניו Pf. xxxiv. 9. vbi Græci εἰδύσεται ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος; sed ibi κύριος more veteris Testamenti est Deus Pater: sic vero Christus. εἰδύσεται. hic non est leuiter degustare sed experiri vt Matth. xvi. 28. Marc. ix. 1. Luc. ix. 27. Ioh. viii. 52. Heb. ii. 9. vi. 4. Solent enim Hebræi ad significandos sensus internos vocabula de quouis sensu externo mutuari. ideo LXX. in Psalmo posuerunt εἰδύσεται κ) ἴδωτε: nec aliter hic Syrus, ὅτι hic est quam. Et χρηστὸς est ἡμῶν, vt à gustu sumpta translatio melius procedat. Vide Luc. v. 39. & ibi dicta. Et sic habent vetustæ versiones in Psalmis.

4. ὡς ὅτι ὡς ἐστὶν ἡμῶν] Vox hæc cultum obedientiamque significat. Vide Hebr. iv. 16. vii. 25. x. i. x. 22. xi. 6. קרב

λίθον ζώντα, ὑπὸ ἀθεσπῶν μὲν ἀποδοκιμασμένον ὡς ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκλεχτόν, ἵνα μὴ.] illud ζώντα significat ἀληθοῦς, sicut modo vox λογικόν, alibi ταῖνόν, alibi πληθύνειν αὐτὸν πνευματικόν & similia. Respiciuntur loca Pf. cxviii. 22. & Esaia viii. 14. & xxviii. 16. de quibus diximus ad Matth. xxi. 42. & Act. iv. 11. Homines hic intellige Iudæos, sed præcipue eos qui erant in Synedrio. ἀποδοκιμασμένον דאמנא sic & Matt. xxi. 42. Marc. xii. 10. Luc. xx. 17. Pro eodem est ἐκδοκίμως Act. iv. 11. quod in Psalmo est, factum in lapidem angularem, id est, quo totum ædificium sustineretur. Id hic aliis verbis, sensu eodem dixit ex Esaia xxviii. 16. ἐκλεχτόν. כחזק Hebræis, quomodo LXX. legere, dicto iam Esaia loco, vbi vulgo כחזק. Syrus id אבן quomodo hic vertitur: deinde קרב maximi factum à Deo.

5. καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθαι, οἶκος πνύματικὸς] tam ζῶντες quod hic repetitur, quam πνύματικὸς, ut iam mox θυσίας πνύματικὰς, sunt ut diximus significantia ἀλληγορεῖαν. Est autem sensus idem qui Eph. 11. 20. Apud Hebræos Leuitæ dicebantur lapides templi: At nunc singuli Christiani, lapides: iidem cuncti templum siue domus Dei. 1. Cor. 111. 16. 111. 17. v. 1. 19. 11. Cor. v. 1. 16. Eph. 11. 21. Apoc. 111. 12. in manuscripto est ἐποικοδομεῖσθαι nempe super Christo lapide principali, nec aliter legit & Latinus.

ἱεράτδμα ἄγιον] in manuscripto εἰς ἱεράτδμα. ἱεράτδμα hic significat ordinem sacerdotum quod euincit locus Exodi xix. 6. & ibi Onkelos & Apoc. 1. 6. in loco Exodi in Hebr. est. כהנים, in Græco ἱεράτδμα. Olim ex vna tribus parte erant sacerdotes, per Christum omnes. Rom. x 11. 1. Philip. 11. 17. 1 v. 18. Heb. x 11. 15. Apoc. 1. 6. v. 10. xx. 6.

ἀνιένγκαι θυσίας πνύματικὰς] id est εἰς τὸ ἀνιένγκαι locutione nostris frequente. θυσίας πνύματικὰς, id est ea sacrificia quorum vetera vmbrae fuerunt. Hæc autem sacrificia sunt, preces, castitas corporis, opera misericordiæ. Vide quæ à nobis dicta ad Matth. 11. 11. & ad dicta iam Pauli loca. Adde Iustini illud in colloquio cum Tryphone: ὅτι μὲν ἐν δικαίᾳ καὶ ἀχαριστίᾳ ὑπὸ τοῦ ἁγίου γινόμεθα, πελῖται μέναι καὶ ἀάρεστοι εἰσι τὰς τοιαύτας θυσίας.

ὁ θεοσδίκτους τὰς θυσίας] sensus mysticus legis Dei תורת—תורה Leuit. 1. 9. Vide quæ à nobis dicta Rom. x 11. 1. x v. 16. 31.

δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ] secundum Christi præceptum ut Heb. x 11. 15.

2. Δίδου θεεύχει ἐν τῇ γραφῇ] in manuscripto ἐν γραφῇ sine articulo, subintellecto ἀγία quod additur ut Rom. 1. 2. καὶ διοτινδύω, quomodo 11. Tim. 111. 16. θεεύχει id est legitur. Vide 1. Macc. xv. 2. 11. Macc. ix. 18. x 1. 16. 22. Est autem brevis locutio pro θεεύχει ἢ θεεύχει. Nam Hebræi solent ex verbis nomina subintelligere. θεεύχει locus aliquis in scriptura Act. v 11. 32.

ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον ἀκρογωνιαίον, ἐκλεκτὸν, ἐντήμον. καὶ ὁ πνύδων ἐπ' αὐτῷ, καὶ μὴ καταγινώσθῃ. Contractum ex Græco Esaiæ xxviii. 16. ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιών. λίθον πολυτελεῖ ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαίον, ἐντήμον, εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ ὁ πνύδων μὴ καταγινώσθῃ, vbi apparet Lxx. Interpretes non male προφητὰ legisse תורה sed & pro תורה legisse תורה & hanclectionem sequitur & Paulus Rom. ix. 33. sensus καὶ πόδας apud Prophetam est: si qui salui esse vellent ex decem tribubus, illis confugiendum Hierosolyma velut ad arcem, ut ad Prophetæ locum diximus. Sublimior vero sensus in Christo, ad quem confugere debent omnes qui in æternum seruari cupiunt.

7. ὑμῶν ἐν ἡ τῇ τῷ πνύδων] Vobis honori est lapis illa. Alludit enim ad id quod præcessit ἐντήμον.

ἐπιτάσσῃσι δὲ λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, ἅπας ἐγχεῖσθαι εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθον ἀκρογωνίας, καὶ πῦξ σκηνώτου.] Est constructio qualis illa.

Urbem quam statuo, vestra est. At manuscriptus secundum locutionem receptiorem αἰθρς. Sed recte puto in Syriaco abesse illa omnia αἰθρς ὅτι ἀποδοκίμασαν οἱ σικοδομοῦντες ἕως ἐγένεθη εἰς κεφαλὴν γένους, &c. & translata huc ex Matth. xxi. 42. neque enim huc pertinent. Sed bene aptantur incredulis, ea quæ sequuntur, & sunt apud Esaiam vii. 13. Quod ibi de Deo dicitur, id Christo hic optime tribuitur. Qui in durum lapidem impingunt, grauitur cadere, sæpe & vulnerari solent. Sensus idem. Matth. xxi. 44. vbi dicta vide.

οἱ ἀποστόλοι τῶν λόγων ἀπειθούντες.] Est præsens pro futuro. Nolentes verbo Euangelij credere, grauissime impingent, id est grauissimas pœnas ferent, excidio Urbis ac Templi, ac captiuitatibus, exiliis, contemptu denique apud omnes. Vide Iac. v. 1.

eis ὁ κύριος ἐπέταξε] in hoc à Deo increduli, sunt destinati, vt graui-
 me impingant, id est, durissimas ferant incredulitatis suæ poenas.
 Est enim מְבַרְכִים שׁוֹם sæpe ordinare, destinare vt Ioh. xv. 16. Act. xiii.
 47. sic מְבַרְכִים eis ἐπέταξε 1. Thess. v. 9. Syrus hoc loco סִימָן designati sunt.
 Arabs נִצְבְּרָא constituti sunt : Nempe decreto diuino, quod est apud
 Danielem & Malachiam.

9. ὑμῖς ὃ γένος ἐκλεκτὸν] Vide supra i. i. ipsa verba γένος ἐκλεκτὸν habes
Esaia xlii. 20.

βασιλεῖον ἱεράτευμα] ἱεράτευμα sume, vt supra 5. Sed additur hic βασι-
λειον vt intelligantur Christiani per Christum ita facti, sacerdotes vt
simul & reges sint ad Christi exemplum: non vt Israëlitzæ de quibus
id dictum Exod. xix. 6. ob sacrum Paschale & ob libertatem omni-
bus communem & magnificas victorias, sed quia ea offerunt Deo
de quibus iam ante diximus, & quia liberi sunt à vitiis, & vincunt
carnem, mundum, diabolum. Christiano enim homini vere illud
aptari potest:

Rex est qui metuit nihil:

Rex est qui cupijt, nihil.

Et quod Cicero dicit pro Sylla, Regium esse nulli servire cupiditati. idem sensus Apoc. I. 6. v. 10.

ἡμεῖς ἀγαπᾶμεν] *supra* 1. 15. sumpta verba ex Deut. 1 x. 6. & xiv. 2: vbi in
Hebr. עם קדוש.

ἰδὲν εἰς σωτηρίαν] id est ad salutem, vt Heb. xxxi. 39. Exod. xix. 6.
 והייתם ליסוּלה , Græce ἰσχυροὶ καὶ σωτῆρες. & Malachiæ iii. 17.
 וְהָיִיתֶם לִי סוּלָה אֲשֶׁר אֵין עֹשֶׂה סוּלָה.

ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγάγατε τῷ ἐν Σκότους ὕμῳ καλίστατος εἰς τὸ φαινωμένον ἐντὶ
 φῶς.] Vox ἀρετῆς. interdum significat rectos habitus vt Philip. iv. 8.
 At vbi de Deo dicitur, vt hic respondet voci τῆς vt Abac. iii. 2.
 Zach. vi. 13. aut voci ἡλικιᾶ, vt Esaiæ xlii. 8. 12. xlii. 21. lxi. 7.
 in quibus locis est, vt hic pluraliter, ἀρετῶς in significatu potentiae.

Syrus laudem vestre. Dicitur est qui nos vocavit. Rom. ix. 24. 24. 1. Cor. vii. 15. Gal. i. 6. 15. v. 8. 1. Thess. i. 12. v. 24. 11. Thess. ii. 14. 11. Tim. i. 9. *Σπός* vocatur tempus ante Evangelium Matth. iv. 16. Luc. i. 79. Ioh. iii. 19. Act. xxv. 18. Rom. xi. 11. 12. Eph. v. 8. Coloss. i. 13. 1. Thess. v. 4. 5. *ὅς* ipsum Evangelium & vita ei congruens, ut in eisdem locis videre est & Rom. xi. 11. 12. Coloss. i. 12. Additur autem hō illud *ὑμῶν*, sicut *ἀλλήλων* Ioh. i. 9. 1. Ioh. ii. 8. ad denotandam huius lucis excellentiam. sic *μέγα, καὶ ὑμῶν*. Apoc. xv. 1. καὶ. Hic est sensus mysticus loci Esaiæ xl. 11. 6. 7. & Iob. xx. xv. 1. 21.

10. *ὅι πατὴρ καὶ λαός, καὶ ὁ λαός σου*.] illud *σου* ex membro posteriore, etiam in priore subaudiendum debet, ut ostendit locus qui hic respicitur: Osee ii. 23. Aptat eum locum Paulus iis qui ex Gentibus erant. Rom. ix. 25. verum non male etiam Iudæis applicatur, qui ita male instabantur, ut filij fierent Gehennæ. Matth. xxiii. 15.

οἱ οὖν ἐλεηδόνοι καὶ ὁ ἐλεηθὴς.] *παντὶ καὶ τῇ παντὶ* dicto Osee loco. Olim non amari ob vitia, nunc amari ob purificationem. Nam & in loco Osee quædam versiones habent, *ἀγαπήσατε τὸν κύριον ἡγαπημένον*.

Ἀγαπήσατε.] Sic & Iacob. i. 16. 19. 11. 5.

ἡμετέρας αἰς παροίκους καὶ παρεπίδημους.] *παροικοί*, sunt qui sedem habent extra patriam: *παρεπίδημοι*, qui extra patriam peregrinantur. Ex præsentē ipsorum statu eos admonet sortis communis omnium hominum qui in terris agunt ad tempus breue, nec tanquam in suo, plane ut supra i. 17. vbi annotata vide.

ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν.] ut abstinetur ab implendis cupiditatibus illis quas non ratio, sed caro suggerit. *ἐπιθυμία σαρκος* quæ *ἐπιθυμία σαρκος*. Gal. v. 16. Eph. ii. 3. 1. Ioh. ii. 6.

αἰτίαι σπασμῶν καὶ τῆς ψυχῆς.] Directe pugnant cum animæ vestre bono, id est, impediunt ne vitam æternam, quæ patria vobis esse debet, possitis consequi. Par *μεταφορὰ* in voce *σπασμῶν*. Rom. vii. 23. Iac. iv. 1. De voce *ψυχῆς* vide Heb. x. 39.

11. *καὶ ἀναστροφῇ ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι ἔχοντες καλὴν*.] Vide Iac. ii. 13. *ἐν τοῖς ἔθνεσι*, in conspectu Gentium inter quas vivitis, à quibus ob religionis diversitatem observamini.

ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν αἱ καταποικίαι.] ob id ipsum ob quod nos tanquam fontes tradunt, id est ob religionem Christianam. Pari sensu voculam *ἐν* habemus Eph. iii. 13.

ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ὑποπιδύσαστε.] id est, *ἀπὸ πιδύσαστε*, spectatis bonis operibus vestris.

δοξάζετε τὸν θεὸν ἐν ἡμέραις ἐπισημοῦς.] Laudent Deum tempore probationis, ut hic Syrus, id est in temporibus duris. ita enim *ἐπισημοῦς*, vox ponitur Esaiæ x. 3. & alibi: sensus est: cum conspicient gentes illæ solos Christianos immunes ab illis malis quæ Iudæis ob turbulenta

ac seditiosa ipsorum ingenia ubique locorum impudent. Hunc sensum postulant ea quæ ἀμύσας sequuntur.

13. ὑποτάγητε οὖν.] Passivum, pro Hithpaël, quod frequens in aliis quoque verbis, sed maxime in iis quæ ἀμύσας veniunt. Subiectos vos gerite. Sic Luc. II. 51. Rom. VII. 7. I. Cor. XV. 16. Eph. V. 22. VI. 24. Coloss. III. 18. Tit. II. 5. 9. III. 1. Iac. IV. 7.

πάση ἀνθεστημένη κτίσει,] id est, ordinationi isti qua inter homines in terris agentes locum habet & habere debet. nam κτίζει & 73 inter alia & ordinare significat, ut diximus in prolegomenis ad novum Testamentum. Adde Sirach. VII. 16. XXXIX. 30. 34. 36. XL. 1. 9. Aliquis forte putaret scriptum κείσει. nam κείνει Hellenistis est regere ad modum Hebræi 757.

ἵνα τὸν κύριον] Propter Christi præceptum. Matth. XXII. 21. εἴτε βασιλεῖ.] id est Cæsari. Romani eos vocabant imperatores non reges, religione iurisiurandi veteri, ut ait Cyprianus: at Græci non dubitabant eos appellare βασιλείας & Iudæi similiter מלכים, nimirum quia plane regia, id est, liberrima utebantur potestate, ut Dion nos docet. Cum hæc epistola scriberetur puto imperasse Claudium.

ὡς ὑπερέχοντι] tanquam supra omnes posita hæc δέξασθαι ὑπερέχουσα. Rom. XIII. 1.

εἴτε ἡγεμόνων] Proconsulibus tum Asiæ, tum Bithyniæ. Est enim ἡγεμόνων, nomen generale omnibus provinciis regentibus ut diximus ad Matth. XXVII. 2.

ὡς δὲ ἀπὸ πρυμνομένων] tanquam à Cæsare missis, id est, potestatem suam ducentibus: nam & hoc significatur per πρυμνὸν ut Ioh. XX. 21. & alibi. Itaque si proconsul aliquid iubeat, & aliud imperator, eligere debemus maiori servire, ut ait Augustinus, qui & alibi Pilato talem datam ait potestatem ut esset etiam ipse sub Cæsaris potestate. Quare Christiani Furio Camillo Scriboniano contra Claudium non erant adhæsurī. Qui populos aliter instituunt & Apostolorum doctrinæ repugnant & imperia turbant. Summa potestas in quoque imperio est cui fidem pagani & milites iurant, cuius legibus omnes parent, à cuius iudiciis non prouocatur, cuius imaginem nummus præfert.

εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν ἐπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν] idem plane dicit quod Paulus XIII. 3. 4. 5. Nimirum ex veteribus Hebræorum sententiis. Habemus hunc usum ab iis qui publica imperia obtinent ὑπὸ πολλοῖς: nam & scelera per eos puniuntur: & quietem amantibus quies præstat pro præmio. Si quando ignorantia aut affectibus peccant, illatas sic iniurias Deus repensabit. Imo & principes iniquos punit, hæud dubie in altero sæculo, non raro & in hoc ipso.

ὅτι ὅπως ἔστι τὸ δόγμα τῷ Θεῷ.] Nempe in Evangelio. Matt. X. 16.

ἀγα-

ἀγαθοποιούτας φησὶν τὴν τῶν ἀφ' ὧν ἀνθρώπων ἀγαθία] Bene agendo os obstruere ignorantiae (id est dictis ex ignorantia orientibus) hominum nihil sapientium, nempe circa diuina. ἀγαθοποιεῖν interdum est beneficia conferre, pro quo & ἀγαθοεργεῖν dicitur. Sed hic simpliciter significat recte agere: ut & infra II. 20. III. 6. 17. III. Ioh. II. quā sensu & adiectiuum ἀγαθοποιός iam iam habuimus: & Sirach. XL. 20. & ἀγαθοποιία infra IV. 15. φημὶ in glossario κομψέω: φημὸς μω. Qbmuteo, cōmūteo, cōmūtescō. Hefychius φημὸς, ἐπισφύζειν. Vide Mat. XXII. 12. 34. Marc. I. 25. & 39. Luc. IV. 35. Noui qui pro ἀγνώσιαν vellent hīc legi ἀλγασίαν, quia ἀγλωσσεῖν est βλασφημεῖν Hefychio. Patiēdo mala, nec resistēdo optime inimicis os frānamus.

16. ὡς ἐλεύθεροι] Libeī, nempe à vitiiis. Ioh. VII. 32. 36. Rom. VI. 18. 22.

καὶ μὴ ὡς ἐπικύλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν] Non libertatem Christianam sumentes obtentui ad res malas, ut illi faciebant qui Christianos ab omnibus publicis legibus dicebant esse liberos. κυεῖν πτα ἀποδόντες, ut ait Iudas. ἐπικύλυμμα γὰρ bene vertitur obtentus. Sic Gellius: *qui obtentu Philosophici nominis inutile otium et lingua vitaeque tenebras sequuntur.*

ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Θεοῦ] Serui Dei, ac proinde etiam eorum serui quibus Deus seruire nos iubet.

17. Πάντες ἡμεῖς] Nempe quibus honos aliquis debetur, ut Rom. II. 7. hoc dictum generale iam per species suas explicabit.

τὴν ἀδελφότητα ἀγαπήτε] τὴν ἀδελφότητα habēs I. Mac. I. 10. 17. ΠΠΚ Zach. XI. 14. Verum hic ea vox, ut & infra V. 9. non ipsam χάριν, sed gregem fratrum significat, quomodo ἱεράτευμα sacerdotum ordinem. Vult ergo cœtus fidelium, in quibus viuimus, honorari diligendo.

ἐν κυρίῳ φανεῖσθε] id est, ei sine exceptione parete. Vide Eph. VI. 5. Philip. II. 12.

τοῖς βασιλείαις τιμᾶτε] Imperatori summos exhibete honores quos capit humana natura.

18. Οἱ οἰκέται] qui δοῦλοι Paulo Eph. VI. 3. Coloss. III. 22. Tit. II. 9. Sic διὰ πότας dixit quos Paulus κυεῖν.

ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς διὰ πόταις] Supple ἐστὶ. ὑποτασσόμενοι ἀδελφῶν pro Hithpaël ut modo diximus. ἐν παντὶ φόβῳ, explica ut illud Pauli in re eadem μετὰ φόβου καὶ φόρου. Ephes. VI. 5.

ἐν μέντοι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικείῃ] Bonis ac lenibus ἡπίοις ut Homerus loquitur. Vide Philip. IV. 5. I. Timoth. III. 3. Tit. III. 2. Iacob. III. 17.

ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολοῖς] ἀλλὰ καὶ δυσκόλοις legit Latinus & ut puto Arabs. δύσκολος est durus, ut Ierem. XLIX. 7. In glossario: δύσκολος Μορσός

difficilis, truculentus. Menander Comœdiam scripserat cui nomen *δυσκολος*. Eius meminere Agathias in epigrammate Anth. v 111. & Iulianus Mysopogone. At Syrus duo habet adiectiua *κρυπτή* & *σκληρή*. quare videtur legisse *δυσκόλως* & *σκληρότερος*. Facile autem fieri posuit ut à librariis de duabus vicinis vocibus altera omitteretur. *σκληροί* sunt *πρῶτοι*. Vide Act. 11. 40. Philip. 11. 15. *σκληρὰ* Prouerb. 11. 15. 111. 32. & *πρῶτοι* Prouerb. xiv. 2.

19. *ὡς γὰρ χρεῖς*] Addit Manuscriptus *ὡς γὰρ θεός*. Quomodo legit & Syrus. Est vero *μετανομία*. Vult enim dicere, hoc nobis summum Dei fauorem conciliat.

εἰ δὲ συνείδησιν θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας] *συνείδησας* θεοῦ. hīc per *μετανομίαν* obiecti dicitur conscientia eius quod quis Deo debet. *ὑποφέρειν* hīc ponitur ut 11. Timoth. 111. 11. & *λύπας*, alia *μετανομία*, pro τὰ *λυπηρὰ* tristitia.

παρὰν ἀδελφούς] Hīc illud *ἀδελφούς* refertur ad actiuum respondens passioni. Et est constructio *καὶ τὸ σημαίνοντες*.

20. *πῶς γὰρ κλῆρος*] Nempe apud Deum.

οἱ ἀμάρτανόντες καὶ καταφύζοντες ὑπομονῇ] Videntur & Syrus & Arabi legisse *καταφύζοντες*, quæ vox propria pœnis quas indicunt leges publicæ in societatis humanæ violatores. Quāquam potest & *καταφύζοντες* fieri, ut sit species pro genere, quo modo 1. Corinth. 1v. 11. & 11. Corinth. x11. 7. *ὑπομονῇ* hīc non patientiam sed solam passionem significat, ut Hebr. 11. 7.

ἀλλ' εἰ ἀγανακτοῦντες καὶ πίκτοντες ὑπομονῇ] id est, *κατὰ μέτρον ὑπομονῇ* cruciatus fertis. Simile loquendi genus ei quod supra 12.

ὡς γὰρ χρεῖς ὡς γὰρ θεός] Explica ut supra 19.

21. *Εἰς ὅτε γὰρ ἐκλήθητε*] Ea lege vocati sumus ut dura omnia conscientia causâ sustineremus 1. Corinth. 1. 19. Sic & ad pacem, ad sanctitatem vocati dicimur. Coloss. 111. 15. 11. Thessal. 11. 14.

ὅτι καὶ χρεῖς ἵπτανται ὑμῖν ὡς ὑμῖν] *ὡς ὑμῖν* Manuscriptus, quod recte cohæret cum sequentibus: In Manuscripto *ὡς ὑμῖν*, quomodo & alibi sæpe habet, ubi in vulgaris est *ὡς*.

ὑμῖν ὑπομιμνήσκοντες ὑπογραμμὸν, ἵνα ὑπακούσθητε τοῖς ἰσχυροῖς αὐτοῖς] Non miremur nobis euenire quod Christo euenit. In glossario *ὑπογραμμὸς* *prescriptum*. Qua voce etiam Cicero utitur. Videtur à fabris primum venisse vox qui minio lineas designant quas opere persequantur: *μεταφορικῶς* sumitur pro omni eo quod imitandum est. Alia metaphora in *ἀποκολοῦσθαι τοῖς ἰσχυροῖς* quod *συνεῖναι τοῖς ἰσχυροῖς*. Rom. 1v. 12. *ὡς πατὴρ τοῖς ἰσχυροῖς*. 11. Cor. x11. 18. Hebræis *קחץ חלץ*: Syrus sic *קחץ חלץ*. Latini quoque dicunt vestigiis alicuius insistere, pro aliquem imitari.

22. *ὁς ἀμάρτην σὺν ἐποίησεν, ἔδωκε δόλον ἐν τῇ σάρτι αὐτοῦ*] ex Esaia LIII. 9. ubi in Græco: *ὅτι ἀνομίαν σὺν ἐποίησεν, ἔδωκε δόλον ἐν τῇ σάρτι αὐτοῦ*: at in nonnullis codicibus: *ἔδωκε δόλον ἐν τῇ σάρτι αὐτοῦ*: quod rectius, nam in Hebræo ad *חַמְצָה* & *לֵי* subauditur *חַיָּת* fuit, quod recte exprimitur per *δρόση* vt Rom. VII. 10. & alibi: quomodo & Hebræi sumunt *חַמְצָה*, quod per *לֵי* vertitur, Esaia XXXIX. 2. Christus nullo suo crimine in mortem actus est. Luc. XXIII. 41. Ioh. VIII. 46.

ὁς λοιδορούμενος σὺν ἀντιλοιδορίῃ] Cum conuitiis impeteretur, conuitia non reddidit. Vide Marth. XXVI. 63. 68. XXVII. 12. 29. 39. & sequentibus: Sic Polycarpus ad Philip. *ὑποδιδόντες καλὸν ἀντὶ κακοῦ καὶ λοιδορίας ἀντὶ λοιδορίας, παρὰ σὺν ἥττειν*] Ille qui vno verbo aduersantes prostrauerat, cum captus duceretur, vinciretur, flagris caderetur, affigeretur cruci, ne verbum quidem minax edidit, quo perfectius nobis daret exemplat patientiæ.

παρεδίδου ὃ τῷ κρίνοντι δικαίως] Subauditur nomen aliquod post *παρεδίδου*: Syrus non male supplet verbale à verbo sequente quasi scriptum esset, *παρεδίδου ὃ κρίνον*; causam suam commisit ei qui iuste iudicat, semper scilicet. nam homines sæpe iniuste iudicant, vt synedrium & Pilatus. Deus iustus iudex vocatur Ps. VII. 12. Idem sensus Ps. XCV. 10. XCVIII. 10. Ierem. XI. 20. & alibi. Totus hic locus respicit illa quæ habemus Esaia L. 6. 7. 8. 9.

23. *ὁς τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἑαυτὸς ἀνέκεν ἐν τῇ σάρτι αὐτοῦ ὑπὲρ τὸ ξύλον.*] *ἀνέκεν* hic est abstulit, quod sequentia ostendunt, quomodo idem verbum sumi notauimus Hebr. IX. 28. eodem sensu *αἶρει ἀμαρτίαν*. Ioh. I. 29. & *כָּשָׁה* & *לָכַס* Esaia LIII. 4. ubi Græci *φίρει*. Vitia nostra ita interfecit sicut qui cruci affiguntur, interfici solent. Simile loquendi genus Coloss. II. 14. Vide & Rom. VI. 6. Gal. II. 20. V. 24. est autem hic *μαρτύριον*. Non enim proprie Christus cum crucifigeretur, vitia nostra abstulit, sed causas dedit per quas auferrentur. Nam crux Christi fundamentum est prædicationis; prædicationis vero poenitentia. Poenitentia vero aufert vitia, ἐν τῇ σάρτι αὐτοῦ, cum corpore suo. Locutione qualis est Marth. VI. 29. Rom. XV. 29. Eph. VI. 2. & alibi. Sicut corpus eius in crucem actum est, ita & vitia nostra quasi in crucem acta. Particulæ similitudinem significantes sæpe subtriciuntur, fitque sic oratio efficacior.

24. *ἵνα πᾶς ἀμάρτιαις ὑποζαρούμενοι*] Longe facti à peccatis. Nam *ὑποζαροῦμαι* etiam hoc significat apud Græcos. & ita hic sumpsit Ambrosius Manuscriptus. *ἵνα πᾶς ἀμάρτιαις ἡμῶν*.

τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν.] Non enim sufficit à malis abstinere, sed danda & virtutibus Christianis opera. *ἵνα δικαιοσύνη*, hic dicitur, quomodo *ἵνα ζήσωμεν*. Rom. VI. 10. Gal. II. 19. *Ποιῶν δικαιοσύνην*, pro eodem dixit aliquoties Iohannes.

ἔκ τῃς μώλωπι αὐτῆς ἰάθητε.] Hebraïsmus. Solent enim Hebræi dicere
 בשר ושר לך & similia Sumpta verba ex Esaia LIII. 5. τῇ μώλωπι
 αὐτῆς ἡμεῖς ἰάθημεν. כבורר quod μώλωψ, vertitur proprie liuorem ex con-
 tusione significat: at figurate pro quouis dolore sumitur vt Gen. v.
 22. Exod. XXI. 25. Pf. XXXVIII. 6. Esaia L. 1. Prouerb. XX. 19. Sy-
 rach XXI. 11. XXVIII. 21. Iudith IX. 13. Multis quidem modis
 Christi dolores nos à vitiis sanarunt. Sed hîc maxime respicitur
 exemplum, quod nobis dedit obedientiæ, patientiæ, mansue-
 tudinis, dilectionis in mediis doloribus; vt antecedentia osten-
 dunt.

ἥτις γὰρ ὡς ποέβατα πλανώμεθα] Et hoc ex Esaia LIII. 6. qui cum conue-
 nit locus Jerem. L. 6. sed & Pf. CXIX. 176. quorum explicationem ha-
 bes Matth. IX. 36. vbi quæ dicta vide.

25. ἀλλ' ἐπεσράφητε νῦν] שכתב.

ὁπὶ τὸν ποιμήνα καὶ ὁπίσκοπον ἦν ψυχῶν ὑμῶν] Solet ὁπιστρέφει post
 se habere ὁπὶ vel πρὸς, deinde illud καὶ hîc est ἐξηγητικόν. ὁπιστρέφοντες
 τὰ ὑποπνευλιώμενα. Nam cum dixisset pastorem ad persequendam simi-
 litudinem, nunc explicat quomodo Christus sit pastor, nimirum
 quia animas curet sicut pastor oues. Vide supra I. 9. ὁπίσκοπος est
 פקיד vel פקיר vel מפקד, is qui alicuius rei curam gerit, vt Num IV.
 16. XXXI. 14. Iud. IX. 28. II. Reg. XI. 16. 19. II. Paral. XXXIV.
 12. 17. Nehem. XI. 9. 14. Comparatio pastoris optime Christo con-
 uenit. Ioh. X. 11. 14. 16. Heb. XII. 20. infra v. 4.

CAPVT III.

ΜΟΙΝΣ αἱ γυναῖκες ὑποτασσέμεθα τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι.] iterum
 supplendum hic est vt supra I. 18. & ὑποτασσέμεθα, sumen-
 dum vt Hithpaël, vt ibi diximus. Sensus idem Eph. v. 22.
 24. Coloss. III. 18. Conueniunt hæc cum Gen. III. 16. πρὸς
 τὸν ἄνδρα σου ἡ ὑποστροφή σου.

ἵνα καὶ εἴ τις ἀπειθοῖσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς ἡῶν γυναικῶν ἀνατροπῆς ἐν τῷ λόγῳ κερδη-
 θήσονται] Erant iam exempla eius rei, vt videmus I. Cor. v. 11. 16. Nam
 ipsis tacentibus castitas, modestia, obedientia, cura rei familiaris
 aliæque virtutes commendabant maritis non ipsorum vxores tan-
 tum, sed & philosophiam vere diuinam, in qua erant institutæ. Dice-
 bant quod dicebat Libanius: Proh quales feminas habent Christiani!
 ἀπειθοῖσι τῷ λόγῳ] reluctantibus adhuc Euangelio: quomodo ἀπει-
 θοῖσι τῇ ἀληθείᾳ habemus. Rom. VII. 8. de voce ἀνατροπῆς, vide supra I.
 15. 11. 12. & ibi dicta & de voce κερδαίνεσθαι. Matt. XV. 14. 5. I. Cor. IX. 19.
 20. 21. 22. ἀδὲ λόγου: quia γυναιξὶ κόσμον ἢ σιγὴν φέρει.

ἐποπιδύσαντες πλὴν ἐν φόβῳ ἀγνῶν ἀναστροφῶν ὑμῶν] ἐν φόβῳ, nempe θεῷ, vt Act. II. 43. v. 5. II. Cor. VII. 15. & alibi, & ἐν pro σὺν vt alibi sæpe. ἀγνῶν ἀναστροφὴν vitam castissimam. Vide Philipp. IV. 18. Tertullianus ad uxorem secundo: vt penes sanctos officia sexus, cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis Dei modeste & moderate transigantur.

ὧν ἔστω σὺν ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς ἑκῶν] Conferendus hic locus cum Paulino. I. Tim. II. 9. Εμπλοκῇ hīc quod ibi πλέγματα πῶρον πῶρον Eſaiæ III. 24. Vide ibi dicta.

καὶ ὡσεὶ δέσποτος χρυσίου] Monilium scilicet ex auro.

ἢ ἐνδύσας ἱματίων κόσμος] ἱματίων, nempe πολυτελῶν quod apud Paulum additur. In Glossario κόσμος γυναικὸς ornamentum. Latini distinguunt mundum mulieris ab ornatu. At Græci vtrumque vna voce comprehendunt.

4. ἀλλ' ὁ κρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος] Masculino vitur cum de fœminis loquatur, quia præceptum hoc tale est vt possit vtrique sexui conuenire. ὁ κρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος, idem quod ὁ ἔσω ἄνθρωπος. Rom. VII. 22. vbi dicta vide. Pari modo ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ ἰσχυρῶ. Rom. II. 29. & τὸ κρυπτόν τῆς καρδίας. I. Cor. XI. v. 25. II. καρδία enim ὡς Hebræis sumitur pro internis animi, Ecclesiastæ XI. 9. 10. & alibi. Mysticus sensus Pl. XLV. 13. & Exodi XXV. 11. 13.

ἐν τῷ ἀφάρτῳ τῷ ὡραίῳ, καὶ ἡσυχίᾳ πνέματος] id est cum affectu leni ac modesto qui se à malis exemplis corrumpi non finit. Spiritum hīc sumo pro affectu animi, vt I. Cor. IV. 21. Gal. VI. 1. Nam Hebræi πνῆ sæpe sic sumunt. ἀφάρτην hīc quod vitari se non patitur: sic ἐν ἀφάρτησιν Eph. 6. 4. ἀφάρτησαν, pari modo exigit Paulus Tit. II. 7. quid sit ἡσυχία Vide I. Tim. II. 11. 12.

ὁ ἔσω ἰνώπων καὶ θεὸς πολυτελής.] Illud δ ad totum præcedens membrum refertur. Alia apud homines sunt in pretio, coma, aurum, splendida vestes: at apud Deum animus lenis ac modestus & contra malos mores incorruptus. πολυτελής de vnguento habes Marc. XIV. 3. de veste muliebri I. Tim. II. 9. Respondet Hebræo πνῆ Prouerb. I. 13.

5. Οὐτοι γὰρ πῶτε καὶ αἱ ἀγαθὰ γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τῷ θεῷ ἐκείνῳ ἑαυταῖς.] Nempe animi virtutibus. Feminae, inquit, sanctæ, quæ Deo confidebant, quo sensu ἐλπίζω solet post se habere εἰς vel ἐπὶ, sicut Hebræum πῶτε post se trahit 2. & in Manuscripto hic est εἰς πῶτε ἐπὶ.

ἐπετασμέναι ποῖς ἰδοῖς ἀνδράσιν] vt supra I. Si veteris fœdoris matronæ hoc fecere, quanto magis ex quæ ad Christum pertinent?

6. αἱ Σάρρα ὑπήκουσεν τῷ Ἀβραάμ] sæpe nominibus propriis Hebraicis debet addi articulus adnoscendum casum, ἐν ποῖς ἀνδράσιν. Obedientiam Saræ vides Gen. XII. 5. XV. 11. 6. XX. 1. & alibi: & nota Sarām dictam hoc nomine quasi ἀκασαῖ dictas ideo quod multi ab ea reges erant prodituri.

Κύριον ἑαυτὸν καλεῖσαι] ἵνα ut est Gen. xviii. 12. solebant & ἡγῶν dicere sensu eodem, ut Gen. xx. 3. Exod. xxi. 3. Ioël. i. 8. & aliquoties est hoc in libro ῥωμα. Imitati Attici sic in Equitibus Aristophanis: δῶξες Σμυκύδῳ καὶ κύριον: ad quem locum Scholiastes: δῶξες ἐν ταῖς ἑσπερίαις ἢ ἐκκλησίαις καὶ κηρύττειν εὐαγγέλιον, ἐπὶ ταῖς γυναικὶ ἐπιφέρει τὴν ἐκκλησίαν. Ἐπεὶ γὰρ περιπαλεῖς εὐαγγέλιον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. ἢ δῶξες καὶ ὁ κύριος, ποτὶς δ' αὖτε. Romæ & olim sic loqui mos erat. Corruptis moribus mos inoleuit contrarius ut uxores à maritis dominæ vocarentur.

ἥς ἐς θνήσκειν τέκνα] Eratis carne eius filię, sed per Evangelium factę estis & moribus eius filię. Par locutio Matth. iiii. 9. Ioh. vii. 39. Rom. ix. 7. 8. Gal. i. 28.

ἐγκαταπονήσεις] Sicut Sara comiter excepit hostes.

καὶ μὴ φοβέσθαι μηδὲ μὲν πόνον] id est, πρὸς μηδὲ μὲν πόνον, ad nulla terculamenta pauidę, nempe ad prodendam pudicitiam, quam magistratus prouinciarum sæpe etiam minis attentabant: sicut Sara Abimelechi cupiditati non cecidit. Gen. xx. πῶς δὲ habes Luc. xxi. 9. xxiv. 37.

7. Οἱ ἄνδρες ὁμοίως] id est vicissim.

συνικοιῦντες καὶ γυναικας] Hic quoque subauditur ἵνα. συνικοιῦν proprie de coniugibus dicitur: ut videre est in Græco Gen. xx. 3. Deut. xxv. 5. xxii. 13. xxiv. 1. Prouerb. xxx. 23. Esaia lxi. 5. Sirach. xv. 11. xli. 13. 15. Comprehendit autem per συνικοιῦν quandam omnia inter se coniugum officia. καὶ γυναικας, id est, secundum eam noticiam diuinę voluntatis quam per Evangelium estis adepti. Vide Rom. xv. 14. i. Cor. i. 5. 11. Cor. v. 16.

ὡς ἀδελφεῖς ἀλλή τῷ γυναικίῳ ἀποτέμνεις τὸ καὶ τῆς] οὗτοι, omne id quo utimur significat, diciturque etiam de hominibus ut Act. ix. 15. Rom. ix. 21. 22. vxor ἀδελφῶν viri. Aristoteles Polit. l. 3. ἀδελφεῖς viro ut loquitur idem Aristoteles Oeconomicorum l. 3. Quintilianus id recte explicat declamatione cccviii. Imbecilla res est femina quę adfert infirmitati naturali non leue pondus quod vidua est. Propterea leniter tractanda vxor quod hic dicit τῆς ἔχει, quę locutio & in libro Musar: sicut honor quidam habetur crystallinis, quia sollicitę tractantur.

ὡς καὶ ἀγγελοὶ χάριτος ζωῆς] id est, ζωοποιῶντες, quomodo diximus supra i. 3. Gratia Evangelicę, quę ad vitam æternam ducit, participes sunt & viri & femine. In Manuscripto est ἡ χάρις ζωῆς, propter varia Spiritus dona.

εἰς τὸ μὴ ἀποτρέψαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.] Latine recte legit ἀποτρέψαι. Idem est impediri ut Act. xxiv. 4. Rom. xv. 22. Gal. v. 7. i. Thess. ii. 18. vnde ἡ ἀποτρέψαι. i. Cor. ix. 12. Ex dura tractatione sequuntur iurgia & rixę quę impediunt preces, id est precum vim atque efficaciam.

Non enim placent Deo preces, nisi quæ ex tranquillo proficiſcuntur animo.

το ὃ πᾶσι] *τῷ τριῷ* Ecclef. xii. 13. Summa monitorum meorum ad ea recedit quæ iam dicam.

ἀλλὰ οὐ μόνον] iterum subauditur *ἐστὶν*. Pertinent hæc monita, non ad certæ sortis homines, ut quædam præcedentium, sed ad omnes Christianos. Est autem huius moniti sensus idem qui Rom. xii. 16. xv. 5.

οὐκ ἔχοντες] Indolentes alij aliorum malis. Exemplum vide Heb. x. 34.

οὐκ ἔχοντες] Idem sensus qui supra ii. 17. Hinc *οὐκ ἔχοντες* Rom. xii. 10. i. Thess. i. v. 4. Heb. xii. 1. 11. Pet. i. 7.

ἀπολαύοντες] habes eandem vocem Ephes. iv. 32. significat pronos nos esse debere ad iuvandos alios. vide Philip. ii. 2. Col. iii. 12. 1. Ioh. iii. 7. ubi est nomen *ἀπολαύω*, respondens Hebræo *עוֹנֵן*.

οὐκ ἔχοντες] comes. Sic *οὐκ ἔχοντες* comitetur. Act. xxv. 11. 7. & ii. Mac. iii. 9. In Manuscripto pro *οὐκ ἔχοντες* est *κατωδύοντες*, quam vocem habes Prouerb. x. 23. & inde est quod Latini quidam codices hic habent humiles.

μὴ ἀποβιβάσκατε τὰ πόδια ὑμῶν ἐπὶ τὰς πόδας] Idem habes Rom. xii. 17. ubi & plura ad hanc rem.

ἢ τοῖς δούλοις ἀπὸ τοῖς δούλοις] Vide supra ii. 22.

τὸν ἀντίον] *ἢ, ἀποβιβάσκατε*] imo contra illis bene precantes Matth. v. 44.

εἰδότες ὅτι εἰς τὸ τοῦ ἐκλήθης] Hac lege vocati estis. Sic & supra ii. 20. illud *εἰδότες*, deest in Manuscripto, & in Syro.

τὰ ἀγαθὰ καὶ ἀγαθὰ ποιῆτε] ad æterna bona participanda. Est *ἀγαθὰ ποιῆτε* in voce *ἀγαθὰ*, quæ modo bona verba, modo benefacta significat. Deus adeo rebus in vos liberalis est: & vos essetis parci in verbis.

10. ὁ γὰρ θεὸς ζῶν ἀγαπᾷ, καὶ ἰδοὺ ὑμεῖς ἀγαθὰ] Syrus rectius legit: ὁ γὰρ θεὸς ζῶν καὶ ἀγαπᾷ ἰδοὺ ὑμεῖς ἀγαθὰ: est enim ex Ps. xxxiv. 13. ubi in Græco: *ὅτι ἐστὶν ἀγαπῶν ὁ θεὸς ζῶν, ἀγαπᾷ ὑμεῖς ἰδοὺ ἀγαθὰ* sed ibi vita & dies ad hoc sæculum pertinent. Hic vero, ut omnia promissa Euangelica, ad æternitatem refertur.

καὶ οὐ γλώσσῃ σου καὶ κατὰ καὶ χεῖρα σου] Est hoc ex eodem loco Psalmorum, nisi quod ibi in secunda persona *καὶ οὐ γλώσσῃ σου καὶ κατὰ καὶ χεῖρα σου*. Caueat tum à maledicentia, tum à mendacio. *καὶ οὐ* hic est abstinere, ut Act. vi. 13. xii. 10. In Hebræo *καὶ οὐ* pro quo Syrus *καὶ οὐ* significatu eodem, mutato *καὶ οὐ* in quod Syris frequens: illud *καὶ οὐ* utroque loco abest in Manuscripto. Vide ad explicationem huius sententiæ locum ex libro *καὶ οὐ* quem adduxit Drusus.

11. ἀποκρίσθαι καὶ κατὰ καὶ κατὰ ἀγαθὰ] & hoc ex eodem Psalmi loco, mutata persona. Prius est à prauis abstinere:

*Virtus est vitium fugere & sapientia prima,
Stultitia caruisse.*

Alterum autibus bonis incumbere. Vide supra 1. 1. 1. 2.

[*Ἐπιπορεύεσθαι εἰρήνῃ καὶ διωξάμενοι αὐτοὺς*] Ex eodem Psalmi loco, pari mutatione. Indidem sunt quæ sequuntur vsque ad 2. 1. 2. Sensus huius membri qui Matth. v. 9: *ἡ εὐαγγελισμὸς τοῦ κόσμου* est. Deut. 1. 12: *Ὅτι ἀγαπᾷ μὲν καρδίᾳ ὁ θεὸς τοὺς ἀγαθούς, καὶ ἀποδοῦναι αὐτοῖς διὰ τὴν ἐκείνου*] Deus pius propitius respicit & exaudit. Ioh. 1. 31. Iac. v. 16.

[*καὶ ἐὰν τις ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔσται*] Et quod in Hebræo est hic ponitur pro contra. ut Luc. x. 17. Sequitur in Ps. quod hic breuitatis causâ subtrahitur *τὸ ἐξολοθροῦσθαι ἐκ τῆς γῆς τὸν μητροπόλεον αὐτῶν*. 13. καὶ τίς ὁ ἐκείνων ὅστις ἐάν τινος ἀγαθὸν μὴ ποιῇ? Hic vult pauci erant qui vobis nocere velint si semper ea, quæ plane bona sunt, imitemini: Verbum *κακοῦ* pro male tractare habemus Act. v. 1. 6. 19. xii. 1. xviii. 10. *τὸ ἀγαθὸν* pro *τῷ ἀγαθῷ*, rerum bonarum, quomodo hic Syrus & Latinus. Manuscriptus pro *μὴ ποιῇ* habet *ἐκείνου* non male. Vide Act. xxi. 20.

14. *Ἀλλ' εἰ καὶ πάροιντε διὰ δικαιοσύνης*] quia videbat obijci posse scitiam magistratuum religionis causâ, ideo ad id respondet. *δικαιοσύνη* est Evangelij professio in qua Deo obeditur, quo nihil iustius. Sic & Matth. v. 10. In Manuscripto: *εἰ καὶ πάροιντε*.

[*μακάριοι*] Eo ipso felices estis, ut & dicto Matthæi loco dicitur. Magna enim merces.

[*τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ παρεχθῆτε*] id est, *διὰ τοῦ φόβου* ut supra 6. & genitiuus *αὐτῶν* hic obiectum designat. Ne pauescite aut perturbamini præ motu illorum, nempe magistratuum. Et hoc & quod sequitur, est ex Esaia vi. 1. 12. 13. ubi in Græco *τὸν φόβον αὐτῶν εἰ μὴ φοβηθῆτε, εἰδὲ μὴ παρεχθῆτε*.

[*καὶ ἐὰν τις ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔσται*] In Græco Esaia dicto loco; *καὶ ἐὰν τις ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔσται*, significat autem *ἀγαθόν* hoc quidem in loco gratias agere, *ἀγαθόν* quomodo *εὐχαριστία* interdum vertitur. Sic Cyprianus audita damnatione sua gratias Deo egit, & martyres alij.

15. *Ἐτοιμώμενοι δὲ αὐτὸν πρὸς ἀπολογία*] Parati estote causam reddere cur sitis Christiani. Sic *ἀπολογία* habemus Philipp. 1. 7. 17. 11. Tim. iv. 16, Act. xxi. 1.

[*καὶ πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἐὰν τις ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔσται*] in Manuscripto non male *ἀπολογία*: si quis causam à vobis poposcerit religionis quæ hic ex adiuncto spei nomine vocatur, ut & Act. xxvi. 7. *καὶ* hic *ἀπολογία* ut sæpe.

[*καὶ πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἐὰν τις ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔσται*] In Manuscripto non male *ἀλλὰ μὴ πρὸς αὐτοὺς* & bene hæc coniunxit. Abstinentum à verbis asperis: attamen nihil recitandum quod ad rem faciat, idque ob Dei reverentiam qui hic *φόβος* dicitur.

συνί-

ἐπιειδόντες ἔχοντες ἀγάπην.] In omni actu bonam seruantes conscientiam. Act. xxiii. 1. i. Tim. i. 5. 19. iii. 9. i. Tim. i. 3. sic & infra ii. 25. 16. ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν.] eadem locutio quæ supra i. 12. καταλαλῶσιν οἱ ἐπιειδόντες ὑμῶν πλεονάζοντες ἐν χειρὶ ἀδυσπορίῃ.] Hic iterum subaudi ὅτι ἐν χειρὶ, secundum Christi præcepta. Male de vobis loquentur quod Christiani sitis. At hoc ipsum eis pudori erit ubi apparuerit ex factis vestris quàm recta & pura sit Christiana religio: de verbo ἐπιειδέν, vide Matt. v. 44. Luc. 6. 28.

κρίτων γὰρ ἀγαθοποιούντας εἰ θέλεις τὸ θέλημα τῷ θεῷ, πάρεν, ἢ κακοποιούντας.] Hoc est ipsum quod uxori suæ dicebat Socrates: sed neque de via recta neque de fine quò ea tendit, ita edoctus, ut Christiani. Qui ob facinora patitur, spem non habet repensationis: qui ob Deum patitur, habet maximam. Vnde supra ii. 20. Locutio est Hebræa ab eruditis annotata למה נצטק נצטק ונצטק, par ei quæ est i. Cor. i. v. 19. Iac. i. v. 15. Sed hic ea de aduersis vsurpatur, ut in preceatione fiat voluntas tua. Vide & Matth. xxv. 24. Luc. xxii. 42. θέλημα alibi significat rem quam Deus vult: hic vero volendi actionem. In Manuscripto pro εἰ θέλει est εἰ θέλοι. Quidam Latini vertunt, si velit Spiritus Dei: quia voces per compendia scripta θεῷ & πνεύματι vicina sunt.

18. ὅτι καὶ ὑμεῖς ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς ἐπαθεῖς δικαίως ὡς ἀδίκων.] ἀπὸ hinc nihil aliud significat quam aliquando, ut Hebræ. ix. 7. Ps. lxxxi. 36. si Christus mortuus est occasione peccatorum nostrorum, idque nostro bono, qui tunc eramus mali, quanto magis nos parati esse debemus mori, aut mala perpeti ad ipsius gloriam & Christianorum ædificationem? αὐτῆς & ὡς modò occasionem significant, modò alterius utilitatem, ut hic videre est. Syrus utroque loco posuit ἡλκ. Confer quæ sunt Rom. v. 6. In Manuscripto plenius: αὐτῆς ἀφορμῆς ὡς ἀδίκων.

ἵνα ὑμῶς προσάγαγῃ τῷ θεῷ.] προσάγειν. hic est quod καταλλάσσειν. Rom. v. 10. sicut προσέγγατος θεῷ. est Deum colere, ut vidimus aliquoties, ita προσάγειν idoneos ad Deum colendum facere, quod Christus præstitit, & exemplum nobis præbendo obedientiæ, & suo sanguine obsignando doctrinæ suæ veritatem. Syrus ונצטק נצטק ut offerret nos Deo, ut vidimas, nimirum ipsi similes. nam & נצטק ubi de victimis agitur verti solet per προσάγειν, plurimis locis Exodi, Leuitici, & Numerorum.

θανάτου μὲν σαρκί.] Mortuus quidem est quod attinet ad vitam hanc fragilem & caducam, quæ carnis nomine significari solet, ut i. Cor. v. 16. Heb. v. 7. i. Tim. i. 16. 16. Plane idem est quod i. Cor. xiii. 4. dicitur ἐκ νεκρῶν εἰς ἀθανάτου.

ζωοποιηθεὶς ὑπὸ πνεύματος.] Viuificatus ad vitam per vim illam diuinam, quæ in ipso etiam in terris agente apparuit. Hoc est quod dicitur dicto loco i. Cor. xiii. 4. ἐκ δυνάμεως θεοῦ. Sic & Spiritus Dei qui in nobis est, causa erit nostræ resurrectionis, ut diximus ad Rom. i. 4. & Heb.

D

comprehendunt doctrinam baptismi: de qua vide ad Heb. vi. 2. adde Rom. vi. 3. 4. Eph. v. 5. Gal. iii. 27. Coloss. ii. 12. salutem Noë partam quandam *παλίστασις* fuisse imaginem ait Philo de vita Mo-
sis. In Manuscripto optimo & aliis hic est δ, ut nempe id referatur ad *διδασκαλίας*, non ut idem significetur, sed simile: quod notat illud *ἀντίστοιχον* positum *ἐκδοτικῶς* & *βάπτισμα* positum *προδοτικῶς*.

ἡ παρὰ τὸν δάσκαλον ῥύπον] non ei rei feruens cui balnea sufficiunt. πρὸ οὐκ ὀφείλοντος ἐκείνου τὸ βάπτισμα εἶναι τὴν σάρκα καὶ μόνον τὸ σῶμα καθαρίζεται, ut ait Iustinus colloquio cum Tryph. Vide quæ dicta nobis ad Matt. i. 6.

21. Ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπαγγελία ἐστὶν] *ἐπαγγελία* est vox iuris, ut videre est apud Theophilum titulo Institutionum de verborum obligationibus & sequentibus; & apud Græcos iuris Romani interpretes alios. In Glossario *ἐπαγγελία stipulor*, sed per *ματωνυμίαν*, ut in iure sæpe, nomine stipulationis comprehenditur & responsio siue promissio. nam & *ἐπαγγέλλω* significat *promitto*, *spondeo*, in eodem Glossario. In baptismo episcopus aut alius quiseius nomine ita interrogabat, aut, quod idem est, stipulabatur *ἀντάσθαι τὸ ζῆλον*; respondebat baptisandus *ἀποκρίσθαι*. rursus interrogatus *ἀντάσθαι τὸ χεῖρον*; respondebat *συντάσθαι*. Hanc sponsonem salutis vocat Tertullianus de baptismo. Idem de resurrectione carnis: *Anima enim non lavatione sed responsione sancitur*. Cyprianus interrogationem baptismi dixit epistola lxxxi. & lxxvi. quare *ἐπαγγελία συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐστὶν*, dicitur hic pro *ἐστὶν*, nempe subaudito *πυνθίσθαι*. sponsio Deo facta de pura conscientia. Vide quæ ad Matth. xxviii. 19.

δὲ ἀναστάντος Ἰησοῦ χριστοῦ] Hæc bonæ conscientiæ sponsio venit ex fide de resurrectione Christi. inde enim & nos spem resurrectionis concepimus.

ὅς ἐστιν ὁ ἀδελφὸς τοῦ θεοῦ,] Eadem locutio Rom. viii. 34. Similis Hebr. i. 3. Hic in quibusdam Græcis codicibus aliquanto plus fuisse docet Latina versio.

παράθεσις εἰς οὐρανόν, Vide supra 20.

ἡ παρὰ τὸν δάσκαλον ῥύπον καὶ ἐκδοτικῶς ἀντίστοιχον] Angeli hic nomen est speciei, non generis ut & Rom. viii. 38. Crescit enim oratio, *ἐκδοτικῶς* habes & Ephes. i. 21. & Coloss. i. 16. & ii. 10. *ἀκαταμάχητος* vero Rom. viii. 38. Eph. i. 21. ad quæ loca quæ diximus vide.

CAP. IV.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΠΕΤΡΙΝΗΣ] reperit quod dixerat super
πρῶτη. 18.

καὶ ἡμῶς πάλιν ἀκούειν ἡμῶν ὁδόν] est rursus passivum pro verbo reciproco. Firmiter proposito quidvis pro Christo ferendi vos-

met asmatē. Sic ἐνδύεσθαι τὰ ὅπλα τῆ φωτὸς. Rom. XIII. 12. ἐνδύεσθαι πανω-
πλίαν θεοῦ, τὸν θώρακα τῆς πίστεως. Ephes. VI. 11. 1. Thess. V. 8. ἐνδύεσθαι χεῖρον ἀν-
θρώπου Ephes. IV. 24. Coloss. III. 10. שׂבִל.

ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκί] In Manuscripto ὁ παθὼν σαρκί rectius, qui affe-
ctus carnales in se crucifixit atque interfecit. Rom. VI. 2. 7. Gal. V.
24. Coloss. III. 5.

πέπαυται ἀμαρτίας] Abstinet in posterum à peccatis. διδραχίω] ὑπὸ τῆς
ἀμαρτίας. Rom. VI. 7. עָרַךְ לָרַךְ Esaiæ I. 17.

εἰς τὸ μικρὸν ἀνθρώπων ἐπιθυμίας, ἀλλὰ θελήματι θεοῦ τὸν ἐπιλοιοῦν ἐν σαρκί βιά-
σαι χρόνον] Hic εἰς τὸ valet ita ut. Et ἀνθρώπων ἐπιθυμίας, dicuntur cupi-
ditates illæ quæ adesse solent maximæ hominum parti. Viuere vo-
luntati diuinæ est viuere secundum Dei præcepta, quod viuere Deo
dicitur Rom. VI. 10. 11. Gal. II. 19. viuere Domino Rom. XIV. 8. Et in
voce σαρκί est ἀντανάκλασις. Caro enim prius sumpta fuerat pro affecti-
bus quicarni soli seruiunt: hic vero pro vita caduca & fragili, quo-
modo Gal. II. 20.

ἀρκετὸς γὰρ ὑμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τῷ θεοῦ τὸ θέλημα ἢ ἔθνῶν καταργήσας]
Melius manuscriptus κατέργαδς, quomodo videtur legisse & Syrus.
Sufficere vobis debet præteritum tempus, quo vos quanquam Iu-
dæi vixistis Gentium more, corrupti à prauis doctoribus. Sic Martia-
lis *Lu fisis. i. satis est.* Confer de Iudæorum vita locum Rom. II. 21. 22.
Et hic κατέργαδς positum pro εἰς τὸ κατέργαδς, ad ea faciendā quæ gen-
tibus aliis allubescunt, quomodo recte accipit Latinus. Ea quæ sint
iam speciatim explicabit. Ἀρκετὸς γὰρ.

καταργήσας ἐν ἀσελγείαις] καταργήσας γὰρ est certum vitæ institutum se-
qui. ἀσελγείαι quæ sint vide Marc. VII. 22. Rom. XIII. 13. 11. Cor. XII.
21. Gal. V. 19. Eph. IV. 19. 11. Pet. II. 7. 18. Iudæ. 4.

ἐπιθυμίας] ad nouas semper libidines inardescente animo. Vid. Rom.
I. 24. VI. 12. XIII. 14. Gal. V. 16. 24. Eph. II. 3. IV. 22. Coloss. III. 5.
1. Thess. IV. 5. 1. Tim. VI. 9. 11. Tim. III. 6. IV. 3. Tit. II. 12. III. 3.
supra I. 14. II. Petri I. 4. 11. 10. 18. III. 3. Iudæ. 16. 18.

οἰνοφλυγίας] Est hæc vox apud Plutarchum Othone. οἰνόφλυξ apud
Xenophontem. ὡς τὰ πλύνειν, ὁρμὴν ποτὶ πίνειν, ait scriptor Etymo-
logici. οἰνοφλυγίῳ apud LXX. Dan. XXI. 20. Esai. LVI. 12. pro καὶ ὑν-
δε σαβάζειν.

κάμοις] Vide Rom. XIII. 13. Gal. V. 21.

πότοις] assidua conuiuia, etiam si absit ebrietas, culpa non ca-
rent. Sic πότος sumitur Gen. XIX. 3. XL. 20. Iud. XIV. 10. 12. 17. 1. Sam.
XXV. 36. 11. Sam. II. 15. Esther. I. 5. 8. 9. 11. 18. V. 6. VI. 14. VII. 1. Iob.
I. 4. 5. Prouerb. XXI. 30. Eccles. VII. 3. Esaiæ XXV. 6. Ierem. XVI. 6.
Dan. I. 5. 8. nimirum quomodo Græci dicunt σαρκοπία.

καὶ ἀσέμντοις ἰδωλολατρίαις] תַּרְגִּי תַּרְגִּי cultibus falsorum deorum qui

ab Iudæis Hellenistis dicti *εἰδωλολατρίαι*, quia non sine simulacris exerceri solebant. Tales autem cultus per se sunt illiciti, quia quod vnius Dei est, ipso volente in alios transferunt. Ideo hîc dicuntur *ἀθέμιοι*, quam vocem habes & Act. x. 28. In Glossario *ἀθέμιος Infandum nefas, illicitum*. *ἀθέμια ἔργα* apud Herodotum. Talia Hebræis *עוֹלֵלִים*. Est autem idololatriæ quædam species adesse sodalitiis *συσσιτίοις*, de quibus profecta falsis Diis dantur: Et in hac maxime re credibile est Iudæos illos, antequam Christiani essent, accommodasse se gentium moribus.

4. *ὅτι ὅτι ξενίζοντες*, *μὴ συντρέχοντες ὑμῖν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσσεύσεως ἀνάχου*] De eo mirantur illi nondum conuersi, quod non cum ipsis cursitent ad talia luxuriosa conuiuia. *ξενίζεσθαι* mirari, habemus & infra 12. Sic Polybius: *ξενίζομεθα τοῖς ἑβραίων κατὰ σκευαῖς*. & : *ὁ ξενίσθη δὲ τὸ καὶ ξενίζον ἀνάχου*, hîc sumitur pro Chaldæo *אֲחֻזָּה* vel *אֲחֻזָּה*. Per quæ significatur id quod modum longe excedit, sicut Latini prodigum vocant profusum. *Ἀσσηρία* *לֵב* Proverb. xxv 11. 7.

βλασφημοῦντες] id est maledicentes insuper nobis, nam sic id verbum sumitur Matth. xxv 11. 39. Marc. xv. 29. Luc. xx 11. 39. Act. x 11. 45. xv 11. 6. Rom. 11. 8. & alibi. Maledicebant autem illis tanquam desertoribus ciuilibus societatis.

5. *ὅτι καταδύσουσι λόγον*] id est maledicta illorum ad examen venient Christi. Vide Heb. x 11. 17.

τῶν ἐπομιῶν ἔχοντες κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς] Circumscriptio Christi: qui paratus est iudicare & tunc victuros cum veniet & præmortuos. Sic *ἐπομιῶν ἔχοντες* habes Act. xxi. 13. 11. Cor. x 11. 14. & Dan. x 11. 15. ubi in Chaldæo *יִשְׁמְרֵנִי מִמָּוֶת*.

εἰς τὸ πρῶτον καὶ νεκροῖς ἀνελθόντων] nempe Christus eadem locutione quæ est Galat. 1. 16. Vocula *καὶ* ostendit hîc *νεκροῖς* sumendos quomodo *νεκρούς*, quod præcesserat. Intelligendi autem *νεκροί*, non qui mortui erant cum eis annuntiaretur Christus, sed qui mortui erant cum Petrus hæc scriberet: plane quomodo dicitur Ruth. 1. 8. *καὶ θάνατος ἐποίησάν τε καὶ ἑβραῖοι καὶ οὐρανοὶ καὶ γῆ*. nam & ibi mortui dicuntur qui tunc erant mortui cum ista diceret Noëmi, non cum eis beneficeret. Christus voluit annuntiari etiam iis qui iam sunt mortui. Ergo non viuos tantum, sed & mortuos iudicabit. Alioqui frustra illis annuntiatus esset: frustra illi credidissent & dura pertulissent.

ἵνα κρινῶσι μὲν καὶ ἀνθρώπους σαρκὶ ζῶντες καὶ θεὸν πνεύματι] id est, ut quamuis ab hominibus damnati ad mortem, Dei tamen virtute rursus viuant. *ἵνα* significat quis futurus sit euentus prædicationis ipsis factæ: *καὶ ἀνθρώπους*, quantum in hominibus fuit, qui corpus interficere possunt, non & animum Matth. x. 28. sic in opposito membro *καὶ θεὸν* quod in Deo est. *κρινῶσαι σαρκὶ* est breuiter dictum,

ita damnari ut carnis iactura fiat: quod cum hæc scriberentur, euenerat Stephano, Iacobo & aliis. Adde Apocal. xiv. 13. ζῆν πνεύματι est viuere vitam illam æternam quæ & spiritualis 1. Cor. xvi. 46.

7. πάντων ὃ τὸ τέλος ἔρχεται] κδ γρη. Non longe abest illud iudicium. ita enim Petrus existimabat, ut & de Paulo diximus ad 1. Cor. xv. 53. & 1. Thess. i. 17. πάντων rerum omnium huius sæculi: quomodo & Syrus accepit.

Σωφροσύνη ἐν τῇ νήφει εἰς τὰς προσεύχας] σωφροσύνη est modeste se gere-
re, ut Tit. 1. 6. νήφειν animo esse nullis malis affectibus turbato, ut diximus 1. Thess. v. Vtrumque prodest ad recte faciendas preces. Vide supra 111. 7.

περὶ πάντων ὃ] Eadem locutio quæ Iacobi v. 12.

τίμι εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἑαυτῇ ἔχοντες] Supple εἰς & εἰς ἑαυτοὺς pro εἰς ἀλλή-
λους ut Coloss. 111. 16. 1. Thess. v. 13.

ἐκπιπῇ ut supra ἐκπιπῇ 1. 22.

ὅτι ἡ ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἀμαρτιῶν] Eadem sententia quæ Iacobi v. 20. ubi dicimus καλυπτεῖν κδγ esse condonare. Dilectio maxime in eo spectatur ut alios à peccatis abstrahamus. cui consequens est ut Deus hominis iam emendati priora peccata dissimulet. In Manuscripto: ἀγάπη καλύπτει.

φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους] Prompti ad hospitio excipiendos fratres peregrinos. Vide 1. Tim. 111. 2. Tit. 1. 8. Rom. xii. 13. Heb. xii. 2.

ἀνὰ χάριτος ὅ] id est contenti vestra sorte. Vide Philip. 11. 14.

10. ἔχοντες κατὰ τὴν χάριν χάρισμα] Sub nomine gratiæ generaliter acceptæ hic intelligit non tantum dona Spiritus, sed & corporis & facultatum, ut sequentia declarant. Conferendus hic locus cum eo qui est ad Rom. xii. 6. 7.

εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ δξαμονότες] rursus εἰς ἑαυτοὺς pro εἰς ἀλλήλους. & δξαμονότες hic generale est: mox specialiter sumitur. Vide supra 1. 12.

ὡς καὶ οἱ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ] quid sit οἰκονόμος. Vide 1. Cor. 14. 1. 2. Tit. 1. 7. ποικίλης χάριτος sicut ποικίλας δυνάμεις. Heb. 11. 4.

11. εἰ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ. Supple λαλεῖτω. qui populum docet, ὁ ποιῶν ἐν τῷ λόγῳ, ut dicitur 1. Tim. v. 17. doceat Euangelium non ut verbum humanum, sed ut verbum Dei. λόγια Θεοῦ habes Act. vii. 38. Rom. 111. 2. Heb. v. 22. Num. xxi. 4. in Psalmis satis sæpe.

εἰ τις δξαμονεῖ] Hic vox illa specialiter sumitur ad designandam eum-
tam circa pauperes. ut Act. vi. 2.

ὡς δὲ ἰσχύος ἢς χορηγεῖ ὁ Θεός] pro corporis viribus. nam iuvenes ad δξαμονεῖας elegi solebant qui huc illuc facile discursarent.

ἵνα ἐν πάνσι δοξάζῃ ὁ Θεός Ἰησοῦ Χριστοῦ] id est, ut omnes qui vestros actus vident, Deum laudent quod per Iesum Christum virtutes tales in hominibus produxerit.

ὅ ἐστιν ἡ δοξα καὶ τὸ χάριτος καὶ αἰῶνας τῷ αἰῶνι. Ἀμήν.] Similis acclamatio ad Christum pertinens est. 1. Tim. i v. 18. δοξα & χάρις, coniungi solent, ut infra v. 14. Apoc. i. 6. v. 13. & iunctim χάρις καὶ δόξα. Coloss. i. 12. sic γὰρ καὶ χάρις. 1. Tim. vi. 16. χάρις καὶ δόξα. Iudæ 25.

12. ἀγαπήτω μὴ ἐκθαλεῖν.] Ne admiramini: ne obstupescite, ut supra 4. Cyprianus vertit: Nolite mirari.

τῇ ἐν ὅμῳ πειρασμῷ πρὸς πειρασμὸν ὑμῶν γινώσκῃ.] τῇ pro τῷ est. Vocat πειρασμὸν res aduersas ob similem effectum. nam sicut metalla per flammam, ita homines per aduersa explorantur: quæ exploratio hæc & alibi dicitur πειρασμός. Sic ὁμῶς ἐπείρασεν τὸν ἰσραὴλ, Iudith v. 11. 21. De metallis habes Prov. xxi. 21. δοκίμῳ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ πύρρος. Et hinc, ut dixi, similitudo Ps. lxxv. 9. πειρασμοὶ ἡμῶν ὡς πύρρον τὸ ἀργύριον. idemque est Zach. xiii. 9. Et Ierem. ix. 7. ἡθὺ ἐγὼ πύρρον αὐτοὺς καὶ δοκίμῳ αὐτοὺς. par sensus. Dan. x. 35. fume hinc πειρασμὸν ut Iac. i. 2. & 12.

ὡς εἴημι ὑμῖν συμβαίνοντες.] tanquam res inopinata vobis eueniret.

13. ἀλλὰ καὶ ἡμετέροις τοῖς τῇ χειρὶ παθήματι, χαίρειτε.] καὶ hic idem quod καὶ τῇ. Luc. i. 7. & 13. 9. κοινωσὶν παθήματι χειρὸς, ut hic, est κοινῶν τῷ τῇ χειρὸς παθήματι, ut 11. Col. i. 7. συμπέχον χειρὸς. Rom. viii. 17. est par ad testimonium reddendum doctrinae Christi, qua de causa & Christus passus est. Ob id gauderi vult. Sic Iacobus de afflictionibus agens πῶς καὶ ἡμετέροις ἡγήσασθαι. Et Heb. x. 34. τὴν ἀπαρτὴν ὑπακούοντες αὐτῷ καὶ ἡμετέροις. Adde Act. v. 41.

ἡ καὶ ἐν τῇ ὑποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαίρειτε ἀγαλλώμενοι.] Gaudent & qui magna gaudia spe certa præsumunt, Christus iam quidem gloriam habet, sed ea non omnibus apparet, sicut apparebit supremo die. Quæ hic ὑποκαλύψει δόξης Christi, & ἀποκαλύψει κλέους supra i. 7. 13. 1. Cor. i. 7. 11. Thess. i. 7. Vide & Luc. xvi. 30.

14. οἱ οὐκ ἐκθαλεῖτε ἐν ὀνόματι χειρὸς μακάριοι.] Hic ἐν ὀνόματι χειρὸς quod ἐν τῇ χειρὸς in eiusdem sensus dicto Matth. v. 11. Vide & supra i. 11. 14.

ὅτι τὸ πνεῦμα δόξης καὶ ἀγαπαιῖται ἐν ὑμῶν ἀναπαύεται.] In Manuscripto; ὅτι τῷ πνεύματι δόξης καὶ ἀγαπαιῖται, καὶ τὸ τῷ πνεύματι δόξης ἐν ὑμῶν ἀναπαύεται.] sed vera lectio est τὸ πνεῦμα δόξης καὶ ἀγαπαιῖται, τὸ τῷ πνεύματι δόξης, &c. Cur non gauderetis, inquit, etiam in medijs malis? Causam habetis magnam. Spiritum Dei, qui in malis vos non deserit, sed vobiscum manet, ἀναπαύεται, id est ἡσυχάζει vnde τῷ πνεύματι. Et dicit ἐν ὑμῶν quomodo ἡσυχάζει, dicitur idem Spiritus Luc. i. 33. Act. i. 8. Sic γὰρ τῷ πνεύματι Exod. xl. 35. Hunc Spiritum autem appellat & gloria, id est gloriosum ut hic recte accipit Syrus, & potentia, id est potentem valde atque efficacem. Magna sane potentia, loqui linguas, sanare ægros, eiicere dæmonas, & prædicere futura. Et maximus inde illis honor, apud homines & quos. Quod si talis est arrhabo, quantum & quale erit ipsum pretium?

καὶ μὴ ὑποκρίσασθαι, καὶ ὁ ὑμῶν δόξα.] Absit hoc à Manuscri-

pro, non minus quam à Latino & Syro & Arabe.

15. *μη γάρ τις ὑμῶν παύεται ὡς φονδύς*] Latum est pati pro bona causa. Idem sensus qui supra II. 20. vocem *φονδύς* habes Sap. xiv. 5. Act. ii. 14. vii. 52. xxviii. 4. Apoc. xxi. 8. xxi. 15. significat eum qui iniuste homini vitam eripit. Est hic *ᾧ* pro *ὅτι* ut Exod. xxv. 40.

ἢ κλέπτης] Vide I. Cor. vi. 10. fur est qui alienum iniuste arripit.

ἢ κακοποιός] Nominine hoc generali eos designat qui quouis modo in leges publicas delinquant, ut periuri, falsarii, adulteri. Vide Ioh. xviii. 30. supra II. 12. 14. 111. 16.

ἢ ὡς ἀλλοτρίοι σκοπέος] Ut alieni speculator, ita Tertullianus scorpiano. Denotatur hoc nomine percunctator, idemque garriens.

16. *ὅτι ὡς χειρταρός*] de origine huius nominis habes Act. xi. 26.

μη αἰσχυνέσθω] Si non pudendum fuit eum Phocione mori, quanto minus ob Christum?

δοξαζίτω ὃ τὸν Θεὸν ἐν τῇ μέρῃ τούτῃ] gratias Deo agat hoc nomine. supra II. 14. *ἐν τούτῃ τῇ μέρῃ* valet, quod ad hanc rem attinet, ut I. Cor. iiii. 10. ix. 3. Coloss. ii. 16. In Manuscripto est locutione Latina: *ἐν τῇ ὀνόματι τούτῃ*. Nec aliter legit Syrus.

17. *ὅτι ὁ καιρὸς τῷ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ὑπὸ τῷ οἴκῳ τῷ Θεοῦ*] In Manuscripto *ὅτι καιρὸς*, ut Matth. x. 13. Tempus imminet quo Christiani gravissima mala patiantur, prædictum Christo Matth. xxiv. 9. Est autem *κρίμα* hoc loco, plane ut Rom. v. 16. *ἡμῶν* Dei constitutio, de immit- tendis scilicet aduersis, ut ostendunt præcedentia. nempe ad alios purgandos, alios explorandos & proponendos in exemplum.

εἰ ὃ πρῶτον ἀπ' ἡμῶν] si nos primi ad mala ferenda.

πὶ τὸ τέλος ἧς ἀπειθαυγάν τῇ τῷ Θεοῦ διαγλίῳ] De ludæis agit: & eius gentis excidium prædicit. τὸ τέλος pari sensu habes Matth. xxiv. 14. respicitur Danielis locus ix. 27. ubi est *ἡ ἡ συντέλεια*.

18. *καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται*] est ex Græca versione Prou. xi. 31. ubi in Hebræo. *אם יתן עושה יראת ה' לא יבא קצתו ויחיה* *מולי* hic significat non sine aduersis: ita *μόλις πῶς* apud Xenophontem, cum difficultate. *μόλις ἐπαίρουσι* & *βλέφαρα* apud Galenum. Syrus hic *ἰσχυρῶς* cum vi. Sic *μόλις* & *μὴ ποίου* ut paria ponuntur. Sirach. ix. 16. Et *μόλις* pari sensu est apud Isocratem sine ad Demonium.

ὁ ἀσεβὴς καὶ ἀμάρτανλός ποδ φανήται] impius in Deum, in homines improbus, ubi inuenietur? nonne in summis malis? *ἀμάρτανλός* hic sume ut Rom. v. 8. Gal. ii. 15. Coniunctim *ἀσεβὴς καὶ ἀμάρτανλός* habes & I. Tim. i. 9. Sententia huic valde par est apud Rabbinum Salomonem ad x. Num. *Cum Deus sanctus, benedictus iudicium facit in iustos, sanctus extollitur & laudatur: nam si in illis hoc facit, quanto magis in impiis?* Vide & Ierem. xlvi. 29. & Luc. xxi. 3. & ibi dicta. Scriptor de vita & morte Moysi: *Quod si iustis retribuit Deus, minimum quod*

quod faciunt, quanto magis peccatoribus, multum quod committunt, retribuit?

ὅτε καὶ οἱ πάχοντες καὶ τὸ δέλημα τῷ θεῷ] πάχον hīc est aduersis agitari: vt supra II. 19. 20. 23. III. 14. 17. supra 15. καὶ τὸ δέλημα τῷ θεῷ, Deo sic dispensante, vt supra III. 17. Non agitur hīc de communi quadam permissione; sed de speciali Dei decreto, quo pios Christi exemplo ad crucem vocat.

ὡς πατὴρ καὶ υἱός] Deo scilicet qui creator est; ideoque ius in nos habet: deinde fidus; ideoque stabit promissis & mala tolerata maximis bonis repensabit.

ὡς ἀποδοῦναι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν ἀγαθοποιίᾳ] se totos, quanti quanti sunt, Dei arbitrio permittant, neque in bene agendo defatigentur. Verbum ἀγαδοποιεῖν in hoc sensu iam aliquoties habuimus. supra II. 14. 15. 20. III. 6. 17. ὡς ἀποδοῦναι ἡ ψυχὴ αὐτῶν, locutione Hebræa valet, se ipsos, vt diximus ad Matth. x. 39.

CAPUT V.

ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΤΣ τοὺς ἐν ὑμῖν ὡς ἀρχαῖς] Intelligit & principes cætus, κοποῦντας ἐν λόγῳ, & cæteros ad regimen eis sociatos.

ὁ συμπεριούργητος] Sic & Imperatores Romani milites suos commilitones vocant: & Senatus partem se esse dicunt.

καὶ μάρτυς ἦν τῷ χειρὸς παθημάτων] Vidit eum Petrus vinctum. Deinde quod historia non docet, sed credibile est, audiens crucifixum, eius quoque rei spectator esse voluit, sed eminus & in turba. Apostolite-stium nomine eminenter insigniuntur Luc. xxiv. 48. Act. 1. 8. 22.

II. 32. III. 15. V. 32. X. 39. 41.

ὁ καὶ τῆς μαλλούσης ἀποκαλύπτει δόξης κορωνὸς] supple futuras. Sic κορονοῦς ὡς ἀρχαῖς. II. Cor. 1. 7. δόξαν μαλλοῦσαι ἀποκαλυφθῆναι habes & Rom. viii. 18. Nunc iis habemus. res ipsa latet.

ποιμένας τοὺς ἐν ὑμῖν ποιῆσαι τῷ θεῷ] quod Christus Petro præceperat: Ioh. xxi. 15. 16. 17. idem Petrus aliis ποιμένας esse regere, vt apparet, eum dicto Iohannis loco, cum Matth. 11. 6. sic & Act. x. 28. sic Hebræum ποιῆσαι etiam regibus tribuitur vt II. Sam. v. 21. vii. 7. Ps. lxxviii. 71. sed quia hīc sequuntur, satis ostendunt non regiam hīc gubernationem intelligi, sed eam quæ suadendo, non quæ cogendo exercetur ἐν ὑμῖν id est gregem qui in vestris est locis. ὡς ἀποδοῦναι] ὡς πατὴρ sic & presbyteri vocantur ὡς ἀποδοῦναι Act. ix. 28. quod nomen per excellentiam principi cætus adhæsit. μη ἀνάγκης ἀλλ' ἐκούσης] id est ne dolote quasi onere imposito, sed

læto animo facite quod vestri officij est. Sic Thucydides: ἀναλαστοὶ ἐα-
βάντες, cum inuiti exirent. Chaldæi dicerent מוננ. pro eo quod hic
est ἀναλαστῶς dixit in re pari ἀκων Apostolus Paulus 1. Cor. ix. 17. ἐκου-
σίως alacri animo בגדכה Ps. l. v. 7. In Manuscripto est. ἐκουσίως καὶ τῷ
θεῷ, id est Dei causa. Et sic legit Latinus. Sic necessitate & sponte fa-
cere opponit & Philo: μὴ φόβῳ τὰ δίκαια δρῶντες, ἀλλ' ἐκουσίῳ γνῶμῃ. τῷ γὰρ
μετ' αἰσῆς τὸ αὐτοκάλυτον κατόρθωμα πριάμεθον πα-ταχοῦ.

μηδὲ αἰσχροκέρδεις.] Non ut functionem hanc in occasionem lucri
vertatis. Idem habes 1. Tim. iii. 3. 8. Tit. i. 7. Adde 1. Tim. v. 8. 9.
Hebræi dicerent לבצע לא. Ne sitis similes illi pastori de quo Zach.
xi. 16.

ἀλλὰ σεβόμενος] לבב ישריניו animo recto, id est optime erga plebem
affecto. Syrus hic לבבון לבב. ex toto corde.

μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῷ κλήρῳ] Olim populus Isræliticus κληρος,
siue patrimonium Dei. Deut. i. v. 20. ix. 29. Nunc populus Christia-
nus, cuius singulae partes, ut fieri solet, ἐν ὁμογλωτσίᾳ, idem nomen par-
ticipat. Itaque Syrus hic posuit מרעיתא gregi, κατακυριεύειν ἡγεῖν est
regio more imperare, pro lubitu: ut diximus ad Matth. xx. 25. & li-
bro ii. de Iure Belli ac Pacis xxii. 14. in textu & annotatis.

ἀλλὰ τύποι γρόμφοι τῷ ποιμνίου] Ea præcipite quæ & ipsi faciatis, aliter
quam Scribæ & Pharisei Matth. xxii. 4. τύποι hoc loco exemplar
significat, ut & Exod. xxv. 40. Philipp. i. ii. 17. i. Thess. i. 7. ii. Thess.
i. 11. 9. i. Timoth. iv. 12. Tit. ii. 7. Latinius Pacatus: blandissime iu-
betur exemplo. Cicero de Senatu: is ordo vitio vacato: Cæteris speci-
men esto.

καὶ φανερόντες τῷ ἀρχποίμην] Vocem ἀρχποίμην habemus ii. Reg. iii. 4.
talīs ille in Oedipode Senecæ:

Minor sub illo turba pasterum fuit.

Pro eodem τὸν μέγαν ποιμήνα dixit scriptor ad Hebræos xii. 20. φαν-
ερόντες dictum ut Coloss. i. ii. 4. ὅταν ὁ χεῖρὸς φανερωθῇ.

νομιάζει τὸν ἀμψράντην τῆς δόξης σέφανον] νομιάζει eleganter de præmio di-
citur, ut supra i. 9. Hebr. x. 36 xi. 39. ii. Cor. v. 10. Eph. v. 8. σέφανον
δόξης ἡγεῖται ἡγεῖται Jerem. xii. 18. Proverb. xv. 31. Ezech. xvi. 12.
xxiii. 42. Ita dicebantur coronæ illæ quæ sumebantur temporibus fe-
stis aut in summo gaudio. Eleganter autem Petrus hanc addidit ἀμψράν-
την. nam inter coronas quæ dabantur benemeritis apud Græcos &
gentes alias, erant σέφανοι ἀμψράντην, ut nos docet Philostratus heroicis.
Plinius autem de Amaranto libro xx. *Summa natura eius in nomine
est, appellato quoniam non interescit.* Hinc ducta hæc ἀμψράντης, simul
respicens ad illud Psalmi i. 3. τὸ φάλαξ αὐτοῦ οὐκ ἀποφραδεται. Sic & su-
pra i. 4. dixit καλεσθῶμεν ἀμψράντην. Contrarium habes Esaiæ xl. 7.
וְיָצַח פָּאֵר הָאֵלֶּה. n. supra i. 24.

δυσίαις νεώτεροι υποτάσσεται πρεσβυτέρους] sensus idem qui Hebr. xii. 17. sed præcipue iuuenibus id præcepit Paulus, quod illa ætas difficilius regi se patiatur.

Πάντες ὁ ἁλλήλοις υποτασσέμενοι] Vult sinulos cedere consensui totius Ecclesiæ. nam ἁλλήλοις hic sumendum ut Iac. v. 16. de voce υποτασσέμενοι, esse eam sensus reciproci sæpe iam diximus. At in Manuscripto deest υποτασσέμενοι: & illa πάντες ὁ ἁλλήλοις coherent cum iam sequentibus: ut & in Latino & Syro.

τὸν ταπεινοφροσυνὴν ἐκκομῶσα π] Manuscriptus ἐκκομῶσα π, id est quidem inuicem, sed non usurpatur nisi de seruili habitu. Pollux libro iv. τῇ τῷ δούλων ἐξομῶσιν καὶ ἱματίδιον π ποθεσκαίται λόγον, ὃ ἐκκομῶμα λέγεται. Bene ergo hic ducta ἀλληγορία ad vim ταπεινοφροσύνης exprimendam. nam & Christus εἰαυτὸν ἐπένωσε, μορφῇ δούλου λαβὼν Philip. ii. 7.

ὅτι ὁ θεὸς ταπεινοῖς ἀντιτάσσεται. Ταπεινοὶς ὁ δίδωσι χάριν] Ex Græco Prou. ii. 34. similis sententia Luc. i. 51. 52. Matth. xxi. 12. Luc. xiv. 11. xviii. 14. ταπεινοὶς hic, ut alibi sæpe valet ταπεινόφροσι. Ταπεινοὶς καρδία. Matth. x. 9.

Ταπεινώσθητε οὐκ ὑπο τῷ κραταίῳ χεῖρα τοῦ θεοῦ.] id est Deo regendos vos permittite, quod monitum aliis verbis habuimus supra i. 19. χεῖρα κραταίαν de Deo habes Exodi iii. 19. ηἰρη π.

ἵνα ὑμεῖς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ] si non ante, certe iudicii tempore. Sic ἐν καιρῷ ἰδοὺς. i. Tim. vi. 15. ἐν καιρῷ ἐλάτω supra i. 5. Sententia huic similis Iac. iv. 10. In Manuscripto: ἐν καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς. solet vox ἐπισκοπῆς nunc in bonam, nunc in malam partem sumi. Hic ἐπισκοπῆν intellige tempus liberationis ut Gen. i. 23. 24. Exod. i. 16. xlii. 19.

πάντα τὰ μέμνηται ὑμῶν ἐπὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι] ἐπὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, hic est quod 72 Prouerb. xvi. 3. Ps. xxi. 8. aut 77 ut Ps. lv. 23. sensus qui Matth. vi. 25. & sequentibus, ubi dicta vide.

ὅτι αὐτὸς μέλει ὑμῶν] Curam ille vestri agit. Matth. ii. 26. 30.

ἵνα π] vide supra i. 13. i. v. 7.

ρηγορήσατε] Eadem admonitio. Matth. xxi. 42. xxv. 13. Marc. xi. 35. 37. Act. xx. 31. i. Cor. xvi. 13. i. Thess. v. 6. Apoc. i. 11. 2. 3. xvi. 15.

8. ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, ἀβυσσὶς, ζητῶν πῶς καταπίη] Diabolus hic vocatur piorum ἀντίδικος quomodo ἐχθρὸς. Matth. xii. 39. ὡς λέων ὠρυόμενος 227 π. i. v. 14. Iud. xiv. 5. Ps. xxi. 13. Ierem. ii. 15. Ezech. xxi. 25. Osee xxi. 11. Soph. i. 11. 4. Zach. xi. 3. Rugit leo cum nascitur. ἀβυσσὶς, respicit locum lobi i. 7. 227 ubi in Græco ἐμυσσώσας. Sic δέχεται, de eodem Matth. xii. 43. quaerit is, cui noccat Luc. xxi. 31. καταπίνεται 227 deuorare.

ὁ ἀντίστην] Est imperatitius. Sic ἀντιστήναι τῷ πονηρῷ. Eph. vi. 13.

ἐπεὶ τῇ πίστει] firma fide 227 sic ἐπὶ τῷ πνεύματι τῆς πίστεως. Coloss. ii. 5.

εἰδότες τὰ αὐτὰ ἧς παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι] de voce ἀδελφότητος, vide supra 11. 17. ἐπιτελεῖσθαι hīc sumo, quomodo apud Lucianum, ἀθλον ἐπιτελεῖν, & ἐπιτελεῖν ὁποροπὴν apud Herodotum. Scitis quot sunt per Orbem omnem Christiani greges, eos paribus laboribus & aduersis fungi. Vocem παθήματα habuimus supra 1. 11. 1 v. 13. & hic 1. frequens est apud Paulum.

10. ὁ ὃ θεὸς πάσης χάριτος] Deus clementissimus. ἡνικα ἡκ Exod. xxxiv. 6. 11. Paral. xxx. 9. Neh. ix. 17. 31. Ionæ 1 v. 3. & in Psalmis sæpe.

ὁ καλίστας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτῷ δοξάν ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] qui nos vocauit per Iesum Christum ad gloriæ suæ consortium. Vide 1. Cor. 1. 9. 1. Tim. v 1. 12.

ὀλίγον παθόντας] ὀλίγον hīc est ad breue tempus vt supra 1. 6. Breuis sane omnis hæc vita æternitati comparata.

αὐτὸς καταρτίσει ὑμᾶς, σθεῖξαι, θανάσαι, θυμαλιώσαι] In Manuscripto καταρτίσει, σθεῖξει, θανάσαι. abest ὑμᾶς sed subauditur, nec adest θυμαλιώσαι, nec aliter legit Latinus. καταρτίζει ἡνικα Deut. xxxiii. 6. Vide 1. Cor. 1. 10. 11. Cor. xiii. 11. Hebr. xiii. 21. σθεῖξει ἡνικα Ps. l. 13. Esaia lxi. 16. Rom. xvi. 25. 11. Thess. 11. 17. 1. 11. 3. θανάσαι ἡνικα Perfectos vos faciet, sustentabit, roborabit.

11. αὐτῷ ἢ δοξᾷ, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἧς αἰῶνων] In Manuscripto tantum est αὐτῷ τὸ κράτος &c. vide supra 1 v. 15.

12. Διὰ Σιλουανὸς ὑμῶν τῷ πατρὶ ἀδελφοῦ (ὡς λογίζομαι) δι' ὀλίγων ἔγραψα] ὡς λογίζομαι Interpretor, Si recte memini. Affectum suum testatur, cum dicit se non nunc primum hæc scribere, sed & scripsisse antehac quam breuiter, & id, quantum meminit, per Siluanum siue Silam. Idem enim Silas in Actis, & 11. ad Corinthios & vtraque ad Thessalonicenses, & hic Siluanus, vt ad illa loca diximus. Hæc expositio videtur commodissima, vt neque de fide Silæ videatur dubitare Petrus, neque incertus esse an hæc pauca, an multa sint quæ nunc scribit. Laus quæ hic Silæ datur, similis est ei quam dat Timotheo Paulus 1. Cor. 1 v. 17. & Tychico Coloss. 1 v. 7.

ὡς ἀγγελῶν καὶ ἐπιμύνηται πάντῃ (ἧς ἀληθῶς χάριν τῷ θεῷ εἰς τὴν ἐπίστασιν] repetit quo tenore fuerit breuis illa epistola, vt si eam receperint, sciant eam à se scriptam, non ab aliquo suppositam. Fuerat autem vtile Galatas, quos Paulus ad Christum conuerterat, etiam Petri auctoritate firmari. χάριν vocat hīc doctrinam ex summa profectam Dei bonitate. Et εἰς τὴν pro ἐν ἡ frequenti nostris temporibus commutatione. Paulus Rom. v. 2. τὴν χάριν πάντῃ ἐν ἡ ἐπίστασιν. vbi dicta vide. Est enim præteritum pro præsentem, & significat fidem esse quæ vos à lapsibus seruat. In Manuscripto est ἐν ἡ ἐν ἡ σὺν vt sit hortantis.

13. Λατρεύεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι αἰκλιαντῇ] ad vocem αἰκλιαντῇ, & Syrus & Arabs & Latinus addunt nomen Ecclesiæ: recte nam & ad Ec-

clesiam scribit. Et hæc, & illa pariter à Deo electa, id est à Mundo segregata. Sic Christianos *συγκληρονομους, συσκοινωνους*, sæpe vocat Paulus. De Babylone dissident veteres & noui Interpretes. Veteres Romam interpretantur, vbi Petrum fuisse nemo vetus Christianus dubitabit: noui, Babylonem in Chaldæa. Ego veteribus assentior: nam quod Romam Babylonem vocauit, non in hoc tantum seruiit, vt si deprehenderetur epistola, non posset inde sciri quibus in locis viueret, verum etiam vt cogitarent Pontici, sicut nunc ipsi vexarentur ab Imperio Romano, ita olim maiores suos, & quidem illis ipsis in locis vexatos fuisse ab Imperio Babylónico: fuisse tamen pios & in vrbe Babylone & nunc esse Romæ: at sicut Deus pœnâs exegit de Babylone, ita & exacturum de Roma: & sicut Iudæi olim Babylonis iugo liberati fuere; ita & Christianos à Romana sæuitia liberatum iri. Congruentias plurimas inter Babylonem & Romam vide Orofij 11. 2. Hinc Babylon Romanæ vrbis figura Tertulliano aduersus Iudæos, & aduersus Marcionem 1v. Hic mystice impletum quod est in Ps. LXXXVII. 3.

κ) Μάρκος ὁ υἱός μου.] Cur non Ioannem Marcum in actis memoratum, sed Petri comitem, cuius habemus Euangelium, significari putemus, diximus ad eius Euangelij inscriptionem. Solebant Apostolicos quos ipsi instituerant, filios vocare, vt vides 1. Cor. 1v. 17. 1. Tim. 1. 2. 18. 11. Tim. 1. 2. 11. 1. Et Marco nomen Iudaicum fuit Mardocheus, vt Siluano Silas.

14. *Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης*] more Orientis de quo diximus ad Luc. VII. 45. xxii. 48. Rom. xvi. 16. 1. Cor. xvi. 20. 11. Cor. xiii. 12. 1. Thess. v. 26. dilectionis, nempe Christianæ. Syrus legit *ἐν φιλήματι ἀγίῳ*, quomodo sæpissime apud Paulum.

εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι] *לום שלום* Mos salutandi Hebraicus. Syrus hic *לום שלום*.

τοῖς ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] In Christo esse dicuntur qui sunt in eius Ecclesia, vt Rom. xvi. 7. & alibi.

Ἀμὲν] Acclamatio Ecclesiæ quoties ista legerentur.

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N
 E P I S T O L A M Q V Æ P E T R I
 A L T E R A D I C I T V R.

SΙΜΩΝ ΠΕΤΡΟΣ ΔΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ] Alij libri συ-
 μαίων. Sed id perinde est. Hoc enim est nomen Hebræum
 שִׁמְעוֹן, illud ex Hebræo in Græciorem formam deflexum,
 ut ex Iesu Iason. Sic 1. Macc. 11. 65. in Græco Συμεών, in
 Latino Simon. Et hoc nomine ita scribit Iosephus. Iam olim vete-
 rum multi credidere hanc epistolam non esse Apostoli Petri, argu-
 mento tum dictionis ab epistola priorē multum diuersæ, quod
 agnoscunt Eusebius & Hieronymus, tum quod multæ olim Eccle-
 siæ hanc non receperint. Ego aliud addam argumentum, cur Petri
 hæc esse non videatur. Petrus sub Nerone mortem obiit. At hæc epi-
 stola, aut epistola, ut nos arbitramur, huic subnexa, quæ facit ca-
 put tertium, scripta est post excidium Hierosolymorum. Nemo
 enim Christianus vltimum Mundi diem venturum credidit nisi post-
 quam euenisset euersio Iudaici status. Post eam vero breui admo-
 dum secuturam mundi ruinam, multorum animo obseruabatur, ut
 diximus ad 11. Thess. 11. & alibi. Hic vero scriptor Christianos vult
 patientes adhuc esse in illius diei expectatione, si forte sperato tar-
 dius adueniat: Esse hoc signum magnæ Dei patientiæ, qui adhuc
 multos ex Iudæis & Gentibus ad se velit conuerti. Scriptorem au-
 tem huius epistolæ arbitror esse Simeonem, siue Simonem Episco-
 pum post Iacobi mortem Hierosolymis, eiusdemque Iacobi, cuius
 epistolam habuimus, successorem & imitorem. Nomen enim eius
 Episcopi utroque modo & Simeon & Simon scribitur apud Euse-
 bium & alios, vnde etiam constat vixisse hunc post excidium Hiero-
 solymorum ad Trajani tempora, & tunc pro Christi nomine cruci-
 fixum.

Puto autem titulum epistolæ fuisse, Συμεὼν δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, quomodo & Iacobus & Iudas scribunt : sed eos qui spectabiliorem & vendibiliorem voluerunt facere hanc epistolam, adiecisse πῶτος & ὑπο-
 τος, & infra 11. 15. ad nomen Pauli, ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφός. Credo ita comperturum si quis antiquiora quàm nos habemus, epistolæ huius exemplaria inuenerit. In Syrorum libris veteribus abest hæc epistola. Tertullianus numquam deprompto hinc testimonio utitur.

τοῖς ἰσότητι ἡμῶν λαχοῦσι πάντι] ισότητι, ισόμοιρον, ισόπαδον, voces sunt ab elegantioribus Græcis acceptæ, quales non paucae in Maccabaïcis. Tale est & λαχάνειν pro accipere in libro Sapientiæ. Fides omnium Christianorum ad eundem honorem tendit, nempe vitæ æternæ. Missa autem hæc epistola ad gentem Iudæos, religione Christianos, qui erant in variis terrarum locis.

ἐν δικαιοσυνῇ τῇ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτηρίας Ἰησοῦ Χριστοῦ] Iustitiæ inter alia pars est stare promissis. Promisit Christus, & per Christum Deus, vitam æternam credentibus sibi, nempe ea fide, quæ obedientiam habeat comitem. Id præstabit proculdubio. Est hic ante vocem σωτηρίας omis-
 sus articulus, plane ut Tit. 11. 13.

χαίρει ὑμῖν καὶ εὐφραίνει πάντας τοὺς ἀγαπῶντες τὴν ἀλήθειαν] Imitatur Petrum 1. 2. ut & Iudas 2. πλη-
 θυνθῶσιν πάντες.

ἐν ἐπιγνώσει τῇ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν] In Manuscripto abest ἡμῶν. Est ἐπιγνώσις cognitio & experientia, diciturque modo ἐπιγνώ-
 σις τῇ ὑποφάνει τῇ Θεοῦ Eph. 1 v. 13. modo ἐπιγνώσις τῇ Θεοῦ ut Coloss. 1. 10.

ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θεότητος ἀπαλάμωσεν αὐτὸς τὰ πρὸς ἡμᾶς καὶ ἀσκήσαν διδασκαλίας
 ἵνα τῆς ἐπιγνώσεως τῇ καλίσταντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς] Hoc vult: non frustra se magni facere illam notitiam, quandoquidem diuina potentia per eam nobis largiatur omnia quæ faciunt ad vitam alterius sæculi, & ad pietatem in hoc sæculo. Satis fuerat dicere διὰ τῆς ἐπιγνώσεως αὐτοῦ, sed Hebræi amant nomina ponere vice pronomini. Nec inanis est hæc Dei circumscriptio. Noscitur enim ex ipso vocandi modo plenus gloriæ, quæ in Christo refulsit Ioh. 1. 14. & plenus potentia. In Manuscripto est ἰσότης δόξης καὶ ἀρετῆς. Est autem ἀρετὴ hic potentia. ἥτις hic est αἰπολογικὸν & διδασκαλικὸν verbum median sensu actiuo.

4. δι' ἧς] Per quam Dei gloriam & potentiam in Christo refulgentem.

τὰ ἔμμελα ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα διδόνται] Data nobis sunt promissa vitæ æternæ, quibus promissis nihil majus aut honoratius. Data autem sunt cum testimoniis magnis, tum vocis diuinæ, & clarificationis Christi in morte, quæ ad gloriam referuntur, tum per plurima miracula, quæ ad potentiam.

ἵνα διὰ τούτων ᾔμνησι θείας κοινωνοὶ φύσεως] Ut per ista promissa excitati participes fieretis, id est imitatores diuinæ bonitatis. Nam φύσις

vox hîcad proprietates Dei pertinet, vt ὑποστάσις Hebr. 1. 3. In Glos-
sario φύσις ingenium. φύσις ζώων Sap. VII. 20. Hierocles, τὰ ἐξ ἡς ἐπαγγέλλε-
ται θεὸν ἐξ ἀνθρώπου ποιήσιν ἐφ' ὅσον οἶον τε ἀνθρώπου θεὸν γένεσθαι.

ἀποφύγοντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς] φθορὰν hic scriptor non
hic tantum sed & infra 11. 12. 19. vocat mores corruptos, quibus op-
ponitur ἀσφθορεία Tit. 11. 17. quæ & ἀφθορία Eph. V. 1. 4. Pro κόσμῳ in
Manuscripto, ἐν τῷ κόσμῳ: quod frequentius. Hæc morum corruptio
in Mundo esse dicitur, quia maxima pars Mundi eâ laborat. 1. Ioh. V.
19. Et dicitur esse ἐν ἐπιθυμίᾳ, id est ἐξ ἐπιθυμίας quia ex concupiscen-
tia nascitur. Iac. 1. 15. Ἀποφύγον potest regere accusatiuum, propter
verbum φύγειν, & sic construitur infra 11. 20. Sed potest & geniti-
uum regere, propter vim propositionis ἀπὸ, quasi scriptum esset
φύγοντες ἀπὸ τῆς φθορᾶς.

5. καὶ αὐτὸ τίτο ὃ ἀουδὺν πᾶσαν παρεστέλλαντες] In Manuscripto: καὶ αὐτοὶ
ὃ ἀουδὺν πᾶσαν παρεστέλλαντες: id est cum tanta acceperitis Dei benefi-
cia, vos in iis excolendis omne studium conferte. Nec videtur ali-
ter legisse Latinus. Deus fecit quod suum est: vos quoque quod ve-
strum est facite.

ἐπιχορηγίσητε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετὴν] Est in hac periodo egregia
gradatio. Et est ἐπιχορηγήειν hoc loco adiungere, & ἐν abundat. Sic ἐπιχορηγή-
μα apud Athenæum cœnæ accessio. Vox ἀρετῆς non potest hic ita ge-
neraliter sumi, vt Philip. IV. 8. & apud Philosophos. Sequuntur enim
multa virtutum nomina, ἐγκράτεια, ἀπομονή, &c. Quare ἀρετὴν hic recte
puto posse accipi fortitudinem in fide, sicut ἀρετὰς pro potentia di-
ci notauimus supra 1. 14. 19.

ἐν ᾧ τῇ γνώσει τὴν ἐκράτειαν] Seueram ab omnibus voluptatibus ab-
stinentiam. Vide Act. XXIV. 26. Gal. V. 23.

ἐν ᾧ τῇ ἐκράτειᾳ τὴν ὑπομονὴν] Malorum sufferentiam constantem.
Luc. XXI. 19. Rom. V. 3. V. 11. 25. XV. 4. 11. Cor. I. 6. 1. Tim. V. 1. 11.
11. Tim. 111. 10. Tit. 11. 2. Hebr. X. 36. XI. 1. Iac. 1. 3. 4. V. 11. η̅η̅η̅.

7. ἐν ᾧ τῇ ὑπομονῇ τὴν δόξειαν] id est incrementum ingens pietatis:
quomodo intelligenda & quæ sequuntur. Vide 1. Tim. 11. 2. 111. 16.
IV. 7. 8. VI. 3. 6. 11. Tit. I. 1. supra 3.

ἐν ᾧ τῇ δόξειᾳ τὴν φιλαδελφίαν] Dilectionem eorum qui pariter Chri-
stiani sunt. 1. Petri 1. 22. 111. 8. Rom. 11. 10. 1. Thess. IV. 9. Hebr.
XIII. 1.

ἐν ᾧ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην] Dilectionem erga homines omnes
etiam non Christianos.

8. ὧσα γὰρ ὑμῶν ὑπάρχοντα] Vbi hæc omnia vobis non aderunt tantum,
sed & accrescent in dies. πλεονάζειν η̅γ̅η̅. In Manuscripto pro ὑπάρχοντα
est παρόντα.

οὐκ ἀργούς καὶ ἀκέραιους κατέσποντο εἰς τὴν τῆ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν]
Hic

Hic εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ὑπογραφῆς positum est, pro ἐν τῇ ὑπογραφῇ, quod recte vidit Latinus interpres. Ista efficiunt ut cognitio Christi, id est Evangelij, quam adepti estis, neque inutilis sit aliis, neque vobis infructuosa.

12. ἀργυροὺς ὁλίγη. ἀκάρπους ὁλίγη.

9. ὅτι γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα] ista modo dicta 5. 6. 7.

Τυφλὸς ὅτι μυωπάζων] Alterum est alterius explicatio siue ὑπερβολή. Simile quid Apoc. xv 11. 18. Hoc vult hic scriptor: cæcum cum dico, nimirum quia longe posita, in cælo scilicet, animo non videt. Μυωπάζειν λέγονται (ait Aristoteles) οἱ τὰ μὴ εἰς τὸ βλέποντες, τὰ δὲ εἰς ὑποστάσεις ἔχοντες.

λήθην λαβὼν τὴν καταισχυρῆσιν ἧς πάλα αὐτὸς ἀμάρτηων] Non meminit, inquit, baptismi in quo professus fuit se vitia omnia velle deferere. Vide Act. v. 5. 1. Cor. v 11. 1. Tit. 11. 4. Hebr. 1x. 23. Iac. 1v. 8. 1. Ioh. 1. 7. Sed maxime Eph. v. 26.

10. διὸ μάλλον] Potius ergo.

συνδύσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλήσιν καὶ ἐκλογὴν ποιήσατε] Date operam ut & vocatio quæ vobis contigit per Evangelium, & electio eam secuta, qua facti estis Dei populus, rata sint, id est, speratum euentum consequantur. Id enim est βεβαίον γένεσθαι siue βεβαιῆσθαι. Vide Rom. 1v. 6. xv. 8. Hebr. 11. 2. 1x. 17. In Manuscripto illo quo utimur & aliis multis plenius legimus: συνδύσατε ἵνα ὅτι καλὴν ὑμῶν ἔργων βεβαίαν ὑμῶν τὴν ὁδοῦ κλήσιν καὶ ἐκλογὴν ποιήσατε. Latinus in suo Græco habuit, ὅτι τῇ καλῇ ἔργων: sed κλήσιν non ὁδοῦ κλήσιν.

Ταῦτα γὰρ ποιῶντες ἔμὴ πλείω] id est non excedetis speratis. Vide Rom. x1. 11. Pl. xv. 5. 1. Tim. 11. 14. Pl. cxix. 163. 1. Tim. 11. 14.

ἔτι γὰρ πλεονέξουσιν ὑμῶν ἡ εἰσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τῆς κυρίας ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] πλεονέξουσιν est copiose, ut Coloss. 111 16. 1. Tim. vi. 17. Tit. 111. 6. sed hic per ματαιότητι significat promptissimo Dei affectu. Et ἐκλογὴν ὑμῶν hic est concedetur, ut 11. Cor. 1x. 10. Gal. 111. 5.

12. διὸ] cum hæc res tanti sit momenti.

ὅτι ἀμνηστῶν αἰεὶ ὑμῶν ὑπομνήσκουσιν ὅτι τούτων] ὑπομνήσκουσιν 11. Tim. 11. 14. Tit. 111. 1. Vtile est etiam memores monere Philipp. 111. 1. In Manuscripto διὸ μνηστῶν, inusitate. Et tamen videtur Latinus sic legisse καὶ εἰδότες] Sic Hesiodus:

τιῶν δὲ αἰὼν βασιλεύσῃ ἐρεῖα φρονέουσιν καὶ αὐτοῖς.

καὶ ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ] Hoc non ad omnes, sed ad maiorem, certe meliorem, eorum quibus scribit partem pertinet. Εὐαγγελίους. Vide 1. Petri v. 11. ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ, in ea veritate quam hucusque profitemini, Evangelica scilicet. Sic ἐν τῇ λόγῳ τῆς ἀληθείας τῆς Εὐαγγελίου τῆς παρούσης εἰς ὑμῶν Coloss. 1. 5.

13. σῶμα ὃ ἔχωμαι ἐφ' ὅσον εἰμι ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι] In hoc corpore. Hebræi corpus בשר vocant. Id Græce dicitur σκῆνος, ut Sap. 1x. 15. &

apud Pythagoricos, aut σπίνωμα vt hic & paulò post.

ἐκγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει] Excitare vos ad officium sæpe commo-
nificiendò.

14. εἰδὼς ὅτι ταχὴν ἔστιν ἡ ἀπόθνησις τῆ σκευήματός μου καὶ ὁ κύριος ἡμῶν
Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι] Similis prædictio Pauli de se 11. Tim. 1 v. 6.
Cypriano quoque & Chrysostomo aliquid euenit non dissimile. Et
in Hierosolymis tunc Ecclesiæ frequens fuisse donum prophetiæ,
videbimus in Apocalypsi : Credo autem scriptam hanc à Simeone
episcopo epistolam, imperante iam Trajano. Deponere ἀποθήκεν,
proprie de vestibus dicitur vt Act. v 11. 58. Per similitudinem quan-
dam de tabernaculo, aut de corpore velut tabernaculo, quomodo
& ὑμῶν dicuntur qui extra corpus sunt. 11. Cor. v. 2.

15. ἀποθνήσκω ἢ καὶ ἐκείστιν ἔχειν ὑμᾶς μὴ τὸν ἔξοδον τὸν τούτων μνημῶν ποιέειν]
Cum sentiam breuè me moriturum, ita alte hoc volo infigi ve-
stris animis, vt non possitis nec post meam mortem sæpe eorum re-
cordari. ἔξοδον dici mortem notauius ad Luc. 1 x. 31. Hic exitus fi-
guraturs per illum ex Ægypto.

16. εἰ καὶ θεοποιοῦντες μύθοις ὁμοιωσάμενοι ἐκαστοῦ ἑαυτοῦ ὡς τῆς κυρίας
ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστοῦ δουλοῦ καὶ πατρὸς] Μύθοις θεοποιοῦντες fabulis arte factis.
ποφίζομαι canillor, comminiscor in Glossario. Sic πλεῖστοις λόγοις infra 11. 3.
δουλοῦ καὶ πατρὸς ἐν ᾧ δυνάμις: pro δυνατὸν πατρὸς. Dicitur autem πα-
τρὸς omnis operatio. Vide 11. Thess. 11. 9.

ἀλλ' ἐπὶ πειρασμοῦ] Quales testes ἀντίπαι dicuntur Lucæ in præfatio-
ne qui non de alieno, sed de suo visu testantur. πειρῇ 19 y Deut. 111. 21.

τῆς δυνάμεως μεγάλαιότητος] id est miraculorum eius. Est enim μεταστροφή,
qualis Lucæ 1 x. 23. Eadem miracula dicuntur μεγάλα τῆ θεοῦ Actor.
11. 11.

καὶ ὡς θεὸς πατρὸς ἡμεῶν καὶ δόξαν] Supple ὡς: quales ἐλαχίστως sæpe
iam habuimus. ἡμεῶν καὶ δόξαν, honorem maxime gloriosum.

17. πάντες ἐνεχθείσης αὐτῆς ποιᾶσθε ὡς τῆς μεγαλοπρεπείας δόξης, οὗτος ἔστιν ὁ υἱὸς
μου εὐαγγέλιος, εἰς ὃν ἐγὼ ἀδελφῶτα, καὶ ταῦτ' ἐγὼ φωνῶ ἡμῖν ἡκούσας, ὅτι ἔχουσιν ἐνε-
χθῆσαι πρὸς αὐτὴν ὅτι ἐν ταῖς ὁρεῖς τῆς ἁγίας] Solent hæc verba vulgò referri ad
vocem illam auditam in monte quodam Galilææ, cuius testis fuit
Petrus cum Iohanne & Iacobo, quorum sententiam & nos sequeba-
mur, cum ad illam historiam, narratam à Matthæo x v 11. nostra
scriberemus. Nunc vt aliter sentiam facit, non modò nostra de scri-
ptore huius epistolæ proposita modò sententia, sed & quod δὲς ἄγον
apud Hebræos non alium montem significat, quam montem Mo-
riæ, in quo erat Templum, ideoque hæc verba referò ad illud quod
narrat Ioh. x 11. 28. Etenim tei plurimi adfuere: quos inter non est
quod miremur fuisse hunc Simeonem qui Eusebio dicitur ἀντίπατος καὶ
ἀντίπατος τῆς κυρίας, mortuus Hegesippo teste, cum annorum esset c x x.

Nec id incredibile, cum ad Vespasiani ævum vixisse, qui Cæsarem dictatorem vidissent, doceat nos disertissimus scriptor, qui de causis mutatæ eloquentiæ agens Tacito subiungi solet. Contigit autem illa vox Iohanni memorata, quantum ex textu colligi potest, Iesu transeunte per subdiale Gentium, quæ pars est montis Moria. Obstat vnum quod vocem illam aliis verbis Iohannes refert, nempe *ἐδύσατο καὶ πάλιν ἐδύσατο*: Vnde suspicio mihi incidit hæc verba: *ποιᾶσθε ὑπὸς ὅστις ὁ υἱὸς μου ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ δόδωκεν*, ut alia quædam, addita ab illis qui omnino hanc epistolam Petri Apostoli credi voluerunt. Consulantur & hîc vetustiora exemplaria, si qua reperiri possunt. In Manuscripto: *ἐν τῷ ὑμενοῦ. Μεγαλοπρεπὲς δόξα* pro ipso Deo ut *בְּיוֹד* sæpe Hebræis. *Δυνάμεις* pro Deo Matth. xxvi. 64.

19. *καὶ ἐρχόμεν βεβαιώσωμεν τὸν προφητικὸν λόγον*] id est, sermo prophetarum habuit quidem semper apud nos auctoritatem. At nunc multo maiorem habet, ex quo videmus euentus tam pulchre congruere dictis de Messia. Sic *βεβαιώσω* habemus & Marci xvi. 20. i. Cor. i. 6. Hebr. vi. 16. responderque Hebræo *יְקַיֵּם*.

ὅτι καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες] recte facitis quod prophetarum velamina nocturna & diurna manu versatis.

ὡς λυχνία φαίνονται ἐν ἀνυχμῶσι τῶσδε ἕως ἃ ἡμεῖς διαυγάσῃ καὶ φάσφορος ἀναπύλη ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν] id est donec vos ipsi donum propheticum à Deo consequamini. Prophetia vocatur stillatio Micheæ i. 1. Ezech. xxi. 2. Ergo locus siccus est homo non habens donum prophetiæ. Micheæ iv. 8. *לִדְּגָ* vertitur *ἀνχυμῶδης*. Dicitur Prophetia & *φωτισμός*, ut Iud. xii. 8. Dan. v. 14. & Lucifer Esaia x. 2. nam *לְוַי* proprie Lucifer Hebræis. Qui nondum in selucem habet, opus est eam tantisper ab alio fœnetetur. In Syluam ligna ferre nihil opus. Philo de Principis constitutione. *προφήτη ὃ ἔστιν ἀνίσταται, ἔρχεται νοητὸν ἥλιον ἐς ἑαυτὸν*.

20. *τὸ πρῶτον γινώσκοντες*] *πρῶτον*, id est imprimis *כְּרִשְׁתִּי*.

ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεως ἔχει] Omnino assentior iis qui hic legendum censent *ἐπιλύσεως*. Non est prophetia res nostri impetus. Non habet eam qui vult: Spiritus ubi vult spirat. Non ignoto *פֶּתַח* Gen. xii. 12. à nonnullis interpretibus verti *ἐπιλύσει* pro quo Chaldæi dicunt *פֶּתַח*, vnde *פֶּתַח* Dan. v. 12. at à Chaldæo Cant. i. dici explicatum ab Esaia id quod Esaias prædixit, & Philoni de vita Contemplatiua explicationem scripturæ dici *ἐπιλύσει*. Sed quod iam dixi simplicius est, & cum sequentibus melius cohæret.

ὃ καὶ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὶ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ πνεύματος ἀγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἄλλοι θεοὶ ἀνθρώποι] Locuti sunt futura, non cum ipsi vellent, sed cum eos ageret Dei Spiritus. *φερόμενοι* proprium huius rei. nam & Græcis tales *θεοφόρητοι*. De huius vocis vi vide Hebr. i. 3. Illud ipsum est quod per *עַבְדִּי* exprimitur Iudic. xi. 25. Sensus idem qui hîc Dan.

II. 27. 28. ἠνέχθη est באה. Pro θεοῦ est τῷ θεοῦ in Manuscripto: veri Dei: αἱ τοὶ τῷ θεοῦ ἀνθρώποι: ἰσχυροὶ ἄνθρωποι: חֲזָקִים אֱלֹהִים אֲנִי Hebræis sic אֱלֹהִים אֲנִי id est propheta II. Regum IV. 40. & alibi.

CAP. VI.

BENONTO ἡ καὶ ψευδοπροφηταὶ ἐν τῷ λαῷ] Bene cohærent cum superioribus. Non enim omnes Dei Prophetæ sunt, qui tales se dicunt. Multi falso sibi sumunt id nomen. Multi diabolico Spiritu agitantur. Ἐν τῷ λαῷ, in populo Israëlítico. Vide I. Regum XXII. 6. Ierem. XXVIII. Ezech. XIII. 2. XXII. 25. 28. Sophon. I. 4.

ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι] Carpocratem & eius socios præcipue intelligit, qui fuere Adriani temporibus.

οἵτινες παρεισάξουσιν αἵρέσεις ἀπωλείας] Sectas perniciosas. Est vox αἵρεσις suapte natura media, sed additamento distinguitur. Παρεισάξουσιν latenter introducent. Vide Gal. II. 4.

καὶ τὸν ἀρρέσαντα αὐτοὺς διαδότῃ ἀνέμῳ] id est, Iesum qui plerumque κύριος in Nouo Testamento vocatur, sed & διάδοτης interdum, ut sæpiissime videre est in libris responsionum ad Orthodoxos, & aliis libris Christianorum. Christus & illos redemit, quippe pro omnibus mortuus. Verba talia non semper effectum, præsertim ultimum, sed sæpe efficaciam significant. Sic σώζειν sumitur II. Tim. I. 9. Abnegabant autem illi Iesum quia honorem ei suum detrahebant, dicentes natum eum patre Iosepho, & multos de Carpocratis grege ipsi patres, quosdam & superiores esse. Irenæus I. 24.

ἐπαίροντες ἐαυτοὺς τυχύνει ἀλώμενοι] bello Barchochebæ cui adhæserunt, ut homines mundani.

2. καὶ πολλοὶ ἑξακολουθήσουσιν αὐτῷ τῷ ἀσελγείᾳ] Nam & philtia dabant & impudicitiae opera habebant ἐν ἀσέλγει. Irenæus dicto loco & Epiphanius. Theodoretus de illis: νόμον τῷ ἀκολασίᾳ ποιέμενοι. Idem alio loco Carpocratem & eius socios vocat τῆς ἀσελγείας καὶ τῆς ὀργῆς διδασκάλους, docebat, ait de Carpocrate Augustinus, omnem turpem operationem, omnemque adinventionem peccati.

οἱ δὲ ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται] Euangelica doctrina quæ ὁδὸς γγγ dicitur Act. XX. 9. infra 15. Contra & mala instituta ὁδὸς nomine veniunt. infra 15. Iudæ II. Dicit autem propter ipsorum & doctrinam & mores male auditurum Euangelium: quia & ipsi dicebant Christiani. Simile Rom. II. 24. I. Tim. VI. I. Tit. II. 5. Irenæus de Carpocratianis: *Quin & ipsi ad detractionem divini nominis & Ecclesiae, quemadmodum & gentes à Satana præmissi sunt, uti secundum alium & alium modum quæ sunt illorum audientes homines, & putantes nos*

omnes tales esse, auertant aures suas à præconio veritatis, aut ut videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphement. Paria dicit Epiphanius hæresi xxvii. In Manuscripto est .η. δόξα τῆς ἀληθείας.

καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλάστοις λόγοις ἐμπορεύσονται] fictis sermonibus (prætexebant enim nomina fidei & dilectionis, ut Irenæus nos docet & alij) nundinabuntur per avaritiam. nam ἐν hîc Hebræo more valet ὁδός. Qui promittunt salutem, vitam non corrigentibus, ij multos discipulos sibi attrahunt, & ab illis multa corradunt, vnde suauiter viuunt. Verbum ἐμπορεύεσθαι habemus & Iac. i v. 3. Respondet Hebræo נָסוּב, ut videre est Gen. xxxi v. 10. 21. xl ii. 34. 11. Paralip. ix. 14. Prou. i v. 14. xxxi i. 19. Ezech. xxv i ii. 21. Nundinari eo sensu sæpe usurpat Cicero & alij.

οἷς τὸ πάλαι πάλαι σὺ ἀργαῖ καὶ ἀπολεία ἀντὶ τοῦ νουθετεῖς] Pridem Deus destinavit mittere impostores, quibus tales homines decepti pessime percant. Matth. xxi v. 24. Ioh. v. 43. Respiciuntur autem non obscure verba Moysis Deut. xxxii. 35. Sic Iudas, qui pleraque huius epistolæ transcripsit ut ostenderet quæ hîc prædicta sunt, iam euenisse: οἱ πάλαι πωρηγὰ μὲν οἱ εἰς τὸ πάλαι καὶ ἀπολεία, id est quibus impendit.

4. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἀμφοτέρων σὺ ἐφείσαστο] Agit de illis Angelis quos Iudas vocat μὴ τηρήσαις τὴν ἐαυτοῦ ἀργὴν ἀλλὰ ἀπολιπότας τὸ ἴδιον οἰκητήριον: quorum caput ἐν τῇ ἀληθείᾳ σὺ ἐσηκας Ioh. viii. 42. & multos secum traxit alios, quorum fuit ille Gen. i ii. 1. denotatus.

ἀλλὰ σιχαῖς ζόφου τάρταρος παρέδωκεν εἰς κρίσιν περυσμένους] Iudas: εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δις τοῖς αἰσίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. Liber qui Enocho tribuitur pro eodem dixit: δις τοῖς αἰσίοις ὑποβλήντας ἐν γῇ. Ad intelligenda autem hæc lucem nobis adfert Philo de Abrahamo: καὶ τὸ φῶς ἐν ἑαυτῷ μὲν ἀκρατον καὶ ἀμυγρὸν σκότους ἔστιν, ἐν ᾧ τοῖς ὑπὸ σελήνῳ αἰεὶ ζοφερῇ κακρὰ μὲν φαίνεται. Sic & Plutarchus libro de Homericæ poësi, ἄδελφον dicit esse αἰερα, addens: τῶν γὰρ λέγει ζόφον ἡερόντα, ἐπιδὼν φῶς οἰκίον σὺ ἔχει, ἀλλὰ ὑπὸ πλίου καὶ σελήνης καὶ ἡλίου αἰερα ἀλλαν κατὰ λαμπρύνει. Defectores autem isti Angeli, cum sedem habuissent in summo cælo, domicilio purissimæ lucis, inde infra omnem astringentem regionem detrufi sunt, in aëris loca terræ propinqua, vnde eorum princeps ἀρχὴν τῆς οὐρανοῦ τῆς αἰερας dicitur Ephes. ii. 2. Dicuntur autem σιχαῖ siue διςμοὶ, sicut & Pindaro de impiorum animabus loquenti ζεῖν γὰρ αἰετοι, Dei lex illa quæ Dæmonas ultra loca assignata vagari vetat, imo nec agere nisi ex permisso. Apoc. x x. 2. τάρταρος autem nihil est quàm dei jcere. Nam τάρταρος dicitur quod in quaque re infimum est, siue in terra, siue in aqua, siue ut hîc in aëre: nimirum ex Syriaco τάρταρος τάρταρος ἡερόντα dixit Homerus Iliados θ, & eodem libro, βαφὸς δὲ τὸ τάρταρος ἀμφοῖς. Idem ζόφον ἡερόντα Iliados μ. & φ. dicit autem & hic scriptor & Iudas Angelos illos defectores seruari in isto aëre,

velut in carcere, in diem iudicij, cum condignas laturi sunt suis criminibus pœnas: quod indicatur & Matth. v 111. 29.

καὶ ἀρχαίου κόσμου σὺν ἐφείσματο] Antiquum Mundum vocat hominum genus ante diluuium.

ἀλλ' ὁμοῦν Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε] Est locutio qualis apud Martiakem:

Dic quotus & quanti capias cenare.

Nam octauus dicitur seruatus, qui vnus fuit ex octo seruatis. 1. Petri 111. 20. Dicitur autem Noë præco iustitiæ, quia operam omnem dedit, vt suæ ætatis homines ad iustitiam, id est ad vitam rectiorem conuerteret: vt videre est dicto iam Petri loco. & Matth. xx1 v. 37. vnde & Mundum illum damnasse dicitur Hebr. x1. 7.

κατακλυσμένον κόσμον ἀσεβῶν ἐπάξας] Merito κόσμον ἀσεβῶν vocat homines à prima ætate nihil boni cogitantes, quales describuntur Gen. v 1. κατακλυσμός, diluuius, diluuium, inundatio, in Glossariò. Habemus hanc vocem Matth. xx1 v. 38. 39. Luc. xv 11. 27. Vtitur Plato sæpe: sed & Varro apud Censorinum. Ἐπάξας exacte dictum: inde ἐπιχωροῖ Si-rachidæ, omnia mala diuinitus immissa.

6. καὶ πόλεις Σοδὼμων καὶ Γομόρρας πλεῖστας καταστροφῇ κατέκρινεν] Σόδομα pluraliter dicere, vt Γεωσέλιμα mos est Interpretibus Lxx. quos sequitur Matth. x. 15. 23. 24. Marcus v 1. 11. Luc. x. 12. xv 11. 29. Nec aliter Strabo. πλεῖστας cinefactas. Strabo terram illam omnem dicit esse πλεῖστη, Solinus fatiscere in vagum puluerem. Comparat ea loca torri raptæ ex incendio Amos 1 v. 11. καταστροφῇ subuersio, excidium. In Glossario. Respondet voci תבנית in hac ipsa historia. Gen. x1 x. 29.

ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν πειθακῶς] ὑπόδειγμα hic sume pro exemplari vt Iacobi v. 10. Videre in eo possunt impij quæ pœna ipsos maneat. Fuit enim illud δῆγμα πρὸς αἰωνίου, vt ait Iudas 7.

καὶ δικαίων ὡς] Sic eum vocat comparatum cum illis inter quos habitabat. καὶ τοὶ γ' οὗτοι ἐπ' αὐτοὺς ἦσαν σοφίας, vt ait Philo de eo loquens, libro de vita Mosis.

καταπονήμενον ὑπὸ τῆς τοῦ ἀθέτου ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς ἐρρύσατο] Tædebat eum viuere inter tam inhospitales atque flagitiosos. Quos ἀθέτους vocat, quod secundum illam primæuam, partim naturæ, partim traditionis legem non viuerent. Sic & ἀνομα ἔργα membro sequente.

βλέμμασι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἑκατοικῶν ἐν αὐτοῖς ἡμέραν ὅλην ἡμέρας ψυχρῶς δὲ καὶ ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν] Recte monent, qui illa βλέμμασι καὶ ἀκοῇ referunt ad ἐβασάνιζε: & verbum hoc æctiuum sumunt pro reciproquo. Cruciabat se non modo quod audiret, sed quod & videre cogeretur eorum flagitia, adeo aperte peccabant vt dicitur Gen. x1 11. 13. & Esaïæ 1 11. 9. ἡμέραν ὅλην ἡμέρας 11 11 11 per annos nempe sexdecim ex quo ab Abrahamo abierat.

9. οἱ δὲ κύριος ἐστὶν εἰς ἐκ πνευματῶν ῥυεῖς, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμετέρας κείτους κατα-
 ζομενύς τρεῖς] Est præsens pro futuro: καταζομενύς pro καταδοπομενύς. Et
 ex vno exemplo nobili infert sententiam generalem.

10. μέλιτις ὅτις ὁποῖα σαρκοῦ ἐν ἐκιδυμία μισμοῦ πορνομενύς] πορνομενύς
 ὁποῖα est sectari Luc. xx i. 8. Iudas pro eodem dixit, ἀπελδοῦσαι ὁποῖα
 σαρκοῦ ἐνέμε. Cæterum voce σαρκοῦ rectè hîc intelligimus omnem car-
 nem siue nostri, siue alterius sexus, quæ non est nostra, id est extra
 coniugium. Omnia talia μισμοῖ, ὀχρῶ. Nam sola in matrimonio
 κοῖτη ἀμίαντος Hebr. xiii. 4. Irenæus de Carpocratianis: in tantum in-
 sania effrænati sunt, uti ea omnia quæcumque sunt irreligiosa & impia po-
 testatem habere se operandi dicant. Sola enim humana opinione negotia bona
 & mala dantur. Explicat Epiphanius: ἀρρητοῦργον καὶ ἀδόκιμον πορνεῖν, καὶ
 ἐν δόξῃ ἐστὶν ἐκείνου φέρειν ἔτι πορνεῖν. καὶ πᾶν εἶδος ἐνδρόσεως, καὶ λαλίστατος
 ὁμιλίῶν πορνεῖν γυναῖκα ἐν ἐκιδυτῇ μέλιτι σαρκοῦ.

καὶ κυριότητις κατὰ θεοῦ] κυριότητις est abstractum pro concreto:
 ut Eph. i. 21. Coloss. i. 16. Sed ibi de Angelis agitur: hîc de homini-
 bus: nec aliud sunt κυριότητες hîc quam ἐξουσίαι Rom. xiii. 1. Omnes
 in Imperiis positi. Sic & Latini dicunt potestates.

τολμηταί, ἀυθάδεις] τολμηταί (ὅτι οὐκ ἔχουσιν) nihil non audentes. ἀυθάδεις
 contumaces. Tit. i. 7. Sic Stoicorum arrogantiam apud Tacitum
 infectatur quidam, addito, ex ea secta homines turbidos fieri.

ἀδελφοὶ οἱ ἐξουσίαι, βλασφημοῦντες] ἀδελφοί, id est τοῦς ἐν δόξῃ, honore fun-
 gentes, summo scilicet: ἐξουσίαι κατὰ θεοῦ Rom. xiii. 1. Adeo non
 reuerentes in summis honoribus positos, ut etiam eis atrociter ma-
 ledicant, contra præceptum Exodi xxii. 28. τρέμμα ἡτὶς per κατὰ θεοῦ
 μίαν est reuereri, ut Dan. v. 19. vi. 26.

11. ὅπου ἀγγελοὶ ἰσχυροὶ καὶ δυνάμεις μέγαντες ὄντες] Angeli plus possunt pol-
 lentque, quàm reges, ut apparuit in Ægypto & in Sennacheriboi
 Vocantur Angeli καὶ ἰσχυροὶ fortes, robora, Ps. ciii. 10.

καὶ φέρουσιν κατὰ θεοῦ κύριον βλασφημοῦντες κείτον] illud κατὰ θεοῦ κυρίου abesse
 in Manuscripto & rectè. Angeli cum de regibus ac principibus aut
 impiis, aut vitiosis loquuntur, nusquam loquuntur nisi modeste, non
 cum maledictis, ut videre est tum alibi, tum i. Reg. xxi. 26. Dan.
 iv. & xxi. & Zach. i. nimirum etiam Angeli reuerentiam exhibere
 potestati, quam eis speciali providentia Deus concessit. βλασφημοῦντες
 κρίσις aut, ut apud Iudam, est κρίσις βλασφημίας, est vindicta quæ male-
 dicendo exercetur. Nam κρίσις ponitur pro ὀργῇ Prov. vi. 34. Esaia
 xxxiv. 4. xxxv. 4. Deo soli vindictam illam reseruant, sicut &
 contra diabolum, utpote cui & ipsi potestas quædam à Deo data sit,
 fecit Michael, quod argumentum à maiori addit Iudas.

12. ὅτις, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ γυναικῶν ἐκ ἀλλοτρίων καὶ φθορῶν, ἐκ οἷς ἀποτοῦν
 βλασφημοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαίσκονται] In Manuscripto: γυναι-

μὲν φουκαῖ. At Latinus φύσι, quod rectum puto. ita peribunt illi, sicut pereunt muta animantia, quæ per naturam in id destinata sunt, ut ab hominibus capiantur & interficiantur. Prædicit exitum belli Barchochebæ. Similes comparationes habes Ierem. x. 18. Ps. cxli. 10. Abac. i. 15. ἀπολαζῶσιν sunt בעיריב. Meritò autem hoc eis euenturum ait, quia maledictis insectantur ea quæ non intelligunt. Neque enim intelligunt quanta sit imperiorum utilitas. ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν, id est cum aduenerit tempus exitij ipsorum. Μετενομία. Et ἐν οἷς est pro εἰς α̃. Vide 11. Regum xix. 6.

13. κοιμούμενοι μυσθὸν ἀδικίας] De hoc significato vocis κομίζεν diximus 1. Petri v. 4. Ἀδικία hîc vitam extra leges significat.

ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ ξουφλῶ] Fuerit forte ξουφλῶ. voluptati ducunt saginari in diem: nec vident id sibi fieri, sicut pecoribus quæ mox mactanda sunt. ἐν ἡμέρᾳ, id est ad breue tempus.

σπίλοι καὶ μῶμοι] σπιλάδες Iudæ, id est dedecora Christianismi. μῶμος ὅς est vitium corporis, ut videre est Leuit. xxi. & xxv. & Num. xix. 2. & Deut. xv. 21. xvii. 1. Sed & ad animum transfertur, ut videre est Deut. xxxii. 5. ut & ἄμμος Eph. i. 4. v. 27. Coloss. i. 22. Hebr. ix. 14. 1. Petri i. 19. Iudæ 24. Apoc. xiv. 5. Σπλος sordes, ut diximus ad Ephes. 5. 27. vnde σπιλουῖ Iac. i. 1. 6. Iudæ 23.

ἐν ξουφῶντι ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν συνδωροῦμενοι ὑμῖν] Recte Latinus legit ἀγαπαῖς, quomodo & Iudas loquitur, itidem subiungens συνδωροῦμενοι ὑμῖν. Sed auferendum illud αὐτῶν quod Arabs non legit. Ἀγάπαι dicebantur conuiuia illa in quibus Christiani diuites & pauperes pari victu utebantur: diuitum enim sumptu pauperes isto quasi refrigerio iuuabantur, ideoque id vocabatur quod dilectio apud Græcos, ut in Apologetico ait Tertullianus. Ea conuiuia claudi solebant Sacramento dominicæ passionis, ut videre est Act. ii. 42. 46. qui mos ipso die quo instituta est à Domino Cœna mansit in Africa, ut ex Conciliis & Augustino discimus. Ideoque olim edebatur quantum esurientes caperent: bibebatur quantum pudicis erat utile: ut ait dicto libro Tertullianus. At docet nos historicus Socrates in Ægypto primum introductam in illas Agapas ἀκραιψίας, quæ causa fuerit cur postea institutum sit, ut ne Sacramentum nisi à ieiunis sumeretur. Ea ipsa ἀκραιψία hîc notatur, ostenditurque eius origo fuisse à Carpocratianis.

14. ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μισοὺς μοιχαλίδος] In Manuscripto μοιχαλίας: quod rectum puto, ut sit à μοιχαλῖς, μοιχαλία, sicut à μοιχὸς μοιχεία. Et ita legit Latinus qui vertit adulterij, oculos plenos adulterij dicit, nihil agentes aliud nisi ut mulieres ad adulteria alliciant. Magna enim in amoribus vis oculorum, ut diximus Matth. v. 28. Adde Prou. vi. 26. Sirach. xxvi. 10.

καὶ ἀγα-

καταπαύσους αἰμώνας] Melius legit Latinus *καταπαύσου*. Oculi eorum non adulteria tantum fecerantur, sed & alia fœda, idque assidue. In Glossario. *κατάπαυτος inaccessibilis, indefinens*. id ipsum est *לֹא יִשְׁכַּח* Esaiæ I VII. 20.

δυναστούντες ψυχὰς ἀσθεῖνους] Inescant facile animos. At quos? inconstantium. Vox *δυναστούν* valde est huic rei propria, quæ inuenitur & Iac. I. 4. & infra 18. Sic & *ἀσθεῖνους* habes infra I II. 16.

καρδίαν γεγραμμένην πλεονεξίας ἔχοντες] Sæpe reperit colores vt melius noscantur. *πλεονεξίας* habet & Manuscriptus, non *πλεονεξίας*, vt codices alij. Et est participium pro verbali more Hebræo, quasi dicas cor peritum auaritiæ. Doctores qui commeatum dant peccandi, non mirum est si multos discipulos attrahant, & inde lucrum faciant, vt iam ante diximus.

καὶ τὰς τίνας] *כִּי יִדְרֹךְ*. Sed locutio est qualis Matth. XI. 19. I. Petri I. 14. Ioh. XV I I. 12. Eph. II. 2. Sic *כִּי יִדְרֹךְ בֵּן* vertitur *ἀξιός πληγῶν* Deut. xxv. 2.

15. Καταλιπόντες ὁδοὺς ὁδὸν] Eam viam quam Apostoli monstraerant. Sic Elyma dictum: *ὃ πάντῃ διεφύλαξε τὰς ὁδοὺς Κυρίου* Τὰς ὁδοὺς Αἰ. XII. 10. Est introductio ad comparisonem quæ sequitur. Nam Balaamo dictum est Num. XXII. 32. *כִּי יִדְרֹךְ לְנִדְרֵי*.

ἐπὶ ἀσπίδου] *עַל*.

Ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τῆ Βαλαάμ τῆ Βοσόρ] Pro Prophetis & Apostolis secuti sunt pseudopropheta. Est autem comparatio valde appositæ, vt sequentia ostendent. *τῆ Βοσόρ* nempe *χαλείου*. Habemus quidem nomen *Βοσόρ* in Græco pro *בֶּשֶׁר*. I. Sam. XX. 9 item *בֶּשֶׁר* Deut. IV. 43. & I. Macc. V. 26. Sed ea loca huc non pertinent: sed is locus designatur qui olim dictus *פְּתוֹר* Num. XXII. 5. Eius vero loci nomen à Syris posterioribus mutatum est in *בֶּשֶׁר*, quia frequens illis & mutare in *ב*, quomodo Ioël. I. 1. *פְּתוֹר*, in Græco est *Βαθυλ*, nec minus frequens mutatio *η* in *ψ* quomodo idem est *תִּי* & *ψ*, multaque alia. At Arabs legit hîc *بيور* & præposuit vocem quæ filium significat. Quod non improbem, si exemplaria vetera faciant. Nam *בֶּשֶׁר* pater Balaami, vt apparet dicto iam numerorum loco.

ὅς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν] Vide quam bona similitudo respondeat. Balaam suasit stupra, idque lucri causa. Sic & illi. Traditio in hoc loco supplens quod reticetur in Scriptura. Vide quæ diximus Num. XX. IV. 25. XXXI. 8. *Αἰτίας* hic sume vt supra 13. *μισθὸν ἀδικίας* *שֶׂכֶר שָׂדֵה* in Hebræo cum egregia *παρομοίωσις*. Balaam accepta mercede, paulo post perit. Sic & illi peribunt.

ἡλγὴν ἣ ἔχει ἰδοὺ ὡς ζῴοντες ἀνθρώπων] Nota historia ex Num. XXII. 18. optime autem procedit comparatio. Illum asina arguit: hos animalia muta prope omnia, quod sexus leges seruant: quædam

etiam pudicitiam coniugalem. Idem sensus apud Iudam 10. *ὑποζύχον* est nomen per se generale, ut Latinum, iumentum. Sed apud Græcos sacræ scripturæ interpretes, semper de asino aut mulo dicitur, ut Genes. xxxvi. 24. Exodi i v. 20. ix 3. xx. 17. xxi. 9. 10. xxi. 4. 5. 12. xxxi v. 20. Deut. v. 14. 20. Iosue vi. 21. vii. 14. Iudic. i. 14. v. 10. xix. 3. 10. 21. 28. 11. Sam. xvi. 2. 11. Paralip. xviii. 15. Iob. xxiv. 3. Zach. ix. 9. Nec aliter Matth. xxi. 5. Id eo evenit, quod Iudæa equos non ferret. Et *ἄφωνον* hic dicitur quod sermone caret, specie excellentiore significata per nomen generis. Latinus hic pro *ᾠδανομίας* legit *ᾠδανόιας* quæ vox est apud Aristophanem, Platonem & alios.

ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθιζάμενον ἐκάλυψε τὸν τῷ θεοφύτου ᾠδαφρονίαν] Deest hic ᾠδ ut supra 9. quomodo ᾠδ sæpe deest apud Hebræos. Si homines tacerent, lapides loquerentur Luc. xix. 40. Sic cum homines brutescant, bruta animantia pro Deo loquuntur. Et nota *θεοφύτω* vocari non qui talis erat, sed qui talem se dicebat. Sæpe enim nomen *עבד* in sacris literis vsurpatur secundum id quod putatur, non quod est. Et in eo sensu interpretes vertunt interdum *θεοφύτω*, sæpe *ψευδοθεοφύτω*, ut Ierem. vi. 13. xxvi. 7. 8. 11. 16. xxvii. 7. xxviii. i. xxix. i. 8. Zach. xiii. 2. *Παεαφρονία* vox est inusitata. Græcis dicitur aut *ᾠδαφροσύνη* ut Platoni in epistola, aut *ᾠδαφρότης*, ut Zach. xii. 4.

17. *Ἐπὶ εἰσι πηγὰς ἄνδρῳ*] Multis similitudinibus depingit illorum hominum ingenium. Fontes sine aqua dicuntur fontes, sed non sunt: sicut oculus qui non videt Aristoteli non est oculus. Ita illi, nomine tantum Christiani.

νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι] *νεφέλαι* & nubes dicuntur & nebulae, quæ ipsæ abortus quidam sunt in nubium genere, tenebricosæ & non imbriferæ. Inde errorum nebulam dixit & Iuuenalis. Et Manuscriptus hic pro *νεφέλαι* distinctius habet *ὀμίχλαι*. Definuitur autem *ὀμίχλη* Aristoteli *ἀτμώδης ἀναθυμίασις τις ἄγνος ὕδατος, αἶετος μὲν παχυτέρα νέφους ἢ ἀραιότερα*. Vide Sap. ii. 4. Sirach. xxi. 3. xlii. 47. Solet ita verti Hebræum *לחג* ut Iob. xxxviii. 9. Ioël. ii. 2. Soph. i. 6. Et Iudas hanc comparisonem cum præcedente permiscens ait *νεφέλαι ἄνδρῳ ὑπὸ ἀνέμων ᾠδαφριεόμεναι*. Facilius agitur id quod leue est; nebula à ventis, nebulones à cupiditatibus suis. Sic motus animi ventis & procellis sæpe comparat Cicero.

ὡς ὁ ζόφος τῶν σκότους εἰς αἰῶνα περιήται] Pœnæ alterius sæculi modo sub incendij, modo sub tenebrarum figura describuntur: ut Matth. viii. 12. xxi. 13. x xv. 30. Augetur autem significatio, cum non *ζόφος* tantum dicitur, sed *ζόφος σκότους*, ut & Iudæ 13. Sic dicitur *χθὺς πῖτον*, *συμφορὰ πῖτον*, cœnum luti & similia. Et respondet pœna culpæ. Tene-

CAP. II. IN EPIST. QUÆ PETRI ALTERA DICITVR. 51

bricosa vita tenebris puniatur. *Τιτίρησας* dictum hic de poena: vt de præmio 1. Petri 1. 4.

18. *ὕπερβησεν ὃ μεταίδητος φθιγγόμενος*] Inflata loquuntur & vana. In Glossario: *ὕπερβησεν inflatus*. Iudas de iisdem: τὸ σῶμα αὐτοῦ λαλεῖ ὑπέροχα: nempe de virtute in se missa, qua mundi fabricatores effugere possent: dicebant, vt ait Tertullianus, libro de Anima, suas animas de sublimi virtute conceptas, despectrice Mundi potentium principatum. Respicitur locus Dan xi. 36. *תָּרַבְר נַפְחָה*, vbi Græci *λαλήσας ὑπέροχα*. Est eadem vox Deut. xxxii. 11. 11. Sam. xii. 2. Eodem sensu *כַּמְלֵל רַבְרָב*, *σῶμα λαλοῦν μεγάλη*. Dan. vii. 8.

διεσφέν] supra 14.

ἐν ὀπθυμίαις σαρκὸς, ἀσελγῆαις] Sic habet & Manuscriptus sine copula: nec id inusitatum, vbi alterum alterius est expositio, vt Luc. i. 14. De re vide supra 7. & 10. ἐν hic est *per*.

τοὺς ὀλίγον ἀποφύγοντας] in Manuscripto est *ὀλίγως*, quod infrequens. Sensus est: qui ad tempus effugerunt, nempe tales cupiditates. Sic *ὀλίγον* habuimus etiam in Petri i. 6. Re ipsa effugerant, non in specie. Correcti fuerant, sed in vetera sunt relapsi, vt sequentia clare indicant.

τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφόμενους] Qui nunc decepti redeunt, nempe ad ea quæ effugerant. *ἀναστρέφειν* est redire Matth. xv 11. 22. Act. v. 22. xv. 16. Et plurimis locis Veteris Testamenti *שוב* sic vertitur. Pro eodem infra *ἐπιστρέψας*.

19. *ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγέλλόμενοι*] Nimirum sic vocabant libertatem omnia operandi: & sic animam suam dicebant ab omnibus liberatam, teste Irenæo.

αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς] Quomodo alios liberarent, qui ipsi serui sunt morum corruptissimorum? *φθορᾶς* enim hic sumitur, vt supra 1. 4. In Manuscripto est, *δοῦλοι ὄντες*. nihil refert.

ὅτι ἂν τις ἡγήται τούτῳ καὶ διεδούλωται] Sensus idem qui Rom. vi. 16. & Ioh. vi 11. 34. vbi nonnulla ex philosophis attulimus paris sensus.

20. *οἱ ὃ ἀποφύγοντες τὰ μιάσματα τῆ κόσμου*] Vide supra 10. Alij libri habent *οἱ ὃ*. Sed vera lectio est *οἱ ὃ*, vt series sequentium indicat.

ἐν ἐπιγνώσει τῆ κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Cognitio enim Euangelij vim habet nos à peccatis liberandi. Ioh. vi 11. 36.

τούτοις ὃ πάλιν ἐμπλακόντες ἡγῶνται] Abundat ὃ, vt & alibi. *ἐμπλακεῖν* habet & Prou. xxv 11. 18. vtuntur & Plato & Polybius. Tenentur irretiti.

ἔχουσιν αὐτοῖς τὰ ἔχματα χρίσθαι ὥς πρόβατα] Habes eadem verba Matth. xxi. 45. & Luc. x. 6. Similia Matth. xxv 11. 64. Ioh. v. 14. Hermas

111. 9. *Quidam tamen ex eis macularunt se, & proiecti sunt de genere iustorum, & iterum redierunt ad statum pristinum, atque etiam deteriores quam prius euaserunt*, ait Socrates apud Xenophontem lib. 11. quosdam existimare, qui iusti fuere, iniustos non fieri: se verò plane aliter existimare: atque eam immutationem fieri per mala exempla & neglectum exercendæ virtutis.

21. κρείττον γὰρ ὡς αὐτοῖς μὴ ἐπαγαπήναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπηγεῖσθαι ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀρετῆς αὐτοῖς ἀγίας ἐντολῆς] Hic κρείττον id est melius, dicitur id quod minus malum est. Sic κατὸν ὡς sumitur Matth. x xv i. 24. quod alibi dicitur ἀνεκτότερον Matth. x. 15. x i. 22. 24. Marci ix. 11. Luc. x. 12. 14. ὁδὸς τῆς δικαιοσύνης hic est Euangelium, quod supra ὁδὸς ἐλεηθείας, & ὁδὸς ἀδελφείας. Nam δικαιοσύνη hic omnia comprehendit quæ Deo grata sunt, vt 1. Petri ii. 24. Eadem ἀγία ἐντολή per excellentiam 1. Tim. vi. 4. Dicitur autem Euangelium ipsis traditum per Apostolos nempe, vt dicitur infra 111. 2. vbi eadem vox ἐντολῆς. Sic ὁδοῦ τῆς ἀρετῆς πῶς dicit Iudas 3. Et Paulus de se παρὶ δυνάμει ὑμῖν 1. Cor. xi. 2. 23. xv. 3. Sunt autem huic sententiæ similes apud Philonem: vt de Agricultura: πύτους μὲν προσγενομένους, καὶ τὰ ἀρξάντες πολλάκις μεγάλα πολλὰς ἔβλαψαν. Aduersus Flaccum verò: τῶν μὲν ἀγνοία τῷ κρείττονος ἀμειψάνοντι συνώμῃ δίδεται. ὁ δὲ ἐξ ἐπιστήμης ἀδικῶν ἀπολαύει οὐκ ἔχει, παραλαβὼν ἐν τῷ τῷ συνεσθότος δικαστηρίου. Sirachides xxxi. 30. βαπτισμένος ἀπὸ νεκροῦ καὶ πάλιν ἀπὸ ἀναιδέος ἀσπὶ, ἢ ὁ φάτος ἐκ τῶν λουτρῶν αὐτῶν; ἢ πῶς ἀνθρώπος κτερίων, ὅτι τῶν ἀμειψάνων αὐτῶν, καὶ πάλιν παραδόμενος, καὶ πάντα ποιῶν τὴν προσευχὴν αὐτῶν τῆς ἐξακούονται: Vide & Luc. xii. 48, & ibi dicta. In Manuscripto hoc loco sic legitur: ἢ ἐπαγεῖσθαι εἰς τὰ ὁπίσθω ἀναστρέψαι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀρετῆς αὐτῶν &c. Sic ἀναστρέψαι pro ἰσχυρῶ habes Exodi xxxii. 26 Iudic. xi. 39. 11. Sam. i. 22. v. 11. 14. 1. Regum xii. 29. 1. Paralip. xix. 5. Iob. xxxix. 1. Ierem. xxxi. 4. Ezech. i. 14. v. 11. 13. ix. 8. Eic τὰ ὁπίσθω valet retro: vt Marci xii. 16. Luc. ix. 62. xvii. 31. Ioh. xviii. 6. xx. 14. 7777.

ἀναστρέψαι γὰρ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθείας περιμήτρες κύων ἐπιστρέψας εἰς τὸ ἴδιον ἔξισταμα] Est hæc ἀληθῆς περιμήτρες, siue ὡς Prou. xxv i. 11. vbi Græca sic habent: ὡς κύων ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ἑματόν. καὶ μισθὸς γίνῃται, ὡς ἄφρον ἐπὶ ἑαυτῷ κακία ἀναστρέψας ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀμείψαν.

καὶ ὡς λευσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου.] Aratus:

οὐκ ἐστὶν ἐν μὲν γαίῃ

Philo: οὐκ ἐστὶν ἐν βορβόρῳ διαλυμένης, εἰς κύλισμα in volutabrum: quomodo citat Ambrosius: pro eodem κυλισμὸν dixit Theodotion. Prou. ii. 18. Terentius Hecyra.

Nam in eandem vitam te reuolutum denuo.

Vide esse.

CAPVT III.

ΑΤΤΗΝ ἤδη, ἀγαπῆτοι, δαύτεαν ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν] Hoc est initium nouæ epistolæ eiusdem Simeonis ad illos in Ægypto Iudæos Christi disciplinam professos.

ἐν αἷς διαγίγεται ὑμῖν ἐν ὑπομνήσει τῷ εὐαγγελικῇ διάνοιαν] In quibus, id est & in hac, & in ea quæ antehac scripta est epistola: quæ comprehensa est capitibus duobus quæ iam habuimus. ἐν ὑπομνήσει, id est communefaciendo. Est eadem locutio quæ supra 1. 13. διαγίγεται ὑμῖς ἐν ὑπομνήσει. Sic ὑπομνήσειν pro γινῆσθαι habemus Ioh. xiv. 26. 11. Tim. 11. 14. & supra 1. 12. Quod verò ait τῷ εὐαγγελικῇ διάνοιαν, est blandientis & bene sperantis. Εὐαγγελίσαι commendat nobis Paulus 1. Cor. v. 8. & quidem suo exemplo 11. Cor. 1. 12. 11. 17. Διάνοια, mens. Matth. xxii. 37. Marci xii. 30. Luc. x. 27. Eph. 1. 8. Hebr. vii. 10. x. 16. 1. Petri 1. 13.

2. μεταστῆναι ἡμεῖς εἰρημίνων ῥημάτων ὑπὸ ἡμεῶν ἀγίων πνευμάτων καὶ τῆς ἡμετέρας ἀποστόλων ἡμεῶν ἐκτολῆς τῷ Κυρίῳ καὶ σωτηρίας]. Pro ὑμῶν alij habent ἡμεῶν, nempe quasi vnus ex Apostolis loqueretur. Ego vtrumque inferctum puto: & esse traiectionem pro τῆς ἐκτολῆς ἡμεῶν ἀποστόλων τῷ Κυρίῳ καὶ σωτηρίας. Sic Iudas, qui hunc scriptorem multum sequitur: ὑπὸ ἡμεῶν ἀποστόλων τῷ Κυρίῳ ἡμεῶν ἰησοῦ Χριστῷ.

3. οὕτω πρὸς τὸν χρόνον ὅτι ἰδούσιν ἐπ' ἐλάτου ἡμεῶν ἡμεῖς ἐμπαίπται] πρὸς τὸν hic rursus est *imprimis* vt supra 1. 2. ἐπ' ἐλάτου ἡμεῶν ἡμεῖς non designat certum tempus, sed significat *tandem* aut *posthac*. Sic Num. xxi. 14. οὕτως ἐπ' ἐλάτου ἡμεῶν ἡμεῖς. Iudas in re eadem dixit ἐπ' ἐλάτῳ χρόνῳ. Vox ἐμπαίπται, est in Græco Esaiæ 111. 3. vbi in Hebræo עֲלִילָהּ. Par ferme significatio in Hebræo עֲלִילָהּ. Dicuntur sic homines qui pietatem irrident. In Manuscripto est ἐν ἐμπαίπτοις ἐμπαίπταις, pro ἐν ἐμπαίπτῃ, dicitur enim & ἐμπαίπτῃ & ἐμπαίπτῃς & ἐμπαίπτῃς. Est autem mos Hebræis augendi causa addere substantiua adiectiuis. Et sic Latinus legit vertens: *in deceptione illuderes*. Augustinus citat expressius ad Græcum: *illusionem illudentes*. Εὐπαίπται illos qui futuri erant interpretor, vt ante, Caspocratianos, qui resurrectionem corporis negabant venturam, vt expresse nos docet Augustinus, eoque audacius quod excisis iam Hierosolymis adhuc viderent stare hanc Mundi machinam, contra quam plerique Christianorum, etiam Apostoli, futurum existimauerant, quia nihil certi ea de re à Domino acceperant, nisi ante fore vt excinderentur Hierosolyma quam Mundus. Apostolos his cum dixi, intelligo ante tempus Reuelationis Iohanni factæ.

καὶ τὰς ἰδίαις ὑποθυμίαις αὐτῶν παραδόμενοι] Eadem verba Iudæ 16. Vide & supra 11. 10. Non mirum autem esse si carni per omnia indulgent qui

resurrectionem non credant, docet nos Paulus 1. Cor. xv. 32.

καὶ λέγοντας· ποῦ ἔστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ] αὐτοῦ id est Christi, cuius nomen paulo ante præcessit, & si id non esset, tamen ex re ipsa satis poterat intelligi, vt Hebr. xii. 5. Simili modo impij eludebant Ezechielis vaticinia xii. 27. Et Malachiæ dicebatur: Vbi Deus ille iudicij, id est iudicaturus? ii. 17.

ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν] ἀφ' ἧς subintellige ἡμέρας: & ἡμέραν sume pro tempore.

πάντα ἄνω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς τῆς κτίσεως] Manilius

Iam tum cum Danaæ vastarent Pergama puppes,

Arctos & Orion aduersis frontibus ibant.

Confer Ecclesiastæ i. 9.

λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τὸ τοῦ θόλου] Est quædam ignorantia multum trahens de voluntario. Ideo de quibusdam dicitur, noluerunt intelligere. Si Mosem legerunt, scire possunt Mundum hunc constare ex corruptibilibus, ideoque non mirum, si futurum est vt & ipse corrumpatur.

ὅτι ὕδατις ἦσαν ἐμπύλαι καὶ γῆ δὲ ὕδατος καὶ δὲ ὕδατος συνιστῶσα] Est ζεύγμα. Nam συνιστῶσα, tam ad cælum quam ad terram refertur. Terra ex aqua emerfit, id est ex illa massa humida quam ὑλὴν vocabant ex Phœnicum libris Græci, vt in Annotatis ad librum primum pro veritate Religionis Christianæ & ad Genesin annotauimus. Eadem terra stat δὲ ὕδατος, id est in mediis aquis. Nam δὲ ponitur etiam pro ἰντὶ id est inter. Vide & i. Petri iii. 20. Συνιστῶσα id est σύσσειν suam habens, quomodo & physici loquuntur, vt diximus ad Coloss. i. 17. Sic & σύσσειν κόσμου habes Sap. vi. 17. Nam & terra simul cum aqua vnum efficit globum, & sub terra ingentia sunt aquarum conceptacula, in quæ tota se maria insinuant, & vnde amnes oriuntur, & in iis se sæpe rursus occultant. Vide Ps. cxv. 2. Ecclesiasten i. 7. & ibi dicta. Cælum quoque ex aqua constat. Nam cælum omne tanquod ætherem quam quod ætherem dicimus Hebræis vno appellatur nomine, censeturque esse vapor ex aquis, vt ad Genesin ostendimus. Idem cælum stat etiam δὲ ὕδατος ob nubes quæ in cælo sunt, ac partim supra cælum, vt videre est Gen. i. 7. vii. 12. Ps. cxlviii. 4. Ἐμπύλαι ἔργα τοῦ κυρίου δὲ ἡμεῖς ἀρχαίων Esaia xxxvii. 26.

τῶν τῶ θεοῦ λόγῳ] Vide quæ diximus ad initium Euangelij Iohannis. Adde locum Philonis de vita Moysis: λόγῳ γὰρ οἱ ἔσονται καὶ ἐπίστοι ὡσεὶ παραμένει καὶ παρὶν συνίσταται. Hoc vult aquas illas quæ in cælo terraque sunt, Dei imperio ac potentia vt contineri, ita & laxari; sicut & ignem.

6. δὲ ὧν] id est, qua de causa. Sic enim Græci dicunt ἀπὸ ὧν, δὲ ὧν, non certi aliquid, sed rem totam de qua actum est, denotantes. Qua

de causa, id est quia talis erat, qualem diximus, constitutio & terræ & cæli.

ὁ τότε κόσμος] is qui erat Noë temporibus. ὁ κόσμος ἀρχαῖος supra II. 15. homines qui tunc erant.

ὑδατι κατακλυθεὶς ἀπώλετο] Periit merfus aquis tum è terra, tum è cælo erumpentibus, vt Moysi historia ostendit, ad quem locum quæ attulimus ex Seneca vide.

7. οἱ δὲ νῦν ἑερανοὶ] Aër & Æther.

καὶ ἡ γῆ] Terra hæc ex Diluuiio nobis reddita.

τῇ αὐτῇ λόγῳ] id est τῇ τῷ Θεοῦ λόγῳ vt supra 8. Latinus legit τῇ αὐτῇ λόγῳ, non male.

παρασκευασμένοι εἰσι] id est intacta relinquuntur ad tempus vt ea quæ arca clauduntur. Tam late enim patere παρασκευάσθαι nomen diximus ad Matth. II. 11. & inde παρασκευάζειν Matth. VI. 19. 20. Luc. XII. 21. Rom. II. 5. I. Cor. XVI. 2. II. Cor. XI V. 14. Iac. V. 3.

πρὸς πνεύματοι] πρὸς hęc distinctionem significat, vt supra I. 4. 9. 17. I. Petri II. 4. Est hæc antiquissima traditio à Christo confirmata. Eius traditionis testimonia fuisse apud Histaspem, Sybillas & Sophoclem, existare etiam nunc apud Ouidium, Senecam, Lucanum ostendimus Annotatis ad librum I. de veritate Religionis Christianæ circa finem. Idem Seneca Naturalium III. 13. *Ignis exitus Mundi est*: nimirum ex Stoicis, qui illum Mundi exitum ἐκπύρεσιν vocabant. Id Zeno, quippe Cittiensis, à Phœnicibus acceperat. Nam Cittium Phœnicum in Cypro colonia. Idem habuit à Pythagoricis Heraclitus, Pythagoras ab Iudæis. Mentio eius traditionis in libro qui dicitur Cedrus Libani: Sicut Deus olim aquis frena laxauit, ita laxabit igni:

ὅταν πνεὺς γέρονται θεογενὲς χάρις

χρυσωπὸς αἰθήρ

Ait Sophocles. Ignis non erat in prima illa humenti mole, sed eum Deus postea condidit. Lucem vocat Moyses, quia lucida eadem quæ calida. Ex hac luce compacta sunt astra, vnde ignes in terram defluunt, & sub terra ignes generantur. His ignibus inter se coeuntibus, quomodo aquæ coïere, nascetur incendium illud Mundo fatale: *Omni flagrant materia vno igne, quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit*, ait ad Marciam Seneca. Apud Minurium Cæcilius de Christianis: *Toti Orbi & ipsi Mundo cum sideribus suis minantur incendium.*

εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπολείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων] Matth. XXV. 41. Iudæ. 7. Matth. XII. 40.

8. ἐν ᾧ τὸ τοιοῦτον μὴ λανθάνειτω ὑμεῖς, ἀγαπητοὶ] id est hoc imprimis scitote.

ὅτι μία ἡμέρα ὡς κλεῖω ὡς χελία ἐστὶ καὶ χελία ἐστὶ, ὡς μία ἡμέρα] Tam facile ei est iudicia sua subito quam tarde exsequi, & contra Diem apud Deum esse mille annos, dictum est frequens Hebræis, vt videre est

Pf. x1. 4. & ibi Midrasch: Sirach. xviii. 8. & in Zoar, Parasche Bereschith. Heracliti dictum laudat Seneca epistola xii. *Vnus dies par olini est.* Pythagoras apud Iamblicum dicit, *θεός ἐδὲν μακρὸν εἶ.* Plutarchus Consolatione: *τὰ γὰρ χάλια καὶ τὰ μέγιστα καὶ Σιμωνίδῳ ἐτι εἰμὶ π ὅσον ἀό- ειςον πρὸς τὸν ἀπύρον ἀφορῶσι αἰδῶν:* Et de fera numinis vindicta: *τοῖς θεοῖς πάντες ἀνθρώπων βίου δέξομεν, τὸ μηδὲν ὄντι, καὶ τὸ νῦν, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἑξάκοντα, τοιούτων ὄντων, οἷον ἡ δούλη, ἀλλὰ μὴ πρὸς σπείλου καὶ κακῆς ἀμύνης τὸν πομπόν.* Zosimus libro 11. *πᾶς γὰρ χρόνος τῷ θεῷ βραχύς αἰεὶ τὸ ὄντι καὶ ἰσομύς.* Hæc de Deo dici solita scriptor huius epistolæ Christo applicat, ut solent multa de Deo dicta in Vetere Testamento aptari Christo in Nouo.

9. *ὃς βλαδιώει ὁ κύριος τῆς ἐπαγγελίας*] Putem scriptum fuisse *τὰς ἐπαγγ- λίας*: quomodo *σπαιλῶν ὃς βλαδιώει* Esaiæ xlv. 13. Certum tempus numquam præfixit Deus. Itaque non est trico. In Manuscripto est *κύριος* non ὁ κύριος. Abac. 11. 3. *ἐρχόμενος ἔξει καὶ ὃς μὴ χρόνισι.*

ὡς πνεῖς βλαδιώται ἡ ζωὴν] Et propterea ipsam quoque rem promissam in dubium trahunt.

ἀλλὰ μακροθυμῶς εἰς ἡμᾶς] Patiens erga nos, id est erga humanum genus. Apoc. vi. 10. 11. In Manuscripto *ὃς ἡμᾶς*, nostri causa.

μὴ βουλομένης πᾶς ἀπολείπει, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν ἠγαγείας] Sicut ante excidium Iudæorum diu expectavit Iudæorum poenitentiam, ita & nunc eam expectat in sparsis Iudæorum reliquijs. Vult autem hoc non plane & absolute, sed quantum iustitiæ bonitatisque eius sufficit. Confer Ezech. xviii. 22. xxxiii. 11. 1. Tim. ii. 4.

10. *ἔξει ἡ ἡμέρα τῆς κολοῦ*] Illa ultima, qua Christus homines iudicabit, cultus arrhabo sunt iudicia illa in Iudæos. Luc. xvii. 24. 1. Cor. i. 8. v. 5. 11. Cor. i. 4. Philipp. i. 10.

ὡς κλίπης ἐν νυκτὶ] Subito. Matth. xxiv. 43. Luc. xii. 39. 1. Thess. v. 2. *κλίπης ἐν νυκτὶ ἡλίου ὅτι* Abdia i. 5.

ὃς ἡ σὺν ἑαυτοῖς ῥοιζήσονται παρελθόνται] *ὃς ἡ* nempe *ἡμέρα*, quo tempore. *ροιζή- σονται παρελθόνται*, peribunt magno impetu. In Glossario *ροζος impetus*. Etiam Scholiastæ Homeri interpretantur *ὁμιλῶν*. Aer & Æther peribunt, quia species & forma mutabitur. Res abesse videntur, aiunt Iurisperiti, etiam hæc quantum corpus manet, forma mutata est: ubi corpus dicitur pro materia, ut notauimus ad E. Mulieris §. res abesse. D. de Verb. signif. De voce *παρέρχομαι* vide Matth. v. 18. Hebræi *כרע* eodem sensu usurpant ut Pf. xxxviii. 36. & alibi. Ponitur pro ea & *כרע*. Pf. cxi. 17.

στοιχεῖα ἡ καυσούμενα λυθήσονται] *στοιχεῖα* hîc vocat Astra & aquam. Nam terræ specialis mentio sequetur. Confer Sap. xi. 17. *λύει* hîc, quod *διακρίνει* dixit Euripides tragedia Chryseïdos, est de forma priore exire. *καυσούμενα* æstuantia. Est eavox apud Dioscoridem.

καὶ γὰρ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ] *ἔργα* hîc valet *πᾶσα* sub quo no- mine

mine comprehenduntur & animantia, vt Gen. xxxiii. 13. Et alia quæ ab hominibus possidentur, vt arbores & fata. Sic *βοῦν τε καὶ λαβὼν* apud Poëtas. καὶ λαβὼν, non adurentur, sed exurentur. Id enim καὶ λαβὼν Exodi iii. 2. Esaia xliv. 2. lxv. 2. Jerem. xlii. 2. ii. Reg. xxi. 11. Deut. vii. 5. i. Macc. i. v. 38. & alibi.

11. οὐκ ἔστιν οὐδὲν πᾶντων ἀγαθῶν] Si istis tam pulchris operibus Deus non pareit, quanto minus impiis?

ποταπὸς δὲ ὑπάρχειν ἡμῶς ἐν ἀγαθῶν ἀναστροφῶν καὶ δόξῃς] ποταπὸς est aliquid plusquam ποῖος. Dicitur enim de rebus eximiis. Matth. v. 11. 27. Marci xiii. 1. Luc. i. 29. vii. 39. i. Ioh. iii. 1. Et ἀναστροφή & δόξα solent singulariter dici. Sed Hebræorum mos est omnibus talibus nominibus dare plurales. Itaque dicunt ποταπὸν, ποταπὰς & similia.

12. προσδοκῶντας καὶ ἀσπάζοντες τὴν παρουσίαν τοῦ κυρίου ἡμετέρου] Expectantes & optantes. Sic ἀσπάζομαι τὸν ἀγαθόν apud Thucydidem vide & i. Macc. ix. 14. Dei dies eadem quæ Christi. Nam in Christo ostendet se Deus.

ὅτι ὡς] nempe παρουσία. Per illam summam Dei vim quæ illo die, id est illo tempore se ostendet.

οὐρανὸς πυρρὸν μέθυ λυθισσόμενος] οὐρανὸς aër & æther; duo cæli. πυρρὸν μέθυ fusi igne vt metalla fundi solent. ἰσχυρῶς ii. Sam. xx. 31. Ps. xlii. 7. Esaia i. 25. Dan. xii. 9. Zach. xiii. 9. & alibi.

καὶ σελήνη καυσόμενα τήν τε] Hic sub nomine elementorum etiam terra comprehendi potest. τήν τε diffluent vt cera Mich. i. 4. Apud Esaia lxi. 1. ἡ γῆ ὡς ὁ πῦρ vertitur ὅρη τήν τε.

καὶ τοὺς δὲ οὐρανούς καὶ τὴν γῆν καὶ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῆς γῆς] id est nouum Vniuersum. Nam id Hebræi nominibus cæli & terræ solent exprimere, vt diximus ad Gen. i. i. Vide & Gen. ii. 1. Ps. cxxxiii. 6. cxxxiv. 8. cxlvi. 6. Act. xiv. 15. xv. 14. Apoc. xxi. 1. Erit γὰρ καὶ ἡ γῆ ἐν καθαρῷ οὐρανῷ vt ait Plato Phædone, quam sequitur Origenes vii. contra Celsum. Ex reliquiis molis antiquæ resurget melior. Irenæus in fragmentis: οὐκ ἡ ὑπόστασις, ἀλλ' ἡ οὐσία τῆς κτίσεως ἀφανίζεται, id est materia, siua non perit. Sic & Eusebius Platonem explicat xi. προσδοκῶντες. Vide responsa ad Orthodoxos xciv. xc v. Tertullianus in Apologetico decessurusne an mansurus sit hic Mundus variare ait Philosophos. In Manuscripto non est κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῆς γῆς, sed καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς αὐτὸ. Expectamus non tantum Orbem nouum, sed & illa Christi promissa magna, resurrectionem corporum & vitam æternam. Sic ἐπὶ τῆς γῆς habes Eph. i. 12. Hebr. v. 17. & alibi. Nec aliter hic legit Latinus.

ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ] In illo statu erit Iustitia pura sine vitio: non vt in hoc sæculo, boni malis permixti. Huc spectat parabola Matth.

xiii. 39. & locus Matth. xxv. 3. In Manuscripto ἐνοικῶ id est ἐνοική-
σει, erit perpetuò: vt Rom. viii. 11. ii. Cor. vi. 16. ii. Tim. i. 14.

14. Διό, ἀγαπῆτοί, ταῦτα προσδοκῶντες] Tanta præmia expectantes.
συνιδάσκατε ἀσπίλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῆς εὐρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ] In Manuscripto
ἀμώμοι, quomodo Eph. i. 4. v. 27. Coloss. i. 22. Iudæ 24. Apoc. xiv.
5. Omnem date operam vt ipse (Deus, cuius præcessit mentio) vos
reperiat sine sordibus, vitiisque, & id bono vestro. ἀσπίλοι καὶ ἀμώ-
μοι contrarium ei quod supra dixit ἀσπίλοι καὶ μώμοι i. 13. Etest mysti-
ca explicatio legum de victimis. Vide Iac. i. 27. Philipp. ii. 15. &
loca iam dicta. εὐρεθῆναι αὐτῆς id est παρ' αὐτῆς, loquendi genus Græcis
ac Latinis familiare. Sic Demosthenes: ἥρ' ἐμοὶ πεπραγμένον. Ἐν εἰρή-
νῃ id est εἰς εἰρήνῃ, ad bonum vestrum, ad prosperitatem vestram:
עֲבַדְתֶּם.

15. καὶ τὴν Κυρίου ἡμεῶν μακροθυμίαν σιωπῶντες ἡγήσασθε.] Est locutio similis
cum ista Iacobi i. 2. πᾶσαν χάριν ἡγήσασθε: & hic supra ii. ἡδονὴν ἡγορήμοι
τὴν ἐν ἡμέρᾳ ἔσφω. Sensus est, credite istam Christi patientiam vobis
& aliis esse salutarem, si ea recte utamini.

καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμεῶν ἀδελφὸς Παῦλος] Cur illa ἀγαπητὸς ἡμεῶν ἀδελφὸς
adiecta credamus à librariis huic epistolæ Apostolicam auctori-
tatem dare volentibus, diximus supra.

κατὰ τὴν αὐτῆς διδόνσαν σοφίαν ἡγάσαν ὑμῖν] Nempe in epistola ad Ro-
manos, in qua multa sunt ad Iudæos proprie pertinentia. Non fru-
stra autem sapientiam Paulo tribuit, nempe cælestem. Vide ii.
Cor. ii. 6. 7. xii. 8. Eph. i. 8. 17. Coloss. ii. 9. 28. iii. 16. Iacob. i. 5.
ii. 13. 15. 17.

ὥς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς] in illis aliis, quarum octo nobis restant.
λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων] De Iudicio, de Vita Æterna, deque con-
ditione eam adipisci volentibus præscripta, viuendi nempe sine
sordibus ac vitiis, deque patienter expectanda corporum resurre-
ctione Rom. v. 11. 23. Eph. i. v. 31.

ἐν οἷς ὅτι δυσνόητά πνε] Manuscriptus ἐν αἷς. Δυσνόητα quæ indicat sunt
de corpore spirituali i. Cor. xv. 44. quæ Carpocratiani ita volebant
accipi, quasi solis animabus salus promitteretur: item de fide op-
posita operibus legis, quæ illi sumebant, quasi fides sufficeret, sine
vllis bonis operibus quæ per corpus exercerentur, & quasi fides &
dilectio stare possent, & proficere cum quibuslibet corporis op-
eribus.

ἀ οἱ ἀμαρτῆς καὶ ἀσέβειτοι σπείλῃσιν] Tantum veritati obstrepit adulter
sensus, quantum corruptor stylus. Tertullianus de Præscriptione hæ-
reticorum. Ideo vbi τὸ ῥητὸν sensus in controuersiam venit, subue-
nit Traditio, intra quam interpretationis lineæ regendæ sunt.

ἀμαρτυρῶν vocat illos, quia seriem propositumque Apostoli non considerant. ἀσπείκτους, quia non tenent se in ea doctrina, quæ ab initio per Ecclesias sonuit ἀμαρτυρῶν. Ὁ ἀσπείκτους habuimus & supra I. 14. Σφραγισθε ἡμεῖς I. Sam. xxii. 7. In Glossario σφραγισθε prauo. Rabbini dicunt ἡμεῖς ὅσοι σφραγισθε τὸν νόμον.

ὥς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς] Videtur intelligere libros Euangeliorum & Acta quæ iam in manibus erant, cum hæc epistola scriberetur. Chrysostomus in vii ad Romanos: ὁρᾷς ὅτι ἂν μὴ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας τὰς λέξεις ἐπιλέξωμεθα, καὶ πρὸς τὸν Ἀποστολικὸν ἰδιώτην σκοποῦν, μὲντοι ἔχεται ἁπλοῦς. Et in viii. ad Romanos: ὁρᾷς πρὸς ἁπλοῦς τίς τίς ἐστιν ἡ ἀπλὴ καὶ ἀκατάσκευαστος. Idem II. Cor. io. ἡ προκάλωσις τοῦ (ὁ Παῦλος) ἀλλ' ἀπλὴ καὶ σαφής. ἔτοι πρὸς τὰς οἰκίας διέστειλαν τὰ ρήματα ἐννοίας. Origenes tertio contra Celsum de Paulo: ἐὰν γὰρ ἐπιθῶ ἑαυτὸν τῇ μὲν τῇ προσέχειν ἀναγνώσει, αὐτὸς δ' ὅτι θάυμασται τὸν νοῦν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἰδιωτικῇ λέξει μαγὰλα θεωροῦντος. ἢ μὴ θαυμάσιος αὐτὸς καταγέλαστος φανέται εἴτε διηγουμένως ὡς περὶ νενοηκὸς τὸ βέλημα τῷ ἀνδρὶ, ἢ καὶ ἀντιλέγει καὶ ἀναξίτητον περὶ ἀνδρὸς ὃ ἐφαρτάσθαι αὐτὸν νενοηκέναι. Idem in eo loco quem habemus cap. ix. φιλοκαλίας, cum dixisset sæpe locutionem esse ambiguam, neque ordinem perpetuum in verbis Apostoli, addit: καὶ τὸ τοῦ πολλοῦ αἰπὸν ὅτι τῷ δοκεῖν μὴ ἔχειν σωτάξιν, μηδὲ ἀκολουθίαν τῷ ὅλῳ γραφῶν, καὶ μάλιστα ὡς περὶ πομπῶν τῷ Προφητικῶν, καὶ τῷ Ἀποστολικῶν, καὶ μάλιστα τῆς Ἀποστολικῆς τῷ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῶν, ἐν ᾗ τὰ πρὸς νόμου διαφόρων ὀνομάζεται, καὶ ὅτι διαφόροι πρὸς αὐτὸν κείμενα.

πρὸς τὸ ἴδιον ἀντὶ ἀπολείας] Merito. Quia adferunt ad Lectionem malum animum, & præiudicia à carne sumpta. Præterea etiam in non adeo malis non deputatur ad culpam quod ignorant, vt Augustinus loquitur, sed quod negligunt quætere quod ignorant. *Quæramus autem*, ait Tertullianus, in nostro & à nostris & de nostro: idque duntaxat quod salua regala fidei potest in quæstione dīdēnīre. Qua regula recitata, addit: *Ceteris manente forma eius in suo ordine, quantumlibet quæras & tractes & omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est utique frater aliquis, doctor grauis scientiæ donatus: est aliquis inter exercitatos conuersatus, aliquis curiosus, tecum tamen quærens.* Deinde: *Cedat curiositas fidei: cedat gloria salutis.* Certe aut non obstreant, aut quiescant. Locus est de præscriptione contra Hæreticos.

17. ὑμεῖς οὖν, ἀγαπῆτοι, προειδοσκοποῦτε] Præmoniti de periculis. Vide Matth. xxiv. 25.

φυλάσσετε, ἵνα μὴ τῇ ἡμῶν ἀδελφῶν πλάνῃ συναπαχθέντες ἐκπίπτετε τῷ ἰσθμῷ] πλάνη hīc deceptionem significat πλάνη vt Prou. xiv. 8. Vide & Eph. iv. 14. Ἀδελφοί dicuntur isti pari de causa qui supra Sodomo- rum habitatores. II. 7. Συναπαχθέντες, abripi, vt Gal. II. 13. Σπερμῶν

γ' ὡς Esaia III. 1. hoc loco est constantia illa per quam retinetur fides. Ε'κπύπτεν σπέρμας sic dicitur, sicut χείρας ἐκπύπτεν Gal. v. 4. amittere firmitatem, amittere gratiam.

18. αὐξάνετε ᾗ] id est, date operam ut augeamini: sicut I. Petri II. 2. ἀδελφὸν χάρις ὑποποθήσετε, ἵνα ἐν αὐτῇ αὐξηθῆτε] Vide & Eph. IV. 15. Coloss. II. 19.

ἐν χείρῃ καὶ γινώσκει τὸ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Est ἐν ᾧ δυνάμει. Intelligitur enim illa gratia per quam Christus cognoscitur, cognitione experimentalis. Vide supra I. 5. Confer II. Cor. IV. 6.

αὐτῇ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Ἀμήν] ἡμέρα hīc, ut I. Petri II. 12. tempus more Hebræo significat. ἡμέρα autem αἰῶνος est ἡμέρα αἰώνιος, tempus æternum. Sensus similis I. Tim. VI. 16.

HVGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN
EPISTOLAM IOHANNIS
PRIMAM

11 005 1111 00VH
2110 1111 00VH
11
21111111 1111 00VH
11 1111 1111

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN
EPISTOLAM IOHANNIS
PRIMAM.

Æc epistola quin sit Apostoli Iohannis, nunquam in Ecclesia dubitatum est, ut nos docent Eusebius, Hieronymus, alij. Vocata olim fuit epistola ad Parthos, ut Augustinus testatur, id est ad Iudæos Christum professos qui non sub Romanorum, sed sub Parthorum vivebant imperio in locis trans Euphratem, ubi ingens erat Iudæorum multitudo, ut Neardæ, Nisibi & aliis in locis. Vide Iosephum Antiquæ Historiæ xviii. 12. Et hanc causam puto, cur hæc epistola neque in fronte nomen titulumque Apostoli, neque in fine salutationes Apostolici moris contineat. Quia nimirum in terras hostiles Romanis hæc epistola per mercatores Ephesios mittebatur, multumque nocere Christianis poterat, si deprehensum fuisset hoc, quanquam innocens, litterarum commercium. Puto autem scriptam, ut & alibi dixi, ex Patmo hanc epistolam, non multo ante excidium Hierosolymorum, duabus maxime de causis: primum ut Christiani illarum partium pacem amicitiamque inter se colerent, neque factionibus illis quæ Iudæos transeuphratenses miserè lacerabant, paterentur se implicari, sed operam darent, ut concordie studio a cæteris popularibus suis dignoscerentur. Deinde ne fama illuc perlata esse aliquos in Iudæa qui se à Deo missos dicerent ad populum liberandum, ad eos & ipsi cum Iudæis aliis concurrerent, sed firmè tenerent, neminem esse à Deo missum, qui contraria adferret iis quæ Iesus verè Messias & verè populi liberator attulerat: simulque in impostoribus illis prædictionum Iesu veritatem agnoscerent. De

talibus impostoribus, qui & ἀνάρχιστοι dicuntur, quia Christi aut titulum aut munus sibi vindicabant, diximus ad Matth. xxi v. 5. Illis adde Simonem Barjonam, quem Iudæi quidam confusis nominibus vicinis, priorem Barchochebam vocant, & illos de quibus Iosephus Belli Iudaïci vi. 30.

CAPVT I.

Ἡ Ν ἀπ' ἀρχῆς] Putant quidam spectari initium prædicationis, vt Marci i. i. Luc. i. 2. Act. x. i. 15. Sed rectius arbitror idem tempus notari quod in primis verbis Euangelij Iohannis & in Geneseos: vt sensus sit, eas res quas Apostoli sensibus suis percepere, fuisse à Deo destinatas iam ab ipso Mundi primordio, & ab eo tempore multis vmbis præfiguratas, multis variciniis prædictas, contra eos qui Euangelij doctrinam nouitatis accusabant. Non debent distingui ἀπ' ἀρχῆς & ἐν ἀρχῇ. Idem enim significant, Vide Matthæum xix. 4. 8.

ὁ ἀκηκόαμεν] Quod apud Deum diu reconditum fuerat, id nobis certo fuit patefactum, vt mox sequetur. Audiuius non Deum tantum loquentem verba vitæ, sed & Deum Patrem ipsi ἐκ τοῦ οὐρανοῦ reddentem testimonium maius quam Prophetis, aut etiam Mosis.

ὁ ἑώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἰδὼς ἐμαστίμεθα] Efficax locutio. Non enim satis fuit dicere vidimus, sed addit oculis nostris, sicut & Latini dicunt hisce oculis vidi: Deinde addit spectauimus, id est diu multumque ad satietatem contemplati sumus tot & tanta Iesu miracula, tot homines sanatos, panes multiplicatos, redditum visum cæcis, vitam mortuis.

καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν] Tertium sensum adiicit, tactum. Nam is quoque interuenit, tum alibi, tum in panibus multiplicatis, & in Lazaro.

ὅτι τὸ λόγον τῆς ζωῆς] Tot modis cognouimus veram esse Euangelij doctrinam, quæ λόγος ζωῆς dicitur aut ῥῆμα τῆς ζωῆς Philipp. i. 16. Ioh. vi. 68. Act. ii. 28. v. 20.

2. καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη καὶ ἑώρακαμεν] Nam & vita æterna Christi exemplo facta est nobis conspicua. Vide ii. Tim. i. 10.

καὶ ἠρτυροῦμεν] καὶ hîc valet, hoc ipsum. Hoc ipsum, ait, testamur, sensibus compertum propriis Act. i. 8. ii. 32. iii. 15. i v. 20. v. 32. x. 40. Vide quæ dicta à nobis ad Lucæ præfationem & ii. Petri i. 16.

καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον] Tantis freti pignoribus certos & vos reddimus de vita æterna. Vox ἀπαγγέλλειν apta huic negotio. Vide Act. xxvi. 20. In Manuscripto ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν. Etiam vobis hæc nuntiamus tam longè diffitis.

ἥτις ὡς πρὸς τὸν πατέρα] In decreto Dei diu latuerat. Vide quæ dicto loco Ioh. 1. 2. Adde Eph. 11. 5.

καὶ ἐφανέρωθη ἡμῖν] καὶ hīc valet *sed*. Sed nobis, inquit, patefacta est, non Patriarchis, non Prophetis. Rom. xvi. 25. Coloss. 1. 26. Hebr. viii. 6.

3. ὁ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ὑμῶν] Testimonium hoc tam certum vobis reddimus, non tantum ut noritis hæc esse vera, quando historiæ multæ narrantur, sed ut & vos ipsi non minus quam nos, fructum inde percipiat, societatem cum Deo & cum Christo, hic in sanctitate, in posterum in beatitudine. Κοινωνία ἔχειν, idem quod κοινωνεῖν 1. Petri 1v. 13. κοινωνὸν εἶναι 11. Cor. 1. 7. aut ἡμεῖς 11. Petri 1. 4. μέτοχον ἡμεῶν Hebr. vi. 4. xii. 8.

καὶ ἡ κοινωνία ἣ ἡ ἡμετέρα μὲν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ χειρὸς] nempe, *fit*, quod supplet Latinus. Explicat quæ fit illa societas, de qua loqui cæpit, infra 111. 2. & 11. Tim. 11. 12. Est *πλεονασμός*. Nam καὶ superest sequente δὲ. Par abundantia Ioh. vi. 51.

4. καὶ ταῦτα χάφομεν ὑμῖν] Pluralis nominatiuus primæ personæ non semper magnitudinis, sed sæpe modestiæ habet significationem, ubi nostra decora cum aliis partimur. Notat hoc Seruius ad illud Virgilij,

--- *nos aliquod nomenque decusque*

Gessimus.

Hæc scribimus cum dicit, toties Epistolæ huius præcipuum argumentum designat.

ἵνα ἡ χάρις ὑμῶν ἡ πεπληρωμένη] ὑμῶν habent codices & plurimi & optimi, rectè. Sumimus hunc laborem in id ut & hīc pleno fruamini gaudio. Omnia de bonis huius vitæ suscepta gaudia, tum iacturæ, tum mortis metu fiunt turbida. Purum vero gaudium est, certam habere spem immortalitatis. Vide Hebr. 11. 15. Ioh. xvi. 24. Rom. v. 13. xiv. 17. Coloss. 1. 11. 1. Petri 1. 8.

5. καὶ ὅτιν αὐτὴ ἡ ἐπαγγελία] Manuscriptus *ἀγγελία*. Nec aliter legere aut Syrus aut Latinus. Reperitur vox *ἀγγελίας* 11. Samuelis 1v. 4. Prouerbiorum xii. 26. xxv. 26. xxvi. 16. Esaiæ xxviii. 9. Ieremiæ xlviii. 34. Ezechielis vii. 20. xxi. 7. In Glossario *ἀγγελία nuntiatio*. Hōc vult dicere : non promissa sola nobis attulit Christus; sed & conditiones & earum conditionum causas explicauit.

ὡς ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ] Multo apertius per Christum hoc cognouimus, quàm ante in lege.

ὅτι ὁ θεὸς φῶς ἐστὶ καὶ σκία ἐν αὐτῷ οὐκ ἐστὶν ὑδμία] Deum ita esse pu-

rum, ut nihil impunitatis ei placere possit. Vide infra II. 3. Lux res purissima. Ideo pro puritate sumitur. Vide Lucæ xv. 8. Αἶθρο-
 sum xxv. 18. ad Romanos xi. 12. ad Ephesios v. 8. 1. ad Thessa-
 lonicenses v. 5. Contra Satanæ ἐχθρὰ dicitur τῷ σκότει, Iohannis xxi. 1.
 52. Puritate proximè ad Deum accedimus. Matthæi v. 8. Iohan-
 nis iv. 24. Adde Petri i. 15. ubi monemur ut sancti simus; sicut Deus
 sanctus est.

6. εἰν εἰπαρῶν, ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ] id est nos Deo amicos esse.
 Nam amicitia maxima est societas.

7. ἐν τῷ σκότει ἀσεπατῶμεν] Faciamus opera impura. Ioh. i. 19. Rom.
 xi. 12.

ψευδοῦμεθα καὶ ἐποιεῶμεν πλὴν ἀλήθειαν] non agimus ex veritate. Sic Cy-
 prianus; id est non sincere agimus. Sic Ioh. i. 21. ὁ ποιῶν πλὴν ἀλή-
 θειας, qui sincerè agit. Sic & Ezech. xv. 11. 9. Amant Hebræi cum
 quid valde affirmare volunt, verbo aliquo posito addere negatio-
 nem contrarij, Rom. iv. 1. & iam iam supra 5.

εἰν ὃ ἐν τῷ φωτι ἀσεπατῶμεν] Si purè vivimus, id est secundùm Christi
 præcepta.

ὡς αὐτὸς ὅστις ἐν τῷ φωτί] Semper versatur in actionibus puris-
 simis.

κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων] Ea res nos inter nos amicos facit. Ami-
 corum est eadem velle & nolle. Hæc inter bonos amicitia, inter ma-
 los factio est. Qui cum Deo colliguntur, necessariò etiam in-
 ter se colligantur. Vide Ephes. i. 6. In Manuscripto pro μετ' ἀλλή-
 λων videtur fuisse μετ' αὐτοῦ. Id indicat litura plures litteras non ca-
 piens.

8. τὸ αἶμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ποῦ αὐτοῦ καθάρσει ἡμεῖς ἀπὸ πάντων ἀμάρτιαν]
 Est μετάνοια. Vult enim dicere. Ostendit qui talis est, se vere re-
 purgatum Christi sanguine, id est fide cā quam in nobis opera-
 tur Christi passio. Vide ad Romanos i. 14. 25. v. 9. ad Ephe-
 sios i. 7. ii. 3. ad Colossenses i. 14. ad Hebræos ix. 14. x. 19.
 Et confer Actorum xv. 9. Sæpe autem fieri dicitur, quod pa-
 tescit.

εἰν εἰπαρῶν ὅτι ἀμάρτιαν οὐκ ἔχομεν] id est, ut mox exponit, ὅτι ἐξ ἡ-
 μῶν ἡμῶν. Si putamus nobis Christo & eius cognitione opus non
 fuisse, ut à peccatis purgaremur. Nam alioqui post Evangelij no-
 titiam potuere quidam esse sine peccato, ita ut peccati vox hic
 sumitur, non ut meras ignorantias, aut subitos motus significet, sed
 ut eos actus malos qui tractum habent, & deliberationem non ante-
 uertunt. Habere peccatum non est nunc in peccato esse, sed ob pec-
 cata reum posse fieri, ut apparet Ioh. ix. 41. xv. 22. 24. Patet sensus apud

Iacobum 1 v. 17. ἀμάρτια αὐτοῦ ὄντιν. Reum autem posse fieri hīcintellige, si Deus summo iure vti voluisset ac vellet.

ἐαυτοὺς πλανῶμεν] Imponimus nobis inetipsis, nostro maximo malo. Id verum esse apparet Rom. v. 6. 8. Philo libro de Gigantibus: οἱ γὰρ βεληθεῖς ὁ θεὸς διχάζει τὰς θνητὰς χεῖρας ἐλέως, πλὴν καταδικάζουσιν οἱ οἱ, μηδενὸς ἀνθρώπων τὸν ὑπὸ χυστεως μέχρι πολλῆς βίον ἀπαικὴν ὅς ἐαυτῶν δραμόντες· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκουσίους, τὰ δὲ ἀκυσίους χρῆσταιμένου τοῖς ἐν ποσὶν ὀλισθήματα.

καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστι ἐν ἡμῖν] Non est in nobis studium veri. In Manuscripto: ἀλήθεια ἐν ἡμῖν οὐκ ἔστιν.

9. εἰάν ὁμολογῶμεν τὰς ἀμάρτίας ἡμῶν] Si fateamur nos in grauibz peccatis vixisse ante notitiam Euangelij, ac propterea opus habuisse medicina: & quod consequens est, Euangelicam doctrinam, vt necessariam, retineamus. Solent enim ex causis effecta intelligi.

πιστὸς ὄντι καὶ δίκαιος ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἀμάρτίας] Ita fidelis & bonus est, vt veterum criminum vltra memor non sit futurus. Fidelis est stare promissis 1. Cor. 1. 9. 11. Cor. 1. 18. 1. Thess. v. 24. Hebr. x. 23. x 1. 11. Δίκαιον hīc interpretor bonum, lenem. Sic δικαιοσύνη est Dei bonitas 1. Sam. x1. 7. Vide & Ps. cx11. 8. & Matth. v 1. 1. Remittere hīc dicitur pro non reuocare veniam, quod solet fieri aduersus ingratos.

καὶ καθαρίσει ἡμᾶς ὑπὸ πάσης ἀμαρτίας] καθαρῶς idem quod infra ἀγνίζειν 111. 3. 778. Sumitur autem hīc καθαρῶς pro eo quod est purum seruare; sicut ζωοποιεῖν sæpe est conseruare in vita. Id autem Deus facit maximè per Spiritum suum, roborantem nos atque confirmantem. Rom. xv1. 26. 1. Thess. 111. 13. 1. Petri v. 10. Et in hoc quod facit Deus, fidus probari dicitur 11. Thess. 111. 3. *Emundabimur à delictis, vt Tertullianus de pudicitia loquitur hunc librum citans, in lumine incedentes in quo delictum esse non potest. Adeo sic emundari nos ait non quā delinquamus sed quā non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris vero non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admissio delicto. Hac est enim vis Dominici sanguinis vt quos iam delicto mundarit, & exinde in lumine constituerit, mundos exinde præstet, si in lumine incedere perseverauerint.*

10. εἰάν εἴπωμεν ὅτι ἐχ ἡμῶν τῶν αἰμάτων] Repetit aliis verbis, quod supra dixerat 8. vt eo magis à tam ingrati animi crimine nobis caueamus. Et sunt tales repetitiones multum vñitata huic Apostolo.

Ἄδελφαι πενόμεναι ἑαυτῶν] Eadem locutio infra v. 10. Mendacem facere הכזב Iobi xx1v. 25. est aliquem habere pro mendaci, aut sic loqui de eo, quasi is mendax esset: sicut Christum crucifigere dicuntur Hebr. v 1. 6. qui ita agunt quasi ille cruce dignus fuisset. Contra is signare dicitur Deum esse veracem Ioh. 111. 33. qui ita agit sicut decet eum agere qui Deum veracem putet. Respicit autem hoc loco Iohannes vaticinia ad tempora Messia præcipuè spectantia. Esaia 1. 18.

xkvi. 9. xl. 2. xlii. 25. Jerem. xxxi. 34. Mich. vii. 19.

καὶ ὁ λόγος αὐτὸς οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν] Verbum Dei, nempe per Prophetas enuntiaturum non est in nobis, id est non recipitur à nobis. Pari modo Ioh. v. 38. τὸν λόγον αὐτὸς οὐκ ἔχουσιν μένοντα ἐν ὑμῖν. Et εἰ χερσὶ ἐν ὑμῖν. Ioh. viii. 37.

CAPVT II.

ΕΚΝΙ'Α μου] Solebat Iohannes Christianos hoc nomine compellere ac dicere. *Filii diligite alter alterum.* Rogatus autem cur toties id repeteret, respondebat: *quia praeceptum Domini est. Quod si solum fiat, sufficit.* Ita Hieronymus commentario ad hanc epistolam. Conueniebat ita eos affari & Apostolo & Doctore. Vide I. Cor. i. v. 13. 15. 17. 11. Cor. vi. 13. Gal. i. v. 19. Eph. v. 1. 1. Thess. ii. 7. 11. Thess. i. i. 11. 1. Tim. i. 2. 18. 11. Tim. i. 2. 11. 1. Philem. 10.

ταῦτα γράφω ὑμῖν] Tum quæ præcessere, tum quæ sequuntur.

ἵνα μὴ ἀμάρτη] Nihil exigit impossibile, ut apparet infra i. i. 9. v. 8. nempe verbo peccandi sumpto, non de habitibus solis, ut quidam volunt, sed de actibus quos præcessit deliberatio, aut tempus ad deliberandum, quales actus non sunt meræ ignorantiae, aut meræ obreptiones.

καὶ εἰς τὴν ἀμάρτην] Si quis tamen peccauerit, adde & se Ecclesiae regendum sanandumque tradiderit, infra v. 16. quales illi de quibus Gal. vi. 1. 11. Cor. ii. 6. 1. Thess. v. 14. 11. Thess. i. i. 12. Sæpius autem id eueniebat iis qui tenera adhuc erant fide, quales illi Galatæ & Petrus ante acceptum Spiritum sanctum. Clemens Strom. i. i. *ἰδοὺν οὐκ ἄλλω ἐπὶ τοῖς καὶ ἐν τῇ πίστει ἀπειρήτοι πρὶν πλημμελήματι πολυέλεος ὧν μετάνοιαν δεικνύσαν.*

ὡς ἀκλήτων ἐχόντων πρὸς τὸν πατέρα Ἰησοῦ χριστὸν διχαίον] Non dicit, habet ille aduocatum, sed Ecclesia habet, quæ pro lapsō precatur. Preces autem Ecclesiae Christus more aduocati Deo Patri commendat. Ioh. xv. 1. 26. *Δίχαίον* autem rursus hic interpretor, bonum ac lenem, ut supra i. 9. Christus causam Ecclesiae agit apud Patrem: Spiritus sanctus apud homines, ut diximus ad Ioh. x. 15. 16. 26. xv. 26. xvi. 7. ubi & vocem *ὡς ἀκλήτων* exposuimus. Pulchre hunc locum explicat Origenes Homilia vii. ad Numeros.

2. καὶ αὐτοὶ ἰλασμός ἐστι πρὸς τὸν πατέρα ἡμῶν] ἰλασμός pro ἰλασθῆς more Hebræo: & ἰλάσκειν facere ut cessent peccata. Sensus enim est: vires præstat ne peccemus in posterum. Vide Hebr. i. 17. & ibi dicta, & confer cum iis quæ hic sequuntur. Est autem in voce ἡμῶν, κοινῶς quales multæ apud Paulum.

ε̅ π̅ει̅ τ̅ῃ̅ ἡ̅μ̅ι̅ν̅ ὅ̅ς̅ μ̅ε̅ν̅ον̅, ἀλλὰ καὶ π̅ει̅ ὅ̅λον̅ τ̅ῷ̅ κόσμῳ̅] Omnibus hominibus qui ipsum sequi volent, hoc beneficium præstabit. π̅ει̅ ὅ̅λον̅ τ̅ῷ̅ κόσμῳ̅ breuiter dictum pro π̅ει̅ τ̅ῃ̅ ὅ̅λον̅ τ̅ῷ̅ κόσμῳ̅: quod recte vidit Latinus interpres. Par constructio Hebr. x. 4. & alibi. Dicitur autem recte & ἰσχυροῦς aut ἐκτετατοῦς ἀμφοτέρωθεν & π̅ει̅ ἀμφοτέρωθεν: vt videre est Exodi xxxiii. 29. & alibi.

3. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκουσιν ὅτι ἐγνωκότες αὐτὸν ἐκ τῶν ἐντολῶν αὐτῆς προσημύ] Facere præcepta Christi, id vero idem est quod cessare à peccatis, de quo iam dixi. Ita certi erimus nos ad Christi notitiam illam quæ utilis est, peruenisse, si præceptis eius pareamus. Est cognitio quædam & inutilis & damnosa i. Rom. 24. Est quædam utilis, quæ κατ' ἐξοχὴν cognitio & sapere ἐπιγνώσις dicitur. Aristoteles: τὸ μανθάνειν λέγεται σωμῆναι, ὅταν χεῖται τῇ ἐπιστήμῃ.

4. ὁ λέγων, ἐγνώκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτῆς μὴ προσημύ ψεύσῃς ἑστίν] Qui dicit noui eum, nempe vt oportet. In Manuscripto ὁ λέγων ὅτι ἐγνώκα, quæ locutio nostris frequens.

καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀληθεία οὗτος ἐστίν] Repetitio rei eiusdem aut prope eiusdem, qualis supra i. 8.

5. ὅς ἐστι ἀντὶ τῆς αὐτῆς τὸν λόγον] Per λόγον intelligit partem eam Evangelij quæ in præceptis consistit, vt ostendunt sequentia.

ἀληθεὺς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τῷ Θεῷ τὴν πεποιθειῖται] is non nouit tantum Deum, sed & perfecte amat. Amor præsupponit cognitionem. Itaque oppositio hîc fit cum accessione. Christi præcepta Dei voluntatem exprimunt. Non potest autem quis validius ostendere Dei amore se teneri, quàm si in omnibus ad Dei voluntatem se accommodet.

ἐν τούτῳ γινώσκουσιν ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσμὲν] Aliis verbis prosequitur, quod dicere cæperat. Nam esse in aliquo aut manere (in tota enim hac epistola ista pro eodem sumuntur) est amoris vinculo ei iungi, vt diximus ad Ioh. vi. 56. Dicit ergo dicturum se, vnde discere possimus nos esse tales.

6. ὁ λέγων ἐν αὐτῇ μένειν, ὁφείλει καὶ οὕτως ἐκείνος ἀειπαύτως καὶ αὐτὸς ὅπως ἀειπαύτως] Illud ὅπως superuacuum est & deest in Manuscripto, Latino & Syro. Quos amamus ob virtutem, eos in eadem virtute imitari dehemus. Si Pythagorici Pythagoram, Stoïci Zenonem, Academici Socratem imitantur, quanto magis Christum Christiani? ἀειπαύτως γὰρ est vitam instituere. Vide supra i. 6. 7.

ἀδελφοί οὗτοι ἐπολλὺ καὶνὸν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐπολλὺ παλαιὰ μὲν εἶχεν ἀπ' ἀρχῆς] Vos Israëlitarum iam olim habuistis hoc præceptum Leuit. xix. 18. Non debet nouum vobis videri hoc præceptum, quanquam protensum latius & prouectum sublimius. Pro ἀδελφοί in Manuscripto est ἀγαπῶν. Nec aliter legerunt aut Syrus aut Latinus. Et ἀπ' ἀρχῆς,

hîc deest in Manuscripto: apud Syrum autem & Latinum deest hoc ipsum in membro sequente.

ἡ ἐντολὴ παλαιὰ ἔστιν ὃ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς] Vos, id est, vestri maiores, qualem locutionem habes Matth. xxiii. 35. Marci x. 3. Ioh. vi. 32. vii. 19. 22. Act. iiii. 22. vii. 38. Ad intelligendum illud ἀπ' ἀρχῆς vide Ezech. xix. 3. & ibi dicta. רבֿרֿבֿ לִּשְׁמוֹ etiam de lege veteri dicitur: sed sæpius in plurali רבֿרֿבֿ לִּשְׁמוֹ, ob multitudinem præceptorum quæ Iohannes hîc in summam collegit, ideoque singulari vtitur. Confer Rom. xiii. 9. Gal. v. 19.

8. πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν] Illud πάλιν est ἐπανορθωτικόν. Dixi esse præceptum vetus, attamen & nouum est, ita ut à Christo id nobis publicatum est: & ideo nouum ab ipso Christo appellatur, Ioh. xiii. 33. Sic πάλιν habes Matth. i v. 7. & alibi. Sic Donatus ad illud: *Hec tu rogato rursum*: interpretatur, *è contrario*.

ὃ ἔστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν] Quod in ipso, id est in Christo, verum fuit, id est reipsa apparuit, & in vobis scilicet esse debet: Aut ἐν ἡμῖν legendum, ut est in Manuscripto, ut dicat id præceptum sincere & à Christo, & ab Apostolis impletum. Mirari non debemus post vocem ἐντολῆς sequi pronomen ὃ, quia non tam præceptio, quam res ipsa quæ præceptione continetur, hîc respicitur. Et similem constructionem iam habuimus supra i. 23. Christus non paucos homines, sed omnes dilexit, & ita ut præ ipsorum salute ne vitam quidem suam caram haberet. Sic & nos debemus facere. Infra i i. 16. Ioh. xv. 12. 13.

ὅτι ἡ σκοτία ὡδύναται] Σκοτία vocat tempus sub lege Moysis, nimirum comparatum tempori nouæ lucis Euangelicæ: Quo sensu etiam lex dicitur σκῆ ἁμαρτίας Hebr. vii. 7. Vide Matth. i v. 16. Luc. i. 79. Ioh. i. 5. i i. 19. 20. 21. Παράγειν ut i. Cor. vii. 31. aut ὡδύναται hîc & infra i 7. est præterire. Tum vero est hîc præsens pro præterito. Syrus רבֿרֿבֿ præterit, abiit. In Manuscripto pro σκοτία est σκιά, quod legi tribuitur Coloss. ii. 17. Hebr. x. i.

καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει] Lux illa magna. Nam quod in re quaque eminet, solet ἀληθινὸν dici, ut diximus ad Ioh. i. 9. φαίνει 177.

9. ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ ἔσθ'] id est qui dicit se Euangelium sectari.

καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν] Siue Iudæum, siue alienigenam. Omnes enim per Christum vocantur, & ob Christum diligere debent. Matth. v. 44. & sequentibus. Retraxit rem Christus ad sua primordia. Fratres omnes in Adamo sumus. Et sic vox proximi sumpta ante legem. Gen. xi. 3. xxxi. 49. Exodi x i. 2.

ἐν τῇ σκοτίᾳ ἔστιν ἕως ἄρτι] Is etiam nunc, postquam tanta lux apparuit, manet in tenebris, si non crassioribus illis paganorum, certe Iudaicis: Ἐν τῇ σκοτίᾳ ἔστιν habebimus & mox i i. ἐν τῇ σκοτίᾳ μένει Ioh. x i. 35. ἕως ἄρτι habes Ioh. v. 17. xv i. 24. i. Cor. i v. 13. vi i. 7.

ΙΟ. ὁ ἀγαπᾷ τὸν ἀδελφὸν ἄνθρωπον, ἐν τῇ φωτὶ μένει.] Qui fratrem amat, is demum lucem euangelicam sequitur. Is transit de morte in vitam, ut dicitur infra III. 13.

καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.] Sunt verba ex Græco Psalmi cxi. 65. Est autem *μωταυμία* & ἐν abundat. Sensus enim est: ille non impingit. Quare? Quia talem lucem sequitur. Qui talem lucem præcuntem non habet, nescit quo vadat. Ioh. x. 35. Itaque non mirum est si offendit.

11. ὁ δὲ μισθὸν τοῦ ἀδελφοῦ ἑαυτοῦ.] Voce fratris ita sumptâ, ut iam diximus.

ἐν τῇ σκοτίᾳ ὄρεται, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ.] Priori membro affectus, altero actus denotatur.

καὶ οὐκ οἶδεν ποῦ ὑπάρχει.] Quare & facile offendit, ut iam diximus.

ὅτι ἡ σκοτία ἐνυπλάσσει πρὸς ὁρατὰς αὐτοῦ.] Est translatio. Vult enim dicere eum qui in tenebris versatur, non plus videre quam si cæcus esset. Τυφλοῦ γινώσκω, Syro ܬܘܦܠܘܬܐ.

12. Γράψατε ὑμῖν πνεύματα.] In Manuscripto, *ἔγραψα ὑμῖν πνεύματα*, melius ut vitetur ambiguum vocis *πνεύματα*, quam ante generatim usurpauit. Partitur hîc & in sequentibus Christianos in classes tres, puerorum, adolescentum, senum, quæ discrimina non secundum ætatem, sed secundum gradus diuersos eius profectus qui in Christo est; intelligi debent. Vide I. Cor. I. 2. Hebr. v. 13. Eph. iv. 13. Illud autem *ἔγραψα* refer ad monita præcedentia, quæ iam dicit præcipua quidem scripta nouitiorum causâ (vide quæ dicta supra I.) attamen non inutilia etiam cæteris.

ὅτι ἀφίενται ὑμῖν αἱ ἐμψύχαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.] Deus vobis vitæ prioris crimina propter Christum remisit. Meministis id vobis dictum in baptismo. αὐτοῦ Christum hîc significat, ut *ἀποφ* supra 8. Bona quæ Christianis confert Deus, ea confert propter Christum. Ioh. xiv. 13. 14. xv. 16. xv. 23. 24. 26. & 31. Id etiam in sanationibus & expulsionibus dæmonum apparuit, Act. i. 6. 16. xv. 10. 30. xv. 18. Præcipuè vero in nomine Christi, id est ob Christum remitti peccata, quod hîc dicitur, habemus & Act. x. 47. Remissa autem sunt peccata, ut posthac Christo viuatur. Et hoc est quod hîc innuit. Vide Luc. I. 74. Ioh. v. 14.

13. γράψατε ὑμῖν πατέρες.] Etiam vobis, ô senes, hæc scribere cupio. Senes vocari solent patres, unde Patres Conscripti, qui Senatores Romæ.

ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπὸ ἀρχῆς.] Nouistis Deum qui senex dierum, Dan. vii. 9. 32. 22. Dat cuique ordini quæ ipsi conueniunt. A p̄tima caritate nouistis Deum huius Mundi opificem. Is autem est qui Christum misit, eumque pro se audiri voluit.

γράψατε ὑμῖν νεανίσκοι.] Positis extremis, iam ponit quod in medio est *ἐν ἡμέρᾳ*, quod verè solet *νεανίσκοι*, dicuntur i. qui militaris sunt ætatis.

16. ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ ὀφθαλμοῦ, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου] Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ sic dicitur, sicut dicimus hic est illi τὰ πάντα, id est plurimum apud illum potest. Sumpta autem hæc sententia ab Hebræis veteribus, vnde accipit Pythagoras, à Pythagora Clinias: ὁπόταν ᾗ ἐν τῷ τὰς αἰτίας ἀταρξιστοῦσιν ἔῃ, ἀδικεῖν πέφυκεν ἀνθρώπους. αὐταὶ ᾗ ῥεῖς πυχάνοντα, φιλοδοξία, μὲν ἐν ταῖς ἀπολαύσεσι. ταῖς δὲ σάματος πλεονεξία ᾗ ἐν τῷ καρδαίνειν, φιλοδοξία ᾗ ἐν τῷ ὑπερίχειν τοῦ ὅσων καὶ τοῦ ὁμοίων. Philo ad Decalogum: οἱ γὰρ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρὸς τὸ ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους βραγυδιδόντες πόλεμοι πάντες ἀπὸ μιᾶς πηγῆς ἐρρύησαν ἐπιθυμίας, ἡ χρημάτων, ἡ δόξης, ἡ ἰδοῦς. ὧς αὐτὰ κινεῖται τὸ τοῦ ἀνθρώπου γένος. Cupido carnis est circa epulas, ventrem & si quid simile. Ea enim per ipsam carnem expletur. Cupido oculorum, est χρημάτων ἐπιθυμία, nimirum quia si voluptates corporis ab ea separes, pecuniæ & possessiones omnes nihil sunt, nisi oculorum pabulum. Menander:

ψυχὴν ἔχειν διὰ πλοσίαν. τὰ δὲ χρήματα

ταῦτα ὅστις ἔχει ἀπάτασμά τῷ βίου.

Sic Ecclesiastæ iv. 8. non satiantur oculi eius divitiis. Et v. 10. Vbi multa sunt opes, multi & qui comedunt eas. Et quid prodest possessori, nisi quod cernit divitias oculis suis? Ἀλαζονεία τοῦ βίου, est φιλοδοξία, δόξης ἐπιθυμία, sub qua & ultionis cupiditas comprehenditur. Sic in Euripidis Iphigenia Aulidensi, cum dixisset Agamemnon,

Τὰς δὲ ἐν πᾶσι ἡσὼν ζήλῳ,

ait senex:

καὶ μὲν τὸ κῆλον γ' ἐσταῦται βίου:

Id est in honoribus est splendor vitæ. Generale nomen horum omnium est ἐπιθυμία, quam μωσικῶς sub Eua notari censent Hebræi.

οὐκ ἔστιν ἐν τῷ πατρὶ, ἀλλὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἔστι] Syrus legit: ἀ οὐκ ἔστι. Et aut sic legendum, aut pronomen aliquod subaudiendum, nempe αὐτὸς aut ταῦτα. Qualem pronominum subticentiam & alibi habuimus. Deus nobis indidit naturæ desideria, quæ paucis tantum & parabilibus indigent. Cæteri appetitus à mala institutione sunt, & à malis exemplis. Vide Iuvenalem satyra xiv.

17. καὶ ὁ κόσμος ἀφάγεται] Perit, id est ea lege factus est ut aliquando pereat. II. Petri 11. 7. Pl. c11. 27.

καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτῆς] In Manuscripto non est αὐτῆς. Mundo destructo destruitur & venter. I. Cor. vi. 13. Cessabunt tunc etiam quæ naturalia sunt huius vitæ desideria. Matth. xxii. 30. Marci xii. 25. Luc. xx. 35.

ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ] Qui implet eam Dei voluntate

K

tem, quæ per Christum nobis patefacta est.

μὴ μὲν εἰς τὸν αἰῶνα] Eadem locutio Ioh. v. 11. 35. xii. 34. idem valens quod *ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα* Ioh. v. 1. 51. 58. id est vitam illam accipiet quæ nunquam est desitura. Sub tam magna spe nulli labores duri videri debent. Spernimus caduca: appetimus æterna.

παιδεία, ἐκαστὸν ὡς ἐστι] Sicut generalia monita, præcipue novitiis adhuc instillauerat; ita & specialiora quæ sequuntur: non quod non & adultioribus eadem sint vtilia, sed quod sperabat eis hæc esse notiora, & satis eos per se officium facere. Teneris annis diligens adhibenda est institutio. In locum hunc de Antichristis & alterum mox initio capituli v. commentationem satis vberem edidimus & Annotatis nostris ad Evangelia subiunximus. Erimus nunc breviores. Bene cohærent hæc cum superioribus. Nam impostores illi, de quibus acturus est, erant homines merè mundani, mundana sectabantur, mundanis illecebris homines attrahebant. Ultima hora, id est ultimum tempus, ubi ad Iudæos sermo est, significat tempus proximum excidio urbis ac Templi & reipublicæ Iudæorum. Ipsum tempus excidij est *πῶς* Matth. xxiv. 6. *כִּלְבָּן* Dan. ix. 27. Extrema autem dicuntur, quæ ad finem accedunt. Bene autem pueros hac de re monet: quia pueri semper existimant satis sibi fore temporis.

18. *καὶ ἔρχεται ἰσχυρότερος, ὅτι ὁ Ἀντίχριστος ἔρχεται*] ὅτι abest in Manuscripto, non male. Veniet Antichristus, sicut audistis, nempe ex Christi verbis ab ipso Iohanne recitatis v. 43.

Ἀντίχριστοι idem qui *Ψευδοχριστοι*, id est qui falso se dicunt esse Christum, aut eius munia sibi vendicant, de quibus prædictio est Matth. xxiv. 5. & 24. quorum locorum ille ad tempus ante excidium Templi, hic ad tempus post id excidium pertinet. Itaque Syrus hic ubi est *ἀντίχριστος* vertit *כִּלְבָּן רִמְשָׁן* *Ψευδοχριστος*, nec aliter in sequentibus. Sic *ἀντιβασιλεία* dicunt Græci eum qui falsò se regem dicit. Nulla autem ætas talium *ἀντιχρίστων* siue *Ψευδοχρίστων* feracior fuit ea qua hæc scribebantur, & quæ fuit circa idem tempus: idque ideo quia non per Iudæam tantum, sed & per orientem omnem fama peruascerat, illis temporibus proditurum ex Iudæa, qui gentibus omnibus imperaret, ut ex Suetonio, Tacito & Iosepho discimus. Inter eos autem vnus futurus erat cæteris eminentior, ad quem propriè locus ille Ioh. v. 43. pertinet. Is vero non alius fuit quam Barchochebas, qui Adriani temporibus apertissime se Messiam dixit, etiam Synædrio de ea re interroganti, & eruditissimos homines traxit in suas partes: neque vero solam Iudæam commouit, ut alij qui ante eum fuerant, sed Africam, Græciam, Ægyptum, Cyprum & loca prope omnia in quibus erant Iudæi, ita ut fraude eius periisse dicantur, ab aliis octingenta

Iudæorum millia, ab aliis duplus numerus eorum qui ex Ægypto exierant. Soli verò illi Iudæi, qui bona fide erant Christiani, ab eo se decipi passi non sunt, ut Iustinus, Orosius, & alij nos docent. ἔρχεται est præsens sono, sed pro futuro sæpe ponitur. Vide Hebr. x. 37. Locus 11. Thess. 11. 3. plane hîc non respicitur. Nam nondum ea epistola erat in manibus hominum, cum hæc scriberentur, præcipue eorum qui sub Parthis vivebant, & longè aliud est ἀντικείμενος, aliud ἀντίχριστος. ἀντικείμενος est is qui Deo summo hostem se proficitur. ἀντίχριστος qui se Christum facit.

καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γινώσκεισιν] Multi sane, de quibus egimus ad Matth. xxi v. 3. & in anteloquio ad hanc epistolam.

ὅθεν γινώσκουσιν ὅτι ἡ ἐσχάτη ὥρα ἐστίν] Nam cum primum multi tales existerent, qui sibi arriperent Messiae partes, tum ut propinquum expectari debebat excidium Templi & reipublicæ ex prædicto Christi. Matth. xxi v. 5. ubi est illud: πάντα ἡ ταῦτα ἀρχὴ ὀδύνης.

19. ὁ ἡμῶν ἐξήλθεν] Simon Magus qui & ipse sibi quæ Christi solius erant vindicavit, fuerat in cætu Christiano: & multi alij, qui hunc ipsum & alios impostores sunt secuti. Exierunt à nobis: id est à nostro cætu.

ἀλλ' οὐκ ἦσαν ὁ ἡμῶν] Cum istas factiones turbulentas alij inchoarent, alij sectarentur, non ultra iam erant nostri, deseruerant cætus nostros, ideo quod tales molitiones seditiosas scirent cum Ecclesiæ disciplina non posse consistere. ὁ ἡμῶν hîc est, verè nostri.

εἰ γὰρ ἦσαν ὁ ἡμῶν μαρτυρήσειαν αὐτὸ μὲν ἡμῶν] Si illi tunc ex animo fuissent Christiani, cum ista inciperent, non deseruissent cætus nostros. Hoc ideo dicit ne crimine talium seditionum Christiani aspergerentur. Qui ista cæptabant, iam deseruerant Christianam professionem. Fuerant inter Christianos: at non erant amplius. *Desinunt haberi Christiani apud nos*, ait de talibus Tertullianus: & adiicit: *eiusmodi neque congregant, neque participant nobiscum*. Non dissimile illud Ignatii ad Trallianos εἰ γὰρ ἦσαν τῷ πατρὶ καλᾶδι, οὐκ αὐτὸ ἦσαν ἐχθροὶ τῷ σωτῆρι τῷ Χριστῷ.

ἀλλ' ἵνα πάντες ᾔδειν] Supple, permissum hoc est à Deo, aut quod idem est, *egressi sunt ex nobis*, quod Syrus hîc addit, modò supplicas, prouido Dei permissu. Deus eos permisit sic tentari, ut quod occulta erant ingenium nudarent. Quale fuerit Simonis Magi ingenium videmus Act. vii. 19. Quale autem Simonianorum 11. Thess. 11. 10. 12. Discessus talium prædest Ecclesiæ, facinora postea eorum Ecclesiæ non onerant. Imò magnus honos est Ecclesiæ, quod istas molitiones apparet, cum doctrina & disciplina Ecclesiæ non posse consistere. Vide 1. Cor. xi. 19. 11. Tim. 11. 9.

ὅτι οὐκ εἰσι πάντες ὁ ἡμῶν] id est, non enim omnes, animo sunt

K ij

Christiani, qui in nostris sunt cætibus. Non omnium qui in istis sunt cætibus est fides. 11. Thessal. 111. 2. 3.

20. καὶ ὁμοίως χρίσμα ἔχοντες ἀπὸ τοῦ ἁγίου καὶ οἰδατε πάντα] Quasi dicat, memores moneo. Unguento olim sacrabantur reges & sacerdotes: sed & ad alia Dei beneficia vox vñctionis figurate referebatur, vt Pl. xxiii. 5. In nouo Testamento vbi omnes sunt reges & sacerdotes, per unguentum intelligitur quæuis Dei gratia, vt diximus Hebr. 1. 9. & lac. v. 14. Eximie verò illa per quam Spiritus nobis in singulis circumstantiis suggerit, & Christi præcepta & monita quæ cuique tempore sunt idonea: Ioh. xiv. 26. Cum ergo illi Pseudochristi, qui vi armata se imperiis opponebant, apparerent, Spiritus Christi subijciebat Christianis regnum illud Messiae per Prophetas prænuntiatum non esse mundanum Ioh. xvi. 36. nec venire cum pompa externa Luc. xvi. 28. Danda Cæsari, quæ Cæsaris sunt, Matth. xxii. 21. non arripendum ius gladij Matth. xxv. 52. sed per patientiam seruandas animas Luc. xxi. 19. Ἄγίου hinc interpretor de Christo, quomodo ea vox sumitur Act. 111. 14. & Apoc. 111. 7. Sic πνεῦμα κυρίου 11. Cor. 111. 17. 18. πνεῦμα χριστοῦ Eph. 111. 16. πνεῦμα Ἰησοῦ χριστοῦ Philip. 1. 19. Sic infra 27. τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ. Quod ait οἰδατε πάντα, intellige quæ ad vitandos tales impostores sunt necessaria. Restrungi enim debet vocem vniuersaliter ex subiecta materia. Syrus ad πάντα subintellexit ἀπολογεῖσθαι, quasi dicat Iohannes, nostis discernere bonos & malos Spiritus. Sed de eare, cuius infra capite 1 v. normas tradet, hic proprie agi non puto.

21. οὐκ ἐγραψα υμῖν ὅτι οὐκ οἰδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἰδατε αὐτὴν] non scripsi vobis, hæc scilicet, quasi ignorantibus Euangelica præcepta, sed quasi bene gnaris: alioqui scilicet longiore vobiscum vsurus sermone. Sapienti dictum sat est. ὅτι per tanquam bene exposuit Latinus. Ἀλήθειαν expono Doctrinam Euangelij vt Ioh. vii. 32. xvi. 17. 11. Cor. 11. 2. & alibi.

καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐστὶν τῆς ἀληθείας οὐκ ἐστὶ] Voces istæ ψεῦδος & ἀληθείας hic sumendæ sunt non formaliter, vt ita loquar, sed materialiter. Scitis dogmata illa hominum seditiosorum non congruere cum Euangelio. Vocat autem obiter illa quidem dogmata ψεῦδος. Euangelium autem, vt iam ante ἀλήθειαν, quia reuera ita se res habebat. πᾶσι postposito οὐκ apud Hebræos Græce scribentes vniuersaliter negat. Illud igitur construendum cum οἰδατε quod præcessit.

τίς ἐστιν ὁ ψεύτης:] Quis est qui meliori iure mendax & impostor sit dicendus? Comparete enim hoc sumendum, cum sint & alia impostorum genera, sed minora. Nulli deceptores sunt perniciosiores, quam qui id evertunt, vnde pendet hominum salus. Nam si Iesus non est Messias, cum se eum esse dixerit, nihil ei credendum est.

εἰ μὴ ὁ ἀρνέμενος ὅτι Ἰησοῦς σὺν ἔστιν ὁ χριστός] Αἰρεῖται, addita particula negatiua, quàm Latini omitterent, nihil aliud est, quàm firmè negare. Similis locutio Lucæ xx. 27. & xxii. 34. & Sophoclis: καὶ σὺν ἀπαρνήσει τὸ μὴ.

22. ἔτις ἔστιν ὁ ἀντίχριστος] Non quod eximius ille Antichristus primus id facturus sit, sed quod eximie & impudenter supra ceteros, ac maiore cum effectū.

ὁ ἀρνέμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν] Et hīc τὸν υἱόν sumendum, ut dixi, materialiter, non formaliter. Negabant enim illi Iesum esse filium Dei, quod Iohannes ut Christianis loquens pro certo ponit. ἀρεῖται hoc loco paulò aliter sumitur quàm supra, & significat auctoritatem alicui detrachere, ut Matth. x. 33. Luc. xii. 9. Act. iiii. 13. 14. vii. 35. i. Tim. v. 8. ii. Tim. ii. 12. iii. 5. Tit. i. 16. qui Iesu auctoritatem detrahit, is reipsa etiam Patri auctoritatem detrahit: quia Pater id omnibus modis egit, ut Iesu auctoritatem maximam conciliaret. Ioh. v. 36. vi. 27. viii. 54.

23. πᾶς ὁ ἀρνέμενος τὸν υἱόν, ἔσθ' ὁ πατέρα ἔχει] Non habet Patrem, id est non tenet quæ sit Patris ultima ac perfectissima voluntas. Matth. xi. 27. Ioh. i. 18. xiv. 6. 9. Hebr. i. 3. ii. Cor. i. 4. Coloss. i. 15. ad quæ loca quæ diximus nihil opus hīc repeti. Habere hīc sume, ut infra v. 12. ὁ ἔχει τὸν υἱόν. Addit hīc Manuscriptus, quod & alij Manuscripti habent & Latinus & Syrus: ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱόν καὶ τὸν πατέρα ἔχει: id est, qui Iesum pro verace agnoscit verbis & factis, is & ostendit notari ibi esse Patris voluntatem.

24. ὑμεῖς οὖν ὁ ἀκούσατε ἀπὸ ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μένει] Fixum sit in cordibus vestris id quod à nobis Apostolis accepistis. ἀπὸ ἀρχῆς sumo, de tempore prædicari Evangelij, idque ex subiecta materia, cum alioqui varie ea vox sumatur, ut diximus ad huius epistolæ initium. Est autem constructio καὶ σημαίνοντων, ut & infra 27. incipit enim orationem quasi dicturus: vos quod ab initio audistis, retinete: sed pro illo retinete, posuit quod idem valet, maneat in vobis. Simile vide Apoc. i. 11. 12. & Eph. i. 13.

ἐὰν ἐν ὑμῖν μένη ὁ ἀπὸ ἀρχῆς ἀκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν πατρὶ καὶ ἐν υἱῷ μένετε] id est eritis coniunctissimi Patri & Filio, summo eorum favore & amicitia fruemini. Cui rei quid sit consequens iam exponet. Vide Ioh. vi. 56.

25. καὶ αὕτη ἔστιν ἡ ἐπαγγελία] Quasi dicat:

---- Nec enim leuia, aut ludicra petuntur

Premia.

Promissionem dixit pro re promissa, ut iam explicat.

ὡς αὐτὸς ἐπηγάλατο ἡμῖν] αὐτὸς nempe Filius Dei Patris nomine. Sic & infra 27. ὡς ἀπὸ.

K iij

τὸν ζῶντα τὸν αἰώνιον] Est constructio similis illi:

Urbem quam statuo uestra est:

Nisi quod ibi accusatiuus ante verbum ponitur, hîc post verbum. Verum hæc nostris scriptoribus non ex arte, sed casu prouenerunt.

26. Ταῦτα ἐγράψα ὑμῖν ὥστε ἵνα πλανῶντων ὑμᾶς] ὑμᾶς, id est, Iudæos ex quorum gente & vos estis. Illorum occasione sermonem hunc orsus sum & produxi longius. Verbum πλανᾶν de illo hominum genere habes Matth. xxiv. 4. 5. 11. 24.

27. καὶ ὑμῖς τὸ χεῖσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ ἐν ὑμῖν μένει] καὶ, hîc est pro *sed*. Opponit enim Iudæos credentes incredulis. Et constructio par ei quæ supra 25. Res autem eadem quæ supra 20. Amoliri vult à se suspensionem, quasi minus bene de eis speraret. ἀπ' αὐτοῦ, à Christo. ἐν ὑμῖν μένει, est intra vos, idem, quod supra ἐχέτε.

καὶ ἔχρεται ἕχατε ἵνα πρὸς διδασκῇ ὑμᾶς] Nempe de eo quod in singulis circumstantiis, vt dixi, faciendum est. Estis διδασκτοὶ θεοῦ. Ierem. xxxi. 34. Ioh. v. 1. 45. Sunt enim differentiæ quædam, quas exigunt tempora, loca, personæ: Ideo admonitione sæpe opus ad inueniendam officiorum viam. Vide si vis Senecam epistola xciv.

ἀλλ' οὕτως τὸ αὐτὸ χεῖσμα διδάσκει ὑμῶς ὥστε πάντων, καὶ ἀληθείας ἔχει καὶ ἔψευδος, καὶ κενός ἐστι διδάσκει ὑμῶς, μένει ἐν αὐτῷ] Est bene sperantis atque ominantis. Αἰσθητός ἐστι καὶ ἔψευδος primum est μετανομία abstracti pro concreto: Nam ψευδής valet hîc ψευδής: quomodo αἰσθητός valet αἰσθητός 11. Cor. iv. 14. Deinde idem bis dicitur, primum affirmando, deinde negando oppositum, quomodo supra 1. 5. & hoc capite 3. 8. Parlocutio i. Sam. i. 11. Ezech. xviii. 21. xxxiii. 15.

28. καὶ νυνὶ παρῖα, μένει ἐν αὐτῷ] Hoc iam est monentis. Et καὶ valet igitur.

ἵνα ὅταν φανερωθῇ] Nempe Filius Dei, quod ex longo repetitur. Sic Coloss. i. 11. 4. ὅταν ὁ Χεῖρος φανερωθῇ. Sic δὲ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιπομόνου dixit Petrus i. v. 4.

ἐχωμεν παρρησίαν] appareamus cum bona fiducia. De hoc usu vocis παρρησίας vide 11. Cor. iii. 12. Eph. i. v. 12. Hebr. iii. 6. iv. 16. x. 35. infra hic v. 14. Syrus vertit *revelationem faciei*.

καὶ μὴ αἰχμηθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ] Ne pudeat nos ab illo conspici. Hoc est quod stare ante filium hominis dicitur. Luc. xx. 36.

29. ἵνα εἰδῇτε ὅτι θεὸς ἐστὶ] Nempe Deus. Transit de Christo ad Deum, quanquam nomine Dei heic non expresso: vt mox 11. 5. & 16. à Deo ad Christum. Nec id mirum cum vtriusque mentio præcesserit. Similis transitio infra i. v. 17. & 19.

ποιῶσιν ὅτι πάντες ὁ ποιῶν δικαιοσύνην] Δικαιοσύνην ποιεῖν, vt heic, ἐργάζεσθαι, vt

Act. x. 35. & Hebr. xi. 33. καταρχαζέσθαι ut Iacobi i. 20. dicitur qui recta atque laudanda agit. Illud γνώσκετε Latinus recte interpretatur scitote. Tale est illud,

εἰ θεὸν οἶδα,

ἵνα ὅτι καὶ ῥίξαι δαίμονι πᾶν δυνατὸν.

Sic & hic Manuscriptus habet: ὅτι καὶ.

Ἐκ αὐτῆς γαγγήται] id est sicut Filij de Patre naturam trahunt, ita illi de Deo. 11. Petri i. 4. Puto enim veram lectionem esse γαγγήται, quæ in multis libris apparet, & quomodo Latinus legit.

CAPUT III.

ΔΕΤΕ ποταπὸν ἀγάπην δίδωκεν ἡμῖν ὁ πατήρ] Cohæret hic sermo cum superioribus, sed per illud ἵνα καὶ noua excitatur attentio: Et nota prouocabulum ποταπὸν ut 11. Petri 11. 19. Ἀγάπην hic μετωνυμικῶς interpretare, signum dilectionis.

ἵνα τίνα θεὸς κληθῶμεν] בנים לאל חי. Sic appellati ab ipso Christo qui falli non potest. Matth. v. 9. 45. Hic adscriptum habet Manuscriptus, quod & Latinus legit & Syrus: καὶ ἐσμεν, id est ac reuerales sumus, imitatione diuinæ bonitatis. Vide in Etrangeliō Ioh. i. 12.

ὅτι τὸ οὐκ οἶσκει ὑμᾶς] Id est non agnoscit pro suis: imò odit Ioh. xv. 18. & malis omnibus afficit Ioh. xvi. 1. 2. 3. occurrit tacite obiectioni: Titulo nos solaris: & euni maxima pars hominum nobis non modo non tribuit, sed & contumeliose nos tractat velut mancipia.

ὅτι οἱ ἐγὼ αὐτὸν] Idem sensus dictis locis Ioh. xv. 21. xvi. 3. Est in his verbis consolatio. Videte causam cur id vobis eueniat. Qui vos ita tractant, cæci sunt in rebus Dei.

2. ἀγαπήτοι, τίνα τίνα θεὸς ἐσμεν] Sumus nunc quidem Filij Dei eo quo dictum est sensu.

καὶ ἔτι φανερόν τι ἐσόμεθα] & nondum apparet quid futuri simus, id est quomodo futuri simus Filij Dei in meliore illo sæculo. καὶ hic est pro aduersariis. Τί solet etiam ad qualitates referri.

• 3. οἶδαμεν ὅτι ἐν φανερόν] nempe illud quod etiam nunc est & hic ἐν pro ὅτι, quomodo & Manuscriptus habebat supra i. 7. Et sic loquitur idem hic Apostolus xi. v. 2. Et Hebræi suo ὅτι sic veniuntur.

ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα] non sanctitate tantum, sed & æternitate & beatitudine: ac sic multo magis filij eius quam nunc.

ὅτι οὐδέποτε αὐτὸν καὶ οὐκ οἶδαμεν] Ex præmissis Matth. v. 8. Cum receptum esset apud Iudæos Deum non videri, id est, cognosci: qualis est nisi in

vita altera, ex loco Exodi xxxiii. 20. inde, vt ex confesso, argumentum ducit. Æternitatem nulla res nisi æterna potest comprehendere. Confer 1. Cor. xiii. 12.

3. καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐν αὐτῷ] Qui spem tanti boni habet in Deo, id est, ita sicut Deus eam spem vult concipi.

ἀγίζει αὐτόν] Semet purificat: ἁγῆ, id est, purum se à rebus malis facit & seruat. Nam vtrumque hac voce comprehenditur: estque reipsa idem quod ἐν φωτὶ ὁδευατῆν supra 1. 7. Effectus idem modo Deo tribuitur, modo Christo, modo nobis, subordinate. Hoc autem facit is qui sperare vult vitam æternam: quia scit illam minoris non comparari.

καθὼς ἐκεῖνος ἁγίος ἔστι] Respicit loca Leuit. xi. 44. & xix. 2. vbi pro ἁγὸς est ἁγιος, vt 1. Petri 1. 16. Quæ adeo paris sunt significatus, vt Latinus hîc pro ἀγίζει, posuerit *sanctificat*, & pro ἁγὸς, *sanctus*.

πᾶς ὁ ποιών τὴν ἀμάρτιαν καὶ ἀνομίαν ποιεῖ] id est: quisquis peccat (verbo hoc sumpto sicut in hac epistola sumi diximus) idem & Deum offendit. Hoc autem expressit per *ματαινυμίαν*: quia qui legem regis alicuius consultò violat, non est quod beneficium ab eo speret. ποιεῖν ἀνομίαν est ἡγῆν ἡ ψεῦ Ps. xxxv. 11. 1. Ezech. xxxiii. 13. 18. aut ἡγῆν ἡ ψεῦ, vt Ps. lviii. 3. Et Syrus hîc ἀνομίαν, vertit ἡγῆν. Sed aliter ea vox sumebatur tempore legis veteris, aliter tempore legis Nouæ, quæ veteri non paulò est purior.

καὶ ἡ ἀμάρτία ἔστιν ἡ ἀνομία] καὶ, hîc est *nam*. Ratio enim redditur præcedentis dicti. Sensus est: Nam nobis, vtrumque variè philosophi varij ἀμάρτίας vocem & sumant & definiant, peccatum est actus quivis, quem scias & sentias pugnare cum aliqua lege Dei, id est, cum aliqua patefactione diuinæ voluntatis, qualis imprimis est lex Evangelica: Tale κατὰ est & ἡγῆν. Osee v. 8.

5. καὶ οἶδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη] Iam diximus subaudiri hîc nomen Christi, quanquam ex longinquo, & quanquam Dei mentio intercessit. ἐφανερώθη, id est, mûndo apparuit: quomodo ea vox sumitur Ioh. 1. 31. 1. Pet. 1. 20. Dicitur & de Euangelio 1. Tim. 1. 16. & 11. Tim. 1. 10. Tit. 1. 3. Hebr. ix. 8. & supra 1. 2.

ἵνα τὰς ἀμάρτίας ἡμῶν ἄρῃ] In Manuscripto, ἵνα ἀμάρτίας ἄρῃ: id est, vt nos peccatores immunes faceret à peccatis. Vide quæ diximus ad Ioh. 1. 29. vbi eadem est locutio. Sensus idem supra 1. 7. & 1. Petri 1. 22. 23. Tacite hîc intellige: Quod si Christi in hac re consilium per vestram culpam caret euentu, certe in eo Christum & pariter Patrem vehementer offenditis: ac proinde vitam gloriamque æternam sperare non deberis. Respicitur locus Esaiæ lxi. 11.

6. καὶ ἀμάρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι] Præsens pro præterito *peccatum in eo non erat*. nempe cum vitam mortalem viueret. Sic & Petrus dicto loco: &

ἀμάρτιαν

ἀμάρτιαν σὺν ἐποίησε. Christus non verbis tantum, sed & exemplo nobis præiuit: ὑπελίμπανεν ὑπογραμμὸν, vt ait Petrus. Deuteronomij xxxij. 4. ἡ γὰρ πίστις, οὐκ ἐστὶν ἀδουλία ἐν αὐτῷ de Deo.

πῶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐκ ἀμάρτανει] Putant quidam per ἀμάρτανειν hic designari solum habitum. At veteres credidere designari actus omnes tales, quales iam ante descripsimus: & id nos sequimur duce Paulo 1. Cor. v. 1. 9. Gal. v. 14. Eph. v. 5. Tales non admittit, qui vero amore Christo coniungitur, quod hic dicitur manere in Christo: sicut amantes dicuntur esse & habitare vbi amant.

πᾶς ὁ ἀμάρτανων σὺν ἰώρσεν αὐτὸν καὶ οὐκ ἐγνώσκει αὐτὸν] Qui peccat eo quo diximus sensu, cum peccat, neque de Christo sic cogitat, vt oportet, neque facto ostendit se scire quanti sit habenda Christi voluntas. πᾶς quod respondet voci ὁρᾶν, vertitur alibi per σκέψαι, alibi per κατανοεῖν. Γινώσκω vero, vt & alia verba similia, sæpe non tam rem, quàm rei testimonium significant. Late id explicat Maimonides. Ductoris Dubitantium xxiij. 24.

7. τέκνία, μηδὲς πλανήτω ὑμεῖς] Et hic Manuscripti habent παιδία: non male. Nempè ita bene sperat Apostolus de prouectioribus, vt eos credat his monitis non egere. Vide supra i. 12. & sequentibus. Non frustra autem hoc dicit. Multi enim & tunc sibi blandiebantur, & nunc blandiuntur, volentes desiderium quoddam bene viuendi ad salutem sufficere. Similia monitorum exordia habes Luc. xxi. 8. 1. Cor. v. 1. 9. & in hoc ipso argumento xv. 33. Gal. vi. 7. Iac. i. 16. supra i. 8.

ὁ ποιῶν τὸν δικαιοσύνην δικαίος ἔσται] id est, is demum apud Deum iustus habetur, & vt iustus tractatur, ac proinde ei soli competit promissum iustis præmium, qui actiones suas ad Dei legem componit: id enim hic est iustitiam facere, oppositum τῇ ἀμάρτανει siue ἀμάρτια ποιεῖν. Vide supra ii. 29.

καθὼς ἐκεῖνος δικαίος ἔσται] Nam sic & Christus ipse iustus fuit, siue Deo placuit, recte semper agendo.

8. ὁ ποιῶν τὸν ἀμάρτια ἐκ τῆ διαβόλου ἔσται] id est, indole Diabolum refert. Vide de hoc loquendi genere quæ diximus ad Ioh. vii. 44. & 47. Sic & infra 12. ἐκ τῆ πορνείας ἔσται. Hoc vult: videte quam fœdum sit talem imitari.

ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἀμάρτανει] id est, ex quo semel peccauit, peccare non desinit. Talis locutio illa Ioh. xv. 27. ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστὶ. Est diabolo hoc proprium atque perpetuum male agere.

εἰς τὸ ἐφανερῶθαι ὁ υἱὸς τῆ θουᾶ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τῆ διαβόλου] ἐφανερῶθαι rursum sume vt supra 5. Nouum est argumentum. Non decet Christianos ea facere quæ Christus destructum venit. At peccatum

diaboli est opus, qui non peccat tantum, sed & alios ad peccandum instigat. Venisse autem Christum, ut Diabolo auferret imperium, ac proinde opera eius destrueret, ex ipsius dictis constat Matth. XII. 29. Luc. X. 18. Ioh. XII. 31. XVI. 11. λύειν est destruere, ut Ioh. 11. 19. 11. Petri. III. 10. II. 12.

9. πῶς γὰρ ὁ γὰρνημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀμάρτιαν ἔποιεῖ] id est, ὡς ἀμάρτιαν. Hæc enim huic Apostolo idem sunt. Illud autem γὰρνημένος significat hîc actum non transeuntem, sed permanentem. Peccare enim grauitur potest, qui aliquando filius Dei fuerit. Tertullianus libro de Pudicitia, enumeratis illis de quibus modò egimus, peccatorum generibus: *Hæc non admittet qui natus è Deo fuerit, non futurus Dei Filius si admiserit.* Est ergo hîc præteritum illud pro verbali, quasi dixisset γάρητος, γὰρ Iob. XI. 1. XV. 14. XXV. 4. aut τέκνον ut infra 10. Dixit ante dici nos Dei Filios ob indolem diuinæ similem. Talis autem qui erit, id est, dum eam indolem retinebit, non peccabit eo modo, quo hîc peccare ponitur. Augustinus sermone XXIX. de verbis Apostoli, cum dixisset homicidia & adulteria vno ictu perimere, addit: *Talia non facit bona fidei & spei Christianus, sed illa sola quæ quotidiano orationis peniculo terguntur.* Idem ad Psalmum LI. *Regnat peccatum si consenseris.* Didymus ad hunc locum: *Dicendum est idem esse facere peccatum quod peccare, cum Diabolo datur locus.* Discipulus Didymi Hieronymus libro 1. aduersus Pelagium, *Qui ergo natus est ex Deo, non peccat, quamdiu semen Dei manet in eo, viuudum scilicet: Et ad Matth. VII. Bona arbor non fert malos fructus, quamdiu in bonitatis studio perseuerat.*

ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ μένει] Semen Dei est verbum Euangelij, Matth. XII. 19. Marci IV. 14. 1. Petri I. 23. Iacob. I. 18. μένει hic est inesse, ut supra diximus. Itaque Ioh. XIV. 17. habemus μένει καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται, vbi illud μένει præsens tempus designat, ἔσται futurum. Inesse autem intellige ἐνεργῶς, ita ut nec arefactum sit, nec suffocatum, sed naturam efficientiamque retineat. Sic Aristoteli oculus qui non videt, non est oculus.

καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ἀμάρτιαν ὅτι ἐκ Θεοῦ γάρηται] id est, γάρητος ἔστι. Augustinus de gratia Christi libro I. cap. 21. *Secundum istam charitatem melius intelligitur dictum, qui natus est ex Deo, non peccat; & quia non potest, quia caritas secundum quam natus est ex Deo, non agit perperam, non cogitat malum.* Est autem illud ἔδωκεν hîc dictum moraliter. Solent enim actus similes esse qualitatibus. Ignatius: οἱ σαρκικοί τὰ πνευματικὰ ποιεῖται ἔδωκεν ἔδωκεν. Menander:

ἐδίδεκε ποιεῖν ἀγαθὰ καὶ κακὰ ὡς οὖν ποιεῖ.

Philo de Nobilitate: ἢθι ὑπαλλάξει ποιεῖν, καὶ κακοῖς ἔργα. Seneca VI. de Beneficiis. Vir bonus non potest non facere, quod facit.

10. ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ ἐ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην οὐκ ἔστι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ] Hoc vult. Non dubium est quin malitis esse Dei Filij quàm Diaboli. Vt ergo illud sitis semper, ostendam vobis discrimen. Ex Deo sunt qui & iustitiam faciunt, & amant proximum: id est quorum & opera sunt bona, & ex bono proficiscuntur animo. Nam qui proximum diligit Dei causa, is & Deum diligit, vt diximus ad Romanos xiii. 9. Qui vero aut non faciunt bona, aut non ex tali animo, ij Diaboli sunt Filij. Vides etiam hîc verum esse quod dixit Aristoteles:

ἐσθλὸν μὲν γὰρ ἀπλῶς παντοδαπῶς ἢ κακόν.

Α' ἀδελφὸν vocat, vt & supra ii. 9. τὸν παῖσιν; hominem quemuis, ex natura Euangelicæ legis, quanquam interdum ex vi materiæ vox illa sumitur strictius, ita vt solos comprehendat Christianos.

11. ὅτι αὐτῇ ἔστιν ἡ ἀγάπη] Vide supra i. 5.

ὡς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς] Etiam sub Lege: etsi nunc & vox fratris latius pateat, & diligendi significatio sit intensior. Sed nihil mirum imperfecta præcludere perfectioribus. Videtis tamen Deo in summo pretio semper fuisse dilectionem.

ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους] Israëlita Israëlitas olim: nunc quilibet quofuis, sicut & ante legem fecit Abrahamus.

12. ὁ καὶ τοῦ Καὶν ἐκ τοῦ ποτηρίου ὡς] Defectus qui est in hoc sermone ita mihi videtur optime posse suppleri: οὐκ ὡς ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ Καὶν ὡς ne diabolica fimus indole, sicut Caïn fuit.

καὶ ἵσφαξει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ] καὶ hîc valet *Qui*. In Glossario σφάζω *ingulo, interimo, cado, occido, neco*. Et Græci Scoliaſta σφάζω aut σφάττω interpretantur *foediō, cainō*. Latinus hîc. *occidit*: Syrus *ḥwp* qua voce & Hebræi vtuntur, de quavis interfectione.

καὶ χάριν πῶς ἵσφαξεν αὐτὸν] Per hoc πῶς aditum sibi struit ad comparisonem inter Abelem & Christianos.

ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν ποιεῖ ὡς, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δικαία] Acerbissima odia ex diuersitate morum. Tales autem fuisse duos istos fratres Dei iudicio apparuit, qui Abelem litare voluit, Caïnum non item. Vide quæ ad istam historiam & ad locum Hebr. xi. 4. à nobis dicta. τὰ τοῦ ἀδελφοῦ nempe ἔργα, ex præcedenti.

13. μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου] Syrus. *Et ne miremini*, pro *ne miremini igitur*. nam *igitur* hîc subaudiri debet. Est enim illatio ex præcedenti exemplo.

εἰ μὴ οὗτοι ὁ κόσμος] Homines nempe Caïno non dissimiles. Vide quæ supra initio huius capituli, & ibi dicta.

14. ἡμεῖς οἴδαμεν] nos ex Christo didicimus; quod Mundus non didicit.

ὅτι μεταβιβάσκει ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπᾶμεν τοὺς ἀδελφούς]

Eo nos ius habere ad vitam æternam, quia fratres nostros diligimus, propter Deum scilicet, & ita ut actibus id ipsum testemur. Talibus enim Deus per Christum vitam illam æternam, de qua agitur, promittit. μεταβίβηκεν ἐκ τῆ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, eodem sensu quo hîc habemus apud eundem hunc scriptorem Euangelij v. 24. ubi diximus iis verbis significari eos velut è ciuitate mortis in ciuitatem vitæ transferibi. Iuri autem ad rem sæpe datur nomen rei ipsius.

ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν ῥήκει ἐν τῇ θανάτῳ] manet in morte: id est in ea est conditione quæ morti est obnoxia. Impij dum viuunt, sunt mortui, dictum est Hebræorum. Par figura cum præcedente. Nos ius habemus ad vitam. In illos morsius habet. In Manuscripto: τοὺς ἀδελφεὺς ὁ μὴ ἀγαπῶν.

15. πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ] Sicut isti mundani homines nos non modo non diligunt, sed & oderunt.

ἀνθερπονικτόρος ἔστι] Nam si

Quem quisque metuit, perisse expetit,

Multo magis quem odit. Christi autem Lege quæ internum hominem potissimum respicit, fecisse quisquam censetur, quantum voluit. Quod enim de adulterio dixit Christus Matth. v. 28. pari iure ad alia crimina aptandum est.

καὶ οἶδατε ὅτι πᾶς ἀνθερπονικτός οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ ῥηφύσας] Vitam æternam, id est ius ad vitam æternam in se, id est apud se non habet. Quod dicit apertum satis est. Nam si Moïsis Lex in terrestri societate talem hominem ferre non potest, quanto minus eum Christus feret in cælesti ciuitate. Non de habitu, sed de actu homicidij hic agi facile intelligitur ex Caini exemplo.

16. ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην τῆ θεοῦ] Vnde discimus quanto opere Deus nos dilexerit.

ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε] ἐκεῖνος hic est Christus ut supra 5. Subintelligendum hîc autem est, hoc Christum fecisse Deo sic decernente nostri causa, quod expressum est Rom. i v. 8. & v i i i. 32. Vide & infra i v. 9. & in Euangelio i i i. 16. Τιθέναι ψυχὴν apud hunc nostrum scriptorem non est propriè vitam deponere (quanquam & hoc fecit Christus) sed obijcere periculis, ut diximus ad Ioh. x. ii. 15. 17. x i i i. 38. 39. x v. 13.

καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς πεθῆναι] Et hic deest igitur. Sensus est: Debemus igitur & nos pericula quæuis adire ut alios homines fratres nostros in prima origine, exitio æternò eripiamus. Non debet nobis charior esse vita nostra, quam Deo Filius suus fuit. Hoc præceptum egregie implere Apostoli, & eorum adiutores, & post eos tot Confessores ac Martyres.

ὅς ἐστιν ὁ βίον τῷ κόσμῳ] Pergit & aliis rebus ostendere quous-

que se extendat fratrem siue proximum diligendi obligatio. *Bíos*, apud Græcos sæpe significat ea vnde viuitur, vt in Prouerbio:

βίος βίου δούλῳ σὺν ἔσιν βίος.

Et sic Lucas vsurpat V I I I. 4. X V. 12. 30. XXI. 4. Additur verò hîc τῷ κόσμου, vt intelligamus de ijs agi quæ ad vitam pertinent non alterius, sed huius sæculi. Nam id modo αἰῶνος τούτου, vt Tim. V I. 17. modo κόσμου voce significatur. Rabbinî היה עולם: Syrus hîc: כד עתה עולם.

κ' θωρήτῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτῷ χρεῖαν ἔχοντα] Defici necessariis. Exemplâ vide Matth. XX V. 35. Luc. X V I. 20. Iac. I I. 15. vbi qui hîc est χρεῖαν ἔχων dicitur λεπτόμυθος τῆς ἐφημέρου σοφίης κ' ἧς ἐκπαιδεύων τῷ σώματι.

κ' κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτῷ ἀπ' αὐτοῦ] Clauserit miserationem suam ab eo, id est, excluderit eum ab effectu misericordiæ. De voce σπλάγχων, vide Luc. I. 78. II. Cor. V I. 12. VII. 15. Philip. I. 8. Coloss. I I I. 12. Philem. 7. 12. 20. Claudere ab aliquo, est aliquem excludere.

πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ] Quomodo esset in eo dilectio quam Deus exigit? De voce μένει diximus iam aliquoties.

Τεκνία μου, μὴ ἀγαπᾶσθαι λόγῳ μόνῳ τῇ γλαύσῃ, ἀλλ' ἔργῳ, κ' ἀληθείᾳ] Verbo amat qui prædicat à se diligî proximum, non autem verè diligit. Ei opponitur is qui diligit ἀληθείᾳ, id est, verè ac sincerè. Linguâ diligit, qui egenti dat bona verba: factò autem qui etiam eum iuuat. οἱ λόγῳ ἀγαπῶντες sic dicuntur, quomodo aretalogi, qui de virtute loquuntur, nec eam habent. Bonis verbis solari miserum, non est malum, sed inane fit, si copiam eum iuuandi habeas, nec vitium, vt diximus ad Iac. I I. 15. 16. Debemus diligere & animo & factis. Refelluntur hîc qui ad salutem sufficere putant bene viuendi desiderium. In Manuscripto est: ἐν ἔργῳ, κ' ἀληθείᾳ.

19. κ' ἐν τούτῳ γινώσκουσιν ὅτι ἐν τῇ ἀληθείᾳ ἵσμεν] Magnum est illud monitum, γινώδι σαυτὸν, multi sibi blandiuntur & Christianos se putant, cum non sint. Ideo diligenter nosmet ipsos explorare debemus I. Cor. XI. 27. de se quisque, an desiderium tantum bene agendi habeat, an vero quale requiritur propositum, nulla res melius quàm perpetua factorum serie cognoscet. Sicut ex Deo esse, est habere diuinam indolem, ita ex veritate esse, id est, ex Euangelio, est congruere Euangelio. In Manuscripto: ἐν τούτῳ γινώσκουσα.

κ' ἐμπαροῦν αὐτῷ πίστιν τὰς καρδίας ἡμῶν] id est, fiduciâ in Deum tranquillabimus animos nostros. Opponitur πίστιν ei quod sequitur καταγνώσκον. De hoc usu vocis πίστιν diximus ad Matth. XX V I I. 14. Syrus *ܐܝܬܝܢܐ ܩܝܥܝܬܐ ܪܥܕܡܝܢ*. Multa dispatant Philosophi de Animi tranquillitate. Sed nulla est res quæ verius tranquilliet animum, quam iusta persuasio de tanto Dei erga nos amore, vt nobis vitam æternam destinet.

20. ὅτι εἰς καταγνώσκει ἡμῶν ἢ καρδία] Solet dici,

Illo nocens se damnat, quo peccat die.

Seneca epistola XC VII. *Cogitavit illos conscientia et ipsos sibi ostendit:* & epistola CV. *Dei poenas quisquis expectat.* Cohærent hæc cum superioribus. Non frustra in illa tranquillitate animi magnum posui bonum. Liquet id ex ijs qui aliter se habent. Tormenta nunc ex metu sentiant, sensuri olim multo maiora.

ὅτι μείζων ἔστιν ὁ θὸς τῆς καρδίας ἡμῶν] Illud secundum ὅτι, abest in Manuscripto & bene. Neque legit Latinus. Deus multo maiores poenas in promptu habet.

καὶ γνώσκει πάντα] Iuuenalis de dijs,

Notior est illis homo, quam sibi.

Thales interrogatus an quis male agens Deo latere posset, dixit, ne cogitans quidem: quicquid convenit quod habemus Rom II. 16. Qui se damnat, haud dubium est quin à Deo damnationem expectare debeat. Agit enim quæ aut scit aut putat esse non recta. Vide quæ dicta ad Romanos XI V. 23:

21. ἀγαπητοί, εἰάν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγνώσκει ἡμῶν] Si nullius mali facti aut consilij nobis simus conscij. Est enim μετανομή effecti pro causa. Intelligenda autem hæc verba de eo homine qui præcepta Christi bene novit, & ad ea se, tanquam ad speculum, explorat. Illud prius ἡμῶν abest in Manuscripto.

παρήσταν ἔχομεν πρὸς τὸν θεόν] Fiduciam habemus in Deo positam. Confidimus nos ei esse carissimos.

22. καὶ ὁ εἰς αἰτῶμεν] nempe cum illis conditionibus, de quibus diximus ad Matth. XV III. 19. & Iac. I. 5. IV. 3.

λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ] ex promisso Matth. VII. 7. XVI II. 19. XXI. 22. Luc. IX. 9. Ioh. XIV. 15. XV. 7. 16. XVI. 23. 24. 26. Est autem hic præsens pro futuro: λαμβάνομεν pro λήψομεν. Sic & infra in re eadem v. 15. ἔχομεν pro ἔξομεν.

ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ περὶ ἡμῶν, καὶ τὰ ἔργα ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν] Illud posterius καὶ est ἐξηγητικόν. Non mirum est Deum precibus nostris annuere, quia præcepta ipsius servamus sedulo, & sic facimus quod ipsi placet. Hebr. XIII. 16. Solent qui boni sunt gratificari iis qui grata ipsis faciunt. Ioh. V III. 28. Idem sensus qui hoc loco est Ioh. IX. 31. ubi dicta vide.

23. καὶ ἅσπερ ἔστιν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους] καὶ ἅσπερ hic valet: *Hæc ergo.* Potuerat dicere ἐντολὰς sed maluit unitatis numero uti, quia altera ex altera fluit. Et hæc est egregia illa ζωὴ quæ si in animo sit & in factis, nihil ultra ad salutem æternam requiritur, ut diximus ad locum Iacobi II. & Gal. V. 6. Itaque est in his paucis verbis רבך הוה פלוג לך quod dicitur Eccle-

clesiaſta xii. 13. Πιſτεύειν πρὸς ὄνοματι, idem quod εἰς τὸ ὄνομα infra v. 13. כַּשְׁבַּרְיָהּ vt hīc habet Syrus. id vero eſt propter Chriſtum, ſiue Chriſto auctore Deo credere. Sic ἐπὶ πρὸς ὄνοματι Matth. xv. 11. 5. Luc. xiii. 35. & alibi.

23. καὶ ὁ θεὸς ἔδωκεν ἐν πολλῷ] Nempe Deus per Chriſtum Ioh. xii. 49. vnde intelligimus in præcepto illo diligendi homines præceptum diligendi Deitacite comprehendī. Facimus enim hoc propter Chriſtum Ioh. xiii. 34. 35. xv. 12. ac proinde & propter Deum.

24. καὶ ὁ πρεσβὴς τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ] Dei præcepta per Chriſtum data.

ἐν αὐτῷ μένει καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ μένει] id eſt Deus & ipſe inter ſe amore ſunt coniunctiſſimi. Vide ſupra ii. 6. 24. iii. 6.

καὶ ἐν τούτῳ γνώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος ὃ ἔδωκεν ἡμῖν] Certiſſimum hoc argumentum eſt, Deum eſſe in nobis, id eſt nos amari à Deo, quod nobis dedit de Spiritu ſuo. Quo certe nihil maius in hac vita nobis dari poterat. Illud, ſuo, hīc intelligitur: exprimitur autem infra iv. 13. Syrus autem & hīc addidit, הוּא. A tertia perſona ſingulari hīc tranſit in primam pluralem, quia ſuauior eſt ſermo, cum & ſe aliis Chriſtianis adiungat.

CAPUT IV.

ΑΓΓΗΤΟΙ] μὴ παντὶ πνεύματι πνεύει] Spiritum vocat Prophetiam, ſiue verè, ſiue falſò ita dictam. I. Cor. xii. 10. infra v. 6. Sicut ſub veteri Teſtamento fuerunt Prophetæ veri, fuerunt & falſi, ſic & ſub Nouo ii. Petri i. 20. 21. iii. 1.

ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα] Pſeudoprophetæ ſub veteri Teſtamento duobus ſignis dignoſcebantur. Primum ſi abducerent homines à vero Deo. Deut. xiii. 1. 2. Eaſque res & aperta & facilis ad cuiuſque Iſraëlitæ notionem pertinebat. Deut. xiii. 8. In Nouo Teſtamento addendum eſt, aut ſi homines abducant ab Ieſu Chriſto. Et ea quoque cognitio facilis eſt, & cuius Chriſtianoparens. Itaque hoc δοκιμάζειν eſt ſingulorum, vt Rom. xii. 2. Eph. v. 10. Philipp. i. 10. 1. Theſſ. v. 21. Altera diſquiſitio erat in Veteri Teſtamento ex euentu, an is prædictioni ad amuſſim conueniret. Et quia hæc cognitio non erat adeo facilis, ideo ſub Veteri Teſtamento pertinebat ad Synedrium: ſub nouo verò ad conuentus Epiſcoporum, aduocatis iis qui donum habebant διακρίσεως πνεύματων, vt diximus ad dictum locum prioris ad Corinthios xii. 10. & xiv. 29. Hīc verò de priori iſta diiudicatione omnibus expoſita agitur, daturque eadem plane regula quæ I. Cor. xii. 3. vbi dicta vide.

εἰ ἐκ θεοῦ ἐστὶ] An vere ſint ex Deo, vt dicunt. Nam quidam eorum, aut Diaboli inſtinctu, aut priuata audacia vaticinantur. Deut. xviii. 22. Ezech. xiii. 2. xxii. 28.

ἔτι πολλὰ ψευδοπροφήται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον] idest publice se ostenderunt. Εξέρχεται εἰς τὸν κόσμον, idem est quod ἐρχεται εἰς τὸν κόσμον, de qua locutione diximus Ioh. 1. 9. & alibi.

ὃν τοῦτο γινώσκεται τὸ πνεῦμα τῆς θεοῦ] Dicit daturum se notam, qua Pseudopropheta, etiamsi stupenda quaedam ex praedicto faciat, aut alia hominibus incognita praedicat, nosci poterit.

πάν πνεῦμα ὃ ὁμολογᾷ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα ἐκ τῆς θεοῦ ἔστι] Nempe si & eventus praedictis respondeat. Qui Iesum pro Christo agnoscit in ipsa Prophetia, & Christi nomine *ωρμηένον* is etiam Deum verum retinet, ad quem Christus nos ducit. Iesum agnoscere Christum est agnoscere Iesum Nazarenum esse illum promissum Messiam. Vide supra 11. 22. & infra v. 1. Illud *ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα* per translationem Iohanni non infrequenter ad illud, *Ἰησοῦν*, referri debet. Voluit autem Apostolus hic nomini Iesu addere hunc titulum, qui venit in carne, quasi diceret, eum dico Iesum qui non cum regia pompa & exercitibus venit, sed in statu humili, abiecto, multisque malis ac postremum cruci obnoxio. Nam haec carnis nomine solent significari apud Hebraeos, qui dicunt *בשר* vel *בשר ודם*, ubi sortem caducam & fragilem volunt intelligi: sed & apud Scriptores nostros, vt Hebr. 1. 14. v. 7. 1. Tim. 1. 16. 1. Cor. 1 v. 11. Gal. 1 v. 13. In carne venisse idem quod venisse cum carne. Sic particula *ἐν* sumitur saepe apud Hebraeos & infra v. 6. Rom. x v. 32. 1. Cor. 1 v. 21. & alibi. Non frustra autem hoc addidit Apostolus, quia multi ne Iesum haberent pro Messia promisso, adducebantur sorte eius contemptui exposita. quod & Christus ipse praedixerat Matth. x 1. 6. xx v 1. 31. Hoc est quod Iudaeos & olim retinuit, quominus Iesum pro Messia agnoscerent, & adhuc retinet. Pari de causa Apostolus Paulus, cum dixisset à se Christum praedicari, addidit crucifixum, addiditque praeterea Iudaeis *ἐνανδόν*. Nam multi erant inimici crucis Christi: Philipp. 1. 13. siue Christi ob crucem. Magni est animi non tantum ea Cruce offendi, sed & honori ducere vocari ad eius participationem. Act. v. 41. Philipp. 1. 29.

καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογᾷ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τῆς θεοῦ οὐκ ἐστὶ καὶ τὸ ἐστὶ τῆς ἀντιχριστοῦ] Prophetia eius, qui in ipsa Prophetia Iesum pro Christo non agnoscit, quia eam non adfert in nomine Iesu, non est *θεόπνευστος*. Imo contra tales prophetia viam struit magno isti & eximio Antichristo. In illo, *ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα*, causa est cur illi impostores negent Iesum Nazarenum esse Christum. Et recte huius loci sensum expressit huius Apostoli discipulus Polycarpus in epistola ad Philippenses his verbis: *πάντες γὰρ ὅς ἀν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἀντίχριστός ἐστι, καὶ ὃς μὴ ὁμολογῇ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, ἐκ τῆς διαβολῆς ἐστὶ*. Vbi pari loco ponuntur caro & crux, quia crux est complementum

mentum carnis, id est status humilis Christi. Videtur autem in illo Polycarpi loco errore quodam exscribentium, aut odio Marcionis, scriptum ἐληλυθῆναι pro ἐληλυθότα, cum apertum sit Polycarpum hæc verba Iohannis in memoria habuisse, cum id scriberet. Est autem ἐληλυθότα aliquanto clarius quam si dicas ἐληλυθέναι, quanquam & hoc in illum sensum accipi potest. Nam qui Iesum agnoscit pro Christo, is agnoscit Messiam non cum pompa regia venisse, sed in carne. Atque ita si accipiamus Ἰησοῦ, erit non necessario, sed ἐξηγητικῶς additum, ut intelligatur eum Christum qui in carne venit, non alium esse ab Iesu Nazareno. Pari de causa dubitari potest, an non scripserit Polycarpus ἀντιχρίστου ἔστι, sicut Iohannes τὸ ἔστι τῷ ἀντιχρίστου. Est Antichristi, id est Antichristo seruit: est de Antichristi Spiritu, ut citat hunc Iohannis locum Cyprianus, in Manuscripto tantum hinc est: ὁ μὴ ὁμολογᾷ τὸν Ἰησοῦν, ἐκ τῆς θεοῦ ἐστὶν. Quod autem Socrates dicit historiae Ecclesiasticae v. 11. 32. ab initio hinc scriptum fuisse πᾶν πνεῦμα ὃ λέγει τὸν Ἰησοῦν, sed à Nestorianis id sublatum: id quanquam verum non arbitror, agnosco tamen istam lectionem esse veterem, non ex Latino tantum interprete, sed & ex Irenæo 111. 18. Sed arbitror non ita primitus scriptum ab Iohanne, sed mutatum ut congrueret in Gnosticorum illos, qui alium dicebant esse Iesum, alium Christum, alium Μωϋσῆν. Vide Irenæum dicto loco, & nostra in anteloquio ad Euangelium Iohannis. Iohannes, ut hinc ita alibi solet contraria contrariis opponere, verbis prope iisdem, ut in Euangelio 111. 36. v. 10. hinc supra 1 v. 2.

ὁ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται.] Quem spiritum aliquando venturum Christus prædixerat. Hoc enim est spiritus illorum Pseudoprophetarum, de quibus agitur Matth. xxiv. 11. 24. ἔρχεται est sono præsens, sensu futurum: & refertur ad tempus illud cum hoc prædixit Christus. Sic & supra 11. 18.

καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἔστιν ἡ θῆ.] In variis locis iam ostendunt se tales Pseudoprophetae, qui Messiam dicunt venturum cum potentia huius mundi.

4. ὑμεῖς ἐκ τῆς θεοῦ ἐστε, πατρία.] Laudibus eos ad constantiam excitat. Vos ex Deo estis, id est, diuina non humana sapitis: ideoque crux vos non offendit. Vide supra 11. 4. 16. 111. 9.

καὶ νενικήκατε αὐτούς.] Multos iam tales Pseudoprophetas spreuistis. Sic supra 11. 14. νενικήκατε τοὺς πονηροὺς. Illud αὐτούς non ad nomen aliquod, sed ad rem nomine significatam refertur.

ὅτι μᾶλλον ἔστιν ὁ ἐν ὑμῖν, ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.] Christus qui per vnguentum, id est, spiritum suum in vobis habitat (supra 11. 20.) potentior est Diabolo qui in Mundo dominatur. Ioh. x 11. 31. xiv. 30. xv. 1. 11. 11. Cor. 1 v. 4. Eph. vi. 22.

αὐτοὶ ἐκ τῆς κόσμου εἰσὶ.] Affectus habent, quales habet Mundus, id est,

M

pars longè maxima humani generis. Amant splendorem huius vitæ, opulentiam & voluptates, supra 11. 16. ἐκ τῆ κόσμου ᾧ] significat pari esse ingenio, ut apparet ibidem 11. 16.

Ἰδοὺ τὸ ἐκ τῆ κόσμου λαλοῦσι] id est, τὰ ἐκ τῆ κόσμου docent & prædicant Mundi affectibus congruentia.

καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει] Eos sectatur, eis morem gerit. Solet ἀκούειν dici de discipulis, ut apud Laërtium aliquoties.

6. ὁ γνώσκων τὸν θεὸν ἀκούει ἡμῶν] Nos sectatur: nobis se dat docendum. Qui Deum nouit, id est, qui sicut oportet, considerat Deum esse æternum, neque eum iudicia sua huius sæculi ambitu metiri.

ὅς ἐστιν ἐκ τῆ θεοῦ] Eodem recidit Deum nosse eo quo iam diximus sensu, & ex Deo esse. Intellectio & affectus mutuo se subsequuntur: sed per gradus quosdam.

ὅς ἀκούει ἡμῶν] Talis qui est, alios quærit doctores & Prophetas.

ἐν τούτῳ γνώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πλάνης] Spiritus veritatis, id est, verax. Spiritus deceptionis, id est, spiritus deceptor. πλάνη deceptionis, ut Eph. 1 v. 14. 11. Thess. 11. 11. Pro ἐκ τούτου in Manuscripto est ἐν τούτῳ, ut supra 2. γνώσκομεν, dignoscimus, internoscimus, simplex pro composito, ut supra 2. Illud autem ἐκ τούτου refero ad affectum illum circa æterna, & circa Mundum.

7. ἀγαπητοὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους] Hic redit ad id quod iam ante dixerat. Ἀλλήλους hic non minus quam supra 11. 23. ad omnes traho, propter argumentum quod iam adferet de amore Dei erga homines vniuersim spectatos.

ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τῆ θεοῦ ἐστίν] Ipsa hoc dicat ratio, ex Deo esse, id est, Deo maximè placere bonitati. Nam Dei nomine quilibet optimum quid intelligit. Ex hoc principio dixit Cicero in somnio, nihil esse illi principi Deo, quod quidem in terris fiat acceptius, quam consilia cætusque hominum iure sociatos.

καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τῆ θεοῦ γινώσκται] id est, Dei est Filius. γινώσκται enim hic in sensu permansionis sumendum est. Homines semel gignunt hominem: Deus perpetuo nisi homo sibimet obstet. Vide supra 11. 9. In Manuscripto: πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν θεόν.

καὶ γινώσκει τὸν θεόν] id est, ostendit se Deum nosse sicut oportet. Quomodo γινώσκων sumpsimus & supra 11. 6.

8. ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν θεόν] Non ostendit se Deum ita nosse.

ὅτι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν] id est, plenus est dilectione. Tale illud:

Tu quantus quantus nēl nisi sapientia es.

9. ἐν τούτῳ ἐφανέρωθη ἡ ἀγάπη τῆ θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ] Nempe omnes qui ci obsequimur. Est enim sententia eadem quæ in Evangelio Ioh. 11. 16. ἐν ἡμῖν pro εἰς ἡμᾶς, frequenti locutione. Cum autē hic nominat dilectio-

nem, non quamuis intelligit, sed illam admirabilem erga ingratos, nihil tale meritos, nihil tale cogitantes. Et quorsum? vt viuamus: nēpe in æternum. Hac de causa misit filium & quidem vnigenam, siue sibi dilectissimum (vide de hac voce quæ ad Ioh. i. 14.) in Mundum adeo corruptum, vt illi non nisi maxima mala inde aduenire possent.

10. ἐν τούτῳ ἔστιν ἡ ἀγάπη] Quod generalius dixerat, id specialius explicat. In hoc, inquit, est, id est apparet admirabilis illa dilectio.

ἢ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν θεόν] ἢ ὅτι pro ὅτι οὐχ. Est quidem & quidam amor Dei erga Dei amatores, & quidem maior quam vllus ante: sed maxime admirabilis est amor erga infestos. Hoc ipsum docet Paulus Rom. v. 6. 8. Tit. i. 11. 4.

ἀλλ' ὅτι αὐτοὺς ἠγαπήσεν ἡμεῖς] Vltro ac prior: quod additur infra 10. In Manuscripto pro αὐτοὺς est οἰκτιρος.

καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἰλασμοῦ χάρις ἵνα ἀμάρτιαν ἡμεῶν] Vt exstingueret in nobis peccatum. Vide supra 11. 2.

11. ἀγαπήτοι εἰ ἕως ὁ θεὸς ἠγαπήσεν ἡμεῖς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν] Homines quosuis vt supra 7. ἕως id est nullo hominum discrimine.

12. θεὸν εὐδὸς πόπτωτε. πηθεῖται] In hac vita scilicet: quomodo explicat Augustinus epist. cx1. & cx11. Et sumendum est præteritum pro quo, uis tempore, more Hebræo. Confer Ioh. 1. 18. & infra 20. Nemo ergo eo modo Dei frui potest. Sed possumus Deum amando. Amor enim ἐκείνης. Quod hīc dicitur Deus inaspectabilis, idem dicit Empedocles:

ὅτι ἔστιν πλάττειν ἐν ὀφθαλμοῖς ἐφικτὰ
ἡμετέρας, ἢ χρὴ λαβεῖν, ὑπὲρ τε μέγιστη
πυθόδες ἀνθρώποις ἀμαξιτὸς εἰς φρένα πίπτει.

Citatur & hoc vt ex Sybillinis.

πῶς γὰρ οὐκ εὐδεται τὸν ἐπουρανίον καὶ ἀληθῆ
ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν θεὸν ἀμείβετον ὃς πάλαν οἰκᾷ
ἀλλ' ἐδὲ ἀκτίων κρατναντίον ἡελίου
ἀνθρώποι σῆμα δυνάτω, θνητοὶ γαλαῶτες.

καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν μένει] Iungit se amanti. Supra 11. 24.

καὶ ἡ ἀγάπη αὐτῆς τετελειωμένη ἔστι ἐν ἡμῖν] Is perfecte Deum amat, vt supra 11. 5. accommodat enim se Dei voluntati, vt ibi diximus, addē & Deum imitatur. Quæ duo in amore maxima.

13. ἐν τούτῳ γινώσκουμεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδοκεν ἡμῖν] Est idem sensus qui supra 11. 24. nisi quod hīc additur ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, quod sic explicandum est: inde cognoscimus, quemadmodum nos in Deo sumus, ita & Deum in nobis esse. Nos in Deo sumus per obedientiam. Deus in nobis per operationem; Deus cum Spiritum suum nobis dat, dicere potest: Plus dare non potui, nempe in hac vita.

14. καὶ ἡμεῖς πηθεάμεθα καὶ μάρτυροῦμεν, ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σαρκί

M ij

ἡ ἀποστολή] Hoc vult : Quod dixi missum à Deo Filium ad liberandos homines, de eo dubitare nemo debet. Sumus enim nos complures eius rei testes oculati. Vidimus Iesum mortuum: vidimus & resuscitatum. Dixerat autem se moriturum ad redimendum genus humanum. Matth. x x. 28. x x v i. 28. Neque Iesum Deus à mortuis excitasset, si is Iesus decipere voluisset humanum genus. ἀπέστειλε σωτῆρα, id est misit ut esset servator. Sic ἐλήλυθας διδάσκαλος Ioh. i i i. 2. id est venisti ut doctor esses. Sic modo ἀπέστειλεν ἰλασμὸν valet εἰς τὸ εἶναι ἰλασμὸν. De nomine σωτῆρας vide Luc. i i. i i Ioh. i v. 42. Act. v. 31. x i i i. 23. Magna est salus eripi exitio & perducì ad vitam æternam. Mundi autem fit mentio, quia Christus neminem excludit. Vide supra i i. 2. Ioh. i i i. 16. i v. 42.

15. ὅς ἀνὴρ ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ] Qui non verbis tantum, sed & factis profitebitur Iesum esse Filium Dei, id est nobis in exemplar propositum. Quem enim potius imitemur quam Dei Filium?

ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ μένει καὶ αὐτὸς ἐν τοῦ θεοῦ] id est sicut ipse Deo adunatur, ita vicissim Deus ipsi. Supra 12.

16. καὶ ἡμῖν ἐγράψαμεν καὶ πεπιστώκαμεν τὴν ἀγάπην ἃς ἔχει ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν] Quod nos de Dei in nos amore docemus alios, id ipsi cognouimus, id est didicimus, nempe à Christo, Ioh. i i i. 16. & credidimus: quod ostendimus satis, tot mala propter istam fidem ferendo. In Manuscripto pro πεπιστώκαμεν est πιστώσαμεν.

ὁ θεὸς ἀγάπῃ ἐστὶ] Supra 8. Amat Iohannes quæ valde vult hæere auditorum animis, non semel, sed sæpius dicere.

καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ θεῷ μένει, καὶ ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ μένει] Supra i i i. 24. & hîc 12.

17. ἐν τούτῳ πεπληρώται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν] id est, hic est summus gradus dilectionis Dei erga nos, si qualis in hoc Mundo Christus fuit, id est Mundi odiis & propterea plurimis malis expositus, tales & nos simus. Debet enim ἐν τούτῳ, ut plures iam monuere, connecti cum illo ὅτι καὶ τὰς &c. non cum ἡμῶν. Parem enim locutionem habuimus post ἐν τούτῳ. Supra i i i. 24. hîc 9. 16. Sed quod alij de amore nostro erga Deum intelligunt, nos intelligere malumus de amore Dei erga nos: quia odia Mundi & cruciatus subsequentes testimonium sunt summi in nos diuini amoris, ut nos Petrus docet epistola priorē i i. 19. & i v. 16. Vide & Matth. v. 13. Et videtur hunc sensum poscere illud μεθ' ἡμῶν. Est enim similis locutio i i. Cor. x i i i. 13.

ἵνα παρρησίαν ἔχημεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως] Ideo hoc Deus sic disponit, ut cum bona fiducia appareamus in die Iudicij, quo sensu παρρησίαν habuimus & supra i i. 28. Debent autem hæc verba accipi per traiectionem anticipata, cum genuinum locum obtentura fuissent in fine huius periodi. Nam constans perfectio malorum ad exemplam

Christi efficit, ut à Christo optima expectemus, quippe ipsi similes. Magna eius rei merces, Matth. v. 12. & Petri 1. 7. Rom. viii. 17. Facta est autem hæc trajectio, quod ea quæ de timoris expulsionem subicere voluit, melius cum verbis illis quæ ostendunt nos Christo esse similes, cohæreant.

ὅτι καὶ τοὺς ἐκείνους ὅτι καὶ ἡμεῖς ἴσμεν ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ] Sensus idem qui Ioh. xv. 18. 19. ἑαίνοντες hic iterum est Christus ut iii. 5.

18. φόβος οὐκ ἔστι ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ πολλὴ ἀγάπη ἔξω βάλει τὸν φόβον] Apostolus, sicut in omni hac epistola alternis loquitur de mansione Dei in nobis, & de nostra in Deo, ita etiam à dilectione quæ in Deo est, transit ad eam quæ est in nobis ut hic: atque ubi perfectus est amor, ibi expelli, siue ibi ultra non esse metum, periculorum scilicet & malorum. Est hoc proverbum verum etiam in vulgari amore, in quo esse τάλαντον ἀνδρὸς dixit Alexis, ἀρετὴν βίαν, Sophocles. De eodem Aristarchus: τὸν ἀδελφὸν ἀνέκον ἡγάπη. Euripides eundem τάλαντος καὶ θεοῦ διδάσκαλον vocat. At quanta eius amoris vis sit quâ in Deum & proximum Dei causâ accendimur, ostendit tot martyrum fortitudo in spernendo metu paupertatis, mortis, tormentorum. Ita ut nos hunc locum accepit Tertullianus Scorpiace: *Quam dilectionem perfectam adfirmat, nisi fugatricem timoris, & animatricem confessionis?*

ὅτι ὁ φόβος κόλῃται ἐξ αὐτοῦ] Torfit interpretes hæc vox. Sed non dubito quin scriptum fuerit κόλῃται: mutauerint autem quibus vox est minus nota. Significat autem mutilationem. Glossæ: κόλῃται, ἀπὸ τοῦ ποιεῖν. Metus amorem mutilat, atque infringit, aut prohibet ne se exferat.

ὁ δὲ φιλοῦμενος ἐπιλείπεται ἐν τῇ ἀγάπῃ] Poscit vocula δὲ, in connectione duarum propositionum ad confirmandum id quod dictum est posita, ut vox quæ præcessit, repetatur, sicut fit apud Arabem. Is enim rectè legit: ὁ δὲ φιλοῦμενος ἐπιλείπεται ἐν τῇ ἀγάπῃ. Qui inuolatur, aut impeditur in dilectione, is in ea perfectus non est. Perfectio enim ex operatione noscitur. Est hic syllogismus non ex dialecticorum regulis, sed ex populari usu positus. In quo primum ponitur id quod probandum est, quod συμπροσμε dicimus: Deinde ἡ ἐλπίς τῶν πραγμάτων, inde vero ἡ μείζων quod apud oratores frequentissimum.

19. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν] In Manuscripto ἡμεῖς οὐκ, quomodo in suis codicibus habuerunt & Syrus & Latinus. Potest ἀγαπῶμεν esse aut indicatiui, aut subiunctiui modi: sed cum ἀγαπῶ μοι 21. sequatur in subiunctiuo, puto Latinum interpretem rectè verissimè diligamus. Bene hoc cohæret cum superioribus. Nam iam per dilectionem in homines nos ad diligendum Deum perduxerat. Dili-

gamus, nempe expulso timore malorum huius sæculi. Et *ἐν τῷ* recte explicat Deum, vt & Syrus.

ὅτι αὐτὸς πατρὶς ἡγάπησεν ἡμᾶς] Repetit quod dixerat supra 10. addito *πατρὶς*. In Manuscripto *ὅτι θεός*: & infra *ἔχομεν ἀπὸ θεοῦ*.

20. *εἰάν τις εἴπῃ ὅτι ἀγαπῶ τὸν θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ὅστις*] Rursus ostendit connexionem dilectionis vtriusque. Dicitur solet, qui diligit me, diligit canem meum. Quanto magis dicendum est, qui diligit Deum, diligit & hominem Dei opus pulcherrimum.

ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν εἶδεκα, τὸν θεὸν ὃν ἐχ εἶδεκα, πῶς δύναται ἀγαπᾶν;] Philo ad Decalogum. *ἀμήχανον εὐσεβεῖδός τὸν ἀόρατον ὑπὸ ἧς εἰς τοὺς ἐμφανεῖς καὶ εἰς τοὺς ἀσέβουμπαν*. Solet dici Ignoti nulla cupido. At notitia maximè per oculos. Ipse aspectus ad amandum excitat, & miratur illum Poëta,

Qui nunquam vise flagrauit amore puella.

21. *καὶ ταυτὶ ἐν πολλῷ ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ*] Alterum argumentum, cur amare proximum debeamus: quia Deus id præcipit. Amantis est velle ea quæ vult is qui amatur. Omnis qui Deum amat, id est, qui à Deo pro amante ipsius haberi vult.

C A P V T V.

Κ *Σ* *ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἔστι χριστός, ὁ καὶ τῷ θεῷ γινώσκται*] Venit propius ad specialem illam dilectionem, quam Christianis Christiani debent. Est hic quoque *ἡ ἐλπίς* *πατρὶς* posita priore loco: *ἡ μείζων* posteriore. Illatio subicitur, quia ex illis positis, facile à quouis intelligitur. Qui credit Iesum esse Christum, id est, credere se ostendit, id profitendo, sperando res ab ipso promissas, & sub ea spe præcepta eius sequendo. Idem est hic sensus, sed verbis aliis qui supra 1 v. 15. *Εκ θεοῦ γινώσκται*, id est, Dei Filius, vt diximus supra 1 11. 9. 1 v. 7. Hoc dictum eo minus probare hîc opus habuit, quia eundem sensum & eius probationes iam supra habuimus, præcipue initio epistolæ, & 1 v. 14. & sequentibus.

καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γινώσκοντα ἀγαπᾷ καὶ τὸν γινώσκοντα αὐτοῦ] Hoc probationis non indiget, quia sensu communi patet. Græcorum dictum est: *καὶ φίλτατον τέκνον*.

2. *ἐν τούτῳ γινώσκοντες, ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τῷ θεῷ ὅταν τὸν θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν*] Multum laborant interpretes vt hæc verba cum prioribus & sequentibus connectant. Facilis sit connexio si traiectio fiat, qualem ego libenter facerem, si librum aliquem veterem haberem auctorem: *ἐν τούτῳ γινώσκοντες ὅτι τὸν θεὸν ἀγαπῶμεν, ὅταν*

ἀγαπῶμεν τὰ πάντα αὐτῷ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. Dei nos amantes esse patefit, si amemus summe Christianos, ut Dei Filios: & id faciamus quia Deus id præcipit. De locutione ἐν παντί vide supra 1 v. 6. De sensu vide supra 111. 10. 18. 24. 1 v. 7. 8. Ἐν πολλῇ modo singulari dicitur, ut supra 11. 3. 4. 111. 22. 24. modo plurali, ut supra 11. 4. 111. 22. 24. sensu eodem: quia idem præceptum sæpius repetitum est.

3. αὕτη γὰρ ἔστι ἡ ἀγάπη τῷ Θεῷ ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν] ἵνα hīc est ei-
διδόν: & in ἀγάπης voce est μετῴνυμία: Significatur enim ostensio eius
dilectionis qua in Deum ferimur. Vide Exodi xx. 6. Deut. v. 10, ubi
1 est ἐξηγητικόν.

καὶ αἱ ἐντολὰι αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσὶν] Καὶ pro relatiuo, quasi diceret: quæ
præcepta eius grauias non sunt: nempe propter opem diuinam.

Nil desperandum Christo duce & auspice Christo.

Confidera quæ diximus Matth. xi. 30. & quæ iam sequentur.

4. ὅτι πᾶν τὸ γαληνημένον ἐκ τῷ Θεῷ νικᾷ τὸν κόσμον] Certamen quidem
nobis est cum Mundo, id est cum illecebris, malis exemplis, pericu-
lis & malis è Mundo ingruentibus: sed qui verbum Dei & promissa
eius æterna sibi habet insita, paratam habet de Mundo victoriam.
Vide supra 111. 9. 1 v. 7. 1. Cor. xv. 57.

καὶ αὕτη ἔστιν ἡ νίκη ἡ νικῆσαι τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμεῶν] Νικῆσαι est ἀδελφε
pro omni tempore, quomodo accepere Syrus & Latinus. Et μετῴνυ-
μία est in voce νίκη, effecti pro efficiēte. Causa victoriæ est verbum
sed fide concoctum atque digestum. Vide Hebr. 1 v. 2. Intellige au-
tem fidem non qualemcunque, sed efficacem: ut supra in principio huius
capitis.

5. τίς ἔστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἔστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ] In-
terrogatio vehementer affirmans qualis supra 11. 22. Idem est crede-
re Iesum esse Christum, quod esse Filium Dei, nempe modo emi-
nentissimo. Vide quæ diximus ad Matth. xiv. 33. xxv. 1. 63. Luc.
xxi. 66.

6. ὅτις ἔστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος, καὶ δι' αἱμάτων Ἰησοῦς ὁ Χριστός] Venit, id est ap-
paruit id quod erat Dei Filius. Per aquam & sanguinem, id est per
vitam purissimam quæ per aquam significari solet, ut Ezech. xxxvi.
25. siue per lotionem quod aquæ est opus, ut Esaiæ i. 16. Ierem. 1 v.
14. qua de re plura diximus ad Ioh. 111. 5. Et in signum huius puri-
tatis baptizavit eum Iohannes Baptista Ioh. 1. 28. Vide & Eph. v. 27.
Tit. 111. 5. Hebr. x. 22. Quare cum in omni actu sanctissimus fue-
rit, non est quod de veritate eius quod dixit se Christum siue Dei Fi-
lium, quicquam dubitetur. Deinde apparuit Dei Filius eo quod in
testimonium eius professionis, qua se Christum siue Dei Filium di-
xit, mortem cruentam non recusauit. Ioh. xv 111. 37. 1. Tim. vi. 13.
Vide Tertullianum de Baptismo, ubi quod hīc de Christo dicitur,

etiam Christianis applicat. Bene autem hæc duo coniunxit Iohannes, quia etiam in veteri Lege sacrificaturi prius se abluebant, vnde & prouerbiū Hebraicum, sine aqua non esse sacrificium: Item, legem incipere per aquam, & finire per aquam. In Manuscripto hic est: *ὅς ὕδατος, καὶ αἵματος, καὶ πνύματος.*

ὅς ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι] Quidam quod in vita professi sunt id mortis metu deserunt. At noster Doctor in vita & in morte sibi constans fuit. Ostendit ingens ad faciendam fidem esse momentum in ipsa Christi morte & quidem tali. In Manuscripto est: *ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ πνύματι.*

καὶ τὸ πνεῦμα ὅτι τὸ μάρτυρον] Præterea testimonium ei fide dignissimum reddidit ipse Dei Spiritus, id est per *μετανομίαν* admiranda eius opera à virtute diuina manifestè procedentia. Deus enim hunc honorem concessurus ei non fuerat, si falso se Filium Dei dixisset, id est si blasphemus fuisset. Ioh. x. 36. Hoc testimonio, vt inuictō, sæpe vtitur Christus ipse vt Ioh. v. 32. 36. x. 25. Adde Act. 11. 22.

ὅτι τὸ πνεῦμα ὅτι ἡ ἀλήθεια] Tam Syrus quam Arabs legerunt *ἀλήθεια* sine articulo, quod rectius. Nam *ἀλήθεια* ponitur pro *ἀληθής*, quomodo *ἀγάπη* supra iv. 8. *ἀληθής* verò pro eo quod fidem meretur, quomodo eam vocem sumi diximus Ioh. v. 31. vi. 11. 13. Dicit non frustra se adferre supra alia illud ex operibus diuinis testimonium, cum id ciuili illam controuersam sit fide dignissimum.

7. ὅτι ἔστι εἰδὼν ὁ μάρτυρ ὅτι ὁ πατὴρ καὶ ὁ λόγος καὶ τὸ ἄγιον πνεῦμα, καὶ οἱ ἔστι εἰς τὸ ἐν ἡμῖν. καὶ ἔστι εἰσὶν οἱ μάρτυρες ὅτι τῆς γῆς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα.] Quæ plurima vix eruditi hoc de loco disseruere, hîc non repetam. Tantum dicam Manuscriptum illum antiquissimum, eius auctoritate plurimum vtor, non aliud hîc habere, quam: *ὅτι ἔστι εἰσὶν οἱ μάρτυρες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα*, non adiecto illo quod & Syrus & Arabs legere: *καὶ οἱ ἔστι ἐν ἡμῖν*. Ego hanc quam ex Manuscripto posui lectionem & quæ à multis aliis confirmatur libris veteribus, veram puto. Neque vero Arianis ablatas voces quasdam, sed potius additas, vnde colligerent, Patrem & Filium & Spiritum sanctum non esse vnum nisi consensu, quomodo Spiritus, aqua & sanguis in vnum testimonium consentiunt. Quod eum viderent Catholici, abstulisse quidem eos illud quod de Patre, Filio & Spiritu sancto insertum fuerat, sed reliquisse illud tres vnum esse, quia id ita positum ipsis nocere non poterat. Alios vero relicto illo loco de Patre, Filio & Spiritu sancto, ibi quidem posuisse, Vnum sunt; de Spiritu vero, aqua & sanguine, in vnum sunt, vt alius modus unitatis significaretur. Iohannes hîc causam reddit cur locutus fuerit, non de Spiritu tantum, cuius præcipua in hoc negotio est auctoritas, verum etiam de aqua & sanguine, quia in illis etiam non exigua est

est testimonij fides: & ternarius numerus in testibus est perfectissimus. *Μαρτυριῶν* Hebræo more pro *μαρτυρίαις*. Solet autem vox testis etiam de rebus inanimis dici, vt Gen. xx xi. 48. 51.

9. *ὅτι τὴν μαρτυρίαν ἣν ἀνθρώπων λαμβάνομεν*] Nempe ex lege Deut. xvii. 6. xix. 15. quo loco vitur & Christus Matth. xxviii. 16. & Paulus ii. Cor. xiii. 1. & scriptor ad Hebræos x. 28. *λαμβάνειν* est testimonium iudicio suo approbare vt Ioh. iiii. 11. 32. 33.

ἡ μαρτυρία τῷ Θεῷ μάλ' ὄν] Dei enim testimonium multis hominum testimoniis præponderat.

ὅτι αὕτη ὅτι ἡ μαρτυρία τῷ Θεῷ ὡς μαρτυρήσῃ τῷ υἱῷ αὐτοῦ] ὅτι hic valet iam verò. Nam generale dictum huic speciali causæ applicat. Ille Spiritus id est illa opera sunt maximum testimonium quo Deus ostendit Iesum esse Filium suum Ioh. v. 36. x. 25. 38. xiv. 11. xv. 24. In Manuscripto: *ὅτι μαρτυρήσῃ*.

10. *ὁ πιστῶν εἰς τὸν υἱὸν τῷ Θεῷ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν αὐτῷ*] In Manuscripto *τὴν μαρτυρίαν τῷ Θεῷ*. Qui fiduciam suam in Iesum vt Dei Filium reponit, is recepit Dei testimonium. *In se habet*, dixit, pro recipit, quia qui recipit aliquid is id in se, id est, secum habet. *Ἐν* enim pro *παρ* poni solet, vt Matth. vi. 29. xvi. 27. xvi. 31. ii. Tim. i. 13.

ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ] Latinus legit *τῷ υἱῷ*, quod rectius. Solet enim Iohannes affirmanti sententiæ addere negantem rei contrariæ.

ἡ ψεύδωνται αὐτὸν] Nempe Deum, de quo sermo præcedit. Eum facit mendacem, id est ita agit quasi Deus mendax esset. Vide supra i. 10. *πιστεύουσιν*, præteritum pro quouis tempore, more Hebræo. Sic & *πιστεύουσιν* in verbis sequentibus.

ὅτι ἡ πιστεύουσα εἰς τὴν μαρτυρίαν ὡς μαρτυρήσῃ ὁ Θεὸς τῷ υἱῷ αὐτοῦ] Manuscriptus: *ὅτι οὐκ ὁρίσασιν*. Illud *Θεὸς* est pro *αὐτός*, nomen pro pronomine, more Hebræo. Sensus est: quia fidem non adhibet ei testimonio quo ille declarauit, quis esset eximius suus Filius. *Μαρτυρία μαρτυρεῖν* vt seruitutem seruire, mortem mori, quæ locutio frequens Hebræis Græcis & Latinis.

11. *καὶ αὕτη ὅτι ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴ αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός. καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ὅτι*] *ἐν* pro *per* & *ὅτι* pro *contingit*. Hoc vult: isti pronuntiato, Iesum esse Christum siue Dei Filium, connexum est hoc, Deum nobis per Iesum aperuisse viam veniendi ad vitam æternam, idque per eundem Iesum: quia scilicet de Messia dictum est, in mysterio, eum fore Patrem futuri sæculi. Esaiæ ix. 6. Explicat hoc Iohannes i. 4. iiii. 15. 16. 36. v. 24. 26. 40. vi. 27. 33. 35. 40. 47. 48. 51. 53. 54. 63. 68. vii. 12. x. 28. xi. 25. xii. 50. xiv. 6. xvii. 3. xx. 31. In Manuscripto est: *καὶ ἡ αὕτη ὅτι ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ*: illa vita æterna ea ipsa est quam Iesus reuelauit.

12. *ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει τὴν ζωὴν*] Qui Filium retinet, id est verba illa

N

quæ Pater Filio mandavit, quo sensu ἔχειν habemus & Ioh. v. 38. is & vitam habet, id est ius certum ad vitam æternam: quomodo ἔχει ζωὴν αἰώνιον habes dicto capite Euangelij 24. v. 47. 54. Pari modo Christus in nobis habitare dicitur per fidem. Eph. 111. 17.

ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, πλὴν ζωὴν οὐκ ἔχει] Hic rursus est oppositio, qualem sæpe habuimus. Intelligendum de iis ad quos Euangelium peruenit. Idem sensus Ioh. 111. 36. & v. 53.

13. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πεινέουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πεινῆτε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ] Melius in Manuscripto: ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, οἱ πεινῶντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Nec aliter legere Syrus, Latinus, Arabs. Ideo tot monita & hortamenta vobis scripsi, vt sciretis certum vos ius habere ad Vitam Æternam, quamdiu creditis Deo, auctore Iesu, illo qui à nobis dicitur, & est Dei Filius. Quid sit nomen hoc loco, de eo vide supra 111. 23.

14. καὶ αὐτὴ ἔστιν ἡ παρρησία ἧς ἔχομεν πρὸς αὐτὸν] Nos qui in Deum credimus, etiam hanc de eo fiduciam habemus, nempe iure optimo. De voce παρρησίας vide supra 11. 21. 111. 21.

ὅτι ἐὰν τις αἰτήσῃ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμεῖς] Clarius hinc explicat, quod dixerat supra 111. 22. secundum voluntatem Dei absolute peti possunt, augmentum fidei Luc. v. 11. 5. & Spiritus sanctus. Luc. x. 13. Alia non nisi hac conditione, si ea nobis dari quàm non dari sit Deo gloriosius, nobisque salutaris. ἀκούει ἡμεῖς, exaudit nos; præsens pro quouis tempore. Sic & Ioh. ix. 31. x. 41. In Manuscripto est, αἰτήματα κατὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, id est in Christi nomine, vt Ioh. x. 13. 14. xv. 16. xvi. 23. 24. 26.

15. καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμεῖς ἀπὸ αἰτημάτων, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα κατὰ τὸ θέλημα παρὰ αὐτοῦ] ἔχομεν pro ἔξομεν: præsens pro futuro: Deus statim exaudit; at non statim dat.

16. ἐὰν τις ἴδῃ ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀμάρτανοντα] Multum est quod Deus nos non pro nobis tantum, sed & pro aliis qui Christo nomen dedere, exaudit. Ita enim vox ἀδελφοῦ hoc loco sumenda ex subiecta materia. Eoque magis quia hinc additum est αὐτοῦ, vt in re simili Matth. xv. 11. 15.

ἀμάρτια μὴ πρὸς θάνατον] Iampridem multum agitata est hæc quaestio, quæ sit ἀμάρτια πρὸς θάνατον, quæ μὴ πρὸς θάνατον. Veterum multi intellexerunt peccatum ad mortem, esse peccatum eius qui baptizatus esset, non tamen omne quod cum aliqua deliberatione aut spatio ad deliberandum dato fieret; sed aliquod ex illis grauissimis, puta idololatriam, homicidium, adulterium. Talia enim qui admisisset post baptismum plerisque in locis, nunquam recipiebatur ad communionem, vt nec in aliis criminibus, si quis iterum lapsus esset. Non

excluidebantur quidem tales destituti à misericordia Dei, sed ob incertum euentus Ecclesia sponsor esse nolebat. Tertulliani tempore Episcopus Romanus ad pœnitentiam recepit semel in adulterium delapsos: eamque sententiam quanquam multum exagitatam à Tertulliano, non plane nouam fuisse Romæ ostendit Pastor Hermas: Cypriani tempore de lapsis in idololatriam vel adulterium varia fuit obseruatio, etiam in Africa. Ideo de lapsis in idololatriam nihil ille constituere voluit, nisi de consensu aliorum extra Africam Episcoporum, & maxime Episcopi Romani. Ac diu expensa, placuit etiam sic lapsos, sed post longum tempus recipi. Neque enim credebant hominem subito purgari, sed quò crimen esset grauius, eo tardius ac difficilius. Idque probatum in Synodo Nicæna Magna, quæ diu regula fuit Ecclesiastici regiminis: & in idololatriam deliberato lapsis præscriptum tempus pœnitentiæ annorum vndecim: aliis aliquanto minus pro criminum grauitate. Quod de idololatria, homicidio & adulterio dixi, verum esse apparet ex Tertulliani de Pudicitia libro præsertim capite XIX. & ex Socrate historiæ I. 10. vbi hoc *αὐστηρὴ καὶ νόνα* vocat, quem mordicè tutati sunt Nouatiani. Quod verò dixi de aliis criminibus, si repetita essent post baptismum, non datam fontibus Ecclesiæ reconciliationem; id docemur à Tertulliano de Pœnitentia cum dicit: *Collocauit in vestibulo pœnitentiam secundam quæ pulsantibus patefaciat, sed iam semel, quia iam secundo, sed amplius nunquam, quia proximè frustra. Non enim & hoc semel satis est?* Vbi cum dicit pœnitentiam secundam, intelligit à baptismo quæ prima pœnitentia est. Sunt & alibi apud eundem similia. Et quidem quod ad mores antiquos attinet, res sic se habet. Et ad eos mores hunc locum referunt Ambrosius aliique. Cæterum ego loci huius sensum còspectare non arbitror: sed ad mortem dici eos delinquere, qui cum peccauerint, moniti peccare pergunt, aut certe disciplinæ quæ in Ecclesia constituta est subijcere se nolunt. Quæ enim spes sanitatis ei qui medicum sibi à Deo datum audire non vult? Hermas III. 6. *Quacumque pecora vidisti valde leta & exsultantia, ij sunt qui in perpetuum à Deo discesserunt, & tradiderunt se desideriis huius sæculi. Is ergo non est per pœnitentiam regressus ad vitam, quoniam quidem adiecerunt ad reliqua delicta sua, & nomen Domini infandis infectati sunt verbis. Huiusmodi homines morti sunt destinati.* Hæ sunt virgæ putridæ apud eundem Hermam III. 8. Nec aliud videtur velle Clemens Alexandrinus hunc locum citans Strom. II. qui & Strom. VII. eos vocat *ἀπληρότας*, aitque virum sapientem iuste talibus aliqua mala temporalia imprecari. Cyprianus epistola LII. *Et iccirco, frater carissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censeamus à spe communicationis & pa-*

cis, si in infirmitate atque in periculo ceperint deprecari: quia rogare illo non delicti pœnitentia, sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium, qui se non cogitavit esse moriturum. Idem admonitis de peccato & instructis negat posse ignosci epistola LXXIII. Basilius ad Amphilochoium capite LXXXIV. πάντα ἡ ζωὴν χάρισμα, ὥστε τοὺς καρποὺς θαυμάζει τῆς δυνάμεως. ἔστι δὲ πάντας τοὺς καρποὺς κρίνομεν τὰ ποιαῦτα, ἀλλὰ πρὸς τὸ πᾶν τῆς μετανοίας. πρὸς τὸν καρπὸν. ἔστι δὲ δις ποσά-στος ἔχονται ἢ ἰδίῳ ἐξῆς, καὶ τῷ ἰδίῳ τῆς σαρκὸς μέλλον δουλεύει θελή-σασιν, ἢ πρὸς κύριον, καὶ τὴν καὶ τὸ εὐαγγέλιον ζωὴν μὴ πρὸς τὸν καρπὸν, ἔστι δὲ ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς κοινὸς λόγος. ἡμεῖς δὲ ἐν λόγῳ ἀπὸ τοῦ καὶ ἀντιπρόσ-θετοῦ ἀκούειν, ἔστι σωζόμενος τὴν αὐτὴν ψυχὴν: ubi Balsamo: καὶ σεαυτὸν ἀπολέσας, ἀπορ-θῶν τοῖς συκοφαντοῦν. Paria habet Zonaras. Et in Nicæna Synodo II. ἀμαρ-τῆς πρὸς θάνατον, exponitur ἀδύνατον μὴ εἶναι. Esse ad mortem hîc intelli- gendum comparate: sicut mortiferum dicimus morbum aut vene- num, vnde non sit spes conualescendi: cùm & alij morbi & venena homini mortem adferre possint, & sæpe adferant.

αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τῆς μὴ ἀμαρτάνου πρὸς θάνατον.] In Manuscri- pto: καὶ ἀμαρτάνου ἀμαρτίαν. αἰτήσει hîc est futurum positum pro impe- ratiuo, quod ostendunt verba opposita in hoc ipso commate. Illud dabit ei vitam: Syrus exponit, dabitur ei vita, vt actiuum cum suo ac- cusatiuo sumatur pro passiuo, non designata persona agente. Sed rectius subintelliges Deus ex præcedentibus, & quia illud ipsum αἰ-τήσει valet αἰτήσει θεόν. Deus ad preces fidelium ei homini qui Ecclesiæ medicamentum non refugit, seruabit fidem, dabit cor humiliarum atque contritum, & suo tempore reddet Spiritum sanctum: quæ om- nia viæ sunt ad vitam æternam: nec in manu sunt hominis, sicut est submittere se Ecclesiæ. Est autem hîc constructio conuenientiæ sin- gularis cum plurali per αὐτοὺς, vt loquuntur, quia illud singulare non vnum certum designat, sed quemuis professione Christianum.

ἐστὶν ἀμαρτία πρὸς θάνατον. ἔστι δὲ ἐκείνης λέγω ὅτι ἐρωτήσει.] non impero preces fundi vt tanta contumacia deleatur, quia nullum est promissum quo tales preces nitantur. Hîc habes sensum mysticum loci le- remiæ VII. 16. & Ezech. XIV. 14.

17. πάντα ἀδικία ἀμαρτία ἐστὶ] ἀδικία vocat non quamuis ignorantiam, aut obreptionem subitam, sed quicquid peccatur, aut cum delibe- ratione, aut dato ad deliberandum spatio. Talia in se habent cogi- tationem iniuriæ circa Deum aut homines, aut hos & illum. Et tale est quod in hac epistola Iohannes ἀμαρτίαν vocat, vt iam aliquoties diximus. Vide & supra III. 5.

καὶ ἐστὶν ἀμαρτία μὴ πρὸς θάνατον.] Euentu. Quomodo & corporum mor- bi quidam, quamuis periculosi, dicuntur οὐκ εἶναι πρὸς θάνατον Ioh. XI. 4.

18. οἶδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γὰρ ἡμετέριος ἐκ τοῦ καὶ ἀμαρτάνει.] Non est hîc subin-

telligendum πρὸς θάνατον. Sed vox ἀμρτάνειν generaliter sumenda, verum eo quo iam diximus sensu. Et γαγγυρρμός hic, ut supra 111. 9. qualitatem permanentem notat. Qui Filius Dei est, id est qui verbum Dei viuudum conseruat, is ἐχ ἀμρτάνει, id est, ἐ ποιήσει ἀδικίαν Rom. v1. 13. 1. Cor. x111. 6. 11. Tim. 11. 19. Meritò autem hoc addidit, ne qui puarent se & Filios Dei esse posse, & interim illa peccata quæ non ita sunt ad mortem, committere. Ideo admonet eos sui nominis, ut eius memores alios labentes erigant, non eorum exemplo labantur.

ἀλλ' ὁ ἡμεθεὺς ἐκ τῆ θεοῦ] Qui Dei Filius esse perseueret. Sic legerunt & Syrus & Arabs. Et sic habet Manuscriptus: non ἡ ἡμεθεὺς τῆ θεοῦ.

Τηρεῖ ἑαυτὸν] Vigilat atque sollicitè sibi cauet à peccatis talibus. Sic σεαυτὸν ἀγρόν τηρεῖ 1. Tim. v. 22. ἀπειλον ἑαυτὸν τηρεῖν Iacobi. 1. 27. Par locutio Prou. vii. 5. xvi. 18.

καὶ ὁ πονηρὸς ἐχ ἀπτεται αὐτῷ] Est λιλότης pro non vulnerat eum, ut Gen. xxvi. 29. Ps. lxi11. 14. & cv. 15. 80. xix. 21. Esaiæ l111. 4. Qui talis est, fidei scuto repellit ignita Diaboli tela. Eph. vi. 6. tentatur, sed non incidit in tentationem. Liberatur ab illo maligno, ut est in prece Dominica, ad quam dicta vide.

19. οἱ δὲ μαρτυροῦντες ὅτι ἐκ θεοῦ ἐσμεν] Conscij nobis sumus nos per Euangelium diuinam quandam induisse indolem: quare mirum non est, si nostri mores discongruunt ab aliorum moribus.

καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κείται] Potest illud ἐν τῷ πονηρῷ sumi, aut neutro genere, aut masculino. At quanquam πονηρὸς in masculino præcessit, satius est hic sumi in neutro, cum allusione tamen ad masculinum illud. Ille, Diabolus scilicet, malus est, & Mundus ad mala fertur. Est locutio sumta ex illo Exodi xxx11. 22. כִּי בְרָא הוּא וְכִי בְרָא הוּא : *Quod pronus est ad malum*: quasi dicat: Inuolutus est malitiæ.

20. οἱ δὲ μαρτυροῦντες ὅτι ὁ υἱὸς τῆ θεοῦ ἦκε] Post monita ad cauendos Antichristos & Pseudoprophetas, addit vltimo loco monita contra Simonianos, & τοὺς τῆς ψευδοπροφητείας γνώσεως, qui dicebant illum Deum, quem Iesus colendum docuerat, non esse illum summum Deum, ac præterea Gentium deos coli posse sine peccato. Vide quæ diximus in anteloquio ad Euangelium Iohannis & ad Matth. xxiv. 11. Pro ἦκε videntur Syrus & Arabs legisse ἦκε, puto & Latinus. Quanquam Latina vox ambigua est inter præteritum & præsens. Sed quia præteritum statim sequitur, rectius est accipi, ut dixi: ἦκε: sic accipe sicut ἐληλυθότα, supra 1 v. 23. ἐλθὼν v. 6. Patefaciat se hominibus, per verba & facta.

καὶ δίδωκεν ὑμῖν δόξασιον] παρώπηκε πτω δόξασιον, Eph. 1. 18. δηλοῖ τὸν νοῦν, Luc. xxiv. 45. Nempe docendo & quod docebat miraculis comprobando.

ἵνα γνώσωμεν τὸν ἀληθινὸν θεόν] Sic & Manuscriptus & Latinus. Ve-

rum Deum, id est summum, æternum, optimum, auctorem rerum omnium & visibilibus & inuisibilibus. Sic ἀληθινὸν Θεὸν habemus & Ioh. xvii 31. & I. Thess. i. 9. Sensus idem est Act. xiv. 15. Vide quæ ad ea loca diximus.

κ) ἵσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ] Supple Θεῷ, ex eo quod præcedit & sequitur, Illi Deo vero facti sumus coniunctissimi. Nam ἵ) ἐν Θεῷ, & ῥήεν, pro eodem usurpat, ut diximus.

ἐν τῷ ἡμῶν αὐτῷ Ἰησοῦ Χριστῷ] in hoc loco valet *per*. Ista coniunctio facta est per filium Dei veri illius. Ἰησοῦ Χριστῷ, non est in Manuscripto, sicut abest & in Latino.

ὅστις ὤκτω ὁ ἀληθινὸς θεὸς] is nempe quem Iesus monstravit, colendumque docuit, non alius. ὅστις sæpe refertur ad aliquid præcedens non ἀμέσως, ut Act. vii. 19. & x. 6.

κ) ζῶν ἀιώνιος] Μετανομία. Vult enim dicere illum Deum esse auctorem primum ac summum vitæ æternæ. Sic & Christus vita dicitur Ioh. xi. 25. xv. 6. quia causa est eiusdem vitæ proxima à Deo Patre.

21. φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδωλῶν] Cauete vobis à falsis dijs colendis scilicet: qui Dij à Iudæis Græce loquentibus dicebantur εἰδωλα, quia per simulacra repræsentabantur, & in illis simulacris colebantur. Ita factum est ut vox εἰδωλαφείας succederet in locum vocum Hebræarum זרה עבודה φυλάσσειν ἑαυτὸν, quod & breuius per passivum pro verbo reciproco φυλάσσων Luc xii. 15. est sibi cauere à re aliqua. Hebræum ששך modo vertitur per φυλάττω, modo per ἀποστῆναι. Syrus hic כשכחך שך quod est à Græco τηρεῖν. Sic supra habuimus τηρεῖ ἑαυτὸν 18.

HUGONIS GROTII
ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM
QUÆ DICITUR
IOHANNIS SECUNDA.

ANC epistolam & eam quæ sequitur non esse Iohannis Apostoli, veterum multi iam olim crediderunt, à quibus non dissentiunt Eusebius & Hieronymus. Et magna sunt in id argumenta. Nam duos fuisse Iohannes Ephesi, Apostolum ac Presbyterum eius discipulum semper constitit ex sepulchris alio huius, alio illius: quæ sepulchra vidit Hieronymus. Deinde hic scriptor non Apostolum se vocat, sed Presbyterum, cum non soleant Apostoli etiam, ubi ad priuatos scribunt, omittere eum titulum quo ipsorum scripta maximè commendabantur. Nam quod Petrus Presbyteros alloquens se quoque καὶ συγκατάβασιν vocat eorum συμπρεσβύτερον, id fit extrà inscriptionem ex quadam comitate, quali & Imperatores se commilites vocant. Præterea apud multas gentes hæ epistolæ non fuerant receptæ; imò nec in sermonem earum versæ, ut nec altera Petri quæ dicitur, nec Iudæ, quia non habebantur pro Apostolicis. Tum verò credibile non est quenquam qui Christianus dici vellet, ea fuisse audacia, ut Apostolo se opponeret. In Clementis Constitutionibus vii. 45. habes: κλήμης ἡ μὲν τῶν Λίνου θάνατον ὑπὸ ἐμοῦ Πέτρου δάμνατος χειροτέννται: τῆς δὲ Εἰρήνης Τιμόθεος μὲν ὑπὸ Παύλου, Ἰωάννης δὲ ὑπὸ ἐμοῦ Ἰωάννου: quod quin à veteri fama veniat, dubium non est.

ὁ πρεσβύτερος] Eo nomine satis erat notus quippe à Iohanne Apostolo ordinatus.

Ἐκλεκτῇ κρείῃ] Diximus συνεκλεκτῷ 1. Petri v. 12. ad Ecclesiam tacitè referri. At hîc omnino vna indicatur persona, et videmus infra 13. Et ἐκλεκτῇ puto fuisse nomen proprium, Hebraice תהיבא sicut Tho-

mas est Didymus. Tale nomen *Γεππὺ* apud Herman, *Α'γαθὸν*, *Α'γαπητὸν* & similia ex adiectiuis facta propria. Sicut viri quilibet appellabantur *κύριοι*, ut videre est Ioh. xx. 15. ita feminae *κυρίαί*, ut videre est etiam in Enchiridio Epiḡteti 62. & apud Chrysostomum contra *συνοεισάκτους* & alibi. Videtur autem hæc femina fuisse gente Iudæa, non Ephesi, sed in alia vrbe habitans.

καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς] educatis à matre in religione Christiana.

ἐς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ] quos ego sincere amo. Sic Sirach. v. 11. 22. Matth. xx. 11-16. Hebraice *בְּנֵי* ut Esaiæ x. 20. xl. 1. xxv. 15. xxxviii. 3. lxi. 8. Ierem. xxv. 1. 15. xxviii. 9. xxxi. 41.

καὶ σὺ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν] In Manuscripto: *σὺ ἐγὼ ὃ μόνος*. Per *ἀλήθειαν* intellige Euangelium, ut Hebr. x. 26. 1. Petri 1. 22. Et per nosse intellige, notitiam verbis factisque ostendere. Sic describit eos qui Ephesi & in vicinis locis erant Christiani.

2. *ὅτι τὴν ἀλήθειαν τὴν μέμυσαν ἐν ἡμῖν*] Amamus vos, inquit, & ego & Christiani alij, amore iustissimo, quia Euangelium est in nobis, id est in me & vobis. Par locutio 1. Ioh. 11. 14. In Manuscripto pro *μέμυσαν* est *οἰκοῦσαν* sensu eodem.

καὶ μετ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα] καὶ pro *quia* more Hebræo. Et *ἔσται* pro *ἔστω*, ut & versu sequenti: optat enim sibi soli & illis perseverantiam.

3. *ἔσται μετ' ὑμῶν χάρις, εἰρήνη, ἀπὸ τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς*] Hic *ἔσται* Latinus bene vertit, *sit*. Sæpe enim Hebræis futura ponuntur pro precatiuis. At in Manuscripto desunt hæc *ἔσται μετ' ὑμῶν*. Eadem precatio 1. Tim. 1. 2. & 11. Tim. 1. 2.

ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ] id est per cognitionem veri & dilectionem mutuam. Nam per hæc in nos Dei beneficia prouocamus, conseruamus, augemus.

4. *ἐγράψω λίαν*] *רַחֵם נְשִׁי*.

ὅτι εὗρηκα ἐν τῷ τέκνῳ σου ψευδομαρτυρίας ἐν ἀληθείᾳ] Inueni, id est vidi *פְּסוּדוּת*. Filij quidam eius matronæ Ephesum, ut credibile est, venerant negotiorum causâ. *ψευδομαρτυρία* est vitam instituire. *ἐν ἀληθείᾳ* sincere, ut modo diximus.

καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν ἀπὸ τοῦ πατρὸς] Sicut à Deo præceptum accepimus, nempe per Christum. Cognoui eos ex animo, inquit, sequi præcepta Evangelica: quæ maxima est laus. In Manuscripto est, *ἀπὸ τοῦ πατρὸς*. Duas istas præpositiones *ἀπὸ* & *ἀπὸ* promiscuè usurpari vidimus supra commate 3.

5. *καὶ νῦν ἔρωτό σε, κυρία*] *ἔρωτό* posuit pro precor, more Græcorum Latinos imitantium. Diximus de eo ad Ioh. 1 v. 31.

ὅτι οἱς ἐντολὴν ἔγραψα σοι καὶ νῦν, ἀλλ' ὡς ἐλάμβανον ἀπ' ἀρχῆς ἵνα ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους] *ἀπ' ἀρχῆς*, id est etiam sub Lege didicimus, quanquam nunc latiore & intensiore sensu. Sumtam ex Iohanne epistola 1. 11. 7. vbi dicta vide.

6. καὶ

6. καὶ αὕτη ὅτιν ἡ ἀγάπη, ἵνα ἀγαπήσμεν καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτῆς] In eo apparet dilectio Dei, nempe vt vitam instituamus secundum præcepta eius. Similis sententia Ioh. xiv. 2. & epistola i. ii. 5. v. 3.

αὕτη ὅτιν ἡ ἐντολὴ καὶ τὰς ἡκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περικυβήτῃ] Hoc est quod Deus semper exegit à nobis etiam sub statu legis, vt ipsum diligereamus, non vnum aut alterum præceptum, sed omnia eius præcepta factis, quantum fieri potest, implendo. Habes hæc coniuncta Deut. vi. 5. 6. 7. 8. Adde Exodi xv. 26.

7. ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον οἱ μὴ ὁμολογῶντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἔρχομενον ἐν σαρκί] Imitatur Iohannem Apostolum magistrum suum epistola i. iv. 2. 3. Hic sensus nouus incipit & coheret cum eo quod sequitur ἐλπίτε ἑαυτοὺς. Designat autem & antichristos & pseudoprophetas, qui Iesum ideò pro Messia non cognoscebant, quod venisset in statu humili & multis malis obnoxio. Vocem πλάνου habes Matth. xxvii. 53. ii. Cor. vi. 8. i. Tim. i. v. i. πλάνοι ὄντες.

οὗτος ὅτιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος] Post plurale intulit singulare, contra quam Apostolus in epistolæ capite i. ii. 16. quia in talibus idem valet locutio vtræque. Sensus est, qui talia docet, is est impostor: quod si & semet dicat Messiam aut populi vindicem, is est Antichristus. Videntur hæc scripta paulo ante tempora Barchochebat.

8. ἐλπίτε ἑαυτοὺς] Eadem locutio Marci xiv. 9. ἐλπίτε hic idem est quod φυλάσσετε.

ἵνα μὴ ἀπολείπατε τὸ εὐαγγέλιον, ἀλλὰ μισθὸν πολλὸν ἀπολάβετε] In Manuscripto: ἵνα μὴ ἀπολείπητε τὸ εὐαγγέλιον: quæ melius coheret cum eo quod præcessit. Nec aliter legit Latinus. Amittere operas est μισθὸν πολλόν dictum pro amittere fructum bonorum operum: quod fieri posse & hic docemur & Gal. iii. 4. Hebr. x. 34. 35. Merces plena est merces vitæ æternæ. Nam est & minor merces in hac vita, vt Luc. x. 7.

9. πᾶς ὁ ἀρνησάμενος καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, θὼν ἐκ τῆς ἐκκλησίας] ἀρνησάμενος eximit dicitur, qui legem Dei contemnit, vt diximus Heb. ii. 2. Contemnit autem legem Dei, qui in Euangelio non perstat. Est enim hic μένει pro ἀρνησάμενος. Qui id facit, Deum non habet, id est non nouit, vt in epistola Iohannis ii. 23. Nam Deus hoc tempore non noscitur nisi per filium, vt olim per Mosem.

ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ] permanens dictis & factis.

ἵνα καὶ τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱὸν ἔχῃ] is ostendit notam sibi esse voluntatem & Patris & Filij. Ita sæpe habuimus, nosse pro ostendere nosse, locutione Hebræis admodum familiari.

10. εἴ τις ἐρχεται πρὸς ὑμᾶς] Si quis se insinuet in vestras ecclesias.

καὶ παντὶ τῷ διδαχῇ καὶ φέρῃ] & non adferat doctrinam illam quæ est in Euangelio. Si quis proficetur se abhorre ab Euangelio.

μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἶκον] Hoc non dicitur de ijs qui alieni semper fuere ab Ecclesia, ut videre est 1. Cor. v. 10. Sed de iis qui volunt fratres haberi, & doctrinam euertunt.

καὶ χαίρειν αὐτοῖς μὴ λέγετε] Significat talium familiaritatem deuittandam. Et mos erat multis gentibus, ne alloqui quidem quos auersarentur. Herodorus Thalia: λόγον εἶδεναι εἰδίδου: & Polymnia: εἰδὲ διελίγεται. *Iohannes Domini discipulus cum in Epheso iens lauare, cum uidisset intus Cerinthum, exsiliit de balneo, non lotus, dicens quod timeat, ne balneum concidat, cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis.* Ita Irenæi interpres 111. 3.

11. ὁ γὰρ λέγων αὐτοῖς χαίρειν] Συμπεποδοχὴν vel etiam ὑπερβολὴν. Vult enim dicere, qui cum tali amicitiam colit. Vide quæ à nobis ad Matth. xviii. 17. λέγων χαίρειν iubens saluere.

κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς τοῖς πονηροῖς] In partem venit culpæ, tanquam approbator. Par locutio 1. Tim. v. 22. Vide Ps. l. 18.

12. πολλὰ ἔχω ὑμῖν γράφειν] multa habens quæ scribere poteram vobis non inutilia.

οὐκ ἐβελίβην δεῖν γράψαι καὶ μύλωνος] nempe γράψαι, quod exprimitur sequente epistola 13. Est autem duplex acceptio vocis γράψαι, propria & impropria. Impropiè enim & qui dicit, & qui bene cuiquam facit, dicitur cordi eius inscribere Proa. 111. 3. Ierem. xxxi. 33.

ἀλλὰ ἐλπίζω ἰλθῆναι πρὸς ὑμᾶς] in eam urbem ubi vos estis. In Manuscripto: ἐλπίζω γὰρ γίνεσθαι πρὸς ὑμᾶς.

καὶ σῶμα πρὸς σῶμα λαλήσω] Accusatiuus prior, Græco more positus, pro quo Latini ponerent ablatiuum. Eadem locutio in Græco, Num. x11. 8. Similis vero 1. Cor. x111. 12. πρὸς ὅσους πρὸς πρὸς ὅσους.

ἦν ἡ χαρὰ ἡμῶν ἢ πεπληρωμένη] πεπληρωμένη pro πλήρης, quomodo γεγνημένος & similia. Et dictum hoc comparatè: quia plenius gaudium ex conspectu inutuo, quàm ex commercio literarum. Vide Rom. i. 12. & 11. Tim. i. 4. vbi par locutio.

13. ἀπαξίται σε τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐλεκτικῆς] Filij sororis eius ad quam scribitur, qui tum ob negotia erant Ephesi. Vide quæ diximus in anteloquio ad epistolam Paulinam ad Ephesios. Pro τῆς ἐλεκτικῆς alij libri sine articulo habent ἐλεκτικῆς, alij vero εὐδικτικῆς quod verum puto, ut sit nomen proprium, sicut Εὐλεκτικῆ: & Hebræum nomen huius feminæ fuerit תהלה.

H V G O N I S G R O T I I
 A N N O T A T I O N E S
 I N E P I S T O L A M
 Q V Æ D I C I T V R
 I O H A N N I S T E R T I A .

Προσέτις] Vide initio epistolæ præcedentis.

Τίτῳ καὶ ἀγαπητοῖς] Est nomen Romahum. Vix-
 fert ætas ut idem sit hic Caius qui nominatur
 Rom. xv. 23. & 1. Cor. i. 14. aut qui in Actis xix.
 29. & xx. 4. Vocabulum erat valde commune; sed
 inter bene notos & amicos sufficiebat prænomen
 dicere:

Gaudet prænominē molles

Auricula.

ait Horatius. Tale illud *ô Tite* apud Ennium & Ciceronem, *ἀγαπητὸν*
 blanda appellatio qua Christiani inter se utebantur, ut Rom. xv. 3. 5.
 8. 9. 12. 1. Cor. i. 17. Eph. v. 21. Coloss. i. 7. iv. 7. i. v. 19. 11. Tim. i. 2.
 Philem. i. 16. Vixit hic Caius in aliqua ecclesiâ, quarum mentio
 in Apocalypsi.

ὅτι ἐν τῷ ἀγαπᾷ ἐν ἀληθείᾳ] ut epistola præcedente, commate 1.
ἀγαπητὸν] Post inscriptionem incipit epistola:

2. *καὶ πάντων*] Quod attinet ad res omnes. Sic Philipp. i. 7. ii. 19.

ἀρχαί σε δοδοῦσιν] *πληρῶς* Vide Rom. i. 10. 1. Cor. xv. 1.

καὶ ὑγαίνας] Hoc velut *παρενθετικῶς* positum est, nam reditur ad vocem
δοδοῦσιν. Sed quia *καὶ δοδοῦσιν* maxima pars est *τοῦ ὑγαίνας*, ideo post ge-
 neris nomen addita est species excellentissima.

καθὼς δοδεκαί σου ἡ ψυχή] *ψυχή* hîc pro toto animo ponitur, ut Matth.
 xxii. 37. Marci xii. 30. 33. Luc. i. 27. Eph. vi. 6. Coloss. i. 11. 23. Non
 dubito quin animo sis tali qualem optare possem. Idem opto de cor-
 pore & rebus aliis:

Optandum est ut sit mens sana in corpore sano.

O ij

ἐχάρην ὅτι λίαν] Vide supra II. 4.

ἐρχομένων ἀδελφῶν] Cum Christiani quidam venēre ex vestris partibus. Est hīc præsens pro präterito.

καὶ μαρτυροῦντων σου ἐν ἀληθείᾳ] qui testimonium perhibent de tua sinceritate. *μαρτυρῶ* solet regere dativum Luc I x. 22. Act. xiv. 3. xv. 8. xxii. 5. Rom. x. 2. Gal. iv. 15. Sam. ii. 13.

καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ ἀπειπαυῖς] Est explicatio eius quod præcessit ἐν ἀληθείᾳ: quasi dicat: id est, quomodo tu sincere vitam omnem instituas, nempe ut decet Christianum re non nomine. Abest σὺ in Manuscripto.

4. μνηστέον τούτων οὐκ ἔχω χάριν] Alij codices habent ταύτης. *μνηστέον* est ad intendendam significationem comparativus ē comparativus factus: quomodo *ἐλαχιστος* comparativus ē superlativo Eph. iii. 8.

ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἀπειπαυῖται] In Manuscripto ἐν τῇ ἀληθείᾳ, id est, secundum Evangelium. Planē eadē constructio quæ Ioh. x v. 13. vbi diximus ἵνα esse expositivum ταύτης quod præcesserat. *Ἐμὰ πάντα* id est eos quos ego institui I. Tim. i. 2. 18. 11. Tim. ii. 2. 11. 1. Philēm. 10. Iohannes quidem ut & Petrus, maxime circa Iudæos laborabant, sed occasione data non omittebant instituere & Gentes ut Petrus Cornelium.

5. ἀγαπᾷ πᾶσιν τοῖς] Rem facio bonam. Nam sic *ἀγαπᾷ* vertitur *ἀγαπᾷ*: Neh. v. 11. 2. alibi *ἀγαπᾷ*.

ὁ εἰς ἐργασίαν εἰς τοὺς ἀδελφούς καὶ εἰς τοὺς ξένους] Lege ut in Manuscripto: ἀδελφούς καὶ ταῦτα ξένους: fratres & quidem peregrinantes: & sic legit Latinus. ὁ εἰς si quid: ut Matth. x ii. 36. xiv. 7. xv. 5. xvi. 19. Gal. v i. 7. Eph. vi. 8.

6. οἱ ἐμαρτύρησαν σου τῇ ἀγάπῃ] Constructio qualis modo 3. *ἐμαρτύρησαν* ἐκκλησίᾳ.] coram Ecclesia Ephesina.

οἱ καὶ καλῶς πάντως προσέμαρτυραν] legendum videtur *ἐπίμαρτυραν* ostendunt id sequentia. καλῶς ἐπίμαρτυραν est laudantis, ut diximus Act. x. 33. 1. Cor. vii. 8. Philipp. iv. 14. Iac. ii. 8. 19. 11. Petri v. 19. *προσέμαρτυραν* hīc est cum vaticio dimittere: ut Tit. iii. 13.

7. ἀξίως τῷ Θεῷ] id est, sicut Deo debemus. Similis locutio Coloss. i. 10. & 1. Thess. ii. 12. De te vide Matth. x. 40.

8. ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν] In Manuscripto ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν: ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, id est à Iudæa eicci sunt per Iudæos incredulos ob Christum. Nomen enim per excellentiam, nomen Christi Iac. ii. 7. Vide & quæ diximus Act. v. 11.

9. ὅτι λαμβάνετε χάριν καὶ ἰσχύον] In Manuscripto χάριν καὶ ἰσχύον, quomodo Matth. v. 4. 7. xv. 11. 17. Potuerant in ista calamitate adiuvari misericordiā τοῦ Θεοῦ. Sed maluerunt omnia Christianis debere.

8. ἡμῖς οὖν] Nos Christiani ubique locorum.

ὁ φίλοι μου ὑπολαμβάνειν τοὺς ποιήτους.] Manuscriptus ὑπολαμβάνειν: id verò est *opitulari*, vt in Græco Ps. xxx. i. Suidas explicat ὑποδέχεσθαι.

ἵνα σωθῇτε διὰ τὴν ἀληθείαν.] Vt quantum in nobis est Euangelium promoueamus collata ope. Similis locutio II. Cor. i. 24.

9. ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ.] Scripsi ecclesiæ vestræ, vt illos vobis commendarem, tanquam fratres. In Manuscripto: ἔγραψα π τῇ ἐκκλησίᾳ. At Latinus legit, ἔγραψα αὐ: scripsissem: sed nolui operam perdere.

ἀλλ' ὁ φιλοπορεῖ δύνων αὐτῷ Διοφρέτης.] Hic quoque singulari collectiuo subiungitur plurale, vt sæpe. Diophres hic fuit aliquis ex presbyteris eius ecclesiæ in qua erat Caius, ex Gentili factus Christianus, & episcopatum tunc vacantem ambiens. Is vero ex illo erat hominum genere qui Iudæos quanquam Christum professos, si legis vitus obseruabant, quod in Iudæa Christiani faciebant ad hæc vsque tempora, vt Sulpitius nos docet, ad suos cætus non admittebant. Talis ingenij fuit qui in epistolam Ignatij ad Philippeneses ista infarsit: εἰς τις μὲν Ἰουδαίων ἐπιτελεῖ τὸ Πάσχα, ἢ τὰ σύμβολα τῆς εὐρυτῆς αὐτῷ δέχεται, κοινὸς ὅτι τῷ ἀποκτείναντι τὸν Κύριον. Iohannes autem Apostolus multum solebat largiri Iudæis conuersis, vt ex Iudaica per Asiam Paschatis obseruatione apparet. Et hunc imitabatur Iohannes presbyter, Iudæus & ipse ortu. Vide Iræneum ad Victorem & Eusebium v. 22. 23. 24.

οὐκ ἐπιδέχεται ἡμεῖς.] Est *μετανομία*. Non admittit nos, id est monita nostra, *συσταπικῶς* nostras.

10. ὅς τ' ἐγὼ εἰς ἡλθω.] Si res meæ permittent vt ad vos transcurram.

ὑπομνήσω αὐτῷ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λογιῶς πονηρῶς φλυαρεῖν ἡμεῖς.] Ostendam illi quam rem faciat se indignam, quod mihi obtreāt instanti vestigijs Iohannis Apostoli. *ὑπομνήσκω* proprie est in memoriam reducere γινώσκω. Sed per translationem quandam sumitur pro quouis modo monere. Tit. i. 11. 1. Petri i. 12. φλυαρεῖν est *garrere*, *blatulerare*, in Glosfis. Sed verba neutra solent interdum poni transitivè. Qui sint φλύαροι, vide I. Tim. v. 13.

καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τοῖς.] id non satis habens.

ἐπεὶ αὐτοὺς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφούς.] non admittit illos ex Iudæa venientes, legi deditos, ad suam communionem, contra quam Paulus præceperat Rom. xiv. vbi *προσλαμβάνεσθαι* est quod hic *ἐπιδέχεσθαι*.

καὶ τοὺς βυλομένους.] nempe αὐτοὺς ἐπιδέχεσθαι: si qui presbyteri aut in plebe sunt leniores.

καλύψει.] nempe eā auctoritate quam apud plerosque sibi parauerat tanquam Christianæ libertatis acerrimus vindex.

καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.] Efficit factione vt illi leniores, tanquam Iudæi magis quam Christiani, abstineantur à communionem. Εἰς τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλειν est ἡγῶν ἀφορίζω, quod aliter Iudæi dicebant *ὑποσυνάγωγον ποιεῖν*. Vide quæ diximus ad Luc. vi. 22. Ioh. ix. 22. x. 11. 42. xvi. 2.

II. ἀγαπητέ, μὴ μίμου τὸ κακόν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν] Noli illius Diotrephis & similium duritiem imitari: quanquam & tu ex Gentibus vocatus es. Simile monitum Eſaiæ v 111. 11.

ὁ ἀγαθοποιῶν] Qui bene facere studet, nempe quamplurimis. Vide Marci 111. 4. Luc. v 1. 9. 33. 35. כושי.

ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔστιν] Diuinam habet indolem. Locutio Iohannis Apostoli in Epistola 111. 10. v. 19.

ὁ κακοποιῶν ἐχ' εἰρακε τὸν Θεόν] Est hīc præteritum pro præsenti, & ὄρῳ pro nosse: nosse verò pro nosse vt oportet, & id rebus ostendere. Locutio est sumpta ex 1. Ioh. 111. 6.

12. Διμηξίῳ] Erat is quoque à Gentibus vocatus, sed inter lenes.

μαρτυρήται ὑπὸ πάντων] Ab omnibus qui eum norunt, habet testimonium. Vide 1. Tim. 111. 7. μαρτυρεῖσθαι eodem modo sumitur Act. v 1. 3. & xv 1. 2. Subintelligitur ἐν ἀγαθός.

καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ἀληθείας] id est testimonium habet etiam à rebus ipsis. Eæ comparate dicuntur ἀλήθεια: quod minus solent fallere πικρία, quam hominum testimonia, vt docent oratorix artis magistri.

καὶ ἡμῖς ὃ μαρτυροῦμεν] αὐτῷ scilicet. Nos quoque probitatis ac pietatis testimonium ei reddimus. Nos id est ego & alij qui Ephesi sumus.

καὶ οἶδατε ὅτι μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι] est fide digna. Ioh. v. 31. v 11. 13. 14. xx 1. 24. 1. Ioh. v. 6. In Manuscripto οἶδατε.

πολλὰ εἶχον γράφειν ἀλλ' ἐθέλω δεῦρ' ἐλθὼν καὶ καλεῖσθαι] In Manuscripto est hīc quoque cetera ἐβλήθην pro ἐθέλω. Deinde γράφειν σοι.

ἐλπίζω ὃ ἁπλῶς ἰδεῖν σε, καὶ σῶμα πρὸς σῶμα λαλήσομεν] Sensus idem qui in præcedente epistola, commate 12. Sed hīc magis pro æerto ponit, se cum Caio collocuturum.

εἰρήνη σοι] Hebræo more יְשׁוּעָה. Vide 1. Petri v. 14.

ἀσπάζονται σε οἱ φίλοι] Qui Ephesi sunt, & te norunt. At in Manuscripto: οἱ ἀδελφοί, id est Christiani omnes.

ἀσπάζε τὸν φίλον κατ' ὄνομα] id est saluta amicos, qui apud vos sunt, non generatim, sed singulos. Vide Act. 1. 15. Exodi xxx 111. 12. Ps. xl vii. 4.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN
EPISTOLAM IVDÆ:

HUGONIS GROTII ANNOTATIONES

AD EPISTOLAM IVDÆ.

IΟΥΔΑΣ χειρὸς Ἰησοῦ δούλος] non addidit, ὡς ἐστὶν, quod Apostoli facere solent in epistolis etiam ad priuatos. Deinde, si Apostolica fuisset habita hæc epistola, versa fuisset in linguas omnes, & recepta per omnes Ecclesias; quod nunc aliter se habuit. Quare omnino adducor ut credam esse hanc epistolam Iudæ Episcopi Hierosolymitani, qui fuit Adriani temporibus, paulo ante Barchochebam. Nam Simeoni, cuius esse credimus epistolam, quæ Petri altera dicitur, successit Iustus, Hebraicè יוסף זכarias, huic Zacchæus, Zacchæo Tobias, Tobias Benjamin, Benjamin Iohannes, Iohanni Matthias, Matthiæ Philippus, id est, יוסף vel יוסף, Philippo Seneca, id est, יוסף, Senecæ Iustus alter, huic Leui, ei Ephres, Ephræ Ioses: Ioseph is, quem dico Iudas. Scripta est autem hæc epistola aduersus Carpocratianos maxime, ut & illa Simeonis. Quare cum in eodem versetur argumento, non mirum si & easdem historias veteres illi aptat, & verbis, modo iisdem quibus Simeon, modo paulum commutatis vritur. Scribit autem ad Iudæos gentis, religione Christianos, ubique dispersos.

ἀδελφός ὁ Ἰουδᾶς] Hoc additum puto esse à Scribis, ut Iudas hic esse Apostolus crederetur: quando & in illa Simeonis Epistola, quædam addita notauimus.

τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις] Sic 1. Cor. xli. ἡγιασμένοις ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. Per Christum enim data est Christianis sanctitas eximia. In Manuscripto est, τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις: quomodo legit Latinus.

ἐν Ἰησοῦ χριστῷ ἡγιασμένοις] Est participium præteritum pro præsentī. Significat eos seruari in Christo, nempe ut ab eo suo tempore

α) τὸν μόνον θεόν καὶ σταυρώσει τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀποστόλῳ. In Manuscripto: α) τὸν μόνον θεόν καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀποστόλῳ. Datur Christo nomen σταυρώσει etiam 11. Petri 11. 18. ubi de eisdem hominibus agitur. Abnegabant Iesum, quia eum dicebant hominem natum ex homine, & multos suorum ipsi pares. Non ergo eum pro suo redemptore, & per id hero ac Domino agnoscebant.

3. ὑπομνήσκει ὑμῶς βούλομαι εἰδέναι ὑμῶς ἀπαξ ἅπαντα. In Manuscripto, ὑπομνήσκει ὑμῶς βούλομαι εἰδέναι ἀπαξ πάντα. Quomodo & Latinus legit. Omnia cum dicit, intelligit omnia narrata in Vetere Testamento, Ea cum semel illi Iudæi gente à prima ætate didicissent, brevi tantum iudicio opus habebant, vt eorum reminiscerentur. Sic 11. Pe- tri 1. 12. ὅτι ἀμολύσθη αἰὲς ὑμῶς ὑπομνησθῆναι ἀπὸ τούτων κήρυγμα εἰδέναι.

ὅτι ὁ κύριος λέγει ἐκ. 3. 4. 5. Αἰγυπτίους ἐκείνους, τὸ ἀδύνατον τοὺς μὴ πιστεύοντας ἀπο-
 λύνει] ὁ κύριος hīc, vt in rebus Veteris Testamenti, est יהוה quod
 Græci vertunt κύριος, quia legebatur יהוה. Nam quod hīc in La-
 tino est *Iesus*, venit ex Græcorum librorum compendio, in quibus
 scriptum fuit ἱς pro ἡς. ἀδύνατον autem hīc valet, *ex contrario*, quo-
 modo & *ἐκείνους* sumitur Matth. 17. 1. & Iac. 5. 8. Perdidit nempe
 per Serpentes, per morbos, per Angelum, per inanis Levitarum.
 Vide 1. Cor. 5. 6. 8. 9. & 10. Hebr. 11. 2. μὴ πιστεύοντες dicit pro ἀπει-
 θούντες, quia qui non obediunt, ostendunt, se non credere, aut non
 credere ut oportet. Sic Heb. 17. 2. ὁ κύριος dicitur μὴ ἐλπίσαντες ὅτι μὴ
 τοῖς ἀποστόλοις.

6. Ἀρχαίους τοὺς μὴ πηρὶσσαντες τὴν ἐκείνῃ ἀρχήν] Principium suum, id est, statum in quo à principio fuerunt, *παρὰ τὸν* Minutius: *Simplicia etiam substantiae suae omnesque innumeri viros praediderunt.* Liber de Morte Moſis ait de iisdem: Ἀρχαὶ ἐκ Ἀρχαί τοῦ οὐλοφ descendinges viam suam corruperunt. Christus de eorum Principe ἐν τῇ ἀλυσίᾳ αὐτῶν ἔσται. Joh. VIII. 44. Contra de bonis Angelis Hierocles: οὐδὲν ἐν τούτῳ πᾶσι διαφέρουσιν ἀπὸ τῆς ἐκείνῃ ἐκείνης, πᾶσι τῆς αὐτῆς πατρὸς ἀγαθότατος.

ἡ δὲ ἀναλήψις τοῦτον οὐκ ἐπέχει] Descentis lucis supernæ locis venire
ad inferiora.

1. hic christi magnas mercedis. Angelis autem et sanctis [et bonis] id est, lege in-
 ductibilium illos in locis à luce superna remotis circa terram de-
 stinari ad tempus usque iudicii. Idem sensus & verba similia 11.
 Petri 11: 4.

7. & Ἰαδύμας & Ζεβοὶμ & αἱ ἑξ' αὐτῆς πόλεις] Adama & Zeboim : חֲדָרַב
 Israh. xl. ix. 18. Et πόλεις διὰ πρὸ ὁμοῖν, ὡς & Ὁ Ἕλληνας λέγουσιν.

Πάντες γὰρ οὗτοι ὄντες, σὺν ἱσυχία.
 τῶν ὁμοίων καὶ τῶν ἑτέρων ἐκπεριδεχόμενοι 2] ἀλλὰ τοῦτον ὁ πῶτος σαρπὶς ἰσχυρὸς [Sic i t.
 Petri 1. 10. μέγιστος ὁ τοῦτον ὄντων σαρπὶς οὐ τοῦτον μὲν καὶ τοῦτον ὄντων, ubi
 diximus voce carnis, siue, ut hūc est, carnis aliena 7] τῶν 3 intelligi
 non tantum eam, quæ naturæ legibus non conuenit, sed omnem

quæ nostra non est, id est, extra matrimonium. Nam & illi Sodomo-
rum vicinarumque urbium habitatores, sicut Carpocratiani, in om-
nem Venerem erant proiecti. Nec minus generale verbum *ἐκπορεύεσθαι*,
quomodo verti solet Hebræum *צא*. Vide & quæ de voce *πορεύεσθαι* di-
ximus ad Matth. v. 32.

πρὸς αἰῶνα δίδωμι] *ὑποδίδωμι* *μελλόντων ἀποδοῦναι* 11. Petri 11. 6. Et bene *πρὸς αἰῶνα*, id est, velut ob oculos posita sunt. Vide Hebr. v. 1. 8. x. 1. 1. 2.

πρὸς αἰῶνα δίδωμι ὑπάρχουσαι] In Manuscripto: *ἐπὶ ὑπάρχουσαι*: ut sensus sit,
eas vrbes incensas instar exhibere ignis æterni, qui impios expectat.

8. *ὁμοίως μὲν τοι καὶ οὗτοι*] *ὅμοιος μὲν τοι* in Manuscripto, id est, nihilomi-
nus, quavis tanta exempla habeant ante se.

ἐνυπνιαζόμενοι.] Esaiæ l. v. 1. 10. *עיון* vertitur *ἐνυπνιαζόμενοι*. Significat
autem stulta imaginantes, ita ut ij qui somniant. Vtitur sic illa He-
bræa voce Moses Maimonides in anteloquio Ducis dubitantium
Arabibus apud quos est sapere *י* pro *י* Hebræo: *י* est insanire.

σάρκα ἢ μαινῶσι] Corruptunt mares & fæminas. *ἐκπορεύεσθαι*
dicto loco 11. Petri 11. 10.

κτερόντα ἢ ἀδινῶσι] *κτερόντα κατὰ φαντασίαν* 11. Petri 11. 10. vnde vi-
demus: *ἀδινῶν* hîc esse contemnere, ut 1. Thess. iv. 8. *κατὰ φαντασίαν*,
modo *κατὰ φαντασίαν* vertitur.

ὁδὸς ἢ βλασφημίας] Crescit oratio. Nam *ὁδὸς* intelligit eos, qui in
summis sunt honoribus, *ὡς ἐξουσίας ὑπάρχουσας*. Sic *ὁδὸς ἢ βλασφημίας*
βλασφημιῶν 11. Petri 11. 10. non mirum id fecisse Carpocratianos, qui
leges auitas omnes pro nihilo ducerent.

9. *ὁ ἢ Μιχαὴλ ὁ Ἀρχάγγελος*, *ὅτι πρὸς Διὰ βολὰς ὑπερμόχθας ἀνίσταται* *ἐπὶ τῇ*
Μουσεῖος στήματος, *ὅτι ἐπὶ τῇ κρίσει ἐπὶ τῇ βλασφημίας*, *καὶ ὅτι*, *ἐπὶ τῇ*
ταῖς σοὶ κύριος.] *κύριος βλασφημίας* 11. Petri 11. 11. *κύριος βλασφημίας*, est ul-
tio quam quis sumit maledicendo. Negauerat in Epistola Simeon,
id Angelos facere, vbi cum imperiis, quanquam implis, certandum
habent, quod ibi exposuimus. Addit Iudas amplius, nō tîm quidem
id facere Angelos, vbi cum Diabolo certamen habent, qui & ipse,
quanquam impius, potestatem quandam à Deo in hunc mundum
accepit, vnde *κοσμοκράτης* dicitur. Illa verba *ἐπὶ τῇ κρίσει ἐπὶ τῇ* *κύριος* nihil
sensu differunt, sono pene nihil ab illis, quæ sunt in Græco Zach.
111. 2. *ἐπὶ τῇ κρίσει ἐπὶ τῇ* *κύριος ἐπὶ τῇ* *κύριος*, quæ verba ibi pronuntiat
Angelus magnus, qui & *יהוה* ibidem vocatur, quod Dei partes agit
aduersus Diabolum. Illum qui ibi & Angelus & *יהוה* dicitur, esse
Michaëlem ibi diximus, hoc argumento quod ille eo tempore quasi
defensor esset Iudæorum Dan. 13. x. 1. 5. nunc sub Christo Christia-
norum Apoc. x. 11. 71. quo spectat & Hermas 111. 8. Sed & eadem
verba Michaëli contra Diabolum decertanti de corpore Moïsis, quod
Michaël ex Dei imperio volebat abscondere, Deut. xxx. 17. 6. Dia-
bolus autem in apertum proferre, ut ad idololatriam populus ab-

liceretur (quod se meruendum fuisse, si id corpus apparuisset, testatur
& Iosephus 1 v. 8.) tribuerat scriptor libri qui Hebraice dicebatur
מִשְׁנֵה הַמִּשְׁנָה, Græce vero Α'νάληψις Μωσέως : vnde hæc desumpsit Iudas,
velut concessio vtens. Solebant Rabbini & Angelis & magnis homi-
nibus tribuere ea verba, quæ verisimiliter dicere potuerunt. Tale
illud quod de Enoch habebimus : & illud quod Hebr. xii. 21. & Act.
vii. 26. Similia habes in Midrasch ad Deuteronomium, in Aboth
Rabbini Mathan & alijs. Librum illum Α'νάληψις nominant Orige-
nes *ἐκ ἀρχῆν* 14 r. 2. & Epiphanius in Synopsi. nec dubito, quin in-
didem sit desumpta narratio, quæ est apud Clementem Strom. vii.
Simile certamen inter Angelos bonos & malos de Abrabæ salute &
interitu commemorat Origenes Homilia in Lucam xxxv. In libro
Hebraico, qui vocatur מִשְׁנֵה הַמִּשְׁנָה דְּרַבִּי הִלְכֵי דְּמֹשֶׁה referuntur verba, quæ
dam Diaboli ad Mosén ante mortem eius & ministeria, quæ Angeli
Mosi exhibuere. Sed quæ hîc leguntur verba in eolibro non compa-
rent : vnde credibile sit librum illum Α'νάληψις pridem intercidisse,
Α'νάληψις est מִשְׁנֵה דְּמֹשֶׁה Dan. 10. 13. vbi de eodem Michaële sermo. Vide
& 1. Thess. 1 v. 16.

Rom. *Etiam si donum sit caritati per gratiam* [I. Petri II. 12. *et sic*] *per gratiam*
pauca, ubi diximus Carpocratianos non intellexisse, quanto vni
 viris probis essent leges & imponere. Vide etiam quae diximus ad
Rom. xiii.

[illegible]

fratribus adiungunt avertam. *Deinde dicitur:* *¶* Non est facta alicuius imitari. 11. Petri 11. 16.

ἡ γὰρ ἀλὴν τὸ Βαλαάμ μισθὸς ἐξήρσαν· ἰδὲ ἀβυσσιν ἐκκρά-
 νουν· quem Balaam idque promiserat. ἐξήρσαν αὖτις, decli-
 natunt. Sicut Pl. Lxxix. 2. ἡ τὰ κτήνη καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκκρά-
 νουν· ἡ δὲ ἀλὴν τὸ μισθὸς· vero pro uti μισθὸς. Sicut Iovius Graeci αἰσχρο-
 πύνη δρᾶσι· Heracitus· χαλεπὴν θυμὸν καὶ χυδαίον φῦλον· 20. οὐκ ἔστιν. Eschi-
 net· ἄμετος ἡ ἀρετὴ· Menander de adultero. θανάτου φόβος ἔστιν αἴτιον.

αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ] *αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ* L. VI. 1. 10. Adde Eph. vi. 1. p.
Sicut savi fluctus mare turbant, ita isti orbem totum. Si tribu-
seditiones vengis, populum mari comparat Cicero. Vix autem à foris
fructibus & animantibus ad omnia dura transferunt. In Glosario
ἀστρος immānis.

ἐν τοῖς ἀστροῖς αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ] Egregie dictum. Nam sicut fluctus for-
des ex imo maris eructant, ita illi suas cupiditates ex cordibus ap-
tū educunt. Despumandi voce in pari re utitur Seneca, & cum sen-
pe imitans Hieronymus, cuius hoc est ad Oceanum. *venit ipsa astuans*
cito desumat in libidines. Aliquos figurate dictum, pro his quorum me-
rito cospudere deberet. *αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ* L. VI. 1. 10.

αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ] Stellæ vocantur Hebræi ses qui Doctores sunt, sicut
Doctores sibi personam sumunt. Vide quæ dicta ad Matth. xxi. 1. v.
29. Stellarum alie dicuntur *αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ* Ciceroni, & infixe;
alie *αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ*, quæ modo errantes, modo vagæ, aliis errantes dicun-
tur. His ergo Corporatianos comparat, quia si non sentiant in ve-
statione, id est doctrina semel ab Apostolo tradita. Vide supra
3. & 12.

οἱ δὲ ὅσοι τὸ οὐρανὸν εἰς αἶθρα τέμνουσι] Egregia oppositio. Volunt di-
ci sydera: sed potius eos tenebras expectant. Sunt autem verba de-
sumpta ex II. Petri ii. 17. vbi dicta vide.

15. *αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ*] Solebant, ut modo
dixi, Rabbini & Angeli & viri magni tribuere ea dicta, quæ dixisse
se poterant. Haec verba, quæ hic citantur, ut Corporatiani bene
convenientia, reperiuntur in libro qui dicebatur *Αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ*
quo usus est Celsus, & particulam ex eo produxit, quam habes apud
Origenem contra Celsum, libro v. inde etiam sumit Irenæus quod
habet iv. 30. Tertullianus inde hoc hausit & in librum de idololatria
transtulit. Antecesserat Enoch prædicens omnia elementa, omnia mundi
consuetudinem, quæ celo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros
Dæmonas, & Spiritus desertorum Angelorum, ut pro Deo aduersus Dani-
num conseruarentur. Et de cultu feminarum, i. ait Enochum filio suo
Methusale mandasse, ut notitiam eorum, quæ ipse hæreditaria tra-
ditione audierat, posteris suis traderet. Clemens Alexandrinus in
Excerptis indidem citat. *αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ αἱ ἀστὲρ*. Ibidem paulo post ab
Enoch ait, traditum, Angelos electos fuisse, qui hominibus Ma-
gistri fuerint Astronomiæ, diuinationis, aliarumque artium. Iuda-
ei libro fidem tribuebant. nam citatur in Zohar. Hæuit Georgius
Synocellus librum Græcum eo nomine, unde nobis partem satis ma-
gnam dedit Iosephus Scaliger in doctissimis ad Eusebium notis: in
qua & illa sunt de artibus, quas homines Angelorum ministerio ac-
ceperunt. Credo initio librum fuisse exiguum, sed cum tempore

quemque ea quæ voluit ei addidisse, ut in libris illis abstrusioribus factum est sæpe. Dicit autem *ἐπεφάνητο τῷ τῷ*, quia prædixit id quod illis est euenturum. Par constructio Ierem. xxv 11, 15. & alibi. Dicitur autem Enoch septimus ab Adamo, id est hominum septimus, si Adam primus numeretur.

Ἀλζαν, ἡδὲ ἡλδὲ κώκας] Præteritum pro futuro. Sic Pl. l. 3. *ἡλδὲ κώκας* id est vindictam faciet interprete Chaldaeo. Pro eo Rabbinii dicunt *תקן עש* Syri *תקן* (10).

ἐν ἀγγέλῳ μακάριον αὐτῷ] *עֲנִיךָ הַזֶּה* Deut. xxxiii. 21. vbi lxx. *σὺ μακάριος* καὶ *πῦρ* Aquila *ἐν τῷ μακάριον ἀγγέλιον*: vbi Aquila rectius credit *עֲנִיךָ* esse appellativum: at lxx recte *πῦρ* verterunt per *σὺν*. *Ἀγγέλ* vocari Angelos notauimus ad 1. Thess. i. 11. vbi quæ dicta nihil opus repeti. Similis Dei descriptio Dan. vii. 10.

ποῖσαι κείον καὶ πάντα] Quod tunc Enoch aut dixit aut dicere potuit, imminente diluuiο, idem Iudas ad ingentem illam interfecionem, quæ Iudæis contumacibus imminabat, referre commode potuit. *Κείον ποῖσαι* habes & Ioh. vi. 27. Hebræi dicunt *עֲנִיךָ* *תקן*.

καὶ ἐλίζα πάντας τοὺς ἀσθεῖς αὐτῷ] *αὐτῷ* abest in Manuscripto. *ἐλίζα* *תקן* idem est castigare.

ἐπὶ πάντων ἔργων ἀσθεῖας αὐτῷ ἐν ποσειδῶν.] *ἀσθεῖς* *πῦρ* hoc ad facta pertinet.

καὶ ἐπὶ πάντων ἔργων σκληρῶν, καὶ ἐλίζα πάντα αὐτῷ] Hoc ad dicta: *σκληρῶν* dura audire. Ioh. vi. 60. Gen. xlii. 7. 30. Sic & 1. Sam. xx. 7. 11. Paralip. i. 11. 13. Pron. xviii. 24. *עֲנִיךָ*. Talia verba Lamech locutus erat Enoch tempore.

ἀμφὶ πᾶσι ἀσθεῖς] In homines Deumque iniuri.

16. *ἐπὶ οἷον γέγυσαι*] Hic iterum Iudas incepit suis verbis loqui. *γέγυσαι* sunt qui libenter obtreçant superioribus, ut diximus 1. Cor. x. 10. *עֲנִיךָ* Num. xi. 1.

μυμψιστοι] non contenti modicis: non cupientes intra fortunam suam esse, ut Propertius loquitur. In Glossario: *μυμψιστοι* querulæ *μυμψιστεία* λήθειος ψυχῆς apud Clementem Alexandrinum Pedagogi i. 9. querebantur illi de imperio Romano, quod tamen nullum externum Iudæis fuerat, aut futurum erat lenius.

καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῷ πορδόμεναι] *ἐν ἐπιθυμίᾳ* *μυμψιστος* *πορδόμεναι* vocat eosdem homines epistola quæ secunda Petri dicitur. Omnia illi libidinum genera sectabantur.

καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν λαλοῦντες] Et hoc ex eadem epistola ii. 18. Mirastabant de virtutibus illis, quæ superiores essent Mundi fabricatoribus.

ἐν δαυμαζοντι *ἐπὶ οὐρανῷ ἀφελῶναι χάριτι*] Supple *εἶναι*. *δαυμαζον* *ἐπὶ οὐρανῷ* *ἀφελῶναι* *χάριτι* σου: *חַרְוֵי הַיָּדָר* Leuit. xix. 15. est iudicium gratificari ei qui potentior

tior est. Sic illi diuitibus qui in Ecclesia etiam adulabantur, vitis eorum fauendo, idque ut eorum largitionibus quæstum facerent. Sic & 11. Petri 11. 14. *ἡλεάζοντες ψυχὰς ἀσθελεπούς, καρδίαν γυμνασμένην πλεονέξῃς ἔχοντες.*

17. *ὕμῃς ὃ ἀγαπητοὶ*] Vos qui multum ab illis distare debetis.

μηδὲ οὐκ ἔστιν ῥημάτων ὅς πορευομένων] id est quæ pridem dicta sunt. Eadem locutio 11. Petri 11. 3. Intellige autem non tantum quæ scriptis mandata, sed & quæ voce dicta per manus tradebantur.

ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τῶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] maxime à Petro, Paulo, Johanne. Vel hinc videas scriptorē hunc aliquanto posteriore fuisse Apostolis.

ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ] id est tandem *עַד הַיּוֹם הַזֶּה*, quod verti solet *ἐν ἐσχάταις ἡμέραις* 11. Timoth. 11. 1. *ἐν ἐσχάτῳ ὧς χρόνῳ* 1. Petri 1. 20. In Manuscripto est hæc *ἐν ἐσχάτῳ τῷ χρόνῳ*.

ἐσονται ἑμπαικταί, καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορεύονται ὧς ἀσεβειῶν] Sumpsum ex 11. Petri 11. 3. *ὅτι ἐλεύσονται ἐπὶ τῶ ἐσχάτῳ ὧς ἡμεῶν ἑμπαικταί καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορεύονται*. Dicuntur *ἑμπαικταί* maxime quod resurrectionem irrideret. Illud *ὧς ἀσεβειῶν* construitur cum *τὰς ἐπιθυμίας*, estque vice *ἐπιθυμίας*, quæ cupiditates sunt impietatum, id est plane impiæ. Pro *ἐσονται* Manuscriptus habet *ἐλεύσονται*.

ἑτοί εἰσιν οἱ ἀποδοεῖζοντες] Supple *ἐαυτοὺς*. quod addi nihil necesse est, cum soleat subaudiri apud Hebræos tam in actiuo quàm in passiuo. Idem est quod modo dicit *ἀνακρινόμενοι*: qui semet à cæteris separant siue distinguunt, quasi multò sapientiores ac peritiores essent aliis, cum magno contemptu aliorum. *עַד הַיּוֹם*

ψυχὰς] non curant nisi res huius vitæ. 1. Cor. 11. 14. Jac. 11. 15. Hoc nomen contra eos qui Ecclesiæ Romanæ adhaerebant, Tertullianus sed Montanizans arripuit.

πνεῦμα μὴ ἔχοντες] iactant se miras habere inspirationes, at nullas habent.

20. *ὕμῃς ὃ ἀγαπητοὶ τῇ ἀγαπᾷ τῇ πρὸς ἐπιποδοδμεύετε ἑαυτοὺς*] illa *τῇ ἀγαπᾷ τῇ πρὸς* in Manuscripto postponuntur & coniunguntur cum sequente exhortatione, ad preces quæ certe fidem requirunt. Solet autem & *ἐπιποδοδμεῖν* & *ἐπιποδοδμεῖσθαι*. simpliciter poni pro dare profectum & proficere, siue assurgere. Act. xx. 32. Coloss. 11. 7.

ἐν πνεύματι ἀγίῳ πορευομένοις] dictante Spiritu sancto Rom. vii. 26.

21. *ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ τῇ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν*] *ἀγάπῃ τῇ πρὸς* & dici potest & dicitur modo qua Deum diligimus, modo qua Deus nos diligit. Huic loco prior significatio melius conuenit. Date operam ut vosmet conferuetis in dilectione erga Deum, quod fit tum per preces, tum per actus pios. Locutio non dissimilis Ioh. xv. 11.

πορευομένοις τὸ ἔλκος τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον] *ἔλκος* τῷ *Χριστῷ*, beneficium. *εἰς ζωὴν αἰώνιον*, per quod consequamur vitam æternam. Est quidem ea promissa. Sed quod liberaliter promittitur ex suo fonte nomen beneficii retinet.

Q

καὶ ἔτι μὲν ἐλπίτε διακρινάμενοι.] Manuscriptus καὶ ἔτι μὲν ἐλπίτε διακρινόμενοι. Nec aliter legit Latinus. At sensus hic videtur esse. Reprehendite illos, qui se ceteris præferunt. Ita enim sumitur διακρίνω 1. Cor. 1 v. 7. Est autem hic passivum pro reciproco more Hebræo, Niphal pro Hitpaël.

23. ἔτι ὅ ἐν φόβῳ σφίζετε.] ἐν pro per. ἐν φόβῳ terrore iniecto. Itz diuinæ. Sed non est id in Manuscripto hoc loco. Σφίζει autem hominibus tribuitur suo modo 1. Cor. VII. 16. 1. Tim. 1 v. 16.

ὅτι πίνετε ἀρκούντες.] Prouerbiale. Vide 1. Cor. 111. 12. Zach. 111. 2. וְכַן יִשְׂרָאֵל. Sequitur in Manuscripto: καὶ ὅ ἐλπίτε ἐν φόβῳ id est, iam lapsorum misereamini metuentes ne & vobis quid simile eueniat. Rom. XI. 20.

μεινῶντες καὶ τὸν ὕπνῳ τῆς σαρκὸς ἐσθλασμένοι χεῖναι.] Et hoc prouerbiale est ei. Leuitici XII. 47. 48. Μισοῖν hic μετανομιμῶς est fugere. Sicut μαινομαι dicitur id quod lepra aut alio morbo contactum est. Hebr. XII. 15. Sic & ἀσπιδόσθαι sordescere. Sic vestem vulnere infectam dicit Seruius ad 1 v. Æneidos. Sensus est: cauenda diligenter omnia per quæ mala dogmata aut exempla Carpoctatianorum possent irrepere.

24. τὸ ὅ στήθεσσι φυλάξαι αὐτοὺς ἀπὸ πάντων.] In Manuscripto φυλάξαι αὐτοὺς ἀπὸ πάντων. At Latinus legit ὑμᾶς non malè, quomodo est Rom. XVII. 25. quem locum ob oculos habuisse videtur Iudas. ibi est μέλει, quæ hic φυλάξαι ἀπὸ πάντων. qui aliquem sustinet, is eum custodit ne cadat. Vorse ἀπὸ πάντων vultur Xenophon & Plutarchus. Hebræis ἀπὸ πάντων וְאֵל כָּל שְׂפָדָה φυλάξω ἀπὸ τὰ πονηρὰ coniungit Paulus 111. Thess. 11. 3. De Deo agi ostendunt sequentia.

καὶ στήθεσι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτῆς ἀρκούντες ἐν ἀγαλλίᾳ.] Sic ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐξέως καὶ ἀρκούντες habet Coloss. 1. 22. Et in Manuscripto pro ἀρκούντες est ἀνιμῶντες vt 1. Thess. 111. 13. Κατενώπιον τῆς δόξης αὐτῆς: quasi dicas, coram Maiestate ipsius. Sic & διὰ τοῦ Θεοῦ pro Deo Luc. XXI. 69. ἐν ἀγαλλίᾳ πνεύματι cum summo gaudio, nempe tunc cum prius intrabunt in regnum Dei.

μὴν σοφίᾳ.] Sic & 1. Tim. 1. 17. Sic dicitur quia solus sapientiā a se habet.

τοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.] Hoc nomen non semper Christo, sed interdū & Deo datur, tanquam causæ principi salutis nostræ vt 1. Tim. 11. 3. Tit. 1. 2. 111. 4. Sed Manuscriptus adiicit: ὅτι Ἰησοῦ Χριστοῦ κλεῖν. quæ & Latinus legit.

ὁ Θεὸς καὶ μεγαλοσύνη κράτος καὶ δόξα.] In Manuscripto legitur: ὁ Θεὸς μεγαλοσύνη, κράτος καὶ δόξα καὶ ἡ γὰρ τὸ πνεῦμα τῷ Θεῷ. Habes ὁ Θεὸς & κράτος in simili exclamatione 1. Petri 1 v. 11. & v. 11. Addidit Iudas δόξα καὶ κράτος, agnoscens in Deo non potentiam tantum, sed & ius imperandi. & μεγαλοσύνη τὴν ἡμῶν quam vocem habemus & Hebr. 1. 3. V. 111. 1.

καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.] In Manuscripto μετὰ πάντας τὸν αἰῶνα καὶ νῦν: id est sicut ea habuit ante omne tempus, sic & nunc habet, & habebit semper. Sic legit & Latinus:

Semper honos, nomenque tuum, laudeſque manebunt.

HVGONIS GROTH
ANNOTATIONES
IN
APOCALYPSIN.

17040-17049

RELIGION TODAY

100

NO 29740094

H V G O N I S G R O T I I
A N N O T A T I O N E S
A D
A P O C A L Y P S I N.

VR de huius libri auctoritate & auctore addubitatum sit, causas esse arbitror quod diu in paucorum fuerit manibus, non additus codicibus in vulgus datis, ne accenderentur imperantium in Christianos odia ex his quæ de Roma hic prædicuntur. Deinde, quod quæ hic dicuntur de Resurrectione, de mille annis, de Gogo & Magogo, ea

sono congruunt cum Iudaïcis libris, & quanquam hic sensu posita alio, attamen à Cerintho & Christianis plus æquo Iudaizantibus, in sensum plane Iudaicum rapiebantur, ut & illud de Hierosolymis ex cælo delapsis. At vero Apostoli Iohannis esse hunc librum credidere illi quibus merito creditur, Iustinus contra Tryphonem, Irenæus IV. 37. 50. V. 30: Tertullianus aduersus Marcionem IV. & aliis multis in locis, quibus consentiunt Clemens Alexandrinus, Origenes, Cyprianus, & post eos alij multi. Adijciam de hac re Dionysij Alexandrini locum: ἐγὼ ὃ ἀντιτίσκει μὲ οὐκ ἀπὸ πολυμάστει τοῦ βιβλίου, πολλῶν αὐτὸ ὁρᾷ ἀντιθέσιν ἔχοντων ὁμοειδῶν. μάλιστα ὃ τῆς ἐλευθερίας φρονήσεως τινὲς ὑπολήψαντες τινὲς ὁμοειδῶν λαμβάναντες κακρυμμένῳ ἔῃ πᾶσι καὶ θαυμαστοτέραν τινὲς καὶ ἔχουσιν ἐνδοχῶς ὑπολαμβάνειν. καὶ γὰρ εἰ μὴ σιωπήσωμεν, ἀλλ' ὑπονοῶμεν γὰρ νομῶν πᾶσι βαρύτερον ἐκείνῳ τοῖς ῥήμασι, οὐκ ἰδὼν ταῦτα μετῶν καὶ κρίνων λογισμῶν πᾶσι ὃ πλεονάζει γήμων ὑψηλοτέρων ἢ ὑπὲρ ἐμὸς καταληφθῆναι νόμον. Credo autem ab Iohanne Presbytero Apostoli discipulo custoditum hunc librum: inde factum ut eius esse opus à quibusdam per errorem crederetur. Quod autem in quibusdam libris inscribitur Ἰωάννου θεολόγου non aliunde factum est, quam quod post Origenem Christiani, quem titulum Orpheo dano Platonici, meliori iure dederunt Iohanni. Id verum esse apparet, ex ipso Origene, Athanasio, Chrysostomo, & Cyrillo viroque.

Q iij

CAPVT PRIMVM.

ΠΟΚΑΨΤΙΣ] ἡλὲν ἀποκαλύπτου *sæpe* est apud Danielelem, de iis rebus quarum cognitio diuino munere habetur. Inde ἀποκαλύψας, quo nomine dicebatur liber ille Enoch, de quo diximus ad Iudam. Apud Esaiam xxv. 7. *כל ער הוה* est circumlocutio ἀποκαλύψας : Græci verterunt *ᾧ δὲ πρῶτον πάντα τοῖς ἔθνεσσιν*. Vtitur voce ἀποκαλύψας hoc sensu Paulus, vt I. Cor. xiv. 26. II. Cor. xii. 1. 7. Gal. ii. 2.

Ἰησοῦ Χριστοῦ] id est facta per Iesum Christum.

ὡς ἰδὼσαν αὐτοῦ ὁ Θεός] Sicut enim potestas, ita & cognitio talium in Christo est à Deo Patre. Ioh. v. 11. 16. xiv. 10. Infra v. 7. Sic Esaias de filiis suis rerum futurarum prænuntiis *הוה ל' הוה* v. 11. 18.

διδῶν τοῖς δούλοις αὐτοῦ] pro *οἷς τὸ δίδωαι* : vt ipse Christus seruis suis, id est Christianorum præcipuis, ista patefaceret, ex promisso, quod est Ioh. xvi. 12. Par loquendi genus Luc. i. 72. Ioh. vi. 52. & alibi.

ἃ δὲ ᾠρίσθη ἐν ταῖς] Alia citius : scripsit, vno aut altero loco exceptis, qui obiter adduntur cæteris, intra annos supra quingentos. Parum enim hoc ad tempus quo stetit Mundus. Sic Aggæi ii. 7. *adhuc modicum* esse diximus annos quingentos, ἃ δὲ ᾠρίσθη *ἐν ταῖς* Dan. ii. 28.

καὶ ἰσχυροῦ] Copula pro pronominæ relativo : Quæ significauit : Hebræi dicerent *וְהוּא*.

ἀποστόλας ὡς τὸ ἀγγέλου αὐτοῦ] modo per hunc, modo per illum Angelum, quem miserat. Est autem constructio non dissimilis Matth. ii. 16. & xiv. 10. Disce hinc etiam, cum Deus aut Christus dicitur apparuisse, id intelligi debere per Angelum Dei aut Christi nomine agentem & ipsius attributa repræsentantem. Vide quæ diximus in commentario ad Decalogum & ad Acta xvi. 11. 5. Vide infra 13.

τοῦ δούλου αὐτοῦ Ἰωάννη] non dicit Apostolo : quia qui diuinis visis illustrantur, eos maxime decet animi submissio. Sic & Esaias seruum Dei se vocat xl. 5. & Daniel ix. 17. Nomen autem suum & ponere & repetere aliquoties solent Prophetæ vt qui ipsos viros bonos credunt, etiam dictis eorum adhibeant fidem.

2. ὁ ἐμψύχων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ] Quia Iohannes *πρῶτον* nomen erat multis commune, ideo propius se designat, & se eum esse dicit, qui verbum Dei, id est Euangelij præcepta, annuntiauit populis complatibus. *Μαθητῶν* plerumque datiuum regit. At hic accusatiuum, quia ponitur pro *κηρύσσων* siue *ἀναγγέλλων*. Vide Ioh. xxi. 24. & infra xxi. 16. 20.

καὶ τὸν ἐμψύχων Ἰησοῦ Χριστοῦ] ἐμψύχων *ἐμψύχων* locutio & Hebræica &

Græca. Sic II. Regum xvii. 13. *ἡ πόλις αὐτὴ ἐστὶν ὡς νεκρά*. Est autem hoc loco *μετάνοια*. Nam per *ἡ πόλις* intelliguntur res ipsæ de quibus fertur testimonium: ea quæ fecit Christus: ut ostendunt sequentia.

ὅσα ἴδεν, καὶ εἶπε αὐτῷ. καὶ ἐπεὶ ἔβλεπεν ταῦτα] Manuscripti optimi nihil habent amplius quam *ὅσα ἴδεν*. Nec aliter legit Latinus. Cætera ex commate infra 19 huc irrepsere. Explicat quid intelligat *ἡ πόλις* *ἡ πόλις*, nempe ea quæ ipse viderat Christi miracula, mortem, vitam redditam, euectionem in cælum. Vide epistolam Iohannis 1. 1. 2. 3.

3. *μακάριοι οἱ ἀναγινώσκοντες*] Sic Dan. xii. 12. *μακάριοι οἱ ἐντρέψοντες*. Christianis ubique vexaris magnum solatium adferre poterant præsignificatæ Dei ultiones in Iudæos & Romanos. Vide infra xiii. 10.

καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας] id est *ταῦτα προφητείας*, quomodo accepit Latinus. Vide quæ diximus Rom. x. 1. 29. Addit hoc qui libet hic non statim ad omnes erat perueniturus: sed qui cum hæc erant, aliis ea quæ legerant, bona fide erant recitaturi.

καὶ μεμνημένοι ταῦτα ἐν αὐτῇ γράμμῃ] memori animo retinentes hæc scripta, ut nempe cum euentibus comparentur, unde magis & magis in fide roborantur Christiani: *μεμνημένοι* hic quod *μεμνημένοι* Luc. 11. 12. *ἐμνησθέντες* ibidem 51.

ὁ γὰρ κριτὴς ἐστὶν] quorundam, ut de bellis civilibus Romanorum, de Hierosolymorum excidio. Frequens apud Prophetas *ἐν ἡμέρᾳ* ut Deut. xxxii. 35. Esaiæ xiii. 6. Ierem. xlvi. 16. Ios. i. 15. Abd. 15. Soph. i. 7. 45. Non vult sibi obijci Iohannes, quod Ezechiel obiectum fuerat xii. 27. De voce *κριτὴς* vide Act. 1. 7.

4. *Ἰωάννης τῷ ἁγίῳ ἀποστόλῳ τῷ ἐν Ἀσίᾳ*] Præcipuis ecclesiis in Asia proprie sic dicta, ubi fuerat regnum Gog. Ad eas specialiter scribis, quia dum poterat, eas præsens vexarat. Sed sub earum nomine tacite comprehendit & alias ecclesias, quæ earum status & qualitates ad septem quasi genera possunt reuocari, quorum exemplum præbent illæ Asiaticæ.

ἡ χάρις ὑμῶν καὶ εἰρήνη] Eodem modo Paulus Ecclesias salutare solet, ut 1. Cor. i. 3. 11. Cor. i. 2. Gal. 1. 3. Eph. 1. 2. & alibi.

ὁ γὰρ πατήρ ὁ θεὸς, ὁ πατὴρ, καὶ ὁ ἐρχόμενος] Noluist hos articulos & participia declinare, ut eò magis Dei immutabilitatem ostenderet, quomodo Proclus dicit *ὁ θεὸς* ad Timæum, ut diximus ad Marcum vii. 40. Quia vero *εἰμὶ* non habet participium præteritum, ideo ad præteriti significationem coactus fuit uti voce modi indicatiui. Sic & infra 19. 8. xi. 17. *ἐρχόμενος* autem significat idem quod Latine *futurus* ut & infra 19. 9. & Ioh. xv. 1. 13. Act. xv. 21. & alibi. Hebræi sic usurpant *עָמַד*. Sic & Theff. 1. 10. *ὁ πατὴρ ὁ θεὸς ἐρχόμενος* idem quod *ὁ πατὴρ ὁ θεὸς μελλόμενος ἐρχόμενος* Mat. 11. 7. Luc. 11. 7. Vide & Hebr. x. 37.

κ) ὑπὸ τῶν ἐπὶ τὰ πνεύματα αἱ ὅσιν ἐνόησαν τὴν θεοῦ ἀσπίδα.] In Manuscripto πνεύματα τῶν ἐνόησαν. Septem Spiritus & hīc & infra v. 6. & vii. 2. esse Angelos multi putarunt, quia receptum est apud Hebræos septem esse maximos Angelos, qui Deo adstant, nempe quomodo septem principes adstant regi Persarum, quæ aula, quia erat magnificentissima, ideo ad eius formam Dei aulam formant Hebræi. Vide Tobiam xii. 15. Matth. xviii. 10. & utrobique à nobis dicta. Adde Hermam ii. 9. Clementem Strom. vi. Sed rectè omnia qui expendet, & conferet locum qui infra est v. 6. vbi itidem Spiritus dicuntur oculi Dei, per quos oculos diximus in Zacharia iv. 10. significari multiformentem Dei providentiam, eò potius feretur, ut hīc existimet denotari septem illa velut membra diuinæ providentiæ, quæ nominantur infra v. 12. & vii. 12. Et sic erit ἐν τῇ δυνάμει. Optatur enim pax à Deo & septem Spiritibus, id est à Deo per septem hos modos operante. Firmat hanc interpretationem quod infra capite v. distinguuntur Spiritus & Angeli.

κ) ὑπὸ Ἰησοῦ χριστοῦ.] Non à Deo tantum Patre per illos quos diximus modos operante, sed & à Iesu Christo optat Ecclesiis prospera omnia. Sic & Paulus Rom. i. 7. i. Cor. i. 3. & alibi.

δ μαρτυρὸς ὁ πνεύς.] Etiam hīc nominatiuos usurpauit ἀκλίτως, ut sicut Dei immutabilitatem significauerat, ita & Christi in testimonio suo & regno immutabilitatem significaret. Vide Hebr. xii. 8. & ii. Cor. i. 20. Dicitur autem Christus ὁ μαρτυρὸς ὁ πνεύς, quia in nominibus quæ Dei nomine ad nos pertulit, & quorum multa à Christo generaliter dicta in hoc libro specialiter explicantur, dignissimus est cui credatur. Vide Esaiam lv. 5. Ioh. iiii. 12. vii. 38. xviii. 37. & de voce πνεύς i. Tim. i. 15. Idem titulus Deo ipsi tribuitur Ps. lxxxix. 38.

ὁ πρωτότοκος ἐν τῷ νεκρῷ.] id est qui mortuorum primus ad vitam resuscitatus est immortalē. Vide i. Cor. xv. 20. Coloss. i. 18. & ibi dicta. Resurrectio est natiuitas quædam Matth. xix. 28. Act. xiii. 33.

κ) ὁ ἀρχὸν τῆς βασιλείας τῆς γῆς.] Matth. xxviii. 18. infra xix. 6. Hoc vult: Nolite, quominus Christi præcepta & exemplum sequamini, timere Mundi huius reges. Christi enim tanta est potentia, ut, vbi volet, eos sit destructurus, aut sibi subiecturus. Daniel Deo eundem titulum dederat i v. 14.

τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς.] nouus incipit sensus, & connectuntur hi datiu cum eo quod sequitur αὐτῷ ἡ δόξα. Verè autem Christo conuenit hic titulus, ut discere est ioh. xiii. 34 xv. 9. In Manuscripto τῷ ἀγαπῶντι, ut indicetur perpetua dilectio.

κ) λούσαντι ἡμᾶς ὑπὸ τῆς αἵματός τῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ.] Sanguine suo, id est morte tolerata certos nos reddidit veritatis eorum quæ docuerat, quæ talia sunt, ut nihil sit aptius ad purgandos à vitiis animos.

Confer

Confer Eſaiæ iv. 4. Eph. v. 26. Rom. iii. 25. v. 9. Eph. i. 7. ii. 3. Col. i. 14. Hebr. ix. 14. x. 19. 29. Humidæ naturæ ſub qua eſt & ſanguis, proprium eſt lauare. Id verò per egregiam ἀλληγοίαν ad animam transfertur. Dicitur autem Chriſtus ſuo ſanguine nos lauiffe, quia & ipſe omnia præſtitit, quæ ad id requirebantur, & apparet ſecutum in plurimis effectum. In Manuſcripto: λύσαντι ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀμύρτης. Meminit vtriuſque lectionis Arethas.

6. Ἐποίησεν ἡμεῖς βασιλείαν καὶ ἱερείς τῷ Θεῷ ἐπαῖι αὐτῷ] Hic iterum locutio qualis ſupra ἐσημαίνεν. Eſt enim copula cum verbo loco participij. Recta enim locutio fuerat ποιήσαντι. Deinde βασιλείαν pro βασιλεῖς, ſicut ἡεράτευμα pro ἱερείς I. Petri ii. 5. 9 Sic & infra v. 10. Latinus: *fecisti nos Deo nostro regnum & sacerdotes*. Et illud ἐ ante παῖι eſt ἐξηγήτικον vt Ii. Cor. i. 3. xi. 30. Eph. i. 2. Coloff. i. 3. ii. 2. iii. 17. i. Theſſ. i. 3. ii. Theſſ. ii. 16. Iac. i. 37. iii. 9. De reiſſa diximus ad dictum Petri locum. Reges ſunt Chriſtiani, ob victorias de Carne, Mundo, Diabolo: Sacerdotes, quia Deo offerunt corpus purum, preces ſanctas, opera pietatis & miſericordiæ. Rectius igitur nos uſurpabimus dictum illud Stoicorum, μῦθος ὁ σοφὸς ἱερός: de quo egregia habet, quanquam non accedentia ad τὸ τέλειον. Hierocles ad illud Aurei carminis, ἀθανάτους μὲν θεοὶ. Iuſtinus colloquio cum Tryphone. δὲ τῷ ὀνόματι τῷ θεωροῦντος αὐτὸς ὑπὸ τῷ ῥυθμῷ ἰμῶντα, ποντῆσι τὰς ἀμύρτας ἐπημύνησιν, πνευμάτων δὲ τῷ λόγῳ τῆς κλήσεως αὐτῶν, ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν ἄλμος ἐσμὲν τῷ Θεῷ, ὡς ἐαυτοὺς ὁ Θεὸς μύρτυρει, εἰπὼν ὅτι ἐν πάντι τὸ πᾶν ἐν τοῖς ἐθνέσι θύσας δουρέτους αὐτῶν ἐκείθεν προφύροντες. Marcus Antoninus libro iii. ὁ γὰρ τῷ ἀνὴρ ὁ ποιῆτος, οὐκ ἐν ὑποφύμῳ τὸ ὡς ἐν ἐρείοις ἡδὲ τῷ ἱερός τις ἐὶ ὑπουργὸς Θεῶν, &c. Etiam Paraphraſtes Chaldaeus ſacerdotem vocat. In Manuſcripto hîc: Ἐποίησεν ἡμῖν βασιλείαν τῷ Θεῷ.

αὐτῶν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰώνων. Ἀμήν] Eadem verba I. Petri iv. 11. Eſt autem hoc Amen & affirmantis & approbantis.

7. ἰδοὺ ἔρχεται μὲν ᾧ νεφελῶν] Aderit cum magna tempeſtate aduerſus incredulos Iudæos & Romanos. Eximie quidem & καὶ κυριολεκτικῶς in ultimo aduentu Chriſtus in nubibus aderit: ſed & omnis alia vltio quam Deus de inimicis ſuis ſumit, ſic figuratè deſcribitur: vt Eſaiæ xix. 1. Ezech. i. 4. Pf. civ. 3. Dan. vii. 13: nempe quia ex nubibus ſunt tonitrua, fulmina, grandines. Quæ autem Deo tribuuntur in Vetere Teſtamento, eadem in Nouo, & in vaticiniis de Nouo tribui ſolent Chriſto vt Dan. xi. 13. hîc infra xiv. 15.

καὶ ὅψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμός] Ex Eſaiæ xl. 5: id eſt ſentient omnes eius vim. Hebræi omnes ſenſus viſionis nomine exprimunt, vt Exodi x. 18. Ierem. i. 31. & alibi.

καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξέκλινον] Qui ipſum & Eccleſiam eius omnibus modis vexarunt. Vide Act. ix. 5. Deſumpta verba ex Zach. xii. 11. Vide quæ ibi diximus, Talia dicta varie uſurpantur: quia aut erant prouerbia,

R

antequam Prophetæ ea ponerent, aut ex Prophetarum scriptis facta sunt prouerbialia.

καὶ κόπονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς] ἐπ' αὐτὸν, id est propter mala ipsi & Ecclesiæ eius illata. ὅτι pro propter. Hebræi dicerent קלף. Sic וְכָל הָאָרֶץ quamobrem apud Aristophanem. πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, id est Iudæi domitæ foris. Deinde etiam Populus Romanus & Prouinciæ Romanæ. Et hoc ex eodem Zachariæ loco sumptum est, sed ea quam dixi libertate. Vox φυλαὶ sæpe de populis usurpatur, vt Gen. xxviii. 14. Ps. lxxii. 17. vbi in Hebræo עַמִּי.

καὶ, Ἀμὲν] Approbat Iohannes futura Dei iudicia. Idem est καὶ & Ἀμὲν sicut Ἀββᾶ & πατήρ. Sed placuit vti utroque sermone, quia hæc tangunt & Iudæos & Gentes. Vide II. Cor. i. 20. & infra xxii. 20.

8. ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ ὁ κύριος ὁ θεός] In Manuscripto Ἀλφα καὶ τὸ Ω, non male. Nam Ἀλφα eo sensu totum pronuntiari solebat. Sic *Alpha penulatorum* apud Martialem. Ω autem non aliter quam Ω pronuntiabatur. Ausonius:

Et suprema notis ascribitur Argolicis Ω.

Neque enim addi solebat μέγα, vt nec μικρόν ad ο, nec ψαλόν ad ι vel ο. Est autem locutio à Rabbiniis desumpta qui dicunt קה רחל קה, ab initio ad finem, vt Ialhurh ad II. Sam. Isaac Benarima ad Leuit. xxvi. & contracte תחילת וסוף Principium & finis in libro Zohar, in porta lucis, in portis iustitiæ, Bahir & alij. Iohannes eam locutionem aptauit ad Alphabetum Græcum, quia ipse Græcè scribebat. Quid autem hac locutione velit, ex sequentibus facile intelligetur: nempe Deum eundem & esse semper & fuisse, ac proinde certa eius promissa: quod olim significatum per יהוה & יהוה יהוה. Vide quæ dicta ad Exodum II. 15. & VI. 5. Et adde Esai. xli. 4. xlii. 6. xlviii. 12. Plato, ὁ μὲν δὲ θεός, ἀσώτῃ καὶ ὁ πανταίους λόγος ἀρχὴ καὶ τέλος, καὶ μέγα τῷ ὄντι ἀπάντων ἔχει.

ὁ ὢν καὶ ὁ ὢς καὶ ὁ ἐρχόμενος] supra i. 4.

ὁ παντοκράτωρ] Non sine causa & hoc additum. Nam hominibus euenit, vt promissa non impleant, aut per inconstantiam, aut per impotentiam. Quare utrumque à Deo remouendum fuit. Solet autem per παντοκράτωρ verti Hebræum הוהוה יהוה.

9. ἐγὼ ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν] Eiusdem fidei. Ego Iohannes nempe illam designatus.

καὶ κοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει, καὶ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἐν χειρὶ Ἰησοῦ] Græci non videntur legisse καὶ ὑπομονῇ. Potest tamen id ferri, si βασιλείαν interpretersis ad regnum: nempe vt participem se dicat Iohannes aduersorum, sed cum certa spe regni futuri, quæ causa sit cur illa aduersa magno animo perferantur. κοινωνός est κοινων. ἐν χειρὶ Ἰησοῦ est per Christum, dante Christo.

ἐγὼ ἰγνόμενος ἐν τῇ πύσει τῇ καλεσμένη Πάτμῳ δεξὸν τὸν κύριον τὸν θεόν, &c.] In Manus. ἐγὼ hic repetitur ante ἐγνόμενος. In Patmo scriptam Apocalypsin tradit

Dorotheus Tyri Episcopus: Ephesi scriptam Eusebius. Vtrumque verum est distinctis partibus. Priora in Patmo visa & perscripta: Posteriora Ephesi, ut infra dicemus. Fuisse autem Iohannem in Patmo Claudij iussu, & ibi visis illustratum tradidit Epiphanius in Alogis, non dubium quin veteres secutus. Et id verum puto. Nam & alij ante excisa Hierosolyma scribi hunc librum cœpisse argumentis non malis colligunt. Proconsul Asiæ cum intelligeret Ephesi novam existere sectam Iudæorum, cuius princeps esset Iohannes, atque inde turbas oriri, quales illæ quæ describuntur Act. xix. scripsit de eo, ut credibile est ad Claudium peregrinis religionibus inimicum: cuius iussu Iohannes, quasi seditiosus, deportatus est in insulam, quæ frequens poena eo tempore L. rei capitalis §. Constat L. relegati D. de poenis: maxime in causa seditionis L. Capitalium §. solent quidem. D. tit. de Poenis: Paulus Sententiarum V. tit. xxii. §. 1. Inter seditiosos autem habiti & illi qui superstitione nova hominum animos commouerent L. Si quis aliquid tit. de Poenis. Electæ autem ad hoc plerumque insulæ exiguae & propè desertæ, qualis Scriphus & Gyaros apud Iuvenalem & Tacitum, Amargus, Cercina, Pandateria. Talis & Patmos in Aegeo. Apud Tacitum xv. Annalium habes: *Claudiano Quietō, Iulia Agrippa, Blatia Catulina, Petronia Prisca, Iulio Almo, velut in agmen et numerum, Aegei maris insula permittuntur.* Firmat hanc de deportatione Iohannis per Claudium facta sententiam, quod Iohannes infra Imperatores Romanos à Claudio numerare incipit, sicut tempora Ezechiel à sua deportatione numerat. Non obstat his quæ diximus id quod ab aliis traditum est à Domitiano Iohanni irrogatum Patmi exilium. Nam vetera contra Christianos edicta fustulit Vespasianus, ut ex Tertulliano discimus, restituit autem Domitianus. Quare qui Vespasiani tempore domum ad exilium redierant, ij iterum in idem exilium missi sunt à Domitiano. Ea autem visorum pars, quæ Iohanni in vrbe Ephesi obligit, pertinet ad Vespasiani tempora, ut & infra patet. Dicit autem Iohannes se in Patmo fuisse, *ὅτε τὸν λόγον τῆς βουλῆς, ἧς ἡ ἀρχαία τοῦ θεοῦ κελεύει*, quibus partibus etiam supra Euangelium descriperat. 2. Habet enim Euangelium sua præcepta cum promissis: habet & historiam rerum quæ præceptis auctoritatem adstruit. Hæc autem doctrina, ut pote noua, nec Paganis minùs quàm Iudeis inuisa in seditionis crimen rapiebatur, ut iam diximus, & apparet Act. xvii. 6. xxi. 38. Magna autem Christianorum consolatio in hoc erat, quod Iohanni terris excluso cælum patuit.

10. *ἐν πνεύμῳ καὶ τῷ λόγῳ*] id est, cum Dei Spiritu. Sic & qui à Dæmonibus possidentur, dicuntur esse *ἐν πνεύματι ἀκατάπτω* Marci i. 23. v. 2. Idem dicit quod Ezechiel verbis alijs *וְיָהוָה עָלַי* Non ergo

R ij

quæ iam narrabit, vidit corporis sensibus, sed intrâ animum, vt Petrus Act. x. 10.

ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ] Ita Christiani vocarunt eam diem quæ Iudæis dicitur μία σαββάτων, ob resurrectionem Domini quæ ea die contigerat. Qua die conuentus Christianos solitos fieri & Pauli epistolæ nos docent, vt Iustinus Apologetico secundo, vbi Græcorum more diem eum Solis nominat. Nomen κυριακῆς ἡμέρας habes in Ignatij epistola ad Trallianos & ad Magnesium, & in Constitutionibus Clementis aliquoties, item in Irenæi loco, quem seruauit nobis scriptor responsionum ad Orthodoxos. Inter Dominica solemnia, Tertullianus de Anima. Sic olim festi dies πικνὴ ἡμέρη.

11. καὶ ἤκουσα φωνὴν ὀπίσσω μου ὡς σάλπιγξ] Illud ὀπίσσω μου respicit locum Esa. xxx. 21. Magis improuisa sunt quæ à tergo obueniunt. Illud autem ὡς σάλπιγξ respicit Psalmum xlvii. 5. & Zach. ix. 14. Intelligit autem vocem valde sonoram. Nam quicquid sonorum est, tubæ comparatur. Esaia xlviii. 3. lvi. 1.

ὁ βλέπων γράψει εἰς βιβλίον] id est, quod iam videbis & audies. Est enim præsens pro futuro proximo. Et videre pro quouis sensu.

καὶ πύμνον ὡς ἐπὶ ἀγγελισίας] Nempe huius visi descriptionem. Neque enim ad cætera huius libri hoc pertinet. Diuersa visa diuersis temporibus Iohanni obtrigere, vt & Prophetis aliis. Septenario numero multum vititur Apocalypsis: quia Hebræis rerum summum denotat.

εἰς Ἐφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτιραν, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδύκειαν] Solent Prophetæ alludere ad urbium nomina, vt Michæas i. 14. 15. Hæc nomina omnia Christianos sui officij pulchrè admonent. Ἐφεσος monet accendi eos debere desiderio rerum æternarum. Ἰφως enim est desiderium. Σμύρνα vt sint incorrupti, qualis est myrrha, qua de re diximus ad Matth. ii. 11. Pergamum, vt sublimia cogitent. Sublimia enim omnia dicta Asiaticis πέργαμα notat Hesychius, & Suidas, & Seruius ad secundum Æneidos. Thyatira θύειν ἀτιρεία, id est, in honorem Dei interficere indomitos affectus. Σάρδεις, bene impressa animo tenere Christi præcepta, sicut inter gemmas omnes signa optime imprimit Sarda. Φιλαδέλφεια ad amorem fraternum, Λαοδύκεια ad iustitiam erga populos omnes demonstrandam excitat. Sunt autem hæc vrbis nobilissimæ Ionix, Lydiæ, Æolidos, Cariæ, vt ex Stephano, Plinio, Ptolomæo apparet.

12. καὶ ἐντὶ] id est, tum, aduerbium loci pro aduerbio temporis: sed hoc ἐντὶ abest in libris multis.

ἐπὶ στήθεσσι βλέπει τι τὴν φωνὴν, ὥς ἐλάλει μετ' ἐμοῦ] In Manuscripto λαλεῖ quasi in re præsentī. Est & hîc μετανυμία: Nam vocem nominat, cum ipsum qui loquebatur intelligi vellet. Similis locutio Matth. iii.

3. Rectè autem respexisse se dixit, quia à tergo vox sonabat, vt iam
audiuimus.

η) ὁπισπείλας εἶδον ἐν τῇ λυχνίᾳ χρυσῆς] מנורות זהב . Sicut in Templo
vnum erat candelabrum cum septem lucernis, Num. viii. 2. Zach.
iv. 2. ita nunc in signum multiplicatæ Gratiæ septem candelabra,
septenas habentia lucernas. Per has significantur primò septem
ecclesiæ Asiaticæ, deinde per eas etiam aliæ eis similes, in id factæ
vt Mundo præluceant. Vide Philip. i. 15. Ioh. v. 35. Matth. v. 16.
Septenarius numerus, vt Philo explicat libro de herede rerum di-
uinarum, de candelabro templi agens, puritatem significat, au-
rum vero immunitatem ab omni rubigine: quò spectat & quod in-
fra est xx1. 18. 21. Describuntur hîc ecclesiæ quales esse debent.

Ε. ἐν μέσῳ ἡμῶν ἐπὶ τὰ λυχναίων ὁμοιον ἡμῶν ἀνθρώπου] Angelum in Christi figura, qui Christus tali nota describitur *μυστικῶς* apud Daniele *v* 11. 13. x. 5. Vide tum ibi, tum ad Matth. *v* 111. 20. dicta. Parlocutio infra *xiv*. 14. In Manuscripto legitur : Ε. ἐν μέσῳ ἡμῶν λυχναίων ὁμοίωμα ἡμῶν ἀνθρώπου. Dicitur autem Christus versari in medio candelabrorum, quia adest ecclesiis: sicut & de Deo *ἐμμενῶν* vsurpat Moses *Leuit.* *xxvi*. 11. & Paulus *11. Cor.* *v* 1. 6. & esse in medio, *Esaias* *xi*. 6. Rem ipsam habes *Matth.* *xvii*. 1. 20. & *xxvii*. 1. 20.

· ἐνδεδυμένον ποδήρη | Sicut & Angeli describuntur Ezech. 1 x. 2. Dan.
x. 5. Vtrobique in Hebræo est דָּרָה. quod in Ezechiele לַחֲשִׁמֶּת
· ποδήρη: in Daniele verò Theodotion retinuit vocem Hebræam,
alii interpretes ponunt Ζαίρετα, alij βύσσινα. Est ea vestis sacerdotalis
Exodi xxv 11. 38. Levit. vi. 10. xvi. 4. 23. 32. Datur autem Ange-
lis, vt itidem Dei ministris, quales sunt sacerdotes: sicut vicissim sa-
cerdoti datur Angeli nomen apud Malachiam. Christo autem hic
datur poderes vt summo sacerdoti, qui ei titulus optimo iure tribui-
tur sæpe in epistola ad Hebræos. De podere vide Iosephum, & Hie-
ronymum libello de vestibus Sacerdotalibus. Est idem nomen &
apud Apuleium. Quod hic ποδήρης infra λίνον λαμπρόν xv. 6. Byssus, Li-
ni splendidissimum genus, de quo videri potest Plinius xix. 1.

ἔδωκεν αὐτῷ ἑνὶ ἄρῳ χρυσοῦν] Erāt hoc regum balteos
 gestare aureos. Job. xxi. 18. quo alludit Esaias xi. 5. & Ps. xvi. 11. 33.
 40. Idem tribuitur Michaeli & Angelorum principi Dan. x. 5. vbi
 Theodotion (κ) ἡ ὄσφους αὐτοῦ δέωκεν ἐν χρυσῷ ὠφάξ) Tribuitur au-
 tem vt linea vestis ira & aureus balteus etiam Angelis infra xv. 6.
 Christo autem meritò idem tribuitur vt regnanti super Angelos
 ipsos. Eph. i. 20.

14. ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτῆς αἱ ῥίχες λευκαί, αἷσι τέλει λαλοῦν ὡς γλῶσσαι] Quod Deo apud Danielem v. 11. 9. idem hic tribuitur Christo. Significantur autem, ut ad Danielem diximus, iudicia pura à turbidis affectibus. Vi-

de & Matth. xxviii. 3. Lanz simul & niuis comparationem habet Eſaia 1. 18.

κ' αὶ ὁφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλόξ πυρός] Hoc Deo tribuitur apud Ezechielem i. 27. Michaëli apud Daniele x. 6. Christo iterum infra xix. 2. Ignis omnia penetrat. Sic Christus omnia etiam intima peruidet Hebr. ix. 13. Ideo nulla ecclesiarum vitia dissimulat.

15. κ' αὶ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολίβανῳ] Et hoc Michaëli tribuitur Dan. x. 6. ubi in Græco : ὁ σκέλι ὡς ὄρασις χαλκοῦ εἰλεῖντος , & Cherubinis Ezech. i. 17. ubi lxx, ὡς ἀσράπτων χαλκός. Significari diximus per hæc actionum probitatem. Nam per pedes significantur actiones, ut diximus ad loh. xiii. 10. Sunt autem multa eadem in viso Danielis, & in hoc viso Iohannis: quia sicut ibi prædicantur aduersa & prospera populi Iudaici, ita hic populi Christiani, χαλκολίβανοι ex vitro & lapide fieri ait Suidas. At Latinus hic vertit aurichalcum, quod æris genus esse præstantissimum Plinius nos docet, & Scholiastes ad clypeum Hesiodi, & Seruius. Vulgus ob similem auro fulgorem aurichalcum dixit, ut apud Festum est. Videtur χαλκολίβανος vox esse hybrida ex Græco χαλκός & Syriaco לבן, quod est εἰλεῖν vel εἰσπράττειν. Pari de causa infra Angelo dantur pedes quasi columnæ igneæ.

ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρομένοι] Sic Prou. x. 21. ἵππῳ πόδες ὄρουσι πεπυρομένοι. Etiam πῖρρ' veritus πῖρρ' multis in locis & de argenteo dicitur Pl. lxv. 1. 9. Zach. xiii. 9. καμίνος autem hic, id quod alibi χαλκολίβανος. Significatur ergo ær & sua natura præstans, & præterea igne purgatum.

κ' ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων] Sic de Cherubinis Ezech. i. 24. & xl. 11. 2. Vide & infra xix. 6. & Eſaia xvi. 12. Ionam. i. 41. Sicut tubæ, ita maris clangentis ingens est sonus, Sic Euangelium longè lateque auditur.

16. κ' ἔχον] Supple ἔχον. At in Manuscripto deest ἔχον

εἰ. τῇ δόξῃ αὐτοῦ ὡς ἀστὴρ ἐπὶ τῆς] Stellæ sunt Doctores, ut diximus: ad Matth. xxiv. 29. Docere autem in Ecclesia Christiana præcipue est Episcoporum, quos hic figurari discemus infra 30. Sic & Apostoli per Stellas figurantur infra xii. 1. Stellæ non dissimiles gemmis: unde & Poëtis quæ gemmata sunt stellata dicuntur, ut apud Ovidium est Metamorph. viii.

Gemma nitidas vertantur in ignes.

Id est in stellæ. Gemmae autem in manu dextra fœni solebant leniri. xxii. 24. Agg. ii. 24. Sirach. xl. 11. 13. Per id significatur homines episcopos in magno apud Christum esse pretio, & ab eo sollicitè custodiri.

κ' ἐκ τῆς στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίκτυρος, ὅς ἐστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ] Rursus subaudi ἔχον. Sermo Euangelicus ex Christi ore proficiscens intima penetrat

neque actiones tantum, sed & cogitata bona malaque discernit. Vide quæ dicta ad Hebr. IV. 12. Eph. VI. 17. & infra II. 12. 16. Alibi gladius ultionem significat: sed quod dixi convenientius est iis quæ sequuntur ad ecclesias pertinentia. μάχαιον δίστομον ensē bis acutum vertit Tertullianus aduersus Iudæos, & tertio aduersus Marcionem. Vide & infra XIX. 15.

καὶ ὅς τις αὐτῷ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ] Tota facies eius ita splendebat, sicut sol cum splendet maxime. Id signum maiestatis vt Matth. XVIII. 2. Adde Abac. III. 4. Angelo idem tribuitur infra XI. Magna autem piorum consolatio, quod & ipsi, suo tamen gradu, tales erunt, Matth. XIII. 43.

17. καὶ ὅτι εἶδον αὐτὸν ἔπαινον ποιεῖν τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρῶς] Præ metu vt Iosue V. 15. & Daniel. VII. 8. & X. 8. 9. vbi Iacchiadem vide. Idem Apostolis euenit Matth. XVII. 6.

καὶ ἐπὶ θανάτου τῷ δειξάντι αὐτῷ ἐπὶ ἐμοὶ λέγων, μὴ φοβέσθαι] Gestu simul & voce me crexit, vt Danielem Angelus VII. 18. X. 10. 11. In Manuscripto: ἐπὶ θανάτου τῷ δειξάντι αὐτῷ ἐπὶ ἐμοί.

18. ἐγὼ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος] πρῶτος, id est, summus dignitate, cum potestate multo maiore quàm ante quisquam. De hoc significato vocis πρῶτος vide quæ dicta ad Ioh. I. 15. ἔσχατος, id est, contemptissimus hominum Esaia LIII. 3. nimirum captus, irrisus, verberatus, flagris cæsus, addictus supplicio & quidam serui.

καὶ ὁ ζῶν] id est, ζωοποιῶν: quo sensu ζῶν ponitur, & Ioh. VI. 51. & Act. VII. 35. Christus in terris agens vitam attulerat mortuis, valetudinem (quæ & ipsa Hebræis vita dicitur) ægrotis.

καὶ ἐξουσίαν νεκρῶς] Et ipse tamen mortem reuera subij. Hoc ideo dicitur vt sciatur is esse qui misereri aliorum posset. Hebr. IV. 15. Id verò maximè pertinebat ad demendum Iohanni metum illum ex Christi maiestate susceptum.

καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ ἡ ἀνάστασις] Ita viuo, vt tibi & aliis vitam & temporariam & æternam præstare possim, Ioh. X. 28.

ἀμὲν] Videtur esse interlocutio Iohannis: & post eam continuari sermo Christi. Personæ loquentes interdum subticentur. Vide circa finem huius libri.

καὶ ἔχω κλεῖς τῆ θανάτου καὶ τῆ αἰῶνος] Quod de Deo dicitur, viuificat & mortificat, deducit ad inferos & reducit v. Sam. II. 6. & Dei sunt exitus mortis Ps. LXVII. 21. id Christus sibi quoque iure vindicat. Potest claustra mortis & claudere & aperire. Clavis imperium potestatemque significat, vt infra II. 7. IX. 2. XX. 1. In Orphicis habes.

δοῦναι νεκροῖς βερίθραν κληῖδας ἔχειν.

In iisdem hymnis & alibi clauis sæpe pro potestate. θάνατος est mors:

ἀδης status post mortem. Vide Matth. x v 1. 10. 1. Cor. xv. 55. infra v 1. & xx. 13. 14. Hoc vult Christus: non morieris, nisi vbi ego volucro: Et Ecclesiam meam liberabo, vbi volucro. Et tituli autem & ornamenta Christi mox in memoriam reducentur ecclesiis, pro cuiusque merito.

19. γράψον οὐὶ ἃ εἶδες] Primum hoc ipsum visum scribe, scripturus deinde & alia. οὐὶ, id est quia me tam potentem vides.

καὶ ἃ εἶσι] Statum presentem ecclesiarum per Asiam, sub quibus intelliguntur & alia. Hoc scribetur capite secundo & tertio.

καὶ ἃ μέλλει γράψαι] Quæ futura sunt & scribentur capite 1 v. ac deinceps.

20. τὸ μυστήριον ᾧ ἐπὶ ἃ ἀστέρον ὧν εἶδες ὅτι τῆς δεξιᾶς καὶ τὰς ἐπταλυχίας τὰς χρυσᾶς] Supple, etiam hoc scribe. Et μυστήριον vocat μετανυμμάς, id quod per mysticas figuras significatur vt Dan. 11. 27. Ephes. v. 32. sic & infra xv 11. 7. τὰς ἐπταλυχίας breuiter, pro τὸ μυστήριον ᾧ ἐπὶ ἃ λυχίων. In Manuscripto legitur ἃς εἶδες ἐν τῇ δεξιᾷ μου.

οἱ ἐπὶ ἃ ἀστέρες ἄγγελοι ᾧ ἐπὶ ἃ ἐκκλησιῶν εἰσι] Diximus ad Malach. 11. 7. post Dauidem Kimchium, summos Sacerdotes dictos Angelos Hebræis, quia & Dei mandata ad populum, & preces populi ad Deum deferrent Angelorum instar: Ostendimus etiam hoc loquendi genus ab Hebræis venisse ad Ægyptios, qui & ipsi τὸν ἀρχιερεῖα dixerε ἄγγελον. Summis sacerdotibus Templi respondent in Ecclesia Christiana Principes Presbyteri, οἱ πρεσβύτεροι apud Iustinum, qui per excellentiam dicti ὁπίσκοποι. Pari modo Sacerdotibus & Leuitis respondent Presbyteri & Diaconi, vt intelligi potest ex vaticinio Esaiax lxv 11, 21. Non sunt quidem omnes functiones eadem: sed satis est τὸ ἀνυλόγουν, propter quod nominum fiat communicatio. Hi ἄγγελοι istarum ecclesiarum, ab ipso Iohanne erant constituti, & illis alij deinceps episcopi suo ordine successerunt, vt Tertullianus nos doceat de Præscriptionibus hæreticorum, & aduersus Marcionem 1 v. & ante eum Irenæus 111. 3. Hic iterum οἱ ἐπὶ ἃ ἀστέρες, positum pro τὸ μυστήριον ᾧ ἐπὶ ἃ ἀστέρον. Similis locutio Gen. xli 26. Ezech. v. 1. Dan. 1 v. 19. vii. 17. 23. viii. 20. 21. Luc. viii. 12. Causam cur stellæ Episcopos significant diximus supra 16.

καὶ αἱ ἐπὶ ἃ λυχίαι, αἱ εἶδες ἐπὶ ἃ ἐκκλησίαι εἰσι] Vide supra 13. In Manuscripto deest, ἃς εἶδες, vt & in Latino.

CAP.

CAPVT II.

Ωι ἀγγέλω τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἐφέσῳ γράψον] Hunc quidam putant fuisse Timotheum. Ego alium aliquem gente Iudæum. Vide Act. xviii. 25.

ταῦτα λέγει ὁ κρῆς τοὺς ἐπὶ τὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ] Sæpe repetentur in sequentibus verba ex Cap. i. quia in eo est quædam εἰσαγωγή ad omnia sequentia. Et singula aptantur suis locis. Quod Christus hoc loco dicit, hoc est. Sunt episcopi apud me pretiosi & diligenter custoditi ut gemmæ in manu. Ideo diligenter attendere sibi debent ut puritatem suam seruent. Nam gemmæ corrupta facile abijcitur: quæ similitudo aptatur Iechoniæ Ierem. xxi. 24.

ὁ πατριάρχης ἐν μέσῳ τῶν ἐπὶ τὰ λυχνίων χρυσοῦν] Candelabra sunt ecclesiæ; inter eas ambulo: nempe ut videam an bene luceant: si non satis lucent, ut emungantur. Si ne sic quidem luceant, ut velut inutiles à loco suo amoveantur. Hic sensus nobis indicatur infra 5.

2. ὁ δὲ τὰ ἔργα σου] Sunt quidam viri boni, quidam satis boni ut ista distinguit Cicero in epistolis. Episcopus iste ex posteriori erat genere, ut sequentia indicant. Laudantur hic opera eius, id est pleraque καὶ τὴν ὁμολογίαν. Quomodo Deus speculatur & bonos & malos Prouerb. xv. 3. & est חסיד תב Prouerb. xvi. 2. ita & Christus.

καὶ τὸν κόπον ἐ τὴν ὑπομονὴν σου] ἐν δὲ δυνὶ πρὸ τῶν ἐν τῇ κόπῳ ὑπομονῇ laborum & quidem grauium, quales episcopis incumbere solent, patientiam. Multum est tale onus perferre.

καὶ ὅτι ἐ δυνὶ βαστάσαι τοὺς πειρασμούς] Es μισοπρόθετος. Laudabile enim hoc. Vide Plutarchum περὶ ἀσχημάτων. In Manuscripto deest καὶ, ita ut illud ὅτι sit explicatio constantiæ. Non posse quis dicitur, quod ab ingenio eius abhorret. Matth. xiii. 34. Ioh. viii. 43. xii. 35.

καὶ ἐπιείκους τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους εἶναι καὶ οὐκ εἶναι] Iterum hic καὶ more Hebræo est vice relativi. Potes & sic vertere: Qui dicunt se Apostolos esse, cum non sint. In Manuscripto deest εἶναι. Dicebant se per Christi reuelationem factos Apostolos: quod verè dicebat de se Paulus: illi falso. Hoc explorare non erat cuiusuis. Optimā eos dignoscendi ratio hæc erat, si pecunias quas contemnere se dicebant, clam appeterent, & diuitum peccata dissimularent. Tales sunt qui describuntur i. Cor. xi. 13. & sequentibus.

καὶ ἔρριψας αὐτοὺς ψευδείς] Deprehendisti eorum fallacias.

καὶ ἐβάστασας καὶ ὑπομονὴν ἔχεις δὲ τὸ ὄνομα μου] id est βαστάζων δὲ τὸ ὄνομα μου ὑπομονὴν ἔχεις. In Manuscripto est alius ordo verborum, quem sequitur codex Latinus: καὶ ὑπομονὴν ἔχεις καὶ ἐβάστασας. Est ὑπομονή in la:

boribus, est & inaduersis, de quo hîc agitur. *ὅτι τὸ ὄνομα μου* mea de causa: sicut Matth. x. 22. *ὅτι τὸ ὄνομα μου*, idem est quod *ἐνικεν ἐμὸς*, Matth. v. 11. *βασίλειον οὐρανῶν* 11. Regum xv 11. 14. de omni re dicitur quæ nobis grauis est, quales sunt calamitates.

καὶ οὐκ ἐκπορεύσεις] *οὐκ ἐλπίς* 11. Vide Esaiæ xv 1. 2. xl v 11. 15. Habet sic & Manuscriptus ille, non vt alij libri: *καταπίνας καὶ ὁ κάμινος*.

4. *ἀλλ' ἔχω κατὰ σου*] Habeto tamen aliquid quod de te querar. De hac locutione vide Matth. v. 2. 3.

ἔτι πλὴν ἀγάπῃ σου πλὴν φροσύνης ἀφῆκας] Multum remisisti de prima illa cura circa pauperes. Ea cura semper, quidem Episcopos spectauit, sed maxime eos onerabat in nouis ecclesiis vbi nondum erant diaconi. Illud *ἀφῆκας* hîc non omnimodam ἀγάπῃ significat, sed πλὴν φροσύνης, id est illam adeo feruentem. Solet etiam acerbis animis cum tempore lassitudo quædam obrepere. Quare & ab aliis per monita, & a semetipsis per preces & attentas cogitationes velut ἐ somno excitandi sunt. *φροσύνη*, id est φροσύνη, vt Iohan. i. 15. vbi dicta vide.

5. *μη μόνον σὺ πᾶσαν ἀκρίβειαν*] Cogita è quanto honoris gradu decideris. Sic *μη μόνον* habemus 11. Tim. 11. 8. Et Hebræis sæpe ita sumitur *οὐκ*. In Manuscripto *πᾶσαν ἀκρίβειαν* *οὐκ*.

καὶ μετανοήσῃ καὶ τὸ πνεῦμα ἔργα κρίνῃ] id est, *μετανοήσῃ πρὸς τὸ ποιῆσαι τὰ ἔργα καὶ πνεῦμα*.

εἰ ὃ μὴ, ἔρχομαι σοὶ ταχὺ, καὶ κινήσω πλὴν λυγρίαν σου ἐν τῷ τόπῳ αὐτῆς, ἵνα μὴ κατασθῇ] Efficiam vt plebs tua aliò diffugiat, nempe ad ea loca, vbi maior habetur cura pauperum. *ἔρχομαι ταχὺ καὶ κινήσω* nihil aliud est quàm *ταχὺ κινήσω*. Sic *ἐλθὼν πρὸς σὺν* Matth. v. 24. *ἐλθὼν διακονῶν* Matth. v 11. 7. Sic *πορεύεσθαι καὶ ποιεῖν*. Luc. x. 37. *πορεύεσθαι καὶ ποιεῖν* Matth. ix. 13.

6. *ἀλλὰ σὺ οὐκ ἔχῃς, ὅτι μὲν τὰ ἔργα τοῦ Νικολαίου*] Mira arte reprehensionem mitigauit & antepositis & subiunctis laudationibus. Eodem artificio Paulus vtitur 1. Cor. i. & xi. Nicolaitas nomen habuisse ab vno primorum Diaconorum Nicolao satis inter veteres constat. Sed an mala illa dogmata ab ipso fluxerint, an vero falso sub eius nomine fuerint venditata, non item. Mihi veterum testimonia conferenti media placet sententia: quæ hæc est, Nicolai accusatum *ζυγαριῶν* quod uxorem pulchram habens vsitata illa inter Christianos utriusque sexus pacis oscula non satis ferreret, in contrarium cucurrisse, & exemplo Laconum ac Catonis uxoris suæ vsuram permisisse alijs, plane quasi in eo quod marito & uxore volentibus fieret, non peccaretur. Sed hæc aperta semel contra Euangelicam castitatem fenestra, postea, vt solent non stare vbi incipiunt mala, tota fore admissas libidines. Qui vero consue-

disciplinam contemserant, eos non mirum est immolatorias carnes sibi permisisse sine ullo discrimine.

ἀ καὶ τὸ μυστὶν] Nempe ut Euangelio contraria. In Manuscripto abest ἡ. sensu saluo.

7. ὁ ἔχων ὅς ἀκουσάτω.] Formula attentionem excitantis. Matth. xi. 5. xiii. 9. 43. Marc. iv. 9. 23. vii. 16. Luc. viii. 8. xiv. 35. Infra ii. 17. 29. xii. 9. Hoc est velut ἡδ in Psalmis.

π τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.] τὸ πνεῦμα, id est hoc diuinum visum: de qua vocis huius acceptione, vide I. Cor. xii. 3. io. i. Ioh. i. vi. 23. Sic apud Hermam: *Ille Spiritus, Filius Dei est*, id est visum illud. αἶψα, id est iuber dici ecclesiis, nempe Ephesina & aliis quæ sub Ephesini Episcopi cura erant.

τὸν νικῶντα.] Ei qui neque inedia, neque incommodis aliis patitur se à Christianismo abduci.

ὁ δὲ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, ὁ ἔχων τὸ ἐξομολογεῖσθαι τὸ θεοῦ μου.] Est oppositio similis isti Matth. v. 6. μακάριοι οἱ πεινῶντες & διψῶντες τὸ εὐαγγελίον, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. Εὐλογ. Lxx ponunt pro arbore γγ. Per fructum arboris vitæ intelligendus hic Spiritus sanctus, qui vitæ & quidem immortalis nos certos facit. Lex Hebræis cibus animæ, arbor vitæ Prov. 11. 18. quia vitam dat felicem in terris. At multò iustius Christus, vitæ æternæ auctor, ἀπὸς τῆς ζωῆς Ioh. v. i. 35. 41. 48. 50. 51. 58. τὸ δένδρον τῆς ζωῆς Philoni de Mundi Opificio explicatur ἡ ζωὴ αἰώνια, in Allegoriis, ὁ πῶς τελεία ἀφ' αὐτῆς χερσὶν. Hunc locum ad Eucharistiam non male referunt veterum quidam, quia per eam, ut oportet sumptam, Spiritus sanctus introducit & augetur. In Manuscripto est, ἐν τῷ ἐξομολογεῖσθαι. Illud θεοῦ μου habes & infra iii. 12. Sic & Ioh. xx. 17.

8. καὶ τὸν ἀγγέλου τῆς ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίας γραφεῖν.] Et hic puto non Polycar-pum designari, sed aliquem eo priorem. In Manuscripto τὸν ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίας.

πᾶσι λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.] Is qui cum summæ esset dignitatis, summam ignominiam pertulit. Supra i. 8. Hoc eò pertinet ne Smyr-næ episcopus ignominiam defugiat. In Manuscripto: ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.

ὅς ἐξήλυτο νεκρὸς καὶ ἔζησεν.] Hoc eò pertinet, ne idem episcopus mortis metu ab officio abduceretur, sed certus esset, sicut Christus reuixit, sic & se reuicturum. Vide indicatum iam locum supra i. 8.

9. οἶδ' ἐ σου τὰ ἔργα.] diligentiam in obeundo munere.

καὶ τὸν θάνατον.] metus perpetuos. In Manuscripto tantum est: οἶδ' ἐ σου τὸν θάνατον, ut in Latino.

καὶ τὸν πῶχον.] Ægre habebat ille episcopus unde viveret, ideo quod Smyrnæ qui essent Christiani, essent pauperes. Vide simile i.

Cor. I. 20. De voce *πῶχον* diximus ad Matth. v. 3. Auctores nostri summam inopiam sic exprimunt, Sic *πῶχον* de Christo II. Cor. VIII. 9. Sic *πῶχον* II. Cor. VIII. 2. 9.

ἀλλὰ πλούσιος εἶ] Hoc per *παρένδειον* legendum, quasi dicat, *Cum tamen dives sis*. Dives nempe pietate & *ἀνταρκίᾳ* I. Tim. VI. 6. 18. Matth. VI. 20. Iac. VI. 5. Simile *ἀντιθέτον* I. Cor. VI. 10. VIII. 2.

καὶ τὴν βλασφημίαν ἣν λέγουσιν ἰσχυροῦς εἶ] *βλασφημία* maledicta gravissima, Sic *βλασφημία* Matth. XXVI. 39. Marci XV. 29. Act. XI. 11. 45. XVI. 6. & alibi. Iudæos illos dicit nomine, non te, alludens ad originem vocis, plane ut Paulus Rom. II. 28. Quomodo verè Iudæi sint, qui Deum in Christo patefactum non agnoscunt?

οὐκ ἐστὶν συναγωγή τοῦ σατανᾶ] Vocant se *συναγωγή* πᾶς *κλειῶν* *τοῦ* *πῶχου* Num. XXXI. 16. Sed re ipsa sunt Satanæ synagoga, quia cum imitantur, tum calumpniando bonos, tum eorum vires insidiando. Pati de causa eos ex Diabolo patre esse dixit Christus Ioh. V. 18. 44.

10. *μηδὲ φοβῆσθαι ἃ μέλλουσιν ἔχειν*] Non metue, etiam si maiora ingruant. Sum enim is quem me esse dixi supra 8.

ἰδοὺ ἐν μέλλει βαλεὶν ὁ δυνάστης ὅς ἐστιν ὡς φυλακὴ] Præuisa tela minus feriunt. Ideo persecutiones graviores videbis forme omnes olim prædictas ecclesiis. Dicit autem Diabolum facturum, quod facturi erant Pagani magistratus, Diabolo instigante Eph. I. 2. Noli hoc referre ad tempora M. Autelij, Veri & Antonini. Propiora enim tempora respiciuntur, sed quorum historia, ut multæ aliæ, ad nos non pervenit. *ὅς ἐστιν* supple *πῶχον*, de qua locutione diximus ad Matth. XXI. 34.

ἵνα πνευματοῦν] ut magis quàm antehac periculum fiat constantiæ vestræ. Vide Iac. I. 2.

καὶ ἔσονται θλίψεις ὑμῶν ὡς] Non quamlibet *θλίψιν*, sed istam, nempe captivitatis plurimorum. Clarius id explicat Manuscriptus, ubi est *καὶ ἔσονται θλίψεις*, id est, ut habeatis angustias. Et decem dies intellige propriè. Est enim consolatio ex brevitæte temporis. Dies etiam apud Prophetas dies sunt, non anni, ut quidam somniant. Apertum est quod dico ex Daniele, qui cum prædixisset rem duraturam annos bis mille trecentos VII. 14. ait visionem hanc esse veram VII. 26. id est simpliciter, non figuratè intelligendam, ut docet collatio loci Dan. II. 45. Nihil adferunt quod ad rem sit qui contra sentiunt. Nam vox *ἐσθλας* generalis est, & tam de annis quàm de diebus, rebusque aliis accipi potest: quomodo autem accipienda sit, docere nos debet loci cuiusque materia. Numerorum verò XI. V. 33. Non annis datur dierum nomen, sed per totidem annos pertrahitur mora in locis desertis, quos dies exploratores

isti in exploranda terra malè in sumptuerant. Apud Ezechielem v. 1. iubetur Propheta per quadraginta dies incumbere lateri suo; ut intelligat Dei patientiam qui per annos tum quadraginta pessimos mores populi pertulisset. Christiani autem isti Smyrnæi post decem dies liberati sunt à carcere, magistratibus meliora de ipsorum vita edoctis, aut alijs acceptis à Roma literis. Decem dies tempus exiguum Num. x. 1. 19. Satis tamen ad experimentum capiendum Dan. 1. 12.

ἄγε πρὸς ἄγε θανάτου] Persta ad finem usque vitæ. Idem monitum quod Matth. x. 22. xxiv. 13. Marci x. 11. 13.

ἢ δώσω σοι τὴν στέφανον τῆς ζωῆς] Dabo tibi honorem regium in vita illa æterna. Eadem locutio Iac. 1. 12. ubi dicta vide, & Esaiæ l. x. 11. 14. & Ps. xx. 4.

11. ὁ ἔχων ἕως ἀποστασίου] Vide supra 7.

ἢ τὸ πνεῦμα λέγει] Vide ibidem.

ταῖς ἐκκλησίαις] nempe Smyrnæ & alijs eiusdem ἐποποιήσεως.

ὁ πικρὸν] Qui nec paupertate, nec carcere, nec grauiorum metu vinci se patietur. Vide supra 7.

ὁ μὴ ἀδυνατῇ ἐν τῷ θανάτῳ τῷ θανάτῳ] Quia qui iniuriam patiuntur, ijs nocetur, ideo Chaldaicum pu. Esdræ iv. 15. Dan. vi. 3. & Graecum ἀδικεῖν sumitur pro nocere per μεταλήψιν. Mortis secundæ mentionem habes infra xx. 6. 14. apud Chaldaicum Paraphrastem Deut. xxx. 11. 6. Esaiæ xx. 14. ubi Kimchi exponit תָּמוּת מוֹתָא בְּחַיָּהוּ שְׁבִיבָה.

13. ἢ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Πέργῃ ἐκκλησίας λέγει] Hæc est Pergamus, regia Attalidarum.

τὸ δὲ λέγει ὁ ἔχων τὴν σφραγίδα τῷ θανάτῳ τῷ ὄλεθρῳ] Qui omnium etiam intimorum in homine exactissimam facit dissectionem & omnia rimatur. Vide supra 1. 6. & ibi dicta.

οἶδεν τὰ ἔργα σου] Bona opera plurima: in Manuscripto est, οἶδεν ποὺ κατεπαινεῖ, quomodo legit & Latinus.

ἢ ποὺ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θεὸς τῷ Σατανᾷ] Habitas in ea urbe ubi Satanas regnat in idolo Æsculapij. Vide Papinium in Coma Earini & Aristidem de puteo Æsculapij. Quare rectè hic Arcas: θεὸν ἢ τῷ Σατανᾷ Πέργῃον καλεῖ, ὡς κατείδωλον ἔσται ἱερὸν αὐτῷ ὅτιαν πᾶσι.

ἢ κρατεῖς τὸ ὄνομα μου] Id est, quanquam in præcipua paganica superstitionis sede habitas, tamen retinuisti professionem Christianam. Magnum est inter malos bonum se præstare 1. Petri ii. 7. Philipp. ii. 25. δοῦναι Christi est professio doctrinæ à Christo traditæ, ut Act. x. 13. & alibi, κρατεῖν verò retinere, non sine elabi, ut infra ii. 25. iii. 11.

ἢ οὐκ ἠρήσῃς τὸ πῖπτον μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπατος ὁ μέγας μου ἐπὶ τοῦ

ὅς ἀπικαίνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου ὁ Σατανᾶς κατοικεῖ] In Manuscripto est ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πσός μου, ὅς &c. nec aliter legit Latinus. Est autem ἑλληπτική constructio simul cum traiectione, qualis *Urbe[m] quam statuo vestra est*, pro *urbs, quam urbem statuo vestra est*. Ita hīc sensus est, ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀντίπα, ὅς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πσός μου, ἀπικαίνθη. Quod ex seris Græcorum Menologiis dicitur hic Antipas passus sub Domitiano, non magis fidem meretur, quam quod dicitur in bouem coniectus æneum, quale supplicium ignotum est Romanis legibus, quæ & Pergami valebant. Quare pro vero haberi debet Antipam hunc fuisse interfectum à plebe commotà per Sacerdotes Æsculapij: qualis mortis pericula sæpe adiit Paulus. Multum erat tam sæua morte non fuisse terditum. ἀρνέειν πῶς est aut verbis, aut factis negare se esse Christianum, quod ἀρνεῖσθαι τὸ ὄνομα infra 111. 8. Cur Satanas Pergami potius quam alibi habitare dicatur, iam diximus.

14. ἀλλ' ἔχω κατὰ σου ὀλίγα] Vide supra 3.

ὅτι ἔχεις ἐπὶ τοὺς κρατουῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαάμ, ὅς ἐδίδαξε τὸν Βαλαάκ] Regem Madianitarum Num. xx 11. & sequentibus. Id vero quod narratur Num. xx v. factum esse ex Balaami consilio, ex traditione semper apud Hebræos constitit, ut diximus tum ad illum Moysis locum, & Michææ vi. 5. tum ad 11. Petri 11. 15. & Iudæ 11. Et colligi idipsum potest ex alio loco Num. xx xi. 14.

βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τοῦ υἱοῦ Ἰσραὴλ] id est, perniciem struere Israëlitis, Deum ipsis faciendo iratum. Sic σκάνδαλον sumitur Iosue xx 11. 13. 1. Sam. xv 11. 21. Ps. lxi. 27. cvi. 34. Ενώπιον cum genitio hīc tantum valet quantum dativus. Sic ἐνώπιον sæpe apud Hebræos. In Manuscripto est: ὅς ἐδίδαξε τὸν Βαλαάκ βασιλεὺς σκανδαλεῖν id est docuit Madianitas in usum & ad preces Balaci regis.

φαγεῖν εἰδωλόθυτα καὶ πορνείαν] Non tantum Israëlitz illi ederant de immolatis, sed & diis Madianitarum cultum exhibuerant. Verum satis hīc habuit Christus id dicere quod illi Israëlitz cum Nicolaitis habebant commune.

15. ἔτις ἔχει καὶ τὸν κρατουῦντα τὴν διδαχὴν τοῦ Νικολαίου] Debueras aduersus eos uti gladio Christi, sicut Angelus ille gladium habens Balaamo restiterat. Num. xx 11. 22. 23.

16. ὁμοίως μετανοήσον] illud ὁμοίως in Manuscripto pertinet ad præcedens κόμιμα, ut sit πλεονασμός in ἔτις & ὁμοίως. Sic ὁμοίως καὶ ὡς Luc. xv 11. 28. Et quia πλεονασμός iste quosdam offendebat, eo factum est, ut in quibusdam hīc codicibus ὁμοίως mutaretur in ὁ μισῶ. Illud autem μετανοήσον hoc loco significat: noli posthac tam remissus esse. Vtere acribus remediis ut in graui periculo. In Manuscripto amplius est: μετανοήσον οὐκ ἔτι.

εἰ ὃ μὴ] nisi id facis,

ἔρχομαι πρὸς σὲ] Eadem locutio quæ supra 5.

Ἐπολεμήσατε μετ' αὐτῶν ἐν τῇ πόλει τῇ σήμετέρας μου] Prophetas suscitabo in ecclesia, qui id faciant quod Episcopus negligit, & fortiter se opponant Nicolaitis & plebem ab eis abstrahant. Dicitur Christus facere quod per Prophetas facit, sicut Deus dicitur pugnasse, pugnantibus Israëlitis Exodi xxiv. 14. 25. Deut. 1. 39. 111. 22. Iosue x. 42. xxiii. 3. 18. Paralip. xx. 15. Allusio est ad historiam veterem. Nam & Balaam & eius consilium secuti Israëlitz gladio periere. Num. xxv. 5. xxi. 8.

17. ὁ ἔχων ὕδρ, ἀκουσάτω τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις] Quid visum hoc dici velit Pergamonæ ecclesiæ & eius filiabus. Vide supra 7. 11.

πρὸς ἀντικρίαν] Strenue se opponenti Nicolaitis.

δύστω αὐτοῖς φαργὴν] Nam solebant victores epulo excipi. Gen. xlv. 8. In Manuscripto non est, φαργὴν, sed δύστω αὐτοῖς τὸ μάννα quomodo legit Latinus.

Ὁπὸ τοῦ μάννα τοῦ κακρυμμένου] id est τῆ νότης. Vide quæ de similibus locutionibus diximus ad Matth. xxv. 1. 29. Luc. xxi. 16. Sic ὁ ἐν κρυπτῷ. Rom. 11. 29. ὁ κρυπτός ἀνδραγωγός. 1. Petri 1. 11. 4. Est autem μάννα τὸ νοητὸν cognitio exactior, non tantum præceptorum Dei, sed & dispensationum eius. Vide quæ dicta ad Ioh. vi. 33. Ea res magnam in se habet dulcedinem, quæ per mannae dulcedinem adumbrata est.

Ἐ δὲ αὐτοῖς αὐτοῖς ψάλλον ἀλλήλοις] his qui in sacris Græcorum certaminibus vicerant, dabatur αὐτοῖς ἑσπέρη, id est frumentationes, aut reditus quidam. Docent id nos Vitruvius præfatione libri ix. Plinius epistola ad Traianum 119. & sequente, Iustinus ad Zenam. De ea re cum à certamine abibant, accipiebant resseram cum inscriptione quantitatis eius quod accepturi erant. Et hoc est quod hic vult dicere Archas. Et resseræ hic comparatur Spiritus sanctus, quem qui habet, certus est perpetuæ opimitatis.

Ἐ τῇ αἰῶνι ψάλλον ἑσπέρη κακρυμμένον] Nomen Filij Dei, in sensu Evangelico. Nominis novi appellatio desumpta est ex Esaia lxxii. 2. lxxv. 15. ut est in Græco.

ὁ εἰδὼς ἵνα, εἰ μὴ ὁ λαμβάνων] Id nomen quanti sit, nemo scit, nisi qui id experitur. Gal. 1 v. 6. Ioh. 1. 12. Vide quantum differat hæc ressera ab illis ἀπαιτήσις. In illis quiuis legit quid valeant. Hæc quantum valeat, novit is demum, qui eam habet.

Ἐ τῇ αἰῶνι τῇ ἐν θυμῷ κακρυμμένῃ] Non fuit hic Carpus, sed aliquis eo notustior. Quod autem ii qui Apocalypsi contradicebant, in argumentum afferebant, non fuisse eum Iohannes hæc scriberet, ecclesiam Thyatiræ ad id respondeo, fuisse ecclesiam, sed ex Iudæis, non ex gentibus, ut Thessalonicæ ante Pauli aduentum.

Est autem Thyatira vrbs modo Mysiæ, modo Lydiæ attributa.

ταύτη λέγει ὁ θεὸς τῷ θεῷ ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς ὡς φλόγα πυρός] id est qui est perspicacissimus. Supra i. 14. αὐτῆς deest in Manuscripto, vt in Latino.

ἐ οἱ πόδες αὐτῆς ὁμοῖοι χαλκολίθων] cuius actiones omnes sunt & puræ & splendidæ.

19. οἶδά σου τὰ ἔργα] Facta laudabilia.

καὶ τὴν ἀγάπην ἐ τὴν πίσιν] Egregiam bigam. Gal. v. 6. Eph. v. 1. 23. i. Thess. i. 11. 6. i. Tim. i. 14. v. 1. 11. 11. Tim. i. 13. 11. 22.

ἐ τὴν δακρυονίαν] Benefacta in pauperes. Ita vox ista sumitur i. Cor. ix. 11. 12. 13.

ἐ τὴν ὑπομονὴν σου] In aduersis ferendis constantiam.

ἐ τὰ ἔργα σου τὰ ἔχοντα, πλείονα ἢ ὁ πρῶτος] Magna laus Episcopi, non modo non fatiscere sub longo labore ac malis, sed in dies proficere in melius.

ἀλλ' ἔχω κατὰ σου] vt supra 4. 14.

ὅτι ἀφ' ἧς τὴν γυναῖκα σου τὴν Ἰεζαβὴλ] Sic & Manuscriptus, & ita legerunt veteres omnes qui hanc feminam fuisse putant episcopi vxorem, dictam Iezabel, ideo quod rerum malarum esset magistra, & in Ecclesia primi viri vxor, sicut vetus illa Iezabel regis vxor fuit Achabi i. Regum xv. 1. 31. Scriptum autem hic per incutiam ἀφ' ἧς pro ἀφ' ἧς : & ὅτι est εἰδωλόν, vt Matth. xxv. 1. 54. i. Cor. xi. 17. 23. 11. Cor. i. 14. & alibi. Sensus enim est, volo vt dimittas illam vxorem. Id enim ἀφ' ἧς vt videre est i. Cor. vi. 1. 11. 12. 13. At vtro ὡς in indicatiuo Græcè non dicitur.

ἡ λέγει ἐαυτῇ πρῶτην] Sicut illis temporibus erant quædam feminae verè instructæ Prophetiæ dono Act. xx. 9. ita erant quæ falso id sibi arrogarent, quales postea illis in locis Priscilla, Maximilla, Quintilla. In Manuscripto, ἡ λέγουσα αὐτῇ, vt rectus sit pro obliquo. Quod Iohanni perquam familiare.

καὶ διδάσκει καὶ πάντα τοὺς ἰσχυροὺς δούλους] id est ἡ διδάσκουσα πάντα. Docet nimirum quasi prophetico Spiritu: nam alioqui feminis docere non permittebatur. Vide quæ dicta i. Cor. xiv. 35.

πορνευσίᾳ καὶ φαρμακείᾳ καὶ ἰδωλοθύτῃ] Vtrumque contra decretum Apostolicum Act. xv. 29. vbi dicta vide.

21. καὶ εἰδὼς αὐτὴν χερσὶν ἵνα μετανοήσῃ] Non statim illam ex hac vita eripui, sicut merebatur, etiam secundum Mosis legem, cum ad malas doctrinas suam etiam impudicitiam adiungeret, suspicante forte, sed non plane id sciente Episcopo. Facile a scortatione ad adulteria veniri ait Dion Prusænsis. Non stant ista vbi incipiunt.

καὶ εἰς ὅλην μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς] πορνεία sæpe ita generaliter sumitur, vt & μοιχείαν comprehendat, vt & Matth. v. 32. xix. 9. Et ita hic

hic sumendum, tum res ostendit, tum verba sequentia in Manuscripto: *ἔσται ὁδὸς ἰσχυροῦ*,

22. *ἰδοὺ βάλλω αὐτὸν εἰς κλίνην*] non in lectum amoris, sed in lectum in quo cubant ægroti, de quo vide 11. Sam. xii. 56. 11. Regum i. 4. 1 Macc. v. 8. In Manuscripto *εἰς φυλακὴν*: quod irrepsit per errorem, ex eo quod supra est 10.

καὶ πῶς μοιχάοντες μὲν αὐτὸς εἰς θλίψιν μεγάλην] Et hoc simpliciter intelligo. Mœchabatur illa cum multis suarum sententiarum hominibus: quibus Deus mala grauiam minatur. Confer Ezech. xii. 18. & sequentia, & ibi à nobis dicta.

ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν] nisi abstineant ab adulteriis cum ea.

23. *καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς κατακτενῶ ἐν θανάτῳ*] Adulterinam eius sobolem, ne ad hereditatem sibi non debitam perueniat, interficiam peste. Nam ea *κατ' ἔχου* dicitur θάνατος, vt Matth. xxi. 7.

καὶ γυναικὶ πέντε καὶ ἑκαταμύαι] Quæ sunt in Lydia, Mysia, & locis vicinis.

ὅτι ἐγὼ εἶμι ὁ ἐρῶν πρὸς καὶ καρδίαν. Eadem locutio vii. 10. Ierem. xi. 20. xvii. 30. & x. 12. Per renes intelliguntur desideria, vt & Ps. cxxxix. 12. Ierem. xii. 2. Prou. xxiii. 6. Per cor cogitata. 1. Sam. xvi. 7. 1. Regum viii. 39. 1. Paralip. xxviii. 9. 11. Paralip. vi. 30. 1. Ioh. iiii. 20. Hoc vult Christus: Quomodo adulteria quamuis maximè recta me laterent, qui & primas cupiditates & deliberationes eò tendentes introspicio?

καὶ εἰπὼν ὑμῖν ταῦτα καὶ ἔργα ὑμῶν] Hic sermo pertinet ad Thyatirenses qui se à falsa Prophetide decipi siuerunt. Iubetur episcopus hæc illis dicere: bonis verò ea quæ sequuntur.

24. *ὑμῖν ὃ λέγω πρὸς τοὺς πρὸς ἐν θυατίραις*] Sic & Manuscriptus: non *καὶ* πρὸς τοὺς. Et bene. Duo enim Thyatirensium designat genera Christus.

ὅσοι οὖν ἔχουσιν τὴν διδασκαλίαν ταύτην] istius Pseudoprophetidos. Hic dixit *ἔχουσιν*, quod supra *κρατοῦν*, adhærere doctrinæ. Est hic verbum tertię personæ, pro verbo secundæ personæ, quod frequens apud Hebræos post pronomen relatiuum.

ὁποῦ οὖν ἔγνωσαν τὸ βάδιν τοῦ σατανᾶ, ὡς λέγουσιν] illud *ὡς λέγουσιν* referendum ad τὸ βάδιν. Ipsi vocabant τὸ βάδιν τῆς γενέσεως πρὸς τὴν πόλιν, putantes se perspicere quod non perspiccerent alij, ἀδελφὰ esse scortari & vesci immolatiis. At Christus dicit esse τὸ βάδιν τοῦ σατανᾶ, solertia Satanae consilia, quibus opponuntur τὰ βάδιν τοῦ θεοῦ 1. Cor. ii. 10. Rom. xi. 33. Simile loquendi genus, ubi in sermone alieno ponuntur verba rei non personæ illi congruentia, habes Esaiæ xxxi. 10. & xlii. 19.

οὐ βαλὼν ἐφ' ὑμῶν ἄλλο βάρος] Iactant illi se rerum multarum cogni-

tionem. Eam à vobis non exigo. βαλλεῖν βάρος ἐπὶ πάντας, idem quod ἐπιτίθειν βάρος, exigere aliquid ut ad salutem necessarium Act. xv. 28.

25. πλὴν] tantum. Sic πλὴν sumitur Lucæ x i. 41. x i i. 31. Act. xx. 23. Respondet Hebræo. 78.

ὁ ἵχτε] Dogma Evangelicum quod bene percepistis.

κρατήσατε] retinete sine vlla mutatione.

ἀρχὴς ἔσθ' ἡζω] Ad iudicium, quod quia incerta die promissum est, semper à Christianis expectari debet. In Manuscripto, ἔως ἔ quomodo Matth. i i. 13. & alibi sæpe.

26. καὶ ὁ νικῶν] quia ista mala dogmata spernet. Repetitur semper illud ὁ νικῶν, sed intelligendum pro re quaque subiecta.

καὶ ὁ κρατῶν ἀρχὴς τέλους τὰ ἔργα μου] Est μετανομία. Nam ἔργα dicuntur præcepta de operibus. Hoc ipsum dicitur κρατῶν τὰς ἐντολάς infra x i i. 17. x i v. 12. κρατῶν τὸν λόγον vel τοὺς λόγους i i i. 8. 10. x x i i. 7. 9. Est & hic Hebraismus. Nam Græca constructio fuerat, τὸς νικῶντι καὶ κρατῶντι, omisso illo αὐτὸς quod sequitur. Ἀρχὴ τέλους γὰρ γ, ad finem vitæ, ἀρχὴ θανάτου, supra 10.

δώσω αὐτῷ ἑξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν] Eucham illum in gradum Presbyteri, ut iudicet de iis qui non Christianæ, sed ἐθνικῶς viuunt. Vide Matth. x v i i i. 17.

καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ] Est ex senibus l x x. Ps. i i. 9. vbi non legerunt ut Masoretæ ׀תרוע, sed ׀רוע, à רע non à רע, sensu eodem recidente. Nam quia pastores regunt pecus, ideo regimen quaecumque per μετάληψιν exprimitur pascendi vocabulo, etiamsi in malum tendat eorum qui reguntur. Apparet id Mich. v. 5. Virga ferrea non aliud est quàm gladius, ut ad Psalmum secundum ex Dauide Kimchi diximus. Figuratè autem per gladium hîc intelligitur Verbum Dei, cuius pars est & excommunicatio. Sic & infra x i i. 5. & x i x. 15.

ὡς τὰ σιδήρῃ τὰ κεραμικὰ σωξέσθαι] Est futurum pro quouis tempore, more Hebræo. Ita eos tractabit, quomodo vasa fictilia frangi solent, sine spe restitutionis. Ierem. x i x. 10. 11. Argilla dum in manu est figuli fingitur & refingitur faciliè Ierem. x v i i i. Non idem in fictili fracto. Verba sunt ex Ps. 11. 9. vbi in Græco ὡς σπῆνος κεραμικὸς σωξέσθαι αὐτοὺς. Res ipsa alludit ad id quod prædictum Iehu i i. Regum i x. 6. Significatur autem exclusio perpetua à communione, quæ pœna idololatrias & adulteros primis temporibus sequebatur.

28. ὡς καὶ γὰρ εἶληφα ὡς τὸ παθεῖν μου] Illi à me iudicandi potestatem accipient, sicut ego à Patre accepi. Illud ὡς aliquam similitudinem, non paritatem significat: ut καθὼς Lucæ x x i i. 29.

καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστὲρα τὸν πρωτὸν] Est μετανομία. Vult enim dicere, dabo & fulgorem, non qualescumque stellæ, sed Luciferi, qui cæteras stellæ multum vincit. Homerus:

ὅς ἐστιν ὁ ἀστὴρ ἰσοι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶν
ἑαυτοῦ, ὃς κράλιστος ἐν οὐρανῷ Ἰσαΐα ἀστὴρ.

Virgilius:

*Qualis ubi Oceani perflusus Iuppiter unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum calo tenebrasque resolvit.*

ἀστὴρ τὸν πρωτὸν locutio Rabbiorum. Dicunt enim כוכב הבקר.

ὁ ἔχων οὐς ἀκουσάτω ὃ τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις] nempe Thyatiræ & vicinis eius.

CAPUT III.

Αἱ τρεῖς ἀγγέλοι τῆς ἐν Σάρδεσι ἐκκλησίας χάριον] Sardes Cræsi-
regia Horatio, opulentissima olim vrbs.

Τὰς δὲ λέγει ὁ ἔχων τὰ ἐπὶ τὰ πνέματα τῶ θεοῦ] qui in potestate
sua habet septem illos diuinæ providentiæ modos, de
quibus supra i. 4. & infra v. 6. & per eos hominum sa-
lutem procurat.

καὶ τοὺς ἐπὶ τὰς ἀστέρας] qui episcopos omnes officium facientes carissi-
mos habet, ac plusquam alios curat, & officium non facientes abij-
cere potest.

οἶδά σου τὰ ἔργα] quædam facis speciosa.

ὅτι ὅπου ἔχεις ὅτι ζῆς] qui intima tua non norunt te pro bene Chri-
stiano habent. Viuere hic est secundum Christum viuere.

καὶ νεκρὸς εἶ] Volutaris in peccato homines latente, ac tali quod te
à meo favore & vita æterna excludat. Tales mortui dicuntur Eph.
ii. 1. i. Tim. v. 6. Vide quæ dicta ad Matth. viii. 22.

2. γίνε σεβαστὸν] Attende tibi. Caue ab omnibus criminibus. Non
enim sufficit ab aliquibus esse immunem. Vide Matth. xxiv. 42.

καὶ στήθεον τὰ λοιπὰ ἃ ἐμὸι ἀποβαλεῖν] In Manuscripto: στήθεον τὰ λοιπὰ
ἃ ἐμὸι ἀποθανεῖν, quomodo legit Latinus. Virtutes mutuo gaudent
comitatu. Quod si vna defuit, facile percunt cæteræ, Deo homines
obdurante & trahente in malos sensus.

Omne in præcipiti vitium stetit.

Hoc ergo vult: Vide ne vnum crimen negligendo plane fias flagiti-
sus, atque eo difficilior tibi reddatur poenitentia.

Non aliter quam qui aduerso vix flumine lembum

Remigiis subigit, si brachia forte remisit,

Atque illum in præceps prono rapit æluus amne.

Reliquias bonæ mentis serua, expellendo venenum quod eas paula-
rim solet interficere.

οὐ γὰρ ὁρῶν σου τὰ ἔργα πολλοὺς ἀνέπων τῷ θεῷ μου] Varius es. Quædam

bene agis: alia malè. Deus autem non amat nisi in solidum suos Matt. vi. 24. Opera hîc intellige τῶν ὁμῶντα eorum operum quæ in Evangelio exiguntur. Christianus in sua militia, ita vt in armata Cæsar, nil debet actum putare, dum quid agendum superest. Vide Iacob. ii. 10. & ibi dicta. Christus Patrem etiam supra Deum suum dixit i. 7. & dicet infra ii. Coram Deo, id est Deo teste ac iudice.

μνημόνῳ οὖν πῶς εἴληφες καὶ ἤκουσας] id est ἀκούων εἰληφες. Etiam atque etiam cogita qualem doctrinam ab Apostolis acceperis. Pari sensu μνημόνῳ habuimus & supra ii. 5. λαμβάνειν αὐτὸν ὡς λαμβάνειν ἡρῶν αὐτὸν ἡρῶν de doctrina dici solet. ii. Ioh. 4. i. Cor. xi. 22. xv. 1. 3. Gal. i. 9. Phil. iv. 9. Coloss. ii. 6. i. Thess. ii. 13. iv. 1. ii. Thess. i. 6.

καὶ πᾶσι] Obserua ista, non quædam, sed omnia. Sic πᾶσι habemus Ioh. xiv. 19. 21, 23, 24. xv. 10. 20. i. Tim. vi. 14. i. Ioh. ii. 3, 4. 5. iii. 22. 24. v. 2. 3.

καὶ μετανοήσας] Pœnitentiam age de illis quorum tibi es conscius.

ἰδὼ οὖν μὴ χηρορήσῃς ἡμεῖς ὅτι σε οὐκ ἀλέπτει, καὶ εὐ μὴ χηρὸς ποίῃς ὡς ἐγὼ ὅτι σε] Venire Christus dicitur, & cum ad iudicium vniuersale veniet, & tunc cum quemque ex hac vita abducit. Vide Ioh. xxi. 22. At sicut furis comparatio vltimo iudicio aptatur Mat. xxi. v. 43. i. Thess. v. 2. ita & morti improuisa, vt hic, & aliis iudiciis improuisis, vt infra xv. 15. Appositè autem ad rem hoc dicitur, quia peccatores plerumque eo sibi blandiantur, quod putent satis sibi temporis fore ad pœnitentiam. ὅτι σε hîc deest in Manuscripto. πῶς δὲ pro καὶ ποίῃς ὡς ἐγὼ. Alioqui liceretur πῶς ὅτι. vt Matth. xxi. v. 42. Custodes in templo etiam nocte vigilabant.

4. ἀλλ' ὅλῃα ἔχεις ὀνόματα ἐν Σάρδιῃ, ἃ σὺ ἐμύλωναι πρὸς ἑαυτὸν] Excitat episcopum exemplis de plebe propositis, ὀνόματα sunt personæ, vt Act. i. 15. & infra xi. 13. Vestis animi est conscientia. Ea polluitur criminibus: pura seruetur per innocentiam & sanctitatem. μάλυσμος est quicquid sanctitati repugnat i. Cor. vii. 1. μύσματος ii. Petri ii. 10. σίλος Iac. i. 27.

καὶ ὅτε πηπῆσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς] Non idem est vestis pura & λευκή. Nam λευκὰ ἑμάτια hoc loco, & infra iii. 18. iv. 4. sunt vestes coruscantes, vt discimus Matth. xvi. 2. & Luc. ix. 29, & Ioh. xx. 12. Et sic sume λευκὰς λευκὰς infra vi. 11. vii. 9. 13. Quos rex maximo in honore habet, eos & sibi comites vult esse & magnifice vestiri. Tales illi erant Christo in hac ipsa vita.

ὅτι ἀξιοί εἰσι] Vox illa digni congruentiam quandam significat inter actus, & honorem actibus redditum, etiam si honor superet actus, vt Luc. vii. 4.

5. ὁ νικῶν] id est non illi tantum Sardiani, sed & quotquot pari modo voluptatis ac terroris tentamina superauerint.

ὅς τις ἐβιβλάτω ἡμῶντας λόγους] Erit apud me in honore, quali Iosephus apud Pharaonem. Gen. xli. 22. 42.

καὶ ἐμὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς] id est ius habebit ad vitam æternam, & ipse id intra se sentiet. Similitudo sumpta à morte ciuitatum apud quas ciues inscribebantur Albo, & ex eo eradebantur, si facti essent ἄπμοι. Vide Luc. x. 20. infra xlii. 8. xlvii. 8. xx. 12. 15. xxi. 17. Est autem hic λῦσις. Nam ἐμὴ ἐξαλείψω dicitur, pro diligenter asseruabo. ἐξαλείψω est πτω. Vide Act. iiii. 19. Coloss. ii. 14. & Exodi xxxiii. 31. 32. addito loco Lucæ ix. 26. xli. 8. 9.

6. ὁ ἔχων τὸ ἔς ἀκουσάτω πὶ τὸ πνεῦμα λέγει τῷ ἐκκλησίᾳ] Nempe Sardianæ & in Lydia aliis. Quæ dico episcopo, dico & auditoribus.

7. καὶ τὸ ἄγγελόν τις ἐκ φιλαδέλφου ἐκκλησίας γράψω] Urbes est Mysiæ condita ab Attalo, cui cognomen erat Philadelpho.

καὶ λέγει ὁ ἄγιος ὁ ἀληθινός] Sanctus Christus dicitur etiam Act. iiii. 14. hic autem additur, ὁ ἀληθινός id est eximie sanctus. Verum enim sæpe dicitur, id quod in vnoquoque genere eminet. Ierem. i. 21. Ioh. i. 9. i. v. 23. vi. 32. xv. i. i. Tim. vi. 19. i. Petri v. 12. i. Ioh. iv. 12. Hoc ideo dicit ut episcopi ipsius sanctitatem, quantum fieri potest, imitentur. In Manuscripto mutato ordine, ὁ ἀληθινός, ὁ ἄγιος.

ὁ ἔχων πλὴν κλεῖν τῇ Δαβὶδ] Id est qui non tantum mortis & inferni ius habet, ut supra i. 18: sed plenissimum imperium in domo Dei, quemadmodum Eliacimus in domo Ezechiae, qui erat ex Davidis posteris. Is Eliacimus fuit, ut Constantinopolitani loquebantur, κωνσταντίνου Εὐγενίου Εὐγενίου, cuius functionis insigne erat clavis figura in texta epomidi. Vide Esaia xxii. 22.

ὁ ἀνοίγων καὶ ἔδωκε κλεῖν αὐτῷ] αὐτῷ non est in Manuscripto. Est autem locutio plane Hebræa, pro qua Græci dicerent: ὁ ἀνοίγωντος ἔδωκε κλεῖν. Nemo in Palatio ei audet contradicere, aut contra eius iussa facere. In Esaia xxii. 22. quo hic locus respicit, legitur: καὶ ἀνοίξει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ὑπεκλείων, καὶ κλεῖν, ὅτι οὐκ ἔσται ὁ ἀνοίγων.

εἰ μὴ ὁ ἀνοίγων, καὶ ἔδωκε κλεῖν αὐτῷ] Melius in Manuscripto. πλὴν καὶ ἔδωκε ἀνοίγει, ut in Esaia, id est κλεῖντος. ἔδωκε ἀνοίγει. Omnia ei parent. Latinus hæc & præcedentia legit, ita ut sunt in Manuscripto.

3. οἶδά σου τὰ ἔργα] Laborem tuum in propagando Euangelio.

ἰδοὺ δίδωμι ἐνὶ τῇ πόλει σου θύραν ἀνεῖρηται] ἐκείνων σου pro σοι. ut & supra ii. 14. Ianuam intellige occasionem libere annuntiandi Euangelij ut i. Cor. xv. 9. ii. Cor. ii. 12. Coloss. i. v. 3. vbi dicta vide. Et bene hoc conuenit cum dictis supra: Ego aperui & quis claudet?

ὡς ἔδωκε δύναμιν κλεῖν αὐτῷ] Rursum Hebraïsmus. Sensus: nemo illam libertatem prædicandi impedire poterit.

ὅτι μοιρὰν ἔχεις δύναμιν] Hoc ideo feci, quia nunc modicam habes Ecclesiam, quæ hic vocatur δύναμις, id est exercitus, ἡδὲ ut Matth.

xxix. 30. ad exemplum Danielis, apud quem populus Iudaicus vocatur שמיהם, δυνάμεις τῆς ἑβραϊστικῆς V I I I. 10.

καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον] id est, & tamen perstitisti in obseruandis praeceptis meis. Vide supra 3.

καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομα μου] Non dissimulasti te esse Christianum. פתח פתח.

9. ἰδοὺ δίδωμι ἐὰν τῆς συναγωγῆς τῆς σατανᾶς, ἣς λειτουργοὶ εἰσὶν ἑβραῖοι καὶ Ἕλληνες, ἀλλὰ ψεύδονται] interpretare ut supra 11. 9. & hic quoque subaudi πᾶς.

ἰδοὺ ποιήσω αὐτοὺς] Post multa verba interposita solet repeti aut vox quæ præcessit, aut alia similis. Ita hîc ἰδοὺ ποιήσω, idem est quod ἰδοὺ δίδωμι, nam Hebræi נתן sic usurpant pro עש vel נתן. Vide Gen. 111. 12. collato 1. 17. Ezech. xxxiv. 26. collato Ps. xxi. 7.

ἵνα ἔξωσι] πλειονασμὸς de quo diximus supra 11. 5. 18. Deinde ποιήσω ἵνα εἴξωσι, faciam venire. Sic Luc. v. 34. ποιήσαι νηστεύειν, in Syriaco, facere ut ieiunent.

καὶ ὁρῶσιν ὅτι ἠγάπησάν σε] id est Christiani fiant, & tum tibi, ut Episcopo, honorem exhibeant, constituti in locis inferioribus. Vide Act. xxi. 5. προσκυῖν propriè quidem manus osculari; sed per κατέχουσαν qualecumque honoris signum exhibere. Ad pedes autem prosterni maxima submissio. 1. Sam. xxv. 24. Luc. 1 v. 7. addito Matth. 1 v. 2. infra xv. 9.

καὶ γινώσκον ὅτι ἠγάπησάν σε] tunc agnoscent quanti te fecerim, qui te, tanquam instrumento electo, uti voluerim ad eorum conuersionem.

10. ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ἐπαγγελίας μου] Quia in multis aduersis obseruasti praeceptum meum patientiæ, id est de patientia. Duplex genitiuus, alter causæ efficientis, alter materiæ. Præceptum hoc est Lucæ xxi. 19. & alibi. In Manuscripto est καὶ ἐτήρησας, & sic legit Latinus. Τηρεῖν λόγον praeceptum obseruare, locutio frequens in Euangelio Iohannis. Patientia Christi dicitur ea quam Christus praecepit, etiam 11. Thess. 111. 5.

καὶ γὰρ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τῆς πειρασμοῦ τῆς μεγάλης ἧς ἐρχεται ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς] πειράσαι pro εἰς τὸ πειράσαι. Deinde οἰκουμένη & γῆ significant hîc terras Imperij Romani, ut Lucæ 11. 1. Tentatio de qua hic agitur, est persecutio sub Nerone, de qua & infra xii. Seruabo te ab illa sæuitia intactum, ut mihi diu sis vsui, quænam quidem idoneum te reperi. ὥρα est quoduis tempus, etiam satis longum. Ioh. v. 15. & 1. Ioh. 11. 18. Et μετανομία est in voce πειρασμοῦ, quia omnis grauis persecutio adfert tentationem. Par locutio ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι 11. Petri 11. 9. quod ibi explicatur Lothi exemplo.

11. ἔρχου με ἔρχου] Breui immittam in ecclesias illam persecutionem.

καὶ ἔχεις] retine tunc fidem & professionem. Seruabo te in vita.

Tu vide ne metu deficias. Nemo eousque profecit, vt non cauere sibi debeat 1. Cor. ix. 27.

ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου] Ne tu honorem perseverantiæ amittas, alijs eum accipientibus. Vehementius vrit iactura dignitatis, si non tantum nos eâ excidamus, sed & alterum videamus eâ potiri. Ioh. xxxiv. 24. Matth. xxv. 28.

12. ὁ νικῶν ποιήσω αὐτὸν σύλῳ ἐν τῷ ναὸ τῆς θεοῦ μου] Quæ ad Episcopum dixerat, ad alios quoque extendit, vt & supra semper. Et est Hebraismus, ὁ νικῶν ποιήσω αὐτὸν. pro quo Græci dicerent τὸν νικῶντα ποιήσω. Cum columnam dicit, respicit duas illas columnas, quæ erant in fronte Templi Salomonis, & ob firmitatem vocabantur Iakin & Booz, 1. Regum v. 11. 15. & 11. Paralip. 11. 15. 16. 17. Cur autem hac similitudine vratur, iam explicabit.

καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἐν] id est, non iterum cogetur effugere, vt sub Nerone: Perpetuò manebit in Ecclesia Sardiana, sicut columnæ illæ manebant in Templo.

καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς θεοῦ μου] Persequitur translationem. Nam in columnis fiebant inscriptiones, quales sunt quæ in Psalmis dicuntur מכתב ita enim legere Græci: Ps. xv. 1. & alibi, vbi nunc libri Hebraici habent מכתב. Vertunt Græci σηλογραφία. Nomen Dei quod ait scriptum iri in columna est nomen יהוה, quod significat Deum impleturum promissa, vt intelligi potest Exodi v. 1. 3. & ijs quæ dicta hîc supra 1. 4. & 8. Sensus est, eos qui in persecutione Neroniana constantes fuerint, visuros spiritu prophetico, quomodo Deus secundum sua promissa triumphaturus sit de Iudeis & Romanis, quod præcipuum est Apocalypseos argumentum.

καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τῆς θεοῦ μου, τῆς κατὰ τὴν ἱερωσύνην ἢ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πόλιν] Hoc nomen est ἐκκλησία καὶ πόλις, nempe libera & florens sub Imperatoribus Christianis. Ea ex cælo descendit, id est, Dei beneficio admirabili procurata est. Vide Ioh. v. 33. 37. 41. 42. 50. 51. 58. & ibi dicta confer cum eis quæ habebimus infra xx. 1. Verbum descendendi significat id quod hîc describitur in terris fore. In Manuscripto est ἢ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν, quod satis redolet locutionem Iohannis, qui rectis vti solet pro obliquis.

καὶ τὸ ὄνομα μου τὸ κατὰ τὸν] Hoc hominum nomen Christi est βασιλὺς βασιλίων καὶ κύριος κυρίων, vt videre est infra xix. 16. Vide & supra 11. 17.

13. ὁ ἔχων οὐς ἀκουσάτω τὴν πρὸς τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις] Ecclesiæ Philadelphæ & alijs in illa parte Mysiæ.

14. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἐκκλησίας γράψον] Vrbs est Lydiæ ad Lycum amnem, vbi ante Pauli cō aduentum, ecclesia aliqua erat ex Iudeis dispersis.

τάδε λέγει ὁ Ἀγγέλῳ] Ex adverbio fecit nomen, sicut Latini dicunt

clarum mane, cras illud, cras hesternum. Esaiæ l. xv. 16, Deus vocatur מָחָר. Significat autem Christus se eum esse per quem omnia promissa implentur: quod Paulus dixit 11. Cor. i. 20. Omnia promissa in Christo esse Amen.

ὁ μὲντοις ὁ πρὸς καὶ ἀληθινός] Suprà l. 5. Id ideo hîc repetit, ut promissorum de Vita Æterna certitudo languidos excitet.

ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τῆ θου] Nouæ creationis, de qua agitur 11. Cor. v. 17. Gal. vi. 15. Vide & Coloss. i. 15. & Iac. i. 18. Hoc ideo dicit ut Laodiceus episcopus à Christo sibi exemplum sumat, qui verè est ὁ ἀρχὴ τῆς κτίσεως.

15. οἱ δὲ σὺν τῇ ἐργα] Describit id hominum genus qui Christianorum cœtus adeunt, & eis se aggregant, sed vitam non instituunt ad normam Euangelij, quales & Paulus describit 11. Tim. 111. 5. & 7. Vide & Matth. vii. 22. & Hebr. x. 29. Non longè hinc abibat ille ad quem Epictetus apud Arrianum iv. 7. ἐκπύμπηται ἡδὴ τὸ ἐν τῇ κρίσει καὶ τῷ, καὶ δὲ ἀνω οὐ μακρὸν ἔστι ἀνδρῶν.

ὅτι οὐτὶ ψυχρὸς εἶ. οὐτὶ ζεστός] Frigidi sunt qui nullam habent Euangelij notitiam, ac proinde nec ullos motus Christianos. Feruidi qui præditi sunt Christiana dilectione, quæ igni comparatur, ut amor omnis. In Glossario *ζεστός feruidus, feruens*. Vide Cant. vii. 7. & ibi dicta.

16. ἀψυχρὸν ψυχρὸς εἶς ἢ ζεστός] Hoc ideo quia leuius est verum ignorare, quam cognito non uti. Luc. xii. 48. 11. Petri ii. 21. vbi dicta vide. Adde quod sanitaris maior spes ἐν ἀσθενείᾳ, quam ἐν ἀσθενείᾳ, ut ostendit Aristoteles. ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶν. Vtuntur Dioscorides, Galenus, alij.

οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ] οὕτως hic valet *ἵνα* igitur. In Glossario *χλιαρὸς tepidum*. Vtuntur Aristoteles, Galenus & alij. *χλιαρὸς* ἵνα. Hos duobus vocat Hermas 111. 8.

καὶ εἰ ζεστός, ὅτι ψυχρὸς] Clariùs explicat quid sit *χλιαρὸς*.

μᾶλλον σε ἡμῖσι καὶ τῷ σώματι μου] Prosequitur comparationem. Tepida sunt *ἡμῖσι*. Celsus i. 2. *Qui vomere post cibum volet, si ex facili facit, aquam tanquam tepidam ante debet assumere*. Significat autem Christus tales homines sibi esse molestos, sicut illa quæ nauseam mouent. Euomit Christus, quos admonere desinit. Par translatio cum quis dicitur rem aliquam concouere non posse.

17. ὅτι λέγεις πλούσιός εἰμι καὶ πεπληνυμένος, καὶ οὐδὲνός χρειαν ἔχω] Est gradatio. Multum est diuitem esse: plus verò cum diues sit, adhuc locupletari: maximum verò nullius planè rei indigere. Tales sibi videntur qui fidem qualemcumque in se sentiunt, & Christianismum profitentur: & hæc cum habeant, putant sibi nihil deesse ad salutem. Vide Iac. i. 25. Talium figura Israëlitarum decem tribuum, qui & ipsi se diuites dicebant Zach. x. 1. 8.

καὶ οὕτως εἶδεν ὅτι οὗτός ἐστι ὁ παλαίπρωτος καὶ ὁ ἐλπίων] Eum qui felicem se putabat, ostendit ita esse infelicem ut omnium misericordiam commouere debeat: idque in summo gradu, quod indicat appositus articulus. Παλαίπρωτος 777 Iudic. v. 27.

καὶ πτωχός] egens rerum ad salutem necessarium.

καὶ τυφλός] non videns quàm sis miser. τυφλὸν dixit κατ' αὐξήσιν pro lippiente, ut infra apparebit.

καὶ γυμνός] carens iustitia quæ vestitus est Christianorum. Infra xix. 8.

18. συμβαλέω σοι] Poterat imperare: sed mauult suadentis personam sumere, quia id quod dicturus est, isti Episcopo & eius similibus est vtilissimum.

ἀγορεύσω χρυσίον παρ' ἐμοῦ] Emere est comparare cum aliquo labore, ut Prou. i. 14. xxiii. 23. Aurum hîc est affectus permanens per quem diligitur Deus & proximus. Is comparatur edomatione carnis & precibus affi dui. Vide Matth. xiii. 45.

κατεργασθὲν ἐκ πυρός] probatum igne. Nam ἐκ ut in Hebræum sæpe nota est instrumenti. Πυρὸν est probare, excoquere. Aurum optimum est quod igne perpuratum est. Vide supra i. 15.

ἵνα πλουτήσῃς] ut maiora in dies dona accipias, non in opinione; sed in re. i. Tim. vi. 17. Tit. i. 6. i. Cor. iv. 8. i. Cor. viii. 9.

καὶ ἱμάτια λευκά ἵνα περιβάλλῃ] Compares tibi etiam splendidas vestes, quibus amitiaris, id est opera ex dilectione procedentia.

μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχρὴ τῆς γυμνότητος σου] 777 quod modò αἰσχρὴ, modò γυμνωσις vertitur. Est ergo hoc dictum sicut *terra luti*, bis idem. Pudenda autem per figuratam locutionem significant peccata. Ea in homine emendato non amplius apparent. Non meminit eorum Deus.

ὁ κολλύειον εἶχεζον ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, ἵνα βλέπῃς] κολλύειον scribit & Anatolius. Alij volunt κολύειον scribi ὡς τὸ κολύειν τὸ βλέπειν, quod fluxum sistat: alij κολλύειον quod fiat ad formam panis cuiusdam. Collyriorum aduersus oculi morbos descriptiones habes aliquas libro sexto Celsi, vbi & inungere dicit, quod hîc εἶχεζον. Manuscriptus hîc εἶχεζον τοῦ ὀφθαλμοῦ: id est impetra à Deo clarum conspectum, mysteriorum Dei & rerum futurarum.

19. ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ] id est quos non plane ob diuturna peccata abis cere & obdurare constitui. Dicitur enim hîc φιλῶ non absolute, sed comparate, ut alibi μισῶ. Vide i. Cor. xi. 24. Gal. vi. 11.

ἐλέγχω καὶ παιδεύω] reprehendo verbis, castigo verberibus. Sic verbum ἐλέγχω habes Ioh. viii. 46. i. Tim. v. 20. παιδεύω vero i. Cor. xi. 32. i. Tim. i. 20. Hebr. xii. 7. Sumta verba ex Prou. i. 12.

ζήλωσόν μου] Incalcesce tu repide. Nam ardens amor ζήλος dicitur Num. xi. 29. Ps. lxi. 10. & alibi. In Manuscripto. ζήλωσόν μου.

καὶ μετανοήσου] Ex amore in me vitam corrige. Vides hinc alternas circa conuersionem actiones Christi & hominum.

20. ἰδοὺ ἔστηκα ὑπὸ τὴν θύραν καὶ χρώ] Redit ad ostium, sed alio sensu, sicut pastoris similitudo variè vsurpatur Ioh. x. At dicat aliquis, cur pulsatur qui clauem habet? Dicam, quia pessulus erat obditus ostio, qui amoueri debebat. Is pessulus est peccandi consuetudo.

καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς τῆς φωνῆς μου] Nam solent qui pulsan't simul clamare, aperi, vt in comœdiis. Et clamor hinc & pulsatio significant cogitata à Deo iniecta ad monendam peccatoris conscientiam. Id Deus aliquamdiu facit non semper. Multos enim sui contumaces obdurat.

καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν] Si salutaria monita admittat.

καὶ εἰσελεύσεται μετ' αὐτὸν] καὶ hinc παρέλκει more Hebræo. Et abest in codicibus quibusdam. Neque legit Latinus. Intrat Christus vbi Spiritum suum reddit.

καὶ δυνήσεται μετ' αὐτὸν καὶ αὐτοὶ μετ' ἐμοῦ] Magnus honos regem habere conuiuiam. Per conuiuium autem intelligitur gaudium, tum Christi ob conuersum peccatorem, tum peccatoris conuersi ob Christum in se habitantem. Solent enim magnæ lætitiæ exprimi conuiuiorum similitudine. Luc xii. 37. xv. 23.

21. ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ] Eadem locutio quæ supra 12. Qui vicerit, nempe peccati consuetudinem.

καθίσταί μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου] id est in solio, quod ego ipsi dabo. Vide supra 11. 26. & ibi dicta, & Ioh. xvii. 24.

καὶ καταστήσει αὐτὸν ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ] tentationes omnes. De hac victoria mystica prædictio Esaiæ lxi. 1.

καὶ ἐκδώσει αὐτῷ τὸν πατέρα μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ] id est in eo solio quod Pater mihi dedit. Ps. cx. Dan. vii. 9. 14. Matth. xxii. 44. infra xxii. 1.

22. οἱ ἐξ ἑνὸς ὁδοῦ αὐτοῦ τὸ πνεῦμα λέγει τοῖς ἐκκλησιασταῖς] Nempe Laodiceæ, & aliis ei proximis.

C A P V T IV.

HIC absolute visum monita salutaria continens ad septem Episcopos & Ecclesias, sub quorum exemplo alij quoque Episcopi & Ecclesiæ intelliguntur, sequuntur visa alia quæ diuersis temporibus Apostolo obtigere, & postea in vnum volumen redacta sunt: quod & in prophetiis aliis euenit, sæpe etiam non annotato temporis discrimine, sed dato intelligi ex iis quæ loco quoque continentur. Pertinent autem hæc visa ad res Iudæorum, usque ad finem capitis undecimi: inde ad res Romanorum usque ad finem capitis vicesimi: deinde ad statum florentissimum

Ecclesiæ Christianæ ad finem vsque. Sicut autem Prophetæ veteres non tangunt res Assyrias, Babylonicas, Ægyptias, nisi quatenus connexæ sunt cum rebus Iudaicis, id est ad prædicenda mala quæ Iudæi ab illis erant perpeffuri, & rursus pœnas quas ab illis gentibus sumturus erat Deus, vt & præmunirentur pij aduersus mala præuisa, & in ipsis malis solatium acciperent ex præuisa ultione, ita & hîc Apostolus prædicat primum iniurias Iudæorum & Romanorum in Christianos, deinde seuera Dei iudicia aduersus Iudæos, & porro aduersus Romanos idololatrias, vt intelligerent Christiani, neque sibi mala euenire, nisi singulari Dei dispositu, neque in ipsis malis se à Deo negligi, qui & certa tempora illis malis præfinierit, & acerbissima supplicia sumturus sit ad vindicandum martyrum sanguinem. Sicut autem & Esaias capite v. 1. & Ezechiel capite viii. præsignificaturi Dei iudicia, diuinam Maiestatem & Angelicum famulatum vident in Templo Hierosolymitano apparentem, ita & Iohannes in Patmo videt *ἐν ἑκείνῳ* Dei & Christi Maiestatem & Angelicum famulatum relucens in ipso cælo, & eo assumi præfides Ecclesiæ Hierosolymitanæ, vt cum ipso futura contemplerentur, norintque, non tantum à Deo se summe curari, verum & vnani se facere cum Angelis Dei ac Christi familiam: & ciues cælestis patriæ se esse spò ac iure. Philipp. i. 11. 20. Eph. ii. 6. Hebr. xii. 12.

καὶ ταῦτα εἶδον] Alio tempore, quod peculiariter notari nihil erat opus. *εἶδον τὴν τῆς Δαν.* 1. 7.

καὶ ἰδοὺ θεὸς ἀνιστανόμενος ἐν τῇ οὐρανῷ] id significat Deum Iohanni mira ac cælestia patefacturum. Vide Matth. i. 11. 16. & ibi dicta. Per hanc ianuam Iohannes *ἐν ὁρασίᾳ* in cælum admittitur, sicut Ezechiel absens in Templum. Simile vide 1. Cor. xii. 2.

καὶ ἡ φωνὴ ὡς ἡκούσα ὡς σάλπιγγος λαλοῦσας μετ' ἐμοῦ] Vox illa sonora quam in primo viso audieram supra i. 11. 12. id est vox Christi, plena imperij.

λέγουσα] Supple *ὡς*, quales particulae sæpe in hoc libro subaudiuntur.

ἀνὰ βῆλάν] tanquam per scalam Iacobi. In Manuscripto *ἀνὰ βῆλάν*.

καὶ εἰξὼς τοὶ ἄγγελοι αὐτοῦ καὶ ταῦτα] Nempe de Iudæis. In Manuscripto, *ὅσα δὲ*.

2. *καὶ ὁ θεὸς ἐγνώμενος ἐν πνεύματι*] non corpore in cælum ascendit, sed *ὁπτασία*, quæ Spiritus dicitur etiam supra i. 10.

ἐν ἰδοὺ θεός *ἐκείνῳ* *ἐν τῇ οὐρανῷ*] Dei Patris, vt apparet infra 5. v. 7. Sic & Esaias v. 1. 1 Deum in folio videt, nempe paratum ad iudicia exercenda. Adde Danielem v. 11. 9, vbi *ἐπὶ θρόνον*, quod hîc *ἐκείνῳ*. Solec enim *καὶ* idem valere quod poni, vt 1. Tim. i. 9. 1. Thess. i. 11. 3. Aludunt omnia ad Vetus Tabernaculum. Solium hoc respondet adyto.

ἐ ἐπὶ τῷ θρόνῳ καθήμενος } Deus Pater regis specie. Ideo solum illud vocatur Hebræis כְּבוֹד מַלְכִּי, θρόνος δόξης solum regale. In Manuscripto brevius ἐ ὁ καθήμενος. Nec aliter Latinus.

ὁμοίως ὁράσθαι λίθῳ ἰάσασθαι. ἐ σαρδίῳ] ἰάσασθαι vocant Græci interpretes Exodi xxviii. 19. xxxix. 9. gemmam quæ Hebræis יָהוּדָה, ita dictam quod iactibus resistat: qualem iaspidem videtur & Virgilius ponere in capulo ensis quem dat Æneæ. Per hoc significatur inuicta Dei potentia. Idem Græci Exodi xxviii. 17. xxxix. 8. Ezech. xxi. 13. Σάρδιον ponunt ubi in Hebræo סָרִיס à rubore. id significat vim Dei actiuam, qualis in igne est.

ἐ ἰρις κυκλόθι τῷ θρόνῳ] Ex Ezechiele i. 28. ubi diximus per Iridem Dei fedus significari ex historia quæ est Gen. xx. 12. Et in Ezechiele quidem significatur fedus factum cum Abrahamo, Isaaco, Iacobo: at hîc fedus Evangelicum: Est autem Iris circa solum, quia Deus in iudiciis semper federis sui meminit.

ὁμοίᾳ ὁράσθαι σμαραγδίνῳ] Inter varios Iridis colores præcipuus est viror. Viror autem sinaragdi suauissimus. Nullius coloris aspectus iucundior, ait Plinius in sinaragdi laudibus. Per id significatur benignissimum esse fedus Evangelicum. Manuscripti multi, etiam ille vetustissimus habent, ὁμοίως Attice. σμαραγδίνῳ, supple λίθῳ.

4. ἐ κυκλόθι τῷ θρόνῳ θενοὶ εἴκοσι πάσχαρις. ἐ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἰκοσιπάσχαρις πρεσβυτέρους καθήμενους] Articulus ostendit certos presbyteros intelligi, nempe Ecclesiæ Hierosolymitanæ, qui tum erant xxi. ad instar totidem præcipuorum sacerdotum, qui in templo fuerant tempore Solomonis i. Paralip. xxi. 17. Iosephus vii. 11. Horum Presbyterorum, numero non expresso, mentio Act. xv. 2. 4. 6. 23. xvi. 4. Sedent autem presbyteri circa Dei solum, quia Dei vice in Ecclesia iudicant. Sic Clemens Alexandrinus accepit Strom. vi. Et nota in veteri Testamento apud solum stare Angelos: in nouo federe presbyteros. In Manuscripto tantum est εἶδον πρεσβυτέρους καθήμενους. ἀπειβελήμενους ἐν ἱματίοις λευκοῖς] Cum summa dignitate. Vide supra i. 13. 111. 4. 18. Illud ἐν abest in Manuscripto, non male.

ἐ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνες χρυσοῦς] regia insignia. Vide supra i. 10. & ibi dicta. & Pf. vii. 6. Etiam Hebræi iustis dant coronas in altero sæculo.

5. ἐ ἐπὶ τῷ θρόνῳ ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ, ἐ φωναί, καὶ βρονταί] In plurimis Manuscriptis ordo hic est, ἐ βρονταί, ἐ φωναί. Fulgura & tonitrua significant minas Dei contra impios. Vide infra x. 4. 5. vii. 5. x. 4. 5. xi. 19. xiv. 2. xvi. 18. xix. 6. voces sunt in ipsis tonitribus, infra x. 3. id est, non generaliter tantum minatur, sed & speciales poenas prædicat.

ἐ ἐπὶ τὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι] Allusio ad Candelabrum Templi.

septem habens lucernas. Per Candelabrum autem significatur Ecclesia Hierosolymitana, ut aliæ Ecclesiæ supra 1. 20.

αἱ εἰσιν ἐπὶ τὰ πνύματα τῆ θιούδ] Septem lucernæ in Candelabro significant multos modos diuinæ prouidentiae, per quos Ecclesia Hierosolymitana gubernatur, sicut Mundus gubernatur per septem Planetas. εἰσιν nempe in mysterio. In Manuscripto: αἱ εἰσιν ἐπὶ τὰ, non mala constructione.

6. καὶ ἐν ὁρίων τῶ θεόντε ὡς θαλάσση ὑψηλῇ, ὁμοία χρυσάλλω] In Tabernaculo & Templo fuerat. Mare, id est, Labrum ingens, Exodi xxx. 18. 1. Reg. vii. 23. 11. Paralip. iv. 2. Significatur autem per hoc Mare, id est Labrum aqua plenum, plebs Hierosolymitana. Aquæ enim sunt populi infra xv. 15. Mare, multitudo. Abac. ii. 14. Dicitur autem mare vitreum, id est, aquæ quæ erant in Labro. Sicut pontus vitreus Horatio: quia Deus & actiones & cogitata populi perspicit: quo sensu Mare vitreum habemus & infra xv. 2. Sed hoc Mare ita vitreum, ut CrySTALLUM referret, propter summam puritatem plebis Hierosolymitanæ eius quæ Christo nomen dederat, quæ puritas describitur Act. ii. & iv. CrySTALLI proprius candor. Ezech. v. 22. תרתיקך כעס vertitur ὡς ὅρασις χρυσάλλω.

6. καὶ ἐν μέσῳ τῶ θεόντε, & κύκλῳ τῶ θεόντε] id est, de quatuor animalibus vnum erat in gradibus qui ante solium. Vide 1. Reg. x. 19. Duo à lateribus: vnum retro, ac sic propiores erant folio, quàm Presbyteri. Gradus sumuntur ut pars folij.

τίναρα ζῶα] In Tabernaculo, in Templo Solomonis & in viso Ezechielis duæ sunt figuræ pares, compositæ ex quaternorum animantium formis. Hic vero, ut sequentia nos docent, quatuor formæ animantium distinctæ. Quare id? quia omnia in Nouo Testamento distinctiùs quàm in vetere nascuntur. Quatuor Animalia hoc loco sunt quatuor Apostoli, aut Apostolici viri qui tunc erant Hierosolymis velut vexilliferi castrorum Christi.

ζήμοντα ὀφθαλμοῖς ἑμπεριθεῖν καὶ ὁπερ] Ex Ezechiele, ubi per vocem עיני, id est, ὀφθαλμοῖς, diximus significari colores. Illi autem colores hic significant multiformia Dei dona, per quæ Apostoli norant & præsentia & futura. Matth. x. 11. 52.

7. καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι] Non dubito quin hic sit Petrus ob principatum collocatus in fronte folij, feruens animo, & in hoc Leoni similis.

καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόχῳ] מֶלֶךְ quod bouem significat, μόχον vertunt Græci interpretes plurimis in locis. Bos patientiam significat: per quam designari puto Iacobum fratrem Domini.

καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχει τὸ πρῶτον ὡς ἄνθρωπος] Bonitate homo antecedit animantia cætera. Puto autem designari Matthæum, qui diu dici-

tur mansisse in Iudæa. In Manuscripto *ὡς ἀνθρώπου*, quomodo & Latinus. *ὡς ἄνθρωπος* ut *וְכַד* apud Ezechielem est omne id quod in conspectum cadit, non facies sola.

καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀνθρώπῳ πεπομφά] Celeritatem ministerij significat: quod certe Paulo proprium, qui sæpius Hierosolymis fuit. Act. ix. 7. Gal. i. 18. 11. 1. Act. xv. 2. xx. 17. Et bene *πεπομφά*, quia semper erat in cursu.

8. *καὶ πᾶσα ζῶα ἐν χειρὶ αὐτῶν ἔχον ἀνὰ πτέρυγας ἐξ*] Episcopi Angelis æquantur: Apostoli autem Seraphinis Angelorum summis. Nam desumptum hoc ex Esaiæ vi. 2. Faciem coram Deo tegunt Apostoli per *πνευμαφοσίαν* in animo, & per corporis *δουλοχόριαν*, in qua sunt ieiunia. Pedes, id est ea quorum pudere debet, peccata scilicet, tegunt per cor contritum, & vitam emendatam. Volant autem per fidem & dilectionem. Ecce alas sex, sane egregias. His remigiis ad Solium Dei itur.

κυκλόθεν, καὶ ἴσταν γέμουσιν ὀφθαλμοί] *κυκλόθεν* istud omnino huc pertinet, non ad præcedentia. Alæ enim sex quæ tegunt faciem, & pudenda, & quibus volatur, non possunt esse in circuitu. Sed *κυκλόθεν καὶ ἴσταν* valet, extra & intus. Dona illa multiformia Apostolis data, & in animo erant, & foris apparebant. Sic i. Regum vii. 36. *ἴσταν, κυκλόθεν*, id est, *ἴσταν καὶ κυκλόθεν*, siue *ἐξωθεν*.

καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτός] Hoc Paulus explicat Act. xx. 31. Quantum natura sinebat, nullum tempus vacare patiebantur à laboribus pro Dei laude. Sumtum ex Esaiæ lxii. 6.

λέγοντα, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος] In plurimis Manuscriptis ter tantum legitur *ἅγιος* ut apud Esaiam. Et Hebræorum mos est ter vocem repetere in rebus quas vehementer inculcatas volunt. Jerem. xxi. 29. Ezech. xxi. 27.

ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ] *יהוה*. Vide supra i. 8.

ὁ ὢν, καὶ ὁ ὢν, & ὁ ἐρχόμενος] Qui promittit, ac promissa præstat, & præstabit. Vide supra i. 4.

9. *καὶ ὅταν δώσῃ τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν, καὶ δόξαίῃαν τῷ καθεμένῳ ἐπὶ τῷ θρόνῳ τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνι*] Magnifica Dei descriptio. Sic & infra v. 14. Gloria Deo datur ob potentiam, honos ob proprietates, gratiæ ob benefacta. *Εὐχαριστία* est *ἡγη*, pro quo benedictionem hic posuit Latinus interpres, de qua vocum permutatione vide quæ diximus ad Matth. xxvi. 24. *Δόσω &* mox *προσκύψω* sunt futura pro quouis tempore more Hebræo.

10. *προσκύψωσι οἱ δικασταὶς ὑποτάσσοντες ἐνώπιον τοῦ καθεμένου ἐπὶ τῷ θρόνῳ καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνι*] Apostolos presbyteri Hierosolymitani fideliter subsequuntur. Procidere in terram, & *προσκυνήσω*

quod hoc loco est pedes osculari, summa sunt honoris signa. Vide Esaiam XLIX.

καὶ βάλλουσιν τοὺς ποταμούς αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ θρόνου] Nimirum sic testantes se quicquid habent iuris ad regnum à Deo accepisse. Sic Tiridates apud effigiem Cæsaris ponit insigne regium apud Tacitum Annalium xv.

II. λέγοντες, ἄξιός ἐστι ὁ κύριος καὶ ὁ θνός ἡμεῖς, ὁ ἄγιος λαβεῖν τὴν δόξαν, καὶ τὴν τιμὴν, καὶ τὴν δυνάμειν] ὁ ἄγιος abest in Manuscripto, ut & in Latino. Per δυνάμειν intelligitur hîc μετανυμικῶς potentiae confessio : quomodo & Hebræi וְיִשְׁרָאֵל usurpant : Confer quod infra x i. 17.

ἢ οὐκ ἔκπαις τὰ πάντα καὶ διὰ τὸ δόλημα σου εἰς καὶ ἀπόθνησκαι] Idem est quod Ecclesia Hierosolymitana Apostolis præcuntibus dicit Act. 1v. 24. ex Nehemia 1x. 6. Frustra Iudæi nos odio habent, cum non alium Deum colamus quam Mundi partiumque eius opificem, quem & suum Deum dicunt Iudæi. In Manuscripto est : καὶ δόλημα τὸ σου, errore vnus literæ pro καὶ δόλημα τὸ σου. Erant iam homines quia tu volueras, & conditi sunt ; id est iterum conditi per Christum. Vide supra 111. 14. Solent nostri scriptores etiam cum de nominibus loquuntur, neutro genere vri. Vide Eph. 1, 10. Ioh. x 1. 32. ut est in Latino, & in Græcis exemplaribus quibusdam. Impletur hîc quod prædixerat Esaias xxiv. 23. fore ut Deus glorificaretur in Ierusalem in conspectu seruorum suorum.

CAP V T V.

Αἱ εἰς αὐτὸν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δυνάμειν] Mos enim est libros quos magni facimus, nobiscum ferre. Et ad dextram ponere, est velle exequi.

καταγεγραμμένον ἔστιν : καὶ ἔξωθεν καταγεγραμμένον σφραγισμένον ἔστιν] Ita hoc distinguendum, ut scripsimus : Non enim dicit librum intus & extra scriptum : sed intus scriptum : extra signatum. Quod autem dicit, septem signis librum fuisse signatum, est περίληψις. Vidit enim librum cum vno sigillo : sed eo aperto didicit sex esse partes signatas. Erant enim septem volumina, singula signata, ita ut primo inuolutum esset secundum. (nam paginae Hebrææ erant volumina כְּתוּבִים) secundo tertium, atque ita deinceps.

2. καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρόν] In Veteri Testamento Deus omnia per Angelos exequitur : in Novo per Christum maxima, minora per Angelos. Quo autem maior res agitur, eo maior Angelus ministrat. ἰσχυρὸς hîc quod cognomen magnis Angelis datur. Vide infra x. 1. xvi 11. 21. Magni illi erant Angeli : sed sunt quædam Christo reservata.

καὶ ἔκρινεν φωνὴ μεγάλη] ἔκρινεν ἐκ τῆς φωνῆς Dan. 11. 4. וְהָיוּ כָּל הָעָם. In Manuscripto ἐκ φωνῆς μεγάλης locutione Hebræa.

τίς ἀξίος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον καὶ λύσαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ] id est ἀνοῖξαι λύσαι-
 μόνον; non poterat enim aperiri liber aut libri partes, nisi sigillo quo-
 que referato. Similia in συνόλις habes alibi, vt Col. 11. 5. collato lo-
 co Act. x1. 23:

καὶ εἰδὼς ἐδιδάκτο ἐν τῷ ἔθνεϊ, εἰδὼς ὅτι τῆς γῆς, εἰδὼς ὑποκάτω τῆς γῆς
 ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, εἰδὼς βλέπειν αὐτὸ] Nulla res viuens. ὑποκάτω τῆς γῆς
 id est in mari, vt & infra 13. Itaque Exodi xx. post ספר additur
 פתח. Vide quæ ex Hebræorum sententia diximus Pf. xlii. 2.
 Rursus ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, εἰδὼς βλέπειν, pro ἀνοῖξάμενον βλέπειν. Non possunt
 enim introspecti paginæ obfignatæ, nisi ruptis sigillis. Esaia xxi. 11.

4. καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολὺ, ὅτι εἰδὼς ἀξίος εὐρέσθαι ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον,
 εἴτε βλέπειν αὐτὸ] Est gradatio: nec aperire quis poterat, nec legere, imo
 nec introspicere saltem. Didicerat Ioannes apud Hebræos decreta
 Dei obfignata dici, quæ certo erant futura, si non in singulis homi-
 nibus, certe in generibus hominum. Significantur autem hîc decre-
 ta Dei pertinentia ad Iudæos, quæ Christus summatim prædixit,
 Matth. xxi. Luc. xxi. hîc vero multo explicatius.

5. καὶ εἰς τῶν πρεσβυτέρων] Vide quantus honos presbyterorum. Da-
 nielem desiderantem res futuras cognoscere, docet Angelus: Iohan-
 nem presbyter. Sensus est alicui ex Presbyteris Hierosolymitanis à
 Deo patefactum fore vt Christus per Iohannem Ecclesiæ Hieroso-
 lymitanæ cognita faceret, omnia quæ ad ipsam pertinerent.

μὴ κλαῖς] Noli ita dolere. Habebis quod optas.

ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων, ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα] ἐνίκησεν est obtinuit id quod tu
 desperatum putabas. Illud ὁ λέων ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ostendit sublimio-
 re sensu in Christo, qui ex tribu erat Iudæ, vt Genealogiæ docent,
 & Scriptor ad Hebræos v. 11. 13. 14. impletum vaticinium Iacobi Gen.
 xxv. 9. cui addi potest & illud Num. xxi. 17. Et propter illa ver-
 ba Iacobi, Leo semper fuit in vexillo Iudæ. Est autem hîc ἑμφασίς.
 Qui vt agnus apparet, reuera est Leo.

ἡ ῥίζα Δαβὶδ] Μετανυμία. Vult enim dicere surculum ex radice Dau-
 dis, quod de Ezechia dictum Esaia x1. 1. Est autem eadem μετανυμία
 Osee xiv. 6. & in dicto capite Esaia commate 10. quem locum
 Christo aptat Paulus Rom. xv. 12. Adde Esaia lii. 2. I. Macc. i. 11.
 Eximie autem hic titulus in Christum competit, in quo omnia rerum
 bonatum vaticinia vetera in sensu multo excellentiore implentur.
 Olim enuntiabantur temporalia, latebant æterna. Sic & infra
 xxi. 16.

ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον καὶ τὰς ἐπὶ τὰς σφραγίδας αὐτοῦ] Est hîc σύλληψις. Nam ἀνοῖξαι
 proprie de paginis dicitur, de sigillis λύσαι vt supra. Sensus est ἀνοῖξαι
 τὸ βιβλίον λύσαι τὰς σφραγίδας: Daniel, Christi figura, legit quod alij le-
 gre non valebant. Dan. v. 8. & sequentibus.

καὶ ἰδοὺ, καὶ ἐν μέσῳ τῆς θρόνου, καὶ τῆς πιασάρον ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῆς πρεσβυ-
τέρων] Illud καὶ post ἰδοὺ hīc παρέλκει more Hebræo. Christus autem
agni specie apparet hīc medio loco inter Apostolos & Presbyteros,
nimirum ut his & illis sit exemplo.

ἀρνίον ἑστηκός] viuens. Hoc ad resurrectionem pertinet.

ὡς ἐσφαλμένος] ut qui maceratus fuerat: id est cruore manans & vul-
nera ostentans. Σφαττῖν & σφαγίζεν verba propria victimis. Gen. xxxv.
10. Exodi xii. 6. xxi. 11. 16. 20. & alibi sæpe infra xiii. 8.

ἔχον κέρατα ἐπ' αὐτῶν] Ingentes vires ad domandos hostes. Ps. lxxv. 6. ii.
lxxxi. 22. & alibi. Sic infra reges qui imperium Romanum susten-
tabant, vocantur Imperij Romani cornua. Res mira, agnus cornu-
tus, & quidem septicornis. Post summam patientiam, summæ vires.

καὶ ὀφθαλμοὺς ἐπ' αὐτῶν] Putem & hīc per ὀφθαλμοὺς more Hebræo intel-
ligi colores, ut supra i. 8.

ἃ εἶσι] Nempe in mysterio, ut supra i. 5. In Manuscripto, οἱ εἶσι
Vtrius constructio bona est.

ἐπ' αὐτῶν πνέματα τῆς θουδ' ἀποσπλόμω εἰς πᾶσαν τὴν γῆν] Quot modis Deus
semper vfuse est in gubernando Vniuerso, totidem modis Christus
vtitur in gubernanda, tuenda, vindicanda Ecclesia.

7. καὶ ἦλθεν, καὶ εἰληφέν] πλεονασμός, de quo supra v. 5. & alibi. εἰληφέν
in Manuscripto, quia vocalis sequitur.

ἐκ τῆς δεξιᾶς τῆς καθημέριου ἐπὶ τῆς θρόνου βιβλίου] Ipse enim omnia Dei con-
silia patent: & ius habet ea patefaciendi quibus vult.

καὶ ὅτι ἔλαβεν τὸ βιβλίον] Nempe ut referaret, quod sequitur vi. 1.

τὰ πάντα ζῶντα] Apostoli alij qui non minore quàm Iohannes de-
fiderio flagrabant noscendi quæ Iudæis erant euentura.

καὶ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι] imitatores Apostolorum ut supra iv. 10. 11.

ἔπεσον ἐνώπιον τῆς ἀρνίου] Proximum honorem ei honori quem Deo
exhibuerant i. 10. Christo exhibuere.

ἔχοντες ἑκάστος κithάρας] Instrumenta laudis. Ps. xxxiii. 2. xlviii. 4.
lvii. 9. lxxi. 22. xcii. 21. xcvi. 5. cviii. 2. cxlvii. 7. cl.
7. Sirach. xxxix. 20. Intelligitur verbi prædicatio. In Manuscri-
pto: ἑκάστος κithάραν.

καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων] Et hoc de Templo sumptum.
Multa ibi erant phialarum genera, ad liba, ad sanguinem, ad vi-
num, de quibus quædam diximus ad Zach. ix. 15. xiv. 20. Hīc au-
tem intelliguntur pateræ, in quibus erat thus & suffimenta alia:
quas apud Latinos acerras dici putat Cornutus. Vide quæ dicta ad
i. Paralip. i. v. 22.

αἱ εἰσὶν αἱ πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἁγίων] Egregia comparatio & desumpta ex
Psalmo cxli. 2. sicut suffimenta Templi ascendebant cœlum versus;
& bene olebant (vide Exodi xxx. 34.) ita preces piorum ad Deum

eunt. Act. x. 4. 31. Sirach. xxxv. 20. eique gratæ sunt. Vide infra viii. 3. 4. xviii. 13. Philo de sacrificantibus, per suffitum ait significari τὸ καθαρότατον τῆς φύσεως, πνεῦμα λογικόν. Clemens Strom. vi. βωμὸν ὃ ἀληθῶς ἅγιον τίτλι διηγαίαν ψυχῇ, καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς θυμιάματα τίτλι ὅσταν δὲ χλὺ λέγουσιν. Origenes contra Celsum viii. βωμοὺς μὲν εἰσιν ἡμῖν τὸ ἐκείνου τῆς διαγίων ἡγαμονικόν, ἀφ' οὗ ἀναπέμπεται ἀληθείας, καὶ νοητῶς δωδὴ θυμιάματα, προσευχαὶ δὲ τὸ σωματικῶς καθαροῦ.

9. καὶ ἄδουσιν ὥδῳ καὶ νῶ] Ait Pindarus cantionum novas magis probari. Vide Pl. xxxiii. 3. xl. 4. xcvi. i. cxlix. i. Esaiæ xli. 10. Eiusdem Pindari illud : ψυχὰς δὲ δουλεύων ἐν ἑρανοῖς ναύσας μολπαῖς μάχεσθαι μέγα ἀείδουσιν ἐν ὕμνοις.

λέγοντας, ἄξιός ἐστι λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ] Dignus qui noris & patefacias Dei arcana, qui ad Dei honorem tanta passus es, tanta fecisti.

ὅτι ἐσφάγης] Plus intelligitur quàm dicitur. Nam ex eo quod interfectus dicitur, intelligendum est quod semet morti obrulit, ut Deo seruiret, & hominibus prodesset.

καὶ ἰδέσασθαι τὰς διαγίων ἡμῶν] id est, eis τὸ λατρεύειν διαγίων Luc. ii. 74. Nos cum dicit, Christianos intelligit, omnium locorum & temporum, quos Christus à peccatis liberauit, magno impendio, vitæ scilicet suæ Rom. i. 24. i. Cor. i. 30. vi. 20. vii. 27. i. Petri i. 18. ii. Petri ii. 11. Gal. iv. 5. & alibi. Sic & infra xiv. 4.

ἐν ταῖς αἵματι σου] In Manusc. ἐν ταῖς αἵματι: quomodo δὲ αἵματι i. Ioh. v. 6.

ἐκ πάσης φυλῆς, καὶ γλώσσης, καὶ λαοῦ, καὶ ἔθνους] Ex omnibus tribus Israël, & ex tot linguarum hominibus, siue illi moratiores sunt, qui λαοὶ dici solent, ut Græci & Itali, siue barbari, quibus eximie competit ἔθνων nomen λαοὶ, φυλαί, γλώσσαι est apud Danielem iii. 3.

καὶ ἐποίησας αὐτοὺς] Transsit sermo à prima plurali ad tertiam: non male: quia & de se loquuntur, & de aliis.

βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς] Etiam in hac vita sensu aliquo. Supra i. 6. Manuscriptus βασιλείαν: abstractum pro concreto, more Hebræo, quomodo ἱεράτευμα i. Petri ii. 5. 9. Et ita hîc legit Latinus.

καὶ βασιλεύουσιν ἐπὶ τῆς γῆς] id est ἵνα βασιλεύωσιν ἐπὶ τῆς γῆς. Alij Manuscripti habent, ut & Latinus legit, καὶ βασιλεύουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, pro ἵνα βασιλεύωσιν, ut propriè de Apostolis & Presbyteris sermo sit, quibus datum est regimen Ecclesiarum. Vide supra ii. 27. & iv. 4. Et hoc regnum in terris cæleste est: nam quod ligant in terris, ligatum est in cælo. Matth. xviii. 18.

καὶ ἡκούσα ὡς φωνῇ ἀγγέλων πολλῶν κύκλῳ τῆς θέρας καὶ τῆς ζώας καὶ τῆς πρὸς βουτίων] Notatur consensus inter Angelos & Ecclesiam: & Angeli ponuntur in extimo ambitu, ut qui non Deo tantum, sed & Ecclesiæ inferuiant. Hebr. i. 14. Sic & infra vii. 11.

καὶ ὡς ὁ ἀριθμὸς ὡς τῶν μυριάδων καὶ χιλιάδων καὶ χιλιάδων] In Daniele
 VII. 10. יְשׁוּבָה אֶל־פִּי יִשְׁמְרוּ רִבְוֹן רִבְוֹן : חִלְיָה חִלְיָה עֵלֶי-
 תוּרְגוּמִי אֲנִי וְיָמֵי מִלְיָה עֲשִׂינָהּ אֲנִי. Et nostra hæc lectio est
 & apud Aretham. Confer Deut. XXII. 2. Ps. LXVIII. 8. Hebr.
 XII. 22.

ἀέροντες φωνὴ μεγάλη] Approbant ea quæ Apostoli & presbyteri
 prædicant. ἀέροντες recte refertur ad μυριάδας nempe καὶ τὸ σημαίνοντες.

ἀξίον ἔστι τὸ ἀρίστον τὸ ἐσφραγισμένον λαβεῖν τιμὴν δυνάμει, καὶ πλοῦτον, καὶ σοφίαν,
 καὶ ἰσχύϊ, καὶ τιμῶν, καὶ δόξαν, καὶ δόξαν] Septem laudum nomina re-
 spondentia septem spiritibus. In Latino legitur *divinitatem*, ubi ab in-
 terprete scriptum fuit *divinitas*, πλεον. Significatur autem confessio
 liberalitatis Christi. Par numerus infra VII. 12. ubi pro πλεον habe-
 mus ἀρχαίς. Δύναμις πλοῦτος. ἰσχύς πλοῦτος. τὸ κράτος. πλεον.

13. καὶ πᾶν κτίσμα, ὃ ἔστι ἐν τῇ ἔσχατῃ] in celo nempe infimo, medio
 & summo, ut distinguunt Hebræi.

καὶ ὅτι τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, & ὅτι τῆς θαλάσσης ὃ ἔστι, καὶ πᾶς ἐν αὐταῖς,
 πάντες ἠκούσαν ἀέροντας] Est *προσωποποιία*, qua sermo attribuitur inanimis
 aut mutis rebus, ut ostendantur illa omnia parere, non Deo tantum,
 sed & Christo & eius gloriæ inferuire. Philip. II. 9. 10. Heb. I. 6. Similia
 vide Deut. XXXI. 1. Esaiæ I. 2. Abac. III. 10. Ps. X. 1. & alibi in Ma-
 nuscripto est πᾶν ἡκούσαν ἀέροντας. Illud καὶ ante verba ὅτι τῆς θαλάσσης
 sumo *ἐξηγητικῶς*, nempe ut præcedens locutio Hebræa per Græcam
 notiores explicetur, sicut Ἀβὲλ explicatur per πατήρ. Vide quæ supra
 v. 3. Illud autem πᾶς ἐν αὐταῖς ita sumo ut significantur ea quæ in ani-
 mantibus rebusque sunt intima, & oculos hominum effugiunt, ar-
 gumento loci Ps. CIII. 1. ubi in Græco πᾶν τὸ ἐντὶ μου. Ostendit sigil-
 lorum apertio nullas esse creaturas quæ non Christo seruiant.

τῶν καθεμένων ὑπὸ τῷ θρόνῳ καὶ τῷ ἀρίστῳ] Sic & infra VII. 10. XIV. 4. XXII. 3.
 ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμὲν]
 Similem δόξολογίαν vide supra I. 6. 1. Tim. VI. 16. 1. Petri IV. 11. Iudæ 25.
 Rom. XI. 36. XVI. 27. Gal. I. 5. Eph. III. 21. Philip. IV. 20. 11. Tim.
 IV. 18. Hebr. XIII. 21. 11. Petri III. 18.

καὶ τὰ πάντα ζῶν ἀέροντες τὸ Ἀμὲν] Approbantes id quod Angeli
 quidem verbis, Mundus autem totus reipsa fatebatur. Et dixit τὸ Ἀμὲν
 quia vox erat recepta in Ecclesiis.

καὶ οἱ προσβύτησι ἵπσου καὶ προσκύνησαν] Honorem exhibuere, non
 Deo tantum, ut supra IV. 10. sed & Christo. Quod verò hîc in non-
 nullis codicibus additur, ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, deest in Manu-
 scripto.

CAPUT VI.

Αἱ εἶδον ὅτι ἤνοιξε τὸ ἀβύσσον μίαν ἐν ἧς ἔπλεον σφραγίδων] Abso-
luto iam cantu. *μίαν*, id est primam, ut ex sequentibus
apparet. Sic *μία σαββάτων* primainter duo sabbata.

καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐν ἧς πένταρχος ζώων λέγοντος, αἶς φωνὴ βροντῆς
έρχου] Videtur Iohannem hīc alloqui princeps Apo-
stolici cœtus Petrus, qui & in prædicatione Euangelij de qua hīc
agetur, primus fuerat. *ἑνὸς* id est *πατρός*, quia sequitur *δευτέρου*, *τρίτου*,
τετάρτου: quomodo iam & *μίαν* habuimus. Vox tanquam tonitru, est
vox magna & sonora, unde & Iohannes & frater eius dicti υἱοὶ βροντῆς.
Marci 111. 17. Veni, nempe ut audias circumstantias singulares eo-
rum quæ generatim Christus nobis prædixerat, Matth. 221. ut eo
magis per te omnes agnoscant admirabilem Dei circa res Iudaicas
providentiam.

καὶ εἶδον καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός] Sunt apud Zachariam equi rufi, nigri,
albi, varij capite v. 1. qui significant, ut ibi diximus, Chaldaeos, Per-
sas, Alexandrum & reges tum Syriæ, tum Ægypti ex Seleuco &
Lago. Sed ibi equi iuncti per quadrigas bellico more, hīc *κέλητες* siue
singulares ad significandum iter properum cum potentia. Itaque
Psalmo 14. 5. ubi in Hebræo est *כבד* id est equita. Græci ponunt
βασιλίδες. Et Ecclesiastæ x. 7. & Zach. x. 3. equus ponitur pro poten-
tiæ signo. *ἵππος* εἰς ὕψος καὶ ἀξίωμα ἐκρίθη Achmeti 233. Pro equis variis
in hac Prophetia veniet equus pallidus. Eques hic agminis ductor,
Christus ipse est, qui iam non ut agnus, sed ut rex conspicitur. Ma-
nifestum id infra x. 11. 12. 13. unde sequitur equum candidum cui
insidet, esse Euangelium ipsius ob puritatem. Vide supra 1. 14. Cæ-
teri qui sequuntur equites Angeli sunt divinæ providentiæ admi-
nistri.

καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν ἔχων τόξον] Arcus minatur antequam feriat:
Sic & Christus. Vide Ps. 111. 13. 2. 1. x. 4. in Græco: ubi per ar-
cum minas intelligit Basilii. Omnia quæ nocent *μεταφορικῶς* vocan-
tur tela. Sic apud Homerum.

πίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σῶσι βέλει

id est peste. Vide Deut. 32. 23. Abac. 111. 8. Osee 1. 5. Ps. 171. 15.
22. 2. 1. xiv. 8. 1. xxv. 18. 1. cxx. 4. 1. cxlv. 6. In
Manuscripto quoque est *ἐπ' αὐτὸν*, non *ἐπ' αὐτῶν*.

καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος] Coronatus est tanquam victor.

καὶ ἐξῆλθεν νικῶν καὶ ἵνα νικήσῃ] Hīc prius *καὶ* est *ἀπολογικόν*. Ideo coro-
natus est, quia & vicerat, & vincet. Vicerat multos Iudæos vi verbi
sui, Act. 11. & deinceps, & vincet contumaces multis & variis telis suis.

Tela Dei potissima tria sunt, bellum, fames & pestilentia: Leuit. xxvi. 17. & sequentibus. Deut. xxviii. 52. & sequentibus. 1. Sam. xxi. 13. 11. Paralip. xx. 9. Jerem. xiv. 12. xv. 2. xxi. 7. xxiv. 10. xxvii. 8. xxxii. 36. xxxiv. 17. xxxviii. 2. xlii. 17. xlii. 13. Ezech. v. 12. 17. vi. 11. 12. vii. 15. xii. 16. xiv. 21. Dei prouidentiam Christus imitatur. Hæ sunt ἀρχαὶ ἀδίκων in Christi verbis Matth. xxi. 8. Solet præcedere bellum: ex bello vastitas nasci, & inde mala alimenta: ex malis alimentis morbi. Sæpe autem hæc mala, aut bina, aut terna in idem tempus congruunt.

3. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὸ βιβλίον τὸ ὄγδοον σφραγίδα ἤκουσα τῆς θυγατρὸς ζῶν λέγοντος, ἔρχου] Secundum istud animal est, nisi fallor, Matthæus cuius sunt verba xxi. 6. ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν, vbi per βασιλείαν prouincias intelligi diximus, & ostendimus ex Esaia qui Nomos Ægypti sic vocat xix. 2.

4. καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρρός] Equus is rufus, ὀπίς non obscure sanguinis effusionem significat. Apparet id 1. Regum iii. 22: vbi in Græco est ὕδατα πυρρὰ, id est, cruentæ aquæ.

καὶ τῷ καθεμένῳ ἐπ' αὐτὸν] Angelo. In Manuscripto est ἐν τῷ καθεμένῳ, per eum.

ἐδόθη αὐτῷ] Hic αὐτῷ abundat more Hebræo. Sed in Manuscripto deest αὐτῷ.

λαβὼν τὸν εἰρήνην ἐκ τῆς γῆς] Auferre pacem è terra Iudæa, & locis in quibus erant Iudæi. In Manuscripto abest ἐκ saluo sensu. Loquitur autem hic de bellis Iudæorum cum vicinis aut eadem oppida habitantibus, quale fuit Iudæorum in Bercæa habitantium contra Philadelphinos, de quo Iosephus xx. 1: quod antecessit annonæ caritatem, de qua mox agitur.

ἵνα ἀλλήλους σφραγίσωσι] Iudæos vicini, vicinos Iudæi, imo & Iudæi Iudæos.

καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη] βίβλιν, quod modo μάχαιραν, modo βίβλιν vertunt Græci, apud Prophetas significat occidionem bellicam, vt Jerem. xvi. 4. Ezech. xiv. 21. & multis aliis locis.

5. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὸ σφραγίδα τὸν τρίτον, ἤκουσα τῆς τρίτης λέγοντος, ἔρχου] Hunc puto esse Paulum, cui hanc caritatem annonæ prædixit Achab. Act. xi. 28. Fuerunt multa mala eius generis. ἔσονται λιμοί: Matth. xxiv. 7. Luc. xxi. 11. sed maximè insigne illud ab Agabo prædictum, vbi οἰκουμένη est Iudæa. Ea caritas incidit in Principatum Claudij, vt & locus Actorum indicat, & Iosephus Antiquæ Historiæ xx. 2. vbi legimus: πολλὰν ὑπὲρ ἐνδίας ἀναλωσάντων φθυσερμένοι: & eodem libro capite iii. vbi μέγαν λιμὸν καὶ τὴν Ἰουδαίαν vocat.

καὶ ὁ καθεήμενος ἐπ' αὐτὸν] Angelus qui à Christo eam præfecturam acceperat.

ἔχον ζυγὸν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ] Solent enim in gravi annona partes par-
tium singulis appendi, aut à magistratibus, aut à patribus familias.

καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ μέσου τοῦ πλοῦτος ζῶν] Agabi ad Paulum.

λέγουσαν. κρίνεις σίτον δυνατεῖα, καὶ κρίνεις κρίματα καὶ κρίνεις δυνατεῖα] Hæc tam
singularis circumstantia magnam providentiam significat. Neque
enim caritas tantum annonæ, quæ fantes etiam Ciceroni, indica-
tur, sed & quod futurum sit pretium, tum tritico, qui αἴψας per ex-
cellentiam, tum hordeo. Hordei pastus minus bonus. Ideo militi-
bus in pœnam dari solebat, ut ex Livio & Vegetio discimus. Tri-
tici pastus maxime hominī convenit. Est autem κρίμα tritici tantum,
quanto homo sanus in diem indiget, ut ex Herodoti libro tertio &
septimo obsestuarunt eruditi, alij etiam ex Hypocrate, Diogene
Laërtio & Athenæo. Denarius vero tantum quantum quoque die
mereri poterat homo strenue laborans, ut videre est Matth. xx. 2.
Iam verò si homo pauper qui denarium merebat in diem, haberet
uxorē & liberos, certe eos ἐκ τοῦ κρίματος alere non poterat. Imo & celebs
vivere cogebatur, aut minus quam natura exigebat edere, aut carere
recto, vestibus & suppellectile, quæ omnia ex diurna illa mercede
comparari debebant. Hordeum erat vilius, sed minus placebat.
Iosephus Belli Iudaici v. 27. κρίμα bilibre vertit Latinus. Sic & Glos-
sarium. Aliud Glossarium vertit *semodium*.

καὶ τὸ ἐλαίον, καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσας] Dicebatur Angelo, noli quicquam
imminuere aut de vindemia, aut de oliuitate. Retineant ista suum
morem. ἀδικεῖν per μεταλήψιν est lædere, imminuere, ut supra 11. 11.
Cæli iniuriæ solent omnes fruges lædere. Tunc autem, Christo dis-
pensante, intercidebant fruges ad vitam necessariæ: non necessariæ
affluebant. Olei usus ad delicias: pro vino aqua bibi potest.

7. καὶ ὅτι ἤκουε πλὴν πατέρων σφραγίστα, ἤκουσα φωνὴν τοῦ πατρὸς ζῶν, λέ-
γοντος, ἔρχου] Hunc puto esse Iacobum fratrem dictum Domini, qui
morbos prædicit Jac. 1. 20. 21. & quidem diuitibus quibus caritas an-
nonæ minus nocet.

καὶ εἶδον καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς] Sic pallidam n. ortem dicunt Poëtæ.

καὶ ὁ κηθήμωρος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτοῦ θάνατος] Est hic primum locutio
Hebraizans, ὁ κηθήμωρος ὄνομα αὐτοῦ, pro ὄνομα τοῦ κηθήμωρος. Deinde no-
tandum θανάτου nomine significari μετανομικῶς pestilentiam, & mor-
bos letiferos, quod ostendimus ad Matth. xxiv. 7. Solet famem
sequi pestilentia. καὶ λιμὸν λοιμὸς. Græcum est proverbiū. Sic & apud
Matthæum & Lucam nominantur post λιμὸν καὶ λοιμὸν. Hic vero Ange-
lo datur nomen ex re quam administrabat.

καὶ ὁ ἄδης ἀνορθοῦν μετ' αὐτοῦ] Morbi illi trahunt in sepulchrum. So-
lent iungi mors & ἄδης 1. Cor. xv. 55. infra xx. 13. 14.

καὶ εἶδον αὐτοῦ ὄψια ὅτι τὸ πύργον τῆς γῆς] Intelligendum hîc, ipsi &

prioribus Angelis duobus. nam iam trium Angelorum effectus in vnum contrahuntur. ὅτι τὸ τέταρτον τῆς γῆς non ubique, sed in quarta parte Iudææ. Ita Christus per gradus quosdam propius propiusque admouebit terrorem, seueritatem magna patientia temperans.

Ἀποκτεῖναι ἐν ῥομφαίᾳ] Hoc est Angeli primi.

καὶ ἐν λιμῇ] hoc secundi. Etiam sacerdotes quosdam fame extinctos narrat Iosephus Antiquæ Historiæ xx. 8.

καὶ ἐν θανάτῳ] Pestiferis morbis. Hoc tertij.

καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς] Vastitatem agrorum & mortes hominum consequi solet, vt nemine obsistente ferarum increascant numerus. cum magna viatorum pernicie. Deut. xxxiii. 29. Leuit. xxvi. 22. Ezech. v. 17. xiv. 15. 21. In Manuscripto, καὶ τὸ τέταρτον τῶν θηρίων τῆς γῆς. Quasi agatur de morte etiam bestiarum, non de morte per bestias.

9. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγίδα, εἶδον ὑποκάτω τῆ θυσιαστηρίου, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐσφαμμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ θιού, καὶ διὰ τὴν μὲνυσίαν τοῦ ἀρνίου ᾧ εἶχον] Quæ in cælo sunt, ἵνα solent inter Iudæos explicari per figuram τῶν ἀσθενούντων, in Templo vt iam aliquoties vidimus. Sic victimis respondent Martyres. Philipp. ii. 17. i. Tim. iv. 6. In Templo erat altare victimarum. Ad pedem eius altaris fundebatur victimarum sanguis. Leuit. i. 5. iii. 7. vii. i. v. iii. 15. 18. 1x. 18. Esaiæ xxi. 2. Is sanguis positus in conspectu sanctuarij Deum quasi commonefaciebat de sacrificio ipsi præstito. Multo magis id faciunt animæ, id est Spiritus Martyrum positi in conspectu Christi, ὑπὸ τὴν διὰ θανάτου τοῦ θιού. i. Maccab. vii. 36. Sanguis Abelis Gen. iv. 10 vindictam poscit. Sic & animæ Martyrum. Est enim æquitatis naturalis:

εἴνα πᾶσι καὶ ἐρεξε, ὅτι καὶ ἰθὺς αὐτοῖς.

ψυχὰς hic interpretor πᾶσι, quomodo ea vox sumitur Matth. x. 28. Sic & infra xx. 4. Eæ animæ corpore solutæ multò magis quàm sanguis mortem toleratam testantur. Eius mortis Christus meminit & vlciscitur eam per gradus suos, sed seueritatem, vt diximus, mira patientia temperans, & tempus dat ingeniis sanabilibus, vt poena ad paucos, si fieri id possit, exemplum ad multos pertineat. Hæc comprehenduntur in septem illis ante memoratis spiritibus. λόγος τοῦ Ευαγγελίου Act. i. 31. vi. 7. vii. 14. Deinde in Manuscripto & aliis libris est tantum, διὰ τὴν μὲνυσίαν ᾧ εἶχον, quomodo & Latinus legit, ita vt θιός subaudiatur ex præcedenti, ᾧ εἶχον, id est quod testimonium ad finem vsque retinere. Sic & infra xii. 17. τῶν ἐχόντων τὴν μὲνυσίαν τοῦ θιού & xix. 10. τῶν ἐχόντων τὴν μὲνυσίαν τοῦ θιού. Testimonium idem est, quod & Deo redditur & Christo Deo vt auctori, Christo, vt veraci internuncio.

καὶ ἐκραξάν φωνῇ μεγάλῃ] Clamor iste auditus ostendit quid res ipsa exigere videatur.

λέγοντες ὡς πότε ὁ διαπότης ὁ ἀγνός καὶ ἀληθινός] Hæc ad Christum referenda apparet ex superioribus 111. 7. 14. Christus διαπότης dicitur & 11. Petri 11. 11. Nam omnis hæc dispensatio patientiæ & seueritatis circa Iudæos Christo est tradita. Matth. xx1. 44. xx11. 7. Luc. x1x. 12. 14. 27.

οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμεῶν] id est, κρίνεις ἐκδικεῖς, nostrum sanguinem, puta Stephani, Iacobi Zebedaidæ qui huius Iohannis frater, & aliorum quorum nomina nos latent. Optatus Milcuitanus: *cisi martyris, at nondum vindicati.*

ἐν τῇ κατακυριεύσει σου τῆς γῆς] in Iudæa quæ γῆ & οἰκουμένη per excellentiam dicebatur.

11. καὶ ἐδόθησαν ἑκάστῳ σολὰ λολαή] In Manuscripto: καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἑκάστῳ σολὰ λολαή. Primum animabus datur personæ nomen, καὶ σιωκοδοχὴν de qua diximus ad Luc. xvi. 2. Longum fuerat Martyres reijcere ad tempus resurrectionis vniuersalis. Digni erant aliqua prærogatiua, vt veteres loquuntur. Cum aliis animabus dentur solatia, illis datur honor qui per stolas fulgentes indicatur, vt videmus supra 111. 4. 5. 18. 1v. 4. sed & regnum illis daturus erat Christus suo tempore, quod tempus dicitur resurrectio prior infra xx. 24.

ἵνα ἀναπαύσονται εἰς χρόνον] requiescant, id est expectent vindictam. χρόνον, id est temporis non multum, annos admodum triginta.

ἕως οὗ πληρωθῶσι καὶ οἱ σιῶδοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ὑποτίσθαι ὡς καὶ αὐτοὶ] Conserui vt Iacobus frater Domini: fratres, vt alij de plebe Christiani multis in locis ab Iudæis trucidati. Est autem & hîc μετονυμία *donec compleantur*, id est donec compleatur eorum numerus. Quò plures vindicabuntur, eò & plures peribunt. Sic sæpe solent Iudices magnam nocentium turbam in vnum supplicij tempus referuare, vt Iudæi in tempus ante Pascha.

12. καὶ εἶδον καὶ ὅτι ἦτορ πλὴν σφραγίδος πλὴν ἑκτῶ καὶ σιῶδος μέγας ἐγένετο] Sextum sigillum complectitur præfagia quæ bellum inter Iudæos & Romanos præcessere. In his sunt σιῶμοι καὶ πόποις Matth. xx1v. 7. Luc. xx1. 10. quæ de re ad ea loca diximus. Sicut iudicium Dei in Iudæos imago fuit & arrhabo iudicij vniuersalis; ita paria ferme ante se habent prodigia.

καὶ ὁ ἥλιος μέλας ἐγένετο ὡς σάπκος ξιχνοῦ] Sol quarta parte diametri defecit, quinto anno Claudij. Dion l. x. Σάπκος ξιχνοῖ siue δέσρας ξιχναί. Exodi xxv. 7. Zach. x11. 14. Sunt cilicia ex hircorum pilis, nec aliter hîc accepit Latinus.

καὶ ἡ σελήνη ἐγένετο ὡς αἷμα] Ingens Lunæ defectio, anno Claudij septimo. Sanguinem intellige atrum, vt & Ioël 11. 31. Poætæ tales defectus ferrugini comparant. In Manuscripto ἡ σελήνη ὅλη, &c.

καὶ

13. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσον εἰς τὴν γῆν] Et hoc si frequens sit, inter prodigia habetur. Lucanus inter præfagia belli ciuilis:

---- *caloque volantes*

Obliquas per inane faces.

ὡς σικκὶ βάλλει τοὺς ὀλυντοὺς αὐτῆς ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου. σιομένη] Comparatio defumta ex Esaia xxxiv. 4. ὀλυνθοὶ γροσσί, vt in Glossario, יבנים Cant. i. 13. Sunt autem grossi ficus immaturæ: acerba dixit Tertullianus contra Hermogenem pro σιομένη in Manuscripto est σελδομύνη.

14. καὶ ὁ ἕρως ἀπεχρυσθη ὡς βιβλίον ἐλισσόμενον] Esaia xxxiv. 4. ἐλισσοῖτο ὁ ἕρως ὡς βιβλίον. Liber conuolutus legi non potest. Ita in cælo ait fore vt nihil possit conspici. Itaque ἀπεχρυσθη intellige ἀπὸ ὀφθαλμοῦ, densis nimirum nebulis conspectu adimentibus. Seneca de tali tēpore;

Sed grauis & ater incubat terris vapor

Obtexat arces calitum & summas domos

Inferna facies.

καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήσονται] Est ὑπερβολή. Vult enim dicere aliquos montes & insulas loco suo deiectas, nempe illo, de quo dixerat, terræmotu. Vide Ierem. iv. 24. Plinius i. 1. 80. de Terræmotu: *Maritima autem maxime quatuntur, nec montosa tali malo carent.* Idem exempla adfert emotorum montium i. 73. & sedisse in Asia montes ea de causa Tacitus memorat Annalium i. Seneca de Terræmotu cap. 4. *defert montes*, & cap. 26. *Omnis ora maris obnoxia est motui*, quod exemplis ostendit. Omnia maritima Hebræi insulas vocant: imo & amnibus adsita. In Manuscripto pro ἐκινήσονται est ἀπεκλίνονται, actiuum pro passiuo: sicut dicimus, terra mouet, vertit annus.

καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς] Agrippæ filij & filia, qui sic βασιλεῖς dicuntur, sicut regum filia ἀνασσα in Tragædiis ob ortus dignitatem. Sed & præfides omnes vocare מלכים βασιλείας mos Hebræis. Vide quæ Act. iv. 16.

καὶ οἱ μεγιστάνες] מלכים Ierem. xiv. 7. Dan. i. 25. Nahum i. 5. Zach. xi. 2. Vtitur Megistanum voce Suetonius Caligulâ, & Tacitus Annalium xv. vbi de Armeniis, & Seneca, & Marcus noster vi. 21.

καὶ οἱ χεῖρες] מלכים Exodi xviii. 21. & alibi.

καὶ οἱ πλοῖοι] qui opibus valent.

καὶ οἱ ἡγεῖς] milites. Iudic. v. 22. Ierem. xl. 21. Lam. i. 16.

πᾶς δούλος καὶ πᾶς ἐλεύθερος] omnia hominum genera, summi, medijs, infimi, nullo discrimine, tantis portentis perterrebuntur.

ἐκρύβαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πύλας τῶν ὄρων] Quia ea in Terræmotu tutissima putantur. Seneca: *Quam latebram prospicimus, quod auxilium, si orbis ipse ruinas agitat: si hoc quod nos tuetur ac sustinet, supra quod urbes sita sunt, quod fundamentum quidam orbis esse dixerunt, discedit ac titubat?* Vide Esaia i. 18.

καὶ λέγουσι τοῖς ὄροις καὶ ταῖς πύλαις, πῶς ἐσθλὴν ἡμεῖς καὶ κρυφάμεν ἡμεῖς] φερό-

αποποιία defumta ex Osee x. 8. Vide Lucam xxi. 30. *Et cadite super nos, nihil hic aliud est, quam obumbrate nos, sicut, cadunt umbra dixit Virgilius.*

ὁπὸ περιστάσεων τῶ καθεμῆν ἐπὶ τῶ θανάτῳ & τῶ ἀπώλει] Hic quoque Iudæorum verbis sua verba permiscet Iohannes, ut supra i. 24. Nam illi voluerunt tegi aduersus mala tot prodigiis significata. At Iohannes ostendit illa mala venisse ex ira Dei & Christi.

17. ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη & ὁ ὄργης κινή] Illi dixerunt: ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη & ὁ ὄργης, id est tempora luctuosissima Lam. i. 12. Rom. ix. 22. xxi. 4. 1. Thess. i. 10.

καὶ τίς δύναται ἵστα] id est superesse tot & tantis malis id enim est stare Esd. ix. 15. Luc. xxi. 36. Vide & Latinam versionem. Ps. xvi. 39 xxxvi. 13.

CAPVT VII.

Αἱ μὲν πάντα ἐξ ὧν πίνουσιν αἰγῶνες ἐπὶ πᾶσι πλάσεας γυνῆς] Nempe Iudææ. Solent ut totus terrarum orbis, ita eius partes in quatuor portiones distribui. Vide Math. xxiv. 31. Manuscriptus habet μὲν τῶν, id est statim post id quod vltimò narratum est. ῥῶμα τῶν: ita Hebræis dicuntur extrema quæque. Hi Angeli potestatem sed limitatam acceperant & retinendi calamitates & immittendi, ut apparet infra 2.

κατακλιθεὶς ὁὗτος ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς] Venti significant qualemcumque calamitatem, ut occidionem, morbos, pauperiem. Vide Achmetem. Ierem. xvi. 17. xlix. 36. li. 1. Dan. vii. 2. vbi dicta vide.

ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς] id est ut vastitas agris inferretur. Sed ἐπὶ τῆς γῆς non est in Manuscripto.

μῆτις ἐπὶ τῆς θαλάσσης] mare in hoc libro magnum populum significat, qualis imprimis erat Hierosolymitanus. Vide supra iv. 6. Regnum interpretatur Achmes.

μῆτις ἐπὶ πάντων ἄνδρων] Manuscriptus μῆτις ἐπὶ ἄνδρων Arborum nomine significantur quæ ex arboribus fiunt, ut vrbes, sed maxime Templum, quod & Libanus dicitur apud Prophetas, ideo quod ex Libani arboribus constaret. Vide quæ diximus ad Ierem. xxi. 14. xxi. 7. 23. xli. 23. Zach. x. 5. Pertinent hæc ad tempus regis Agrippæ sub quo alta Iudæa pax fuit. Iosephus ii. 17.

2. & εἶδον ἄλλον ἀγγελὸν ἀναβαίνοντα ἀπὸ ἀνατολῆς ὧν] A Christo qui vocatur ἀνατολή Lucæ ii. 78. Ideò Christiani ad orientem orabant. Hic erat maior Angelus. In Manusc. ἀπὸ ἀνατολῆς, quomodo Matth. i. 2.

ἔχοντα σφραγίστα τοῦ ζῶντος] mandata à rege adferentem, ut solent summi regum ministri. σφραγίς per σφραγιδὶν constitutionem regiam notat, quia tales constitutiones obsignari solent.

καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥς πέντε πέντε ἀγγέλους] iisdē quatuor qui ante indicati. οἷς ἐδόθη αὐτοῖς.] Rursus Hebraismus וְהָיָה יְהוָה.

ἀδικήσαντες τὴν γῆν καὶ τὰ λαοὺς αὐτῶν] Nocete terræ & Populis. De hac impropria significatione vocis ἀδικήσαντες vide supra 11. 11. v. 6. Solet Deus etiam ad puniendos impios Angelorum opera uti. Gen. xix. 21. 11. Sam. xxiv. 16. 11. Regum xix. 35.

3. λέγων, μὴ ἀδικήσατε. ὁ γὰρ μὴ ἀδικήσας μὴτε τὸ δένδρον] Neque vastitatem terris, neque occisionem populis, neque viribus aut Templo incendium inferte.

ἀρχὴς οὗ σφραγισμῶν τοῦ δουλοῦ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτῶν] In Ezechiele ix. iubetur Angelus signare per τὸν, quod legem significat, eos qui Legem servauerant, idque ut salvi essent eo tempore quo Chaldaei Hierosolyma erant impeturi. Ita hic Christiani qui Hierosolymis & in omni Iudaea erant, iubentur signari eruce, nota Christianorum, ut communibus Iudaeorum malis eximerentur. Et hoc est quod dicit Eusebius histor. 1. 10. οὐ μὲν ἀνὰ καὶ τὸ λαὸς τῆς οὐ Γεροσολύμοις ἐκκλησίας, καὶ τὰ πᾶν χεῖρὸν τοῦ ἐκ τῶν ἀρχαῖς δι' ἀποκαλύψεως ἐκδοθέντα, πρὸς τὸ πᾶν μὴ μεταναστεῖν τῆς πόλεως, καὶ πᾶν τῆς Περσίας πόλιν οἰκεῖν κεκαλεισμένους, Πέλλα δ' αὐτῶν ὀνομαζομένη, ἐν ᾗ καὶ οἱ Χεῖρὸν πιστεύοντες ὑπὸ τῆς Γεροσολύμης μετακινήσαντες, ὡς αὐτὸς πάντως ἐπαίρει, λοιπὸν ἀγίων ἀνδρῶν, αὐτῶν τε τῶν Ἰουδαίων βασιλικῶν μετόπολιν, καὶ σήμερον τῶν Ἰουδαίων γῆν, ἥ ἐκ θεοῦ ἔστιν λοιπὸν αὐτοῦς, ὥς ἐσταῖα εἰς τὸν Χεῖρὸν, καὶ τοὺς Ἀποστόλους αὐτῶν παρρησιόχους μετῆς, καὶ αὐτοῦ ἀφ' οὗ καὶ αὐτῶν ἐκείνων ἔξ ἀνθρώπων ἀφανίζονται. Signamus ea quæ custodiri volumus. In fronte autem, quia is mos erat in Oriente, dominorum nomina servis in fronte scribere, quod non ex illo tantum Ezechielis loco apparet, sed & ex Aristophane qui Babylonios servos cum fronte inscripta introduxit in scenam, ut diximus ex Hesychio vocibus Σάμιοι δῆμος & Ἰσρίαν. Et Christianis mos frontem crucis signaculo terere. Meminit Tertullianus de Corona: Iulianus apud Cyrillum lib. vi. & alij. Vide & infra ix. 4. Plane autem congruit hæc ænigmatica signatio in fronte, in illud tempus quo Eusebius ex Hierosolymis exiisse dicit Christianos, nempe non ante obsidionem tantum, sed & ante bellum Iudaeorum in Romanos.

Ἐ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν ἑξ ἑσφραγισμένων ἑκατὸν, ἑ πέντε καὶ δύο χιλιάδες ἑσφραγισμένοι ἐν πατρὶς φυλῇ ἡν Ἰσραὴλ] Hanc summam faciunt duodecim millia duodecims: quam deinde scriptor noster in duodecim tribus partitur: non quod aut præcise is fuerit numerus omnium, aut in singulis tribubus æqualis: sed quod per talem numerum, ut Græce per μυριάς ingens admodum multitudo exprimat. Sic de iisdem Iudæis in Christum credentibus, πόσαι μυριάδες εἰσὶ; Act. xx 1. 30. In Manuscripto defunt illa: Ἐ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν ἑ ἑσφραγισμένων.

5. ἐκ φυλῆς Ἰούδα δώδεκα χιλιάδες ἱσφραϊσμένοι] Numerus duodenarius multum semper placuit Iudæis ob Iacobi sobolem. Ideo duodecim fontes in Elim Exodi x v. 27. Duodecim columnæ circa altare Moſis Exodi x x i v. 4. Duodecim panes ~~προσέτοιμας~~ Leuit. x x i v. 5. Duodecim gemmæ in pectorali Pontificis Exodi x x i v. 4. totidem in Iordane lapides Iosue iv. 2. victima sæpe numero eodem Num. vii. 3. 87. xxix. 17. Esdræ viii. 34. & multa Templi instrumenta Num. i. 3. 84. 85. 86. præfecti à Solomone duodecim i. Reg. i v. 7. sub mari æneo boues duodecim i. Reg. x. 20. Duodecim cubiti altaris in longum, totidem in latum apud Ezech. xl. iii. 17. Filij Iacobo fuerant duodecim: sed vbi de ſucceſſionibus agitur, omittuntur Leuitæ & de Iosepho duæ fiunt ſtirpes Ephraimi & Manaſſis ex Iacobi teſtamento, quod & hîc obſervatur. Sed annumeratur hîc Leui, quia in Chriſto ea tribus parius habebat cum cæteris: omittitur verò Dan, quia iam olim ea tribus ad vnam familiam Huſſim reciderat, vt aiunt Hebræi, quæ ipſa familia bellis interiiſſe videtur ante Esdræ tempora. Nam in Paralipomenis vbi poſteritas Patriarcharum memoratur, Dan omittitur. Et forte id prædicatur apud Amosum vii. 14. Ex Danis tribu paucos ſuperfuiſſe, eoſque in Phœnicem profugiſſe narrat Iohannes Antiochenus.

ἐκ φυλῆς Γαδ δώδεκα χιλιάδες] nullus ſeruatus ordo, quia omnes in Chriſto pares.

8. ἐκ φυλῆς Ἰωſηφ δώδεκα χιλιάδες] Id eſt ex tribu Ephraimi: nam Manaſſes, qui & ipſe ex Iosepho ſupra, nominatus eſt. Datur ergo ius habendi ~~προφπτόμενον~~ patris nomen, vt Amos v. 6. Pf. lxxviii. 68. Ezech. xxxv. 11. 16.

9. καὶ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς ὃν ἀριθμῆσαι οὐδὲς ἰδυνάτω ἐκ πάντος ἔθνους & φυλῆς & γλωσσῶν] Vide ſupra v. 9. Reſpicitur autem promiſſio Dei facta Abrahamo. Hoc obiter ad res Iudaicas refertur, vt intelligatur quantum ſolatum extorres iſti ex Iudæa Chriſtiani habuerint, cum innumeros viderent ex Gentibus ſuæ fidei conſortes. Nam Syria plena erat Chriſtianorum. In Manuſcripto locutione magis Hebraica: καὶ ταῦτα εἶδον ὄχλον πολὺν, & ἀριθμῆσαι οὐδὲς ἰδυνάτω.

ἐς τῶν ἐνώπιον τῆ θρόνου & ἐνώπιον τῆ ἀρνίου] id eſt mentem habentes non ad terras depreſſam, ſed ad cæleſtia erectam. Vide ſupra i v. 4. In Manuſcripto: ἐς τῶν ἐπὶ τῆ θρόνου & ἐνώπιον τῆ ἀρνίου. Ἐπὶ cum genitiuo sæpe ſignificat iuxta.

οἱ ἐκ τῶν λαῶν] illuſtres factis. Vide ſupra iiii. 4. 5. 18. iv. 4. v. 11. 12.

καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χειρὶν αὐτῶν] Palma ſignum victoriæ. Gellius iiii. 6. Sicut autem martyribus ſuus datus eſt honos, ita nunc confefforibus, id eſt qui ad teſtimonium Chriſto reddendum, non quidem mortem viciffent, ſed aut tormenta, aut carcerem, aut paupertatem, aut ex-

filia, opprobria & alia id genus mala. Hic rursum, vt supra aliquoties
 ἴσμεν subintelligitur.

10. καὶ κραῖμοι φανή μεγάλοι] nempe confessores illi ex Iudæis & qui ex
 Gentibus erant aggregati.

ἡ σωτηρία τῶν θανάτων ἡμῶν καὶ καθάρσις ὅτι τὸ θεόν] Est μετανομία. Nam
 salutem vocat gratias ob acceptam salutem: sicut κράτος supra i. 6. v.
 17. est agnitio potentiae.

καὶ τὰς ἀρνίας] vt supra v. 13.

11. καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἐστῆσαν ἐκκλῆ τῷ θεῷ καὶ τῷ πρῶτον ἐκκλῆ
 πρῶτον ζῶν] Nam & Apostoli qui Hierosolymis fuerunt & Presby-
 teri vnà erant egressi. Vide eadem verba de Angelis supra v. 11.

καὶ ἵππουν ἐνώπιον τῷ θεῷ ὅτι τὸ πνεῦμα ἁγίον καὶ ὁ πνεῦμα ἁγίου τῶν
 ἁγίων, Ἀμὲν] Sicut Angelorum cantum approbant Apostoli & Pre-
 sbyteri v. 11. 12. 13. 14. sic Confessoribus accinunt hic Angeli vt po-
 pulares vnus regni.

ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ πῦρ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ
 ἰσχύς τῶν θανάτων ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῷ αἰῶνι. Ἀμὲν] Sunt hæc quoque verba
 Angelorum illud quod antecessit Amen explicantium. Voces ea-
 dem quæ supra v. 12. nisi quod hic δικαιοσύνη pro quo ibi πᾶτες sensu
 eodem. Nam δικαιοσύνη est agnitio liberalitatis, quæ πᾶτες nostris di-
 citur.

13. καὶ ἐπαύσατο εἰς τὸ πρῶτον] ἀπεκρίθη hic simpliciter est dixit;
 vt Matth. x. 25. & alibi ad exemplum scilicet Hebræi πῶς.

λέγων μοι, εἶποι οἱ ἀρετῶν ἡμῶν ὡς σοφὸς λόγος πῶς εἶσι, καὶ πόθεν ἦλθον]
 Is Presbyter fuit aliquis Prophetico dono clarus, à quo etiam Apo-
 stolus doceri non veretur, vt ab Agabò Paulus. Vide supra v. 5.

14. καὶ εἶπον αὐτῷ κύριε μου, σὺ οἶδας] Mi domine, blanda compella-
 tio, vt Ioh. xx. 15. sic Hebræi etiam ignoto dicunt ὦνα.

καὶ εἶποι μοι, εἶποι εἶπον οἱ ἑρμῆνοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης] Ex illis locis
 vbi Stephanus, vbi Iacobus Zebedaides occisi, vbi ipsi vixere in sum-
 mis periculis, vexati omnibus modis. Vide 1. Thess. ii. 14. Hebr.
 x. 32. 33.

καὶ ἐπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλῶσαν αὐτὰς ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου] ἐπλυναν
 καὶ ἐλῶσαν pro πλυναντες ἐλῶσαν. Et λῶσαν hic non est albare, sed
 ornatiores reddere. Sicut purpuræ sanguine pulchrior fit lana, ita
 ipsorum vestes Christi sanguine. Dicuntur autem vestes illorum, id
 est, conscientiae tinctæ Christi sanguine, non quod mortem tuler-
 rint, sed quod morti proxima, & sic Christum sint imitati.

15. ὅτι τὸ εἶδόν ἐνώπιον τῷ θεῷ τῷ θανάτῳ] id est, in conspectu Dei.
 Summæ illi curæ sunt.

καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτός ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ] Idem sensus qui supra
 iv. 8. Et est similitudo sumpta à Levitis quorum semper aliqui in

Templo peruigilabant Pf. cxxv. 1. Et est tacita consolatio. Templum quidem Iudaicum, quod nihil aliud est nisi ligna, *δένδρα*, peribit; sed erit aliud Templum constans ex *πνίς* mentibus, purisque corporibus.

κ) δ καὶ ὁ θεὸς ἐπὶ τὴν θύραν σκεπάζει ἐν ἡμέρῃς αὐτῶν] *σκέπάζει* hic est, erit ipsis vice Tabernaculi: proteget eos contra æstum & iniurias. Hoc sensu *כָּש* dicitur de Nube Num. ix. 18. 22. & vertitur *σκέπάζειν*, & Pf. v. 13. in Græco est *κατασκέπασαι*. In Latino quod ad Hebræum expressit Hieronymus proteges: ubi in Hebræo *כָּש* à *כָּס* quod alibi verti solet per *σκέπάζειν*, *σκέπιδάζειν*, *συσκέπάζειν*, item per *σκέπαι* & *σκέπιδαι*. Sensus est: Hic Pelæ eos Deus tutos præstabit ab omnibus illis malis, quæ Iudæos contumaces manent maxima.

16. ε) καὶ οὐκ ἔσται ἐν ἡμέρῃς αὐτῶν] Habebunt unde viuant, qui antea in summa sæpe fuerunt penuria; vide 1. Cor. i v. 11. 12. Cor. xi. 27. Philipp. i v. 12.

ε) δ μὴ πῶς ἐπὶ αὐτοὺς ἥλιος, ἔτι πᾶν καύμα] Carebunt incommodis. Nam Hebræi incommoda omnia solent exprimere per æstum, siue à sole; siue ab vrente vento; quem Græci interpretes *καύματα* vocant: desumpta verba hæc & præcedentia ex Esaia xl ix. 10. ubi in Græco: ε) δ πᾶν καύσει αὐτοὺς ὁ καύσων, ε) δ ὁ ἥλιος: ubi *καύσων* ponitur pro *ἥλιος* alibi verò eadem vox explicat Hebræam *חַר*, id est Eurum, ut Job. xxv. 1. 2. Ieremi. xv. 1. 17. Ezech. xv. 1. 10. xix. 12. Osee xii. 1. xiii. 16. Descriptionem vtriusque æstus tum à sole, tum à vento habes Ionæ i v. 9.

17. δ) τὸ ἀρνίον τὸ ἀνέμεσον τῇ θύρᾳ] supra v. 6.

ποιλάσει αὐτοὺς; κ) δ δειλήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζωῆς πηγῆς ὕδατων] Sic legit & Latinus, non ut alij codices habent, *ζώσας πηγὰς*. Erit ergo trajectio pro *πηγὰς ὕδατων ζωῆς*. Ὑδατα ζωῆς Hebræo more sunt ὕδατα ζῶντα, aquæ perennes, flumen viuum, ut & Virgilius loquitur. Quia verò valde est

Dulce, sitim salientis aqua restinguere riuo,

ideo omne solatium, & omne id quod nos recreat, ea imagine exprimitur. Vide Pf. xlii. 1. xxxii. 9. xlii. 1. Et huc alludit Christus Iohan. i v. 10. 11. 14. vii. 38. In Esaia pro his verbis habes. *חַיִּים בְּיַד הַיְּהוָה*. Græcè: ὁ ἐλαίων αὐτοὺς ὡδὴ καλέσει κ) δ πηγῶν ὕδατων ἔξει αὐτοὺς: Latinè: quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum portabit eos.

ε) ἔξάλειψαι ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν] Ex Esaia xxv. 8. ubi in Græco: ἀφείλει κύριος ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν. Abstergere ægritudinem; luctum, dolorem, ducta à lachrymis figura, dixit etiam Cicero. Et est aliquanto plus in verbo abstergendī, quod hic habemus, quam in illo auferendī quod habet Esaia. Vritur Apocalypsis eadem locutione rursus infra xxv. 8.

C A P Y T V I I I.

K

 ΑΓΓΛΩΝ ΠΡΟΪΞΙΣ ΤΩΝ ΣΠΕΝΔΙΩΝ ΤΩΝ ΕΒΕΔΗΜΩΝ } Vltimum decre-
 tum septem partes continens de causis obfidij & ob-
 fidio vrbis Hierosolymorum.

ἐλπίτο σίγη ἐν τοῖς ἡμετέροις ὡς ἡμετέροις] id est, non diu
 venti illi, de quibus actum supra VII. 1. quicquere.
 ἡμετέροις pro minimo tempore usurpavit & Menander, teste Polluce.
 Vide Tob. XI. 14. Infra *μικρὸν χρόνον* pro tempore exiguo XVII. 12.
 XVIII. 10. 17. 19. Silere cælum etiam Latinis dicitur, cùm cessant
 venti.

καὶ εἶδον τοὺς ἐντὶ ἀγγέλους αὐτῶν ἐν τῷ θρόνῳ ἐστῆρας] Illos interioris ad-
missionis, de quibus diximus ad Matth. xv 11 r. 10. His Deus non
vritur nisi ad res eximias.

καὶ ἐδοῦναι αὐτοῖς ἐπὶ τὴν σάλπιγγα] Tubæ indicant pugnas futuras. Jerem. XLII. 14. Osee III. 6. v. 8. & alibi. Hebdomas, sicut in rebus aliis; ita ubi plagarum est mentio, significat nihil deesse. Itaque implentur hîc illæ Dei aduersus Iacobi posteros minæ Leuit. XXVI. 28.

3. *עֲמַלְאֵל מִלְּפָנֵי יְיָ*] Angelus precum Ecclesiæ, ut ex sequentibus intelligitur. Talis Angeli meminit Hebræus liber Chasidin & Tertullianus de Oratione.

καὶ ἐστὶν ὅτι τὸ θυμιατεῖον] Ad altare aureum in quo suffitus fiebant. Per id altare pios animos intelligunt Clemens Strom. vii. 1. & Origenes. Εἰς ἡὲν rursus est iuxta, vt supra diximus vii. 9.

ἔχει λιβανωτὸν χρυσοῦ] Puto legendum λιβανωτὴν ita ut χρυσοῦ sit Atti-
cè dictum. Sic & infra 5. legendum puto πῶ λιβανωτῇ. Nam λιβανωτὸς
aceris, *thuribulum* in Glossario. At λιβανωτὸς thus ipsum 1. Paralip. 1 x.
29. Herodoto, Theophrasto, Galeno. Scoliastes ad Nebulas Aristophanis:
ἄλλο λίβανος ἔ' ἄλλο λιβανωτὸς. λίβανος μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ θύον, λιβανωτὸς δ'
ὁ καρπὸς τοῦ λίβανου. Nimirum sic distinguebant accuratiores. Alioqui
certum est etiam pro aromate dici λιβανόν. Itaque Ammonius; λίβανος
καὶ λιβανωτὸς ἀφερέει. λίβανος μὲν γὰρ κατὰ καὶ τὸ θύον καὶ τὸ θυμωμένον; λιβανωτὸς
δὲ μόνον τὸ θυμωμένον. Diximus supra solemne Iudæis res cœli per verba
Templi exprimere. 1. Reg. v 11. 50. ἅπτε τινος, Græcè θύεται χρυσοῦ,
Latinè *thuribula de auro purissima*.

κὶ ἐδόθη αὐτῇ θυμιάματα πολλὰ ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς ἢ κρίνῃ πάντα ἐκ τῶ
 δυσωπείῳ τὸ χρυσεῖν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου] Latinus legit τὰς προσευχαῖς cum
 vertit *de orationibus*. Et rectè. Est enim locutio in qua permiscetur
 significans & significatum, quasi dicat : accepit multos suffitus, ut
 eos suffitus, qui sunt omnium Sanctorum preces, iniiceret in alt-

re illud quod est apud Solium. Sic supra v. 8. suffitus dicuntur esse preces. De tali permixtione membrorum comparationis diximus ad Matth. xxi. 25. & Hebr. xi. 15. Dare in aram vox propria sacris. Sicut ara suffituum propinqua erat adyto, ita hic ostenditur propinqua Dei Solio, quod Adyto respondet. Et dicitur ara suffituum θυσιαστέριον quia non victimæ tantum, sed quicquid Deo offertur, dicitur θυσία. Hebraicè quoque *מזבח קטרת*.

κὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς ὃς ἦν θυμιαμάτων τῶν προσευχαῖς τῶν ἁγίων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ] Deus delectatus assidua Christianorum pietate non ultra cohibere voluit iram suam aduersus Iudæos, quorum tanta in Christianos crudelitas fuerat. Puto Latinum hîc legissè τῆς προσευχῆς ὃς ἁγίων, & rectè. Nam in talibus numerus singularis & pluralis vsurpantur promiscue. Et subauditur πούτῳ, aut illud τῆς προσευχῆς. Explicatur enim quovisum illud tetenderit.

5. κὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸν λίβανον] τὴν λίβανον] vt iam diximus.

κὶ ἱγάμυσεν αὐτὸν ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστέριου] lege αὐτὴν Altaris scilicet victimarij, quod ex potissima parte ὃς ὀλοκαυτωμάτων dicitur. Ignis qui in eo altari, iram Dei significat. Vide quæ diximus ad Marcum ix. 40. Et passim in Prophetis ignis est Dei ira.

κὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν] Nempe ignem illum siue carbones, iram Dei effudit in Iudæam. Ita enim γῆ sumitur in hac parte Apocalypseos. Sic ignis in Hierosolyma effunditur Ezech. x. 2.

κὶ ἐγρόντο φωναὶ καὶ βρονταὶ] id est, φωναὶ βροντῶν, vt supra diximus iv. 5. pro eodem φωνῇ βροντῆς v. l. i.

καὶ ἄστραπαὶ καὶ σεισμός] Hæc omnia significant nouas à Deo minas venisse, per multa nempe ostenta, quæ memorat Iosephus, & in Chronico Eusebius, partim etiam Tacitus. Sic fulmina & tonitrua in minarum sensu etiam supra habuimus i. v. 5. Ad ἄστραπας rectè referas visas in cœlo concurrere acies & arma rutilantia, vt Tacitus loquitur, gladium igneum, vt Iosephus, & quod subito igne colluxit Templum. Ad βροντὰς & φωνὰς vocem in Templo auditam, μεταβαίνοντες ἐν τῷ ὄρει: ad terræ motum, quod porta ænea sponte patuit. Vide Iosephum vi. 31. & Tacitum Historiarum v.

6. κὶ οἱ ἐπὶ τὰ ἄλγητοι οἱ ἔχοντες τὰς ἐπὶ τὰ σάλπιγγας, ἠτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίζωσι] Vt signum darent pugnæ Dei in Iudæos.

7. κὶ ὁ πρῶτος ἐσάλπισε, καὶ ἐγρόντο χεῖλα, καὶ πῦρ μεμιγμένον ἐστὶ ἄμα, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν] Sicut primus equus supra causam ostendit cur tres alij equi sequantur, ita hîc primus tubicen causam explicat cæterorum. Terra hîc, vt diximus, est Iudæa, in eam immittitur diuinitus durities animi, & iracundia sanguinaria, quæ duo ita eo tempore in Iudæis apparuere, vt nunquam in vlllo populo magis. Grando dura, animorum obdurationem significat & infra x. 19.

XVI. 21.

xvi. 21. Ignis sanguineus iracundiam sanguinariam satis aperte notat. In Manuscripto est *μυμίσμυρα*, ut hoc ad grandinem non minus quam ad ignem referatur. Et sic legit Latinus. Grandinem cum igno habes Ps. viii. 14. & cv. 32. & Exodi ix. 22.

καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκαή] Inflammata fuit eo fumo facile pars tertia in Iudæa habitantium. *Συνεκδοχὴ* quæ explicatio infra xiii. 12. Additur in Manuscripto *καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων* per errorem, ut puto.

καὶ πᾶς ὁ ὅλος ὁ κόσμος κατεκαή] Quod maxime viride, id est probum esse debuit, id quoque inflammatum est. De viridi in hoc sensu vide Luc. xxiii. 31. *χλωρόν* modo pallidum significat, ut supra vi. 8. modo virens. Significationes pro materia distinguendæ. Significat autem Sacerdotes, qui modestia & pacis studio anteire cæteros debuerant. Et est mystica explicatio eius quod habemus Exodi ix. 24. Multa enim hîc est ad Ægypti plagas allusio.

8. *καὶ ὁ δάκτυλος ἐσάλπισε καὶ ὡς ὄρεος μέγα καϊόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν*] *ὄρεος καϊόμενον* *דברך דה* Jerem. l. i. 25. Montis iactus in mare est Ps. xlvii. 7. Mons iste est Antonia ars vicina Templo. Nam arcibus dare montium nomen frequens Prophetis. Esaiæ xiii. 2. Ezech. xxxviii. 20. Mich. i. 4. ii. 12. v. i. Amos vi. i. Abd. i. 8. 9. Rursus per arces intelliguntur ij qui in arcibus habitabant, ut iisdem locis apparet. Quare sicut per montem intelligenda Antonia, ita per Antoniam milites qui in Antonia erant, qui omnes magna cum ira effusi in populum Hierosolymitanum qui hîc maris vocatur nomine, ut supra vii. i. 3. Vide ibi dicta, & supra i v. 6. & Dan. i v. 2. Res quæ hîc prædicitur, eadem narratur ab Iosepho Antiquæ Historiæ xx. 4. Belli vero Iudaici i. 20.

καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα] Magna pars populi aut cæsa, aut vulnerata.

καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων ἐν τῇ θαλάσῃ ἃ ἔχοντα ψυχὰς] Hominum interiisse partim cæde, partim collapsa turri viginti millia, ait Iosephus, at Eusebius triginta millia. Adde & pecudum ingentem numerum, paratarum ad sacra.

καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφάρησαν] intellige multa vasa Templi à militibus direpta. Sicut populus mare, ita res mobiles nauigia.

10. *Ἐὶ ὁ τέταρτος ἀγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπρην ἐν τῇ ἐρημῇ αἶψα μέγας*] Stellæ cadentes sæpe sunt Doctores à vero deuij. Notatur autem hîc Ægyptius ille impostor, de quo Act. xxi. 38. apud Iosephum Antiquæ Historiæ xx. 6. Belli Iudaici ii. 27. qui eum à suis Prophetam habitum dicit.

καϊόμενος ὡς λαμπὰς] incendij in modum longè lateque procedens.

καὶ ἔπουν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶ ποταμοῦ ἐπὶ τὰς πηγὰς] ex vrbe exclusus minora oppida & vicosinuasit, qui sic flumina & fontes, quomodo magna ciuitas mare.

11. καὶ τὸ ὄνομα τῶ ἀστέρος λέγεται ἀψίνδος] forte nomen ei fuit Scihu, quod absinthij genus in illis partibus significat. Et dubito an non hîc scriptum fuerit, ὁ ἀψίνδιος: & mox εἰς ἀψίνδιον: quia ἀψίνδος nomen vrbis est, vnde nomen herbæ ibi prouenienti ἀψίνδιον.

καὶ ἐθύετο τὸ τρίτον τῶ ὕδατων εἰς ἀψίνδιον] Magna pars Iudæorum cœpit cum sequi primum, deinde & facta eius imitari: qui dicti sicarij. Vua amara Deut. xxxii. 32. Inebriauit me absinthio Lam. iii. 15. Est autem Hebræa locutio: facta est in absinthium, id est in absinthium versa est.

καὶ πολλὰ τῶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶ ὕδατων ὅτι ἐπικράτησαν] Multi interire per homines illa factione contactos: planè sicut perire solent, qui aquas infectas bibunt: qua de re diximus libro iii de iure Belli ac Pacis iv. 16. 17. De his sicariis Iosephus Belli Iudaici ii. 23. μερίζοντες γὰρ εἰς πλὴν χῶρον καὶ λήγους διήρπαζόν τε τὰς τῶ δυνατῶν οἰκίας ἐκ αὐτῶν ἀνέσσω, καὶ τὰς κάμας ἀντιμέθεον.

12. ἐπὶ τῶ τρίτου ἀγγέλου ἐστάλη καὶ ἐπάλην τὸ τρίτον τῆ ἡμέρας ἐπὶ τῶ τρίτῳ τῶν σιλλῶν, ἐπὶ τῶ τρίτῳ τῶν ἀστέρων, ἵνα σκοποθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν] Sicut nauigantibus terræ discedere dicuntur, ita calamitate pressis occidere Sol, Luna, sidera. Vide quæ diximus ad Matth. xxiv. 29. Adde Paraphrastem Chaldæum ad Esaiam xiii. 10. & Ierem. xv. 9. Caligo Solis, Lunæ, siderum interitum significat Achmeti clxvi. Significantur hîc Galilææ & aliarum partium oppida capta à Vespasiano cum plurimorum Iudæorum interitu. Historiam videre est apud Iosephum libro Belli Iudaici quarto. Quia tertia ferme Iudææ pars tunc in hanc calamitatem incidit, ideo sidera dicuntur defecisse tertia sui parte. Pro ἵνα σκοποθῇ in Manuscripto est ἵνα μὴ φαίνῃ.

καὶ μὴ ἡμέρας μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῶν] Est Hebraïsmus pro τὸ τρίτον ἡμέρας μὴ φαίνῃ: id est diei tertia pars ad solitum fulgorem aberrat.

καὶ ἡ νύξ ὁμοίως] Noctis quoque fulgor solito minor parte tertia: Sensus est: In parte tertia Iudææ & opificia cessarunt & itinera quorum illa de die, hæc de nocte magis in illis locis peragi solebant. Minus quidem malum quàm in Ægypto, Exodi x. 22. attamen eo accedens.

13. καὶ ἤκουσα ἐνός ἀντὶ πταμένους ἐν μεσουρανήματι] Aquila amat cadauera. Matth. xxi. 28. Luc. xvi. 37. Ideo apta prædicendis stragibus. Ezech. xvi. 3. μεσουράνημα autem dicitur ea pars cæli in qua volant aquilæ, & similes ei volucres, infra xix. 17. adeo longè supra terras vt videantur non minus cælo astrifero propinquæ quam

terris. Hoc est quod dicit Zacharias v. 9. *inter calum & terram*. Pro eodem dicunt Hebræi *יִקְרָב*.

λέγοντες φωνὴ μεγάλη *τεῖς, οὐαὶ, οὐαὶ, οὐαὶ, πῶς κατακοῦσιν ἐπὶ τῇ γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῶν τεῖων ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν*] Hæc est introductio ad sequentia, quæ non ad tertiam aliquam partem, sed ad totam Iudæam ac maximè ad urbem principem pertinent. Tria væ tribus conueniunt Angelis, quos habes ix. 1. ix. 14. x. 7. xi. 11. Ex his primus nuntiat res paullo ante obsidium: secundus obsidium & expugnationem: tertius ea quæ expugnatione posteriora sunt. ἐκ hoc loco ut sæpe in Hebræum valet *propter*. Sic ὑπὸ post οὐαὶ ponitur Matth. xviii. 7. Optime hæc conueniunt cum illa voce Iesu filij Ananielis, quam recitat Iosephus Belli Iudaïci v. 1. 31. φωνὴ ὑπὸ ἀνατολῆς, φωνὴ ὑπὸ δύσεως, φωνὴ ὑπὸ τῶν περὶ τὴν ἀνέμων, φωνὴ ἐπὶ Ἱερουσαλὺμα, καὶ τὸν ναὸν, φωνὴ ἐπὶ νυμφίαις καὶ νύμφαις, φωνὴ ἐπὶ τὸν λαὸν πάντα: deinde: αἱ αἱ τῇ πόλει, καὶ τὰς λαοὺς καὶ τὰς γὰς.

CAPUT IX.

Δὲ ὁ πέμπτος ἀγγελος ἐσάλπισεν, καὶ ἴδον αἶψα ἐν τῷ οὐρανῷ πεπρωμένα εἰς τὴν γῆν] Hic falsus doctor est Eleazarus Ananiæ filius, qui docuit non esse recipiendas victimas à paganis principibus, contra quàm factum fuerat auctoribus etiam Prophetis, sub Cyro & Alexandro eorumque successoribus, sub Augusto quoque & Tiberio. Iosephus ii. 30. Serius hoc hîc refertur, quod effectus inde secuti seriores sint antedictis. Sic historici sæpe rerum connexarum, non temporum, sequuntur seriem.

καὶ ἰδὼν αὐτῷ ἡ κλεῖς τοῦ φρέατος τοῦ ἀβύσσου] αὐτῷ, illi stellæ cadenti. Eius doctrina non erat Dei, sed Satanæ, qui dicitur in profundum carcerem includi, cum non potest agere quæ velit. Luc. vii. 31. infra xxi. 3. Qui vero ea dogmata vulgat, τὴν βάσιν τοῦ Σατανᾶ is dicitur clauem habere putei profundi, ut videre est infra dicto capite xx. φρέαρ τῆς ἀβύσσου pro φρέαρ ἀβύσσου. Hebraica locutio. Sic profundum & puteus pari significato ponuntur Ps. lxi. 16. Solebant autem carceres esse in locis profundis. Ierem. xxxv. 6. Eaque loca interdum claudi & obserari solebant. Dan. vi. 17. Sic infra xx. quod primum ἀβύσσος, mox vocatur φυλαχή. Hebræi inter infernas regiones ponunt תַּהוֹמֹת דְּמָוִת ex Psalmo l. 24. Vide librum qui dicitur cedrus Libani.

2. καὶ ἦνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος] Aperuit se dogma seditiosum, non est parendum Romanis. Additur hîc in Manuscripto, καπνὸς καμίνης μεγάλης, vbi rursus ὡς subauditur. Fumus qualis est magna fornace Gen. xix. 28. Exodi xix. 18. κάμινος poni solet vel masculino, vel feminino genere. Vide Matth. xiii. 42. 50.

Z ij

Iob xli. 12. Deut. iv. 20. Jerem. xi. 3. Sicut fumus ingens visum impedit, ita mentem mala dogmata. Perstat autem in cœpta comparatione. Nam fumus siderum conspectum adimit.

3. καὶ ἐν τῇ χειρὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀφ' ἧς εἰς τὴν γῆν] καὶ hîc valet nam. Causam reddit, cur luctuosum fuerit id dogma, quia inde enata est pessima factio Zelotarum qui & Hierosolymis & per omnem Iudæam alios pacis amantes spoliavit, & plurimis modis vexavit: de quorum sceleribus late Iosephus. Locustis comparantur raptores; quia omnia post se vacua relinquunt. Vtitur hac similitudine Iosephus Belli Iudaici iv. 7. Aristophanes Acharnensibus:

ὅσον τὸ χρῆμα παρόπων περιέρχεται.

vbi Scholiastes: βούλεται πολὺ πῦδος σημαίνειν εἶδος ὃ ἀφ' ἧς οἱ πάροντες. recte quod & multitudinem per locustas significari ait. Sic & Iudic. vii. 12. Sic & Achmes ccc. Apud Ioëlem, exercitus Phulis Thiglathphilassar, Salmanasar, Sennacherib vocantur erucæ, locustæ bruchi, attelabi, vt ibi diximus. Hîc quoque respicitur ad plagam Ægyptij quanquam sensu allegorico, vt supra in grandine. Vide Exodi x. 4. εἰς τὴν γῆν in Iudæam vt sæpe iam vidimus.

2. ἐδύθη αὐτοῖς ἐξουσία, ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς] vt lento malo ciuitatem exhaurirent, vt solent scorpij. Plin. ii. 25. Prou. xxiii. 31. Vide infra 5. 10. Scorpio damnum & morbum significat. Achmes cclxxxv. ἐξουσία hîc & infra ad permissum Dei referendum.

4. καὶ ἐβίβη αὐτοῖς] Dicitur Deus aut Angeli eius id dicere quorum causas disponunt.

ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐδὲ πᾶν δένδρον] Non permisit illis Deus vt aut fata, aut urbem Templumque incenderent, quod postea fecerunt Romani, Deo per gradus quosdam ad vltima veniente. Hebræi etiam fruges χόρτον vocant, vt apertum est Matth. xiii. 26. Vide & quæ dicta à nobis Matth. vi. 30. De voce δένδρον dictum supra vii. 1. 3. Locustarum est vastare & fata & arbores. Exodi x. 5. Eo hîc alluditur.

εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους ὅσοι σὺν ἔχουσιν τὴν σφραγίδα τῆς θουδ' ἐπὶ τῇ μετώπῳ αὐτῶν] Hic εἰ μὴ, non est exceptiua, sed aduersatiua particula, quomodo εἰ μὴ sumitur Gal. ii. 16. Sic & infra xxi. 27. Causam reddit cur pessimis illic hominibus tanta potestas data sit in Hierosolymitas: nimirum quia illi qui in vrbe restabant Hierosolymitæ, fidem Christi non erant professi, quod hîc per signum in fronte ἀλληλεγκῶς significatur. μόνους & αὐτοὺς abest in Manuscripto.

5. καὶ ἐδύθη αὐτοῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτούς] Ne vna strage edita populum occiderent, quod facile illis fuisset, postquam Idumæos acciuerant, nisi Deus hoc Romanis reseruasset.

ἀλλ' ἵνα βασανίσωσι μίλλας πάντα] Ad vsque Titi aduentum. Vide Iose-

phum Belli Iudaici v. 11. in Manuscripto βασιανισθήσονται, nempe αυτοί.

6. καὶ ὁ βασιανισμὸς αὐτῶν ὡς βασιανισμὸς σκορπίου, ὅταν πλήξῃ ἀνθρώπον] non bona tantum cætera, sed & necessaria alimenta eripiebant miseris ciuibus.

καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσιν ἀνθρώποι τὸν θάνατον] ζητήσουσιν habent codices meliores, optabunt mortem præ fame grauissima. Cyprianus: *Volentibus mori non permittebatur occidi*: Plinius: *toties innocata mors*.

καὶ οὐ μὴ διήσουσιν αὐτὸν] Nemo eos volet interficere. Sic Iob. III. 20. וְאִנּוּנוּ מוֹת הַמַּכִּים : Græce οἱ ἡμιέχονται τῷ θανάτῳ, ἔ οὐ τοῖς χεῖναισι.

καὶ ὅτι θυμῶσιν ἀποθανεῖν, καὶ φέρεται ἀπ' αὐτῶν ὁ θάνατος] Bis idem more Hebræo ad significandam desiderij vehementiam. In Manuscripto φέρεται, velut in re præsentē.

7. καὶ τὰ ὄμοιάματα ἥβ' ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ὑπομεισμένα εἰς πόλεμον] ὁμοίωμα hic ad oculos refertur, ita cruces erunt ad spectu, quasi equi bellatores. Sumtum ex Ioële 11. 4.

καὶ ὅτι τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς σέφαροι χρυσοῖ] Non dicit σέφαροι χρυσοῖ: sed ὡς σέφαροι χρυσοῖ. Coronæ istæ mendaces erunt. Iactabunt se quasi in potestate sua haberent victoriam contra Romanos.

καὶ τὰ πρῶτα αὐτῶν ὡς πρῶτα ἀνθρώπων] Speciem sumebant honesti. Vide Dan. VII. 4.

8. καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν] Reuera erunt imbelles, non minus quam feminae, quæ ex coma maxime noscuntur. De talibus Aristophanes,

ὄντις οἴκοι μὲν λέοντες ἐν μάχῃ δὲ ἀλώπεκες.

Hospitibus tantum metuendi, ut ait Tacitus Historiarum 111. Prædator è sociis & ipse præda hostium, ut Sallustius, galeati lepores. Hoc recte exprimitur per sexum quem inscium ferri, dixit Papinius. Tale illud Homeri:

Ἀχαιῖδες, οὐκέτ' Ἀχαιοί:

Et Virgilij:

O vere Phrygia, neque enim Phryges.

καὶ ὁδόντες αὐτῶν ὡς λέοντων ἦσαν] Homines voracissimi ex Ioële 1. 6. Hinc factum prouerbiale, dentes Leonis. Sirach. XXI. 7.

9. καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς] Putes esse tales quales describit Horatius:

Illi robur ἔσ' as triplex

Circum pectus erat.

Nam per loricam pectus, per ferrum durities intelligitur.

καὶ ἡ φωνὴ ἥβ' περύγων αὐτῶν] Hoc dicit quia locustarum eis speciem dedit.

ὡς φωνὴ ἀρμάτων ἵππων πολλῶν ἑρχόντων εἰς πόλεμον] Magno omnia cum

Z 41j

strepitu agunt. Locutio ex Ioële II. 5.

10. καὶ ἔχουσιν οὐραὶς ὁμοίας σκορπίοις καὶ κέντρα] id est κέντρα οὐραῖν ὁμοίως σκορπίοις. Nicander dixit:

κέντρα κακορυθμόν αλγινόεντι
Σκορπίον.

Cicero:

Scorpius infestus præportans flebile acumen.

Auigenus:

--- venenato qui Scorpius agmine cauda

Plurimus erigitur.

Tertullianus de Scorpiis: *Vnus omnium violentia gestus, nocens de cauda.* Aliorum serpentum vis in capite: Scorpiones inde vulnerant, vnde id minus expectatur. Sic Zelotæ lædebant vbi minime læsuri putabantur: intrabant vt defensores: exhibant raptores. Homines barbari & ægris moribus solere scorprios dici docet nos Apuleius: sed & Ezechiel II. 6.

καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν ὄξυσίαν ἔχουσι τῇ ἀδικίᾳ τοὺς ἀνθρώπους μιλῶας πίντι] Hoc iterum repetit quia tempus adeo definitum insigne præbet diuinæ prouidentiae testimonium. In Manuscripto: καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν ἡ ὄξυσία αὐτῶν. At Latinus legit, vt quidam codices habent: καὶ κέντρα ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν καὶ ἡ ὄξυσία αὐτῶν &c.

ἔχουσαι] Femininum genus vsurpat ob figuram ἀκρίδων. At in Manuscripto: ἔχουσι.

βασιλεία ἐφ' αὐτῶν] Dicebant se nullum regem habere velle nisi Deum: sed aliter se res habebat.

τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου] Satanam, quem Deus carceri includit, vbi vult. Infra XVI II. 1. 2. In Manuscripto τὸν ἀρχόντα τῆς ἀβύσσου τὸν ἄγγελον.

ὄνομα αὐτοῦ Ἐξορδὸν Ἀβωδδὸν] אברון proprie perniciēs, ἀπόλεια, vt Iob. XXVIII. 22. Sed solent apud illas gentes voces abstractæ & concretæ inter se permutari. Sic factum vt אברון idem significet, quod יבשות, de quo nomine diximus ad I. Cor. x. 10. Habes nomen קהא datum Dæmoni in Aruch. Datur Romæ id nomen in Targume Hierosolymitano. Oppositum hoc nomen nomini Iesu ישוע. Deus ad affligendos bonos vititur opera Angelorum & hominum malorum: ad affligendos malos vititur & bonis & malis tam hominibus quam Angelis. Vere autem exitialis fuit Spiritus qui illos Zelotas agitabat, vnde exitium natum est & vrbi & Templo.

ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὀνομαζομένη ὁ ἀπολλύων] Poterat dixisse ὁλοφύτης vel ἐξολοφύων: sed maluit alludere ad nomen Apollinis, quod velut proprium numen Cæsaribus: Ouidius,

Etcum Cæsarea tu Phæbe domesticè Vesta:

nempe ex victoria Aëtiaca, vbi, vt Virgilius credi voluit,

*Actius hac cernens arcum intendebat Apollo
Desuper.*

Vide Suetonium Octauio 29. Sicut autem Iudæi solebant falforum deorum nomina leui flexu in contumeliam mutare, ita & hîc fit in Græco nomine. Vicina enim sunt Ἀπόλλων & Ἀπολλόνων. Putet forte aliquis & ἐπιμολογίαν spectatam. Nam Græcorum nonnulli Ἀπόλλωνε vt & ἐκπεριέτιω & λóιμων dictum putant, quod morbos immittat, idque confirmant ex Iliados primo. Ad illud Æschyli in Agamemnone.

Ἀ' πολλον, Ἀ' πολλον, αἰγυῖν τ' Ἀπόλλων ἐμὶ

Scholias tes Ἀπολλών fit, ὡς τὸ πλὴν ὁμωνυμία. Sensus autem est egregius. Dicunt illi Zelotæ inimicos se Cæsaribus, utpote idololatris, cum tamen ipsi eidem Spiritui seruiant, quem in Apollinis nomine Cæsares colunt, & magnitudinem Romanam suæque gentis exitium quàm maximè promoucant.

12. ἡ γὰρ μία ἀπὸ τῶν] Cessauit tandem illa Zelotarum rapacitas, post menses quinque, aduentante Tito, vt supra diximus.

ἰδοὺ ἔρχεται ἐπὶ δύο γὰρ μῆνες] obsidionis & excidij.

καὶ ὁ ἔκτος ἀγγελος ἐσάλπισεν] Datum signum ad noua mala.

13. καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν πνεύματων κατέτων τῶν θυσιάζοντων τῷ χρυσοῦ τῷ ἐνώπιον τῷ θροῦ, λέγουσαν πρὸς τὸν ἀγγέλου] Deus auditis precibus illorum exfulantium, qui aliquando in sedes auitas redire gestiebant, properari iussit obsidium satis diu dilatum, vt rebus iis confectis quas Deus confieri volebat, abirent exercitus, & tutus daretur in villas & agros, & si qua oppidorum restabant, reditus. διὰ τοῦτο ἐκλεπτὺς καθύπερθε καὶ ἡμεῖς, Matth. xxv. 22. Altare aureum est altare suffituum, per quos significantur preces. Quatuor cornua erant in eo altari Exodi xxx. 2. Perea hîc intellige omnia loca in quibus exfulabant Iudæi Christum colentes: neque enim omnes erant Pellæ.

14. λέγουσαν πρὸς τὸν ἀγγέλου λύσαι τοὺς δεσμούς τοὺς δεδεμένους ἐπὶ ποταμῶν πρὸς τὸν ἀγγέλου Εὐφράτη] Hi quatuor Angeli sunt duces & custodes Vespasiani, Titi Muciani & Tiberij Alexandri, quorum ingentes exercitus ad Euphratem vsque pertingebant: & cum diu consilium iis fuisset Hierosolyma obsidere, restamen diuino consilio dilata fuit in tempus ipsi destinatum. Vespasianus prætextum moræ sumebat, quod vellet Hierosolyma internis primum discordiis infringi: reuera volebat exspectare quorsum se daturæ essent res Romanæ. Iosephus Belli Iudaici iv. 21. Per id tempus Angeli qui eos incitaturi erant, vincti fuisse dicuntur, id est à Deo inhiberi. Euphrati additur titulus magni fluminis, quia & alia minora erant nomine τῆς, vt alibi diximus. Syriacæ legiones attingebant Euphratem. Iosephus v. 6. Sic & Philo in legatione dixit ἡρώδης καὶ πρὸς Εὐφράτη.

15. καὶ ἐλύθησαν οἱ πέντε ἀγγελοι, οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὸ πλὴν ὄλεον καὶ μύνη καὶ ὀνειδισμῶν]

Tres illi, Angelis impellentibus, quarto, id est Tito copias suas tradidere ad obsidenda Hierosolyma, idque tempore præsignificato per eius temporis Prophetas.

ἵνα ἀποκείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων] Hierosolymitarum nempe pugnis & fame ante captam urbem.

16. καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευμάτων τῶν ἵππων μυριάδεις μυριάδων] Hoc dicit, præter illas legiones ingentem fuisse equitatum, non tantum legionariorum, qui Romano more legionibus aderant, & alarium quibus acies protegebatur, verum etiam à sociis, id est à Syriæ ciuitatibus, ab Antiocho Comagenorum rege, à Sohemo Ituræorum, ab Arabibus aliis & ab Agrippa Iuniore, qui Galilæam cum vicinis quibusdam regionibus tenebat, & ab aliis gentibus, quæ certatim missis auxiliis, gratiam sibi apud nouum principem eiusque filium parabant. Vide Iosephum Belli Iudaici v. 6. & Tacitum Historiarum v. Est hîc ἐξαρχή, τὸ ἵππων pro τῶν ἵππων. Alioqui equitatum cum volunt dicere Græci dicunt τῶν ἵππων. μυριάδεις μυριάδων רב רב, receptum ad significandum numerum ingentem, vt supra v. 11.

ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν] audiui recitari numerum velut ex matricula militari.

17. καὶ ἔπος εἶδον τοὺς ἵππους ἐν ὄρασι] Ipse etiam in viso conspexi agmen equestre, tanto numero congruens.

καὶ τοὺς καθαρμούς, ὡς αὐτῶν, ἔχοντας θώρακας ποικίλους καὶ ὑακινθίνους καὶ θινώδεις] Loricæ habebant pro gentium varietate, coloris varij, flammeas, violaceas, pallidas. Linea multis gentibus è lino. Testis Liuius libro ix. & xxxi. Festus in verbo, Legio, & Suetonius Galba. Vfus tali & Alexander, teste Plutarcho. Sulphureas loricæ interpretor pallidas, sicut pallentia sulphurata dixit Martialis.

καὶ αἱ κεφαλὴ τῶν ἵππων ὡς κεφαλὴ λεόντων] rictus equorum sanguinolenti, qualis leoni post deuoratas pecudes.

καὶ ἐκ τῶν στόματων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θύον] Subauditur ὡς. Ita res se habebat quasi ab ore equorum ignis fumigans & sulphureus procederent. Ita poëtice describit falaricas, quas plenas sulphure, resina, bitumine, stuppis & oleo, quod incendiarium dicitur, iaciebant equites ad incendendas Hierosolymorum turres. Valerius Flaccus, in hac ipsa re, id est in Hierosolymorum oppugnatione versantem Titum sic describit:

Solymo nigram pulvere fratrem

Spargentemque faces, & in omni turre furentem.

18. ἀπὸ τῶν ζιῶν πληγῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῆ πυρὸς καὶ τῆ καπνὸς καὶ τῆ θύης] Est σωθῆσης in τρίτον & ἀπεκτάνθησαν, qualis. *Pars in frustra secant.* Hos dicit defensores plurimos illis falaricis aliisque missilibus ignitis interiisse.

κα)

τὸ ἀπορροαζόμενον ἐκ τῆς στομάτης αὐτῶν] quod videbatur ex ore equorum prodire, quia ante ora equorum volabant illa missilia, non secus quam si ex ore prodirent.

19. ἢ γὰρ ἐξουσία τῷ ἔργῳ αὐτῶν ἐκ τῆς ἐκείνου] πρὸς τὸν θεόν : in conspectu eorum : ante eos.

καὶ ἐν ταῖς οὐρεσὶν αὐτῶν ἢ γὰρ οὐρεὶ αὐτῶν ὁμοίᾳ ὄφειται ἔχοντες καυλαγὰς] Similes amphisbenæ cui pro cauda est caput alterum. Vide Nicandrum, Plinium & Lucanum. Sæpe apud Romanos ubi festinationis rex egeret, post equitem sedebat in eodem equo pedes, qui ubi opus erat descendebat de equo. Eos pedites hîc caudam equi appositè vocat.

καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικούσι] Per illos pedites hosti non minus quàm per equites nocent. Pedites enim ad oppugnationem plus valens. Ἀδικεῖν hîc est nocere, ut supra 11. 11. v. 1. 6. v. 11. 7. & hîc 4. 19. Causam huius locutionis reddidimus alibi.

20. καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ οὖν ἐπακούσονται ἐκ τῶν πληγῶν τούτων, οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν] A malis suis facinoribus. Causam reddit cur vltimum exitium Deus ad plagas Hierosolymorum addiderit, quia homines nihil erant correcti, ἔργα χειρῶν de malis factis dicitur. Deut. xxxi. 29. xxviii. 4. Lament. i. 1. 64. & alibi.

ἵνα μὴ παροργίσαντες τὰ δαιμόνια, καὶ τὰ εἰδωλά τῶν χειρῶν, καὶ τὰ ἀργυρεῖα, καὶ τὰ χαλκῆ, καὶ τὰ λίθινα, καὶ τὰ ξυλινὰ, ἀ αὐτὰ βλέπουν δαιμόνιοι, οὗτοι ἀκούοντες, αὐτὰ παροργίσαντες] Sicut de Zelotis dixit eos eidem numini seruisse, quibus seruebant Romani, quos illi idololatrias vocabant, ita nunc docet etiam Hierosolymitas omnes fuisse idololatrias, nempe sensu mystico, quem nobis explicat Paulus Eph. v. 5. Coloss. iii. 5. Seruebant enim pecuniæ, gemmis, mensis, à quibus utpote inanimis rebus seruari in periculo non poterant. Non priuati tantùm à priuatis expilabantur; sed & sacerdotes interibant alimentis fraudati per Sacerdotum principes. Neque vnquam maior visa est violentia quam obsessis Hierosolymis. Vide hæc singulatim explicata apud Iosephum. Prælia, dolus, incendia inter ipsos ait Tacitus. Sumta sunt verba de idolis ex Dan. v. 4. Tum verò & quod idolis obijci solet Ps. cxv. 4. 5. 21. cxxxv. 16. destitui illa à sensibus, idem ad opes recte applicatur. Non omissendus hîc Philonis locus de Monarchia : Πλούτου γὰρ οἱ παροργίζοντες ἔλαβον χρυσὸς καὶ ἀργυρεῖα καὶ τὰ εἰδωλά, καὶ οὗτοι ἀκούοντες οἱ πολλοί, πρὸς τὴν λεγομένην πικρὰν πλούτου μέγαν ἢ μάλιστα τῆς ἀδικητικῆς αἵτιας τομίζοντες, τὰς δὲ ὅσας αὐτοὶ εἰδωλά σπυαῖς τοικόντες καὶ φάσμασι, αὐδινὸς ἡρημίας ἔχοντες καὶ βαβαῖς. Sic qui diuitiis seruiunt dicuntur θυσιάζειν χρυσίῳ Sirach, xxx. 17. vbi etiam aurum dicitur ξύλον παροργισματικόν, id est idolum.

21. καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν] Vide Iosephum Belli v. 1. 27.

A 2

εἶτε ἐκ τῆς φαρμακείων αὐτῶν] In eadem domo alij alios veneno necabant, vt eo plus haberent alimentorum.

οὗτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν] Hæc sunt quæ *μύση* vocat Iosephus. Vide Rom. 11. 22. & ibi dicta. *Proiectissima in libidinem gens*: Tacitus de Iudæis.

οὐτε ἐκ τῆς κλεμμάτων αὐτῶν] ne sacrilegiis quidem abstinebant. Iosephus v. 33.

C A P V T X.

Α' ἰ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν] Angelum qui Christi personam referret, sicut Angeli solebant Dei personam referre sub Veteri Testamento. Vide supra 1. 13. ἰσχύς Christo tribuitur supra v. 12.

καταβαίνοντα ἐκ τοῦ ἕρανος] Sic Deus dicitur descendere quoties aliquid magni aut acturus aut dicturus est. Notandum id Maimonidæ Duce Dubitantium 1. 10.

σεβεσθημενόν νεφέλῳ] Signum potentiae. Vide supra 1. 7. Sic Ps. c 11. 2. מַלְאָכָיו וְאֵלֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם, אֵלֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם פֶּה כִּי יִמְאָנוּ. Par locutio apud Horatium de Apolline:

Nube candentes humeros amictus.

καὶ ἴεις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ] Fœderis sui non obliuiscitur. Supra 1 v. 3. In Manuscripto: καὶ ἴεις ἐπὶ τῷ κεφαλῷ αὐτοῦ.

καὶ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος] Maiestatis signum. Supra 1. 16.

καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς σύλοι πυρός] Pedes, actiones vt supra 1. 15. Columnæ firmitatem, ignis efficaciam designat.

2. καὶ ἔχον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλιδάριον ἀνταρμύρον] id est, sententiam iam iam pronuntiandam. Hebræi omne scriptum vocant סֵפֶר, vt instrumentum diuortij, emptionis & alia. Decreta quorum executio suspenditur, obsignari solent, vt supra vidimus. At sententiæ iam iam pronuntiandæ parere debent. Erat autem hæc sententia causas continens excidij vrbis Hierosolymorum, & Templi, & ciuitatis ex maxima parte. In Ezechiele pro βιβλιδάριον est סֵפֶר 111. 1. & sequentibus.

καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον ἐπὶ τῆς θαλάσσης] Pedem ponere dominium significat. Sic & Latini dicunt, habere sub pedibus. Christus per Romanos tanquam tribunalis sui satellites Hierosolymitas subegit. Hunc sensum nobis dicat Christus ipse Matth. 22. 7. Mare in hac parte Apocalypscos est multitudo Iudæorum illa quæ Hierosolymis. Vide supra v. 13. v 11. 1. 2. 3. v 11. 8. Pes dexter, maior pars ciuium.

τὸν δὲ Λάνυμον ἐπὶ τῆς γῆς] tenebat etiam per Romana præsidia & stationes totam terram Iudæam.

3. Ἐκραξὶ φωνῇ μεγάλῃ ὡς ὅτε λέων μυγῇται] Quippe Christus est Leo ex stirpe Iuda. Supra v. 5. Dei irati verba Leonis mugitui comparantur. Esaiæ xxxi. 4. Item Amos i. 1. 8. vbi in Hebræo לָקוּחַ, quod ibi vt & Osee x. 10. per ἐκράξαι vertitur, alibi per ὠρυίθαι vt & i. Petri v. 8. quod & Apollonius in Argonauticis dat Leoni. Sed vt ibi Scholiastes notat, vsitata vox huic rei est βρυχᾶν, quam tamen & de Vrso & de Panthera dici Pollux notat. μυγῇται est boum, sed transferri solet ad leonem, alibi ad tonitrua.

καὶ ὅτε ἐκραξεν] Vocauit tonitrua.

ἐλάλησαν αἱ ἐν τῇ βροντῇ αἱ αὐτῶν φωναὶ] Vox illa tanta erat vt inter septena tonitrua exaudiri posset. Tonitrua res horrendas significant: septem verò, numerum completum. Sicut ante bellum facta tonitrua, supra v. 11. 5. ita nunc in belli exitu. Φωνὴ proprie est animantium: sed solet & ad res alias transferri, & nominatim ad tonitrua, vt Ps. lxxv. 19. c. 1v. 7. Verum hîc proprie φωναὶ sumere debemus, quia dicit τὰς αὐτῶν φωνὰς, id est, ἐσάρθους atque distinctas; quales sunt voces humanæ quæ scribi possunt. Vide infra x. 25. Recte huc aptes illud Iobi xxvi. 14.

4. καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἐν τῇ βροντῇ ἑκατὸν ἑξήκοντα] Perscripturus fucram voces illas quæ intonuerant, sicut audita perscripseram. Grauiora & plura erant hæc tonitrua quàm illa supra v. 11. 5.

καὶ ἡκούσα φωνὴν ἐκ τῆς βροντῆς λέγουσαν, σφραγίσον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἐν τῇ βροντῇ, καὶ μὴ ταῦτα γράψαι] Melius alij: μὴ ταῦτα γράψης. Et σφραγίσον hîc est occultare, per μυστηρίαν. Quia quæ celata alios volumus, solemus obsignare, vt testamenta μυστῆς, & illa Esaiæ xxxi. 11. Apud Danielem v. 11. 26. & x. 4. pro eodem ponitur σφραγίσαι. Græci priore loco habent σφραγίσον vt hîc: posteriore ἐμφανέσαι, quod est interpretamentum illius σφραγίσον. Hoc vult Deus, ea mala quæ expugnationem vrbis sunt secutura, adeò sunt grauias vt pro dignitate describi non possint, sed non aliter quàm sub specie omnium quæ vsquam leguntur horribilium, animo concipi.

5. 6. καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἐστῆτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς γῆς, ἥρα τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ αἶμα ὅσον ἐν τῇ ζῶντι αἰς τοὺς αἰῶνας καὶ αἰῶνας] Non iuraret Christus, nisi magnum aliquod bonum Ecclesiæ promitteret. Hebr. vi. 17. vii. 21. Neque iurat tantum, sed iurat gestu maxime solemni Gen. xiv. 22. Deut. xxxii. 40. Exodi vi. 8. Num. xv. 30. Ezech. xx. 6. Et vtitur eadem formula quæ apud Danielem Angelus x. 7. vbi de liberatione ab illatis per Antiochum malis agitur.

ὅς ἐκποσὶ τὸν ἕβρον καὶ τὰ ἐν αὐτῇ καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θαλάσσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ] Sumta ex Neh. x. 6. Sed illa καὶ τὴν γῆν & sequentia desunt in Manuscripto.

Aa ij

ὅτι χρόνος οὐκ ἔστι, ἀλλὰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τῆς ἐξόδου αἰγίου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, τελειοθῇ τὸ μυστήριον τοῦ θιού] Non diu erit quin arcanum Dei compleatur. Nam χρόνος ἐκείνῃ ἔστι significat, non diutius res differetur. Sic Esaiæ xiii. 22. יְשׁוּעָה כִּי תִהְיֶה, הַיָּמֵי אֵלֶּיךָ וְיִמְלִיכוּ אֵלֶיךָ. Idem est quod εἰ μὴ χρονίσῃ Αἰαε. ii. 7. εἰ χρονίῃ Sirach. vii. 17. xii. 12. Arcanum autem illud Dei quod non diutius differendum dicitur, non aliud est ab eo quod post cantum tubæ septimæ laudatur, & celebratur infra xi. 15. Id vero est quod Christianis per Adrianum Hierosolymorum habitatio & liber ibi cultus Dei & Christi permixtus est, expulsi inde omnibus Iudæorum reliquiis: unde factum est ut nullis ultra Iudæis ad illam Ecclesiam accidentibus, post id Episcopus ibi esset ex gentibus, & si qui alibi essent Iudæi qui in Christum crediderant, ij fierent accessio credentium ex Gentibus. Quæ sicut summa fuit Christi de contumacibus Iudæis victoria & piorum consolatio, ita terminus est Apocalypseos de rebus Iudaicis. Μυστήριον vocem pari sensu habes i. Cor. xv. 51. & apud Danielem in Græco sæpe. Deinde in Manuscripto est, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν καὶ ἐτελείσθῃ, ut sit copula παρέλκουσα & ἀφαιρέσις pro futuro πνευματικῆς. Respicitur illud Danielis. γρ τχ γρ.

δ ἀγγελίσαστο τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς ἀσφάτους] Ex verbo ἀγγελίσαστο vides de re lata agi, ut diximus. Solet autem ἀγγελλίζειν modò post se regere datium personæ, cui fit nuntius, modò accusativum, ut hîc & Luc. iii. 18. Act. viii. 40. xiii. 32. xiv. 15. 21. Prophetas autem hîc intellige Novi Testamenti, & quidem ex presbyteris Hierosolymitanis, qui indicantur supra v. 5. & vii. 13.

6. καὶ ἡ φωνὴ τοῦ ἤκουσα ἐν τῷ ἔργῳ] supra 4.

πάλιν λαλοῦσα μοι ἑμῶς] supple λαῶ.

καὶ λέγουσα, ὕπαγε] accede ad Angelum istum magnum.

λάβε τὸ βιβλίον τὸ ἀναισθημένον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ αἰγίου τῷ ἐσῶτος ὅτι τῆς δουλοσύνης καὶ ὅτι τῆς γῆς] Causas istius seu iudicii in Hierosolymitas.

καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν αἰγίον, λέγων αὐτῷ, ὅς μοι τὸ βιβλίον δέξου] Nempe ut legam, & causas illas cognoscam. In Manuscripto: λέγων αὐτῷ δουλοσύνης μοι τὸ βιβλίον δέξου quod rectum puto. Nam βιβλίον est primus diminutivus: βιβλίον secundus: quæ est apud Latinos pauxillum, puellulus.

καὶ λέγει μοι, λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό] Vt quondam Ezechiel imperatum iii. 1. Comestio autem αἰσθητική significat, ut Philo in Allegoriis ait πῶς ἐνέληται, comprehensionem, quam sequitur meditatio, quasi concoctio quædam. Sic quæ benediscimus, ea dicimur in sanguinem & succum vertere. Adde Ierem. xv. 16.

καὶ πάλιν τοι πῶς κοιλίαν] κοιλίαν vocat quæ alibi dicitur τὸ σπλάγχνα, nisi forte cum Manuscripto malimus legere καρδίαν. Sensus est:

non poteris ista cogitare vt non miseratione quadam mouearis super interitu tot popularium, inter quos erunt & bene noti tibi & consanguinei. Sic Ezechiae amarum se dicit obuisse præ cordis mœstitia. III. 14. *πικραίνεσθ* est *πικρ* Iob. xxv 11. 2. & alibi.

ἀλλὰ ἐν τῇ σωματί σου ἔσται γλυκύ ὡς μέλι] Cogeri fateri nihil eis euenisse quod non mererentur, quod sæpe agnoscit Iosephus. Approbabis Christi iustitiam, & hoc ex Ezechiele III. 3.

10. *καὶ ἔλαβον τὸ βιβλάδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου καὶ κατέφαγον αὐτὸ*] Edi vt iussus eram *συμβολικῶς* & simul comprehendere id ipsum quod significatum erat illo *συμβόλῳ*. Signa à Deo instituta res suas habent comites.

καὶ ὡς ἐν τῇ σωματί μου ὡς μέλι γλυκύ] Prouerbiale. Theocritus.

ὡς μέλι μοι γλυκύ καὶ βερόχθια ᾄδοντο.

Sensus est: non potui non approbare, quod Christus fecerat, cognitis præsertim causis.

καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ, ἐπικράνθη ἡ καρδία μου] Vbi cogitare cœpi, quot ibi homines essent perituri, quot in captiuitatem ituri, non potui me continere quia dolore iterum commouerer:

--- *Quis talia fando*

Temperet à lachrimis?

καὶ λέγει μοι] Angelus ille Christum referens. In Manuscripto, *ἀγγελοί μοι* nempe vox è cœlo & Angelus, id est, Deus Pater & Christus.

ὡς ὅτε πάλιν ἐπεφάνησαν] Putas te iam catastropham vidisse Iudaicæ tragediæ: sed aliter se res habet:

Et erunt etiam altera bella.

& strages maiores, latiusque fusæ. Similis locutio ad Ezechielem III. 3.

ὅτι λέγουσιν] De Iudæis, non tantum qui in Iudæa superstites erunt, sed & ijs qui in Africa, Ægypto, Græcia, & Cypri. *ὅτι* hic interpretor *de*, more Hebræo, *ὅτι* *ὅτι*, sicut *ὅτι* *ὅτι* Ezechiel. xxxii. 2.

καὶ ὅτι ἔθνησιν] Romanis.

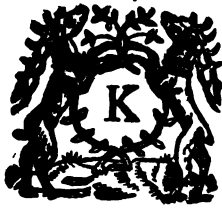
καὶ Ἰσραήλ] Sociis Romanorum, qui

ἔσονται] *Tam varij linguis, habitu quam vestis et armis.*

καὶ βασιλεύσιν πολλοί] De Ælio Adriano Imperatore, de Martio Turbano, de Turannio Rufo, de Iulio Severo, ducibus eius. Nam & tales vocari Hebræis *מלכים* nostris vero *βασιλεῖς* diximus supra vi. 15. sed & Adriano multi reges auxilia miserant, vt Cosroes Parthorum, Pharasmanes Alanorum, alij reges Baſſianorum, Albanorum, Iberorum & aliarum Gentium. Multi & Toparchæ. Vide Ælianum Spartianum.

A a iij

CAPVT XI.

Αἰ' ἰδὼν μοι κέλαμος ὁμοιος ῥάβδῳ] Postquam videram iam in prophetia Templi excidium, vt olim Ezechiel, data est mihi, vt olim Ezechieli in manus pertica siue decempeda ex arundine, qualibus vti solebant agri-
mensores. Ea in Ezechiele dicitur קנה הקנה, κέλαμος μέτρον. Non datus est Iohanni funiculus, quia non erat restituendum templum, sed metiendum alia de causa.

καὶ εἰς αὐτὴν ὁ ἅγιος λίγων ἐλθεῖν καὶ μέτρησιν τὸν ναὸν τῆ θουδ] Omnia hæc sunt μετανομή. Templum vocatur area illa in qua steterant adytum & basilica רביר & היכל. Similis locutio.

Omnis humo fumat Neptunia Troia

καὶ τὸ θυσιαστήριον] Locum altaris victimarij quod holocaustorum dici solet.

καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ] id est, locum in quo populus Deum adorare solebat, Atrium Israelitarum. Metiri autem iubetur Iohannes hoc spatium, quia Deus id ob memoriam veteris sanctimonie intactum erat seruaturus à Gentibus. Inter excidium & Adriani tempora, nihil Hierosolymis memoratu dignum acciderat. Pauca turres in monumentum victoriæ reliquæ factæ erant à Tito apud quas primum poni tentoria, deinde & domus aliquæ strui cœperunt.

2. καὶ τὴν ἀλλὴν τὴν ἔξωθεν τῆς ναοῦ ἵεραλὲ ἐξωθεν, καὶ μὴ αὐτὴν μετρίσης] Posterior hoc prioris est expositio. Itaque ἐμβάλλει ἐξω dixit, quod Latini mensores, extracludere. Vide Frontinum. Ἀλλὴν verò τὴν ἔξωθεν hic vocat omne spatium extra Templi vestigia. Nam ἄλγῃ, quod ἀλλὴν vertunt Græci, Hebræis id omne quod tecto nullo tegitur: Arcam dicerent bene Latini.

ὅτι ἰδὼν τοὺς ἔθνησιν] Ælius Adrianus in solo extra Templum nouam struxit Urbem, dixitque de suo nomine Æliam, quam ἐξ ἀλλοφύλων ἄνθρωποι ἀποικισαὶ ait Eusebius, id est impletam hominibus non Iudæis, nempe ex maxima parte. Nam & Iudæis ibi habitare concessum ante finem belli cum Barchocheba idem Eusebius Chronico nos docet.

καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μὴ αὐτὴν καταχερσύνειν] πόλις ἁγία dici solebat Hierosolyma, vt vidimus Matth. iv. 5. Idem nomen datur nunc Æliæ, quia in iisdem locis erat reposita, & apud Iudæos vetus nomen retinebat. Dicitur autem sancta quia olim sacrata Deo fuerat, locutione qualem habemus Matth. xx i. 31. πατήσουσι intellige profanabunt, nempe Templo structo Ioui Capitolino, non in Moria, vbi Templum fuerat, sed in Sione. Ita enim Hebræi accuratius quam Dion. ὁμῆ Hebræum, quod πατὴν vertitur, significat contemptum concul-

care, vt Eſaiæ xxv 11. 3. Menſes quadraginta duo ſiue dies mille ducentæ & ſexaginta faciunt ferme tres annos cum dimidio: quem numerum ſæpe habebimus in hac Apocalypſi. Celebris enim erat ex Daniele; quia per tantum temporis durarunt grauiffima ſub Antiocho mala, vrbe etiam tunc profanata. Voluit autem Deus mala ſimilia pari temporis ſpatio includi, vt eandem ſibi nunc eſſe piorum curam oſtendat quæ olim fuerat. Tempus autem hoc putari debet ex quo ſtrui cœpit Templum Iouis Capitolini, ad inotum vſque Iudaicum, duce Barchocheba. Aliquod tempus inter hæc interueniſſe etiam Dion nos docet. Videtur autem non in rebus Antiochi tantum, ſed & ἐν τῇ αἰουμείᾳ quæ fuit Eliæ tempore Iac. v. 17. Deus elegiſſe tempus trium annorum & dimidij, quia id facit partem alteram hebdomadis annorum, quod eſt tempus perfectum. Atque ita Deus ſalutem ſuis adfert in medio annorum, vt loquitur Abac. iii. 2. Sic & Chriſtus à laboribus ſuis liberatus creditur poſt tres annos & dimidium.

3. καὶ δώσω τοῖς δυὶ μαρτυροῖ μου καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χίλιας ὀκτακοσίας ἑξήκοντα] Hebræa locutio δώσω ἔ. προφητεύσουσιν pro δώσω προφητεύειν: Dabo vt faciant ea quæ ſunt Prophetarum. Par locutio Ierem. ix. 1. Pf. lv. 6. cxix. 34. Cum Ælia condi cœpit ex multitudine eo deducta duo Chriſtianorum genera exſtiterunt ex Iudæis orta & ex alienigenis: qui cum diuerſa lingua loquerentur Iudæi Hebraica, alienigenæ Græca, vt maximè communi, qua etiam Paulus ad Romanos ſcribens uſus eſt, neceſſario & duos fecere conuentus ſiue Eccleſias. Quia autem vniuerſitates omnes myſticam quandam perſonam faciunt, ideo ſæpe ſolent ſub perſonæ vnius nominibus deſcribi, vt Populus Romanus apud Florum, populus Iudæus ſub fœminæ vocabulo apud Prophetas: interdum & ſub filij nomine, vt Oſeæ xi. Ierem. xxxi. 20. Hic duo illi conuentus vocantur teſtes duo, quia illuſtre Deo teſtimonium præbebant. Et quia facti ex Iudæis Chriſtiani opponebant ſe aliorum Iudæorum vitiis, ſicut olim Moſes fecerat, ideo Moſi comparantur: Et quia vocati ex Gentibus idololatriam oppugnabant, ideo Eliæ comparantur qui idololatriam & olim deſtruxerat. Dicuntur autem duo illi teſtes προφητεύου, quia Prophetarum more Dei mandata explicabant omnibus, accedente & prophetiæ dono. Tempus autem hic expreſſum terminatur, vt diximus, in principio motus Iudaici qui fuit ſub Adriano.

ὡς ὁ βεβλημένος σάκκος] habitu lugentium, nempè quod viderent in vrbe Deo ſacrata idolum & Iudæorum pleroſque in tantis malis nihilo fieri meliores.

4. οὗτοι εἰσὶν αἱ δύο ἐλπίαι] Quo nomine olim apud Zachar. iv. 3. ii. deſignati Iofue Sacerdos & Princeps Zorobabel. Sic & hi erant per

Christum Deo Patri Reges & Sacerdotes supra 1. 6. v. 10. tam pleni Spiritu sancto, quàm olea est olei. 1. Cor. 1. 21. 1. Iohan. 11. 20. 27.

καὶ αἱ δύο λυχνίδες] id est, duæ Ecclesiæ ut iam diximus. Interpretationis huius nostræ auctor ipse Christus supra 1. 20.

αἱ ἐνώπιον τοῦ κυρίου τῆς γῆς ἐστῶσιν] Sumtum de Zacharia 1 v. 14. Sensus est, illas duas Ecclesias Deo perpetuo inseruire. Id enim apud Hebræos stare coram aliquo. Vide supra VII. 2.

καὶ εἴ τις ἀπὸ τῶν θύλων ἀποκλῆσται] Si quis aut Iudæus, aut alienigena eos opprimat.

ὅτι ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ καταβήσεται τοὺς ἐχθρούς αὐτῶν] id est, preces illorum Dei iram excitant in perniciem hostium. Vide supra VII. 4. 5. & Rom. XII. 20. Respicitur autem & applicatur μυσηῖος historia quæ est 1. Reg. 1. 10. 12.

καὶ εἴ τις ἀπὸ τῶν θύλων ἀποκλῆσται, εἴπω ἀντὶ τοῦ θύλου καταβήσεται] Illud εἴπω deest in Manuscripto. Est autem sensus idem qui infra XIII. 10. Et allusio est ad holocausta ut supra VII. 5.

6. εἴ τις ἔχουσιν ἐξουσίαν κλέψαι τὸν θάνατον ἵνα μὴ ὑπὸς βράχην τὰς ἡμέρας ἡ θεωρητικῆς αὐτῶν] Sensus est: nihil tam magnum ac stupendum est, quod non à Deo impetrent, si opus sit. Id autem explicatur per similitudinem eorum quæ olim Deus fecerat, tum Eliæ, tum Mosis causa. Et hoc quidem de imbre manifesto sumptum est de Eliæ historia 1. Regum XVII. XVIII. Utitur eo exemplo & Iacobus ut ostendat nihil non impetrabile esse Christianorum precibus, τὰς ἡμέρας, id est, κατὰ τὰς ἡμέρας.

καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ὅτι ὁ ὑδάτων ἐρίψαν αὐτὰ εἰς αἶμα] Hoc ex Mosis historia sumitur, Exodi VII. 17.

καὶ πατάξαι γῆν ἐν πάσῃ πληγῇ ὅσας αὐτὸς ἐκέλευεν] Et hoc ad Mosis spectat historiam. Plagæ nomine intellige omnia illa quæ præter aquas in sanguinem versas, Moses in Ægypto à Deo obtinuit.

7. Ἐθάνον τελέσταις τε καὶ μέρτεταις αὐτῶν] τελέσταις hîc ut πελιδῶ. Infra XX. non in sensu completo, sed in incompleto sumendum est, quasi diceret, cum iam prope esset tempus quo Deus ipsorum laboribus finem volebat imponere.

τὸ θηεῖν τὸ ἀνελαιῖν ἐκ τῆς ἀβύσσου] In Manuscripto: τὸ θηεῖν τὸ πύμαρται: sed puto scriptum fuisse τὸ πύμαρται: nisi forte prima fera est draco, altera ex mari, tertia ex terra orta, hæc vero quarta. Indicatur hîc Barchochebas quem Satan è carcere suo emissus sulcitavit. De hoc significato vocis ἀβύσσου vide supra IX. 1. 2. Bene autem feræ nomine appellatur Barchochebas. φοινῶς καὶ λησιπῶς ἀνὴρ ut loquitur Eusebius Historiæ IV. 6. addens & hoc: μετὰ δὲ ἀνθρώπων ἀφ' ὧν ἀμύδ καὶ παίδων καὶ γυναικῶν ἀφ' αὐτῶν.

ποιήσιν

ποιήσει μετ' αὐτῶν πόλεμον, καὶ νικήσει αὐτούς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς] Res hęc præ-
 significatur quam idem Eusebius in Chronico narrat: *Chochebas dux*
Judaica factionis nolentes sibi Christianos aduersum Romanum militem ferre
subsidium, omnimodis cruciatibus necat. Iustinus in Apologetico altero:
 καὶ ὃ ἐν τῷ νυῦ γρηγορηδῶν Ἰουδαϊκῶν πολέμῳ βαρχοχέβας ὁ τῶν Ἰουδαίων ὑποστάσεως
 ἀρχηγῆτος χειριστοὺς μόνους εἰς τιμωρίας θίνατ, εἰ μὴ ἀρνοῖντο Ἰησοῦ τὸν Χριστὸν καὶ
 βλασφημοῖεν, ἐκέλευεν ἀπάγεσθαι. Orosius de Adriano. *Ultusque est Chri-*
stianos quos illi (Iudæi) quod sibi aduersus Romanos non ostentarentur, excru-
ciabant. Factionem autem Barchochebæ aliquo tempore etiam Hie-
 rosolymis siue Æliæ inualuisse; ex Dione cognoscas. Ait enim: ἡ τῶν
 Ἰουδαίων πᾶσα κινήθητο. Et credibile est ibi factum initium, ubi erat Tem-
 plum Iouis Capitolini, bellandi maxima ὀρεσίφασις. Illud ποιήσει μετ' αὐ-
 τῶν πόλεμον intellige, non quod illi Christiani vi contra vim vsi sint,
 sed quod tractati sunt planè hostiliter. Sic eadem locutio & infra
 vsurpatur xii. 17. xiii. 7. νικήσει, id est efficiet quod volet, Deo ad
 tempus id permittente. Illud ἐ ἀποκτενεῖ αὐτούς sumendum συνεκδοχικῶς,
 id est multos de utroque conuentu interficiet.

8. ἐ τὰ πνῶματα αὐτῶν ἐπὶ τῇ πλατείᾳ τῆς πόλεως μεγάλης] Est ἐπαλλαγή nume-
 ri pro ἐπὶ ταῖς πλατείαις, in plateis, ut hęc Latinus. Subauditur autem ἔσονται.

ἡ τις χαλεπὴ πνῶματικῶς] id est καὶ τὸ μυστήριον, per similitudinem quan-
 dam. Sic οἶκος πνῶματικὸς i. Petri ii. 5. & θυσίαι πνῶματικαὶ habes ibidem.

Σώδωμα] Sæpe Prophetæ Iudæam Sodomis comparant, in pecca-
 tis & in pœna Deut. xxix. 32. Esaïæ i. 10. iiii. 9. Ierem. xlii. 14.
 Lam. iv. 6. Adde ii. Petri ii. 6. Iudæ 7. & ibi dicta.

ἐ Αἴγυπτος] nempe quia sicut Ægyptus Iacobi populum vi oppres-
 ferat, ita Hierosolyma Christi populum. Prædixerat id Christus ipse
 Matth. xxi. 34. Supra eadem similitudo tacitè indicata, cum ad
 plagas Ægypti allusum fuit. Et de moribus Ægyptiis multum reti-
 nuisse Hebræos queritur etiam Ezechiel xxi. 19.

ὅπου ἐ ὁ κύριος αὐτῶν ἐσταυρώθη] αὐτῶν, nempe τῶν Ἰουδαίων. Christus Hie-
 rosolymis crucifixus dicitur, quia continentia loca vrbibus accen-
 sentur. Vide Luc. xxi. 37. Sic in Hebræo Ios. v. 13. Iosue Ierichunte
 fuisse dicitur, cum esset in locis ei vrbi proximis. Nil mirum disci-
 pulis euenire quod Magistro euenerat. Ioh. xv. 20.

9. ἐ βλέπουσιν ἐκ τῶν λαῶν ἐ φυλῶν καὶ ἐθνῶν ἐ Γλωσσῶν] Subauditur π-
 νες ut Matth. xxi. 34. Luc. xi. 49. xxi. 16. Ioh. xvi. 17. Multi
 erant Æliæ ex omnibus linguis & Gentibus cum illa factio Barcho-
 chebæ ad tempus non longum præualuit. Εἰς πάντας ἔθνας καὶ φυλὰς καὶ
 λαῶν habes & supra v. 9.

τὰ πνῶματα αὐτῶν ἡμέρας ἑπτὰ ἡμῶν] nempe quamdiu in Ælia factio
 Barchochebæ præualuit. Allusio est autem non obscura ad locum
 Osee vi. 3.

καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ὡς ἀφίστανται παρῆται εἰς μνήμα] Solent qui crûdeles sunt etiam sepultura arcere eorum quæ oderunt corpora, vt Agamemnon in Aiace & Geon Thebanus in Antigone apud Sophoclem: quod esse immanitatis Scythicæ dixit Seneca. Videat si cui vacat quæ de ea re attulimus libro 11. de Iure Belli ac Pacis xix. 1. 3. Adde Ps. Lxxix. 3. Ezech. xxviii. 25. vbi similiter plateæ nominantur.

10. οἱ κατακλιῶντες ὑπὸ τῆς γῆς] In Iudæa, tum Iudæi, tum alienigenæ qui ad Christum non erant conuersi.

χαίρουσιν ἐπ' αὐτοῖς καὶ ἐνφροσύνονται] Præsens pro futuro. Sed alij libri habent χαρῶσιν. χαίρειν ad animum refertur: εὐφραίνειν ad signa animi, qualia sunt epulæ.

καὶ εὖσε πύμψουσιν ἀλλήλοις] Vt in publica lætitia fieri mos erat. Esther ix. 19. 22.

ὅτι οἱ δύο πορφεῖται] Duo candelabra, Duæ Ecclesiæ quæ erant Æliæ.

ἐβασάνισαν τοὺς κατακλιῶντας ὑπὸ τῆς γῆς] Molesti fuerant & Iudæis, quibus malos mores, de quibus dictum supra ix. 20. 21. Luc. xv. 23. xvi. 19. & alienigenis, quibus præter malos mores etiam idololatriam, tum docendo, tum aliter viuendo exprobrabant.

καὶ μὲν ἦεν ἡμέρας καὶ ἡμῶν] Factione illa per milites Romanos vndique concurrentes ex vrbe eieccta.

πνεῦμα ζωῆς ὡς τὸ θεὸς ἔχοντι ἐν αὐτοῖς καὶ ἔσονται εἰς τοὺς πόδας αὐτῶν] Hic rursus καὶ ἔσονται more Hebræo ponitur pro εἰς τὸ σῆμα. ἐπ' αὐτοῖς nempe τοὺς μαρτυροῦσας, illos duos cœtus, qui Romana re reualecente statim ex illis malis reuixerunt, & priorem statum recuperarunt, & meritò, quia inimici fuerant rebus nouis. Sicut vitam vocant Hebræi res bonas, ita spiritum causam rerum bonarum Lam. iv. 20. Stare super pedes est à metu liberari Ezech. 11. 1. 2.

καὶ φόβος μέγας ἐπέπεσεν ὑπὸ τοὺς διαβεβῶντας αὐτοῖς] Qui eos es prædicto videbant tam breui restitutos, idque per Idololatrias. Verba sumpta ex Dan. x. 7.

12. καὶ ἤκουσαν φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λεγούσης αὐτοῖς] testibus illis, id est Ecclesiis duabus.

ἀνάκαλι ὧδε] Sicut Iohanni dictum fuerat supra 111. 1. Id autem eo pertinet, vt noua Dei arcana intelligant velut in secretarium admissi.

καὶ ἀπέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς τῇ νεφέλῃ] Nubes hic quoque Dei efficaciam significat, vt supra i. 1.

καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἔχοντες αὐτῶν] Visus apud Hebræos omnem sensum, siue internum, siue externum significat. Hic vero sumi videtur pro mirari vt in Græco Ps. Lxvi. 18. Lxviii. 25. Lxxiii. 2. Antè non crediderant Christianorum prædictis. Nunc ea impleta videntes, eieccta ex vrbe Ælia factione Barchochebe, omnia quæ dicebant tanquam diuinitus reuelata, admirabantur.

13. *Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας*] *Terræ motus rerum mutationem significat. ἐγένετο* hîc est plusquam perfectum. Ostendit enim quomodo Ecclesiæ statum suum receperint, nempe Romanis præpollentibus.

Ἐ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε] Non minus parte decima interiit Æliæ, tum ex factione Barchochebæ, tum ex iis qui eam factionem improvide erant secuti.

14. *καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά*] Multum hoc in noua colonia. *ὀνόματα ἀνθρώπων* est omnis sexus, qui modo homines nominantur. Vide supra 111. 4.

Ἐ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο] nempe qui erant Æliæ, non ultra ausi sunt se Romanis opponere.

Ἐ ἔδωκαν δοῦξαι τὰς ψαῖς τοῦ οὐρανοῦ] Multi his rebus conspectis ad Christum conuersi.

ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν] Diximus, inquit, supra de strage quæ facta est expugnatis Hierosolymis. Supra x. 2. 3. 4. vbi vndecies centena millia periisse, nonaginta millia captiua belli iure facta ait Iosephus Belli Iudaici v. 1. 45.

ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἰδοὺ ἔρχεται ταχὺ] Strages alia non minor, postquam factio Barchochebæ ab Ælia iuste eiecta se Bethoram & in arces vicofque supra nongentos receperat. Dio interfecta ibi ait millia quingenta & octoginta. Rabbinus Iohannes in Echa Rabathi periisse in toto bello ait hominum millia octingenta. At Salmanticensis duplum eius numeri qui Ægypto exierat: quod non minus esse potest quam duodecies centena hominum millia. Annumerat nimirum magnam multitudinem eorum qui fame, morbis & incendio periêre.

15. *καὶ ὁ ἑβδόμος ἀγγέλους ἐπέλαλψε*] Signum dans Romanis ad explendum vñ illud tertium. Solet Apostolus mala grauius breuibus verbis, sed efficacibus præteruehi, bona eloqui liberaliter. Nimirum:

Cura leues loquuntur, ingentes stupent.

Sic pictor in mactatione Iphigeniæ plorantes fecerat Menelaum & Proceres alios: Agamemnonis luctum, vt qui exprimi non posset, obuoluerat pallio.

Ἐ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλας ἐν τῷ θρόνῳ] Voces Angelorum Deum laudantium, quod Christianis libertas data esset viuendi & Deum ac Christum colendi Hierosolymis, eiectis Iudæis omnibus qui Christiani non essent, & vetitis vnquam eo accedere, nisi vno die quotannis, luctus sui testandi causa: Testis Iustinus in Apologetico secundo: Eusebius Historiæ 1 v. 6. & in Chronico: Hilarius ad Ps. LVIII. Hieronymus ad Sophoniam 11. & ad Esaïam v. 1. Procopius Gazensis ad Esaïam 1. 7. Hoc est quod ait Tertullianus Apologetico: *Dispersi, palabundi, & cali & soli sui extorres vagantur per orbem sine nomine, sine*

B b ij

Deo rege : quibus nec aduenarum iure patriam saltem vestigio salutare conceditur. Quod Orosius ait : Christianis tantum ciuitate permissa : Intellige inter eos qui ortu erant Iudæi, Et quia post id tempus nulli ibi habitare permissi Iudæi qui tempore istius edicti Christianismum professi non essent, ideo Episcopi lecti, non vt ante ex circumcissione, sed ex Gentibus quorum primus fuit Marcus, vt docemur & ab Eusebio & a Seuero Sulpitio qui docet hoc Ecclesiæ aliquatenus fuisse necessarium vt paulatim ritus Iudaici exolerent.

λέγουσι ἐν ᾧ τῷ βασιλείᾳ τῷ κόσμῳ τῷ κυεῖν ἡμῶν & τῷ χειρὸς αὐτοῦ] id est in Iudæa, quæ ἡ ἰουδαία sæpe, & ἡ γῆ in Apocalypsi hætenus, & οἰκουμένη supra 111. 10. κύριος hoc loco vt apud 1 x x. est 777. Sic & supra x 1. 4. Deus per Christum & Christus Dei nomine regnant semper, sed ibi eximie regnare dicuntur, vbi liberè prædicatur Euangelium. Est imitatio Psalmi xc 111.

Ἐ βασιλείᾳ αἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνας] Semper erit in Iudæa Christiana Religio, quod verum fuit primum sub Paganis Imperatoribus, multò magis sub Christianis, sed & sub Sarracenis & Turcis in hunc diem. Non tamen affirmem intellectum Iohanni, quot sæculis id esset duraturum, sed duraturum dum Mundus staret.

16. & οἱ αἰῶνες πάλαι προεβύνη] Seniores quæ illam, quæ Claudij temporibus erat, Ecclesiam regebant : De quibus actum supra 1 v. 4. 10. v. 8. 14.

οἱ ἐν ᾧ τῷ θεῷ καὶ ἡμῶν ἐπὶ τοὺς θεοὺς αὐτοῦ] Qui vice Dei in Ecclesia Hierosolymitana iudicabant, supra 1 v. 4. Vide & 11. 26. 111. 21.

ἐποιοῦν ἐπὶ τὸ πρῶτον αὐτοῦ & προσκυλῶσαι τῷ θεῷ] vt supra 1 v. 10. v. 8. 14. v 11. 11. Sensus est, hoc facturos illos seniores simul atque huius Reuelationis ad Iudæos pertinentis certiores essent reddit. Magnum solatium in malis prospicere consiliorum suorum felicem exitum.

17. λέγοντες, ὁ χριστὸς ἡμῶν κύριος 777 vt supra.

ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ] 777 ἡ ἰουδαία Osee x 1 f. 6. & alibi. Vide supra 1. 8. 1 v. 8.

ὁ ὢν & ὁ ἰὼν & ὁ ἐρχόμενος] supra 1. 4. 8. 1 v. 8.

ὅτι εἰληφας τὴν δυνάμιν σου ᾧ μεγάλῳ] Quòd vsus es Romanis tanquam satellitibus tuis. Vide supra x. 2. & ibi dicta.

καὶ ἐθαλίλας] Decreta tua per eos executus es.

καὶ τὰ ἔθνη ἐργάσασθαι] Illi non digni qui appellentur Iudæi, cum viuant ἐθνικῶς. Sic supra iidem συναγωγὴ τῷ Σατανᾷ 11. 9. 111. 9. προσκυνοῦντες τὰ δαιμόνια 1 x. 20. Addidit ad Ps. 11. & xc 1 x. 1.

Ἐ ὁ κυριεύς ᾧ νεκρῶν κρινῶν] Supple ἡλθι. Venit tempus quo vindicentur mortui ob Christi nomen. κρινῶν sæpe est vindicare. Itaque ὅτι quod est κρίνειν vel διακρίνειν, per ἐκδικεῖν vertitur Ezech. vii. 3. 27. xvi 37. xxiii. 24. 45. Abd. 21. Vide & Esaiam l x. 9. 11. Sensus est

venisse iam tempus quo impletum abunde quod supra dilatum fuerat, VI. 11. nempe postquam ad primos illos martyras tot alij accesserant, Barchochebæ maximè temporibus, vt ostendimus.

καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς πενήταις] Prophetis Noui Testamenti, de quibus supra x. 7. Merces patientiæ de qua agitur, est Religionis Libertas.

ἐ τοῖς ἀγίοις] Perfectè Christianis.

καὶ τοῖς φοβεμένοις τὸ ὄνομα σου τοῖς μικροῖς ἐ μεγάλαις] Etiam illis qui prima initia habent Christianismi, qui paruuli dicuntur Matth. x. 42. xviii. 10. 14. Marci ix. 42. Lucæ xv. 2. i. Cor. iiii. 1. Hebr. iv. 12. 13. i. Iohan. ii. 12. 14.

καὶ ὁμοθυμαδὸν τοὺς ὁμοθυμαδὸν τὴν γῆν] Iudæos illos hominum pessimos, similes hominibus ante diluuium, nec melius meritos tractari, Est hîc παραβολή. Nam verbum ὁμοθυμαδὸν bis ponitur sed sensu diuerso. ὁμοθυμαδὸν τὴν γῆν dicuntur qui alios prauo exemplo corrumpunt. Quomodo

οὐκ ὁμοθυμαδὸν ἦσαν κακοὶ ὁμοθυμαδὸν κακοὶ.

i. Cor. xv. 33.

19. καὶ ἠκούθη ὁ ναὸς τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ναῷ καὶ εἶπεν ἡ καθεστὴς τῆς θραύσεως τῆς κувейт ἐν τῷ ναῷ αὐτῷ] Est αἰδυνώμενος. Poterant dicere illi qui Æliæ erant Christiani: magnum quidem est quod habemus. At non restitutum est Templum illud Solomonis, & Arca illa Federis. Ideo ostenditur Iohanni & Templum & Arca sed in Cœlo. Per hoc iubentur Christiani qui in Iudæa erant, animos semper ad summum Cœlum attollere, vbi Deus habitat cum summa Majestate, vbi Arca federis, id est, vbi bona federis noui reposita seruantur. Vide quæ supra iv. v. 1. 2. 3. 4. Etiam Latini Cœlum Templum vocant, & id naturâ Templum esse ait Varro, cætera similitudine, adfertque ex Hecuba illud:

O magna templa cœlitum commixta stellis splendidis!

Adde illud Ennij:

Contremuit templum magnum Iouis altisonantis.

Sic & Lucretius:

altaque cœli

Densabant procul à terris fulgentia templa.

καὶ ἐξήκοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ, καὶ βρονταὶ καὶ χαλαζαὶ μεγάλα] Hoc est initium, non tantum capitis x. 11. sed & nouæ Prophetiæ pertinentis ad Romanos. Et sic olim institutam fuisse diuisionem ex Aretha apparet. Sicut supra grando in terram effusa vii. 1. 7. obdurationem significauit Iudæorum, ita hîc significatur durities animi in Romanis. Fulmina & tonitruum soni minas Dei significant, vt supra iv. 5. Inter pœnas autem quas Deus comminatur, eminet animorum ob-

duratio. Habuimus plenam Christi victoriam de Iudæis per suos gradus explicatam ad triumphum vsque. Habebimus nunc victoriam de Romanis cum plenissima idololatriæ, quæ adeo sæuierat, destructione. Decepit exscriptores illud καὶ quod apud Græcos priora posterioribus connectit: at apud Hebræos sæpe librum inchoat, vt Num. 1. 1. Iosue 1. 1. 1. Sam. 1. & alibi.

CAPVT XII.

Αἱ σημεῖον μέγα ὡφθη ἐν τῷ ἑρανό] Connectenda hæc, vt dixi, cum postremis quæ præcesserant. Σημεῖον hîc est ostentum non in re, sed ἐν ὁπτασίᾳ vt mox 3. & xv. 1. ἐν τῷ ἑρανό, id est, in aëre, medio loco inter cælum & terram. Id significat, in re significata inter se concurrere causas cœlestes & terrestres. Sic & infra xv. 1.

γυνή] Ecclesia cognomine Catholica. Ecclesiæ tum vniuersales, tum particulares modo virili specie describuntur, ob fortitudinem & imitationem Christi Eph. 1 v. 13. quomodo mox habebimus υἱὸν ἄρρενα, & iam ante habuimus duos Prophetas, modo femina quia Christus velut maritus eas amat, regit, fœcundat, protegit 11. Cor. xi. 2. Eph. v. 32.

ὡς ὡς βλεψαμένη τὸν ἥλιον] Subaudi ὡς: id est luce Christi, velut solis, vndique perfusa. Christus soli comparatur Malach. 1 v. 2. Eph. v. 14. Et merito, quia in ipso est diuinæ lucis plenitudo, Ioh. 1. 4. 5. 8. 9.

καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τοῦ ποδῶν αὐτῆς] Est quidem Luna mutabile sidus: ideoque res caducæ & mutabiles recte videntur per Lunam posse indicari. Sed cum in Sacris litteris Luna addita Soli ac fideribus lucem aliquam designat, vt Gen. xxxv 11. 8. Iob. xxv. 5. Ecclesiastæ xii. 5. Esaia xiii. 10. xxx. 26. lx. 19. 20. Ezech. xxxv 11. 7. Ioël 111. 15. Ps. cxxxvi. 9. lxxxix. 38. rectius hîc erit per lunam intelligere lucem legis ac Prophetarum, luce Christi multò minorem, cui tamen Ecclesia Catholica aliquatenus innititur, velut suppedaneo. Nam eo sensu illud sub pedibus interdum vsurpatur, vt Ps. xviii. 10. Exodi xxxiv. 10. Scripta Mosis & Prophetarum Christo præbent testimonium. Luc. xxi. 46. Ioh. v. 39. vi. 45.

καὶ ὅτι τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα] Nimirum Corona pro gemmis habens stellas. Sunt enim gemmis similes stellæ, vt dictum supra 1. 16. Stellæ hæ καὶ τὸ μυρικὸν sunt Apostoli duodecim. Eo enim numero id collegium initio institutum fuit: & is numerus ei redditus electione Matthiæ. Itaque sæpe vocantur οἱ δώδεκα, etiam cùm aliquis abesset ab eo numero, vt Ioh. xx. 24. Paulus ergo & Barnabas & si qui fuere eis similes, sunt ὑποστάσεις, sicut interdum regum im-

perio quidam collegio adduntur supra numerum legitimum. Doctores stellarum numero appellari vidimus, supra I. 20. Apostoli autem in eo genere eminent, ut primæ magnitudinis stellæ. Hi lucem à Sole Christo acceptam Ecclesiæ communicant, etiam post mortem suam, per doctrinam partim scriptis, partim traditione conseruatam.

καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκρας αἰδήματα καὶ βασανισμοὺς πολλὰ] Parturiebat Populum Romanum Christo. Eadem locutio Gal. I v. 19. *πικρία μου ἐν πάλιν αἰδίνω, ἄχρεις οὐ μορφωθῆναι χεῖρος ἐν ὑμῖν*. Id verò sine magno labore ac molestia fieri non poterat.

Tanta molis erat Romanam condere gentem!

Christo scilicet. Pari modò Synagoga, siue vniuersitas Iudæorum mater dicitur, singuli Iudæi eius filij Osee II. 2. 3. Esaiæ LIV. 1. ita Kimchi: qui addit etiam caput xvi. Ezechielis. Laudatur Homerus quòd parturientis dolores ad viuum expresserit. Sunt & hîc verba ad eam rem valde efficacia *ἔκρας* & *βασανισμοὺς*. Similes eiusdem rei *ὑποκυπόσεις* habes Ioh. xvi. 21. Gal. I v. 27. Et propterea *αἰδίνω* & *αἰδίνω* de quouis dolore dicuntur, ut Matth. xxiv. 8. Marci xiii. 8. Ezech. Lxvi. 7. Ierem. xxx. 6. 7. De locutione, *ἐν γαστρὶ ἔχουσα*, vide Matth. 23.

3. καὶ αἶψά ἐστι σημεῖον ἐν τοῖς ἔσχατοις] Aliud ostentum in eodem ætate.

καὶ ἰδὼ δράκων] Draconem in templis propriè dici ait Seruius, & Lucanus dracones numina vocat. Alij draconem nihil aliud esse aiunt, quam serpentem veterem: qui sensus hîc sumendus videretur, quia idem qui hîc & infra xii. 4. 7. 9. 16. 17. xiii. 2. 4. 11. 13. xvi. 13. xx. 20. *δράκων* vocatur ὅθις xii. 4. 15. & quidem ὅθις ἀρχαῖος infra hîc 9. & xx. 2: quod Hebraicè est נחש נקמה. Et Rabini נקמה interpretantur per נחש. Intelligi autem hoc nomine apud Hebræos solet, ut & hîc, Spiritus malus, siue Dæmon. Hîc verò non quilibet Dæmon, sed is qui Romanæ vrbi præsidebat, Is autem Mars ab ipsis Romanis dicebatur, unde Roma Martia.

μέγας] Magnus & validus. *βόμην* à robore dicta.

πυρρός] *πυρ* sanguinolentum numen. Vide supra vi. 4. Hebræi imperium Romanum *πυρ* vocant.

ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ] Præsidens vrbi septicolli.

Quæ septem una sibi muro circumdedit arcet.

καὶ κίεσσι δέκα] Cui vrbi reges facile decem seruiunt, quos instrumenta seruitutis Tacitus vocat: seruientem Latio purpuram Lucanus. Strabo xvii. de Romana ditione: *ἑπτὰ δὲ τῆς συμπάσης χόρας ἡ τῆ βασιλεύουσαι, καὶ δὲ ἔχουσιν αὐτοί*. Quòd hîc quidam codices pro *δέκα* habent *ἑπτὰ*, error est ex notis numeralibus.

καὶ ὅτι τὰς κεφαλὰς αὐτῆς ἑπτὰ ἀφ' ἑαυτῶν] Septem Cæsares de quibus in

hac Apocalypsi agatur. Ii incipiunt à Claudio, quia is primus Christianis molestus esse cœpit: & eius iussu Iohannes fuerat deportatus. Sic & Ezechiel tempora semper putat à sua deportatione. Diademata dixi esse Cæsares, quia in talibus figuris solent p̄tò eodem sumi subiecta & attributa, abstracta & concreta.

4. καὶ ἡ ὕδα ἀπὸ τοῦ οὐροῦ τοῦ δράκοντος τὰ ὕδατος τὰ ἐξ οὐρανοῦ] Vis serpentum in capite esse solet, vt diximus Gen. 111. 15. Quod ergo serpens h̄c caudā nocere dicitur, eo intelligendus est astu agere, vt supra 1x. 5. Tertiam partem non de plebe tantum, sed & de doctoribus ad se traxerat Draco per instrumentum suum Simonem magum, vt diximus 11. Thess. 11. 11. 12. partim scilicet magicis prodigiis, partim doctrina multis abblandiente, cultum Deorum rem esse non illicitam, & operibus carnis animum non pollui. Vide Irenæum & alios. Ideo Cyrillo Simon ex Magistri sui nomine dicitur ὁ πρῶτος τῆς καλίας δράκων. Et nota quanto Iudæis præstent Christiani: De Christianis perit pars tertia: De Iudæis pars tertia seruatür Zach. x111. 8.

καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν] fecit vt illi deiectioni pro cælestibus terrestria curarent.

καὶ ὁ δράκων ἐποίησεν ἑνὸς τοῦ γυναικὸς τῆς μαλλέως τὴν τέκνην, ἵνα ὅταν τέκνη τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ] Simone Mago Romam perducto, id egit vt Populum Romanum iam Christo nasci incipientem malo dogmate perderet. Sic καταφάγειν habuimus supra x1. 5. & habebimus infra xx. 9. nisi quod istis locis de perniciæ corporis, h̄c de animi perniciæ agitur. Est h̄c explicatio mystica historiarum de Pharaone Exodi 1. 16. & de Herode Magno Matth. 11. 16. Et nota bene procedere comparisonem. Nam & serpentes esse à quibus infantes deuorentur, docet Plinius v111. 14.

5. καὶ ἔπαιον υἱὸν ἀρρένα] Dispersi ex Iudæa, in quibus Aquila Act. xviii. 2. & Apollos, instrumenta Ecclesiæ Catholicæ, multos de Populo Romano Christo genuere. Hi dicuntur h̄c partus masculinus, ob constantiam quæ magna apparuit in Ecclesia Romana illorum temporum. Sic virtutem partum Deo edere dixit Philo de Caino. In illo ἀρρένα allusio est ad locum Esaia Lxvi. 17.

ὁς μέλλει ποιμανεῖν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ] Virga ferrea, gladius: Gladius verbum Dei, vt diximus supra 11. 27. Pascere est regere. Ecclesia Romana hoc habet supra Ecclesias alias, quòd nulla plures populos subegit verbo Dei, ita vt non minores fuerint eius victoriæ per Christi arma, quam veteris Romæ per arma Martis. Deinde & aliarum Ecclesiarum regimen post Apostolorum mortem ad illam Ecclesiam pertinuit.

καὶ ἡρπάγη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν θινὸν καὶ πρὸς τὸν θινὸν αὐτῆς] Tam multos Romæ Simon seduxit, vt Christiana plebs ibi non amplius apparet.

ret. Quæ hominibus non apparent, ea apud Deum esse dicuntur. Vide Ioh. 1. 1. Cum autem additur & *folium eius*, intelligitur Deus in illorum quanquam ad tempus latentium animis regnasse. Alluditur ad historiam de Ioaso erepto Athaliæ 11. Regum x. 2.

καὶ ἡ γυνὴ ἐφυγὼν εἰς τὸ ἐρημον] dictum hoc comparatè. Nam si cum Roma comparentur oppida minora & prouinciæ, sunt quasi desertum. Pari modo deserti vox ponitur apud Esaiam xxxv. 1. xl. 19. In ea loca se recepit Ecclesia Christiana. Alluditur autem ad veterem historiam Populi Israelitici, qui ex Ægypto in desertum se recepit: & ad Historiam Davidis qui post alas meminit deserti. Ps. lv. 7. 8.

ὅπου ἔχει ἐν αὐτῷ τόπον ἡτοιμασμένον ὁ πῶς τοῦ] ὅπου ἐν αὐτῇ Hebræa locutio, pro qua Græcis sufficeret ὅπου. Deus parauerat illis loca minus frequentia, ubi tutò viuerent.

ἵνα ἐν αὐτῇ ἐκτίθωνται αὐτῶν ἡμέρας χιλίας & ἡμέρας ἐξήκοντα.] Alius Hebraismus actiui pluralis persona non expressa, pro singulari passiuo. Sensus est: vt ibi aleretur illa mulier, id est Catholica Ecclesia. Vide infra 14. vbi altera fuga significatur. Respicitur historia Eliæ 1. Regum xv. 4. Tempus hîc rursus annorum trium & dimidij.

7. καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ ἑσπέρῳ] in aëre. Cur id ita dicatur, vide supra 1. πόλεμος nostris scriptoribus sæpe pugnam significat.

ὁ Μιχαὴλ καὶ ἄγγελοι αὐτοῦ] Locutio plane similis illi:

Et certamen erat Corydōn cum Thyrside magnum.

bellatores enim vocat, vt Papinius *unius ingens bellum uteri*, abstractum vsurpans pro concreto. Michael olim præses Iudaici populi: nunc verò Christiani sub rege Christo. Is cum Angelis suæ cohortis Petro adiutor fuit Romæ.

τῷ πολεμῶσι μὲν τῷ δράκοντι] id agebatur vt illi se opponerent draconi agenti per Simonem. Et hîc πολεμῶσι est πηλ pugnare. Et hoc, vt alia desumptum ex Iudæorum traditionibus. Nam draconis pugna cum bonis Angelis memoratur in Gemara. Ostendit vero Iohannes in illis traditionibus latere aliquid veri, quod Rabini non videbant. Sic & de mille annis, & de Gog ac Magog.

καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησεν καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ] Simon & Simoniani multa edidere ostenta, ita vt Simon à Romanis diuinos honores consequeretur, teste Iustino, Irenæo & aliis.

καὶ οὐκ ἴκυσεν] Nihil potuit Simon contra efficacissimas Petri preces. Testes Clemens, Arnobius, Eusebius, Philastrius, Augustinus, Palladius & alij. ἴκυσεν hîc est præualere. מרב Iob. xxxv. 9. Ioël. 1. 10. Est præterea λήθη non præualere, pro victi sunt. Similia loquendi genera Prou. x. 2. xii. 3. xvii. 23.

ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἀνέβη αὐτὸς ἐπὶ τῷ ἑσπέρῳ] Cùm in aëre volaret Simon, per Petri preces deiectus fuit. Locutio hæc reperitur Ps. xxxvii. 10. Dan. 11. 31.

καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας] Agens in Simone.

ὁ ὄφεις ὁ ἀρχαῖος] Veteranus ille. Vide supra 3. ὁ ποτηροστάτης τῷ ἀρχαῖῳ ὄφει: Iustinus contra Tryphonem.

ὁ καλούμενος διάβολος καὶ σατανᾶς] Duo nomina ponit Græcum & Hebræum, scribens in vsum Hebræorum & Gentium. Talia, καὶ καὶ Ἀμιὺ, Ἀββᾶ ὁ πατήρ, Ἀβασδάν ὁ καὶ ἀπολλύων. Διάβολος à calumniando, σατανᾶς ab aduersando. Nemo durior aduersarius, quam qui calumniatur. Quare & verbum שטן solet per ἐνδεδάλλειν verti Num. XXII. 22. Ps. XXXVIII. 21. LXXI. 13. CIX. 4. 20. 29. Et nomen Hebræum שטן alibi retinent Græci interpretes, alibi vertunt per διάβολος vt i. Paralip. XXI. 1. Zach. III. 1. 2. & in Iobo multis locis. Vides hîc misceri inter se nomina signi & rei significatæ vt Gen. III. 14. 15. Sap. II. 24. Rom. XVI. 20.

ὁ πλανῶν τῷ οἰκουμένῳ ὅλῳ] idolorum cultu quem alia vitia comitari solent. Rom. I. 21. 22. 23. 24. 25. 26. &c.

ἐβλήθη] ἀναφορᾷ. repetitur enim vox quæ præcesserat: id frequensest vbi παρενθήκη intercessit, qualis hîc longa Draconis descriptio. Reuocatur enim Lectori in memoriam id quod præcesserat.

εἰς τῷ γῆν] vt solent qui in lucta dejiciuntur. Concurrent hîc locutio ἀλληγορικὴ & κυριολεξία in easdem voces. Quod sæpe euenit in vaticiniis de Christo.

καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν] nempe in Simonianis, qui victi caput attollere ausi non sunt.

10. καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην ἐκ τῆς ἑσπέρης] Acclamationem Angelorum cælestium, qualis supra v. 11. x1. 15.

λέγουσαν, ἅπῃ ἐγένετο ἡ σωτηρία] id est, laus ob conseruatam religionem Christianam. Par μενοινμία supra v 11. 10.

καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τῷ θεῷ ἡμῶν] Supra x1. 17.

καὶ ἡ ἐξουσία τῷ Χριστῷ αὐτοῦ] Sensus idem qui supra v. 12. ἐξουσία ὑψίστου imperium.

ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήρεος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν] Signate locutus est. Nam κατεβάλλειν vox propria luctæ: vnde κατβαλικάπρος in dicto Laconis. Idem est διάβολος & κατήρεος, quoties in malam partem hoc sumitur. Itaque Diabolus dicitur μυρμαρ in Musar. Nota Christianos ab Angelis fratres dici, quia sub communi capite sunt Christo.

ὁ κατήρεος αὐτῶν ἐνώπιον τῷ θεῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς] Sumtum ex Iobi historia 1.9. 10. 11. 12. 1. 4. dixerat Dæmon Deo: non magni facienda est fides Christianorū: leuia tentamēta superant, sub mortis metu succumbēt.

11. καὶ αὐτὸς ἐνίκησεν αὐτὸν] refutarunt ipsius calumniam.

διὰ τὸ αἶμα τῆς ἀρνίας] Propter exemplum Christi, qui mortem doctrinæ suæ fandiendæ causa non recusauerat.

καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μέρτυρας αὐτοῦ] Et propter sermonem Euangelicum

complectentem & præcepta & promissa cælestia, cui sermoni ipsi verbis & factis suis testimonium reddebant. Vide sup. I. 2. 9. VI. 9. XI. 7.

καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὸν ψυχῶν αὐτῶν ἀρετὴν θανάτου] *Animam suam*, id est, semetipsum. *Non dilexerunt*, id est, parui duxerunt pro Christo: *usque ad mortem*, id est etiam instante mortis periculo. Act. xx. 24. Periculum autem mortis hîc intellige, non ex Cæsarum edictis, de quibus postea agi incipiet, sed ex seditione quæ illos Christianos à Roma exulantes sæpe incessebat, ut Aquilam & comites eius Cerinthi Act. xv. 6. 9. 16.

12. δὲ τὸ τοῦ ἀφαινεῖσθαι οἱ ἄγγελοι] *αἰσχυροποιήσας* qualis Ps. cXLV 11. l.

καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σπυριτοῦ] *Angeli*; excitant enim se mutuo.

καὶ τῇ γῇ καὶ τῇ θαλάσσῃ] id est imperio Romano & ciuitati Romanæ. Nam sicut in parte priorē quæ de Iudæis erat, terra erat Iudæa, mare ciuitas siue Populus Hierosolymorum, ita hîc terra, omnia quæ sub ditione erant Romana; mare vero multitudo quæ erat Romæ. His Angeli malum vaticinantur, quia, vti iam ὁ πᾶσι sequens explicabit, malum in Christianos cogitatum Deus vertit in Romanos ciues & in prouincias Romanas, bellis primùm Vindicis & Galbæ, deinde Othonis, Vitellij, Vespasiani, quæ bella immensas strages & Romæ & ali- bi attulere.

ὅτι κατέβη ὁ δὲ λόγος πρὸς ὑμᾶς] *κατέβη* pro *καταβήσκει* Prophetico more. Cum Christianis amplius nocere non poterit, in vos iram suam effundet, suscitatis bellis ciuilibus, Deo ita res dirigente.

ἔχον θυμὸν μέγαν] iram magnam concepit quam omnino aliquo committurus est.

εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει] præuidens futurum ut non semper imperium Romanum pro nutu verteret. Nam & augurium eius rei fuerat in prostratis Ægypti diis. Exodi xxi. 12. Num. xxxi. 1. 4.

13. καὶ ὅτι εἶδον ὁ θράσκει] Post absolutas voces Angelorum Iohannes iam reliqua ὁ ὁ πᾶσι perfequitur.

ὅτι ἐβλήθη εἰς γῆν] non successisse fallacias Simonis.

εἰδὼς τὸν γυναικῶν ἥτις ἔτι καὶ τὸν ἀρρενα] cogitans:

Hac non successit, alia ingrediendum est via.

Itaque post vulpinam sumit, leoninam. Suscitatur Neronem ut ecclesiam, quæ Romæ post Simonem prostratum apparere cæperat, per vim disijceret. Potius autem mulierem hîc nominat, quam infantem, quia ex omnibus locis Christiani Romam concurrebant.

καὶ εἰδὼς τὸν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγας τῆ ἀντὶ τῆ μεγάλου] *Ala* fugam notant Ps. l. v. 5. eius celeritatem aquilinæ Prou. xxiii. 5. Esai. xl. 31. Exodi xix. 4. Lam. i. v. 5. Grandiores autem aquilæ, etiam celeriores, Ezech. xvii. 3. 7.

ἵνα πύκνωται εἰς τὸν ἔρημον] in loca minus frequentia: ut supra 5.

Cc ij

εἰς τὸν τόπον αὐτῆς] id est in loca quæ ei Deus parauerat ut ibi tuta esset: quomodo supra 6.

ὅπου εἰρήνηται ἐν αὐτῇ καὶ ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς] Ex Daniele VII. 25. & XII. 7. ubi tempora esse annos, & res ipsa loquitur & loca Danielis IV. 20. 22. quomodo & Homerum loqui notant Scholiastæ. Est & hic iterum idem temporis spatium quod supra habuimus aliquoties. Causam supra attulimus. Refutat Iustinus cum Tryphone disputans Iudæorum quosdam qui per χρόνον centum annos intelligi volebant.

ὅπου ἀποστασίου τῷ ὅφρως] Construenda hæc cum πύματα: ut cætera περὶ εἰσόδου modo accipiantur. Similis locutio Ps. LII. 1. LVII. 1. LXVIII. 1. & alibi.

15. καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφρις ἐν τῷ σώματι αὐτῷ ὅπου τῆς γυναικὸς ὕδωρ αἰς ποταμὸν] Flumen res aduersas significat, ut diximus ad Matth. VII. 27. Adde Ps. CXXIV. 4. præcipue vero eas quæ subito ingruunt. Esaias VII. 7. LIX. 19. XXV. 4. Ierem. XLVI. 8. Ps. CXIII. 3. quia eluiones annuum subito eueniunt. Diabolus ecclesiam Christi ubique etiam extra Romanam voluit infestare, quod quomodo fecerit per Domitianum & Trajanum, videbimus capite sequente. Draco Romæ effudit odium in Christianos: id hoc capite ostenditur, Roma vero in omnes provincias: quod argumentum est capitis sequentis.

ἵνα αὐτὴν ποταμοφορητὴν ποιήσῃ] ut eam vi fluminis abreptam submergeret. Sic ἀνιμοφορητὰ dicunt Græci quæ vento auferuntur.

καὶ ἐβόηθησαν ἡ γῆ καὶ ἡ γυναικί] Successit imperium Romanum in locum Christianorum. In ipsum enim deriuata est omnis illa Diaboli sæuitia. Simile illud Esaiæ XLIII. 3. ἐποίησα ἄλλαγμα σου Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίαν: id est cum Assyrius vellet in Iudæam irruere, pro Iudæis ei obijci Æthiopem, suffultum ope Ægypti, ut ad eum locum diximus.

καὶ ἤνοιξε ἡ γῆ τὸ σῶμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐν τῷ σώματι αὐτῆς] Imperij Romani partes ea mala sensere quæ Roma Christianis ubique gentium minabatur. Non vacauit Romanis inter se pugnantibus cogitare de Christianis. In Manuscripto καὶ κατέπιε τὸ ὕδωρ ὃ ἔβαλεν. Bene procedit comparatio. Nam flumina quædam à terra absorberi constat.

καὶ ὤρμασεν ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί] Hic incipere debuit noua sectio. Venitur enim iam ad tempora Domitiani primū, deinde Trajani, quæ duas persecutiones attulere in Christianos post Neronianam, primas ac generaliores Neroniana quæ intra Romanam constiterat. Ex istis autem Domitiani & Trajani persecutionibus & similes debent intelligi, quomodo ex septem aliis ecclesiis aliæ. Sensus est, peractis bellis Romanorum ciuilibus, rediit Diabolus ad pristinas cogitationes contra Christianos.

καὶ ἀπῆλθεν ποιῆσαι πόλεμον μὲν ὅν λαιπῶν τῷ ἀνέματι αὐτῆς] ποιῆσαι πόλεμον

nihil aliud est hîc quam tractare hostiliter, quamuis nullam vim opposituros. Vide supra xi. 7. Vides hîc semen mulieris quod est Gen. iii. 15. *μυσηδς* explicari de membris ecclesiæ Christianæ: quo sensu verba eiusdem loci vsurpat Paulus Rom. xv. 20. Adam secundus est Christus: Eua secunda, id est, mater viventium, Ecclesia tota: semen eius, singuli qui ad Ecclesiam pertinent.

ἢ τοιούτων τὰς ἐντολὰς τῆ θουδ] Nempè eas quæ sunt in Euangelio, & nota *τοιούτων* construi cum illo *ἀνθρώπων*, quæ vox hic sono est singularis, & multitudinem significat, vt populus, grex, exercitus. *Ἐντολὰς τηρεῖν* hoc sensu dixit idem hîc Iohannes epistola i. ii. 34. iii. 22. v. 3.

καὶ ἔχοντων τὴν μάρτυριαν τῆ ἰησοῦ] Retinentium professionem de Iesu seruatore. Eadem locutio supra v. 9.

καὶ ἐστὶν ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης] In littore Patmi: ibi enim Iohanni *ὀπτασία* contigit de fera, quæ iam sequetur. Et propterea quæ sequuntur ab his diuellenda non fuerant. Et apud Aretham coherent. Olim Prophetis visain ripis obtigerunt. Ezech. i. 1. Dan. viii. 2. x. 4: Iohanni in littore. Maior captura est in mari, quam in fluminibus.

CAP V T XIII.

Αἱ εἶδον] Noua *ὀπτασία*, non iam, vt dixi, ad Romanos solos, sed ad omnes terras Romani Imperij se extendens. *εἶδον ἡκτα* Ezech. i. 1. Dan. viii. 24. x. 4.

ἐκ τῆς θαλάσσης] Ex populo Romano. nam aqua populus: mare populus ingens. Sic & Dan. v. 3. Ezech. xxvi. 3.

θηεον] Feram. Lactantius belluam dixit v. 15. *Nemo tantæ huius belluæ immanitatem potest pro meritis describere, quæ uno loco recubans per totum orbem dentibus ferreis sæuit, & non tantum artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit & in cineres furit.* Apud Danielem Iacchiades dicit ferarum nomine designari regna idololatræ, quia scilicet intellectum earum rerum quæ maxime cognitu sunt necessaria, non habent. Hic vero ipsa potius idololatria, siue falsa religio significatur, sicut solent in figuris Prophetis concreta & abstracta inter se permisceri.

αἰεταῖον] ortum habens. Ascendere, oriri Hebræis Esaiæ l. v. 17. Marci i. v. 7. Sic Daniel v. 11. 3. de feris *קלד אֵיטָאֵוֹן*. Fuerat idololatria Romæ semper, sed velut noua surrexerat additis ad Deos Cæsaribus defunctis. Claudianus:

--- *Et si quos Roma recepit,*

Aut dedit ipsa Deos.

εἰς τοὺς καὶ αὐτὰ δέχεται] Plurimos habens reges exemplum illud sequentes.

Et quid mirum, quando & Iudæi reges in Cæsarum gratiam ἐκίσταον ἢ παύειν εἶδον vt Iosephus loquitur, institutis in ipsa Iudæa agonibus athleticis, theatris, amphitheatris, ludis gymmicis, musicis, Thymelicis, extra verò Iudaicum solum etiam templis in honorem Cæsarum structis. His iam adde reges Arabum, Ituræ, Comagenorum, Ponti Polemoniaci, Armeniæ, Thraciæ, Galatiæ, Adiabeniæ, Sueuorum, Alpium. Non eadem per omnia res est quæ hîc & quæ infra xvi. i. notatur. Hic decem reges significantur Romana sacra sectantes: hi decem reges multo posterius exorti, quibus Deus vsurus sit ad dilacerandum Imperium Romanum.

ἐ κεφαλὰς ἑπτὰ] id est, septem montes, vt intelligamus designari hîc idololatriam, non Phrygiam, non Ægyptiam, non Chaldaicam, sed propriè Romanam, Romanis legibus receptam. Præterea septem capita, vt infra discimus, & aliud significant, principes nempe septem quorum iam non nomina, sed res in præcedentibus præsignificatas habuimus. Ij sunt Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus & Titus. A Claudio incipi debuit, quia is primus exsilia decreuit in doctores Christianismi, quod Tyberius non fecerat.

καὶ ὅτι ἦν κεράτων αὐτῷ δίκυα δεικνύμενα] Diademata significant ius plenum in subditos, quale habebant reges illi quanquam in fide erant & reuerentia Romani Imperij. Itaque Augustus dixit Herodi Magno, posse eum de filio suo constituere & vt patrem & vt regem: & Antonius iniquum esse Herodem vocari ad rationes reddendas de iis quæ vt rex fecerat. Ita enim nec regem fore. Diadema insigne regium. i. Macc. i. 10. xi. 13. xiii. 32. Διάδημα πρὶν Eisaia lxi. 3.

καὶ ὅτι τὰς κεφαλὰς αὐτῷ] Super montes, id est super ipsam urbem, quæ per montes septem non ambigue designatur. Vide Festum in voce Septimontium. Horatius:

Dî quibus septem placuere colles

Propertius de Roma:

Septem urbs alta ingis, &c.

Vide & supra xii. 3. & xvii. 7. 9.

ὀνόματα βλασφημίας] Multi libri ὀνόματα βλασφημίας: id vero est, Vrbs Æterna. Ita Hieronymus explicat vndecima questione ad Algasiam. Prosper: *Quis non intelligat, quam dicit Apocalypsis ferentem poculum plenum execrationibus immunditiæ ac fornicationis terre? Æterna cum dicuntur quæ temporalis est, nomen est blasphemie.* Cæsar dicebat decem legiones habere populum Romanum, quæ etiam cælum diruere possent.

2. καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἡγῶ ἄρσεν ἑπτάκεφαλον, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἀγριοῦ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ὡς σῶμα λέοντος] Sicut ante Apocalypsis quatuor animalium formas in veteri Testamento in vnum compositas distinxit, ita nunc

contra tres distinctas apud Danielem VII. ferarum formas in vnum contrahit. Pardalis varia Ierem. XIII. 23. Videntur enim interpretes Græci *παρδαλιω* nomine idem animal intelligere, quod Latini panthera vocant: aut etiam Variam, ut Plinius tradidit. Talis Claudius, nunc mitis, nunc sæuus. Vrsus pede obuia proterit. Ouidius: *armatisque unguibus vrsos*. At *λέων χαρμὶ ὀδόντων* datum ait Anacreon. Id os feræ est Domitianus ipse infra 4. Ideo ipsi tanquam potiori parti datur nomen *θηρίου* infra XV. 11. Domitiani enim persecutio, utpote grauiissima repeti debuit, ut illa Antiochi apud Danielem: eoque magis quod euentus Domitiani idololatriæ euentum præfigurabat, ut ibi dicemus. Ostendunt ergo hi pedes & hoc os idololatriæ sæpe commitem fore sæuitiam, nonnunquam etiam leonibus & vrsis vsuram in Christianos, ut notum ex Ignatii martyrio & dicto illo apud Tertullianum, *Christianos ad leonem*.

καὶ ἐδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ] Sicut serpens magnam vim ad nocendum habet, ita & diabolus. accedit Dei permissus eum sæpe non impediens. id *ἐξουσία* dicitur hic, ut & Lucæ XXII. 53. Ex utroque sequitur magnum quoddam regnum in animos hominum, quod *θεοῦ* nomine significatur. Hæc Dæmon Romano Imperio præsidens, idololatriæ Romanæ quasi vice sua exercenda tribuit, affectus suos & efficaciam superstitioni exspirans.

3. καὶ μίαν ἐκ ἑβδ. κεφαλῶν αὐτοῦ ὥστε ἐσφαιρῆσαι εἰς θάνατον] id veterum quidam ad Nerōnem traxere. Ego ad lapsum Capitolij qui euenit Vitellianis & Flavianis Romæ inter se pugnantibus. Nam caputū nomine etiam montes significari infra docemur. Inter eos autem montes eminet Capitolium & arx & templum præcipuum Romæ. Frequens autem Prophetis templa in montibus sita sic appellare Montium nomine, unde Templum Hierosolymitanum dicitur Mons Domini. Sed & arces in arduo sitas montes dici iam supra audiuius VIII. 8. Vbi autem tales arces euertuntur, tunc ipsi montes, poëtica quadam locutione dicuntur cadere, ut Ezech. XXXVIII. 20. Ierem. LI. 25. Sed hic quia montes describuntur sub figura caputū, dicitur inflicta monti plaga quasi letalis, id est quæ letalis videbatur. Crediderant multæ gentes collapsio Capitolij finem imminere rebus Romanis, ut ex Tacito discimus Historiarum V. quia fatum urbis illo templo omnium augustissimo contineri credebatur, ut videre est apud Liuium libro V. inde Virgilius *Æneidos* nono.

Dum domus Æneæ Capitoli immobile saxum

Incolet, imperiumque pater Romanus habebit.

Et Horatius,

---dum Capitolium

Scandet cum tacita virgine Pontifex.

καὶ ἡ πληγὴ τῆ θανάτου ἀπὸ ἐπιερχομένης] Vespasianus, quod minimè futurum putabatur, & urbem, & imperium, & Capitolium restituit: unde nummis eius additum: *Roma resurges*: Quanta cum idololatriæ pompa restitutum sit Capitolium legi potest apud Tacitum historiarum I V.

καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὅπισθεν τῆ θηλείας] Homines terrarum omnium qui male existimare cœperunt de dijs Romanis, Capitolio tam magnifice restituto mutauere sententiam, rursusque in idololatria Romana facti sunt obstinatiores, tam inopinato euentu velut attoniti. Et est brevis locutio ἐθαύμασεν ὅπισθεν τῆ θηλείας pro ἐθαύμασεν πορδολογίῃ ὅπισθεν τῆ θηλείας, quæ locutio plena existat Luc. XXI. 8. I I. Petri II. 10. Pari modo Act. VII. 9. ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον pro ἀπέδοντο κομισθέντες εἰς Αἴγυπτον.

4. καὶ προσεκύνησαν τῷ δράκοντι τῷ διδωκότι τὴν ἔξοχον τῆς θηλείας] id est, seruiuerunt diabolo. Est enim μετανυμία quia qui alicui seruiunt, coram eo prosterni solent. Eadem locutio Gen. XXVII. 29. XLIX. 8. Esaiæ XLV. Ideo προσκυνοῦν expresse explicatur per subiici Gen. XXXVII. 7. 8. Verè autem Diabolo seruiunt, qui colunt idola: ipsius enim imperium, etiam nescientes promouent. I. Cor. X. 20. In Manuscripto, ὅτι ἰδὼν τὴν ἔξοχον.

καὶ προσεκύνησαν τῷ θηλείῳ] id est, idololatriæ Romanæ inserviuerunt: sectati sunt ritus Romanos.

λέγοντες τίς ὁμοῖος τῷ θηλείῳ] Quæ religio par Romanæ?

τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ] Quis impune ei posset obsistere? Quasi dicerent: Stulta sunt quæ moliuntur Christiani. Desumpta autem hæc ex verbis Rabfacis II. Regum XVII. 35. Similia verba Danielis VIII. 4. 7. In Manuscripto est καὶ τίς quomodo legit & Latinus.

καὶ ἰδὼν αὐτοῦ σῶμα λαλοῦν μεγάλην] Hoc os est ipse Domitianus, unde infra XV II. dicitur τὸ θηλεῖον tanquam pars eius præcipua. Os fuit is idololatriæ & loquendo & comminuendo dentibus. Sumta verba huius loci ex Dan. VII. 8. II. vbi de Antiocho.

καὶ βλασφημίαν] quia semet ipse primus dominum ac Deum vocari voluit vt Suetonius & Martialis nos docent. Ante is honos non habitus nisi mortuis. Solet vox βλασφημίας eximie vsurpari de commentis idololatriæ nouis II. Macc. VIII. 21. Respondet Hebræo פִּתְיוֹת Ps. LXIX. 10. Item פִּתְיוֹת Ezech. XXXV. 12. In Manuscripto καὶ βλασφημία non malè.

καὶ ἰδὼν αὐτοῦ ἔξοχα ποιῆσαι μύνας πᾶσαρχοντα δύο] Sic & Manuscriptus sine voce πόλεμον quæ mox sequetur. ποιῆσαι addita temporis nota est in actu perseverare vt Iac. IV. 19. vbi de hac locutione diximus ποιῆσαι nempe contra Christianos. Incepit enim Domitianus persecutionem aduersus Christianos anno imperij sui decimo & tertio. Ipse autem interfectus

interfectus est anno sui principatus sexto & decimo. Ecce ipsi annires cum dimidio siue menses xlii. qui hîc præsignificantur. Sic Antiochi persecutionem Iosephus alibi descripsit mensibus xlii. alibi tribus annis & dimidio. De hac Domitiana persecutione vide Augustinum de Ciuitate Dei xvi. 52. Orosium vi. 10.

6. καὶ ἤνοιξε τὸ σῶμα αὐτῆς βλασφημίας πρὸς τὸν θῆον] Idololatria per Domitianum contumeliose Deum tractauit, dicens inter alia cū fulguraret, feriat quem uolet. Manuscriptus καὶ ἤνοιξε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς βλασφημίας, non malè, ut subintelligatur τὸ θεῖον. Similis locutio Matth. xiii. 36. nec aliter hîc legit Latinus.

βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτῆς] Daniel vi. 25. λόγους πρὸς τὸν ὑψίστον λαλήσαι vii. 25.

καὶ πλὴν σινηλὴ αὐτῆς] עֲבָרָא : Ecclesiam. Sic Hierosolymitas veteres Deus vocat ב'ה'ל'ה Ezech. xxi. Sancti etiam Templum Dei dicuntur: sed hîc potius Tabernaculum propter incertas sedes, sicut olim in deserto.

καὶ τοὺς ἐν τῇ ἑσχατῇ σινηουῶτας] Singulos Christianos quorum πολίτευμα ἐν ἑσχατῇ Philipp. iii. 20. Vide quæ supra iv. 34. Sic Hebræi à Daniele vocantur שְׂמִימֵי בְּרַחֲמֵי דַנְיֵאל ut ibi exponit Aben Efra. Vocabant idololatraz Christianos ἀδύνας & causas omnium in imperio malorum.

7. καὶ ἰδὼσα αὐτῆς ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῷ ἄγίῳ] ἰδὼσα Dei permissum significat, ut supra vi. 4. 8. vi. 2. ix. 3. 5. ποιῆσαι πόλεμον est hîc hostiliter tractare, quamuis non resistentes, ut supra xi. 7. xii. 17. Simile Dan. xi. 33.

καὶ νικῆσαι αὐτοὺς] id est, morti aut exilio tradere, ut dicto loco xi. 7. Absunt in Manuscripto hæc & huius commatis præcedentia. Et satis comprehenduntur in verbis ante positis.

καὶ ἰδὼσα αὐτῆς ἐξουσία ὅτι πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος] αὐτῆς nempe τῷ θεῷ. Idololatria per Domitianum latius quàm ante propagata est victis Dacis, Cattis, Sarmatis. In Manuscripto φυλὴν καὶ λαὸν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος, quomodo legit & Latinus. De hac distributione humani generis vide supra v. 9. xi. 9. & infra xiv. 6.

8. καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῇ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς] id est, ἵνα προσκυνησάτωσαν : ut seruiant idololatriæ omnes qui in Romano sunt imperio, quod hîc γῆ, ut supra xii. 12. sicut οἰκουμένη Lucæ ii. 1.

ὃν γέγραπται τὸ ὄνομα ἐν τῇ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀγίου τοῦ ἐσχατῆρος, ὅπου κατεβόλης κόσμος] Supple γεγραμμένη. Nam hæc postrema referenda ad librum, non ad Agnum rectè vidit Aretsius, & alij ex loco qui infra xvii. 8. Similes traiectiones vocum habes ii. Cor. i. 7. xii. 2. & alibi. Sicut Athenis & in alijs ciuitatibus erant libri, in quibus ciuium & natorum, & ad ætatem virilem prouectorum scribebantur nomina & eradebantur αἱ ἀπαιροῖ. Concipitur enim hic liber ad

D d

cum modum vt qui iustus est quoquo tempore ei inscribatur : qui esse desinit auferatur. In Constitutionibus Clementis : καὶ οὗτος αὐτὸς ποὺ παιδεύων ἡμᾶς ὁ Κύριος δείκνυσιν , λέγων , μὴ χαίρετε , ὅτι τὰ πέν- ματα ὑμῶν ὑπακούουσιν , ἀλλὰ χαίρετε ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γέγραπται ἐν τῷ βιβλίῳ , ἐπειδὴ τὸ μὲν αὐτὸ δύναμει γίνεται , τὸ δὲ ἡμετέρας δυνάμει καὶ ἀποδοῖν , δῆλον ὅτι βοηθοῦ- μένους ὑπὲρ αὐτῶν. Idem Clemens ad Corinthios : ἡμεῖς οὐκ ἀγωνισάμεθα δι- ρεθῆναι ἐν τῷ ἀριθμῷ ὅτι ὑπομείνομεν αὐτὸν , ὅπως ἀπολαβόμεν ἡμῶν ἐπιγαλμῶν δωρεῶν πῶς δὲ ἔσται τὸ αἰχμαλωτῆς : ἐὰν ἐπιελθῇ ἡ δακρυογονία ἡμῶν διὰ πίστεως πρὸς τὸν Θεόν , ἐὰν ἐκζητήσμεν τὰ δάματα καὶ ἀποδοῖν αὐτῶν , ἐὰν ἐπιτελέσμεν τὰ ἀν- κοντα τῇ ἀμώμῳ βεβλήσει αὐτῶν , καὶ ἀπολαβόμεν τῇ ὁδῷ τῆς ἀληθείας , ἀπορρίψαντες ἀφ' ἑαυτῶν πᾶσαν ἀδικίαν , καὶ ἀδομίαν πλεονεξίας ἔρεις κακοποιίας τε καὶ δόλους , ψευ- εϊσμούς τε καὶ καταλαλὰς θροσύνας ὑπερφανείας τε καὶ ἀλαζονείας κακοδοξίας καὶ φιλαρ- γυρίας. Chrysostomus in secundo aduersus Iudæos explicans illud Danielis xii. 1. ὁ δορυφόρος γεγραμμένος ἐν τῷ βιβλίῳ , ait , τοῦτο ἐστὶν οἱ σωτηρίας ὄντες ἄγγελοι. Vide quæ dicta ad Lucam x. 20. & hîc supra iii. 5. A principio Mundi, ita dictum, vt ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ Ἀβὲλ τοῦ δικαίου Matth. xxiii. 35. Vita autem illa, unde liber ille nomen habet, rectè dici- tur vita Agni occisi, quia Agnus occisus primus omnium ad eam vi- tam peruenit. Vide supra i. 5. 8. ii. 8. v. 9.

9. εἴπῃς ἔχεις ἔς, ἀκουσάτω] De hac formula audientiam excitantis vide supra ii. 7. ii. 17. 29.

εἴπῃς αἰχμαλωσίαν συνάγει] In Manuscripto est , εἴπῃς εἰς αἰχμαλωσίαν , εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει : quod non improbo, vt in priore membro subaudia- tur αἶμα ex sequente ὑπάγει. Sensus est : patienter hoc ferre Christiani, non deerit ultio. Roma quæ vos captiuos agit , capietur à Wan- dalis & Gotthis non semel. Poenæ ciuitatum seriores sunt , quàm hominum singulorum. Nam & vita ciuitatum est longior.

εἴπῃς ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανεῖ] Per iniuriam, vt Christianos Domitianus.

δὲ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανεῖ] Is ipse gladio peribit vt Domitia- nus domesticorum gladio , idque postquam multas eius rei Deus dederat præsignificationes. Vide Annotata nostra ad Librum i. de Iure Belli ac Pacis i v. 5 : Suetonium ac Dionem Domitiano & Phi- lostratum de Apollonio viii. 11. Ius erat Radamantij :

εἴπα πάντες τὰ καὶ ἔρεξε , δίκη ἡ ἰσθμία γένοιτο

ὡς δὲ ἔστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις ἡμῶν ἀγίων] ὡς δὲ id est in hac re : sicut dicimus, unde discerem, pro, de quo discerem. Similis locutio infra i v. 12. xvii. 9. Refertur autem hoc ὡς δὲ ad præcedentia. ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις, id est ὑπομονὴ διὰ τῆς πίστεως. Quia credimus Deum ultorem fore, ideo facile toleramus aduersa αἰμοὶ hîc sunt Christiani, vt supra v. 8. viii. 3. 4. hîc supra 7. Similis exhortatio Dan. xii. 11.

ii. καὶ εἶδον ἄλλο θεῶν] Quod hîc prædicatur, posterius est iam dictis. Qualis forma fuerit huius θεῶν non dicitur. Credo fuisse formam

viperæ, quia inter è terra nata, illa eximio iure hoc nomen sibi vindicat. Vide Act. xxv 11. 4. 5. Et Erichtho magicis operans sacris apud Lucanum sic describitur:

Et coma vipereis substringitur horrida fertis.

ἡνελκύνον ἐκ τῆς γῆς] Hæc bestia est magia quæ à Pythagoristis illo tempore de quo hîc agitur, aperte exercita labantem idololatriam erexit, maxime per Apollonium Tyanæum quem eius temporis homines Christo ausi sunt opponere, vt ex Hieroclis libro apparet, cui respondit Eusebius. Magia autem recte dicitur ex terra ascendere, quia magi ex terra, id est ex antris loquebantur Esai. xxix. 4. xl v. 32. xlviii. 18. & umbras suscitabant ex terra i. Sam. xxviii. 13. Seneca Oedipode:

Subito dehiscit terra, & immenso sinu

Laxata patuit: ipsi pallentes deos

Vidi inter umbras.

Hæc sunt illa ἄδρυτα, ἄβυσσος, & φοβέουσα, de quibus Nazianzenus oratione secunda in Iulianum.

καὶ εἶχε κλέεατα δύο ὁμοῖα ἀνρίω] Magi duo habebant virtutum simula-
chra, virtutibus Christianis similia, temperantiam in victu, & à ve-
nere abstinentioniam. Clemens Alexandrinus Strom. i. 11. ἀμέλει δὲ φερ-
νίδος ὅτι καὶ τοῖς μάγοις οἶνε το ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων, καὶ ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι. Idem ha-
bet Theodoretus sermone tertio. Speciatim de Apollonio Tyanæo
id refert Philostratus i. 10. Cornua agni sunt virtutes Christianæ.
Ἀνρίω hîc pro τῶ ἀνρίω vt iam illud δράκων pro ὁ δράκων. Frequens talis
articulorum omisso apud omnes auctores.

καὶ ἐλάλει ὡς δράκων] Loquebatur qualia Draco per Simonem locutus
fuerat, cuius παρουσία fuit κατ' ἐνέργειαν τῷ Σατανᾷ i. 1. Thess. i. 9. Idem
de Apollonio tradit Origenes sexto contra Celsum, Lactantius dicto
loco, Cedrenus in Compendio.

12. καὶ πλὴν ἔξουσίας τῷ πνεύματι τοῦ Θεοῦ πᾶσαν ποιεῖ] Nocebit Christianis
magia Dei permisso, sicut ante nocuerat idololatria vi Cæsarum su-
stentata: de voce ἔξουσίας vide supra 2.

ἐν ὀνόματι αὐτοῦ] In honorem Romanæ religionis.

καὶ ποιεῖ πλὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας ἵνα προσκυλήσωσι τῷ Θεῷ τὸ πνεύ-
ματι] Est locutio qualis supra i. 11. 9. Naturalis elocutio fuerat ποιεῖ ἵνα
ἡ γῆ τοῦτοισιν οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ προσκυλήσωσι. Hic è illud per τοῦτοισι ex-
pono, est enim ἑρμηνεύων prioris. Et προσκυλῆσαι τῷ Θεῷ τὸ πνεύματι est re-
ligioni Romanæ inseruire, quomodo προσκυλῆσαι sumitur & supra 3.
πνεύματι pro πνεύματι non rarum Græcis. Vide Ioh. i. 30. οἱ κατοικοῦντες
ἐπὶ τῇ γῇ homines ditionis Romanæ. Faciebant hoc magi auctoritate
& exemplo: vt Apollonius apud Solem, Iouem Dodonæum, Apolli-
nem Pythium, Amphiaræum, Trophonium, Musas, Æscula-

Dd ij

pium: quæ omnia habes apud Philostratum.

13. ἡ ἐθεραπεύθη πληγὴ τῆ θανάτου αὐτῆς] Rursus Hebraïca locutio, in qua abundat αὐτῆς. Idololatriæ graue vulnus inflictum fuerat, lapsu Capitolij: adde & libera prædicatione sub Vespasiano & Nerua. Sed vulneri medicamen aliquod attulit, magia Pythagorica. In Manuscripto, ἡ πληγὴ αὐτῆς.

ἡ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα] qualia fecerat Simon Magus: de quo vide quæ dicta 11. Thess. 11. 9:

ἡ πῦρ ἵνα ἐκ τῆ βραχὺς καταβῇ ἐπὶ τὴν γῆν] Facere dicuntur magi quod ad eorum inuocationem faciunt dæmones. Sic ignes, ἐκ τοῦ deuocant, vt Apollonius apud Philostratum v. 5. Ita Eliam imitantur, quomodo Ioannes & Mambres Mosem. Et est traiectio, ἵνα post nomen posito, vt Ioh. x 11. 29. Rom. x 1. 31.

ἡ παντὶ τοῖς λαοῖς τοῖς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς δὲ τὰ σημεῖα αὐτῆς ποιεῖται ἐνώπιον τῆ θιέης] ἐνώπιον expone vt supra 12. Talia sunt in Apollonij historia, locuta arbor, fugata empusa, pestilentia sub habitu mendici obambulans oppressa Ephesi: crus è compede eductum: ipse ex iudicij loco inconspicuus abitus: prædicta, quo tempore fiebat, Domitianicæ des.

λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, εὐχόμε ποιεῖται τὰ σημεῖα ὅ εἶχε πλὴν γλῶττης μαχαίρας καὶ ἔζησε] Potest hoc de vmbra Achillis sumi, si λέγων ποιεῖται interpreteris dicens se fecisse. αἰδοῦς Ἀχιλλεύς vocat Philostratus 1 v. 1. additque post id factum monitos ab Apollonio Thessalos vt Achilli sacra facerent. Sciendum autem multis in locis Romani Imperij cultum fuisse Achillis, vt apud Ibium teste Athenagora, apud angustias Mæotidis docente Strabone x 1: in Leuconoto, vt habet Periplus, in sui nominis insula, & alibi, vt habet Philostratus Heroicis, Plinius v. 3. x. 29. Historiam autem hanc de Vmbra Achillis per Apollonium locuta veram agnoscit Eusebius contra Hieroclem scribens. Sed & alia huiusmodi facta ab Apollonio memorat Vopiscus his verbis: *ille mortuis reddidit vitam.* Quod si velis λέγων ποιεῖται vertere iubens fieri, interpretari poteris de magis Apollonij discipulis qui Apollonio simulacrum fieri iussere, per quod Dæmon oracula edidit. Aperte enim id testatur scriptor responsionum ad Orthodoxos. Et pro deo habitum Apollonium disertè ait Vopiscus. Lactantius verò v. 3. Simulacrum eius sub Herculis Alexiaci nomine constitutum ab Ephesiis mansisse ad sua tempora. Tam autem vmbra excitatio quam simulacra ista vocem edentia rectè dicuntur facta τὰ σημεῖα, id est in vltus honoremque Romanæ religionis. Et vulnerata fuerat gladio, id est prædicatione Euangelij sub Nerua: sed per magicas artes vires recuperavit: quod hic est ἔζησε, pro αἰζήσε simplex pro composito, more Hebræo. Et est elegans comparatio signi & rei signatæ.

Homo mortuus aut exanimis imago visa vivere. Sic & idololatria. Statua placebat Nabuchodonosoro. At Daniel vidit eam nihil esse aliud quam ferarum agmen.

καὶ ἐδόθη αὐτῷ πνεῦμα δοῦναι τῇ εἰκόνι τὸ θεῖον] Spiritum siue vocem dedit magia, siue vmbra, siue simulacro. iste autem genitiuus τὸ θεῖον hic est significatiuus domini, quia res istae seruebant idololatriæ. vox dicitur spiritus quia solet iudicium esse vitæ quæ dicitur τῷ.

καὶ ἵνα λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τὸ θεῖον] Et hoc verum siue de Vmbra accipias, siue de statua. Imagines loqui res mira, non tamen incredibilis. Habes id in Historiis Romanis & Valerio Maximo, de simulacris lunonis Monetæ, Fortunæ Muliebris, Siluani : & Moses Maimonides parte III. cap. 24. Ductoris dubitantium, duos sibi libros lectos ait de Imaginibus locutis. Illud ἵνα regitur ab ἐδόθη αὐτῷ, quod præcessit.

καὶ ποιῶν τοὺς μὴ ἀρεστούμενους τῇ εἰκόνι τὸ θεῖον ἵνα ἀποκτανθῶσι] At Philostratus à plerisque credi ultra centesimum annum vixisse Apollonium. Idem ait Neruæ fuisse amicum. Quare & Traiano fuisse amicum recte colligimus & persecutionem in Christianos excitatam, suadente Apollonio & magis alijs : Sicut Iamblichus pariter & Pythagoricus & magus Iuliano auctor fuit deferendi Christianismi. Est autem hic articulus in τῇ εἰκόνι positus pro genere ipso imaginum, quomodo articulum sæpe poni docet Proclus in Republica Platonis, ac ita dici ὁ ἀνθρώπος pro humano genere. Exempla eius locutionis in nostris quoque libris non rara, vt Gen. III. 8. Exodi V III. 6. x. 12. Iudith 11. 14. Sirach. XL III. 21. Matth. XIX. 10. Marci II. 27. III. 26. VII. 23. Ioh. II. 25. VIII. 51. Rom. IV. 6. Iacobi 7. Vide & Esaiam XVI. 1. & ibi dicta & xx. 7. xxv. 3. & Jerem. V. 25. & xxxi. 43. Ezech. VI. 7. Vt occiderentur, intellige de Episcopis & presbyteris. Nam plebeiis commercia adimebantur, vt iam dicemus. Ex hoc Traiani Edicto supplicio mortis affecti Episcopi, Romanæ Ecclesiæ Anaclethus, Hierosolymitanæ Simon Cleopæ filius, Antiochenæ Ignatius, Ephesinæ Onesimus.

καὶ ποιῶν τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πλουτοῦντας καὶ τοὺς δοῦλους] Bene distribuite eos qui in imperio Romano erant in liberos ac seruos, liberos in diuites & pauperes, diuites in honoratos & honore carentes.

καὶ δίδωμι αὐτοῖς χάρισμα ὅτι τῆς χάριτος αὐτῶν τῆς ἀξίας ἢ ὅτι ἢ μὴ μὴ ποιοῦν αὐτοῖς] Magi auctores fuere Traiano vt heretias, id est sodalitates, siue collegia omnia vetaret, vt videre est apud Plinium libro x. epistola 97. exceptis quæ religionis nomine, Paganicæ scilicet, coisbant L. 1. §. Sed religionis C. de Collegiis. Cum vero homines natura ament sodalitates, factum inde vt nemo esset in imperio Romano, qui non in sodalitatem Deorum alicui dicatam nomen daret, vnde circa hoc

tempus tot Collegiorum vocabula, quæ videri possunt in Gruteri Inscriptionibus. Qui in ista collegia ascribebantur, simul accipiebant in corpore suo *χρῆσμα* aliquod, id est Dei signum, aut exsertum Dei nomen, aut per numeros dissimulatum, quæ duo hîc ex sequentibus subaudienda sunt. Prudentius:

Quod cum sacrandus accipit sphragitida

Acus minutas ingerunt fornacibus

His membra pergunt urere, utque igniuerint,

Quamcunque partem corporis feruens nota

Signarit, hunc sic consecratum prædicant.

Philo rem eandem explicans dicit ὅτι εἰς δουλείαν ὅς χειροκμήτων ἐαυτοὺς κατεσίζοντων σιδηροὺς πεπυρομενῶ. Partes maxime frequentes corporis quibus aut literæ, aut signa, aut numeri imprimebantur, erant frons & illa iunctura inter manum & brachium. Frontis notandæ mos ex Oriente, vbi serui in fronte ferebant Dominorum nomina vt nosci possent. Qstendimus id supra v. i. 3. Vide & i. x. 4. & Plutarchum Nicia in fine: vbi est εἰζόντες ἵππων εἰς τὸ μέτωπον. Dij autem sunt domini sibi seruientium, vnde nomen *דב*: de parte altera testimonium est apud Lucianum de Dea Syria, vbi Assyrios dicit εἰζεῖς εἰς καρπούς. Is mos ductus à militibus. Nam εἰςματά ἐστι ὅς στρατιωμενῶν ἐν ταῖς χερσὶν ait Iulianus: punctis signorum scriptos milites Vegetius l. 8. Idem σφραγίδα τῶ στρατώων vocat Chrysostomus ad Romanos i. v. ii. Ad imitationem militum notati fabricenses. *Stigmata, hoc est nota publica fabricensium brachii ad imitationem tironum infligantur, aiunt Imperatores* L. *Stigmata* C. de Fabricensibus. Notati & aquarij & aquarum custodes. *Vniuersos autem aquarios, aut aquarum custodes, quos hydrophylacas nominant, qui omnium aqueductuum huius regie urbis custodes deputati sunt, singulis manibus eorum felici nomine pietatis nostræ impresso signari decernimus.* L. Decernimus C. de Aquæductu. Idem autem est brachia signari, aut manus: quia signum imprimebatur parti ei quæ est inter manum & brachium. τὸ καρπὸν, vt iam diximus. Vterque modus signandi mansit in Oriente & Africa. Vide Leonem Afrum lib. i. v. vbi de Broscha.

Ἐἵνα μή τις δύνῃται ἀγορεύσει ἢ πολλῶσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χρῆσμα, ἢ τὸ ὄνομα τῆ θεοῦ, ἢ τὸν ἀριθμὸν τῆ ὀνόματος αὐτοῦ] Qui nulli collegio diis sacro erat adscriptus, is eo ipso suspectus erat Christianismi. Christiani autem ὅς βαλανείων καὶ τῆς ἀγορᾶς εἰργοντο. Apparet id ex Diocletiani Edicto apud Eusebium. Ea pars edicti erat tralatitia, id est transcripta ex Edicto Traiani. Proscriptos Christianos dicit Orosius: Eusebius alibi ἐλάθλειαι ἐστῆσαν. Meminit talis poenæ & Thucydides v. ἀπείαν ὃ ποιάνει, ὥστε μήτε ἀρχὴν, μήτε παραμύς ἢ πολυμῆτας κυρίως εἶναι. Tres, vt diximus, & hîc apertè videmus, modi erant signandi adscriptos Deorum collegiis. Primus per *χρῆσμα*, id est insigne Dei alicuius. Etymologi

scriptor: Γάλλος ὁ φιλοπάτωρ Πολεμειῶς διὰ τὰ φύλλα κισσοῦ κατισχάας, ὡς οἱ Γάλλοι. Hederæ ergo folium imprimebatur sodalibus Liberi Patris. Tales & Dendrophori, professio gentilitia, vt loquuntur Imperatores L. Sacerdotales C. Theodosiano. De Paganis. Erant tales Charthagine, Romæ, Comi, Veronæ & alibi, vt videre est in Gruterianis inscriptionibus paginis XIV. CLXXV. CCLXI. CCCL. CCCXXXVIII. CCCXCIV. Alter mos erat inscribendi ipsa Deorum nomina vt Ζεύς, Ἀρης, Διόνυσος aut Syriace בעל, בעל, עז, מר. Tertius mos erat ponendi numerum quo obtegeretur nomen Dei mysticum literas habens quæ collectæ numerum talem facerent. Nominum talium mysticorum, id est nonnisi mystis cognitorum mentio multis locis apud Seruium. Nomen solis mysticum ad numerum perueniebat octo & sexcentorum, vt nos docet Martianus Capella. Id sic notabatur ΧΝ. ὄνομα Θεῖου est nomen Dei alicuius cui idololatria seruiebat.

ὁ δὲ ἡ σοφία ἔστιν] In hoc videbis Dei sapientiam, quod sicut is princeps qui hæc imperaturus est, Deorum nomina numeris occultauit, ita Christus iam nunc per numeros nomen eius designauit. ὁ δὲ sume vt supra XIII. 10.

ὁ ἔχων τοῦτο ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ Θεοῦ] Qui sapit, notet tempus idololatriæ animos & vires resumentis. Vbi id euenerit, apparebit Christi præscientia.

ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἔστι] id est tempus illud designatur, per nomen principis, sicut nunc apud Romanos tempora denominari solent, quæ olim à Consulibus denotabantur.

ὁ δὲ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἔστιν ἑξακόςτος ἑξήκοντα ἑξ] ΟΤΑΠΙΟC est nomen Trajani notissimum. Et sic scribitur in inscriptione Græca quam habet Gruterus pagina LX. id nomen facit numerum ΙC L X V I. si in fine scribas, non Σ quod valet ducentos, sed ς vt nos nunc semper in fine scribimus, aut C. vt non raro in inscriptionibus. C enim pro senario ponitur in inscriptione facta in honorem Datonis Philonis filij in editione Gruteriana, pag. CCCXXVII. & in inscriptionibus aliis multis quas mihi indicauit optimus & eruditissimus iuuenis Isaacus Vossius viri summi Gerardi Vossij filius. ς autem pro eodem numero senario semper ponitur in Canone Paschali Hyppoliti & in Manuscripto Ptolomæi. Beda ex antiquis. *Prima est ς qua dicitur epifemon, & est nota numeri VI.* In Alphabeto veteri post Catalecta Virgilij habes E. ς. Z. Vbicumque Senarius ad numerum deficit, is aliter signari non poterat quam per C. siue ς. Et recte in fine numerorum eadem ponitur nota, quam ponere solemus in fine nominum. Habet autem aliquid insigne numerus idem in singulis, denis & centenis. Sic Fabij Maximi votum de sestertium trecentis triginta tribus. Denari-

riis totidem apud Plutarchum. Tum vero fenarius numerus reshu-
ius Mundi significat: ut septenarius res sæculi melioris.

C A P V T X I V .

ΑΓ ^{αὐτοῦ} ~~αὐτοῦ~~] Nova visio ad tempora Traiani pertinens.

[*ἐν ἰερὸν ἀφ' ἰερὸν ἰσχυρὸς ἐστὶν τὸ ὄρος Σιών*]. In monte Sionis
 mystico, id est caelesti regia. Nam Sion regia fuit Da-
 vidis. Vide supra x i. 19. Etiam hic articulus docet, ut
 supra x f f i. 15.

ἐ μὲν δὲ] apud ipsum: animo nempe, ut supra iv. 4.

ἐκ τῶν πεντακκοσίων πάντες χιλιάδες] id est conuerſi ex Iudæis. Hic enim numerus, idem quem supra habuimus VI. 4. Colligitur ex duodecim numeris qui ibi explicantur.

ἔχουσαι τὸ ὄνομα αὐτῆς & τὸ ὄνομα τῆ πατρὸς αὐτῆς γεγραμμένον ἐπὶ ἧς μεσάσαι
αὐτῆς] Opponit hoc notis illis idololatricis de quibus actum supra. Et
significat hæc figura illos in medijs malis professos cultum Dei &
Christi. Nam quod apertè profitemur, id dicimur in fronte præferre.
Sic verissima fronte est apud Ciceronem. Frons animi ianua, est apud
eundem. Aaron in fronte gerebat אֹהֶן לְפָנָיו Exodi xxxix. 30. Chri-
stiani omnes in hoc pares Aaroni.

2. καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τῆς θύρας ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν] Hic indicantur conuerſi ex Gentibus, innumerabiles, vt dictum ſupra vi. 9. Quā- tus fuerit Chriſtianorum numerus Traiani temporibus ex Plinij epi- ſtolis cognoscere eſt. Hi quoque vt in cælo collocati ab Iohanne au- diuntur, quia ibi eſt ipſorum *πολὺν μα*. Simile habes Ezech. x. 11. 2.

καὶ ἡ φωνὴ τοῦ θύουσα αἶψα ἐπαυμένη καὶ ἐκτείνοντα τὰς χεῖρας αὐτῶν] Erat quidem magnus ille sonus, sed modularis. καὶ ἐπαυμένη. ἢ vertitur καὶ ἐξεν Eſaiæ xxviii. 16. Citharæ instrumenta laudis supra v. 8. Cantum in cælo habes & infra xix. 1. & apud Chaldæum & Græcos dicto loco Ezech. xlii. 2.

3. *τὸ σημεῖον τοῦ χαρμοῦ*] Signum gaudij. Eſaiæ XLII. 9. Pf. XL. 3. Christiani illi gente Iudæi in exilijs & persecutionibus gaudebant quod pati poſſent ob nomen Chriſti, vt olim Apoſtoli Act. v. 41.

ἐνώπιον τοῦ θεοῦ } id est, coram Deo, μετὰ τρυφῆς.

κ) ἐνώπιον τῶν πατέρων ζώντων] Coram spiritibus illorum Apostolorum aut Apostolicorum virorum, de quibus supra 1 v. 6. ij enim omnes obierant temporibus de quibus hîc agitur.

καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν] Coram illis qui ecclesiae cuique collectae ex gen-
tibus praeerant.

ἡ ἐκείνη ἐδωκεν μάστιγιν τῷ ὄσῳ] nemo hominum intelligere potuit
tanti gaudij causam.

εί μη

εἰ μὴ αἱ ἔχοντες πνεύματα πύλας χυλίας] Conuersi ex Iudæis de quibus supra, pari donati spiritu quo illi ex Gentibus conuersi.

οἱ ἡγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς] Redempti, id est à vitiiis liberati (vt supra v. 9.) ex omnibus partibus Romani Imperij, quod γῆς nomine in hac parte Apocalypseos denotatur. Est hîc ἀπὸ eo sensu quo ἐκ dicto loco v. 9.

4. ἔτι εἰσιν οἱ μὴ γυναικῶν ὡς ἐμολυνθήσαν] Viri vbi de idololatriâ agitur, comparantur feminis: & propterea tribuuntur eis quæ sunt feminarum. μὴ vero hic imitationem significat. Non polluti sunt illi, sicut gentes idololatricæ. Μολυνέσθαι hîc est constuprari vt Zach. xiv. 2. in Græco. Constuprari autem hîc significat, idolis se subicere, vt Ierem. iii. 6. Ezech. xvi. & alibi sæpe. illud ἔτι fumendum tam de Iudæis quàm de alijs ad Christum conuersis.

παρθέναι γάρ εἰσι] Etiam nomen παρθένος femininum est apud Græcos. Sed hîc viris aptatur ea quam dixi de causa. Vide & ii. Cor. xi. 2. Philo libro de legibus Specialibus, δέονται ait virgini comparari, vbi se custodit ἀγίας καὶ ἀδελφότητι ἀπὸ τῆς ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ φόβων, ἐπιβέλων κακῶν. Idem παρθένας χεῖρας dixit libro de Humanitate.

ἔτι εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀνρίῳ ὅπου ὑπάγει] male in quibusdam codicibus, ὅπου γὰρ αὐτὸ ὑπάγει. Sensus est: Sequuntur Christum quocumque eos ducit, vel in crucem. Ire pro ducere est μετὰνύμειν.

ἔτι γὰρ ἀπὸ Ἰησοῦ ἡγοράσθησαν] A vitiiis liberati sunt, vt supra 7.

ἀπὸ τῆς αἰθερόπων] id est, ἐκ τῆς αἰθερόπων: exempti sunt cæterorum hominum vitæ.

ἀπαρχὴ τῶν θιῶν καὶ τῶν ἀνρίων] ἀπαρχαὶ illi dicuntur respectu Christianorum qui post ipsos sunt futuri. Vide Rom. xvi. 5. i. Cor. xvi. 15.

5. καὶ ἐν τῷ τόμῳ αὐτῶν ἐχέτω ὁ κύριος] non vocarunt deos eos qui dei non sunt. Mendacium semper adhæret idololatriæ infra xxv. 8. Rom. i. 25. Esaïæ xxviii. 15. Ierem. xvi. 19. Amos ii. 4. in Hebræo. Soph. iii. 13. ברוחו רמיה Pf. xxxii. 2.

ἀμωμοὶ γάρ εἰσι] Respondent pecudibus illis à quibus aberat ὡμ id est μῶμος. Eph. i. 4. v. 27. Coloss. i. 22. Iudæ 24.

6. καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον] Alium ab illis quos ante habuimus.

πετώμενον ἐν μεσσηνείᾳ] in aëre medio inter terram & cœlum, vt significetur res in cœlo decreta, in terris peragenda. Vide supra viii. 13. & xii. 1. Volat Angelus: quia alati ostenduntur Cherubini & Seraphini.

ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον] bonum nuntium iampridem à Deo definitum. Sic χεῖρας αἰώνιους habes Rom. xvi. 25. Sic & Pf. Lxxvi. 4. in Græco: Prou. xxii. 8. xxi. 10.

εὐαγγελίζεσθαι τοὺς κτηνάρχους ὅτι ὁ κύριος] Εὐαγγελίζεσθαι sensu actiuo hîc accusatiuum personæ regit, vt Lucæ i. 10. & alibi. At in Manuscripto

Ec

est *διαγλίσει* ὑπὸ τοὺς κροτηροὺς &c. congruenter sequentibus. Seden-
tes in terra hīc intellige humilis conditionis homines, quales ferme
tunc erant Christiani. Est ea locutio Esaiæ XLVII. 1. & Lam. II. 10.
Talibus opus bono nuntio quo recreentur. *διαγλίζεσθαι*, id est, εἰς τὸ
διαγλίζεσθαι.

Ἐ δὲ πᾶν ἔθνος ἔ φυλὴν ἔ γλῶσσαν καὶ λαὸν] Illud ē primum hīc est ἔθ-
νητικόν. Partitur enim illos de quibus dixerat, in gentes, tribus, popu-
los, linguas, ut supra V. 9. VII. 9. X. 11. XI. 9. XIII. 7.

7. λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ] Sic & manuscriptus. Et construitur λέγων
cum *διαγλίζεσθαι*, quia idem valet, ac si dixisset *διαγλίσσεται λέγων*.

προβήθητε τὸν θεόν] Vos Christiani perstate in vera Religione quæ ti-
mor Dei Hebræis.

Ἐ δὲ αὐτοὶ δόξαν] ἐμφασίς in voce αὐτοῦ. Ipsi, non dijs falsis.

ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτῶ] Iudicij, nempe in Romanos, quod iu-
diciū per septem Angelos mox videbimus effundi, sicut per septem
Angelos effusum fuerat iudiciū Dei in contumaces Iudæos supra
VIII. IX. X. XI. Multū solatur oppressos propinqua Dei ultio in
opprimentes.

καὶ προσκυνησάτω τοῖς ποιήσαντι τὸν ἔρανον ἔ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πηγάς
ὕδατων] Illud ē hīc valet, Ergo. Cum certi sitis ultionem imminere,
pergite colere verum Deum, qui hac nota à dijs falsis optime discer-
nitur, quod Mundi huius sit opifex. Supra X. 6. Act. IV. 24. Esaiæ
XLII. 5. XLIV. 24. XLV. 18. Zach. XII. 1. Ps. XLV. 6.

8. καὶ ἄλλος ἄγγελος δεύτερος ἠκολούθησε λέγων, ἔπισεν, ἔπισε βαβυλὼν ἡ μεγάλη]
Est præteritum pro futuro more Prophetico. Et breuiter hīc prædi-
citur, quod infra plenius XV. 2. Roma Pagana, aut sane à Paganif-
mo non repurgata, vocatur Babylon, ut recte explicant Tertullianus
aduersus Iudæos, & III. contra Marcionem, Hieronymus prologo ad
Didymum, sine secundi aduersus Iouinianum, ad Esaiæ XXIV. &
XLVII. epistola ad Algasia & altera ad Marcellam, & alij: quia sci-
licet perinde erat magna regno superba & sanctorum debellatrix, ut
ait Tertullianus. adde & alia quæ habes apud Orosium I. 2. Sumpta
verba ex Esaiæ XXI. 9. Ierem. L. 8. In Manuscripto: καὶ ἄλλος ἄγγελος
δύτης.

Ἐα τὸ οἶνον τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπόνηκε πάντες ἐπὶ ἔθνη] Manuscriptus
ἡ ἐπὶ τὸ οἶνον &c. Quomodo & Latinus legit. θυμὸς autem hīc venenum
significat, ut Deut. XXXII. 24. Iob. VI. 4. XX. 16. Ps. LVIII. 5. Ester-
go οἶνος θυμὸς vinum venenatum potio letifera. πορνεία hīc est idololatria
quam Roma gentibus subditis socijsque propinauerat. Vino com-
paratur quicquid mentem externat: infra XV. 4. Exemplis facile
corumpuntur homines. Vide I. Macc. I. 45.

9. καὶ ἄλλος ἄγγελος τρίτος ἠκολούθησεν αὐτοῖς] Quot res nuntiandæ, toti-

dem nuntij. In Manuscripto pro αὐτοῖς est αὐτῶν.

λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ] ut præcones edicta publicaturi.

εἴ τις προσκυλῇ τὸ θηρίον] Si quis idololatriæ se mancipat. Supra xiii.

4. & 12. προσκυλῶν modo dativum regit, modo accusativum.

καὶ ἡ εἰκόνα αὐτοῦ] καὶ hîc pro vel ponitur: Aut si quis procumbat ante simulacrum idololatricum.

καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τῷ μηρῷ αὐτοῦ, ἢ ἐπὶ τῷ χεῖρ αὐτοῦ] Rursum & pro disiunctiva. Et per χάραγμα simul intelligit ea quæ sunt paria, nomen scilicet aut numerum ut supra xiii. 16.

10. καὶ αὐτοῖς πίνεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θείου, τῷ κατασμένῳ ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ] Deus illis quoque potionem letiferam dabit. Calix aut poculum dicitur portio cuique à Deo attributa boni aut mali, quo sensu δῶκε πίνος ἐν Διὶ apud Homerum. Poculum iræ sunt res tristes. Vide Ps. lxxv. 8. Esaiæ li. 17. 22. Abac. ii. 16. Jerem. xxv. 15. xlix. 12. li. 7. infra xviii. 6. Inde sumta locutio quæ est Esaiæ xix. 14. κρατύνει proprie est miscere, ut exponit Plutarchus: per κατάχρησιν, sumitur etiam pro infundere. At hîc potest propriè sumi, ut intelligatur merum mixtum herbis veneniferis. Non caret efficacia quod dixit merum. Nam vinum dilutum minus attrahit vim venenatam. In Manuscripto est, ἐκ τοῦ ποτηρίου.

καὶ βασανισθῶσιν ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τοῦ ἀγίου ἀγγέλου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου] Sunt quidem verba hæc satis apta ad significanda supplicia post resurrectionem, ut videre est Matth. v. 22. xiii. 42. 50. xviii. 8. 9. xxv. 41. Sed cum infra ubi verba sunt his similia xix. 20. non agatur de illo tempore ut sequentia ostendunt, videtur & hic ea sumenda interpretatio quæ ad hoc poculum pertineat, ut intelligatur conscientia intus adurens, conscio Christo & Angelis: quod est quoddam velut hospitium gehennæ. Sic furiarum facibus aduri pectora dicunt & poëtæ.

11. καὶ ὁ κρατὶς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν εἰς αἰῶνας αἰώνων κταθήσεται] Manebit semper memoria cruciatuum quos pertulere. Erumpunt enim impij sæpe verba laniationes animi testantia, ut Tiberio in epistola quæ est apud Tacitum & Suetonium. Fumus nota incendij. Esaiæ xxxiv. 10. ubi dicta vide. & infra xix. 3.

καὶ ὅτε ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τῷ εἰκόνα αὐτοῦ καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ] Coguntur

Nocte dieque suum gestare in pectore testem.

olim ignorantia temporibus de quibus Act. xv. 15. xvii. 30. 31. fiebant ista sine sensu ullo conscientia. Id nunc fieri non poterat, cum Euangelium tanta haberet veritatis suæ testimonia, miracula Christi & discipulorum eius, vitam sanctissimam, constantiam in perferenda morte. Hæc animos, quamvis durissimos, non poterant non vel-

licare. Vide supra x i. 10. vbi est ἐβρασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. Non est pax impijs. Esaiæ xlviii. 22. lvi. 21.

12. ὧδε ὑπομονὴ ἥν' ἀγίων ὄσιν ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τῆς θουοῦ καὶ τὴν πίσιν] In Manuscripto: ὧδε ἡ ὑπομονὴ ἥν' ἀγίων ὄσιν, οἱ τηροῦντες vt sit τηροῦντες pro τηρούντων, qualem locutionem non semel habuimus, rectos nimirum pro obliquis, vt apud Homerum reperiri diximus ad Marcum vi. 40. Neque aliter hîc legit & accepit Latinus. In hac re est patientia sanctorum qui Dei fidem ac praecepta seruant: id est, ex hac re oritur, per hanc rem sustentatur quod sciunt idololatras suo iudicio non absolui. Sic ὧδε habuimus supra xi. 10. 18. Sensus ex Daniele xii. 12.

13. καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τῆς θουοῦ, λεγούσης μοι] Vocem audit diuinam, quo res esset certior. Vide Matth. iiii. 17. xvi. 7. Ioh. xii. 28.

γράφειν] Scribe nobilem sententiam.

μακάριοι οἱ νεκροὶ] Sicut תהו Hebræis dicitur grauis vexatio, ita מתי νεκροὶ qui grauiter vexantur, quibus vita vitalis non est. Coloss. iii. 3.

οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες] id est, qui Christi causa mortis pericula adeunt. Ita ἀποθνήσκειν sumitur i. Cor. xv. 31. Ἐν Κυρίῳ propter Dominum, Hebræorum more qui sic vsurpant. Vide Rom. xv. 1. 8. 12. Gen. xvi. 28. & deinceps, xxi. 18. 20. Osee xii. 13. Sic & Eph. i. 1.

ἀπαρτὴ λέγει καὶ τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀπαυῶσονται ἐκ τῆς κόπων αὐτῶν] Iam nunc pro certo polliceor, ait Dei spiritus, fore vt à laboribus suis quiescant. ἀρτὴ nunc Matth. xi. 12. xxvi. 53. Ioh. i. 10. ἀπ' ἀρτὴ ab hoc tempore, iam nunc, Ioh. xiii. 18. τηγν. καὶ est promittentis, vt μάλιστα in iure i. Cor. i. 17. 18. 19. 20. Supra i. 7. Et ita ἵνα recte sequetur post καὶ. Non tantum olim beati erant in vita altera, sed & hoc ipso tempore. Laborant quidem, sed in labore habent quietem, id est pacem conscientiae, oppositam tormentis impiorum, de quibus actum est supra. Vide Ps. cxvi. 6.

καὶ ἡ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθοῦν μετ' αὐτῶν] In Manuscripto melius τὰ ῥδ: quomodo & Latinus legit. Pax illa oritur ex memoria recte factorum. Facta per μεμνημέναν pro memoria factorum. Ἀκολουθεῖν sæpe accusatiuum regit sine praepositione: interdum praepositio subnectitur, vt ὁπίσω i. Regum xix. 20. Esaiæ xlv. 14. Ezech. xxi. 16. Math. x. 38. Hîc μὲν. Sic Isocrates in Plataico, τοῖς μὲν σάμασι, μετ' ἐκείνων ἀκολουθεῖν ἡπαιχίζοντο. Est sententia similis apud Hebræos: iustitia tua ante faciem tuam ibit. Bis legitur in libro de Vita & Morte Moïsis.

καὶ εἶδον καὶ ἰδοὺ] vt supra i.

νεφέλη λευκή] Per hanc nubem candidam, sicut supra vi. 2. Per equum candidum, significatur Euangelium. Nubes non minus quam

equus celeritatem significat: Candor doctrinæ ipsius puritatem.

καὶ ἐπὶ τῷ νεφέλῳ καθήμενος ὁμοιος ὑπὸ ἀνθρώπου] id est τῷ ὑπὸ ἀνθρώπου, per reticentiā articuli, cuius exempla iam supra habuimus. Is similis Christo fuit Angelus Christi personam referens, sicut in Veteri Federe Angelus Dei personam referebat. Tales formas habuimus ab initio Apocalypseos.

ἔχον ἐπὶ τῇ κεφαλῇ αὐτῆς στέφανον χρυσοῦν] Signum victoriæ quam Christus erat consecuturus, conuertendo quotidie plurimos de Imperio Romano, etiam in mediis persecutionibus. Semen erat Ecclesiæ, martyrum sanguis. Vide supra i v. 4. vbi presbyteris tribuitur pars sua in hac Christi victoria.

καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς ὄρεπανον ὄξυ] Est quidem hoc ex Zacharia i i. 13. sed sensu alio: quomodo multa ex Prophetis in hac Apocalypsi. Falx hoc loco est prædicatio Euangelij, quæ homines à terra demetit, vt Ecclesiæ inferantur.

15. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἔξῃλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ] E templo cælesti, id est à Deo. Vide supra xi. 19.

κράζων ἐν φωνῇ μεγάλῃ τῷ καθήμενῳ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ] non ipsi mandata adferens, sed factum eius approbans, & ἀνδρόντα καὶ αὐτὸν ὀξύναν.

μέτρον τὸ ὄρεπανόν σου ἐ δέξαι] Metere hîc sumitur vt Matth. ix. 37. & sequentibus. Luc. x. 2. Ioh. i v. 35.

ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τοῦ θεύματος] ὁ θευσμός ἐρχεται Ioh. dicto loco. Tempus est instare operi.

ὅτι ἔξηρανθη ὁ θευσμός τῇ γῆς] χῶρον λαμβάνει πρὸς θευσμόν eodem Iohannis loco, vbi dicta vide. 777 777 777 Ioel. i i. 18. maturuit messis, id est seges metenda: quomodo & hîc θευσμός ex eo quod proxime futurum erat sumto nomine; quomodo dicuntur omnes Ioh. x. 16. Populus Christi Act. xviii. 10. ἐνεαίνεσθαι alibi est exarescere, vt hîc solidescere, non amplius fluitare.

16. καὶ ἔβαλιν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῷ νεφέλῳ τὸ ὄρεπανον αὐτοῦ ἐπὶ τῷ γῆν] nimirum per discipulos Pauli, Iohannis, aliorumque Apostolorum.

καὶ ἐθεώσθη ἡ γῆ] Plurimi ex Imperio Romano Ecclesiæ se addidere.

17. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἔξῃλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ ἑσπέρῳ ἔχον καὶ αὐτὸς ὄρεπανον ὄξυ] Itidem à Deo venit, sed in rem longe aliam. Falcem hîc intellige putatoriam, siue, vt Varro loquitur, vineaticam.

18. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἔξῃλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου] ab altari holocaustorum: quibus holocaustis impij comparantur, vt diximus supra v i i. 5. & ad Marcum ix. 49. In Manuscripto dicitur, ἔξῃλθεν.

ἔχον θυσίαν ἐπὶ τῷ πνεύματι] Habens ministerium iræ diuinæ. Supra viii. 5. 7. ix. 17. xi. 5.

καὶ ἐκράυγασε φωνῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ ὄρεπανόν τὸ ὄξυ] Vindemiatori. In Manuscripto, ἐφώνησε φωνῇ, non præmisso καὶ. Et bene coherent hæc

E c iij

cum superioribus, quia abest in eo libro, ut diximus, ἐξῆλθε.

λέγων πέμψον σου τὸ δρέπανον ὅξυ καὶ θύγῃσιν τοὺς βοῦδας τὸ ἀμπέλου τὸ γῆς] id est contrahe in pauca loca ingentem Iudæorum multitudinem. Iudæi olim dicti Dei vinea Efaia v. Ierem. xxi. 10. quæ nomen ex antiquo retinet, etiam postquam labruscas peperit. Efaia v. 4. Matth. xxi. 33. & sequentibus: Marci xxi. 1. Luc. xx. 9. Quod hîc dicitur, quanquam ad Iudæos plurimum pertinens, refertur huc in varicina de Gentibus, quæ hoc Dei iudicium exsecutæ sunt, & inde sibi exemplum capere debebant, eo argumento quo Paulus utitur Rom. x. 1. 21. τοὺς βοῦδας τὸ γῆς, Iudæos qui ubique sunt in Imperio Romano.

ὅτι ἠκμασαν αἱ σαφυλαὶ αὐτῆς] maturuerunt vna: id est contumacia & fœuitia Iudæorum ad summum peruēnit.

καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτῆς εἰς τὴν γῆν] In Iudæam, ut supra in parte prima.

καὶ ἐθύγῃσιν τὸν ἀμπέλου τὸ γῆς] Iudæos in vnum collegit.

19. καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν λίαν τὴν θυμὸν τὴν θυμὸν τὴν μεγάλην] λίαν hîc significat torcular vna cum lacu, ut Matth. xxi. 33. Per pressuram autem vuarum, vbi ira Dei aut nominatur, ut hîc, aut ex circumstantiis intelligitur, denotari solet ingens effusio sanguinis; qui sanguis vino comparatur, ut vinum sanguini Efaia lxi. 2. 3. Lam. i. 13. Ioël. iii. 13.

καὶ ἐπατήθη ἡ λίαν] Μετανομία. λίαν enim vocat id quod erat ἐν τῇ λίαν id est vuas. Sic calix pro vino ponitur. Calcare vuas mos illis gentibus, infra xix. 1. Efaia xvi. 9.

ἐξωθεν τῆς πόλεως] Non Hierosolymis, quæ semper πόλις nomine intelligi solet, vbi de Iudæis res est. Non accidit hoc in vrbe, quia nulli ibi amplius erant Iudæi.

καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς λίαν ὡς ὅτι χαλινῶν ὅτι ἵππων] Hyperbolica locutio, quæ significat ingentem sanguinis copiam. Simile habes Efaia vii. 7. Est autem hîc ὑπόθεσις permixta comparationi. Nam pro vino dixit sanguinem, quia vinum significabat sanguinem. Simile Matth. xxi. v. vbi dicta vide. Similia habes Amos ix. 11. 12. Abac. i. 17.

ὑπὸ σαδίων χελίων ἐξακοσίων] id est extra Iudææ terminos. Iudææ enim longitudo, teste Hieronymo, qui in illis locis vixit, & omnia accuratè explorauit, porrigebatur in milliaria cl. x. Milliæ autem continet stadia Græca decem: vnde colligunt eruditi Iudæam exiisse in longitudinem stadiorum c. 100. Thalmud Hierosolymitanū & Menahem ad Genesin dant Iudææ quater mille stadia in quadro. Vera res est quæ hîc prædicitur; nam ingens hæc effusio sanguinis Iudæorum & Gentium facta est Traiano imperante, non in Iudæa, sed in locis Iudææ vicinis, id est Syria, Ægypto, Cyrenaica & Cipro. Quadringenta sexaginta millia periisse ait Dion libro lxxviii. Infinita millia Iudæo-

rum cæsa, ait Eusebius. Late rem eandem exsequitur Orosius VII. 12. Hæc historia recte huc reiecta est, quia & extra Iudæam euēnit, & multo etiam aliarum gentium stetit sanguine.

CAPVT XV.

Αἱ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῇ ἕξει μέγα καὶ θαυμάσιον] Hæc quæ sequuntur visa Iohanni obtigisse videntur Ephesi, Vespasiano principe. Et habent eorum quæ de Imperio breuiter dicta sunt, explicationem fulsiorem, ut sæpe prophetis euēnit, maxime Danieli.

ἀνθρώπους ἐπὶ αὐτῶν] Contra Romanum Imperium, ut contra Iudæos supra VII. 1. Res Dei maxime insigne Heptada amant apud Hebræos.

ἐχόντας πλήγας ἐπὶ αὐτοὺς ἡγάτας] Nouas pœnas post bella illa Galbæ, Othonis, Vitellij, Vespasiani, post lapsum Capitolium: post motus illos Iudæorum in Syria & Ægypto.

ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐπιλείδῃ ὁ θυμὸς τῷ Θεῷ] Merito, inquit, dixi vltimas, quia desinunt in vltimum iræ diuinæ effectum contra idololatrias Romanos. Sic generalia præmittuntur specialibus etiam capite VIII.

2. καὶ εἶδον ὡς θαλάσσιον ὑελίνῳ] Supra I v. 6. mare vitreum fuit plebs Christiana è Iudæis: hîc collecta ex Gentibus, cuius cogitationes Deus introspicit, & ut vitrum purissimum, id est Crystallum, puras inuenit.

πυρὶ μεμιμνήσῃ] incensam magno Dei amore. Amor igni comparatur. Cant. VIII. 7.

καὶ τοὺς νικούντας ἐκ τῷ Θειῷ καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ἐκ τῆ ἀριθμοῦ τῆ ὀνόματος αὐτοῦ] Confessores, qui neque blanditijs, neque minis adduci potuerant, ut aut Deos Romanos inuocarent, aut coram imagine se flecterent, aut signum saltem aliquod idololatriæ susciperent, Ex hic recte veritas ab ut

Victor ab Aurora populis.

ἑστῶτας ὅτι τὴν θαλάσσιον τὴν ὑελίνῳ] Sicut montes stant circa mare immobiles.

ἐχόντας καὶ ψάλλοντας τῷ Θεῷ] id est laudem Deo reddentes. Vide supra v. 8. XIV. 2. Dei citharæ dicuntur, quia Deo sunt sacratæ.

3. καὶ ἄδουσι τὴν ψᾶλὴν τῆ Μανσῆως τῆ δουλοῦ τῷ Θεῷ] Nempe cum cantum, quem Moyses cecinit ad Mare Rubrum, ubi Ægyptijs perditis seruatus erat is qui tunc erat Dei populus Ezech. xv. Hoc ideo, quia paria ijs quæ Ægyptij senserant, sensuros Romanos edocti erant. Moses δουλὸς Θεοῦ per eminentiam quandam dicitur Iosue XIV. 7. XXII. 4. Ps. CV. 26.

κὶ πλὴν ὧδ' ἐν τῷ ἀρνίῳ] id est Mosis canticum applicatum Christo & rebus Christi.

λέγοντες, μεγάλα ἐθαύμασα τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ] Sensus ex commate 6. Exodi dicto loco. παντοκράτωρ ΠΑΝΤΩΝ, ut diximus supra 1.8.1 v.8. x1.17.

δίκαιαι ἐ ἀλήθειαι αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἐθνῶν] Nemini iniuriam facis, & stas promissis. Sensus ex commate 13. dicto Exodi loco: Verba prope ipsa ex Deut. xxxiii. 4. & Osee xiv. 10. Ostendiste Dominum non Iudæorum tantum, sed & Gentium. ἐθνῶν hic habet Manuscriptus non αἰώνων aut αἰώνων ut alij. Sumtushic Dei titulus ex Ierem. x. 7.

4. τίς ἐ μὴ φοβηθῇ σε Κύριε] Ex commate 15. dicti loci in Exodo. In Manuscripto: τίς ἐ μὴ φοβηθῇ ἐνώπιόν σου Κύριε, ὅτι τὰ ἔθνη, omisissis quæ in medio.

ἐ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου] Ex commate 2. in Exodo.

ὅτι μόνος ἅγιος εἶ] Ex commate 11. ibidem.

ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἤξευσι καὶ προσκυλήσουσιν ἐνώπιόν σου] Ex commate 16. dicti loci. Impletum tunc, cum idololatria extincta est per omne Imperium Romanum. Venient & adorabunt, id est venient ut adorent.

ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανέρωθαι] Ex commate 7. dicti loci. Est autem hic præteritum pro futuro θεωρητικῶς. Δικαιώματά σου ΓΥΜΝΩΜ.

5. κὶ μὲν ταῦτα εἶδον κὶ ἀνοίγει ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τῇ μέρτυϊ ἐν τοῦ οὐρανοῦ] Adytum cœleste. Respicit autem non Solomonis, sed Mosis tempora: & ναὸς hic idem valet quod ἱερόν, pro quo Templi vocem posuit Latinus Pl. xxviii. 2. quia scilicet Templi præbebat usum. Per hoc significantur Dei oracula iam iam proditura. Nam responsa Deus reddebat ex illo adyto. Σκηνὴ μέρτυς est ἱερόν Exodi xxviii. 21. & alibi: ita dicta quod Deus ibi Majestatis suæ testimonium exhiberet. Alij vertunt tentorium conuentus, quia verbum ἱερόν, duplicem habet significatum.

6. κὶ ὤρῃσιν οἱ ἐπὶ τὰ ἄστρα οἱ ἔχοντες τὰς ἐπὶ τὰ πλῆγας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ] Illud ἐκ τοῦ οὐρανοῦ construendum cum verbo ὤρῃσιν. Et per cœlum intelligitur adytum illud cœleste quod Iohannes viderat. Prophetæ cœlum figurant ad modum sui Templi. Ibi sunt νοητὰ, quæ in Templo αἰδητὰ Exodi xxviii. 40.

οἱ ἦσαν ἐνδεδυμένοι λίνον κὶ χρυσοῦν κὶ λαμπερὸν] Byssum: infra xix. 8. Vide & supra i. 13. Ezech. ix. 2. Dan. x. 5. Hic amictus ostendit iudicia quæ illi Angeli allaturi sunt, fore & pura & splendida. Pro λίνον libri quidam habent λίδον, & sic legit Latinus, per errorem scribarum, ut puto.

κὶ περιζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσεῖς] Significantur accingi ad res regales. Nam aureus balthæus regum, ut ostendimus supra i. 13.

7. κὶ ἐν ἐκ τῶν πνεύματων ζώων] Spiritus Petri, qui hæc breuiter præ-

dixit

dixit II. epist. 1. 11. 12. Dicuntur Prophetæ facere, quod prædicunt. Ierem. I. 10. Tale illud:

*Tum Phaethontiadas musco circumdat amara
Corticis.*

ἐδωκε τοῖς ἀγγέλοις ἐπὶ αἶθρας χρυσᾶς] Phialas hîc intellige, non suffi-
torias, sed plenas ignis. Auræ sunt, quia immutabilia hæc iudicia.

γυμνῶν τὴ θυμὸν τὴ θυοῦ τὴ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας ἢ αἰώνων] Id est igne,
qui iram Dei significabat. Miscentur enim & hîc ἀπόδοσις & compa-
ratio, vt supra XIV. 20. Sic vasa iræ habes apud Ierem. L. 25. Titulus
qui hîc Deo datur repetitus est ex superioribus I. V. 9. 16. V. 14. X. 6.

8. καὶ ἐγχεύσθη ὁ ναὸς καπνὸς] Fumus ignem comitatur, vt sup. XIV. 11 Esai.
VI. 4. Et solet poni vbi de ira Dei agitur Ps. XVIII. 9. LXXIV. 1. LXXX. 5.

ἐκ τῆς δόξης τῆ θυοῦ καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ] ἐν ὅττι δοῖν. Sensus enim est ob
potentiam Dei gloriosam, apparituram scilicet in illis iudiciis.

καὶ οὐδὲς ἠδυνάτο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν] Nulla Deus alia oracula edere
voluit præter ista. Verba sumpta ex Exodo XI. 33. Adde I. Regum VIII.
10. 11. Paral. V. 14. Intrare in adytum est Dei arcana discere Ps. LXXIII. 16.

ἀρχὴν τελευτῶσιν αἱ ἐπὶ ἀπληγαὶ ἢ ἀγγέλων] Nam de temporibus post il-
las plagas noua oracula incipient capite XX. infra.

CAPVT XVI.

Αἱ ἡκούσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τῆ ναοῦ] Ex adyto Dei vocem,
Vide supra XI. 13.

ἀγγέλοις τοῖς ἐπὶ αἶθραις, ὑπάγετε] Sic ὑπάγε supra X. 8.

ἐκχεύετε τὰς φιάλας τῆ θυμὸν τῆ θυοῦ εἰς τὴν γῆν] Phialas
igne plenas, iram Dei in idololâtras significantes. In
terram id est in Imperium Romanum, quomodo vocem terræ hîc
fumendam docet rerum series. In Manuscripto. τὰς ἐπὶ αἶθραις, quo-
modo legit & Latinus.

καὶ ἐκείλθεν ὁ ὀρεσμός καὶ ἐκείχετο τὴν φιάλῃ αὐτῆ εἰς τὴν γῆν. καὶ ἐξήλθεν ἔλκος
κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας χεῖρας τῆ θυοῦ] Varij ignes
erant in phialis: varij & effectus. ἔλκος κακὸν καὶ πονηρὸν ὅτι ῥησ Deut.
XXVIII. 35. Iob. 11. 7. In Manuscripto, ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους, non male.
Hæc plaga & duæ sequentes alludunt ad plagas Aegypti, significati
tamen non plane eodem. Nomine ῥησ aiunt Hebræi significari omni-
nia mala, quæ ex calore oriuntur. Et certe Arabibus ῥησ est calefa-
cere. Significantur ergo hîc omnes morbi æstuosi, in quibus præci-
pua est pestilentia. Ea autem sæpissime orbem Romanum inuasit in-
ter Trajani & Constantini tempora, vt sub Commodō maior quam
vlla ante, ita vt in Vrbe morentur quotidie bis mille homines, plu-
rimi etiam alibi, testibus Dionē & Herodiano. Non minor alia sub

Gallo & Volufiano, Zofimo referente: rursus sub Gallieno, eodem teste. Fuit & alia post Decium, cuius meminit Eusebius v 111. 17. Trebellius, Gallienus, Orosius v 11. 15. Hieronymus in Chronico Olympiade cclv 11. cuius occasione librum de mortalitate scripsit Cyprianus. Alia sub Gallieno, cuius mentio in Martyrologiis, & sub Claudio qui Gallieno successit, memorante Trebellio. Alia sub Diocletiano apud Eusebium v 11. 2.

3. καὶ ὁ δυνάστης ἄγγελος ἔξέχευ τὴν φιάλην αὐτῆς εἰς τὴν θάλασσαν] Mare in hac parte Apocalypseos simpliciter positum est multitudo hominum in Vrbe Roma. Vide supra x 111. 1.

καὶ ἐχύετο αἷμα ὡς νεκροῦ] Vt hominis ad mortē vulnerati. Vide sup. xiv. 13.

καὶ πᾶσα ψυχὴ ἢ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θάλασσῃ] Est ἰσχυρὰ. Nam πᾶσα ψυχὴ valde multos significat. Magnæ strages dicto temporis spatio editæ sunt Romæ vt Commodi temporibus, sæuitia Commodi, seditione, incendio: Et cum interfectus Pertinax imperator, & Plautianus præfectus prætorio.

4. καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἔξέχευ τὴν φιάλην αὐτῆς εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς πηγὰς τοῦ ὕδατος] In vrbes extra Romam & in vicos. Eadem ænigmatica locutio supra v 111. 10.

καὶ ἐχύετο αἷμα] Ingentes strages editæ per prouincias bello Albin, Nigri, Tetrici, Zenobia, Carausi, Alacti & motibus Bacaudarum & Carporum.

ὃς ἤκουσα τῶ ἁγγέλου τοῦ ὕδατος λέγοντος] Angelus hic tertius vocatur Angelus aquarum, quia in aquas immisit phialam. Sic Angeli quidam dicuntur ignis, aëris, pulueris apud Rabbinos.

δικαίος ἐστὶν ὁ κύριος] De hac locutione vide supra i. 8. iv. 8. xi. 17. non addit hīc ἐσθλός: quia hoc tantum vult, Deum tam iustē nunc agere cum Romani Imperij hominibus, quam olim cum Ægyptijs, Assyrijs, Babylonijs, Antiocho.

ὁ ὅσιος] Sic & supra x v. 4. Pro ὅσιος quidam Codices habent ἄγιος ὁ. Sed rectum est ὅσιος ὁ δεικνύων, misericors. Punitio enim ista Romani Imperij liberatio erat Christianorum.

ὅτι ταῦτα ἐκρίνας] Ταῦτα nempe τὰ κρίματα siue δικαιώματα. תשובה.

6. ὅτι αἷμα ἁγίων ἐπεσφηγὶς ἔχοντας] Magistratus & populi prouinciales multos occiderunt Christianos, inter quos nonnulli & prophetis donis clarebant. Infra x v 111. 20. nominantur sancti & Apostolicæ Prophetæ.

καὶ αἷμα αὐτοῖς ἐδόθηκε πίνειν] ἔ hīc valet propterea. Par pari retulisti. Bibere dicuntur sanguinē qui mœrore implentur ob interfectos parentes, liberos, cognatos, affines, amicos, populares. Desumptum ex Abdia. 16.

ἀξιοί εἰσι] Hoc meruere. Sic ἀξιοί θανάτου. Rom. 1. 32. Sic Cyri caput demissum in virem plenum sanguinis.

7. *Ἐ ἤκουσα ἐκ τῆ θυσιασθεῖς, λέγοντος*] Audiui alium dicentem, nempe Angelum qui Spiritus martyrum custodit. Ij enim sub altari. Supra vi. 9.

καὶ κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ] אֱלֹהֵינוּ יְיָ. Supra iv. 13. xi. 17.

ἀλυσθῆναι καὶ δικαίαι αἱ κρίσεις σου] Sensus idem qui supra xv. 3. & Ps. XIX. 10.

8. *καὶ ὁ πῦρτος ἄγγελος ἔχεται ἡ φιάλῃ αὐτῆ ἐπὶ τὸν ἥλιον, καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυμῶσιν τοὺς αἰθερόπους*] Ex hoc æstu solis sterilitas & eam sequens fames. Vide Matth. xiii. 6. Marci iv. 6. Fames vrit, ideo ignis nomine non male appellatur. Fames ingens sub Commodo est apud Herodianum.

καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ μαμά] Adusta illis sunt viscera præ fame.

καὶ ἐβλασφήμισαν οἱ ἄνθρωποι τὸ ὄνομα τῆ τοῦ τῆ ἐχόντος ἡ δεξιάν ἐπὶ τῆς πληγῆς ταύτης] In Manuscripto: ἐβλασφήμισαν ἐνώπιον τῆ τοῦ. Sic Hebræis יַד-יְיָ interdum est *contra*. Dixerunt ista mala euenire ob Christianos vnius Dei cultores. Dicebant postquam in Mundo Christiana gens cœpit, terrarum orbem periisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum. Ita Arnobius lib. x. & speciatim enumerat pestilentias, siccitates, bella, frugum inopiam. Cyprianus ad Demetrianum: *Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames saeviant, quodque imbres & pluuia serena longa suspendant, nobis imputari.* Vide & Ambrosium & Prudentium contra Symmachum, & Augustinum libris quinque primis de Ciuitate Dei, & Orosium libro vii.

καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δοῦναι] id est eis τὸ δοῦναι.

10. *καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἔχεται ἡ φιάλῃ αὐτῆ ἐπὶ τὸν θρόνον τῆ τοῦ*] non in singulos, sed in ipsum Imperium per quod idololatria sustentabatur.

καὶ ἐχρύετο ἡ βασιλεία αὐτῆ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ] Romana Dominatio multum amisit splendoris pristini, incursum, vastatum, partim & infessum à barbaris, Persis, Boramis, Gotthis, Burgundis, Alemannis, Marcomannis, Scythis, Sarmatis, sub Alexandro, Valeriano, Galieno, Claudio & aliis. Vide Herodianum & Latinos, qui vitas Cæsarum scripsere & Chronica. Alluditur ad tenebras Ægypti. Pari sensu יְהוָה & הַמֶּלֶךְ habes Esaiæ viii. 22.

Ἐ ἔμασαντο τὰς Γλώσσας αὐτῶν ἐκ τῆ πόνε] Aristophanes Væspis: ὑπὸ ὀργῆς ἢ χελίνῳ ἐσθίων, vbi Scholiastes, ἀπὸ τῆ τοῦ χελίν. οἱ γὰρ ὀργισμένοι ἐσθίουσι τὴν χελίν. Ita solent qui irascuntur, nec vindicare se possunt.

11. *καὶ ἐβλασφήμισαν τὸν θεὸν τῆ οὐρανοῦ ἐκ τῆς πόνε αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἐλπίδος αὐτῶν*] Coniungit phialas, secundam, tertiam, quartam cum prima. ἐκ significat hîc causam mouentem vt in sæpe apud Hebræos. Chri-

stianos, quod vnum Deum Mundi opificem colerent, vocabant *αἰθεῖς*. καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῆς ἔργων αὐτῶν] Non destiterunt ab idololatria. Imo & noua sacra addiderunt, Criabolia, Taurobolia.

12. καὶ ὁ ἕκτος ἀγγελος ἔρχεται ἔφιάλλω αὐτῷ ὅτι τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν Εὐφράτην] Pergit αἰνίσσασθαι. Nam sicut Romam, non Romam vocat, sed Babylonem, ita Tyberim, non Tyberim, sed Euphratem.

καὶ ἔξηρανθαι τὸ ὕδωρ αὐτῷ] id est per pontem viam præbuit non minus quam si siccus esset. Alluditur ad historiam Cyri Ierem. I. I. 20. 30. 31. Vide quæ ibi dicta.

ἵνα ἐποικισθῇ ἡ ὁδὸς τῆς βασιλείων ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου] Per Orientem significat Christum, vt supra VI II. 2. vbi dicta vide. βασιλεῖς nostro scriptori sunt non Imperatores tantum, sed & præsides & duces, vt diximus supra V I. 15. Intelligitur hîc Constantinus cum filiis suis & ducibus. Historia est apud Zosimum & Eusebium. Hi sunt reges quos olim figurauerant magi illi ἀπ' ἀνατολῶν Matth. I I.

13. καὶ εἶδον ἐκ τῆς σόματος τῆς δράκοντος, καὶ ἐκ τῆς σόματος τῆς θηλείας] Ex Diabolo, & idololatria Romana, quæ fera prior est, ex mari.

καὶ ἐκ τῆς σόματος τῆς ψευδοπροφητείας] idem est ὁ ψευδοπροφήτης, & fera terrestris. Sicut duo Prophetæ supra X I. II. Significant cœtus prophetarum, ita hîc pseudopropheta per ἐναλλαγὴν multitudinem prophetarum. Sic ἡ εἰκὼν multitudo simulacrorum, vt supra obseruauimus.

πνέοντα ἑῷα ἀκάθαρτα ὡς βάτραχοι] Et hîc allusio est ad ranas Ægypti, sed αἰνίσματα πόδως. Ranæ & impuræ sunt, & in cœno versantur, & coaxant nullo cum fructu. Ignaros legis ranis comparat etiam Schemos Rabba. Tres isti spiritus, qui ranis comparantur, sunt exstispicium, auspiciū & libri Sybillini, quibus fidebat Maxentius. Vide Zosimum libro I I. In Manuscripto abest ἑῷα.

εἰσὶ γὰρ πνέοντα δαιμόνων ποιουῦντα σημεῖα] Vera interdum dicunt, Dæmonis instinctu atque opera, Deo id sinente.

ἀεκπορεύσονται ὅτι τῶν βασιλεῖς τῆς οἰκουμένης ὅλης] Decipient Maxentium & procures qui cumeo.

συνάραξιν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τῆς θουδ τῆς παντοκράτορος] Dies illa magna est, qua Constantinus Romam cœpit.

14. Ἐἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης] Hæc & quæ sequuntur, vsque ad ἐσυνήραξιν legenda per παρένθεσιν: & sunt verba Christi. Vide supra I I I. 3. Ait Christus de improviso se superuenturum idololatriis.

μακάριος ὁ ῥηγορῶν] Admonitio est ad Christianos, vt supra I I I. 2. 3.

καὶ τηρεῖν τὰ ἰμαῖνα αὐτῷ] Qui perstat in bonorum operum studio. Infra X I X. 8.

ἵνα μὴ γυμνὸς θεωρητῇ] vt ille de quo supra I I I. 17.

καὶ βλέπωσι τὰ αἰχμησώμενα αὐτῷ] Et hîc est actiuum plurale pro passiuo singulari. Et appareant ea quæ regi debent πῆγαι αἰχμῶν γυμνότητος supra.

Diximus autem significari priora crimina, quæ Deo conspicienda se præbent, nisi obtegantur per vitam meliorem.

16. καὶ συνήγαγον αὐτοὺς] nempe illa ξία πνύματα in vnum contraxere reges adduces idololatrias: fecere ut conuenirent.

εἰς τόπον τὸν καλούμενον Ἐβραϊστὶ Ἀρμαγεδών] In Ianiculo qui ex illo conuentu recte dici posset *Mons congregationis*. Id enim כנרת-ה. Coiere enim in eum locum ex parte Constantini nonaginta millia peditum, octo millia equitum, ex Germanis maximè, & Gallis & Britannis. Ex parte Maxentij centum & septuaginta peditum millia, octodecim equitum millia ex Romanis, Italis, Thuscis, Siculis, Chartaginensibus. Ita enim Zosimus. Magedo vocata fuit planities vbi Iosias periit 1. Regum xxi. 29. 11. Paralip. xxxv. 22. Zach. xii. 11. Verum ea historia hîc non respicitur, sed potius strages à Baraco in Cananæos edita ad aquas Mageddo Iudic. v. 9. Aquæ solent esse in Montanis locis. ה Hebræum solet verti per אר. Sic Ἀργεῖζιν apud Eusebium in Præparatione. קרני-ה. Sic Arsamosata apud Plinium & Tacitum ארמשה-ה id est mons Solis Syna. Nimirum literæ ה pronuntiatio ita erat tenuis, ut non audiretur. Et ipsa litera ה Græcis E.

17. καὶ ὁ ἔσθρων ἀγλαὸς ἐξέρχεται φιάλῃ αὐτῷ εἰς τὸν αἶρα] id est εἰς τὸ μεσουράνημα, ut supra xviii. 13. xiv. 6. Quare hoc? Quia hæc mala latebant spargenda, in mare, amnes, terram id est populum urbis, in vrbes aut oppida minora & in omnes partes ditionis Romanæ.

καὶ ἐξήλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ] ab adyto cælesti. Ingens arcanum patefit: Romam esse mortalem. In Manuscripto, ἐκ τοῦ ναοῦ, sine illis τοῦ οὐρανοῦ. Et sic Latinus.

ἀπὸ τοῦ θρόνου] id est ab illo Adyti loco in quo magnifice Deus sedit supra Cherubinos, pedes imprimens Arcæ. Ea enim figura Dei sedes concipiebatur apud Hebræos.

λέγουσα, γέγονε] Fuit Roma. Similis locutio infra xxi. 6.

καὶ ἐρχόντο αἰσραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναὶ] id est φωναὶ βροντῶν. Sic & supra iv. 5. v. 11. 5. pro quo φωνῶν βροντῶν habent us supra vi. 1.

καὶ σεισμὸς ἐρχέτο μέγας οἷος ὅτε ἐρχέτο ἅψ' οὐ οἱ ἀνθρώποι ἐρχόντο τηλικούτος σεισμὸς οὕτω μέγας] Terræ motus hoc loco est ingens rerum mutatio. Supra xi. 13. Pf. xviii. 8. & apud Prophetas veteres sæpe. Illa οἷος οὕτω μέγας sunt ἐξηγητικὰ eius quod præcessit οἷος: qualis non fuit: nempe tantus ideoque admirabilis. Isterræ motus est Ostrogotthorum dominatus in Italia Gentium Regina, adeoque in ipsa vrbe Roma. In Manuscripto: ἅψ' ὁ ἀνθρώπος ἐρχέτο &c. per ἐναλλαγῶν de qua modo diximus. Daniel pro eo dixit: οἷα οὐ γέγονεν ἅψ' ἐρχήθη ἔθνος ἐν τῇ γῇ.

19. καὶ ἐρχέτο ἡ πόλις ἡ μεγάλη] Sic & xv. 18. infra Μεγάλῃ πόλιν dicunt Romam indicantes Tatianus, Porphyrius, Græcorumque alij.

εἰς τρίτα μέρη] Sumtum ex Ezechiele v 1. 2. ex quo loco intelliges Romæ partem tertiam igne exustam, partes alias duas exhaustas atque desertas. Id factum à Totila qui & tertiam partem mœnium destruxit. Narratur res ipsa, plane vt his verbis conueniat, apud Procopium Gotthi corum 111. & 1v.

καὶ αἱ πολεῖς ἧν ἐθνῶν ἔπαιον] Multæ vrbes in Italia & in prouinciis à Gotthis euerfæ. ἐθνῶν dicit quia ad tempora Honorij plebs plurima & Senatores multi manebant idololatræ, vt dicemus infra xv 11. 16.

καὶ βαβυλῶν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτῆς] Illud καὶ hic est sic: & ἐμνήσθη passiuum vt Act. x. 31. Meminisse Deus malarum actionum dicitur, cum eas vlciscitur, vt Osee vii. 2. viii. 13. Illa verba βαβυλῶν ἡ μεγάλη sumta ex Daniele 1v. 17. Deus ostendit illo euento se non oblitum criminum Romæ. τὸ οἶνον τοῦ θυμοῦ, id est vini venenati, vt diximus supra xi v. 8. xiv. 10. τῆς ὀργῆς, id est quod venit ab ira Dei, vt dicto loco xiv. 10. Hoc quid sit, amplius explicabitur capite sequente.

καὶ πάντα νῆσους ἐφύγα, καὶ ὅρη ἐχ ὀρέθησαν] Euerfa sunt multa oppida maritima quæ ὀρια Hebræis, νῆσους interpretibus: multæ etiam arces in mediis terris. Arcibus enim dari montium nomen diximus supra viii. 8. Et elegans est ἀλληγορία: quia per terræ motus transmoueri solere & montes & insulas diximus supra v 1. 14.

καὶ χαλάζα μεγάλη ὡς τάλανταία καταβαίνει ἐκ τοῦ ἔρεινου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους] Ingens obdurationis iudicium in reliquias idololatrarum. Supra viii. 7. xi. 19. nec male seruauit τὸ ὅρεινον comparationis. Nam & grandinem ingentium saxorum magnitudine interdum cecidisse narrant complurium regionum ac temporum historia. Omne quod graue est Græcis dicitur τάλανταϊον vel τάλανταϊον vt νοσημαῖον τάλανταϊον apud Alcæum. Est autem hîc applicatio allegoricæ historiæ quæ in Exodo ix. 24.

καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης ὅτι μεγάλη ἔστιν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα] Tanta erat animorum obduratio vt reliquiæ idololatrarum in Imperio Romano, magis magisque Christianis maledicerent, tanquam ipsorum religio omnium horum malorum caussa esset. Hic fuit vltimus singultus moribundæ idololatriæ. Intelligendi autem hîc præcipue Senatores Romani qui per Italiam sparsi, alij hîc, alij illic à Gotthis sunt interfecti.

CAP V T XVII.

ΑΓ' ἦλθεν] alio tempore. In Manuscripto ἔξῃλθεν.

εἰς ἐκ τῶν ἐπὶ αὐτῶν ἀγγέλων τῶν ἔχοντων τὰς ἐπὶ αὐτῶν φιάλας] Septimus ea quæ de Romæ ruina breuiter dixerat clarius fusiúsque explicaturus. Ideo hoc caput & sequentia puto in paucorum fuisse manibus: & inde factum vt Apocalypsis minus nota esset vulgo.

καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ] Vt amicus cum amico.

λέγων, δέυρο] δεῦρο idem quod ὑπαγε supra x. 8. Adesdum.

δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης τῆς καθαρμένης ὑπὲρ τῶν ὕδατων τῶν πολλῶν] Ostendam tibi & bestia illa maris vnde regatur, & quæ sit illa Babylon de qua dixi, & quibus modis Deus sua in eam ludicia sit exerciturus. πόρνη est eadem quæ ante Babylon, vt apparet infra 31. 45; Romana Dominatio, sicut Babylonica dominatio mulieris specie describitur apud Esaïam xlviii. 1. πόρνη autem ob multiplicem idololatriam. Vide Esaïam i. 21. Mich. i. 7. Nah. iiii. 4. & quæ supra xiv. 4. Sedet ea super aquas multas, quia imperat & mari & fluminibus, id est Populo qui Romæ est, & qui in aliis vrbibus. Vide infra 15. Supra xvi. 3. 4. Sunt autem verba sumpta de Ieremia L. 13. vbi in Græco est κατασπινυμέναις ἐφ' ὕδασι πολλοῖς.

2. μετ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς] Secuti eius auctoritatem & exemplum, vt supra xii. 3. xiii. 14. Imo & ipsam adorarunt. Quod ipsum etiam his verbis intelligi potest, vt videre est Ierem. iiii. 9. Ezech. xvi. 17. xxiii. 37.

καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς] Vide supra xiv. 8. & ibi dicta. Ibi τὰ ἔθνη, quod hîc τὴν γῆν totum complexum quantus quantus erat Imperij Romani. Vide & infra xviii. 3. Sumtum de Ieremia L. 7. vbi de Babylone agitur,

3. καὶ ἀπήνεκά με εἰς ἔρημον ἐν πνύματι] De voce ἐν πνύματι vide supra i. 10. Vidit solitudinem, vt intelligeret talem fore populosa illius Urbis exitum. Vide de Babylone Ieremiam L. 13. L. 63.

καὶ εἶδον γυναικᾶ καθαρμένην ὑπὲρ θινὸν κόκκινον] Coccineam feram, id est coccinatam, coccino instratam: nimirum quia eo colore tingi solebant Imperatorum Romanorum paludamenta. Plin. xxi. 2. Sic dicuntur *picti scuta Labisci*. Clariùs ergo significat de idololatria se non alia quam Romana supra egisse. Ei insidebat mulier, quæ est Romana Dominatio, idololatriam regens & quæ vellet agitans. Erat enim Decretum vetus, ne quis Deus esset, nisi à Senatu probatus. Testis in Apologetico Tertullianus.

γέμον ὀνομαζέων βλασφημίας] Plena diis qui ita dicebantur in veri Dei

iniuriam. ὀνόματα βλασφημίας hīc sunt οἱ λεγόμενοι 1. Cor. xviii. 5. De voce βλασφημίας vide supra xi. 14. 5.

ἔχον κεφαλὰς ἐπ' αὐτῶν.] Quæ duplicem habent significationem & Imperatorum quos ex nummis Iohannes nouerat : eorum autem facies erant in his septem capitibus : & septem montium, siue collium, in quibus sitam Romam nemo ignorabat.

καὶ κέρατα δέκα.] Hæc cornua decem in hac visione significant decem reges, qui tempore Iohannis nondum erant in fide & reuerentia Imperij Romani. Manifestum id fit infra 12. & sequentibus.

4. καὶ ἡ γύνη ἡ φοβεβλημένη πορφύρεον καὶ κόκκινον.] Coccineum belli gestamen Romanum, purpura pacis, tum in tota toga Imperatorum, tum in lato clauo Senatorum. Hieronymus Prologo ad Didymum: *Cum in Babylone versarer & purpurata meretricis essem colonus.* Idem ad Algasiam: *Vnde Apocalypsin Iohannis in fronte purpurata meretricis scriptum est nomen blasphemiae, id est Roma Aeterna.* Et ad Esaia xxi. v: *Babylon quæ sedet in septem montibus purpurata.* Et ad Marcellam. *Lege Apocalypsin Iohannis, & quid de muliere purpurata, & scripta in eius fronte blasphemia, septem montibus, aquis multis & Babylonis canteturexitu, contuere.* In Manuscripto est φορφερεῖον, nempe ἱμάτιον Et nota meretricem sumsisse sibi ornatum Tabernaculi diuini. Nam Exodi xxv. 4. est שֵׁנִי וְתוֹלַעַת אֲדָמָה in Græco πορφύρεον, κόκκινον διπλοῦν.

κακρυσταμὲν χρυσῶ καὶ λίθω ἡμίᾳ καὶ ῥαβδίταις.] Opes simul & luxum significat. Neque dubito quin imagines Urbis Romæ in templis cum tali ornatu fuerint. Mulierum cultus in auro, argento & gemmis & vestibus deputatur apud Tertullianum. Par ornatus regis Tyri Ezech. xxviii. κακρυσταμὲν χρυσοῦ, de Babylone Esaia xiv. 4. Sed est hīc σύνθεσις. Nam κακρυσταμὲν de auro proprie dicitur, de lapidibus & gemmis improprie. Λίδος ἡμίος aut πολυτελής ἡ ἱερὴ ἁβν. xii. 30. 1. Regum v. 17. vii. 9. 10. 11. Reg. x. 2. 10. 11. 1. Paralip. xx. 2. xxi. 2. 11. Paralip. iii. 6. ix. 1. Prou. iii. 5. Dan. xi. 38.

ἔχουσα χρυσίου ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς γάμον βδελυμάτων.] Aureum dicit poculum ob diuitias vt & Ierem. li. 7. βδελύματα autem in viso quidem intelligendo humor foetens : in re vero dii falsi, quos Græci vocant βδελύματα vbi in Hebræo אֱלִילִים vt Esaia xx. 8. 20. אֱלִילִים addito Gentium vocabulo, vt 1. Reg. xi. 5. 33. גִּלְלִים 1. Regum xxi. 26. Ezech. xxx. 13. חַמְסִים Esaia xvi. 8. plurimis vero in locis אֱלִילִים & תועבות : Hi sunt

quos Roma recepit

Aut dedit ipsa Deos.

καὶ τὰ ἀνόμια τῆς πορνείας αὐτῆς.] Ita habet & Manuscriptus. Quod si sequimur illud καὶ ἐξορκιστῶν, ad explicandum quid sit poculum abominationum ; nempe impuritates scortationis, id est idololatriæ ipsius,

ipſius, quas meretur alijs propinar. At alij quod dicit iſta ſententia
 quomodo videretur iſte Lanius. Arethas vero, non
 debet bar & ipſa apparere cum
 nomine in fronte, quia alijs cauſa erat veſtionem nominibus inſcri-
 berent. *μυστήριον* id eſt quod nomen non eſt quale vulgo vocatur, ſed

μυστήριον. Vocatur *μυστήριον* & id quod latenter ſignificatur aliquid, &
 id quod ſignificatur, vt ſupra 1.20. & infra 7. Sed ea acceptio eſt qua-
 rum his habemus, magis propinar

Βαβυλὼν ἡ πόλις] Sic & xvi. 19. vbi cauſas attulimus. huius apper-
 lationis.

ἡ πόλις ἡ πόλις] *ἡ πόλις ἡ πόλις* habet Arethas, & ita legit Lanius.
 Mater ſcortationum eſt, quia latiffime propagauit idololatriam
 ſuam.

καὶ ἡ πόλις ἡ πόλις] Quia & nouos deos dederat, & ipſa inter
 deos erat.

6. *ἡ πόλις ἡ πόλις*] Vidit eam ore rabido, deſpumante & euomentem ſangui-
 nem, vt ebrij ſolent. Sanctos hic vocat Chriſtianos quos ſuis *μαρτυρὰς*
 doctores qui eximie ſupra alioſ teſtimonium Chriſto præbant.

καὶ ἡ πόλις ἡ πόλις] Miratus ſum feminam tam ſpe-
 cioſam, tam ornata, ita temulentam agere & oruentem, hanc mu-
 lierem in illo viſo capite xiii. non conſpexerat.

7. *καὶ ἡ πόλις ἡ πόλις*] Vbi rem intelliges, non an-
 raberis hoc viſum.

ἡ πόλις ἡ πόλις] quid ſub hac figura lateat. Sic ſu-
 pra 1.20.

καὶ ἡ πόλις ἡ πόλις] Per eam illa inueſtigatur. Dicit *ἡ πόλις*
 quia ſupra xiii. eius facta mentio.

καὶ ἡ πόλις ἡ πόλις] Supra 3. xiii. 1.

8. *ἡ πόλις ἡ πόλις*] Hic *ἡ πόλις* vocat *ἡ πόλις* illum qui pars
 potiſſima, id eſt oſerat *ἡ πόλις*. Supra xiii. 2. Is Domitianus patre
 abſente fuerat, id eſt nomen ſedomque Cæſaris acceperat, vt ait Ta-
 citus. Martialis de eo:

Solus Iulius cum iam retineret habenas

Tradidit, inque ſuo tertius orbe fuit.

ſcripſit ei Veſpaſianus: Gratias tibi ſoli habeo, quod mihi impe-
 rium non abſtulisti, teſte Dione. Inſtauit ſe & Patri & fratri impe-
 rium dediffe, vt ait Suetonius. In ſumma terminos ætatis & alia con-
 ceſſa filio egrediebatur, quæ & ipſa Taciti ſunt verba. Paria habet
 Joſephus ſine libri quarti de Bello Iudaico.

καὶ οὐκ ἔστι] Hoc tempus, id est, cum Vespasiano principe Ephesi ageret Iohannes, non erat cum imperio Domitianus, sed in priuati modum redactus modestiam, imprimisque studium poëticæ simulabat, ut ait Suetonius: ut vero Tacitus, modica quoque & usurpata antea imperij munia omittebat, simpliciteris ac modestiæ imagine in altitudinem conditus, studiumque literarum & amorem carminum simulans.

καὶ μέγα ἐκ τῶν λατῶν ἐκ τῆς ἐβύσσου] attoller se ex suis latebris. ex obscuro potens quædet.

καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει] ἡλικία Num. xxv. 24. ἀπώλεια hîc ut & Ioh. xvii. 12. 11. Thess. ii. 3. non mortem quamlibet, sed pessimum exitum significat, qualis Domitiano obtrigit, interfecto domesticorum suorum manibus: de quo videri potest Suetonius & Philostratus. Notandum autem sicut Domitiano feræ nomen datur, ut præcipuo feræ membro, ita in eius rebus adumbratas res ipsius idololatriæ, quæ interdum sæuitiam suam exercuerat, ut sub Claudio, Nerone & aliis interdum conquieuit, ut sub Vespasiano, resumfit sæuitiam ut sub Domitiano, Traiano & aliis, ac postremum funditus interiit, ut videmus infra xix. 20. 21.

καὶ θαυμάσουσιν οἱ καταικουῦντες ἐπὶ τῆς γῆς] Mirabuntur exitum respondere multis ostentis de quibus videri potest Suetonius & Dion.

ὡν ἡ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ὑπὸ καταβολῆς κόσμου] Hac locutione quid significetur diximus supra xiii. 8. Sensus est Christianos in Scripturis versatos non miraturos euenire Domitiano Romæ, quod olim Baltassari Babylone. Dan. v. 30. qui itidem prædictum exitum vitare non potuit.

βλέποντες τὸ θεῖον ὅ, π ὡ, καὶ οὐκ ἔστι καὶ παρίσται] ὅ, π hîc est pronomen non coniunctio. In Manuscripto est βλεπόντων. Non malè. Solent enim Græci participium etiam solum in genitiuo ponere, vbi Latini ponerent nomen aut pronomen & simul participium, utraque absolute posita, ut loquuntur Grammatici.

9. ὧδε ὁ κύριος] Hæc est apertior figurarum explicatio, quæ iam sequitur.

ὁ ἔχων σοφίαν] quæ explicatio ostendit mirabilem Dei sapientiam, res præteritas & præsentis & futuras simul ob oculos ponentis. Vide supra xiii. 18. Sæpe in prophetis sermonibus cum futuris simul exhibentur præterita ob connexum aut similitudinem: ut Ezech. xvii. xix. xxiii. xxxi. Zach. v. vi. xi.

αἱ ἐπὶ τὰ παλαιὰ ἐπὶ τὰ ὀρη εἰσὶν, ὑπαὶ ἡ γυνὴ κείνη ἐπὶ αὐτῇ] Græci dicerent, ἐφ' ὧν ἡ γυνὴ κείνη. Sed Iohannes præter cæteros amat locutiones Hebraicas. Dominatio Romana

septem montibus infidet, quia ibi erat sedes Imperij, vt Tacitus loquitur.

Ἐ βασιλεῖς ἐπ' αὐτῶν εἰσιν] Simul per illa capita notantur & Imperatores septem, quorum facies in illis capitibus apparebant, ita vt in nummis.

οἱ πάντες ἐπεσον] Vi periere. Id enim ἡδὲ Hebræis Exodi xxxii. 28. Leuit. xxv. 1. 8. Ezech. xxxii. 20. Osee vii. 7. 15. Ps. xci. 6. & alibi. Hi quinque sunt Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius. Incipit à Claudio, quia Tiberio & Caio nulla notitia Christianorum. Et sicut Ezechiel semper tempora putat à sua deportatione, ita & Iohannes à suâ numerat principes.

ὁ εἰς ἔστιν] Vespasianus: de quo nihil mali prædicitur, quia Christianis non nocuit, teste Tertulliano.

ὁ ἄλλος οὐκ ἔστιν] Titus cuius facies itidem in capite vltimo conspicietur.

καὶ ὅταν ἔλθῃ] Nempe ad principatum, id enim hîc ἐρχομαι. Qui munus aliquod auspicatur dicitur ἐρχομαι Matth. xv. 11. 18.

ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μῆναι] Exiguo tempore victurus est post adeptum principatum, biennio scilicet & mensibus duobus, vt notat Suetonius. Δεῖ hîc nota futuri, vt Matth. xv. 11. 18. & alibi.

11. Ἐ πρὸς θηρίον] os feræ. Συνοικδοχὴ vt diximus. Os illud dentes habebat Leoninos. Seneca & Paulus Apostolus Neronem Leonem dixere. Domitianus dictus Caluus Nero: Portio Neronis de crudelitate in Apologetico Tertulliani.

ὁ ὡς ἔστιν ἔστιν αὐτὸς ὁ ὅσος ἔστι] Ἐ postremum hîc abundat, more Hebræo. Is quem feræ os esse dixi, est octauus in ordine principum, quibus res fuit cum Christianis.

Ἐ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἔστι] Natus est ex vno illorum septem quos dixi, nempe ex Vespasiano. Εἰ vel ἔξ poni solet in significanda alicuius origine vt Matth. i. 3. 5. 6. Luc. i. 27. Ioh. i. 3. Act. xv. 26. Rom. i. 3. ix. 10. 11. Tim. ii. 8. Hebr. vii. 8. supra vii. 4. & sequentibus. Deinde ἐκ τῶν breuiter dictum pro ἐκ τῶν πινος ἔστι, de quo loquendi genere egimus ad Matth. xx. 13. 34. Luc. xxii. 16.

Ἐ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει] malâ morte peribit. Præfens pro futuro, more prophetico.

12. Ἐ δὲ δέκα κίερα αὐτῶν εἰσιν] nempe in hoc viso postremo. Alii enim reges significati erant in viso cap. xiii. Sed vt illi reuerentiam exhibuerant Romano Imperio, ita & hi exhibebunt, suo tempore.

δέκα βασιλεῖς εἰσιν] Successiones regum reges vocat, vt Daniel. vii. 17. in Hebræo, & vii. 20. vt ibi annotauit Hieronymus. Sic & Ierem. xxv. 11.

οἱ πινες βασιλείαν οὐκ ἔλαβον] Nempe in partibus Imperij Romani.

G g ij

ἀλλὰ ἔξυσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μὴ τὴ θηλείᾳ] Simul & regna accipient intra Romani Imperij limites, & Romana sacra amplectentur: sed ad modicum tempus. Id enim vult μίαν ὥραν. Reperitur hoc sensu in Græco Dan. i v. 6. vbi in Chaldaïco כְּתִיבָא כְּתִיבָא. Pro eodem dixit Paulus πρὸς ὥραν Philem. 15. πρὸς καιρὸν ὥρας. i. Thess. ii. 17. Et ita hunc locum explicant Andreas & Arethas. Sic & infra xviii. 17.

13. οὗτοι μίαν γινώμεν ἔχουσι ἐ πλὴν δύναμιν ἐ πλὴν ἔξυσίαν ἀπὸ τῆς θηλείας διδασκῶν] receptâ Populi Romani consuetudine, vt haberet instrumenta seruitutis & reges, vt Tacitus loquitur in Soceri vita. Lucanus,

Atque omni Latio quæ seruit purpura ferro.

Vires, inquit, suas & ius imperij eò conferent vt & Romanis & eorum religioni inseruiant. Primi omnium Gotthi facti sunt federati Romanorum: Docet nos id Procopius Gotthicorum i v, ante tempora Maximini, vt ex Iornande discimus. Decem autem illi reges barbari qui in reuerentia fuere Romani Imperij, ad breue tempus, sunt, Ostrogotthi: Wisigotthi: Vandali: Gepidæ: Langobardi: Heruli: Burgundiones: Hunni: Franci: Angli siue Saxones. Hi omnes regna habuere intra fines vereres Imperij Romani, vt ex Procopio, Iornande, Orosio, Paulo Diacono discas. wisigotthi contra Attilam Romanis adfuere: Contra Herulos Ostrogotthi: contra Sueuos Wandali: contra eos quos dixi Herulos Gepidæ, & contra Ostrogotthos: Langobardi contra Gepidas, deinde contra Ostrogotthos & Francos: Heruli contra Persas, deinde contra Wandalos: Burgundiones contra Francos & contra Ostrogotthos: Hunni contra Persas & Wandalos & Ostrogotthos: Franci contra Ostrogotthos & Wisigotthos & Sueuos: Anglosaxones contra Pictos & Brittones.

14. οὗτοι μὴ ἀρνίον πολεμήσουσι] id est in Christianos sæuiant Romanorum exemplo. Eo sensu ποιεῖν πόλεμον habuimus supra xi. 7. xii. 17. xiii. 7. Eadem locutio apud Ieremiam i. 19.

καὶ τὸ ἀρνίον νικήσῃ αὐτούς] Christus efficiet vt omnes illi Populi eorumque reges tandem fiant Christiani. Hieronymus vbi Christianos populos sui temporis enumerat, addit & Gotthos. De cæteris quoque res in aperto.

ὅτι κύριος κυρίων ὅςτι καὶ βασιλεὺς βασιλείων] Deus iam olim promiserat fore vt Christo plurimi reges ac Dynastæ obedirent, Ps. ii. Dan. v 11. 27. Vide supra i. 5. κύριος κυρίων siue κύριος τοῦ κυριεύοντων vt i. Tim. v 1. 15. מֶלֶךְ מַלְכֵי מַלְכֵי.

καὶ οἱ μετ' αὐτῶν κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί] Etiam illi sua patientia & bonæ vitæ exemplo & sanis sermonibus reges vincent. Sic & supra xi. 11. Nota tres gradus, vocari: deinde eligi: Matth. xx. 16. xxii. 14: Postremum perseuerare ii. Petri i. 1.

15. καὶ λίγη μῆς, καὶ ὕδατα ἀ εἶδες, οὐ ἡ πόρνη κτίσθητα, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ καὶ ἔθνη

καὶ γλῶσσαι] Hanc distributionem iam aliquoties habuimus, vt supra v. 5. vii. 9. xi. 9. xiii. 7. xiv. 6. Multarum linguarum homines sub imperio Romano fuisse notum ex Virgilio & Martiale. De his populis vide Appianum initio. Per aquas intelligi gentes habes apud Achmetem CLXXV III. Aqua aquæ succedit, & manet idem mare aut amnis: sic homines hominibus, & manet idem populus. Vtuntur hac similitudine Philosophi, quorum meminimus lib. 11. de Iure Belli ac Pacis ix. 3. Apud Nahumum 11. 8. Niniue piscina aquarum, id est, vrbs populosa interprete Chaldæo.

16. καὶ τὰ δέκα κλέαται αὐτοῦ καὶ τὸ θηρίον] ὅτι τὸ θηρίον habet Arethas & libri multi: nec aliter legit Latinus.

ἔτι μισήσουσι τὴν πόριν] Suo tempore insurgent hostiliter in dominationem Romanam. Hoc maximè conspectum Honorij temporibus, vt videre est apud Procopium & historicos alios. Hæc est Romani status abscissio in decem reges, apud Tertullianum: regni Romani defectio apud Ambrosium: Discessio Gentilium à Romano Imperio apud Hieronymum. εἰς δέκα βασιλείας διηρῆθη τὴν οἰκουμένην ait Arethas.

καὶ ἡρμαρμήνῳ ποιήσουσιν αὐτὴν] Magnis afficient cladibus: πόνος τε ἀνθρώπων ἀπάντας ἐκτείνον, ὅσοι ἐγγύοντο ἐν πασὶν ὁμοίως μὲν περιεσύντας, ὁμοίως δὲ νέας, ἅτε γυναικῶν, ἅτε παίδων φειδόμενοι.

ἔν γυμνῷ ποιήσουσιν αὐτὴν] Abstrahent aurum, lapides, vniones. Hoc factum est per Alaricum Gotthum, & per Genzericum Wandalum. De illo Procopius: ἐν Ρώμῃ τῇ τε δημοσίῳ καὶ τῇ ἰδίῳ ἐδοποιῶν ἀπολιπόντων: De altero vero: χρυσὸν τε καὶ ἀργύρεον καὶ τῇ ἄλλῳ βασιλείᾳ κτημάτων πολὺν πρῆμα ἐν ταῖς ταύταις ἐνθρόνους εἰς Καρχηδόνα ἔπλεον ἐσύλησε δὲ τὸν Διὸς τῇ Καππαλίου νεών.

καὶ τὰς σαρχὰς αὐτῆς φάγονται] Prouincias in suos vsus vertent, spretâ Romanorum amicitia. Sic Daciam, Pannoniam, Thraciam, Illyricum, modò hi, modò illi populi inuasere: præterea Galliam Gotthi vtrique, Burgundiones, Franci: Hispaniam wandali primùm, deinde Visigothi: Africam wandali: Britanniam Anglosaxones: Italiam ipsam cum Dalmatis, Alpibus, Norico, Ostrogotthi, deinde Longobardi. Locutio sumpta ex Esaia x. 18. & xlii. 76.

καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρὶ] Ipsam Babylonem, ipsam meretricem comburent, nempe ζῆλον μέγας quod subintelligendum ex superioribus xvi. 19. Est talis συνεκδοχή etiam historicis frequens. Sic i. Macc. 1. 33. ab Antiochi hominibus exusta Hierosolyma, quod de pulcherimis quibusdam ædificiis interpretatur Iosephus, & consequens in vtroque Macchabaïco historia ostendit. Prophetis autem frequentissima talis locutio, vt Ezech. xxi. 12. & alibi sæpe. Fuit vetus traditio apud Iudæos fore vt Roma incenderetur. Habes eius indicia apud Bachaium & apud Iouathanem i. Sam. 11. 5. Ezech. xxxix. 16.

Eam Iohannes hîc approbat, vt & alia eius generis non pauca. Impletum hoc per Ostrogotthos sub Totila : Procopius Gotthicorum IV. ἐτύχανε ὅ Τωπίλας πολλὰς μὲ ἐμπερησάμενος τὰς τῆς πόλεως οἰκοδομίας. Nec est quòd quisquam opponat tunc Romam fuisse Christianam. Contrà enim verum est etiam postquam Imperatores facti erant Christiani, Romæ mansisse idololatriam tum in Senatu, tum in plebē. Nec in Senatu tantum erant pagani, sed & Consulatus adipiscebantur vt Symmachus, cuius oratio exstat pro sacris paganis. Hieronymus ad Esaïæ LVII. de suis temporibus agens : *Ipseque Roma orbis domina in singulis insulis, domibusque tutelæ simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem ædium isto appellant nomine, vt tam intrantes quam exeuntes domum suam semper inoliti admoneantur erroris.* Et hæc est causa cur idem Hieronymus cum Romæ viueret, se purpuratæ meretricis colonum fuisse dicit in Prologo ad Didymum. Cum Totilas urbem inuasit, iam plerique ciues effugerant, multi fame extincti, multi trucidati, ita vt de plebe ægrè restarent quingenti. Ad hæc cum secutum est multarum ædium Romæ incendium, portæ dirutæ, mœnium pars tertia disiecta, noluerunt Romani redire Senatores, & alij qui exierant paganismo contacti. Sunt, quæ hîc sunt, verba sumpta de loco Danielis VII. II. In pari causa par euentus. Vide quanta fuerit Dei patientia in expectanda idololatrarum conuersione.

17. εἰ γὰρ θεὸς ἐδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτῶν καὶ ποιῆσαι γνώμην μίαν] Loquitur tanquam viueret tempore illorum decem regum. Deus illis regibus vsuserat, tum ad augendum, tum ad labefactandum Romanum Imperium. Illa καὶ ποιῆσαι γνώμην μίαν, absunt à Manuscripto, vt & à Latino.

Ἐδοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτοῖς τῷ θεῷ] Vt non diutius obedirent Romæ, & simul Romanæ idololatriæ quam id Deo videretur. λόγοι θεοῦ hîc sunt Dei decreta : nempe illa de discerpendo in multos reges Imperio Romano. Dei decreta apud Hebræos vocantur verba, vt & hominum cogitata. Est & in eo Hebraïsmus, quod dixit οἱ λόγοι τοῦ θεοῦ, cum potuisset dicere αὐτοῖς. Nam θεὸς præcesserat.

18. καὶ ἡ γυνὴ ὡς εἶδες] Cuius vidisti figuram.

ἔστιν ἡ πόλις ἡ μεγάλη] Supra XVI. 19. & hoc capite I. 5. Sic solent Prophetiæ posteriores per gradus quosdam clarius eloqui id quod priores dixerant occultius.

ἡ ἐχρυστα βασιλείαν ὅτι τὰ βασιλείων τῆς γῆς] Post descriptionem ex septem montibus, non poterat adferri altera clarior quam ista. Vide supra 12. Intelligitur sub figura mulieris non sola vrbs, sed dominatio in ea vrbe sedem habens, vt iam diximus.

CAP. XVIII.

Αἱ μὲν ταῦτα εἶδον ἄλλον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔχοντα
καὶ ἑλυσίαν μεγάλην] Ille Angelus consequentia incen-
dium Romæ nuntiavit, cum quadam ante dictorum ex-
plicatione. Sicut Babylonis veteris devastatio, non
semel, sed sæpius prædicatur apud Esaiam & Ieremiam,

interdum cum iis poetice coloribus, ut lector velut in rem præsentem
adductus cadauer urbis aspiciat, ita & de altera Babylonē faciendum
fuit. Quare quod paucis verbis indicatum fuerat supra xvi. 9. &
xviii. 6. id nunc tanquam in pictura subijcitur oculis. Angelus hic
est quia a Deo potestatem acceperat sane magnam, ostendendi Mun-
do Romam nec æternam esse nec invictam. Descendere ergo ex cae-
lo visus est is Angelus ad exercendam scilicet illam potestatem.
Dan. xii.

καὶ ἡ γῆ ἰσχυρὰ ἐκ τοῦ δόξης αὐτοῦ] Verba ex Ezechiele xl. iii. 2. ἀόξα
hic ut בְּכָד Hebræis fulgorem significat. Exodi xl. 32. Num. xiv.
10. 11. Cor. iii. 7. Hic splendor significabat fore ut per eum disce-
rent homines quod ignorabant, Romam, ut dixi, non esse æternam.

καὶ ἔκραζεν ἐν ἰσχυρᾷ φωνῇ] Rem magnam magno clamore significavit.
λέγων, ἔπεισεν, ἔπεισε Βαβυλῶν ἡ μεγάλη] Est ἀπὸ τοῦ hic pro præsentī.
Nam res velut præsens ostenditur. En cadit Roma. Verba desumpta
ex Esaiæ xxi. 9. & Ierem. li. 8. ut diximus supra xiv. 8. Hæc est illa
dies quam sibi cum lachrymis imaginabatur Scipio ardente Cartha-
gine. Vide Polybium & Plutarchum.

καὶ ἐξήντητο κατὰ τὴν ἐξουσίαν τῶν δαιμόνων] Græci ἐξήντητο quod est de Babylone
Esaiæ xxi. 21. vertunt δαιμόνια, & in Manuscripto hoc loco est δαιμόνων.
Sunt autem ἐξήντητο δαιμόνια ἑαυτομόρφα ut diximus ad Levit. xvii. 7.
Solent autem quædam Dæmonum genera delectari locis desertis.
Matth. xii. 43. Idem affirmant ad Esaiam Cyrillus & Procopius. Vi-
de & Cassianum Col. vii. 23.

καὶ φυλακὴ πάντος πνιδύματος ἀκαθάρτου] Hoc καὶ est ἐξήντητο eius quod
præcessit. Nam δαιμόνια sunt πνιδύματα ἀκάθαρτα Matth. x. 1. Marci i.
23. 26. 27. iii. 11. 30. v. 8. 13. vi. 7. 25. ix. 25. Luc. iv. 33. 36. vi. 18. 29.
ix. 42. xi. 29. Act. v. 16. viii. 7. φυλακὴ est statio, vox militaris.
Baruch. iii. 22.

καὶ φυλακὴ πάντος ὀρνέου ἀκαθάρτου] Avium rapacium quæ cadaueribus
pascuntur, quales designat Esaias dicto loco xiii. 21. & xiv. 23. &
xxiv. 11. & Sophonias ii. 4. Talia sunt ὀρνέου, ὀρνέου & similia.

καὶ μεμσημέναι] quales sunt bubones, ferales Virgilio, dirum mor-
talibus omen Ouidio.

3. ὅτι ἐκ τῆ θυμῶ τῆ οἴου ἡ πορνείας αὐτῆς πεπότηκε πάντα τὰ ἔθνη] θυμὸς iterum hic est venenum, ut & supra xiv. 8. ubi de isto vocis illius significatu egimus. In Manuscripto : πέπνηκεν πάντα τὰ ἔθνη : & sic legit Lattinus.

11. ὅτι βλάστησεν ἡ γυνὴ αὐτῆς ἄνθρωποις] Equa exemplum fecerunt, imo & ipsam coluere. Vide supra xviii. xvi. ubi verba baderi.

11. καὶ οἱ ἑβραῖοι τῆς γῆς ἐκ τῆ δουλείας τῆς σπίνης αὐτῆς ἐκείνησαν] Sentes per Ebraeos & LV. 19. & infra 21. Sentes est locus Romanis de quo complures viri eruditi libros scripsere. Δουλεία vero huiusmodi ad tantum luxum supponentes.

12. 4. καὶ ἡ πόλις ἐκείνη ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης] Hic velut per pariter interijciatur. Nam ceptus sermo resumitur ibi : ὅτι ἐκείνη ἐκείνη.

11. ὅτι ἡ πόλις ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη] Hac voce ostenditur Deum ita sua in Romanos iudicia exercuisse, ut ipsos de communi malo servauerit. Tunc populi sunt, id est vos qui nec idola colitis, nec claudicatis, sed sincera fide estis Christiani, ubi Totila apparuerit exercitus, exite ad basilicas Apostolorum extra Urbem, ubi ego vos tutos praestabo, sicut tutos vos praestiti eodem modo Avarici temporibus. Sumta verba ex Ebraeos & LV. 11. 20. & Ieremias L. 3. L. 16. 45. Zach. 11. 7. Sic cum Hierosolyma à Nabuchodonosoro caperetur Legis observatores servauerat Deus, & priusquam eandem urbem Titus caperet, eduxerat Christianos, ita ut olim Lothum è Sodomis.

11. καὶ οἱ ἑβραῖοι τῆς γῆς ἐκ τῆ δουλείας τῆς σπίνης αὐτῆς ἐκείνησαν] Hic quoque membrum posterius servit explicando priori. Nam ἀπορίαι vocatur Hebraeorum poenas siue calamitates. Confer Gen. xix. 3. & Matth. xxiv. 15. 16. 17.

11. ὅτι ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη] Absoluta illa voce celesti pergit loqui Angelus & causas modumque vastitatis Romae explicare. ἐκείνη ἐκείνη hic per καὶ τὴν γῆν quandam valet coacervatae sunt. Dicitur id olim de Sodomis Gen. xviii. 10. & de Ninive Ion. 1. 2. Sic & Homerus:

τῷ ὕβρις τε βίη τε σιδήρεον ἔειπεν ἦμα.

καὶ ἐμνημόνευσεν αὐτῆς ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς] Prius illud αὐτῆς abest à Codicibus multis & apud Aretham. Sensus qui supra xix. 17. Dicitur Deus recordari criminum, ubi ea punit.

11. ὅτι ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη] Vos Gotthi. Sic Medos alloquitur Deus Ebraeos L. 14. & sequentibus.

11. ὅτι ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη ἐκείνη] Sicut ipsa tractavit omnes populos : Sicut ipsa exciderat Corinthum, Numantiam, Carthaginem, tot urbes alias. Sed ἐκείνη abest in Manuscripto non male. Vide Ierem. L. 15. L. 1. 24. 49. & Pf. cxxxv. 8.

καὶ διπλώσεται αὐτῇ διπλὰ καὶ ἔργα αὐτῆς] Duplum reddere, & in bonam partem

partem dicitur, vt Zach. ix. 12. Eſaiæ xxxi. 7. & in malam Ierem. xvi. 18. Nihil in hac re iniqui eſt. οὐ δίκηιον εἶπες τὸν ὀφθαλμὸν ὀξέκοιέ πινος ἀντεκκοπήναι μόνον, ἀλλὰ πλείονα παθεῖν, ait Ariſtoteles. Vide noſtra lib. ii. de lure Belli ac Pacis ii. 20. Dixerat olim Mithridates niſi ſiluâ exciſâ nunquam quieturos lupos.

ἐν τῷ ποτηρίῳ ὃ ἐκίεσεν, κεράσαιτε αὐτῇ διπλοῦν] Poculi duplex ſignificatio eſt & in hoc libro & alibi. Interdum ad vitia, hîc ad calamitates pertinet. Vide ſupra xiv. 10. xvi. 9.

7. ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτῷ καὶ ὅσα ἐσηνίασεν] Quantum ſeiaſtauit, & luxuriata eſt. De voce *σηνιάζειν* vide i. Tim. v. 11. Senſus idem Prou. xvi. 18.

ποσούτοις ὅτε αὐτῇ βαſανιſμὸν] Βαſανιſμὸς dicitur omnis vexatio, vt ſupra ix. 5. In quibuſdam codicibus *βυſανιſμὸν καὶ πένθος* תַּנְיָא וְתַנְיָא Lam. ii. 5.

ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει] Cogitauit nihil tale ſibi euenturum. Claudianus:

*Simili bacchatur crimine, quiſquīs
Aſpirat Romæ ſpoliis aut ſolis habenis.*

ὅτι καὶ θημεῖ βαſίλισσα] Præſens hoc ſumendum pro omni tempore: Quasi dicat. Regno in perpetuum. Eſt explicatio verbōrum Babylonis apud Eſaiam. ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἑτέρα, quæ habes apud Sophoniam ii. 5.

καὶ χίεα οὐκ εἰμὶ] In Eſaiæ: οὐ καθεὶν χίεα. Ero ſemper regnantium ſedes.

καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω] Hoc poſitum pro illis Eſaiæ: οὐδὲ γυνώσκω ὀρφανίαν. Non orbabor prole, id eſt populo. Vide Matth. xxii. 37. Videre apud Hebræos frequens pro experiri.

8. δὲ τὸ ἐν μία ἡμέρᾳ ἦξόνται αἱ πληγαὶ αὐτῆς] Senſus par ei qui apud Eſaiam xlv. 9. ἐν μία ἡμέρᾳ hîc eſt, ſubitò, locutione Hebræa: quæ & infra occurret.

θάνατος] Peſtilentia, vt diximus ſupra v. 8. Matth. xxiv. 7. De ingenti peſtilentia per orbem Romanum Juſtiniani tempore vide Procopium Perſicorum ſecundo. Id Eſaiæ xlv. 11. eſt תָּוֹה.

καὶ πένθος] Luētus ob interfectos à Gotthis. Id dicto Eſaiæ loco eſt תַּג.

καὶ λιμός] hæc eſt illa fames Romæ quam deſcribit Procopius Gotthiſcorum ii. vbi leges patrimoniis emptum frumentum & furfurē: pro beato habitum qui animal morbo emortuum adipiſci poſſet: vrticis paſtam aliquandiu plebem: vbi eæ defecerant, macie confecta corpora: Quoſdam ſtercus eſtaſſe: multos ſe ob famem interfeciſſe: multos fame conſumptos: patrem cum quinque liberis ob id ſe ieciſſe in Tyberim. Fames eſt תַּאֲוָה dicto Eſaiæ loco, qui hîc explicatur.

καὶ ἐν πύλῃ κατακαυθήσεται] Nempe tertia ſui parte, vt diximus ſupra xvi. 19. xvii. 16. portis in ſuper omnibus incenſis.

H h

ὅτι ἰσχυρὸς κύριος ὁ θεὸς ὁ κρίνας αὐτῶν] id est κατακρίνας. Deus qui Romam in hæc mala damnauit, facillimè decreta sua exsequitur. Parent illi creaturæ omnes. Vide Ierem. L I. 6. de Babylone.

9. καὶ κλαύσουσι καὶ κόνονται ἐπ' αὐτῶν] Fletu & planctu mœrorem suum testabuntur. Vide supra I. 7. Matth. x I. 17.

οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς] Nempe qui non defecerunt. Sub regum nomine comprehenduntur & senatores & præfecti.

οἱ μετ' αὐτῆς πορεύσαντες] qui aut palam aut clam adhuc erant idololatræ.

καὶ ἐπλωιάσαντες] qui nullum sumtibus modum fecerant.

ὅτι βλέπῃσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς] Tale illud:

Omnis humo fumat Neptunia Troja

Seneca de eadem re:

Troes hoc signo patriam videbunt.

10. ὑπὸ μακρόθεν ἐσηκότες] Sic & infra I5. 17. Longe stare solent, qui nolunt agnosci pro amicis miserorum. Matth. xxv I. 58. xxv II. 55.

ὅτι τὸν φόβον τῆς βασιανισμοῦ αὐτῆς] Metu ne in eadem mala incidant. Vide supra 7.

λέγοντες. οὐαὶ, οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλῶν] Væ interdum minantis est: interdum condolentis:

Mantua væ misera nimium vicina Cremona.

De cognomine magnæ vide supra xv I. 18. & Dan. I v. 27.

ἡ πόλις ἡ ἰσχυρὰ] יִרְמְיָהוּ Ierem. I. 18.

ὅτι μὲν ὥρα ἦλθεν ἡ κρίσις σου] Pœna tua. μὲν ὥρα, intra breue tempus. Vide supra xv II. 12.

καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσιν καὶ πινθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ] Non tantum Babylo- ni aperte, sed & tacite Tyro Romam comparat, ob ingentia eius cum toto orbe commercia. Desumpta hæc ex Ezech. xxv II. 36. & quæ sequuntur, ex eodem capite.

ὅτι τὸν γόμον αὐτῆς οὐδὲς ἀγορεύει οὐκ ἐπ'] γόμος נֶשֶׁם dicitur quod iumen- tis fertur Exodi xxIII. 5. sed & quod nauibus. In Glossario γόμος οπὺς.

12. γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ καὶ λίθου πμίμ καὶ μργαρίτου] Vide supra xv II. 4. Ezech. xxv II. 12. 22. xxv III. 4. 13.

καὶ βυσσοῦ καὶ πορφυροῦ καὶ σπεικοῦ καὶ κοκκινικοῦ] Vide supra xv II. 4. Byssus est tenuissimum ac præstantissimum Lini genus. Sericum est à Seribus dictum, id est à Sinensibus, quod vermes nent. Hæc olim ab ultimo orbe petita Iustinianus curauit ut in Imperio Romano fierent. Metaxam vocat Procopius Perficorum I. Suidas: Σπεικὴ ἡ ματαζά ὄζειν. Petronius in descriptione luxus Romani:

Hinc Numidæ crustas, illinc sua vellera Sere.

Vide Ezech. xxv II. 16. 24.

καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον] Thyina vertit Latinus, vbi in Hebræo אֱלִיָּוִי

aut transpositis litteris מלכא. Septuaginta 1. Regum x. ii. 12. vertunt ἀπελίκητα. At Theodotion, cuius versio in Paralipomenis recepta est, 11. Paralip. 11. 19. 1X. 10. 11. πύχνα, quomodo & Iosephus πύχας. Puto esse vocem Arabicam & ἡ esse articulum, ligna undulata, à πῶ quod Arabibus est fluctuare. Hic vero sub nomine generali significari citra, vnde erant diuitum Romanorum mensæ, vt Martialis compluribus locis nos docet, & Plinius xii. 15. qui idem ait Thyam & Thyon appellari. Petebatur maxime ex Mauritania. Ezech. xxvii. 5. 6. In Manuscripto, σκεῦος θυῖνον, idest mensas.

καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον] vt Lectos ex ebore quos iam sua ætate vñtatos nos docet Varro de Lingua Latina. Meminit & Celsus. L. La-beo de Supellectile legata. Ezech. xxvii. 15.

καὶ πᾶν σκεῦος] Hoc nomine omnis supellex atque instrumentum intelligitur. ἡ. Vide quæ diximus Act. 1x. 15. x. 16. Vide Ezech. xxvii. 9.

ἐκ ξύλου πριωτάτου] vti ex buxo, vnde nomen πυξίδων : ex ebano. Ezech. xxvii. 15.

καὶ χαλκοῦ] vnde lebetes. Ezech. xxvii. 13.

καὶ σιδήρου] vnde arma bellica, venatoria, culinaria. Ezech. xxvii. 12. 19.

καὶ μάρμαρου] Marmoris Parij aut Laconici, vnde columnæ & statux.

13. καὶ κινάμωμον] Vide quæ diximus Exodi xxx. 23. Hebraicè scribitur קנמין, exstatque ea vox Prou. vii. 17. Cant. 1v. 14. Pretium erat in libras denariûm mille & quingentorum teste Plinio xii. 14. Falluntur qui esse putant quam canellam dicimus. Ea enim cassiæ est species. In Manuscripto hic additur καὶ ἀμύμον.

καὶ θυμιάματα] θυῖα. Suffitus, non tantum in sacrorum vsu, sed & in delitiis. Vide Prou. vii. 17. Ezech. xxvii. 19. 22.

καὶ μύρον] potabant enim vnguentari.

καὶ λίβανον] thus & in sacrorum vsu, & potui miscebatur. Magnus etiam eius vsus aduersus vlcera, vulnerave, teste Dioscoride 1. 81.

καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον] res iucundæ magisquam necessariæ. Vide supra vi. 6. Oleo multo opus ad palæstram. Vina potabantur vsque à Me-roë. Ezech. xxvii. 17. 18.

καὶ σμίδαλι] Quæ Latinis simila vel similago. Hebræis סמל. Inde fiebant placentæ.

καὶ σῖτον] frumentum ab Africa & Ægypto. Sic & Ezech. xxvii. 17.

καὶ κτελὴν] Sic vertunt septuaginta vocem כְּתָנִים, qua comprehenduntur animalia omnia pedibus gradientia, siue ea fera sint, si le mansueta. Vtraque vsu habebant in epulis: feræ etiam ad editiones venatorias.

*Queritur in Silvis Mauri fera & ultimus Ammon
Afrorum excutitur.*

καὶ περιβάτα] non ad epulas tantum & vestes, sed & ad lac in quo
feminae lauantur. Ezech. xxv 11. 18. 21.

καὶ ἵππων] Quorum usus non tantum ad bella & itinera, sed & ad
ludos Circenses. Genitivus hic & sequentes ἑλλειψα ante se habent.
Subauditur enim παῖδες. Similis constructio Exodi xx. 17. Habesequos
& apud Ezech. xxv 11. 14.

καὶ παίδων] Alij libri πεδῶν. Perinde est utro modo scribas. Est enim
vox Gallica, ut Quintilianus nos docet l. 9. à rheiden scilicet quod est
vehì. Latini priorem producunt, ut Horatius:

--- Quem tollere rheda

Vellet.

Cicero epistolam se scripsisse ait in rheda cum ad castra profisceretur
καὶ σωματίων] intellige homines liberos qui pro pecunia se prostitu-
bant, tam mares quàm feminae, mares vero etiam in arenam se aucto-
rabant. σώματα ἢ ἀπλῶς οἷα αὐτὰ δουλὰ σώματα ait Pollux. Sic Virgilius:

excepto Laurentis corpore Turni.

καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων] Hoc, sed & multa præcedentia ex Ezechiele de
Tyro xxv 11. 13. ubi quod in Hebræo est כבד שופ, septuaginta ver-
tunt ἐν ψυχὰς ἀνθρώπων. Hieronymus eruditè *mancipia*. Sic & Græcia
posterior servos appellavit ψυχαία. Corpus est domini: animum tan-
tum habent suum. Servitus in totum animum descendit, ait Seneca.

14. καὶ ἡ ὁπώρα τῆς ἡπιδουρίας τῆς ψυχῆς σου ἀπὸ ἡλδοι ἀπὸ σου] Est in his ver-
bis & sequentibus, usque ad illa οἱ ἡμπερὶ allocutio regum ad Romam,
qualem Græci ἀποπορίαν vocant. Habet spem Ezech. xxv 11. 39. ὁπώρα
autumnus significat: per κατὰ χρόνον verò hoc loco tempus fruendi:
sicut venenis fructus carpere dicunt Latini. Sensus est: non ultra po-
teris indulgere amoribus.

καὶ πάντα τὰ λιωδὰ] Luta. Hoc ad epulas pertinet.

καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπὸ ἡλδοι ἀπὸ σου] Splendida, hoc ad vestes.

καὶ οὐκ ἐστὶν οὐ μὴ ἀρήσεις ἐνταῖς] Ita illi reges credebant. Et certè Impe-
rium nunquam postea ad Romam rediit. Qui Imperatores Romani
dicti sunt, siue Græci, siue Germani, alibi sedem habuere. Loquendi
genus quale supra x 11. 8. xv 1. 20. In Manuscripto: οὐ μὴ αὐτὰ ἀρήσουσι.

15. οἱ ἡμπερὶ πάντα] A regibus venit ad mercatores: deinde ad nau-
tas venturus, ut Ezechiel. πάντα id est omnium istarum mercium, quæ
iam indicatis sunt.

οἱ πωτῆσαντες ἀπὸ ἡλδοι] Vide supra 3. Ezech. xxv 12. 33.

ἀπὸ μακρὰς ἐσονται καὶ τὸς ὀφείοντες βυσοποιοὺς ἀπὸ αὐτῶν] ut supra 10. Stabunt,
nempe vbi rem cognoscant: abentibus enim.

κλαίοντες καὶ πενθοῦντες] πενθοῦντες hic, quod supra κόπονται.

16. καὶ λέγοντες οὐαὶ πόλεις ἡ μεγάλη, ἡ περικυβερνημένη θύασι καὶ περφυροῦ καὶ κόκκινον καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσοῖ καὶ λίθων πύργῳ καὶ ἀργαρείταις] *Supra* xvii. 4. Est autem hic σύλληψις, vt & *supra* diximus. Nam κεχρυσωμένη ad aurum recte refertur, quanquam καὶ περισσώδης πύργῳ. ad lapides vtro & margaritas improprie. Talia illa:

Danaos ex pinea furtim

Laxat claustra Sinon.

& *Quem seipre plagis saltum canibusque cedere.*

Scholiastes Sophoclis ad Electram voce ἀπειστροφος sic ait: πολλάκις τὸ καὶ κοινοῦ λαμβανόμενον ἀπεφύγετο νοεῖται. καὶ ὁμοιος.

ἐνθ' ἐλπίτω ἀφρογνι καὶ αἰερε δῆμον ἀείσω.

τὸ ἐλπίτω καὶ κοινοῦ ὅστις, ἀλλ' ὅτι μὲν καὶ ἀφρογνι αὐτὴ τὴν ἐλπίδα, ὅτι καὶ ἀφρογνι αὐτὴ τὴν ἐφόνδουσαν.

ἐν μιᾷ ὁρᾷ ἡρμώθη ὁ τοιοῦτος πλοῦτος] μιᾷ ὁρᾷ vt *supra* 10. Est hic ἐπαίτιος γῆ. Proprie enim si loquamur, urbs ἡρμώται à diuitiis. Simile Ezech. xxxi. 15. ἡ ἡρμώθη ἡ γῆ συν τῷ πληθύνει. sed ibi σύλληψις est qualem iam annotauimus.

17. καὶ πᾶς κυβερνήτης καὶ πᾶς ὁ ὅστις ἐστὶν πλοῖον πλέων, ἐξ ὧν τὸν ἀναγὰς ἐργάζονται] naucleri, vectores & reiniges: desumptum ex Ezech. xxv. 11. 26. 27. 28. In Manuscripto: πᾶς ὁ ὅστις τὸν πλοῖον, suppl. τῶν: quia ad ista loca nauigat: vnde corrigenda versio Latina: omnes qui in locum nauigant, non in Lacum. ποιοῦντες ἐργασίας ἐν ὕδασι πολλοῖς habemus Pl. vi. 23. Sed & ἐργάζονται ἀναγὰς elegans locutio, pro τῶν ἀναγὰς, sicut dicunt Græci ἐργάζονται χεύσσειν καὶ similia. Quidam codices hic post πλοῖον habent: καὶ ναῦται, sed nihil eo opus.

ὑπὸ μακρόθεν ἐδοῦναι] Vitur ἀπὸ τοῦ vice praesentis. Erant enim nautæ propinquitum ad Ostiam tum ad locum qui Portus dicebatur. Vide Procopium Gothicorum 111.

καὶ ἐκράζον, βλέποντες τὸν καπνὸν τῆς πυρρῆς αὐτῆς] *Supra* 9. At in Manuscripto τὸν καπνὸν τῆς πυρρῆς. Et sic legit Latinus. Tunc illud: Ex templo ubi Troja fuit.

λέγοντες πῶς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;] suppl. fuit. At nunc ὁμοία πύργῳ.

19. καὶ ἔβαλον χουὶ ὅτι τὰς κεφαλὰς αὐτῶν] Nempe nautæ ex Syria & Egypto. nam istis mos erat eo modo mœrorem testari. Iob. 11. 12. 1. Sam. 1 v. 12. Ierem. xxv. 34. Ezech. xxv. 11. 30.

καὶ ἐκράζον κλαίοντες καὶ πενθοῦντες καὶ λέγοντες] *Supra* 15. In Manuscripto abest hic κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.

οὐαὶ, οὐαὶ ἡ πόλις μεγάλη] *Supra* 10.

ἐν ἡ ἐπλάτυναν πάντες οἱ ἔχοντες τὰ πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς ἡμετέρας αὐτῆς] Hebraismo pro ἡ ἐκ τῆς ἡμετέρας. Per cuius excellentiam. Est hoc vocabulum eius temporis de quo hæc prædictio est.

ὅτι μιᾷ ὁρᾷ ἡρμώθη] ὅτι hic est interrogatum, vt Marci ix. 17. ἡ ἡμετέρα

H h iij

20. ἀφ' ὧν ἐπ' αὐτῇ ἔσαν] Angelus post adscriptam Romæ vastitatem & admirationem doloremque eorum qui ex ea vrbe commoda perceperant, pergit excitare pios ad approbandum laudandumque hoc Dei iudicium. Alloquitur hîc cælum, vt supra xii. 12. Cæli lætitiā ex lapsu Babylonis etiam Ieremias prædicat. L i. 48.

καὶ οἱ ἄγγελοι] Nempè πεπληρωμένοι Hebr. xii. 23.

καὶ οἱ ὑπόστολοι] id est, Apostolorum spiritus. Vide supra xiv. 3. xv. 7. Solet spiritibus dari hominum nomen, vt Luc. xvi. 23 : vbi dicta vide.

καὶ προσφῆται] Qui hæc prædixistis & abiistis ex hac vita.

ὅτι ἐκρίνεν ὁ θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς] Vindictam ob mortem iniuriasque vobis illatas sumpsit de hac Babylone. Iudicium læsi vocatur talio quæ læso satisfacit. Pl. ix. 5. xvi. 2. Mich. vii. 9. Iudicium iudicare sic dicitur, sicut mori mortem, seruitutem feruire.

21. καὶ ἦεν εἰς ἄγγελος ἰσχυρὸς] Alius ab illo qui locutus est. Is diuturnitatem explicabit malorum post incendium vrbis.

λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν λέγων, ὥστε ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις καὶ ἡ μὴ ἐρείθῃ ἐπ'] In Manuscripto ὡς μύλον μέγαν, non malè. Sic λίθος μυλικὸς Marci ii. 7. A nomine μύλη adiectivum fit, aut μυλικός, aut μυλινός. Vtrumque est secundum αἰαλογίαν. Adumbratum ex Ieremia L i. 63, vbi lapide iacto in Euphratem, significatur sic Babylonem in longo tempore non resurrecturam. Est enim similitudo lapidis in mare iacti, aut magnum amnem valde ad hoc accommodata. Horatius:

Sed iuxemus in hac, simul imis saxa reparant

Vadis leuata, ne redire sit nefas.

Quod desumptum de historia Phocæorum quæ est apud Herodotum, nisi quod ibi pro lapide est massa plumbea. Par similitudo Neh. ix. 11. Roma diu iacuit deserta aut à paucis habitata, nunquam resurrexit ad veterem magnitudinem. Nunquam sedes Imperij post id fuit. βληθήσεται γρὼν Ierem. L i. 64. καὶ μὴ ἐρείθῃ ἐπ', vt supra ix. 6. xii. 8. xvi. 20. Sic supra 14. Ieremias pro eo dicit ἔρηκται καὶ dicto loco L i. 64.

22. καὶ φωνὴ κινωμένων καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπικῶν καὶ μὴ ἀκουσθῆναι σοὶ ἐπ'] Rursus ὑποστροφὴ ad urbem, qualis supra 14. Frequens apud Prophetas talis transitio à tertia persona ad secundam & contra. Latius per species suas explicat, quod Ieremias solet dicere perituram vocem gaudij ac lætitiæ vii. 34. xvi. 9. xxv. 10. Esaias vero in eodem sensu & tympana & citharam & modos lætos memorat.

καὶ πᾶς τέχνης πάσης τέχνης οὐ μὴ ἐρείθῃ ἐπ' σοὶ ἐπ'] Cessabunt tot officinæ & tabernæ. Vide Ierem. xxii. 1. xxix. 2. πάσης τέχνης deest in Manuscripto.

καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι] Strepitus tot molarum ad alenda tot hominum millia. Ex Ieremia xxv. 10.

23. Ἐφῶς λύχνος οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι] Sumtum indidem. Explica ex illo Lucretij:

*Si non aurea stant iuuenum simulacra per ades
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris.*

καὶ φωνὴ νυμφίως καὶ νύμφης ἢ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι] Solemnes cantus ad thalamum. Ex Ieremia vi. 34. xvi. 9. xxv. 10. Vocem sponsi & sponsæ vocat carmina de sponso & sponsa. Sic genituius sæpe sumitur obiectiue. Contrariis verbis læta significantur tempora. Eisaia lxii. 5. Ierem. xxxiii. 11.

ὅτι εἰ ἔμπορος σου ἦσαι οἱ μαγιστῶνες τῆς γῆς] Causas huius iudicii diuini reddit tres, luxum summum, idololatriam summam, summamque sæuitiam. Luxum eo indicat quod non senatores tantum & magistratus, sed & institores velut principes ibi viuerent. Sumtum ex Eisaia xxi. 8. de Tyriis. De voce μαγιστῶνον diximus supra vi. 15. Par causa excidij Moabitarum est apud Sophoniam ii. 10.

ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη] Sensus idem qui supra xiii. 14. φαρμακεία hîc idem est quod οἶνος θυμὸς xiv. 8. xvi. 3. quia veneno recte comparatur, quicquid corrumpit animos. Sic 777 ad Babylonem dicit Eisaia xlvii. 9. Et Babylon corruptrix Ierem. li. 25.

καὶ ἐν αὐτῇ αἷματι πορροῦν ἐκ ἀγίων ὀρέθη] id est contaminata fuit sanguine Christianorum, inter quos nonnulli erant etiam prophetis donis conspicui. Locutio sumta de Ieremia ii. 34. Sensus etiam apud Ieremiam li. 35.

Ἐ πάντων τῶν ἐσφαλμένων ἐπὶ τῆς γῆς] Aliorum etiam occisorum per bella iniusta. Occisi in terra, id est occisi & in terram deiecti. Ierem. li. 49.

CAPVT XIX.

Αἱ μὲν ταῦτα] Alio tempore. Visum capitis xvii. & mulierem ostenderat & feram. Explicauit quid mulieri, id est Vrbi dominationique Romanæ euenturum esset, quomodo ea Vrbs per gradus quosdam labefactata, tandem ruitura esset. Nunc idem de fera, id est de Idololatria ostendit. Quare non mirum est si hîc recurritur ad tempora quæ ruinam Urbis præcessere. Exigebat enim rerum series, vt primum omnia quæ ad Urbem pertinent dicerentur: deinde ea quæ ad Idololatriam. Sic Polybius, sic Tacitus sæpe temporum ordinem negligunt, vt contexant ea quæ rebus cohærent.

ἤκουσαι ὡς φωνὴ ὄχλου πολλοῦ μεγάλου ἐν τῇ ἐξανά] Significat ingentia

incrementa Christianæ plebis per annos trecentos. Ecclesia in cælo esse dicitur, quia cælestia curat ac cogitat. Supra 17. 4. x111. 6.

λεόντων Ἀλληλούϊα] Quasi dicat canentes in honorem Dei similia viginti illis psalmis, in quibus est læta exclamatio יהללה. Habemus eam vocem quater hoc capite: & Tobia x111. 20. in Græco. Perditio impiorum est causa iustissima τὴ ἀλληλούϊα Ps. c1v. 35. vbi id notauit Kimchi. Canticum in quo est ἀλληλούϊα per excellentiam dicitur 777 vel 7777. Et talibus vti solebāt Christiani inter Pascha & Pentecosten.

ἡ σωτηρία] Laus ob acceptam salutem, vt supra v11. 10. x11. 10.

ὃ ἡ δυνάμις καὶ ἡ δόξα τῷ θεῷ ἡμῶν] Eius sunt: ad eum pertinent. Supra 1v. 11. v11. 12.

ὅτι ἀληθινὰ καὶ δίκαια αἱ κρίσεις αὐτῆς] Supra xv. 3. xv1. 7.

ὅτι ἔκριναι τὸν πόρνον τὸν μαγάλιν, ἥτις διέφθιρε τὸν γλῶσσοι ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς] Agitur hīc non de omnibus Dei iudiciis in mulierem, sed de primis illis quinque phialarum. Et egregie ponitur hīc vox διέφθιρε qua de Babylone agens vtitur Ieremias l. 1. 25. Clarius id explicat, id quod figurate dictum erat de poculo venenato.

καὶ ἐξεδικήσατο τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτῆς ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς] Nempe illorum qui interfecti sunt sub Nerone, Domitiano, Trajano ac deinceps. Sed sub primis illis tribus persecutionibus intelligendæ similes cæteræ, vt diximus. Sumta verba de Deut. xxx11. 43.

3. καὶ δυνήσονται εἰρηκεν ἀλληλούϊα] nempe ob anticipatam animo ex vaticiniis ruinam Urbis.

καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας] Præsens pro futuro more prophético. Ideo Latinus recte vertit *ascendet*. Casuram Romam, neque longe id tempus abesse credebant Christiani, vt ex Tertulliano, Lactantio & aliis apparet. εἰς τοὺς αἰῶνας apud Prophetas, & maxime vbi de excidiis urbium agitur, sæpe significat diu. Vide Esaia xxxiv. 4.

4. καὶ ἐπέπεσον οἱ πρεσβύτεροι οἱ ἐκκοιτάσταις] Presbyteri eius Ecclesiæ quæ erat Eliæ siue Hierosolymis post Adrianum.

καὶ τὰ πένταρχα ζῶα] Spiritus quatuor-virum qui primi auctoritate Apostolica Ecclesiam Hierosolymitanam rexerant.

καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ καὶ θημῶν ἐπὶ τῷ θρόνῳ] Sic supra 1v. 10. v. 14.

λέγοντες, Ἀμὲν. Ἀλληλούϊα] Amen, id est certò id eueniet quod Prophetæ nobis prædixere. Amen & Alleluia simul habes Ps. cxvi. 48.

5. καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἔρχεται] Vox Christi ad Constantinum per quam conuersus est. Narratio est apud Eusebium.

αἰνεῖτε τὸν θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δούλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν, οἱ μικροὶ, καὶ οἱ μεγάλοι] Appositè ad rem. Volo, ait Christus, vt non plebs tantum, sed & viri summi, quales Constantinus, & qui ei aderant, Deum colant, idque ex meo præscripto. Pars verborum ex Ps. cxxxiv. 1. & cxxxv. 1. Pars altera ex Ps. cxv. 13.

6. καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, ἔτι ὡς φωνὴν ὑδατῶν πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λεγόντων Ἀλληλουῖα] Non plebis tantum vt supra 1: sed & multorum Populorum (supra xvii. 15. Ezech. xlii. 1.) & virorum efficaciter loquentium, quales dicuntur ἡοὶ βροντῆς Marci iii. 17. Conuersio Constantini immensum auxit Christianorū numerū, ita vt breui prouinciæ totæ, & viri doctissimi & eloquentissimi Christianam religionē profiterentur. Verba ferme sumta sunt ex Ezech. i. 24.

ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ] id est regnare incepit in ipsos reges. Recte addit παντοκράτωρ vt supra i. 8. iv. 8. xi. 17. xv. 3. xvi. 4. 14. Infra xxi. 22. Ingens enim omnipotentiae signum subigere capita Imperij illiustanto tempore assueti idololatriæ & idololatriam fouentis. *Deus regnauit* semper in Psalmis magnum aliquid significat vt xlvii. 9. xcii. 1. xcvi. 10. xcvi. 1. xcix. 1. •

χαίρειν καὶ ἀγαλλιάμεθα, ἔτι δὲ ἰδοὺ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ] Significatur magnum gaudium. Sic χαίρειτε καὶ ἀγαλλιᾶσθε Matth. v. 12. ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ 1. Petri i. 8. χαρῇ τε ἀγαλλιᾶμενοι 1. Petri iv. 13. χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις Luc. i. 14. ἀγαλλιᾶσθαι est omni modo gaudium ostendere, vt Esaia xxi. 9. Dare gloriam Deo, vt Lucæ xvi. 18. est Deo gratias agere pro beneficiis.

7. ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τῆς ἀρνίης καὶ ἡ γυνὴ αὐτῆς ἡτοίμασε ἑαυτῇ] Omnis Ecclesia Christi sponsa Matth. xxi. 2. & sequentibus. ii. Cor. xi. 2. Eph. v. 32. quæ loca manant ex vetere Prophetia Osee ii. 19. Esaia li. 6. 7. 8. Sed hîc specialiter intelligitur Ecclesia collecta ex domo & comitatu Constantini Magni. Sub vno autem intelligenda similia alia, id est aliorum quoque regum conuersiones.

8. καὶ ἰδὲν αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν] Antehac Christiani erant in palliolo plebeio. nunc etiam in aulico habitu. Nam in comitatu regum qui viuunt, solent splendidius vestiri. Matth. x. 8. Inter splendidos vestitus prima sunt byssina. Supra xviii. 16. Gen. xli. 22. i. Paralip. xv. 27. Esther vi. 8. viii. 15. Prou. xxxi. 22. Ezech. xvi. 11. 13. Respicitur locus Esaia li. 1. Byssus Hebræis γίβ. Vides hîc cultum grauem vt matronæ: non pompaticum, qualis meretricis ante descriptus.

τὸ γὰρ βύσσινον, τὰ δικαιώματα τῶν ἀγίων ἐστίν] Digni sunt qui sic vestiantur. Actiones enim eorum vestitui respondent. Sunt enim & splendida & puræ, vt byssina. Erant inter procures aulæ Constantini viri magnarum virtutum. Vide Eusebium. Δικαιώματα vocantur Dei præcepta Luc. i. 6. Hîc verò per μετάνοιαν actus Dei præceptis congruentes.

9. ἔτι λέγει μοι, γέγονεν] Res magna est & memoriæ ad posteros mandanda. Sic supra i. ii. 19. xiv. 13. dicit, nempe Angelus. Id enim nomen intelligitur ex loco supra i. i. & multis aliis.

μακάριοι] Supra cæteros felices illi. Supra i. 3. xiv. 13. Dan. xii. 12.

οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τῆς γάμου τῆς ἀρνίης κακλημένοι] qui spectatores erunt illius

tam admirandæ mutationis. Nuptiæ cum conuiuio celebrabantur. Gen. xxix. 17. Iudic. xiv. 10. Esther. ii. 18.

ἐ λέγει μοι] Angelus, qui subintellectus & supra.

ἔτι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τῷ Θεῷ] Omnino futurum ut Imperatores, Duces & Comites Christiani fiant. Talis affirmatio & infra xx i. 6.

10. καὶ ἔπεισον ἡμᾶς ποδῶν αὐτοῦ] Nempe summo honore afficiens rei tantæ nuntium. Sic & infra xx i. 8. Ad pedes accedere honos erat qui regibus virisque summis exhibebatur in Orientis partibus. γονοπατεῖς ἰδράς ποροπατεῖν σὲ ἀναξ, τὸν οἶκοθεν νόμον σέβει aiunt Phœnissæ regis filio apud Euripidem. Legatos Carthaginensium Liuius dicens more adorantium procubuisse, addit, *accepto credo ritu ex ea regione unde oriundi erant*, id est ex Phœnice. Scriptor vitæ Cononis: *venerari regem quod ποροπατεῖν ipsi vocant*. Plura de hoc ritu attulimus in maiore nostra ad Decalogum commentatione. Solebant sancti veterum temporum pari modo adorare Angelos de rebus magnis missos, tanquam Satrapas regni cælestis. Exempla habes Gen. xvii. 17. Iudic. xiii. 20.

ἐ λέγει μοι ὅρα μὴ] Sic & infra xx i. 8. Caue feceris. ὁρᾶν cauere i. Thess. v. 15. & alibi.

συνδουλός σου εἰμι καὶ ἡ ἀδελφὴ σου ἣν ἔχοντι τὴν ῥητείαν τῷ Ἰησοῦ] Honos ille exhiberi solet multò maioribus. Nos inter nos pares iumus eiusdem regis legati. Per fratres habentes siue seruantes testimonium hîc intellige Apostolos & alios donis Apostolicis præditos. Manifestum id ex loco simili infra xx i. 8. Philo Abrahamum vocat Angelorum συνδουλόν libro de Abrahamo.

τῷ Θεῷ ποροπατεῖν] Non dicit ποροπατεῖν soli Deo licite exhiberi. repugnat enim tota vetus historia, & ea quæ diximus ad Matth. v i. 11. 2. Sed benignè agit, ut si quis collega collegæ dicat: serua hunc honorem regi.

ἡ δὲ ῥητεία τῷ Ἰησοῦ ἔστι τὸ πνεῦμα ποροπατεῖας] Spiritus Propheticus qui tibi datus est, testimonium est, quo Iesus ostendit te suum esse legatum. Non minor est nuntius de remissione peccatorum & de vita æterna per Christum data credentibus: quam de Imperatorum conuersione. Omnes Christiani per Christum sunt reges. Inter eos verò excellunt Apostoli.

11. καὶ εἶδον τὸν ἔρχοντα ἀνελκόμενον] Magni visi antecessio. Supra i v. i. x i. 19. Vide Matth. i. 16. & ibi dicta.

καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός] Euangelium ut supra v i. 2.

καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν] Christus ut dicto loco v i. 2.

καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός] Supra i. 14. Semper quidem talis est Christus, sed eximiè sic vocatur, cum promissa sua implet. Illud καλούμενος abest in Manuscripto.

καὶ ἐν δικαιοσυνῇ κρίνει] Iustissima exercet iudicia in Maxentium, & alios idololatrias & Christianorum persecutores.

καὶ πολεμῶ] bella ex cælo gerit, quibus hostes suos deiecit. Supra I. 6. Solent noui mariti in nuptiarum honorem ludis certare. Quod ibi ludicrum, id hîc serium est.

12. αἱ ὃ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ φλόξ πυρρὸς] Supra I. 14. Intimos animorum recessus inspicit. Scit quos frangere, quos flectere debeat.

καὶ ἐπὶ πλὴν κεφαλῶν αὐτοῦ δαδύματα πολλὰ] Egregie. Solebant enim reges, quot alios reges deuicerant, totidem sibi imponere diademata. I. Sam. XII. 30. I. Maccab. XI. 13.

ἔχον ὀνόματα γεγραμμένα] multa nomina, vt ὁ δαβὶδ, ἀγαπολὴ, στυπὴρ κέσμεν. φῶς ἰθαῖν.

καὶ ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδὲς οἶδεν εἰ μὴ αὐτὸς] Sicut dii gentium habent nomen arcanum, sic & ille habet, nulli cognitum homini. Id nomen significat auctorem bonorum quæ nemo intelligit, vitæ scilicet æternæ. Vide I. Cor. II. 9. I. Ioh. III. 2.

ἔ περικελευρμένος ἰμάτιον βεβαμμένον αἵματι] tinctum non piorum sanguine, vt Roma, sed impiorum. Eius rei figura Efaïæ LXIII. 2. ex quo loco deprompta verba etiam iam mox habebimus. Color hic non poterat non placere nouæ nuptæ.

ἔ κηλεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὃ λόγος τῆ ζωῆς] Verbo Deus Mundum creauit. Verbo etiam Mundum reformauit in melius. De hoc nomine λόγος ζωῆς vide hunc Apostolum in Euangelio I. I. & ibi dicta.

14. ἔ τὰ στρατεύματα τὰ ἐν ἑβραῖς ἀκολουθεῖ αὐτῷ] Militia cælestis hîc sunt Angeli, vt Luc. II. 3. Matth. XXI. 7. vbi dicta videtur.

ἐπὶ ἵπποις λευκοῖς] Seruientes & ipsi Euangelio.

ἐνδεσδυμένοι βύσσινον λευκὸν καθαρόν] Tanti sunt virtutes Christianorum apud Deum, vt Angelorum virtutibus æquentur. Vide supra 8.

15. ἔ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία δίκομος ὀξεία] Gladius acutus & anceps modò Euangelium totum significat, modò partem eius, id est minas aduersus impios, easque certò euenturas. Vide Hebr. IV. 12. Supra I. 16. II. 12. infra hîc 21.

ἵνα ἐν αὐτῇ πατάξῃ τὰ ἔθνη] τὰ ἔθνη intellige idololatrias contumaces. Quod in Maxentio fecerat Deus, idem facturus erat in Licinio & Maximino.

καὶ αὐτὸς ποιμαίνει αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ] Est μεταλλῆς. Nam per virgam ferream gladius: per gladium Dei decreta intelliguntur. Et per ποιμαίνει intelligitur regere, pro regere verò punire. Vide supra II. 7. XII. 5.

ἔ αὐτὸς πατεῖ τὸν λευκὸν τῷ οἶνῳ τῷ θυμῷ τῆς ἀργῆς τῆ ζωῆς τῷ παντοκράτορι] Adumbratum ex Efaïæ LXIII. 3. Sed ibi sanguis fluit è torculari, hîc οἶνος θυμῷ id est, vt iam aliquoties diximus, vinum venenatum. Per id intelligitur mors cum cruciatibus. In Glossario λευκῶτος calcator

τορculator λαὸν ἐπιθερόσκειν dixit Theocritus. Vide supra xiv. 20.

16. Ἐ ἐχὺ ἐπὶ τὸ ἱμάτιον] Super paludamentum suum imperatorium.

Ἐ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ] id est in capulo ensis qui pendeat ad femur.

ὄνομα γεγραμμένον, βασιλῶς βασιλείων Ἐ κύριος κυρίων] Hoc est nomen illud novum quod innui diximus supra iii. 12. Vere novum si non ius spectes, sed iuris euentum. Nabuchodonosor hoc nomen Deo dat, postquam audiuit destructionem regnorum Dan. ii. 47.

17. Ἐ εἶδον ἵνα ἄγγελος ἐστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ] Significatur valde conspicuum fore id quod hic Angelus nuntiat.

καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν τῷ μισσοερανῇ] In aëre ut supra v. 11. 13. xv. 6. Sumta hæc ad volucres poetica allocutio ex Ezech. xxxix. 17. & sequentibus. Paria habes Jerem. xii.

9. Adde i. Sam. xv. 49. & Esaiæ xvi. 6. Jerem. vi. 33.

οὕτως, σωάχθητε] In Ezechiele σωάχθητε καὶ ἔρχεσθαι. Similis allocutio Jerem. xii. 9.

εἰς τὸ δεῖπνον τὸ μέγα τῷ θεῷ] Deus apud Ezechielem: ἐπὶ τῷ θυσίᾳ ὡς πένθηκα ὑμῖν θυσίαν μεγάλην. Post sacrificium sequi solebant epulæ: ideo sequitur apud Ezechielem ἐπληρώθητε τῆς ἑσπερίας μου. Ita hic vocatur strages magna. Adde Esaiæ xxv. 6. xxxiv. 6.

ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων] In Ezechiele κρέα γιγάντων φάγεσθαι. Intelligendum id hic de Iuliano, Anatolio, & aliis quos Persæ occiderunt. Iuliano digiti abscissi in terram cecidere esca volucris. Vide Zosimum & Ammianum ipsum. βασιλεῖς nostris scriptoribus vocantur etiam præfecti.

καὶ σάρκας χιλιάρχων Ἐ σάρκας ἰχυεσθῶν] In Ezechiele καὶ αἶμα ἀρχόντων τῆς γῆς πίεσθαι. Milites vocantur ἰχθυεσθῶν id est ἰχυεσθῶν. Jerem. xli. 5.

καὶ σάρκας ἵππων Ἐ ἵπποι καὶ κατηνέμων ἐπὶ αὐτοῖς] In Ezechiele: ἵπποι καὶ ἀναβάται.

καὶ σάρκας πάντων ἐλδοθέων τε καὶ δούλων, μικρῶν τε καὶ μεγάλων] Similis partitio supra xiii. 16.

19. καὶ εἶδον τὸ θεῖον] idololatriam.

καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς] Iulianum cum suis proceribus.

καὶ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ σιωπήματα] Nam & exercitus in Christianos vsus Iulianus. Vide quæ adducta libro ii. de Iure Belli ac Pacis cap. xxvi. 3.

ποίησαι πόλεμον μὴ τῷ κατηνέμῳ ἐπὶ τῷ ἵππῳ] Hic ποιῆσαι est in sensu plusquam perfecto. Videbam eos intulisse bellum Christo. Sic intelligebam causam illius cladis. Hebræi vno præterito pro omnibus vtuntur. Vnde sæpe præterita, vel ἀόριστοι verti debent per plusquam perfectum. Notauimus hoc ad Matth. xiv. 3. & ad complura loca Veteris Testamenti.

καὶ μὴ τῷ στρατεύματι αὐτοῦ] in Ecclesiam supra xiii. 6. μὴ hic hostilitatem significat, ut supra ii. 16. xi. 7. xii. 17. xiii. 4. 7. xv. 14.

καὶ ἐπιάθη τὸ θεῖον] idololatria publica Imperij. ἐπιάθη ψδ. In prælio quidam occiduntur, quidam capiuntur, de quibus postea iudicium fit.

καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ψευδοπροφήτης] Est hîc iterum singularis pro plurali, quia designatur vniuersitas falsorum doctorum: quomodo & δύο μάρτυρες & δύο προφῆται supra x i. 3. 10. In Manuscripto etiam clarius patet quod dicimus. Scribitur enim: καὶ οἱ μετ' αὐτῶν, ὁ ψευδοπροφήτης per σύνοιαν. Inter illos autem falsos doctores præcipuus fuit Iamblichus, magicis artibus clarus, qui semet veneno interemit. Narrant id in historia Socrates, Sozomenus, Zonaras, Paulus diaconus.

ὁ ποίησας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτῶν] id est in honorem idololatriæ, vt supra xiii. 12. Iamblichum in aërem raptum narrat Eunapius: in balneo subito apparere duos pueros, quos vocabat Ἐρως καὶ Ἀντίερως, fecit, multaue alia eiusmodi.

ἐν οἷς ἐπλάησεν τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τῷ θεῷ καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτῶν] Iulianum & alios aut ad idololatriam traduxit, aut in idololatria confirmavit. Vide Nazianzeni orationem alteram in Iulianum. Iterum εἰκόνι singulare pro plurali, vt supra xiii. 14. 15. xiv. 9. ii. xv. 2. xvi. 2. Quid sit χάραγμα diximus xiii. 16. 17. xiv. 9. ii. xv. 2. xvi. 2.

ζῶντας ἐβλήθησαν δύο εἰς τὴν λίμνην τὴν πύρεν τὴν καυομένην ἐν θλίψει] Répétitur idem hoc infra xx. 10. vbi & diabolus additur. Intelligit idololatriam & doctrinam idololatricam publicè sic extinctam, vt eius non magis quicquam appareret, quam rei combustæ, puto Sodomorum & vicinarum urbium. Sic regna quatuor quasi in fauillam redacta ait Daniel ii. 35. Vide infra xx. 4. vbi par locutio de Morte & Inferno & comparisonem non dissimilem Esaïæ xxx. 14. Ignis sulphuratus vehementior aliis Ps. xli. 6. Esaïæ xxxiv. 9. Vide supra ix. 17. Theodosius Magnus sustulit sacrificia publica Paganorum. Contra magos leges sunt Valentiniani & Valentis, item Theodosij Magni & Arcadij.

21. καὶ οἱ λοιποὶ] Clandestini idololatræ qui multi fuere ad tempora Iustiniani. Vide Procopium arcanâ historiâ.

ἀπεκρίθησαν ἐν τῇ ἐμφαίᾳ τῷ κατημένῳ ἐπὶ τῇ ἰππῶν τῇ ὀξυδούρῃ ἐν τῷ σέματι αὐτῶν] Decreto Christi, qui ad id Iustiniano vsus est, vt morte puniret idololatrias. Lex ea est Græco sermone scripta & vltimum habuit locum titulo Codicis, de Paganis. Meminit eius ex dicto libro Procopius.

καὶ πάντα τὰ ἄρτια ἐχορτάθησαν ἐν τῇ σαρκῶν αὐτῶν] Sic, pasces in cruce coruos, dixit Horatius, Adde Gen. xl. 19. ii. Sam. xxi. 11.

CAPVT XX.

Αἱ εἰδὲν ἀγγέλων καταβαίνοντες ἐκ τοῦ οὐρανοῦ] Aliud est visum significans tranquillitatem quæ Ecclesiis per Constantinum erat primum data, aucta per successores, fore quidem longam, non tamen usque ad Mundi interitum. Descensus Angeli de cælo magnum Dei beneficium significat, vt supra III. 12. infra XXI. 2. 10. Alibi iudicium vt x. 1.

ἔχοντα κλείν τῆς ἀβύσσου] id est profundi carceris. Supra I. 2. Luc. VIII. 31. Ethæc ipsa interpretatio huius vocis ponitur infra 7.

καὶ ἄλυσιν μεγάλαν ὅτι τὴν χεῖρα αὐτοῦ] Solent enim fontes vinciri, vt in carcerem ducantur, ne elabi possint.

2. ἐ ἐνεώπιον] nempe ista catena.

τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον ὃς ἐστὶ διάβολος καὶ σατανᾶς] Repetitur ex loco qui supra XII. 3. 9. vbi dicta vide. In Manuscripto rursus est rectus pro obliquo frequens Iohanni : ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος.

ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην] Repetitur ex eodem loco : Et est hîc πλανῶν positum pro πλανήσας more Hebræorum, qui cum participia præterita non habeant, præsentibus pro omni tempore vtuntur.

3. καὶ ἔδεσεν αὐτὸν χεῖρα ἐπὶ καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀβύσσον, καὶ ἐκλείσει] transpositio & simul Hebræa locutio pro quo dicere liceat : καὶ διδόντα αὐτὸν καὶ βληδόντα εἰς τὴν ἀβύσσον ἐκλείσει εἰς χεῖρα ἐπὶ. Sic religatur & concluditur dæmon, ne noceat Tob. VIII. 3. Apud Valerium Maximum VI. 6. est somnium de Dionysio ferreis catenis victo ad Iouis folium, deinde soluto vinculis multarum urbium cum exitio. Libertas autem hîc intelligenda illa ἑξοσία, de qua actum supra XII. 3. sæuitiam suam in Christianos exercendi per idololatriam Romanam, siue per Principes idololatrias : idcircoque mille istorum annorum initium duci debet ab Edicto Constantini, quod est apud Eusebium, in quo victi draconis est mentio. Romani autem Imperatoris exemplum secuti sunt reges, alij citius, alij serius, sicut ante Imperatorum sæuitiam in Christianos imitati fuerunt. Ad mille annos felices Iudæi referunt loca Danielis VI. 25. VIII. 14. vbi Iacchiadem vide : Esaiæ XI. 6. & sequentibus : LX. 18. 21. LXV. 19. 20. Vide Iustinum colloquio cum Tryphone. Anni mille felices per secundum Adamum respondent anni ferme mille per quos duravit Adami prioris miseria.

καὶ ἐσφραγίσεν ἐπάνω αὐτοῦ] Carcerem obsignauit, ne quis aperiret. Vide Dan. VI. 17. In Manuscripto : καὶ ἐσφραγίσεν ἐμμενῶς αὐτόν.

ἵνα μὴ πλανᾷ ἐν τῇ ἔθνη] gentes nempe quæ Imperij Romani fuerunt. Ne deciperet, nempe eas inflammando ad cædem piorum. Vide infra 7.

ἀρχὴ πλειοῦν πάλαι ἐστὶν] tunc enim alia erat suscitaturus mala, de quibus infra 7.

καὶ μὴ αὐτὸν διὰ λυθῆναι μικρὸν χρόνον] Diximus supra I. 9. exiguum tempus in Prophetis dici annos etiam quingentos. Sed ibi comparatio fit ad durationem populi Iudaïci: hîc ad durationem Mundi.

4. καὶ εἶδον θεόους] nempe ut olim Daniel. VII. 9.

καὶ ἐκράθισεν ἐπ' αὐτοὺς] Nempe iidem qui apud Daniele, Deus & Angeli præcipui velut adfessores Dei, qui decreta Dei subsignant. Dan. I. 13. Sed addendus hîc ex natura Noui Testamenti Christus, medio inter Deum & Angelos loco: quod ipsum satis intelligitur ex eo quod infra est XXII. 1. & 3. Hebræi autem sæpe verba ponunt, subintellectis nominatiuis. Quod verò hîc dicitur, ad sequentia pertinet, ut norimus factum iustissimo Dei Iudicio, ab Angelis approbato, quòd martyribus data est prærogatiua quædam resurrectionis, nec dilata est illorum gloria ad iudicium vsque vniuersale. Quæ toto hoc capite dicuntur, fere omnia erant in Iudæorum traditionibus, de duabus resurrectionibus: de mille annis felicibus inter vtramque: de bello Gogi & Magogi: de quibus videri possunt Targum Megilla II. 12. Abenescdra & Saadia ad Daniele: Vaiera Rabba c. XXVIII. & alij: Hieronymus fine libri quinti ad Esaiam: initio libri XV. ad eundem, & initio libri XV III. & ad Ezechielis caput XXXVI. Sed ostenditur hîc sensus esse alios quam Iudæi putabant, ut & de nouis Hierosolymis: quod non bene intellectum multis occasionem dedit Apocalypsin reiiciendi, tanquam opus Cerinthi aut alterius Iudaïzantis.

καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπλευσμένων ὅτε τὸ μυστήριον Ἰησοῦ, καὶ ὅτε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ] Intelligit interfectos propter testimonium de rebus Christi, simulque ob doctrinam ipsius. Similis locutio I. 29. VI. 9. quo loco dixerat ψυχὰς τῶν αἰχμαλώτων τῶν ἐσφαγμένων, pro quo hîc τῶν πεπλευσμένων, nempe specie frequentiore posita vice generis. Frequentissimum enim apud Romanos securis supplicium. ideo Magistratus incedebat cum securibus. Pro πεπλευσμένων tamen in Manuscripto est τῶν πεπολημένων. Sed puto scribam scribere voluisse, πεπολημένων. Dicuntur bene Græce πολεμίδες qui bello impetuntur. Et πόλεμον ποιεῖν pro atrociter persequi, habuimus iam aliquoties ut XI. 7. XII. 17. XIII. 7.

καὶ οἵτινες ἔθερον αὐτοὺς ἐπὶ τῇ εἰκόνι αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χαρμα ὅτι τὸ μέτωπον αὐτῶν καὶ ὅτι τὸν χρόνον αὐτῶν] Illud καὶ οἵτινες est quasi dicas, qui iidem. ut Esaiæ LXXII. 8. & alibi. Describit eos primùm ex actibus positiuis, nunc & negatiuis. Non tantum testimonium reddiderunt de Christi vita, morte & resurrectione, doctrinamque eius sparserunt quam latissimè poterant, sed & abstinerunt ab omni actu qui cum ea doctrina pugnaret, quales adhuc sunt, sacra facere diis falsis, ad eorum imagines procumbere, notas sumere in fronte aut

manu. Iam ante aliquoties vidimus προσκυλῶν τὴν θμείω esse seruire idolatriæ: & εἰκότι esse singulare in sensu multitudinis: & per speciem χαράματος intelligi totum genus sub quo sunt & nomina expressa, & per numeros significata. Vide supra xii. Quod autem dicit eos ab his abstinuisse, intelligendum est, cū tamen spe vitæ & mortis & cruciatuum metu tentarentur.

κ) ἔζησαν] Animæ quæ sunt ἡψα, ἐν ᾧ non dicuntur ζῆν, sed ex demum quæ translatae sunt sub solium gloriæ vt loquuntur Hebræi. Sic vocant perfectissimum statum animarum ante resurrectionem vniuersalem. μαρτύρων ἀθέα κ) πλὴν πρὸς μετάνοια ὑποτάσσονται ἀμάρτην μὴ ὀδῆς, ait Clemens Alexandrinus: Tertullianus verò: *Vt totam Dei gratiam redimat, ut omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat; omnia enim huic operi delicta donantur.*

κ) ἐβασίλευσαν μὴ τῷ Χριστῷ χάρις ἔτι] Sicut Christus ex cælo in terras regnat, sic & martyres sub Christo, nempe per dona sanationum quæ conspiciebantur apud ipsorum memorias, & per honorem quem ipsis ecclesiæ palam habuere. Ante tempora Constantini, neque tutum erat ad monumenta martyrum concurrere, & vigente Paganismo, metui poterat ne honor martyrum à Paganis in superstitionis suæ defensionem raperetur. Quod autem additur χάρις ἔτι, eo pertinet vt sciamus, post mille illos annos à multis imminui cæpisse honorem martyrum, ab iis scilicet qui pietatis partem in eo posuerunt, si loca martyrum memoriæ dicata frangerent, & sanationum veteres historias fabulis accenserent: quas ad res non leuis occasio data est ab iis qui falsa miracula comminifcebantur, quique in martyrum honore non seruabant eum modum quem vetus Ecclesia seruauerat.

κ) οἱ λοιποὶ τῶν νεκρῶν] Præter martyres scilicet, aut si quos Dei Gratia martyribus æquauit.

οὐκ ἔζησαν ἄλλοι τελευτῆς τῇ χάρις ἔτι] οὐκ ἔζησαν, id est mansere ἐν ᾧ in eo statu qui congruens erat vitæ in sæculo actæ. Cū autem dicit per mille annos, intelligendum est vt durantibus illis Gogi & Magogi bellis, quæ supra mille annos excurrunt.

αὕτη ἡ ἀνάστασις πρὸς τῇ] Illa martyrum in cælum euectio potest ἀνάστασις dici, id est τῇ. Vide Lam. i v. 63. & Hebr. xi. 35.

6. μακάριος ὁ ἄγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρὸς τῇ] Sanctus hīc, idem quod semotus ab omni malo. Omne enim quod inuiolabile est sanctum dicitur.

ἐπὶ τούτων ὁ δεύτερος θάνατος οὐκ ἔχει ἔξοχον] Mortis secundæ mentio apud Onkelosum Genesis sine & Deut. xxxiii. 16. & apud Ionathanem Esaiæ xxxiii. 14. & passim apud Rabbinos. De eadem agi capite primo & secundo Sapientiæ diximus ad ea loca. Vide quæ supra ii. 11. & infra xxi. 8.

ἀλλ'

ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τῷ θῷ & τῷ χερσὶ] Sicut olim Deus preces Sacerdotum exaudiebat pro populo, ita nunc preces martyrum exaudit pro ecclesia.

ὁ βασιλεύσουσι μετ' αὐτῶν ἑλῖα ἐπὶ] Vbique in terris publicè honorabuntur, ut reges.

7. καὶ ὅταν πελειῶ ἡ ἑλῖα ἐπὶ] Constantini Edictum pro Christianismi libertate datum fuit circa annum Christi c c x i. Mille post annis orta est domus Ottomannica, quæ non in Persidem aut oras Romani Imperij, sed in partes eius intimas atque potissimas, in Asiam Græciamque inuexit Mahumetis religionem, Satanæ repertum.

λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτῆς] φυλακὴν vocat, quod ante αἰῶνα. Sub quibus verbis significatur sæuitiæ Diabolicæ coërcitio. Qui peccat, Diabolum vinctum liberat: est in libro de Vita ac Morte Moſis. Sic mala illa Ecclesiæ euenēre, quo tempore grauissimum schisma ex ambitione ortum est Romæ: & ij fuere mores qui & secutis postea schismatibus occasionem dedere. Propterea aduersus priorum temporum mala, quæ tantum Christianorum ostendebant virtutem, multa allata vidimus solatia. Aduersus hæc nulla, nisi finem sæculi. Hæc enim sunt illa tempora de quibus loquitur Christus Luc. xv i i i. 8. Matth. xx i v. 12.

ὁ ἐξελδέσεται παῖται τὰ ἔθνη & ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς] id est ad sæuitiam excitare ut supra 2. In quatuor angulis, id est ab omni parte Iob. i. 19. Ezech. xl i i i. 20. x l v. 19. Supra v i i. 1. Sic & à quatuor ventis Marci x i i i. 27. supra v i i.

τὸν Γῶγ καὶ τὸν Μαγῶγ] Ex Ezechiele xxxv i i i. & xxx i x. vbi eundem notari gemino nomine, Antiochum scilicet in Asia Syriaque regnantem, ad eum locum ostendimus. At Rabbini plerique ea omnia referunt ad finem Mundi. Ostendit Apocalypsis in ea traditione, non minùs quam in aliis aliquid subesse veri. Hic ergo per Gogum intelligenda domus Ottomannica, quæ primùm in ea parte Asiæ se ostendit quæ olim Gygæ dicta, & reges Gygæ aut Gypidæ, id est in Lydia locisque vicinis. Sic & Sybillina poemata veterum Christianorum Gog exponunt Pamphylos & Lydos. Per Magog autem hic intelligitur, non vrbs Syriæ, sed ea gens vnde ipsa vrbs Syriæ nomen accepit, ut & Scythopolis, nempe gens Scythica: & sic sensisse sui temporis Iudæos ait ad Ezechielem Hieronymus. Iosephus: Μαγῶγος ὁ τὸς ὑπ' αὐτῆς Μαγῶγας ὀνομαζόμενος ὄμις. Σκύθας δ' ὑπ' αὐτῆς ποροπαροδομῶντες.

συναγαγὼν αὐτοὺς εἰς τὸν πόλεμον] Nempe ad euertenda vel occupanda ædificia sacra, martyrumque memorias.

ὡς ὁ ἀριθμὸς ὡς ὁ ἄμμος θαλάσσης] Ingentes exercitus. Quod numeri est ingentis arenæ comparatur, ut diximus Gen. x x i i. 17. x x x i i. 12.

K K

XL I. 49. Sic *ἡμικαρία* dixit Aristophanes. In Manuscripto cum Hebraismo: *אֲנִי הָאִרְיָמוֹס אֲנִי*.

8. *καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς*] Latè suos terminos extenderunt illi qui Asiam tenebant. Sic *πλάτος τῆς γῆς* Esaiæ VII. 8. Præteritum pro futuro, sed quasi præsentī. *ἀνέβησαν* est vox militaris Sam. XI. I. I. Regum XX. I. Esaiæ XXXVI.

ὃ ἐνύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῆς ἐλπίου] Vndique includent suis castris Dei castra, id est septem illas Ecclesias, quibus præcipuè dedicata est hæc Apocalypsis. Sumta locutio ex Daniele VII. 10. *מִשְׁמֵחַ נָצַח*. Vide supra XII. 6.

καὶ τὴν πόλιν τὴν ἡρατιμύλιν] Capiant & Constantinopolim quam Sionem nouam dicunt Græci, non immeritò. Nam egregij ibi fuere episcopi & presbyteri, plebs religiosa: principes eximie Christiani. Huius vrbs ædem toto orbe Christiano pulcherrimam, dictam Sophiæ, Mahumetes secundus, Ottomanicæ stirpis princeps, Christianis ablatam Mahumetismo propriam fecit anno Christi, vt censent viri doctissimi, CCCCCLIII.

9. *ὃ κατέβη πῦρ ἐκ τοῦ ἕξατοῦ ἀπὸ τοῦ θιού καὶ κατέφαγεν αὐτοὺς*] Sumtum ex loco Ezechielis XXXVIII. 21. & XXXIX. 6. Solent Prophetæ ignis voce vti cum celerem designant exitum, vt de Sennacheribi clade Esaias IX. 5. X. 16. XXVI. 11. Cum hæc res nondum euenerit, expectandus erit Turcico regno exitus non dissimilis ei quem habuere exercitus Sennacheribi, aut Antiochi Illustris.

10. *ὃ ὁ Διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς εἰς τὴν λίμνιν τῆς πυρὸς καὶ θιού*] Quò ministeria eius præcesserant, ibit ipse, nec iam vinculis coërcebitur eius potestas, sed planè auferetur nullis manentibus reliquiis. Vide quæ dicta supra XIX. 20. Angelos peccantes mitti à Deo in stagnum ignis est in Echa Rabtha. *ὁ πλανῶν αὐτοὺς*, is qui Gogum & Magogum contra Christianos incitauerat. Vide supra 2. & 7. de sulphure dictum supra XIX. 20.

ὅπου ὃ τὸ θηεῖον καὶ ὁ ψυδοπροφήτης] Vide supra dicto loco XIX. 20. *καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*] Tormentis malæ conscientiæ, vt supra XV. 10. & præterea pœnis quas Deus reddiderit. Vide quæ dicta à nobis ad Matth. XXV. 46. Sic irrisores Dei ac legis æternæ sensuros supplicia aiunt Hebræi. Torquebuntur, nempe Diabolus Gog & Magog.

11. *καὶ εἶδον θεόνον μέγαν λαλῶν καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτῆς*] Christum, cui hoc iudicium Deus tradidit. Ioh. V. 22. Act. XVI. 31. *λαλῶν* hîc intellige splendidum cum maiestate. Vide supra III. 4. 5. 18. IV. 4. Quorumdam ergo pœna iudicium illud vltimum antecedit, sicut martyrum gloria antecedit idem iudicium. Vide quæ allata ad Matthæi XXV. 32.

ἡ ἁπὸ παλαιότητος ἔφυγεν ἡ ἕσπερος καὶ ἡ γῆ] Abiit vetus hæc rerum conditio. Vide quæ dicta ad Romanos vii. 22. 11. Petri iii. 7.

καὶ τόπος οὗ ἐβρέθη αὐτοῖς] Ex Græco Danielis de statua ii. 35. Similis locutio x. 11. 8.

12. καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς μικροὺς ἐστῶτας ἐνώπιον τοῦ θρόνου] Christianos, iudicandos scilicet secundum Evangelij leges. Rom. i. 16.

καὶ βιβλία ἀνεγέρθησαν] Ex Daniele v. 11. 10. Per libellos intellige acta litis. Per acta autem litis, hominum cogitata, dicta, facta. Ex his apparebit quàm rectè alij libro vitæ inscripti fuerint, alij non scripti aut delati. Sic reges commentarios habere solebant rerum gestarum. Esther. vi. 1. Malach. iii. 16. Eodem respicit locus Esaiæ lxv. 6. Multa sunt apud gentes dissitas similiter dicta, non quòd alius ab alio sumserit, sed quòd cogitata similia multis incidant. Græci dicebant ἀδικήματα γράφεται ἐν βιβλίῳ δόλου πύργου. Discimus id ex Theodecte.

καὶ ἄλλο βιβλίον ἀνεγέρθη, ὃ ἔστι τῆς ζωῆς] Hic liber est velut matricula civium regni cælestis, vnde nomina leguntur eorum qui ad mortem usque in ea matricula scripti permanserint. Deletorum nulla habetur ratio, quia iis quod habuerant, amisere.

καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῆς γρηγομένης ἐν τῇς βιβλίῳ καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν] id est iudicium per scriptum in libro Vitæ de eis pronuntiatur, apparetque ex Actis id iudicium operibus ipsorum externis & internis esse congruens.

13. καὶ εἶδον ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκροὺς] Hic εἶδον est plusquam perfectum, quale & supra notavimus x. 19. Omnes partes naturæ suæ deposita exhibebunt. Notant Scholiastæ ad Homerum veteres exhorruisse naufragij mortem, quod animas, utpote igneas, à vi humoris crederent exstingui. Nihil hoc est: Omnia in Christi sunt manu. Nec refert ubi mortem obierimus, sed quales.

καὶ ὁ θάνατος] Qui morbo erunt mortui, itidem exsurgent. θάνατος ita sumi solet, genus in sensu speciei. Diximus de eo supra vi. 8.

καὶ ὁ ἄδης] Hoc cæteros omnes mortuos complectitur, qui aut violento fato, aut senectute obierint. Et per προσωποποιίαν ostenduntur Mare, Mors, ἄδης quasi debitores depositi. Habes Mortem & ἄδην in personarum modum depictas & Esaiæ xxv. 14. 15. 8. & xxviii. 18.

εἶδον τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς] εἶδον exhibuerant suos mortuos, id est quibus illa ipsa causam dederant mortis. Marcellus Eprius dicebat: Quid tibi cum eis mortuis?

καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν] nullo discrimine fati, quo vitam hanc amiserant.

καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἄδης ἐβλήθησαν εἰς τὸν λίθινον τοῦ πνεύματος] Perrexit προσωποποιίαν & significat post iudicium nullam in eos secundum quos lis erat

data, fore vim aut morborum, aut mortis: Quod de Christo dicitur Hebr. VII. 28. Rom. V. 9. Adde locum huic per similem I. Cor. XV. 54.

14. ἔτις ὅστις ὁ θάνατος δεύτερος, ἢ λίμνη τῆς πνεύς] Vide supra 6. & ibi dicta.

Ἐ εἴπῃς ἐχ' ἀρεθῇ ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τῆς πνεύς] Qui in Christo diem non obierit, is mortem secundam non euadet. Non sufficit scriptum aliquando fuisse in Vitæ libro: opus est vt scriptus ibi quis reperiatur iudicii tempore. Per λίμνην hîc & supra intelligitur magna quædam capacitas. Vide Zachar. IX. 11. vbi in Hebræo בור, in Græco λάκκος, in Latino lacus. Vide & Genes. XXXVII. 19. vbi in Latino non minus improprie ponitur nomen, cisterna.

CAPVT XXI.

Αἱ εἶδον ἄρα τὸν χαλκὸν καὶ τὴν χαλκίαν.] Est aliud visum, sed quod occasionem sumsit ex viso priore. Quo magis credatis summam illam felicitatem sæculi futuri, aliquam eius imaginem Deus nobis dedit in florentissimo Ecclesiæ statu, qui fuit à temporibus Constantini ad tempora vsque Iustiniani. Fuit quidem Christianorum tribus primis sæculis magna pietas, sanctitas, constantia. Sed multorum virtutes tegebantur iis ipsis latebris, quibus ipsa Ecclesia tegebatur. Postquam verò secundum vetera vaticinia accessit Ecclesiæ tutela Principum, illustres admodum & conspicuæ fuere Christianorum virtutes: ad pietatem accessit eruditio & eloquentia multorum Episcoporum: constituta est certior regiminis & consonantium rituum forma decretis Conciliorum Vniuersalium. Denique tanta facta est mutatio vt ea prophetico more cæli noui & terræ nouæ nomine rectè nuncupari posset. Nam & Esaias eadem verba vsurpauerat ad describendum statum illum felicem populi Iudaici post debellatas Antiochi copias LXV. 17: quod clarius patet collato loco eiusdem Prophetæ LXVI. 22. Cælum ipsum fauit humano generi ob Ecclesiam florentem: sicut de Theodosio Magno dictum est:

*Omniū dilecte Deo, cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad classica venti.*

Terra non ultra impurata fuit innocentium & piorum sanguine. Sæpe scriptura res principales & rerum principalium præfagia paribus insignit nominibus.

ὁ γὰρ πνεύς ἄρα τὸς] Cælum illud quod pestilentiam famemque immiserat supra XV. 2. 8.

καὶ ἡ πνεύς ἡν παρὰ τὴν] terra non ultra bibit innocentum, vt dixi,

sanguinem. In Manuscripto ἀπῆλθεν, vt infra 7.

καὶ ἡ θάλασσα ὅσα ἔσθ' ἐν] Ingens illa idololatrarum multitudo non mansit. Manserunt tantum flumina & fontes: Et hæc quoque paulatim exaritura. Vide supra vii. 10. xiv. 7. xvi. 4. In Manuscripto: καὶ τὴν θάλασσαν ὅσα εἶδον ἐν.

καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ εἶδον καταβαίνουσαν ὑπὸ τῷ θιῶδ' ἐκ τῆς ἐχθροῦ] In Manuscripto: Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν πόλιν quomodo legit & Latinus. τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ Efaia l. i. 1. A Deo descendere dicuntur ea quæ in terris magno Dei beneficio eueniunt. Ioh. l. i. 13. Hoc libro supra x. i. xv. i. 1. Huius visi mentio καὶ περιλήψιν facta supra l. i. 12. Vide quæ ad omnia illa loca diximus. Nolite Christiani lugere Hierosolyma excisa, deinde restituta in formam veteri minorem. Habebitis Hierosolyma noua, id est mystica. Ita enim vox καὶ τὴν sumitur Matth. xxv. 29. vbi de ea & similibus locutionibus egimus. Etiam Paulus ad Gal. iv. 6. Ecclesiam Christianam vocat Ἱερουσαλὴμ τὴν ἁγίαν. Verum hîc ea cum nouo cultu procedit, latè conspicua & fulgore suo hostibus aciem oculorum præstinguens: nomen originis suæ, quæ est pacis visio, duplici modo præferens, conscientiæ tranquillitate, ac præterea singulari Dei tutela per Principes omnia ei tuta præstantes, secundum id quod iam olim Ecclesia Deum rogauerat i. Tim. ii. 2. Sed his temporibus erat reseruatam.

ἡτοιμασμένη ὡς νύμφη κακοσηµηθῆναι τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς] Quod ante de Ecclesia, quæ erat in familia & comitatu Constantini conspectum fuerat, supra xix. 17. id longius procedente Principum cura in toto illaq; Ecclesiæ per Romanum Imperium diffusæ corpore apparuit. Processit in publicum ornata vt nouæ nuptæ solent, mariti sui potentiam omnibus malis ostendens. τῷ ἀνδρὶ, id est in honorem mariti. Alluditur ad Efaia l. iv. & sequentibus.

3. καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τῆς ἐχθροῦ] ex summo cælo, id est à Christo. In Manuscripto ἐκ τῆς ἐχθροῦ.

λεγοῦσης. ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τῆς θιῶδ' μετ' ἐμὲ ἀνέστη καὶ σκηνώσεται μετ' ἐμὲ] id est ἐν ἡ σκηνώσεται. Vide supra x. i. 6. Magnifica fuit Dei habitatio in Tabernaculo per Mosem structo. Leuit. xxv. 11. At multò hæc magnificentior Ioh. i. 10. Sumta hæc & sequentia ex Ezechiele xxxv. 1. 27. Solent vrbes sub nomine tentoriorum exprimi, vt Efaia xxxii. 20. l. i. v. 2.

καὶ αὐτοὶ λαὸς αὐτῆς ἵστανται] Illi qui in Ecclesia erunt palam & aperte Deo seruiant.

καὶ αὐτὸς ὁ θιῶδ' ἔσται μετ' αὐτῶν] Sensus est: Deus eos tutabitur. De hac locutione vide Luc. i. 28. Matth. xxviii. 28.

4. καὶ ἐξαλείψει πᾶν δάκρυον ὑπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν] Vide supra vii. 17. Felicitas illa facillè abolebit veterum malorum memoriam. In Ma-

nuscripto ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, quomodo & supra.

καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἐν] Pestilentia & morbi ob idololatriam publicam immissi cessabunt. Vide supra v. 1. 8. & xvi. 2. Par locutio apud Esaiam xxv. 8. de temporibus Ezechiae, vnde & illa verba petita quæ proximè præcessere. Magna fuit & virtutum & rerum similitudo inter Ezechiā & Theodosium Magnum.

οὐτε πένθος] nullus luctus Christianorum ob fratrescorum per iudicium sævitiam interfectos: qualis fuerat super Stephano. Act. vii. 2.

οὐτε κραυγή] nulla seditio populi contra Christianos. Hoc sensu κραυγάζειν habes Ioh. xviii. 40. xix. 6. Non ultra clamabunt: Christianos ad leonem: &, Vsq̃æquo genus tertium? Applicatio loci Esaiæ lxv. 23.

οὐτε πόνοσ ἐκ ἔσται ἐν] non amplius agentur Christiani in carcerem, in metalla, in latomias. πόνον pro molestia aut dolore habuimus & supra xv. 10. & ii. Sic & Esaiæ lxvi. 7. & alibi.

ὅτι τὰ περὶ τα ἀπὸ λαοῦ] In Manuscripto deest ὅτι.

Sed hæc prius fuisse: nunc recondita

Sedet quiete.

Transiere illa tempora draconis feram inspirantis. Sic ἀπὸ λαοῦ habuimus & supra xviii. 14. 728.

καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῷ θρόνῳ] In primo folio, id est Deus. Vide supra i. 2. 9. 10. v. 1. & alibi hoc libro sæpe.

ἰδοὺ κρινὰ ποιῶ πάντα] Habet hæc verba Esaias xlii. 19. vbi de populo agitur reduce ex Babylonia.

καὶ λέγει μοι γέγονεν] ut supra xix. 9. Res magna est & bene retinenda.

ὅτι ἔπει λόγῳ ἀλλήλων καὶ πρὸς εἰς] Sic & dicto loco xix. 9. Mira sanè sunt quæ iam à Christo audisti, sed ita euenient. Sic & infra xxi. 6. Dicuntur hæc sincera fide. Nec potentia deerit ad hæc effecta danda.

6. καὶ εἰπὶ μοι, γέγονα τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος] Repetit dicta supra i. 1. Arethas habet, γέγονα ἐγὼ. Et est γέγονα pro omni tempore, more Hebræo.

ἐγὼ τὰς ὀψώνων δάσσα ἐκ τῆς πηγῆς τῆ ὕδατος τῆς ζωῆς δαΐαν] In Manuscripto non est τῆς πηγῆς. Si in his promissis temporalibus fidus fui, ero & in æternis, quorum hæc imago & arra sunt. Aqua viua, ὕδωρ ἡ ζῶντι bi spiritum significat, hîc verò vitam ipsam æternam, quia nunquam desinit, sicut aqua suo modo perpetuum fluit. Dabo, ait, sitienti, id est auidè vitam æternam cupienti. Vide Matth. v. 6. & ibi dicta. At cur addito gratis? Quia cum vitam Æternam dabit, nihil pro ea stipulabitur. At vitæ æternæ honos etiam merces dicitur. Sic est, sed merces immensum maior operâ. Pro æterno bono Deus potuisset æternas operas stipulari: contentus fuit operis non longi temporis.

Nam vitæ æternæ actiones præmia sunt, non opera.

7. ὁ νικῶν] qui nec metu, nec voluptate vinci se patietur. Vide supra II. 7. II. 17. 26. III. 7. 12. 21. XV. 2.

κληρονομήσει αὐτὰ] Sic & Manuscriptus: κληρονομήσει, id est perpetuo iure possidebit, quomodo res soli tenebantur apud Hebræos. αὐτὰ est constructio magis rem respiciens, quàm verba, quia in illa aqua viua, id est in vita æterna, multa pariter intelliguntur bona.

καὶ ἐσμεν αὐτῷ πατήρ] id est perpetuò ei beneficiam. Vide Matth. XXI. 32. Pro eodem dicitur: Ero illi pater.

καὶ αὐτὸς ἔσται μοι υἱός.] id est mei similis erit æterna beatitudine. Vide hunc nostrum in Evangelio I. 12. & in epistola capite III. 2. Paulum Rom. VIII. 23. Luc. XX. 36. Matth. XIX. 28.

8. οἱς ὁ δολοῖς] id est qui incommodorum metu Christianam professionem deseruerint.

καὶ ἀπίστοις] Pari in causa erunt qui Euangelium recipere noluerint. Ioh. III. 36.

καὶ ἀμάρτυροις] Hoc abest in optimis libris.

καὶ ἐβδελυγμένοις] Sub hoc nomine significantur, qui ἀρσενολοῖται & μελαχοὶ I. Cor. VI. 10. Vocatur id facinus ἡβουλα Leuit. XV. 11. 22. Græcè βδελυγμός. Est autem hîc more Hebræo participium pro plurali. Eadem vox pari sensu in Græco Osee IX. 10.

καὶ φονεῖς] Habes hanc vocem I. Petri IV. 15. Sic & φόρος inter crimina à regno cælorum arcentia. Gal. V. 21.

καὶ πόρνοις] Sume ut I. Cor. V. 9. 10. 11. VI. 9. Eph. V. 5. I. Tim. I. 10. Adulteri hîc vel præcipuè comprehenduntur.

καὶ φαρμακοῖς] Sic & Manuscriptus hoc loco, & infra XXI. 15. Est vox sumpta ab interpretibus LXX. Exodi VII. 11. IX. 10. XXII. 17. Deut. XV. 11. 10. Ierem. XXVII. 7. Dan. I. 2. Malach. III. 5. Vocari autem sic solent, non tantum venefici, sed & qui malis magiæ artibus vtuntur. φαρμακεία inter crimina memorata dicto loco. Gal. V. 20.

καὶ εἰδωλολάτραις] Nam & quidam qui Christiani dici volebant, contaminabant se thurificando, aut edendo de immolatitiis. Confer I. Cor. V. 9. Eph. V. 5. I. Tim. I. 9. 10. & dictum ad Galatas locum.

καὶ πάντις οἱς ψυδῶνται] In Manuscripto καὶ πάντις οἱς ψεύονται. Sic & dicto ad Timotheum loco inter eos qui deplorati sunt, ponuntur ψυδῶνται, quo nomine diximus intelligi eos qui pacta contractusve violant. Esaia LVIII. 6.

τὸ μένος αὐτῶν] Subauditur verbum τρεῖται, quod ponitur I. Petri II. 17. aut πίθεται, quod cum nomine μένος habes Matth. XXI. V. 51. vbi dicta vide.

ἐν τῇ λίμνῃ τῇ κραιβάτῃ πυρὶ καὶ θύφῃ] id est quæ ardet igne sulfurato. Vide supra XIX. 20.

ὁ ὄντων ὁ θάνατος, ὁ δὲ δούλων] Vide supra xx1. 14.

9. καὶ ἦλθεν εἰς ἐκ τῶν ἐπὶ τὰ ἀγγέλων τῶν ἔχοντων τὰς ἐπὶ τὰς φιάλας γεμούσας τῶν ἐπὶ τὰς πληγῶν τῶν ἔχοντων] Sextus Angelus qui Constantini victoriam nuntiaverat. Quod initium fuit maximæ huius mutationis.

καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων, δεῦρο] Sic supra xv11. 1.

δείξω σοι τὴν γυναῖκα τὴν νύμφην τὴν ἀγνὴν] id est Ecclesiam Catholicam quæ modo ostensa fuit in specie nouæ nuptæ ostendam tibi expressius sub forma vrbis monti impositæ, vnde longè latèque conspici possit. Vide Matth. v. 14. Ezech. x1. 2. ad quem locum maximè hîc respicitur. Γυναῖκα hîc est nomen sexus. Nam libri optimi hanc vocem ponunt ante illud τὴν νύμφην.

10. καὶ ἀπίνεκά με ἐν πνύματι] Eadem locutio quæ supra xv11. 3.

ἐπ' ὅρας μάλα καὶ ὑψηλὸν] nempe vt Iohannes urbem non eminus, sed prope, nec extrâ tantum, sed & intus conspiceret, simulque reminisceretur loci Esaiæ 11. 2. Conspiciebatur hæc vrbs sita in equali montis planitie. Sic de via ad virtutem Hesiodus:

ἐπὶ τὴν δ' εἰς ἀκρὸν ἵκηται

ῥηϊδίη δ' ἵππεται πέλοι, χαλεπὴ περ' εὔστα.

καὶ εἰδείξέ μοι τὴν πόλιν] Ita vocatur Ecclesia, quia est corpus quoddam communi regimine sociatum.

τὴν μεγάλην] recte magnam vocat quæ tam latè se extendebat quam Imperium Romanum. Sed μεγάλην abest in Manuscripto, vt & in Latino.

ἀγίαν Γεροσολήμ] vnam Ecclesiam sanctam, vt est in symbolo non vno. Sancta erat quæ hîc monstrabatur Ecclesia & per præcepta Christi & per disciplinam.

καταβαίνουσιν ἐκ τῆς πόλεως ὑπὸ τῇ θύρᾳ] Supra 2.

11. ἐχρυσάεν τὴν δόξαν τῇ θύρᾳ] præditam eo splendore quem Deus ei procurauerat. Nam genitiuus hic causam efficientem designat. De voce δόξης sæpe iam diximus. Describet urbem totam multo pulchriorem Solomonis Templo.

ὁ φωστὴρ αὐτῆς] id est vice solis. Nam Sol & Luna φωστῆρες Gen. 1. 14. 16. Sap. x111. 2. Inter hæc duo astra cum potior sit lux solis, merito ei nomen φωστῆρος singulariter datur.

ὁμοῖος λίθῳ ημιωτάτῳ ὡς λίθῳ ἰάσπιδι χρυσαλλίζοντι] id est Deus ipse qui in Ecclesia fulget ad modum pretiosissimi lapidis, nempe iaspidis, nec cuiusvis iaspidis sed χρυσαλλίζοντος, de quo Dioscorides videndus 111. 43. Deum ipsum hîc describi apparet ex eo quod infra 24. Is autem iaspidi comparatur etiam supra 1 v. 3. nempe ob vim inuictam, vt ibi diximus: sed hic additur, iaspidem istam crystallo fuisse similem, vt intelligamus à Deo Ecclesiæ conferri & robur & puritatem. Iaspis vtriusque est generis. Itaque dici potest χρυσαλλίζων vel

χρυσαλλίζουσα,

κρυφαλλίζουσα, sicut alia iaspis ἀειζουσα dicitur. Illud ὡς hīc valet nempe.

12. ἐχουσαν τείχος μέγα καὶ ὕψην] Mocnia excludunt hostem: ciues tuos seruant. Iob. i. 10. Esaia xxi. 1. 2. Zach. ii. 5. Talis est in hac re doctrina Euangelij magna & sublimis. In Manuscripto hīc & in sequenti ἐχουσα, vt rursus sit rectus pro obliquo.

ἐχουσαν πυλῶνας δώδεκα] Aditus adhanc doctrinam per promissa olim Patribus facta de Christo. Πυλῶνες δώδεκα.

καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα] Nempe eos Angelos qui Patribus apparuere.

καὶ ὀνόματα ἑπταγράμμιστα ἃ ἔστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ] In Manuscripto: ἃ ἔστι τὰ ὀνόματα τῶν δώδεκα &c. id est nomina Patriarcharum vnde tribus nomen ducunt. Quare Iosephus hīc sumendus pro Ephraim & Manasse, vt Ezech. xlvi. 31 & sequentibus.

13. ὧν ἀνατολῶν πυλῶνες τρεῖς, καὶ ὧν βορρᾶ πυλῶνες τρεῖς, καὶ ὧν νότου πυλῶνες τρεῖς, καὶ ὧν δυσμῶν πυλῶνες τρεῖς] Vt ab omni parte eo pateat aditus, sicut olim ad vrbes confugij. Quatuor isti Cardines totum orbem significant, vt videre est Lucæ xli. 29. Hīc supra vli. i. xx. 8. Ternæ autem portæ in quoque cardine, ob professionem fidei in Patrem, Filium, & Spiritum, sponsores salutis.

14. καὶ τὸ πῆχος τὸ πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα] Sicut fundamento innitur structura, ita fides Christiana testimonio Apostolorum, qui à Christo accepta orbi tradiderunt: ore omnes, quidam & scriptis implentes μυσηαῖς verba Esaia lvi. 12.

καὶ ἐπὶ αὐτῶν δώδεκα ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων] id est per fundamenta significantur duodecim illi Apostoli de quibus agitur Act. i. Ita Iohannes.

Se quoque principibus permixtum agnouit Achiuis.

vt se Æneas agnouit in tabula Didonis, Paulum & Barnabam diximus haberi velut supernumerarios, supra xli. i.

15. καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ] Angelus.

εἶχε μέτρον κέλεμον χρυσοῦν] Est appositio sensus: habebat perticam auream, quæ erat mensorium instrumentum. Vide supra xli. Ezech. xl. 3. Est præterea κατάχρησις. Pertica enim illa calamus dicitur, quia plerumque perticæ erant ex arundine. Sic pyxida auream dicimus, cum πυξίς sit proprie è buxo. Aurea autem erat illa pertica vt congrueret ædificio. Omnia præstantia.

ἦτα μετρήσῃ τὴν πόλιν] Supra xi. 2. Iohannes vetitus erat urbem Hierosolyma metiri, vt quæ futura esset nulli bono vni. Nunc mystica Hierosolyma, vt summi ac perpetui vltus metitur ipse Angelus: vt apud Zachariam ii. 2.

16. καὶ ἡ πόλις τετράγωνος καὶ ἑστῶσα] Sic Roma à Romulo condita quadrata. Ea figura perfectionem significat. Ita Simonides virum ad regulam

E l

exactum vocat : *χεροί τε καὶ ποσὶ νόῳ τε πῆδαυσι*, id ipsum interpretans *ἀνὰ φόρου πεντηκόντον*. Meminere Plato Protagora, Aristoteles in Rhetoricis & in Nicomachiis. Sic in Ezechielis structura multa quadrata *XLII. 21. XLIII. 20. XLIII. 16. 17. XLV. 2. XLVII. 16. 17. 20.* Adde Iosephum de Altari, Belli Iudaïci v. 14.

Ἐ τὸ μῆκος αὐτῆς ὅσον τὸ πλάτος] Latitudo capacitatem, longitudo durationem significat. Hæc vrbs omnes capit homines, & semper durabit. Vide Ephes. *III. 18.* Figuratum hoc in ædificio apud Ezechielem *XLVIII. 16.*

Ἐ ἐμέτρησε πόλιν πρὸς χαλμάς ἐπὶ σαδύς δώδεκα χιλιάδων δώδεκα] Illud δώδεκα non repetitur in libris optimis, vt nec in Latino. Eousque se extendit illa vrbs quousque duodecim Apostoli currere potuerunt. Stadium est mensura cursus *1. Cor. IX. 24.* Mille stadia id est cursus immensus. Nam mille ponitur pro infinito.

τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ὄντι] Non idem dicit quod modo cum quadratam formam explicaret, sed aliud, nempe quæqua iret altitudinem & murorum & ædificiorum fuisse æqualem : sicut de longitudine & latitudine dictum fuerat. Hæc æqualitas significat omnes Christianos in negotio religionis dignitate esse pares. Nam per altitudinem significari dignitatem diximus ad illum locum Eph. *III. 18.*

17. καὶ ἐμέτρησε τὸ πῆχος αὐτῆς] muri altitudinem.

ἐκ τὸν πιασθέντα πιασθῆναι πηγῶν] id est duodecies duodecim. Magna hîc fuit Apostolorum dignitas. At immenso maior erit in altero sæculo, quorumuis Christianorum. Eam illi iam velut præsentem animo possident.

μέτρον ἀνθρώπου, ὃ ὄσιν ἀγγέλου] Sensus est : illa pertica tanta erat, quanta erat statura formæ humanæ, in qua Angelus apparebat : ac proinde ad eum modum etiam cubiti. Eâ significabatur homines aliquando fore ἰσαγγέλους *Luc. XX. 36.* Angeli viri vocantur, vbi virili specie apparent. *Gen. XV III. 2. Iudic. XI II. 18.*

18. καὶ ὡς ἡ ἐνδόμυσις τῶ πύχους αὐτῆς ἰδῶσις] id est inuidium opus. Vide supra *11. & IV. 3.* In Orphicis de iaspide :

ἐν δὲ σοι ἀντίπολον καῖται μέγας.

Est & hîc κατάχρησις translatio facta à domo ad urbem. talis illa :

æquum diuina Palladis arte

Ædificant.

καὶ ἡ πόλις χρυσοῖον καθαρόν ὁμοῖον ὑελαῖ καθαρά] Color quidem auri, sed ipsa materia transparens ad modum vitri. Id significat excellentiam Ecclesiæ Deo soli perfectè cognitæ. Vide supra *IV. 6. x v. 2.* & adde Maimonidem Ductore dubitantium. *II. 30.*

19. Ἐ οἱ θιμέλιοι τῶ πύχους πόλεως παντὶ λίθῳ πρὸς κακοσημῆδοι] Illud παντὶ explicandum ex sequentibus, vt intelligantur genera lapidum præ-

tiosissima. Non est dubium quin in Templis quibusdam & Palatiis eucenerit vt ex lapide admodum pretioso essent fundamenta. Vide Efaïæ xxviii. 16. l. v. 11. vbi dicta vide, & ad Tobia xiii. 21. Id hîc applicatur *μυσταῖς* ad significandas Apostolorum virtutes eximias. Sic lapides pretiosos in terra cælesti ponit Plato in Phædone.

ὁ θημέλιος ὁ πεφωτισμένος, ἰάσας.] Pleraque hæc lapidum nomina habes Exodi xxviii. 17. 18. & xxxix. 10. & sequentibus, & apud Iosephum iii. 8. in pectorali Pontificio: Quædam & Ezechielis xxviii. 13. in ornamentis regis Tyrij. Iaspis est יהלם Exodi xxviii. 19. xxxix. 9. In Ezechiele plura sunt nomina in Græco quam in Hebræo, nec ordo idem; ita vt inde sciri non possit, quod nomen cui respondeat. Apud Chaldæum interpretem Cant. v. 14. duodecim gemmarum nomina duodecim tribubus aptantur, eadem quæ hîc, nisi quod ibi pro Chrysopraso Achates ponitur, pro Hyacintho Ligyrius.

ὁ δινύπερος, σάπφειρος.] Nomen idem in Hebræo ספיר, quod habemus & Iobi xxviii. 6. 16. Cant. v. 15. Efaïæ l. v. 11. Lam. i. v. 7. Ezech. i. 16. ix. 2. x. 1. xxviii. 13. Sapphirus cælo concolor significat omnes cogitationes Apostolorum fuisse cælestes. Cælo concolorem sapphirum dicunt Hieronymus & Theodoretus: ideo cum gestabant Ægyptiorum sacerdotes.

ὁ ζῆτος, χαλκηδών.] Respondet αἶθερα in Exodo. Est enim species αἶθερος, quæ reperiri solebat apud Chalcedonem: vnde Chalcedonium hîc dixit Latinus. Nec abludit à Chalcedone vox כרכר Efaïæ l. v. 12. & Ezech. xxvii. 16. In Hebræo Exodi est נער. Significabat hic lapis ardentem zelum Apostolorum pro domo Dei. Vide Ioh. ii. 17.

ὁ πέταρος, σμάραγδος.] ברק à coruscando Hebræis. Is suauitatem morum significat: Smaragdus enim aspectu iucundissimus. Vide sup. iv. 3.

20. ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ.] Est Onychij species, vnde respondet ὄνυχω in Exodo, vbi in Hebræo שפה quanquam huius vocis Hebrææ sonus propius ad Iaspidem accedit. Sardonyx triplicem habet colorem. Sic Apostoli varios exhibebant sermonum colores pro audientium animis. i. Cor. iiii. 1. Hebr. v. 13. i. Ioh. ii. 13. & sequentibus.

ὁ ἕκτος, σάρδιος.] אדם Hebræis à sanguinis colore: rubram esse in India gemmam hanc dicit Plinius. Significat promittitudinem Apostolorum ad testimonium suum sanguine obfignandum.

ὁ ἑβδόμος, χρυσόλιθος.] Hebraïcè תרשיש, quia trans Oceanum petebatur ab Hispania, vt Plinius nos docet. Significat is nihil Apostolis inuium fore.

ὁ ὀγδόος, βήρυλλος.] Sic in Exodo vertitur שם, vbi & Rabbini אל ברור cum Arabico articulo. At שם Arabibus audaciam significat: crediturque Beryllus gestantibus animos addere. Significatur ergo Apostolorum erectus semper animus.

ὁ ἵνατος, τοπαζίον] **Π** **Τ** **Ω** **Θ** non in Exodo tantum, sed & Iobi xxviii. 19. Color erat quasi recentis olei, ut Alexander Polyhistor & Agatharchides prodidere. Id significat vim sanatricem in Apostolis. Dicitur specialiter ea gemma mederi oculis: & Apostoli animarum caligini remedium attulere.

ὁ ἀλγυτος, χυσοβραβις] Non reperitur hoc nomen in Græcis Veteris Testamenti. Est austeri coloris, ac proinde seueritatem Apostolorum contra peccatores significat.

ὁ ἐνδύκατος, ὑάκινθος] Ne hoc quidem nomen est in Græcis interpretibus. Sunt qui **Ω** **Υ** **Λ** putant ei respondere. Id verò **Λ** **Ι** **Γ** **Υ** **Θ** **Ι** **Ο** **Ν** vertitur. Ideoque Hyacinthum & Ligyrum idem putat esse Hieronymus epistola 129. Sunt Hyacinthi optimi coloris aërij, ut hîc notat Arethas, & Philohiacinthinum colorem exponit aërium. Quare recte is significat Apostolorum animum patientem omnium tempestatum quas Mundus in eos excitabat.

ὁ δωδύκατος, ἀμέθυστος] Nomine ipso significat sobrietatem & ex simili omne temperantiæ genus. Hebraicè **ד** **ו** **ד** **ק**. Significationibus quas diximus non absurdum est addere per hos lapides & gemmas simul adumbrari diuersitatem terrarum, unde isti lapides veniunt: & ubi Apostoli virtutum suarum dedere specimen. Errant verò qui à singulis Apostolis singulos articulos ad Symbolum collatos putant. In symbolis enim vetustissimis non sunt tot articuli.

Ἐ οἱ δώδεκα πύλιντοι δώδεκα μαργαρίται. αἰὰ εἰς ἕκαστος ὅς πύλιντον ὡς εἰς ἕκαστον] Margaritæ propriè sunt vniones in conchis nascentes. Sed non dubitandum, quin hîc per **κατέχρησεν** marmor intelligatur candens ad modum margaritarum, quod **Π** **Τ** **Ρ** **Κ** Esaiæ l. iv. 12. Nec aliter puto sumi **ת** **ו** **ל** **י** **ו** **א** Rabbiniis ad Psalmum l. xxxvii. 1. Sic lapides nigri vocantur sub Stribij nomine Esaiæ l. v. 11. Marmoris Patij mentio 1. Paralip. xxi. 2. Vide & Esaiæ l. v. 12. Significatur hic puritas quædam fuisse in Vetere Testamento: at non is virtutum splendor qui in nouo. Vide supra 12. **Αἰὰ εἰς ἕκαστος**. Est enim **αἰὰ** distributivum, ut Matth. xx. 9. 10. Marci vi. 40. v. 11. 31. Luc. ix. 3. 14. xi. 1. Ioh. ii. 6.

Ἐ ἡ πλατεία τῆς πόλεως χυσίον καθαρόν] **Π** **Λ** **Α** **Τ** **Ε** **Ι** **Α** **Ν** hîc & infra xxi. 2. vocat forum vrbis ut 11. Paralip. xxi. 6. Iob. xxi. 7. & alibi. Per forum autem intelligendi conuentus Christianorum. Ij conuentus erant incorrupti ut aurum depuratum.

ὡς ὁ ἥλιος διαυγής] Altera comparatio. Viuunt semper ut in Dei conspectu. Vide supra 18.

22. καὶ τὸν οὐρανὸν ὡς ὁ οὐρανὸς] Non vnum vidi locum orationibus destinatum, ut in veteribus Hierosolymis, nullam sanguinis effusionem. Christiani loca suorum conuentuum non vocabant Tempa.

Vide quæ dicta ad Actorum VII. 48.

ὁ γὰρ κύριος ὁ παντοκράτωρ, πρὸς αὐτὴν ὄντι καὶ τὸ κέντρον] Vbi cumque est Deus & Christus, ibi Templum spirituale. Ioh. I V. 23. I. Cor. I. 2. I V. 17. Philipp. I V. 6.

Ἐ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης] Nimirum quia lux eius non externa, sed interna est: pertinet ad τὴν ἑαυτῶν αἰσθησίν. Non opus habet, nempe ad suum cultum. Semper Deo seruit, non ad æquinoctia aut novas Lunas.

ἵνα φαίνωνται ἐν αὐτῇ] vt aut Sol aut Luna tempora cultus indicant. In Manuscripto: ἵνα φαίνωνται αὐτῇ.

23. ἡ γὰρ δόξα τοῦ θεοῦ φαίνεται ἐν αὐτῇ] Ἀόριτος pro omni tempore. ἱερώτης pro φωτίζει. Δόξα τοῦ θεοῦ ἡ δὲ τὸ κοινὸν τοῦ θεοῦ καὶ πανανθρώπου Philoni de Mundi fabrica. Vide supra II. & ibi dicta. Sumta verba ex Esaiæ I. 14. Sed hic in sensu sublimiore. Deus Ecclesiam docebit per Athanasium, Basilium, Nazianzenum, Ambrosium, Hieronymum & alios. Et allusio est ad primam creationem, vbi lux fuit pro sole.

Ἐ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ κέντρον] id est Christus erit vice Lunæ, vt Deus vice Solis. Lunæ lux dicitur ἡν Esaiæ I. 19. vt & Stellarum. Id minus est quam ἡν Abac. III. 3. Lucerna lucet lumine aliunde accepto. Duæ hæc lucēs, altera pro Sole, altera pro Luna, Iohanni visæ sunt procedere ex foliis regalibus quæ erant in media vrbe: infra XX. 1.

24. Ἐ ἀπεπαύσονται τὰ ἔθνη ἐπὶ τῷ θρόνῳ αὐτῆς] Ex Esaiæ I. 3. vbi prior sensu agitur de statu Hierosolymorum felice post reditum ex Babylonia. Sed adumbratur id quod hic apertius describitur. Διὰ τῷ φωτὶ idem quod apud Esaiam in Græco τῷ φωτὶ σου. Gentes plurimæ ab Ecclesia ea quæ erat in Imperio Romano recta edocebuntur vt Indi, Æthiopes, Persæ, Abasgi, Colchi, Iberi.

καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὸ δέξαναι καὶ τὸ πικρῶν αὐτῶν εἰς αὐτὴν] Egregiè dictum. Sensus de promissis ex Esaiæ XLIX. 23. I. XL. 10. 16. Agitur ibi de auxilio quod reges iudæis, & de donis quæ miserunt in Templum secundum. At quantò hæc impleta magnificentia, quæ Imperatores Romani non modò in Ecclesiam venerunt cum omni sua Maiestate, sed & disciplinæ eius se submisere, vt Theodosius Magnus.

25. καὶ οἱ πάλωτες αὐτῆς ἢ μὴ ἀποδώσουσιν αὐτῆς] Diem hic sume pro spatio horarum viginti & quatuor. Semper eo patet aditus. Pro eodem Esaias dixit, die & nocte. LX. 11.

οὐ γὰρ σκεῖται οὐδὲ] Nocte solent claudi urbium portæ. In hac vrbe nunquam nox est. Lux enim est perpetua à Deo & Christo. Philo de celo loquens invita Iosephi: Εὐφραίνου τὸν ἀνθρώπον ἀνέστηναι γὰρ πρὸς καὶ πάσης οὐρανῶν ἀνέστηναι, ἵνα ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτὸν ὁ ἀνθρώπος φέροιται.

καὶ οἱ οὐρανοὶ πάλω αὐτῆς καὶ τὸ πικρῶν αὐτῶν εἰς αὐτὴν] Sensus intelligendus ex obliquo. Idem enim est quasi dixisset: καὶ τὰ ἔθνη ἀποδοῦναι τὴν δόξαν

καὶ τὸ πρὶν αὐτῶς εἰς αὐτὸν eo loquendi genere quod iam habuimus 25. Et per honorem & gloriam intellige opes honoris causa datas. Par locutio Esaiaë LxI. 6. LxVI. 12. Sensus hîc idem qui mysticè latet apud eundem Esaiaem Lx. 5. ac sequentibus.

καὶ ἐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸν πᾶν κοινὸν καὶ ποιοῦν βδελύγμα καὶ ψεύδος] Illud ἐ μὴ εἰσέλθῃ est modi διωητικοῦ. Non possunt intrare flagitiosi, qui nempe tales manent. Arcentur enim per stipulationes baptismi. Est hîc applicatio mystica verborum Esaiaë LII. 1. & Lx. 18. & sequentibus. Origenes Celso obijcienti ad Christianorum πλετὰς admitti malæ vitæ homines, respondet tales adduci ad pœnitentiam: vbi pœnitentiam testantur, ad πλετὰς. Deinde κοινὸν & ποιοῦν sunt neutra pro masculinis siue communibus. Frequens hoc Iohanni vt in Euangelio vI. 36. 38. collato loco ibidem 40. Sic & I. Cor. II. 27. 28. cùm dicit πᾶν κοινόν, explicat id quod latet sub interdicto legali de animalibus immun- dis. Nam sus denotat foedè viuentes, aues carniuoræ raptores, vt cognosci potest ex Barnabæ epistola & iis quæ diximus ad Acta x. 14. ποιοῦν βδελύγμα eos denotat qui idololatriam exercent. Nam βδελύγμα γρῶ modo est idolum, modo actus idololatriæ. Per ποιοῦν ψεύδος intellige eos qui in pactis & contractibus iniusti sunt. Vide supra xxI. 8. & ibi dicta. ποιεῖν ψεύδος habes & infra xxII. 15. & Ierem. VII. 10. Id ἐργάζεσθαι ψύδην Osee vII. 1.

καὶ ἐ μὴ] Non est hoc excipientis hoc loco, sed aduersantis, vt supra Ix. 4.

οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τῆ ἀγνίας] qui ei vitæ adscripti sunt, quam iam viuunt Agnūs. Vide supra III. 5. XII. 8. xvII. 8. xx. 12. 14.

C A P V T XXII.

Αἱ ἐδίδεξέ μοι ποταμὸν καθαρὸν ὕδατος ζωῆς] Hæc auelli à superioribus non debuere. Cohærent enim. Significatur autem hîc baptisterium, quod eis temporibus quæ hîc designantur, esse solebat in area ante basilicas: vt ex Eusebio in Vita Constantini, & aliis diximus. Vocatur ποταμός quia fons perennis influebat in baptisterium. Omnis autem aqua profluens ποταμός Hebræis Græcè loquentibus. Ezech. XLVII. 5. Prou. xVIII. 4. Vide quæ diximus ad Gen. II. 10. & ad Iob. VII. 38. Sic & fluminum vocem vsurpant Iurisconsulti. Purum dicitur hoc flumen, quia puritatem vitæ promittit is qui baptizandus est I. Petri III. 21. Aquæ viuæ, quia ducit ad vitam æternam. Marci xVI. 16. Hermas III. 9. *Aqua est in quam descendunt homines morti obligati, ascendant verò vitæ assignati.* Tam autem in flumine quam in arbore allusio est ad primam creationem, cui secunda præfertur.

λαμπαρὲς ὡς κρύσταλλον] Vide supra i v. 6.

ἐμπορεύμενοι ἐν τῇ θρόνῳ τῷ θοοῦ καὶ τῇ ἀρίῃ] Hæ sedes regiarum duarum apparebant in media vrbe & significabant Ecclesiam à Deo & Christo regi. Hæc folia sunt perpetua, non illud quod dicebatur esse in Sancto Sanctorum. Fluere autem inde dicitur aqua baptismi, quia institutio eius est à Deo per Christum. Similis ἐννοια Sirach. i. 6. 7. 8.

2. ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς] id est in medio loco conuentus, vt supra diximus x i. 8. x x i. 21.

Ἐ τῷ ποταμῷ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν] Hæc eo modo connectenda sunt. Et significatur vtraque margo baptisterij. In Manuscripto est ἐντεῦθεν καὶ ἐκείθεν, non malè: sed altera illa locutio reperitur in huius Apostoli Euangelio x ix. 18. Est autem in his & sequentibus allusio ad Psalmum primum.

ξύλον ζωῆς] Crux Christi, causa nobis optimarum actionum. Sic Plato in terra cælesti arbores ponit. Et Philo in Mundi creatione arborem vitæ exponit θεοσέβειαν.

ποιοῦν καρπὸς δάδεια καὶ μέλαινα ἔχασον ἀποδιδόντες τὸν καρπὸν αὐτῇ] Fructifera est Crux, non vt aliæ arbores certo anni tempore, sed semper. Sumta hæc & sequentia ex Ezechiele x l v i i. 12. sed ibi plures arbores: hîc vna pluribus in locis: quia omnes illæ figuræ vnam Crucem referunt. Dici hîc potest:

πάντων οὐποτε καρπὸς ἀπολλύται, οὐδὲ ἐπιλείπεται
χρίματος οὐδὲ θέρους.

Ex hoc loco factum videtur vt virtutum nomina quædam addita sint in Latino Gal. v. 22. vt duodenarius fructuum numerus impleretur.

Ἐ τὰ φύλλα τῷ ξύλου εἰς θραύειαν ἢ ἐθνῶν] Sermo Crucis gentes conuertit ad Deum. i. Cor. i. 18.

3. καὶ πᾶν κατὰθεμα ὅτι ἔστι ἐκεῖ] κατὰθεμα habet & Manuscriptus: & κατὰθεματίζον Matth. x x v i. 74. vt κατὰθεμα τὸ συνθιάσαι τοῖς ἀναθεματίζοντι, ait scriptor responsionum ad Orthodoxos: Sensus est, in Ecclesia non tolerari prolapsos in facinora talia, qualia supra memorantur x x i. 8. Est abstractum pro concreto, more Hebræo. *Qui de disciplina recedunt, desinunt esse nostri*, ait Tertullianus.

καὶ ὁ θεὸς τῷ θοοῦ καὶ τῇ ἀρίῃ ἐν αὐτῇ ἔσται] Smper scilicet: non auferetur vt alia imperia. Sensus mysticus loci Dan. i i. 44.

Ἐ οἱ δούλοι αὐτοῦ λαβήσουσιν αὐτοῦ] Nempe in illa vrbe, id est ecclesia.

καὶ ὁφονται τὸ πρῶτον αὐτῷ] Sunt amici Dei & quidem intimæ admisionis, quos Deus consiliorum suorum participes facit. Futurum pro quouis tempore. De hac amicitia vide dicta ad Iac. ii. 23. Ioh. xv. 14. 15.

Ἐ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ἡμῶν μεταπῶν αὐτῷ] Tam apertè Deum agnoscunt dominum suum, quam serui qui nomen herile in fronte scriptum gerant. Erunt omnes Aaroni similes. Vide supra x i v. i.

5. ἐν ᾧ ὁ κύριος ἔσται ἐμεῖς] Repetit quod dixerat supra xx i. 25. Sic Prophetæ sæpe. In Manuscripto pro ἐμεῖς est ἐπὶ: quomodo legit Latinus. Vide Rom. x i i i. 12. Thess. v. 5.

καὶ χρεῖαν ὁ κύριος ἔχουσι λύχου καὶ φωτὸς ἡλίου] καὶ hīc valet *ideo*. Opus non habent, nempe illi διὰ λατρεύοντες. Et λύχον intellige Lunam, aut ubi Luna filet, aliud quod eius sit vice, sicut:

Ληψίμα παστίναια tollit pharus amula Luna.

In Manuscripto: καὶ ὁ κύριος ἔχουσι χρεῖαν φωτὸς λύχου, καὶ φωτὸς ἡλίου, eodem nomine diversè constructo. Vtrumque enim rectè dicitur: opus habeo hac re, & opus habeo hanc rem.

ὅτι κύριος ὁ θεὸς φωνεῖ ἀνθρώπους] Supra xx i. 24. φωνεῖ ἡγεῖται, præclaros illis temporibus doctores dabit. Vide Esaia x. 1.

ἐ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας ᾧ αἰῶνων] Promissa habent futuræ gloriæ, regnique æterni. 11. Tim. 11. 2. Rom. v. 17.

6. καὶ λέγει μοι ὁ κύριος οἱ λόγοι παρὰ καὶ ἀληθεῖς] Nempe quæ dicta de splendore Ecclesiæ sub Principibus Christianis. Similis affirmatio supra xix. 9. λέγει μοι, nempe Angelus. hīc incipi debuit noua sectio.

καὶ κύριος ὁ θεὸς ᾧ πνεύματι καὶ ᾧ φωνῇ] A quo omnia dona prophetica ortum habent. Vide Hebr. x i i. 9. κύριος hīc valet ἰστη.

ἐπέειλε τὸν ἀγγέλον αὐτῷ] Nempe tibi Iohanni, ut supra.

διῆλθον τοῖς δούλοις αὐτοῦ ὅτι διὰ ἡμεῶν ἐν τάχει] Ethæc repetita ex huius libri initio. Ideo Angelum misit ut per te patefierent Christianis res illæ magnæ quæ exstituræ sunt intra annos ducentos ferme & quinquaginta.

ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ] Hīc subauditur λέγον, ut Esaia x l i i. 14. Jerem. 1 v. 10. v. i. 9. & alibi sæpe apud Prophetas. Dicens se brevi venturum. Venire Deus dicitur, cum magnum aliquid exsequitur. Vide supra 11. 16. maximè ubi pios liberat. Ps. l x x x. 3. & c i. 2.

μακάριος ὁ ποιεῖς τὰς λέξεις τῆς προφητείας τῆς βιβλίου τούτου] Qui memori animo ista retinet, magnum inde solatium habiturus durante Crucis tempore. Supra 1. 3.

8. καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀκούων ἐ βλέπων ταῦτα] Subauditur *sum*, ut sæpe apud Hebræos: & præsens pro præterito proximo. Iohannes sæpe in operibus suis aut nomen aut descriptiones nominis vice pronominis ponit, ut Thucydides & Virgilius. Vide in Euangelio x i x. 35. x x i. 23.

καὶ ὅτι ἤκουσα καὶ ἑώρακα] ubi audiui verba Angelī & vidī formas omnes quas mihi monstravit.

ἔπαυσα πνεύματι καὶ ἡμετέραν ᾧ πνεύματι τῷ ἀγγέλου τῷ δικηγόρῳ μου ταῦτα] Vt honore quem poteram summo afficerem nuntium rerum tantarum. Illud ἐμπεσόν ᾧ πνεύματι confirmatur cum ἔπαυσα, ut supra x l x. 10. In Manuscripto est πρὸς πνεύματι.

9. καὶ λέγει μοι ὁ κύριος μὴ σφραγίσῃς ταῦτα ὅτι ἡμεῖς καὶ ὁ ἀδελφὸς σου ᾧ πνεύματι καὶ ὁ ἀδελφὸς σου ᾧ πνεύματι

καὶ μετὰ τούτους λόγους τὸ βιβλίον τούτου τὰς θύρας ἀνοικύησον] Eadem quæ supra: nisi quod ibi deest καὶ μετὰ τούτους, & pro μετὰ τούτους τὸ βιβλίον τούτου est καὶ ἔχοντες τὴν ἀποκάλυψιν. Prophetarum nomen hîc additur quia non omnibus hunc librum extra ea quæ sũnt in epistolis ad septem Ecclesias, commisit Iohannes, sed paucis quos & magna esse virtute, & magnis à Deo donis præditos sciebat.

καὶ λέγει μοι] Sequitur hîc dialogus inter Dominum Iesum & Iohannem; non appositis personarum nominibus, sed quæ facîle ex verbis subintelliguntur. Hîc loqui incipit Iesus: Simile habes apud Esaiam VIII. XXVII. XLVIII. Ieremiam V. VIII. IX. XV. XXII. circa finem.

μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τῆς βιβλίου τούτου] id est ne includas librum in testa, vt Ieremias iussus est facere. XXII. 14. & Daniel VIII. 26. XII. 9.

ὅτι ὁ καιρὸς ὄγγος ἐστίν] id est breui multâ euenient, vt de rebus Iudæicis: de Domitiano: ideoque in promptu esse debet liber vt cum euentibus comparetur.

II. ὁ δὲ δεικνύων ἀποκάλυψιν ἐστὶ καὶ ὁ ῥοπαλὸς ῥοπαλὸς ἐστίν] Est οὐχόριστος, qualis illa: *sequere Italiam ventis.*

Nec caret illa sua vi. Significat enim neminem à Deo cogi. Vide hunc Apostolum in Euangelio VI. 67. Simul intellige Christianos offendi non debere, si idololatras sauiant. Illa καὶ ὁ ῥοπαλὸς ῥοπαλὸς ἐστίν, aut vt alij libri habent, καὶ ὁ ῥοπαλὸς ῥοπαλὸς ἐστίν, absunt in Manuscripto. Videntur tamen retinenda, vt duplex sit ἀντίθεσις, iniustitiæ cum iustitia, & sordium cum puritate. Et legit hanc particulam Cyprianus. Sordium autem nomine hîc intellige vitia omnia extra iniustitiam specialiter sic dictam. Vide Iac. I. 20.

καὶ ὁ δικαίος δικαιοσύνης ποιῶν ἐστίν] Sic habet & Manuscriptus. Ποιῶν δικαιοσύνης dixit hîc Apostolus etiam epistola capite II. 29. III. 7. Alibi pro eodem est ἐργαζομῶν δικαιοσύνης vt Act. x. 35. Hebr. x. 33. aut κατεργαζομῶν vt Iac. I. 20.

καὶ ὁ ἄγιος ἀγιασθήσεται ἐστίν] id est sanctimoniam seruet. Sic ζωοποιῶν dicitur qui in vita seruatur. Plerumque in Scriptura iustitia est initium, sanctitas profectus in maiora. Vide quæ prolocuti sumus in epistolam ad Romanos. Sicut quæ modò hîc præcesserant, dicta sunt figurate καὶ οὐχόριστον, ita hæc seria & salutaria sunt monita.

12. ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ] nempe tum ad liberandos Christianos, tum ad puniendos idololatrias. Quia enim omnium temporum Christiani vnum corpus sunt, bona etiam posteriorum ætatum ad nunc viuentes pertinent. Talia multa etiam apud Prophetas.

καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ] id est mecum fero mercedem. Locutio ex Esaiæ XL. 10. & LXII. II.

καποδύναμι ἐλάττω καὶ τὸ ἔργον αὐτῶ] Vt & sanctos faciam illustres, & idolatras destruam.

13. ἐγὼ τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος.] id est implens promissa. Quod Deo tributum fuerat 1. 8. & xxi. 6. hinc Christo tribuitur, vt qui paternæ fidelitatis genuina sit imago. Apud Hermam Christus petra vetus & porta noua 111. 9. Philo de somniis : ὁ λόγος θεοῦ κεφαλὴ καὶ πύλος. Vide & 11. Cor. 1. 20.

ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος] Supra 1. 18. Ego dignitate summus ad infimam sortem redigi me sum passus. Ne ergo vos durum vobis putetis, quod mihi euenit. Liberatus ego sum & Ecclesia liberabitur.

14. μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτῶ] Iohannes hic loquitur sua lecturis, αὐτῶ id est Christi, de cuius præceptis vide Matth. v. 19. Ioh. xiv. 15. 21. xv. 10. 1. Cor. xiv. 37. Ita vt hinc verba posuimus, legerunt & Arethas & Cyprianus. At in Manuscripto est : μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶ] : & sic legit Latinus, qui interpretandi causa addidit in sanguine Agni, ex iis quæ supra v. 11. 14. vbi dicta vide.

ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶ ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς] ἵνα hic valet ὅτι, vt supra xiv. 13. ἐξουσία est ius, vt Ioh. 1. 12. Et est hic μεταφωρά. Nam ius in lignum vitæ dicitur, pro iure ad vitam adipiscendam per lignum, id est per crucem. Vide supra 11. 7.

καὶ οἱ πωλοῦντες τὸ πρῶτον εἰς τὴν πόλιν] Qui tales erunt Constantinī temporibus & postea, ij videre poterunt splendorem Ecclesiæ patribus antiquis promissum, & eius esse participes. Vide supra xxi. 12. & ibi dicta.

15. ἔξω οἱ κύνες] Canes hic vocantur qui supra ἐβλάστησάντες xxi. 8. Sic Hebræi quidam exponunt id quod est Deut. xxi. 11. 18.

καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι καὶ πᾶς ὁ φιλοῦν καὶ ποιῶν ψεῦδος] Repetitum ex iis quæ supra xxi. 8. nisi quod ibi καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι. pro quo ποιῶν ψεῦδος xxi. 27. Tales qui sunt aut ad baptismum non admittuntur, aut, si ante admissi sunt, excluduntur ab Ecclesia. Videantur ea de re Canones tum Synodorum Vniuersalium, tum Particularium, quæ ab Vniuersalibus sunt approbatæ.

16. ἐγὼ Ἰησοῦς ἐπέμψα τὸν ἀγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις] Hic rursus Iesus loquitur. Vobis id est Iohanni & per Iohannem viris eximiis. ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις, id est ecclesiarum bono. Sic ἐφ' ᾧ, id est quatenus? Matth. xxv. 38. In Manuscripto est, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις.

ἐγὼ αἶψα ἔρχομαι καὶ τὸ ῥῆός τῆς βιβλίου] Hic καὶ est ἐρχομαι. Per radicem enim surculus intelligitur, per surculum progenies. Vide supra v. 5. Quid mirum est si reges ego subigam? Facio rem auitam. Fecit hoc Dauid in Syris, Idumæis, Moabitæis. Filius Davidis, notatio Messie. Matth. 1. 1. 1x. 27. xii. 28. Luc. 1. 32. & alibi.

ὁ ἄσπρ ὁ λαμπρὸς ὁ παρρηϊκός] Sicut Luciferi sidus diem promittit, ita ego splendorem illumerenturum Ecclesiae. De voce *παρρηϊκός*, vide supra II. 28. Similitudines ab iisdem rebus sumuntur, modò hæ, modò illæ.

17. καὶ τὸ πνεῦμα] id est viri prophetici donis clari. Vide supra 6. Est abstractum rursus pro concreto. Spiritus pro habentibus spiritum. Hic rursus Iohannes loquitur.

καὶ ἡ νύμφη] Cæteri ad Ecclesiam pertinentes. λέγουσιν, ἔρχου] Quasi dicunt. *Illa dies propæra*, cum non amplius dicemur lucifugæ. Cum non amplius de stupris & infantibus occisis accusabimur. Videtur λέγουσιν positum pro λέγουσιν ob sequentia.

ὃ οὐκ οὐκ εἰπάτω, ἔρχου] Excitat Iohannes omnes qui per alios hæc intelligent, ut precibus faueant. Vide supra 1. 3.

καὶ ὁ διψῶν ἔρχεσθαι] Qui rerum futurarum cogitationem appetit.

ὁ θέλων λαβεῖν ὕδωρ ζωῆς δωρεάν] Sicut aqua perennis in æstu reficit viatorem, ita hæc prophetia æstuantes subaduersis.

quale per æstum

Dulcis aqua saliente sitim refingere rivo.

Adde epigrammata Græca de fontibus in via & Ps. xxxv. l. 9. 10. & Esaiam xxxii. 2. xlii. 10. Gratis dicit, quia nec ipse Apostolus quicquam pro hoc beneficio postulat, nec illi, quibus hunc librum commendauerat, erant postulaturi. Vide Matth. x. 8. Respicitur locus Esaiæ LV. 1.

18. μὴ τυρῶ ἐγὼ παντὶ ἀκούοντι] Addit Apostolus grauem obtestationem ad eos qui hæc audient, ne ea aliqua ex parte immutent. Par ista cautio apud Irenæum: ὀρκίζω σε τὸν μεταγράψαμένον τὸ βιβλίον τῆτο, καὶ τῆ Κυρίου ἡμετέρου Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐκδόξης παρουσίας αὐτοῦ, ἥς ἔρχεται κρίνας ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιτάλῃ ὁ μεταγράψας, καὶ κατορθώσῃς καὶ τὸ ἀπὸ γραφῶν τῆτο, ὅθεν μεταγράψω ὑπὸ μολῶς καὶ τὸν ὅρκον τῆτον ὁμοίως μεταγράψῃς ὡς ἐδήσῃς ἐν τῇ ἀπὸ γραφῶν. Eandem formulam transcripsit in Chronicon suum Eusebius, & ex eo Latine Hieronymus. Similem habes apud Ruffinum præfatione in libros Origenis à se versos, & apud Valentem Antiochenum. Non de nihilo fuisse hanc curam ostendit Marcionis & aliorum improbitas, qui tota loca Noui Testamenti falsarunt.

εἰς τις ἐπιθήῃ ἐπ' αὐτὰ] Si quis addiderit ad hunc Apocalypseos librum.

ἐπιθήσεται ἐπ' αὐτὸν ὁ θεὸς τὰ ἐπὶ τὰ πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ] Elegans allusio in ἐπιθή & ἐπιθήσεται. Illud ἐπὶ τὰ multi codices Græci non habent, ut nec Latinus. Intelligendæ autem plagæ tum quæ sunt capitibus octauo, nono, decimo & vndecimo, tum quæ capitibus xvi. xvii. xviii. quarum illæ Iudæos, hæ Romanum Imperium tangunt. Est ἐπιθήσεται imprecantis, sed non iniuste, terrendi causa. At

Mm ij

in Manuscripto est predictionis modo ὑποψίου & mox ἀφίλει. Et sic legit Latinus: & ita citantur verba apud Aretham. Vide quæ diximus ad 11. Tim. 1 v. 14.

19. καὶ ἰαὶ πῆς ἀφίλει ὑπὸ τοῦ λόγων τῆ βιβλίου τῆς προφητείας ταύτης ἀφίλει ὁ θεὸς τὸ μέρος αὐτῆς ὑπὸ τῆ ἐξουίας τῆς ζωῆς] Faciat aut faciet Deus ne is particeps sit beneficiorum quæ exux Christi nobis peperit.

καὶ ἐν τῆς πόλεως τῆς αἰτίας] faciat ne sit ille civis Ecclesiæ, eijciatur tanquam ποῦν ψυδός.

τοῦ γὰρ ἐκτελεσθῆναι ἐν τῇ βιβλίῳ τούτῳ] Hoc refer tum ad lignum, tum ad urbem.

λέγει ὁ πρῶτος] Iesus qui omnia Angelorum dicta suo postremo dicto confirmavit.

ταὶ ἐρχομαι ταχὺ] Breui hæc implebo.

ἀμὲν. ταὶ ἐρχομαι ταχὺ ἰησοῦ] ἀμὲν Iohannes respondet. Idem est ἀμὲν & ταὶ Scribens & Iudeis & Græcis idem vocibus duarum linguarum expressit, vt & supra 1. 7. Tale est Ἄβρα ὁ πατήρ: Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Διδύμος. Attamen non tacebo ταὶ deesse in Manuscripto, vt & in Latino. ἐρχομαι, supple ex antecedente ταχὺ: Fac hoc quamprimum.

ἡ χεὶρ τῆς ἐκτελέου τοῦ χειρὸς καὶ πάντων τοῦ αἰῶνος. Ἀμὲν] In Manuscripto nihil aliud est quam ἡ χεὶρ τῆς ἐκτελέου τοῦ χειρὸς καὶ πάντων. Subauditur αὐτὴν εἶπεν, vobis, quod adiecit Latinus. Sic Paulus Rom. xv 1. 24. & alibi. Omnes intelligit, tum qui legent hæc, tum qui aliis enarrantibus audient.

FINIS.

LECTORI.

NE vacua forent restantes aliquot pagina, haud alienum ab operis huius argumento visum est appendicis instar ei subiungere amicam Auctoris responsum ad sequentem Nobilissimi & Eruditissimi viri D. Stephani Curcellæi Epistolam super singulari eius commentatione ad loca quadam N. T. quæ de Antichristo agunt aut agere putantur, editâ Amstelodami Anno CIO IOCL.

ILLVSTRISSIMO VIRO D. H. GROTIO
regni Suecici apud Christianissimum Galliarum Regem
Legato Stephanus Curcellæus.

Illustissime vir & Litterarum nostro seculo decus,

Non dubito quin tibi iamdudum filij curâ reddita sint postremorum tuorum quæ hæc edita sunt opusculorum exemplaria, alioqui hoc quicquid est officij non fuisset prætermisurus. Nunc ad te mitto quem vides de Reprobatione absoluta tractatulum, quem aliqui amicorum, etiam me contradicente, volunt à te profectum. Tu illos aut me errore liberare facile potes, & ut spero facies. Aliquot præcedentium tractatuum exemplaria à typographo accepta inter amicos distribui, quod te, ut confido, non improbante feci, etsi id in mandatis non haberem. Omnes raram & reconditam doctrinam extollunt, & tibi gratias de tuis agunt numeribus. Inter alios D. Salmasius qui rogavit ut si quando ad te scriberem, id apud te ipsius nomine profiterer. Non dissimulabo tamen novitatem sententiarum de Antichristo quosdam nondum potuisse concoquere. Non loquor de illis quibus omnia tua displicent. Nec minor si isti homines qui autem tuum de Christianæ religionis veritate librum, qui omnibus pietatis studiosis in deliriis esse deberet, rabido ore admordent, hunc in quo non nihil à crita & vulgari orbita discedis, impetant & mesco quid minitentur. Sed amici etiam qui præclaras ingenij tui dotes suspiciunt, & venerantur, putant se tanti ponderis rationes habere ut merito quominus pedibus in tuam descendant sententiam debeant prohibere. Vnam aut alteram breuiter attingam, eo sine ut scrupulum qui animis illorum meoque ea propter hæret, prima data

M m iij

occasione doctis tuis responsis eximas. Offendit illos primum quod
 posteriorem ad Thessalonicenses epistolam longè ante priorem &
 quidem antequam Thessalonicam Apostolus ipse venisset exaratam
 putas; in quo tamen cardo istius commendationis versari videtur;
 cum ex serie historię Act. xvii Paulum eò demum post Caij mortem
 appulisse constet. Multa enim in ista Epistola testari videntur Eccle-
 siam iam tum cum posterior hæc epistola scriberetur, Thessalonicę
 & quidem à Paulo ipso constitutam fuisse. Videatur modo cap. ii.
 vers. 5. 15. & iii. vers. 6. 7. 8. 9. 10. Huc accedit quod coniunctio in inscri-
 ptione Siluani atque Timothei in vtraque epistola verisimile faciat
 vnam non diu post aliam scriptam fuisse. Præterea existimant non
 bene à se inuicem istam Pauli prophetiam diuelli, ita vt prior eius
 pars Caium, posterior Simonem Magum notet; cum verba ista vers. 8.
 καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, manifestè respiciant ad vers. 6. vbi dici-
 tur, καὶ νυνὶ τὸ κατέχον οἶδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. Et ad
 vers. 3. καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῷ ἁμάρτιᾳ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Vnde sequitur
 vtrobique eandem personam designari, nec sine vi ad duas diuersas
 posse trahi. Nec censent Iohannem tam seriò voluisse Christianos
 monere vt sibi à Barchocheba cauerent, cum metuendum non esset
 ne ludæi, multo minus è gentibus ad fidem conuersi, Christianę re-
 ligionis dogmatibus imbuti ab illo seducerentur. Illine enim qui per-
 suasi erant omnibus mundanis cupiditatibus vale dicendum esse vt
 vitam æternam consequerentur, vanis istius impostoris pollicitatio-
 nibus de Iudaico populo à Romanorū tyrannide liberando, & regno
 mundano in locum spiritualis Christi regni erigendo aures patulas
 præbuissem? Et quid, quæso, commodi gentes, è quibus tum tempo-
 ris maximam partem Christianorum constabant Ecclesię, inde ad se
 reditum sperare poterant? Dolent etiam nonnulli Trajano Roma-
 norum Imperatorum optimo, mitissimoque, & qui multo minus
 Christiani sanguinis quam Domitianus aut Nero effudit, numerum
 bestię applicari. Item putant minus bene plagam mortis à bestia ac-
 ceptam de Capitolij incendio exponi, cum incendium istud, vt vt
 pro mali ominis portento haberi potuerit, Imperium tamen Roma-
 num in periculum subuersionis non adduxerit. Sed hæc minoris sunt
 momenti, priora magis vrgent, in quibus enodandis spero opem
 tuam diu desiderari non passurum. Alioqui omnes admirantur tan-
 tam inter Pauli & Iohannis prophetias euentusque à te summa indu-
 stria ex variis collectos historiis consensū, vt tuas expositiones etiam si
 pro veris & certis non audeant adhuc amplecti, pro verisimillimis
 tamen habendas putent: Vale illustrissime vir, & si qua in re alia tibi
 inferuire possim, opera mea vti ne vereare. Semper me ad obsequia
 ista quibus pietas & litterę promoueri possunt, paratum inuenies.
 Amstelodami x. Iunij 1640.

Auctoria ad præcedentem Epistolam Responsio

V Ir doctissime, mihi que carissime,
Accepi exempla singula de Antichristo & de fide & operibus. De
Decalogo autem quod miror, non accepi. Neque magis Librarij Cra-
moninus & Pellens. Vellem autem horum trium libellorum aliquod
saltem numero exempla habere, quia amicis ex promisso sum eorum
debitor. Libellus de Reprobatione Absoluta verè ex Anglico versus
est: neque ego eius auctor sum, fautor tamen ob multa vim quæ con-
tinet. Cæterum id ipsum facile verum esse iudicabunt qui scribendi
filium aut rephorem suum cuique propriū, accuratè norunt distingue-
re. Bene admodum fecisti quod & Literatorum Principi Salmasio, &
aliis piis atque eruditis libellos illos legendi fecisti copiam. Ego quid
veræ sint istæ vaticinationum Apostolicarum interpretationes planè
nihil dubito. Tempore longo opus est antequam planè animis eneli-
lantur quæ scuit factio aut aluit. Post Caij mortem, Paulum venisse
Thessalonicam non negauerim, quantum Chronologi quos edidit
& ineditos legim temporibus illis assignandis plurimum discrepant.
Silvanus est Latinum nomen efformatum ex Hebreo Sitas. Qui autem
id habebat nomen interpretinos fuit Pauli comites Act. xv. 12. Sic &
Tim. xv. 1. si putem vix aliquam à Paulo discesserunt nisi temporaria
rei causâ. Vide Act. xv. 27. 31. 34. 40. xv. 19. 25. 29. xvii. 4. 10. 24. 15. xviii.
5. 11. Cor. 1. 19. Adde Act. ix. 32. 33. 24. Rom. xvi. 21. 1. Cor. iv. 17. xvi. 10.
11. Cor. 1. 1. Eph. iii. Philip. i. 19. Coloss. 1. Phileni. Ita ut ex his quidam
nominibus nulla sumi possit nota temporis. Loca abs re annotata ut
secunda quæ dicitur ad Thess. ostendunt quidem cum ea epist. scriberetur,
fuisse Thessalonicæ Iudæos qui secundum Evangelium vivere
instituerat, sed id facere poterant permixti Synagoga Iudæorum, aut
domi Deum colentes sine presbyterio, qualiter initio ante plenam
messam multos Christianorum vixisse ex pluribus historiis constat,
agnoscuntque veteres. Hi autem tales, si qui erant Iudæi aut Christiani
non ex regula viuentes, eos vitare quidè poterant, ut iubentur iii. 6.
non autem excommunicare, ut in ecclesiis in quibus erat presbyterium
quod discrimen Iudæi nunc quoque observant. Neque enim ubicum-
que sunt iudæi, ibi & Synagoga. Illud vero dicitur ad Thess. 1. 10. non
verba præcedentia respicit, sed cum sermone quem Paulus in Syria cum
illis post Stephani mortem dispersis Iudæis (quorum pars se optinuit vi-
ueret in Macedonia recepti postea) habuerat. Ille tunc ait se parat
facere de quo ipse vobis dixi. Diversos autem homines hic denotare,
vel inde patet satis, quod prior ille describitur iis verbis quibus An-
nichus apud Danielem, ac proinde princeps ibi designatur. Posterior
autem iis notis distinguitur, quæ non principi, sed Iamni & Mambri

conueniunt. Ad illam enim historiã apertè respiciunt illa: καὶ ἐπὶ τῶν
 τῆ Σατανᾶ ἐν πόλει θυνάμενοι καὶ σημαίαις καὶ τέχναις ψεύδοντο. Hæ non sunt viri
 principis sed magi excellentis notæ. Illius autem qui Antiochum
 taturus esset factum in propinquo fuisse ostendunt illa τὸ δὲ μὴ οὐκ ἐν
 ἐπιγίται. Neque de feriis multoties inter se sequentiũ, sed de vno, qua-
 lis fuerat Antiochus docent illa οὐκ ἔστιν ἡμεῖς δὲ οὐκ ἔσμεν ἡμεῖς, si Hebraicã
 locutio rectè obseruatur. Qui non putant aduersus tam grauiã tenta-
 menta qualia fuerunt tempore Barcocheba, siue spem siue metum
 spectamus, serio commonefaciendos fuisse Christianos; Christum
 ipsum apprehendunt quidẽ Barcocheba & eius proles foribus dixit
 τὸν ἀνδρᾶ ὃν ἐκείνηται ἐστὶν τὸ ὄνομα τὸ τοῦ ἡγεμόνος, ὃς ἐστὶν ὁ Χριστός, καὶ ποταμός, καὶ
 ἡ πόλις, ὅτι ἐστὶν ὁ βασιλεὺς, & ποιεῖ αἰνέματα καὶ ψαλμοὺς καὶ ψαλμοὺς καὶ
 καὶ δόξα αὐτῷ ἐν τῇ πόλει, καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἐν τῇ πόλει καὶ τοῖς ἀγγέλοις.
 Illud autem quod Ioh. vi. 4. dicit Christus Iudæis καὶ ἄλλοις ἔθνεσιν ἐν τῇ
 πόλει καὶ τῇ πόλει καὶ τῇ πόλει, proprie ad Barcochebam pertinet. Confi-
 delta autẽ eos, de quibus scribit in epistola Iohannes, non fuisse christianos
 sed Iudæos, saltẽ plerosque. Nam eius gentis hominũ plena erat
 Ephesus, aliæ quoque Asiae vrbes, vt ex multis Edictis historiisq; apud
 Iosephum discimus. Multum verò errant qui sub Traiano, quamuis
 cætera non malo principe, minus sanguinis effusum putant quam
 sub Nerone & Domitiano. Horum enim sauitia formẽ circa Romam
 sterit, illius per omnes prouincias peruagata est. Nec quisquam est
 qui huius persecutionis oblitus sit veterum Christianorum, qui per-
 secutionum nobis numerum recensent, vt Eusebius, Augustinus,
 Orosius, alij. In epistola ad Plinium inquiri quidem in eos vetat: sed
 puniri videri accusentur. Accusatores autem, nusquam deerant. In
 episcopos & presbyteros mors pœna. In ceteros aqua & igni interdi-
 ctio. Optimo igitur in re idololatria post Domitiani tempora saui-
 tiam resumens ab ipsius principatu notanda fuit. De Domitiano au-
 tem iam antea egisse Iohannem feci, ni fallor, ex omni rerum con-
 textu apertissimum. Vulnus quod incenso Capitolio acceptũ est quasi
 lethale, non ad Imperium Romanum, quod tamen nunquam magis
 discerptum fuit, sed ad idololatriam pertinet. Nam propagante se
 Euangelij prædicatione Dñs Romanis contraria, non dubiũ est quin
 multi de eorum Deorum potentia dubitare ceperint, qui viderant eo-
 rum ope primariam idololatriam Romanam sedem nequisse defendi.
 Restituto autem Capitolio multis iterũ confidere, Dñs Romanis ce-
 perunt. Ego ex animo hac vera esse arbitror & spero posteritatẽ non
 aliter iudicaturam. Rogo me edoceas quid in loco nostro sit id Anno-
 tationum mearum ad Euangelia. Litteræ ad me tuæ optime per
 O. Wyckesfordium, aut recte ad Iohannem Heusdium missæ ad me
 peruenient. Vale vir optime, Lutetiae xpi. Junij c. 1600. H. Grotius.

HVGO GROTIVS
DE VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

AD VIRVM AMPLISSIMVM
HIERONYMVVM BIGNONIVM,
ADVOCATVM REGIVM IN SVMMO
AVDITORIO PARISIENSI.

*[Editio Nouissima, in qua eiusdem Annotationes suis quæque Para-
graphis ad faciliorem usum subiectæ sunt.]*

PARISIIS.

M. DC. L.

THE HOUSE OF
 REPRESENTATIVES
 COMMITTEE ON
 THE JUDICIARY
 REPORT
 ON THE
 PROCEEDINGS
 OF THE
 SENATE
 IN THE
 TRIAL
 OF
 THE
 PRESIDENT
 OF THE
 UNITED STATES
 IN THE
 CASE OF
 THE
 PRESIDENT
 OF THE
 UNITED STATES
 IN THE
 CASE OF
 THE
 PRESIDENT
 OF THE
 UNITED STATES

WASHINGTON

1875

NOBILISSIMO AMPLISSIMOQVE D. D.
HIERONYMO BIGNONIO,
 ADVOCATO REGIO IN SVMMO
 AVDITORIO PARISIENSI.

Vir Nobilissime & Amplissime.

ECCEM in Iustitiam ipsam si tempora ei in
 augustissimo loco exercenda debita aliò diuertam.
 Sed audacem me facit Religionis Christiana tute-
 la, pars Iustitia tuique muneris magna. Neque
 Iustitia sinit ut accessio hac ad quenquam prius
 perueniat quàm ad eum ex cuius nomine magnam tituli super-
 biam liber praefert. Non dicam me partem poscere de otio tuo,
 quod tibi tam latè diffusa muneris functio non concedit. Sed cum
 occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas
 harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longè abibis
 ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes,
 iudicium feres. Ego iudicatum faciam. Vale Vir Maxime.
 Lutetia 27. Augusti, CIO IDC XXXIX.

A ij

HUGO GROTIUS
DE VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

AD VIRVM AMPLISSIMVM,
HIERONYMVVM BIGNONIVM,
ADVOCATVM REGIVM IN SVMMO
AUDITORIO PARISIENSI.

LIBER PRIMVS.

I. VÆRERE identidem ex me soles, vir & de patria tua, & de literis, & si id adjici pateris, de me quoque optimè merite, *Occasio operis.* HIERONYME BIGNONI, quod argumentum sit eorum librorum, quos pro religione Christiana patriæ meæ sermone scripsi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, vt qui omni legi digna, & quidem tanto cum iudicio legetis, quantum excoluerint istam materiam philosophica subtilitate Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludouicus Viues, maxima autem tum eruditione, tum facundia vestras Moræus. Quam ob causam videri potest magis ex vstu fuisse, alicuius illorum in sermonem popularem versio, quam inchoatio noui operis. Sed quid alij hac de re iudicaturi sint, nescio: te quidem, tam benigno ac facili iudice, facile spero me posse absolui, si dicam, me lectis non

A iij

illis tantum, sed & Iudæorum pro Iudaica verere, & Christianorum pro Christiana religione scriptis, ut voluisse meo qualicumque iudicio, & animo dare, negatam, cum id scriberem, corpori libertatem. Existimabam enim pro veritate non nisi veritate certandum, & quidem tali, quam ipse animo approbarem: frustra enim daturum me operam, ut persuaderem aliis, quæ non ante mihi persuasissem. Itaque selegi ex veteribus ac novis, quæ mihi se probabant maximè, omissis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos subdititios esse aut certò sciebam, aut meritò suspicabar. Quibus autem ipse assentiebar, ea & ordine certò disposui, & exposui, quàm potui maximè populariter, & versibus inclusi, quo rectiùs memoriæ mandarentur. Propositum enim mihi erat, omnibus quidem ciuibus meis, sed præcipuè navigantibus, operam nauare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quàm quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque sumpto exordio à laude nostræ gentis, quæ nauigandi solertia ceteras facillè vincat, excitaui eos, ut hac arte, tanquam diuino beneficio, non ad suum tantum quæstum, sed & ad veræ, hoc est Christianæ religionis propagationem, vterentur. Neque enim deesse materiam, cum per longinqua itinera passim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetistas, ut sub imperio Turcæ, Persæ, & Pœnorum; tum verò Iudæos, & ipsos iam Christianismi professos hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis: Neque deesse impios, qui abditum metu venenum ex occasione apud simplices prodant: adversum quæ mala optare me, ut rectè armati sint nostrates, & qui ingenio præstant, incumbant pro virili reuincendis erroribus cæteri saltem id caueant, ne ab aliis vincantur.

Deam esse.

II. Ac primo quidem libro, ut ostendam, non esse rem inanem religionem, ab eius fundamento ordior; quod est, Numen esse aliquod. Id autem probare sic aggredior. Res aliquas esse, quæ esse cœperint, sensu ipso & confessione omnium constat. Ex autem res sibi non fuerunt causa ut essent: nam quod non est agere non potest; nec ipsa res esse potuit, antequam esset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint sui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipsi aut conspiciamus, aut conspeximus, fatendum est; sed & de iis, unde illæ ortum habent, donec tandem ad aliquam causam perueniamus, quæ esse nunquam cœperit, quæque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessariò. Hoc autem, qualecunque tandem sit, de quo mox agemus, id ipsum est, quod Numinis, aut Dei voce significatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen esse aliquod, sumitur à manifestissimo consensu omnium gentium, apud quas ra-

tio & boni mores non planè extincta sunt inductâ feritate. Nam cum, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem sint apud omnes, & sæpe mutantur; hæc autem notio nusquam non reperiatur, neque temporum vicissitudine mutetur, quod ipsi etiam Aristoteli notatum, hominibus talia minimè credulo: omnino causam eius aliquam dari convenit, quæ se ad omne genus humanum extendat: quæ alia esse non potest, quàm aut oraculum Dei ipsius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit: quorum prius si admittimus, constat de quo quæritur: sin posterius, nulla sanè ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quod, siue olim cognitæ, siue nuper repertas orbis partes spectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid est humanitatis, exserit se hæc notitia, tum apud gentes sapientia, aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias; quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse, quo alij alios deciperent, vilo pacto credibile est. Nec est, quod opponat hic quisquam paucos in multis sæculis, qui Deum esse, aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam & paucitas ipsa, & quod statim intellectis argumentis reiecta vniuersim est eorum opinio, ostendit, non provenire hoc ex usu rectæ rationis, quæ hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur, qui niuem atram esse contendebat, aut ex mente corrupta, sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: præsertim cum & historia, & alia scripta doceant, quo quisque fuit probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeò à pravo ingenio eorum maxime, quorum interest, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum iudex, venire hanc à tam recepta antiquitus sententia discessionem; vel hinc apparet, quod quicquid illi ponunt, siue generum successionem absque vilo primordio, siue atomorum concursum, siue aliud quidvis, id non minores, si non maiores, habere difficultates, neque eo, quod receptum est, magis esse credibile cuius ad rem mediocriter attendenti, satis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere, si quid vident, satis vident, quam hoc sit homine indignum, qui modo mentem habere, se credat, quam nec ipsam videri. Nec si capere Dei naturam nostro ingenio non possumus, ideo talem esse naturam negandum est. Est enim id inferioris cuiusque proprium, ut quæ se superiora atque excellentiora sunt, capere non possit. Ne bestia quidem, quid homo sit, capiunt; multo que minus sciunt, qua ratione homines res publicas instituant, ac regant, astrorum cursus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipsarum captum superant. Atque ex hoc ipso homo, quippe supra bestias nobilitate naturæ constitutus, id-

que non à sese, inferre debet id, à quo superior bestiis est constitutus, non minus sese esse superius, quam ipse sit bestiis; idcoque esse aliquam naturam, quæ utpotè excellentior, sui capitis modum excedat.

Deum esse unum.

III. Eviçto Numen esse aliquod, restat ad Attributa eius veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures esse Deos, sed vnum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut supra iam dictum est, est id, quod est necessario, siue per se: necessario autem siue per se quidque est, non quæ in genere consideratur, sed quæ actu est: actu autem sunt res singulæ. Quod si plures Deos ponas, iam in singulis nihil inuenias, cur necessario sint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum singularium congenerum est ex causarum fecunditate, pro qua plures ipsæ res nascuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec causa vlla est. Tum verò in singulis diuersis sunt quædam proprietates singulares, quibus inter se discriminantur, quas in Deo, qui natura est necessaria, ponere non est necessarium. Neque verò vsquam signa deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc vniuersitas vnum facit mundum: in eo vnum pulcherrimum sobin homine etiam vnoquoque vnum imperat, meas. Præterea, si duo essent, aut plures di, liberè agentes & volentes, possent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod velle efficere: impediri autem posse Deo indignum est.

In Deo esse omnem perfectionem.

IV. Ut cetera Dei attributa noscamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi solet (vtamur nunc sanè hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non suppeditat, Græcum est *τελειος*) in Deo esse, hinc intelligitur: quod quæcumque est perfectio in rebus, ea aut coepit, aut non coepit. Quæ non coepit, Dei est. Quæ coepit necesse est habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat eorum, quæ sunt, sequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in causa fuerint, ut secundum eas causa efficere aliquid possit, & proinde omnes in prima causa. Neque prima causa vlla perfectione postea orbari potuit: non aliunde; quia quod æternum est, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque vero à se, quia natura omnis summa perfectionem appetit.

Es quidem infinitam.

V. Addendum est, esse has perfectiones in Deo modo infinito: quia attributum cuiusque finitum, aut quia causa, per quam existit, tantum, nec plus eo communicant; aut quia ipsa tantum, nec amplius, capiebat. Deo autem nulla natura quicquam sui communicat: nec ipse aliunde capit quicquam, existens, ut ante diximus, per se siue necessario.

VI. Cum

V. I. Cum verò apertissimum sit perfectiora dici ea, quæ vi- *Deum esse*
uunt, his, quæ non viuunt; quæ agendi pollentiam habent; his, quæ *æternum,*
non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona sunt, *omnipoten-*
his, quæ nimis sunt talia; sequitur ex his, quæ modo diximus, hæc *tem, om-*
omnia attributa Deo conuenire, & quidem infinite. Itaque esse *niscientem,*
eum vitæ infinitæ id est æternum; pollentiam immensæ id est om- *omnino*
nipotentem; sic & omniscientem; & omnino sine ulla exceptione *bonum.*
bonum.

VII. Quæcunque autem subsistunt, à Deo existendi habere *Deum esse*
originem, connexum est his, quæ ante diximus. Concludimus *causam*
enim, id quod per se suis necessario est, vnum esse. Vnde sequi- *omnium.*
tur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diuerso à seipsis. Quæ autem
aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo,
quod ortum nunquam est, id est à Deo, iam ante vidimus. Neque
ratio tantum, sed ipse id quodammodo sensus etincit. Nam si hu-
mani corporis admirabilem constructionem intus extraque conspi-
cimus, & ut omnia ibi etiam minima suos vsus habeant, nullo stu-
dio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum
ac medicorum præstantissimæ nunquam eam satis possint admirari;
ostendit hoc opificem naturæ esse mentem excellentissimam: quo-
de re videri potest. Galeus, præsertim quæ parte oculi & manus
vsus examinat. Imo & mutorum animantium corpora id loquun-
tur. Non enim ex vi materiæ, sed ad finem certum collocatæ &
figuratæ sunt eorum partes. Neque animantium tantum, sed &
plantarum & herbarum, ut à Philosophis accurate notatum est.
Idem egregie Strabo notauit in aquarum positu, quæ, si materiæ
qualitatem respicias, mediæ esse debuerunt inter terram atque æ-
rem, cum nunc terris interfusæ sint, nimirum ut terræ fecunditati
hominumque vitæ nihil obstaret. Ob finem autem agere non est
nisi intelligentis naturæ. Neque vero singula tantum ad peculia-
rem suum finem ordinantur, sed & ad communem Vniuersi, ut ap-
paret in aqua, quæ contra naturam sibi propriam sursum moue-
tur, ne inani interposito hiet Vniuersi compages: ita facta ut conti-
nua partium cohesione semet sustineat. Finis autem hic vniuersa-
lis intendi, & vis ad eum finem inferi rebus non potuit, nisi ab in-
tellectu, cui subesseret hoc Vniuersum. Quin & bestiarum nonnulli
actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appa-
reat à ratione aliqua proficisci: quod in formicis, & apibus maxi-
me apparet: sed & in aliis quibusdam, quæ ante omne experimen-
tum aut nocitura fugiunt, aut profutura quaerunt. Non ipsis inesse
vim hoc aut inueniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod semper
agunt consimiliter, & ad alia neutiquam grauiora nihil valent: quare

ab extrinseca ratione ipsas aut dirigente, aut efficaciam suam ipsis imprimente, necesse est ista proficisci: quæ quidem ratio non aliud est, quam quod Deus vocatur. Iam vero cælestia quoque sidera, & quæ in iis maxime eminent, Sol & Luna, cursus agunt ita attemperatos ad terrarum fecunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem apertius quicquam possit. Nam cum alioquin multo simplicior fuisset per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum spatia beneficia ipsorum pertingerent. Sicuti vero terrarum usus penes animantia est, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentissimam quæque exsuperantiam ingenij sibi subijcit. Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero cõvsque vis hominis non possit pertingere, ut & cælestia lumina sibi servire cogat; nec illa ultra se homini mancipasse credenda sint: sequitur, ut superior quædam sit mens, cuius imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra posito operas perpetuas præstent: quæ ipsa mens non alia est, quam opifex siderum, atque universi. Motus autem siderum, qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifestè ostendunt non vim materiæ, sed liberi agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alij ex hac, alij ex altera cæli parte positi, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec aliò referri potest, quod sidera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipsa vero mundi figura perfectissima, rotunda scilicet, & partes eius in cæli quasi sinu conclusæ, atque ordine admirabili dispositæ, satis loquuntur, non casu hæc confluisse, sed ab intellectu, & quidem excellentissimo esse constituta. Nam quis adeo stultus est, ut à casu aliquid tam accuratum expectet, quasi credat, casu lapides & ligna^d in domus speciem coalitura, aut ex iactis forte literis exstiturum poemã: cum & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspicuus: à casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab æterno exstitisse hominum genus, sed à certo tempore communem stirpi sumpsisse originem, cuius inter alia^e artium progressus, & incultæ olim terræ, quæ habitari postea cœperunt, quod & insularum sermo testatur profectus à terris adiacentibus. Tum vero instituta quædam ita & hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, & nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum solemnia, & incestorum fuga.

^d sup: unclæ hilm in claustris mactantur alibi in claustris

ANNOTATA.

^a STRABO NOTAVIT.] Locus est libro XVII. vbi cum distinxisset opera φύσεως, *natura*, id est, *materiæ*, & προνοίας, id est, *diuinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τῇ γῇ ἀφ' ἑαυτῆς τὸ ὕδωρ, ὅτε ἐστὶ δὲ ἰσχυρὸν ζῶον ὁ ἀνθρώπος, ἀλλὰ χερσαίων, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῖς κοινωνικὸν φυτόν, ἐν ᾧ πολλὰς καὶ εἰσοχὰς, ὥς ἐν αἷσι μὲν ἀπολαύσασθαι τὸ σῶμα καὶ τὸ πλεόν ὕδωρ, ἀποκρῦπτον τὴν ὑπὸ αἰσῶν γῆν ἐν αἷσι δὲ εἶλχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ἐφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλεονόσον χρησάμεν τὰς ἀνθρώπων ὕδωρ καὶ τοῖς ἀπὸ αὐτοῦ ζώοις καὶ φυτοῖς. Sed cum circum terram sitis sit aqua naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multisque partibus lucis capax, fecit providentia multas in aqua exstantias, depressionesque, ut hæc quidem reciperent aquam aut plurimam eius partem, quæ occultaretur quod sub ea est terra: per illas verò assolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus ea ipsa genere & quæ humano generi inserviunt, animalibus plantisque essent usui. Obseruârunt hoc inter Hebræos Rabbi Iuda Leuita, & Abenesdra, inter Christianos verò Chrysostomus de Statuis nono sermone.

^b VNDE Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant.] Docet Cicero de Officiis primo, & de Natura Deorum secundo.

^c MOTVS autem siderum qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.] Tractat doctè hoc argumentum Maimonides ductore dubitantium parte II. c. 24. Quod si terram perpetuo moueri statuas, res sub aliis nominibus eodem redibit.

^d IN domus speciem.] aut nauis aut balistæ.

^e ARTIVM progressus & inculta olim terra, quæ habitari postea cœperunt.] Tertullianus ex historiis hoc tractat libro de Anima sectione XXX. Inuenimus autem apud omnes commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse, &c. Et mox: Ipse orbis in promptu est cultior in dies & instructior pristino. Duo hæc argumenta Aristotelis sententiæ, quæ nunquam cœpisse vult genus humanum, auctoritatem apud historiarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v.

Præterea si nulla fuit genitalis origo

Terrarum & cæli, semperque aterna fuere,

Cur supra bellum Troianum & funera Troia,

Non alias alij quoque res cecinere Poetæ?

Quæ tot facta virum totius occidere: nec usquam

Æternis fama monumentis insita florent?

Verum, ut opinor, habet nouitatem summa, recénsque

Natura est mundi, neque pridem exordia cepit.

B ij

*Quare etiam quadam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augeſcunt, nunc addita nauigiis ſunt
Multa, modo organici melicos peperere ſonores.
& quæ ibi ſequuntur plura. Virgilius Ecloga VI.
ut his exordia primis*

Omnia, & ipſe tener Mundi concreuerit orbis.

Idem Georgicon. I.

*Vt varias uſus meditando extunderet artes,
Taulatim & ſulcis frumenti quareret herbam,
Et ſilicis uenis abſtruſum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluuij ſenſere cauatas:
Nauita cum ſtellis numeros & nomina fecit,
Pleiadas, Hyadas, clarâque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere viſco
Inuentum, & magnos canibus circumdare ſaltus:
Atque alius latum funda iam verberat amnem
Alta petens: pelagôque alius irahit humida lina:
Tum ferri rigor atque argutæ lamina ſerra.
Nam primi cuneis ſcindebant fiſſile lignum:
Tum varia uenere artes.*

Horatius lib. I. Satyra III.

*Cum proreperunt primis animalia terris
Mutum & turpe pecus, glandem atque cubilia propter
Vnguibus & pugnis, dein fuſtibus, atque ita porro
Pugnabant armis quæ poſt fabricauerat uſus:
Donec uerba, quibus voces ſenſuſque notarent,
Nominâque inuenere: dehinc abſiſtere bello,
Oppida cæperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur eſſet, neu latro, neu quis adulter.*

Plinius libro tertio Naturalis hiſtoriæ circa initium: *Quare ſic accipi
uelim, ut ſicubi uidua fama ſua nomina, qualia fuere primordio ante ullas
res geſtas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit
lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem in dies fieri
menſuram obſeruatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium:
Nondum ſunt mille anni ex quo initia ſapientiæ nota ſunt. Tacitus Anna-
lium III. *Vetuiſſimi mortalium nulla adhuc mala libidine, ſine pretio, ſce-
lere, eoque ſine pœna aut coercionibus agebant: neque præmiis opus erat,
cum honeſta ſuapte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent,
nihil per metum vetabantur.* At poſtquam exui æqualitas, & pro modèſtia
ac pudore, ambitio & uis incedebat, prouenere dominationes, multoſque apud
populos æternum manſere. Quidam ſtatim, aut poſtquam regum pertaſum,
leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis ſimplices erant. Neque

verò non aliis tantum, sed nec plenè sibi ipsi probauit Aristoteles illam suam, de hominum genere nunquam cæpto esse, *καὶ ἀποδεικνύειν*. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, vt notatum Mosi Maimonidæ ductoris dubitantium parte II. in præloquio. Libri secundi de Cælo capite primo eius quod ipse hac in re ponit *πίστιν* persuasionem esse dicit, non autem dicit *ἀποδείξειν*, demonstrationem. Est verò eiusdem Philosophi dictum libro III. de Anima cap. III. *ἀλλ' ἔτι πᾶσι πῶς*. *Opinionem sequitur persuasio*. Præcipuum autem eius argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: Ea autem ponebat non creatum cælum & vniuersum, sed generatum, quod est *αἰσώσαντων*. Libro XII. Metaphysicorum c. VII. verisimile ait eandem artem sæpius inuentam corruptamque. Libro autem III. capite vltimo de Generatione animantium sic loquitur: *Διὸ καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γένεως ὑπολάβοι τις αὖ. ἔτι γὰρ ἐγγίγοντό ποτε γηγρεῖς, ὥσπερ φασὶ πῆρες, δύο ἑόπων γένεσθαι τὸν ἕτερον. ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισταμένου τὸ πρῶτον ἢ ἕξ ὥων*. *Quare et de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis coniiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero euenisse, aut vt vermiculi primum exsisterent, aut vt ex ouis ederentur*. Vtrumque hunc modum cum explicasset addit: *ὅτι μὲν οὐκ, ἔτι γὰρ ἰσὺς τις ἀρχὴ τῆς γένεως πᾶσι τοῖς ζώοις, ἀλλοιοὶ δὲ τὴν φύσιν ἔχοντες*. *Quare si quod initium existendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse manifestum est*. Idem Aristoteles Topicorum I. cap. IX. *Ἐστὶ δὲ περὶ τὰ ἀποδείκναι καὶ ὧν ἐναντίον εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀποδείκναι γὰρ ἔχει, πότερον ἔτι τις ἔχει, ἢ οὐχ ἔτι τις, δεῖ τὸ ἀπὸ ἀμφοτέρων ἢ λόγους πειθάνει) καὶ ἀπὸ τῶν λόγων μὴ ἔχοντων ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν οἰόμενοι ἢ τὸ δεῖ τι ἀποδοῦναι οἷον πότερον ὁ κόσμος αἰδώς, ἢ ἔ. καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσας ἂν τις*. *Quæstiones sunt de quibus et in alteram partem est ratiocinari: ubi nempe disputari potest res sic se habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta sunt probabilia*. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipsæ sint graues, causas cur sic vel sic se res habere pro certo habeatur, non inuenimus: vt an ab æterno sit Mundus, an non: nam talia solent venire in disputationem. De eadem re idem differens libro I. de cælo cap. 10. *ἀλλὰ ὅτι μάλλον αὖ εἴη πᾶσι τὰ μέλλοντα λεγέσθαι, παρακινῶσι τὰ τῶν ἀμφισβητουμένων λόγων διακρίματα*. Sic et credibilia erunt quæ dicuntur, si prius disputantium momenta rectè expenderit. Meritò igitur Tatianus ubi causas adfert cur sacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τε παντὸς ποιήσεως τὸ ἀκατάληπτον, comprehensu facile illud quod tradunt de Vniuersi huius fabricatione. Sume de Platone Mundi originem fuisse aliquam: ab Aristotele non esse genitum: & habebis ipsam Iudæorum Christianorumque sententiam.

VIII. Neque ab eo, quod diximus dimovere nos debet, quod mala multa euenire cernimus, quorum videtur origo Deo adscribi

Ad obiectionem de malis causis.

non posse, ut qui perfectissimè, sicut ante dictum est, bonus sit. Nam cum diximus, Deum omnium esse causam, addidimus, eorum, quæ vere subsistunt. Nihil enim prohibet, quominus ipsa, quæ subsistunt, deinde causæ sint accidentium quorundam, quales sunt actiones. Deus hominem, & mentes sublimiores homine, creavit cum agendi libertate, quæ agendi libertas vitiosa non est, sed potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et huius quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum ascribere auctorem nefas est. At sunt, quæ alio sensu dicuntur mala, quia certæ personæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto respondentem, nihil vetat: cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imò sæpe hæc ab ipsa bonitate proficiscantur, sicut à bono medico ingratum saporis pharmacum.

*Contraduo
principia.*

IX. Rejicienda autem hic obiter eorum sententia, qui duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque vero sicut aliquid est per se bonum, ita aliquid esse per se & omni modo malum potest: cum malum defectus sit quidam, qui esse nequit, nisi in re existente: ipsam autem existere iam boni est aliquid.

*Vniuersū
à Deo regi.*

X. Dei autem providentia regi hoc vniuersum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, sed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid est quasi vice intellectus, curam habent eorum, quæ à se producta sunt. Quæ perfectio cum pars sit bonitatis, à Deo remouenda non est, eoque magis, quod sit ipse, & omniscius, & omnipotens, ita ut non possit non cognoscere ea, quæ aguntur, aut agenda sunt, eaque ipse temperare, ac dirigere facillimè possit: quo & illud pertinet, quod supra iam diximus de motu rerum contra naturam propriam ob finem vniuersalem.

*Etiamsub-
lunaria.*

XI. Multum autem errare eos, qui providentiam hanc cæli orbibus includunt, tum ex ratione iam allata, & ad res omnes conditas vim suam exerente apparet: tum inde etiam, quod astrorum cursus, ut Philosophorum potissimi agnoscunt, & experientia satis demonstrat, ordinati sint ad vsum hominum. Æquum autem est, ut magis curetur id, cuius gratia est aliud, quam quod in vsum alterius comparatum est.

*Etiamsin-
gularia.*

Neque minus falluntur, qui vniuersalia ab eo curari volunt, non & singularia. Nam si ignorari à Deo singularia volunt, quod quidam profitentur, ne se ipse quidem Deus agnoscat. Neque vero infinita erit scientia, quod iam ante conclusimus, si ad singula non extenditur. Quod si & illa cognoscit Deus, quid ni & curet, præ-

ferunt cum & singula, quæ singula sunt, ordinentur ad finem certum tum peculiarem, tum vniuersalem: & ipsa rerum genera, quæ à Deo conseruari illi ipsi auctores agnoscunt, non subsistant, nisi in singulis, ita ut si singula perire possint abdicata à diuina providentia, possint & ipsa genera.

XII. Providentiæ diuinæ circa res hominum non leue argumentum & philosophi, & historici agnoscunt in conseruatione rerum publicarum: primum vniuersim, quod ubique ordo illè regendi parandique receptus est, manet semper: deinde sæpe etiam specialiter in longa duratione huius aut illius formæ imperij, per multa sæcula, ut regit apud Assyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quanquam enim humana sapientia aliquid in hoc potest: tamen, si rectè consideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinsecus nocere possint, & agnate quasi rebus vicissitudines, non videtur tam diu imperium aliquod posse subsistere, nisi peculiari quadam diuini numinis cura, quæ euidentius etiam spectatur, ubi Deo visum est mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam sibi destinatam, instrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæsare dictatore, apud Tartaros Cingi,^b apud Sinenses Namcæ: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt supra votum magis quam fert solita casibus humanis varietas: quæ tanta euentuum similitudo, & ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providæ directionis. Nam in talea Venetiarum aliquoties iacere casus esse potest: ac centies si quis eundem iaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat profitisci.

*Probatur
id ex con-
seruatione
imperiõrum.*

ANNOEATA

[VBI DEO visum est mutare imperia.] Lutherus ipse
*Vsq; adeo res humanas vis abdita quadam
Obterit.*

^b APUD Sinenses Namcæ.] Suo iure nominari hic poscit Peruanii imperij inchoator Mancacaputus.

XIII. At certissimum diuinæ providentiæ testimonium præbent miracula, & prædictiones, quæ in historiis exstant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quæ testes sui temporis idoneos habuerunt, id est tales quorum nec indicium nec fides laboraret, rejicienda non sunt, quasi omnino talia fieri non possint. Nam cum Deus sit omniscius & omnipotens, quid est, cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à se constitutum, & sibi opifex

*Ex mira-
culis.*

pionem primo, & ex eodem Hecataeo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Belii templum Iudæi milites operam suam constanter negarunt. Bene autem libro contra Appionem altero ostendit Iosephus hinc apparere firmam Iudæorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore, quod non, ut ceteri populi, mutare quicquam in illis legibus ausi sunt unquam, ne tunc quidem cum in exiliis longinquis sub exterorum Regum imperio omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proselytis: *Transgressi in morem eorum idem usurpant; nec quicquam prius imbuuntur quam contemnere Deos: exuere patriam: parentes, fratres vilia habere.* Nempe præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide & quæ de Iudæorum constantia Porphyrius tradidit libro de non edendis animalibus secundo, & quarto, ubi & Antiochi mentio, & inter Iudæos speciatim constantiæ Essenorum.

^b RELIGIONES *alia omnes.*] Imò & leges etiam illæ laudatissimæ Licurgi, quod & Iosephus notauit & Theodoretus.

^c SVSCIPI *sine dolore graui nequiret.*] *αὐτὸς ἡλπίων ἀγασθῆναι, cum grauius doloribus factum ait Philo.*

^d ET *ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo *αὐτῶν ἡλπίων ἀγασθῆναι, Dei πόθος.* Hinc Iudæi curti, verpi, recutiti apud Poetas.

XV. Mosis quoque scriptis, quibus illa miracula memoria prodita sunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipsum commendatum ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama semper constitit: sed & quod nec suæ gloriæ, nec suorum commodis eum studuisse, satis appareat, cum & peccata sua, quæ dissimulare poterat, ipse tradiderit, & regni sacerdotijque dignitatem aliis assignauerit, sua posteritate in Leuitarum plebem redacta: quæ omnia satis ostendunt, nihil ei causæ fuisse, cur mentiretur: sicut nec fucata aut illecebrosa vitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare solet; sed & simplici, & conueniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere: cuius argumentum & hoc est, quod Græci, vnde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, literas se aliunde accepisse fatentur, quæ apud ipsos literæ & ordinem & nomen & ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ siue Hebræicæ: sicut & antiquissimæ leges Atticæ, vnde & Romanæ postea desumptæ sunt, ex legibus Mosis originem ducunt.

Mosis veracitate & antiquitate.

ANNOTATA.

^a LITERAS se aliunde accepisse fatentur.] Herodotus Terpsichorei Ἰωνες τῷ Ἑλλάδωντι διδασχῇ τῷ τῇ φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρύθμισαντες σφείων ὀλίγα, ἐχρίσαντο. χροάμενοι δὲ ἐφώτισαν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον εἶπεν, εἰσιγαγόντων φοινίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα, φοινικίᾳ καλεῖσθαι. *Iones cum à Phœnicibus literas didicissent, usque eis sunt cum immutatione quadam. Et cum usu effecere ut litera illæ, quod eas Phœnices in Græciam attulissent, Phœnicia dicerentur.* Timon dixit:

Φοινικὴ σήματα Κάδμου.

Cadmi Phœnicica signa.

Callimachus:

Κάδμος ἀπ' ἑ γράπας Ἑλλὰς ἔχεν σελίδας.

Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Literas Phœnicicas siue Punicas dixit & Plutarchus Sympoticorum Lib. ix. problemate III. vbi & Alpha lingua Phœnicum ait significare bouem, quod verissimum. Eupolemus libro de Iudæa Regibus ait: Τὸν Μωσὴν πρῶτον σοφὸν ἡμεῖς καὶ γραμματικὸν πρῶτον τῶν Ἰουδαίων τῷ αὐτῷ, καὶ παρ' Ἰουδαίων φοινίκας τῷ Ἑλλάδωντι. *Mosē primum fuisse sapientem, atque ab eo datam literaturam Iudæis, quæ ab Iudæis ad Phœnices peruenierit.* Nimirum lingua vetus eadem Iudæis quæ Phœnicibus, aut certè paululum diuersa. Lucianus: Ο ὅς φωνὰς πᾶσι ἀσκήσεις φασίγ' ὁμοῖος, οἷα γροῖντ' αὐτὸν Ἑβραίων ἢ φοινίκων. *Loquebatur is verba quedam ignota, qualia sint Hebræica aut Phœnicia.* Chærilus in versibus de Solymis quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto,

Γλῶσσαι μὲν φόνισσαι ὑπὸ σιμάτων ἐφίονται.

Hi verò ore suo Phœnicia verba sonabant.

Vides scenam Punicam Plauti, vbi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, vnde corrupta faciliè corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & literæ Hebræorum vetustissimæ eadem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos Iosephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eusebij c. 10 c. xvii. & Gerardum Vossium Grammatices Libro i. cap. x. Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro i. & Eusebium Preparatione Euangelica, Libro x. c. 5.

^b ANTIQVISSIMÆ leges Atticæ.] Exemplum habes illustre in fure nocturno, qua de re egimus Lib. ii. de lure Belli cap. i. §. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπιτάφῳ ἐπιδικάζειν ὁ ἀνέστης, quam Terentius sic exponit,

Lex est, ut orba qui sint genere proximi

Is nubant, & illos ducere eadem hæc lex iubet.

Donatus autem ad eum locum sic : *Orba proxima nūbat orbem proximus ducat : lex Attica est.* Sumpta nimirum ex lege Moſis Numerorum ultimo : qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, ſi cui curā fuerit quæſere. Vt *ὁμοφρονα* ex Feſto Tabernaculorum : legem ne pontifex niſi virginem & ciuem ducat. Vt poſt ſorores ad ſucceſſionem vocentur agnati.

XVI. Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Iudaica religione teſtimonia, quæ oſtendunt, vetuſtiſſimam apud omnes gentes famam ita habuiſſe, vt Moſis ſcripta prædicant. Nam quæ illæ de mundi origine ſcripta reliquit, eadem ferme erant & in antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Biblius : ^b partim & apud Indos ^c & Ægyptios ; ^d vnde apud Linum, ^e Heſiodum, & Græcorum plures Chaos ab aliis oui nomine ſignificatum, & animantium, ac poſtremo hominis, & quidem ad diuinam effigiem exſtructio ; & in animantia cætera dominium homini datum : quæ paſſim apud plurimos ſcriptores, ^f ac poſtremo apud Ouidium, qui ex Græcis iſta tranſcripſit, inuenias. Verbo Dei facta omnia, ^g etiam Epicharmo & Platoniceis præditur, & ante eos ſcriptori antiquiſſimo, non illorum hymnorum, quos nos ſub eò nomine habemus ; ^h ſed eorum carminum, quæ vetuſtas Orphicæ appellauit, non quod Orphei eſſent, ſed quod ab eò tradita continerent. Solem non eſſe lucem primigeniam ; ſed lucis receptaculum *ὁ ὅλητος καὶ ὅλητος τῆ πύλης*, vt veterum Chriſtianorum quidam loquitur, ⁱ agnouit & Empedocles : ^k ſupra aſtrorum loca diuinum eſſe domicilium Aratus ^l & Catullus : in eò lucem perpetuam Homerus. Antiquiſſimum rerum eſſe Deum, quippe non genitum ; pulcherriſimum mundum, quippe Dei opus ; tenebras luce priores ^m ex vetere diſciplina docuit Thales : quorum poſtremum ⁿ etiam apud Orphicos ^o & Heſiodum eſt, atque inde ^p antiqui moris retinentiſſimæ gentes tempora per noctes numerabant. ^q A ſuprema mente ordinata omnia, Anaxagoras ; ſidera à Deo facta, Aratus : ſpiritu Dei inſuſam rebus vitam, poſt Græcos Virgilius ; hominem ex luto formatum Heſiodus, ^r Homerus, ^s Callimachus, denique unum eſſe ſummum Deum, rerum omnium cauſam, conſenſu gentium traditum aſſeuerat ^t Maximus Tyrius. Et intra ſeptem dies peracti operis memoria ſeruata non apud Græcos tantum & Italos honore dei ſeptimi quod ^u ex Iosepho, ^{aa} Philone, ^{bb} Tibullo, ^{cc} Clemente Alexandrino, & ^{dd} Luciano diſcimus, (nam de Hebræis notum inueniuntur) ſed & ^{ee} apud Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas diſgeſta tempora, quod nos docent ^{ff} Philoſtratus, ^{gg} Dion Caſſius, Iuſtinus Martyr, ^{hh} & vetuſtiſſima dierum nomina. Primam hominis

*Teſtimonia
extra-
neorum.*

vitamⁱⁱ cum simplicitate fuisse, ^{kk} & nudo corpore, docebant & Aegyptij; unde aurea Poëtarum ætas, ^{ll} etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est. ^{mm} Adami, Ege, arboris, serpentis Historiam apud Indos idololatrias suo tempore existisseⁿⁿ notauit Maimonides, eandemque apud Peguenes, & Calaminsamenses paganos eiusdem Indiae populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenses ab orbe condito^{oo} ad sex annorum millia putari, ^{pp} nostri quoque sæculi testes perhibent. Eotum, qui p̄mōs homines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos durasse, ^{qq} Berofus in Chaldaicis, Manethos in Aegyptiis, Hieronius in Phoenicis, Hestiazus, Hecateus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Hesiodus, quod eo minus incredibile, quando & ^{rr} maiora multo olim fuisse hominum corpora nudatis sepulchris compertum, plurimarum gentium historiæ prodiderunt. Ac nominatim Græcorum ^{ss} Pausanias & ^{tt} Philostratus, Romanorum ^{uu} Plinius. Sicut & visa diuinitus obtigisse hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, ^{xx} & famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quasi secluderent, ^{yy} post Græcos plurimos refert Catullus, Gigantum ferina vita, cuius Moses meminit, ubique ferme ^{zz} apud Græcos, & ^{aaa} Latinos quosdam legitur. De diluuiō notandum, in cuius historiam ferme omnium gentium memoriam definire, etiam earum, quas diu incognitas parentum nostrorum ætas nostræ notitiæ tradidit: unde & ^{bbb} Varroni olimne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à Poëtis fabularum licentia inuoluta legimus, ea ex vero, id est, Mosi conuenienter, vetustissimi scriptores traderant, ^{ccc} Chaldaeorum Berofus, ^{ddd} Assyriorum Abydenus, ^{eee} qui & columbæ emissæ meminisse, ut & ex Græcis Plutarchus: & ^{fff} Lucianus, qui apud Hierapolim Syriae vetustissimam ait existisse historiam & de Arca, & de seruatis per eam non hominibus modo selectis, sed & de animantibus cæteris. ^{ggg} Apud Molonem quoque, ^{hhh} & Nicolaum Damascenum historia eadem exstabat: quorum hic Arca quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. ⁱⁱⁱ Sed & in Americæ partibus Cuba, Mesheana, Nicaragua diluuij, animalium seruatorum, quin & corui & columbæ seruatiæ memoriam, diluuij ipsius etiam in ea parte quæ nunc Castella auriferia vocatur, Hispani complures testantur. Quæ parte terrarum homines ante diluuium egerint, vel illud loquitur, ^{kkk} quod Plinio notatum est Ioppen ante diluuium conditam. Idem in quo post diluuium subsedit arca ^{lll} in montibus Gordatis ab omni ætate ^{mmm} in hunc diem Armeniorum constante memoria monstratur. ⁿⁿⁿ Iapetus Europæorum genitor, & inde Ion, aut ut olim eloquebantur ^{ooo} Iapetus Græcorum, Afrorum

vero ^{ppp} Hammo, nomina sunt, quæ apud Mosẽm quoque apparent, sicut & cæterorum vestigia in gentium locorumque vocabulis ⁹⁹⁹ Iosephus & alij ^{fff} observant. Iam vero ^{fff} affectati in cælum itineris, quis non Poëtarum meminit? ^{fff} Sodomorum incendium est apud Diodorũ Siculũ, Strabonẽ, ^{uuu} Tacitũ, ^{xxx} Plinium, ^{yyy} Solinũ. ^{zzz} Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus, ^a * Diodorus, ^b * Strabo, ^c * Philo Biblius: præbent etiam nunc ^d * ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, sed ^e * Idumæi, ^f * Ismaëlita, ^g * & alij. Abrahami, Isaaci, Iacobi, Iosephi historia Mosi consonans ^h * exstabat olim apud Philonem Bibliũ ex Sanchuniathone, ⁱ * apud Berosũ, ^k * Hecataẽum, ^l * Damascenũ, ^m * Artapanũ, Eupolemiũ, Deme-triũ, partim & ⁿ * apud vetustissimũ Orphicũ scriptorem: exstat & nunc aliquid ^o * apud Iustinũ ex Trogo Pompeio, ^p * Apud eosdem ferme omnes exstat & Mosi aëtorũque ipsius memoria. ^q * Nam & aqua extractũ, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His ^r * adde Polemonẽ, ^s * & de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Mosẽm, ^t * qui non Ægyptios tantum hostes habebat, sed & plurimas gentes alias, ^u * Idumæos, ^v * Arabas, ^w * Phænicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus reuinci possent, aut pugnantẽ sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viuentium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosi & ^x * Diodorus Siculus, & ^y * * Strabo, ^z * * & Plinius, ^a * * Tacitus quoque, ^b * * & post eos Dionysius Longinus de sermonis sublimitate: iam his autem & Manibris, qui in Ægypto Mosi restiterunt, ^c * * præter Thalmudicos ^d * * Plinius & ^e * * Apuleius. Legis ipsius per Mosẽm datæ, ac ritum, ^f * * tum alibi nonnulla exstant, ^g * * tum apud Pythagoricos plurima. ^h * * Veteribus Iudæis insignis & religionis, & iustitiæ testimonium perhibent, & Strabo, & ex Trogo Iustinus: ita ut iam, quæ de Iosua, aliisque, aut reperiuntur, aut reperta olim sunt, Hebræorum libris consentientia, adferre ne opus quidem sit, cum qui Mosi fidem habeat, quæ, nisi in- nerecunde admodum; negari ei non potest, is omnino crediturus sit eximia olim prodigia à Deo edita, quod hic præcipue spectamus. Posteriorum vero temporum miracula, puta ⁱ * * Ellæ, Elisæi & aliorum, eo minus conficta censeri debent, quod illis temporibus, & innovasset iam magis Iudæa, & ob diversitatem religionis in magno esset odio vicinorum, quibus facillimum fuisset refellere nascentem mendacij famam. Ionæ historia qui triduo intra cetum fuerit ^m * *

est apud Lycophronem, & Æneam Hazoum nisi quod subiectum est nomen Herculis in cuius claritatem referri solitum quicquid ubique magnificum esset ^{a**} notatum Tacito. Cerrè Iulianum, Iudæorum non minus, quam Christianorum hostem, historiæ euidencia coëgit fateri, & ^{o**} viros diuino spiritu afflatos vixisse inter Iudæos, & ^{p**} ad Moysis atque Eliæ sacrificia ignem cælitus delapsum. Ac sane notandum in hac parte est, non modo ^{q**} supplicia graua apud Hebræos constituta fuisse in eos qui Prophetiæ munus, falso sibi arrogarent, sed ^{r**} plurimos reges qui auctoritatem sibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditissimos, ^{t**} qualis Esdras, atque alij, nunquam ausos cum sibi honorem arrogare, ^{u**} nec aliquot sæculis quemquam ante Iesu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in asseueratione prodigij quasi perpetui ac publici, id est ^{v**} oraculi eius, quod ex pectorali summi Pontificis effulgebat: quod durasse ad excidium vsque templi primi, tam firme à Iudæis omnibus semper creditum est, vt necesse omnino sit, eorum maiores id habuisse compertissimum.

ANNOTATA.

^a IN antiquissimis Phœnicum historiis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Biblius.] Inde hæc nobis serauit Eusebius Lib. 1. præparationis capite x. Φοινίκων θεολογία πρὸς ὅλων ἀρχῶν ὑποστάτου αἰῶνος ζοφώδης καὶ πνέματιος, ἢ πνέμα αἰῶνος ζοφώδους, καὶ χάος θολαρόν, ἰριβώδες ταῦτα ὃ ἐστὶν ἀπείρα καὶ ὅσα πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχουσιν πέρας. ὅτι ὃ, φασὶν, ἠεὶ ὄν τὸ πνεῦμα τὸ ἰδίον ἀρχὴν ἐ ἐγένετο σύγκρασις, ἢ πλοκή ἐνεῖνη ἐκλήθη πόθος αὐτῆς ὃ ἀρχὴ κτίσεως ἀπάντων. αὐτὸ ὃ οὐκ ἐγένετο πρὸ αὐτῆς κτίσιν. ἐ ἐκ τῆς αὐτῆς συμπλοκῆς τῆς πνέματος ἐγένετο Μῶτ. τὸ πνέμα φασὶν ἰλιώ. οἱ ὃ ὑδαπόδεις μέγιστος σῆμα, ἐ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα ἀπορῆ κτίσεως ἐ ἐγένετο ὅλων. Phœnicum Theologia principium huius uniuersi ponit aerem tenebrosum & spiritalem, siue spiritum aeris tenebrosi, & chaos turbidum ac caligine inuolutum. Hæc porro infinita fuisse, multisque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tactus est, factaque est inde mixtio, huic nexui nomen factum cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At spiritus generationem sui nullam agnoscebat. Ex connexionione autem eius spiritus, prodiit Mor. Hoc limum nonnulli, alij aquosæ mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminum omnis creature & omnium rerum generatio. In Mose habes statim tenebras, habes & spiritum. A moris significatio est in voce מורמור. Plutarchus Symposiacon v 1.11. probl. 1. Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non emissionem seminis, sed alia quadam vi genitabili materiæ inserta, quod isto simili illu-

strat:

Πλήθοισι γὰρ ἑὶ ἐν ἡμέραις διέξοδοι

Θήλειαν ὄρνιν.

*Namque et volucrem feminam perflans solet
Implere ventus.*

Μαίε verò οὗδε vnde Græcum μόθος est οὐχ ἡ ἀλυσσας iam commota. Est enim ἀλυσσας nihil aliud quam ingens ἰλύς: Ennio, si rectè sensum eius accipio,

Corpore Tartarino prognata Paluda virago.

is limus discessit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum IV.

--- ἢ ἰλύς ἐλάσσει

χθονὶ αὐτῇ.

--- edita limo

Terra fuit.

vbi Scholiastes: Ζῶων τὸ παρ' Ἡσιόδου χείλος ὕδαρ εἶναι φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, οὗ συνιζάνοντος ἰλύα ἡμέθῃ, ἢς πηγυμῶνις ἢ γῆ σπυμνοῦ. Zeno Chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat, vnde fiunt omnia, ea subsidente factum limum, limo concreto terram solidatam. Nota autem Zenonem hunc fuisse ἐ Phœnicibus quorum colonia Cittium, vnde omnes transf-marini כְּתִים Hebræis. Non abit hinc Virgilius ecloga VI.

Tum durare solum et discludere Nerea ponto

Cæperit, et rerum paulatim sumere formas.

Numenius citatus à Porphyrio de Nympharum antro ait, Τὸν ἀεὶ ὡφειλὼ εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τῷ ὕδατος τῷ διὸς πνεύμα. Dixisse Prophetam (Mosem scilicet) *Dei spiritum superuectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptismo) *aquis*. Quia verò vox מְרַחֵם propriè incubitum columbæ super ouo significat, ideo in isto limo animantia, id est, sidera, vt in ouo fuisse, sequitur apud Sanchuniathonem, & hinc spiritus ille columbæ dictus nomine, cuius columbæ similitudine etiam vocem illam מְרַחֵם explicat Rabbi Solomo. Nigidius apud Scholiastem Germanici: *Ibi ouum inuenisse mira magnitudinis, quod voluentes rickerant in terram, atque ita columbam infedisse, et post aliquot dies exclusisse eam Syria quæ vocatur Venus*. Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur et in Euphratis fluuio ouum Piscis columba adfedissee dies plurimos, et exclusisse Deam benignam et misericordem hominibus ad bonam vitam*. Ouum Mundi simulacrum Macrobio Saturnalium lib. VII. cap. 16. ἀρχὴ γένεσως, initium genituræ in Orphicis, memorante Plutarcho Symposiacon II. cap. III. & Athenagora. Hinc *Ouorum progenies Dij Syri* apud Arnobium, *Dij*, id est astra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. καὶ ἐξέλαμψε Μαίε ἥλιος τε ἔ σελήνη, ἀστέρες τε ἔ ἀστρα μεγάλα. *Luce illustratus est limus, et Sol, Luna et stella et astra magna*. Vides hic vt apud Mosem lucem Sole priorem. Quod autem mox di-

cit Moses יְהוָה vbi planè ab aquis sicca exstitit appellatam יבשה, id Pherecydes Syris vltus magistris (vt & alij nos docent, & primo contra Appionem Iosephus) sic extulit, ἡ θύνη ἡ ὀνομα ἐχρῆτο γῆ, πρὶν δὲ τῷ αὐτῇ γένεσθαι θάλασσαν. Chthonia nomen telluris accepit, postquam Deus ei honorem attribuit. Exstat locus apud Diogenem Laërtium & alios. Anaximander verò mare dixit τὸ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ὑγρῶς ἀέρος λείψανον, id quod restitit de primo illo madore rerum. Confusas autem res fuisse, qua de re Mosis verba habes apud Chalcidum Timæi explicatione, antequam discernerentur, etiam Linius didicit docuitque.

Ἦν ποτὶ τοὶ χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντα ἐπεφύκει.

Tempore primo simul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ὡς ὁμοῦ πεφυμμένα· ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε ἐν δυνάμει, ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. Cuncta simul erant: at Mens ea discreuit, ordinauitque, *quæ confusa erant, ordinavit.* Atque ob id ipsi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicantē id Timone Phliasio.

καὶ ποτὶ Ἀναξαγόρῳ φασ' ἔμμεναι ἄλλῃσιν Ἦρος,

Νοῦν δὲ πρὶν Νόον αὐτῷ, δὲ ἑξαπέντης ἐπαγίνας

Πάντα συνεισφύκωσεν ὁμοῦ πεφυμμένα πρῶτον.

Atque ubi Anaxagoram dicunt Heron morari

Egregium, mentem. nam Mens illi esse putatur

Quæ turbata prius subito digesta in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice venisse tradunt veteres. Sic & Orpheus sua à Phœnicibus hausit, cuius hoc est apud Athenagoram, ἐκ τῆς ὕδατος ἰλὺς κατέστη, ἐξ ἀκμῆς ἐστὶν ὁ ἰλμὸς. Deinde oui ingentis facit mentionem quod in duas partes dissilierit, cœlum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος νύξ ζοφρεὰ, πάντα δὲ ἐκδελυπτεῖ τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. Erat chaos *et* nox tenebrosa omnia occultans *quæ sub æthere*. Ἦ γῆ ὑπὸ τῷ σκοτεινῷ ὡς ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥήξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισεν πᾶσαν τὴν κτίσιν. Terra præ tenebris erat inconspicua: sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam. Vide locum apud Scaligerum initio libri 1. Græcorum Chronicorum Eusebij. In sequentibus Sanchuniathonis nox dicitur βέαν. id omnino est יְהוָה Mosis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία est הַיָּם-הַקָּדוֹן vox oris Dei.

^b PARTIM *et* apud Indos.] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Libro xv. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἑλλήσιν ὁμοδοξίῃν. ὅτι γὰρ γῆ καὶ ὁ κόσμος ἐκ φθορῶν λέγεται ἀρκέιντες, καὶ ὅτι σφαιροειδής· ὁ, τοὺς διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δὲ οὐλοῦ δὲ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ αὐτῷ, ἀρχαὶ δὲ τῶν συμπάντων ἔπαινος, τῆς δὲ κοσμοποιίας τὸ ὕδωρ. De multis eos cum Græcis sentire, vt quod Mundus *et* ortus sit *et* interiturus, quod eum opifex eius *et* gubernator Deus uniuersum peruadat: uniuersarum rerum diuersa esse primordia, Mundi autem facti aquam. Ipsius verò Megasthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis

Clemens

Καὶ ὅτι μὲν τὸ πρῶτον τὸ ὅλον ἡμέτερος διαῦτα παρελπίφαμεν. τὸ δ' ἔξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὸ γένεσι καὶ τῷ ὁμοειδέσει εἶναι ποιεῖται φαίνεται, ὅτι τότε ἐκέρχεται, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν ζωόμορα μίμνεσθαι αὐτοῖς. κατὰ γὰρ τὸ ὅτι ὁμοειδέα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὗτ' αὖ καί ποτε πλειόνασιν τὸ ἀνάβαιναι ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς δὲ τὸ καὶ ὁμοειδέα γινόμενης, ὅτι δ' ὅτι πῶς ἡλιοσθερμίας ἀφ' ἧς πρῶτον πρῶτος, καὶ δὲ τὸ καὶ πολλοὺς τόπους δ' ὁμοειδέας σήμειος γινόμενης, πλῆθος μὲν ἐκ γῆς ἀναέρημιον ἡμετέρας. ὑπὸ τ' οὗτ' ἡ γῆς σκληρὰς γαλῆρας καὶ τὸ πρῶτον αἰετος οὐκ ἐπὶ ἡμετέρας τῶν δ' ἀρχῆς διατάξας καὶ διακρίσας φύσας ζῶα, φασὶν ἐπὶ λέγουσι, διότι κατὰ τῶν δ' ἀρχῆς τῶν ὅλων ἡμετέρας ἐκ τῆς γῆς συνεβάνε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων. Cum primum res uniuersa exsistere coepere, unius vultus fuisse caelum ac terram, permixta eorum natura. Posteaquam discessissent à se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem; aërem autem perpetui motus factum compotem. Huius quod maxime erat igneum ad sublimia loca euectum, quippe cum sursum tendat ob leuitatem talis natura: eademque de causa solem & ceteram siderum multitudinem mansisse in perenni vertigine: quod verò caenosum ac turbidum, cum humida concretione uno subsedisse in loco vi grauitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in se versareturque continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram, sed lutosam mollemque valde. Hanc verò, ut primum qui Soli adest ignis collucere coepit, coaluisse: tum vero cum fermentaretur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, inque ijs putredines exstitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in stagnis locisque uliginosis fieri conspicitur, ubi post refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum ex calore facta impleta essent quae maeabant, ijs foetibus aduenisse alimentum noctibus ex circumfusa nebula, diebus verò eos ab aestu solidatos. Postremò cum ad sui plenitudinem venissent ijs foetus, perustaque atque ita rupta essent membranarum involucria, enatas apparuisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum sortita caloris ad loca supera abijisse, facta volucra. At quae terrestri crassitie essent praedita, ea in reptilium & aliorum humi uiuentium posita classe. At quae de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum sibi, dicique natantia. At tellurem, cum & ab aestu Solis & à ventis magis magisque induruiisset, ad postremum non suffecisse gignendis maioribus animantium, sed ea ex mutuo caetu coepisse gigni. Videtur ab his quae dicta sunt nec Euripides dissentire, qui Anaxagora physici discipulus fuit. Nam is in Melanippe sic loquitur:

Figura ut una fuerit & cæli & soli:

Secreta quae mox ut receperunt statum,

Cuncta ediderunt hæc in horas luminis.

Feras, volucres, arbores, ponti gregem,

Homines quoque ipsos.

De prima igitur rerum origine talia sunt quae accepimus. Quod si cui mira videatur illa vis terrae in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab

ijs quæ adhuc sunt argumenta. Nam in Thebæide Ægypti, quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure subito solis calor supervenit, atque ex eo multis in locis in facie terra putredo facta est, gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra iam indurata & aëre non iam illam primam servante temperiem modumque, tamen aliqua nascentur animalia, inde manifestum aiant, verum initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hic si addas Deum opificem, qui mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Mose & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum, & terram, motum aëris, limum siue abyssum, lucem, deinde sidera, discessionem cœli, maris, terræ, deinde volucres, reptilia, pisces, aliaque postremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII. c. 16. Si concedamus, ut ab ~~adversa~~ parte dictum est, hæc quæ sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium, natura primum singula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio: perfecta autem in exordio fieri potuisse testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta nascuntur, ut in Ægypto mures, & alius in locis rana serpentesque, & similia. Merito autem veteribus Græcorum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles Metaphysicorum I. cap. III. tanquam sobrium ebriis, quod illi solam materiam spectassent, hic vero addidisset etiam causam quæ ex proposito agit, quam Aristoteles naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut & Plato, de quo vide Lærtium, ubi de Principiis ex sententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Cicero- nem primo de Natura Deorum. Thales enim Milesius qui primus de talibus rebus quasiuit, aquam esse dixit initium rerum. Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Vbi aquam intellige ἰάλω quæ terra Xenophani & aliis, neutrum malè, si rectus intellectus adhibeatur.

^d VNDE apud Linum.] Versu supra citato.

^e HESIODVM.] In Theogonia.

Ἡτοι μὲν σέφεται χόας χροὶς, κούρην ἱστίαν.

Γαῖ δ' Ὀρύστρος, πάντων κλέος ἀσφαλὲς αἰεὶ, καὶ ἀπὸ τῆς γαῖας.

Ἀθανάτῃ, τοῖς ἄρσιν καὶ ἀνδράσι τοῖς ὀλοῦσι, τοῖς ἀνθρώποις.

Τάρταρόν τ' ἠέρεντα μυχῷ χροὸς Ὀρυοδίνης,

Ἡ δ' ἔρεος δὲ κάλλιπος ἐπ' ἀθανάτοισιν ὄνειαρ, αἰὲς δ' ἱστίαν ἔκκα.

Λυσίμηλις, οὐκ ἔστιν ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς θεοῖς.

Ἐκ χάος δ' Ἐρεβός τε μέλαινα τε Νύξ ἐγένοντο.

Νυκτὸς δ' αἶσα' Αἰθήρ τε καὶ ἠέρα ὄφρα γένοντο, ὅτε ἔδραμ' ἔκκα ἐπὶ γαίᾳ.

Οὐς τίησι πελάγεσσιν, ἱρίεσσιν ἐφύοντο μυχῷσι.

D ij

*Principio natum chaos, hinc prodixit in auras
 Larga sinu tellus, diuinum certissima sedes,
 Summa tenent qui templa niues tangentis Olympi,
 Tartarâque obscuro terra conclusa recessu.
 Inde etiam Dimos inter pulcherrimus omnes
 Curarum depulsor Amor, hominumque Deumque
 Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
 Hinc Erebum simul & Noctem chaos edidit atram,
 Aethera supremum genuit Nox atra, diemque,
 Quos commissa Erebo grato concepit Amore.*

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus : videbis inde adumbrata. Vicinus scilicet Thebarum Bœotia, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ερεβος est ἄγχι Moſis, quem sequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα χάος ἀμέγαρτος ἀνάκλυ.

Vim primum immensam chaos, quæ rebus origo.

In Argonauticis eiusdem nominis :

Πρῶτα μὲν ἀρχαία χάος μελίσφατον ὕμῃαν,
 ὧς ἐπὶ μὲν φύσις· ὡς τ' ἐνανὸς εἰς πᾶσι ἡλᾶται,
 Γῆς τ' ὀρυγνύου χύσις· παρθενὴ τὴ θαλάσσης,
 Πρῶτότατον τὴ καὶ αὐτοπαλὴ πολὺμυτον ἔργον,
 Οὕσα τ' ἐφύκει ἅπαντα, δεικνύει δὲ ἄλλαν ἐπ' ἄλλῃ.
*Antiqui chaos mellitum ante omnia carmen,
 Naturam ut mutarit, & ut sit conditus æther,
 Terrâque latipatens, fundaminâque æquoris alti,
 Consilijque patem, quo nil prius exstat, A natura,
 Discernens aliis aliud qui cuncta creavit.*

Vnde hæc sua sumsit Apollonius, in eiusdem argumenti libro :

Ἡεὶ δὲ ὡς γαῖα καὶ ἑανὸς ἡδὲ θαλάσση
 Τὸ πρῶτον ἐπ' ἀλλήλοισι μὴ σωμαρθέτα μορφῇ
 Νεῖκος δ' ἄλαστο δεικνύει ἀμφοτέρωθεν.
*Namque canebat, uti tellus, cælumque, solumque
 Mista aliis alia & communem naturam figuram
 Cæperunt ceca tandem discedere pugna.*

Epicharmus Comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens :

Ἀλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον ἡμῶντα διὰ
 Sed Deos primum constituisse fertur ante omnes chaos.

Aristophanes in Avibus conservatus à Luciano in Philopatriide & Suida:

Χάος μὲν καὶ νῦν Ερεβός τε μέλει πρῶτον καὶ Τάρταρος ἄρ' ἔστι
 Γῆς δὲ αἴρ, ἐδὲ ἑανὸς ἡδὲ Ερεβός δὲ ἐπ' αὐτῶν καλῶνται.

Τίλπει φερόισιν ὑπνέμον Νυξ ἡ μαλαρόπρεος ὤκα.
 Εξ δ' οὐρανὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἔβλεπεν ἔργα ὁ ποταμός
 Σπύλων νῦτον πύργον χρυσαῖον, εἰσὶν αἰθέρα δὲ δίκαιος
 Οὗτος ὃ χεῖρ πύργων μυχῶν πύργου καὶ Τάρταρον ἀπὸ τοῦ
 Εὐστροφίαν γῆρας ἡμέτερον, καὶ πύργον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς οὐρανόν
 Πύργον δ' οὐκ ἔστι γῆρας ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἔργα οὐρανῶν ἀπὸ τοῦ
 Συμμιγνυμένων δ' ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ γῆρας ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ
 Καὶ γὰρ, πάντων τε θεῶν πύργον γῆρας ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

*Chaos est nox primum erat atque Erebus nigricans et Tartarus ingens.
 Nec humus, nec cælum erat aut æther, tunc, cum ex flaminis ovium
 Gremium super infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
 Ex quo bonus inde emerfit Amor circumvolantibus horis.
 Radians tergo aureolis pennas, par magni turbinis aura:
 Qui deinde volans mistusque chaos, stabat quæ Tartarus, atro,
 Nostrum genus edit et in dias producit luminis oras.
 Neque enim Divinum genus ante fuit, quam iunxit cuncta Cupido:
 Simulatque hac sunt alia commista alia, æther prodit et æquor,
 Et terra, beatorumque Deum genus immortale.*

Cuius vel leuiter inspicienti apparet sumpta hæc è traditione Phœnicum, quibuscum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo iam diximus. Tartarus est תַּרְטָרוֹס. Amor ex voce מַרְהוֹם, ut supra indicatum est: quo & illud Parmenidis pertinet:

Πρόπον μὲν ἔργα θεῶν μηδὲν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

Omnibus ex diuis primum perfecit Amorem.

Et Simmiæ Rhodij carmen alarum figuram præferens.

^f A c postremo apud Onidium qui ex Græcis ista transcripsit.] Locus est in promptu, primo Metamorphoseon. Dignus tamen qui & hîc legatur, quod præcipua eorum quæ in Mose, verbis ad Moysen proximè accedentibus, enuntiat, muleumque iis quæ iam diximus, afferat lucis, & ab iis vicissim accipiat.

*Ante mare et terras, et quod tegit omnia, cælum,
 Unus erat toto nature vultus in orbe;
 Quem dixeret chaos, ædis, indigestaque moles;
 Nec quisquam nisi pandus iners, congestaque eodem
 Non bene iunctarum discordia semina rerum.
 Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titon,
 Nec nova crescendo reparabat cornua Rhebe,
 Nec circumfuso pendebat in ære tellus
 Ponderibus librata suis: nec trachia longo
 Margine terrarum porraxerat Amphitrite.
 Quæque erat et tellus, illæ et pontus et ævis*

Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
 Lucis egens aer: nulli sua forma manebat;
 Obstabatque aliis aliud: quia corpore in uno
 Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
 Molliā cum duris, sine pondere habentia pondus.
 Hanc Deus & melior litem natura diremit.
 Nam cælo terras, & terris abscidit undas:
 Et liquidum spisso secrevit ab aere cælum,
 Quæ postquam euoluit, cæcòque exemit acerno,
 Dissociata locis concordī pace ligauit.
 Ignea conuexi vis & sine pondere cæli
 Emicuit, summāque locum sibi legit in arce.
 Proximus est aer illi leuitate, locòque.
 Densior his tellus, elementāque grandia traxit,
 Et pressa est grauitate sui: circumfluus humor,
 Vltima possedit, solidūque coercuit orbem.
 Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum,
 Congeriem secuit, sectāque in membra redegit,
 Principio terram, ne non equalis ab omni
 Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis.
 Tum freta diffudit, rapidisque tumescere ventis
 Iussit, & ambita circumdare littora terra.
 Addidit & fontes, & stagna immensa, lacūsque,
 Flumināque obliquis cinxit decliua ripis,
 Quæ diuersa locis partim sorbentur ab ipsa;
 In mare perueniunt partim, campòque recepta
 Liberioris aquæ, pro ripis littora pulsant.
 Iussit & extendi campos, subsidere valles,
 Fronde regi siluas, lapidosos surgere montes.
 Vtique ducē dextra cælum, totidēque sinistra
 Parte secant zona, quinta est ardentior illis,
 Sic onus inclusum numero distinxit eodem
 Cura Dei, totidēque plaga tellure premuntur,
 Quarum quæ media est, non est habitabilis æstus:
 Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locauit,
 Temperiemque dedit, mista cum frigore flammæ.
 Imminet his aer, qui quanto est pondere terræ,
 Pondere aquæ leuior, tanto est onerosior igne.
 Illic & nebulas, illic consistere nubes
 Iussit, & humanas matura tonitrua mentes,
 Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
 His quoque non possumus mirari fabricator habendum

Aera permisit. Vix nunc obfistitur illis,
 Cum sua quisque regat diuerso flamina tractu,
 Quin lanient mundum: tanta est discordia fratrum.
 Eurvs ad Auroram, Nabathiaque regna recessit,
 Persidaque, & radiis iuga subdita matutina:
 Vesper, & occiduo quæ littora sole tepeſcunt,
 Proxima ſunt zephyro: Scythiam ſeptemque triones
 Horriſer inuaſit Boreas: contraria tellus
 Nubibus aſſiduis, pluuioque madefcit ab Auſtro.
 Hac ſuper impoſuit liquidam & granitate carentem
 Æthera, nec quicquam terrene facis habentem.
 Vix ita limitibus diſcreuerat omnia certis,
 Cum, quæ preſſa diu maſſa latuere ſub ipſa,
 Sidera cæperunt toto efferueſcere cælo.
 Neu regio foret vlla ſuis animalibus orba,
 Aſtra tenent cœleſte ſolum, formæque Deorum:
 Ceſſerunt nitidis habitanda piſcibus undæ:
 Terra ſerus cepit: volucres agitabilis ær.
 Sanctius his animal mentisque capaciſſimum
 Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet:
 Natus homo eſt: ſiue hunc diuino ſemine fecit
 Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
 Sine recens tellus ſeductaque nuper ab æthera
 Æthere, cognati retinebat ſemina cœli:
 Quam ſatus Iapeto, mixtam fluminalibus undis,
 Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.
 Pronaque cum ſpectent animalia cætera terram,
 Os homini ſublime dedit, cælumque videre
 Iuſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

Vides hîc hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides fa-
 ctum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Euryſus Pythagoreus li-
 bro de fortuna: τὸ οὐλῶδες τοῖς λοιποῖς ὁμοῖον, οἷα χρονοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης
 καὶ τοῦ αὐτοῦ δὲ ἐργασμένου δῶτα· δε ἐτεχρίσθησαν αὐτὸν ἀρχαῖον καὶ χρονοῦ ἐκ τῆς
 Hominem corpore ſimilem reliquis, quippe ex eadem conſtantem materia: ſed
 ab optimo effectum artifice, qui in eo faciendo ſemetipſum habuit exemplar
 Vbi οὐλῶδες eſt corpus, vt Sapientiæ ix. 15. i. i. Cor. vi. 1. & 4. Adde quod
 Horatius animam vocat,

----Diuina particalam animæ

Virgilius, Ætherium ſenſum.

Iuuenalis vero Satyra xv.

----atque adeo venerabile ſol

Sortiti ingenium, diuinorumque capaces,

*Atque exercendis capiendisq[ue] artibus apti,
Sensum à cœlesti demissum traximus arce,
Cuius egens prona & terram spectantia. Mundi
Principio indulst communis conditor illis.
Tantum animas, nobis animum quoque.*

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phœdone. Cicero de natura Deorum 11. *Nam cùm ceteras animantes abieisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cuius quasi cognationis & domicilij pristini conspectum excitauit.* Salustius initio belli Catilinarij. *Omnes homines qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius libro 11. cap. 26. *Hipparchus nunquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbauerit cognationem cùm homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

§ ETIAM Epicharmo.]

Ο ὃ γ' ἀνθρώπων λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θεοῦ λόγοντι.

Et Dei à ratione ratio nascitur mortalium.

ET Platonis.] Amelius Platonicus. καὶ ὅτις θεὸς ὡς ὁ λόγος καὶ ὁ δὲ αὐτὸς τὰ γινόμενα, ὡς αὐτὸς Ἡρακλῆτος ἀξιώσει, καὶ τὸ δὲ αὐτὸ φασκεύει ἀξίως ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει καὶ ἀποδείξει καὶ ἀποδείξει πρὸς θεὸν ὅτι, δὲ ὁ πᾶσι ἀπὸ τοῦ θεοῦ γινόμενα, ἐν ᾧ τὸ γινόμενον ἔστι καὶ ἐν πεφυμένῳ. Hæc itaque illa ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo & Heraclitus censuit: eadem profectò quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imò & in incondito statu Deo adstitisse, per quem omnia omnino facta, in quo id quod sit animal esse suum haberet. Barbarus quem dicit, est Iohannes Euangelista, cuius temporibus senior aliquanto Amelius. Verba eius seruauit nobis Eusebius Præparationis lib. xi. cap. xix. & Cyrillus lib. viii. contra Iulianum. Meminit eiusdem Ameliani loci & Augustinus libro x. c. 29. de Ciuitate Dei, & Confessionum libro viii. Tertullianus aduersus Gentes: *Apud vestros quoque sapientes λόγος id est, sermone atque rationem constat artificem videri uniuersitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta dispositione formauerit. Locus Zenonis erat libro ὁπρὸς ὁρίαν, vbi τὴν κοινὴν causam effectricem vocabat λόγος, quem secuti Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius docente Laërtio in Zenone. Seneca rationem facientem vocat epistola lxxv. Chalcidius ad Timæum. Et ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus benè beatèque viuendi, si non concessum sibi munus à summo Deo negligant. Idem de Mose alio loco: *Apertè indicans, præcunte diuina sapientia cælum, terramque factam, tandemque sapientiam diuinam esse uniuersitatis primordium.**

h EORVM carminum quæ vetustas Orphica appellauit.] Versus sunt hi:

Αὐδῶ

Αἰδέσθω ὀρχίζω σε πατρὸς τιμὴ φθείξατο πατρὶτι
 Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἐαῖς σπείξατο βυλῶν.
Ille mihi testis vox sit quæ prima parenti
Edita, cùm totum fundavit iussibus orbem.

Exstant in admonitione ad Græcos inter opera Iustini, & hī :

Φθείρομαι οἷς θέμις ἔσθ', ὅθεν γ' ἐπίθωκα βιβηλοῖς
 Πᾶσιν ὁμοῦ· οὐ δ' ἄκουε φαισφόρου ἐκτρον μάλιν
 Μυστὶ ἔκρεῖω γὰρ ἀληθεία· μὴδ' δὲ τὰ περὶ
 Ἐνδοθῆσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέροσιν·
 Εἰς ἣν λῆρον θεῖον βλάβας πύργῳ προσέδραβε
 Ἰδύνων κραδίης νοερόν κύτος· εὐδ' ὀπίβαινε
 Ἀξαρπιδῆ· μῦθον δ' ἰσθεὶς κόσμιοι ἀνακτα,
 Εἰς ἐς' αὐτοτελής· ἐνὸς ἐκτρον πάντα τέτυκται·
 Εἰ δ' αὐτοῖς αὐτὸς θεωρίαςται· οὐδὲ τις αὐτῶν
 Εἰσορᾷ θνητῶν· αὐτὸς δὲ γὰρ πάντας ὕδαζ'.

Quæis fas est audire canam, procul ite profani,
Ite foras, tibi sed Luna Musæ nepoti,
Vera tibi pandam, ne quæ prius infusa menti
Hærescunt dulcis spoliunt te munere vitæ.
Divinam spectans rationem pectus ad illam
Dirige, & ima animi semper præcordia, recta
Nec despecte via: fectorem conspice mundi:
Vnus is æternus: suntque omnia facta per unum.
Ipse agitat totam præsentī numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Exstant in admonitione ad Græcos, item in Libro de Monarchia in operibus Iustini Martyris, in Clementis Alexandrini Libro Strom. v. in Eusebio Libro xiii. præparationis Evangelicæ ex Aristobulo.

AGNOUIT & Empedocles.] De quo Laërtius, τὸν ἥλιον φησι πνεὺς ἄθεσις μέγα. Solem dicebat magnum esse acervum ignis. Is qui Placita scripsit Philosophorum quæ sunt in operibus Plutarchi Lib. ii. cap. 6. Εμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πατρὸς ἀνακρίθηναι, διὸ πνεὺς ἢ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γλῶσσαν, ἔξ' ἧσαν ἀποσπινόμενης τῇ ῥύμῃ τῆς ἀποσπινόμενης, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἔξ' οὗ θυμιαθῆναι τὸν αἶρα, & ἡλίου τὸν μὲν ἕρποντα ἐν τῷ αἰθέρι, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πνεὺς. Empedocles primum omnium secretum aiebat æthera, deinde ignem, post terram, qua constricta impetu ipso agitationis, ebullisse inde aquam: ex hac exhalasse aërem: cælum autem ex æthere natum: solem ex igne. Et cap. xx. Empedocles δύο ἥλιες, τὸν μὲν ἀρχέτοπον, τὸν δὲ φαινόμενον: Ὁντος soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat. Philolaus verò, vt ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, διχομήδον μὲν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ πνεὺς τὴν αἰσχύνην, διηκουῶτα δὲ πνεὺς ἡμῶς τὸ φῶς, πῦρ τε παλαιά, qui ignis eius qui in mundo

E

est percussus in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus, narrante Laërtio.

^k SUPRA *astrorum loca diuinum esse domicilium. Aratus.*]

Οἷον γὰρ καὶ κείνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται

Λείψανον ἡερδαίου πολυκλαύσου ποταμοῦ.

Quantus & ille vides subter vestigia diuūm

Se ferat Eridani gurgēs, lachrymabilis amnis.

^l ET Catullus.] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur.

Sed quanquam me nocte premunt vestigia diuūm.

^m EX veteri disciplina docuit Thales.] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto & Leandro.

ⁿ ETIAM apud Orphicos.] Hymno noctis.

Νύκτα θεῶν ἡγίτιον αἰέσωμαι, ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Noctem concebro genitricem hominumque Deūmque.

• ET Hesiodum.] Cuius hæc de re versus supra posuimus.

^p ANTIQVI moris retinentissimæ gentes.] Οἱ νομάδες τῆς Λιβύης ἐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νύξιν; ἐν τῶν αἰεθμοῦσι τὸν χρόνον. Numida in Lybia non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. 1. art. 3. 67. & alibi, & doctissimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Seruant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni: olim & Galli. Cæsar Libro vi. belli Gallici. *Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius Libro xvi. historiæ Naturalis capite ultimo. *Luna, quæ principia mensium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius Libro iii. cap. 2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

^q A SUPREMA mente ordinata omnia Anaxagoras.] Verba eius posuimus supra quæ habes apud Laërtium, scriptorem de Placitis Philosophorum & alios. Etiam Timonis de eius sententia versus supra habes.

^r SIDERA à Deo facta Aratus.] Phænomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχόμεθα τὸν ὑδὲ ποτ' ἀνδρὸς ἐῷμεν

Ἀρρητον· μεσσηνὶ δὲ Διὸς πᾶσι μὲν ἀγναι,

Πᾶσι δὲ ἀνθρώπων ἀνθρώποις μεσσηνὶ δὲ θάλασσα,

Καὶ λιμένες· πάντα δὲ Διὸς κεχόμεθα πάντες.

Τοῦ γὰρ καὶ χρόνος ἐσμέν, ὃ δὲ ἥπιος ἀνθρώποις

Διζία σημαίνει, λαὸς δὲ ὅπῃ ἔργον ἐγείρει.

*Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantium,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor et celestis origo
Seminibus.*

Explicandis illa seruiant eiusdem Georgicon i v. 10.

*His quidam signis atque hæc exempla secuti
Esse apibus partem divinæ mentis et haustus.
Ætherios dixere, Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenuis nascentem arcescere vitas.*

HOMINEM ex luto formatum Hesiodus.] Operibus ac diebus:

Ἡρακλῆος δὲ ἐμὴ λυγρὰ δειλὴν ἔσθ' ἡ πόρνη.
Γαῖαν ὕδαί φέρειν, ἐν δὲ ἀνθρώπων θάλασσαν ἀνέλκω.
*Mulciberumque moras iubet omnes solvere, et undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem,*

HOMERVS.] Iliados H.

Ἀλλ' ὑμῖς μὲν πάντες ὕδαρ καὶ γαῖαν ἔχουσιν.
At vos in tellurem omnes abeatis et undam.

Redeunt enim omnia eo vnde venerunt. Euripides Hypsipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Euentus rerum fortiter ferendos;

--- κατὰ δὲ ἀρχομένη βροτοί

Εἰς γλῶφον φέροντες γλῶφον ἀνὰ χεῖρας δὲ ἔχοντες
Βίον διεῖξεν, ὅσα κάρπια παύω.

Quæ Cicero ita vertit Tusculanarum tertio.

*Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda est terra terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. sic iubet necessitas.*

Idem Euripides Supplicibus:

Εἰσάτω ἡδὴ γῆ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὄθιν δὲ ἔκαστος εἰς τὸ σῶμα ἀφίκετο,
Ἐταῦθ' ἀπὸ γῆς, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα
Τὸ σῶμα δὲ εἰς γλῶφον ἢ πρὸς καυτήματα.
Ἡμεῖς τε αὐτὸ πάλιν ἐκποιῶμεν βίον
Κάρπια τὴν θρησκείαν αὐτὸ δὲ λαβεῖν.

Iam finite terra mortuos gremia regi:

Res unde quæque sumpserat primordium,

Eo recipitur. Spiritus cælo redit,

Corpusque terræ: iure, nec enim mancipi,

Sed brevis ad cui tempus utendum datur.

Mox Terra repetit ipsa quod nutruerat.

Quæ vide quàm pulchrè conueniant cum Mose. Gen. 11. 19. & Solomone Ecclef. xii. 7.

¹ **CALLIMACHVS.**] Cui in Scazonte homo. *πῶς ὁ Προμήθεος, lutum Prometheum.* Huius luti mentio & apud Iuuenalem & apud Martialem. Adde Censorini locum. *Demotrito uero Abderita ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longè secus Epicurus.*

² **MAXIMVS TYRIVS.**] Dissertatione 1. *ἐν ποσούτῳ δὲ πολίμῳ καὶ εἰσὶ καὶ διαφορίαι. ἵνα ἴδῃς αὖ ἐν πόσει γῆ ὁμοφώνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἰς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεὸς πολλοὶ, θεὸς πάντες, συμπάρχοντες θεοί. Ταῦτα δὲ ἑλλένω λέγει καὶ ὁ βαρβαρος λέγει. καὶ ὁ ἡπιομένους, καὶ ὁ θαλάππιος, καὶ ὁ ἀσπὸς, καὶ ὁ ἀσφορ.* In tanta pugna ac discordia & discrepantia, unam uideas per terras omnes legem famamque consentientem, Deum esse unum rerum uniuersarum & Regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios administrationis participes. Hac & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & sapiens & sapientia destitutus. Adde his loca quæ attulimus libro 11. de Iure Belli ac Pacis cap. xx. §. 45. & illud Antisthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. 1. c. v. ex eodem Antisthene, *Summa totius artificum.* Sophocles:

Εἰς τοῦ ἀληθείας εἰς ἓν θεός,

Ὁς οὐρανὸν ἔκτισε καὶ γαῖαν μακρὰν.

Πότῳ το χαλεπὸν οἶδμε κατέμειν βίαν.

Vnus profecto est, unus est tantum Deus,

Cæli solique machinam qui condidit,

Vadumque ponti caridum & vim spiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Ciuitate Dei libro 1v. cap. 31.

³ **EX IOSEPHO.**] Aduersus Appionem 11. circa finem nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, *ἐνθα μὴ πὲ τῆς ἐβραμαίτης, καὶ ἀργυρῆς ἡμῶς, τοῦ εἶδος ἢ διαπορέωντος,* quam non peruaserit mos septimæ diei qua Iudæi feriantur.

⁴ **PHILONE.**] De die septima. *Ἐστὶν γὰρ ἡ μὲν πόλις, ἢ χώρα ἓν, ἀλλὰ τὸ παντός.* Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed uniuerso.

⁵ **TIBVLLO.**]

Cultaque Iudæo septima sacra viro.

Loquitur autem de iis feriis quas & Romanæ mulieres obseruabant.

⁶ **CLEMENTE ALEXANDRINO.**] Qui Strom. v. ex Hesiodo adfert *ἑβδομὴν ἱερὴν ἡμῶν, lux septima sancta,* & similia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Aristobulo adfert Eusebius libro xiii. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro 11. ad Autolycum. *πνεὺς τῆς ἐβραμῆς ἡμέρας καὶ πάντες ἀλλοτρίοι ὀνομάζουσι.* De septima die quam omnes ho-

mines celebrant. Suetonius Tiberio xxxii. Diogenes grammaticus disputare sabbatis Rhodi solitus.

^{dd} LUCIANO.] Qui pueros luisse diebus septimis nos docet in Paralogista.

^{cc} ARVD Celsus.] Ostendunt antiquissima etiam apud Celticas gentes, id est, Germanos, Gallos, Britannos dierum nomina. Idem de Sclauis docet nos Helmoldus lib. i. c. 84.

^{ff} PHILOSTRATVS.] Libro iii. c. 13. vbi de Indis.

^{gg} DION CASSIUS.] Lib. xxxiii. Τὰς ἡμέρας τὰς τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Διὸς. *Dicunt quam Saturni dicimus.* Addit ibidem morem per septenos dies tempora computandi ab Aegyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum docet nos Herodotus libro ii. Adde de Romanis Isidorum lib. v. cap. 30. & 31.

^{hh} ET vetustissima dierum nomina] Vide oraculum & Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum.

ⁱⁱ CVM simplicitate fuisse.] Vide quæ in hanc rem produximus lib. ii. cap. ii. cap. i. §. ii. de iure belli, & in Notis ad eum locum.

^{kk} ET nudo corpore docebantur Aegyptij.] Quotum sententiam sic refert Diodorus Siculus Libro i. Τὰς αὐτὰς αἰῶνας ἔτι ἀβελότοι, μηδὲν ἔτι πρὸς βίον χρησίμων ὀρημάτων ἐπιπόνως ἀσκήσαντες, καὶ τοῦτο δὲ τοῦτο δὲ τῶν ἀνθρώπων, οἰκιστὰς δὲ καὶ πρὸς αἰῶνας, ἔσθης δὲ ἡμέτερον παρὰ τὰς ἀνθρώπων. *Primos homines, cum nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius, quippe nulla veste amictos, domicilij et ignis insuetos, mansuetioris victus rudes.* Plato in Politico, Θεὸς ἐκτρέφει αὐτοὺς, ὡς τὰς ἀνθρώπων, καὶ δὲ αὐτὸς αὐτοὺς ἐκτρέφει, ὡς τὰς ἀνθρώπων, καὶ δὲ αὐτὸς αὐτοὺς ἐκτρέφει, ὡς τὰς ἀνθρώπων. *Deus eos pascibat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, diuinius animal pascunt animantium sequiora.* Deinde τῶν καὶ ἀσπῶν διευαλῶντες τὰ πολλὰ ἐκτρέφοντο. *Nudi autem et sine stragulis sub dio plerumque pascabant.* Diocæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro i v. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de re Rustica. Τὸ πλεονέκτε καὶ ἐν τῷ θεῷ γινώσκοντες, βελτίους τοῦ ὄντος φύσιν καὶ τὴν αἰσθητὴν ἐκτρέφοντες βίον, ὡς χρυσῶν θῆρος νομίζοντες. *Primos illos dissque proximos mortales, optime fuisse indolis, vitamque vixisse optimam, unde et auream hanc dici ætatem.*

^{ll} ETIAM Indis celebrata, ut apud Strabonem est.] Libro xv. Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντες οὐκ ἀλλοτρίως, ἀλλ' ὡς οὐκ ἀλλοτρίως, καὶ τὸν κόπον καὶ κλῶν δὲ ἔργον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δὲ ἄλλας καὶ ὁμοίας αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δὲ αἶμα, καὶ αἱ δὲ ἔλαια. ὡς πληροῦς δὲ οἱ ἀνθρώποι καὶ ἔσθης καὶ ὕδατος ἐκτρέφοντο. *Zelus et melleus τὸν πρῶτον, ὡς πρῶτον πάντων ἐστὶν ὡς τὸν βίον ἀνθρώπων.* *Omnia ita plena erant farinæ ex tritico et hordeo ut nunc puluere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alij, rursus alij vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se*

in Bosphoro Cimmerico repertam ossium humanorum compagem longam xxiv. cubitos. Eiusdem Phlegontis exstat libellus de longavis, dignus sanè lectu.

¹⁶ PAVSANIAS.] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æsculapij ad Asopum urbem ostendebantur: & in Eliacorum priore ossis è mari educti, quod olim Pisæ custoditum, Pelopisque creditum fuerat.

¹⁷ PHILOSTRATUS.] In Heroïcorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus.

¹⁸ PLINIVS.] Libro VII. cap. 16. *In Creta terramotu rupto monte inuentum est corpus stans, quod alij Orionis, alij Eëtionis fuisse tradunt. Orestis corpus Oraculi iussu refoßum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Iam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non cessauit minora corpora mortalium, quàm prisca conqueri. Solinus cap. 1. Quis enim non æuo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis suprema, cuius ossa Olympiade quinquagesima & octava Tegeæ inuenta à Spartanis oraculo monitis, discimus impleße longitudinem cubitorum septem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accersunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cùm elata flumina plus quàm vi amica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitum trium atque triginta: cuius inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio capros miraculo, quod auditu refutauerant oculis potitos. De molari hominis dente à se conspecto vide Augustinum Libro xv. de Ciuitate Dei cap. xi.*

¹⁹ ET famulantes ei mentes.] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iside, Maximum Tyrium dissertatione prima & xv. Iulianum hymno Solis. Ipsum nomen *εγγλων* in hac re vsurpant præter Græcos veteris fœderis interpretes Labeo, Aristides, Porphyrius, Iamblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio, asserit, præmoneri meritos instruendis diuinis potestatibus.

²⁰ POST Græcos plurimos refert Catullus.] Epithalamio Pelei & Thetidos:

*Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Iustitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit extinctos natus lugere parentes,
Optauit genitor primævi funera nati,
Liber ut innupta potiretur flore nouerca:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non uerita est diuos scelerare penates,*

Omnia

*Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Iustificam nobis mentem auertēre Deorum.*

^{yy} A PVÐ Græcos.] Homerum Iliados θ'. Hesiodum in operibus. Huc pertinent Deorum pugna, quarum & Plato meminit de Republica II. & segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

^{zz} ET Latinos quosdam legitur.] Vide Ovidium I. Metamorphoseon, & Lucanum libro IV. Seneca Natur. quæst. 30. vbi de diluvio: *Exstinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transferant.*

^{aaa} VARRONI omne id tempus ignotum vocabatur.] Censorinus. *Nunc uero id interuallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum ab hominum principio ad Cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἀδελον. Secundum à cataclysmo priore ad Olympiadem primam: quod quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικὸν nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos: quod dicitur ἱστορικὸν, quia in eo res gestæ veris historiis continentur.* Tempus illud quod Varro ἀδελον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluij autem vniuersalis notam conchas quæ in montibus reperiuntur, notauit Philo de Mundi immortalitate.

^{bbb} CHALDÆORVM Berofus.] De quo sic Iosephus contra Apionem primo: Οὗτος πόινιυ ὁ Βεροσὺς τῷ ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθεῖν ἀναγκα-
φαίς, καὶ πὶ τῷ ἡμετέρῳ κατακλυσμῷ, καὶ ἐν αὐτῷ φθορᾷ τῷ ἀνθρώπων, καὶ τῷ
τῷ Μωϋσῆος ἑστῶς ἱστορικῶν, καὶ καὶ τῷ ἀβραάμ, ἐν ᾧ Νῶχος ὁ τῷ γένει ἡμῶν ἀρχι-
γῆς ἐπιστάτη, προσηγορίᾳς αὐτοῦ ταῖς ἀκρωτείαις τῷ Ἀρμενίων ὄρεσιν. *Hic Berofus antiquissima scripta sequens eadem quæ Moses narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noehus generis nostri auctor seruatus est, cum ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset. Post recitatam autem diluij historiam hæc verba addidit Berofus, quæ idem ille Iosephus habet antiquæ historiæ libro primo, capite quarto.* Λέγεται ὅτι καὶ τῷ πόινι ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τὰ ὄρη τῷ Κορδυαίων ἐπὶ μέγας ὄψις, καὶ
κομίζειν πᾶς τῷ ἀσφάλτου ἀφαιρουμένης. χεῖνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κορυ-
μῶν πρὸς τοὺς ἀποβροχιασμούς. *Dicitur autem etiam nunc in Armenia in Cor-
dyaeorum monte pars esse eius nauigij, ex quo quosdam inde bitumen auferre. Eo
autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

^{ccc} ASSYRIORVM Abydenus.] Seruauit nobis eius locum Eusebius libro IX. Præparationis cap. 12. & Cyrillus primo aduersus Iulianum. Μεθ' οὗ ἄλλοι τε ἤρξαν καὶ Σείσιθεος ὃ Κένος προσημαίνει μὴ ἴσως πᾶσι τοῖς ὄρεσιν. Διότι πᾶσι τῇ ὁπὲρ δέκα, καλεῖται ὃ πᾶν ὃ, πὶ γραμματῶν ἡ ἐχρόνον ἐν ἡλίῳ πόλει
τῇ ἐν Σιππάρῳ ὑπακύναι. Σείσιθεος ὃ ταῦτα ὁπταλῆα ποιήσας αὐτῶς ὁπὲρ Ἀρ-
μενίας ἀπέπλεε, καὶ παλαιὰ μὴ καταλείβει ταῖς ἐν θεοῦ. Τέτιν ὃ ἡμέρη ἐπίτε-
ων ἐκτόπασε, μετῆς τῷ ὁρίσῳ, πύριον ποιήσας, εἰκου γῆν ἴδωκεν τῷ ὕδατος ἐκδοῦσαι.
αἱ ὃ, ἐκδοχόμεναι σφῆας πλάγας ἀγανέας, ἀπορίσται δὲ κατωρμήσονται, καὶ τῶν
F

Σείσθεσθ' ὅπως κομίζοντες, καὶ ἔτι αὐτοῖσι ἔπειτα· ὡς δὲ τῆσι βίβασιν ἐνταῦθα (ἀπικέστο
 καὶ δὴ πολλοὶ κατὰ πλεονεξίαν τοὺς Ἰατρῶν) θεοὶ μὲν αὖτε ἀθεσπῶν ἀφανίζουσιν· τὸ δὲ πολλοῖν ἐν
 Ἀρμενίᾳ ἐξέλιπον ἐλεξίφάρμακα τοῖσι ἐπιχειροῦσι παρίσχοντο. *Post hos impe-*
rarunt, alij ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificauit ingentem vim im-
brium futuram, Desij decima quinta, iussit autem quicquid erat literarum
eum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hac cùm impleisset,
statim in Armeniam nauigauit, ac subito vera deprehendit quæ Deus dixe-
rat. Tertia die postquam remiserat tempestas, auium quasdam emisit, experi-
mentum capiens an illa terra aliquid visura essent à mari exstans. Ille verò
exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro
redire, ex post eas alie. At cùm misisset tertio (redierant enim aues alis limo
plenis) Dij cum humanis rebus exemerunt. Nauigium in Armeniam peruenit,
ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia. Sisithrus, ut & Ogyges,
& Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod
Noë Hebraïco sermone, quo scripsit, nominaque propria, ita ut eo-
rum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quomodo scilicet
Alexander Polyhistor Isaacum Græcè scribens γίλατα vocauit, ut ex
Eusebio discimus: multa que sunt talia apud Historicos omnes. Philo
de præmiis & pœnis; Τέτον Ἑλλήνισ μὲν Ἀδελφίονα, Χαλδαῖοι δὲ Νόε ἱστοροῦσι
ζῶντι, ἵφ' ὃ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γένεσθαι. Hunc Græci Deucalion, Chal-
dæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus euenit. Deucalionis autem
diluium fuisse illud vniuersale tradebant Ægyptij teste Diodoro
lib. 1. Ad Italiam etiam pertinuisse Plinius lib. 11. c. 14. Ut ad nomi-
num illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de
re Platonis in Critia locus, τὸ δ' ἐν βραχὺ πρὸς τὸ λόγον εἰς διδῶσθαι, μὴ
πολλὰκις ἀκούοντες Ἑλλήνιστ' βαρβαροῖν ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζετε, τὸ δὲ αἰτιον
αὐτῶν πύσσεσθαι. Σόλων ἑταίρων εἰς τὴν αὐτὴν κρίσιν καταχρήσασθαι τῶν λόγων, δια-
πυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων διαίαν, εὖρε τοὺς τι Αἰγυπτίους τοὺς φερόμενους ἐκείνους
αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὐτῶν φωνὴν μετακινώσοντας. ὥστε τι αὖ πάλιν ἐκείνου τὴν
διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἀγῶν φωνὴν ἀπαχράστω. Illud
in huius sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Græca sæpe audiat
uiciorum barbarorum nomina; causam iam intelligetis. Cum Solon carmi-
nibus suis inferere hanc narrationem vellet, vixit ipsam significationem-
que nominum perscrutatus, reperit Ægyptiorum primos qui de rebus istis
scripserant, in suam ea linguam transiulisse. Ipse vero percepta nominis
cuiusque significatione, ea ipsa nostro vestiuic sermone. Cum Abydeni
verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quæ seruauit no-
bis Cyrillus dicto libro primo aduersus Iulianum, Ὁπάρτου δὲ τε-
λλήσσαντος, τὸν γὰρ αὐτὸν Πίσουθεσι βασιλεύσαντι Σάδρονε διακροτῆ. ἔτι τοῦ-
του τοῦ μέγαν φασὶ γένεσθαι κατακλυσμὸν. εἶτα σὺνδύω. ἀρχὴ τοῦ Πίσου-
θεσι φεραπαγγέλλαντος αὐτῶν τὴν Κεῖναι τὸ ἰσχυρόν, καὶ δὲ φεραπῶν ναυπη-
γῶσθαι λέγουσιν. καὶ ὁμοῦ πῶνός, ἰσχυρὸς τι καὶ κτήναι πᾶν ἐν αὐτῷ

Mortuo Otiarre filium eius imperasse Xisuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Huius temporibus fuisse aiant diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum Saturno ipsi quod futurum erat prænuntiantē, & fabricandam ipsi Arcam: in eo ipsi uni cum volacribus, reptilibus ac iumentis navigandum. Assyriis autem, ut & aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ ut Taciti utar verbis, è septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum *כִּי*, quod Deum significat. Græci interpretes *κεῖον* ideo vertēre, quod is Syris *כִּי* dicebatur. Philo Biblius Sanchuniathonis interpret *Ἰδὼν τὸν καὶ Κεῖον λ.* citat Eusebius: apud quem mox ex eodem Philone sequitur: *Κεῖος δὲ αἱ οὐρανίας Ἰσραήλ ὀνομάζουσι.* Sed error est librarij, qui pro *ἰλ* quod contractè pro *Ἰσραήλ* Græcis Christianis poni solet, posuit *Ἰσραήλ*, cum *ἰλ* sit, ut diximus, *כִּי*, quomodo Syri dicunt, quod *כִּי* Hebræi.

^{ccc} QVI *ex columbae emissæ meminit, ut ex Græcis Plutarchus.]* Libro terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ. *Δολιχαλίῳ* φασὶ ἀειστῶν ὅτι τῆς λάρνακος ἐπιμεθύνει δὴλον ἔχει, χαλεπὸν δὲ πόντον πάλιν ἐνδομεθύνει, ἀδύνατον δὲ ἀποπύσαι. Columbam uianis ex arca emissam tertium indicium detulisse Deucalioni, cum rediret, tempestatis, ubi emanebat, ferens. Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhistoris loco, non minus quàm in Nicolai Damasceni & Apollodori libris, & in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus Libro III. vox *λάρνακος*, quæ planè respondet voci *תַּבִּיחַ*, quam in hac historia Moyses usurpat, neque verò aliter eam vertit Iosephus.

^{fff} LVCIANVS.] Libro de Dea Syria, cum de templo vetustissimo quod erat Hierapoli, agere cōpisset, adiungit. *Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ Δολιχαλίῳ τὸν Σκύθην τὸ ἱερὸν εἰσελθόντα λέγουσι· τῶτον Δολιχαλίῳ, ὅτι τὸ πᾶν ὕδωρ ἐγγύς· Δολιχαλίῳ δὲ καὶ λόγον ἐν Ἑλλήσι ἔκρουσε, τὸν Ἑλλήνας ἐπὶ αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὡς ἔχει ἥδε ἡ γῆ, οἱ νῦν ἀνθρώποι, ὅσοι ἐγγύς, ἀλλ' ἀπέστη μὲν ἡ γῆ ἀπὸ πάντων ὧν ποτὶς. ὅτοι δὲ γῆρας τὸ δευτέρου εἶσι, τὸ τρίτον δὲ Δολιχαλίῳ εἰς πληθύν ἀπίκετο. ἐκείνῳ δὲ καὶ τῷ ἀνθρώπων τὰ μὲν μὲνεται. ὕβρεται χέρτα ἰόντες, ἀθέμιτα ἔργα ἐπεσσαν. ὅτε δὲ ὄρμη ἐφύλασσον, ὅτε ξόνοις ἐδέχοντο, ὅτε ἰκατέρων ἠνεύκοντο, μὲν δὲ σφισὶ ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. ἀπὸ γὰρ ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδοδῆ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγχετόντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μέλαινες, καὶ ἡ θάλασσα ὅτι πολλὸν αὔετο, ἐς δὲ πάντα ὕδωρ ἐγγύς, καὶ πάντα θάλασσα Δολιχαλίῳ καὶ μοιδοῖς ἀνθρώπων ἐλύπητο ἐς γῆρας δευτέρου, ἀβυλίας καὶ τῷ δουλεύειν ἐποίησεν. ἥδε οἱ σωματεῖν ἥδε ἐγγύς. λάρνακα μεγάλην, ἐν αὐτῇ ἔχε, εἰς πάντας δὲ οἱ ἀπίκοντο οἶες, καὶ ἴπποι, καὶ λέοντες θύρεα, καὶ ὄφεις, καὶ ἄλλα, θάλασσα δὲ γῆ τέμνεται πάντα ἐς ζεύγος. ὁ δὲ πάντα ἐδέχτο. καὶ μὴν οἶα εἰσέειπε· ἀλλὰ σφισὶ μεγάλην οἰδωρ φίλιν ἐγγύς. καὶ ἐν μὲν λάρνακι πάντας ἐπαύοντο, ἐς τὸ τὸ ὕδωρ ἐπεκράτει. τὰ μὲν Δολιχαλίῳ καὶ Ἑλλήνας ἰστέον· τὰ δὲ τὸν τοῦτον, λέγεται λόγος ὡς τῷ ἐν τῇ ἰστέον πολλοὶ μεγάλως αἰεὶς διαμεῖναι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χερὶ χεῖμα μέγα ἐγγύς, καὶ τὸ σῶμα ὕδωρ κα-*

τὸ δὲ ξάτο. Δόξα λίων ἦ, ἐπὶ ταῖς ἐχέτο, βωμούς τε ἔδειτο, καὶ νηὸν ὅπῃ τὰ χάρματα
 ἦρξεν ἀγὼν ἐσήσατο. ἐγὼ ἦ καὶ τὸ χάρμα εἶδον, καὶ ὅτι ὑπὸ τῆς νηὸς χάρματα μικρὰ. εἰ μὲν
 ὦν πάλαι καὶ μέγα εἶδον, νῦν τοιόνδε ἐχέτο, ὥς οἶδα· τὸ ἦ ἐγὼ εἶδον μικρὸν ὅτι. σῆμα
 ἦ τῆς ἰσορείας τὸδε πρήσασσι· δις ἐκάστου ἔπος ἐν θαλάσσης ὕδαρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέει).
 φέρουσι ἦ ὥς ἱεῖς μόνον, ἀλλὰ πᾶσαι Συεῖη καὶ Αἰαδίη καὶ Πέρηθον τῇ Εὐφράτειος πολλοὶ
 ἀνθρώποι ἐς θαλάσσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδαρ φέρουσι· τὸ, περὶ μὲν ἐν τῇ νηὶ ἐκχεύ-
 σι, μετὰ ἦ, ἐς τὸ χάρμα κατέρχεται, καὶ δέχεται τὸ χάρμα μικρὸν εἶδον ὕδατος χεῖμα πολλόν
 τὰ ἦ ποιόντες Δόξα λίωνος ἐν τῇ ἱερῇ τὸν δὲ τόμον δέσσει λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ
 διεργασίας μνήμα ἔμμεται. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τῇ ἱερῇ, τοῖς δὲ ὅτι.
Plerique à Deucalione structum aiunt hoc templum, eo scilicet Deucalione, cu-
ius aetate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Gracia au-
diui quod Graci narrant. Est autem sermo talis. Hoc quod nunc est hominum
genus non ab initio exstitisse, sed id perisse stirpitis: qui vero nunc sunt homi-
nes secundi esse generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem mul-
titudinem excrevit. De illis autem qui ante fuerant hominibus hac sunt quæ
memorantur. Contumeliosi homines cum essent, iniqua facinora perpetrabant:
nam neque iusiurandum seruabant, neque excipiebant hospites, neque cura-
bant supplices: ob quas res maxima eis superuenit calamitas. Statim enim terra
plurimum aquæ de se extulit, tum vero plurimi de cælo cecidere imbres: flu-
mina quoque ultra modum exundauere, & mare ipsum superfusum est terris,
ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad
secundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentia & pietatis ergo.
Servatus autem hoc modo est. In arcam magnam quam habebat, liberos mu-
lieresque domus suæ imposuit, ipseque eam ingressus est: quod cum faceret, ve-
nere apri, & equi, & leonam genera, & serpentes, & alia quæ in terra pas-
cuntur, bina quaque: ille hæc ad se animantia recepit omnia: quæ nihil nocue-
re: sed magna ei cum illis diuinitus amicitia obuénit: unaque in arca nauiga-
runt omnes, quamdiu aqua super terras fuit. Hæc sunt quæ de Deucalione refe-
runt Graci. De ijs vero quæ post acciderunt fertur ab illis qui Hieropolim ha-
bitant res admirabilis, in sua regione terræ fuisse hiatus, qui aquam absorpse-
rit omnem. Id ubi factum esset, à Deucalione positas aras & Iunonis templum
super illo hiatu. Hiatus ipse vidi. Valde exiguus est sub templo quod dixi.
An olim maior fuerit, contractusque sit cum tempore, equidem nescio: id scio
quod vidi paruum esse. In historia huius signum quod agunt, hoc est: bis anno
ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam non sacerdotes tantum,
sed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate usque eunt ad mare homines,
omnesque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Descendit in
hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immensam vim aquæ recipit.
Hoc cum faciunt, ritum hunc aiunt à Deucalione institutum, in calamita-
tis simul & salutis partæ memoriæ. Talis est vetus de Templo hoc sermo.
 888 *APVD Molonem quoque.] Verba eius tradidit nobis Eusebius*
Libro IX. Præparationis Evangelicæ capite XIX. Κατὰ τὸν καταλυμὸν

ὑπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ τοῦ τῶν ἀφελειφθέντων ἀνθρώπων μὴ τῶν ἑσάντων τῶν ἰσίων ἐκ τῶν ἀνθρώπων
 ὑπὸ τῶν ἑσάντων διανύσαντα ἢ μεταξὺ χώρων, ἐλθόντες εἰς τὸ ὄρεσι τῶν Σύναιας, ὅταν ἔρημον.
*Sub diluvij tempus excessisse ex Armenia eum hominem qui cum liberis suis
 diluvium evaserat, eiectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca in-
 teriecta transisset, pervenisse in Syria regionem montanam tunc vacuam.*

^{h h h} E T Nicolaum Damascenum.] Eius verba ex historia vniuersa-
 lis Libro x c v i. sic exhibet dicto iam loco Iosephus. Ἐστὶν ὡς τὸ Μινυάδα
 μέγα ὄρος καὶ πλεῖστον Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλὰς συμφορὰς ὅτι τῷ κα-
 τακλισμῷ λόγος ἔχει κατασβεσθῆναι. καὶ πᾶσι ὅτι λεγόμενος ὁ ὄρεσις, ὅτι πλεῖστον ἀκρω-
 ρεῖα ὁκλήται· καὶ τῷ λεγόμενῳ τῷ ἑσάντων ὅτι πολὺ σβεσθῆναι· ἤρριτο δὲ αὐτὸς ὅτι πᾶσι
 καὶ Μωσὴς ἀνέγραψεν ὅτι τῷ Ἰουδαίων νομοθέτης. *Est super Minyada (quam Milya-
 da vocant Strabo & Plinius,) ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo
 fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum verò in Arca vectum ad
 summum eius iugum appulisse, diuque lignorum eius arca mansisse reliquias.
 Hic, credo, is fuerit cuius Moyses meminit, qui Iudeis leges condidit. His
 scriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius qui res Phœnicias scrip-
 sit, & Mnaseas memorati Iosepho. Fortè & Eupolemus quem ex
 Polyhistore producit Eusebius Præparationis Lib. ix. cap. 17.*

^{i i i} S E D & in America partibus.] Vide Iosephum Acoftam & An-
 tonium Herreram.

^{k k k} Q U O D Plinio notatum.] Lib. v. cap. 13. Consentiant Plinio
 Mela & Solinus. Confer quæ ex Abydeno iam attulimus.

^{i i i} I N montibus Gordyæis.] Quos Moyses Ararath vocat, Kardū tran-
 stulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Iosephus, Cordæos Curtius,
 Gordyæos scribit Strabo Libro x v i. Plinius Libro v i. c. 27. & Pto-
 lemæus.

^{m m m} I N hunc diem.] Monstratas sub ævo has Arcæ reliquias ait
 Theophilus Antiochenus Libro i i i. Epiphanius contra Nazaræos.
 Ὡς ἐπὶ καὶ δεῦρο τὰ λεγόμενα τῆς τῷ Νῶε λεγόμενης δεικνύται ἐν τῇ τῷ Κορδύεων χώρᾳ.
*Ad hoc usque tempus reliquie Arca Noë monstrantur in Cordyæorum terra:
 Chrysostomus oratione de perfecta dilectione: Isidorus Lib. x i v.
 originum cap. 8. Ararath mons Armenia, in quo Arcam historia post
 diluvium resedisse testantur. Unde & usque hodie ibidem lignorum eius viden-
 tur vestigia. Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono:
 In Armenia est altior mons quàm sit in toto orbe terrarum, qui Ararath vul-
 gariter nuncupatur, & in cacumine illius montis post diluvium arca primo se-
 dit. Adde Geographum Nubiensem, & Itinerarium Beniamini.*

^{n n n} I A P E T V S.] Est ipsa vox Ἰαπετός. Nam eandem litteram π alij
 vt ω, alij vt φ pronuntiabant; qualis differentia & nunc est inter Ger-
 manos & Belgas. Notavit id de Hebræa littera ad Danielum Hiero-
 nymus.

^{o o o} I A V O N.] Nam Ἰάωνε sæpe est apud vetustos scriptores. Idem

Aristophanis Acharnensibus Persa pronuntiat *ιαονας*. Iam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per *υ* scribi coepit, olim sic F. ita *αυως* erat quod nunc *αως* & *ηως*. *ταυως* *παιως* pauus, *ιαυνας* *ταυς* *Ελληνες* *παλαιοι*. Suidas.

PPP HAMMO.] Nam *π* per aspirationem reddere aut etiam omittere Græci solent: ut *παιων* *Α'δραμυττος*, vel *Α'δραμυττος*. *παιων*, *αρχμωθ*, apud Irenæum & alios. *חבר* socia *αβρα* Græcis veteribus. *חבר* *און*. *חבר*, Hanno vel Anno. *חבר-נל* Hannibal vel Annibal: *חבר-נל* Hasdrubal vel Asdrubal. *חבר* *אזמית*. *ω* verò Græca est desinentia. Hic non Lybium tantum, sed & multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Iouis stellam. Lucanus 1 *π*

*Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Iuppiter Ammon.*

Ægyptum quoque in huius parte ponunt sacræ literæ Psal. LXXVIII. 51. CV. 23. 17. CVI. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

999 IOSEPHVS & alij observant.] Is à *חבר* dicit esse *γαλαρδης* Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ Libro 1. Ex *חבר* Scythas à quibus condita Scythopolis in Syria, & altera vrbs Magog Plinio Lib. v. cap. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce. A *חבר* Medos esse apparet, ab *חבר* quod diximus Iauonas, Iaconas, Ionas. A *חבר* Iosephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilacam urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus. A *חבר* est vrbs ipsi memorata Mazaca, cuius & Strabo meminit Libro XII. & Plinius Libro v. 1. 3. & Ammianus Marcellinus Libro x. Adijce huic Moschos nominatos Straboni Libro xi. & Melæ Libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius Lib. v. 1. cap. 9. & Moschicos montes apud eundem Melam & Plinium. A *חבר* esse Thraces, cum Iosepho tradunt consensu alij, & vox indicat: præsertim si observemus Græcum *ξ* ab initio respondisse Syriacæ literæ *ח* quod ordo indicat. De ijs qui ab *חבר* corruptus est apud Iosephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ & Mysiæ: de qua Strabonem vide Libro xii. & Plinium Libro v. c. 32. & Ascanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem Libro xiv. & apud Plinium dicto cap. 32. Libro v. Ascanius portus apud Plinium Libro v. cap. 30. Ascaniæ insulæ eadem Lib. i. v. cap. 12. & Lib. v. cap. 31. A *חבר* esse Paphlagonas dicit Iosephus, Rhiphatæos dictos aliis, quibus locis Rhiphaces ponit Mela Libro primo. Ab *חבר* esse *αολαίς*, idem ille nos docet Iosephus, & Ierosolymitanus Paraphrastes ei ad stipulatur pro Æolibus Græcos nominans, eorum pro parte: neque abludie

Hellæ terræ nomen. A שַׁעַר esse Cilices Iosephus idem dicit, probatque ex vrbe Tarso. Multis enim in locis euenit, vt quæ populorum nomina fuerant, vrbium facta sint nomina. De כְּתִים vnde χιτων supra attigimus. A כּוּשׁ Æthiopes Chusæi & sibimetipsis & vicinis, vt Iosephi tempore, ita & nunc vocantur: vnde & fluuius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem vrbes Æthiopie duæ nomen retinent: pariterque אֶרֶץ מִסְרַיִם, qui מισαίρ Philoni Biblio, Mesori sibi ipsis & accolis ij qui Græcis Ægyptij, & mensis apud eos nomen מִסְרַיִם. Cedreno terra ipsa μέσρα. Verè & hoc Iosephus à מִסְרַיִם esse in Mauritania amnem. Meminit eius amnis & Plinius lib. v. cap. 1. *Phus est iuxta eum regio Phutensis usque in presens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraicis in Genesim. Est non longè à Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est מִצְרַיִם is contractius Sanchuniathon, & ex eo Philoni Biblio χῆ. inuenies id apud Eusebium lib. 1. Præparationis cap. 10. Et terra ipsa sic dicta. Stephanus de Urbibus. *Χῆ ὅτις ἡ φοινίκη καλεῖται. Chna sic appellatur Phænice*. Et suo tempore ait Augustinus libro expositionum epistolæ ad Romanos, rusticos ad Hipponem si interrogentur qui essent, respondere Canaan. Et Mestraimi & Canaanis nomina sunt & in Eupolemi loco, vt cum profert Eusebius Præparat. 1 x. 17. A רֶגֶם Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum γ in γ mutato, vt in Gomorra aliisque vocibus. A סַבְא Sabæos deducit Iosephus, notam gentem: quarum & vrbs princeps Sabæ Straboni libro xv. Vbi à סַבְא Sabatenos Iosephus ponit, ibi Plinio vrbs est Soborale lib. v. c. 28. אֶרֶץ לִיבִי à Lybium nomine non abit, nec à נַפְתָּלִים Nepata vrbs Æthiopum Plinio lib. v. c. 29. Nepata Ptolemæo: nec à פְּתָרִים Pharusi Plinio libro v. 8. Phaurusij Ptolemæo in Æthiopia. A צִידוֹ nota vrbs omnibus poëtis & historicis Sidon. A גֹּרָסָא oppidum Gorasa Ptolemæo. Ab עֲרָקִי Arca vrbs Phœnices Ptolemæo memorata, & Plinio libro v. cap. 18. Ab אֲרָדִי Aradus insula memorata Straboni libro xv. Plinio libro v. cap. 20. & Ptolemæo in Syria. A אֲמָתִי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עֵילִים Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. xv. Plinium libro v. cap. 26. & 27. & apud Liuium libro xxv. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum libro iv. Ab אַשּׁוּר Assyrij noti omnibus, vt & à לִי Lydi, vnde & vox Ludorum Latina. Ab אֶרֶם in hunc diem semet appellant, qui Græcis ab vrbe סִיר Syr: nam x modo per τ, modo per σ verritur, vnde vrbs illa סִיר quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ aliis Tinæ. Strabo libro xv. in fine. *λέγει δὲ τὴν τοῦ Αἰλίου ἢ Πανταίου οὕτως Ποσειδώνιος δὲ χαλδῶ δὴν μὴ τόπον πρὸς τῆς Συρίας, ἢ τῆς Καλκίας, ἢ ἄλλης πρὸς γῆς, ἀλλὰ τὸν Συρίαν ὠνόμαζεν.* *Nominat Homerus et Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, sed Syriam*

ipsam. Idem libro XIII. ΟΙ ὃ πὺς Σύρους Αἰμίους δέχονται, οὓς νῦν Αἰμίους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τὲς δὲ ὑφ' ἡμῶν Σύρους καλούμεναις ὑπ' αὐτῶν ἦν Σύρον Αἰσμμαίης καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis Syris dici Arammaeos.* Ab ארן Aufanitis regio apud LXX. Interpretes in Iobo. Aufitida dixit Aristæus. A חול vrbis Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גתר Gindarus vrbis apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio v. 23. in Cæle-Syria. A מוש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem libro XI. & Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina וקטן vt & הצרבות & חולן Geographi Arabes nobis in Arabia representant nominibus Balsatiaktan, Hadramuth, Chaulan, vt notauit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluuius, & populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. VI. 7. Etiam vrbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima. ארר est Aracca quam in Susiane ponit Ptolemæus, vnde Araccæos campos Tibullo dici notauit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכר Acabenen corruptè pro Acadene dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Iunius, qui & alia non pauca obseruauit eorum quæ iam posuimus. בלנה est Callinifum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora ex libro eius XXI. docemur. Terra ענשר est Σενσαρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiaum Milesium in loco quem nobis conseruauit Iosephus Antiquæ historiæ libro I. cap. 7. & in Chronico, itemque in Preparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum lectus etiam Stephano. At rursus γ in γ mutato Singaram hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat, Plinius autem Singaram oppidum libro V. cap. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינו haud dubiè est quæ Græcis contractius Ninos. In epitaphio Sardapali,

καὶ δὲ ἐγὼ ποσὸς εἰμι, Νίνε μεγάλης βασιλείας.

Ipse Nini magna modo Rex nil sum nisi puluis.

Est id nomen & apud Theognidem, Strabonem libro XV. Plinium libro V. cap. 13. cuius verba sunt. *Fuit & Ninos imposita Tigri ad solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus III. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Assyria. A בלח vrbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni libro XI. bis, deinde initio libri XV. רסו est Resaina apud Ammianum libro XXI. Sidon nota omnibus. ענש nemo dubitare potest quin litera γ per γ, vt diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni libro XV. Melæ libro I. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio libro V. 13. v. 28. & alibi. ספדה est Heliopolis vrbis Sipparorum in loco Abydeni quem

quem modo produximus. Sippara Ptolomæo in Mesopotamia. 714
est Vrcastellum Ammiano memoratum libro xxv. 177 Carræ Cra-
forum clade nobiles,

^{ccc} AFFECTATI in cælum itineris.] Homerus Odyssææ A. Ouidius i.
Metamorphoseos:

Affectasse ferunt regnum cœleste gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon 1. & Lucanum lib. vii. Frequens est
apud omnes gentes loquendi genus, vt quæ supra communem alti-
tudinem attolluntur, dicantur *ερανομήκη*, vt apud Homerum sæpe.
Sic & Deut. 1. 28. & 1 x. 1. Sybillæ nescio cuius locum de infa-
na illa turris substructione agentem citat Iosephus talem. Παύ-
ταιν ὁμοφάνων ὄντων ἧς ἀνθρώπων πύργον ἐκκοσμησάν πῆες ὑψηλότατον, ὥς ἐπὶ
ἐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτῆς. οἱ δὲ θεοὶ ἀέμερος ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον,
καὶ ἰδίαν ἐκάστῳ φωνῇ ἔδωκαν, & οὕτως τὸ Βαβυλῶνα σπείβη κληθεῖσθαι τὴν πόλιν.
*Cum homines omnes una lingua vterentur, altissimam Turrim edificare qui-
dam ceperunt, velut per eam in cælum scansuri. At Dijs ventis immisissis euer-
tere turrim hanc, & suam cuique linguam attribuere: unde urbi Baby-
lon factum est nomen. At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius*
Præparationis 1 x. cap. 14. & Cyrillus libro 1. contra Iulianum.
Εν τῇ δὲ αἱ λέγουσι τοὺς παλαιούς ἐκ γῆς ἀναχθέντας ῥώμῃ τε & μεγάλῃ χαυνωθέντας. &
οἱ δὲ θεοὶ καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, τύραν ἡλίβατον αἰρεῖν, ἵνα νυνὶ Βαβυλῶν
ᾖ. ἥ δὲ τε ἄσων εἶναι τὴν ἐρανὸν. & τοὺς ἀέμερος δαδίσαι βωδίσοντας ἀναστῆναι περὶ αὐ-
τοῖσι τὸ μηχανήμα. ἧς δὴ τα ἐρείπια λέγουσιν Βαβυλῶνα. πῶς δὲ ὄντας ὁμογλώσσους
ἐκ θεῶν πολύθερον φωνῇ ἐείκησθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῶνι συστῆναι πόλεμον.
Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cum & viribus & molè
sua superbirent, ita ut se plus Dijs posse iactarent, vertisse se ad turrim struen-
dam quo loco nunc est Babylon. Cumque iam prope ad cælum peruenisset opus,
ventorum vi Dijs auxiliantium, disiectum id super edificantes: ruinis imposi-
tum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homi-
nes, immisissam in eos à Dijs linguarum discrepantiam. Post id extitisse bellum
Saturnum inter & Titana. Falso autem à Græcis proditum, conditam
à Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaïcis prodidit, vt
nos Iosephus docet contra Appionem 1. eundemque errorem tum ex
Philone Biblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Iulius Firmicus.
Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Euse-
bius Præparationis Euangelicæ lib. x x. c. 17.

^{ccc} SODOMORVM incendium est apud Diodorum Siculum.] Libro
xix. vbi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ο ἡ περὶ τοῦ τόπου ἐμπυ-
ρος ὤν, & ἀσπίδης ποιεῖ τὰ σώματα ἧς ἐλαιουράτων ἐπιπύου & παντελῶς ὀλυγοχέ-
νια. Vicina regio cum igni subardeat, sanumque odorem exhalet, in causa est
cur accolarum corpora morbida sint minimæque vinacia.

STRABONEM.] Libro xvi. post Asphaltitæ descriptionem:

G

Τὴ δ' ἔμπυρον τὴν χάσαν ἔχ' τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας πρὸς ὀππασαυμύδας δεικνύουσι βραχέας καὶ Μαοσάδα καὶ σύεαγγας πολλαχόρ καὶ γὰρ περὶ δὴ, σαχόνας τε πίστεως ἐκ λισσάδων λειβομύδας καὶ δυσάδεις πόρρωθεν ποταμούς ζέον-
τας, χατοίλας ἣ ἀνατετραμμένας απορράδω. ὥστε πιστεύει τοῖς θρυλλεμένοις ὑπὸ τῶν
ἐγχωρίων, ὡς ἀρα ὠκουῦτό ποτε ξισκαίδεχα πόλεις ἐνταῦθα, ὧν τῆς μετ' ὀππάλως Σο-
δόμων σόζοιτο κύκλος ὀξήκοντά που σαδίων ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσήματι πύ-
ρρος ἐκ πυρρῶν ὑδάτων ἀσφαλτοδῶν τε καὶ θειωδῶν ἢ λίμνη παρὰ τοῖς καὶ πέτρας περὶ-
ληπτοὶ γήρουντο. αἱ τε πόλεις αἱ μὲν χαταποδύν, αἱ δ' ἐκλείπειν οἱ διωδόμενοι φυγαῖν.
*Esse in hoc solo ignem, multa indicia adferunt. Nam & petras ostendunt aspe-
ras & exustas circa Moasada: tum multis in locis exesas cauernas, terram ci-
nerosam, picis guttas de petris stillantes, feruentia non sine fædo odore flumina:
quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ, XIII. olim in ea re-
gione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cuius ambitus etiam-
nunc ostenditur in LX. stadia patens: terra autem moribus, erumpente igne
aquisque calidis & bituminosis, exstitisse qui nunc est lacum, saxa conce-
pisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab ijs qui fugere potuerunt, dere-
lictas.*

“““ TACITVM.] Historiarum v. *Haud procul inde campi, quos fe-
runt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum iactu arsisse: & ma-
nere vestigia, terramque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cun-
cta sponte edita aut manu satæ, siue herba tenus aut flore, seu solitam in speciem
adoleuere, atra & inania velut in cinerem vaneſcunt.*

“““ PLINIVM.] Is Asphaltiten describit libri v. cap. 16. & lib.
xx xv. cap. 15.

“““ SOLINVM.] Capite 36. editionis Salmasianæ. *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cælo tactum testatur humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrhum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus fauillaciam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel leui pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum puluerem.*

“““ CIRCVMCISIONIS vetustissimo mori testimonium præbue-
runt Herodotus.] Cum errore tamen. Verba eius sunt in Euterpe. Μουῶοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγυπῖοι καὶ Αἰθίοπες μετεμύονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδῶα. Φοίνικες ἣ καὶ Σύελοι ἐν οἷς τῇ Παλαιστίνῃ καὶ ἔτι οἱ ὁμοιογούσι παρ' Αἰγυπτίωι μεμαθηκέναι. Σύελοι ἣ οἱ καὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τούτοιςιν ἀστυγί-
τονες ὄντες ὑπὸ Κόλχων φασὶ νέωσι μεμαθηκέναι. ἔτι γὰρ εἰσιν οἱ μετεμύομενοι ἀπ' ἑσθίων Μουῶοι. καὶ ἔτι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιειῦντες καὶ ταῦτα. ὡπῶν ἣ Αἰ-
γυπτίων καὶ Αἰθίοπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁπότεροι καὶ τῶν ἑσθίων ὀξήμαδον. Solz
*ab antiquo circumcisi sunt Colchi & Ægyptij & Æthiopes. Phœnices au-
tem & qui in Palestina sunt Syri fatentur hunc se morem ab Ægyptiis ac-
cepisse. Syri vero qui ad Thermodontem & Parthenium sunt amnem, &*

*Macrones horum vicini, à Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptij. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim. In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Iudæos vere dicit Iosephus Antiquæ historiæ libro v 111, c. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Iudæis Iuvenalis, præputia ponunt. Et Tacitus: Circumcidere genitalia instituerunt, ut diversitate noscantur. Vide & Strabonem libro xv 11. Tantum verò abest ut Iudæi falsi sint ynquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra apertè dicant Ægyptios ab Iosepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritis Drusius libro v 1. Præteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi. ut Iudæis: quod vel Appionis hominis Ægyptij exemplo apud Iosephum discas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut & Aristophanes aubus, ubi Ægyptios & Phœnicas *ψαλούς* vocat. Animonius de Verborum differentiis. *Ιδουμαῖοι ὃ τὸ ἰὲ ἀρχαῖον οἶον Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ φοίνικας & ζῦνοι. Idumæi non ab origine Iudæi, sed Phœnices ac Syri. Æthiopes autem illi qui circumcisi sunt ex Cethuræ erant posteris, ut iam dicemus. Colchi & eorum vicini ex decem sunt tribubus, quas transtulit Salmanasar. Inde in Thraciam quidam venere. Scholiastes ad Aristophanis Acharnenses. *Οδομαντῶν ἰθὺς Θεακικόν. φασὶ ὃ ἑκτὸς Ἰουδαίους εἶναι. Odemantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Iudæi. Vbi Iudæos intellige improprie, Hebræos, ut sæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Nouum orbem, si vera sunt quæ de eo more reperto in variis eius orbis locis narrantur.***

^a * DIODORVS.] Libro I. de Colchis. *Ὅτι ὃ τὸ πρὸς Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνειν τοὺς ἀλλοτρίους ὡς παλαιὰς τοῖς κατ' Αἰγύπτον, διαμένοντες τὰ νομίμου ὡς τοῖς Ἰουδαίοις, κατέφθ' & ὡς τοῖς Ἰουδαίοις. Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento sit, quod circumciduntur & ipsi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut & apud Iudæos. Cum Hebræi ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Ægyptiis esse, quam quod nos diximus ab Hebræis. Idem libro 111. Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum scilicet partem.*

^b * STRABO.] Libro xvi. De Troglodytis: *Εἰσὶ δὲ περιτεμνόμενοι πρὸς κατέφθ' Αἰγύπτιοι. Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptij. In eodem libro περιτμῆς tribuit Iudæis.*

^c * PHILO BIBLIVS.] In fabula de Saturno apud Eusebium lib. i. cap. x.

^d * ORTÆ ab Abrahamo gentes.] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis præceptum etiam Theodorus docuit in Car-

mine de Iudæis, vnde hos versus nobis Eusebius dedit lib. 1x. Præparationis Evangelicæ cap. xxii.

Ὁς ποθ' εἴς πατρὸς ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,

Αὐτὸς ἀπ' ἑρπύδων κέλετ' αἶετα παντὶ σὺν οἴκῳ

Σαρκ' ὑποσυλῆσαι πόδης ἀπο, καὶ ῥ' ἐπέλασιν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,

Idem ipsum totamque domum genitalia ferro

Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.

★ IDUMÆI.] Ab Esauo ita dicti, qui ἑσώδης Philoni Biblio. Ei enim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ερυθραῖν transtulere, vnde dictum mare Erythræum: quippe eo usque peruenit verus Esau posteorumque eius imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, vt modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumcisos ait, vt & Iustinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos suo etiam tempore circumcisos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

★ ISMAELITÆ.] circumcisi hi ab antiquo, sed eo ætatis anno quo Ismaël. Iosephus lib. I. cap. 12. & 13. Τίτιται δὲ παῖς ἑκατέρων τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῷ ἑσώδῃ μετ' ὁ γὰρ δὴν ἡμετέραν ἀειτέμενοι, καὶ ἐκείνῳ μὲν ὁσαύτως ἔδος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς ἀειτομίας. Ἀραβες δὲ μὲν ἔτις τελοκαυδεκατον Ἰσμαῆλος γὰρ ὁ κτήσης αὐτῶν τῶν ἔθνεσ, Ἀβραάμου ἡρόδωτος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ ἀειτέμεται τῷ χρόνῳ. Nascitur Abrahamo & Sara anno sæculi sui ultimo puer, quem ipso die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Iudæi in circumcidendis liberis observant. At Arabes circumciduntur post annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Ismaëlus ea ætate circumcissus est, filius & ipse Abrahami, sed ex ancilla. Origenes in pulchra dissertatione contra Fatum, quæ & apud Eusebium exstat libro vi. capite vndecimo, & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen. Οὐκ οἶδ' ὅπως διωθήσονται σῶσαι τὸ τῷ μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ χρόνῳ πάντων τοιόνδε τῷ τὸν ἡμαρτιμὸν ὅτι τῷ χρόνῳ, ὡς ὁκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν ἀειτομίας ἀχρηστειάζαμένους & ἐλκουμένους, καὶ φλέγον ἢ ἀεπισσομένους καὶ ζαύμασι, & ἄμα τῇ εἰς τὸν βίον εισόδῳ, ἰατρῶν διομένους, τῷ δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς καὶ τῷ Ἀραβίας τοιόνδε, ὡς πάντας ἀειτέμεσθαι ἑρισκαυδεκατίς· τὴν γὰρ ἰσότητά τοι αὐτῶν. Nescio quomodo defendere hoc possint, ἡς qui in Iudæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram siderum nascentibus, vt octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intrauerint. At IsmaELITIS, qui in Arabia sunt, talem esse posituram siderum, vt circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de istis proditum est. Hos IsmaELITAS Epiphanius contra Ebionæos disputans explicat Sarracenos: rectè admodum. Semper enim hunc morem obseruauerunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

★ ET alij.] Nempe illi à Cethura, de quibus locus est egregius

Alexandri Polyhistoris, apud Iosephum libro 1. cap. 16. quem & Eusebius adducit Præparationis Euangelicæ libro 1x. cap. 20. κλεό-
 δημός φησιν ὁ παρθένος, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἰσορῶν τὰ πρὸς Ἰουδαίους, καὶ ὁ Μωϋσῆς
 ἰσώρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Αφέρ, Ασούρ, Αφεά· καὶ ἀπὸ
 Ασούρ τὴν Ασσυρίαν κεκληῖσθαι. Ἀπὸ δὲ τῆς δύο, Αφεάτι καὶ Αφέρ, πόλιν τι Αφεαν καὶ
 τὴν χεῖραν Αφεικὴν ὀνομασθῆναι. τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεύσασθαι ἐπὶ Λιβύῃ καὶ
 Ἀνταῶν· γήμαντα δὲ τὴν Αφεα θυγατέρα Ἡρακλῆα, ἤρῃσθαι υἱὸν ὃς αὐτῆς δέδωκεν.
 τούτου δὲ ἤρῃδός Σοφῶνα, ἀφ' ἧς τὸς Βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. Cleodemus Pro-
 pheta Malchas dictus in Libro de Iudæis eadem dicit quæ Moses qui Iudæis leges
 condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso
 nominantur Afer, Assur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus
 Afra & Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilites
 fuisse in Lybiam & Antæum. Herculem autem cum Afra duxisset filiam ex
 ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros
 Sophacas dictos. Hic cætera nomina exscriptorum vitio, nec cum
 Mose, nec inter se collatis Iosephi & Eusebij, quales habemus, codi-
 dicibus congruunt. At Αφέρ haud dubiè est qui Mosi γᾶρ, Herculem
 autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem Phœnicem,
 cuius & Philo Biblius meminit Eusebio citatus in dicto sæpe capite
 decimo libri primi Præparationis Euangelicæ. Is ipse est Hercules
 cuius exercitum in Africam venisse Sallustius in Iugurthino comme-
 morat. Videmus ergo vnde Æthiopes, pars magna Afrorum, cir-
 cumcisionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, &
 nunc etiam quicorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate,
 sed ex vetustissimi moris reuerentia, retinent.

^h ★ EXSTABAT olim apud Philonem Biblium ex Sanchuniathone.]
 Certè ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Phi-
 lone Biblio nobis seruauit Eusebius. Ipsum vide in Auctuario ad
 Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

ⁱ ★ APUD Berosum.] Eius verba seruauit nobis Iosephus Anti-
 quæ historiæ libro 1. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν δικάτη ἤρῃα, ὧς καλ-
 οῦναις τις ἐξ ἰσχυρῶς αὐτῆς μέγας καὶ τὰ ὑεθνια ἐμπνεος. Post catalysmum decima
 stirpe apud Chaldaeos vir exstitit iustus & eximius, interque cætera cælestium
 peritus. Hæc ad Abrahamum rectè referri temporum ratio ostendit.

^k ★ HECATÆVM.] Is librum de Abrahamo scripsit qui periit,
 sed exstabat Iosephi tempore.

^l ★ DAMASCENVM.] Nicolaum illum virum illustrem amicum
 & Augusto & Herodi, cuius reliquias aliquot nuper accepimus be-
 neficio viri Amplissimi Nicolai Peiresij, in cuius morte & literæ &
 literati omnes damnum incredibile fecerunt. Eius Nicolai Damas-
 ceni verba hæc refert Iosephus dicto iam loco. Αβράμης ἐβασίλευσε Δα-
 μασκὸς ἐπὶ πηλὺς σὺν στρατῷ ἀφίγμενος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης,

ματ' ὃ πολὺν ὃ χρόνον μεταναστὰς, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σου πρὸ σφετέρῃ λαῷ, οἷς
 πλὴν τότε μὲν Χαναταίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν μετόπισιν, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου παλαιό-
 ταις, πρὸς ὧν ἐν ἐνέρῃ λόγῳ διέκειμεν τὰ ἱεροῦργα· τῷ δὲ Ἀβραάμῳ ἔπ' καὶ νῦν ἐν
 τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κοίμη ἀπ' αὐτῆς δείκνυται, Ἀβραάμῳ οἰκιστὴς
 λεγομένη. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc ve-*
nerat ex ea regione quæ supra Babylonem sita, Chaldaeorum dicitur. At non
multo post tempore cum sua multitudo etiam hinc emigrans pervenit in ter-
ram, quæ tunc Chananaea vocabatur, nunc Iudæa dicitur, ubi illi habita-
runt qui ab eo orti sunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abrahæ au-
tem in Damascena regione etiam nunc celebre est nomen, monstraturque vicus
qui ab eo dicitur Abrahæ habitaculum.

^m * *ARTAPANVM, Eupolemium, Demetrium.*] Habes quæ horum
 nomine ex Alexandro Polyhistore adfert Eusebius in Præparatione
 libro IX. capitibus 16. 17. 18. 21. 23. Loca sunt longiora quam ut huc
 transcribam. Ante Eusebium nemo est qui ea produxerit. Sed ex
 altari in Bethel ab Iacobo structo, de quo agitur Genes. XXV. venit
 fabula ἡ Βαβυλίων, quam ex Philone Biblio habet Eusebius libro 1.
 Præparat. cap. 10.

ⁿ * *APVD vetustissimum Orphicorum scriptorem.*] Certe enim de
 alio accipi ista non possunt, quæ apud Clementem Alexandrinum
 Strom. V. & Eusebium libro XIII. capite 12. legimus.

ΟΥ γάρ κεν τις ἴσθι θνητῶν μαρτύρων κραίνοντα,

Εἰ μὴ μυωωσχὺς τις ὑπὲρ ῥῶξ φύλου ἀνῶθεν

Χαλδαίων· ἴσθις γὰρ ἔγω ἀσποιο πορείης.

Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ γόνα ὡς περὶ ἄλλαι

κυκλοπαρεῖς, ἐν ἴσῳ τε καὶ σφίπεσιν κινῶμαι.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,

Unicus ille nisi Chaldaeo sanguine cretus:

Norat enim Solis qua se astrum lege rotaret,

Et circum terram magnus se voluceret orbis

Æqualisque tere sque, intus sita circumplectens.

Vbi Abrahamus μυωωσχὺς sic dicitur, ut apud Esaiam LI. 2. 778. Ex
 cognitione autem siderum celebratus Abrahamus etiam Beroso, ve
 iam audiimus. Eupolemus apud Eusebium de eodem, Οὐ δὲ καὶ πλὴν
 ἀσπορογίαν καὶ πλὴν Χαλδαϊκῶν διειδὼν. Hunc repertorem fuisse ἑ
 scientiæ sice-
 ralis ἑ discipline insuper Chaldaica.

• * *APVD Iustinum ex Trogo Pompeio.*] Lib. XXXVI. cap. 2. *Iudæis*
origo Damascena, Syria nobilissima ciuitas. Post Abraham ἑ Israël Reges
fuere. Reges hos ut Nicolaus, sic Trogus Pompeius dixere, quod in
 suis familiis ius regium obtinuerint. Itaque & χαῖροι vocantur Psal.

CV. 15.

† * *APVD eosdem ferme omnes exstat ἑ Μωσὶς ἀκτόρωνque eius me-*

moria.] Vide Eusebium dicto libro IX. capitibus 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Iudæo Ezechiele ibidem citantur, vera sunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex mystrarum libris adfert Ægyptium à Mose verbis occisum: & Strom. V. ex Artapano quædam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Iustinus ex Trogo Pompeio de Mose. *Dux igitur exfulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit: quæ repetentes armis Ægyptij, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena antiqua patria repetita, Montem Synan occupat:* & quæ sequuntur vera falsis mixta. Vbi Aruas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimauit, sed frater Mosi & Sacerdos.

¶ * NAM aqua extractum *¶* duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina disferre memorant.] Ut quidem ea emendauit maximus Scaliger, qui litera, vicini admodum ductus, mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Preparationis Euangelicæ libro XIII. cap. 12. citat ὁδογῆς, legere nos iussit ὑδρογῆς, ut versus sic habeant,

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδρογῆς διέταξεν,

Εκ θρόνου γῶμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θυμόν.

Vt veterum fama est, ut iussit flumine natus,

Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.

Subjungit autem hæc, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat vnum Deum esse colendum rerum omnium artificem ac moderatorem.

¶ * ADDE POLEMONEM.] Videtur is vixisse temporibus Prolemæi Epiphanis, qua de re vide vtilissimum V. Cl. Gerardi Vossij de Græcis historiis librum. Africanus historias Græcas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ελλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem eius hæc verba. *Επὶ Απίδος τῆ φωρόντως μοῖρα τῆ Αἰγυπτίων στρατὸ ἐξέπεσον Αἰγύπτῃ, οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένη Συρία ἢ πόρρω Αραβίας ὄκιστον.* *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exijt, habitaruntque illi in ea Syria qua Palaestina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani seruauit in Chronicis Eusebius.

¶ * ET de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lysimacho, Chæremone.] Loca sunt apud Iosephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente semper Iudæis infestissima, vnde & sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter se collatis Hebræos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastorem egisse vitam: sed operis postea seruilibus pressos, exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Mose duce, perque Arabum terras postremo peruenisse in Syriam Palæstinam, ibique instituta eos secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic historiæ aspersere mendaciis scriptores

Ægyptij inter se, quidam & secum singuli, pugnent, quotque illa sæculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Iosephus.

* QVI non Ægyptios tantum hostes habebat.] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta resciderant Iudæi. De odio Ægyptiorum implacabili aduersus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in legatione: Ac Iosephum in utroque contra Appionem libro.

* IDVM EOS.] Heredes veteris odij inter Iacobum & Esauum, ad quod noua accessit causa, cum Hebræis Idumæi transitum negarunt. Num. XX. 14.

* ARABAS.] Illos scilicet ab Ismaële ortos.

* PHOENICAS.] Cananæos scilicet vicinasque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

* DIODORVS SICVLVS.] Is libro 1. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: *ὡς δὲ Ἰουδαίοις ὁ Μωσὴν τὸν Ἰάω ἐπιγελασάμενον θεόν. Vt Moses qui apud Iudeos Deum, qui Iao vocatur. Vbi Ἰάω est ἰωη, quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Basilidiani, alijque Gnostici. Idem nomen Tyrij, vt ex Philone. Biblio discimus, extulere Ἰαὼ, alij Ἰαὺ, vt apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani ἰαβαί, vt apud Theodoretum legimus. Nimirum Orientis populi iisdem vocibus alij alias tribuebant vocales, vnde in propriis nominibus veteris Testamenti tanta diuersitas. Esse in hac voce τὸ ὄντως significationem vere dictum Philoni. Præter Diodorum qui Mosis meminerint, Parænesis ad Græcos, quæ Iustino ascribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendesium, Hellanicum, Philochorum, Castorem, Thallum, Alexandrum Polyhistorum. Quosdam horum & Cyrillus contra Iulianum libro 1.*

* ET STRABO.] Locus est libro eius XVI. vbi quod Ægyptium Sacerdotem Mosem fuisse putat, ab Ægyptiis habet scriptoribus, vt ex Iosepho apparet. Addit deinde, dogmata eius non sine aliquo errore describens. *Συνέχεαν αὐτῷ πολλοὶ πηρὴς τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκείνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονέον οἱ Αἰγύπτιοι θεοῖς εἰκάζοντες & βοσκόμενοι τὸ θεῖον, οὐδ' αἱ Αἰθιοῖς οὐκ εἰ οὐδὲ οἱ Ἕλληες, ἀνθρώπων μορφῆς τυπωῖντες. εἴη γὰρ ἐν τῷτο μόνον θεὸς τὸ ἀεὶ εἶχον ἡμῶς ἀπαντας καὶ γὰρ καὶ ἀλάττω, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν & κόσμον & τὴν ἡβὴν ὅπου οὐσιν πύργου τις αὖ εἰκόνα πλάττει διαφέρουσι τοῦ ἔχειν ὁμοίαν πρὶ ἧς παρ' ἡμῶν· ἀλλ' ἰαὼ δὲ πᾶσαν ἑορτοποιεῖται τέλεος ἀφοσιώσας & πικρὸν ἐξέλογον τιμῶν οἴδους χρεῖς. Affirmabat ille, docebatque non recte sentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: sed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud esse Deum quàm unum illud, quod nos cunctos terramque & mare contineret, quod cælum dicimus & Mundum rerumque naturam.*

Huic,

Huic, aiebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos sunt, similem? Abstinentum ergo ab omni simulacrorum effictione: sed structo templo inque eo adyto quam magnificentissimo, ibi sine ulla figura colendum Deum. Addit viris bonis id persuasum. Addit instituta ab eo sacra & ritus nec impensis graua, nec limfatico furore odiosa. Narrat circumcisionem, cibos veritos, alia: & cum ostendisset hominem natura sua animal esse societatis ciuilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac diuina, diuina vero efficacius.

^b *** ET PLINIVS.] Libro xxx. c. 1.

Est & alia magices factio à Mose.

Iuuenalis:

*Iudaicum ediscunt & seruant & metunt ius,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.*

^c *** TACITVS quoque.] Historiarum v. vbi contra Ægyptiorum fabulas Vnas exilum dicitur.

^a *** ET post eos Dionysius Longinus.] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginae. Is in libro de sublimi dicendi genere, cum dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerumque & impermixtum exhibeant. Ταύτη καὶ ὁ Ἰσὺς Ἰουδαίων θεομοδίτης, οὐχ ὁ τοῦ αἵματος, ἐπειδὴ τὸ τὸ θεῖον δύναμις καὶ τὸ αἷμα ἐχέουσιν καὶ ἐφθονον, ἀλλ' ἐν τῇ εἰσβολῇ γραφῆς Ἰσὺς νόμων εἶπεν ὁ θεός, φησι. τί; Ἰουδαῖοι φῶς καὶ ἰσχυροί. Ἰουδαῖοι γὰρ καὶ ἰσχυροί. Sic eg. & is qui Iudæis leges condidit, ut minime vulgaris ingenij, ut qui Dei potestatem digne & conceperit & elocutus fuerit, statim in principio legum hac scribens Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta est. Fiat terra: & facta est. Chalcedius multa ex Mose habet, & de eo sic loquitur: Sapientissimus Moses, non humana facundia, sed diuina, ut ferunt, inspiratione vegetatus.

^c *** PRÆTER Thalmudicos] In Gemara Titulo de oblationibus cap. omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma siue Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Mose refertur. Accedat Numenius libro iii. De Iudæis. Verba eius profert Eusebius libro viii. c. 8. Τα δὲ ἑξῆς Ἰαμβλῆς καὶ Μάμβρης Αἰγυπῖοι ἱερογραμματεῖς ἀνδρες ἐδινός ἱπποὺς μαγνύσαι κριθέντες ἔχοντες, ὅτι Ἰουδαίων ἐξέλαυν ὁρμῶν ἐξ Αἰγυπτῆ. Μυσταίφ γὰρ τῶν Ἰουδαίων ἐξηγησάμενοι, αἰδρὶ ἡμιμύθῳ θεῶν ὁξασθὲς διωαπτάτω οἱ ὠδασήναι. ἀξιοθέτης ὑπὸ τῷ πλήθους τῷ Ἰσὺ Αἰγυπτῶν, οὗτοι ἦσαν, πάντε συμφερόντι ἀς ὁ Μυσταῖος ἐπὶ τῇ Αἰγυπτῷ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπὶ λυέειδ' ὠφθῆσαν διωατοί. Deinceps vero Iamnes & Mambres sacrorum (scribæ Ægyptij, magicis artibus præstare crediti, quo tempore exacti sunt ex Ægypto Iudæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi sunt, ut Musæo resisterent Iudæorum duci viro precibus apud Deum potentissimo, hi fuere, ac grauissimas calamitates à Musæo in Ægyptum inuectas coram omnibus depellere quiverunt. Vbi Mosem voce vicina & Græcis

H

usitata Musæum vocat, sicut alij Iesum Iasona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenij locum nos remittit Origenes aduersus Celsum 1v. Artapanus apud eundem Eusebium libro 1x. cap. 27. hos vocat *τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μίμφου*, *Sacerdotes supra Memphim*, quibus à Rege ait mortem indictam, ni paria Mosi patrarent.

*** PLINIVS.] dicto iam loco.

*** APVLEIVS.] Apologetico secundo.

*** TVM *alibi nonnulla exstant.*] Vt apud Strabonem, Tacitum, Theophrastum productum à Porphyrio de non edendis animalibus secundo, vbi de Sacerdotibus & holocaustis; & quarto eiusdem operis, vbi de vetitis eduntur piscibus tum animantibus aliis. Vide & Hecataei locum apud Iosephum primo contra Appionem, & apud Eusebium in Præparatione lib. 1x. cap. 4. Legem vitandæ consuetudinis alienigenarum habes in Iustini Tacitique historia: de suilla non edenda apud Tacitum, Iuvenalem, Plutarchum Sympof. 1v. cap. 5. Macrobius ex antiquis. Apud Plutarchum dicto loco & Leuitas, & *οὐκ ὁμολογῆσαι* reperies.

i TVM *apud Pythagoricos plurima.*] Hermippus vita Pythagoræ citatus ab Iosepho aduersus Appionem 11. *Ταῦτα δὲ ἐπαρτῆς καὶ ἰλαρῆς, τοῖς Ἰουδαίοις καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφίλον εἰς αὐτοὺς ἀλυσθῆς ὅδ' ὁ αὐτὸς ἐκείνους πολλὰ καὶ ὡς Ἰουδαίους νομίζων, εἰς τὴν αὐτὴν μετεβίβηκε φιλοσοφίαν.* Hæc faciebat dicebatque Iudeorum ac Thracum opiniones imitans & sibi vindicans. Vere enim vir ille multa Iudeorum instituta in suam philosophiam transfudit. *Τὸ θησαυρίζων ἀπέχεσθαι*, abstinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epistola ad Anebonem, & Ælianus libro 1v. id est, ex Leuit. vii. 15. Deut. xiv. 21. *Θιος τόποι μὴ ἐπιγλυφῆσαι δακτυλῖον* ex Pythagoræ est apud Malchum siue Porphyrium hortatione ad Philosophiam, & apud Diogenem Laërtium. id ex Decalogi est præcepto secundo. Quod non posuisti ne tollas, inter Iudaïca ponit Iosephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philostratus. Iamblichus: *ἡμεῖς οὖν καὶ ἵλαρτοι μὴτα βλέπειν, μὴτα φθαίρειν, arbor mīsis & frugifera ne corrumpatur, neue ei noceatur.* ex Deut. xx. 19. Non transcendum locum vbi asinus in genua fedit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex historia quæ est Num. xxii. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis sumpsisse agnoscebat Porphyrius, vt Theodoretus notat sermone contra Græcos 1. Partem eorum videbis in Præparatione Eusebij.

*** VETERIBVS *Iudaïs insigne & religionis & iustitiæ testimonium perhibent & Strabo & ex Trogo Iustinus.*] Strabo quidem libro xv. post Mosi historiam: *Οἱ δὲ διαδεξαμένοι χεῖρας μὲν πᾶσι ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον διαγομεννοῦντες καὶ δισσέτες, ὡς ἀληθεῖς, ὄντες.* Successores vero ad aliquod tempus in ijsdem institutis mansere, iusti vereque religiosi. Idem paulo

eos qui Mosi crediderant, ait fuisse *πρώτους τὸ θεῖον*, *Dei reuerentes*, & *ἀγαπῶντας*, *aqui amantes*. Iustinus vero sic libro xxxvi. cap. 2. *Quorum* (Regum scilicet & Sacerdotum) *iustitiā religione permixta*, *incredibile quantum coaluere*. Aristoteles quoque magnum sapientiæ & eruditio- nis testimonium Iudæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste libro secundo de somno, quem exscripsit Iosephus. Tacitus inter multa falsa hoc verocoli ab Iudæis *summum illud & æternum, neque mutabile, ne- que interituum*, id est, Deum, vt de iisdem Iudæis agens Dio Cassius lo- quitur, *ἀρρητὸν καὶ αἰετὸν, ὃν οὐκ ὀνόματι, καὶ ἀπὸ τοῦ ὧν οὐκ ὀνομασθήσεται, nec à nobis conspici possit*.

★★ ELIÆ.] De cuius prophetia Eupolemo scriptum librum di- cit Eusebius Præparationis libro ix. cap. 30. Eiusdem locum de Iere- miæ Prophetiis profert eodem libro Eusebius capite xxxix.

★★ EST apud Lycophronem.] Versus hi sunt:

Τεσσαρτέου λέοντος, ἐν ποτὶ γαῖθις

Τεσσαρτέος ἡμίδαψι κερχασε κύνων

Εμπνέει δὲ δαιτὸς ἡπάτων φλοιδοῦμος

Τινθα λίθητος, ἀφλόγοις ἐπὶ ἡλίου

Σμύραγας ἐταλῶε κωδίας ἡδω

Tristes peti leonis, olim quem suis

Malis vorauit sœua Tritonὸς canis,

Cum cœlus intra, cœu coquius, versans iectur

Imo lebetis in sine ignibus foco

Sudorē totum per caput madesceret:

Ad quem locum Tzetzes. *Διὰ τὸ ἐπὶ τῷ κέντρῳ τῶν ἡμῶν ποιῆσαι: quia per tridium intra cetum fuit.* Æneas Gazæus Theophrasto: *ὡσπερ καὶ Ἡρα- κλῆς ἀδύται, διαρραγίστης τῆς νεῶς ἐφ' ἧς ἔκειτο, ἐπὶ κήτους καταποθῆναι καὶ διασω- ζεσθαι.* Sicut Hercules narratur, fracta qua vehabatur nane, à cetο voratus incolumis factus.

★★ NOTATVM Tacito.] Et Seruio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

★★ VIROS diuino spiritu afflatos vixisse inter Iudæos.] Libro III. apud Cyrillum.

★★ AD MOSIS atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum.] Iulia- nus in libro Cyrilli decimo. *Προσάγει δὲ ἱερὸν βωμὸν καὶ θύειν παρητήσεται. πῦρ γάρ, φησιν, ἐκ χειρὸς ὡσπερ ἐπὶ Μωσέως τῆς θυσίας ἀναλίσκον· ἀπαξ γὰρ ἐπὶ Μω- σέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίου τῷ Θεοῦ πάλιν μὲν πολλὰς ἑσέρας. Aris admonere vi- ctimas & sacrificare defugitis. Nempe quod ignis de cœlo non descendat vt Mo- sis tempore, & victimas consumat. Atqui id semel tantum accidit sub Mose, & multo post tempore cum viueret Elias Thesbira.* Vide & sequentia de igne cœlesti. Cyprianus Testimoniorum III. Item in sacrificiis quacunque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cœlo qui sacrificata con- sumeret. Menander autem in Phœnicum historia meminerat summæ

illius siccitatis, quæ Elia florente contigit, id est, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Iosephum antiquæ historiæ lib. viii. cap. 7.

*** SUPPLICIA gravia apud Hebræos constituta fuisse in eos, qui Prophetie munus sibi falso arrogarent.] Deut. xiii. 5. xviii. 20. & sequentibus.

*** PLURIMOS Reges.] Nemo id ausus post Davidem.

*** QUALIS Esdras.] Ad illa tempora ascribere solent Hebræi. Hactenus Prophetæ, iam incipiunt Sapientes.

*** Nec aliquot sæculis quæquam ante Iesum tempora.] Itaque libro i. Maccab. cap. iv. 46. legimus contaminati altaris lapides sepositos scorsim, *μὴχαρ ὅτι ὁ θεὸς ἀντιθέλει περὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῶν ἕως ἂν ἔλθῃ.* Donec veniret Prophetæ qui de ijs responderet. Eiusdem libri cap. ix. 27. *Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ισραὴλ, ἥτις οὐκ ἐγένετο ὅτι ἦν ἡμεῖς ἐν ἀσθενείᾳ αὐτοῖς.* Facta est tribulatio magna in Israël, quæ non est facta à qua die non est visus Prophetæ eis. Idem legis in Thalmude titulo de Syncario.

*** ORACULI eius, quod ex pectorali summi Pontificis effulgebat.] Vide Exodi xxviii. 30. Leuit. viii. 8. Num. xxviii. 21. Deut. xxxiii. 8. i. Sam. xxi. 11. xxi. 10. 13. 15. xxi. 1. 2. 5. 9. 10. 11. 12. xxviii. 6. Adde Nehemiam vii. 65. Adde Iosephum libro iii. 9. Hoc est, *ἐστὶν ὁ δῶλον* apud Sirachidem xxxiii. 4. Nam vox *δῶλον* proprie respondet Hebræo *דָּוָן*, atque ita vertunt LXX. dictis locis Num. xxviii. 21. i. Sam. xxviii. 6. & alibi *δῶλον*, ut Exodi xxviii. 26. Leuit. viii. 8. *דָּוָן* vero iisdem vertunt *ἀλθῶν*. Imitati hoc, sed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptij. Diodorus lib. i. in rebus Ægyptiorum describit, *ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλθῶν ἀκρομήνην ἐν τῇ τερχήλῳ.* Summum iudicem qui haberet de collo pendente veritatem. Atque iterum postea : *Συντάξις δὲ τῆς ἀλθῶν ὅσα τῷ βασιλεὺς τοῖς μὲν δικασταῖς ἰκανὴ πρὸς διαφορὰν ἐκρηγοῦντο, καὶ δὲ ἀρχιδικαστῇ ἀποφασίσαι ἰσχύει δὲ ὅτις αὐτῶν τὸν τερχήλον ἐν χρυσῇ αὐλούῳς ἡρμιόνην ἑσθόν τῇ πολυτελεῖ λίδαν, ὃς περὶ τὸν ἀλθῶν τῇ δὲ ἀμειψιότητι ἔρχεται ἐπιθεῖν τὴν τῆς ἀλθῶν εἰκόνα ὃς ἀρχιδικαστὴς περὶ αὐτόν.* Salaria ad victum resque alias necessarias à Rege iudicibus præbebantur : amplissima autem summo iudici. Gestabat is de collo pendens ex aurea catena simulacrum è pretiosis lapidibus, cui nomen veritas. Causæ autem dictio tunc incipiebat cum hoc veritatis simulacrum sibi summus iudex aptasset. Ælianus variæ historiæ libro xiv. cap. 24. *Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν. αὐτῶν δὲ τῶν ἀρχαίων ὁ πρῶτος ὁ ἀρχιδικαστὴς, καὶ ἐστὶν ὁ ἀπασίας. ἰσχύει δὲ αὐτὸν ἔχειν δικαιοσύνην ἀποφασίσαι καὶ ἀποφασίσαι. αὐτὸς δὲ καὶ ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς ἑαυτὸν ἐν σινοπρίῳ λίδαν, καὶ ἐκείνην τὴν ἀγῶνα, ἀλθῶν. Ἀπὸ Αἰγυπτίων qui iudicabant sacerdotes erant. Eorumque princeps, qui erat anteibet ceteros : is in omnibus dicebat. Eum vero esse oportebat omnium ἑρμηνεύειν ἑρμηνεύειν ἑρμηνεύειν nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex sapphiro, eaque imago veritas dice-*

batur. Gemara Babylonica capite i. codicis Ioma ait in secundo Templo defuisse quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim. Ignem coelitus lapsum : Schecina : Spiritum sanctum : Vrim & Thumim.

XVIII. Huic ex miraculis argumento affine est alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exstant, & apertissimæ: ^a ut de orbitate eius, qui Hierichuntem restitueret : de excindendo per regem, Iosiam nomine, templo Bethelis, ^b trecentis & amplius annis priusquam rescueretur. Sic ^c Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipue præsignificatæ ab Esaia: exitus obsidionis, qua Chaldaei Hierosolyma cinxerunt, ab Ieremia: ^d à Daniele vero translatio imperij ab Assyriis ad Medos ac Persas, ^e inde ad Alexandrum Macedonem; ^f cuius deinde ex parte successores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, ^g maxime vero ab Antiocho Illustri accepturus esset, adeo perspicue, ^h ut Porphyrius, qui historias Græcas suo adhuc tempore exstantes cum variis istis contulit, aliter se expedire non potuerit, quam ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, post euentum fuisse scripta: quod perinde est, quasi quis neget, quæ sub Virgilij nomine exstant, & pro Virgilianis habita sunt semper, ab ipso scripta Augusti ævo. Non enim de isto, quod dicimus, magis unquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his possunt oracula plurima & clarissima ⁱ apud Mexicanos & Peruanos, quæ Hispanorum in eas terras aduentum, & secuturas inde calamitates prædixerunt. Referri huc possunt & somnia non pauca, tam exacte congruentia cum euentibus, qui & in se, & in causis suis, somniantibus erant plane incogniti, ut ad casum, aut causas naturales referri, nisi inuerecunde, non possint: cuius generis illustria exempla ex probatissimis scriptoribus ^k libro de anima Tertullianus congescit: & ^l spectra, non visa tantum, sed & loqui audita, tradentibus hæc historicorum etiam illis, quæ à superstitione credulitate absunt longissime: & nostri quoque ævi testibus qui in Sina, quique in Mexicana & aliis America partibus vixere. Neque spernenda publica illa ^m ad tantum ignitorum vomerum innocentia examina, quorum tot Germanicarum nationum historia, ipsæque leges meminerunt.

Probatur idē, quod supra, ex prædictionibus argumentis.

Argumentis aliis.

ANNOTATA.

^a Vt de orbitate eius qui Hierichuntem restitueret.] Confer Iosue vi. 26. cum i. Reg. xvi. 34.

^b TRECENTIS & amplius annis.] cccLxi. vt Iosephus putat Antiquæ historiæ lib. x. cap. 5.

^c CYRI quoque nomen ipsum ac res præcipue præsignificatæ ab Esaia.] cap. xxxvii. xxxviii. Implementum vide cap. xxxix. & l. Et prophetiæ & implementi testimonium ex Eupolemo adfert Eusebius Præparationis libro ix. c. xxxix.

^d A DANIELE vero translatio imperij ab Assyriis ad Medos ac Persas.] Daniel ii. 32. 39. v. 28. vii. 5. viii. 3. 20. x. 20. xi. 2.

^e INDE ad Alexandrum Macedonem.] Dicto cap. ii. 32. & 39. vii. 6. viii. 5. 6. 7. 8. xi. x. 20. xi. 3. 4.

^f CVIVS deinde ex parte successores forent Lagida & Seleucida.] Cap. ii. 33. 40. vii. 7. 19. 23. 24. viii. 22. xi. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.

^g MAXIME vero ab Antiocho illustri accepturus esset.] vii. 8. ii. 20. 24. 25. viii. 9. 10. ii. 12. 13. 14. 23. 24. 25. 26. xi. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. xii. 1. 2. 3. 11. Hæc loca, sicut nos, exponunt Iosephus libro x. cap. 12. xii. cap. 11. & de bello Iudaico lib. i. cap. i. Chrysostomus ii. aduersus Iudæos Iosephi vrans testimonio: & Polychronius, Græcorumque alij.

^h VT Porphyrius, &c.] Vide Hieronymum passim ad Daniele.

ⁱ APVD Mexicanos & Peruanos.] Mira sane sunt quæ de istis oraculis referunt Incha, Acosta, Herrera, alij. Vide & Petrum Ciezam tomo ii. rerum Indicarum.

^k LIBRO de Anima Tertullianus.] Capite xlv. vbi notabilia refert somnia Astyagis, Philippi Macedonis, Himereæ feminae, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullij, Artorij, Polycratis Samij filia, eius quæ gerula Ciceroni, Cleonymi Pyætæ, Sophoclis, Neoprotei tragædi. Habes quædam horum & apud Valerium Max. lib. i. c. vii. præterea Calpurniæ de Cæsare, P. Decij & T. Manlij Consulium, T. Atinij, M. Tullij in exilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Cræsi, matris Dionysij tyranni, C. Sempronij Gracchi, Cassij Parmensis, Aterij Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Atheniensis, Arcadis cuiusdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de diuinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. xxv. cap. 2. de matre in Lusitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis qui Osmanidarum generis auctor in Monitiis Lipsianis lib. i. cap. v. 5. & alia quæ collegit vir magnæ diligentia Theodorus Zuingerus Voluminis v. libro iv. titulo de insomniis.

^l SPECTRA non visa tantum, sed & loqui audita.] Vide Plutarchum vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Ciuium quarto, & Florum libro iv. cap. 7. Adde Tacitum de Curio Rufo

Annalium x. quæ eadem historia est in epistola Plinij xxv. libri vii. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quæ apud Valerium Maximum lib. i. cap. vii. præsertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Cæsaris à se occisi, & apud Lipsium Monitorum lib. i. cap. v. 5. Multas historias tales congesseant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro de animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto.

^m AD tactum ignitorum vomerum innocentie examina.] Vide Testimonia hac de re congesta à Francisco Iureto ad epistolam Iuonis Episcopi Carnutensis 74. Quam autem id antiquum sit docet Sophocles Antigone, vbi sic Thebani Oedipodæ loquuntur.

Ἡδὲ δὲ ἱπποὶς ἔμειπεν ἀπὸν ῥέον,

Καὶ πῦρ ἀίπνεν καὶ θοὸς ὀρμαίνον,

Τὸ μῖτα δρᾶσαι, μῖτα τοῖς ἑυκρίτοις.

In hoc parati tangere ardentis sumus

Massas, per ignes ire, iurare aut Deos,

Non huius esse nec reos, nec conscios.

Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim spectata ferunt Strabo lib. v. Plinius historiæ naturalis lib. vii. cap. 2. & ad Virgilium xi. Æneidos Seruius. His naturæ ordinem egredientibus addi posse arbitror, quæ contra telorum iactus tutandis corporibus usurpari videmus. Vide & de iis qui exsecta ob religionem lingua locuti, testes certissimos Iustinianum l. i. C. de officio Præfecti prætorio Africa, Procopium Vandalicorum i. Victorem Vticensem libro de persecutionibus, Æneam Gazæum Theophrasto.

XVIII. Nec est, quod quisquam obijciat, talia miracula hoc tempore non conspici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim est ad probationem diuinæ providentiæ, factum id esse aliquando, quæ semel constituta, consequens est, ut tam provide ac sapienter nunc credatur Deus abstinere à talibus, quam olim ea usurpauerit. Neque vero æquum fuit, leges vniuerso datas de rerum cursu naturali & futurorum incertitudine, temere aut semper excedi: sed tum demum, cum digna incidisset causa, ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbis ectus in vno mundi angulo, id est, in Iudæa residebat, & aduersus circumfusam impietatem novis subinde præfidiis muniendus erat, aut cum Christiana religio, de qua peculiariter moragemus, ex Dei decreto per totum orbem primum spargi debuit.

XIX. Solent nonnulli, ut de diuina providentia dubirent, mo-
ueri conspectu scelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis
obruitur: quæ coercere atque reprimere præcipuum contendunt di-

*Soluitur
obiectio,
quod mi-
racula nunc
non conspi-
ciuntur.*

*Et quod
tanta sit
scelerum
licentia.*

uinæ prouidentia, si qua esset, opus futurum fuisse. Sed facilis est responsio, cum hominem Deus condidisset liberum ad bene maleque agendum, sibi reseruata bonitate plane necessaria atque immutabili, * æquum haud fuisse, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterum quæcunque sunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis constitutio ac promulgatio, monitus interni externique cum minis etiam & promissis, earum nulla à Deo prætermittitur: sed nec malitiæ effectus finit, quo possent euagari, unde nec imperia euerri, nec legum diuinarum cognitio plane deleri vnquam potuit. Quæ vero permittuntur scelera, non carent interim suo fructu, cum adhibeantur, ut attingere supra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus sceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapsi sunt, aut ad exigendum specimen eximiam patientiæ atque constantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. Postremo & ipsi, quorum ad tempus dissimulata videntur scelera, pœnas eorum cum temporis vsura solent soluere, ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

ANNOTATA.

* *ÆQUUM haud fuisse ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.*] Tertullianus aduersus Marcionem 11. *Tota ergo libertas arbitrij in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, & bono sponte seruando, & malo sponte vitando: quoniam & alias positum hominem sub iudicio Dei, oportebat iustum illud efficere de arbitrij sui meritis, liberi scilicet. Ceterum nec boni nec mali merces iure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inuentus, non voluntate. In hoc & lex constituta est non excludens, sed probans libertatem, de obsequio sponte præstando, vel transgressione sponte committenda. ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrij. Mox: Igitur consequens erat, uti Deus secederet à libertate semel concessa homini, id est contineret in semetipso & præscientiam & præpotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo male libertate sua frui aggressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrij libertatem, quam ratione & bonitate permiserat. Tractat hoc ipsum erudite, ut solet, Origenes quarto contra Celsum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἢ αὐτῆς τὸ ἐκούσιον, αἰεὶ ἀεὶ αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. Virtuti humana si auferas libertatem, ipsam eius naturam sustuleris.*

*Sape ita
ut oppri-
mantur
boni.*

XX. Quod si quando nulla apparent scelerum supplicia, & quod multos infirmos solet offendere, boni quidam, malorum violentia oppressi, non vitam modo agunt ærumnosam, sed & mortem sæpe subeunt,

fubeunt, & quidem infamem: non ideo mox tollenda est à rebus humanis Dei prouidentia, quæ tam validis, vt iam diximus, argumentis esse ostenditur; sed potius cum sapientissimis viris ita colligendum est.

XXI. Cum Deus curet actiones, iustusque sit, & ita interim fiant, exspectandum est aliquod post hanc vitam iudicium, ne aut insignis improbitas sine pœna, aut magna virtus sine solatio præmioque maneat.

XXII. ^a Hoc autem vt statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est: quæ antiquissima traditio à primis (vnde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pœnè omnes manauit; vt ^b ex Homeri carminibus apparet, & ^c ex Philosophis non Græcorum tantum, sed & Gallorum veterum, ^d quos Druidas vocabant, & ^e Indorum, quos Brachmanes: & ex iis ^f quæ de Ægyptiis & Thracibus, quin & Germanis scriptores plurimi prodiderunt. Quin & de iudicio diuino post hanc vitam plurima exstitisse videmus non apud Græcos tantum, ^h sed & apud Ægyptios & ⁱ Indos, vt nos Strabo, Diogenes Laërtius, ^k Plutarchus docent, quibus addi potest traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim ^l apud Hystaspem & Sibyllas, nunc quoque ^m apud Ouidium ⁿ & Lucanum & ^o Indos Siamenses reperitur: cuius rei indicium ^p & Astrologis notatum Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Cananias, Americam, & alia longinqua loca primum ventum est, reperta ibi quoque eadem de animis & iudicio sententia.

A N N O T A T A.

^a Hoc autem vt statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est.] Qui argumentum hoc fusius tractatum vult legere, recurat ad Chrysostomum ad 11. Cor. cap. xviii. in Ethico, eundem Tomo vi. contra eos qui à dæmonibus aiunt res humanas administrari, & quarto sermone de Prouidentia.

^b Ex HOMERI carminibus apparet.] Maxime in ea parte quæ νεώια dicitur, cui addi possunt similes νεώια apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod est i. Sam. xxviii.

^c Ex Philosophis.] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omnique horum schola. His Empedoclem & cotacula plurima adiungit Iustinus Apologetico ii. Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

^d Quos Druidas vocabant.] Docbant hi non interire animas, teste Cæsare libro vi. de bello Gallico. Strabo libro i. v. de iisdem: ἀφάρτους ὃ λέγουσι καὶ ἔτι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχὰς. Et hi cum his alij interitus expertes dicunt animas.

^c ET INDORVM, quos *Brachmanes*.] Quorum sententiam sic exprimit nobis Strabo lib. xv. *Νομίζουσι μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς αὐτὸ ἀνθρώπων ἀπομύθηον ἔσθαι. τὸν δὲ θάνατον χρεῖσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν ἀδύνατον τοῖς φιλοσοφίᾳσι.* Hanc vitam habendam esse quasi recens concepti fœtus statum: mortem vero partum esse ad eam quæ vere vita est, planèque beatam, iis scilicet qui sapientiam sectati fuerint. Vide & insignem de hac eorum sententia locum libro i v. Porphyrij de non edendis animalibus.

^f QUÆ de Ægyptiis.] Herodotus Euterpe Ægyptiorum esse ait dogma: *ὡς ἀνθρώπων ψυχὴ ἀθάνατος ἔστι.* morte carere humanas animas. Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in proœmio. Tacitus lib. v. histor. de Iudæis. *Corpora condere quàm cremare è more Ægyptio.* Eademque cura, & de infernis persuasio. Vide de anima Osiridis Diodorum Siculum, & Seruium ad v i. Æneidem, cuius pleraque ab Ægyptiis desumpta ait.

^g ET THRACIBVS.] Repete hîc locum Hermippi de Pythagoræ, quem modo ex Iosepho protulimus. Mela lib. i i. de Thracibus. *Alij redituras putant animas obeuntium: alij etsi non redeant, non extinguunt tamen, sed ad beatiora transire.* De iisdem Solinus capite x. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reueriri: alij non extinguunt, sed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ signis funera prosequendi & his scriptoribus memoratus; & Valerio Maximo libro i. c. v i. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaste Aristophanis modo diximus Hebræorum quosdam iam olim venisse in Thraciam.

^h SED & apud Ægyptios.] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis sumpta ait Diodorus Siculus lib. i. Repete quæ ex Tacito iam habuimus.

ⁱ INDOS.] In quorum sententiis ponit Strabo libro xv. *ἥ καὶ ἔστιν κρίσις,* de iudiciis quæ apud inferos exercentur.

^k PLUTARCHVS.] De his qui sero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium eius locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Præparationis Euangelicæ libro xi. 38.

^l APVD *Hystaspem* & *Sybillas*.] Testis Iustinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon v i. unde & illud sumtum quod ex tragedia citatur:

Ἔστω γὰρ ἔστω ἡμῶν αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πρὸς γέμοντα θνητὸν χρόνον
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἢ βροχιδάων φλόξ
Ἀπαντα τὰ πύρρα ἐ μεταίρεια
Θλάξαι μέντοι ἐπὶν εἰ ἂν ἐκλίθῃ τὸ πᾶν
Θεοῦδε μὲν ἔστω κυμᾶται ἅπας βυθός,
Ἐλὲ δὲ φέρον ἱερὸς, ἔστω δὲ ἅπας ἔπ
Πνεῦμα φύλα βασιλεῖς πνεύματος.

*Nam veniet ille, veniet haud dubie dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus aether: lege tum spreta furens
Terras, & illis quicquid est sublimius
Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas iam ferens undas vada,
Neque vlla ramos eriget tellus, neque
Exustus aër pascet aligerum genus.*

▪ APUD OVIDIUM.] Metamorphoseon 1.

*Esse quoque in fati reminiscitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, & mundi molēs operosa labores.*

▪ ET LUCANVM.] Libro 1.

*Si cum compage soluta
Sæcula tot mundi suprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: mistis
Sidera sideribus concurrent: ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phebe.
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi, totaque discors
Machina diuulsi turbabit fœdeta mundi.*

Præiuerat Lucano patruus Seneca, sine ad Marciam: *Sidera sideribus
incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex disposito
lucet, ardebit.*

° APUD Indos Siamenses.] Vide Ferdinandum Mendesium.

° ET Astrologis notatum.] Copernico Revolutionum lib. III. cap.
16. Ioachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Frisio. Vide & Pto-
lemæum lib. III. cap. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis
viribus stare quibus prius steterat, idque ipsum loqui mundum, &
occasum sui rerum labentium probatione testari, ait Cyprianus ad
Demetrianum.

XXIII. Neque vero vllum potest reperiri ex natura petitum ar- Cui nulla
ratio re-
pugnet.
gumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem
refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea pereunt, aut opposi-
tu contrarij validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut sub-
tractione subiecti, à quo pendent, vt magnitudo vitri fracto vitro;
aut defectu causæ efficientis, vt lux solis abitu. Nullum autem ho-
rum potest de animo dici. Non primum: quia nihil potest dari, quod
animo sit contrarium; imo ea est eius natura peculiaris, vt quæ inter
se contraria sunt, ea pariter, & eodem tempore in se capiat suo, id

est intellectuali modo. Non secundum : quia nec subiectum est vllum, à quo pendeat animi natura. Si quod enim esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item ^b corporis vires læduntur à nimia excellentia rei obiectæ, ut visus à solis luce: at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras à materia abstractas, circa vniuersalia, eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis et temporibus definita sunt, quæ est natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, nec esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hîc locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, à qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filij soleant. Quod si quam omnino velimus esse causam, vnde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque vniuersalis, quæ ex parte potestatis nunquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est velle Deum, ut extinguatur animus, nullo potest probari argumento.

ANNOTATA

[Si quod enim esset, id esset corpus humanum.] Id non esse bene probat Aristoteles ex senibus libro de Anima i. cap. 4. Idem libro iii. cap. 4. Anaxagoram laudat quod τοῦ ἀνοῦ dixerit, mentem impermixtum aliquod, nimirum ut res alias possit cognoscere.

[CORPORIS vires læduntur à nimia excellentia rei obiectæ.] Aristoteles libro iii. de Anima, cap. 4. Ὅτι δὲ οὐχ ὁμοία ἡ ἀπαθεία τῇ αἰσθητικῇ καὶ τῇ νοητικῇ φαίνεται ἐκ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς νοητικῆς. ἡ μὲν γὰρ αἰσθητικὴ οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς σφόδρα αἰσθητικῆς, οἷον φέρον ἐν τῇ μεγάλῃ φέρον, οὐδὲ ἐκ τῆς ἰσχυρῆς ὁσμῶν καὶ χρομαίων, οὔτε ὁρᾶν, οὔτε ὁσφραῖναι· ἀλλ' ὁ τοῦ ὅταν πρὸς σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἥσσον νοεῖ ἢ τὰ ὑποδιδέσθαι, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον. τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν τῆς αἰσθῆσεως, ὁ δὲ τοῦ νοεῖν. Non esse autem similem incompatibilitatem partis sentiendi & intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaqueensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspiciere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quàm minora, imo et magis: id eo venit quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid à corpore separabile. Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione lib. xv. c. 22. Adiunge, quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vin-

cit, ipsique corpori cruciatus interitumque imperat.

^a Eo redditur perfectior.] Et quæ magis animum à corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores.

XXIV. Imo argumenta sunt non leuia in contrarium, datum homini ^a dominium in suas actiones, appetitus immortalitatis insatius, conscientie vis consolantis se ob actiones bonas quamuis molestissimas, & spe quadam sustentantis, ^b contra cruciantis sese ob prauæ actæ, præsertim circa mortem, tanquam sensu imminentis iudicii: quam vim ^c sæpe nec pessimi tyranni intra se extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

ANNOUATÆ. ^a DOMINIUM in suis actiones.] Et in animantia quæuis. Adde

notitiam Dei & naturarum immortalium. *θητόν γ' αὖτις ἀθανάτων οὐρανὸν* ait Sallustius Philosophus, *Nulla natura mortali immortalis natura cognita est.* Notitia autem ingens signum, quod nihil est tam graue quod non Dei causâ animus soleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumscriptam, ut cætera animantia, sed infatigabilem, & in infinitum patentem, & sic Deo similem; quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galenō notata.

^b CONTRA cruciantis sese ob prauæ actæ, præsertim circa mortem.] Plato de Republica primo: *Ἐπιστάν τις ἐγγὺς ἢ τῷ οἴῳ τῶν τελευτῶν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντίς, καὶ οἷον ἐν τῷ πνεύματι οὐκ εἰσὶν.* Cum iam prope est ut quis moriturum se putet, tunc metus cum ac sollicitudo subit, de quibus ante non instituerat cogitare.

^c SÆPE nec pessimi tyranni intra se extinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.] Testis illa Tiberij ad Senatum epistola: *Quid scribam vobis, patres conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore: Dii me deæque peius perdant quam perire quotidie sentio, si scio.* qua recitata, addit Tacitus Annalium vi: *Ad eo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus: quando ut corpora verberibus, ita sensus, libidine, malis consiliis, animus dilaceretur.* Plato est is quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno. *Πένες τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, εἰ τις ἕλῃ ψυχῇ ἐκίστηται θάλασσαν, καὶ φόβος γάμων δὲ παντὸς τῷ βίῳ σφαιρασμῶν τε καὶ θυμῶν πλήρης.* Mendicus reuera est, si quis uniuersum ipsius animum recte norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mæroris et cruciatuum. His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius cap. 67. eam

quam dixi Tiberij epistolam recitaturus sic præfatur : *Postremo semetipse pertasus talis epistola principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit Rufinum Carmine secundo describens :

--- pectus iniusta

Deformant macula, vitiiisque inolevit imago.

Cui consequens est ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.

XXV. Quod si animus & eius est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, & Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam eius status felicitas: & hoc est, quod Plato, & Pythagorici dixerunt^a bonum esse hominis Deo quàm simillimum reddi. Qualis autem ea sit felicitas, & quomodo comparetur, possunt quidem homines coniecturis indagare: sed si quid eius rei à Deo patefactum est, id pro verissimo & certissimo haberi debet.

Ad quam comparandam indaganda vera religio.

XXVI. Quod cum Christiana religio supra alias se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides habenda, secunda huius operis parte examinabitur.

ANNOTATA:

^a BONVM esse hominis Deo quàm simillimum reddi.] Quod à Platone accepere Stoici. Notat Clemens Strom. v.

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ

LIBER SECVNDVS

I. **S**ECVNDVS igitur liber, fufis ad Christum in cœlo iam regnantem precibus, vt ea nobis spiritus fui auxilia subministret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, vt omnia dogmata Christianismi tractentur, sed vt ostendatur, religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic orditur.

vt probetur, hunc titulum Christianæ religioni competere.

II. Iesum Nazarenum vixisse quondam in Iudæa, rerum Romanarum potente Tiberio, non tantum Christiani per omnes terrarum oras sparsi constantissime profitentur; sed & Iudæi omnes, qui nunc sunt, & qui vnquam post illa tempora scripserunt: testantur idem & Pagani, hoc est, nec Iudaicæ, nec Christianæ religionis Scriptores, vt ^a Suetonius, ^b Tacitus, ^c Plinius iunior, & post hos multi. Eundem Iesum à Pontio Pilato, Iudææ præside, cruci affixum, omnes itidem Christiani quanquam ignominiosum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: ^d fatentur & Iudæi; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod maiores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, grauissimam inuidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos iam diximus, scriptores idem memoriz prodiderunt: imo multo post tempore exstiterunt ^e acta Pilati, quibus id constaret, ad quæ

Offenditur Iesum vixisse.

Eundem affectum morte ignominiosa.

Christiani nonnunquam prouocabant. Neque Iulianus, aut alij oppugnatores Christianismi, id vnquam in controuersiam vocarunt: ita vt nulla excogitari possit historia, quæ certior hac sit; vt quæ tot, non dicam hominum, sed populorum inter se discordantium testimoniis approbetur. Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum, vt Dominum, coli.

ANNOTATA.

^a SVETONIUS.] Claudio cap. 25. vbi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius.

^b TACITVS.] Libro xv. vbi de Christianorum suppliciis. *Auctor nominis eius Christus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Vbi flagitia & odium generis humani nihil aliud sunt quam falsorum Deorum neglectus: quam eandem causam etiam Iudæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius maior, cui Iudæi dicuntur gens contumelia numinum insignis. Nimirum Romani plerique ita erant facti, vt, quod Seneca laudat, ciuili Theologiæ partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, seruarentque tanquam legibus iussa, credentes cultum magis ad morem quam ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de resententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. 1v. cap. 33. & lib. vi. c. 10. de ciuitate Dei. Interim nota, Iesum, qui à Pontio Pilato supplicio affectus est, iam Neronis tempore à multis, etiam Romæ, pro Christo habitum. Confer quæ apud Iustinum sunt Apologetico 11. de hac historia, vbi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

^c PLINIUS *Iunior.*] Epistola omnibus obuia quæ libri decimi est xc vii. cuius & Tertullianus Apologetico meminit, & Eusebius in Chronico. Vbi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere solitos, obstrictosque inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellari abnegarent. Peruicaciam & inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc vno quod deos appellare & simulacris numinum thure ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neque vt id facerent vllis tormentis cogi possent. Epistola quæ ei responderet Traiani, eum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam quandam de Iesu etiam apud Numenium Pythagoricum extitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

^d FATENTVR & *Iudæi.*] Qui cum vocant יהושע, id est, suspensum, Iesum Hierosolymis occisum agnoscit Beniaminus Tudeensis in Itinerario.

ACTA

^a ACTA Pilati.] Vide Epiphanium in Tessařescæ Decatit̃is.

^f QVOD cū ita sit, videmus tamen per diffusissimas mundi regiones ipsum, ut dominum coli.] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad 14. ad Corinth. v. 7.

III. Neque nostris tantum, aut actis paullo ante temporibus, sed & superioribus, vsque dum ad ætatem rei gestæ proximam veniatur: puta sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio, is, quem diximus, Tacitus, & alij testantur.

Et tamen post mortē adoratum etiā a viris sapientibus.

IV. Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, & iudicio præditi, & literarum non rudes: quales (ut de Iudæis nunc taceamus) ^a Sergius Cypri præses, ^b Dionysius Areopagita, ^c Polycarpus, ^d Iustinus, ^e Irenæus, ^f Athenagoras, ^g Origenes, ^h Tertullianus, ⁱ Clemens Alexandrinus, ac porro alij: qui tales cū essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint, præsertim cum prope omnes in aliis religionibus educati essent, nec in Christiana quicquam esset, aut honoris, aut commodi; nulla potest causa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquisitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperissent, veram & firmis testibus subnixam fuisse famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat, ut de sanatis sola voce, & quidem palam morbis grauib, atque inueteratis, de visu reddito ei, qui cæcus natus esset, de auctis non semel panibus in alimenta multorum militum, quæ id testari poterant, de mortuis in vitam reuocatis, & quæ plura sunt eiusmodi.

Cuius rei causam alibi esse non posse, quæ miracula ab ipso edita.

ANNOTATA.

^a SERGIUS Cypri Præses.] Act. xii. 12. quod illi in manu verb

^b DIONYSIVS AREOPAGITA.] Act. xviii. 14. colanp rari in

^c POLYCARPVS.] Qui martyrium passus in Asia anno Christi CLXIX. iuxta Eusebium.

^d JUSTINVS.] Qui pro Christianis scripta perdidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.

^e IRENÆVS.] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.

^f ATHENAGORAS.] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. vix libris inscriptionis appareat non in

^g ORIGENES.] Floruit circa annum Christi CCCXXI.

^h TERTULLIANVS.] Celeber anno Christi CCV. floruit.

ⁱ CLEMENS ALEXANDRINVS.] Circa adem tempus. Vide Eusebium.

*Quæ mira-
cula non
naturali
efficacia,
neque dia-
bolica af-
scribi pos-
sunt, sed
omnino à
Deo sint
profecta.*

V. Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Christo prodigia aliqua, ^a neque Celsus, ^b neque Iulianus, cum in Christianos scriberent, negare ausi fuerint, ^c Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuisse, quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia siue miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce, aut contactu, morbi graues, & quidem subito tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum iam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Euangelij ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, ^d inspectante populo, & in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera obseruantibus. Adde quod similia opera sæpe repetita: & ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod & Iudæi fateantur, opera hæc processisse à virtute aliqua plusquam humana, id est à spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse profecta hæc opera, inde probatur, quod doctrina Christi, cui probandæ ista opera adhibebantur, malis spiritibus aduersatur. Vetat enim malos spiritus coli, abstrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales spiritus delectantur. Rebus quoque ipsis apparet, ubicunque ea doctrina recepta est, collabi dæmonum cultum, ^e & artes magicas, & vnum Deum coli cum detestatione dæmonum: quorum vim ac potestatem Christi aduentu infractam Porphyrius ipse agnouit. Credendum autem non est, quenquam malum spiritum adeo esse imprudentem, ut ea faciat, & quidem sæpissime, ex quibus nihil honoris sibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque sapientiæ, aut bonitati ipsius Dei, vlllo modo conuenit, ut passus credatur, astu dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & sui metuentibus; quales fuisse primos Christi discipulos, vita ipsorum inculcata, & multæ calamitates conscientie causa toleratæ manifestum faciunt. Quod si dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Christi opera, iam eo ipso fateris, illa Deo placuisse, & ad Dei honorem pertinuisse, cum bonæ mentes nihil faciant, nisi quod Deo gratum, ipsique gloriosum sit: ve iam negamus, quædam Christi opera esse talia, quæ Deum ipsum, Actoram celsari videantur, ve mortui non vnius in vitam renocari. Iam vero Deus miracula nec facit, nec fieri sinit absque causa: id enim sapientem legis conditorem decet à legibus suis non nisi ob causam, & quidem grauem, reuocare. Causa autem nulla alia reddi potest, cur hæc facta sint, quam ea, quæ à Christo allata est: nempe ut doctrinæ ipsius redderetur te-

stimonium. Neque vero, qui ea aspicerent, aliam causam ullam animo concipere potuerunt, quos inter cum multi, ut diximus, pio essent animo, Deum hoc egisse, ut eis imponeret, impium est creditu. Et hæc una fuit causa cur Iudæorum plurimi, qui circa Iesu tempora vixerunt, etiam ^g qui induci non possent, ut legis à Mose datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Iesum, ut missum cælitus magistrum agnoscerent.

ANNOTATA.

^a NEQUE CELSVS.] Cuius verba apud Origenem libro *τῶν ἐνομήσεων αὐτῶν* ἢ ὅν θροῦ ἐπὶ χελοῦς & τυφλοῦς ἰθαράπτουσι. *Credidistis eum esse Dei filium, ideo quod claudos & cæcos sanavit.*

^b NEQUE IULIANVS.] Imo rem fatetur cum dicit verbis recitatis à Cyrillo libro VI. *Εἰ μὴ περὶ οὗτοι τοὺς κωλοὺς & τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶνας ἐφορμίζεν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς καμαῖς, ἢ μάλιστα ἔργων ἔστι.* *Nisi quis existimat inter maxima esse opera claudos & cæcos integritati restituere, & demonio correptos adiuuare in vicis Bethsaïda aut Bethania.*

^c HEBRÆI vero in Thalmudicis aperte fatentur.] In titulo Aboda Zara.

^d INSPECTANTE populo.] Act. xxvi. 26. Luc. xii. 1.

^e ET artes magicas.] Quarum & libri hortatu discipulorum Iesu combusti. Act. xix. 19.

^f PORPHYRIVS ipse agnoscit.] Locus est apud Eusebium Præparationis lib. v. c. 1. *Ἰσοῦ πνευμάτων, ἰδιωτῆς περὶ τῶν δημοσίων ἀφελείας ἔδειπν.* *Ex quo Iesus coli cæptus est, publicam Deorum opem nemo sensit.*

^g QUI induci non possent ut legis à Mose data partem ullam omitterent.] Vide Act. xv. Rom. xiv. Hieronymus in Chronico Eusebiano ad annum Christi cxxv. cum Christianos Episcopos Hierosolymitanæ Ecclesiæ quindecim nominasset: *Hi omnes usque ad euerisionem, quam ab Hadriano perpeffa est Ierusalem, ex circumcissione Episcopi præfuerunt.* Seuerus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Christianis, *Christum Deum sub legis obseruatione credebant, & ex circumcissione eorum Ecclesia habebat sacerdotem.* Adde Epiphanium, vbi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non est nomen partis alicuius, sed omnes in Palæstina Christiani, ideo quod dominus eorum Nazarenus fuisset, sic appellabantur. Act. xxi. v. 5.

VI. Miraculis à Christo editis par argumentum præbet Christi ipsius post crucem; mortem, sepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, sed ut præcipuum suæ fidei fun-

De ipsius Iesu resurrectione constare testimonijs fide dignis.

K ij

damentum, adferunt omnium locorum & temporum Christiani: quod fieri non potuit, nisi qui primi Christianam fidem docuerunt, certo auditoribus suis persuaferint, rem ita gestam. Certo autem persuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo iudicio præditis, nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes esse: sine qua affirmatione nemo mediocriter sanus illis habuisset fidem, præsertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magnâ constantiâ, etiam libri ipsorum, ^a & aliorum docent: imo ex libris apparet, prouocasse eos ad testes quingentos, qui Iesum post mortem rediuium conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes prouocare. Neque fieri potest, ut in falsum testimonium tam multi conspirent. Et ut alij testes non fuissent, quam duodecim illi notissimi Christianæ doctrinæ primi propagatores sufficere hoc debebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex mendacio sperare non poterant, cum honos omnis esset penes Paganos, aut Iudæos, à quibus ipsi probris & ignominia afficiebantur: non diuitias, cum contra hæc professio sæpe & bonorum, si qua essent, damno mulctaretur, atque ut hoc non fuisset, tamen Euangelium doceri ab ipsis non posset, nisi omni bonorum temporalium cura omissa. Neque vero alia vlla vitæ huius commoda ad mentiendum mouere eos potuerunt, cum ipsa Euangelij prædicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos obiecerit. Fama duntaxat inter suos tanti non erat ut propterea homines simplices, & quorum vita at dogmata fastu abhorrebat, tantam malorum vim subirent: neque vero sperare vlllo modo poterant tantum progressum sui dogmatis, cui & intenta commodis suis natura, & vbiq; imperantium auctoritas repugnabant, nisi ex diuino promisso. Accedat quod etiam hanc qualemcunque famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere, cum Deo de industria suum in hoc consilium cælante, ^c Mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur, quod & ipsorum, & sequentium Christianorum scripta apertissimum faciunt. Restat ergo, ut religionis suæ tuendæ causa mentiti dicantur, quod omnino, si res recte expendatur, dici de illis non potest. Nam aut religionem illam veram ex animi sententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidissent optimam: nunquam hanc elegissent omissis religionibus aliis magis tutis, magisque honoratis: imo quamuis veram, professi non essent, nisi & professionem eius credidissent necessariam, præsertim cum & facile præuidere possent, & experimento statim discerent, hanc professionem post se trahere mortem immensi agminis, cui sine iusta causa causam dare à latrocinij scelere non abscebat. Quod si crediderunt religionem suam veram, imo & opti-

nam, & profitendam omnino, & quidem post magistri sui mortem: sane id fieri non potuit, si fefellisset eos magistri sui de sua resurrectione pollicitatio. Nam id cuius sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rursum religio omnis, præsertim vero Christiana, mendacium ac falsum testimonium maxime in diuinis rebus prohibet: non potuerunt ergo religionis, & quidem talis amore, ad mendacium permoueri. Adde iam, quod viri fuerunt vitæ ne ab aduersariis quidem culpæ, & quibus nihil obijcitur, præter solam simplicitatem, cuius ingenium à confingendo mendacio longissime abest. Nemo etiam eorum fuit, qui non grauissima quæque passus sit propter illam professionem de Iesu resuscitato. Multi etiam ipsorum morte exquisitissima ob id testimonium affecti sunt. Iam vero, ut quis sensus sui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri potest: at ut ob falsum, quod falsum esse norit, tam dura pati velit, non vnus aliquis, sed plures, quorum id falsum credi nihil intersit, res est plane incredibilis. Amentes autem eos non fuisse, & vita & scripta satis testantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici potest; qui Christum in cælo regnantem à se conspectum ^b palam prædicauit, ^h cum nihil eruditionis Iudaicæ ipsi deesset; nec spes honorum; si patrum viam institisset: contra vero ob illam professionem & odiis cognatorum suorum subiacere & toto orbe peregrinationes difficiles, periculosas, laboriosas suscipere deberet, ac postremo etiam supplicium cum infamia perpeti.

A N N O T A T A

^a ET *aliorum.*] Etiam Celsi, qui aduersus Christianos scripsit. Vide Origenem libro 11.

^b AD *testes quingentos.*] Paulus 1. ad Corinth. xv. 6. quosdam eorum eo tempore mortuos esse dicit: sed horum quoque liberi & amici superstites audiri poterant ac testari quæ audierant. Maior autem horum pars etiam viuebat, scribente ista Paulo. Hæc apparitio in monte Galileæ contigit.

^c MVNDI *totius exitium quasi de proximo imminens operirentur.*] Vide 1. Thessal. 1v. 15. 16. 1. Corinth. xv. 52. Tertullianus de Monogamia. *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Geron- tiam: *Quid ad nos, in quos fines sæculorum deueniunt?*

ID *cuius sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fufius hoc argumentum exsequitur Chrysostomus ad 1. Cor. 1. in fine.

^c MENDACIVM ac falsum testimonium, maximè in diuinis rebus, prohibet.] Matth. xii. 36. Ioh. viii. 44. 55. Ephes. iv. 25. Rom. ix. 1. 11. Corinth. vii. 19. xi. 31. Gal. i. 20. Coloss. iii. 9. 1. Tim. i. 10. 11. 7. Iac. iii. 14. Matth. xxii. 16. Marc. xii. 14. Luc. xx. 21. Ioh. xiv. 16. Ephes. v. 9. 1. Timoth. ii. 7. & alibi.

^f PRÆTER solam simplicitatem.] Eriam Celsus. Vide Origenem lib. i.

^g PALAM prædicant.] i. Cor. xv. 9. 11. Cor. xii. 4. Adde quæ discipulus Pauli Lucas scribit Act. ix. 4. 5. 6. & xxii. 6. 7. 8.

^h CVM nihil eruditionis Iudaica ipsi deesset.] Act. xxii. 3. Gamalies duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legistantum, sed & eorum quæ à magistris tradita apprime gnarus. Vide Epiphanium.

*Solutio
aduersus
obiec-
tionem sum-
tam ab eo,
quod re-
surrectio
videatur
impossibi-
li.*

VII. Sane tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat, rem ipsam talem esse, vt nullo modo fieri possit; qualia sunt, quæ contradictionem, vt loquuntur, implicant. ^a Id autem hac de re dici non potest. Posset sane, si quis eundem tempore eodem & vixisse, & mortuum fuisse, pronuntiaret. Cæterum vt mortuo vita reddi possit, præsertim per eius efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, nihil causæ est. Neque vero viri sapientes id impossibile crediderunt; cum ^b Eri Armenio id euenisse scripserit, Plato, mulieri cuidam ^c Heraclides Ponticus, ^d Aristæo Herodorus, ^e alij Plutarchus; quæ siue vera, siue falsa sunt, ostendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam possibili. Quod si nec impossibile est, vt Christus in vitam redierit, & satis magnis testimoniis id constat, quibus conuictus Iudæorum magister Bechai veritatem huius rei agnouit, is ipse autem Christus, vt & sui & alieni fatentur, nouum protulit dogma tanquam mandato diuino, sane sequitur, vt dogma verum sit; cum diuinæ iustitiæ ac sapientiæ aduersetur tam excellenti modo cum ornare, qui falsum in re tanta commisisset: præsertim vero, cum ipse ante mortem suam, & mortem & mortis genus, & reditum suum in vitam prædixisset suis, & quidem addito, ^f hæc ideo euentura, vt de sui dogmatis veritate constaret.

*Resurre-
ctione Ie-
su posita
eiusci do-
gmatis ve-
ritatem.*

ANNOTATA.

^a ID autem hac de re dici non potest.] Responsio septima ad obie-
cta de Resurrectione in Iustini operibus. Ἄλλο τὸ πάντα ἀδυνάτον, καὶ
ἄλλο τὸ πᾶσι ἀδυνάτον. πάντα μὲν ἀδυνάτον ἔστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον ἔστι
τῇ πλάτῃ. πᾶσι δὲ ἀδυνάτον ἔστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χρεὶς ἀνθρώπου ποιεῖν ζῶον πᾶσι ζῴ-
ων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν αἰσάναι οἱ ταύτῃ ἀποσπῶντες; ἀλλ' οἱ μὲν πρὸ

ἄδύνατον, ἴδιος ὅτιν ὁλόγος. ἢ γὰρ καὶ ἀνάγκη οὐκ ἔστιν ἡ ἀδύνατος καὶ ἡ ἀνάγκη οἱ δὲ ἀντιμαρτυροῦνται καὶ ἀνίστανται. οἱ δὲ τὰς πρὸς, ἀλλὰ τὰς θεῶν πρὸς τὰ ἀδύνατα. Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimiciens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo natura est impossibile sine semine animans producere. Vtri horum duorum impossibilitatum generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim noua creatio hoc facit ut dimiciens par sit lateri. Resurgent autem homines per nouam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certe Deo possibilia ea omnia quæ impossibilia tantum alicui. De discrimine hoc impossibilem vide quæ docte notat Maïmonides ductoris dubitantium Parte III. c. 15:

^b ERI ARMENIO.] Locus hac de re Platonis exstat de Republica decimo, transcriptus Eusebio Præparatione Euangelica libro XI. c. 35. Historiæ autem ipsius memoria apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. exemplo externorum primo; in Protreptico quod est inter Iustini opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem libro II. contra Celsum, apud Plutarchum Symplosiacon IX. 51. apud Macrobiū initio ad Somnium Scipionis.

^c HERACLIDES PONTICVS.] Eius erat liber ~~de~~ *de* *de*, cuius meminit Diogenes Laërtius in Proœmio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo sic Plinius lib. VII. c. 32. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, septem diebus femina ex animis ad vitam reuocata.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius loco posteriore.

^d ARISTÆO HERODOTVS.] Melpomene. Vide & Plinium historiæ naturalis libro VII. cap. 52. & Plutarchum Romulo, & Hefychium de philosophis.

^e ALII PLUTARCHVS.] Thespia. Habet hoc Plutarchus libro de fera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis seruauit Eusebius, Præparationis lib. XI. c. 36. & Theodoretus sermone XI.

^f HÆC ideo euentura ut de sui dogmatis veritate constaret.] Vide Ioh. XV. Luc. XXI. 46. 47.

VIII. Et hæc quidem ex factis ipsis veniunt argumenta. *Christianā religionem prestare aliis omnibus.* venimus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, quod nunquam ei in mentem veniet, qui & Deum esse, & curare res conditas credat, & hominem consideret tum intellectu eximio, tum vi electricæ boni malique morales præditum, ac proinde ut præmij, ita & poenæ in ipso esse materiam: aut hæc admittenda religio, non tantum ob factorum testimonium, de quibus iam egimus, verum etiam ob ea, quæ religioni sunt intrinseca: cum nulla ex omnibus sæculis ac nationibus proferri possit, aut

præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari iussa est admirabilior.

*Premij
propositi
excellen-
tia.*

I X. Nam, ut à præmio, id est à fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in executione est ultimum, sed intenditur primum, ^a Moyses in religionis Iudaicæ institutione, si diserte legis pacta respicimus, nihil promisit supra huius vitæ bona. terram vberem, penum copiosam, victoriam de hostibus, longam & valentem senectam, posteros cum bona spe superstites. Nam si quid est ultra, id umbris obtegitur, aut sapienti ac difficili ratiocinatione colligendum est: quæ causa fuit, cur multi, qui legem Moysi sequi se profiterentur, ut ^b Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis proijcerent. Apud Græcos, ad quos eruditio usque à Chaldæis & Ægyptiis perlata est, qui de vita post huius conspicuæ vitæ interitum spem habebant aliquam, ^c valde de ea re hæsitanter loquebantur, ^d ut ex Socratis dissertationibus, ex scriptis ^e Tullij, ^f Senecæ, ^g aliorumque apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirent, nihil ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, plæraque ^h nihil magis de homine, quam bestis, procedunt. Quod cum alij animaduernerent, mirandum adeo non est, si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteretur, & tamen negari non posset, quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alij, ut dicerent, ⁱ virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, ^j in ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum, felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam, nisi verborum sonum sine rerum sensu sequi liberet: ideoque bonum supremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensibus perciperetur. Sed hæc quoque sententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata est: ut quæ honestum omne, cuius semina quædam in animo condita habemus, extingueret, hominemque ad sublimia erectum deijceret in sensum pecudum, quæ prona nihil nisi terrestre respiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cum Christus veram finis cognitionem intulit, promittens sectatoribus suis post hoc ævum vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia, verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cuius speranda post hanc vitam felicitate partim coniectura, partim traditio aliqua exstabat, verum etiam corpori & id quidem iustissime, ut corpus quod ob legem divinam sæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repensationis ex-
pers

pers non esset. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia sunt, ^mut epulæ, quas post hanc vitam sperant crassiores Iudæi, & ⁿcon-
cubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ: sunt enim hæc cadu-
cæ vitæ propria mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum
animantium cōseruationem; hoc vero ad durationem generum: sed
in corporibus vigor perpetuus, & plusquam fiderea pulchritudo;
in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac diuinæ prouidentia,
& si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime
in Dei conspectu, admiratione laudibusque occupata; in summa
maiora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum
rerum comparatione concipi possint.

ANNOTATA.

^a MOSES in religionis Iudaicæ institutione, si deserta legis pacta respici-
mus, nihil promisit supra huius vitæ bona.] Vide Deut. xi. cap. xxviii.
Hebr. viii. 6.

^b SADDUCEI, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis
projecerunt.] Matth. xxii. 23. Lucæ Act. xxiii. 8. Iosephus: Σαδδου-
καῖος τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφαιρίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς ἢ τὴν διαμονὴν
καὶ τὰς κατ' αἵματος καὶ κληρὰς αἰαθεύουσιν. Hieronymus de eisdem: Ani-
mam putabant interire cum corporibus.

^c VALDE ea de re hesitanter loquebantur.] Notatum hoc Chryso-
stomo i. ad Cor. cap. i. 25.

^d VT ex Socratis dissertationibus.] In Platonis Phædone: Νῦν ὃ δ' ἴσθι
ὅτι παρ' ἀνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεισθαι ἀγαθούς· καὶ εἴπω μὲν οὖν αὐτὸ πάντοτε, καὶ οὐκ ἀπο-
κρίσθαι. Hoc scitis; spem mihi esse venturum me ad viros bonos: quod tamen non ni-
mium affirmauerim. Et postea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθὴ ὅντα ἃ ἐγὼ λέγω, κα-
λῶς δὴ ἔχει τὸ περὶ τῆς ψυχῆς. εἰ δ' ἢ μηδὲν ὅτι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τῶν γε τὸν χρόνον
αὐτὸν τὸν πρὸς τῆς θανάτου ἦσαν τοῖς παρόυσιν ἀνδρῶν ἕσσωμαι ὁδυρόμενος· ἢ ὃ ἀγνοία
μοι αὕτη οὐ ξυνομιλεῖ (κακὸν γὰρ αὐτὸν λέγειν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεύεται. Si enim
vera sunt quæ dico, pulchrum est ea credere. Si verò mortuo nihil superest,
hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor presentibus: hic
autem meus error non manebit (id enim malum foret) sed paulò post interi-
bit. Tertullianus de Anima: Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de
industria venerat consultæ æquanimis, non de fiducia comperta veritatis.
Idem in Socrate obseruat Parænesis quæ est inter opera Iustini.

^e TULII.] Vt Tusculanarum i. Expone igitur mihi, nisi molestum
est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si id minus obtri-
nebis, (est enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Deinde: Træ-
clarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cum tempus mortis
venisset, totos esse perituros: quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habes

ista res aut latibile aut gloriosum ? Postea : Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est ? nemo id quidem dicit. Citat ex eodem Cicerone hoc eius post disputationem de animo dictum Lactantius libro VII. cap. 8 Harum sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.

^f *SENECÆ.] Epistola LXIV. Et fortasse (si modò sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus perisse, præmissus est.*

^g *ALIORVMQVE.] Generaliter Iustinus Martyr colloquio cum Tryphone: Οὐδὲν οὐ γὰρ οὐδὲν τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὁ τί ποτὲ ἔστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

^h *NIHIL magis de homine quàm de bestiis procedunt.] Vt illud Socratis siue Platonis: quod se mouet, æternum est. Vide Lactantium dicto iam loco.*

ⁱ *SI transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines commenti sunt.] Vt Brachmanes olim, & nunc quoque: à quibus hausit Pythagoras & eius Schola.*

^k *VIRTVTVM sibi esse premium, & satis beatum esse sapientem etiam in Phalaridis tauro.] Vide Ciceronem Tusculanarum II. & Lactantium lib. III. Institutionum cap. 27. vbi contra hanc sententiam fortiter disputat, ut & Augustinus epistola LII.*

^l *IN ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum, felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam.] Lactantius lib. III. cap. 12. Virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis eius est. Et mox cum Senecæ adduxisset locum. Sed & Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis premium beata vita est, si virtus, ut rectè dictum est, beatam vitam facit, Non est igitur, ut aiunt, propter seipsam virtus expectanda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hac autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subiecta per corpus. Bene Plinius Historiæ Naturalis lib. VII. c. 7. Mortalium nemo felix.*

^m *VT epula quas post hanc vitam sperant crassiores Iudai.] Loca adducuntur infra ad librum V.*

ⁿ *ET concubitus quos sibi promittunt Mahumetistæ.] Alcoranus Azora II. V. XLVII. LIV. LXV. LXVI.*

Soluitur obiectio inde sumpta, quod dissoluta corpora restitui nequeant.

X. Solet hic præter eam obiectionem, cui iam ante respondimus, alia adferri, quasi omnino fieri nequeat, ut quæ dissoluta sunt hominum corpora, in eandem compagem redeant: sed hoc ratione nulla nititur. Cum enim inter plerosque Philosophos constet, rebus quantumcunque mutatis, manere materiam diuersarum specie-

rum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis etiam longissimedistantibus sint materiæ eius, quæ ad humanum corpus pertinuit, patres; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo vniuerso, quod in fornacibus, aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera sunt, quamuis disiecta, colligant? Ut vero, specie, quantumuis mutata, res tamen ad originis suæ formam redeat, eius & in rerum natura exempla sunt, ut in arborum animantiumque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui à multis necitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita pastis homines iterum pascantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis nostri partem abit, sed in excrementa, aut accessiones corporis; quales sunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuso aëre multum absorbitur: quæ cum ita sint, Deus qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, potest humanis corporibus singulari quadam cura prospicere, ut quod inde ad aliorum hominum escam peruenit, non magis in substantiam eorum vertatur, quam solent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quasi naturaliter constet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id si non sit, & aliquid, quod posteriori corpori aliunde accesserit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem sit corpus, ^a cum etiam in hac vita maior contingat particularum mutatio: ^b imo & papilio insit in verme, & herbarum substantia, aut vini in minimo aliquo, vnde iterum instaurentur in veterem magnitudinem. Certe cum & hæc, & alia multa, non incommode poni possint, nulla est causa, cur inter impossibilia habeatur, restitutio dissoluti corporis, cum viri eruditi, ^c Zoroaster apud Chaldæos, ^d Stoici prope omnes, ^e & inter Peripateticos Theopompus, eam, & fieri posse, & futuram crediderint.

A N N O T A T A.

^a CUM etiam in hac vita maior contingat particularum mutatio.] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Iudiciis. Quod si quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex eius ratione nos ipsi non ydem essemus, qui abhinc anno fuisset: propterea quod, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis constiterimus, hæc quotidie ex corpore nostro decederent, aliæque extrinsecus in earum locum accederent. Seneca epistola LVIII. Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista mutatus sum. Vide quæ pulchrè hac de re disserit Methodius, cuius verba

nobis seruauit Epiphanius, vbi Origenianos refutat numeris x i i. xiii. xiv. xv.

^b IMO & papilio insit in verme.] Ouidius vltimo Metamorphoseon:

*Quaque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res obseruata colonis,
Ferali mutant cum papilione figuram.*

Addamus ex Plinio quædam Historiæ Naturalis lib. x. cap. 5. de Ranis: *Mirumque semestri vita resoluantur in limum nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere nata.* Eodem libro cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro xi. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum hyeme seruentur, deinde sole verno torreantur, ac figulneo cinere toto die foueantur, putent reuiuiscere.* Ibidem cap. 22. de bombycibus. *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hi cruce sunt. Fit deinde quod vocatur bombilis. ex ea necydalus. ex hoc in sex mensibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa. *Fieri autem primo papiliones paruos nudosque.* cap. 26. de cicadis. *Fit primò vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tetrygometra, cuius cortice rupto circa solstitia evolant,* cap. 30. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem insecta & aliter nascuntur. Atque Asilus imprimis ex rore: insidet hinc raphani folio primo vere, & spissatus sole in magnitudinem milij cogitur. Inde oritur vermiculus paruus, & triduo mox cruce, quæ adiectis diebus crescit immobilis, duro cortice, ad tactum mouetur aranea. Hac cruce, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

^c ZOROASTER apud Chaldaeos.] Vide Clementem Strom. v.

^d STOICI prope omnes.] Clemens Strom. v. *Ὅτιν ὃ οὐτος ἐν τῷ βαρβάρῳ φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν δὲ πρὸς ἡδονῶν καὶ κακῶς βεβιωκότων, τὴν ὑπερῶν ἐκπύρρῳ ἐκάλισαν οἱ Στωϊκοί· καὶ ὃν καὶ τὸν ἰδὼς ποτὶν ἀναστήσασθαι δοξαζούσι· τῷ τὸ ἐκείνῳ τὴν ἀνάστασιν ἀδείποντες.* Norat enim ille (Heraclitus) edoctus e barbara philosophia Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod; ἐμπύρρῳ postea Stoici dixerunt, qui & per eam hunc talem quemque reuicturum docent, his vocibus obtegentes resurrectionis rem. Origenes libro 1 v. aduersus Celsum: *Φασὶ δὲ οἱ ἀπὸ τῆς σοῆς καὶ παλαιᾶς ἐκπύρρῳ τὸ πάντες θνήσκειν, & ὅτις αὐτῇ διαδόρμῳ πάντ' ἀπαλλάττειται ἔχουσιν.* Aiant de porticu Philosophi post seculorum circuitus fore incendium uniuersi, deinde eiusdem formationem quæ eadem omnia habeat. Postea: *καὶ μὴ ὁνόμαζον οὖν τὸ ἀναστάσις ὄνομα τὸ παλαιὸν ἡμεῖς δηλοῦντες:* quanquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt. Addit hic Origenes Ægyptios. Chrysippus de Prouidentia citatus Lactantio libro vi i. Institutionum cap. 23. *Τούτων ὃ ἕως ἔχοντες, δῆλον αἰς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμεῖς μὴ τὸ παλαιὸν, πάλιν παλαιᾶν πινὼν εἰλυμέναν χεῖρῶν, εἰς ὃ νῦν ἀποκαταστήσασθαι*

ἤμα. Hoc cum ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut & nos post mortem, sæculorum ætatis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus statum. Vide si vacat Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philosophiæ exercitatione xvi.

° ET inter Peripateticos Theopompus.] De quo Diogenes Laërtius initio libri. καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὁδοῇ τῶν Φιλιππικῶν, ὅς καὶ ἀταβιώσασθαι καὶ τοῖς μέγους φησὶ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἵσασι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς διακρίσεσι διαμενῶν. Theopompus verò etiam octavo Philippicorum, qui relicturos homines ex magorum sententia tradit, immortalesque futuros, & omnia in suis iisdem semper mansura nominibus.

XI. Secundum, quo Christiana religio omnes alias, quæ aut sunt, aut fuerunt, aut fingi possunt, exsuperat, est summa sanctitas præceptorum, tum in ijs, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum sacra ferme per totum orbem terrarum, ut late ostendit ^a Porphyrius, & nostri etiam sæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut & humano sanguine dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges sustulerunt, aut apparet ex iis, ^b quæ de victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos, de Græco & Græca, ^c Gallo & Galla mactatis Ioui Latari legimus. Mysteria autem illa sanctissima, siue Cereris, siue Liberi patris, plenissima fuere omnis obscenitatis, ut apparuit, postquam semel perruptâ ætati religione, euulgari cœperunt: quod late exsequuntur ^d Clemens Alexandrinus, & ^e alij. Tum vero illi dies, qui deorum honori sacrati erant, talibus spectaculis celebrabantur, ^f quibus interesse Catonem puduit. At Iudaica religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhonestum; sed tamen ^g ne pronus ad idololatriam populus à vera religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus est; qualia sunt pecudum mactationes, circumcisio, exacta quies sabbati, & ciborum aliquam-multorum interdictio; quorum nonnulla mutuati sunt Mahumentistæ, addita vini prohibitione. At Christiana religio Deum, ut mentem purissimam, ^h pura mente colendum docet, ⁱ & ijs operibus, quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt. Sic ^k non carnem vult circumcidi, sed cupiditates: ^l non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari: non pecudum sanguinem, aut adipem Deo sacrare, sed, si opus sit, ^m pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem: & ⁿ quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potusve generibus abstinerere, sed ^o utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat, ^p interdum & ieiuniis subactum corpus animo addicere, quo is alacrior

ad sublimia feratur. Præcipua vero pars religionis ubique ostenditur posita^a in pia fiducia, ^r qua compositi ad fidele obsequium in Deum toti recumbimus, ^t eiusque promissis non dubiam habemus fidem, ^u vnde & spes exsurgit, ^x & verus amor, tum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipsius pareamus, ^y non setuilliter pœnæ formidine, ^z sed ut ipsi placeamus, ^{aa} ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem ac ^{bb} remuneratorem. ^c Precari vero iubemur, non ut diuitias, aut honores nanciscamur; & quæ alia multum operata plurimis male cesserunt: sed primum quidem ea, quæ Deo sunt gloriosa, nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura desiderat, reliquum permittentes diuinæ providentiæ, vtramcunque in partem res ceciderit securi; ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni studio; nempe retro commissorum veniam, in posterum auxilium Spiritus, quo firmati aduersus minas omnes atque illecebras in pio cursu perstemus. Hic est Dei cultus in religione Christiana, quo certe nihil excogitari potest Deo dignius.

ANNOTATA.

^a PORPHYRIUS.] De abstinentia ab esu animalium. Vnde multa sumpsit Cyrillus IV. contra Iulianum.

^b DE victimis factis Baccho Omestia apud Græcos.] Meminit Plutarchus Themistocle, & Pausanias. Similia sacra Messeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocænsium habes apud Clementum Protreptico.

^c GALLO & Galla mactatis Ioui Latiali.] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionysius Halicarnassensis. Quamdiu id manserit Plinius lib. XXVIII. cap. I. Boario verò in foro Græcum Græcamve defossos, aut aliarum gentium cum quibus tum res esset, etiam nostra ætas vidit. Mansit mos ad Iustini & Tatiani tempora. Iustinus enim sic Apologetico I. Romanos alloquitur. τὸ παρ' ὑμῶν τιμωρὶ εἰδώλω, ὃ δὲ μόνον ἀλόγων ζώων αἷματα προσεσπίνται. ἀλλὰ καὶ αἰθερόπαια, ὅτε τὴ παρ' ὑμῶν ἐπιστημοτάτου καὶ ἀγχιεστάτου ἀνδρὸς τιμὴν προσέχουσιν τὴ ἡρ' φονδέντων αἵματος ποιευμένων. Vt ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium sanguis aspergitur, sed & humanus, nobilissimo atque illustrissimo vestrum, occisorum hominum affundente sanguinem. Tatianus verò: Εὐεχὸν ὡς δὲ μὲν Ῥωμαῖοις τὸν Λατιάειον Δία λύθεσι αἰθερόπαιον, & τίς ὕπὸ ἡρ' αἰδρετασιῶν αἷμασι τερπόμενον. Cum compererim apud Romanos Latialem Iouem humano cruore, & per homicidium fuso sanguine oblectari. Porphyrius ad Adriani tempora mansisse talia sacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superstitione discimus. Eum sustulit inde

Tiberius, memorante Plinio lib. xxx. cap. 1. De Britannis eundem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone & Solinum. De Slavis verò Helmodum lib. 1. cap. 3. Porphyrius libro de non esu animantium secundo mansisse ad suam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine, imò & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id est Romæ, sacrum nominans Iouis Latialis.

^d CLEMENS ALEXANDRINVS.] In Protreptico.

^e ET *alij.*] Maximè Arnobius.

^f QVIBVS interesse Catonem puduit.] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius x. 13. Valerius Maximus lib. II. cap. 10.

^g NE pronus ad idololatriam populus à vera religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem nec malitiam habent, oneratus est.] Hanc causam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem sequitur Iosephus Albo.

^h PVRA mente colendum docet.] Ioh. IV. 24.

ⁱ ET *ijs operibus quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt.*] Vnde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi consentiens. Rom. XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

^k NON carnem vult circumcidi, sed cupiditates.] II. Rom. 28. 29. Philipp. III. 3.

^l NON ab omni opere, sed ab illicito nos feriari.] I. Cor. v. 8.

^m PRO veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem.] I. Cor. X. 16. Hebr. XII. 4. I. Petr. II. 21.

ⁿ QVÆ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere.] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. II. Cor. IX. 7. Hebr. III. 6.

^o VTROQVE *viri cum modo qui sanitati conueniat.*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. v. 18. Gal. v. 21. I. Petr. IV. 3. I. Tim. v. 3.

^p INTERDV M *et ieiunijs subactum corpus animo addicere.*] Matth. VI. 18. XVII. 21. I. Cor. VII. 5.

^q IN pia fiducia.] Vt Ioh. XII. 44.

^r QVA compositi ad fidele obsequium.] Luc. XI. 28. Ioh. XIII. 17. & sequentibus. Rom. I. 5. I. Petr. I. 2. I. Cor. VII. 19.

^s IN Deum toti recumbimus.] Matth. XXI. 21. II. Tim. I. 12.

^t EIVSQVE promissis non dubiam habemus fidem.] Rom. IV. 20. II. Cor. VII. 1. Gal. III. 29.

^u VNDE *et spes exsurgit.*] Heb. VI. 11. Rom. VIII. 24. xv. 4.

^x ET verus amor tum Dei, tum proximi.] Gal. v. 6. I. Thess. III. 6.

^y NON seruiliter pœnæ formidine.] Rom. VIII. 15.

^z SED ut ipsi placeamus.] Hebr. XII. 28.

^{aa} IPSVMQVE habeamus pro sua bonitate patrem.] Rom. VIII.

^{bb} ET remuneratorem.] Coloss. III. 24. II. Thess. I. 6.

Circa ea
officia hu-
manitatis,
quæ proxi-
mo debe-
mus, etiam
laſi.

XII. Similia sunt quæ aduersus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propagatur. Sic & Laconum instituta, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuisse directæ, ^a notat, & in culpa ponit Aristoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit esse naturale, cum contra verum sit, inter homines à natura amicitiam ac societatem constitutam. ^b Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri, occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana ciuitas, quo tantum nomen, nisi bellis, ^c sæpe manifeste iniustis, ^d vt de bello in Sardiniam, ^e & Cyprum ipsi fatentur, consecuta est? Et certe generatim, vt à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum est, ^f latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam. ^g Vltionis exactiōem Aristoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. ^h Gladiatorum mutuæ dilanationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: ⁱ exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos sane lex melior, sanctior disciplina; sed tamen in populo impotentis iræ dissimulata quædam, aut etiam ipsis concessa: ^k vt vis in populos septem id meritos; qua non contenti, ^l omnes à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti: ^m cuius signa nunc etiam in ipsorum precibus aduersus Christianos conceptis apparent. At ⁿ dolorem suum talionis iudicio exsequi, homicidam propinqui sui priuata manu occidere, lege ipsa permittebatur. Christi vero lex omnino ^o prohibet iniuriam siue verbis, siue rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rursus probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, sed & malis, ^p ad Dei exemplum, à quo Solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona.

ANNOTATA.

^a NOTAT & in culpa ponit Aristoteles.] Polit. vii. cap. 14. Πανεπιστώς ὃ τύποις καὶ οἱ ὑπερόν τινες χαλάντων ἀποφύνατο τὴν αὐτὴν δόξαν. ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τῷ νομοθέτῳ τὸν σκοπὸν ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἔστιν ἀλέγχετα, καὶ τοῖς ἔργοις ἔχει ἀλέγχετα ὦν. Pari modo & qui posterius scripserunt, ostenderunt eiusdem se esse sententia. Nam in laudatione Lacedæmoniorum reipublicæ, admirantur propositum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod & ratione refelli facillè potest, & ipſis

ipsis factis refutatum nunc apparet. Euripides Andromacha Aristoteli præerat:

--- εἰδὲ ἀπὸ τοῦ δόξας

Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγῶν,

Τ' ἄλλ' ὄντες ἴσ' ἐμὲ μὲν δὲ βέλτιοντες.

--- si vis Martia,

Vobis Lacones absit et ferri decus,

Spectatur ultra quod sit eximium nihil.

^b QUID enim iniquius, quam singulas cædes puniri: occisarum gentium velut gloriosum facinus triumphis ostentari?] Sensus ex Senecæ epistola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. ex Cypriani epistola secunda.

^c SÆPE manifestè iniustis.] Petronius:

--- si quis finis abditus ultra,

Si qua foret tellus fuluum qua mitteret aurum,

Hostis erat.---

^d Vt de bello in Sardiniam.] Vide Polybium Historiarum I. I.

^e Et Cyprum, ipsi fatentur.] Florus lib. III. cap. 9. Diuitiarum tanta erat fama; nec falsò, ut instar gentium populus, et donare regna consuevit, Publio Clodio tribuna duce socij vinique Regis confiscationem man- dauerit. Meminit eiusdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. I. Ciuium, Dion lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de bello Numantino & de Cretico.

^f LATROCINIA. extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam. Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληες τοπάλαι, καὶ τῷ βαρβαρῶν οἷτι ἐν τῇ πατρίδι. ἀλλὰ δαυλάσιοι ἐ ὅσοι νόσους εἶχον, ἐπειδὴν ἤρξαντο μέλλον παρεμποῦναι ναυσὶν ἐν ἀλλήλους, ἔξαπντο πλεονα ληστίας, ἡρωιδῶν ἀνδρῶν οὐ τῷ ἀδυνατοτάτων, κέρδους τὲ σφίτερον αὐτῶν ἐνεκα καὶ τοῖς ἀδίνεσι τροφῆς καὶ τραπέζης πώλεον ἀπαιχτοῖς ἐ καὶ κλέμης οἰκουμένης, ἡρπαζον καὶ τὸν πλείστον ἐν τῷ δυν ἐποιοῦντο. σὺν ἀρχόντος παλαίοντι. ὧτον τὲ ἔργον, φέροντο δὲ καὶ δόξης μέλλον. δηλοῦσι γὰρ τῷ τε ἡπιορῶν πίνες ἐπ καὶ νῦν, οἷς κέρμας καλῶς τὰτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῷ πωλῶν, τοῖς πύσις τῷ πωλῶντων παταχὸς ἀμάρω ἐσφωτῶντα, αἱ λησταί εἰσιν, ὡς οὐτὶ ὦν πυνδάνοντα ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἶν εἰδέναι, σὺν ὀνειδίζοντα. ἔλκοντο γὰρ καὶ κατ' ἡπιορῶν ἀλλήλους καὶ μὲν τῷ πολλὰ τῷς Ἑλλάδος τὰ παλαιοὶ τῷ νύνη νύνηται, ὡς τὸ Λοκροῦς. τοῖς Οὐδαίς ἐ Αἰτωλοῦς καὶ Ακαρνῶντες, καὶ τῷ ταύτη ἡπιορῶν. Olim quippe Græci non minus quam barbari, tum qui in continenti, tum qui per insulas vivebant, postquam saepius alijs ad alios nationibus transire cœperant, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem vix illi, fr̄es dūces ipsis erant, partim quaestus sui causa, partim ut victum suppedirent gentibus: adortique ciuitates mœnibus carentes, aut per vias sparsas, diripiebant eas, maximamque partem hinc se alebant, nondum infami ed vitæ genere, quin et non nihil habente gloria. Manifestum id faciunt etiam nunc quidam continentis terra habitatores, qui pro decore habent istud id facere,

M

*et vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad nauigantium obuios, an prædones essent; nimirum quod nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente spoliabant alij alios, et nunc quoque magna portio Græcorum sic viuit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas et vicina terrarum. Interrogatio illa cuius Thucydides meminit, est apud Homerum Odyssæa τ. vbi Scholiastes: *οὐκ ἔδοξε γὰρ οὐδὲ τοῖς πάλαισι τὸ ληστέιον, ἀλλ' ἔδοξε.* Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut et glorie duceretur. Iustinus lib. XLIII. cap. 3. de Phocensibus. Studiosius mare quàm terras exercuere, piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloria habebatur) vitam tolerabant. De Hispanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. v. de Tyrrenis. Seruium ad VII. & X. Æneidos: de Germanis Cæsarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.*

⁵ VLTIONIS exactionem Aristoteles et Cicero in virtutis parte ponunt.] Aristoteles de moribus ad Nicomachum I V. II. *Δοκίμῳ δὲ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ἀρχέμερος πὲρ οὐκ ἔστι ἀμυνόμενος τὸ ἢ ἐμπλαχεῖν ἄλλους αἰτῶνται, αἰσθάνεσθαι.* Videtur talis et sensu et dolore carere, et cum non irascatur, vindicta esse negligens. Seruile, si contumeliose tractetur, id tolerare. Cicero autem de Inuentione I. inter ea quæ ad ius naturæ pertinent, ponit vindicationem, per quam vim, aut contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus. Ad Atticum: Odi hominem et odio: utinam ulcisci possim. In Antonium: Sic ulciscar facinora singula, quemadmodum à quibusque sum provocatus.

⁶ GLADIATORVM mutua dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum.] Vide Lactantium libro II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

⁷ EXPONERE liberos quotidianum.] Iustinus Apologetico secundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Institutionum c. 20. & Terentij Hecyram.

⁸ V.T. vis in populos septem id meritos.] Exodi XXXIV. II. 12. Deut. VII. 1. 2.

⁹ OMNES à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti.] Dandam operam ut eis damnum quouis modo inferatur, docet R. Leui ben Gerson: non reddenda illis quæ furtis subducta sunt, Bachai.

¹⁰ CIVIS signa etiam nunc in precibus aduersus Christianos conceptis apparent.] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima fol. 8. & librum Germanicum Antonij Margaritæ. Maimonidem ad XI. II. articulos, vbi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum est in ore Iudæorum: Omnes sectarij subito pereant. Similia sunt dicta R. Isaaci in Bereschish rabba: & Thalmudin Baba Kamma, & Baba Bathra.

¹¹ DOLOREM suum talionis iudicio exsequi.] Leuit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

° PROHIBET iniuriam siue verbis siue rebus factam reponere.] Matth. v. 38. 44.

P AD Dei exemplum, à quo solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosuis dona.] Matth. v. 45.

XIII. Coniunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, dignissima res est legum cura. Quam partem neglectui habitam à paganis haud mirum est, cum eorum, quos colerent, ° Deorum stupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & b concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, c postea Antinous; quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses, & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem philosophis in id laboratum videtur, d vt rei turpi honestum nomen imponeretur. Inter eosdem Græciæ philosophos præstantissimi e communione mulierum laudata, quid aliud quam ex ciuitate tota vnum fecerunt lupanar, f cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod coniugale? quanto æquius ne sanctissimum animal homo incerto semine nascatur, extinctis etiam parentum & liberorum inter se affectibus? Lex Hebræa omnem quidem spurcitiam inhibet, sed & g plures vni concedit vxores, h & marito dimittendæ ob quasuis causas, vxoris ius facit: quod & hodie vsurpant Mahumetistæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, vt & vxores ad tempus vtendas aliis darent i Lacones, & Cato. At perfectissima Christi lex ad ipsas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentauit mulieris cuiusquam pudicitiam, vel oculis libauit, k reum habet, inspectore cordis Deo iudice, concupiti, nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua sit & insolubilis, l merito talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubie est vtilius. Inter Paganos pauca gentes vna vxore contentæ fuerunt, vt Germani, & Romani. m Sequuntur & hoc Christiani; vt scilicet animus ab vxore in solidum marito datus, n æquali retributione pensetur, ° rectiusque procedat sub vna præside domesticum regimen; neu diuersæ matres discordiam liberis inferant.

Circa coniunctionem maris & fœminæ.

A N N O T A T A

° DEORVM *stupra & adulteria.*] Euripides Iones

----καὶ δὲ μοι

Φοῖβος, ἢ πάρος, παρδόνος βίᾳ χαμῶν,

Προσίδωσι παῖδας ἢ πικνύμενος λάτῃ,

M ij

Θήσκοντας αμελεί. μὴ σὺγ'. ἀλλ' ἐπὶ κρατῆς,
 Αρετὰς δῶκε. καὶ γὰρ ὅστις ὦν βροτῶν
 Κακὸς πεφύκει. Ζημιῶσιν οἱ θεοί.
 Πῶς οὐδ' δίκαιον, τοῖς νόμοις ὑμῶς βροτοῖς
 Γεάσαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
 Εἶδ' ἔπει, καὶ γὰρ ἔσκει, τὰς λόγῳ ἢ χηρῶσι,
 Δίκας βιαίῳι δώσας ἀνθρώποις γάμων,
 Σὺ δ' Ποσειδῶν, Ζεὺς δ' ὅς ἐσσι κρατῆ,
 Ναοὺς πίνοντες ἀδικίας καίνωσκετε.

---monendus, si tamen fas est mihi,

*Apollo, per vim virginum minuit decus,
 Quoſque ipſe ſeuit liberos, interfici
 Clam patitur. ah ne tu iſta: ſed quando imperas,
 Honeſta ſequere. Si quis eſt mortalium
 Qui ſcelera patrat, exigunt pœnam Dii:
 At nonne iniquum eſt, vos, ſuas leges quibus
 Gens debet hominum, iure nullo viuere?
 Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
 Hominibus æquo ſupra lueretis modo,
 Neptunus & tu, rexque ſupremi poli,
 Vacuaret omnes mûlta templorum domos.*

Vide hæc fuſe tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro iv. Nazianzenum i. contra Iulianum, Theodoretum ſermone 111.

^b CONCVBITVS *marium cum maribus.*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

^c POSTEA *Antinous.*] Meminit Iuſtinus Apologetico 11. Clementes Protreptico: Origenes libro contra Celſum tertio & octauo: Eufebius hiſtoriæ Eccleſiaſticæ iv. 8. Theodoretus octauo: & hiſtorici illorum temporum.

^d V T *rei turpi honeſtum nomen imponeretur.*] Ita ſanè cenſent non Lucianus tantum libello de amoribus, ſed & Gregorius Nazianzenus oratione 111. contra Iulianum, & ad eum Elias Cretenſis & Nonnus. Cyrillus contra Iulianum libro vi. & latè Theodoretus libro xiii. ad Græcos. Philonis, qui Platoni fauit plurimum, locum hîc omittere non poſſum è libro de vita contemplatrice. Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὄλον χερδὸν ἔστι πρὸς ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναῖξιν ἐπιμαίνονται, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιτελευτᾷται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὐταὶ νόμῳ φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρρεσιν ἡλικία μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴη πρὸς ἔρωτος καὶ ὑεανίᾳ Αφροδίτης κακομμεῖσθαι δοκῇ, χάριν ἀστυσμοῦ παρὲλκεῖται. *Platonicum autem conuiuium totum fere in amoribus conſumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros inſanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: ſed virorum*

in sexus eiusdem sola ætate dispares : nam si quid ibi de Venere & Amore cælesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur. Tertullianus de Anima Christianam sapientiam præferens Socraticæ : Nec noua inferens damonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.

^e COMMVNIONE mulierum laudata.] Platonem vide tum alibi, tum maximè de Republica iv.

^f CVM etiam inter muta animantia quadam sit fœdus aliquod coniugale.] Plinius lib. x. cap. 33. Ab his columbarum gesta spectantur maxime, simili ratione. Mores iidem, sed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: coniugij fidem non violant. De palumbium castitate coniugali vide Porphyrium de non esu animantium tertio.

^g PLVRES uni concedit uxores.] Apparet id Deut. xvii. 16. 17 xxi. 15. ii. Sam. xii. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chrysostomus i. ad Corinth. xi. Augustinus de doctrina Christiana libro iii. cap. 12. & veterum alij. Iosephus legis peritissimus Antiquitatum xvi. παῖσιον ἐν ταυτῇ πράξει μὴν σωστοῦν. Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.

^h ET marito dimittendæ ob quasuis causas uxoris ius facit..] Deut. xxiv. 1. 2. 3. 4. Leuit. xxi. 14.

ⁱ LACONES & Cato.] Vide Herodotum libro vi. Plutarchum Lycurgo & Catone Vitiensi.

^k REVM habet, inspectore cordis Deo iudice, concupiti, nec peracti criminis.] Matth. v. 28.

^l MERITO talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem.] Matth. v. 32. ix. 9.

^m SEQVNTVR & hoc Christiani.] Paulus Apostolus i. Corinth. vii. 4. Lactantius Institutionum vi. 23. Hieronymus aduersus Occanum.

ⁿ ÆQUALI retributione pensetur.] Bene enim Sallustius Iugurthino: Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quod animus multitudinem distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt. Ammianus de Persis lib. xxiii. Per libidines varias charitas dispersa torpescit, Claudianus bello Gildonico:

Connubia mille:

Non illis generis nexus, non pignora curæ,

Sed numero languet pietas.

^o RECTIVSQUE procedat sub una præside domesticum regimen, non diuersæ matres discordiam liberis inferant.] Vtrumque recte concepit & expressit Euripides Andromacha.

XIV. Ad vsum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, vt veniamus,

M iij

Circusum
bonorum
tempora-
lium.

furta videmus à gentibus paganis quibusdam,^a vt Ægyptiis &^b Spartiatis, permiffa: & quia priuatis non permiferunt, publice hoc ferme vnum agebant, vt Romani:^c quibus ad casus redeundum dicebat Romanus orator, si suū cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidē tale, sed^d fœnus tamen in extraneos permiffum, vt eorum ingenio se lex aliquatenus aptaret^e quæ propterea legem feruantibus inter cætera diuitias pollicebatur. At^f Christiana lex non modo, omne iniustitiæ genus, & in quosuis prohibet; ^g sed & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere: quia scilicet non sufficiat animus noster ad duo sedulo curanda, quæ singula hominem totum requirant, & sæpe in contraria consilia nos trahant: deinde vero & in quærendis, & in seruandis diuitiis, ^h sollicitudo seruitutem quandam, & cruciatum secum ferat, quæ ipsam voluptatem, quæ ex diuitiis speratur, corrumpant:ⁱ ea vero, quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur. Quod si quid tamen Deus vltra indulserit, non hoc in mare proijcere iubemur,^k vt Philosophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; sed supplere inde hominum aliorum inopiam,^l siue donando,^m siue dando mutuum id rogantibus,ⁿ vt decet eos, qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant: bene enim locatum beneficium^o thesaurum esse bonæ spei plenum; in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat. Cuius veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Christianorum primus, & cum vsque ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem subleuabant: non aliter, quam si orbis totus vna esset familia. Atque hic illa quoque cautio in Christi lege additur,^p ne qua repensationis, aut honoris spes beneficentiam defloret:^q cuius apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit. Ac ne quis, vt fieri solet, obtendat tenacitati suæ velum, quasi metuat, ne ipse olim senex, aut à calamitate aliqua deprehensus, suis rebus opus habeat,^r promittit lex curam specialem pro his qui illa præcepta seruauerint, & quo magis confidant, in mentem illis reuocat^s conspicuam Dei prouidentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribusque: rem vero fore indignam, si Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini non credamus vltra, quam dum pignori incumbimus.

A N N O T A T A.

^a Vt Ægyptiis.] Diodorus Siculus historiarum libro I.

^b Et Spartiatis.] Plutarchus Licurgo.

^c QVIBVS ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent.] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in epitome cap. 1.

^d FOENVS tamen in extraneos permissum.] Deut. xxiii. 19.

^e QVÆ propterea legem servantibus inter cetera diuitias pollicebatur.] Leuit. xxvi. 5. Deut. xxviii. 4. 5. 6. 7. 8. 11. 12.

^f CHRISTIANA Lex non modo omne iniustitia genus & in quous probibet.] Matth. vii. 12. Ephes. v. 3.

^g SED & vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere.] Matth. vi. 24. & sequentibus. xiii. 22. Luc. viii. 14. i. Tim. vi. 9.

^h SOLLICITVDO seruitutem quandam & cruciatum secum ferat.] Matth. vi. 34. Philip. iv. 6.

ⁱ EA verò quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur.] i. Tim. vi. 7. 8.

^k VT Philosophi quidam imprudenter fecerunt.] Habet hoc de Aristippo Laërtius & Suidas, de Cratete Philostratus.

^l SIVE donando.] Matth. v. 42.

^m SIVE dando mutuum id rogantibus.] Matth. ibidem. Luc. vi. 35.

ⁿ VT decet eos qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores & dispensatores credant,] i. Tim. vi. 17. 18.

^o THESAVRVM esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat.] Matth. vi. 20.

^p CVM vsque ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, quæ Palestinarum egestatem subleuarent.] Rom. xv. 25. 26. & sequentibus. i. Cor. ix. 1. 2. 3. 4. Philip. iv. 18.

^q NE qua repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret.] Matth. vi. 1. 2. Luc. xiv. 12.

^r CVIVS apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit.] Matthæus dicto iam loco.

^s PROMITTIT lex curam specialem pro his qui illa præcepta seruauerint.] Matth. vi. 32. Luc. xii. 7. xx. 1. 18.

^t CONSPICVAM Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis floribusque.] Matth. vi. 26. 28.

XV. Perjuriū vetant leges aliæ: hæc vero etiam iureiurando extra necessitatem omnino vult abstineri, & ita coli veracitatem in quous sermone, ut iusiurandum à nobis ne exigatur quidem. Circa iusiurandum.

A N N O T A T A.

Hæc verò etiam iureiurando extra necessitatem omnino vult abstineri.] Matth. v. 33. 34. 35. 36. 37. Iac. v. 12.

^b V T *iurandum à nobis ne exigatur quidem.*] Matth. dicto iam loco.

*Circa facta
alia.*

XVI. Ac plane nihil egregium reperiri potest, aut in Græcorum philosophicis scriptis, aut in sententiis Hebræorum, aliarumue gentium, quod non hic contineatur, & quidem ut sancitum diuina auctoritate: puta ^a de modestia, ^b temperantia, de ^c bonitate, ^d de morum honestate, ^e de prudentia, ^f de officio magistratuum & subditorum, ^g parentum & liberorum, ^h dominorum & seruorum, ⁱ item coniugum inter se, maxime vero de vitandis vitiis, quæ specie quadam honesti plurimis Græcis Romanisque imposuerunt, ^k cupiditatibus scilicet honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum solida breuitate admirabilis, ^l ut Deum amemus supra omnia, proximum vero iuxta nos ipsos, ^m id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri. Opponat forte aliquis contra dogmatum Christi excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Christianos discrepantiam, unde orta sit & sectarum multitudo.

ANNOTATA.

^a DE *modestia.*] I. Petr. III. 3.

^b TEMPERANTIA.] Tit. II. 12. I. Tim. II. 9.

^c BONITATE] II. Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. III. 12. I. Cor. XI. 4.

^d DE *morum honestate.*] Philipp. IV. 8. I. Timoth. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

^e DE *prudentia.*] Matth. X. 16. Ephes. I. 8.

^f DE *officio magistratuum & subditorum.*] I. Tim. II. 2. Rom. XII. I. Petri II. 13. 17.

^g PARENTVM & *liberorum.*] Coloss. III. 20. 21. Ephes. VI. 1. 2. 3. 4.

^h DOMINORVM & *seruorum.*] Ephes. VI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Coloss. III. 22. 23. 24. 25.

ⁱ ITEM *coniugum inter se.*] Eph. V. 22. 23. 24. 25. 28. 33. Coloss. III. 18. 19. I. Tim. II. 12.

^k CVPIDITATIBVS *scilicet honorum & gloria.*] Matth. XVII. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVII. 14. Ioh. V. 44. Eph. IV. 2. Coloss. III. 18. II. 23. I. Ioh. II. 16. Philip. II. 3. I. Thessal. II. 6. I. Petr. I. 24. V. 5.

^l V T *Deum amemus supra omnia, proximum vero iuxta nos ipsos.*] Matth. IX. 18. XXI. 37. 39. Luc. X. 27. Rom. XII. 9. 10. 11. Gal. V. 14. Iac. II. 8.

^m ID EST *ut alteri faciamus quod nobis velimus fieri.*] Matth. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latine vitam eius Imperatoris scripsit.

XVII.

XVII. Sed parata responsio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenij, partim quod studiis iudicium impeditur: sed solent istæ opinionum varietates consistere intra certos terminos, de quibus conuenit, & vnde ad ambigua argumentum petitur: sicut in Mathematicis, an quadrari circulus possit disputatur, non item an, si æqualibus æqualia demantur, quæ remanent sint æqualia; idemque in Physicis, Medicina, & aliis artibus, videre est. Sic & discrepantia illa opinionum inter Christianos impedire nequit, quominus de præcipuis, id est de præceptis illis, ex quibus Christianam religionem maxime commendauimus, satis constet: eorumque certitudo hoc ipso emicat, quod qui odiis inter se inflammati quærent dissidendi materiam, eo progredi non ausint, vt hæc negent à Christo imperata, ne illi quidem ipsi, qui vitam suam ad eam normam nolunt componere. Quod si quis etiam his velit contradicere, par habendus sit Philosophis, qui niuem albam negarunt. Nam vt hi sensu refelluntur, ita illi consensu omnium gentium Christianarum, & librorum, quos scripserunt Christianæ religionis primi, ac primis proximi, & deinceps secuti doctores, etiam illi, qui suam in Christum fidem morte testati sunt. Nam quod hi omnes vt Christi dogma agnoscunt, id omnino pro tali habendum est ab æquo rerum iudice: sicut Platoni, Xenophonti, aliisque Socraticis credimus de dogmatibus Socratis, Stoicorum scholæ de his, quæ Zeno tradidit.

*Soluitur
obiectio
sumta ex
controuer-
siis, quæ
sunt inter
Christia-
nos.*

XVIII. Tertium, quo Christianam religionem omnibus aliis, quæ sunt, aut fingi possunt, præstare diximus, est ipse modus, quo tradita fuit ac propagata, qua in parte prima est inspectio de ipso dogmatis auctore. Græcæ sapientiæ auctores nihil ferme certi se adferre ipsi fatebantur: quippe^a veritatem velut in puteo demersam, &^b mentem nostram non minus caligare ad diuina, quam oculi noctuæ ad lumen solis. Ipsorum præterea^c nemo non aliquo vitio oblitus, ^d alij Regum adulescentes, ^e alij scortorum amoribus addicti, ^f alij caninæ impudentiæ. Inuidiæ vero omnium inter se magnum argumentum, ^g rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus, frigoris verò in Dei cultu, quod & qui Deum vnum crediderunt, tamen illo seposito, aliis, & quidem, quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, ^h religionis normam statuentes id, quod receptum esset publice. De præmio quoque pietatis nihil assueverant certi, ⁱ quod vel ex vltima illa Socratis morituri disputatione appareret. Mahumetes, latè sparsæ religionis auctor, ^k proiecitus ad libidinem per omnem vitam ne à suis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua constare possit, quod ipse promisit præ-

*Probat^r
amplius
præstantia
Christiana
religionis,
ex præstan-
tia ipsius
magistri.*

mium, in epulis & Venere positum, id vere existimatum, cum ipse in corpus vitam rediisse ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ situm sit. At Hebrææ legis conditor Moyses, vireximus, non tamen ab omni culpa liberatur, ¹ cum & legationem ad regem Ægyptium à Deo sibi mandatam multo cum renisur vix suscepit, ² & ad pollicitum Dei de aqua ex rupe excitanda diffidentia non nihil ostenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem suis promisit, præmiorum vix quicquam ipse consecutus est, desertis in locis ³ iactatus perpetuis seditionibus, ⁴ neque ingressus in terram illam felicem. At Christus ⁵ peccati omnis expers à suis describitur ⁶ nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum verò ⁷ quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse. Quæ enim sibi à Deo mandata erant implevit fideliter, ⁸ in vita omni simplicissimus, ⁹ iniuriarum ac cruciatuum patientissimus, quod in ipso crucis supplicio ostendit, amantissimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, ¹⁰ ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit præmium, eius ipse compos factus excellentissimo modo & perhibetur, & certa fide comprobatur. In vitam enim redditum ¹¹ viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: ¹² in cælum euectus est spectantibus duodecim: ibi potestatem, quæ suprema est, consecutus ostenditur eo, quod suos sectatores, & ¹³ linguarum, quas non didicerant, loquelâ, ¹⁴ & aliis mirificis virtutibus donavit, ¹⁵ ita ut facturum se discendens promiserat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia eius ad retribuendum nobis id, quod pollicitus est, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere supra cæteras; quod eius magister, quæ iussit ipse, præstitit; quod promisit, ipse est consecutus. Videamus iam etiam effectus allati ab ipso dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut si Deo vlla est cura rerum humanarum, non possit hoc dogma non diuinum credi. Conueniebat diuinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum esset, pateret quam latissime. Id autem contigit religioni Christianæ, quam ipsi videmus per Europam omnem, ¹⁶ ne Septentrionis quidem recessibus exclusis, doceri: ¹⁷ nec minus per Asiam omnem, ¹⁸ etiam eius insulas in Oceano: ¹⁹ per Ægyptum quoque, ²⁰ per Æthiopiam, ²¹ & alias aliquot Africæ partes: ²² postremo & per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed & olim factum, ostendunt omnium temporum historiarum, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conseruata de itineribus ac miraculis Thomæ, ²³ Andreæ, aliorumque Apostolorum. Iam suis temporibus quam late Christi nomen celebraretur apud Britan-

Ex admirabili propagatione istius religionis.

nos, Germanos, aliasque ultimas gentes,^{mm} notant Clemens,ⁿⁿ Tertullianus,^{oo} & alij. Quæ est religio, quæ cum tam lata possessione possit contendere? nam si paganismum dixeris, nomen vnum dixeris, non religionem vnam. Nam nec idem adorabant: alij enim astra, alij elementa, alij pecudes, alij res non subsistentes, nec eadem ex lege, nec villo communi magistro. Iudæi sparsi quidem, sed gens vna, nec post Christum eorum religio vlla accepit notabilia incrementa: imo lex ipsorum magis per Christianos, quam per ipsos innouit. Mahumetismus satis multas terras insidet, sed non solus. Nam per easdem terras colitur & Christiana religio, aliquibus in locis numero maiore: cum contra Mahumetistæ non reperiantur in partibus plerisque, vbi sunt Christiani. Sequitur & hoc videamus, quibus instrumentis progressus fecerit Christiana religio, vt hæc quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse, vt regum, & potentum exempla facile sequantur: eoque magis si lex etiam & coactio adsit. Hinc paganicarum religionum, hinc Mahumetica incrementa. At qui Christianam religionem primi docuerunt, non modo sine imperio omni fuerunt, sed & fortunæ humilis, piscatores, textores, & si quid his simile. Et horum tamen operâ dogmata illud intra annos triginta, aut circiter,^{pp} non tantum per omnes Romani imperij partes, sed ad Parthos quoque, & Indos peruenit. Nec tantum ipso initio, sed per tria ferme sæcula, priuatorum opera, sine minis vllis, sine vllis inuitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota est hæc religio,^{qq} ita vt antequam Constantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope maior esset. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis simul artibus reddebant se commendabiles, vt geometriæ studio Platonicæ, Peripatetici animantium ac plantarum historia, Stoicæ dialectica subtilitate, numerorum & concentuum cognitione Pythagorici: multis adfuit & admirabilis quedam facundia, vt Platoni, Xenophonæ, Theophrasto. At primis Christianismi doctoribus ars talis nulla,^{rr} sermo simplicissimus & sine illecebris, sola præcepta, promissa, minas nuda oratione proferens: quæ cum per se non habeant efficaciam parem tantis progressibus, omnino necesse est statuamus, aut miracula adfuisse, aut arcanam Dei actionem adspirantem negotio, aut vtrumque.

Consideranda infirmitate ac simplicitate eorum quæ eam primis temporibus docuerunt.

ANNOTATA

VERITATEM velut in puteo demersam.] Democriti estis. Solus

ἀλθίεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

^b MENTEM nostram non minùs caligare ad divina, quàm oculos noctua ad lumen Solis.] Aristoteles Metaphysicorum II. cap. I. νοῦς γὰρ καὶ τὰ ἥλιον νυκτείδων ὁμοίᾳ πρὸς τὸ φῶς ἔχει τὸ μὴ ἴμεν, ὥστε καὶ τὰς ἀμυτιὰς ψυχῆς ὁ τοῦ πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερότατα πέμπει. Sicut enim vespertilionum oculi ad lumen dei se habent, ita et animi nostri mens ad ea quæ omnium sunt clarissima.

^c NEMO non aliqua vitio obfitus.] Maximo consensu omnium laudatur Socrates. At eius summam iracundiam quæ in dictis & factis se ostenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus sexticiaduersus Iulianum.

^d ALII Regum adulatores.] Plato, Aristippus.

^e ALII scortorum amoribus addicti.] Marium Zeno Stoicæ sectæ princeps. Feminarum prope omnes, Plato, Aristoteles, Epicurus, Aristippus. Athenæus libro III. & XII. Laërtius, Lactantius testes. Theognis ipse de se multis in locis.

^f ALII canina impudentia.] Dicti inde Cynici.

^g RIXÆ de verbis aut nullius momenti resbus.] Bene id notatum Timoni Phliasio:

Ἑλέλιαι ἀνθρώποι, καὶ ἐλέγχμα, καὶ ῥέμα δὴ,

ἔβωλον ἐν τῷ ἱερῷ καὶ λιχομάχοι πομπὰς

ἀνθρώπων, καὶ τῶν οἰκτιρῶν ἐμῶν ἀσπίδων.

Adulatores miseri, probra pessima, nil nisi ventres,

Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lævi,

O homines, tumulis inflati fastibus vitæ.

Item:

Φοῦτᾱ ὃ βροτογενὲς ἔσθᾱ καὶ κατακλίᾱ,

Νόστις ἐνδοκροῖο κροτήριον καὶ ἑλιδες,

Ἡ δὲ ἀλεὶ ἀπὸ πάντων κυλιδάτω ἀνταρῶν ἱμάτων.

Est bestius strepsus corporis, et in alpidæ bellæ.

Aspera hic quædam promittunt inanæ clamantis,

Incessu in cades odij sapor atque ministra,

Quæ circa hunc illius circumque volata, supercumbunt.

Adulatores capite inturris, strepitumque ministras illas.

Item:

Τίς δ' ἂν τοῦ δὲ ὅλῳ ἔλῳ ἐμῶν καὶ ῥέματι.

Ἡχοὺς σπυρίδρους ὄχλος· ἔγδ' οἰσὶν χαλῶδες,

Νοῦσον ἐπ' ἀίεας ὄρεσι λαλλῶ· ἀλίκοντο ὃ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugna inflammavit amore?

Ad strepitum accurrens plebi atque exosilentes:

Vnde loquax morbus multa cum peste cucurrit.

Inuenies hæc apud Clementem Strom. VI. apud Eusebium in fine

præparationis, & apud Theodoretum Sermone II.

^h RELIGIONIS normam statuentes id quod receptum esset publicè.] Xenophon memorabiliū v. oraculum recitat, quo iubentur dii coli ex lege cuiusque ciuitatis. Repete hinc Seneca verba, quæ ex Augustino supra citauimus: post quæ sic Augustinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, vt Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui est apud Eusebium Præparat. lib. iv. cap. 8. periculo non caret vera de rebus diuinis apud vulgus differere. Eius autem periculi metum Græca & Latina & barbara philosophia pluris fecit, quàm veri sinceram professionem: quod vel vnum sufficit, ne quis tales sibi per omnia sequendos putet. Notat hoc in Platone Iustinus martyr parznesi ad Græcos.

ⁱ QVOD vel ex ultima illa Socratis morituræ disputatione appareat.] Vide quæ attulimus supra.

^k PROIECTVS ad libidinem per omnem vitam ne à suis quidem negatur.] Vide quæ dicuntur libro v.

^l CVM eo legationem ad Regem Ægyptium à Deo sibi mandatam mulso cum renisu vix suscepit.] Exodi xv. 2. 10. 13. 14.

^m ET ad pollicitum Dei de aqua ex rupe excitanda diffidentia non nihil ostenderit.] Num. xx. 11.

ⁿ LACTATVS perpetuis seditionibus.] Exodi xxii. Num. xi. xii. xiv. xvi. xx. xxv.

^o NEQVE ingressus in terram illam felicem.] Num. xxi. 12. Deut. xxxiv. 4.

^p PECCATI omnis expertus à suis describitur.] Ioh. viii. 46. xxi. 11. Cor. v. 21. 1. Petri ii. 22. Hebr. iv. 15. Pietatem eius etiam oraculo apud Gentes auctoritatem habente laudatam ostendemus ad lib. i.

^q NEC ab alijs ullius commissi allatis testimonijs arguitur.] Notatum id Origeni libro ii. contra Celsum.

^r QVILIQVID præscripsit alijs, id præstitit ipse.] Bene Lactantius sine Institutionum: Nec monstrauit tantum, sed etiam præcessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.

^s IN vita omni simplicissimus.] 1. Petri ii. 22.

^t IN cruciatu patientissimus.] Matth. xxvi. 50. Ioh. viii. 23. Act. viii. 32.

^u Iam ut pro qjs etiam Dæm deprecatur.] Luc. xxi. 34.

^v VIDERUNT multi, audierunt, palparunt etiam.] Ioh. xx. 27. 28. 29. Ioh. i. epist. i. 1. Matth. xxvi. 11. Marci xvi. Luc. xxi. 1. Cor. xv. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

^w IN calum euectus est spectantibus duodecim.] Marc. xvi. 19. Luc. N. ii.

XXIV. 51. 52. Actor. 1. 9. 10. 11. Adde Actor. VII. 55. IX. 3. 4. 5. XXII. 6. I. Cor. XV. 8.

² LINGVARVM quas non didicerant loquela.] Act. 11. 3. 4. x. 46. XIX. 6. I. Cor. XII. 10. 28. 30. XIII. 1. 8. XIV. 2. 4. 5. 6. 9. 13. 14. 18. 19. 22. 23. 26. 27. 39.

^{2a} ET aliis mirificis virtutibus donauit.] Act. III. V. VIII. IX. X. XI. XIII. XIV. XVI. XIX. XX. XXI. XXVII. Rom. XV. 19. II. Cor. XII. 12. Heb. 11. 4. Ostendunt huius rei veritatem & Iustinus cum Tryphone disputans, & Irenæus libro 11. Tertullianus Apologetico: Origenes aduersus Celsum VII. Lactantius & alij

^b ITA ut discedens facturum se promiserat.] Ioh. XIV. 12. XV. 11. 28. Marci XVI. 17.

^c NE Septentrionis quidem recessibus exclusis.] Vide Adamum Bremensem & Helmoldum, & qui de Islandia scripserunt.

^d NEC minus per Asiam omnem.] Vide Acta Conciliorum vniuersalium.

^e ETIAM eius insulas in Oceano.] Vide Osorium in Lusitanicis.

^f PER Ægyptum quoque.] Apparet ex Actis Conciliorum Vniuersalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio VI. 34. ex liturgia Coptitarum.

^g PER Æthiopiam.] Vide Franciscum Aluarezium.

^h ET alias aliquot Africa partes.] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, & Conciliorum per Africam acta, præcipue cõcilij quod Cypriani operibus subtextitur.

ⁱ POSTREMO & per Americam.] Vide Acoftam & alios de rebus Americanis.

^k DE uincibus ac miraculis Thomæ.] Vide Abdiam libro IX. Fufebium historiae Ecclesiasticae lib. I. in fine, & libro VI. capite primo, & initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Osorium & Linschotium de rebus Indiae Orientalis, & Freitam de imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulchrum eius Apostoli in terra Coromandel etiam hunc monstratur.

^l ANDRÆ.] Eusebius dicto libro VII. initio, & Origenes ad Genesim.

^m NOTANT Clemens.] Christum is diei omnibus notum gentibus. Strom. V.

ⁿ TERTULLIANVS.] Aduersus Iudæos 1. In quem christi alium vniuersa gentes crediderunt, nisi in Christum, qui iam uenit? ceterum & aliae gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Thrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Asiam & Pamphylia: immo et Ægyptum, & regionem Africae quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hierusalem Iudæi

¶ cetera gentes : ut iam Getulorum varietates ¶ Maurorum multi fines ; Hispanorum omnes termini , & Galliarum diuersa nationes , & Britannorum inaccessa Romanis loca , Christo verò subdita : ¶ Sarmatarum ¶ Dacorum : & Germanorum & Scytharum , & abditarum multarum gentium , & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum ; & qua enumerare minus possumus , in quibus omnibus locis Christi nomen , qui iam venit , regnat . Mox ostendit quanto latius Christi regnum suis temporibus , id est , sine sæculi secundi , patuerit quàm olim Nabuchodonosoris , & Alexandri aut Romanorum . Christi autem regnum ubique porrigitur , ubique creditur ab omnibus gentibus supra enumeratis (numerauerat autem Babylonicos , Parthos , Indiam , Æthiopiam , Asiam , Germaniam , Britanniam , Mauros , Getulos , Romanos) colitur , ubique regnat , ubique adoratur , omnibus ubique tribuitur equaliter .

° E t alij.] Irenæus Tertulliano vetustior lib. i. cap. 3. Nam et si in Mundo loquela dissimiles sunt, virtus traditionis una & eadem est. Et neque hæc quæ in Germania sunt fundata Ecclesia, aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæc quæ in Iberis sunt, neque hæc quæ in Celtis, neque hæc quæ in Oriente, neque hæc quæ in Ægypto, neque hæc quæ in Lybia, neque hæc quæ in medio mundi sunt constituta: sed sicut Sol creatura Dei in uniuerso mundo annas & idem est, sic & lumen, prædicatio veritatis ubique lucet, & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Origenes Homilia ad Ezechielem iv. Confitentur & miserabiles Iudæi hac de Christi præsentia prædicari: sed stultè ignorant personam, cum videant impleta quæ dicta sunt. Quando enim terra Britannia ante aduentum Christi in vnius Dei consensu religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis? Arnobius libro ii. Virtutes sub oculis posita, & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palato, vel ab eius præconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit appetitionum flammæ, & ad vnius crudelitatis assensum mente una concurrere gentes, & populos fecit, & moribus dissimillimas nationes. Enumerati enim possunt atque in usum computationis venire ea quæ in India gesta sunt apud Seras, Persas, & Medos: in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas Parthos, Phrygas: in Achia, Macedonia, Epiro: in insulis & provincijs omnibus quas Sol Oriens atque Occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romanam. Athanasius in epistola Synodica quæ apud Theodoretum est libro iv. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Mysiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardinia, Cypti, Cretæ, Pamphylia, Lyciæ, Iausiæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodorus aduersus Græcos sermone viii. de Apostolis sic loquitur: Ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν τὰς αὐτὰς ἀποστολὰς ἐκαστοὶ, καὶ μὴ τὸ πᾶν ὅλον· οὗτοι δὲ παρ' ἐκεί-
νου ἐστάσαντες, καὶ ἄλλοι μὲν Ρωμαίοις, ἄλλοι δὲ Λατίνοι, ἂ καὶ τοῖς διελθόντι ἐπι-
δήσας πρὸς ἐκείνον ἐξεδήμιονται ὑφ' εὐαγγελίου βασιλεῦς, ἀπαγαγόντων ἐκείνων χεῖρας.

CMSA2 11

λαύουσιν, ἢ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοι γὰρ τὸν τύπον ἀγαπῶσι ζυγόν, ἔκ τούτων ἰσχύ-
νεται, ἀλλὰ ἔκ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυεσμάται, καὶ Ἰνδοί,
καὶ Αἰθιοπῆς, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέμματα. *Olim
enim mortale corpus induiti, nunc hos, nunc illos accedebant, modò Romanis
loquentes, modò Hispanis aut Gallis: at postquam ad eum inierunt à quo missi
fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, & qui
Romana amant imperia, & ab ipsis reguntur; sed & Persæ, & Scythæ, &
Massagetae, & Sauromatae, & Indi, & Æthiopes, & ut summatim rem elo-
quar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem lib. ix. conuersis genti-
bus annumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios,
Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis annume-
rat Indos, Persas, Gothos, Ægyptios, Bessos, & pellitos populos:
in epistola ad Lætam Indos, Persas, Æthiopas, Armenios, Hunnos,
Scythas, Getas: in Orthodoxi & Luceferiani Dialogo Britannos, Gal-
los, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas.
Chrysostomus Homilia vi. ad priorem ad Corinthios: πῶς δ' αὖ τὰ
γραφεῖντα καὶ εἰς τὴν βαρβαρίαν καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς ἅντ' αὐτὰ τὰ ὠκεανῶ τὰ
πέρατα ἀφίκατο, οὐκ ὄντων ἢ λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo uerò quæ ab iis scri-
pta sunt ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipsos denique fines Oceani
peruenissent, nisi auctores illi fide digni fuissent?* Idem posteriore Homi-
lia in Pentecosten: Ἐρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἰδὶ γλωσσῶν, ἐκαστῶ μερίζον
τῆς καὶ τὴν οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, κα-
τά τῃς ἡλικίας πνι, γνωρίζον ἐκαστῶ τῆς ἐμπροσθέντος ἀρχῆς τὴν καὶ διδασκαλίαν τὴν
δεῖν. *Venit Spiritus sanctus in linguarum specie, diuidens unicuique orbis re-
giones quas instituerent, & per concessum linguæ donum uelut codicillis qui-
busdam. definiens terminos mandati ipsis magistralis imperij.* Idem oratione
egregia, Christum esse Deum. *Βεβῶμεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψίχου ὁσούτιν
ἐν βεῶχεϊ καιρῷ ἐμελεῖται οἰκουμένην καὶ γλῶσσαι καὶ διαλέκται, καὶ ὅτι τοῖς καλεῖν
πράγμασιν ἔτω καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου σωηθῆναι προκαταλημμένους ἀνθρώπους,
μᾶλλον ἢ ὑπὸ τοσούτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως ἴχνα τοσούτων πλάττει τὸ ἅγιον
ἀνθρώπων γένος ἐλδοθεῖσσι, ἔχ' Ῥωμαῖους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας καὶ ἀπλῶς τὰ
ἅλα βαρβαρίαν γένος. Non est meri hominis, tantum orbis breui spatia peragra-
re, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine
occupatos, imò à tanta malitia possessos: Et tamen ab his malis liberare hu-
manum ualuit genus, non Romanos tantum, sed & Persas, & omnes bar-
barorum gentes. Vide & quæ sequuntur lectu dignissima.*

PP NON tantum per omnes imperij Romani fines.] Rom. xv. 19.

99 ITA ut antequam (Constantinus Christianismum proficeretur, hæc pars
Romani orbis prope maior esset.] Iam suo xuo Tertullianus dixerat 11.
Apologetico. Hesterni sumus & uestra omnia impleuimus, urbes, insulas,
castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, se-
natum, forum. Sola uobis relinquitur templa.

11 SERMO

¶ *Sermo simplicissimus.* Prudenter id notatum Chrysostomo 1° ad Cor. I. 17. & Theodoro post recitata iam verba.

XXII. Cui considerationi & hæc addenda est, quod qui Christianismum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui pagana sacra, & Mahumetis legem primi susceperunt, multoque minus antecedente quadam institutione preparatum, sicut Hebræi circumcisione & vnius Dei cognitione ad legem Moysi acceptandam idonei erant redditi; sed contra impletum opinionibus & consuetudine, quæ velut altera natura est, repugnante cum istis novis institutis, educati scilicet, legumque & parentum auctoritate confirmati in sacris paganis, aut Iudaicis ritibus. Huic obstaculo accedebat non minus alterum; gravissima scilicet mala, quæ Christianismum suscipientibus eam ob causam ferenda aut metuenda constabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; sequitur, ut, quæ eorum malorum causas sunt, non nisi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Christiani; acceperunt mulctæ, & bonorum publicationes, & exilia: sed levia hæc: damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: supplicia vero ad mortem tam frequentia, ut testentur illorum temporum scriptores, nulla fame, nulla pestilentia, nullo bello plus hominum vno tempore absumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, sed viui comburia, cruces, atque id genus poenæ, quæ sine maximo horrore legi aut cogitari non possunt: atque hæc sævitia, quæ non longis interpositis spiramentis, & his ipsis non ubique, ad Constantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra sanguis eorum semen esse diceretur: ita recis plures succrescebant. Comparemus hic quoque cum Christianismo religiones alias. Græci, paganique cæteri, soliti suæ in maius attollere, paucos numerant, qui dogmatis causa mortem tolerauerint, Gymnosopistas aliquos, Socratem, haud multo plures: sed his viris notissimis quin aliqua inesse potuerit fama ad posteritatem transmittendæ cupiditas, vix est ut negetur. At inter Christianos mortem ob suum dogma perpeffos fuisse homines de plebe plurimi, vix vicinis suis cogniti, mulieres, virgines, adolescentes, quibus nec appetitus iterat, nec spes probabilis duraturi nominis, sicut & pauci sunt, quorum nomina in Martyrologiis exstant
 * præ numero eorum, qui eam ob causam supplicium tolera-

Et maximis impedimentis qua homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profuenda detererent.

○

runt : & tantum in cumulum recensentur. Accedit, quod leui aliqua simulatione, puta thuris iactu in aram, plerique se liberare à tali pœna potuerunt ; quod de illis dici non potest, qui qualemcumque sensum in corde premerent, certe in factis conspicuis ad vulgi mores se aptauerant : ita vt prope ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quam Iudæis, & Christianis : ac ne Iudæis quidem post Christi tempora : antea vero paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in vna aliqua prouincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam vnquam Iudæi, quorum omnis patientia eius generis ferme ad Manassis & Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana religio hac quoque in parte tam in immensum cæteras excellat, merito aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine omnis generis sexusque hominum tot locis ac sæculis distinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ constantiæ fuisse causam, quæ alia cogitari non potest, quam lux veritatis, & Dei Spiritus. Si quis allatis hætenus argumentis pro Christiana religione satis sibi factum non putet, sed magis vrgentia desideret, scire debet, ^c pro rerum diuersitate, diuersa quoque esse probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia vbi facti est quæstio, in quo genere sane standum est nulla suspitione laborantibus testimoniis : quod ni admittitur, non modo omnis historiæ vsus perit, medicinæ quoque pars magna ; sed & omnis, quæ inter parentes liberosque est, pietas ^d vt quos haud aliter noscamus. Voluit autem Deus id, quod credi à nobis vellet, sic vt illud ipsum credere tanquam obedientiam à nobis, acceptaret, non ita euidenter patere, vt quæ sensu, aut demonstratione percipiuntur ; sed quantum satis esset ad fidem faciendam, remque persuadendam homini non pertinaci, vt ita sermo Euangelij tanquam lapis esset Lydius, ad quem ingenia sanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eosdemque sapientes in assensum traxerint, hoc ipso liquet apud cæteros incredulitatis causam non in probationis penuria esse positam, sed in eo, ^c quod nolint verum videri id, quod adfectibus suis aduersatur ; quod scilicet durum illis sit honores & alia commoda parui ducere, quod faciendum sit, si ea recipiant, quæ de Christo narrantur, ac propterea etiam Christi præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipso detegitur, quod multas alias narrationes historicorum pro veris habeant ; quas tamen veras esse sola auctoritate constet, non

*Respondetur his qui
plura &
validiora
argumenta
requirunt.*

etiam manentibus in hunc diem vestigiis: qualia habet Christi historia, partim confessione Indæorum, qui nunc supersunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Christianorum cœtibus; quorum omnino causam aliquam existisse oportuit. Cumque illa religionis Christianæ tam diuturna continuatio, & tam latè diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit: sequitur, ut tribuenda sit miraculis, aut si quis miraculis neget id factum, hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, maius habendum est omni miraculo.

ANNOTATA.

^a VIVICOMBURIA, cruces, atque id genus pœnæ.] Domitius Ulpianus nobilis Iurisperitus libros septem scripsit, quibus pœnis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro quinto capite 11.

^b PRÆ numero eorum qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recensentur.] Ut Massa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano xxiv. Augusti: Plurimi in Africa sub Severo: sub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia, & Mesopotamia: in Phrygia, in Ponto sub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaide, Tyro, Treueris sub Diocletiano: in Perside sub Cabadâ, Sapore: quorum sine nominibus mentio in Martyrologio.

^c PRO rerum diuersitate diuersa quoque esse probandi genera.] Aristoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. I. λέγοιτο δὲ ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐστὶ καὶ τὸ ὑποκαταμένειν ὕλῃ διασπασθῆναι. τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ' ὁμοίως ἐστὶ ἀπαντα τοῖς λόγοις ἐπιζητησίον. Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quaerenda est. Metaphysicorum I. parte posteriore capite ultimo. τὸ δὲ ἀκριβοδότην τὸ μαθηματικὸν οὐκ ἐστὶ ἀπαντα ἀπαντησίον. Certitudo mathematica non in omnibus rebus quaerenda est. Chalcidius ad Timæum ex Platonis sententia: Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, sed magnorum & prope diuinorum virorum sit assertio.

^d UT quos aliter haud noscamus.] Homerus:

Οὐ γὰρ πῶς τις εἶδ' ἄνθρωπος αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo sibi conscius ipse est.

Exactissimo scilicet sciendi genere.

^c QVOD nolint verum videri id quod affectibus suis aduersatur.] Tractat hoc pulchrè Chrysostomus 1. Cor. cap. 111. in principio. Idem ad Demetrium : Τὸ ἀπιστεῖν τοῖς ἐπιταγαῖς ἐκ τῆς ἀρεῆς. τὴν ἐκπαίδευσιν ἐκλιθεὶς ὅψις ἐπιταγῶν ζήτει. Quod praeceptis non creditur, ex inertia adimplenda quae praecepta sunt venit.

^e Hoc ipsum quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, minus habendum est omni miraculo.] Tractat hoc argumentum Chrysostomus 1. ad Cor. cap. 1. in fine: & Augustinus de Ciuitate Dei libro xxii. cap. 5.

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIVS.

I. VI iam his, quæ allata sunt, argumentis, aut *Pro aucto-
ritate li-
brorum no-
ni fuderis.* si qua præter hæc sunt alia, persuasus, eam quam Christiani profitentur, religionem veram optimamque crediderit, ut partes eius omnes ediscat mittendus est ad libros antiquissimos eam religionem continentes, quos novi Testamenti aut Fœderis potius libros dicimus.

Inique enim faciat, si quis neget illis libris eam religionem contineri, sicut Christiani omnes affirmant, cum omni sectæ, siue bonæ, siue malæ, æquum sit credi in eo, quod asserunt, hoc, aut illo libro, sua dogmata contineri; sicut Mahumetistis credimus Mahumetis religionem contineri Alcorano. Quare cum supra iam probata sit veritas religionis Christianæ; simulque constet eam ipsam his libris contineri, satis vel hoc solo adstruitur illis libris sua auctoritas. Si quis tamen eam magis speciatim sibi monstrari postulet, primum illam ponemus usitatam apud æquos omnes iudices regulam, ut qui impugnare velit scriptum aliquod multa per sæcula receptum, ei incumbat onus adferendi argumenta fidem scripto derogantia: quod si id facere nequeat, defendendum librum velut in possessione suæ auctoritatis.

O. iij

A N N O T A T A.

^a *Ei incumbat onus adferendi argumenta scripto fidem derogantia.*] Baldus in rubrica de Fide instrumentorum. Vide & Gailium lib. 11. obs. cXLIX. num. 6. & 7. & quos ibi profert.

Libros qui nomina præscripta habent eorum esse, quorum nomen præferunt.

II. Dicimus ergo, scripta, de quibus dubitatum inter Christianos non est, quæque certum nomen præferunt, eius esse scriptoris cuius titulo insigniuntur: quia scilicet primi illi, puta Iustinus, Irenæus, Clemens, ac deinceps alij sub his ipsis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod ^a Tertullianus aliquot librorum ipsa archetypa suo adhuc tempore ait existisse: quodque omnes Ecclesiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus vlli communes habiti essent, receperunt: neque aut Pagani, aut Iudæi vnquam controuersiam mouerunt, quasi non eorum essent opera, quorum dicebantur: ^b Iulianus verò apertè etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea, quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri, aut Virgilij esse, quæ eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio prope omnium, quotquot per orbem sunt gentium?

De libris olim dubitatis sublatam dubitationem.

III. Sunt sane in eo, quo nunc vtimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti, vt Petri altera, ea quæ Iacobi est, & Iudæ, duæ sub nomine Ioannis presbyteri, Apocalypsis, & ad Hebræos epistola: sed ita tamen, vt à multis Ecclesiis sint agniti, quod ostendunt Christiani antiqui, cum illorum testimoniis tanquam sacris vtuntur: vnde credibile est, Ecclesias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignorasse, aut de iis dubitasse: postea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris vti cœpisse, vt nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque verò causa idonea fingi potest, cur illos libros quisquam supposuerit cum nihil inde colligi possit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

A N N O T A T A.

^a *TERTULLIANVS.*] De præscriptione aduersus hæreticos: *Age iam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurrere Ecclesias Apostolicas, apud quas ipse adhuc cathedra Apostolorum suis locis præsidet, apud quas ipsæ authenticæ literæ eorum recitantur. Quid ni ipsa manus Apostolorum tum exstiterit, cum Quintilianus dicat suo*

tempore existisse manum Ciceronis, Gellius Virgilij suo tempore?

^b IULIANVS *verò aperte etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ esse ea quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta.*] Extat locus libro Cyrilli decimo.

IV. Non est etiam, quod fidem quis detrahat epistolæ ad Hebræos eo solo nomine, quod nesciatur eius scriptor, ac similiter duabus epistolis Iohannis, & Apocalypsi, quod dubitent nonnulli, an earum scriptor Iohannes sit Apostolus, an alius quis eius nominis. In scriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Ita-
Libris sine nomine constare auctoritatem ex qualitate scriptorum.
 que multos libros historicos recipimus, quorum scriptores nescimus; ut de bello Alexandrino Cæsaris, nempe quia videmus eum quisquis fuit & illis vixisse temporibus, & rebus interfuisse. Sic etiam cum, qui libros scripserunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate se vixisse testentur, & donis Apostolicis fuisse præditos, sufficere id nobis debet. Nam si quis dicat potuisse fingi has qualitates, item in aliis scriptis etiam nomina, rem dicat minime credibilem; eos scilicet, qui ubique veritatis, ac pietatis studium inculcant, nulla de causa voluisse se crimine falsi obstringere; quod non tantum apud bonos omnes detestabile est, sed * Romanis etiam legibus capite puniebatur.

ANNOTATA.

* ROMANIS *etiam legibus capite puniebatur.*] L. Falsi nominis D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. §. 10. & 11. Poenæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum eius sine, & apud Capitolinum in Pertinace.

V. Constare ergo debet, libros novi fœderis scriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipsi se testantur; quibus si accedat, ut itidem constet illis, & nota fuisse quæ scriberent, neque studium fuisse mentiendi, sequetur, ut quæ scripserunt, vera sint, cum omne falsum aut ab ignorantia, aut à mala voluntate debeat proficisci. Matthæus, Iohannes, Petrus, Iudas, ex sodalitia illorum duodecim fuere, quos Iesus vitæ suæ ac dogmatum testas elegerat, * ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deesse non potuerit. Idem de Iacobo dici potest, qui aut Apostolus fuit, aut, ut alij volunt, ^b proximus consanguineus Iesu, & ab Apostolis constitutus Hierosolymorum Episcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ sibi ab ipso Iesu in cælo regnante reuelata profiteretur; neque magis circa res à se gestas falli ipse potuit, aut
Hos scriptores vera scripsisse, quia notitiam habebant eorum, quæ scribebant.

etiam Lucas, si indignus ei dñerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Iesu scripsit, facile scire potuit, natus in locis proximis, per ipsam Palestinam peregrinatus, ubi & locutum se ait cum iis, qui oculati rerum testes fuerant. Haud dubie præter Apostolos, quibuscum amicitiam habuit, alij quoque multi tum vivebant ab Iesu sanati, & qui morientem ac rediitum viderant. Si Tacitò, & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligentibus inquisitioni confidamus: quanto huic scriptori æquius est credi, qui se omnia ab ipsis, qui inspexerant, hausisse dicat. Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem, ita ut, quæ scripsit ille, habenda sint quasi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipse dictasset: præter quod, quæ ille scribit, etiam in Apostolorum scriptis reperiuntur pædonomia. Neque falli potuit Apocalypseo scriptor in iis visis, quæ sibi diuinitus immissa dicit, aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.

ANNOTATA.

^a *ITA quæ notitia illis eorum quæ narrant de Iesu non potuerit.*] Ioh. xv. 27. Idem i. epistola i. i. Actor. i. 21. 22.

^b *PROXIMVS consanguineus Iesu.*] Ita & alij sentiunt non pauci, & ubique Chrysostomus, Vide & Iosephum.

^c *INDIVIDVVS ei itinerum comes.*] Vide Act. xx. & sequentia. Coloss. iv. 14. 11. Tim. iv. 11. Philém. 24.

^d *UBI & locutum se ait cum iis qui oculati rerum testes fuerant.*] In præcedenti Evangelicæ historiæ.

^e *MARCVM constans fama est Petro semper hæsisse comitem.*] Irenæus lib. iii. cap. i. Clemens in Hypotyposeon libris citatus in Ecclesiastica Eusebij historia.

^f *QUÆ sibi diuinitus immissa dicit.*] Apoc. i. 1. 2. iv. 1. & sequentibus. xxii. 18. 19. 20. 21.

^g *AUT ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.*] Hebr. ii. 4. v. 14. xxi. 7. 8. 23.

*Et quia
mentiri
nolebant.*

VI. Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est cum eo, quod supra tractavimus, cum generatim Christianæ religionis, & historiæ resurrectionis Christi, fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant, quo voluntatem credibile sit à vero dicendo diuertere. Id autem hic dici non potest. Nam si quis obijciat ipsorum causam agi, videndum erit, cur ipsorum sit hæc causa, non sane commodi

commodi consequendi, aut vitandi periculi alicuius gratia, cum huius professionis causa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reuerentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, vnde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & ^a dogmata pietatis vbique plenissima, & vita ipsorum nunquam vllius mali facinoris accusata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam obijciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsis fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent, ^b vt de omnium fuga in Christi periculo, ^c de Petro ter negatore.

ANNOTATA.

^a DOGMATA pietatis vbique plenissima.] Et mendacio infestæ Ioh. xiv. 17. xv. 26. xvi. 13. xvii. 17. 19. xviii. 37. Act. xxvi. 25. Rom. i. 25. 11. Thess. ii. 20. i. Ioh. 6. 8. 11. 4. 21. 11. Corinth. vi. 8, Ephes. iv. 15. 25. Coloss. iii. 9. Apocal. xxi. 15. 11. Cor. ii. 31. Gal. i. 20. Vide quàm sollicitè Paulus distinguat quæ à se sunt, & quæ à Domino. i. Cor. v. 11. 10. 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit. 11. Cor. xii. 2.

^b VT de omnium fuga in Christi periculo.] Matth. xxvi. 34. 56.

^c DE Petro ter negatore.] Matth. xxvi. 69. & sequentibus. Marc. xiv. 66. & sequentibus. Luc. xxi. 54. & sequentibus.

VII. Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia vllustria reddidit, editis prodigiis; ^a quæ cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice asseuerarunt, additis personarum, locorum, que nominibus & circumstantiis cæteris, ita vt facillime posset à Magistratibus inquisitione facta, veritas aut falsitas asseuerationis detegi, inter quæ dignum obseruatione est, quod & ^b de linguarum quas non didicerant vsu apud multa hominum millia, & de sanatis subito corporum vitiis in populi conspectu constanter prodiderunt. Neque eos deterruit, quod scirent, ijs temporibus Iudæos magistratus sibi esse infestissimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omiffuri essent, ipsos, tanquam nouæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Iudæi, aut Pagani, vnquam negare proximis illis temporibus ausi sunt, prodigia ab his viris edita: ^c imò Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus suis commemorauit: & ipsi Christiani in his libris, quibus fidei suæ rationem Imperatoribus, Sena-

Adferunt scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint.

tui, praesidibus reddunt, ^a facta haec tanquam novissima, & de quibus dubitari non posset, affirmant, imo & apud sepulchra eorum vim mirificam durasse per aliquot saecula, aperte praedicant, cum non nescirent, si id falsum esset, facillime à magistratibus cum ipsorum pudore ac supplicio reuinci posse. Fuit vero prodigiorum apud sepulchra quae dixi editorum tanta frequentia, tot eorum testes, ut etiam Porphyrio eius rei confessionem expresserint. Sufficere quidem haec debent, quae diximus; sed & alia suppetunt in cumulum argumenta, quae fidem librorum illorum nobis commendant.

A N N O T A T A.

^a QVÆ cum magna fiducia ipsi ipsorumve discipuli publicè asseuerarunt.] Vide tota Acta Apostolica. II. Cor. xxi. 12.

^b De linguarum quas non didicerant usu.] Loca suprà producta sunt.

^c Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus suis commemorauit.] Libro xiii. Testis Origenes contra Celsum II. Est autem hic ipse Phlegon, cuius reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longæuis habemus.

^d FACTA haec tanquam novissima & de quibus dubitari non posset, affirmant.] Loca sunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. viii. Augustini libro xxi. de Civitate Dei.

^e Ut etiam Porphyrio eius rei confessionem expresserint.] Vide Cyrillum lib. x. contra Iulianum, & Hieronymum aduersus Iulianum Vigilantij.

Et scriptis
inde quod
ibi multa
sunt quae
euentus eo
probanus
diminuit
reuelata.

VIII. Mala enim in illis praedicta apparent de rebus, quas homines suapte vi nosse non quirent, quae ipso euentu mire sunt confirmata: ^a de subita atque ingenti huius religionis propagatione, ^b de duratione eius perpetua, ^c de ea reijcienda à Iudæis plerisque, ^d amplectenda vero ab extraneis, ^e de odio Iudeorum in profitentes hanc religionem, ^f de suppliciis gravissimis ob eam subeundis, ^g de obsidione & excidio Hierosolymorum ac templi, ^h summisque Iudeorum calamitatibus.

A N N O T A T A.

^a Vt de subita atque ingenti huius religionis propagatione.] Matth. xiii. 33. & sequentibus. Luc. x. 18. Ioh. xxi. 38.

^b De duratione eius perpetua.] Luc. i. 33. Matth. xxviii. 20. Ioh. xiv. 16.

^c De ea reijcienda à Iudæis plerisque.] Marc. xxi. 33. & sequentibus.

xxii. in principio. Luc. xv. 11. & sequentibus.

^a AMPECTENDA vero ab extraneis.] hisdem in locis, ac præterea Matth. viii. 11. xii. 21. xxi. 43.

^c DE odio Iudeorum in profuentes hanc religionem.] Matth. x. 17.

^e DE suppliciis gravissimis ob eam subeundis.] Matth. x. 21. 39. xxiii. 34.

^b DE obsidione & excidio Hierosolymorum ac Templi.] Matth. xxiii. 38. xxiv. 16. Luc. xiii. 34. xxi. 24.

^h SUMMISQUE Iudeorum calamitatibus.] Matth. xxi. 33. & sequentibus. xxiii. 34. xxiv. 20.

IX. Ad hæc addo, quod si recipimus, curare Deum res humanas, & maxime eas, quæ ad honorem suum cultumque pertineant: non potest fieri, ut istantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propositum erat, quam Deum pie colere, passus sit falli mendacibus libris. Iam vero quod, post subortas tot in Christianismo sectas, vix vlla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut plerosque, exceptis paucis, qui nihil singulare continent, amplecteretur, magnum est argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuisse opponi, cum illæ sectæ tantis in se odiis exarserint, ut quicquid his placuisset, aliis ob id ipsum displiceret.

Tum tria ex cura, quam decet à Deo suscipi, ne falsa scripta subijcerentur.

X. Fuerunt sane inter eos, qui Christiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejcerent, quos suo peculiari dogmati videbant aduersari: puta qui aut Iudeorum odio,

Solutio objectionis, quod multi libri à quibusdam reiecti fuerint.

^a Deum Iudeorum mundi opificem & legem maledictis insectabantur, aut contra formidine malorum, quæ Christianis erant subeunda, ^b latere volebant sub nomine Iudeorum, ^c quibus impune licebat suam religionem profiteri. Sed hi ipsi ^d ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt ^e illis temporibus, cum adhuc omnes salua pietate dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto, tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum prius illud genus satis refutatum arbitror supra, cum ostendimus, vnum esse verum Deum, cuius opificium sit mundus: & sane ex ipsis etiam libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videantur, recipiunt, ^f quales est imprimis Lucæ Evangelium, satis patet, eundem Deum quem Moses, & Hebræi coluerunt, à Christo prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Iudei & sunt, & dici volunt, oppugnabimus. Insuper hoc dicam, miram esse eorum inuerecundiam, qui Pauli auctoritatem eleuant, cum nemo fuerit Apostolorum, qui plures Ecclesias instituerit; & cuius tot miracula narrata sint iam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis esset facti inquisitio. Quod si miracula edidit, quid

causæ est, cur non & de visis christibus, æcceptaque à Christo institutione ipse credamur. Quod si Christo tam charus fuit, ut quicquam doceret Christo ingratum, id est falsum, fieri non potest. Quodque vnum in illo culpant, dogma nempe de libertate Hebræis præta à ritibus per Moysen olim imperatis; eius docendi præter veritatem nulla ei causa fuit, ^a cum & circumcisis esset ipse, ^b & pluraque legis vitæ obsequaret; ^c religionis autem Christianæ causa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occasione habebat expectandum; ^d atque eadem & faciendi, & ferendi auctor esset discipulis suis; quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui pro sabbato ^e singulos dies diuino cultui impendere docebantur, pro exiguis secundum legem impendiis ^f bonorum omnium ferre iacturam, ^g & pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare. Iam vero palam affirmat ipse Paulus, ^h sibi à Petro, Iohanne, & Iacobo in signum consensus datas dexteris: quod ni verum fuisset, nunquam ausus esset dicere, cum ab ipsis adhuc viventibus mendacij potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus; supra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ scriptores ediderunt; & de singulari Dei curatione circa res huius generis, æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum ab his quibus suis historicorum libris, quibus nulla eius generis adfuit testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certe nulla est.

ANNOTATA.

^a DEUM Iudeorum mundi opificem & legem maledictis insequebantur.] Vide Irenæum lib. 1. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem, Epiphanius de eodem.

^b LATERE volebant sub nomine Iudeorum.] Vide Gal. 11. 11. v. 1. 13. 14. Philip. 111. 18. Irenæum lib. 1. cap. 28. Epiphanius de Ebionitis.

^c QUIBUS impune inchoat suam religionem profiteri.] Act. 13. 10. 111. & eo libro scripta Philo contra Flaccum, & de legatione Iosephus passim. Addidit L. Generaliter D. de decurionibus L. 1. C. de Iudeis. Tertullianus Apolog. 1. Sed & Iudei palam testantur; ut fligalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus.

^d AB omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt.] Tertullianus aduersus Marcionem. Nullam apostolicis sensus Ecclesiam inuenias quæ non in creatore Christianizet.

^a ILLIS temporibus tam adhuc omnes salua pietate dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto, tolerarentur.] Vide quæ hac de re dicuntur ad finem libri v. l. Adde Irenæi epistolam ad Victorem, & quod de eain Catalogo scribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem iudicantes, aut à iure communionis aliquem, si diversum senserit, amonentes.*

^f QVALE est imprimis *Luce Evangelium.*] Ostendit id manifestissimè Tertullianus aduersus Marcionem libro 1v.

^g CVM & circumcissus esset ipse.] Philipp. 111. 5.

^h ET pleraque legis ultro obseruaret.] Actor. xv. 3. xx. 6. xxi. & sequentibus.

ⁱ RELIGIONIS autem Christianæ causa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quàm lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum.] 11. Cor. xi. 23. & sequentibus, & passim in Actis. Vide & 1. Cor. 11. 3. 11. Cor. xi. 30. xii. 10.

^k ATQVE eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis.] Actor. xx. 29. Rom. v. 3. viii. xii. 12. 11. Cor. 1. 4. 8. 11. 4. vi. 4. 1. Thess. 1. 6. 11. Thess. 1. 6.

^l SINGVLOS dies diuino cultui impendere docebantur.] Act. 11. 46. v. 42. 1. Tim. v. 3. 11. Tim. 1. 3.

^m BONORVM omnium ferre iacturam.] 11. Cor. vi. 4. xii. 10.

ⁿ ET pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare.] Rom. viii. 36. 11. Cor. 1v. 11. Philipp. 1. 20.

^o SIBI à Petro, Iohanne & Iacobo in signum consensus datas dexterat.] Gal. 11. 9. Adde 1. Corinth. xv. 11. 11. Cor. xi. 5. xii. 11.

XI. Nam si quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non possint, ^a cum iam supra ostenderimus, esse quædam, quæ ab hominibus præstari non possint, à Deo autem possint, quæ scilicet nullam in se repugnantiam includunt, atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maxime miramur, prodigiosas virtutes, & mortuorum in vitam reuocationem, euanescit ista obiectio.

*Solutio obiectio-
nis
quaslibet
libris conti-
neantur
impossibi-
lia.*

ANNOTATA.

^a CVM iam supra ostenderimus.] Libro 11.

XII. Nequemagis audiendi sunt, si qui dicant, dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione dissonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudinem virorum, ingenio, conditione, sapientia, valentium, qui horum librorum auctoritatem secuti sunt, iam inde à primis temporibus. Tum vero quæcunque in pri-

*Aut à ra-
tione disso-
na.*

mo libro ostensa sunt congruere rectæ rationi, puta Deum esse, & quidem vnicum, perfectissimum, immensæ virtutis, vitæ, sapientiæ, bonitatis; facta ab ipso quæcunque subsistunt; curam eius ad opera omnia, præsertim ad homines, pertingere; posse cum etiam post hanc vitam præmia reddere sibi obtemperantibus; frænum iniiciendum sensuum cupiditatibus, cognationem esse inter homines ac proinde æquum ut alij alios diligant; omnia hæc in his libris apertissime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de eius voluntate, ^a solo ductu humanæ rationis quam sit intutum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modo inter se, sed & singulorum philosophorum placita. Neque vero id mirum. Nam si ^b de mentis suæ natura differentes in longissime distantes opiniones dilabuntur: quanto magis necesse fuit id accidere de suprema illa, tantoque supra nos posita mente definire aliquid cupientibus? ^c Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi; quis est, qui ita sit sagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle potest, id suapte coniectura speret se posse deprehendere? Quare optime Plato ^d horum nihil sciri posse dicebat sine oraculo. Iam vero nullum proferri potest oraculum, quod tale reuera esse maioribus testimoniis constet, quam ea sunt, quæ in libris novi fœderis continentur. Tantum abest, ut probetur, ne asseritur quidem, Deum quicquam de natura sua hominibus prodidisse, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipsius vlla potest proferri, quæ credibilis sit, posterior significatio. Nam si quid in eo genere rerum, quæ aut plane sunt mediæ, aut certe non omnino per se debita, nec plane turpes, ante Christi tempora aliter imperatum, aut permissum fuit, id his libris non obstat, ^e cum in talibus leges posteriores prioribus derogent.

ANNOTATA.

^a SOLO ductu humana rationis quàm sit intutum ac fallax.] Matth. xi. 27. Rom. xi. 33. 34. 35. 1. Cor. ii. 11. 12. 16.

^b DE mentis suæ natura differentes in longissimè distantes opiniones dilabuntur.] Vide in operibus Plutarchi librum iv. de Placitis Philosophorum. Stobæum in physicis capite xi.

^c SI Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi.] Habet id Tacitus Annalium vi.

^d HORVM nihil sciri posse dicebat sine oraculo.] Locus est Phædone. Paria in Timæo. Bene Ambrosius: Cui magis de Deo, quàm Deo credam?

ANNOTATA.

^a SIVE *Judaos sumas.*] Quorum diuersissimas sententias tum alibi videas, tum apud illarum literarum doctissimum Manassem Israël filium, libris de Creatione & resurrectione.

^b SIVE *Græcos Philosophos.*] Vide dictum modo librum de placitis philosophorum.

^c AUT *medicos.*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima, & Celsum initio de re medica. Tum verò Spagiricos adde.

^d SIVE *Romanos Iurisconsultos.*] Nota olim discordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & sequentes eum, quique Cuiacium & alios literatiores sequuntur. Vide & Gabrielij sententias communes, communiores, communissimas.

^e VT *Platonem & Xenophontem.*] Vide epistolam Xenophontis ad Æschinem Socraticum: Athenæum xi. Laërtium Platonis vita, Gellium libro xiv.

^f EVNDEM *sapè scriptorem nunc hoc, nunc illud velut sui oblitum, aut quid statuatur incertum asseuerare.*] Ostendère id multi in Aristotele: in Romanis Iurisconsultis alij.

^g CVM *soleant qui falsa testantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quicquam diuersum appareat.*] Hoc est quod dicit Imperator Adrianus, videndum in testibus vtrum vnum eundemque mediatum sermonem attulerint. L. testium D. de Testibus. Speculator lib. i. parte iv. de Teste in pr. n. 81. Exactissima circumstantiarum omnium notitia in teste non est necessaria. Vide Luc. i. 56. i. 11. 23. Ioh. ii. 6. vi. 10. 19. xix. 14.

Solutio objectionis ex testimoniis extrinsecis: & ostensum ea magis esse pro his libris.

XIV. At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, nisi forte eo referre quis velit dicta multo post natorum, & quidem talium, qui inimicitias aduersus Christianum nomen professi, sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quanquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Iesum cruci affixum, ab ipso & discipulis eius miracula patrata, & Hebræi, & Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Iohanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum excidio exstant scripta luculentissima Iosephi edita paulo post annum à Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iisdem temporibus leguntur. Neronis sæuitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit. Exstabant olim & libri, tum priuatorum, ^a vt Phlegontis, ^b tum & acta publica, ad quæ Christiani prouocabant, quibus constabat ^c de

° de eo sidere, quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, & solis deliquio contra naturam, plenissimo lunæ orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

A N N O T A T A.

° *Vt Phlegontis.]* Libro XIII. Chronicorum siue Olympiadum his verbis: Τὸ δ' ἔτι δ' CB. Ολυμπιάδος ἰσχυρὸ ἐκλογίς ἡλίου μεγίστη ἦν ἰσχυρομένην πρὸς τὸν καὶ νῦν ὥρα ε'. τῆς ἡμέρας ἰσχυρὸ, ὥστε ἐκ ἀστέρων ἐκ οὐρανῶν φανήσκει. Quarto autem anno CCII. Olympiadis magna & excellens inter omnes quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cælo visæ sint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subuerterit. Habes hæc in Chronico Eusebij & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. xxxv. ad Matthæum, & aduersus Celsum II.

° *Tvm & acta publica.]* Tertullianus Apologetico cxxi. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.*

° *De eo sidere quod post Christum natum apparuit.]* Chalcidius Platicus in commentario ad Timæum: *Est quoque alia sanctior & venerabilior historia, quæ perhibet ortu stellæ cuiusdam non morbos mortisque denuntiata, sed descensum Dei venerabilis ad humana conseruationis, rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldaorum profecto sapientes viri, & consideratione rerum cælestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei, repertæque illa maiestate puerili veneratos esse, & vota Deo tanto conuenientia nuncupasse.*

XV. Quid amplius opponi his libris possit, sane non video; nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut ex scriptorum incuria, aut peruersa cura, literæ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed iniquum est, ob talem, quæ per multa tempora non potest non accidere exemplorum diuersitatem, tali instrumento aut libro moueri controuersiam, cum & mos postulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquissima exempla ostendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quouis modo omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut insigne aliquod historiæ caput pertinerent, nunquam probabitur: neque enim aut instrumenta sunt, quæ id doceant, neque testes illorum temporum: quod si quid, ut iam modo dicebamus, serius multo dictum est ab iis, qui in horum librorum di-

Solutio objectionis de mutata scriptura

Q

scipulos atrocissima odia exercebant, id pro conuicio, non pro testimonio habendum est. Et sufficere quidem hæc, quæ diximus, possent aduersus eos: qui Scripturæ mutationem obijciunt, cum qui id affirmet præsertim aduersus scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat: at nos, quo magis patefcat illius obiectionis vanitas, ostendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum esse, nec potuisse fieri. Euicimus supra libros eorum esse scriptorum, quorum nomina præferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars à cæteris partibus librisque non itidem mutatis notabiliter discreparet, quod nunc nusquam conspicitur; imo ut diximus, admirabilis est vbique sensuum consonantia. Tum vero ut primum Apostolorum aliquis, aut virorum Apostolicorum aliquid edidit, dubium non est, quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem & studium conseruandæ propagandæque ad posteros veritatis decebat, exempla sibi inde plurima sumserint, quæ proinde sparsa sint, quam late patebat Christianum nomen per Europam, Asiam, & Ægyptum quibus in locis Græcus sermo vigeat: imo & archetypa nonnulla, ut iam antea diximus, ad annum vsque ducentesimum seruata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non priuata tantum singulorum, sed & communi Ecclesiarum diligentia falsariam manum recipere. Adde iam, quod proximis statim sæculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum, quæ versiones etiamnum exstant, & à Græcis libris in nulla alicuius momenti re discrepant. Iam vero habemus & scripta eorum, qui ab Apostolis ipsis, aut ab eorum discipulis instituti fuerunt, qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, sensu. Neque vero quisquam fuit in Ecclesia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quicquam volenti paritum fuisset; quod satis ostendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ dissensiones ab iis, qui in Ecclesia maxime eminebant. Post hæc, quæ dixi, tempora secuti sunt alij multi magnæ eruditionis, magnique iudicii, qui post diligentem inquisitionem hos libros, ut in originaria sua puritate perstantes, receperunt. Iam & illud, quod de diuersis Christianorum sectis modo dicebamus, huc quoque aptari potest, illas omnes, saltem quæ Deum mundi opificem, & Christum legis nouæ auctorem agnoscunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod si qui instituissent partem aliquam interpolare, eos tanquam falsarios cæteri detulissent. Neque vero vllam sectam id vnquam habuisse licentiæ, ut hos libros

mutando ad sua placita aptaret, vel inde satis colligas, quod omnes sectæ & aduersus omnes hinc sibi argumenta depromunt. Tum quod de diuina prouidentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos libros pertinet, ei non conuenire, ut siuerit Deus tot millia hominum pietatis studiosa, & æternam salutem sincero proposito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non possent. Et hæc quidem pro noui fœderis libris dicta sunt, qui si soli exstarent, satis esset, unde veram religionem disceremus.

A N N O T A T A.

* CUM qui id affirmet, præsertim aduersus scripturam diuinitate receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat.] L. ult. C. de Ed. Diui Adriani tollendo.

XVI. Nunc cum Deo visum fuerit etiam Iudaicæ religionis, quæ vera olim fuit, & Christianæ non exigua testimonia præbet, instrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem suam adstruere. Esse autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo constat, quo id id de nostris libris probauimus. Hi autem, quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide dignissimi; qualis & Esdras, qui eos in vnum volumen collegisse creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Mosis commendationem dicta sunt supra. Neque vero pars tantum illa prima à Mose tradita, ut primo libro ostendimus, sed & recentior historia multos Paganorum habet adstipulatores. Sic ^a Dauidis, & Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales. ^b Nabuchodonosori, & aliorum Chaldæorum Regum Berosus non minus, quam Hebræi libri, meminerat. ^d Qui Vaphres Ægypti Rex Ieremiæ, ^e Apries est Herodoto. Iam ^f Cyri, & successorum eius ^g ad Darium vsque pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Iudæorum gentem pertinentia adfert Iosephus in libris contra Appionem, quibus iungi possunt, ^h quæ ex Strabone, & Trogø supra attigimus. Nos vero, qui Christiani sumus, omnino non est, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis pæne singulis testimonia exstent in libris nostris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Christus, cum plurima in legis doctoribus, & temporis sui Pharisæis reprehenderet, vnquam eos accusauit falsimoniam in libros Mosis aut Prophetarum commissam aut quod suppositis mutatisve libris vterentur. Post Christi tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari potest, neque vero credibile fiet, si quis recte cogitauerit,

Qij

quam longe lateque sparsa esset per orbem terrarum gens Iudæorum illos ubique libros custodientium. Nam primum ab Assyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ postea : & ex his quoque post concessum à Cyro redditum multi in terris exteris subsederunt.ⁱ Macedones in Alexandriam magnis commodis eos inuitarunt. Antiochi sæuitia, Asmonæorum ciuilia arma, externa Pompeij, & Sossij, multos disiecerunt : plena Iudæis erat ^k Cyrenaica : plenæ ^l vrbes Asiæ, ^m Macedonia, ⁿ Lycaonia, etiam insulæ^o Cyprus, ^p Creta, atque aliæ. Iam ^q Romæ numerus eorum ingens vel ^r ex Horatio, ^s Iuuenali & ^t Martiali discatur. Tam dissitis inter se cœtibus imponi nulla arte potuit : nec magis ipsi in falsum conuenire. Adde quod ^u trecentis ferme ante Christum annis cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum sermonem ab his, qui Lxx. dicuntur, versi sunt, ita ut iam & à Græcis, sermone quidem alio, at sensu in summam eodem possiderentur : eoque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaicum, & in Hierosolymitanum id est Semisyracum translati sunt iidem libri, ^x partim paulo ante, ^y partim non multo post Christi tempora. Secutæ deinde versiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum Lxx. Origenes contulit, & post eum alij, nulla historiæ, aut rerum pondus habentium diuersitate. Philo Caligulæ æuo floruit, Iosephus ad Vespasianorum tempora prouexit. Vterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ noshodieque legimus. His autem ipsis temporibus magis magisque spargi cœpit Christiana Religio, quam profitentium ^z multi Hebræi erant, ^{aa} multi Hebræas literas addidicerant, quibus proinde promptum fuit, si quid à Iudæis falsi fuisset admissum, in parte inquam insigni, id ipsum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, sed etiam plurima adducunt ex veteri fœdere testimonia plane in eum sensum, quo apud Hebræos exstant : quos sane Hebræos cuiusvis potius criminis, quam non dicam falsi, sed vel negligentiae circa hos libros conuincas, ^{bb} cum eos summa religione describere, ac conferre soleant, etiam ut literas quoties quæque occurrat numeratas habeant. Addatur vltimo loco & hoc minime spernendum non mutata per Iudæos de industria Scripturæ argumentum, quod Christiani ex iis ipsis, quos Iudæi legunt, libris euincunt, & quidem, ut confidunt, valide suum magistrum Iesum esse illum ipsum Messiam, qui Iudæorum maioribus iam olim sit promissus. Quod vel maxime ne fieri posset, cauissent Iudæi post ortum inter ipsos & Christianos certamen, si vnquam in eorum potestate fuisset mutare quæ vellent.

ANNOTATA.

^a DAVIDIS & Solomonis nomina & fœdera cum Tyriis præferebant Phœnicum annales.] Vide quæ ex iis recitat Iosephus Antiquæ historiæ lib. viii. c. 2. vbi addit. volentem exempla habere epistolarum, quas inter se scripsere Solomo & Iromus, petere ea posse à publicis Tyri archiuorum custodibus. De Dauide locus est insignis ex i. v. historiarum Damasceni Iosepho citatus Antiquæ historiæ lib. vii. c. 6. *μὲν ἡ αὐτὰ πολλὰ χρόνῳ ὕστερον τῆς ἐγγυαίων. πρὸς Αδὰδου ὄνομα πλείον ἰσχύσας, Δαμασκῆτε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσάντων πόλιν, δι' ἔξιν ἔγκας πρὸς Δαβὶδ τὴν βασιλείαν ἡ Ἰουδαίας, καὶ πολλὰς μάχαις κριθεὶς, ὕστατ' ἐν τῷ Εὐφράτῳ ἐν ἣ ἡττᾶται, δεύσας ἔδωκεν ἐν βασιλείῳ ῥάμῃ τε καὶ αἰσφείᾳ. τελευτήσαντος δὲ ἐκείνου, παύρονι ἐπὶ δόξα γηναίᾳ ἐβασίλευσεν, ἐκείνου ὥστε τὴν πατρὸς αἶμα τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἐκδοχομένου, ὡς οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. μέγιστον ἡ πάντων δυναστεὶς ὁ ἔστος, αἰατῶν βασιλευσάντων τῷ τῷ πρῶτῳ ἦσαν, σπαρτάς ἐν Ἰουδαίῳ ἐπὶ ῥόδῳ τῷ νῦν Σαμαρείτῃ καλομένην. Multo post hæc tempore indigenarum quidam Adadus nomine præpollens factus, & Damascus & Syria, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed suscepto in Dauidem Iudææ regem bello, cum multis præliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus est, præstantissimus regum habitus animi virtute & roboris excellensia. Eo mortuo posteri eius in decem stirpes regnarunt, simulque cum paterno imperio nomen eius acceperunt, quomodo Ægypti reges Ptolomæi dicuntur Tertius horum cum multum inuallisset, reparare volens nouo decore aui cladem, in Iudæos profectus Samaritidem populatus est. Priorem hist. huius partem habes II. Sam. viii. 5. I. Chron. xviii. posteriorem I. Reg. xx. vbi Ioseph. vide Adadus ille Iosepho Adad dicitur, Adores Iustino ex Trogo. Plura de Dauide ex Eupolemo nobis dat Euseb. Præpar. Euang. lib. iv. c. 30. Idem Ioseph. eodem cap. & priore contra Appionem hunc locum profert ex Di. hist. Phœnicia. Αδιδάδου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἰσφῶμος ἐβασίλευσεν. ὕστερ' αὖτ' ἀνατολὰς μέρη δὲ πόλιν πρὸς ἑσπέρην, ἔτι μείζον τοῦ αἵματος πεποίηκεν, ἔτι τῷ Οὐλυμπίῳ Διὶ τὸ ἱερὸν καθ' ἑαυτὸν ὅν ἐν τῇ πόλει, χρίσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆκε τῇ πόλει, ἔτι χερσὶν ἀνὰ δῆμασιν ἐνόσησεν. ἀναβαὶ δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν Ἰερουσαλὴμ κατὰ σελήνην τὸν ἡμερανουῦτα Ἰεροσολύμων Σολομῶνα πύμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἰσφῶμον αἰνίσματα ἔτι παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀξιοῦν τὸν ἡμὲν δυναστεύοντα λῦσαι τὰ αἰνίσματα πολλὰ τῷ χρηματῶν εἰς τὸ ἐπιζῆμον ἀναλώσαι. εἴτα δὲ Αδδῆμονόν πᾶσι τύραν ἀδρα τὰ πρὸς τὸν Διὶ λῦσαι, ἔτι αὐτὸν ἄλλα πρὸς βαλεῖν, ἀ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἰσφῶμῳ πρὸς ἀποτίσαι χρήματα. Abibalo mortuo regnavit filius eius Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit maiorem: etiam Iouis Olympij templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatium, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Aiunt & qui Hierosolymis tunc regnabat Solomonem ad Iromum anigmata misisse*

quædam, & cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cum ænigmata illa solvere nequireret, magnam pecuniam vim pro multis pendisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium soluisse ea quæ propofita fuerant, ac propofuisse vicissim alia, quæ eum solvere Solomon non potuisset, Iromo ab eo magnas pecunias persoluitas. Addit deinde Menandri Ephesij, qui regum tam barbarorum quam Græcorum res perscripsit, locum illustrem: Τελουτήσαντος υἱοῦ Αβιδάρου, διεδέξατο τὸν βασιλείαν υἱὸς αὐτοῦ Εἰζῆμος, βιώσας ἐτη ξιάκοντα τέσσαρα. ὅτε ἐχρῆστο τὸν ἀρχαῖον, τότε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν θεῷ τῷ αἰὸς ἀνέθηκεν. ἐπέτα ὕλῃ ξύλων ἀπὸ τῶν ἐκείνων, ἀπὸ τοῦ λιγοτέρου ἔργου λιγότερα, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῆς ἱερῆς ἐργίας, καθυλακώντα τὰ ἀρχαῖα ἱερῆ, πάντα νῆας ὑποδύμωσιν. τότε καὶ Ἡρακλῆος καὶ Ἀστάρτης τὰ μέρη ἀνιερῶσιν. πρῶτον τε τῇ Ἡρακλῆος ἐγχεσθὶν ἐποίησατο ἐν τῇ Περσίδι μῆνι, εἴτα καὶ Ἀστάρτης, ὅποτε Τυροῖς ἐπιστρέψουσιν, μὴ ἀποδιδοῦναι τὸν φόρον, ὅς καὶ ὑποτάξας ἑαυτὸν πάλιν αἰσέσθηεν. ὅτι τούτων δὲ καὶ Ἀβδημοντος, καὶ νεώτερος δὲ ὄντος τὰ προελημένα, ἃ ἐπέτασι Σολομῶν ὁ ἱεροσολύμων βασιλεὺς. ψηφίζεται ὅ οὗτος καὶ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τῆ βασιλείας ἄλλοι καὶ Καρχηδόνος πόσεως ἔτος. Τελουτήσαντος Εἰζήμου διεδέξατο τὸν βασιλείαν Βασιλῆος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἐτη πεσσεκακόντα ξία, ἐβασίλευσεν ἐτη ἐπὶ α'. καὶ τῶν Αβδασρατος ὁ τούτου υἱὸς βιώσας ἐτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἐτη ἐννέα. τῶν οἱ τὸ φορὸν αὐτὸ υἱὸν Πασαρις ἐπικουλεύσαντες ἀπέλειπον. ὅν οὗτος πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἐτη δεκά δύο. καὶ ὃς Ἀστάρτης ὁ Δελιαυάρτου, ὃς βιώσας ἐτη πενήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἐτη δεκά. καὶ τῶν οὗτος ὁ ἀδελφεὸς αὐτοῦ Ἀστέρμου βιώσας ἐτη τεσσαρεσὶ καὶ πενήκοντα, ἐβασίλευσεν ἐτη ἐννέα. ὅτε ἀπώλετο ἀπὸ τῆ ἀδελφῆς Φέλιτος. ὃς λαβὼν τὸν βασιλείαν ἤρξεν μῆνας ὀκτώ, βιώσας ἐτη πενήκοντα. τῶν αὐτοῦ Εἰζήματος ὁ τὸ Ἀστάρτης ἱερὸς, ὃς βασιλεύσας ἐτη ξιάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἐτη ὀξήκοντα οὐκ ὅτι. τῶν διεδέξατο Βασιλῆος υἱὸς, ὃς βιώσας ἐτη πεσσεκακόντα ἐπὶ ἐβασίλευσεν ἐτη ἐξ τούτου διάδοχος γέγονε Μάγλιμος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἐτη ξιάκοντα δύο ἐβασίλευσεν ἐτη ἐννέα. τούτου διάδοχος γέγονε Φυλμαλίον. βιώσας ὅ ἐτη πενήκοντα ἐξ ἐβασίλευσεν ἐτη πεσσεκακόντα ἐπὶ α'. ἐν ᾧ τῶν ἐπὶ αὐτῷ ἐβόμῃ ἐστὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ὑποδύμωσιν Καρχηδόνι. Mortuo Abibalo successit in regnum filius eius Iromus, qui vixit annos xxiv. Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Iouis est templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templisque veteribus deicctis fecit noua. Etiam Herculis & Astartes delubra sacrauit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes quo tempore Tiryis arma intulit, tributa non soluentibus, eosque sibi cum subiecisset reuersus est. Hac ætate Abdemonus vixit iuuenis, qui victor fuit explicando problemata missa à Solomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic putatur. Mortuo Hiromo regnum eius accepit filius eius Balcazarus, qui vixit annos xlii. regnavit vii. Post hunc Abdastratus eius filius annos vixit xxi. regnavit ix. Hunc nutricis ipsius filij quatuor de infidiis interfecere: quorum qui maximus natus erat, regnavit annos xii. post quos Astartus Delaastarti filius, qui vixit annos liv. regnavit xii. Post

hunc frater eius *Aserymus* vixit annos LIV. regnavit IX. Hic à fratre *Phelso* occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses VIII. vixit annos L. Hunc interemit *Ichobalus* Sacerdos *Astartes*, regnavitque annos XXXII. vixit LXVIII. Successit ei filius *Badechorus*, qui vixit annos XLV. regnavit VI. Huius successor fuit filius *Margenus*: vixit is annos XXXII. regnavit IX. Excepit hunc *Phygmation*, vixit annos LVI. regnavit XLVII. Septimo huius anno soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem. Locum hunc *Menandri*, sed contractiorem posuit *Theophilus Antiochenus* libro ad *Autolycum* tertio. *Tertullianus* *Apologetico* capite 19. Referenda antiquissimarum etiam gentium archiva, *Ægyptiorum*, *Chaldaeorum*, *Phœnicum*, per quos notitia subministrata est, aliqui *Manethon* *Ægyptius* & *Berosus* *Chaldaeus*, sed & *Iromus* *Phœnix* *Tyri* rex: sectatores quoque eorum *Mendesius* *Ptolomæus*, & *Menander* *Ephesius*, & *Demetrius* *Phalæreus*, & *Rex* *Luba*, & *Appion*, & *Thallus*. *Iromi* illius & *Solomonis* ei corui mentionem etiam apud *Alexandrum Polyhistorem*, *Menandrum Pergamenum*, & *Lætum* in *Phœnicicis* existisse ait *Clemens Strom.* 1. vnde corrigendus *Tatianus* apud quem *χαίτος*, pro *λαίτος* scribitur, diciturque is in Græcum transfuisse quæ *Phœnices* *Theodotus*, *Hypsicrates* & *Mochus* scripserant. *Azaëlis* *Syriæ* Regis, qui nominatur 1. Reg. XIX. 15. 11. Reg. VIII. 11. XII. 17. XIII. 3. 24. memoria *Damasci* diuinis honoribus conseruata, tradente *Iosepho* antiquæ historiæ libro IX. cap. 2. Est idem nomen apud *Iustinum* ex *Trogo*. De *Salmanasare* qui decem tribus in seruitutem auexit, ut narratur 11. Reg. XVII. 3. & sequentibus, & *Samariam* cepit 11. Reg. XVIII. 9. locus est *Menandri* quem diximus *Ephesij* apud *Iosephum* libro eodem nono capite XI. V. καὶ Ελουδαῖος ὄνομα ἐβασιλεύσεν ἐπὶ τριάκοντα ἔξ. οὗτος ὑποστάντων Κιτταίων ἀναπλάσους, ἐπεσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. ἐπὶ οὗτους πέμψας ὁ ἡγεμὼν τῶν Ασυρίων βασιλεὺς, ἐπὶ τὴν Φοινίκην πολέμων ἄπασιν. ὅσιν ἀπεισάμηνος εἰρήνῃ μὴ πάντων ἀνιχέμενοι ὀπίσσω. ἀπέστη τε Τυρίων Σιδῶν καὶ Ἀρκεν ἡ Παλαίτινος καὶ πολλὰ ἄλλα πόλεις, αἱ τὰς ἡγεμονίαν ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδωκαν. διὸ Τυρίων οὐχ ὑποσαχνοῦν, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων, συμπληροσάντων αὐτῷ ναῦς ὀκτὼκατα καὶ ὀκτακοσίους. αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δικάδυο, ἡγεμονίαν τῶν ἀντιπάλων διασπείραν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίας. ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ πρὸς ὁδὸν ταῖς ἀναζεύξας δι' ὅς τῶν Ασυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τῷ ποταμῷ, καὶ τῶν ὑδραγωγῶν οἱ διακολύσουσι Τυρίως ἀρυῖσθαι, καὶ τὸ τοιοῦτον πᾶντι ἡμῶν, ἐναρτέρησαι πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν. *Eluleus* nomine apud *Tyrios* regnavit annos XXXVI. Hic *Cittæos* qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit *Rex Assyriorum*, *Phœnicem*que omnem bello incursum: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verum descivere à *Tyriorum* imperio *Sidon*, *Arce*, *Palatyrus*, multaque urbes alia, quæ se *Ægyptio* Regi dediderunt. Cum tamen non ob

id se dederent Tyrij, Assyriorum. Rex bellum eis rursus intulit, cum accepisset à Phœnicibus naues sexaginta, remiges octingentos. In quas inuecti Tyrij nauibus duodecim, disiectis hostium nauibus, homines fecere captiuos quingentos, aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina & aquæductus, qui Tyrios ab aquæ haustu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant. Addit Iosephus eodem loco ipsum huius regis nomen Salmanasarum existisse ad sua tempora in Tyriorum archiuis. Sennacheribi, qui Iudæam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit, ut narratur 11. Reg. xvi. 13. 11. Paral. xxxiii. 1. Esai. xxxvi. 1. & nomen & expeditiones in Asiam & Ægyptum in Berosi Chaldaicis repertas testatur idem ille Iosephus lib. x. c. 1. Eiusdem Σαναχρίβη Sennacheribi meminit & Herodotus libro 11. vocatque Arabum & Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum regis mentio est 11. Reg. xx. 12. & Esaiæ xxxix. Eiusdem nomen in Berosi Babylonicis existisse testatur Iosephus Antiquæ historiæ lib. x. c. 3. Herodotus prælij illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Iudæos vicit, quæ historia est 11. Paral. xxxv. 22. Zach. xii. 1. meminit dicto libro 11. his verbis: καὶ Σύριοι πρὶν ὁ Νεκὸς συμβαλὼν ἐν Μαδδὼλ ἐρίκησι. Et cum Syris (ita semper Iudæos vocat Herodotus, ut & alij) Necos congressus in Magdolo eos vicit.

^b NABUCHODONOSORI.] De hoc Berosi locum nobis seruauit Iosephus Antiquæ historiæ x. aduersus Appionem libro 1. conferendus cum Eusebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro 1x. cap. 40. & 41. hunc, & qui sequetur Abydeni locum, producit: Ακούσας ὁ πατήρ αὐτοῦ Ναβοπαλλάσσορος ὅτι ὁ τιταγμένος Σα. ζάπης ἐν τῇ Αἰγυπτῷ, καὶ τοῖς παρὲν τῷ Συρίαν καὶ κοίλῳ, καὶ τῇ Φοινίκῳ τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ διωκόμενος αὐτὸς ἐπὶ χακοπαδῶν, συστήσας τὰς ὑπὸ Ναβυχροδονόσορος ὅτι ἐπὶ ἐν ἡλικίᾳ μέρη πῦρ διωκόμενος, ἐξέπεμψεν ἐπὶ αὐτόν. συμμίξας ὁ Ναβυχροδονόσορος τὰς ἀποστάτης, καὶ ὡφθαλμολόγος, αὐτὸς τε ἐκυρίδυσεν καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῇ αὐτῇ βασιλείᾳ ἐποίησεν. τὰς τε πᾶσι αὐτῷ συνέβη Ναβοπαλλάσσορος καὶ τῶν τὸν καιρὸν ἀρρώσθησαν ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἐπὶ βίβασι λυκῶν εἰ κοσινένια, αἰδομένης ὅτι μετὰ πολὺ τῷ τῷ πατρὸς πελάτῳ Ναβυχροδονόσορος, καταστήσας τὰ καὶ τῇ Αἰγυπτῷ ἀνάμματα, καὶ τῇ λοιπῇ χώρῃ, καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ ἄλλων καὶ τῇ Αἰγυπτῷ ἔθνων συντάξας τοὺς ἄλλων μὲν δὲ δυνάμεις. καὶ τῇ λοιπῇ ὠφελείας ἀνακομίζον ἐς τὴν Βαβυλῶνα, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοσὺς παρεγγύετο ὅτι ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. καταλαβὼν ὅτι τὰ ἀνάμματα διωκόμενος ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένῳ τῇ βασιλείᾳ ὑπὸ τῷ βελήσῳ αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὀλοκλήρου τὴν παλαιὰν ἀρχὴν, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις ὡφθαλμολόγος, συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ὀπισθοκιστάτοις τῇ Βαβυλῶνι τόποις ἀποδιῆξαι. αὐτὸς δὲ ὑπὸ τῇ ἐκ τῆ πόλεως λαφύρῃ, τὸ, τὴν Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοπύμῳ, τῷ τε ὑπάρχουσιν ὅτι ἀρχῇ πόλιν καὶ ἔπειτα ἐξωθεν ἀρχαίᾳ μῦθος

ῥῃος καὶ ἀνακρινίους πρὸς τὸ μεγάλην δυνάμει τοὺς πολιορκουμένους, τὸν ποταμὸν ἀναπύ-
 ροντας ἐπὶ τῷ πολίῳ κατακαύειν, ἐρηκέλειτο τοῖς μὲν τὸ εἶδον πόλεως ἀειδόλους,
 τοῖς δὲ τῆς ἔξω τῶν πύλων, τοῖς μὲν οὖν ὅσῃς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοῖς δὲ ὅσῃς πλίνθου
 καὶ τυχέας ἀξιοδόχους τὸ πάλιν, καὶ τοὺς πλῆθους κοσμήσας ἱεροπρατῆς, σεροκατιουδια-
 να τοῖς παλαιῶν βασιλεῖσι ἔπειτα βασιλῆα ἐχρόνημα ὁμοίαν, ἱερῶν ἐντα αἰδέσμεα καὶ
 τὸ πολλὸν πολυτίμηται. κατὰ δὲ ἴσους ἔσται, ἐάν τις ἐκζητῇται. πάλιν ὅντα γὰρ ἱερ-
 σολῶν ὡς μεγάλα καὶ ἱερήφανα σὺν ἐπιλήσει ἡμέρας διακρίνεται. ἐν δὲ τοῖς βασιλεῖσι
 τοῖς ἀνάλμασιν λίθων ἐν ἡμέρᾳ ἀποικοδομήσας, καὶ τὸ δὲ τοῦ δαυὶδ δμοιοτάτῃ τοῖς
 ὅροι, καταφυσάσας δὲ ἴσους πτωτοδωκίαις ἐκκαρῆσαι. καὶ κατακαύσας τὸν καλού-
 ῃον κρημάτων πῦρ ἀφύσσει, ἀφ' οὗ τὸ γυνῶκα ἀπὸ ἐκδυμῆν τῆς ὁρίας διαδύσας,
 ὡς πλεοναυτῶν ἐν τοῖς καὶ Μυσίαν τόποις, μὲν τὸ ἀρξασθαι τῆς πρεσβυτέρου πύχους,
 ἐμπιστὸν τις ἀρρώσιαν, μεταλλάξας τὸν βίον, βασιλευσὶν ἐν πτωτοδωκίαις τοῖς.
*Cum audisset pater eius Nabopallasarus eum qui in Aegypto Syriæque Cæle
 et Phænice prepositus fuerat Satrapen defecisse, ipse ferendis laboribus per-
 atatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc iuveni tradidit partem exerci-
 tui, ut desertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggressus esset praelio,
 ipsum cepit, regionemque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tem-
 pus evenit ut pater Nabopallasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Ba-
 bylone de vita decederet, postquam regnavat annos XXI. Nabuchodonosor
 post id, simul patris morbum intellexit, rebus Aegypti vicinarumque gen-
 tium bene ordinatis, amico cuidam commisit captivos ex Iudæis, Phœnici-
 bus, ac Syris, et ex Aegypti populis, una cum exercitu rebusque aliis ser-
 uari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis breviori per
 desertum via Babylonem se contulit. Ibi cum reperisset res à Chaldeis admi-
 nistrari, et ipsum regnum afferuari ab eorum potissimo, totum patris quod
 fuerat imperium adeptus est, captivisque conspectis iussit illis idoneas per Ba-
 bylonicum imperium colonias assignari. Ipse vero de belli manubiis Bēli alia-
 que templa ornavit, urbemque Babylonis quæ iam erat, novā altera addita,
 instauravit eum in modum, ne possent posthac quis ad obsidendam venirent
 urbem ab alto flumine eam aggredi, ternaque mœnia urbi interiori, totidem
 exteriori circumdedit, partim ex cocto latere et bitumine, partim ex latere
 solo. Bene munita urbe, potissimumque magnificè ornatis, ad paternam regiam
 novam adiecit, supereminentem et altitudine et omni splendore quæ lon-
 gum sit exsequi. Sufficit dicere hoc opus et magnitudine et omni rerum
 parati, cunctarum, intra dies perfectum esse, quindecim. In hac regia ex lapide
 sublimis exultat æmulatione, speciemque dedit montibus persimilem, omnis
 etiam generis arboribus ibi confectis, addito et paradiso pensili, quod uxor
 eius in Media locis educata montium aspectu delectaretur. Sed inter hæc
 opere morbo implicatus max de vita excessit, cum regnasset annos XLIII.
 Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro eius pri-
 mo, ut docuit magnus Scaliger in præclara temporum Emendato-
 rum appendice. Interpretatur hæc Cumius libro V. quem vide, par-*

tim & Strabo libro xv. & Diodorus libro 11. Berosus, ex quo hæc & alia supra protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob diuinas prædictiones Athenienses publico in gymnasio statuat inaurata lingua statuere, memorante Plinio Historiæ Naturalis libro v 11. capite 37. Librum eius Babylonica vocat Athenæus xv. Tatianus, qui & ipse Nabuchodonosori Berosum meminisse affirmat, & Clemens, Chaldaica. Ex iis Rex Iuba profitebatur accepisse se quæ de rebus Assyriis scripsit, vt notat Tatianus. Meminere eius & Vitruuius & Tertullianus Apologetico, & scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum scriptore nobis tradidit Eusebius tum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt:

Μεγασθένης ὁ φησὶ Ναβυκοδρόσοισι Ηερακλῆος ἀλκιμώτερον γιγνόμενα ὄντι Λιβύῳ καὶ Ἰβηρίῳ στρατιῶσαι. ταύτας ὁ χειροσάμηνος, ἀποδεδωκεν αὐτῶν εἰς τὰ δεξιὰ τῷ πόντου κατοικίῃσαι. μὲν δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίαν, ὡς ἀναβὰς ὄντι τὰ βασιλῆα καταγεγενησθαι διὰ ὅτι οὗ δὴ. φθονῆσάμηνος δὲ εἶπε ἕτως. Εγὼ Ναβυκοδρόσοις ὁ Βαβυλωνίαι, ὃ μέλλουσιν ὑμῖν παρασθῆναι συμφορὰν, ὃ ἔτι Βάσις ἐμὸς πρὸς ἑστέρας, ἔτι βασιλεία Βῆλτις ἀποδοῖναι μίσθους πῶτα δένεισι. ἔχει Πέρσης ἡμίονος ὧσι ὑμῖν ἔροισι δαίμονι χειροσάμηνος συμμάχοισι, ἐπὶ ζεὶ δὲ δουλοσυνώῳ, ὃ δὴ αἰωνίος ἐστὶ Μήδης τὸ Λατύρεον αὐχμηρὰ. ὡς εἶδ' ἡμῖν, πρὸς ὅντι ὁ δουῖαι τοὺς πολίτας, Χάρυβδι πνα ἢ δαλασσαν εἰσδύξαι μέντω αἰδοῖσθαι πρὸς ἑστέρας, ἢ μιν ἀλλὰ οὐδὲν σπάρειντα φέρειν δὲ τῆς ἐρήμου, ἢ αὖτις αἶσα, ἔτι πῶτος ἀνδραγαθῶν, θῆρες δὲ νόμον ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάσσονται, ἔτι τὰ πῆχτοι καὶ χειρὶν μοῖων ἀλώμενοι, ἔμετε, πρὸς ὅντι νόον βαλίσσαι τῶντα, τέλος αἰμείνοτος κυρῶσαι, ὃ μὲν θαλάσσης πρὸς ἑστέρας πρῶτον. Μεγασθένης αὐτοῦ ἐστὶ Ναβυκοδρόσοισι Ηερακλῆος ἰψο φησὶν ἑστέρας, belloque usque in Africam. (¶) Hispaniam illato quos inde deportauerat collocasse ad dextram Ponti oram. Præterea verò narrant de eo Chaldaei, quondam cum conscendisset, numine aliquo afflatus cum hæc prædixisset. Ego Nabucodrosorus, ὁ Βαβυλωνίῃ, imminente vobis præuentione calamitatem, quam ut arceant Parca nunquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Bel-tis permouere poterunt. Persicus veniet miles, qui vestris Dijs auxiliantibus seruitium imponet. Huius mali adiutor erit Mædus, Assyriorum gloriatio. Utinam cum antequam ciues prodet, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sint vestigia, ubi fera præcantur, circumuolentque libere aues, ut ibi inter rupes faucesque solus vagetur: utinamque (¶) ego felicem exitum sortitus fuisset, priusquam hæc animo meo obseruarentur. Hæc ubi effatus erat, statim disparuit. Confert hæc postrema cum ijs quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Μεγασθένης etiam Iosephus habet libro x. Antiquæ Historiæ cap. 11. 38. ait existare Indicorum 1 v. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius:

λέγεται ὅτι πάντα μὲν ἔξ ἀρχῆς ὕδωρ ἦν, θαλάσσης καλεομένης. Βῆλον δὲ σφιδά πικρῶσαι, χεῖραν ἐκαστῶ ἀπονεύματα καὶ Βαβυλῶνα τείχεσι περιβαλὼν πρὸ χειρὸς δὲ ἰκτυοειδῶς ἀφανισθῆναι. τείχεσιν δὲ αὐτῷ Ναβουχοδονόσορος, τὸ μέγεθος τῶν Μακεδονίων ἀρχῆς διαμείνας, ἰὸν χαλκὸν πύλῳ. *Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse virisim, et mania circumiecisse Babylonem, quæ tempus aboleretur. Novam autem mania structa à Nabuchodonosoro, eaque transisse ad imperij Macedonum tempora, portis apertis. Postea Nabuchodonosorus δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχεσιν ἑξήκωτο ἐν πεντηκίδεσσιν ἡμέραις, πόταμον Ἀρμακάλλω ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἰόντα κύματι Εὐφράτιος τὴν τε Αἰφράκων. ὧσθ δὲ τῶν Σιπταριῶν πόλιος λαῖνοι ὀρυζάμενος, περιέβαλλον μὲν πύλας ἐπέστησε, τὰς αὐτοῖς ἀφίσκον τὸ πύλῳ. καλεῖται δὲ αὐτὰς ὀρυζογώμονας. ἐπετείχετο δὲ καὶ τοὺς ἐνὶ τοῖς θαλάσσης τὴν ἐπὶ πύλῳ, καὶ Τερηδόνα πάλιν ἐκπύσας, καὶ τὰς Αἰφράτων εἰσοδούς. τὰ τε βασιλείᾳ ἀνδρῶς ἡσυχασε, χρημαστὸς ὡς ἐδίδουσι ὀνομασίαις. Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinīs mœnibus, intra dies quindecim, et Narmalcam amnem, qui diuergit in Euphratē, simulque Acracanam amnem diuertit. Tum in gratiam ciuitatis Sipparensium, fossam effecit, quæ in ambitu haberet parasangas XL. in altam vicies quantum patens sparsa manus, apposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aqueductuum normas. Maris quoque rubri eluisionem operibus circumdatis repressit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regionem præterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant. Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megasthenē hoc adfert: Nabuchodonosorus δὲ τὴν ὡς Χαλδαίους ἀδελφεύσαντα Ηρακλῆα μάλλον καὶ εἰς σιγῶν ἐλάσαι. Nabuchodonosorum, cuius apud Chaldaeos fama Herculem vincit, ad columnas venisse cum exercitu. Fuere & alij qui eius regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt, Diocles Persicorum secundo, Philostratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obsessam ait per annos XIII. ut Iosephus nos docet, tum Antiquæ Historiæ dicto iam loco, tum aduersus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Ἀέτις publicis hæc profert: Ἐπὶ Εὐφράτιος τῷ βασιλείῳ ἐπολιόρμησε Ναβουχοδονόσορος τὸν Τύρον ἐπὶ ἑξήκωτο καὶ δέκα. μὲν τῷ τὸν ἐβασίλευσε Βααλ ἐπὶ δέκα. μὲν τῷ τὸν διακατέχευεν καὶ ἐδίδουσαν αὐτοῖς, Εὐφράτης Βασίλειον μίλλας δύο, Χέλβης Αἰφράτι μίλλας δέκα, Αἰφράτις ἀρχαῖος μίλλας ἑξῆς, Μύτρηος καὶ Γερύστρατος τῇ Αἰφράτι μίλλας ἐπὶ ἑξῆς, ὧν μετὰ ταῦν ἐβασίλευσε Βαλῆτιος ἐπὶ αὐτὸν ἑνα. τούτου τελευτήσαντος, διαστείλαντες μετεπόμεναντο Κέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἐπὶ πέντε. τούτου τελευτήσαντος μετεπόμεναντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἰζομον, ὃς ἐβασίλευσεν ἐπὶ εἴκοσι. ἔπειτα τούτου Κύβης Περσῶν ἐδυνάστευσεν. Ithobalo apud Tyrios regnante Nabuchodonosorus Tyrum obsedit per annos XIII. Post hunc regnavit Baal annos X. Post hunc iudices constituti sunt qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdai menses decem, Abbarus Sacerdos summus menses*

tres, Myrtonus & Gerastatus Abdelini iudices fuere per annos sex, sed medio inter hos tempore annuum unum suum potestate regia Tyro praefuit Balatorus. Quo mortuo misere Tyrii qui ex Babylone Merbaliu aduocarent. regnauit is annos IV. Hoc quoque mortuo aduocauit fratrem, eius Iromum, qui regnauit annos XX. Huius temporibus Cyrus apud Persas potens fuit. Haec supputatio quam pulchrè cum sacris libris congruat, vide Iosephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Iosephum de Hecataeo & Πολλὰς μὲν γὰρ αἰῶν, φησὶν, ἀναστάσεις εἰς Βαβυλῶνα Πέρσας ἀφ' ὧν ἀντὶ τῆς ἐποικιστοῦ μεταστάσεως. Nostroque ille multa millia ait à Persis Babylonem translatam. Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum apud Clementem Strom. I.

ET aliorum Chaldaeorum Regum.] Apud Berosum post modò prolata haec sequebantur, Iosepho duobus quos indicauimus locis id referente: Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ ΕΤΙΛΜΕΣΟΔΟΧΟΣ. ὅτε περὶ τῆς ἀναμνήσεως αἰῶνος καὶ ἀποστάσεως, ἐστρατηγῶν ἀπὸ τοῦ τῶν ἀντιπάλων ἔχοντος αὐτὸν Νηελίασσοραῶν ἀνιέρθη, βασιλεύσας ἐπὶ αὐτοῦ. καὶ ὅτε τὸ ἀναμνηστικὸν αὐτοῦ, ἀποδοξάμενος τῶν ἀρχαῶν ὁ ἐστρατηγὴς αὐτοῦ Νηελίασσοραῶν ἐβασιλεύσας ἐπὶ τῷ αὐτοῦ. Τούτου καὶ Λαβορσοραῶντος ἀκουσθέντος μὲν τῆς βασιλείας πατρὸς αὐτοῦ μέλλας εἶναι, ἐστρατηγῶν δὲ ἀφ' ὧν τὰ πολλὰ ἐμπαύειν ἔποιετο, ἀπὸ τῆς φίλων ἀποστατικότητος ἀπαγομένους δὲ τούτου, συνελάσαντες αὐτὸν ἐστρατηγῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν βασιλέων ἀφ' ὧν Ναβοννίδου φησὶ τῆς ἐν Βαβυλῶνι, εἶναι ἐν αὐτῇ ἀποστατικῇ. ὅτε τῶν τῶν ποταμῶν τείχη δὲ Βαβυλωνίαν πόλιν δὲ ἔχοντες πόλιν καὶ ἀσφάλτου κατασκευάσαν. τῆς δὲ βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπισημαστικῇ εἶναι, περὶ τῆς Κύρου ἐν τῇ Περσίᾳ μὲν ἀναμνήσεως πολλῆς, καὶ καταστρεφάμενος τῶν λοιπῶν Ἀσίαν ἀποικίαν, ὥρμησεν ὅτε τῆς Βαβυλωνίαν ἀποδοξάμενος δὲ Ναβοννίδος τῶν ἔχοντων αὐτὸν, ἀποστατικῇ μὲν τῆς ἀναμνήσεως καὶ ἀποστατικῇ, ἡγήσας τῇ μάχῃ καὶ φυγῇ ἐλυγρῶν, σωματικῶν εἰς τὴν Βορσπητικῶν πόλιν. Κύρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ σωματικῶν τὰ ἔχοντες πόλιν τείχη κατακαύσαι, ὅτε τὸ λίαν αὐτῶν ἀποστατικῶν καὶ ἀποστατικῶν φαυλῶν τὴν πόλιν, ἀνελκύσας ἐπὶ Βορσπητον, ἐκπολιορκίσαν τὸν Ναβοννίδου. τῷ δὲ Ναβοννίδου ὡς ἀπομνηστικῶν τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐχαιρέσαντος αὐτὸν ἀφ' ὧν, χρησάμενος Κύρος φιλοφρόνως, καὶ αὐτὸς οἰκητικῶν αὐτοῦ Καρχαῖον, ἔξιμψαν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβοννίδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τῆς χρόνῃ διαγινόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστειλε τὸν βίον. Regnum accepit filius eius Ekilmaraodochus. Hic cum iniquè ac per malam libidinem res administraret, potius insidiis Neriglissorari, qui sororem eius in matrimonio habebat, interijt, postquam per annos regnauerat decem. Eo sublato regni compos factus interfecto eius Neriglissororus imperium tenuit per annos quatuor. Huius filius Laborsoarchodas puer adhuc regnum tenuit menses nouens: sed quia praua in illo indolis multa signa apparerent, insidias amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cum inter se coisset eius facinoris participes, communi consensu regnum deuolere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipse in eadem coniuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta

sunt ea quæ ad annem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cum verò regni eius annus ageretur decimus & septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Asia subacta ad Babylonem perrexit. Aduentu eius cognito Nabonnidus, occurrit magno & ipse exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, conduxitque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem Babylone capta constituit exteriora eius munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem verò capi difficilem: inde in Borsippum proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Vtrum is obsidionis non colens se dedit. Cyrus benignè exceptam à Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam iussit. Atque ibi Nabonnidus transacta vita catero diem suum obiit. Abydeni, post ea quæ modò attulimus de Nabuchodonosoro verba, hæc nobis servavit Eusebius dicto loco: ὁ δὲ πῦρ. ΕΤΙΝΑΡΩΤΟΥΕΒΟΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ· πῶς δὲ ὁ ἀνδρὶς ἀποκτείναι Νηελισάρεος ἀπὸ τοῦ αἵματος· λαβὼν τὰς ἀπορίας τοῦτου ὃ ἀποθανόντος βίαιῳ μέρει Ναβοννιδάρον ὄποι διπλοῖσι βασιλεία, ἀποσπῶνται οἱ υἱοὶ· τὰς δὲ κῆρας ἐλάτ βαβυλωνία, Καρμανίης ἡγεμονίῳ δαρείται. Post hunc filius regnavit Euilmalutachus. Huius interfector, qui affinis ipsi fuerat, Nervogissares, filium reliquit Labossoarscum. Hoc violenta morte extincto, Babylonij Nabonnidum regem faciunt cum rege mortuo nullo iunctum sanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepisset, Carmanie præfecit. Euilmalutachus iste nominatur II. Reg. xv. 27. De cæteris vide Scaligerum. Illa de Babylone à Cyro capta congruunt cum istis Herodoti. Οὗτος κῆρας ἔλατ ἐπὶ τῷ βαβυλωνίῳ. οἱ δὲ βαβυλωνιοὶ ἀκραιφνεστάτοι ἐπὶ αὐτῶν. ἐπὶ δὲ ἐξήκοντο ἐλατῶν ἀρχὴ τῆς πόλεως, συνεβαλόν τε αἱ βαβυλωνιοὶ, καὶ ἐκαστὸς τῇ μεγάλῃ κατακλῆθαι εἰς τὸ αἶμα. Sic Cyrus in Babylonia moritur. Babylonij autem educto contra exercitum expectantur. At postquam Cyrus urbem appropinquavit, pugnant cum eo Babylonij, sed prælii victi in intima urbis se receperunt. Cum quibus confer Ieremiam LI. 20. 30. 31. de fuga ad Borsippa eundem Ieremiam LI. 30. de exsiccato annisabæo. Herodotus consentit Ieremias LI. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυγῃ εἰσπαγλὼν εἰς τὴν λίμνην εἶσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον πῖθρον ἀβατὸν δὲ ἐποίησιν, ὑπονοστήσαντες τῷ ποταμῷ. Annem diffudit, parte eius in lacum palustrem deducta, ac sic veterem alueum fecit peruium, aqua derivata. An ea quæ de Belosi Chaldæo narrat Diodorus lib. I. ad Danielelem possint referri, cui nomen Chaldæum fuit ܚܕܢܐܝܕ Dan. I. 7. cogitemus.

[QVI Vaphres Ægypti Rex Ieremias.] Ita Septuaginta & Eusebius vertunt quod in Hebræo Ieremias XLIV. 3. est ܚܕܢܐܝܕ. Fuit is Nabuchodonosoro coævus.

[APRIES est Herodoto.] Lib. II.

[CYRI.] Vide loca iam allata. Diodorum Siculum libro I. Ctesiam Persicis, Iustinum libro IV. cap. 5. & sequentibus: Sub Cyro

iaeta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus Beroso teste probat Theophilus Antiochenus.

^g AD *Darium usque.*] Codomannum. Vide eisdem & Æschylum Persis, & scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebræorum Sacerdos fuit Iaddus Nehem. xii. 22. is qui Alexandro victori iuit obuiam, narrante Iosepho Antiquæ Historiæ libro i. 8. His ipsis temporibus vixit Hecataus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iside, & Laërtio in Pyrrhone. Is de Iudæis librum scripsit singularem, unde egregiam & vrbis Hierosolymorum & Templi descriptionem depromsit Iosephus aduersus Appionem libro prior, quem locum habet & Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. ix. cap. 9. Vterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Aristotelis verbis Iudaicam sapientiam commendat. Laudatores etiam Iudæorum rerumque Iudaicarum testes Iosephus dicto libro nominat Theophilum, Theodoretum, Mnaseam, Aristophanem, Hermogenum, Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

^h QVÆ ex Strabone & Trogo *supra attulimus.*] Libro i.

ⁱ MACEDONES in Alexandriam magnis commodis eos inuitarunt.] Hecataus Iosepho descriptus in libro prior contra Appionem, de Iudæis loquens: ὅν τι ὀλίγοι ἦ (nempe μυριάδες ex præcedentibus) καὶ μὴ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μεταστῆσαι, ἀλλὰ τὴν εἰς Συρίαν εἶσιν. Non pauca etiam millia post Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicem migrarunt ob exortas in Syria seditiones. Adde Philonem in Flaccum: ὅτι σὺν ὑποδείξει μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν γύρω Ἰουδαίῳ κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Αἰγύπτου καταβὰς μέχρι τῆς ὁρίων Αἰθιοπίας: Non minùs decies centenis millibus Iudæos in Alexandria & regione circumfusa habitare ab Africa descensu ad fines Æthiopia. Adde Iosephum libro xii. cap. 2. 3. & sequentibus. Libro xiii. cap. 4. 5. 6. 7. 8. xviii. 10. Et habebant Iudæi Alexandria ius ciuitatis. Iosephus xiv. 17.

^k CYRENAICA.] Iosephus Antiquæ Historiæ libro xvi. 10. & alibi. Act. vi. 9. xi. 20.

^l VRBES Asia.] Iosephus xii. 3. xiv. 17. xvi. 4. Actor. xix.

^m MACEDONIÆ.] Act. xvii.

ⁿ LYCAONIÆ.] Act. xiv. 18.

^o CYPRVS.] Act. xiii. 5.

^p CRETA.] Actor. ii. 11.

^q ROMÆ.] Iosephus xviii. Historiæ Antiquæ cap. 5. Act. xviii. 2. xxviii. 17.

^r EX HORATIO.] Lib. i. Sat. iv.

--- numero plures sumus : ut te
Iudæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. v.

--- credat Iudaus Apollo,

Sat. ix.

--- hodie tricesima sublata, &c.

[IUVENALI.]

Quidam fortiti mesurentem sabbata patrem.

Et quæ sequuntur Sat. xiv.

[MARTIALI.] III. 4.

Quod ieiunia sabbatariorum.

Et alibi : ut VII. 29. & 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium itinerarij libro I.

Atque utinam nunquam Iudæa subacta fuisset

Pompeij bellis, imperioque Titi.

Latius excisæ pestis contagia serpunt,

Victoresque suos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Iudæis : Cum interim usque eo sceleratissima gentis consuetudo conualuit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt. Locus est apud Augustinum de Ciuitate Dei libro VI, cap. II. Sceleratissimam gentem vocat tantum ob legum quæ Dei vnus cultum damnabant neglectum, ut supra notauimus, quo nomine & Socratem culpabat maior Cato. Adde latissimè Iparfi Iudæi nominis testem Philonem in legatione : ὅσον ἔστιν ἐν πολεμικῇ, ὅσον ἐν ἐκκλησιαστικῇ καὶ ἄλλων ἔχουσιν μίαν χάριν καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν μόνον οὐδέποτε, ἀλλ' ὁλίγου δὴ πλείονος πᾶσα ἡ οἰκουμένη. κέρχεται γὰρ αἰὶνὰ τὰς ἡπείρους καὶ τῆσιν ἀπ᾽ αὐτῶν μὴ πολλὰ πρὶν δοκῶν ἐλαττωθῆναι. Quanta illa gens est hominum numero, quam non ut ceteras una continet attributa regio, sed paullo minus terra tota. Diffusa enim est per terras continentes perque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multo minor. Dion Cassius libro xxxvi. de Iudæorum genere : Κολυαδὴν μὲν πολλὰς, ἁρξάντων δ' ἐπὶ πλείστον, ὥστε καὶ εἰς παρρησίας τῆς νομίμως ἐκκλησιαστικῆς. Cohibita sapè, nihilominus aucta plurimum : ita ut et libertatem Institutorum suorum euicerit.

^u TRECENTIS ferme ante Christum annis.] Vide Aristæam & Iosephum libro XII. 2.

^x PARTIM paulò ante.] Vt ab Onkeloso, fortè & ab Ionathane.

^y PARTIM non multo post.] Vt à scriptore Thargumi Hierosolymirani & Iosepho cæco, aut quisquis ille est qui Iobum, Psalmos, Prouerbia, & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, vnus, siue plures.

² *MULTI Hebraei erant.*] Aut vicini Hebraeis, ut Iustinus qui fuit Samarita.

^{2a} *MULTI Hebraeos literas addidicerant.*] Ut Origenes, Epiphanius, maximè verò Hieronymus.

^{bb} *CUM eos summa religione describere ac conferre soleant.*] Iosephus priore contra Appionem: *Δίδον δ' ἔστιν ἵσχυρ πᾶς ἡμῶς τοῖς ἰδοῖς χεῖμασι πιστεύειν. Τούτου γὰρ αἰῶνος ἡδὴ παραχρηστός, ἔτι θεωρεῖται καὶ ἔστιν, ἔτι ἀφελῆν αὐτῷ, ἔτι μεταδύναμι πάλιν.* *Quantam verò fidem nos scriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipsis apparet. Cum enim tot saecula transferint, nemo aut addere quicquam, aut demere, aut mutare aliquid est ausus. Vide legem Deut. i v. 1. Thalmudem titulo Schebuoth.*

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QVARTVS.

QVARTVS liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex spectaculo alieni periculi, cum ipsi extra periculum positi sunt, ostendit summam Christiani hominis in hac vita eam esse debere, vt non modo de reperta veritate sibi gratuletur, sed & aliis, qui in variis errorum anfractibus palabundi versantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conati sumus facere libris prioribus, quia veri demonstratio in se contineat erroris refutationem; sed tamen, cum singula religionum genera, quæ se Christianis opponunt, Paganismus puta, Iudaismus & Mahumetismus, præter id quod inter se habent commune, proprios quosdam errores habent, & peculiaris quædam argumenta; quæ nobis soleant opponere, non abs re fore credimus, si specialem aduersus hæc singula disputationem instituamus, rogatis lectoribus; vt & à studiis, & à longa consuetudine, tanquam bonæ mentis impedimentis, iudicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda sunt, cognoscant.

II. Ac primum aduersus Paganos dicimus, si plures Deos statuunt æternos & æquales, id iam primo libro satis refutatum, cum docuimus, vnum duntaxat esse Deum rerum omnium causam. Quod

S

*Refutatio
specialiter
Religionis
Christianæ
discre-
pantium.*

*Ac primū
Paganismi.
Vnum tan-
tum esse
Deum.*

*Mentes
creatas bo-
nas esse,
aut malas.
Bonas non
colendas,
nisi ad præ-
scriptum
summi
Dei.*

si Deorum nomine vocent mentes creatas homine superiores, eas aut bonas esse aut malas. Si bonas dicant, primum constare ipsis deberet hoc, an bonæ sint, ^a ne forte periculose labantur inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut euidens aliquod in ipso cultu discrimen sit inter Deum summum, & has mentes: deinde sciendum esset, quis inter eas mentes sit ordo, quid à quaque boni expectari possit, quo quamque honore affici velit rex summus: quæ omnia cum desint in ipsorum religione, satis hinc apparet, quam ea nihil in se certi habeat: quantoque facerent tutius, si ad unius Dei summi cultum se transferrent; quod sapientis hominis esse officium, ^b etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ mentes Dei summi ministræ sint, ^c non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

ANNOTATA.

^a NE forte periculose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes.] 11. Cor. xii. 14. Porphyrius secundo de abstinendo ab animatis. Διὰ μὲν τοῖς ἡντιπάλω καὶ ἡ ἀπαντα χρητεία ἐκτελεῖται. Τούτους γὰρ μέγιστα καὶ τὸν πλεονεκτήματα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν χρησιμῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. ἔτι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τὴν πρεσβυτερίαν ἀπατῶσιν. οἱ αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες· ἀκολασία γὰρ πάντα καὶ πλούτων ἐλπίς καὶ δόξης διὰ τούτων καὶ μέγιστα ἡ ἀπάτη, τὸ γὰρ ψεύδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται οὐδ' εἴ τι θεοὶ, καὶ ἡ πλεονεκτήματα διώκοντες αὐτῶν δοκῶν θεοὶ εἶναι. Per illos oppositos diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res prauas efficere student, illos spiritus & eorum præsidem maxime colunt, possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtrea & alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quaerunt. Omnis enim mala libido & opum spes & gloria ab his maxime spiritibus, precipue verò fraudes. Mendacium enim his proprium. Dii siquidem esse volunt, & qui eorum princeps est Deus ipse haberi. Deinde de Aegyptiis Sacerdotibus: οἱ δ' εἰ μὴ ἔξωθεν πίνονται τὸ ὑπὲρ τοῦ γένους ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθηνηκότων, καὶ διὰ τὴν πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπὶ εἰς τὰ κακὰ ὄντως ἀγαθὰ. ἅπαντες εἰσὶ καὶ ψυχρὰ, μηδὲν κατὰ πάθος συμβαλέειν δύνασθαι, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοχολοῦσθαι καὶ τὰ δάξον, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικουμένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου & χύρεως ἀτμοῖς & θυσιῶν. Illi verò illud quidem extra controversiam ponunt, esse genus quoddam spirituum omni fraudulentia inferniens, multiforme, versutum, quod modò deos simulat, modò demonas, modò mortuorum animas, eoque modo omnia eos posse immittere quæ bona quæque mala habentur. Ad vera autem bona quæ in animo consistunt, nihil eos posse, neque eorum eos habere notitiam, sed male uti otio, ludificari & impedire eos qui in via sunt ad virtutem, plenos esse fastus,

gaudentes nidoribus ac victimis Arnobius libro IV. aduersus Nationes: *Si Magi haruspicum fratres suis in actionibus memorant antitheos saepe obrepere pro veris : esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus qui Deos se fingunt.* Idem sensus est, ne nimium multa transcribam, apud Iamblichum de mysteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. & libro IV. cap. 17.

^b ETIAM Plato dixit.] *Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς ἄλλοι δὲ μὴ ἄλλων δαιμόνων* Cum Ioue nos : cum aliis diis alij. Citat Origenes contra Celsum VIII.

^c NON possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.] Pulchrè hoc exsequitur Arnobius libro III.

III. At vero non bonas, sed malas fuisse mentes, quibus paganorum cultus impendebatur, non leuibus constat argumentis. Primum, ^a quod cultores suos non reiecerunt ad cultum summi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, sustulerunt, aut saltem omnibus modis se summo Deo in cultu æquari voluerunt. Secundo, quod vnus summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus & populis. Nam cum poëtis impunè liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis diuinam prouidentiam è rebus tollere, neque vlla esset religio alia tam ritibus dissona, quæ non in societatem admitteretur, vt Ægyptia, ea, Phrygia, Græca, Tusca sacra Romæ : soli Iudæi passim ^b deridiculo erant, vt ex satyris & epigrammatis apparet, ^c interdum & relegabantur : ^d Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis, cuius rei non alia potest reddi causa, quam quod hæ duæ sectæ vnum Deum venerarentur, cuius honori recepti dii aduersabantur, non tam inter se, quam illius æmuli. Tertio ex modo cultus, qui bonam honestamque mentem non deceat, ^e per sanguinem humanum, ^f per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos & saltationes plenas spurcitæ, qualia nunc etiam conspiciuntur apud Americæ & Africæ populos paganissimi tenebris obsitos. Imo quod est amplius, & olim fuerunt, & nunc sunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur, ^h vt Arimanium Persæ, Græci Cæcodæmonas, ⁱ Veioves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam : quo nihil potest magis impium excogitari. Nam cultus religiosus quid est aliud, quam testimonium summæ bonitatis, quam agnoscas in eo, quem colas? qui si malo spiritui impenditur, falsus est ac mendax, & in se continet rebellionis crimen, cum debitus regi honos non modo ei subtrahitur, sed & in desertorem eius atque hostem transfertur. Stulta autem est persuasio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum esset. Nam ^k clementia, vt iusta sit, suos habet limi-

Malos spiritus adoratos à paganis probatur, & ostenditur quam id sit indignum.

res, & ubi scelera modum excedunt, pœnam iustitia ex se quasi necessario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos se dicant malis mentibus præstare obsequium: cum is qui summe bonus est, sit etiam summe communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod si est, sequitur, ut in naturas omnes, tanquam opificia sua, ius supremum habeat, ita ut ab earum nulla aliquid possit fieri, quod ipse plane impedire cupiat: quibus positis, facile colligitur, ei qui Deum summum ac summe bonum fauentem habeat, malos spiritus non amplius nocere posse, quam Deus ille boni alicuius causa velit pati, ut fiat. Neque verò à malis spiritibus quicquam impetrari potest, quod non rejiciendum sit, quia¹ malus bonum cum simulat, tunc est pessimus,^m & hostium munera insidiæ sunt.

A N N O T A T A.

^a QVOD cultores suos non receierunt ad cultum summi Dei.] Bene hoc exsequitur Augustinus de Ciuitate Dei libro x. cap. 14. 16. 19.

^b DERIDICULO erant.] Ut curti, recutiti, sabbatarij, nubium & cœli adoratores, clementes in porcos.

^c INTERDVM & relegabantur.] Ios. xviii. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epistola cix. Act. xviii. 1. Suetonius Tiberio c. xxxvi.

^d CHRISTIANI verò præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis.] Tacitus Annalium xv. quo & illa pertinent Iuuenalis:

---tæda lucebis in illa

*Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam sulcus diducit arenam.*

^e PER sanguinem humanum.] Vide quæ hac de re dicta libro II.

^f PER nudorum hominum in templis cursationem.] Ut in Lupercalibus. Liuius libro I. Plutarchus Antonio, & alij.

^g ET saltationes plenas spurcitia.] Ut in Floralibus. Ouidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octauo contra Celsum.

^h UT Arimanium Persæ.] Plutarchus de Iside & Osiride: Diogenes Laërtius in præfatione.

ⁱ VEIOVES Latini.] Cicero III. de natura deorum.

^k CLEMENTIA ut iusta sit suos habet limites.] Quomodo diliges, nisi times non diligere? Tertullianus aduersus Marcionem I.

^l MALVS bonum cum simulat, tunc est pessimus.] Syri mimi versus.

^m HOSTIVM munera insidiæ sunt.] Sophocles:

Εχθρὸν ἀδωκεν δῶκα καὶ οὐκ ὀρίσκει.

Damnosa ab hoste dona, quin nec dona sunt.

IV. Fuerunt & pagani, & sunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere se aiunt: sed primum hic quoque cultus distinguendus notis conspicuis fuerat à summi Dei cultu: tum vero inanes sunt ad illos preces, nisi ab illis animis aliquid nobis tribui possit, de quo nihil cultoribus constat, nec quicquam est, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero pessimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ij comperiuntur magnis vitiis fuisse insignes. Ebriosus Bacchus, mulierosus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Iupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipsi placentis ignominiam redundet, ^a dum vitiis satis per se abblandientibus addit ex religione commendationem.

Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in paganism.

A N N O T A T A.

^a DUM vitiis satis per se abblandientibus addit ex religione commendationem.] Exemplum vide in Eunuchio Terentiana Actu 111. Scena v. Cyprianus epistola 11. *Deos suos quos venerantur, imitantur. Fiunt miseris & religiosa delicta.* August. Epist. cl. 11. *Nihil homines tam insociabiles reddit vitæ peruersitate, quàm illorum deorum imitatio, quales commendantur & describuntur laceris eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia quæ ab hominibus debetur diuinæ providentiæ, origo & ortus sacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

V. Vetusior isto fuit cultus astrorum, & quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, æris, terræ: nec ipse quidem magno vacans errore. Nam cultus religiosi pars maxima sunt preces, quæ adhiberi, nisi stulte, non possunt nisi apud naturas intelligentes. Tales autem non esse eas, quæ elementa dicimus, sensu quodammodo apparet. De astris si quis aliud affirmauerit, nihil habebit, quo id probeat, cum ex astrorum operationibus, quæ naturarum sunt indices, nihil tale possit colligi, imo contrarium satis aperte colligitur ex motu non vario, qualis est eorum quæ voluntatem habent liberam ^a sed rato atque præscripto. Iam vero alibi ostendimus, astrorum cursus ad hominum usus esse temperatos: unde homo agnoscere debuit, se Deo & similiorem, parte sui potiore, & cariorem esse, ac proinde nobilitati suæ iniuriam se facere, si se iis rebus subiciat, quas Deus ipsi donauerit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipsæ pro se non possunt, aut posse non docentur.

Contra cultum exhibitum astris & elementis.

A N N O T A T A.

^a SED rato atque præscripto.] Quo argumento motus quidam rex

Peruanus negabat solem esse posse Deum. Vide historiam Incharum.

Contra cultum animantibus mutuis exhibitum.

VI. Illud vero indignissimum, quod & ^a ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptij præsertim. Quanquam enim in quibusdam aliqua se ostendit quasi umbra intelligentiæ; ea tamen ipsa nihil est, si ad hominem spectetur, cum nec internos conceptus distinctis vocibus scripturaque explicent: neque opera diuersorum generum faciant, neque eiusdem generis opera diuerso modo, multo minus numerorum, dimensionum, cælestiumque cursuum cognitionem assequantur. ^b Contra vero homo validissima quæque animantia, feras, aues, pisces capit solertiâ ingenij sui, partim etiam sub leges suas subigit: vt elephantas, leones, equos, boues: ex ijs, quæ maxime sunt noxia, vtilitates sibi deducit, vt medicamenta ex serpentibus: hunc certe vsum ex omnibus habet, quem ipsæ ignorant, quod corporum compagem, situmque partium speculatur, & tum species, tum genera inter se comparans, hic quoque suam dignitatem discit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque structura est: quæ si quis recte consideret, tantum abest, vt pro dijs animantia colat cætera, potius sese illorum quasi Deum quendam sub summo Deo constitutum arbitrabitur.

A N N O T A T A.

^a AD bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptij maximè.] De quibus Philo in legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλοι πλείονα θηρία καὶ ἑνυδρὰ καὶ χερσαῖα καὶ πτερὰ διοπλάσσουντες. Qui canes, leones, lupos, crocodilos aliâque terrestria, aquatica, volucra animantium pro dijs habent. Adde longam ea de re dissertationem lib. i. Diodori Siculi.

^b CONTRA verò homo validissima quæque animantia, feras, aues, pisces capit solertia ingenij sui.] Euripides Æolo.

Βεαχὺ τὸ δῖνος αἶθερ,

Ἀλλὰ ποικιλίαις θαλάσσης

Δαμάει φῶλα πόττου,

Χθονίων τ' αἰετῶν τὸ παιδόμενα.

Vis exigua est, quamcumque homini

Natura dedit: sed consiliis

Variis artes, quæ nata mari

Et quæ terra cæloque domant.

Antiphon:

Τέχνη κρατῦμιθ' ὧν φύσις κρατούμεθα.

Natura quorum superat, arte hæc vincimus.

Non malè hinc explices quod est Gen. i. 26. & Psal. v. 111. 8. Latiorẽ hac de re dissertationem qui desiderat, videat Oppianum initio quinti de Piscatu, & Basilium in Hexæmeron Homilia x. Origenes contra Celsum libro i v. Καὶ ἐνταῦθα ὃ ὁρᾷς πῶς ἔστιν ἡ συνήθεια μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται καὶ πάντες ὅπῃ κρείττον ἢ δοκᾷ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γὰρ οἱ πολλοὶ τῆς σῶματι τῆς ζώων ἀδυνάτει, πνῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύπτεροι, κρατῆρδ' ὅλ' ἐν τῇ συνήθει τῆς θηρίων, καὶ τοῦς περὶ τοὺς ἐλέφαντας θηροφύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα πιδασκόμεθα, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ· καὶ ὃ τῆς μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκουῦτων ἡμῖν χρεῖαν παρέχειν ἐκ τῆς πιδασκαλίας, ἕτοιμα μὲν τῇ ἡμετέρᾳ ἰσχυρίσασθαι ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βλάμεθα ἔχομεν τὰ θηρία καὶ κατακλεισμένα, ὅτε δὲ χρῆζομεν τροφῆς τὸ γὰρ τῆς σωματικῆς αὐτῶν, ἕτοιμα αὐτὰ ἀναγεῖν οἷς καὶ τὰ μὴ ἀρχαῖα τῆς ζώων. δοῦλα οὖν πάντα τῷ λογικῷ ζῷ καὶ τῆς φυσικῆς αὐτῆς συνήθειας κατεσπασμένοι, ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quàm validum nobis auxilium datum est intellectus, quantoque præstet omnibus armis quibus instructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, & immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur vi mentis, & elephantos illos tantos venamus, quæque sunt ita nata ut mansuescere possint, ea nostra natura mansueta subdimus: quæ verò aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt: ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minùs facillè quàm mansueta animalium interficimus. Apparet igitur à summo opifice facta cuncta serua animanti ratione utenti, & agnato ei intellectui.* Claudius Neapolitanus apud Porphyrium de non esu animantium primo, sic de homine loquitur: Ὡς τῆς ἀλόγων διαπόζει πάντων, ὡς ὁ θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minùs quam hominibus Deus.*

VII. Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam fæua illa ^a Febrim, Impudentiam, & similia omittam: Sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies. Fortuna bona similitudo euentus cum hominis desiderio: affectus verò, quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex consideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per sanguinem maxime connectitur, qui sui iuris non sunt, sed voluntatis tanquam Dominæ imperio subsunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes verò, quarum diuersa sunt nomina, circa utilis electionem prudentia, in periculis subeundis fortitudo, in abstinentia alieni iustitia, in voluptatum moderatione temperantia & porro alia, pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipsæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine possunt. ^b Honor vero, cui & ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tanquam

Contra cultum exhibitum his rebus quæ substantia non sunt.

virtute prædito iudicium ; quod sæpe & malis contingit, & bonis non contingit ; ingenita hominibus errandi facilitate. Hæc ergo cum non subsistant, ac proinde rebus subsistentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro diis colere à recta ratione alienissimum est, cum ob hæc ipsa is colendus sit, à quo hæc dari conservarique possunt.

ANNOTATA.

^a FEBRIM, *Impudentiam.*] Cicero de legibus II.

^b HONOR *verò cui & ipsi templa dicata legimus.*] Cicero dicto loco. Liuius libro XXVII.

*Solutio objectionis
Paganorum
sumpta à
miraculis
apud ipsos.*

VIII. Solent à Paganis ad religionis suæ commendationem miracula adferri : sed aduersus quæ multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, ^a vt nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram vno aut altero, quorum oculis falsa rerum specie per astus sacerdotum imponi facile potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantum sui conciuerunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum ; quale quid accideret, si quis apud populos eius rei ignaros magnetem ferrum duceret : ^b quibus artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse, à multis proditum est. Non negem, conspecta & quædam his maiora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici, sed talia tamen quæ vim verè diuinam, id est omnipotentem, non desiderarent, cum ad eas sufficerent, Spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facile possent dissita transferre, & quamuis diuersa componere ad effectus tales, qui homines in stuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum est, bonos non fuisse, ac proinde nec bonam religionem, iam ex ijs, quæ supra diximus, apparet, tum inde etiam, ^c quod certis carminibus inuitos se cogi dicerent, cum tamen inter sapientissimos etiam paganorum constet, in verbis nullam talem vim esse posse sitam, sed suadendi tantum, idque pro modo significationis. Est & illorum nequitia indicium, quod ^d in amorem sæpe huius, aut illius, hunc illumve renitentem se pellecturos suscipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectui iniuriosi, ^e cum hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdican. Neque est, quod miretur quisquam, passum esse summum Deum, vt miræ quædam à prauis Spiritibus ederentur, ^f cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum verò impo-

impotentia eorum argumentum, quod eorum opera nullum insigne bonum secum adferebant. Nam & si qui visi sunt in vitam reuocati, non permanserunt in vita, nec viuentium functiones exercuerunt. Quod si quid aliquando à diuina pollentia procedens in Paganorum conspectu apparuit, non tamen prædictum est id euenturum ad probandam ipsorum religionem, vnde nihil impedit, quò minus diuina efficacia causas sibi longe alias propositas habuerit. Exempli causa, si verum est per Vespasianum cæco visum esse redditum, factum id est ^a vt is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur: lectus quippe Deo iudiciorum ipsius in Iudæos minister: similesque aliorum prodigiorum causæ existere potuerunt, quæ cum religione nihil haberent commune.

A N N O T A T A.

^a VT nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta reijciunt.] Liuius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poetis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hac venia antiquitati, vt miscendo humana diuinis, primordia urbium angustiora faciat.*

^b QVIBVS artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse à multis proditum est.] Tacianus: Εἰσὶ μὲ οὐδὲ καὶ νόσοι καὶ σάοις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπιδὼν συμβαίνουσιν, ἑαυτοῖς ἀεργάουσιν.] Sunt enim morbi & dissidia quedam in materia hac nostra: Ea cum eueniunt, demones eorum causas sibi ascribunt.

^c QVOD certis carminibus inuitos cogi se dicerent.] Oraculum Hecates apud Porphyrium.

Ἠλυθὼν εἰσαΐεσθαι τῆς κυλυφεδύμενης ὁρχῆς,
 Ἡ θνητῶν φύσις εὖρε, δαῶν ὑποδηρωσώησι.
*Aduenio precibus sapientibus indigetata
 Quas genus humanum monitu reperere Deorum.*

Item:

Τίντε μὲ αἰὲ δαίοντος ἀπ' αἰθέρος ὠδὲ χαρίζων.
 Θεοδάμοις ἐχάτω με δαῖν' ἐπιδήσας ἀνάγκη.
*Cuius egens Hecaten me summo ex æthere tractam
 Carmine vinxisti, superos cui cogere fas est?*

Et Apollinis apud eundem:

Κλῦθι μοι σὺν ἰδάλοντος, ἐπὶ μὲ ἐπιδήσας ἀνάγκη.
Inuitum me audi, quando me lege ligasti.

Hi sunt secretarum artium ritus, quibus affantur nescio quas potestates, vt Arnobius loquitur, καπηλαλισμένους δούλους τῆς ἐπιδάσεως ποιομένης, quasi eas sibi famulas carminibus fecissent, vt Clemens expli-

T

cat. Minarum formula est apud Iamblichum in mysteriis Ægyptiorum libro 1 v. cap. 5. 6. 7. Habet eadem Lucanus libro 1 x. in verbis minoris Pompej, & ex Porphyrio Eusebius libro v. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes apud Lucanum, vbi de Erichtho agit, & Papinium vbi de Tiresia.

^d IN amorem sæpe huius aut illius, hunc illumue renitentem se pellecturos suscipiebant.] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilij. Vide Porphyrij confessionem apud Eusebium lib. v. Præpar. cap. 17. & apud Augustinum libro x. de Ciuitate Dei capite xi. Vide eundem Porphyrium libro 11. de non esu animantium, & Origenem contra Celsum libro vii.

^e CVM hoc etiam humanae leges tanquam veneficium interdican.] L. Eiusdem §. adiectio D. ad legem Corneliam de Sicariis & Veneficis. L. si quis §. qui abortionis D. de pœnis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. xxiii.

^f CVM deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.] Deut. xiii. 3. 11. Theff. 11. 9. 10. Ephes. 11. 2. 3.

^g VT is hac re venerabilior imperium Romanum facilius adipisceretur.] Tacitus Historiarum 1 v. Multa miracula euenere, quibus cælestis fauor & quadam in Vespasiano inclinatio numinum ostenderetur. Dixerat antè Historiarum 1. Occulta lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium post fortunam credidimus. Suetonius eadem miracula narraturus sic præfatur cap. 7. Auctoritas & quasi maiestas quadam, ut scilicet inopinato & quasi nouo principi decrat: hæc quoque accessit. Eundem Suetonium vide paulò ante cap. 5. Iosephus de eodem Vespasiano libro belli Iudaici 111. cap. 27. Τὸ δὲ διὰ τῶν ἀρχαίων αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἦδη, καὶ τὰ συνήθη δι' ἐπὶ τοῖς ἀρχαίοις γεγονυῖα. Deo iam illum excitante ad principatum, alijsque etiam signis ei sceptrum præsignificante.

Et ab oraculis.

IX. Eadem ferme omnia aptari possunt, & ad id soluendum, quod de oraculis opponunt, præcipuè quod diximus, meritos eos homines, vt sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum verò ^a verba oraculorum ferme ambigua, & quæ facile interpretationem ex qualicunque euentu acciperent. Quod si quid definitius prædictum ab illis, non tamen necesse est ab omniscia mente profectum, cum aut talia sint, quæ ex causis naturalibus iam existentibus præsentiri poterant, ^b sicut medici quidam venturos morbos prædixerunt, aut probabiliter ex eo, quod plerumque euenit, coniectari ^c quod & à rerum ciuiliū peritis factum sæpe legimus. Quod si quando etiam apud paganos aliquorum vatum operà vsus est Deus ad ea

prædicenda, quæ causas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem paganicam, sed magis ad eam euertendam: qualia sunt, ^d quæ apud Maronem exstant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id nesciens Christi aduentum & beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sybillinis erat, ^e pro rege agnoscendum, qui vere rex noster esset, & ^f ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur. ^g Apollinis oraculum apud Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios esse Spiritus, colendum autem vnum Hebræorum Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, iam tales esse desinunt: si non parent, suum Deum mendacij accusant. Adde iam, quod, si Spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante omnia generalem proposuissent viuendi normam, & certam fidem fecissent remunerationis, quæ maneret ita viuentes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra ^h laudari sæpe eorum carminibus reges quamuis improbi, ⁱ pugilibus decreti honores diuini, ^k pelliecti homines in amores etiam non legitimos, ^l ad mala lucra captanda, ^m ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonstrari possent.

A N N O T A T A.

^a VERBA oraculorum ferme ambigua.] Vide Oenomai hac de re loca apud Eusebium lib. IV. cap. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. Hinc Phœbus dictus Græcis *Ἰοῦν*. Flexiloqua & obscura oracula Apollinis dicit Cicero de diuinatione 11. *Virum eorum accidisset*, inquit, *verum oraculum fuisset.*

^b SICUT medici quidam futuros morbos pradixerant.] Chaleidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio damone, qui sit eorum omnium quæ deinceps sequuntur sciens, perinde ut si medicus iuxta disciplinam medendi dicat, vel exitium vel sanitatem.* Et terræ motus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. 11. cap. 79.

^c QVOD & à rerum ciuiliū peritis factum sæpe legimus.] Scriptor vitæ Attici: *Ei rei sunt indicio præter eos libros in quibus de eo facit mentionem (Cicero) qui in vulgus iam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Asiaticum missarum: quæ qui legat non multum desideret historiam contextam illorum temporum.* Sic enim omnia de studiis principum, vitis ducunt, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in eis non appareat: Et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse diuinationem. Non enim Cicero ea solum quæ viuo se acciderunt futura prædixit, sed etiam quæ nonnisi veniunt, acutius

ut vates. Cicero verè de seipso libri sexti epistola sexta. *Quo in bello nihil aduersi accidit non prædicente me. Quare, quum ut augures & astrologi solent, ego quoque augur publicus ex meis superioribus prædictis constitui apud te auctoritatem augurij & diuinationis mea, debet habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis inuolatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror: sed habeo alia signa quæ obseruem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore. Thales in vico tunc despecto forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

^d QVÆ apud Maronem exstant Ecloga quarta.] Vide Augustinum de Ciuitate Dei lib. x. cap. 27.

^e PRO rege agnoscendum qui verè rex noster esset.] Cicero meminit i. de diuinatione.

^f AB Oriente venturum qui rerum omnium potiretur.] Suetonius de Vespasiano cap. 4. Tacitus Historiarum i v.

^g APOLLINIS Oraculum apud Porphyrium legitur] Vide Augustinum de Ciuitate Dei libro xx. c. 23. & Eusebium Præparationis i v. c. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. *πλὴν ὃ ἄριστον ἔστι θεὸς Αἰγυπτίους ἐμυρτύρησε Φοινίξιν τε ἔχοντας, Λυδίους τε ἔχοντας.* Vera via repertores deus (Apollo scilicet) esse testatur Ægyptios, Phænicas, Chaldaeos, Lydos & Hebræos. Paræneticus ad Græcos inter Iustini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἡδὲ ἀπ' Ἑβραίων,
 Αυτογλήστοι πάντα σεβάζομενοι θεὸν ἀγνῶς.
 Soli Chaldaei sapiunt, & Hebræa virum gens,
 Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὁ θεὸς τὸν πλάσας μέγαν, Ἀδάμ τε καλέσας.
 Qui primum finxit mortalem, Adámque vocauit.

De ipso Iesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transcripta Eusebius in Euangelica Demonstratione:

Ὅτι ἢ ἀθανάτη ψυχὴ μὴ σῶμα περιβαίνει,
 Γινώσκει σοφίη τετιμημένη· ἀλλὰ γὰρ ψυχὴ.
 Ἀνέρος δούλῳ περιβεβήμενός ἐστιν ἐκείνου.

Morte carere animas exutas corpore, nouit
 Quemcunque exornat sapientia: sed pietate
 Est anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σῶμα δὲ ἀθανάτων βασιάνως αἰεὶ περιβέλλεται
 Ψυχὴ δὲ δούλων εἰς οὐρανίον πόλιν ἵκει.

Illius inualidos corpus tulit usque dolores:

Ast anima ascendit cælestia templa piorum

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib. xxi. c.

23. de Ciuitate Dei, vbi & aliud affert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

^k LAUDATI *sæpe eorum carminibus reges, quamuis improbi.*] Vide ea quæ adfert Oenomaus apud Eusebium Præparationis Euangelicæ lib. v. 23. & cap. 35.

ⁱ PUGILIBVS *decreti honores diuini.*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celsum 111.

^k PELLECTI *homines in amores etiam non legitimos.*] Ostendimus iam supra.

ⁱ AD mala lucra captanda.] Vide Eusebium Præparationis v. cap. 22.

^m AD cades faciendas.] Oenomaus oracula huius generis recitat, quæ reperiens dicto iam Eusebij libro c. 19. & 27.

X. Tum verò ingens nobis præter ea, quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana religio, eo quod vbicumque humana vi destituta est, plane concidit, tanquam sublato quo vno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt Imperia Christianorum aut Mahumetistarum, videbis paganismi nullam nisi in libris memoriam. Imò docent historiæ etiam illis temporibus, cum imperatores aut vim & supplicia, vt priores, aut eruditionem & solertiam, vt Iulianus, adhiberent ad sustentandam religionem paganicam, in dies ei aliquid decessisse, non opposita vi vlla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Iesus habebatur) non literarum flore, cuius expertus fuit oratio Christi legem docentium, non donis, (pauperes quippe illi erant) non vlla assentatione, cum contra omnia commoda spernenda, nihil non aduersi eius legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neque tantum credulitas paganorum euauit ad illam doctrinam, sed & ipsi Spiritus ad Christi nomen ^a excesserunt, è corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentij causa ^b dicere sunt coacti, nihil se posse, vbi Christus inuocaretur.

*Rehicitur
Paganica
religio ex
eo, quod
sponte de-
jecerit si-
mul achu-
mana au-
xilia de-
fecerunt.*

ANNOTATA.

^a EXCESSERVNT, *è corporibus, compresserunt vocem.*] Actor. v. 14. VIII. 7. XVI. 18.

^b DICERE *sunt coacti nihil se posse vbi Christus inuocaretur.*] Tertulianus Apologetico. Vide & Lucianum Pseudomanti. Apollo in Daphne. Νεκρῶν τὸ χρεῖον ἢ Δάφνη μυστὶς. Ἐ. τὸ καλύπτει τὸν χρησμὸν. Locus hic Daphne, plenus mortuis, id oracula impedit. Mortui illi erant, Babylas & alij Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

T iij

*Responsio
ad id quod
religionis
ortus & in-
teritus a-
storum ef-
ficacia as-
cribitur.*

XI. Fuere philosophi, qui ut ortum ita interitum religionis cuiusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, syderalis scientia tam diuersis sub normis traditur, ^a ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura necessitate causarum sequuntur, sed de his, ^b qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quod si ex impressione tali necessario sequeretur actus voluntatis, iam vis in anima deliberandi atque eligendi, ^c quam sentimus ipsi, frustra esset data, ^d omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata, cum neque culpa neque meritum esse possit in eo, quod plane sit inuitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam sint si certa necessitate ex cælo procedunt, eo quod cælo cælestibusque corporibus vim talem Deus attribuerit, iam sequetur Deum qui perfectissime bonus est, ^e malitiæ moralis veram esse causam, & cum lege posita profiteatur se detestari malitiam, cuius vim effectricem atque inuitabilem inseruerit ipsis rebus, velle eum duo quæ inter se sunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis agat diuino impulsu. Probabilius ab aliis dicitur, astorum influxibus aërem primum, deinde & corpora nostra contingi, & qualitates quasdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent respondentes sibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & ijs obsequi sæpe. Verum hoc ita concessum nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus quæstionem. Nam Christi religio cum homines vel maxime abducatur ab ijs, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è visiderum, quæ ut diximus, in animum non agunt, nisi per eos affectus. Prudentissimi Astrologorum ^f eximunt à siderum legibus viros vere sapientes ac bonos: at tales reuera fuere, qui primi Christianam religionem susceperunt, quod vita ipsorum probat. Quod si eruditioni quoque & literis aliquam vim damus aduersus corporis contagium, fuerunt semper inter Christianos etiam, qui hac laude florent. Tum vero siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, & temporarij sunt. Hæc autem religio iam per mille sexcentos annos durat, nec in vna, sed in dirissimis mundi partibus, & quæ longe sub alio sunt siderum positu.

A N N O T A T A.

^a *UT nihil in eo certi reperiatur præter hoc ipsum, certi esse nihil.* Vide egregiam hac de re Bardesani Syri dissertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Eusebium Præparationis lib. vi. cap. 10.

^b QVI ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit.] Vide Alexandri Aphrodisæi hac de re librum.

^c QVAM sentimus ipsi.] Eusebium vide Præparat. Euangel. libro vi. cap. 6.

^d OMNIVMQUE legum, præmiorumque ac pænarum æquitas sublata.] Iustinus Apologetico II. ΕΙ μὴ θεωροῦσι ἰσότηρα πρὸς τὸ φέρειν τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ κατὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον γένος, αἰαίνοντες ὅτι ἢ ὁπωδιόπου θεωροῦνται. Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi ascribenda actionis causa. Vide & quæ ibidem sequuntur. Tatianus: Ελεθεῖα τῆς θεωροῦσας ὅπως ὁ μὴ φαῦλος δικαίως κολάζεται, δι' αὐτὸν γαρὼς μοχθηρός. ὁ δὲ δικαίος ἐπαινῆται καὶ τὸ ἀντιθέσπον, τὸ θεὸς μὴ ὡς βλάπτει τὸ βούλημα. In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur iuste, quippe sua culpa factus improbus, qui verò iustus est laudetur, ut qui eadem libertate cauerit divina violare præcepta. Adde Chalcidij hac de re disputationem in Timæo.

^e MALITIÆ moralis veram esse causam.] Contra quam dixit Plato de Republica II. Αἰτία ἐλθούσα. Θεὸς δὲ αἰαίνων. Causa penes optantem: Deus extra culpam. Ut vertit in Timæo Chalcidius, quod cum Mose congruere ait Iustinus dicto loco.

^f EXIMUNT à siderum legibus viros vere sapientes ac bonos.] Zoroaster: Μὴ σὺν αἰθέρι ἢ εἰσπράττειν. Fatum augere noli. Ptolemæus: Δύναται ὁ θεομήμων πολλὰς ἀποσπᾶν ἐπεργίας τῶν ἀστέρων. Potest vir sapiens multas astrorum efficientias auertere.

XII. Eo verò minus pagani habent, quo Christianam religionem oppugnent, quod eius partes singulæ tantæ sunt honestatis, ut suapte luce animos quasi conuincant, ita ut inter paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quæ nostra religio habet vniuersa: ut pote ^a religionem non in ritibus, sed in animo esse positam, ^b adulterum esse etiam qui adulterium committere voluit, ^c non reponendam iniuriam, ^d vni marito vnam uxorem iungendam, ^e fornicationis debere esse perpetuum, ^f hominis officium esse homini cuius benefacere, ^g præsertim egenti: ^h iuramento quantum fieri potest abstinendum: ⁱ contentos nos in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana religione creditu difficile, apud sapientissimos paganorum paria inveniuntur, quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, supra ostendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus ^k diuinam naturam distinguit in patrem, mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem; & Animam quæ cuncta concitantur. Cum

Ostenditur præcipua Christiana religionis probari à sapientibus paganorum: & si quid in ea est difficile creditu, paria apud paganos reperiri.

humana natura diuinam iungi posse, ¹ Iulianus tantus Christianorum hostis credidit, & exemplum dedit in Æsculapio, quem volebat ad tradendam hominibus medendi artem de cœlo venisse. Crux Christi multos offendit, atquæ de dijs non narrant paganorum auctores? alios famulos regum fuisse; fulminatos alios, dissectos, vulneratos. Et verò lætius esse honestū, quoties magno sibi constat, sapientissimi ipsorum dixere.^m Plato de Republica II. quasi præscius, ait vt vere iustus exhibeatur, opus esse, vt virtus eius omnibus ornamentis spoliatur, ita vt ille habeatur ab aliis pro scelesto, illudatur, suspendatur denique. Et certe summæ patientiæ exemplum vt exstaret, aliter obtineri non poterat.

• A N N O T A T A .

* RELIGIONEM non in ritibus, sed in animo esse positam.] Menander.

Θεῶν δ' ὅτι δὴ τέλους δίκαιος ὢν,
Μὴ λαμπερὲς ὢν ταῖς χλαμύσιν, ὥς τῇ καρδίᾳ.

Deo sacrificia semper ingenio probo,

Nec tu albam vestem magis quàm morès induas.

Cicero de Natura deorum II. Cultus autem deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis, vt eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur. Idem de legibus II. Castè iubet lex adire ad deos: animo videlicet, in quo sunt omnia. Persius Satyra II.

Quin damus id superis, de magna quod dare lance

Non possit magni Messalla lippa propago,

Compositum ius, fasque animi, sanctosque recessus

Mentis, & incoctum generoso pectus honesto;

Hoc cedo, vt admoueam templis, & farre litabo.

Qui versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium de non esu animantium secundo, vbi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius. Νυνὶ δ' αἰδῶται μὴ λαμπερὲς εἶναι σάμα μὴ καθαρὲν ἀμφισταμόν, οὐκ ἀρκούντο μολύβδινον πρὸς τὸ τῆς θεοῦ ἀγνόν. δταν δ' τὸ σάμα μὴ τῆς ἐνδοῦς τινὲς λαμπερῶν ἀμφοῖν, μὴ καθαρὲν ἔχοντι πλὴν ψυχῇ ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θεοὺς, καὶ δὴ διαφέρειν τομύβδινον, ὥστε οὐκ ἐπὶ θεοῦ τῆς ἐν ἡμῶν χαίροντα μάλιστα τὸν θεόν, διακαρτερῶν καθαρίσας, ἀπὸ συγνῆς πικρῆς. ὅτι γοῦν ἡμεῖς ἀνὴρ πρὸς τὸν θεόν,

Αγνόν δὲ ναοῖο θυώματος ἐνδρον ἵσταται

Εμφάδην.

ἀγνόν δ' ὅτι φρονῶν θεῶν. Nunc verò eum qui non candida puraque amictus sed veste idoneum negant qui pure sacrificet. Vbi verò & torpore & vestitu nitentes

tentes quidam, animum interim à malis purum non habent, & sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant, quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis diuinissimum est bene se habente, ut cui cum ipso sit cognatio. At verò in Epidauri Templo præscriptum erat,

Castus odorati venias ad limina templi,

Fas iubet.

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto post.

Θεὸς μὲν τὰς ὅπας πᾶσιν, ὡς τις αἰὲρ σόφος ἔφη, μηδὲν ἧστ' ἀποθητῶν μήτε θυμῶντες, μήτε ἐπινομάζοντες. οὐδὲν γὰρ ἔστιν ἐνυλόν ὃ μὴ τὰς αὐτὰς διδύς ἔστιν ἀκαθάρτοι. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὃ καὶ φωνῶν οἰκαῖος. οὐδὲ ὃ ἐνδόν, ὅταν πάθει ψυχῆς ἢ μεμελυσμένος. Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut aboleri aut indigetari debet. Nihil enim est materia particeps, quod non impurum sit materia carenti. quare nec sermo illi conuenit qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit. Iterum ibidem: ὅτι γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' αὐθροπῶν θεοῖς ἀφωελομήοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τὰς ναοὺς τῶ πατρὸς, τὰ κόσμησεν τούτῳ, τὸν ἔχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερματίνον οὐχ ἀγνὸν ποροῖκα διατηρεῖν, καὶ μὴ ἀγνοῦ διαφέρειν ἐν τὰς ναοὺς τῶ πατρὸς. Neque enim conuenit, ut in iis templis quæ homines diis dicarunt etiam pedum vincula pura requirantur, & sine macula calcei, in templo verò summo patris, Mundo hoc scilicet, non oporteat puram seruare illam externam nostri corporis ultimam ἐπελλibus vestem, eamque quam castissime versari in illo Patris templo. Ne hoc quidem ex eodem libro omittam: Πιστῶς δὲ ὅτι τούτων χρεῖαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοί, εἰς δὲ τὸ ἡθος ἀποβλέπουσι ἧστ' ἀποδόντων, μαγίστω θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθλῶν δεῖ αὐτῶν τε καὶ ἧστ' ἀγαθῶν διέλκην, πῶς οὐ σώφρων καὶ δίκιος καὶ δίκαιος ἔσται; Qui verò persuasus est victimis illis non egere deos, sed ad animum spectare offerentis, optimumque eis censeri sacrificium, rectam tum de diis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pius iustusque euadat? Vbi tria ista nota quæ apud Paulum Tit. II. 12. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ ἀσπεύως, temperanter, iuste, & pie. Charondas in legum anteloquio: Ἐχὼν τὴν ψυχὴν καθαρεῖν πάσης κακίας, ὡς ἧστ' ἀπὸν καὶ χαίροντων ἧστ' ἀπονεῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς ἧστ' ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίως τε καὶ καλῶς ἐπιτιμώσας: Omnis malitiæ pura mens esto: neque enim gaudent dii prauorum hominum sacrificiis & impendiis, sed iustis & honestis bonorum actionibus. Seneca Lactantio prolatus I. VI. Institutionum, c. 25. Vultisne Deum cogitare magnum & placitum & maiestate leni verendum, amicum & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum, sed mente pura, honestoque proposito. Non templa illi congestis in altitudinem saxi exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore. Sensum eundem habes apud Dionem Prusæensem orat. 3. Thucydides lib. 1. Εὐροπὴν ἔδιν ἄλλο ἔστιν ἢ τὸ τὰ δίκοντα ἀγαθῆν. Festus dies nihil est aliud quàm officium facere. Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πᾶσαν ἡμέραν ἱερὴν ἵσχυται: Vir bonus, nonne omnem diem festum habet?

^b ADULTERVM esse etiam cum qui adulterium committere voluit.] Ovidius:

*Qua quia non licuit, non facit, illa facit:
Vt iam seruaris bene corpus, adultera mens est,
Omnibus exclusis intus adulter erit.*

Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro qua cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, qua pudicitiam timori praestitit, & non sibi.*

^c NON reponendam iniuriam.] Plato Critone. Maximus Tyrius dissertatione secunda. Menander:

*Οὗτος κράτιστος ἐς' ἀνδρ', ὃ Γοργία,
Ὅς τις ἀδικούντων πάντων ἐπίσταται βεγνῆν.
O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre iniurias.*

Ariston Spartianus: *Dicenti cuiquam regium esse amicis bene, inimicis male facere: imò inquit amicis benefacere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille Siciliae liberator philosophici studij veram demonstrationem in eo ait positam, non vt quis in amicos benignus sit, sed si quis iniuria affectus sit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

^d VNI marito unam uxorem iungendam.] Vide quæ suprà ex Sallustio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides *Andromache*:

*---ὅδ' ἐν γὰρ καλὸν
Δωρὶν γυναικῶν ἀνδρ' ἐν ἡνίας ἔχειν,
ἀλλ' οἷς μίαν βλέποντας δυνάμει κύων
ἐτέρησιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκᾷν δέλη.
---non etenim decet*

*Vnum imperare feminis binis virum:
Contentus uno coniugis viuat toro,
Quicumque cupiet rite curatam domum.*

In eiusdem tragicæ choro plura sunt in hunc sensum.

^e FOEDVS matrimonij debere esse perpetuum.] Quale fuit apud Romanos ad annum urbis vicesimum & quingentesimum, Valerio maximo teste lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc sensum:

*Ὁ γὰρ σταυρὸς ὅστις αἰχμῶν ἐχρῆν.
Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.*

^f HOMINIS officium esse homini cuius benefacere.] Terentius Heautontimorumenos.

Homo sum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quandam natura constituit, ait Florentinus Iuriconsultus L. vt vim D. de iustitia. Eodem spectat prouerbum. *Homo homini Deus.* Cicero de officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societatem esse ait.

8 PRÆSERTIM *egenti.*] Horatius lib. II. Sat. II.

Cur eget indignus quisquam te dimite?

In Mimo:

Bona comparat præsidia misericordia.

^h IURAMENTO quantum fieri potest abstinendum.] Pythagoras: *οὐκ ὀμνύμεν θεούς· ἀλλὰ τὸν θεὸν ἀξιοῦμεν πιστεῖν.* non iurandum per deos: quemque enim id curate debere ut nec iurato sibi credatur. Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. II. in viri boni descriptione, *μὴν ὅρκου ἀποδέχεσθαι.* Cui iuramento uti non sit opus: Sophocles Oedipode Coloneo:

Οὐ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ἔτι κακὸν πιστεύουσιν.

Nolo te adigere iureiurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam iureiurando rem veram affirmare. Nartat Basilii de legendis Græcorum libris.

ⁱ CONTENTOS *non in victu & vestitu esse debere ad naturam necessariis.*] Euripides:

ἔστιν ἢ δὲ βροτῶν πλεονέκτης ἡ φύσις;

ἀνθρώπος ἀντὶ τοῦ σώματος δ' ὑπὸνέχουσιν;

ἀλλ' ἄρα καὶ τῆς ψυχῆς ἡμεῖς τίθεμεν;

Homini quid est necesse, præterquam duo;

Cereale germen atque limpharum latex.

Quæ sunt parata semper & vitæ satis?

Lucanus:

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Aristides: *Ἐστὶν γὰρ ὁμοῦ καὶ σκεπτικῆς καὶ τροφικῆς ἀνάγκη.* Opus nimirum habemus veste, recto & alimentis.

^k DIVINAM naturam distinguit.] Plato epistola ad Dionysium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat patrem: Secundum principium, omnium causam & præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum & Coriscum. Id ipsum Mentem vocat Plotinus libro *περὶ τῶν ἀρχῶν ὑποστάσεων.* Numenius *ἀρχαὶ ὁμοῦ* opificem, item filium, Amelius *λόγον*, ut videre est apud Eusebium libro XI. cap. 17. 18. 19. Vide & Cyrillum libro contra Iulianum III. IV. & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat summum Deum, secundum Mentem vel Prouidentiam, tertium Animam Mundi vel mentem secundam. Alibi tria hæc sic discriminat, Ordinans, iubens, insinuans. De secundo sic idem: *Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque viuendi, si non concessum sibi munus summo a Deo negligant.* Pythagorici ternarium numerum perfectum summo Deo assignant, ait Seruius ad Eclogam septimam. Vnde non abit quod habet de iisdem Pythagoricis Aristoteles primo de cælo in ipso initio.

¹ IULIANVS *tantus Christianorum hostis credidit.*] Libro VI. ὁ γὰρ Ζεύς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἔξ' ἑαυτοῦ τὸν Ἀστυνοῦν ἐργάσατο· οὗτος δὲ γυνὴν δὲ ἡλίαν γόνιμον ζωὴς ἐνεφάνεν· ἔπος δὲ γῆς ἔξ' ἑαυτοῦ ποιησάμενος παροδοῖν, ἐνοειδῆς μὲν αὖτε ἔ' ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Iuppiter inter ea quæ intellectu percipiuntur de se Æsculapium genuit. Eundem terris æterni dedit, per solis vitam genitabilem. Hic vero ex cælo in terram progressu facto unica specie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba eius referente Cyrillo libro quem diximus VII. Γένος ἔστι τὸ θεῶν ἃς δὴ καὶ ζῆναι καὶ αἰετῶν εἰς αἰθέρατος. *Genus quoddam deorum esse quod suo tempore in homines transiit.* Quæ hæc de re fuerit Ægyptiorum sententia, vide Plutarchum VII. Symp. quæstione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

^m PLATO de Republica II. quasi præfatus ait.] Græca sic habent: *Μαστρώσεται, σπριλλώσεται, διδύσεται, ἐμκαυθήσεται τὰ ὀφθαλμῶ· παύσειν, πάντα κατὰ παύειν, ἀκαθάρτου δὴθήσεται.* Vnde Cicero illud sumpsit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciat, uratur.* Lactantius libro VI. Institutionum cap. 17. hunc nobis locum Senecæ servauit: *Hic est ille homo honestus, qui siue toto corpore tormenta patiendi sunt, siue flamma ore recipienda est, siue extendenda per patibulum manus, non querit quid patiat, sed quàm bene.* Talem nobis & Euripides ob oculos ponit istis versibus:

Πίμπωρα, καὶ ταῖς σάρκασι· ἐμπλήθηται μου

Πίνων καλαινὸν αἷμα· παύσει γὰρ καὶ τὰ

Γῆς εἶσιν ἄσπρα, γῆ τ' ἀνείσ' εἰς αἰθέρα,

Πεῖν ἔξ' ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντήσας λόγον.

Vre hæc, cremaque membra & impletor mei.

Potans rubentem sanguinem: in terram prius

Descendet æther, terra se in cælum feret,

Quam noster unquam sermo aduletur tibi.

Tali verè conuenit illud Æschyli, Platoni memoratum dicto loco.

Οὐ γὰρ δοκῶν ἀείσοι· ἀλλ' ὅτι θάλει,

Βαθύϊαν ἄλκα δὲ φρένος καρπούμενος,

Ἀφ' ἧς τὰ κατὰ βλάσται βυλάμετα.

Namque allaborat esse, non credi, optimus,

Sulcos profundos corde demersos gerens,

Vnde illa sese pulchra consilia exserunt.

HUGO GROTIUS
DE VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTVS.

VALE est, quod ex obscuro specu enitentibus paulatim se ostendit inter lucem tenebrasque medium, talem se nobis ex densa paganismi caligine gradum mouentibus Iudaismus offert, pars & primordium veri. Quare Iudæos compello, ne nos auersi audiant. Cognitum nobis, ^a esse ipsos progeniem sanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos suos, inuisere solebat; ex eadem gente natum Messiam, & primos Christianismi doctores, ipsorum esse arborem, cui nos sumus inoculati, custodes esse ipsos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipsis veneramur, ac cum Paulo suspiria pro ipsis ad Deum emittimus, orantes ut quam primum veniat illa dies, cum ablato ^b velamento, quod vultui eorum impender, clare nobiscum visuri sunt ^c complementum legis, cumque, ut habent veterum varicina, nostrum qui alienigenæ sumus, quilibet ^d Hebræi viri pænu- lam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus vnicum illum Deum, Deum Abrahami, Isaaci, & Iacobi.

*Refutatio
Iudaismi
incipiens
ab allocu-
tione ad
Iudæos.*

ANNOTATA.

^a ESSE ipsos progeniem sanctorum virorum.] Sumpra hæc & quæ
V iij

sequuntur ex Rom. ix. x. xl. Adde Matth. xv. 24.

^b VELAMENTO.] II. Cor. iii. 14. 15. 16.

^c COMPLEMENTUM legis.] Rom. iii. 21. viii. 14. x. 4. xiii. 8. Gal. iii. 24.

^d HEBRÆI viri panulam.] Zachariæ viii. 20. & sequentibus. Esaias ii. 2. xix. 18. & 24. Micheæ iv. 2. Osee iii. 4. Rom. xi. 25.

*Ostenditur
Iudeos de-
bere mira-
cula Iesu
habere pro
sufficienter
probatu.*

II. Primum ergo rogantur, ne iniquum existiment in causa aliena, quod in sua æquum iudicent. Si quis paganus ab ipsis quærat, cur credant miracula à Mose facta, nihil dicant aliud, quam inter suos adeo perpetuam constantemque eius rei fuisse famam, ut non potuerit, nisi ex testimonio eorum, qui vidissent, proficisci. Sic ^a ab Elisæo auctum apud viduam oleum, ^b purgatum subito à mala scabie Syrum, ^c hospitiæ filium ad vitam reuocatum, & similia alia, credunt Iudæi, non aliam sane ob causam quam quod testes bonæ fidei id proditum ad posteros transmiserunt. ^d De Eliæ verò in cælum raptu vnius Elisæi, tanquam viri omni exceptione maioris, testimonio fidem habent. At nos de Christi ascensu in cælum ^e duodecim proferimus testes vitæ inculpata: ^f de Christo post mortem in terris viso, multo plures: quæ si vera sunt, verum sit necesse est & Christi dogma: planeque nihil à Iudæis pro se adferri potest, quod non & nobis pari, aut potiori iure possit aptari. Sed ut testimonia omittamus, res prodigiosas à Christo factas, ^g ipsorum Thalmudistarum & Iudæorum confessio est: quod ipsum sufficere debet. Neque enim potest Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

ANNOTATA.

^a AB Elisæo auctum apud viduam oleum.] II. Reg. c. iv.

^b PURGATUM subito à mala scabie Syrum.] Ibidem cap. iv.

^c HOSPITIÆ filium ad vitam reuocatum.] dicto c. iv.

^d DE Eliæ verò in cælum raptu.] dicto libro c. ii.

^e DVODECIM proferimus testes.] Marci xvi. 19. Luc. xxi. 52. Act. i.

^f DE Christo post mortem in terris viso multo plures.] Matth. xxviii. Marc. xvi. Luc. xxi. Ioh. xx. xxi. i. Cor. xv.

^g IPSORVM Thalmudistarum & Iudæorum confessio est.] Vide quæ allata ad librum i.

*Soluitur
quod obij-
ciunt, facta
hæc mira-
cula ope
dæmonum.*

III. At ope Dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia supra iam refutata est, eo quod ubi Christi

dogma innotuit, omnis potestas Dæmonum contracta est. Quod addunt aliqui, didicisse Iesum in Ægypto magicas artes, speciem veri multo minorem habet, quam similis paganorum aduersus Mosem accusatio, ^a quam apud Plinium, ^b & Apuleium videmus. Nam fuisse Iesum vnquam in Ægypto, non constat, nisi ex discipulorum libris, qui addunt, infantem adhuc inde rediisse. At Mosem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto exegisse, ^c & ipsius, ^d & aliorum narratione certum est. Sed & Mosem, & Iesum, valide purgat hoc crimine lex vtriusque, ^e tales artes diserte vetans vt Deo inuisas. Tum vero si Christi, & eius discipulorum tempore, vsquam aut in Ægypto, aut alibi, exstitisset ars vlla magica, qua possent ea fieri, quæ de Christo prædicantur, muti omnes subito sanari, claudis gressio, cæcis visus dari, Imperatores, ^f Tiberius, ^g Nero, atque alij, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendissent. Et si verum est, ^h quod tradunt Iudæi, senatores magni synedrij gnaros fuisse magicarum artium, vt reos possent conuincere, sane cum ijdem Iesu inimicissimi fuerint, & honori eius maxime per miracula crescenti inuidentes, aut opera similia ex eadem arte edidissent ipsi, aut certis argumentis apertum fecissent ipsius opera non aliunde proficisci.

A N N O T A T A.

^a QVAM apud Plinium.] Libro xxx. c. 1.

^b ET Apuleium.] Apologetico II.

^c ET ipsius.] Exodi II. 17. & sequentibus.

^d ET aliorum narratione certum est.] Manethonis, Chæremonis, Lyfimachi apud Iosephum contra Appionem primo, Iustini, Taciti.

^e TALES artes diserte vetans.] Exodi xxII. 18. Leuit. xx. 6. 27. Num. xxIII. 23. Deut. xvIII. 10. I. Sam. xxvIII. 9. II. Reg. xvII. 17. xxi. 6. Actor. xIII. 9. 10. xvi. 18. xix. 19.

^f TIBERIVS.] Tacitus Annalium VI. Suetonius eius vita c. LXIII. & LXIX.

^g NERO.] De quo Plinius lib. xxx. cap. 11. in Magiæ historia. Non citharæ tragicique cantus libido illi maior fuit. Postea : Nemo vnquam ulli arti impensus fuit. Ad hæc non opes illi defuerunt, non vires, non discendi ingenium. Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

^h QVOD tradunt Iudæi.] Thalmud titulo de Synedrio : & titulo de Sabbato.

IV. Quod vero Iudæorum nonnulli prodigia Iesu ascribunt

Aut vi uerum.

nomini cuidam arcano, quod à Solomone in Templo positum duo leones per mille & amplius annos custodierint, quodque ab Iesu sub-
lectum sit, non mendaciter modo, sed & impudenter confictum
est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atque admiranda, nec
libri Regum, nec Paralipomena, nec Iosephus quicquam prodant;
sed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt ante Iesu
tempora, tale aliquid compererint.

*Ostendi-
tur divina
fuisse Iesu
miracula,
quia is do-
cuit cultū
vniū Dei,
qui Mun-
di est opi-
fex.*

V. Verum posito à Christo edita esse prodigia, quod Iudæi fa-
tentur, dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Di-
xit enim Deus Deut. xvi. futurum, ut post Mosē, alij quoque
Prophetæ à Deo excitarentur, ijsque obediendum à populo; nisi id
fieret, graues pœnas denuntians.^a Certissimæ autem Prophetarum
notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora alia animo concipi
possunt. Ad Deut. xiii. dicitur, si quis Prophetam se ferens pro-
digia ediderit, ei non credendum, si populum ad nouum Deprum
cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo
permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cul-
tu. Ex quibus locis collatis inter se^b Hebræi interpretes recte colli-
gunt, omni ei,^c qui miracula faciat, credendum, extra quam si à ve-
ri Dei cultu abducatur, quia in eo solo casu prædictum sit, ne mira-
culis, quamuis speciosis, fides habeatur, Iesus autem non modo fal-
sos Deos coli non docuit,^d sed contra hoc tanquam crimen grauissi-
mum, diserte vetuit, docuitque nos, & Mosē, & qui eum secuti
sunt, Prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis
eius objici possit. Nam quod quidam obijciunt, legem Iesu aliqua
in parte à Mosis lege discrepare, id non sufficit.

ANNOTATA.

^a CERTISSIMÆ autem prophetarum notæ sunt prodigia.] Et futu-
rorum prædictiones, quæ & ipsæ prodigijs recte accensentur. Deut.
xviii. 22.

^b HEBRÆI interpretes.] Vide Mosē, Maimonidem, & alios pro-
ductos in Conciliatore Manassis, quæstione xv. ad Deuterono-
mium.

^c QUI miracula faciat.] Cuiusque prædicta impleantur. Hoc ar-
gumento validè pugnat Chrysostomus & aduersus Iudæos, & sermo-
ne Christum esse Deum in Tomo vi. Sauiiano.

^d SED contra hoc tanquam crimen grauissimum diserte vetuit.] Marci
xi. 29. 32. Ioh. xvii. 3. Act. xv. 20. i. Cor. v. 10. ii. 18. vi. 9. x. 7. xii. 2.
ii. Cor. v. 16. i. Thess. i. 9. i. Ioh. v. 21.

VI. Nam

VI. Nam ipsi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: ^a ad imperium Prophetæ, id est miracula facientis, quaecunque præceptum intrepide posse violari, præcepto illo de vniuersi Dei cultu. Et sane potestas leges condendi, quæ penes Deum fuit; cum per Moysen daret præcepta, postea ab eo non abiit: nec quisquam, qui suo iure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantibus dare. Quod Deum esse immutabilem obijciunt, id nihil est: non enim de intrinseca Dei natura, sed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, iuuentus senectute: æstas hyeme, quæ omnia Dei sunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permisit, ^b vniuersi arboris fructu interdixit, nempe quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: ^c Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimæ scorsim à Tabernaculo alias vetuit, ^d alias accepit. Nec sequitur, si bona fuit lex per Moysen data, nullam dari potuisse meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire: ad ætatis vitia conuincere: crustulo eos ad discendum allicere. At ubi processit ætas, corrigitur sermo, instillantur virtutis præcepta, ostenditur quæ sit honesti pulchritudo, quæ eius præmia. ^e Non fuisse autem eius legis præcepta summe perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri sancti vitam secuti sunt illis præceptis excellentiorem. Moyses qui ultionem doloris partim manu, partim iudicio exigi permittit, ipse atrocissimis iniuriis vexatus, ^f peccatorem se pro inimicis constituit. Sic ^g David rebelli filio parci vult, ^h maledicta in se iacta fert patienter. Dimisisse uxores viri boni nusquam leguntur, cum tamen id lex permetteret. Nimirum ⁱ ad maiorem populi partem aptantur leges: itaque in illo statu par fuit quædam dissimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo maiore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus sibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moysi aperte proposita ad hanc vitam mortalem spectant omnia: vnde faciendum est, ^k legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia, non sub vmbriis, sed aperte proponeret, quod legis Christi factum videmus.

Solutio objectionis sumpta ex discrepantia inter legem Moysi & legem Iesu: ubi ostenditur legem Moysi perfectiorem aliam dari potuisse.

A N N O T A T A.

^a AD imperium Prophetæ, id est miracula facientis, quaecunque præceptum intrepide posse violari. Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Iosue violata lex Sabbati Ios. vi. Et extra locum lege præscriptum sacrificarunt prophætæ, ut Samuel, I. Sam. vii. 17. xii. 8. & Elias I. Reg. xviii. 38.

^b VNIUS arboris fructu interdixit.] Gen. ii. 17.

^c ABRAHAMO imperavit ut filium mactaret.] Gen. xxi. 2.

^d ALIAS petiit, alias accepit.] Diximus modo de hac re.]
^e NON fuisse autem eius legis praecepta fuisse perfecta.] Hebr. viii. 7.
^f PREGATOREM se pro inimicis constituit.] Exod. xxxiii. 11. 13.
 31. Num. xi. 2. xii. 13. xiv. 13. & sequentibus. xxv. 7. 8. Deut. ix. 18.
 26. xxxiii.

^g DAVID defectori filio parci vult.] i. Sam. xxi. 5.]
^h MALEDICTA in se iacta fere patienter.] ii. Sam. xvi. 10.

AD maiorem populi partem aptantur leges.] Origenes aduersus Celsum III. Ωτις ἡ ἀρχὴ τῆς τοιοῦτης νόμου, ὡς τῶν ἐξ ὧν αἱ πόλεις ἔχουσιν τὰς πολιτικὰς νόμους, οὕτως αὐτὸς καὶ τὰς κατὰ φύσιν, ἀλλ' ὅτι ἐδιδότο τοὺς κατὰ φύσιν. Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, non optimas dedisset leges civibus, non omnium dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat. Porphyrius lib. i. de non esu animantium de legum conditoribus. Εἰ δ' οὗτοι ὡς τὸν καὶ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀπορρίπτει, καὶ ἀπεργάζονται αὐτὸς ὡς οἱ πολλοί, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, ἢ τὰ τῶν σωματικῶν ἀσθενειῶν ἐπιληπτικὰ, νομοθετοῦν, πῶς πῶς τούτων παρὰ φύσιν νόμον ἀνατίθεται βίον; Quod si illi respicientes ad vitam illam quae secundum naturam est, & media vocatur, & ad ea quae capiant homines, qui externa, quaeque in corpore sita sunt, bona malaque existimant, leges condidere; in quo laedit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?

^k LEGEM aliquam illa meliorem dari potuisse, quae externa praemia non sub umbris, sed aperte proponeret, quod Christi lege factum videmus.] Hebr. vii. 19. 22. viii. 6. 11. Tim. i. 10.

Ab Iesu in terris ob-servatam legem Mo-sis, nec post abolita nisi ea praecepta, quae intrinsecā bonitatem non habebant.

VII. Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Iudaeorum, qui Iesu coæui fuerunt, Iesum pessime ab ipsis tractatum, & supplicio deditum, cum nullum eius admissum aduersus legem posset adferri. ^a Circumciscus erat: ^b cibis utebatur Iudaicis: ^c vestitu simili: ^d purgatos scabie mittebat ad sacerdotes: ^e paschata, & alios dies festos religiose observabat. Si quos sanavit sabbato, ^f ostendit non tantum ex lege, ^g sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare ^h legum quarundam abrogationem, cum morte deicta in cælum euectus, etiam Spiritus sancti conspicuis donis ornasset suos, ijsque rebus ostendisset adeptum se ⁱ potestatem regiam, ^k in qua continetur legis condendae auctoritas: idque secundum Danielis vaticinium capite III. & VIII. collato etiam capite VII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulò post destructa regna Syriae & Aegypti (quorum posterius sub Augusto contigit) Deus regnum daturus esset ^l homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus sermonisque populos, & quidem nunquam desitutum. Pars vero illa legis, cuius necessitas à Christo sublata est, nihil continebat sui natura honestum: sed constabat ex rebus

per se modis, ac proinde non immutabilibus. Nam si res per se aliquid haberent, cur faciendæ essent, ^m omnibus populis, non vni eas præscripsisset Deus, & ab initio statim, non postquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus, Abel, Enoch, Noë, Melchisedec, Iob, Abraham, Isaac, Iacob, omnes viri pij & Deo eximie chari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut ferme totam, neque eo minus acceperunt testimonium & suæ in Deum fiduciæ, & amoris diuini in se. Neque Moyses ~~fororum~~ lethæonem ad hos ritus suscipiendos adhortatus est, neque Ionas Ninevitas, nec alij Prophe-
tæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos scribunt, ob eos non susceptos reprehendunt, cum peccata ip-
sorum satis exacte enumerent. Peculiarior ergo erant hæc præcepta, ⁿ siue ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Iudæi, siue ad experimentum obedientiæ, siue ad rerum futurarum significatio-
nem introducta. Quare non magis mirandum est, ea aboleri po-
tuisse, quam si quis Rex municipalia quædam statuta tollat, vt toti imperio ius idem statuatur. Neque verò quicquam adferri potest; quo probetur, Deum se adstrinxisse, ne quid eius mutaret. Nam si dicas, præcepta hæc vocari perpetua, ^o eadem voce vtuntur sæpe & homi-
nes, cum significare volunt, quæ sic iubent, non esse annalia, ^p aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quæ tamen non impediuntur, quo minus nouas de ijsdem rebus consti-
tutiones edant, vbi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria ^q quamdiu in locis desertis age-
ret populus, ^r alia adstricta habitationi terræ Cananæ: ab his ergo vt illa distinguat, perpetua vocat, quo intelligi possit, non debere ea vsquam, aut vnquam intermitteri, nisi Deus contrariæ voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus cum omnibus popu-
lis sit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui sciant in lege sua ^s ius perpetuum & seruitutem perpetuam vocari, quæ daret à Iu-
bilæo ad Iubilæum: ^t Messia vero aduentus ab ipsis vocatur com-
plementum Iubilæi, siue magnus Iubilæus. Quid quod noui fœde-
ris olim incundi promissio apud Prophetas Hebræos exstat, ^u vt Iere-
miæ xxxi. vbi pollicetur Deus nouum se pactum initurum, quod ipsis mentibus sit inscripturus: neque opus habituros homines, vt re-
ligionem alij ex aliis discant, apertam enim omnibus fore. Præte-
rea veniam se daturum ante delictorum: quæ res ferme ita se habet,
ac si rex aliquis post graues ciuium inter se inimicitias, ad pacem
stabiliendam sublata legum varietate communem omnibus eamque
perfectam legem imponat, & in posterum se emendantibus polli-
ceatur omnium commissorum impunitatem. Hæc quanquam suffi-
ciant, cunctes per partes singulas sublatæ legis, ostendemus, cas

tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberent.

ANNOTATA.

- ^a CIRCUMCISVS erat.] Luc. II. 21.
- ^b CIBIS utbatur Iudaicis.] Gal. IV. 5.
- ^c VESTITVS simili.] Matth. IX. 20.
- ^d PURGATOR sabbie mittebat ad sacerdotes.] Matth. VII. 4. Mar. I. 44. Luc. V. 14.
- ^e PASCHATA & alios dies festos religiosè observabat.] Luc. II. 41. Ioh. II. 13. 23. XI. 56. XII. 1. Ioh. VII. 2.
- ^f OSTENDIT non tantùm ex lege.] Matth. XII. 5.
- ^g SED & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta.] Matth. XII. 12.
- ^h LEGVM quarundam abrogationem.] Actor. X. Coloss. II. 14.
- ⁱ POTESTATEM regiam.] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.
- ^k IN qua continetur legis condendæ auctoritas.] Iacob. I. 25.
- ^l HOMINI, qui plebeius videretur.] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quandam significat. Et sic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut & Iacchiadæ notatum ad Dan. X. 16.
- ^m OMNIBVS populis, non uni eas præscripsisset Deus.] Id autem tantum abest, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad festos dies, expressè se referant ad vnum Iudææ locum, quo certè omnes gentes coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. XXXIV. 26. Deut. XXVI. 2. & sequentibus. Item Deut. XII. 5. & seqq. XIV. 23. & seqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2. 23. 24. Deut. XVI. 16. De sacrificiis legem eodem modo interpretata est vetustissima consuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Moïsi legem docet Thalmud in titulo de Synedrio & titulo Chagiga. Maimonides ad Deut. XXXIII. & Bachai.
- ⁿ SI VBI ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Iudei.] Rituales supra modum, eoque ad idololatriam proni. Ostendunt id passim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.
- ^o EADEM voce utuntur & homines.] L. Hacedictali C. de secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum Cod. de diuersis prædiis libro XI. & alibi sæpè.
- ^p AVT certis temporibus, putà belli, pacis, cara annonæ accommodata.] L. Valerius apud Liuium lib. XXXIV. Quas tempora aliqua desiderant leges, mortales, & temporibus ipsis mutatas video: quæ in pace lata sunt plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.

⁹ QVAMDIV in locis desertis ageret populus.] Vt Exodi xxvii. Deut. xxiii. 12.

¹ ALIA astricta habitationi terra Cananæ.] Vt Deut. xii. 1. 20. xxvi. 1. Num xxxiii 51.

¹ Ivs perpetuum & servitutem perpetuam.] Exodi xxi. 6. 1. Sam. i. 22. Et sic vocem לעולם in lege rituali accipi posse sensit Iosephus Albo lib. 111. Fundamentorum cap. 16. etiam sacerdotium Phineæ dicitur עליון עליון Psal. cvii. 30. 31. וְעַל נֶרְ אֲשֶׁרָּה Sirachidæ xlvi. 28. 29. 30. ἡγεμονίαν ἀσκήσια 1. Macch. 11 55.

¹ MESSIÆ verò aduentus ab ipsis vocatur complementum Iubilæi.] In Pereck Chaleck & alibi, idque ex Esaia lxi. 2.

⁹ IEREMIÆ xxxi.] v. 31. & sequentibus.

VIII. Præcipuum, & quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi sentiunt, prius^a ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo iussa. Certe id apparet Hebræos multorum rituum fuisse appetentes, ^b ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos iniungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoriâ Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posterius æquo hæc æstimarent, tanquam per se Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehensi sunt per Prophetas, *Sacrificiorum causa*; inquit Deus apud Davidem Psalmio, qui est apud Hebræos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocausta alia super alia mihi mactes, ut iuencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certe quicquid animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut si esurirem, nihil opus esset, mihi te convenire; mihi inquam, cuius est hoc Vniuersum, & quicquid in eo conspicitur. Putasne vesci me carne pingui, aut bibere hircorum sanguinem? imo laudem Deo sacrificia, & vota redde. Sune inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui sacrificia illa offerebant, animo vitæque impuri essent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem scilicet per se nihil habere Deo gratum. Et si feriem totam Psalmi consideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: Congregate mihi pios: deinde, Audi popule mi: hæc docentis sunt. Postea finitis, quæ attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo conuertitur: Impio autem dicit Deus. Eundem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. LI. Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod vere tibi placet sacrificium, est animus culpa suæ sensu deiectus: mentem enim quasi fractam atque contritam ô Deus non despicias. Simile est illud Psal. xli. Victimam & oblato libo non delectaris. Sed me tanquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens, aut holocaustum, aut victimam piacularem. Itaque respondi, en adsum: ac tanquam ex*

*pacto conscripta faciam, quod velis, quæ voluptas mea est: Lex enim tua
 cordi meo inhaeret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo:
 sed veracitatem tuam, ac benignitatem prædico ubique: præsertim vero mi-
 sericordiam tuam atque fidem celebroy in numerofo cœtu: Apud Esaiam cap.
 1. Sic Deus loquens inducitur: Quo mihi tot viçtimæ? Satiety me tenety
 holocaustorum ex arietibus: & adipis quarumvis pinguiffimi. Nec amo san-
 guinem fuit ille iuuentorum est, fuit agnorum, fuit hædorum, ut cum eo apud
 me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo fubdialia impu-
 raretis? Apud Ieremiam vero v 11. locus est huic genuinus, & eius in-
 terpres. Sic ait Dominus Angelorum, Deus Israël. Holocausta veftra con-
 gerite cum viçtimis, & ipfi earum carne vefcimini. Nam quo primum tem-
 pore maiores veftros eduxi ex Ægypto, nihil exegi, aut præcepi de holocaustis
 & viçtimis. Sed hoc est quod illis ferio edixi, ut mihi obedientes forent: fic me
 fore Deum ipforum; ipfos vero meum populum. Vtque ea incederent via,
 quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prospere euentura. Apud
 Ofeam hæc funty Dei verba cap. v 1. Beneficentiam in homines multo ^c ac-
 ceptiorem habeo, quam facrificium: de Deo recte sentire fupra omnia est ho-
 locaufa. Apud Michæam vero cap. v 1. cum quæftio effet instituta,
 quomodo quispiam Deum fibi optime conciliaret, arietum ingenti
 numero, vi magna olei, an vitulis anniculis, refpondet Deus, Dicam
 tibi quid fit vere bonum, mihi que gratum. Nimirum ^d ut fuum cuique red-
 das, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac fubmiffum te prabeas.
 Quibus ex locis cum appareat, facrificia non efle earum rerum in
 numero, quas Deus per fe aut primario velit, populus vero irrepente
 paulatim, ut fit; prauâ fuperftitione in illis pofuerit potiffimam
 pietatis partem, & viçtimis fuis crediderit peccata fatis compensari:
 quid mirum eft, fi tandem Deus fuftulit rem fuapte natura me-
 diam, fed cuius vfus iam in vitium fluxerat, ^e cum Rex quoque Eze-
 chia à Mofe erectum æreum ferpentem confregerit, ideo quod po-
 pulus cum religiofo cultu venerari cœpiffet? Neque vaticinia defunt,
 quæ facrificia illa, de quibus controuerfia eft, defitura prædixerint:
 quod facile quiuis intelliget, qui modo confiderarit fecundum Mo-
 fis legem facrificare foli Aaronis pofteritati conceffum, idque dun-
 taxat in folo patrio. Iam vero Pfalmo Cx. fecundum numerum He-
 bræum, promittitur rex latiffime dominaturus initio regnandi facto
 ex Sione, qui rex idem & facerdos in perpetuum futurus effer, idque
 inftar Melchifedeci. Esaias vero cap. xix. dicit, altare vifum iri in
 Ægypto, vbi non tantum Ægyptij, fed Affyrij quoque, & Israëlitar
 Deum fint culturi: & capite Lxvi. ait, futurum ut longiffimè diffiti &
 omnium fermonum populi non minus, quam Israëlitar munera Deo
 offerant, & ex ipsis quoque conflituantur, qui fint facerdotes, & Le-
 uitæ, ^f quæ omnia, ftante Mofis lege, fieri non poterant. His adde,*

quod apud^s Malachiam cap. i. Deus futura prædicens, fastidio sibi esse ait Hebræorum munera: ab ortu ad occasum, apud gentes omnes nomen suum celebrari, sustinereque sibi fieri, & purissima sibi offerri: Daniel vero cap. ix. Gabrielis Angeli de Christo oraculum referens: *aboluit, inquit, sacrificium & manus.* Neque verbis tantum, sed & rebus ipsis satis significat Deus, non amplius probari sibi præscripta per Moysen sacrificia, cum iam per annos amplius mille sexcentos patriatur Iudæos esse sine Templo, sine altari, sine certo gentium censu, unde constare possit, qui sint, quibus sacra facere fas sit.

ANNOTATA.

^a *Ab hominum ingenio ea excogitata.*] Chrysostomus xii. de statuis de Abele locutus: *ὅτι γὰρ ὁ θεὸς πρὸς μαθόν, οὐδὲ τόμου οὐδὲ ἀπαρχῶν διαλογισμὸν αὐτῶν ἀκούσας, ἀλλ' οἰκοβίην & ὁδὸν τῆς σωτηρίας διδάχθεις, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀκλόνητα.* Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia sacrificium illud obtulit. In responsis ad Orthodoxos in operibus Iustini ad interrogatum LXXXIII. *Οὐδὲς γὰρ θυσίαν τὰ ἄλλα θυσίαν τῆς διὰ τοῦ νόμου μὴ τὴν διὰ διότις ἔδωκε, καὶ φαίνεται ὁ θεὸς αὐτῶν προσδεχάμενος, τῇ αὐτῆς ἀποδοχῇ δυνάμει τὸν θύοντα δέχεσθαι κτλ.* Nemò eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id iussu fecit, quamquam patet talia accepisse Deum; & acceptando ostendisse carum sibi esse eum qui offerebat.

^b *ITA ut satis causa fuerit, cur Deus plurimos eis iniungeret, vel ob hoc ne ad falsorum deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent.*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides in Ductore dubitantium lib. iii. cap. 32. Tertullianus aduersus Marcionem ii. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia proprie sibi desiderauerit, qui tam manifeste exclamat; Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, quis exquisiuit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, qua populum prouum in idololatriam & transgressionem, eiusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus supersticio sæculi agebatur, ut ab eâ auocaret illos, sibi iubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

^c *ACCEPTIOREM habeo quam sacrificium.*] Ita & Chaldæus interpretes hunc locum exponit.

^d *Vt suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.*] Itaque aiunt Iudæi legis præcepta numero 10 cii. ab Esaia contracta in sex. xxxiii. 15. à Michea hoc loco in tria, ab Esaia in duo lvi. 1. ab Abacuco in vnum ii. 4. Item ab Amoso v. 6.

^c CUM Rex quoque Ezechia à Mose erectum arcum serpentem confregerit.] II. Reg. xviii. 4.

^d QUAE omnia stante Mosis lege, fieri non poterant.] Adde locum Jeremiae III. 16. In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca foederis Domini, neque eius rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam, neque ultra ut nunc fuit.

^e MALACHIAM capite 1.] Vide huius loci luculentam paraphrasin apud Chrysostomum II. aduersus Gentes.

Item ciborum discrimen.

IX. Quod de sacrificiorum lege ostendimus idem ostendamus & de ea, qua ciborum certa genera interduntur. Constat ergo, post magnum diluuium, ^a Noë, eiusque posteris à Deo ius datum quolibet victu vtendi, quod ius proinde non ad Iaphetum tantum, & Chamum, sed & ad Semum, eiusque posteros Abrahamum, Isaacum, Iacobum transijt. Sed cum postea populus in Ægypto prauis superstitionibus eius gentis imbutus esset, tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, ^b seu quod illa potissimum Ægyptij dijs suis offerrent & ex illis aruspicium facerent, ^c seu quod in lege illa ymbatica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non esse præcepta hæc vniuersalia, apparet exemplo eius, quod constitutum est de carne bestię fato suo mortuæ Deut. xiv. vt Israëlitis, quidem ea vesci non liceret, ^d incolis autem liceret, quos quidem incolas Iudæi omnibus officiis tanquam Deo commendatos, prosequi iubentur. Veteres quoque Hebræorum magistri aperte tradiderunt, ^e Messię temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe cum ex omnibus populis vnum sibi colligere Deus voluit, æquius fuit vt libertatem, quam vt seruitutem in rebus talibus communem faceret: Sequitur inspectio festorum dierum.

A N N O T A T A.

^a NOË eiusque posteris à Deo ius datum quolibet victu vtendi.] Obstat videtur mentio animalium mundorum & immundorum in diluuii historia. Sed aut id *καὶ ἀβελαν* dictum est ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Historiarum VI. nisi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis pascuntur animantibus.

^b SEU quod illa potissimum Ægyptij dijs suis offerrent, & ex illis aruspicium facerent.] Origenes libro IV. contra Celsum : Δαίμονες πνεύματα καὶ (ἢ ἄλλως ὀνομασθέντες) πτωχοὶ ἢ πλούσιοι, ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων θύων καὶ τοῦ

τοὺς ἐν ἑαυτοῖς ἀγέλους γαργυροῦν, καὶ πτόντας ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὰ παχύτερά τῶν
 σωματίων καὶ ἀκαθάρτα ὅτι γῆς κελευστέοι, ἔχοντες τε π ὡς τῶν μελλόντων διορα-
 τικόν, ἃ τε γυμοὶ τῶν γῆων σωματίων τυλχανόντες, καὶ ὡς τοῦτον ἔργον καταγυροῦντο,
 βελόμοι ἀπ᾿ ἄν τε ἀληθινὸν θεὸν τὸ τῶν ἀθεσπῶν γῆος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ
 τὰ ἀρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργήματα, καὶ κινῶσιν αὐτὰ πρὸς ἃ βού-
 λονται ἢ τὰς φαντασίας τῶν θείων ζώων ἔπειθουσιν ὅτι τὰς πῆρας καὶ κινήσεως θιάσθαι,
 ἢ ἀθεσπῶν δὲ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἀλυσκοῦντο μετὰ πῆρας, θύον μὲν τὸν ὡσεὶ χόντα
 τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ πλὴν καὶ παρὲν θεοσεβείαν ὀξυτάτωσι· πέσωσι ἢ τὰς λογισμῶν
 ὅτι πλὴν γλῶ, τοὺς ὄρνεις, καὶ τοὺς δράκοντας, ἐπὶ δὲ ἀλώπεκας ἔ λύκους. καὶ γὰρ ὡς
 τετήρηται τοῖς ὡς ταῦτα δινοῖς ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προσηλώσεως δὲ τῶν θείων ζώων
 γίγνεται, ἃτε μὴ δυνάμεων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμεροτέροις τῶν ζώων τοῦτον, ὅσον
 δυνάμει δὲ τὸ ὡς παρὲν τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἷον ἢ κακίαν οἶσαν ἐν
 τοῖς θείοις τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τὰς τὰς ζῶας. ὅθεν εἴτε ἄλλο π Μωϋσέως περὶ αὐτῶν,
 καὶ τὸ τοῦτον θαύματος ὑπερφανὴ ἀξίον εἶναι, ὅτι φύσεως κατανοήσεως ζώων διαφόρους, καὶ
 εἴτε ὑπὸ τῆς θείας μαθὼν τὰ ὡς αὐτῶν. καὶ τῶν ἐκείνων ζώων οὐ γένων δαιμόνων, εἴτε καὶ
 αὐτοὺς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ ὡς ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκαθάρτα ἔφθον εἶναι
 τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίους καὶ τοῖς λοιποῖς ἀθεσπῶν εἶναι μαγικά, ὡς ὅτι πᾶσι ἢ εἶναι
 καὶ παρὰ τὰ μὴ θιαῦτα. *Alii quidam demones ἔ (ut sic loquar) Tyrannici aut
 gigantei, qui impiè in verum numen ἔ cœlestes Angelos se gessere, ideoque è
 cœlo eiekti sunt, circa corporum crassiora ἔ impuriora in terris se agitant s
 cumque habeant aliquam circa futura perspicaciam, ut qui à terrenis corpori-
 bus sint liberi, ἔ in talibus negotiis multum versati, hoc unice studentes huma-
 num genus ut abducant à vero Deo, insinuant se in animantium fera ac ra-
 pacia maxime, deinde ἔ in callidiora, ἔ ea, quoties volunt, quo volunt mo-
 uent, aut etiam talium animantium vim imaginofam incitant ad hos aut illos
 volatus motionesve, ut homines capti diuinationibus quæ per muta fiunt ani-
 malia, Deum cuncta continentem non querant, neque veram exerceant pie-
 tatem, sed cogitationibus suis decidant in terram, in aues, in dracones, quin
 etiam in vulpes ἔ lupos. Obseruatum enim est harum rerum peritis, prædi-
 ctiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut vi-
 detur, demonibus tantum efficere in mansuetis animantium, quantum praua
 ista animantia possunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod ista ha-
 bent vitio simile, non vitium propriè, sed quasi vitium. Quamobrem si quid
 aliud in Mose ἔ miratus sum ipse, ἔ dignum miratu existimo, hoc est, quod
 cum percepisset naturas animantium diuersas, siue à Deo edoctus ea quæ ad
 animantia ἔ ad demones animantium cuique affines pertinebant, siue pro-
 pria ipse scientia perductus ad noscendos animantium gradus, omnia ea im-
 pura pronuntiavit, quæ ab Ægyptiis alijsque gentibus vim diuinandi habere
 censebantur, contra verò omnia ea pura quæ extra illum essent censum. Si-
 milia habet Theodoretus libro v 11. aduersus Græcos. Non planè
 alienum hinc quod Manetho dixit, Νομοθεσίαις καὶ πλείστοις ἄλλα, μάλιστα
 τοῖς Αἰγυπτίοις εἰδισμένοις ἐναυρούμενα. Cum plurima constituisset alia, Ægy-*

priorum institutis pugnantia. Et quod Tacitus de Iudæis : Prophana illis omnia , quæ apud nos sacra. Deinde : Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis, Bos quoque immolatur quem Ægyptij Apim colunt.

SEV quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur.] Barnabas in epistola : Οπὶ ἡ Μωσῆς εἰρηκεν ἔ φάγαδι χοῖρον , ἐδὶ αἶτον , ἐδὶ ὀξύπτερον , ἐδὶ κόραχα , ἐδὶ πάντα ἰχθύω δὲ σὺν ἔχει λεπίδα , ἐν αὐτῷ ζῆα ἔλαβεν ἐν τῇ σωτηρίᾳ δόγματα. πῶς γὰρ τοι λέγει λόγους αὐτοῖς ἐν τῷ δόγματι νομίζω· καὶ διακρίνεται πρὸς τὸν λαὸν τῶτον τὰ διακρίματα μου. ἄρα σὺν ἔστι ἐν πολλῇ τῇ θεοῦ τὸ μὴ ζῶντι· Μωσῆς ἡ ἐν πινύματι ἐλάλησε. τὸ οὐδὲ χοῖρον , πρὸς τῷτο εἰρηκεν· ἔ μὴ κολληθήσῃ , φησὶν . ἀνθρώποις τοῖσι , οἱ πῖνες ὁμοιοῖ εἰσι χοῖροις . ὅταν γὰρ ἀπαταλῶσιν , ἐπιλαυνθάνονται τῷ κυρίῳ αὐτῶν . ὅταν ἡ ὑπερηδῶσι ἐπιγνώσκουσιν τὸν κύριον . καὶ χοῖρος ὅταν ζῶντι , σὺν οἷο τὸν κύριον· ὅταν ἡ πινύζῃ κρυγάζει , καὶ λαβὼν πάλιν σιωπῇ . οὐδὲ μὴ φάγῃς , φησὶ τὸν αἶτον , οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον , οὐδὲ τὸν ἰκτίνα , οὐδὲ τὸν κόραχα· οὐ μὴ , φησὶ κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιοῦτοις , οἱ πῖνες σὺν οἷοσι δὲ κόπον καὶ ἰδρώτος πορίζειν αὐτοῖς τὴν τροφήν , ἀλλ' ἀρπάζουσιν τὰ ἀλλοθία ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν , καὶ ἐπιτηρεῦσιν ὡς ἐν ἀκαταστασίᾳ ἀπειπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητοῦ πῶς ἀλλοθία σάρκα καταφάγῃ , ὄντα λοιμὰ τῇ ποτηρίᾳ αὐτῶν . καὶ οὐ φάγῃς , φησὶ , σμύρειναι , οὐδὲ πολυπόδα οὐδὲ σπηῖαν . οὐ μὴ , φησὶν , ὁμοιωθήσῃ κολλημένος ἀνθρώποις τοῖσι , οἱ πῖνες εἰς τέλος εἰσιν ἀσθενεῖς καὶ κεχυμένοι τῷ θανάτῳ , ὡς ἐ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικρατέεσθαι ἐν τῷ βυθῷ ἵκηται , μὴ κολυμῶντα ὡς τὰ λοιπὰ , ἀλλ' ἐν τῇ γῇ καὶ τῷ βύθῳ κατοικεῖ . ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ , φησὶν , πρὸς τί ; οὐ μὴ γῆν παίδοφθόρος , οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιοῦτοις . ὅτι ὁ λαγὼς κατ' ἐνιαυτὸν πληροῦται τὴν ἀφρόδυσιν . ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ , τσαύτας ἔχει ζῦπας . ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὑαίνα φάγῃ· οὐ μὴ , φησὶ , γῆν μοιχὸς οὐδὲ φθορῶς , οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιοῦτοις· πρὸς τί ; τῷτο γὰρ τὸ ζῶν παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν , ἐ ποτὲ μὲν ἄρρειν , ποτὲ ἡ θῆλυ γίγνεται· ἀλλὰ ἐ τὴν γαλῶν ἐμίσησε καλῶς . οὐ μὴ γὰρ , φησὶν , ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοῖσι , οἷος ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ σώματι δι' ἀκαταστασίαν , οὐδὲ κολληθήσῃ τοῖς τὴν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ σώματι κύει . Περὶ τῷ βρομῶντι μὲν οὐδὲ Μωσῆς ζῆα δόγματα ἐν πινύματι ἐλάλησεν· οἱ ἡ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς , ὡς πρὸς βρομῶντι ἐδίδεξατο . λαμβάνει ἡ τειρῶν δόγματι γῶσιν Δαβὶδ ἐ λέγει ὁμοίως . Μακάριος ἄνθρωπος ὅς σὺν ἐπορεύθη ἐν βελῇ ἀσθενῶν κατὰς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκοτίᾳ εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδοῖς ἀμύρτων σὺν ἔστι , κατὰς οἱ δόκουῖτες φοβεῖσθαι τὸν κύριον , ἀμύρτανται ὡς χοῖροι καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν σὺν ἐκαθίστη , κατὰς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἀρπαγῆν· ἔχει τελείως καὶ πρὸς τῆς γῶσεως . ἀλλ' εἶπε Μωσῆς φάγαδι πᾶν δίχηλον ἐ μύρκαλον· τί λέγει : ὁ τὴν τροφήν λαμβάνων οἷο τὸν τρέφοντα αὐτὸν , ἐ ἐφ' αὐτῷ ἀναπαύομενοις , ἀφραίνεσθαι δοκεῖ . καλῶς εἶπε , βλέπων ἡ ἐν πολλῇ . τί οὐδὲ λέγει ; κολληθῶν μὲν τῷ φοβεμένῳ τὸν κύριον μὲν τῷ μεγαλειότητι . ὁ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μὲν τῷ λαλῶντι τὰ διακρίματα κύει ἐ πρὸς τῶν , μὲν τῷ εἰδόντι , ὅτι ἡ μαλίστη ἔργον ἔστι ἀφροσύνης , ἐ μύρκαλον τὸν λόγον τῷ κύριῳ· τί ἡ τὸ δίχηλον ; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τῷτο κόσμῳ ἀπειπατοῦν , ἐ τὸν ἄνθρωπον αἰῶνα ἐκδέχεται . βλέπει πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς . *Quod dixit Moses , ne vescimini porco , neque aquila , neque oxycroto , neque corvo , neque*

pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo mea iusta mea. Non igitur præceptum Dei proprie est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis qui porcis sunt similes. Nam dum luxa diffundunt, obliuiscuntur domini sui: Vbi autem res contra eunt, agnoscunt Dominum. Nam et porcus ubi comedit non curat dominum: ubi esurit, clamat: et rursum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxyptrum, neque miluium, neque coruum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus eiusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt querere, sed aliena rapiunt iniuste factis suis, insidiasque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium. Sic et animantia illa odiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo sunt impij et morti seruantur, sicut piscium illa soli qui damnantur in fundo natant, nec in summo, ut ceteri, fluitant, sed in imo solo degunt: Sed nec dasypodem comedas, inquit. Cur verò? id est ne fias puorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad eiectamenta alui fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem et cauernas. Sed nec hyæna, ait, vescere. Id est, nec adulter esto, aut similis adulteris. Vnde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, et nunc mas fit, nunc femina. Sed et mustelam merito odio habuit. Nimirum hoc monet, noli similis esse illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te feminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi procupidine carnis sua simpliciter de cibis ea accipere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulauit in consilia impiorum, nimirum quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non stetit; nimirum ut illi, qui cum videantur Deum timere, peccant porcorum instar: Et in cathedra pestilentium non sedit, nimirum ut volucres quæ raptui imminet. Habete et ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis et ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscitque altorem suum, et in eo acquiescens letatur. Bene dixit ad præceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum ijs qui dominum timent, ijs qui in corde meditantur, quod accepere in verbis, præceptum: ijs qui loquuntur iuxta Dei, eaque seruant, ijs qui norunt medicationem opus esse iustitiæ, ijs qui sermones diuinos ruminant. Quid verò bifidum ungulis? quia vir iustus in hoc æuo ambulat, et alterum æuum expectat. Vnde quàm pulchre leges dederit Moses. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. v. Habes autem multa partim his eadem, partim similia in Philone libro de agricultura, & libro peiorem inlidiari meliori, quæ longum esset transcribere. Similia ex Aristæo habet Eusebius lib. viii. cap. 9.

^d INCOLIS *autem* *vesci liceret.*] Piiſ ſcilicet, ſed non circumciſis, de quibus agitur & Leuitici xxii. 25. xxv. 4. 7. & in Thalmudicis titulis de rege & Synedrio, & apud Maimonidem libro de Idololatria.

^c MESSIÆ *temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minùs puram fore quàm bubulam.*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, legem ait non manſuram niſi ad tempora Meſſiæ. Notandum etiam quosdã Iudæorum magiſtros, inter quos eſt Bachai, ſentire leges de cibis vetitis proprias eſſe terræ Palæſtinæ, nec extra eos fines quenquàm illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid ſignificent, aut ignotum eſſe Iudæis, aut inter ipſos controuerſum, quod credi non debet, permiſſurum fuiſſe Deum, ſi ad hunc diem maneret obligandi vis.

*Et die-
tium.*

X. Hi vniuerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficij à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promiſſam. Iam verò Propheta Ieremias xvi. & xxi. capite ait, tempus venturum, quo noua, multoque maiora beneficia, iſtius beneficij memoriam ita obſcurent, vt eius vix vlla mentio ſit futura. Tum vero, quod modo de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque confidere populum cœpiſſe, tanquam his bene obſeruatis non magni ducenda eſſent quæ de cætero peccarentur. Vnde Ieremiæ cap. 1. Deus ait ſe calendas ipſorum, & dies feſtos ſaſtidire, & oneri tanto ſibi eſſe, vt vix queat ſuſtinere. De ſabbato ſpecialiter opponi ſolet, eſſe præceptum vniuerſale, & perpetuum; quippe non vni populo datum, ſed in ipſa mundi origine, Adamo omnium parenti. Reſpondeo, aſſentientibus Hebræorum doctiſſimis, duplex eſſe præceptum de ſabbato; ^a præceptum recordandi Exod. xx. 8. ^b & præceptum obſeruandi Exod. xxxi. 31. Præceptum recordandi impletur religioſa memoria mundi conditi. Præceptum obſeruandi ſitum eſt in exacta abſtinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie ^c paruerunt viri pij ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Iſaac, Iacob; quorum quidem poſtremorum cum multæ peregrinationes legantur, ^d nullum vſquam indicium eſt itineris ob Sabbatum intermiſſi, quod poſt exitum ex Ægypto perpetuo reperiatur. Nam poſtquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter tranſgreſſus rubrum mare, primum diem ſecurum egit ſabbatum, eoque cecinit Deo Epinicium, ex eo tempore imperata eſt exacta illa ſabbati quies, cuius prima mentio eſt in collectione manæ Exod. xxxv. 2. Leuit. xxi. 3. Et hoc ſenſu cauſa legis de ſabbato redditur liberatio ex Ægypto Deut. v. 21. Et ſimul hac lege con-

sultum est seruis aduersus dominorum duritiem nullam ipsis à laboribus respirationem indulgentium, vt dictis locis videre est. Verum est, ^a hac lege obstrictos fuisse etiam incolas, quia scilicet vna debebat esse totius populi quiescentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur signum, atque etiam fœdus speciale inter Deum & Israëlitas, vt Exodi xx x i. 13. 16. Iam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto instituta sunt, non esse talia, vt nunquam cessare debeant, supra iam ostendimus ex promisso maiorum multo beneficiorum. Adde quod, si lex de quiete sabbati, fuisset ab initio lata, & eo sensu, vt tolli nunquam posset, sane præualuisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet; Nam ^f circumcidi infantes recte in sabbato constat: ^g sicut & stante Templo victimæ sabbatis non minus, quam diebus aliis, iugulabantur. Mutabilitatem huius legis ipsi Hebræorum magistri ostendunt, cum aiunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri sabbato, quod probant exemplo captæ Hierichontis, die sabbati, imperante Iosua. Messia autem temporibus discrimen dierum sublatum iri non male eorundem nonnulli ostendunt ex Esaia loco LXVI. 23. vbi prædicitur, fore vt perpetuus sit Dei cultus à sabbato ad sabbatum, à nouilunio ad nouilunium.

A N N O T A T A.

^a PRÆCEPTUM recordandi.] זכור.

^b ET præceptum obseruandi.] שמור. Distinctio est Mosis Gerundensis, Isaaci Aramæ.

^c PARVERUNT viri pii ante legem.] A quibus etiam ad Græcos septimæ diei veneratio aliqua peruenit, vt notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro I.

^d NULLVM vsquam indicium est itineris ob sabbatum intermissi.] Hoc sensu illorum temporum pios σαββατισμοι, id est sabbata obseruasse negat Iustinus cum Tryphone disputans, & Tertullianus aduersus Iudæos duobus locis.

^e HAC lege obstrictos fuisse etiam incolas.] Non etiam alios qui extra Iudæam præcepta posterorum Noæ data obseruabant. Ita sentiunt Hebræi.

^f CIRCUMCIDI infantes recte in sabbato constat.] Prouerbiū Hebraicum מילה רוחה את השבת Circumcisio pellit sabbatum. Vide Ioh. VII. 22.

^g SICUT & stante Templo victimæ non minus sabbatis, quam diebus aliis iugulabantur.] Num. XXVIII. 9.

Circumci-
sionem
quoque
externam.

XI. Veniamus ad circumcisionem, quæ sane Mose est antiquior, quippe Abrahamo imperata, eiusque posteris. Sed hoc ipsum præceptum inchoatio fuit fœderis per Mosem publicati. Sic enim dixisse Deus Abrahamo legitur Genes. cap. xvii. *Dabo tibi, & posteritati tuæ, terram, in qua peregrinus egisti, terram, inquam, Cananeam in possessionem duraturam. Tu ergo fœdus meum serua, tu inquam & posteritas tua per sæcula. Hoc est fœdus inter me, & vos, vestramque posteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui iam supra intelleximus in huius fœderis locum successurum fœdus nouum, & quidem commune populis omnibus, quam ob causam cessare etiam debuit necessitas illa notæ discriminatricis. Est & hoc manifestum, in præcepto circumcisionis contineri mysticam quandam & excellentiorem significationem, quod ostendunt Prophetæ, ^a cum iubent cor circumcidi, quo spectant Iesu præcepta omnia: quare & promissa circumcisioni addita simili modo necesse est ad maius aliquid referantur: nempe illud de possessione terrestri ^b ad reuelationem possessionis vere æternæ, quæ nunquam apertius, quam per Iesum facta est: & ^c de Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam, quod profecto non nisi per Euangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri opere impleto. ^d Dei verò gratiam huic signo adstrictam non esse, satis hinc discas quod non vetustior tantum, sed & ipse Abrahamus adhuc incircumcisus Deo placuit, ^e & toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit, Deo ob id nihil ex postulante.

ANNOTATA.

^a CUM iubent cor circumcidi.] Deut. x. 16. xxx. 6. Ierem. i v. 4.

^b AD reuelationem possessionis vere æternæ.] Hebr. 4.

^c DE Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, in id tempus quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam.] Gen. xvii. 5. Rom. i v. 11. 13. 16. 17. Luc. xix. 9. Gal. iii. 7.

^d DEI verò gratiam huic signo non adstrictam fuisse.] Exaud. eis οὐκ αὐτοὶ τοῦ δουλοῦ, ἀλλ' οὐκ eis δουλοῦς ἐξίας ἔργον, ait Iustinus colloquio cum Tryphone. Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus iustitiæ. Irenæus lib. i v. cap. 30. Quoniam autem & circumcisionem, non quasi consummatricem iustitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, & circum-

cidetis carnem præputij vestri, & erit in signum testamenti inter me & vos.

l. ^c ET toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit.] Iosue v. 4. 5. 6.

XII. Certe erat, cur magnas gratias agerent Iesu & eius legatis Hebræi, quod graui illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent ^a per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, vt suam hanc felicitatem agnoscerent: sed si præcepta Iesu omnishonestatis plenissima susciperent, facile passi sunt eos in rebus mediis ^b sequi, quem vellent viuendi modum; ^c ita tamen vt alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, eius obseruandæ necessitatem non imposerent: quod vel vnum satis est, vt euidenter ostendatur, inique à Iudæis reiecta Iesu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac obiectione, quæ prope vnica miraculis Iesu opponi solet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Iudæos conuincendos sunt idonea.

Et tamen in his quodque tolerandis faciles fuisse Apostolos Iesum.

A N N O T A T A.

^a PER dona ac miracula Mosi nihil cedentia.] Miracula Messiae maiora esse debere quàm Moysis, dixit R. Leui ben Gerson, quod vel maximè paruit in mortuis resuscitatis.

^b SEQUI, quem vellent viuendi modum.] Act. xv 1. 3. xx i. 24. Rom. xiv. 1. Cor. ix. 17. Gal. v. 6. Coloss. iii. 11.

^c ITA tamen vt alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, eius obseruandæ necessitatem non imposerent.] Act. xv. Gal. 1. 6. Gal. 1. 3. 15. 1 v. 10. vi. 12.

XIII. Constat inter nos, & ipsos, in Prophetarum vaticiniis supra multos, qui Hebræis diuinitus contigerunt magnorum bonorum autores, vnum multo cæteris excellentiorem promitti, quem nomine communi quidem, sed huic vni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse asserimus: illi venturum expectant. Superest, vt de calite iudicium quæramus in iis libris, quorum autoritatem pariter agnoscimus.

Probatio aduersus Iudæos ex eo, quod in confesso est promissum eximium Messiam.

XIV. Daniel, ^a cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus est ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante cap. ix. conscriptum reliquit, post promulgatum edictum de instauranda vrbe Hierosolymorum non elapsuros annos quingentos, ^b quin adesset Messias. Atqui in hunc diem elapsi sunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adest

Ostenditur cum iam venisse ex præsignificatione temporis.

is, quem Iudæi expectant: nec quemquam alium nominare possunt in quem id tempus quadret: In Iesum autem, tam bene conuenit, ut magister Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præcessit, aperte iam tum dixerit, non posse ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Messiae à Daniele significatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam supra attigimus, ^c de imperio in omnes nationes dando diuinitus, ^d postquam Selduci & Lagi posteritas regnare desisset, quarum posterior in Cleopatra desiit, non multo antequam Iesus nasceretur. Tertia nota est dicto cap. IX. apud Danielem, quod post Messiae aduentum excindenda esset vrbs Hierosolyma, quod de excidio vrbs vaticinium ^e ipse Iosephus ad suam refert ætatem: unde sequitur, tempus Messiae aduentui præstitutum iam tum præteruisse. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. II. Deus Zorobabelem Ethnarcham, & Iesum Iosedeciden Pontificem Maximum mæstos, quod viderent excitatum à se templum non respondere magnitudini prioris templi, solatur hoc promisso, futurum ut maior honos isti Templo, quam priori, contingeret; quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici posse historia horum temporum in sacris literis, & apud Iosephum, collata cum ea, quæ est de templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum magistri annotant duas maximas dotes defuisse Templo posteriori quæ priori adfuerant, ^f conspicuam quandam lucem diuinæ maiestatis indicem & diuinum afflatum. Sed quo Templum hoc posterius priori præstitutum sit, ibi quidem breuiter ostendit Deus, ^g cum pacem suam, id est gratiam & beneuolentiam, in eo templo se quasi fœdere certo stabiliturum dicit: Latius autem exsequitur Malachias cap. III. *Ecce missurus sum legatum meum, qui vias meas præparet. Breui veniet in templum suum* (vixit autem Malachias tempore ædificati templi posterioris) ^h *Dominus ille, quem vos desideratis, internuntius ille fœderis, deliciae vestre.* Venire ergo debuit Messias stante Templo secundo, ⁱ quo nomine apud Hebræos venit totum illud æuum à Zorobabele ad tempus Vespasiani, quia Herodis magni temporibus Templum non ex ruinis resuscitatum fuit, ^k sed paulatim per partes innouatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et sane tam constans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus expectandum Messiam, ut ^l multi Herodem, ^m alij Iudam Gauloniten, ⁿ alij alios, qui circa Iesu tempora vixerunt, pro Messia haberent.

A N N O T A T A.

^c Cuius summa pietatis testimonium Ezechiel præbuit.] XIV. 14. XXVIII. 3. Iose-

3. Iosephus de Daniele fine libri x. Οτι τὸ θεῖον αὐτῷ πνεῦμα συμπόρει. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde : Ἀπαντα γὰρ αὐτῷ ὡς θεοῦ ὡς ἐνὶ πνεύματι μεγάλων ἀνυψώθη προσφητῶν, καὶ ὡς τὸν δὲ ζωῆς χάριτον πνεῦμα καὶ δόξα ὡς τῷ βασιλείῳ ἐν τῷ παλάτιῳ. καὶ τελευτήσας ἡ μνήμη αἰώνιον ἔχει. Τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραφέας καταλείπειν, ἀναγιγνώσκεται παρ' ἡμῶν ἐν τῷ νῦν καὶ πεπιστεύκαμεν ὅτι αὐτῶν ὅτι ὁμίλει τῷ θεῷ. *Omnia illi supra fidem, & quantum maximorum Prophetarum vlli succedebant: dumque vixit in summa gratia ac honore fuit apud reges & populum: & postquam mortuus est, æterna eius viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à se conscriptos reliquit, quorum testimonio credimus fuisse Danieli cum Deo commercium.*

* *QVIN adestet Messias.*] Filium hominis apud Danielem esse Messiam consentiunt magni Iudæorum magistri Salomon Iarchi: Rabbi Iosue citatus ab Abenescdra & Saadiah. Sic & Rabbi Iose qui excidium Templi vidit, Messiae tempus aduenisse dicebat, ut testatur R. Iacob in Caphthor.

* *DE imperio in omnes nationes dando diuinitus.*] Lapidem illum cuius percussu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda esset, Messiam esse tradidit R. Leui ben Gerson: & regnum illud cætera regna absumpturum esse regnum Messiae docent R. Solomo, R. Abenescdra, & R. Saadia. Filium hominis apud Danielem esse Messiam R. Leui ben Gerson, & Saadia.

* *POSTQUAM Seleuci & Lagi posteritas regnare desisset.*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

* *IPSE Iosephus ad suam refert ætatem.*] Libro x. cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χάριτον Δανιήλος καὶ αὐτὸς τῷ Ρωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπὸ αὐτῶν ἐρημώθηκεται. Ταῦτα πάντα ἐκείνος θεὸς διδάσκων αὐτῷ συγγραφέας κατέλειπε, ὥστε τοῖς ἀναγιγνώσκοντες καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντες θαυμάζον ἐπὶ τῇ ὡς θεοῦ πνεύματι τὸν Δανιήλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum scripsit imperio, & fere ut ab eo gens nostra vastetur. Hac omnia ille Deo indicante præscripta reliquit, ita ut non possint qui ista legunt, & euentus considerant non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas finire in excidio Templi secundi etiam Iacchiades docet ad Dan. ix. 24.

* *CONSPICVAM quandam lucem diuina maiestatis indicem & diuinum afflatum.*] In titulo de documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

* *CVM pacem suam, id est gratiam & beneuolentiam, in eo Templo se quasi fœdere certo stabilisurum dicit.*] Notandum est quod præcedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirificè conuenit cum iis quæ iam addimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba, multique alij teste Rabbino Solomone.

^b DOMINVS ille quem vos desideratis.] Hunc Malachia locum communiter Iudæi de Messia exponunt.

ⁱ QVO nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani.] Vrin Thalmude capite vltimo de Synedrio & titulo Iuma, & titulo Rosch Haschana.

^k SED paulatim per partes immutatum, qualis mutatio facit idem Templum videri.] Philo de Mundo. ΟΥ ΔΕ ΔΗΝΟΘΕΝ ΟΥ ΠΑΝΤΑ ΜΕΡΗ ΘΕΑΙΡΕΤΑΙ, ΘΕΑΙΡΕΤΟΝ ΕΣΤΙΝ ΕΝΑΝΤΙΟΝ, ΑΛΛ' ΟΙ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΜΕΡΗ ΑΥΤΟΥ ΕΝ ΤΑΥΤΑΙΣ ΑΙΘΕΡΑ ΚΥ ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΧΕΘΡΟΝ. Non cuius partes pereunt utique interitu obnoxium est, sed cuius omnes partes simul & eodem tempore pereunt. Adde L. proponebatur D. de Iudiciis, & L. Quid tamen. §. in navis D. quibus modis vsusfructus amittatur. •

^l MVLTI Herodem.] Hi Herodiani Matth. xxii. 16. Marc. xii. 6. viii. 15. xii. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione. Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt. Paria habet de his Epiphanius quibuscum conuenit vetus ad Persium Scholiastes. Herodes apud Iudæos regnavit tempore Augusti in partibus Syria. Herodiani ergo diem nativum Herodis observabant, ut etiam sabbata, quo die lucernas accensas & violis coronatas in fenestris ponunt.

^m ALII Iudam Gauloniten.] Vide Iosephum xviii. i. Actor. v. 36.

ⁿ ALII alios.] Actor. xxi. 38. Iosephus plura exempla habet temporibus Felicis: & post excidium quædam.

(Cum solutione ad id quod dicitur, dilatatum aduentum ob peccata populi.)

XV. Sentiant se premi his argumentis de Messia aduentu Iudæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt sua peccata in causa fuisse, quo minus promisso tempore adveniret. • Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari: quomodo ob peccata differri aduentus potuit, cum hoc quoque prædictum esset, ^b ob plurima & maxima populi peccata urbem exformendam paulo post Messia tempora? Adde quod Messias venturus erat hac quoque de causa, ^c ut corruptissimo seculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret, vnde de eius temporibus apud Zachariam dicitur cap. xiii. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hierosolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipsos Hebræos receptum est Messiam appellare ^d isch copher, hoc est placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatatum id quod præcise ei morbo erat destinatum.

ANNOTATA.

^a UT omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliquâ conditione suspensum.

sum decretum indicari.] Id disertè affirmat R. Iochanan in Scheinorh Rabbæ, & R. David Kimchi in Psal. CVIII. 3. Bene de Daniele Iosephus libro x. circa finem: *ὅτι καὶ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διηγεῖται, καὶ οἱ ἄλλοι προφητοῦνται, ἀλλὰ καὶ καὶ ἐν ὧν εἰς, εἰς δὲ τὰ αὐτὰ ἀποσώσεται.* Non enim solum futura prädixit toto vitæ suæ tempore, ut & alij Prophetae, sed & tempus definiuit quo quaque euentura erant. Nulla conditione suspensum fuisse decretum de Messia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ 111. 1. Præterea cùm noui fœderis auctor deberet esse Messias, ut & ibi Malachias & alij Prophetae ostendunt, non potuit eius aduentus suspendi à conditione obseruati fœderis quod antiquatum venerat.

^b OB plurima & maxima peccata urbem exscindendam paulò post Messia tempora.] Dan. IX. 24.

^c VT corruptissimo saculo medicinam faceres, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.] Esaias LIII. 4. & sequentibus. Jeremias XXXI. 31. & sequentibus. Ezechiel XI. 19. 21.

^d ISCH Copher.] Vide Chaldæum paraphrasten Cant. I. 14. Messiam peccata nostra portaturum dicit R. Iudas in Chasidim, R. Simeon in Bereschith rabba.

XVI. De eo, quod dicimus, aduenisse pridem in terras Messiam, *Item ex statu præ-* ipse etiam sensus Iudæos potest conuincere. * Promisit Deus fœ- *senti Iu-* dere per Mosem inito ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, *daorum* quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent: ^b Contra *collato cum* si aduersus eam grauitet delinquerent, exsilium aliaque id genus *his quæ lex* mala ipsis minatus est. Quod si tamen, aliquo tempore pressi malis, *promittit.* & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent, se misericordia populi tactum iri, effecturumque, ut quamuis in vltimas mundi plagas dispersi, redirent in patriam, ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomij xxx. & Nehemiæ I. Atqui iam anni sunt mille & ultra quingentos, quod Iudæi patria earent, Templo carent, ^c & si quando nouum ædificare voluerunt, semper sunt impediti: etiam flammæ globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum perniciæ ^d quod ab Ammiano Marcellino scriptore non Christiano proditum est. Cum olim populus grauissimis sceleribus se contaminasset, liberos passim sacrificasset Saturno, adulteria pro nihilo ducere, viduas & pupillos expilaret, insentem sanguinem magna copia funderet, ^e quæ omnia illis Prophetae exprobrant, passus est exsilium, ^f sed non diutius annis septuaginta, atque interea non omisit Deus ^g per Prophetas illos alloqui & solari spe reditus, ^h indicato etiam eius tempore. At nunc, ⁱ ex quo semel eiectioni patriæ sunt, manent extorres, contempti: nullus adeos venit Propheta: nulla fu-

turi reditus significatio: magistri ipsorum, quasi Spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas, & ridicula dogmata delapsi sunt, quibus scitent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moses scripsit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur^k de Dei fletu, quod urbem passus sit excindi,^l de eius quotidiana diligentia in legenda lege,^m de Behemoth & Leuiathane,ⁿ multisque rebus aliis, tam sunt absurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Iudæi, nec ad falsorum deorum cultus deflexerunt ut olim, nec cædibus se contaminant, nec de adulteriis accusantur:° Deum vero & precibus, & ieiuniis, certant placare: nec exaudiuntur. Quæ cum ita se habeant, omnino ex duobus alterum statuendum est, aut fœdus illud per Mosem factum omnino esse abolitum, aut teneri Iudæorum vniuersitatem grauis alicuius peccati tot iam per sæcula durantis: quod quale sit ipsi dicant, aut si dicere non possunt, nobis credant, peccatum illud esse contemti Messiae, qui ante aduenerit, quam hæc mala ipsis contingere cœperunt.

ANNOTATA.

^a PROMISIT Deus fœdere per Mosem inito ipsis felicem possessionem terra Palestine, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent.] Exod. xv. Leuit. xviii. Deut. vi. vii. xi. xxviii.

^b CONTRA si aduersus eam grauer delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est.] Leuitici xxvi. Deut. iv. xi. xxviii.

^c ET si quando nouum edificare voluerunt, semper sunt impediti.] Sub Adriano, sub Constantino, sub Iuliano. Chrysostomus i. l. aduersus Iudæos.

^d QVOD ab Ammiano Marcellino scriptore non Christiano est proditum.] Libro xxiii. Chrysostomus i. l. aduersus Iudæos: Πῦρ ἐκπηδήσας ἐκ τῆς θεμελίων ὁδοῦς κατέφλεξε τὰ πολλὰς ἀνθρώπους, οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τῆς πόλεως ἐκαίνε. Ignis è fundamentis exsiliens multos homines combussit, ipsos quin etiam loci illius lapides. Totus locus dignus qui legatur. Paria habet scriptor idem in Matthæum Homilia iv. & sermone Christum esse Deum.

^e QVÆ omnia illis Propheta exprobrant.] Esa. i. 17. 111. 14. 15. v. 23. xi. 2. 3. l. ix. lxv. Amos ii. 6. Ierem. ii. 111. v. vii. 31. viii. ix. xi. xvi. xxii. Ezech. ii. vi. vii. viii. xvi. xxii. xxiv. Dan. ix. Micheas ii. i. 2. 3.

^f NON diutius annis lxx.] Objicit hoc R. Samuel in epistola ad R. Isaacum.

^g PER Prophetas illos alloqui & solari spe reditus.] Ierem. xxix. xxxi.

xxxiii. Ezech. xxxvi. xxxvii.

^a INDICATO etiam eius tempore.] Ierem. xxv. 15. xxix. 10.

ⁱ Ex quo semel eieciti patria sunt, manent extorres, contempti, nullus ad eos venit Propheta.] Thalmud in Baba Bathra.

^k DE Deifletu quod urbem passus sit excindi.] Præfatio Echad Rabbi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth.

^l DE eius quotidiana diligentia in legenda lege.] Thaanith : Aboda. Zara.

^m DE Behemoth & Leviathane.] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldaeus ad Cant. Canticorum viii. 2.

ⁿ MULTISQUE rebus aliis.] Quorum multa transcripsit Christianus Gerson in suo ad Iudæos libro. Vide eius capita de diabolis, de Messia, de reuelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno decem tribuum trans annum Sabbaticum, de Rabbiorum facinoribus.

^o DEVM verò & precibus & ieiuniis certant placare.] Quòd si ipsis credendum est, optimè de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

XVII. Et hæc quidem, vt diximus, ostendunt, venisse iam ante tot sæcula Messiam: addimus nos, non alium eum esse, quam Iesum. Nam quicumque alij pro Messia haberi se voluerunt, aut habiti sunt, nullam reliquerunt sectam, in qua ea opinio perscueraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Iudæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, ^a & doctissimis quibusdam imposuit, ^b Barchochebæ sectatores se profitentur. At Iesu qui nomen dedit, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, ^c suntque plurimi, nec in vna regione, sed quam late hic orbis patet. Possem hic multa alia adferre olim de Messia prædicta aut credita, quæ in Iesu euenisse credimus, cum de aliis ne asseuerentur quidem: quale est, ^d quod ex Dáuidis fuit posteritate, ^e quod ex virgine natus est, ^f edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus, ^g quod natus est Bethlehemi, ^h quod dogma suum facere cœpit in Galilæa, ⁱ quod omne genus morbos sanauit; cæcis visum, claudis gressum dedit: sed vno contentus sum, cuius effectus in hunc diem durat. Ex ^k Dáuidis, ^l Esaia, ^m Zachariæ, ⁿ Osæ vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantum Iudæorum, sed & aliarum gentium magistrum fore: ^o per ipsum collapsuros cultus falsorum deorum, & ad vnius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Iesu aduentum sub falsis cultibus totus fere orbis iacebat: deinde paulatim euanescere illi cepe-

*Probatum
Iesus esse
Messiam ex
his, quæ de
Messia
prædicta
fuerunt.*

runt, nec singuli tantum homines, sed & populi & reges ad vnius Dei cultum conuerti. Hæc non Iudæorum Rabbini debentur, sed Iesu discipulis, eorumque successoribus: ita ^p populus Dei factus est, qui ante non erat, & impletum est, quod per Iacobum prædictum feurat Gen. XLIX. antequam plane tolleretur ciuilis potestas à posteris Iudæ, venturum Silo, quem ^q Chaldæus, & alij interpretes, Messiam exponunt, ^r cui parituræ essent etiam exteræ gentes.

A N N O T A T A.

^a ET *doctissimis quibusdam imposuit.*] Vt Rabbi Akibæ. Thalmud in titulo de Synedrio, & liber Zemach Dauid.

^b BARCHOCHEBÆ.] Qui ὁ τῆς Ιουδαίας ἀντάρχης ἀρχηγός Iustino Mentio eius apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Beresith rabba, apud Rabbinos Iohannem & Abrahamum Salmanticensem, & alios multis in locis.

^c SVNTQVE plurimi, nec in una regione, sed quàm latè hic orbis patet.] Vide quæ hæc de re allata ad librum secundum.

^d QVOD ex Davidis fuit posteritate.] Psal. LXXXIX. 4. Esa. IV. 2. XI. 10. Jerem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24. Mich. V. 2. Matth. I. I. V. 20. IX. 27. XII. 23. XV. 21. XX. 30. 31. XXI. 9. 15. XXII. 42. & sequentibus. Marc. X. 47. XII. 35. 36. 37. Luc. I. 27. 32. 69. II. 4. II. XVIII. 38. 39. XX. 42. 44. Ioh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. II. Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

^e QVOD ex virgine natus est.] Esaia VII. 14. Matth. I. 18. 22. 23. Luc. I. 35.

^f EDOCTO ea de re calisus eo qui virginem eam duxerat.] Math. I. 20.

^g QVOD natus est Bethlehemi.] Mich. V. 2. Matth. I. II. 2. 3. 4. 5. 6. Lucæ II. 4.

^h QVOD dogma suum ferere cepit in Galilæa.] Esaia IV. 1. Matth. IV. 12. 13. Marc. I. 4. Luc. IV. 14. 15. 16. & alibi sæpè.

ⁱ QVOD omne genus morbos sanauit, cæcis visum, claudis gressum dedit.] Esaia XXXV. 5. LXL. I. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi passim. Adde quod mortuos resuscitauit, quod inter præcipuas Messia notas ponit R. Leui ben Gerson.

^k DAVIDIS.] Psal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8. 17.

^l ESAIÆ.] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII præcipuè XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4. 5. LX. 3. & sequentibus. LXV. I. 2. LXVI. 19. & seqq.

^m ZACHARIÆ.] II. 11. VII. 20. & sequentibus. IX. 9. 10. II. XIV. 16.

ⁿ OSEÆ.] II. 24.

° PER ipsum collapsuros cultus falsorum deorum.] Esaïæ II. 18. 20. xxxi. 7, xlv. 1, Sophonias I. 4. 5. 6. Zach. xiii. 2.

P POPVLVS Dei factus est qui ante non erat.] Osee 11. 24.

¶ CHALDÆVS.] Tam Ionathan quam Hierosolymitanæ paraphrascos scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Beresith Rabba, lakumus ad Pentateuchum, Rabbi Solomo & alij שבט quod nunc Iudæi volunt esse virgam castigationum, Thargum Chaldæo exponitur שׁוֹבָן & Græciscodem sensu ἄρα : Aquilæ οὐκ ἔστιν, Symmacho ἔστω. שׁוֹבָן autem per מֶלֶךְ filius eius exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bachai, R. Salomo, Abenesdra & Kimchi. Vide pulchrè dicta de hoc loco apud Chrysostomum sermone Christum esse Deum.

† Cui paritura essent etiam exteræ gentes.] Vide dictum locum Esaïæ xi. 10. qui huic lucem adfert.

XVIII. Opponi hic à Iudæis solet, quædam de temporibus Messia prædicta esse, quæ non conspiciantur impleta: sed quæ adducunt obscura sunt, aut diuersam recipiunt significationem, propter quæ non debent deseri ea, quæ sunt manifesta; qualia sunt sanctitas præceptorum Iesu, præmijs excellentia, & in eo proponendo sermo perspicuus, quibus cum accedant miracula, sufficere hæc ad amplectendum eius dogma debebant. Ad vaticinia, quæ libri clausi nomine nuncupari solent, recte intelligenda, opus sæpe est Dei quibusdam auxiliis, quæ merito illis subtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ obijciunt, varie exponi; ne ipsi quidem ignorant: & si cui conferre libeat interpretes veteres, qui in Babylonico exilio, aut alioqui circa Iesu tempora exstiterunt, cum his, qui scripserunt, postquam Christianorum nomen in odio apud Iudæos esse cœpit, inueniet explicationes nouas repertas partium studio, cum olim receptæ essent aliæ, quæ cum Christianorum sensu satis conueniebant. Multa in sacris literis non ex proprietate verborum, sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant: ut cum Deus descendisse dicitur, cum ei^d os, ^e aures, ^f oculi, ^g nares, tribuuntur. Quid ni ergo hunc in modum explicemus & pleraque de Messia temporibus dicta: qualia sunt, ^h lupum cum agno, pardum cum hærdo, leonem cum pecore stabulaturum, lufurum cum anguib; infantem, ⁱ montem Dei surrecturum supra montes alios, venturos eo alienigenas, vt facta faciant. Sunt quædam promissa, quæ ex antecedentibus, aut consequentibus verbis, aut etiam ex ipso sensu conditionem in se tacitam continent. Sic multa Hebræis promisit Deus, si Messiam missum reciperent, eique parerent: quæ si non eueniunt, habent ipsi, quod sibi imputent. Quædam vero

*Solutio
eius quod
dicuntur
quædam
non impleta.*

etiam definite & sine conditione promissa, si impleta nondum sunt, adhuc possunt expectari. Constat enim etiam apud Iudæos, ^k tempus, siue regnum Messia, durare ad finem sæculorum.

A N N O T A T A.

^a *Quæ libri clausi nomine nuncupari solent.*] Esaias xxix. 11. Daniel xii. 4. 9. & ibi Iachiades. Vide quæ hanc ad rem differit Chrysostomus Sermone 11. cur obscurum sit vetus testamentum.

^b *SED figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro Iad locum Esaiæ xi. 6. de Messia temporibus ἀλλογενῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipsum Esaiæ locum David Kimchi: qui & similia habet ad Ierem. 11. 15. v. 6.

^c *VT cum Deus descendisse dicitur.*] Vt Gen. x. 5. xvi. 11. 21. Vide de his similibusque locutionibus Maimoniden Ductoris dubitantium Parte 1. cap. 10. & 11. 29. & sequentibus, & eundem ad Deut. vbi de rege. Messia res fore cœlestes ait liber cabalisticus Nezaël Israel.

^d *Os.*] Vt Ieremiæ ix. 12.

^e *AVRES.*] Vt Psalm. xxxi. 3. xxxiv. 16.

^f *OCULI.*] Loco Psalmi proximè citato.

^g *NARES.*] Psal. xviii. 9. Ierem. xxxii. 37.

^h *LVPVM cum agno.*] Dicto loco Esaiæ xi. 6. & sequentibus.

ⁱ *MONTEM Dei surrecturum supra montes alios.*] Esaiæ 11. 2. Micheas i. 1. & sequentibus.

^k *TEMPVS siue regnum Messia durare ad finem sæculorum.*] Perek Chelek p. 97.

*Et ad id
quod oppo-
nitur de
humili sta-
tu & mor-
te Iesu.*

XIX. Offendit multos humilis Iesu fortuna: inique verò; cum in sacris literis passim dicat Deus, ^a erigi à se humiles & superbos sterni. ^b Iacob extra se nihil præter baculum ferens Iordanem transiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moses exsul, pauper, pecora pascebat, ^c cum ei in rubo Deus apparuit populique sui ductum ei mandavit. ^d David itidem gregem pascens ad regnum vocatur, multisque aliis exemplis talibus plena est sacra historia. De Messia vero legimus, fore eum ^e lætum pauperibus nuntium, ^f non clamorem excitaturum in publico, aut iurgiis vsurum; sed acturum leniter, ita ut parcat arundini concussæ, & in ellychnio fumigante alat, quod restat caloris. Neque magis cætera eius mala, & mors ipsa, inuisum cum cuiquam facere debent. Nam sæpe à Deo permitti, ut pij ab impiis non vexentur modo, ^g ut Lothus à Sodomæ ciuibus, sed interficiantur quoque, manifestum est ^h exemplo Abelis parricido enecti, ⁱ Esaiæ dissecti, ^k Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem ex-

crucia-

cruciatorum. Ipsi Iudæi psalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba sunt: *Dederunt seruatorum tuorum cadauera in cibum volucrum, reliquias eorum, quos tu ô Deus amas, bestiis: sanguinem eorum effuderunt in potærio Hierosolymorum: nec quisquam fuit, qui eos sepeliret, & quæ sequuntur.* Ipsum vero Messiam debuisse per ærumnas & mortem peruenire ad regnum suum, & ad potestatem summis bonis ornandi familiam suam, negare nemo poterit, qui ad ista Esaïæ verba ¹ capite LIII. animum volet attendere. *Quotusquisque credidit sermoni nostro, & vim Dei agnouit? Idque ideo, quia surrexit ille, Deo aspectante, tanquam tener surculus, tanquam herba ex solo arenoso: in vultu eius nihil pulchri, nihil decori, nec si aspiceres, quicquam erat quod oblectaret; contemptui patebat, & inter homines erat velut abiectissimus, multos dolores, multas ægrotudines expertus: omnes se ab eo auertebant: tanto erat despiciatui, nulloque in pretio. Sed vere^m nostros ille morbos pertulit, nostra mala tolerauit. Nos illum habuimus tanquam de cælo tactum, à Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attritus ob nostra crimina. ^a Pœna quæ nobis salutem pareret ipsi imposta est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oues aberraueramus omnes huc atque illuc: ipsi Deus infudit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur & grauissime truciaretur, vocem non emisit, sicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, silent inuita. Post vincula, post iudicium è medio sublatu est: sed rursus vitæ eius durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum ex hoc loco, in quo nos viuimus, ereptus est: sed hoc malum ei euenit ob populi mei scelera. Ad mortem usque & sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini fecisset iniuriam, neque in sermone eius deprehensus fuisset unquam dolus malus. Sed quanquam Deus eoque eum passus est conteri, doloribusque affici, tamen ^o quia se constituit hostiam piacularem, ^p videbit posteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo sunt placita per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se à malo conspiciens, ait Deus, ^q voluptate satiabitur, eo maxime, quod dogmate suo ipse iustus seruus meus multos absoluet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam, ⁱ ubi inter præliatores spolia diuidentur, quia morti se dedit, & sceleratis annumeratus est, cumque pœnas alienorum criminum ferret ipse, pro fontibus se constituit precatorem. Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo sane. Quod autem recentiores Iudæi commenti sunt, agi hic de ipso populo Hebræo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique proselytos faceret, is sensus primùm plurimis sacrarum literarum testimoniis repugnat, quæ clamant, Iudæis^f nihil mali accidisse, quod non ipsum, & insuper maiora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa Prophetica orationis series eam non fert interpretationem. Dicite enim siue Propheta, quod isti loco videtur conuenientius, siue Deus*

hoc malum illi euenit ob populi mei scelera. Populus autem Esaia, aut etiam populus Dei peculiaris est populus Hebraicus. Quare is, qui tam grauiam perpeffus ab Esaia dicitur, non potest idem populus esse. Melius antiqui Hebræorum magistri fatebantur hæc de messia dici: quod cum viderent quidam posteriorum, ^a duos messias commenti sunt, quorum alterum vocant Iosephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Dauidis filium, cui cuncta prospere succederent; ^b cum multo facilius esset, & Prophetarum scriptis congruentius, vnum agnoscere, qui per aduersa & mortem ad regnum esset peruenturus, quod nos de Iesu credimus, & verum esse res ipsa docet.

A N N O T A T A.

^a *ERIGI à se humiles, & superbos sterni.*] 1. Reg. 11. 8. Psal. xxxiv. 19. Prou. xi. 2. Esaia L vii. 15. LX vi. 2.

^b *IACOB extra se nihil præter baculum ferens Iordanem transiit.*] Gen. xxxii. & sequentibus.

^c *CUM ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi iii.

^d *DAVID itidem gregem pascens ad regnum vocatur.*] 1. Sam. xvi. 7. 11.

^e *LÆTVM pauperibus nuntium.*] Esaia L xi. 1. Matth. xi. 5. Adde Zach. ix. 9.

^f *NON clamorem excitaturum in publico aut iurgium usurum, sed actum leniorem.*] Esaia xl. 2. 3. 4. Matth. xii. 19. 20.

^g *VT Lothus à Sodoma ciuibus.*] Genes. xix.

^h *EXEMPLO Abelis parricidio enecti.*] Gen. iv.

ⁱ *ESAIA dissecti.*] Ita habet Iudæorum traditio, ad quam respicit scriptor ad Hebræos xii. 37. & Iosephus x. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Propheta à consceleratis, unus membratim sectus, alter obrutus saxis.*

^k *MACCABÆORVM fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] 11. Macc. vii. Iosephus libro *ἡβραίων ἀντιπαράθεσις τοῦ ἱεροῦ*.

^l *CAPITE LIII.*] Quem locum de Messia interpretantur Chaldaus Paraphrastes, & Gemara Babylonica titulo de Synedrio.

^m *NOSTROS morbos ille pertulit.*] Morborum voce quæuis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbaniel.

ⁿ *POENA quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est.*] De Messia hæc explicat Rabbith & Salomon Iarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

^o *QVIA se constituit hostiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hæc agit Alseck.

^p *VIDEBIT posteritatem.*] Voce seminis quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semen serpentis Hebræi inter-

pretantur Cananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum, filios Esaia VIII. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat titulo de Synedrio.

^a VOLVPTATE *satiabitur.*] Hæc ad futurum sæculum refert Abarbaniel.

^b VBI *inter præliatores spolia diuidentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo *סוּמָה*. Per spolia intelligi sapientum honores & præmia dicit Alseck ad hunc locum.

^c NIHIL *mali accidisse quod non ipsum, & insuper maiora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id legis Prophetarum iam supra positum, & Danielis I. x. & Nehemæ I. x. Adde quod de quo agit Esaia deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Iudæi non faciunt.

^d Dvos *Messias commentum sunt.*] Thalmud titulo *Succa*: R. Salomo: R. David Kimchi.

^e CVM *multo facilius esset & Prophetarum scriptis congruentius unum agnoscere, qui per aduersa & mortem ad regnum esset perueniturus.*] Quod ipsum non vno in loco ad hoc Esaia caput sequitur Abarbaniel.

XX. Retinet multos à suscipienda Iesu disciplina præconcepta *Et quasi* quædam opinio de virtute ac probitate maiorum suorum, ac maxime sacerdotum, qui Iesum præiudicio damnaverunt, & dogma eius *viri probi fuerint qui eum morti tradiderunt.* repudiarunt. Sed quales sæpe maiores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere exstiment, audiant ipsis verbis, & legis suæ, & Prophetarum, à quibus sæpe appellantur ^a incircumcisi auribus & corde; ^b populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Maiores ipsorum fuerunt, ^c qui Iosephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in seruitutem vendiderunt. Maiores ipsorum & illi, ^d qui Moysen perpetuis seditionibus ad vitæ tedium egerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aer obediebant: ^e qui panem cælitus missum fastidierunt, ^f qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aues comestas adhuc ructarent. Maiores ipsorum fuerunt; ^g qui Davide tanto ac tam bono rege deserto, secuti sunt rebellem filium. Maiores ipsorum fuerunt, ^h qui Zachariam, Ioiadæ filium, trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum sacerdotem. Iam verò ⁱ Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Ieremiæ falso crimine mortem machinari sunt, & perfecissent, nisi procerum quorundam obstetisset auctoritas: ^k extorserunt tamen, ut captiuus haberetur ad ipsum usque momentum captæ vrbs. Si quis putet, meliores fuisse eos, qui Iesu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Iosephus poterit, qui atrocissima eorum facinora describit, & poenas grauiores omnibus vnquam auditis, ^l & tamen, ut ipse cen-

fer, infra meritum. Neque de Synedrio melius existimandum; præ-
fertim cum eo tempore senatores non veteri more cooptari manibus
impositis,^m sed ex potentium nutu legi solerent, ut & Pontifices, non
iam perpetua,ⁿ sed annali & sæpe emptæ dignitate. Non mirari ergo
debemus, si homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia insa-
riabiles, in furorem acti sunt conspecto homine, qui sanctissima præ-
cepta adferens vitam ipsis suam ipsa diuersitate exprobrabat. Nec
aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. ° Sic Mi-
chæas ille, qui Iosaphati tempore vixit, in custodiam datus est, quod
intrepide verum contra quadringentos falsos Prophetas asseruisset.
° Eliæ Achabus obiecit, plane ut Iesu sacerdotes, ipsum esse, qui pa-
cem Israël turbaret. ° Jeremiæ quoque crimini datum, id quod
Iesu, vaticinatio aduersus Templum. Addendum hic, quod Magi-
stri Hebræorum veteres ° scriptum reliquerunt, temporibus Messie
homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina cru-
delitate. Deus ipse, qui, quales Iudæi plerique existuri essent Mes-
siae tempore, multo ante præiudicauerat, futurum dixerat, ° ut qui po-
pulus suus non fuisset, in populum assumeretur, ° ex Iudæorum au-
tem urbibus ac vicis singulis vix vnus, & alter irent ad factum mon-
tem: sed quod ad illorum numerum decisset, id expleturos extraneos:
item ° Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc reiectum
ab ædificio præfectus, potissimo loco positum iri ad coagmentatio-
nem operis.

ANNOTATA.

^a INCIRCVMCISI auribus & corde.] Jerem. iv. 4. vi. 10.

^b POPVLVS labiis & rituum apparatus Deum honorans, animo autem
remotissimus. Deut. xxxii. 5. 6. 15. 28. Esaias xxi. 13. Amos v. 21. Ezech.
xvi. 3.

^c QVI Iosephum fratrem suum parum absuit, quin interficerent, re au-
tem ipsa in seruitutem vendiderunt.] Gen. xxxviii.

^d QVI Mosem perpetuis seditionibus ad vitam radium egerunt.] Loca
notata supra ad librum ii.

^e QVI panem cælitus missum fastidierunt.] Num. xi. 6.

^f QVI velut de summa penuria conquesti sunt, cum aues comestæ adhuc
ruclarent.] Dicto capite xi. in fine.

^g QVI Davide tanto ac tam bono rege deserto secuti sunt defectorem fi-
lium.] II. Sam. xv.

^h QVI Zachariam, Joada filium, trucidarunt.] II. Paralip. xxiv. 21.

ⁱ PONTIFICES quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine
mortem machinati sunt.] Jeremiæ xxvi.

^k EXTORSERVNT tamen, ut captivus haberetur ad ipsam usque momentum captae urbis.] Ieremiæ xxxviii.

^l ET tamen ut ipse censeret, infra meritum.] Dicit is neque urbem aliam talia perpeffam mala, neque ab omni ævo ætatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Iudæis mali à semetipsis illatum quam à Romanis, qui illorum facinorosa expiaturi venerant.

^m SED ex potentium nutu legi solerent.] Iosephus xv. 19.

ⁿ SED annali & sæpè emptæ dignitate.] Iosephus xviii. 3. & 6.

^o SIC Michaas ille, qui Iosaphati tempore vixit, in custodiam datus est.] i. Reg. xxii.

^p ELIÆ Achabus obiecit, planè ut Iesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israël turbaret.] i. Reg. xviii. 17. Achabus Eliæ dicit *הא אתה צוהער ישראל*; Nonne tu es qui turbas Israël? Sic Sacerdotes de Iesu apud Lucam xxiii. 2. *Τὴν ἀποστόλῃν διασπείοντες τὸ ἔθνος*. Hunc invenimus turbare Israël.

^q IEREMIÆ quoque crimini datum, id quod Iesu, vaticinatio adversus Templum.] Ierem. vii. 4. & sequentibus. xxvi. 6. ii.

^r SCRIPTVM reliquerunt, temporibus Messia homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate.] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, & Sota. R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helec. Thalmud titulo de ponderibus. Traditio Rabbi Iudæ in Masorera ad eundem titulum de Synedrio c. Helec: quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinae fiet lupanar. Vide Ieremiam x. 21. xxix. 14.

^s VT qui populus suus non fuisset in populum assumeretur.] Osee ii. 24.

^t Ex Iudæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus & alter ibent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum decesset, id expleturos extraneos.] Ieremiæ iii. 14. 17. Adde Esaiam l. iii.

^u MESSIAM Hebraeis in ruinam fore: sed lapidem hunc reiectum ab edificio præfectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.] Esaiæ viii. 14. Psal. cxviii. 22.

XXI. Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Iudæi & dogma, & cultum Christianorum, impetunt. Prius est, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cui inagis id Christianis obijciatur quam ^a Philoni Iudæo, qui sæpe tria in Deo statuit, & Dei rationem siue ^b sermonem vocat Dei nomen, ^c mundi opificem, ^d neque ingentum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines; ^e quem & Angelum siue legatam vniuersum hoc curantem & ipse Philo ^f & Moses Nehemanni filius appel-

Responsum ad objectionē plures deos à Christianis coli.

lat: ^aaut Cabalisticis, qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani nominibus, Patris, Filij, siue Verbi, & Spiritus sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebræos maxime confessum est, spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non est aliquid creatum, & tamen distinguitur à mittente: quomodo & illud, ^b quod Schecina vulgo vocant: Iam verò in Messia habituram eam vim diuinam, quam sapientiam vocant, plurimi Hebræorum tradiderunt, ^c vnde Chaldaeo Paraphrastæ Messias Dei Verbum dicitur: sicut & ^d augusto illo Dei, ^e itemque Domini nomine, Messias appellatur apud Dauidem, Esaïam, & alios.

ANNOTATA.

^a PHILONI Iudæo qui sapè tria in Deo statuit.] De sacrificiis Abel & Cain: *Ἡνίκα ὁ θεὸς δορυφορούμενος τὰς διὸν τῆς αἰωνιότητος δυνάμει, ἀρχὴς τε αὐτὸ ἀγαθότητος, ὥς ὅτι ὁ μέσος ἑστὶν φαντασίας ἐνεργήσας τῇ ὁρατῇ ψυχῇ, ὡς ἐκείνη μεμετρηται μὲν οὐδαμῶς· ἀπεδείχθητο γὰρ ἀδυνάμεις αὐτῇ μεμετρηταὶ ἢ τὰ ὅλα.* Cum Deus comitatus duabus summis suis efficacis, imperio, ac bonitate, medius ipse ^e unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur: immensa enim eius efficacia: sed singula totum metiuntur. Mox ἀρχὴν etiam vocat *ἐξουσίαν*, & ἀγαθότητα vocat *δεργίαν*, atque à pio animo non enuntiari, sed in silentij arcano asseruari. Similia habet in libro de Cherubim, libro secundo de agricultura Noë vocat τὸ δρ, τὸ διασποκὼν, τὴν ἰσὺν δυνάμει, id quod est, vim dominam, vim beneficam. Maimonides initio libri de Fundamentis, & post eum Ioseph Albo distinguunt in Deo. Id quod cognoscit, quod cognoscitur, & cognitionem. Habet quæ huc pertinent, & Abenescdra ad Gen. xviii. & Maimonides ductoris dubitantium parte i. cap. 68.

^b SERMONEM vocat Dei nomen.] In Allegoriis, & de confusione linguarum.

^c MUNDI opificem.] In Allegoriis: *Ὁ λόγος αὐτῷ ὃ καὶ δυνάμει ὁργανὸν ἐνεργήσας ἐνοσημοποίησεν.* Verbum eius quo velut instrumento usus Mundum fecit. De Caino: *Ὀργανον ἢ λόγον τῷ θεῷ δι' ὃ καὶ ποιεῖται.* Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus.

^d NEQUE ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines.] Locus est libro, quis hæres sit rerum diuinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago libro de monarchia: & de somniis à Deo immisissis: interdum ἀπικόνισμα, ut libro peiorem insidiari meliori: & *χαρὰν* libro i. de Agricultura. Confer Ioh. i. & Heb. i. 3.

^e QUEM & Angelum siue legatum uniuersum hoc curantem, & ipse Philo.] *Ἀγγέλων* vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim: *ἀρχαγγέλων*

verò libro de hærede diuinorum bonorum, & libro de confusione linguarum. Idem & Angelus & מלאך dicitur R. Samueli in Meco^r Chaim.

ET *Moses Nehemanni filius.*] Eius verba sic transtulit doctissimus Mafius ad Iosue caput v. *Iste Angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemptor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est. Ille, inquam, Angelus qui ad Iacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille de quo dictum est: Et vocabat Mosera Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Iehoua (id est Dominus Deus) ex Ægypto: & alibi: Misit Angelum suum, & eduxit nos ex Ægypto. Præterea scriptum est: Et Angelus faciei eius saluos fecit ipsos. Nimirum ille Angelus, qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea præibit, & efficiam ut quiescas. Denique ille Angelus est, de quo vates: Et subito venies ad Templum suum Dominus, quem vos queritis, & Angelus fœderis quem cupitis. Rursum alia eiusdem verba sic: Animaduerte attentè quid ista sibi velint. Moses enim & Israëlitz semper optauerunt Angelum primum. Ceterum quis ille esset, vere intelligere non poterunt. Neque enim ab alijs percipiebant, neque prophetica notione satis affruebantur. Atqui facies Dei ipsam significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verè ne personarum quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysterijs legis eruditus. *Mox: Facies mea præcedat, hoc est Angelus fœderis quem vos cupitis in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciamque ut quiescas, siue efficiam, ut ipse sit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per ius rigidum: sed placide & clementer. Confer quæ habet Manasses conciliator ad questionem xix super Genesim.**

AU^T Cabalists qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli hsdem, quibus Christiani, nominibus Patris, Filij, siue Verbi, & Spiritus sancti.] Vide additamenta ad Lexicon Hebraicum Schindleri in notis p^{re}æ. Et *rimad* in Deo non obstare vnitati, ait liber dictus Schep^{er}al.

QUOD *Schekina* vulgò vocant.] Et distinguunt à Spiritu sancto. Gemara Hierosolymitana Titulo de documentis cap. & Gemara Babylonica titulo Ioma cap. i. *Schekina* per annos tres & dimidium se tenuisse in Monte Oliueti expectantem conuersionem Iudeorum, ait R. Jonathan in præfatione Ecka Rabthi: quo rectè accepto nihil verius.

PLURIMI *Hebræorum tradiderunt.*] Rabbi Solomo. Idem ad Gen. xix. 18. agnoscit à Deo assumi posse humanam naturam: quam & olim ad tempus assumptam putat, cui consentit Thalmud titulo *Schebuoth* & *Sabbatnoth*.

^k VNDE *Chaldaeo Paraphrasta Messias Verbum Dei dicitur.*] Vt Osee lib. 7.

^l AVGVSTO *illo Dei.*] Nempe יצחק, Jonathan & David Kimchi ad Ieremiam xxi. 6. cum quibus consentit R. Abba in Ecca Rabthi. יצחק זכאית Zachariae xiv. 16. Futurum eo tempore ut Deus יצחק digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaia xxv. 9.

^m ITEMQVE *Domini nomine.*] אלהים Psal. xlv. 7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldaeus ibi paraphrastes, ut & iam dicto Esaiae loco. Item אדני in Psal. cx. quem de Messia agere jamjam patebit.

Et huma-
nam natu-
ram ado-
rari.

XXII. Aequè parata responsio est ad alterum, quod obijciunt nobis, nos scilicet cultum Deo debitum impartiri naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Messiae non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt ^a Psalmus i. & Psalmus cx. quorum illum in Dauide rudi modo impletum, sed excellentius ad Messiam pertinere etiam ^b David Kimchi, magnus Christianorum aduersator agnoscit; posterior vero de alio, quam de Messia exponi non potest. Nam quæ recentiores Iudæi alij de Abrahamo comminiscuntur, alij de Dauide, alij de Ezechia, friuola sunt. Psalmus ipse Davidis est, ut docet Hebræa inscriptio. Quod ergo David Domino suo dictum dicit, id nec Dauidi ipsi, nec Ezechiae, qui inter posteros Davidis fuit Dauide nulla re excellentior, aptari potest. Abrahamus autem sacerdotum aliquod eximium non habuit, imo Melchisedecus ^c ei tanquam seminori bene precatus est. Sed & hoc, & quod additur ^d de sceptro ex Sione exituro & peruenturo in oras ultimas, plane in Messiam competit, ^e ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetustiores Hebræi & Paraphrasta. Proprie autem Iesum Nazarenum esse, in quo hæc impleta sint, possem vel solis ipsius discipulis id affirmantibus credere ob summam eorum probitatem; sicut & Iudæi mosi credunt de iis, quæ sine teste alio, à Deo sibi tradita dixit. Sed adsunt præter hoc plurima & ^f validissima argumenta summæ illius potestatis, quam obtinere Iesum dicimus: conspectus ipse vitæ redditus à multis: conspectus in cælum aucti: tum vero daemones eiectione, morbi que sanati solo ipsius nomine, & linguarum dona data discipulis, quæ regni sui signa Iesus ipse promiserat. His adde, quod sceptrum eius, id est sermo Evangelij ex Sione profectus, nulla humana ope, sola diuina vi ad ultimos terrarum fines peruasit, populosque & reges sibi subegit, plane ut Psalmi prædixerant. Iudæi cabalista inter Deum & homines medium statuunt ^g Enochi quendam filium, nullo tantæ potestatis

restatis iudicio. Quanto nos iustius illum, qui tanta dedit sui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, ^a à quo venit hæc potestas Iesu, ⁱ & ad quem reditura est, ^k & cuius honori illa interuit.

A N N O T A T A.

^a PSALMVS 118. & Psalmus cx.] Hæc loca & Zacharia 1x. 9. de Messia exponit doctissimus Rabbi Saadia.

^b DAVID Kimchi] De Messia eundem 11. exponunt Abraham Esdra, & R. Jonathan in Beresith rabba.

^c E1 tanquam se minori bene precatus est.] Et ab eo decimas sacerdotali iure accepit. Gen. xiv. 19. 20.

^d DE sceptro ex Sione exituro, & peruenturo in oras ultimas.] Psal. cx. 2.

^e VT loci similes de Messia haud dubiè agentes patefaciunt.] Vt Genes. xlix. 10. & qui ex Prophetis adducti sunt supra.

^f VALIDISSIMA argumenta summa illius potestatis quam obtinere Iesum dicimus.] Quæ vide tractata libro supra 11. Adde & quæ dicta huius libri initio.

^g ENOCH1 quendam filium.] Nomen quod ei faciunt Hebræi est מטטר Metator. Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus:

Audax Hesperios veniam metator in agros.

Vegetius libro 11. Metatores in castris dicuntur, qui precedentes locum castris idoneum eligunt. Suidas : Μυράτορ δ' αεγροσαλλόμπος ἀγρίος αἰὲς τῶ ἀγροῦ. Metator, nuntius qui à principe præmittitur.

^h A quo venit hæc potestas Iesu.] Ipso fatente: Ioh. v. 19. 30. 36. 43. vi. 36. 57. viii. 28. 45. x. 18. 29. xiv. 28. 31. xvi. 28. xx. 21. & Apostolo. Hebr. v. 5. Rom. vi. 4. i. Cor. xi. 4.

ⁱ ET ad quem reditura est.] Fatente Apostolo i. Cor. xv. 24.

^k ET cuius honori ille inseruit.] Ioh. xiii. 31. xiv. 13. Rom. xvi. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Iesum idoli esse nomen, quando Christiani in eius honore respiciant Deum Mundi opificem.

XXIII. Subtilius ista rimari non huius est operis, neque de his egissemus, nisi ut pateret, nihil esse in Christiano dogmate aut impium, aut absurdum, quod obtendere quis possit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honesta præcipientem, tam eximia pollicentem, amplecti possit. Nam eam qui sit amplexus, is iam de specialibus quæstionibus consulere debet libros illos, quibus

*Absolutio
huius par-
tis cum
precibus
pro Iudæis.*

B b

religionis Christianæ dogmata contineri supra ostendimus. Quod
ut fiat, oratur Deus, ut Iudæorum mentem sua luce collustret, &
efficaces reddat preces, * quas ipse Christus iam in cruce pendens
pro illis fudit.

A N N O T A T A.

* *Quas ipse Christus iam in cruce pendens pro illis fudit.*] Luc.
XXIII. 34.

HUGO GROTIUS
DE VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTVS.

SEXTVS liber Mahumetistis oppositus præfationis *Refutatio*
vice Dei iudicia aduersus Christianos ad ipsam *vs. Mahumet-*
que Mahumetismi originem deducit: quomodo sci- *tismi, origo*
licet ^a vera illa atque simplex pietas, quæ inter Chri- *vin.*
stianos grauissime vexatos oppressosque floruerat,
paulatim refrigescere cœperit, ex quo per Constan-
tinum, & sequentes Imperatores, effectum est, vt ea professio non
tuta tantum, sed & honorata esset, ^b mundo velut intruso in Eccle-
siam: ^c principes primum Christianos nullum fecisse bellandi mo-
dum etiam cum pace frui liceret: ^d Episcopos acerrime inter se cer-
tasse de summis sedibus: ac ^e sicut olim arbori vitæ prælata arbor
scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditio-
nem pietati antehabita, ^f & ex religione artem factam: cui deinde
consequens fuerit, vt ^g ad exemplum eorum, qui turrim Babylonica-
m ædificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas
locutiones & discordiam pareret: quibus plebs conspectis, sæpe
nescia quo se verteret, culpam in sacras literas reiecit, & eas tanquam
venenatas cœpit fugere. Religio autem passim non in mentis puri-
tate, sed quasi reducto Iudaïsimo in ritibus collocari cœpit: ^h & in
iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendatio-
nem in se continent, ⁱ itemque in studio flagrante semel electarum

Bb ij

partium: ^k tandemque euenit, vt vbique multi essent Christiani nomine, re paucissimi. Non dissimulauit Deus hæc populi sui vitia: quin ^l ex vltimo Scythiæ ^m ac Germaniæ recessu immensa agmina, quasi diluuiο, effudit in orbem Christianum: & cum data ab his strages maximæ non satis profecissent ad corrigendos superstites, iusto Dei permissu in Arabia Mahumetes nouam seuit religionem, pugnātem eam directā fronte cum Christiana religione, sed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ partis Christianorum. Accepta hæc religio primum à Saracenis, qui ab Heraclio imperatore defecerant: quorum armis breui subacta Arabia, Syria, Palaestina, Ægyptus, Persis, post inuicta Africa, & trans mare etiam Hispania. Sed Saracenorum potentiam tum alij, ⁿ tum Turcæ maxime exceperunt, gens & ipsa pugnacissima, quæ post longa aduersum Saracenos certamina, in fœdus inuitata facile suscepit religionem suis moribus congruentem, imperiique maiestatem in se transtulit. Captæ Asiæ Græciæque vrbes, & promota armorum felicitate in Hungariam Germaniæque fines deuentum est.

ANNOTATA.

^a VERA illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos grauissimè vexatos oppressosque floruerat.] Ammianus Marcellinus fine libri xxi. de Constantio. Eratque super his adimere facilis quæ donabat, Christianam religionem absolutam & simplicem anili superstitione confundens: in qua scrutanda perplexius, quàm componenda grauius, excitauit dissidia plurima, quæ progressa fusius aluit concertatione verborum, vt cateruis antistitum, iumentis publicis vltro citroque discurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conatur arbitrium, rei vehiculariæ succideret nervos.

^b MUNDO velut intruso in Ecclesiam.] Vide de hac re pulchrè dicta Chrysostomi Morali secundo ad 11. Cor. cap. xii. post v. 10.

^c PRINCIPES primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret.] Marciani laudabile dictum apud Zonaran. μη δὲν ὁπλὰ βασιλεία κινεῖν; τὰς ἀπλωδὲν ἐκόν. Non debere principes arma sumere, quàm diu pace frui liceret.

^d EPISCOPOS acerrimè inter se certasse de summis sedibus.] Ammianus libro xxvii. Et hunc quoque (Viuentium ex quæsitore Palatii) discordantis populi seditiones terruere cruenta, quæ tale negotium excitauere. Damasus & Ursicinus supra humanum modum ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrimè conflictabantur, adusque mortis videruntque discrimina adiumentis utriusque progressus: quæ nec corrigere sufficiens Viuentius nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum: & in certatione superauerat Damasus, parte quæ ei fauebat instante. Constatque in ba-

*silica Sicinini, ubi ritus Christiani est conuenticulum, uno die CXXXVII. re-
perta cadauera peremptorum: efferatamque diu plebem agrè delinitam. Ne-
que ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, huius rei capidos
ob impetrandum quod appetunt omni conuentione laterum iurgare debere; cum
id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, proce-
dantque vehiculis insidentes, circumspectè vestiti, epulas curantes profusas, adeo
ut eorum conuiuia regales superent mensas. Qui esse poterant beati reuera, si
magnitudine urbis despecta, quam vitis opponunt, ad imitationem Antistitam
quorundam provincialium vixerent: quos tenuitas edendi potandique parcissi-
me; uilitas etiam indumentorum, & supercilia humi spectantia perpetuo numini
uerisque eius cultoribus, ut pueros commendant & uerecundos. Postea: Hæc
inter Prætextatus præfecturam urbis sublimius curans, per integritatis multi-
plices actus & probitatis, quibus ab adolescentie rudimentis inclauit, adeptus
est id quod raro contigit, ut cum timeretur, amorem non perderet ciuium, mi-
nus firmari solitum erga indices formidatos: cuius auctoritate iustisque uerita-
tis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum iurgia concitarunt, pulsoque
Ursicino, alta quies pari iam proposito ciuium Romanorum aptissime adolesce-
bat, gloria clari rectoris plura & uilia disponens. Hic est Prætextatus
de quo historiam, haud indignam quæ hîc ponatur, narrat Hiero-
nymus ad Pammachium contra errores Ioannis Hierosolymitani. Prætextatus,
qui designatus Consul est mortuus, solebat ludens beato Papæ
Damaso dicere: Facite me Romæ urbis Episcopum, & ero proximus Christia-
nus. Vide & quæ idem habet Ammianus libro xv. Non frustra
Concilium Africanum Cælestinum Romanæ urbis Episcopum mo-
net: Ne fumosum typhum sæculi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplici-
tatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur indu-
cere. Adde nobiles Epistolas Gregorij Romani Episcopi verè magni,
lib. i. v. 32. 34. 36. lib. vi. 30. lib. vii. Indict. i. epist. 30.*

^c SICUT olim arbori uita prælata arbor scientia maxima dederat mala. }
Gen. ii. & iii.

^e ET ex religione artem factam.] Vide quæ iam produximus ex Am-
miani libro xxi. Idem libro xxii. in Iuliani historia. Utque dispo-
sitorum roboraret effectum, diffidentes Christianorum antistites cum plebe dis-
cissa in palatium intromissos monebat, ut ciuilibus discordiis consopitis quis-
que nullo uetante religioni suæ seruiret intrepidus: quod agebat ideo ob-
stinate, ut dissensiones augente licentia, non timeret unanimitatem postea
plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi feræ plerique
Christianorum expertus. Procopius Gothicorum i. cum tempera-
mento tamen hîc ut & alibi audiendus: Πρέσβεις ἐν Βουλαις ὡς
τὴν Παύλου ἀρχιερεὶς ἦσαν. ὁ, καὶ τῶν Ἐπιστῶν ἱερὸς Τάκτος, καὶ ἀντιμαρτυρῶν ἐν
ἐν Μακεδονίᾳ Φιλίππων, δόξης ἔνεκον. καὶ Χελσίου ἐν σφίσιν ὡς αὐτοὺς ἀντιμαρτυροῦν ἀν-
ταγωνιστῶν. καὶ ὁ ἀντιμαρτυρῶν ἱερὸς ἔξουσιος, ὡς ἦσαν ἐκκλησιαστικῶν. Διανοίας

γὰρ μανιώδους πινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερωτῶνται τί τῷ θεοῦ φύσιν, ὅποια ποτὲ ᾖ. αὐ-
 θεόπως γὰρ οὐδὲ τὰ αὐθεόπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μὴ ταῖ γε τὰ εἰς θεοῦ
 φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σιωπῶντι, μόνον τὸ μὴ ἀπειρῶσαι τὰ π-
 αντηρόφια. ἐγὼ γὰρ οὐκ αὐτὸ οὐδὲ ἄλλο φεῖν θεοῦ, ὅ, τι αὐτὸ εἶπομαι, ἢ ὅτι ἀγαθὸς το
 παντάπασιν εἴη, καὶ ἑξέμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτῇ ἔχει. λέγεται ὅτι ὡς οὐρανὸν
 ἰδοὺ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερὸς καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agit : legati à Byzantio
 ad Romæ antiistitem veniunt, Ephesi antiistes Hyppatius, Philipporum verò
 Macedoniae provinciae Demetrius, ob ea quæ inter se contraversa Christiani
 habent. Ea verò quæ sint, quanquam percognita, memorare me tadeat. In-
 sana enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qualis sit scrutari. Homini
 enim nec humana, quantum ego existimo, plane in aperto sunt : tantum abest
 ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune
 de talibus silere, non commouenti ea quæ aliis sancta habentur. Ipse hoc tan-
 tum de Deo quod dicam habeo, esse cum omnino bonum, eiusque potestate
 omnia contineri. Qui plus sciuerit, plus de eo dicat, siue in sacerdotum est or-
 dine, siue in plebe. Laudat Gregoras libro viii. dictum Lysidæ Pytha-
 gorici deinde Synesij, τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλῃς εἰς αὐθεόπους ἡρξαι
 τῆς θείων καταφρονήσεως. Apud populum subtiliter philosophari causa homini-
 bus fuit magni contemptus rerum diuinarum. Idem libro x. multum
 dissuadet tales disputationes & de Latinis sui temporis loquens.
 Τοῖς Ἰταλοῖς διαπύρο καὶ μέμφομαι ἰταμῶς ὑποσὶ καὶ μὴ πολλῆς τῆς ὀφρῦος τῇ θεολο-
 γίᾳ ἐπιπηδῶντας. Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque
 cum supercilio ad Theologiam prosiliant. Addit mox : Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς
 εἰπὼν τοῖς βασιλεῦσι ἐκέρχεται τὰ θεολογίας μυστήρια καὶ οὕτω κερχάσιν ἅπαντες
 ἐπὶ τῇ συλλογιστικῇ ἐμβρατόθεν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ ἰομαῖς τὰ
 βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πνεῦμα ὁρθῶς ἀκρίβουλον ἔχοντες, καὶ οἱ μὲν ὅπως δεῖ π-
 νεύειν εἰδότες, μὲν δ' ὅ, τι ᾖ τὸ πνεῦμα φασιν, ἀγροῦ καὶ ἀετῶν καὶ ὄρνιθων πάντ'
 ἐμπληρύνουσι τὴν θεολογίαν, καὶ οὐδὲ τῶν τῶν ἡλιθίων κερχόντων μέρτερα τὴν ἀναιδέαν
 ποιούμενοι. Ita apud illos etiam sellularijs opificibus effluunt Theologiæ myste-
 ria : ita hiant omnes ut per syllogismos tractent talia, sicut pecudes ad herbas
 & pabula : & qui ea, quæ omnino rectè credenda sunt, in ambiguo habent,
 & qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere,
 hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem veren-
 tur talis impudentia testem facere.*

^s AD exemplum eorum qui turrin Babylonicam edificabant.] Gen. xi.
 exprobrat has controuersias Christianis sæpè Mahumetes, præsertim
 Azoara xxvi. xxxii.

^h ET in ijs quæ corporis magis exercitationem, quàm animi emendationem
 in se continent.] 1. Tim. iv. 8. Coloss. ii. 23.

ⁱ ITEMQUE in studio flagrante semel electarum partium.] Rom. x. 2.
 1. Cor. i. 12. & sequentibus.

^k TANDEMQUE euénit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re

paucissimi.] Saluiānus libro III. de Gubernatione Dei : *Præter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud omnis cætus Christianorum quàm sentina vitiorum?*

¹ *Ex ultimo Scythia.*] Hunnos, Auaros, Sabiros, Alanos, Euthaliras, Turcas.

^m *Ac Germania recessu.*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Sueuos, Alemānnos, Saxoñas, Varnos, Longobardos.

ⁿ *Tvm Turcæ maxime exceperunt.*] Vide Turcica Leunclauij, & Laonicum Chalcocondylam.

II. Hæc religio plane ad fundendum sanguinem facta multum ritibus gaudet,^a credique sibi vult nulla inquirendi libertate, vnde librorum, quos sanctos habet, lectio plebi interdicta est. Quod ipsum statim manifestum est indicium iniquitatis. Merito enim suspecta merx est, quæ hac lege obtruditur, ne inspicere possit. Verum quidem est, non æqualem esse omnibus ad omnia cognoscenda perspicaciam, multos arrogantiam, alios affectibus, consuetudine nonnullos in falsum abripi: sed^b ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subijciantes, & cum pro auxilio orantes; bonitas diuina vetat credi. Et sane cum iudicandi vim Deus inferuerit humanæ menti, nulla pars veri dignior est, in quam ea impendatur, quam illa quæ ignorari sine amittendæ salutis æternæ periculo non potest.

*Euerfio
fundamen-
ti Mahu-
metistarū,
de non in-
quirendo
in religio-
nem.*

A N N O T A T A.

^a *CREDIQUE sibi vult nulla inquirendi libertate.*] Alcoranus Azorara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hîc in lectoris gratiam sequimur.

^b *UT via ad æternam salutem cognosci nequeat, ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subijciantes, & cum pro auxilio orantes, bonitas diuina vetat credi.*] Responsio ad quæstionem IV. ad Orthodoxos inter opera Iustini : Οτι ἡ ἀδύνατον ἔστι μὴ τυχεῖν τῆ διδασκαλίας τῆς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τοῦ καὶ διωάμει ἐπιζητοῦντος τὴν ἀλήθειαν, μὴ τυχεῖν οὐκ ἐλαττωμένης πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν ἀρρίσκει, καὶ τῆς κρούοντος ἀπογίγνεται. Fieri autem nequire ut non ad inuentionem perueniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, testatur Dominus dicens : *Quisquis petit, accipit : & qui quærit inueniet, & pulsanti aperietur.* Origenes VIII. contra Celsum: Εχρῆν δὲ αὐτὸν σκοπεῖν, ὅτι πάντ' ἐφορεῖν καὶ πάντα ἐπακούειν ὁ κοινὸς πάντων πατήρ

καὶ δημιουργός, τὴν ἐκείνου προαίρεσιν ζητοῦσαν ἑατὸν καὶ διὰ τὴν βουλομένην, κατ' ἐξῆς κρίνει καὶ τοῦτοις τὴν ἀπορίαν κατὰ τὴν ἀρετὴν αὐτῆς. *Cogitare enim oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta spectat, audisque aequa retribuere voluntati ipsam quærenti, ac pio vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem sui patrociniij.*

*Probatio
aduersus
Mahumetistas, ex
libris sacris Hebraeorum,
& Christianorum:
eosque non
esse corruptos.*

III. ^a Mosē à Deo missum, ^b item Iesum, ^c & viros sanctos fuisse, qui Iesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes eiusque sectatores fatentur. At in Alcorano lege Mahumetis ^d multa narrantur plane contra quam à Mose & ab Iesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis vnum sumamus exemplum, Iesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque à multis omnes Apostoli, discipuli que Iesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, ^e Iesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam eius simulacrum, ac proinde non mortuum Iesum, sed deceptos Iudæorum oculos. Hæc obiectio euadi non potest, nisi dicat Mahumetes, quod & dicit, ^f libros tum Mosis, tum discipulorum Iesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse. Sed hoc commentum iam supra à nobis libro tertio refutatum est. Certe si quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetistæ, idque sufficere dicerent aduersus non probantes: at ipsi ultro adferre pro integritate sui libri ea argumenta non possent, quæ nos afferimus, de sparsis statim exemplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, vno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa cætera. Persuadent sibi Mahumetistæ, Iohannis capite xiv. vbi de Paraclete mittendo agitur, exstiterisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleuerint. Sed hic ab ipsis libet quærere, hanc scripturæ mutationem velintne factam post Mahumetis aduentum, an antea. Post Mahumetis aduentum fieri plane non potuit, cum iam eo tempore extarent toto orbe plurima, non Græca tantum, sed Syriaca, Arabica, & in dissitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non vnus versionis: hæc autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturæ varietate. Ante Mahumetis aduentum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid docturus esset Mahumetes. Imo si Mahumetis dogma nihil haberet Iesu dogmati contrarium, non magis difficiles fuissent Christiani in libris eius recipiendis, quam in libris Mosis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus vtrumque nihil scriptum fuisse, aut de Iesu dogmate, aut de Mahumetis. Doceret æquitas; pro Iesu dogmate habendum, in quod Christiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetistæ consentirent.

ANNO-

ANNOTATA.

^a MOSEM à Deo missum.] Azoara v. xxi.

^b ITEM Iesum.] Azoara v. xii.

^c ET viros sanctos fuisse qui Iesū disciplinam primi propagarunt.] Azoara v. lxxi.

^d MVLTÀ narrantur plane contra quam à Mose & ab Iesu discipulis sunt prodita.] Vt templum Mechæ structum ab Abrahamo Azoara ii. Alia de Abrahamo Azoara xxxi. Confusa Gedeonis & Saülis historia Azoara iiii. in historia Exodi multa Azoara xvi. & xx. & xxxviii. In historia Iosephi multa Azoara xxi. de auib. ab Abrahamo dissectis, & in vitam reuocatis Azoara iv. de Maria apud Zachariam educata Azoara v. de auib. ex luto factis per Iesum ibidem & xiii.

^e IESVM clam subductum fuisse in cælum, cruci autem affixum fuisse quoddam eius simulacrum, ac proinde non mortuum Iesum, sed deceptos Iudæorum oculos.] Azoara xi.

^f LIBROS tum Mosis tum discipulorum Iesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse.] Azoara ix.

IV. Conferamus iam vtriusque dogmatis adiuncta atque affectiones, ut videamus, vtrum vtri præferendum sit: ac primum de auctoribus videamus. ^a Iesus Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in lege & Prophetis promissus: ^b ab ipso Mahumete vocatur Dei verbum, ^c mens, ^d sapientia: ^e dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse. ^f Mahumetes solito naturæ ordine genitus etiam à suis creditur. Iesus vitæ semper immaculatæ, cui nihil obijci posset: ^g Mahumetes diu raptor, ^h mulierosus semper. ⁱ Iesus in cælum euectus, fatente Mahumete: Mahumetes in sepulchro detinetur. Vter potius sequendus sit, quis non videat?

Ex comparatione Mahumetis cum Christo.

ANNOTATA.

^a IESVS Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in lege & Prophetis promissus.] Azoara xxi.

^b AB ipso Mahumete vocatur Dei verbum.] Azoara v. xi. Et in libro doctrinæ Mahumetis. Iesum à Mahumete vocari *الله*, *و* *روح* *الله*, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos,

^c MENS.] Azoara iv. xi. xxi. & in dicto libro.

^d SAPIENTIA.] Dictis locis.

^e DICTVR eidem nullum ex hominibus patrem habuisse.] Azoara xxxi.

C c

^f MAHV METES solito natura ordine genitus etiam à suis creditur.] Vide librum Generationis Mahūmetis.

^g MAHV METES diu raptor.] Vide Chronica Mahumetis versa ex Arabico. Vide disputationem Saraceni & Christiani à Petro Abbate Cluniacensi editam.

^h MV LIER OSVS semper.] Azoara XLII. XLIII. LXXV. & LXXVI. Vide dictam disputationem.

ⁱ IESVS in cælum euectus fatente Mahumete.] Azoara XI.

Item facta
utrinusque.

V. Accedant utriusque facta. ^a Iesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imò fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. ^b Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis. Secuti tamen sunt, qui ei & miracula attribuerent, at quælia? Nempe quæ aut arte humana facile possunt effecta reddi, ut de columba ad aurem aduolante: aut quorum nulli sunt testes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ sui absurditate refelluntur, ^c ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa ad reddendam sideri rotunditatem. Quis non dicat in causa dubia, ei legi standum, quæ certiora pro se habet diuinæ approbationis testimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi susceperunt.

ANNOTATA.

^a IESVS visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imò fatente Mahumete etiam vitam mortuis.] Azoara V. XIII.

^b MAHV METES se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis.] Azoara I. L. XIV. XVII. XXX. LXXI.

^c UT de magna lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa.] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem §. 23.

Eorum
qui primi
utramque
religionem
receperunt.

VI. Qui Iesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitæ simplicis: conuenit autem Deo, ut tales neque sermonum præstigiis, neque specie prodigiorum decipi patiatur. At ^a qui mahumetismum primi susceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

ANNOTATA.

^a QUI Mahumetismum primi susceperunt, prædones erant.] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod ληστικὸς significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum libro I. cap. de Periodo Arabum.

VII. Sequitur & modum ostendamus, quo religio vtraque pro-
 pagata est. De Christiana aliquoties iam diximus, incrementa eius <sup>Modorū,
quibus lex
vtraque
propagata
est.</sup> esse ex miraculis, non Christi tantum, sed & discipulorum, & qui eis
 successerunt, tum vero ex ipsa malorum & suppliciorum patientia.
 At Mahumetismi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graues
 ærumnas, ac dura mortium genera ob eam professionem pertule-
 runt. Sed ^a religio illa, quò arma eunt, sequitur, armorum accessio
 est: ^b nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam
 bellorum successum, & imperij magnitudinem, quibus nihil ad hanc
 rem fallacius. Paganica sacra ipsi improbant. Et tamen scimus,
 quantæ fuerint Persarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam
 latè patuerint eorum imperia. Neque Mahumetistis semper prosperi
 bellorum euentus. Notæ clades, quas plurimis in locis terra marique
 acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quæ vices tam
 incertas habet, quæque bonis ac malis communis esse potest, nota
 esse certa veræ religionis: eoque minus, quod arma eorum iniusta
 sunt, ^c cum sæpe ea moueant aduersus populos sibi non molestos,
 nullâ iniuriâ cognitos, ita vt nihil armis obtendere possint, nisi so-
 lam religionem, quod maxime est irreligiosum. Nam ^d cultus Dei
 nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docen-
 do & suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non
 credit, sed credere se simulat, vt malum vitet. Qui mali sensu aut
 metu extorquere assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis dis-
 fidere. Rursus autem hunc ipsum obtentū religionis ipsi destruunt,
 cum subactos sub imperium patiantur vt, quæ velint, religione, imo
 & ^e palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege seruari
 posse.

A N N O T A T A.

^a RELIGIO illa, quo arma eunt, sequitur, & armorum accessio est.] Azoara x. xviii. xxvi.

^b NEC aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt quàm bellorum
 successum, & imperij magnitudinem.] Azoara xxxiii. xlvii.

^c CUM sæpe ea moueant aduersus populos sibi non molestos.] Azoara xix.

^d CULTVS Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat.] Lactan-
 tius libro x. cap. 20. Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua
 si animus sacrificantis auersus est, iam sublata, iam nulla est.

^e PALAM agnoscant interdum Christianos in sua lege seruari posse.]
 Azoara i. & xii. Liber de doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

VIII. Contendamus inter se & præcepta. Hinc patientia præ-
 cipitur, imo & benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpe-
 se.

Cc ij

tua matrimonij fides, morum mutuâ toleratione: ^a inde discedendi licentia: hic maritus, quod ab vxore exigit, præstat ipse, & affigendum vni amorem exemplo suo docet: ^b ibi aliæ super alias mulieres, noua semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum reuocata religio, vt eo bene culta fructus exserat humano generi vtilis: ibi eadem ^c in circumcissione, ^d aliisque rebus per se mediis vim suam prope totam consumit: Hic temperatus ciborum vinique vsus permittitur: ibi ^e vetitum sue vesci, ^f bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus est ad animi & corporis bona cum modo sumptum. Et ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia præcessisse non mirum est: post eam vero publicatam redire ad figuras præposterum. Neque vlla potest causa adferri, cur post Christianam religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

A N N O T A T A.

^a INDE *discedendi licentia.*] Vide Euthymium: & eos qui de rebus Turcicis scripsere.

^b IBI *aliæ super alias mulieres.*] Azoara III. VIII. IX. XXXIII.

^c IN *circumcissione.*] Vide & Bartholomæum Georgeuitium de Ritibus Turcarum.

^d ALIISQUE *rebus per se mediis.*] Vt lotionibus Azoara IX. Vide & Euthymium.

^e VETITVM *sue vesci.*] Azoara II. XXVI.

^f BIBERE *vinum.*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicæ scripserunt.

*Solutio
eius quod
obijciunt
Mahumetista
de
Dei filio.*

IX. Offendi se aiunt Mahumetistæ, quod Deo filium demus, cum vxore non vtatur; quasi filij vox in Deo non possit diuiniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo ascribit non minus indigna, quam si vxorem habere diceretur: puta ^a manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: ^b gestari in sella, & his similia. Nos vero cum Iesum Dei Filium dicimus, hoc significamus, quod ipse ^c cum eum Verbum Dei dicit: ^d verbum enim ex mente sua quodam modo gignitur: adde iam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente natus est, quod in cælum euectus Dei potestate, quæ & ipsa Mahumeti confessa ostendunt ^e Iesum singulari quodam iure Dei Filium appellari posse, & debere.

A N N O T A T A.

^a MANVM *ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum.*] Locum vide

apud Richardum contra Mahumetistas cap. i. & cap. xiv. & apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione iv. non longè à principio.

^b *GESTARI in sella.*] Ibidem.

^c *CVM eum verbum Dei dicit.*] Vide supra.

^d *VERBUM enim ex mente suo quodam modo gignitur.*] Vide Platonem in Conuiuio, & Abarbanielem in dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta disputatione, ubi ait, ὡς περ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοῦς, & cætera. Cardinalem Cusanum lib. i. cap. 13. & sequentibus contra Mahumetistas: Richardum c. 9. & 15.

^e *IESVM singulari quodam iure Dei filium appellari posse & debere.*] Luc. i. 35. Ioh. x. 36. Actor. i. 11. 13. 14. 15. xiii. 33. Hebr. i. 5. v. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Iesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

X. At contra in scriptis Mahumeticis^a quam multa sint à veritate historię aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. *Ab absurda plurima in libris Mahumeticis.* Talis est fabula^b de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis solenne didicerit carmen, quo in cælum ascendi, & ex eo descendi solet: quæ cum ascendisset in multam cœli altitudinem, deprehensam à Deo, ibique fixam, atque eam esse stellam Veneris. Talis illa^c de mure in naue Noë nato ex elephanti stercore: ^d contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime^e de morte in arietem commutanda, qui medio inter cælum & inferos spatio sit stabulaturus: ^f & de epulis in vita altera excernendis per sudorem, ^g deque mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptates: quæ profecto talia sunt omnia, ut oporteat culpâ suâ esse in stuporem datos, qui istis fidem habent, præsertim cum Euangelij lux ipsos circumfulgeat.

ANNOTATA.

^a *QVAM multa sint à veritate historię aliena.*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem peruenerit, in quo sol quiesceret. Azoara xxviii. de Solomone Azoara xxxvii.

^b *DE pulchra muliere.*] In libro doctrinæ Mahumetis est hæc fabula, sumpta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum oratione ii. in Mahumetem c. 15.

^c *DE mure in naui Noë nato ex stercore elephantis.*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

^d *CONTRA autem fele ex leonis halitu.*] Ibidem.

^c DE morte in arietem commutanda.] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

^f ET de epulis in vita altera excernendis per sudorem.] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

^g DE mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptatem.] Vide quæ supra adducta ad librum secundum.

Peroratio
ad Chri-
stianos qui
ex occasio-
ne antedi-
ctorum of-
ficii sui ad-
monentur.

XI. Hac ultima disputatione absoluta, sequitur peroratio, non iam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quæ dicta sunt hactenus, ut & quæ recta sunt fiant, & quæ praua vitentur. Primum^a ut puras manuseleuent ad Deum illum,^b qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo: ^c cum certa fiducia eum curam nostri gerere, ^d cum nisi eius permisso, ne passer quidem cadat ^e ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale ius est. ^f Confidant non Deo tantum Patri, sed & Iesu: ^g quando in terris aliud nomen non est, quod nos saluos præstet: ^h quod recte facturos, si cogitauerint, non qui illum Patrem, hunc Dominum vocē nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde ⁱ sanctum illud dogma Christi, ut præciosissimum thesaurum, sollicitè custodire: atque eam ob rem etiam ^k sæpe legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. ^l Nam & fideliores fuisse eorum scriptores & afflatus diuini pleniores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: ^m sed adferendum animum paratum obsequio: id si fiat, ⁿ nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent: ^o atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, ^p qui futuræ felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur præterea ab imitatione Paganorum: ^q primum in cultu falsorum Deorum, ^r qui nihil sunt, nisi vana nomina, ^s quibus mali dæmones vtuntur, ^t ut nos à veri Dei cultu auertant: ^u quare non posse nos eorum sacris participare, ita, ut simul & Christi sacrificium nobis proficit: ^x secundò in viuendi modo licentioso, aliam habente legem, quam à cupiditate, dictatam; ^y vnde Christianos longissime abesse oporteat, ^z qui non tantum Paganis præstare multum debeant, ^{aa} sed & Iudæorum legisperitis & Pharisæis, quorum iustitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad cæleste regnum perueniatur. ^{bb} Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis, ^{cc} obseruationem mandatorum Dei ^{dd} nouum opificium, ^{ee} fiduciam in diligendo efficacem ^{ff} vnde agnoscantur veri Israëlitar, ^{gg} mystici Iudæi, hoc est Dei laudatores. ^{hh} Ciborum discrimina,

ⁱⁱ sabbata, ^{kk} dies festos, ^{ll} umbras esse rerum, quæ in Christo & Christianis existant. Ex occasione Mahumetismi hæc adferuntur monita, ^{mm} prædictum à Domino Iesu, venturos quosdam post sua tempora, qui à Deo se missos mentirentur; ⁿⁿ sed etiam si Angelus de cælo veniret, non recipiendum esse dogma aliud, ^{oo} quam illud Christi, tantis testimoniis probatum. Quippe ^{pp} olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per filium suum, ^{qq} rerum omnium dominum, ^{rr} splendoris paterni effulgentiam, substantiæ eius expressam imaginem, ^{ss} per quem condita sint, quæ fuerunt, aut erunt, ^{tt} qui suo imperio agit ac fert omnia, ^{uu} & expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublati, ^{xx} dignitatem supra Angelos consecutus est: ^{yy} quo proinde legis auctore, nihil potest expectari magnificentius. Reuocatur etiam eadem occasione ipsis in memoriam ^{zz} arma Christi militibus assignata, non esse qualibus Mahumetes nititur, sed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ se aduersus Dei cognitionem erigunt: pro scuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica iustitiam siue rectitudinem vitæ; ^{aaa} pro galca, quæ quod infirmissimum est regat, spem æternæ salutis: ^{bbb} pro ense vero tradita diuinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post hæc exhortatio ^{ccc} ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendauit: ^{ddd} non multos inter nos esse doctores debere, sed vnum Iesum Christum: ^{eee} omnes Christianos in idem nomen baptizatos: ^{fff} quare non debere inter ipsos sectas esse & scissuras, quibus vt remedium tandem adhibeatur aliquod, suggeruntur dicta illa Apostolica, ^{ggg} sapiendum temperanter, ^{hhh} pro modo cognitionis, quam cuique Deus ad mensus est: ⁱⁱⁱ si qui minus omnia intelligunt, eorum ferendam imbecillitatem, ^{kkk} vt placide ac sine iurgiis nobiscum coalescant: ^{lll} si qui intelligentia præstent cæteris, par esse, vt & studio erga cæteros excellant: ^{mmm} hos vero, qui aliter aliqua in parte sentiunt, expectandos donec & ipsis Deus veritatem latentem aperiat: ⁿⁿⁿ interim, de quibus constat, retinenda, & opere implenda: ^{ooo} Nunc ex parte sciri: ^{ppp} venturum illud æuum, quo omnia certissime cognoscenda sint. Etiam hoc rogantur singuli, ^{qqq} ne inutile detineant talentum sibi concreditum: ^{rrr} sed omnem impendant operam, vt alios Christo acquirant: ^{sss} quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutesque sermones, ^{ttt} sed & emendatæ vitæ exemplum, vt ex seruis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate iudicium fiat. Postremo loco reuersa, vnde exierat, ad lectores populares oratio obsecrat eos, ^{uuu} si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias: ^{xxx} si quid minus placeat, rationem vt habeant,

tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, tum & loci ac temporis, quo opus hoc effusum verius, quam elaboratum est.

A N N O T A T A.

^a *VT puras manus eleuent ad Deum illum.*] 1. Tim. 11. Iac. 1v. 8. Tertullianus Apologetico. *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

^b *QV I omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo.*] Coloss. 26. Hebr. xi. 3. Act. 1v. 24. xvii. 24. 11. Macc. vii. 28.

^c *CVM certa fiducia eum curam nostri gerere.*] 1. Petri 111. 11. v. 7.

^d *CVM nisi eius permissu ne passer quidem cadat.*] Matth. x. 29.

^e *Ac ne eos timeant qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale ius est.*] Matth. x. 28. Lucæ xii. 4.

^f *CONFIDANT non Deo tantum Patri, sed & Jesu.*] Ioh. xiv. 2. Hebr. 1v. 15. 16. Ephes. 111. 12. & 17.

^g *QVANDO in terris aliud nomen non est, quod nos saluos præstet.*] Act. 1v. 12.

^h *QVOD rectè facturos, si cogitauerint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt.*] Ioh. vii. 41. & sequentibus. Matth. vii. 21. Ioh. xv. 14. 1. Ioh. 11. 3. 4.

ⁱ *SANCTVM illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicitè custodire.*] Matth. xii. 44. 45. 1. Cor. 1v. 7. 1. Tim. vi. 20. 11. Tim. i. 14.

^k *SÆPE legere sacra scripta.* Coloss. 1v. 16. 1. Thess. v. 27. Apoc. 1. 3.

^l *NAM & fideiiores fuisse eorum scriptores & afflatus diuini pleniores, quàm ut necessaria veritate nos fraudare vellent.*] Tertullianus de hæreticis sic loquitur in Præscriptione. Solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia qua rursus conuertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subiicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit. Vide & quæ sequuntur ibidem longè utilissima.

^m *SED adferendum animum paratum obsequio.*] Ioh. vii. 17. v. 44. Matth. xi. 25. Philip. 111. 15. 11. Petri 111. 16. Osee xiv. 10.

ⁿ *NIHIL eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent.*] 11. Tim. 111. 15. 16. Ioh. xx. 31. 1. Petri 1. 23.

^o *ATQVE eo modo ali in nobis & excitari illum spiritum.*] 11. Tim. 1. 6. 1. Thess. v. 19.

QVI

^p QVI futura felicitatis arrhabo est datus.] Eph. i. 14. II. Cor. i. 22. v. 5.

^q PRIMVM in cultu falſorum Deorum.] I. Cor. viii. 5. 6.

^r QVI nihil ſunt niſi vana nomina.] Ibidem v. 4. & x. 19.

^f QVIBVS mali demones utuntur] I. Cor. x. 20. Apoc. ix. 2.

^t VT nos à veri Dei cultu auertant.] Ephes. ii. 2. Apoc. ix. 9. II. Theſſ. ii. 9. Matth. xiii. 19. Ephes. ii. 12.

^u QVARE non poſſe nos eorum ſacris participare, ita ut ſimul & Chriſti ſacrificium nobis proſit.] I. Cor. x. 20.

^x SECVNDO in viuendi modo licentioſo, nec aliam habente legem quàm à cupiditate dictatam.] Eph. ii. 3. Tit. ii. 14.

^y VNDE Chriſtianos longiſſimè abeſſe oporteat.] II. Cor. vi. 15.

^z QVI non tantum paganis præſtare multum debeant.] Matth. v. 47. vi. 7. 32.

^{aa} SED & Judæorum legiſperitis & Phariſæis, quorum iniſtitia in exter- nis quibusdam factis conſiſtens non ſufficit ut ad cæleſte regnum perueniatur.] Matth. v. 20. xiii. 23. Rom. ii. 20. Gal. ii. 16.

^{bb} NVLLO nunc in pretio eſſe circumciſionem manuſactam, ſed alteram internam cordis.] I. Cor. vii. 19. Gal. v. 6. vi. 15. Philipp. iii. 3. Eph. ii. ii. Coloff. ii. 11. Rom. ii. 29.

^{cc} OBSERVATIONEM mandatorum Dei.] I. Cor. vii. 19.

^{dd} NOVVM opificium.] Galat. vi. 15.

^{ee} FIDVCIAM in diligendo effracem.] Gal. v. 6.

^{ff} VNDE agnoſcantur veri Iſraelitæ.] Rom. ix. 6. I. Cor. x. 18. Gal. vi. 16. Ioh. i. 47.

^{gg} MYSTICI Indæi, hoc eſt Dei laudatores.] Rom. ii. 28. Philo de Allegoriis. Τοſ ἑποδοζουμένων ὁ Ἰουδαῖος αἰνεῖται. Iudas ſymbolum eius qui Deum proſitetur.

^{hh} CIBORVM diſcrimina.] Act. x. 13. 14. 15. xv. 19. 20. I. Cor. x. 25. Coloff. ii. 16. 21.

ⁱⁱ SABBATA.] Coloff. dicto loco.

^{kk} DIES feſtos.] Ibidem Rom. xiv. 5.

^{ll} VMBRAS eſſe rerum quæ in Chriſto & Chriſtianiſ exiſtant. Coloff. ii. 17. Hebr. x. i.

^{mm} PRÆDICTVM à Domino Jeſu, venturos quosdam poſt ſua tempora qui ſe à Deo miſſos mentirentur.] Ioh. v. 43. II. Theſſ. ii. 9. Matth. v. 11. 15. xxiv. 11. Marci xiii. 22. I. Ioh. iv. i.

ⁿⁿ SED etiamſi Angelus de cælo venires, non recipiendum eſſe dogma aliud.] Gal. i. 8.

^{oo} QVAM illud Chriſti tantis teſtimoniis probatum.] I. Ioh. v. 7. 8. Hebr. ii. 9. xii. i. Ioh. i. 7. 32. v. 32. 37. 39. 46. Luc. xxiv. 27. Act. ii. 22. 23. x. 43.

^{pp} OLIM quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt, postremo autem voluisse eum nos compellare per filium suum.] Hebr. I. 2.

^{qq} RERV^m omnium Dominum.] I. Cor. xv. 27. Hebr. II. 5.

^{rr} SPLENDORIS paterni effulgentiam, substantia eius expressam imaginem.] Hebr. I. 3.

^{ss} PER quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt] Ibidem Coloss. I. 16.

^{tt} QVI suo imperio agit ac fert omnia.] Hebr. I. 3, Apoc. I. 5.

^{uu} ET expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus.] Heb. I. 3. ix. 12. Matth. xx. 28. I. Ioh. II. 2. IV. 10. Matth. xxvi. 64. Marci xvi. 19. Act. II. 33. 34. VII. 55. 56. Rom. viii. 34. Ephes. I. 20. Coloss. I. 11. I. Hebr. VIII. I. X. 12. XII. 5.

^{xx} DIGNITATEM supra Angelos assecutus est.] I. Pet. I. 12. 22. Hebr. I. 13. Ephes. I. 21.

^{yy} QVO proinde legis auctore nihil potest expectari magnificentius.] Heb. II. 3. 4. 5. 6. 7. 8. III. 3. 4. 5. 6.

^{zz} ARMA Christi militibus assignata.] Rom. xiii. 12. II. Cor. vi. 7. v. 4. Ephes. vi. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18.

^{aaa} PRO GALEA.] Vide præter dictum ad Ephesios locum. I. Thef. v. 8.

^{bbb} PRO ense verò.] Vide præter dictum locum Eph. vi. 17. Heb. IV. 12. Apoc. I. 16.

^{ccc} AD mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam serio commendavit.] Ioh. xiv. 27. xiii. 34. 35. xv. 12. 17. xvi. 20. & sequentibus. xx. 19. 26. I. Ioh. I. 23. Adde Ephes. III. 14. & sequentibus. v. I. 16. Heb. xiii. 20. Matth. v. 9.

^{ddd} NON multos internos esse doctores debere, sed unum Iesum Christum.] Matth. xxiii. 8. Iacob. III. I.

^{eee} OMNES Christianos in idem nomen baptizatos.] Rom. vi. 3. 4. I. Corinth. I. 13. 15. Gal. III. 27. Eph. iv. 5. Coloss. II. 12.

^{fff} QVARE non debere inter nos sectas esse & scissuras.] I. Corinth. I. 10. XI. 18. XII. 25.

^{ggg} SAPIENDVM temperanter.] Rom. xii. 3. 16. I. Corinth. iv. 6.

^{hhh} PRO modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est.] Dicto loco ad Romanos & xiii. 6. II. Cor. x. 13. Ephes. iv. 7. 15. 16.

ⁱⁱⁱ SI qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.] Rom. xv. xv. 2. I. Cor. viii. 7.

^{kkk} VT placide ac sine iurgis nobiscum coalescant.] Rom. xiv. I. II. Cor. xii. 20. Gal. v. 20. Philip. I. 16. II. 3. 15. I. Cor. xi. 16.

^{lll} SI qui intelligentia præstent ceteris, par esse ut & studio erga ceteros antecellant.] Rom. viii. I. 2. 3. 9. xii. 8. xiii. 3. 14. 16. I. Cor. xiii. 2. II. Cor. vi. 6. viii. 7. II. Pet. I. 5. 6.

^{mmm} Hos verò, qui aliter aliqua in parte sentiunt, expectandos, do-

nec & ipsis Deus latentem veritatem aperiat.] Philipp. III. 15. Ephes. IV. 2. I. Cor. XIII. 4. 7. I. Thess. V. 14. II. Corinth. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. IV. II. II. Tim. IV. 2. Luc. IX. 54. 55.

ⁿⁿⁿ INTERIM *de quibus constat retinenda & opere implenda.*] Philip. III. 16. Iacobi I. 22. 23. 24. 25.

^{ooo} NVNC *ex parte sciri.*] I. Cor. XIII. 9. 12.

^{ppp} VENTVRVM *illud ævum quo omnia certissime cognoscenda sint.*] Ibidem V. 10. 12. I. Ioh. III. 2. Matth. V. 8.

^{qqq} NE *inutile detineant talentum sibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & sequentibus.

^{rrr} SED *omnem impendant operam ut alios Christo acquirant.*] I. Cor. IX. 19. 20. 21. 22.

^{fff} QVAM *ad rem non tantum adhibendos rectos salutareque sermones.*] Gal. VI. 6. Eph. IV. 29. II. Tim. I. 13. Tit. II. 8.

^{ttt} SED & *emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate iudicium fiat.*] I. Pet. III. 1. 16. Ephes. VI. 6. II. Tim. II. 24. I. Pet. II. 12. Ephes. IV. 1. Philip. I. 27.

^{uuu} SI *quid hic boni est, de eo Deo agant gratias.*] Iac. I. 17. II. Thess. I. 3. I. Cor. I. 4.

^{xxx} SI *quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ ad multos errores prona.*] Iac. III. 2. Gal. VI. 12.

FINIS.

Dd H

ANACEPHALÆOSIS EORVM, QUÆ SINGVLIS
quibusque libellis ab Auctore in hoc Opere de VERITATE
RELIGIONIS CHRISTIANÆ, tractantur.

LIBER PRIMVS.

		PAG.
I.	 Ccasso operis.	5.
II.	Probatur Deum esse,	6.
III.	Deum esse vnum,	8.
IV.	In Deo esse omnem perfectionem,	ibid.
V.	Et quidem infinitam,	ibid.
VI.	Deum esse æternum, omnipotentem, omniscientem, & omnino bonum,	9.
VII.	Deum esse causam omnium,	ibid.
VIII.	Occurritur obiectioni de mali causa,	13.
IX.	Contra eos discernitur qui duo principia statuunt,	14.
X.	Asteritur vniuersum à Deo regi,	ibid.
XI.	Etiam sublunaria,	ibid.
	Etiam singularia,	ibid.
XII.	Quod demonstratur ex conseruatione Imperiorum,	15.
XIII.	Et ex miraculis,	ibid.
XIV.	Præsertim autem apud Iudæos quibus fides astruitur ex duratione religionis,	16.
XV.	Item ex Mosis veracitate, & antiquitate,	17.
XVI.	Et ex testimoniis extraneorum,	19.
XVII.	Probatur idem, quod supra, ex prædictionibus, & argumentis aliis,	61.
XVIII.	Soluitur obiectio, quod miracula nunc non conspiciantur,	63.
XIX.	Et quod tanta sit scelerum licentia,	ibid.
XX.	Ita ut sæpe opprimantur boni,	64.
XXI.	Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus,	65.
XXII.	Quod confirmatur traditione,	ibid.
XXIII.	Et quidem tali, cui nulla ratio repugnet,	67.
XXIV.	Multa faueant,	69.
XXV.	Vnde consequitur, finem hominis esse felicitatem post hanc vitam,	70.
XXVI.	Ad quam comparandam, indaganda est vera Religio,	ibid.

LIBER SECVNDVS.

I.	Vt probetur titulum vera Religionis competere Christianæ Religioni, ostenditur Iesum vixisse,	71.
II.	Item eundem morte ignominiosa affectum,	ibid.

- III. *Et tamen post mortem adoratum etiam à viris sapientibus,* 73.
 IV. *Ostenditur eius adorationis causam aliam esse non potuisse, quam miracula ab ipso edita,* *ibid.*
 V. *Atque hæc miracula non naturali efficacia neque diabolica potentia ascribenda, sed omnino à solo Deo profecta esse,* 74.
 VI. *Probat auctor, de ipsius Iesu resurrectione constare testimoniis fide dignis,* 75.
 VII. *Solvit objectionem sumtam ab eo, quod resurrectio videatur impossibilis,* 78.
 VIII. *Docet resurrectione Iesu positâ, evinci dogmatis veritatem,* *ibid.*
 IX. *Ostenditur Christianam religionem præstare alijs omnibus,* 79.
 X. *Idque à præmij propositi excellentia,* 80.
 XI. *Hinc solvitur obiter obiectio inde sumta, quod dissoluta corpora restitui nequeant,* 82.
 XII. *A præceptorum eximia sanctitate circa Dei cultum,* 85.
 XIII. *Circa ea humanitatis quæ proximo debemus etiam læsi,* 88.
 XIV. *Circa maris & feminae coniunctionem,* 91.
 XV. *Circa usum, bonorum temporalium,* 93.
 XVI. *Circa iurandum:* 95.
 XVII. *Circa facta alia,* 96.
 XVIII. *Occurritur objectioni sumpta ex controuersis, quæ sunt inter Christianos,* 97.
 XIX. *Probat per præstantiam religionis Christianæ ex præstantia ipsius magistri,* *ibid.*
 XX. *Ex admirabili propagatione huius religionis,* 98.
 XXI. *Præcipue si consideretur infirmitas ac simplicitas eorum, qui eam primis temporibus docuerunt,* 99.
 XXII. *Et maxima impedimenta, quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrent,* 105.
 XXIII. *Obiter respondetur his, qui plura aut validiora argumenta requirunt,* 106.

LIBER TERTIVS.

- I. **A** *Sferitur auctoritas librorum Novi Fœderis,* 109.
 II. *Docetur libros qui nomina præscripta habent, eorum esse, quorum nomen præferunt,* 110.
 III. *De libris olim dubitatis sublatam esse dubitationem,* *ibid.*
 IV. *Libris sine nomine constare auctoritatem equalitate scriptorum,* 111.
 V. *Probat per hos scriptores vera scripsisse, quia notitiam habebant eorum quæ scribebant,* *ibid.*
 VI. *Et quia mentiri volebant,* 112.

- VII. *Astruitur quoque inde scriptoribus fides, quod miraculis illustres fuerint,* 113.
- VIII. *Et in scriptis eorum multa sint quæ euentus comprobauit diuinitus reuelata esse,* 114.
- IX. *Tum etiam ex cura, quam decebat à Deo suscipi, ne falsa scripta subijcerentur,* 115.
- X. *Soluitur obiectio, quod multi libri à quibusdam reiecti fuerint,* *ibid.*
- XI. *Refutatur obiectio quasi his libris contineantur impossibilia,* 117.
- XII. *Aut à ratione diffona,* *ibid.*
- XIII. *Soluitur obiectio illa, quod his libris quædam inter se repugnantia contineantur,* 119.
- XIV. *Soluitur alia ex testimoniis extrinsecis: ubi ostenditur ea magis esse pro his libris,* 120.
- XV. *Denique soluitur illa de immutata scriptura,* 121.
- XVI. *Probaturn denique auctoritas librorum Veteris Fæderis,* 123.

LIBER QVARTVS.

- I. **R**efutantur specialiter religiones à Christiana discrepantes, 137.
- II. *Ac primum quidem Paganismus, ostenditurque unum tantum esse Deum, Mentis verò creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad præscriptum summi Dei,* *ibid.*
- III. *Probaturn malos spiritus à Paganis adoratos & quam id sit indignum,* 139.
- IV. *Disputatur contra cultum exhibitum hominibus vitæ functis in Paganismo,* 141.
- V. *Contra cultum astrorum, & elementorum,* *ibid.*
- VI. *Contra cultum brutorum animantium,* 142.
- VII. *Denique contra cultum earum rerum, quæ substantiæ non sunt,* 143.
- VIII. *Soluitur obiectio Paganorum, sumpta à miraculis apud ipsos,* 144.
- IX. *Et ab oraculis,* 146.
- X. *Reijcitur Paganica religio ex eo quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt,* 149.
- XI. *Respondetur iis qui ortus & interitus religionis astrorum efficaciæ ascribunt,* 150.
- XII. *Denique ostenditur præcipua Christianæ religionis probari à sapientibus Paganorum: ac si quid est in ea difficile crediturn, paria apud Paganos reperiri,* 151.

LIBER QVINTVS.

- I. **I**udaismus refutatur, 157.
- II. *Ostenditur Iudæos debere miracula Iesu habere pro sufficiēter probatis,* 158.

- III. Soluitur quod obijciunt miracula hæc facta ope Daemonum, *ibid.*
 IV. Aut vi vocum, *159.*
 V. Ostenditur diuina fuisse Jesu miracula, quod is docuerit cultum unius Dei, qui mundi opifex est, *160.*
 VI. Soluitur obiectione sumpta ex discrepantia quæ est inter legem Moysi & Jesu: ostenditurque aliam perfectiorem dari potuisse lege Moysi, *161.*
 VII. Ab Jesu in terris obseruatam fuisse legem Moysi, & nulla alia præcepta postea fuisse abolita, nisi ea, quæ intrinsecam bonitatē non habebant, *162.*
 VIII. Ea fuisse Sacrificia, quæ nunquam per se Deo placuerant, *165.*
 IX. Item ciborum discrimen, *168.*
 X. Et dierum, *172.*
 XI. Ac Circumcisionem externam, *174.*
 XII. Et tamen in his quoque tolerandis faciles fuisse Apostolos Jesu, *175.*
 XIII. Argumentum sumitur contra Iudæos ex eo, quod in confesso sit promissum eximium Messiam, *ibid.*
 XIV. Ostenditur eum venisse ex præsignificatione temporis, *ibid.*
 XV. Soluitur id, quod obijciunt, dilatum aduentum ob peccata populi, *178.*
 XVI. Item ex statu præsentis Iudæorum collato cum his, quæ lex promittit, *179.*
 XVII. Probatur Jesum esse Messiam ex his, quæ de Messia prædicta fuere, *181.*
 XVIII. Soluitur id, quod dicuntur quædam non impleta, *183.*
 XIX. Item quod opponitur de humili statu & morte Jesu, *184.*
 XX. Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt, *187.*
 XXI. Respondetur ad obiectionem plures Deos à Christianis coli, *189.*
 XXII. Item humanam naturam adorari, *192.*
 XXIII. Absolutio huius partis cum precibus pro Iudæis, *193.*

LIBER SEXTVS.

- I. **R**efutatur Mahumetismus, & breuiter eius origo indicatur, *197.*
 II. **R**euertuntur fundamenta eiusdem Mahumetismi, quod non liceat ibi in religionem inquirere, *199.*
 III. Agitur aduersus Mahumetistas, ex libris sacris Hebræorum & Christianorum, probaturque eos non esse corruptos, *200.*
 IV. Comparatur Mahumetes cum Christo, *201.*
 V. Item facta vtriusque, *202.*
 VI. Illis etiam, qui primi utramque religionem receperunt, *ibid.*
 VII. Modi iidem, quibus ex utraque propagata est, *203.*
 VIII. Denique præcepta inter se, *ibid.*
 IX. Soluitur id quod obijciunt Mahumetista de Dei Filio, *204.*
 X. Recensentur absurda plurima ex libris Mahumetisticis, *205.*
 XI. Peroratio totius Operis attextitur ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officij sui admonentur. *206.*

FINIS.

1. The first part of the document is a list of names and dates, arranged in two columns. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list appears to be a record of some kind, possibly a roster or a list of events.

2. The second part of the document is a series of paragraphs, also written in cursive. The handwriting is somewhat difficult to read, but the text seems to be a narrative or a report. The paragraphs are separated by small gaps, and the overall layout is somewhat irregular.

3. The third part of the document is a list of names and dates, similar to the first part. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list appears to be a record of some kind, possibly a roster or a list of events.

4. The fourth part of the document is a series of paragraphs, also written in cursive. The handwriting is somewhat difficult to read, but the text seems to be a narrative or a report. The paragraphs are separated by small gaps, and the overall layout is somewhat irregular.

5. The fifth part of the document is a list of names and dates, similar to the first part. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list appears to be a record of some kind, possibly a roster or a list of events.

6. The sixth part of the document is a series of paragraphs, also written in cursive. The handwriting is somewhat difficult to read, but the text seems to be a narrative or a report. The paragraphs are separated by small gaps, and the overall layout is somewhat irregular.

7. The seventh part of the document is a list of names and dates, similar to the first part. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list appears to be a record of some kind, possibly a roster or a list of events.

8. The eighth part of the document is a series of paragraphs, also written in cursive. The handwriting is somewhat difficult to read, but the text seems to be a narrative or a report. The paragraphs are separated by small gaps, and the overall layout is somewhat irregular.

9. The ninth part of the document is a list of names and dates, similar to the first part. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list appears to be a record of some kind, possibly a roster or a list of events.

10. The tenth part of the document is a series of paragraphs, also written in cursive. The handwriting is somewhat difficult to read, but the text seems to be a narrative or a report. The paragraphs are separated by small gaps, and the overall layout is somewhat irregular.

Vol.

3---

5.

Ugo.
hupfer.

